TAHBÎZÜ'L-MATHÛN

el-Kânûn Fi't-Tıb Tercümesi

TOKADÎ MUSTAFA EFENDİ

1. CİLT
KÜLLİYÂT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 98

Bilim ve Felsefe Serisi	:	37
Kitabın Adı	:	TAHBÎZÜ'L-MATHÛN el-Kânûn Fi't-Tıb Tercümesi
Müellifi	:	İbn Sînâ (ö. 428/1037)
Mütercimi	:	Tokadî Mustafa Efendi (ö. 1196/1782)
Hazırlayanlar	:	Prof. Dr. Mustafa Koç Bilecik Şeyh Edebali Ünv. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Prof. Dr. Eyyüp Tanrıverdi Dicle Üniversitesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Proje Yöneticisi	:	Prof. Dr. Muhittin Macit
Proje Koordinatörü	:	Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı
Son Okuma	:	Arafat Aydın - Abdullah Öztop
Arşiv Kayıt	:	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye No. 1015
Kitap Tasarım	:	AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti. Divanyolu Cad. Erçevik İşhanı, No: 203, Sultanahmet-İstanbul Tel: 0212 513 39 90 / www.as64.org • info@as64.org
Baskı	:	Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş. Cihangir Mh. Güvercin Cd. No: 3/1 Baha İş Mrk. A Blok Kat: 2 34310 Avcılar / İstanbul Tel.: 0212 412 17 00 Sertifika No: 12026
Baskı Yeri ve Yılı	:	İstanbul 2018
Baskı Miktarı	:	1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Tokadî Mustafa Efendi
Tahbîzü'l-Mathûn, *el-Kânûn Fi't-Tıb Tercümesi*

1.Tıp, 2. Eczacılık, 3. Hastalıklar, 4. İbn Sînâ, 5. el-Kânûn, 6. Tokadî, 7. Sultan III. Mustafa

ISBN: 978-975-17-4012-0 (1. Cilt) / 978-975-17-4011-3 (Takım)

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

TAHBÎZÜ'L-MATHÛN

EL-KÂNÛN Fİ'T-TIB TERCÜMESİ

1. CİLT
KÜLLİYÂT

TOKADÎ MUSTAFA EFENDİ
(ö. 1782)

Hazırlayanlar

Mustafa Koç

Eyyüp Tanrıverdi

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Tarihte her büyük medeniyet, sosyal, kültürel ve bilimsel alanda kendi dünya görüşüne uygun, özgün terkipler ortaya koyarak hayatını sürdürmüştür. Yaşamın her alanında kendini belli eden ve medeniyetleri birbirinden farklı kılan bu sosyo-kültürel ve bilimsel faaliyetler, medeniyetler arası etkileşimleri canlandırarak insanlık tarihinin renkliliğini artırmıştır. Bu etkileşimler sonucu ortaya çıkan -gerek sözlü, gerek yazılı- eserler insanlığın hafızasını temsil etmektedir.

İnsanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir şekilde sözlü ve yazılı kültüre damgasını vurmuş olan İslâm medeniyeti, adeta insanlığın hafızasını yazıya geçirme görevini üstlenmiştir. Okumayı, yazmayı ve öğrenip öğretmeyi her bireyin birincil gayesi olarak gören İslam medeniyeti, kültürel ve bilimsel etkileşime daima açık olmuştur. Bunun tabii bir neticesi olarak hem bilimsel alanda hem de sosyal ve kültürel alanda İslam medeniyeti pek çok özgün sentezler yakalamayı başarabilmiştir.

Bu sentezin doğal bir neticesi olarak ortaya çıkan pek çok devlet, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar İslam medeniyetinin birikimini tevarüs etmiş, yeni fethedilen bölgelere İslam dünya görüşünü yine özgün terkiplerle götürmüşlerdir. Sadece bilimsel alanda değil, hayata ve insana dokunan her alanda bu katkı gözlemlenmektedir. Mimariden sanata, edebiyattan bilime, felsefeden tıbba, pek çok çeşitli sahada İslam medeniyetinin ürünleri ortaya konmuştur.

Bu mirasın yazılı kayıtları hükmünde olan yazma eserlerimizin bilinçli şekilde korunması, çağın gerektirdiği şekilde insanların hizmetine sunulması ve gelecek nesillere sağlıklı şekilde aktarılmasını temin etmek, şüphesiz hayati önem arz etmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığımıza bağlı

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, bilim, sanat ve edebiyat alanındaki nadide eserleri ilmi usullere uygun olarak neşretmenin yanında, gerek katalog bilgilerinin güncellenmesi, gerek yazma eserlerin restore edilerek yeniden ilim dünyasına kazandırılması gibi kültürel açıdan oldukça mühim görevleri yerine getirmektedir. Bu kıymetli eserlerin gün yüzüne çıkartılması, ilim, hikmet ve irfanla yoğrulmuş olan kadim medeniyetimizi daha doğru şekilde anlamlandırmamızı ve gelecek nesillerin kendilerinden daha emin bir şekilde tarihlerine sahip çıkmalarını sağlayacaktır.

Kültür ve medeniyetimizin bu çok renkli ve özgün tarihini, yazma eserleri neşretmenin yanında, kataloglama ve restorasyon faaliyetleriyle de gün yüzüne çıkartarak ilim dünyasına sunmak, hem kültürel bilincimizi artıracak, hem de gelecek nesillerin dünya görüşlerini en sağlam şekilde inşa etmelerine katkı sağlayacaktır.

Binali Yıldırım

Başbakan

ÖNSÖZ

Bir milletin kendi kültür ve medeniyet tarihine olan bakış açısı, o milletin hâlihazırdaki ve gelecekteki kültürel, sosyal ve bilimsel faaliyetlerine de doğrudan yansır. Varisi olduğumuz Türk-İslam medeniyetinin tarihinde gerçekleşmiş pek çok askeri-siyasi, bilimsel ve sosyal tecrübeleri idrâk edip dikkate almak hiç şüphesiz kültürel kimlik ve bilincimize katkı sağlayacaktır. Bu tecrübeler, zengin yazma eser koleksiyonlarımızda kayda geçirilmiş şekilde mevcuttur. Milli kültür bağımsızlığı hedefleri doğrultusunda bu eserleri yayınlayarak milletimizin istifadesine sunmak, medeniyet tarihimiz açısından büyük önem arz etmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca medeniyetlerin çekim merkezi konumundaki Akdeniz-Anadolu coğrafyasını asırlarca idare etmiş olan Selçuklu ve Osmanlılar, bilim ve sanat alanlarında da çok çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, insanlığa örnekler bırakmıştır. Bunun bir neticesi olarak ülkemiz, dünyadaki en geniş ve en zengin yazma eser koleksiyonlarına sahip olmuştur. Bilim ve sanata ne kadar önem verdiğimizi bugün hala ayakta duran dönemin kurumlarına, eğitim müesseselerine, özellikle tıp ve astronomi gibi ihtisas medreselerine bakarak daha iyi anlayabiliriz. Gün yüzüne çıkartılacak her yazma eser şüphesiz bu değerli birikimi daha yakından inceleme ve araştırma imkânı sağlayacaktır.

Medeniyetimizin bilimsel yönünü temsil eden eserlerin yanı sıra hikmet ve irfanı temsil eden tasavvuf ve ahlâka dair asırlar içinde ortaya çıkmış eserler de kültürel hafızamızı yansıtmaktadır. İnsanlığın ilim, hikmet ve irfan boyutlarından hiçbirini ihmal etmemiş olan kadim medeniyetimizin bu kıymetli eserlerini milletimizin istifadesine sunmak büyük önem taşımaktadır. Tarih ve medeniyet farkındalığı, geçmişin birikim ve tecrübelerinden üretilmiş fikir ve eserler üzerine araştırma ve incelemeler yapmakla hiç şüphesiz daha da gelişecektir.

Kültür ve Turizm Bakanlığımıza bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, kadim medeniyetimizden tevarüs ettiğimiz bu birikimi çeviri, çeviri yazı ve tıpkıbasım olarak çeşitli şekillerde yayımlamakta ve mevcut yazma eser envanterinin ayrıntılı tespiti ve kataloglanması yanında, hasarlı eserleri modern tekniklerle restorasyona tabi tutarak bu kıymetli eserlerin fiziksel olarak muhafazasını da temin etmektedir.

Asırlara ve çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan yazma eserlerimizin bu şekilde ilmî neşirlerinin ve kataloglamalarının yapılarak fiziksel muhafazasının özenle temin edilmesi, hem araştırmacıların çalışmalarına sağlam bir zemin teşkil edecek, hem de gelecek nesillerin tarih ve medeniyet yaklaşımlarına katkı sağlayacaktır.

Numan Kurtulmuş

Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

TAHBĪZÜ’L-MATHŪN

EL-FENNÜ’L-EVVEL
MİNE’L-KİTĀBİ’L-EVVELİ MİNE’L-ĶĀNŪNİ
FĪ-ḤADDİ’Ṭ-ṬIBBİ VE MEVḌŪᶜĀTİHİ TEŞTEMİLÜ
ᶜALĀ-SİTTETİ TEᶜĀLĪM

EL-FENNÜ'S̱-S̱ĀNĪ MİNE'L-KİTABİ'L-EVVELİ FĪ-ẔİKRİ'L-EMRĀḌİ ve'l-ESBĀBİ ve'l-AᶜRĀḌİ YEŞTEMİLÜ ᶜALĀ-S̱ELĀS̱ETİ TEᶜĀLĪM

EL-FENNÜ’S̱-S̱ĀLİS̱Ü MİNE’L-KİTĀBİ’L-EVVELİ MİNE’L-ḲĀNŪNİ KELĀMUN Fİ’T-TERBİYETİ VE TEDBĪRİ’L-MEŞĀYIḪI TEŞTEMİLÜ ᶜALĀ-FAṢLIN VE ḪAMSETE TEᶜĀLĪM

EL-FENNÜ’R-RĀBİᶜU FĪ-TAṢNĪFİ VÜCŪHİ’L-MUᶜĀLECĀTI Bİ-ḤASEBİ’L-EMRĀḌI’L-KÜLLİYYETİ VE HÜVE EḤADUN VE S̱ELĀS̱ŪNE FAṢLEN

HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ

18.yy'da, hayatın birçok cephesinde kadim olanın karşısında ya bir tercihin olduğu ya da kadim olanı büsbütün terke mecbur eden hāricī tesirlerin başladığı bu yüzyılda, klasik tıp karşısında yeni tıbbın ortaya çıkması, kadim tıbbı en iyi bilenler devrine rastlar. Bu daha ziyade amelī cepheden tebarüz eden ālim zümrenin muhafazakār olmakla beraber müşterek tarafı yeniyle eskiyi harmanlamak, taassupları eşyayı yerli yerine koymak hikmetinden ibarettir. Bu kadrodan Tokadī'nin tıp muhiti belirlenirken ismi zikredilecek olanlar Kātibzāde Mehmed Refī'ī (ö. 1183/1769), Abbas Vesim (ö. 1175/1761), Gevrekzāde (ö. 1216/1801) gibi eser telif ve tercüme etmiş isimlerdir. Bunların İbn Sina mektebine mensubiyetleri yanında müstakil bir divanları, şiirin yanında hat, musiki gibi bir sanatla meşguliyetleri ve her birinin sufī muhitlerle ileri seviyede temasları vardır ve her hālükārda batıda şekillenen yeni tıbba alakasız da değillerdir. Bu zevāt hakkında yapılan çalışmalarda bu son hususa bilhassa işaret edilir. Abbas Vesim'in *Düstūru'l-Vesīm Fī Tıbbı'l-Cedīdi ve'l-Kadīm*'inin başlığı bu vaziyeti tamamıyla anlatır.

Bu şahıslar eski tıbbı ele alırken daima hükümleri nasslarla karşılaştırır, nassla tıbbī mütalaa arasında bir farklılık gördüklerinde ya nass ya da eski etıbbānın sözleri tevil edilerek meseleyi tatlıya bağlarlardı. Bir diğer vasıfları da tıp literatürüne kaynaklık eden eski Yunandan Galen, Hipokrat gibi karakterleri kendi irfān muhitlerine mensup görüp onlara belli belirsiz bir dinī mana yüklemeleridir. Her hālde bu, tevārüs ettikleri tıbbın meşruiyetini temin için onlara fevkalade bir müsamaha temin ediyordu.

Yukarıda hülasa ettiğim umumī manzara birden 18.yy'da onlar için biraz da huzursuz edici bir müdahaleyle bozulmaya, muhkem kabul edilen Osmanlı tabiplerinin itibarları bazı hamlelerle sarsılmaya başladı. Ciltler devirmiş, bir yığın telif ve tercüme vücuda getirmiş bu kadro, kadim zamanlardan beri sarayda da müesseseleşen iktidarlarını ister istemez hedef alan, tıp kariyerlerine ve şöhretlerine nakısa getirecek olan batı menşeli isimlerin artık saraydan da himaye gördüğünü farkediyorlardı.

Klasik tıbbın yavaş yavaş hükmüne son verecek olan batıdan gelen bu yeni anlayışa Tokadī'nin *el-Kānūn* tercüme ve şerhiyle ilk büyük cevap verilir. Tokadī yetiştirmesi olan ve daha sonra başhekimliğe kadar yükselen Gevrekzāde Hasan Efendi'nin (ö. 1216/1801) bu karşılaşmada yerli kadronun ve yerli anlayışın yerine geçmekte olan bu yabancı tesire sert hücumu, kadim tıbbı imandan bir cüz' gibi gören tavırdır:

İmdi bu dahi mülāhaza olunan hālāttandır ki ahālī-i Āsitāne-i Aliyye -emānallāhu ani'l-āfāti ve'l-beliyye- hazerātı taraf-ı Efrenc'den gelip ve ahz olunan emti'a-i makūleleri ki sā'āt ve sāir tuhaf-ı mütenevvi'alar, nefīs ve pāk olduğu eclden fenn-i tıbb ve ulūm-ı hikemiyyede dahi ona kıyās olunup o husūsu sanāyi'-i mezbūrāna nisbet ile teşrīḥ-hāneler ve akademiyelerde tedbīr ve tedāvī eyledikleri merāzānın envā'ını ve ilel-i mütenevvi'anın ekserīsini görmek ile üstād-ı hāzık olup lā-mahāle illetin mecmū'unu kerrāt ve merrāt görmek ile mahāret kesb eylemiş zann ederler. Pes farz edelim ki öyle olsunlar, o misilli üstād olan etıbbānın ibtidāen āsitānede ne işi vardır ki gele de bu mahalde bir mikdār kimsenin ezā ve cefāsını çeke, zīrā olduğu mevki'in dārüşşifāsında müstevfī geçinir. İmdi farz edelim ki ez-kazā Gopes gibi biri gelsin, üstād-ı hāzık olduğunu ne sūretle fark ve temyīz edersin; eğer fenn-i tıbbdan āgāhiyyetin var ise belki bir mikdār oldukça teşhīs olunabilsin. Gopes üstād ādem iken eğer Sultān Mustafā merhūm i'tibār eylemeye idi açlıktan firār etmek rütbelerinde idi, ba'dehu mīrlerin himmeti ile kaldı. Sāirlerinin ahvāli ziyāde yamandır, cümlesi ispençiyar kuvvetiyle tabībdir.

Kezālik ulūm-ı hikemiyyenin husūsiyle fenn-i tıbbın aslı mu'cize-i nebeviyyeden olup ba'dehu erbāb-ı isti'dāda ta'līm etmekle sanāyi'den oldu. Bir fenn ki mu'cize ola, lā-mahāle taraf-ı İzed-i muhtār'dan vahy ile olup ve mu'allem olan erbāb-ı isti'dādın dahi ekserīsi ehlullāhtan olduğu hasebiyle vücūd-ı insāniyye ve beden-i ādemiyyenin gerek teşrīḥ ve gerek a'zā-i külliyye vü cüz'iyyelerini vahy ve ilhāmāt ile zikr ü beyān ve kitāblarına bast u tahrīr ü ayān buyurmuşlar iken şimdi bu melā'īnler onların birini

beğenmeyip Cenāb-ı Hakk ta'ālānın yed-i kudretiyle īcād u halk eylediği vücūd-ı insāniyyeyi kendi kavl-i hodlarıyla tagyīr eyleyip etmedikleri hezeyān, mühmelāt yoktur. İbn Sīnā'yı beğenmeyip ve Cālīnūs'u hīç hesāba saymazlar ma'a-hāzā İbn Sīnā'nın Şifā *ve* İşārāt*'ının ibārātını fark u temyīze kudretleri yoktur, bu misilli bir alay kimselerdir. Hülāsa vücūd-ı insāniyye sanāyi'-i sāireye kıyās olunur mevāddan değildir ve's-selām.* (Gevrekzāde, *Risāle-i Zübdetü'l-Kuhliyye Fī Teşrīḥi'l-Basariyye*, Topkapı Sarayı Ktp., Hazine 571, 2b)

Bu intikal devresinde devrin eser sahibi hekimlerinin müşterek cihetleri medreseli oluşlarıdır. Dinī ilimlere fevkalade vukufiyeti olan bu kadro içinde Tokadī Mustafa Efendi aynı zamanda tercümelerinde farklı meziyetleri olan bir mütercimdir: Arapça metinlerin tercümesini hususī bir filolojik derinlikle ele alan, mukayeseli metin çalışması ardından ana metni kuran, bu ana metinden sonra meseleleri gören ve o meseleleri halle çalışan bir ameliye ile tercümeyi yürüten bir dimağ. Medreseli sıfatıyla *Sirāciyye* tercümesinde (Ragıp Paşa Ktp., 1336) fıkhın en müşkül mevzularından miras taksimini Türkçe ifade ederken onun tecessüsü ve notlamalar yekūnundaki müspet teşebbüsü dikkat çeker. İşte bu hamleden sonra mütercimimiz, İbn Sina'nın hacimli ve ancak okuyucunun anlamak için bir yığın hazırlığa ihtiyaç duyduğu hususlar içeren metninin tercümesine, *Kānūn*'una el uzatır. III. Mustafa ve Ser-etıbbā Kātibzāde Mehmed Refī'ī'nin itimadını temin edecek kadar filolojiye, tıp literatürüne hākim ve sarayın hekimbaşılığında amelī tecrübelerle isbāt-ı vücūd etmiş olan Tokadī, bu tercümeye 1762 Haziranında başlar, çalışmasını 1766-67'de tamamlar.

Mütercimimiz şark tıbbının en hacimli vokabülerini içeren *Kānūn*'un söz varlığını ve bilhassa tıp terimlerini gerek *Kānūn* şerhleri gerek ana tıp referansları gerekse lügatlerle halle çalışır. Hakikatte en mühim kaynağı *Kānūn*'un kendisidir. Neredeyse İbn Sina tarafından açıklaması yapılmamış terim bulunmaz, ancak tercümede metnin düzeni içinde o terimin Türkçe'de açıklanması ve bilhassa Türkçe açıklanması büsbütün ehemmi-

yetlidir. Gerek İbn Sina gerekse Tokadī, tıp terimlerine kimi zaman tarifle kimi zaman da kavramla açıklama getirir. Metnin külliyāt, müfredāt, mürekkebāt ya da teşrīḥāt kısmlarına dağılmış olan bu malzemeyi mümkün olabildiğince sözlük kısmında derlemeye çalıştık. Tababet tarihi ve filoloji cephesinden mühim olan bu malzeme ana metinden, bunun şerhlerinden ve lügatlardan tespit edilmiş, bilhassa inceleme kısmında mütercimin Türkçeleştirme çabalarına bu cihetten temas edilmiştir. Lügatı münhasıran tıp terimlerinden oluşturmadık, *müfredāt* kısmında bütün bitki, maden ve hayvan adları; *akrabadin*de birleşik ilaç isimleri ve artık ortalama okuyucunun manasına erişemediği bütün kelime serveti çalışmanın son kısmında yer alan lügatımıza dahil edildi.

Tokadī'nin bu tercümesi Arapça *Kānūn* nüshalarının karşılaştırıldığı, en sahih ibareyi bulmak için yoğun bir tahkikin icra edildiği emsalsiz bir çalışmadır. Onda devri için alışık olmadığımız bir tavırla 16. yüzyılda *Kānūn*'un Roma'da yapılan Arapça baskısından, Topkapı Sarayı'ndaki yazma nüshalarına, yine *Kānūn* üzerine yapılan şerh ve muhtasarlarda yer alan *Kānūn* metinlerine, Şīrāzī, İbn Cümeyyi, Mesīhī, Sāmirī, Karşī gibi *el-Kānūn* mütehassıslarının kullandığı nüshalar üzerindeki kıymetlendirmelerine kadar uzanan görme cehdinin bütün neticeleri akis bulur. Tercüme boyunca en sahih *Kānūn* nüshasını tespite çalışan bir kalemle karşılaşırız. Tokadī filolojinin imkānlarını, konteks gibi enstrümanları yalnızca zaman zaman karşısına çıkan ifadedeki bulanıklıkları gidermek için kullanmaz, aynı zamanda doğru nüshayı, sahih ibareyi bulmak için de kullanır. Her hālükārda bunları zihninde bırakmaz, ne yaptığını, tercihlerinde nelerin amil olduğunu tercüme aralarında gösterir. Neşrimizde bu cihetlerin yer aldığı kısımlar ayrı ayrı gösterilmiştir. Tenkitli metin faaliyetlerinin Osmanlı sahasında en kāmil numunesi olan bu tercümeyi bu cepheden giriş kısmında da inceledik; nüsha karşılaştırmaları, tenkitli metin inşası yolunda kullandığı terimler ve daha bir yığın bu hususa dair enstrüman bu bölümde işlenmiştir.

Tokadī'nin bu çalışmasına yapılan birkaç yeni çalışma onu anlamaktan uzaktır ve bu çalışmalarda onun tercümesinin eksik olduğuna dair ileri sürülen iddialar gerçeği yansıtmaz. Tercüme, mütercimin kullandığı Arapça ana nüsha olan Topkapı Sarayı Ktp. III. Ahmed,1936 ve yine mütercimin kullandığı matbu 1593 tarihli Roma nüshası ile tercüme mukayese edilmiş, ilaveten Beyrut'ta 1999'da Muhammed Emīn ed-Dannāvī'nin *Kānūn* neşriyle de kontrol edilmiştir. Netice olarak Tokadī'nin tercümede ihmal ettiği bir tek cümle ya da kelime söz konusu değildir. Tokadī mana bulanıklığı şarihlerce de teslim edilen birkaç yerde ifadeyi, sentaksı değil semantik bütünlüğü merkeze alarak tercüme eder ve bu hususu belirtmeyi de ihmal etmez. Vakıa bu, tercüme kültürünün tabii dairesine dahildir. Usul olarak Arapça metinde tutuk olan cihetler tercümede açılır, müphem olan ifadeler vazıh hāle getirilir. Tercümeyi kemale taşıyan bu meziyet, mütercimin hem filolojiye hem de tababete vukūfundan ileri gelir. Tercümede zaman zaman görülen "tercümeyi ihtisar ettik", "uzatmaktan kaçındık" mealli cümleler tercümenin kaynağı *Kānūn* için değil, şerhlerden alınan malumat için kullanılır.Tokadī'nin *Kānūn*'da ifadeyi kısa bulduğu için kimi zaman diğer kaynaklara müracaat ederek ilave bilgilerle mücmel olanı mufassal hāle getirdiği düşünülürse bir ihtisardan değil, en ziyade bir ziyadelikten bahsedilebilir. Basit bir mukayeseyle Tokadī'nin Arapça nüsha olarak Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmed, no.. 1936'yı tercih etmesiyle diğer nüshalara göre tercümede müfredāt kısmını madde başlarının, meselā diğer nüshalarda maddebaşı yapılmayan kemer-zehre, kisīfūn, kesyūs, keşīş, kemūsūfā, kelhīdūn-ı kebīr, kelhīdūn-ı sagīr, kuhl; līnūs, lūfās erlī, līskūrmūn, lesmāh, maklāmensūs, mārtas, mārzevān, mūreflūn gibi maddebaşlarının ilavesi derhal göze çarpar, hasılı tercüme tamdır. Her hālükārda Tokadī'nin tercümesine esas olan Arapça nüsha Topkapı Sarayı Ktp. III. Ahmed,1936'dır. Eksiksiz olan bu nüshayı 1593 tarihli Roma nüshasındaki ilaveleri de dahil ederek tercüme etmiştir. Kimi zaman nüsha tercihlerinde bulunması bir eksiklik değil, bir tavırdır.

Kutbuddīn-i Şīrāzī'nin külliyat kısmını işlediği şerhi Tokadī'nin tercümede kullandığı ana referans olarak kıymet taşır. Tokadī, külliyāt bölümünde Kutbuddīn-i Şīrāzī şerhini ısrarla takip eder ve neredeyse hemen hemen diğer bütün *Kānūn* şerhlerine yaptığı atıflar Şīrāzī üzerindendir. Tokadī külliyat tercümesinde zaman zaman tercümedeki bulanıklığı, *Kānūn*'un şerhe ihtiyaç duyulan kısımlarını Şīrāzī'den ya tamamen ya da kısmen yaptığı nakillerle giderir. Tercümeyle tercümeye hariçten dahil edilen unsurları metnin konteksinden hareketle çok defa ayırabilmek mümkündür, Şīrāzī'den nakiller "Allāme", "Şāriḥ Allāme" kaydıyla tespit edilir, ancak bu ilaveye ihtiyaç duymadığı, ilaveyi işaret etmeyi ihmal ettiği hāller de az değildir. Şīrāzī'den alıntılarında alıntının bittiğini "intehā" ibaresiyle belirttiği gibi, bunu yapmadığı için büsbütün alıntı ve tercümenin birbirinden tefrik edilemediği hāller söz konusudur. Bu itibarla münhasıran *Kānūn*'a ait metnin tercümesi ile tercümeye ilave edilen açıklamaların birbirinden ayrılması için Şīrāzī'nin Ayasofya 3649-3956 numarayla kayıtlı şerhlerini ve şerhin eksik cildini Fazıl Ahmed 978'den ikmalle takip ederek tercümedeki nakilleri metinde farklı renklendirmeyle ayırdık, bu suretle okuyucu doğrudan *Kānūn*'un tercümesini ve tercümeye dahil edilen haricī unsurları ayrı ayrı görebilir. Bu ayırımı bütün metin boyunca Şīrāzī dışındaki nakiller ve mütercimin kendi notlamalar için de yaptık. Okuyucu bu şekilde İbn Sina'nın *Kānūn*'u ilavelerden ayrı olarak görebilir.

Çalışmamızda Tokadī'nin tercüme ve şerhinde kullandığı haricī kaynaklar imkānlar nisbetinde karşılaştırılarak gözden geçirildi, Vankulu lügatı, *Kāmūsu'l-Muhīt*, Halīmī lügatı, İbn Kütbī'nin müfredātı, Ahmed-i Taberī'nin *Muālecāt-ı Bukrātiyyesi*, Hacı Paşa'nın eserleri, *Mūcez* ve *Mūcez* şerheri, hadis ve diğer dīnī iktibaslar müstakil metinlerden kontrol edildi.

Tokadī'nin 21 ciltte bir araya getirilmiş olan kaleminden çıkma tercümesi Rāgıp Paşa Kütüphanesi'nde mevcuttur. Karalamalar, tashihler ve bir yığın derkenarla şekillenen bu müsveddelerdeki tālī malzemenin mühim bir kısmı beyaza çekilen nüshalarda yer almaz. Mütercimin metni anlama

ve anlatma cehdiyle tuttuğu bu malumat, klasik tababet metinlerine yaptığı referanslar, nüsha tespitleri, müphem hususları vuzuha kavuşturma amaçlı izahlar ve zengin filolojik malzemeden müteşekkildir. Bu vecheden Tokadī, hem tercüme içinde hem de haşiyelerle mütercimlik yanında şarihlik unvanını da taşır. İbn Kütbī, İbn Baytār, Cezelī, Muhammed-i Kazvīnī, Ahmed-i Taberī gibi birçok şahsiyetin eserlerinden devşirilmiş zaman zaman birkaç sayfaya kadar uzanan bu notlar manzumesini Tokadī beyaza çekilen metne dahil etmek istemiş, ancak bundan her nasılsa vazgeçmiştir. Neşrimizde bütün bu malumat ilgili yerlerde dipnotlarda gösterildi, bu itibarla okuyucu mütercimin Hamidiye 1015'in metni yanında Rāgıp Paşa nüshasındaki metin haricindeki kayıtlarını bu dipnotlarda görebilir.

Esasen metin neşri müellif ya da mütercimin kaleminden çıkma nüshaya erişme faaliyetidir. Hem müsveddeler hem de mütercimin dehaletiyle tanzim edilen tam istinsahlar elde mevcut iken gövde metni beyaza çekilen nüshadan kuruldu. Zaman zaman vokabüler tercihine, gramere müdahalelerle şekillenerek kademe kademe müsveddelerden uzaklaşan Hamidiye 1015, Tokadī'nin tercihi olmak itibarıyla esas alındı. Doğrudan mütercim hatlı nüshayı esas almayışımızın bir diğer sebebi de mütercim kendi hattı olan nüshada koyduğu notlarda beyaza çekilirken, beyaza çeken müstensihi hangi ibareyi nereye koyması gerektiğine dair yeri geldikçe metnin içinde ya da derkenarındaki uyarılar oldu. Bu müsveddenin ana nüshadan ayrıldığını gösteren bir işaret olarak kabul edilebilir. Vakıa zaman zaman yeniden kurulan cümleler, değişen kelimeler, müsvedde sonrası bir editöryal faaliyetin varlığını gösterir. Ancak Hamidiye 1015'i neşre hazırlarken Ragıp Paşa 1335 (1-21)i tamamıyla karşılaştırdık, metin tamirine ihtiyaç duyulduğunda Ragıp Paşa nüshasından köşeli parantezlerle nakillerde bulunduk. Metindeki varak numaralarını gösteren köşeli parantezler haricindeki diğer bütün parantez bilgileri mütercimin müsveddelerindendir. Müsvedde nüshadan istinsahta atlanmış yer yer bir sayfayı bulan bölümler de bu şekilde müsveddeden ilave edildi.

Sonuç olarak Huneyn b. İshak ve takipçilerinin antik dönem Yunan tıp metinlerini tercüme faaliyetlerinde nüsha karşılaştırma teşebbüsleri, İbn Cümeyyi'in en sahih *el-Kānūn* nüshasına ulaşma çabaları, *el-Kānūn*'un telifinin ardından başlayan şerhlerde nüsha tenkitleri ve tercihleri, bilhassa Kutbuddīn-i Şīrāzī pratiği Tokadī Mustafa Efendi'nin *el-Kānūn Fi't-Tıbb*'ın Türkçe tercümesinde ileri bir safhaya taşınır. Bu çalışmamızda Tokadī'nin tercümesini tenkitli metin merkezinde nasıl hazırladığını, esas aldığı yazma ve matbu Arapça *el-Kānūn* nüshalarını, tercihlerini, tercihlerini dayandırdığı ölçüleri, tenkitli metni inşa ederken kullandığı terimler manzumesini göstermeyi amaçladık. *el-Kānūn Fi't-Tıbb*'ın çevirisi yapılan bütün diller içinde eksiksiz ve en mükemmel tercümesi onun bu çalışmasıdır. Tercüme Türkçe'dir ve ilmī bir tercümenin bilimsel yöntemleri Tokadī tarafından bu eserde izah edilerek yapılmıştır, bu cihetle eser tercüme tarihimiz ve bilhassa edisyon kritik çalışmalarımız için kurucu metin özellikleri taşımaktadır; Tokadī'nin farklılığı *Kānūn* tercümesinde selef ve haleflerinden bilhassa bu hususlarda belirir:

İbn Sina'nın Arapça yazdığı eserini tamamladığı tarihten kısa bir zaman sonra üzerinde tercüme ve şerh faaliyetleri başladı. İlk defa Toledo (Tuleytula)da kurulan tercüme okulunda 12. yy'da İbn Sina'nın *Kānūn*'un Latince'ye çevrildi. Bu çevirinin karakteri, Hristiyan bir Yahudi (Johannes) Arapça ibareyi sesli şekilde okuduktan sonra yine Katalanca seslendirilmesi, bu çevirinin aynı anda Dominicus Gundissalinus tarafından Latinceye aktarılması şeklindeydi. Bu ilk çevirilerin ibtidailiğini bir yana bırakırsak *Kānūn*'u ilk defa tam metin hālinde Toledo'da Gerard de Crémone (1114-1187) çevirdi: *Liber Canonis quem Princeps Aboali Abinsceni de Medicina Edidit*. 16.yy'da daha çok Andrea Alpago adıyla tanınan İtalyan filozof ve tabip Andrea Bellunese (Andrea Bongajo)in arkasında bıraktığı Yunan ve Arap yazmaları arasında bizi ilgilendiren eseri Venedik'te 1544, 1546, 1555, 1595, 1608'de basılan *Avicennae Liber Canonis, De Medecinis Cordialibus et Cantica* başlıklı *Kānūn*'un Latince çevirisidir. Batıda daha ziya-

de nüshaların bolluğu cihetiyle İbranice tercümelerden bahsedilebilir. Bu tercümelerin hiçbiri üzerinde bunların ana Arapça metinle anlam ilişkisini ele alan bir çalışma, aktarmalarda gerçekliğin vaziyetini tetkik eden bir metin, *Kānūn*'un vokabülerinin doğru tespit edilip edilmediği, bu hususta ciddi lügatler kullanılıp kullanılmadığı, kimi ibarelerdeki anlam bulanıklıklarını bertaraf eden akademik notlar vs. bulunmadığı gibi bu tercümelerde *Kānūn* üzerinde yapılan şerhlerden de istifade edilmez. 20.yy'a kadar Arapça *Kānūn*'la Latince ve İbranice'ye aktarılan *Kānūn* arasında mukayeseli bir çalışmaya rastlanılmaz. Bu yüz yıla kadar Arapça *Kānūn*'un herhangi bir başka batı diline tercümesi de yapılmamıştır. 20. yy'a gelindiğinde İngilizce'ye yapılan iki tercüme de *Kānūn*'un sadece ilk cildidir. Gerek O. Cameron Gruner'in *A Treatise On The Canon Of Medicine Of Avicenna* (London, 1930) gerekse Mazhar H. Şah'ın *The General Principles of Avicenna's Canon of Medicine* (Karachi, 1966) tercümeleri *Kānūn*'un birinci bölümü olan külliyatla sınırlıdır. Gruner, *Kānūn*'u tercümesini Juntine tarafından yapılan 1595 ve 1608 tarihli Latince tercümesinden, Arapça metni ise 1593 tarihli Roma ve 1294/1877 tarihli Bulak baskıları üzerinden şekillendirir. Mazhar Şah ise tercümede Arapça metnin 1291/1874 baskısını ve daha önce *Kānūn*'un Urduca'ya yapılan tercümelerini referans alır. Mazhar'ın tercümesinin meziyetlerinden biri Gruner'in tercümesinde atladığı anatomi bölümünü ihmal etmemesidir. Gruner külliyatın kısmen tercümesinde onu notlar ve bu notlarla tercümeyi zenginleştirir, ancak hem Gruner hem de Mazhar Şah'ın Arapça'ya referansları gözönünde tutulduğunda onların erken dönem kaynaklara hākimiyetleri sınırlıdır ve daha ziyade tercümeler üzerinden *Kānūn*'u ele alırlar. Yakın zamanlarda Lale Bahtiyar'ın editörlüğünde bu ciltler ve diğer eksik ciltler yeniden yayımlanmış olmakla beraber, ilk paragrafta kaydettiğim sıkıntılar hala geçerlidir. Almanca'ya ve Fransızca'ya *Kānūn*'dan ancak parçaların tercümesi yapılmıştır: *Kānūn*'un üçüncü kitabından göz kısmı J. Hirschberg ve J. Lippert tarafından *Die Augenheilkunde Des Ibn Sina Aus Dem Arabischen Übersetzt Und*

Erlautert (Leipzig, 1902), J. Sontheimer tarafından da *Kānūn*'un beşinci cildi *Zusammengesetzte Heilmittel Der Araber Nach Dem* (Freiburg, 1844) adlı çalışmalarıyla Almanca'ya; böbrek ve mesane taşları bölümünü P. de Koning, *Traite Sur Le Calcul Dans Les Reins et Dans la Vessie* (Leyde, 1896, s. 228-267) çalışmasında, yine aynı yazar bu anatomi bölümünü *Trois Traites D'Anatomie Arabes Par Muhammed İbn Zakariyyā Al-Rāzī, 'Ali İbn Al-'Abbās et 'Ali İbn Sīnā Texte İnedit De Deux Traites*, (Leide, 1903, s. 432-774) adlı çalışmasıyla Fransızca'ya aktardı. Rusça'ya *Kanon Vrachebnoi Nauki*, 1-5 (Tashkent, 1954-1960) adıyla, Farsçaya da Abdurrahmān Şerefkendī tarafından 8 cilt olarak (Tahran, 1988) çevrildi.

Bu tercümeler arasında Tokadī'nin tercümesi baştan beri işaret ettiğimiz hususiyetleriyle müstesna bir mevkii işgal eder ve onun bu çalışmasındaki fāikiyeti, kendisinden önce ve sonra yapılan bütün tercümeler için geçerlidir.

Eserin hazırlanmasını Türkiye Yazmalar Eserler Kurumu Başkanı Prof. Dr. Muhittin Macit teklif etti; bizi bu teşebbüse sevk ettiği için kendisine müteşekkiriz. Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı'ya da neşrin her safhasında bizimle kurduğu müspet temas için teşekkür ederiz.

GİRİŞ

el-Kānūn Fi't-Tıb Tercümesi Sahibi Mustafa Tokadī Efendi

Tokadī kendisine dair *Kānūn* tercümesinde verdiği "Emmā ba'd mevlid-i behīni belde-i Tokat ve şeref-gāh-ı ikāmeti Kostantiniyyetü'l-mahmiyye sīnet 'ani'l-āfāt olan müznib-i dāmi'ü'l-'ayn Mustafā bin Ahmed bin Hüseyn" ibarede dedesinin adını Hüseyin, babasını Ahmed olarak kaydeder. Tokat'ta doğmuş, ama İstanbul'da ikamet etmiştir. İkamet bilgisi, memuriyetleri için muvakkaten bulunduğu diğer vilayetler istisna edilirse umūmī vaziyetini tayin içindir. İstanbul'da daimi ikametini bir başka eserinde "Tokadī Mustafā el-İslāmbolī ikāmeten ve tavattunen" kaydıyla da verir (Bkz. *el-İbtihāc Fī Şerhi's-Sirāc*, Rāgıb Paşa Kütüphanesi 1336, vr. 1b). Toklu Dede haziresinde bulunan mezar kitabesinde kısa biyografisi derc edilmiştir: "Merhūm ve magfūrun leh cennet-mekān firdevs-āşiyān hālā Mekke-i mükerreme pāyesi olup sābıkan Bursa'dan ma'zūl iken vefāt eden mütercim-i *Kānūn* Tokadī Hāce Mustafā Efendi'nin rūhīçün rızāen lillāhi el-fātiha. Fi'l-yevmi'l-'āşir min Saferi'l-hayr sene 1196" (25 Ocak 1782).

Tokadī Mustafa Efendi'nin Toklu Dede haziresindeki mezarının bir sıra arkasında kitabesinden onun da ilmiyeden olduğu anlaşılan oğlu Mehmed Rāşid'in mezarı yer alır: "Mūsıla-i Süleymāniyye müderrislerinden ve etıbbā-i hāssadan mütercim-i Kānūn Tokadī Mustafā Efendi-zāde merhūm ve magfūr el-muhtāc ilā rahmeti rabbihi'l-gafūr cennet-mekān ve firdevs-āşiyān Mehmed Rāşid Efendi'nin rūhuna el-fātiha. Fī sene 2 Zilhicce 1210" (28 Haziran 1796).

Mehmet Süreyya, Tokadī Mustafa Efendi'nin mezar taşındaki bilgilere Tokadī'nin memuriyet yerlerini ve tayin tarihlerini ilave eder: "Muharrem 1178'de (Temmuz 1768) Yenişehr-i Fener mollası ve Zilkade 1186'da (Şubat 1773) Bursa mollası ve sonra Mekke payesine sahip oldu, 1196'da (1782) vefat etti." (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmānī*, İstanbul, 1996, s. 1156). Tokadī Mustafa Efendi'nin biyografisinden ziyade tababet mesleğine temas eden Mehmed Tahir Efendi, Tokadī'nin mezar kitabesine ilaveten iki eserine kısaca temas eder (Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*,

1333, III, s. 237) Süheyl Ünver'in tespit ettiği Başbakanlık Arşivi'nde 790 numaralı dosyada mütercimimizin oğlunun Tokat'ta Pervane Bey Darüşşifası'na tayini zikredilmiştir. (Süheyl Ünver, *İbni Sina Hayatı ve Eserleri Hakkında Çalışmalar*, İstanbul, 1995, s. 75). Yine Ünver, "Kanunu İlk Defa Türkçeye Çeviren Tokatlı Hekim Mustafa Efendi ve Tercümesi" başlıklı makalesinde yukarıdaki bilgileri tekrar eder ve tercümesinin nüshalarının tavsifini yapar. (Süheyl Ünver, "Kanunu İlk Defa Türkçeye Çeviren Tokatlı Hekim Mustafa Efendi ve Tercümesi", Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn-i Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler, Ankara, 2007, s. 367-376)

Kısa biyografisinde müderrisliği ve saray hekimlerinden (etıbbā-i hāssadan) oluşuna dair bilgiler bulduğumuz mütercimimizin intisap ettiği ders halkaları, tesirinde kaldığı hocalar, sufīlik karşısında vaziyeti vb. kaynaklarda tespit edemediğimiz cihetleridir. Kaynaklar onun halkasından geçen iki isme işaret eder: Biri daha sonra şeyhülislām olacak olan Ataullah Mehmed Efendi (Ahmed Cevdet Paşa, *Tārih*, 1309, İstanbul, s. 245), diğeri daha sonra saray baş hekimi olacak olan Gevrekzāde Hasan Efendi (A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1982, İstanbul, s. 211)

Tokadī'nin iki eseri vardır:

el-İbtihāc Fī Şerhi's-Sirāc: Hanefī fıkhında miras taksimini ele alan ferāiz ilminde en muteber kalemlerden Muhammed b. Abdürreşīd es-Secāvendī'nin *el-Ferāizü's-Sirāciyye* adlı eserinin tercüme ve şerhidir. Osmanlı sahasında daha önce Halīl Konevī, Rūşenī, Yūsuf b. Āyīne Bey gibi kalemlerce tercümesi yapılan *Sirāciyye*'yi yeniden ve bu sefer yetkin bir şekilde *el-İbtihāc Fī Şerhi's-Sirāc* adıyla yapılan tercüme ve şerhi onundur (Bkz. Rāgıp Paşa, 1336)

Tahbīzü'l-Mathūn: Bu eserinden bahseden kaynaklarda ve kütüphane kataloglarında zaman zaman *Tebhīzü'l-Mathūn* kaydedilse de "doğrusu öğütülmüş olanın, unun ekmek yapılması" anlamına gelen *Tahbīzü'l-Mathūn*'dur. 21 ciltlik mütercimin desti hattı nüshasında vakıf mühürlerinde açıkça "Tahbīzü'l-Mathūn" adı görülür: "Kad vakafe mütercimü hāze'l-kitābi'l-müsemmā bi-Tahbīzi'l-Mathūn hısbeten lillāhi'l-Meliki'l-Kerīm ve tāliben li-merzāti rabbihi'r-rahīm Tokadī Mustafā Efendi b.

Ahmed b. Hüseyn gufire lehüm" Eser "*Tahbīzü'l-Mathūn*-ı Ceyyid" tam tarihinin ebced karşılığı olan 1180/1766-67 tarihinde tamamlanıp Sultan Mustafa'ya takdim edilmiştir.

Tahbīzü'l-Mathūn Tercüme Sebebi ve Nüshaları

Rāgıp Paşa Nüshası: Tokadī'nin bilinen iki eserinin de elimizde desti hattı mevcuttur ve her iki eserde Rāgıp Paşa Kütüphanesi'ne mütercimimiz tarafından vakfedilmiştir. Tokadī, İbn Sina'nın hala bu tıp eserinin ana referans metni, düstūru'l-amel olduğunu kaydettikten sonra onun meselelerini kavramanın ancak ilāhī yardımla mümkün olabileceğini, manasından istifade edebilecek imkānı haiz olanların fevkalade az olduğunu tespitten sonra III. Mustafa'nın doğrudan talep ettiğini "Kānūn sehl ta'bīrāt ve eshel takrīrāt ile lisān-ı Türkī'ye tercüme olunup menāfi'i ile havāss u 'avāmmın intifā' eylemelerine meyl-i hümāyūnları ta'alluk buyurulduğu muhakkak olduğuna bināen" şeklinde ifade ettikten sonra elini kaleme uzatır ve eseri tercümeye başlar.

Yukarıdaki kısa nottan ibaret olan Rāgıp Paşa nüshasındaki (1335, 1b-2a) eserin tercüme sebebi, İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kütüphanesi'nde (İÜTTM, R794/1855) bu sefer yazmanın başında değil sonunda ve artık hüner göstermeye matuf terkipli musanna bir dille aktarılmıştır.

Dikkat çekici bir bilgi mütercimin kaleminden çıkma nüshanın üçüncü cildinde (Rāgıp Paşa, 1335/1, 4b) üzeri çizilmiş bir notta yer alır: "Benim oğlum hāfız efendi, bu büyük hāşiyeyi sarāy-ı hümāyūn nüshasına tahrīr buyurmayın, zīrā içinde bilmediğimiz şeyler vardır, su'āl olunsa halli müteyesser olmaz!" Bu ibareden anlaşılan, mütercim nüshası beyaza çekilmeden okunmuş ve herhālde kontrol okuması tercümenin yapılmasını isteyen Ser-etıbbā Kātibzāde Mehmed Refī'ī tarafından yapılmıştır. Mütercim nüshasının yekūnu 21 cilttir; ciltler orta boyda her biri 105-135 vr. arasında hacme sahiptir. Rāgıp Paşa, 1335 numara ile kayıtlı 21 cilt (1335-1'den 1335-21'e kadar) olan bu ciltlerin:

Külliyāt cildi altı defterde 1175 Zilhiccesi başında (Haziran 1762), müfredāt kısmının üç defterde tercümesini 1179 Şabanı ortasında (Şubat 1766);

teşrīḥāt cildi sekiz defterde 1178 Rebiülahiri başında (Eylül 1764); cüziyāt cildi üç defterde 1179 Saferinin 23'ünde (Ağustos 1765); akrabādīn cildi bir defterde 1180'de (1766-67) olmak üzere beş yıl kadar bir zamanda tamamlanmıştır. Mecmuu 21 cilt olan bu defterler (Rāgıp Paşa Ktp. 1335-1'den 1335-21'e kadar) mütercimin kendi elinden çıkmış olan metinlerdir.

İstanbul Üniv. Çapa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Ktp. Nüshası: Akil Muhtar Özden'in hususī kütüphanesinden Tıp Tarihi Kütüphanesi'ne intikal eden ve İÜTTM, R794/1855'de kayıtlı bu nüsha Tokadī'nin sadece birinci kitabı olan külliyat bölümünü içerir. Sıhhat bakımından hayli istinsah hataları barındıran büyük boy bu nesih hatlı nüsha 230 varaktan müteşekkildir.

Bağdat Köşkü Nüshası: Mevcut nüshalar arasında şekil itibarıyla bir hayli estetik olan bu erkān nüshası Bağdat Köşkü, 342 numarada kayıtlıdır. Büyük boy 890 varaklık bu tam nüsha talik hatla yazılmıştır.

Hamidiye Nüshası: Hazırladığımız metne esas teşkil ettiğimiz bu 592 varaktan müteşekkil nesih hatlı Hamidiye, 1015'te kayıtlı tam nüsha Bağdat Köşkü nüshası gibi büyük boy, müstesna şemseli bir ciltte ve fihristlidir. Yazmanın neşrinde bu nüshanın esas alınmasının sebebi, yazma sonundaki derkenar kaydında (592a) bu nüshanın mukabelesinin yapıldığının belirtilmesidir.

Buraya kadar zikrettiğimiz nüshaların şekilce etraflı tavsifleri Süheyl Ünver tarafından yapılmıştır: Süheyl Ünver, "Kanunu İlk Defa Türkçeye Çeviren Tokatlı Hekim Mustafa Efendi ve Tercümesi", s. 367-375.

Yazmanın yukarıdaki nüshaları dışında henüz görmediğimiz Mısır Milli Kütüphanesi'nde kayıtlı iki nüshası vardır (Tıbbı Türkī, Talat 10; Tıbbı Türkī 6).

Tokadī Tercümesinde *Kānūn* Şerh, Muhtasar ve Haşiyeleri, Müfredat Metinleri

Tokadī'nin belirsiz olanı belirli kılmak, kısa olanı açmak, mütemadiyen okuyucuyu tasavvur ederek mananın okuyucunun zihnine intikalinde oluşabilecek tereddütleri bertaraf etmek için bir yığın teşebbüse girişmesi, tercümenin zaman zaman ötesine geçmesi, daha önce benzer çabalara girenlerin tecrübe ve bilgilerinden istifade etmesi, doğru metni tespit etmesi,

doğru olmayanı ayıklaması, tenkitli metni inşa etmek için nüshaları tenkit etmesi, hasılı kadim literatürü, sahih lügatları elden geçirmesi gerekiyordu. Ne elinde *Kānūn*'un Arapça'dan bir başka dile yapılmış tercümesi vardı ne de daha önce Türkçe'ye yapılmış bir tercümesi. Bu faaliyete girişmeden önce tababet mesleğinde temin ettiği amelī tecrübe ve metinlerle temasından kaynaklanan nazarī müktesebat ve dinī ilimlerle meşgul olmasından ileri gelen bir dikkat ve nihayet sarayın zengin kütüphanesinden istifade imkānları ile tercümeye başlar. Daha önce bahsettiğimiz Tokadī'nin sağlam metin kurma ameliyesi, referans metinleri kullanmasıyla beraber yürür. Herhālde ilk müracaat metni *Kānūn* şerhleridir ve merkeze aldığı ana şerh Kutbuddīn-i Şīrāzī'nin *et-Tuhfetü's-Sa'diyye*'sidir.

İbn Sina sonrası başlayan *Kānūn* şerhlerinin esas literatürü 13. ve 14. asırlarda şekillenir. Rāzī, Havincī (Hūnecī), Ekmelüddīn-i Nahcıvānīķ Bunlardan *Kānūn*'u tıp tarihinde kendisine şahsī bir meseleye dönüştüren, ömrü onu okutmak ve şerh etmekle geçen **Kutbuddīn-i Şīrāzī** (ö. 710(1311), İbn Sina'nın *Kānūn*'unu *et-Tuhfetü's-Sa'diyye* adıyla kaleme aldığı şerhinde bir yığın not ve mülahazayla metni inceler, şerh eder.

Şiraz'da Bīmāristān-ı Muzafferī'de tabip olan babası Ziyādüddīn Mes'ūd b. el-Muslih el-Kāzerūnī'nin yanında on dört yaşına kadar tıp tahsil eden Kutbuddīn, babasının vefatından sonra on yıl aynı yerde tabip olarak vazifede bulunur, amcası Tabip Kemāleddīn Ebi'l-Hayr b. Muslih el-Kāzerūnī, Şemseddīn Muhammed b. Ahmed el-Hakīm ve Şerefüddīn Zekī el-Būşekānī maiyetinde *Kānūn*'u tetkik eder. Mesaisini daha ziyade bu esere teksif eden Kutbuddīn üzerinde yürüyeceği metnin çetinliğinden muzdariptir:

"Fenn-i tıbbda te'līf olunan kütübün cümlesinden *Külliyyāt-ı Kānūn*'un medreki ya'nī mahall-i derki ve bilmesi gāyet su'ūbetli ve sülūk olunacak mesleki ya'nī yolu azyak ve daracıktır onun için ki *Külliyyāt-ı Kānūn* bir deryādır ki onun emvācı zāhiredir ya'nī dalgaları artar ve yükseğe kalkar ve her iki mevcinin arası iki dağ arasında olan sahrā-i bī-pāyān gibi vāsi' ve geniştir, o vāsi' mahallerin mesālik-i kesīresi ve medāric-i müte'addidesi vardır ki her birinin mesāha olunacak arşını kebīr ve uzundur ve o mefāzenin bir tarafından taraf-ı āherine vusūl 'usretlidir. Ve ona bināen bi'l-cümle

'ulemā-ı üvel efkār-ı kesīresini ona sarf ve cemī'an hukemā enzārını ona kasr eylemiş iken kezālik fenn-i münāzarada mahāreti olan ehl-i nazarın yedlerinde mütedāvil olup küheylān atlar gibi onun meydānında müsābaka ya'nī koşu etmiş iken zulumāt memleketinde muhtefī olan āb-ı hayāt gibi *Kānūn* içinde pinhān olan fevāid ve beyānı āşikār ve 'ayān edemediler ve o ma'denden cevāhir-i mezāyāya vākıf ve nāil olamadılar. Ve ma'a-hāzā yine o kitābın fazl ve şerefini erbāb-ı temyīzden olup gassı semīnden ve ceyyidi redīden farka kādir olanlar cemī'an ikrār ve i'tirāf eyleyip o cehābize-i nakkādın nakd ve ihtiyārları hasebiyle o kitāb kibār ve sıgārın müstahseni ve ke'ş-şems fī rābi'ati'n-nehār bu fennde te'līf olunan cemī'an kütübün eşheri ve ahseni oldu." (Tokadī, 128b).

Bu eserin düğümlerini çözmek için ilim yolculuklarına başlar, Horasan, Irāk-ı Acem, Irāk-ı Arab, Bağdat, Bilādu'r-Rūm bu tahsil için gittiği yerlerdir. Bu şehirlerde hekimlerle görüştüğünü, sıkıntılarını gidermek için onlara sorular sorduğunu, 781'de Kalavun'un yanına elçi sıfatıyla Mısır'a gittiğini, orada *Kānūn*'un üç tam şerhini, İbnü'n-Nefīs'in (Ebü'l-Hazm el-Karşī), Ya'kūb b. İshāk es-Sāmirī'nin ve Ya'kūb b. İshāk el-Mesīhī'nin (İbnü'l-Kuff) şerhlerini elde ettiğini, ayrıca Necmüddīn b. el-Miftāh'ın *Kānūn*'la ilgili sorduğu sorulara Sāmirī'nin verdiği cevapları bulduğunu, İbn Cümeyyi'in bu mevzudaki çalışmasını, *Havāşī-i 'Irākiyye* dediği Emīnüddevle b. Tilmīz'in eserini ve daha bir yığın eseri görme imkānı bulduğunu kaydeder. Artık müşkillerini halletmiştir. 682'de başladığı *Kānūn* şerhini Tebriz'e dönünce Gazan Han'ın veziri Sa'düddīn Muhammed b. Tācüddīn es-Sāvecī'ye takdim eder. (Kutbuddīn-i Şīrāzī, *Tuhfetü's-Sa'diyye*, Ayasofya, 3649, 3b-6b)

Neredeyse klasik dönemin bütün *Kānūn* şerhleri ve tababet eserleri Şīrāzī'nin bu şerhinde değerlendirilir. Bu şerh, İbn Sina'nın eserinin ilk cildini, külliyāt kısmını ele alır ve bu ilk cildi dokuz ciltte şerh eder.

Kutbuddīn, Tokadī'nin tercümesinde metin boyunca "Allāme" unvanıyla anılır ve ilk cildin tercüme ve notlandırılmasında şerhi satır satır takip edilir. *Kānūn*'un anlaşılmasında en mühim kaynak ve daha sonra yapılan bütün tercümelerde hiç kullanılmayan bu şerh, Tokadī'nin adeta ilk ciltte yüzlerce alıntıyla tercümesini şerhe dönüştürdüğü eserdir. Neredeyse To-

kadī'nin külliyāt kısmı tercümesinde metin içi notlamalarının tamamı, Rāgıp Paşa nüshasındaki derkenarların da bir kısmı Şīrāzī'dendir.

Türkiye yazmaları arasında *et-Tuhfetü's-Sa'diyye*'nin Fazıl Ahmed 968 kayıtlı nüshası yegāne tam nüshadır. Ayasofya 3649-3656 arasında yer alan sekiz ciltlik nüshası şerhin bir cildi eksik olmakla beraber diğer (Fatih 3574, Şehit Ali Paşa 2047, Nuruosmaniye Kütüphanesi 3467) mevcut olanlar içinde diğer eksik nüshalara göre tam metne en yakın olan nüshadır. Herhālde Tokadī, saray kütüphanesinde bulunan nüshayı kullanmış olmalı.

Fahrüddīn er-Rāzī'nin (ö. 606/1210) bir yığın eseri arasında İbn Sīnā'nın *Kānūn*'unun belirli bölümlerine yazdığı kısa şerh (Manisa İl Halk Ktp, no: 1767; İbraniceye tercümesi: Bibliotheque Nationale de France, Hebreu 1208) *Kānūn*'a şerh geleneğini başlatır. Şerhin münhasıran *Kānūn*'un birinci kitabına yapılması takipçilerinin de umumiyetle bu tavrı sürdürmesinde amil olur. Rāzī sonrası şerhler artık en doğru *Kānūn* nüshasını belirlemek, diğer şerhlerin eksiğini gidermek, yanlışını tashih etmek ya da şerhler içinde bir şerhin iddiasını diğerlerine karşı savunmak gibi maddelerle gelişir. Her hālükārda şerhin kapısını aralayan Rāzī'nin kıymeti, tababet geleneğinde nisbeten belirsiz bir isim olarak daha ziyade bu şerhler içinde yer almasıdır. Üzerine kayıtlı *et-Tıbbu'l-Kebīr*, *Ravzu'l-'Arīz Fī İlāci'l-Marīz*, *et-Teşrīḥ Mine'r-Re's İle'l-Halk* adlı eserler bulunan Rāzī'nin tıpla ilişkisine karşın bu sahada klasik dönem sonrası kaleme alınan eserler onu referans seviyesine yükseltmez, onun diğer Rāzī (Zekeriyyā) karşısında tababetteki şöhreti sönüktür.

Rāzī, *Şerhü'l-Kānūn* ya da *Hallü Şükūki'l-Kānūn* adıyla bilinen (İÜ Yazmalar 3522, 3685; Bodlian, 525, 708) eserini ancak erken dönem *Kānūn* şarihlerinin bir kısmı referans verir. Tokadī bu çalışmayı hem Şīrāzī üzerinden ve hem de Rāzī'nin bizzat kendi metnin üzerinden kullanır. Herhālde Tokadī'nin devri itibarıyla ancak birkaç nüshası intikal etmiş olan Rāzī şerhine intikali ve onu doğrudan kaynak olarak kullanması dikkatini ve ciddiyetini gösterir, fakat doğrudan Rāzī'ye referansları azdır. Az sayıda misalde (havā-i galīz ve havā-i kedir bahsinde iktibaslarında Kutbuddīn-i Şīrāzī'nin *Tuhfetü's-Sa'diyye*'sinden ayrı (bkz. Nuruosmaniye Ktp, no: 3467, vr. 284a), Rāzī'nin *Hallü Şükūki'l-Kānūn*'undan

(bkz. Manisa İl Halk Ktp, no: 1767, vr. 97a) ayrı yapar (Tokadī, vr. 38b). Tokadī tercümesinde tavır olarak, diğer şerhler için benimsediği gibi, her bir *Kānūn* şerhine ayrı ayrı bakmak yerine sık sık diğer şerhlerden referans veren Kutbuddīn-i Şīrāzī üzerinden bu şerhleri okumayı ve onlardan nakil yapmayı tercih eder. Rāzī'nin *Kānūn* şerhine dair umumī değerlendirmeyi de Şīrāzī'den aktarır:

"Hazret-i İmām Fahrüddīn er-Rāzī feth-i kelām ve esrārını keşf semtine imāle-i zimām eyleyip külliyyāt-ı *Kānūn*'un ba'zı mahallini şerh ve ba'zı mahallini redd eyledi ve ba'zı mahalline dahi aslā ta'arruz eylemedi ya'nī terk eyleyip o mahalli ne şerh eyledi ve ne redd eyledi, külliyyātın evvelinden a'zā-i müfredenin teşrīḥine gelinceye kadar şerh edip ve teşrīḥe ta'arruz eylemeyip bābu'l-kuvādan nabzın hātimesine gelince kadar şerh eyledi ve şerhi müteferrik olup ittisāl ve vilā üzere olmadı ve cerhi şerhi içinde oldu. Ve terk eylediği mahaller teşrīḥle nabzın āhirinden āhir-i külliyyāta gelinceye dek mevcūd olan mahaller oldu." (Tokadī, 128b)

Tokadī tabii olarak tercümesinde Rāzī'den nakilleri sadece eserin birinci kitabında zikreder: 28a, 38b, 65b, 71b, 75b, 76a. Bilhassa nabız mevzuunda nisbeten hacimli bir bölüm aynen tercümede yer alır (71b. Rāzī'ye dair birkaç anekdot için bkz. 46b, 64a).

İbn Sina'nın tıp sahasında maruf talebesi **Şerefüddīn Muhammed b. Yūsuf el-Īlākī**'nin (ö. 536/1141) *Fusūlü'l-Kānūn* adıyla yaptığı *Kānūn* muhtasarı, İbnü'n-Nefīs'in yine *Kānūn*'dan yaptığı *el-Mūcez* adlı muhtasarı üzerinde yapılan şerhlerle hususī bir literatür şekillenir. (İbn Ebī Usaybi'a, age, I, s. 20) Īlākī'nin *Fusūlü'l-Kānūn* ya da *el-Fusūlu'l-Īlākiyye* adlı külliyat muhtasarını (Bibliotheque Nationale, Arabe 5105) Emīnüddīn Ebü's-Senā et-Tebrīzī (ö. 621/1224-25) *Bastu'l-Kavī Fī Şerhi Muhtasari'l-Īlākī* adıyla, Tācu'r-Rāzī (Mahmūd b. Alī el-Hımsī, ö. 735/1334-35) *el-Emāli'l-'Irākiyye Fī Şerhi'l-Fusūli'l-Īlākiyye* adıyla, Fahrüddīn-i Esferāinī (ö. 760) *Şerhu Fusūli'l-Īlākiyye* adıyla ve İbnü'l-Īlākī (ö. 790/1388) *Şerhü'l-Īlākī* adıyla şerh etti. Īlākī'nin muhtasarına yapılan diğer başka şerhler olmakla beraber bunların arasında rağbet gören **Muhammed b. Mahmūd el-Āmulī'nin** (ö. 753/1352) *Şerhu Fusūli'l-Īlākiyye*'si (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 2486; Damad İbrahim, 930) ve Sedīdüddīn Muhammed

es-Simnānī'nin şerhi (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 3646; Bibliotheque Nationale, Arabe 2917) oldu.

Fahreddīn Rāzī'nin talebelerinden ve daha çok Kutbu'l-Mısrī adıyla maruf olan **Kutbuddīn İbrāhīm-i Mısrī** (ö. 618/1221-22) (bkz. İbn Ebī Usaybi'a, *age*, II, s. 30; Safedī, *el-Vāfī bi'l-Vefeyāt*, thk. Ahmed el-Arnaūd, Türkī Mustafā, 2000, VI, 46) çalışmasında hem *Kānūn*'un külliyatının baş kısmını şerh eder, hem de aynı eserinde Īlākī'nin külliyat muhtasarının şerhini yapar.

Hocası Rāzī'ye bağlılığındaki taassupla Rāzī'yi ve Mesīhī'yi tıpta İbn Sīnā'nın fevkinde gören Kutbuddīn İbrāhīm-i Mısrī'nin 100 varak kadar olan şerhinin nüsha sayısının azlığı (Topkapı Sarayı Ktp.1931, 1948, 2025, Bibliotheque Nationale, Arabe 5106) ve eserin hacmen vaziyetini de katarsak tesirinin hududunu tayin ederiz. Moğol istilasında Nişabur'da öldürülen Mısrī'nin bu yegāne eseri diğer tıp literatüründe doğrudan akis bırakmış görülmez, ancak bilhassa Mesīhī'nin şerhinde Mısrī'nin *Kānūn* şerhinden yaptığı iktibaslar dolaylı olarak yer alır. Tokadī ismen bildiği bu şarihe dair Şīrāzī'den kısa malumat aktarır: "Ve Cīlī'den sonra Kutbuddīn İbrāhīm-i Mısrī hazretleri külliyyātın evāilinden mikdār-ı kalīl şerh edip ve ba'dehu Īlākī'nin külliyyātını şerh edip külliyyāt-ı *Kānūn* şerhine onu tekmile eyledi." (Tokadī, 128b) Tokadī, Īlākī'nin eserini ise doğrudan kullanır: 97a, 97b, 230b. Mütercimimiz, Āmulī'nin Īlākī'ye yaptığı şerhe de zaman zaman atıf yapar (60b, 109b).

Sāmirī şöhretli **Ya'kūb b. İshāk es-Sāmirī el-Mütetabbib**'in (ö. 681/1282) eseri İbn Ebī Usaybi'a'ya göre Fahreddīn-i Rāzī'nin, Kutbuddīn İbrāhīm-i Mısrī'nin ve diğer şarihlerin görüşlerini bir araya getirdiği kāmil bir şerhtir. (İbn Ebī Usaybi'a, *Uyūnu'l-Enbā Fī Tabakāti'l-Etıbbā*, haz. August Müller, Frankfurt am Main, 1995, II, s. 272-273; Topkapı Sarayı Ktp. 1946). Kutbuddīn-i Şīrāzī'nin çok sonra temin edebildiği ve şerhinin ancak son yarısında istifade edebildiği bu şerhi de Tokadī, Şīrāzī üzerinden takip eder (128b).

Tokadī'nin tespitiyle Havincī ve umumī literatürde "Hunecī" olarak bilinen **Efdalüddīn Muhammed b. Nāmver b. 'Abdülmelik el-Havincī**'nin (ö. 646/1248) *Kānūn* üzerine çalışması esas itibarıyla Rāzī'ye karşı

bir reddiye mahiyetindedir (Bibliotheque Nationale, Arabe 2937, 2938). 632/1238'de kendisiyle Kahire'de bir araya gelen ve ondan *Kānūn* okuyan İbn Ebī Usaybiʻa (ö. 668/1269) onun tıbba dair bu şerhi dışında *Edvāru'l-Hummayāt*'ını da zikreder. (Bkz. İbn Ebī Usaybiʻa, age II, s. 120-121)

Türkiye kütüphanelerinde nüshasına rastlanmayan, ancak her hālde Bibliotheque Nationale'de kayıtlı iki nüshayla günümüze gelebilen bu şerhin iki nüshasından biri 97, diğeri 112 varaktır. Bu itibarla Rāzī'nin şerhiyle gerek hacim gerekse muhtevaca benzerlik gösterir. Üzerinde bugüne kadar yapılmış herhangi bir çalışma olmayan şerhin sahibi, şöhretini münhasıran mantık çalışmalarıyla temin etmiş görünür.

İçinde anatomi bahsini de içeren geniş bir bölüm olan *Kānūn*'un ilk cildi külliyāt, şarihlerinin bilhassa kalem oynatmakta isbāt-ı vücūd eyledikleri ana sahadır ve şerhlerin bir kısmı ya külliyatın tamamını ya da birtakım atlamalarla bu külliyatın bir kısmını ihtiva eder. Havincī bu külliyatın neredeyse dörtte birlik kısmına el atar, esası teşkil eden teşrih-anatomi bahsini ise büsbütün terk eder. Tokadī tercümesinin külliyat kısmında hayli istifade ettiği Kutbuddīn-i Şīrāzī'den nakille Havincī'nin *Kānūn* şerhine dair şu kıymetlendirmeyi yapar: "Nākıs olan şürūhtan cümlesinin ecvedi ve aslahı İmām Fahr'in şerhinden sonra Havincī'nin şerhi oldu. O şāriḥe İmām Efdalüddīn Muhammed b. Nāmver b. ʻAbdülmelik el-Havincī derler. O imām *Külliyyāt*'ı evvelinden aʻzā faslına gelince kadar ʻale'l-vilā şerh eyledi ve İmām Fahr-i Rāzī'nin eylediği iʻtirāzlarına cevāb verip cevābında isābet eyledi. Ve nabz faslını dahi tamāmen şerh edip aʻzā ile nabz arasını ve nabzdan sonra olanları terk edip şerh eylemedi." (Tokadī, 128b).

Tokadī çalışmasında Havincī'nin şerhine Şīrāzī'nin şerhi üzerinden yer verir: 8b, 78b.

Kānūn'un şarihlerinden iki Nahcıvānī'den birincisi **Necmüddīn Ahmed b. Ebī Bekr b. Muhammed en-Nahcıvānī**'dir (ö. 1233 sonrası). Bir süre Anadolu Selçuklularında vezirlik vazifesinde de bulunan Necmüddīn-i Nahcıvānī'nin (İbn Bibi, *Anadolu Selçukī Devleti Tarihi*, terc. M. Nuri Gençosman, 1941, Ankara, s 244-245) 651/1253-54'te *Kānūn*'a yazdığı ve Rāzī'ninki gibi *Hallü Şükūkı Kānūn* adıyla tanınan şerhi esas itibarıyla Rāzī'nin haşiyesidir.

İbn Sina'nın külliyattaki kimi tanımlarına itiraz eden Rāzī, eserinde tababete dair mütalaalarını serdetmekten ziyade tavır olarak mücerret cerhi tercih eder. Rāzī'ye karşı İbn Sinā'yı müdafaa etmek *Kānūn* şāriḥlerinde sıkça görülür. Bunun yanında Rāzī savunmasını yapan Kutbuddīn İbrāhīm-i Mısrī gibi *Kānūn* şarihleri de çıkar. Nahcıvānī selefi Havinci gibi şerhinde (Ayasofya, 3545, 3721; Bibliotheque Nationale, Arabe 2936) gaye olarak bilhassa Rāzī'nin bu cerhlerini boşa çıkarmaya çalışır (Cevat İzgi, "Anadolu Selçuklu Tabipleri", III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993, 210-233 Ankara. 1999, s.224-225). Bu husus *Kānūn* tercümesinde zikredilir: "Ve Havincī'den sonra İmām Necmüddīn Ahmed b. Ebī Bekr b. Muhammed en-Nahcıvānī şerh eyledi. Egerçi külliyyātı başından a'zāya varınca kadar o İmām Nahcıvānī şerh eyledi lākin şerhi 'ale'l-vilā olmadı. Ba'dehu bahs-i kuvāyı şerh eyledi ve kuvādan sonra nabza varınca kadar terk edip ba'dehu nabzın hadd ve ta'rīfinde mezkūr olan akvāl-i 'ulemāyı zikr edip bākīleri ilā āhiri'l-kitāb terk eyledi." (Tokadī, 128b).

Tokadī'nin yine Şīrāzī'den naklen *Kānūn*'a yazılan tam şerhlerin beşincisi olarak zikrettiği **Ekmelüddīn-i Nahcıvānī**'nin (ö. 14.yy başları) şerhidir. İbn Sina'nın el-*İşārāt ve't-Tenbīhāt*'ına yazdığı nüshanın desti hattı mevcut olmakla beraber (Köprülü Ktp., no.873) onun *Kānūn* şerhi intikal etmemiştir. Eflākī'nin verilerine göre 14. yy başında sağ olan ve Anadolu Selçukluları döneminde Mevlāna ile temas kuran bu meşhur tabip Tokadī'nin çalışmasında ancak bu vesileyle zikredilir (Cevat İzgi, age, s. 226-227).

Dımaşk kadısı **Refī'üddīn Abdul'azīz b. 'Abdülvāhid el-Cīlī**'nin (ö. 641/1243-44) (İbn Ebī Usaybi'a, age, II, s. 171-173; Safedī, age, XVIII, 312-322; Hayrüddīn ez-Zirikli, *el-A'lām*, Beyrut, 2002, IV, s. 22) elimizde olmayan şerhi için yegāne bilgimiz Şīrāzī'nin "Ve Nahcivānī'den sonra Refī'üddīn 'Abdul'azīz b. 'Abdülvāhid el-Cīlī şerh eyledi. Ve onun şerhi teşrīḥe kadar oldu ve bast-ı kelām eyledi lākin kuvvetli söz söyleyemedi, makālātı dahi za'īfe oldu" ifadeleridir. (Tokadī, 128b)

Biyografisini İbn Ebī Usaybi'a'ya borçlu olduğumuz ve daha çok İbnü'l-Kuff ve Mesīhī isimleriyle bilinen **Ebü'l-Ferec bin Ya'kūb bin İshāk bin el-Kuff** (ö. 685/1286) için (İbn Ebī Usaybi'a, age, II, s. 273)

Müstakimzāde, İbn Ebī Usaybi'a'dan özetleyerek: "Kerekīdir. Ba'zılar ismini Ya'kūb'dur dediler. Fi'l-asl Nasrānī idi. Emīnüddevle ve İbnü'l-Kuff demekle ma'rūftur. Tabīb-i Mesīhī, Mālikiyyü'l-mezheb olup zīc ü edebde kemāli var idi. *Şāfī't-Tıb* ve *Şerhü'l-Külliyāt li'l-Kānūn* ve *Şerhü'l-Fusūl* ve *Umdetü'l-Cerrāhīn* gibi te'līfleri vardır. Gereği gibi hüsn-i hatta sa'y edip lāyıkı üzere tekmīl ve Sultān Nāsır Yūsuf devletinde ser-hadd-i Sarhad kātibi oldu. Sā'ir ehl-i hat gibi kof olmayıp fuzalādan idi. Mübtelā-yı renc-i cereb olup elli beş yaşında iken "defātir" (685) tārīhinde tūmār-ı defter-i ömrü tayy olundu" der.

Daha çok İbn Cümeyyi' (ö. 1198)'den nakillerle *Kānūn*'un külliyat kısmının tam şerhini yapmış olmakla beraber İbnü'l-Kuff'un bu eseri İbn Nefīs ve Kutbuddīn-i Şīrāzī şerhleri karşısında hükmünü yürütememiş, ancak fevkalade eksik iki nüsha hālinde günümüze gelebilmiştir (Zāhiriyye Ktp. no: 7802; Edirne Selimiye Ktp., no: 1018) Anatomi sahasında kaleme aldığı ve bu disiplinde dönemin en esaslı metni kabul edilen *Umdetü'l-Cerrāhīn* karşısında müstakil karakteriyle daha geri planda kalan *Kānūn* şerhi, Kutbuddīn-i Şīrāzī'nin esas mehazı olarak İbn Sina'nın anlaşılmasında, dolaylı ama kuvvetli katkı sağlar. Şīrāzī, şerhi boyunca kaydettiği "Mesīhī dedi ki" tarzında alıntılarla diğer bütün müracaat eserlerini gölgeler, buna karşın Mesīhī'yi gerekli olanla gereksiz olanı ayırmadığı için tenkit de eder: "Mesīhī 'aks edip lüzūmu olanları terk edip lüzūmu olmayanları zikr eyledi, lākin her ne kadar lüzūmu yok ise dahi kesīren bikr-i kelām īrād eyledi. Ma'a-hāzā Mesīhī'nin yanında Karşī'nin şerhi ve Sāmirī'nin şerhi ve Havincī'nin şerhi ve İmām Fahr'ın şerhi cemī'an mevcūd idi, onların feyzinden müstefīz olmadığı mücerred 'ucbundan olmak fehm olunur." (Tokadī, 128b) Buna karşın Tokadī, Şīrāzī'nin önemli referanslarından biri olan İbnü'l-Kuff'un adını ancak birkaç defa zikreder (39b).

İbnü'n-Nefīs (Alāüddīn Ebü'l-Hazm el-Karşī el-Mısrī) (ö. 687/1288) *Kānūn*'u muhtasar bir hāle dönüştürdüğü *Mūcez* dışında *Kānūn*'un tamamına ve teşrīḥāt kısmına yazdığı iki şerhle (*Kānūn*'un müfredat kısmına ait şerhi için bkz. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 3659), İbn Sina tıbbının başlıca mümessili olarak ünlenir. Bilhassa *Mūcez*'i, *Kānūn*'un hacminde dağılmak istemeyenlerin kolaylıkla istifade edebilecekleri bir el kitabı hü-

viyetindedir. *Mūcez*'deki muvaffakiyeti hem mevzuları teferruattan arındırmasından hem de tıptaki vukufiyetinden ileri gelir. Bu vasfıyla *Mūcez*, gerek müstakil olarak gerekse tercüme ve şerhleriyle bütün İslam dünyasında kabul görür. *Kānūn* üzerinde başlayan şerh geleneği bu defa *Mūcez* etrafında döner.

İbn Sina takipçileri arasında son zamanlarda üzerinde en çok çalışma yapılan isim olarak İbnü'n-Nefīs, bilhassa küçük kan dolaşımıyla ilgili ilk tespitin sahibi olarak ayrı bir ehemmiyet taşır.

Tokadī, tıbbī mütalaalarında ziyadesiyle itimat ettiği Kutbuddīn-i Şīrāzī'nin "Ammā *el-Kānūn*'un beş 'aded şerhleri dahi vardır ki onlar külliyyātı evvelinden āhirine varınca kadar şerh ederler: O şürūhun evveli Karşī'nin şerhidir. Karşī hakīm ve muhakkık 'Alāüddīn Ebü'l-Hazm el-Karşī el-Mısrī'dir, İbnü'n-Nefīs demekle ma'rūftur. Ve bu beş 'aded kāmil şerhlerin cümlesinin ahseni Karşī'nin şerhidir, zīrā Karşī şerh-i kitāba lüzūmu olan mühimmātı īrād eyledi, lüzūmu olmayanları şerhinden tard ve ib'ād eyledi." hükmü merkezinde *Kānūn*'u Şīrāzī'den sonra anlamlandırmada takip edeceği şahıs olarak İbnü'n-Nefīs'i referans alır: Tokadī, İbnü'n-Nefīs'in *Kānūn*'a yaptığı şerhini de Şīrāzī üzerinden okur (31a, 32a, 60b, 66a vd.).

Tercümede *Mūcez*'in kendi dışında üç şerhi kullanılır:

Birincisi, **Kazvīnī'nin** (Şāh Muhammed-i Kazvīnī, ö. 928/1522) *Şerh-i Mūcez*'i: 53b, 143a, 155b, 250b.

İkincisi, **Sedīdī**'nin (Sedīdüddīn el-Kāzerūnī, ö. 745/1344'ten sonra) *Şerh-i Mūcez*'i (*Mugnī*) (31b, 183a, 236b, 280a, 355b, 406b).

Üçüncüsü, **Nefīsī**'nin (Mesīhüddīn Nefīs b. Ivaz el-Kirmānī, ö. 853/1449) *Şerh-i Mūcez*'i (24b, 27b, 67b, 179a, 225b, 344b, 411b).

Umumi olarak yukarıda kaydettiğimiz kaynaklar, *Kānūn*'un münhasıran külliyāt kısmına eksik olarak yapılmış şerhlerdir. Bu şerhlerin sahiplerinin bir kısmının müşterek hususiyeti, şahsī çalışmalarının ve mesleklerinin merkezini amelī tıbbın teşkil etmemesidir. Bunlar içinde ne Rāzī ne onun talebesi Kutbu'l-Mısrī ne de diğerleri İbn Sina'nın tıp mirasını daha ileri bir seviyeye yükseltmede muvaffak olmuşlardır. Ya hikmet ve tıp arasındaki kadim beraberliğin ya da *Kānūn* okutucusu olarak klasik dönem lektörleri arasında yer aldılar. *Kānūn*; muhtevası, kudreti ve hacmiyle bu

nākıs metinlerin tesirini uzun ömürlü kılmadı. *Kānūn* mütemadiyen asırlar içinde istinsah edilirken de bu şerhler zamanımıza ya hiç intikal etmedi ya da birkaç nüshayla tutunabildi. Esas olarak bu şerhleri, tıp sahasında İslam tıbbının inkişāf devresinin akademik faaliyetlerinin ara metinleri olarak kabul edebiliriz. Her hālükārda onlar diğer metinlerin inşasında kıymetleri ihmal edilemeyecek bir enstrüman olarak hüviyetlerini sürdürdüler. Bu metinler *Kānūn*'un muğlak, müphem cihetleriyle istinsahlardan kaynaklanan bulanıklıkları çözme hususundaki ehemmiyetleri ve *Kānūn*'u ana referans metin olarak muhafazaları cihetinden de mütalaa edilmelidir. Şüphesiz bu şerhlerin bir kısmını tercümesinde kullanmak itibarıyla Tokadī, geçiş dönemi şark tıbbının en önemli şarihidir.

Tokadī bu şerhler dışında da tercüme ve şerhinde bir yığın kuvvetli referans metinlere atıflar yapar. Bunlardan biri **Ahmed-i Taberī'nin (Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed)** *Mu'ālecāt-ı Bukrātiyye*'sidir. Ahmed-i Taberī'nin kısa biyografisini veren İbn Ebī Usaybi'a onun Isfahan bölgesinde Hicrī 320-366 tarihleri arasında hakimiyet süren Büveyhī Rüknüddevle Hasan'ın hekimliğini yaptığını ve ana eserinin *Mu'ālecāt-ı Bukrātiyye* olduğunu, dolaylı olarak 366/976'da hayatta bulunduğunu kaydeder. (İbn Ebī Usaybi'a, age, I, s. 321) Fuat Sezgin, *Mu'ālecāt-ı Bukrātiyye*'den hareketle onun Fars ve Irak bölgesinde ilmī ziyaretlerde bulunduğunu, Taberistan, Cürcan, Rey, Nişabur, Ahvaz, Basra, Şam ve Bağdat'ta tababetle meşgul olduğunu, bilhassa tıpta Ebū Māhir Mūsā b. Seyyār'dan yararlandığını kaydeder. Onun *el-Mu'ālecātu'l-Bukrātiyye* adlı hacimli eseri de Tokadī'nin tercümesinde teşrīḥāt cildinin ana kaynaklarındandır (264a, 280a, 289b, 290a, 299a).

Diğer birçok tercüme metinde olduğu gibi, tercüme tıp metinlerinde de vokabülerin derkenarlarda tanımlanmasına rastlanır. Umumiyetle mütercimin kaleminden çıkma bu notlar, hitap edilen okuyucunun seviyesi göz önünde tutularak belirlenir. Metin içinde "ya'nī" açıklama edatıyla nisbeten manası müşkil olan kelimenin müterādifini vermek bir teamül iken, bu derkenar ameliyesi ilave bir bilgilendirmedir. Şüphesiz mütercimin mesleğinin tababet olup olmaması bu notlandırmaların kıymetini belirler (Örnek için bkz. Süleymaniye Ktp, Hamidiye, 1013; eser Zekeriyyā er-

Rāzī'nin bir asistanının hocasının klinik muayenelerinden yaptığı bir seçkidir). Mütercimin hem kendisi için müşkil kelimeleri hem de okuyucunun metne nüfūzunu teminini kolaylaştıran derkenar açıklamalarında müracaat ettiği kaynaklar ve karşılığını verdiği kelimelerin keyfiyyeti onun referans dünyasını, literatüre hākimiyetini, hasılı biraz da kalitesini ortaya koyar. Tahkik merkezli metinlerde müracaat literatür kadim metinlerden müteşekkil iken, halkın tabibe müracaat etmeksizin ihtiyacını karşılaması için vücut bulan metinlerde kademe kademe ikinci derece eserler kullanılır. Bu manzumeden olarak Tokadī'nin *Kānūn* tercümesinde kullandığı bir yığın kaynak arasında bilhassa atıf yaptığı eser, 757/1353'te vefat eden **İbn Kütbī**'nin (İbnü'l-Kebīr, İbn el-Kebīr Yūsuf b. İsmā'īl el-Cüveynī el-Bagdādī eş-Şāfi'ī) "Müfredāt" adıyla ifade edilen Arapça *Mā-Lā Yesa'u't-Tabībe Cehluhu'*sudur. Çalışma aynı sahada yazılan İbn Baytar'ın müfredātından daha geniştir ve kaynak olarak da onu bünyesinde toplar. İbn Kütbī 711/1311'de tamamladığı eserinin girişinde: mevcut tıp eserleri arasına İbn Baytār'ın *Cāmī' Fī Edviyeti*'sinden daha hacimli ve muteber eser olmadığını, lakin eserin tekrar ve uzatmalarla dolu olduğunu, tertibin aranılanı bulmayı zorlaştırdığını, devaların isimlendirilmesi gibi bir yığın keyfiyette sıkıntı olduğunu uzun uzadıya belirterek, ilaç ve tedavi üzerine kapsamlı bir giriş kaleme alır. Bu giriş eserinde kullandığı temel terimleri açıklayan bir lügatçeyle son bulur. İbn Kütbī'nin *Mā-Lā Yesa'u't-Tabībe Cehluhu'*su Hasan b. Abdurrahmān tarafından (bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa, 1360; Bağdatlı Vehbi, 1331) Türkçe'ye tam olarak tercüme edildi. Mütercim "Fenn-i mezbūrda lisān-ı 'Arabī ile mü'ellef olup *Mā-Lā Yesa'u't-Tabībe Cehluhu* ile müsemmā kitāb-ı mezbūrda olan menāfi'-i celīle-i cezīle lisān-ı 'Arabī ile mezkūr olup lisān-ı 'Arabī bilmeyenlere o menāfi'den mahrūm olup husūsan tahtgāh-ı sultān-ı İslām olan hālā a'zam-ı bilād-ı ehl-i İslām belde-i Kostantiniyye sīnet 'ani'l-'āfāti ve'l-beliyyet ve Bursa ve Edirne ve 'umūmen vilāyet-i Anadolu ve Rumeli'nde ve memālik-i mahrūseden olan diyār-ı 'Arab u 'Acem'de dahi ekābir ü a'yān-ı ehl-i İslām lisān-ı Türkī tekellüm edip 'umūmen vilāyet-i merkūmede lisān-ı 'Arabī bilip kitāb-ı mezbūrun menāfi'ine fāiz olur kimseler olmayanlara nisbeten ekall-i kalīl olup kitāb-ı mezbūrun menāfi'i bu makūle tāife-i 'azīme-i ehl-i

İslām efhāmından bürde-i hafāda kalmağın bu za'īf-i nahīf kitāb-ı mezbū-run menāfi'i herkese ma'lūm olup nef'i 'āmm olmak için lisān-ı Türkiyye tercemesine ikdām ve ihtimām edip..." notuyla sebeb-i telifini anlatır.

16.yy'da III. Murad döneminde bu tercümeyi yapan divan kātiplerinden Hasan b. Abdurrahmān metinde sıkıntılı yerleri Hoca Sadeddin, Bakkalzāde Sertabip Sinan Efendi gibi devrin kudretli simalarından yardım alarak halleder. Tokadī, *Kānūn* tercümesinde İbn Kütbī'nin kaynak olarak tercümesini değil doğrudan Arapçasını kullanır. Tokadī'nin tercümesinde mutlak olarak "müfredātta" denildiğinde kasdedilen İbn Kütbī'nin bu eseridir. Bu eser bilhassa tercümenin müfredat kısmında yoğın olarak kullanılır (53b, 77a, 90a vd.).

Tokadī, **Necībüddīn-i Semerkandī**'nin (Ebū Hāmid Muhammed b. Alī) (ö. 619/1222) iki eserini doğrudan kullanır: *Kitābu'l-Esbābi ve'l-Alāmāti* ve *Agdiye Risālesi*. Bu iki eserden bilhassa *Esbāb ve 'Alāmāt*'tan teşrīḥāt bölümünde istifade edilir: 238a, 264a, 426a, 444a. Daha önce *Mūcez* şarihi olarak zikrettiğimiz Nefīsī (Mesīhüddīn Nefīs b. Ivaz el-Kirmānī'nin Semerkandī'nin bu eserine yazdığı *Şerh-i Esbāb u 'Alāmāt* da (bkz. Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, 913)) Tokadī'nin kaynakları arasında yer alır: 262b, 264a, 411b, 429b, 436a. Tercümemiz, *Agdiye Risālesi*'nden de (bkz. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 3555) bir atıf alır (235b).

Tokadī'nin sıklıkla kullandığı diğer kaynaklar arasında Ali b. Abbās el-Mecūsī'nin *Kāmilü's-Sınā'ati't-Tıbiyye*'sini, Cevherī'nin *Sıhāh*'ını, Vankulu Lügati'ni, *Kāmūsu'l-Muhīt*'i, *Muhtāru's-Sıhāh*'ı, Halīmī Lügatı'nı, *Muḳaddimetü'l-Edeb'i, Rāġıb-ı Iṣfahānī'nin Ẓerīʿa* ve *Müfredāt*'ını, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Lisānü'l-Etıbbā'sını, Dāvūd-ı Antākī'nin *Tezkire*'sini, Ebū Hanīfe ed-Dīnever'in *Kitābu'n-Nebāt*'ını, *Gāyetü'l-Beyān* tercümesini, Hacı Paşa'nın *Şifāu'l-Eskām*'ını, Bedīʿī Ali b. Hüseyn'in *İhtiyārāt*'ını, İbn Baytar'ın *Müfredāt*'ını, İbn Cezle'nin *Takvīm*'ini, *Kāmūsu'l-Etıbbā'yı*, *Fusūl-i İbokrāt*'ı, *Sirāc-ı Münīr*'i, Ḳāḍī Ẓeylaʿī'nin *Şerḥ-i Kenz*'ini, *Hidāye*'yi, *Şirʿatü'l-İslām*'ı, *Ḥayātu'l-Ḥayevān*'ı, Sivasī'nin *Şerḥ-i Mülteḳā*'sını, *Dürer Ġurer*'i, Kara Dāvūd'*un Şerḥ-i Şemsiyye*'sini, İbrāhim eṭ-Ṭāliʿ in *Füyūḍāt-ı Mıġnāṭısiyye*'sini zikretmeliyiz.

Osmanlıda Tercüme ve Tenkitli Metin İlişkisi: Tokadī Mustafa Efendi'nin *el-Kānūn Fi't-Tıb* Tercümesi *Tahbīzü'l-Mathūn'u*

el-Kānūn Fi't-Tıb Tercümesinde Ana Yöntem

Bu zikr olunan terceme tab' ile olan nüshanın mefhūmu idi lākin o nüsha hilāf-ı zāhirdir, zīrā makāle 'ilel-i ecfān beyānındadır, tabakāt 'illetini o makālede īrād münāsib değildir. Ve hem sedbe nāmında 'illet ma'rūfe değildir, nüsha-i musahhahada başka fasılda īrād olunmayıp "et-tedbīr ve'l-'ilāc" diye iltisāk 'illetine mu'ālece olmak üzere zikr olunmuştur, lākin bu dahi hilāf-ı zāhirdir, zīrā āhir-i faslda "onun 'ilācı zufre 'ilācı gibi olur" dediği bundan ābīdir. Bu mislli mahallerin kemā-yenbagī tashīh olunması birkaç nüsha mütercim yanında bulunmasına tevakkuf eder. (Mustafa el-Tokadī, Hamidiye, no. 1015, 27a)

Selçuklu ve Osmanlı döneminde tıbbın ana referansı olması itibarıyla İbn Sina'nın *Kānūn*'una duyulan ihtiyaç onun çok sayıda nüshasını var etmiştir. Tokadī'nin *Kānūn*'un büyük bir coğrafyaya yayılmış olan bu nüsha bolluğu arasında tercümesinde eserin Arapça bir nüshasını değil de birden çok nüshasını kullanması onun doğru nüshayı inşa etme çabasından kaynaklanır. Tababet metinleri içinde ifadesi çok yoğun ve bütün tıbbın mevzularını bünyesinde toplayan bir metin olarak bu eserin tercümesinde, tercüme edilecek olan Arapça ana nüshanın her türlü istinsah hatalarından tasfiye edilerek kurulması ve ilave olarak istisna kabilinden addedilen kelimelerin, kadim Yunan tıbbından devşirilen terimlerin, Arapça'da kullanılan Farsça asıllı muarreb yapıların ve tabiat ilimlerine ait hemen tüm vokabülerinin doğru tespiti, hem tıp sahasına amelī olarak dāhil olmayı hem de bu disiplinin filolojisine hakkıyla vākıf olmayı icap ederdi. Tokadī fıkıhta sahip olduğu tahkik meziyetini, Secāvendī'nin *el-Ferāizü's-Sirāciyye* adlı eserine yaptığı tercüme ve şerhte ispat ettikten sonra bu çalışmaya girişir. Yazının başında Tokadī'den yaptığımız alıntı, onun bu husustaki ciddiyetini ve usuldeki tavrını gösterir.

Tıbbın ana metnini tercüme karşısında bir yığın sıkıntıyla boğuşmak zorunda kalan mütercimin bir yandan eksiklik, fazlalık, atlama, hatalı ibare, müstensih sehvi, müellifin muradı, kelimenin lügat ve terim karşılıkları,

şerhe ihtiyaç duyulan noktaların notlanması gibi sorunlarla uğraşırken, diğer yandan da Arapça *Kānūn* nüshaları arasında dolaşarak istikametini araması, tercüme faaliyetleri içinde az görülür. Her ne kadar Anadolu'da bilhassa Selçuklu döneminde üretilmiş olan ilmī müktesebat ona bu usulü talim edecek bir yığın tecrübeyle dolu olsa da, çalışmanın bir tarafı Türkçeye tercüme söz konusu olduğunda, Tokadī'nin büsbütün yeni bir hamleyi vücuda getirdiği gözlemlenir. Selçuklu dönemi ilmī müktesebātından muradımız, *Kānūn* üzerine yapılan şerh çalışmalarıdır ve bu çalışmalar manzumesi tek dil, yani Arapça üzerinde cereyan eder. Onun *Kānūn*'u tümüyle Türkçenin imkānlarında inşa etmesi, ilim dilinin Türkçede kāmilen şekillendiğini tespit eder. Herhālde Tokadī'nin bu şekillenmede şahsī cihetini ilave etmeliyiz. Hacim, girift meseleler, zengin terimler mecmuu, tercümede selis bir üslupla karşılanmıştır.

Tokadī'nin tercümesinde öne çıkan bir yığın meziyetten bahsedebiliriz. Bunlar içinde tercümesini hususī bir edisyon kritikle vücuda getirmesi, üzerinde durulması gereken cihetlerden biridir. Bu hususa temas etmeden önce, *Kānūn* üzerinde metin tespiti çalışmalarından kısaca bahsetmek lüzumu vardır:

İbn Sina'nın bu eserinin üzerinden bir müddet geçtikten sonra İbn Cümeyyi'in (Hibetullah b. Zeyn, ö. 1198) *Kānūn*'un ana nüshasını, müellif elinden çıkma nüshayı bulma veya ona yaklaşma yolunda daha erken dönemlerde yaptığı çalışmalar bu konudaki ilk hamledir (İbn Cümeyyi', *Kitābu't-Tasrīh Bi'l-Meknūn Fī Tenkīhi'l-Kānūn*, Nurosmaniye Ktp., no. 3526).

İbn Sina'nın vefatından henüz çeyrek asır geçmeden kullanılan *Kānūn* nüshalarında anlamı sıkıntıya düşüren istinsah hataları tespit edilir. İbn Sina'nın bilhassa tıp sahasındaki talebelerinden Ebū Ubeyd Abdullah Cūzcānī'nin (Şemsüddin eş-Şehrezūrī Cūzcānī, *Nüzhetü'l-Ervāh*, İstanbul, 2015, s. 70), hocası İbn Sina'nın vefatından sonra *Kānūn*'un üzerinde tetkik ve onu talim sırasında cereyan eden bu sıkıntı, Cūzcānī'nin şahsī nüshası ile bertaraf edilir. Onun bu nüshasından tashih gören nüshalarla ilk devrenin geçirildiğini nakleden İbn Cümeyyi', daha sonra Mısır'a gelip burada hastalanınca tedavi görüp iyileşen Irak'lı bir tüccarın elinde bulunan

büsbütün sıkıntılı yeni bir nüshanın, memleketine döndüğünde kadı marifetiyle muvakkaten kendisinden alındığını, ondan istinsah edilen nüshaların Şam ve Irak'ta yayıldığını kaydeder. İbn Sina'nın vefatı üzerinden henüz yarım yüzyıl geçmiştir, fakat problemsiz bir nüsha ortalıkta görünmemektedir. İbn Cümeyyi', Irak'tan gelenlere orada İbn Sina'nın elinden çıkmış bir nüsha ya da söylendiğine göre mevcut bir müsvedde olup olmadığını sorduğunu, cevaben bazı medreselerde İbn Sina hattıyla bir nüsha bulunduğunu, ancak bunun tahkik edilemediğini, kiminin de İbn Tilmīz'in (Hibetullāh b. Sā'id el-Bagdādī, ö. 560/1165) elinde İbn Sina'nın tasdikini almış ve yine onun haşiyelerinin yer aldığı bir nüsha bulunduğunu, bu meşhur nüshanın İbn Tilmīz'in vefatından sonra satıldığını söylediğini aktarır.

İbn Cümeyyi'in bundan sonra zihni iyice karışır, zira İbn Tilmīz'in Bağdat'ta vefatından sonra Şam'a intikal eden nüsha kimine göre İbn Tilmīz'in değil, Ebu'l-Ganāim İbnü'l-Otrardī'nin nüshasıdır ve kimi de İbnü'l-Otrardī'nin nüshasının İbn Tilmīz'in nüshasından istinsah edildiğini ileri sürer. Bir taraftan aslı İbn Tilmīz'inkine uzanan nüshalar, bir taraftan Iraklı tüccarın nüshasından çoğalan nüshalar arasında İbn Cümeyyi' doğru ve müellif nüshasına istinad eden bir nüshaya malik olamadığını kaydeder, ancak o İbn Sina'nın haşiyeleri bulunan metinlerini görebilmiştir (İbn Cümeyyi', *Kitābu't-Tasrīh Bi'l-Meknūn Fī Tenkīhi'l-Kānūn*, Nurosmaniye Ktp., no. 3526, 3b-8a). Artık o, İbn Tilmīz'in *el-Havāşī Alā Kitābi'l-Kānūn li-İbn Sīnā*, *Havāşi'l-Irākıyye* gibi talikatlar ve bahsettiği nüshalarla *Kānūn*'un bir hata-savap cetveline benzer tashihlerini ve kısmen şerhini *Tenkīhü'l-Kānūn*'da ortaya koyar.

Belirtmeliyiz ki Tokadī tercümesinde Kutbuddīn-i Şīrāzī üzerinden İbn Cümeyyi'in *Kānūn*'un notlamalarının farkındadır ve zaman zaman onun açıklamalarına tercümede yer verir (bkz. 47b, 58a, 79a, 83b, 98b, 99b, 100a vd.):

Ve ba'zı nüsah-ı Kānūn'da "zevb" bedeline "zereb" vāki' olmuştur, o nüshanın mā'nāsı: zikr olunan bevl hālā batnın istitlākına veyāẖūd gelecek zamānda olan istitlāka ve yürek sürmeğe delālet eder" demektir. 'Allāme der ki sahīh olan nüsha-i ūlādır. Ve Tenkīh-i Kānūn'da İbn Cümeyyi' Sıhāh*'a 'azv edip der ki "ihāl" vedek ma'nāsına ve zeyt ma'nāsınadır. Ve*

Ebū ʻUbeyd, Ebū Zeyd'e ʻazv edip der ki "ihāl" vedek maʻnāsına ve zeyt maʻnāsına olur ve beyāz-ı zeytīnin zikri zamān-ı ātīde Kānūn*'da gelmekle bu iki maʻnāya göre her hālde beyāz-ı ihālīden murād vedekte olan beyāzdır* (83a).

Bu mahallde nüshalar muhtelifedir, baʻzılarında "mā-ı zeheb" ve baʻzılarında "mā-ı dühn" vākiʻ olmuştur. Lākin İbn Cümeyyiʻ Tenkīh-i Kānūn'da "mā-ı zeheb" nüshasını tahti'e edip "māü'd-dühn" nüshası savāb olduğuna zāhib olup ve dühnden murād rüsūb-ı zeytī olur diye cezm ve hükm eyledi. Lākin ʻAllāme "māü'z-zeheb" nüshası dahi sahīhtir deyip ve iki nüshanın dahi maʻnāları vākıʻa mutābıktır diye bast-ı edille ve īrād-ı burhān eyledi. (88b)

Kānūn haşiyeleri bir şekilde nüsha tashihinde ehemmiyetlidir, bilhassa telifleri İbn Sina devrine yaklaşan haşiyelerdeki tespitler, daha sonra ana nüshadan uzaklaştıkça ortaya çıkan farklılıklardan doğru olanı belirlemede değerlidir. Bunlar arasında en ziyade hakkı teslim edilen İbn Tilmīz'in (ö. 560/1165) hāşiyesidir (Albert Z. Iskandar, "An Autograph Of Ibn Al-Tilmidh's Marginal Commentary On Ibn Sīnā's Canon of Medicine", Le Museon, 90/1-2, Louvain 1977, s. 177-236) Az sayıda nüsha intikal etmiş olan *el-Havāşī Alā Kitabi'1-Kānūn li'bn Sīnā*'sı (Bkz. Los Angeles California Üniversitesi, MS. Ar. 108). erken dönem şarihlerinin ana referanslarındandır. Mesela Tokadī'nin kullandığı Arapça *Kānūn* nüshalarından hareketle bir ibarede idrar tortusu "Ve rüsūbun baʻzısı dahi hurātī-i deşīşī olur" şeklinde tercüme edilirse de, buradaki "deşīş" kelimesinin doğru olmadığı, bunun aslının "haşīş" olduğu İbn Tilmīz'den nakledilir:

Ve rüsūbun baʻzısı dahi hurātī-i deşīşī olur. "Deşīş" şīn-i muʻceme ile cülāl-i sevīktir yaʻnī sevīkin irisidir. İbn Tilmīz der ki deşīş bu makāmda "haşīş"ten galattır. İbn Tilmīz'in bu kelāmı kavl-i evvele karīb olur, zīrā sevīke haşīş ıtlāk olunur. Baʻzılar derler ki sīn-i mühmele ile "desīsī"dir. ʻAllāme der ki mühmele ile olan "desīsī"nin maʻnāsı bana zāhir olmadı (88a).

İbn Sina'yı doğru kavramak ve nüshaların istinsahtan kaynaklanan sakatlıklarını bertaraf için bir başka yöntem de İbn Sina halkasına dahil olan kadrodan bilhassa Şerefüddīn Muhammed b. Yūsuf el-Īlākī'nin

(ö. 485/1092) *Kānūn*'un külliyāt muhtasarı olan *Fusūlu'l-İlākıyye*'sini (Bibliotheque Nationale, Arabe 5105; Los Angeles California Üniversitesi, MS. Ar. 61) karşılaştırma metni olarak kullanmaktır. Cümlenin mefhumu, *Kānūn*'un konteksine uymadığında bu muhtasar *Kānūn* ve bunun şerhleri Emīnüddīn Ebü's-Senā et-Tebrīzī'nin (ö. 621/1224-25) *Bastu'l-Kavī Fī Şerhi Muhtasari'l-Īlākī'si* (Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim, 931), Tācu'r-Rāzī'nin (Mahmūd b. Alī el-Hımsī, ö. 735/1334-35) *el-Emāli'l-'Irākiyye Fī Şerhi'l-Fusūli'l-Īlākiyye*'si, Fahrüddīn-i Esferāinī'nin (ö. 760/1359) *Şerhu Fusūli'l-Īlākiyye*'si, İbnü'l-Īlākī'nin (ö. 790/1388) *Şerhü'l-Īlākī*'si gibi eserler değer kazanır. Bilhassa Īlākī'nin muhtasarına yapılan şerhler arasında rağbet gören Muhammed b. Mahmūd el-Āmulī'nin (ö. 753/1352) *Şerhu Fusūli'l-Īlākiyye*'si (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 2486; Damad İbrahim, 930) ve Sedīdüddīn Muhammed es-Simnānī'nin şerhi (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 3646; Bibliotheque Nationale, Arabe 2917) bu kaynaklar içinde daha çok öne çıkar. Tokadī'nin bu gayretlerinin hülasasına aşağıdaki paragraf bir fikir verir:

"Sanevber" çam fıstığı ağacının ismidir. Sanevberin sagīri ve kebīri olur. Ve kebīrin habb-ı kebīrine cillevz ismi mahsūs olur. Tab' ile olan Kānūn *nüshalarında "cillevz" bedeline "cevze" vāki' olmuştur, o nüshalar muharrefedir. Nüsha-i sultāniyyede ve metn-i Īlākī'de "cillevze" vāki' olmuştur Ve Āmulī, Īlākī şerhinde ve kezālik İbn Kütbī müfredātında "cillevz"i vech-i muharrer üzere beyān ederler.*

Tokadī'nin nüsha tashihlerinde yine bir *Kānūn* muhtasarı olan İbnü'n-Nefīs'in (ö. 687/1288) *el-Mūcez*'i ve bu muhtasar üzerine yapılan Sedīdī'nin (14.yy'ın ilk yarısı sonları), Şāh Muhammed-i Kazvīnī'nin (ö. 928/1522) ve Nefīsī'nin (ö. 853/1449) şerhleri kaynaklık eder:

Hāmişte olan iki hāşiye tahrīrinden sonra şürūh-ı Mūcez*'den şerh-i Sedīdī ve şerh-i Kazvīnī'de "hablü'l-mākirī" bedeline "hablü'l-mesākīn" yazıldığı bulunmuştur, lākin "lu'betü'n-nahl" zikr olunmamıştır.* (322a)

Bu terceme Kānūn *nüshasının tercemesidir ammā* Mūcez*'in ve Sedīdī'nin 'ibāreti budur:* واذا انفجرت زالت الحما وحصل نافذ للذع المادة عند مرورها بالأعضاء الحساسة *İntehā. Sahīh olan* Mūcez *nüshasıdır* (406b).

Kānūn etrafında ulemanın bir kısmı *Kānūn* okutucuları olarak ortaya çıkar (Mesela bkz. Kutbuddīn-i Şīrāzī, Ayasofya, *Şerhu Külliyāt*, no. 3649, vr. 3a-4b). Bunlar daha ziyade tabip zümresidir. Tedris halkasına dahil olanlara müşkilleri halledici bir tavırla ibarenin kabzını bast, kışrını lübbünden fark, müphem ve muğlak cihetini feth ederler ve bu ameliyeyi istidatları, tecrübeleri ve nihayet hakim oldukları diğer metinlerden temin ettikleri müktesebat mikdarınca gerçekleştirirlerdi. *Kānūn*'u okutucu sıfatını haiz olmak, bu eseri okutmakla maruf olmak tababet tarihini mevzu edinen metinlerde bir kıymet atfedilerek vurgulanır. Bu şahıslar, okuttukları *Kānūn* hāmişlerine tashih notları eklerlerdi. Ve bu notlar bir birikimi, tedriste teselsülen intikal eden bir müktesebatı tespite imkān verir. Tokadī bu notları kullandığı *Kānūn* nüshalarından zaman zaman aktarırken yalnız tercümesini tashih etmez, aynı zamanda *Kānūn*'un kritiğini de yapar:

Ve bu mahallde asl nüshalarda "وان ذلك يخدر الوجع الى العين" *vāki' olmuştur, lākin nüsha-i sultāniyyenin kenārına* "الى العنق" *yazılıp nüsha olmak üzere işāret olunmuştur. Ve zāhir olan budur ki hāmişe yazılan nüsha sahīhtir, zīrā ağrıyı baştan göze indirmek ahassın salāhı için eşrefi ızrār eylemektir* (Hamidiye, 240a).

Hāmiş-i kitābda İbn Cümmeyyi'den nakl olunur ki bu makāmda zikr olunan "şe'as" "te'ab"dan tahrīf olunmuştur ya'nī asl nüshada "te'ab"-dır, kātib "şe'as" yazmıştır (Ragıp Paşa, 1335-13, vr. 39a; III. Ahmed, 1936, vr. 283b).

Kānūn yoğun anlatımı, tıbbın hemen bütün şubelerine teması ve vokabülerce de ansiklopedik mahiyetiyle bütün zamanların en ziyade etrafında döndüğü müracaat metnidir. Bu hususiyetiyle onu anlamak, onu anlatmak, onu ihtisar etmek, onu şerh etmek yolunda yapılan çalışmalar mecmuu sade eski Yunan tıbbını ve şark tıbbını bilmekle gerçekleşemezdi, filolojinin tenkitli metin şubesinde mütehassıs olmak, lügatta fevkalade maharet sahibi olmakla ancak bu teşebbüsleri ikmal edilebilir. Tokadī, bu itibarla *Kānūn*'un külliyat kısmında en muvaffakiyetli şerhi kaleme alan Kutbuddīn-i Şīrāzī'nin tespitlerinin her cihete ihatası cihetinden kıymetinin farkındadır.

Mütercim Tokadī, *Kāmūsu'l-Muhīt*, Vankulu Lügati, Cevherī'nin *Sıhāh*'ı, Halīmī lügatı, İbn Kütbī'nin müfredātı, Zemahşerī'nin *Mukaddimetü'l-Edeb*'i gibi bir yığın lügat ve *Kānūn* şerhleri arasında istikametini arar. Onun en mühim meselelerinden biri tercümeye kaynaklık edecek sıhhatli *Kānūn* nüshasını var etmektir.

Modern çalışmalarda, ele alınan metnin en erken tarihli nüshalarını bulmak ve neşre onu esas almak yolundaki hamleler edisyon kritiğin her zaman tartışmaya açık yumuşak karnıdır. Birtakım sıkıntıları içerse de müellifin nüshasına en yakın nüshanın zamanca ona en yakın nüsha ya da nüshalar olduğu ileri sürülebilir. Ne var ki *Kānūn*'un telifiyle Tokadī'nin tercümesi arasındaki zamanca büyük fasıla, nüshaların farklı şahıs ve kütüphanelere dağılmış olması, onu doğrudan ilk nüshalara götürmez. Tokadī şaşırtıcı bir biçimde başka ve belki daha disipliner bir yöntemi takip etti. Bu yöntem İslām kültüründe bilhassa hadis ve şiir derlemelerinde kıvamını bulmuş olan metin içi tahlillerdir. Bu hususta şerh çalışmaları ona yardım eder.

Osmanlı yazma faaliyetleri içinde tercümeye konu metnin farklı nüshalarına temasa, bir nevi *edition critique* ameliyesine rastlanır. Tercümeye mevzu ana nüshanın hat, ibare ve nakısa cihetlerinden kifayetsizliği mütercimi diğer nüshaları tetkike mecbur bırakır. İstinsahın beşerī cihetinden neşet eden farklılıklar eksiltme, ilave, değiştirme derecesinde olur, müteakip istinsahlarda bu husus ana metinden uzaklaştıkça derinleşir. Gelenekte mütercim, ana metne yaklaşan ciheti manaya, kontekse en uygun olanı bularak erişir. Tercüme ve şerhlerde nüsha karşılaştırmasına ihtiyaç daha şiddetli hāle gelir. Sūdī (ö. 1007/1599) gibi şarihlerin şerhlerinde metin tenkidi, nüsha karşılaştırması böyle ilmī bir nitelik taşır. İslām tarihinde hadis tespitlerinde gördüğümüz bu konudaki ihtisaslaşma artık kademe kademe edebī ve ilmī faaliyetlerde karşılık bulur. Mukabelesi yapılmış ya da müellifi elinden çıkmış bir nüshayı bulmanın zorluğu bu faaliyetleri zaruri kılar.

Tercümede yazmalar içinde nüsha karşılaştırması bugün yapılan akademik neşirlerde mühim bir nakısayı da beraberinde getirir. Matbaa devrinde çok sayıda baskısı yapılan klasik metinler, tenkitli metin neşirlerinde ihmal edilir. Her bir matbu neşrin bir yazmaya isnadı tasavvur edildiğinde, yaz-

ma kıymeti taşıyan bu nüshalar dizgiden kaynaklanan sıkıntılar bir yana bırakılırsa ehemmiyetlidir ve mutlaka kıymetlendirilmeleri gerekir. Ancak Tokadī, aşağıda belirteceğimiz gibi matbu metinlerin sıkıntılarının da farkındadır. Her hālükārda İslām literatürüne dahil bir metnin matbu nüshasını, yazma nüshalarla mukayese ederek yapılan ilk tercüme, Tokadī Mustafa Efendi'nin *Kānūn* tercümesidir. Bu itibarla bugün için de ileri bir seviyeyi temsil eder. Tokadī tercüme boyunca zikrettiği "yanımızda bulunan nüshalar"la bu işi ileri bir merhaleye taşımıştır. Yanında bulunan nüshalar kifayet etmediğinde diğer kitaplar da müracaat mevziidir:

Bu makāmda yanımızda olan nüshalardan nüsha-i sultāniyyeden mā-'adāsının ihtilāli vardır, "meraka" lafzı "varaka" yazılmıştır, ma'nā-yı sahīhi yoktur, pes āher kütübden tashīh olunmuştur (149b).

Şimdi onun bu çalışmasının tenkitli metin cephesine nazar edebiliriz:

Tokadī'nin Tercümede Kullandığı Tercüme Yöntemi ve Nüsha Terimleri

Tab' ile Olan Nüsha, *Kānūn*-ı matbū', Basma Nüsha, Kalem İle Yazılmış-Muharrer Nüsha - Kalem Kārı Nüsha, Kalem-gīr Nüsha: Osmanlı döneminde daha önce telif ya da tercümesi yapılan yazma metinlerin matbaadan çıkmış nüshaları bir yazmaya dayanmış olmaları, o matbunun yazmaları ister çok isterse az olsun kıymet ifade eder. Bu itibarla menşei olan yazma tespit edilmedikçe müstakil bir karşılaştırmada matbu nüsha, yazma nüsha seviyesine yükselir.

Yukarıdaki yargıya ilave etmek gerekir ki; etrafında bir literatür oluşturmuş, referans merkezi olmuş matbu metinler, yazma nüshaları çok da olsa sırf bu cihetlerinden talī bir kıymet taşırlar. Şüphesiz bu matbu metin yalnız orijinal metnin inşası için değil, onun sebep olduğu neticeler için de önemlidir, onun mahdut bir daire dışına taşması, yazmalar arasından hususi bir sebeple ayrılarak matbu kıymetini kazanması, cemiyet hayatında bu hususiyetiyle tesir icrası etmesi gibi.

Osmanlı dönemi tercüme faaliyetlerinde tabiī nedenlerden dolayı mütercimin kadim yazmaları merkeze alırken, o yazmaların matbu nüshasını temin edip ona da bir kıymet atfetmesine rastlanmaz. 18. asırda batı

tıbbının tercüme yoluyla intikali münhasıran matbu nüshalara dayandığı için yazma bu bölümde devreden çıkar. İlk hamle olarak bu tecrübeyi Tokadī'nin *Kānūn* tercümesinde görürüz. Bu itibarla eserimiz bizde tercüme faaliyetleri arasında ilk matbu nüshaya referans veren çalışma olarak değer taşır: İbn Sina'nın *el-Kānūn Fi't-Tıbb*'ının 1593 Roma baskısı.

İbn Sina'nın *Kānūn*'unun Avrupa'da yapılmış olan bu neşri, Arap harfli matbu metinlerin ilk örneklerindendir, 1514'te İtalya'da basılan Hıristiyanlığa ait 120 sayfalık dualar metni, 1530'da Kur'an, 1592'de İbn Hācib'in *el-Kāfiye*'si ve İdrisī'nin *Nüzhe*'sinin muhtasarından sonra neşri gerçekleşen dördüncü Arap harfli eser *Kānūn*'dur (Abdülhādī el-Fazlī, *Tahkīku't-Türās*, Cidde, 1982: 10-11).

Sonuna İbn Sina'ya ait *Kitābu'n-Necāt* ilave edilmiş olan *Kānūn*'un bu matbu nüshası, bazı Osmanlı hekimlerinin elinde bulunuyor olmalı. (Türkiyede bulunan nüshalarından ikisi bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 2077; Ayasofya, nr. 3689).

"Tab' ile olan nüshalarda" (16b, 17b, 18b, 19a...), "Bu makāmda nüsha-i sultāniyyede bir hilāf mezkūrdur ki o hilāf, tab' ile olan nüshalarda mezkūr değildir" (262b) gibi kayıtlar, Roma baskısının Tokadī Mustafa'nın tercümesine "sultāniyye" nüshası ile beraber kaynaklık ettiğini açıkça gösterir. Çokluk sigasıyla "tab' ile olan nüshalar" ifadesi, birden çok farklı matbu nüshaya değil, bir baskının vücuda getirdiği nüsha bolluğuna işaret ederek yalnızca 1593 tarihli Roma baskısını belirtir. *Kānūn*'un Arapça basımları bundan sonra ancak 19.yy'da yapıldı (Tahran'da *Kānūn*'un birinci kitabının 1284/1867'de, Leknev'de dördüncü kitabın 1292/1878'te, tamamı Bulak'ta üç cilt halinde1294/1877'de yapıldı.) Tokadī'nin matbu terimini kullandığını da kaydedelim:

Ammā irbiyān ya'nī o verem-i enf ki dūd hey'etinde olup kesīrü'l-ercül olan balığa müşābih olur, bu kelime menkūsadır, Kāmūs'ta "ربا" māddesinde zikr eder. Nüsah-ı Kānūn'dan nüsha-i sultāniyyede ve kezālik Mu'ālecāt-ı Bukrātiyye'de rā'dan sonra bā ve āhiri yā resm olunmuştur (اربيان) ve Kānūn-ı matbū'da *rā'dan sonra nūn ve āhiri bir noktalı bā resm olunmuştur (ارنبان); tahrīf ve tashīf olduğu īrād olunan vech-i tesmiyeden zāhirdir* (290a).

Kānūn tercümesinde bu nüshanın “tab‘ ile olan nüsha” veya “nüshalar” ibaresi kadar “basma nüsha” tabiri kullanılmıştır:

Evvel fasldan bu makāma gelince kadar mütercem olan ‘ibāret nüsha-i sultāniyyede muşt faslında tahrīr olunmuştur ve basma nüshalarda fasl-ı mütekaddimde rusgun mebāhisi olmak üzere tahrīr olunmuştur. Savāb olan nüsha-i sultāniyyedir, ednā fehm ve idrāki olanlara zāhirdir ki bu mesāil mesāil-i rusg değildir, basma nüshalarda hatā-i mahzdır (15b).

Tokadī’nin “yazma nüsha” için hususī olarak kullandığı terimlerden biri basmaya mukabil olarak kullanılan “kalem ile muharrer olan nüsha”dır:

Tab‘ ile olan nüshada der ki Diyoskoridos der ki “Ba‘zı nās bu devāya īskīfūn tesmiye ederler ve iskīfūn bir haşīş-i yābistir ki agsānı kesīre olur ya‘nī dalları çok olur ve dört kūşeli olur ve beyāza māile olur. Ve onun varakı ayva varakına müşābih olur lākin tūla māil olur ve varakında huşūnet-i yesīre ve zegab ya‘nī hav gibi nesne olur ve varakın dahi levni beyāza māil olur ve mevāzi‘-i haşinede biter.” Ve bu kelām, ***kalem ile muharrer olan nüshalarda*** *mevcūd değildir. İntehā* (141a).

Tab‘ ile olan nüshada ومن فوجثلا *bedeline* وهو جلاء *yazılmıştır, galat-ı mahzdır; nüsha-i sultāniyye ve gayri kalem ile yazılan nüshalarda* ومن فوجثلا *vāki‘ olmuştur* (147a).

Tokadī yazma nüsha için ilave olarak “kalem kārı olan nüsha” terimini kullanır:

Bu levha-i māhiyyette zikr olunan tercüme kalem kārı olan olan nüshaların tercümesi idi, tab‘ ile olan nüshada itnāb olunmuştur (216b).

Bu tercüme kalem-gīr olan nüshaların tercümesidir (207b).

Sultāniyye Nüshası: Tokadī’nin saray hekimleri zümresinden bulunması ve hekimbaşılık müessesinin Topkapı Sarayı’nda bulunan dairesinde ikameti cihetinden ihtiyaç duyduğu tıp metinlerini, bilhassa *Kānūn* nüshalarını bu mevzuda hayli zengin bir koleksiyona malik olan saray kütüphanesinden temin edeceği açıktır. Tokadī yukarıda kaydettiğimiz “basma” terimine ilave olarak bu defa kullandığı *Kānūn* yazmasını kaynağına istinaden “nüsha-i sultāniyye” olarak adlandırılır. Tercümesinde “*Ve bu takrīr kitāb-hāne-i hümāyūndan ihrāc olunan nüshanın tercümesidir*” (14a)

ifadesiyle yazmasının kaynağını şüpheye bırakmayacak şekilde gösterir. Artık bu yazma tercüme boyunca "nüsha-i sultāniyye" şeklinde adlandırılır, "nüsah-ı *Kānūn*'dan nüsha-i sultāniyye" (290a) ifadesi ile de diğer yazma nüshalardan tefrik edilir. Tokadī'nin tercümeye kaynaklık eden Arapça *Kānūn* yazmasının mütemadiyen bir şekilde kütüphane kaydını göstermesi, edisyon kritik tarihi çalışmaları için herhālde yenidir.

Tokadī'nin tercümeye esas aldığı yazmanın Topkapı Sarayı'nda bulunduğundan hareketle bu sefer orada bulunan *Kānūn* nüshalarından hangisinin bu sultāniyye nüshası olduğunu tespit meselesi öne çıkar. III. Ahmet koleksiyonunda yer alan *Kānūn* nüshalarının tavsifini yapan Anawati'nin listesinde yer alan (G.C. Anawati, *Essai De Bibliographie Avicennienne*, Caire, 1950, s. 196) nüshaların tamamı (III. Ahmed, 1932-1936) için "nüsha-i sultāniyye" denilebileceği hālde ancak Tokadī'nin hususī olarak belirttiği "nüsha-i sultāniyye" bunlardan biri olacağı aşikārdır. Bu "nüsha-i sultāniyye"nin sarayda mevcut Arapça *Kānūn* yazmalarından hangisi olduğuna dair bilgiler tereddüte mahal bırakmayacak şekilde yine Tokadī'nin tercümesinde yer alır:

Ve bu mahallde asl nüshalarda "وان ذلك يخدر الوجع الى العين" *vāki' olmuştur, lākin nüsha-i sultāniyyenin kenārına* "الى العنق" *yazılıp nüsha olmak üzere işāret olunmuştur. Ve zāhir olan budur ki hāmişe yazılan nüsha sahīhtir, zīrā ağrıyı baştan göze indirmek ahassın salāhı için eşrefi ızrār eylemektir* (Hamidiye, 240a).

Hāmiş-i kitābda İbn Cümmeyyi'den nakl olunur ki bu makāmda zikr olunan "şe'as" "te'ab"dan tahrīf olunmuştur ya'nī asl nüshada "te'ab"dır, kātib "şe'as" yazmıştır (Ragıp Paşa, 1335-13, vr. 39a; III. Ahmed, 1936, vr. 283b).

Bu makāmda nüshalar muhteliftir. Nüsha-i sultāniyyede "وبينهما لا محالة حز وفي طرفي الحزة نقرتان" *vāki' olmuştur* (15a).

İşte Tokadī'nin bahsettiği "nüsha-i sultāniyye", bu ve diğer karinelerle Topkapı Sarayı Ktp. III. Ahmed'de 1936 numarada kayıtlı, Ādil b. Alī b. Ādil tarafından nefis bir nesihle 881'in 10 Şaban'ında (28 Kasım 1476) istinsah edilmiş 637 varaklı *Kānūn* nüshasıdır. Yine metinde mutlak bir ifadeyle geçen "kezā fi'l-hāmiş" (303a dipnot; bkz. A 1936, 277b) ibaresi gibi bir yığın kayıtla bu yazmanın hep örtüştüğünü kaydedelim.

Adnan Adıvar'ın bu tercümedeki "nüsha-i sultāniyye" ifadesinden eseri erken bir hükümle "basılı *Kānūn*" sandığını da belirtmeliyiz (A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1982, İstanbul, s.188).

Tokadī'nin Doğrudan Başvurduğu Diğer *Kānūn* Nüshaları: Tokadī, tercümeyi yaparken kullandığı matbu ve yazma iki ana nüsha yanında başka *Kānūn* nüshalarını da kullanır ve artık bunlar tabiatıyla yazmadır. Daha önce kullandığı ana yazmayı "kitāb-hāne-i hümāyūndan ihrāc" etmişti. Vakıa, Tokādī'nin yanında, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki diğer yazma *Kānūn* nüshalarının dışında, zaman zaman müracaat ettiği mesleği itibarıyla sahip olduğu bir *Kānūn* nüshası da olmalıdır. Bu hususa kendisi tercümede işaret eder:

Yanımızdaki olan Kānūn nüshalarında "ācāmī" vāki' olmuştur lākin ba'zı kütüb hāmişinde izhir beyānında "a'cām" vākı' olmuştur, Allāhu a'lem savāb olan dahi odur, kısm-ı evvel a'rābī ve kısm-ı sānī a'cāmī olmak ziyāde münāsib olur (143a).

Bu ifadede işaret edilen, Tokadī'nin yer yer kullandığı "*asl nüshalarda*" diye belirttiği basma ve yazma iki nüsha dışındaki nüshalardır. Tokadī sık sık bu yazmaların varlığından ve bunlara müracaat ettiğinden tercüme boyunca sık bahseder, ancak doğrudan bu nüshaları tavsif etmez.

Kullanıldığını zımnen anladığımız diğer bazı Topkapı nüshaları ise herhālde şunlardır:

Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmed,1933. Müstensihin adı ve istinsah kaydı yer almayan tam nüshadır.

Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmed,1934. Müstensihin adı ve istinsah kaydı yer almayan bu nüsha sadece külliyat bölümüdür.

Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmed,1935. Müstensihin adı ve istinsah kaydı yer almayan bu nüshanın bu cildi külliyat ve müfredat bölümünü içerir.

Tokadī'nin Tercümesinde Dolaylı Yoldan Başvurduğu Diğer *Kānūn* Nüshaları: İbn Sina'nın *Kānūn*'u telifinden bir süre sonra başlayan şerhlerin dayandıkları metinler artık müstakil bir nüshadır. Şerhin metninin de yeni bir nüshaya dönüşmesi bir ana nüsha kurma teşebbüsüyle ilgilidir. Her bir şerhin şerhe konu nüshası tercih ve tenkitlerden sonra şekillenir.

Mesīhī'nin, Karşī'nin, Şīrāzī'nin, Sa'düddīn-i Fārsī'nin ve diğer şarihlerin artık müstakil bir nüshaları vardır ve nüshalar farklılaştıkça şerhler de farklılaşır. Tokadī, bu şerhlerdeki nüshalara, bilhassa istifade ettiği Kutbuddīn-i Şīrāzī'nin şerhinde temas edilen nüsha farklılıklarına *Kānūn*'un külliyat kısmının tercüme ve şerhinde temas eder:

Bu zikr olunan tercüme ekser-i nüshalarda yazılan 'ibāretin tercümesi olur. Ve Karşī nüshasında küzbere yalnız zikr olunmuştur. Ve küzbere ile sevīk yazılan nüshalar her ne kadar ekser ise hatādır diye Karşī hükm eyledi. Ve tafsīl üzere bilmek murād eden kimseler şerh-i 'Allāme'ye mürāca'at eylesinler (118b).

Havincī nüshasında "كالشعر" bedeline "كالشص" vāki' olup "şass"ı saydın şebekesi ile tefsīr eylediğini Şāriḥ 'Allāme nakl buyururlar (8b).

Bu zikr olunan tercüme Sa'düddīn-i Fārsī'nin nüshasını tercümedir. Ve ba'zı nüshada "enf-i müstevī" bedeline "enf-i mesnūn" vāki' olmuştur. 'Allāme'nin muhtārı bu nüsha-i sāniyedir (61b).

el-Kānūn Fi't-Tıbb üzerine yapılan bu şerhler bir yana bırakılırsa İslām şarkında dinī metinler dışında tenkitli metin üzerine tecrübī ilk çalışma yine *Kānūn* üzerine Salāhaddīn-i Eyyūbī'nin hekimlerinden İbn Cümeyyi' el-İsrāilī'nin (ö. 594/1198) *Tenkīh*'idir (Bkz. Nuruosmaniye Ktp., 3526). *Kānūn* nüshaları arasındaki farklılıkları ele alan bu müstakil çalışma, Tokadī'nin dolaylı kaynakları arasında yer alır:

Hāmiş-i kitābda İbn Cümeyyi'den nakl olunur ki bu makāmda zikr olunan "şe'as" "ta'ab"dan tahrīf olunmuştur ya'nī asl nüshada "ta'ab"dır, kātib "şe'as" yazmıştır. (309b)

Lākin İbn Cümeyyi' Tenkīh-i Kānūn*'da der ki sahīh olan nüsha-i sāniye ya'nī rāyib nüshasıdır. Rāzī dahi İbn Cümeyyi'i te'yīd edip der ki...* (83a).

Nüsha Karşılaştırmaları

Matbu-Basma (Roma, 1593 neşri) - Yazma (III. Ahmed, 1936) Karşılaştırmaları

Evvel fasldan bu makāma gelince kadar mütercem olan 'ibāret ***nüsha-i sultāniyyede*** *muşt faslında tahrīr olunmuştur ve basma nüshalarda fasl-ı*

mütekaddimde rusgun mebāhisi olmak üzere tahrīr olunmuştur. Savāb olan nüsha-i sultāniyyedir, ednā fehm ve idrāki olanlara zāhirdir ki bu mesāil mesāil-i rusg değildir, basma nüshalarda hatā-i mahzdır (15b).

Tab' ile olan nüshalarda "واسطه" bedeline "وبسطه" vāki' olmuştur. Nüsha-i sultāniyyede "واسطه" vāki' olmuştur, ma'nā-yı sahīh dahi bundadır (16b).

Nüsha-i sultāniyyede 'adalāt-ı vech ve 'adale-i cebhe fasl-ı vāhidde zikr olunup cümle-i sāniye fusūlü yirmi dokuz fasl kılındı; tab' ile olan nüshalarda cebhe ile vech-i 'adaleleri başka başka fasl kılınıp cümle-i sāniye fusūlü otuz 'aded 'add olundu (17b).

Nüsha-i sultāniyyede "ويميل آخذا الى الاجنحة" vāki' olmuştur; tab' ile olan nüshalarda "ويميل الى الاجنحة جدا" vāki' olmuştur, me'ālleri birdir (18b).

"Tarcehālī" nüsha-i sultāniyyede "lām" ile vāki' olmuştur, tab' ile olan nüshalarda "rā" ile yazılmıştır, ikisi dahi lügattir. "Tarcehāle" ve "tarcehāre" fincān ma'nāsına olduğu Kāmūs'ta musarrahtır (18b).

Karşī (İbnü'n-Nefīs) ile Şīrāzī (Kutbuddīn-i Şīrāzī) Nüshası Arasında Karşılaştırma

Biri evvel-i bahste zikr olunan "Erkāgānīs" bedeline Karşī nüshasında "Ercīhānis" vāki' olmuştur ve 'Allāme dahi "Ercīhānis" nüshasını tasvīb edip Cālīnūs'un kelāmında dahi "Ercīhānis" vukū'u ile sıhhatine istidlāl eyledi (76b).

Ve ba'zı nüshalarda "safā" bedeline "sıbg" vāki' olmuştur. Karşī "sıbgan" nüshasını tahti'e eder. 'Allāme der ki فان ازدادت صبغا فالحرارت في النقصان *kelāmının ma'nāsı humret-i nāsı'anın sıbgı ve boyası ziyāde olup ahmer-i kānī ve aktem hudūduna vāsıl olur ise harāret noksān üzere olur demek olur ise sıbg nüshasının dahi ma'nāsı sahīh olur* (81b).

Bu zikr olunan tercüme ekser-i nüshalarda yazılan 'ibāretin tercümesi olur. Ve Karşī nüshasında küzbere yalnız zikr olunmuştur. Ve küzbere ile sevīk yazılan nüshalar her ne kadar ekser ise hatādır diye Karşī hükm eyledi. Ve tafsīl üzere bilmek murād eden kimseler şerh-i 'Allāme'ye mürāca'at eylesinler (118b).

Şīrāzī'nin Kullandığı Nüshalar

Bu makāmda 'Allāme'nin nakli üzere iki nüsha vardır. Ba'zı nüshada "في تلك المضايق فينا" ve ba'zı āherde "فيها" vāki' olup ba'zı mu'āsırīn iki nüsha dahi musahhafe olup asl nüsha "هينا"dır demişler. Her bir nüshaya göre ma'nā ehlinin ma'lūmudur, cümlenin hulāsası bizim evvelen zikr eylediğimizdir (8b).

Bu mefhūm bir nüshanın tercümesidir, lākin ekser-i nüsahta "وهو حشو خلل وضع عليه الاعضاء في البدن" vāki' olmakla ba'zı mütehazlıkīnin Kānūn'un "في البدن" kavli mefāsılın iki 'azmları beyninde haşv olan 'azm-ı simsimānīden ya'nī simsim gibi lüzūcetli 'azmdan ihtirāzdır dediği kavlini Şāriḥ 'Allāme 'ale't-tafsīl redd eylediği şerhinde mezkūrdur (10a).

Ba'zı nüshada hadş vāki' olmuştur, o nüshada hatā olduğunu Şāriḥ 'Allāme beyān buyurdular (32a).

Mūcez ve Şerhlerinin Nüshaları

Tokadī'nin kaynakları arasında daha tafsilatlı bahsettiğimiz *Mūcez*'in ve onun üç şerhinin Kazvīnī'nin, Sedīdī'nin ve Nefīsī'nin şerhlerinde şerh edilen *Kānūn* metinleri nüsha karşılaştırmalarında kullanılır:

Hāmişte olan iki hāşiye takrīrinden sonra şürūh-ı Mūcez'den şerh-i Sedīdī ve şerh-i Kazvīnī'de *"hablü'l-mākirī" bedeline "hablü'l-mesākīn" yazıldığı bulunmuştur, lākin "lu'betü'n-nahl" zikr olunmamıştır.* (322a)

Bu terceme *Kānūn* nüshasının tercemesidir ammā *Mūcez*'in ve Sedīdī'nin 'ibāreti budur: واذا انفجرت زالت الحما وحصل نافذ للذع المادة عند مرورها بالأعضاء الحساسة İntehā. Sahīh olan *Mūcez* nüshasıdır (406b).

Tokadī'nin Tercümesinde Başvurduğu Müphem *Kānūn* Nüshaları

Ekser-i nüshalar: *Bu zikr olunan tercüme ekser-i nüshalarda yazılan 'ibāretin tercümesi olur* (118b).

Bir nüsha: *Bu mefhūm bir nüshanın tercümesidir, lākin ekser-i nüsahta "وهو حشو خلل وضع عليه الاعضاء في البدن" vāki' olmakla...* (10a).

Ba'zı Nüshalarda: Ba'zı nüshalarda "'aşerenin mā-dūnu" vāki' olmuştur." (14a); *Ba'zı nüsahta "rūh" bedeline "'urūk" vāki' olmuştur lākin rūh*

olmak esahhtır. (5a); *Ve ba'zı nüsah-ı Kānūn'da "zevb" bedeline "zereb" vāki' olmuştur, o nüshanın mā'nāsı: zikr olunan bevl hālā batnın istitlākına veyāḫūd gelecek zamānda olan istitlāka ve yürek sürmeğe delālet eder" demektir* (83a).

Nüsah-ı kalīle: *Ve bu mahallde nüshalar muhteliftir. Nüsah-ı kalīlede "وهي واحدة فى الانسان بالجنس وبالمبدأ الاول" vāki' olmuştur, bu takrīrimiz o nüshanın tercümesidir* (28b).

Nüsha Kıymetlendirmeleri

Tercih edilen sağlam nüshalar için "savāb", "mu'temed", "sahīh", muhtār", "zāhir", "musahhahe"; tercih edilmeyen kusurlu nüshalar için "galat", "tahrīf", "tashīf", muharref", "hatā" gibi kavramlar kullanılır:

Ve Kānūn'un basma nüshalarında "ويحتمل جز من الاولى المشاركة فيها" vāki' olmuştur. Mu'temed olan nüsha-i ūlādır (87a).

Ve bu makāmda Kānūn'un nüshaları muhtelifedir, biz muhtār olan nüshayı tercüme eyledik (87a).

Savāb olan nüsha-i sultāniyyedir, ednā fehm ve idrāki olanlara zāhirdir ki bu mesāil mesāil-i rusg değildir, basma nüshalarda hatā-i mahzdır (15b).

'Allāme der ki ba'zı nüshada "mak'ade" mevki'ine "mi'de" vāki' olmuştur lākin o "mi'de" nüshası hatādır, zīrā zikr olunan suların takallüb-i mi'deye mazarratı olmaz ise dahi menfa'ati yoktur (53a).

Ve ba'zı nüshada "أن يشممه" bedeline "أن يشمنه" vāki' olmuştur, zāhiren budur ki "يشممه" nüshası sahīhtir (269a).

Nüsha-i sultāniyyede لا القطف ilā āhirihi vāki' olmuştur, tab' ile olan nüshalarda والقطف vāki' olmuştur, zāhir olan nüsha-i sultāniyyedir (111a).

Bu makāmda Kānūn'un musahhaha olan nüshada 'ibāreti budur: "ويصاب الغمور ويوجع غمره" İntehā. (409a).

Tokadī'nin Tercümede Kullandığı Diğer Edisyon Kritik ve Tercüme Terimleri

Tokadī'nin doğru nüshayı tespitinin merkezinde en eski tarihli *Kānūn* nüshasını bulmak yer almaz, ama o ibare, mana, siyak ve sibak, sehv, tas-

hīf gibi kavramları harekete geçirerek doğru *Kānūn* nüshasını arar, bu da tenkitli metin ameliyesinin ana amacıdır. Çalışma, bir taraftan tercümenin gerçekleşmesi, diğer taraftan Arapça metinde doğru ibarenin tespit yükünün sırtlanması ile şekillenir. Bu şekillenme arasında hemen bütün tenkitli metin terimleri tercümede yer alır:

Sehv: Müstensihin ya da müellifin dalgınlığından kaynaklanan hatalar için kullanılan bu terim, bilgi, kanaat ya da tercih farklılığı için kullanılmaz. Tercümede yer alan "sehv-i kalem", "kalem-i nāsihten sehvdir" ifadeleri istinsahla ilgilidir:

Bu makāmda dahi nüshaların ihtilāfı vardır. "Dimāgiyye" kaydı ba'zı nüshada vāki' olmuştur, lākin bundan akdem "'unuk 'asabından hicāba vārid olan 'asab-ı vasata vārid olur" diye sebkat etmişti, dimāgiyyeden hicāba muttasıl olanlarda "vasat" kaydı sebkat etmedi. Zāhir olan sehv-i kalem olup "'unukiyye" bedeline "dimāgiyye" tahrīr olunmuştur Allāhu a'lem (24a dipnot).

"Fertaha" 'arz ve en ma'nāsınadır; yukālu: رأس مفرطح أي عريض *Ve "hadeka" 'aynın sevād-ı a'zamıdır. 'Allāme, Karşī'den nakl eyler ki savāb olan "fertahatü'l-hadeka" demeyip "fertahatü'l-celīdiyye" demektir, "fertahatü'l-hadeka" kalem-i nāsihten sehvdir, zīrā hadekanın maraz ile fertahası zāil olmaz belki cüzām marazından celīdiyye rutūbetinin fertahası zāil olup müstedīr olur* (31a).

"Savt-ı dakīk, savt-ı kedir mukābili ve zıddıdır." Mütercim der ki zāhir olan budur ki savt-ı dakīk savt-ı galīza müzādde ola. Gālib-i hāl budur ki kātibden sehv vāki' olmuştur (310b).

Tashīf, musahhafe, tahrīf, muharref, galat: Müstensihin ya gördüğü kelimeyi tam kopyalayamaması ya da ibarenin imlasının vuzuhiyetten mahrum olması hālinde kelimede harflerin noktalarının düşmesi ya da ziyadeleşmesi ile kelimenin harflerinde ya da kelimenin kendisinde değişiklik için kullanılan tashīf, tahrīf ve galat terimlerini Tokadī doğru ibareyi göstermek için yanlış olanda kullanır:

"Müzāg" zād-ı mu'ceme ve gayn-ı mu'ceme ile sahk olunması su'ūbetli nesnedir; ba'zı nüshalarda sād ve 'ayn-ı mühmeleler ile "müsā'" vāki' olmuş, o nüsha 'tahrīf ve tashīftir' diye 'Allāme tasrīh eyledi (39b).

Bu makāmda ‘Allāme’nin nakli üzere iki nüsha vardır. Ba‘zı nüshada “في تلك المضايق فينا” ve ba‘zı āherde “فيها” vāki‘ olup ba‘zı mu‘āsırīn iki nüsha dahi musahhafe olup asl nüsha “هينا”dır demişler. Her bir nüshaya göre ma‘nā ehlinin ma‘lūmudur, cümlenin hulāsası bizim evvelen zikr eylediğimizdir (8b).

Bu makāmda Kānūn*'un musahhaha olan nüshada ‘ibāreti budur: “ويصاب الغمور ويوجع غمره” İntehā. “Gumūr” mā-ı kesīr ma‘nāsına” ve “yusābu” yecīu ma‘nāsına ve “gamr” şiddet ma‘nāsınadır. Hāsılı ma‘nā “Mūka mā-ı kesīr gelip cem‘ olur ve rutūbet-i müctemi‘anın hiddeti hasebiyle ondan veca‘ hāsıl olur” demektir. Bu makāmı bu vech ile halle kādir olmayanlar nüshayı tahrīfe haml edip bī-vech nesnelere zāhib olurlar ve derler ki hakk-ı ‘ibāret “ويغاب بالغمز”dır, tahrīf olunmuştur.” İntehā. Fi'l-hakīka nüshada tahrīf var ise asl ‘ibāret “ويصاب القمور” olmak evlādır, zīrā “kumūr” zikri ātī bir marazdır ki selce nazardan hādis olur, göz kamaşmasına derler* (271a).

Hacer-i fülfül” diye nüshalarda muharrer olan gālib-i ihtimāl muharreftir. Allāhu a‘lem, asl nüsha habb-ı kılkıl olmak gerektir ki ‘avāmm ona bir noktalı fā ile habb-ı fülfül derler, zīrā hacer-i fülfül müfredātta bulunmamıştır (273a).

Bu makāmı minvāl-i muharrer üzere tahkīk eylemek gerektir. Nüsha-i sultāniyyede زال الخضوع vāki‘ olmuştur, “hudū‘“un ma‘nāsı Kāmūs*'ta zikr olunduğu üzere mer'enin hāsıresinden istimā‘ olunan savttır. Tab‘ ile olan nüshada زال الحصر vāki‘ olmuştur, onun bu makāma lāyık ma‘nāsı yoktur, zīrā habs-i tams ve terk-i mücāma‘at ve ‘adem-i habl ile hasr zāil olmaz, o nüsha muharref olmak zāhirdir* (440b).

“*Ve rüsūbun ba‘zısı dahi hurātī-i deşīşī olur. “Deşīş” şīn-i mu‘ceme ile cülāl-i sevīktir ya‘nī sevīkin irisidir. İbn Tilmīz der ki deşīş bu makāmda “haşīş”ten galattır* (88a).

Bedel: Bu kavram nüshalar arasında farklılık gösteren harf, kelime, kelime grubu ya da cümleyi gösterir. Tercümede Tokadī'nin yüzlerce nüsha farklılıklarını göstermek için kullandığı bu terim tenkitli metin ameliyesinin “nüsha” kavramıyla beraber merkezini teşkil eder:

Ve ba'zı nüshada "kasd" bedeline "fasd" vāki' olmuştur (266b).

"Tab' ile olan nüshalarda "tareksīs" (طاركسيس) bedeline "kārat-sīs"(كارطسيس); ve " akrīkimā" (اقريكما) bedeline "lakvikimā" (لقويكما) vāki' olmuştur." (267a).

Ba'zı nüshada "mahlūl" bedeline "mahkūk" vāki' olmuştur (273a).

Hāşiye-hāmiş: Yazmaların kenarında ilave notlar:

Ve nüsha-i sultāniyyenin hāşiyesinde haşhāş dahi ihrāc olunmuştur (320a).

Ve nüsha-i sultāniyyenin hāmişine tahrīr olunup nüsha olmak üzere işāret olunmuştur ki zātü'r-riyenin zātü'l-cenbe intikāli nādiren vāki' olur, ammā 'aksi kesīrü'l-vukū' olur ve ma'a-hāzā onda zīk-ı nefes, hiffet üzere olur (315a).

Mütercim, musannif, kātib, müellif: Eserde müellif, mütercim vs. kalemlerce yapılan müdahalelerin birbirine karışmaması, tercüme ve şerhin yoğun anlatım arasında birbirinden ayrılması için bu kavramlar titizlikle kullanılır.

Nāsih: Kopyalayan, müstensih:

Ve ma'lūm olmak gerektir ki şerhte benim nakl eylediğim mebāhis evvellerinde ve zann ve vehm ve fī ba'zi'l-havāşī diye za'fa delālet eden ta'bīrler ile musadder olan makālāt cemī'an 'ulemānın īrād eylediği kavlleri ve bahsleridir. Onların kavl-i za'īflerini reddimiz hasebiyle 'alā-vechi't-ta'yīn şānlarına nakīsa gelmesin için esāmīlerin tasrīh eylemedik ve o akvāl-i za'īfelerini kütüblerinde gören mübtedīler ona i'tikād edip tarīk-i müstakīmden münharif olmasınlar için onlara doğru yolu gösterdik ve o akvāl-i sakīmeleri redd eyledik. 'iyāzen billāhi ta'ālā bizim onları reddimiz rif'at ve kadrlerini tenzīl ve o efāzılı izrā' ve terzīl eylemek kasdı ile olmadı. Ne keyfiyyette o meşāyıha ihānet ederim ki ben onların ifādelerinden müstefīd oldum ve onların envārı şu'ā'ından müstenīr oldum. Ben onların kütüblerinde mevcūd olan hatāları kalem-i nāsihe verip i'tā ederim veyāẖūd onların cüll-i himmetleri ve mu'zam-ı mesā'īleri tedrīse olmakla tahrīrātlarında mevcūd olan noksān te'līfe ferāgları olmadığından nāşīdir diye 'özr eylerim, zīrā o efāzıl bize kıdve ve maraz-ı cehālette bize mu'ālece edip üsve oldular. (129a).

Benzer ki Cālīnūs'un "ان هذ البلغم يملح لعفونته او المائيته خالطته" diye īrād eylediği terkībde vāki' olan "ev"-i kāsıme aslında "vāv"-ı sıla idi ya'nī "ولمائيته" "او المائيته" idi, "elif" kalem-i nāsihten ziyāde kılındı (7b).

Nüsha: Eserin farklı kopyalarını ifade etmek için kullanılan bu terim aynı zamanda yukarıda ifade ettiğimiz "bedel" kavramını da karşılar. Tokadī bilhassa elinden çıkma tercüme nüshasının derkenarlarına doğrudan "nüsha" ifadesiyle farklılıklara işaret eder: "Nüsha: "Fūsenec" (188b); "Cizcizī" nüsha (191b); Nüsha: "Feldefiyūn" (296b); "Debīd-i kürkümā" nüsha (414a); "Ferīsīmūs" nüsha (424b)...

Asl nüsha: Tercümeye konu olan nüshalar içinde aksine bir sebep olmadıkça tercih edilen ana nüsha. Tokadī bu kavramla *sultāniye* nüshasına işaret eder, bazen de aralarında fark olmayan nüshalar grubu kasdedilir:

Ve ihtimāldir ki "sāzec" asl nüshada "sāc" olup "sāzec" kātibin tahrīfi ola, zīrā şecer-i sāc kırmızıdır (173b).

Ve bu mahallde asl nüshalarda "وان ذلك يخدر الوجع الى العين" vāki' olmuştur, lākin nüsha-i sultāniyyenin kenārına "الى العنق" yazılıp nüsha olmak üzere işāret olunmuştur. Ve zāhir olan budur ki hāmişe yazılan nüsha sahīhtir (240a).

Muhtār, tercīh: Tercümede nüshalar içinde benimsenen kelime ya da cümle:

Bu zikr olunan tercüme Sa'düddīn-i Fārsī'nin nüshasını tercümedir. Ve ba'zı nüshada "enf-i müstevī" bedeline "enf-i mesnūn" vāki' olmuştur. 'Allāme'nin muhtārı bu nüsha-i sāniyedir (61b).

Bu makāmda Kānūn'un nüshaları muhtelifedir. 'Allāme bu zikr olunan nüshayı tercīh edip bākī dört nev' nüshaları tahti'e ve taz'īf etmekle o nüshalar tercümeye idhāl olunmadı (82a).

Tokadī'nin Tercümede Nüsha Tercih Usulü ve Konteks

Tokadī'nin birçok yerde nüsha farklılıklarının kaynağını ve bu farklılıkların sebebini ve manaca doğrusunu siyak-konteks-bağlam, lügat ve mana vs. ile tespit eder. En doğru tercüme en sağlam nüshanın teşekkülüne bağlıdır ve tek bir Arapça nüshada vücut bulmaz. Mukayeseli metnin amacı metinlerin titizlikle karşılaştırılmasıdır. Tokadī tercümeye esas olan kelime

ya da cümleyi tespit ederken nüshaların vaziyetini okuyucuya göstermek zorundadır. Bu ameliyesinin hülasası şunlardır:

Nüsha farklılıklarını tek tek belirtir:

Tūbāl-i nuhās-ı magsūl 'alā ihtilāfi'n-nüshateyn dört vakiyye veyāḫūd bir vukıyye, afyūn üç vukıyye, samg dört vakiyye... (270a).

Bu makāmda nüshalar muhteliftir. Nüsha-i sultāniyyede "وهناك التوثه "كالمسند والدعامة له" *vāki' olmuştur. "İltivese" ifti'āl bābından fi'l-i māzī olur. Ve tab' [ile] olan nüshalarda* "هناك التوثة" *vāki' olmuştur. "Tūse" o mahallden bir lahm-ı rıhvın ismidir. Beynehümāda muhālefet yoktur, zīrā kābil-i tevfīktir* (25a).

Tab' ile olan nüshalarda incir ma'nāsına iki nokta ile "tīn" vāki' olmuştur ve 'Allāme nüshası bī-nukattır lākin nüsha-i sultāniyyede noktanın biri hakk olunup bir nokta ile tashīh olmuştur, bināen 'aleyh tercümede "tibn" nüshası ihtiyār olundu (90a).

Değerli bulduğu her iki farklılığı ayrı ayrı tercüme eder ya da işaret eder:

Bu makāmda nüsha muhteliftir. Ba'zısında "Ve izā hallelte'l-vereme ehharte min sakyi'l-edmigati ilā ba'de's-sālisi ve ba'de'l-fasdi eydan" vāki' olmuştur. Ve asl nüshada "ehharte" bedeline "ekserte" vāki' olmuştur. Bākī terkīb nüsha-i ūlā gibidir, lākin siyāk-ı kelāmın muktezāsı üzere "ehharte" nüshası evlā olmak görünür. Ve Semerkandī'nin Esbāb ve 'Alāmāt'ta "Ve yu'tā min edmigati'd-decāci ba'de'l-yevmi's-sālisi" dediği dahi onu te'yīd eder, Allāhu a'lem (238a).

Bu makāmda nüshalar muhtelifedir: Ba'zı nüshada فبالكباب على ثقله *vāki' olmuştur ve ba'zı āherde bir noktalı fā ile* بثفله *vāki' olmuştur. Zikr olunan tercüme nüsha-i ūlānın tercümesidir. Ve nüsha-i sāniyenin tercümesi budur ki: "O kimse kebābın māiyyetini mass edip süflünü atmaz, belki süflü ile ma'an tenāvül eyler." Ve bunda işāret olur ki mi'desi za'īf olanlar kebābı imtisās edip süflünü ilkā ederler. Şerhte minvāl-i muharrer üzere bu makām tavzīh olunmuştur* (223b).

Farklılığı gösterdikten sonra farklılığın analizini yapar, konteksi inceler ve tercihte bulunur:

Siyāk-ı kelāmdan fehm olunan budur ki, o şiyāftan rāyiha gibi hafīfī ve kalīl olan bir cüz' ile yevm-i evvelde 'ayn tılā olunup ve yevm-i sānīde

ziyāde olunur demektir. Ve ba'zı nüshada "أن يشـممه" bedeline "أن يشـمنه" vāki' olmuştur, zāhiren budur ki "يشـممه" nüshası sahīhtir. Pes nüsha-i sāniyede olan şīn sā'dan muharref olup "ان يثمنـه" olsa ve ma'nā vakt zikr olunan şiyāftan 'uzvun istihkākı ve tahammülü mikdārı isti'māl olunur ve yevm-i sānīde ziyāde kılınır demek olsa vechi olur. Ve bu tekellüfü irtikāb eylediğimiz nüsha-i sāniyeyi ehl kimseler tashīh eylemiştir. Ve şīnin, sāya müşābeheti vardır, her hālde me'ālleri vāhiddir (269a).

Ve bu mahalde asl nüshalarda "Ve inne zālike yuhdiru'l-veca'a ile'l-'ayni" vāki' olmuştur, lākin nüsha-i sultāniyyenin kenārına "ile'l-'u-nuki" yazılıp nüsha olmak üzere işāret olunmuştur. Ve zāhir olan budur ki hāmişe yazılan nüsha sahīhtir, zīrā ağrıyı baştan göze indirmek ahassın salāhı için eşrefi ızrār eylemektir (271a).

Fazlalık ve eksiklik bulunan nüsha belirtilir:

Fī Nef'ihi li-Emrāzı A'zāi'l-Gıdāi: İklīlü'l-melik matbūhan veyāẖūd gayr-i matbūh şarāb ile veyāẖūd zikr eylediğimiz devāların biri ile isti'māl olunsa mi'de ağrısını teskīn eder. Ve bu menfa'at ancak nüsha-i Sultāniy-yede mevcūdedir (141a).

Ve biz bu makāmda nüsha-i sultāniyyeyi tercüme ettik, tab' ile olan nüs-halarda sākıt vardır (107a).

Nüsha farklılıkları belirtilip nüshalardan biri tercih edilir:

Bu makāmda 'Allāme'nin nakli üzere iki nüsha vardır. Ba'zı nüshada "في تلك المضايـق فينـا" ve ba'zı āherde "فيهـا" vāki' olup ba'zı mu'āsırīn iki nüsha dahi musahhafe olup asl nüsha "هينـا"dır demişler. Her bir nüshaya göre ma'nā ehlinin ma'lūmudur, cümlenin hulāsası bizim evvelen zikr ey-lediğimizdir (8b).

Nüsha-i sultāniyyede لا القطـف vāki' olmuştur, tab' ile olan nüshalarda والقطـف vāki' olmuştur, zāhir olan nüsha-i sultāniyyedir (111a).

Manası boğuk yerlerde şarihlerin şerhe esas aldıkları *Kānūn* nüshaların-dan tercih yapılabilir:

Bu makāmda nüshalar muhtelife ve şāriḥler muztariblerdir. Ve tercü-mede zikr olunan 'Allāme'nin Karşī'ye 'azv edip tashīh eylediği nüshanın tercümesidir (118b).

Lügat çalışmasına yönelerek kelimenin doğru şekli ve doğru manasının ne olduğu aranır. Noktalar, harflerin yer değiştirmesi, daha bir yığın dikkatsizlik Tokadī'nin dikkatini yoğunlaştırdığı hususlardır:

Tab' ile olan nüshalarda incir ma'nāsına iki nokta ile "tīn" vāki' olmuştur ve 'Allāme nüshası bī-nukattır lākin nüsha-i sultāniyyede noktanın biri hakk olunup bir nokta ile tashīh olmuştur, bināen 'aleyh tercümede "tibn" nüshası ihtiyār olundu. (90a)

"Mekzūz"dan murād berd ile ra'desi olan kimsedir. Kāmūs*'ta bu ma'nā musarrahtır; tıbbda müte'āref olan ma'nā bu mahalle münāsib değildir* (16a).

Vankulu lügatinde der ki اَلدِّفْلَى *[ed-diflā] (dāl'ın kesri ve fā'nın sükūnu ve elifin kasrı ile) bir acı ottur. Ve sāhib-i* Muhezzeb دِفْلَى *[diflā] ağu ağacı demekle ma'rūf ağaçtır demiş. Ba'zılar elifi te'nīs için kılıp tenvīn idhāl eylemez ve ba'zılar elifi ilhāk için kılıp tenvīn idhāl eder. İntehā mülahhasan. Ve* Kāmūs*'ta der ki* ذِكْرَى *[zikrā] vezni üzeredir, o bir nev' acı otun ismidir ki o ota Fārsī'de ona har-zehre derler, kattāldir, çiçeği sarı gül gibidir, mīvesi harnūb gibidir, hikkeye ve cerebe tılā olunsa nāfi'dir ve rükbe ve zahr ağrılarına zımādı nāfi'dir. Ve diflā gasl ve inkā olunduktan sonra tabh olunup tabīhi bir mevzi'e saçılsa o mevzi'den berāgīsi ve araza dedikleri böceği tard ve men' eder. İntehā. Ve ağaç olmayıp bu mahallde zikr olunan ot murād olduğuna İbn Kütbī'nin kelāmında tasrīh vardır ve kezālik* Kānūn*'un kelāmında dahi işāret vardır* (163b).

Arapça metinde sıkıntılı yerlerde sentaks çözümlemelerine girilerek metin doğru anlaşıldıktan sonra doğru tercümenin ne olduğu gösterilir:

Kānūn*'la mezkūr olup zikr olunan tercemeyi ifāde eden 'ibāret budur:* إنه اذا اجتمع في المعدة خلط رديء مخالف للمعتاد في كيفيته اشتاقت بالطبيعة الى شيء مضاد له والمضاد للمخالف المعتاد مخالف معتاد فإن المنافيات هي الأطراف وبالعكس *İntehā.* المضاد *mubtedā,* للمخالف *kavlinde olan lām-ı cārre* المضاد *ye müte'allik* المخالف *izāfet-i lafziyye ile* المعتاد *a muzāf,* مخالف *sıfat, mevsūfu mubtedā-i mezkūrun haber-i mahzūfu. Takdīr-i kelām:* مضاد مخالف معتاد *ve* مخالف *izāfet-i lafziyye ile* معتاد *ına muzāftır.* فإن المنافيات هي الأطراف *kavlinden murād budur ki kelām müsned ve müsnedün ileyhi ile tāmm ve muntazam olur, pes* اجتمع خلط رديء *demekle kelām tāmm olur,* مخالف للمعتاد *kelām-ı tāmm üzere zāid bir vasftır.* اشتاقت الطبيعة الى شيء مضاد له *kavlinde mezkūr olan, müzād-*

de ve münāfāt-ı taraf-ı kelām olan redīye sarf olunup مخالف للمعتاد *vasfi ʻalā-hālihi ibkā olunur...* (343b).

Huneyn b. İshak ve takipçilerinin antik dönem Yunan tıp metinlerini tercüme faaliyetlerinde nüsha karşılaştırma teşebbüsleri, İbn Cümeyyi'in en sahih *Kānūn* nüshasına ulaşma çabaları, *Kānūn*'un telifinin ardından başlayan şerhlerde nüsha tenkitleri ve tercihleri, bilhassa Kutbuddīn-i Şīrāzī pratiği Tokadī Mustafa Efendi'nin *el-Kānūn Fi't-Tıbb*'ın Türkçe tercümesinde ileri bir safhaya taşınır. Bu çalışmamızda Tokadī'nin tercümesini tenkitli metin merkezinde nasıl hazırladığını, esas aldığı yazma ve matbu Arapça *Kānūn* nüshalarını, tercihlerini, tercihlerini dayandırdığı ölçüleri, tenkitli metni inşa ederken kullandığı terimler manzumesini göstermeyi amaçladık. *el-Kānūn Fi't-Tıbb*'ın çevirisi yapılan bütün diller içinde eksiksiz ve en mükemmel tercümesi onun bu çalışmasıdır. Tercüme Türkçe'dir ve ilmi bir tercümenin bilimsel yöntemleri Tokadī tarafından bu eserde izah edilerek uygulanmıştır, bu cihetle eser tercüme tarihimiz ve ayrıca edisyon kritik çalışmalarımız için kurucu metin özellikleri taşımaktadır.

Tokadī'nin Tercümesinde Lügat ve Dil

İbn Sina'nın gerek *el-Kānūn'*da kullandığı terimler gerekse Tokadī'nin tercümesinde kullandığı terimler şark tıp literatürünün müşterek vokabüleridir ve bu vokabüler, metinler farklılaştığında farklılaşmaz. Kavramlar ekseriyetle Arapçadır ve tarifleri yapılmıştır. Terimlerin ekseriyetle Arapçalığı, Yunanca ve Farsça azımsanmayacak bir sayıda terimin Arapçalaşmasıyla tamamlanır. Tokadī de bu terimler manzumesine Türkçe karşılıklarını katma hususunda bir cehd sergilemiştir.

el-Kānūn, tıbbı her cihetten ele alan tam bir külliyat oluşu ve referans değeri diğer bütün tıp metinlerinin üzerinde oluşu cihetiyle tıp terimlerinin neredeyse istisnasız bulunduğu ana metin olarak değerlendirilir. Bütün klasik dönem tababet lügatları, ancak bu eseri hakkıyla taradıklarında kaleme alınabilmiştir; kaynakçalarında *el-Kānūn* dışındaki eserlerin ehemmiyetleri de ancak *el-Kānūn*'u anlamaya matuf olmalarından ileri gelir, yoksa müstakil bir kıymet ifade etmezler.

İbn Sina kullandığı her kavramı tarif de etmek suretiyle bir boşluğa meydan vermez. Eser bir hayli hacimlidir ve İbn Sina'nın meramını tam ifade etmek için bir yığın fırsatı olur; takipçisi için artık tüm konteks göz önünde tutulduğunda kavramlar olabildiğince yerine oturur.

Yine de geleneğin içinde yer alıp *el-Kānūn*'a kademe kademe yakın olan ve kendisinden hemen sonra başlayan şerh faaliyetlerinde belirebilecek kavramlardaki her türlü müphemiyeti bertaraf için açıklamalar bulunur. Hakikatte mükemmel bir İbn Sina lügati doğrudan *el-Kānūn*'u ile şerhlerinden şekillenebilir. Her hālde Kutbuddīn Şīrāzī ve diğer şarihlerin notlamalarıyla takip edilecek bir *Kānūn* okuması, bu hususta en azından külliyāt kısmı için faydalı olacaktır.

Tokadī, çalışmamızın sözlük kısmında görüleceği üzere terimlerin imkanlar nisbetinde Türkçelerine yer verir: "ve o ḥaşve muḫḫ tesmiye olunur, lisān-ı Türkī üzere ilik derler", "Türkī lisān üzere vidāca şāh damarı derler", "Cüderī Türkīde çiçek dedikleri büs̱ūrdur", "Mebāḳıl" mebḳale'nin cemᶜidir, baḳl bitecek maḥall demektir. Baḳlın iki maᶜnāsı vardır, evvelki maᶜnāsı Türkīde kara bakla dedikleri, ikinci maᶜnāsı muṭlaḳan sebze maᶜnāsına olur ve bu maḳāmda murād maᶜnā-yı evvel olur.", "Ve ġalīẓ suların talṭīfinin vech-i s̱ālis̱i maḥḍdır yaᶜnī sütü bir zıḳḳa koyup taḥrīk ettikleri gibi suyu dahi zıḳḳ içinde taḥrīk etmekle su taṣfiye olunur ve ona Türkī lisānında yayık derler ki onunla sütün yağını alırlar", Ketifin māhiyyeti teşrīḥ bābında ẕikr olundu, Türkīce kürek kemiği derler, omuzda olur", Ḥareket-i iḫtilāciyye o ḥarekettir ki aᶜḍālarda riyāḥ muḥtebise olmakla aᶜḍā ḥareket eder, o ḥarekete iḫtilāc derler, Türkīce seğrimek derler", "Lisān-ı Türkīde ḥavel gözün şaşı olmasıdır"

Mütercimimiz kelime ve kavramları Türkçeleştirme sırasında birkaç yöntem belirler:

Talimī bir mahiyette çok kere Arapça ism-i fāilini zikredip ardından Türkçesini sıralar: münevvimdir, uyutur; muᶜaṭṭıstır, aksırtır, müfettiḥdir; süddeleri açar; müceşşīdir, geğirtir; müsemmindir, semirtir; riyāḥı müfeşşīdir, yelleri dağıtır; muẓlimdir, gözleri karanlık eder; eritir, müẕībdir; ḥırrīftir, ṭaᶜmında ḥarāfet vardır; muᶜaṭṭıştır, susatır, müneffiḫtir, şişirir; muᶜarrıḳtır, ter getirir; muṣaddiᶜdir, başı ağrıtır; muḥammirdir, kızartır; meᵓküldür, yenir.

Sıfat karakterli Arapça kelimelerin bağlama edatı ile Türkçesini verir: ḳuddāmında ve önünde; uzun ve ṭavīl; vasaṭta ve ortada; akıcı ve seyyāle; münṣabıġ ve boyalı; aḥmer ve kırmızı; leyyin ve yumuşak; laṭīf ve yumuşak; raḳīḳ ve ince; daḳīḳ ve ince; münfetiḫa ve açık; geniş ve vāsiᶜ; muḍī ve aydınlık; ᶜatīḳa ve eski; ṣulb ve katı; cāyiᶜ ve aç; muṭāvil ve uzun; ᶜarīḍ ve enli; mehzūl ve arık; kedir ve bulanık; cāmid ve donmuş; baṭīᵓ ve geç; saḫīf ve gevşek; gevşek ve müteḫalḫil; mümteliᵓe ve dolu; ḫāmide ve sönük; küçük ve ṣaġīr - ṣaġīr ve küçük; kebīr ve büyük; ġalīẓ ve kalın; cebān ve korkak; geç ve ebṭaᵓ; lezice ve yapışkan; mülāyim ve yumuşak; korkuludur ve ḫaṭar-nāktır; ḫiffet ve yeğnilik; düz ve müstevī; ayrı ve munfaṣıl; mehzūle ve arık; mümtelī ve dolu; ḥāmiḍ ve ekşi; mürr ve acı; aḫḍar ve yeşil; dar ve ḍayyiḳ; cevfinde ve içinde; muᶜaḳḳafe ve eğrimli; munṣabbı ve dökülecek maḥalli; mesīli ve aktığı maḥall; munfaṣıl ve ayrı; muntaṣıfında ve ortasında; mülteṣıḳ ve bitişik; ḫalfinde ve ensesinde; büzücü ve fesḫ edici; ġāriz ve batıcı; kalın ve s̱eḫin; ṣavāb ve doğru; ᶜaẕb ve tatlı; zekiyye ve keskin.

Soyut kavramlar Türkçeleştirilir: ḥumret ve kırmızılık; s̱iḳal ve ağırlık; s̱iḫanı ve kalınlığı; merāret ve acılık; irtifāᶜ ve inḫifāḍda ve yüksekliğinde ve alçaklığında; cūᶜu ve açlığı; buᶜdu ve uzaklığı; imtidād ve gerginlik; fecācet ve çiğlik; ḍaḫāmeti ve semizliği; ᶜumḳu ve derinliği; ḥumreti ve kırmızılığı; līneti ve yumuşaklığı; ḍıddı ve karşılığı; siᶜası ve genişliği; katılığı ve ṣalābeti; ġavrı ve derinliği; ḫumūḍat ve ekşilik; vecaᶜlar ve ağrılar; ṭūlü ve uzunluğu; ḫalāsı ve boşluğu; seher ve uykusuzluk; nütūᵓunu ve yumruluğunu; cefāf ve kuruluk; yübsünden ve kuruluktan; ṣalābet ve peklik; ruṭūbet ve yaşlık; cübniyyeti ve peynirliği; ᶜaṭaşa ve susuzluğa.

Somut kavramlar Türkçeleştirilir: sāḳına ve inciğine; başı ve hāmesi; muḫḫunu ve iliğini böbreklerin ve külyelerin; ṭıḥāline ve dalağına; külye ve böbrek; ġudde ve beze; veremine ve şişine; ᶜaẓm ve kemik; ᶜuyūnu ve gözleri; vecaᶜ ve ağrı; ruᵓūsu ve başları; sürre ve göbek; cildesi ve derisi; ḳurḥayı ve yarayı; suᶜāli ve öksürüğü; şaᶜrlarında ve tüylerinde; maġsı ve sancısı; femine ve ağzına; ᶜarak ve ter; ᶜurūḳun ve damarların; rükbelerine ve dizlerine; miᶜā ve bağarsık; s̱enāyāsı ve ön dişleri; aᶜnāḳı ve boyunları; aᶜṣābları ve sinirleri; ḥalḳı ve boğazı; füvāḳ ve ınçkırık; ẓahrına ve arkasına; lebene ve süte; ḥasv ve bulamaç; emrāḳı ve çorbası; meşvīsi ve pişmişi.

Masdarlar Türkçeleştirilir: ʿaṭaşı ve suya iştihāsı; ḫumūdu ve sönmesi; ḍumūru ve çekilmesi; ṣalābetlerine ve katı olmalarına; ṭūlüne ve uzūn olmasına; ḳılleti ve az olması; ayrılmak ve müfāraḳat; cümūdu ve donması; fıḳdānına ve olmamasına; iltivāsına ve dolaşık olduğuna; inṣıbāğı ve boyalı olması; inṭıfāsını ve sönmesini; inḳıṭāʿa ve kesilmeğe; inficārına ve deşilmesine; insikābı ve döküldüğü; inşiḳāḳından ve yarılmasından; intifāḫı ve kabarması; intifāḍına ve saçılmasına; intifāsına ve bulunmamasına; istiṭlāḳa ve yürek sürmeğe; istimāʿdan ve işitmekten; ittisāʿı ve geniş olması; lez̠ʿlerine ve sokmalarına; nebātı ve bitmesi; riʿde ve titremek; teftītini ve parçalanmasını; taʿarrüf ve bilinmek; iḫtilācı ve seğirmesinin; temaṭṭī ve gerinmek; sühūleti ve kolay olması; tebeddülüyle ve değişilmesiyle; sevādı ve siyāh olması; gözün cuḥūẓuna ve çukurlanmasına; ġas̠eyān ve gönül dönmesi; nebātında ve bittiğinde, ḳuḍbān ve dallar; ḳuşūr ve kabuklar; maḥbūb ve sevgili; berdin ve sovuğun; bezri ve toḫumu; bulut ve ġamām; cenbinde ve yanında; dibinde ve ḳaʿrında; dūdun ve kurdun; enhārın ve ırmakların; füvvehātına ve ağızlarına; leben ve süt; nesci ve örgüsü; remād ve kül; rimāl ve kum; uṣūlü ve kökleri; vehdeler ve çukurlar; velīmede ve düğünde; yüke ve ḥımla; zebedi ve köpüğü; ġavrda ve çuḳurda; ġusālesine ve yıkantısı; şaʿresinin ve telinin; şābbların ve yiğitlerin; ḍıʿfı ve iki mis̠li; ṣıbġı ve boyası; ḳaḍībleri ve dalları; nevri ve çiçeği; ʿaṣīri ve sıkıntısıdır; müstaḳbelde ve gelecek zamānda.

"Yaʿnī" açıklama edatı ile Türkçeleştirme yapılır: cebhe yaʿnī alın; lüzūceti yaʿnī yapışkanlığı; zeġab yaʿnī hav; s̠iḳal yaʿnī ağırlık; vecaʿ yaʿnī ağrı; ḥabālānın yaʿnī gebe hatunların; mā-i ʿaẕb ile yaʿnī tatlı su; mülezzez yaʿnī sıkı;ʿuṭāsı yaʿnī aksırığı; deviyy-i üẕnü yaʿnī kulak gürültüsünü; ḥalḳı yaʿnī boğazı; iltivāsına yaʿnī dolaşmasına ve bükülmesine; aṣlından yaʿnī kökünden; ḍulūʿun yaʿnī göğüste olan eyegü kemiklerinin; emʿānın yaʿnī bağarsıkların; infitāḫ-ı ʿurūḳ yaʿnī damarların ağızları açılması; cūʿ yaʿnī açlık; ḫalli yaʿnī sirkesi; isḳāṭ eder yaʿnī düşürür; cebr eder yaʿnī bitiştirir; mā-i kedir yaʿnī bulanık su; külü yaʿnī remādı; taḫbīṣ olunup yaʿnī karıştırılıp; ḥarḳ-ı nārı yaʿnī āteş yanığını; teneffuṭtan yaʿnī kabarlar iḥdāsından; düvārı yaʿnī başının dönmesini; tesevvüsten yaʿnī güve; maḍarratından; dīdānı yaʿnī kurtları; ḫāṣıre yaʿnī böğür; feḍā-i ṣadrda yaʿnī göğüs meydā-

nında; iṡāre eder yaʿnī taḥrīk edip kaldırır; ṡelc ve cemed yaʿnī kar ve buz; ṡüʾlūl gibi yaʿnī siğil gibi; ẓahrın yaʿnī arkanın; ḫāṣırası yaʿnī beli; ḫass yaʿnī marul; ḫuṭāların yaʿnī adımların; ḥalḳında ve ʿumūrunda yaʿnī boğazında ve dişleri arasında olan etlerde; ḥavlī yaʿnī bir yaşında; ḥiddet ve ṡiḳallde yaʿnī tīzlik ve ağırlıkta; ẕātüṡ-ṡüḳūb olan yaʿnī delikli olan; ẕenebi yaʿnī kuyruğu; ṭabīʿatının intılāḳı yaʿnī yürek sürmesi; ṭayş ile tiyāh yaʿnī yeğnicek ve mütekebbir olmak; baṣal yaʿnī soğan; cuḥruna yaʿnī çukuruna; cübne yaʿnī korkak olmağa; demāmīl yaʿnī çıbanlar; diṡāra yaʿnī örtüye; emles eder yaʿnī düz ve müstevī eder; ernebin yaʿnī tavşanın; faḫiẕde yaʿnī uylukta; fekk-i süflānīsinde yaʿnī alt çenesinde; feʾsini yaʿnī baltasını; füvāḳ-ı yābis yaʿnī ınçkırık dedikleri maraḍ; iḫtilācāt ile yaʿnī ʿuḍvun seğrimesi; mebṭūn olan yaʿnī ishāli olan kimseler; munḫureynden yaʿnī burun deliklerinden; mültevī olur yaʿnī sarılır; müstevḳad yaʿnī āteş yaḳacak maḥall ve ocak; raḳabesi yaʿnī boynu; reml yaʿnī ḳum; ruʿāf yaʿnī burun kanamak; tasvītte yaʿnī seslendirmede; teḳavvüse yaʿnī yay gibi eğrilmeye; tibni yaʿnī samanı.

Çekimli fiillerde Türkçeleştirme bir safha ileri götürülür: ayrılmaz ve munfaṣıl olmaz; cess olunsa ve dürtülse; çekerler ve temdīd ederler; dāḫile olur ve içeriye girer; delk olunsa ve oğulsa; doğar ve tevellüd eder; icmād eder; dondurur; kırılır ve münkesir olur; kızarır ve aḥmer olur; medd etmek ve çekmek; mess eylese ve sürünseler; muḥammere olur ve kızarır; munṣabbe olur ve dökülür; munḳaṭıʿ olsa ve kesilse; müntefiḫ olur ve şişer; müntefiḍ olur ve saçılır; saḳy oluna ve içirile; semritir ve tesmīn eder; ḫumūd eder ve söner; süḫūnetli eder ve kızdırır; ṡaḳb eder ve deler; tevrīm eder ve şişirir; umar ve meʾmūl eder; taṣfiye olunur ve süzülür.

Zarf-fiil yapıları bir kademe daha Türkçeleştirilir: ṡaḳb edip deler; ḫaniḳ edip boğar; ḍaġṭ edip sıkıştırır; ẕevebān edip erir; ṣābiġ olup boyar; ṣadʿ edip parçalar; ḳarḍ edip kesmez; aşağı inip teseffül eder; baṭīʾ olup geç ḥāṣıl olsa; burnu yatsu olup efṭas olmak; çok ṣabb eyleyip çok dökeler; delk eyleyip ovalar; dökülüp ṣabb olunsa; ferk olunup oğuldukta; gömülüp tedeffün olunur; iḥrāḳ edip yakar; iẕābe olup erir; īṣāl edip ulaştırır; icmād edip dondurur; iltiṣāḳ edip yapışır; muḫteniḳa olup boğulur; muḥteriḳ olup yanar; munfasıl olup ayrılır ise; mükedder olup bulanır; mümtedd olup uzar; mümtelī edip doldurur; münḍaġıṭ olup sıkışır; münfetiḥa olup

açılması; müteḫalḫil olup gevşek olur; mütehelhil edip seyreltir; mütemādī olup uzasa; mütemeddid olup gerilir; müteverrim olup şişer; nābit olup biter; nes̱r olunup saçılır; reşş olup saçılsa; söndürüp taḫmīd eder; sönüp münṭafī olması; şaḳḳ olup yarılır; taᶜarrüf edip bilmek; tesmīn edip semirtir; tezāḥüm edip sıḳlaşır; remy edip atar; taḫmīḍ edip ekşi eder; taḍayyuḳ edip dar olur; tecfīf edip kurutur; tecvīᶜ edip acıktırır; tefcīr edip deşer; teftīt edip parçalar; tecemmüd edip donarsa; tekerrüc edip küflenir; tez̲vīb edip eritmek; yayılır ve basṭ olunur; tehelhül edip seyrek olması; tekdīr edip bulandırdığı.

Tıp metinlerinde üslūp ve dil, diğer bütün disiplinlerde olduğu gibi muhatap aldığı okuyucu zümresine göre şekillenir. Tababette telif ve tercümede merkez herhālde muhatap olarak tabiplerin esas alınmasıdır. *Kānūn*, *Mūcez* gibi referans metinlerin şerhleri hep bu minvaldedir ve daha ziyade akademik vecheyi öne çıkartır. Bütün meselelere teması ve bu cihetten yoğun bir lisanın kullanılmış olması ve vücut bulduğundan beri tıbbın nassı hükmüne yükselmesi itibarıyla *Kānūn*, kendisinden sonra kaleme alınan tababet metinlerinin bir şekilde kendisiyle bağ kurduğu, kurmak zorunda olduğu ve bu bağın muhtevanın ötesine giderek şekil ve dil seviyesinde de temin edildiği tarihī bir vakıadır. Bu itibarla tercümenin söz varlığını ve dil vaziyetini bu zaviyeden görmek doğru olacaktır.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Sesliler:			
ـَ	a, e	آ , ـَا , ـَى	ā
ـِ	i	ـِى	ī
ـُ	u	ـُو	ū
Sessizler:			
ء	ʾ	ض	ḍ
ب	b	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ة	t	ع	ʿ
ث	s̱	غ	ġ
ج	c	ف	f
ح	ḥ	ق	ḳ
خ	ḫ	ك	k
د	d	ل	l
ذ	ẕ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v
س	s	ه	h
ش	ş	ى	y
ص	ṣ		

Bismillāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm

Fātiḥa-i naẓm-ı Ḳurʾān ve efḍal-i eẕkār-ı ins ü cānn ve dil-pesend-i meleʾ-i aʿlā ve reşk-sāz-ı zīr ü bālā olup dil-i bī-ġıllda perveriş-yāfte-i iḫlāṣ olan ḥamd ü s̱enā-i ḫāṣṣu’l-ḫāṣṣ ve sipās u minnet-i bī-pāyān vāhib-i ʿaḳl u ḥıcā ve münʿim-i niʿam-ı lā-tuḥṣā ḥaḍretlerine olsun ki ḫilḳat-i beşere aḥsen-i taḳvīm ḫilʿatını ilbās buyurmakla heyʾet-i beşeresini taḥsīn ü tezyīn ve hāmiş-i mecelle-i hācisini zer-endūd kitāb-ı müsteṭāb-ı şīrīn-ḫiṭāb ile raʿnā vü dil-nişīn buyurduklarını “er-Raḥmānu ʿalleme’l-Ḳurʾāne ḫaleka’l-insāne ʿalleme-hu’l-beyāne”[1] fermūde-i kerīmāneleri ile iʿlām u iʿlān buyurup onların umūr-ı ādiyye ve meṣāliḥ-i meʿādiyyelerine ehemm-i mehāmm ve aḥtem-i mā-yüh-tāmm olan tebāyün-i ṣayf u şitā ve teġāyür-i ṣubḥ u mesā ve iḫtilāf-ı ṭabāyiʿ-i nebātāt ve intiḍāc-ı meʾkūlāt u meşrūbāt ve bunların ems̱āli müsebbebāt-ı sāirelere kevākib-i s̱evābit ü seyyārātı esbāb u ālāt taʿyīn edip onların iḥāleleri ve teʾs̱īrāt-ı ʿādiyye-i ʿacībāneleri ile necm ü şecerde ibdāʿ-ı aṭvār u istiḥālāt ve ībdāʿ-ı ḥālāt u keyfiyyāt eylediğini “eş-Şemsu ve’l-ḳameru bi-ḥusbānin ve’n-necmu ve’ş-şeceru yescudāni”[2] muʿciz-nevā-yı belīġāneleri ile dahi taḳrīb-i eẕhān buyurup bi’l-cümle mükevvenātın ḫıṣb u reḫāları ve imtidād-ı vaḳt ü beḳāları inṣāf u istiḳāmet ve mīzān-ı ʿadli naṣb u iḳāmet ile olup müḍāddesi üzere cünbüş ü ḥareket bāʿis̱-i ḫüsrān u ḫaybet idiğini “Ve’s-semāe refeʿahā ve veḍaʿa’l-mīzāne ellā teṭġav fi’l-mīzāni ve eḳīmu’l-vezne bi’l-ḳisṭi velā tuḫsi-ru’l-mīzāne”[3] naṣṣ-ı raṣīn ü raṣīfi ile ʿayān eylediğinden sonra rubuʿ-ı meskūn-ı tevāḍuʿ-nümūnu işbu taʿdād olunan nümūne-i niʿam-ı eşbāh u neẓāyiri ile ārāste vü meşḥūn edip fermān-ber-i emr-i ilāhī olan zümre-i enām-ı iṭāʿat-en-cāma mes̱vā vü mekān u maḳarr-ı dil-ārām eylediğini “Ve’l-arḍa veḍaʿahā li’l-enāmi fīhā fākihetun ve’n-naḫlu ẕātu’l-ekmāmi ve’l-ḥabbu ẕu’l-ʿaṣfi ve’r-reyḥān”[4] reyḥāne-i bū-resānları ile meşāmm-ı hūşu melʾān-ı muṭayye-

---

1 “Rahmān Kur’ān’ı öğretti, insanı yarattı, ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğ-retti.” Rahmān, 55/1-4.

2 “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. Otlar ve ağaçlar (Allah’a) bo-yun eğer.” Rahmān, 55/5-6.

3 “Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.” Rahmān, 55/10-12.

4 “Allah yeri yaratıklar için var etti. Orada meyve(ler) ve salkımlı hurma ağaçları vardır. Yapraklı taneler ve hoş kokulu bitkiler vardır” Rahmān, 55/10-11.

bāt-ı iḥsān buyurdukları siyāḳında o cevād-ı kerīm ve feyyāḍ-ı feyḍ-i ᶜamīm ḫazīne-i rezīne-i bī-nefādından ᶜibādına ᶜaṭā-baḫş olduğu ālānın bālāsına ve belki menīḥa-i ṣuġrāsının kemīne ḫāk-i pāsına ġubār-ı reyb-müs̱ār ve edḫı-ne-i caḥd u inkār peyveste ḳarār buyurulmadığı ke'ş-şems fi'l-hācire baṣīre bedīdār ve baṣīrete āşikār idiğini işᶜār ile enfes-i enfüs-i neciyye ve ẕevāt-ı nüfūs-ı māriciyyeyi "Febieyyi ālāi rabbikümā tükeẕẕibān"[5] ḫiṭāb-ı mürşi-dāneleri ile ḫābdan bīdār ve nevm-i ġafletten müntebih ve yaḳaẓān eyledi. "İnne'l-faḍla bi-yedillāhi, yuʾtīhi men yeşāʾu. Vallāhu vāsiᶜun ᶜalīm."[6]

Aṣl-ı envār-ı rūḥāniyyāt ve mādde-i bünyād-ı cismāniyyāt ve süd-de-güşāy-ı mecārī-i sedād ve şifā-i renc-i kevn ü fesād ve dārū-dih-i edvā-i ẕünūb ve nigeh-dār-ı cilā-i ḳulūb ve nişīmen-gāh-ı ḫuluḳ-ı ᶜaẓīm ve mühimm-sāz-ı ṣırāṭ-ı müstaḳīm ve şeref-yāb-ı feyḍ-i maᶜbūd, livāü'l-ḥamd-i maḳām-ı maḥmūd ve ṣāḥib-i engüşt-i şaḳḳu'l-ḳamer ve müsīl-i āb ve sāḳī-i kevs̱er ve ḫātem-i eymen-i nübüvvet ve ᶜālemiyāna nebiyy-i raḥmet ve ḥabīb-i Ḫudā ve resūl-i kibriyā aᶜnī bihi Ḥaḍret-i Muḥammed el-Muṣṭafā cānib-i ᶜālīlerine miḳdār-ı "zinetü'l-ᶜarşi ve mā-ḥavāhu" ṣalāt-ı dil-pesend ve selām-ı dil-penāh olsun ki ümmet-i merhūme ᶜulemāsına vedīᶜa-i irs̱iyyesi olan muḫallefāt-ı ᶜilmiyyeyi iki sehme teshīm edip eḥa-dühümāya ᶜilm-i ebdān ve āḫere ᶜilm-i edyān ismleri ile tesmiye vü tevsīm eylediğinden sonra o genc-i bī-nefādın nefāyis-i tuḥafından maḥmil-bend-i kālāy-ı hüdā olanların ṣıdḳ-ı raġbetleri ve taḥammül-i ḥamūle-i himmetleri miḳdārı aḫẕ u iltiḳāṭa iẕn-i şerᶜī iṣdār ve ḥıṣaṣ u sihāmlarını tefsīḥ u tevsīᶜ edip o iḳtisāmda ḥacb u ḥırmān ve beynehüm mā-yürāmı aḫẕda tefāvüt olmayıp eḳārib u ebāᶜid siyyān olmağı teşrīᶜ buyurdular. "İnne hāẕā le-hü-ve'l-fevzü'l-ᶜaẓīmü. Li-mis̱li hāẕā felyaᶜmeli'l-ᶜāmilūne."

Ve neyyirāt-ı āsumān-ı hüdā ve ṭavāliᶜ-i āfāḳ-ı ihtidā ve nigeh-bān-ı şerᶜ-i ḳavīm ve reh-nümāy-ı ṭarīḳ-i müstaḳīm ve meẓāhirü's-süneni ve'l-kitāb ve müẓāhir-i uli'l-elbāb bi'l-cümle āl u aṣḥāb-ı ve men yaḫẕū ḥaẕve-hum ve yeḳuẕẕu ḳaẕẕehum ve'ttebaᶜahum bi-cemīli'l-ḫiṭāb ḥaḍarātına dahi ṣalāt u selām olsun ki o cehābiẕe-i kirām edvā-i dīniyye ve emrāḍ-ı bede-

---

5 "O hālde rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?" Rahmān, 55/13.
6 "Lutuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah lutfu geniş olandır, hakkıy-la bilendir." Āl-i İmrān, 3/73.

niyyeyi müvellid olup beṭāleti iḥyā ve feṭāneti imāte vü ifnā eden bıṭnetten teḥāşī vü ictināb ve renc-i ās̱ām ve emrāḍ u esḳām muᶜālecātından ḥimye ve riyāḍet mis̱lli ᶜilāc-ı müştereki min-beyni't-tedābīr intiḫāb buyurdular raḍıyallāhu [2a] ᶜanhüm ve raḍū ᶜanhü; "Ülāike ḥizbullāhi elā inne ḥizbal-lāhi hümü'l-müfliḥūne"[7]

Ammā baᶜd mevlid-i bihīni belde-i Tokat ve şeref-gāh-ı iḳāmeti Ḳostantiniyyetü'l-maḥmiyye ṣīnetā ᶜani'l-āfāt olan müẕnib-i dāmiᶜü'l-ᶜayn Muṣṭafā bin Aḥmed bin Ḥüseyn mānend-i ṣaᶜv-ı ṣaġīr āşiyāne-i ᶜanḳāda hedīr ve şevāriᶜ-i ḥavṣalasından güẕerān eden ḳavāfil-i ḫavāṭırını teẕkīr edip Cenāb-ı Ḥayy-ı Ḳadīr ve āferīniş-dih-i ṣaġīr ü kebīr bi'l-cümle nābūdu būd ve maᶜdūmu mevcūd buyurmakla ḫafiyyāt-ı künūz-ı ḳudretini iẓhār ve rikāz-ı ḳuvvet-i ḳāhiresini keşf ü āşikār buyurmağa taᶜlīḳ-i irāde-i ezeliyye ve taḥḳīḳ-i meşiyyet-i lā-yezāliyye buyurduğu es̱nāda ufuḳ-ı ᶜināyetten bedīdār olan ṭāliᶜ-i tecelliyāt-ı ᶜālem-gīr işrāḳ-ı vücūd ile cihānı tenvīr edip ḫāktan refᶜ eylediği ḳabḍa-i türābın şānını taᶜallüm-i esmā ile meleᵓ-i aᶜlā üzere terfīᶜinden ve keẕālik sülāle-i ṭāhiresi ẕürriyyātından o is̱re iḳtifā edenlerin rifᶜat-i derecelerine şehādet eden āyāt-ı beyyināttan fehm olunduğu üzere ᶜilm-i şerīfin ḳāmeti bālā ve ona raġbet edenlerin nāṣırı Mevlā ve muᶜīni Ḥaḳ celle ve ᶜalā olduğu emr-i muḳarrerdir.

Ve meḥāsin-i ᶜilmin eks̱eri İbn ᶜAbdülberr'in Muᶜāẕ b. Cebel raḍıyal-lāhu ᶜanhü'r-Rabbü'l-ecell'den keşīde-i rişte-i taḫrīc buyurdukları nebeᵓ-i ᶜaẓīm ve ḥadīs̱-i kerīmde naẓīm-i sımṭ-ı beyān buyurulmuştur ki baᶜde'l-emri bi't-taᶜallüm o şīrīn-zebān-ı "Ve mā yenṭiḳu ᶜani'l-hevā. İn hüve illā vaḥyun yūḥā"[8] dem-sāz-ı tekellüm olup buyurdular ki "Allāhu taᶜālā ᶜilmi taᶜallüm ḫaşyet ve ṭalebi ᶜibādet ve müẕākeresi tesbīḥ ve baḥs̱i cihād ve bilmeyen-lere taᶜlīmi ṣadaḳa ve ehline beẕli dahi ṣadaḳadır, onun için ki ᶜilm ḥelāl ve ḥarāmın meᶜālimi ve ehl-i cennetin menāresi kılınmıştı. Ve ᶜilm vaḥşette enīs ve ḳabrde muṣāḥib ve ḫalvette muḥaddis̱ ve serrāᵓ ve ḍarrāᵓ üzere delīl ve aᶜdā üzere silāḥ ve eḫıllāya deyn buyurulmuştur. Ve Allāhu taᶜālā bir

---

7 "İşte onlar Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki Allah'in tarafinda olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir." Mücādele, 58/22.

8 "O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir." Necm, 53/3-4.

ḳavmi ʿilm sebebi ile refʿ edip dāimā ḫayra ḳāde kılar ve āṡārına ittibāʿ ve fiʿāline iḳtidā ve reʾyine intihā olunur. Ve ehl-i ʿilmin ḫulletine melāike rağbet edip ecniḥaları ile ehl-i ʿilmi mesḥ ederler. Ve raṭb ve yābisin küllīsi ve baḥrin ḥayyāt ve hevāmmı ve berrin sibāʿ ve enʿāmı ehl-i ʿilm için istiġfār ederler, zīrā ʿilm ḳulūbün cehlden ḥayātı ve ebṣārın ẓulmetten muṣāḥibi olur. ʿİlm ile ʿabd dünyāda ve āḫirette menāzil-i aḫyāra ve derecāt-ı ʿulyāya bāliġ olur. ʿİlmde tefekkür ṣıyāma ve müdāresesi ḳıyāma ʿidl olur. Ve vaṣl-ı erḥām ve tebyīn-i ḥelāl ü ḥarām ʿilm ile ḥāṣıl olur. Ve ʿilm imām-ı ʿamel olup ʿamel ona tābiʿ olur. Ve Allāhu taʿālā ʿilmi suʿadāya ilhām ve eşḳıyāya ḥarām eyledi." İntehā tercemetü'l-ḥadīṡ.

Sāḳa-i ḥadīṡ-i şerīfte bed-nām-ı şaḳāvet ile mühān olan küffār-ı ḫāksār ve ehl-i baġy u ehvā ve sāir şerer-i fesādı neşr ü iʿlān eden şerrārın şerr ü mekrlerinden teʾmīn-i ʿibād ve taṭhīr-i bilād olunmağa ḥikmet ü maṣlaḥat dāʿiye olmakla "İnnallāhe leyezeʿu bi's-sulṭāni mā lā yezeʿu bi'l-Kurʾāni"[9] eṡer-i celīlü'l-meʾāṡir feḥvāsınca Ḫudāy-ı ʿAllāmu'l-ġuyūb ḳable en-yaḫluḳa'r-raʿiyyet onların maṣlaḥat-ı emnlerini merʿiyye kılıp o ḫaṭbın nebāhet-i şānına tenbīh için firiştegānları ile meşveret muʿāmelesini irāʾet buyurup "İnnī cāʿilün fi'l-arḍi ḫalīfeten"[10] ḫiṭābı ile onları teşrīf ve baʿdehu "Eṭīʿullāhe ve eṭīʿu'r-resūle ve uli'l-emri minküm"[11] emr-i münīfi ile ṭāʿatlerini farḍ u īcāb buyurdular. Ve bu maʿnāya işʿār edip baʿḍı ḥukemā buyurmuştur: "ed-Dünyā taḥte'ş-şeyʾeyn: es-seyf ve'l-ḳalem. Ve's-seyfü taḥte'l-ḳalem."[12] Ve ona bināen mādde-i naṣl olan ḥadīd "Ve enzelna'l-ḥadīde fīhī beʾsün şedīdün ve menāfiʿu li'n-nāsi"[13] ṡenāsıyla tesʿīd olunmuştur. Ve bu şānda vārid olan "Ve eʿiddū lehum ma'steṭaʿtum min-ḳuvvetin"[14] emr-i vācibü'l-iṭāʿate imtiṡālen eşcaʿ-ı şücʿān-ı ʿālem ve ehyeb-i muḥāmī-i ümem Cenāb-ı Resūl-i ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥaḍretleri irhāb-ı

---

9 "Allah, Kur'an'la koymadığını sultanlar eliyle koyar."

10 "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." Bakara, 2/30.

11 "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de." Nisā, 4/59.

12 "Dünya iki şeyin hükmü altındadır: kalem ve kılıç. Kılıçsa kalemin hükmü altındadır."

13 "Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlansınlar)." Hadīd, 57/25.

14 "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın." Enfāl, 8/60.

aᶜdā için muᶜadde ecnāstan meʾs̱ūr, ᶜaḍb ve ẕü'l-feḳār ve ṣamṣām ve ḳalᶜiyy ve bettār ve ḥatf ve nersūb ve miẖẕem ve ḳaḍīb ismleri ile müsemmā on ᶜaded seyf ve cins-i rimāḥtan müs̱vī ve müs̱nī ismleri ile müsemmā iki ᶜaded ve ism-i ᶜāmm ile anılan üç ᶜaded min-ḥays̱ü'l-mecmūᶜ beş ᶜaded rumḥ ve ḥarbe cinsinden nebᶜa ve beyḍā nāmında iki ᶜaded ḥarbe ve ᶜaneze ve dürūᶜ cinsinden ẕātü'l-fuḍūl ve ẕātü'l-vişāḥ ve ẕātü'l-ḥavāşī ve saᶜdiyye ve fıḍḍa ve betrā ve ẖırnıḳ esāmīleri ile müsemmā yedi ᶜaded dürūᶜ ve cins-i miġfer-i ḥadīdden müveşşec ve sübūġ nām iki ᶜaded miġfer ve cins-i türsten zülūḳ ve fütaḳ ismleri ile müsemmā iki ᶜaded türs ve ḳısiyyden revḥā ve ṣafrā ve beyḍā ve zevrā ve ketūm ve sedād nāmında altı ᶜaded ḳavs ve kāfūr nāmında bir tīrkeş ve edīmden mütteẖaẕ olup ẖalaḳaları ve ibzīmi fıḍḍadan olan bir mınṭaḳa ve cins-i ẖuyūlden sekb ve mürteciz ve ẓārib ve leḥīf ve lizāz ve verd ve sebḥa nāmında yedi reʾs ẖayl bi'l-icmāᶜ ve onlar üzere zāid baᶜḍı rivāyetlerde ẕikr olunan baḥr ve sicill ve ẕü'l-lemme ve ẕü'l-ṭuḳḳāl ve sirḥān ve ṭarf ve mürtecil ve mürāviḥ ve mülāviḥ ve mendūb ve necīb ve yaᶜbūb ve yaᶜsūb nāmlarında ẖuyūl ve bi'l-cümle ẕikr olunan ḳuvvet ittiẖāẕı ile zamān-ı saᶜādetlerinde çok ḳuvvet ve o vech üzere irhāb-ı aᶜdā-yı dīn ü devleti ümmetine sünnet ve lāzıme-i ẕimmet eyledi.

Velākin o buġyelere viṣāl māye-i ᶜömrünü bi-külliyyetihi onları taḥṣīlde ifnā vü istīṣāl edip ṣıḥḥat-i ebdān ve iᶜtidāl-i mizāc medārı üzere deverān etmekle ḥāṣıl olmakla o ṣınāᶜaya beẕl-i ᶜināyet olunmak emr-i ṣavāb ve belki ᶜinde'l-baᶜḍ furūḍ-ı kifāyeden taᶜdād olundu.

Vāḳıf-ı esrār-ı rabbānī Cenāb-ı Ḳasṭalānī buyurdular: "Ṭıbbın medārı üç nesnedir: Evvelkisi ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat ve ikincisi mūẕīden ictināb ve üçüncüsü mevādd-ı fāsideyi istifrāġdır. Üçüne dahi naẓm-ı kerīmde işāret olunmuştur. Ammā ḥıfẓ-ı ṣıḥḥate işāret buyurulan āyet budur: "Fe-men kāne minküm marīḍan ev ᶜalā-seferin fe-ᶜiddetün min-eyyāmin uẖara"[15] Zīrā seferde olan neṣab ve taᶜab muġayyirāt-ı ṣıḥḥatten olmakla farḍ olan ṣıyām-ı şehri ifṭāra ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat için şerᶜan ruẖṣat oldu ve ona ḳıyāsen ḥıfẓ-ı ṣıḥḥate müʾeddī olan eşyānın küllīsi emr-i aṣveb ve şeyʾ-i aḥsen olmak s̱ābit oldu.

15 "Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar." Bakara, 2/184.

Ve mūẕīden ictinâba müşīr olan "Velā taḳtülū enfüseküm"[16] āyetidir, zīrā fuḳahā-i ʿiẓām bu āyet-i kerīme ile istidlāl edip su mevcūd iken zamān-ı berdde mā-ı bārid ile tevaḍḍī olunsa helāke müʾeddī olur diye teyemmüm olunmağa ruḫṣat verdiler ve ona ḳıyās ile her mūẕīden iḥtimā emr-i ṣavāb oldu. Ve mevādd-ı mūẕiyeyi istifrāġ "Ev bihi eẕen min-reʾsihi fe-fidyetün"[17] āyeti ile s̱ābit olur, zīrā o āyetin manṭūḳu ile muḥrime ḥarām olan ḫalḳ-ı reʾs taḥt-ı şaʿrda muḥtebes olan mūẕī buḫārı defʿ ve istifrāġ için taḥlīl olur ve ona ḳıyāsen her mūẕī mevāddı istifrāġ lāyıḳ olur." İntehā.

Ve baʿḍılar dediler ki muʿẓam-ı emrāḍ ekl ü şürbde iks̱ār ḥasebiyle ḥādis̱ olmakla bi'l-cümle ṭıbbın ḳavāʿidi "Külū ve'şrebū velā tüsrifū"[18] naẓm-ı celīlinin muḥtevī olduğu nehy olunan isrāfın taḥtında mündericdir. Ve Muḥammed Zekeriyyā eḥādīs̱-i nebeviyyeden "el-Biṭnetü reʾsü külli dāin ve'l-ḥimyetü reʾsü külli devāin ve ʿavvidū külle cismin maʿtādehu"[19] peyām-ı ṣıdḳ-āşāmı rivāyet edip buyurdular: "Vallāhi taʿālā bizim nebīmiz ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu ve's-selām bu üç kelimede cemīʿan mesāil-i ṭıbbı cemʿ ü derc eyledi."

Ve eṭıbbā-i ʿArab'dan Kelede b. Ḥanbel ve Ḥāris̱ b. Kelede nām ṣaḥābiy-yān zamān-ı saʿādet-i ḫātim-i risālette tedāvī-i merḍāya meʾẕūn oldukları mervīdir.

Ve Ḥaḍret-i Şāfiʿī'nin ṣınāʿa-i ṭıbbın yed-i ṭūlā ve sābıḳa-i ūlāsı olduğu meẕkūr ve ḫalīlü'r-Raḥmān ve kelīm-i Cenāb-ı Yezdān ṣalavātul-lāhi ʿalā-nebiyyinā ve ʿaleyhimā ḥaḍarātının min-ḳıbeli'l-ʿAlīmi'l-Ḫabīr edviye ile müdāvāta terġīb olundukları dahi meşhūr ve kütüb-i muʿtebe-rede mesṭūrdur. Ve Ḥaḍret-i Mesīḥ ʿaleyhi's-selāmın, Şemʿūn ve Buṭrus ve Toma ve Mattā ve Yūḥannā ve Yaʿḳūb ve Cercīs ve Mācis ve Yaḥyā ve Celcīs ve Eyyūb ve Yūnus nām Ḳurʾān-ı kerīm'de [2b] ḥavāriyyūn vaṣfı ile meẕkūr on iki ʿaded aṣḥābı dahi ṣınāʿa-i ṭıbbda muḳtedā olup onların terkīb eyledikleri merāhimden baʿḍısı ḥālā müstaʿmel ve beyne'l-eṭıbbā merhem-i rüsül demekle maʿrūf ve muʿtemeldir. Ve cemīʿan ẕikr olunan nuḳūl ṭıbbın

16 "Kendinizi helak etmeyin." Nisa, 4/29.
17 Veya başından rahatsız olursa fidye olarak" Bakara, 2/196.
18 "Yiyin için fakat israf etmeyin." Araf, 7/31.
19 "Çok yemek, her hastalığın başıdır; perhizse her devanın başıdır. Her cisme itiyadı olanı mutat ettiriniz."

meşrūᶜiyyetine edell-i delīl ve burhān-ı celī vü celīl olur. Ḫuṣūṣan İmām Buḫārī ve Aḥmed b. Ḥanbel taḫrīc ve Üsāme b. Şüreyk'in rivāyet eylediği "Tedāvev yā ᶜibādallāh, fe-innallāhe lem yeḍaᶜ dāen illā vaḍaᶜa lehu şifāen illā dāen vāḥiden ve hüve'l-heremü"[20] es̱er-i celīli is̱bāt-ı müddeᶜāya delīl-i kāfī ve naḳl-i ṣaḥīḥ olur.

Ve kütüb-i fıḳhiyye-i muᶜtebereden Fuṣūl-i ᶜİmādī'de ṣınāᶜa-i ṭıbbı üç ḳısma taḳsīm edip "Evvelkisi maḳṭūᶜdur, cūᶜ ve ᶜaṭaşa ekl ü şürb ile olunan muᶜālecāt ve ikinci maẓnūndur, ḥarāret ve bürūdete faṣd ve ḥacāmet ve müshilāt ile olunan istifrāġ ve kütüb-i ṭıbbiyyede meẕkūr olan muᶜālecāt-ı sāireler gibi ve üçüncüsü mevhūmdur, keyy ve ruḳā gibi. Pes ḳısm-ı evvel ile muᶜālece farḍdır, terki ḥarāmdır. Ve ikincisi ile ᶜamel tevekküle münāfī değildir. Ve üçüncüsü tevekküle münāfīdir" diye basṭ-ı kelām ve taḥrīr-i merām eyledi.

Velākin eks̱er-i ᶜulemā maᶜa-taṣallübihim fi'd-dīn ḳısm-ı s̱ālis̱e mis̱āl olmak üzere īrād olunan keyy ve ruḳānın mevhūm olup tevekküle münāfī olduğunu inkār edip onların senedātını baᶜde'd-defᶜ keyy ve ruḳānın tevekküle münāfī olmayıp meşrūᶜ idiğini rivāyet-i ṣaḥīḥa ile is̱bāt buyurdular.

Ve baᶜḍı ᶜuḳalā meḥāsin-i ṭıbbı beyān için delīl-i ᶜaḳlī īrād edip dediler ki ᶜulūmun baᶜḍısının baᶜḍı āḫer üzere faḍīleti ve mezīd-i meziyyeti mevḍūᶜunun şerefi ḳıyāsı üzere olur, ona bināen ᶜilm-i ilāhī ᶜulūm-ı sāireden eşref olur, zīrā ᶜilm-i ilāhīnin mevḍūᶜu bi'l-cümle eşyādan eşref ü efḍal olan Allāhu taᶜālānın ẕāt ve ṣıfātı olur ve keẕālik onlardan baḥs̱ olunan ᶜulūm dahi sāireden efḍal olur. Ve bundan sonra efḍal-i ᶜulūm-ı ṣınāᶜiyye ᶜilm-i ṭıbb olur, mevḍūᶜ beden-i insān olup insān mevālīd-i s̱elās̱enin eşrefi ve efḍali olmak ḥasebiyle. Ve keẕālik her ᶜilmin şerefi ona mesīs-i ḥācet miḳdārı olur. Ve ṣınāᶜat-i ṭıbba mesīs-i ḥācet sāir ᶜulūma ḥācetin mesīsinden ezyed ve eks̱erdir, zīrā nefs-i nāṭıḳanın istikmāli ᶜaḳl-ı heyūlānīden ᶜaḳl-ı müstefādeye teraḳḳīsi ancak bedenin kemāli ile olur. Ve kemāl-i beden lā-maḥāle ṣıḥḥati muḥāfıẓ ve müsteridd olan ṭıbb ile olur. Ve keẕālik ṭabīb olan kimse bi'l-cümle ᶜaḳāḳīre müdeᶜa olan esrār-ı ilāhiyyeyi tecārīb ile taᶜarrüf eylese ve maᶜlūmu olsa ki aṭrīlāl ne keyfiyyet üzere baraṣı ve

---

20 "Ey Allāh'ın kulları, tedavi olunuz. Şüphesiz Allah yaşlılıktan gayrı devāsız hastalık vermedi."

veḍaḥı iẕhāb ve izāle eder ve ne keyfiyyette dühn-i ḳāvend evcāᶜ-ı bārideyi defᶜ ve teskīn eder ve şecere-i encibār liḥāsı ne keyfiyyette teferruḳātı cebr ve dāᵓ-i muᶜḍil olan ḳurḥa-i silli ilḥām ve idmāl eder ve bunların ems̱āli esrāra vāḳıf olsa o ṭabībin maᶜrifet-i mezkūresi Ḥaḳ celle ve ᶜalā ḥaḍretlerinin ẕāt ve ṣıfātta vaḥdāniyyetine ve şümūl-i ḳudretine iᶜtiḳād ve iᶜtirāfa aḳreb-i ve sāil olur. Ve'l-ḥāṣıl ᶜilm-i ṭıbbın ḳadri ve şerefi ᶜaẓīm ve menāfiᶜi meşhūd u kes̱īr ve menḳabesi maᶜrūf u şehīr ve onu inkār edenler mihr-i tābānı münkir būm-ı şeᵓūm gibi ẓulumāt-ı cehālette mehcūr u melūm olur. İntehā.

Ve ṣınāᶜa-i ṭıbbın mebdeᵓ-i intişārı olan Meleṭiyye ve Sekāmiyā As̱ine mis̱lli bilād-ı Yūnān eṭıbbāsından S̱āles ve Aneksarigus ve Anekimayus ve Anbaduklos ve Fis̱aġurus ve Aġadīmun ve Filoṭarḫos ve Soḳraṭ ve Buḳrāṭ ve Saġaryon ve Dimoḳraṭis ve Dimoḳraṭ ve ġayrılar gibi ḥukemānın ḳudemāsı ᶜalā-siᶜati'ṭ-ṭāḳati'l-beşeriyye ḥaḳāyıḳ-ı eşyāyı taᶜarrüf edip onların baᶜḍıları zamānlarında olan enbiyā-i ᶜiẓām ᶜaleyhimü'ṣ-ṣalātu ve's-selām ḥaḍretlerine muḳārenet ve muṣāḥabet ile zeyġ ve ḥalelden mütecenniben vāḳıf oldukları menāfiᶜ-i eşyāyı ve edviye-i edvāyı muḥteviye künnāşlarını teᵓlīf ve tedvīn eylediler. Ḥattā fāzıl İbuḳrāt o sınaātte Fusul ve Epidimā künnāşlarını teᵓlīf ve tedvīn eyledi, Ve Cālīnūs dahi onları şerḥ ve beyān edip *Cāmiᶜü'l-Fuṣūl* ve *Ḥīletü'l-Bürᵓ* künnāşlarını teᵓlīf eyledi. Ḥattā onların ḥaḳlarında denildi ki ᶜilm-i ṭıbb maᶜdūm idi, onu İbuḳrāṭ mevcūd kıldı ve meyyit idi, Cālīnūs iḥyā eyledi ve zemin ve muḳᶜad idi, Ḥuneyn b. İsḥāḳ iḳāme eyledi. Ve onların beyninden Ebū ᶜAlī Ḥüseyn b. ᶜAbdullāh b. Sīnā ḥadīḳa-i fenn-i ḥikmette ke-"şeceretin taḫrucu min-ṭūri Sīnā"[21] bir dıraḫt-ı müntehā ve devḥa-i bālādır ki onun ẓılāl-i memdūdesi bi'l-cümle eṣıḥḥāya bām ve merḍāya cāy-ı dil-ārām olmuştur. O ş̱āḫsārdan heft kişvere tedellī eden aġṣān ve şimrāḫları üzere o diyārın ᶜanḳā-meşreb ḥukemāları āşiyān-sāz-ı ḳarār olup benān-ı engüşt-i raġabāt ile çīde eyledikleri nev-bāve berg ü bārı ᶜuṣārātını müdām ve nān u nemeklerine dahi idām etmekle renc-i cehāletten bürᵓ-i tāmm gelip şādkām ve taḥṣīl-i merām eylediler. Ḥabbeẕā hürmüs-i ekrem ve feylesūf-ı muḥteremdir ki onun mişkāt-ı derūnunda lemeᶜān eden nūr-ı sāṭıᶜ ḫavāṭırı meded-res-i eşiᶜᶜa-i beṣāir ve nevāẓırı naᶜīm-i heşt behişt gibi "Mā lā ᶜaynün raᵓet ve lā

21 "Sīna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı)" Müᵓminūn, 23/20.

üẕünün semiᶜat ve lā ḫaṭare ᶜalā-ḳalbi beşerin"[22] maḍmūnunun nümūdārı olup zümre-i muḥaṣṣılīnden eẕhān-ı ḫāmide aṣḥābının maṭmūre-i ḫavāṭırını pür-nūr u maᶜmūr ve erbāb-ı ᶜuḳūle "Velev lem temseshu nārun nūrun ᶜalā-nūrin"[23] olduğu eclā vü eşherdir. Ve ḥabbeẕā o niḥrīr-i fāḫir bir baḥr-i zāhirdir ki onun meydān-ı sevāḥilinde şeh-süvār-ı rāst-ḫıred olan rükbān ve ber-cehīde-i küre-i ᶜirfān olanların esb-i tāzīleri ḥavāfirine iṣābet eden dürr ü leᵓāl şaᶜşaᶜası dīde-i nāẓırīni münevver ve dil-i müteᵓemmilīni onun revnaḳ u ṣafāsı envāᶜ-ı sürūr ile leb-rīz ü māl-ā-māl edip hengām-ı telāṭum-ı efkārında mevc-zede olan cevāhirin tefārīḳ u küsārātı "Ve hiye tecrī bihim fī-mevcin ke'l-cibāli"[24] menḳabesini ḳaṣṣ u ḥikāye eder. Ve ona bināen o kitāb-ı behīnin meblaġ-ı menāfiᶜi ġāyete bülūġ ve ᶜavāyidinde cezālet ü mesbūġ olduğunu baᶜḍı şuᶜarā işᶜār edip bu ḳıṭᶜa-i dil-firībi inşād eylemiş-lerdir. Ḳıṭᶜa:

اهوى رشاً اسمعني القانونا
من حاجبه الأزج القى نونا
اقسمت بمن في اليّم القى نونا
أعيا مرضي. بقراط والقانونا

Lākin eks̱er-i himemde ḳuṣūr ve muᶜẓam-ı eẕhānda fütūr ẓuhūr edip ondan müntefiᶜīn kem-yāb ve "Sālet bihi'l-evdiyetü ve ṭāret bihi'l-ᶜanḳāu"[25] mes̱e-line miḍrāb olmakla mālik-i mefātīḥ-i fetḥ ü ẓafer ve revnaḳ-efzāy-ı ᶜıḳd-ı cenān ve dānā-derūn ve Dārā-ḥaşem ve Sikender-eṭvār ve Cem-muḥteşem ve muḳtefī-i ās̱ār-ı selef ve muḳtedā-yı ekābir-i ḫalef ve mühimm-sāz-ı dīn ü devlet ve erīke-pīrāy-ı ᶜizz ü salṭanat ve şehenşāh-ı āgāh ve ḫāḳān-ı dil-penāh ve bālā-pervāz-ı evc-i himem ve mihr-i tābān-ı burc-ı kerem, kerīm-i vaḥīd, şāᶜa bi'l-birri emruhu ve fi'l-cūdi ke's-suḥubi'l-maṭīreti bi'l-cūdi ve ḥırz-ı şerīᶜat-i ġarrā ve mişkāt-ı meṣābīḥ-i hüdā ve ṣāḥibü'l-ᶜadli ve'l-inṣāf ve ṭāridü'l-cevri ve'l-iᶜtisāf ve bennāu bināi'l-ᶜilmi ve'l-īḳān ve feyyāḍu

22 "Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklına gelmemiş olan...." Buhārī, 4/118.
23 "Dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berraktır). Nur üstüne nur." Nūr, 24/35.
24 "Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu." Hūd 11/42.
25 Vadiler sel oldu ve onu anka kuşu alıp götürdü.

füyūḍāti'l-luṭfi ve'l-iḥsān elā ve hüve's-sulṭān ibnü's-sulṭān ibnü's-sulṭān es-Sulṭān Muṣṭafā Han ibnü's-Sulṭān Aḥmed Han ibnü's-Sulṭān Muḥammed Han lā zāle ribāᶜu ᶜumrihi ᶜāmireten ve riyāḍu devletihi zāhireten mā kerrere'ṣ-ṣubḥu en yekūne müsfiren ve'z-zühretü zāhiren ḥaḍretlerinin onun lisān-ı Türkīye tercüme olunup ṣuᶜūbeti teshīl ve māu'l-ḥayāt-ı muḥtebesesi tesyīl olunup ve ṣuyūdātı dahi ıṣṭıyād u şikār ve maḫfiyyātı iẓhār u āşikār kılınıp menfaᶜati ḫāṣṣ u ᶜāmma vāṣıl ve o ḍayᶜa-i ḍāyiᶜanın mezrūᶜātı maḥṣūd u ḥāṣıl olmasına müteveccih olan irāde-i hümāyūnları bu ᶜabd-i faḳīre teblīġ olunmağın işbu ḳaṣīde-i ġarrāda taḥrīr olunduğu üzere zebān-ı ḫāme-i himmeti bāz edip müsteᶜīnen billāh şürūᶜa ser-āġāz olundu.

Ḳaṣīde Der-Beyān-ı Sebeb-i Tercüme-i Ḳānūn Bā-Emr-i Hümāyūn [3a]

Ḥabbeẕā şehriyār-ı bī-hemtā
Ser-firāz-ı şehenşeh-i dānā

Ḥaḳ kılıp çār unṣur-ı pākin
ᶜAdl [ü] iḥsān [u] birr hem taḳvā

Kıldı ṭabᶜ-ı şerīfini taᶜdīl
Sū-be-sū oldu muᶜtedil dünyā

Ḥasenāta ṭabīᶜatı mecbūl
ᶜİlm ü ᶜirfāna himmeti bālā

Feraḥ-ı ḳalbi ḫayr-endīşe
Ḳurretü'l-ᶜaynı ṭāᶜat-i Mevlā

Ḥasenü'l-ḫalḳ sīreti maḥmūd
Kesb [ü] kārı şerīᶜatı iḥyā

Rüşdü bāliġ basīreti rūşen
Ḥem fiᶜāli muvāfıḳ-ı fetvā

Ṣafḥa māil tefaḥḥuṣu kāmil
Eylemez ẓınnet ile aḫẕ-ı ᶜaṭā

Ḥaḳḳ'a tābiᶜ ḫalāyıḳa metbūᶜ
Nāşir-i emn nāṣır-ı ḍuᶜafā

Sāyesi meymenet-fezā-yı vesīᶜ
Bü'l-ᶜaceb füsḥa-gāh-ı ẓıll-ı Ḫudā

Oldı güft ü şenīdi ṣıdḳ-maḳāl
Ana kār eylemez dürūġ [u] riyā

Sūr-veş ᶜadli oldı kevni muḥīṭ
Oldu āsūde cümle bay u gedā

Vefḳ-ı şerᶜ üzre oldu faṣl-ı ḫıṣām
Ne rişā kaldı ortada ne ribā

Kelim-i ḥaḳḳı eyleyip terfīᶜ
Kıldı güftār-ı bāṭılı süflā

Menᶜ idip ḫarc-ı maṣraf-ı serefi
Beytü'l-emvāli eyledi iḥyā

Eyleyip ehl-i ᶜilme basṭ-ı simāṭ
Geçinir sāyesinde çok fuḳarā

Yaptı evḳāf-ı lā-tuᶜadd ḥattā
Kıldı taᶜmīr ḫāṭır-ı ᶜulemā

Okuyup dersini ᶜibādet ider
Maᶜbedinde anın niçe ṣuleḥā

Oldı bu cünbüş-i cemāli ile
Ḍāyiᶜāt-ı fünūn nev-peydā

Ḫāṣṣaten fenn-i ṭıbda Ḳānūn kim
Anı cemᶜ itdi Bū ᶜAlī Sīnā

Olalı çün nigār ārāste
Olmadı rām o şāhid-i maᶜnā

Ana vuṣlat nice olur mümkin
Ki ṭılısmāt-ı daḫmesi aḳvā

Gencidür beste gevheri sengīn
ᶜAḳibātında var hezār iᶜyā

Maḥremi yok o gülşen-i rāzın
Sū-be-sū sırrını kıla ifşā

Gerçi zībende hemçū bāġ-ı İrem
Çeşm-i ʿālemden itdi istiḫfā

Esti bir ṣubḥ-dem nesīm-i besīm
Külbemi kıldı gülsitān-āsā

Gūş idüp ṣalṣal-i terānesini
Anladum bir peyām ider inhā

Der ṣudūr itdi emr-i sulṭānī
K'ola o daḫmenün deri kisrā

Bozulup ṭılsımātı ola ʿayān
Cevheri baḫş ede cihāna ṣafā

İntişār ide neşr olup nefʿi
Anun ile ṣaḥīḥ hem merḍā

İmtis̱āl eyleyüp şürūʿ itdüm
Ḳarʿ-ı semʿ eyledikde o büşrā

Gerçi yokdur biḍāʿamun siʿası
Ki o mirʾāta ola jeng-zedā

Līk tevfīḳe maẓhar oldıkda
Fetḥ ider bāb-ı muġlaḳı ednā

Siyyemā manẓar olsa sulṭāna
Olup elbette naẓresi kīmiyā

Ne ḳadar olur ise pīçīde
Olur enfās-ı pāki rūḥ-efzā

Ḥamdü lillāh ḫitāma oldı ḳarīb
Oldı o buġye mā-haṣal ḳurbā

Emr olundı ki ḫuṭbe-sāzı olam
Ki ola ṭabʿına bedʾ ḥālā

Gerçi Ḳānūn'ı eyledük teʾsīs
Vaṣf-ı sulṭānı eylemek imlā

Nice mümkin olur sana ṣāḥib
Ki odur bī-nihāye bir deryā

Ne ḳadar sābiḥ olsa ġavvāṣı
Edemez ġavrını kemāl edā

Budur evlā vü elyaḳ eyleyesin
Sana Sulṭān Muṣṭafā'ya duʿā

Eyle yā Rabb ʿömrini efzūn
Şevketin nev-be-nev kılıp bālā

Ṣıḥḥat u ʿāfiyette kıl dāim
Ermesin dāmenine dest-i ḫaṭā

Ḫāṭırı dāimā küşāde olup
Sāyesi ola meʾmen-i ḍuʿafā

Ola hemvār sūy-i āfāḳa
Şafaḳ-ı şefkati feraḥ-baḫşā

Kıla Ḥaḳ dāimā anı feyyāḍ
Rütbe-i feyḍini edip bālā

Cümle geçmişlerine raḥmet idüp
Nesl-i pākīzesin kıla ibḳā

Maẓhar-ı meḥāsin-i celiyye ve ḫayr-ḫāh-ı Devlet-i ʿAliyye, Ristū-ḥikem, Felāṭūn-şiyem, feylesūf-ı zamān ve Cālīnūs-ʿirfān, aʿlemü'l-ʿulemāi'l-mütebaḥḥirīn, efḍalü'l-fuḍalāi'l-müteşerriʿīn, el-muḫtaṣṣ bi-mezīdi ʿināyeti'l-Meliki'l-Muʿīn, sābıḳan Rumili ḳāḍī-ʿaskeri ve ḥālā reʾīsü'l-eṭıbbā olan saʿādetlü Mehmed Refīʿ Kātib-zāde Efendi ḥaḍretlerinin neẓāreti ve inḍımām-ı teraḳḳub u ʿināyeti ile zamān-ı riyāsetlerinde tercüme ḫitāma muḳārin oldu. el-Ḥamdü lillāhilleẕī hedānā li-hāẕā ve nesʾeluhu en yenteſiʿa bihā ve yütemmü mā-teʾeḫḫare ve mā-beḳā. İnnehu veliyyü't-tevfīḳi ve bi'l-icābeti ḥaḳīḳun.

Maᶜlūm ola ki muṣannif raḥmetullāhi taᶜālā ᶜaleyhi *Ḳānūn*'u beş kitāb üzere tertīb eyleyip kitāb-ı evvelde külliyyāt-ı ṭıbbın ḳısm-ı naẓarīsini ve ḳısm-ı ᶜamelīsini ve aᶜḍā-i müfredenin küllī teşrīḥini ve kitāb-ı s̱ānīde edviye-i müfredenin ḳuvāları aḥkāmını ve cüzᵓiyyātını beyān eyledi ve kitāb-ı s̱ālis̱te küll-i ᶜuḍv ᶜuḍv-ı ḫāṣṣ olan emrāḍı beyān edip her ᶜuḍvun emrāḍı bābına o ᶜuḍvun teşrīḥini ve menfaᶜatini ẕikr ile bedᵓ eyledi ve baᶜdehu o ᶜuḍvun muḥāfaẓa-i ṣıḥḥati ṭarīḳini ve baᶜdehu o ᶜuḍvun külliyyāt-ı emrāḍını ve o emrāḍın esbābını ve ṭuruḳ-ı istidlālātı ḳavl-i muṭlaḳ ile ve ṭuruḳ-ı muᶜālecātını ḳavl-i küllī ile ẕikr eyledi. Ve o umūrlardan fāriġ oldukta o ᶜuḍvun emrāḍ-ı cüzᵓiyyesine iḳbāl edip eks̱erinde evvelā ḥaddinde ve esbābında ve delāilinde olan ḥükm-i küllīyi ẕikr edip baᶜdehu aḥkām-ı cüzᵓiyyeye taḫalluṣ eyledi ve baᶜdehu muᶜālecesinde olan ḳānūn-ı küllīyi ẕikr edip bi-devāi devā-i basīṭ ve mürekkeb ᶜilāclarını ẕikr eyledi, lākin onun edviyelerinden kitāb-ı s̱ānīde vaḍᶜ olunan cedāvilde meẕkūr edviye-nin eks̱erini ẕikr eylemeyip terk eyledi ve mürekkebe olan edviyenin ẕikrini anḳarābāẕīne teᵓḫīr olunması münāsib olanların ẕikrini teᵓḫīr edip o maḥalle ḥavāle eyledi. Ve kitāb-ı rābiᶜde her ᶜuḍva şümūlü olan emrāḍı ve zīnet den-mekle maᶜrūf emrāḍ-ı cildiyyeyi beyān edip o kitāb-ı rābiᶜde dahi kitāb-ı s̱ālis̱ mesālikine sülūk eyledi. Ve kitāb-ı ḫāmiste anḳrābāẕīni cemᶜ eyledi.

Ve muṣannif bu vech üzere *Ḳānūn*'un tertībini ẕikr edip buyurdu ki: "Benim bu kitābım bir es̱erdir ki ṣınāᶜat-ı ṭıbb ile ᶜamel eylemek onu ḥıfẓ eylemeksiz cāiz olmaz, zīrā ṭabābeti idāre lā-eḳall onun eks̱er-i mesāilini dirāye ile olur ve ammā o ṣınāᶜda taḥṣīl-i kemāl için īrādı lāzım olan mesā-likin ḥaddi ve ḥaṣrı yoktur. İnşāallāhu taᶜālā ecel teᵓeḫḫür edip ḳader dahi müsāᶜid olur ise o kitābı basṭ ve mücmelātı tafṣīl eyleriz." İntehā tercemetü ḫuṭbetihi. Fe'l-āne müşriᶜu fī-tercemeti'l-maḳṣūdi bi-meşīᵓetihi taᶜālā ve ṣallallāhu taᶜālā ᶜalā-seyyidinā ve mevlānā Muḥammedin ve ālihi ve ṣaḥbihi ecmaᶜīne. Ve'l-ḥamdü lillāhi rabbi'l-ᶜālemīne. [3b]

el-FENNÜ'L-EVVEL MİNE'L-KİTĀBİ'L-EVVELİ MİNE'L-ḲĀNŪNİ FĪ-ḤADDİ'Ṭ-ṬIBBİ VE MEVḌŪᶜĀTİHİ TEŞTEMİLÜ ᶜALĀ-SİTTETİ TEᶜĀLĪM

et-Taᶜlīmü'l-Evvelü ve Hüve Faṣlāni

el-Faṣlu'l-Evvelü Fī-Taᶜrīfi'ṭ-Ṭıbbı

Ṭıbb bir ᶜilmdir ki min-ciheti's-ṣıḥḥati ve'l-maraḍ aḥvāl-i beden-i insān onunla maᶜlūm olup ṣaḥīḥ olanların ṣıḥḥat-i ḥāṣılası muḥāfaẓa ve marīḍ olanların ṣıḥḥat-i zāilesi istirdād olunur.

Mebḥaṡ: Eṭıbbā ṭıbbı iki ḳısma taḳsīm edip biri ᶜilmī ve biri ᶜamelīdir derler. Ṭıbbın taᶜrīf-i meẕkūrunda ᶜilm ile iktifā olunmakla ṭıbb-ı ᶜamelī ṭıbbın taᶜrīfinden ḫāric kalıp taᶜrīf fāsid olur!

el-Cevāb: Ṭıbb-ı ᶜilmī ona derler ki onun mesāili ṭabībin ᶜamele müteᶜalliḳ olan reʾyini taḳviye eylemeyip o mesāilden faḳaṭ iᶜtiḳād-ı cāzim ḥāṣıl ola, meṡelā ḥummānın aṣnāfı üçtür ve mizācın aṣnāfı dokuzdur dediğimizde bu taᶜlīmimizden bunlara iᶜtiḳāddan mā-ᶜadā ṭabībe ᶜamele müteᶜalliḳ reʾyini taḳviye eder fāide ḥāṣıl olmaz.

Ṭıbb-ı ᶜamelī ona derler ki onun mesāili ṭabībin ᶜamele müteᶜalliḳ reʾyini taḳviye eyleye, meṡelā evrām-ı meġābinden yaᶜnī koltuk ve uyluk ve kulak ardında olan veremlerden mā-ᶜadā evrām-ı ḥārreye ḥāl-i ibtidāda rādiᶜ ve müberrid ve mükeṡṡif edviye ile muᶜālece olunur ve ḥāl-i tezeyyüdde rādiᶜ devālara mürḫī devālar mezc olunur ve ḥāl-i intihāda mürḫiyāt-ı muḥallile ile tedbīr olunur dediğimizde bu taᶜlīmimizden ṭabībin ḥāṣıl olan ᶜilmi ile ᶜamele müteᶜalliḳ reʾyi bilā-şübhe taḳviye bulmakla ṭıbb-ı ᶜamelī onda ḥāṣıl ve mevcūd olur, her ne ḳadar o ṭabīb bi'n-nefs kendi ᶜamel eylemeyip reʾyi inḍımāmı ile uḫrā aᶜmāl eder ise de.

Ve ehl-i ḥikmet dahi ḥikmeti iki ḳısma taḳsīm edip bir ḳısmı ḥikmet-i ᶜilmiyye vü naẓariyyedir ve bir ḳısmı dahi ḥikmet-i ᶜameliyyedir. Keẕālik ṣınāᶜāt-ı sāire ricāli dahi ṣanᶜatlarını ᶜilmiyyeye ve ᶜameliyyeye taḳsīm ederler; onların ᶜilmi ḳısmında nefs-i ᶜamel dāḫildir, fenn-i ṭıbb gibi değildir.

Fezleke-i Kelām: Taᶜrīfte meẕkūr olan ᶜilmin iki nevᶜi vardır; bir nevᶜi ḳısm-ı ᶜilmīde ve bir nevᶜi ḳısm-ı ᶜamelīde mevcūddur ve ikisinden dahi ᶜamel ḫāricdir. Taᶜrīf-i ṭıbbda fesād ve ḫalelden nesne yoktur.

Mebhas-i Āḫer: Eṭıbbā ṭıbbı üç ḳısma taḳsīm edip biri aḥvāl-i ṣıḥḥat ve biri aḥvāl-i maraḍ ve biri beynehümāda mütevassıṭ şeyḫ ve ṭıfl ve nāḳa mis̱llilerin aḥvāline müteᶜalliḳ ᶜilmdir derler. Taᶜrīf-i mez̠kūrda ṣıḥḥat ve maraḍ z̠ikr olunup beynehümāda olan vāsıṭa terk olmakla ṭıbbın taᶜrīfi taḳsīm-i eṭıbbāya muḫālif olup fāsid olur!

el-Cevāb: Ṣıḥḥat bir meleke yāḫūd bir ḥālettir ki o meleke ve o ḥālet ṣāḥibinin ḳuvā-yı ṭabīᶜiyyelerinden ḳuvā-yı ṭabīᶜiyye efᶜāli selīmeten ve kāmileten ṣādır olur ve o meleke ve o ḥāletin zevāli ile maraḍ ḥādis̱ olur; beynehümāda teḳābülü'l-ᶜadem ve'l-meleke vardır, bir ṭarīḳ ile vāsıṭa olmak iḥtimāli yoktur. Vāsıṭa olmak üzere īrād olunanların aḥvāline maḫṣūṣ fenn-i ṭıbbda mesāil-i kes̱īre olup onların aḥvālleri müstaḳillen bir bābda z̠ikr olunmak maḳām-ı taᶜlīme münāsib ve lāyıḳ olmakla eṭıbbā ṣıḥḥat ve maraḍ taᶜrīflerinde ḳuyūdāt-ı zāide koşup beynehümāda vāsıṭa kıldılar, lākin bu tes̱līs̱-i ḳısmet ẓāhir-i ḥāle naẓar ile olur, ḥaḳīḳat-i ḥāle naẓar olunsa vāsıṭaya mecālleri olmaz. Z̠ikr olunan teḳābül mesᵓelesi ᶜilm-i ilāhīden olmakla bu maḳāmda eṭıbbāya ṭufeylī münāḳaşa bu miḳdār ile iktifā olundu. Taḥḳīḳ-i ḥaḳḳa ḥarīṣ olanlar maḥall-i mez̠kūrdan ṭaleb eylesinler.

el-Faṣlu's̱-S̱ānī Fī-Mevḍūᶜāti'ṭ-Ṭıbbı

Fenn-i ṭıbbın mevḍūᶜu ṣıḥḥat ve maraḍ cihetlerinden beden-i insān ve aṣnāf-ı ṭıbbın mevḍūᶜātı fenn-i ṭıbb mevḍūᶜunun gāhīce ᶜaynı veyāḫūd cüzᵓü veyāḫūd ᶜavārıḍ-ı z̠ātiyyeleri olup ṭıbbın aṣnāfını bilmedikçe mevḍūᶜāt bilinmemekle mevḍūᶜāt faṣlında aṣnāf-ı ṭıbb bu vechle īrād olundu.

ᶜUlūm-ı ḥaḳīḳiyyede taḥrīr ve tebyīn olunduğu üzere ᶜumūmen müsebbebāt esbābıyla maᶜlūm olduğuna bināen fenn-i ṭıbbın mevḍūᶜu cüzᵓleri olan ṣıḥḥat ve maraḍ sebebleri ile maᶜlūm olur ve gāhīce maraḍ bāṭında olup maraḍ ḫafī olduğundan o maraḍ-ı bāṭınī aᶜrāḍ ile temyīz ve teşḫīṣ olunup ᶜaraḍ sebeb gibi maraḍı bildirmekle mebāhis̱-i ᶜaraḍ sebeb mebāḥis̱ine ilḥāḳ olunur.

Sebebin dört ṣınfı vardır:

Ṣınf-ı evvel sebeb-i māddīdir, ona ᶜillet-i māddiyye dahi derler. Serīre nisbet ḳıṭᶜa-ı ḫaşeb ᶜillet-i māddiyyedir diye tems̱īl ederler. Ṣıḥḥat ve maraḍın sebeb-i māddīsi o eşyā-ı mevḍūᶜadır ki ṣıḥḥat ve maraḍ onda

müteḳarrir ve onunla müteḳavvim ve müteᶜayyin olur. Sebeb-i māddī olan eşyā-ı mevḍūᶜadan bedende olan ᶜuḍvlar ve rūḥlar ṣıḥḥat ve maraḍa mevḍūᶜ-ı ḳarīb ve aḫlāṭ-ı erbaᶜa yaᶜnī dem ve ṣafrā ve balġam ve sevdā mevḍūᶜ-ı baᶜīd ve erkān-ı erbaᶜa yaᶜnī türāb ve māᵓ ve havā ve nār mevḍūᶜ-ı ebᶜad yaᶜnī ziyāde baᶜīd mevḍūᶜ oldu. Onun için bedende olan aᶜḍā ve ervāḥ bilā-vāsıṭa ṣıḥḥat ve maraḍa muttaṣıl ve aḫlāṭ-ı erbaᶜa aᶜḍā ve ervāḥ vāsıṭasıyla ve erkān-ı erbaᶜa bu meẕkūrlar vesāṭatlarıyla muttaṣıllardır.

Ve bu iki mevḍūᶜ-ı aḫīrler yaᶜnī aḫlāṭ-ı erbaᶜa ile erkān-ı erbaᶜadan her birinin eczā-i erbaᶜası biri biriyle imtizāc edip şeyᵓ-i vāḥid ḥükmünde ve rükn ve ḫılṭ-ı münferidler mes̱ābesinde olduklarında o erkān ve o aḫlāṭ kendilere ᶜārıḍ olan heyᵓet-i terkībiyye cihetlerinden heyᵓet-i terkīb mebāḥis̱ine mevḍūᶜ olurlar ve bi-ḥasebi'l-iḫtilāṭ ᶜārıḍ olan iᶜtidāl keyfiyyetleri cihetlerinden mebāḥis̱-i mizāca mevḍūᶜ olurlar.

Ve sebebin ṣınf-ı s̱ānīsi sebeb-i fāᶜilīdir, ona ᶜillet-i fāᶜiliyye dahi derler, serīre nisbet ile buḫār ᶜillet-i fāᶜiliyyedir diye tems̱īl ederler. Ṣıḥḥat ve maraḍın sebeb-i fāᶜilīsi beden-i insānda olan ḥālātı ḥıfẓ veyāḫūd taġyīr eden bu meẕkūrlardır, ehviye ve ehviyeye muttaṣıl ebḫıre ve edḫıne mis̱lli nesneler ve meṭāᶜim ve meşārib ve bunlara muttaṣıl olanlar ve istifrāġ yaᶜnī bāṭında olan mevāddı ḳayᵓ ve ishāl ve faṣd ve bu mis̱lli tedbīr ile iḫrācdır ve iḥtiḳān yaᶜnī mevādd muḥtebes olup beden mevādd ile mümtelī olmaktır ve büldān ve büldānda olan mesākin ve mesākine muttaṣıl olan nesnelerdir ve bedenin ḥareket ve sükūnu ve ḥarekāt-ı nefsāniyye ve sükūn-ı nefsānī ve nevm ve yaḳaẓa ve esnānda olan istiḥāle yaᶜnī ṣabī şābb olmak ve esnānda iḫtilāf yaᶜnī iki kimsenin biri şāb ve biri şeyḫ olmak ve ecnāsta iḫtilāf iki kimsenin biri erkek ve biri dişi olmak ve ṣınāᶜāt ve ᶜādāt ve beden-i insā-niyye vārid olup mümāss olan ṭabīᶜata muvāfıḳ yāḫūd muḫālif ḍımādāt ve kimādāt ve neṭūlāt ve leṭūḥāt gibi nesnelerdir.

Ve sebebin ṣınf-ı s̱ālis̱i sebeb-i ṣūrīdir, ona ᶜillet-i ṣūrī dahi derler, heyᵓet-i serīr ile temsīl ederler, heyᵓet-i mizāc ve baᶜde-ḥudūs̱ihi mevcūd olan ḳuvā ve heyᵓet-i terkībiyyedir.

Ve sebebin ṣınf-ı rābiᶜi sebeb-i tamāmīdir, ona ᶜillet-i ġāiyye dahi derler, serīr üzerinde emīrin oturması binā-i serīrin sebeb-i ġāiyyesidir. Ṣıḥḥat ve maraḍın sebeb-i tamāmīsi efᶜāldir. Mebāḥis̱-i efᶜāl ü efᶜāli maᶜrifetin

tevaḳḳuf eylediği ḳuvā mebāḥis̱i ve ḳuvāyı ḥāmil ervāḥ ṭıbbın mebāḥis̱leri ve aṣnāflarıdır.

Ve bu ṣınflarda insān ne keyfiyyette ṣaḥīḥ ve ne keyfiyyette marīḍ olur diye baḥs̱ olunur.

Ammā o ṣınāᶜa ve o ṣınf ki onda ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat ve izāle-i maraḍdan baḥs̱ oluna, o ṣınfın mevḍūᶜları ṣıḥḥat ve maraḍın ḥıfẓ ve izāleleri esbāb ve ālātlarından maᶜlūm ve müstefād olur. Ve o esbāb bunlardır: tedbīr-i meᵓkūl ve tedbīr-i meşrūb ve iḫtiyār-ı havā ve taḳdīrü'l-ḥareke ve taḳdīrü's-sükūn ve muᶜālece bi'd-devāᵓ ve muᶜālece bi'l-yed.

Ve bu tedābīr ve muᶜālecāt üç ṣınf olup tedbīr-i marīḍ bir baḥs̱te ve tedbīr-i ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat bir baḥs̱te ve ṣıḥḥat ile maraḍ beyninde olan ḥālet-i mütevassıṭa tedbīri bir baḥs̱-i āḫerde ve bi'l-cümle başka başka fuṣūl ve ebvābda mez̠kūrlardır. Beyne's-ṣıḥḥat ve'l-maraḍ ḥālet-i zāide is̱bāt edenler ne vechle eyledikleri her ne ḳadar ḫilāf-ı ḥaḳīḳat ise dahi ḳarīben beyān olunur.

Ve bi'l-cümle mecmūᶜ-ı mā-teḳaddemden ẓāhir ve āşikār oldu ki ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat ve maraḍin maraḍin muᶜālecede ṭıbbın naẓarı bu mez̠kūrlaradır: erkān ve mizācāt ve aḫlāṭ ve aᶜḍā-i basīṭa ve aᶜḍā-i mürekkebe ve ervāḥ ve ḳuvā-yı ṭabīᶜiyye ve ḳuvā-yı ḥayvāniyye ve ḳuvā-yı nefsāniyye ve efᶜāl ve ṣıḥḥat ve maraḍ ve beynehümāda olan ḥālet-i mütevassıṭa ve beden-i insānın ḥālātı ve sebebleri ki bunlardır: meᵓākil ve meşārib ve ehviye ve miyāh ve büldān ve mesākin ve istifrāġ ve iḥtiḳān ve ṣınāᶜāt ve ᶜādāt ve ḥarekāt-ı bedeniyye ve ḥarekāt-ı nefsāniyye ve sükūnāt ve esnān [4a] ve ecnās ve bedene ulaşan eşyā ve meṭāᶜimde tedbīr ve meşāribde tedbīr ve edviye ve iḫtiyāru'l-havā ve taḳdīrü'l-ḥarekāt ve taḳdīrü's-sekenāt ve istiᶜmāl-i edviye ve muᶜālece bi'l-yeddir.

Ve bu mevḍūᶜāt ve mebādīlerden ᶜāmm olanların heliyyetini ve vücūdunu taṣdīḳte ᶜilm-i aḳdem ve felsefetü'l-ūlā ve mā-baᶜde'ṭ-ṭabīᶜa tesmiye olunan ᶜilm-i ilāhī ricāline taḳlīd ve mevḍūᶜ-ı ḫāṣṣ olanları ᶜilm-i ṭabīᶜī ricālinden tesellüm ve ḳabūl edip fenn-i ṭıbbda heliyyet-i mevḍūᶜāt is̱bātına taṣaddī eylemek eṭıbbāya cedīr ve lāyıḳ değildir o sebebden ki ᶜilm-i ṭıbb mevḍūᶜāt ve mebādīlerine tevaḳḳuf eder mevḍūᶜāt ve mebādīnin s̱übūtu fenn-i ṭıbbda olsa ᶜilm-i ṭıbb mevḍūᶜāta ve mevḍūᶜāt ᶜilm-i ṭıbba tevaḳḳuf

edip devr olur. Lākin Cālīnūs'ta ṭıbb ile ḥikmet cemᶜ olup ṭabīb olduğu gibi ḥakīm-i feylesūf dahi olmakla mevḍūᶜāt-ı meẕkūra feylesūf olduğu cihetten burhān ve edille ile beyāna taṣaddī eyledi. Ṭabīb-i maḥḍ olanlara bu taṣaddī münāsib olmaz. Bunun naẓīri ᶜilm-i fıḳhtır ki mebādīleri olan edille-i erbaᶜa-i şerᶜiyyeden icmāᶜ-ı ümmetin meşrūᶜiyyetine tevaḳḳuf eder faḳīh olanlara lāzımdır ki kelām ᶜulemāsından icmāᶜın heliyyetini tesellüm edip edille ile is̱bāta taṣaddī eylemeye, lākin faḳīh olan kimse mütekellim dahi olsa mütekellim olduğu cihetten edille ile icmāᶜın meşrūᶜiyyetini is̱bāt eylemek cāiz olur.

Mevḍūᶜāt-ı müteḳaddimeden aᶜḍā ve maraḍ ve ṣıḥḥat ve beynehümāda olan ḥālet-i mütevassıṭa ve sitte-i ḍarūriyye ve sitte-i ḍarūriyyenin mülḥaḳāt-ı ḫamsesi bi'l-müşāhede ve't-teşrīḥ maᶜlūm olmakla edille ile is̱bāta ve ᶜilm-i āḫerden tesellüme muḥtāc değildir. Ve bi'l-müşāhede maᶜlūm olmayanlar māhiyyetleri ve taᶜrīfleri ile taṣavvur olunduktan sonra erkān-ı erbaᶜanın heliyyeti ve kemmiyyeti yaᶜnī ᶜadedini taṣdīḳ ᶜilm-i āḫerden tesellüm ṭarīḳi ile vācib ve lāzım olur. Keẕālik mizācın heliyyetini ve māhiyyetini ve ᶜadedini taṣdīḳ ve aḫlāṭ-ı erbaᶜanın heliyyetini ve māhiyyetini ve keyfiyyetini taṣdīḳ ve ḳuvānın heliyyetini ve ᶜadedini ve ervāḥın heliyyetini ve ᶜadedini ve maḥallini taṣdīḳ ve sebeblerin ᶜadedini taṣdīḳ lāzım ve lābüdd olur. Lākin emrāḍ-ı cüzʾiyye ve emrāḍ-ı cüzʾiyyenin sebebleri ve ᶜalāmetleri ve keyfiyyet-i ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat ve keyfiyye-i izāle-i maraḍ ve bunların ems̱āli bedāheten maᶜlūm olmayıp ᶜilm-i ṭıbbda dāḫil olmakla ḥucec ve berāḥīn ile bu mis̱lli mesāili is̱bāt ṭabīb olanlara lāzım ve mühimm olur. Allāhu aᶜlemu bi's-ṣavābi.

et-Taᶜlīmü's̱-S̱ānī Fi'l-Erkāni ve Hüve Faṣlun Vāḥidun

Erkān o ecsām-ı basīṭadır ki beden-i insān ve sāir cism-i ṭabīᶜīnin eczā-i evveliyyesi olur. O eczā-i evveliyye ṣūretleri muḫtelife olan ecsāma taḳsīm olunmaz ve o eczānın terekküb ve imtizācından ṣūretleri muḫtelife envāᶜ-ı kāināt ḥādis̱e olur. Ṭabīb olan kimseler erkān dört rükne münḥaṣır olduğunu ᶜilm-i ṭabīᶜīden tesellüm edip edille ile iḥticāc ṣadedinde olmasınlar.

Ve erkān-ı erbaᶜanın ikisi ḫafīflerdir, nār ve havā gibi; bāḳī türāb ve mā s̱aḳīllerdir:

Arz yaʿnī türāb bir cirm-i basīṭtir ki mevḍiʿ-i ṭabīʿīsi ʿanāṣır-ı sāirenin vasaṭı ve ortasıdır. Bi-cümletihā erkān-ı erbaʿa biri birini ḥāvī kürelerdir. Küre-i arḍ bi-ṭabʿihi cümlenin vasaṭındadır ve vasaṭta oldukça arḍ sākin olur; ḳasr ile vasaṭından iẖrāc olunsa ḳasr defʿ oldukta vasaṭa ḥareket eder, o sebeble arḍa s̱aḳīl-i muṭlaḳ derler.

Ve arḍın ṭabīʿatı bārid ve yābistir yaʿnī ẖāricden bir muġayyir taġyīr eylemeyip ṭabīʿatı muḳteḍāsınca terk olunsa ondan bürūdet ve yübūset ḥiss olunur. Ve arḍın fāideleri bunlardır ki kāinātta s̱ebāt ve istimsāk ve eşkāl ve heyʾātı muḥāfaẓadır.

Ammā māʾ bir cirm-i basīṭtir ki mevḍiʿ-i ṭabīʿīsi arḍı şāmil ve havāya meşmūl olup yaʿnī türābın üzerinde ve havānın altında olup maḥall-i ṭabīʿatı beyne't-türāb ve'l-havā olmakla suya s̱aḳīl-i muḍāf derler.

Ve suyun ṭabīʿatı bārid ve raṭbdır yaʿnī "iẕā ẖulliye ve ṭabʿuhu" terk olunsa bürūdet ve ruṭūbeti ẓāhir olur. Suda olan ruṭūbetin maʿnāsı budur ki mā-ẖuliḳa ve cibilliyyeti ḥasebiyle teferruḳ ve ittiṣāle ve cemʿ ve infiṣāle dāʿī ednā sebebe icābet edip her hangi şekl ile teşkīl olunsa sühūlet ile o şekli ḳabūl eder, lākin muḥāfaẓa edemeyip zāil olur.

Kāinātta su mevcūd olmanın fāidesi budur ki her ne şeyʾin eczāsında teşkīl ve taẖṭīṭ ve taʿdīl yaʿnī ṣūret-i uẖrā ile taṣvīr olunmak murād olunsa o eczānın ṣūret-i maṭlūbeyi ḳabūlü su ile sehl ve selīs olur, zīrā su heyʾet-i maṣḥūbeyi sühūlet ile terk eylediği gibi heyʾet-i maṭlūbeyi dahi sühūlet ile ḳabūl eder.

Yābis raṭbın ẖilāfı üzere olup ṣūret-i maṣḥūbeyi terki ʿasīr olduğu gibi ṣūret-i maṭlūbeyi dahi ḳabūlü ʿasīr olur. Her ne zamān ki yābis raṭb ile taẖmīr oluna, yābis raṭbdan temdīd ve teşkīli sühūlet ile ḳabūl ve istifāde eder. Ve raṭb yābisten raṭbda iḥdās̱ olunan taḳvīm ve taʿdīli muḥāfaẓada ḳuvvet istifāde eder ve yābisin perīşān ve müteferriḳ olan eczāları raṭb ile birikip müctemiʿ ve mülteṣıḳ olur. Ve raṭbın seyelānı ve ʿadem-i ḳarārı yābis ile zāil olup ber-ḳarār ve mütemāsikü'l-eczā olur.

Ammā erkān-ı erbaʿadan havā bir cirm-i basīṭtir ki onun mevḍiʿ-i ṭabīʿīsi ve maḥalli suyun fevḳinde ve nārın taḥtında olur; bu maʿnādan için havā ẖafīf-i muḍāf oldu.

Ve havānın ṭabīʿatı mā-sebaḳ ḳıyāsı üzere ḥārr ve raṭbdır. Ve kāinātta havā vücūdunun fāidesi ecsāmda taḫalḫul ve mesāmmāt bulunmanın imkānıdır. *Ḫalā bāṭıl ve mümteniʿ olmakla mesāmmāt havā ile mümtelī olmasa mesāmmāt olmak dahi mümteniʿ olurdu. Ve fāide-i uḫrāsı ecsām-ı s̱aḳīle havā nüfūẕu ile laṭīf ve raḳīḳ ve ḫafīf olup meyli süfle iken müstaʿlī yaʿnī mürtefiʿ olmaktır; bu maʿnādan için es̱nā-i cemedde havā muḥtebes olmakla su üzere cemed ʿālī ve ṭāfī olup teseffül eylemez ve kemā fi'l-ḥayāt istinşāḳla meyyitte nüfūẕ-ı havā bulunmamakla emvāt aḥyādan s̱aḳīl olur.*

Ammā nār bir cirm-i basīṭtir ki onun mevḍiʿ-i ṭabīʿīsi ecrām-ı ʿanāṣırın fevḳi ve üzeri ve mekānı yaʿnī küre-i nārın saṭḥ-ı ẓāhirini mümāss olan kevn ü fesād felekinin yaʿnī dünyā göğünün muḳaʿʿarı saṭḥıdır, bināen ʿaleyh nāra ḫafīf-i muṭlaḳ ıṭlāḳ ve tesmiye olunur. Ve nārın ṭabīʿatı ḥārr ve yābistir.

Ve nārın kāinātta vücūdunun fāidesi nuḍca muḥtāc olanları inḍāc ve telṭīf edip ve ʿanāṣır-ı bāḳıye ile iḫtilāṭ ve imtizāc edip nār müneffiẕiyyeti cihetinden cevher-i havāyı kāinātta icrā eyleye ve iki ʿunṣur-ı s̱aḳīlleri yaʿnī türābla su müḥūḍatını yaʿnī bürūdeti sevret ve şiddetini kesr etmekle ʿunṣuriyyetten mizāciyyete māʾ ve türābı ircāʿ eyleye.

S̱aḳīlān yaʿnī māʾ ile türāb tekevvün-i aʿḍāya ve sükūnuna ziyāde muʿīndir, ammā ḫafīfān yaʿnī nār ile havā ervāḥın tekevvününe ve taḥrīk-i ervāḥ u aʿḍāya ziyāde muʿīndir. Lākin bu meẕkūrların muḥarrik-i evveli nefstir. Bu ẕikr eylediğimiz erkān-ı erbaʿa mebāḥis̱i idi ki nihāyet buldu.

et-Taʿlīmü's̱-S̱ālis̱ü S̱elās̱etü Fuṣūlin

el-Faṣlu'l-Evvelü Mine't-Taʿlīmi's̱-S̱ālis̱i Fi'l-Mizāci

Mizāc bir keyfiyyet-i müteşābihedir ki ʿanāṣır-ı erbaʿa eczā-i mütesaġġıreye münḳasıme olup her birinin eks̱er-i eczāsı āḫerlerin eks̱er-i eczāsına mümāss olmak üzere terkīb olundukta eczālarda mevcūd olan keyfiyyāt-ı müteḍāddenin her biri āḫerin keyfiyyeti şiddetini ve sevretini kesr ve taʿdīl ile tefāʿullerinden ḥāṣıl olur.

Erkān-ı erbaʿa-i meẕkūrede mevcūd olan ḳuvā-yı evveliyye dört keyfiyyete münḥaṣırdır: ḥarāret ve bürūdet ve ruṭūbet ve yübūsettir. Ve beyyin ve āşikārdır ki kevn ü fesād ile mevṣūf olan ecsāmın mizācları ḳarīben meẕkūr

olan keyfiyyāt-ı erbaᶜadan ḥādis̱e olup ḳısmet-i ᶜaḳliyyenin īcābı ḥasebiyle ve min-ġayri iḍāfetin ilā şeyʾin āḫer naẓar-ı muṭlaḳ ile mizāc ḥāṣıl olup ve ḥāṣıl-ı mez̠kūr iki vech ile taṣavvur olunur:

Vech-i evvel: Keyfiyyāt-ı müteḍādde-i mez̠kūrenin miḳdārları mümtezic olan ᶜanāṣırda mütesāviye ve müteḳāvime olmakla fī-mā-beynehā mizāc-ı muᶜtedil ve mütevassıṭ-ı ḥaḳīḳī bir keyfiyyet ḥādis̱e ola.

Vech-i s̱ānī: Keyfiyyāt-ı mez̠kūre beynlerinde ḥāṣıl olan mizāc-ı muᶜtedil ve keyfiyyet-i mütevassıṭa ḥaḳīḳī olmayıp iki ṭaraftan birine emyel ola, mes̱elā ḥarāret ve bürūdet meḳādīrleri berāber olmayıp fi'l-cümle miḳdār-ı bürūdet zāid olmakla bürūdete māil ola yāḫūd miḳdār-ı ḥarāret fi'l-cümle ziyāde olmakla keyfiyyet-i mütevassıṭa [4b] ḥarārete meyl eyleye, kez̠ālik ruṭūbet ve yübūsette ḥaḳīḳī muᶜtedil olmayıp yübūset ve ruṭūbetten birine māil ola yāḫūd ḥarāret ve bürūdet ile ruṭūbet ve yübūsetin ikişerinde dahi tavassuṭ-ı ḥaḳīḳī bulunmayıp her birinde birer ṭarafa fi'l-cümle emyel ola.

Z̠ikr eylediğimiz bu iki vech ḳısmet-i ᶜaḳliyye ḥasebiyledir, lākin ṣınāᶜat-i ṭıbbda iᶜtidāl ve ḫurūc ᶜani'l-iᶜtidāl ile murād z̠ikr olunan iki vechin birisi dahi değildir belki ṭabībe ᶜilm-i ṭabīᶜīden ḳabūl ve tesellüm etmek lāzımdır ki bu z̠ikr eylediğimiz maᶜnā üzere muᶜtedilin ḫāricde vücūdu mümteniᶜāttandır, ᶜale'l-ıṭlāḳ mevcūd olması cāiz olmamakla o mizāc-ı muᶜtedil-i ḥaḳīḳī insānda veyāḫūd ᶜuḍv-ı insānda bulunmak cāiz olmadığı evleviyyet ile lāzım gelir.

Ve dahi ṭabībe bilmek lāzımdır ki mebāḥis̱-i ᶜilm-i ṭıbbda müstaᶜmel olan "muᶜtedil" tevāzün ve tesviye maᶜnāsına olan "teᶜādül"den müştaḳḳ değildir belki muᶜtedil mebāḥis̱-i ṭıbbiyyede ḳısmette müstaᶜmel olan "ᶜadl"den müştaḳḳtır. Ḳısmette müstaᶜmel olan "ᶜadl"in maᶜnāsı şeyʾ-i müşterekte muṭlaḳan şürekānın naṣīblerin ifrāz edip ayırmaktır gerek ise enṣıbā mütesāviye olsunlar ve gerek ḳıllet ve kes̱rette müteḫālif olsunlar. Pes eczā-i mizācdan keyfiyyet-i ḥarārette arslanın naṣībi tavşanın naṣībinden ezyed ve keyfiyyet-i bürūdette tavşanın naṣībi arslanın naṣībinden ezyed ve eks̱er olmak arslanda olan şecāᶜate ve tavşanda olan ḫavf ve cübne münāsib olmakla arslanın mizācında ḥarāret ġālibe ve bürūdet nāḳıṣa olsa mizācı muᶜtedil olmuş olur ve tavşan bunun ḫilāfı üzere olursa mizācı muᶜtedil olmuş olur.

Beden-i insān veyāẖūd insānın ᶜuḍv-ı maẖṣūṣu kemmen ve keyfen ḥāline şāyeste ve münāsib olan ḥisse-i mizācını ᶜalā-aᶜdeli'l-vech taḳsīmde istīfā edip mümtezicde mizācdan ḳısṭı müteveffir ve kemā hüve'l-lāyıḳ mevcūd olur ise o mizāc muᶜtedil olur ve bu mizāc-ı muᶜtedil-i insānī her ne ḳadar iᶜtidāl-i ḥaḳīḳīye ḳarīb ise lākin baᶜḍı efrādda cidden ḳarīb olmak ᶜārıḍ olur.

ᶜAdlden müştaḳḳ olup mebāḥiṡ-i ṭıbbda müstaᶜmel olan muᶜtedil emr-i iḍāfī olup bi-ḥasebi ebdāni'n-nās maᶜnā-yı meẕkūrca muᶜtedil olmayanlara naẓar ve nisbet ile ve keẕālik iᶜtidāl-i ḥaḳīḳīye cidden ḳarīb olmayanlarda iᶜtibār olunup sekiz ḳısma taḳsīm olunur, zīrā iᶜtidāl-i iḍāfī yā iᶜtidāl-i nevᶜī yāẖūd iᶜtidāl-i ṣınfī yāẖūd iᶜtidāl-i şaẖṣī yāẖūd iᶜtidāl-i ᶜuḍvī olur. Ve bu dört ḳısmın her birinde dāẖil ẖārice yāẖūd dāẖil dāẖile nisbet olunur, ikiyi dörde ḍarbdan aksām-ı s̱emāniye ḥāṣıl olur.

İᶜtidāl-i nevᶜīde dāẖilin ẖārice nisbet ve iḍāfetinin miṡāli nevᶜ-i insānın sāir envāᶜa nisbet iḍāfetidir. Bu iᶜtidālin ifrāṭ ve tefrīṭinde ḥadd ve nihāyet vardır, efrād-ı insān o ḥaddleri tecāvüz eylemek olmaz, tecāvüz ederse mizāc-ı insāniyyet bāṭıl ve ᶜāṭıl olup insān helāk olur. Bu maᶜnā sümūmda müşāhed ve muᶜāyendir. Ammā ifrāṭ ve tefrīṭ arasında olan mizācda merātib ve derecāt vardır ki ona ᶜaraḍ-ı mizāc derler, o derecāt iᶜtibārı ile efrād-ı insān mütefāvit olurlar.

İᶜtidāl-i nevᶜīde dāẖilin dāẖile nisbet ve iḍāfetinin miṡāli o şaẖṣın mizācıdır ki ifrāṭ ve tefrīṭ ḥaddleri ve nihāyetleri arasında vasaṭ-ı ḥaḳīḳī ola. Farḍ olunsa ki nevᶜ-i beşerde olan ḥarāretin ifrāṭı yirmi cüzʾ ve tefrīṭi on cüzʾdür, beynehümāda olan vasaṭ on beş cüzʾ mizāc-ı nevᶜīnin iᶜtidālidir. On cüzʾ ve yirmi cüzʾe iḍāfet ile muḍāf ve muḍāfun ileyh ikisi dahi dāẖil-i nevᶜ-i beşer olup dāẖilin dāẖile iḍāfeti ḳabīlinden oldu, lākin bu iᶜtidāl-i nevᶜī ancak o nevᶜin aᶜdel-i aṣnāfından olup sinn-i nemānın ġāyetinde yaᶜnī otuz yaşına ḳarīb olanlarda bulunur. Ve bu maᶜnāya olan iᶜtidāl faṣl-ı mizācın evvelinde meẕkūr olan iᶜtidāl-i ḥaḳīḳī gibi her ne ḳadar mümteniᶜ değil ise lākin vücūdu nādirdir ve ᶜazīzdir.

Ve bu iᶜtidāl-i ḥaḳīḳī keyfe mā'ttefaḳ ḥādiṡ ve ḥāṣıl olmaz belki tekāfüʾ ṭarīḳiyle olur, meṡelā aᶜḍā-i ḥārre aᶜḍā-i bāride ile yaᶜnī ḳalb dimāġla ve aᶜḍā-i raṭbe aᶜḍā-i yābise ile yaᶜnī kebid ᶜiẓāmla tekāfüʾ yaᶜnī ḳalb ve dimāġda olan ḥarāret ve bürūdet miḳdārları müvāzin ve müsāvī olmakla eḥadü-

hümānın tekāfüʾü yaʿnī ḳalbde olan ḥarāretin miḳdārı dimāġın bürūdeti miḳdārına müvāzin ve müsāvī olmak ile eḥadühümānın şiddet-i keyfiyyeti āḫerin şiddet-i keyfiyyetini kesr edip muʿtedil-i ḥaḳīḳīye ḳarīb olurlar. Keẕālik kebidin miḳdār-ı ruṭūbeti ʿiẓāmın yübūseti miḳdārına müvāzin ve müsāvī olmakla her birinin şiddet-i keyfiyyetleri āḫerin şiddetini kesr edip iʿtidāl-i ḥaḳīḳīye ḳarīb olurlar. Bu ẕikr olunan tekāfüʾden naẓarı ḳaṭʿ ile aʿḍālar bi-nefsihi muʿtedil değildir, faḳaṭ aʿḍā beyninden cild yaʿnī beşere taʿbīr olunan deri ḥadd-i iʿtidāle bi-nefsihi ḳarīb olur, inşāallāhu taʿālā bundan sonra cildin evṣāfını ẕikr ederiz.

Keẕālik ervāḥa ve aʿḍā-i reʾīseye ḳıyās ile dahi mizāc ẕikr olunan iʿtidāl-i ḥaḳīḳīye ḳarīb olmak mümkin olmaz belki o ḳıyās ile iʿtidālden ḥarāret ve ruṭūbete çıkarlar, zīrā ervāḥ ile ḳalb mebdeʾ-i ḥayāt olmakla cidden ḥārrlar ve ifrāṭa māillerdir, zīrā ḥayāt ḥarāret ile ḥāṣıla olur ve neşv ü nemā bürūdet ile olur belki ruṭūbet ḥarāretin ḳıvām ve ġıdāsı olur.

Li-ecli beḳāi'ş-şaḫṣ aʿḍā-i reʾīse üçtür, ḳarīben beyān ederiz. O aʿḍā-i reʾīse-i s̱elās̱e beyninden ancak dimāġ bāriddir, lākin dimāġın bürūdeti ḳalb ve kebidin ḥarāretini taʿdīle bāliġ olmaz. Ve aʿḍā-i reʾīsenin yābisi veyāḫūd yübūsete ḳarīb olanı ancak ḳalbdir ve ḳalbin yübūseti kebid ve dimāġın ruṭūbetini taʿdīl mertebesine bāliġ olmaz, ḳalbde olan yübūset-i meẕkūre ancak kebid ve dimāġa naẓar ve iḍāfet iledir; keẕālik dimāġda olan bürūdet ancak kebid ve ḳalbe naẓar iledir; keẕālik dimāġda olan bürūdet ancak kebid ve ḳalbe naẓar iledir.

Ve mizācın sekiz aḳsāmının üçüncü ḳısmı nevʿ-i vāḥidden iki ṣınfın biri birine ḳıyās ve iḍāfetle olan mizāclarıdır. Ve bu mizācın ʿaraḍı nevʿin ʿaraḍ-ı mizācından aḍyaḳtır, lākin eḳālīm-i sebʿadan bir iḳlīme ve ehviyeden bir havāya ḳıyās ḥasebiyle ümemden bir ümmete yaʿnī nevʿ-i vāḥid aṣnāfından bir ṣınfa ṣāliḥ olur. Bu ẕikr olunan ḳısm-ı s̱ālis̱te dahi ʿaraḍ-ı mizāc-ı ṣāliḥ vardır, Hind için Hind'i şāmil bir mizāc vardır ki onunla Hind ṣaḥīḥ ve sālim olur, keẕālik Saḳālibe için dahi Saḳālibe'yi şāmil bir mizāc vardır ki onunla Saḳālibe ṣaḥīḥ olur.

Bu iki ṣınftan her biri kendi ṣınflarına naẓar ile muʿtedilü'l-mizācdır ve ṣınf-ı āḫere naẓar ile ġayr-i muʿtedildir, zīrā Hindī'nin bedeni Saḳlābī'nin mizācıyla tekeyyüf eylese yā marīḍ olur yāḫūd helāk olur,

keẕālik Saḳlābī'nin bedeni Hindī mizācıyla mütekeyyif olsa yā marīḍ olur yāḫūd helāk olur. Bu taḳdīr üzere büldān-ı maᶜmūre sükkānından her birinin birer mizāc-ı ḫāṣṣı vardır ki kendi iḳlīmi havāsına muvāfıḳtır. Ve o mizācın ᶜaraḍı ve ᶜaraḍının iki ṭarafları vardır, biri nihāyet-i ifrāṭtır ve bu ẕikr eylediğimiz ḳısm-ı s̱ālis̱ iᶜtidāl-i ṣınfīden dāḫilin ḫārice iḍāfeti ile olan ṣınfı idi.

Ammā ḳısm-ı rābiᶜ dāḫilin dāḫile iḍāfetidir. Mizāc-ı ṣınfī ᶜaraḍında olan vasaṭ ifrāṭ ve tefrīṭ nihāyetlerine naẓar ile mizāc-ı muᶜtedildir. Ve ifrāṭ ve tefrīṭ ve vasaṭ bi'l-cümle dāḫil-i ṣınf olmakla dāḫilin dāḫile iḍāfeti ile muᶜtedil oldu.

Mizācın aḳsām-ı s̱emāniyesinden ḳısm-ı ḫāmis mizāc-ı şaḫṣīdir. Ve bu mizāc-ı şaḫṣīnin ᶜaraḍı mizāc-ı nevᶜīden ve mizāc-ı ṣınfīden aḍyaḳtır, zīrā her bir şaḫṣ için bir mizāc-ı maḫṣūṣ vardır ki o mizācda oldukça o şaḫṣ sağ ve sālim ve ṣaḥīḥ olur. Ve bunun için dahi ᶜaraḍ-ı mizāc ve iki ifrāṭ ve tefrīṭ ḥaddleri ve nihāyetleri vardır. Şaḫṣ-ı vāḥidin efḍal-i evḳātında olan mizācı ṭaraflara nisbet olunsa dāḫilin dāḫile nisbeti ḳabīlinden olur.

Ammā şaḫṣ-ı vāḥidin mizācı şaḫṣ-ı āḫerin mizācına nisbet olunsa dāḫilin ḫārice nisbeti ḳabīlinden olur. Ve her şaḫṣın mizācı kendiye naẓar ile muᶜtedil ve şaḫṣ-ı āḫere nisbet ile [5a] ġayr-i muᶜtedildir, zīrā her şaḫṣın mizāc-ı maḫṣūṣu olup mizāc-ı vāḥidde iki şaḫṣ şerīk olmak mümkin olmaz, eger olursa da ġāyet ile nādir olup basṭ olunan ḳāᶜideye ḫalel vermez.

Mizācın aḳsām-ı s̱emāniyesinden yedinci ḳısmı beden-i insānda olan aᶜḍādan her bir nevᶜin nevᶜ-i āḫere nisbet ve iḍāfeti ile ḥāṣıl olan mizācıdır, zīrā nevᶜ-i ᶜaẓmın yaᶜnī kemiğin mizāc-ı yābisi eks̱er ve dimāġın mizāc-ı raṭbı evfer ve ezyed ve ḳalbin mizāc-ı ḥārrı eks̱er ve ᶜaṣabın mizāc-ı bāridi eks̱erdir. Ve envāᶜ-ı meẕkūreden her nevᶜin mizācı kendiye göre muᶜtedil ve nevᶜ-i āḫere göre ġayr-i muᶜtedildir. Ve bu yedinci ḳısm dāḫilin ḫārice iḍāfeti ile muᶜtedil olur. Bu ḳısmın dahi ᶜaraḍ-ı mizācı ve ifrāṭ ve tefrīṭte ḥaddleri ve nihāyetleri vardır. Bu mizāc-ı ᶜuḍvīnin ᶜaraḍı cümlesinden aḍyaḳtır.

Mizācın aḳsām-ı s̱emāniyesinden ḳısm-ı s̱āmin envāᶜ-ı ᶜuḍvdan her ᶜuḍvun ve her nevᶜin ᶜaraḍ-ı mizācında olan vasaṭ-ı ḥaḳīḳīnin ṭaraflara nisbet ve iḍāfet olunan mizācıdır. Bu iḍāfet dāḫilin dāḫile iḍāfeti ḳabīlindendir. Ve bu ᶜaraḍ-ı mizāc-ı ᶜuḍvīnin mizāc-ı vasaṭı hangi ᶜuḍvda bulunsa o ᶜuḍv efḍal-i aḥvāli üzere olmuş olur.

Ve mükevvenātın envāᶜı iᶜtibār olunur ise mizāc-ı nevᶜ-i insān iᶜtidāl-i ḥaḳīḳīye cümleden aḳreb olur. Ve eger nevᶜ-i insānın aṣnāfı iᶜtibār olunursa ṣāḥib-i *Ḳānūn* katında ṣaḥīḥ ve s̱ābit oldu ki muᶜaddilü'n-nehār yaᶜnī felek-i aᶜẓamın mınṭaḳası müvāzīsinde ᶜimāret var ise ve o ᶜimārette cibāl ve biḥār-dan ṭabīᶜatını muġayyir ve müḍādde nesne bulunmayıp kendi ṭabīᶜatı üzere olur ise vācibdir ki o ᶜimāretin sükkānı iᶜtidāl-i ḥaḳīḳīye aṣnāf-ı sāireden aḳreb ola.

Ve yine ṣāḥib-i *Ḳānūn* katında ṣaḥīḥ ve s̱ābit oldu ki muᶜaddil-i nehāra müvāzī olan maḥall-i maᶜmūr ki ḫaṭṭ-ı istivā dahi derler, o maḥallden şems dāimā semt-i reᵓste veyāḫūd semt-i reᵓs ḳurbünde olmakla ḥādis̱ olan şiddet-i ḥarāret ḥasebiyle iᶜtidālden ḫāricdir diye ẓann eyleyenlerin ẓannı fāsiddir, zīrā ḫaṭṭ-ı istivāda şems her ne ḳadar reᵓse müsāmit olursa da sükkānına niḳāyet ve maḍarratı ve havāyı taġyīri iḳlīm-i s̱ālis̱ ü rābiᶜ-den ve bunlardan ᶜaraḍı eks̱er olan iḳlīm-i ḫāmis ü sābiᶜden eḳalldir her ne ḳadar bunlarda müsāmete olmazsa da. Ve bu vechle ḫaṭṭ-ı istivāda egerçi niḳāyetün-mā vardır lākin bāḳī evṣāfı fāḍıla ve müteşābihedir, havā ḥarāret ve bürūdet ile müteḍādde olup maḫṣūṣ olacak ḳadar gāh ḥārr ve gāh bārid olmaz, bir ḳarār üzere müteşābihü'l-mizāc olur. Ve bu meẕkūrları taṣḥīḥ bābında müᵓellif ṣāḥib-i *Ḳānūn*'un bir risālesi vardır.

Ḫaṭṭ-ı istivā sükkānından sonra aᶜdel-i aṣnāf iḳlīm-i rābiᶜ sükkānıdır, zīrā onlar şemsin müsāmetesinin devāmı sebebiyle muḥteriḳ olmazlar belki semt-i ruᵓūslarından şemsin tebāᶜudu ḥīn ve zamānında iḥtirāḳtan āsūde ve emīn olurlar. İḳlīm-i s̱ānīnin eks̱eri ve keẕālik iḳlīm-i s̱ālis̱in eks̱erinin ᶜaraḍları mīl-i küllīye ḳarīb veyāḫūd mīl-i küllīye müsāvī olmakla onlar dāimā muḥteriḳ olurlar. İḳlīm-i rābiᶜ sükkānı dāimü'l-iḥtirāḳ olmadıkları gibi, iḳlīm-i ḫāmis evāḫırı veyāḫūd ᶜaraḍı ondan eks̱er olan mevāḳiᶜ sük-kānları gibi ficc ve feyᵓler dahi değillerdir. Ve bi'l-cümle bu meẕkūrlar iḳlīm-i rābiᶜin iᶜtidāline delīllerdir.

Eger iᶜtidāl-i mizāc eşḫāṣa naẓar ile iᶜtibār olunur ise o mizāc aᶜdel-i envāᶜının aᶜdel-i aṣnāfının aᶜdel-i eşḫāṣında olur. Ammā mizāc bi-ḥase-bi'l-aᶜḍāᵓ iᶜtibār olunur ise mā-sebaḳtan ẓāhir oldu ki aᶜḍā-i reᵓīse iᶜtidāl-i ḥaḳīḳīye şedīdü'l-ḳurb değildir belki sana bilmek vācibdir ki aᶜḍā-i sāire beyninden laḥm iᶜtidāl-i ḥaḳīḳīye ḳarībdir ve cild laḥmdan dahi iᶜtidāl-i

ḥaḳīḳīye aḳrebdir, zīrā bi'l-münāṣafe cemed yaᶜnī buz ile maḫlūṭ mā-ı müsaḫḫanden cild münfaᶜil ve müteʾes̱s̱ir olmaz ve cildde olan ervāḥ ve dem cildde ᶜaṣabiyyet maᶜnāsı olmakla teᶜādüle ḳarīb olur. *Baᶜḍı nüsaḫta "rūḥ" bedeline "ᶜurūḳ" vāḳiᶜ olmuştur lākin rūḥ olmak eṣaḥḥtır.*

Bu mez̠kūrlar ile cildin iki keyfiyyet-i fāᶜile yaᶜnī ḥarāret ve bürūdet arasında iᶜtidāli s̱ābit oldu, ammā iki keyfiyyet-i münfaᶜile yaᶜnī yübūset ve ruṭūbet arasında mütevassıṭ ve muᶜtedil olduğu s̱ābittir ki eybesü'l-eşyā olan türāb eşyānın esyeli ve erṭabı olan māʾ ile mütesāviyetü'l-eczā oldukları ḥālde ḫılṭ-ı ḥasen ve imtizāc-ı müstaḥsen ile muḫteliṭ ve mümtezic olsalar cild ondan müteʾes̱s̱ir olmaz ve cilde o mümtezic iṣābet eylemese iṣābetini ḥiss eylemez. Bu ᶜadem-i iḥsās şāhid-i ᶜadldir ki mümtezic-i mez̠kūrda beyne'l-yübūset ve'r-ruṭūbet mevcūd olan keyfiyyet-i muᶜtedile gibi cildin dahi keyfiyyeti beynehümāda muᶜtedildir, zīrā ᶜunṣurları mütteḥid ve keyfiyyetleri muḫālif olan nesneler biri birinden müteʾes̱s̱ir olur ve ġāfil olmazlar; o zamān ġāfil olur ki ᶜunṣurları ve keyfiyyetleri mütteḥid ola.

Mebhas-i Muḳadder: Mütesāviyeten cemed ile mümtezic mā-ı müsaḫḫan u muġlādan cildin müteʾes̱s̱ir olmadığı cāizdir ki cild cidden ḥārr olup mümtezic-i mez̠kūrda dahi mā-ı müsaḫḫan cidden ḥārr olduğu ḥasebiyle ola. Bu iḥtimāl üzere delīl-i mez̠kūr ile cildin iᶜtidāli s̱ābit olmaz!

el-Cevābu'l-Muṣarraḥ: Şeyʾ keyfiyyette müşārikinden müteʾes̱s̱ir ve münfaᶜil olmamak beynehümāda müşābehet-i tāmme olursa olur, mā-naḥnu fīhide farḍ-ı mez̠kūra bināen cidden ḥārr olan cildin mā-ı müsaḫḫan-i münferide müşābeheti her ne ḳadar tāmme ise mümtezicde olan mā-ı müsaḫḫane müşābeheti nāḳıṣadır, zīrā imtizācla şiddet-i ḥarāret zāile olur, cidden ḥārr olan cild ile muᶜtedil olan mā-ı müsaḫḫan arasında bilā-şekk müşābehet-i nāḳıṣa olur, pes cildin ᶜadem-i iḥsāsı mümtezic-i mez̠kūr gibi iᶜtidāline delīl-i ḳavī ve burḥān-ı ḳāṭıᶜ-ı celī olur. *Bu maḳāmı bu vech üzere taḳrīr eden şāriḥlerin mümtāzı ᶜAllāme Şīrāzī ḥaḍretleridir.*

Fī Beyānı Mā Hüve'l-Aᶜdelü min-Beyni Aṣnāfi Cildi'l-İnsāni: Yedin cildi sāir aᶜḍānın cildinden aᶜdeldir. Ve keffin cildi yaᶜnī yaᶜnī bilekten aşağı olan cild yedin sāir maḥallinden olan cildinden aᶜdeldir. Ruʾūs-ı eṣābiᶜden ibṭe yaᶜnī koltuğa varınca yedin şümūlü vardır. Ve rāḥanın cildi yaᶜnī elin iç ṭarafının cildi keffin sāir cildinden aᶜdeldir. Ve eṣābiᶜin cildi rāḥanın sāir

cildinden aᶜdeldir. Ve ṣalavāt parmağının cildi sāir eṣābiᶜin cildinden aᶜdeldir. Enmele-i eṣābiᶜ ve bā-ḫuṣūṣ ṣalavāt parmağı enmelesi aᶜdel olduklarından meḳādīr-i melmūsātı farḳ ve temyīzde cild-i enāmil bi'ṭ-ṭabᶜ ḥākim meṡābesinde oldu, o sebebden ki ḥākim olan ṭarafeyne meyli mütesāvī olmak lāzımdır tā ki vasaṭtan yaᶜnī iᶜtidālden ṭarafa ḫāric olanları iḥsās eyleye.

Fī Maᶜnā İᶜtidāli'd-Devāʾi: Ve sana mā-sebaḳ gibi bilmek vācibdir ki baᶜḍı edviyeye biz muᶜtedildir diye cezm ve ḥükm ederiz lākin muᶜtedil-i ḥaḳīḳī maᶜnāsı murād etmeziz, zīrā muᶜtedil-i ḥaḳīḳī mümteniᶜü'l-vücūddur. Keẕālik devāda olan iᶜtidāl ile mizāc-ı insānīde olan iᶜtidāli murād etmeziz o sebebden ki mütteḥidü'l-cevher olmayan nesneler biri birinin mizācında olmazlar ve devā dahi insānla ᶜunṣur-ı cevherde mütteḥid olmamakla mizāc-ı insān iᶜtidālinde olmaz belki devā-i muᶜtedil ile murādımız o devā-i muᶜtedil beden-i insāna vürūd edip ḥarāret-i ġarīziyyeden münfaᶜil ve müteʾeṡṡir oldukta beden-i insān keyfiyyeti ile mütekeyyif olup insānda olan iᶜtidālden ifrāṭ ve tefrīṭ ṭaraflarına ḫāric olmaya ve o devānın fiᶜli ḥasebiyle beden-i insān iᶜtidālden ḫurūc eylemeye.

Ve keẕālik biz "ed-devāu'l-fülāniyyu ḥārrun" diye veyāḫūd "bāridun" diye cezm eylesek biz ᶜināye ve ḳaṣd etmeziz ki devā-i meẕkūr bi-cevherihi ġāyet-i ḥarārette veyāḫūd ġāyet-i bürūdette ola. Ve yine murād etmeziz ki devā-i merḳūm fī-cevherihi beden-i insāndan eḥarr veyāḫūd ebred ola, zīrā devāda olan ḥarāret ve bürūdet beden-i insāna ḳıyās ile iᶜtibār olunsa iᶜtidāl-i devā dahi o ḳıyās üzere olurdu; bunun ᶜadem-i cevāzı ḳarīben mürūr eyledi. Belki devānın ḥarāret ve bürūdetiyle maḳṣūdumuz o ḥārr olan devā sebebi ile beden-i insānda olan ḥarāretten ziyāde ḥarāret ḥādiṡe olmaktır. Keẕālik bürūdet dahi bu minvāl üzeredir. Bināen ᶜaleyh bir devā beden-i insāna naẓar ile bārid olur ve beden-i ᶜaḳrebe ḳıyās ile ḥārr olur ve yine bir devā beden-i insāna ḳıyās ile ḥārr ve ḥayyeye ḳıyās ile bārid olur belki devā-i vāḥid Zeyd'e nisbet ile ḥārr olur ve ᶜAmr'a nisbet ve ḳıyās ile eḥarr olup berd ve onun keyfiyyetleri derecātı [5b] Zeyd'e yāḫūd ᶜAmr'a ḳıyās ile mütefāvite olur. Bu maᶜnādan için tebdīl-i mizāc ḳaṣdı ile muᶜālece eden kimse ᶜilāc-ı vāḥide iḳtiṣār eylemesin diye ᶜilāc-ı vāḥid nefᶜ vermediği ṣūrette ᶜilāc-ı müteᶜaddid ile emr ederiz.

Fi'l-Mizāci'l-Ġayri'l-Muʿtedili: Mizāc-ı muʿtedilde kelām istīfā olunduktan sonra ġayr-i muʿtedil ona istitbāʿ olundu. Muṭlaḳan mizāc-ı ġayr-i muʿtedil gerekse nevʿe naẓar ile ve gerekse ṣınfa ve gerekse şaẖṣa ve gerekse ʿuḍva naẓar ile olsun sekiz ḳısma münḳasım olur, zīrā iʿtidālden ẖāric keyfiyyet yā basīṭ olup müḍādde-i vāḥide ẖurūc eder yāẖūd iʿtidālden ẖāric olan mürekkeb olup ẖurūc iki keyfiyyet-i müḍāddede olur.

Ve müḍādde-i vāḥide olan ẖāric yā müḍādde-i vāḥide-i fāʿile olur veyāẖūd iʿtidālden ẖāric olan müḍādde-i vāḥide-i münfaʿile olur. Müḍādde-i vāḥide-i fāʿile olan dahi iki ḳısmdır: Yā mizācda lāyıḳ olan miḳdārdan ḥarāret zāyide olup yübūset ve ruṭūbeti vech-i lāyıḳ üzere olur yāẖūd bürūdet zāyide ve ekṡer olup yine yübūset ve ruṭūbet vech-i lāyıḳ üzere olur.

Keẕālik iʿtidālden ẖāric olan müḍādde-i vāḥide-i münfaʿile olan dahi iki ḳısmdır: Yā mizācda lāyıḳ olan miḳdārdan yübūset zāide ve ekṡer olup ḥarāret ve bürūdet vech-i lāyıḳ üzere olur yāẖūd ruṭūbet zāide olup yine ḥarāret ve bürūdet vech-i lāyıḳ üzere olur.

Lākin bu ẕikr olunan aḳsām-ı erbaʿanın zamānları mümtedd ve müstaḳarr olmaz, zīrā mizācın ḥarāret-i zāyidesi mütemādī olsa bilā-şübhe bedene yübūset ṭārī olup mevcūd olan sūʾ-i mizāc-ı basīṭ mürekkeb olur ve mizācın iʿtidālden ẖāric bürūdeti mütemādī olsa bedene ruṭūbet-i ġarībe ʿārıḍa olup yine sūʾ-i mizāc-ı basīṭ sūʾ-i mizāc-ı mürekkebe münḳalib ve mütebeddil olur. Ve sūʾ-i mizāc-ı yābis bedeni bi-nevʿin mine's-sürʿat tebrīd eder ve sūʾ-i mizāc-ı raṭb eger ifrāṭ üzere olursa serīʿan bedeni tebrīd eder ve bunun tebrīdi mizāc-ı eybesin tebrīdinden esraʿdır. Eger sūʾ-i mizāc-ı raṭb ifrāṭ üzere olmaz ise müddet-i keṡīre bedeni muḥāfaẓa edip ʿāḳıbetü'l-emr bedeni tebrīd eder. Pes bu taḳrīrden sana ʿilm ve fehm ḥāṣıl oldu ki ḥayāta ḥarāretin münāsebet ve muvāfaḳatı bürūdetin muvāfaḳat ve mürāfaḳatından ezyed ve ekṡerdir.

Bu ẕikr olunan aḳsām iʿtidālden ẖāric sekiz aḳsāmın basīṭ ve müfred olan dört ḳısmlarıdır. Ammā bāḳī kalan erbaʿa-i uẖrā o mürekkeblerdir ki iʿtidālden ẖurūc onlarda iki keyfiyyet-i müḍāddelerde ola, onlara sūʾ-i mizāc-ı mürekkeb derler. Ve o dört ḳısmların ḳısm-ı evveli mā-yenbaġīden mizāc eḥarr ve erṭab ola, ḳısm-ı s̱ānī eḥarr ve eybes ola, ḳısm-ı s̱āliṡ ebred ve erṭab ola, ḳısm-ı rābiʿ ebred ve eybes ola.

İḥtimāl-i ʿaḳlīden bāḳī kalan mizācın eḥarr ve ebred veyāẖūd eybes ve erṭab olmaları mümteniʿü'l-vücūddur o sebebden ki eger mümkin olsa ictimāʿ-ı naḳīḍayn mümkin olmak lāzım gelirdi, ictimāʿ-ı naḳīḍayn bi'l-ittifāḳ muḥāldir.

Ve sūʾ-i mizāc-ı s̱emāniyeden her birisi ẖālī değildir ki yā bilā-mādde olur, onlara sūʾ-i mizāc-ı sāẕec derler ve bu sūʾ-i mizāc-ı sāẕec beden-i insānda bir keyfiyyet-i mücerrede iḥdās̱ eder lākin o keyfiyyet ḥasebiyle bedene o keyfiyyet ile mütekeyyif ẖılṭ-ı redī nüfūẕ eylemez ki ḥattā o ẖılṭ-ı redī keyfiyyet-i bedeni kendi keyfiyyetine taġyīr eyleye. Sūʾ-i mizāc-ı ḥārr-ı sāẕecin mis̱āli medḳūḳun ḥarāretidir ve bu ḥarāret-i medḳūḳ ibtidāda basīṭtir ve intihāda mürekkeb olup sūʾ-i mizāc ḥārr ve yābis olur ve iki ḥālde dahi māddeye muḳārin olmaz. Ve bārid-i sāẕecin mis̱āli berdden eṭrāfına elem iṣābet eden kimselerin mizācıdır; o kimseye kesr-i ṣād ile "ẖaṣır" derler; fetḥ-i ṣād ile "ẖaṣar" berdin kendiye ıṭlāḳ olunur. Muṭlaḳan berdden müteʾellim olan kimseye "maṣrūd" derler, "ṣard"-ı Fārsīden muʿarrebdir lākin Fārsīde ṣād aṣlen müstaʿmel değildir, bu dahi sīn ile "serd"dir, berd maʿnāsınadır. Ve dahi bir mis̱āli mes̱lūcun mizācıdır, bunun maʿnāsı ẓāhirdir. Veyāẖūd sūʾ-i mizāc-ı s̱emāniyeden her biri māddeye muḳārin olur yaʿnī mizācın iʿtidālden ẖurūcu hangi keyfiyyette ise aẖlāṭ o keyfiyyet ile mütekeyyif olmakla beden-i insān dahi onunla bi-mücāvereti'l-aẖlāṭ mütekeyyif olur, mes̱elā balġam-ı zücācīnin bedene mücāveretiyle mizāc-ı bārid ḥādis̱ olur ve ṣafrā-i kürrās̱ī veyāẖūd zencārīnin mücāveretiyle mizāc-ı ḥārr ḥādis̱ olur. ʿAn-ḳarīb kitāb-ı s̱ālis̱te mizācın on altı aḳsāmının cümleten mis̱āli ẕikr olunur.

Maʿlūm ola ki mādde-i rediyyeden mizācın ḥuṣūlü iki vech üzere olur:

Vech-i evvel: Māddeye muḳārin olan ʿuḍv mādde ile münteḳaʿ ve mübtell olur lākin menāfiẕinde mādde-i rediyye-i meẕkūre muḥtebes olmaz.

Vech-i s̱ānī: ʿUḍva muḳārin olan mādde ʿuḍvun buṭūnunda ve mecārīsinde muḥtebes olup tevrīm eder yāẖūd tevrīm eylemez. Bu meẕkūrlar mizācda olan aḳvāldir, ṭabīb olan kimse bu meẕkūrlardan beyyin ve āşikār olmayanları ʿilm-i ṭabīʿīden ʿalā-ṭarīḳi'l-vaḍʿ ve't-taḳlīd ḳabūl ve tesellüm eylesin.

el-Faṣlu'ṣ-S̱ānī Minhu ve Hüve Fī-Emziceti'l-Aᶜḍāi

Cenāb-ı Mübdiᶜ-i Ḥakīm ve Ṣāniᶜ-i Mutḳın-ı Ḳadīm her bir ḥayvāna ve her bir ḥayvānın her bir ᶜuḍvuna o ḥayvāna ve o ᶜuḍva lāyıḳ ve efᶜāllerine maṣdar olmaya maḥall ve müsteḥaḳ mizāc ve ḳuvā iḥsān etti ki taḥḳīḳin feylesūf bilir ve ṭabībe ancak feylesūftan ḳabūl ve tesellüm cāiz olur. Ve min-beyni'l-ḥayevān insāna aᶜdel-i emzice iᶜṭā eyledi ki o mizācın ḳuvāları ile fāᶜil ve münfaᶜil oldukça bu ᶜālemde ḳarār mümkin olur. Ve insānın her ᶜuḍvuna o ᶜuḍva lāyıḳ birer mizāc verip aᶜḍādan baᶜḍısını ziyāde ḥārr ve baᶜḍısını ziyāde bārid ve baᶜḍısını ziyāde yābis ve baᶜḍısını ziyāde raṭb eyledi.

Ammā bedende olanların eḥarrı yaᶜnī ziyāde ḥarāretlisi rūḥ ve ḳalbdir. Rūḥ ḳalbde ḥādis̱ olur, ḳalb rūḥun menşeᵓi ve ḥāṣıl olacak maḥallidir. Bunlardan sonra ziyāde ḥarāretli olan demdir, zīrā demin her ne ḳadar menşeᵓi kebid ise de lākin demin ḳalbe ittiṣāli ḥasebiyle ḥarāret-i kebidden zāide ḳalbden ḥarāret istifāde eder. Ve demden sonra ziyāde ḥarāretli aᶜḍā kebiddir, zīrā kebid ḥükmde dem-i cāmid gibidir. Baᶜdehu eḥarr olan aᶜḍā laḥmdır ve laḥmın ḥarāreti kebidden azdır, vechi budur ki laḥma līf-i ᶜaṣab-ı bārid muḫāliṭ olup cüzᵓ-i bārid karışmak ile laḥmın ḥarāretine noḳṣān terettüb eder. Bundan sonra eḥarr olan aᶜḍā ᶜaḍaldir, laḥm-ı müfredden ᶜaḍalin ḥarāreti azdır ᶜaḍale ᶜaṣab ve ribāṭ muḫāliṭ olup karıştığına bināen. Baᶜdehu eḥarr olan aᶜḍā ṭıḥāldir, zīrā ṭıḥāl sevdā mefraġıdır, sevdā demin ᶜakeri ve dürdüdür, dürdde arḍiyyet kes̱īr olmakla ḥarāreti ᶜaḍalden nāḳıṣ olur. Baᶜdehu eḥarr olan aᶜḍā külādır yaᶜnī böbrektir; böbrekte dem ṭıḥāl deminden ḳalīldir, onun için böbreğin ḥarāreti dahi ḳalīldir. Baᶜdehu eḥarr olan aᶜḍā ᶜurūḳ-ı ḍavārib yaᶜnī şerāyīn tesmiye olunan nabḍ damarlarının ṭabaḳātıdır. Ẕikr olunan damarların cevheri ve ᶜunṣuru ᶜaṣabī olmakla bi-ṭabᶜihi bāriddir, lākin mecrā-yı dem ü rūḥ olmakla dem ve rūḥtan mükteseb olan ḥarāreti külānın ḥarāretinden eḳall ve mā-yeᵓtīden eks̱erdir. Baᶜdehu eḥarr-ı aᶜḍā ṭabaḳāt-ı ᶜurūḳ-ı sevākindir yaᶜnī evride damarlarıdır, o damarlar dahi ᶜaṣabiyyeti ḥasebiyle her ne ḳadar bāridler ise yalnız demden olan ḥarāret-i müktesebesi mertebe-i meẕkūrededir. Baᶜdehu eḥarr olan aᶜḍā cild yaᶜnī beşere taᶜbīr olunan deridir. Baᶜdehu keffte olan cildin ḥarāret-i muᶜtedilesidir, bu ḥarārette iᶜtidālden ḫurūc yoktur.

Ammā bedende olan aʿḍānın ebredi ve ziyāde sovukları balġamdır. Baʿdehu şaʿr yaʿnī tüydür. Baʿdehu ʿaẓm yaʿnī kemiktir. Baʿdehu ġuḍrūf-tur baʿdehu ribāṭ baʿdehu veter baʿdehu ġışā baʿdehu ʿaṣab baʿdehu nuḫāʿ baʿdehu dimāġ baʿdehu şaḥm yaʿnī iç yağı baʿdehu semīn yaʿnī laḥmda olan yağ baʿdehu cilddir.

Ammā bedende olan aʿḍānın erṭabı yaʿnī ziyāde yaş olanları balġamdır baʿdehu dem baʿdehu semīn baʿdehu şaḥm baʿdehu dimāġ baʿdehu nuḫāʿ baʿdehu laḥm-ı s̱edy yaʿnī hatunlarda olan memelerin laḥmı ki ona laḥm-ı ġudedī derler dahi üns̱eyeynde olan laḥm-ı ġudedīdir baʿdehu riye baʿdehu kebid baʿdehu külyeler baʿdehu ʿaḍal baʿdehu cild erṭabdır.

Bu tertīb-i meẕkūrun mürettibi ṭıbb ile meʾnūs olan imāmu'l-eṭıbbā Cālīnūs'tur, lākin sana bilmek vācibdir ki nefs-i riye ġarīziyyet [6a] ve cibilliyyetinde şedīdetü'r-ruṭūbet değildir, ona bināen her bir ʿuḍvun mizāc-ı ġarīzīsi ġıdāsı mizācına müşābihtir ve mizāc-ı ʿārıḍīsi o ʿuḍvda bāḳī faḍlaların mizācına müşābihtir. Pes riyenin ġıdāsı demin esḫanı ve o demin eks̱eri ṣafrā ile muḫāliṭ olup ve süḫūnet ve ṣafrāya yübūset lāzım olmakla riyenin cevher ve ġarīziyyesi şedīdü'r-ruṭūbet değildir diye ḥükm olunur. Riyenin bu ḥükm-i ġarīziyyesin bize taʿlīm eyleyen yine Cālīnūs'tur, lākin riyede ruṭūbetten faḍl-ı kes̱īr müctemīʿ olur, zīrā riyeye bedenden çok buḫārāt teṣāʿud eder ve dimāġda dahi nezelāt-ı kes̱īre münḥadire olup ruṭū-bāt-ı kes̱īre-i faḍliyye riyede müctemiʿa olur.

Ḥaḳīḳatü'l-ḥāl budur ki kebidin riyeden ruṭūbeti bi-ḥasebi'l-ġarīziyye eks̱erdir lākin faḍla-i müctemiʿa ile riyenin ibtilāli eşeddir ve bu ibtilāl-i ʿārıḍī mütemādī olursa cevher-i riyeyi terṭīb edip raṭb-ı ġarīzī gibi olur. Ve riye ile kebidin erṭabiyyetleri gibidir balġam ile demin erṭabiyyeti. Balġam eks̱er-i ḥālde meṣābbını bell ṭarīḳi ile terṭīb eder, ammā dem-i ʿuḍvī cevherinde takarrür ṭarīḳi ile terṭīb eder aḫlāṭtan balġam-ı ṭabīʿī ki o balġam erkān-ı erbaʿadan māya teşbīh ve balġam-ı ṭabīʿī-i māī diye ẕikr olunup muṣṭalaḥ-ı eṭıbbā olan balġam-ı māī-i ġayr-i ṭabīʿīnin mübāyini ve muġāyiri olur. O balġam-ı ṭabīʿī nefsinde ruṭūbeti demden eks̱er ve ezyeddir, zīrā balġam-ı ṭabīʿī dem-i ḫām ve ficcdir, ġıdānın deme olan istiḥālelerinden baʿḍı istiḥāleyi istīfā etmiştir, lākin istiḥāle-i külliyye ḥāṣıl olmamıştır. İstiḥāle-i külliyye ile demden zāil olan ruṭūbātın baʿḍısı

balġamda mevcūddur, o sebebden ruṭūbeti ezyeddir, *hākeẕā ḳarrere'ş-Şā-rihu'l-ʿAllāme.*

Ammā bedende olan aʿḍānın ziyāde yābisi ve kuru olanları şaʿr yaʿnī tüydür, zīrā şaʿr buḫār-ı duḫānīden ḥādis̱tir. Buḫār-ı duḫānīden iḫtilāṭ-ı buḫār taḥallül edip duḫāniyyet-i ṣırfe münʿaḳide olmakla şaʿr ḥādis̱ olur. Şaʿrdan sonra yābis kemiktir, zīrā kemik aṣleb-i aʿḍādır ve aṣleb eybestir lākin kemik şaʿrdan erṭabdır, zīrā kemik demden mütekevvindir, şaʿr duḫāndan mütekevvindir. Ve kemiğin vaḍʿı vaḍʿ-ı neşşāftır yaʿnī laḥmın içinde olan ruṭūbāt-ı ġarīziyyeyi neşf edip raṭb olur, ammā şaʿrın vaḍʿı buna muġāyirdir, zīrā şaʿr ḫāric-i bedende olup müstersil ve ġayr-i neşşāf olup ruṭūbet-i ġarīziyyeyi kemik gibi neşf eylemez. Kemik raṭb olup ve şaʿrın ruṭūbeti olmadığına bināen ḥayvāndan kemik ile taġaddī eder çok bulunur, ammā şaʿr ile taġaddī eder görülmemiştir. Eger nādiren taġaddī eder mevcūd ise o şaʿr ile taġaddī eyleyen ḥayvānın cümlesindendir baʿḍı kimselerin ẓannı üzere ḫuffāş tesmiye olunan ṭāir yaʿnī yarasa kuşu, zīrā o kuş şaʿrı maḍġla ḥaḍm eder baʿdehu isāġa eder yaʿnī boğazından aşağı getirip sühūlet ile yutar. Ve ʿaẓm ile şaʿrdan ḳadr-i mütesāvī baʿde'l-aḫẕ başka başka ḳarʿa ve inbīklere taḳṭīr olunsa ʿaẓmın s̱üflü ḳalīl ve mā ve dühnü kes̱īr bulunur, ammā şaʿr ḫilāfı bunun üzere olur. Ve bu edille-i erbaʿa-i meẕkūre ile şaʿrın eybes olduğu ve ʿaẓmın şaʿrdan erṭab olduğu s̱ābit oldu.

Ve ʿaẓmdan sonra yābis ġuḍrūftur baʿdehu ribāṭ baʿdehu veter baʿdehu ġışā baʿdehu şerāyīn baʿdehu evride baʿdehu ʿaṣabu'l-ḥareke baʿdehu ḳalb baʿdehu ʿaṣabu'l-ḥisstir. ʿAṣabu'l-ḥareke ʿuḍv-ı muʿtedilden ebred ve eybestir. ʿAṣabu'l-ḥiss ʿuḍv-ı muʿtedilden ebreddir lākin yübūsette iʿtidālden çok ḫāric değildir belki iʿtidāle ḳurbiyyeti tamaʿ ve recā olunur. Ve ʿaṣabu'l-ḥissin keẕālik bürūdeti dahi muʿtedilden çok baʿīd değildir. Ve eybes-i aʿḍānın āḫiri cilddir ʿAllāhu taʿālā ʿalemu.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱ü Fī-Emziceti'l-Esnāni ve'l-Ecnāsi

ʿAle'l-icmāl insān yaşı iʿtibārı ile dört ṣınftır, her ṣınfında birer mizāca istiḥāle eder:

Ṣınf-ı evvel: Sinn-i nümüvvdür. Bu sinne sinn-i ḥadās̱et dahi derler, otuz yaşına ḳarīb olunca ḳadar bu sinn mütemādī olur.

Ṣınf-ı s̱ānī: Sinn-i vuḳūftur. Bu sinn-i vuḳūfa sinn-i şebāb dahi derler. Bu sinnin imtidādı sinn-i nümüvvün nihāyetinden otuz beş veyāẖūd kırk yaşına varınca ḳadardır.

Sinn-i s̱ālis̱: Sinn-i inḥıṭāṭın evāilidir. Bu sinnde egerçi beden-i insān inḥıṭāṭa bedᵓ eder lākin inḥıṭāṭı ḳalīl olmakla ḳuvveti bāḳīdir, inḥıṭāṭı farḳ olunmaz. Bu sinne sinn-i kühūlet dahi derler. Bunun imtidādı sinn-i vuḳūfun nihāyetinden altmış yaşına varınca ḳadardır.

Ṣınf-ı rābiᶜ: Sinn-i inḥıṭāṭın evāhiridir. Bunda inḥıṭāṭ ẓāhir ve āşikār olur ve ḳuvvetin ḍaᶜfı ẓāhir olur. Buna sinn-i şüyūẖ derler, altmış yaşından āẖir-i ᶜömre gelince ḳadar mütemādī olur.

Lākin ṣınf-ı evvel yaᶜnī sinn-i ḥadās̱et ḳısmet-i s̱āniye ile beş ḳısma taḳsīm olunur:

Ḳısm-ı evvel: Sinn-i ṭufūliyyettir. Bu sinnde mevlūdun aᶜḍāsı ḥarekāt ve nühūḍa müstaᶜidd değildir yaᶜnī bi-ẕātihi ḳāim olamaz.

Ḳısm-ı s̱ānī: Sinn-i ṣıbādır. Bu sinnde mevlūd nühūḍa müstaᶜidd olur lākin istiᶜdādı ḳavī ve şedīd olmaz. Ve bu sinnde mevlūdun dişleri sāḳıṭ ve kāmilen s̱ābit olmaz.

Ḳısm-ı s̱ālis̱: Sinn-i teraᶜruᶜdur. Bu sinn baᶜde'ş-şiddeti ve nebāti'l-esnān sinn-i rühūḳa varınca ḳadar mütemādī olur.

Ḳısm-ı rābiᶜ: Sinn-i ġulāmiyyet ve sinn-i rühūḳtur; on iki yaşından mevlūdun vechi tebaḳḳul edince ḳadar yaᶜnī baḳl gibi yüzünde tüy ẓuhūr edince mütemādī olur.

Ḳısm-ı ẖāmis: Yüzünde tüy ẓuhūrundan sinn-i nemānın āẖirine yaᶜnī otuz yaşına ḳarīb olunca ḳadar mütemādī olup ona sinn-i fetā derler.

Fī Beyānı Emziceti'l-Esnāni: Ṣıbyānın mizācı ḥarārette muᶜtedil gibidir, rutūbette iᶜtidāl üzere zāiddir. Lākin bu ṣıbyāndan murād mā-teḳaddemde ẕikr olunan sinn-i ṣıbā erbābı değildir belki aḳsām-ı ẖamseye şāmil olan sinn-i ḥadās̱et aṣḥābıdır. Lākin eṭıbbā-i aḳdemīn sinn-i şebāb ile şebābın mā-dūnu maᶜnāsına olan ṣabīyi farḳ edip baᶜḍılar derler ki ṣabīnin ḥarāreti eşedd ve nemāsı ezyeddir ve şehvet ve haḍmdan olan efᶜāl-i ṭabīᶜiyyesi eks̱er ve edvemdir ve ṣıbyānda olan menīden müstefāde ḥarāret-i ġarīziyye ecmaᶜ ve aḥdes̱tir yaᶜnī ṭūl-i zamānla dağılmayıp ve perīşān olmamıştır, ḳarībü'l-ᶜahd olmakla müctemiᶜan mevcūddur.

Ve müteḳaddimīnden baᶜḍı āḫer reᵓy ederler ki ḥarāret-i ġarīziyye şübbānda kes̱ret ile aḳvādır, zīrā şübbānın demi eks̱er ve emtendir, dem şübbānda eks̱er olduğundan ruᶜāfları eks̱er ve eşeddir, burunları tīz tīz kanar ve kanları çok çok seyelān edip akar ve mizācları ṣafrāya ziyāde māildir. Ve ṣıbyānın mizācı balġama emyeldir. Ve şübbānın ḥarekātı ṣıbyāndan aḳvādır ve ḥareket delīl-i ḥarārettir. Kez̠ālik şübbān istimrā ve ḥaḍmda aḳvādır ve ḥaḍm dahi ḥarārete delīldir. Ve ṣıbyānın ḥarāreti şübbānın ḥarāretinden eks̱er olduğuna z̠āhib olanların ṣıbyānda şehvet ezyed olmasıyla istidlālleri ṣaḥīḥ değildir belki şehvetin ziyāde olması bürūdet ḥasebiyledir ḥattā eks̱er-i emrde şehvet-i kelbiyye bürūdet ḥasebiyle ḥādis̱e olur. Ve yine ṣıbyānda ḥarāret eks̱er idiğine z̠āhib olanların ṣıbyānda ḥaḍm eks̱er ve aḳvādır dedikleri bāṭıldır belki şübbānın ḥaḍmı eks̱erdir, zīrā şübbānda tehevvuᶜ ve ḳayᵓ ve tohme ḳalīl olur ve bu ḳıllet ḳuvvet-i ḥaḍma delālet eder; ṣıbyān seyyiᵓü'l-ḥaḍm olmakla tohme ve ḳayᵓ ve tehevvuᶜları çok olur.

Ve ṣıbyānın eks̱er-i emrāḍı raṭb-ı bāriddir ve ḥummayātı balġamiyyedir ve ḳayᵓ ile eks̱eriyyā balġam ḳaz̠f ederler. Kez̠ālik ṣıbyānda olan kes̱ret-i nemā ile ḥarāretleri eks̱er olduğuna istidlāl dahi ṣaḥīḥ değildir, zīrā onlarda olan kes̱ret-i nemā kes̱ret-i ruṭūbetlerindendir. Bu mez̠kūrlar eṭıbbā-i aḳdemīnden ferīḳaynın iḥticāclarıdır.

Ammā Cālīnūs iki ferīḳı dahi maᶜan redd edip z̠āhib olur ki ṣıbyān ve şübbānın ḥarāretleri fi'l-aṣl mütesāviyedir lākin ṣıbyānın ḥarāretleri kemmiyyet ve miḳdārı eks̱er ve ḥiddet ve keyfiyyeti eḳalldir, ammā şübbānın ḥarāretleri kemmiyyet ve miḳdārı eḳall ve ḥiddet ve keyfiyyeti eks̱erdir. Ve kemmiyyetin ziyādesi keyfiyyetin noḳṣānını ve keyfiyyetin ziyādesi kemmiyyetin noḳṣānını tekmīl edip ṣıbyān ve şübbān ḥarārette müsāviye olurlar.

Cālīnūs ṣıbyānda ḥarāretin kemmiyyeti eks̱er ve keyfiyyeti eḳall ve şübbānda ᶜale'l-ᶜaks olduğunu beyān edip der ki miḳdārları berāber olan ḥarāret-i vāḥide veyāḫūd keyf ü kemmde berāber olan cism-i laṭīf ü ḥārrın bir kerre su gibi raṭb olan cevher-i kes̱īre sereyān edip fāş olduğu tevehhüm olunsa ve bir kerre dahi ḥacer gibi yābis cevher-i ḳalīle sereyān edip fāş olduğu tevehhüm olunsa biz ḥārr-ı māī kemmiyyetini eks̱er ve keyfiyyetini elyen buluruz ve ḥārr-ı ḥacerī kemmiyyetini eḳall ve keyfiyyetini eḥadd ve

eşedd buluruz ve buna ḳıyāsen ṣıbyānda ḥarāretin [6b] keyfiyyeti eḳall ve kemmiyyeti ekṡer ve şübbānda ᶜaks üzere olmak s̱ābit olur.

Ṣıbyān cevher-i māī mes̱ābesindedir; şübbān cevher-i ḥacerī mes̱ābesindedir, zīrā ṣıbyān kes̱īrü'l-harāre menīden mütevellidlerdir, henüz o ḥarāreti muṭfī ve söndürücü bir nesne ᶜārıḍ olmamıştır, zīrā ṣabī tezeyyüdde mümᶜin ve nümüvvde mütederricdir yaᶜnī sāᶜaten fe-sāᶜat aḳṭār-ı s̱elās̱esi artmak ve ziyāde olmak üzeredir, henüz nemādan vākıf değildir, terācuᶜ ve inḥıṭāṭı bi-ṭarīḳi'l-evlādır.

Ve bu mez̠kūrlardan s̱ābit oldu ki sinn-i ṣıbāda ḥarāret ü ruṭūbet-i ġarīziyyeler ᶜalā-ḥālihi bāḳıyedir ve şübbānlara ḥarāretin eks̱eriyyeti mutaṣavver değildir, zīrā ḥarāret-i ġarīziyye ifāḍa-i nefs katında ifāḍa olunur, bir bedene iki nefs iki ifāḍa olunmaz ki ḥattā ḥarāret-i ġarīziyye dahi iki defᶜa ifāḍa olunup ziyāde ola ve enḳaṣıyyeti dahi mutaṣavver değildir onun için ki ḥarāreti söndürücü şübbāna bir nesne ᶜārıḍ olmamıştır. Ve kemmiyyet ve keyfiyyette eḳall olan ruṭūbet ile şübbānın ḥarāret-i ġarīziyyesi bi-tamāmihā sinn-i inḥıṭāṭa varınca ḳadar müstaḥfaẓdır ve şübbānın ruṭūbet-i ġarīziyyesinin noḳṣānı ḥarāret-i ġarīziyyeyi istıḥfāẓ ḥaḳḳında ẓāhir olmaz belki o noḳṣānda şübbān nemādan vuḳūf edip bir ḳarār üzere olurlar.

Bunun tavḍīḥi budur ki ruṭūbet evvel-i emrde ḥarāret-i ġarīziyyeyi ḥıfẓa ve nümüvv ü neşve maᶜan kāfiye ve vāfiyedir ve bi'l-āḫere bir ḥāle varır ki ruṭūbet o ḥālde iki emrin ne mecmūᶜuna ve ne birine kifāyet eder, o ḥālde ḥarāret noḳṣāna ve beden z̠übūle müterāciᶜ olurlar. Pes bu iki ṭarafların aḥvāli maᶜlūm olmakla mā-beynlerinde mütevassıṭ olanların aḥvāli iki ṭarafın aḥvālinin vasaṭı olup sinn-i şebābda ruṭūbet eḥad-ı emreyne vefā edip āḫere vefā etmemek lāzım geldi, lākin ruṭūbetin vefā eylediği eḥad-ı emreyn nemā olmak cāiz değildir, zīrā mevcūdu ḥıfẓdan ᶜāciz olan maᶜdūmu īcāddan bi-ṭarīḳi'l-evlā ᶜāciz olur. İmdi ruṭūbet ḥıfẓ-ı ḥarārete vefā edip nemāya vefā etmemek müteᶜayyin oldu.

Ammā ferīḳ-ı s̱ānīnin ṣıbyānda nümüvvün ziyāde olduğu kes̱ret-i ruṭūbetten nāşīdir dedikleri ḳavl-i bāṭıldır, zīrā ruṭūbet mādde-i nümüvvdür, bi-nefsihā münfaᶜil olup maḫlūḳ olmaz belki ḳuvve-i fāᶜilenin o mādde-i nümüvvde fiᶜli katında münfaᶜile olur. Bu maḳāmda ḳuvve-i fāᶜile ᶜale'l-

iḫtilāf beyne'l-eṭıbbā ve'l-hukemā bi-izni ḫālıḳıhā yā ṭabīᶜattır yā nefstir ve bunların bilā-reyb ālete muḥtācdır ve āletleri ḥarāret-i ġarīziyyedir.

Ve yine ferīḳ-ı meẕkūrun ṣıbyānda olan şehvetin ḳuvvet ve kes̱reti mizācları ebred olduğu ḥasebiyledir dedikleri ḳavl-i bāṭıldır onun için ki bürūdetten ḥādis̱ olan şehvet fāside olmakla ondan istimrā ve iġtidā olmaz. Ṣıbyānda ise eks̱er-i evḳātta istimrā ve iġtidā aḥsen-i vücūh üzere olur. Eger istimrāları kāmil ve tāmm olmasa onlarda mā-yeteḥallelden ziyāde bedel ḥāṣıl olmazdı lākin ṣıbyāna ḥırṣ ve şerehlerine bināen ve matᶜūmlarında sūᵓ-i tedbīrlerine ve eşyā-ı rediyye vü raṭbeyi tenāvüllerine ve ᶜaḳībü't-tenāvül ḥarekāt-ı fāsidelerine bināen sūᵓ-i istimrā ᶜārıḍ olup onlarda müctemiᶜa olan fuḍūl evfer ve ezyed olur ve tenḳıyeye iḥtiyācları ziyāde olur. Ṣıbyānın riyeleri sāir aᶜḍālarından ziyāde müctemiᶜu'l-fuḍūl olmakla nefeslerinin tevātür ve sürᶜati ziyāde olur lākin ḳuvvetleri tāmm olmamakla nefesleri ᶜaẓīm olmaz.

Bundan sonra bu meẕkūr mizāc ṣıbyān ve şübbānda olan aḳvāldir ki Cālīnūs'un beyānına tekeffül eylediği vech üzere taᶜbīr eyledik. Bundan sonra sana bilmek vācibdir ki sinn-i vuḳūf tamāmından sonra ḥarāret-i ġarīziyye intiḳāṣa yaᶜnī az olmaya bedᵓ eder o sebebden ki mādde-i ḥarāret olan ruṭūbeti havā-i muḥīṭ inşāf edip ve ḥarāret-i ġarīziyye inşāf-ı havāya dāḫilden muᶜāvenet eder ve ḍarūriyyet-i maᶜīşet ü ḥayāt olan ḥarekāt-ı bedeniyye ve ḥarekāt-ı nefsāniyyeler dahi onları teᶜāḍud ve tenāṣur ederler ve dāimā onlara muḳāvemetten ṭabīᶜat ᶜācize olur onun için ki bi'l-cümle ḳuvā-yı cismāniyye mütenāhīdir, ṭūl-i ezmine ile mütenāḳıṣa olup maḥv olur.

ᶜİlm-i ṭabīᶜīde īrād olunan ḥucec ve berāḥīn bu meẕkūru tebyīn eder. O edilleden ḳaṭᶜ-ı naẓar edip farḍ olunsa ki ḳuvve-i ġādiye sinn-i şebāb gibi bedene bedel mā-yeteḥalleli bir ḳarār üzere īrād eder, yine beden fenā bulmaktan necāt bulmaz, īrād her ne ḳadar bir ḳarār üzere olursa. Lākin taḥallül ondan ezyed olur, mes̱elā sinn-i inḥıṭāṭta olana taḥallül sinn-i vuḳūfta olan taḥallülden ezyed olmakla sinn-i vuḳūfta taḥallüle mütesāvī olan bedel sinn-i inḥıṭāṭta nāḳıṣ olmakla ḳuvvet-i mütenāḳıḍa olarak müntehī olur fe-keyfe ki ke-mā fi'l-vāḳiᶜ īrād noḳṣān olup taḥallül ziyāde ola. O ḥāle göre vācibdir ki mādde-i ruṭūbet fenā bulmakla ḥarāret-i ġarīziyye

münṭafiye ola ḫuṣūṣan ki o vaḳtte ʿadem-i haḍm sebebiyle ḥādiṡ olan ruṭū-bet-i ġarībe-i bālle ḥarāret-i ġarīziyyeyi ḍaʿīf eyleyip iṭfāsına bu iki vech ile muʿīn ola:

Vech-i evvel: Ḥādiṡ olan ruṭūbet ġarībe-i ḥarāret-i ġarīziyyeyi ġamr ve ḫanıḳ yaʿnī iḥāṭa edip boğmak ile söndürüp ifnā etmektir, zīrā ḥādiṡ olan ruṭūbet ġarībe-i balġamiyye-i bāride olmakla ḥarāret-i ġarīze-i maġlūbeyi ifnā eyleyeceği ẓāhirdir mizāc-ı evvel ḥasebiyle.

Her bir şaḫṣ için teʾcīl olunan mevt-i ṭabīʿī bu basṭ olunan inġımār ve iḫtināḳ ile ḥādiṡ olan fenā ve helāktır ki ona ecel-i müsemmā dahi derler. Bu ecel-i müsemmā her şaḫṣa ʿinde nefḫi'r-rūḥ ifāḍa olunan ruṭūbet ve ḥarāret-i ġarīziyyeler ḥasebiyle muḫtelif olur. Ve bu ācāl ācāl-i ṭabīʿiyye olur.

Bu maḳāmda bir nevʿ ācāl dahi vardır ki ona ācāl-i iḫtirāmī derler. Bu ācāl-i iḫtirāmiyye ācāl-i ṭabīʿiyyenin ġayrı ve āḫeridir yaʿnī sıfāt-ı ʿaraḍiy-yede ve sıfāt-ı ẕātiyyede muḫālifidir. Ḳānūn'un ʿibāretinde vāḳiʿ olan lafẓ-ı "ġayr" ve "āḫer"i ʿAllāme bu vechle farḳ edip teʾsīse ḥaml eder. Ve ācāl gerek ṭabīʿiyye ve gerek iḫtirāmiyye bi'l-cümle Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ın taḳdīriyle-dir, her şaḫṣın ecelini ve müddet-i beḳāsını ezelde ḳaḍā edip ve lā-yezālde o maḳḍiyyātı taḳdīr eyledi.

İşbu faṣl-ı ṡāliṡin ḥāṣılı budur ki ṣıbyān ve şübbānın ebdānı iʿtidāl üzere ḥārredir ve kühūl ve meşāyıḫın ebdānı bāridedir, lākin ṣıbyānın ebdānı ruṭūbette zāid ve iʿtidālden ḫāricdir ki nemā ḥasebiyle ve ruṭūbetleri ziyāde olduğuna tecribe delālet eder; ʿiẓām ve aʿḍāsı mülāyemetini tetebbuʿ ve tefaḫḫusla tecribe ḥāṣıl olur. Keẕālik ḳıyāsla dahi erṭabiyyetleri ṡābit olur, o ḳıyās ṣıbyānın ʿahd-i meneviyyet ve rūḥ-ı buḫārīleri[26] zamānına ḳurbiy-yetleridir. Ammā kühūl ve meşāyıḫ bāridler iken eybeslerdir ṣalābet-i ʿiẓāmları ve ḳaşefiyyet-i cülūdları tecribesi ile ve meneviyyet ve demeviyyet ve rūḥ-ı buḫārī zamānlarına buʿd-ı vaḳtleri ḳıyāsıyla eybes oldukları müteʿayyin ve müṡbettir.

Ve bundan sonra maʿlūmdur ki ṣıbyānla şübbānda nāriyyet mütesāviye ve havāiyyet ve māiyyet ṣıbyānda ve arḍiyyet ṣıbyān ve şübbānda kühūl ve meşāyıḫta ezyed ve ekṡerdir. Ve meşāyıḫta arḍiyyet kühūlden ezyeddir.

26 "Rūḥ-ı buḫārī"den murād nefs-i nāṭıḳa ifāḍasından muḳaddem ifāḍa olan nefs-i nebātīdir ki onunla nuṭfe büyüyüp ʿalaḳa ve muḍġa olurlar. [Kitāba yazılmalıdır.]

Ve şübbānın mizācı ṣıbyānın mizācından muᶜtedildir lākin şābb ṣıbyāna ḳıyāsla yābistir. Ve şeyḫ kehle ḳıyāsla ḥārrü'l-mizācdır. Ve şeyḫin şābb ve kehle ḳıyāsa aᶜḍā-i aṣliyyesi ziyāde yābistir. Ve ruṭūbet-i ġarībe-i bāllesi iᶜtibārıyla şeyḫ kehl ve şābbdan erṭabdır. Bu maḥallden bi-ḥasebi'l-esnān olan mebāḥis̱-i mizāc tamām oldu.

Ammā bi-ḥasebi iḫtilāfi'l-ecnās mizācın iḫtilāfı: Mizāc-ı inās̱ ebred-dir ve bürūdetinden nāşī ḫilḳati ẕekerden aḳṣar ve erṭabdır ve bürūdet-i mizāclarından nāşī fuḍūlleri kes̱īrdir ve ḳıllet-i riyāḍetlerine bināen cevā-hir-i luḥūmları saḫīf ve gevşektir. Ve her ne ḳadar terkībi cihetinden laḥm-ı recül dahi saḫīf ise recülün cihet-i terkībden seḫāfeti onun içindir ki ricālin luḥūmunda kes̱āfet olmakla vürūd eden ᶜurūḳ ve elyāf kemā hüve'l-lāyıḳ iltiṣāḳ eylemez, ᶜurūḳ ve elyāf inās̱ın luḥūmu ile imtizācı gibi mümtezic olmayıp terkībi saḫīf olup elyāf ve ᶜurūḳta olan dem ve rūḥtan kemā-yenbaġī iktisāb-ı ḥarāret edemeyip bürūdeti min-ciheti't-terkīb eşedd olur.

Ve bilād-ı şimāliyye ahālīleri bilād-ı cenūbiyye erbābından ziyāde merṭūbdur. Kez̠ālik ṣınāᶜāt-i māiyye ahālīsi erṭab olur ve bunlara muḫālif olanlar eybes olur. Ve bu emzicelerin ᶜalāmātı inşāallāhu taᶜālā ᶜalāmāt-ı külliyye ve ᶜalāmāt-ı cüzᵓiyye ẕikr olundukta beyān olunur.

et-Taᶜlīmü'r-Rābiᶜu Fīhi Faṣlāni

el-Faṣlu'l-Evvelü Fī-Māhiyyeti'l-Ḫılṭi ve Aḳsāmihi

Ḫılt o cism-i raṭb-ı seyyāldir ki ġıdā evvelā ona istiḥāle eyleye yaᶜnī tenāvül olunan nesnenin ṣūret-i nevᶜiyyesi evvelā o cism-i raṭb-ı [7a] sey-yālin ṣūret-i nevᶜiyyesine mütebeddil ola. Bu tebeddül kebidde ḥaḍm-ı s̱ānīden sonra olur ve o zamān ona ḫılṭ ıṭlāḳ olunur. Mütenāvel olan ġıdā miᶜdede iken ḥaḍm-ı evvel katında her ne ḳadar istiḥāle var ise lākin ṣūret-i nevᶜiyye-i ġıdāiyyet mütebeddile olmamakla ona ḫılṭ tesmiye olunmaz. Ve ḫılṭ iki ḳısma münḳasımdır:

Ḳısm-ı evvel [ḫılṭ-ı] maḥmūddur. O ḫılṭ-ı maḥmūdun şānındandır ki hangi ᶜuḍv onunla iġtidā eylese o ᶜuḍvdan vaḥdehu cüzᵓ ola dem gibi yāḫūd maᶜa-ġayrihi cüzᵓ ola ṣafrā ve balġam ve sevdā gibi. Bu mez̠kūrlar vaḥdehu muġtedādan cüzᵓ olmazlar, dem karışıp muḫteliṭ olurlar ise o zamān cüzᵓ

olurlar. Ve ġıdā mücerred muġtedā olan ʿuḍvdan cüzʾ olmakla maḥmūd olmaz tā ki muġtedāya müşābih olmak üzere cüzʾ olmadıkça, zīrā baraṣı olan kimsenin ġıdāsı cüzʾ olmakla ġıdā-i maḥmūde olmaz, ʿuḍvun heyʾet-i aṣliyyesine müteşābih olmadığı için.

Ve ḫılṭın cüzʾ-i müteşābih olması dahi iki vech üzere olur yā vaḥdehu cüzʾ-i müteşābih olur dem gibi yāḫūd maʿa-ġayrihi cüzʾ-i müteşābih olur aḫlāṭ-ı s̱elās̱e-i bāḳıye gibi. Ve ʿale'l-cümle ḫılṭ-ı maḥmūd mā-yeteḥallel bedeline sādd olur. Ve ḫılṭın iki ḳısmından:

Ḳısm-ı s̱ānī ḫılṭ-ı redīdir. Cüzʾ-i müteşābih olmak o ḫılṭın şānından değildir lākin nādiren ḫılṭ-ı redī ḫılṭ-ı maḥmūda istiḥāle eder, ḳable'l-istiḥāle o ḫılṭın şānından olur ki ṭabīʿat onu defʿ ve nefḍ eyleye.

Ve bedende olan ruṭūbātı iki ḳısma taḳsīm edip deriz ki ruṭūbāt-ı beden iki ḳısmdır:

Ḳısm-ı evvel ruṭūbet-i ūlādır. Ve o ruṭūbet-i ūlā aḫlāṭ-ı erbaʿadır ki ḳarīben ẕikr ederiz inşāallāhu taʿālā.

Ḳısm-ı s̱ānī ruṭūbet-i s̱āniyedir. O dahi yā fuḍūldür, inşāallāhu taʿālā fuḍūl dahi ḳarīben ẕikr olunur yāḫūd ġayr-i fuḍūldür. Ġayr-i fuḍūl olan o ruṭūbettir ki ruṭūbet-i ūlā ḥāletinden istiḥāle edip aʿḍāya nüfūẕ eyleye lākin aʿḍā-i müfrededen fiʿl-i tāmm ile cüzˣ-i ʿuḍv olmaya. Bu taʿrīf eylediğimiz ruṭūbet-i s̱āniye dört ṣınftır:

Ṣınf-ı evvel aʿḍā-i aṣliyyeye mücāvir ve aʿḍā-i aṣliyyeyi sāḳī ʿurūḳ-ı ṣıġārın eṭrāfı tecāvīfinde maḥṣūre ve muḥtebese olan ruṭūbettir.

Ṣınf-ı s̱ānī ṭall yaʿnī çisinti gibi aʿḍā-i aṣliyyede münbes̱se ve müteferriḳa olup aʿḍā-i ġıdāya muḥtāc olsa o ruṭūbet ġıdāya istiḥāle eyleye ve ḥareket-i ʿanīfe mis̱lli nesneler ile kuruyup müceffefe olan aʿḍāyı ıslatıp mübtelle eylemeğe müstaʿidd olan ruṭūbettir.

Ṣınf-ı s̱ālis̱ inʿiḳāda ḳarīb bir ruṭūbettir, henüz ʿaḳd olup ḳıvām-ı tāmmla ʿuḍviyyete istiḥāle eylememiştir lākin min-ciheti'l-mizāc cevher-i aʿḍāya istiḥāle eylemiştir.

Ṣınf-ı rābiʿ o ruṭūbettir ki aʿḍā-i aṣliyyenin eczālarını birbirlerine yapıştırıp ilṣāḳ eyler. Bu ruṭūbet ibtidā-i neşvden beri mevcūddur, fıḳdānından eczā-i beden dağılıp müteferriḳ ve mütefettit olur. Bu ruṭūbetin mebdeʾi menīdir ve menīnin mebdeʾi aḫlāṭtır.

Ve yine biz deriz ki ruṭūbāt-ı ḫılṭiyye-i maḥmūde vü faḍliyye dört cinstir: Cins-i evvel demdir, dem aḫlāṭın efḍalidir; cins-i s̱ānī balġam, cins-i s̱ālis̱ ṣafrā, cins-i rābiᶜ sevdādır.

Demin ṭabᶜı ḥārr ve raṭbdır. Dem iki ṣınftır, bir ṣınfı ṭabīᶜī ve bir ṣınfı ġayr-i ṭabīᶜīdir. Ṭabīᶜīnin levni aḥmer olur, rāyiḥa-i kerīhesi olmaz, ṭaᶜmı cidden ḥulvdür. Demin ġayr-i ṭabīᶜīsi iki ḳısmdır: Ḳısm-ı evveli kendiye aḫlāṭ-ı sāireden ḫılṭ-ı fāsid karışmaksızın isāʾet-i mizāc ḥasebiyle mā-yenbaġīden ziyāde ḥārr veyāḫūd bārid olmakla ġayr-i ṭabīᶜī olan demdir. Dem-i ġayr-i ṭabīᶜīnin ḳısm-ı s̱ānīsi ḫılṭ-ı redī karışmakla ġayr-i ṭabīᶜī olan demdir. Bu ḳısm-ı s̱ānī dahi iki ṣınftır. Bir ṣınfı demin ḫalīṭi olan fāsid ruṭūbet ᶜan-aṣl demin muḫāliṭi olmayıp sonradan karışanıdır. Ve ṣınf-ı āḫeri demin baᶜḍı eczāsı taᶜaffün etmekle cüzʾ-i müteᶜannefin laṭīfi mirre-i ṣafrā ve kes̱īfi mirre-i sevdāya istiḥāle eyledikten sonra ikisi yāḫūd birisi maḥallinde ḫalīṭen bāḳī kalmakla ġayr-i ṭabīᶜī olan demdir. Ḫılṭ-ı redī muḫālaṭası ile olan dem-i ġayr-i ṭabīᶜīnin aṣnāfı muḫāliṭinin aṣnāfı iᶜtibārı iledir ve muḫāliṭin aṣnāfı aṣnāf-ı balġam ve aṣnāf-ı sevdā ve aṣnāf-ı ṣafrā ve māiyyettir. Dem-i ġayr-i ṭabīᶜī baᶜḍan ᶜaker yaᶜnī dürd gibi olur ve baᶜḍan raḳīḳ ve saḫīfü'l-ḳıvām ve baᶜḍan ziyāde kara ve baᶜḍan beyāḍ olur; kez̠ālik ṭaᶜmı ve rāyiḥası müteġayyir olur, bir kerre mürr yaᶜnī acı ve bir kerre tuzlu ve ḥumūḍata māil olur.

Aḫlāṭın cins-i s̱ānīsi balġamdır. Balġam dahi dem gibi iki ḳısmdır, biri ṭabīᶜī ve biri ġayr-i ṭabīᶜīdir:

Balġam-ı ṭabīᶜī bir ruṭūbettir ki bir vaḳtte dem olmaya ṣāliḥ olur, zīrā balġam nuḍcu tāmm olmamış bir nevᶜ demdir. Deme istiḥāleye ṣāliḥ olan balġam balġam-ı ḥulvden bir nevᶜdir, şedīdü'l-berd değildir belki bedene ḳıyās ile berdi ḳalīldir; dem ve ṣafrāya ḳıyās ile bāriddir.

Ve balġam-ı ḥulv baᶜḍı kerre ġayr-i ṭabīᶜī olur. Ġayr-i ṭabīᶜī olan balġam-ı ḥulv o balġamdır ki tefih olur yaᶜnī onun ṭaᶜmı olmaz. İnşāallāhu taᶜālā ḳarīben z̠ikr ederiz ki balġam-ı ġayr-i ṭabīᶜīde ḥalāvet balġama dem-i ṭabīᶜīnin iḫtilāṭından ḥādis̱ olur. Ve ġayr-i ṭabīᶜī balġamda çok kerre ḥalāvet nevāzilde ve nefs̱te yaᶜnī ṣadrdan çıkan balġamda iḥsās olunur.

Cālīnūs zuᶜm eyledi ki mirre-i ṣafrāya merāre ve mirre-i ṣafrāya ṭıḥāl mefraġ olup ḳadr-i ḥācetten zāid olanlar o mefraġda ḥıfẓ olunurlar. O

ḳıyās üzere balġam-ı ḥulv-i ṭabīʿī için dahi bir mefraġ olmak lāzım iken mefraġı olmadığının sırr ve ḥikmeti budur ki bu balġam-ı ḥulv-i ṭabīʿī deme müşābehete ḳarībdir, aʿḍānın küllīsi o balġama muḥtācdır, ona bināen onu ṭabīʿat-ı külliyye dem mecrāsına icrā edip demin mefraġı olmadığı gibi ʿuḍv-ı maḫṣūṣu balġam-ı ḥulv-i ṭabīʿīye mefraġ eylemedi.

Biz Cālīnūs'un kelāmını tebyīn ve tavḍīḥ edip deriz ki aʿḍānın balġam-ı ḥulv-i ṭabīʿīye iḥtiyācı iki vech ile s̱ābit olur: Vech-i evvel min-ciheti'ḍ-ḍarūredir. Ve vech-i s̱ānī min-ciheti'l-menāfiʿdir.

Ammā min-ciheti'ḍ-ḍarūre aʿḍānın balġam-ı ḥulv-i ṭabīʿīye iḥtiyācı iki şeyʾ için olur, eḥadühümā li-sebebin mine'l-esbāb aʿḍāya ġıdānın mededi miʿde ve kebidden vāṣıl olmayıp bilā-ġıdā kalsa aʿḍānın ḳuvāları ḥarāret-i ġarīziyye ile balġam-ı ḥulv ü ṭabīʿīye iḳbāl ve teveccüh edip ḥaḍm ve inḍāc ve deme iḥāle edip aʿḍā onunla taġaddī eder. Balġam-ı mez̠kūrun mefraġı olmak lāzım gelse aʿḍādan baʿīd olmakla bu iḥāle mümkin olmayıp aʿḍā bilā-ġıdā mutaḍarrır olurlar idi. İşbu balġam-ı ḥārr-ı ṭabīʿīyi ḥarāret-i ġarīziyye inḍāc eylediği gibi ḥarāret-i ġarībe dahi taʿfīn etmekle ifsād eder. Mirre-i ṣafrā ve mirre-i sevdā balġam-ı ḥulv-i ṭabīʿīye min-vechin muḫālif ve min-vechin muvāfıḳtır. Ḥarāret-i ġarībe onları ifsād eder lākin ḥarāret-i ġarīziyye ıṣlāḥ ve inḍāc etmekle dem mecrāsına icrā edemez. Mirreteyn-i mez̠kūreteynin bilā-mefraġ olup aʿḍāya intişārında maḍarrat muḳarrerdir, menfaʿat mutaṣavver değildir, ona bināen balġam-ı mez̠kūra mefraġ kılınmayıp mirreteynden her birine mefraġ taʿyīn olundu.

Aʿḍānın balġam-ı ḥulve ḍarūret-i iḥtiyācının ikinci vechi dimāġ mis̱lli aʿḍā-i balġamiyyeyi dem bi-infirādihi taġdiye edemeyip aʿḍā-i mez̠kūreyi taġdiyeye demin ṣalāḥiyyeti balġamdan ḳısṭ-ı maʿlūm karışmakla olup ḍarūret-i iḥtiyāc ḥāṣıl olmasındandır. Ammā bu vech-i s̱ānī mirre-i ṣafrā ve mirre-i sevdāda dahi mevcūddur, onun için ki ṣafrāvī ve sevdāvī olan aʿḍāları dem bi-infirādihi taġdiye etmeyip demin taġdiyeye ṣalāḥiyyeti sevdā ve ṣafrādan ḳısṭ-ı maʿlūm karışmakla olur. Pes bu ḍarūret-i iḥtiyācın vech-i s̱ānīsi ḍarūret-i iḥtiyācı is̱bāt eder lākin mirreteynin mefraġı olup balġam-ı ṭabīʿīye mefraġ olmamaya vech-i fārıḳ olmaz.

Aʿḍānın balġam-ı ḥulve min-ciheti'l-menfaʿat iḥtiyācı mefāṣıl mis̱lli kes̱īrü'l-ḥareketi ve'l-iḥtikāk olup miʿraḍ-ı cefāfta ve ṣaded-i inşifāfta olan

ᶜuḍvları bell ve terṭīb eylediği içindir. Vech-i meẕkūr tuḫūm-ı ḍarūrette bir menfaᶜattir ki ḍarūret ḥudūdunda ve sınırında olur.

Ammā balġam-ı ġayr-i ṭabīᶜīnin baᶜḍısı faḍlī olup ḳıvāmı ḥissen muḫtelif olur, ona balġam-ı muḫāṭī derler yāḫūd ḥissen ḳıvāmı müstevī ve ḥaḳīḳaten muḫtelif olur, ona balġam-ı ḫām derler. Ve ġayr-i ṭabīᶜī balġamın baᶜḍısı cidden raḳīḳ olur, ona balġam-ı māī derler ve baᶜḍısı cidden ġalīẓ olup ebyaḍ olur, ona balġam-ı caṣṣī derler. Bu balġam-ı caṣṣī cümle balġamlardan ziyāde ġalīẓdir, menāfiẕ ve mefāṣılda iḥtibāsına bināen laṭīfi taḥallül eylemiştir.

Ve balġam-ı ġayr-i ṭabīᶜīnin [7b] aṣnāfından bir ṣınfı māliḥ olur, balġamların ziyāde ḥarāretlisi ve eceffi ve eybesidir. Ve ḥādis̱ olan mülūḥatın sebebi ṭaᶜmı olmayıp yāḫūd ṭaᶜmı ḳalīl olan ruṭūbet-i māiyye ṭaᶜm[ı] mürr ve acı ve mizācı yābis ve kuru olan eczā-i arḍiyye-i muḥteriḳaya be-iᶜtidāl muḫteliṭ olmaktır. İᶜtidālden ziyāde iḫtilāṭ ederse merāret iḥdās̱ eder. Emlāḥ bu vech üzere tevellüd eder ve bu ṭarīḳ ile miyāh temlīḥ olunur.

Ve baᶜḍan milḥ remād ve ḳıly ve nūre ve bunun ems̱āli nesnelerden maṣnūᶜ olur. Ṭarīḳ-i ṣanᶜatı bu minvāl üzere olur: Bu meẕkūrlar yaᶜnī remād ve ḳıly ve nūre su ile ṭabḫ olunup miṣfāt ile taṣfiye olunduktan sonra taṣfiye olunan su āteşte münᶜaḳid olunca ḳadar kaynatılır yāḫūd bilā-ṭabḫ o mā-ı muṣaffā terk olunur, kendi kendine münᶜaḳid olunca ḳadar. Balġamda dahi melāḥat bu vech ile ḥāṣıl olur yaᶜnī bilā-ṭaᶜm veyāḫūd ḳalīlü'ṭ-ṭaᶜm olan balġam-ı raḳīḳ-i māī yābisetü'ṭ-ṭabᶜ olan mirre-i mürre yaᶜnī ṭaᶜmı acı olan mirre-i ṣafrāya be-iᶜtidāl muḫāliṭ olup karışmakla mülūḥat ve süḫūnet ḥādis̱ olur. Ve bu balġam-ı māliḥ ṣafrāvī olur, mirre-i ṣafrā karıştığı ḥasebiyle.

Ammā ḥakīm-i fāḍıl Cālīnūs der ki bu balġama mülūḥat ᶜufūnetten yāḫūd balġama karışıp iḫtilāṭ eden māiyyetten ᶜārıḍ olur. Biz deriz ki Cālīnūs'un īrād eylediği iki vechten vech-i evvel ṣaḥīḥ ve müveccehtir, zīrā ᶜufūnet balġamda iḥtirāḳ ve remādiyyet iḥdās̱ edip māiyyet dahi iḫtilāṭ etmekle mülūḥat ḥādis̱ ve ᶜārıḍ olur. Vech-i evvel bizim evvelen beyān eylediğimiz vech-i temelluḥa ᶜāid ve rāciᶜ olur.

Ammā Cālīnūs'un īrād eylediği vech-i s̱ānī müvecceh ve müsellem değildir, balġama mücerred māiyyet iḫtilāṭ etmekle mülūḥat ᶜārıḍ olmaz mādām ki taᶜaffün edip remādiyyet ve iḥtirāḳ ḥādis̱ olmaya. Benzer ki Cālīnūs'un ان هذ البلغم يملح لعفونته او لمائيته خالطته diye īrād eylediği

terkībde vāḳiᶜ olan "ev"-i ḳāsıme aṣlında "vāv"-ı ṣıla idi yaᶜnī "او لمائيته" "ولمائيته" idi, "elif" ḳalem-i nāsiḫten ziyāde kılındı. Bu tevcīhimize göre Cālīnūs'un temelluḥ-ı balġama īrād eylediği vech vech-i vāḥid ve mā-beyyennāya rāciᶜ ve ᶜāid olup ṣaḥīḥ ve sālim olur.

Balġamın bir ḳısmı dahi balġam-ı ḥāmiḍdir yaᶜnī ekşidir. Balġam-ı ḥulv iki ḳısm olup bir ḳısmında ḥalāvet li-emrin fī-ẕātihi ve bir ḳısmında emr-i ġarīb iḫtilāṭıyla olduğu gibi keẕālik balġam-ı ḥāmiḍ dahi iki ṣınftır: Ṣınf-ı vāḥidin ḥumūḍatı şeyᵓ-i ġarīb yaᶜnī sevdā-i ḥāmiḍin muḫālaṭası ile ᶜārıḍ olur. İnşāallāhu taᶜālā sevdā-i ḥāmiḍi ḳarīben ẕikr ederiz.

Ve ṣınf-ı āḫerin ḥumūḍatı ẕikr olunan balġam-ı ḥulve yāḫūd ṭarīḳ-i ḥalāvette olan balġama ᶜuṣārāt-ı ḥulv-i sāireye ḥādis̱ olan evvelā ġaleyān baᶜdehu taḥammuḍ gibi ḥāletlerin ᶜurūḍu ile olur.

Aṣnāf-ı belāġımın bir ṣınfı dahi balġam-ı ᶜafıṣtır, lisānı buruşturur. Ve balġam-ı ᶜafıṣın ḥāli balġam-ı ḥāmiḍin ḥāli gibidir yaᶜnī gāhīce balġama ᶜufūṣat şeyᵓ-i ġarībin yaᶜnī sevdā-yı ᶜafıṣın muḫālaṭası ile olur. Ve eks̱eriyyā balġam nefsinde teberrüd-i şedīd ile müteberrid olmakla māiyyeti cümūd edip yübsü sebebiyle ḳalīlen arḍiyyete istiḥāle etmekle ᶜufūṣat ᶜārıḍ olur. Bu balġamda olan ḥarāret-i ḍaᶜīfe ṭabḫ ve iġlā edemez ki ḥattā balġam-ı meẕkūrda ḥumūḍat iḥdās̱ eyleye ve ḥarāreti ḳaviyye değildir ki ḥattā inḍāc eyleye. Lā-cerem ḥālet-i meẕkūre ᶜufūṣatı iḥdās̱ eder.

Ġayr-i ṭabīᶜī balġamın bir ṣınfı dahi balġam-ı zücācīdir, s̱eḫīn ve ġalīẓdir, s̱iḳal ve lüzūcette zücāc-ı ẕāib yaᶜnī erimiş sırçaya benzer. Bu zücācīnin baᶜḍısı ḥāmiḍ ve baᶜḍısı mesīḫ olup tadı olmaz ve benzer ki balġamdan bu ḳısm yaᶜnī ġalīẓ-i mesīḫ min-ḥays̱ü'l-māhiyye balġam-ı ḫām ile mütteḥid olur yāḫūd māhiyyette muġāyir olup mesīḫ ve ġalīẓ olan balġam-ı ḫāma istiḥāle eder. Bu nevᶜ balġam o balġamdır ki evvel-i emrde balġam-ı māī vü bārid olup taᶜaffün eylemedi ve şeyᵓ-i āḫer dahi muḫālaṭa eylemedi lākin bir maḥallden maḫnūḳan ve maḥṣūran kalıp taġalluẓ ve teberrüdde tezeyyüd eyledi.

İlā-hünā mā-teḳaddemden ẓāhir oldu ki min-ciheti'ṭ-ṭaᶜm balġamın aṣnāfı dörttür: māliḥ ve ḥāmiḍ ve ᶜafıṣ ve mesīḫtir. Ve min-ciheti'l-ḳıvām dahi dörttür: māī, zücācī, muḫāṭī, caṣṣī. Ammā balġam-ı ḫāmī muḫāṭīden bir ṣınftır, ona muġāyir ve müstaḳill bir ḳısm-ı āḫer değildir ki ḳısm-ı ḫāmis ola.

Aẖlāṭın cins-i s̱ālis̱i ṣafrādır. Ṣafrā dahi iki ḳısmdır, bir ḳısmı ṭabīʿī ve bir ḳısmı faḍl-ı ġayr-i ṭabīʿīdir. Ve ṣafrā-i ṭabīʿī demin rıġvesi üzerine gelen köpüğüdür; levni aḥmer-i nāṣıʿdır yaʿnī zaʿferān tārının rengindedir, ẖafīf yaʿnī yeğni ve ḥādd yaʿnī ḥarāreti ziyāde ve keskindir; her ne ḳadar ḥarāreti ziyāde ve keskin olursa o miḳdār ḥumreti ve kırmızılığı ziyāde olur.

Ṣafrā kebidde tevellüd eyledikten sonra iki ḳısma münḳasım olup bir ḳısmı dem ile maʿan aʿḍāya giderler ve ḳısm-ı āẖeri demden ayrılıp ve taṣaffī edip mefrağı olan merāreye gider.

Ammā ḳısm-ı evvel yaʿnī dem ile aʿḍāya münteşir olup demin maʿiyyetinde olan yā li-ḍarūretin demin maʿiyyetinde olur yāẖūd li-menfaʿatin olur. Li-ecli'ḍ-ḍarūret demin maʿiyyetinde olan ṣafrādan ʿuḍv-ı muġtedā müsteḥaḳ olduğu miḳdār deme muẖāliṭ olup riye mis̱lli aʿḍā-i ṣafrāviyyeyi dem ile maʿan taġdiye ederler. Li-ecli'l-menfaʿat demin maʿiyyetinde olan demi telṭīf edip mesālikten tenfīẕ ve tesyīl eder.

Ammā ḳısm-ı s̱ānī yaʿnī merāreye taṣaffī eden bi-ḥasebi'ḍ-ḍarūret ve bi-ḥasebi'l-menfaʿat taṣaffī eder: Bi-ḥasebi'ḍ-ḍarūret taṣaffī eden bedenin küllīsi ḥasebiyle olur, bedeni faḍldan taẖlīṣ edip eẕāsından kurtarır yāẖūd bedende ʿuḍv-ı vāḥid ḥasebiyle olur, merāreyi taġdiye eder.

Ve bi-ḥasebi'l-menfaʿat olan dahi iki türlü menfaʿat ile olur: Menfaʿat-i ūlā merāreden emʿāya yaʿnī bağarsıklara munṣabb olup dökülmek ile emʿāyı s̱üflden ve balġam-ı lezicden ġasl edip yıkar. Ve menfaʿat-i s̱āniyesi emʿāyı ve maḳʿadda olan ʿaḍaleyi leẕʿ edip ḥācet-i berāzı ona ḥiss ettirir ve ākiledir tā ki teberrüz için yaʿnī ḥācetini ḳaḍā için nühūḍ ve ḳıyām eyleye. Ve baʿḍan olur ki mecrā-yı münḥadirde yaʿnī bağarsıklar ile merāre beyninde olan mecrālarda südde olmakla ḳūlınc ʿārıḍ olur.

Ammā ṣafrā-i ġayr-i ṭabīʿī, bu ṣafrā dahi iki ḳısmdır: Bir ḳısmı ṣafrā-yı ṭabīʿīye şeyʾ-i ġarīb karışıp ṣafrāyı ṭabīʿatından iẖrāc eder ve bir ḳısmı dahi ṣafrānın māddesi redī olmakla tevellüdünde rediyyen tevellüd edip ġayr-i ṭabīʿī olur.

Ḳısm-ı evvel yaʿnī muẖālaṭa ḥasebiyle ġayr-i ṭabīʿī olandan balġam muẖālaṭasıyla ġayr-i ṭabīʿī olan ṣafrā ġāyet meşhūrdur. Sevdā muẖālaṭasıyla olan ġayr-i ṭabīʿī ṣafrānın şöhreti eḳall ve azdır. Ammā şöhreti ziyāde olan ḳısm-ı evvel yā mirre-i ṣafrādır yāẖūd mirre-i muẖẖiyyedir. Bunun beyānı

budur ki ṣafrāya muḫāliṭ olan balġam baᶜḍı kerre raḳīḳ olup mirre-i ṣafrā ḥādis̱ olur ve baᶜḍı kerre ġalīẓ olup mirre-i muḫḫiyye ḥādis̱ olur yaᶜnī yumurta sarısına müşābih ṣafrā ḥādis̱ olur. Ve şöhreti eḳall olup ḳısm-ı s̱ānī olan ġayr-i ṭabīᶜī ṣafrānın ḥudūs̱u iki vech üzere olur:

Vech-i evvel: O ṣafrā nefsinde muḥteriḳa olup remādiyyet ḥādis̱ olduktan sonra ṣafrānın laṭīfi remādiyyetten mümtāz olmayıp remādiyyet laṭīfte muḥtebes olmakla ḥādis̱ olur. Bu nevᶜ ṣafrā şerrlidir ve bu nevᶜe ṣafrā-yı muḥteriḳa tesmiye olunur.

Ve vech-i s̱ānī: Sevdā ḫāricden ṣafrā üzere vārid olup muḫālaṭa ile ḥādis̱ olur. Bu nevᶜ ṣafrā eslem olur ve levni aḥmer olur lākin ṣafrā-i ṭabīᶜī gibi aḥmer-i nāṣıᶜ olup zaᶜferān teli renginde olmaz, müşrıḳ ve berrāḳ olmaz belki beyne'l-işrāḳı ve'n-nuṣūᶜ kümūdete māil olup deme müşābih olur ve ḳıvāmda demden raḳīḳ olur. Ve baᶜḍan olur ki bu ẕikr olunan levnin muġāyiri bi-ḥasebi'l-esbāb levn-i āḫer olur, mes̱elā muḫāliṭi olan sevdā ḥurāḳī yāḫūd kes̱īrü'l-eczā olursa esved olur. Eger muḫāliṭi sevdā-i ṭabīᶜī olursa edken olur.

Keẕālik ḥīn-i tekevvünde rediyye olan ṣafrā dahi birkaç nevᶜdir: Bir nevᶜinin eks̱eriyyā maḥall-i tekevvünü kebid olur ve bir nevᶜinin miᶜde olur. Kebidde tekevvün eden ṣınf-ı vāḥiddir. Bu ṣınf o dem-i laṭīftir ki dem-i ṭabīᶜī muḥteriḳ oldukta laṭīfi kes̱īfinden ayrılıp kes̱īfi sevdā olup ve laṭīfinden ġayr-i ṭabīᶜī ṣafrā envāᶜından bu nevᶜ ḥāṣıl olur.

Ve miᶜdede tekevvün eden ṣafrā-i ġayr-i ṭabīᶜī iki ḳısmdır: Bir ḳısmı kürrās̱ī ve bir ḳısmı zencārīdir. Benzer ve müşābih olur ki ṣafrā-i ġayr-i ṭabīᶜī envāᶜından kürrās̱ī ṣafrā-i muḫḫīnin iḥtirāḳından ḥāṣıl ola, zīrā iḥtirāḳ-ı ṣafrā sevād iḥdās̱ edip sevādın ṣufrete iḫtilāfından beyne's-sevādi ve'ṣ-ṣufret olan [8a] levn-i kürrās̱ī ḥādis̱ olur. Keẕālik benzer ve müşābih olur ki zencārī kürrās̱īden mütevellid ola. Onun için ki kürrās̱īye iḥtirāḳ-ı şedīd ᶜārıḍ olmakla ruṭūbātı bi'l-külliyye ifnā olup cefāf-ı tāmm ᶜārıḍ olduğundan levni beyāḍa māil olup beyāḍın levn-i kürrās̱a iḫtilāṭından levn-i zencārī ḥādis̱ olur. İḥtirāḳ-ı şedīd ile ebyaḍiyyet ḥudūs̱unun beyānı budur ki bir cism-i raṭbe ḥarāret müstevlī oldukta evvelā o cism-i raṭbda sevād iḥdās̱ eder baᶜdehu o müstevlī olan ḥarāret o cism-i raṭbın ruṭūbetini ifnā eylese levn-i sevādı o cism-i raṭbdan selḫ ve selb edip giderir. İfnā-i ruṭūbetten o ḥarāret ifrāṭ eylese o cismde beyāḍiyyet iḥdās̱ eder. Bu ḥāletleri

sen ḥaṭabda teʾemmül ve iʿtibār eyle ki nārın iṣābetinde evvelā tefaẖẖum edip esvedü'l-levn kömür olur baʿdehu teremmüd eder yaʿnī beyāḍ kül olur. Sebebi budur ki ḥarāret raṭba iṣābet eylese o raṭbı sevād[27] eder ve yābise iṣābet eylese o ḥarāret yābisi beyāḍ eder; ammā bürūdet ʿaks üzere olup bürūdet raṭba iṣābet eylese o raṭbı beyāḍ eder ve yābise iṣābet eylese o yābisi sevād eyler.

Ve bu vech üzere bu iki ḥükm kürrāṣī ve zencārīde bizden taẖmīn ve ḥisbān ṭarīḳiyledir yaʿnī bu vechler ḳudemādan menḳūl değildir, Şeyẖ-i Reʾīs'in muẖtereʿātından ve teferrüs eylediği nesnelerdendir.

Ṣafrā-i ġayr-i ṭabīʿīden bu nevʿ-i zencārī envāʿ-ı sāireden ziyāde süẖū-netli ve ḥiddetlidir ve redāʾeti cümleden evfer ve ezyeddir ve ziyāde ḳattāldir ḥattā denilir ki ṣafrā-i zencārī cevher-i sümūmdandır.

Aẖlāṭın ṣınf-ı rābiʿi sevdādır. Sevdā dahi iki ḳısmdır, bir ẖısmı ṭabīʿī ve bir ḳısmı faḍlī ve ġayr-i ṭabīʿīdir. Sevdā-i ṭabīʿī dem-i maḥmūdun dürdü mes̱ābesindedir ve ʿakeri ve s̱üflüdür. Sevdā-i ṭabīʿīnin ṭaʿmı ḥalāvet ve ʿufūṣat arasındadır. Sevdā-i ṭabīʿī kebidde tevellüd eyledikte tevezzuʿ edip iki ḳısma bölünür, bir ḳısmı dem ile maʿan nāfiẕ ve meẕāhib-i deme ẕāhib olurlar ve ḳısm-ı āẖeri ṭıḥāl cānibine teveccüh eder.

Dem mesālikine sālik olan sevdā yā li-ḍarūretin sālik olur yāẖūd li-menfaʿatin sālik olur. Dem ile li-ḍarūretin sālik olan ʿiẓām mis̱lli aʿḍā-i sevdāviyyeyi demin taġdiyesinde ʿuḍv-ı muġtedīnin müsteḥaḳ olduğu miḳdār sevdā deme muẖteliṭ olup maʿan taġdiye ederler. Dem mesālikine li-maṣlaḥatin ve menfaʿatin sālik olan sevdā demi kes̱āfetlendirip şedd ve taḳviye etmekle demi taḥallülden menʿ eder. Dem kendiden müstaġnī olup ṭıḥāl cānibine sālik olan sevdā ṭıḥāl cānibine yā li-ḍarūretin sālik olur veyāẖūd li-menfaʿatin sālik olur. Li-ḍarūretin ṭıḥāle nāfiẕ olan sevdā yā bedenin küllīsinin iḥtiyācı ve ḍarūreti ḥasebiyle nāfiẕ olur, tenḳıye-i beden için ṭıḥāle nāfiẕ olan sevdā gibi veyāẖūd ʿuḍv-ı vāḥidin iḥtiyācı ḥasebiyle nāfiẕ olur, ṭıḥāli taġdiye eden sevdā gibi. Ṭıḥāl cānibine li-maṣ-laḥatin sālik olan sevdānın menfaʿati ṭıḥālden fem-i miʿdeye taḥallübü vaḳtinde iki vech üzere olur:

---

27 [Ragıp Paşa'ya göre düzeltildi. Yazmada "beyāḍ" idi.]

Vech-i evvel: Fem-i miᶜdeye müteḥallib olmakla fem-i miᶜdeyi şedd ve teks̱īf ve taḳviye eder.

Vech-i s̱ānī: Fem-i miᶜdeye ḥumūḍatı ḥasebiyle dağdağa verip cūᶜ ve ḫavāya miᶜde onun dağdağası ile mütenebbih olur ve şehveti taḥrīk eyler.

Maᶜlūm ola ki merāreye müteḥallibe olan ṣafrā demin ondan istiġnā eylediği ṣafrādır; merāreden müteḥallibe olan ṣafrā merāre ondan istiġnā eylediği ṣafrādır. Kez̠ālik ṭıḥāle müteḥallibe olan sevdā demin istiġnā eylediği sevdādır; ṭıḥālden müteḥallibe olan sevdā ṭıḥālin müstaġnī olduğu sevdādır, nitekim ṣafrā-i aḫīre yaᶜnī merāreden emᶜāya munṣabbe ve müteḥallibe olan ṣafrā s̱üflü esfelden dāfiᶜ olan ḳuvveti taḥrīk ve tenbīh eyler. Kez̠ālik sevdā-i aḫīre dahi fevḳten cez̠b edici ḳuvvet-i cāz̠ibeye tenbīh ve taḥrīk eder. Fe-tebārekallāhu aḥsenü'l-ḫālıḳīne ve aḥkemü'l-ḥākimīne.

Ammā sevdā-i ġayr-i ṭabīᶜī o sevdādır ki onun tekevvünü demin s̱üfl-i rāsibi olmak üzere değildir belki ruṭūbet-i muḥteriḳanın remādiyyeti olmak üzere tekevvün ve ḥāṣıl olmuştur, zīrā arḍiyyete muḫāliṭ olan şeyᵓ-i raṭbdan arḍiyyet mütemāyiz olur iki ṭarīḳin biri ile: Eḥadühümā ṭarīḳ-i rüsūbdur, bu rüsūb ṭarīḳiyle ḥāṣıl olan sevdā ṭabīᶜīdir. Ṭarīḳ-i uḫrā iḥtirāḳ ve remādiyyet ṭarīḳidir, laṭīfi taḥallül eder, kes̱īfi bāḳī kalır; böyle olan dem ve aḫlāṭ mis̱lli sevdā ġayr-i ṭabīᶜīdir, ona sevdā-i faḍliyye ve mirre-i sevdā tesmiye olunur. Rüsūb ṭarīḳi ile tekevvün eden sevdā ancak demden olur, aḫlāṭ-ı sāireden rüsūb ile sevdā tekevvün eylemez, zīrā balġam lüzūceti yaᶜnī yapışkanlığı ḥasebiyle ondan s̱üfl gibi nesneler rüsūb eylemez. Ve ṣafrā leṭāfeti için ve ḳıllet-i arḍiyyeti için ve devām-ı ḥareket ve demden mütemāyiz olup bedende müfrizen mevcūd olan ṣafrānın ḳılleti için o ṣafrādan muᶜteddün bih ve miḳdār-ı muᶜteber nesne rüsūb eylemez belki ṣafrā demden ifrāz olunup müfāraḳat eylese ᶜale'l-fevr yā taᶜaffün eder yāḫūd bedenden mündefiᶜa olur, ḫārice çıkar. Eger taᶜaffün ederse taṣᶜīd olunup laṭīfi taḥallül edip kes̱īfi sevdā-i iḥtirāḳıyye olduğu ḥālde bāḳıye kalıp sevdā-i rüsūbiyye olmaz.

Ammā sevdā-i faḍliyye-i ġayr-i ṭabīᶜiyyeden baᶜḍısı ṣafrānın remādı yaᶜnī külü ve ḥurāḳası olur; bu sevdā mürrdür yaᶜnī acıdır, zīrā fi'l-aṣl ṣafrā iken mürr idi, iḥtirāḳla acılığı dahi ziyāde olur. Bu sevdā-i remādiyye ile

muḳaddemā ẕikr olunan sevdā-i ḥurāḳıyyenin farḳı ve mā-bihi'l-imtiyāzı budur ki sevdā-i ḥurāḳıyyeden bu remādiyyet cüzʾ-i vāḥid olur. Bi'l-cümle ruṭūbet-i uḫrā ile bu remādiyyetin mecmūʿuna sevdā-i iḥtirāḳıyye derler. Ammā bu sevdā sevdā-i basīṭ olup remādiyyet-i mücerredeye sevdā-i remādiyye ıṭlāḳ olunur.

Sevdā-i faḍliyyeden baʿḍısı dahi balġamın remādı ve ḥurāḳasıdır. Eger muḥteriḳ olan balġam cidden laṭīf ve māī olursa o balġamın remādiyyeti mülūḥata tekevvün eder. Eger o balġam cidden laṭīf olmaz ise yā ḥumūḍata veyāḫūd ʿuṣūfata tekevvün eder, ḥarāretin şiddet ve ḍaʿfı ḥasebiyle.

Sevdā-i faḍliyyeden baʿḍı āḫer dahi demin remādı ve ḥurāḳasıdır; bu sevdā ḥalāvet-i yesīreye māil sevdā-i māliḥtir.

Sevdā-i faḍliyyeden baʿḍı āḫer dahi sevdā-i ṭabīʿiyyenin remādıdır. Eger sevdā-i ṭabīʿī raḳīḳa ve ḥurāḳası şedīdü'l-ḥumūḍat ise ḥīn-i istifrāġda vech-i arḍda ḫall gibi ġaleyān eder, kokusu ekşi olur ḥattā sinek gibi ḥaşerāt-ı arḍ ondan teneffür ederler. Eger o sevdā sevdā-i ġalīẓadan muḥteriḳ olduysa o sevdā-i faḍliyyenin ṭaʿmı merāret ve ʿufūṣattan birer şeyʾ ile maḫlūṭa ḥumūḍattır.

İẕā ʿarefte hāẕā maʿlūm ola ki sevdā-i rediyyenin aṣnāfı üçtür:

Birisi ṣafrādır, ṣafrā muḥteriḳ oldukta sevdā-i rediyye olur.

Ve ikincisi ṣafrā-i muḥteriḳadan sonra ẕikr olunanlardır yaʿnī sevdā-i raḳīḳ ve sevdā-i ġalīẓin iḥtirāḳlarından ḥādis̱ olan sevdā-i faḍliyyelerdir, onlar sevdā-i rediyye olurlar. Ammā sevdā-i balġamiyyenin ḍararı ebṭāʾ yaʿnī geç ḍarar eder ve redāʾeti azdır. Bu aḫlāṭ-ı erbaʿa muḥteriḳler oldukta ḥādis̱ olan ḍararları ve redāʾetleri tertīb üzere olur yaʿnī şiddet ve ḍaʿfları biri birinden farḳlı olur. Sevdā-i ṭabīʿiyyeden muḥteriḳ olan faḍliyye redāʾete eşeddir, ammā ṣafrāviyye olan sevdā ġāilede eşedd ve fesādda esraʿ olup lākin ʿilācı aḳbel olur yaʿnī tīz ḍarar eder ve yine tīz ʿilācı dahi ḳabūl eder. Ammā iki āḫer ḳısmlar yaʿnī raḳīḳ ve ġalīẓ sevdā-i ṭabīʿīlerin iḥtirāḳından olan sevdā-i faḍliyyelerin aḥmaḍ olanları erdeʾ olur lākin ibtidāsında tedārük ve muʿālece olunsa ʿilācı ziyāde ḳabūl eder.[28]

---

28 Dem balġam ḥükmünde olduğuna bināen dem iḥrāḳından ḥādis̱ sevdāyı ẕikr etmeyip balġamı sevdāvī ẕikri ile iktifā eyledi diye Şāriḥ ʿAllāme ṣāḥib-i *Ḳānūn* ṭarafından iʿtiẕār eyledi.

Ve amma'ṡ-ṡāliṡ yaᶜnī sevdā-i ġalīẓin faḍlı ve remādı olan sevdā arḍ üzere ġaleyānda ve aᶜḍāya taᶜalluḳ ve teşebbüṡte ḳıllet üzeredir lākin zamān-ı intihāsı mütemādī ve ebṭaᵓ olup geç nuḍc eder belki helāke ḳadar zamān-ı intihāsı teṭāvül edip uzar, ḳabūl-i devāda ve taḥallülde ziyāde ᶜāṣī olur. Ve bi'l-cümle bu faṣlda ẕikr olunan aḫlāṭ-ı erbaᶜanın ṭabīᶜiyye ve faḍliyye aṣnāfları idi.

Cālīnūs der ki baᶜḍı eṭıbbā ẕāhib oldular ki ḫılṭ-ı ṭabīᶜī ancak demdir; balġam ve ṣafrā ve sevdā fuḍūldür, muḥtācun ileyh olan ruṭūbet-i ḍarūriyyeden değildir. Ve buna sālik olanlar iṣābet eylemediler onun için ki insānın bi'l-cümle aᶜḍāsını yalnız dem taġdiye edip aḫlāṭ-ı sāirenin medḫali olmasa aᶜḍānın cümlesi müteşābih olup cümle aᶜḍā bi-ḥasebi'l-ḳuvve vāḥid ve ᶜiẓam ile laḥm reḫāvet ve ṣalābette berāber olur idi lākin laḥmdan ᶜiẓamın aṣleb ve dimāġın elyen olması delālet eder ki ᶜiẓamın ġıdāsı olan deme cirm-i sevdāvī ṣulb [8b] ve dimāġın ġıdāsına cevher-i balġamī-i leyyin karışıp maᶜan taġdiye ederler. Keẕālik dem aḫlāṭ-ı sāire ile muḫteliṭen ve mümtezicen maᶜan tekevvün edip faṣd ile iḫrāc olunup ḳaṣᶜa içinde taḳarrür ettikte o zamān aḫlāṭın eczāları demden beyne yedeyi'l-ḥiss birkaç eczāya munfaṣıl olup ayrılır. O eczādan bir cüzᵓü rıġve miṡāli demin üzerinde olur, ona ṣafrā derler ve bir cüzᵓü yumurtanın beyāḍı gibi olur, ona balġam derler ve bir cüzᵓü dahi dürd ve ṡüfl olup rüsūb eder, ona sevdā derler ve bir cüzᵓü dahi vardır ki aḫlāṭın māiyyetidir, o māiyyetin faḍlı bevlde mündefiᶜ olur. Māiyyet-i meẕkūre aḫlāṭtan değildir, zīrā māiyyet ġıdā olmayan meşrūbdan ḥādiṡ olur ancak, o māiyyete iḥtiyāc ġıdāyı terḳīḳ ve mecārī-i ḍayyiḳada aḫlāṭı tenfīẕ içindir.

Ammā aḫlāṭın kendi meᵓkūl ve meşrūbun cüzᵓ-i ġāẕīsinden tekevvün eder, zīrā ġıdāiyyetin maᶜnāsı bi'l-ḳuvve beden-i insāna müşābihtir. Ve o ġıdā ki erkāndan mürekkeb olan aᶜḍāya ġıdā olup ona müşābih ola, elbette o ġıdā mürekkeb olmak lāzımdır. Mā ise basīṭ olup cüzᵓleri olmamakla ᶜuḍv-ı mürekkebe ġıdā olmamak müteᶜayyindir.

Şāriḥ ᶜAllāme'nin taḥḳīḳi üzere bu maḳālātın feẕlekesi: Cālīnūs, dem vaḥdehu muġaddīdir, aḫlāṭ-ı sāire fuḍūldür diyenleri redd edip ve taġdiyede aḫlāṭ-ı erbaᶜa müştereklerdir diye īrād eylediği daᶜvāsını iki vech üzere beyān ve vech-i evvel muġtedī olan bedenin ᶜuḍvları bi-ḥasebi'l-ḳuvve ve

bi-ḥasebi'r-reḫāvet ve'ṣ-ṣalābet muḫtelife olmasıyla is̱bāt ve vech-i s̱ānī aḫlāṭ-ı erbaʿa bi-ḥasebi'l-cibilliyyet mümtezice olmasıyla is̱bāt.

Nāstan baʿḍıdır o kimseler ki onlar bi-ṭarīḳi'ẓ-ẓann derler ki bedenin ḳuvveti demin kes̱retine tābiʿdir ve bedenin ḍaʿfı demin ḳılletine tābiʿdir. Lākin bu maẓnūnları ẓann-ı muʿteber değildir, ẓann-ı fāsiddir belki demden muʿteber olan rüzʾ-i bedendir yaʿnī ṣalāḥ-ı beden olan bedel mā-yeteḥallel olacak miḳdārıdır, ziyādesi iḫtināḳa bāʿis̱ ve mūcib-i helāktır. Bu ḥāl ḫunāḳ mis̱lli emrāḍda müşāheddir, demin kes̱retinde faṣd ile dem iḫrāc olunmasa helāke müʾeddi olur.

Ve yine baʿḍ-ı nās zuʿm ederler ki aḫlāṭın baʿḍısının baʿḍı āḫere nisbeti vech-i lāyıḳ üzere olduktan sonra kemmiyyet-i aḫlāṭ her ne miḳdār ziyāde olup müteveffire olsa dahi yine ṣıḥḥat maḥfūẓa olup kemmiyyetin ziyādeliği ḍarar vermez. Baʿḍının bu zuʿmları dahi ṣaḥīḥ değildir. Aḫlāṭın her birinin kendi ẕātına naẓar ile kemmiyyet-i muḳaddere-i maḥfūẓası olmak lāyıḳtır, mes̱elā baʿḍı eṭıbbānın istiḫrācı üzere bedende olan dem balġamın sitte-i ems̱āli yaʿnī altı katı olmak gerektir ki ḥattā ṣıḥḥat maḥfūẓe ola. Demde bu nisbet mevcūde olarak dem ve balġamın ẕātına naẓar ile muḳadder ve maḥfūẓ olan miḳdārın eks̱eriyyeti bedene muḍırrdır, mücerred aḫlāṭın biri birine nisbet-i muḳadderesi ḥıfẓ-ı ṣıḥḥatte kifāyet eylemez.

Bu maḳāmda mebāḥis̱-i aḫlāṭtan olmak üzere aṣḥāb-ı ḫalīṭin aḫlāṭ ġıdādan ve aʿḍā aḫlāṭtan ne vechle tevellüd ve tekevvün eder diye olan ebḥās̱ı ve keẕālik baʿḍıların dem ve ṣafrā bāridler diye īrād eyledikleri ebḥās̱ı ve yine bedeni taġdiye edem demdir, aḫlāṭ-ı s̱elās̱e-i bāḳıye faḍldır diye olan ebḥās̱ları ṣınāʿat-i ṭıbbdan olmamakla bu maḳāmda ẕikrinden iʿrāḍ olunup ḥakīme iḥāle olundu.

el-Faṣlu'ṣ-S̱ānī Mine't-Taʿlīmi'r-Rābiʿi Fī-Keyfiyyeti Tevellüdi'l-Aḫlāṭı

Maʿlūm ola ki mütenāvel ve meʾkūl olan ġıdāya ḥīn-i maḍġda maḍġ sebebi ile nevʿ-i inhiḍām ḥādis̱ olur onun için ki femin saṭḥı miʿdenin saṭḥına muttaṣıldır belki bu iki saṭḥ saṭḥ-ı vāḥid gibidir. Bināen ʿaleyh saṭḥ-ı miʿdede olan ḳuvve-i hāḍımeden saṭḥ-ı femde dahi ḳuvvetün-mā bulunup memḍūġ olan ġıdā saṭḥ-ı feme mülāḳī oldukta o memḍūġu iḥāle-

tün-mā ile iḥāle ve taġyīr edip femde olan ḳuvvet-i hāḍımenin memḍūġu taġyīrine nuḍc ḥasebiyle ḥarāret-i ġarīziyye istifāde eden rīḳ yaʿnī femin ruṭūbeti iʿānet ve müẓāheret eder. Bu maʿnā sebebiyle demāmīl ve ḫurācātı inḍācda yaʿnī çıbanları oldurup yetiştirmede ḥınṭa-i memḍūġanın fiʿli mā ile ıslatılan ḥınṭa-i medḳūḳa veyāḫūd ḥınṭa-i maṭbūḫadan ziyāde ve nefʿi eks̱erdir.

Eṭıbbā dediler ki memḍūġda nuḍcdan ḳadrün-mā ḥāṣıl olduğuna delīl budur ki vaḳt-i evvelde ġıdādan ḥāṣıl olan rāyiḥa ve ṭaʿm vaḳt-i s̱ānīde mevcūd olup bulunmaz. Eger nuḍcun-mā mevcūd olmasa memḍūġdan evvel-i emrde iḥsās olunan rāyiḥa ve ṭaʿm ağzı ġasl edince ḳadar mevcūd ve bāḳī kalır[dı.] Pes ġıdāya çiynendikte nevʿün-mā haḍm geldikten sonra o ġıdā-i memḍūġa miʿdeye vuṣūlünde inḥiḍām-ı tāmm ḥāṣıl olur lākin mücerred miʿdede olan ḥarāret kifāyet eylemeyip ẕātü'l-yemīn ve ẕātü'ş-şimāl ve ḳuddām ve fevḳte vārid olan ḥarāretler inḍımāmıyla haḍm eder. Ẕātü'l-yemīnden murād kebid ve ẕātü'ş-şimālden murād ṭıḥāl ve ḳuddāmdan murād s̱erb-i şaḥmī ki ālet-i ġıdā ile ālet-i teneffüs beyninde olan ḥicāb-ı ḥāciz-i s̱elās̱enin biridir ve fevḳten murād ḳalbdir. Bu aʿḍālarda olan ḥarāretlerden birer miḳdār ḥarāret ḥarāret-i miʿdeye munḍamme olmadıkça miʿdenin ḥarāreti vaḥdehā haḍma kifāyet edemez.

Ve ẕāt-ı şimālde olan ḥarāret yaʿnī ḥarāret-i ṭıḥāl ṭıḥālin cevheri ḥasebiyle değildir, ẕātı bāriddir lākin evride ve şerāyīnden olan muḫāliṭlerinden istifāde eylediği ḥarāret ḥasebiyle ʿuḍv-ı ḥārr denilir. Keẕālik s̱erbin ḥarāreti dahi böyledir. Ve ḳalbin miʿdeye iʿāneti ḥicāb-ı ḥāciz ḥasebiyledir, zīrā ḳalb ḥicābları tesḫīn edip ḥicāb dahi miʿdeyi tesḫīn eder.

Bu ḥarāretler ile ġıdā haḍm olup çok ḥayvānda ġıdā bi-ẕātihi ve eks̱erinde meşrūbları olan mā ile keylūs olur. Ve keylūs bir cevher-i seyyāldir ki melāset ve beyāḍlıkta keşk-i s̱eḫīn yaʿnī katı olan mā-ı şaʿīre müşābihtir. Ve bu ġıdā keylūs olduktan sonra laṭīfi miʿdeden ve emʿādan kebide münceẕibe olur ve māsārīḳa tesmiye olunan ʿurūḳtan mündefiʿa olup bābu'l-kebid denmekle maʿrūf ʿırḳ-ı ʿaẓīme ṣāir ve vāṣıl olduğundan sonra kebide nāfiẕ olur. Māsārīḳa o daḳḳāḳ ve ṣallāb yaʿnī ġāyet ince ve muḥkem damarlardır ki gerek miʿde ve gerek emʿā-i sāir ile bābu'l-kebid arasında vāṣıllardır. Kaçan keylūs ṭarīḳ-i meẕkūrdan bābu'l-kebide ṣāir ola, ondan dahi kebide

nāfiẕ olur yaʿnī kebidin eczāsından ve bāb-ı kebidin fürūʿu olan şaʿr gibi müteḍāile yaʿnī küçük damarlar gibi olan menāfiẕe dāḫil olur. O damarların füvvehātı yaʿnī ağızları ḥadebe-i kebidden ṭāliʿ ve ẓāhir olan ʿırḳ-ı ʿaẓīmin yaʿnī verīd dedikleri büyük damarın uṣūlüne mütelāḳī olur.

Ḫavincī nüsḫasında "كالشعر" bedeline "كالشص" vāḳiʿ olup "şıṣṣ"ı ṣaydın şebekesi ile tefsīr eylediğini Şāriḥ ʿAllāme naḳl buyururlar. Lākin o ʿurūḳ-ı müteḍāile ġāyet ḍayyiḳu't-tecāvīf olmakla keylūsun ona nüfūẕu mümkin olmaz illā bedenin vech-i āḫer ile meşrūbdan muḥtāc olduğu miḳdārdan ziyāde olan faḍlın imtizācı ve terḳīḳi ile mümkin olur.

Bu maḳāmda ʿAllāme'nin naḳli üzere iki nüsḫa vardır. Baʿḍı nüsḫada "في تلك المضايق فينا" ve baʿḍı āḫerde "فيها" vāḳiʿ olup baʿḍı muʿāṣırīn iki nüsḫa dahi muṣaḥḥafe olup aṣl nüsḫa "هينا"dır demişler. Her bir nüsḫaya göre maʿnā ehlinin maʿlūmudur, cümlenin ḫulāṣası bizim evvelen ẕikr eylediğimizdir.

Kaçan keylūs kebidde olan ʿurūḳun līflerine nüfūẕ eyleye bi-külliyyetihā kebid o keylūsu müştemil olmakla kebidin fiʿli eşedd ve aḳvā ve esraʿ olup o ruṭūbet-i keylūsiyye munṭabıḫa olur. Bu misllı her bir keylūsun inṭıbāḫında ve kaynadığında rıġve gibi bir şey o ruṭūbet-i keylūsiyyeye ṭāfī ve ʿālī olur. Rıġve, müs̱elles̱etü'l-fā, ʿaṣīrin zebedi ve köpüğü ve maṭbūḫun üzerinde olan düsūmeti ki ona keff derler ve o ruṭūbet-i keylūsiyyede rüsūb gibi bir şey dahi mevcūd olup ruṭūbetin esfelinde olur. Ve baʿḍan bunlar ile şeyʾ-i āḫer olup iḥtirāḳa māil olur eger ṭabḫta ifrāṭ olur ise, eger aḳṣar olur ise ficc ve ḫām bir şey bulunur. O ṭāfī ve ʿālī olan rıġve ṣafrādır ve rüsūb sevdādır; bu ikisi ṭabīʿīlerdir. Ammā muḥteriḳ olan şeyin laṭīfi ṣafrā-i rediyye ve kes̱īfi sevdā-i rediyyedir; ikisi dahi ġayr-i ṭabīʿīlerdir. Ve ṭabḫın ḳuṣūru ile ḥāṣıl olan şey-i ficc balġamdır. Bu cümleden mutaṣaffī olan şey-i naḍīc demdir lākin o dem-i naḍīc mādām ki kebidde olup müfāraḳat eylemedikçe mā-yenbaġīden eraḳḳ olur onun için ki ḳarīben ẕikri mürūr eden müḍāyaḳa ve vülūc ve nüfūẕ maṣlaḥatı için muḥtācun ileyh olan faḍl-ı māiyyetten müfāraḳat etmemiştir lākin bu dem kebidden munfaṣıl olduğu gibi māiyyet-i faḍliyyeden taṣaffī edip ayrılır, meḍāyıḳtan ḫalāṣ olup kurtulduğu için. Ve demden müfāraḳat [9a] eden maiyyet iki külyeye nāzil ʿırḳtan ve damardan külyelere münḥadire ve münceẕibe olur. Ammā ḥīn-i inciẕābda māiyyet-i meẕkūre iki külyeleri

ve böbrekleri kemmen ve keyfen taġdiyeye ṣāliḥ demi maᶜan taḥmīl eder. O māiyyette olan düsūmet ve dem külyelere ġıdā olup bāḳī māiyyet külyelerden mes̱āneye ve mes̱āneden iḥlīle mündefiᶜa olur.

Ammā bu māiyyetten kebidden infiṣālinde müteṣaffī olan dem-i ḥasenü'l-ḳıvām ẕikri sābıḳ ᶜırḳ-ı ᶜaẓīme ḥadebe-i kebidden mündefiᶜ olup o ᶜırḳ-ı ᶜaẓīm ve verīdden müteşaᶜᶜibe olan evride mesālikine sülūk edip evrideden dahi cedāvil-i evrideye ve cedāvil-i evrideden dahi sevāḳī-i cedāvile ve sevāḳī-i cedāvilden revāḍıᶜ-ı sevāḳīye ve revāḍıᶜ-ı sevāḳīden ᶜurūḳ-ı līfiyye-i şaᶜriyyeye ve füvvehāt-ı şaᶜriyyeden dahi o ruṭūbet aᶜḍāya tereşşuḥ eder. Ẕālike taḳdīrü'l-ᶜAzīzi'l-ᶜAlīm.

Bu ẕikr olunan damarlar dem ve ġıdā mecrāsıdır. Evveli ḥadebe-i kebidden biten verīddir ve verīdin şuᶜbelerine evride derler ve evridenin şuᶜbelerine cedāvil derler ve cedāvilin şuᶜbelerine sevāḳī derler ve sevāḳīnin şuᶜbelerine revāḍıᶜ derler ve revāḍıᶜın şuᶜbeleri līfe-i şaᶜriyyedir ki kıl gibi ince damarlardır. Her ᶜuḍvun ġıdāsı olan ruṭūbet o līfiyye damarlarının ağzından taḳsīm olunur.

Fī Beyānı Esbābi Tevellüdi'l-Aḫlāṭi: Mā-teḳaddemde ẕikr olundu ki her nesne ki ḥādis̱ olup vücūda gelir, elbette onda dört sebeb bulunur:

Pes aḫlāṭ-ı erbaᶜadan demin sebeb-i fāᶜilīsi ḥarāret-i muᶜtediledir ve sebeb-i māddīsi aġdiye-i muᶜtedile ve eşribe-i fāḍıladır ve sebeb-i ṣūrīsi nuḍc-ı fāḍıl yaᶜnī dem ziyāde pişkin olup ḳıvāmı tāmm olmaktır ve sebeb-i tamāmīsi bedeni ġıdālandırmaktır.

Ve ṣafrā envāᶜının sebeb-i fāᶜilīsi ammā ṣafrā-i ṭabīᶜīnin sebeb-i fāᶜilīsi ḥarāret-i muᶜtediledir ve ṣafrā-i muḥteriḳanın sebeb-i fāᶜilīsi ḥarāret-i nāriyye-i müfriṭadır ḫuṣūṣan o ḥarāret kebidde ola yāḫūd ṣafrānın iḥtirāḳı kebidde ola. Ṣafrānın sebeb-i māddīsi düsūmet ve ḥalāveti olan ḥārr ve laṭīf nesneler ve ḥırrīf olan aġdiyelerdir. Ve ṣafrānın sebeb-i ṣūrīsi nuḍcun ifrāṭ cānibine mücāvezesidir. Ve ṣafrānın sebeb-i tamāmīsi ẕikri teḳaddüm eden ḍarūret ve menfaᶜat cihetlerinden olan iḥtiyācı defᶜdir.

Ve balġamın sebeb-i fāᶜilīsi ḥarāret-i muḳaṣṣıredir. Ve balġamın sebeb-i māddīsi aġdiyeden bārid-i raṭb olup lüzūcetli ve ġalīẓ olan eşyālardır. Ve balġamın sebeb-i ṣūrīsi nuḍcun ḳuṣūrudur. Ve balġamın sebeb-i tamāmīsi ẕikri teḳaddüm eden ḍarūret ve menfaᶜat cihetiyle olan iḥtiyācı defᶜdir.

Ve sevdā envāᶜının sebeb-i fāᶜilīsi ammā sevdā-i rüsūbiyyetin sebeb-i fāᶜilīsi ḥarāret-i muᶜtediledir ve sevdā-i muḥteriḳanın sebeb-i fāᶜilīsi iᶜtidāli mücāviz olan ḥarārettir. Ve sevdānın māddīsi aġdiyeden ḳalīlü'r-ruṭūbet ve şedīdü'l-ġılaẓ olan ġıdālardır ve ḫuṣūṣan o ġıdāların ḥārr olanları sebeb-i māddīnin cümlesinden ḳavīdir. Sevdānın sebeb-i ṣūrīsi s̱üfl-i müteressibdir yaᶜnī demin dibine rüsūb edip çökenleridir lākin s̱üfl-i müteressib iki vech ile tefsīr olunur: Biri s̱üfl-i müteressib demek ġalīẓ olup seyelān eylemeye maᶜnāsınadır ve biri taḥallül eylemesinde ᶜusret olup ᶜiṣyān üzere ola demektir. Ve sevdānın sebeb-i tamāmīsi min-ciheti'ḍ-ḍarūret ve'l-menfaᶜa ḥāṣıl olan iḥtiyācı defᶜdir.

<u>Fī Beyānı Esbābi Kes̱reti's-Sevdāi:</u> Sevdānın kes̱retinin esbābı kebidin ḥarāreti yāḫūd ṭıḥālin ḍaᶜfı veyāḫūd berd-i mücemmid yaᶜnī dondurucu sovuğun şiddeti veyāḫūd aḫlāṭın iḥtiḳānı yaᶜnī aḫlāṭın iḥtibāsının devāmı veyāḫūd emrāḍın kes̱reti ve zamānları dahi mütemādī olup uzamaması ile aḫlāṭın teremmüd edip kül olmasıdır. Sevdāda kes̱ret olup miᶜde ile kebid arasında vāḳiᶜ ve müteḫallil olsa demin tevellüdü ḳalīl olur, lā-cerem aḫlāṭ-ı maḥmūde dahi ḳalīle olur, zīrā aḫlāṭ-ı maḥmūde demin fiᶜlidir, fāᶜilin ḳılleti fiᶜlin ḳılletini müstelzimdir.

Ve sana bilmek vācibdir ki ḥarāret ve bürūdet aḫlāṭın tevellüdlerine sebeb-i fāᶜilīdir. Sāir esbāb-ı māddiyye vü ṣūriyye vü tamāmiyyenin vücūdu ile fiᶜli ẓāhir olur lākin ḥarāret-i muᶜtedileden dem tevellüd eder ve ḥarāret-i müfriṭadan ṣafrā tevellüd eder, cidden müfriṭa olan ḥarāretten farṭ-ı iḥtirāḳ sebebiyle sevdā tevellüd eder ve bürūdetten balġam tevellüd eder, cidden müfriṭa olan bürūdetten farṭ-ı icmād sebebiyle yine sevdā tevellüd eder.

Lākin senin için vācibdir ki ḳuvā-yı fāᶜile izāsında ve muḳābilesinde ḳuvā-yı münfaᶜileye mürāᶜāt eyleyesin. Senin için bu bābda cezm ve iᶜtiḳād müttefiḳ ve müttaḥid olmak vācib değildir, zīrā mizāc bi'ẕ-ẕāt kendiye şebīh olan aḫlāṭı tevlīd eylediği gibi gāhīce bi'l-araḍ ḍıddını dahi tevlīd eder, zīrā mizāc-ı bārid-i yābis ruṭūbet-i ġarībeyi tevlīd eder lākin tevlīdi müşākele ṭarīḳiyle değildir onun için ki yābisin raṭba müşābeheti yoktur ve tevlīd-i meẕkūr bi'l-ᶜaraḍdır. Ona bināen ki mizācı bārid ve yābis olanların haḍmı ḍaᶜīf olup nuḍc-ı tāmmı olmamakla ruṭūbet-i ġarībeyi tevlīd eder. Ruṭūbet-i ġarībesi olan insān cebān olup ezᶜar yaᶜnī tüyü az ve naḥīfü'l-be-

den ve rıḫvu'l-mefāṣıl ve melmesi bārid ve nāᶜim yaᶜnī melmesi yumuşak ve damarları dahi yumuşak olur. Bu mizāc-ı bārid-i yābis olanların ruṭūbet ve ebdān-ı mevṣūfesine meşāyıḫın ebdānı ve tevlīd eyledikleri ruṭūbet-i balġamiyyeleri müşābih olur ona bināen ki meşāyıḫın mizācı ḥaḳīḳatte bārid ve yābistir.

Ve sana bilmek vācibdir ki dem ve aḫlāṭ-ı sāireden dem mecrāsına cārī olan ruṭūbetler için ᶜurūḳta haḍm-ı s̱ālis̱ vardır ve ᶜurūḳ-ı revāḍıᶜ füvvehātından ve ağızlarından aᶜḍāya tevezzuᶜ ve taḳsīm oldukta her ᶜuḍvda o ruṭūbetten kendi naṣībine haḍm-ı rābiᶜ iṣābet eder.

Fī Beyānı'l-Fuṣūlilletī Fi'l-Huḍūmi'l-Erbaᶜati: Miᶜdede vāḳiᶜ olan haḍm-ı evvelin faḍlı emᶜā ṭarīḳinden mündefiᶜ olur yaᶜnī berāz olup maḳᶜaddan ḫārice çıkar. Ve kebidde olan haḍm-ı s̱ānīnin faḍlının eks̱eri bevlde mündefiᶜ olur ve ḳalīli ṭıḥāl ve merāre cihetlerinden mündefiᶜ olur ve bāḳī kalan iki haḍmın faḍlları yaᶜnī ᶜurūḳta olan haḍm-ı s̱ālis̱ ve aᶜḍāda olan haḍm-ı rābiᶜin faḍlları iḥsās olunmayan taḥallül ile mündefiᶜ olur, buna taḥallül-i ḫafī derler, buḫār olup menāfisten çıkar ve çıktığı görünmez. Ve yine o iki haḍm-ı aḫīrlerin faḍlı gāhca ᶜaraḳ yaᶜnī ter ve gāhca vesaḫ ile mündefiᶜ olur. Vesaḫın baᶜḍısı menāfiẕ-i maḥsūseden ḫāric olur, burundan ve kulaktan ḫāric olan vesaḫ ve muḫāṭ gibi ve baᶜḍısı bedende olup ḫafī olan menāfisten ve mesāmmāttan ḫāric olur ve baᶜḍısını ṭabᶜ ḫurācāt ile defᶜ eder, evrām-ı münfecirede yaᶜnī deşilmiş veremlerde olan defᶜler gibi ve gāhca o iki haḍm-ı aḫīrin faḍlları tüyler ve tırnaklar gibi zevāid-i bedenden nābit olan aᶜḍā-i zāideler ile defᶜ olunur.

Maᶜlūm ola ki aḫlāṭı raḳīḳ ve laṭīf olan kimselere o mis̱lli aḫlāṭı istifrāġ ve faṣd ve ishāl gibi tedbīrler ile iḫrāc ziyāde ḍaᶜf verir ve bedende olan mesāmmātın siᶜası ve genişliği ile o kimseler müteᵓeẕẕī olurlar, ona bināen ki menāfisi vāsiᶜa olan aḫlāṭ-ı laṭīfe aṣḥābından taḥallül-i mevādd ziyāde olmakla mevādda tābiᶜ ervāḥ ve ervāḥa tābiᶜ ḳuvālar ziyāde taḥallül edip ve ḫuṣūṣan mevādd-ı raḳīḳanın ᶜinde't-taḥallül istıṣḥāb eylediği ervāḥ ve ḳuvā mevādd-ı ġalīẓanın müstaṣḥıblarından ezyed olup bu iki vech ile ḳuvvete noḳṣān terettüb etmekle müteᵓeẕẕī olur.

Ve yine maᶜlūm ola ki aḫlāṭın mā-teḳaddemde beyān olunduğu üzere esbāb-ı müvellidesi olduğu gibi esbāb-ı muḥarrikesi dahi vardır. Ḥarekāt ve

sāir mūcib-i süẖūnet olan nesneler dem ve ṣafrāyı taḥrīk ederler ve baʿḍan olur ki sevdāyı dahi taḥrīk ve taḳviye eder. Deʿa ve sükūn balġamı ve ṣunūf-ı sevdādan bürūdetten ḥādis̱ olanları dahi taḥrīk ve taḳviye eder. Evhām dahi bi-nefsihā aẖlāṭı taḥrīk eder, mes̱elā kırmızı nesnelere naẓardan ḥādis̱ olan evhām ḥareket-i deme sebeb olur, bināen ʿaleyh merʿūf olan yaʿnī burnu kanamak muʿtādı olan kimseler berīḳ-ı aḥmer olan nesnelere naẓardan menʿ olunur. Ve bu meẕkūrlar bizim aẖlāṭ ḥaḳḳında olan maḳālemizdir, ammā bu maḳālātın ṣavāblarına muẖālifīnden muẖāṣame edenler ile muḳābele ve muʿāraḍa ḥukemāya ṣāir ve rāciʿdir, Allāhu taʿālā aʿlem.

et-Taʿlīmü'l-H̱āmisü Faṣlun Vāḥidün ve H̱amsü Cümelin

el-Faṣlu Fī-Māhiyyeti'l-ʿUḍvı ve Aḳsāmihi

Aʿḍā o ecsāmdır ki [9b] aẖlāṭ-ı maḥmūdenin mizāc-ı evvelinden tevellüd eder, nitekim aẖlāṭ-ı erbaʿa erkānın mizāc-ı evvelinden tekevvün ve tevellüd eylediği gibi aʿḍā iki ḳısma münḳasımdır, biri müfred ve biri mürekkebdir.

Aʿḍā-i müfrede o ʿuḍvdur ki o ʿuḍvun eczā-i maḥsūsesinden hangi cüzʾ-i maḥsūs aẖẕ olunsa o cüzʾ-i meʾẖūẕ ismde ve taʿrīfte külle müsāvī ola, laḥm ve eczā-i laḥm gibi ve ʿaẓm ve ʿaẓmın eczāsı gibi ve ʿaṣab yaʿnī sinir ve sinirlerin eczāsı gibi ve her ne ḳadar bu meẕkūrlara müşābih var ise. Pes eczālardan her biri ve eczāların mecmūʿu ism-i vāḥidde müşārikler olduğundan bu aʿḍālara aʿḍā-i müteşābihe tesmiye olundu.

Ve aʿḍā-i mürekkebe o ʿuḍvdur ki o mürekkebin eczāsından hangi cüzʾ aẖẕ olunsa ismde ve taʿrīfte külle müşārik olmaya, yed gibi ve vech gibi, zīrā vechten meʾẖūẕ olan cüzʾe vech ıṭlāḳ olunmaz ve yed dahi onun gibidir. Ve bu mürekkebe aʿḍā-i āliye dahi derler, nefsin ḥarekāt ve efʿālinin tamāmına o aʿḍā-i mürekkebe ālet olmak ḥasebiyle.

Ve aʿḍā-i müteşābihenin evveli kemiktir. Kemik ziyāde ṣulb ẖalḳ olundu, bedenin esāsı ve ḥarekātın diʿāmesi ve dayanacağı olduğu ḥasebiyle.

Kemikten sonra ʿuḍv-ı müteşābih ġuḍrūftur. Ġuḍrūf kemikten yumuşaktır ḥattā inʿiṭāfı ḳābildir, bükülür lākin kemikten mā-ʿadā aʿḍā-i sāireden ṣalābetlidir. Mevāḍiʿ-i maẖṣūṣada laḥm ile ʿaẓm arasında ġuḍrūfun ẖalḳ

olmasının ḥikmeti ve menfaᶜati beyne'ṣ-ṣalābeti ve'l-līn mütevassıṭu'l-ḥāl olan ᶜuḍv beynehümāya tavassuṭ etmekle ᶜuḍv-ı mürekkeb ü ᶜālīnin ḥāl-i ḥareketinde leyyin ṣulbden mutaḍarrır olmamaktır, zīrā ġuḍrūf laḥm gibi rıḫv değildir, ᶜaẓmın ṣalābetinden müteʾes̱s̱ir olmaz ve kemik gibi ṣulb ve katı değildir, laḥma ḥarekāt ḥāletlerinde vehn vermez. Pes kemik ile ᶜaẓm beyninde baᶜḍı maḥallerde ġuḍrūf ḫalḳ olundu tā ki ḥīn-i ḥarekette ḫuṣūṣan ḍarbe ve ḍaġṭa vaḳtlerinde kemiğin ḍararını laḥmdan defᶜ edip kemikten ne kendi mutaḍarrır ola ve ne laḥma ḍararı dokuna. Bu mis̱lli fāidesi olan ġaḍārīf omuz başlarında olanlardır, kez̠ālik göğüste olan eyegü kemiklerinden aşağı ṭarafta yemneten ve yesreten ve biri birinden munfaṣıl olan kemiklerin başlarıdır ve ḳass tesmiye olunan aḍlāᶜ-ı ṣadrın mülteḳāları taḥtında olan ḫanceredir. Ve ḫancere ḳaṣabe-i riyenin yaᶜnī cigerde olan boğurtlağın başıdır. Ve mefāṣıl başlarında olan ġuḍrūf sebebiyle mefāṣıl kemiklerinin ḥüsn-i mücāveretleri ḥasebiyle biri birini muḥākke ve raḍḍ edip ovundurmazlar her ne ḳadar ıṣṭıkākları ziyāde olursa da. Ve ecfān mis̱llide yaᶜnī gözlerin kapaklarında ve kemiksiz olup ġuḍrūfiyyeti olan ve ᶜaḍalātı müştemil olan maḥallerde vāḳiᶜ olan ġuḍrūflar ᶜaḍalāta zamān-ı ḥareketinde müstened ve dayanacak maḥall olur ve ᶜaḍalede olan veterlere diᶜāme ve ᶜimād olurlar.

Bu maḥalle gelince üç nevᶜ menfaᶜat ẕikr olundu. Ammā ġuḍrūf menāfiᶜi-nin dördüncü olan uḫrā fāidesi budur ki baᶜḍı efᶜāl iḳtiḍā eder ki onun āleti ve maṣdarı beyne'ṣ-ṣalābeti ve'l-līn muᶜtedil ve mütevassıṭ ola, mes̱elā ṣavt gibi, zīrā ṣavtın āleti ᶜaẓm gibi katı olsa ṣavt kerīh olur ve laḥm gibi yumu-şak olsa ḥurūfu taḳṭīᶜ edemez ve bi'l-cümle ṣavt-ı ḥasen ve kelām-ı müs-tebīn ü müstaḥsen ālet-i ṣavt mütevassıṭu'l-ḥāl olmak ile ḥādis̱ olur. Pes ālet-i ṣavt olan ḫancerenin ġuḍrūf olduğuna ḥüsn-i ṣavt fāide-i uḫrā olup menfaᶜati müteᶜaddid olur, kez̠ā ḳarrere'l-ᶜAllāmetü.

Aᶜḍā-i müteşābiheden ġuḍrūftan sonra ᶜuḍv-ı müteşābihe ᶜaṣabdır. ᶜAṣab o cismdir ki menbiti dimāġ veyāḫūd nuḫāᶜ olur, beyāḍ ve yumuşaktır, münᶜaṭıf olup iki kat olur ve ṣulbdur ve katıdır, munḳaṭıᶜ olup sühūlet ile üzülmez. ᶜAṣab ḫalḳının fāidesi ve menfaᶜati aᶜḍānın ḥiss ve ḥareket fiᶜlleri aᶜṣāb ile tamām olmaktır.

ᶜAṣabdan sonra aᶜḍā-i müteşābihe evtārdır. Evtār biraz ecsāmdır ki ᶜaḍalenin ṭaraflarından ve uçlarından nābit olup biter ve ᶜaṣaba benzer ve aᶜḍā-i

müteḥarrikeye mülāḳī olur ve zamān-ı mülāḳātta bir kerre evtār müncez̲ibe olmakla aᶜḍāyı dahi cez̲b eder, ona bināen ki ᶜaḍale müteşennice olup ḳabḍ ve cemᶜ olur ve verāsına rücūᶜ eder. Ve ᶜaḍalenin rücūᶜ ve inciz̲ābından ve terk-i inciz̲ābından ve veterin inciz̲ābından bilā-reyb ᶜuḍv dahi taḳalluṣ edip bükülmesi lāzım gelip münḳabıḍ olur. Ve bir kerre dahi evtār müsterḫıye olup ᶜuḍvu irḫā edip gevşetir onun için ki ᶜaḍale ṭūlen basṭ olup vaḍᶜ-ı evveline ᶜavd ve rücūᶜ eder, bilā-reyb ᶜaḍalenin inbisāṭından evtār uzayıp ᶜuḍv-ı münḳabıḍ münbasıṭ olup açılır.

Lākin ᶜaḍalenin ṭūlen istirḫā ve imtidādı gāhca imtidād-ı maraḍī olur, temeddüd maraḍında ḥādis̲ olan imtidād gibi ve gāhca imtidād-ı ṣıḥḥī olur. O imtidād-ı ṣıḥḥī dahi baᶜḍı ᶜaḍalātla müşāhede eylediğimiz üzere iki ḳısmdır: Bir ḳısmı imtidād-ı ṣıḥḥī-i maṭbūᶜdur, lisānın ḥāl-i sükūnunda olan imtidād-ı ṭūlīsi gibi; bu imtidād ṣıḥḥī-i ṭabīᶜīdir. Ve ḳısm-ı āḫeri imtidād-ı ṣıḥḥī-i ġayr-i maṭbūᶜdur, lisānın baᶜḍı evḍāᶜ-ı ḥarekātında ṭabᶜından ziyāde mümtedd olup taşra çıkması gibi. Bu imtidād-ı ṣıḥḥī-i ġayr-i maṭbūᶜ her ᶜaḍalede olmaz. Ṣāḥib-i Ḳānūn'un bu remzini Şāriḥ ᶜAllāme bu vech üzere taḳrīr ve taḥḳīḳ eylemiştir.

İşbu evtār eks̲er-i ᶜaḍalātta bir ṭaraftan ᶜaḍaleye nāfiz̲ olup ve ṭaraf-ı āḫerden ḫāric olan ᶜaṣab ile z̲ikri evtārdan sonra ātī olan ribāṭāt tesmiye eylediğimiz nesnelerden mürekkeb olur. Bu ribāṭāt dahi rüʾyet ve melmeste ᶜaṣabānīdir, kemikten nābit olup ᶜaḍal cihetine gelir ve o cānibde ribāṭ ve ᶜaṣab maᶜan teşaẓẓī edip pārelenir ve elyāf olur. Ve o līflerden ᶜaḍaleye ḳarīb olanları laḥm taḥşiye edip fürceleri et ile maḥşüvve olur. ᶜAḍaleden ᶜuḍv-ı müteḥarrike ve mafṣal ṭaraflarına müfāraḳat eden elyāflar müctemiᶜ ve münfetile olup o aᶜḍā ve mefāṣıla veter olur.

Ve bi'l-cümle aᶜṣāb ve ribāṭātın intifāşından ᶜaḍale ḥādis̲ olur ve infitālinden veter ḥādis̲ olur. Hākez̲ā'ş-şāriḥü'l-ᶜAllāmetü ecmele'r-rivāyete ve cemmele'l-ᶜibārete.[29]

Bundan sonra z̲ikr ederiz ki ribāṭāt-ı mez̲kūre o ecsāmdır ki ᶜaṣaba müşābih olurlar. Baᶜḍısına muṭlaḳan ribāṭāt tesmiye olunur ve baᶜḍı āḫerine ism-i ᶜaḳib maḫṣūṣ olur. ᶜAḍale ṭarafına imtidādı müteveccih olanlara

29 Ṣāḥib-i Ḳānūn'un bu maḳāmda olan ᶜibāretine Ḳarşī ṭaᶜn etmekle Şāriḥ ᶜAllāme, Ḳarşī'yi redd edip Ḳānūn'un ᶜibāretini istiḥsān eylemiştir.

faḳaṭ ribāṭ tesmiye olunur, ᶜaḳib ıṭlāḳ olunmaz. ᶜAḍale ṭarafına müteveccih olmayıp mefāṣıl ᶜaẓmları beyninde yāẖūd āẖerden iki ᶜaẓm arasında vāṣıl olanlara ve iki şeyi biri birine şedd edip bağlayanlara dahi ribāṭ tesmiye olunur, lākin ism-i ᶜaḳib buna ẖāṣṣ kılınır. Ve revābıṭın iki ḳısmı için maᶜan ḥiss olmaz ona bināen ki eger ḥissleri olsa keṡret-i ḥareket ve iḥtikākla müteʾeẕẕī olurlar idi, ṣıyāneten ᶜani'l-eẕā onlardan ḥiss refᶜ olundu. Ve ribāṭātın menfaᶜatleri mā-teḳaddemden ẓāhirdir yaᶜnī iki menfaᶜati ki biri kendiden ᶜaḍalenin tekevvünü ve biri iki ᶜuḍvu biri birine şedd ve meşdūdu iḥkāmdır, mā-sebaḳta beyān olundu

Bundan sonra aᶜḍā-i müteşābihe şiryānāttır. Şiryānāt o ecsāmdır ki ḳalbden nābite olur, ṭūlen mümtedde ve mücevvefe olur, ᶜaṣabāniyye ve ribāṭiyyü'l-cevherdir. O ecsām için ḥarekāt-ı münbasıṭa vü münḳabıḍa olup her iki ḥareket beynleri sükūnātla faṣl olup ayrılırlar. Bu şiryānāt ḳalbi tervīḥ ve buẖār-ı duẖānīyi ḳalbden nefḍ edip bi-iẕnihi taᶜālā ervāḥı aᶜḍāya tevzīᶜ ve taḳsīm için maẖlūḳtur.

Şiryānāttan sonra aᶜḍā-i müteşābihe evridedir. Evride şiryānāta benzer lākin kebidden biter ve sākinedir, ḥarekātı olmaz ve aᶜḍāya aẖlāṭ-ı ġıdāiyyeyi tevzīᶜ eder. Bu ẖuṣūṣlarda evride şiryānāta muẖāliftir.

Ve evrideden sonra aᶜḍā-i müteşābihe aġşiyedir. Ġışā o cismdir ki līf-i ᶜaṣabānīden nesc-i ġayr-i maḥsūsla müntesicedir, örgüsü farḳ olunmaz ve ṡiẖanı ġāyette incedir ve enli olur, cism-i āẖeri örter, pūşīdesi ve setri olur ve gāhca muḥīṭ olup cismin ẓarfı olur. Ġışānın menāfiᶜi bunlardır: Cirm-i ġışā cism-i āẖeri bi-tamāmihi ᶜalā-şeklihi ve heyʾetihi muḥāfaẓa eder, ümmü'd-dimāġ tesmiye olunan ġışā cevher-i dimāġı muḥāfaẓa eylediği gibi. Ve ġışā yine mādde-i intisācı olan aᶜṣāb ve ribāṭtan teşaẓẓī ve teferruḳ eden līfler vesāṭatı ile bir cismi cism-i āẖere taᶜlīḳ edip asar veyāẖūd iki cismi biri birine şedd edip bağlar, külyeleri ṣulbdan yaᶜnī böbrekleri bel kemiklerine taᶜlīḳ edip bağladığı gibi ve ġayr-i ḥassās olan cism-i āẖerin saṭḥ-ı ḥassās olup kendiye iṣābet eden eẕāyı bi'ẕ-ẕāt ve kendide melfūf olan cismin eẕāsını bi'l-ᶜaraḍ ḥiss eder, riye ve kebid ve ṭıḥāl ve iki külyeleri setr eyleyen aġşiyeler gibi, zīrā bu aᶜḍāların cevherinde ḥiss yoktur; bu aᶜḍālara müṣādeme eden [10a] nesneleri ancak üzerlerinde olan suṭūḥ-ı aġşiye ḥiss eder. Ve keẕālik bu aᶜḍālar cevherinde rīḥ veyāẖūd verem olursa onları dahi

yine ġışā ḥiss eder. Ammā riyāḥı ḥissi bi'l-ʿaraḍdır, zīrā riyāḥ bu aʿḍāları temdīd etmekle bi'l-ʿaraḍ ġışā dahi mütemeddid olup riyāḥı iḥsās eder ve ammā evrāmı ḥissi ġışānın mebdeʾi ve ʿalāḳa olan maḥalli ḥiss eder onun için ki veremin s̱üflü ḥasebiyle ʿuḍvda ḥādis̱ olan irciḥnāniyyet ʿalāḳayı temdīd eder.

Ġışādan sonra aʿḍā-i müteşābihe laḥmdır. Laḥm o ḥaşvdır ki bundan muḳaddem ẕikri mürūr eden aʿḍā-i müteşābihenin ḫalel ve ferclerine ḥaşv olup aʿḍā-i meẕkūra diʿāme olacak ḳadar ḳuvvet ḥādis̱ olur.

Bu mefhūm bir nüsḫanın tercümesidir, lākin eks̱er-i nüsaḫta "وهو حشو خلل وضع عليه الاعضاء في البدن" *vāḳıʿ olmakla baʿḍı müteḥaẕlıḳīnin Ḳānūn'un* "في البدن" *ḳavli mefāṣılın iki ʿaẓmları beyninde ḥaşv olan ʿaẓm-ı simsimānī-den yaʿnī simsim gibi lüzūcetli ʿaẓmdan iḥtirāzdır dediği ḳavlini Şāriḥ ʿAllāme ʿale't-tafṣīl redd eylediği şerḥinde meẕkūrdur.*

Her bir ʿuḍv için kendi nefsinde bir ḳuvve-i ġarīziyye vardır ki onunla o ʿuḍvun emr-i taġaddīsi tamām olur ve o emr-i ġıdānın inciẕābı ve inhiḍāmı tamām olunca ḳadar mecẕūbu imsāk ve ġıdā-i mehḍūmu ʿuḍva teşbīh ve ilṣāḳ ve faḍl-ı ġıdāyı defʿ eder. Bu ẕikr olunan ḳuvvette cümleten aʿḍā müttefiḳ ve mütteḥid olduklarından sonra vech-i āḫerden aʿḍā muḫtelif olurlar, zīrā aʿḍānın kendi nefsinde olan ḳuvvet-i meẕkūresine muḳārin yine o ʿuḍvda bir āḫer ḳuvvet olup ʿuḍv-ı āḫere rāciʿ olur yāḫūd ḳuvvet-i ūlādan mā-ʿadā ḳuvvet-i s̱āniye-i meẕkūre olmaz ve iki taḳdīrden her birinde nefsinde olan ḳuvvet-i ġarīziyye-i meẕkūresi ile maʿan bir āḫer ḳuvvet olur ki ʿuḍv-ı āḫerden kendiye rāciʿ ḳuvveti ḳabūl eder yāḫūd bu mis̱lli ḳuvveti olmaz. Bu iḥtimāller terkīb olunup iki evvelki iḥtimāller s̱ānīde olan iki iḥtimāle ḍarb olunsa dört iḥtimāl olur:

Evvelkisi o ʿuḍvdur ki hem ḳābildir ve hem muʿṭīdir.

Ve ikincisi o ʿuḍvdur ki āḫere muʿṭī olur, āḫerden ḳābil ve āḫıẕ olmaz.

Ve üçüncüsü o ʿuḍvdur ki āḫerden ḳuvvet ḳabūl eder lākin kendi āḫere muʿṭī olmaz.

Ve dördüncüsü o ʿuḍvdur ki ḳābil-i ḳuvvet olmaz, keẕālik muʿṭī dahi olmaz.

Ammā evvel yaʿnī ḳābil ve muʿṭī, onun vücūdunda şekk yoktur, zīrā eṭıbbā ve ḥukemā ittifāḳ ve icmāʿ eylediler ki dimāġ ve kebidden her biri

ḳābil ve muʿṭīdir, ḳalbden ḳuvvet-i ḥayātı ve ḥarāret-i ġarīziyyeyi ve rūḥu ḳabūl ve aḫẕ ederler. Ammā dimāġ eṭıbbā katında muṭlaḳan mebdeʾ-i ḥiss olup aʿḍā-i sāireye ḳuvve-i ḥiss ve nefs-i ḥissin tamāmı dimāġdan ulaşır. Ve ḥukemādan bir ṭāife yaʿnī meşşāiyyūn derler ki dimāġ ḳuvve-i ḥissiyyeye mebdeʾ değildir lākin ḥissin tamāmına mebdeʾdir. Ve keẕālik kebid eṭıbbā katında muṭlaḳan taġdiyeye ve ḥukemādan ṭāife-i meẕkūr katında taġdiye fiʿlinin tamāmına mebdeʾdir ve her ḥālde dimāġda ve kebidde ḳābil ve muʿṭīlik mevcūd olur.

Ve ammā üçüncü ḳısm yaʿnī kendi āḫıẕ olup āḫere muʿṭī olmayan ḳısmın vücūdu ḳısm-ı evvelden ziyāde müteḥaḳḳaḳtır, mis̱āli laḥmdır, ḳuvve-i ḥiss ü ḥayātı ḳabūl eder lākin āḫere iʿṭāsı yoktur, zīrā bir ḳuvvete mebdeʾ değildir, ḥattā muʿṭī ola.

Ammā ḳısm-ı s̱ānī ile ḳısm-ı rābiʿ yalnız ḳısm-ı s̱ānīde eṭıbbā ile felāsifenin büyükleri yaʿnī Arisṭū iḫtilāf eylediler. Arisṭū dedi kim ḳābil olmayıp muʿṭī olan ḳısmın vücūdu vardır ve o ḳısmın mis̱āli ḳalbdir, zīrā ḳuvānın aḳsām-ı s̱elās̱esinin maḥalli ve menşeʾi ḳalbdir, dimāġa ḳuvā-yı nefsāniyye ve kebide ḳuvā-yı ṭabīʿiyye ve cümle aʿḍāya ḳuvā-yı ḥayvāniyye ḳalbden tevzīʿ ve taḳsīm olunur, ḳalbden ifāḍa olunur. Bu vechle ḳalb muʿṭīdir ve ʿuḍv-ı āḫerden ḳuvvet ḳabūl eylememiştir. Ammā eṭıbbā ile evāil-i felāsifeden baʿḍılar derler ki muʿṭī olup ḳābil olmayan ḳısmın vücūdu yoktur onun için ki bu ḳuvā-yı s̱elās̱eden her biri evvelā aʿḍā-i reʾīselerden her birine verilmiştir, ḳalbe ḳuvā-yı ḥayvāniyye müfāḍadır ve kebide ḳuvā-yı ṭabīʿiyye ve dimāġa ḳuvā-yı nefsāniyye mebdeʾ-i evvelden evvelā iʿṭā olunup ḳalb ḳuvā-yı ṭabīʿiyyeyi yaʿnī ḳuvvet-i ġāẕiye ve tevābiʿleri ḳuvvetleri kebidden ve keẕālik ḳuvā-yı nefsāniyyeyi dimāġdan ḳabūl edip ḳābil ve muʿṭī olmuştur. Arisṭū'nun ḳavli taḥḳīḳe ḳarīb ve eṣaḥḥ ve eṭıbbā ile evāil-i felāsife ḳavlleri evāil-i naẓarda aẓherdir.

Ve ammā ḳısm-ı rābiʿ yaʿnī āḫerden ḳābil olmayıp āḫere muʿṭī dahi olmayan ṣūretinde eṭıbbā birbirleri ile ve ḥukemā dahi birbirleri ile iḫtilāf ederler. Bir ṭāife derler ki ʿaẓmda ve ḥissi olmayan laḥmda bir ḳuvvet vardır ki o ḳuvvet ile nefsini muḥāfaẓa eder ve kendiye vārid olan ġıdāyı müşābehetine o ḳuvvet iḥāle eder ve bu ḳuvvetin menşeʾi ve maḥalli ʿaẓmın kendisi olup āḫerden ḳuvvet ḳabūl etmemekle ḳābil olmadı ve āḫere dahi īṣāl-i

ḳuvvet etmemekle muʿṭī dahi olmadı. Pes ʿaẓm ile laḥm-ı ġayr-i ḥassās ḳısm-ı rābiʿe mā-ṣadaḳ oldular. Ve ṭāife-i āḫeri der ki ʿaẓmda ve ḥissi olmayan laḥmda ẕikr eylediğimiz ḳuvvet-i mevcūde ḳalbden ve kebidden ifāḍa olunduktan sonra ẕātlarında müteḳarrir ve müstekin olup ḳuvvet-i ẕātiyye gibi olmuştur, bināen ʿaleyh ʿaẓm ve laḥm-ı ġayr-i ḥassās ḳābil-i ġayr-i muʿṭī olur.

Ṭabībe ṭabīb olduğu cihetten bu iki meẕhebden hangisi ḥaḳḳtır diye tetebbuʿ ve burhān ile tefaḫḫuṣ eylemek vācib değildir, zīrā fenn-i ṭıbbda tefaḫḫuṣ olunması vācib olan efʿāle maḍarratı olan ve maḍarratı olmayan nesnelerdir, bu meẕhebden birinin dahi efʿāle maḍarratı yoktur. Bu mis̱lli mesāilin ṭabībe lāzım olan ʿilm-i āḫerden tesellüm ve ḳabūldür lākin vācib olur ki Arisṭū ile eṭıbbānın iḫtilāf eyledikleri mesʾele-i ūlāda ṭabīb iʿtiḳād edip diye ki aʿḍā-i sāireye ḥiss ve ḥareket ḳuvvetlerini muʿṭī olan dimāġdır gerek o ḳuvvetler mebdeʾ-i evvelden evvelā dimāġa ifāḍa olsun ve gerek evvelā ḳalbe ifāḍa olunup baʿdehu dimāġ ḳalbden istifāḍa eylesin. Keẕālik aʿḍā-i sāireye ḳuvve-i ġāẕiyeyi muʿṭī kebiddir, kebid verdiği o ḳuvveti gerekse ḳalbden istifāḍa eylesin ve gerekse mebdeʾ-i evvelden ifāḍa olunsun.

Ve yine ṭabībe vācibdir ki ikinci iḫtilāfta iʿtiḳād edip diye ki ʿaẓmın kendide ve keẕālik ḥassās olmayan laḥmda olup nefsini ḥāfıẓ ve vārid olan ġıdāyı hāḍım olan ḳuvvet-i meẕkūre kebidden müstefād değildir lākin o maʿnāca ki ʿaẓm katında mevcūd ġıdā var iken kebid beyninde olan sebīl ve yol münsedd olup tutulsa ʿaẓmın nefsinde olan ḳuvvet-i meẕkūresi ke'l-evvel ġıdā-i mevcūdu haḍm eder; sebīlin münsedd olması ḳuvvetin fiʿline māniʿ olmaz. Ammā ḳuvā-yı nefsāniyye bunun ḫilāfınadır, zīrā ʿuḍvda rūḥ-ı nefsānī mevcūd iken o ʿuḍv ile dimāġ arasında olan ṭarīḳ münsedd olsa o ʿuḍv muʿaṭṭal olup ḥiss ve ḥareketten kalır, mevcūd olan ervāḥ ve ḳuvā ile fiʿle ḳādir olmaz.

Ve ṭabībe vācib değildir ki ʿaẓm mis̱llinin ḳuvvet-i meẕkūresi ẕikr olunan maʿnā üzere müstefād olmadığını iʿtiḳād ettikten sonra beynehümāda olan sebīlin insidādı haḍm-ı ġıdāya māniʿ olmamak üzere ʿaẓmın ḳuvvet-i meẕkūresi kebidden müstefād olup veyāḫūd kebidden müstefād olmadığını tefaḥḥuṣ ve berāhīn ile is̱bāt eyleye.

Bu taḳrīrleri kemā-yenbaġī itḳān edenlere aʿḍāyı ḳabūl ve iʿṭā cihetlerinden dört ḳısma mürūr eden taḳsīmimiz münşeriḥ olur ve ḳısmet-i uḫrā dahi muʿteriḍ olur, zīrā bu maḳālāttan icmālen ẓāḥir olur ki aʿḍānın baʿḍısı reʾīse ve baʿḍı āḫeri reʾīsenin ḫādimi ve baʿḍı āḫeri dahi bilā-ḫādim merʾūsedir ve baʿḍı dīgeri reʾīsede ve merʾūsede değildir.

Aʿḍā-i reʾīse o ʿuḍvdur ki ḳuvāların mebādī-i ūlāsı olup o ʿuḍv şaḫṣın veyāḫūd nevʿin beḳāsı için muḥtācun ileyh ola.

Bi-ḥasebi beḳāi'ş-şaḫṣ olan aʿḍā-i reʾīse üç ʿuḍvdur:

ʿUḍv-ı evvel ḳalbdir, ḳalb ḳuvve-i ḥayātın mebdeʾidir.

Aʿḍā-i reʾīsenin ikincisi dimāġdır ve dimāġ ḳuvā-yı nefsāniyyenin mebdeʾidir.

Aʿḍā-i reʾīsenin üçüncüsü kebiddir, kebid ḳuvve-i ġāẕiyenin mebdeʾidir.

Ammā bi-ḥasebi beḳāi'n-nevʿ olan aʿḍā-i reʾīse yine bu ẕikr eylediğimiz ḳalb ve dimāġ ve kebiddir. Ve bunlardan mā-ʿadā dördüncü aʿḍā-i reʾīse üns̱eyeyn yaʿnī ḫuṣyelerdir.

Bu aʿḍā-i reʾīseye ıḍṭırār ve iḥtiyāc ancak nevʿin beḳāsı içindir. Ve bu ʿuḍvun menfaʿati heyʾet-i ẕükūriyyeti ve heyʾet-i ünūs̱iyyeti ve keẕālik mizāc-ı ẕükūriyyet ü ünūs̱iyyeti itmām ve ikmāldir. Ẕükūriyyet ve ünūs̱iyyet envāʿ-ı ḥayvānīnin ʿavārıḍ-ı lāzımesinden olup mefhūm-ı ḥayvāniyyetten ḫāric olmakla ẕükūriyyet ve ünūs̱iyyete terettüb eden itmām-ı menāfiʿden ʿadd olundu. [10b]

Ve ammā aʿḍā-i reʾīseye ḫıdmet edenlerin ḫidmeti iki türlüdür: biri ḫidmet-i müheyyiʾe ve āḫeri ḫidmet-i müʾeddiyedir. Ḫidmet-i müheyyiʾeye menfaʿat derler ve ḫidmet-i müʾeddiyeye ʿale'l-ıṭlāḳ ḫidmet derler.

Ḫidmet-i müheyyiʾenin fiʿli ʿuḍv-ı reʾīsin fiʿlinden muḳaddemdir ve ḫidmet-i müʾeddiyenin fiʿli reʾīsin fiʿlinden sonradır. Ḳalbin ḫidmet-i müheyyiʾe ile ḫādimi riye ve ḫidmet-i müʾeddiye ile ḫādimi şiryān damarlarıdır. Ve dimāġın ḫidmet-i müheyyiʾe ile ḫādimleri kebid ve sāir miʿde mis̱lli ālāt-ı ġıdā ve ervāḥı ḥāfıẓ olan ālātlardır, ammā ḫidmet-i müʾeddiye ile ḫādimleri aʿṣābdır. Ve kebidin ḫidmet-i müheyyiʾe ile ḫādimi miʿde ve miʿde mis̱lli olanlardır ve ḫidmet-i müʾeddiye ile ḫādimi evridedir. Ve üns̱eyānın ḫidmet-i müheyyiʾe ile ḫādimi üns̱eyān cāniblerine tevlīd-i menī eyleyen aʿḍālardır ve ḫidmet-i müʾeddiye ile ḫādimi erkeklerde iḥlīl ve

iḥlīl ile üns̱eyeyn arasında olan ʿurūḳtur. Ve dişilerde üns̱eyeyne ḫidmet-i müʾeddiye ile ḫādim, keẕālik menīnin raḥime nüfūẕu ṭarīḳi ve menfeẕi olan ʿurūḳtur. Ve dişilerde olan üns̱eyeynin erkeklerde olandan ziyāde ḫidmet-i müʾeddiye ile ḫādimi vardır, o ḫādim raḥimdir.

Cālīnūs der ki baʿḍı ʿuḍv için ancak fiʿl olur, menfaʿat olmaz ve baʿḍı āḫerin menfaʿati olur, fiʿli olmaz ve dīger baʿḍın hem fiʿli olur ve hem menfaʿati olur. Yalnız fiʿli olan ḳalbdir ve yalnız menfaʿati olan riyedir ve hem fiʿli ve hem menfaʿati olan kebiddir.

Biz deriz ki vācib olur ki biz ʿuḍvun fiʿlinden murād eyleyevüz: Bir şaḫṣın ḥayātında veyāḫūd nevʿin beḳāsında medḫali olan o fiʿli ki yalnız o ʿuḍv ile tamām olur, āḫere muḥtāc olmaz, tevlīd-i rūḥta olan ḳalbin fiʿli gibi gibi. Dahi vācibdir ki biz menfaʿat ile murād eyleyeyüz şaḫṣın ḥayātında veyāḫūd nevʿin beḳāsında dāḫil olmayıp lākin dāḫil olan fiʿlin tamāmında medḫali olan nesneleri, riyenin havāyı ḳalbin rūḥta olan fiʿline müheyyā kılması gibi. Ammā kebid haḍm-ı evvelde fiʿlini icrā eder ve baʿdehu aḫlāṭı haḍm-ı s̱āli̱se ve haḍm-ı rābiʿe müheyyā kılıp hem fiʿli olur ve hem menfaʿati olur, zīrā kebid evvelā demde eylediği haḍm ile dem ġıdāiyyete ṣāliḥ olmakla kebidin fiʿli tamām olduğundan mā-ʿadā gelecekte olan haḍm-ı s̱ālis̱ ü rābiʿde olan fiʿllere dahi muʿīn olmakla menfaʿati dahi oldu.

Ve yine baştan iʿāde-i kelām edip biz deriz ki aʿḍādan baʿḍısı menīden tekevvün eder, o aʿḍā laḥm ve şaḥmdan mā-ʿadā olan eczā-i müteşābihedir ve baʿḍısı demden tekevvün eder, şaḥm ve laḥm gibi, zīrā eczā-i müteşābiheden laḥm ve şaḥmdan mā-ʿadālar iki menīden tevellüd eder, biri erkek menīsi ve biri dişi menīsidir. Lākin ḥukemādan baʿḍı muḥaḳḳıḳīnin reʾyi üzere aʿḍānın ḥāl-i tekevvünü cübnün ḥāl-i inʿiḳādı gibidir, zīrā cübnün ḥuṣūlü infeḫa yaʿnī peynir māyesiyle sütün mecmūʿundandır, ḳuvve-i ʿāḳıdenin mebdeʾi infeḫa ve ḳuvve-i münʿaḳıdenin mebdeʾi süttür. Ve infeḫa ile sütün mecmūʿu peynirden cüzʾdür. Keẕālik aʿḍānın tekevvünü erkek menīsi ile dişi menīsinin mecmūʿundandır. Ḳuvve-i ʿāḳıdenin mebdeʾi erkek menīsi ve ḳuvve-i münʿaḳıdenin mebdeʾi dişi menīsidir. Ve iki menī maʿan aʿḍādan cüzʾ olurlar.

Baʿḍı muḥaḳḳıḳīnin bu maḳāli Cālīnūs'un maḳāline ḳalīlen belki kes̱īren muḫāliftir, zīrā Cālīnūs'un meẕhebi iki menīnin her biri hem ḳuvve-i

ᶜāḳıde ve hem ḳuvve-i münᶜaḳıdenin mebdeᵓleridir ve her bir menīde iki ḳuvvet mevcūddur ve bilā-reyb bu ḳavl her bir ḳuvvet bir menīye ḫāṣṣtır dedikleri ḳavle münāfīdir. Lākin Cālīnūs ḳavli üzere erkek menīsi her ne ḳadar ḳuvve-i ᶜāḳıde ve ḳuvve-i münᶜaḳıdeye mebdeᵓ ise lākin ḳuvve-i ᶜāḳıdesi şedīde ve ḳuvve-i münᶜaḳıdesi ḍaᶜīfedir demek keẕālik dişi menīsi dahi her ne ḳadar iki ḳuvvete maᶜan mebdeᵓ ise lākin ḳuvve-i münᶜaḳıdesi ḳaviyye ve ḳuvve-i ᶜāḳıdesi ḍaᶜīfe demek mümteniᶜ değildir. Ammā bu iki ḳavlin taḥḳīḳi bizim yaᶜnī ṣāḥib-i *Ḳānūn*'un ᶜulūm-ı aṣliyyede olan kütüblerinde meẕkūrdur.

Bundan sonra ẕikr olunan bunlardır ki baᶜde ẓuhūri'l-ḥabel nisvāndan ḥayḍ refᶜ olup kalkmak ile vaḳt-i ḥayḍda taşra çıkacak kanlar ġıdā olur o vechle ki o dem-i ḥayḍın baᶜḍısı cevher-i menīye istiḥāle eder veyāḫūd cevher-i menīden tekevvün eden eczā müşābehetine istiḥāle edip bu meẕkūrlara ġıdā-i münmī olur. Ve o dem-i ḥayḍın baᶜḍı āḫeri bu meẕkūrlara ġıdā-i münmī olmağa ṣāliḥ olmaz lākin o aᶜḍā-i aṣliyyeler arasında olan fürcelerin ḥaşvı olur ve aᶜḍālar aralarında mevcūd emkineleri dem-i meẕkūrdan laḥm veyāḫūd şaḥm münᶜaḳid olup doldurur. Ve dem-i meẕkūrdan baᶜḍı āḫer dahi ġıdā yāḫūd ḥaşv olmağa ṣalāḥiyyeti olmaz belki fuḍūl olmak üzere vaḍᶜ-ı ḥaml olunca ḳadar raḥimde mekṡ edip baᶜde'l-vaḍᶜ faḍl olmak üzere mündefiᶜ olup taşra çıkar. Kaçan vaḍᶜ-ı ḥaml olup cenīn doğdukta o doğan ṭıflın kebidinin tevlīd eylediği dem ana raḥiminde olan dem yerine durup ṭıflın aᶜḍā-i aṣliyyesi fürcelerinde ḥaşv ve aᶜḍā-i müteşābihelerin ġıdā-i münmīsi olur, laḥm metīn demden tevellüd edip onu ḥarāret ve yübūset ᶜaḳd ederler. Ammā şaḥm demin māiyyetinden ve düsūmetinden ḥādiṡ olur ve onu bürūdet ᶜaḳd eder ve ḥarāret ḥall eder.

Ve iki menīden maḫlūḳ olan ᶜuḍvların ittiṣāli ayrılsa bir dahi bitişip ḥaḳīḳaten muttaṣıl olmaz illā baᶜḍı ᶜuḍv az kerre sinn-i ṣıbāda munfaṣıl olduktan sonra bitişip muttaṣıl olur, meṡelā sinn-i ṣıbāda kemik münkesir olsa ḳalīlen müncebir olup yine ke'l-evvel bitişir, ammā sinn-i vuḳūfta ve mā-fevḳinde olan sinnlerde ve sinn-i ṣıbānın ekṡer-i ḥālinde ḥaḳīḳaten muttaṣıl olmaz lākin o münkesir olan kemiğin üzerinde düşbüẕ dedikleri ġışā gibi nesne bitip ayrılan kemikleri cemᶜ edip muttaṣıl gibi eder.

Ve evride damarlarının ḫurdeleri dahi kemik gibidir, sinn-i ṣıbāda parçalansa az kerre mülteʾim olup ḥaḳīḳaten muttaṣıl olur. Ammā evri-denin büyükleri muṭlaḳan şerāyīn aṣlā muttaṣıl olmazlar, onların ittiṣāli düşbüẕ ile olur.

Ve iki menīden maḫlūḳ olan ʿuḍvdan bir cüzʾ noḳṣān olsa o noḳṣān olan cüzʾün bedeli nābit olup bitmez, o maḥall bilā-cüzʾ nāḳıṣ kalır. ʿAẓm ve ʿaṣab gibi ʿuḍvlardan nāḳıṣ olanın yerine ʿaẓm-ı āḫer ve ʿaṣab-ı āḫer bitmez, ammā laḥm gibi demden maḫlūḳ olan ʿuḍv münḳalim ve munḳaṭıʿ olsa o laḥmın bedeli laḥm-ı āḫer bitip ve yerini doldurup mülteḥim olur.

Ve o ʿuḍv ki kendide ḳuvvet-i menī olan demden maḫlūḳ ola, munḳalıʿ olup çıksa eger o ʿuḍvun ʿahd ve zamānı ʿahd-i menīye ḳarīb ise o ʿuḍvun yerine bir miẟli dahi biter, meẟelā ṣabīnin dişi çıktıkta yerine āḫer diş biter; eger ʿahd-i menīye o ʿuḍvun māddesinde olan mizāc-ı menevīsi üzere mizāc-ı āḫer geldiyse o ʿuḍv-ı münḳaliʿin maḥalli ḫālī kalır ve yerine bir miẟli dahi gelmez, kebīrin sinninin çıkmaması gibi.

Yine biz deriz ki ḥassāse ve müteḥarrike olan ʿuḍv-ı vāḥidin baʿḍı kerre mebdeʾ-i ḥiss ve mebdeʾ-i ḥareketi ʿaṣab-ı vāḥid olur ve baʿḍı defʿa da ayrı olup mebdeʾ-i ḥissi bir ʿaṣab olur ve mebdeʾ-i ḥareketi ʿaṣab-ı āḫer olur; her ḥālde mebdeʾ-i ḥiss ü ḥareket ʿaṣabdır, gerek ḥiss ve gerek ḥareket ḳuvā-yı nefsāniyyeyi aʿḍāya aʿṣābdan ġayri nesne īṣāl eylemez.

Ve yine biz deriz ki ġışā içinde melfūf olup dürülen aḥşā yaʿnī miʿde ve bağarsık gibi ālāt-ı ġıdāların üzerinde olan aġşiyelerin bitecek maḥalli göğüs ve karının iç ṭarafında olan ġışā-i müstebṭınların biridir. Ammā göğüste olan ḥicāb-ı munṣıf ve evride ve şiryānāt ve riye gibi ʿuḍvların aġşiyelerinin menbiti ve bitecek maḥalli ḍılʿların iç ṭaraflarında olan ġışā-i müstebṭındır, ammā cevfte olan aʿḍā ve ʿurūḳların aġşiyeleri menbiti baṭnın ʿaḍalātının iç ṭarafında olan ṣıfāḳ-ı müstebṭındır.

Ve yine deriz ki aʿḍā-i laḥmiyyenin cemīʿisi yā līfiyye olur, ʿaḍalde olan laḥm gibi yāḫūd ġayr-i līfiyye olur, kebid gibi. Ālet-i ḥareke ancak līf olur, ġayri ʿuḍvlar ḥarekete ālet olmaz. Ḥareket-i irādiyyenin āleti ʿaḍalde olan līf-tir. Ḥareket-i ṭabīʿiyye raḥimin ve damarların ḥareketi gibidir. Ve ṭabīʿī ile irādiyyeden mürekkeb olan ḥareket izdirādda olan ḥarekettir. İzdirād, ibtilāʿ ve yutmak maʿnāsınadır.

Līfler evḍāʿı ve heyʾāt-ı maḫṣūṣaları iʿtibārı ile ḳuvāların birer fiʿline āletlerdir: Līf-i ṭavīl cāẕibeye ālettir ve līf-i ʿarīḍ dāfiʿa ve ʿāṣıreye ālettir ve līf-i müverreb māsikeye ālettir.

Ve aʿḍādan evride ve mes̱āne mis̱ālinde ṭabaḳa-i vāḥide olanların envāʿ-ı s̱elās̱e yaʿnī līf-i ṭavīl ve ʿarīḍ ve müverrebleri birbirleriyle müntesic olup örülmüştür, ammā aʿḍādan iki ṭabaḳa olanlarda līf-i ʿarīḍ ṭabaḳa-i ḫāriciyyede olur, līf-i ṭavīl ve līf-i müverreb ṭabaḳa-i dāḫiliyyede olurlar. Lākin līf-i ṭavīlin saṭḥ-ı bāṭına meyelānı eks̱erdir ve bunun bu minvāl üzere maḫlūḳ olduğunun ḥikmeti ve maṣlaḥatı fiʿlleri müteḍādde olan iki ālet bir maḥallde [11a] müctemiʿ olmamaktır. Līf-i ṭavīlin fiʿli ceẕb ve līf-i ʿarīḍin fiʿli defʿdir. Ceẕb ile defʿ ḍıddlar olmakla āletlerinin bir maḥallde ictimāʿı münāsib değildir belki evlā olan līf-i ṭavīl ile līf-i müverrebin ictimāʿıdır onun için ki ṭavīlin fiʿli ceẕb ve müverrebin fiʿli imsāktır, bu fiʿller biri birine ḍıdd değillerdir. Lākin emʿāda līf-i ʿarīḍ olmaz, zīrā emʿānın ḳuvvet-i māsikeye iḥtiyācı ḳalīldir[30] belki emʿānın iḥtiyācı yalnız ḳuvve-i cāẕibe ve ḳuvve-i dāfiʿayadır.

Ve ecsāmı muḥīṭ olan aʿḍā-i ʿaṣabāniyye derūnunda maḫzūn olan cevāhir muḥāṭa iʿtibārıyla iki ḳısmdır:

Ḳısm-ı evvel ʿuḍv-ı ʿaṣabāniyle içinde olup muḥāṭ olan cevher beyninde mücāneset ve mümās̱elet olup beynehümāda ġarābet olmayan cismlerdir, aʿḍāyı muḥīṭ olan ġışālar gibi.

Ḳısm-ı s̱ānī beynehümāda ġarābet olup mücāneset olmayanlardır, ervāḥı muḥīṭ olan nabḍ damarları gibi ki ona şerāyīn derler ve dahi ġıdāyı muḥīṭ olan evrideler gibi. Ḳısm-ı s̱ānīnin baʿḍısı bir ṭabaḳa olur ve baʿḍı āḫeri iki ṭabaḳa olur, şerāyīn iki ṭabaḳadır. Ve iki ṭabaḳa olan aʿḍānın iki ṭabaḳa olmasında fevāid vardır:

Fāide-i ūlā cism-i ʿaṣabānī-i meẕkūru teşaḳḳuḳtan ve pārelenmekten ḥıfẓ ve ṣıyānettir. Bu fāide nabḍ damarlarında ḥāṣıldır, zīrā cism-i ʿaṣabānī olan nabḍ damarları dāimü'l-ḥarekettir. Her nesne ki dāimü'l-ḥareket ola,

30 O ḳalīlen olan iḥtiyācı dahi emʿāda olan teʿārīc kaḍā eder. Lākin Şeyḫ'in bu kelāmından sonra bu faṣlda īrād eylediği kelāmlarından ẓāhir olan, emʿāda līf-i ṭavīl ve ḳuvve-i cāẕibe olmaktır lākin kitāb-ı s̱ālis̱te taḥrīri üzere miʿā-i müstaḳīmden mā-ʿadā emʿānın eks̱erinde līf-i ṭavīl olmaz, keẕā ḳarrere'ş-Şāriḥü'l-ʿAllāme.

onu muḥkem vis̱āḳ ile bağlamak ve iḥtiyāṭ edip bağına metānet ve istiḥkām vermek lāzımdır.

Fāide-i s̱āniye yine şerāyīnde olan ʿuḍv-ı ʿaṣabānīnin derūnunda maẖzūn olanlardan ervāḥı mesāmmāt-ı ʿuḍvdan taḥallül eylemekten ve ʿuḍvun pārelenmesi ile dem-i şiryānı ḍıyāʿdan viḳāye ve ḥıfẓdır, zīrā ervāḥ medār-ı ḥayāt ve dem-i şiryān ervāḥın merkebidir, şānlarına ve muḥāfaẓasına ihtimām ve iḥtiyāṭ lāzımdır. Şerāyīn ṭabaḳa-i vāḥide olduğu taḳdīr üzere [menāfiẕin] açık olmasını ve devām-ı ḥareket ile nabḍ damarları yarılıp şaḳḳ olmasını teferrüs ve istişʿār eylediğimize bināen ḥaml ederiz ki ṭabīʿat-ı külliyye ervāḥı ṣıyānette ihtimām ve iḥtiyāṭ edip şerāyīnin iki ṭabaḳa olmasını iḳtiḍā eyledi.

Fāide-i s̱ālis̱e ʿuḍv-ı vāḥidde olan şedīdü'l-ḥareke ḳuvve-i cāẕibe ve ḳuvvet-i dāfiʿadan her birinin başka başka maḥalleri olmaktır, miʿde ve emʿā-i sāireden her biri ikişer ṭabaḳa olup ḳuvve-i cāẕibe ṭabaḳa-i ẖāriciyyede ve ḳuvve-i dāfiʿa ṭabaḳa-i dāẖiliyyede olduğu gibi.

Fāide-i rābiʿa vech-i lāyıḳa mürāʿāttır, zīrā bi-nevʿin mine'l-envāʿ biri birine muġāyir iki mizācdan ḥādis̱ olan iki fiʿlin maṣdarı ʿuḍv-ı vāḥid olsa o ʿuḍv iki ṭabaḳa olmak münāsib ve emr-i ṣavābdır. Bunun tavḍīḥi budur ki miʿde ʿuḍv-ı vāḥiddir ve miʿdeden iki fiʿl ṣādır olur, biri ḥiss ve āẖeri haḍmdır. Ḥiss bāridü'l-mizāc olan ʿuḍv-ı ʿaṣabānīden ḥādis̱ olur ve haḍm ḥārrü'l-mizāc olan ʿuḍv-ı laḥmānīden ḥādis̱ olur. Pes miʿde iki ṭabaḳa olup dāẖili ʿaṣabānī olup maṣdar-ı ḥiss oldu ve ẖārici laḥmānī olup maṣdar-ı haḍm oldu. Ve bunun ʿaksi olup dāẖili laḥmānī ve ẖārici ʿaṣabānī olmadığının vechi budur ki ʿuḍv-ı hāḍım mehḍūm olan ġıdāyı mümāss olmak lāzım ve vācib değildir ve ḳuvve-i lāmisenin maḥalli melmūsa mümāss olmadıkça ḥiss ḥādis̱ olmaz. Eger miʿdenin dāẖili laḥmānī ve ẖārici ʿaṣabānī olsa ẖāricde olan ʿuḍv-ı ʿaṣabānī ġıdāyı ḥisse mebdeʾ olmazdı.

Yine biz deriz ki baʿḍı aʿḍānın mizācı demin mizācına ḳarīb olur, laḥm gibi. Dem laḥmı tağdiyede olan istiḥālāt için taṣarrufāt-ı kes̱īreye muḥtāc olmaz, onun için laḥmda tecāvīf ve buṭūn kılınmadı, zīrā ġıdā laḥmda mülāḳī olduğu gibi laḥma istiḥāle etmekle müddet-i kes̱īre meks̱ için buṭūn ve tecāvīf olmak īcāb eylemedi. Ve aʿḍādan baʿḍı āẖerin mizācı deme baʿīd olup dem ʿuḍvun müşākilesine istiḥāleden muḳaddem istiḥālāt-ı

mütederriceye muḥtāc olup ve istiḥālāt-ı mütederricenin zamān-ı ḥuṣūlü mütemādī olup dem ġıdāyī olmadıkta iḳāmet edecek bir maḥalle muḥtāc olduğuna bināen bu mis̱lli ʿuḍvun baʿḍılarında bir tecvīf kılındı, ʿaẓm-ı sāḳayn yaʿnī incik kemikleri gibi. Ve baʿḍı āḫerde müteʿaddid tecvīfler kılındı, fekk-i esfel yaʿnī aşağı ṭarafta olan çene kemiği gibi. Her aʿḍā ki muṭlaḳan tecvīfe muḥtāc ola, vaḳte vefā edecek ġıdādan ziyāde ġıdādan mīre cemʿine ve ifrāzına muḥtācdır, tedrīcle istiḥālātı tekmīl edip zamān-ı ātīde ġıdā olmağa ṣāliḥ olsun için aʿḍā-i reʾīseye vārid olan fuḍūlünü civārında olan aʿḍā-i ḍaʿīfeye defʿ eder, ḳalb fuḍūlünü iki ibṭe yaʿnī iki koltuğa ve dimāġ fuḍūlünü kulak ardına ve kebid fuḍūlünü uyluklara defʿ eyledikleri gibi.

el-Cümletü'l-Ūlā Min-Hāẕe't-Taʿlīmi Fi'l-ʿİẓāmi ve Hiye S̱elās̱ūne Faṣlen

el-Faṣlu'l-Evvelü Minhā Ḳavlün Külliyyün Fi'l-ʿİẓāmi ve'l-Mefāṣıli

ʿİẓām bir nevʿ ʿuḍvdur ki taḥtında aṣnāf-ı kes̱īresi vardır, cümle-i aṣnāfından:

Ṣınf-ı evvel o ʿaẓmdır ki onun bedene ḳıyāsı esāsın bināya ḳıyāsı gibidir, nitekim binā esās üzere kurulduğu gibi beden dahi o ʿiẓām üzere kurulmuştur, feḳār-ı ṣulb mis̱lli ve o ʿiẓāma ḫarezāt-ı ẓahr dahi derler, sefīne evvelā naṣb olunan ḫaşebe üzere binā olunduğu gibi beden-i insān dahi ḫarezāt-ı meẕkūre üzere binā olunmuştur.

Ṣınf-ı s̱ānī o ʿaẓmdır ki onun bedene ḳıyāsı micenn ve viḳāyenin yaʿnī kalkan dedikleri silāḥın ve viḳāyenin mütevaḳḳāya ḳıyāsı gibidir, yāfūḫ ʿaẓmı gibi yaʿnī başta olan dimāġı ḥāvī kāse gibi kemik.

Ṣınf-ı s̱ālis̱ o ʿaẓmdır ki onun bedene ḳıyāsı müṣādemātı ve mūẕiyātı müteselliḥten dāfiʿ olan silāḥ ḳıyāsı gibidir, o ʿaẓma sinsin derler, cemʿi senāsin gelir, feḳār-ı ẓahre üzere diken gibi nābit olup müṣādemāttan ve katı nesnelerden fıḳarātı ḥıfẓ eder.

Ṣınf-ı rābiʿ o ʿaẓmdır ki parmaklarda olan mefāṣıl kemikleri beyninde olan fürcelere ḥaşv olur, ona ʿaẓm-ı simsimānī derler, simsim gibi yapışık olduğu için.

Ṣınf-ı ḫāmis o ʿaẓmdır ki ʿalāḳaya muḥtāc olan aʿḍāya taʿalluḳ eder ʿalāḳası olur, ʿaẓm-ı lāmī gibi, ḥancere ʿaḍalesi ile lisān mis̱llilerin o ʿaẓm ʿalāḳasıdır. Ḳalem-i Yūnānī ile yazılan lām resmine müşābih olmakla ona ʿaẓm-ı lāmī derler.

Ve bi'l-cümle aṣnāf-ı ʿiẓām ebdāna diʿāme ve ḳıvām gibidir. Ve o ʿaẓm ki onun menfaʿati faḳaṭ bedene diʿāme ve viḳāye olmağa münḥaṣır olup taḥrīk-i aʿḍāda medḫali olmaya, o ʿaẓm muṣmet olur yaʿnī tecvīfi olmaz, deliksizdir lākin aʿḍāda bulunması ḍarūrī olan mesāmmāt ve fürceler mevcūddur, onların vücūdu muṣmet olmasına ḫalel vermez.

Ve o ʿaẓm ki bedenin ona iḥtiyācı diʿāme olmak için olduğu gibi ḥareket için dahi muḥtāc ola, miḳdār-ı tecvīfi ziyāde ve hem tecvīf-i vāḥid olup tecvīf vasaṭta olur onun için ki tecvīfi minvāl-i muḥarrer üzere olan ʿaẓmın ġıdāsı müteferriḳ olmayıp vasaṭta olan tecvīf mevṣūf-ı meẕkūrda müctemiʿ olup ḥaşvi mes̱ābesinde olur ve o ḥaşve muḫḫ tesmiye olunur, lisān-ı Türkī üzere ilik derler.

Ve bu ʿaẓmın tecvīfini taʿrīfte ẕikr olunan evṣāfın her birinde birer fāide vardır: Ẕikr olunan tecvīfin ziyāde ve vāsiʿ olmasının fāidesi o ʿaẓm ziyāde ḫafīf olmasıdır. Ve tecvīf vāḥid olmasının fāidesi ʿaẓmın ziyāde ṣalābet üzere olmasıdır. Ve ʿaẓmın ṣalābetinin fāidesi ḥareket-i ʿanīfe ile münkesir olmamasıdır. Ve muḫḫun fāidesi mā-teḳaddemde şerḥ ettiğimiz minvāl üzere ʿaẓmı taġdiye etmektir. Ve dāimā muḫḫ-ı meẕkūr ʿaẓmı terṭīb etmekle ʿinde'l-ḥareke tecfīf ve yübūset ṭārī olup ve cefāf ḥasebiyle tefettüt ʿārıḍ olmaktan ʿaẓmı muḥāfaẓadır. Ve muḫḫun fāide-i uḫrāsı dahi budur ki o muḫḫ ile ʿaẓmın tecvīfi memlū ve maḥşüvv olmakla ʿaẓm-ı muṣmet gibi metīn ve müstaḥkem olur, ʿaẓmın tecvīfi ḳalīl olur. Ve ʿaẓmın tecvīfi ḳalīl olur eger ves̱āḳat ve metānete ḥācet eks̱er olursa. Ve tecvīf eks̱er olur eger ḫiffete ḥācet olursa.

ʿİẓām-ı müşāşiyyede[31] ḥācet ḫiffete eks̱er olmakla tecāvīf-i kes̱īreli ḫalḳ olundu, ʿiẓām-ı miṣfāt gibi, zīrā miṣfātta[32] olan tecāvīf-i isfenciyye ġıdāya maḳarr olduğundan mā-ʿadā fuḍūl-i muḫāṭıyye-i medfūʿanın ḫurūcuna ve rāyiḥa ile mükeyyef havānın dimāġa vuṣūlüne sebīl olması ʿaẓmın ḫiffetini ve tecāvīfinin kes̱retini īcāb ve iḳtiḍā eyledi. [11b]

---

31 "Müşāşe" yumuşak kemiktir.
32 "Miṣfāt" burun deliklerinin süzgüsüdür.

Ve ʿiẓāmın küllīsi biri birine mücāvir ve mülāḳīdir, aralarında mesāfe-i kes̱īre olmaz. Baʿḍılarında mesāfe-i ḳalīle mevcūde olur lākin o mesāfe-i ḳalīleyi ʿaẓma mülḥaḳ olup mā-teḳaddemde meẕkūr menāfiʿ için maḫlūḳ olan ʿuḍv-ı ġuḍrūfī veyāḫūd ġuḍrūfa şebīh olan aʿḍā-i sāire doldurup mülāḳī ve muttaṣıl hükmünde olurlar. Ve iki ʿaẓm arasında mesāfe ḳalīle olup mā-teḳaddemde ẕikr olunan menāfiʿ-i ġuḍrūfu iḳtiḍā eder nesne bulunmasa o iki ʿaẓm biri birinden munfaṣıl olurlar. Mücerred muttaṣıl olsunlar için ġuḍrūfla o mesāfe işġāl ve imtilāya muḥtāc olmaz, laḥm ile imtilā kāfīdir, fekk-i esfel yaʿnī altta olan çene kemiği bu minvāl üzeredir.

ʿİẓāmın biri birine mücāvereti vücūhla olur:

Vech-i evvel: Mücāvir olan iki ʿaẓm arasında mevcūd olan mafṣal selis olur.

Vech-i s̱ānī: Beynehümāda mafṣal ʿasir, ġayr-i mevs̱ūḳ olur yaʿnī ṣuʿūbetle ḫareketi ḳābil olur.

Vech-i s̱ālis̱: Beynehümāda mafṣal müves̱s̱aḳ olur yaʿnī o mafṣal māniʿ-i ḥareket olacak ḳadar bağlı olur lākin vis̱āḳı gāhīce derz ile gāhīce merkūz olmakla yaʿnī eḥadühümā āḫere gömülmekle ve gāhīce biri birine çiriş mis̱lli ruṭūbetler ile yapışmakla olur.

Vech-i evvel yaʿnī mafṣalı selis olan o mafṣaldır ki iki ʿaẓmının biri sühūlet ile ḥareket eder ve ʿaẓm-ı āḫeri ḥareket eylemez, mafṣal-ı rusġ gibi, zīrā bilekten aşağı olan ʿaẓm sühūletle müteḥarrik ve ʿaẓm-ı sāʿid yaʿnī kol kemiği sākindir.

Ve vech-i s̱ānīde yaʿnī beynehümāda olan mafṣal ʿasir-i ġayr-i mevs̱ūḳ olan ṣūrette yalnız iki ʿaẓmın biri ḳalīlü'l-miḳdār ve ṣuʿūbetle ḥareket eder, ammā ʿaẓm-ı āḫer ḳaṭʿā ḥareket eylemez, rusġ ile muşṭ[33] mā-beyninde olan mafṣalın ḥareketi yāḫūd muşṭun ʿiẓāmında olan mefāṣılın ḥareketi gibi.

Ammā vech-i s̱ālis̱te yaʿnī beynehümāda mafṣal müves̱s̱aḳ olan ṣūrette iki ʿaẓmın biri için yalnız ḥareket mümkin olmaz, ʿiẓām-ı ḳassın mafṣalları gibi. "Ḳass" ṣadrın vasaṭı ve aḍlāʿının mülteḳālarına derler. Bu ḳısm-ı s̱ālis̱te olup vis̱āḳı rekz ṭarīḳi ile olmak iki ʿaẓmın birinde ziyāde ve birinde nuḳre olup o ziyāde nuḳre içinde dişlerin menābitinde ḥarekete münāfī irtikāzı gibi mürtekiz ve maġrūz olmak ile olur.

---

33 Muşṭun teşrīḥi yirmi ikinci faṣlda ẕikr olunur inşāallāhu taʿālā.

Ve yine ḳısm-ı s̱ālis̱te olan vis̱āḳ derz ile olmak iki ʿaẓmdan her birinin minşār gibi teḥārīri ve esnānı yaʿnī destere gibi biri birinden munfaṣıl dişleri olup eḥadühümānın dişleri āḫerin dişleri aralığına girip kenād olunmakla olur, nitekim ṣaffārūn ṣafāyiḥ-i nuḥāsı bu minvāl üzere terkīb ederler. Bu vaṣla şān ve derz tesmiye olunur, ʿiẓām-ı ḳıḥfın mafṣalları bu minvāl üzere müderrezdir.

Ve ḳısm-ı s̱ālis̱te bi-ṭarīḳi'l-ilzāḳ olan mafṣaldan ṭūlen mülzaḳ olan, sāʿid dedikleri kol kemikleri mis̱llidir. Ve ʿarḍan mülzaḳ olan, fıḳarāt-ı süflānın mafṣalları gibi, zīrā fıḳarāt-ı ʿulyānın mefāṣılı müves̱s̱eḳa değildir.

el-Faṣlu'ṣ-S̱ānī Minhu Fī-Teşrīḥi'l-ʿAẓmi'l-Ḳıḥfı ve Menfaʿatihi

Bi'l-cümle ʿaẓm-ı ḳıḥfın menfaʿati dimāġa cünne-i sātire olup āfāttan dimāġı muḥāfaẓadır. Ammā ḳabāil-i[34] kes̱īre ve birden ziyāde ʿaẓmdan terkīb olunmasının menfaʿati iki cümleye münḳasımdır: Biri ʿaẓmın ẕātına naẓar ile olan menfaʿat ve biri ʿaẓmın muḥtevī olduğu maḥvīye naẓar ile olan menfaʿattir.

Ammā cümle-i ūlā olan menfaʿat iki ṣınftır.

Ṣınf-ı evvel: Eḥadühümāya iṣābet eden āfet āḫere iṣābet ve sirāyet etmemek menfaʿatidir, zīrā cümle-i ḳıḥf ʿaẓm-ı vāḥid olsa bir ṭarafına iṣābet eden kesr ve ʿufūnet mis̱lli āfetlerin maḍarratı ṭaraf-ı āḫere iṣābet eylemesi vācib ve lāzım olur, ammā ʿaẓm-ı ḳıḥf müteʿaddid olmakla sereyānın vücūbu mündefiʿ olup gāhīce bi'l-mücāvere sārī ve gāhīce bi'l-muġāyere ṣaḥīḥ ve sālim olur.

Ṣınf-ı s̱ānī: ʿAẓm-ı vāḥidde olan bir nevʿ ṭabīʿattan defʿ-i ʿusret menfaʿatidir, zīrā ẕikri ātī ḫuṣūṣlar iḳtiḍā eder ki ʿaẓm-ı ḳıḥfın baʿḍı mevāḍiʿi ṣulb ve baʿḍı āḫeri leyyin ola ve yine iḳtiḍā eder ki baʿḍı maḥall müteḫalḫil ve baʿḍı āḫer mütekās̱if ola ve keẕālik baʿḍı cüzʾ raḳīḳ ve baʿḍı āḫer ġalīẓ ola. Ḳıḥf ʿaẓm-ı vāḥid olsa ṭabīʿat dahi vāḥide olmakla bu mis̱lli efʿāl-i müteḍāddenin ṣudūrunda ṭabīʿata taʿab ve ḥayret gelmesi bi'l-bedāhe s̱ābit olurdu,

34 واما الجمجمة فهي مركبة من اربعة كالجدران واحدة كالقاعدة والباقيتان يتألف منهما القحف وبعضها مشعوب الى بعض بدروز يقال له الشؤن وهذه السبعة يسمى قبائل الرأس *Ḳānūnçe*. Müteʿāref olan "ḳabāil" ḳıḥfın cüdrān-ı erbaʿasına ıṭlāk olunur lākin bu maḳāmda muṭlaḳan baş kemiklerinin parçaları murāddır.

ammā ʿaẓmın ve ʿaẓmda olan ṭabīʿatın taʿaddüdü ile maḍarrat-ı meẕkūrenin indifāʿı menfaʿat-i celīle olur.

Ammā cümle-i s̱āniye olan menfaʿat ḳıḥf şüʾūnuna ḳıyās ile muʿtebere olan menfaʿattir yaʿnī cüdrān-ı ḳıḥfın dürūzu iʿtibārı ile ḥāṣıla olan menfaʿattir, yine o menfaʿat dahi iki ḳısmdır:

Ṣınf-ı evvel: Nefs-i dimāġa ḳıyās ile ḥāṣıla olan menfaʿattir bu vechle ki dimāġdan taḥallül edip menāfis-i ʿaẓmda nüfūẕu mümkin olmayan ebḫire-i ġalīẓanın ḫārice çıkmasına dürūz ve şüʾūn-ı meẕkūre sebīl ve ṭarīḳ olup dimāġ maḍarrat-ı ebḫıreden naḳī ve pāk olur.

Ve dürūz iʿtibārı ile olan menfaʿatin ṣınf-ı s̱ānīsi dimāġda nābit olan aʿṣābdan munfaṣıl elyāfın ḫurūcuna dürūz-ı meẕkūrenin ṭarīḳ olmasıdır.

Ve dürūz-ı meẕkūrenin iki menfaʿati dahi vardır ki hem dimāġa ḳıyās ile hem iki şeyʾ-i āḫere ḳıyās ile iʿtibār olunur:

Evvelki menfaʿat dürūz-ı meẕkūre ḫāricden dimāġa vāṣıl olan ʿurūḳ ve şerāyīne ṭarīḳ olmaktır. Ve

İkinci menfaʿat dimāġı ḥāvī olan ḥicāb-ı ġalīẓ şüʾūn-ı meẕkūreye teşebbüs̱ ve taʿalluḳ etmekle dimāġdan s̱iḳali ve ağırlığı taḫfīf olunmaktır, zīrā o taʿalluḳ sebebi ile müstaḳill olup dimāġa maḥmūl olmaz.

İki emr ve iki menfaʿat sebebi ile ḳıḥfın şekl-i ṭabīʿīsi istidāredir. O iki emrin birisi dāḫile ḳıyāsladır. Ve o menfaʿat cevher-i dimāġın maḥalli vāsiʿ olmaktır, zīrā [iki] cismin muḥīṭleri mütesāvī olup biri küriyyü'ş-şekl ve biri muḍallaʿ olsa şekl-i kürīnin dāḫilinin mesāḥası muḍallaʿın dāḫili mesāḥasından ezyed ve eks̱er olur.

Ve istidāreyi mūcib iki emr ve menfaʿatin ikincisi ḫārice naẓar ile olur. O menfaʿat müṣādemāt-ı ḫāriciyyeden ḳıḥfın münfaʿil olmamasıdır, zīrā şekl-i kürīnin infiʿāli eşkāl-i sāirenin infiʿālinden ḳalīl olur ẕevāyāsı olmamak ḥasebiyle.

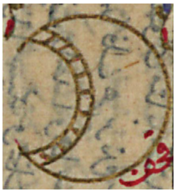
Ve ḳıḥfın ḫilḳati istidāresi ṭūlānīdir, zīrā aʿṣābın menābiti ṭūle mevḍūʿdur, menābitinde aʿṣāb tezāḥum ve teḍāġuṭ eylemesin için. Ṭūlde ziyāde olmak ḳıḥfa şekl-i ṭabīʿī olur.

Ve ḳıḥfın iki ṭarafından nütūʾu ve irtifāʿı vardır, biri ḳuddāma ve biri ḫalfedir, zīrā bu iki nütūʾ ve irtifāʿ olmasa ḳuddām ve ḫalf ṭarafları münḥadir olan aʿṣāba maḥall kalmazdı; o aʿṣābın beḳāsı için nütūʾ şekl-i ṭabīʿī oldu.

Ve bu mis̱lli şeklde ḥaḳīḳī üç dürūz ve iki ʿaded dahi kāzib derzler vardır:

Dürūz-ı s̱elās̱e-i ḥaḳīḳīden:

Derz-i evvel ʿaẓm-ı ḳıḥf ile alın kemikleri aralarında derz-i müşterektir ve ḳavsiyyü'ş-şekl yaʿnī yay şeklindedir hākezā, bu derze iklīlī derler. Şekl: Derzün müşterekün beyne'l-ḳıḥfi ve'l-fekki'l-aʿlā'l-ḳavsiyyi:

Ve dürūz-ı s̱elās̱e-i ḥaḳīḳiyyenin ikincisi reʾsin ṭūlünü munaṣṣıf derz-i müstaḳīmdir. Yalnız derz-i müstaḳīme sehmī derler, lākin derz-i sehmī bir ṭaraftan derz-i iklīlīye müntehī olmakla müntehī olduğu cihetten seffūdī[35] derler. Bu derzin şekli ʿamūd gibi ḳıḥfın vasaṭında olur. Bu şekl-i seffūdīnin müşābeheti şol ḳavsın şeklidir ki ʿamūd gibi vasaṭında bir müstaḳīm ḫaṭṭ ḳāim ola, hākezā:

Ve derz-i s̱elās̱e-i ḥaḳīḳiyyeden derz-i s̱ālis̱ ḫalf-i reʾs ile ḳāʿide-i reʾs arasında müşterektir, zāviye heyʾetinde heyʾetinde olup zāviyenin noḳṭasına sehmīnin ṭarafı muttaṣıl olur; bu derz-i s̱ālis̱e derz-i lāmī derler, ḳalem-i Yūnānī ile yazılan lām heyʾetinde olduğu için ve hüve keẕā. [12a] Bu derz-i lāmī ẕikri sābıḳ iklīlī ve sehmī ile cemʿ olunsa şekli bu minvāl üzere olur hākeẕā:

35 “Seffūd” tennūr vezni üzere şol ḥadīdedir ki üzerinde luḥūmu şeyy ederler.

Ammā kāẕibe olan iki derzler reʾsin ṭūlünde olurlar: Biri sehmīnin sağında ve biri solunda olup sehmīye müvāzī ve muḥāẕī olurlar lākin bu iki derz-i kāẕibler kemiğin ʿumḳuna dāḫil olmazlar, ancak ẓāhirinde olurlar, onun için o iki derze derz-i ḳışriyān dahi derler, kabukta olan derze müşābih olduğu için. Bu iki kāẕib derzler derz-i ḥaḳīḳī ile cemʿ olunsa heyʾet ve şekli bu minvāl üzere olur:

[kāẕib, müşterek, lāmī, ḳıḥf]

Bu maḳāma gelince ẕikr olunan eşkāl tāmmü'd-dürūz olan reʾsin şekl-i ṭabīʿīsidir.

Ammā reʾsin ġayr-i ṭabīʿī olan şekli üçtür:

Evvelkisi reʾsin şekl-i ṭabīʿīsinde mevcūd olan iki nütūʾdan ḳuddāmda yaʿnī önde olan nütūʾ bulunmamaktır. Bu nütūʾu nāḳıṣ olan reʾsin iklīli ile müsemmā olan derzi olmaz.

Şekl-i ġayr-i ṭabīʿīnin ikincisi reʾsin ḫalfinde yaʿnī art ṭarafında olan nütūʾun olmamasıdır. Bu reʾste derz-i lāmī olmaz.

Şekl-i ġayr-i ṭabīʿīnin üçüncüsü reʾsin ḳuddām ve ḫalfinde olan nütūʾların ikisi dahi olmamaktır. Bu ṣūrette reʾs ṭūlen ve ʿarḍan muḥīṭi mütesāvī küre-i ḥaḳīḳiyye gibi olur.

Ve eṭıbbānın fāḍılı Cālīnūs der ki bu şeklde dāḫil-i muḥīṭte olan ebʿād ṭūl ve ʿarḍda berāber oldular ise bu ʿadālet iḳtiḍā eder ki dürūzda dahi ʿadālet ola. Şekl-i ṭabīʿīde ṭūlde derz-i vāḥid ve ʿarḍda iki derz var idi. Şekl-i ġayr-i ṭabīʿīnin üçüncü şeklinde ʿadālet iḳtiḍā eder ki ṭūlde derz-i vāḥid,

ʿarḍda dahi derz-i vāḥid ola ve ʿarḍda olan derz ʿarḍın vasaṭında olup kulaktan kulağa ḳadar ola, nitekim ṭūlde olan derz reʾsin vasaṭında olduğu gibi.

Ve yine fāḍıl-ı mezbūr Cālīnūs der ki şekl-i ġayr-i ṭabīʿīnin ẕikr eylediğimiz eşkāl-i s̱elās̱esinden mā-ʿadā şekl-i rābiʿi olmak iḥtimāli yoktur, zīrā şekl-i rābiʿ olmak ancak reʾsin ʿarḍı ṭūlünden ziyāde olmakla olur. Ve buṭūn-ı dimāġ reʾsin ṭūlünde olmakla ṭūlün noḳṣān olması buṭūnun teḍāyuḳunu veyāẖūd cevher-i dimāġın ḳadr-ı kifāyeden noḳṣān olmasını iḳtiḍā eder. Ve bu iki emrden her birisi ḥayāta münāfīdir ve ṭūlün noḳṣān olması muḥtemel değildir.

Buna bināen Buḳrāṭ'ın eşkāl-i reʾs dörttür, biri ṭabīʿī ve üçü ġayr-i ṭabīʿīdir dediğini Cālīnūs taṣvīb edip Buḳrāṭ'ın bu maḳāli emr-i ṣavābdır dedi, fa'rif ẕālike.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱ü Minhu Fī-Teşrīḥi Mā-Dūne'l-Ḳıḥfı

Faṣl-ı s̱ānīde teşrīḥini şerḥ ve beyān eylediğimiz ʿaẓm-ı ḳıḥftan mā-ʿadā reʾsin dahi beş ʿaẓmı vardır, dördüne cüdrān derler, dimāġın dīvārları mes̱ābesindedir ve biri ḳāʿide ve temel mes̱ābesindedir. Bu cüdrān-ı erbaʿa bi'l-cümle yāfūẖtan yaʿnī kelle kemiğinden aṣlebdir onun için ki saḳaṭāt-ı ṣademātın eks̱eri cüdrān üzere vāḳiʿ olur.

Ve ḳıḥf ve yāfūẖun taẖalẖulüne ve seẖāfetine mesīs-i ḥācet ziyādedir. İki vechten:

Vech-i evvel dimāġdan taḥalḥül eden ebẖıre ḳıḥfın menāfisine nüfūẕ etmektir, zīrā müteẖalẖil ve saẖīf olan cismin menāfis ve menāfiẕi dahi saẖīf ve vāsiʿ olur.

Ve vech-i s̱ānī cevher-i dimāġa s̱iḳali ve ağırlığı ḳalīl olmaktır.

Cüdrān-ı erbaʿa beyninden ziyāde ṣalābetli muʾaẖẖarda yaʿnī ensede olan ʿaẓm-ı cidārdır, zīrā ense ṭarafı gözden ġāibdir, göz onu muḥāfaẓa edemez, mūẕiyāt eks̱eriyyā enseye iṣābet eder.

Cüdrān-ı erbaʿadan cidār-ı evvel cebhedir yaʿnī alın kemiğidir. Ve cebhenin ḥaddi ve sınırı fevḳ ṭarafından ḳıḥf ile cebhenin müşterek oldukları derz-i iklīlīdir; ṭaraf-ı esfelden sınırı o derzdir ki iklīlīnin bir ṭarafından bedʾ edip esfel ṭarafına ẕāhib olur ve kaşlar katında gözlere mürūr edip iklīlīnin ṭaraf-ı āẖerine müntehī ve müntemī olur.

Ammā sağda ve solda olan iki cidārlar kulak olan kemiklerdir. O iki kemiklere ḥacreteyn derler ziyāde ṣalābetli olduğundan. Ve bu iki cidārdan her birinin ḥaddleri ve sınırları fevḳ ṭarafından derz-i ḳışrī yaʿnī sehmīnin sağında ve solunda olan kāẕib derzler ve ṭaraf-ı esfelden o derzdir ki lāmī-nin ṭarafından gelip mürūr eder ve iklīlīye müntehī olur. Ve ḳuddāmından derz-i lāmī ve esfel ṭarafından o derzdir ki baş kemiği ile ʿaẓm-ı vetedī yaʿnī ḳāʿide beyninde müşterek olup lāmīnin iki ṭaraflarında müntehī olur.

Ammā dimāğın ḳāʿidesi bir ʿaẓmdır ki dimāğın ʿiẓām-ı sāiresini taḥam-mül edip götürür, ona vetedī derler. Ve bu vetedī ġāyette ṣalābetlidir ve ṣalābette iki vech ile maṣlaḥat ve menfaʿat vardır:

Vech-i evvel ṣalābet-i reʾsin ʿiẓām-ı sāiresini ḥamle muʿīn olur.

Vech-i s̱ānī aṣleb olan ʿufūneti az ḳabūl eder, ḳavāʿid-i dimāġda mev-cūd olan fuḍūlün taʿaffünü ona az sirāyet eder. ʿAẓm-ı ḳāʿide taḥt-ı fuḍūlde olmakla dāimā mevādda maṣabb olur, bināen ʿaleyh taṣlībinden iḥtiyāṭ olunmak iḳtiḍā eder

Ve yemīn ve yesārda olan ṣudġların her cānibinde ikişer kemik vardır, ṣalābetlidir, ṣudġun ṭūlünde müverreben mevḍūʿlardır, ṣudġa mürūr eden ʿaṣabı setr edip örterler, ona ezvāc tesmiye olunur.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu Fī-Teşrīḥi'l-ʿİẓāmi'l-Fekkeyni

Fekk ve ṣudġdan her birinin ʿaded-i ʿiẓāmları fekkin dürūzunu beyān eylediğimizde ẓāhir ve mütebeyyin olur. Ve dürūz-ı fekk beyānında biz deriz ki fekk-i aʿlāyı fevḳ ṭarafından taḥdīd eder o derz ki fekk-i aʿlā ile cebhe beyninde müşterektir, o derz kaşların altından mürūr edip bir ṣudġ-dan bir ṣudġa vāṣıl olur ve alt ṭaraftan dişler menābiti olan yaʿnī diş bittiği maḥall taḥdīd eder. Ve iki cānibden sınırı o derzdir ki nāḥiye-i üẕünden gelip ʿaẓm-ı vetedīnin azı dişler verāsında yaʿnī ardında olan maḥalli ile fekk-i aʿlā beyninde müşterek olur ve ḳalīlen insī ṭarafına meyl ve tes̱ennī eder. Ve tes̱ennīden sonra ḥādis̱ olan derzin ṭarafı ẕikri ātī olan fekk-i aʿlāyı ṭūlen taḳsīm eyleyen derzin esfeline müntehī olur. Bu ẕikr eylediğimiz dürūz o derzlerdir ki fekke-i aʿlāyı bi-külliyyetihā taḥdīd eder.

Ve bu ḥudūdda dāẖil biraz dürūz dahi vardır ki fekk-i aʿlāyı o dürūz ʿiẓām-ı müteferriḳaya taḳsīm edip ʿiẓām-ı maḳsūmeye ḥudūd ve sınır olurlar:

O dürūz-ı dāḫiliyyenin evvelkisi ḳarīben işāret eylediğimiz derzdir ki fekk-i aᶜlāyı ṭūlen taḳsīm eder.

Ve ikincisi o derzdir ki iki kaşın arasından bedᵓ edip iki ön dişler arasının muḥāẕātına ve karşısına vāṣıl olup müntehī olur.

Ve üçüncüsü o derzdir ki derz-i s̱ānīnin bedᵓ eylediği maḥallden yaᶜnī iki kaş arasından bedᵓ edip meyelān ile münḥadir olarak rubāᶜiyye ile nāb arasında müntehī olur. "Rubāᶜiyye" iki ön dişlerin sağında ve solunda ve keẕālik "nāb" rubāᶜiyyenin sağında ve solunda olan birer dişlerdir. Bu derz-i s̱ālis̱ yalnız sağ ṭarafa maḫṣūṣ değildir belki sağ ṭarafta olduğu gibi sol ṭarafta dahi vardır.

Fekkin dāḫilinde olan işbu ẕikr olunan dürūz evāsıṭ-ı s̱elās̱e ile fekk-i aᶜlānın ṭarafları olup fekk-i aᶜlā ve ᶜaẓm-ı vetedī beyninde müşterek derzler ile kulak müteḥaddid ve sınırlanmış olur.

Menābit-i esnān-ı meẕkūre muḥāẕātı beyninde yaᶜnī s̱eniyye ve rubāᶜiyye ve nāb dişleri bittikleri maḥall karşılarında müs̱elles̱ü'ş-şekl iki ᶜaẓm olur, lākin o iki müs̱elles̱in ḳāᶜideleri menābit-i esnāna müntehī olmaz belki menābit-i esnāndan muḳaddem munḫurāna ḳarīb iki burun deliklerine yakın maḥallerde ve beynehümāyı ḳāṭıᶜ ve ᶜarḍ tarafına ẕāhib bir derz olup dürūz-ı fekkten evāsıṭta olup ẕikr olunan üç derz ḳāṭıᶜ ve muᶜteriḍ olan derz-i meẕkūru tecāvüz edip muḳaddemā ẕikr eylediğimiz müntehālarına vāṣıl olur. Bināen ᶜaleyh o ᶜaẓm-ı müs̱elles̱ler ḳurbünde iki ᶜaẓm-ı āḫer ḥādis̱ olur ki o ᶜaẓm-ı āḫeri bi'l-cümle müs̱elles̱lerin ḳāᶜideleri ve esnān-ı meẕkūrenin menābiti ve fekkin iki ṭarafta olan derzleri muḥīṭ olur. Ve o iki ᶜaẓmı fekkin vusṭānī dürūz-ı s̱elās̱esinden nüzūl eden derz faṣl edip o ᶜaẓm-ı mafṣūllar için derz-i [12b] fāṣıl katında ḳāimetān olmak üzere iki zāviye ḥādis̱ olur ve iki nāb dişleri katında zāviye-i ḥādde ve munḫurān katında zāviye-i münferice ḥādis̱ olur.[36]

Ve fekk-i aᶜlā dürūzundandır o derz ki müşterek-i aᶜlādan nüzūl edip nāḥiye-i ᶜayna gelir ve nuḳre-i ᶜayna yaᶜnī göz çukuruna geldiği gibi

36 İki ḫaṭṭ-ı müstaḳīmden eḥadühümā āḫerin üzerine ᶜamūd gibi vāḳiᶜ olup bir zāviye ḥādis̱ olursa ona "ḳāime" derler, hākeẕā: (┘) İki zāviye ḥādis̱ olur ise ona "ḳāimetān" derler, hākeẕā: (┴) Eger o iki ḫaṭṭan ḥādis̱ olan zāviye "ḳāime"den vāsiᶜ olursa ona "münferice" derler, hākeẕā: () Eger ḳāimeden ḍayyiḳ olursa ona ḥādde derler, hākeẕā: () Ḥādde ile münfericenin ictimāᶜı ṣūreti hākeẕā: ()

nuḳreye dāḫil olmazdan muḳaddem üç bölük olup evvel bölük beyne'l-cebheti ve'l-fekk müşterek olan derz-i ᶜālī altından ve nuḳre-i ᶜayn yaᶜnī gözün çukuru üstünden mürūr eder ḥattā ḥācibeyne yaᶜnī kaşlara muttaṣıl olur. Ve ikinci bölük evvel bölüğün altından keẕālik mürūr edip muttaṣıl olur lākin nuḳre-i ᶜayna dāḫil olmaz. Ve üçüncü bölük nuḳre-i ᶜayna dāḫil olup baᶜ-dehu o dahi taḥt-ı ḥācibden mürūr eder ve muttaṣıl olur. Bu dürūzdan olup taḥt-ı ḥācibde olan derze ḳıyās ile esfel olan derz derz-i aᶜlānın mümāss olduğu mevḍiᶜden ebᶜaddır. Lākin dürūz-ı s̱elās̱e-i meẕkūreden derz-i evvelin ifrāz eylediği ᶜaẓm aᶜẓamdır baᶜdehu derz-i s̱ānīnin ifrāz eylediği aᶜẓamdır baᶜdehu derz-i s̱ālis̱in ifrāz eylediği aᶜẓamdır.

Beyānu Menāfiᶜü'l-Enf: Enfin menfaᶜatleri üçtür ve üçü dahi ẓāhir ve āşikārdır:

<u>Menfaᶜat-i ūlā:</u> Enfin müştemil olduğu tecvīf istinşāḳa muᶜīn olur ve havā-i kes̱īr tecvīfte maḥbūs ve maḥṣūr olmakla taᶜdīl olunup baᶜdehu o havā dimāġa nüfūẕ eder, zīrā havā-i müstenşaḳın cüllü yaᶜnī eks̱eri ve muᶜẓamı her ne ḳadar riyeye nüfūẕ eder ise lākin ṣāliḥü'l-miḳdār havādan bir şaṭr yaᶜnī bir cüzᵓ dahi dimāġa ṣuᶜūd eder. Pes dimāġ ᶜuḍv-ı reᵓīs olmakla ona nüfūẕ eden cüzᵓ cüzᵓ-i muᶜtedil olmak lāzım olur. Ve teşemmüm ḳaṣd olunan instinşāḳ için yine enfin zāidetān tesmiye olunan ālet-i şemmin ḳurbünde maḥall-i vāḥidde havā-i ṣāliḥi idrāk-i rāyiḥa eks̱er ve evfaḳ olsun için cemᶜ eder Bu meẕkūrların cümlesi üç menfaᶜattir ki menfaᶜat-i vāḥide ḥükmünde olurlar. Ve menāfiᶜ-i s̱elās̱e-i müteḳaddimeden:

<u>Menfaᶜat-i s̱āniye:</u> Enf taḳṭīᶜ-i ḥurūfta ḥancere mis̱lli āletlere muᶜīn olup o āletlerin ṣavtı ḥurūfa taḳṭīᶜ ve taḳsīm edip iḫrāc ve iẓhār eylemesini teshīl eder. Ve ṣavtı ḥāmil olan havādan bir miḳdārı enfe nüfūẕ etmekle taḳṭīᶜ-i ḥurūf olan maḥallden havānın taḳṭīᶜe mānīᶜ tezāḥumu mündefiᶜ olur. Bu menfaᶜatler menfaᶜat-i vāḥide içinde iki menfaᶜattir. Havā-i ḥurūfu miḳdār-ı lāyıḳ üzere kılmakta fiᶜl-i enfin naẓīri mizmārın ensesinde olan deliklerden o deliktir ki her dāim açık durur, parmak veyāḫūd āḫer şeyᵓ ile sedd olunmaz. Enfin

<u>Menfaᶜat-i s̱ālis̱esi:</u> Fuḍūl-i mündefiᶜa-i muḫāṭiyyeye setr olup naẓarı fuḍūl-i müstaḳẕerīye vuḳūᶜdan ṣavn ve ḥimāye eder. Ve enf ālet-i nefḫ olmakla nefḍ-i fuḍūle yaᶜnī muḫāṭ mis̱lli ruṭūbetleri iḫrāca muᶜīn olur.

Teşrīḫü ᶜİẓāmu'l-Enf: Enfin ᶜiẓāmının terkībi o iki ᶜaẓmdan olur ki onlardan her birinin şekli şekl-i müs̱elles̱e müşābihtir. Fevḳ ṭarafları iki zāviye ile biri birine mülāḳī olurlar ve ḳāᶜideleri bir zāviye ile biri birine mümāss ve muttaṣıl olup iki zāviye ile müfterıḳ olurlar yaᶜnī ayrılırlar. Ve o iki ᶜaẓmlardan her biri fekkin dürūzundan iki ṭarafta olan derzlerden her birine rükūb ederler. O iki ᶜaẓmın cānib-i sāfillerinde ġuḍrūfī ve leyyin iki cirm vardır ve o iki cirmin ortasında fekkin derz-i vusṭānīsi ṭūlü üzere uzanmış bir ġuḍrūf vardır ki o ġuḍrūfun cüzᵓ-i ᶜālīsi sāfilinden aṣlebdir yaᶜnī ziyāde katıdır ve vasaṭta olan ġuḍrūf bi'l-cümle ṭarafta olan iki ġuḍrūfī cirmden katıdır ve ṣalābetlidir.

Beyānu Menāfiᶜi Ġuḍrūfi'l-Enf: Vusṭānī olan ġuḍrūfun menfaᶜati enfi iki munḫura tevzīᶜ ve taḳsīmdir onun için ki dimāġdan faḍla nüzūl eyledikte o faḍlanın eks̱eri iki munḫurun birine nāzil olup munḫur-ı āḫer ile yine istinşāḳ mümkin olur ve dimāġı tervīḥ eder havā-i mürevviḥi dimāġa müᵓeddī olan ṭarīḳ-i istinşāḳ bi'l-külliyye mesdūd olmaz.

Ve iki ṭarafta olan ġuḍrūfların menfaᶜati üç emrdir:

Emr-i evvel eṭrāf-ı ᶜiẓāmda olan ġuḍrūflar ile müşterek olan menfaᶜattir ki biz o menfaᶜati tekmīl edip beyānından fāriġ olduk.

Ve emr-i s̱ānī ziyāde istinşāḳa veyāḫūd nefḫe iḥtiyāc katında o iki ṭarafta olan leyyin ġuḍrūflar açılıp ve genişip fiᶜl-i meẕkūrunu ziyāde icrā eder.

Ve emr-i s̱ālis̱ ᶜinde'n-nefḫ ihtizāz ve ıḍṭırāb ve intifāḍ ve irtiᶜād ile dimāġdan buḫārı nefḍ ve iḫrācdır.

Enfin ẕikri mürūr eden şekl-i müs̱elles̱ gibi iki ᶜaẓmları ḫilḳat ve cibilliyyette daḳīḳ ve ḫafīflerdir, zīrā bu ᶜaẓmların ḫiffete iḥtiyācı ves̱āḳata iḥtiyācından eks̱er ve ziyādedir ḫuṣūṣan ki o ᶜaẓmlar ḥiss-i şemmin maḥalli zāideteyne muvāṣalası olup āfeti ḳābil olan ᶜaẓm-ı miṣfāttan asılmış büreteyn yaᶜnī iki küpe mes̱ābelerinde olup ḥiss-i şemmin mirṣadı üzere vaḍᶜ olunmuşlardır.

Ammā fekk-i esfelin ᶜiẓāmı ṣūreti ve menfaᶜati maᶜlūmdur ki o fekk-i esfel iki ᶜaẓmdan mürekkebdir; taḥt-ı ẕeḳanda yaᶜnī çene altında o iki ᶜaẓmı mafṣal-ı müves̱s̱aḳ cemᶜ eylemiştir, bilā-ḥareketi'l-āḫer eḥadühümā ḥareket eylemez. O iki ᶜaẓmın her birinin üst ṭaraflarından birer nāşize-i muᶜaḳḳafe nüşūz eder yaᶜnī eğri ve mürtefiᶜ birer kemik ḥādis̱ olur ve o

nāşizeler zāideler ile terkīb olunup zāide nāşizeleri mühendem ve muṣlaḥ olur ve ittiṣālinde olan kemikten nābite olur ve biri biri üzerine vuḳūᶜ ṭarīḳi ile zāide nāşizeye ribāṭāt-ı ḳaviyye ile merbūṭ olur.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fī-Teşrīḥi'l-Esnāni

Ammā esnān otuz iki sinndir. Baᶜḍı nāsta nevāciẕ yaᶜnī yemīn ve yesārda fevḳānī ve taḥtānī dipte ve nihāyette olan birer diş min-ḥayṡü'l-mecmūᶜ dört diş mevcūd olmayıp mecmūᶜ-ı esnānı yirmi sekiz sinn olur; cümle-i esnāndan baᶜḍdır. Ṡenāyā-yı erbaᶜa yaᶜnī ön dişler ki o dişler dört ᶜadeddir, ikisi üstte ve ikisi altta olup biri birinin civārında ve ittiṣālinde olurlar. Ve yine fevḳānī ve taḥtānī ṡeniyyenin yemīn ve yesārında birer dāne rubāᶜiyye denmekle maᶜrūf min-ḥayṡü'l-mecmūᶜ dört ᶜaded dişler nābit olur.

Ṡeniyye ve rubāᶜiyyelerin mecmūᶜu olan sekiz dişlerin fiᶜli ve menfaᶜati ḳaṭᶜdır yani bıçak gibi ḳaṭᶜa ālet olur. Ve keẕālik fevḳānī ve taḥtānī yemīn ve yesārda rubāᶜiyye ittiṣālinde birer dāne nāb dişleri olur ve o dört diş kesre ālet olur. Ve yine fevḳānī ve taḥtānī yemīn ve yesārda nāba muttaṣıl dörder diş olup mecmūᶜu on altı diş olur ve ekṡer-i eşḫāṣta beşer diş olup mecmūᶜu yirmi olur, onlara aḍrās derler, azı dişleridir, bu dişler ṭaḥna ālet olup öğütür. Ve bi'l-cümle baᶜḍı eşḫāṣta ᶜaded-i esnān yirmi sekiz ve ekṡer-i nāsta otuz iki olur.

Ve nevāciẕ dişleri ki aḍrāsın nihāyetlerinde olur, ekṡeriyyā zamān-ı nümüvvün vasaṭında nābitler olur. Ve vasaṭtan murād bülūġla sinn-i vuḳūfun arasıdır. Sinn-i vuḳūfun ibtidāsı otuz yaş ḳurbünde olur. Nevāciẕe baᶜde'l-bülūġ nābit olduğundan esnān-ı ḥulm tesmiye olunur.

Esnān için başları ince ve muḥadded kökler vardır; dişleri ḥāmil olan iki fekkin kemiklerinde olan ṡuḳbelere ḥiddeti ḥasebiyle mürtekiz olup saplanır. Ve her bir ṡuḳbenin kenārında birer zāide-i müstedīre nābit olup üzerinde ᶜaẓamiyyet olmakla sinni müştemil olup bağlar ve şedd eder ve o maḳāmda revābıṭ-ı sāire-i ḳaviyye dahi olur.

Aḍrāstan mā-ᶜadā dişlerin uṣūllerinde birer baş olur, ammā fekk-i esfelde merkūz ve maġrūz olan olan aḍrāsın ruᵓūsu ikiden eḳall olmaz ve ekṡeriyyā üç reᵓsi olur ḫuṣūṣan nevāciẕde bu ẕikr olunan ḥükm sāir aḍrāstan ekṡerdir. Ammā fekk-i aᶜlāda merkūz olan aḍrāsın ruᵓūsu üçten eksik olmaz, ekṡeriyyā dörder ruᵓūsu olur ḫuṣūṣan o aḍrās nevāciz ola.

Aḍrāsın ruʾūsu esnān-ı sāirenin ruʾūsundan ziyāde olduğu büyüklüğü ve ağırlığı ve ᶜamel-i şāḳḳası ḥasebiyledir. Ve fekk-i aᶜlāda merkūz olan aḍrāsın ruʾūsunun ziyādeliği aḍrās-ı ᶜulvīler menkūsen muᶜallaḳ olup s̱iḳali ve ağırlığı ḥasebiyle ruʾūsları cihetlerinin ḫilāfına meyli olduğu içindir. Ammā süflānın s̱iḳali merkez ve uṣūl cānibine olmakla ziyāde istiḥkāma muḥtāc olmaz.

ᶜİẓām-ı sāireden bir ᶜaẓmda ḥiss bulunmaz, ancak dişlerde olur. Cālīnūs esnānda ḥissin vücūduna ẕāhib oldu belki tecribe dahi esnānda ḥissin vücūduna şehādet eder. Ḥārr ile bāridi temyīz eylesin için esnān dimāġdan bir ḳuvvet ile iᶜāne olundu Allāhu taᶜālā aᶜlemü.

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-Menfaᶜati'ṣ-Ṣulbi

Biz deriz ki ṣulbün ḫalḳ olunmasında dört fāide vardır:

Fāide-i ūlā: [13a] Ṣulb yaᶜnī sırtta boncuk gibi dizili olan kemikler nuḫāᶜa meslek olur. Nuḫāᶜın şerḥinde nuḫāᶜın fāidelerini inşāallāhu taᶜālā beyān eylediğimizde āşikār olur ki ḥayvān ᶜayş ve beḳāda nuḫāᶜa muḥtāc olur ve bilā-şübhe nuḫāᶜ dahi mesleke muḥtāc olur ve bundan beḳā-i ḥayvānda ṣulbün fāidesi ve menfaᶜati olduğu ẓāhir olur lākin bu maḳāmda nuḫāᶜın baᶜḍı menāfiᶜini ᶜalā-ṭarīḳi'l-icmāl ve'l-iḫtiṣār beyān ederiz tā ki min-ġayri tevaḳḳuf maḥall-i mezbūr münḥall ola.

Sebᶜa-i ezvācdan mā-ᶜadā bi'l-cümle aᶜṣāb nuḫāᶜdan nābitler olur. Nuḫāᶜ maḫlūḳ olmasa cemīᶜan aᶜṣāb dimāġdan nābitler olup dimāġ bi'l-cümle aᶜṣāba menbit olmak iḳtiḍā eder, o dahi başın büyük olup bedene taḥammülünde meşaḳḳat-i ᶜaẓīme iṣābet eder. Ve bundan mā-ᶜadā bi'l-cümle aᶜṣāb dimāġdan nābit olsa eḳāṣī-i ebdāna yaᶜnī bedenin el ve ayak gibi uzak ᶜuḍvlarına ḥiss ve ḥareket ulaştıran ᶜaṣabların imtidād-ı ṭūlü ve buᶜd-ı mesāfesi olmağı iḳtiḍā etmekle aᶜṣāba telefi mūcib olan inḳıṭāᶜ ve āfāt-ı sāire iṣābeti ḫavf olduğundan mā-ᶜadā aᶜṣāb-ı s̱aḳīleyi mebdeʾlerine cez̠b katında aᶜṣāb-ı ṭavīleye vehn ve ḍaᶜf gelmek muḥaḳḳaḳ olmak ḥasebiyle Cenāb-ı Muṣavvir-i ebdān inᶜām ve iḥsān buyurup dimāġdan biz cüzʾü yaᶜnī nuḫāᶜı ıṣdār ve iḫrāc edip esfel-i bedene ulaştırdı, su gözünden iḫrāc olunan cedvel ve su yolu gibi. Ve o nuḫāᶜın sağından ve solundan aᶜṣāb-ı ḥiss ü ḥareketi iḫrāc edip müvāzāta ve müşāḳabeye riᶜāyet ederek cemīᶜan

aʿḍāya aʿṣāb-ı mezkūre ḥiss ve ḥareketi īṣāl eylediler yaʿnī her ʿaṣab kendi karşısında ve mesāfe cihetinden kendiye ḳarīb olan ʿuḍva īṣāl-i menfaʿat eyledi. *"Müvāzāt" muḥāẕāt ve "müşāḳabe" "muṭāvele" maʿnāsınadır.*

Bundan sonra ḫalīfe-i dimāġ olan nuḫāʿa ṣulbü meslek-i ḥarīz kıldı yaʿnī ṣulbü ona ḳalʿa mis̱ālinde mekān-ı ḥırz kıldı.

Menāfiʿ-i ṣulbden ikincisi: Ṣulb, önünde olan aʿḍā-i şerīfeye cünne mis̱ālinde olur, bināen ʿaleyh ṣulbün üzerinde şevk ve senāsin ḫalḳ olundu.

Ve menfaʿat-i s̱ālis̱e: Cemīʿan ʿiẓām-ı bedene ṣulb esās ve mebnādır, nitekim sefīne binā eden neccār evvelā ḫaşebe-i esāsı ḥāḍırlayıp s̱āniyen aḫşāb-ı sāireden irtikāz olunacakları ve rabṭ olunacakları ḫaşebe-i esāsa rabṭ ve rekz eder; onun için aṣlāb sāir kemiklerden metīn ve müstaḥkem oldu.

Ṣulbün dördüncü fāidesi: Ṣulb ile beden-i insānın ḳıvāmı ve ḳuvvet-i māsikesi ziyāde olup āḫer nesneden iʿānet olmaksız ḳāim bi-nefsihi olur ve murād eylediği cihāta ḥareket eder. Bu maʿnā için ṣulb ḫarezāt ve fıḳarāt-ı manẓūme olup ʿaẓm-ı vāḥid olmadı ve miḳdār-ı ʿadedi dahi ziyāde kes̱īr olmadı. Ve fıḳarātı beyninde olan mefāṣıl ḳıvāma bāʿis̱-i vehn ü ḍaʿf olmasın için selis kılınmadı ve inʿiṭāfa māniʿ olmasın için o mefāṣıl müves̱s̱aḳ dahi kılınmadı. Teşrīḥ-i mefāṣılda selis ve müves̱s̱aḳın maʿnāları ḳarīben mürūr eyledi.

el-Faṣlu's-Sābiʿu Fī-Teşrīḥi'l-Fıḳarāti

Biz deriz ki fıḳra o ʿaẓmdır ki vasaṭında bir s̱uḳbe olur ve o s̱uḳbede nuḫāʿ nüfūẕ eder. Ve o ʿaẓmın baʿḍılarında dörder zāideler olur, biri yemīnde ve biri yesārda ve ikisi s̱uḳbenin iki cāniblerinde olur. O zevāidden fevḳe şāḫıṣa ve mürtefiʿa olanlara "şāḫıṣatun ilā fevḳ" tesmiye olunur ve o zevāid-den esfele şāḫıṣa ve māile olanlara "şāḫıṣatun ilā esfel" tesmiye olunur ve müntekise dahi tesmiye olunur. Ve baʿḍı fıḳralarda zevāid altı olur, dördü bir cānibde ve ikisi bir cānibde olur ve baʿḍı āḫerlerde sekiz zevāid olur.

Bu zevāidlerin menfaʿati zevāidin nuḳrelere tedāḫulü ile beyne'l-fıkarāt ittiṣāl muntaẓam olmaktır o vechle ki eḥadühümāda nuḳre ve āḫerde luḳame gibi reʾs olup zevāid nuḳreye tedāḫul etmekle beynehümāda mafṣal ḥādis̱ ve ḥāṣıl ola. Ve yine fıḳarāt için biraz zevāid vardır ki onlardan bu ẕikr

olan menfaᶜat maḳṣūd değildir belki onların menfaᶜati viḳāye ve cünne olup fıḳarāta müteveccih olan müṣādemāt ve müṣākekāta muḳāvemet etmektir. Ve menfaᶜat-i uḫrā o zevāidin üzerinde ribāṭāt vurulup müntesic olmaktır. Bu ḥāl üzere olan zevāid enli ve ṣalābetli ᶜaẓmlerdir ve fıḳarātın uzunluğuna vaḍᶜ olunmuşlardır. O zevāid kemiklerinden ḫalfte yaᶜnī art ṭarafta olana şevk ve senāsin tesmiye olunur ve yemīn ve yesārda olana ecniḥa tesmiye olunur.

Bu nevᶜ zevāidin ancak viḳāyesi ve cünne olması ᶜaṣab ve ᶜurūḳ ve ᶜaḍalāttan bedenin ṭūlüne vaḍᶜ olunup zevāidden edḫal ve iç ṭarafta olanlara maḫṣūṣtur.

Ve aḍlāᶜı vely eden ecniḥalara maḫṣūṣ menfaᶜat-i uḫrā vardır, o menfaᶜat budur ki o ecniḥada nuḳreler maḫlūḳtur ki aḍlāᶜın ruʾūs-ı muḥaddebeleri o nuḳrelere dāḫil olup mütehendimen fīhā mürtebiṭ olurlar. O cenāḥların her birinde ikişer nuḳre olur ve her bir ḍılᶜında muḥaddeb iki zāide olup ber-vech-i muḥarrer merbūṭ ve sargılar ile mütehendim ve muṣlaḥ olurlar. Ve baᶜḍı ecniḥa için iki reʾs olup iki cenāḥtan mürekkeb olan cenāḥ-ı muḍāᶜafa müşābih olurlar. Bu cenāḥ-ı muḍāᶜaf ḫarezāt-ı ᶜunuḳta olur. Ve bu cenāḥ-ı muḍāᶜafın menfaᶜati zamān-ı ātīde ẕikr olunur.

Fıḳarāt için vasaṭta olan tecāvīf s̱uḳbelerinden mā-ᶜadā ġayrı s̱uḳbeler vardır ki o s̱uḳbelerden aᶜṣāb-ı nuḫāᶜiyye taşra çıkar ve taşradan ᶜurūḳ içeri girer. Bu vechle medḫal ve maḫrec olan s̱uḳbeler gāhīce bi-tamāmihā fıḳra-i vāḥidede olur ve gāhīce iki fıḳranın mülteḳāsında ve maḥall-i müştereklerinde olur. Ve baᶜḍı kerre o s̱uḳbe hem fevḳte ve hem esfelde olur ve baᶜḍı kerre cānib-i vāḥidde olur ve gāh olur ki dāire-i tāmme heyʾetinde olan s̱uḳbenin nıṣfı bir fıḳrada ve nıṣf-ı āḫeri fıḳra-i uḫrāda olur ve gāh olur ki s̱uḳbe dāiresinin eks̱eri bir fıḳrada ve eḳalli fıḳra-i uḫrāda olur.

Ve bu ᶜurūḳ ve aᶜṣāba medḫal ve maḫrec olan s̱uḳbeler yemīn ve yesārda olup ḫalfte yaᶜnī fıḳraların ardında olmadığının sebebi budur ki ḫalf ṭarafında ᶜurūḳ ve aᶜṣāba cünne ve viḳāye olur ecniḥa yoktur ve ense ṭarafı ise müṣādemāta maḥall olur. Ve eger o s̱uḳbeler ḳuddāma ve ön ṭarafa olsa o aᶜḍānın aᶜḳābı ve revābıṭı metīn ve müstaḥkem olmaz idi ve kendiler dahi evhen ve aḍᶜaf olurlar idi onun için ki bedenin s̱iḳali fıḳraların ön ṭarafına meyl eder ve ḥareket-i irādiyye vaḳtinde dahi ḳuddāma bedenin meyli ziyāde olur.

Bu mez̲kūrlar revābıṭ ve aʿḳābın seḫāfetine ve aʿṣāb ʿurūḳun indıġāṭına bādī ve bāʿis̲ olur; viḳāye için olan zevāid-i mez̲kūreyi aʿṣāb ve ribāṭāt iḥāṭa ile temlīs ve teslīs ve ḫuşūnetini izāle etmekle zevāidin maḍarrat-ı ṣalābetinden laḥm mis̲lli aʿḍā-i leyyine maṣūn ve maḥfūẓ olur.

Zevāid-i mafṣaliyyenin ḥāl ve şānı dahi viḳāye için olan zevāid gibidir, zīrā zevāid-i mafṣaliyye vis̲āḳ-ı şedīd ile biri birine merbūṭ olup min-külli'l-cihāt aʿḳāb ve ribāṭla bağlanırlar lākin zevāid-i mafṣaliyyenin ḳuddāmda olan ʿaḳibleri ḫalfte ve ensede olanlardan metīn ve ṣalābetlidir. Ve ḫalfte olan ʿaḳibler ziyāde selāsetli ve leyyindir onun için ki ḳuddām cānibine inḥinā ve ins̲ināya ḥācet ḫalfe inʿiṭāfa ḥācetinden eks̲erdir. Ḳuddāmın aʿḳāb ve revābıṭı metīn olmasa kes̲ret-i inḥinā vü ins̲inā ile ribāṭāta vehn gelip ulamazlar idi, çünkü ḫalf cānibinde olan erbiṭa selis oldu, selāset ḥasebiyle iki ʿaẓm beyninde ḥādis̲ olan feḍā-i ḳalīl ruṭūbet-i lezice ile işġāl olunup dolduruldu ve fıḳarāt-ı ṣulb bir cihetten yaʿnī ḳuddām ṭarafından ifrāṭla bağlanıp istīs̲āḳ olunmaḳla ʿiẓām-ı fıḳarāt s̲ebāt ve sükūn için maḫlūḳ olan ʿaẓm-ı vāḥid gibi oldu ve min-ciheti'l-ḫalf selāseti olduğu cihetten ḥareket için maḫlūḳ olan ʿiẓām-ı kes̲īr gibi oldu.

el-Faṣlu's̲-S̲āminü Fī-Menfaʿati'l-ʿUnuḳı ve Teşrīḥi ʿİẓāmihi

ʿUnuḳ riyenin ḳaṣabesi ve nefesin mecrāsı için maḫlūḳtur. Ḳaṣabe z̲ikri ātī menfaʿatler için maḫlūḳtur. Fıḳarāt-ı ʿunuḳiyye ve bi'l-cümle fıḳarāt-ı ʿāliye, taḥtında olan fıḳarāt-ı sāfile maḥmūl olduğundan nāşī eʿālīde olan fıḳarātın ḥacmleri esfelde olanlardan aṣġardır onun için ki eşyā-ı maḥmūle ḥāmillerinden aṣġar ve eḫaff olmak gerektir eger ḥareketin niẓām-ı ḥükmī üzere olması ḳaṣd olunur ise. Ve feḳār-ı ʿunuḳun s̲uḳbeleri ʿunuḳun s̲uḳbeleri feḳārı s̲uḳbelerinden vāsiʿ ve geniştir onun için ki mādde-i aʿṣāb ḫarezāt-ı ʿunuḳta bi-külliyyetihā mevcūdedir, aʿṣāba istiḥāle edip eṭrāf-ı ebdāna dağılmamıştır. Pes ḫarezāt-ı ʿunuḳ s̲aḳbında olan mevādd kes̲retine ve ġılẓatine bināen mecrāsı tevsīʿ kılınmakla iḫtināḳ ve indıġāṭtan muḥā-faẓa olundu. Bunun naẓīri o ırmaktır ki eṭrāfında olan arklar [13b] ile suyu tevzīʿ ve taḳsīm olunup o ırmağın evāil-i mecrāsı evāḫirinden geniş olur.

Ḥarezāt-ı ʿunuḳ ṣaġīr iken s̲uḳbeleri geniş kılınmak vehn ve ḍaʿfı īcāb etmekle o ṣaġīre ḫarezātların ḥacmi ziyāde ṣalābetli ve metānetli kılın-

makla ḥacmin ṣıġarına terettüb eden noḳṣān ṣalābetin tezāyüdü ile cebr ve tekmīl olundu.

Ve yine ḫarezāt-ı ʿunuḳ ṣaġīreler olmakla viḳāyesi olan senāsinleri dahi ṣaġīr ḫalḳ olundu onun için ki ṣaġīre olan ḫarezelerin maḥmūlleri olan senāsin kebīr olsa o senāsine iṣābet eden müṣādeme ve āfāt sebebiyle o ṣaġīre ḫarezātlar inkisāra teheyyüʾ ederler lākin sinsineleri ṣaġīre olmakla o sinsine-i ṣaġīre-i meẕkūreler üzerinde olan ecniḥaları kibār ḫalḳ olup o ecniḥalar iki başlı ve muḍāʿaf gibi kılındı.

Ve ʿunuḳun ḥarekāta iḥtiyācı sükūna iḥtiyācından eks̱er ve ezyed olmakla ḫarezātının mefāṣılı selis kılındı, zīrā ʿunuḳun zamān-ı ḥareketinde ʿunuḳun ʿiẓām-ı kes̱īresinin irtiʿād ve ihtizāzı mā-taḥtında olan mefāṣıl ʿiẓāmının ihtizāzını īcāb etmekle taḥtında olan ḫarezāt-ı ṣulbiyyeden maḍarrat-ı ihtizāzı defʿ, mefāṣıl-ı ʿunuḳ müves̱s̱aḳ olup sākine olmasına bāʿis̱ ve bādī olmaz.

Ve mefāṣıl-ı ʿunuḳun selis olmasından fevt olan ves̱āḳatten ziyāde ves̱āḳat ve metānet cihet-i uḫrādan mefāṣıl-ı meẕkūreye ʿāid ve rāciʿ olmakla o mefāṣılın istiḥkāmına noḳṣān gelmez, zīrā mā-teḳaddemde beyān olunduğu üzere mefāṣıl-ı meẕkūreyi muḥīṭ olup üzerinden cereyān eden ʿaṣab ve ʿaḍal ve ʿurūḳ mefāṣıl-ı ʿunuḳu kemā-yenbaġī şedd ve rabṭ etmekle mücerred vis̱āḳ olmak için maḫlūḳ olan aʿḳāb ve ribāṭātın selis olmasıyla mefāṣıla vehn gelmez. Ve ber-vech-i muḥarrer mefāṣıl-ı ʿunuḳta ḳadr-i kifāye ves̱āḳat bulunmakla fıḳarāt-ı ʿunuḳıyyenin fevḳ ve taḥta şāḫıṣa olan zevāid-i mafṣaliyyesi ziyāde ʿarīḍa vü ʿaẓīme olmadı. Fıḳarāt-ı ẓahrın zevāid-i meẕkūresi ʿarīḍ olduğu gibi belki o fıḳarāt-ı ʿunuḳıyyenin ḳavāʿidleri aṭvel ve ribāṭları ziyāde selāsetlidir.

Ve aʿṣāba maḫrec olan s̱uḳbeleri müşterek kılındı yaʿnī iki fıḳranın arasında kılındı onun için ki fıḳarāt-ı ʿunuḳıyye ṣaġīre ve raḳīḳa ve o fıḳarātta olan nuḫāʿın mecrāsı vāsiʿ olmakla aʿṣābın s̱uḳbesi yalnız bir ḫarezede olmağa cirmi müteḥammil olmaz. Lākin bu ḥükmden baʿḍısını istis̱nā ve beyān edip ḥālā deriz ki ʿunuḳun ḫarezeleri yedi ʿadeddir, zīrā ʿunuḳa nisbet ile miḳdār-ı aʿdād-ı ḫarezāttan yedi ḫareze miḳdār-ı muʿtedildir. Ḫarezāt-ı sebʿa-i meẕkūre ʿadedde muʿtedil olduğu gibi ṭūlde dahi muʿtedildir. O yedi ḫarezelerden ḫareze-i ūlādan mā-ʿadā bāḳī altı ḫarezelerden her bir ḫare-

zede mā-teḳaddemde meẕkūr olan min-ḥays̱ü'l-mecmūᶜ on birer zevāid mevcūdedir; bir sinsine ve iki cenāḥ ve sekiz ᶜaded muṣṭalaḥ olan zevāid ki dördü şāḫıṣa ilā fevḳ ve dördü şāḫıṣa ilā esfeldir ve her bir cenāḥ iki şuᶜbe ṣāḥibidir. Ve maḫrec-i ᶜaṣab olan s̱uḳbe dāirelerinin tamāmen bir nıṣfı bir ḫarezede nıṣf-ı āḫeri ittiṣālinde olan ḫareze-i uḫrāda olup müştereke olur lākin ḫareze-i ūlā ve ḫareze-i s̱āniye için biraz ḫavāṣṣ vardır ki mā-ᶜadā ḫarezelerde o ḫavāṣṣ mevcūde değildir.

Ve sana evvelā bilmek vācibdir ki reᵓsin sağa ve sola ḥareketi reᵓs ile ḫareze-i ūlā beyninde olan mafṣal ile mülteᵓime ve ḥāṣıla olur. Ve reᵓsin ön ve art ṭaraflarına ḥareketi reᵓsle fıḳra-i s̱āniye beyninde olan mafṣal ile mülteᵓim ve mevcūd olur. Pes bize vācib olur ki evvelā fıḳra-i ūlāyı beyān eyleyevüz:

Biz deriz ki fıḳra-i ūlānın iki ṭaraflarında mevcūd olan şāḫıṣa ilā fevḳ denmekle maᶜrūf iki zāidelerden her birinin iki ṭaraflarında birer nuḳre olup o iki nuḳreye ᶜiẓām-ı reᵓsten iki zāide dāḫil olup kaçan ki zāidenin biri nuḳresinden mürtefiᶜ olup zāide-i uḫrā nuḳresine ġāire ola yaᶜnī ṭabīᶜīsinden ziyāde içeri gire, reᵓs o ġāire ṭarafına meyl eder. Mes̱elā sağ ṭarafta olan zāide mürtefiᶜa olup solu ġāire olsa reᵓs sola meyl eyler ve eger solu mürtefiᶜa olup sağ ṭarafı ġāire olsa reᵓs sağ ṭarafa meyl eder. Bināen ᶜaleyh ᶜunuḳ mefāṣılından mafṣal-ı s̱ānī fıḳra-i ūlāda ẕikr olunan nuḳreler civārında olmak mümkin olmamakla mafṣal-ı s̱ānī için başka bir fıḳra ḫalḳ olunup fıḳra-i s̱āniye kılındı.

Ve bu fıḳra-i s̱āniyenin bāṭını ḳuddāmında uzun ve ṣalābetli bir zāide nābite olup tecāvüz eder ve fıḳra-i ūlānın s̱uḳbesinden nāfiẕ olup nuḫāᶜın önüne varır ve bu fıḳra-i ūlā s̱uḳbesi nuḫāᶜla o zāide beyninde müşterek olur. Ve s̱uḳbenin ḫalf ṭarafından ḳuddāma gelince ḳadar ᶜumḳunun imtidādı yemīnden yesāra olan imtidāddan eks̱er olur onun için ki o s̱uḳbede iki nāfiẕ vardır, biri nuḫāᶜ ve biri o zāidedir. Ve o iki nāfiẕden eḥadühümā āḫerin üzerinde olmakla lā-cerem s̱uḳbenin esfelden aᶜlāya gelince ḳadar olan imtidād-ı ᶜumḳīsi ezyed olmak lāzım gelir. S̱uḳbenin yemīnden yesāra olan buᶜdu bunun ḫilāfı üzeredir, zīrā ẕikri mürūr eden iki nāfiẕ biri biri üstünde olmakla s̱uḳbe ᶜarḍı ziyāde olmaktan müstaġnī olur. Mürūr eden iki nāfiẕin nuḫāᶜ-ı ᶜarīḍi olmakla nuḫāᶜın ᶜarḍını iḥāṭa edecek s̱uḳbede ᶜarḍ olmak kifāyet eder.

Ve fıḳra-i s̱āniyenin nāḥiyesinden nābite olup ber vech-i muḥarrer fıḳra-i ūlā s̱uḳbesine duḫūl eden zāide-i meẕkūreye sinn tesmiye olunur. Ve o sinn nuḫāᶜla sinni biri birinden faṣl ve temyīz ve ifrāz için ḫalḳ ve inbāt olunan ḳaviyye ribāṭlar ile bağlanmakla ᶜinde'l-ḥareketi'l-ᶜunuḳıyye sinnin kesr ve ḍağṭından nuḫāᶜ muḥāfaẓa olunur.

Baᶜde hāẕe'l-beyān ẕikr ederiz ki fıḳra-i s̱āniyede nābit ve fıḳra-i ūlā s̱uḳbesine nüfūẕ eden sinn-i meẕkūr fıḳra-i ūlā s̱uḳbesinden ṭulūᶜ ve ḫurūc edip ᶜaẓm-ı reᵓste bir nuḳreye ġavṣ ve duḫūl eder. Ve sinnin üzerinde o s̱uḳbe müstedīre olur[37] ve reᵓsin ḳuddām ve ḫalf cāniblerine ḥareketi bu sinn ile olur. Ve bu sinnin ḳuddām ṭarafına olduğunda menfaᶜat iki vech ile olur:

Vech-i evvel sinn ḳuddām ṭarafında ziyāde maḥfūẓ olur. Ve vech-i s̱ānī ḫarezelerin ince ṭarafları nuḳrelere girip ve nuḳrelerden taşra çıkmamalarına sinnin cihet-i ḳuddāmda olması bāᶜis̱ ve bādī olur.

Ve fıḳra-i ūlāya maḫṣūṣ olan umūrdandır ki fıḳra-i ūlāda sinsine olmaz onun için ki sinsine s̱iḳali ḥasebiyle fıḳra-i ūlā-yı mevṣūfeye vehn verir ve vehni olan fıḳranın zāidesi fıḳraya müteveccih olan kesr ve āfātı dāfiᶜa olamaz belki ḳābile ve cālibe olur. Ve maḥẕūr-ı uḫrā dahi budur ki fıḳra-i ūlānın ḥavālīsinde olan aᶜṣāb-ı kes̱īreyi ve ᶜaḍali kesr ve şedḫ eder ve bunları taḳviye eder. Fıḳra-i ūlā āfāttan baᶜīd olan viḳāyelerde ve maḥfaẓalarda maṣūn ve medfūn olmakla fıḳra-i ūlānın sinsineden istiġnāsı ve bu maᶜnālar ḥasebiyle fıḳra-i ūlā sinsineden taḫliye kılındığı gibi ecniḥadan dahi taᶜriye kılındı ve ḫuṣūṣan ki o maḥallden aᶜṣāb ve ᶜaḍalāt mebdeᵓlerine ḳarīb olmakla vaḍᶜ-ı ḍayyiḳ ile biri biri yanına vaḍᶜ olunup ecniḥaya maḳarr ve maḥall kalmamıştır.

Ve yine fıḳra-i ūlānın ḫāṣṣalarındandır ki o fıḳra-i ūlāda nābit olan aᶜṣāb iki cānibden çıkmaz belki o fıḳranın cānib-i aᶜlāsını vely edip ḫalfe māil maḥallden olan iki s̱uḳbelerden ḫurūc eder onun için ki eger reᵓsin iki zāidelerini iltiḳām eden mevḍiᶜden ve o iki nuḳrelerden o iki ᶜaṣab ḫurūc eyleseler reᵓsin ḥareket-i ᶜanīfesinde o ᶜaṣablar taḍarrur-ı şedīd ile mutaḍarrır olurlar.

Keẕālik fıḳra-i s̱āniyenin nuḳrelerine giren fıḳra-i ūlā zāideleri mülteḳamdan ḫurūc eyleseler yine o ᶜaṣablar ᶜinde ḥareketi'r-reᵓs taḍarrur-ı

37 Yaᶜnī sinn müstedīre olmakla sinni iḥāṭa edecek ḳadar s̱uḳbe dahi müstedīre olur, mağara gibi sāḥası vāsiᶜa ve fezā-i aᶜẓam olmaz.

şedīd ile mutaḍarrır olurlar, zīrā fıḳra-i ūlā ile s̱āniye beyninde olan mafṣal selis olmakla ḳuddām ve ḫalfe reʾsin ḥareketi o mafṣal ile ʿanīf olur.

Kez̠ālik o ʿaṣabların maḫreci fıḳra-i ūlānın ḳuddāmında veyāḫūd ḫalfinde olmağa ṣalāḥiyyet olmaz, ḫarezāt-ı sāire ḳuddām ve ḫalfinde aʿṣāba maḫrec olmağa ṣāliḥa s̱uḳbe olmadığı gibi. Ve bunun vechi o maḥallden mürūr eyledi.

Kez̠ālik fıḳra-i ūlā ʿaṣablarının s̱uḳbeleri iki cāniblerinden ve yanlarından olmaz, zīrā s̱uḳbeye nüfūẕ eden sinn ḥasebiyle iki cānibde ʿaẓm-ı raḳīḳ olur. Pes o ʿaṣabların s̱uḳbelerine mafṣal-ı reʾse ḳurb-ı yesīri olup ḫalfe māil ve ḫalf ile cānib aralarından ġayrı maḥall ṣāliḥ olmaz. Dahi vācib olur ki o s̱uḳbeler ṣaġīre ola, kez̠ālik ʿaṣablar dahi ṣaġīreler ola.

Ammā ḫareze-i s̱āniyede mümkin değildir ki ḫareze-i s̱āniye ʿaṣablarının s̱uḳbeleri fıḳra-i ūlāda olan s̱uḳbeler gibi fevḳte ve aʿlāda ola, zīrā fıḳra-i ūlāda s̱uḳbe olan maḥallden olsa ḫavf olunur ki başı aşağı eğdiğinde veyāḫūd ardına arkırı [14a] taḥrīkinde ʿaṣablar münşediḫa ve münkesire olup müteraḍḍıḍa olalar. Ve bu fıḳra-i s̱āniyenin s̱uḳbeleri ẕikr olunan maḥẕūr için ḳuddām ve ḫalften olmak dahi mümkin olmaz ve cānibeynden dahi olmaz. Eger cānibeynden olsa fıḳra-i s̱āniye fıḳra-i ūlā ile şerīkler olurlardı ve o s̱uḳbe-i müşterekeden nābit olan fıḳra-i s̱āniyenin ʿaṣabları bi'ḍ-ḍarūret raḳīḳler olup fıḳra-i ūlānın ʿaṣabları ḳuṣūrunu telāfī ve tedārük edemezler idi ve bu iki fıḳranın aʿṣābı müctemiʿa ve ḍaʿīfe olurlar idi. Evvelen ẕikr eylediğimiz s̱uḳbe şirketinin ʿöẕr ve maḥẕūru s̱uḳbeler iki cāniblerde olduğu taḳdīr üzere beyān olunan ʿöẕrden ve maḥẕūrdan ẓāhir ve āşikār olur.

Pes vācib oldu ki fıḳra-i s̱āniyenin ʿaṣabları s̱uḳbeleri fıḳra-i s̱āniye sinsinesinden ola o vechle ki iki cānibden fıḳra-i ūlā s̱uḳbeleri muḥāẕīsinde olup ūlānın cirmi beynehümāda müşterek olmağa iḥtimāli ola.

Ṣāḥib-i Ḳānūn'un Allāhu aʿlem murādı fıḳra-i ūlā s̱uḳbeleriyle fıḳra-i s̱āniye sinsinesinde olan s̱uḳbeler muḥāẕātı kāmile olup ūlāda olan s̱uḳbelerin devreleri sinsinede olan s̱uḳbeler devrelerine mütesāviye olmakla beynlerinde olan cüzʾ-i fāṣıl refʿ olunsa s̱uḳbeler müşterekler olmağa taḥammülü ola. Ve bu taḳrīr kitāb-ḫāne-i hümāyūndan iḫrāc olunan nüsḫanın tercümesidir ve o nüsḫanın ʿibāreti budur: "فوجب ان يكون الثقب في الثانية في جانبي السنسنة

"حيث تحاذي ثقبتي الاولى ويحتمل الجرم الاولى المشاركة فيهما" İntehā. Ve bu taḳrīr-i meşrūḥ üzere "يحتمل" cümlesi "يكون الثقب" üzerine maʿṭūf olur ve "يحتمل" ilā āhirihi ibtidā-i kelām olmak cāiz değildir, zīrā mā-teḳaddemde fiḳra-i ūlā s̱uḳbelerinde bi'l-fiʿl iştirāki vücūhla ibṭāl eyledi ve "يحتمل" cümlesini ibtidā-i kelāma ḥaml ona muḫālif olur.

Ve Ḳānūn'un basma nüsḫalarında "ويحتمل جز من الاولى المشاركة فيهما" vāḳiʿ olmuştur. Muʿtemed olan nüsḫa-i ūlādır.

Ve ẕikri teḳaddüm edip fıḳra-i s̱āniyeden nābite olan sinni fıḳra-i ūlā ile ḳavī ribāṭlar şedd edip bağlar ve reʾs ile fıḳra-i ūlā arasında olan mafṣal, keẕālik reʾs ve fıḳra-i ūlā mecmūʿuyla fıḳra-i s̱āniye arasında olan mafṣal, işbu iki mafṣal mā-taḥtında olan mefāṣıl-ı sāirenin cümlesinden selistir, zīrā bu iki mafṣalın ḥareketine ḥācet ziyādedir.

Keẕālik bu iki mafṣalın ḥareketleri mübālaġa ve ẓāhir olmağa ḥācet eks̱erdir. Ve kaçan reʾs eḥad-ı mafṣaleyn ile ḥareket eylese mafṣal-ı āḫer ḥareket eylemez belki mafṣal-ı āḫerin ʿaẓmları kendi mafṣalına mülāzemet edip mütevaḥḥid gibi olur ḥattā reʾs fıḳra-i s̱āniye mafṣalı ile ḳuddāma ve ḫalfe ḥareket eylese reʾs fıḳra-i ūlā ile ʿaẓm-ı vāḥid gibi olur. Ve ammā min-ġayri teʾrīb sağ ve sol ṭaraflarına reʾs ḥareket eylese reʾs ile fıḳra-i ūlā mafṣalı ḥareket eder, ūlā ile s̱āniye beyninde olan mafṣal ḥareket eylemeyip ʿaẓmları mafṣal-ı vāḥid gibi olur. Bu meẕkūrlar feḳār-ı ʿunuḳ ve ḫavāṣṣı bābında bizde ḥāḍır ve müheyyā olan mesāildir.

el-Faṣlu't-Tāsiʿu Fī-Teşrīḥi Feḳāri'ṣ-Ṣadri ve Menāfiʿihā

Göğsün fıḳarātı o fıḳralardır ki göğüste olan eyegü kemikleri o fıḳarāta muttaṣıl olup ḳalb ve riye gibi ālāt-ı teneffüsleri muḥtevī ve muḥīṭ olur. O fıḳarātu'ṣ-ṣadr on iki fıḳradır; on birinin senāsin ve ecniḥası olur, ammā birinin sāir fıḳarāt-ı ṣadrda olan iki cenāḥın biri dahi olmaz.

Ve feḳār-ı ṣadrın senāsini mütesāviyetü'l-miḳdār değildir onun için ki eşref-i aʿḍāyı vely eden fıḳranın sinsinesi aʿẓam ve aḳvā olmak lāzımdır. Ve ḫarezāt-ı ṣadrın ecniḥaları ecniḥa-i sāireden ziyāde ṣalābetlidir, zīrā aḍlāʿ o ecniḥalara muttaṣıl olurlar.

Fıḳarāt-ı ṣadrdan ʿālīde olan yedi fıḳraların sinsineleri kibār ve ecniḥaları ziyāde ġalīẓdir, kalbi muḥāfaẓa ve viḳāyede mübālaġa için.

Ve bu sebᶜa-i ᶜāliyenin cüsūm ve irtifāᶜı bu meẕkūrlar ile yaᶜnī senāsin-i kibār ile ḥāṣıl olmakla mafṣallarında olan zevāyid ḳaṣīre ve ᶜarīḍa oldu. Ve ᶜāşirenin mā-fevḳi yaᶜnī dokuzdan bire varınca ḳadar *-ve baᶜḍı nüsḫalarda "ᶜaşerenin mā-dūnu" vāḳiᶜ olmuştur ve yine murād maᶜnā-yı evveldir; siyāḳ ve üslūba ᶜārif ve āşinā olanlar Şeyḫ-i Reᵓīs'in ẕikri ātī kelāmlarından bu maᶜnāyı fehm eder-* pes vāḥidden ᶜāşireye varınca ḳadar mefāṣılda olan zevāidden şāḫıṣ ilā fevḳ olan zāidelerde nuḳre-i iltiḳām ve şāḫıṣ ilā esfel olan zāidelerden ḥadebāt-ı mürtefiᶜa şuḫūṣ edip o cüzᵓ-i mürtefiᶜ ḥiẕāsında olan nuḳrede mütehendim ve muṣlaḥ olur. Ve bu fıḳraların sinsineleri esfel cānibine münceẕibe olup o senāsinin ḥadebeleri esfelde ve taḳᶜīri aᶜlāda olur, ammā fıḳarāt-ı ṣadrdan fıḳra-i ᶜāşirenin sinsinesi muntaṣıbe ve muḳabbibedir.

Bu lafẓların iki maᶜnāya iḥtimāli vardır, maᶜnā-yı evveli "intiṣāb" istivā maᶜnāsına olmakla demek olur ki fiḳra-i ᶜāşirenin sinsinesi müsaṭṭaḥa olur lākin o saṭḥın üzerinde saṭḥ-ı mādde vāḳiᶜ olan ḥabāb gibi ḳıbāb-ı ṣaġīreler vardır. Ve maᶜnā-yı s̱ānīsi demektir ki sinsine-i meẕkūre ḳubbe mis̱ālinde mürtefiᶜadır lākin siyāḳa münāsib olan maᶜnā-yı evveldir.

Ve bu fıḳra-i ᶜāşirenin iki zāidesi için yaᶜnī şāḫıṣa ilā fevḳ ve şāḫıṣa ilā esfel ismleriyle müsemmā iki zāidelerde nuḳre olur, luḳame olmaz belki esfelde olan zāidenin nuḳresi fıḳra-i tāsiᶜanın zāidesi ve ᶜāşirenin aᶜlāda olan zāidesinin nuḳresi ḥādī ᶜaşerin zāidesi luḳameleri ile mütehendime ve muṣlaḥa olurlar. Fe-ammā bu nuḳre-i ᶜāşirenin mā-taḥtı onların luḳameleri fevkte ve nuḳreleri esfelde olur ve sinsineleri fevḳ ṭarafına teḥaddüb eder. Bu meẕkūrların menāfiᶜini inşāallāhu taᶜālā baᶜde hāẕā ẕikr ederiz.

Ve on ikinci fıḳranın ecniḥası yoktur onun için ki aḍlāᶜ-ı ṣadrın fıḳarātının ecniḥaya iḥtiyācı mā-teḳaddemden ẕikr olunduğu üzere iki vechle olurdu, biri ecniḥanın nuḳreleri ruᵓūs-ı aḍlāᶜı iltiḳām eylesin için ve āḫer vechi viḳāye olsun için muḥtāc olurdu. Fıḳarāt-ı ṣadriyyenin on ikinci fıḳrasına on ikinci ḍılᶜın iḥtiyācı yoktur, zīrā ẕikri ātī beyāndan ẓāhir olur ki feḳār-ı aḍlāᶜın on ikinci fıḳrası ᶜaẓīm olup zevāidi ve nuḳreleri sāir fıḳarāt zevāidinden ve nuḳrelerinden ezyed olmakla vech-i evvelden için ecniḥaya muḥtāc olmaz. Keẕālik fıḳra-i s̱āniyete ᶜaşer ᶜarīḍ olmakla fıḳranın ᶜarḍı cenāḥ maḳāmına ḳāim ve viḳāye maᶜnāsı fıḳranın ᶜarḍı ile ḥāṣıl olup cenāḥtan muġnī olmakla vech-i s̱ānī ile dahi cenāḥa muḥtāc olmaz.

Fıḳra-i s̱āniyete ʿaşerin ʿaẓīm ve ʿarīḍ olmasının beyānı budur ki bu s̱āniyete ʿaşer fıḳrasının mā-taḥtında olan beş ʿaded ḳaṭan fıḳraları ziyāde ʿaẓma ve ziyāde ves̱āḳata muḥtācdır onun için ki faḍl-ı ʿaẓm ve faḍl-ı ves̱āḳat sebebiyle fevḳinde olup maḥmūl olduğu fıḳarāt-ı ʿāliyeleri ḳalīl ʿadd edip taḥammülü seẖāfete müʾeddī olmaz. Ve bu sebeb ile fıḳarāt-ı ḳaṭaniyye mefāṣılında olan luḳam ve nuḳar min-ciheti'l-ʿaded eks̱er ve zevāid-i mefāṣılı ezyed olmağa muḥtāc oldu. Ve bu fıḳarāt-ı ṣadriyyeden s̱āniyete ʿaşer fıḳarāt-ı ḳaṭaniyye civārında olmakla onlara müşābih kılınıp fıḳarāt-ı ḳaṭaniyye gibi s̱āniyete ʿaşere dahi ʿaẓīm ve müfaẖẖam ve ʿarīḍ ve kes̱īrü'z-zevāid ve kes̱īrü'n-nuḳar ve'l-luḳam kılınıp ecniḥanın iki menfaʿati nefs-i fıḳradan ḥāṣıl olup ecniḥa ġınāsından muġnī oldu.

Ve bu fıḳra-i s̱āniyete ʿaşereye ṣadrı iki tecvīfe taḳsīm eden ḥicāb-ı munṣıfın ṭarafı müntehī ve muttaṣıl olur, ammā ẖarezāt-ı ṣadriyyenin s̱āniyete ʿaşer mā-fevḳinde olan ẖarezeler yaʿnī on birden vāḥide varınca ḳadar ẖarezeler ṣıġarları ḥasebiyle bu istīs̱āḳ yaʿnī kes̱ret-i zevāid ile muḥkem bağlanmaktan müstaġnī oldular belki o üzerlerinde nābit olan senāsin ve ecniḥa o ẖarezātı şāġıller olurlar, çünkü ẖarezāt-ı ṣadriyye ẖarezāt-ı ʿunuḳıyyeden aʿẓam oldu.

Aʿṣāb s̱uḳbelerinden dāire heyʾetinde olan her bir s̱uḳbenin ẖarezāt-ı ʿunuḳıyyede tamāmen nıṣfı bir fıḳrada ve nıṣf-ı āẖeri fiḳra-i āẖerde olduğu gibi fıḳarāt-ı ṣadriyyede ancılayın olmaz belki dāirenin nıṣfından eks̱eri fıḳra-i ʿāliyede ve eḳalli sāfilede olur.

Ve beyne'l-fıḳarāt kes̱ret ve ḳıllet tedrīcle tefāvüt eyler. Mes̱elā ẖarezāt-ı ṣadriyyeden ūlā ile s̱āniye beyninde farḳ yesīr olup beynlerinde olan s̱uḳbe dāiresinin nıṣfında miḳdār-ı yesīr ziyādesi ʿāliyede ve miḳdār-ı yesīr nāḳıṣa olan sāfilede olur. Ve s̱āniye ile s̱ālis̱e beyninde olan dāirenin dahi nıṣf-ı zāidi s̱āniyede ve nıṣf-ı nāḳıṣı s̱ālis̱ede olur lākin s̱āniyede olan nıṣf-ı zāidin ziyādesi ūlāda olan nıṣf-ı zāidin ziyādesinden miḳdār-ı ḳalīl ziyādedir, noḳṣān ṭarafları dahi bu minvāl üzeredir. [14b] Bu minvāl üzere mefāṣıl-ı fıḳarāt-ı ṣadriyyenin ʿāliyesinde tedrīcle ziyāde tezāyüd ve sāfilesinde tenāḳuş tedrīcle ziyāde olarak ʿāşireye müntehī olur. Fıḳra-ı ʿāşirede ʿaṣablar s̱uḳbesinde iştirāk ġāyet ḳalīl olur. Ḫarezāt-ı ṣadriyyeden on birinci ve on ikinci ẖarezelerde ve ẖarezāt-ı ḳaṭaniyyede ʿaṣab s̱uḳbeleri müstaḳilleten

ḫareze-i vāḥidede yemneten ve yesreten olurlar onun için ki o ḫarezelerin ʿiẓamı ve ʿarḍı s̱uḳbe-i meẕkūreleri mutaḍammın ve müteḥammil olurlar Allāhu aʿlem.

el-Faṣlu'l-ʿĀşiru Fī-Teşrīḥi Fıḳarāti'l-Ḳaṭani

Ḳaṭanın fıḳarātı beş ʿadeddir ve o beşten her birinin sinsinesi ve ʿirāḍ-ı cenāḥları olur. Ve zevāid-i mafṣaliyyeden sāfileleri müstaʿriḍa yaʿnī enli olmakla ḫarezātı āfāttan viḳāye eden ecniḥaya müşābih olur.

Ve bu beş ʿaded ḳaṭan ḫarezeleri ẕikri ātī ʿaciz ile maʿan ṣulbün küllīsine ḳāʿide gibidir. Ve bu ḳaṭan diʿāme olup ʿāne kemiğini ḥāmil olur ve ayağa mūṣıl-i ḥiss ü ḥareket olan ʿaṣabların menbiti ve bitecek maḥalli olur. "ʿĀne" ḳaḍībin katında menbit-i şaʿrdır. "Ḳaṭan" mā-beyne'l-verikeyne derler Allāhu aʿlem.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ʿAşere Fī-Teşrīḥi ʿAẓmi'l-ʿAcizi

ʿAcizin ʿaẓmları üç ʿadeddir. Ve bu fıḳarāt-ı ʿacizin mefāṣılı tehendüm ve ves̱āḳat cihetinden mefāṣıl-ı sāireden eşeddir, keẕālik ʿarḍı sāirlerinden ziyādedir. Ve ʿaṣab s̱uḳbeleri, bu fıḳraların cānib-i ḥaḳīḳīlerinde değildir belki zevāl-i kes̱īr ile cāniblerden zāiller olup ḳuddām ve ḫalfe duḫūl ederler[38] onun için ki eger ʿaṣab s̱uḳbeleri ḥaḳīḳī iki cāniblerde olsalar mafṣal-ı verik onlara müzāḥame ve müḍāġaṭa ederler. Ve ʿacizin ʿiẓāmı ḳaṭan fıḳarātı ʿiẓāmına müşābihtir.

el-Faṣlu's̱-S̱ānī ʿAşere Fī-Teşrīḥi'l-ʿUṣʿuṣi

ʿUṣʿuṣ ġuḍrūfiyye yaʿnī ġuḍrūfa müşābih üç ʿaded fıḳarāttan teʾlīf ve terkīb olunmuştur. ʿUṣʿuṣun zevāidi olmaz. Ve ʿuṣʿuṣun ʿaṣabları fıḳarāt-ı ʿunuḳıyye ʿaṣabları gibi müşterek s̱uḳbelerden nābitler olurlar, zīrā fıḳarāt-ı ʿuṣʿuṣ ziyāde ṣaġīrlerdir, s̱uḳbe-i müstaḳilleye taḥammülü yoktur.

---

38 Şeyḫ'in bu kelāmının iki maʿnāya iḥtimāli vardır, zīrā her fıḳrada s̱uḳbenin biri ḳuddāma ve āḫeri ḫalfe duḫūl demek olur veyāḫūd üç fıḳranın baʿḍısında iki s̱uḳbe maʿan ḳuddāma ve āḫerinde ḫalfe duḫūl eder demek olur, Allāhu aʿlem.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ālis̱e ᶜAşere Kelāmun Ke'l-H̱ātimeti Fī-Menfaᶜati'ṣ-Ṣulbi

Bundan aḳdem biz ᶜiẓām-ı ṣulbde kelām-ı muᶜtedil söyledik yaᶜnī īcāz ve iṭnābdan ḫālī kelām īrād eyledik, el-ḥāletü hāẕihi ᶜiẓām-ı ṣulb aḥvālini bi'l-cümle cāmiᶜ olan aḳvāli īrād edip deriz: Ṣulbün cümlesi şeyᵓ-i vāḥid gibidir ve efḍal-i eşkāl olan istidāre şekline maḫṣūṣtur. Ve şekl-i istidārenin eşkāl-i sāire üzere faḍlı onun içindir ki āfāt-ı müṣādemātı ḳabūlde şekl-i istidāre eşkāl-i sāireden ebᶜaddır yaᶜnī zāviyesi olmamak ḥasebiyle. Pes ṣulbün ᶜiẓāmı ᶜaẓm-ı vāḥid gibi olsun için ḫarezāt-ı ṣulb üzere olan sinsineler ruᵓūsları taᶜaḳḳuf ederler yaᶜnī başlarında eğrisi olur. Ve sinsine-i ᶜāliyenin taᶜaḳḳufu esfele ve sinsine-i sāfilenin taᶜaḳḳufu ᶜulv cānibine olup tehendüm etmekle ᶜaẓm-ı vāḥid gibi olurlar ve mafṣalları müves̱s̱aḳ olurlar. Lākin sinsine-i ᶜāşirede taᶜḳīf olmaz belki ᶜāşirenin reᵓsi müctemiᶜ olup bir ṭarafa meyl eylemez onun için ki ᶜāşirede taᶜḳīf olup ittiṣālinde olan sinsine taᶜḳīfi ile tehendüm ve teves̱s̱uḳ eylemek maṭlūb değildir. Ve sinsine-i ᶜāşire senāsin-i ṣulbiyyenin vasaṭı ve ortasıdır lākin ᶜaded cihetinden orta değildir, zīrā ᶜāşirenin taḥtında olan senāsin fevḳinde olan senāsinden ezyeddir belki ᶜāşirenin fevḳinde olan sinsinelerin bi'l-cümle ṭūl ve imtidādı taḥtında olan sinsineler ṭūl ve imtidādına müsāvī olup sinsine-i ᶜāşire beynehümāda vāsıṭa olur. Ve bu vāsıṭada luḳame ve nuḳre olmaz onun için ki ṣulb sağ ve sol cāniblerine ins̱inā ve inḥinā ḥareketlerine baᶜḍan muḥtāc olur. Ve bu ḥareket-i ins̱inā vü inḥināda vāsıṭa olan sinsine maḥallinden zāile olup cihet-i ḥareketin ḫilāfına ve ḍıddı olan cihete meyl eder ve vāsıṭanın fevḳi ve taḥtı cihet-i ḥarekete meyl eder. Ve bu taḳdīr üzere ṣulbün iki ṭarafı iltiḳāya meyl eder. Vāsıṭa olan sinsinenin taḥtında olan senāsin ve vāsıṭanın fevḳinde olan senāsin bi'l-cümle ḥareket-i ins̱inā vü inḥinā cihetlerine müttecih ve müteveccih olurlar lākin senāsin-i fevḳāniyye nāzileten ve taḥtāniyye ṣāᶜideten olmakla ve fevḳāniyyenin inciẕābı ve teḥaddübü ᶜulve olmakla müttecih ve müteveccih olurlar. Bu ḥāletler vücūdunda vāsıṭada luḳame ve nuḳre olduğu taḳdīr üzere sühūlet mutaṣavver olmaz.

el-Faṣlu'r-Rābiʿa ʿAşere Fī-Teşrīḥi'l-Aḍlāʿi

Ṣadrda olan aḍlāʿ ve eyegüler teneffüs ālātını yani ḥicāb-ı munṣıf ve riye gibi olan ālātı ve ālāt-ı ġıdādan kebid gibi ʿāliye olanları muḥāfaẓa için maḫlūḳtur. Ve aḍlāʿ ʿaẓm-ı vāḥid gibi olmayıp müteʿaddide olması onun içindir ki eger ʿaẓm-ı vāḥid olsa s̱aḳīl olurdu ve mevḍiʿ-i vāḥidine iṣābet eden āfet mevāḍiʿ-i sāiresine dahi sirāyet edip ʿumūmen mevāḍiʿi meʾūf olurdu. Ve yine aḍlāʿ-ı meẕkūre ʿaẓm-ı vāḥid olduğu taḳdīr üzere ālāt-ı teneffüs ḥareket-i ṭabīʿiyyeden ziyāde ḥarekete muḥtāc oldukta veyāḫūd ālāt-ı ġıdā imtilā ile müntefiḫa oldukta ṣadrın tecvīfini tevsīʿ edip geniştirmekte ṣuʿūbet olmakla ʿinde'l-ḥāce sühūlet ile ṣadrı tevsīʿ edip ve inbisāṭ-ı zāid ile havā-i kes̱īr münceẕib oldukta ve ālāt-ı ġıdā dahi müntefiḫa oldukta ālāt-ı teneffüse müzāḥim olmasın için aḍlāʿ-ı ṣadr müteʿaddide kılındı. Ve yine aḍlāʿ-ı meẕkūrenin her iki ḍılʿları arasına ʿaḍal-i ṣadr ve ʿaḍale muttaṣıl olan ecsām-ı sāire taḫallül ve o aʿḍā-i müteḫallil ceẕb-i havāya muʿīn olup ve ʿaẓm-ı vāḥidde bu menfaʿat dahi mevcūde olmamakla aḍlāʿ müteʿaddide kılındı.

Ve aḍlāʿ-i ṣadr aʿḍā-i şerīfeden riyeyi ve aʿḍā-i reʾīseden ḳalbi ve ḳalbe muttaṣıl olan ecsām-ı sāireyi muḥteviyye olup ve maḥviyye olan riye ve ḳalb ve muttaṣılātının muḥāfaẓasında iḥtiyāṭ ehemm ve elzem olmakla aḍlāʿ-ı sebʿa-i ʿāliye yaʿnī yukarı ṭarafta olan yedi eyegü kemikleri tecvīf-i ṣadrı bi-tamāmihi müştemile ve ḳass katında yemīn ve yesār ṭarafından gelen ḍılʿlardan her biri muḥāẕīsi ile ṣadrın ortasından mülāḳī olup ḳalbi min-cemīʿi'l-cihāt iḥāṭa ederler onun için ki bu aʿḍālara ʿārıḍa olan āfātın teʾs̱īri aʿẓamdır. Ve bu iḥāṭadan o aʿḍā-i şerīfe vü reʾīseye taḍyīḳ ve inḍıġāṭ terettüb eylemez.

Ammā bu aḍlāʿ-ı sebʿa-i mülteḳıyenin taḥtında olup ālāt-ı ġıdāyı yaʿnī miʿde ve meṣārīn gibi ālātı vely ve taʿḳīb eden ḍılʿlar ḫalfe mevḍūʿa olan muḥrize ve micenne mis̱ālinde ḫalḳ olunup ḥāsse-i baṣarın ḥıfẓ ve ḥirāset eylemediği maḥalle terkīb olundu. Ve o aḍlāʿın yemīni ve yesārı ile ḳuddām cānibinde olan aḍlāʿ-ı ʿāliye gibi mütelāḳīler olmayıp munfaṣıl ve munḳaṭıʿ oldular lākin o aḍlāʿ-ı munfaṣılalardan her iki ḍılʿ beyninde olan mesāfe-i inḳıṭāʿ ʿale's-seviyye değildir belki tedrīcle o mesāfe-i infiṣāl mütenāḳıṣ olup sebʿa-i ʿāliye-i mütelāḳıye ittiṣālinde olan munfaṣıl iki ḍılʿın mesāfe-i

infiṣāli mā-taḥtında olandan eḳall olur. Ve bu munfaṣıla olan aḍlāᶜın heyᵓet-i mevṣūfe-i mez̠kūre üzere olması onun içindir ki o aḍlāᶜ bu ḥālet ile aᶜḍā-i ġıdādan kebid ve ṭıḥāl mis̠lli ᶜuḍvlara viḳāye olur ve o ḥālette miᶜdenin maḥalli tevessuᶜ edip genişir ḥattā miᶜde ġıdā ile mümteliᵓe yāẖūd müntefiẖa olsa maḥall-i infiṣālde ᶜaẓm-ı müzāḥim olmamakla miᶜdede teḍāġuṭ ve tezāḥum olmaz. Ve sebᶜa-i ᶜāliye gibi ẖamse-i sāfile dahi muttaṣıle olunsa miᶜde münḍaġıṭa olur. Ve ẖamse-i sāfile mevcūde olmayıp o maḥall bi'l-külliyye bārize olsa kebid ve ṭıḥāl bilā-viḳāye kalırlar idi. Bu iki fāideyi cemᶜ eylesin için aḍlāᶜ-ı mez̠kūre ḳaṣīreten ve ġayri tāmmetin ẖalḳ olundu.

Evvelen z̠ikr olunan aḍlāᶜ-ı sebᶜa-i ᶜāliyeye aḍlāᶜ-ı ṣadr tesmiye olunur. Ve bu sebᶜa-i ᶜāliye fi'l-ḥaḳīḳa on dört ḍılᶜdır, yedisi cānib-i yemīnde ve yedisi cānib-i yesārda olur. Ḳass katında müctemiᶜa olup yemīn ve yesārda olan ḍılᶜlardan her biri muḳābili ile ḍılᶜ-ı vāḥid ḥükmünde olmakla sebᶜa-i aḍlāᶜ ıṭlāḳ olunur. Ve yemīn ve yesārda olan iki vasaṭīler ki aḍlāᶜ-ı sebᶜa iᶜtibārı ile ḍılᶜ-ı vāḥid rābiᶜ olur, fevḳte olan üç ḍılᶜdan ve taḥtta olan üç ḍılᶜdan aṭvel ve ekberdir ve eṭrāf-ı vusṭādan aḳṣardır. Ve aḍlāᶜın bu heyᵓeti ile riye ve ḥicāb mis̠lli ᶜuḍvları ṣadrın cemīᶜ cihāttan iştimāli aḥvaṭṭır onun için ki aḍlāᶜ-ı ṣadr iḥdīdābını muḥāfaẓa ederek evvelā süfle meyl eder[39] ve s̠āniyen mürāciᶜ gibi olup cihet-i fevḳe kerr eder yaᶜnī fevḳ cānibine ednā meyl ile meyl ve z̠ikri ātī vaṣf ile ḳassa muttaṣıl olup ḥattā ṣadrın aᶜḍā-i mez̠kūreyi [15a] iştimāli mekān cihetinden vāsiᶜ olur. Ve bu aḍlāᶜ-ı mez̠kūreden her birinde olan iki zāideler fıḳarāt-ı ṣadriyye üzere olup ecniḥada mevcūde ve ġāire nuḳrelere yaᶜnī ᶜamīḳ ve derin nuḳrelere dāẖil olmakla mafṣal-ı muḍāᶜaf ḥādis̠ olur. Ve aḍlāᶜ-ı sebᶜa-i ᶜulyā ᶜaẓm-ı ḳass ile dahi bu ḳıyās üzere terkīb olunurlar. Ve aḍlāᶜ-ı sebᶜa-i mez̠kūrenin esfelinde olan bāḳī beş ḍılᶜ-ı ḳaṣīrler ᶜiẓām-ı ẖılf ve aḍlāᶜ-ı zūrdur yaᶜnī yalancı eyegüdür; o ᶜiẓāmın uçları ġaḍārīfe muttaṣıldır. Ve o ġaḍārīf ᶜiẓām-ı ẖılf-ı mez̠kūr ruᵓūsuna emān olup müṣādemāt vuḳūᶜunda ruᵓūs-ı ᶜiẓām münkesire olmaz ve ṣalābeti ile aᶜḍā-yı leyyineye ḥicāb-ı ḥācize telāḳī katında nikāye ve cerḥ

39 Bu maḳāmda nüsẖa-i sulṭāniyyede "يميل اولا على احديدابها" vāḳiᶜ olmuştur ve basma nüsẖalarda "يميل اولا على احد انحدابها" vāḳiᶜ olmuştur. Bu taḳrīr-i meşrūḥu itḳān eden ᶜārife ẖafī değildir ki iki nüsẖanın meᵓāli vāḥiddir, zīrā kerr ve mürācaᶜat ḥadebe-i s̠āniye iḳtiḍā eder, Allāhu ᶜalem.

eylemez belki o aᶜḍālara beyne'ṣ-ṣalābeti ve'l-līn mütevassıṭ olan cirm vesāṭatıyla mülāḳī olur Allāhu aᶜlem.

Ve bu aḍlāᶜ-ı meẕkūreden her birinde olan iki zāideler fıḳarāt-ı ṣadriyye üzere olup ecniḥada mevcūde ve ġāire nuḳreler yaᶜnī ᶜamīḳ ve derin olan nuḳrelere dāḫil olmakla mafṣal-ı muḍāᶜaf ḥādiṡ olur. Ve aḍlāᶜ-ı sebᶜa-i ᶜulyā ᶜaẓm-ı ḳass ile dahi bu ḳıyās üzere terkīb olunurlar. Ve aḍlāᶜ-ı sebᶜa-i meẕkūrenin esfelinde olan bāḳī beş ḍılᶜ-ı ḳaṣīrler ᶜiẓām-ı ḫılf ve aḍlāᶜ-ı zūrdur yaᶜnī yalancı eyegüdür.

el-Faṣlu'l-Ḫāmise ᶜAşere Fī-Teşrīḥi'l-Ḳassi

Ḳass ᶜiẓām-ı sebᶜadan müʾelleftir yaᶜnī yedi ᶜaded kemikten terkīb olunup ṭūlānī ṣadrın vasaṭında ḫarezāt-ı ẓahr gibi manẓūmeten vaḍᶜ olunmuştur. Ve ḳass ᶜiẓām-ı müteᶜaddideden mürekkeb ve müʾellef olup ᶜaẓm-ı vāḥid olması mā-teḳaddemde ẕikr ve beyān olunan ḫarezāt-ı ṣulbün müteᶜaddid olmasının menāfiᶜ ve fevāidi miṡlli menfaᶜatler ve fāideler için ve mā-ᶜadā fāide-i uḫrā içindir. O fāide-i uḫrā budur: Ṣadrda olan ālāt-ı teneffüs münbasıṭa oldukta ḳass ᶜiẓām-ı müteᶜaddid olmakla tevessuᶜ edip ālāt-ı teneffüsün inbisāṭı ziyāde olur. Eger ḳass ᶜaẓm-ı vāḥid olsa bu müsāᶜade ḳasstan mümkin olmaz. Ve her ne ḳadar ḳassın mefāṣılı müveṡṡeḳa ise de müsāᶜade-i inbisāṭın sühūleti için ᶜiẓām-ı ḳass heşşe ve ḫafīfe ḫalḳ olunup ḳassın ḥareket-i ḫafīyyesine iᶜāneti olan ġaḍārīf ile o ḳassın ᶜiẓāmı biri birine vaṣl olundu.

Ve ḳassın ᶜiẓāmı ḳassa muttaṣıl olan aḍlāᶜ gibi yedi ᶜadeddir. Ve ḳassın esfeline ġuḍrūfī bir ᶜaẓm-ı ᶜarīḍ muttaṣıl olur ki o ᶜaẓmın ṭaraf-ı esfeli istidāreye māil olur. Ve o ġuḍrūfī ᶜaẓma ḥancerī tesmiye olunur, ḥancere müşābeheti için. "Ḥancere" sikkīn maᶜnāsınadır. Ve o ḥancerī ᶜaẓm fem-i miᶜdeye viḳāye olur ve aᶜḍā-i leyyine ile ᶜaẓm beynine tavassuṭ edip ṣulbün leyyine ittiṣālini taḥsīn eder. Ġuḍrūfun bu menfaᶜati kirāren mürūr eyledi.

el-Faṣlu's-Sādise ᶜAşere Fī-Teşrīḥi't-Terḳuveti

Terḳuve ḳassın ᶜālī ṭarafının iki cāniblerinden her bir cānibe vaḍᶜ olunan bir ᶜaẓmdır ki o ᶜaẓmın taḳaᶜᶜur ve teḥaddübü ḥasebiyle naḥrda yaᶜnī ṣadrın aᶜlāsında ḫālī bir fürce ḥādiṡe olup o fürce-i ḫāliyede dimāġa ṣāᶜide olan

ʿurūḳ ve dimāġdan nāzile olan ʿaṣab nüfūẕ eder baʿdehu o terḳuve cānib-i vaḥşīye meyl edip ketif ile terḳuve mürtebiṭler olurlar ve ʿaḍud ile terḳuve ve ketifin mecmūʿu dahi mürtebiṭ olurlar.

el-Faṣlu's-Sābiʿa ʿAşere Fī-Teşrīḥi'l-Ketifi

Ketifin ḫalḳ olunmasında iki menfaʿat vardır:

Menfaʿat-i ūlā yed ve ʿaḍud ketife taʿlīḳ olunup iki yed ve iki ʿaḍuddan her birinin āḫeri cānibine ḥareketleri selis olur. Ketif olmasa yed ve ʿaḍud ṣadra mülteṣıḳ olup ḥareket-i meẕkūrenin selāseti bi-külliyyetihā mefḳūde ve münʿadime veyāḫūd müḍāyaḳa üzere olur. Bināen ʿaleyh iki cānibden ketif aḍlāʿ-ı ṣadrdan berī ve mütebāʿid ve munfaṣıl ḫalḳ olunup cihāt-ı ḥarekāt tevsīʿ olundu.

Menfaʿat-i s̱āniye ketif ṣadrda maḥṣūre olan aʿḍāya viḳāye-i ḥarīze ve ḥāfıẓa olur, senāsin ve ecniḥa feḳārda viḳāye olduğu gibi, zīrā ṣadra müteveccih müṣādemāta muḳāvim ve sāir āfātın maḍarratını dāfiʿ, senāsin ve ecniḥayı ḥāvī ketifin fıḳarātı olmayıp ve müṣādemāt ve maḍarrāta şuʿūru olan meşāʿir ve ḥavāssı dahi olmamakla ketif ḫalḳ olunup fıḳarāt-ı vāḳıye maḳāmına iḳāme olundu.

Ketif ṭaraf-ı vaḥşīde müstedıḳḳ ve ġalīẓ olur yaʿnī ḫārice nāẓır olan ṭarafının biraz maḥalli daḳīḳ ve biraz maḥalli ġalīẓ olup ṭaraf-ı vaḥşīde bir nuḳre-i ġayr-i ġāire ḥādis̱e olur yaʿnī o ḥādis̱e olan nuḳre derin olmaz ve ʿaḍudun ṭaraf-ı müdevveri o nuḳre-i ġāireye dāḫil olur.

Ve nuḳre-i ketif üzere iki zāide vardır:

Zāide-i ūlā fevḳe ve ḫalfe olur, o zāideye aḫrem derler ve minḳār-ı ġurāb dahi tesmiye olunur. Ketifin terḳuveye rabṭı bu zāide ile olur, ʿaḍudu fevḳ cānibine inḫılāʿdan bu zāide menʿ eder.

Nuḳre-i ketifin zāide-i s̱āniyesi dāḫilden olup ve esfele sālik ve müteveccih olur ve bu zāide dahi reʾs-i ʿaḍudu inḫılāʿdan menʿ eder. Ketif cānib-i vaḥşīye vaḍʿ olunan nuḳre ṭarafından bidāye edip tedrīcle müstaʿriḍa olarak cānib-i insīye sülūk eder onun için ki müştemilātını viḳāyesi istiʿrāḍ sebebiyle ziyāde olup artar.

Ve ketifin ẓahrında müs̱elles̱ü'ş-şekl bir zāide vardır ki o müs̱elles̱in ḳāʿidesi cānib-i vaḥşīde ve zāviyesi cānib-i insīde olur, zīrā ʿaks üzere

olup ḳāʿide-i müs̱elles̱e insī ṭarafından olsa cildi işāle yaʿnī deriyi yukarı kaldırıp müṣādemātın vuḳūʿunda mūcib-i elem olur. Bu müs̱elles̱ü'ş-şekl zāide fıḳarāt üzerinde olan sinsine gibi viḳāye için maḫlūḳtur, bu zāideye ʿaynu'l-ketif tesmiye olunur. Ve ketifin nihāyet-i istiʿrāḍına müstedīrü'ṭ-ṭaraf bir ġuḍrūf muttaṣıl olur, o ġuḍrūfun menfaʿati ġaḍārīf-i sāirede mez̠kūr olan menfaʿattir yaʿnī ṣulb ve leyyin arasında līn ve ṣalābette muʿtedil olan ʿuḍvun taḥallülü ve tavassuṭu menfaʿatidir.

el-Faṣlu'ṣ̱-S̱āmine ʿAşere Fī-Teşrīḥi'l-ʿAḍudi

ʿAḍud kolun ketiften dirseğe varınca olan maḥallidir. ʿAẓm-ı ʿaḍud müteveccih olan āfātı ḳabūlden ebʿad olsun için müstedīr ḫalḳ olundu. Ve ʿaḍudun ṭaraf-ı aʿlāsı muḥaddeb olmakla nuḳre-i ketif-i mez̠kūreye dāḫil olup bir mafṣal-ı rıḫvı ġayr-i ves̱īḳ ḥādis̱ olur. Ve bu mafṣalın cidden ves̱īḳ olmadığından çok kerre ʿaḍuda ḫalʿ ʿārıḍ olur.

Ve mafṣal-ı ʿaḍudun reḫāvetinin menfaʿti iki emrdir, biri ḥācet ve biri emāndır.

Ḥācetin beyānı budur ki ʿaḍudun cihāt-ı sitte aḥyānen ḥareketine iḥtiyāc muḥaḳḳaḳtır. Cihāt-ı mez̠kūreye ḥareketin selāseti mafṣal-ı ʿaḍudun rıḫv olup cidden ves̱īḳ olmamasına muḥtācdır.

Ve emānın beyānı budur ki ʿaḍud her ne ḳadar cihāt-ı şettāya ḥarekette ziyāde temkīn ve tevs̱īḳe muḥtāc ise lākin sāʿid ve keff gibi kes̱īrü'l-ḥareket olmayıp ʿaḍudun sükūnu ʿaḍudun ḥareketinden ezyed ve evfer olmak ḥasebiyle ʿaẓm-ı ʿaḍudun maḥallinden inḫılāʿı ve ʿaḍudun erbiṭasının kes̱ret-i ḥareket ile inhitākı ḫavf olunmayıp ʿaḍudun aḥyānen vāḳiʿ olan cihāt-ı şettāya ḥareket-i ṭabīʿiyyesi meʾmūnü'l-ġāile olmakla mafṣalı tevs̱īḳ olunmayıp rıḫv oldu.

ʿAḍuda rabṭ ḫuṣūṣunda dört ribāṭ ḍāmine ve kāfile olur: Ribāṭ-ı evvel enlidir ve ġışāīdir, sāir mefāṣılda olan ribāṭ-ı müstaʿriḍ gibi mafṣalı muḥīṭ olur. Ve ribāṭ-ı s̱ānī ve ribāṭ-ı s̱ālis̱ işbu iki ribāṭ ketifin aḫrem ve minḳār-ı ġurāb tesmiye olunan zāidesinden nüzūl ederler, o iki nāzil olan ribāṭın birinin ṭarafı müstaʿriḍ olup ʿaḍudun ṭarafını müştemil ve muḥtevī olur. Ve o ikiden ribāṭ-ı āḫer aʿẓam ve aṣlebdir, o ribāṭ-ı āḫer erbiṭa-i erbaʿadan dördüncü ribāṭ ile maʿan kendiler için muʿadd ve müheyyā kılınmış ḥuzzdan

yaʿnī ṭūlānī laḥmdan ẓarf ve ġılāf içinde yine ketifin minḳār-ı ġurāb tesmiye olunan zāidesi ṭarafından nāzil olur. Ve o iki ribāṭın şekli, olduğu ḳadar ʿarḍa māildir ḫuṣūṣan ʿaḍudu mümāss oldukları maḥallde o ribāṭın ʿarḍı ziyāde olur. Ve o iki ribāṭın ḥāl ve şānı budur ki ʿaḍudu istibṭān ve iḥtivā edip bāṭın-ı ʿaḍud üzere menḍūde ve mevḍūʿa olan ʿaḍale muttaṣıl olurlar.

ʿAḍudun cānib-i insīsi muḳaʿʿar ve cānib-i vaḥşīsi muḥaddebdir onun için ki ʿaḍudun ṭaraf-ı insīsinde biri biri üzere vaḍʿ olunan ʿaḍal ve ʿaṣab ve ʿurūḳ taḳʿīr-i mezkūrda tekennün ve tesettür ederler. Ve o taḳʿīr sebebiyle insāna cevdet-i teʾebbuṭ ḥāṣıl olur yaʿnī bir nesnede vech-i lāyıḳ üzere koltuğuna alır. Keẕālik o taḳʿīr ile iki yedden her birinin āḫeri cānibine taḳʿīr ḥasebiyle iḳbāli cevdet üzere olur.

Ammā ʿaḍudun ṭaraf-ı esfeli üzere iki zāide terkīb olunup biri birine o zāideler mütelāṣıḳ kılındı. O iki zāideden bāṭını vely eden aṭvel ve edaḳḳtır, o zāidenin hīç bir ʿuḍv ile mafṣalı yoktur belki o zāide ʿaṣab ve ʿurūḳa mücerred viḳāye için maḫlūḳtur. Ve o iki zāideden ẓāhiri vely ve taʿḳīb eden zāidenin bir luḳamesi ile mafṣal-ı mirfaḳ tamām olur o vaṣf üzere ki biz onu ḳarīben inşāallāhu taʿālā ẕikr ederiz.

Ve ẕikri mürūr eden o iki zāidenin beyninde lā-maḥāle bir ḥuzz[40] bulunur ki o ḥuzzun iki ṭarafında iki nuḳre olur.

Bu maḳāmda nüsḫalar muḫtelifedir. Nüsḫa-i sulṭāniyyede ”وبينهما لا محالة حز وفي طرفي الحز نقرتان“ *vāḳiʿ olmuştur.* [*15b*] *Ḳāmūs'ta muḥarrer olan* “حز”*un maʿānīsinden bu maḳāmda* “حز”*u ziyāde maʿnāsına ḥaml edip “iki zāideler arasında zāide-i uḫrā” vardır demeği irāde veyāḫūd “laḥm-ı ṭūlānī” maʿnāsını irāde eylemek aẓherdir. Basma nüsḫalarda* ”وبينهما لا محالة حز وهو الفرض في الشئ وفي طرفي ذلك الشئ نقرتان“ *vāḳiʿ olmuştur. Bu ʿibārete göre maʿnā “beynehümāda mefrūḍ ve muḳadder bir şeyʾ vardır” demek olup iki ʿibāretin ḥāṣılı ve meʾāli mütteḥid olur.*

Pes ḥuzzun iki ṭarafında olan iki nuḳrenin biri fevḳten ḳuddāma ve biri taḥttan ḫalfe olur. O iki nuḳrenin fevḳānīsi insī ṭarafında olup müstevī ve melāsetli olur ve üzerinde ḥācizi olmaz. Ammā nuḳre-i vaḥşiyye insiyyeden büyük ve geniş olup o nuḳre-i vaḥşiyyeden nuḳre-i insiyyeyi

40 “Ḥuzz” ḥā-i mühmele ve zā-i muʿceme vü müşeddede iledir, laḥm-ı ṭavīl maʿnāsına oldukta ḥā maḍmūm, mā-ʿadā maʿnāda meftūḥ olur.

vely eden ṭaraf melāsetli olmaz ve ḥufresi müstedīre olmaz belki cidār-ı müstaḳīm gibi olur ḥattā o nuḳre-i vaḥşiyyeye sāᶜidden dāḫil olan zāide cānib-i vaḥşīye ḥareket edip o cidār-ı müstaḳīme vāṣıl olsa zāide vaḳf edip sākine olur. Zamān-ı ātīde bu nuḳreler[e] iḥtiyācın vechini biz īrād eyleriz inşāallāhu taᶜālā. İbuḳrāṭ bu iki nuḳrelere ᶜinebeteyn tesmiye eder.

el-Faṣlu't-Tāsiᶜa ᶜAşere Fī-Teşrīḥi's-Sāᶜidi

Sāᶜid dirsek ile bilek arasıdır. Sāᶜid ṭūlen biri biri ile mütelāṣıḳ olan iki ᶜaẓmdan mürekkebdir, o iki ᶜaẓma zendeyn tesmiye olunur. O iki ᶜaẓmdan fevḳānī olup ibhāmı ve eli yaᶜnī baş parmak ṭarafında olan ᶜaẓm zend-i aᶜlā tesmiye olunur; zend-i aᶜlā ziyāde ince olur. Ve süflānī olup ḫınṣırı vely ve taᶜḳīb eden ᶜaẓma zend-i esfel tesmiye olunur. Bu zend-i esfel zend-i aᶜlāyı ḥāmil olmakla zend-i aᶜlādan aġlaẓ olur.

Zend-i aᶜlānın menfaᶜati budur ki sāᶜidde ḥareket-i iltivā ve ḥareket-i inbiṭāḥ[41] zend-i aᶜlā ile ḥādis̱ olur. Ve zend-i esfelin menfaᶜati budur ki ḥareket-i inḳıbāḍ ve ḥareket-i inbisāṭ zend-i esfel ile ḥāṣıl olur.

Bu iki zendden her birinin vasaṭı terḳīḳ olundu onun için ki ᶜaḍalāt-ı ġalīẓa o iki zendden her birinin vasaṭlarını muṭīfe ve ḥāffe olmakla ᶜaḍalātın taġlīẓi zendlerin vasaṭlarını ġılaẓdan iġnā eyledi. Ammā zendlerin ṭarafları laḥmdan ve ᶜaḍalāt-ı mez̠kūreden ᶜārī ve ḫālī olduğundan mā-ᶜadā ribāṭāt-ı kes̱īreye menbit olup ve ribāṭāt-ı kes̱īre menābitinde ġılẓat lā-maḥāle ehemm ve elzem olmakla eṭrāf-ı zend taġlīẓ olundu. Ve iki zend eṭrāfından ribāṭın ziyāde inbātı onun içindir ki bu iki zend eṭrāfına ḥarekāt-ı mefāṣıl katında müṣādemāt ve müṣākekātın vuḳūᶜu ve teveccühü ziyāde olmakla eṭrāf-ı zendeyn miᶜraḍ-ı inkisārda olurlar.

Zend-i aᶜlā muᶜvecc olur, ke-ennehu o zend-i aᶜlā cihet-i insīden aḫẕ ve bidāye eder ve vaḥşī cānibine mülteviyen inḥirāf-ı yesīr ile münḥarif olur. Zend-i aᶜlāda bu vaḍᶜ üzere iᶜvicācın menfaᶜati bu[dur ki bu] iᶜvicāc sebebi ile zend-i aᶜlānın ḥareket-i iltivāya istiᶜdādı hasen ve maṭbūᶜ olur. Ve zend-i esfel müstaḳīm ve ġayr-i muᶜveccdir onun için ki istiḳāmet ḥareket-i inḳıbāḍ ve ḥareket-i inbisāṭa ziyāde ṣāliḥ ve muvāfıḳ olur Allāhu taᶜālā aᶜlem.

41 "İltivā" ins̱inā maᶜnāsına yaᶜnī bükülmek ve "inbiṭāḥ" yüz üstüne ilḳā maᶜnāsınadır.

el-Faṣlu'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi'l-Mirfaḳi

"Mirfaḳ" dirsek maʿnāsınadır. Ve mirfaḳ bir mafṣaldır ki zend-i aʿlā ve zend-i esfel mafṣalları ile ʿaḍudun terekkübünden ve ictimāʿından ḥāṣıl olur. ʿİẓām-ı meẕkūrenin terekkübü bu vechle olur:

Zend-i aʿlānın ṭarafında bir nuḳre vardır ki o nuḳre ʿaḍudun cānib-i vaḥşī-sinden gelen bir luḳame ile tehendüm eder ve o nuḳrede luḳame ʿaḍud-ı meẕkūra mürtebiṭa olur. Ve ḥareket-i münṭabiḫa vü mülteviye o luḳamenin nuḳre-i meẕkūrede deverānı ile ḥādis̱e olur.

Ammā zend-i esfel için dahi iki zāide vardır, o zāidelerin arasında ḳalem-i Yūnānīyle mektūb olan sīn resminde bir ḥazz vardır, o resm budur: Ve bu ḥazz muḥaddebdir. Ve bu ḥazz-ı muḥaddebin taḳʿīrinde olan saṭḥ bir ḥazz-ı āḫer ile tehendüm eder, o ḥazz-ı āḫer ʿaḍudun ṭaraf-ı muḳaʿʿarı olur lākin bu muḳaʿʿarın ḳaʿrının şekli dāire ḥadebesine müşābih olur.

Zend-i esfelin iki zāidesi arasında olan ḥazz ile muḳaʿʿar ʿaḍud üzere olan ḥazz tehendümünden mafṣal-ı mirfaḳ yaʿnī dirsek mülteʾim ve ḥādis̱ olur. Kaçan zend-i esfelin iki zāidesi arasında olan ḥazz ḥazz-ı āḫer üzerinde ḫalf ve taḥta ḥareket eylese yed münbasıṭa olur. Ve kaçan luḳamelerini ḥābise olan ẕikri sābıḳ ḥazz yaʿnī cidār o ḥazz-ı müteḥarrike muʿteriḍ olsa ḥazz-ı müteḥarriki ḥareketten ḥabs etmekle yed ziyāde münbasıṭa olamayıp ʿaḍud ve sāʿid istiḳāmeti üzere kalır. Kaçan ẕikr olunan iki ḥazzın biri āḫer ḥazz üzere ḳuddām ve fevḳe ḥareket eylese yed münḳabıḍa olur ḥattā ḳuddām ve insī cānibinden sāʿid ʿaḍuda mümāss olur.

Ve iki zendlerin esfelden iki ṭarafları müctemiʿler olup şeyʾ-i vāḥid gibi olurlar. Ve o iki zendde geniş bir nuḳre-i müşterek ḥādis̱ olur ki o nuḳre-i vāsiʿanın eks̱eri zend-i esfelde olur. Ve zendlerin intiḳārdan faḍla olup mürtefiʿ olan mevḍiʿleri muḥaddeben bāḳī kalır ve mümelles olur onun için ki nuḳre-i meẕkūreden zendin faḍla olan mevḍiʿi ecsām-ı āḫer ile mestūr ve mümelles olmakla menāl-i āfāttan ziyāde baʿīd olur.

Ve zend-i esfelden ḫalf-i nuḳrede olduğu miḳdār ṭūle bir zāide nābite olur. O zāidenin menfaʿatinde inşāallāhu taʿālā ḳarīben biz tekellüm ederiz.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi'r-Rusġı

Rusġ bilek maʿnāsınadır. Rusġ ʿiẓām-ı keṡīreden müʾellef kılındı onun için ki o ʿiẓām-ı keṡīreden bir ʿaẓma āfet [iṣābet] eylese āḫer ʿaẓmlere o āfet sirāyet eylemez.

Ve bi'l-cümle rusġun yedi ʿaẓmı ve bir zāidesi vardır. Ammā yedi ʿiẓām-ı aṣliyye iki ṣaffta olur:

Ṣaffın birisinde üç ʿaẓm olup sāʿidi vely ve taʿḳīb eder. Ve bu ṣaffın ʿaẓmı ṣaff-ı ṡānīden noḳṣān olduğunun vechi budur ki bu ṣaff sāʿidi yaʿnī kol kemiğini vely ve taʿḳīb eder. Ve sāʿidi vely ve taʿḳīb eden ʿaẓm lā-maḥāle daḳīḳ olur.

Ve ṣaff-ı ṡānīnin ʿiẓāmı dört ʿadeddir. Ve bu ʿiẓām muşṭu ve eṣābiʿi vely ve taʿḳīb etmekle ziyāde enli ve ʿarīḍ olurlar.

Ṣaff-ı evvelin üç ʿaẓmı müderrec olur, sāʿide muttaṣıl olan ṭarafı ziyāde raḳīḳ ve ince olur ve tehendüm ve ittiṣāli ziyāde şedīd olur; tedrīc ile ʿarḍı ziyāde olarak ve tehendüm ve ittiṣāline noḳṣān terettüb ederek ṣaff-ı ṡānī ʿiẓāmına müntehī oldukta ʿarḍı ġāyette ziyāde ve tehendüm ve ittiṣāli eḳall olur.

Ammā zāide-i vāḥide ki ʿiẓām-ı rusġun sekizinci ʿaẓmıdır, o zāide iki ṣaffın birinde dahi ḳāime ve dāḫile değildir belki o zāide keffi vely ve taʿḳīb eden ʿaṣabı viḳāye için maḫlūḳtur.

Ve ẕikr olunan iki ṣafftan üç ʿaẓmı muḥtevī olan ṣaff-ı evvel ṡülāṡīnin üç ʿaẓmının ictimāʿından bir ṭaraf ḥādiṡ olup ẕikri sābıḳ iki zend beyninde müştereke olan nuḳreye o ṭaraf dāḫil olur ve onlardan inḳıbāḍ ve inbisāṭ mafṣalı ḥādiṡ olur. Ve zend-i esfelde ẕikr olunan zāide dahi ʿiẓām-ı rusġdan bir nuḳreye dāḫil olup onlardan dahi iltivā ve inbiṭāḥ mafṣalı ḥādiṡ olur.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡānī ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi Muşṭi'l-Keffi

Muşṭun ʿiẓāmı rusġ gibi keṡīre ve müteʿaddide olur onun için ki onlardan birine iṣābet eden āfet bāḳīlerine sārī olmaz. Ve keṡret-i ʿiẓāmı sebebiyle müstedīr olan bir ḥacm yaʿnī değirmi bir cism ḳabḍ olundukta su misilli seyyālātı keff ile ḍabṭ olunmak murād olundukta keffi taḳʿīr ve çukurlandırmak mümkin olur.

Ve muşṭun mafṣalları ʿaẓmı biri birine vis̱āḳ-ı ḳavī ile meşdūd ve merbūṭtur onun için ki vis̱āḳı ḳavī olmadığı taḳdīr üzere muşṭun ʿiẓāmı dağınık ve perīşān olmakla keffi taḳʿīr edip bir nesne ḍabṭ ve ḥabs mümkin olmaz. Ve ʿiẓām-ı muşṭun vis̱āḳının şiddeti o rütbeye bāliġdir ki muşṭun üzerinde olan cild keşṭ ve selḫ olunsa o ʿiẓām-ı kes̱īre ḳuvvet-i vis̱āḳ ḥasebiyle ʿaẓm-ı vāḥid gibi görünüp mefāṣılı ġayr-i maḥsūs olup naẓardan ġāibe olurlar. Ve muşṭun mefāṣılının şiddeti o rütbe-i mez̠kūreye bāliġa olmuş iken yine her kaçan keffi taḳʿīr ḳaṣd olunsa ḥareket-i inḳıbāḍiyyeye muṭāviʿ olup ʿiṣyān eylemez.

Evvel faṣldan bu maḳāma gelince ḳadar mütercem olan ʿibāret nüsḫa-i sulṭāniyyede muşṭ faṣlında taḥrīr olunmuştur ve basma nüsḫalarda faṣl-ı müteḳaddimde rusġun mebāḥis̱i olmak üzere taḥrīr olunmuştur. Ṣavāb olan nüsḫa-i sulṭāniyyedir, ednā fehm ve idrāki olanlara ẓāhirdir ki bu mesāil mesāil-i rusġ değildir, basma nüsḫalarda ḫatā-i maḥḍdır.

Ve muşṭun ʿiẓāmı dört ʿadeddir, ibhāmdan mā-ʿadā dört [16a] parmağa muttaṣıl olur. Rusġa muttaṣıl oldukları maḥallden muşṭun dört ʿaẓmleri biri birine müteḳārib olurlar onun için ki rusġun ʿaẓmleri mülteṣıḳ ve muttaṣıl gibidir. ʿAẓm-ı muttaṣıla müntehī ve muttaṣıl olan ʿiẓām-ı müteferriḳa muttaṣıl ḥükmünde olup müteḳārib olmak ḥasendir. Muşṭun o ʿiẓām-ı müteḳāribesi eṣābiʿ cihetine sülūkunda mütederricen ve ḳalīlen biri birinden uzaklaşıp müteferrice ve mütebāyine olurlar ve bāṭınlarında taḳʿīr ḥādis̱ olur.

Mā-teḳaddem z̠ikr olunan menfaʿat için yaʿnī cism-i müdevveri iştimāli ḥasen olup seyyālātı ḍabṭ mümkin olsun için rusġ ile muşṭun iltiyāmında rusġun ʿiẓāmında olan nuḳrelere muşṭun luḳameleri dāḫil olup libās-ı ġaḍārīf ile mülebbes bir mafṣal ḥādis̱ olur.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱ü ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi'l-Eṣābiʿi

Eṣābiʿ biraz ālāttır ki ḳabḍ-ı eşyāya muʿīn olur. Eṣābiʿ ʿaẓmdan ḫālī olan laḥm-ı mücerredden ḫalḳ olunmadı, zīrā her ne ḳadar bilā-ʿaẓm olan laḥmda ḥarekāt-ı muḫtelife mümkin ise, dūd ve semekin yaʿnī kurtların ve balıkların bilā-ʿaẓm iken cihāt-ı muḫtelifeye ḥareketleri gibi. Lākin bilā-ʿaẓm laḥm-ı mücerredden ṣādır olan efʿāl-i mekzūzīn ve mürteʿişīnin fiʿlleri

gibi müteᶜassire olur olmasın için eṣābiᶜ laḥm ile ᶜiẓāmdan terkīb olundu. *"Mekzūz"dan murād berd ile raᶜdesi olan kimsedir. Ḳāmūs'ta bu maᶜnā muṣarraḥtır; ṭıbbda müteᶜāref olan maᶜnā bu maḥalle münāsib değildir.*

Ve ibhāmdan mā-ᶜadā parmaklar üçer kemiğe münḥaṣıre olup ziyāde veyāḫūd noḳṣān olmadı, zīrā her parmağın kemikleri üçten ziyāde olsa o ᶜaẓmların ḥarekātının ᶜadedi ziyāde olur ve bilā-şekk ḥarekātın ᶜadedi ziyāde olmak parmaklar ile ḍabṭa muḥtāc eşyāyı ḍabṭın vehni ve ḍaᶜfı müstelzim olur. Bu maḥẕūru defᶜ için ᶜiẓām-ı eṣābiᶜ üçerden ziyāde kılınmadı ve üçten ziyāde kılınıp ᶜadedi kes̱īr olan ribāṭāt-ı ḳaviyye ile rabṭ olunmakta menfaᶜat zāide olmakla üçten ziyāde olması maṣlaḥat görülmedi. Keẕālik iṣbaᶜın ᶜaẓmları üçten noḳṣān olsa ves̱āḳat ziyāde olup ḥarekātı ḳadr-i kifāyeden noḳṣān olurdu, zīrā eṣābiᶜde ḥaddi mütecāviz ves̱āḳata iḥtiyācdan ḥarekāt-ı muḫtelife ile taṣarrufāt-ı mütefennine vü mütenevviᶜaya ḥācet ziyāde olur.

Eṣābiᶜ biraz ᶜaẓmlardan mürekkebdir ki o ᶜaẓmların ḳāᶜideleri ziyāde ᶜarīḍ ve enli olur ve ruʾūsları edaḳḳ olup tedrīcle süflānī ṭarafına teᶜāẓum eder ḥattā iṣbaᶜın ziyāde edaḳḳı enāmil ve parmak uçları olur ve aġlaẓı ḳavāᶜidi olur. Ve bu vaḍᶜ ile ḥāmilin maḥmūle nisbeti ḥasen olur.

Parmakların ᶜaẓmleri müstedīr olur, şekl-i istidāre āfetten viḳāye olmak ḥasebiyledir. Ve ᶜaẓm-ı eṣābiᶜ ṣalābetli ve tecvīfsiz ve muḫḫsuz yaᶜnī iliksiz kılındı, ḥarekāt ve s̱ebātta ve ḳabḍ ve cerrde ziyāde ḳavī olsun için. Ve o ᶜiẓām-ı eṣābiᶜin bāṭını muḳaᶜᶜar ve ẓāhiri muḥaddeb kılındı, ḳabḍ eylediği eşyāyı ve delk ve ġamz eylediği ecsāmı delk ve ġamzı cevdet üzere olsun için. Ve eṣābiᶜin biri birine müteveccih ve muḥāẕī olduğu cihetinde taḳᶜīr ve taḥdībden berī olmayıp bi'l-cümle o cihet müsteviye oldu ᶜinde'l-iltiḳā ittiṣālleri ḥasen olup eṣābiᶜ ile ᶜaẓm-ı vāḥidin menfaᶜati iḥrāz ve istīfā olunmağa iḥtiyāc katında ᶜaẓm-ı vāḥid gibi olsunlar için. Lākin ibhām ve ḫınṣırın ḫārice olan cenbelerde ḥadebe olur onun için ki parmaklarda vaḳt-i inḍımāmda heyʾet-i istidāre ḥāṣıla olup o vechle āfāttan maṣūn olurlar.

Ve eṣābiᶜin bāṭını laḥīm kılındı yaᶜnī bāṭınları etli kılındı, ḳabḍ katında maḳbūḍātın mülāḳī olan ṭarafı taḥtında bāṭın-ı eṣābiᶜ teṭaʾmun edip yaᶜnī çukurlanıp o maḳbūḍāta diᶜāme mis̱lli olsunlar için parmakların ḫāric ṭaraf-

ları keṡīrü'l-laḥm olmadı, eṣābiᶜ laḥm-ı mezkūr sebebiyle s̱aḳīl olmayıp ve parmaklar cemᶜ katında silāḥ-ı mūciᶜ olsun için. Ve enāmilin yaᶜnī parmak uçlarının laḥmı ziyāde kılındı, bir şeyᵓ ile iltiḳā katında mülāḳī olduğu nesnelere ceyyiden tehendüm etmekle mülāṣıḳ gibi olsun için.

Ve mafṣal-ı vusṭā yaᶜnī orta parmak mafṣalı cümleden aṭvel ve uzun kılındı. Baᶜdehu bınṣır yaᶜnī orta parmak ile kiçi parmak arasında olan parmak uzun kılındı. Baᶜdehu sebbābe baᶜdehu ḫınṣır uzun kılındı onun için ki bu vaḍᶜ ḥasebiyle parmaklar ḳabḍ olunup yumulsa cümlesi berāber olup beynlerinde fürce olmaz. Bu menfaᶜatten mā-ᶜadā müstedīr olan bir nesneyi ḳabḍ da bu vaḍᶜ ḥasebiyle eṣābiᶜ ve rāḥa yaᶜnī el ayası taᶜbīr olunan maḥall cemīᶜan taḳaᶜᶜur edip çukurlanır.

İbhām yaᶜnī baş parmak bāḳī dört parmakların mecmūᶜuna ᶜidl olur yaᶜnī eṣābiᶜ-i erbaᶜanın cümlesine yalnız baş parmak tay olur. Eger ibhām olduğu maḥallin ġayrı maḥallden olsa ibhāmın menfaᶜati bāṭıl olur. Bunun beyānı budur ki eger ibhām bāṭın-ı rāḥaya yaᶜnī el ayası taᶜbīr olunan maḥalle vaḍᶜ olunsa rāḥada olan menāfiᶜin ekṡeri münᶜadim olur. Eger ibhām ḫınṣır yaᶜnī kiçi parmak cānibine vaḍᶜ olunsa iki yed ile bir nesne ḳabḍ olunsa iki yedin biri birine teveccüh ve iḳbāli olmaz. Eger ibhām ḫalfe vaḍᶜ olunsa ibhām ḫınṣır cānibine vaḍᶜ olunduğundan ziyāde iki yed biri birinden baᶜīd olur. Ve eger ibhām muşṭa merbūṭ olsa ibhām ile eṣābiᶜ-i sāire beyninde buᶜd katı ḍayyıḳ olur, meṡelā vusṭā ile ibhām arasında vāḳiᶜ sebbābe iṣbaᶜın muşṭuna taᶜlīḳ olunsa iṣbaᶜ-ı sebbābe ile ibhāmın aralığı ġāyet az olmakla menāfiᶜ-i ātiye fevt olur, sāir muşṭlar dahi bu ḳıyās üzeredir, kaçan ibhāmdan mā-ᶜadā dört iṣbaᶜ ile bir şeyᵓ bir cihetten aḫẕ ve iştimāl olunsa. Ve ibhām dahi cihet-i uḫrādan muḳāveme ve muḳābele eyledikte şeyᵓ-i ᶜaẓīmi keffin iştimāli mümkin olur. Keffin müştemil olup avuçladığı şeyᵓe bir vechten ibhām ṣımām ve sidād gibi olup ḫınṣır ve bınṣır ṭaraf-ı taḥtta ġıṭā ve örtü meṡābesinde olur.

Eṣābiᶜin sülāmeyātı yaᶜnī mafṣalları ᶜiẓāmında olan ḥurūf yaᶜnī ᶜaẓm ṭarafları ve nuḳreler mütedāḫiller olup aralarına ruṭūbet-i lezice taḫallül eder ve mefāṣılı üzere erbiṭa-i ḳaviyye müştemil olup aġşiye-i ġuḍrūfiyye ile ᶜaẓmları mütelāḳī olur. Ve mefāṣılında olan fürceleri ᶜiẓām-ı ṣıġār simsimāniyle maḥşuvve olur.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu ve'l-ʿIşrūne Fī-Menfaʿati'ẓ-Ẓufuri

Tırnaklar dört ʿaded menfaʿat için ḫalḳ olundu:

Menfaʿat-i ūlā: Tırnak enmeleye yaʿnī parmak uçlarına sened olup enmile ile bir şeyʾ bağlanıp şedd olundukta tırnaklara istinād sebebiyle enmileye vehn ve ḍaʿf ʿārıḍ olmaz.

Menfaʿat-i s̱āniye: Eşyā-ı ṣaġīre tırnak ile aḫẕ olunup iltiḳāṭ olunur.

Menfaʿat-i s̱ālis̱e: Tırnak ile ṭīn ve evsāḫ-ı sāire ḥakk olunup eşyā-ı mülevves̱e taṭhīr ve tenḳıye olunur.

Menfaʿat-i rābiʿa: Ḥācet katında tırnaklar silāḥ olur.

Evvelā ẕikr eylediğimiz s̱elās̱e insāna evlā ve aḥrā olur ve menfaʿat-i aḫīre ḥayvānāt-ı sāireye elyaḳtır.

Ve tırnaklar ʿaẓm-ı leyyinden ḫalḳ olunup müstedīr kılındı onun için ki o tırnaklar kendiye ıṣṭıkāk ve ıṣṭıdām eden cismin taḥtında teṭaʾmun edip çukurlanır ve o teṭaʾmun ile inkisārdan necāt bulur.

Ve tırnakların neşv ü nemāsı dāim kılındı, zīrā tırnaklara kes̱ret-i istiʿmāl ḥasebiyle aşınmak ve kırılmak ʿārıḍ olur. Eger nemāsı dāim olmasa mürūr-ı evḳāt ile cirmi ve menfaʿati bāḳī kalmaz Allāhu aʿlem.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿİẓāmi'l-ʿĀneti

Ẕikri teḳaddüm edip ḫarezāt-ı ḳaṭan taḥtında ḫarezāt-ı ʿaciz katında iki ʿaẓm vardır, o iki ʿaẓmın birisi ʿacizin sağ ṭarafında ve biri dahi ʿacizin sol ṭarafında olur. O iki ʿaẓm vasaṭta biri birine mülāḳī olup beynehümāda ḥādis̱ olan mafṣal müves̱s̱aḳ olur. Pes o iki kemik bi'l-cümle ʿiẓām-ı fevḳāniyyeye esās gibidir ve ʿiẓām-ı süflāniyyeyi ḥāmil ve nāḳıl gibidir. O iki ʿaẓmdan her biri dörder cüzʾlere münḳasıme olur. O eczā-i erbaʿadan vaḥşī cānibine vely ve taʿḳīb eden cüzʾe ḥarḳafe tesmiye olunur ve ʿaẓm-ı ḫāṣıre dahi derler. Ve ḳuddāmı vely ve taʿḳīb eden cüzʾe ʿaẓm-ı ʿāne tesmiye olunur. Ve ḫalfı vely ve taʿḳīb eden cüzʾe ʿaẓm-ı verik tesmiye olunur. İnsī ṭarafından esfeli vely eden ʿaẓma ḥuḳḳu'l-faḫiẕ tesmiye olunur onun için ki o ʿaẓmda bir taḳʿīr olur ki ona faḫiẕin reʾs-i muḥaddebi dāḫil olur. Ve ʿaẓm-ı āne üzere mes̱āne ve raḥim ve erlerde olan menī kabı ve maḳʿade ve sürm yaʿnī maḫrec-i s̱üfl ki miʿā-i müstaḳīmin ṭaraf-ı sāfilidir, işbu aʿḍā-i şerīfeler vaḍʿ olunmuştur.

el-Faṣlu's-Sādisü ve'l-ʿIşrūne [16b] Kelāmun Mücmelün Fī-Teşrīḥi'r-Ricli

Menfaʿat-i ricl beyānında kelām-ı icmāl budur ki riclin iki şeyʾde menfaʿati vardır: Menfaʿat-i ūlā ḳıyāmda ḳıvām ve s̱ebāttır. Menfaʿat-i s̱āniye mesāfe-i müsteviye ve mesāfe-i ṣāʿide vü nāzilede yaʿnī düz yerde ve yokuşta ve inişte bir maḥallden maḥall-i āḫere intiḳāldir. Menfaʿat-i ūlā ḳadem ile ḥāṣıla olur ve menfaʿat-i s̱āniye faḫiẕ ve sāḳ ile ḥāṣıla olur.

Kaçan ḳademe āfet iṣābet eylese ḳıvām ve s̱ebāt ʿusret üzere olur, intiḳālde ʿusret olmaz lākin intiḳālin mütevaḳḳıf olduğu ḳadem-i vāḥid üzere ḳadem-i uḫrā naḳl edince ḳadar s̱ebātta dahi ʿusret olur ve kaçan āfet faḫiẕ ve sāḳ ʿaḍallerine iṣābet eylese ḳadem üzere s̱ebāt sühūlet ile olup intiḳālde ʿusret olur.

el-Faṣlu's-Sābiʿu ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAẓmi'l-Faḫiẕi

ʿİẓām-i riclin evveli faḫiẕdir. Ve faḫiẕ bedende olan ʿaẓmların cümlesinden aʿẓam ve ekberdir; fevḳinde olan ʿiẓāmı ḥāmil ve taḥtında olan ʿiẓāmı nāḳıl olmak ḥasebiyle. Ve faḫiẕ ʿaẓminin ṭaraf-ı ʿālīsi ḳubbeli olup ʿaẓm-ı verik ḥuḳḳuna dāḫil olur ve tehendüm eder. Ve ẕikr olunan faḫiẕ cānib-i vaḥşīye muḥaddeb ve insī ve ḫalf ṭarafına muḳaṣṣaʿ[42] ve muḳaʿʿardır onun için ki eger istiḳāmet üzere ve ḥuḳḳun müvāzātı üzere faḫiẕin ʿaẓmı vaḍʿ olunsa faḫiẕi o minvāl üzere olan kimselere bir nevʿ fecec ʿārıḍ olur, nitekim ḫilḳat ve cibilliyyette faḫiẕi müstaḳīm ve ḥuḳḳa müvāzī olanlara fecec ʿārıḍ olduğu gibi. *"Fecec", iki faḫiẕ vaḍʿ-ı ṭabīʿīsinden ziyāde biri birinden müfāraḳat edip ziyāde açılmaktır.*

Ve faḫiẕin ḥuḳḳ müvāzātı üzere vaḍʿ olunmasının maḥẕūr-ı āḫeri dahi budur ki o ṣūrette faḫiẕin taḳʿīri ḥasebiyle faḫiẕin viḳāyesinde ve ḥimāyesinde olan ʿaḍal-i kibār ve ʿaṣab ve ʿurūḳa faḫiẕ viḳāye olamayıp aʿḍā-i mezkūre miʿraḍı āfette olurlar idi ve cümle-i mezkūrenin ictimāʿından şeyʾ-i müstaḳīm ḥādis̱ olmayıp heyʾet-i cülūs ḥasen olmaz idi. Bunun tavḍīḥi budur ki ḫāric-i faḫiẕe maʿa-mā-ʿaleyhā naẓar olunsa müstaḳīm görünür onun için ki ʿaẓmının taḳʿīri ve teʿārīci ʿaḍalāt-ı kibār ve aʿṣāb ve ʿurūḳ ve ḥaşvleri olan laḥm mis̱lli nesneler ile dolup faḫiẕ şeyʾ-i müstaḳīm gibi olur. Eger

42 "Ḳaṣʿa" çanak maʿnāsınadır.

faḫiẕ ẕātında müstaḳīm olsa aʿḍā-i meẕkūreler ile istiḳāmeti zāile olmak iḳtiḍā eder ve lā-cerem heyʾet-i cülūs ḥasen olmaz. Ve fecec-i meẕkūrun zevāli cānib-i vaḥşīye mücerred faḫiẕin teḥaddübüyle zāil olmaz belki cānib-i vaḥşīye teḥaddüb eyledikten sonra cānib-i insīye redd olunmakla olur. Eger redd olunmasa bir nevʿ-i āḫer fecec dahi ʿārıḍ olur ve yine insī cihetine ḳıvāma ve cihet-i insīden meyle vāsıṭa bulunmayıp iʿtidāl ḥāṣıl olmaz.

Bu maḳāmda bi-ʿaynihi Ḳānūn'un ʿibāreti budur: "ولم يكن للقوام واسطة اليها وعنها الميل فلم يعتدل" İntehā. Ṭabʿ ile olan nüsḫalarda "واسطة" bedeline "وبسطة" vāḳiʿ olmuştur. Nüsḫa-i sulṭāniyyede "واسطة" vāḳiʿ olmuştur, maʿnā-yı ṣaḥīḥ dahi bundadır.

Ve faḫiẕ ʿaẓmının cānib-i esfelinde iki zāide vardır, o zāideler ile mafṣal-ı rükbe ḥādiẟ olur, biz evvelā sāḳta ve baʿdehu mafṣalda tekellüm ederiz.

el-Faṣlu'ẟ-ẟāminü ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAẓmi's-Sāḳi

Ayakta sāḳ elde olan sāʿid menzilindedir; dirsekten bileğe varınca ḳadar sāʿid ıṭlāḳ olunduğu gibi, dizden topuğa varınca sāḳ ıṭlāḳ olunur. Ve ʿaẓm-ı sāḳ sāʿid gibi iki ʿaẓmdan mürekkebdir. O iki ʿaẓmın birisi aṭvel ve ekber olup cānib-i insīde olur, ona ḳaṣabe-i kübrā tesmiye olunur ve ikincisi aḳṣar ve aṣġardır, faḫiẕe mülāḳī ve muttaṣıl olmaz belki ḳıṣarı sebebiyle faḫiẕe ḳarīb oldukta müntehī olur ve onun için ḳaṣabe-i ṣuġrā tesmiye olunur. Lākin cānib-i esfelde ḳaṣabe-i kübrānın müntehī olduğu maḥalle ḳaṣabe-i ṣuġrā dahi varıp maʿan müntehī olurlar.

Faḫiẕin cānib-i vaḥşīye teḥaddübü olduğu gibi keẕālik sāḳ dahi ṭaraf-ı aʿlāda vaḥşī ṭarafına teḥaddüb eder ve cānib-i esfelde insī ṭarafına teḥaddüb eder. Ve bu iki teḥaddüb ile ḳıvām ḥasen olup muʿtedil olur. Ve ḥaḳīḳatte sāḳ olan ḳaṣabe-i kübrādır ve ḳaṣabe-i ṣuġrā cümle-i tevābiʿindendir.

Ve faḫiẕ[de]n sāḳ aṣġar ḫalḳ olundu onun için ki muṭlaḳan riclde iki menfaʿat vardır: Biri bir maḥallden maḥall-i āḫere intiḳāldir. Ve menfaʿat-i ẟāniye ḳıvām ve ẟebāt ve fevḳinde olan aʿḍāyı iḥtimāldir. Pes sāḳta ġaraḍ-ı aṣlī ḥareket ve intiḳāl olup ve ālet-i intiḳāl ḫafīf olmak elyaḳ ve evfaḳ olmakla sāḳa ṣıġar ve kiberden ḳadr-i muʿtedil iʿṭā olunup faḫiẕ gibi ziyāde ʿaẓīm olmadı, zīrā sāḳ iʿtidālden ziyāde ʿaẓīm olsa dāʾ-i fīl ve devālī āfeti ile meʾūf olan sāḳlar gibi ʿusret-i ḥareket ʿārıḍ olur ve ḳadr-i muʿtedilden

sāḳ ziyāde ṣaġīr olsa sāḳa ḍaᶜf ve ᶜusr-i ḥareket ve aᶜḍā-i fevḳānīleri iḥtimāl-den ᶜacz ḥādis̱ olur, bi-ḥasebi'l-ḫilḳat raḳīḳ olan sāḳlara ᶜārıḍ olduğu gibi. Ammā aᶜḍā-i sāirenin eks̱er-i s̱iḳali faḫiẕ üzere olup sāḳa nisbet ile faḫiẕin ḥarekette medḫali ḳalīl olmakla faḫiẕ sāḳtan aᶜẓam ve ekber oldu. Ve maᶜa-hāẕā sāḳın ḳaṣabe-i kübrāsına ḳaṣabe-i ṣuġrā diᶜāme kılınmakla aᶜḍā-i fevḳānīleri iḥtimālde sāḳ faḫiẕe mümās̱il oldu.

Ḳaṣabe-i ṣuġrā için biraz menfaᶜatler dahi vardır, o menfaᶜatler bunlardır: İki ḳaṣabe arasında olan ᶜaṣab ve ᶜurūḳu setr eder ve ḳaṣabe-i kübrāya mafṣal-ı ḳademde müşārik olup mafṣal-ı inbisāṭ u ins̱inā onunla müteʾekkid ve müteḳavvī olur Allāhu aᶜlem.

el-Faṣlu't-Tāsiᶜu ve'l-ᶜIşrūne Fī-Teşrīḥi Mafṣali'r-Rükbeti

Mafṣal-ı rükbe faḫiẕin cānibinde olan ẕikrleri sābıḳ iki zāidelerin sāḳta olan iki nuḳrelere duḫūlünden ḥādis̱ olur. O zāideler evvelā ikişer ribāṭ ile müves̱s̱aḳlardır. O ribāṭların biri mülteff olup zāideye sarılmıştır ve ribāṭ-ı āḫer nuḳrenin ḳaᶜrında ve nihāyetinde zāideyi şāddır ve bağlayıcıdır ve s̱āniyen iki ḳavī ribāṭ ile dahi o zāideler müves̱s̱aḳlardır. Ve o zāidelerin muḳaddemleri bir ᶜaẓma tehendüm eder ki o ᶜaẓma reṣafe tesmiye olunur ve ᶜaynu'r-rükbe dahi derler. Ve o ᶜaẓm olduğu miḳdār istidāreye māildir.

Ve reṣafenin menfaᶜati budur ki cüs̱üvv katında yaᶜnī diz üzere oturduğu vaḳtte ve celse-i taᶜalluḳta rükbede olup muḥāfaẓası ve viḳāyesi ehemm olan aᶜḍāyı inhitāktan ve inḫılāᶜdan muḥāfaẓa eder ve ḥareket sebebiyle naḳl-i beden eden mafṣala o reṣafe diᶜāme olur.

Ve reṣafenin vaḍᶜı ḳuddāma oldu onun için ki ᶜunf-ı inᶜiṭāf ḥasebiyle rük-beye ᶜārıḍ olan ḍarr cānib-i ḳuddāma ᶜārıḍ olur, zīrā rükbenin inᶜiṭāfı olmaz ve iki cāniblere dahi her ne ḳadar münᶜaṭife olursa ḳuddāma olan inᶜiṭāf gibi kes̱īr olmaz, pes viḳāye için mevḍūᶜa olan reṣafe ḳuddāma mevḍūᶜ olmak lāyıḳ ve cedīr oldu.

el-Faṣlu's̱-S̱elās̱ūne Fī-Teşrīḥi'l-Ḳademi

Ḳadem s̱ebāta ālet olsun için ḫalḳ olundu. Ve ḳademin şekli muṭāvil ve uzun kılındı. Ve ḳademin ṭūlü ḳademe iᶜtimād katında intiṣāba muᶜīn olsun içindir.

Ve ḳademin cānib-i insīsinde bir maḥalli vardır ki arḍa iṣābet eylemez, o mevḍiᶜe aẖmaṣ derler ve menfaᶜati o aẖmaṣ sebebiyle ḳadem intiṣāba meyl eder ẖuṣūṣan ricl müşeyyile yaᶜnī mürtefiᶜa cihetinin ẖilāfına meşyde meyl-i intiṣāba ḥācet ziyāde olur. Ve o meşy deverān eden kimselerin meşyidir ki ẖuṭuvātında ricl-i müşeyyilesini yaᶜnī kaldırdığı ayağını doğru getirmeyip ḳadem-i uẖrā ḳuddāmına taḥrīk eder, lā-maḥāle ḳadem-i uẖrā-yı meẕkūreye istināda ve iᶜtimāda ḥācet eks̱er ve aẖmaṣın menfaᶜati ezyed ve evfer olur ve bununla iᶜtidāl-i ḳıvām ḥāṣıl olur. Ḳadem-i uẖrāya ziyāde iᶜtimād onun içindir ki o iᶜtimād sebebiyle ricl-i müşeyyilede taṣarruf ḳalīl ᶜadd olunup cihet-i uẖrāya ṣarf ve naḳli āsān olur.

Ve aẖmaṣ-ı ḳademin āẖer menfaᶜati dahi budur ki nütūˀlü ve irtifāᶜlı nesneleri min-ġayri īlām vaṭy müteˀettī ve ḥāṣıl olur ve derīce ve nerdübān basamaklarını ḳademin iştimāli ḥasen olur.

Ve menāfiᶜ-i müteᶜaddide için ḳadem ᶜiẓām-ı kes̱īreden müˀellef oldu, o menfaᶜatler bunlardır:

Evvelā iştimāle iḥtiyāc katında bastığı maḥalli iştimāl ḥasen ve ceyyid ile müştemile olur, zīrā keffin maḳbūḍunu imsāki gibi ḳadem dahi mevṭūˀun ᶜaleyhini imsāk eder. Ve kes̱ret-i ᶜiẓām ḥasebiyle zamān-ı ḥarekette ḳadem bir şekle teşekkül eyledikten sonra şekl-i āẖere teşekkül etmekle iştimāl ḥāṣıl olur. Ḳadem ᶜaẓm-ı vāḥid olsa tebeddül-i eşkāl ve cevdet-i [17a] iştimālden bir nesne bulunmaz.

Ve menfaᶜat-i s̱āniye kes̱īrü'l-ᶜiẓām olan aᶜḍā-i sāire ile müşterek menfaᶜatlerdir ki ẕikri mirāren mürūr eyledi yaᶜnī bir cüzˀ iṣābet eden āfet cüzˀ-i sāireye ᶜadem-i sirāyetidir.

Ḳademin ᶜiẓāmı yirmi altıdır, on dördü sülāmeyāt-ı eṣābiᶜ ᶜiẓāmlarıdır. Ve bāḳī on iki ᶜaẓmın biri kaᶜbdır; kaᶜb ve sāḳ ile mafṣal kāmil olur. Ve biri dahi ᶜaẓm-ı ᶜaḳibdir, ḳıyām ve s̱ebātın ᶜumdesi ve eks̱eri ᶜaḳib ile ḥāṣıl olur. Ve biri dahi ᶜaẓm-ı zevraḳīdir;bu ᶜaẓm ile aẖmaṣ ḥāṣıl olur. Ve dört ᶜaẓm dahi rusġ için olan ᶜaẓmdır, bu dört ᶜiẓām-ı rusġ muşṭ-ı ḳademe muttaṣıl olur. Ve bir ᶜaẕm dahi nerdī[43] dedikleri müseddes gibi olur, ḳademden vaḥşī

43 "Nerdī" nerde mensūb demektir. Nerd, tavla dedikleri luᶜbdur. Bu ᶜaẓma o luᶜbun āleti ṭarḥlarına müşābih olmakla nerdī tesmiye olundu. Ve nerd, ẖurma ẓarflarından bir nevᶜ ẓarfa dahi derler.

cānibine vaḍᶜ olunmuştur, ḳademden ṭaraf-ı vaḥşīnin arḍ üzere s̱ebātı o ᶜaẓm ile olur. Ve beş ᶜaẓm dahi ᶜiẓām-ı muşṭtur.

Ammā kaᶜb-ı insānī min-ciheti't-tekᶜīb yaᶜnī min-ciheti'l-mafṣal sāir ḥayvānātın kuᶜūbundan eşeddir. Ḳademin ḥarekete nāfiᶜ ᶜiẓāmının ke-enne kaᶜb eşrefidir, nitekim ᶜaḳib s̱ebāta nāfiᶜ ᶜiẓām-ı riclin eşrefi olduğu gibi. Kaᶜb ẕikri sābıḳ olup sāḳta olan iki ḳaṣabenin yaᶜnī ḳaṣabe-i kübrā ve ḳaṣabe-i ṣuġrānın nütūʾ ve irtifāᶜı olan ṭarafları arasına mevḍūᶜdur. O iki ḳaṣabe cemīᶜ cevānibden kaᶜbı muḥīṭtir yaᶜnī aᶜlāsından ve ḳafāsından ve cānib-i insīden ve cānib-i vaḥşīden muḥtevīlerdir. Ve o iki ḳaṣabelerin ṭarafları kaᶜbda olan nuḳrelere bi-ṭarīḳi'r-rekz dāḫil olur yaᶜnī nuḳrelere o ṭaraflar saplanırlar. Kaᶜb sāḳ ile ᶜaḳib beyninde vāsıṭa olup beynehümāda ittiṣāl-i kaᶜb vāsıṭasıyla ḥasen olur ve beynehümāda olan mafṣal müves̱s̱aḳ olup ıḍṭırābdan meʾmūn olur. Fi'l-ḥaḳīḳa kaᶜb vasaṭa vaḍᶜ olunmuştur lākin aḫmaṣ ḥaseniyle cānib-i vaḥşīye münḥarif ve māil ẓann olunur.

Ẕikri mürūr eden ᶜaẓm-ı zevraḳī irtibāṭ-ı mafṣal ile kaᶜba ḳuddāmdan mürtebiṭ olur yaᶜnī mafṣalın ᶜaẓmı biri birine metānet ile mürtebiṭ olduğu gibi ᶜaẓm-ı zevraḳī ön ṭarafından kaᶜba metānet ve istiḥkām üzere mürtebiṭ olur. Ve bu ᶜaẓm-ı zevraḳī ᶜaḳibe ḫalften ve ḳuddāmdan rusġun üç ᶜaẓmı ile ve cānib-i vaḥşīden ᶜaẓm-ı nerdī ile muttaṣıl olur. Ve bu ᶜaẓm-ı zevraḳīde sen muḫayyirsin, murād edersen zevraḳī ᶜaẓmını müstaḳillen ḳademden bir cüzʾ ᶜadd eylersin ve murād edersen ᶜiẓām-ı rusġun rābiᶜi kılarsın. Ḳademin ᶜiẓāmı yirmi altıdır dediğimiz, zevraḳī ᶜiẓām rusġdan olduğuna mebnīdir.

Ammā ᶜakıb kaᶜbın altında olur, ṣulb ve müstedīrdir, āfāt ve müṣā-kekātta muḳāvemet için ḫalf cānibinde olur. Ve ᶜaḳibin esfeli mümellestir, istivā-i veṭāʾ ḥasen olup vaḳt-i ḳıyāmda ḳadem mevḍiᶜi ve müsteḳarrı üzere munṭabıḳ olsun için yaᶜnī aḥsen-i vech üzere ayağı düz bassın için. Ve ᶜaḳibin miḳdārı ᶜiẓama ve büyüklüğe kılındı, bedeni ḥamli ve yüklenmeği ḳalīl ᶜadd eylesin için. Ve ᶜaḳib istiṭāleye māil ve müs̱elles kılındı, müteder-ricen azar azar daḳīḳ ve ince olarak aḫmaṣın cānib-i vaḥşīsine müntehī olur ve aḫmaṣ katında muḍmaḥill olur ve o sebebden aḫmaṣ için cānib-i ḫalften vasaṭa gelince ḳadar mütederricen taḳᶜīr ḥāṣıl olur.

Ammā ḳademin rusġu keffin rusġuna vücūhla muḫāliftir. Ḳademin rusġunun ᶜiẓāmı bir ṣafftır, keffin ᶜiẓām-ı rusġları iki ṣaff olur. Ve rusġ-ı

ḳademin ᶜiẓāmı rusġ-ı keffin ᶜiẓāmı ᶜadedinden eḳalldir. Rusġ-ı ḳademin ᶜiẓāmı ᶜaẓm-ı vāḥid olmayıp veyāḫūd rusġ-ı keff gibi kes̱īrü'l-ᶜaded olmayıp beynehümāda mütevassıṭ olmasının menfaᶜati budur ki ḳademde menfaᶜat s̱ebāttır ve keffte menfaᶜat ḥareket ve iştimāldir. Ve bu ḥareket ve iştimāl menfaᶜatleri her ne miḳdār ḳademde dahi mevcūd ise bu menfaᶜatlerin ḥuṣūlünde keffe iḥtiyāc ḳademe iḥtiyācdan eks̱erdir. Pes rusġ-ı ḳadem rusġ-ı keff gibi kes̱īrü'l-ᶜaẓm olsa ḳademin s̱ebātı muḫtell olur ve maḥall-i ḳıyāmı ḳademin iştimāli infirāc-ı müfriṭ ve istirḫā ḥasebiyle ḍaᶜīf olup keẕālik istimsāki dahi ḍaᶜīf olur. Ve rusġ-ı ḳadem ᶜaẓm-ı vāḥid olsa ḫalḫalenin inᶜidāmı ḥasebiyle ḳademden maṭlūb olan inbisāṭ-ı mülāyim ü muᶜtedil fevt olur. Bu taḳrīrlerden maᶜlūm oldu ki istimsāke ᶜadedi kes̱īr ve miḳdārı ṣaġīr olan ᶜaẓmlar evfaḳ olur ve istiḳlāle yaᶜnī maḥmūlünü ḳalīl ᶜadd edip bilā-taᶜab ḥāmil olmağa ᶜadedi eḳall ve miḳdārı ᶜaẓīm olmak evfaḳtır.

Ammā muşṭ-ı ḳadem eṣābiᶜ-i ḳadem ḥasebiyle beş ᶜadeddir. Eṣābiᶜ-i ḳademden her bir iṣbaᶜ birer muşṭa muttaṣıl olurlar. Ve ḳademin beş ᶜaded muşṭu bi'l-cümle ṣaff-ı vāḥidde ve münaḍḍade olur, zīrā muşṭ-ı meẕkūrların ves̱āḳata iḥtiyācı ḳabḍa iḥtiyācından eks̱erdir. Ve ṣaff-ı vāḥidde münaḍḍade olmak ves̱āḳata evfaḳtır. Muşṭ-ı keff bunun ḫilāfı üzere olur, zīrā muşṭ-ı keffte ḳabḍa iḥtiyāc ves̱āḳata iḥtiyācdan eks̱erdir. İbhāmdan mā-ᶜadā her bir iṣbaᶜ üçer sülāmeyāttan yaᶜnī üçer mafṣaldan mürekkebdir.

Cümle-i ūlā ibtidāsından işbu intihāya gelince ḳadar biz ᶜiẓām ḥaḳḳında ḳadr-i kifāye tekellüm eyledik, bedende olup ẕikr eylediğimiz ᶜiẓāmı sen taᶜdād eylesen ᶜiẓām-ı simsimāniyāt ve ᶜaẓm-ı ḳalb ve o ᶜaẓm-ı lāmī ki o ᶜaẓm-ı lāmī Yūnān lāmına müşābih olur, işbu ᶜiẓāmdan mā-ᶜadāsı iki yüz kırk sekiz ᶜaẓma bāliġ olur.

el-Cümletü's̱-S̱āniyetü Mine't-Taᶜlīmi'l-Ḫāmisi Fi'l-ᶜAḍali ve Hiye Tisᶜatün ve ᶜIşrūne Faṣlen

el-Faṣlu'l-Evvelü Minhā Kelāmun Külliyyün Fi'l-ᶜAḍali ve'l-ᶜAṣabi ve'l-Veteri ve'r-Ribāṭi

Biz deriz ki aᶜḍāda olan ḥareket-i irādiyyenin tamāmı ᶜaṣab vāsıṭasıyla dimāġdan gelen ḳuvvet ile olup ve ḳaṣd-ı evvel ile müteḥarrike olan aᶜḍānın

uṣūlü ʿiẓām-ı ṣulbe olup nāḳıl-ı ḳuvvet-i meẕkūre olan aʿṣāb-ı leyyineye o ʿiẓām-ı ṣulbün ittiṣāli ḥasen olmamakla Ḫālıḳ-ı ezelī telaṭṭuf edip ʿaḳib ve ribāṭ ismleriyle müsemmā olup ʿaṣaba müşābih olan ecrāmı ʿiẓāmdan inbāt eyleyip bitirdi ve o ecrāmı aʿṣāb ile cemʿ ve teşbīk eyleyip ḥattā bi'l-cümle şeyʾ-i vāḥid gibi oldular. Lākin bu ʿaḳib ve ribāṭ ve ʿaṣabdan mürekkeb olan cirmin ḥacmi ṭūl ve ġılẓatte o ḥadde ve o ḳadre bāliġ olmaz ki aʿḍā-i baʿīde ve aʿḍā-i kes̱īfeyi taḥrīk eyleye, zīrā o aʿḍā menbitlerinde ġāyet daḳīḳ olur, ṭūl ve ġılẓatte tezāyüde māddesinin taḥammülü olmaz; menbitinde dahi ġılẓati dimāġın ve nuḫāʿın miḳdārınca olup şeyʾ-i ḳalīl olur. Ve terkīb-i meẕkūreden dahi taḥrīk-i aʿḍāya ṣāliḥa olacak ḳadar ṭūl ve ġılaẓ ḥāṣıl olmaz. Ve o ʿaṣab teferruḳ ve teşaʿʿub edip bi'l-cümle aʿḍāya tevzīʿ ve taḳsīm olundukta her bir ʿuḍva iṣābet eden sehm ġāyette daḳīḳ olmakla taḥrīk-i aʿḍā-i kes̱īfe ona iḥāle olunsa fesād-ı ʿaẓīme müʾeddī olur.

Pes Mübdiʿ-i ḥakīm ve Mutḳın-ı küllü şeyʾ ve hüve bi-külli şeyʾin ʿalīm tekerrüm ve tefaḍḍul edip ribāṭ ve ʿaṣabdan mürekkeb olan cirmi "ke'l-ʿihni'l-menfūş" nefş edip o mürekkebden elyāf-ı kes̱īre ībdāʿ ve īcād edip her iki līf aralarını ayırıp beynehümāda fürceler ve feḍālar kıldı ve o fürceleri laḥm-ı metīn ile doldurdu ve üzerini bir ġışā ile setr eyledi ve vasaṭına cevher-i ʿaṣabdan bir miḥver[44] vaḍʿ eyledi. Ve minvāl-i meşrūḥ üzere mürekkeb-i evvel taġlīẓ ve taṭvīl olunmakla taḥrīk-i aʿḍā-i kes̱īfeye müstaʿidd oldu. İşbu ẕikr olunan ʿaṣab ve ʿaḳib ve ʿaḳibin līfleri ve fürcelerinde olan laḥm-ı ḥaşv ve ġışā-i mücellil bu cümleden mürekkeb ʿuḍv-ı ʿaḍale ile tesmiye olunur.

Ve her kaçan ʿaḍale taḳalluṣ edip münḳabıḍa olsa veteri ceẕb eder ve ceẕb-i veter ile ʿuḍv münḳabıḍ olur, zīrā veter ribāṭ-ı ʿaṣabdan mürekkeb olup ʿaḍalede ḥādis̱ olur ve ʿaḍaleden nüfūẕ edip ʿuḍva muttaṣıl olur. Lā-maḥāle ʿaḍale münḳabıḍ olmakla veter mebdeʾine münceẕib olup ʿuḍv müteşennic ve münḳabıḍ olur. Ve kaçan ʿaḍale münbasıṭa olsa veter istirḫā edip ʿuḍv açılır ve tebāʿud eder.

el-Faṣlu's̱-S̱ānī Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'l-Vechi

Maʿlūmdur ki ʿaḍalāt-ı vechin ʿadedi vechte olan aʿḍā-i müteḥarrikelerin miḳdārı üzere olur. Vechte olan aʿḍā-i müteḥarrike bunlardır: cebhe

44 Merkezden muḥīṭe vāṣıl olan ḫaṭṭa miḥver derler.

yaᶜnī alın, muḳletān yaᶜnī ṭabaḳāttan mürekkeb gözün bunduḳa mis̱ālinde olan ḥadeḳası, iki cefn-i ᶜālīler yaᶜnī fevḳānī göz kapakları ve ḫaddler yaᶜnī yanaklar, lākin ḫaddin ḥareketi dudaklara şirket ile olur, şefetān yaᶜnī iki dudaklar bunların ḥareketleri şirket ile olduğu gibi vaḥdehümā dahi olur, ernebeteyn yaᶜnī burnun iki ṭarafında tecvīfi üzerinde olan ġuḍrūf ve fekk-i esfeldir. Ve bi'l-cümle vechte olan aᶜḍā-i müteḥarrike on bir ᶜadeddir.

Ammā cebhenin ḥareketi, cebhe cildesinin taḥtında münbasıṭa kılınmış daḳīḳa [17b] ve müstaᶜriḍa ve ġışāiyye bir ᶜaḍalenin ḥareketi ile ḥāṣıla olur. Ve o ᶜaḍale taḥt-ı cildede cilde ile muḫteliṭ ve mümtezic olur ḥattā o ᶜaḍale ḳıvām-ı cildeden cüzᵓ gibi olup keşṭ ve selḫle biri birinden tefrīḳ etmek mümteniᶜ olur. Bu ᶜaḍale taḥrīk eylediği ᶜuḍva bilā-veter mülāḳī olur, zīrā bu ᶜaḍalenin taḥrīk eylediği ᶜuḍv cilde-i cebhedir ve cilde-i cebhe mis̱lli ᶜarīḍ ve ḫafīf olan ᶜuḍvları veter ile taḥrīk ḥasen olmaz. Ve bu ᶜaḍalenin ḥareketi ile ḥācibān yaᶜnī iki kaşlar mürtefiᶜler olup yukarı kalkarlar. Ve bu ᶜaḍale istirḫāsı ḥasebiyle taġmīḍ-i ᶜayna muᶜīn olur.

Nüsḫa-i sulṭāniyyede ᶜaḍalāt-ı vech ve ᶜaḍale-i cebhe faṣl-ı vāḥidde ẕikr olunup cümle-i s̱āniye fuṣūlü yirmi dokuz faṣl kılındı; ṭabᶜ ile olan nüsḫalarda cebhe ile vech-i ᶜaḍaleleri başka başka faṣl kılınıp cümle-i s̱āniye fuṣūlü otuz ᶜaded ᶜadd olundu.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱ü Fī-Teşrīḥi ᶜAḍali'l-Muḳleti

Muḳleyi taḥrīk eden ᶜaḍale altı ᶜaded olur, biri fevḳānī ve biri taḥtānī ve ikisi dahi iki māḳta yaᶜnī göz pınarlarında olur. Bu dört ᶜaded ᶜaḍalelerden her biri muḳleyi kendi cānibine taḥrīk eder. Ve iki ᶜaḍale dahi verāb üzere vaḍᶜ olunmuştur; o müverreb iki ᶜaḍale muḳleyi istidāre üzere taḥrīk eyler.

Muḳlenin verāsında bir ᶜaḍale dahi vardır ki ᶜaṣabe-i mücevvefeye diᶜāme gibi olur, o ᶜaṣabe-i mücevvefenin şānı bundan sonra ẕikr olunur. Ve diᶜāme olmasının ṭarīḳ ve menfaᶜati budur ki o ᶜaḍale mevḍiᶜ-i iklīlden ᶜaṣabe-i mücevvefeye ve ᶜaṣabe-i mücevvefe içinde maḥviyye olan ruṭūbet-i züccāciyyeye ve celīdiyyenin bir miḳdārına teşebbüs̱ edip ḍabṭını ḳalīl ᶜadd eder ve istirḫādan ve cuḥūẓdan menᶜ eder ve ᶜinde't-taḥdīḳ yaᶜnī ẕikr olunan iklīl katında muḥkem ḍabṭ eder. "İklīl" göz bebeği eṭrāfında olan siyāh dāiredir. Bu ᶜaḍalenin aġşiye-i ribāṭiyyesine bir nevᶜ teşaᶜᶜub ve teferruḳ ᶜārıḍ olur

ki o teşaᶜᶜub ᶜaḍalede şekke müʾeddī olur, bināen ᶜaleyh ehl-i teşrīḥ o ᶜaḍalede iḫtilāf eylediler, baᶜḍıları ẕāhib oldular ki o ᶜaḍale ᶜaḍale-i vāḥidedir, baᶜḍıları iki ᶜaḍaledir dediler ve baᶜḍıları dahi üç ᶜaded ᶜaḍaledir dediler. Ve ᶜalā-külli ḳavl o ᶜaḍalenin reʾsi vāḥid ve mütteḥid olur Allāhu aᶜlem.

el-Faṣlu'r-Rābiᶜu Fī-Teşrīḥi ᶜAḍali'l-Cefni

Cefn-i esfel yaᶜnī gözün alt kapağı ḥarekete muḥtāc değildir, zīrā göz kapaklarının menfaᶜati cefn-i aᶜlānın ḥareketi ile tamām olur ve taġmīḍ ve taḥdīḳ cefn-i aᶜlā ile ḥāṣıl olup cefn-i esfelin ḥareketinden müstaġnī olur, zīrā Allāhu taᶜālā ḥaḍretlerinin ᶜināyeti mümkin oldukça taḳlīl-i ālāta maṣrūftur onun için ki teks̱īr-i ālātta tekās̱ür-i āfāt olduğu maᶜlūmdur. İki cefnin biri müteḥarrik ve biri sākin olmak taḥṣīl-i menfaᶜat-i maṭlūbede kifāyet ederken ikisini dahi taḥrīk etmek ᶜināyet-i Ḥaḳḳ'ın teveccühünün cihet-i ḫilāfıdır. Emr ber-ᶜaks olup cefn-i esfel müteḥarrik ve cefn-i aᶜlā sākin kılınmadı onun için ki Ṣāniᶜ-i maṣnūᶜāt ve Mutḳın-ı umūr u ḥālātın muᶜtād ᶜināyeti bu minvāl üzere cārī ve maṣrūftur ki efᶜāli mebādīsine taḳrīb edip ve esbābı aᶜdel-i ṭarīk ve aḳvem-i minhāc üzere ġāyātına tevcīh eder.

Ve cefnin muḥarriki olan ᶜaṣab cefn-i aᶜlāda iken menbitine ḳarīb olup inᶜiṭāf ve inḳılābı olmaz. Ve o ᶜaṣabenin taḥrīki aᶜdel-i ṭarīk ve evfaḳ-ı minhāc üzere olur. Ammā o ᶜaṣabe-i müteḥarrike cefn-i esfeli taḥrīk eylese esfele nüzūlü inᶜiṭāf ve inḳılābla olur, lā-maḥāle tahrīki dahi ġayr-i muᶜtedil olur.

Cefn-i aᶜlāda ẕikri mürūr eden menfaᶜat taḥdīḳ ve menfaᶜat-i taġmīḍi iḥrāzda iki ḥarekete muḥtāc olur: Ḥareket-i ūlā ḥareket-i irtifāᶜdır, bu ḥareket fetḥ-i ṭarf katında olur. Ve ḥareket-i s̱āniye ḥareket-i inḥidārdır, bu ḥareket taġmīḍ-i ᶜayn katında olur. Ve bu taġmīḍ-i ᶜayn cefn-i aᶜlāyı esfele cāẕib bir ᶜaḍaleye muḥtāc olmakla lābüdd ve lāzım olur ki ᶜaṣabe-i muḥarrike münḥarifen o ᶜaḍaleye gelip mürtefiᶜan fevḳ cānibine vāṣıl ola. Bu taḳdīr üzere yaᶜnī cefn-i aᶜlānın ḥareketi ᶜaḍal ile olduğu taḥaḳḳuḳ eylediği taḳdīr üzere ḫālī olmaz ki o ᶜaḍale-i muḥarrike yā vāḥide olur veyāḫūd o ᶜaḍale müteᶜaddide olur. O ᶜaḍale vāḥide olmak cāiz değildir, zīrā ᶜaḍale vāḥide olsa ḫālī olmaz ki o ᶜaḍale-i vāḥide cefn-i aᶜlānın yā ṭarafına muttaṣıle olur veyāḫūd o ᶜaḍale cefn-i aᶜlānın vasaṭına muttaṣıle olur. ᶜAḍale vasaṭa muttaṣıle olmak münāsib olmaz onun için ki vasaṭta olan ᶜaḍale

vasaṭa-i ṣāᶜide-i ḥadeḳaya ġıṭā yaᶜnī perde olup setr eder. Ve ᶜaḍale cefnin ṭarafına muttaṣıl olmak dahi lāyıḳ olmaz, zīrā o ṣūrette ᶜaḍale-i vāḥide cefnin ancak bir ṭarafına muttaṣıle olup cefnin inṭıbāḳı iᶜtidāl üzere olmaz. Keẕālik o ᶜaḍal tevrīben muttaṣıl olup ṭarafeyni taḥrīk eylese bu ṣūrette dahi taġmīḍ-i ᶜaynda yine iᶜtidāl olmaz onun için ki ᶜaḍalede nābit olan veter hangi ṭarafta olur ise o ṭarafta ᶜaynı taġmīḍ ziyāde olup vetere muttaṣıl olmayan ṭarafın taġmīḍi ḳalīl olup inṭıbāḳ müstevī olmaz belki laḳvesi olan kimsenin inṭıbāḳı gibi munṭabıḳ olur.

Pes cefni esfele cāẕibe olan ᶜaḍale bu maḥẕūrlar için ᶜaḍale-i vāḥide olmayıp müteᶜaddide olmak s̱ābit oldu. Ve o ᶜaḍale-i cāẕibe ikidir: Biri mūḳ-ı insī cihetinde nābit olur ve biri mūḳ-ı vaḥşī cihetinde nābit olur. Ve o iki ᶜaḍale ceẕb-i müteşābih ile cefn-i aᶜlāyı esfele ceẕb edip cefnin inṭıbāḳı ḥasen olur. Bu ẕikr olunan iki ᶜaḍallerin fiᶜli ᶜaynı taġmīḍdir.

Ammā fātiḥ-i ᶜayn olan ᶜaḍale fetḥ-i ᶜayna kāfiye bir ᶜaḍaledir, cefnin vasaṭına gelip veterinin ṭarafı cefnin ṭarafı üzere münbasıṭ olur. Kaçan o ᶜaḍale müteşennice olsa cefni fetḥ eder, bināen ᶜaleyh ᶜaḍale-i fātiḥa vāḥide oldu. O ᶜaḍale-i vāḥide istiḳāmet üzere iki ġışā arasında nüzūl edip müstaᶜrıḍa olur ve menbit-i ehdābın taḥtında münbasıṭa ve münferişe olan ġuḍrūfa şebīh cirme muttaṣıl olur. Ġışāeynden murād cefnin ẓāhirinde taḥt-ı cildede münferişe ve ẓıhāre mes̱ābesinde olan ġışā ile cefnin biṭānesi olan ġışādır ki ẕikr olunan ᶜaḍal o iki ġışānın arasında ḥaşv menzilesindedir.

el-Faṣlu'l-H̱āmisü Fī-Teşrīḥi ᶜAḍali'l-H̱addi

H̱add için iki nevᶜ ḥareket olur, bir ḥareketinde fekk-i esfelin ḥareketine tābiᶜ olur ve ḥareket-i uẖrāda ẖaddin ḥareketi şefeh ḥareketine şirket ile olur. Bu iki ḥareket beyninde farḳ budur ki ḥareket-i ūlāda ᶜaḍal-i muḥarrik fekk-i esfele maḫṣūṣtur, o ᶜaḍal fekk-i esfeli bi'ẕ-ẕāt taḥrīk eder ve bi'l-vāsıṭa ẖaddi dahi taḥrīk eder. Ve ḥareket-i s̱āniyede ᶜaḍal-i muḥarrik şefeh ile ẖadd beyninde müşterek olup ẖadd ile şefeyi o ᶜaḍale maᶜan bi'ẕ-ẕāt taḥrīk eder. Bu ᶜaḍale-i müştereke iki ṭarafta olan vecnelerin[45] her birinde birer ᶜaḍaledir, o ᶜaḍale ᶜaḍale-i vecne denmekle maᶜrūftur.

---

45 "Vecne" ḥufre-i ṣudġdur. O ḥufreden mürūr eden ᶜaṣabı ḥıfẓ için ġāyet raḳīḳ ve leyyin iki ᶜaẓm ile o ḥufre mestūr olur ve o ᶜaẓmlere zevc derler.

Ve o iki ṭarafta olan ʿaḍaleden her biri dört cüzʾden mürekkebdir onun için ki o ʿaḍaleye līf dört mevḍiʿden gelir:

Līf-i evvelin menşeʾi terḳuvettir, iki şefenin esfelleri ṭarīḳinden ʿaḍal ve vecneye muttaṣıl olur, ağzı cez̠b-i müverreb ile esfele cez̠b eder.

Ve līf-i s̠ānīnin menşeʾi iki ṭaraftan ḳass ve terḳuvettir. Ve bu līfler müstemirren verāb üzere olup yemīn ṭarafından nāşī olan līf şimālden nāşī olan līf ile teḳāṭuʿ edip nüfūẕ ederler. Terḳuvet ve ḳassın yemīninden nāşī olan līf şefenin sol ṭarafının esfeline muttaṣıl olur. Ve terḳuvet ḳassın yesārından nāşī olan līf-i sābıḳın ʿaksi üzere olur yaʿnī şefenin ṭaraf-ı eymeni esfeline muttaṣıl olur. Kaçan o līfler teşennüc ve taḳalluṣ eyleseler femi taḍyīḳ edip ḳuddām cānibine getirirler ve ibrāz ve iẓhār ederler, nitekim fem-i ḫarīṭa silk ile rabṭ olunsa fem-i ḫarīṭayı o rabṭ ḳuddām cānibine ibrāz eyler.

Līf-i s̠āli̠sin menşeʾi ketifte olup ẕikri mürūr eden aḫrem ve minḳār-ı ġurāb tesmiye olunan zāidede olur. Ve bu līf ẕikr olunan līfin mevḍiʿ-i ittiṣāli olan maḥallin fevḳine muttaṣıl olup şefeyi iki cānibe imāle-i müteşābihe ile imāle eder.

Muṣannif bu maḳāmda ʿaḍal ẕikr edip menşeʾi terḳuvet ve ḳass olan līfi murād eyledi, līf ʿaḍalin cüzʾü olmak ḥasebiyle. Ve "fevḳe muttaṣıl" demek ile şefenin yemīn ve yesārdan ṭaraf-ı esfel fevḳini murād eyledi.

Līf-i rābiʿin menşeʾi fıḳarāt-ı ʿunuḳta olan sinsinelerdir; nābit olduğu maḥallden mürūr edip kulakların ḥiẕāsında ḫaddin eczāsına muttaṣıl olup ḫaddi ḥareket-i ẓāhire ile taḥrīk eder, şefeh dahi ona tābiʿ olur. Ve baʿḍı nāsta o līf maġrez-i üẕüne cidden ḳarīb olup üẕüne muttaṣıl olur ve üẕünü [18a] taḥrīk eder.

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'ş-Şefeti

Ammā ʿaḍalāt-ı şefeh ẕikri mürūr eden ḫadd ile şefeh beyninde müşterek ʿaḍaldir. Ve bu ʿaḍal-i müşterekten mā-ʿadā şefeye maḫṣūṣ dört ʿaḍal dahi vardır ki o ʿaḍallerden zevc-i vāḥid yaʿnī iki şefeye semt-i vecnenin fevḳinden gelip ṭaraf-ı şefenin ḳurbüne muttaṣıl olur. Ve iki ʿaḍal dahi esfelden gelip bu dört ʿaḍal bi'l-istiḳlāl taḥrīk-i şefeye kifāyet ederler. Kaçan bu dört ʿaḍallerden birisi yalnız ḥareket eylese şefeyi o ʿaḍale kendi cānibine taḥrīk eder; o dört ʿaḍallerden iki ʿaḍal ḥareket eylese şefeh iki cāniblere münbasıṭa

olup cihāt-ı erbaᶜaya şefenin ḥareketi tamām olur, zīrā şefeh cihāt-ı erbaᶜa ḥareketinden mā-ᶜadā cihet-i uḫrāya ḥareket eylemez. Ve cihāt-ı erbaᶜa-i mez̠kūreye olan ḥareketlere z̠ikr olunan ᶜaḍalāt kifāyet eder. Ve bu dört ᶜaḍal ile ᶜaḍal-i müşterekin eṭrāfı cirm-i şefeye muḫāliṭ ve mümtezic olur o vechle ki ḥiss-i ᶜaḍali cirm-i şefeden temyīze ḳādir olmaz, zīrā şefeh ᶜuḍv-ı leyyin ve laḥīm ve ᶜaẓmsızdır; ᶜaḍalāt-ı mez̠kūre dahi leyyin olmakla imtizāc-ı küllī ḥāṣıl olur.

el-Faṣlu's-Sābiᶜu Fī-Teşrīḥi ᶜAḍali'l-Munḫuri

Ammā ernebenin iki ṭarafına ḳaviyye ve ṣaġīre iki ᶜaḍale muttaṣıl olur onun için ki o ᶜaḍale kebīre olsa ḫadd ve şefenin ᶜaḍallerini ḍaġṭ ve taḍyīḳ eder. Ḫadd ve şefenin ḥareketlerine iḥtiyāc ernebe-i enfin ḥareketlerine iḥtiyācdan eks̠er iken ḫadd ve şefenin ḥareketleri bilā-vech muḫtelle ve müşevveşe olur. Ve ḥareket-i ḫadd ü şefeye ḥācet eks̠er olduğu ḥareketlerinin kes̠ret-i aᶜdādı ve kes̠ret-i tekrārı ve devāmı ḥasebiyle olur. Ve ernebe-i enfin ḳaviyyü'l-ᶜaḍale olduğu onun içindir ki ṣıġar ḥasebiyle terettüb eden noḳṣān-ı ḥareket ḳuvvetin ziyāde olması ile telāḳī ve tedārük olur.

Ve ernebe-i enfin ᶜaḍalesinin mevridi vecne nāḥiyesinden olur, evvelā līf vecneye muḫāliṭ olur. Ve o ᶜaḍale vecne nāḥiyesinden olduğunun vechi budur ki ernebenin ḥareketi vecne ṭarafına olur, felā-maḥāle ᶜaḍale dahi o semtte ve o ṭarafta olmak elyaḳ ve aḥrā olur, faᶜlem z̠ālik.

el-Faṣlu's̠-S̠āminü Fī-Teşrīḥi ᶜAḍali'l-Fekki'l-Esfeli

Ḥareket fekk-i esfele maḫṣūṣ olduğunun menfaᶜatleri budur ki fekk-i esfel fekk-i aᶜlādan eḫaff olur ve eḫaffı taḥrīk lā-maḥāle eks̠efi taḥrīkten eshel ve eyser olur.

Ve fekk-i aᶜlā aᶜḍā-i şerīfeyi müştemil olmakla fekk-i aᶜlānın ḥareketi sebebiyle aᶜḍā-i şerīfe mutaḍarrır olur, ammā fekk-i esfel aᶜḍā-i şerīfeyi müştemil olmayıp ḥareketinin muᶜteddün bih ḍarar-ı beyyini olmamakla ḥareket fekk-i esfele ḫāṣṣ kılındı.

Ḥareketin fekk-i esfele iḫtiṣāṣının menfaᶜat-i s̠elās̠esi budur ki eger fekk-i aᶜlā ḥareket-i sehl ile taḥrīk olunsa fekk-i aᶜlānın mefāṣılı ve bi'l-cümle reʾsin mefāṣılı selis olup o mefāṣılı tevs̠īḳ ve temtīnde terk-i iḥtiyāṭ olmak iḳtiḍā eder. Terk-i iḥtiyāṭ-ı mez̠kūrun ḍararı beyyin ve ẓāhirdir.

Ve fekk-i esfelin ḥareketi üç türlü olur, ziyādeye ḥācet yoktur: O ḥareket-i s̱elās̱enin ūlāsı fetḥ-i fem ki ona ḥareket-i faġr dahi derler. Ve ḥareket-i s̱āniyesi ḥareket-i inṭıbāḳtır. Ve ḥareket-i s̱ālis̱esi ḥareket-i maḍġ ve ḥareket-i saḥḳtır. Ḥareket-i fāġıre yaʿnī ḥareket-i fātiḥa fekk-i esfeli tesfīl edip aşağı inzāl eder. Ve ḥareket-i munṭabıḳa fekki terfīʿ ve teşyīl eder. Ve ḥareket-i māḍıġa vü sāḥıḳa fekki idāre edip iki cānibe imāle eder.

Ve ẓāhirdir ki ḥareket-i inṭıbāḳ ʿulvden nāzile bir ʿaḍal ile olmak vācibdir ki o ʿaḍale fevḳe teşennüc eyleye. Ve ḥareket-i fāġıre ḍıdd üzere olur. Ve ḥareket-i sāḥıḳa tevrīb üzere olur.

Pes ḥareket-i inṭıbāḳ için iki ʿaḍale ḫalḳ olundu ki o iki ʿaḍale ʿaḍaleteyi'ṣ-ṣudġ denmekle maʿrūftur. Ve o iki ʿaḍaleye mülteḳateyn dahi derler. Ve o iki ʿaḍale insānda ṣaġīr olur, zīrā sāir ḥayvān fekkine nisbet ile müteḥarrik olan fekk-i esfel insānda ṣaġīr olmakla muḥarriki olan ʿaḍale dahi ṣaġīr olur.

Kez̠ālik fekk-i esfel müşāşī ve ḫafīfü'l-vezndir. Ve bu iki ʿaḍaleler sebebiyyeti ile fekkten ṣādır olan ḥareket-i inṭıbāḳ ḥarekāt-ı sāireden eḫaff olur. Ve bu vechler dahi o iki ʿaḍalenin ṣıġarına müʾeddī ve mūcib olur. Ve bu iki ʿaḍale ile olan ḥareket-i inṭıbāḳiyye aṣnāfı beyninde aṣnāf-ı erbaʿa aʿnef ve ḳuvvetlidir. O aṣnāfın biri nehş[46] katında ve āḫeri ḳaṭʿ katında ve dīgeri kedm[47] katında ve āḫer dīgeri ḳalʿ katında olan ḥareketlerdir.

Ve bu iki ʿaḍaleler leyyin ve yumuşak olur onun için ki o iki ʿaḍalenin mebdeʾi dimāġdır ve dimāġ bir cirmdir ki ġāyette leyyin olur ve mebdeʾ-i ʿaḍal ʿaḍallere ḳarīb olmakla ṣalābet-i ʿārıḍiyyesi dahi olmaz, zīrā dimāġla bu ʿaḍaller beyninde yaʿnī bu līfler vecnede ʿaḍaleye nüfūẕ ve duḫūl eyledikte dimāġla o līflerin arasında ancak ʿaẓm-ı vāḥid ḥāil kalıp ittiṣāle ḳarīb olur ḥattā ḳurbiyyeti bu mertebeye bāliġa olup o iki ʿaḍaleye iṣābet eden āfāta dimāġın şirketi ve o ʿaḍaleye ʿārıḍa olan evcāʿ sebebiyle dimāġ meʾūf olup sersām ve sāir esḳām-ı muʿḍıle ʿārıḍa olmak ḫavf olunmakla Cenāb-ı Ḥaḳḳ o ʿaḍaleyi menşeʾ ve menbaʿı katında yaʿnī vecnede defn edip üzerini zevc taʿbīr olunan iki ʿaded ʿaẓm ile muḥkem sedd eyledi. Bu ṭarīkle ki o iki ʿaḍaleyi bir kinnde yaʿnī bir viʿāʿ ve bir maḥfaẓa-i sāirede tenfīẕ eyledi ki o

46 "Nehş" bir nesneyi azı dişi ile ʿaḍḍ edip ısırmaktır.
47 "Kedm" ednā fem ile yaʿnī ön dişleri ile ʿaḍḍ etmektir.

kinn ezece[48] müşābih olur yaᶜnī ince ve uzun olur. Ve o kinni vecnede olup zevc tesmiye olunan iki ᶜaẓm-ı meẕkūrlar ile ᶜaḍale-i meẕkūrların menfeẕ-i meṡḳūb u ṭavīli teᶜārīcinden terekküb edip o kinni ᶜaḍaletān-ı meẕkūretānı bi'l-cümle iḥāṭa eyleyerek bir miḳdār mesāfe ḳaṭᶜ edince ḳadar iki ᶜaḍallere mülābis ve mülāzım eyledi onun için ki o kinnin içinde ᶜaḍaller maḥfūẓ olup ve teᶜārīc ṡuḳbede tedrīcle teġalluẓ ederek sülūk edip teġalluẓun tamāmından sonra o kinnden ḫurūc eyleye.

Ve bu iki ᶜaḍalden birer veter-i ᶜaẓīm nābit olup fekk-i esfelin ḥāffesi ve çevresini müştemil olur. Kaçan o veter teşennüc eylese fekk-i esfeli refᶜ ve işāle eyler.

Ve bu iki ᶜaḍale-i inṭıbāḳa iki āḫer ᶜaḍale muᶜīn olur ki o muᶜīn olan ᶜaḍaleler dāḫil-i feme sālikler olup fekk-i esfelden bir feḍāya münḥadir olurlar, zīrā ṡaḳīl olan fekk-i esfeli iṣᶜād ve terfīᶜde ᶜaḍale-i inṭıbāḳ bi-reᵓsihā kifāyet eylemeyip muᶜīne eşedd-i iḥtiyācı olmakla tedbīr olunup ẕikr olunan iki ᶜaḍale-i uḫrālar ile istiẓhār olundu. Ve bu iki ᶜaḍalenin veteri ᶜaḍalin vasaṭından nābit olur, veṡāḳat ziyāde olmak menfaᶜati için.

Ammā femi fātiḥ ve fāġır ve fekk-i esfeli inzāl eden ᶜaḍale līflerinin menşeᵓi ve maḥall-i ḥudūṡu ḫalf-i üẕünde olan zevāid-i ibriyyedir yaᶜnī iğne ucu gibi küçük zāidelerdir. O līfler ḫalf-i üẕünden münḥadirler olup yalnız bir ᶜaḍale iḥdār ve ittiḫāẕ ederler; o ᶜaḍaleye ᶜaḍale-i mükerrere tesmiye olunur. Ve o ᶜaḍale ziyāde veṡāḳat için bir veter inbāt ve iḫrāc edip merreten uḫrā müntefiş olur ve o tenāfüşten ḥāṣıla olan elyāfın fürceleri laḥm ile maḥşuvve olup doldurulmakla bir āḫer ᶜaḍale dahi ḥādiṡ olur onun için ki ᶜaḍal-i evvelin veteri fekke mülāḳī olunca mümtedd olsa miᶜraḍ-ı āfātta olur. ᶜAḍalin taᶜaddüdü ve teceddüdü ile veter dahi tecdīd olunup ḳuvvet-i cedīde ḥasebiyle āfātı ḳabūl eylemez. Ve bu ᶜaḍale-i ṡāniye fekkin ẕeḳanına yaᶜnī çeneye münᶜaṭıf olduğu maḥalle varıp mülāḳī olur. Ve kaçan ᶜaḍale taḳalluṣ eylese leḥāyı yaᶜnī sakal bittiği maḥalli ḫalfe ceẕb edip lā-maḥāle leḥā teseffül eder lākin ᶜaḍale-i fātiḥa-i mükerrere inṭıbāḳın iki ᶜaḍalesi gibi fiᶜlini icrāda iᶜānet eder, āḫer ᶜaḍale muḥtāc olmaz onun için ki fekkin

48 "Ezec" harekāt ile, ebniyeden bir nevᶜ binādır. Buṭūn-ı ṡelāṡe-i dimāġdan baṭn-ı evsaṭın saḳfına ezec derler, o bināya müşābeheti için; ṭavīl olur bir miḳdār maḥalli, bāṭını kürevī olur.

s̱iḳali süflü ṭālib olup o s̱iḳal ʿaḍale-i mükerrereye muʿīn olur ve āḫer muʿīne muḥtāc olmaz.

Ammā ʿaḍale-i maḍġ yaʿnī fekki idāre edip iki cānibe imāle eden ʿaḍale-i sāḥıḳanın mecmūʿu iki ʿaḍaledir ki yemīn ve yesārdan her birinde birer ʿaḍale-i müs̱ellese olurlar. O ʿaḍale-i müs̱ellese zevāyāsından reʾs iʿtibār olunan zāviye vecnede yaʿnī ḥufre-i ṣudġda olup o zāviyeden iki sāḳ mümtedd olur, eḥadühümā fekk-i esfele münḥadir olur ve sāḳ-ı āḫer ʿaẓm-ı zevce ṣuʿūd ve irtifāʿ edip o iki sāḳ aralarında bir ḳāʿide-i müstaḳīme vāṣıla olur. O zevāyā-ı s̱elās̱eden her biri kendiyi vely ve taʿḳīb eden cüzʾlere teşebbüs̱ eder onun için ki bu teşebbüs̱ ḥasebiyle o ʿaḍalenin cihāt-ı muḫtelifede teşennücü olup ḥarekātı müsteviye olmaya belki o ʿaḍalenin mütefennin müyūlü olup [18b] o müyūl üzere ḥareketten maḍġ ve saḥḳ ḥāṣıl ve mülteʾim ola.

el-Faṣlu't-Tāsiʿu Fī-Teşrīḫi ʿAḍali'r-Reʾsi

Reʾsin iki nevʿ ḥareketi vardır: Bir nevʿi ḥareket-i ḫāṣṣadır ve bir nevʿi ḥareket-i müşterekedir ki o ḥarekette ḫarezāt-ı ʿunuḳtan beş ḫareze ile müşterek olup o ḥareket-i şirkiyye ḥasebiyle meyl-i reʾs ve meyl-i ʿunuḳtan muntaẓame reʾse bir nevʿ ḥareket ḥāṣıl olur. Ve bu ḥareket-i ḫāṣṣa ve ḥareket-i şirkiyyeden her biri yā mütenekkise veyāḫūd ḫalfe münʿaṭıfe veyāḫūd sağ cānibe māile veyāḫūd sol cānibe māile olur. Ve baʿḍan yemīn ve yesāra olan ḥareketten heyʾet-i istidāre üzere ḥareketü'l-inḳılāb ve'l-iltifāt tevellüd eder.

Ammā bi'l-intikās ḫāṣṣaten reʾsi taḥrīk eden ʿaḍaleler iki ʿaded ʿaḍaldir. Elyāfı iki nāḥiyeden gelip reʾse teşebbüs̱ ederler. O nāḥiyelerin biri ḫalf-i üẕündür, ondan gelen līf fevḳ iʿtibār olunur. Ve nāḥiye-i uḫrā ʿiẓām-ı ḳasstır, onun līfi taḥt iʿtibār olunur. Ve o fevḳ ve taḥt līfler muttaṣıllar gibi olarak irtiḳā ederler. Baʿḍan ẓann olunur ki o ʿaḍale vāḥidedir ve baʿḍan iki ʿaḍaledir ve baʿḍan üç ʿaḍaledir ẓann olunur. O iki ʿaḍaleden birinin ṭarafı teşaʿʿub edip iki reʾs gibi olur. Ve o iki ʿaḍaleden biri ḥareket eylese reʾs-i beden o müteḥarrik olan ʿaḍal cānibine māilen tenekküs eder. Ve o iki ʿaḍale maʿan taḥarrük eylese reʾs-i beden ḳuddām ṭarafına muʿtedilen yaʿnī bilā-meyl ilā ṭarafin tenekküs eder.

Ammā reʾs ve raḳabeyi maʿan bi'l-intikās ḳuddāma taḥrīk eden ʿaḍale bir çift ʿaḍaledir, o ʿaḍaleler merīnin taḥtına vaḍʿ olunmuştur yaʿnī boğazda olan ṭaʿām ve şarāb mecrāsının altına konulmuştur. Ve o iki ʿaḍaller taḥt-ı merīden ḫurūc edip ḫarezāt-ı ʿunuḳtan fıḳra-i ūlā ve fıḳra-i s̱āniye nāḥiyesine gelirler ve o nāḥiyede bu iki ʿaḍaller ile mülteḥim olurlar. Kaçan o ʿaḍale-i mülteḥimelerin eczāsından merī cānibini vely eden cüzʾü ḥareket eylese reʾs yalnız mütenekkis olur ve iki fıḳra ile mülteḥim olan cüzʾü ḥareket eylese raḳabe neks eder.

Ammā yalnız reʾsi ḫalfe ve ense cānibine ḳalb ve ʿaṭf eden ʿaḍale dört zevcdir ve o ezvāc ḳarīben ẕikri mürūr eden ezvācın taḥtında medsūs ve medfūndur.

Ve bu ezvāc-ı erbaʿanın menbiti ve menşeʾi mafṣalın fevḳ ṭarafıdır. Mafṣaldan murād reʾsle ʿunuḳun terekkübünden ḥāṣıl olan mafṣaldır. O erbaʿa-i ezvācdan kimisi senāsine gelir ve bu senāsine gelen ʿaḍalin menbiti vasaṭ-ı ḫalften ebʿaddır yaʿnī mafṣalın ḳuddām ve ḫalfi beyninde vasaṭ olana maḥallden ḫalfe ziyāde baʿīddir. Ve o ezvācdan baʿḍısı dahi ecniḥaya gelir yaʿnī ḫarezāt-ı ʿunuḳta olan cenāḥlara gelir ve bu zevcin menbiti mafṣalın vasaṭına māildir. Ve cenāḥa gelen ezvācın bir zevci feḳār-ı ʿunuḳtan fıḳra-i ūlānın iki cenāḥına gelir, fıḳra-i s̱āniyenin sinsinesine gelen zevcin fevḳ ṭarafından sālik olup cenāḥān-ı meẕkūrāna muttaṣıl olur. Ve bir āḫer zevcinin dahi līfi fıḳra-i ūlā cenāḥından fıḳra-i s̱āniye sinsinesine gelir ve bunun ḫāṣṣa-i fiʿli reʾs-i münḳalibeyi o ʿaḍal teʾrībi ḥasebiyle iḳāme edip reʾs ḥālet-i ṭabīʿīsinde olur. Ve bu cümleden zevc-i rābiʿ fevḳten ibtidā eder, zevc-i s̱ālis̱in taḥtında verāb üzere vaḥşī cānibine nāfiẕ olur ve fıḳra-i ūlānın cenāḥına mülāzım olur. Pes iki evvelki zevc reʾsi ḫalf cānibine ḳalb edip o reʾs-i maḳlūbun yemīn ve yesārdan bir ṭarafa meyli olmaz ve baʿḍan meyli olursa dahi o meyl cidden yesīr olur. Ve zevc-i s̱ālis̱ meylin evedini yaʿnī iʿvicācını iḳāme eder. Ve zevc-i rābiʿ reʾsi ḫalf cānibine teʾrīb-i ẓāhir ile ḳalb eder. Zevc-i s̱ālis̱ ve zevc-i rābiʿden her hangisi vaḥdehu meyl eylese o meyli cānibine reʾsi dahi meyl ettirir ve s̱ālis̱ ile rābiʿ maʿan teşennüc eyleseler reʾsi ḫalfe min-ġayri meylin münḳalib eder.

Ammā reʾs ve ʿunuḳu cemīʿan ḳalb eyleyen ʿaḍal dört zevc olup üçü ġāire ve biri onları mücellil ve sātir olur. O zevc-i mücellilden her bir ferd

müs̱elles̱ü'ş-şekl olup ḳāʿidesi dimāġın muʾaḫḫarının ʿaẓmı olur ve ḳāʿide-den mā-ʿadā eczāsı raḳabeye nüzūl eder.

Ve ammā şekl-i müs̱elles̱te olan ʿaḍalenin taḥtında münbasiṭ olan ezvāc-ı s̱elās̱eden bir zevc fıḳarātın iki cānibine münḥadir olur ve bir āḫer zevc maḥallinden meyle bedʾ ve aḫẕ edip ecniḥaya varınca ḳadar meyl eder. *Nüsḫa-i sulṭāniyyede "ويميل آخذا الى الاجنحة" vāḳiʿ olmuştur; ṭabʿ ile olan nüsḫalarda "ويميل الى الاجنحة جدا" vāḳiʿ olmuştur, meʾālleri birdir.* S̱elās̱e-i ezvāc-ı münbasiṭadan bir zevc dahi feḳārın iki ṭarafları ile eṭrāf-ı ecniḥa araları vasaṭına vāṣıl olup beynehümāya tavassuṭ eder.

Ammā o ʿaḍal ki reʾsi iki cānibe imāle eder, o ʿaḍal iki zevcdir. Ve o zevcler mafṣal-ı reʾse mülāzım olurlar. Ve o iki zevcden zevc-i vāḥidin mevḍiʿi ḳuddām olur ve bu zevc reʾs ile fıḳra-i s̱āniye beyninde zevc-i vāṣıl olur. Bu zevc-i vāṣılın bir ferdi cānib-i yemīnde ve bir ferdi cānib-i yesārda vāṣıllar olurlar. Ve ammā reʾsi mümīle olan iki zevcin ikincisinin mevḍiʿi ḫalf olur ve fıḳra-i ūlā ile reʾsi o zevc-i s̱ānī cemʿ eder. Ve bu zevc-i s̱ānīnin bir ferdi ṭaraf-ı yemīnde ve ferd-i āḫeri şimālde olur. Ve bu iki zevcin dört ferdinden hangisi teşennüc eylese reʾs maʿa-teʾrīb o cihete meyl eyler. Ve o dört ferdden cihet-i vāḥidede olan her iki ferdin hangisi maʿan teşennüc eylese o iki müteşennic ʿaḍale ṭarafına reʾs min-ġayri teʾrībin meyl eder. Ḳuddāmiyyetān yaʿnī ṭaraf-ı ḳuddāmda olan iki ʿaḍaller taḥarrük eyleseler tenkīs-i reʾse muʿīn olur ve ḫalfte olan iki ʿaḍale ḥareket eylese reʾsi cānib-i ḫalfe ḳalb ve ʿaṭf ederler. Ve o dört ferd bi'l-cümle dördü maʿan ḥareket etse reʾs müsteviyen muntaṣıb olur yaʿnī ṭabīʿīsi üzere doğru ve ḳāim olur. Ve bu dört ʿaḍal sāir ʿaḍalelerden aṣġar ve aḳṣardır lākin ṣıġar sebebiyle fevt olan menfaʿati mevḍiʿinin cevdeti ve ʿaḍale-i uḫrānın taḥtında inḫırāẓı ve inḥıfāẓı sebebiyle tedārük ve telāfī olunup ʿaḍalāt-ı kebīrenin nāil olduğu ḳuvvete ʿaḍalāt-ı ṣıġār dahi nāil olur.

Ve mafṣal-ı reʾs iki emre muḥtācdır ki o iki emr biri birine ḍidd ve mübā-yin olan iki maʿnāya muḥtāc olur. O iki emrin biri ves̱āḳat ve emr-i āḫer ḥarekātın kes̱ret-i ʿadedidir. Ves̱āḳat mafṣalın ziyāde bağlanıp ve ḥarekātta ḳıllet-i muṭāvaʿata muḥtāc ve müteʿalliḳ olur. Ve ḥarekātın kes̱ret-i ʿadedi mafṣalın selis olup irḫā ḥasebiyle ḥarekāta muṭāvaʿata muḥtāc ve müteʿalliḳ olur. Ve bu iki maʿnālar müteḍāddeyn olmakla vis̱āḳı irḫāda tecvīd ve temtīn

olunup erbiṭa ve elyāfın teks̱īri terk olunmakla hem kes̱ret-i aʿdād ve hem ves̱āḳat emrlerinin iḥtiyācları ḳażā olundu. Ve bu vechle iki ḍıdd ve mübā-yinlerin cemʿi ḥayyiz-i imkānda oldu, zīrā īs̱āḳ-ı mafṣalın noḳṣānı cevdet-i irḫā ile istitāme ve istikmāl olundu. Fe-tebārekallāhu aḥsenü'l-ḫālıḳīn.

el-Faṣlu'l-ʿĀşiru Fī-Teşrīḥi'l-Ḥancereti

Ḥancere bir ʿuḍv-ı ġuḍrūfīdir, ṣavta ālet olmak için ḫalḳ olunmuştur. Ve ḥancere üç ʿaded ġuḍrūftan mürekkebdir:

Evvelkisi cess ile ve ḥiss ile maʿlūm olan ġuḍrūftur yaʿnī yed ile mess olunur ve göz ile görülür; boğazın önünde ve çenenin altında olur, ona deraḳī ve türsī derler onu için ki bu ġuḍrūfun bāṭını muḳaʿʿar ve ẓāhiri muḥaddeb olur.

Deraḳa dedikleri kalkan dahi bu minvāl üzeredir, ammā türs eʿammdır, onun için ṣāḥib-i Ḳānūn "يشبه الدرقة وبعض الترسة" dedi. Ve iḥtimāli vardır ki "بعض الترسة"den murādı kalkanın göbeği ola, zīrā türsün eteğinde taḥdīb ve taḳʿīr olmaz, ammā deraḳa ḳayd-ı mez̲kūra muḥtāc değildir, zīrā Ḳāmūs'ta "deraḳa"yı "ḥacefe" ve "ḥacefe"yi الترس من جلود بلا خشب ولا عقب diye tefsīr eder ve bu iḥtimāl-i s̱ānīyi teʾyīd eder. Ve "بعض الترسة"te olan "tāʾ" vaḥdet ve müsevvire-i cüzʾiyyenin muʿarref bi'l-lām olduğu o ḳāʿideye ḳıyāsen ki onunla اكلت كل رغيف ile اكلت كل الرغيف arasını farḳ ederler.

Ḥancerenin ġuḍrūf-ı s̱ānīsi bir ġuḍrūftur ki deraḳaynın ḫalfinde olur, ʿunuḳu vely ve taʿḳīb eder ve ʿunuḳa merbūṭ olur; bu ġuḍrūf "lā-isme leh" denmekle maʿrūf olur.

Ve ḥancerenin ġuḍrūf-ı s̱āli̱si z̲ikr olunan iki ġuḍrūf üzere mekbūb ve mülḳādır, lā-isme leh denmekle maʿrūf ġuḍrūfa muttaṣıl olur ve deraḳīye min-ġayri ittiṣālin mülāḳī olur. Lā-isme leh [ile] üçüncü ġuḍrūf aralarında mafṣal-ı muḍāʿaf olur, deraḳīde iki nuḳre olup lā-isme lehte olan iki zāide o iki nuḳrede tehendüm edip revābıṭ ile merbūṭ olmakla. Ve o mafṣalın adına mikebbī derler, kez̲ālik ṭarcehālī dahi tesmiye olunur. *"Ṭarcehālī" nüsḫa-i sulṭāniyyede "lām" ile vāḳiʿ olmuştur, ṭabʿ ile olan nüsḫalarda "rā" ile yazılmıştır, ikisi dahi lüġattir. "Ṭarcehāle" ve "ṭarcehāre" fincān maʿnā-sına olduğu Ḳāmūs'ta muṣarraḥtır.* Deraḳīnin lā-isme lehe inḍımāmı ve her birinin [19a] āḫerden tebāʿudu ile ḥancereye tevessuʿ ve teḍayyuḳ ḥādis̱

olur. Ve ṭarcehālīnin deraḳī üzere ikbāb ve lüzūmu ile ve tecāfī ve tebāᶜudu ile ḥancerenin infitāḥ ve inġılāḳı ḥādis̱ olur.

Ve ḥancere katında bir ᶜaẓm-ı müs̱elles̱ olur ki ona ᶜaẓm-ı lāmī derler, o ᶜaẓmın Yūnānī ḫaṭṭla yazılan lāma müşābeheti olduğu için. Bu lām-ı Yūnānīnin resmi bu minvāl üzeredir: >

Ve bu ᶜaẓm ḫalḳ olunmağın menfaᶜati bu ᶜaẓm müteşebbes̱ ve müstened olur ve bu ᶜaẓmda ḥancere ᶜaḍalini müvellid olan līf nābit ve nāşī olur, zīrā ḥancere bir ᶜaḍale muḥtāc olur ki o ᶜaḍale deraḳī ġuḍrūfunu lā-isme leh ġuḍrūfuna ḍamm eyleye ve bir ᶜaḍal-i āḫere dahi muḥtāc olur ki o ᶜaḍal-i āḫer ṭarcehālī ġuḍrūfunu bāḳī iki ġuḍrūfa ḍamm ve iṭbāḳ eyleye ve dīger bir āḫer faḍla dahi muḥtāc olur ki o ᶜaḍal ṭarcehālī ġuḍrūfunu iki bāḳī ġuḍrūf-lardan tebᶜīd eyleyip ḥancereyi fetḥ eyleye. Ḥancereyi fetḥ eden ᶜaḍalāttan bir zevc ᶜaẓm-ı lāmīden nāşī ve nābit olup deraḳīnin muḳaddemine gelir ve deraḳī üzerine mülteḥim olduğu ḥālde münbasıṭ olur. Kaçan o ᶜaḍale-i münbasıṭa teşennüc ve taḳalluṣ eylese ṭarcehālī ġuḍrūfunu ḳuddāma ve fevḳe ibrāz edip ḥancere müttesiᶜ olup genişir.

ᶜAḍalāt-ı fātiḥadan bir zevc dahi vardır ki ḥulḳūmu esfele ceẕb eder. Eṭıbbā o zevci ᶜaḍalāt-ı ḥulḳūmdan taᶜdād ederler lākin biz o ḥancere ile ḥulḳūm beyninde müşterek olmasını reʾy ederiz, bināen ᶜaleyh ikisinin faṣlında dahi ẕikr ederiz. Ve bu zevcin menşeʾi bāṭın-ı ḳasstan olup deraḳīye müteveccih olur. Ve ḥayvānāttan çoğunda bu zevc zevc-i āḫeri müstaṣḥıb olur.

Ve ḥancereyi fātiḥa ᶜaḍalāttan iki zevc dahi vardır ki o iki zevcin bir zev-cinin iki ferd ᶜaḍalleri ḫalf cānibinden ṭarcehālīye gelir ve ṭarcehālī ile mül-teḥim olur. Kaçan o zevc teşennüc eylese ṭarcehālīyi refᶜ edip ḫalf cānibine ceẕb eder ṭarcehālī deraḳīnin müḍāmmesinden teberrī edip ḥancere tevessuᶜ eder ve ḥancereyi fātiḥa olan iki zevcden zevc-i āḫer ṭarcehālīnin eṭrāfına gelir. Kaçan o zevc-i āḫer teşennüc eylese ṭarcehālīyi deraḳīden faṣl edip ayırır ve ṭarcehālīnin ᶜarḍını medd edip geniştirir ve bu vechle ḥancerenin inbisāṭına muᶜīn olur.

Ammā ḥancereyi taḍyīḳ eden ᶜaḍalāt-ı fātiḥa gibi ezvāc müteᶜaddide olur. Cümleden biri o zevc-i vāḥiddir ki ᶜaẓm-ı lāmī nāḥiyesinden gelir ve deraḳīye muttaṣıl olur sonra müstaᶜriḍ olup lā-isme leh üzerine mülteff

olup sarılır ḥattā lā-isme lehin verāsında o zevcin iki ferdlerinin ṭarafları mütteḥid olur. Kaçan bu zevc teşennüc eylese ḥancereyi taḍyīḳ eder. Ve ḥancereyi muḍayyıḳa olan ʿaḍalāttan dört ʿaḍal dahi vardır ki o dört ʿaded ʿaḍal iki ʿaded ʿaḍal-i muḍāʿaf ẓann olunur. O ʿaḍaller deraḳī ile lā-isme leh arasında vāṣıl olur. Kaçan o ʿaḍaller teşennüc eyleseler ḥancerenin esfelini taḍyīḳ eder. Ve ẓann olunur ki o dört ʿaḍaleden bir zevc bāṭında olur, zevc-i āḫer ẓāhirde olur.

Ammā ʿaḍalāt-ı ḥancereden ḥancereyi iṭbāḳ eden ʿaḍaller o ʿaḍale-i muṭbaḳanın aḥsen-i evḍāʿı ḥancerenin dāḫilinde ḫalḳ olunmaktır tā ki o ʿaḍale-i muṭbaḳa taḳalluṣ eylese ṭarcehālīyi esfele cez̲b edip ve ḥancereyi kapayıp iṭbāḳ ve iġlāḳ eyleye. Fi'l-vāḳiʿ ḫilḳati dahi z̲ikri mürūr eden aḥsen-i evḍāʿa muvāfıḳ ve muṭābıḳ oldu. Ve o zevc-i muṭbaḳ deraḳīnin aṣlından neşʾet eyleyip ṭarcehālīnin iki ṭarafına dāḫilden ṣuʿūd eyler, yemneten ve yesreten lā-isme leh ismi ile müsemmā ġuḍrūfa vāṣıl olur. Kaçan taḳalluṣ ve teşennüc eylese mafṣalı şedd eyleyip ḥancereyi iṭbāḳ eyler ve o iṭbāḳ ḥaṣr-ı nefeste ṣadr ve ḥicāb ʿaḍalātına muḳāvim olur. Ve bu zevc-i muṭbaḳ ṣaġīr ḫalḳ olundu, dāḫil-i ḥancereyi taḍyīḳ eylemesin için. Ve bu zevc ḳavī ḫalḳ olundu, bu zevc şiddet ile ḥaṣr-ı nefes edip ḥancereyi iṭbāḳta tekellüf eyledikte ṣıġarın fāit olduğu miḳdārı ḳuvvetinin ziyāde olması ile telāfī ve tedārük eylesin için. Ve bu iki ʿaḍalin meslekleri istiḳāmet üzeredir ve ṣāʿid olurlar, ḳalīlen inḥirāfları olur, deraḳī ile lā-isme leh beynini vaṣl ederler. Ve baʿḍan iki ʿaḍale dahi bulunur ki o ʿaḍaleler ṭarcehālī taḥtına mevḍūʿlar olup z̲ikri mürūr eden zevc-i muṭbaḳ ʿaḍalelerine muʿīn olur.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ʿAşere Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'l-Ḥulḳūmi

Bi'l-cümle ḥulḳūmun ʿaḍalesi iki zevc olup ḥulḳūmu esfele cez̲b ederler. O zevcin birisi ḥancere faṣlında z̲ikr edip beyne'l-ḥancereti ve'l-ḥulḳūm müşterektir ve ḳasstan nābit olur diye işāret eylediğimiz zevcdir. Ve zevc-i s̱ānī kez̲ālik ḳasstan nābit olup irtiḳā eyler, evvelā ʿaẓm-ı lāmīye ve s̱āniyen ḥulḳūma muttaṣıl olup ḥulḳūmu esfele cez̲b eder. Ammā ḥalḳa maḫṣūṣ olan ʿaḍale nuġnuġatāndır. Ve nuġnuġatān iki ʿaḍaledir ki ḥalḳ katında vaḍʿ olunmuştur, o ʿaḍaleler izdirāda yaʿnī ṭaʿāmı ibtilāʿa muʿīn olurlar, faʿlem z̲ālik.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡānī ʿAşere Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'l-Lāmī

Ammā ʿaẓm-ı lāmīnin ʿaḍalleri iki ḳısm üzere olur, bir ḳısmı ʿaẓm-ı lāmīye maḫṣūṣ olan ʿaḍallerdir ve ḳısm-ı āḫeri ʿaẓm-ı lāmī ile ʿuḍv-ı āḫer beyninde müşterek olan ʿaḍallerdir.

Ammā ʿaẓm-ı lāmīye maḫṣūṣ ʿaḍaller üç ʿaded zevctir: O üç zevcden zevc-i evvel iki cānibde olan leḥādan gelip ʿaẓm-ı lāmī üzerinde olan ḫaṭṭ-ı müstaḳīme muttaṣıl olur ve bu zevc ʿaẓm-ı lāmīyi leḥāya ceẕb ve taḥdīb eder.

Bu maḳāmda iki nüsḫa vardır: Nüsḫa-i sulṭāniyyede "تحدبه" ve ṭabʿ ile olan nüsḫalarda "يجذبه" vāḳiʿ olmuştur; ikisinin meʾālini maʿnā-yı vāḥide ircāʿ sehldir.

Ve üç ʿaded zevc-i meẕkūrdan zevc-i s̱ānī taḥt-ı ẕeḳandan neşʾet eder ve taḥt-ı lisāna mürūr edip ʿaẓm-ı lāmīnin ṭaraf-ı aʿlāsına varır. Bu zevc dahi ʿaẓm-ı lāmīyi leḥānın iki cānibine ceẕb eder.

Ve zevc-i s̱ālis̱in menşeʾi üẕün katında olan zevāid-i sehmiyyedir. ʿAẓm-ı lāmī fevḳinde olan ḫaṭṭ-ı müstaḳīmin ṭaraf-ı esfeline muttaṣıl olur. Ammā ʿuḍv-ı āḫer şirketi ile olan ʿaẓm-ı lāmīnin ʿaḍallerinin baʿḍıları muḳaddemā ẕikr olundu ve baʿḍıların dahi gelecek zamānda biz ẕikr eyleriz.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡāliṡe ʿAşere Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'l-Lisāni

Lisānı muḥarrik olan ʿaḍalāt dokuzdur: İkisi ʿarīḍ olurlar, zevāid-i sehmiyye ṭarafından gelip lisānın iki ṭarafına muttaṣıl olurlar. Ve iki ʿaḍal dahi ṭūlānī olurlar, o iki ṭavīl ʿaḍalin menşeʾi ʿaẓm-ı lāmīnin eʿālīsi olur ve vasaṭ-ı lisāna muttaṣıl olur. Ve iki ʿaḍal dahi lisānı verāb üzere taḥrīk eyler. Onların menşeʾi ʿaẓm-ı lāmī aḍlāʿının münḫafiḍ olan ḍılʿıdır. Bu iki ʿaḍale ʿaḍal-i muṭavvel ile ʿaḍal-i muʿarraḍ aralarında ʿaẓm-ı lāmīde nāfiẕ olur. Ve iki ʿaḍal dahi lisānı bāṭıḥa olup ḳalb eder. Ve bu iki ʿaḍalin mevḍiʿi bunun ittiṣālinde ẕikr eylediğimiz ʿaḍallerin taḥtıdır. Bu ʿaḍallerin elyāfı ʿaḍale-i sābıḳın taḥtında ʿarḍan münbasıṭ olur ve ʿaẓm-ı fekkin cümlesine muttaṣıl olur.

Ve ʿaḍal-i lisānın cümlesinden bir tek ʿaḍale dahi ẕikr ederiz ki o ʿaḍale lisān ile ʿaẓm-ı lāmī arasında vāṣıl olur, eḥadühümāyı āḫere ceẕb eder. Baʿīd olmaz ki lisānı ṭūlen bārize ve ḫārice taḥrīk eyleyen ʿaḍale bu ʿaḍale-i mün-

feride ola. Minvāl-i muḥarrer üzere bu ʿaḍale lisānı taḥrīk eyler onun için ki bu ʿaḍalenin imtidād ḥasebiyle kendi nefsinde ṭūlen ḥareketi vardır, nitekim teşennüc ve taḳalluṣ ḥasebiyle kendi nefsinde ḥareketi olduğu gibi. *Ṭabʿ ile olan nüsḫalarda "taḳalluṣ" bedeline "teḳāṣur" vāḳiʿ olmuştur, meʾāl vāḥid olur, zīrā taḳalluṣ ve teşennücden teḳāṣur ḥādis̱ olur.*

el-Faṣlu'r-Rābiʿa ʿAşere Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'l-ʿUnuḳi ve'r-Raḳabeti

Yalnız raḳabeyi taḥrīk eyleyen ʿaḍale iki zevcdir; bir zevc yemīnde ve bir zevc yesārda olurlar. O iki zevcin hangisinin ferdi vaḥdehu teşennüc eylese raḳabe verāb üzere o cihete münceẕibe olur. Ve o iki zevcden her hangi zevcin iki ferdi maʿan teşennüc eylese bilā-tevrīb istiḳāmet üzere raḳabe o cihete münceẕibe olur. Eger fiʿl-i teşennüc dört ferdden maʿan ḥādis̱ olursa raḳabe muntaṣıb olup bir ṭarafa meyl eylemez.

el-Faṣlu'l-Ḫāmise ʿAşere Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'ṣ-Ṣadri

Ṣadrı muḥarrik olan ʿaḍalātın baʿḍısı ṣadrı faḳaṭ basṭ eder, ṣadrı ḳabḍda o ʿaḍalenin medḫali olmaz. Aʿḍā-i teneffüs ile aʿḍā-i ġıdā beyninde ḥāil ve ḥāciz olan ḥicāb ʿaḍalāt-ı meẕkūreden olur yaʿnī ṣadrı basṭ eder, ḳabḍ eylemez. Ḥicāb-ı ḥācizi sana ḳarīben inşāallāhu taʿālā vaṣf eyleriz.

Bilā-ḳabḍ ṣadrı basṭ eden bir zevc-i ʿaḍal dahi taḥt-ı terḳuvette mevḍūʿdur, o zevcin menşeʾi reʾs-i ketife mümtedd olan ḥazzdır, inşāallāhu taʿālā o zevci dahi biz vaṣf [19b] eyleriz. Ve bu zevc aḍlāʿ-ı ṣadrdan ḍılʿ-ı evvele yemneten ve yesreten muttaṣıl olur.

Ve bilā-ḳabḍ bāsıṭ-ı ṣadr olan ʿaḍallerden bir zevc dahi vardır ki o zevcin her bir ferdi muḍāʿaf olup ikişer cüzʾü olur. Onun aʿlāsı raḳabeye muttaṣıl olup raḳabeyi taḥrīk eyler ve esfeli ṣadrı taḥrīk eyler. Ve o esfele bir ʿaḍale-i uḫrā muttaṣıl olur ki biz o ʿaḍaleyi dahi ẕikr eyleriz, o ʿaḍale ḍılʿ-ı ḫāmis ve ḍılʿ-ı sādise muttaṣıl olan ʿaḍaldir.

Ṣadrı bilā-ḳabḍ bāsıṭ olan ʿaḍallerden bir zevc dahi vardır ki o zevc ketiften mevḍiʿ-i muḳaʿʿarda medsūs ve medfūn olur. Ve o zevce zevc-i āḫer muttaṣıl olur ki o zevc-i āḫer feḳārdan ketife nāzil olur. Ve o iki zevc zevc-i vāḥid gibi olup aḍlāʿ-ı ḫılfe muttaṣıl olur. Ve o zevc-i medfūna bir zevc-i s̱āli̱s dahi muttaṣıl olur ki o zevc-i s̱āli̱sin menşeʾi feḳār-ı ʿunuḳun

fıḳra-i sābiᶜası ve feḳār-ı ṣadrın fıḳra-i ūlā ve fıḳra-i s̱āniyesi olur. Ve bu zevc-i aḍlāᶜ ḳassa muttaṣıl olur. Ve bi'l-cümle bu maḳāma gelince ẕikr olunan ᶜaḍalāt-ı ṣadrı bilā-ḳabḍ basṭ eyleyen ᶜaḍalāttır.

Ammā ṣadrı ḳābıḍ olan ᶜaḍalāttan baᶜḍıları ṣadrı bi'l-ᶜaraḍ ḳabḍ eder, o ᶜaḍal ḥicāb-ı ḥācizdir, zīrā ḥicāb-ı ḥāciz ḥareketi vaḳtinde ṣadrın inbisāṭına muᶜīn olmakla zamān-ı sükūnunda iᶜānetin inᶜidāmı bi'l-ᶜaraḍ ḳabḍa muᶜīn olur.

Ve ᶜaḍalāt-ı ḳābıḍadan baᶜḍıları ṣadrı bi'ẕ-ẕāt ḳabḍ eyler. O ᶜaḍalāt ezvācındandır o zevc ki ᶜulyāda olan aḍlāᶜın taḥtında memdūd olur ve onun fiᶜli aḍlāᶜı şedd ve cemᶜ eder. Ve ḳābıḍ olan ezvācdan biri dahi o zevcdir ki menşeʾi ẕikr olunan aḍlāᶜın eṭrāfında olur, ᶜaẓm-ı ḥancerī ile terḳuvet beyninde ḳassa mülāḳī olur ve ᶜaḍalāt-ı baṭndan ᶜaḍal-i müstaḳīme dahi mülāḳī olur. Ve iki zevc-i āḫer dahi bu zevce mülāḳī olur. Bu ẕikr olunan ᶜaḍalāt bilā-basṭ ḳābıḍ olan ᶜaḍallerdir.

Ammā hem ḳabḍ hem basṭ eyleyenler aḍlāᶜ-ı ṣadrdan her iki ḍılᶜlar arasında olan ᶜaḍalāttır. Lākin teʾemmülde ve tefekkürde istiḳṣā olunsa ẓāhir ve āşikār olur ki ᶜaḍalāt-ı mezkūreden ᶜaḍal-i vāḥid hem ḳābıḍ ve hem bāsıṭ olmaz belki ḳābıḍ bāsıṭın ġayrı olur. Ve bunun beyānı bu vechledir ki aḍlāᶜ-ı ṣadrdan her iki ḍılᶜ arasında bi'l-ḥaḳīḳa dört ᶜaḍal vardır her ne ḳadar bādī-i reʾyde ᶜaḍal-i vāḥid ẓann olunur ise, zīrā o vāḥid ẓann olunan ᶜaḍal līf-i müverrebden müntesice olup baᶜḍısı müstebṭın ve baᶜḍısı mücellil olur yaᶜnī o nescin baᶜḍı eczāsı aḍlāᶜın baṭnında ve baᶜḍısı üzerinde cüll ve s̱iyāb menzilinde olur. Mücellil dahi iki ḳısm olur, bir ḳısmı aḍlāᶜdan ġuḍrūfī olan ṭarafı vely ve taᶜḳīb eyler ve bir ḳısmı ḳavī olan ṭaraf-ı āḫeri vely ve taᶜḳīb eyler. Müstebṭın her ḥālde mücellile vaḍᶜda muġāyir ve muḫālif olur; müstebṭın ve mücellilden her birinin ṭaraf-ı ġuḍrūfīde olanları her ḥālde bi-ḥasebi'l-vaḍᶜ ṭaraf-ı ḳavīde olanlara muġāyir ve muḫālif olur.

Kaçan beyne'l-aḍlāᶜ mevcūd olan ᶜaḍalātın elyāfı heyʾetleri dört ᶜaded oldular ise ḥarī ve lāyıḳ olur ki ᶜaḍaller dahi dört ᶜaded ola. Ve fevḳte olanlar ṣadrı bāsıṭ olup ve taḥta mevḍūᶜ olanlar ḳābıḍ olalar. Bu taḳdīr üzere yaᶜnī her iki ḍılᶜlar beyninde olan ᶜaḍaller dört ᶜaded ᶜaḍal iᶜtibār olunduğu taḳdīr üzere ṣadrın ᶜaḍalātı seksen sekiz ᶜaḍaleye bāliġ olur. Ve ᶜaḍalāt-ı ṣadra muᶜīn olur o iki ᶜaḍaller ki terḳuvetten reʾs-i ketife gelip ṣadrdan ḍılᶜ-ı

evvele muttaṣıl olur ve ḍılʿ-ı evveli fevḳe teşyīl ve terfīʿ eyleyip inbisāt-ı ṣadra muʿīn olur Allāhu aʿlem.

el-Faṣlu's-Sādise ʿAşere Fī-Teşrīḥi ʿAḍali Ḥareketi'l-ʿAḍudi

ʿAḍudun ʿaḍalleri mafṣal-ı ketifi taḥrīk eyleyen ʿaḍalāttır. O ʿaḍalāttan baʿḍdır üç ʿaded ʿaḍaller ki o ʿaḍaller ṣadrdan gelip ʿaḍudu esfele ceẕb ederler. Dahi ʿaḍalāt-ı ʿaḍuddan baʿḍdır o ʿaḍale ki taḥt-ı s̱edyden neşʾet edip ʿaḍudun muḳaddemine zīḳ-ı nuḳre muḳaddemi katında muttaṣıl olur yaʿnī ʿaḍuddan nuḳre-i ketifin muḥīṭ olduğu maḥallin muḳaddemine muttaṣıl olur. *Ḳāmūs'ta "زيق القميص ما أحاط بالعنق منه" diye taṣrīḥ olunmuştur.* Ve bu ʿaḍal maʿa-istinzāl ʿaḍudu ṣadra taḳrīb eder. Ve ʿaḍudun istinzāli ketifin dahi istinzālini müstetbiʿ olur.

Ve ʿaḍudun bir ʿaḍali dahi vardır ki onun menşeʾi aʿlā-yı ḳasstır, reʾs-i ʿaḍudun insīsini iṭbāḳ ve tağṭıye eder yaʿnī örter. Ve bu ʿaḍal ʿaḍudu istirfāʿ-ı yesīr ile ṣadra muḳarreb olur.

Ve ʿaḍalāt-ı ʿaḍuddan bir ʿaḍal dahi vardır ki o ʿaḍal muḍāʿaf olur ve ʿaẓīmdir, onun menşeʾi ḳassın mecmūʿudur, muḳaddem-i ʿaḍudun esfeline muttaṣıl olur. O ʿaḍal-i muḍāʿaf fevḳānī ve taḥtānī olan iki cüzʾlerinden cüzʾ-i fevḳānī ile fiʿlini icrā ederse ʿaḍudu şāyileten ve mürtefiʿaten ṣadra iḳbāl ettirir. Eger yalnızca taḥtānī ile ʿamel eylerse ʿaḍudu ẖāfiḍaten ve sāfileten ṣadra iḳbāl ettirir.

ʿAḍalāt-ı ṣadrdan iki ʿaḍal dahi vardır ki o iki ʿaḍal nāḥiye-i ẖāṣıreden yaʿnī böğürden gelir ve ḳasstan gelen ʿaḍale-i ṣāʿide-i ʿaẓīmenin ittiṣālinden edẖal ittiṣāl ile ʿaḍuda muttaṣıl olur. Ve bu iki ʿaḍalenin birisi ʿaẓīmedir, ẖāṣıre katından ve ḍulūʿ-ı ẖalften gelir, ʿaḍudu bi'l-istiḳāmet ḍulūʿ-ı ẖalfe ceẕb eder. İkincisi daḳīḳadır, cild-i ẖāṣıreden gelir; ʿaẓm-ı ẖāṣırenin o ʿaḍaleyi inbātta medẖali olmaz. Ve bu ikinci ʿaḍale vasaṭ-ı ʿaḍuda ʿaḍal-i evvelden emyel olur ve nāḥiye-i s̱edyden gelip ʿaḍuda muttaṣıl olan ʿaḍalin veterine ġāireten muttaṣıl olur. Bu daḳīḳ ʿaḍalenin müstaḳillen fiʿli olmaz belki bu ʿaḍalin ūlāsı olan ʿaḍal-i ʿaẓīmin fiʿline muʿīn olup taḳviye eder lākin bu s̱āniye-i daḳīḳa ūlā-yı ʿaẓīmeden ẖalfe emyel olur.

Ve ʿaḍalāt-ı ʿaḍuddan beş ʿaded ʿaḍal dahi vardır ki o ʿaḍallerin menşeʾi ʿaẓm-ı ketiftendir. Ve ʿaḍalāt-ı ẖams-i meẕkūreden bir ʿaḍale vardır ki men-

şeʾi ʿaẓm-ı ketiften olup ketif için olan ḥāciz ile ḍılʿ-ı aʿlā arasını işġāl edip doldurur ve nāfiẕ olur ve reʾs-i ʿaḍudun vaḥşī cānibinde olan cüzʾ-i aʿlāya ḳalīlen insī cānibine māil olarak vāṣıl olur. Ve o ʿaḍal insī cānibine meyl ile reʾs-i ʿaḍuddan baʿīd olur.

Ve ʿaḍalāt-ı ḫamse-i meẕkūreden iki ʿaḍale dahi vardır ki o ʿaḍalelerin menşeʾi ketifin ḍılʿ-ı aʿlāsıdır. O iki ʿaḍalenin birisi ʿaẓīmedir, līfini o ʿaḍale-i ḥācizden eczā-i süfliyyeye irsāl eyleyip ḥāciz ile ḍılʿ-ı esfel arasını işġāl edip doldurur ve reʾs-i ʿaḍudun cidden vaḥşī olan cānibine muttaṣıl olur ve cānib-i vaḥşīye māil olarak reʾsten baʿīd olur.

Bu taḳrīri iḥāṭa edip cümle-i ūlāda mürūr eden teşrīḥ-i ʿiẓāmı müstaḥḍır olanlara ḫafī değildir ki ṣāḥib-i Ḳānūn'un bu maḳāmda ḥācizden murādı ketifin üzerinde olup ʿaynu'l-ketif taʿbīr olunan zāidedir, zīrā o zāidenin viḳāye olup ve viḳāye ḥāciz tesmiye olunduğu maḥall-i mezbūrda mürūr etmiş idi. Ve ḍılʿ-ı ketiften murād ʿaẓm-ı ketifin cānibleridir, zīrā ketif heyʾet-i müs̱elles̱ede olmakla cevānib-i s̱elās̱esine ḍılʿ taʿbīr olunur.

Ve ẕikr olunan iki ʿaḍalenin s̱āniyesi ʿaḍale-i ūlāsına muttaṣıl olur ḥattā s̱āniye-i meẕkūre ūlādan cüzʾ mes̱ābesinde olur ve o s̱āniye ūlānın menfeẕinde nāfiẕ olup ūlānın işlediği fiʿli işler lākin bu ʿaḍale-i s̱āniye ancak ketifin aʿlāsına taʿalluḳ-ı kes̱īr ile taʿalluḳ eder; ẓāhir-i ʿaḍuda ittiṣāli tevrīben olur ve ʿaḍudu vaḥşī cānibine imāle eder.

Ve ʿaḍalāt-ı ḫamse-i meẕkūreden dördüncü ʿaḍal ʿaẓm-ı ketiften mevḍiʿ-i muḳaʿʿarı işġāl edip doldurur. Ve o ʿaḍal-i rābiʿin veteri reʾs-i ʿaḍudun insī cānibinde olan eczā-i dāḫileye muttaṣıl olur. Ve o ʿaḍale-i s̱āniyenin fiʿli ʿaḍudu ḫalf cānibine idāre olur.

Ve ʿaḍalāt-ı ḫamse-i meẕkūreden beşinci ʿaḍale ketifin ḍılʿ-ı esfelinin ṭaraf-ı esfelinden neşʾet eyler. Ve o ʿaḍalenin veteri ḫāṣıreden ṣuʿūd eden iki ʿaḍallerden ʿaẓīm olan ʿaḍalin muttaṣıl olduğu maḥallin fevḳine muttaṣıl olur. Ve o ʿaḍalin fiʿli reʾs-i ʿaḍudu fevḳ cānibine ceẕb olur.

Ve ʿaḍudun bir āḫer ʿaḍalesi dahi vardır ki iki reʾsi olur ve iki fiʿl işler ve fiʿl-i müşterek dahi işler; esfel-i terḳuvet ve esfel-i ʿunuḳtan gelir, reʾs-i ʿaḍudu iltiḳām eyler ve ṣadrdan ṣāʿid olan ʿaḍale-i ʿaẓīmenin veteri muttaṣıl olduğu maḥalle muḳārebe edip yaklaşır. Ve baʿḍılar derler ki o iki reʾsin biri dāḫilden olur ve maʿa-tevrībin ḳalīlin dāḫile meyl eyler ve reʾs-i āḫer

ḫāricden olup ẓahr-ı ketifin esfeli üzere olur ve tevrīb-i yesīr ile ḫārice meyl eyler. Kaçan o ʿaḍale iki cüzʾ ile fiʿlini işlese ʿaḍudu [20a] ʿale'l-istiḳāmet refʿ ve işāle eyler. Ve nāstan baʿḍılar ẕikr olunan ʿaḍalāt üzere iki ʿaḍal dahi ziyāde ederler. Ve o iki ʿaḍalenin biri ṣaġīre olup s̱edyden gelir ve ʿaḍale-i uḫrā mafṣal-ı ketifte medfūn olur ve aḥyānen ʿaḍal-i mirfaḳ ona şirket eder.

el-Faṣlu's-Sābiʿa ʿAşere Fī-Teşrīḥi ʿAḍali Ḥareketi's-Sāʿidi

Sāʿidi muḥarrik olan ʿaḍaller dört ḳısmdır: Bir ḳısmı sāʿidi ḳabḍ eder ve ḳısm-ı s̱ānīsi sāʿidi basṭ eder ve bu ʿaḍaller ʿaḍud üzere olurlar. Ve ḳısm-ı s̱ālis̱i sāʿidi kebb eder ve rābiʿi baṭḥ eder.

ʿAḍudu bāsıṭ olan ʿaḍal zevc-i vāḥiddir ki iki ferdinin biri sāʿidi dāḫile meyl ile basṭ eder, zīrā o ferdin menşeʾi muḳaddem-i ʿaḍudun esfeli ile ketifin ḍılʿ-ı esfelidir, mirfaḳın eczā-i dāḫiliyyesi olduğu maḥallden mirfaḳa dāḫil olur.

Ve o zevc-i bāsıṭın ferd-i āḫeri sāʿidi ḫārice meyl ile basṭ eder, zīrā ferd-i āḫer ʿaḍudun ḳafāsından ve ensesinden gelir, mirfaḳtan eczā-i ḫāriciyyeye muttaṣıl olur. Ve bu iki ferd ʿaḍaleler fiʿllerinde ictimāʿ eyleseler sāʿidi lā-maḥāle istiḳāmet üzere basṭ ederler.

Keẕālik sāʿidi ḳābıḍa olan ʿaḍaller dahi zevc-i vāḥid olup o zevc-i vāḥidin bir ferdi ferd-i āḫerden aʿẓamdır. Ve ferd-i ʿaẓam sāʿidi dāḫile meyl ile ḳabḍ eyler onun için ki o ferd-i aʿẓamın menşeʾi ketifin zīḳ-ı[49] esfeli ile minḳār-ı ġurābdan[50] olur ve her bir menşeʾe bir reʾs-i maḫṣūṣ olur. Ve o ferd bāṭın-ı ʿaḍuda meyl eyleyip onun ʿaṣabānī veteri zend-i aʿlānın muḳaddemine muttaṣıl olur.

Ve o zevc-i ḳābıḍın ferd-i s̱ānīsi sāʿidi ḫārice meyl ile ḳabḍ eyler, zīrā onun menşeʾi ʿaḍudun ẓāhir-i ḫalfi olur. Bu ferd-i s̱ānī bir ʿaḍaledir ki onun iki reʾsi olur, ikisi dahi laḥmī olur. O iki reʾsin birisi ʿaḍudun verāsında ve ensesinde olur ve reʾs-i āḫeri ʿaḍudun ḳuddāmında ve önünde olur. Ve o ʿaḍale memerrinde ḳalīlen meyl eyleyerek mürūr eder tā ki zend-i esfelin

49 "Zīḳ" reʾs-i ʿaḍuddan nuḳre-i ketifin iḥāṭa eylediği maḥalldir.

50 "Minḳār-ı ġurāb" ʿiẓām-ı ketifin teşrīḥinde ẕikr olunmuştur. Ṭabʿ ile olan nüsḫalarda "mine'z-zendi'l-esfeli mine'l-ketifi ve'l-minḳāri" vāḳiʿ olan ʿibārāt "zīḳ-ı zend"den taḥrīftir.

mukaddemine ẖalāṣı ve ittiṣāli olur. Ve o ferd-i s̱ānīnin ḳabḍ eyleyerek ẖārice meyl eyleyen reʾsi zend-i esfelin esfeline ve dāẖile meyl eyleyen reʾsi zend-i esfelin aʿlāsına vāṣıl olur ve bu vaḍʿ ile cez̠b muḥkem olur. Ve zevc-i mez̠kūrdan iki ʿaḍale fiʿlleri üzere cemʿ olsalar istiḳāmet üzere lā-maḥāle sāʿidi ḳabḍ ederler.

Ve evvelen z̠ikr olunan iki ʿaḍale-i bāsıṭaların bāṭınında bir ʿaḍale-i uẖrā olur ki o ʿaḍale-i uẖrā ʿaḍudun ʿaẓmını muḥīṭ olur. Eşbeh-i vücūh budur ki o ʿaḍale-i müstebṭına ʿaḍale-i ḳābıḍadan aẖīren z̠ikr olunan ʿaḍalenin cüzʾü olur.

Ammā sāʿidi bāṭıḥa olan ʿaḍaleler o dahi bir zevcdir ki iki ferdinin biri ṭaraf-ı ẖāricden iki zend arasına mevḍūʿdur, zend-i aʿlāya bilā-veter mülāḳī olur. O zevcin āẖer ferdi menşeʾinde raḳīḳ müteṭāvil olur, reʾs-i ʿaḍudun ẓāhirini vely ve taʿḳīb eden cüzʾ-i aʿlāsından neşʾet eyler. Ve o ʿaḍalin cüllü ve eks̱eri sāʿidde mürūr edip nüfūz̠ eyler ḥattā mafṣal-ı rusġa teḳārüb edip yaklaşır ve zend-i aʿlā ṭarafının cüzʾ-i bāṭınına gelir ve o cüzʾe veter-i ġışāī ile muttaṣıl olur.

Ammā sāʿidi mükibbe olan ʿaḍaleler bir zevcdir ki ẖāricden mevḍūʿ olup o zevcin bir ferdi reʾs-i ʿaḍudun insī ṭarafı aʿlāsından ibtidā eyler ve zend-i aʿlāya mafṣal-ı rusġun ḳurbünde muttaṣıl olur. Ve ferd-i āẖeri ferd-i evvel-i mez̠kūrdan aḳṣardır ve līfi istiʿrāḍa māildir ve ṭarafının ʿaṣabāniyyeti eşeddir, zend-i esfelin nefsinden ibtidā eder, mafṣal-ı rusġ katında aʿlāya muttaṣıl olur.

el-Faṣlu'ṣ-S̱āmine ʿAşere Fī-Teşrīḥi ʿAḍali Ḥareketi'r-Rusġı

Mafṣal-ı rusġu muḥarrike olan ʿaḍalātın baʿḍısı ḳābıḍa[51] ve baʿḍısı bāsıṭa ve baʿḍısı mükibbe ve baʿḍısı ḳafā üzere bāṭıḥa olur.

Bāsıṭa olan ʿaḍallerin baʿḍı efrādı ʿaḍale-i uẖrāya eşedd-i ittiṣālle muttaṣıl olup o iki ʿaḍale ʿaḍale-i vāḥid gibi olur lākin ʿaḍale-i ūlānın menşeʾi zend-i esfelin vasaṭından olup o ʿaḍalenin veteri ibhāma vāṣıl olur ve o veter ḥasebiyle ibhām sebbābeden mütebāʿid ve uzak olur. Ammā o ʿaḍale-i ūlāya muttaṣıle olan ʿaḍale-i uẖrānın menşeʾi zend-i aʿlādır ve o ʿaḍale-i uẖrānın veteri ʿiẓām-ı rusġdan ʿaẓm-ı evvele muttaṣıl olur. "ʿAẓm-ı evvel"-

51 Bu taʿbīrden ẓāhir olur ki Şeyẖ'in "baṭḥ"tan murādı enseye bükmek ve "kebb" ön ṭarafına bükmektir her ne ḳadar lüġatte "baṭḥa" ile ilḳā ʿalā-vechin tefsīr olunup mütteḥidü'l-maʿnā olmaları ẓāhir olursa.

den murād ibhām ḥiẕāsında olan ʿaẓm-ı rusġdur. Bu iki ʿaḍaller maʿan ḥareket eyleseler rusġu ḳalīlen kebb edip basṭ ederler. ʿAḍale-i s̱āniye vaḥdehā ḥareket eylese rusġu baṭḥ eder; ʿaḍale-i ūlā vaḥdehā ḥareket eylese ibhāmla sebbābe arasını tebʿīd eder.

Ve bāsıṭadan bir ʿaḍale dahi zend-i aʿlānın cānib-i vaḥşīsine mülḳāt ve mevḍūʿadır. Onun menşeʾi reʾs-i ʿaḍudun esāfilidir. O ʿaḍal iki reʾsli bir veter irsāl eyler ve o veter vusṭā ve sebbābe iṣbaʿlarının ḳuddāmında olan muşṭun vasaṭına muttaṣıl olur. Ve o ʿaḍalin veterinin reʾsi rusġ katında zend-i aʿlāya ittikā edip dayanır ve rusġı maʿa-kebbin basṭ eder.

Ammā mafṣal-ı rusġu ḳābıḍ olan ʿaḍaller bir zevcdir ki sāʿidin cānib-i vaḥşīsi üzere olur. O zevcin iki ferdinin esfelde olan ferdi ʿaḍudun iki reʾsinin dāḫilinde olan reʾsinden ibtidā eder ve ḫınṣır ḳuddāmında olan muşṭa müntehī olur. Ve o zevcden aʿlāda olan ferd-i āḫer ferd-i esfelin ibtidā eylediği mevḍiʿin fevḳinden ibtidā eyler ve ferd-i esfelin müntehāsında maʿan müntehī olur. Ve bu zevc-i ḳābızın iki ferdiyle bir ʿaḍale dahi olur ki o ʿaḍale ʿaḍudun süfliyyesinden ibtidā eyler ve o iki ferdin arasında mütevassıṭ olur. Ve o ʿaḍale-i mütevassıṭanın iki ṭarafları olup o ṭaraflar teḳāṭuʿ-ı ṣalībī ile teḳāṭuʿ ederler sonra beyne's-sebbābeti ve'l-vusṭā bir mevḍiʿe muttaṣıl olurlar. O iki ṭaraflar maʿan ḥareket eyleseler rusġu ḳabḍ ederler.

Ẕikri mürūr eden ʿaḍalāt-ı ḳavābıḍ u bevāsıṭtan her iki ʿaḍale ki verāb üzere biri birine muḳābil ola, o muḳābilān maʿan ḥareket eyleseler rusġu kebb ve baṭḥ ile taḥrīk ederler, o ṣūrette ʿaḍalāt-ı bāsıṭa vü ḳābıḍa mükibbe ve bāṭıḥa olurlar ve belki ḳuddām-ı ḫınṣırda muşṭa muttaṣıl olan ʿaḍale vaḥdehu ḥareket eylese keffi ḳalb eder ve ẕikri ātī olan ʿaḍale-i ibhām ona iʿānet eylerse bāṭıḥaten ḳalb-i keff tamām olur. Ve o ʿaḍal ki ḳuddām-ı ibhāmda rusġa muttaṣıl olur, o ʿaḍal vaḥdehu ḥareket eylese rusġu ḳalīlen kebb eder. Eger o ʿaḍale-i ibhāmiyye ile ʿaḍale-i ḫınṣıriyye maʿan ḥareket eyleseler rusġu kebb-i tāmm ile kebb ederler, faʿlem ẕālik.

el-Faṣlu't-Tāsiʿa ʿAşere Fī-Teşrīḥi ʿAḍali Ḥareketi'l-Eṣābiʿi

Eṣābiʿi muḥarrike olan ʿaḍalātın baʿḍıları keffte ve baʿḍıları sāʿidde olur, zīrā bi'l-cümle ʿaḍalāt keffte olsalar keff s̱aḳīl olur, ʿaḍalātta laḥmiyyetin kes̱reti olmak ḥasebiyle. Çünkü ʿaḍalāt-ı eṣābiʿden rusġıyye olanlar

eṣābiᶜden baᶜīd oldu, lā-maḥāle o ᶜaḍalātın eṣābiᶜe vāṣıl olan evtārı ṭavīle olmağı īcāb eyledi, keẕālik o evtār-ı ṭavīle cemīᶜ-i cevānibden gelen aġşiye ile muġaşşāt olmasını muḳteḍī oldu. O ᶜaḍalāt-ı eṣābiᶜ müstedīre ve ḳaviyye ve müstaᶜriże ḫalḳ olundu lākin o evtār muvāfaḳat edip müvāfāt edip muḥarrik olduğu ᶜuḍva ve iṣbaᶜa vāṣıl oldukta müstaᶜriḍ olur, evtārın eṣābiᶜi iştimāli ceyyid olsun için.

Ve bi'l-cümle eṣābiᶜi bāsıṭa olan ᶜaḍaller sāᶜid üzere mevḍūᶜlardır, keẕālik eṣābiᶜi esfele taḥrīk eyleyen ᶜaḍalāt dahi sāᶜid üzere olur. Ve ᶜaḍalāt-ı bāsıṭadan bir ᶜaḍale sāᶜidin ẓāhir-i vasaṭına mevḍūᶜadır ve o ᶜaḍal ᶜaḍudun reᵓs-i esfelinden müşrif ve muḳbil bir cüzᵓden nābit olur ve mā-ᶜada'l-ibhām eṣābiᶜ-i erbaᶜaya veterler irsāl eyler. Ve o veterler eṣābiᶜ-i erbaᶜa-i meẕkūreleri basṭ ederler.

Ammā eṣābiᶜi esfele māile eyleyen ᶜaḍalelerden üç ᶜaded ᶜaḍale vardır ki evsaṭ-ı sāᶜidde olan ᶜaḍale-i meẕkūre cānibinde o üç ᶜaḍaller biri birine muttaṣıl olurlar. Ve bir ᶜaḍal dahi reᵓs-i ᶜaḍudun cānib-i vaḥşīsinde iki zāideleri arasında olan cüzᵓ-i evsaṭtan nābit olur, ḫınṣır ve bınṣıra iki ᶜaded veter irsāl eyler.

ᶜAḍalāt-ı müteḍāᶜife cümlesinden olan iki ᶜaḍale ki ẕikr olunan üç ᶜaded ᶜaḍallerin ikisidir, o ikinin menşeᵓleri ᶜaḍudun iki zāideleri esfelinden olur ve dāḫile sālik olur dahi zend-i esfelin ḥāffesinden ve kenārından olur ve vusṭā ve sebbābeye iki veter irsāl eyler.

Ve o üç ᶜaded ᶜaḍallerin üçüncüsünün menşeᵓi zend-i aᶜlānın aᶜlāsında olur, ibhāma veter irsāl eyler. Ve bu üçüncü ᶜaḍal katında bir ᶜaḍal dahi vardır ki o ᶜaḍal rusġu taḥrīk edip faṣl-ı sābıḳta ẕikri mürūr eyleyen iki ᶜaḍalin biridir ve menşeᵓi zend-i esfelin mevḍiᶜ-i vasaṭındandır. Ve bu ᶜaḍalin veteri ibhāmı sebbābeden tebᶜīd eyler.

Ammā eṣābiᶜi ḳābıḍ olan [20b] ᶜaḍalāt, o ᶜaḍalātın baᶜḍısı sāᶜid üzere olur ve baᶜḍı ᶜaḍalleri dahi keffin baṭınında olur. Sāᶜid üzere olan ᶜaḍalāt-ı ḳābıḍa üç ᶜaded ᶜaḍallerdir ki baᶜḍısı baᶜḍı üzere menḍūde olup bi'l-cümle vasaṭ-ı sāᶜide mevḍūᶜadır. Ve o üç ᶜaḍalin eşrefi esfel olandır, o eşref ᶜaẓm-ı zende muttaṣılen taḥtta medfūndur onun için ki o ᶜaḍalin fiᶜli eşreftir, lā-maḥāle fiᶜli eşref olan ᶜaḍal ziyāde muḥzer bir mekānda maḥfūẓ olmak vācibdir. O ᶜaḍalin ibtidāsı reᵓs-i ᶜaḍudun cānib-i vaḥşīsinin vasaṭıdır, dāḫile sülūk

eder baᶜdehu nüfūẕ edip veteri müstaᶜriḍ olur ḥattā beş vetere münḳasım olur. O beş ḳısmın her birisi bir iṣbaᶜın bāṭınına gelir. Ammā dört iṣbaᶜa gelen veterler o iṣbaᶜlarda olan mafṣal-ı evveli ve mafṣal-ı s̱ālis̱i ḳabḍ eder. Ammā mafṣal-ı evveli ḳabḍı onun içindir ki o veter mafṣal-ı evvel üzere mülteffe olan revābıṭ-ı müteᶜaddide ile merbūṭ olur. Ammā mafṣal-ı s̱ālis̱i o veterin ḳabḍı o veterin reʾsi mafṣal-ı s̱ālis̱te müntehī ve muttaṣıl olduğu içindir. Ve o beş veterin ibhāmda nāfiẕ olan beşinci veteri ibhāmın mafṣal-ı s̱ānīsi ve mafṣal-ı s̱ālis̱ini ḳabḍ eder, zīrā o veter-i ḫāmis ancak bu iki ᶜaḍale muttaṣıl olur.

Bu ᶜabd-i faḳīr-i mütercim der ki Şeyḫ'in bu kelāmından müstefād olur ki keffte olan ibhām ḳademde olan ibhāma muġāyir olur, zīrā eṣābiᶜ-i ḳadem ᶜiẓāmının teşrīḥi evāḫirinde taṣrīḥ eyledi ki ḳademde olan ibhāmın iki mafṣalı olur, bāḳī eṣābiᶜ-i ḳadem üç mafṣallı olur diye. Ve bu maḳāmda olan kelāmı iḳtiḍā eder ki keffte olan ibhāmın mafṣalı üç ᶜadeddir, zīrā mafṣal-ı s̱ānī vü s̱ālis̱e veter-i ḫāmis muttaṣıl olur demek iḳtiḍā eder ki keffte olan ibhāmın mafṣal-ı evveli olup sāir eṣābiᶜ mafṣalları gibi keffte olan ibhāmın dahi mafṣalı üç ola.

Yed ile ḳademde olan ibhāmların mefāṣılı min-ciheti'l-ᶜaded muḫtelif olmasının vechi budur ki yedde dört muşṭ olur. İbhāmdan mā-ᶜadā dört iṣbaᶜ birer muşṭa taᶜlīḳ olunur ve ibhām muşṭa müteᶜalliḳ değildir. Pes rusġ ile ibhāmın mafṣal-ı s̱ānīs̱i beyninde olan ᶜaẓm dahi ᶜiẓām-ı ibhāmdan ᶜadd olunmakla yedde olan ibhām dahi üç mafṣal olmak iḳtiḍā eder. Ammā muşṭ-ı ḳadem beş ᶜadeddir ve eṣābiᶜ-i ḳademin her birisi birer muşṭa muttaṣıl olup lā-maḥāle ibhām-ı ḳadem iki mafṣal olur.

Fe'lnerciᶜ ile't-tercemeti: Eṣābiᶜi ḳābıḍ olup sāᶜid üzerinde menḍūde olan üç ᶜaded ᶜaḍallerin ikinci ᶜaḍali esfel ve eşref olan ᶜaḍalin fevḳinde olur ve o, eşref ve esfelden ṣaġīr olur Ve bu ᶜaḍal ᶜaḍudun iki reʾsinden dāḫilde olan reʾsten ibtidā eder ve ḳalīlen zend-i esfele muttaṣıl olur ve vaḥşī ile insī cānibleri aralarında müşterek bir ḥadd üzere o ᶜaḍal müstemirr olur. Ve o ḥadd-i müşterek zend-i aᶜlānın saṭḥ-ı fevḳānīsidir. Kaçan o ᶜaḍal ibhām cānibine yaᶜnī baş parmak nāḥiyesine gelse dāḫil ṭarafına meyl eyler ve eṣābiᶜ-i erbaᶜa mafṣallarından her iṣbaᶜın ortada olan mafṣallarına veterler irsāl eyleyip ḳabḍ eyler. Ve o veterlerden ibhāma bir veter mut-

taṣıl olmaz lākin mevḍiᶜ-i āḫerden ibhāma bir şuᶜbesi muttaṣıl olur. Ve ẕikr olunan üç ᶜaded ᶜaḍale-i menḍūdelerin ūlāsı ve eşrefinin ẕikr olunan reʾs-i ᶜaḍudun cānib-i vaḥşīsi vasaṭından ibtidā eyledikten sonra menşeʾi zend-i esfel ve zend-i aᶜlānın reʾsleridir. Ve ᶜaḍale-i s̱āniye vü ṣaġīrenin menşeʾi zend-i esfelin reʾsinden baş parmak inḳıbāḍda bir ᶜaḍaleye maḳṣūrdur. Bāḳī dört parmakların inḳıbāḍı iki ᶜaḍale ile olur onun için ki eṣābiᶜ-i erbaᶜanın eşref-i efᶜāli inḳıbāḍdır ve ibhāmın eşref-i efᶜāli inbisāṭtır ve sebbābeden tebāᶜuddur.

Ammā sāᶜid üzere olan üç ᶜaḍale-i menḍūdenin üçüncü ᶜaḍalesi ḳabḍ için değildir lākin o üçüncü ᶜaḍal veterini bāṭın-ı keffe tenfīẕ eder ve bāṭın-ı keff üzere o veter müstaᶜriḍaten münbasıṭ ve münferiş olur onun için ki bāṭın-ı keffe o müstaᶜriḍ ḥiss ifāde eder ve bāṭın-ı keffi üzerinde tüy bitmekten menᶜ eder ve baṭn-ı keffe diᶜāme olup keff ile muᶜālece katında baṭn-ı keffi taḳviye eder. Bu maḳāma gelince ẕikr olunan ᶜaḍalāt rusġ üzere olan ᶜaḍalāttır.

Ammā keffin kendi nefsinde olan ᶜaḍalāt on sekiz ᶜaḍaldir, iki ṣaffta biri biri üzerinde menḍūde ve muntaẓamedir. Ṣaff-ı esfeli dāḫilde olur ve ṣaff-ı s̱ānīsi ḫāricde olur ḥattā cildeye gelir. Ṣaff-ı esfelde olan ᶜaḍallerin ᶜadedi yedidir ve o yedinin beşi eṣābiᶜe ve fevḳe meyl eder. Ve o yediden ibhāmın yaᶜnī baş parmağın ᶜaḍali rusġun evvelinden nābit olur. Ve yedi ᶜaded ᶜaḍalāt-ı meẕkūrenin altıncısı kısadır ve enlidir ve līfi müverrebdir ve reʾsi muşṭ-ı keffe ve vusṭāya yaᶜnī orta parmağa muḥāẕī olduğu maḥallden müteᶜalliḳtir ve o ᶜaḍalenin veteri ibhāma müteᶜalliḳtir, ibhāmı esfele meyl ettirir. Ve esfelde olan yedi ᶜaḍalenin yedincisi ḫınṣırın yaᶜnī kiçi parmağın katında olur, ḫınṣırı vely eden ᶜaẓm-ı muşṭtan ibtidā eder. Bu ẕikr olunan ᶜaḍalāttan birisi ḳabḍ için değildir belki o yedi ᶜaḍallerin beşi işāle ve terfīᶜ eder ve ikisi ḫafḍ eder yaᶜnī parmakları esfele ceẕb eder. Ammā ṣaff-ı aᶜlāda olan ᶜaḍaller ki rāḥada yaᶜnī vasaṭ-ı keffin üzerinde olan ᶜaḍaller taḥtında münferiş olup döşenmiştir.

Ve bu ṣaff-ı aᶜlāda mefrūş olan ᶜaḍalleri yalnız Cālīnūs taᶜrīf edip bildirmiştir ve o ᶜaḍalāt on bir ᶜaḍaldir. On bir ᶜaḍalin sekizinden her iki ᶜaḍal mā-ᶜada'l-ibhām dört ᶜaded parmaklarda olan mefāṣıldan mafṣal-ı evvele muttaṣıl olur ve biri āḫerinin fevḳinde olur ve ẕikr olunan dört iṣbaᶜlardan

muttaṣıl oldukları mafṣal-ı evveli ḳabḍ ederler. Ammā o sekizden her iki ʿaḍalin biri aʿlāda ve biri esfelde olur. Ve esfelde olanlar mafṣal-ı evvel-i mez̠kūrları ḥaṭṭ ve ḫafḍ ile ḳabḍ ederler yaʿnī esfel cānibine cez̠b ederek ḳabḍ ederler.

Ammā aʿlāda olanların mafṣal-ı mez̠kūrları ḳabḍı ḳalīlen refʿ ve teşyīl ile olur. Aʿlā ve esfel ḥarekette ictimāʿ ederler ise bilā-refʿ velā-ḫafḍ istiḳāmet üzere ḳabḍ ederler.

Ve on bir ʿaḍalin s̠emāniye-i mez̠kūresinden mā-ʿadā bāḳī üç ʿaḍal ibhāma ḫāṣṣ olur. O üç ʿaḍalin biri ibhāmın mafṣal-ı evvelini ḳabḍ eyler ve ikisi mafṣal-ı s̠ānīyi ḳabḍ eyler.

Muṣannifin "واثنان للثاني كما عرفت" kavli ile murādı s̠emāniye-i mez̠kūrdan eṣābiʿ-i erbaʿanın mafṣal-ı evvellerini ḳābıḍ olan iki ʿaḍallerin biri esfelde olup maʿa-ḥaṭṭin ve ḫafḍin ḳabḍ eder ve biri aʿlāda olup maʿa-yesīrin refʿ ve teşyīl-i ḳabḍ eder ve iki ʿaḍal maʿan fiʿllerini icrā ederse bi'l-istiḳāmet ḳabḍ eder diye z̠ikr eylediği tafṣīldir.

Ve bundan sonra musannifin "فتواسط الخمس خمس" ḳavlinde īcāz-ı muḫill vardır, ẓāhir budur ki beş parmak arasına z̠ikr olunan ʿaḍalāttan mā-ʿadā beş ʿaded ʿaḍale-i uḫrā tavassuṭ eder demeği murād eyledi.

İbhām ile ḫınṣırdan mā-ʿadā parmakların birer ʿaḍale-i ḫāfıḍası olur; ibhām ile ḫınṣırın ʿaḍale-i ḫāfıḍaları ikişer olur; her bir iṣbaʿın dörder ḳavābıḍı olur ve her bir iṣbaʿı cānib-i fevḳe birer ʿaḍale imāle eder, faʿlem z̠ālik.

el-Faṣlu'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'ṣ-Ṣulbi

ʿAḍalāt-ı ṣulb iki ḳısmdır: Birinci ḳısmı ṣulbü ḫalf ve ense cānibine müs̠ennī olup büker; ikinci ḳısmı ṣulbü cānib-i ḳuddāma münḥanī eder yaʿnī ön ṭarafa eğer ve büker ve ḥarekāt-ı sāire bundan ḥādis̠ olur. Ve ḫalf cānibine ṣulbü s̠āniye ve bükücü ʿaḍalāt ḫāṣṣaten ʿaḍal-i ṣulb tesmiye olunur. Ve o ʿaḍal-i ṣulb iki ʿaded ʿaḍaledir ki her birisi üçer ʿaḍaleden müʾellef ve mürekkeb idiği ḥads olunur, zīrā her bir fıḳrada o iki ʿaḍale-i s̠āniyeden her birine birer ʿaḍale gelir, yirmi üç fıḳradan birer līf-i müverreb gelmek ḥasebiyle, lākin fıḳra-i ūlādan gelen līf müverreb olmaz.

Ve bu ʿaḍale-i ṣulb iʿtidāl üzere temeddüd eyledikte ṣulbü naṣb ve iḳāme eyler. Ve eger o ʿaḍale ifrāṭ üzere temeddüd eder ise ṣulbü ense ṭara-

fına büker ve tes̱niye eder. Ve o ʿaḍalin ṣulbden cānib-i vāḥidde olan ṭarafı taḥarrük eyler ise ṣulbü ḥareket cānibine imāle eder.

Ammā ʿaḍal-i ḥāniye yaʿnī ṣulbü ḳuddām cānibine imāle edip münḥanī kılıcı ʿaḍale bir zevcdir, fevḳ cānibine mevḍūʿ olmuştur. Ve o ʿaḍale-i ḥāniyenin mebdeʾi ve menşeʾi bir āḫer ʿaḍaldir ki o āḫer ʿaḍal reʾs ve ʿunuḳu maʿan taḥrīk edip merīnin iki cenbesine nüfūẕ eder. Ve ṭaraf-ı esfeli feḳār-ı ṣadriyyenin ʿulyāda olan fıḳralardan baʿḍı nāsta beş fıḳraya ve eks̱er-i nāsta dört fıḳraya muttaṣıl olur. Ve ṭaraf-ı aʿlāsı reʾs ve raḳabeye gelir.

Ve ʿaḍal-i ḥāniyenin taḥtında bir zevc-i ʿaḍal dahi vardır ki o zevce metīneyn tesmiye olunur. Ve o zevc fıḳarāt-ı ṣadriyyeden fıḳra-i ʿāşire ve fıḳra-i ḥādiyete ʿaşereden ibtidā eder, esfele münḥadir olur ve ḥāfıḍan ṣulbü münḥanī kılar. *Bu maḳāmda olan "ḥāfıḍan" ḥā-i mühmele ve fā ve ḍād-ı muʿceme ile muḥarrerdir. Muṣannif bununla inḥinā-i ḫāṣṣ murād eder.* Bu ẕikr olunan ʿaḍal her ne ḳadar aʿlāda ve esfelde olan fıḳarātı taḥrīk eyler ise vasaṭta olan fıḳarātı taḥrīke dahi kifāyet eyler. Fıḳarātın vasaṭı ḥareket-i inḥinā ve ḥareket-i ins̱ināda iki ṭarafa tābiʿ olurlar, lā-maḥāle bi'ẕ-ẕāt iki ṭarafı [21a] taḥrīk eyleyen ʿaḍaller bi'l-vāsıṭa vasaṭı dahi taḥrīk eyler.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'l-Baṭni

Baṭnın sekiz ʿaded ʿaḍalleri vardır. O ʿaḍallerin üç türlü menfaʿatleri vardır, bi'l-cümle sekiz ʿaded ʿaḍalāt o menāfiʿ-i s̱elās̱ta müştereklerdir:

Menfaʿat-i ūlā: O ʿaḍalāt miʿdede ve bağarsıklarda olan s̱üfl ve berāzı ve mes̱ānede olan bevli ve raḥimde olan cenīni ʿaṣr edip iḫrāc eylemekte meʿūnetleri ve ʿiʿānetleri olur.

Menfaʿat-i s̱āniye: Ḥicāb-ı ḥācize o ʿaḍalāt-ı s̱emāniye diʿāme ve müstened olup inḳıbāḍ-ı baṭn katında vāḳiʿ olan intifāḫın maḍarratını ḥicābdan defʿ eder.

Menfaʿat-i s̱ālis̱e: ʿAḍalāt-ı meẕkūre müdfiʾe olmakla yaʿnī bürūdetin sevret ve şiddetini kāsire olup taʿdīl etmekle bāride olan miʿde ve emʿāyı taʿdīl ve tesḫīn eyler.

Ẕikri mürūr eden ʿaḍallerden bir çift ʿaḍal ʿale'l-istiḳāme sülūk eyler, nihāyet-i ḳassta olup ḫançerī tesmiye olunan ġuḍrūftan ibtidā eyleyip līfi ʿaẓm-ı ʿāneye muttaṣıl olur ve ʿāne ḥavālīsinde olan maḥall üzere olan līfler

münbasıṭ olur. Ve bu zevc-i ᶜaḍalin cevheri ve ᶜunṣuru başından nihāyetine varınca ḳadar laḥmī olur.

Ve baṭnın ᶜaḍalāt-ı s̱emāniyesinden bir çift ᶜaḍaller dahi vardır ki aḥşāyı bi-külliyyetihā muḥtevī olan ġışā ile zevc-i evvel-i ṭūlānī arasında olur, ġışā-i meẕkūrun ᶜarḍı üzere sālik olup mevḍiᶜinde o zevc-i s̱ānī vü müstaᶜriḍ, zevc-i evvel-i ṭūlānī vü müstaḳīm ile ᶜalā-zevāyā ḳāimetin teḳāṭuᶜ ederler.

Mevḍiᶜlerinden teḳāṭuᶜ ederler dediğinden muṣannifin murādı Allāhu aᶜlem zevc-i evvel-i ṭūlānī fevḳten sālik olup ve zevc-i s̱ānī ᶜarḍı cihet-i taḥttan mürūr edip iki zevcin biri zevc-i āḫeri mümāss olduğu mevḍiᶜde ṣūret-i teḳāṭuᶜ ḥāṣıl olur, ḥaḳīḳat-i teḳāṭuᶜ olmaz demektir.

Baṭnın ᶜaḍalāt-ı s̱emāniyesinden üçüncü zevc [zevc-i] müverrebdir. O zevcden ferd-i vāḥid sağ ṭarafta olan ḫāṣıre kemiğinden ibtidā edip verāb üzere ṣuᶜūd eder ve ḫançerīye müntehī olur. Ve o zevcin iki ferdinin ṭaraf-ı ᶜālīleri ḫançerī katında biri birine mülāḳī olur.

Ve ᶜaḍalāt-ı s̱emāniye-i meẕkūreden zevc-i rābiᶜ dahi zevc-i müverrebdir, o zevcin dahi ferd-i vāḥidi sağ cānibde olan şürsūftan ibtidā eder. Şürsūf, aḍlāᶜ-ı ḫılfın başına derler. Ve o ferd verāb üzere nüzūl edip ᶜāne kemiğine müntehī olur ve ferd-i āḫeri sol cānibde olan şürsūftan ibtidā edip o dahi verāb üzere nüzūl eder ve ᶜāne kemiğine muttaṣıl ve müntehī olup o iki ferdin ṭaraf-ı esfelleri ᶜāne kemiğinde biri birine muttaṣıl ve mülāḳī olurlar.

Ve zevc-i s̱ālis̱in sağda olan ferdi zevc-i rābiᶜin solda olan ferdiyle teḳāṭuᶜ-ı salībī ile teḳāṭuᶜ ederler. Keẕālik zevc-i s̱ālis̱in solda olan ferdi ile zevc-i rābiᶜin sağda olan ferdi teḳāṭuᶜ-ı ṣalībī ile teḳāṭuᶜ ederler. Ve bu zevc-i s̱ālis̱ ile zevc-i rābiᶜ maᶜan zevc-i s̱ālis̱-i müstaᶜriḍin laḥmiyyeti üzere mevḍūᶜa olurlar. Ve o s̱ālis̱ ve rābiᶜ zevclerin kendileri dahi laḥmī olurlar ḥattā laḥmiyyetten ḥādis̱ evtārları müstaᶜriḍler olmakla ġışā gibi olup o evtārlar zevc-i evvel-i müstaḳīme mümāss olurlar. Pes zevc-i s̱ālis̱ ü rābiᶜ zevc-i evvel-i ṭūlānī fevḳinde ve zevc-i evvel-i ṭūlānī zevc-i s̱ānī-i müstaᶜriḍin üzerinde olurlar, Allāhu taᶜlā aᶜlem:

[Sağ:
ḫançerī
zāviye-i ḳāime
zevc-i ʿaḍal-i ʿarīḍ
ġışā-i ḥāvī
nihāyet-i ḳass
zevc-i ʿaḍal-i müstaḳīm
zāviye-i ḳāime
elyāf-ı münbasıṭa
ʿaẓm-ı ʿāne

Sol:
ḫançerī
ʿaḍalāt-ı müverrebe-i yüsrā
ʿaḍale-i müverrebe-i yümnā
ʿaḍalāt-ı müverrebe-i yümnā
ʿaḍale-i müverrebe-i yüsrā
ʿaẓm-ı ḫāṣıra
ʿaẓm-ı ḫāṣıra
ʿāne]

el-Faṣlu'ṣ̱-S̱ānī ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'l-Üns̱eyeyni

Ricālin ḫuṣyelerinin ʿaḍalātı dört ʿaded ʿaḍaldir, zīrā her bir ḫuṣyenin birer çift ʿaḍali olur ve o ʿaḍaller ḫuṣyeleri teşyīl ve terfīʿ edip ḍabṭ ederler ve istirḫā-i fāḥişten menʿ ederler. Ammā nisānın ḫuṣyeleri mütedelliye olmayıp ẓāhirde süfl cānibine sarkması olmamakla ḫuṣyeleri ḍabṭ ve ḥıfẓda nisvānın iki ʿaded ʿaḍalleri olup ziyāde olmadı.

el-Faṣlu'ṣ̱-S̱ālis̱ü ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'l-Mes̱āneti

Maʿlūm ola ki fem-i mes̱ānede yaʿnī sidik kabının ağzında bir ʿaḍale vardır ki o ʿaḍale mes̱āneyi muḥīṭ olup kaplar ve fem-i mes̱āne üzere o ʿaḍalenin līfi müstaʿriḍa ve enli olur.

Ve o ʿaḍalenin menfaʿati budur ki bevli ḥabs eder, iḫrācını murād edinceye ḳadar. Kaçan bevli iḫrāc ve irāḳa murād olunsa o ʿaḍale müsterḫiye olup gevşer ve ḳuvve-i ḳābıḍası zāile olur ve ẕikri mürūr eden ʿaḍalāt baṭn-ı mes̱āneyi ḍağṭ edip sıkıştırır ve bevli ḳuvvet-i dāfiʿa meʿūneti ile münzerıḳ olup ḫārice remy olunur ve akar.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'l-Ḳaḍībi Eyi'ẕ-Ẕekeri

Ẕekeri muḥrik olan ʿaḍaller iki çift ʿaḍaldir. O iki çiftin zevc-i vāḥidinin iki ferdi ẕekerin iki cānibinde mümtedd olup ṭūlen sālik olurlar. Kaçan o ʿaḍaller iki cānibde temeddüd eyleseler o ʿaḍaller mecrāyı geniştirir ve menfeẕ müstaḳīm olup doğrulur ve menī sühūlet ile cereyān edip akar. Ve o iki çiftin ikinci çifti ʿāne kemiğinden biter, verāb üzere aṣl-ı ẕekere yaʿnī ẕekerin köküne muttaṣıl olur. Kaçan bu ikinci çiftin temeddüdü iʿtidāl üzere olursa ālet müstaḳīm olup doğrulur. Eger o zevcin temeddüdü ifrāṭ üzere olup müştedd olursa o ʿaḍaller āleti ḫalf cānibine ve enseye meyl ettirir. Ve o iki ʿaḍalin birisi temeddüd edip āḫer ʿaḍal temeddüd eylemezse āleti o ʿaḍal-i mütemeddid kendi cihetine imāle eder.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAḍali'l-Maḳʿadeti

Maḳʿadenin dört ʿaḍali olur: Birisi fem-i maḳʿadeye mülāzım olur ve maḳʿadenin laḥmına o ʿaḍal şiddet-i muḫālaṭa ile muḫāliṭ olur, şefenin

ʿaḍali şefeye iḫtilāṭı gibi. O ʿaḍal ḥalḳa-i dübürde dāḫil ṭarafında olan şerc nām ʿaṣabı şedd ve ḳabḍ eder ve ʿaḍal-i mezkūrun ʿaṣrı ile şerc üzerinde bāḳī kalan berāzı nefḍ edip silker ve taṭhīr eder.

Ve dört ʿaḍale-i maḳʿadeden bir ʿaḍal dahi evvelen ẕikr olunan ʿaḍalin reʾs-i insāna nisbet ile iʿtibār olunan fevḳinde olur ve ʿaḍal-i evvelden edḫal olur yaʿnī ʿumḳ ṭarafına ziyāde girer ve ẓann olunur ki o ʿaḍale iki ṭaraflı olur. Ve o ʿaḍalin bi'l-ḥaḳīḳa ṭarafı ḳaḍībin aṣlına dāḫil olur.

Ve o dört ʿaḍalāt-ı maḳʿadeden bāḳī bir çift ʿaḍal-i müverreb olup ẕikri mürūr eden iki ʿaḍallerin fevḳinde olur. O zevcin menfaʿati maḳʿadeyi işāle edip fevḳe terfīʿ eder ve o zevcin istirḫāsı ile ḫurūc-ı maḳʿade ʿārıḍ olur.

el-Faṣlu's-Sādisü ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAḍali Ḥareketi'l-Faḫiẕi

Faḫiẕin ʿaḍalātının aʿẓamı faḫiẕi basṭ eden ʿaḍaldir baʿdehu aʿẓam-ı ʿaḍal ḳabḍ eden ʿaḍaldir. Faḫiẕin eşref-i efʿāli basṭ ve ḳabḍ ḥareketleridir. Ve basṭ, ḳabḍdan dahi efḍaldir onun için ki ḳıyām basṭ ile ḥāṣıl olur. ʿAḍal-i ḳabḍdan sonra aʿẓam ve eşref ʿaḍal-i mübaʿʿidedir baʿdehu ʿaḍal-i muḳarribedir baʿdehu ʿaḍal-i müdebbiredir.

Faḫiẕi bāsıṭ olan ʿaḍalāttan baʿḍdır o ʿaḍale ki bedende olan ʿaḍalātın cümlesinden aʿẓam ve ekberdir, o ʿaḍal ʿaẓm-ı ʿāneyi ve ʿaẓm-ı veriki teclīl edip setr eder ve ʿaẓm-ı faḫiẕin küllīsine dāḫilden ve ḫalften mülteff olup sarılır ḥattā rükbeye ve dize müntehī olup ulaşır. Ve o ʿaḍalin elyāfının muḫtelif mebdeʾleri ve menşeʾleri olur, o ʿaḍalin onun için efʿāli muḫtelife olup türlü türlü işleri olur:

O ʿaḍalin baʿḍı līfinin menşeʾi ʿaẓm-ı ʿānenin esfelinden olup faḫiẕi insī cānibine meyl ederek basṭ eder. Ve līf-i āḫeri līf-i evvelden yesīren erfaʿ olup faḫiẕi faḳaṭ fevḳe teşyīl ve terfīʿ eder. Ve bir līf-i āḫeri dahi keṡīren līf-i sābıḳlardan erfaʿ ve aʿlā olup faḫiẕi insī cānibine imāle ederek fevḳe teşyīl eder. Ve bir līfi dahi ʿaẓm-ı verikten olur ve bu līf faḫiẕi basṭ-ı ṣāliḥ ile ʿale'l-istiḳāme basṭ eder.

Ve faḫiẕi bāsıṭa olan ʿaḍalāttan bir ʿaḍale dahi mafṣal-ı veriki bi-külliyyetihi cānib-i ḫalften mücellil ve sātir olur. Ve o ʿaḍalenin üç reʾsi ve iki ṭarafı olur. [21b] Ve bu üç reʾsin menşeʾi ḫāṣıre ve verik ve ʿuṣʿuṣ olur. Reʾsin ikisi laḥmī ve birisi ġışāī olur. Ve ammā o ʿaḍalin iki ṭarafları reʾs-i

faḫiẕin cüzʾ-i muʾaḫḫarına muttaṣıl olurlar. Ve o ʿaḍale ṭaraf-ı vāḥid ile ceẕb eder ise faḫiẕi kendi cānibine imāle eyleyerek basṭ eder. Ve iki ṭaraf ile maʿan ceẕb eder ise faḫiẕi ʿale'l-istiḳāme basṭ eder.

Ve ʿaḍale-i bāsıṭadan bir āḫer ʿaḍal vardır ki o āḫer ʿaḍalin mebdeʾi ve menşeʾi ʿaẓm-ı ḫāṣırenin cemīʿan ẓāhiri olur ve zāide-i kübrānın aʿlāsına muttaṣıl olur.

Bu maḳāmda Ḳānūn'un ʿibāreti muḫtelifedir: Nüsḫa-i sulṭāniyyede "وتتصل باعلى الزائدة الكبرى التي تسمى طروخا نظير الاعظم" vāḳiʿ olmuştur. Ve "نظير طروخ" "الاعظم"un maʿnā-yı aṣlīsin tefsīrdir yaʿnī fi'l-aṣl "ṭurūḫ" şeyʾ-i aʿẓamın mümāẟiline ve naẓīrine ıṭlāḳ olunur. Ḳāmūs'ta الطرخة شبه حوض كبير عند مخرج القناة وجبل diye ẕikr olunmuştur. Ehl-i teşrīḥ naḳl edip faḫiẕ üzere zāide-i kübrāya ıṭlāḳ eylediler. Ve siyāḳ-ı ʿibāretten ẓāhir budur ki o zāide-i kübrā ve ḳarīben ẕikri ātī olan zāide-i ṣuġrā ẕikri mürūr eden zāideler değildir belki o zāideler faḫiẕde olurlar. Maḥalleri bi-ʿaynihā ehl-i teşrīḥin kelāmında mübeyyin ve müteʿayyin değildir. Ve ṭabʿ ile olan nüsḫalarda "تسمى طروخا بطن الاعظم" vāḳiʿ olmuştur. Bu nüsḫalara göre maʿnā-yı ṣaḥīḥ ü vāḍıḥ yoktur. Ẓāhir olan budur ki "baṭn" kelimesi "naẓīr"den taḥrīf olunmuştur.

O ʿaḍale-i meẕkūre zāide-i meẕkūre aʿlāsına ittiṣālinden sonra ḳalīlen ḳuddām cānibine meyl ile mümtedd olup faḫiẕi insī cānibine meyl ile basṭ eder.

Ve bu ʿaḍaleye mümāẟil bir ʿaḍal-i āḫer dahi vardır ki o ʿaḍale evvelā zāide-i ṣuġrānın esfeline muttaṣıl olur baʿdehu münḥadir olup ʿaḍale-i müteḳaddime gibi faḫiẕi insī cānibine meyl ile basṭ eder lākin bu ʿaḍalin faḫiẕi insī cānibine imālesi keẟīr ve basṭı ḳalīl olur. Ve bu ʿaḍalenin menşeʾi ʿaẓm-ı ḫāṣırenin esfelinin ẓāhiri olur.

Ve faḫiẕi bāsıṭ olan ʿaḍallerdendir o ʿaḍale ki verikin esfelinden nābit olur ve ḫalfe māil olur, faḫiẕi ḫalf cānibine ḳalīlen ve cānib-i insīye ṣāliḥan imāle eyleyerek basṭ eder.

Ammā faḫiẕi ḳābıḍ olan ʿaḍalāt, o ʿaḍalāttan bir ʿaḍal vardır ki o ʿaḍal insī cānibine faḫiẕin yesīren meyli ile faḫiẕi ḳabḍ eyler, o ʿaḍale bir ʿaḍale-i müstaḳīmedir ki iki menşeʾden münḥadir olur, eḥadühümādan münḥadir olan āḫir metne muttaṣıl olur yaʿnī fıḳarāt-ı ẓahrın āḫirine muttaṣıl olur. Ve

münḥadir-i āḫirin menşeʾi ḫāṣıre ʿaẓmından olup insī olan zāide-i ṣuġrāya muttaṣıl olur.

Ve faḫiẕi ḳābıḍa olan ʿaḍalāttan bir ʿaḍale dahi ʿaẓm-ı ʿāneden gelir, zāide-i ṣuġrānın esfeline muttaṣıl olur.

Ve bir ʿaḍale dahi vardır ki ʿaẓm-ı ʿāneden neşʾet eden ʿaḍalenin cānibinde verāb üzere mümtedde olur, ke-enne o ʿaḍale-i kübrādan cüzʾ gibi olur.

Ve faḫiẕi ḳābıḍa olan ʿaḍalāttan dördüncü ʿaḍale ʿaẓm-ı ḫāṣıreden muntaṣıb ve ḳāime olan şeyʾden nābite olup o dahi sāḳı ceẕb edip faḫiẕi ḳabḍ eder.

Ammā faḫiẕi dāḫile imāle eden ʿaḍalāt, o ʿaḍalātın baʿḍısı faḫiẕi ḳābıḍ ve bāsıṭ olan ʿaḍallerin beyānı bābında beyān olundu.

Ve faḫiẕi dāḫil cānibine taḥrīf edip meyl ettiren ʿaḍallerden bir ʿaḍal dahi vardır ki ʿaẓm-ı āneden biter ve cidden ṭavīl olup uzar ḥattā rükbeye ve dize ulaşır.

Ammā faḫiẕi ḫāric cānibine meyl ettiren ʿaḍaller iki ʿaded ʿaḍaledir ki o iki ʿaḍalenin birisi ʿaẓm-ı ʿarīḍden gelir.

Ve ammā faḫiẕi idāre eden ʿaḍalāt iki ʿaḍaledir, birinin maḫreci ʿaẓm-ı ʿānenin vaḥşī cānibidir ve ʿaḍale-i uḫrānın maḫreci ʿānenin insī cānibidir. Bu iki ʿaḍale verāb üzere sālik olup zāide-i kübrā muʾaḫḫarı ḳurbünde mevḍiʿ-i ġāirede yaʿnī derinde eḥadühümā āḫer ile mütelāḳī ve mütelāḥim olurlar. O iki ʿaḍalenin hangisi vaḥdehu faḫiẕi ceẕb eylese ḳalīl basṭ ile faḫiẕi kendi cihetine büküp leyy eyler, faʿlem ẕālik.

el-Faṣlu's-Sābiʿu ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAḍali's-Sāḳı ve'r-Rükbeti

Mafṣal-ı rükbeyi muḥarrik olan ʿaḍalden üç ʿaded ʿaḍal ḳuddām-ı faḫiẕe mevḍūʿadır. Bu üç ʿaded ʿaḍaller nefs-i faḫiẕ üzere mevḍūʿa olan ʿaḍallerin cümlesinden aʿẓam ve ekberdir. Ve bu üç ʿaded ʿaḍallerin fiʿli basṭtır.

Bu üç ʿaḍalden birisi ʿaḍal-i muḍāʿaf gibidir, iki reʾsi olur, eḥadühümā zāide-i kübrādan ibtidā eder ve āḫeri faḫiẕin muḳaddeminden ibtidā eder. Ve bu ʿaḍal için iki ṭaraf olur ve eḥadühümā laḥmī olup reṣafeye yaʿnī ʿaynu'r-rükbe ʿaẓmına ḳable en-yeṣīra veteren muttaṣıl olur ve ṭaraf-ı āḫeri ġışāīdir, faḫiẕin iki ṭarafından cānib-i insīye muttaṣıl olur.

Ve o üç ʿaḍalden bāḳī iki ʿaḍalden biri o ʿaḍaledir ki onu biz ḳavābıḍ-ı faḫiẕ olan ʿaḍalāttan ẕikr eyledik ve o ʿaḍal ḫāṣıre ʿaẓmında olan ḥācizden nābittir diye ẕikr eylediğimiz ʿaḍaldir. Ve o bāḳī iki ʿaḍalin ikinci ʿaḍalin mebdeʾi faḫiẕde olan zāide-i vaḥşiyeden olur. Ve bu iki ʿaḍale biri birine mütteḥid ve muttaṣıl olurlar. Ve bu iki ʿaḍaleden bir veter ḥādiṡ olur ve o veter-i ḥādiṡ müstaʿriḍ ve enli olup reṣafeyi muḥīṭ olur ve reṣafeyi taḥtında olanlara īs̱āḳ-ı muḥkem ile īs̱āḳ edip bağlar baʿdehu o ʿaḍale sāḳın evveline muttaṣıl olup rükbeyi basṭ eyler, sāḳı medd edip uzattığı ḥasebiyle.

Ve basṭ için bir ʿaḍale dahi vardır ki menşeʾi ʿānenin iki ʿaẓmının mülteḳāsı olur, faḫiẕin cānib-i insīsine mürūr eyleyerek ʿale'l-verāb münḥadir olur baʿdehu sāḳın aʿlāsından cüzʾ-i muġarraḳ ile mülteḥim olur. *Yaʿnī ruṭūbetli bir cüzʾde mülteḥim olur ki o cüzʾ muġarraḳ denmekle maʿrūftur. Ḳāmūs'ta* "غرقة كفرحة أرض في غاية الري والغاروق مسجد الكوفة لأن الغرق كان منه وفي زاوية له فار التنور" *diye taḥrīr olunduğu bu maʿnāya şāhiddir.* Ve o ʿaḍale sāḳı cānib-i insīye imāle ederek basṭ eder.

Baʿḍı kütüb-i teşrīḥte yazılmıştır ki ẕikr olunan ʿaḍaleye muḳābil cānib-i vaḥşīde bir ʿaḍale dahi vardır ki o ʿaḍalenin mebdeʾi ʿaẓm-ı verikten olur, faḫiẕin cānib-i vaḥşīsinde verāb üzere sālik olur ḥattā mevḍiʿ-i muġarraḳa gelir ve bu ʿaḍalenin teverrübü ʿaḍale-i müverribe-i sāireden eşedd ve ekṡer olur. Ve bu ʿaḍale cānib-i vaḥşīye imāle ile basṭ eder. Kaçan muḳābiller olan ʿaḍaller maʿan basṭ eyleseler basṭ-ı müstaḳīm ḥāṣıl olur.

Ammā sāḳı ḳābıḍ olan ʿaḍalāt onlardan baʿḍdır, o ʿaḍale-i ḍayyiḳa-i ṭavīledir ki ḫāṣıre ve ʿāne ʿaẓmlarından neşʾet eder, sāḳı dāḫile basṭ eyleyen ʿaḍalin menşeʾine ve vasaṭ-ı ḫāṣırede olan ḥācize ḳarīb olur baʿdehu verāb üzere rükbenin iki ṭarafına nüfūẕ eyler ve rükbeden mevḍiʿ-i muġarraḳta olan nütūʾa ve yumru maḥalle müntehī olup o yumru maḥalle yetişir ve mülteṣıḳ olur. Ve bu ʿaḍal sāḳı fevḳe ceẕb eyler, ḳademi nāḥiye-i ürbiyyeye yaʿnī kasıklara meyl ettirerek.

Ve sāḳın üç ʿaded ʿaḍalleri dahi vardır ki biri insī ve biri vaḥşī ve biri dahi beynehümāda mütevassıṭ olur. İnsiyye ile vusṭā sāḳı vaḥşī cānibine imāle eyleyerek ḳabḍ eyler. Ve ʿaḍale-i vaḥşiyye sāḳı insī cānibine imāle eyleyerek ḳabḍ eyler. İnsiyyenin menşeʾi ʿaẓm-ı verikin ḳāʿidesinden olur baʿdehu müteverribeten ḫalf-i faḫiẕe mürūr eyler ḥattā sāḳtan cānib-i insīde

mevḍiᶜ-i muġarraḳa muttaṣıl ve mülteṣıḳ olur. Ve o ᶜaḍalin levni ḫuḍrete māil olur.

Ve o üç ᶜaḍalden bāḳī iki ᶜaḍalin menşeᵓi yine ᶜaẓm-ı verikin ḳāᶜidesinden olur lākin bu iki ᶜaḍaller cüzᵓ-i muġarraḳa cānib-i vaḥşīden ittiṣāle meylleri olur.

Mafṣal-ı rükbede bir ᶜaḍale dahi vardır ki maᶜṭıf-ı rükbede yaᶜnī dizin büküm yerinde medfūne gibi olur, o ᶜaḍal ḳarīben ẕikr olunan ᶜaḍale-i vusṭānın fiᶜlini işler ve ẓann olunur ki ẕikri mürūr eden ᶜaḍale-i bāsıṭa-i muḍāᶜafanın ḥācizden nāşī ve nābit cüzᵓü baᶜḍan rükbeyi bi'l-ᶜarḍ ḳabḍ eyler. Ve o muḍāᶜaf ᶜaḍalin ittiṣālinden bir veter münbaᶜis̱ olur, ḥuḳḳ-ı veriki ḍabṭ ve ḥıfẓ eyler ve ḥuḳḳ-ı veriki ittiṣālinde olan maḥalle rabṭ ve vaṣl eyler.

el-Faṣlu'S̱-S̱āminü ve'l-ᶜIşrūne Fī-Teşrīḥi ᶜAḍali Mafṣali'l-Ḳademi

Mafṣal-ı ḳademi muḥarrik olan ᶜaḍalāt iki ḳısmdır. Ḳısm-ı evvel ḳademi müşeyyil olup refᶜ eder ve ḳısm-ı s̱ānī ḳademi ḫafḍ edip süfle indirir.

Ammā ḳademi müşeyyile olan ḳısm-ı evvelden baᶜḍdır o ᶜaḍale-i ᶜaẓīme ki sāḳta olan ḳaṣabe-i insiyye ḳuddāmında mevḍūᶜa olur, o ᶜaḍalenin mebdeᵓi ḳaṣabe-i insiyye reᵓsinin cüzᵓ-i vaḥşīsi olur. Kaçan o ᶜaḍale mebdeᵓ ve menşeᵓinden bārize ve ẓāhire olsa sāḳ üzere meyl edip ibhām cihetine mürūr eyler, ibhāmın aṣlına ḳarīb olacak maḥalle muttaṣıl olur ve ḳademi cihet-i fevḳe refᶜ ve teşyīl eyler.

Ve ḳademi müşeyyil olan ḳısm-ı evvelden bir ᶜaḍal-i āḫer dahi vardır ki o ᶜaḍal-i āḫer vaḥşiyyenin [22a] reᵓsinde biter ve nābit olur. Ve o ᶜaḍaleden dahi bir veter nābit olup ḫınṣırın ve kiçi parmağın aṣlına ḳarīb olan maḥalle muttaṣıl olup ḳademi cihet-i fevḳe refᶜ ve teşyīl eyler ḫuṣūṣan ki bu ᶜaḍale-i s̱āniyeye ᶜaḍale-i ūlā muṭābaḳat ve muvāfaḳat eyleye. Ve bu ᶜaḍale-i s̱āniye istivā ve istiḳāmet üzere olur, ᶜaḍale-i ūlā gibi māile olmaz.

Ve ḳademi muḥarrik olan ᶜaḍallerin iki ḳısmından ḳademi ḫafḍ eden ḳısm-ı s̱ānī, o ḳısmdan bir çift ᶜaḍal vardır ki onun menşeᵓi faḫiẕin başından olur ve sonra o iki ᶜaḍaller münḥadirler olup sāḳın muᵓaḫḫarı bāṭınına laḥm oldukları ḥālde meyl ederler. Ve o iki ᶜaḍalden bir veter nābit olur ki evtār-ı sāireden o veter-i nābit aᶜẓam ve ekber olur. Ve o veter-i aᶜẓam veter-i ᶜaḳib denmekle maᶜrūftur, ᶜaḳibe muttaṣıl olur ve ᶜaḳibi cihet-i ḫalften vaḥşī cāni-

bine müverreben ceẕb eder, onun için bu veter ḳademin arḍ üzere s̱ebātına bāʿis̱ ve bādī olur.

Ḳısm-ı s̱ānīden bu zevc-i evvele muʿīn olur bir ʿaḍale-i vāḥide-i uḫrā ki o ʿaḍale-i vāḥide-i muʿīne reʾs-i vaḥşīden neşʾet eder ve levni bāẕincānī olur ve o ʿaḍale bilā-irsāl-i veter bi-nefsihi münḥadir olur ve laḥmiyyet üzere ʿaḳibin muʾaḫḫarından zevc-i evvelin muttaṣıl olduğu maḥallin fevḳine muttaṣıl ve mülteṣıḳ olur. Ve bu iki ʿaḍallere veyāḫūd o ʿaḍallerin veter-i meẕkūruna her kaçan āfet iṣābet eylese ḳadem zemin ve kötürüm olur.

Ve ḳademde bir ʿaḍal dahi vardır ki o ʿaḍaleden iki veter teşaʿʿub eder yaʿnī iki veter ḥādis̱ olur, o iki veterin birisi ḳademi ḳabḍ eder ve ikinci veter ibhāmı basṭ eder. Ve onun beyānı budur ki o ʿaḍalenin menşeʾi ḳaṣa-be-i insiyyenin reʾsinden vaḥşiyyeye insiyyenin mülāḳī olduğu maḥallden olur ve insiyye ile vaḥşiyye arasında münḥadire olur ve iki vetere müte-şaʿʿib olur. O iki veterin birisi ibhāmın ḳuddāmında esfelden rusġa muttaṣıl olur ve bu veter ile ḳademin inḫıfāḍı ḥādis̱ olur. Ve veter-i āḫer ʿaḍale-i meẕkūrenin bir cüzʾünden veter-i evvelin menşeʾi mücāvirinden ḥādis̱ olur ve o veter ibhāmdan kaʿb-ı evvele veter irsāl edip insī ṭarafına tevrīb ile ibhāmı basṭ eder.

Faḫiẕin reʾs-i vaḥşīsinden bir ʿaḍal dahi neşʾet eyler ki o ʿaḍal ẕikr olu-nan iki ʿaḳib ʿaḍallerine muttaṣıl olur. Kaçan bāṭın-ı sāḳın cāddesine ve vasaṭına bāliġ olsa o ʿaḍal ʿaḳib ʿaḍallerinden munfaṣıl olup bir veter inbāt eder ki o veter esfel-i ḳademin baṭnında olur ve taḥt-ı ḳademin külliyye-tinde münferiş döşenir. O ʿaḍale-i münferişe menfaʿatte ve infirāşta ẕikri mürūr eyleyen ʿaḍale ḳıyās üzeredir ki o ʿaḍale bāṭın-ı rāḥa üzere münferişe ve münbasıṭa olmuştu.

el-Faṣlu't-Tāsiʿu ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi ʿAḍali Eṣābiʿi'r-Ricli

Eṣābiʿ-i ricli muḥarrik olan ʿaḍalāttan eṣābiʿ-i ricli ḳābıḍ olan ʿaḍalāt kes̱īrdir. O ḳavābıḍ-ı kes̱īreden bir ʿaḍale vardır ki menşeʾi ḳaṣabe-i vaḥ-şiyye reʾsinden olur, vaḥşiyye üzere mümtedd olarak o ʿaḍale münḥadire olur ve bir veter irsāl eyler ki o mürsel olan veter iki ḳısma münḳasım olur. Evvel ḳısmın biri vusṭā parmağı ḳabḍ eder ve ḳısm-ı āḫeri bınṣırı yaʿnī kiçi parmağın yanında olan parmağı ḳabḍ eyler.

Ve ḳavābıḍ-ı eṣābiᶜden bir ᶜaḍal-i āḫer dahi vardır ki o āḫer ᶜaḍal ᶜaḍal-i evvelden aṣġar olur. Ve bu aṣġarın menşeᵓi ḫalf-i sāḳ olur. Bu ᶜaḍal dahi bir veter irsāl edip o veter-i mürsel iki vetere münḳasım olur. Ve o iki ḳısm ḫınṣır ve sebbābeyi ḳabḍ ederler sonra bu iki veterin her birinden birer şuᶜbe ḥādis̱ olup her bir şuᶜbe şuᶜbe-i uḫrāya muttaṣıl olmakla iki veter veter-i vāḥid olduğundan sonra cihet-i ibhāma o veter-i vāḥid mümtedd olup ibhāmı ḳabḍ eyler.

Ve ḳavābıḍ-ı eṣābiᶜden üçüncü bir ᶜaḍal dahi vardır ki biz o ᶜaḍali ẕikr etmiştik, o ᶜaḍal ḳaṣabe-i insiyyenin ṭaraf-ı vaḥşīsinden neşᵓet eyler ve iki ḳaṣabe beyninde münḥadir olur. O ᶜaḍaleden bir cüzᵓ irsāl olunup ḳademi o cüzᵓ ḳabḍ eder. Ve cüzᵓ-i āḫer dahi irsāl olunup ibhāmdan kaᶜb-ı evveli yaᶜnī mafṣal-ı evveli basṭ eder. Ẕikrleri mürūr eden ᶜaḍalāt-ı muḥarriketü'l-eṣābiᶜ o ᶜaḍallerdir ki sāḳın ḫalfine mevḍūᶜadır.

Ammā o ᶜaḍaller ki riclin keffine yaᶜnī riclin ṭarafına ve ḳademe mevḍūᶜ olan ᶜaḍaller o ᶜaḍallerden baᶜḍdır. On ᶜaded ḳadar ᶜaḍaller ki onu ehl-i teşrīḥ fevt eyleyip ẕikr eylememiştir ve o ᶜaḍalleri evvelen taᶜrīf edip bildiren Cālīnūs'tur, o on ᶜaḍal eṣābiᶜ-i ḫamse muttaṣıl olur ve her bir eṣābiᶜe yemneten ve yesreten iki ᶜaḍal muttaṣıl olur, ḳabḍa māile ḥareket ile eṣābiᶜi taḥrīk eyler lākin her iṣbaᶜda yemneten ve yesreten olan iki ᶜaḍale maᶜan taḥrīk ederler ise ḥareket istiḳāmet üzere olur. Eger eḥadühümā faḳaṭ taḥrīk eder ise ḥareket cihet-i ᶜaḍale-i muḥarrike cānibine meyl ile olur.

Keff-i ricl üzere olan ᶜaḍalāttan baᶜḍdır dört ᶜaḍaller ki rusġ-ı ḳadem üzere olurlar, mā-ᶜada'l-ibhām dört iṣbaᶜa o ᶜaḍallerden bir ᶜaḍal-i maḫṣūṣ olur. Ve başka iki ᶜaḍal dahi maḫṣūṣan ibhām ve ḫınṣır için olur. Ve bi'l-cümle bu ᶜaḍaller eṣābiᶜ-i ricli ḳabḍ ederler. Ve bu ᶜaḍaller cidden mütemāziclerdir ḥattā bu ᶜaḍalāttan baᶜḍı ᶜaḍale āfet iṣābet eylese bāḳīlerinin efᶜāl-i maḫṣūṣasına dahi ḍaᶜf ve noḳṣān terettüb eyler ve keẕālik āfet iṣābet eyleyen ᶜaḍalenin fiᶜl-i ḫāṣṣına ᶜaḍale-i uḫrānın niyābetine dahi noḳṣān terettüb eder, onun için eṣābiᶜ-i ḳademin baᶜḍısının ḥareketi ᶜasīr ve baᶜḍısının ḥareketi yesīr olmaz, bi'l-cümle ḥarekette müstevī olurlar.

ᶜAḍalāt-ı eṣābiᶜden beş ᶜaḍal dahi vardır ki fevḳ-i ḳademe mevḍūᶜadır, ḳademi cānib-i vaḥşīye imāle o ᶜaḍalāt-ı ḫamsin şānındandır.

Ve beş ᶜaḍale dahi vardır ki taḥt-ı ḳademe mevḍūᶜa olurlar, o beş ᶜaḍalden her biri ṭarafında ve cihetinde olan iṣbaᶜın şıḳḳ-ı insīsine vāṣıl olup cānib-i

insīye imāle ile taḥrīk eyler. Ve bu beş ʿaḍaller ile ḳarīben ẕikr eylediğimiz ibhām ve ḫınṣırın ʿaḍalleri ḳıyāsı rāḥa-i keffin yedi ʿaḍalleri ḳıyāsı üzeredir. ʿAşere-i ūlānın dahi ḳıyāsı keffin ʿaşeresi ḳıyāsı üzeredir.

Cümle-i s̱āniyede bi'l-cümle ẕikr olunan ʿaḍalāt-ı beden beş yüz yirmi dokuz ʿaḍaledir.

el-Cümletü's̱-S̱ālis̱etü Mine't-Taʿlīmi'l-Ḫāmisi Fi'l-ʿAṣabi ve Hiye Sittetü Fuṣūlin

el-Faṣlu'l-Evvelü Minhā Kelāmun Külliyyün Fi'l-ʿAṣabi Ḫāṣṣin

Aʿṣābın menfaʿati iki ḳısmdır: ḳısm-ı evvel bi'ẕ-ẕāt olan menfaʿattir ve ḳısm-ı s̱ānī bi'l-ʿaraḍ olan menfaʿattir. Bi'ẕ-ẕāt olan menfaʿat odur ki dimāġ aʿḍā-i sāireye ḥiss ve ḥareket ifāde eyledikte aʿṣāb beynehümāya tavassuṭ edip aʿḍā-i mezbūreye ḥiss ve ḥareketi ifādeye ālet olur. Ve bi'l-ʿaraḍ olan menfaʿat bunlardır: Aʿṣāb laḥma muḫālaṭa edip laḥmı teşdīd eder ve pekiştirir ve bedeni taḳviye eder ve kebid ve ṭıḥāl ve riye gibi ḥissi olmayan aʿḍālara āfet iṣābet eylese āfet-i meẕkūreyi ifāde edip bildirir.

ʿAdīmetü'l-ḥiss olan aʿḍālar üzerinde ʿaṣabī bir lifāfe ve bir ġışāsı vardır ve o aʿḍāya āfet iṣābet eyledikte aʿḍā-i meʾūfe o āfeti bi'ẕ-ẕāt fehm eylemez lākin aʿḍāya āfet-i meẕkūresini üzerinde olan ʿaṣabī ġışāsı ve lifāfesi bildirir ve tefhīm eder. Ve o ʿadīmetü'l-ḥiss olan ʿuḍva verem iṣābet eylese yāḫūd rīḥ ḥasebiyle o ʿuḍv mütemeddid olsa veremin s̱iḳali ve rīḥin temdīd ve tefrīḳi o ʿuḍvdan üzerinde olan ʿaṣabī ġışāya ulaşır ve teʾeẕẕī eder ve ġışādan dahi ġışānın mebdeʾine ve aṣlına ulaşır ve s̱iḳal-i veremden yaʿnī veremin ağırlığından ġışāya inciẕāb ve çekinmek ʿārıḍ olur ve rīḥten dahi temezzuḳ ve parçalanmak ʿārıḍ olup o ġışā inciẕāb ve temezzuḳ ifāde edip bildirir.

Ve maʿlūm olduğu vech üzere aʿṣābın mebdeʾi dimāġ olur ve müntehāsı cild olur, zīrā cilde biraz raḳīḳ līfler karışır ve muḫāliṭ olur ve o līflerin aralarında cildin mücāviri olan ʿuḍvların ʿaṣabları nüfūẕ edip münbit olur.

Ve dimāġ aʿṣāba iki vech üzere mebdeʾ ve menşeʾ olur, zīrā baʿḍı aʿṣāb nefs-i dimāġdan nābit olur ve aʿṣābdan baʿḍı āḫer dimāġdan seyelān eden nuḫāʿdan nābit olur. Ve dimāġdan nābit ve münbaʿis̱ olan aʿṣābdab ḥiss ve

ḥareketi ancak başta ve yüzde olan aʿḍālar ve aḥşā-i bāṭıne istifāde ederler. Ve aʿḍā-i sāire ḥiss ve ḥareketi nuḫāʿdan nābit olan aʿṣābdan istifāde ve istifāḍa ederler. Ve Cālīnūs muḥaḳḳaḳan o ʿināyet-i ʿaẓīme üzere delālet eyledi ki o ʿināyet dimāġdan aḥşāya nāzil olan aʿṣāba maḫṣūṣ olur, zīrā Ṣāniʿ-i ḥakīm o aʿṣābın viḳāyesinde sāir aʿṣābda eylemediği iḥtiyāṭı ona lāyıḳ görüp o ʿaṣab-ı nāzil dimāġdan ve mebdeden baʿīd oldukta o ʿaṣab rifāde ve ʿıṣābe ile sarılıp faḍl-ı tevs̱īḳ ile viḳāye olunmasını īcāb eyledi. Ve ḳıvāmda ġuḍrūf ile ʿaṣab arasında mütevassıṭ ve cirm-i ʿaṣabda ḥādis̱ olup [22b] ʿaṣaba iltivā eden cisme müşākil bir ġışā ile o ʿaṣabı taġşiye ve taġṭıye eyledi. Ve bu taġṭıye ve taġşiyeyi üç mevḍiʿde eyledi: Evvelā ḥancere katında ve s̱āniyen aḍlāʿ-ı ṣadr uṣūlü katında ve s̱ālis̱en ṣadrı tecāvüz eylediği mevḳiʿde eyledi.

Bu mevḳiʿlerde olan aʿṣābdan mā-ʿadā sāir aʿṣāb-ı dimāġiyyenin içinden menfaʿati aʿḍāya ifāde-i ḥiss olanları menbaʿından ʿuḍv-ı maḳṣūda ʿale'l-istiḳāme infāẕ ve irsāl eyledi, eger aḳreb-i ṭarīḳten istiḳāmet üzere islāk ve infāẕ mümkin ise, zīrā bu ṣūrette mebdeʾden müstefād olan feyḍin teʾs̱īri aḳvā ve emten olur. Keẕālik aʿṣāb-ı ḥiss o zamān ʿale'l-istiḳāme infāẕ olunur ki ondan aʿṣāb-ı ḥareket gibi taṣallüb ḳaṣd olunmaya. Eger taṣallüb ḳaṣd olunur ise istiḳāmet ile infāẕ cāiz olmaz, zīrā taṣlīb-i aʿṣāb tebʿīd-i ṭarīḳe ve teʿārīce muḥtāc olur onun için ki aʿṣāb menbaʿından evvel-i ẓ uhūrunda ġāyet elyen ve erṭab olup mesāfe-i baʿīdeyi ḳaʿṭ edip ve teʿārīc-i kes̱īre-i ʿasīreden mürūr eyleyerek vaḳt-i ṭavīl ve zamān-ı kes̱īrde tedrīc ile taṣallüb eder ve pekişir. Ve ṭarīḳ-i aḳrebde bilā-teʿārīc istiḳāmet üzere infāẕ ve islākta taṣlīb-i aʿṣāb mutaṣavver olmaz. Kaçan aʿṣāb ve ḥissin taṣlībini muḳteḍī olur maṣlaḥat bulunmaya, menfaʿat-i aṣliyyesi olan ifāde-i ḥisste telyīn eşedd ve aḳvā olmakla bilā-teʿārīc ṭarīḳ-i aḳrebde istiḳāmet üzere infāẕ elyaḳ ve aḥrā olur. Ve aʿṣāb-ı ḥareket bunun ḫilāfı üzere olur, zīrā ḥarekete ṣalābet evfaḳ ve enseb olur, lā-maḥāle teʿārīc ile tebʿīd-i ṭarīḳ edip tedrīcle taḥṣīl-i ṣalābete mess ḥācet-i ezyed olur.

Ve aʿṣāb-ı ḥissin telyīne ve aʿṣāb-ı ḥareketin taṣlībine aʿṣāb-ı ḥiss ve aʿṣāb-ı ḥareketi münbit olan cevher-i dimāġ imdād ve iʿānet eder o vechle ki aʿṣāb-ı ḥiss cevher-i dimāġın muḳaddeminde nābit olur. Muḳaddem-i dimāġ elyen ve erṭab olmakla onda tekevvün edip nābit olan aʿṣāb-ı ḥiss

dahi elyen olur. Ammā aʿṣāb-ı ḥareket muʾaḫḫar-ı dimāġda nābit olur; muʾaḫḫar-ı dimāġ muḳaddime nisbet ile es̱ḫan ve aġlaẓ olmakla ʿaṣab-ı ḥareket aġlaẓ ve ṣalābetli olur.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ānī Fī-Teşrīḥi'l-ʿAṣabi'd-Dimāġiyyi ve Mesālikihi

Nefs-i dimāġdan yedi çift ʿaṣab nābit olur ki sebʿa-i ezvāc derler:

Zevc-i evvelin mebdeʾi dimāġın buṭūn-ı s̱elās̱esinden iki baṭn-ı muḳaddemlerin yaʿnī baṭn-ı evvel ve baṭn-ı s̱ānīnin ġavrından olup ālet-i şemm olan s̱edydeki ḥalemelere müşābih iki zāideleri tecāvüzlerinde ẓāhir olur. Ve bu zevc ṣaġīr ve mücevvef olur. Ve bir ferdi sağ ṭarafta nābit olup sol ṭarafa sālik olur ve ferd-i uḫrā solda nābit olup sağ ṭarafa sālik olur. Ve o zevcin iki ferdi teḳāṭuʿ-ı ṣalībī ile teḳāṭuʿ edip münʿaṭıf olurlar[52] ḥattā sağ ṭarafta nābit olan ḥadeḳa-i yümnāya yaʿnī sağ gözün ḥadeḳasının maḥalline ve sol ṭarafta nābit olan ʿaṣabe yine sol gözün ḥadeḳasına nāfiẕ olur, hākeẕā:

Ṣūretü ḳavli Cālīnūs:

[ʿaṣabe-i yümnā-yı münʿaṭıfe
ʿaṣabe-i yüsrā-yı münʿaṭıfe
ʿayn-ı yüsrā
ʿayn-ı yümnā]

52 Bu iki ʿaṣabenin teḳāṭuʿları gerek nāfiẕ olsun gerek münʿaṭıf olsun teḳāṭuʿ-ı ṣalībī tesmiye olunur; *Ḳānūn*'un ʿibāretinden muṣarraḥ gibidir. Teftāzānī'nin nāfiẕe teḳāṭuʿ-ı ṣalībī ve münʿaṭıfe telāḳī tesmiyesi buna muḫāliftir ḥattā *Ḥāşiye*-i Ḫayālī'de *Baḥru'l-Efkār* ṣāḥibi beynehümāyı farḳ edip münʿaṭıfeye mütelāḳıyān tesmiye eylediği için Saʿdüddīn'e daḫl ve teşnīʿ eder.

O iki ʿaṣabe-i mücevvefenin füvvehātı ve ağızları müttesiʿ olup genişir ḥattā zücāciyye tesmiye olunan ruṭūbeti müştemil ve muḥtevī olur. Bu ẕikr olunan ṣūret-i inʿiṭāf Cālīnūs ḳavlidir.

Ammā Cālīnūs'un ġayrıları ẕikr eylediler ki o iki ʿaṣabe teḳāṭuʿ-ı ṣalībī ile teḳāṭuʿ eyledikten sonra min-ġayri inʿiṭāfin ḥadeḳalara dāḫil olurlar yaʿnī yümnāda nābit olan ʿaṣabe ʿayn-ı yüsrāya ve yüsrāda nābit olan ʿaṣabe ʿayn-ı yümnāya nāfiẕ olurlar, hākeẕā:

Ṣūretün ʿalā-ḳavli ġayri Cālīnūs:

[eymen-i ʿaṣab-ı nāfiẕ
eyser-i ʿaṣab-ı nāfiẕ
ʿayn-ı yümnā
ʿayn-ı yüsrā]

Ve bu iki ʿaṣabenin teḳāṭuʿları için üç ʿaded menfaʿat ẕikr olundu:

Menfaʿat-i ūlā budur ki iki ḥadeḳadan birine āfet iṣābet eylese o teḳāʿṭuʿ ḥasebiyle meʾūfe olan ḥadeḳaya sāile olan rūḥ-ı bāṣıra ḥadeḳa-i ṣaḥīḥaya sāil olup ḥadeḳa-i ṣaḥīḥanın ebṣārı ḳuvvet bulur, onun için iki gözü dahi ṣaḥīḥ olan kimse ḥadeḳanın birini taġmīḍ eyleyip yumsa açık olan ʿaynın ebṣārı ziyāde olur, zīrā yumuk olan gözün rūḥu ve nūru mevḍiʿ-i teḳāṭuʿdan açık olan ʿayna seyelān etmekle ʿayn-ı meftūḥanın nūru ve ebṣārı ziyāde olur. Keẕālik iki gözü ṣaḥīḥa olan kimse ʿayn-ı vāḥide ile laḥẓ eylese yaʿnī bir gözünün muʾaḫḫarı ile naẓar edip ʿayn-ı uḫrāda laḥẓ olmasa laḥẓ eylediği şeyʾin ebṣārı ziyāde ṣāf olur.

Bu ʿabd-i faḳīr-i mütercimin ḫāṭır-ı fātirine sünūḥ eden vech budur ki laḥẓda cāẕibe-i ḍaʿīfe-i zāide olmakla laḥẓı olmayan ʿaynın ervāḥından laṭīf olanları cezb edip ʿayn-ı lāḥıẓanın ṣafveti ziyāde olur. Ve Şeyḫ'in "şezr" üzere iḫtiyār eylediğinin sebebi budur ki "şezr" "laḥẓ"dan ḍaʿīf olur, ʿayn-i şāzire-nin meczūbu olan ziyāde rūḥ ile ḥāṣıl olan tefāvüt-i ṣafvet farḳ olunmaz.

Ve bu teḳāṭuʿ ḥasebiyle dahi iki ʿaynın birisi taġmīḍ olunup yumulsa ʿayn-ı uḫrāda olan s̱uḳbe-i ʿinebiyye tevessuʿ edip genişir onun için ki ʿayn-ı muġammaḍanın rūḥu ʿayn-ı meftūḥaya şiddet ile mevḍiʿ-i teḳāṭuʿdan seyelān edip mündefiʿ olup tezāḥum ve tekās̱ürden s̱uḳbe tevessuʿ eder.

Ve teḳāṭuʿun menfaʿat-i s̱āniyesi budur ki teḳāṭuʿ sebebiyle mevḍiʿ-i teḳāṭuʿda iki ʿaṣabe beyninde müşterek bir ḥadd ḥādis̱ olur ve iki gözün ruṭūbet-i celīdiyyelerinde mürtesim olan merʾīnin şebaḥları o ḥadd-i müşterekte ittiḥād edip şebaḥ-ı vāḥid olur ve o ḥadd-i müşterekte şebaḥ-ı merʾī vāḥid olmakla şeyʾ-i vāḥid vāḥid olmak üzere idrāk olunur. O ḥadd-i müşterek bulunmasa şeyʾ-i vāḥid iki şeyʾ olmak üzere idrāk olunur, onun için iki ḥadeḳanın birisi maḥall-i ṭabīʿīsinden fevḳ ve taḥt cāniblerinden birine zāil olup ḥavel ʿārıḍ olsa ʿaṣabeye ʿārıḍ olan inkisār ḥasebiyle ḥadd-i müşterekin iştirāki zāil olmakla o ḥaveli olan kimse bir nesneyi iki olmak üzere idrāk ederler.

Ve teḳāṭuʿun menfaʿat-i s̱ālis̱esi budur ki teḳāṭuʿ ḥasebiyle müteḳāṭıʿ olan o iki ʿaṣabeden her biri āḫere diʿāme gibi olup eḥadühümā āḫere müstenid olmakla ke-enne mevḍiʿ-i teḳāṭuʿda nābit olmuş gibi ḳuvvetleri teceddüd edip tāzelenir ve efʿālleri dahi ḳaviyye ve muḥkeme olur.

<u>Sebʿa-i ezvāc-ı dimāġiyyeden zevc-i s̱ānī</u> o zevcdir ki onun menşeʾi zevc-i evvelin menşeʾi ve mebdeʾinin ḫalfi ve ensesi olur ve menşeʾinden vaḥşī cānibine meyl eder ve muḳle-i ʿaynı müştemil ve muḥtevī olan nuḳre-i ʿaynın s̱uḳbesinden ḫurūc edip muḳlenin ʿaḍallerinde münḳasım olur. Ve bu zevc-i s̱ānī cidden ġalīẓ olur onun için ki bu zevc-i s̱ānī aʿṣāb-ı ḥarekettendir ve mebdeʾine ḳarīb olmakla ġāyette yumuşak ve leyyin olur. Ve aʿṣāb-ı leyyinenin taḥrīki ḍaʿīf olmakla o zevc-i s̱ānī ġalīẓ yaʿnī koyu ve saḫīn kılınıp līnete terettüb eyleyen noḳṣān-ı ḥareket ġılẓat ile telāfī ve tedārük olundu. Ve bu zevc-i s̱ānīnin aʿṣāb-ı sāireden muʿīn ve ẓahīri olmamakla ġılẓat-i meẕkūreye mesīs-i ḥācet ziyāde oldu, zīrā bu zevc-i s̱ānīden

sonra nābit olan zevc-i s̱ālis̱ ʿuḍv-ı ʿaẓīm olan fekk-i esfeli taḥrīk etmekle zevc-i s̱āniye imtidād ve iʿānete ḳudreti ve ḳuvveti vefā eylemez belki kendisi fiʿlini itmāmda āḫerin iʿānetine muḥtāc olur.

Ammā zevc-i s̱ālis̱, o zevc-i s̱ālis̱in menşeʾi dimāġın muḳaddemi ile muʾaḫḫarı arasında olan ḥadd-i müşterekten ve vasaṭtan ḳāʿide-i ʿaẓm-ı dimāġ cihetinden olur. Ve bu zevc-i s̱ālis̱ baʿdehu nābit olan zevc-i rābiʿ ile ḳalīlen muḫāliṭ olup yine müfārıḳ olur ve ayrılır. Ve o zevc-i s̱ālis̱ baʿde'l-müfāraḳa dört şuʿbe olur:

Şuʿbe-i ūlā ʿırḳ-ı sübātī tesmiye olunan damarın dimāġa girip dāḫil olduğu s̱uḳbeden ve medḫalden ḫāric olur ve ʿaẓm-ı dimāġdan o şuʿbe-i ūlā taşra çıkar ve o medḫali cümle-i rābiʿa fuṣūlünde beyān eyleriz. Ve o şuʿbe-i ūlā raḳabeden sālik olur ḥattā ḥicābı tecāvüz eyler ve ḥicāb-ı ḥācizin muḥtevī olduğu aḥşāda ve ālāt-ı ġıdāda tevezzuʿ ve teferruḳ eder.

Ve şuʿbe-i s̱āniye ʿaẓm-ı ṣudġda olan bir s̱uḳbeden çıkar ve munfaṣıl oldukta zevc-i ḫāmisten munfaṣıl olan bir ʿaṣabe o şuʿbe-i s̱āniyeye muttaṣıl olur. Ve onların baʿde'l-ittiṣāl işledikleri efʿāli ve ḥāli ve şānları maḥall-i ātīde inşāallāhu taʿālā ẕikr olunur.

Zevc-i s̱ālis̱in dört şuʿbesinden şuʿbe-i s̱ālis̱e zevc-i s̱ānīnin maḫreci olan s̱uḳbeden ṭulūʿ eder yaʿnī muḳle-i ʿayn nuḳresinde olan s̱uḳbeden ḫurūc eder, zīrā bu şuʿbe-i s̱ālis̱e efḍal-i aʿṣāb olan zevc-i evvelin s̱uḳbesinden ve maḫrecinden ḫurūc eylese o zevc-i şerīfi ḍaġṭ ve taḍyīḳ eder ve tecvīfini sedd ve ḍamm edip [23a] rūḥ-ı bāṣıranın nüfūẕu ve sülūku muḥāl olup rüʾyet bāṭıla ve muʿaṭṭale olur.

Ve şuʿbe-i s̱ālis̱e-i meẕkūrenin maḳṣadı ve maḫdūmu ḳuddām-ı vechte olan aʿḍālar olmakla lā-maḥāle zevc-i s̱ālis̱in şuʿbe-i s̱ālis̱esi zevc-i s̱ānīnin maḫrecinden ḫurūc eylemek müteʿayyin olur. Ve bu şuʿbe-i s̱ālis̱e maḫrec-i meẕkūrdan çıkıp munfaṣıl oldukta o şuʿbe-i s̱ālis̱e üç ḳısma münḳasım olur:

Ḳısm-ı evvel māḳ cānibine meyl eder yaʿnī māḳ-ı vaḥşī nāḥiyesine teveccüh edip iki ṣudġa ve iki fekke yaʿnī çenelere ve kaş ve alın ve göz kapakları ʿaḍallerine taḫalluṣ edip ulaşır.

Ve ḳısm-ı s̱ānī māḳ ve leḥāẓ katında maḫlūḳ olan s̱uḳbeden nāfiẕ olup enfin bāṭınına ulaşır ve enfin müstebṭını olan yaʿnī burnun içinde olan ṭabaḳada müteferriḳ ve münteşir olur.

Ve ḳısm-ı s̱ālis̱ ki iki evvelki ḳısmlar gibi ṣaġīr olmaz belki kebīr olur. O ḳısm-i s̱ālis̱ ʿaẓm-ı vecnede yaʿnī ṣudġda müheyyā olan tecvīf-i berbaḫīde[53] nāfiẕ olur ve iki ferʿe müteferriʿ olur:

Ferʿ-i evveli sülūka başlayıp femin tecvīfi dāḫiline duḫūl edip dişlere tevezzuʿ ve teferruḳ eder. Azı dişlerinin sehmine iṣābet eden ʿaṣablar ve sāir dişlerin ʿaṣabları bāṭında ve ġavrda olurlar ve bi'l-cümle baṣardan ġāib ve ḫafī olurlar. Ve o ferʿ-i evvelden bir sehm dahi lis̱e-i ʿulyāda yaʿnī üst dişlerin etlerinde tevezzuʿ eder.

Ve ḳısm-ı kebīrin ikinci ferʿi o maḳāmda ẓāhir olan aʿḍāya münbes̱s̱ olur yaʿnī cilde-i vecnede ve ṭaraf-ı enf ve şefe-i ʿulyāya münḳasım olur. Ve bu ẕikr olan aḳsām bi'l-cümle zevc-i s̱ālis̱in dört şuʿbesinden şuʿbe-i s̱ālis̱e ḳısmlarıdır.

Ammā şuʿbe-i rābiʿanın aʿlāda olan s̱uḳbede nüfūẕu ḥālinde taḫalluṣ edip lisāna vāṣıl olur ve lisānın ṭabaḳa-i ẓāhiresinde teferruḳ edip ḥiss-i ẕevḳi ifāde ve ifāḍa eder. Ve lisāndan faḍla olan eczāları ṭabaḳa-i süflāda olan esnānın ʿumūruna yaʿnī her iki diş arasında olan laḥmiyyete ve lis̱e-i süflāya ve şefe-i süflāya teferruḳ ve tevezzuʿ eder. Bu ẕikr olunan aʿṣābdan lisāna maḫṣūṣ olan ʿaṣab, ʿayna maḫṣūṣ olan ʿaṣabdan ince olur ve ʿaynın ʿaṣabı lisān ʿaṣabından yumuşak ve leyyin olur ve lisān ʿaṣabının diḳḳati ʿaṣab-ı ʿaynın līnetine muʿādil olur ve ʿaṣab-ı ʿaynın ġılẓati ʿaṣab-ı ʿaynın ṣalābetine muʿādil olur.

Ammā sebʿa-i ezvāc-ı dimāġiyyeden zevc-i rābiʿ, o zevc-i rābiʿin menşeʾi zevc-i s̱ālis̱in ḫalfinden olup ḳāʿide-i dimāġa emyel olur ve ḳarīben ẕikr olunduğu üzere zevc-i s̱ālis̱e ḳalīlen muḫāliṭ olup sonra müfārıḳ olur ve ḥaneke taḫalluṣ edip ona ifāde-i ḥiss eyler. Bu zevc-i rābiʿ gerçi ṣaġīr olur lākin zevc-i s̱ālis̱ten ṣalābetli ve müstaḥkem olur, zīrā ḥanekin ṣıfākı yaʿnī ġışāsı lisānın ṣıfāḳından aṣleb olur.

Sebʿa-i ezvāc-ı dimāġiyyeden zevc-i ḫāmis, o zevcin her bir ferdi iki şıḳḳ olup ʿaṣab-ı muḍāʿaf heyʾeti üzere olurlar belki eks̱er-i ehl-i teşrīḥ katında zevc-i ḫāmisin her ferdi bir zevc olur. Ve zevc-i ḫāmisin menbiti

53 Taḥt-ı arḍda olan mecrā-yı mādır. ʿÖrfen vecne taʿbīr olan ḫufre-i ṣudġda bir menfeẕdir ki ʿaẓm-ı ḥacerīde olan cevbeye nāfiẕ olur, o menfeẕden ʿaṣab-ı semʿ nüfūẕ eder.

ve menşeʾi dimāġın iki ṭarafları olur. Ve zevc-i ḫāmiste olan iki zevcden her bir zevcin ḳısm-ı evveli ṣımāḫ-ı üẕünde olan ġışā-i müstebṭını ʿamd ve ḳaṣd eder. O ḳısm-ı evvellerin küllīsi o ġışāda müteferriḳ olurlar. Ḥaḳīḳatte bu ḳısm-ı evvelin menbiti ve menşeʾi dimāġın cüzʾ-i muʾaḫḫarı olur ve ḥiss ḳuvveti bu ʿaṣabda olur. Ve o iki zevcden her birinin ḳısm-ı s̱ānīsi ḳısm-ı evvelden aṣġar olur, ʿaẓm-ı ḥacerīde mes̱ḳūb olan s̱uḳbeden ḫurūc eder. Ve ʿaẓm-ı ḥacerīye aṣamm ve aʿmā tesmiye olunur, o ʿaẓmda olan meslekin ve ṭarīḳin iltivā ve taʿvīci yaʿnī dolaşığı ve eğriliği eks̱er ve eşedd olmak ḥasebiyle. Ve bu meslekin taʿvīc ve iltivāsı onun içindir ki o taʿvīc ḥasebiyle mesāfe ziyāde olur ve o s̱uḳbeye sālik olan ʿaṣabın āḫiri mebdeʾ-i ʿaṣabdan baʿīd olup ḫārice ḫurūcundan evvel o ʿaṣab-ı sālike ṣalābet ḥādis̱ olur. Kaçan kim o ḳısm-ı s̱ānī s̱uḳbe-i meẕkūreden taşra çıka, zevc-i s̱ālis̱in ʿaṣabına muḫteliṭ olup o ʿaṣab-ı maḫlūṭun eks̱eri nāḥi-ye-i ḫadde ve ʿaḍale-i ʿarīḍaya ṣāir ve rāciʿ olur ve bāḳīleri ṣudġ ʿaḍallerine ṣāir olur.

Ḳuvvet-i ẕāiḳa zevc-i rābiʿden maḫlūḳ olup ḳuvvet-i sāmiʿa zevc-i ḫāmisten olduğunun ḥikmeti ve maṣlaḥatı budur ki ālet-i semʿ mekşūf olup mestūr ve mesdūd olmamağa muḥtāc olur, zīrā ālet-i semʿ havāya sebīl ve meslek olur ve meslek-i havā mekşūf olur ve mekşūf olan ʿaṣabda ṣalābet olmak vācib olur ve ṣalābet mebdeʾinden ʿaṣabın buʿdu ile ḥādis̱ olur. Ammā ālet-i ẕevḳ bunun ḫilāfı üzere olur, zīrā ālet-i ẕevḳ muḥrez ve maḥfūẓ olur ve mūcib-i ṣalābet olur, onda bir muḳteḍī mevcūd değildir ve mebdeʾine ḳurbiyyetten ʿaṣab-ı ẕevḳe ḍarar terettüb eylemez. Bināen ʿaleyh ālet-i ẕevḳ zevc-i rābiʿde ve ālet-i semʿ menbiti muʾaḫḫar-ı dimāġ olan zevc-i ḫāmiste kılındı.

ʿAynın ʿaḍalinde ʿaṣab-ı vāḥid ile iktifā olunup ṣudġun ʿaḍalinin ʿaṣabları kes̱īr ve müteʿaddid olduğunun ḥikmeti ve maṣlaḥatı budur ki ʿaynın s̱uḳbesi faḍl-ı siʿaya ve ziyāde geniş olmağa muḥtāc olur onun için ki o s̱uḳbede nüfūẕ eden ʿaṣab rūḥ-ı bāṣıranın menfeẕi olup mücevvef olmakla o ʿaṣab ziyāde ġalīẓ olur. ʿAṣab-ı ʿayn müteʿaddid olsa lā-maḥāle s̱uḳbe dahi müteʿaddid olmağı īcāb eder, ʿaynı ḍabṭ ve ḥıfẓ için; tenaḳḳur edip kāse gibi çukurlanan ʿaẓmın s̱uḳbe-i müteʿaddideye taḥammülü olmaz. ʿAṣab-ı ṣudġ bunun ḫilāfı üzere olur, zīrā ʿaṣab-ı ṣudġ ḥareket için maḫlūḳ olmakla

ġılẓati īcāb eder ve onda tecvīf olmaz belki aᶜṣāb-ı ḥarekete lāzım olan ṣalābet ve istiḥkām olur; ṣalābet daḳīḳ ve ince olan cirmlerde dahi mevcūd olmak mümkin olur. Pes ᶜaṣab-ı ṣudġun menfeẕi vāsiᶜ olmasa veyāẖūd müteᶜaddid olsa ᶜaṣaba bir ḍarar terettüb eylemez ᶜaṣabın ḥacmi daḳīḳ olmak mümkin olduğu için belki daḳīḳ olmayıp ġalīẓ olsa o zamān ḍarar terettüb eder, ᶜaṣab-ı ḥarekete ġılẓat mülāyim olmamak ḥasebiyle. Ve bundan mā-ᶜdā ᶜaṣab-ı ṣudġun maẖreci olan s̱uḳbe ᶜaẓm-ı ḥacerīde yaᶜnī kulak deliği olan ġāyet ṣalābetli ᶜaẓmda olur. Onda ṣudġ ᶜaṣablarının başka s̱uḳbeleri olsa ᶜaẓm-ı ḥacerīye ḳaṭᶜā vehn ve ḍaᶜf ṭārī olmaz.

Aᶜṣāb-ı dimāġiyye sebᶜa-i ezvācının zevc-i sādisi muʾaẖẖar-ı dimāġdan zevc-i ẖāmis ittiṣālinde olan maḥallden nābit olur, aġşiye ve erbiṭa ile zevc-i ẖāmise merbūṭ olup ke-enne o iki zevc zevc-i vāḥid gibi olur baᶜdehu müfārıḳ olup zevc-i sādis ẖāmisten ayrılır. Ve o zevc-i sādis ẕikri mürūr eden derz-i lāmīnin müntehāsı s̱uḳbelerinden ẖurūc eder lākin o zevc-i sādis s̱uḳbe-i meẕkūreden ẖurūc etmezden muḳaddem üç cüzʾe münḳasım olup iki cüzʾü maᶜan o s̱uḳbeden ẖurūc edip o dahi iki ḳısm olur. Bir ḳısmı ḥalḳ ve aṣl-ı lisān ᶜaḍalleri ṭarīḳine sālik olup zevc-i sābiᶜi taḳviye eder ve taḥrīkine muᶜīn olur. Ve ḳısm-ı āẖeri münḥadir olup ᶜaḍal-i ketife ve ḳurbünde olan ᶜaḍallere muttaṣıl olur ve eks̱erī ketif üzere olan ᶜaḍale-i ᶜarīḍaya müteferriḳ ve mütevezziᶜ olur. Ve bu ḳısm ṣāliḥü'l-miḳdār olup maḳṣadına vāṣıl oluncaya ḳadar muᶜallaḳan nāfiẕ olur.

Ammā zevc-i sādisin üç cüzʾünün cüzʾ-i s̱ālis̱i, o cüzʾ-i s̱ālis̱ aḳsām-ı s̱elās̱enin aᶜẓamı ve ekberi olur ve o ḳısm-ı s̱ālis̱ ᶜırḳ-ı sübātī tesmiye olunan damarın maṣᶜadından aḥşāya münḥadir olur yaᶜnī o damarın esfelden aᶜlāya çıkan yolunda ḳısm-ı s̱ālis̱ aşağı nüzūl edip ālāt-ı ġıdāya muttaṣıl olur ve o ḳısm-ı s̱ālis̱ ᶜırḳ-ı sübātīye meşdūd ve merbūṭ olur. Ve ḳısm-ı s̱ālis̱ ḥancereye muḥāẕī oldukta ondan bir şuᶜbe müteferriᶜ olup o şuᶜbe ḥancere ᶜaḍallerinden bir ᶜaḍale gelir ki o ᶜaḍalin ruʾūsu fevḳ cānibine olup ve ḥancere ile ġuḍrūfunu o ᶜaḍale terfīᶜ ve teşyīl eyler.

Ve ḳısm-ı s̱ālis̱in şuᶜbe-i meẕkūreden bāḳīsi ḥancereyi tecāvüz eyledikte ondan bir şuᶜbe dahi ṣuᶜūd eder ve o şuᶜbe-i ṣāᶜide ᶜaḍale-i mütenekkiseye gelir ki o ᶜaḍalin reʾsi esfele olur ve ḥancereden ṭarcehālī ġuḍrūfunu fetḥ ve iṭbāḳ bu ᶜaṣaba muḥtāc olur onun için ki ṭarcehālīyi fetḥ ve iṭbāḳ esfele ceẕb

ile ḥāṣıl olur ve esfele cez̠b bu ʿaṣab ile olur. Ve şuʿbe-i aʿlādan nāzil olup ḥancereyi tecāvüz eyledikten sonra yine ḥancereye ṣuʿūd eylediği için ona ʿaṣab-ı rāciʿ tesmiye olunur, zīrā "rücūʿ" çıktığı maḥalle yine ʿavdet etmeye derler.

Ve ṭarcehālīyi fetḥ ve iṭbāḳ aʿṣāb-ı dimāġiyyeden ʿaṣab-ı rāciʿ ile olduğunun vechi budur ki eger ṭarcehālīyi fetḥ ve iṭbāḳ eden ʿaṣab aʿṣāb-ı nuḫāʿiyyeden kılınsa aʿṣāb-ı nuḫāʿiyye bi'l-cümle ṭarcehālīnin ḫilāfı semtinde olmakla lā-maḥāle tevrīben ṣuʿūd etmekle beynehümāda ittiṣāl mümkin olur. Ve tevrīben vāṣıl olan ʿaṣabda ḳuvvet-i cāẕibe noḳṣān olduğuna bināen [23b] ṭarcehālīnin infitāḥ ve inṭibāḳı ḍaʿīf olur.

Ve aʿṣāb-ı dimāġiyye beyninden o ʿaṣab zevc-i sādisten kılındı onun için ki zevc-i sādisin fevḳinde olan zevcler ziyāde leyyine olur ve baʿḍısı dahi līnete emyel olup ḳuvve-i muḥarrikeleri ḍaʿīf olur ḫuṣūṣan ki o ʿaṣab reʾste ve vechte olan aʿḍālara tevezzuʿ ve teferruḳ etmekle ezvāc-ı mez̠kūreden ṭarcehālīye ifrāzı mümkin olan sehm ġāyette ṣaġīr olup fiʿl-i mez̠kūr ḍaʿīf olur ve zevc-i sādisin taḥtında olan ʿaṣab-ı sābiʿin ṭarcehālīye nüzūlü zevc-i sādisin nüzūlü gibi istiḳāmet üzere olmaz belki tevrīb ile olup cāẕibesi ḍaʿīf olur. Ve o ʿaṣab-ı rāciʿ zevc-i sādisin yesārından münşaʿib olup üzerinden mürūr eden şiryān-ı ʿaẓīme mülteff olup kovanın ipi kuyu üzerinde olan bekreye yaʿnī çıkrığa sarıldığı gibi sarılıp bi'l-istiḳāme müstenid olmakla taḳviyet eder ve cez̠bi ziyāde olur, onun için o ʿaṣab-ı rāciʿ ẕātü'l-yemīn şuʿbesinden kılınmadı, zīrā o şiryān-ı ʿaẓīm yemīn cānibine varmazdan muḳaddem münşaʿib olmakla ʿiẓamı zāil olur ve o şiryān teverrüb edip koltuk cānibine meyl etmekle ẕātü'l-yemīn olan ʿaṣabın bi'l-istiḳāme ona mülteff olmakla müteḳavvī olması mümkin olmaz belki ḳaḍā-i mā-fāt için erbiṭa-i kes̠īre ile şedd ve tevs̠īḳ olunmağa muḥtāc olur.

Ve bu ʿaṣab-ı rāciʿi evvelā inzāl edip s̠āniyen taṣʿīd etmekle o ʿaṣabın ṭarīḳini tebʿīd eylemekte ḥikmet ve maṣlaḥat odur ki buʿd-ı ṭarīḳ ḥasebiyle o ʿaṣaba ṣalābet ʿārıḍa olur ve o şiryān-ı ʿaẓīme o ʿaṣabın taʿalluḳ ve taḳviyesi ancak ṭarīḳ-i baʿīdden mümkin ve müteyessir olur. Ve bu ʿaṣab-ı rāciʿin cüzʾ-i aḳvāsı kendinin muʿīni olan şuʿbe-i ʿaṣab ile maʿan ḥancere ʿaḍallerinden iki ṭabaḳada müteferriḳ olup bāḳīleri münḥadir ve müteşaʿʿib olur ve aġşiye-i ḥicāba ve ṣadra ve ṣadrın ʿaḍalātına ve ḳalbe ve riyeye ve o

maḥallerde olan evrideye ve şerāyīne müteferriḳ olur ve bāḳī faḍla kalanları ḥicāba yaᶜnī aḥşā üzerinde olan ḥicāb-ı ḥācize nüfūẕ edip zevc-i sādisin ḳısm-ı s̱ālis̱inden evvelā münḥadir olan cüzᵓler ile maᶜan aḥşānın ağşiyesine müteferriḳ olup ᶜaẓm-ı ᶜarīḍe müntehī olurlar.

Ammā aᶜṣāb-ı dimāġiyyeden zevc-i sābiᶜ, o zevcin menşeᵓi dimāġ ile nuḫāᶜın ḥadd-i müştereklerinden olur ve o zevc-i sābiᶜin eks̱eri lisānı muḥarrik olan ᶜaḍal ile deraḳī ve ᶜaẓm-ı lāmī beyninde müşterek ᶜaḍalde mütevezziᶜ ve müteferriḳ olur ve bunların bāḳīsine ittifāḳ ṭarīḳi ile yanī baᶜḍı nāsta o ᶜaḍallerin civārında olan ᶜaḍallerde müteferriḳ olur.

Ve lisānı muḥarrik olan ᶜaṣab zevc-i sābiᶜden olduğunun vechi budur ki zevc-i sābiᶜden muḳaddem olan ezvāc-ı dimāġiyye ve şuᶜbelerinin her biri bir cihete maṣrūftur. Ve ḥareket-i lisān için bir s̱uḳbe iḥdās̱ olunup ve ᶜaṣab-ı āḫer inbāt olunmak ḍaᶜf-ı dimāġa müᵓeddī olmakla müstaḥsen olmaz ve zevc-i sābiᶜin mā-taḥtı lisānın semt-i ḫilāfına olmakla muḥarrik-i lisān olan ᶜaṣab-ı nuḫāᶜī olmak dahi lāyıḳ olmaz, pes taḥrīk-i lisāna zevc-i sābiᶜ müteᶜayyin olur lākin lisānın ḥissi mevḍiᶜ-i āḫerden gelir ve zevc-i sābiᶜin lisāna īṣāl-i ḥisste medḫali olmaz.

el-Faṣlu'ṣ-S̱ālis̱ü Fī-Teşrīḥi Nuḫāᶜi'l-ᶜUnuḳi ve Mesālikihi

Feḳār-ı raḳabede sālik olan nuḫāᶜdan nābit ᶜaṣablar sekiz zevcdir yaᶜnī sekiz çifttir:

Zevc-i evvelin maḫreci ve menşeᵓi ᶜanuḳta olan fıḳarāttan fıḳra-i ūlānın iki s̱uḳbeleridir. Zevc-i evvel o s̱uḳbelerden çıkıp yalnız ᶜaḍal-i reᵓste müteferriḳ olur. Ve bu zevc-i evvel ṣaġīr ve daḳīḳ olur onun için ki fıḳarāt-ı ᶜunuḳ teşrīḥinde tafṣīl olunduğu üzere fıḳra-i ūlāda aḥvaṭ olan s̱uḳbenin ġāyette ḍayyiḳ olmasıdır; s̱uḳbede ḍīḳ olmak o s̱uḳbeden ḫāric olan ᶜaṣabların ṣaġīr olmalarını īcāb eder.

Ve aᶜṣāb-ı ᶜunuḳun zevc-i s̱ānīsinin maḫreci fıḳra-i ūlā ile s̱āniye arasıdır. O s̱uḳbenin evṣāfı ᶜiẓām bābında şerḥ ve beyān olundu. O zevc-i s̱ānīnin eks̱eri reᵓse ḥiss-i lemsi īṣāl eder. O zevc-i s̱ānīnin reᵓse ṣuᶜūdu bu minvāl üzere olur: Maḫrec-i mezkūrdan ḫurūc edip feḳārın aᶜlāsına müverreben ṣuᶜūd eder ve ḳuddām cānibine münᶜaṭıf olur ve iki kulakların ṭabaḳa-i ḫārici üzere münbes̱s̱ olup dağılır. Ve zevc-i evvelin ṣıġarı ḥase-

biyle o ḥavālīde inbisāṭ [ve] inbis̱ās̱ta eylediği ḳuṣūru bu zevc-i s̱ānī tekmīl eder. Ve zevc-i s̱ānīnin bāḳīsi ẖalf-i ᶜunuḳta olan ᶜaḍaleye ve ᶜaḍale-i ᶜarīḍaya gelip o iki ᶜaḍaleye ḥareket ḳuvvetini īṣāl eder.

Aᶜṣāb-ı ᶜunuḳtan zevc-i s̱ālis̱in menşeᵓi ve maẖreci fıḳarāt-ı ᶜunuḳta fıḳra-i s̱āniye ile fıḳra-i s̱ālis̱e arasıdır. Ve bu zevc-i s̱ālis̱in her bir ferdi iki ferᶜe müteferriᶜ olur:

O iki ferᶜden ferᶜ-i evvel bir ᶜaḍalin ᶜumḳunda müteferriḳ ve münteşir olur ki o mevḍiᶜde ondan bir şuᶜbe bulunur yaᶜnī maḥall-i teferruᶜda o ᶜaḍalden bir şuᶜbe bulunur ẖuṣūṣan o ferᶜin eks̱er-i eczāsı reᵓsi ᶜunuḳla maᶜan muḳallib olan ᶜaḍal şuᶜbesinde müteferriḳ olur ve baᶜdehu o ferᶜ feḳārın üzerinde olan şevke ve sinsineye ṣuᶜūd edip çıkar. Kaçan şevke muḥāẕī olur, evvelā o şevkin uṣūlüne teşebbüs̱ eder baᶜdehu ruᵓūsuna mürtefiᶜ olur ve ona o şevkten ve o sinsineden nābit olan ġışāī erbiṭalar muẖālaṭa edip karışır baᶜdehu muẖāliṭler olan ferᶜ-i meẕkūr ile erbiṭa cihet-i üẕüne münᶜaṭif olarak nāfiẕ olurlar. Ve insānın mā-ᶜadāsı olan ḥayvānda o muẖāliṭ üẕünün kendisine müntehī olup bi'l-fiᶜl muttaṣıl olur ve iki üẕünün ᶜaḍallerini o muẖāliṭ taḥrīk eder.

Ammā zevc-i s̱ālis̱in iki ferdinden her ferdin ferᶜ-i s̱ānīsi ḳuddām cihetine sālik olur ḥattā ᶜaḍale-i ᶜarīḍaya gelir ve evvel ṣuᶜūdunda o ferᶜe biraz ᶜurūḳ mültef olup sarılır. Ve bir ᶜaḍal dahi o ferᶜi kenefinde ve ḥırzında kılıp örter ve taḳviye eder. Ve yine o ferᶜ-i s̱āniye iki ṣudġun ᶜaḍalleri ve keẕālik behāyimde yaᶜnī insānın mā-ᶜadāsı ḥayvānda iki kulağın ᶜaḍalleri muẖāliṭ olup karışır. Ve bu ferᶜ-i s̱ānīnin eks̱er-i eczāsının teferruḳ ve tevezzuᶜu iki ẖaddin yaᶜnī iki yanakların ᶜaḍallerinde olur.

Ve ammā aᶜṣāb-ı ᶜunuḳtan zevc-i rābiᶜ, o zevc-i rābiᶜin maẖreci fıḳra-i s̱ālis̱e ile fıḳra-i rābiᶜanın arasında olur. O zevc-i rābiᶜ dahi zevc-i s̱ālis̱ gibi iki cüzᵓe münḳasım olur, biri cüzᵓ-i muḳaddem ve biri cüzᵓ-i muᵓaẖẖar olur:

Bu zevc-i rābiᶜden cüzᵓ-i muḳaddem ṣaġīr olur, onun için cüzᵓ-i muḳaddem zevc-i ẖāmise muẖāliṭ olur. Baᶜḍılar derler ki bu cüzᵓ-i muḳaddemden nesc-i ᶜankebūt gibi bir şuᶜbe nāfiẕ olup ᶜırḳ-ı sübātī tesmiye olunan damar üzere mümtedd olup ṣadrda olan ḥicāb-ı munṣıfın iki ṭarafına mürūr eyleyerek ḥicāb-ı ḥācize yaᶜnī aḥşāyı muḥtevī olan ḥicāba gelir.

Ve bu zevc-i rābiʿin cüzʾ-i muʾaḫḫarı ve cüzʾ-i ekberi ḫalfe ve ense ṭarafına münʿaṭif olur ve ʿumḳ-ı ʿaḍalde yaʿnī ʿaḍalin derinliğinde ġāiṣ olup dalar ḥattā senāsine vāṣıl olur ve beyne'r-reʾsi ve'r-raḳabeti müşterek olan ʿaḍale o ʿaṣab bir şuʿbe ʿirsāl eyler ve ḳuddāma münʿaṭifen ṭarīḳini aḫẕ edip ḫaddin baʿḍısına ve iki üẕüne behāyimde muttaṣıl olur. Ve baʿḍılar derler ki o ʿaṣab-ı münʿaṭif ṣulbe münḥadir olur aʿṣāb-ı ʿunuḳiyyeden.

Zevc-i ḫāmis, o zevcin maḫreci fıḳra-i rābiʿa ile ḫāmisenin arasında olur. O dahi iki ferʿe müteferriʿ olur:

Ve o iki ferʿin muḳaddemi aṣġar olur. Ve iki ḫaddin ve yanakların ʿaḍallerine ve reʾsi münekkis olan ʿaḍale ve reʾs ile raḳabe beyninde müşterek olan sāir ʿaḍale o ferʿ-i aṣġar gelir.

Ve zevc-i ḫāmisin ferʿ-i s̱ānīsi iki şuʿbeye münḳasım olur: Şuʿbenin biri ferʿ-i evvel ile şuʿbe-i uḫrā arasında mütevassıṭa olup ketifin eʿālīsine gelir ve o şuʿbeye zevc-i sādisten ve zevc-i sābiʿden bir şeyʾ ve bir cüzʾ karışır. Ve şuʿbe-i s̱āniye zevc-i ḫāmis ve zevc-i sādis ve zevc-i sābiʿden bir şuʿbeye karışıp vasaṭ-ı ḥicāba nüfūẕ eyler.

Aʿṣāb-ı ʿunuḳiyyenin zevc-i sādisi ve zevc-i sābiʿi ve zevc-i s̱āmini ʿale'l-vilā tertīb üzere sāir s̱uḳbelerden ḫurūc ederler.

Ve zevc-i s̱āminin maḫreci raḳabenin āḫir fıḳrası ile evvel fıḳrası beyninde müşterek olan s̱uḳbe olur. Ve o ezvācın şuʿbeleri birbirlerine iḫtilāṭ-ı şedīd ile muḫteliṭ olurlar lākin zevc-i sādisin eks̱eri ketifin saṭḥına gelir ve o muḫteliṭten dahi bir cüzʾe karışıp muḫ[ā]liṭ-i evvelden olan cüzʾ, rābiʿden muḫāliṭ olan cüzʾden eks̱er ve ḫāmisten muḫāliṭ olan cüzʾden eḳall olur ve bi'l-cümle o mecmūʿ ḥicāba gelir.

Ve zevc-i sābiʿin eks̱eri ʿaḍuda gelir velākin zevc-i sābiʿin şuʿabından baʿḍı şuʿbesi zevc-i ḫāmisin şuʿbesine muṣāḥib olup reʾs ve ʿunuḳ ve ṣulbün ʿaḍallerine ve ḥicāba gelir.

Ammā zevc-i s̱āmin ẕikr olunan iḫtilāṭ ve muṣāḥabetten sonra eks̱eri sāʿide ve ẕirāʿa gelir. Zevc-i s̱āminde ḥicāba ḳaṭʿā bir nesne [24a] gelmez lākin zevc-i sādisten nāḥiye-i yede ṣāir ve ʿāid olan ketifi tecāvüz etmez ve sābiʿden ṣāir olan ʿaḍudu tecāvüz eylemez, ammā ketif cānibinden ṣāʿide gelen ʿaṣab zevc-i s̱āminden olup feḳār-ı ṣadrdan evvel-be-evvel nābit olan ʿaṣablar ile muḫāliṭ olan bir ʿaṣabdır.

Ḥicābın aʿṣābı ʿunuḳ ʿaṣablarından kılınıp ʿunuḳun taḥtında olan aʿṣāb-ı ṣulbdan kılınmadı onun için ki ʿunuḳ ḥicāba nisbet ile cihet-i fevḳte olur ve cihet-i fevḳten nüzūl eden ʿaṣabın ḥicāb-ı esfelde inḳısāmı aḥsen ve elyaḳ olur. Aʿṣāb-ı ṣulbiyye ḥicāba taṣʿīd ve terfīʿ olunsa o ʿaṣabın ḥicābda inḳısāmı ḥasen olmaz ḫuṣūṣan ki terfīʿi farḍ olunan ʿaṣabın maḳṣad-ı evveli ṣadrı munaṣṣıf ġışā olur. Ve aʿṣāb-ı ṣulbün o ġışāya vuṣūlü ve ittiṣāli istiḳāmet ṭarīḳi ile olmaz belki o ʿaṣab-ı ṣāʿid münkesir olup maḥall-i inkisārda bir zāviye ḥādiṡ olmakla vāṣıl olur. Ve ḥicābın ʿaṣabı bi'l-cümle dimāġdan nāzil olsa ḥicāba muttaṣıl olan bi'l-cümle aʿṣābın mesleki ṭavīl olup ṭūl-i mesāfe ile fiʿli ḍaʿīf ve ḫaṭar-ı āfete müstaʿidd olur.

Ve aʿṣāb-ı dimāġiyyeden[54] ḥicāba münḥadir olan aʿṣāb ḥicābın iki ṭarafına muttaṣıl olmayıp vasaṭına ittiṣāli onun içindir ki vasaṭa muttaṣıl olan ʿaṣab ḳısmet-i ʿādile ile ḥicābın eczāsına taḳsīm olunur; aʿṣāb-ı mezkūre ḥicābın yalnız ṭaraflarına muttaṣıl olsa teʿādül-i ḳısmet bulunmaz. Ve eger o ʿaṣab ḥicābın muḥīṭine ve külliyyetine muttaṣıl olsa bu külliyyete ve muḥīṭe ittiṣāl emr-i vācibin ḫilāfı ve ʿaksi olmakla maṣlaḥata muvāfıḳ ve muḳārin olmayıp nākis ve maʿkūs olur onun için ki baṭnın ʿaḍalāt-ı s̱emāniyesinden ḥicābı taḥrīk eden maḥalleri ʿaḍalātın ṭaraflarıdır. Ve eṭrāf-ı ʿaḍalāt ḥicābın vasaṭı üzere olur. Evvelā ḥicābdan müteḥarrik olan vasaṭ-ı ḥicāb olup muḥīṭin ḥareketi vasaṭa tebeʿiyyet ile olur. Pes vācib olur ki ʿaṣab-ı muḥarrik evvelā vasaṭ-ı ḥicāba muttaṣıl olup baʿdehu teferruḳ eyleye. ʿAṣab-ı mezkūrun evvelā vasaṭ-ı ḥicāba ittiṣāli o ʿaṣabın taʿalluḳunu ve viḳāye-i ġāşiye ile taġṭıye ve setr olunup ḥimāye olunmasını īcāb ve iḳtiḍā etmekle ṣadrı munaṣṣıf olan ḥicābdan bir viḳāye ile o ʿaṣab taġṭıye ve taġşiye olunup o ʿaṣab-ı muḥarrike viḳāye-i mezkūreyi müstaṣḥıben ve müttekien ʿaleyh nüzūl eyledi. Ve ḥicāb-ı mezkūrun fiʿli fiʿl-i kerīm olduğuna bināen o ḥicābın fiʿlinde mebādīsi olan ʿaṣablar müteʿaddid ve müteke s̱s̱ir kılındı onun için ki baʿḍı mebādīye āfet iṣābet etmekle ḥicābın fiʿli bi-külliyyetihi bāṭıl olmaz.

54 Bu maḳāmda dahi nüsḫaların iḫtilāfı vardır. "Dimāġiyye" ḳaydı baʿḍı nüsḫada vāḳiʿ olmuştur, lākin bundan aḳdem "ʿunuḳ ʿaṣabından ḥicāba vārid olan ʿaṣab-ı vasaṭa vārid olur" diye sebḳat etmişti, dimāġiyyeden ḥicāba muttaṣıl olanlarda "vasaṭ" ḳaydı sebḳat etmedi. Ẓāhir olan sehv-i ḳalem olup "ʿunuḳiyye" bedeline "dimāġiyye" taḥrīr olunmuştur Allāhu aʿlem.

el-Faṣlu'r-Rābiᶜu Fī-Teşrīḥi ᶜAṣabi Feḳāri'ṣ-Ṣadri

Feḳār-ı ṣadr ᶜaṣabları ezvācından zevc-i evvel, o zevc-i evvelin maḫreci feḳārāt-ı ṣadrın fıḳra-i ūlāsı ile fıḳra-i s̱āniyesi arasında olur. Ve o zevc iki cüzᵓe münḳasım olur:

Ve o iki ḳısmdan aᶜẓam olan ḳısm aḍlāᶜın yaᶜnī eyegü kemiklerinin ᶜaḍallerine ve ṣulbün ᶜaḍallerine teferruḳ ve tevezzuᶜ eder.

Ve zevc-i evvelin ikinci ḳısmı mümtedd olup evāilde olan ḍılᶜlara gelir ve aᶜṣāb-ı ᶜunuḳiyyenin sekizinci ᶜaṣabına mürāfıḳ olup maᶜan iki yedlere sāᶜid ve keffe varınca ḳadar mümtedd olurlar. Ve aᶜṣāb-ı ṣadrın zevc-i s̱ānīsi s̱uḳbe-i ūlāyı vely ve taᶜḳīb eden s̱uḳbeden çıkıp o ᶜaṣab-ı ḫāricin bir cüzᵓü ẓāhir-i ᶜaḍuda ve bāzūlara teveccüh edip ona ḥiss ulaştırır. Ve bāḳīsi ezvāc-ı bāḳıye ile cemᶜ olup mafṣal-ı keffi muḥarrik olup ve keff üzere mevḍūᶜa olan ᶜaḍal-i keff cānibine ve kez̠ālik ᶜaḍal-i ṣulb cānibine ḳaṣd ve teveccüh eder ve bu mecmūᶜun içinde feḳār-ı ṣadrdan nābit olanın şuᶜbelerinden ketife varmayan ᶜaḍal-i ṣulbe ve ḫāliṣan aḍlāᶜ arasında olan ᶜaḍallere ve ḫāric-i ṣadrda olan ᶜaḍale gelir.

Ve menbiti aḍlāᶜ-ı zūr u ḫılfın feḳārı s̱uḳbeleri olan ᶜaḍaller aḍlāᶜ aralarında olan ᶜaḍallere ve ᶜaḍal-i baṭna gelirler. Ve bu aᶜṣābın s̱uḳbeleriyle ᶜurūḳ-ı ḍāribe vü sākine yaᶜnī şiryān ve evride cereyān edip ve aᶜṣābın ḫāric olduğu maḥallden nuḫāᶜa dāḫil olurlar.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fī-Teşrīḥi ᶜAṣabi'l-Ḳaṭani

Ḳaṭanın bi'l-cümle ᶜaṣabları müşterek olup her birinden birer cüzᵓ bāṭında olan ᶜaḍale ve ṣulbün müstebṭını olan ᶜaḍale gelir lākin ḳaṭanın evāilinde olan üç ᶜaṣab dimāġdan nāzil olan ᶜaṣablara muḫāliṭ olur, bāḳīleri muḫāliṭ olmaz. Ve ḳaṭan ᶜaṣablarının iki zevc-i sāfilleri iki sāḳ cānibine ve nāḥiyesine kebīr şuᶜbeler irsāl ederler ve o şuᶜbeye zevc-i s̱ālis̱ten ve ᶜaciz aᶜṣābının evvelinden birer şuᶜbe muḫāliṭ olur lākin muḫāliṭ olan bu iki şuᶜbe mafṣal-ı veriki tecāvüz eylemezler belki bir ᶜaḍalede tevezzuᶜ ve teferruḳ ederler. Ve iki zevc-i sāfillerin şuᶜbeleri iki sāḳa tecāvüz ederler. İki faḫiẕ ve iki riclin ᶜaṣablarıyla iki yedin ᶜaṣabları bādī-i reᵓyde her ne ḳadar biri birine müteşābih ve müteşākil olmak iḳtiḍā ederse de lākin beynehümāda cihet-i iftirāḳ olmakla fi'l-ḥaḳīḳa biri birine muġāyir olurlar, zīrā iki faḫiẕ

ile iki riclin ʿaṣaları müctemiʿ ve mümtezic olmaz ve ġavr ve ʿumḳtan bāṭına meyl ederler. Aʿṣāb-ı yed bunun ḫilāfı üzeredir, zīrā ʿaḍudun ketife ittiṣālinin heyʾeti faḫiẕin verike ittiṣāli heyʾeti gibi değildir. Keẕālik iki yedde olan ʿaṣabların menbitlerine ittiṣāli faḫiẕ ve ricl ʿaṣablarının menbitlerine ittiṣāli gibi değildir. Ve o iki zevc-i sāfilin sāḳa sālik olan şuʿbeleri nāḥiye-i sāḳa teveccüh-i muḫtelif ile teveccüh ederler, baʿḍı şuʿbe müstebṭın ve baʿḍı āḫer müstaẓhir olurlar yaʿnī baʿḍı şuʿbe sāḳın bāṭınında ve baʿḍı āḫer sāḳın ẓāhirinde olurlar ve baʿḍı şuʿbe dahi taḥte'l-ʿaḍal müstetir olarak ġāiṣ olurlar.

Ve o ʿaḍale ki ʿāne kemiği nāḥiyesinde biter, ona ḫalf-i bedenden iki ricle ṭarīḳ olmaz, keẕālik bāṭın-ı faḫiẕden dahi ṭarīḳ olmaz, zīrā o maḥallerde ʿaḍalāt ve ʿurūḳun kes̱reti vardır, o ṭarīkten ʿaḍal-i ʿāneye ʿaṣabın sülūku tezāḥuma bāʿis̱ olur. Pes o ʿaḍal-i ʿāneye ricleynde olan ʿaḍal-i ḫāṣṣ ʿaṣabından bir cüzʾ taʿyīn olunup o cüzʾ-i muʿayyen ḫuṣyeteyne münḥadir mecrāda infāẕ olundu. O cüzʾ-i nāfiẕ ʿaḍal-i ʿāneye teveccüh eder baʿdehu ʿaḍal-i rükbeye münḥadir olur.

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-Teşrīḥi ʿAṣabi'l-ʿAcizi ve'l-ʿUṣʿuṣi

Aʿṣāb-ı ʿacizden zevc-i evvel baʿḍın ḳavli üzere ḳaṭan aʿṣābına muḫāliṭ olur ve ḳaṭanın bāḳī zevcleri ve ʿuṣʿuṣun ṭarafından nābit olan ferd-i vāḥid maḳʿade ʿaḍalinde ve ḳaḍībin kendide ve mes̱āne ve raḥim ʿaḍallerinde ve ġışā-i baṭnda ve ʿaẓm-ı ʿāne dāḫilinin eczā-i insiyyesinde ve ʿaẓm-ı ʿacizden münbaʿis̱e olan ʿaḍalde tevezzuʿ ve teferruḳ eder.

el-Cümletü'r-Rābiʿatü Fi'ş-Şerāyīn ve Hiye Ḫamsetü Fuṣūlin

el-Faṣlu'l-Evvelü Fī-Ṣıfati'ş-Şiryānāti

ʿUrūḳ-ı ḍavāribe yaʿnī nabḍ damarlarına şerāyīn tesmiye olunur. Bi'l-cümle şerāyīnin iki ṣıfāḳı olup iki kat olur, lākin içlerinden şiryān-ı vāḥidin ṣıfāḳı bir olur. Ve iki ṣıfāḳlı olanların iki ṣıfāḳının aṣlebi ve ziyāde metīn olanları bāṭında olan ṣıfāḳtır, zīrā ḍarebān bāṭında olur. Ve ṣıfāḳ-ı bāṭın

ṣıyānet ve iḥrāzı maḳṣūd ve viᶜāsını taḳviye maṭlūb olan cevāhir-i ervāḥ-ı ḳaviyye ḥareketine mülāḳī ve mülāṣıḳ olur.

Ve şerāyīnin menbiti ḳalbin iki tecvīfinin tevcīf-i eyseri olur. Ve tecvīf-i eymen kebide ḳarīb olmakla vācib olur ki o tecvīf-i eymen kebidden cez̲b-i ġıdā edip o ġıdā-i mecz̲ūbu istiᶜmāle meşġūl kılına.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ānī Fī-Teşrīḥi'ş-Şiryāni'l-Verīdiyyi

Tecvīf-i eyserden evvelā nābit olan iki ᶜaded şiryāndır, o iki şiryānın biri riyeye gelip riyede münḳasım olur; o şiryān riyeye vāṣıl olan nesīmi ve havāyı istinşāḳ eder yaᶜnī nesīmi ve havāyı cez̲b edip ḳalbe ulaştırır ve ḳalbden riyenin ġıdāsını riyeye ulaştırır, zīrā riyenin ġıdādan sehmi kebidde ifrāz olunup o sehm ḳalbe mürūr eder ve şiryān-ı verīdī ṭarīḳinden ḳalbden riyeye vāṣıl olur.

Ve şiryān-ı verīdīnin menbiti eczā-i ḳalbin ziyāde raḳīḳ ve ince olan cüzʾü olur ve evridenin ḳalbe nüfūz̲ eylediği maḥallden olur.

Ve bu şiryān-ı verīdī ṭabaḳa-i vāḥide olur, onun için şiryān-ı verīdī tesmiye olunur, bir ṭabaḳa olmakta verīde müşābih olduğu sebebden. Sāir şiryānlar bunun ḫilāfına olup iki ṭabaḳa olurlar. Ve şiryān-ı verīdī ṭabaḳa-i vāḥide olmasında menfaᶜat budur ki ṭabaḳa-i vāḥide olmak ḥasebiyle ziyāde selāsetli olup elyen olur ve inbisāṭ ve inḳıbāḍa aṭveᶜ ve münḳād olur. Ve riyenin cevherine mülāyim ve ḳalbde iken ḥuṣūle muḳārib olan nuḍc-ı kāmili ḥasebiyle evride demlerinin muḥtāc olduğu nuḍc-ı āḫerden müstaġnī olup cevher-i riyeye mülāyim dem-i laṭīf buḫārının riyeye miḳdār-ı maᶜrūf tereşşuḥuna dahi muṭāvaᶜatı ziyāde olur. Ve ecvef ismi ile müsemmā olan verīd demlerinin aḥvālini ḳarīben beyān eyleriz. Ve ṭabaḳa-i vāḥide olmak ḥasebiyle şiryān-ı verīdī demlerine civārda vāḳiᶜ ḳalbin [24b] ḳuvve-i ḥārre-i münḍicesi sühūlet ile teʾeddī eyler.

Ve bu şiryān-ı verīdīnin maḥall-i sülūk u teferruḳu olan riye ᶜuḍv-ı saḫīf olmakla nabḍ ve ḍarebān katında müṣādemeden ve ṣalābet ḥasebiyle her biri āḫerden muttaḍarrır olmak ḫavfı olmamakla iḥtiyāṭ olunup iki ṭabaḳa kılınmağa şiryān-ı verīdī muḥtāc olmadı. Ve bunun gibi evride envāᶜından bir nevᶜ vardır ki evride envāᶜının sāirlerine muḫālif olur, o nevᶜ verīd şiryān gibi iki kat olup envāᶜ-ı sāiresi bir kat ve bir ṭabaḳa olmakla. Ve iki kat

olan nevᶜ-i vāḥid verīd-i şiryānī tesmiye olunur, iki ṭabaḳa olmakta şiryāna müşābih olduğu için. Ve o verīd-i şiryānī şiryān-ı verīdī gibi riyeye nüfūẕ eder. Pes verīd-i sāire bir ṭabaḳa iken içlerinden verīd-i şiryānī mücerred riyeye geldiğinden için iki ṭabaḳa oldu. Ve bu vech iḳtiḍā eder ki eks̱er-i envāᶜı bir ṭabaḳa olan evride envāᶜından olup riyeye mürūr eden verīd-i şiryānī bi-ṭarīḳi'l-evlā ṭabaḳa-i vāḥide ola.

Bize bir vech lāzımdır ki beynehümāyı farḳ edip īrād olunan işkāl-i meẕkūru defᶜ eyleye, o vech-i fārıḳ budur ki şiryān-ı verīdī riyenin muḳaddeminde teferruḳ edip riyenin dāḫiline ve ᶜumḳuna ġavṣ eder; riyenin cüzᵓ-i muᵓaḫḫarına o şiryān eczāsından ve şuᶜabından bir nesne vāṣıl olmaz. Ammā verīd-i şiryānī riyenin muᵓaḫḫarına ve ᶜiẓām-ı ṣulbe ḳarīb cüzᵓüne mürūr eder, lā-maḥāle riyenin ḥareket-i istinşāḳiyyesinde ᶜiẓām-ı ṣulbün ṣalābeti ile verīd-i şiryānīnin taḍarruru olmakla iḥtiyāṭ olunup iki ṭabaḳa kılındı.

Farḳ-ı āḫer şiryān-ı verīdīnin iki nesneye iḥtiyācı vardır, biri ves̱āḳat-ı ġılaẓ ve biri selāset, lākin selāsete iḥtiyācı ves̱āḳata iḥtiyācdan eks̱er ve ezyed olur, zīrā selāset ḥasebiyle ḥareket-i inbisāṭ u inḳıbāḍa ve dem-i şiryānīnin reşḥasına şiryān miṭvāᶜ ve münḳād olur ve verīd-i şiryānīnin ves̱āḳata iḥtiyācı eşedd ve eks̱er olur.

Ḳalbin tecvīf-i eyserinden nābit olan iki şiryānın ikincisi ekber olur, o şiryān-ı ekbere Arisṭūṭālīs evraṭī[55] tesmiye eder. O şiryān-ı ekber evvel-i nebātında yaᶜnī ḳalbden bittiği gibi iki şuᶜbe irsāl eyler. O iki şuᶜbenin ekberi ḳalbin eṭrāfında müstedīre olup ḳalbin eczāsında müteferriḳ ve mütevezziᶜ olur. Ve o iki şuᶜbenin aṣġarı dahi şuᶜbe-i ūlā gibi müstedīre olup ḳalbin tecvīf-i eymeninde mütevezziᶜ ve müteferriḳ olur. Ve evraṭīden bu iki şuᶜbelerden bāḳī kalanı ḳalbden munfaṣıl oldukta iki ḳısma münḳasım olur: Bir ḳısmı aᶜẓam ve ekber olup süfle inḥidār ile mütereşşiḥ ve müteḥarrik olur yaᶜnī aşağı ṭarafa sālik olur. Ve ḳısm-ı aṣġarı ᶜulve ṣāᶜid ve müreşşiḥ olur.[56] Ve süfle münḥadir olan cüzᵓ aᶜẓam olduğunun vechi budur

55 "Evraṭī" nüsḫa-i sulṭāniyyede hemzenin ve rānın fetḥleri ile ve vāvın sükūnu ile ḍabṭ olmuştur. Verṭ o cüzᵓdür ki bir ṭarafı koyunun ᶜunuḳunda olur, ṭaref-ı āḫer cerr olunsa koyun boğulur.

56 Ve bu inḳısām evraṭī fıḳra-i ḫāmiseye ḳarīb oldukta vāḳiᶜ olduğunu Nefīsī taṣrīḥ eyler.

ki o cüzʾ biraz aʿḍāyı ḳaṣd eder ki o aʿḍālar ʿaded cihetinden eks̱er ve miḳdār cihetinden ekber olur. O aʿḍālar ḳalbin ḳurbünde mevḍūʿa olan aʿḍālardır.

Ve evraṭīnin maḫreci üzere üç ʿaded ġışā-i ṣulbe vardır, o ġışālar dāḫilden ḫārice olur. Eger o ġışālar üç ʿaded olmayıp iki veyāḫūd bir olsa o ġışālardan maṭlūb olan menfaʿat ḥāṣıl olmaz illā o ġışā-i vāḥidin ʿalā-ṣūretin ve iki ġışānın ʿalā-ṣūretin uḫrā miḳdārlarını taʿẓīm eylemek ile olur. Ve o ġışāları taʿẓīm ḥīn-i ḥarekette s̱aḳīl olmakla lāyıḳ ve cedīr olmaz. Eger o ġışālar üçten ziyāde olup dört ġışā yāḫūd dahi eks̱er olsa o ġışālar cidden ṣaġīr olup yine menfaʿat-i maḳṣūde ḥāṣıl olmaz. Ve eger üç ʿadedden ziyāde olup her birinin miḳdārı ʿaẓīm olsa meslekleri ḍayyiḳ olur. Ammā şiryān-ı verīdīnin maḫrec-i mez̠kūrda olan ġışāları iki ʿaded olup o ġışālar dāḫile īlā ve īṣāl olunurlar.

Ve şiryān-ı verīdī iki ġışāya maḳṣūr olduğu onun içindir ki o şiryān-ı verīdīde olan iḥkām-ı sekre yaʿnī seddi muḥkem eylemeye iḥtiyāc şiryān-ı sāirenin iḥtiyācı ḳadar olmaz, onun için iki iki ġışānın seddi kifāyet eyler, zīrā şiryān-ı verīdīnin eks̱er-i iḥtiyācı īhāna ve ḍaʿf ve seḫāfete olur onun için ki vehn ve seḫāfet ḥasebiyle buḫār-ı duḫānīnin indifāʿı ve kez̠ālik riyeye ṣāir ve rāciʿ dem-i şiryānīnin indifāʿ ve tereşşuḥu sehl ve āsān olur.

el-Faṣlu'ṣ-S̱ālis̱ü Fi'ş-Şiryāniṣ-Ṣāʿidi Min-Evraṭiyyi

Ammā evraṭīden iki cüzʾ-i ṣāʿidi yaʿnī ʿulve ṣāʿid olan cüzʾü iki ḳısma münḳasım olur. Ve o iki ḳısmın ekberi lis̱e cānibinde bir maṣʿadı aḫẕ eder yaʿnī diş etleri cānibinde olan bir yokuş yola sülūk eyler sonra cānib-i eymene teverrüb eyler ḥattā laḥm-ı rıḫv-ı tūs̱īye[57] yaʿnī tūt gibi yumuşak ete bāliḳ oldukta üç ḳısma münḳasım olur.

Ve o üç ḳısmın iki ḳısmı o şiryānlardır ki onlara sübātī tesmiye olunur. O iki sübāt bir sağ ve biri solda ġavrda olan iki vidāc ile maʿan ṣuʿūd ederler. Ve o iki sübāt ve iki vidāc-ı ġāirler maʿan münḳasım olurlar. O iki vidāc-ı ġāirleri ve inḳısāmlarını inşāallāhu taʿālā biz z̠ikr eyleriz.

Ammā üç ḳısmdan ḳısm-ı s̱ālis̱ ḳassta ve evāil-i aḍlāʿ-ı ḫullaṣta ve raḳabeden ʿālīde olan altı fıḳralarda ve terḳuve nevāḥīlerinde müteferriḳ

57 "Tūs̱" s̱ā-i müs̱elles̱e ile tūt maʿnāsınadır; üç noḳṭa ile ve iki noḳṭa ile müstaʿmel olur; bir ismi dahi firṣāddır.

olurlar ḥattā ketifin reʾsine bāliġ olur sonra onu dahi tecāvüz edip iki yedin aʿḍālarına gelir.

Ammā evraṭīnin ʿulve ṣāʿid olup ve ṣaġīr olan ḳısmı koltuk ve ibṭ nāḥiyesini aḫẕ edip tutar ve ḳısm-ı ekberin üç ḳısmının üçüncü ḳısmının inḳısāmı gibi münḳasım olur.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu Fī-Teşrīḥi'ş-Şiryāneyi's-Sübāteyni

İki şiryān-ı sübātīlerin her biri raḳabeye vuṣūlünde iki ḳısma münḳasım olur; ḳısm-ı vāḥidi muḳaddem ve ḳısm-ı āḫeri muʾaḫḫar olur. Muḳaddem dahi iki ḳısma münḳasım olur: Bir ḳısmı müstebṭın olup lisānı ve fekk-i esfelin bāṭında olan ʿaḍalini aḫẕ eder yaʿnī onları tutar ve ulaşır. Ve ḳısm-ı āḫeri müstaẓhir olup ẓāhirden iki kulakların ön ṭarafını vely ve taʿḳīb eden maḥallden iki ṣudġun ʿaḍallerine mürtaḳī ve mürtefiʿ olup o ʿaḍallerde şuʿab-ı kes̱īre istiḫlāf edip yaʿnī şuʿbe-i kes̱īreyi bırakıp terk ettikten sonra bāḳīsi tecāvüz eder ve ḳulle-i reʾse vāṣıl olur ve ḳullenin yümnāsına ve yüsrāsına mülāḳī olur.

Ammā sübātīlerin iki cüzʾlerinden muʾaḫḫar olan cüzʾü dahi iki cüzʾe münḳasım olur. O iki cüzʾün aṣġar olanının eks̱eri ḫalf cānibine irtiḳā eder ve mafṣal-ı reʾsi muḥīṭ olan ʿaḍalde müteferriḳ olup dağılır ve baʿḍısı muʾaḫḫar-ı dimāġın ḳāʿidesine teveccüh eder ve derz-i lāmī katında olan s̱uḳbe-i ʿaẓīmeye dāḫil olur. Ve o cüzʾ-i muʾaḫḫarın iki ḳısmının ekberi ẕikr olunan s̱uḳbe-i ʿaẓīmenin ḳuddāmında ve önünde olan s̱aḳb-ı ḥacerīye yaʿnī ʿaẓm-ı ḥacerī s̱uḳbesine nāfiẕ olup cirm-i şebekīye gelir[58] belki cirm-i şebekī o iki s̱uḳbeden dāḫil olan sübāt şuʿbelerinde müntesic olur o vechle ki baʿḍı ʿurūḳ ʿurūḳ-ı āḫere müdāḫil olur ve baʿḍı ṭabaḳāt ṭabaḳāt-ı uḫrāya munṭabıḳa olur. Ve o nesc biraz ʿuḍvdan ẓuhūr edip ʿuḍvun āḫeri üzere ʿālī olur ḥattā o ʿurūḳta münferiden birini aḫẕ ve ifrāz mümkin olmaz illā āḫere mülteṣıḳen ve ʿurūḳ-ı uḫrāya muttaṣılen ve merbūṭan aḫẕ olunur, nitekim şebekenin ḥāli bu minvāl üzere olur. Ve o cüzʾ-i muʾaḫḫarın ḳısm-ı ekberi şebekeye duḫūlden sonra şebekenin ḳuddāmında ve ḫalfinde ve yemīninde ve yesārında müteferriḳ olup bi'l-cümle şebekenin eczāsında müteferriḳ

58 Cirm-i şebekī buṭūn-ı s̱elās̱e-i dimāġdan baṭn-ı evsaṭın taḥtında münferiş ve münbasıṭ olan ġışādır.

olup dağılır baᶜdehu o ḳısm-ı ekber müctemiᶜ olup ke'l-evvel ondan bir zevc şiryān ḥādis̱ olur ve dimāġı ḥāvī olan ġışā münşaḳıb olup delinir. Ve o ḥādis̱ olan zevc o s̱uḳbeden dāḫil olup dimāġa mürtaḳī ve muttaṣıl olur. Ve o zevc nefs-i dimāġda ve dimāġı ḥāvī ġışā-i raḳīḳte münteşir olur baᶜdehu dimāġda müteferriḳ olup buṭūn-ı dimāġa ve ṣıfāḳ-ı buṭūna teveccüh edip mürūr eder. Ve o zevcin füvvehāt-ı şuᶜabı ve ağız ṭarafları ṣāᶜiden dimāġa mürūrunda nāzile olan ᶜurūḳ-ı verīdiyyenin şuᶜbeleri füvvehātına mülāḳī olurlar.

Mebḥas̱: Ẕikr olunan şiryān ve evrideden her biri dimāġa dāḫil olup menfaᶜat-i maᶜhūde ve ḫidmet-i maᶜlūmelerini edā ederler. Bināen ᶜaleyh o şiryān ve o verīdden her biri ḫādim-i dimāġ olmakta berāberler iken maṣlaḥat ve ḥikmet ne olur ki şiryānın dimāġa duḫūlü ṣuᶜūd ile verīdin dimāġa duḫūlü nüzūl ve hübūṭ ile olur?

el-Cevāb: Şiryānın dimāġa ittiṣāli ṣuᶜūd ile olup verīdin ittiṣāli hübūṭ ve nüzūl ṭarīḳi ile olduğunun ḥikmeti ve maṣlaḥatı budur ki verīdin dimāġa olan ḫidmeti dimāġa īṣāl-i ġıdā olur ve īṣāl-i ġıdā mümkin olmaz illā ġıdānın viᶜāsı müntekis ve başı esfele [25a] olmakla olur ve intikās dahi nüzūl ile ḥāṣıl olur. Ve verīdin dimāġa ittiṣāli ṣuᶜūd ile olsa ġıdāyı dimāġa īṣāl mücerred ḳuvve-i dāfiᶜa ve ḳuvve-i cāẕibenin fiᶜli olmak īcāb eder. Ve ġıdā cism-i kes̱īf olup süflü ṭālib olmakla ḫilāf-ı ṭabīᶜat olan fiᶜli ve ᶜameli işlemekten o ḳuvvetler ᶜāciz olur. Ammā hey'et-i nüzūlde ṭabīᶜat-ı ġıdānın dahi o ḳuvvetlere fiᶜllerinde iᶜāneti olmakla o ḳuvvetlerin ᶜamelleri āsān ve sühūlet üzere olur. Ammā şiryān bunun ᶜaksi üzere olur, zīrā şiryānın ḫidmet ve menfaᶜati dimāġa īṣāl-i ervāḥ olur ve ervāḥ ġāyet ile laṭīf ve ḥārr olmakla ᶜulvü ṭālib olup şiryānın hey'et-i ṣāᶜidiyyesi ervāḥın ṭabīᶜatına muvāfıḳ olmakla menfaᶜat-i meẕkūrede ḳuvvetlere iᶜāneti olur belki menfaᶜat-i meẕkūrenin ḥuṣūlü cāẕibe ve dāfiᶜadan bi'l-külliyye müstaġnī olur. Eger ᶜaks üzere olup şiryān-ı meẕkūr mütenekkis ve başı aşağı olsa ḥareket-i rūḥta ᶜusret olduğundan mā-ᶜadā dem-i şiryānīnin istifrāġı ifrāṭ üzere ḫaṭar-ı ᶜaẓīme mü'eddī olur. Ve ẕikr olunan rūḥ elṭaf-ı leṭāyif olup ṭabīᶜatı mūcib-i ḥareket ve mūcib-i tesḫīn olmakla rūḥun ṭabīᶜat-ı meẕkūresi rūḥa lāzım olan inbis̱ās̱ ve intis̱āra kifāyet edip inbis̱ās̱ını muḳteḍī oluğ mūcib-i āḫerden muġnī oldu, onun için viᶜā-i rūḥ olan şiryāndan müntesic şebeke taḥt-ı

dimāġa basṭ ve ferş olundu ki dem-i şiryān ve dem-i şiryānın müstaṣḥıb olduğu ervāḥ o şebekenin tecvīfinde tereddüd ve taḥarrük etmekle nuḍc edip mizāc-ı dimāġa onların mizācları istiḥāle edip müşābehet-i kāmile ḥuṣūlünden sonra tedrīc ile ervāḥ-ı meẕkūre dimāġa taḫalluṣ edip mülāḳī ola. Ẕikr olunan şebeke ʿaẓm-ı dimāġda ġışā-i ṣulb arasına mevḍūʿa ve mütevassıṭa olur.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fī-Teşrīḥi'ş-Şiryāni'n-Nāzili Min-Evraṭiyyin

Ammā evraṭīnin ḳısm-ı s̱ānīsi evvelā ʿale'l-istiḳāme sālik olup fıḳra-i ḫāmiseye ittikā ve istinād eder, zīrā fıḳra-i ḫāmisenin vaḍʿı reʾs-i ḳalbin vaḍʿı ḥiẕāsında ve muḳābilesinde olur ve o mevḍiʿde o ḳısm için diʿāme ve mesned menzilesinde olan nesneler iltivās̱ ve iltifāf eder, onun için o diʿāme ve mesned şiryān-ı meẕkūru taḳviye eylediğinden mā-ʿadā şiryān ve ʿiẓām-ı ṣulb beyninde o lefāyif ḥāile olup ʿiẓāmın ṣalābeti ile şiryān mutaḍarrır olmaz.

Bu maḳāmda nüsḫalar muḫteliftir. Nüsḫa-i sulṭāniyyede "وهناك التوثه كالمسند والدعامة له" vāḳiʿ olmuştur. "İltevese" iftiʿāl bābından fiʿl-i māḍī olur. Ve ṭabʿ [ile] *olan nüsḫalarda "هناك التوثة" vāḳiʿ olmuştur. "Tūs̱e" o maḥallden bir laḥm-ı rıḫvın ismidir. Beynehümāda muḫālefet yoktur, zīrā ḳābil-i tevfīḳtir.*

Ve ḳaṣabe-i riyenin taḥtında vāḳiʿ merī ismiyle müsemmā olan mecrā-yı ṭaʿām u şarāb maḥall-i meẕkūra yaʿnī fıḳra-i ḫāmiseye geldikte fıḳarātın sağ cāniblerine meyl ve tenaḥḥī eder ve mücāveret eylemez. Ve ḥicāb-ı ḥācize müvāfāt ve ittiṣāl maḥallinde o merī aġşiye ile maḥall-i āḫere taʿlīḳ olunup müstaḳill olarak mürūr eder, ḥicāba mümāss olmaz, zīrā fıḳarāt şiryān-ı nāzilin memerri olmakla merīnin vech-i meẕkūr üzere yemneten mürūru ile ḍaġṭ ve taḍyīḳinden şiryān ḥıfẓ ve ḥirāset olunur ve merī taʿlīḳ olunmakla ḥicāb ḍaġṭ-ı merīden taḫlīṣ olunur. Ve ẕikr olunan şiryān-ı nāzil fıḳra-i ḫāmiseye bülūġunda istiḳāmette münḥarif olur ve ṣulb üzere mümtedd olup esfele münḥadir olur ḥattā ʿaẓm-ı ʿacize müntehī olur. Ve nuḳre-i ḫāmiseden nāzilen mürūr edip ṣadrı muḥāẓī olduğu gibi ṣaġīre ve daḳīḳa bir şuʿbe istiḫlāf edip ṣadrın riyeyi muḫīṭ olan maḥalline o şuʿbe mütevezziʿ ve müteferriḳ olur ve o müteferriḳin eṭrāfı ḳaṣabe-i riyeye gelir. Ve o şiryān-ı

nāzil her fıḳraya mürūrunda birer ḫalīfe terk etmekten zāil olmaz ve terk eylediği ḫalīfeler aḍlāᶜ ile nuḫāᶜ beynine ṣāir ve rāciᶜ olur. Kaçan ṣadrı tecāvüz eylese ondan iki şiryān teferruᶜ edip o ferᶜler ḥicāba gelirler, ḥicābın yemīn ve yesārında o ferᶜler tevezzuᶜ ve teferruḳ ederler. Ve baᶜdehu bir şiryān dahi taḫlīf edip bir şuᶜbesi dahi miᶜdeye ve kebid ve ṭıḥāla teferruḳ ve tevezzuᶜ eder ve kebidden bir şuᶜbe dahi mes̱āneye taḫalluṣ edip ulaşır. Baᶜdehu o şiryān-ı nāzilden iki şiryān dahi nābit olup diḳāḳ tesmiye olunan bağarsıklara ve keẕālik ḳūlūn tesmiye olunan bağarsık eṭrāfında olup cedāvil tesmiye olunan evride şuᶜbelerine gelir.

Yine bundan sonra o şiryān-ı nāzilden üç şuᶜbe dahi nābit olup o üç şuᶜbeden şuᶜbe-i ṣuġrā sol ṭarafta olan külyeye yaᶜnī böbreğin yesārīsine maḫṣūṣ olup o külye-i yesārīnin lifāfesinde ve üzerinde olan ecsām-ı sāirede teferruḳ eder ve külye-i meẕkūre ve tevābiᶜine ifāde-i ḥayāt eyler. Ve bāḳī olan iki şiryān iki külyeye maᶜan ṣāirler olup iki külye o iki şuᶜbe-i şiryāndan māiyyet-i demi ictiẕāb ve isticlāb ederler. Ve eks̱eriyyā o iki külye miᶜdeden ve emᶜādan dem-i ġayr-i naḳiyy ceẕb ederler. Ve bundan sonra dahi o şiryān-ı nāzilden iki şiryān dahi munfaṣıl olup üns̱eyeyne gelir ve üns̱eyeynin yesārına gelen şiryān her dāim sol böğreğe gelen şiryāndan bir ḳıṭᶜa şiryānı müstaṣḥıb olup maᶜan ḫuṣye-i yüsrāya gelirler belki ḫuṣye-i yüsrāya gelen şiryānın menşeʾi yalnız külye-i yüsrā olur. Ve ḫuṣye-i yümnāya gelen şiryānın mebdeʾi ve menşeʾi dāimā şiryān-ı aᶜẓam-ı nāzil olur. Ve nādiren ḫuṣye-i yümnāya gelen şiryān sağ böğreğe gelen şiryāndan bir şeyʾ ve bir ḳıṭᶜa-i müstaṣḥıb olur. Ve bunlardan sonra dahi şiryān-ı nāzil-i aᶜẓamdan biraz şerāyīn dahi munfaṣıl olup müstaḳīm ismiyle müsemmā bağarsık eṭrāfında ve ḥavālīsinde mevcūd olan cedāvil-i evrideye gelip onlarda müteferriḳ olurlar. Ve biraz şuᶜab dahi nuḫāᶜda teferruḳ eder ve feḳārın s̱uḳbelerine dāḫil olur. Ve biraz ᶜurūḳ-ı şiryānī dahi iki ḫāṣıreye ve böğürlere ṣāir ve ᶜāid olur. Ve bir ᶜırḳ-ı āḫer dahi ḫuṣyelere gelir. Ve bu ᶜurūḳ-ı şiryānīlerin cümlesinde bir zevc-i ṣaġīr dahi ricāl ve nisānın ḳubülüne gelir, müntehī olur lākin bu zevc ẕikri ātī olan zevcin dahi ġayri bir zevcdir ve bu zevc şiryānī evrideye muḫāliṭ olur.

Ve bu ẕikr olunan şiryān-ı kebīr bu inḳısāmāt-ı meẕkūrelerden sonra fıḳarātın āḫirine bāliġ oldukta müstaṣḥıb olduğu verīd ile maᶜan

ẕikri ātī vech üzere münḳasım olur yaᶜnī ḥurūf-ı Yūnānī'de olan lām heyᵓeti üzere iki ḳısm olur, hākeẕā: **V** Bir ḳısmı yemīne ve bir ḳısmı yesār cānibine ẕāhib ve her bir ḳısm temeddüd ve temaṭṭī edip iki faẖiẕi aẖẕ eylediler. Ammā o iki ḳısm faẖiẕe vāṣıl olmazdan muḳaddem o iki ḳısmın her birisi birer ẖalīfe iẖlāf edip o ẖalīfe olan ᶜırḳlar mes̱āneyi ve sürreyi aẖẕ ederler yaᶜnī onların ṭarafına sālik olurlar. Ve sürre katında yaᶜnī göbekte o iki ᶜırḳ müctemiᶜ olurlar. Ve o iki ᶜırḳ ecinnede yaᶜnī ana raḥiminde olan cenīnlerde ziyāde ẓāhir olur, ammā müstekmilīnde ve kemāle erişenlerde aṣlları bāḳī kalıp ṭarafları kuruyup ke'l-ᶜadem olur. Ve o ke-heyᵓeti'l-lām müteşekkil olan iki ḳısmdan biraz fürūᶜ dahi müteferriᶜ olup o fürūᶜlar ᶜaẓm-ı ᶜaciz üzere mevḍūᶜ olan ᶜaḍalde müteferriḳ ve mütevezziᶜ olur. Ve o fürūᶜdan mes̱āneye gelen ferᶜ mes̱ānede münḳasım olur ve eṭrāfı ḳaḍībe ve ẕekere gelir. Ve nisāda o fürūᶜdan bir zevc raḥime gelir ve raḥime gelen zevc ṣaġīr olur. Ammā o iki ḳısmdan iki ricle nāzil olanlardan her birisi iki şuᶜbe-i ᶜaẓīmeye teşaᶜᶜub edip şuᶜbenin birisi faẖiẕden cānib-i insīde ve āẖeri cānib-i vaḥşīde olurlar. Ve vaḥşīden dahi vaḥşīde olanın cānib-i insīye meyli olur ve faẖiẕde olan ᶜaḍalde bir şuᶜbe taẖlīf eyleyip sonra münḥadir olur. Ve o münḥadirden ḳuddām cānibine bir şuᶜbe-i kebīre meyl eyler. O şuᶜbe-i kebīre beyne'l-ibhām ve's-sebbābe yaᶜnī baş parmak ile sebbābe parmak aralarına gelir. Ve o münḥadirin bāḳīsi riclin eczāsının eks̱erinin bāṭınında olur ve riclde mümtedd olan verīd şuᶜbesinin taḥtında nāfiẕ olur. İnşāallāhu taᶜālā o şuᶜbe-i verīdi maḥallinde biz ẕikr eyleriz.

Ve ᶜurūḳ-ı ḍavāribden yaᶜnī şiryān damarlarından baᶜḍıları sülūk ve mürūrunda verīde muḳārin olmaz belki vaḥdehu sülūk eyler. Ve o vaḥdehu ve münferiden sülūk eyleyen şiryān bunlardır: ecinnede kebidden sürreye gelen iki ᶜaded şiryān ve şiryān-ı verīdī ve fıḳra-i ẖāmiseye nāfiẕ olan şiryān ve lebbeye ṣāᶜid olan şiryān ve ibṭe māil olan şiryān ve iki sübāt-ı şiryānīleri ki taḥt-ı dimāġda mevḍūᶜa olan şebeke ve meşīme denmekle maᶜrūf cenīnin ġılāfında olurlar ve ḥicāba gelen [25b] şiryān ve maᶜa-şuᶜbetin ketife nāfiẕ olan şiryān, miᶜdeye ve kebide ve ṭıḥāle ve emᶜāya gelen şiryānlar ve merāḳḳ-ı baṭnda münḥadir olan şiryān ve ᶜaẓm-ı ᶜaciz üzere mevḍūᶜa olup ᶜaḍalde yalnız olan şiryān.

Ve kaçan kim şiryān ve verīd ṣulb üzere mürāfaḳat ederler, şiryān verīdi maṭiyye ve merkeb eder ve verīd eḫass olmakla eşref olan şiryānı yüklenip ḥāmil olur. Şiryān ve verīd aᶜḍā-i ẓāhirede bunun ḫilāfı üzere olup şiryān-ı şerīf verīd-i ḫasīsin taḥtında ve ġavrında kılınmakla şiryāna verīd cünne ve viḳāye kılınır.

Ve şiryān evrideyi baᶜḍı maḥallden müstaṣḥıb olduğunun menfaᶜati iki vech ile olur:

Menfaᶜat-i ūlā budur ki evride şerāyīni mücellil olan aġşiye ile mürtebiṭ olup şeyᵓ-i vāḥid gibi olmakla beynehümāda vāḳiᶜ olan aᶜḍā-i sāire müstaḳirr olur.

Ve menfaᶜat-i s̱āniye budur ki ᶜinde'l-iḥtiyāc eḥadühümā āḫerden istiḳā eder yaᶜnī evridede olan ruṭūbet-i ġıdāiyye az olsa şiryān tereşşuḥ edip reşḥaları verīde nüfūẕ eder. Ve keẕālik şiryānda dahi rūḥu muḥāfaẓa eden dem-i şiryānī az kalsa minvāl-i muḥarrer üzere verīd tereşşuḥ edip reşeḥātı şiryāna nāfiẕ olur, faᶜlem ẕālik.

el-Cümletü'l-Ḫāmisetü Fi'l-Evrideti ve Hiye Ḫamsetü Fuṣūlin

el-Faṣlu'l-Evvelü Fī-Ṣıfati'l-Evrideti

Bi'l-cümle ᶜurūḳ-ı sākinenin menbiti ve bitecek maḥalli kebid olur. Kebidden evvelā nābit olan iki damar olur:

Birisi muḳaᶜᶜar cānibinden biter ve onun eks̱er-i menfaᶜati ceẕb-i ġıdā olur, miᶜdeden ve emᶜādan māsārīḳā ṭarīḳinden ġıdāyı ceẕb edip çeker ve o ᶜırḳa bāb tesmiye olunur, ġıdānın kebide duḫūlünde o ᶜırḳ medḫal olup kapı mes̱ābesinde olduğu ḥasebiyle.

Ve kebidden nābit olan iki ᶜırḳın ikincisi kebidin cānib-i muḥaddebinden neşᵓet eder ve biter. Onun menfaᶜati budur: Kebidden ġıdāyı aᶜḍā-i sāireye īṣāl edip ulaştırır ve o ᶜırḳa ecvef tesmiye olunur.

el-Faṣlu's̱-S̱ānī Fī-Teşrīḥi'l-Verīd el-Müsemmā bi'l-Bābi

ᶜUrūḳ-ı sākine teşrīḥinde evvelā bāb ismiyle müsemmā olan ᶜırḳın teşrīḥi ile ibtidā ederiz. Ve biz deriz ki kebidin tecvīfinde bābın ġāir olan

ṭarafı evvelā beş ḳısma münḳasım olur ve o ḳısmlar teşaᶜᶜub eder ḥattā kebidin muḥaddebinin eṭrāfına gelir ve onlardan biri merāreye gelir. Ve bu beş ḳısmdan ḥāṣıl ve ḥādiṡ olan şuᶜbeler şecere-i nābitenin uṣūlü gibidir ki o uṣūl menbitin ġavrına nāfiẕ olur. Ammā bābdan kebidin taḳᶜīrini vely eden ṭarafı yaᶜnī gayr-i ġāir olanlar pes o ṭaraf kebidden munfaṣıl olduğu gibi sekiz ḳısma münḳasım olur. O sekiz ḳısmdan iki ḳısm ṣaġīr ve altısı aᶜẓam olur.

Ve o iki ṣaġīr ḳısmın birisi iṡnā ᶜaşer tesmiye taᶜbīr olunan miᶜānın ve bağarsığın kendiye muttaṣıl olup bağarsıktan ẕikr olunan ḳısm-ı vāḥid-i ṣaġīr ceẕb-i ġıdā eder, zīrā tenāvül [olunan] aġdiyeden baᶜḍı cüz᾽-i ṣāliḥ ḳable'l-haḍm miᶜdeden ṡüfl ile maᶜan emᶜāya nüzūl eyledikte emᶜāda haḍm olup keylūs olup keylūs olur, o ṣaġīr damarlar o keylūsu ceẕb edip kebide īṣāl ederler. Ceẕb-i ġıdādan murād bu maᶜnā olur. Ve o ḳısm-ı ṣaġīrden biraz şuᶜbe müteşaᶜᶜib olup enḳarās ismi ile müsemmā olan cirmde müteferriḳ olur.

O iki ṣaġīr damarların ḳısm-ı ṡānīsi miᶜdenin esāfilinde ve aşağılarında ve keẕālik bevvāb tesmiye olunan miᶜdenin aşağı ṭarafta olan feminde ve ağzında müteferriḳ ve mütevezziᶜ olur onun için ki o ḳısm-ı ṡānī o maḥallerden ġıdāyı aḫẕ ve ceẕb eder ve kebide īṣāl eder.

Ammā kebīr olan altı ᶜurūḳtan biri miᶜdeden cānib-i müsaṭṭaḥa ṣāir ve ᶜāid olup o cānib-i müsaṭṭaḥanın ẓāhirini taġdiye eyler, zīrā miᶜdenin bāṭını ġıdā-i evvele mülāḳī olmakla bi-nefsihā miᶜde muḥtevī olduğu keylūstan yaᶜnī haḍm-ı evvel ile münhaḍım olan ġıdā ile taġaddī eder.

Ve altı ᶜurūḳun ikinci ᶜırḳı ṭıḥāl nāḥiyesine gelir ve ondan ṭıḥāl taġaddī eder. Ve ṭıḥāle o ḳısm-ı ṡānī gelmezden evvel o ḳısmdan biraz şuᶜab ḥādiṡ olup o şuᶜbeler enḳarās ismiyle müsemmā olan cirmi taġdiye eder ve baᶜdehu ṭıḥāle vāṣıl olur. Ve enḳarāsın ġıdāsı ṭıḥāl ġıdāsından ziyāde ṣāf olur. Ve ṭıḥāle vāṣıl oldukta o ᶜırḳtan bir şuᶜbe-i ṣāliḥa ricᶜat edip miᶜdenin cānib-i eyserinde münḳasım olur ve o cānibi o ḳısmlar taġdiye eder ve o ᶜırḳtan ṭıḥāle nāfiẕ olan vasaṭ-ı ṭıḥāle bāliġ oldukta o nāfiẕden bir cüz᾽ yukarı ṣuᶜūd eder ve bir cüz᾽ dahi aşağı nüzūl eder. Cüz᾽-i ṣāᶜidden bir şuᶜbe ṭıḥālin fevḳānī olan nıṣfından teferruḳ eder ve o nıṣfı şuᶜab-ı müteferriḳa taġdiye ederler. Ve cüz᾽-i āḫer bürūz ve ẓuhūr eder ḥattā miᶜdenin ḥadebesine ulaşır

ve o maḥallden iki cüzʾe tecezzī eder. Ve o iki cüzʾden cüzʾ-i evvel miʿdenin cānib-i yesārı ẓāhirinde müteferriḳ olur ve o maḥalli taġdiye eder. Ve cüzʾ-i āḫeri miʿdenin femine ve ağzına ġāiṣ olur onun için ki o cüzʾ-i ġāiṣ fem-i miʿdeye ʿafıṣ ve ḥāmiḍ olan sevdānın faḍlını ṣabb edip fem-i miʿdeyi müdaġdiġ olup kıçıklandırmakla şehvet-i ṭaʿāma tenbīh edip baʿdehu o faḍla-i sevdā sāir faḍla ile ṭarīḳ-i berāzdan defʿ ve iḫrāc olunur. Ve sevdānın bu ḳısmını aḫlāṭ baḥs̱inde biz ẕikr eyledik. Ammā vasaṭ-ı ṭıḥālden nāzil olan cüzʾ-i evvel dahi iki cüzʾe mütecezzī ve münḳasım olur. O iki cüzʾden birisi ṭıḥālden nıṣf-ı esfele teferruḳ ve teşaʿʿub edip taġdiye eder ve cüzʾ-i āḫeri s̱erbe bāriz ve ẓāhir olup s̱erbde müteferriḳ olur ve s̱erbi taġdiye eder. S̱erb miʿdeyi ve emʿāyı ḥāvī bir ġışādır; ṣıfāḳ ve merāḳḳ tesmiye olunan ġışālar s̱erbin üzerinde ve s̱erbi ḥāvī olurlar.

Ammā altı ḳısmdan üçüncü ḳısm taḳʿīr ṭarafından cānib-i eyseri aḫẕ edip miʿā-i müstaḳīmin yaʿnī altıncı miʿā olup dübüre muttaṣıl olan miʿānın eṭrāfında mevḍūʿa olan cedāvil-i ʿurūḳta yaʿnī evride şuʿbelerinde müteferriḳ olur ve s̱üflde ḥāṣıl olan ġıdāyı imtiṣāṣ eder.

Ve altı cüzʾden cüzʾ-i rābiʿ şaʿr gibi daḳīḳ ve ince ḳısmlara teferruḳ edip o aḳsām-ı daḳīḳanın baʿḍısı miʿde ḥadebesinin ẓāhirinden cānib-i eymende teferruḳ ve tevezzuʿ eder. O aḳsām-ı daḳīḳa-i şaʿriyyeden yesār cānibinde ve cihet-i ṭıḥālde tevezzuʿ edenler yümnāda olanlara muḳābil olurlar. Ve o daḳīḳ şuʿbelerin baʿḍı āḫerleri s̱erbin yemīnine teveccüh edip yemīn-i s̱erbde teferruḳ eder ʿırḳ-ı ṭıḥāl şuʿbesinden s̱erbin yesārına vārid olan şuʿbelere ve cüzʾlere muḳābil olur.

Ve altı ḳısmın beşincisi miʿā-i ḳūlūn ḥavālīsinde olan cedāvilde teferruḳ eder ve ḳūlūnda münhaḍım olan ġıdāyı aḫẕ eder.

Ve altı ḳısmın altıncısı ḳısm-ı ḫāmis gibi eks̱erīsi ṣāim ismiyle müsemmā olan bağarsığın eṭrāfında teferruḳ eder, bāḳīsi aʿver ismiyle müsemmā olan bağarsığa muttaṣıl olur ve keẕālik lefāyif ve diḳāḳ ismleriyle müsemmā olan emʿālara muttaṣıl olup o emʿāda olan keylūsu ceẕb eder, faʿlem ẕālik.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱ü Fī-Teşrīḥi'l-Ecvefi ve Mā-Yaṣʿudu Minhu

Evvelā ecvefin aṣlı kebidin kendide şaʿr gibi eczāya müteferriḳ olur ve o eczā ṭarīḳinden kebid bābın şuʿbelerinden ceẕb-i ġıdā eder. Ammā ecvefin şuʿ-

beleri kebidin ḥadebesinden kebidin cevfine vārid olur ve bābın şuʿbeleri kebidin taḳʿīrinden cevfine vārid olur. Cevften murād taḳʿīr ile ḥadebenin arası ve vasaṭı olur. Pes ecvefin aṣlı vech-i muḥarrer üzere inḳısām olunduktan sonra ecvefin sāḳı ḥadebe katında ẓuhūr eder ve o sāḳ iki ḳısma münḳasım olur: Bir ḳısmı ʿulv cānibine ṣāʿid olur ve bir ḳısmı süfle nāzil ve hābiṭ olur.

Ammā ecveften ṣāʿid olan ḳısm ḥicābı ḫarḳ edip yırtar ve o ḫarḳta nāfiẕ olup ḥicābdan ḫārice çıkar lākin ḥicābda iki ʿırḳ taḫlīf eder. Ve o iki ʿırḳ ḥicābda teferruḳ edip ḥicābı taġdiye eder. Ve ḥicābdan ḫurūc eden ecvef ḳalbin ġılāfına ve ġışāsına muḥāẕī olur ve ġılāfa bir şuʿbe-i kebīre irsāl eder ki o şuʿbe şaʿr gibi daḳīḳ şuʿbeler tefrīʿ edip ġılāfı taġdiye eder. O ecvef-i ṣāʿid sonra iki ḳısma münḳasım olur. O iki ḳısmın biri ḳısm-ı ʿaẓīm olup ḳalbe gelir ve ḳalbe sağ kulağı katında nüfūẕ eder. Ve ʿurūḳ-ı ḳalb beyninden bu ʿırḳ cümleden aʿẓam ve ekber olur. Ve bu ʿırḳın cümleden aʿẓam olmasının vechi budur ki bu ʿırḳ ḳalbe ġıdā īṣāl eder ve mā-ʿadālar nesīm īṣāl eder. Ġıdā ġalīẓ olmakla viʿāsı aʿẓam olmağı īcāb eder. Ve nesīm laṭīf olur, menfeẕinin siʿasını īcāb eylemez. Ve bu ḳısm-ı ʿaẓīm üẕün-i eymenden ḳalbe duḫūl eylediği gibi onun için üç ʿaded ġışālar [26a] ḫalḳ ve īcād olunur. Ve o aġşiyenin mesfaḳı ve örgüsünün mebdeʾi ḫāricden dāḫile olmakla kaçan ḳalb temeddüd edip ceẕb-i ġıdā eyledikten sonra yine münbasıṭ olsa o ġışālar ḥāil ve ḥāciz olup inbisāṭ sebebi ile ḳalbin ceẕb eylediği ġıdā ḳahḳarā maḫrecine ricʿat eylemez.

"Sefīḳa" o ḫaşebedir ki ʿarīḍ ve ṭavīl olur; o ḫaşebenin būrāy ve ḥaṣīr üzerinde örülür. Ve keẕālik altın ve gümüş gibi nesnelerden ince örgüler sefīḳa üzerinde örülür. Ve aġşiye-i sāire beyninden bu ġışālar cümleden ṣalābetli olur.

Ve ecvef-i ṣāʿidden ḳalbe vārid olan bu ḳısm-ı ʿaẓīm ve verīd-i kebīr ḳalbe muḥāẕāt katında üç ʿaded ʿırḳ taḫlīf eyler:

Üç ʿırḳın birisi riyeye ṣāir ve rāciʿ olur o vech ile ki şerāyīnin menbiti katında sol ṭarafa ḳarīb maḥallden nābit ve ẓāhir olup ṣadrın iki tecvīfinden sağ ṭarafta olan tecvīfin içinde olan riyeye münʿaṭıf olur. Ve bu verīd iki ṭabaḳa olur, onun için verīd-i şiryānī tesmiye olunur. Ve bu verīdin iki ṭabaḳa olmasında iki türlü menfaʿat olur:

Menfaᶜat-i ūlā budur ki o verīdin riyeyi taġdiyesi reşḥ ṭarīḳi ile olmakla iki ṭabaḳanın mesāmmlarından galīẓ olan dem verīdin ziyāde laṭīf olanı tereşşuḥ eder ve o mütereşşiḥ ziyāde leṭāfetine bināen riyeye ġıdā olmağa ṣāliḥ olur. Yalnız bir ṭabaḳadan tereşşuḥ eden dem-i verīdde ṣalāḥiyyet-i meẕkūre ḥāṣıl olmaz, zīrā riye ġāyet laṭīf olur ve dem-i verīd ġāyet ġalīẓ olur. Ve ṭabaḳa-i vāḥideden tereşşuḥ edip süzülmekle beynehümāda müşā-kele ḥāṣıl olmaz ve her ᶜuḍvun ġıdāsı lā-maḥāle muġtedīye müşābih olmak lāzım ve mühimm olur.

Menfaᶜat-i s̱āniye budur ki iki ṭabaḳa olan damarda ḥarāret ziyāde mahfūẓ olmakla muḥtevī olduğu demin nuḍcu ziyāde olur.

Ve ẕikr olunan aḳsām-ı s̱elās̱eden ḳısm-ı s̱ānī ḳalbin ḥavālīsinde isti-dāre eder ve ḳalbi muṭīf olur sonra ḳalbin dāḫilinde münbes̱s̱ olup tevezzuᶜ eder ve dāḫil-i ḳalbi taġdiye eder. Ve bu ḳısm-ı s̱ānīnin ẓuhūru ve keyfiy-yet-i meẕkūresi ḳalbin üẕün-i eymenine evcef verīdin nüfūẕa ḳarīb olduğu maḥallden olur.

Ve o üç ḳısmdan ḳısm-ı s̱ālis̱ ḫāṣṣaten insānda cānib-i eysere meyl eder sonra fıḳarāt-ı ṣadrda fıḳra-i ḫāmiseyi ḳaṣd edip fıḳra-i ḫāmiseye ittikā edip yasdanır ve süflāda olan aḍlāᶜ-ı s̱emāniyeye ve aḍlāᶜ-ı s̱emāniyeyi vely ve taᶜḳīb eden ᶜaḍalāt ve sāir ecrāma teferruḳ ve tevezzuᶜ eder.

Ammā ḥicābdan nüfūẕ eden ecvef-i ṣāᶜid bu ẕikr olunan üç ᶜaded verīdi taḫlīf eyleyip ᶜulve ṣuᶜūd ederek nāḥiye-i ḳalbi tecāvüz eyledikte ṣadrı munaṣṣıf olan aġşiyenin eᶜālīsinde ve ġılāf-ı ḳalbin eᶜālīsinde ve ẕikri mürūr edip tūs̱e tesmiye olunan laḥm-ı rıḫvda o ecveften şuᶜab-ı şaᶜriyye müteferriḳ olur yaᶜnī [kıl] gibi ince damarlar dağılır ve tevzīᶜ olunur. Ve bundan sonra o ecvef terḳuveye ḳarīb oldukta ondan iki şuᶜbe dahi müteşaᶜᶜib olup o şuᶜbeler nāḥiye-i terḳuveye verāb üzere müteveccih olurlar. Her ne miḳdār o iki şuᶜbe imᶜān eyleseler yaᶜnī münşaᶜib olduğu maḥallden uzak olsalar o miḳdār iki şuᶜbeler biri birinden baᶜīd olurlar. Ve her bir şuᶜbe iki şuᶜbe olup her birinden bireri ḳassa gelip biri ḳassın yemīninde ve biri yesārında olurlar ḥattā ḳassın nihāyetinde ḫancerī tesmiye olunan ġuḍrūfa müntehī olurlar. Ve her birisi memerrlerinde şuᶜbeler taḫlīf ederler ki o şuᶜbeler aḍlāᶜ-ı ṣadr aralarında olan ᶜaḍallerde teferruḳ ederler ve o şuᶜbelerin ağızları ile o ᶜaḍallerde mebs̱ūs̱ ve münteşir olan ᶜurūḳun efvāhı ve ağızları mülāḳī olurlar.

Ve o şuʿbelerden bir ṭāife ṣadrdan ḫāric olan ʿaḍaleye bürūz ve ẓuhūr eder. Kaçan o ṭāife-i bārize ḥancerīye müvāfāt ve muvāṣala eylese o maḥallden ṭāife-i bārizeden dahi bir ṭāife bürūz edip ketifi muḥarrik olup eczā-i kes̱īre vü müterākimeden mürekkeb olan ʿaḍaleye gelir ve onda müteferriḳ olur.

Ve bir ṭāife dahi ʿaḍal-i müstaḳīmin taḥtında olarak nüzūl eyler ve ʿaḍal-i müstaḳīmde o ṭāifeden bir şuʿbe müteferriḳ olur ve o ṭāifenin āḫirleri ẕikri ātī verīd-i ʿacizden ṣāʿid olan eczālara muttaṣıl olurlar.

Ammā iki şuʿbenin her birinin iki şuʿbesinden şuʿbe-i s̱āniyeleri, o iki şuʿbe-i s̱āniyelerin her birisi birer zevc olup iki zevcin her bir ferdi beş ḳısma münḳasım olur. Ve o beş şuʿbeden bir şuʿbe ṣadr aḍlāʿından dört ʿaded ḍılʿ-ı ʿālīyi taġdiye eder ve bir şuʿbe dahi iki ketifin mevāḍiʿini taġdiye eder ve bir şuʿbe dahi ʿunuḳta ġāire olan ʿaḍali aḫẕ edip taġdiye eder ve bir şuʿbesi feḳār-ı raḳabeden altı ʿaded fıḳra-i ʿāliye uḳbelerinde nüfūẕ edip tecāvüz eder ve reʾse ulaşır ve beşinci şuʿbe cümleden aʿẓam olur, o aʿẓam olan şuʿbe yemīn ve yesār cānibinden ibṭlere ve koltuklara gelir ve onda dört ʿaded fürūʿ teferruʿ eder:

Ferʿ-i evvel ḳass üzere olan ʿaḍalde teferruḳ ve tevezzuʿ eder ve ḳass üzere olan o ʿaḍal ketifi muḥarrik olan ʿaḍalden bir cüzʾdür.

Ve ikinci ferʿ ibṭte olan laḥm-ı rıḫvı yaʿnī yumuşak ete ve ṣıfāḳāta yaʿnī ġışālara tevezzuʿ eder.

Üçüncü ferʿ hübūṭ ve nüzūl edip ṣadr cānibine mürūr eder ve merāḳḳa vāṣıl olur.

Dördüncü ferʿ fürūʿ-ı mezḳūrelerin aʿẓamı olur ve o cüzʾ-i aʿẓam üç eczāya münḳasım olur:

Evvel cüzʾ ketifin taḳʿīrinde olan ʿaḍale müteferriḳ olur. İkinci cüzʾ koltukta olan ʿaḍale-i kebīreye müteferriḳ olur. Üçüncü cüzʾ ẕikr olunan iki cüzʾden aʿẓam olur ve ʿaḍud üzere yaʿnī bāzūlar üzere mürūr eyler yede varınca ve o cüzʾe ibṭī tesmiye olunur.

O iki ferʿ ki onun evvel ferʿi bu maḳāma gelince ḳadar fürūʿ-ı kes̱īre ve şuʿab-ı müteʿaddideye müteferriʿ ve müteşaʿʿib olmuş idi, onun ikinci ferʿi ʿunuḳ cānibine ṣuʿūd eyler ve ḳable en-yümʿine fī-ẕālike yaʿnī müteşaʿʿib olduğu maḥallden cānib-i ʿunuḳa uzaklaşmadan iki ḳısma münḳasım olur.

O iki ḳısmın birisi vidāc-ı ẓāhirdir ve ḳısm-ı āḫeri vidāc-ı ġāirdir, ġavrda ve ʿumḳta olur; Türkī lisān üzere vidāca şāh damarı derler.

Ve vidāc-ı ẓāhir terḳuveden ṣuʿūd ettiği gibi [iki] ḳısma münḳasım olur:

Ḳısm-ı evvel o maḳsemden ayrıldığı gibi ḳuddāmı aḫẕ edip cānib-i vāḥide sālik olur.

Ammā ikinci ḳısm evvelā ḳuddāma sālik olur ve esfele nüzūl eder sonra ʿulve ṣuʿūd edip terḳuvenin ʿālīsinde bir kerre dahi ẓāhir olup terḳuve üzere müstedīr olup çöreklenir sonra ʿulve ṣuʿūd edip raḳabeye varır ve raḳabenin ẓāhirinde olur ve ḳısm-ı evvele raḳabede lāḥıḳ olup iki ḳısm muḫteliṭ olur.

Ve beyne'n-nās maʿrūf olan vidāc-ı ẓāhir o ʿırḳ-ı muḫteliṭtir ki fi'l-ḥaḳ īḳa o vidāc-ı maʿrūf nefsü'l-emrde olan vidācın iki ḳısmından mürekkebdir. Ve ḳısm-ı s̱ānī ḳısm-ı evvele lāḥıḳ olmazdan muḳaddem ḳısm-ı s̱ānīden iki cüzʾ munfaṣıl olur. O iki cüzʾün birisi o zevcdir ki onun her ferdi başka başka ʿarḍan sālik olup iki terḳuve ʿaẓmları mülteḳālarında ve ġavrında zevc-i mez̠kūrun iki ferdi biri biri ile mülāḳī olurlar.

Maʿrūḍun mühimmün min-ṭarafi'l-mütercim: Maʿlūm ola ki bu faṣl-ı s̱āliṣte beyān olunan ecvef verīdin aḳsāmı ve aḳsām-ı aḳsāmı ve aḳsām-ı aḳsām-ı aḳsāmı kes̱īre olup bi'l-cümle mufaṣṣal ve meşrūḥ ẕikr ve beyān olunsa mūcib-i melāl olmakla ṣāḥib-i Ḳānūn baʿḍı maḥallerde ṭarīḳ-i īcāza sülūk edip ḳarāyine iʿtimāden bu maḳāmda ceste ceste biraz cümel ve muḳaddimāt terk eyledi. Bu dahi bir nevʿ belāġattir ki naẓm-ı kerīmde vāḳiʿ muṭavvel ḳaṣaṣlarda vuḳūʿu kes̱īr ve ʿilm-i maʿānīde iṭnāb ve īcāz bābında ʿale't-tafṣīl mez̠kūr ve mesṭūrdur lākin lisān-ı Türkīde bu maʿnāya riʿāyet baʿḍı maḥallerde ḫilāf-ı belāġat olduğundan mā-ʿadā tercümeden maṭlūb olan mehmā-emken şümūl-i menfaʿat bu ṭarīḳe riʿāyet olunsa fevt olur. Onun için bu maḳāmda Ḳānūn'un muḳaddimāt-ı maṭviyyeleri bi'l-cümle tercümede derc olundu.

Fe'lnerciʿ ile't-tercemeti: Ẕikri mürūr eden cüzʾün cüzʾ-i s̱ānīsi dahi bir zevcdir ki ẓāhir-i ʿunuḳta verāb üzere sālik olurlar. Ve o zevcin iki ferdi biri birine mülāḳī olmazlar. Ve o iki zevcden yaʿnī ẕikr olunan cüzʾ-i evvel ve cüzʾ-i s̱ānīden biraz şuʿab-ı ʿankebūtiyye teferruʿ eder ki onlar ḥiss olunmazlar lākin ḫāṣṣaten zevc-i s̱ānīnin cümle-i fürūʿunda üç ʿaded evride olur ki [26b] onlar maḥsūs ve müşāhed olurlar ve ḳadr-i maʿlūmları olur.

Ve zevc-i s̱ānīnin üç ʿaded evrideden mā-ʿadā olan fürūʿu maḥsūs olmaz. Ve o üç verīdin birisi ketif üzere mümtedd olur ve ona verīd-i ketīfī tesmiye olunur. Ḳīfāl tesmiye olunan damar o ketifīden bir şuʿbedir. Ve o üç evride-nin bāḳī kalan ikisi ketifīnin iki cāniblerinde olup ikisi dahi maʿan ketifīye reʾs-i ketife varınca ḳadar mülāzemet ederler lākin o ikinin birisi reʾs-i ketifte muḥtebes olup ketifi tecāvüz eylemez belki ketifte teferruḳ ve tevezzuʿ eder.

Ve ammā o cāniblerin āḫeri ki o āḫer o ikinin muḳaddemidir, ketifi tecā-vüz edip reʾs-i ʿaḍuda gelir ve reʾs-i ʿaḍudda müteferriḳ olur. Ammā ketifī-nin kendisi ketifi ve ʿaḍudu tecāvüz edip yedin nihāyetine gelir. Bu ẕikr olunanlar vidāc-ı ẓāhirin ḳable'l-iḫtilāṭ iki ḳısmının aḳsāmı idi, hāẕā yaʿnī bu aḳsāmları aḫẕ ve ḍabṭ eyle.

Vidāc-ı ẓāhirin iḫtilāṭtan sonra olan taḳsīmi ve aḳsāmı bunlardır: O vidāc-ı ẓāhir-i maʿrūf iki ḳısma münḳasım olur:

Bir ḳısmı ve bir cüzʾü müstebṭın olup ondan ṣaġīre şuʿbeler teferruʿ eder ve o şuʿbeler fekk-i aʿlāda teferruḳ eder. Ve yine o cüzʾ-i müstebṭın-dan biraz kebīr şuʿbeler dahi teferruʿ eder ki o şuʿbelerin ʿiẓamda ṣıġār-ı mezkūrelerden tefāvütü kes̱īr olur. O kebīr şuʿbeler fekk-i esfelde müte-ferriḳ olurlar. Ve o ṣaġīr ve kebīr iki ṣınf şuʿbelerden biraz eczā dahi lisānın eṭrāfında ve o maḥallden mevḍūʿ olan ʿaḍal ẓāhirinde müteferriḳ olur.

Ammā vidāc-ı ẓāhir-i maʿrūfun iki ḳısmının ikinci ḳısmı istiẓhār eder yaʿnī ẓāhire sālik olur, reʾsi vely ve teferruḳ eden mevḍiʿlerde ve iki kulak-larda teferruḳ eder.

Ammā vidāc-ı ġāirin beyānı budur ki o vidāc-ı ġāir merīye yaʿnī ḳaṣa-be-i riyenin taḥtında olan ṭaʿām ve şarāb mecrāsına mülāzemet eder ve merī ile maʿan bi'l-istiḳāme ṣuʿūd eder ve memerrinde ve meslekinde biraz şuʿbe taḫlīf eyler. Ve o şuʿbeler vidāc-ı ẓāhirden gelen şuʿbeye muḫālaṭa edip karı-şırlar baʿdehu o muḫāliṭler bi'l-cümle merī ve ḥancereye ve ʿaḍal-i ġāirin eczāsının cümlesine münḳasım olurlar ve āḫeri derz-i lāmīnin müntehāsına nüfūẕ eder. Ve o maḳāmda nāfiẕ-i mezkūrdan biraz fürūʿ ḥādis̱ olur. Ve o fürūʿ fıḳra-i ūlā ile fıḳra-i s̱āniye arasında müteferriḳ ve mütevezziʿ olur lākin içlerinden bir ʿırḳ-ı şaʿrī yaʿnī kıl gibi bir ince damar aḫẕ ve sülūk eder, reʾsle raḳabe arasında olan mafṣal katında müntehī olur, ondan dahi biraz fürūʿ teferruʿ eder ve ḳıḥfı mücellil olan ġışāya gelir ve ḳıḥfın önde

ve ḳuddāmda ve artta olan iki ḥacmenin mülteḳāsına yaᶜnī yāfūḫa gelir ve ondan nüfūẕ edip ġavra ve içeriye dāḫil olur. Ve bu fürūᶜları irsāl eyledikten sonra bāḳīleri ḳıḥfın cevfine derz-i lāmī müntehāsında nāfiẕ olur ve ondan biraz şuᶜab dahi dimāġın iki ġışāsında teferruḳ eder onun için ki o şuᶜablar o iki ġışāyı taġdiye ederler ve ġışā-i ṣulbü eṭrāfına rabṭ edip bağlarlar. Baᶜ-dehu yine o şuᶜbeler ẓuhūr edip ḳıḥfın ḫāricine çıkarlar ve ḳıḥfı mücellil olan ḥicābı yaᶜnī ġışāyı taġdiye ederler sonra yine nüzūl edip ġışā-i raḳīḳten dimāġa vāṣıl olurlar ve dimāġda ᶜurūḳ-ı ḍavāribin yaᶜnī şiryānların dimāġda teferruḳu gibi teferruḳ ederler. Ve o şuᶜabı ṣıfāḳ-ı s̱eḫīnden bir ṭayy yaᶜnī dimāġı ḥāvī olan ġışā-i ġalīẓden meftūle bir ḳıṭᶜa-i ribāṭ o şuᶜbeyi cemᶜ ve iştimāl edip şedd eder ve bağlar ve maṣabb-ı dem olan bir feḍāya yaᶜnī bir meydāna ve boş maḥalle o şuᶜbeleri ulaştırır ve o şuᶜbeler o vāsiᶜ ve geniş maḥallden müctemiᶜ olurlar ve yine o maḥall-i vāsiᶜde teferruḳ edip dağılır-lar ve iki ṭāḳın arasında yaᶜnī ġışā-i ġalīẓ ve ġışā-i raḳīḳin arasında olurlar. Ve o iki ṭāḳın arasında oldukları ḥālde o şuᶜbelere maᶜṣara tesmiye olunur. Bu şuᶜbeler dimāġdan baṭn-ı evsaṭa ḳarīb olduḳlarından o şuᶜbeler büyüyüp ᶜurūḳ-ı kibār olurlar. Ve o ᶜurūḳ-ı kibār dem-i ġıdāyı maᶜṣaradan maᶜṣara ile ᶜurūḳ-ı kibār arasında vāḳiᶜ beynehümāyı vaṣl eden şuᶜbelerden imtiṣāṣ eder ve baᶜdehu o ᶜurūḳ baṭn-ı evsaṭtan mümtedd olup baṭn-ı evvel ve baṭn-ı s̱ālis̱e gelirler ve ᶜurūḳ-ı ḍavārib-i ṣāᶜideye o maḥallden mülāḳī olurlar ve şebeke-i meşīmiyye denmekle maᶜrūf ġışāyı nesc ederler.

el-Faṣlu'r-Rābiᶜu Fī-Teşrīḥi Evrideti'l-Yedeyni

Yedde olan evride beyninden ketifī olan, verīd-i ḳīfāldir. Ve o ketifī olan ḳīfālden ḳīfālin ᶜaḍuda muḥāẕātı katında evvel teferruᶜ eden biraz şuᶜbedir ki o şuᶜbe cildde ve ᶜaḍalden eczā-i ẓāhirede müteferriḳ ve müte-vezziᶜ olur. Kaçan ḳīfāl mirfaḳın yaᶜnī dirseğin mafṣalı ḳurbüne vardıkta üç ḳısma münḳasım olur:

Üç ḳısmdan ḳısm-ı evvel ḥablü'z-zirāᶜdır. Ve ḥablü'z-zirāᶜ zend-i aᶜlānın ẓāhiri üzere mümtedd olup sonra vaḥşī cānibine meyl eder ve zend-i esfelin ḥadebesine māil olur ve rusġ ile maᶜan eczā-i vaḥşiyye-i meẕkūre esāfilinde teferruḳ eder.

Ve üç ḳısmın ikincisi ẓāhir-i sāᶜidde mirfaḳın maᶜṭıfına teveccüh eder ve ibṭīden bir şuᶜbeye muḫāliṭ olup ikisinin mecmūᶜundan ekḥal ḥādis̱ olur.

Ve ḳısm-ı s̱ālis̱ taʿammuḳ eder yaʿnī ʿumḳa sālik olup o dahi ʿumḳta ibṭī-den bir şuʿbeye muḫāliṭ olur.

Ammā yedde olan evrideden ibṭīde olanlar evvelā ibṭīden teferruʿ eden biraz şuʿbedir ki ʿaḍudun ʿumḳuna girer ve o maḳāmda olan ʿaḍalde teferruḳ eder ve o ʿaḍalde müntehī olur ve tükenir lākin bir şuʿbe tükenmez ki o şuʿbe sāʿide bāliġ olur. Ve o ibṭī olan şuʿbe dirseğe ve mafṣal-ı mirfaḳa bāliġ olmağa ḳarīb oldukta iki ḳısma münḳasım olur. O ḳısmın birisi taʿammuḳ edip ḳīfālden taʿammuḳ eden şuʿbe ile muḫāliṭ olup karışırlar ve az vaḳtte yine müfāraḳat ederler. Eḥadühümā insī cānibine taḫalluṣ ve temāyül eder ḥattā ḫınṣır yaʿnī kiçi parmağa ve bınṣır ve vusṭānın dahi nıṣfına bāliġ olur. Ve bir cüzʾü dahi mürtefiʿ olup yedin eczā-i ḫāricesinde münḳasım olur ki o eczā ʿaẓma mümāss olur.

Ve ibṭīnin ikinci ḳısmı sāʿid katında dört ferʿe müteferriʿ olur. O dört ferʿin birisi sāʿidin esāfilinde rusġa teferruḳ eder. Ve ikinci ferʿi ferʿ-i evve-lin münḳasım ve müteferriḳ olduğu maḥallin fevḳinde ferʿ-i evvel gibi teferruḳ eder. Kez̠ālik üçüncü ḳısmı sāʿidin vasaṭında münḳasım olur. İbṭī-den ḳısm-ı s̱ānīnin dört ḳısmının dördüncüsü bāḳī ḳısmlardan aʿẓamdır. Ve o dördüncü ḳısm ẓāhir olup ʿālī olur ve bir ferʿ irsāl eder ki o ferʿe ḳīfālden bir şuʿbenin inḍımāmı olur ve o ikisinden ekḥal ḥāṣıl olur. Ve o ḳısm-ı rābiʿden şuʿbe-i mez̠kūreden mā-ʿadāsı bāsilīḳ olur. Ve bu ḳısm dahi bir defʿa-i uḫrāda taʿammuḳ edip ġavra dāḫil olur.

Ve ekḥal cānib-i insīden ibtidā eder ve zend-i aʿlāya ʿālī olur sonra vaḥşī cānibine iḳbāl ve teveccüh eder ve lām-ı Yūnānī üzere iki ferʿ teferruʿ eder:

Ve o ferʿden ferʿ-i aʿlā zend-i aʿlā ṭarafına māil olur ve rusġu cānibini aḫẕ eder ve ibhāmın ḫalfinde ve ardında ve ibhām ile sebbābe arasında ve sebbābenin kendide teferruḳ eder.

Ve o iki ferʿin cüzʾ-i esfeli zend-i esfelin ṭarafına ṣāir ve rāciʿ olur ve üç ferʿe müteferriʿ olur. Ve o üç ferʿden birisi vusṭā ile sebbābe beyninde olan mevḍiʿe teveccüh eder ve cüzʾ-i aʿlādan sebbābeye gelen ʿırḳın şuʿbesine muttaṣıl olur ve ʿırḳ-ı vāḥid olmak üzere o iki [şuʿbe] mütteḥid olurlar. Ve o üç ferʿin ferʿ-i s̱ānīsi üseylim dedikleri damardır, o üseylim vusṭā ile bınṣır arasında müteferriḳ ve mütevezziʿ olur. Ve üçüncü ferʿ bınṣır ve ḫınṣıra mümtedd olur. Bu üç ferʿin cemīʿisi parmaklarda taḳsīm olunur.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fī-Teşrīḥi'l-Ecvefi'n-Nāzili

Ecvefin iki cüzᵓlerinden cüzᵓ-i ṣāᶜidde biz kelāmı ḫatm eyledik. Ve ecvefin iki cüzᵓünün cüzᵓ-i ṣāᶜid aṣġarı idi, ḥālā biz ecvef-i nāzilin ekber olan cüzᵓünün ẕikrine ibtidā eyleriz ve deriz ki ecveften nāzil olan cüzᵓden evvel teferruᶜ eden yaᶜnī kebidden ṭulūᶜ ettiği gibi ṣulbü yaᶜnī bel kemiklerine tevekküᵓ ve istinād etmezden muḳaddem ḥādiṡ olan ferᶜleri o şuᶜab-ı şaᶜriyyedir ki külye-i yümnā lefāyifine ve sargılarına varıp onda ve onun ḳurb ve civārında olan ecsāmda teferruḳ ve tevezzuᶜ eder ve onları taġdiye eder. Baᶜdehu o ecvef-i nāzilden iki ᶜırḳ-ı ᶜaẓīm teferruḳ edip ᶜālī olurlar. O ᶜırḳlar iki böğreklere teveccüh ederler ve onlara ṭāliᶜān tesmiye olunur. Ve o ṭāliᶜān kebidde münhaḍım olan [27a] demden māiyyetini temyīz ve taṣfiye eyledikten sonra dem-i ḫāliṣ ᶜurūḳ-ı sāireye munṣabbe olur ve māiyyet miṣfāt-ı ṭāliᶜāna gelip külyeler ṭāliᶜāndan māiyyet-i demi ceẕb ve imtiṣāṣ edip māiyyet-i dem meceẕūbe-i meẕkūre ile taġaddī ederler ve faḍla kalan mā-ı ḫāliṣi ḥālibān ṭarīḳinden meṡāneye defᶜ ederler. Külyenin ġıdāsı aᶜḍā-i sāire gibi dem-i ḫāliṣ olmaz belki māiyyet-i dem ile taġaddī eder.

Ve yüsrāda olan yaᶜnī sol ṭarafta olan ṭāliᶜden bir ᶜırḳ teşaᶜᶜub eder ki o ᶜırḳ erlerden ve ᶜavretlerden beyḍa-i yüsrāya yaᶜnī solda olan ḫuṣyeye gelir.

Cümle-i rābiᶜden faṣl-ı ḫāmiste beyān olunmuş idi ki şiryān-ı nāzilin fürūᶜātından iki şiryān iki külyelere ve böğreklere gelir baᶜdehu iki şiryān dahi şiryān-ı nāzilden nābit olup iki ḫuṣyelere gelirler. Ve ḫuṣye-i yüsrāya gelen şiryān külye-i yüsrāya gelen şiryāndan bi'l-cümle eşḫāṣta bir ḳıṭᶜa istıṣḥāb eder. Ve bu miṡlli baᶜḍı aḥvāl dahi beyān olunmuş idi. Ecvef-i nāzil dahi şiryānın bu aḥvāllerinden bir nesne terk eylemez belki ecvef-i nāzil dahi külyelere gelir, iki verīd bitirir; keẕālik ḫuṣyelere gelir, iki āḫer verīd dahi bitirir. O nābitlerin aḥvāli şiryāndan nābit olanların aḥvāli gibi olur. Ecveften külyelere gelen iki verīdin nābit olduğu beyān olunmuştu ki o nābitler ṭāliᶜān ismleri ile müsemmālar idi.

Ammā ḫuṣyelere gelen verīdin beyānı budur ki ecvef-i nāzilden ṭāliᶜān teşaᶜᶜub eyledikten sonra iki ᶜırḳ teşaᶜᶜub eder ki o ᶜırḳlar ünṡeyeyne gelir ve ünṡeyeynden yüsrāya gelen ᶜırḳ-ı ṭāliᶜāndan külye-i yüsrāya gelen ṭāliᶜ-i eyserden bir ḳıṭᶜa aḫẕ eder ve belki baᶜḍı eşḫāṣta ḫuṣye-i yüsrā ᶜırḳının menşeᵓi külliyyen ṭāliᶜ-i eyser olur ve ḫuṣye-i yümnāya gelen ᶜırḳ nādiren

ṭāliᶜ-i eymenden bir şuᶜbe aḫẕ eder. Eks̱er-i aḥvālde yümnāda olan ᶜırḳ ṭāliᶜ-i yümnā şuᶜbesine iḫtilāṭ eylemez.

Ve iki ḫuṣyelere külyelerden ve ṣulbden gelen ᶜurūḳtan her birinde birer mecrā vardır ki o mecrālar vārid olan demleri inḍāc eder ve dem aḥmer ve kırmızı iken nuḍc-ı zāid ḥasebiyle beyāḍ olup menī ıṭlāḳ olunur. Ve o ᶜurūḳun vech-i muḥarrer üzere demi inḍāc eylediği onun içindir ki o ᶜurūḳ un meᶜāṭıfı ve eğriliği çok olur ve baᶜḍı maḥallerde istidāre edip çöreklenir, lā-maḥāle dem o maḥallerde muḥtebes olarak taᶜab ile cereyān etmeğe mūcib-i nuḍc olan süḫūnet-i zāide ᶜārıḍ ve ḥādis̱ olur.

Ve verīdden iki ḫuṣyelere gelen ᶜurūḳ-ı meẕkūrenin eks̱eri ricālde ḳaḍībe gelip ḥissten ġāib olur. Ve nisāda raḥimin ᶜunuḳuna gelip ve ᶜunuḳ-ı raḥimde ġāib olur ve emr bizim emr-i şerāyīnden şiryān-ı nāzil faṣlında beyān eylediğimiz gibi olur.

Ẕikr olunan ecvef-i nāzilden iki ṭāliᶜ ve ṭāliᶜin şuᶜbesi bittikten sonra ḳarīben ecvef-i nāzil ṣulbe tevekküʾ ve istinād eder ve süfle inḥidārı aḫẕ eder yaᶜnī aşağı ṭarafa inmeğe başlar ve her fıḳraya mürūrunda ondan bir ferᶜ teferruᶜ eder. Ve o ferᶜ fıḳraya dāḫil olup o fıḳrada mevḍūᶜ olan ᶜaḍal üzere teferruḳ ve tevezzuᶜ eder. Ve biraz ᶜurūḳ dahi teferruᶜ edip o fürūᶜlar iki ḫāṣıre ve böğürlere gelirler sonra o fürūᶜ ᶜaḍal-i baṭna müntehī olurlar. Ve biraz fürūᶜ dahi teferruᶜ edip o fürūᶜlar feḳār s̱uḳbelerinde nüfūẕ edip nuḫāᶜa vāṣıl olurlar.

O ecvef-i nāzil bu minvāl üzere mütevekkiʾen ᶜale'ṣ-ṣulb tefrīᶜ-i fürūᶜ ve teşᶜīb-i şuᶜūb ederek āḫir-i feḳāra müntehī oldukta iki ḳısma münḳasım olurlar. Ve o iki ḳısm biri birinden tenaḥḥī edip müfāraḳat eder, biri cānib-i yemīne ve biri cānib-i yesāra sālik olurlar. Ve her birisi iki faḫiẕden birinin cānibine ẕāhib olurlar. Ve bu iki ᶜurūḳtan her biri faḫiẕe vāṣıl olmazdan muḳaddem onar ṭabaḳaya müteşaᶜᶜib ve münḳasım olurlar:

Ve o aḳsāmdan biri iki metni yaᶜnī iki ᶜaẓm-ı ṣulbü ᶜamd ve ḳaṣd eder.

Ve ikincisi şuᶜab-ı daḳīḳa-i şaᶜriyyeye münḳasım olduktan sonra o şaᶜriyye olan fürūᶜlar ṣıfāḳ tesmiye olunan ḥicābın esāfilde olan baᶜḍı eczāsını ḳaṣd eder.

Ve üçüncüsü ᶜaẓm-ı ᶜaciz üzere mevḍūᶜa olan ᶜaḍalde müteferriḳ olur.

Ve dördüncüsü maḳᶜade ᶜaḍalinde ve ᶜacizin ẓāhirinde müteferriḳ olur.

Ve beşincisi ḫāṣṣaten nisāda ᶜunuḳ-ı raḥime teveccüh edip müteferriḳ olur. Ve bi'l-cümle ricāl ve nisāda mes̱āneye teveccüh edip o mes̱āneye müteveccih olan şuᶜbe iki ḳısma münḳasım olur: Bir ḳısmı nefs-i mes̱ānede müteferriḳ ve mütevezziᶜ olur ve āḫer ḳısmı mes̱ānenin ᶜunuḳunu ḳaṣd eder. Bu ᶜunuḳu ṭālib olan ḳısm eks̱eriyyā ricālde ve ḳalīlen baᶜḍı nisāda mevcūd olur. Ve bu ḳısmın ricālde eks̱er olduğu onun içindir ki ricālde ḳaḍīb olur ve o ḳısm ḳaḍībi taġdiye eder.

Ve ṭabaḳāt-ı ᶜaşerenin altıncısı ᶜāne üzere mevḍūᶜa olan ᶜaḍale teveccüh eder.

Ve yedincisi bedenin istiḳāmetinde ẕāhib olan ᶜaḍal üzere ṣuᶜūd eder.

Ve bu yedi ᶜırḳlar muḳaddemā ṣadrdan merāḳḳ-ı baṭna münḥadir olur diye taḥrīr eylediğimiz ᶜırḳların eṭrāfına muttaṣıl olur. Ve bu ᶜurūḳun aṣlından ve kökünden hatunlarda biraz ᶜurūḳ çıkar ki o ᶜurūḳ cemīᶜ-i cevānibden raḥime gelir. Ve o raḥime gelenlerden dahi biraz fürūᶜ teferruᶜ edip o fürūᶜlar s̱edye ṣuᶜūd eylerler. Ve o ᶜurūḳ-ı ṣāᶜideler ḥasebiyle raḥim ile s̱edy beyninde müşāreket ḥādis̱ olur.

Ve ṭabaḳāt-ı ᶜaşereden sekizincisi bi'l-cümle ricāl ve nisā ḳubüllerine gelir.

Dokuzuncusu bāṭın-ı faḫiẕde olan ᶜaḍale gelip o ᶜaḍalde müteferriḳ ve mütevezziᶜ olur.

Ve onuncu ṭabaḳa ḥālib nāḥiyesinden aḫẕ edip müstaẓhireten yaᶜnī ḥisse ẓāhir olarak iki ḫāṣıreye teveccüh eder ve münḥadir olan biraz ᶜurūḳun ṭaraflarına ve ḫuṣūṣan iki memeler cāniblerinden münḥadir olan ᶜurūḳların ṭaraflarına muttaṣıl olup cümlesinden bir ᶜırḳ-ı ᶜaẓīm ḥādis̱ olup iki ḫuṣye ᶜaḍaline gelir ve bāḳī kalanları faḫiẕe mülāḳī olup faḫiẕde o bāḳīden biraz fürūᶜ teferruᶜ eder. Ve o ferᶜlerin birisi faḫiẕin muḳaddeminde olan ᶜaḍalde teferruḳ ve tevezzuᶜ eder ve bir ferᶜ-i āḫer dahi faḫiẕin cānib-i esfel ve cānib-i insīde taᶜammuḳ edip derinde olan ᶜaḍalde müteferriḳ olur ve şuᶜab-ı kes̱īre-i uḫrā dahi faḫiẕin ᶜumḳunda müteferriḳ olur. Ve bunlar cümlesinden bāḳī kalanlar rükbeyi ḳalīlen setr edip teclīl eyledikten sonra üç şuᶜbeye münḳasım olurlar. O üç şuᶜbeden cānib-i vaḥşīde olan şuᶜbe sāḳtan ḳaṣabe-i ṣuġrā üzere mümtedd olur ve mafṣal-ı kaᶜba muttaṣıl olur. Ve şuᶜbe-i evsaṭ rükbenin müns̱enāsında ve büküm maḥallinde inḥidār üzere mümtedd olur

ve sāḳın bāṭınında olan ʿaḍalde şuʿbeler terk eder. Ve o şuʿbe-i mümtedde iki ḳısma münḳasım olur: Birisi eczā-i sāḳtan dāḫilde olan cüzʾlerde ġāib olur ve ikincisi sāḳta olan iki ḳaṣabe arasında mümtedd olur ve riclin muḳaddemi ṭaraflarına ṣāir ve rāciʿ olur ve ẕikri mürūr eden vaḥşī cānibinden mümtedd olan şuʿbe ile muḫteliṭ olur. Ammā ẕikr olunan üç şuʿbeden şuʿbe-i s̱ālis̱e yaʿnī insī cānibinde olan şuʿbe sāḳtan mevḍiʿ-i muġarraḳa meyl eder baʿdehu kaʿba mümtedd olur. Mevḍiʿ-i muġarraḳı ʿaḍalāt fuṣūlünden yirmi yedinci faṣlda biz beyān eyledik. Ve o şuʿbe-i s̱ālis̱e baʿdehu sāḳta olan ḳaṣabe-i ʿuẓmā üzere mümtedd olur ve muḳaddemā insī ṭarafına nāzil olan ṣāfin ismi ile müsemmā olan ʿırḳa nāzil olur. Ve o maḥallden bu ẕikr olunan ʿurūḳ-ı s̱elās̱e dört ʿırḳ olur. Ve o dördün ikisi iki vaḥşīdir ki ḳaṣabe-i ṣuġrā nāḥiyesinden ḳadem cānibine sālik olurlar. Ve o dört ʿırḳın ikisi dahi insīdir ve o iki insīnin birisi ḳademin ʿulvüne varır ve ḫınṣır nāḥiyesinin eʿālīsinde müteferriḳ ve mütevezziʿ olur. Ve ikinci insī o insīdir ki insī-i meẕkūr ḳısmından olup şuʿbe-i vaḥşiyyeye muḫāliṭ olur ve o iki muḫāliṭ maʿan eczā-i süfliyyede müteferriḳ olur.

Bi'l-cümle ẕikr olunan evridenin ʿadedidir, eczā-i müteşābihenin teşrīḥlerini beyān eyledik. Ve aʿḍā-i āliye yaʿnī mürekkeb olan ʿaḍallerin teşrīḥleri inşāallāhu taʿālā baḥs̱-i emrāḍda her ʿuḍvun maraḍını beyān katında ẕikr olunur. el-Ḥāletü hāẕihi biz ḳuvāda tekellüm eyleriz.

et-Taʿlīmü's-Sādisü ve Hüve Cümletün ve Faṣlun el-Cümletü Fi'l-Ḳuvā ve Hiye Sittetü Fuṣūlin

el-Faṣlu'l-Evvelü [27b] Fī-Ecnāsi'l-Ḳuvā bi-Ḳavlin Külliyyin

Maʿlūm ola ki ḳuvā ile efʿālden her birini āḫeri ile maʿrifet mümkin olur,[59] zīrā "ḳuvvet"i mebdeʾ-i fiʿl olan bir nesnedir diye taʿrīf eyleriz ve "fiʿl"i ḳuvvetten ṣādır olan nesnedir diye taʿrīf eyleriz. *Ḳuvvet fiʿlin sebeb-i fāʿilīsi ve fiʿl ḳuvvetin müsebbebi olmakla her hangisi vech-i āḫer ile maʿlūm olsa*

59 *Ḳānūn*'un ʿibāreti bu minvāl üzeredir: "فاعلم ان القوى والافعال تعرف بعضها من بعض" ilā āḫiri mā ḳāle. Bu terkīb bi-ḥasebi'ẓ-ẓāhire fāsidü'l-maʿnā olur, zīrā devrī ve taʿrīfü'ş-şeyʾ bi-nefsihi olmağı müstelzim olur. ʿAllāmenin kelāmından intiḥāl edip tercümede ẕikr eylediğimiz taḳrīr ile fesād mündefiʿ olur.

maʿlūm olan ile maʿlūm olmayanı taʿrīf ṣaḥīḥ olur. Bu vech ile beynehümāda münāsebet-i külliyye olmakla ikisini yaʿnī ḳuvāyı ve efʿāli taʿlīm-i vāḥidde biz cemʿ eyledik.

Ḳuvānın ve ḳuvādan ṣādır olan efʿālin üçer cinsi vardır. Ḳuvānın üç cinsinin evvelki cinsi ḳuvā-yı nefsāniyyedir ve ikinci cinsi ḳuvā-yı ṭabīʿiyyedir ve üçüncü cinsi ḳuvā-yı ḥayvāniyyedir.

Ve ekṡer-i ḥukemā ve ʿāmme-i eṭıbbā ḫuṣūṣan Cālīnūs reʾy edip ẕāhib olurlar ki bu ẕikr olan ḳuvānın ecnās-ı ṡelāṡesinden her bir cins için birer ʿuḍv-ı reʾīs olur. Her ʿuḍv-ı reʾīs kendi ḳuvvetinin maʿdeni olur ve ḳuvvetin efʿāli o ʿuḍv-ı reʾīsten ṣādır olur yaʿnī ʿuḍv-ı reʾīs ḳuvvete bi-ḥasebi'ẓ-ẓāhir sebeb-i fāʿilī olur, ḳuvvet dahi fiʿle sebeb-i fāʿilī olmakla bi'l-vāsıṭa ʿuḍv-ı ḳuvvetin sebeb-i fāʿilīsi olur.[60]

Ve ẕikri mürūr eden ekṡer-i ʿulemā ve ʿāmme-i eṭıbbā ẕāhib olurlar ki ḳuvve-i nefsāniyyenin meskeni ve efʿālinin ṣādır olacak maḥalli dimāġ olur.

Ve ḳuvve-i ṭabīʿiyye iki nevʿdir: Evvel nevʿinin ġāyeti ve menfaʿati şaḫṣı hıfẓa müteʿalliḳ tedbīr eder ve şaḫṣ-ı vāḥidin beḳāsını mūcib olan fiʿlleri işler ve emr-i ġıdāda taṣarruf eyler ḥattā o şaḫṣ nihāyet-i neşve varır. Ve bu nevʿ ḳuvve-i ṭabīʿiyyenin meskeni ve maṣdarı yaʿnī ṣādır olacak maḥalli kebid olur. Ḳuvvet-i ṭabīʿiyyenin nevʿ-i āḫeri budur ki onun ġāyeti nevʿi ḥıfẓ olur; bu nevʿ ḳuvvet emr-i tenāsülde mutaṣarrıf olup menīyi emşāc-ı bedenden ayırıp faṣl eder ve bi-iẕn-i ḫāliḳıhı menīyi raḥimde bi-ḥasebi'n-nevʿ taṣvīr eyler. Ve ḳuvvet-i ṭabīʿiyyeden bu nevʿin meskeni ünṡeyān yaʿnī ḫuṣyeler olur.

Ve ḳuvānın cins-i ṡāliṡi ḳuvve-i ḥayvāniyye olur. Bu ḳuvve-i ḥayvāniyye ḥiss ve ḥareketin merkebi ve biniti olan rūḥ-ı nefsāniyyenin emrinde tedbīr eder ve ervāḥı dimāġa vuṣūlünde ḥiss ve ḥareketi ḳabūle o ḳuvvet-i ḥayvāniyye müheyyā kılar. Ve o ḳuvve-i ḥayvāniyye ervāḥa bir ḥālet verir ki ervāḥ o ḥālet ile menşeʾ-i ḥayāt olur. Ḳuvve-i nefsāniyyenin merkebi ve biniti olan rūḥu ḳuvve-i ḥayvāniyye terbiye eylemeksiz ḥavāssa ve aʿḍā-i sāireye īṣāl eylese ḳuvve-i nefsāniyye ḥavāssa ḥiss ve aʿḍā-i sāireye mūcib-i ḥareket olmaz, zīrā ḳuvve-i nefsāniyyenin ḥayātı olmayan nesnelerde fiʿli ẓāhir olmaz. Bu ḳuvve-i ḥayvāniyyenin maʿdeni ve maṣdar-ı fiʿli ḳalb olur.

---

60 Fi'l-ḥaḳīḳa ḳuvvet mebdeʾ olunan ʿuḍv-ı reʾīse ifāḍa ile olur; ʿuḍv-ı reʾīs o ḳuvvetin mevḍiʿi olur, fāʿili değildir, onun için bi-ḥasebi'ẓ-ẓāhir denildi.

Ḥakīm-i fāḍıl Arisṭūṭālīs der ki ẕikri mürūr eden bi'l-cümle ḳuvvetlerin üçünün dahi mebdeʾi ve maʿdeni ḳalbdir, lākin cumhūrun ẕikr eyledikleri aʿḍā-i reʾīseler ḳuvvetlerden efʿālin ẓuhūruna mebdeʾ olur, yoksa ḳuvvetlerin ḥudūs̱una o mebdeʾ-i evvel ve menşeʾ olmaz. Mes̱elā ḳuvve-i nefsāniyye evvelā ḳalbde ḥādis̱ olur baʿdehu o ḳuvvet ervāḥla dimāġa naḳl edip ḥiss ve ḥareket fiʿlini işler. Keẕālik ḳuvvet-i ṭabīʿiyye dahi evvelā ḳalbde ḥādis̱ olup kebide naḳl eder, taġdiye ve tenmiye fiʿllerini kebide naḳl eylediklerinden sonra işler. Pes o iki ḳuvvetin menşeʾ-i ḥudūs̱u ḳalb olur ve fiʿlinin evvelen mebdeʾ-i ẓuhūru dimāġ ve kebid olur. O iki ḳuvvetten dimāġa ve kebide naḳl eylemezden muḳaddem efʿāl-i maḫṣūṣaların ʿadem-i ṣudūru ḳalbin o ḳuvvetlerin ḥudūs̱una menşeʾ olmasına münāfī ve mübāyin olmaz, nitekim cumhūrun ḳavli ve reʾyi üzere ḳuvve-i nefsāniyyenin menşeʾ-i ḥudūs̱u dimāġ olur.

Ḳuvve-i nefsāniyyenin dimāġda aʿḍā-i sāireye naḳl eylemezden muḳaddem o ḳuvvetten ḥiss ve ḥareket fiʿlleri ṣādır olmaz. Ḳuvve-i ṭabīʿiyye dahi bu ḳıyās üzere olur. Bu iki ṣūrette menşeʾ-i ḥudūs̱ olan ʿuḍv efʿāle maṣdar ve menşeʾ olmadığı gibi ḳalb dahi o iki ḳuvvete menşeʾ-i ḥudūs̱ olup efʿāle maṣdar olmamak cāiz olur.

Kaçan iki ferīḳin hangisinin ḳavli ṣavāb idiği tefaḥḥuṣ olunup ḥaḳḳ-ı kelām teftīş olunsa bu bābda emr Arisṭūṭālīs dediği gibi bulunur ve cumhūrun ḳavli ṣavābdan baʿīd ve dūr olur. Ve cumhūrun sözleri ve müstenedleri mülzim olmayan biraz iḳnāʿī muḳaddimāttan müntezīʿ olur ki o muḳaddimātın meʾāli ẓāhir-i ḥāl üzere binā olur lākin ṭabībe ṭabīb olduğu ḥasebiyle vācib olmaz ki bu bābda iki ferīḳten hangisinin yedinde idiğini tefaḥḥuṣ ve taḥarrī eyleye belki bu taḥarrī feylesūfa yāḫūd ḥikmet-i ṭabīʿiyye ricāline vācib olur. Ṭabībe aʿḍā-i reʾīse-i meẕkūre ẕikr olunan ḳuvāların mebādīsi idiği feylesūftan yāḫūd ʿilm-i ṭabīʿīden teslīm olunsa o esās [üzere] binā eylediği emrlerde ṭabībe beʾs yoktur gerekse o ḳuvālar tesellüm olunan mebdeʾlerde ḥādis̱ olsun gerek mebdeʾ-i āḫerden gelsin. Lākin feylesūfa vācib olur ki bu bābda ḥaḳḳa vāḳıf ola, zīrā feylesūf ona dirler ki bi'l-cümle aʿyān-ı mevcūde aḥvālini ʿalā-mā hiye ʿaleyhi bi-ḳadri'ṭ-ṭāḳati'l-beşeriyye maʿlūmu ola. Bu mādde dahi aʿyān-ı mevcūde aḥvālinden olmakla cehli için feylesūfa ruḫṣat verilmez.

el-Faṣlu'ṣ-S̱ānī Fi'l-Ḳuva'ṭ-Ṭabīʿiyyeti'l-Maḫdūmeti

Ḳuvvet-i ṭabīʿiyye bir ḳuvvettir ki fiʿlin o ḳuvvetten ṣudūru şuʿūra muḳārin olmaz. Ve bu ḳuvvet efrādı ve mā-ṣadaḳı iʿtibārıyla ḳuvve-i nefsāniyye ve ḳuvve-i ḥayvāniyyeden eʿamm ve eşmel olur, onun için ki bu ḳuvvet nebātta ve bi'l-cümle ḥayvānda bulunur, ammā ḳuvve-i ḥayvāniyye ve ḳuvve-i nefsāniyye ḥayvāna maḫṣūṣ olup nebātta yaʿnī otlarda ve ağaçlarda bulunmaz.

Ve bu ḳuvve-i ṭabīʿiyye iki ḳısma münḳasım olur:

Ḳısm-ı evvel o ḳuvve-i ṭabīʿiyyedir ki o ḳuvve-i ṭabīʿiyye ḫādim olup āḫere ḫidmet eder.

Ve ḳısm-ı s̱ānī bir ḳuvve-i ṭabīʿiyyedir ki o ḳuvvete āḫer ḳuvvet ḫidmet eder ve kendi maḫdūm olup ḳuvve-i āḫer ḫādimi olur.

Ve maḫdūm olan ḳısm-ı s̱ānī iki cins olur, bir cinsi o ḳuvvet-i ṭabīʿiyyedir ki ġıdāda taṣarruf eder ve o taṣarruf ḥasebiyle şaḫṣ-ı muġtedī bāḳī olup fenā bulmaz. Ve bu cins-i evvel iki nevʿe münḳasım olur: Nevʿ-i evvele ḳuvve-i ġāẕiye denir ve ġıdāyı muġtedī olan ʿuḍva istihāle eder yaʿnī cevher-i ʿuḍva benzetir.[61] Ve nevʿ-i s̱āniye ḳuvve-i nāmiye[62] denir, muġtedī olan ʿuḍvun ġıdādan müşābihini tenāsüb-i ṭabīʿī üzere ʿuḍva yapıştırıp mülāṣıḳ ve mülāzıḳ eder.

Ve ḳuvve-i ṭabīʿiyyeden maḫdūm olan ḳısm-ı s̱ānīnin cins-i s̱ānīsi o ḳuvve-i ṭabīʿiyyedir ki ġıdāda taṣarruf edip o taṣarruf ḥasebiyle muġtedīnin nevʿi bāḳī olur; şaḫṣ-ı muġtedīnin beḳāsında o taṣarrufun medḫali olmaz. Bu cins-i s̱ānī dahi cins-i evvel gibi iki nevʿ üzere [olur:] Nevʿ-i evvele müvellide denir ve nevʿ-i s̱āniye ḳuvve-i muṣavvire denir. Bu iki nevʿin māhiyyetleri ve maʿnāları ḳarīben ẕikr olunur.

Ammā ḳuvve-i ġāẕiye ḳarīben beyān olunduğu üzere ġıdāyı yaʿnī meʾkūlü istiḥālāt-ı kes̱īreden sonra ʿuḍv-ı muġtedīye benzetir ve mürūr-ı vaḳt ü zamān ile bedenden ve ʿuḍvdan taḥallül edip maḥv olan eczāların bedelini ve ʿivaḍını bitirip yerine getirir.

---

61 Şerḥ-i Mūcez'de Nefīsī'nin taḥrīri üzere ḳuvve-i ġāẕiye üç cüzʾden mürekkeb olur. Cüzʾ-i evvel cevher-i bedeni taḥṣīl eder, cüzʾ-i s̱ānī o cevheri bedene ilṣāḳ eder, cüzʾ-i s̱ālis̱ mülṣaḳ olan cüzʾü bedene teşbīh eder.

62 Ṣavāb olan "ḳuvve-i nāmiye" bedelinde "ḳuvve-i münmiye" tesmiye olmak gerek idi, lākin ġāẕiyeye müşākele için "nāmiye" tesmiye olundu.

Ammā ḳuvve-i nāmiye ḳuvve-i ġāẕiye bitirdiği eczāları tenāsüb-i ṭabīʿī üzere o ʿuḍv-ı muġtedīnin aḳṭār-ı s̱elās̱esine taḳsīm ve tevzīʿ eder ve ʿuḍvun her ṭarafına maḥv olan cüzʾleri nisbeti üzere nābit olan cüzʾleri tevzīʿ ve taḳsīm eder ve onunla o ʿuḍvun neşvi kāmil olur. Ve ġāẕiye nāmiyeye ḫidmet eder. Ve ḳuvve-i ġāẕiyenin ʿuḍv-ı muġtedīye īrād edip getirdiği ġıdā gāhīce o ʿuḍvdan taḥallül edip maḥv olan eczādan ziyāde olur ve gāhīce müsāvī ve gāhīce noḳṣān olur, bedel mā-yeteḥallel yaʿnī müceddeden nābit olan eczā müteḥallil olup maḥv ve münʿadim olan eczā üzere ziyāde olmak ḥasebiyle nemā ḥāṣıl olur lākin her ziyādeye nemā ıṭlāḳ olunmaz, zīrā ʿörf-i eṭıbbāda nemā o ziyāde ile olur ki aḳṭār-ı s̱elās̱ede yaʿnī ṭūl ve ʿarḍ ve ʿumḳta tenāsüb-i ṭabīʿī üzere o ziyāde ḥāṣıl ola. Bu vech ile ziyāde otuz yaşına varınca ḳadar müddette ḥāṣıl olur. Ve otuz yaşına vardıkta ḥāṣıl olan ziyādeye nemā denilmez belki ona simen ıṭlāḳ olunur. Keẕālik nemānın ḍıddı olan ẕübūl her noḳṣāna ıṭlāḳ olunmaz, zīrā ẕübūl aḳṭār-ı s̱elās̱e-i meẕkūrede tenāsüb-i ṭabīʿī üzere noḳṣāna ıṭlāḳ olunur. Bu vech ile noḳṣān kırk yaşından sonra ḥādis̱ olur. Otuz yaş ile kırk yaş arası ki ona sinn-i vuḳūf derler, o sinn-i vuḳūfta ḥādis̱ olan noḳṣāna hüzāl ıṭlāk olunur, ẕübūl ıṭlāḳ olunmaz, zīrā o noḳṣān bedenin [28a] ʿumḳunda ve ʿarḍında ḥādis̱ olur, ṭūlünde olmaz.

Bu taḳrīrden ẓāhir olur ki nemā simene muġāyir olur ve simenin ḍıddı olan hüzāl ile nemā şaḫṣ-ı vāḥidde cemʿ olur. Keẕālik ẕübūl ile hüzāl müteġāyirlerdir, hüzālin ḍıddı olan simen ile ẕübūl cemʿ olur. Sinn-i nemādan sonra yaʿnī otuz yaşa vardıktan sonra nemā bulunmaz. Ve keẕālik otuz yaşına varmazdan muḳaddem ẕübūl bulunmaz. Ve bu iki ṣūretin ḫilāfı vāḳiʿ olmak baʿīd olur ve emr-i vācibinden ḫurūca müʾeddī olur. Ve bu maḥẕūrlar ikisinde dahi her ne ḳadar mevcūd ise lākin sinn-i vuḳūfa duḫūlden muḳaddem ẕübūl ḥādis̱ olmak sinn-i vuḳūfa duḫūlden sonra nemā ḥādis̱ olmaktan ebʿad ve emr-i vācibden ziyāde ḫurūc olur, zīrā ṣūret-i ūlā ictimāʿ-ı ḍıddiyyeti müstelzim olur yaʿnī bu vaḳtte bir şaḫṣın büyüyüp ve küçülmesi lāzım gelir. Ve ṣūret-i s̱āniyede bu maḥẕūrlar bulunmaz, zīrā ṣūret-i s̱āniyede farḍ-ı meẕkūr üzere büyümek bulunur, küçülmek bulunmaz, zīrā sinn-i vuḳūftur. Şeyḫ-i Reʾīs'in bu maḳāmda olan kelāmını bu vech ile taḳrīr Şāriḥ ʿAllāme'nin taḥrīrinden meʾḫūẕdur.

Ammā ḳuvve-i ġāẕiyenin fiʿli üç cüzʾden mürekkebdir. O üç ʿaded cüzʾ cemīʿan mevcūd olur ise ḳuvve-i ġāẕiyenin fiʿli tamām olur:

O cüzʾlerin evvelkisi cevher-i beden olan demi ve aḫlāṭ-ı sāireyi evvelā taḥṣīl edip baʿdehu o aḫlāṭı aʿḍāya müşābeheten istiḥāle olur. Baʿḍan olur ki ḳuvve-i ġāẕiyeden bu fiʿlin ṣudūrunda ḫalel olur, nitekim aṭrūḳıyā tesmiye olunan ʿillette bu ḫalel bulunur. Aṭrūḳıyā bir ʿillettir ki o ʿillet ṣāḥibinin meʾkūlünden ġıdā ḥāṣıl olmaz.

Ve ikinci cüzʾ aʿḍāya müşābih olan ḫılṭı aʿḍāya ilzāḳ edip yapıştırmaktır. Bu fiʿl ile evvelā taḥṣīl olan bi'l-ḳuvve ġıdā bi'l-fiʿl ġıdā olur. Ve yine baʿḍan olur ki ḳuvve-i ġāẕiyeden bu fiʿlin ṣudūrunda dahi ḫalel olur, istisḳā-i laḥmīde olduğu gibi.

Ve üçüncü cüzʾ ilzāḳ olunan cüzʾ-i meẕkūru ḳıvāmında ve levninde ve min-küllü vechin ʿuḍva müşābih ḳılmaktır. Ve baʿḍan olur ki ḳuvvetten bu fiʿlin ṣudūru dahi ḫalel ile olur, baraṣ ve behaḳta olduğu gibi, zīrā büvāle maraḍlarında iki evvel cüzʾler kāmilen bulunur, ḫalel ancak cüzʾ-i s̱ālis̱te olur. Ve bu üçüncü fiʿl ḳuvve-i ġāẕiyenin bir cüzʾünün fiʿlidir ki o cüzʾe ḳuvve-i muġayyire derler. Ve bu ḳuvvetin cinsi ve mebdeʾ-i evveli insānda bir olup mütteḥid olurlar lākin nevʿleri muḫtelif olur. Ammā cinsleri mütteḥid olduğu onun içindir ki ḳuvve-i muġayyirenin ḳarīben ẕikr olunan maʿnāsının beden-i insānda olan her bir ʿuḍvun muġayyiresine şümūlü olur. Mebdeʾ-i evvelde ittiḥādı onun içindir ki cümlesinin mebdeʾi nefstir ve nefs-i nāṭıḳa cins-i vāḥid olur. Ve ammā nevʿleri muḫtelif olduğu onun içindir ki aʿḍā-i müteşābihelerden her birinin ḳuvve-i muġayyiresi āḫerin ḳuvve-i muġayyiresine bi-ḥasebi'n-nevʿ muġāyir olur, mes̱elā ʿaẓmda olan ḳuvve-i muġayyire ʿaṣabda olan ḳuvve-i muġayyireye bi-ḥasebi'n-nevʿ muġāyir olur lākin ḫāṣṣaten kebidin muġayyiresi bir fiʿl işler ki o fiʿl cemīʿan bedende müşterek olur, zīrā kebidin fiʿli olan aḫlāṭ cemīʿan aʿḍānın ġıdāsı olur.

Ve bu maḥallde nüsḫalar muḫteliftir. Nüsaḫ-ı ḳalīlede "وهي واحدة فى الانسان بالجنس وبالمبدأ الاول" *vāḳiʿ olmuştur, bu taḳrīrimiz o nüsḫanın tercümesidir. Ve eks̱er-i nüsaḫda vāv-ı vāṣıla bedeline "ev"-i fāṣıla vāḳiʿ olmakla İmām Faḫr-i Rāzī evlā olan vāv-ı vāṣıla olmaktır diye iʿtirāḍ edip Şāriḥ ʿAllāme iʿtirāḍını defʿ eylemiştir. O suʾāl ve cevābın vechlerini beyānda cedvā ḳalīl olmakla terki aḥrā ve elyaḳ görüldü.*

Ammā o ḳuvve-i müvellide o ḳuvvet dahi iki nevᶜdir:

Nevᶜ-i evvel o ẕükūr ve inās̱ta menīyi tevlīd ve taḥṣīl eder yaᶜnī ḳuvvet emşāc-ı bedende menī olmağa ṣāliḥ olan demi ifrāz edip üns̱eyānda ṭabḫ ve inḍāc etmekle menīyi taḥṣīl eder.

Ve nevᶜ-i s̱ānīsi nefs-i menīye ifāḍa olunan ḳuvāyı faṣl edip ayırıp temyīz eder, mes̱elā ḳuvve-i ᶜaṣabiyyeyi ḳuvve-i ᶜaẓmiyyeden ve sāirlerinden faṣl eder. Keẕālik aᶜḍā-i müteşābiheden her bir ᶜuḍva maḫṣūṣ olan ḳuvveti ᶜuḍv-ı āḫerin ḳuvvetinden faṣl eder ve her bir ḳuvveti nuṭfeden o ḳuvvete mevḍūᶜ olacak ᶜuḍv māddesine mezc eder, mes̱elā o nuṭfeden mādde-i ᶜaṣab olmağa ṣalāḥiyyeti olan eczāya ᶜaṣab ḳuvvetini mezc eder ve o eczāda mizāc-ı ᶜaṣab ḥādis̱ olur. Ve keẕālik ᶜaẓm ve ġışā ve sāir eczā-i aṣliyyeler bu ḳıyās üzere olur. Ve bu fiᶜllerin fāᶜili ḳuvve-i müvellidenin nevᶜ-i s̱ānīsi olur. Lākin bu fiᶜlleri o ḳuvvet ᶜalā-ḳavlin müteşābihetü'l-eczāʾ ve ᶜalā-ḳavlin āḫerin müteşābihetü'l-imtizāc olan menīde raḥim-i ümme dāḫil olduktan sonra işler ve bu ḳuvvete eṭıbbā ḳuvve-i muġayyire derler.[63]

Ammā ḳuvve-i muṣavvire-i ṭābiᶜa yaᶜnī o ḳuvvet ki ẕikr olunan menīyi taṣvīr eder ve cinsi veyāḫūd ḳarīb-i cinsi ḳālıbına ifrāġ eder, pes o ḳuvvet ḫālıḳının iẕni ve tesḫīri ile ruṭūbet-i menīyi taḫṭīṭ eder ve her bir ᶜuḍvu āḫer ᶜuḍvlardan ayırır ve her ᶜuḍvu şekl-i maᶜhūdu üzere teşkīl eder. Ve tecvīfāt ve s̱uḳablarını ve melāset ve ḫuşūnetlerini ve keẕālik evḍāᶜ ve müşākeletlerini ve bi'l-cümle her ᶜuḍvun nihāyetleri miḳdārına müteᶜalliḳa olan efᶜālleri o muṣavvire-i ṭābiᶜa olan ḳuvvet işler. Ve ḳuvve-i ġādiye ile ḳuvve-i nāmiye bi-sebebi-i ḥıfẓı'n-nevᶜ ġıdāda ẕikr olunan vech üzere mutaṣarrife olan ḳuvvete yaᶜnī müvellideye ḫidmet ederler.

---

63 Şeyḫ'in ẓāhir-i kelāmı iḳtiḍā eder ki ẕikri mürūr eden "muġayyire" yaᶜnī ġāẕiyenin üçüncü cüzʾüne "muġayyire" ıṭlāḳı ᶜörf-i eṭıbbā olmaya lākin kütübde yazılan bu muġayyireye muġayyire-i ūlā derler ve ġāẕiye cüzʾ-i s̱ālis̱ine muġayyire-i s̱āniye derler ve cenīnin ḥālini iᶜtibār edip bu tesmiyeyi ederler ve illā ilk ḥāli iᶜtibār olunsa muġayyire-i ūlā s̱āniye ve s̱āniye ūlā tesmiye olunmak iḳtiḍā ederdi. Baᶜde hāẕā bu muġayyire-i ūlāda iḫtilāf vardır. Baᶜḍılar derler ki bu ḳuvvet babaya ifāḍa olunmuştur lākin menī baba ḫuṣyesinde iken o ḳuvvet mis̱lli ḳuvvet kesb edip ana raḥiminde bu fiᶜli işler. Baᶜḍı āḫer der ki o ḳuvvet ana raḥiminin muġayyiresi olur. Baᶜḍı āḫer der ki o ḳuvvet nefs-i menīye ifāḍa olunmuştur, bu ḳavle göre menī müteşābihü'l-imtizāc olur; iki evvelki ḳavllere göre mütesāviyetü'l-eczā olur. Arisṭū müteşābihü'l-eczā olduğuna ve Buḳrāṭ müteşābihü'l-imtizāc olduğuna ẕāhib olurlar.

el-Faṣlu'ṣ̱-S̱āliṯü Minhu Fi'l-Ḳuva'ṭ-Ṭabīʿiyyeti'l-Ḫādimeti

Faṣl-ı müteḳaddimde ẕikr olunan ḳuvve-i maḫdūme idi yaʿnī o ḳuvvetlerin beyānında idi ki min-vechin maḫdūm ola ve bu faṣl-ı s̱ālis̱ ḫādim-i ṣırfın beyānında olur. Ḳuvā-yı ṭabīʿiyyede ḫādim-i ṣırf olanlar ḳuvve-i ġāẕiyenin ḫādimleridir ve o ḫādimler dört ʿaded ḫādimlerdir: Evvelkisi cāẕibe, ikincisi māsike, üçüncüsü hāḍıme, dördüncüsü dāfiʿadır.

Ḳuvve-i cāẕibe ḫalḳ olunmasının menfaʿati budur ki nāfiʿ olan ġıdāyı o ḳuvvet ceẕb edip ʿuḍva īṣāl eder ve ulaştırır. Ve o ḳuvvet fiʿlini ve ceẕbini līf-i muṭavvel ile işler yaʿnī istiḳāmet üzere ẕāhib olan līf ile işler.

Ammā ḳuvve-i māsike o ḳuvvettir ki ḳuvve-i hāḍıme fiʿlini tekmīl edince ḳadar vārid olan ġıdā-i nāfiʿi o ḳuvvet ʿuḍvda ḥabs eyler. Ve o ḳuvvet bu fiʿli līf-i müverreb ile işler. Ve baʿḍı kerre bu fiʿlde līf-i müverrebe līf-i müstaʿriḍ dahi iʿānet eder.

Ammā ḳuvve-i hāḍıme o ḳuvvettir ki cāẕibenin ceẕb edip ve māsikenin imsāk eylediği ġıdāyı o ġıdāda ḳuvve-i muġayyirenin taġyīrine müheyyā olan ḳıvāma iḥāle eder ve o ġıdānın mizācını o mizāca iḥāle eder ki o mizāc ḥasebiyle ġıdā-i meẕkūr istiḥāle edip bi'l-fiʿl ġıdā olmağa ṣāliḥ olur. Bi'l-fiʿl ġıdādan murād bedel mā-yeteḥallel olmağa ṣāliḥ olan ḫılṭ bi'l-fiʿl ʿuḍvdan cüzʾ olmaktır. Ḳuvve-i hāḍımenin bu ẕikr olunan fiʿli ġıdā-i nāfiʿde olur ve hāḍımenin ġıdā-i nāfiʿde olan bu fiʿline haḍm tesmiye olunur.

Ammā o ḳuvvetin fuḍūlde olan fiʿli budur ki o ḳuvvet ġıdādan ʿuḍva istiḥālesi ṣaʿb olan faḍlaları mümkin oldukça ʿuḍva iḥāle eder ve ona dahi haḍm tesmiye olunur. Ve mümkin olmayan faḍlalar eger ziyāde ġalīẓ ise o ḳuvvet onu terḳīḳ eder ve ziyāde raḳīḳ ise o raḳīḳi taġlīẓ eder ve eger o faḍla ziyāde lüzūcetli ve yapışkan ise o faḍlayı taḳṭīʿ eder ve ḳuvvetin bu fiʿllerine inḍāc tesmiye olunur. Mādām ki o faḍla ziyāde ġalīẓ veyāḫūd lezic olur, ḳuvve-i dāfiʿa ʿuḍvda maḥbūs olan o faḍlayı defʿ edip iḫrāca ḳādir olmaz. Kaçan o ḳuvvet-i münḍice bu fiʿlleri iḥdās̱ edip inḍāc eylese o faḍla ḫurūca müstaʿidd olmakla ḳuvve-i dāfiʿa o faḍlayı maḥbūs olduğu ʿuḍvdan sühūlet ile iḫrāca ḳādir olur. Bundan ẓāhir oldu ki ḳuvve-i hāḍıme ve ḳuvve-i münḍice ikisi birdir, lākin o ḳuvvetin ġıdā-i ṣāliḥte fiʿline haḍm tesmiye olunur ve faḍlada olan fiʿline inḍāc tesmiye olunur. Ve baʿḍan olur ki haḍm ve inḍāc elfāẓ-ı müterādifeden kılınıp eḥadühümā āḫerde istiʿmāl olunur.

Ammā ḳuvvet-i dāfiᶜa o ḳuvvet-i ġıdādan iġtidāya ṣāliḥ olmayanları defᶜ ve iḫrāc eder. Keẕālik ġıdā-i ṣāliḥ ḳadr-i ḥācetten ziyāde olsa o ziyādeyi her ne ḳadar ṣālih ise dahi müstaġnin ᶜanhü olmakla ḳuvvet-i dāfiᶜa defᶜ ve iḫrāc eder. Ve ġıdāyı terḳīḳ menfaᶜati için istiᶜmāl olunan māiyyeti dahi menfaᶜat-i meẕkūre tamāmında mes̱āne ṭarīḳinden ve ġayrıdan iḫrāc eder.

Ve bu ḳuvvet-i dāfiᶜa ẕikr olunan faḍlaları ve o faḍlaları iḫrāc için ḥāḍır ve müheyyā kılınan menāfiẕ cihetinden iḫrāc eyler, eger faḍla-i meẕkūrenin müheyyā maḫreci var ise. Eger iḫrāc olunacak faḍlanın maḫrec-i müheyyāsı yok ise o ḳuvvet-i dāfiᶜ o faẕlayı eşref olan ᶜuḍvdan eḫass olan [28b] ᶜuḍva defᶜ eder ve aṣleb olan ᶜuḍvdan erḫā ve yumuşak olan ᶜuḍva defᶜ eder. Eger faḍlanın teveccühü o faḍlaya maḫrec olmak üzere müheyyā olan menfeẕ cihetine olur ise ḳuvvet-i dāfiᶜa cihet-i ḫilāfa o faḍlayı ṣarf eylemez. Mes̱elā emᶜāda olan faḍlanın teveccühü süfl cānibine iken ḳuvve-i dāfiᶜa o faḍlayı berāz için müheyyā kılınan cihetten ṣarf edip ḳayʾ ṭarīḳinden iḫrāc eylemez.

Ve bu ẕikr olunan ḳuvā-yı ṭabīᶜiyyeye yaᶜnī cāẕibe ve māsike ve hāḍıme ve dāfiᶜadan her birine keyfiyyāt-ı erbaᶜ yaᶜnī ḥarāret ve bürūdet ve ruṭūbet ve yübūset ḫidmet ederler lākin ḥarāretin ḥaḳīḳatte ḫidmetinin ḳuvvetlerin dördüne dahi şümūlü olur.

Ammā bürūdet ḳuvā-yı erbaᶜ-ı meẕkūrelerin baᶜḍısına bi'l-ᶜaraḍ ḫidmet eder, bi'ẕ-ẕāt ḫidmeti olmaz, zīrā bürūdetin emri ve ḥāl ve şānı ḳuvā-yı erbaᶜın cümlesine bi'ẕ-ẕāt müḍādd olur onun için ki bi'l-cümle ḳuvāların efᶜāli ḥareket ile tamām olur ve bürūdet ḥarekete müḍādde olur.

Ammā cāẕibe ve dāfiᶜanın fiᶜlleri ḥareket ile ḥādis̱ olduğu ẓāhirdir. Ve ammā haḍm ḥareket ile olduğu onun içindir ki haḍm ġalīẓ ve kes̱īf olan cüzʾlerin tefrīḳi ve telṭīfi ile ve raḳīḳ ve laṭīf olanları taġlīẓ ve teks̱īf ile olur. Telṭīf ḥarekāt-ı tefrīḳiyye ile olur ve taġlīẓ ḥarekāt-ı temzīciyye ile olur.

Keẕālik māsikenin fiᶜli ḥareket ile ḥādis̱ olduğu onun içindir ki ḳuvve-i māsike imsāk fiᶜlini līf-i müverreb ile işler o vech ile ki ḳuvve-i māsike līf-i müverrebi vārid olan ġıdāyı itḳān ve istiḥkām üzere iştimāl heyʾetine taḥrīk eder ve līf-i müverreb o heyʾet üzere oldukça ġıdāyı ḍabṭ ve imsāk edip salıvermez.

Bürūdet ġıdāyı taḫdīr edip cemād mes̱ābesinde kılmakla efᶜāli ḥarekete mevfḳūfe olan ḳuvāların küllīsine müḍādde oldu. Lākin bürūdetin ḳuvve-i

māsikeye bi'l-ᶜaraḍ iᶜāneti olur o vech ile ki līf-i müverreb-i meẕkūrda ġıdāyı imsāka ṣāliḥ heyᵓet ḥarāret ḥasebiyle ḥādiṯ olduğundan sonra bürūdet līf-i müverrebi haḍm tamām olunca ḳadar heyᵓet-i muḥkemesi üzere taẖdīr ve tekṯīfi ḥasebiyle ḥabs eder ve līf-i müverreb dahi o müddette ġıdāyı imsāk eder. Ve bürūdetin ḳuvve-i māsikenin fiᶜlinde medẖali olmaz, ancak ḳuvve-i meẕkūrenin āletini yaᶜnī līf-i müverrebi imsāke ṣāliḥ heyᵓet üzere ḥıfẓ etmekle bi'l-ᶜaraḍ ẖidmet-i müheyyiᵓesi olur. Ve keẕālik bürūdet ḳuvve-i dāfiᶜaya dahi ẖidmet-i müheyyiᵓe ile ẖidmet eder o vechten ki riyāḥın ḳuvve-i dāfiᶜaya iᶜāneti olur ve bürūdet riyāḥı taḥallülden menᶜ etmekle bürūdetin müheyyeten dāfiᶜaya ẖidmeti olur. Ve keẕālik bürūdet riyāḥı taġlīẓ eder. Rīḥ-i ġalīẓin dāfiᶜaya iᶜāneti rīḥ-i laṭīften ziyāde olur ve dāfiᶜanın āleti olan līf-i ᶜarīḍ ü ᶜāṣırı tekṯīf eder. Ve keṯīf olan līfin ᶜaṣrı ve defᶜi ziyāde olup ālet-i defᶜ olan līfin nefsinde bürūdetin fiᶜli olmakla bürūdetin bi'l-ᶜaraḍ dāfiᶜaya ẖidmet-i müheyyiᵓesi olur.

Bu ẕikri mürūr eden ḳuvāların ẖidmetlerinde berdin duẖūlü ancaḳ bi'l-ᶜaraḍ olur. Eger bürūdet ḳuvāların fiᶜline bi'ẕ-ẕāt dāẖil olsa ḥareketi ibṭāᵓ ve icmād etmekle ḳuvāların fiᶜline muḍırr olur.

Ammā yübūset ḳuvā-yı ṯelāṯenin yaᶜnī nāḳıletān olan cāẕibe ve dāfiᶜa ile māsikenin o yübūsete iḥtiyācının vechi budur ki ẕikri ḳarīben mürūr eylediği üzere nāḳıletānın fiᶜlleri ḥareket ile ḥāṣıl olur. Ve ḥareket, iᶜtimādın faḍl ve temkīnine muḥtāc ve faḍl-ı temkīn yübūset ile olur. Ve ḥareket ile bizim murādımız ḳuvāyı ḥāmil olan rūḥun ḳuvānın fiᶜli cānibine ḳuvāyı ḥāmil olarak ḥareketidir. Cevher-i rūḥta yāẖūd cevher-i ālette ruṭūbī istirẖālar olsa āletin ervāḥa iᶜtimādında temkīn olmamakla ḳuvānın fiᶜlinde ẖalel olur ve ḳuvve-i māsike lā-maḥāle ḳabḍa muḥtāc olur ve ḳabḍ yübūset ile ḥāṣıl olur.

Ammā ḳuvve-i hāḍımenin ruṭūbete iḥtiyācı ezyed ve ekṯer olur. Pes bu keyfiyyāt-ı erbaᶜ yaᶜnī iki keyfiyyāt-ı fāᶜile olan ḥarāret ve bürūdet ve iki keyfiyyāt-ı münfaᶜile olan ruṭūbet ve yübūset beyninde ḳuvā-yı erbaᶜanın o keyfiyyetlere iḥtiyācı iᶜtibārı ile biri birine ḳıyās olunsa ḳuvvet-i māsikenin yübse iḥtiyācı yine māsikenin ḥarārete iḥtiyācından ekṯer bulunur, zīrā ḳuvvet-i māsikede ḥarāreti muḳteḍī olan ḥareketin zamānı ḳalīl olur ve bürūdeti muḳteḍī olan sükūnun zamānı keṯīr olur ve lā-maḥāle zamān-ı keṯīrde olan iḥtiyāc zamān-ı ḳalīlde olan iḥtiyācdan min-ciheti'l-miḳdār

ekṡer olur. Ḳuvve-i māsikenin yübse iḥtiyācı ezyed ve ekṡer olduğu ḥasebiyle ṣıbyānın mizācı erṭab olmakla ḳuvvet-i māsikesi ḍaʿīf olur. Ammā ḳuvve-i cāẕibenin ḥarārete iḥtiyācı yübse iḥtiyācından ekṡer olur onun için ki ḥarāretin ceẕbe iʿāneti olur belki cāẕibenin ekṡer-i ʿameli ḥareket ile olur ve ḥareket ḥarāret ile olur ve yübūset ve ḳabḍa iḥtiyācı ancak ālet-i ceẕbin sükūnu zamānında olur ve müddet-i ceẕbde āletin zamān-ı sükūnu ḳaṣīr olur. Ve ceẕb min-ciheti'l-miḳdār ve'l-kemmiyyet ḥareket-i zāideye muḥtāc olduğu gibi min-ciheti'l-keyf dahi ḥareket-i zāideye mutāc olur, zīrā ceẕb ḥareket-i ḳaviyye ile ḥādiṡ olur ve ḥareket-i ḳaviyye dahi ḥarāret-i zāideyi iḳtiḍā eder. Ve ictiẕāb baʿḍı kerre cāẕibenin fiʿli ile olur, mıġnāṭīste olduğu gibi, zīrā mıġnāṭīsin cāẕibesi ile ḥadīdin ictiẕābı tamām olur, şeyʾ-i āḫerin o ictiẕābda medḫali olmaz. Ve baʿḍan ictiẕāb ḍarūret-i ḫalā için olur, zerrāḳātta mānın inciẕābı ve ictiẕābı gibi.

Bu maḥall beyāna muḥtāc iken Şāriḥ ʿAllāme beyāna taṣaddī eylemedi. Bu kemīne ʿabd-i faḳīrin anladığına göre "zerrāḳāt" "zerrāḳa"nın cemʿi olur ve zerrāḳa eṭıbbā ıṣṭılāḥlarından bir ālettir ki onun ile iḥlīl miṡlli ḍayyiḳ mecrālarda devā aḳıtırlar, lākin Şeyḫ'in zerrāḳa ile murādı o ḳārūredir ki boğazı uzun ve dar olur, o ḳārūre ḥavḍa ilḳā olunup bırakılsa boğazından içeri su dāḫil olmaz. Kaçan ḳārūreyi suya ilḳā etmezden muḳaddem maṣṣ-ı ḳavī ile maṣṣ edip ḳārūrenin cevfinden havāyı iḫrāc edip ḳārūrenin muḥkem ağzını şedd eyleyip suya [*ilḳā*] *eyledikten sonra şeddini ḥall eylesen ʿale'l-fevr o ḳārūreye su dāḫil olur onun için ki ḳārūreden maṣṣ ile havā iḫrāc olunup ağzı şedd olundukta ḳārūrede havādan bāḳī kalan cüzʾ-i ḳalīl ḍarūret-i ḫalā için ṭabīʿatından ziyāde taḫalḫul edip ḳārūreyi doldurur. Ve suya ilḳā olunup ḳārūrenin ağzı açıldığı gibi havā yine miḳdār-ı ṭabīʿatına ʿavdet edip ḍarūret-i ḫalā için su o ḍayyiḳ olan maḥallden ve ḳārūrenin ağzından içeri dāḫil olur su gerek ise ḥārr ve gerek ise bārid olsun. Keẕālik mā ile memlüvve olan kūzenin taḥtında s̱uḳbesi olsa ağzı meşdūde olursa s̱uḳbede mā ḫārice ḫurūc eylemez, ammā kūzenin ağzı açıksa taḥtında olan s̱uḳbeden su ḫārice ḫurūc eder. Keẕālik bir ṭarafı suda olan ünbūbun yaʿnī lülenin ṭaraf-ı āḫerinden maṣṣ olunmakla su ictiẕāb olunur.*

*Bu maḳāmda nüsḫalar muḫteliftir. Baʿḍı nüsḫa "*كانجذاب الماء*" vāḳıʿ olmuştur. O nüsḫaya iki evvelki ṣūretler mülāyim olur. Ve baʿḍı uḫrāda "*كاجتذاب الماء*" vāḳıʿ olmuştur ve o nüsḫa-i uḫrāya göre ṣūret-i aḫīre mülāyim olur.*

Ve ictiẕāb baʿḍı kerre dahi ḥarāret ile tamām olur, sirācın dühnü ictiẕābı gibi, lākin bu ḳısm-ı s̱ālis̱ muḥaḳḳıḳīn katında ḳısm-ı s̱ānī olan ḍarūret-i ḫalāya ʿāid ve rāciʿ olur belki ḍarūret-i ḫalānın ʿaynı ve nefsi olur, *zīrā sirācı dühnün ictiẕābının vechi budur ki fetīlenin fürcelerinde olan dühn ḥarāret ḥasebiyle maḥv ve mütelāşī oldukta dühn-i āḫer o maḥalli doldurup işġāl eylemese ḫalā ḥādis̱ olurdu. "Ḫalā" basīṭ veyāḫūd mürekkeb olan cismler-den ḫālī olan buʿda derler. Felāsifeden baʿḍıları ḫalānın imtināʿına ẕāhib olurlar, eṭıbbā dahi ona ẕāhib olurlar.* Ve kaçan kim ḳuvvet-i cāẕibe ile ḥarāret dahi bulunsa ceẕb ḳavī ve muḥkem olur.

Ammā ḳuvvet-i dāfiʿanın yübse ḥāceti cāẕibenin ve māsikenin yübse ḥācetinden ḳalīl olur onun için ki ḳuvvet-i dāfiʿa māsikenin zamān-ı kes̱īrde olan ḳabḍı gibi ḳabḍa muḥtāc olmaz ve cāẕibenin lüzūmuna dahi ḥāceti olmaz yaʿnī dāfiʿa fiʿlini icrāda baʿḍı kerre cāẕibenin iʿānetine muḥtāc olur ve baʿḍı kerre cāẕibenin iʿānetine muḥtāc olmaz belki mādde-i medfūʿa-nın ḥayyiz-i ṭabīʿīsine teveccühü dāfiʿaya iʿānette kifāyet eder. Ve keẕā-lik ḳuvvet-i dāfiʿa cāẕibede mevcūd olan ednā ḳabḍa ve meceẕūbunu ednā müddet iḥtivāsı gibi iḥtivāya dahi muḥtāc olmaz. Cāẕibede [29a] mevcūd olan iḥtivānın müddeti ve vaḳti ālet-i ceẕbden cüzʾ-i muḳaddemin meceẕūbu cüzʾ-i muʾaḫḫara vāṣıl ve lāḥıḳ olunca ḳadar cüzʾ-i muʾaḫḫara meceẕūb olanı imsāk eylediği müddet ve zamāndır. Ve'l-ḥāṣıl ḳuvve-i dāfiʿanın ḳaṭʿā ve bettete teskīne iḥtiyācı olmaz belki dāfiʿanın iḥtiyācı taḥrīke olur ve ʿaṣr ve defʿde dāfiʿaya iʿāneti olacak miḳdārı teks̱īfe olur ve teks̱īfe iḥtiyācı o ḳadara bāliġ olmaz ki o miḳdār teks̱īf ḥasebiyle līf-i ʿarīḍ olan ālet-i defʿ heyʾet-i ʿaṣrı yāḫūd heyʾet-i ḳabḍı ẕikr olunan māsikenin müddet-i ṭavīle ve cāẕibenin müddet-i yesīresi miḳdārı müddette ḥıfẓ ve ḍabṭ eyleye. Bu vech ile ḳuvvet-i dāfiʿada yübse iḥtiyāc ḳalīl oldu.

Bu ẕikr olunan dört ḳuvvetten yaʿnī cāẕibe ve māsike ve hāḍıme ve dāfiʿa beyninden ḳuvve-i hāḍıme ḥarārete ziyāde muḥtāc olur. Ve hāḍı-menin yübūsete iḥtiyācı olmaz belki hāḍımenin iḥtiyācı ruṭūbete olur, zīrā ruṭūbet sebebiyle ġıdāyı o ḳuvvet-i hāḍıme tesyīl eyler ve mecārīde nüfūẕ ve eşkāli ḳabūle tehyiʾe eyler.

Mebḥas̱: Ẕikri mürūr eyleyen taḳrīrin meʾāli ve ḫulāṣası buna münsāḳ ve müncer oldu ki ruṭūbetin ḳuvve-i hāḍımeye iʿāneti olur ve ruṭūbetin hāḍımeye

iᶜāneti olmak fāsiddir onun için ki ṣıbyānın mizācı mizāc-ı şübbāndan erṭab olur. Eger ruṭūbetin hāḍımeye iᶜāneti olsa o iᶜānet ṣalābetli olan aġdiyeyi ṣıbyān şübbāndan ziyāde haḍm eylemeği īcāb eyler idi, vāḳıᶜu'l-ḥālde emr ise ber-ᶜaks olur yaᶜnī şābblar ṣalābetli nesneleri ṣabīlerden ziyāde haḍm ederler.

el-Cevāb: Ġayre merretin mürūr eyledi ki ġıdānın muġtedīye mücāneseti lāzım olur; ᶜuḍv mücānisi olmayan aġdiye ile taġdiye eylemez ve ṣıbyān erṭab olmakla eybes ve aṣleb olan aġdiyenin ṣıbyānda ġıdā olmağa ṣalāḥiyyeti olmaz ve aṣleb olan aġdiyeyi haḍma ṣıbyānın hāḍımesi ᶜadem-i ṣalāḥiyyetine bināen teveccüh eylemez. Ve hāḍımenin ᶜadem-i teveccühü ḥasebiyle māsike dahi o aġdiyeyi imsāke teveccüh eylemez, o aġdiye-i ṣulbe bi'l-cümle faḍla mes̱ābesinde olmakla ḳuvve-i dāfiᶜa defᶜ edip iḫrāc eyler. Ammā aġdiye-i ṣulbenin mizācı şübbānın mizācına ṣalābette ve yübūsette mülāyim ve mücānis olmakla hāḍıme ve māsikeden her biri teveccüh edip fiᶜllerini işlerler ve dāfiᶜa dahi haḍm tamām olunca ḳadar fiᶜlden teᵓeḫḫür eder ve haḍm-ı tāmm olur. Ve'l-ḥāṣıl ṣıbyānın aġdiye-i ṣulbeyi ᶜadem-i haḍmı ruṭūbetin ᶜadem-i iᶜānetinden nāşī olmaz belki hāḍımenin haḍma ᶜadem-i teveccühünden olur. Eger ṣıbyānın hāḍımesi haḍma teveccüh eylese ruṭūbetleri haḍma muᶜīn olup aġdiye-i ṣulbe-i yābiseyi ṣıbyān şübbāndan ziyāde haḍm eyler idi.[64]

Keyfiyyāt-ı erbaᶜın ẕikr olunan ḳuvālara ḫidmetleri ḥaḳḳında basṭ olunan kelāmın zübdesi ve cümlesi budur.

Ḳuvve-i māsikenin ḥāceti ḳabḍa olur ve heyᵓet-i ḳabḍı zamān-ı ṭavīl is̱bāta olur ve ḥarekette meᶜūnet-i yesīreye olur. Ve ḳuvve-i cāẕibenin ḥāceti ḳabḍa olur ve cidden yesīr olan zamānda ḳabḍın is̱bātına olur ve ḥarekette meᶜūnet-i kes̱īreye olur. Ve ḳuvve-i dāfiᶜanın ḥāceti faḳaṭ ḳabḍa olur, ḳabḍın muᶜteddün bih ve muᶜteber olacak ḳadar s̱ebātına ḥāceti olmaz belki ḥareket üzere meᶜūnete muḥtāc olur. Ve ḳuvve-i hāḍımenin iẕābeye yaᶜnī ġıdāyı eritmeğe ve terḳīḳ etmeğe olur ve temzīce olur. Pes ḳuvā-yı erbaᶜ-ı meẕkūr ẕikr olunan ḫuṣūṣlara tevaḳḳufta iḫtilāfları olmakla o ḳuvālar keyfiyyāt-ı erbaᶜı istiᶜmālde o keyfiyyetlere iḥtiyācda mütefāvit oldular.

64 Maḥṣūl-i cevāb: Haḍm o ruṭūbete muḥtāc olur ki o ruṭūbet ġıdāyı muḳtedī bihe mücānesetten iḫrāc eylemeye ve illā haḍm o ġıdāya iḳbāl eylemez ve iḥtitāc bi-ṭarīḳi'l-evlā müntefī olur.

el-Faṣlu'r-Rābiᶜu Minhu Fi'l-Ḳuva'l-Ḥayvāniyyeti

Eṭıbbā ḳuvve-i ḥayvāniyye ile o ḳuvveti murād ederler ki o ḳuvvet aᶜḍāda ḥāṣıla olsa ḳuvve-i ḥissi ḳabūle aᶜḍāyı o ḳuvvet tehyiᵓe edip müstaᶜidd eder. Ḥarekāt-ı ḫavf u ġaḍabı eṭıbbā bu ḳuvve-i ḥayvāniyyeye iḍāfet ve nisbet ederler onun için ki ḥareket-i mez̲kūrede ḳuvve-i ḥayvāniyyeye mensūb olan rūḥa inḳıbāḍ ve inbisāṭın ᶜurūḍunu fehm ve idrāk ederler. Ve z̲ikr eylediğimiz bu icmāli biz tafṣīl eyleyelim: Biz deriz ki nitekim aḫlāṭın kes̲āfetinden mizācun-mā ḥasebiyle kes̲īf olan aᶜḍā veyāḫūd cüzᵓ-i ᶜuḍv tevellüd eylediği gibi aḫlāṭın buḫāriyyeti ve leṭāfetinden dahi bi-ḥaseb-i mizācin-mā cevher-i rūḥ tevellüd eder. Ve eṭıbbā katında kebid tevellüd-i evvelin yaᶜnī aḫlāṭ tevellüdünün maᶜdeni olduğu gibi kez̲ālik ḳalb dahi tevellüd-i s̲ānīnin yaᶜnī ervāḥın tevellüdünün maᶜdenidir. Kaçan bu rūḥ-ı ḥayvānī mizāc-ı lāyıḳı üzere ḥādis̲ olsa o rūḥ-ı ḥayvānī ḳuvve-i ḥayvāniyyeyi ḳabūle müstaᶜidd olur ve o ḳuvve-i ḥayvāniyye ḳuvve-i nefsāniyyeyi ve ġayr-i nefsāniyyeyi yaᶜnī ṭabīᶜiyyeyi ḳabūle aᶜḍāyı müheyyā ve müstaᶜidd eder. Ve ḳuvā-yı nefsāniyye rūḥta ve aᶜḍāda ḥādis̲ olmaz illā o rūḥta ve aᶜḍāda ḥādis̲ olur ki onlarda ḳuvve-i ḥayvāniyye ḥādis̲ olmuş ola.

Bir ᶜuḍvun ḳuvā-yı nefsāniyyesi ᶜāṭıle ve bāṭıla olsa lākin ḳuvā-yı ḥayvāniyye zāil olmasa o ᶜuḍva ḥayy ıṭlāḳ olunur. Ve bu maḳālemizi tenvīr ve tavḍīḥ eder maḫdūr ve meflūc olan ᶜuḍvların aḥvāli ki onlarda sen ḥissin ve ḥareketin mefḳūd olup ḥayātın mevcūd olduğunu müşāhede edersin.

Ve ḥayy olan ᶜuḍvdan ḳuvā-yı nefsāniyye zevālinin sebebi ve bāᶜis̲i budur ki o ᶜuḍvda mizāc-ı lāyıḳına münāfī ve muḫālif mizāc-ı āḫer ḥādis̲ olup ḥiss ve ḥareketi ḳabūlden o ᶜuḍvu mizāc-ı ḥādis̲ menᶜ eder veyāḫūd o ᶜuḍv ile dimāġ beyninde veyāḫūd o ᶜuḍva ḳuvve-i nefsāniyyeyi yaᶜnī ḥiss ve ḥareketi īṣāl eden ᶜaṣabda südde olur ve südde ḥasebiyle ḥiss ve ḥareket ḳuvveti ᶜuḍva vāṣıl olmaz. ᶜUḍv-ı ḥayyın bu iki ṣūretinde dahi bi'l-fiᶜl ḳuvvet mevcūd olmaz lākin istiᶜdād ve bi'l-ḳuvve ḳabūl-i ḳuvvet bāḳī olur. Ve ᶜuḍv-ı meyyit bunun ḫilāfı üzere olup ondan istiᶜdād dahi zāil olup ᶜuḍvun o ḳuvveti ḳabūlü vechen mine'l-vücūh mutaṣavver olmaz.

ᶜUḍv mevtinin ᶜalāmeti budur ki meyyit olan ᶜuḍv müteᶜaffin olup fāsid olur ve ḥiss ve ḥareketi zāil olup ḥayātı bāḳī olan maḫdūr ve meflūc mis̲lli ᶜuḍvlara fesād ve taᶜaffün ḥādis̲ olmaz. Ve bundan ẓāhir olur ki ḥiss ve ḥare-

keti zāile olup ġayr-ı müteᶜaffin olan ᶜuḍvlarda bir ḳuvvet vardır ki ḥayātı o ḳuvvet ḥāfıẓa olur.

Ve ḥissin zevāli ḥayātın zevāli ile olmayıp mānıᶜin vücūdu ile olur. Her kaçan o mānıᶜ mürtefiᶜ olsa ḥiss ve ḥareket yine o ᶜuḍva ᶜavdet eder, zīrā o mānıᶜ bi'l-fiᶜl ḥiss ve ḥareketin mānıᶜi olmakla o ᶜuḍvda bi'l-ḳuvve ḥiss ve ḥareket bāḳī ve mevcūd olur ve mānıᶜin zevāli ile bi'l-fiᶜl ḥiss ve ḥareket ᶜavdet eder. Ve ᶜuḍv-ı meyyit bunun ḫilāfı üzere olur, zīrā ᶜuḍv-ı meyyitten ḥayāt zāil olur ve ḥayātın zevāli ile istiᶜdād-ı meẕkūr dahi zāil olur, min-baᶜd o ᶜuḍv-ı meyyite ḥiss ve ḥareket rücūᶜ eylemez.

Bu meẕkūrlar ile ḳuvve-i ḥayvāniyye ḳuvve-i nefsāniyyeye muġāyire bir ḳuvvet olduğu ẓāhir olduğu gibi yine ḳuvvet-i ḥayvāniyyenin ḳuvve-i ġāẕiyeye muġāyire olduğu ẓāhir olur bu vech ile ki baᶜḍı ᶜuḍvdan ḳuvve-i ġāẕiye zāile olur ve ḥayātı bāḳī olur.

Şāriḥ ᶜAllāme, Naḫcıvānī'ye ᶜazv edip der ki ḥukemā bi-esrihim müşāhedelerine ve tecribelerine bināen ẕāhib olurlar ki baᶜḍı ᶜuḍvun taġaddīsi ġāyet ḍaᶜīf ve bāṭıl olur ve ḥayātı bāḳī olur ve ᶜuḍv-ı āḫerin ḥayātı ḍaᶜīf ve zāil olur, taġaddīsi bāḳī olur, bunun miŝālinde ᶜAllāme ġaŝyi īrād eder. Ve bu ṣūretlerde ḳuvve-i ġāẕiye ḳuvve-i ḥayvāniyyeden müteferriḳ olup beynehümāda ᶜumūm ve ḫuṣūṣ min-vechin olduğu delālet eder ki ḳuvve-i ḥayvāniyye ḳuvve-i ġāẕiyeye muġāyir başka bir ḳuvvettir.

Ve bunlardan ḳaṭᶜ-ı naẓar olunsa yine deriz ki ḳuvve-i ġāẕiye ḳuvve-i ḥayvāniyyenin ᶜaynı olsa nebāt dahi ḥiss ve ḥareketi ḳābil olurdu. Pes ŝābit oldu ki ḥayvānda ḳuvve-i nefsāniyyeye ve ḳuvve-i ṭabīᶜiyyeye muġāyir bir ḳuvvet mevcūd olur ve o ḳuvvetin bir mizāc-ı ḫāṣṣı olur yaᶜnī o ḳuvvetin mizācı nefsāniyye ve ṭabīᶜiyye ḳuvvetlerinin mizācına muġāyir olur, pes o ḳuvvet ḳuvve-i ḥayvāniyye olur. Emşāc[65]-ı beden leṭāfetinden ḥādiŝ olan ervāḥta evvelā ḥādiŝ olan ḳuvvet ḳuvve-i ḥayvāniyye olur.

Bundan sonra vāḳiᶜ olan kelāmda murād ne idiğinden şürrāḥ iḫtilāf etmekle tercüme olunmayıp evvelā ᶜibāreti biᶜaynihā naḳl olunup ŝāniyen şürrāḥın verdikleri maᶜānī [29b] ᶜale'l-icmāl beyān olundu. ᶜAyn-ı ᶜibāre budur:
"ثم ان الروح يقبل بها عند الفيلسوف ارسطاطاليس المبدأ الاول والنفس الاولى التي ينبعث منها

65 "Emşāc" "meşīc"in cemᶜidir, muḫteliṭ maᶜnāsına olur. Recülün māı ile mā-ı merᵓe muḫteliṭ olsa nuṭfeye emşāc denir, keẕā ẕekere'l-ᶜAllāme. Ve baᶜḍılar muḫteliṭ aᶜḍānın suyu maᶜnāsına ıṭlāḳ eder.

“سائر القوى Bu terkībin ẓāhiri “يقبل” kelimesinde olan ḍamīr-i merfūᶜ “روح” a ve “بها” da olan bā sebebiyye ve ḍamīr-i mecrūr “قوة” e ᶜāid olur. “يقبل”, “المبدأ” nun mefᶜūlü, “المبدأ” “الاول ” nin sıfatı ve النفس الاولى ᶜaṭf-ı tefsīri ve murād nefs-i nāṭıḳa olup ḥāṣıl-ı maᶜnā “Rūḥ ḳuvve-i ḥayvāniyye sebebiyle mebdeᵓ-i evveli ve nefs-i ūlāyı ḳabūl eder” demek olur. Sāmirī, Şeyḫ‘in bu kelāmını ẓāhiri üzere ḥaml edip ẕāhib olur ki ervāḥın küllīsi ḳalbde tevellüd eder ve cümlesinde ḳuvve-i ḥayvāniyye mizācı olur ve o ḳuvvet ḥasebiyle sāir ḳuvāları dahi ḳabūl eder lākin Şeyḫ‘in ẓāhir-i kelāmı rūḥ nefsten muḳaddem olmağı[66] iḳtiḍā etmekle Ebū Süheyl el-Mesīḥī, Şeyḫ’in kelāmını ẓāhirinden ṣarf edip der ki “يقبل” de müstetir olan ḍamīr bedene ᶜāid olur, “بها” da olan ḍamīr-i mecrūr rūha ᶜāid olur; “mebdeᵓ-i evvel”den murād ḳuvve-i ḥayvāniyye olur, “nefs-i ūlā”dan murād nefs-i nāṭıḳa olur; ḥāṣıl-ı maᶜnā: “Beden rūḥ sebebiyle ḳuvve-i ḥayvāniyyeyi ḳabūl eder dahi beden nefs-i nāṭıḳayı ḳabūl eder” demek olur. Bu vech üzere maᶜnā muntaẓam ve vāḳıᶜa muṭābıḳ olur. Bilā-ḳarīne bu temeḥḥulāt irtikāb olunmak münāsib olmadığından Şāriḥ ᶜAllāme tevcīh-i vecīh ile tevcīh edip der ki: “بها” da olan bā lām-ı ecliyye maᶜnāsına olur, bāḳī kelām ẓāhiri üzere ibḳā olunur, ḥāṣıl-ı maᶜnā: “Rūḥ nefs-i nāṭıḳayı ḳabūl eder ḳuvve-i ḥayvāniyye eclinden, zīrā ḳuvve-i ḥayvāniyyenin kemāli nefs-i nāṭıḳa ile olur ve lā-maḥāle her nesne kemāline müştāḳ olmakla ḳuvvet-i ḥayvāniyye dahi kemāline vesīle olan nefs-i nāṭıḳaya taᶜaşşuḳ eylediğinden için ervāḥ nefs-i nāṭıḳayı ḳabūl eder” demek olur. Ve bu maᶜnāyı ᶜAllāme tercīh edip müstaḥsen görür.

Ve ẕikr olunan rūḥ-ı ḥayvānīnin ḳabūl eylediği nefs o nesnedir ki ḳuvānın aḳsām-ı s̱elās̱esi cemīᶜan ondan münbaᶜis̱ olur lākin taḥḳīḳi mürūr eylediği üzere cemīᶜan ḳuvānın menbaᶜı olan nefs-i nāṭıḳayı rūḥ-ı ḥayvānī ḳabūl eylediği gibi o ḳuvānın efᶜāl[i] rūḥ-ı ḥayvānīden ṣādır olmaz, nitekim ᶜinde’l-eṭıbbā rūḥ-ı nefsāniyye dimāğda oldukça ondan iḥsās ṣādır olmaz.[67] Kaçan dimāğda olan mes̱elā rūḥ-ı bāṣıra ruṭūbāt-ı ᶜayndan celīdiyyeye ve

66 Ervāḥ nefs-i nāṭıḳadan muḳaddem olmak bāṭıldır, zīrā ervāḥın māddesi aḫlāṭ olur ve nefs-i nāṭıḳa ifāḍa olmazdan muḳaddem aḫlāṭ mevcūd olmadığı ẓāhirdir.

67 Muḥaṣṣal-ı kelām: Rūḥ ḳalbden ḳuvveti ve dimāğdan mizācı ḳabūl edip ālete muḳārin olmakla efᶜāl-i nefsāniyye o rūḥtan ṣādır olur.

rūḥ-ı ẕāiḳa lisāna vāṣıl olursa o zamān ḳuvvetler fiʿlini işler. Ve kaçan rūḥ-tan bir ḳısm dimāġın tecvīfinde ḥāṣıl olsa o rūḥ dimāġdan bir mizāc ḳabūl eyler ki o rūḥ ḳalbden taḳabbül eylediği ḳuvvet-i nefsāniyyenin fiʿlini o mizāc-ı dimāġī ile işler. Keẕālik kebidde ve üns̱eyeynde ḥāṣıl olan rūḥlar dahi dimāġda ḥāṣıl olan ervāḥ gibi o iki ʿuḍv-ı reʾīsten bir mizāc [kesb edip o mizāc] ḥasebiyle ibtidā-i ḥudūs̱unda taḥammül eylediği ḳuvvetin fiʿlini işler. Ammā eṭıbbā katında rūḥ dimāġda ẕikr olunan mizāca istiḥāle eyle-medikçe mücerred ḳalbde tekevvün etmekle ḥiss ve ḥareket mebdeʾi olan nefsi ḳabūl eylemez; kaçan dimāġda mizācı istiḥāle eder, o vaḳt ẕikr olunan nefsi ḳabūl eyler. Keẕālik kebidde ḥāṣıl olan rūḥ kebidde mizācı istiḥāle eylemedikçe nefs-i ṭabīʿiyyeyi ḳabūl eylemez lākin rūḥ ibtidā-i ḥudūs̱unda evvel-i ḳuvā olan ḳuvve-i ḥayvāniyyeyi ḳabūl eyler, zīrā rūḥun mizāc-ı evveli yaʿnī rūḥa ḳalbde iken ʿārıḍ olan mizācı ḳuvve-i ḥayvāniyyeyi ḳabūlde rūḥa kifāyet eder.

Ve kebid ve dimāġ gibi ecnās-ı efʿālden her bir cins için aʿḍā-i sāirede dahi birer nefs-i uḫrālar olur ve o aʿḍāda olan nüfūsa mülāyim mizāc-ı āḫer istiḥāle eylemedikçe ervāḥ o aʿḍāda olan nüfūsu ḳabūl eylemez ve ecnās-ı efʿālin maṣdarı olmaz. Arisṭūṭālīs ẕāhib olduğu gibi cemīʿan aʿḍāda olan nüfūs vāḥide olmaz ve ṭabīʿiyye ve nefsāniyye ve ḥayvāniyye ḳuvāları-nın mebādīsi nefs-i vāḥid olmaz, zīrā rūḥun ve rūḥun kemāli olan ḳuvve-i ḥayvāniyyenin ḳalbde evvel-i ḥudūs̱unda rūḥun mizāc-ı evveli ḳuvve-i ḥayvāniyye-i meẕkūreyi rūḥun ḳabūlünü ifāde eder lākin yalnız ḳuvve-i ḥayvāniyye-i meẕkūre rūḥun sāir ḳuvāları ḳabūlüne bāʿis̱-i müstaḳill olmaz ve fiʿllerinin ṣudūruna ervāḥ maṣdar ve menşeʾ olmaz mādām ki o ervāḥta ẕikr olunan mizāc-ı ḫāṣṣ ḥādis̱ olmaya.

Eṭıbbā derler ki bu ḳuvve-i ḥayvāniyye ḥayātı müheyyiʾe olduğu ile bile aʿḍāya rūḥ-ı laṭīfin cevherinin ḥareketine mebdeʾ olur ve tenessüm ve tenaḳḳī için rūḥun ḳabḍ ve bastına mebdeʾ olur, ke-enne ḳuvā-yı ḥayvāniyye ḥayāta nisbet ve ḳıyās ile infiʿāli ḳabūl eyler ve nefsin efʿāline ve nabḍa ḳıyās ile fiʿli ifāde eder. Bu ḳuvve-i ḥayvāniyyenin ḳuvve-i ṭabīʿiyyeye müşābeheti olur onun için ki ḳuvā-yı ṭabīʿiyyeden fiʿlinin ṣudūru min-ġayri irādetin olduğu gibi keẕālik ḳuvve-i ḥayvāniyyeden dahi fiʿli min-ġayri irādetin ṣādır olur. Keẕālik ḳuvā-yı ḥayvāniyye kuvā-yı nefsāniyyeye dahi müşābih olur o vech

ile ki ḳuvā-yı nefsāniyyenin efᶜāli mütefennin ve mütenevviᶜ olduğu gibi ḳuvā-yı ḥayvāniyyenin efᶜāli dahi mütenevviᶜ ve mütefennin olur, zīrā o ḳuvvet aᶜḍā-i nabḍı ḳabḍ ve basṭ eder ve iki ḥareketi işler ki ḥareketler biri birine müteḍādde olurlar, zīrā o iki ḥareketin biri merkezden muḥīṭe ṣāᶜide olur ve ḥareket-i uḫrā muḥīṭten merkeze hābiṭe olur.

Suʾāl-i muḳadder: Ẕikri mürūr eylediği üzere ḳuvve-i ḥayvāniyye bir vechten ḳuvve-i nefsāniyyeye müşābih olur ve vech-i āḫerden ḳuvve-i ḥayvāniyyeye müşābih olur lākin müşābehetten ḳaṭᶜ-ı naẓar ḳuvve-i ḥayvāniyye ḥaḳīḳatte ḳuvve-i nefsāniyye midir yāḫūd ṭabīᶜiyye midir yoksa nevᶜ-i s̱ālis̱ midir? Cevāb-ı muḥaḳḳaḳ:

Ḥukemā evvelā nefsi iki ḳısma taḳsīm edip birine nefs-i felekiyye ve birine nefs-i arḍiyye derler. Nefs-i arḍiyyeyi kemāl-i cism-i ṭabīᶜī-i ālī diye taᶜrīf ederler ve "kemāl"den her ḳuvvete mebdeʾ olmağı murād ederler. Pes ḳuvve-i nefsāniyyeden murād ẕikr olunan maᶜnāca nefse mensūb ḳuvvet olur ise ḳuvve-i nefsāniyye bi'l-cümle ḳuvālara şāmil olup ḳuvve-i ḥayvāniyye ve ḳuvve-i ṭabīᶜiyye ḳuvve-i nefsāniyyenin envāᶜından olur ve meẕheb-i ḥukemā bu meẕkūr gibidir. Ve eger nefs ”هي قوة تكون مبدإ ادراك وتحريك يصدر عن ادراك مّا وارادة مّا“ diye taᶜrīf olunup ḳuvve-i nefsāniyyede olan nefs bu maᶜnāya ḥaml olunur ise ḳuvve-i ḥayvāniyye ḳuvve-i nefsāniyye envāᶜından olmaz, zīrā ḳuvve-i ḥayvāniyyede idrāk ve irāde bulunmaz. Ve bu taḳdīr üzere eger ḳuvve-i ṭabīᶜiyye ”هي ما لا يصدر عنها فعلها في جسمها بادراك وارادة“ diye tefsīr ve taᶜrīf olunur ise ḳuvve-i nefsāniyyeden ḫāric olan ḳuvve-i ḥayvāniyye ḳuvve-i ṭabīᶜiyyede dāḫil olur ve ḳuvve-i ṭabīᶜiyye envāᶜının aᶜlāsı olur onun için ki ḳuvve-i ṭabīᶜiyyenin sāir envāᶜının fiᶜli ġıdāda ve bedende olur ve ḳuvve-i ḥayvāniyyenin fiᶜli ervāḥta olur ve ervāḥ ebdāndan şerīf ve ᶜālī olmakla mutaṣarrafı dahi ᶜālī olur. Ve eger ḳuvve-i ṭabīᶜiyye ”ما يتصرف في امر الغداء واحالته سواء كان لبقاء شخص او لبقاء نوع“ diye taᶜrīf olunur ise ḳuvve-i ḥayvāniyye ḳuvve-i nefsāniyyeden ḫāric olduğu gibi ḳuvve-i ṭabīᶜiyyeden dahi ḫāric olup ḳısm-ı s̱ālis̱ olur.

Ġaḍab ve ḫavf ve bunlara müşābih infiᶜālāt-ı nefsāniyyenin mebdeʾi ḫavāss-ı ḫams-i bāṭıneden ḥiss-i müşterek ve maᶜānī-i cüzʾiyyeyi idrāk eden vehm ve ḳuvve-i derrāke yaᶜnī ḳuvve-i mütefekkire olur ise de yine o infiᶜālāt-ı nefsāniyye ḳuvve-i ḥayvāniyye infiᶜāli olup ona nisbet olur. Ve

bu ḳuvānın taḥḳīḳini beyān ve ḳuvā vāḥid midir yāḫūd fevḳa'l-vāḥid midir ḥaḳīḳati üzere ẕikr ve tibyān envāᶜ-ı ᶜulūm-ı ḥikemiyyeden ᶜilm-i ṭabīᶜīye müfevvaḍdır.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fi'l-Ḳuva'n-Nefsāniyyeti'l-Müdriketi

Ḳuvve-i nefsāniyye cins mes̱ābesinde olup iki nevᶜ ḳuvveti müştemil olur, biri ḳuvve-i müdrike ve āḫeri ḳuvve-i muḥarrike olur. Ḳuvve-i müdrike dahi iki nevᶜ ḳuvveti müştemil olup onlara cins mes̱ābesinde olur. O iki nevᶜin biri ḥavāss-ı ẓāhire ve āḫeri dahi ḥavāss-ı bāṭıne olur. Ve ḥavāss-ı ẓāhire dahi cins mes̱ābesinde olup ᶜinde ᶜinde ḳavm taḥtında beş ᶜaded nevᶜi olur ve ᶜinde ḳavmi āḫer sekiz ᶜaded nevᶜi olur. Eger sen ḫamseyi aḫẕ eylersen o ḫamse ḳuvvetü'l-ibṣār ve ḳuvvetü's-semᶜ ve ḳuvvetü'ş-şemm ve ḳuvvetü'ẕ-ẕevḳ ve ḳuvvetü'l-lems olur. Ve eger ḥavāss-ı ẓāhir sekizdir diye ẕāhib olan ḳavmin ḳavlini aḫẕ eyler isen o [30a] ḳavl üzere dahi ḥavāss-ı ẓāhire ẕikr olunan beş ḥāssedir, lākin eks̱er-i muḥaṣṣılīn lems ḳuvvetini ḳuvā-yı kes̱īre olmağı reʾy ederler belki ḳuvve-i lemsin dört ḳuvvet olmasını reʾy ederler ve o dört lems ḳuvvetinden her birini cins-i āḫer ᶜadd edip ḥavāss-ı ẓāhire sekizdir derler. Ve ᶜalā-kile'l-meẕhebeyn ḳuvve-i lems sāir ḳuvā ile ᶜuḍv-ı ḥassāsta müşterek olurlar. Mes̱elā lisānda ẕevḳ ile lems müşterek olur ve ᶜaynda ebṣār ile lems müşterek olur. Ve bu meẕkūrların taḥḳīḳi feylesūfa müfevvaḍdır.[68]

Ammā bāṭında müdrike olan ḳuvvet yaᶜnī ḳuvve-i ḥayvāniyye o dahi cins gibi olup taḥtında olan beş ḳuvvete şümūlü olur lākin eṭıbbā-nın katlarında mühimm olan üç ḳuvvet olmakla evvel ve s̱ānī ve s̱ālis̱ dediğimiz eṭıbbā tertībidir. Pes o ḳuvvetlerin ūlāsı ḥiss-i müşterek ve

---

68 Ḳuvvetü'l- lems eks̱er bedene muḫāliṭ olan ᶜaṣabda bir ḳuvvettir. Cumhūr ẕāhib olurlar ki bu ḳuvve-i lems ḳuvve-i vāḥide olur, ammā muḥaḳḳıḳīnden çok kimseler ẕāhib olurlar ki ḳuvve-i lems dörttür: ūlāsı ḥarāret ile bürūdet beynini fārıḳ, s̱āniyesi ruṭūbet [ile] yübūset beynini fārıḳ, s̱ālis̱esi ḫuşūnet ile melāset beynini fārıḳ, rābiᶜası līn ve ṣalābet beynini fārıḳ olurlar. Ve baᶜḍılar dahi s̱iḳal ve ḫiffet beynini fārıḳ olan ḳuvvet dahi başka ḳuvvet idiğine ẕāhib olup ḳuvve-i lems beştir derler. Ve muṣannif dört olduğuna ẕāhib olur ve meẕhebini *Ḳānūn*'da dahi işᶜār eyler lākin bu mis̱lli teġāyür ile ḳuvā müteᶜaddid olsa baṣar ve ẕevḳ mis̱lli ḳuvvetler dahi müteᶜaddid olup ḳuvā ḍabṭtan ḫāric olur diye muḥaḳḳıḳīne ṭaᶜn olup ṭaᶜnı dahi defᶜ ve ṭaᶜnı ibḳā maḥallinde mufaṣṣaldır.

ḫayāldir. Eṭıbbā katında ḥiss-i müşterek ile ḫayāl ḳuvvet-i vāḥide olur. Ḥukemādan eks̱er-i muḥaṣṣılīn katında ḥiss-i müşterek ve ḫayāl başka başka ḳuvvetlerdir.

Ḥiss-i müşterek o ḳuvvettir ki maḥsūsātın küllīsi ona teʾeddī edip o ḳuvvet maḥsūsātın ṣūretinden münfaᶜil olur yaᶜnī maḥsūsātın ṣūreti o ḳuvvetin maḥallinde mürtesime ve münteḳışe olur ve maḥsūsāt onda müctemiᶜa olur. Ve ḫayāl bir ḳuvvettir ki o ḳuvvet ḥiss-i müşterekte müctemiᶜa olan maḥsūsātı ḥıfẓ eder ve ḥissten ġāib olduktan sonra maḥsūsātı imsāk eder. Pes maḥsūsātı ḳābil olan ḳuvvet ḥāfıẓa olup maḥsūsātı imsāk eyleyen ḳuvvete mübāyin ve muġāyir olur. Ve bu bābda dahi taḥḳīḳ-i ḥaḳḳ feylesūfa müfavvaḍdır ve her ne keyfiyyette olursa bu iki ḳuvvetin meskeni ve mebdeʾ-i fiᶜlleri dimāġdan baṭn-ı muḳaddem olur.

Ve ḥavāss-ı bāṭınenin ikincisi bir ḳuvvettir ki ona eṭıbbā müfekkire tesmiye ederler ve muḥaḳḳıḳūn bir kerre müteḫayyile tesmiye ederler ve kerre-i uḫrā müfekkire tesmiye ederler. Eger bu ḳuvvet-i mez̠kūreyi bizim gelecek zamānda beyān eyleyeceğimiz ḳuvve-i vehmiyye-i ḥayvāniyye istiᶜmāl eder ise yāḫūd o ḳuvvet bi-nefsihā nühūḍ ve ḳıyām eyleyip efᶜāl-i maᶜhūdesini işler ise ona müteḫayyiliyye tesmiye ederler; eger o ḳuvvete ḳuvve-i nuṭḳiyye yaᶜnī z̠ihn iḳbāl eyleyip o ḳuvvet-i nuṭḳiyye ḳuvve-i s̱āniye-i ḥayvāniyye-i mez̠kūreyi ḳuvve-i nuṭḳiyyenin o ḳuvvetten intifāᶜ eyleyeceği maḥalle ṣarf eyler ise ona müfekkire tesmiye olunur. Ve bu ḳuvvet ile ḳuvvet-i ūlā arasında farḳ budur ki ḳuvve-i ūlā ṣuver-i maḥsūsātı yā ḳābile olur ḥiss-i müşterekte olduğu gibi yāḫūd ḥiss-i müşterekte müctemiᶜa olan ṣūreti ḥāfıẓa olur ḫayālin olduğu gibi. Ve bu ḳuvvet-i s̱āniye ḫayālde müstevdaᶜ olan maḥsūsātta terkībden ve tafṣīlden nāşī taṣarruf gibi taṣarruf eyler, baᶜḍı kerre ḥiss-i müştereke teʾeddī eden ṣūret mis̱lli ṣūreti istiḥḍār eder ve defᶜaten uḫrā ḥiss-i müşterekte olan ṣūretin muḫālifi ve mübāyini olan ṣūretler istiḥḍār eder, insān-ı ṭāir ve zümürrüdden cebel istiḥḍār ettiği gibi. Ammā ḫayāl ḥiss-i müşterekten her ne aḫẕ eyledi ise meʾḫūẕ ve maḳbūlünü istiḥḍār eyler. Bu ḳuvvetin yaᶜnī müteḫayyile ve müfekkirenin meskeni dimāġdan baṭn-ı evsaṭ olur.

Ve bu ḳuvvet yaᶜnī ḳuvvet-i müteḫayyile ḳuvvet-i uḫrānın āleti olur ki fi'l-ḥaḳīḳa ḥayvānda müdrike-i bāṭıne olan o ḳuvvet-i uḫrā olur ve o

ḳuvvet-i uḫrāya vehm derler. Ve bu ḳuvve-i vehm bir ḳuvvettir ki ḥayvānda o ḳuvvet ḥükm eyler ki ẕiʾb mehrūbun ʿanhüdür yaʿnī kurt dedikleri cānverden firār olunmak emr-i lāzım olur. Keẕālik ḥayvānda o ḳuvvet ḥükm eyler ki evlād maḥbūb ve ʿalefe taʿahhüd eden kimse ṣadīḳ yaʿnī dost olup ondan hereb ve firār olunmaz. Ve bu ẕikr olunan ḫuṣūṣlara ḥākim ḳuvve-i vehm olduğuna bu vech ile istidlāl olunur ki ẕikr olunan ḥükm ḳuvve-i nuṭḳiyye sebīlinden ve ṭarīḳinden olmaz yaʿnī ʿaḳl ile olmaz. Ve ʿadāvet ve maḥabbet maḥsūsāttan olmamakla ḥayvān ʿadāvet ve maḥabbeti ḥavāss-ı ẓāhire ile iḥsās eylemez. Pes s̱ābit olur ki bu vücūhla ḥākim lā-maḥāle ʿaḳla ve ḥavāss-ı ẓāhireye muġāyir ḳuvvet-i uḫrā olur ve o ḳuvvet-i uḫrā ḥayvānda ʿadāvet ve maḥabbeti idrāk eder, zīrā ḥayvānda her ne ḳadar idrāk-i nuṭḳ ve idrāk-i ʿaḳlī olmaz ise ġayr-i nuṭḳī olan bir nevʿ idrāk olur ve çok aḥkāmda insān dahi bu ḳuvveti istiʿmāl eyler. İnsān o ḳuvveti istiʿmālde ḥayvān-ı ġayr-i nāṭıḳ mecrāsında cereyān eyler. Ve bu ḳuvve-i vehm ḫayāle muġāyir olur, zīrā ḫayāl maḥsūsātı ḥiss-i müşterekte ḥıfẓ edip s̱ābit kılar.

Ve ḳuvve-i vehm maḥsūsātta olan ġayr-i maḥsūs maʿānīde ḥükm eyler. Keẕālik ḳuvve-i vehm müfekkire ve müteḫayyileye dahi muġāyir olur, zīrā müfekkire ve müteḫayyile efʿāline ḥükm tābiʿ olmaz, ammā bu ḳuvvetin efʿāline ḥükmün-mā tābiʿ olur belki bu ḳuvvetin fiʿli ancak ḥükmün-mā olur. Ve müteḫayyilenin efʿāli maḥsūsātta terkīb olur ve ḳuvve-i vehmin fiʿli maḥsūstan ḫāric ġayr-i maḥsūs maʿnānın maḥsūsta vücūduna ḥükm olunur, nitekim ḥayvānda olan ḥiss-i müşterek maḥsūsātın ṣūretlerine ḥākim olduğu gibi keẕālik ḥayvānda ḳuvve-i vehm dahi o ṣūretlerden ḳuvve-i vehm teʾeddī eden ṣūretin maʿānīlerine ḥākim olur onun için ki o maʿānī ḥisse teʾeddī eylemeyip ancak ḳuvve-i vehme teʾeddī eyler. Ve baʿḍı nās bu ḳuvve-i vehme mecāzı irtikāb edip taḫayyül tesmiye eder. O kimse için tesmiye-i meẕkūresinde beʾs olmaz, zīrā tesmiyede münāzaʿa ve ıṣṭılāḥta müşāḥḥa olmaz belki tesmiye edici kimseye vācib olan maʿnāsı maʿlūm ve müteşābihlerinden mümtāz olan ismler ile tesmiye eylemektir.

Ve bu ḳuvve-i vehmin taʿarrüfüne ve bilmesine ṭabīb olan taʿarruḍ eylemez onun için ki bu ḳuvve-i vehmin efʿālinin maḍarratları bu ḳuvvetten evvel olan ḫayāl ve müteḫayyile ve sonra olan ẕikri ātī ḥāfıẓa ḳuvvetlerinin efʿālinin maḍarratlarına tābiʿdir. Ṭabīb ancak o ḳuvāya taʿarruḍ eyler

ki onun efᶜālinde maḍarrat ola ve o maḍarrat sūʾ-i mizāc veyāḫūd fesād-ı terkīb gibi maraḍ ola ve o maraḍ olan maḍarrat bilā-vāsıṭa ḳuvvetin fiᶜlinden ḥādis̱ ola, ammā o ḳuvvet ki onun maḍarratı bi'ẕ-ẕāt o ḳuvvetin fiᶜline lāḥıḳ olmaya belki o maḍarrat bi'ẕ-ẕāt kendiden muḳaddem olan veyāḫūd sonra olan ḳuvve-i uḫrānın fiᶜline lāḥıḳ olup kendi fiᶜline ᶜurūḍu bi'l-vāsıṭa ola. O maraḍ ḳuvve-i uḫrādan nāşī olan sūʾ-i mizācdan ḥādis̱ olduğunu taᶜarrüf edip bilmek ṭabībe kifāyet eder, bāḳī ḳuvveti bilmek ṭabībe vācib olmaz, zīrā ṭabībe vācib olan maᶜrifet o maᶜrifettir ki tedārük-i ᶜilāc veyāḫūd maraḍdan ḥıfẓ ve ṣıyānet o maᶜrifete tevaḳḳuf eyleye. Bu tevaḳḳuf ise ancak bi'ẕ-ẕāt fiᶜlinde maḍarrat-ı meẕkūre olan ḳuvālara olur, bi'l-ᶜaraḍ fiᶜlinde maḍarrat olan ḳuvālara olmaz.

Ḥavāss-ı bāṭınenin üçüncüsü ḳuvve-i ḥāfıẓadır, ona ḳuvve-i müẕekkire dahi derler.

ᶜİnde'l-eṭıbbā bāṭında olan ḥavāss bu ẕikr olan üç ᶜaded ḥāsseye münḥaṣırdır. O üç ᶜaded ḥāsse ḥiss-i müşterek ve müteḫayyile ki ona müfekkire dahi derler idi, o iki ḳuvvet ile ḥāfıẓadır lākin ḥukemā katında meşhūr olan ḥavāss-ı bāṭıne beştir, ḥiss-i müşterek ve ḫayāl ve müteḫayyile vehm ve ḥāfıẓa ḳuvvetleridir. Lākin ḥukemādan baᶜḍıları müteḫayyile ile vehmi ḳuvve-i vāḥide ᶜadd edip bāṭında olan ḥavāss dört ᶜaded ḥāssedir derler. O iḫtilāfa işāret için ṣāḥib-i *Ḳānūn* "والثالثة مما يذكره الاطباء وهي الخامسة او الرابعة عند التحقيق" diye buyururlar.

Ve bu ḳuvve-i ḥāfıẓa maḥsūsātta olup maḥsūsātın ṣuver-i maḥsūselerinden mā-ᶜadā ḳuvve-i vehme teʾeddī eden maᶜānī-i i cüzʾiyyelerin ḫızānesi olur. Ve bu ḳuvvetin mevḍiᶜi dimāġın üç baṭnından baṭn-ı muʾaḫḫar olur.

Ve bu maḳāmda bir maḥall vardır ki onda naẓar-ı ḥükmī ve baḥs̱ ve teftīş olunmak lāyıḳ olur onun için ki işbu ḥāfıẓa ḳuvvesinde iki menfaᶜat vardır: Menfaᶜat-i ūlā budur ki ẕikr olunan maᶜānī-i cüzʾiyyelere o ḳuvvet ḫızāne ve ḥırz olup maᶜānīyi ḥıfẓ eder. Ve menfaᶜat-i s̱āniye budur ki vehmin maḫzūnātından ġāib ᶜani'l-ḥıfẓ olan maᶜānī-i cüzʾiyyeleri istircāᶜ ve istirdād eyler. Pes bu iki menfaᶜatin fāᶜili ḳuvve-i vāḥide olup o ḳuvvet-i vāḥideye menfaᶜat-i ūlāyı ifādesi için ḥāfıẓa ve menfaᶜat-i s̱āniyeyi fāᶜil ve müfīd olduğu için müẕekkire tesmiye olunmak iḥtimāli olduğu gibi o iki menfaᶜatin fāᶜili başka başka ḳuvvetler olmak iḥtimāli dahi vardır.

Bunu tefaḥḥuṣ ve ḥaḳḳa tevaṣṣul feylesūfa lāzım olur, ṭabībe bu bābda ḥaḳḳ ne vech ile idiğinden vuḳūf īcāb olunmaz, zīrā iki menfaᶜatin fāᶜil-leri başka başka ḳuvvetler dahi olsa o iki ḳuvvetlerin mevḍiᶜi [30b] olan dimāġdan baṭn-ı muᵓaḫḫar maḥall-i vāḥid olur ve lā-maḥāle āfāt evvelā o maḥalle ᶜārıḍ olup o vech ile o iki ḳuvvetten her birine iṣābet eden āfāt uḫrā ḳuvvetin āfātına mücānis olmakla tedbīr ve muᶜālecede müt-teḥid olup ẕikr olunan iki iḥtimālden biri taᶜyīn olunmağın ṭabībe menfaᶜti olmaz. Bu ḳuvvetten naẓar-ı ṭabībe sāḳıṭ olduysa ḳuvā-yı nefsāniyyeden bu ẕikr olunan ḳuvvetlerden mā-ᶜadā nefs-i müdrike yaᶜnī ḳuvve-i nāṭıḳa-i insāniyyeden ṭabībin naẓarı bi-ṭarīḳi'l-evlā sāḳıṭ olur. Ṭabībin naẓarı ancak üç ᶜaded ḳuvvete maḳṣūr olur ki o ḳuvvetler ḥiss-i müşterek ve müfekkire ve ḥāfıẓadır.

el-Faṣlu's-Sādisü Fi'l-Ḳuva'n-Nefsāniyyeti'l-Muḥarriketi

Nefsāniyye ḳuvālarından ḳuvve-i muḥarrike o ḳuvvettir ki o ḳuvvet veterleri teşnīc ve terḫiye eder ve o sebebden aᶜḍā ve mefāṣıl ḥareket eder bu ṭarīḳ ile ki ᶜaḍalden nābit olan veter ᶜaḍalin inbisāṭı ile münbasıṭ olup ᶜuḍv dahi münbasıṭ olur yaᶜnī o ᶜuḍv açılır ve ᶜaḍalin teşennücü ve taḳalluṣu ile o ᶜaḍalin veteri dahi teşennüc ve tes̱ennī edip bükülür ve ᶜuḍv dahi münḳabıḍ olur. Ve bu ḳuvvetin menfeẕi ve maḥalli ᶜaḍale muttaṣıl olan ᶜaṣabda olur. Ve bu ḳuvve-i muḥarrike cins-i vāḥiddir lākin mebādī-i ḥarekātın tenev-vuᶜu ḥasebiyle o cins-i vāḥidin taḥtında envāᶜ olur. Ve mebādī-i ḥarekāt ᶜaḍalāttır ki her birinde bir nevᶜ ṭabīᶜat olur ki o bevᶜ ṭabīᶜat ᶜaḍale-i uḫrāda mevcūd olmaz. Ve bu ḳuvve-i muḥarrike icmāᶜı mūcib olan vehm ḳuvveti-nin ḥükmüne tābiᶜ olur.[69]

Ve fenn-i evvelin sitte-i teᶜālīminden taᶜlīm-i sādis bir cümle ve bir faṣl üzere tertīb olunmuştu, cümle-i mezkūrenin fuṣūl-i sittesi bu maḳāmda müntehī olup muṣannif taᶜlīm-i mezkūrun faṣlına şürūᶜ edip dedi:

69 Bu maḳāmda ẓāhir olan, terkīb-i ḳuvve-i muḥarrike icmāᶜa tābiᶜdir demek idi, lākin icmāᶜ ne idiğinin ẕikri mürūr etmemekle taᶜbīr-i mezkūrdan ᶜudūl olundu. ᶜAllāme bu vechi sevḳ eder lākin icmāᶜı o dahi beyān eylemez. Bu icmāᶜ ḳuvve-i şevḳiyyeye ve ḳuvve-i vehme muġāyir bir nesnedir, taᶜrīfi budur: "هو العزم الشديد الخالي من الفتور الذي يحزم به بعد التردد في الفعل والترك وهو المسمى بالارادة والكراهة"

el-Faṣlu'l-Aḫīrü Fi'l-Efᶜāli

Biz deriz ki efāᶜīl yaᶜnī efᶜāl iki ḳısmdır: Bir ḳısm-ı efᶜāl-i müfrededir. O fiᶜl-i müfred bir ḳuvvet ile tamām olur, haḍm gibi. Ve ikinci ḳısmı iki ḳuvvet ile tamām olur, şehvet-i ṭaᶜām gibi, zīrā şehvet-i ṭaᶜām iki ḳuvvet ile tamām olur, biri ḳuvve-i cāẕibe-i ṭabīᶜiyye ve ḳuvve-i uḫrā fem-i miᶜdede olan ḳuvve-i ḥassāsedir. Şehvet-i ṭaᶜām bu iki ḳuvvetin fiᶜli ile tamām olup iki fiᶜlden mürekkeb olur.

Ammā cāẕibenin fiᶜli budur ki o ḳuvvet ᶜuḍvda olan līf-i müṭāvili taḥrīk edip līften fiᶜl-i ceẕbi o ḳuvvet teḳāḍī eder ve ruṭūbāttan ḥāḍır olanı imtiṣāṣ eder yaᶜnī maṣṣ edip sorar.

Ammā ḳuvve-i ḥassāsenin fiᶜli aḫlāṭ faṣlında tafṣīlen ḳıṣṣası mürūr eden şehvete tenbīh edici sevdānın fem-i miᶜdeyi leẕᶜinden ḥādis̱ olan infiᶜāli iḥsās eyler. Ve bu şehvet-i ṭaᶜāmda cāẕibenin fiᶜli kifāyet eylemeyip ḳuvve-i ḥassāse fiᶜline ḥācet olmadığının delīli budur ki o ḳuvve-i ḥassā-seye āfet iṣābet eylese cūᶜ tesmiye olunan maᶜnā bāṭıl olur ve her ne ḳadar beden ġıdāya muḥtāc olsa yine şehvet-i ṭaᶜām mevcūd olmaz. Ve ḳuvve-i cāẕibede āfet yok iken mücerred ḳuvve-i ḥassāsede āfet olmakla şehvet bāṭıl olmak delālet eder ki şehvet iki ḳuvvetin fiᶜlleri ile tamām olur.

Şehvet-i ṭaᶜām gibi izdirād yaᶜnī yutmak dahi iki ḳuvvet ile ḥāṣıl olur. O iki ḳuvvetin biri cāẕibe-i ṭabīᶜiyye ve ḳuvvet-i uḫrā cāẕibe-i irādiyyedir. Ḳuvvet-i ūlānın fiᶜli fem-i miᶜdede ve merīde olan līf-i müṭāvil ile tamām olur. Ve ḳuvvet-i s̱āniyenin fiᶜli izdirād ve ibtilāᶜ için maḫlūḳ olan ᶜaḍalin līfi ile tamām olur. Her kaçan bu iki ḳuvvetin birine āfet iṣābet eylese izdirād ve ibtilāᶜ ᶜusretli olur. Sen müşāhede ve muᶜāyene edersin ki kaçan bizde şehvet-i ṣādıḳa mevcūd olmasa iştihā eylediğimiz nesneyi ibtilāᶜ bizim üze-rimize ᶜusretli olur ve belki biz bir nesneden teneffür edip ḳuvve-i cāẕibe-i şehvāniyye nefret eyledikten sonra o nesneyi ibtilāᶜ eylemek ḳuvve-i irā-diyye üzere ᶜusretli olur.

Şehvet ve izdirād gibi ᶜubūr-ı ġıdā yaᶜnī loḳmanın boğazdan geçip mürūr eylemesi dahi iki ḳuvvet ile tamām olur: O iki ḳuvvetin biri ġıdānın munfaṣıl olduğu ᶜuḍvun ḳuvvet-i dāfiᶜası ve ḳuvvet-i uḫrā ġıdānın müteveccih olduğu ᶜuḍvun ḳuvvet-i cāẕibesi olur. Sebīleynden yaᶜnī dübürden ve fercden s̱üflün ve māiyyetin ḫurūcu dahi ẕikr olunan cāẕibe-i dāfiᶜa ḳuvvetleriyle olur.

Ve baᶜḍan olur ki fiᶜlin mebdeᵓi iki ḳuvvet olur, birisi ḳuvve-i nefsāniyye ve birisi ḳuvve-i ṭabīᶜiyye olur. Ve baᶜḍan dahi olur ki fiᶜlin sebebi bir ḳuvvet ve bir keyfiyyet olur, māddeyi ᶜuḍva ibṣıbābdan māniᶜ olan tebrīd gibi, zīrā bürūdet bir keyfiyyettir ki ᶜuḍva inṣıbāb ṣadedinde olan māddeyi inṣıbābdan menᶜ edici ḳuvvet-i dāfiᶜanın muḳāvemetine muᶜīn olup ikisini defᶜ ederler. Ve keyfiyyet-i bāride mādde-i fāsideyi bi'ẕ-ẕāt iki sebeb ile menᶜ eder: Sebeb-i evvel bürūdetin māddeyi taġlīẓidir ve sebeb-i s̱ānī mesāmmı bürūdetin taḍyīḳi olur. Ve üçüncü bir vech dahi vardır ki keyfiyyet-i bāride o vech ile māddeyi bi'l-ᶜaraḍ defᶜ eder, zīrā keyfiyyet-i bāride māddeyi cāẕibe olan ḥarāreti iṭfā edip söndürür ve ḥarāretin sönmesiyle ceẕb bāṭıl olup māddenin inṣıbābı ḍaᶜīf olur. Ve kes̱īf cāẕibe bu vechlerin ḫilāfıyla olur yaᶜnī ḥarāret ile ve māddenin terḳīḳi ve mesāmmātın teftīḥi ile olur. Ve ḫalānın dahi cāẕibe olduğu mürūr etmişti lākin gerek ḥarāret ve gerek ıḍṭırār-ı ḫalā evvelā laṭīfi ceẕb eder baᶜdehu kes̱īfi ceẕb eder. Ammā ṭabīᶜī olan ḳuvvet-i cāẕibe evfaḳ ve elyaḳı ceẕb eder yāḫūd ceẕbinin ṭabᶜına ḫāṣṣ olan nesneyi ceẕb eder. Pes baᶜḍı kerre eks̱ef olan evfaḳ ve aḫaṣṣ olmakla laṭīfi ceẕb etmeyip eks̱efi ceẕb eder, ṭıḥālin cāẕibesi ve merārenin cāẕibesi laṭīfi ceẕb ettiği gibi Allāhu aᶜlem.[70]

70 Maᶜlūm ola ki bu fenn-i evvel umūr-ı ṭabīᶜiyye ḥaḳḳında vaḍᶜ ve tertīb olunmuştur lākin muṣannif altı taᶜlīm üzere fenn-i evveli kesr ve tecziye eyledi. Ve taᶜlīm-i evvelde ṭıbbın taᶜrīf ve mevḍūᶜunu beyān edip bāḳī beş taᶜlīmde umūr-ı ṭabīᶜiyyeyi beyān eyledi. Umūr-ı ṭabīᶜiyye ise yedidir, lākin efᶜāl ve ḳuvāyı taᶜlīm-i vāḥidde beyān eyledi ve ervāḥı münāsebet düştükçe mesāil-i ḳuvā es̱nāsında ẕikr eyledi. Ve taᶜlīm-i ḫāmisin bir faṣlında aᶜḍāyı beyān eyleyip bāḳī fuṣūlünde teşrīḥ beyān eyledi. Ve umūr-ı ṭabīᶜiyyenin müfredātı bunlardır: erkān, mizāc, aḫlāṭ, aᶜḍā, ervāḥ, ḳuvā, efᶜāl.

el-FENNÜ'S̱-S̱ĀNĪ MİNE'L-KİTABİ'L-EVVELİ FĪ-ẔİKRİ'L-EMRĀḌİ ve'l-ESBĀBİ ve'l-AᶜRĀḌİ YEŞTEMİLÜ ᶜALĀ-S̱ELĀS̱ETİ TEᶜĀLĪM

et-Talīmü'l-Evvelü Fī-Ẕikri'l-Emrāḍi ve Hüve S̱emāniyetü Fuṣūlin

el-Faṣlu'l-Evvelü Fī-Beyānı's-Sebebi ve'l-Maraḍı ve'l-ᶜAraḍı

Biz deriz ki ᶜilm-i ṭıbbda sebeb o emre derler ki o emr evvelā ḥādis̱ ve ḥāṣıl olup beden-i insānın aḥvāl-i s̱elās̱esinin birinin ḥudūs̱unu veyāḫūd s̱ebātını īcāb eyleye. Bedenin aḥvāl-i s̱elās̱esi ṣıḥḥat ve maraḍ ve beynehümāda olan ḥālet-i s̱ālis̱edir.

Maraḍ beden-i insānda ġayr-i ṭabīᶜī bir heyᵓettir ki efᶜālde yaᶜnī efᶜāl-i ṭabīᶜiyyede o heyᵓetten nāşī āfet olmak vücūb-ı evvelī ile bi'ẕ-ẕāt vācib olur. Ve o heyᵓet-i ġayr-i ṭabīᶜī iki ḳısmdır: Ḳısm-ı evvel mizāc-ı ġayr-i ṭabīᶜīdir ve ḳısm-ı s̱ānī terkīb-i ġayr-i ṭabīᶜīdir.

ᶜAraḍ o emre derler ki o emr ẕikr olunan heyᵓete tābiᶜ ola, heyᵓet-i mezkūre ġayr-i ṭabīᶜī olduğu gibi tābiᶜi dahi ġayr-i ṭabīᶜī olur gerek ise o tābiᶜ ṭabīᶜīye müḍādd olsun, ḳūlınc maraḍında ᶜārıḍ olan vecaᶜ gibi ve gerek ise ġayr-i müḍādd olsun ẕātü'r-riye maraḍında ᶜārıḍ olan iki ḫaddin ve yanakların ifrāṭ üzere ḥumreti gibi.

Ve onların ems̱ilelerinden sebebin mis̱āli taᶜaffün olur yaᶜnī ḥummāya taᶜaffün sebeb olur. Ve maraḍın mis̱āli ḥummādır ve ᶜaraḍın mis̱āli ᶜaṭaş ve ṣudāᶜdır. Bu ẕikr olunan ems̱ile āfetin cemīᶜ bedene ᶜārıḍ olduğu ṣūrete naẓar ile olur. Ammā ᶜuḍv-ı vāḥide maḫṣūṣ ṣuver ems̱ilelerinden sebebin mis̱āli ᶜayna münḥadire olan evᶜiyenin ve mecrāların mevādd ile imtilāsı ve dolu olması olur. Ve maraḍın mis̱āli ṭabaḳāt-ı ᶜaynda ṭabaḳa-i ᶜinebiyyede olan südde olur. Ve bu maraḍ emrāḍ-ı terkībden bir maraḍ-ı ālīdir yaᶜnī ᶜuḍv-ı mürekkebde terkībe ᶜārıḍ bir maraḍ-ı müfreddir, nitekim maraḍ-ı sābıḳ mizāca ḥādis̱ bir maraḍ olduğu gibi. Ve o maraḍ-ı ᶜaynın ᶜaraḍına mis̱āl ibṣārın fıḳdānı yaᶜnī merᵓiyyātı ᶜadem-i rüᵓyetidir. Ve meslūle göre üç ems̱ileden sebebin mis̱āli ḥiddetli nezle olur ve maraḍın mis̱āli riyede yaᶜnī

akciğerde olan olan ḳurḥa olur ve ʿaraḍın mis̱āli iki vecnelerin kızıl olması ve aẓfārın yaʿnī tırnakların inciẕābı ve çekilmesidir.

ʿAraḍ ile delīl ẕāten bir olup iʿtibāren müteġāyir olurlar, zīrā maraḍa tābiʿ olan emre ẕātı iʿtibārı ile veyāḫūd maʿrūḍun lehine ve metbūʿuna ḳıyās ile ʿaraḍ tesmiye olunur. Ammā ṭabīb o emr-i tābiʿi müṭālaʿa edip ondan māhiyyet-i maraḍı maʿrifete ṭabībin sülūku iʿtibārı ile delīl tesmiye olunur.

Ve baʿḍı kerre maraḍ maraḍ-ı āḫere sebeb olur ḳūlınc gibi, zīrā ḳūlıncın kendisi maraḍdır ve baʿḍan o maraḍ-ı ḳūlınc ġaşy maraḍına ve fālic maraḍına ve ṣarʿ maraḍına sebeb olur. Belki baʿḍı kerre bir maraḍın ʿaraḍı maraḍ-ı āḫere sebeb olur, ḳūlıncın ʿaraḍı olan vecaʿ-ı şedīdi ġaşye ve yine vecaʿ-ı şedīd ʿuḍv-ı mütevecciʿin teḳarruḥuna sebeb olduğu gibi. Ve vecaʿ-ı şedīdin ḳurḥa-i meẕkūreye sebeb olması onun içindir ki ḥarāret-i vecaʿ māddeyi ʿuḍv-ı mütevecciʿe ceẕb eder ve ʿuḍv dahi o mādde-i meczūbeyi dāfiʿasında vecaʿa bināen ḍaʿf olmakla defʿ edemeyip ḳabūl etmekle o ʿuḍv müteverrim ve müteḳarriḥ olur. Ve baʿḍı kerre ʿaraḍın kendisi maraḍ olur ve baʿḍı kerre [31a] şeyʾ-i vāḥid kendi ẕātında maraḍ ve ḳabli iʿtibārıyla ʿaraḍ ve buʿduna naẓar ile sebeb olur, sill maraḍında olan ḥummā gibi, zīrā o ḥummā ẕātına naẓar ile maraḍ ve ḳablinde olan ḳurḥa-i riyeye naẓar ile ʿaraḍ ve ḍaʿf-ı miʿdeye sebeb olur. Mis̱āl-i āḫeri dahi ḥummādan ḥādis̱ olan ṣudāʿ-ı müstaḥkemdir, zīrā o ṣudāʿ-ı müstaḥkem ẕātında maraḍ, ḳabline naẓar ile ʿaraḍ ve o ṣudāʿ bersām yāḫūd sersām maraḍına sebeb olur, Allāhu taʿālā aʿlem.

el-Faṣlu' s̱-S̱ānī Fī-Aḳsāmı Aḥvāli'l-Bedeni ve Ecnāsi'l-Emrāḍı

Beden-i insānın Cālīnūs katında üç ḥāli vardır:

Ḥāl-i ūlā ṣıḥḥattir. Ṣıḥḥat bir heyʾettir ki o heyʾet ile beden-i insān mizācında ve terkībinde bir ḥālet üzere olur ki o ḥāletten için insānın ḳuvā-yı ṭabīʿīlerinden ḳuvā-yı ṭabīʿīlerinin efʿāli ṣaḥīḥaten ve selīmeten ṣādır olur.

Ve ḥāl-i s̱āniye maraḍdır. Maraḍ beden-i insānda bir heyʾettir ki heyʾet-i ṣıḥḥate müḍādde olur.

Ve ḥāl-i s̱ālis̱e ṣıḥḥat ile maraḍ arasında bir ḥāl-i uḫrādır. Ve o ḥāli Cālīnūs reʾy ve is̱bāt eder onun için ki ṣıḥḥat ve maraḍda kemāl ve efʿālde şümūl iʿtibār eyler. O ebdān ki ṣaḥīḥ olup lākin ṣıḥḥatinin kemāli olmasa,

meşāyıḫın ve eṭfālin ebdānı miṡlli veyāḫūd o ebdān maraḍından ṣıḥḥate taḥavvül edip maraḍının kemāli zāil olmasa, nāḳıh miṡlli. Cālīnūs bu miṡlli ebdānı ḥālet-i ṡāliṡe iʿtibār edip o ebdān ṣaḥīḥ değildir ve marīḍ dahi değildir belki beynehümāda mütevassıṭ bir ḥāli olur der. Keẕālik beden-i vāḥid vaḳt-i vāḥidde hem ṣaḥīḥ ve hem marīḍ olsa o dahi Cālīnūs katında ḥālet-i ṡāliṡe üzeredir. Ve vaḳt-i vāḥidde beden-i vāḥidin ṣaḥīḥ ve marīḍ olması vücūhla taṣavvur olunur:

Vech-i evvel beden-i vāḥidden iki ʿuḍva naẓar ile olan ṣıḥḥat ve maraḍın ictimāʿıdır; gözleri görmeyip aʿḍā-i sāiresi ṣaḥīḥa olan şaḫṣ gibi.

Ve vech-i ṡānī ʿuḍv-ı vāḥidden iki mütebāʿid cinslerde ṣıḥḥat ve maraḍın ictimāʿıdır, bir ʿuḍvun mizācı ṣaḥīḥ olup terkībi marīḍ olan şaḫṣ gibi.

Ve vech-i ṡāliṡ ʿuḍv-ı vāḥidden müteḳārib iki cinste ṣıḥḥat ve maraḍın ictimāʿıdır, ʿuḍv-ı vāḥid şeklde ṣaḥīḥ ve vaḍʿ miḳdārda marīḍ olmak gibi yāḫūd iki keyfiyyet-i münfaʿilede yaʿnī ruṭūbet ve yübūsette ṣaḥīḥ olup iki keyfiyyet-i fāʿilede marīḍ olmak gibi.

Ve vech-i rābiʿ şaḫṣ-ı vāḥidde iki faṣl ve vaḳt ḥasebiyle ṣıḥḥt ve maraḍın ictimāʿıdır, şaḫṣ-ı vāḥidin faṣl-ı şitāda ṣaḥīḥ olup ve eyyām-ı ṣayfta marīḍ olması gibi.

Emrāḍ ḳısmet-i evveliyye ile iki ḳısma münḳasım olur: ḳısm-ı evvel müfred, ḳısm-ı ṡānī mürekkeb olur. Ve emrāḍ-ı müfredden bir nevʿ emrāḍ-ı mizāc ve nevʿ-i āḫer emrāḍ terkīb olur; gelecek vaḳt ve zamānda bunları biz beyān eyleriz. Ve maraḍ-ı mürekkeb iki maraḍ veyāḫūd ikiden ziyāde emrāḍ müctemiʿa olur ki o müctemiʿa olan maraḍların mecmūʿundan bir maraḍ-ı āḫer ḥādiṡ ve ḥāṣıl olur.

Biz evvelā emrāḍ-ı müfrede ile bedʾ eyleriz, ve biz deriz ki emrāḍ-ı müfredenin ecnāsı üç ʿaded olur:[71]

Cins-i evvel aʿḍā-i müteşābihetü'l-eczāya mensūb olan emrāḍdır ve o cins-i evvel aṣnāfı müştemil olur. Ve o cins-i evvel aʿḍā-i müteşābiheye nisbet olduğu onun içindir ki cins-i evvel olan emrāḍ evvelā ve bi'ẕ-ẕāt

71 Emrāḍ-ı müfredenin bir nevʿi dahi vardır ki ona teferruḳ-ı ittiṣāl derler. Muṣannif bu icmālde onu ẕikr eylemedi lākin tafṣīlde ẕikr eder onun için ki bu teferruḳ-ı ittiṣālin evvelā ʿurūḍu gāhīce aʿḍā-i müteşābiheye ve gāhīce aʿḍā-i mürekkebeye olur, birine maḫṣūṣ olmayıp emrāḍ-ı müşterekeden olur ve iki meẕkūr olan nevʿlerin her birine maḫṣūṣ olur. Bu maʿnā sana ḳarīben müttaḍıḥ ve āşikār olur.

müteşābihü'l-eczā' olan aʿḍāya ʿārıḍa olup baʿdehu aʿḍā-i müteşābihe ḥasebiyle ve vāsıṭasıyla aʿḍā-i mürekkebeye ʿārıḍ olur ve mümkin olur ki aʿḍā-i mürekkebe eczāsından olan bir cüz'-i müteşābihe sū'-i mizāc ʿārıḍ olup aʿḍā-i mürekkebe bi'l-cümle muʿtedilü'l-mizāc ola. Ammā bunun ʿaksini taṣavvur mümkin olmaz, meselā yedden cüz'-i müteşābih olan ʿaṣaba sū'-i mizāc-ı ḥārr iṣābet eylese mümkin olur ki ʿuḍv-ı ālīnin ve mürekkeb olan yedin mizācı ṣaḥīḥ ola onun için ki yedde olan ʿaṣabın iʿtidālden zāid ḥarāreti yedde olan bi'l-cümle eczānın mizāc-ı terkībīsini taʿdīl eyleyip mecmūʿ-ı mürekkeb yaʿnī yedin kendisi ṣaḥīḥ ve yalnız ʿaṣabda sū'-i mizāc-ı ḥārr ola. Ammā yedin kendisinde ve mecmūʿ-ı mürekkebde sū'-i mizāc-ı ḥārr olup ʿaṣabda veyāḫūd yedde olan eczā-i müteşābihe-i sāirede sū'-i mizāc-ı ḥārr olmamak mutaṣavver olmaz. Bu maʿnā şāhid ve burhān olur ki sū'-i mizāc evvelā aʿḍā-i müteşābihetü'l-eczāya ʿārıḍ olup ve bi'l-vāsıṭa aʿḍā-i mürekkebeye ʿārıḍ olur.

Ve emrāḍ-ı müfrede ecnāsından cins-i s̱ānī emrāḍ-ı āliyye yaʿnī emrāḍ-ı terkībdir. ʿUḍv-ı ālī o ʿuḍvdur ki biraz müteşābih olan eczālardan mürekkeb olur, meselā ʿayn ruṭūbetten ve ʿaṣab ve ġışādan ve sāir emrāḍ-ı ʿayn evāilinde teşrīḥ-i ʿayn beyān olunduğu maḥallden beyān olunan eczālardan mürekkebdir. Bu cins-i s̱ānī mürekkebe ʿārıḍ olur. Ve bu aʿḍālara āliye tesmiye olunduğu onun içindir ki efʿāle aʿḍālar ālet olur.

Ve emrāḍ-ı müfredenin cins-i s̱ālis̱i o emrāḍdır ki evvelā ve bi'ẕ-ẕāt aʿḍā-i müteşābiheye ʿārıḍ olduğu gibi keẕālik evvelā ve bi'ẕ-ẕāt aʿḍā-i āliyeye dahi ʿārıḍ olmak mutaṣavver olur.

Ve bi'ẕ-ẕāt aʿḍā-i āliyeye ʿurūḍuna delālet eder o maraḍ ki aʿḍā-i müteşābihede ʿārıḍ olmaksız yalnız terkībe ʿārıḍ olur ve maraḍdan bu cinse teferruḳ-ı ittiṣāl olunur ve inḥilāl-i ferd dahi tesmiye olunur. Bu teferruḳ-ı ittiṣāl gāhca müteşābihetü'l-eczāya ʿārıḍ olmayıp yalnız terkībe ʿārıḍ olur, mefāṣıla ʿārıḍ olduğu gibi ve baʿḍı kerre ʿaẓma ve ʿaṣaba ve ʿırḳa yaʿnī damara ʿārıḍ olur, sinir ve kemik ve damar yarılır, terkīb-i ʿuḍvda ḫalel olmaz.

Ve bi'l-cümle bu emrāḍ-ı müfrede üç cins üzere olur:

Cins-i evvel o emrāḍdır ki sū'-i mizāca tābiʿ olur.

Cins-i s̱ānī aʿḍānın sū'-i terkībine tābiʿ olur.

Cins-i s̱ālis̱ teferruḳ-ı ittiṣāle tābiᶜ olur.

Ve her bir maraḍ bu üç cinsin birine tābiᶜ olur. Sūᵓ-i mizāc emrāḍı maᶜrūfe ve meşhūredir ve ecnāsı on altı olur ve onların ẕikrleri mürūr eyledi.

el-Faṣlu'ṣ-S̱ālīs̱ü Fī-Emrāḍı't-Terkībi

Emrāḍ-ı terkīb dahi dört cinse münḥaṣır olur: cins-i evvel emrāḍ-ı ḫilḳat; cins-i s̱ānī emrāḍ-ı miḳdār; cins-i s̱ālis̱ emrāḍ-ı ᶜaded; cins-i rābiᶜ emrāḍ-ı vaḍᶜdır.

Emrāḍ-ı ḫilḳat dahi dört cinse münḥaṣır olur:

Emrāḍ-ı ḫilḳatin cins-i evveli mecrā-yı ṭabīᶜīsinde şeklin taġayyür edip o taġayyür fiᶜlde āfet iḥdās̱ eylemektir. Bu cins-i evvele emrāḍ-ı şekl tesmiye olunur, müstaḳīm ve doğru olan ᶜuḍvun iᶜvicācı gibi ve eğrinin dahi doğrulması gibi ve keẕālik müstedīr olan ᶜuḍvun terebbuᶜu gibi yaᶜnī değirmi olan ᶜuḍvun dört kūşeli olması gibi ve murabbaᶜ olan ᶜuḍvun istidāresi gibi. Ve bu ḳısm-ı aḫīrdendir reᵓsin teseffuṭu, eger o teseffuṭtan fiᶜle ḍarar iṣābet ederise.[72]

Reᵓs-i müseffaṭ o başa derler ki o başın ḳuddām ve ḫalfinde olan nütūᵓun ve yumruların biri veyāḫūd ikisi maᶜan mevcūd olmaya. Ve dimāġın buṭūnu reᵓs-i müseffaṭta teḍayyuḳ edip daralmakla dimāġa ve dimāġdan nābit olan aᶜṣāba ve efᶜāllerine tesfīṭın maḍarratı olur. Ve keẕālik bu ḳısm-ı aḫīrdendir miᶜdenin şiddet-i istidāresi, *zīrā miᶜdenin şekl-i ṭabīᶜīsi budur ki miᶜdeden ṣulbü vely ve taᶜḳīb eden ṭarafın ḳurbünde o maḥall müferṭaḥ ve ᶜarīḍ olur, istidāre ṣūretinde tefertuḥ zāil olur. Keẕālik ḳısm-ı aḫīrdendir* ḥadeḳada ferṭaḥanın olması.

"Ferṭaḥa" ᶜarḍ ve en maᶜnāsınadır; yuḳālu: رأس مفرطح أي عريض *Ve "ḥadeḳa" ᶜaynın sevād-ı aᶜẓamıdır. ᶜAllāme, Ḳarşī'den naḳl eyler ki*

72 Reᵓsin eşkāl-i mevcūdesi dörttür: Bir şekl-i ṭabīᶜīdir ki o şeklde ḳuddām ve ḫaşfte nütūᵓ ve irtifāᶜ olur, yemīn ve yesārda olmaz. İkinci nütūᵓ ḳuddāmda olmaz. Üçüncü nütūᵓ ḫalfte olmaz. Dördüncü nütūᵓ ḳuddām ve ḫalfin ikisinde dahi olmaz. Bu dördüncü vech üzere olan reᵓse reᵓs-i murabbaᶜ derler. Üç aḫīrden her birine reᵓs-i müseffaṭ derler. Yemīn ve yesārda nütūᵓ olup ḳuddām [ve] ḫalfte olmamak veyāḫūd dördünde dahi nütūᵓ olmak ve sāir terkīb-i s̱ünāī ve ġayr-i s̱ünāīden ḥāṣıl iḥtimālāt-ı kes̱īreden birinin ḫāricde vuḳūᶜu yoktur, vücūhu maḥallinde mübeyyendir.

ṣavāb olan "ferṭaḥatü'l-ḥadeḳa" demeyip "ferṭaḥatü'l-celīdiyye" demektir, "ferṭaḥatü'l-ḥadeḳa" ḳalem-i nāsiḫten sehvdir, zīrā ḥadeḳanın maraḍ ile ferṭaḥası zāil olmaz belki cüẕām maraḍından celīdiyye ruṭūbetinin ferṭaḥası zāil olup müstedīr olur.

Ve emrāḍ-ı ḫilḳatin cins-i s̱ānīsi emrāḍ-ı mecārīdir. Emrāḍ-ı mecārī dahi üç ṣınftır:

Ṣınf-ı evvel mecrānın tecvīfi genişip ṭabīʿīsinden ziyāde vāsiʿ olmaktır, ʿaynın intis̱ārı yaʿnī ʿaynda s̱uḳbe-i ʿinebiyyenin ittisāʿı ve geniş olması gibi ve dahi sebel gibi.

Sebel emrāḍ-ı ʿayndan bir maraḍdır ki ʿaynda olan ʿurūḳun ittisāʿından ḥādis̱ olur. ʿAllāme der ki eṭıbbā sebeli taḥḳīḳ edemeyip her biri ẓannlarına ittibāʿen bir türlü taʿrīf ederler, ḥattā Şeyḫ-i Reʾīs'in celālet-i ḳadri ẓāhir iken o dahi taḥḳīḳ edememiştir.

Ve dahi ṣınf-ı evvelin bir mis̱āli dahi devālīdir. *Devālī ayakta olan ʿurūḳun ittisāʿıdır.*

Emrāḍ-ı mecārīnin ṣınf-ı s̱ānīsi mecrānın teḍayyuḳudur, s̱uḳbe-i ʿinebiyyenin ḍayyiḳ olması gibi ve nefesin menfeẕlerinin ḍayyiḳ olması gibi ve merīnin ḍayyiḳ olması gibi.

Ve ṣınf-ı s̱ālis̱ mecrānın insidādı olur, s̱uḳbe-i ʿinebiyyenin insidādı ve kebidde olan ʿurūḳun ve ġayrilerin insidādı [31b] gibi.

Emrāḍ-ı ḫilḳat ecnāsının üçüncü cinsi evʿiye ve tecāvīf maraḍıdır.[73] O dahi dört ṣınf üzeredir:

Ṣınf-ı evvel viʿānın kebīr olup tecāvīfin geniş olmasıdır, ḫuṣyelerin kīsi büyük olması gibi.

Ṣınf-ı s̱ānī viʿānın ṣaġīr olup tecvīfin dar olmasıdır, miʿdenin ḍayyiḳ olması gibi, keẕālik buṭūn-ı dimāġın ṣarʿ vaḳtinde ḍayyiḳ olması gibi.

73 Sedīdī Şerḥ-i Mūcez'inde baʿḍı evhāma sebḳat eder ki viʿāʾ ve tecvīf ve baṭn ve mecrā ve taḳʿīr şeyʾ-i vāḥid olur. Bu vehmin sebebi bu meẕkūrların maʿānī-i luġaviyyeleri müteḳārib olduğudur, lākin maʿānī-i muṣṭalaḥaları mütebāyindir. "Taḳʿīr" ẓāhir-i ʿuḍvda olan vehde ve çukur maḥalldir, ḳademde olan aḫmaṣ gibi. "Aḫmaṣ" ḳademin altında yere değmeyen maḥalle derler. Ve taḳʿīrin bir mis̱āli dahi bāṭını rāḥa yaʿnī avucunun içi gibi. "Tecvīf" ʿuḍv bāṭınında boş maḥalldir. Ve tecvīf ism-i ʿāmmdır, taḥtında envāʿı vardır. Eger tecvīfin içinde bir sākin nesne olur ise o tecvīfe viʿā derler; eger tecvīfte olan şeyʾ müntaḳil ve müteḥarrik olursa ona mecrā derler; eger bunlar muʿteber olmaz ise baṭn derler.

Ṣınf-ı s̱ālis̱ viʿānın mümtelī ve münsedd olması ile olur, sekte vaḳtinde dimāġın münsedd olması gibi.

Ṣınf-ı rābiʿ istifrāġ ḥasebiyle viʿānın ḫālī ve boş olmasıdır, feraḥ-ı şedīde-i mühlike ve lez̠z̠et-i şedīde-i mühlike katında tecāvīf-i ḳalbin demden ḫālī ve boş olması gibi.

Emrāḍ-ı ḫilḳat ecnāsının dördüncüsü aʿḍānın ṣafāyıḥı ve suṭūḥu emrāḍıdır. Onun ṣınf-ı vāḥidi saṭḥın ṭabīʿatı ḫuşūnet üzere olmak iken emles olmaktır, miʿde ve emʿā saṭḥlarının emles olması gibi, zīrā o ʿuḍvların heyʾet-i ṭabīʿiyyesi saṭḥ-ı bāṭınları ḫuşūnet üzere olmaktır. Ve ṣınf-ı āḫeri heyʾet-i ṭabīʿiyyesi melāset iken ḫuşūnet üzere olmaktır, ḳaṣabe-i riyenin saṭḥ-ı bāṭını gibi. Ḳaṣabe-i riyenin heyʾet-i ṭabīʿiyyesi saṭḥ-ı bāṭının melāset üzere olmasıdır, kaçan saṭḥ-ı bāṭınında ḫuşūnet olsa efʿāle muḍırr olup maraḍ ḥāṣıl olur.

Emrāḍ-ı terkībin dört cinsinin ikincisi emrāḍ-ı miḳdārdır. O dahi iki ṣınftır:

Ṣınf-ı evvel o maraḍdır ki onda ʿuḍvun miḳdārı ziyāde olur, dāʾ-i fīl gibi *-dāʾ-i fīl sāḳın ve ḳademin büyüyüp fīl dedikleri cānverin ḳadem ve sāḳına benzemektir-* ve ḳaḍībin yaʿnī z̠ekerin ziyāde büyük olması gibi. Ve ḳaḍībin büyük olmasına ferīsīmūs derler *ve baʿḍı nüsḫada feryāsīmūs vāḳiʿ olmuştur.* Ve dahi Niḳomaḫus nāmında bir recüle ʿārıḍ olan simen ve ʿiẓam gibi ki o recülün bi'l-cümle aʿḍāsına simen ve ʿiẓam ʿārıḍ olup ḥareketten kaldı.[74]

Ṣınf-ı s̱ānī miḳdārın noḳṣān olması ile olur, lisān ve ḥadeḳadan her birinin ḍumūru ve küçük olması gibi ve dahi z̠übūl yaʿnī meşāyıḫın ve iḫtiyār olanların ṣaġīr olup aʿḍāsı ve ḥacmi küçük olmak gibi.

Ve emrāḍ-ı terkībin üçüncüsü emrāḍ-ı ʿadeddir. Emrāḍ-ı ʿadedin bir ṣınfı ʿadedin ziyāde olmasıdır, o ziyāde gāhca ziyāde-i ṭabīʿiyye olur, sinn-i şāġıye gibi.

Bu maḳāmda sinn-i şāġıyeden murād otuz ikiden ziyāde olan sinn olur; esnān-ı ṭabīʿiyye otuz ikiden ziyāde olmaz, ziyāde olan şāġıye olur yaʿnī ṭabīʿattan māiledir. Ve bu ziyāde her ne ḳadar müteʿāref olan ṭabīʿiyye

74 ʿAllāme, Cālīnūs'tan ḥikāye eder ki o recül Sümeryā ehlinden idi, İsḳalinavos Hakīm ona muʿālece edip şifā buldu.

değil ise yine ona ziyāde-i ṭabīʿiyye derler onun için ki o zāid olan ʿuḍvun cevheri ʿuḍv-ı ṭabīʿī cevheridir.[75]

Ve iṣbaʿ-ı zāide dahi sinn-i şāġıye gibidir. Ve gāhīce o ziyāde ġayr-i ṭabīʿī olur, silʿa yaʿnī ur ve ḥaṣāt *bir maraḍdır ki ziyāde-i eczādan ḥāṣıl olur ve cevheri ʿuḍv-ı ṭabīʿī cevherlerinden birine benzemez.*[76]

Ve emrāḍ-ı ʿadedin ṣınf-ı āḫeri ʿadedin noḳṣān olması ile ḥāṣıl olur gerek ise o noḳṣān ṭabʿda noḳṣān olsun, bilā-iṣbaʿ maḫlūḳ olan şaḫṣın maraḍı gibi ve gerek ise o noḳṣān sonradan ʿārıḍ olsun, iṣbaʿı ḳaṭʿ olunan şaḫṣın maraḍı gibi.

Emrāḍ-ı terkībin dördüncüsü emrāḍ-ı vaḍʿdır. Cālīnūs katında vaḍʿ iki şeyʾ iḳtiḍā eder, biri mevḍiʿ ve āḫeri müşārekettir *yaʿnī vaḍʿ-ı ʿaraḍın aḳsāmı olan maḳūlāt-ı tisʿin biridir ve māhiyyeti budur: Vaḍʿ bir heyʾettir ki o heyʾet cism için ḥāṣıla olur, o cismin eczāsının baʿḍısının baʿḍısına nisbeti sebebi ile. Pes o şeyʾ mevḍiʿ olur ve eczāların nisbeti müşāreket olur.*

Ammā emrāḍ-ı mevḍiʿ dörttür. *Ve baʿḍı nüsḫada "فامراض الوضع اربعة" vāḳiʿ olmuştur, bu nüsḫa ḫaṭādır, zīrā vaḍʿın mevḍiʿe ve müşārekete şümūlü vardır. Ve mevḍiʿin emrāḍı dörttür ve müşāreketin emrāḍı ikidir. Ve bi'l-cümle emrāḍ-ı sitte emrāḍ-ı vaḍʿ olmakla emrāḍ-ı vaḍʿ dörttür demek ḫaṭā olur. Şāriḥ ʿAllāme bu vech ile bu maḥalli taḥḳīḳ buyurdular.*

Emrāḍ-ı mevḍiʿin dört ḳısmının evvelkisi ʿuḍvun mafṣalından inḫılāʿı yaʿnī mafṣalın iki ʿaẓminde olan zāidenin ḥufresinde ḫurūc-ı tāmm ile ḫurūcudur; bunun adına inḫılāʿ derler.

İkinci ḳısmı zāidenin ḥufresinde nā-tamām zevāl ile zāil olmasıdır. Bu ḳısm-ı s̱āniye zevāl tesmiye olunur ve baʿḍılar ves̱y tesmiye ederler. Fetḳ-i

---

75 Ṭūlünde tefāvüt veyāḫūd muʿvecc ve menkūs olan esnāna dahi şāġıye derler gerekse ʿadedi zāid olsun ve gerek olmasın lākin ʿadedi zāid olmayan emrāḍ-ı vaḍʿ ve emrāḍ-ı miḳdārdan olmakla bu maḥallden irāde ṣaḥīḥ olmaz.

76 Silʿa ve ḥaṣāt terkīb-i bedenden olmamakla tems̱īlde istişkāl olunup baʿḍılar ẓufure ile ve baʿḍı āḫerler baʿḍı kimselerde olan kuyruk ve boynuz gibi nesneler ile tems̱īl eylediler, zīrā ṭavāif-i Etrāk'tan baʿḍı ṭāifede kuyruk olup dübürünü örter ve bi'l-irāde ḥareket eder. Ve bilād-ı Ṣīn'de bir ṭāifede ṣalābetli kuyruk olup ḥareket eylemez ve sürʿat ile münkesir olur ve o kuyruğun kırılmasıyla o kimse ölür ḥattā o kimseler mes̱ḳūb kürsīler ittiḫāẕ edip kürsīnin s̱uḳbesinden kuyruklarını iḫrāc edip üzerinde otururlar, kuyruğun inkisārından iḥtirāzen. Ekābir-i Şām'ın birinde dahi mevtine ḳarīb boynuz gibi nesne ẓuhūr eylediğini ḥikāye ederler. Bu maḳāmda olan ṭavīlü'z-zeyl ebḥās̱ ʿAllāme'nin şerḥinde mesṭūrdur.

miʿavī dahi bu ḳısm-ı s̱ānīdir, *zīrā bu maraḍ mürīṭā*[77] *tesmiye olunan mecrā yaʿnī ḫuṣye kīsinin femi ruṭūbet ḥasebiyle tevessuʿ edip genişir ve fevḳinde olan miʿā veyāḫūd s̱erb veyāḫūd merāḳḳ kīs-i mez̠kūra nüzūl edip maraḍ-ı fetḳ-i miʿavī ḥādis̱ olur, pes o nāzil olan ʿuḍv maḥallinden nā-tamām zevāl ile zāile olmakla ḳısm-ı s̱ānī efrādından olur. Fetḳin aḳsām-ı sāiresi yaʿnī kīse ruṭūbetin nüzūl eylemesi inḥilāl-i ferd aḳsāmından olmaz, zīrā kīse nüzūl eden ruṭūbet aʿḍā-i bedenden değildir ki z̠ikr olunan emrāḍ-ı mevḍiʿ aḳsāmının taʿrīfleri ona ṣādıḳ ola.*

Ve emrāḍ-ı mevḍiʿin üçüncü ḳısmı budur ki zāide ḥufresinden aṣlen zāil olmadan ʿuḍv ḥareket eder lākin o ḥareket mecrā-yı ṭabīʿīye veyāḫūd ḥareket-i irādiyyeye muḫālif olur, raʿşe mis̱lli.

Ḳānūn'un z̠ikr eylediği vech üzere mis̱āl olmağa ṣāliḥ olur. Raʿşenin māhiyyeti olmak üzere kibār-ı eṭıbbādan Şāriḥ ʿAllāme'nin naḳl buyurduğu maḳālāt-ı ṣaʿbetü'l-fehmi ez̠hāna taḳrīb eder. Netīce-i taḳrīr ve eshel-i taʿbīr budur ki ʿuḍv-ı mürteʿişin irtiʿāşı mevādd-ı ġalīẓanın inṣıbābından ḥādis̱ olur onun için ki ʿuḍva munṣabbe olan mādde-i ġalīẓa s̱iḳali ḥasebiyle ʿuḍvu māddenin meyli ṭarafına dāimā taḥrīk eder. S̱iḳalden nāşī olan harekete ḥareket-i ṭabīʿiyye tesmiye olunur. Ve o ʿuḍv-ı mürteʿişin ʿaḍalātından olan ḥareket-i irādiyye ḳuvvesi māddeye fiʿl-i mez̠kūrunda muʿāvenet edip māddenin meyli cānibinin ḫilāfı cānibine ʿuḍvu bi'l-irāde redd ve taḥrīk eder lākin māddenin meyl-i ṭabīʿīsi dāimī olmakla ḳuvve-i muḥarrike-i irādiyye ʿale'd-devām meyl-i ṭabīʿīye muḳāvemetten ʿācize olup merreten muḳāvemet edip meylin cānib-i ḫilāfına ʿuḍvu redd ve taḥrīk eder ve merreten uḫrā ḳuvve-i irādiyyeye fütūr gelip mütāreke etmekle meyl-i ṭabīʿī cānibine ʿuḍvuna ḥareket eder. Meyl-i ṭabīʿī ile ḳuvve-i irādiyye iki emrden biri ḥādis̱ olunca ḳadar yaʿnī ṣıḥḥat yāḫūd mevt ʿārıḍ olunca ḳadar bu vech ile muḳāvemetten ḫālī olmaz. Pes ʿuḍv-ı mürteʿiş meyl-i ṭabīʿī cānibine ḥareket eyledikte o ḥareket ḥareket-i irādiyye mecrāsı üzere olmaz ve o ʿuḍv irāde cānibine ḥareket eyledikte o ḥareket mecrā-yı ṭabīʿī üzere olmaz. Ve'l-ḥāṣıl mürteʿişin her ḥareketi meylin yāḫūd irādenin ḫilāfları cāniblerine olmaktan ḫālī olmaz ve bu ṣūrette olan ḥarekette mefāṣılda olan zāideler

77 "Mürīṭā" o mecrā-yı ḍayyiḳtir ki ṣıfāḳın urbiyeteyn katında ictimāʿından ḥādis̱ olur ve ḫuṣyelerin kīsi onda teferruʿ olur.

ḥufrelerinden zāil olmaz. Ve Ḳānūn'un o ḥarekete "فيه لا على المجرى الطبيعي او الارادي" dediği tamāmen vāḳıʿa muṭābıḳ ve mis̱āl-i mümes̱s̱ele muvāfıḳ olur. Baʿḍı kütübde raʿşe ʿuḍva munṣabb olan ḫılṭ-ı lez̠z̠āʿın lez̠ʿinden ḥādis̱ olan ıḍṭırābdır diye taḥrīr olduğuna göre yine ḳısm-ı s̱ālis̱e mis̱āl olur lākin Ḳānūn'un o ḥarekete "لا على المجرى الطبيعي او الارادي" dediği bu maʿnāda ẓāhir değildir.

Emrāḍ-ı mevḍiʿin dördüncü ḳısmı ʿuḍvun mevḍiʿinde lüzūmu ve ʿadem-i ḥareketidir. Bu maraḍ mefāṣılın taḥaccüründen ḥādis̱ olur, niḳris maraḍında mafṣalın taḥaccürü gibi.

Niḳris[78] *ḳademde olan mefāṣılın vecaʿına derler, o vecaʿ topuklara ve parmakların mafṣallarına ve eks̱eriyyā baş parmağın mafṣalına ʿārıḍ olur. Ve eks̱eriyyā mafṣal-ı ḳademde sāir aʿḍālar ve mefāṣılından ziyāde mevādd-ı rediyye müteḥaccir olur. Ve kes̱ret-i taḥaccürün sebebi üçtür:*

Sebeb-i evvel ṭabībin ḫaṭāsıdır, ḳable'n-nuḍc muḥallilāt istiʿmāl etmekle ṭabīb ḫaṭā eder.

Sebeb-i s̱ānī yine ṭabībin muḫaddirātı çok istiʿmāl etmekle ḫaṭāsıdır.

Sebeb-i s̱ālis̱ munṣabbe olan māddenin ẕātında ġılẓatidir.

Ẕikri mürūr eylediği üzere vaḍʿda iki emr bulunurdu, biri mevḍiʿ ve biri müşāreket idi. Mevḍiʿin emrāḍ-ı erbaʿası beyānı tamām olup müşāreketin emrāḍına şürūʿ olundu.

Emrāḍ-ı müşāreket bir ʿuḍvun mücāveretinde olan ʿuḍv-ı āḫere mübāʿade vü muḳārebe-i ṭabīʿīleri müteġayyir olup o taġayyürden ḥādis̱ olan aḥvāl-i ġayr-i ṭabīʿīnin cümlesine şāmil olur. Bu maraḍ iki ṣınf olur:

Ṣınf-ı evvel biri biri [32a] civārında olan iki ʿuḍvdan eḥadühümānın ʿuḍv-ı āḫer cānibine ḥareketi ve mülāṣaḳatı mümkin ve selāsetli iken mümteniʿ veyāḫūd ṣuʿūbetli olmaktır, iki iṣbaʿdan eḥadühümānın āḫere mülāṣaḳatı ve ḥareketinin imtināʿı ve ʿusreti gibi.

Ṣınf-ı s̱ānī mütecāvirān olan iki ʿuḍvdan eḥadühümāyı āḫerden ayırmak mümkin ve sühūletli iken mümteniʿ veyāḫūd müteʿassir olmaktır, cefnin istirḫāsı ve mefāṣılın istirḫāsı gibi. Fālic maraḍından ḥādis̱ olan bu istirḫālarda ʿuḍvu muḳāribinden ḥareket-i irādiyye ile tefrīḳ ve tebʿīd etmek

78 Lüġat-ı Yūnān'da baş parmağa nakoris derler. Niḳris eks̱eriyyā baş parmakta olmakla "nakoris"ten "niḳris" aḫẕ olunup o maraḍa ʿalem kılındı.

mümteniᶜdir dahi keffe ᶜārıḍ olan ᶜusret-i basṭ ve cefne ᶜārıḍ olan ᶜusret-i fetḥ gibi.

el-Faṣlu'r-Rābiᶜu Fī-Emrāḍı Teferruḳı'l-İttiṣāli

Teferruḳ-ı ittiṣāl ᶜuḍvun baᶜḍı cüzᵓlerinin āḫer cüzᵓünden tebāᶜudu ve teferruḳ edip ayrılmasıdır. Eger teferruḳ-ı ittiṣāl cildin yaᶜnī derinin teferruḳu ve pārelenmesi ile olursa ona ḫadş derler ve saḥc tesmiye olunur. Ve eger teferruḳ laḥmda olup ḳarībü'l-ᶜahd olursa yaᶜnī laḥmda olan o teferruḳ ve o yara ḳarīb zamānda olup o yara teḳayyuḫ etmedi ve irin dahi bağlamadı ise ona cirāḥat derler.

Ḳurḥada ḳayḥın ḥudūs̱unun sebebi budur ki ḳurḥa sebebi ile ᶜuḍv-ı müteḳarriḥ ḳuvālarına ḍaᶜf gelmekle o ᶜuḍva vārid olan faḍlayı ve māddeyi ᶜuḍvun dāfiᶜası defᶜe ḳādir olmayıp ḳayḥ ḥādis̱ olur. Kez̠ālik o ᶜuḍv-ı müteḳarriḥe ġıdā olmak üzere vārid olan ḫılṭ-ı ṣāliḥi ᶜuḍv-ı müteḳarriḥin hāḍıme-i ḍaᶜīfesi haḍma iḳtidārı olmamakla o ġıdā-i ṣāliḥ ḫılṭ-ı fāsid olup faḍla ve ḳayḥ olur. Ve baᶜḍı kerre laḥmın ġayride olan teferruḳ-ı ittiṣāle dahi cirāḥat ve ḳurḥa ıṭlāḳ olunur.

Şāriḥ ᶜAllāme buyurdu ki Ḳānūn'un ṣīġa-i temrīḍ ile ve ṣīġa-i taḳlīl ile yaᶜnī "ربما قيلت" ᶜunvānıyla īrād eylediği bu kelāmı ᶜörf-i eṭıbbā üzere vārid değildir belki ṣınāᶜāt-i uḫrā aṣḥābından bu minvāl üzere ᶜörf eylemiş vardır.

Eger teferruḳ-ı ittiṣāl ᶜaẓmda olup ᶜaẓm iki pāre olduysa yāḫūd ᶜaẓmin pāreleri ve cüzᵓ-i münkesirleri büyük büyük cüzᵓler olur ise ona yaᶜnī o vechle olan teferruḳ-ı ittisāle kāsir derler. Eger ᶜaẓmin pāreleri ve cüzᵓleri ṣıġār ise ona müfettit derler. Eger teferruḳ-ı ittiṣāl ᶜaẓmin ṭūlünde vāḳiᶜ olur ise ona ṣādiᶜ derler. Ġuḍrūf dahi ᶜaẓm gibi olur, aḳsām-ı s̱elās̱e ġuḍrūfta dahi cereyān eder, şurūṭ-ı mez̠kūre üzere kāsir ve müfettit ve ṣādiᶜ olur.

Eger teferruḳ-ı ittiṣāl ᶜaṣabda vāḳiᶜ olup ᶜaṣabın ᶜarḍı müteferriḳ olur ise ona betr derler. Eger ᶜaṣabın ṭūlü müteferriḳ olup o teferruḳun ᶜadedi çok olmaz ise ona şaḳḳ tesmiye olunur. Eger teferruḳ ṭūlde olup kes̱īrü'l-ᶜaded olur ise ona şedḫ derler. *Baᶜḍı nüsḫada ḫadş vāḳiᶜ olmuştur, o nüsḫada ḫaṭā olduğunu Şāriḥ ᶜAllāme beyān buyurdular.*

Eger teferruḳ-ı ittiṣāl ᶜaḍalenin eczāsında olur ise, o vech ile olan teferruḳ ᶜaḍalenin ṭarafında olur ise ona hetk derler gerekse teferruḳ ᶜaḍalin

ᶜaṣabesinde ve gerekse veterinde olsun. Eger teferruḳ ᶜaḍalin ᶜarḍında olur ise ona ḥazz[79] tesmiye olunur. Eger ṭūlünde olur ise o teferruḳun ᶜadedi ḳalīl ve ġavrı yaᶜnī derinliği ziyāde olur ise ona fedaᶜ derler. Eger ᶜaḍalin teferruḳ unda eczā-i müteferriḳa çok olup fāş olsa ve ġavrı ziyāde olsa ona raḍḍ ve fesẖ tesmiye olunur. Ve baᶜḍan ᶜaḍalin vasaṭında olan teferruḳa her ne ḳadar vechle olursa olsun fesẖ, raḍḍ, fedaᶜ işbu ismin her birisi ıṭlāḳ olunur.

Eger teferruḳ-ı ittiṣāl ᶜaḍalin şerāyīninde veyāẖūd evridesinde olur ise ona inficār derler. Bu inficār ᶜaḍalde olan iki nevᶜ damarın muṭlaḳan teferruḳuna ism-i ᶜāmm olunur ve ism-i ẖāṣṣları bunlardır: Ve eger teferruḳ damarın ᶜarḍında olur ise o teferruḳ-ı ittiṣāle ḳaṭᶜ derler, faṣl dahi ıṭlāḳ ederler. Eger teferruḳ-i ittiṣāl ᶜaḍalde olan damarın ṭūlünde olursa ona ṣadᶜ derler. Eger teferruḳ-ı ittiṣāl ᶜaḍalde olan muṭlaḳan damarın ağzının tefettuḥu ile olur ise ona nebḳ derler, eger teferruḳ-ı ittiṣāl şiryānda olup mülteḥim olmaz ise. Eger o şiryānı ḥāvī olan feḍāya ve meydāna müteferriḳ olan şiryāndan dem-i şiryānī seyelān edip meydānı ve feḍāyı seyelān eyleyen dem mümtelī edip ve o maḥall ᶜaṣr olunup sıkıldıkta dem yine maḥalline ve damara ᶜavdet ederse ona ümm-i dem derler. Ve bir ḳavm inficār-ı şiryānın cümlesine ümm-i dem derler.

Maᶜlūm buyurula ki aᶜḍānın cemīᶜisi inḥilāl-i ferdi yaᶜnī teferruḳ-ı ittiṣāli ḳābil olmaz, zīrā aᶜḍā-i bedenden olan ᶜuḍv-ı ḳalb teferruḳu ve inḥilāli ḳābil olmaz. Eger ḳalbe teferruḳ ᶜārıḍ olsa mevt ile maᶜan ᶜārıḍ olur.

Ve eger teferruḳ-ı ittiṣāl ġışālarda ve ḥicāblarda olur ise ona fetḳ derler.

Eger teferruḳ-ı ittiṣāl ᶜuḍv-ı mürekkebe ᶜārıḍ olup mürekkebin iki cüzᵓlerinden eḥadühümā āẖerden teferruḳ edip o mürekkebde olan aᶜḍā-i müteşābiheden birine teferruḳ iṣābet etmezse ona infiṣāl tesmiye ederler, ẖalᶜ dahi tesmiye olunur. Eger bu vech ile olan teferruḳ ᶜaṣabda olup ᶜaṣab mevḍiᶜinden ayrılır ise ona fekk tesmiye olunur.

Ve baᶜḍı kerre teferruḳ-ı ittiṣāl mecārīde olup mecārī tevessuᶜ edip genişir ve baᶜḍı kerre dahi teferruḳ-ı ittiṣāl mecārīnin ġayride olup müceddeden mecārī ḥādiṯ olur. Ekṯeriyyā bu teferruḳ ḥummā-ı muḥrıḳa buḥrānında olup o muḥdeṯ mecrādan muḥrıḳanın māddesi mündefiᶜa olur.

---

79 "Ḥazz" ḥā-i mühmele ve zā-i muᶜceme iledir. Baᶜḍı nüsẖalar cīm ile "cezz" vāḳiᶜ olmuştur, ṣavāb olan ḥā-i mühmele olduğunu ᶜAllāme taṣrīḥ eder.

ʿAllāme bu maḳāmda Ḳarşī'den bir ḳıṣṣa ve bir sergüẕeşt naḳl eder, onların her biri nevādirden olup ve Şeyḫ'in bu maḳāmda olan kelāmını temtīn ve müstaḥkem etmekle tercümeye idḫāl olundu. Ḳarşī raḥimehullāh der ki bir recül ḥabs-i bevl maraḍına mübtelā oldu. Bir müddet ḥabs-i bevli mütemādī olduktan sonra ḳaṭan cānibinde bir maḥall tereşşuḥ etmeğe bedʾ eyledi yaʿnī fiḳarāt-ı ṣulbün taḥtında olan fiḳralardan bir maḥall yaşarmağa başladı ve o tereşşuḥ müstemirr [olup] *o maḥallden mecrā ḥādiṡ olmakla kaçan kim bevl ḥācet olsa bevl o mecrādan cārī olurdu.*

Ve yine Ḳarşī raḥimehullāh kendi sergüẕeştini naḳl edip der ki sağ ayağımda olan topuğumda bir ḫurāc ḥādiṡ oldu, o ḫurāca evvelā baṭṭ ile tedbīr eylediğimden sonra şürb-i müshile muḥtāc oldum. O müshilin ʿamellerinin birinde ḳaḍā-i ḥācet maḥalline gitmeğe muʿīn olur ġulāmım yanımda mevcūd ve ḥāḍır olmamakla gelince ḳadar teʾḫīr eyledim. Baʿdehu ġulām gelip defʿ-i ḥācete nühūḍ ve ḳıyām eylediğimde ṭabʿda ḳarḳara iḥsās eyledim bu vech ile ki ṭabʿ cihet-i kebide rücūʿ eyleyip ḥadebe-i kebide vāṣıl oldu baʿdehu ḥadebe-i kebidden verike ve verikten ʿaḳibe yaʿnī meʾūf olan topuğuma nüzūl edip ẕikr olunan ḫurācın kendiden ḥiddet-i yesīre ile ṭabʿ ḫurūc eyledi. Ve ben ḫavf eyledim ki o maḥall-i ṭabʿın ḫurūcuna maḫrec muʿtād olur diye ona bināen defeʿāt ile ḥuḳne istiʿmāl eyledim. O maḥallden ṭabʿ ancak baʿre-i ġanem miṡālinde ṣulben çıkar oldu. Bir şehr miḳdārı ayaklarımı yüksek yastık üzerine vaḍʿ eyledim. O eṡnāda ḳurḥa mündemile olup düşürüldü. Ve baʿḍı kerre ayaklarımı yastıktan indirdiğimde neḳūʿ şürb eylesem iḥsās ederdim ki o meşrūb kebide mürūr edip yine kaʿbımda olan ḫurācdan heyʾeti ve levni müteġayyir olmadan ḫurūc ederdi. Ve ondan maʿlūmum oldu ki o meşrūb deme mürūr eylemeden müceddeden ḥādiṡ olan mecrāda nāfiẕ olup ḫurūc eyledi.

Teferruḳ-ı ittiṣālin bāḳī aḥvāline rücūʿ eyleyelim: Kaçan zevāl-i ittiṣāl ve teḳarruḥ ve teferruḳ miṡlli maraḍlar mizācı ceyyid olan ʿuḍvda ḥādiṡ olsa onda sürʿat ile ṣalāḥ ḥāṣıl olur, ammā rediyyü'l-mizāc olan ʿuḍvda o maraḍlar ve āfetler ḥādiṡ olsa bir müddet o āfet ʿiṣyān edip ṣalāḥ bulmaz ve bürʾ ve indimāli baʿde-ḥīnin olur ḫuṣūṣan müsteṣḳī ve sūʾu'l-ḳunye ve cüẕāmı olan bedende o teferruḳa baʿde buʿdin bürʾ ḥādiṡ olur.

Maʿlūm ola ki ḳurūḥ-ı ṣayfiyye yaʿnī yaz aylarında ḥādiṡ olan ḳurḥa sağalmayıp uzasa ve müddeti teṭāvül eylese ākile maraḍına müʾeddī ve

münḳalib olur. Ve teferruḳ-ı ittiṣāl tafṣīl olunduğu kitābda bu meẕkūrların istiḳṣālarını ḳarīben sen bulursun, fa'lem ẕālik.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fi'l-Emrāḍi'l-Mürekkebeti

Emrāḍ-ı müfrede gibi emrāḍ-ı mürekkebede dahi ḳavl-i küllī ile tekellüm eyleyelim. Biz deriz ki emrāḍ-ı mürekkebe ile [32b] biz her müctemiᶜ olan emrāḍı murād eylemeziz belki o emrāḍ-ı müctemiᶜayı murād ederiz ki o emrāḍ-ı müteᶜaddidenin ictimāᶜından maraḍ-ı vāḥid-i āḫer ḥādis̱ ola, verem ve büs̱ūr gibi. Büs̱ūr ṣaġīr olan vereme derler, nitekim vereme büs̱ūr-ı kebīre dedikleri gibi. Veremde ecnās-ı emrāḍın küllīsi bulunur, zīrā veremde maraḍ-ı mizāc mevcūd olur onun için ki verem ancak sūᵓ-i mizāc-ı māddīden ḥādis̱ olur. Ve veremde maraḍ-ı heyᵓet ve maraḍ-ı terkīb dahi bulunur, zīrā verem ḥādis̱ olmaz illā o ḥādis̱ olan veremde āfet-i şekl ve āfet-i miḳdār mevcūd olur. Ve baᶜḍan olur ki veremde emrāḍ-ı vaḍᶜ dahi olur yaᶜnī o verem ḥasebiyle iki mücā-virler olan ᶜuḍvlar bir āḫer cānibine muᶜtād üzere ḥareket eylemez yāḫūd eḥadühümā āḫerden ḥareket edip ayrılmak müteᶜaẕẕir veyāḫūd müteᶜassir olur. Ve veremde maraḍ-ı müşterek dahi bulunur. Ẕikri mürūr eylediği üzere maraḍ-ı müşterekten murād teferruḳ-ı ittiṣāl olur ve teferruḳun veremde vücūdu ẓāhir olur onun için ki ᶜuḍva mevādd-ı faḍ-liyye munṣabbe olup o mevādd ᶜuḍvu keyfiyyeti ile şaḳḳ eder ve kendiye beyne'l-eczā bir maḥall ve mekān aḫẕ eder ve ᶜuḍva ziyāde-i ġayr-i ṭabīᶜī ḥādis̱ olup verem müteḥaḳḳaḳ olur.

Ve verem aᶜḍā-i leyyinelerde ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍan kemiklerde dahi vereme müşābih bir şeyᵓ ᶜārıḍ olur ve ḥacmi ġalīẓ olur ve ruṭūbeti ziyāde olur ve kemiğin teverrüm eylediği istibᶜād ve istiġrāb olunmaz[80] onun için ki kemik aḫlāṭla taġaẕẕī eyleyip sinn-i nemāda aᶜḍā-i sāire gibi büyür ve eczāsı tenāsüb-i ṭabīᶜī üzere ziyāde olur ve baᶜīd olmaz ki ṣalābetine bināen her ne ḳadar ḳuvve-i dāfiᶜası ḳavī olup vārid olan faḍlayı defᶜ eder ise velev ḳalīlen. Baᶜḍı kerre mādde-i raḳīḳayı ḳabūl etmekle teverrüm eyleye veyāḫūd mādde-i verem olan faḍla kendide ḥādis̱ ola.

80 Baᶜḍı eṭıbbā katında verem beyne'l-līn ve'ṣ-ṣalābe mütevassıṭ olan aᶜḍāya ḥādis̱ olup dimāġa ve ᶜaẓma ḥādis̱ olmaz. Ḳānūn bu ḳavlle olmamağın redd eder.

Ve ervāḥın küllīsi için sebeb-i bādī olmaz. Ve sebeb-i bedenīsi baᶜḍı kerre māddenin bir ᶜuḍv-ı ᶜālīden ᶜuḍv-ı sāfile intiḳāli olur; o intiḳāl ile ᶜuḍv-ı sāfil teverrüm eder ve ona nezle tesmiye olunur.

ᶜAllāme der ki nezle ᶜörf-i eṭıbbāda dimāġdan māddenin ḥalḳ ve fekke intiḳāline derler, ammā Şeyḫ-i Reʾīs ᶜālīden sāfile māddenin nüzūlüne muṭlaḳan nezle ıṭlāḳ eyler.

Evrām ve büs̱ūrun sebeb-i māddīsi baᶜḍı kerre bi'l-keyfiyyet ġayr-i mūẕī olan aḫlāṭ-ı uḫrāda maġmūre ve mestūre olup mādde-i veremin eẕāsı olmaz ve aḫlāṭ-ı ṣāliḥa ile muḫteliṭen kalıp ṭabīᶜat defᶜi ṣadedinde olmaz. Kaçan ḫalīṭi olan aḫlāṭ-ı ṣāliḥa vü ceyyide istifrāġ-ı ṭabīᶜī ile istifrāġ olunsa nüfesā ve mürḍiᶜada olan istifrāġ gibi yāḫūd ḫalīṭ olan mādde-i ceyyide vü ġayr-i mūẕiye istifrāġ-ı ġayr-i ṭabīᶜī ile istifrāġ olunsa mes̱elā o mādde ṣāḥibinin ḥālā mevcūd olan cürḥünden mādde-i ceyyidenin istifrāġı gibi, mādde-i mūẕiye bedende bāḳī kalıp keyfiyyet-i rediyyesine muḳāvemet eder, mādde-i ceyyide bulunmamakla eẕāsı ẓuhūr etmekle. O vaḳtte ṭabīᶜat defᶜine taṣaddī eder ve gāhīce ṭabīᶜat o māddeyi cilde defᶜ edip evrām ve büs̱ūr iḥdās̱ eder. Ve evrām ve büs̱ūrun ḥudūs̱u biraz fuṣūl ve envāᶜ-ı muḫtelife üzere olur lākin iᶜtibāra elyaḳ ve evlā olan fuṣūlü mevādd iᶜtibārı ile olan faṣllardır ve nevᶜlerdir.

Ve evrāmın māddeleri altı nevᶜ üzere olur; dört nevᶜi aḫlāṭ-ı erbaᶜadır yaᶜnī dem, ṣafrā, balġam ve sevdādır, beşincisi māiyyet, altıncısı rīḥtir. Verem-i ḥādis̱ dahi iki ḳısmdır, bir ḳısmı ḥārr olur ve āḫer ḳısmı ġayr-i ḥārr olur. Ve lāyıḳ olmaz ki verem-i ḥārr min-beyni'l-aḫlāṭ ancak ḥārr olan dem ve mirre-i ṣafrādan ḥādis̱ olur diye ẓann oluna onun için ki verem-i ḥārr bi-cevherihi ḥārr olan dem ve mirre mis̱lli ḫılṭtan ḥādis̱ olduğu gibi bi-cevherihi bārid olup lākin taᶜaffün ḥasebiyle bi'l-ᶜaraḍ ḥārr olan ḫılṭtan dahi ḥādis̱ olur.

Ve evrāmın māddesi olan ecnās-ı sitteden her birinin taḥtında envāᶜ-ı mevcūdesi olur ve o envāᶜın cümlesi mādde-i verem olmakla lāyıḳ olur ki o envāᶜın her birinden ḥādis̱ olan evrāma başka ism tesmiye olunup her birinin aḥkāmından müstaḳillen baḥs̱ oluna lākin o envāᶜın içinden ancak ẕikri ātī veremler için tesmiye-i esāmīye ve aḥkāmını beyāna eṭıbbānın ᶜādeti cārī olmuştur:

Eṭıbbā māddesi demeviyy-i maḥḍ olan vereme filiġamūnī derler ve ṣafrāvī-i maḥḍa ḥumret derler ve iki mādde cemʿ olup yaʿnī dem ve ṣafrādan ḥādiṡ olsa iki ismi cemʿ edip aġlebi taḳdīm ederler. Eger filiġamūnī māddesi olan dem ṣafrādan ekṡer olur ise o vereme filiġamūnī-i ḥumret derler; eger ḥumret māddesi olan ṣafrā ġālib olur ise ona ḥumret-i filiġamūnī derler.

Ve eger verem cemʿ-i mādde eder ise ona ḫurāc tesmiye olunur. Veremin cemʿinden murād bāṭın-ı veremde bir mevḍiʿde mādde-i veremin ictimāʿı olur, baʿde'l-ictimāʿ o mādde nuḍc edip ḳayḥa istiḥāle eder. Ve eger ḫurāc luḥūm-ı rıḫvede olur ise yaʿnī iki memelerde ve ḫuṣyelerde ve aṣl-ı lisānda olur ise veyāḫūd meġābinde olur ise *-meġābin uyluk ve koltuk ve kulak ardına ıṭlāḳ olunur lākin bu maḳāmda murād yalnız koltuk altıdır. Ve baʿḍı nüsḫada "neġānıġ" vāḳiʿ olmuştur. "Neġānıġ" "nuġnuġ"un cemʿidir iki nūnun ḍammı ve ʿaynın sükūnuyla nuġnuġ ḥalḳta lehāt katında yaʿnī ʿavāmmın küçük dil dedikleri ʿuḍv yanlarında olan laḥm-ı rıḫva derler-* keẕālik kulak ardında ve uylukta ürbiyye tesmiye olunan kısık yerde olup māddesi ṭāʿūn baḥṡinde bizim ẕikr edeceğimiz vech üzere olur ise yaʿnī o maḥallerde olan veremlerin māddesi fāside olup semmiyyetli olur ise o vereme ṭāʿūn[81] tesmiye olunur. *O semmiyyetli mādde ʿuḍvu ifsād eder ve eṭrāfını taġyīr eder ve keyfiyyet-i semmiyyesi ṭarīḳ-i şerāyīnden ḳalbe teʾeddī eder ve ḫafaḳān ve ġaşyı iḥdāṡ eder ve ekṡer-i emrde o verem ḳattāl olur. Ammā o mevāḍiʿde olan evrāmın māddesi semmiyyetli olmayıp aʿḍā-i reʾīseye*

81 Ṭāʿūn" lüġat-i Yūnān'dan taʿrīb olunmuştur, aṣlı "ṭayʿun" idi, yā elife tebdīl olmakla taʿrīb olundu. Ehl-i Yūnān bu lafẓa luḥūm-ı ġudedīden beyḍa ve ṡedy ve aṣl-ı lisān miṡlli ḥassās olan ʿuḍvlarda ve ġayr-i ḥassās olan ibṭ ve şiʿār-ı üẕün ve ürbiyye miṡlli ʿuḍvda ḥādiṡ olan muṭlaḳan vereme ıṭlāḳ ederlerdi sonra verem-i ḥārra maḫṣūṣ oldu eger o aʿḍāda ḥādiṡ olur ise, baʿdehu ḳattāl olan verem-i ḥārra ḫāṣṣ kılındı. Ḳarşī der ki bilād-ı Ḥabeş'e sefer eylemiş muʿtemed bir ṣadīḳim naḳl eyler ki o bilādın ahālīsinin mevti ṭāʿūn ile olur. O maraḍın ismi o diyārda "cifle"dir, luḥūm-ı rıḫvede ḥādiṡ olur ve ekṡerī ḳattāl olur, ʿiẓamı cevze miḳdārına bāliġ olmaz, ḳalīlen cevze miḳdārını tecāvüz edenler selāmet üzere olur. Onu baṭṭ ederler, içinden bir laḥm-ı meyyit gibi bir ḳıṭʿa laḥm ḫurūc eder bi-sürʿatin, o kimse ṣıḥḥat bulur. Ve her kime o maraḍ iṣābet eylese o kimse bir ʿasker görür ki beldesine ṭabl ve süyūf ve ālāt-ı sāire ve bayraklar ile o ʿasker nüzūl eder ve o ʿaskerin biri onu sehm ile vurur. Vurulduğu maḥallde o maraḍ ḥādiṡ olur. Şāriḥ ʿAllāme der ki baʿīd olmaz o kimseye maraḍ evvelā iṣābet eyledikte dimāġı muḫtell olmakla bu ḫayālāt ḥādiṡ ola, Allāhu aʿlem.

müteveccih olan faḍla-i ġayr-i semmiyyeyi ṭabīʿatın defʿinden ẕikr olunan verem ḥādiṡ olursa ona ṭāʿūn tesmiye olunmaz diye ʿAllāme, Buḳrāṭ'tan bu maḳāmda naḳl eder.

Ve evrām-ı ḥārre için bi-ḥasebi'l-evḳāt dört ḥāl vardır:

Evvelkisi ḥāl-i ibtidādır. Ḥāl-i ibtidā veremin o vaḳtidir ki mādde o vaḳtte inṣıbāba bedʾ edip henüz veremin ḥacmi ẓuhūr eder.

İkincisi ḥāl-i tezeyyüddür. Ḥāl-i tezeyyüd veremin bir vaḳtidir ki mādde ziyāde olup veremin ḥacmi ziyāde olur ve verem temeddüd edip gergili olur.

Üçüncüsü ḥāl-i intihādır. Ḥāl-i intihā veremin o vaḳti ve zamānıdır ki o zamānda veremin ḥacmi bir ḳarār üzere olur, tezeyyüd ġāyete ermekle veremin ḥacmi artmaz ve inḥıṭāṭa bedʾ edip başlamakla veremin ḥacmi küçülmez, bir ḥāl üzere kalıp o ḥālde mādde nuḍc eder ve o ḥāle ḥāl-i intihā denir.

Dördüncüsü ḥāl-i inḥıṭāṭtır; o zamān-ı inḥıṭāṭta nuḍc tāmm olup taḥallül-i ẖafī ile yaʿnī mādde ġāyet laṭīf olmakla mesāmmāttan ẖurūc edip mündefiʿa olmakla veyāẖūd mādde-i ġalīẓa ḳayḥa ve irine istiḥāle edip verem münfecir olmakla mādde mündefiʿa olmağa başlayıp verem tedrīcle taṣaffur ederek külliyyen mündefiʿa olur. Pes veremin meʾāli taḥallül-i ẖafī olur veyāẖūd cemʿ-i midde eder yaʿnī münfecir olur yāẖūd mādde-i verem ṣalābete istiḥāle eyler.[82] Bu meẕkūrlar evrām-ı ḥārre idi.

Ammā evrām-ı ġayr-i ḥārre mādde-i sevdāviyyeden olur yāẖūd mādde-i balġamiyyeden olur yāẖūd māiyyetten yāẖūd rīḥiyyetten olur.

Mādde-i sevdāviyyeden olan verem üç cins olur: cins-i evvel ṣalābet, cins-i ṡānī sereṭān. Ve bu iki verem ẖarīfiyye olur onun için ki faṣl-ı ẖarīfte sevdānın tevellüdü ziyāde olur ve mesāmmlar ṣubḥ ve ʿaşānın berdi ḥasebiyle kapanıp mesdūd olmakla eyyām-ı ṣayftan bāḳī ẖılṭ muḥterıḳ ve faḍla-i zāyide muḥtebes olup bu iki maraḍ ḥādiṡ olur. Ve verem-i sevdāvī-

82 Bu evḳāt-ı erbaʿa ġayr-i ḥārr olan veremlerde dahi mevcūd olur lākin verem-i ḥārrda bu evḳāt ẓāhir olmakla ḥārra taẖṣīṣ olundu. Ve evḳāt-ı verem dörde iẖtiṣāṣın vechi budur ki verem ẖālī olmaz ki yā iştidādı ẓāhir olur, ona vaḳt-i tezeyyüd derler yāẖūd inḥıṭāṭı ẓāhir olur, ona vaḳt-i inḥıṭāṭ derler yāẖūd bu ikisinden hīç birisi ẓāhir olmaz; eger o vaḳt ḳable't-tezeyyüd olursa ona vaḳt-i ibtidā derler, eger o vaḳt baʿde't-tezeyyüd ve ḳable'l-inḥıṭāṭ olursa ona zamān-ı inḥıṭāṭ derler.

nin üçüncüsü ġudedin[83] ecnāsıdır ki o ecnāsın biri ḫanāzīr olur ve biri dahi silᶜ[84] olur.

Ṣalābet ve sereṭān ve ecnās-ı ġudedin farḳı budur ki sāir ecnās-ı ġuded mevḍiᶜinden ġuded-i ṭabīᶜī gibi müteberrī ve ayrı olur, ancak envāᶜ-ı ġudedden ḫanāzīr ᶜuḍvun ẓāhirine müteşebbis olup yapışır ve ᶜumḳa tedāḫul eylemez, ammā ṣalābet ve sereṭān cevher-i ᶜuḍva tedāḫul edip ᶜumḳuna girer.

Sereṭān ile ṣalābetin farḳı budur ki ṣalābet bir veremdir ki sākin ve hādī olur ve ḥissi mübṭıl olur veyāḫūd mübṭıl olmaz ise ondan lā-maḥāle ḥisse āfet ve ḫalel ᶜārıḍ olur lākin vecaᶜı olmaz, ammā sereṭān müteḥarrik ve mütezeyyid ve mūẕī olur. Sereṭānın uṣūl-i [33a] nāşibesi yaᶜnī aᶜḍāya taᶜalluḳ ve teşebbüs̱ edici kökleri olur. Sereṭāna ḥissi ibṭāl eylemek lāzım olmaz meger ki müddeti uzaya, o vaḳtte ᶜuḍvu ṭūl-i müddet ḥasebiyle imāte eder, lā-maḥāle o ᶜuḍv-ı meyyitin ḥissi bāṭıl olur. Ve müstebᶜad değildir ki ṣalābet ve sereṭān ḫılṭ-ı sevdāvīden ḥādis̱ olmakla nevᶜ-i vāḥid olup ẕikr olan farḳlar ᶜavārıḍlarıyla beynehümāyı faṣl ve temyīz ola ve ikisi nevᶜ-i vāḥidin o farḳlar ve faṣllar ile iki ṣınfları ola.

Ve evrām baᶜḍı kerre evvel-i ẓuhūrunda ṣalābet üzere ẓuhūr eder, māddesi sevdāvī ve ġalīẓ olmakla ve baᶜḍı kerre ṣalābete verem sonradan intiḳ āl eder, ṭabībin ḫaṭāsı ḥasebiyle[85] aṣl-ı mādde laṭīf iken taṣᶜīd ve tersīb olunmakla mādde taġlīẓ olunup ṣalābet ḥāṣıl olur. Demevī veremlerin ṣalābete intiḳāli eks̱er olur ve aḥyānen balġamī dahi ṣalābete intiḳāl eder.

Ve cins-i evrāmdan bir verem dahi vardır ki ona taᶜaḳḳud-ı ᶜaṣab derler ve o verem bir ziyādedir ki mādde-i balġamiyyenin sinirlere inṣıbābından sinirde o ziyāde ḥāṣıl olur, zīrā o munṣabbe olana mādde sinirde müctemiᶜa olur ve sinirler kes̱īrü'l-ḥareket olmakla māddenin laṭīfi taḥallül edip kes̱īfi bāḳī kalır ve ᶜaṣabın mizācı bārid olmakla o kes̱īf taᶜaḳḳud ve tecemmüd edip silᶜaya müşābih bir verem ḥādis̱ olur. Bināen ᶜaleyh taᶜaḳḳud-ı ᶜaṣabı müşābihlerinden farḳ edip muṣannif der ki ġuded ve silaᶜ ve bunlara

83 "Ġuded" bunduḳa gibi ᶜaḳd olmuş laḥmiyyettir ki ᶜuḍvdan müteberrī ve ayrıdır.
84 "Silᶜ" ur maᶜnāsına.
85 O taṣᶜīd ve tersīb ḳable nuḍci'l-mādde ṭabībin muḥallil istiᶜmāli ile olduğu mürūr etmişti.

müşābih olan evrāmlar taʿaḳḳud-ı ʿaṣabdan farḳ ve faṣl olunur onun için ki taʿaḳḳudun mevḍiʿine ve bulunduğu maḥalle lüzūmu olur yaʿnī mevḍiʿinden ḥareket eylemez.

ʿAllāme der ki mevḍiʿinden ḳuddām ve ḫalfe sühūlet ile ḥareket eylemez ve ammā yemīn ve yesārda sühūlet ile ḥareket eder, nitekim silʿa cevānib-i erbaʿaya sühūlet ile ḥareket eylediği gibi.

Ve taʿaḳḳud-ı ʿaṣabın melmesi ʿaṣabī olur. Ve taʿaḳḳud-ı ʿaṣab ġamz ile tefrīḳ olunsa ve cemʿiyyeti bozulup bölük bölük kılınsa sonra yine o taʿaḳḳud ʿavdet edip geri gelir, ammā taʿaḳḳud-ı ʿaṣab devā-i ḳavī ile tefrīḳ olunsa o taʿaḳḳud ʿavdet eylemez. *ʿAllāme buyurdu ki bu ʿadem-i ʿavd ʿaṣabın ḫāṣṣasıdır, āḫerlerde bu ḫāṣṣa mevcūd değildir.*

Ve taʿaḳḳud-ı ʿaṣabın eks̱eri taʿabdan ḥādis̱ olur. Ve taʿaḳḳud-ı ʿaṣab üsrüb yaʿnī kurşun ve kurşun mis̱āli müs̱aḳḳılātı üzerine bağlamak ile bāṭıl olup defʿ olur.

Ammā evrām-ı balġamiyye cinsi iki nevʿe münḳasım olur: Bir nevʿi verem-i rıḫv olur ve nevʿ-i āḫeri silʿ-i leyyine olur. Ve bu iki veremler biri birinden farḳ olunur o vech ile ki silʿ ġılāf içinde olup ʿuḍvdan mütemeyyiz olur ve verem-i rıḫv ʿuḍva muḫāliṭ olur, müteberrī ve mütemeyyiz olmaz. Ve faṣl-ı şitā evrāmının eks̱eri balġamī olur, ḥattā şitāda ẓuhūr eden verem-i ḥārrların dahi levni beyāḍ olur.

Maʿlūm buyurula ki evrām-ı balġamiyye balġamın ġalīẓi ve reḫāvet ve riḳaḳ ḥasebiyle muḫtelife olur ḥattā evrām-ı balġamiyye bir kerre evrām-ı sevdāviyyeye müşābih olur ve bir āḫer kerre evrām-ı balġamiyye rīḥiyyeye müşābih olur. Ve çok kerre nevāzil iṣābetinde balġam-ı raḳīḳ aʿṣābın līfleri arasına ve fürcelerine nüzūl eyler ḥattā ḥancerenin ʿaḍale-i süflā ʿaḍallerine ve ʿaḍalenin taḥtında olanlara bāliġ olur.

Ammā evrām-ı māiyye o veremler istisḳā ve ḳayle-i māiyye ve ḳıḥfta ʿārıḍ olan verem-i māī ve bunlara müşābih olan veremlerdir.

Ammā evrām-ı rīḥiyye o dahi iki nevʿe münḳasım olur: Nevʿ-i evvel tehebbüc olur ve nevʿ-i s̱ānī nefḫa olur. Tehebbüc ile nefḫanın farḳı iki vech ile olur. İki vechin biri ḳıvām cihetiyle olur ve vech-i āḫer muḫālaṭa cihetiyle olur. Ve o farḳların beyānı budur ki rīḥ-i tehebbüc cevher-i ʿuḍva muḫāliṭ olur, ammā nefḫada olan rīḥ bir maḥallden müctemiʿ olup

ʿuḍva muḫāliṭ olmaz. Ve tehebbücü ḥiss müstelīn olur yaʿnī ḥiss ile ʿuḍv-ı mütehebbicin līneti ve yumuşaklığı fehm ve idrāk olunur, ammā nefḫa ḥisse muḳāvemet edip müteʾes̱s̱ir olmaz lākin baʿḍı nefḫanın muḳāvemeti kes̱īr olur ve baʿḍı uḫrānın muḳāvemeti ḳalīl olur rīḥin kes̱āfetinin iştidādı ve ʿadem-i iştidādı iʿtibārları ile. Ẕikri mürūr eden aḳsām ve evrāmın aḳsāmı idi.

Ammā büs̱ūr o dahi evrām gibi taḳsīm olunup büs̱ūr-ı demeviyye bir ḳısm olur, cüderi gibi. *Cüderī Türkīde çiçek dedikleri büs̱ūrdur.*

Ve ṣafrāviyye-i maḥḍa dahi iki ḳısm olur, ṣafrāvī-i şerā ve büs̱ūr-i cāversiyye gibi. Ve büs̱ūrun baʿḍı aḳsāmı dahi muḫteliṭ mevāddan ḥādis̱ olur, ḥaṣbe ve nemle ve mesāmīr ve cereb ve s̱eʾālīl ve bunların ġayrıları gibi. Ve büs̱ūrun bir ḳısmı dahi māiyye olur, nüfāṭāt gibi. Ve ḳısm-ı āḫer rīḥiyye olur, neffāḫāt gibi. Bunların beyānını kitāb-ı rābiʿde evrām ve büs̱ūr tafṣīl olunduğu mevḍiʿde sen bulursun, zīrā evrām ve büs̱ūrun tafṣīli o maḥalle lāyıḳtır.

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-Umūrin Tuʿaddu Maʿa'l-Emrāḍi

Bu maḳāmda biraz umūr, emrāḍdan olmamış iken yine emrāḍdan maʿdūd olur o umūr-ı zīnette dāḫil olan emrāḍdır. O emrāḍ dört nevʿdir: evvelkisi şaʿrın emrāḍı, ikincisi levn-i bedenin emrāḍı, üçüncüsü rāyiḥadır, dördüncüsü levnden mā-ʿadā seḥanedir. *"Seḥane" heyʾet ve levn maʿnāsınadır, onun için levn istis̱nā olundu tekrār olmasın için.*

Emrāḍ-ı şaʿrın ecnāsı bunlardır: tenās̱ür, temerruṭ, ḳıllet, şiḳāḳ, riḳḳat, ġılaẓ, ifrāṭ-ı cuʿūdet, ifrāṭ-ı sübūṭaṭ, şeyb. Bu maḳāmda şeybden murād muṭlaḳan şaʿrın istiḥālesidir yaʿnī gerek ise şaʿr siyāh iken beyāḍ olsun ve gerek aḥmer ve ḳırmızı iken sarı olsun.

Ve levn-i bedenin āfātı dört cinste dāḫil olur:

Cins-i evvel levnin taġayyür ve istiḥālesi; māddeye muḳārin sūʾ-i mizācdan ḥādis̱ olur, yereḳān gibi. Ve sūʾ-i mizāc-ı ġayr-i māddīden ḥādis̱ olur, mizāc-ı bārid-i müfredden levne ḥādis̱ olan ḥaṣbe gibi ve mizāc-ı ḥārr-ı müfredden ḥādis̱ bedene ʿārıḍ olan ṣufret gibi.

Ve levn-i beden āfātının cins-i s̱ānīsi esbāb-ı bādiyyeden levn-i bedenin taġayyür ve istiḥālesidir, şemsin ve berdin ve rīḥin levni taġayyürü gibi.

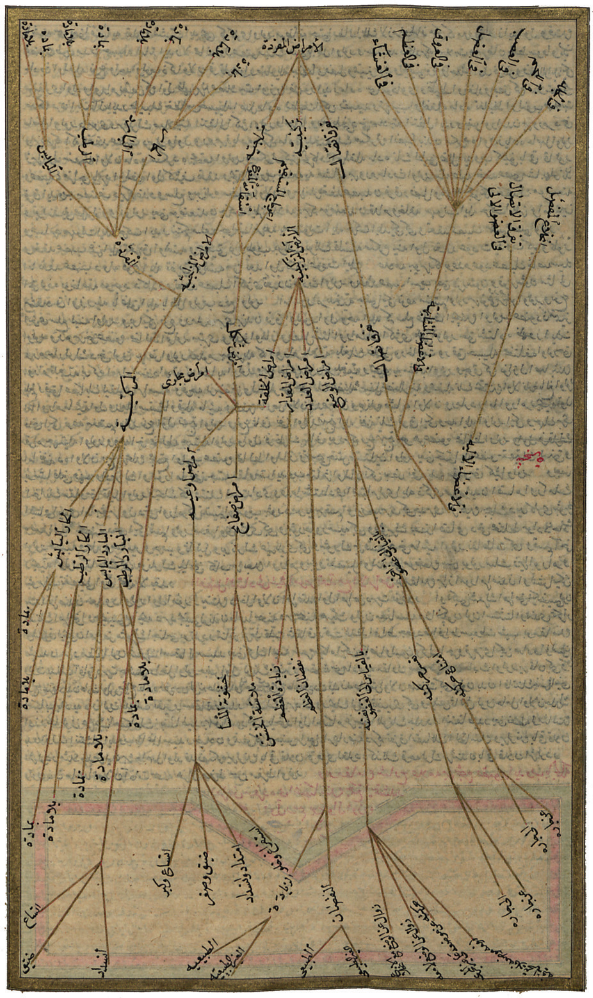
Ve cins-i s̱ālis̱i levni ḥāmil olan cildin üzerine levni ġarīb ecsāmın inbisāṭıdır, behaḳ-ı esved gibi veyāḫūd o ecsām-ı ġarībü'l-levnin cildde

intiḳāṭıdır yaᶜnī noḳṭa mis̱ālinde beden üzere intis̱ār edip dağılmasıdır, ḫīlān ve nemeş gibi.

Ve cins-i rābiᶜi ās̱ār-ı ᶜārıḍadır ki teferruḳ-ı ittiṣālin iltiḥāmında ve yerlerinde bāḳī ḳalan es̱erlerdir, mes̱elā cüderīden bürᵓ ḥāṣıl olduktan sonra yerlerinde bāḳī kalan kırmızılıklardır, kez̠ālik ḳurḥaların bürᵓünden bāḳī kalan es̱erlerdir.

Levnden mā-ᶜadā olan āfāt-ı seḥane hüzāl-ı müfrit ve simen-i müfriṭ olur.

Ve bu maḳāmda Şāriḥ ᶜAllāme bir şecere taṣvīr edip bi'l-cümle emrāḍ-ı müfredeyi ağṣānında cemᶜ etmiştir, o resm bu minvāl üzeredir: [33b]

[EMRĀḌU'l-MÜFREDE:

1. Mizāciyyetühu
    - 1.1. Emrāḍu'l-Mizāciyye
        - 1.1.1. el-Müfredetü
            - 1.1.1.1. el-Ḥārru
                - 1.1.1.1.1. Bi-Māddetin
                - 1.1.1.1.2. Bilā-Māddetin
            - 1.1.1.2. el-Bāridü
                - 1.1.1.2.1. Bi-Māddetin
                - 1.1.1.2.2. Bilā-Māddetin
            - 1.1.1.3. er-Raṭbu
                - 1.1.1.3.1. Bi-Māddetin
                - 1.1.1.3.2. Bilā-Māddetin
            - 1.1.1.4. el-Yābisü
                - 1.1.1.4.1. Bi-Māddetin
                - 1.1.1.4.2. Bilā-Māddetin
        - 1.1.2. el-Mürekkebetü
            - 1.1.2.1. el-Ḥārru'l-Yābisü
                - 1.1.2.1.1. Bi-Māddetin
                - 1.1.2.1.2. Bilā-Māddetin
            - 1.1.2.2. el-Ḥārru'r-Raṭbu
                - 1.1.2.2.1. Bi-Māddetin
                - 1.1.2.2.2. Bilā-Māddetin
            - 1.1.2.3. el-Bāridü'l-Yābisü
                - 1.1.2.3.1. Bi-Māddetin
                - 1.1.2.3.2. Bilā-Māddetin
            - 1.1.2.4. el-Bāridü'r-Raṭbu
                - 1.1.2.4.1. Bi-Māddetin
                - 1.1.2.4.2. Bilā-Māddetin
2. Terkībiyye
    - 2.1. El-Emrāḍu't-Terkībiyyetü
        - 2.1.1. Emrāḍu'l-Ḫilḳat
            - 2.1.1.1. Emrāḍu Şekl

2.1.4.2.1.1. İlā Cārrihi
2.1.4.2.1.2. ᶜAn Cārrihi
2.1.4.2.2. İmtināᶜu Ḥareketihi
2.1.4.2.2.1. İlā Cārrihi
2.1.4.2.2.2. ᶜAn Cārrihi
3. Teferruḳu İttiṣāl
3.1. Teferruḳu İttiṣāl
3.1.1. Fi'l-Aᶜḍāi'l- Āliye
1.1.1.1. İnḫilāᶜu'l-Mafṣal
1.1.1.2. Teferruḳu'l-İttiṣāl Fi'l-ᶜUḍvi'l-Alī
1.1.1. Fi'l-Uḍvi'l-Müteşābihe
1.1.1.1. Fi'l-Cild
1.1.1.2. Fi'l-Laḥm
1.1.1.3. Fi'l-ᶜAṣab
1.1.1.4. Fi'l-ᶜAḍal
1.1.1.5. Fi'l-Ḳurūḥ
1.1.1.6. Fi'l-ᶜAẓm
1.1.1.7. Fi'l-Ġışā]

[34a] el-Faṣlu's-Sābiᶜu Fī-Evḳāti'l-Emrāḍi

Maᶜlūm buyurula ki ekṡer-i emrāḍ için evḳāt-ı erbaᶜa olur. O evḳātın evveli vaḳt-i ibtidā ve ikincisi vaḳt-i tezeyyüd ve üçüncüsü vaḳt-i intihā ve dördüncüsü vaḳt-i inḥıṭāṭtır. Bu ẕikr olunan evḳāt-ı erbaᶜanın mā-ᶜadāsı evḳāt-ı ṣıḥḥattir. Biz vaḳt-i ibtidā ve vaḳt-i intihādan o zamānları murād eylemeziz ki onlarda aṣlā maraḍ müstebīn ve belli olmaya belki bizim murādımız o zamānlardır ki onlarda maraḍ-ı maḥsūs olup vech-i ātī üzere her birinin aḥkām-ı maḫṣūṣası ola.

Pes vaḳt-i ibtidā o zamāndır ki onda maraḍ ẓāhir olup müteşābih gibi ola ve tezeyyüdü müstebīn ve ẓāhir olmaya.

ᶜAllāme buyurur ki maraḍ ibtidā ẓuhūrunda eger māddī ise mādde vaḳt-i ibtidāda müteᶜaffin olmamakla eẕāsı olmaz ve tezeyyüdü bilinmez, o ecl den bir ḳarār üzere olur gibi ḥiss olunup müteşābihe benzer lākin

ḥaḳīḳaten müteşābih değildir, zīrā emrāḍ ān-ı ẓuhūrunda tezeyyüde bedʾ eder ve ān-ı s̱ānīnin maraḍ-ı ān-ı evvelden zāid olur lākin ziyāde ḫafī ve ḳalīl olmakla farḳ olunmaz. O sebebden ṣāḥib-i Ḳānūn "ويكون كالمتشابه في احواله" *diye kāf-ı teşbīh ile īrād eyledi.*

Evḳāt-ı erbaʿadan vaḳt-i tezeyyüd o vaḳttir ki onda vaḳten baʿde-vaḳtin maraḍın iştidādı müstebīn olur.

Ve üçüncü olan vaḳt-i intihā o vaḳttir ki onda maraḍ o vaḳtin cemīʿ-i eczāsında vuḳūf edip bir ḳarār üzere kalır, artıp ve eksilmez.

Evḳāt-ı erbaʿanın dördüncüsü vaḳt-i inḥıṭāṭ bir zamāndır ki o zamānda maraḍın intiḳāṣı ẓāhir olur. Her bār ki zamān-ı intiḳāṣ imʿān edip vaḳt-i intihādan baʿīd ola, buʿdu ḥasebiyle intiḳāṣı ẓāhir olur.

Ve bu evḳāt-ı erbaʿa iki vech üzere iʿtibār olunur: Bir vechine evḳāt-ı külliyye derler ve vech-i s̱ānīsine evḳāt-ı cüzʾiyye derler. *Evḳāt-ı külliyye odur ki maraḍın nevāibi bi'l-cümle maraḍ-ı vāḥid iʿtibār olunup nevbet-i evveli ḥāl-i ibtidāʿadd oluna ve ondan maraḍın iştidādı ve vuḳūfu ve inḥıṭāṭı ḥasebiyle evḳāt-ı erbaʿa ifrāz ve temyīz olunup evḳāt-ı erbaʿanın mürūru ile bürʾ-i tāmm ve ṣıḥḥat-i kāmile ḥāṣıl olur, o sebebden ona evḳāt-ı külliyye tesmiye olunur. Ve ammā evḳāt-ı cüzʾiyye maraḍ-ı vāḥidin nevbetlerinden bir nevbette iʿtibār olunan evḳāt-ı erbaʿadır, mes̱elā ḥummānın her nevbetinde bu evḳāt-ı erbaʿa mutaṣavver olur ve evḳātın mürūruyla nevbet münḳaḍıye olup feterātı zamānı gelir lākin maraḍ bi'l-külliyye kesilmez belki nevbet-i ātiyede yine ʿavd eder Allāhu aʿlem.*

el-Faṣlu's̱-S̱āminü Fī-Tamāmi'l-Ḳavli Fi'l-Emrāḍi

Emrāḍda biraz vücūh vardır ki o vücūh iʿtibārı ile esāmīleri tesmiye olunur:

O vücūhtan vech-i evvel maraḍı ḥāmil olan ʿuḍvdur, ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye maraḍları gibi.

Vech-i s̱ānī maraḍın aʿrāḍıdır. Baʿḍı maraḍın ʿaraḍı iʿtibār olunup o ʿaraḍı ism kılınır, ṣarʿ gibi.

Vech-i s̱āli̱s maraḍ ile maraḍa ism tesmiye olunur, mes̱elā sevdādan ḥāṣıl olan maraḍa sevdāvī ıṭlāḳ olunur.

Vech-i rābiᶜ o maraḍ ṣāḥibinin müşābih olduğu şeyᵓdir, dāü'l-esed ve dāü'l-fīl gibi. Dāü'l-esede yaᶜnī cüẕāma mübtelā olanlar esede ve arslana müşābehet için maraḍına dāü'l-esed tesmiye olundu. Ve dāü'l-fīl dahi bu ḳıyās üzeredir.

Vech-i ḫāmis o maraḍa evvelā maᶜrūḍ olanların ismiyle tesmiyedir, ṭaylānüsiyye gibi. Ṭaylānüsiyye bir ḳurḥadır ki evvelā Ṭaylanüs nāmında bir kimseye ᶜārıḍ oldu, o ḳurḥa ona nisbet olup ṭaylānüsiyye tesmiye olundu.

Vech-i sādis maraḍın kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olduğu diyāra nisbet ile tesmiye olunur, belḫiyye gibi. Diyār-ı Belḫ'te o ḳurūḥun kes̱reti olmakla belḫiyye tesmiye olundu.

Vech-i sābiᶜ evvelā o maraḍın muᶜālecesine ẓafer bulan ṭabībin ismiyle tesmiyedir, ḫīrūniyye gibi. O ḳurḥa-i ᶜasirü'l-indimālin muᶜālecesine Ḫīrūn nāmında bir ṭabīb ẓafer bulmakla o ḳurḥaya ḫīrūniyye tesmiye olundu.

Vech-i s̱āmin o maraḍın cevherleri ve ẕātları ḥasebiyle tesmiye olunur, ḥummā gibi, verem gibi. Bu iki ismlerin bi-ḥasebi'l-lüġat maᶜnāları müsemmālarının ḥaḳīḳatine ve cevherine muvāfıḳ olur.

Cālīnūs der ki emrāḍ iki ḳısmdır. Bir ḳısmı emrāḍ-ı ẓāhire olup ḥissen ẓāhir olur ve ikinci ḳısmı emrāḍ-ı bāṭıneden olup ḥissen ẓāhir olmaz. Lākin baᶜḍı emrāḍ ne ḳadar bāṭınī olup ḥissen ẓāhir olmaz ise lākin o maraḍa vuḳūf sehl ve āsān olur, miᶜde ve riye āfātı ve evcāᶜı gibi ve emrāḍ-ı bāṭınenin baᶜḍısına vuḳūf ᶜasīr olur, kebidin āfātı gibi ve riye mecārīlerinin āfātı gibi. Ve bāṭında bir nevᶜ maraḍ olur ki ona taḥḳīḳan vuḳūf mümkin olmaz lākin ẓann ve taḫmīn ile bilinir, mecārī-i bevle ᶜārıḍa olan āfāt gibi.

Ve emrāḍ iki ḳısm olur, bir ḳısmı emrāḍ-ı aṣliyye ve bir ḳısmı emrāḍ-ı şirket olur, ᶜuḍv-ı vāḥidin maraḍına ᶜuḍv-ı āḫer müşārik olur.

Biraz vechlerden vech-i evvel budur ki o iki ᶜuḍv-ı müşārikler bi'ṭ-ṭabᶜ biri birine mütevāṣıllar olup beynehümāda ālet-i tevaṣṣul olur, dimāġla miᶜdenin şirketleri gibi, beynehümāda olan ᶜaṣab-ı vāṣıl ḥasebiyle ve raḥim ile s̱edyin şirketleri gibi, beynehümāda olan evride ḥasebiyle.

Ve vech-i s̱ānī o iki ᶜuḍv-ı müşāriklerdir ki eḥadühümā āḫere ṭarīḳ olmakla şirket ḥāṣıla olur, sāḳın teverrümünde sāḳa ürbiyyenin şirketi gibi.

Ve vech-i s̱ālis̱ eḥadühümā āẖerin civārında olmakla şirket ḥāṣıla olur, riye ile dimāġ gibi, riye dimāġa ve dimāġ riyeye bi'l-mücāvere şerīk olup eḥadühümānün bi'l-aṣāle meʾūf olmasıyla āẖer dahi bi'ş-şirke meʾūf olur. *Ve baʿḍı nüsẖada "raḳabenin dimāġa şirketi gibi" diye vāḳiʿ olmuştur. ʿAllāme bu nüsẖayı taṣḥīḥ edip der ki dimāġa mücāvir olan raḳabedir, riyenin mücāvereti yoktur, ẖuṣūṣā iki cārrların biri cārr-ı ḍaʿīf ola, o cārr-ı ḍaʿīfin şirketi ezyed olur, ibṭın yaʿnī koltuğun ḳalbe şirketi gibi; koltuk cārr-ı ḍaʿīf olmakla ḳalbden teveccüh eden faḍlayı sühūlet ile ḳabūl edip ḳalbe müteveccih āfāt ile meʾūf olur.*

Ve vech-i rābiʿ eḥadühümā āẖerin fiʿlinde mebdeʾi ve aṣlı olmakla şirket ḥāṣıla olur, ḥicābın riyeye şirketi gibi, fiʿl-i teneffüste riyenin ḥicāb aṣlı olmakla şirket olur.

Ve vech-i ẖāmis eḥadühümā āẖerin ẖādimi olmakla şirket ḥāṣıl olur, ʿaṣabın dimāġa şirketi gibi.

Ve vech-i sādis müteşārikān olan iki ʿuḍvdan her birine ʿuḍv-ı s̱ālis̱ şerīk olmakla o iki ʿuḍv biri birine ʿuḍv-ı s̱ālis̱ vāsıṭasıyla şerīk olurlar, dimāġla külyelerin şirketi gibi, zīrā dimāġın kebid ile şirketi vardır, keẕālik külyenin dahi kebid ile şirketi vardır, pes dimāġın kebid vāsıṭasıyla külyeye şirketi lāzım gelir.

Ve baʿḍan olur ki bi'l-müşāreket meʾūf olan ʿuḍvdan bi'l-aṣāle meʾūf olan ʿuḍva s̱iḳal ve vebāl ʿavdet ve ricʿat eder, mes̱elā meʾūf olan dimāġdan miʿde āfeti ḳabūl eyledikte o āfet ḥasebiyle haḍm ḍaʿīf olup tekevvün eden buẖār-ı rediyye ve ġıdā-i ġayr-i mehḍūm dimāġa ṣuʿūd etmekle dimāġın elemi mütezāyid olur.

Müşāreket devāmda ve devrde aṣlın aḥkāmı üzere cereyān eyler. Maraḍ-ı aṣlī dāime ve lāzıme olur ise maraḍ-ı şirkī dahi dāime ve lāzıme olur. Eger maraḍ-ı aṣlī nevbet ile gelir ise maraḍ-ı şirkī dahi nevbet ile gelip aṣlīnin devri yaʿnī zamān-ı nevbet ve zamān-ı müfāraḳatı ne miḳdār olursa şirkīnin dahi devri o miḳdār olur.

Ṣıḥḥat ve maraḍ cihetlerinden ebdānın mertebe[leri] bizim vaṣf edeceğimiz minvāl üzere altı mertebe üzere olur:

Mertebe-i ūlā o bedenin mertebesi olur ki ġāyet ṣıḥḥatte ola.

Mertebe-i s̱āniye o bedendir ki o bedenin ṣıḥḥati ġāyet ṣıḥḥatte olan bedenin ṣıḥḥatinden dūn ve aşağı ola.

Mertebe-i s̱ālis̱e o bedenin mertebesidir ki o beden ṣıḥḥī ve maraḍī olmaya lākin bu mertebe-i s̱ālis̱e eṭıbbānın reʾyi üzere olur yaʿnī Şeyḫ-i Reʾīs bu mertebenin vücūdunu reʾy ve taṣvīb eylemez.

Mertebe-i rābiʿa beden-i ṣaḥīḥin mertebesidir ki o beden misḳām yaʿnī seḳam ve maraḍı ḳabūle istiʿdādı olur lākin bi'l-fiʿl ḳabūl mevcūd olmaya, ṣaḥīḥ ola.

Mertebe-i ḫāmise o bedendir ki maraḍ-ı yesīr ile marīḍ ola.

Mertebe-i sādise o bedendir ki maraḍı ġāyete bāliġ ola.

Ve emrāḍ vech-i āḫerden iki ḳısma münḳasım olur:

Ḳısm-ı evvel maraḍ-ı müsellemdir. Maraḍ-ı müsellem o maraḍdır ki o maraḍın ṣavāb [34b] tedbīrinden ʿāyıḳ olmaya, ṣudāʿ-ı mücerred gibi, zīrā ṣudāʿ-ı mücerredin tedbīri olan ḳaṭūrāt ve neṭūlāt ve ġarāġır ile irḫāʾ ve telyīnden bir ʿāyıḳ ve māniʿ mevcūd değildir.

Ve ḳısm-ı s̱ānī maraḍ-ı ġayr-i müsellemdir. Maraḍ-ı ġayr-i müsellem o maraḍdır ki o maraḍa ṣavāb tedbīr ile tedbīr olunmaktan ʿāyıḳ ve māniʿ olup o māniʿ ṣavāb tedbīrin istiʿmāline ruḫṣat vermeye; onun mis̱āli nezleye muḳārin olan ṣudāʿ gibi, zīrā ṣudāʿın tedbīr-i ṣavābı esbāb-ı mez̠kūre ile irḫā ve telyīn olur, irḫā ve telyīn nezleyi ziyāde etmekle ṣudāʿın muḳārini olan nezle ṣudāʿın ṣavāb tedbīrini istiʿmālden ʿāyıḳ ve māniʿ olur.

Ve maʿlūm ola ki her maraḍ ki marīḍin mizācına ve sinnine ve bulunduğu faṣla mülāyim ola, o maraḍın ḫaṭarı eḳall olur. Mes̱elā sinn-i nemāda olup demeviyyü'l-mizāc olan fetāya faṣl-ı rebīʿde iṣābet eden maraḍ-ı demevīnin ḫaṭarı eḳall olur. Ve umūr-ı mez̠kūrede mülāyim olmayan maraḍ mizāca ve sinne ve faṣla muḫālefeti sebebiyle ḫaṭarlı olur. Üçüne dahi cemīʿan muḫālif olur ise ziyāde ḫaṭarlı olur, ikisine muḫālif olanın ḫaṭarı evvelden az olur ve birine muḫālif olan ikisine muḫālif olandan dahi ḳalīlü'l-ḫaṭar olur. Ve bu ḫuṣūṣların maraḍa ʿadem-i mülāyemeti mūcib-i ḫaṭar olduğu onun içindir: Maraḍın bu mez̠kūrlarda ʿadem-i mülāyemeti sebeb-i maraḍın ḳuvvetine delālet eder ve sebebi ḳavī olan maraḍı lā-maḥāle izāle ṣuʿūbetli olmakla ḫaṭarlı olur.

Ve maʿlūm buyurula ki bir faṣlda ʿārıḍ olan maraḍ o faṣlın ḍıddı ve karşılığı olan faṣlda münḥall ve mündefiʿ olmak ümīd ve recā olunur. Mes̱elā

mizācı ḥārr ve raṭb olan faṣl-ı rebīᶜde ᶜārıḍ olan maraḍ mizācı bārid ve yābis olan faṣl-ı ḫarīfte mündefiᶜ olur ve sāirleri dahi bu ḳıyās üzeredir.

Ve maᶜlūm buyurula ki baᶜḍı emrāḍ maraḍ-ı āḫere intiḳāl edip maraḍ-ı evvel külliyyen munḳaṭıᶜ olur ve maraḍ-ı s̱ānī munḳaṭıᶜ olan maraḍdan eḫaff ve ehven olur, ṣarᶜın ḥummā-ı ribᶜe intiḳāli gibi, ḥummā-ı ribᶜ ṣarᶜa ḳıyāsla eḫaff ve ehven olur. Ammā cerebin ḥummā-ı ribᶜe intiḳāli bu ḳabīlden değildir, zīrā ḥummā-ı ribᶜ cerebden aṣᶜab ve eşedd olur. Pes baᶜḍı maraḍın ḥudūs̱u emrāḍ-ı uḫar-ı kes̱īrden şifā olur, mes̱elā ḥummā-ı ribᶜin ḥudūs̱u ṣarᶜdan ve niḳristen ve devālīden ve evcāᶜ-ı mefāṣıldan ve cerebden ve ḥikkeden ve büs̱ūrdan ve imtilāī olan teşennücden şifā olur.

ᶜAllāme der ki "ومن التشنج" terkībinde olan "من تبعيضية" olur onun için ki ribᶜ teşennüc-i istifrāġīye bāᶜis̱-i bürᵓ olmaz. Ve keẕālik zelaḳ-ı emᶜādan ve ẕātü'l-cenbden şifā olur. *Ve baᶜḍı nüsḫada "ẕereb remedden şifā olur ve zelaḳu'l-emᶜā ẕātü'l-cenbden şifā olur" vāḳiᶜ olmuştur. ᶜAllāme nüsḫa-i ūlāyı taṣḥīḥ eyledi. "Ẕereb" heyḍaya müşābih bir maraḍdır lākin birkaç vechten farḳı olur, o farḳlar ẕikr olunur. "Zelaḳu'l-emᶜā" meᵓkūl ve meşrūbun taġayyür eylemeden ᶜalā-ḥālihā ḫurūcudur.* Keẕālik maḳᶜade damarlarının ağızları münfetiḥa olup açılması maraḍ-ı sevdāvīnin küllīsinden ve vecaᶜ-ı verikten ve külā yaᶜnī böbreklerin vecaᶜlarından ve vecaᶜ-ı erḥāmdan şifā ve bürᵓ olur.

Ve baᶜḍı emrāḍ dahi emrāḍ-ı uḫrāya intiḳāl edip maraḍ-ı evvelden s̱ānī erdeᵓ ve eşedd olur, ẕātü'l-cenbin ẕātü'r-riyeye intiḳāli gibi ve keẕālik ḳarānīṭus dedikleri ᶜillet-i maᶜrūfenin līs̱erġusa intiḳāli gibi. *"Ḳarānīṭus" sersām-ı ḥārr-ı demevīye ıṭlāḳ olunur. Eger sersām ṣafrāvī olursa ona "ḳarānīṭus-ı ḫāliṣ" derler. "Līs̱erġus" sersām-ı bāride ıṭlāḳ olunur; māddesi balġam olur ise ona "nisyān" dahi derler.*

Ve emrāḍın baᶜḍısı emrāḍ-ı maᶜdiyye[86] vü sāriye olup āḫere ulaşır, cüẕām ve cereb ve cüderī ve ḥummā-ı vebāiyye ve ᶜufūnetli ḳurḥalar ḫuṣūṣan mes-

---

86 Ve emrāḍ-ı muᶜaddiyye vü mütevāris̱i bu minvāl üzere şāᶜir cemᶜ eylemiştir, beyt: "متوارث الأمراض عدّ حرفها بنساجمد || وحروف جبرق حج وج تلك اللتي تعدي الجسد" ثم ذكر الشاعر ان الباء من المتوارثة: البرص، و النون: النقرس، والسين: السل؛ والألف: ابيليميا وهو الصرع؛ والجيم: الجذام، والميم: الماليخوليا؛ والدال: الدق؛ والجيم من المعدية: الجرب؛ والباء: البخر؛ والراء: الرمد؛ والقاف القروح العفنة ؛ والحاء الحصبة؛ والجيم الجدري؛ والواو: الوباء؛ و الجيم: الجذام وقال بعض الشراح وعلى هذا السل والبرص ليس من الامراض المعدية ويجوز ان يقال السل من القروح لعفنة

ken-i ḍayyıḳta ola, bu emrāḍ aṣḥābıyla maʿiyyet edip bile sākin olanlara sirāyet ziyāde olur ve ḫuṣūṣan o emrāḍ aṣḥābına mücāvir olan kimse rūzgār altında ola. Ve emrāḍ-ı sāriyyenin biri dahi remeddir yaʿnī göz ağrısıdır ḫuṣūṣan kendi ʿaynında müteʾemmil ve mütefekkir olan kimseye sirāyet ziyāde olur. Ve keẕālik biri dahi diş ağrısıdır, ona ḍares derler. Ḍaresin sirāyeti o mertebeye bāliġ olur ki ḥāmiḍ olan nesneler taḫayyül olunmakla ḍares[87] ḥādiṡ olur. Ve dahi emrāḍ-ı sāriyyedendir sill maraḍı ve baraṣ maraḍı.

Ve emrāḍdan baʿḍıları dahi mütevāriṡ olur yaʿnī uṣūlden fürūʿa mīrāṡ gibi intiḳāl eyler. O mütevāriṡ olan maraḍlar ḳaraʿ-ı ṭabīʿī yaʿni ṣalaʿ ve niḳris ve sill *-ve baʿḍı nüsḫada "sill" bedeline "sebel" vāḳiʿ olmuştur, ʿAllāme naḳl eder-* ve cüẕām gibi.

Ve baʿḍı emrāḍ dahi cinsiyyedir, bir ḳabīleye veyā bir nāḥiye sükkānına ʿārıḍ olur, āḫerde bulunmaz ve bulunursa da nādir bulunur ve bu emrāḍa emrāḍ-ı cinsiyye derler.

Ve maʿlūm buyurula ki aʿḍānın ḍaʿfı sūʾ-i mizāca ve binyenin taḥallülüne tābiʿ olur.

et-Taʿlīmü'ṡ-Ṡānī Cümletāni el-Cümletü'l-Ūlā Fi'l-Eşyāilletī Taḥdüṡü ʿAn Sebebin Mine'l-Esbābı'l-ʿĀmmeti ve Hiye Tisʿatü ʿAşere Faṣlen

el-Faṣlu'l-Evvelü Ḳavlün Külliyyün Fi'l-Esbābı

Ẕikri mürūr eden aḥvāl-i ṡelāṡenin yaʿnī ṣıḥḥat ve maraḍ ve beynehümāda mütevassıṭa olan aḥvāllerinin üçer sebebleri vardır: sebeb-i evvel sebeb-i bādiyedir, sebeb-i ṡānī sebeb-i sābıḳtır ve sebeb-i ṡāliṡ sebeb-i vāṣıldır.

Sebeb-i sābıḳ ile sebeb-i vāṣıl umūr-ı bedeniyye olmakta müşterekleridir. Umūr-ı bedeniyyeden murād o sebebler yā ḫılṭiyye olur veyāḫūd mizāciyye olur veyāḫūd terkībiyye olurlar. Ve esbāb-ı bādiye bu umūrun birine müteʿalliḳ olmayıp cevher-i bedenden ḫāric emre müteʿalliḳ olur; o

87 Buradan itibaren Hamidiye nüshasında atlama vardır, bu hususa nüshanın bu varağının derkenarında da işaret edilmiştir. Biz bu eksik kısmı Ragıp Paşa 1352-2 yazmasında 67a'dan itibaren ilave ettik.

emr-i ḫāric gāhīce bedenden ḫāric ecsām cihetinden olur, ḍarbdan ḥādis̱ olan maraḍın ve cevvin süḫūnetinden yaʿnī beyne's-semā ve'l-arḍ havānın issiliğinden ḥādis̱ olan ve bedene vārid olan ṭaʿām-ı ḥārr ve ṭaʿām-ı bāridden ḥādis̱ olan emrāḍın sebebleri gibi yāḫūd nefs cihetinden olur ve nefs bedenden ḫāricdir. Nefs cihetinden olan sebebler beden cihetinden olmuş olmaz ve sebeb-i bedenīde dāḫil olmaz. Nefs cihetinden olan sebebler ki mis̱āli ġaḍabdan ve ḫavftan ve onların müşābihlerinden ḥādis̱ olan maraḍların sebebleridir.

Esbāb-ı sābıḳa ile esbāb-ı bādiye sebeb ile müsebbeb olan gerek maraḍ ve gerek ṣıḥḥat ve gerek beynehümāda olan ḥālet-i s̱ālis̱e aralarında vāsıṭa olmakta baʿḍı kerre müşterek olurlar, zīrā sebeb-i sābıḳ ile müsebbeb arasında her ḥālde vāsıṭa mevcūd olur lākin sebeb-i bādī ile müsebbeb arasında gāhīce vāsıṭa olur ve gāhīce sebeb-i bādī müsebbebe muttaṣıl olur. Pes esbāb-ı bādiye ile esbāb-ı vāṣıla dahi sebeb ile müsebbeb arasında vāsıṭa olmayıp müsebbeb sebebe muttaṣıl olmakta gāhīce müşterek olurlar, zīrā sebeb-i vāṣıl her ḥālde müsebbebe muttaṣıldıt ve sebeb-i sābıḳ her ḥālde munfaṣıldır ve sebeb-i bādī gāhīce munfaṣıl olup sebeb-i sābıḳ ile müşterek olur ve gāhīce muttaṣıl olup sebeb-i vāṣıl ile müşterek olur.

Esbāb-ı sābıḳa o esbāb-ı bedeniyyedir ki yaʿnī o sebeb ḫılṭī yāḫūd mizācī yāḫūd terkībīdir ki o esbāb müsebbebi olan ḥāle bi'l-vāsıṭa teveccüh edip o sebeb-i sābıḳı müsebbebi olan o ḥāli ġayr-i evvelī īcāb ile īcāb ve iḳtiḍā eyleye.

Esbāb-ı vāṣıla o esbāb-ı bedeniyyedir ki aḥvāl-i bedeniyyeyi ġayr-i evvelī īcāb ile īcāb eyleye yaʿnī o īcāb vāsıṭa ile ola.

Esbāb-ı bādiye bedenī olmayan esbāb-ı ḫāriciyyelerdir ki īcāb eylediği aḥvāl ile esbāb arasında gāhīce vāsıṭa ola ve gāhīce vāsıṭa olmaya.

Esbāb-ı sābıḳanın mis̱āli ḥummāya ḳıyās ile imtilā gibi. İmtilā bir sebebdir, taʿaffün vāsıṭası ile ḥummāyı īcāb eyler. Ve mis̱āl-i āḫeri ʿayna māiyyetin nüzūlüne ḳıyās ile ʿaynın evʿiyelerinin imtilāsıdır. ʿAynın evʿiyelerinin māiyyet ile imtilāsı māiyyetin cereyānını īcāb eder, cereyān-ı mā dahi s̱uḳbe-i ʿinebiyyeye māiyyetin nüzūlüne īcāb eder ve imtilānın nüzūl-i māı īcābı cereyān-ı mā vāsıṭası ile olur.

Ve esbāb-ı vāṣılanın mis̱āli ḥummāya nisbet ve ḳıyās ile iʿtibār olunan ʿufūnet gibi. ʿUfūnet bir sebebdir ki ḥummāyı īcāb-ı evvelī ile bilā-vāsıṭa

īcāb eder. Keẕālik s̱uḳbe-i ᶜinebiyyeye nüzūl eden mā s̱uḳbenin süddesine sebeb-i vāṣıl olur. Ve keẕālik s̱uḳbe-i ᶜinebiyyeye ve keẕālik s̱uḳbe-i ᶜinebiyyenin süddesi ᶜamāya sebeb-i vāṣıl olur.

Ve esbāb-ı bādiyenin mis̱āli[88] ḥarāret-i şems ve şiddet-i ḥarāret ve ġamm ve seher ve s̱ūm mis̱lli şeyᵓ-i müsaḫḫin tenāvülü bunların her birisi ḥummāya sebeb-i bādī olur. Ve keẕālik ḍarbe intişār-ı ᶜayna ve ᶜayna mānın nüzūlüne sebeb-i bādī olur.

Ve taḳsīm-i āḫer ile sebeb iki ḳısma münḳasım olur: Ḳısm-ı evveli bi'ẕ-ẕāt sebeb olur, fülfül yaᶜnī büber süḫūnete ve afyūn bürūdete sebeb olduğu gibi. Ve ḳısm-ı s̱ānī bi'l-ᶜaraḍ sebeb olur, mā-ı bāridin süḫūnete sebeb olduğu gibi, zīrā mā-ı bāridin bedeni tesḫīni bi-ṭabᶜihi olmaz belki mā-ı bārid bedeni teks̱īf edip mesāmmlar münsedde olmakla ḥarāret-i ġarīziyye bedende muḥteḳan olup süḫūnet ḥādis̱ olur. Ve keẕālik mā-ı ḥārrın bürūdete sebeb olduğu gibi, ona bināen mā-ı ḥārr mesāmmātı teftīḥ edip ervāḥı ve ḥarāret-i ġarīziyyeyi taḥlīl etmekle bedeni bi'l-ᶜaraḍ tebrīd eder. Ve keẕālik saḳmūnyānın tebrīdi gibi, saḳmūnyā şürbü bedeni müsaḫḫin olan ṣafrāyı ishāl etmekle beden bilā-müsaḫḫin bāḳī kalıp bārid olur

Ve sebeb bedene mücerred vāṣıl olmakla bedende fiᶜlini işleyemez ve belki sebeb fiᶜlini işlemekte üç şarṭın vücūdu ve ictimāᶜı lāzım olur: Şarṭ-ı evvel ḳuvvet-i fāᶜiliyyenin ḳuvvetidir. Şarṭ-ı s̱ānī bedende olan ḳuvvet-i istiᶜdādiyyenin ḳuvvetidir. Şarṭ-ı s̱ālis̱ sebebin bedende o miḳdār meks̱idir ki o müddette o mis̱lli ve o maḳūle fiᶜli işlemeye ḳādir ola.

Ve müsebbebāt katında baᶜḍı kerre esbābın aḥvāli mütefāvit ve muḫtelife olur, mes̱elā rebīᶜ sebeb-i vāḥid iken ebdānın istiᶜdādına göre her birinde bir türlü maraḍ iḥdās̱ına sebeb olur. Ve baᶜḍı kerre sebeb-i vāḥid beden-i vāḥidde evḳāt-ı muḫtelife ḥasebiyle emrāḍ-ı muḫtelifeyi īcāb eyler. Ve baᶜḍı sebeb-i vāḥidin fiᶜli bedeni ḳavī ve beden-i ḍaᶜīfte mütefāvit olur. Ve keẕālik sebeb-i vāḥidin fiᶜli şedīdü'l-ḥiss ve ḍaᶜīfü'l-ḥiss olan ᶜuḍvlarda mütefāvit olur.

Ve yine esbāb iki ḳısma münḳasım olur: Ḳısm-ı evvel sebeb-i muḫalliftir. Sebeb-i muḫallif ona derler ki sebeb zāil olmakla müsebbeb ve es̱er zāil olmaya belki bāḳī ola, mes̱elā şemsten ḥāṣıl olan ṣudāᶜ şemsin zevāli

88 Ragıp Paşa 1352-2'den aktardığımız kısım burada son buldu.

olmasa ona sebeb-i muḫallif tesmiye olunur. Ve ḳısm-ı s̱ānī sebeb-i ġayr-i muḫalliftir. Sebeb-i ġayr-i muḫallif o sebebdir ki sebebin zevāli ile o sebebin es̱eri ve müsebbebi maᶜan zāil ola, o ṣudāᶜ mis̱lli ki şemsten ḥāṣıl olup şemsin zevāli ile ṣudāᶜ dahi zāil olur.

Ve biz deriz ki iᶜtidāli bedeni ḥāfıẓ olup ifrāṭ ve tefrīṭi aḥvāl-i bedeni taġyīr eden esbāb iki ḳısma münḳasımdır: Ḳısm-ı evvel o esbābdır ki insān için o sebeblerden tefaṣṣī ve taḫalluṣ mümkin olmaz, o sebebleri istiᶜmāl ḥayātı olan insāna ḍarūrī olur. Ḳısm-ı s̱ānī o esbābdır ki o sebebler insānda bulunmasa beḳā-i ḥayāt mutaṣavver olur, o esbābların insānda vücūdu ḍarūrī olmaz.

Ve esbāb-ı ḍarūriyye altı cinse münḥaṣıre olur: cins-i evvel havā-i muḥīṭ, cins-i s̱ānī meʾkūl ve meşrūb, cins-i s̱ālis̱ ḥareket-i bedeniyye ve sükūn-ı bedenī, cins-i rābiᶜ ḥarekāt-ı nefsāniyye, cins-i ḫāmis nevm ve yaḳaẓa, cins-i sādis istifrāġ ve iḥtiḳāndır. Evvelā biz havāya şürūᶜ eyleyelim:

el-Faṣlu's̱-S̱ānī Fī-Teʾs̱īri'l-Havāi'l-Muḥīṭi bi'l-Ebdāni

Havā bizim ebdānımızın ve ervāḥımızın ᶜunṣuru ve mādde-i tekevvünüdür, zīrā ki ebdān ᶜanāṣır-ı erbaᶜadan mürekkebdir, keẕālik ervāḥ dahi ᶜanāṣır-ı erbaᶜadan mürekkebdir. Ve ᶜanāṣır-ı erbaᶜanın biri havādır. Vech-i meşrūḥ üzere havā ebdān ve ervāḥımızın ᶜunṣuru ve erkān-ı erbaᶜasının bir rüknü olduğundan mā-ᶜadā havā meded olup ervāḥımızı vech-i āḫerden ıṣlāḥ eder yaᶜnī ebdān ve ervāḥa fāᶜil-i māddī olduğu gibi muᶜaddil dahi olup rūḥu taᶜdīl eyler. Ve rūḥtan bizim murādımız mā-selefte beyān olunan ervāḥtır ki ḳalbde leṭāfet-i aḫlāṭtan tekevvün edip ḥāmil-i ḳuvā olur. Bu maḳāmda bizim rūḥ ile murādımız ḥukemānın nefs dedikleri emr değildir.

Havādan ṣādır olan ervāḥımızı taᶜdīl [35a] iki fiᶜle müteᶜalliḳ olur: O iki fiᶜlin biri tervīḥ ve biri tenḳıye olur.

Tervīḥ havānın o fiᶜlidir ki rūḥun ṭabīᶜī olan mizāc-ı ḥārrı iᶜtidālden ḫurūca müstaᶜidd olmakla iḥtiḳān ḥasebiyle ve baᶜḍan āḫer sebeb ile rūḥun mizācına ifrāṭ üzere ḥarāret ᶜārıḍa olmaktan rūḥ ḫālī olmaz. Ve istinşāḳ olunan havā-i bārid ḳalbe vāṣıl olup rūḥun mizācını taᶜdīl ve ḥarāret-i zāidesini teskīn eder. Ve biz taᶜdīl ile taᶜdīl-i iḍāfī murād ederiz, zīrā rūḥun mizāc-ı ṭabīᶜīsi bedende olan bi'l-cümle aᶜḍānın ve aḫlāṭın mizāclarından ḥarāretli olur ve iḥtibās sebebiyle mizāc-ı ṭabīᶜīsinden çıkıp muḥteriḳ

olmağa rūḥun isti'dādı ekṡer olur. Havā-i bārid o ifrāṭı ta'dīl edip yine rūḥu mizāc-ı ṭabī'īsinde ibḳā edip ta'dīl eyler ve mizāc-ı ṭabī'īsinden dahi ḥarāretini tenzīl eylemez. Ve riye cānibinden müstenşaḳ olan havā ile şerāyīne muttaṣıl olan menāfis cānibinden vāṣıl olan havā ẕikr olunan ta'dīli ifāde ederler. Ve biz her ne ḳadar havānın mizācı ḥārr olan havānın mizācı ḥārr olur der isen lākin bizim ebdānımızı muḥīṭ olan havā ervāḥta ḥarāret-i ṭabī'īsine ḳıyās ile cidden bārid olur ve rūḥun mizāc-ı ṭabī'īsini tecāvüz eylediği ḥāline ḳıyās ile bi-ṭarīḳi'l-evlā havānın bürūdeti ẓāhir olur. Ẕikr olunan havāların ṣadmesi ve ḍarbesi rūḥa vāṣıl olup havā rūḥa muḫālaṭa eylese o havā ervāḥı iḥtiḳān ḥasebiyle nāriyyete istiḥāleden men' eder. Ve bu vech ile ervāḥ ta'dīl olunmasa ervāḥ nāriyyete istiḥāle eder, o istiḥāle rūḥun sū'-i mizācına mü'eddī olur ve rūḥun sū-i mizācı dahi rūḥun te'sīr-i nefsānīyi ḳabūle olan isti'dādını izāle edip sebeb-i ḥayātın zevāli ḥāṣıl olur. Ve keẕālik ervāḥ nāriyyete istiḥāle eylese taḥallül edip bi'l-külliyye fenā bulunur, zīrā rūḥun cevheri raṭb-ı buḫārīdir, nāriyyete istiḥāle ile mütelāşī olup maḥv olacağı emr-i vāḍıḥtır.

Ammā tenḳıye havānın o fi'lidir ki redd-i nefes katında ḳalbden ḫārice merdūd olan havā ḳuvve-i mümeyyizenin ervāḥtan ifrāz ve temyīz eylediği buḫār-ı duḫānī olan faḍla-i rūḥu müstaṣḥıb olup menāfis-i bedenden ma'iyyetinde iḫrāc eder. Ve bunun beyānı ve tavḍīḥi budur ki insānın havāya iḥtiyācı rūḥu ta'dīl ḥasebiyle olur ve rūḥun ta'dīli havānın bürūdetiyle ḥāṣıl olur. Havā ḳalbe evvel-i vürūdunda keyfiyyet-i bāridesiyle ervāḥı ta'dīl eyledikten sonra ednā iḥtibāsla o havāya süḫūnet ḥādiṡ olmakla menfa'at-i meẕkūre zāil olup müceddeden müstenşaḳ olan havā-i cedīde maḥall ve mekān peydā ve müheyyā olsun için havā-i 'atīḳ redd olundukta o havā-i merdūd ẕikr olan faḍla-i rūḥu ve buḫār-ı duḫānīleri tesellüm ve istıṣḥāb edip o havā ḫurūcunda buḫār-ı duḫānī-i meẕkūru ma'an iḫrāc etmekle ervāḥı buḫār-ı duḫānīden taṭhīr tenḳıye eder.

Ve havā iki ḳısm olur: Ḳısm-ı evvel o havādır ki keyfiyyeti mu'tedile ola ve cevherine mizāc-ı rūḥa muḫālif cevher-i ġarīb muḫāliṭ olmaya. Havānın bu ḳısmı lā-maḥāle ṣıḥḥati fā'il ve ḥāfıẓ olur. Ve ḳısm-ı ṡānī o havādır ki keyfiyyeti i'tidālden ḫāric olur ve cevherine mizāc-ı rūḥa muḫālif cevher-i ġarīb muḫāliṭ olup ṣāf olmaz. Bu miṡlli havā maraḍı fā'il olur.

Ve havāya taġayyürāt-ı ṭabīʿiyye ʿārıḍ olur, keẕālik taġayyürāt-ı ġayr-i ṭabīʿiyye dahi ʿārıḍ olur ve mecrā-yı ṭabīʿīden ḫāric olup mecrā-yı ṭabīʿiyyeye müḍādde olan taġayyür dahi ʿārıḍ olur. Taġayyürāt-ı ṭabīʿiyye fuṣūl-i erbaʿa ḥasebiyle olan taġayyürāttır, zīrā havā her bir faṣlda bir mizāca istihāle eyler ki o mizāc āḫer faṣlda ṭabīʿī olmak üzere mevcūd olmaz.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡāliṡü Fī-Ṭabāyiʿi'l-Fuṣūli

Maʿlūm buyurula ki eṭıbbā katında muʿteber olan fuṣūl müneccimīn katında muʿteber olan fuṣūlün ġayrıdır, zīrā müneccimīn katında muʿteber olan fuṣūl-i erbaʿa burūc iʿtibārı ile olur, zīrā burūc dāiresi dört ḳısma taḳsīm olunup şemsin her bir ḳısmında müddet-i iḳāmesi bir faṣl iʿtibār olunur ve bir ḳısmdan ḳısm-ı āḫere şemsin intiḳāliyle bir faṣldan faṣl-ı āḫere intiḳāl ḥāṣıl olur. O intiḳālātın mebdeʾi noḳṭa-i rebīʿiyyeden iʿtibār olunur. Ve noḳṭa-i rebīʿiyye āfāḳ-ı şimāliyyede reʾs-i Ḥamel olur ve cenūbiyyede reʾs-i Mīzān olur ve ḫaṭṭ-ı istivāda delvin ve esedin muntaṣıfları olur, zīrā ḫaṭṭ-ı istivāda sene-i vāḥidede iki rebīʿ olur. Bizim diyārımız āfāḳ-ı şimāliyyeden olmakla o fuṣūlü Ḥamel'den iʿtibār etmek üzere cereyān eyleriz. Pes reʾs-i Ḥamel'den inḳılāb-ı ṣayfī noḳṭasına gelince ḳadar yaʿnī reʾs-i Sereṭān'a gelince rubuʿ-ı evvel mütemādī olup ona faṣl-ı rebīʿ ıṭlāḳ olunur. Ve reʾs-i Sereṭān'dan noḳṭa-i ḫarīfiyyeye yaʿnī reʾs-i Mīzān'a gelince ḳadar rubuʿ-ı ṡānī mütemādī olup ona faṣl-ı ṣayf ıṭlāḳ olunur. Ve reʾs-i Mīzān'dan inḳılāb-ı şitāī noḳṭasına yaʿnī reʾs-i Cedy'e gelince ḳadar rubuʿ-ı ṡāliṡ mütemādī olup ona faṣl-ı ḫarīf ıṭlāḳ olunur. Ve reʾs-i Cedy'den reʾs-i Ḥamel'e gelince ḳadar rubuʿ-ı rābiʿ mütemādī olup ona faṣl-ı şitā ıṭlāḳ olunur.

Lākin eṭıbbānın naẓarı ve fuṣūle iʿtibārı ṣıḥḥat ve maraḍda ve devānın teʾṡīrinde ve ʿadem-i teʾṡīrinde medḫali olduğu cihetten olmakla ṭabīʿiyyūn gibi muṭlaḳ zamāna ve riyāḍiyyūn gibi şemsin dāire-i burūcun bir rubuʿundan rubuʿ-ı āḫerine intiḳāle iʿtibār eylemeyip ẕāhib olurlar ki rebīʿü'l-evvel o vaḳt ve o zamāndır ki bilād-ı muʿtedile ahālīsi o zamānda berdden muʿteddün bih olur, edfāya yaʿnī örtüye ve ṡiyāba muḥtāc olmaya ve ḥarrdan dahi muʿteddün bih olur, tervīḥe muḥtāc olmaya. Ve o vaḳtte eşcār nemāya ve neşve ibtidā eyleye ve o zamān istivā-i rebīʿī ile şemsin muntaṣıf-ı ṡevrde

ḥuṣūlü zamānları mā-beyni ola ve baʿḍı bilād-ı ḥārrede ẕikr olunan zamāndan ḳalīlen muḳaddem ve baʿḍı bilād-ı bāridede ḳalīlen muʾaḫḫar ola.

Ve faṣl-ı ḫarīf o vaḳt ve o zamāndır ki rebīʿde ẕikr olunan zamānın muḳābili ola yaʿnī bilād-ı meẕkūre ahālīleri berdden edfā-i muʿteddün bihe muḥtāc ola ve evrāḳ tenās̱üre bedʾ edip eşcār neşvden vuḳūf eyleye ve o zamān reʾs-i Mīzān ile ʿAḳreb'in muntaṣıfı mā-beyninin zamānı ola. Rebīʿ ve ḫarīfin bu zamānları ṣāḥib-i *Ḳānūn*'un bilādı mis̱llide olur yaʿnī Buḫārā diyārında ve iḳlīm-i rābiʿin sāir diyārlarında olur, ammā mā-ʿadā diyārlarda rebīʿ ẕikr olunan vaḳtten muḳaddem ve ḫarīf muʾaḫḫar olmak cāiz olur.

Ve zamān-ı ṣayf ezmine-i ḥārrenin mecmūʿundan ʿibāret olur ve ezmine-i bāride bi'l-cümle şitā olur ve zamān-ı rebīʿ zamān-ı ṣayftan aḳṣar olur. Keẕālik zamān-ı ḫarīf zamān-ı şitādan aḳṣar olur.

Ve şitānın zamānı bilād-ı muʿtedilede ṣayfın zamānına muḳābil ve müsāvī olur. Ve bilād-ı bāridenin zamān-ı şitā ṣayfından eks̱er ve bilād-ı ḥārrede eḳall olur.

Ve müşābih olup benzer ki zamān-u rebīʿ vaḳt-i ezhār ve ibtidā-i es̱mār ola. Ve ḫarīf ağaç yapraklarının levni ve rengi tağayyür edip tenās̱ür ve tesāḳuṭa bedʾ eylediği vaḳt ve zamān ola, mā-ʿadā zamānlar ṣayf ve şitā ola.

Ve biz deriz ki rebīʿin mizācı mizāc-ı muʿtedil olur. Eṭıbbā ẓann ederler ki rebīʿin mizācı ḥārr-ı raṭb olur, onların ẓann ettikleri gibi değildir; ḥarāret ve bürūdette muʿtedildir. Ve bunun bi-künhihi taḥḳīḳi ʿulūm-ı ḥikemiyyeden ʿilm-i ṭabīʿīye mevḍūʿdur. Ve ṭabībe lāzım olan onu ṭabīʿīden tesellüm ve ḳabūldür bu vechle ki rebīʿ muʿtedil olup ṣayf ḥārr olur.

ʿAllāme der ki ṣāḥib-i Ḳānūn'un bu maḳāmda īrād eylediği delīli fehm ve idrāk beş ʿaded muḳaddime temhīdine mevḳūf olur:

Muḳaddime-i ūlā şuʿāʿın māhiyyeti ve ḥaḳīḳatini maʿrifettir. Şuʿāʿda üç ḳavl vardır: Ḳavl-i evvel budur ki şuʿāʿ o ecsām-ı nāriyyedir ki şemsin eşiʿʿası ve pertevi o ecsām-ı nāriyyeyi küre-i nāriyyeden ḳahr ve ḳasr ile inzāl eyler. Ve ḳavl-i s̱ānī budur ki şuʿāʿ ecsām-ı laṭīfedir, şemsten ve şems mis̱lli neyyirden o ecsām-ı laṭīfe munfaṣıl olup müstaḍī olan cirme vāṣıl olur; o ecsām-ı laṭīfeye tesḫīni ḥasebiyle ḥarāret lāzım olur. Ve ḳavl-i s̱ālis̱ budur ki şuʿāʿ bir ʿaraḍ ve bir keyfiyyettir ki müstenīrin münīre muḥāẕātı ve muḳābelesinden müstenīrde defʿaten ḥādis̱ olur, bey-

nehümāda havā yāḫūd mā miṡlli cirm-i şeffāf tavassuṭu ḥasebiyle. Ḳavl-i ṣaḥīḥ bu ḳavl-i ṡāliṡtir.

Muḳaddime-i ṡāniye şuʿāʿın inʿikāsı keyfiyyetini idrāk ve maʿrifet olur. Şuʿāʿın inʿikāsı baʿḍı kerre zāviye-i ḥādde heyʾeti üzere olur ve baʿḍı kerre zāviye-i münferice heyʾeti üzere olur. Ve baʿḍı inʿikāstan zevāyādan biri ḥādiṡ olmayıp o inʿikās nākiṣān ʿalā-ʿaḳībihi olur yaʿnī şuʿāʿ münīrden [*35b*] *müstenīre vāṣıl olduğu ṭarafa şuʿāʿ nüfūẕ ve sülūk eder. Ve bunun beyānı ve tavḍīḥi budur ki ʿaks o ḍavʾdır ki muḍīʾin şuʿāʿı mā ve mirʾāt gibi cism-i ṣaḳīl üzere vuḳūʿundan sonra o şuʿāʿ münʿaṭıf olup muḍīʾin ṣaḳīle ḳıyās ile olan evḍāʿı ḥasebiyle muḍīʾin cihetinde veyāḫūd ḫilāf-ı cihetinde olan bir cismin üzerine vāḳiʿ olur. Ve ẕikr olunan şuʿāʿ cirm-i muḍīʾden cism-i ṣaḳīle nüzūlünde resm eylediği ḫaṭṭa ḫaṭṭ-ı şuʿāʿ ıṭlāḳ olunur ve o şuʿāʿın ṣaḳīlden cism-i āḫere inʿiṭāfında resm eylediği ḫaṭṭa ḫaṭṭ-ı inʿikās tesmiye olunur. Ḫaṭṭ-ı şuʿāʿın muḍīʾden ṣaḳīle nüzūlünde o ḫaṭṭ ʿamūd heyʾeti üzere olursa ḫaṭṭ-ı inʿikās dahi ʿamūd olup ḫaṭṭ-ı şuʿāʿa munṭabıḳ olur ve ʿaks-i ṣaḳīlden nākiṣan ʿalā-ʿaḳibeyhi ve ḳahḳarā ricʿat eder. Ve o iki ḫaṭṭlardan ṣaḳīlde zevāyādan bir zāviye ḥādiṡ olmaz, şems semt-i reʾste olan maḥallerde ve zamānlarda o ḫaṭṭlar biri birine munṭabıḳ olurlar. Ve munṭabıḳ ḫaṭṭ-ı inʿikās ḫaṭṭ-ı şuʿāʿa nüfūẕ edip ḍavʾ nākiṣan ʿalā-ʿaḳibeyhi ve ḳahḳarā ricʿat eder. Ve o ḫaṭṭlardan şuʿāʿın maḥaṭṭında ve mevḳiʿinde zevāyādan bir zāviye ḥādiṡ olmaz. Ve eger şuʿāʿın ṣaḳīle nüzūlünde ḫaṭṭ-ı şuʿāʿ ʿamūd olmayıp māil olur ise ḫaṭṭ-ı inʿikās ḫaṭṭ-ı şuʿāʿa munṭabıḳ olmaz, her birinin başka başka mevḳiʿleri olur lākin o iki ḫaṭṭın ṭaraf-ı esfelleri ṣaḳīlden bir mevḳiʿde müctemiʿler ve muttaṣıllar olurlar. Ve o ictimāʿdan iki ḫaṭṭın arasında bir zāviye ḥādiṡ olur ve o zāviyeye zāviye-i ūlā tesmiye olunur ve zāviye-i ictimāʿu'l-eşiʿʿa dahi tesmiye olunur. Ve o iki ḫaṭṭın ṣaḳīl ile teḳāṭuʿları ḥasebiyle zāviye-i ūlānın yemīn ve yesārında iki zāviye dahi ḥādiṡ olur ve o iki zāviyeden cirm-i muḍī ṭarafında olan zāviyeye zāviye-i şuʿāʿ tesmiye olunur ve zāviye-i ittiṣāl dahi tesmiye olunur ve zāviye-i uḫrāya zāviye-i inʿikās tesmiye olunur, zāviye-i infiṣāl dahi tesmiye olunur. Ve iki ṭarafta olan iki zāviye mütefāvit olmayıp mütesāviyān olmak vācib olur. Ve o vücūbun burhān-ı limmīsi ʿilm-i hendesede meẕkūrdur, burhān-ı ṡānīsi şerḥ-i Ḳānūn'da mesṭūrdur. Pes ṭaraf-ı esfelde o iki ḫaṭṭ-ı*

ġayr-i munṭabıḳlar müctemiʿ oldular ise lā-maḥāle ṭaraf-ı aʿlāda müfterıḳ olup beynehümāyı fāṣıl bir ḳavs-ı dāire olmak lāzım olur ve o ḳavs s̱ümün-i dāireden noḳṣān olur ise zāviye-i ūlā ḥādde olur ve s̱ümün-i dāireye bāliġ olur ise zāviye-i ūlā ḳāime olur ve s̱ümün-i dāireden ezyed ve eks̱er olur ise zāviye-i ūlā münferice olur. Ve şemsin tesḫīn ve tenvīr fiʿlleri zāviye-i ūlā ḥasebiyle olur, şemsin semt-i reʾsinde olduğundan; zāviye-i ūlā bulunmaz ise süḫūnet ġāyet ile eks̱er olur ve ḍavʾ dahi eks̱er olur, zīrā şuʿāʿ-ı şems müctemiʿ olur, müteferriḳ ve mütebeddid olup perīşān olmaz. Şemsin semt-i reʾsten meyli olup zāviye-i ūlā ḥādde olur ise semt-i reʾsten Şems'in meyli ḥasebiyle ḥarārete ve ḍavʾa noḳṣān terettüb eder; zāviye-i ūlā ḳāime olur ise veyāḫūd münferice olup meyli eks̱er olur ise ḍavʾ ve ḥarārette tefāvüt meyl-i ḳıyāsī üzere olur. Meyl ḳalīl olur ise ḥarāret ve şuʿāʿ kes̱īr olur ve meyl kes̱īr olur ise ḥarāret ve ḍavʾ ḳalīl olur. Bunun naẓīri o şemʿ-i vāḥid-dir ki o şemʿin beyt-i ṣaġīri tenvīr ve iḍāʾeti beyt-i kebīri iḍāʾetinden eks̱er olur ve keẕālik kānūn-ı vāḥidin beyt-i ṣaġīri tesḫīni beyt-i kebīr tesḫīninden eks̱er ve ezyed olur. Eyyām-ı ṣayfta Şems semt-i reʾse ḳarīb olduğundan ḥarāret-i zāide ḥādis̱ olur.

[cirm-i s̤aḳīl
zāviye-i ittiṣāl
zāviye-i infiṣāl
zāviye-i ūlā
şems]

Ebū Süheyl el-Mesīḥī ẕāhib olur ki kevākib-i derāriyyenin[89] *ictimāʿı mūcib-i tesḫīn olur. Şāriḥ ʿAllāme o ḳavli berāhīn-i ḳāṭıʿa ile redd buyurup ṣāḥib-i Ḳānūn'un meslekini tercīḥ eder.*

Ve bilinmesi vācib olan umūrdandır ki cism-i keṡīf üzere vāḳıʿ olan şuʿāʿ ḳavī olur ise ḳuvveti ḥasebiyle ʿaksi mütekerrir ve müteʿaddid olur yaʿnī cism-i keṡīf üzere vāḳıʿ olan şuʿāʿ evvelā ʿaks eyler, o ʿaks-i evvel dahi ʿaks edip ʿaks-i s̱ānī ḥādis̱ olur lākin bu ʿaks̱-i s̱ānīnin ḍavʾı ʿaks-i evvelden ḍaʿīf olur. Eger ḍiyā ziyāde ḳavī olur ise ʿaks-i s̱ānī dahi ʿaks edip ondan ʿaks-i s̱ālis̱ ḥādis̱ olur ve ʿaks-i s̱ālis̱in ḍavʾı ʿaks-i s̱ānīden ḍaʿīf olur. Bu minvāl üzere ʿukūs mütekerrire ve müteʿaddide olur ḍavʾ nihāyete varınca ḳadar. ʿAks-i mütekerririn ṣūreti bu minvāl üzeredir ki bu ṣūrette üç ʿaks müctemiʿdir:

[ḥāyiṭ
ʿaks-i evvel
ṣaḳīl
ez-zāviyetül-ūla'l-münferice

89 Kevākib-i derārī ḫamse-i müteḥayyireden Mirrīḫ ve Müşterī ve Zühre'dir ve s̱evābitten Şiʿrā-yı Yemāniyye ki ona ʿAbūr denmekle maʿrūf olur ve Kelb-i Cebbār dahi derler ve s̱evābitten dürrīnin biri dahi Şiʿrā-yı Şāmiyye'dir, ona Ġumeyṣā demekle de maʿrūftur ve biri dahi Ḳalb-i Esed ve bir āḫeri ʿAynu's̱-S̱evr'dir. İşbu derārīnin Şems ile ictimāʿı bir derecede yāḫūd bir daḳīḳada cemʿ olmaları ile olur. Merkez-i ʿālemden veyāḫūd nāẓırın başarından ḫāric olan ḫaṭṭ evvelā Zühre'ye mürūr edip baʿdehu Şems'e baʿdehu Mirrīḫ,e ve baʿdehu Müşterī'ye mürūr edip ve baʿdehu s̱evābitten ẕikr olunan dürrīlerin birine mürūr eyleye. Ve bu vechle ictimāʿ semt-i reʾse ḳarīb maḥallden olursa ḥarāretin ve ḍavʾın kes̱retine bāʿis̱ olur; eger semt-i reʾsten baʿīd olan maḥallden olur ise ḥarāret ve ḍavʾın ḳılletine sebeb olur.

zāviyetü'l-ittiṣāl
ʿaks-i s̱ānī
ʿaks-i s̱ālis̱
zāviyetü'l-inʿikās ve'l-ittiṣāl
ḫaṭṭ-ı şuʿāʿ
cirmü'n-neyyirü'l-aʿẓam
saḳf]

Ve şuʿāʿın vāḳiʿ olduğu cism eger kes̱īf ve ṣaḳīl ve berrāḳ olur ise ʿaksin ḍavʾı ḳavī ve eks̱er olur. Eger kes̱īf olup ṣaḳīl olmaz ise ḍavʾ merʾī olmaz, bināen ʿaleyh insān suya ve āyīneye naẓar eylese gözünden ḫurūc eyleyen şuʿāʿın ʿaksinin ḍavʾı ḳavī olmakla kendi vechini o ṣuda ve āyīnede görür, ammā kes̱īf olup ṣaḳīl olmayan arḍa naẓar eylese ʿaksinin ḍavʾı ḳalīl olmakla arḍda kendi vechini görmez. Maʿa-hāẕā iki ṣūrette dahi ʿaks ḥādis̱ olur lākin ḍavʾın ḳuvveti ve ḍaʿfı ile muḫtelif olup ḍavʾ ḳavī oldukta ʿaks görünür ve ḍavʾ ḍaʿīf olur ise ʿaks merʾī olmaz.

Ve baṣardan şuʿāʿ evvelā ḳuddām cānibine istiḳāmet üzere ḫurūc etmekle bi'l-cümle merʾiyyātı ḳuddāmında görür, ḥattā ḫalfinde olan nesneleri āyīnede rüʾyet eylese ḳuddāmında rüʾyet eder, zīrā şuʿāʿ evvelā ḳuddām cānibine istiḳāmet üzere [36a] *çıkıp ṣaḳīle ittiṣālinden sonra ḫalfe münʿaṭıf olur ve ḫalfte olan nesne şuʿāʿın müstaḳīm olan ḫaṭṭında mürtesim olduktan sonra baṣarda o şebaḥ mürtesim olmakla ḫalfte olan merʾī ḳuddāmda taḫayyül olunur. Ve ṣaḳīlin ʿumḳunda ʿaksin maḥalli ḫaṭṭ-ı inʿikāsın miḳdārınca olur, mes̱elā ḫaṭṭ-ı inʿikāsın miḳdārı bir ẕirāʿ olsa ʿaks-i ṣaḳīlin bir ẕirāʿ derin maḥallinde görünür. Bināen ʿaleyh āyīneye naẓar eden kimse āyīneyi vechine taḳrīb eder ise āyīnede ṣūretinin maḥalli derin olmaz; eger āyīneyi vechinden tebʿīd eder ise āyīnenin vechinden buʿdu miḳdārı ṣūret āyīne içinde ʿamīḳ görünür. Ve bu cihetten ḥāffāt-ı nehrde yaʿnī ırmak kenārlarında nābit olan eşcārın ʿaksi eşcārın dibinden mevḍiʿ-i inʿikāsa gelince ḳadar mümtedd olan ḫaṭṭ-ı inʿikāsın miḳdārınca baʿīd maḥallden müntekisen yaʿnī başı aşağı görünür.*

*ʿAllāme der ki "*وهذا واضح خفي فليتأمل*" Allāhu aʿlem vech-i teʾemmül budur ki ẕikri mürūr eylediği üzere eşbāḥ ve ṣuver baṣardan istiḳāmet üzere ḫurūc eden şuʿāʿdan mürtesim olmadıkça baṣarda mürtesim olmaz. Ve*

ḫaṭṭ-ı inʿikās evvelā eşcārın ʿurūḳuna vāṣıl olup baʿdehu ruʾūsuna münʿaṭıf olmakla ḫaṭṭ-ı şuʿāʿda ve başarda ʿurūḳ evvel resm olup baʿdehu [ruʾūs] resm olmakla ṣūret-i eşcār nehrde mütenekkiseten taḫayyül olunur.

Muḳaddimāt-ı ḫamsten üçüncü muḳaddime usṭuvāne-i müstedīre ve maḫrūṭ-ı müstedīr ve sehmlerini maʿrifettir. Usṭuvāne-i müstedīre bir şekl-i mücessemdir ki o şeklin iki ḳāʿidesi yaʿnī iki ṭarafları olur ki o ṭaraflar müstedīr olur ve biri biri ile berāber mütesāvī ve müteḥāẕī olur ve beynehümāda bir saṭḥ-ı müstedīr olur ki o saṭḥ-ı müstedīr iki ḳāʿide dāirelerinin muḥīṭi beyninde vāṣıl olur. Ve o iki ḳāʿide dāirelerinin iki merkezleri beyninde vāṣıl olan ḫaṭṭa miḥverü'l-usṭuvāne tesmiye olunur, keẕālik sehmü'l-usṭuvāne dahi tesmiye olunur. Eger sehm-i usṭuvāne iki ḳāʿide arasında ʿamūd olursa[90] o usṭuvāneye usṭuvāne-i ḳāime denir, keẕālik mütesāviyyü'l-aḳṭār dahi tesmiye olunur, el-ḳāimü'z-zāviye dahi denir. Eger usṭuvāne ʿamūd olmaz ise o usṭuvāneye usṭuvāne-i māile tesmiye olunur.

Ve maḫrūṭ-ı müstedīr o şekl-i mücessemdir ki onu ṣanevberiyyü'ş-şekl bir saṭḥla ḳāʿidesinde olan bir saṭḥ-ı müstedīre iḥāṭa eder. O ḳāʿideden şekl-i maḫrūṭ bidāye edip bir noḳṭaya müntehī olur ve o noḳṭa maḫrūṭun reʾsi olur. Ve ḳāʿidenin merkezi ile reʾsin arasında olan ḫaṭṭ-ı vāṣıla miḥver-i maḫrūṭ ve sehm-i maḫrūṭ tesmiye olunur. Ve sehm-i maḫrūṭ ḳāʿide üzere ʿamūd olur ise o maḫrūṭa maḫrūṭ-ı ḳāim tesmiye olunur ve mütesāviyetü'l-aḳṭār dahi tesmiye olunur, el-ḳāimü'z-zāviye dahi tesmiye olunur. Eger sehm-i maḫrūṭ ḳāʿide üzere ʿamūd olmaz ise maḫrūṭ-ı māil tesmiye olunur.

Usṭuvāne-i muḍallaʿa o usṭuvānedir ki onun ḳāʿidesinde ḫuṭūṭ-ı müstaḳīm ola, o ḳāʿide şekli gerek ise murabbaʿ olsun ve gerek ise müs̱elles̱ olsun ve gerek ise şekl-i uḫrā olsun. Maḫrūṭ-ı muḍallaʿ dahi bu ḳıyās üzeredir.

Maʿlūm buyurula ki usṭuvānenin ʿinde'l-mühendisīn ḥudūs̱unun maʿrūf ve meşhūr olan ṭarīḳi budur ki aḍlāʿı mütevāziye ve zevāyāsı ḳāime bir saṭḥı eḥad-ı aḍlāʿı üzere is̱bāt ve idāre edip vaḍʿ-ı evveline gelince ḳadar taḥrīk eylesen o saṭḥtan usṭuvāne ḥādis̱ olur, zīrā o saṭḥ ḥareket-i meẕkūresiyle usṭuvāne resm eder. Keẕālik saṭḥ-ı müs̱elles̱i iki ḍılʿının biri üzere is̱bāt edip ḥareket-i müstedīre ile vaḍʿ-ı evveline gelince ḳadar taḥrīk olunsa o saṭḥ cism-i maḫrūṭī resm ve iḥdās̱ eder.

---

90 ʿAmūd olmaktan murād direk gibi doğru olursa demektir.

Ve maᶜlūm buyurula ki o iki küre ki miḳdār ve ḥacmde biri birine berāber olup mütesāviyān ola, usṭuvāne-i vāḥide o iki küreyi iḥāṭa etmek mümkin olur. Eger o iki kürelerden eḥadühümā āḫerden ekber olup kiber ve ṣıġarda mütefāvitler olurlar ise o küreleri şekl-i maḫrūṭ iḥāṭa edip maḫrūṭun ḳāᶜidesi kübrā olan küreye mümāss ve muḥīṭ olup küre-i ṣuġrāyı reˀs cānibinden muḥīṭ ve mümāss olur. Ve küre-i arḍ cirm-i Şems'in küresinden aṣġar olmakla o iki küreyi şekl-i maḫrūṭ muḥīṭ olup o maḫrūṭun ḳāᶜidesi cirm-i Şems'i muḥīṭ olur. O maḫrūṭ arḍa muttaṣıl ve arḍı muḥīṭ ve mümāss olduğundan sonra heyˀet-i maḫrūṭ üzere arḍı mütecāviz olup maḫrūṭun reˀsi olan noḳṭa felek-i s̱āminde olan dāiretü'l-burūcdan Şems'in merkezi muḥāẕīsi ve müsāmiti olan noḳṭaya müntehī ve mümāss olur. Ve o maḫrūṭun sehmi merkez-i ᶜāleme ve kes̱ālik merkez-i Şems'e mürūr edip Şems'in muḥīṭine müntehī olmakla küre-i Şems'in ḳuṭru olur. Ve bu vaṣf olunan maḫrūṭ ḫuṭūṭ-ı şuᶜāiyye ile ḫuṭūṭ-ı ẓılliyyeden mürekkeb olur onun için ki o maḫrūṭun ḳāᶜidesi Şems'i muḥīṭ olmakla ḫuṭūṭ-ı şuᶜāᶜiyyeden mürtesime bir dāire-i ᶜaẓīme olup o ḫuṭūṭ-ı şuᶜāᶜiyye heyˀet-i maḫrūṭ üzere arḍa nüzūl eder ve arḍda dahi o maḫrūṭ bir dāire resm edip o dāirede ḫuṭūṭ-ı şuᶜāᶜīye müntehī ve ḫuṭūṭ-ı ẓıllīye ḥādis̱ olup felekü'l-burūcdan merkez-i Şems'e müsāmite ve muḳābile bir noḳṭaya o maḫrūṭ müntehī olur:

[Nihāyetü maḫrūṭin mümāssin bi-nuḳṭaṭi müsāmitihi li-merkezi'ş-şemsi
min dāiretl'-bürūc
Sehmü'l-maḫrūṭ
Küre-i şems
Merkez-i şems
Cüzˀün ẓılliyyün mine'l-maḫrūṭ
Cüzˀü şuᶜāᶜiyyün mine'l-maḫrūṭ]

Ve o maḫrūṭ[un] arḍda resm eylediği dāire-i ṣaġīrenin cānib-i şuʿāʿı nehār ve cānib-i ẓıllı leyl olur. Ve ḥareket-i ūlā ile yaʿnī felek-i aʿẓamın ḥareketiyle maḫrūṭ dahi ḥareket edip devre-i vāḥidede leyl ve nehār müteceddid olur. Ve Şems semt-i reʾste olsa Şems'in taḥtında olanlar maḫrūṭun sehmi üzere olurlar; Şems semt-i reʾsten zāil olup meyl eylese meylin buʿdu miḳdārınca sehmden baʿīd olurlar. Ve semt-i reʾsten Şems'in ġāyet-i buʿdu Şems'in merkezi dāire-i ufḳ üzere vuḳūʿunda olur.

Ve bi'l-cümle bilād ahālīleri Şems'in maḫrūṭ-ı şuʿāʿīsi üzere olmakta berāber ve mütesāvīler iken içlerinden Şems semt-i reʾslerinde olup sehm-i maḫrūṭ üzere olanların ḥarāretleri ziyāde olup sehmden baʿīd ve māil olanların meyli miḳdārı ḥarāretleri nāḳıṣa olduğu onun içindir ki maḫrūṭun sehminde üç ʿaded emr-i müstaḥsen vardır:

Evvelkisi Şems'in vasaṭı ve merkezi Şems'in eṭrāfından ziyāde müsaḫḫin olur. Ve sehm üzere olanlar Şems'in eczāsından cüzʾ-i esḫanın taḥtında olmakla ḥarāretleri ziyāde olur.

İkincisi maḫrūṭun vasaṭı cemīʿ-i cihāttan maḫrūṭun muḥīṭine muḫāliṭ olup muḥīṭten ḥarāret-i zāide istifāde eder.

Üçüncüsü ḫāric-i muḥīṭten muḥīṭe vārid olan berd vasaṭa vāṣıl olmaz, Allāhu aʿlem bi'ṣ-ṣavāb.

Ve muḳaddimāt-ı ḫamsin dördüncüsü [*36b*] *budur ki baʿḍı ḥukemā ẕāhib olurlar ki Şems semt-i reʾste olup yāḫūd semt-i reʾse ḳarīb olan maḥallden olsa cevvin yaʿnī beyne's-semā ve'l-arḍ mümtedd ve mebsūṭ olan havānın mütesaḫḫin olduğunun sebebi budur ki o vaḳtte Şems arḍa ḳarīb olur ve Şems'in arḍa ḳurbü ḥasebiyle cirmi aʿẓam olup tesḫīni ziyāde olur.*

Şāriḥ ʿAllāme bu muḳaddimeyi redd edip der ki o ṭāifenin bu bābda īrād eyledikleri burhānları semt-i reʾste olan Şems'in rüʾyette ʿiẓamını iḳtiḍā eder; Şems rüʾyette ʿaẓīm olmakla Şems'in cirmi vāḳiʿde ziyāde olmaz ve ḥarāreti dahi artmaz onun için ki mekān-ı baʿīdde olan nār leylen buʿdu miḳdārı ḥisste ve manẓarda ʿaẓīm olur velākin ḥarāreti ziyāde olmaz.

Ve muḳaddimāt-ı ḫamsten beşinci muḳaddime riyāḍiyyūn derler ki Şems semt-i reʾse ḳarīb oldukta süḫūnet-i cevvi ve kes̱ret-i iḍāʾeti īcāb eylediğinin sebebi budur ki o vaḳtte ẕikri mürūr eden zāvīye-i ūlā münʿadim olur yāḫūd zāviye-i ūlā ḥādde olur ve o vechten şuʿāʿ müctemiʿa olup perīşān ve

perākende olmamakla ḥarāret ve ḍavʾ ziyāde olur. Ve semt-i reʾsten Şems baʿīd olup zāviye-i ūlā münferice olsa şuʿāʿ perīşān olup müteferriḳ olur ve lā-maḥāle ḥarāret ve ḍiyā nāḳışlar olur.

Ve riyāḍiyyūnun bu ḳavlini ṭabīʿiyyūn redd edip derler ki ẕikr olunan zāviye-i ūlā ḫaṭṭ-ı şuʿāʿ ve ḫaṭṭ-ı inʿikās emr-i vehmīdir ve naẓīr olmak üzere īrād eyledikleri beyt-i ṣaġīr ve beyt-i kebīr gibi ḥacmi ve vücūd-ı ḫāricīsi yoktur, vehmī olan ḫuṭūṭ ve zāviye-i beyt-i ṣaġīr gibi şuʿāʿı teferruḳtan mānīʿ ve ḥāciz olmak emr-i bāṭıldır.

Ve ṭabīʿiyyūn derler ki belki mūcib-i isḫān olan olan kes̱ret-i ḍavʾ olur. Ve Şems reʾse müsāmit olup veyāḫūd semt-i reʾse ḳarīb oldukta Şems'in ḍiyāsı o maḥallden eks̱er ve ezyed olur ve ona bināen ḥarāretleri dahi ziyāde olur. Ve Şems semt-i reʾslerinde olanların ḍiyāsı eks̱er olduğunun vechi budur ki arḍın nıṣfından ziyādesi Şems'in şuʿāʿı ile müstaḍī olup min-cemīʿi'l-cihāt ḍavʾı ḳabūl eyler ve maḫrūṭun sehmi arḍdan müstenīr ve müstefḍī olan maḥallin vasaṭında olur ve eṭrāftan vasaṭa meded gelmekle vasaṭın ḍiyāsı eks̱er olur. Ve Şems'e müsāmit olanlar sehm üzere olmakla semt-i reʾsin ḍiyāsı eks̱er olmak iḳtiḍā eder.

Bu meẕkūrları maʿrifet murād edersen bir maḥallden şümūʿ-ı kes̱īre ve esrice-i ʿadīde īḳād edip dāire heyʾetinde vaḍʿ ve tertīb eyle, vasaṭta olan şemʿi ve sirācı cümleden enver bulursun ve vasaṭa ḳarīb olanları vasaṭta olanın ḍiyāsına ḳarīb bulursun. Bu minvāl üzere vasaṭtan baʿīd oldukça ḳarībe nisbet ile ḍiyāları ḳalīl olur.

İşbu maḳāmda muḳaddimāt-ı ḫamse tamām oldu, Ḳānūn'u tercümenin vaḳt-i zamānı geldi. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

Zamān-ı ṣayfta ḥarāret ziyāde olduğunun vechi budur ki faṣl-ı ṣayfta Şems semt-i reʾse ḳarīb olur ve ḳurbiyyet ḥasebiyle Şems'ten fāiḍ olan şuʿāʿ ḳavī olur onun için ki faṣl-ı ṣayfta inʿikāsı tevehhüm olunan şuʿāʿ[91] semt-i reʾse ḳarīb olan maḥallerde zevāyā-yı ḥādde üzere münʿakis olur ve semt-i reʾs olan maḥallerde nākiṣan ʿalā-ʿaḳibeyhi şuʿāʿın ʿaksi nüfūẕ edip ḳahḳarā ricʿat eder. Ve bu ṣūretlerde şuʿāʿ-ı Şems zāviye-i ḥādde-i ūlāda veyāḫūd ḫaṭṭ-ı şuʿāʿ ve ḫaṭṭ-ı inʿikās-ı munṭabıḳlarda müctemiʿa olup mütekās̱if olur ve lā-maḥāle mütekās̱ifin tesḫīn ve iḍāʾesi eks̱er olur.

91 Şuʿāʿın mevḳiʿi arḍ-ı kes̱īf ṣaḳīl olmamakla ʿaks merʾī olmadığına bināen tevehhüm taʿbīr eyledi ve illā ʿaks her ḥālde muḥaḳḳaḳtır.

Semt-i reᵓste ve semt-i reᵓsin muḳāribinde Şems'in ḥarāret-i zāidesinin fi'l-ḥaḳīḳa sebebi budur ki şuᶜāᶜ-ı Şems'in masḳaṭı ve saṭḥ-ı arḍdan mevḳiᶜi dört vech üzere olur:

Evvelkisi masḳaṭ-ı şuᶜāᶜ maḫrūṭun sehminin masḳaṭı ve sehmin ḳāᶜidesi menzilesinde olur, gūyā şuᶜāᶜ Şems'in merkezinden nüfūẕ edip muḥāẕī-sinde olan arḍın saṭḥında maḫrūṭun ḫuṭūṭ-ı şuᶜāᶜiyyesiyle ḫuṭūṭ-ı ẓılliyyesi beyninde müşterek dāirenin merkezi üzere vāḳiᶜ olur.

İkincisi masḳaṭ-ı şuᶜāᶜ maḫrūṭun ḳāᶜidesinin merkezi ile muḥīṭi arasında olan ḳāᶜidenin saṭḥından merkeze ḳarīb olan maḥalli olur. *Bu vechin vech-i evvel ile aḥkāmda muᶜteddün bih farḳı olmamakla Ḳānūn'da terk olundu diye ᶜAllāme iᶜtiẕār eyledi.*

Üçüncüsü masḳaṭ-ı şuᶜāᶜ ẕikr olunan saṭḥtan muḥīṭe ḳarīb olan maḥalli olur. *Muḥīṭten murād ḳāᶜide-i maḫrūṭun muḥīṭidir.*

Dördüncüsü masḳaṭ-ı şuᶜāᶜ muḥīṭ-i ḳāᶜide olur ve şuᶜāᶜın ḳuvveti maḫrūṭun sehmi katında olur, zīrā sehm maḫrūṭ-ı şuᶜāᶜīnin vasaṭı olmakla kendi ḥarāretine bi'l-cümle cevānibinde olan eşiᶜᶜa-i ḥārre ḥarāretinden meded gelmekle cümleden ḳuvvetli olur ve maḫrūṭun eṭrāfını vely ve taᶜḳīb eden maḥallerin ḥarāret ve süḫūneti ḍaᶜīf olur. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

Biz faṣl-ı ṣayfta sehmde veyāḫūd sehme ḳarīb olan maḥallden vāḳiᶜ oluruz,[92] yaᶜnī ruᵓūsumuza Şems müsāmit olur veyāḫūd müsāmiteye ḳarīb olur ve eyyām-ı ṣayfta veyāḫūd ḳurbünde olmamız dāim olur. Ve eyyām-ı ṣayfta müsāmite ve müsāmiteye ḳurbiyyetin devāmı bi'l-cümle ᶜurūḍu olan bilād-ı şimāliyye sükkānına şāmil olur.[93] Ve o maḥall ki

---

92 Şeyḫ'in bilādı iḳlīm-i rābiᶜ olduğu kirāren mürūr eyledi.

93 ᶜUrūḍu olan bilādda müsāmitenin devāmının vechi budur ki iki iᶜtidāl katında yaᶜnī Ḥamel ve Mīzān katında ḥareket-i meyl serīᶜa olur ve inḳılāblarda yaᶜnī Sereṭān ve Cedy'de ḥareket-i meyl baṭīᵓe olup müsāmite ve müsāmitenin ḍıddı dāim olur, ḫaṭṭ-ı istivāda meyl olmamakla bu iḫtilāf mutaṣavver olmaz ve semt-i reᵓsten zevāl serīᶜ olur. Mesīḥī der ki ḫaṭṭ-ı istivāda sene-i vāḥidede rebīᶜ mütekerrir olmakla müsāmite dāim olmaz. ᶜAllāme redd edip der ki eger vech-i devām Mesīḥī'nin dediği olsa ᶜarḍı meyl-i küllīden eḳall olan maḥallerde dahi devām-ı müsāmite olmazdı, zīrā ᶜarḍ meyl-i küllīden yaᶜnī yirmi üç derece ve nıṣf dereceden eḳall olan maḥallerde rebīᶜ ve fuṣūl-i sāire mütekerrire olur ve müsāmiteler dahi dāim olur Allāhu aᶜlem.

ḫaṭṭ-ı istivāda vāḳiᶜ olup onun ᶜarḍı[94] olmaya, o arḍda müsāmite dāim olmaz.

Ve biz şitāda maḫrūṭun ḳāᶜidesi muḥīṭine ḳarīb olan maḥallden vāḳiᶜ oluruz. Ve o maḥallde ve zamān-ı mezkūrda şuᶜāᶜda ḥarāret ḍaᶜīfe olduğu ve vech-i ḍaᶜfı mürūr eyledi. Kaçan bilād-ı şimāliyye eyyām-ı ṣayfta sehmde olup veyāḫūd sehme ḳarīb olur, faṣl-ı ṣayfta ḍavᵓları enver olur ve şitāda muḥīṭe ḳarīb olurlar, ḍavᵓlarının nūru noḳṣān üzere olur. Ve sehm aḍveᵓ olup muḥīṭ-i ḳāᶜide ve muḥīṭ-i ḳāᶜideye ḳarīb olan maḥallin ġayr-i aḍveᵓ olduğunun vechinin ẕikri mürūr eyledi, iᶜādeye ḥācet yoktur, lākin baᶜḍılar buna vech-i āḫer sevḳ edip dediler ki eyyām-ı ṣayfta Şems arḍa ḳarīb olur ve ona bināen aḍveᵓ olur ve şitāda ᶜaks üzere olur.

Bu kelāmı ṣāḥib-i Ḳānūn redde işāret edip der ki faṣl-ı ṣayfta ḍavᵓ enver olur her ne ḳadar bizim maḳāmımız ile Şems'in evce ḳarīb olan maḳāmı beyninde olan mesāfe ziyāde baᶜīd olur ise.

Ve bu maḥallin tavḍīḥi budur ki nās beyninde felek-i Şems denmekle maᶜrūf olan felek-i rābiᶜ üç eczādan müᵓellef ve mürekkeb olur; fevḳ ṭarafında olana mütemmim-i ḥāvī tesmiye olunur ve taḥt ṭarafında olana mütemmim-i maḥvī tesmiye olunur ve vusṭāda olana ḫāric-i merkez tesmiye olunur. Ve o üç eczānın mecmūᶜun mümes̱s̱il tesmiye olunur Ve vasaṭ olan ḫāric-i merkezin s̱iḫanı müteşābih olur yaᶜnī cemīᶜ-i cevānibde kalınlığı miḳdār-ı vāḥid üzere olur. Ve ḫāric-i merkez tesmiye olunan cüzᵓün merkezi mümes̱s̱ilin merkezi ile mütteḥid olur lākin merkez-i ᶜālemden ḫāric ve başka olur. Ve mütemmimlerden her birinin bir ṭarafı kalın ve bir ṭarafı ince olur lākin iki mütemmimlerin ġılẓat ve riḳḳati cihet-i ḫilāfta olur. Fevḳte olan mütemmim-i ḥāvīnin kalın ve s̱eḫīn olan ṭarafı ile mütemmim-i maḥvīnin ince ṭarafı bir cihette olur Ve mütemmim-i ḥāvīnin ince ṭarafıyla mütemmim-i maḥvīnin kalın ṭarafı dahi ikisi maᶜan cihet-i uḫrāda olurlarlar, o sebebden felek-i mümes̱s̱il[95] *s̱iḫanda müteşābih olur. Ve ḫāric-i merkez ortadan refᶜ olsa mütemmim-i ḥāvī ve mütemmim-i maḥvīnin mecmūᶜundan*

94 "ᶜArḍ"dan murād ᶜarḍ-ı beled olur. Ve ᶜarḍ-ı beled nıṣf-ı bahār dāiresinden bir ḳavstir ki o ḳavs muᶜaddil-i nehār ile semt-i reᵓs beyninde olur ve o ḳavs miḳdārınca ḳuṭb ufḳ-ı beledden mürtefiᶜ olur.

95 Mütemmimlere felek tesmiye olunmaz, ammā ḫāric-i merkeze ve mütemes̱s̱il-i şemse felek tesmiye olunur.

müteşābihü'ṣ-ṣiḫan bir felek-i tāmm ḥāṣıl olur. Ve ḫāric-i merkez olan felekin mıntaḳası yaʿnī ortasında kuşağı meṣābesinde olan dāirenin muḥaddebinden ve yumru ṭarafından bir noḳṭa mütemmim-i ḥāvīnin bir noḳṭasına mümāss olur ve yine muḳābilinde bir noḳṭası dahi mütemmim-i maḥvīnin bir noḳṭasına mümāss olur ve noḳṭa-i ūlāya evc tesmiye olunur ve noḳṭa-i ṣāniyeye ḥaḍīḍ tesmiye olunur.[96]

[Merkez-i ʿālem
Mütemmim-i ḥāvī
Mümeṣṣil
Ḫāricü'l-merkez
Merkezü'l-ḫāric
Mütemmim-i maḥvī'l-ūlā
Ḥaḍīḍ
Şems
Felekü'ş-şems]

Ve Şems bir cirm-i muṣmet-i kürīdir ki ḫāric-i merkez tesmiye olunan felekte merkūz olur o vech ile ki Şems'in ḳuṭru ḫāric-i merkezin ṣiḫanına müsāvī olur. Felek-i aʿẓamın şarḳtan ġarba olan ḥareket-i serīʿasıyla Şems beher yevm ṭulūʿ ve ġurūb eder. Cirm-i Şems'in merkūz olduğu ḫāric-i

96 "Evc" ve "ḥaḍīḍ" kelime-i Hindiyye'den muʿarrebdir, ʿulüvv ve süfl maʿnāsınadır; "evc"in aṣlı "evg" idi, kāfı cīme ibdāl ile taʿrīb olundu.

merkez tesmiye olunan felekin dahi ġarbdan şarḳa ḥareketi olur. Keẕālik Şems'in mümeṡṡilinin dahi ġarbdan şarḳa ḥareketi olur. Şems'in ḥareket-i serīʿa-i tebeʿiyyesibe ḥareket-i ūlā tesmiye olunur ve ḫāric-i merkezin [*37a*] *ḥareket-i aṣliyyesine ḥareket-i s̱āniye tesmiye olunur ve intiḳālāt ber-vecīh bu ḥareket-i s̱āniye vü aṣliyye ile olur. Ḳavāʿid-i heyʾetten ẕikr olunan bu miḳdār mesāil bu maḳāmı fehmde ḳadr-i kāfī olur.*

Pes baʿḍın cirm-i Şems eyyām-ı ṣayfta arḍa ḳarīb olur dediklerini Ḳānūn'un reddi onun için olur ki bilād-ı meẕkūre ahālīleri merkez-i ʿālem üzere olurlar ve Şems o eyyāmda evce muḳārib olur ve ḫāric-i merkezin evci merkez-i ʿāleme ġāyet baʿīd olur, zīrā ḫāric-i merkezin merkezi merkez-i ʿālemin ve felekü'l-burūc merkezinin ġayridir, keẕālik ḳuṭbları dahi felekü'l-burūc ḳuṭbunun ġayridir. Ve ḳuṭru dāire-i burūc ḳuṭruna müvāzī ve mınṭaḳası felek-i burūc mınṭaḳasına müsāmit olur ve ḫāric-i merkezin mebdeʾ-i ḥareketi evc olur.[97] *Kaçan evc noḳṭasından bir ḫaṭṭ iḫrāc olunup o ḫaṭṭ ḫāric-i merkezin merkezine mürūr eylediğinden sonra merkez-i ʿāleme müntehī olsa ḫāric-i merkezden vech-i meşrūḥ üzere iḫrāc olunan bi'l-cümle ḫuṭūṭtan evcten iḫrāc olunan ḫaṭṭ aṭvel ve mesāfesi ebʿad olur. Felā-maḥāle faṣl-ı ṣayfta evce ḳarīb olan Şems arḍa ḳarīb olmak mutaṣavver olmaz.*

Ammā ḳurb ve buʿdun nisbeti ḥikmet-i riyāḍiyyenin envāʿından nücūmī olan ʿilm-i heyʾette maʿlūm ve müteʿayyin olur ve ḥarrın iştidādı ḍavʾın iştidādı ḥasebiyle olduğu felsefeden cüzʾ-i ṭabīʿīde taḥḳīḳ olunur.

Ve ṣayfın ṭabīʿatı ḥārr olduğu gibi yābis dahi olur, zīrā ṣayfta şiddet-i ḥarāret ḥasebiyle havānın ruṭūbeti taḥallül eder ve cevher-i havā dahi taḫalḫul edip ṭabīʿat-ı nāriyyeye müşābih ve müşākil olur ve havāyı terṭīb eder. Endā ve emṭārın yaʿnī maṭar-ı ḫafīf ve maṭar-ı kes̱īfin nüzūlü ḳalīl olur *ve bu cihetlerden havāya yübūset ʿārıḍ olup faṣl-ı ṣayf yābis olur. Ve zamānın māhiyyeti miḳdār ḥareket olmakla zamānın nefsi keyfiyyāt-ı meẕkūreyi ḳābil olmaz belki o keyfiyyetleri ḳābil olan havāya fuṣūl ẓarf-ı zamān olur.*

Ve ammā şitānın ṭabīʿatı bārid-i raṭb olur, ṣayfın ṭabīʿatı ḥārr-ı yābis olduğunu is̱bāt için īrād olunan delīllerin aḍdādı ḥasebiyle yaʿnī *faṣl-ı şitāda burūc cenūbiyyede olur ve arāḍī-i şimāliyye ahālīsinin ruʾūsundan baʿīd olur ve o ahālī şitāda maḫrūṭun muḥīṭinde veyāḫūd ḳarīb olan maḥal-*

97 Ve mümes̱s̱il-i şemsin mebdeʾ-i ḥareketi reʾs-i Ḥamel'dir.

linde olup şuʿāʿları müteferriḳ ve ḍavʾları noḳṣān olmakla ḥarāretleri nāḳıṣa veyāḫūd bi'l-külliyye münʿadime olur. Ve ruṭūbet-i havāyı taḥlīl eden ḥarāret münʿadime olmakla ruṭūbet-i havā maḥfūẓ olduğundan mā-ʿadā bi-ḥasebi'l-bürūdet havā tekās̱üf edip havānın ṭabīʿatı ṭabīʿat-ı māiyyeye meyl etmekle ruṭūbet-i havā şitāda ziyāde olur, endā ve emṭār kes̱īr olur.

Ammā ḫarīf yaʿnī güz eyyāmı ḥarr ve berdde muʿtedil olur lākin ruṭūbet ve yübūsette iʿtidāl üzere olmayıp yübūset-i havā ġālib olur. Ammā ḫarīfin ḥarr ve berdde iʿtidāli onun içindir ki eyyām-ı ḫarīfte Şems semt-i reʾsten baʿīd olmakla ḥarāret-i Şems nāḳışa olur ve bürūdet henüz müstaḥkem olmaz ve o vaḳtte ke-enne biz maḫrūṭun sehmi ile maḫrūṭun muḥīṭ-i ḳāʿidesi arasında vasaṭta oluruz. Bu taḳdīr üzere ḥarāret ve bürūdette havā lā-maḥāle muʿtedil olur. Ammā faṣl-ı ḫarīfte yübūsetin ziyāde olduğu onun içindir ki havā eyyām-ı ṣayfta cefāf üzere olup yābis idi, ḫarīf gelmek ile havāyı terṭīb eder bir nesne ʿārıḍ olmadı, pes yübūset-i ṣayfiyyeye sebeb-i terṭīb olur bir nesne ḥādis̱ olunca ḳadar bāḳī olur. *Mücerred ḥarāret-i ḳaviyye-i muḥallile zāil olmakla havāya ruṭūbet ve yübūsette iʿtidāl gelmez, zīrā ruṭūbetin ve yübūsetin iʿtidāli cevher-i havāya ḳadr-i maʿrūf eşyā-ı muraṭṭıbe müdāḫil olmakla olur, endā ve emṭār gibi; onların ise faṣl-ı ḫarīf ṭabīʿatında oldukça ḫarīfte vuḳūʿu ḳalīl olur.*

Ḥarāret ve bürūdette iʿtidāl, yübūset ve ruṭūbette iʿtidāl gibi değildir, *faṣl-ı ṣayfta müsāmite ile ḥāṣıl olan ḥarāret faṣl-ı ḫarīfte müsāmitenin inʿidāmı ḥasebiyle havā iʿtidāle ricʿat eder, havā-i ḥārrı taʿdīl için cevher-i havāya eczā-i bāride muḫāliṭ olmak īcāb eylemez.* Ve yübūsetin ruṭūbete berd ḥasebiyle istiḥālesi bi-ḥasebi'l-ḥarr ruṭūbetin yübūsete istiḥālesi gibi değildir, havā-i raṭbı ednā ḥarāret tecfīf edip yübūset ve ruṭūbette muʿtedil eder lākin ednā berd ile havā-i yābis taʿdīl olunmaz, zīrā berd-i ḳavī vü mütemādī ile havā mütekās̱if olup ṭabīʿat-ı havā māiyyete meyl etmekle endā ve emṭārın nüzūlü eks̱er olmadıkça havā ruṭūbet ve yübūsette muʿtedil olmaz. Bināen ʿaleyh şitāda merṭūb olan havānın rebīʿe intiḳāl ile ruṭūbet-i zāidesi rebīʿin ḥarāret-i muʿtedilesi ile zāile olup ruṭūbet ve yübūsette rebīʿ muʿtedil olur. Velākin eyyām-ı ṣayfta yābis olan havāyı ḫarīfin bürūdet-i muʿtedilesi taʿdīl eylemez, şitāya intiḳāl edip bürūdet-i ḳaviyye vü mütemādiye olmakla endā ve emṭārın nüzūlü eks̱er olmadıkça havā terṭīb

olunmaz. Ve baʿḍı kerre olur ki ednā ḥarāret havāyı terṭīb eder o sebebden ki endā ve emṭārın kes̱reti olup vech-i arḍ raṭb ve nediye olur ve ḥarāret-i yesīre mevcūd olan māiyyeti tebḫīr eder ve buḫār-ı raṭb cevve mürtefiʿ olup havāya muḫālaṭa etmekle havāyı terṭīb eder. Ve faṣl-ı ḫarīfte bu vech ile ḥarāret-i muʿtedilenin tebḫīri olmamakla yübūset-i ṣayfiyyesi zāile olmaz. Ve ḫarīfin havāsı bu ṭarīḳ ile dahi yübūset ve ruṭūbette muʿtedil olmaz.

Ve müşābih olup benzer ki bu maḳāmda terṭīb ve tecfīf milke-i maʿdūmenin ḥudūs̱u ve milke-i mevcūdenin ʿademiyle ḥāṣıl olur yaʿnī terṭīb milke-i maʿdūmenin ḥudūs̱u ile olur ve tecfīf milke-i mevcūdenin ʿademiyle olur, zīrā yābisi terṭībin maʿnāsı yābisin baʿḍı eczāsını ifḳād ve iʿdām eylemek ile ḥāṣıl olur. Ve yübūsetin ʿilleti ʿadem-i milke olur dediğimizden murād bu maʿnā olur.

Maʿlūm buyurula ki fuṣūl baḥs̱inde mez̲kūr olan ruṭūbet raṭb olan ʿunṣurun ṣūretinden ve keyfiyyetinden ʿibārettir. Ṣūret ve keyfiyyet ʿinde'l-baʿḍ birdir, lākin ḥaḳḳ olan ṣūret ve keyfiyyet biri birine muġāyirlerdir ve ṣūret keyfiyyetin fāʿilidir; yübūset dahi bu ḳıyās üzere olur.

Pes bu iki baḥs̱te yaʿnī fuṣūl baḥs̱i ile erkān baḥs̱inde z̲ikr olunan ruṭūbet ve yübūset başka başka maʿnāya olduklarını ṣāḥib-i *Ḳānūn* beyān edip der ki bizim bu maḳāmda şu havā raṭbdır ve şu havā yābistir dediğimizde raṭbdan ve yābisten havānın ṣūretini veyāḫūd havānın keyfiyyetini murād eylemeziz, zīrā bi'l-cümle fuṣūl ve ezmānda havā ṣūret-i vāḥide ve keyfiyyet-i müttefiḳa üzere olurlar belki havānın maʿnā-yı mez̲kūruna yaʿnī ṣūret ve keyfiyyetine bu maḳāmlarda aṣlā taʿarruḍ eylemeziz illā ḳalīlen taʿarruḍ eyleriz. O havāyı beyān ṣadedinde ki ġāyet-i ḥarāretten havānın ṭabīʿatı nāriyyete istiḥāle eder, o vaḳtte havā yābistir dediğimizden murād o havānın ṣūreti ve keyfiyyeti olur. Ve bundan mā-ʿadā fuṣūl-i erbaʿa mebāḥis̱inde şu havā raṭbdır dediğimizde havā-i raṭbdan murādımız o havādır ki ona māiyyeti kes̱īr olan ebḫıre muḫāliṭ ola veyāḫūd havānın kendisi tekās̱üf etmekle ebḫıre-i māiyye müşākilesine istiḥāle eyleye; kez̲ālik şu havā yābistir dediğimizde havā-i yābisten murādımız o havādır ki ona muḫāliṭ olan ebḫıre-i māiyye mütefeşşiş olup taḥlīl ve iḫrāc oluna veyāḫūd taḫalḫul eyleyip havānın cevheri cevher-i nāriyyete istiḥāle eyleye veyāḫūd o havāya edḫıne-i arḍiyye muḫālaṭa edip o havānın māiyyetini neşf eylemekte arḍa müşākil ve müşābih ola.

Bu ẕikr eylediğimiz uṣūlden ẓāhir olur ki rebīᶜde Şems semt-i reʾse biraz yaklaşmak ile ḥarāret-i muᶜtedile ḥādis̱ olup şitāda ḥāṣıl olana ruṭūbet-i zāide [37b] rebīᶜin havāsından zāil olur ve ḫarīf faṣlında ḥādis̱ olan ednā berd ile havā-i yābis raṭb olmaz. Ve bu emri bi-ṭarīḳi't-tecribe maᶜrifet murād edersen ḥārr olan vaḳtte bir s̱evb-i meblūlu havā-i ḥārr üzere basṭ eyle ve keẕālik s̱evb-i evvel mis̱lli bir s̱evb-i yābisi havā-i evvelin ḥarāreti miḳdārınca bürūdeti olan havāya basṭ eyleyip taḥarrī eyle, s̱evb-i meblūlun havā-i ḥārrda cefāf ettiği zamānın miḳdārı zamānda s̱evb-i yābis havā-i bāridde terṭīb eylemez.

Ve bu bābda ẕikr eylediğimiz ḳāᶜideden aᶜẓam bir delīlimiz ve aṣlımız dahi vardır, o delīl budur: havā gerek ḥārr olsun ve gerek bārid olsun muṭlaḳ an havāda s̱ābit ve müteferrid olmaz, ᶜale'd-devām bir ṭaraftan havā-i raṭba meded gelmedikçe, ammā yübūsetin devāmı meded ile olmaz. Gerek nefs-i havāda ve gerek s̱imār gibi bi'ẕ-ẕāt merṭūb olan ve s̱evb-i meblūl gibi bi'l-ᶜaraḍ merṭūb olan nesnelerde ruṭūbetin beḳāsı mededin luḥūḳuna muḥtāc olduğunun sebebi ve bāᶜis̱i budur ki havā her ne ḳadar bārid dahi olur ise Şems'in ve kevākib-i sāirenin ḳuvveti ḥasebiyle faṣl-ı şitā dahi ḥarāret-i muḥallileden ḫālī olmaz ve o ḥarāret bi'l-cümle fuṣūlde havāda mevcūd olan ruṭūbeti ifnā eder. Felā-maḥāle havāda ruṭūbetin beḳāsı ᶜale'd-devām meded erişip bedel mā-yeteḥallel ḥāṣıl olmakla olur. Ve bilād-ı maᶜmūrede vāḳıᶜa olan şiddet-i berde bizim bedenimize nisbet ile şedīd ve ᶜadīmü'l-ḥarāret deriz.[98] Fi'l-ḥaḳīḳa o havā dahi ḥarāret-i muḥallileden ḫālī olmaz.

Faṣl-ı rebīᶜde havādan taḥallül eden ruṭūbet tebḫīr ḥasebiyle vārid olan mededden eks̱er olur onun için ki tebḫīr iki emr ile ḥāṣıl olur: Evvelkisi cevvde ẓuhūr eden ḥarāret-i ḳalīle-i laṭīfedir. İkincisi arḍda kāmin ve mestūr olan ḥarr-ı ḳavīdir ki o ḳavī ḥarāretten ẓāhir-i arḍa ḳarīb olan maḥalle ḥarāret-i ḳalīle teʾeddī eder.

98 Ṣāḥib-i *Ḳānūn* berd-i şedīd bizim bedenimize göredir dediğinden istifāde olunur ki berd-i şedīdde ḥayvānın bedeni ḥarāret-i ẓāhire ile müteḥallil olmaz, ancak taḥallül beden vaḳt-i şitāda ḥarāret-i ġarīziyye vāsıṭası ile olur, ḥattā baᶜḍılar ẕāhib olurlar ki dübb yaᶜnī ayı dedikleri cānver zemherīrde iḫtifā edip terk-i taġaddī eylediği onun içindir ki zemherde bedeni müteḥallil olmaz ve bedel mā-yeteḥallele muḥtāc olmamakla terk-i taġaddī eder. Ve baᶜḍı āḫer ẕāhib olur ki terk-i taġaddīnin sebebi budur ki dübbde müctemiᶜ ġıdā-i ficc vardır, zamān-ı iḫtifāda o ficc ġıdā telaṭṭuf edip bedel mā-yeteḥallel ḥādis̱ olur.

Ve ᶜulūm-ı ṭabīᶜiyyede beyān olunduğu üzere faṣl-ı şitāda bāṭın-ı arḍ şedīdü'l-ḥarāret olup ẓāhir-i arḍa ḥarāret-i laṭīfe-i ḳalīlenin teᵓeddīsi olur ve cevvin dahi ḥarāreti laṭīf ve ḳalīl olur.[99] Ve terṭībin iki sebebi maᶜan faṣl-ı şitāda mevcūd olur, zīrā arḍın ḥarāret-i laṭīfesi māiyyeti taṣᶜīd eder. Ve havānın ḥarāret-i ḳalīlesi dahi havāyı taġlīẓ edip ruṭūbet-i zāide ḥāṣıl olur ḫuṣūṣan ki faṣl-ı şitāda şiddet-i bürūdet cevher-i havāda dahi tekās̱üf iḥdās̱ edip havāyı buḫāriyyete istiḥāle eder.

Ammā rebīᶜin havāsının taḥlīli tebḫīrden aḳvā ve eks̱er olur ona bināen ki berdin noḳṣānı ḥasebiyle arḍın menāfiẕi açılır ve arḍın ḥarāret-i bāṭınesi nāḳıṣa olur ve o ḥarāretten arḍa müteveccih olan defᶜaten teveccüh eder. Ve o bārize müteveccih olan ḥarāret ḥarāret-i mübaḫḫareden ḳavī olup ruṭūbeti taḥlīl eder. Ve o ẓāhire müteveccih olan ḥarāret ruṭūbeti taḥlīl eylemeyip tebḫīr eder ise onun buḫārı ġāyette laṭīf ve raḳīḳ olup cevvin ḥarāreti inḍımāmıyla taḥlīl tamām olur. Ve bu ẕikr olunan esbāb bi-ḥasebi'l-eks̱er olur. Ve baᶜḍan olur ki bu esbāba esbāb-ı āḫer dahi munḍamme olup ḥükmü ḥükm-i meẕkūra muġāyir olur.

Ve rebīᶜde mādde-i ruṭūbet ḳalīl olur, şitā gibi kes̱īr olmaz ki evvelā arḍdan taṣᶜīd olunup ve s̱āniyen cevvde telaṭṭuf edip ruṭūbet-i şiteviyyeye meded ola ve ruṭūbet-i şiteviyye o meded ile bāḳıye ola. Pes meded-i muraṭṭıbın ḳılleti ve taḥlīlin kes̱reti ile şitādan bāḳī ruṭūbet-i zāide fenā bulup rebīᶜin havāsı ruṭūbet ve yübūsette iᶜtidāl üzere olur, ḥarāret ve bürūdette iᶜtidāl üzere olduğu gibi. Ve maᶜa-hāẕā rebīᶜin evāilinde havānın ruṭūbete meylini biz menᶜ eylemeziz. Evāil-i rebīᶜde havā raṭb olup iᶜtidālden ḫāric olur lākin o ḫurūc faṣl-ı ḫarīfte havānın iᶜtidālden yübūsete ḫurūcu gibi değildir yaᶜnī rebīᶜde havā iᶜtidālden ednā ḫurūcla ruṭūbete meyl edip ḫāric olur, ḫarīfte iᶜtidālden yübūsete ḫurūc eks̱er olur.

Ve ḫarīfin ḥarr ve berdde şiddet-i iᶜtidāli vardır diye ḥükm eylemezsen ṣavābdan baᶜīd olmaz onun için ki ḫarīfin ẓahāyiri ve Şems'in zevāle ḳarīb olduğu vaḳtlerde ṣayfiyye olup ḥarāreti ṣayfın ḥarāreti gibi olur, ona

99 ᶜUlūm-ı ṭabīᶜiyyede ẕikr olunur ki her cism ki ẓāhiri ḥārr ola, bāṭını bārid olur ve ẓāhiri bārid olanın bāṭını ḥārr olur. Bu mesᵓeleye ᶜilm-i ṭabīᶜīde mesᵓele-i teᶜāḳub derler. Ebḥās̱-ı kes̱īresini Şāriḥ ᶜAllāme naḳl eyler, o menḳūlātı naḳle hāmiş tercümeye müsāᶜid olmaz.

bināen ḫarīfin havāsının yübsü zitāde olmakla süḫūneti ḳabūlü ziyāde olur ve havānın nāriyyete istiḥālesi ġālib olur, eyyām-ı ṣayfta ʿārıḍ olan istiʿdādı ḥasebiyle. Ve ḫarīfin leyālīsi ve ġadevātı bāride olur, faṣl-ı ḫarīfte Şems semt-i reʾsten baʿīd olduğundan. Ve havā ḫarīfte müteḫalḫil ve laṭīf olmakla bāʿiṡ-i tebrīd olan esbābın teʾs̱īrini ziyāde ḳabūl eyler.

Ammā rebīʿ bu iki keyfiyyette yaʿnī ḥarāret ve bürūdette iʿtidāle aḳreb olur ona bināen ki cevv-i rebīʿde esbāb-ı müsaḫḫine ve esbāb-ı müberrideden ḥarāret ve bürūdeti faṣl-ı ḫarīfte ḳabūl eylemez ve leyl ile nehārı müteḳāribler olup tefāvütleri ḳalīl olur.

Eger bir ḳāil suʾāl edip der ise ki "Ḫarīfin ḥāl ve şānı nedir ki ḫarīfin leyli rebīʿin leylinden ebred olur? Ḫarīfin havāsı elṭaf olmakla vācib ve lāyıḳ olur ki süḫūneti ziyāde ola." Biz ona cevāb verip deriz ki taḫalḫulü şedīd olan havānın ḥarr ve berdi ḳabūlü ziyāde serīʿ olur; taḫalḫulü şedīd olan mānın dahi ḥarāret ve bürūdeti ḳabūlü havā gibi ziyāde serīʿ olur, onun için ki mā ziyāde tesḫīn olunup icmād ḳaṣd olunsa tesḫīn olunmayan mādan muḳaddem müncemid olur. Müteḫalḫil olan mā-ı müsaḫḫana bürūdetin nüfūẕu esraʿ olmak ḥasebiyle havā-i ḫarīfin havā-i rebīʿe ḳıyāsı mā-ı müsaḫḫanın mā-ı ġayr-i müsaḫḫana ḳıyāsı gibi olmakla esbāb-ı bürūdetin havā-i ḫarīfte teʾs̱īri eks̱er ve esraʿ olur.[100] Ve bundan naẓarı ḳaṭʿ edip deriz ki leyālī-i ḫarīfin berdi ziyāde olduğu bi-ḥasebi'l-ḥaḳīḳa değildir belki bedenin ḥissi ḥasebiyle olur, zīrā ḫarīfe beden ṣayftan intiḳāl eder; ṣayftan ḥarārete iʿtiyād eden beden ednā bürūdetten müteʾes̱s̱ir olur, ammā rebīʿe şitādan intiḳāl etmekle rebīʿin berdi berd-i şitāya iʿtiyād eden bedene bi-ḥasebi'l-ḥiss ḳalīl olur, zīrā ʿāfet ṭabīʿat-ı s̱āniye olur. Ve keẕālik beden rebīʿe şitādan sefer eder ve lā-maḥāle müsāfir olan geçmiş menzillerden iʿrāḍ edip her dāim gelecek menzilleri tefekkür ve taḫayyül eder. Ve rebīʿde olan kimseler ḥarāreti ve ḫarīfte olanlar bürūdeti taḫayyül etmekle o taḫayyülün tebrīd ve tesḫīninde daḫli olur.

---

100 ʿAlā-ḳavlin Şeyḫ'in tilmīẕi ve ʿale'l-eṣaḥḥ muʿāṣırı olan Ebu'r-Reyḥān el-Bīrūnī bu ḳavlden Şeyḫ'e teşnīʿ edip der ki "Ben biri mā-ı ḥārr ve biri mā-ı bārid ile memlū iki ināı icmād murād eyledim. Mā-ı ḥārr teberrüd eylemeden mā-ı bārid tecemmüd eyledi." ʿAllāme der ki "Şeyḫ-i Reʾīs'in murādı tesḫīn olunan mā tebrīd olunup tesḫīn olunmadık mā ile bürūdetleri berāber olduğu ḥālde icmād olunsa tesḫīn olunmuş mā evvel müncemid olur demektir. Ebū Reyḥān'ın teşnīʿi sūʾ-i fehminden nāşīdir."

Maᶜlūm buyurula ki fuṣūlün iḫtilāfı baᶜḍı kerre her bir iḳlīmde bir gūne emrāḍ is̱āre ve īrās̱ eder. Ṭabībe vācib olur ki olduğu iḳlīmde fuṣūlden her birinin is̱āre eylediği emrāḍı bile tā ki tedbīr eyledikleri kimseler o faṣlın iḳtiḍā eylediği emrāḍın iṣābetinden evvel taḳdime-i tedbīr ile muḥāfaẓa-i ṣıḥḥat edip o mis̱lli maraḍa müᵓeddī ve ṭabīᶜat-ı faṣla is̱āre-i maraḍda muᶜīn olan nesnelerden iḥtirāz eyleye. Yevm-i vāḥid ṭabīᶜatta baᶜḍı fuṣūlün ṭabīᶜatına müşābih olup baᶜḍı āḫere müşābih olmaz; eyyāmdan bir gün olur ki o yevm şitevī olur ve bir āḫer gün ṣayfī olur ve bir gün dahi ḫarīfī olup leyli ve ġadātı bārid ve ẓahīresi ḥārr olur.

el-Faṣlu'r-Rābiᶜu Fī-Aḥkāmı'l-Fuṣūli ve Teġāyürihā

Her bir faṣl o kimselere muvāfıḳ olup menfaᶜati olur ki o kimselerin mizāc-ı ṣıḥḥīsi o faṣlın mizācına muvāfıḳ ola ve her faṣl o kimselere muḫālif olup maḍarratı olur ki o kimselerin sūᵓ-i mizācı o faṣlın mizācına muvāfıḳ ola.[101] Mes̱elā mizācı ḥarāret ve bürūdette muᶜtedil olan kimselere faṣl-ı rebīᶜin menfaᶜati olup bāḳīlerde o menfaᶜat olmaz belki tedbīr edip o faṣl-ı muḫālifin mizācını taᶜdīl etmek ehemm olur ve bāḳīleri dahi bu ḳıyās üzere olur. Lākin fuṣūl-i meẕkūrenin hangisi ṭabīᶜatından ifrāṭ üzere ḫurūc eylese o faṣl bi'l-cümle ebdāna muḍırr ve muḫālif olur mizācı gerek ise faṣlın mizācına muvāfıḳ olsun ve gerek ise muḫālif olsun. Ona bināen ki mizācından ifrāṭ üzere ḫurūc eden faṣlda ḳuvālar ḍaᶜīf olur.

ᶜAllāme der ki faṣlın mizācından ḫurūcu iki vech ile olur: Biri odur ki faṣl mizāc-ı ṭabīᶜīsinde ifrāṭ üzere olur, mes̱elā ṣayfın mizācı ḥārrdır lākin o ṣayf ki ḥarāreti ḳadr-i maᶜrūfu tecāvüz edip ġāyet-i ḳuṣvāya [38a] *bāliġ ola, o ṣayf mizācı ḥārr olana ve mizācı bārid olanların ikisine dahi muḍırr olur; şitāda dahi bu ḳıyās üzere olur. Ve vech-i s̱ānī odur ki faṣl ṭabīᶜatın ḍıddı ve ḫilāfı üzere olur, mes̱elā ṣayfın mizācı ḥārr ve yābis iken ṭabīᶜattan*

101 Maᶜlūm buyurula ki fuṣūl-i ġayr-i ṭabīᶜī taġayyür-i vaḥdānī ve taġayyür-i s̱ünāī ve s̱ülās̱ī ve rubāᶜī iᶜtibārı ile elli altı ḳısm olur ᶜAllāme'nin istiḫrācı üzere, ammā İmām Faḫr'in istiḫrācı üzere kırk dört ḳısma bāliġ olur ve Ebū Süheyl el-Mesīḥī istiḫrācı üzere kırk sekiz ḳısma bāliġ olur. Ve vechlerini beyān melāle müᵓeddī olup ve menfaᶜati dahi ḳalīle olmakla terk-i tafṣīl olundu.

çıkıp bārid ve raṭb olur. Ve bu iki ḳısm-ı ḫurūcun her birisi muvāfıḳīne ve muḫālifīne ḍararı olur lākin ḳısm-ı s̱ānīnin maḍarratı eks̱er olur.

Ve faṣlın ṭabīᶜat-ı aṣliyyesi marīḍin mizāc-ı maraḍīsine muḫālif olur ise o faṣlın marīḍe menfaᶜati olur. Ve'l-ḥāṣıl ebdāna ḳıyās ile dört ḳısmı olur onun için ki faṣlın mizāc-ı ṭabīᶜīsi ebdānın mizāc-ı ṣıḥḥīsine muvāfıḳ olur veyāḫūd faṣlın mizāc-ı ṭabīᶜīsi ebdānın mizāc-ı ṣıḥḥīsine muḫālif olur veyāḫūd faṣlın ṭabīᶜī mizācı mizāc-ı maraḍīye muvāfıḳ olur veyāḫūd faṣlın mizāc-ı ṭabīᶜīsi mizāc-ı maraḍīye muḫālif ve mübāyin olur. Evvel ile rābiᶜin ebdāna menfaᶜati olur, s̱ānī ile s̱ālis̱in maḍarratı olur. Ve iki faṣl-ı mütetābiᶜayn ṭabīᶜatlarından çıkıp her birine ᶜārıḍ olan keyfiyyet āḫere ᶜārıḍ olan keyfiyyete müḍādde olsa faṣl-ı s̱ānī faṣl-ı evvelin nikāyesini ve maḍarratını defᶜ etmekle faṣllar ṭabīᶜatlarından ḫāric olmamış gibi olurlar, mes̱elā şitā ile rebīᶜ ṭabīᶜatlarından çıkıp şitā cenūbī yaᶜnī ḥārr-ı raṭb ve rebīᶜ şimālī yaᶜnī bārid-i yābis olsa rebīᶜ iᶜtidālden ḫurūc etmemiş olmaz. Rebīᶜde olan iᶜtidālden ḫāric bürūdet ve yübūset şitāda olan ḥarāret ve ruṭūbet-i zāidenin maḍarratını defᶜ eyleyip rebīᶜ muᶜtedil olur lākin mütevāliyen iki faṣlın ḫurūclarının zamānı ve miḳdārı mütemādī olup uzar ise o faṣllarda teᶜādül ḥāṣıl olmaz ve ebdāna maḍarratları olur.

Faḳaṭ faṣl-ı vāḥidin taġayyürü ve ṭabīᶜatından ḫurūcu vebāya müʾeddī olur lākin fuṣūl-i kes̱īrenin taġayyürü vebāya müʾeddī ve bāᶜis̱ olması eks̱er ve ezyed olur lākin fuṣūl-i kes̱īrenin taġayyürü ṣūretinde faṣl-ı s̱ānīnin taġayyürü faṣl-ı evvelin taġayyürüne müḍādde olup ve iki ḍıddların tevālīsinden faṣlın ṭabīᶜatı muᶜtedil olur ise bu vechle fuṣūl-i kes̱īrenin taġayyürleri ve her birinin ṭabīᶜatlarından ḫurūcları vebāya müʾedī olmaz. Ve faṣl-ı vāḥidin yalnız ṭabīᶜatından ḫurūcunun ḍararı ve vebāyı celbi ᶜalā-vechi't-taᶜdīl müteġayyir olan fuṣūl-i kes̱īrenin ḍararından ezyed ve eks̱er olur.

Ḥārr ve raṭb olan havānın ᶜufūnete istiḥāleye istiᶜdādı sāir ehviyenin istiᶜdādından eks̱er ve ezyed olur ve ᶜale'l-eks̱er havānın taġayyürü evḍāᶜı muḫtelife olan emākinde olur yaᶜnī o bilādda ve o mekānlarda olur ki baᶜḍı maḥalleri çukur ve baᶜḍı āḫeri yüksek ve mürtefiᶜ olup *çukur olan mevḍīᶜinin havāsı süḫūbetli ve yüksek olan mevḍīᶜinin havāsı bürūdetli olur ve çukur olan mevḍīᶜde yerden çıkan edḫıne-i arḍiyye ve ḥayvānātın teneffüs etmekle defᶜ eyledikleri faḍla-i ḳulūbları muḥtebese olur ve istinşāḳ-ı havā*

ile insānın ḳulūbuna vāṣıl olur ve rediyyetü'l-keyfiyye o ehviye riyāḥın cereyānıyla mündefiᶜa olmayıp bi'l-mücāvere mürtefiᶜ olan maḥallin havāsı dahi müteġayyir olur ve keẕālik havānın taġayyürü çukur olan emākinde olur, amā emākin-i müsteviyede ve emākin-i ᶜāliyede taġayyür-i havā ḳalīl olur, *zīrā o maḥallerde riyāḥın cereyānı eks̱er olur ve riyāḥa ᶜadem-i iḥtibās ḥasebiyle müteġayyir olan ehviyeyi defᶜ eyser ve eshel olur.*

Ve vācib olur ki her faṣl ṭabīᶜatı üzere ola, mes̱elā rebīᶜ keyfiyyāt-ı erbaᶜada muᶜtedile ola ve şitā bārid ve raṭb ola ve sāir fuṣūl dahi ẕikri mürūr eden ṭabīᶜatları üzere ola. Eger fuṣūl ṭabīᶜatlarından münḥarife olur ise eks̱eriyyā emrāḍ-ı rediyyeye müᵓeddī olur. Ve fuṣūlü müstemirre ve keyfiyyet-i vāḥide üzere olan sene sene-i rediyye olur, mes̱elā bi'l-cümle senenin fuṣūl-i erbaᶜası raṭb olsa veyāḫūd yābis olsa ve keẕālik mecmūᶜ-ı sene ḥārr olsa veyāḫūd bārid olsa bu mis̱lli senelere senenin keyfiyyet-i müstemirresine münāsib olan emrāḍ kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur ve o senenin is̱āre eylediği maraḍın müddetleri ṭavīl olur sebeblerinin müddetleri ṭavīle olmak ḥasebiyle. Ve keyfiyyet-i vāḥide üzere olan sene mūcib-i emrāḍ olduğunda şübhe yoktur, zīrā muḳaddemā beyān olunduğu üzere faṣl-ı vāḥid ṭabīᶜatından ḫāric olsa emrāḍı is̱āre eder. İmdi pes bi'l-cümle senede olan fuṣūl-i erbaᶜa ṭabīᶜatlarından ḫurūc eylese bi-ṭarīḳi'l-evlā emrāḍı is̱āre eder.

Keyfiyyet-i vāḥidede faṣl ṭabīᶜatından ḫurūc eylese o ḫurūc eylediği keyfiyyete lāyıḳ emrāḍı is̱āre eder dediğimizin tafṣīli ve beyānı budur ki bārid olan faṣl balġamī bedene iṣābet eylese ṣarᶜ ve fālic ve sekte ve laḳve ve teşennüc-i imtilāī ve bu mis̱lli emrāḍı is̱āre ve iḥdās̱ eder. Ve faṣl-ı ḥārr beden-i ṣafrāvīye müṣādif olsa cünūna ve ḥummayāt-ı ḥādde ve evrām-ı ḥārreyi is̱āre ve īcāb eder. Müteġayyir olan faṣl-ı vāḥidin ber-vech-i meẕkūr bu maraḍları is̱āresi muḥaḳḳaḳ olunca keyfiyyet-i vāḥide üzere müstemirre olan sene-i vāḥide keyfiyyetine muvāfıḳ emrāḍı iḥdās̱ ve is̱āre eylememek meᵓmūl ve mutaṣavver olmaz. Ve kaçan şitā taᶜcīl edip evvel gelse şitādan tevellüd eden emrāḍ dahi istiᶜcāl eder ve kaçan ṣayf istiᶜcāl eylese emrāḍ-ı ṣayfiyye dahi istiᶜcāl eder. Ve istiᶜcāl eyleyen faṣldan muḳaddem olan faṣlın emrāḍı müteġayyir olur, mes̱elā şitā istiᶜcāl edip rūz-ı kāsımdan berd ve berf ve emṭār ve endā nüzūle ibtidā eyleyip mütemādī olsa emrāḍ-ı ḫarīfiyye mütenāḳıṣ olup emrāḍ-ı şiteviyye ḥudūs̱a ve tezā-

yüde ibtidā eyler, mücerred faṣl-ı ḫarīfin ḥudūd-ı ṭabīʿīsinde ve nücūmīsinde dāḫil olmakla Şems Cedy burcuna taḥvīl edince ḳadar bāḳī olan eyyāmında ḫarīfin ḥükmü bāḳī kalmaz onun için ki ʿilleti ve maraḍı mūcib olan zamānın ẕātı değildir belki zamānda olan havānın keyfiyyetleri ṣıḥḥati ve maraḍı īcāb eyler. Ẕālike taḳdīrü'l-ʿAzīzi'l-ʿAlīm.

Ve kaçan faṣl mütemādī olup vaḳy ve zamānı uzun olsa o faṣl-ı ṭavīlin emrāḍı ṭavīl olur ḫuṣūṣan ṭavīl olan faṣl faṣl-ı ṣayf veyāḫūd faṣl-ı ḫarīf ola, zīrā ṣayfın emrāḍı tevlīdi raṭbı tecfīf ile olur ve raṭbı tecfīf eshel olmakla zamān-ı ṭavīlde sebebin kes̱retinden maraḍ dahi kes̱īr ve mümtedd olur. Ve keẕālik ḫarīfin emrāḍı tevlīdi bu vech ile olur ki faṣl-ı ṣayfta müteḳavviye olan yübūseti terṭībde ḫarīfin mizācı ḍaʿīf ve ʿāciz olup o ḳavī olan yübūset ancak şitānın berdi ve endā ve emṭārıyla taʿdīl olunmakla ḫarīf mütemādī oldukta yübūset-i sābıḳa-i ṣayfiyye bāḳıye kalıp ḫarīfin emrāḍı kes̱īre ve ṭavīle olur.

Maʿlūm buyurula ki fuṣūlün inḳılābı yaʿnī mizāc-ı ṭabīʿīsinden ḫurūcu emrāḍın ḥudūs̱unda müʾes̱s̱ir olur lākin münḳalibin bu teʾs̱īri o faṣl münḳalib-i zamān olduğu cihetten değildir, zīrā zamān muttaṣıl vāḥidedir, zamānın eczā-i ḥaḳīḳīleri yoktur belki fuṣūle nisbet olunan teʾs̱īr fuṣūlde olan havānın keyfiyyetinindir.

Ve aḥvāl-i bedenin tağayyüründe havānın teʾs̱īri ʿaẓīm olduğu ḥasebiyle havā yevm-i vāḥidde ḥarrdan berde taḥavvül ve tağayyür eylese ebdānda muḳteḍāları müteġayyir olur. Ve ezmānın eṣaḥḥı yaʿnī ṣıḥḥati muḥāfaẓa edip ve emrāḍın zevālini teshīl ve teysīr edenleri o senenin ezmānıdır ki onda ḫarīf maṭīr olur ve şitā muʿtedil olur yaʿnī şitānın bürūdeti olur lākin ifrāṭ üzere olmaz; şitāda olan berdin ifrāṭ ve tefrīṭi ġayr-i eṣaḥḥ olur lākin o ifrāṭ ve tefrīṭ her beldenin berd-i ṭabīʿīsine nisbetle muʿteber olur, bir belde muʿtedil olan belde-i s̱āniyede ifrāṭ ve belde-i s̱ālis̱ede tefrīṭ olur.

ʿAllāme der ki baʿḍı nüsḫada "والشتاء معتدلا غير مطير" vāḳiʿ olmuştur ve bu nüsḫa bir şeyʾ değildir. İntehā. ʿAllāme'nin kelāmının vechi budur ki şitānın iʿtidālinde inḳıṭāʿ-ı maṭar muʿteber değildir belki külliyyen maṭarın inḳıṭāʿı ʿadem-i iʿtidāli īcāb eder; ẕikri mürūr eden taḳrīrlerden bu kelāmımız ẓāhir ve āşikār olur.

Kaçan rebīʿ maṭīr olup ṣayf dahi maṭardan ḫālī olmasa o vaḳt ġāyet eṣaḥḥ [38b] ve havā ceyyid olur Allāhu aʿlem.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fi'l-Havāi'l-Ceyyidi

Cevheri ceyyid olan havā o havādır ki ona ebḫıreden ve edḫıneden şeyᵓ-i ġarīb muḫāliṭ olmaya ve o havānın seması yaᶜnī üstü mekşūf olup dīvārlar ve saḳflar ve onlara müşābih nesneler arasında maḥbūs ve mestūr olmaya. Lākin havāya fesād-ı ᶜāmm iṣābet eyledikte dīvārlar ve saḳflar arasında muḥtebes olan havā havā-i mekşūftan ecved ve aṣlaḥ olur, zīrā mekşūf olan havā fesādı ziyāde ḳābil olur. ᶜAle'l-ᶜumūm havāda fesād olmadığı vaḳtte havā-i mekşūf havā-i maġmūmdan yaᶜnī cüdrān ve suḳūf arasında muḥtebes olan havādan eṣaḥḥ ve efḍal olur.[102]

Ve havā-i fāḍıl u naḳī dediğimiz havā o havādır ki ṣāff olup o havāya beṭāyıḥ ve ācām ve ḫanādīḳ ve arāḍī-i nezziyye ve mebāḳılın ḫuṣūṣan kerneb ve circīr ve eşcār-ı leṡiḳa ve cevheri yaᶜnī ᶜunṣuru ve ẕātı ḫabīṡ olan cevz ve şevḥaṭ ve tīn gibi eşcārın havāları ve ebḫıreleri muḫāliṭ olmaya ve cīfelere ve mevtāya mürūr eden riyāḥ-ı ᶜafine dahi o havāya muḫāliṭ olmaya.

Beyānu'l-luġāti'l-meẕkūre: "Beṭāyıḥ" baṭīḥa"'nın cemᶜidir, sunun mesīli ve aktığı maḥall-i vāsiᶜ ve sunun biriktiği maḥall-i vāsiᶜdir. Ve "ācām" maḳṣab yaᶜnī kamışlık maᶜnāsınadır.[103] *Ve "ḫanādīḳ" ḫandaḳ'ın cemᶜidir, ḫandaḳ maᶜrūftur. Ve "araḍīn-i ẕātu nezziyye" o yerdir ki sulak olup dāimā onda nedāvet eksik olmaz, o miṡlli arḍa fuḳahā arḍ-ı mevāt tesmiye ederler. "Mebāḳıl" mebḳale'nin cemᶜidir, baḳl bitecek maḥall demektir. Baḳlın iki maᶜnāsı vardır; evvelki maᶜnāsı Türkīde kara bakla dedikleri, ikinci maᶜnāsı muṭlaḳan sebze maᶜnāsına olur ve bu maḳāmda murād maᶜnā-yı evvel olur.*[104] *"Kerneb" lahana maᶜnāsınadır. "Circīr" baḳla-i*

---

102 Ve havā-i mekşūfun dört vechle faḍlı vardır: Evvelkisi havā-i mekşūfe riyāḥ mürūr edip muḫāliṭ olan ebḫıreyi ve edḫıne-i rediyyeleri ṭard ve iḫrāc eder. Ve ikincisi şemsin telṭīfi ekṡer olur. Ve üçüncüsü havā cereyān edip müteceddid olur. Ve dördüncüsü havā-i muḥtebese cemīᶜ-i cihāttan arḍiyye-i rediyye muḫāliṭ olur ve havā-i mekşūfe faḳaṭ taḥtında muḫāliṭ olur, keẕā efāde'l-ᶜAllāme.

103 ᶜAllāme'nin "ācām"ı "mine'l-ḳaṣabi" diye tefsīri *Ṣıḥāḥ*'a muvāfıḳtır, lākin *Ḳāmūs*'ta eşcār-ı mülteffe ile tefsīr eder.

104 Keẕā ẕekerehu'l-ᶜAllāme. Ve ᶜAllāme'nin baḳl'ı bu tefsīri *Ṣıḥāḥ*-ı Cevherī'nin ẓāhirine muvāfıḳ olur ve o maᶜnā ola; medd ve taḫfīf veyāḫūd ḳaṣīr ve teşdīd ile bāḳıllā-bāḳılā ıṭlāḳ olunduğu, baḳl dahi ıṭlāḳ olunmaya münāfī değildir ḫuṣūṣan ki bāḳıllā- bāḳılā baḳl'a redd olunup menbitine mebḳale ıṭlāḳ olunmak dahi ṣaḥīḥ olduğu kütüb-i ṣarfta mütebeyyendir.

ʿāyişe[105] *dedikleridir. "Eşcār-ı les̱iḳa" les̱aḳ ile ıslanmış ağaçlar demektir. Les̱aḳ ve s̱ebaḳ, belel maʿnāsınadır. Kitābu'n-Nebāt'ta Ebū Ḥanīfe ed-Dīnever der ki baʿḍılar ẕāhib oldular ki nebʿ ve şevḥaṭ bir nevʿ şecerlerdir ki sehlīsine şevḥaṭ ve cebelīsine nebʿ derler. Ve baʿḍılar ʿaks edip sehlīye nebʿ ve cebelīye şevḥaṭ ıṭlāḳ ederler. "Cevz" ve "tīn" maʿrūflardır. Bu ẕikr olunan nebāt ve eşcār bi'l-ḫāṣṣa havāyı taġyīr eder. Ve bi'l-cümle lüġāt-ı mezkūrların tefsīrleri ʿAllāme'nin Şerḥ-i Ḳānūn'da eylediği tefsīrdir.*

Ve mücerred bu ẕikr olan ebḫıreden havānın ḫulūṣu ile havā fāḍıle olmaz belki ẕikr olunan ebḫıreden havā naḳī ve pāk olduğundan sonra vācib olur ki havā-i naḳīden riyāḥ-ı fāḍıle muḥtebes olmayıp o havā riyāḥ-ı fāḍılanın memerri ve mehebbi ola, zīrā riyāḥ-ı fāḍılanın mihādı ve mehābbı yaʿnī mecrāsı ʿarāḍī-i ʿāliye ve ʿarāḍī-i müsteviye olmakla ona rediyyü'l-keyfiyye ebḫıre ve edḫıne muḫāliṭ olmaz ve lā-maḥāle memerrinde rediyyü'l-keyfiyyet nesne kalmaz.

Ve dahi vācib olur ki o havā-i ḫāliṣ vehdede ve çukurda muḥtebes olmaya o vech ile ki onda havāya ṭulūʿ-ı Şems ile ḥarāret ve ġurūb-ı Şems ile bürūdet ʿārıḍ olmaya.[106] Ve o havā-i naḳī loḳun ve loḳun mis̱lli caṣṣ ve kils ile maʿmūl olup henüz cefāf-ı tāmm ile cefāf etmemiş ve kurumamış dīvārlar arasında muḥtebes olmaya. Ve o havā nefese ʿāṣī olmaya ve istinşāḳ olundukta boğazında ḳabḍ olup kalmaya.

Boğazında havā münḳabıḍ olmak üç vech ile olur: Evvelkisi havā rediyyü'l-keyfiyyet olmakla ḳalbde olan ḳuvve-i cāẕibe onu ceẕb eylemez belki ḳalbin dāfiʿası ḫārice defʿ eder. İkincisi havā ġalīẓ olup riyenin mecārīsine nüfūẕ eylemez. Üçüncüsü havā kedir olup o dahi riye mecārīsine nüfūẕ eylemez.

Havā-i ġalīẓ ile havā-i kedirin farḳı budur ki havā-i ġalīẓ müteşābihetü'l-eczā olur yaʿnī havāda her ṭaraftan ġılẓat olup bi'l-cümle eczāları ġalīẓ olur; havā-i kedir o havādır ki havānın baʿḍı maḥalli ġalīẓ ve maḥall-i

---

105 Baḳla-i ʿāyişe circīrin bostānīsine derler; circīr-i berrīye eyheḳān tesmiye ederler. Circīrü'l-mā yaʿnī su teresi dedikleri bunlardan ġayrıdır ve ismine ḳurretü'l-ʿayn derler. Bunların üçünün dahi māhiyyetleri ve eşkāli ve menfaʿatleri müfredātta şerḥ ve tafṣīl olunmuştur.

106 Ve buna şāhid olur ki derin kuyularda havā taġallüẓ etmekle taṭhīr için giren ḥaffārlar teneffüs edemeyip helāk olurlar, şemʿ-i vaḳḳādı dahi ġılẓati ḥasebiyle o havā iṭfā edip söndürür.

āḫerinde ġılẓat olmaya. Havā-i ġalīẓde nücūm ẓāhir ve merʾī olmaz ve havā-i kedirde nücūm görünür. Ve bu vech ile taḥḳīḳ-i maḳām ʿAllāme'nin ifādesidir.

Ve sana maʿlūm oldu ki havānın taġayyürātından baʿḍı taġayyür ṭabīʿiyye ve baʿḍı āḫer taġayyür ṭabīʿata müḍādde olur. Ve bir ġayr taġayyür dahi olur ki ġayr-i ṭabīʿī ve ġayr-i müḍādde olur. Ve maʿlūm buyurula ki ṭabīʿiyye olmayan havānın taġayyürātı ṭabīʿiyyeye gerek müḍādde olsun ve gerek müḍādde olmasın baʿḍı kerre edvār ile olur, nitekim baʿḍı diyārlarda her gün vaḳt-i ẓuhrda veyāḫūd haftada bir gün yel esip havā o rīḥin hübūbuyla müteġayyir olur ve baʿḍı kerre dahi muṭlaḳan taġayyürāt-ı mezkūre edvārsız olur, vaḳt-i taġayyür müteʿayyin olmaz. Ve fuṣūlün eṣaḥḥı ve efḍali ẕikr olunan ṭabīʿatları üzere olan fuṣūldür, zīrā ṭabīʿatından ḫāric olan faṣl emrāḍı celb eder.

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-Fiʿli Keyfiyyāti'l-Ehviyeti ve Muḳteḍayāti Fuṣūlihā

Havā-i ḥārr ruṭūbātı taḥlīl eder ve ebdānı irḫā edip gevşetir. Ve havā-i muʿtedil levni aḥmer eder, bāṭından ḫārice kanı ceẕb etmekle. Eger havānın ḥarāreti ifrāṭ üzere olur ise benzi sarartıp levni sarı olur onun için ki ḥarāret-i müfriṭa ḫārice ceẕb eylediği demi taḥlīl eder ve demden bāḳī kalan ḥumret-i ḳalīle beyāḍ-ı cilde muḫteliṭ olmakla ṣufret ḥādis̱ olur. Ve havā-i ḥārr ʿaraḳı yaʿnī teri ziyāde eder ve bevli taḳlīl edip azaltır ve haḍmı ḍaʿīf eder ve ʿaṭaşı ziyāde eder yaʿnī susamağı çok eder.

Ve havā-i bārid bedeni şedd eder yaʿnī ḳavī ve ṣalābetli eder ve haḍmı taḳviye eder ve bevli iks̱ār eder onun için ki ruṭūbāt-ı bāṭında muḥteḳan ve muḥtebes olup berd ḥasebiyle mesāmm-ı beden mesdūd olduğundan ʿaraḳ yāḫūd ʿaraḳ gibi nesnelerle taḥallül az olur. Ve s̱üfl yaʿnī berāz ḳalīl olur onun için ki maḳʿadenin ʿaṣlı münʿaṣır olup sıkışır ve miʿā-i müstaḳīm dahi o ʿaḍalenin inʿiṣārına ve heyʾet-i inʿiṣārına müsāʿid olur ve müsāʿade-i mecrā olmamakla s̱üfl zāil ve ḫārice māil olmaz. Ve s̱üfl ṭūl-i müddet mecrāda ve emʿāda bāḳī kalmakla o s̱üflün māiyyeti bevl cānibine munṣarıf olup bevl ile ḫārice çıkar.

Ve havā-i raṭb cildi ve deriyi telyīn edip yumuşatır ve bedeni terṭīb eder.

Ve havā-i yābis bedeni ḳaḥl eder ve kurutur ve cildi tecfīf ve yübūsetli eder.

Ve havā-i kedir nefsi vaḥşetli eder ve aḫlāṭı teṡvīr edip ġaleyān ettirir ve kaynatır. Ve havā-i kedir havā-i ġalīẓa muġāyir olur onun için ki havā-i ġalīẓ cevherinin ḫuṡūretinde ve koyuluğunda müteşābihü'l-eczā olur ve koyulukta bi'l-cümle eczāsı mütesāvī ve berāber olur, ammā havā-i kedir muḫtelifü'l-eczā olur, baʿḍı maḥallinde havā-i ġalīẓ ve baʿḍı maḥallinde havā-i raḳīḳ olur. Ve havānın bu iki ḥāline delālet eder kevākib-i ṣıġārın ḳıllet-i ẓuhūru ve ṡevābit olan kevkeblerin irtiʿāş ve lemeʿānının ḳılleti. Ve havānın taġallüẓ ve tekeddürünün sebebi budur ki ebḫıre ve edḫıne tekevvünü ziyāde olup havā-i basīṭa muḫāliṭ olur.

Eger cevher havānın bi'l-cümle eczāsına muḫāliṭ olup havā müteşābihü'l-eczā olur ise ona havā-i ġalīẓ derler. O miṡlli havāda nücūmun ẓuhūr ve lemeʿānı ḳalīl olur ve ġılẓat ve keṡāfet ziyāde olur ise külliyyen ẓuhūr ve lemeʿān müntefī olur, ammā ebḫıre ve edḫınenin havāya muḫālaṭası müteşābih olmayıp havānın baʿḍı eczāsı maḫlūṭ ve baʿḍı āḫeri ġayr-i maḫlūṭ olur ise o havāya havā-i kedir denir, o havāda nücūm ve nücūmun lemeʿānı ṣāf olan maḥallerde ẓāhir olur. Bu vech üzere bu maḳāmı taḳrīr ʿAllāme-i Şīrāzī'nindir.

Lākin İmām Rāzī'nin taḳrīri üzere ebḫıre ve edḫıne eger havāya muḫāliṭ olmayıp havāya ḫuṡūret cevher-i havānın mücerred tekāṡüfünden ḥādiṡ olur ise ona havā-i ġalīẓ derler, o miṡlli havāda nücūm ve lemeʿān ẓāhir olur, havā ʿalā-işfāfihi bāḳī kalıp muḫāliṭi olmadığı için. Cevher-i havānın mücerred taġallüẓü şuʿāʿın nüfūẕuna māniʿ olmaz, āyīnenin nüfūẕ-ı şuʿāʿa māniʿ olmadığı gibi. Ve eger cevher-i havāya ebḫıre ve edḫınenin muḫālaṭasından havāya ḫuṡūret ḥādiṡ olur ise havā kedir olup onda nücūm ve lemeʿān ḳalīlen ẓāhir olur. Bu maḳāmda olan Şeyḫ'in kelām-ı icmālīsi [39a] şāriḥeynin ikisinin dahi tefsīrlerine müsāʿid olur.

Ve ġılẓat ve küdūretin sebeb-i ṡānīsi riyāḥ-ı fāḍılenin ḳıllet-i hübūbu olur.

Kaçan biz ṭabīʿīden ḫāric olan taġayyürātı beyāna şürūʿ eylediğimizde bu mezkūrların ḥaḳḳında kelāmı itmām eyleriz. Her faṣl ki ṭabīʿatı üzere olup o faṣl lāyıḳı üzere ola, o faṣlın maḫṣūṣ aḥkāmı olur. Ve her faṣlın āḫiri o faṣlı vely ve taʿḳīb eden faṣlın evveli ile o mütetābiʿ olan iki faṣlın aḥkāmında ve emrāḍında müşterek olurlar, meṡelā faṣl-ı rebīʿin āḫir ayında hem rebīʿin ve

hem ṣayfın aḥkāmı ve emrāḍı mevcūd olur, keẕālik faṣl-ı ṣayfın evvel ayında yine rebīᶜin ve ṣayfın aḥkāmı ve emrāḍı mevcūd olur. Ẕikr olunan iki faṣlın aḥkām ve emrāḍında o iki aylar yaᶜnī mayıs ve haziran müşterek olurlar. Ṣayf ile ḫarīf keẕālik ḫarīf ile şitā ve şitā ile rebīᶜ bu ḳıyās üzere müşterek olur, fuṣūl-i erbaᶜanın ancak vasaṭta olan şehrinde iştirāk olmaz.

Kaçan rebīᶜ lāyıḳı ve mizācı üzere olsa fuṣūlün efḍali olur ve dem ve rūḥun mizācına evfaḳ ve enseb olur. Ve rebīᶜ muᶜtedilü'l-keyfiyyāt olduğuyla bile Şems'in ḳurbiyyeti ḥasebiyle ḥarāret-i laṭīfe-i semāviyyeye meyli olur ve keẕālik ruṭūbet-i ṭabīᶜiyyeye dahi meyli olur. Ve rebīᶜ levni aḥmer kılar, iᶜtidāl üzere demi ceẕb eylediği ḥasebiyle ve ṣayf-ı ṣāyifin yaᶜni kes̱īrü'l-ḥarr olan ṣayfın taḥlīline dahi rebīᶜin ᶜadem-i bülūġu ḥasebiyle. Ve rebīᶜde emrāḍ-ı müzmine heyecān ve s̱everān eder, zīrā rebīᶜ rākid olan aḫlāṭı iẕābe edip icrā ve tesyīl eder ve ona bināen rebīᶜde mālīḫūlyā heyecān ve ḥareket eder. Ve her kimde ki şitāda ḥırṣ ve neheminden ekl ü şürbü ziyāde edip ḳalīlü'r-riyāḍe olmakla aḫlāṭ-ı kes̱īre müctemiᶜa olup bedenine berd-i şitā ile müncemiden mevcūd olsa rebīᶜin ḥarr-ı laṭīfi o mücremiᶜa olan mevāddı iẕābe ve ḥall edip o māddeye münāsib emrāḍ ᶜārıḍa olur, kaçan rebīᶜ muᶜtedil olup iᶜtidāl mümtedd olsa emrāḍ-ı ṣayfiyye ḳalīl olur.

Ve rebīᶜin emrāḍının evvelkisi iḫtilāf-ı demdir. *İḫtilāftan murād müsterāḥa tereddüd etmektir, ishāl-i demden kināyedir.*

Şāriḥ ᶜAllāme der ki bu maḳāmda iḫtilāf-ı dem iki vech ile olur: Biri saḥc ḥasebiyle maḳᶜaddan dem ḫurūc eder. Saḥc emᶜānın saṭḥ-ı bāṭınında ḥādis̱ olan şiḳāḳa derler. Ve vech-i āḫer ishāl-i dem-i kebidī olup dem-i aḫlāṭ ḫurūc eder. Miᶜavī ile kebidī beyninde farḳ vücūh-ı erbaᶜa ile olur: Farḳ-ı evvel kebidden ḫurūc eden demin netn-i rāyiḥāsı ve kötü kokusu eks̱er ve ḳavī olur ve miᶜādan çıkan demin rāyiḥa-i kerīhesi ḳalīle olur ve baᶜḍı kerre dem-i kebidīnin rāyiḥası ᶜadīm olur. Farḳ-ı s̱ānī dem-i kebidī kes̱īr olur ve dem-i miᶜavī ḳalīl olur. Farḳ-ı s̱ālis̱ dem-i kebidī berāzın ḫurūcundan sonra ḥādis̱ olur, dem-i miᶜavī berāz ile muḫteliṭ ḫurūc eder. Farḳ-ı rābiᶜ dem-i kebidīnin vecaᶜı olmaz ve dem-i miᶜavīde vecaᶜ-ı ḳavī olur. Ve baᶜḍı kerre olur ki ṭabīᶜat berāz ṭarīḳinden iḫrāca ḳādir olmamakla o dem-i kebidī sehlü'l-inṣıdāᶜ olan ᶜurūḳu ṣadᶜ ve şaḳḳ eder; o ᶜurūḳ-ı leyyine dimāġın ve maḳᶜadenin ve lis̱enin ve ṣadrın ᶜurūḳlarıdır. Ve ṣadrın ᶜurūḳları inşiḳāḳından nefs̱-i dem olur. İntehā kelāmu'l-ᶜAllāme.

Ve emrāḍ-ı rebīᶜiyyenin ikincisi ruᶜāftır. *Lākin ruᶜāftan murād ruᶜāf-ı ġayr-i buḥrānīdir. Ve ruᶜāf-ı ġayr-i buḥrānī baᶜḍı kerre şiryān damarlarının inficārından ḥādis̱ olur ve baᶜḍı kerre verīd damarlarının inficārından ḥādis̱ olur. Beynehümāda farḳ budur ki dem-i şiryānī kırmızı olur ve dem-i verīdī aḥmer-i ḳānī olur. Ve dem-i şiryānīnin ḳıvāmı raḳīḳ olur ve dem-i verīdī ġalīẓ olur.*

Ve emrāḍ-ı rebīᶜiyyenin üçüncüsü bedeninde sevdā-yı ṭabīᶜiyye-i muḥteriḳası olanlarda mālīḫūlyā maraḍı ḥareket eder, *sevdā-yı muḥteriḳa-i müncemidesi ḥarr-ı rebīᶜ ile iẕābe olunduğu için.*

Emrāḍ-ı rebīᶜiyyenin dördüncüsü evrām, beşincisi demāmīl *yaᶜnī çıbanlar ki ṣanevberiyyü'ş-şekl ẓuhūr edip evāilinde mūlime olur.*

Altıncısı ḫunāḳlardır Ve eks̱eriyyā ḫavānīḳ ḳattāl olur. *Ḫavānīḳ ile ẕebḥanın farḳı budur ki mādde levzeteyne*[107] *munṣabbe olursa ona ẕebḥa tesmiye olunur ve eger ḥancereye veyāḫūd merīye munṣabbe olursa ona ḫunāḳ derler.*

Ve rebīᶜde sāir ḫurācāt dahi çok ẓuhūr eder. Ve ᶜurūḳun inṣıdāᶜı kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur ve kan tükürmek ve öksürük çok ẓuhūr eder ḫuṣūṣan bu maraḍlar şiteviyyü'ṭ-ṭabᶜ rebīᶜde ziyāde ve çok olur. Ve rebīᶜin duḫūlünden muḳaddem bu maraḍları olan kimselerin rebīᶜ duḫūlünden sonra maraḍları artar ve ziyāde olur ve ḫuṣūṣan sill maraḍına mübtelā olanların maraḍını ziyāde taḥrīk eder. Ve balġamī olup bedeni balġam ile mümtelī olanlarda mevcūd olan balġamı rebīᶜ ḥarr-ı laṭīfi ḥasebiyle taḥrīk edip sekte ve felc ve mefāṣıl vecaᶜlarını iḥdās̱ eder ve ḥarekāt-ı bedeniyye-i müfriṭa ve ḥarekāt-ı nefsāniyye-i müfriṭa rebīᶜin bu maraḍları iḥdās̱ına muᶜīn olur ve müsaḫḫināt tenāvülü dahi rebīᶜe iḥdās̱-ı maraḍda muᶜīn olur, zīrā bu meẕkūrlar havā-i rebīᶜin ṭabīᶜatını taḳviye edip ḥarāret ziyāde olur.

Ve rebīᶜin emrāḍından faṣd ve istifrāġ ve taḳlīl-i ṭaᶜām ve teks̱īr-i eşribe edip müskirden ictināb bāᶜis̱-i ḫalāṣ ve sebeb-i necāt olur ve emrāḍ-ı rebīᶜden ḫalāṣa bu meẕkūrlar gibi nāfiᶜ tedbīr olmaz.

Bu maḥallden Şeyḫ'in ᶜibāreti bi-ᶜaynihā budur: "ولا يخلص من امراض الربيع شئ كالفصد والاستفراغ والتقليل من الطعام والتكثير من الشراب والكسر من قوة الشراب المسكر

107 Levzetān aṣl-ı lisānda iki fevḳe mürtefiᶜ laḥmiyyet-i ᶜaṣabedir ki ġudde gibi olup iki ṣaġīre kulağa müşābih olur ve merīnin ṭarīḳi o iki laḥmiyyet arasından olur ve ḳaṣabe-i riyeye vārid olan havāyı taᶜdīl etmek için ḥabs eder, gūyā havānın maḫzeni olur.

"بالمزاج وتقليله او اجتنابه" İntehā. او اجتنابه ḳavli baʿḍı nüsaḫta mevcūd olduğunu ʿAllāme ẕikr eder ve nüsḫa-i sulṭāniyyede dahi او اجتنابه meẕkūrdur. "بالمزاج" "كسر"e müteʿalliḳtir ve "تقليله " "مزاج" üzere maʿṭūftur. Maʿnā demektir ki "Dahi rebīʿde ziyāde nāfiʿ olan tedbīr şarābı çok içmek. Ve şarāb-ı müskir tenāvül eden kimseler şarāb-ı müskire ṣabb-ı mā etmekle müskirin ḳuvvetini ve şiddetini kesr eyledikten sonra su ile memzūc ve maḫlūṭ olan o müskirden miḳdār-ı ḳalīl istiʿmāl etmektir. Eger reʾsen terke ḳādir olur ise o maḫlūṭu külliyyen terk etmek dahi enfaʿ olur."

Ve baʿḍılar Ḳānūn'un ḳavlinde "والتكثير من الشراب" ḳavlinde olan şarābı müskir ve ḫamr maʿnāsına ḥaml edip iʿtirāḍ eylemişler ki bu kelāmın evveli āḫirine münāḳıḍ ve münāfī olur onun için ki "والتكثير من الشراب" tenāvül-i müskiri ikṡār ile emrdir ve "تقليله" ikṡārdan nehydir. او اجتنابه baʿḍı nüsḫada olduğuna göre müskiri memzūc dahi olur ise külliyyen tenāvülden nehydir ve ẕikr eylediğimiz nehyler evvelā ikṡār-ı şarāb ile emre münāḳıḍ olur.

Bu işkālden Şāriḥ ʿAllāme cevāb verip der ki Ḳānūn'un ikṡār ile emr eylediği şarāb ḫamr ve müskir maʿnāsına olan şarāb değildir belki o şarābdan murād fākihe rubūbu ve şarāb-ı ḥummāḍ miṡlli eşribe-i bāride vü ḳāmiʿa olan şerbetlerdir ki o eşribe ḥarāret-i demi teskīn eder ve ġaleyāndan menʿ eder ve sonra ikṡār-ı müskirden nehyi evvelā ikṡārı ile emr eylediği şarābdan murād ḫamr ve sāir müskirāt olmadığına delīl olur.

Ve ʿörf-i eṭıbbāda ẕikr olunan şerbetlere "şarāb" ıṭlāḳ olunur. "Şerbet" ile "şarāb"ı farḳ edip müskire şarāb ve mā-ʿadāya şerbet ıṭlāḳ edenler fuḳahā-i ʿiẓāmdır ki kitābu'l-eşribede o ʿörf üzere cereyān ederler. Pes lāyıḳ olan budur ki bundan sonra Ḳānūn'da her ne ḳadar "şarāb" lafẓı gelir ise ḥasbe-mā emken müskir maʿnāsına ḥaml olunmaya.

Ve rebīʿ ṣıbyāna ve ṣıbyāna muḳārin olanlara muvāfıḳ olur.

Ve ammā faṣl-ı şitā haḍma ḳıyāsla ecved olur, zīrā şitānın berdi mesāmmātı sedd edip ḥarāret-i ġarīziyyeyi bedende ḥaṣr ve ḥabs eder ve ḥarāret-i ġarīziyye müctemiʿa olup taḥallül etmemekle müteḳavvī olur. Ve şitāda fevākih ḳalīle olup nās aġdiye-i ḫafīfeye iḳtiṣār ederler. Ve şitāda imtilā üzere nāsın ḥarekātı dahi az olur ve mevāḍiʿ-i defīʾeye yaʿnī ḥarāreti muʿtedile olan olan maḥallere īvā ve ilticāları nāsın şitāda ziyāde olur ve bu vechler ile şitāda haḍm [39b] ecved olur. Ve faṣl-ı şitāda mir-

re-i ṣafrāyī fuṣūl-i sāireden ziyāde kāsir olur beş vechten için. O vechler bunlardır: şitānın berdi ve ḳıṣar-ı nehārı ve ṭūl-i leyli olur ve mevāddı ḥaḳn ve ḥabsi ziyāde olur ve muḳaṭṭıᶜāt ve mülaṭṭıfātı tenāvüle şitāda ḥācet ziyāde olur.

Ve şitānın emrāḍlarının eks̱eri balġamī olan maraḍlardır. Ve balġam şitāda ziyāde tevellüd eder ḥattā şitāda olan ḳayʾın eks̱eri balġam olur. Ve evrāmın levni beyāḍa māil olur. Ve şitāda vāḳiᶜ olan emrāḍın eks̱eri zükām olur, ḫarīfī havānın evvel-i ẓuhūrunda yaᶜnī yevm-i vāḥidde ḥarr ve berdin teᶜāḳubu ve tevārüdü ẓuhūra bedʾinde zükām dahi ibtidā edip ẓuhūra bedʾ eder. Zükāmın ardınca ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye ẓuhūr edip zükāma tebeᶜiyyet eder ve buḥūḥa ve evcāᶜ-ı ḥalḳ dahi tebeᶜiyyet eder ve sonra nefs-i cenbin vecaᶜı ẓuhūr eder.

ᶜAllāme'nin kelāmından müstefād olan budur ki berd ḥasebiyle dimāġ münᶜaṣır olup ḫayşūma ve sāir ḫayşūm mis̱lli maḥalle mādde munṣabb olmakla zükām ḥādis̱ olur. Eger mādde raḳīḳ olup ᶜaḍalāt-ı aḍlāᶜa munṣabb olur ise ẕātü'l-cenbi'l-meşhūr ḥādis̱ olur. Eger mādde ġalīẓa olup riyeye munṣabbe olur ise ẕātü'r-riye ḥādis̱ olur. Eger ṣadra munṣabb olan mādde ḥārre ise nefs-i cenbin vecaᶜı ḥādis̱ olur. Eger ḳaṣabe-i riyeye munṣabbe olur ise buḥūḥa ḥādis̱ olur.

Ve dahi bu meẕkūrlar vecaᶜ-ı ẓahr ve āfāt-ı ᶜaṣab ve ṣudāᶜ-ı müzmin ve belki sekte ve ṣarᶜ tebeᶜiyyet edip ẓuhūra bidāye eder. Ve bunların küllīsi mevādd-ı balġamiyyenin iḥtiḳān ve iḥtibāsından ve kes̱retinden ḥādis̱ olur.

Ve meşāyıḫ ve meşāyıḫa mizācda müteşābih olan mebrūdīn şitādan müteʾeẕẕī ve mutaḍarrır olurlar, ammā mütevassıṭūn yaᶜnī şübbān ve şübbāna mizācda müteşābih olanlar şitā ile intifāᶜ ederler, onların mizācını şitā taᶜdīl eylediği için. Ve ṣayfa ḳıyās ile ḳārūrede rüsūb şitāda ziyāde olur ve bevlin miḳdārı dahi eks̱er olur.

Ammā ṣayf aḫlāṭı taḥlīl eder ve ḳuvveti ve efᶜāl-i ṭabīᶜiyyeleri ḍaᶜīf eder, ṣayfta taḥallül eks̱er olmak ḥasebiyle. Keẕālik ṣayfta dem ve balġam ḳalīl olur ve mirār-ı ṣafrā ziyāde olur. Ve āḫir-i ṣayfta mirār-ı esved ziyāde olur onun için ki āḫir-i ṣayfta mirārın laṭīfi taḥallül edip ġalīẓi bāḳī kalıp muḥteḳan ve muḥtebes olup mirār esved olur. Ve meşāyıḫı ve mizācı meşāyıḫa müşābih olanları sen faṣl-ı ṣayfta ḳavī bulursun. Ve ḥarāret-i ṣayfın ẓāhire ceẕb eylediği

demi ḥarāretin taḥlīli ḥasebiyle ẓāhir-i beşere sarı olur. Ve emrāḍın müddetleri ṣayfta ᶜaṣīr olur ona bināen ki marīḍin ḳuvveti ḳaviyye ise havādan o ḳuvvet kendiye muᶜīn ve ẓahīr vulup mādde-i maraḍı inḍāc edip defᶜ eder ve maraḍ zāile olur. Ve eger marīḍin ḳuvveti ḍaᶜīfe olur ise ḥarāret-i havāiyye o ḳuvveti irḫā edip ziyāde gevşetir ve ḳuvvet sāḳıṭa olup marīḍ helāk olur.

Ve esraᶜ-ı evḳātta ṣayf-ı yābis emrāḍı bedenden faṣl edip ayırur.

Ve ṣayf-ı raṭbda mādde-i maraḍ muḍāġ olup sakızlanır ve sühūlet ile az vaḳtte taḥallül eylemez, onun için müddet-i maraḍ ziyāde olur.

"Müḍāġ" ḍād-ı muᶜceme ve ġayn-ı muᶜceme ile saḥḳ olunması ṣuᶜūbetli nesnedir; baᶜḍı nüsḫalarda ṣād ve ᶜayn-ı mühmeleler ile "müṣāᶜ" vāḳiᶜ olmuş, o nüsḫa taḥrīf ve taṣḥīftir diye ᶜAllāme taṣrīḥ eyledi.

Ve ṣayf-ı raṭb müḍāġ olduğundan ekṡer-i ḳurūḥ ṣayf-ı raṭbda ākile olur. Ve ṣayf-ı raṭbda istisḳā ve zelaḳu'l-emᶜā ve telyīn-i ṭabᶜ ᶜārıḍ olur. Ve bu emrāḍın cümlesini iḥdāṡta raṭba muᶜīn olur fevḳten esfele ruṭūbātın inḥidārı ḫuṣūṣan reʾsten ruṭūbet nüzūl eylemesi ziyāde muᶜīn olur.

Ammā emrāḍ-ı ḳayẓiyye yaᶜnī şedīdü'l-ḥarāret olan ṣayfın emrāḍı ḥummā-ı ġıbb ve ḥummā-ı muṭbıḳa ve ḥummā-ı muḥrıḳa ve ḍumūr-ı beden miṡlli emrāḍ olur. Kezālik emrāḍ-ı ḳayẓiyyedendir evcāᶜ-ı üẕün ve ᶜaynın remedi yaᶜnī göz ve kulak ağrıları. Ve ṣayf-ı ḳāyıẓda ḥumret ve ḥarārete mülāyim ve münāsib büṡūr-ı keṡīr olur ḫuṣūṣan o ṣayf-ı ḳāyıẓ ᶜadīmü'r-rīḥ olup onda yel esmeye.

Ve eger ṣayf rebīᶜiyyü'l-mizāc olup iᶜtidāle ḳarīb olur ise o ṣayfta ḥummayāt ḥasenetü'l-aḥvāl olur, o ḥummāda ḫuşūnet-i beden ve yübūset-i ḥādde olmaz ve o ḥummāda ᶜaraḳ keṡīr olur Ve ᶜaraḳ beḥārīnde dahi mütevaḳḳaᶜ ve müteraḳḳab olur ṣayf-ı raṭbın ᶜaraḳa mülāyemeti olmak ḥasebiyle, zīrā ḥarāret mādde-i ḥummāyı taḥlīl eder ve ruṭūbet dahi bedeni irḫā ve telyīn eder ve mesāmmātı tevessuᶜ eder ve genişir ve lā-maḥāle māddenin laṭīfi ẓāhire ḥarāret ile münceẕibe ve mündefiᶜa olup ᶜaraḳ ẓāhir olur.

Ve eger ṣayf-ı cenūbī olur ise o ṣayfta vebā ve cüderī ve ḥaṣbe ziyāde olur

Ṣayf-ı cenūbīden murād ḥārr ve raṭb olup o ṣayfta miyāḥın keṡreti ve şimālī riyāḥın inḳıṭāᶜı ola. Mesīḥī'nin katında ṣayf-ı cenūbī o ṣayftır ki havāsı cenūb ṭarafından gele.

Ammā ṣayf-ı şimālī yaᶜnī bārid-i yābis olan ṣayf muṣaḥḥiḥ-i mizāc olur, emrāḍ-ı ᶜaṣr o ṣayfta ziyāde olur. Emrāḍ-ı ᶜaṣr o emrāḍdır ki ṣayf-ı şimālīde

ḥarāret-i ẓāhire ve ḥarāret-i bāṭıne ile mevādd seyelān eder ve berd-i ẓāhirī o māddeyi ʿaṣr edip ʿuṣāresinin nüzūlünden maraḍ ḥādiṡ olur ve o emrāḍa emrāḍ-ı ʿaṣriyye derler, bi'l-cümle nevāzile ve nevāzile tābiʿ olan emrāḍa emrāḍ-ı ʿaṣriyye derler.

Ammā ṣayf şimālī ve yābis olur ise o ṣayfta mübalġamūn ve nisvān intifāʿ ederler, ammā ṣafrāsı ziyāde olanlara remed-i yābis ve ḥiddetli ve müzmin ḥummālar ḥādiṡ olur ve iḥtibās ve iḥtiḳān ḥasebiyle ṣafrāvī emzice ṣāḥiblerinde ṣafrālarının iḥtirāḳından nāşī sevdā ġālib olur. Ẕikri ġayre merretin mürūr eyledi ki aḫlāṭ-ı erbaʿadan her hangisi muḥterıḳ olsa sevdā-yı ġayr-i ṭabīʿī olur.

Ammā ḫarīfin emrāḍı keṡīr olur ona bināen ki eyyām-ı ḫarīfin ẓahāyiri ḥārre ve ġadāvet ve leyālīsi bāride olmakla vaḳt-i ẓahīrede ḥarārete ve mevāḍiʿ-i müşemmeşe nās keṡret-i tereddüd edip baʿdehu berde revāḥları için ve fevākihin keṡreti ve keṡret-i tenāvülü ḥasebiyle aḫlāṭın fesādı için ve ḳuvvetin ṣayfta inḥilāli için.

Ve ḫarīfte aḫlāṭ fāside olur onun için ki meʾkūlāt-ı rediyyeyi tenāvül keṡīr olur ve ruṭūbet-i bedenin laṭīfi taḥallül edip keṡīfi bāḳī kalmakla iḥtirāḳ ʿārıḍ olup fāsid olur. Ve her kaçan kim ṭabīʿat defʿ ve taḥlīl ḳaṣdı ile bir ḫılṭı teṡvīr edip o ḫılṭ indifāʿ ve ṡeverān etmek üzere ḥareket eylese berd-i ḫarīf o ḫılṭı ḥaḳn ve ḥabs edip indifāʿa māniʿ olur.

Ve ḫarīfte dem cidden ḳalīl olur belki ḫarīf mizāc-ı deme müḍādde olup demin tevlīdine iʿāneti olmaz ve maʿa-hāẕā ḫarīften muḳaddem-i faṣl-ı ṣayfın taḥlīli ile dem ḳalīl olmuş idi.

Ve faṣl-ı ḫarīfte min-beyni'l-aḫlāṭ mirār-ı aṣfer keṡīr olur. Ḫarīfte mirār-ı aṣferin keṡreti ḫarīfte keṡret-i tevellüdünden değildir belki ṣayftan bāḳıye olmak ḥasebiyle olur. Keẕālik aḫlāṭ ṣayfta muḥterıḳ ve müteremmid olup sevdā-i muḥterıḳ ṣayfta keṡīr ve ġayr-i müteḥallil olmakla bāḳī kalıp ḫarīfte mirār-ı esved dahi keṡīr olur, zīrā ṣayfın termīd eylediği aḫlāṭı ḫarīf tebrīd edip keṡret-i sevdā ʿalā-keṡretihā bāḳıye ve dāime olur.

Evvel-i ḫarīf mizāc-ı meşāyıḫa min-vechin muvāfaḳati olur lākin āḫiri meşāyıḫa muḍırr olur. Ve ḫarīfin emrāḍı cereb-i müteḳaşşer yaʿnī cereb-i yābis ve ḳuvābā yaʿnī kuru demregiler ve sereṭānāt ve evcāʿ-ı mefāṣıl ve ḥummayāt-ı muḫteliṭe ve ḥummā-ı ribʿ olur. Ve bu maraḍlar ḳarīben mürūr eden sevdā-yı iḥtirāḳiyyenin ḫarīfte keṡretinden olur. Ve sevdānın keṡre-

tine bināen ḫarīfte ṭıḥāl büyür ve ḥacmi ʿaẓīm olur.

Ve ḫarīfte bevl maraḍı ḥādis̱ olur ona bināen ki ḫarīfte mes̱ānenin mizācı ḥarāret ve bürūdette muḫtelif olur ve faṣl-ı ḫarīfte ʿusr-i bevl maraḍı taḳṭīr-i bevlden ziyāde ʿārıḍ olur.

Ve ḫarīfte zelaḳu'l-emʿā dahi ʿārıḍ olur. Meʾkūl ve meşrūbun ḳable'l-haḍm ḫurūcuna zelaḳu'l-emʿā [derler]. Zelaḳu'l-emʿānın sebebi budur ki ḫarīfin berdi aḫlāṭın laṭīfini [40a] ve raḳīḳini bāṭın-ı bedene defʿ eder ve bāḳī kalan kes̱īfi muḥtedd olup iḥtidād ḥasebiyle ḫurūc eder.

Ve ḫarīfte ʿırḳu'n-nesā dahi ʿārıḍ olur ve ẕebḥa-i mirāriyye dahi ʿārıḍ olur. Ve ẕebḥa faṣl-ı rebīʿde dahi ʿārıḍ olur lākin ẕebḥa-i rebīʿiyye balġamī olur onun için ki ẕebḥa hangi faṣlda ḥādis̱ olur ise o ẕebḥanın māddesi ḥādis̱ olduğu faṣldan muḳaddem olan faṣlın tevlīd eylediği ḫılṭ olur. Ve ḫarīfte ḥādis̱ olan ẕebḥa mirārī olur, zīrā ḫarīften muḳaddem olan faṣl-ı ṣayf mirārı tevlīd eder ve rebīʿden muḳaddem olan şitā balġam tevlīd etmekle rebīʿin ẕebḥası balġamī olur.

Ve ḫarīfte īlāvus-ı yābis[108] dahi ḥādis̱ olur ve sekte ve ṣarʿ ve emrāḍ-ı riye ve evcāʿ-ı ẓaḥr yaʿnī arka ağrıları ve faḫiẕ yaʿnī uyluk ağrıları ḥādis̱ olur, zīrā faṣl-ı ṣayfta mevādd telṭīf olunup bedende ḥarekete bedʾ eder ve ḫarīfin berdi mesāmmı sedd edip mevādd-ı müteḥarrikeyi ḥaṣr ve ḥabs edip taḥallüle māniʿ olmakla ẕikr olunan aʿḍālara munṣabb olup evcāʿı ve emrāḍı ẓuhūr eder, ḳuvve-i hāmiḍanın ve ḳuvve-i dāfiʿanın ḍaʿfı ḥasebiyle.

Ve cüderī ḫarīfte eks̱er olur ḫuṣūṣan ḫarīf-i yābiste ve ḫuṣūṣan ḫarīf-i yābisten muḳaddem olan ṣayf ziyāde ḥārr ola. Ve ḫarīfte cünūn dahi ziyāde olur, aḫlāṭ-ı mirāriyyenin redāʾeti olup ve sevdānın o aḫlāṭ-ı mirāriyyeye muḫālaṭası için.

---

108 Miʿdeden mā-ʿadā bi'l-cümle emʿā altı ʿadeddir; is̱nā ʿaşere ve ṣāim ve diḳāḳ; bu üçü ʿulyāda ve sürreden dahi yukarıda olur. Bu ʿulyā emʿā'r-rūd südde olup s̱üfl nüfūẕ edemeyip vecaʿ ḥādis̱ olur ise ona īlāvus derler. ʿİnde Cālīnūs maʿnāsı rabb-i erḥam ve ʿinde Buḳrāṭ maʿāẕallāh demektir. Ve o südde eger s̱üflün münʿaḳid olduğundan ḥādis̱ olur, ona īlāvus-ı yābis derler. Ve baʿḍı emʿā mültevī olmakla s̱üfl nüfūẕ eylemez ve evcaʿ ḥādis̱ olur, o ṣınfa iltivāī derler. Ve baʿḍı kerre verem ḥādis̱ olup nüfūẕa māniʿ olur, ona īlāvus-ı veremī derler, onun mebāḥis̱ine faṣl-ı müdelles derler, onun sebeb-i ḥudūs̱unda ebḥās̱-ı kes̱īre olup kibār-ı eṭıbbā birbirlerini taḫṭıʾe eyledikleri için. Ve vecaʿ süflānī üç emʿāda olur ise yaʿnī aʿver ve ḳūlūn ve müstaḳīm emʿālarından birinde olur ise ona ḳūlınc derler.

Ve ḳurūḥ-ı riye yaᶜnī sill maraḍı aṣḥābına ḫarīf bi'l-cümle fuṣūl-i sāireden aḍarr ve ziyāde muḫālif olur. Ve o sill ki bir kimseye ḳable'l-ḫarīf iṣābet edip ᶜārıḍ ola lākin sillin ᶜalāmetleri o kimsede ẓāhir olmaya lā-maḥāle ḫarīf duḫūlünde ᶜalāmet-i sill o kimsede ẓāhir olup meslūl olduğu müteᶜayyin olur.

Ve faṣl-ı ḫarīf aṣḥāb-ı dıḳḳ-ı müfrede dahi aḍarr-ı fuṣūl olur, ḫarīf müceffif olmak ḥasebiyle.

Dıḳḳ-ı müfredden murād sill maraḍı ile mürekkeb olmayan dıḳḳtır, zīrā her ne ḳadar dıḳḳ-ı mürekkebe dahi faṣl-ı ḫarīf muḍırr ise lākin mürekkebe maḍarratı tebrīdi cihetinden olur, dıḳḳ-ı müfrede maḍarratı tecfīfi ile olur, zīrā tecfīf ḳurūḥ-ı sille ve sāir ḳurūḥa nāfiᶜdir. Ancak ḫarīfin sille maḍarratı tebrīdi cihetinden olur ve havānın iḫtilāfıyla olur, bürūdette nevāzil kes̱īr olup ve iḫtilāf-ı havā ᶜuḍv-ı ᶜaṣabānīye muḍırr olmak ḥasebiyle. Ve bu vech ile taḥḳīḳ-i maḳām ᶜAllāme'nindir.

Ve ṣayfın emrāḍının beḳāyāsına faṣl-ı ḫarīf mütekeffil ve ḍāmin gibi olup mevādd-ı ṣayfiyyeden fadla kalan māddeler ile ḫarīfte emrāḍ-ı ṣayfiyye tevellüd eder.

Ḫarīfin ecvedi erṭab olup maṭīr olan ḫarīf olur. Ve ḫarīf-i yābis erdeᵓ ve aḍarr olur. Ẕālike taḳdīrü'l-ᶜAzīzi'l-ᶜAlīm.

el-Faṣlu's-Sābiᶜu Fī-Aḥkāmı Terkībi's-Sene

Kaçan rebīᶜ-i şimālī şitā-i cenūbī üzere vārid olup ve onları taᶜḳīb edip artlarınca gelen ṣayf dahi vemid olsa yaᶜnī gecesinde ve gündüzlerinde ḥarāret ziyāde olup riyāḥ-ı muᶜtedilenin hübūbu olmasa ve miyāh-ı kes̱īr olup ve rebīᶜ dahi mevāddı berd ve yübsü ḥasebiyle taḥlīl eylemeyip belki mevāddı ṣayfa yetiştirmese o senenin ḫarīfinde ġılmānda mevetān ziyāde olur.

ᶜAllāme der ki nisvān ve aṣḥāb-ı deᶜa vü sükūn ve ṣınāᶜāt-i māiyye aṣḥābları ruṭūbetleri ḥasebiyle mevetānda ġılmānlara müşārik olurlar. Havānın taġayyür ve fesādı ḳattāl olur ise ona mevetān tesmiye olunur, ammā ehl-i lüġate göre "موتان" [mūtān] mīmin ḍammı ve vāvın sükūnuyla māşiyede vāḳiᶜ olan kırandır ve koyun ve keçi mis̱lli ḥayvānın çok ölmesidir, ammā "موتان" [mevetān] mīmin ve vāvın fetḥaları ve üstünleriyle ḥayvānın muḳābili olan nesnelerdir, onun için denilir ki إشْتَرِ الْمَوَتَانَ وَلاَ تَشْتَرِ الْحَيَوَانَ *Yaᶜnī "Ey tācir, sen ticāret ḳaṣd edip bir nesne satın alırsın, cānlı nesne*

alma ve emtiʿa ve cevāhir ve ṭaġār mis̱lli emlākı iştirā eyle tā ki helākiyle mutaḍarrır olmayasın."

Ve ẕikri mürūr eden senede saḥc ve ḳurūḥ-ı emʿā ve ġayr-i ḫāliṣa ve ṭavīle olan ḥummā-ı ġıbb kes̱īr olur.

Eger ẕikr olunan rebīʿden muḳaddem olan şitā şedīdü'r-ruṭūbet olur ise vaḍʿ-ı ḥamle müterabbıṣa ve müteraḳḳıbe olan ḥāmile hatunlar rebīʿde ednā sebeble ḥamlini vaḍʿ ederler lākin vaḍʿ eyledikleri evlādları ḍaʿīf veyāḫūd doğmazdan evvel yāḫūd doğduktan sonra ölürler veyāḫūd misḳām olurlar yaʿnī müddetü'l-ḥayāt saḳīm olup maraḍdan kurtulmazlar. Ve o senede nāsta remed ve göz ağrısı ve iḫtilāf-ı dem yaʿnī berāz ile kanın ḫurūcu ve nevāzil kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur ḫuṣūṣan nevāzil meşāyıḫta ziyāde olur ve aʿṣāblarına nevāzil inip ḥattā baʿḍıları aʿṣāba nevāzilin nüzūlünden fecʾeten helāk olur, mesālik-i rūḥa defʿaten nevāzil-i kes̱īrenin hücūmu ve teveccühü için.

Ve eger rebīʿ maṭīr ve cenūbī olup şitā-i şimālī üzere vārid olduysa yaʿnī şitā bārid ve yābis olup rebīʿ ḥārr ve raṭb olduysa o rebīʿin ṣayfında ḥiddetli ḥummālar ve remed ve līn-i ṭabʿ ve iḫtilāf-ı dem ḥādis̱ olur. Ve bunların küllīsinin eks̱eri nevāzilden olur ve dahi şitāda müctemiʿ olan balġamın ḥarāretin taḥrīki ile tecāvīf-i bāṭıneye indifāʿından olur ve ḫuṣūṣan nisvān gibi mizāc-ı raṭb ṣāḥiblerinde bu maraḍlar ziyāde olur. Ve ʿufūnet ve ʿufūnetten ḥādis̱ olan ḥummayāt ziyāde olur

Eger nāsın ṣayfında ʿAbūr ve Kelb-i Cebbār tesmiye olunan Şiʿrā-yı Yemāniyye necminin ṭulūʿunda yaʿnī temmūzun yirminci gününde maṭar ḥādis̱ olup ve rīḥ-i şimālī eser ise ḫayr recā [ve] ümīd olunur *onun için ki o gün ṣayfın ortası olur ve ʿufūnet o günde kemāl bulur ve nüzūl eden maṭar ve hübūb eden rīḥ-i şimālī havāyı taʿdīl edip kemāl-i ʿufūnete bāʿis̱-i zevāl olur ve ʿufūnetten ḥādis̱ olan emrāḍa bāʿis̱-i indifāʿ u inḥilāl olur.*

Ve bu ẕikr olunan faṣl yaʿnī rebīʿ-i cenūbīden sonra gelen ṣayf nisāya ve ṣıbyāna ziyāde maḍarratlı olur. Ve o ṣayfta ḥummā-ı ʿafine vü ḥādde iṣābet eden kimseler ḥummā-ı ʿafineden necāt bulurlar ise de yine o ṣayf ḥummā-ı ribʿe müʾeddī olur ve ribʿin ʿāḳıbeti istisḳā olur. Ammā ḥummā-ı ḥādde ribʿe müʾeddī olduğu ṣayfın ḥarāreti ve ḥummā-ı ḥāddenin ḥiddeti ḥasebiyle aḫlāṭ kes̱īren muḥterıḳ ve müteremmide olup remādiyyetinden ribʿ ḥāṣıl olur.

Ammā ribᶜin istisḳāya müʾeddī olduğu dört vech ile olur:

Vech-i evvel ḥummā-ı ribᶜin müddeti ṭavīle olur ve müddet-i ṭavīlede ḳuvānın ve haḍmın ḍaᶜfi ḥasebiyle istisḳā ḥādis̱ olur.

Vech-i s̱ānī sevdā-i muḥteriḳanın kes̱reti ḥasebiyle ṭıḥāl ᶜaẓīm olur ve ṭıḥālin ᶜiẓamından kebidin ṣıġarı lāzım gelir ve ṣıġar-ı kebid haḍmın ḍaᶜfını ve haḍmın ḍaᶜfi istisḳāyı müstelzim olur.

Vech-i s̱āli s̱ ḥummā-ı ribᶜin ṭūl-i müddetinde ṭabīᶜat ribᶜin māddesini defᶜe meşġūl olup haḍmdan ve aḫlāṭ-ı ṣāliḥa tevlīdinden ġaflet eder ve o tevellüd eden aḫlāṭ-ı ġayr-i ṣāliḥa aᶜḍāya taḳsīm olundukta aḫlāṭın haḍmı nāḳıṣ olmak ḥasebiyle bi'l-cümle beden müterehhil olup istisḳā ḥādis̱ olur.

Vech-i rābiᶜ ribᶜ aṣḥābının şehveti haḍmından ziyāde olur ve şehveti miḳdārı tenāvül eylediği meʾkūlünü haḍmdan ḳuvve-i hāḍımesi ᶜācize olup ġayr-i mehḍūm meʾkūlden istisḳā ḥādis̱ olur.

Ve o ḥummā-ı ribᶜ iḥtirāḳ-ı aḫlāṭ ḥasebiyle evcāᶜ-ı ṭıḥāle ve ḍaᶜf-ı kebide müʾeddī olur.

Ve ẕikr olunan ṣayfın meşāyıḫa maḍarratı ḳalīl olur ve maẓınne-i bürūdet olan ebdāna dahi o ṣayfın maḍarratı ḳalīl olur.

Ve kaçan ṣayf-ı yābis-i şimālī üzere ḫarīf-i maṭīr[109]-i cenūbī vārid olsa ebdān o ṣayfın şitāsında ṣudāᶜa ve suᶜāle ve buḥūḥa-i ḥalḳa müstaᶜidd olur, keẕālik sille dahi müstaᶜidd olur, zīrā o ebdāna zükāmın ᶜurūḍu kes̱īr olur. *Ve bu taġayyür ḥükmde taġayyür-i sābıḳ gibidir.*

Ve ṣayf-ı yābis-i cenūbī üzere ḫarīf-i maṭīr-i şimālī vārid olsa şitāda ṣudāᶜ-ı kes̱īr olur ve sonra nezle ve suᶜāl [40b] ve buḥūḥa ziyāde olur.

Ve ṣayf-ı cenūbī üzere yaᶜnī ḥārr-ı raṭb ṣayf üzere ḫarīf-i şimālī yaᶜnī bārid-i yābis ḫarīf olsa o ḫarīfte emrāḍ-ı ᶜaṣr ve ḫaḳn kes̱īr olur. Bu maraḍların ẕikri taḳdīm eyledi. *Bu maraḍlar o maraḍlar idi ki berd ile dimāġ münᶜaṣır olup mesāmmātı sedd etmekle mādde-i münᶜaṣıre müteḥallile olmayıp muḥteḳane olur ve aᶜṣāba munṣabbe olup nezleye tābīᶜ olan buḥūḥa ve suᶜāl ve saḥc ve ḳurūḥu'l-emᶜā gibi emrāḍ ḥādis̱ olur. ᶜAllāme*

---

109 Ve fi'l-Ḳāmūs ويوم ممطر وماطر ومطر ككتف ذو مطر ومكان ممطور ومطير İntehā. Bu beyāndan ẓāhir olan bilā-yā "maṭır" olmaktır, zīrā ḫarīf ve sāir fuṣūl yevm maᶜnāsınadır, yāyı ziyāde laḥn olur meger ki mekān taḳdīr olunup ḫarīf mekān-ı maṭīr murād oluna.

der ki bu miṡlli havā ġāyet nādir olur, zīrā ṣayf-ı cenūbī demek ḥārr ve raṭb olan ṣayf demektir.

Kaçan ṣayf keṡīrü'l-ḥarāret olsa havāyı ekṡeriyyā tecfīf edip havā o ṣayfta yābis olup raṭb olmaz.

Ve ṣayf ile ḫarīf ikisi maᶜan cenūbīler ve raṭblar olsalar ruṭūbāt-ı keṡīre olur ve şitā geldikte ẕikr olunan emrāḍ-ı ᶜaṣr ḥādiṡ olur. Ve ruṭūbātın bi-ḥasebi'l-berd iḥtiḳānı ve mevāddın zükām ṭarīḳı ile nüzūlü ve menāfisim insidādı ve inᶜidām ve fıḳdānı keṡīr olmak ḥasebiyle baᶜīd olmaz ki o şitā emrāḍ-ı ᶜafīneye müʾeddī ola. Ve muṭlaḳan şitā mümrıḍ olmaktan ḫālī olmaz, mevādd-ı keṡīre-i muḥteḳaneye müṣādif olmak ḥasebiyle.

Ve ṣayf ile ḫarīf maᶜan yābisler ve şimālīler olsalar ruṭūbetten müş-tekī olanlar ve keẕālik nisvān intifāᶜ ederler, bunların mā-ᶜadālarına remed-i yābis ve nezle-i müzmine ve ḥummayāt-ı ḥādde ve mālīḫūlyā ᶜārıḍ olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki şitā-i bārid ü maṭīr ḥurḳat-i bevli iḥdāṡ eder. Ve ḥarāreti ve yübūseti ziyāde olan ṣayf ḳattāle ve ġayr-i ḳattāle münfe-cire ve ġayr-i münfecire olan ḫunāḳları iḥdāṡ eder. Ve ḫunāḳ-ı münfecire dāḫilde ve ḫāricde olur. Ve keẕālik o ṣayfta cüderī ve ᶜusr-i bevl ve ḥaṣbe ve ḥumeyḳā ve cüderī-i selīmāt ve remed ve fesād-ı dem ve kerb ve iḥti-bās-ı ṭamṡ ve nefṡ-i dem ḥādiṡ olur.

İbn Tilmīẕ der ki "ḥumeyḳā" büṡūrdan bir nevᶜdir ki ona iᶜtidād ve iᶜtibār olunmaz, ammā Şeyḫ kitāb-ı rābiᶜde der ki "ḥumeyḳā" cüderī ile ḥaṣbe arasında nevᶜ-i mütevassıṭ bir şeyʾdir. Ve "cüderī-i selīmāt" ile murād recā olunur ki ruṭūbetli olan cüderī ola.

Şitā-i yābisin eger rebīᶜi dahi yābis olur ise redī olur. Vebā,[110] eşcārı ve nebātı ifsād eder ve o nebāt ve eşcārdan tenāvül eden mevāşī ve insānı dahi ifsād eder. *Ve insānı ifsādı üç vech ile olur: Evvelkisi istinşāḳ ile insānda fesād ḥāṣıl olur. İkinci nebāt-ı fāsid ile taġaddī edip fāsid olur. Üçüncü fesād ᶜārıḍ olan ḥayvānın luḥūmuyla taġaddīden fesād ᶜārıḍ olur Allāhu aᶜlem.*

110 Vebādan murād o havā-i müteġayyirdir ki onda semmiyyet olur, tafṣīli maḥallin-de gelir.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡāminü Fī-Teʾs̱īri't-Taġayyürāti'l-Havāiyyeti'l-ʿAraḍiyyeti'lletī Leyset Bi-Müḍāddetin Li'l-Mecra't-Ṭabīʿiyyi Cidden

Vācib olur ki el-ān ṭabīʿata müḍādde olmayan taġayyürāt-ı sāire-i ġayr-i ṭabīʿiyye-i ʿaraḍiyye ḥaḳḳında aḳvāl istiʿmāl eyleyeyüz. Ve o taġayyürāt-ı ʿaraḍiyye umūr-ı semāviyye ve umūr-ı arḍiyye ḥasebiyle havāya ʿārıḍ olur. Ve fuṣūl ḍımnında taġayyürāt-ı ġayr-i ṭabīʿīnin eks̱erine biz īmā ve işāret eyledik.

Ammā umūr-ı semāviyyeye tābiʿ olan taġayyürāt o mis̱lli taġayyürdür ki o taġayyür kevākib ḥasebiyle ḥādis̱ olur. Kaçan kim ḥayyiz-i vāḥidde derārīnin kes̱ret üzere ictimāʿı olup Şems'le maʿan o derārī-i müctemiʿa-i kes̱īre cemʿ olsa o ictimāʿ reʾse müsāmit veyāḫūd müsāmit olmağa ḳarīb olduğu maḥallerde olur ise ifrāṭ üzere tesḫīni īcāb eder. Ve baʿḍan olur ki semt-i reʾse kes̱īren baʿīd olan maḥallden o kevākib-i derārī Şems'le müctemiʿa olurlar ve tesḫīnleri buʿdu ḥasebiyle noḳṣān üzere olur.

"Derārī", dürrī'nin cemʿidir, dürre mensūb demektir, kevākib-i mez̠kūre ebyaḍ ve berrāḳ olduğu için kevākib-i dürrī derler. Bu mevḍiʿde dürrīden Şeyḫ'in murādı ḫamse-i müteḥayyirreden Mirrīḫ ve Müşterī ve Zühre'dir ve s̱evābitten Şiʿrā-yı Yemāniyye ve Şiʿrā-yı Şāmiyye[111] *ve Ḳalbü'l-Esed ve ʿAynu'ṡ-Ṡevr'dir. Bu z̠ikr olunan derārīnin ḥayyiz-i vāḥidde ictimāʿından murād bu kevkebler bir vaḍʿda ola ki merkez-i ʿālemden veyāḫūd nāẓırın baṣarından ḫurūc eden ḫaṭṭ evvelā Zühre'ye sonra Şems'e ve sonra Mirrīḫ'e ve sonra Müşterī'ye sonra z̠ikr olunan s̱evābit-i erbaʿadan birine mürūr eyleye.*

Ve Şems'in müsāmitesinin tesḫīnde teʾs̱īri devām-ı müsāmite veyāḫūd devām-ı ḳurb-ı müsāmitenin teʾs̱īri gibi değildir belki devām-ı müsāmite veyāḫūd devām-ı ḳurb-ı müsāmite bilā-devām nefs-i müsāmiteden tesḫīnde ziyāde teʾs̱īr eder.

Ve ammā umūr-ı arḍiyyeye tābiʿ olan taġayyürāt bi-ḥasebi'l-esbāb envāʿ-ı kes̱īreye mütenevviʿ ve münḳasım olur, zīrā o taġayyürātın baʿḍısı

---

111 Naẓm-ı Kerīm'de z̠ikr olunan Şiʿrā'dan murād Şiʿrā-yı Yemāniyye'dir; Benī Ḫuz̠āʿa o necme ʿibādet ederler. Ve ʿArab zuʿm eder ki bu iki Şiʿrā, Süheyl'in uḫtudur. Şiʿrā-yı Yemāniyye mecerreyi yaʿnī Kehkeşān'ı geçip cenūb ṭarafında olur ve Süheyl'e dāimā naẓar eder, onun için bir ismi dahi ʿAbūr olur. Ammā Şiʿrā-yı Şāmiyye mecerreyi ḳaṭʿ edemeyip Süheyl'e naẓardan maḥrūm kalmakla dāimā bükā eder, o sebebden Şiʿrā-yı Şāmiyye'nin bir ismine dahi Ġumeyṣā derler, Ġamūṣ dahi derler; "ġamaṣ" gözde olan bir nevʿ vesaḫtır.

ʿaraḍ-ı beled ḥasebiyle olur ve baʿḍı taġayyür dahi buḳʿa-i beledin irtifāʿı ve inḫıfāḍı ḥasebiyle olur ve baʿḍısı bi-ḥasebi'l-cibāl ve baʿḍısı bi-ḥasebi'l-biḥār olur ve bi-ḥasebi't-türāb dahi taġayyür ḥādis̱ ve ʿārıḍ olur olur.

Ḳānūn'un bi-ḥasebi ʿaraḍı'l-beled ʿārıḍ olan taġayyürü beyānda īrād eylediği kelām-ı mebsūṭu mesāil-i riyāḍiyyeden baʿḍı ḳavāʿid istiḥḍārına tevaḳḳuf etmekle ʿilm-i heyʾette ḳadem-i rāsiḫası olan müntehīler o ḳavāʿidleri īrāddan her ne ḳadar müstaġnī ise mübtedīlere fehm-i maḳām sühūletli olsun için o ḳavāidden ziyāde lüzūmu olanları īrād olundu.

Maʿlūm buyurula ki felek-i aʿẓam ve felek-i aʿẓamın ḥāvī olduğu eflāk-ı s̱emāniye-i bāḳıyeler müteḥarriklerdir ve biri birini ḥāvī olup ḥareket-i müstedīre ile ḥareket ederler. Ve bi'l-cümle her bir felekte iki ṭarafta noḳṭa mis̱ālinde iki cüzʾ olur ki onlar ḥareket eylemezler. Sākin olan o noḳṭalara ḳuṭb tesmiye olunur. Ve o iki ḳuṭbun ortasında saṭḥ-ı felek üzere bir dāire olur ki o dāirenin yemneten ve yesreten müvāzātında mefrūḍ olan devāirin cümlesinden aʿẓam ve ekber olur ve iki ḳuṭb o dāireye ḳurb ve buʿdda müsāvī olur. Pes bu vaṣf olunan dāire-i ʿaẓīmeye mınṭaḳa derler, vasaṭta olan kuşak mes̱ābesinde olduğu için.

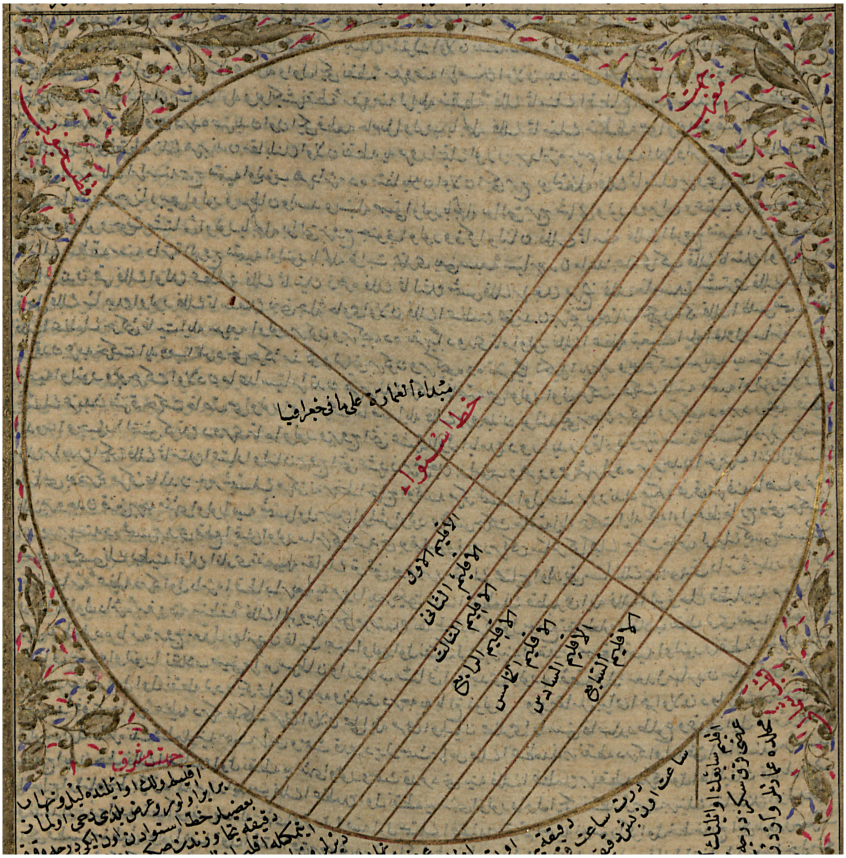
Ve feleklerin cevfinin vasaṭında bir noḳṭa olur ki o noḳṭadan muḥīṭ-i feleke bir ḫaṭṭ iḫrāc olunsa o ḫaṭṭ-ı ḫāric ʿalā-miḳdārihi eczā-i muḥīṭin cümlesine vāṣıl ve müntehī olmak mümkin ola, o noḳṭa-i mevṣūfeye merkez derler. Ve eflākın cevfinde olan arḍ dahi küriyy olmakla arḍın dahi merkezi olur ve arḍın merkezi ile felek-i aʿẓamın merkezi mütteḥid olmakla arḍın merkezine merkez-i ʿālem tesmiye olunur, bi'l-cümle ʿālemi felek-i aʿẓam muḥtevī olduğu için. Ve felek-i aʿẓamın mınṭaḳasına muʿaddil-i nehār tesmiye olunur. Ve saṭḥ-ı arḍda dahi muʿaddil-i nehār muḥāẕātında bir dāire-i ʿaẓīme farḍ olunur ki merkez-i ʿālem o dāirenin dahi merkezi olur. Ve o dāire-i ʿaẓīme arḍı iki ḳısma taḳsīm edip bir ḳısma cenūbī ve bir ḳısma şimālī tesmiye olunur. Ve o dāirenin taḥtında olan kimse maşrıḳa müteveccih olsa o kimsenin sağ ṭarafında olan arḍ cenūbī olur ve sol ṭarafında olan arḍ şimālī olur. Ve küre-i arḍı cenūb ve şimāle taḳsīm eden dāire-i ʿaẓīmeye ḫaṭṭ-ı istivā tesmiye olunur. Ve yine küre-i arḍın saṭḥı üzere bir dāire-i uḫrā dahi farḍ olunur ki o dāire dāire-i ūlānın iki ḳuṭbuna ve maʿmūrenin iki ṭarafına mürūr eyler. Ve cenūb ve şimāl ḳıṭʿalarının her birini iki ḳısma

taḳsīm edip ḳıṭʿa-i cenūbī iki ḳısm olur, bir ḳısmı fevḳānī olur ve bir ḳısmı taḥtānī olur. Kez̠ālik ḳıṭʿa-i şimālī dahi iki ḳısm olur, bir ḳısmı fevḳānī ve bir ḳısmı taḥtānī olur. Bu iki dāire ile küre-i arḍ dört ḳısm olur, cenūbī-i fevḳānī ve cenūbī-i taḥtānī ve şimālī-i fevḳānī ve şimālī-i taḥtānī olur. Ve küre-i arḍın z̠ikr olunan aḳṭāʿ-ı erbaʿasından maʿmūr olan ḳıṭʿası iki şimālī ḳıṭʿalarının biri olur. Ḳıṭʿa-i şimālīnin āḫeriyle cenūbī ḳıṭʿalarının ḫaberi bize vāṣıl olmamıştır. İḥtimāli vardır ki o üç ḳıṭʿa su içinde maʿmūre ola ve iḥtimāli vardır ki rubuʿ-ı meskūn ile o üç ḳıṭʿa arasında berārī ve cibāl-i şāḥiḳa olmakla olmakla o sāḥaların ḫaberi bizden munḳaṭıʿ olmuş ola.Ve rubuʿ-ı meskūn dahi bi'l-cümle maʿmūr değildir belki onda berārī ve cibāl ve biḥār mevcūdedir lākin aḫbārları bize mütevāṣıldır.

Gerek [*41a*] *felekte ve gerek arḍda mefrūḍ olan dāire-i ʿaẓīmelerden her biri üç yüz altmış cüzʾe taḳsīm olunur ve her bir cüzʾüne bir derece tesmiye olunur. Pes saṭḥ-ı arḍ üzere mefrūḍ olup üç yüz altmış dereceye münḳasım olan dāire-i ʿaẓīmeden ḫaṭṭ-ı istivā ile ḳuṭb-ı şimālīnin arasında olan ḳavs yaʿnī o dāireden o arada olan ḳıṭʿanın derecesi doksan dereceye bāliġa olur, zīrā o ḳavs tamām-ı dāirenin rubuʿu olur ve doksan dahi üç yüz altmışın rubuʿu olur. Ve ḫaṭṭ-ı istivā ile ḳuṭb-ı şimāl arasında olan doksan derecenin taḳrīben altmış* [*altı*] *dereceye varınca ḳadarı yedi ḳısma taḳsīm olunup ḫaṭṭ-ı istivā dāiresine müvāzī yedi dāire resm olunur ve her iki dāirenin arasına bir iḳlīm tesmiye olunur. Ḫaṭṭ-ı istivā dāiresi ile sebʿ-i devāirden dāire-i ūlā arasına iḳlīm-i evvel tesmiye olunur ve sonra olanlara s̠āniye ve s̠ālis̠e tesmiye olunur, sābiʿaya varınca ḳadar mertebesi ismleriyle tesmiye olunur. Ve bi'l-cümle o aḳsāma eḳālīm-i sebʿa tesmiye olunur. Ve her iḳlīmin ḫaṭṭ-ı istivādan ḳuṭb-ı şimālī cānibine olan buʿdu ve uzaklığı kaç dereceye bāliġ olur ise o dereceler o iḳlīmin ʿarḍı olur ve o ḳıṭʿaların her birinin ġarbdan şarḳa istidārı o iḳlīmlerin ṭūlu*[112] *olur. Ve ṣūretuhu hākez̠ā:*

---

112 Ṭūl-i ʿimāret yüz seksen derecedir ki dört bin fersaḫ eder. Ve ṭūlün ibtidāsını ḥukemā-ı Yūnāniyyīn maġribden iʿtibār ederler lākin baʿḍılar Baḥr-i Muḥīṭ'in Oḳyānūs ismiyle müsemmā sāḥil-i ʿArabīsinden iʿtibār ederler ve āḫerleri cezāyir-i ḫālidāttan iʿtibār ederler, el-ān suda o cezāyir maʿmūredir. Ve ḥukemā-ı Hind ibtidā-i ṭūlü maşrıḳta nihāyet-i ʿimāret olan Gengdij nām mevḍiʿden iʿtibār ederler; ḥukemā-ı Hind'in erṣādı o maḥallde idi.

[Mebdeü'l-ᶜimāreti ᶜalā mā fī coġrāfiyā
ḫaṭṭ-ı istivā
el-iḳlīmü'l-evvel
el-iḳlīmü's̱-s̱ānī
el-iḳlīmü's̱-s̱ālis
el-iḳlīmü'r-rābiᶜ
el-iḳlīmü'l-ḫāmis
el-iḳlīmü's-sādis
el-iḳlīmü's-sābiᶜ
cihet-i maşrıḳ
ḳuṭb-ı şimālī
ḳuṭb-ı cenūbī
cihet-i maġrib]

Her iḳlīmin vasaṭının nehārı evvelinin nehārından rubʿ sāʿat ṭavīl olur ve āḫirinin nehārı vasaṭından rubʿ-ı sāʿat taṭvīl olunur. Pes her iḳlīmin āḫirinin nehārı evvelinden nıṣf-ı sāʿat ziyāde olur. Bu ḳavl müttefeḳun ʿaleyhtir.

İḳlīm-i evvelin evāyilinde leyl ve nehār berāber olur ve ʿarḍ-ı beledi dahi olmaz. Baʿḍılar ḫaṭṭ-ı istivādan on iki derece ve kırk daḳīḳa tecāvüzünden sonra eḳālīmi taḳsīme bedʾ etmekle iḳlīm-i evvelin evāilinin o miḳdār ʿarḍı var derler ve nehārı kırk beş daḳīḳa farḳ eder derler.

İḳlīm-i s̱ānīde nehār on üç sāʿat on beş daḳīḳa ḳadar evāilinde uzar ve evāilin ʿarḍı yirmi derece ve yirmi yedi daḳīḳaya bāliġ olur.

İḳlīm-i s̱ālis̱in evāilinde olan üç sāʿat kırk beş daḳīḳa ḳadar nehār uzar ve ʿarḍ yirmi yedi derece otuz daḳīḳa olur.

İḳlīm-i rābiʿin evāilinde aṭvel-i nehār on dört sāʿat on beş daḳīḳaya varır, ʿarḍ otuz üç derece otuz yedi daḳīḳa olur.

İḳlīm-i ḫāmis evāilinde aṭvel-i nehār on dört sāʿat kırk beş daḳīḳa olur ve ʿarḍ kırk bir derece on beş daḳīḳa olur.

İḳlīm-i sādisin aṭvel-i nehārı on beş sāʿat on beş daḳīḳa olur, ʿarḍı kırk üç derece yirmi iki daḳīḳa olur. Şerḥ-i Çaġminī'de İslāmbol da iḳlīm sādisten maʿdūddur lākin ʿarḍı kırk bir derece on beş daḳīḳa olmakla ḫāmis evāḫiridir diye şāriḥe ṭaʿn ederler.

İḳlīm-i sābiʿin evāilinin aṭvel-i nehārı on beş sāʿat kırk beş daḳīḳa olur, ʿarḍı kırk sekiz derece ve elli iki daḳīḳa olur. Ve ʿarḍı altmış altı dereceye bāliġ olan maḥallde ʿimāretler vardır ki sükkānı vaḥşī ḥayvānlara benzer, o maḥallde nehār yirmi üç sāʿat olur. [*41b*]

Ve bu maḳāmda bilinmesi vācib olan ḳavāʿiddendir burūc-ı is̱nā ʿaşeri bilmek:

Pes muḳaddemā beyān olunduğu üzere her felekin iki ḳuṭbu ve bir merkezi ve bir mınṭaḳası olur. Felek-i s̱āminin merkezi merkez-i ʿālem olur yaʿnī felek-i aʿẓamın merkezi ile felek-i s̱āminin merkezi mütteḥid olur lākin felek-i s̱āminin ḳuṭbları felek-i aʿẓamın ḳuṭbları muḥāẕātından olmaz belki muḥāẕāta māil olur lākin felek-i aʿẓamın ḳuṭbları cihetlerinde olup bir ḳuṭb cenūbda ve bir ḳuṭb şimālde olur. Felā-maḥāle felek-i s̱āminin mınṭaḳası muʿaddil-i nehār ile ġayr-i ḳāime zevāyā üzere iki mevḍiʿde teḳāṭuʿ ederler. O teḳāṭuʿlar ile felek-i s̱āminin mınṭaḳası iki mütesāviye

ḳıṭʿalar olur, keẕālik muʿaddil-i nehār dahi mütesāvī iki ḳıṭʿa olur. İki mevḍiʿ-i teḳāṭuʿun her birine noḳṭa-i iʿtidāl tesmiye olunur ki biri iʿtidāl-i rebīʿī ve biri iʿtidāl-i ḫarīfī olur. O noḳṭalarda muʿaddil-i nehār ile felek-i s̱āminin mınṭaḳası bir cüzʾde müctemiʿ olup baʿdehu müfāraḳat ederler ḥattā muʿaddil-i nehār ḳavsı ile felek-i s̱āminin mınṭaḳası ḳavsinin biri birinden buʿdu o ḳavsların muntaṣıfında ve ortasında olan birer noḳṭada ġāyete ve nihāyete bāliġ olup baʿdehu teḳārübe bedʾ eder. O ġāyet buʿd olan noḳṭalara noḳṭa-i inḳılāb derler; biri inḳılāb-ı ṣayfī ve biri inḳılāb-ı ḫarīfī olur. Bu ẕikr olunan noḳṭalar ile felek-i s̱āminin mınṭaḳası dört ḳıṭʿa olur ve o dört ḳıṭʿadan her birinde ikişer noḳṭa dahi farḍ olunur o vech ile ki o dört ḳıṭʿadan her iki ḳıṭʿa beyninde müşterek olan noḳṭadan mefrūḍ olan iki noḳṭanın ūlāsının buʿdu o iki noḳṭa arasında olan buʿda müsāvī ola. Ve o iki noḳṭa-i mefrūḍa arasında olan buʿd dahi noḳṭa-i s̱āniye-i mefrūḍa ile noḳṭa-i müştereke-i uḫrā arasında olan buʿda müsāvī ola. Ve bu ikişer noḳṭa-i mefrūḍalar ile mınṭaḳa-i felek-i s̱āminin aḳṭāʿ-ı erbaʿasından her bir ḳıṭʿası üçer ḳısma münḳasıme olup üçü dörde ḍarbdan on iki ḳıṭʿa ḥāṣıl olup bi'l-cümle felek-i s̱āminin mınṭaḳası on iki ḳısm olur.

Ve sābıḳu'l-beyān on iki noḳṭanın her birinden muḳābilinde olan noḳṭaya mürūr etmek üzere bir dāire resm olunsa altı dāire-i ʿaẓīme ḥādis̱ olur. Her iki dāirenin arasına burc tesmiye olunup her dāirede müteḳābilān olan iki burc bulunmakla felek-i s̱āminin burūcu on iki burca bāliġ olur; Ḥamel ve S̱evr ve Cevzā rebīʿī olur ve Sereṭān ve Esed ve Sünbüle ṣayfī olur, bi'l-cümle bu altı burc şimālī olur. Ve Mīzān ve ʿAḳreb ve Ḳavs ḫarīfī olur ve Cedy ve Delv ve Ḥūt şitāī olur, bi'l-cümle bu altı burūc cenūbī olur.[113]

Ve ẕikr olunan felek-i s̱āmine felekü'l-burūc tesmiye olunur. Ve felek-i s̱āminin mınṭaḳasına dāiretü'l-burūc tesmiye olunur. Bi'l-cümle s̱evābit

113 Ve esmā-ı burūc: Mınṭaḳatu'l-burūcdan her burcda mevcūd olan nücūm bir ḥayvāna teşbīh olunup o ḥayvānın ismi ile o burca tesmiye olundu. ʿAlī el-Ḳuşī der ki mınṭaḳa-i burūc üzere bi'l-cümle mevcūd olan nücūm-ı merṣūde üç yüz kırk necme bāliġ olur, onlardan iki yüz seksen dokuzu ṣuver-i meẕkūrede dāḫil olur, bāḳī ṣuverden ḫāric olur. Ve felekü'l-burūc üzere olan bi'l-cümle s̱evābit-i merṣūde bin yirmi iki necme bāliġ olur. Baṭlamyūs katında ve İbn Ṣūfī katında bin yirmi beş necmdir.

necmleri yaʿnī sebʿa-i seyyāreden mā-ʿadā cümle kevākib felek-i s̱āminde olur, ammā seyyāreden Ḳamer felek-i evvelde, ʿUṭārid felek-i s̱ānīde, Zühre felek-i s̱ālis̱te, Şems felek-i rābiʿde, Mirrīḫ felek-i ḫāmiste, Müşterī felek-i sādiste, Zuḥal felek-i sābiʿde olur.

Felek-i tāsiʿde yaʿnī cümleyi ḥāvī olan felek-i aʿẓamda nücūmdan bir necm bulunmaz, onun için ona felek-i aṭlas tesmiye olunur. Felek-i aʿẓamın ḥareketi ġāyet ile serīʿa olur, bir gün ve bir gecede taḳrīben devri tamām olur. Felek-i aʿẓama tebeʿiyyet ile eflāk-i sāire dahi şarḳtan ġarba ḥareket edip onlar dahi ḥareket-i meẕkūrelerini bir gün ve bir gecede taḳrīben tekmīl ederler. Ve bu ḥareket-i serīʿaya ḥareket-i ūlā tesmiye olunur. Ve bu ḥareket-i ūlādan mā-ʿadā seyyārāttan her birinin ḥareket-i ḫāṣṣası olur, o ḥarekete ḥareket-i s̱āniye tesmiye olunur. Mes̱elā mümes̱s̱il-i Şems'in ġarbdan şarḳa ḥareket-i ḫāṣṣası olur, o ḥareket-i ḫāṣṣa ile felek-i burūcdan bulunduğu burcda bir gün ve bir gecede bir derīce ḳaṭʿ edip üç yüz altmış günde devri tamām olur ve burūc-ı is̱nā ʿaşeri o eyyāmda devr eder ve tamām-ı devrine sene-i Şemsiyye derler.

Ve Şems felek-i rābiʿde iken felek-i s̱āminde iʿtibār olunan burūc-ı is̱nā ʿaşerden bir burcda bulunup ve her Rūmī şehrlerde bir burcdan āḫer burca intiḳāl eylemenin maʿnāsı budur ki merkez-i ʿālemden cirm-i Şems'in merkezine bir ḫaṭṭ iḫrāc olunsa merkez-i Şems'e o ḫaṭṭ mürūrundan sonra fevḳ ṭarafına ẕāhib olup felek-i burūcdan hangi burca müntehī olur ise Şems o burcda olmuş olur. Ve Şems ḥareket-i ḫāṣṣa ile ḥareket eyledikçe o ḫaṭṭ-ı ḫāric dahi ḥareket edip bir senede Şems bürūcu ḳaṭʿ etmiş olur. Sāir kevākib dahi bu ḳıyās üzeredir lākin sāir kevākibin ḥareket-i ḫāṣṣalarının kimisi Şems'ten serīʿa ve kiminin baṭīʾe olur, onları tafṣīle maḳāmın tevaḳḳufu yoktur.

Ve maḳāmın muḥtāc olduğu mesāilin birisi dahi dāire-i meyldir. Ve dāire-i meyl bir dāire-i ʿaẓīmedir ki o dāire aḳṭāb-ı erbaʿaya mürūr eder yaʿnī felek-i aʿẓamın ḳuṭbları ile felekü'l-burūcun ḳuṭblarına mürūr eyler, lā-maḥāle o dāire-i mefrūḍa mınṭaḳa-i felekü'l-burūcla iki mevḍiʿde teḳāṭuʿ eder ki o mevḍiʿ-i teḳāṭuʿlara inḳılāb noḳṭaları tesmiye olunur. Ve o iki noḳṭalarda dāire-i burūc muʿaddil-i nehārdan ġāyet baʿīd olur. Ve o noḳṭaların birine inḳılāb-ı ṣayfī tesmiye olunur ve noḳṭa-i uḫrāya inḳılāb-ı şitāī tesmiye olunur. İnḳılāb-ı ṣayfī reʾs-i Sereṭān ve inḳılāb-ı şitāī evvel-i Cedy

olur. Bu noḳṭaların muʿaddil-i nehārdan meyline meyl-i küllī tesmiye olunur. Miḳdār-ı meyl o noḳṭalarda yirmi üç derece ve nıṣf dereceye bāliġ olur.

Ve bu maḳāmda beyānı ehemm olan devāirin biri dahi dāire-i ufḳtur. Ufḳ bir dāire-i ʿaẓīmedir ki felekin merʾī olan maḥalli ile merʾī olmayan maḥalleri arasını fāṣıldır, ṭulūʿ ve ġurūb o dāire ile maʿlūm olur. Ve o dāirenin ḳuṭblarına semt-i reʾs ve semt-i ḳadem derler. Semt-i reʾs felek-i aʿẓamdan bir noḳṭadır ki o ufḳ ahālīsinin reʾsinden ḫurūc eden ḫaṭṭ felek-i aʿẓamda o noḳṭaya müntehī olur. Ve semt-i ḳadem dahi yine felek-i aʿẓamda bir noḳṭadır ki o ahālīnin ḳademlerinden iḫrāc olunan ḫaṭṭ merkez-i ʿāleme mürūr edip felek-i aʿẓamda o noḳṭaya müntehī olur ve o iki noḳṭalar biri birinin muḳābilinde olur. Reʾs ve ḳademden ḫurūc eden ḫaṭṭ eger nefs-i muʿaddile müntehī olur ise o semtin ufḳuna [ufḳ-ı] müstaḳīm tesmiye olunur. Eger o ḫaṭṭ-ı ḫāric iki ṭaraftan muʿaddilin iki ḳuṭbuna munṭabıḳ olur ise o ufḳa ufḳ-ı reḥavī derler ve eger o ḫaṭṭ muʿaddilden ve ḳuṭblardan ḫāric felek-i aʿẓamın cüzʾ-i āḫerlerine müntehī olur ise ona ufḳ-ı māil derler. Felek-i aʿẓamın ḥareketi ufḳ-ı evvelde dūlābī ve ufḳ-ı s̱āniyede reḥavī ve ufḳ-ı s̱ālis̱te ḥamāilī olur; arḍ-ı tisʿīnde reḥavī olur ve ḫaṭṭ-ı istivāda dūlābī olur.

Ve dāire-i ufḳ muʿaddil-i nehārı iki noḳṭada teḳāṭuʿ eder, o noḳṭanın birine noḳṭa-i maşrıḳ ve birine noḳṭa-i maġrib derler ve beynehümāda vāṣıl olan ḫaṭṭa ḫaṭṭ-ı maşrıḳ u maġrib derler, ḫaṭṭ-ı iʿtidāl dahi derler. Ve dāire-i ufḳun müvāzīsinde mefrūḍ olan devāir-i ṣıġāra muḳanṭarāt derler.

Ammā nıṣf-ı nehār dāiresi bir dāire-i ʿaẓīmedir ki iki ḳuṭb-ı ʿāleme ve semt-i reʾs ve semt-i ḳadem noḳṭalarına mürūr eder. Ve bu dāirelerin ḳuṭbları noḳṭa-i maşrıḳ ve noḳṭa-i maġrib olur. Ve bu nıṣf-ı nehār dāiresi dāire-i ufḳ ile iki noḳṭada teḳāṭuʿ ederler, o noḳṭaların birine noḳṭa-i cenūbī ve āḫerine noḳṭa-i şimāl derler. O teḳāṭuʿla maşrıḳ ile maġrib ḳıṭʿaları biri birinden mümtāz olup müteʿayyin olurlar. Ve noḳṭa-i cenūb ile noḳṭa-i şimāl arasında vāṣıl olan ḫaṭṭa ḫaṭṭ-ı nıṣf-ı nehār derler. Ve ḫaṭṭ-ı nıṣf-ı nehārı ve ḫaṭṭ-ı maşrıḳ u maġribi bilmek için maʿmūl ruḫāmāt tesmiye olunur bir ālet vardır, o ālet ile bu iki ḫaṭṭı bilirler ve o ālet ile irtifāʿāt ve evḳāt ve aẓlāl mis̱lli aʿmāl-i kes̱īreye tevaṣṣul ederler.

Ve cümle-i devāirden olur medārāt-ı yevmiyye ve medārāt-ı ʿarḍiyye dāireleri:

Medārāt-ı yevmiyye o devāirdir ki felek-i aʿẓamın saṭḥında ve muʿaddil-i nehār müvāzīsinde farḍ olunur. Felek-i aʿẓamın iki ḳuṭbundan mā-ʿadā felek-i aʿẓamın her bir noḳṭası o dāireyi resm eyler onun için ki felek-i aʿẓamın devri ile her noḳṭa deverān eder. Ve her noḳṭaya mebdeʾ-i ḥareket farḍ olunsa o mebdeʾ-i ḥareket olan noḳṭaların ḥareketinde resm eylediği devāir vaḍʿ-ı evveline ʿavdetinde tamām dāire olur ve her dāiresine [42a] medārāt-ı yevmiyye tesmiye olunur. Ammā mebdeʾ-i ḥareket farḍ olunan nuḳaṭ felek-i aʿẓamdan müfārıḳ olup ḥareket-i ūlā ile ḥareketinden mā-ʿadā o noḳṭanın ḥareket-i ūlā ile ḥareketi ḫilāfına ḥareket-i s̱āniyesi olsa o noḳṭanın ḥareket-i ūlā ile muʿaddil-i nehār müvāzīsinde evvelā resm eylediği dāire ḥalezūnī olup dāire-i tāmme olmaz onun için ki mebdeʾ-i ḥareket olan noḳṭanın ḥareket-i ḫāṣṣası olmakla vaḍʿ-ı evveline ricʿat eylemez. Ve resm olunan şekl-i ḥalezūnīnin dāire-i muḥaḳḳaḳadan tefāvütü ḥareket-i s̱āniyenin ḳıllet ve kes̱reti iʿtibārı ile olur. Ḥareket-i s̱āniye ebṭaʾ olur ise tefāvüt dahi ḳalīl olur ve ḥareket-i s̱āniye esraʿ olur ise tefāvüt ziyāde olur. Ve bi'l-cümle medārāt-ı yevmiyye mınṭaḳaya müvāzī olur veyāḫūd mınṭaḳaya müvāzī olana müvāzī olur. Ve baʿḍan olur ki iki medār müttehid ve müsāvī olurlar[114] ve bu ittiḥād o iki medārda olur ki mebdeʾ-i ḥareket-i mefrūḍ olan iki noḳṭalar cebhe-i vāḥidede olup ḳurb ve buʿdda o noḳṭaların mınṭaḳaya ḳıyāsı mütesāvī ola. Ve ḫafī olmaz ki reʾs-i Sereṭān ve reʾs-i Cedy'de olan niḳāṭın mınṭaḳaya ḳıyāsla ḳurb ve buʿdları mütesāvī ve berāber olmakla medārları berāber ve mütesāvī olur ve mā-ʿadā medārāt-ı ṣıġar u kiber ile muḫtelife olurlar. Mınṭaḳaya ḳarīb olanların medārı kebīr olur, baʿīd olanların medārları buʿdu miḳdārı ṣaġīr olur. Bu ẕikr olunan medārāt medārāt-ı yevmiyye idi ki muʿaddil-i nehār müvāzīsinde mefrūḍ olup bi'l-cümle kevākibin ḥareket-i ūlā ile ḥareketleri beher yevm o medārātın biri üzere olur.

Ammā medārāt-ı arḍiyye o medārāttır ki felekü'l-burūc üzere olan iki ḳuṭb burūc noḳṭalarından mā-ʿadā her bir noḳṭadan ḥareket-i s̱āniye ile mınṭaḳatu'l-burūc muḥāzīsinde resm olunur ki onun ile seyyārātın felekü'l-burūc mınṭaḳasından meyli ve ʿarḍı bilinir ve ḥareket-i ʿarḍiyye ve ḥareket-i ṭūliyye dahi bilinir. Ve tamām-ı tafṣīlini ẕikre maḳāmın iḥtiyācı olmamakla medārāt-ı ʿarḍiyye beyānında bu miḳdār ile iktifā olundu.

---

114 Ve bu medārların ittiḥād ve tesāvīsi ḳarīben ẓāhir olur ki reʾs-i Sereṭān ve reʾs-i Cedy medārı mütesāvī olurlar.

Miḥver o ḫaṭṭa derler ki muḥīṭ-i kürenin bir ṭarafından ṭaraf-ı āḫerine vāṣıl ola ve o ḫaṭṭ kürenin merkezine mürūr eyleyip ʿamūd ola.

Havānın bi-ḥasebi'l-esbābi'l-arḍiyye olan taġayyürātı maʿrifetin muḥtāc olduğu mesāili ẕikr nihāyete erişti ve ḥālen nefs-i Ḳānūn'un tercümesine şürūʿ olundu. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

ʿArḍ-ı beled ḥasebiyle olan taġayyürāt o bilādın havāsının taġayyürüdür ki o bilād şimālde medār-ı reʾs-i Sereṭān'a ve cenūbda reʾs-i Cedy'e muḳārib ola. Bilād-ı şimāliyyeden medār-ı reʾs-i Sereṭān'a muḳārib olan beldelerin ḥarāret-i havāları ṣayfta ziyāde olur onun için ki Sereṭān'ın taḥtında olan maḥallerin ʿarḍı meyl-i küllīye müsāvī olur ve ʿarḍı meyl-i küllīye müsāvī olan beldelerde Şems'in semt-i reʾse müsāmitesi mümtedd olur ve müsāmitenin devāmı mūcib-i tesḫīn olur. Ve bilād-ı şimāliyyeden reʾs-i Sereṭān medārlarına muḳārib olmayanların meyli meyl-i küllīden nāḳıṣ olur ve Şems'in semt-i reʾse müsāmitesi dāim olmaz ve tesḫīn müsāmitenin ʿadem-i devāmı ḥasebiyle nāḳıṣ olur. Ẕikr olunan bilād-ı şimāliyye gibi bilād-ı cenūbiyyeden dahi medār-ı reʾs-i Cedy'e muḳārib olanların ṣayfı eḥarr ve eşedd olur, zīrā o medārda olan bilādın ṣayfından müsāmite dāime olur[115] *lākin eks̱er-i maʿmūrede vāḳıʿa olan bilād-ı şimāliyye olmakla Ḳānūn'da medār-ı reʾs-i Cedy'i beyānda icmāl olundu.*

Ve o kimseler ki muʿaddil-i nehārın taḥtında olan biḳāʿ yaʿnī ḫaṭṭ-ı istivā iʿtidāle aḳrebdir diye ẕāhib oldular, onların ḳavlini taṣdīḳ vācib olur onun için ki o buḳʿanın tesḫīnini mūcib olan sebeb-i semāvī ancak müsāmite olur ve yalnız müsāmitenin tesḫīnde teʾs̱īri ḳalīl olur ve teʾs̱īrin ziyāde olması iki sebebin ictimāʿı ile olur. O sebeblerin biri Şems'in semt-i reʾse müsāmitesi ve āḫeri o müsāmitenin devāmı olur. *Ve devāmın teʾs̱īri eks̱er olduğuna bu üç delīl ile istidlāl olunur:*

Delīl-i evvel budur ki vaḳt-i zevālde ḥarāret vaḳt-i istivādan ziyāde olur, *maʿa-hāẕā vaḳt-i istivāda Şems semt-i reʾs noḳṭasında yāḫūd o noḳṭanın ḳurbünde olur ve ḍavʾ eks̱er olur ve zevālden sonra noḳṭa-i reʾste ṭūlen meyli olur ve min-vechin ḍavʾ noḳṣān olur. Ve Şems'in baʿde'z-zevāl istivāya ḳıyāsla semt-i reʾs noḳṭasından buʿdu var iken tesḫīni ziyāde olduğu delālet eder ki devām-ı müsāmite ile tesḫīn ziyāde olur.*

---

115 Bundan ẓāhir olur ki bilād-ı cenūbiyyede ṣayf reʾs-i Cedy'de olur.

Ve delīl-i s̱ānī budur ki Şems'in bilād-ı şimāliyyede evāḫir-i Sereṭān ve evāil-i Esed'de iken olan ḥarāreti reʾs-i Sereṭān'da olan ḥarāretinden ziyāde olur, maʿa-hāẕā reʾs-i Sereṭān'ın meyli eks̱er olur ve semt-i reʾste yāḫūd semt-i reʾse muḳārebesi eks̱er olur, *bu dahi delālet eder ki devām-ı müsāmite nefs-i müsāmiteden tesḫīnde ziyāde müʾes̱s̱ir olur.*

Ve delīl-i s̱ālis̱ budur ki Şems reʾs-i Sereṭān'da mutaṣarrıfe olup mes̱elā bir derece meyl olan maḥalle vāṣıl olsa o maḥallde Şems'in tesḫīni Şems'in reʾs-i Sereṭān'a ḳable'l-bülūġ bülūġa bir derece kalarak bulunduğu maḥallde olan tesḫīnden ziyāde ve eks̱er olur. Muʿaddil-i nehāra Şems'in o iki maḥallde ḳurb ve buʿdu müsāvī iken reʾs-i Sereṭān'ı tecāvüz ettikten sonra olan maḥallde süḫūnetin ziyāde olması devām-ı müsāmitenin ziyāde olduğuna delālet eder.

Ve tesḫīnin eks̱er olduğunun sebebi müsāmitenin devāmı idiği işbu edille-i erbaʿa ile s̱ābit olduğu ḥasebiyle ḫaṭṭ-ı istivānın iʿtidāle ḳarīb olduğu s̱ābit olur, zīrā ḫaṭṭ-ı istivāya müşāḳıb ve mülāṣıḳ olan buḳʿada semt-i reʾse Şems eyyām-ı ḳalīlede müsāmit olup *müsāmitenin devāmı olmaz onun için ki o buḳʿada müsāmite Şems reʾs-i Ḥamel ve reʾs-i Mīzān ḥavālīsinde olduğu günlerde olur. O eyyām-ı ḳalīleden* sonra Şems semt-i reʾsten sürʿat ile tebāʿud eder, *zīrā ʿuḳdeteyn ve iʿtidāleyn katında meylin eczāsının ḥarekette tezāyüdü münḳalibeteyn katında olan tezāyüdden eks̱er ve ezyed olur ve sürʿat-i ḥareket müsāmitenin sürʿat-i zevālini iḳtiḍā eder. Ve ḫaṭṭ-ı istivāda müsāmite ḳalīl olduğu gibi müsāmiteden ġāyet-i buʿdu dahi ḳalīl olur, felā-maḥāle o maḥall ḥarr ve berdde iʿtidāle ḳarīb olmak s̱ābit olur.*

Ve Şems ġāyet-i buʿda yaʿnī reʾs-i Sereṭān ve reʾs-i Cedy'e bülūġunda üç gün veyāḫūd dört gün ve dört günden ezyedde Şems'in ḥareketinin es̱eri ẓuhūr etmez yaʿnī muʿaddil-i nehārda meylin tefāvütü maḥsūs olmaz ve o günlerde bilād-ı şimāliyyede Şems semt-i reʾste vāḳıf gibi olur ve baʿdehu tefāvütü ḳalīl olmakla müddet-i medīde semt-i reʾse Şems'in ḳurbiyyeti bāḳıye olup tesḫīnde teʾs̱īri ve imʿānı ziyāde olur.

Bu edilleye bināen iʿtiḳād eylemek lāzım olur ki ʿurūḍu meyl-i küllīye muḳārin olan beldelerin isḫānı ziyāde olur, bundan sonra esḫan-ı bilād o bilād olur ki ḫaṭṭ-ı istivādan o bilādın buʿdu on beş dereceye bāliġ ola, on beş dereceye ʿarḍı olan buḳʿa gerek ise ḳuṭb-ı cenūbī ṭarafında olsun gerek ise ḳuṭb-ı şimālī ṭarafında olsun.

Lākin bu ẕikr olunan Şeyḫ-i Reʾīs'in meẕhebidir. Baʿḍı aḳdemīn ẕāhib oldular ki ʿarḍları müttehịd olan iki buḳʿanın biri ḳuṭb-ı cenūbī ve biri ḳuṭb-ı şimālī ṭarafında [*olsa cenūb*] *ṭarafında olan şimāl ṭarafında olan-dan esḫan olur onun için ki ḥaḍīḍ-i Şems cenūb ṭarafında olmakla Şems o ṭarafta arḍa ḳarīb olur ve Şems'in ucu şimāl cānibinde olmakla Şems arḍdan baʿīd olur, felā-maḥāle Şems'e ḳarīb olan buḳʿa esḫan olur. Ve bu mebāḥiṡin tamāmını şerḥte ʿAllāme beyān ve tafṣīl eder.*

Ḳānūn'un ʿibāreti bi-ʿaynihā budur: فيجب ان يعتقد من هذا ان البلاد التي عروضها مقارنة للميل كله اسخن البلاد وبَعدها ما يكون بُعده عنه في الجانبين القطبين مقاربا بالخمس عشرة درجة *ʿAllāme der ki sevḳ-ı kelāmdan mütebādir olan budur ki "*عنه*" kelimesinde olan ḍamīr-i mecrūr medār-ı inḳılāba rācīʿ ola, buna göre maʿnānın ḥāṣılı budur ki "O maḥall ki onun ʿarḍı taḳrīben otuz dokuz derece ola, o maḥall ʿarḍı meyl-i küllīye müsāvī* [*42b*] *olan maḥallerden sonra eḥarr ve esḫan olur." Ḥattā bu maḳāmı baʿḍı kimseler bu vech üzere beyān eyledi lākin bu maʿnā fāsiddir, zīrā ʿarḍı otuz dokuz derece olan bilād bilād-ı bāride olur; bilād-ı ḥārre olduğu teslīm olunsa o bilād ʿarḍı otuz dokuz dereceden noḳṣān olanlardan eḥarr olmaz*[116] *ḥattā meyl-i küllī-den ʿarḍı birkaç derece ḳalīle olan mevāḍıʿdan dahi eḥarr olmaz. Pes evlā ve enseb olan ẕikr olunan ḍamīr-i mecrūru ḫaṭṭ-ı istivāya ircāʿ eylemek-tir, bu ṣūrette dahi her ne ḳadar taḳrīben ʿarḍı on sekiz veyāḫūd on dokuz derece olan maḥaller ve buḳʿalar ḫaṭṭ-ı istivādan on beş derece baʿīd olan buḳʿadan eḥarr olup ṣūret-i meẕkūre dahi münteḳıḍ olur ise lākin bu naḳḍ ṣūret-i ūlāda olan naḳḍdan ehven olur ve ehveni tercīḥ eylemek evlā ve aḥsen olur.*[117] *ʿAllāme'nin kelāmı nihāyete erişti.*

Ve ḫaṭṭ-ı istivānın[118] ḥarāreti maʿmūrede olup medār-ı Sereṭān'a ḳarīb

---

116 Noḳṭa-i inḳılābın muʿaddil-i nehārdan meyli yirmi üç derece ve nıṣf derecedir ve inḳılābdan on beş derece buʿdu olan maḥallin ʿarḍı lā-maḥāle otuz dokuz derece eder.

117 Vech-i ehveniyyet mādde-i naḳḍın ḳılleti ve ḳurbiyyeti olur Allāhu aʿlem.

118 Ḫaṭṭ-ı istivā cānib-i ʿimārette ibtidā eder, sāḥil-i baḥr-i muḥīṭ-i ġarbīden Sūdān-ı maġribin cenūbuna ve cebel-i Ḳumr ki menbaʿ-ı Nīl o maḥallde olur, onun şimā-line mürūr eder baʿdehu Sūdān'ın ṣaḥārī ve bevādīsine baʿdehu cezāyir-i Zenc'in şimāline ve muʿẓam-ı bilādına mürūr eder baʿdehu Dīve cezīresinin vasaṭına ve Serendīb cezīresinin cenūbuna ve arḍ-ı Ẕühb'e mürūr eder baʿdehu Dezekenek baʿdehu Çekmūk nām mevḳiʿe varır ki āḫir-i ʿimārettir.

olan bilādın müsāmite-i Şems'ten ḥādis̱ olan ḥarāreti miḳdārı olmaz belki edven olur. *Ḫaṭṭ-ı istivāda müsāmite serīʿatü'z-zevāl olmak ḥasebiyle ḫaṭṭ-ı istivā iʿtidāle ḳarīb olur. Ammā vādī-i Serendīb'de olan bilād ḫaṭṭ-ı istivāda vāḳiʿ olmuş iken ḥarāreti ifrāṭ üzere olduğu, o bilād çukurda olup ġāire olduğundan ḥādis̱ olur, mücerred Şems'in teʾs̱īrinden olmaz ḥattā arḍ-ı Şām'ın ġavrda ve çuḳurda olan maḥalli ziyāde ḥārr olur ve ḥavālīsinde olan Ḳuds ve ʿAclūn ve sāir emkineleri şedīdü'l-berd olur. Ve bu iḫtilāf Şems'in teʾs̱īri ḥasebiyle değildir belki arḍın inḫıfāḍ ve irtifāʿı ile olur. Bu dahi ʿAllāme'nin taḥḳīḳidir.*

Lākin medār-ı Sereṭān'dan şimāl cānibine baʿīd olanların berdi buʿdu miḳdārınca şedīd olur *ḥattā ʿarḍı altmış altı dereceye bāliġ olan maḥallin berdi müteḥammil olmaz. Ve altmış üç derece ʿarḍı olan buḳʿada bir cezīre vardır ki onun ismine Tūlī derler, o cezīrenin ahālīsi ḥammāmlarda sākin olur berdin şiddeti ḥasebiyle; ḳuṭb-ı şimālīye müntehī olunca ḳadar bi-ḥasebi'l-buʿd berd ziyāde olur. Kaçan ḳuṭb-ı şimālī semt-i reʾse gelse o maḥallin ʿarḍı doksan dereceye bāliġ olup o buḳʿada leyl ve nehār bir sene olur.*

Emākin ve mesākinin ẕikr olunan ḥarr ve berdi ʿurūḍdan mā-ʿadā sāir ḥālātı mütesāviye olan mevāḍıʿın ancak bi-ḥasebi'l-ʿurūḍ ʿārıḍ olan ḥarr ve berdi idi. Arḍın necd olup ve ġāire olması ḥasebiyle yaʿnī arḍın yüksek ve alçak olduğundan ḥarr ve berdinin beyānı budur ki ġavrda ve alçakta olan beldeler her dāim ziyāde süḫūnetli olur ve ʿālī olan mekān dāimā bürūdet üzere olur onun için ki bizi ḥāvī olan havādan arḍa ḳarīb olanların süḫūnetleri o havānın arḍa baʿīd olanlarının süḫūnetlerinden eks̱er olur, *zīrā arḍa ḳarīb olan maḥallerde Şems'in şuʿāʿı eks̱er olur ve baʿīd olan maḥallerde şuʿāʿ Şems'in buʿdu ḥasebiyle eḳall olur.* Felā-maḥāle şuʿāʿ eks̱er olan maḥall esḫan ve şuʿāʿ eḳall olan maḥall ebred olur. *Ve bu ḥükm ve ḳāʿide ile ʿamel olunur havānın*[119] *küre-i zemherīre ibtidāsına varınca ḳadar, zīrā havānın o maḥalline Şems'in arḍdan*[120] *münʿakis olan şuʿāʿı*

---

119 Küre-i havā dört ṭabaḳa olur: Evvelkisi arḍ ve māya mücāvir olan havānın küresi olur. İkincisi küre-i zemherīrdir. Ve üçüncüsü o küre-i havādır ki onda şühüb ḥādis̱ olur. Ve dördüncüsü o küre-i havādır ki onda neyāzik ve ẕevātü'l- eẕnāb ḥādis̱ olur.

120 Arḍın ṭabaḳātı üç ṭabaḳadır: Ṭabaḳa-i ūlā şemsin teʾs̱īr eylediği maḥallerdir; mevālīd-i s̱elās̱e bu ṭabaḳada tekevvün eder ve cibāl dahi bu ṭabaḳada tekev-

vāṣıl olmaz, pes o maḥallde arḍın ḳurb ve buʿdu iʿtibār olunmaz. Ve bunun taḥḳīḳi eczā-i ḥikmetten cüzʾ-i ṭabīʿīde maʿlūm olur.

Ve eger cevvin ve havānın ḳarīb olduğu arḍ hüvve ve vehde olur ise yaʿnī kuyu gibi çukur olur ise o çukur olan arḍ Şems'in şuʿāʿını ziyāde ḥaṣr ve ḥabs edip o çukurda ḥarāret-i mübālağa ziyāde olur. Ammā bi-ḥasebi'l-cibāl ḥarāret ve bürūdetin ḳıllet ve kes̱reti eger cebel müsteḳarr olur ise yaʿnī belde cebel üzere olur ise onun aḥvāli necdin yaʿnī mürtefiʿ olan beldenin aḥvāli gibidir ki bürūdeti eks̱er olur ve bu ṣūretin ẕikri teḳaddüm etti.[121] Ammā o cebel ki beldeye mücāvir ola, bizim beyān edeceğimiz aḥvāl o cebelin aḥvālidir.[122] Biz deriz ki cebelin cevvde ve havāda teʾs̱īri iki vechle olur:

Evvelkisi cebel üzerine vāḳiʿ olan şuʿāʿ-ı Şems'i ʿaks ṭarīḳi ile o beldeye redd eder veyāḫūd o cebel Şems'le belde arasına ḥāil ve ḥāciz olup şuʿāʿı belde üzere vuḳūʿdan menʿ edip beldeyi setr eder.

İkincisi o cebelin havāya teʾs̱īri rīḥin hübūbuna māniʿ yāḫūd muʿīn olmakla olur.

Ammā ḳısm-ı evvelin beyānı yaʿnī şuʿāʿ-ı Şems'i beldeye reddinin beyānı budur ki şimālī ve cenūbī olan beldelerin hangisinin şimālinde cebel olsa bu vaḍʿ üzere olan cebel üzere Şems teşerruḳ eder ve cebel dahi şuʿāʿı beldeye redd eder ve ʿaks-i merdūd beledi tesḫīn eder; keẕālik bilād-ı şimāliyyede cebel cihet-i maġribde olup maşrıḳ küşāde olsa yine belde müsaḫḫane olur. Ammā cebel beldenin ṭaraf-ı şarḳīsinde olup cihet-i ġarbiyye mekşūfe olsa o cebelin tesḫīni cibāl-i ġarbīnin tesḫīninden eḳall olur, ona bināen ki cibāl-i şarḳīyi Şems'in işrāḳı baʿde'z-zevāl olur ve baʿde'z-zevāl Şems'in teʾs̱īri sāʿaten fe-sāʿaten tenāḳuṣ eder Şems'in tebāʿudu ḥasebiyle, cānib-i ġarbīde olan cebel ʿaks üzere olur, zīrā o ṭulūʿda Şems cebeli işrāḳ eder, sāʿaten fe-sāʿaten şuʿāın teʾs̱īri ve

---

vün eder. Ṭabaḳa-i s̱āniyeye ṭabaḳa-i ṭīniyye derler; ṭabaḳa-i ṭīniyyede şemsin ʿadem-i teʾs̱īri ḥasebiyle bir şeyʾ tekevvün eylemez, cibāl ve aḥcār dahi olmaz. Ve ṭabaḳa-i s̱ālis̱e merkezin ḥavālīsinde olur, basīṭ-i ḫāliştir, ʿanāṣır-ı sāire ona muḫāliṭ olmaz, kemāl-i yübūsetinden teşekkülü ḳābil olmadığından o ṭabaḳada bir nesne tekevvün eylemez.

121 Eger arḍ münḫafiḍ olup mekşūf olur ise ve vehde gibi olmaz ise süḫūneti vehde gibi olandan ḳalīl olur.

122 Cebelin ḥāil ve sātir olduğunun ḥükmü aḥkāmullāhtan fehm olunur, müstaḳill baḥs̱i yoktur.

tesḫīni ziyāde olur ve bu vechle cebel-i ġarbīnin tesḫīni cebel-i şarḳīnin tesḫīninden ezyed ve eks̱er olduğu ẓāhirdir.

Ammā cebelin riyāḥ[-ı şimāli] menᶜ eylediği cihetten tesḫīni muḳteḍī olduğu, cebel rīḥ-i şimāl-i müberridin memerrini sedd edip beldeye hübūbdan rīḥi ṣadd ve menᶜ etmekle olur, zīrā sebeb-i tebrīd menᶜ olunmakla esbāb-ı süḫūnet-i sāire havānın süḫūnet-i ṭabīᶜīsine muᶜīn olup ḥarāret ziyāde olur veyāḫūd cebel rīḥ-i cenūb-ı müsaḫḫinin muḳābilinde olup cebel vāḳiᶜ olan riyāḥı beldeye redd edip tesḫīni īcāb eder veyāḫūd belde iki ṣadef arasında olup yaᶜnī o belde iki cebel arasında olan vādīde olup cenūb ṭarafı mekşūf olur ve havā mekān-ı ḍayyiḳa ziyāde müncez̠ib olmakla cenūb-ı müsaḫḫin o maḥallde belde-i muṣḥırdan eşedd olur yaᶜnī ṣaḥrāda ve arḍ-ı müsteviyede olan riyāḥtan ziyāde ve müstemirr olur, hādī ve sākin olmaz.

Su ve su mis̱lli nesneler dahi havā gibidir, mevāḍıᶜ-ı ḍayyiḳaya inciz̠āb-ları ziyāde olur ve bu inciz̠ābın ziyāde olduğu ᶜilm-i ṭabīᶜīden maᶜrūftur. *Ve ᶜale'l-icmāl beyānı budur ki mekān-ı ḍayyiḳte cārī olan besāyıṭ o mekānın ḥudūdunu tecāvüz edip mekān-ı vāsiᶜa vürūdunda münbasiṭ olur, sürᶜat ile yayılır ve ḫalā cāz̠ib-i ḳavī olmakla mā-baᶜdini sürᶜat ile cez̠b eder. Ve suda bu ḥālet ziyāde müşāhed ve ẓāhir olur, nārda sudan dahi ziyāde ẓāhir olur.*

ᶜAllāme der ki cibālin havāda üç ᶜaded āḫer vechler ile teʾs̱īri vardır ki z̠ikr olunan vechlere muġāyir olur:

Evvelkisi budur ki şuᶜāᶜ veyāḫūd riyāḥ-ı cenūbiyye ile müsaḫḫane olan cibāl ḥarāreti ḥıfẓ ve imsāk eder, müddet-i ḳalīlede teberrüd eylemez ve civārında olan beldeyi müsaḫḫan olduğu müddette tesḫīn eder.

Ve ikincisi cibāl suḥub ve emṭārın tekevvününe muᶜīn olur ḥattā bilād-ı cebeliyye kes̱īrü'l-emṭār ve cebeli ḳalīl olan bilādın emṭārı ḳalīl olur, ona bināen bilād-ı Ḥabeşe'de emṭār kes̱īre olur ve diyār-ı Mıṣriyye'de emṭār ḳalīle olur.

Ve üçüncüsü cibāl bāṭınında tevellüd eden buḫārları ḥaḳn ve ḥabs ve ḥıfẓ edip taḥallülden ve intişārdan menᶜ eder ve buḫārın menāfiz̠-i cibālde meks̱i ṭavīl olur, pes o ebḫıre māiyyete istiḥāleye şedīdü'l-istiᶜdād ise māiyyete istiḥāle eder ve sonra tevellüd eden ebḫıre o māiyyeti ḍaġṭ ve taḍyīḳ etmekle o māiyyet bi-ḥasebi'l-ıḍṭırāb arḍından bir mevḍiᶜi ḫarḳ edip ḫārice meyyāl ve ᶜayn-ı seyyāl olur. Ammā bāṭın-ı cibālde olan ebḫırenin māiyyete istiḥāleye

istiʿdādı ḳalīl olur ise o ebḫıreden ecsām-ı maʿdeniyye tekevvün eder, bināen ʿaleyh ekṡer-i ʿuyūn u maʿādin[123] cibālde ve cibāle ḳarīb olan maḥallerde tekevvün ve tevellüd eder ḥattā berārīde ve ṣaḥrāda ẓuhūr edenler dahi arḍ-ı ṣulbde tekevvün eder. Bu mezkūrlardan nāşī cebelin müsteḳarrı keṡīrü'n-nedāve olur ve vücūh-ı mezkūreler ile cibālin havāda teʾṡīri olur.

Ammā bilādın cibāl cihetinden aʿdeli yaʿnī bilādın cibāl ile mestūr olup veyāḫūd cibālde mekşūf olmakla ʿārıḍ olan iʿtidāl-i bilādın beyānı budur ki beldenin cihet-i maşrıḳı ve cihet-i şimāli mekşūfe olup ve maġrib ve cenūbu [43a] mestūre olur ise o belde aʿdel olur.

123 Maʿādinin tekevvününün beyānı budur ki bāṭın-ı arḍda muḥtebes olan ebḫıre ve edḫıne ḳalīle olur ise keyf ü kemmde envāʿ-ı iḫtilāṭ ile muḫteliṭ olurlar. O aḫlāṭ ḥasebiyle ve fuṣūl-i senenin ve emkinenin iḫtilāfı ḥasebiyle maʿādin tekevvün eder. Eger buḫār duḫān üzere cidden ġālib olur ise o iḫtilāṭtan yāḳūt ve yeşim ve billūr ve zībaḳ miṡlli cevāhir-i ġayr-i müteṭarriḳa tekevvün eder. Eger buḫār duḫāna cidden ġālib olmayıp belki buḫār ile duḫānın imtizācları ve terekkübleri iʿtidāle ḳarīb olur ise o mürekkebden ecsām-ı müteṭarriḳa tekevvün eder, reṣāṣ ve üsrüb ve ġayrılar gibi. [Cevāhir-i müteṭarriḳa o cevherlerdir ki çekiç ile ve nār ile ʿameli ḳābil ola; ġayr-i müteṭarriḳa o cevherdir ki o ʿameli ḳābil olmaya] Aşağıda gelecek tafṣīlden ecsād-ı müteṭarriḳa buḫār ve duḫāndan tevellüd-i evvel ile tevellüd eylemez belki tevellüd-i evvel ile zībaḳ ve kibrīt tevellüd edip zībaḳ ve kibrītin ictimāʿından ve terekkübünden tevellüd eder. Eger duḫān buḫāra ġālib olur ise o mürekkebden milḥ ve nūşādur ve zāc tekevvün eder. Ammā zībaḳ ve kibrīt buḫār ve duḫān ve havānın imtizācından tekevvün eder lākin zībaḳta eczā-i ṡelāṡe-i mezkūrenin imtizācları muḥkem olur lākin o imtizācda dühniyyet ẓāhir olmaz ve kibrītte eczā-i mezkūrenin imtizācları bir vechle tāmm olur ki dühniyyetleri ẓāhir olur. Ve zībaḳ ile kibrītin iḫtilāṭından ecsād-ı sebʿa ḥādiṡ olur. Ecsād-ı sebʿa bunlardır: ẕehebi fıḍḍa, nuḥās, ḥadīd, reṣāṣ, üsrüb, ḫār-ṣınī. Bu ecsād-ı erbaʿa bi'l-cümle zībaḳ ile kibrītin ictimāʿından tekevvün eder lākin benzer ve müşābih olur ki bu ecnāsın iḫtilāfı bu vechle ola. Zībaḳ ve kibrītten her bir ṣāf ve ḫāliṣ olup ve inṭıbāḫları tāmm olur ise ve kibrīt aḥmer olup ḳuvve-i ṣābiġası olur ise ve laṭīf-i ġayr-i muḥraḳ olur ise ondan ẕeheb tevellüd eder. Ve bu şurūṭ üzere olup lākin kibrīt ebyaḍ olur ise ondan fıḍḍa tevellüd eder. Ve eger zībaḳ ve kibrītten her biri naḳī ve ṣāf olup ve kibrītte ḳuvve-i ṣābiġa olup lākin ṭabḫ-ı tāmm ile munṭabıḫlar değil iseler ondan ḫār-ṣınī tevellüd eder. Eger zībaḳ naḳī ve ṣāf olup kibrīt redī olur ise o kibrīt-i redīde ḳuvve-i iḥrāḳiyye dahi olur ise ondan nuḥās tekevvün eder. Eger zībaḳın kibrīte muḫālaṭası ceyyide olmaz ise ondan reṣāṣ tevellüd eder. Eger zībaḳ ve kibrītten her biri redīler olup maʿa-redāʾetihimā zībaḳ-ı müteḫalḫil arḍī ve kibrīt dahi muḥraḳ olur ise ondan ḥadīd tekevvün eder. Ve kibrīt ve zībaḳın her biri redī olur ve imtizācları ve terkībleri ḍaʿīf olur ise ondan üsrüb tevellüd eder.

ʿAllāme der ki "aʿdel olur" demek "eṣaḥḥ olur ve mizāca evfaḳ olur" demektir, "ḥarr ve berdde muʿtedil olur" demek değildir, zīrā bizim diyārlarımızda yaʿnī ġāyet-i meylden ʿarḍı baʿīd olan diyārlarda riyāḥ-ı şarḳīler ve şimālīler lā-maḥāle muʿtedil olmazlar belki bārid olurlar lākin mizāca ve ṣıḥḥate evlā ve evfaḳ olurlar.

Ammā havānın biḥār cihetinden taġayyürünün iki ḥükmü vardır, biri ḥükm-i ʿāmm ve biri ḥükm-i ḫāṣṣ olur:

Ḥükm-i ʿāmm budur ki deryāya mücāvereti olan belde ziyāde ruṭūbetli olur, zīrā Şems'in teʾs̱īri ḥasebiyle mā-ı baḥrin elṭaf ve aʿẕeb olan eczāları tebaḫḫur edip havāya muḫāliṭe olur ve havāyı terṭīb eder, bināen ʿaleyh sāḥil-i baḥr maṭīr olur ve ahālīsinin saḥnātı ve heyʾātı enʿam ve elden olur yaʿnī beşerelerinde ṭarāvet ve neḍāret olur ve şaʿrları esbaṭ yaʿnī tüyleri müstevī olur ve levnleri şuḳret üzere olur. Ve vasaṭ-ı baḥrde olan belde sāḥil-i baḥrde olan beldeden ecved olur, ʿufūnetinden baʿīd olmak ḥasebiyle. Bu ḥükmler biḥārın ḥükm-i ʿāmmı idi.

Ammā havānın biḥār ḥasebiyle olan ḥükm-i ḫāṣṣı beldeye ḳarīb olan baḥr beldeye baʿīd olan baḥrden beldenin havāsını ziyāde terṭīb ve taġlīẓ eder. Bu vechi ẓuhūruna bināen ṣāḥib-i Ḳānūn terk eyledi ve şāriḥ ʿAllāme beyān eyledi.

Ammā baḥr beldenin cānib-i şimālinde olur ise o baḥr riyāḥ-ı şimāliyyenin beldeyi tebrīdine muʿīn olur onun için ki māʾ bi-ṭabʿihi bāriddir ve riyāḥ-ı şimāliyye vech-i mā üzere terefrüf eder yaʿnī ḥareket-i ḥādiye ile ḥareket eder; o ḥarekette mādan bürūdet iktisāb eden riyāḥ beldeyi tebrīd eder.

ʿAllāme der ki baḥre mürūr eden rīḥ-i şimālī beldeyi tebrīd eylediği gibi yübūsetini dahi taʿdīl eder ve havāsını taġlīẓ eder, bināen ʿaleyh baḥre mürūr eden rīḥ-i şimālin berrī olan şemāil-i sāire gibi teʾs̱īri olmaz. Ve baḥrī olan şemāil eṣaḥḥ olur, mümriḍ olmaz.

Ve şimālinde baḥr olan beldenin havāsı eṣaḥḥ olur lākin o şarṭ ile ki baḥr-i şimālīnin cenūbunda ve ṭaraf-ı muḳābilinde cebel olmaya.

O belde ki şimālinde baḥr olup ve cenūbunda cebel ola, lā-maḥāle o beldenin havāsı vebāī olur.

Ve eger biḥār beldenin cenūbunda olur ise o baḥr beldenin cenūb ṭarafında olan havānın ġılẓatini īcāb eder ve ruṭūbetin kes̱retini ve ḥarāretin

noḳṣān olmasını dahi īcāb eder ḫuṣūṣan ki o baḥr-i cenūbīnin şimālinde cebel olup menfeẕi olmaya, bu ṣūrette dahi havā vebāī olur, zīrā havā bu mis̱lli ḥālette terāküm ve tezāḥum edip taʿaffüne istiʿdādı ziyāde olur.

Ve eger baḥr beldenin maşrıḳında olur ise o baḥr-i şarḳīnin havāyı terṭībi baḥr-i ġarbīnin terṭībinden eks̱er olur onun için ki Şems baḥr-i şarḳīye ḳurbiyyeti ḥasebiyle baḥr-i şarḳīnin taḥallülüne ve havāya istiḥālesine ziyāde ilḥāḥ ve ibrām eder ve şarḳında baḥrin havāya istiḥālesi ziyāde olur, felā-maḥāle mādan istiḥāle eden havānın beldenin havāsına iḫtilāṭ ile cevv ve havā erṭab olur. Ve bi'l-cümle baḥrin beldeye mücāvereti beldenin havāsını terṭīb eder.

Ve eger riyāḥ kes̱īre olup teserrüb eder ise yaʿnī ḳıṭʿaten ḳıṭʿaten gelip evvel-be-evvel beldeye mürūr eder ise ve o baḥrin muḳābilinde cibāl olmayıp baḥrden vārid olan havā beldeye mürūr eylediğinden sonra baḥrin cānib-i ḫilāfından ḫāric olur ise o beldenin havāsı ʿufūnetten eslem olur. Eger baḥrin ḫilāfında cebel olup havānın cereyāna mükneti ve ḳudreti olmaz ise o havā taʿaffüne müstaʿidd olur ve aḫlāṭ dahi taʿaffün eder. Ve ḥabs-i riyāḥtan defʿ-i ʿufūnete evfaḳ olan riyāḥ şimāliyyedir baʿdehu maşrıḳiyye ve maġribiyyedir.

ʿAllāme der ki bu ẕikr olan bi-ḥasebi'l-biḥār havānın taġayyürü idi, ammā mā-ı ḳalīlin havāyı taġyīri eger mā-ı ḳalīl beṭāyıḥiyye ve ācāmiyye olup beldeye vārid olan riyāḥ cānibinde olur ise o havā rediyye-i vebiyye olur ḫuṣūṣan ki o mānın muḳābilinde cebel ola redāʾeti ezyed olur. Eger o mā memerr-i riyāḥ olmaz ise redāʾeti memerr olandan nāḳıṣ olur. Bu ẕikr olunan taġayyür-i havānın biḥār ḥasebiyle olan taġayyürü idi.

Ammā riyāḥ[124] ḥasebiyle olan taġayyür, o taġayyürde ḳavlimiz iki

---

124 Ḳable'l-ḫavḍ fi'l-kelām lāzımdır ki riyāḥın keyfiyyet-i tekevvününe ve sebeb-i māddī ve sebeb-i fāʿilīsine ve mehābbına ve ḳıllet ve kes̱retinin sebebine işāret eyleleyüz. Riyāḥ o buḫār-ı yābisten tekevvün eder ki ona duḫān derler lākin o duḫāndan murād nārdan ḥādis̱ olan merʾī ve mürtefiʿ cism-i esved değildir belki duḫāndan murādımız o cism-i arḍīdir ki ḥarāret-i şems veyāḫūd ḥarāret-i nār ile ʿulüvve ṣuʿūd eder ve ʿulüvvde teberrüd eder. Ve teberrüdü iki vechle olur: Vechin biri budur ki o duḫān küre-i zemherīre vāṣıl olmakla teberrüd eder. Vech-i āḫeri o duḫān küre-i zemherīre ḳable'l-vuṣūl riyāḥ-ı bārideye müṣādif olup o riyāḥın bürūdeti ile istiṣḥāb edip maʿan cereyān ederler ve baʿḍı kerre ḳasr ve ḳahr edemeyip maḥallinde terk eder ve o duḫān bürūdeti ile māddesinin īcāb eylediği ṭarafa cereyān eder. Ve sebeb-i fāʿilīsi şemsin ḥarāret-i ḳaviyyesidir ki o ḥarāret arḍdan ẕikr olunan duḫānı taṣʿīd eder, o sebebden riyāḥ şems cānibinde olmadıkça kes̱īr olmaz ve müştedd ve muttaṣıl olmaz ve riyāḥ-ı müteḍādde

vechle olur, biri ḳavl-i küllī olur ve biri bi-ḥasebi'l-beled olan ḳavl olur.[125]

Ammā ḳavl-i küllī budur ki cenūbiyye ekṡer-i bilādda raṭbe ve ḥārre olur; *bu cenūbiyyeye rīḥ-i beyḍā tesmiye olunur.*

ᶜAllāme der ki vech-i tesmiye iki vechle olur: Biri havā rīḥ-i cenūbun hübūbunda muṣḥiye olup berrāḳ ve beyāḍ olur. Ve āḫer vechi vaḳt-i cenāibde beyḍ-i decāc keṡīr olur süḫūnet ḥasebiyle.

Ve cenūbun aḥkām-ı mezḳūresi ekṡer-i bilādda yaᶜnī ᶜarḍı meyl-i küllī-den ziyāde olan maḥallerde olur. Pes bizim bilādımızda rīḥ-i cenūbun ḥārre

ḳalīl olur, zīrā şems iki ṭarafta olmaz meger ki mādde-i riyāḥ keṡīr ola, o vaḳtte ednā ḥarāret māddeyi taṣᶜīd edip riyāḥ-ı müteḍādde ḥādiṡ olur. Ve ekṡeriyyā riyāḥ-ı müteḍādde rebīᶜ ve ḫarīfte olur, şems o vaḳtte iᶜtidāl üzere olmak ḥasebiyle yaᶜnī vasaṭta olup meyli ḳalīl olmak ḥasebiyle ve bu riyāḥtan zerīᶜa ḥādiṡ olur. Ammā sebeb-i fāᶜilīnin semāvīsi ᶜAllāme müneccimīne ᶜazv edip der ki ᶜUṭārid bir mesīrede ibṭā᾿ edip rücūᶜu aḫẕ eylese havānın ṣayf ve ḫarīfte taġayyürüne delālet eder ve riyāḥın ḥudūṡuna delālet eder. Ve kaçan sene duḫūlünde ᶜUṭārid Müşterī'ye naẓar eylese ve Ḳamer Esed'de olsa riyāḥa delālet eder. Ve sene duḫūlünde Züḥal rāciᶜ olsa ve Züḥal'e ᶜUṭārid muttaṣıl olsa riyāḥa delālet eder. Ve kaçan Müşterī rāciᶜ olup ve Mirrīḫ Müşterī'ye muttaṣıl olup ve Mirrīḫ müstaḳīm olsa ḫuṣūṣan bu ḥālet burūc-ı riyāḥiyyede olsa riyāḥa delālet eder. Ve Şems Cevzā'da olup Ḳamer Ṣevr'de olsa o gün yevm-i rīḥ olur. Ve Züḥal taḥvīl-i senenin rābiᶜinde olup ᶜUṭārid ona terbīᶜden naẓar eylese riyāḥ-ı mūẕiyeye delālet eder. Eger naẓarda Mirrīḫ dahi müşāreket eder ise ḫusūf ve zelāzile delālet eder. Mirrīḫ vasaṭ-ı semāda olup Mirrīḫ'e ᶜUṭārid terbīᶜden muttaṣıl olsa nebātı muḥrıḳ riyāḥa ve cevvde ẓuhūr-ı nīrāna delālet eder. Ve ᶜUṭārid Zühre'ye taḥvīl-i sene vaḳtinde naẓar eylese riyāḥın keṡretine delālet eder. Kaçan bu umūrlardan biri ḥāṣıl olsa riyāḥın hübūbu ve ḳuvveti ona bāliġ olur ki ḳalᶜ-ı eşcār ve hedm-i tilāl ve ḫaṭf-ı merākib eder ve sāir umūr-ı hāileye mü᾿eddī olur. Ve baᶜḍılar zuᶜm ederler ki bāṭın-ı arḍda riyāḥın maᶜdeni olup ḳadr-i ḥācette ḫurūc eder. Eṣaḥḥ budur ki rīḥin māddesi havādır, duḫān ve buḫār o māddeyi ḥareket ettirir.

125 Ve riyāḥın aḳsāmı bi-ḥasebi'l-basṭ on iki ḳısm olur, üçü maşrıḳīdir ki cihet-i maşrıḳtan üç teḳāṭuᶜ noḳṭalarından gelir. Üç noḳṭadan biri maşrıḳ-ı iᶜtidāldir ki dāire-i ufḳ ile muᶜaddil-i nehārın mevḍiᶜ-i teḳāṭuᶜudur, o rīḥin adına ṣabā derler. İkinci noḳṭa ki medār-ı Sereṭān ile dāire-i ufḳun teḳāṭuᶜ noḳṭasıdır, o rīḥin ismine femᶜ (?) derler. Ve üçüncü noḳṭa maşrıḳ-ı şitādır, medār-ı re᾿s-i Cedy ile ufḳun teḳāṭuᶜu noḳṭasıdır, onun ismine ezyeb derler. Bunların muḳābili olan cihet-i maġribde vasaṭa debūr, maġrib-i ṣayfīye baḫīre ve maġrib-i şitevīye ḫarḳūḳ derler. Şimālīnin maşrıḳ ṭarafına ḳarīb olana nisᶜ ve maġribe ḳarīb olana cirbiyā ve vasaṭına şimāl-i ḥaḳīḳī derler. Ve cenūbīnin maşrıḳa ḳarīb olanına teᶜāṡin ve maġribīsine feyd ve vasaṭta olana cenūb-ı ḥaḳīḳī derler. Ve riyāḥtan bir nevᶜe dahi riyāḥ-ı ḥaveliyye derler, şems cihāt-ı erbaᶜadan hangi ṭarafa ḥareket-i ḫāṣṣaṣı ile naḳl ederse o ṭarafta ḥādiṡ olur.

olduğu bize o rīḥ-i cenūbī cenūb ṭarafından vāṣıl olur. Cenūb ise süḫūnetli olmakla mevḍiʿ-i süḫūnete mürūr eden riyāḥ dahi mütesaḫḫin olur. Ve cenūbun ḥarāreti ziyāde olduğu Şems'in arḍ-ı cenūba aḳreb olduğundan olur.

ʿAllāme der ki bu cenūbdan murād ḫaṭṭ-ı istivānın ḳuṭb-ı cenūbī cihetinde olan maḥallerine maḫṣūṣ değildir belki ḫaṭṭ-ı istivānın ḳuṭb-ı şimālī ṭarafında olup ʿardı meyl-i küllīye ḳarīb olan mevāḍiʿe dahi şāmildir, zīrā o maḥallerde dahi Şems semt-i reʾse ḳarīb olmakla süḫūnet ziyāde olduğundan o maḥallere dahi cenūb derler ḥattā bilād-ı maʿmūreyi iki ḳısm edip bir ḳısmına bilād-ı cenūbiyye ve bir ḳısmına bilād-ı şimāliyye derler. Maʿmūre olan bilād ise bi'l-cümle şimālīdir.

Ammā rīḥ-i cenūbun raṭbe olduğu onun içindir ki ebḫirenin eks̱eri bizim cenūbumuz olan maḥallerde ḥādis̱ olur, zīrā buḫār Şems'in teʾs̱īrinden ḥādis̱ olur ve Şems'in teʾs̱īri arḍ-ı cenūbda ziyāde olur. Ve o tekevvün eden ebḫire riyāḥa muḫāliṭ olmakla o riyāḥın havā-i cenūbu terṭībi eks̱er olur, riyāḥ-ı cenūbiyye ḥārr-ı raṭb olduğundan irḫāsı ziyāde olur.

Ve ammā riyāḥ-ı şimāliyye bāride olur onun için ki bilād-ı bārideye ve kes̱īrü's̱-s̱ülūc olan cibāle uğrar ve lā-maḥāle o bārid maḥallerden bürūdet iktisāb eder. Kez̠ālik şimāliyye bārid olduğu gibi yābis dahi olur, zīrā şimālī olan cihette ebḫire ḳalīlen tevellüd eder. Ve miyāḥ-ı sāireye ebḫire mürūr eylemez belki s̱ülūc gibi miyāh-ı cāmideye mürūr eder ve cevāmidin eczāsı taḥallül edip riyāḥa muḫāliṭ olmaz. Ve sāir mürūr eylediği berārīde ve ṣaḥrāda biḥār-ı ʿaẓīme ve enhār-ı kebīre kes̱īr olmaz, ona bināen rīḥ-i şimāle muḫāliṭ olan ebḫire ḳalīl olur ve riyāḥın yübūseti ġālibe olur.

Ve riyāḥ-ı maşrıḳiyye ḥarr ve berdde muʿtedile olur lākin riyāḥ-ı maşrıḳ iyye maġribiyyeden eybes olur, zīrā maşrıḳın iki ḳısmı olur, biri maşrıḳ-ı cenūbī ve biri maşrıḳ-ı şimālī olur. Ve bizim bilādımız bilād-ı şimāliyye olmakla bize vürūd eden riyāḥ-ı maşrıḳiyye lā-maḥāle maşrıḳın şimālinden münbaʿis̱ olur. Ve maşrıḳ-ı şimālīde biḥār ḳalīle olmakla yübūseti riyāḥ-ı maġribīden ziyāde olur. Ve riyāḥ-ı maşrıḳiyyenin riyāḥ-ı maġribiyyeden eybes olduğunun bir sebebi dahi budur ki bu iki riyāḥı yaʿnī maşrıḳiyyeyi ve maġribiyyeyi baʿs̱ ve is̱āre eden Şems olur ve Şems'in ḥareketi riyāḥ-ı maġribiyyenin ḥareketine muḫālif olmakla maġribiyyenin ruṭūbetini Şems kes̱īren taḥlīl eylemez, ammā riyāḥ-ı maşrıḳiyyenin ḥareketine Şems'in ḥareketi

muvāfıḳ olmakla taḥlīl ziyāde olur ḫuṣūṣan ki riyāḥ-ı maşrıḳiyyenin eks̱er-i hübūbu ibtidā-i nehārda olur ve o vaḳt Şems'in ḳuvvet-i teʾs̱īri vaḳti olup taḥlīli ziyāde olur.

Ammā riyāḥ-ı maġribiyyenin hübūbu ve vaḳt-i heyecānı nehārın āḫirinde olur, lā-maḥāle o vaḳtte şemsin ḳuvve-i muḥallilesi ḍaʿīfe olmakla riyāḥ-ı maġribiyyeyi Şems'in taḥlīli az olur. Ve Şems'in riyāḥ-ı maşrıḳiyyede teʾs̱īri ziyāde ve riyāḥ-ı maġribiyyede teʾs̱īri noḳṣān olduğundan riyāḥ-ı maşrıḳiyyeden riyāḥ-ı maġribiyyenin ḥarāreti eḳall ve enḳaṣ olur ve maġribiyye berde emyel olur. Ve riyāḥ-ı maşrıḳiyyenin ḥarrı eks̱er olur lākin riyāḥ-ı maşrıḳiyye vü maġribiyyeden her biri riyāḥ-ı cenūbiyye vü şimāliyyeye ḳıyās ile muʿtedile olurlar.

Ve baʿḍı bilādda āḫer sebebler ile riyāḥın aḥkāmı müteġayyir olur ve yaḳīn ḥāṣıl oldu ki baʿḍı bilādda riyāḥ-ı cenūbiyye ebred olur o bilādın cenūbu ḳurbünde cibāl-i s̱ālice olmak ḥasebiyle, zīrā riyāḥ-ı cenūbiyye s̱ülūca mürūr eyledikte o riyāḥın keyfiyyet-i ḥarāreti bürūdete istiḥāle eder.

ʿAllāme der ki [43b] bu ẕikr olunan bilāddan murād bilād-ı şimāliyye olur, zīrā riyāḥ-ı cenūbī bilād-ı cenūbiyyede bārid olur ḳurbünde gerek cibāl-i s̱ālice olsun ve gerek olmasın. Ve baʿḍan olur ki riyāḥ-ı şimāliyye berārī-i muḥteriḳaya mürūr etmekle cenūbiyyeden esḫan olur.

Ammā semāim o riyāḥ olur ki cidden ḥārr ve yābis olur ve esbābı iʿtibārı ile iki ḳısma münḳasım olur:

Evvelkisi o riyāḥ cidden muḥteriḳa olan arāḍīye mürūr etmekle keyfiyyet-i rediyyeye istiḥāle eder.

İkincisi o riyāḥın māddesi o edḫıne cinsinden olur ki o edḫıne cevvde ve havāda nāra şebīhe ʿalāmāt-ı hāileyi işler, zīrā ki kaçan edḫıne s̱aḳīl olup cevvde s̱iḳali ḥasebiyle o edḫıneye iştiʿāl ve iltihāb ḥādis̱ ve ʿārıḍ olup ve baʿde'l-iltihāb laṭīfi müfāraḳat ve s̱aḳīli nüzūl edip nāriyyet ve iltihāb bāḳıye iken rīḥe istiḥāle eder ise o rīḥ rīḥ-i semūm olur.[126]

---

126 [Bu kelām ḥāşiyedir, kenāra taḥrīr oluna:] Maʿlūm buyurula ki ẕikr olunan duḫān-ı müşteʿilin s̱aḳīli nüzūlünde rīḥ-i sümūm olmağa münḥaṣır olmaz ve eks̱eriyyā o nāzil olan duḫān-ı s̱aḳīl müşteʿil-i ṣāʿiḳa olur. Şāriḥ ʿAllāme der ki biz ʿalāmāt-ı hāilede basṭ-ı kelām edip deriz ki ṣavāʿıḳ ve leylen ẓāhir olan envār ve suḳūṭ eden kevkeb ve ḥarīḳ tesmiye olunan nārın beyānı budur ki "ṣāʿiḳa" seḥābdan ḫāric olan duḫān-ı meẕkūrdan mütevellid olur, ona bināen ki gerek buḫār ve gerek

edḫınenin cevvde irtifāʿı ḳalīl olur. Ve küre-i buḫār tesmiye olunan havānın ṭabaḳası ancak on yedi fersaḫ ḳadar mütemādī olur. Kaçan duḫān mevādd-ı desimeden ḥādiṡ olup ve ḳalīlen irtifāʿından sonra s̱iḳali veyāḫūd istiḥṣāfı veyāḫūd mānic-i āḫer ḥasebiyle o duḫānın cirmi arḍa sāḳıṭ olsa ṣāʿiḳa ḥādiṡe olur. Ve o suḳūṭ eden nāriyyetin cirmi baʿḍı kerre laṭīf olup cism-i müteḫalḫile nüfūẕ eder ve o müteḫalḫili iḥrāḳ eylemez belki o müteḫalḫilin emzicelerinden duḫūl ve ḫurūc edip ancak sevādı bāḳī kalır ve cirm-i kes̱īf bulur ise onu iẕābe edip eritir ve türse yaʿnī kalkana iṣābet edip gümüş ve bakırdan kakmalarını eritir, türsü iḥrāḳ eylemez belki türsü tesvīd dahi eylemez ve kīse içinde olan dirhemi eritir, kīseyi iḥrāḳ eylemez meger ki ẕevebān eden dirhemin ḥarāreti ile kīse muḥteriḳa ola. Ve baʿḍı kerre olur ki o suḳūṭ eden ṣāʿiḳa kes̱īf olup iṣābet eylediği her nesneyi iḥrāḳ eder ve bu kes̱īf olan ṣāʿiḳa ṣavāʿıḳın ziyāde şerrlisi olur, o ṣavāʿıḳ cebele iṣābet edip cebeli dekk etmekle dekk eder ve baḥre iṣābet edip ġāiṣ olur ve içinde olan ḥayvānātı iḥrāḳ eder. Ve bu ṣāiḳanın cirmi mizācı ḥasebiyle muḫtelif olur, baʿḍısı seyf gibi ince ve daḳīḳ olur ve baʿḍısı müstedīr olur ve eşkāl-i sāire ile dahi müteşekkil olur. Ḥikāye olunur ki ṣaḥrāda nāim olan bir ṣabīye ṣāʿiḳa iṣābet edip iki ayakları sāḳıṭ oldu ve aṣlā dem ḫurūc eylemedi onun için ki mevḍiʿ-i ḳaṭʿı ṣāʿiḳa münkevī eder yaʿnī dağlar. Ammā vech-i arḍda merʾī olan envārın sebeb-i ḥudūs̱u budur ki arāḍī-i sebeḫaya yaʿnī māliḥ ve çoraklı maḥallere ve lüzūcetli mevḳiʿlere emṭār iṣābet eder ve o mis̱lli buḳʿalarda ebḫıre-i desime müşteʿile olup vech-i arḍ üzere şuʿlesi ẓāhire olur lākin o şuʿlede muʿteddün bih ḥurḳat olmaz belki o envārın ḥāli münferiş ve münbasıṭ olan ḳuṭnun ve penbenin ḥāli gibi olur veyāḫūd o şarāb ki ona milḥ ve nūşādur ilḳā olunup tebaḫḫur edince ḳadar terk olduğundan onun buḫārına şemʿ taḳrīb olunsa o şemʿin ḍiyāsı şarābın buḫārına teşebbüs̱ edip bir zamān o buḫārın nūru ve şuʿlesi bāḳī olur ve bir nesneyi o şuʿle iḥrāḳ eylemez, pes arḍda ẓāhir olan envār dahi lemeʿān edip bir nesneyi iḥrāḳ eylemez. Ammā kevākib-i münḳaḍḍa yaʿnī heyʾet-i necmde atılan nār o kevākibin māddesi o buḫār-ı duḫānīdir ki laṭīf ve desim olur. O buḫār-ı desim havā-i ḥārra vuṣūlünde baʿḍısı arḍdan munḳaṭıʿ olur ve baʿḍının arḍa ittiṣāli bāḳī olur. Eger o buḫār-ı desimin arḍa ittiṣāli bāḳī olur ise o buḫār havāda müşteʿil olup şuʿlesi esfele münḥadir olur ve o şuʿle ʿulvden esfele nāzil olmuş nārdan bir ʿamūd gibi görünür. Ve bu ʿamūdun māddesi gāhīce laṭīf olup bi-sürʿatin münṭafī olur ve gāhīce māddesi ġalīẓ olup ġılẓati ḥasebiyle o ʿamūd-ı nārī mütemādī olur ve gāhīce o ʿamūdun heyʾeti tinnīn heyʾeti gibi olur ve ġayri heyʾette dahi olur. Kaçan o nār arḍa vāṣıl oldukta bi'l-külliyye muḥteriḳ olur yaʿnī ḥavālīsinde olup muḥteriḳ ve müşteʿil olmayan eczāsı var ise onlar dahi mültehib olur, nitekim bir şemʿ-i muvaḳḳade iṭfā olunup şemʿ-i muvaḳḳad-ı āḫerin taḥtına vaḍʿ olunsa şemʿ-i muvaḳḳadeden bir lehīb nüzūl edip şems-i muṭfānın fetīlesini īḳād ve işʿāl eder. Bu ẕikr olunan arḍa muttaṣıl nāriyyete bi'l-cümle ḥarīḳ tesmiye olunur. Ammā havā-i ḥārre mürtefiʿ olup arḍdan munḳaṭıʿ olan ebḫırenin māddesi laṭīfe olur ise ʿulvde müşteʿil olur ve muʿteber olan müddet bāḳī kalmayıp atılmış kevkeb gibi görünür ve bi-sürʿatin münṭafī olur. Eger māddesi ġalīẓ olur ise onun iḥtirāḳı ġılaẓı ḥasebi ile s̱ābit ve bāḳī olur ve ṣuver-i muḫtelifede rüʾyet olunur.

Ve ḥukemādan ḳudemānın reʾyi üzere riyāḥın mebdeʾi fevḳten olur, baʿḍı riyāḥın mebdeʾ-i mevāddı her ne ḳadar süflden olur ise yine mebdeʾ-i ḥareket ve hübūbu ve ʿuṣūfu fevḳ cānibinden olur. Ḳudemānın bu ẕikr eyledikleri yā ḥükm-i küllī olur yāḫūd ḥükm-i ekserī olur. Bunun taḥḳīḳi ʿilm-i ṭabīʿīde beyān olunur. Ve bizim bu bābda faḍl [beyānımız] ve ziyāde tibyānımız mesākin baḥs̱inde gelir.

Ammā bilādın taġayyür-i havāsı türbe yaʿnī toprak ḥasebiyle olduğu baʿḍı bilādın ṭīni ḥurr olur yaʿnī ḫāliṣ türāb olur ve baʿḍısının ṣaḫrī olur ve baʿḍısının remlī olur ve baʿḍısının ḥameʾī olur ve baʿḍısının sebeḫī ve baʿḍısının türābına ḳuvve-i maʿdeniyye ġālib olur. Bu, envāʿ-ı arāḍīnin cümlesi havāsında ve māında teʾs̱īr eder.

ʿAllāme der ki nebātında ve ḥayvānında dahi teʾs̱īr eder; arāḍī-i kibrītiyye havāyı ve māı ḥārr ve yābis eder ve ebdānı tesḫīn ve tecfīf edip ve teḳaşşüf iḥdās̱ edip demi iḥrāḳ eder ve emrāḍ-ı rediyyeyi iḥdās̱ eder. Ziftiyye olan arāḍī dahi ḥükmde kibrītiyyeye ḳarīb olur. Arḍ-ı sebeḫa dahi kibrītiyye vü ziftiyye gibi olur. Arḍ-ı sebeḫadan murād māliḥa olan türābdır. Ammā arāḍī-i remliyye riyāḥın ṭabīʿatını berd ve yübse māil eder. Ve ṣaḫriyye ṭīniyyeden ebred olur. Ṣaḫriyyenin ebred olduğuna delīl budur ki ʿuyūn-ı ḥaceriyyenin miyāhı ve suyu ʿuyūn-ı ṭīniyyenin suyundan ebred olur. Arāḍī-i caṣṣiyye mā ve havāyı bārid ve yābis eder. Ve arāḍī-i nezziyye-i māī o arḍda nābit olan nebātın ṭabīʿatına ve müstenḳaʿātının ṭabīʿatına taġyīr eder. Ḥameʾiyyede dahi kelām bu minvāl üzeredir. Ve ammā arāḍī-i ḥurre havāyı ve māı envāʿ-ı redāʾetten bir nevʿe taġyīr eylemez belki ıṣlāḥ edip keyfiyyāt-ı rediyyeleri var ise onları izāle eyler ve ona bināen mā-ı māliḥ arḍ-ı ḥurre mürūr etmekle baʿḍan olur ki mülūḥatı zāil olup ʿaẕb ve ḥulv olurlar.

Baʿḍı kerre kuyruklu necm gibi görünür ve gāh olur ki ḥayye heyʾetinde veyāḫūd boynuzlu ḥayvān ṣūretinde görünür ve āḫer ḥayvān ṣūretinde ve nīze ṣūretinde görünür ki ona neyāzik derler ve baʿḍı kerre birkaç şehr o ṣūretler bāḳī kalır ve baʿḍan felekin ḥareketi ile ġurūb eder. Ve küllü ẕālike yūcedu bi-taḳdīri'l-ʿAzīzi'l-ʿAlīm ve yedüllü ʿalā-vaḥdāniyyeti'l-Ḳādiri'l-Ḥakīm.

el-Faṣlu't-Tāsiʿu Fī-Teʾs̱īri Taġayyürāti'l-Havāiyyeti'r-Rediyyeti Li'l-Mecra't-Ṭabīʿī

Ammā ṭabīʿattan ḫāric olan taġayyürāt iki ḳısm üzere olurlar:

Ḳısm-ı evvel havānın cevheri müteġayyir olup cevher istiḥāle eder. Ḳısm-ı s̱ānī cevher-i havā ḥāli üzere bāḳī kalıp faḳaṭ keyfiyyeti istiḥāle eder.

Ḳısm-ı evvel o havādır ki havānın cevheri redāʾete istiḥāle eder. Cevher-i havānın istiḥālesi ile murādımız havānın ifrāṭ ve iştidād keyfiyyeti yāḫūd keyfiyyetinin tefrīṭ ve tenāḳuṣu değildir belki havāya eczā-i ʿufūnet muḫāliṭ olmakla havānın cevheri müteġayyir olmaktır. Ve vebādan murād cevheri redāʾete müteġayyir olan havādır yaʿnī vebā bir taʿaffündür ki havāya ʿārıḍ olur, müctemiʿ olan mā-ı eceffe ʿārıḍ olan ʿufūnete havāya ʿārıḍ olan ʿufūnet müşābih olur. Ve bizim bu kelāmımız besāyıṭa ʿufūnet ʿārıḍ olmaz diye müştehir olan ḳāʿideye muḫālif olmaz, zīrā bizim havā-i vebāiyyeden murādımız bizi muḥīṭ olan havāya vebānın ve ʿufūnetin ʿurūḍudur. Bizi muḥīṭ olan havā ḳarīb olur ki basīṭ olmaya. Eger havā-i ṣırfın vücūdu var ise bizi muḥīṭ olan havānın ġayrisi olur.

ʿAllāme der ki Ḳānūn'un bu kelāmından ẓāhir olur ki Şeyḫ-i Reʾīs katında havā-i ṣırfın vücūdu müteḥaḳḳaḳ değildir. Ve ebḫıre ve edḫıne on yedi fersaḫa varınca ḳadar havāya muḫāliṭ olur ve on yedi fersaḫtan ʿālī olan maḥallerde bulunan havāların küre-i nāriyyeye ḳarīb olunca ḳadarı havā-i ṣırf olur diye meşhūr olan ḳavl Şeyḫ-i Reʾīs'in katında müsellem değildir.

Ve ʿanāṣır-ı erbaʿadan basīṭ olanlar ʿufūneti ḳabūl eylemez belki besāyıṭ-ı erbaʿada olan taġayyür keyfiyyetinin istiḥālesi ile olur, mes̱elā ḥārr ise bārid olur, bārid ise ḥārr olup müteġayyir olur veyāḫūd ṣūret-i nevʿiyyesi istiḥāle edip ṣūret-i māiyyet ṣūret-i havāiyyete ve ṣūret-i havāiyyet ṣūret-i māiyyete mütebeddil olur; cism-i basīṭa basīṭ olduğu ḥālde ʿufūnet ʿārıḍa olmaz. Ve bizim havāya ʿufūnet ʿārıḍ olup o havā vebāī olur dediğimiz havādan murādımız cevvde mebs̱ūs̱ ve münbasıṭ olan bir cismdir ki o cism eczā-i havā-i ḥaḳīḳiyye ile eczā-i buḫāriyye-i māiyye ve eczā-i arḍiyye-i duḫāniyye vü ġubāriyye ve eczā-i nāriyyeden mürekkeb olur. Ve bizim o cisme havā ıṭlāḳ eylediğimiz mā-ı baḥre ve mā-ı beṭāyıḥa mā ıṭlāḳımız gibidir, o mālar mā-ı

ṣırf ve mā-ı basīṭ değildir belki mādde-i mā vü havā vü arḍ u nār mümtezicdir lākin eczā-i māiyyet ġālibe olmakla cüzʾ-i ġālibin ismiyle külle tesmiye eyleriz. Havā dahi bu ḳıyās üzere [olur.] Pes havā-i mürekkeb ü mebs̱ūs̱ baʿḍı kerre müteʿaffin olur ve cevheri redāʾete istiḥāle eder, nitekim mā-ı beṭāyıḥ gibi suların cevheri müteʿaffin olup redāʾete istiḥāle eder.

Ve vebānın ve ʿufūnet-i havānın eks̱er-i ʿurūḍu ṣayfın āḫirinde ve ḫarīfte olur. Biz vebānın ʿurūḍunda ʿārıḍ olan ās̱ārı ḳarīben maḥall-i āḫerde beyān eyleriz.

Ammā havānın taġayyürünün ḳısm-ı s̱ānīsi yaʿnī keyfiyyāt cihetinden olan taġayyürü havānın ḥarr ve berdi taḥammül olmayacak ḳadara bāliġa olmakla olur. Bu ḳadara havānın keyfiyyeti bülūġunda zerʿ fāsid olur ve nesl yaʿnī ḥayvānāt ve mevāşī dahi hālik olur. Ve bu istiḥāle gāhīce mücānisine istiḥāle olur, ḳayẓın maʿmaʿaya istiḥālesi gibi. "Ḳayẓ" ṣayfın şiddet-i ḥarāretidir. Ammā ṣayfın ḥarāreti ṭāḳattan ḫāric olup taḥammülü mümkin olmasa ḥarāretin o rütbesine maʿmaʿān derler.

Ṣāḥib-i Ḳānūn bu maḳāmda "maʿmaʿa"yı "maʿmaʿān" maʿnāsında istiʿmāl eyledi. "Maʿmaʿa"nın maʿnā-yı lüġavīsi kamışlıkta vāḳiʿ olan ḥarīḳin ṣavtı olur ve ebṭālın ḥarbda olan ṣavtı olur.

Ve gāhīce havānın keyfiyyetinin istiḥālesi müḍāddına olur, ṣayfta havānın zemherīriyyete istiḥālesi gibi, zemherīriyyeti īcāb eder bir ʿārıḍın ʿurūḍu ḥasebiyle.

Ve kaçan havā müteġayyir olsa o taġayyürden ebdāna ʿavārıḍ ʿārıḍa olur o vechten ki havāya kaçan ʿufūnet ʿārıḍa olsa aḫlāṭ taʿaffün eder ve aḫlāṭ taʿaffüne ḳalbde maḥṣūr ve maḥbūs olan aḫlāṭtan ibtidā eder, zīrā havā-i ʿafinenin ḳalbe vuṣūlü aʿḍā-i sāireye vuṣūlünden aḳreb olur.

Eger süḫūnet-i havā şedīd olur ise mefāṣılı irḫā eder ve ruṭūbātı taḥlīl eder ve ʿaṭaşı ziyāde eder ve rūḥu taḥlīl eder ve ḳuvāyı isḳāṭ eder ve haḍmı menʿ eder onun için ki bāṭında olup ṭabīʿata ālet olan ḥarāret-i ġarīziyyeyi taḥlīl eder ve levni sarartır onun için ki şiddet-i ḥarāret levni aḥmer olan aḫlāṭ-ı demeviyyeyi taḥlīl edip mirre-i ṣafrāyı kes̱īren tevlīd etmekle aḫlāṭ-ı sāireyi ġālib kılar, lā-maḥāle ġıdānın ṣufretiyle ebdān aṣfer olur. Ve ḳalbi ġayr-i ġarīzī ḥarāret ile yaʿnī ḥarāret-i ġarībe ile tesḫīn eder ve aḫlātı tesyīl edip taʿfīn eyler ve tecāvīfe meyllendirir, kez̠ālik aʿḍā-i ḍaʿīfelere dahi meyllendirir.

Ve ebdān-ı maḥmūdetü'l-ḥāle havā-i ḥārr ṣāliḥ olmaz. Ve baᶜḍan olur ki müsteskḳī olanlara ve meflūclara ve nezle-i bāride aṣḥābına ve küzāz-ı bārid aṣḥābına ve teşennüc-i raṭb-ı imtilāī aṣḥābına ve laḳve-i raṭbe aṣḥābına nefᶜ verir. Ve havā ifrāṭ üzere vārid olup bāṭında tevaġġul ederse ḥarāret-i ġarīziyyeyi iṭfā edip imāte eder.

Ammā havā-i bārid-i ġayr-i müfriṭ seyelān-ı mevāddı menᶜ ve ḥabs eder lākin nezle iḥdās̱ eder ve aᶜṣābı ḍaᶜīf eder ve ḳaṣabe-i riyeye ḍararı olur ve nefs-i riyeye eşedd-i ḍarar ile ḍararı olur.

İfrāṭ-ı şedīd ile müfriṭ olmayan bürūdet haḍmı [44a] taḳviye eder ve bi'l-cümle efᶜāl-i ṭabīᶜiyyeyi taḳviye eder ve şehveti is̱āre ve taḥrīk eder.

Ve bi'l-cümle eṣıḥḥāya berd-i ġayr-i müfriṭ ḥarāret-i müfriṭadan evfaḳ olur. Ve havā-i bāridin maḍarratları aᶜṣāba müteᶜalliḳa olan efᶜāl cihetinden olur ve mesāmmı sedd edip ve ᶜiẓāmın ḥaşvini yaᶜnī muḫḫunu ve iliğini ᶜaṣrı ḥasebleriyle olur.

Ve havā-i raṭb eks̱er-i emziceye yaᶜnī raṭb olmayan bi'l-cümle mizāca ṣāliḥ ve muvāfıḳ olur, levni ve cildi havā-i raṭb ḥasen eder ve yumuşatır ve mesāmmātı teḳayyuḥu üzere ibḳā eder lākin havā-i raṭb ᶜufūnete müstaᶜidd ve müteheyyiᵓ olur. Ve havā-i yābis havā-i raṭbın ḍıddı üzere olur.

el-Faṣlu'l-ᶜĀşirü Fī-Mūcebāti Ṭabāyiᶜi'r-Riyāḥı

Taġayyürāt-ı havā bābında biz riyāḥı bir nevᶜ ẕikr ile ẕikr eyledik lākin biz murād ederiz ki riyāḥ bābında tertīb-i āḫer üzere bir ḳavl-i cāmiᶜ īrād eyleyeyüz ve biz şimāl ile bedᵓ ederiz.

Bu maḥallde şāriḥ ᶜAllāme ecnās-ı riyāḥın ḫavāṣṣını naḳl edip der ki cümleden aᶜcebi budur ki çobanlar aġnāmlarını sifādı vaḳtinde rīḥ-i hābbeye naẓar ederler, eger rīḥ-i hābbe cenūbī ise o sifāddan tevellüd eden ḥumlān yaᶜnī kuzuların eks̱eri inās̱ olur diye bi-ḥasebi't-tecribe ḥükm ederler; eger sifādda rīḥ-i hābbe şimāl ise çobanlar tevellüd eden ḥumlānın eks̱eri ẕükūr olur diye ḥükm ederler ve vaḳt-i vilādette o çobanların dedikleri gibi ẓuhūr eder. Ve cenūbun hübūbunda min-ġayri sifād beyḍ-i decāc ziyāde olur, onun için rīḥ-i cenūba riyāḥ-ı beyḍiyye derler ve riyāḥ-ı beyḍā dahi derler cenūb hübūbunda havāda muṣḥiye ve küşāde olduğu ḥasebiyle.

Riyāḥ-ı şimāliyye ḳuvāyı taḳviye eder ve ebdānı şedd eder ve seyelān-ı ẓāhiri menᶜ eder ve ᶜaraḳ ve remaṣ mis̱lli ruṭūbātı ẓāhire ḫurūcdan menᶜ eder ve mesāmmātı sedd eder ve haḍmı taḳviye eder ve baṭnı ᶜaḳl edip ishāli menᶜ eder ve bevli idrār eder, havā-yı ᶜafin-i vebāīyi taṣḥīḥ eder. Kaçan cenūb teḳaddüm edip ᶜaḳibinde bilā-mühlet şimāl-i cenūbī taᶜḳīb eylese mevāddı cenūb isāle edip akıtır. Ve şimāl ᶜaṣr edip bāṭına ḥaṣr etmekle baᶜḍı kerre mecārīyi fetḳ ve şaḳḳ edip mevāddı ḫārice akıtır ve isāle eder ve ona bināen şimālin hübūbunda baştan mevāddın seyelānı eks̱er olur, keẕā-lik ᶜilel-i ṣadr eks̱er olur. Ve emrāḍ-ı şimāliyye evcāᶜ-ı ᶜaṣabdır. Ve emrāḍ-ı şimāliyye ve evcāᶜ-ı ᶜaṣabdan maᶜdūd olur evcāᶜ-ı mes̱āne ve evcāᶜ-ı raḥim ve ᶜusr-i bevl ve suᶜāl ve aḍlāᶜın vecaᶜları ve ṣadrın vecaᶜları ve ḳuşaᶜrīret.

Ammā riyāḥ-ı cenūbiyyenin aḥkāmı bunlardır: Cenūb ḳuvveti irḫā eder ve mesāmmātı teftīḥ eder ve aḫlāṭı is̱āre ve taḥrīk edip ḫārice iḫrāc eder ve ḥavāssı s̱aḳīl edip ağırlaştırır. Ve rīḥ-i cenūb ḳurūḥu ifsād eder ve emrāḍı nüks eder ve ebdānı ḍaᶜīf eder ve ḳurḥalarda ve niḳriste ḥikke īrās̱ eder ve ṣudāᶜı tehyīc eder ve nevmi celb eder ve ḥummayāt-ı ᶜafineyi īcāb eder lākin ḥalḳı taḫşīn eylemez.

Ve ammā riyāḥ-ı maşrıḳiyyenin aḥkāmı, eger rīḥ-i maşrıḳ āḫir-i leyl ve evvel-i nehārda gelir ise o riyāḥ havā-i muᶜtedilden gelir yaᶜnī o riyāḥın māddesi şems ile telaṭṭuf eylemiş havā olur ve ruṭūbeti ḳalīl olup o riyāḥ-ı maşrıḳiyye elṭaf ve eybes olur. Ve eger riyāḥ-ı maşrıḳiyye nehārın āḫiri ile evvel-i leylde gelir ise emr ḫilāf üzere olur yaᶜnī o rīḥin māddesi elṭaf ve eybes olmaz. Ve bi'l-cümle riyāḥ-ı maşrıḳiyye maġribiyyeden ḫayrlı olur. Ve riyāḥ-ı maġribiyyenin aḥkāmı budur: Maġribiyye āḫir-i leyl ve evvel-i nehārda şemsin ᶜamel eylemediği havādan gelir ise o riyāḥ-ı maġribiyye eks̱ef ve aġlaẓ olur ve eger āḫir-i nehār ve evvel-i leylde gelir ise emr ḫilāf üzere olup o rīḥ eks̱ef ve aġlaẓ olmaz.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ᶜAşere el-Kelāmu Fī-Mūcebāti Ṭabāyiᶜi'l-Mesākini

Taġayyürāt-ı havāda mesākinin aḥvālini biz ẕikr eyledik lākin bu faṣlda aḥvāl-i mesākinden muḫtaṣaren tertīb-i āḫer üzere bir kelām īrād eylemek murād eyleriz ve vāḳiᶜ olan baᶜḍı tekrārdan teḥāşī ve iḥtirāz eylemeziz.

Aḥkām-ı mesākin bunlardır:

Muḳaddemā maᶜlūmun oldu ki mesākinin irtifāᶜ ve inẖıfāḍ ḥasebiyle ve keẕālik eşcār ve maᶜādin ve meḳābir ve ciyef mis̱lli nesnelere mücāvereti ḥasebiyle ebdānda olan es̱eri muẖtelif olur. Ve dahi maᶜlūm oldu ki ehviyenin mizācları mesākinin ᶜurūḍundan ve ṭīniyye ve nezziyye ve ḥameʾiyye ve sāir envāᶜ-ı türbesinden ve biḥār ve cibāle mücāveresinden ve riyāḥından ne keyfiyyette taᶜarrüf olunur ve bilinir. Ve ḥālā biz deriz ki ve icmāl eyleriz ki o havā ki şems ġurūb eyledikte bārid olup ve şemsin ṭulūᶜunda sürᶜat üzere mütesaẖẖin olsa bu mis̱lli havānın küllīsi laṭīf olur ve havā bu vech üzere olmayıp şemsin ġurūbunda teberrüd ve şemsin ṭulūᶜunda tesaẖẖun eylemese o havā laṭīf olmaz. Bundan sonra deriz ki ehviyenin şerrlisi o havādır ki fuʾādı yaᶜnī ḳalbi ḳabḍ eder ve nefesi ḍayyiḳ der. Ve şimdiki ḥālde biz her nevᶜ meskenlerin aḥkāmını başka başka beyān eyleriz:

Aḥkāmu'l-Mesākini'l-Ḥārre: Mesken-i ḥārr cildi ve beşereyi siyāhlandırır ve tüyleri müfelfel ve caᶜd eyler, haḍmı ḍaᶜīf eyler. Ve mesākin-i ḥārrede taḥlīl cidden ziyāde ve ruṭūbet ḳalīl olur ise herem yaᶜnī kocalık sürᶜat eyler, bilād-ı Ḥabeşe'de süẖūnet-i mesken ḥasebiyle herem sürᶜat eylediği gibi, zīrā Ḥabeş ahālīsinden otuz yaşında olan kimseye herem ᶜārıḍ olur. Ve ehl-i Ḥabeşe'nin ḳulūbları vecile olup cebān olurlar ervāḥın taḥallülü ḥasebiyle.

ᶜAllāme der ki bu mevḍiᶜde olan ẖulāṣa-i kelāmı budur ki mevs̱ūḳun bih ve muᶜtemedün ᶜaleyh kimseler ẖaber verirler ki Ḥabeşe diyārında eks̱er-i ahālīsi yüz yirmi yaş yaşarlar. Ve bilād-ı Ḥabeşe cidden iᶜtidāle ḳarīb olur ve miyāh ve emṭārı ve fevākihi kes̱īr olur ve cebelīdir, eşcār-ı kes̱īresi vardır ve ḥarāreti Mıṣr'ın ḥarāretinden eḳall olur belki Dımaşḳ'a iᶜtidālde ḳarīb olur. Ve bunların cümlesi Şeyẖ'in kelāmına münāḳıḍ olmaz onun için ki Ḥabeşe memleketi memleket-i vāsiᶜadır, iḥtimāldir ki o memleketten ẖaṭṭ-ı istivāda olan veyāẖūd ẖaṭṭ-ı istivāya ḳarīb olan diyār iᶜtidāle ḳarīb olup ḥikāye olunan aḥvāl ve ahālī o bilādın aḥvāli ve ahālīsi olsun ve Şeyẖ'in ẕikr eylediği mā-ᶜadā bilād-ı ḥārreleri olsun veyāẖūd ẖaṭṭ-ı istivāda olup esbāb-ı arḍiyye-i uẖar ile iᶜtidālden ẖurūc eden bilādın ḥükmü olsun. Pes bu taḳdīr üzere beynehümādan münāfāt kalkar ve her bir ḥākī kendiye ẖaberi vāṣıl olan bilādın evṣāfını ḥikāye eylemiş olur Allāhu aᶜlem.

Ve mesākin-i ḥārre ahālīsinin ebdānı enᶜam ve elyen olur.

Aḥkāmu'l-Mesākini'l-Bāride: Mesākin-i bāride ahālīsi ziyāde ḳuvvetli ve şecāᶜatli olur ve haḍmı aḥsen olur; bunların ẕikri teḳaddüm eyledi. Eger mesākin-i bāride erṭab olur ise ahālīsinin laḥm ve şaḥmı kes̱īr olup ᶜurūḳ laḥm ve şaḥm içinde ġāire ve mestūre olur ve mefāṣılı ḫāfī olur yaᶜnī mefāṣılı kes̱ret-i laḥmdan görünmez, ḫafī olur ve ġaḍḍūn ve baḍḍūn olur yaᶜnī o ahālīler tāze ve ter ve ṭariyyü'l-beden ve raḳīḳu'l-cild olur.

Aḥkāmu'l-Mesākini'r-Raṭbe: Mesākin-i raṭbe ahālīsinin seḥaneleri ve heyᵓetleri aḥsen olur ve cülūdları elyen olur ve riyāḍetlerinde yaᶜnī ḥarekātlarında onlara istirḫā sürᶜat eder. O ruṭūbet üzere olan bilādın ṣayfı ziyāde süḫūnetli olmaz ve şitāları dahi şedīden teberrüd eylemez ve ḥummayāt-ı müzmine kes̱īre olur ve ishāl ve ḥayḍ ve bevāsīrden demin nezfi ve evᶜiyesinde demin ḫurūc eylemesi kes̱īr olur ve nefs-i bevāṣīr ve ḳurūḥ ve ᶜufūnet ve femlerinde ḳulāᶜ kes̱īr olur. Ve kezālik o erṭab olan mevāḍıᶜda ṣarᶜ dahi kes̱īr olur.

Aḥkāmu'l-Mesākini'l-Yābise: Mesākin-i yābise ahālīsine yübs-i mizāc ve ḳaḥl-ı cülūd ᶜārıḍ olur, kez̠ālik cülūdları teşaḳḳuḳ edip yarılır ve yübs dimāġlarına sebḳat eder yaᶜnī dimāġları aᶜḍā-i sāirelerinden evvel kurur ve yābis olur. Ṣayfları ḥārr ve şitāları bārid olur.

Aḥkāmu'l-Mesākini'l-ᶜĀliye: Mesākin-i ᶜāliye ahālīsi eṣıḥḥā ve aḳviyā olurlar ve celādetli, ṭavīlü'l-aᶜmār olurlar.

Aḥkāmu'l-Mesākini'l-Ġāire: Ġavrda ve çukurda olan bilādın ahālīleri [44b] dāimā vemidde ve kemidde olurlar yaᶜnī ḥarāretleri ziyāde olur ve ḫafī ve gizli hüznleri ve ġammları ziyāde olur ve miyāhları bārid olmaz ḫuṣūṣan o miyāhları ki rākide ola yāḫūd beṭāyıḥiyye veyāḫūd sebeḫiyye ola, o sular bürūdetten ziyāde baᶜīd olurlar ve o bilād-o ġāirenin havā ḥasebiyle miyāhı rediyye olur.

Aḥkāmu'l-Mesākini'l-Ḥaceriyye:[127] *Mesākin-i ḥaceriyye iki ḳısm olur: Ḳısm-ı evvel o meskendir ki arāḍīsi ḥacer ola; ḳısm-ı s̱ānī o meskendir ki arāḍīsi ḥacer olmaz lākin ḥacerī olup ṣulb ve muḥkem olur. Ḳısm-ı evvele cebelī dahi derler. Bu cebelī dahi iki ḳısm olur, biri s̱ülūcdan mekşūf olur*

127 Bu maḳāmda nüsaḫ-ı muḫtelife vardır, kiminde "mekşūfe" kiminde "meknūne" ve kiminde "meknūfe" vāḳiᶜ olmuştur. ᶜAllāme "mekşūfe" nüsḫasını iḫtiyār edip bizim ẕikr eylediğimiz gibi tefsīr eder ve bāḳī nüsḫaları redd eder.

yaʿnī ona s̱elc ve kar kes̱īren nüzūl eylemez ve āḫeri mes̱lūc olur. Ḳānūn ḳısm-ı evvele yaʿnī s̱elci olmayan cebelī meskene işāret edip der ki:

Mesākin-i ḥaceriyye-i mekşūfenin ḥükmü budur ki bu mesākinin havāları ṣayfta şedīdü'l-ḥarāret ve şitāda bāride olur ve ebdānları ṣulbe ve ḫilḳatleri müdmece ve müktenize ve tüyleri kes̱īr ve binye-i mefāṣılları ḳaviyye olur ve yübūsetleri ġālib olup seherleri ziyāde olur ve aḫlāḳları seyyiʾe olur, mütekebbir ve müstebidd olur; kes̱ret-i sevdā ḥasebiyle mālīḫūlyā aṣḥābı gibi kimi ġaybı bilirim ẓann eder ve kimi ḳuvvet-i ḳāhirem vardır ẓann edip tefevvuḳ ve infirād daʿvāsında olurlar. Ve o ahālīnin ḥurūbda necdeti olup bahādır olur ve ṣınāʿātta ẕekāsı ve ḥiddeti olur.

Aḥkāmu'l-Mesākini'ṣ-S̱elciyye: Mesākin-i cebeliyye-i s̱elciyyenin ḥükmü bilād-ı bāride-i sāirenin ḥükmü gibidir. Ve cebeliyye-i s̱elciyye bilādı bilād-ı rīḥiyye olur mādām ki s̱ülūc ola o bilādda bāḳıye olur, o bilādda riyāḥ-ı ṭayyibe tevellüd eder. Kaçan s̱ülūcu iẕābe olunup ve cibāl-i meẕkūrun riyāḥı menʿ eder aḥvāli ve evḍāʿı olsa o diyār vemide ve kes̱īrü'l-ḥarāret olur.

Aḥkāmu'l-Mesākini'l-Baḥriyye: Mesākin-i baḥriyyenin ḥarr ve berdi muʿtedil olur onun için ki o bilādın ruṭūbeti infiʿāle ʿāṣī olur ve müsaḫḫin ve müberrid olup o ruṭūbete nüfūẕ ṣadedinde olan nesneleri ḳabūl eylemez. Ve ruṭūbet ve yübūsette bilād-ı baḥriyyenin havāsı ruṭūbete emyel olur. Ve eger o mesākin-i baḥriyye şimālī ise yaʿnī bilād-ı şimāliyyeden ve ʿarḍı meyl-i küllīden ziyāde ise o bilāddan baḥre ḳarīb ve çukur olan mevḍiʿ aʿdel olur, zīrā şimāliyyeden olduğu bürūdet iḳtiḍā eder, ġāire olup çukurda olmak ḥarāret iḳtiḍā eder ve ḳarīb-i baḥrde olmak ruṭūbet iḳtiḍā eder. Ve bu keyfiyyātın ictimāʿından iʿtidāl ḥāṣıl olur.

ʿAllāme der ki lākin bu evṣāfın ṣāḥibi olan beldenin ʿufūneti ḳabūlü eks̱er olup erdeʾ olur. Ve eger mesākin-i baḥriyye cenūbiyye-i ḥārre olur ise yaʿnī şimāliyyenin ʿarḍı meyl-i küllīye ḳarīb olan bilāddan olur ise şimāliyyenin ḍıddı üzere olur yaʿnī o bilādın aʿdeli baḥrden baʿīd olup mürtefiʿ olan olur.

Aḥkāmu'l-Mesākini'ş-Şimāliyye: Mesākin-i şimāliyye ve ʿarḍı meyl-i küllīye müsāvī veyāḫūd meyl-i küllīden ezyed ve eks̱er olan bilādın ḥükmü bilād-ı bāride ve fuṣūl-i bāridenin ḥükmü gibidir ki o bilādda emrāḍ-ı ḥaḳn u ʿaṣr ziyāde ve eks̱er olur ve aḫlāṭ kes̱īre olup bāṭında müctemiʿa olur ve

haḍmın cevdetini īcāb eder ve ṭūl-i ʿömrü iḳtiḍā eder ve ruʿāfı eks̱er olur yaʿnī burun kanamak ziyāde olur onun için ki aḫlāṭın mecārīde imtilāsı olup taḥallül ḳalīl olur ve inficār-ı ʿurūḳ çok olur. O bilād ahālīsine ṣarʿ iṣābeti ḳalīl olur bāṭınları ṣaḥīḥ olmak ḥasebiyle.

ʿAllāme der ki lāyıḳ olan ṣarʿı ṣarʿ-ı balġamī ile taḳyīd eylemektir, zīrā bilād-ı şimāliyyede ṣarʿ-ı demevī kes̱īr olur ve keẕālik o bilād ahālīsinin ḥārr-ı ġarīzīsi vefret ve kes̱ret üzere olmakla onlara ṣarʿ iṣābet eylemez ve eger iṣābet eyler ise o ṣarʿ ziyāde ve şedīd olur onun için ki ṣarʿın esbābı ziyāde ḳavī olmadıkça o mesken ahālīsine sebeb-i ḍaʿīf ile ṣarʿ iṣābet eylemez, ḳuvvet-i ṭabīʿatları ṣarʿı defʿ eder. Ve her kime ki ṣarʿ iṣābet eyleye, maʿlūm olur ki o ṣarʿın sebebi ġāyet ḳavī imiş ve sebebi ġāyet ile ḳavī olan maraḍın defʿi ġāyet ile müşkil olur.

Ve o mesākin ahālīsi ebdānında olan ḳurūḥ ṭabīʿatlarının ḳuvvetlerine bināen bürʾe isrāʿ eder. Ve keẕālik demlerinin ḥarāreti ziyāde ve iltiḥāma teheyyüʾ ve istiʿdādları kāmile olup iltiḥām ve bürʾe māniʿ olur ḫāricden müleyyin ve mürḫī bir sebeb olmamakla bürʾe sürʿat eder. Ve o bilād-ı şimāliyye ahālīsinin ḥarāret-i ḳulūbları ziyāde şedīd olmakla onlarda aḫlāḳ-ı sebuʿiyye olur. Ve nisālarına ṭams̱tan ve ḥayḍdan faḍl-ı istinḳā ʿārıḍ olmaz yaʿnī ḥayḍ görmekle kanları ḫurūc eylemez ve imtilā-i demden neḳā ve ḫalāṣ ḥāṣıl olmaz; o nisvān ḥayḍ görseler dahi demleri ḳabḍları ḥasebiyle kifāyet miḳdārı seyelān etmemekle eṭıbbā derler ki bilād-ı şimāliyye nisvānında ʿaḳr ġālib olup bilād-ı cenūbiyye nisvānı gibi evlādları kes̱īr olmaz erḥāmları naḳiyye olmamak ḥasebiyle, zīrā ruṭūbet-i erḥāmları ʿadem-i seyelān ḥasebiyle ziyāde olup ḳıvāmı kāmil ve tāmm olmamakla ḥamlleri ḳalīl olur.

Ve bu ḳavlin ḳāili ʿAllāme'nin taḥrīri üzere ṣāḥib-i Kāmil'dir. Onun ḳavlini Şeyḫ-i Reʾīs redd edip der ki:

Eṭıbbānın bu ḳavli bilād-ı Türkiyye'de müşāhede olunan ḥālin ḫilāfıdır ve īrād eyledikleri delīl müşāhedāta muʿārıḍ olmaz belki biz deriz ki bilād-ı şimāliyyede iki ḥāl vardır, biri o bilādın ahālīsinde ḥarāret-i ġarīziyye kes̱īre olmaktır ve ḥāl-i uḫrāsı dem-i ṭams̱ı isāleye sebeb-i ḫāricī olan nesneler o diyārda ḳalīl olmakla erḥām müsterḫiye olmaktır. Ve ḥālet-i ūlā yaʿnī ḥarāretleri ziyāde ḳuvvette olmakla esbāb-ı müseyyilenin noḳṣānın-

dan ḥāṣıl olan maḍarrat-ı irḫāyı defᶜ edip erḥāmın ḳıvāmına terettüb eden noḳṣānı ḳuvvet-i ḥarāret tekmīl eder. Ḥattā eṭıbbā derler ki bilād-ı şimāliyyede nisvān ḥamllerini ḳalīlen isḳāṭ eder. Eṭıbbānın bu kelāmları dahi delālet eder ki erḥāmın ḳıvāmı kāmil olur, esbāb-ı müseyyile nāḳıṣ olmak ile ḳıvāmın kemāline zevāl gelmez ḥarāretlerinin ḳuvveti ḥasebiyle. Ve o ṣuᶜḳ ve nāḥiye nisvānlarının vaḍᶜ-ı ḥamlleri ᶜusretli olur onun için ki aᶜḍā-i vilādları münaḍḍade ve munḍamme olur; isḳāṭ-ı cenīn edenleri berd ḥasebiyle isḳāṭ eder. Ve bilād-ı şimāl nisvānlarınn elbānı ḳalīl ve ġalīẓ olur, zīrā berd ruṭūbet-i lebeni ḥabs eder, nüfūẕ ve seyelāna māniᶜ olur.

Ve bilād-ı şimāliyye ahālīsine ve ḫuṣūṣan ḳuvāları ḍaᶜīf olanlarına sill ve küzāz maraḍları ᶜārıḍ olur ve ḫuṣūṣan vaḍᶜ-ı ḥaml eyleyen hatunlara bu maraḍlar kes̱īren ᶜārıḍ olur onun için ki vilādları ᶜusretli olup ḥīn-i vilādette tezaḥḥurları ve renneleri kes̱īr olmakla nevāḥī-i ṣadrlarında olan ᶜurūḳ münṣadiᶜ olup damarları yarılmakla sill ḥādis̱ olur. Keẕālik aᶜṣāblarının ve elyāflarının eczāları münṣadiᶜ olup küzāz ᶜārıḍ olur ve vilādet mis̱lliden ḥādis̱ olan ᶜusrette merāḳḳ-ı baṭnları miᶜraḍ-ı inṣıdāᶜ ve maẓınne-i inşiḳāḳta olur.

Ve o bilādda ṣabīlere üdre-i māiyye ᶜārıḍ olup baᶜde'l-bülūġ o maraḍ zāil olur. Ve cevārīlere yaᶜnī ṣabiyyelere māu'l-baṭn yaᶜnī istisḳā-i māī ve māu'l-erḥām yaᶜnī ḳayle-i raḥim tesmiye olunan maraḍ ᶜārıḍ olur. Baᶜde'l-bülūġ ve'l-kiber onlardan dahi o maraḍ zāil olur O bilād ahālīsine remed ḳalīlen ve nādiren ᶜārıḍ olur ve remed ᶜārıḍ oldukta ġāyet ile şedīd olur.

Aḥkāmu'l-Bilādi'l-Cenūbiyye: Bilād-ı cenūbiyyenin aḥkāmı bilād-ı ḥārre ve fuṣūl-i ḥārre ḥükmüdür. Bilād-ı cenūbiyyenin suları māliḥ ve kibrītī olur. Ve cenūb bilādının ruʾūsu ve başları ruṭūbet ile mümtelī olur, zīrā cenūb ḥārr ve raṭb ve fāᶜil-i ruṭūbet olmakla onun es̱eri olan ruṭūbet ile sükkānnın dimāġları mümtelī olur ve buṭūnları dāimā iḫtilāfı īcāb eder yaᶜnī müsterāḥa ve memşāya gidip gelmeği īcāb eder baştan miᶜdeye dāimā nezle-i ḥārre vü raṭbe nüzūl edip miᶜdede olan aġdiyeyi izlāḳ eylediği ḥasebiyle. Ve o bilād sükkānının ḍaᶜīfeleri [45a] müsterḫiye olur. *Ve baᶜḍı nüsḫada "aᶜṣāb-ı ḍaᶜīfeleri müsterḫiye olur" diye vāḳiᶜ olmuştur. Bu iki nüsḫa biri birine min-ḥays̱ü'l-maᶜnā ḳarīb olurlar.* Ve ḥavāssları s̱aḳīle olur ve ṭaᶜām ve şarāba şehevātları ḍaᶜīfe olur ve şarābdan ḥādis̱ olan ḫumārları ᶜaẓīm ve ziyāde olur, ruʾūs ve dimāġları ve miᶜdeleri ḍaᶜīfe

olmak ḥasebiyle. Ve ḳurḥalarının bürʾü ʿusretli ve ḳurḥaları müterehhile ve müsterḫiye olur.

Ve nisālarında nezf-i ḥayḍ yaʿnī dem ḥayḍ mecrāsından ve ġayriden ziyāde ḫurūc eder ve ḥamlleri ʿusret ile olur erḥāmları mübtelle ve menī-leri ġayr-i naḍīc olmak ḥasebiyle gebe kalmakta tedbīre ve devāya muḥtāc olurlar ve emrāḍları kes̱īre olmakla eks̱eriyyā ilḳā-i cenīn ederler ve sebeb-i āḫer ile ilḳā-i cenīnleri ḳalīl olur.[128] Ve ricāllerine iḫtilāf-ı dem iṣābet eder yaʿnī dem ḥasebiyle müsterāḥa gidip gelmeleri ziyāde olur ve bāsūrları dahi ziyāde olur ve remed dahi iṣābet eder lākin remedleri serīʿü't-taḥallül olup bürʾleri serīʿ olur ammā kühūlleri ve elli yaşını mütecāviz olan olanlarına nevāzil ḥasebiyle felc iṣābet eder. Ve bi'l-cümle kühūllerine dimāġlarının imtilāları ḥasebiyle rebv ve bühr ve tevātür-i nefes ve temeddüd-i imtilāī ve ṣarʿ dahi ʿārıḍ olur, zīrā reʾsi mümtelī olan kimsenin mādde reʾsinde muḥ-tebes olur ise ṣarʿ ve ṣarʿa müşābih olan sekte ve seder ve düvār mis̱lli nesneler ʿārıḍ olur. Eger mādde baştan aʿḍā-i nefese nüzūl ederse rebv ve rebve müşābih olan nefes-i intiṣāb ve buḥūḥa ve suʿāl ʿārıḍ olur. Ve o reʾste olan mādde aʿṣāba nüzūl ederse temeddüd ve temeddüde müşābih fālic ve teşennüc ve laḳve ve raʿşe ve ḫader mis̱lli emrāḍ ʿārıḍ olur. *Ve ẕikr olunan nevāzilin beyānı ʿAllāme'nin şerḥinde meẕkūrdur.*

Ve cenūbī mesākin ahālīsine o ḥummayāt iṣābet eder ki o ḥummayātta ḥarr ve berd cemʿ olur.

ʿAllāme der ki ḥarr ve berdin ictimāʿı iki vech üzere olur: Evvelkisi ẓāhir ve bāṭının her birinde ḥarr ve berd cemʿ olur, o ḥummā inbiyālūs demekle maʿrūftur. İkincisi ẓāhir-i beden bārid ve bāṭını ḥārr olur veyāḫūd ʿaks üzere olup ẓāhir-i beden ḥār ve bāṭını bārid olur.[129]

Ve o ahālīye ḥummayāt-ı ṭavīle-i şiteviyye[130] ʿārıḍ olur ve ḥummayāt-ı leyliyye dahi ʿārıḍ olur yaʿnī o ḥummā ʿārıḍ olur ki leylen aḫẕ edip nehāran münḳaliʿa olur ve onlarda ḥummayāt-ı ḥādde ḳalīl olur, istiṭlāḳ-ı baṭnları kes̱īr olur aḫlāṭ-ı müteʿaffinelerinin laṭīfi taḥallül eylediği ḥasebiyle.

128 Yaʿnī baʿḍı kerre erḥāmları ruṭūbetli olmak ḥasebiyle dahi ilḳā-i cenīn ederler lākin bu sebebden ilḳāları ḳalīl olur.

129 Ve bu ḥummālara inḳıyālūs derler.

130 Ve baʿḍı nüsḫalar vāv ile "ve şiteviyye" vāḳiʿ olduğu ʿAllāme'de meẕkūrdur.

Aḥkāmu'l-Mesākini'l-Maşrıḳiyye: Hangi medīne ve mevḳiᶜ ki cānib-i şarḳın ḥiẕāsına mevḍūᶜa olup cihet-i şarḳiyyesi meftūḥa ve mekşūfe olur, o medīnenin havāsı ṣaḥīḥa ve ceyyide olur onun için ki evvel-i nehārda şems o beldeye ṭulūᶜ edip havāsını taṣfiye eder ve şemsin ġurūbunda bi'l-cümle havā taṣfiye olunmuş bulunur. Ve mesākin-i şarḳiyyeye o riyāḥ-ı laṭīfe-i şarḳiyye hübūb eder ki onu şems o ṣavba irsāl edip ve şems bi-nefsihā ona tebeᶜiyyet eylemiştir ve riyāḥ ve şemsin ḥareketleri mütteḥid olup ve maᶜan o mesākine müteveccih olmuşlardır.

Aḥkāmu'l-Mesākini'l-Ġarbiyye: Kaçan bir mıṣrın cihet-i ġarbīsi mekşūfe olup şarḳī cānibi mestūre olsa şems o mıṣra ḳarīb olduğu maḥal-lde müvāfāt edip işrāḳ eylemez. Ve şemsin o beldeye ṭulūᶜunda ve işrāḳ ında şems buᶜdu aḫẕ edip sāᶜaten fe-sāᶜaten mıṣrdan baᶜīd olur ve mesākin-i şarḳī gibi ḥīn-i ṭulūᶜunda ḳurbü aḫẕ edip zamān zamān ḳurbiyyeti ziyāde olmaz. Pes bu vechten şems mesākin-i ġarbiyyenin havāsını telṭīf ve tecfīf eylemeyip havāyı raṭb ve ġalīẓ olduğu ḥālde terk edip ġurūb eder ve şems o mesākine irsāl-i riyāḥ eylese riyāḥ-ı maġribiyye irsāl eder ve irsāl eylediği riyāḥı leylen irsāl eyler.

Ve mesākin-i maġribiyyenin aḥkāmı mizācı raṭb ve ġalīẓ olan bilādın aḥkāmı gibi olur ve ḥarāreti muᶜtedile olur. Ve mesākin-i maġribiyyenin havāsında ġılẓat ve kes̱āfet olmasa ṭabīᶜatta o havā rebīᶜin havāsına müşābih olup rebīᶜe benzer idi lākin bilād-ı şarḳiyyenin ṣıḥḥat-i havāsından mesā-kin-i ġarbiyyenin ṣıḥḥat-i havāsı kes̱īren noḳṣān üzere olur. Ve baᶜḍılar cezm edip derler ki mesākin-i ġarbiyyenin ḳuvveti rebīᶜin ḳuvveti gibidir. Ve bu ḳavle ᶜale'l-ıṭlāḳ iltifāt olunmaz belki bu ḳavlin ṣıḥḥati baᶜḍı bilāda ḳıyās ile olur ki o bilād mes̱elā cenūbī olur, zīrā mesākin-i cenūbiyye maġ-ribiyyeden erṭab ve aġlaẓ olup cenūbiyyeye ḳıyās ile maġribiyyenin havāsı rebīᶜ havāsına ḳarīb olur ve cidden ceyyid olur.

Ve bilād-ı maġribiyyede olan maᶜānī-i mez̠mūmenin biri dahi budur ki şems o mesākin-i maġribiyyeye müvāfī ve muvāṣıl olmaz illā iḳlīmi tesḫīne istīlā ettiği vaḳtte olur ve o vaḳt şemsin ᶜulüvvü ve irtifāᶜı vaḳtidir. Ve mesākin-i maġribiyye henüz leylin berdi ile kemāl-i bürūdet üzere iken defᶜaten şems ḳuvveti vaḳtinde o mesākine ṭulūᶜ ẓuhūr eyledikte sükkā-nının defᶜaten berd-i şedīdden ḥarr-ı şedīde intiḳālleri ḥasebiyle ṭabīᶜatları

müteḥayyire olup mutaḍarrır olurlar. Ve mesākin-i maġribiyye havāsının ruṭūbet mizācı olmak ḥasebiyle o ahālīnin aṣvātları buḥūḥadan ḫālī olmaz ve ḫuṣūṣan ḫarīfte nevāzilleri ḥasebiyle buḥūḥaları keṡīre olur.

ᶜAllāme'nin taṣrīḥ edip ve bu taḳrīrlerin delālet eylediği üzere bu maḳāmda mesākin-i maşrıḳiyye ve mesākin-i maġribiyyeden murād bi-ḥasebi'l-cibāl olanlardır. Ve fi'l-ḥaḳīḳa bilād-ı şarḳiyye o bilāddır ki onun ṭūlü doksan dereceden ziyāde ola. Ve bilād-ı maġribiyye o bilāddır ki onun ṭūlü doksan dereceden noḳṣān ola. Ve bu ḥaḳīḳī maşrıḳī ve maġribīnin bu maḳāmda aḥkāmı meẕkūre değildir.

Fī İḫtiyāri'l-Mesākini ve Tehyiᵓetihā: Mesākin iḫtiyār ve tehyiᵓe eden kimselere lāyıḳ olur ki iḫtiyār eylediği arḍın toprağını ve o mesākinin irtifāᶜ ve inḫıfāḍda ve yüksekliğinde ve alçaklığında olan aḥvālini bile ve inkişāf ve istitārını dahi taᶜarrüf edip bile ve suyunu dahi taᶜarrüf eyleye, *suyu keṡīr midir yāḫūd ḳalīl midir yāḫūd rākid midir ve cereyānı ve sükūnu arḍ-ı ḥurre üzere midir yoksa raḍrāḍī midir bile. Ve suyunun cevherini dahi taᶜarrüf eyleye, o meskenin suyu ṣāfī midir yāḫūd küdūretli midir, ġalīẓ midir yāḫūd raḳīḳ midir, māliḥ midir yāḫūd şebbī midir ve nuḥāsī midir bile* ve o mānın bürūz ve ḥafāsını ve şemse istitār ve inkişāfını bile ve māı riyāḥa miᶜraḍ ve mehebb midir yoksa arḍda ġāire ve riyāḥa mücānib midir onu dahi bile. Ve o meskenin riyāḥını dahi taᶜarrüf eyleye, riyāḥın ṣıḥḥat ve ᶜadem-i ṣıḥḥatini ve bürūdet ve ḥarāretini ve beṭāyıḥ ve cibāl ve maᶜādine mücāveretini ve ᶜadem-i mücāveretini bile. Ve ehl-i beldenin ṣıḥḥat ve maraḍda olan muᶜtādlarını dahi taᶜarrüf eyleye ve ḳuvvet ve ḍaᶜflarını ve şehvetleri ṣādıḳa mıdır yāḫūd kāẕibe midir bile. Ve haḍmlarını ve ecnās-ı aġdiyelerini bile. Ve o beldenin ebniyesinin ḥālini taᶜarrüf edip ebniyeleri vāsiᶜa mıdır veyāḫūd ebniyeleri biri birine müdāḫil ve menāfisleri yaᶜnī nefes ve buḫār ḫurūc edecek ve havā duḫūl edecek maḥalleri ḍayyiḳ ve mesdūd mudur ve sāḥaları ḍayyiḳ midir bile.

Pes bu umūrların efḍal ve eşrefini iḫtiyār eyledikten sonra lāyıḳ olan budur ki meskeninin kapısını ve küvvelerini şarḳ-ı şimālī cānibine kıla o vech ile ki o meskene riyāḥ-ı maşrıḳiyye-i şimāliyye duḫūl ve cereyān eyleye. Ve riyāḥın o meskene cereyānı ve ebniyeye müdāḫalesinin muᶜẓamını maşrıḳ cānibinden kıla. Ve şems havāyı muṣlıḥa olmakla ebniyenin her maḥalline

duḫūl ve vuṣūle şemse miknet ve ḳudret vere. Ve mā-ı ʿaẕbe-i kerīme vü cārīye vü ġamra yaʿnī mā-ı kes̱īr ü naẓīfe naẓar eyleye yaʿnī o māya ki şitāda bārid ve ṣayfta ḥārr olur. Ammā ekāmine yaʿnī kümūnda olup şemste mestūr olan ve ṣayfta bārid ve şitāda ḥārr olana su miyāḥ-ı kerīme vü naẓīfeden değildir. Pes ẕikr olunan evṣāf-ı kerīme ile mevṣūf olan miyāha meskeni mücāvir kılmak cidden ceyyid ve emr-i müstaḥsen ü müntefaʿun bih olur.

Ve biz havā ve mesākin ḥaḳḳında olan kelām-ı meşrūḥta tekellüm eyledik. Bize lāyıḳ ve ḫalīḳ olur ki sitte-i ḍarūriyye-i bāḳıyeden havā ve mesākini vely ve taʿḳīb [45b] eyleyen esbāb-ı maʿdūde-i bāḳıyede dahi tekellüm eyleyeyüz.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ānī ʿAşere Fī-Mūcebāti'l-Ḥareketi ve's-Sükūni

Ḥareketin ebdānda olan fiʿli ḥareketin şiddet ve ḍaʿfı ve ḳıllet ve kes̱reti ve beyne'l-ḥarekāt sükūnun muḫālaṭası ḥasebleriyle muḫtelif olur. Ve bu ḥarekāta muḫāliṭ olan sükūn ʿinde'l-ḥukemā müstaḳill bir sebebdir. *Bi-reʾ-sihi sükūn dahi ebdānın aḥvālini taġyīr eder.*

Ve esbāb-ı ḍarūriyye ḥukemā katında altı sebebden ziyāde olur. Ammā mütekellimīn derler ki ḥareket lā-maḥāle sükūn ile muḫāliṭ olur, zīrā ḥarekette sürʿat ve buṭʾ ve ḳuvvet ve ḍaʿf ḥarekāta taḥallül eden sükūn ile ḥādis̱ olur, ona bināen ikisi maʿan sebeb-i vāḥid ʿadd olunur. Ve esbāb-ı ḍarūriyye esbāb-ı sitteye münḥaṣır olur. Ve keẕālik ebdānda ḥareketin fiʿli muḫtelif olur ʿamel ḥasebiyle, zīrā ḥareket ile gāhīce nārda ʿamel olunur, nitekim ḥaddādlar nārda ʿamel için ḥareket ederler ve gāhīce mādde ve suda ʿamel olunur, ḳaṣṣārların ḥareketleri gibi. Bu iki ḥareketin bedende fiʿli ẕikr olunan ʿameller ḥasebiyle muḫtelif olur.

Şedīde veyāḫūd kes̱īre ve ḳalīle olan ḥareketler ve sükūna muḫāliṭ olan ḥareket ve bi'l-cümle bu ḥareketler ʿale'l-iştirāk ḥarāreti tehyīc ederler lākin miḳdārı ḳalīle olup ḳuvvette şedīde olan ḥareket ʿaksinden yaʿnī miḳdārı kes̱īr olup ḍaʿīf olan ḥareketten ve kes̱īr olup sükūna muḫāliṭ olan ḥareketten farḳ olunur bu vech ile ki miḳdārı ḳalīl ve şedīd olan ḥareket süḫūnet-i kes̱īreyi īcāb eder ve eger taḥlīl eder ise taḥlīli ḳalīl olur. Ve miḳdārı kes̱īr olup şiddet üzere olmayan ḥareketin tesḫīni ḳalīl olur ve taḥlīli tesḫīninden eks̱er olur lākin rıfḳ üzere tesḫīn eder. Ve bu iki ḳısmdan her birisi yaʿnī ḳaviyyü'ş-şidde ve ḳalīlü'l-kemmiyye ve kes̱īrü'l-kemmiyye ve ḍaʿīfü'ş-şidde olan ḥareket-

lerin her birisi ifrāṭ üzere olsa yaʿnī ḳısm-ı evvelde ifrāṭ şiddette ve ḳısm-ı s̱ānīde ifrāṭ-ı kes̱ret kemmiyyet ü miḳdārda olsa ḥarāret-i ġarīziyyeyi ifrāṭ üzere taḥlīl etmekle bedeni tebrīd eder ve ruṭūbeti dahi ziyāde taḥlīl etmekle bedeni o müfriṭ ḥareketler tecfīf edip kurutur. Ammā ḥareket teʿāṭī-i ʿamel için olur ise yaʿnī bir ṣanʿat için olur ise baʿḍı kerre mādde-i ʿamel ḥareketin īcāb eylediği süḫūneti taḳviye eder, ʿamel-i nārda olan ḥaddādīnin ḥareketleri gibi. Ve baʿḍı kerre mādde-i ʿamel mūcib-i ḥareket olan süḫūneti naḳṣ edip azaltır, ḳaṣṣārīnin ʿamel-i ḳıṣārette ḥareketleri gibi, zīrā nār süḫūneti ve cefāfı ziyāde eder ve mā ikisini dahi azaltır ve noḳṣān eder. Ammā sükūn dāimā müberrid olur, ḥarāretin intiʿāşı ve menbaʿından ḥareket ve irtifāʿı mefḳūd olduğu için ve ḫanıḳı mūcib olan iḥtiḳān ve iḥtibāsın vücūdu için. Ve bedenden ruṭūbet-i faḍliyye taḥlīl olunmamakla sükūn bedeni terṭīb eder.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱e ʿAşere Fī-Mūcebāti'n-Nevmi ve'l-Yaḳaẓati

Nevmin sükūna ve yaḳaẓanın ḥarekete müşābehetleri ḳaviyye olur lākin nevm ve yaḳaẓada ḥarekāt ve sükūn ḫāṣṣaları mevcūd olduktan sonra kendilere maḫṣūṣ baʿḍı aḥkām ve ḫavāṣṣları dahi vardır ki o ḫavāṣṣı iʿtibār eylemek vācib olur. Bināen ʿaleyh biz deriz ki nevm ḳuvā-yı ṭabīʿiyyeleri bi'l-cümle taḳviye eder, ḥarāret-i ġarīziyyeyi ḫaḳn ve ḥabs eylediği ḥasebiyle ve ḳuvā-yı nefsāniyyeleri irḫā eder, nevm mesālik-i ervāḥı terṭīb ve irḫā eylediği ḥasebiyle.

Ve nevm faḍl-ı ġıdāyı ve ebḫıre-i ġalīẓayı taḥallülden menʿ eylediğine bināen cevher-i rūḥu tekdīr edip bulandırdığı ḥasebiyle dahi ḳuvā-yı nefsāniyyeyi irḫā ve iḍʿāf eder lākin nevm bi'l-cümle aṣnāf-ı iʿyāyı defʿ eder ve müstefriġāt-ı müfriṭayı ḥabs eder onun için ki ḥareket-i seyelāna müstaʿidd olan ruṭūbetlerin seyelānını ziyāde eder. Ve sükūn ile seyelān ḳalīl olup nevm dahi sükūn ḥükmünde olmakla nevm ile dahi ruṭūbet muḥtebese olup müstefriġāt az ve ḳalīl olur meger ki istifrāġ ṣadedinde olan mādde nāḥiye-i cildde ola, o vaḳtte nevm o māddeyi ḥarekete muḳārin olmayan yaḳaẓadan ziyāde defʿ ve isāle eyler ona bināen ki nevm ḥarāret-i ġarīziyyeyi bāṭına ḥaşr edip ġıdāyı aʿḍāya tevzīʿ eder. Nāḥiye-i cildde olup ḫārice ḳarīb maḥalle o tevzīʿden ḥiṣṣe vārid oldukta o ḥiṣṣe o maḥallde mevcūd olan faḍlayı ḫafr ve ḳahr ve ʿunf ile ḫārice defʿ eder. Ve cilde muḳārib olan

faḍlayı vech-i meşrūḥ üzere ḫafr ve ḳahr ile defᶜe ḥareket-i rūḥa muḳārin olan yaḳaẓa nevmden ziyāde muᶜīn olur.

Ve nevm yaḳaẓadan ziyāde muᶜarrıḳtır lākin nevmin taᶜrīḳi bi-ṭarīḳi'l-istīlā olur, zīrā nevm ervāḥı ve ḥarāreti bāṭına ḥaşr etmekle ṭabīᶜat ḳuvvetle-nip ḫārice ḳarīb olan māddeye istīlā edip ḳahr ve ᶜunf ile defᶜ eder. Yaḳaẓanın defᶜi vech-i āḫer üzere olur, o vech budur ki yaḳaẓada ervāḥ ve ḥarāret ḫārice müteveccih olur ve māddenin laṭīfi ve raḳīḳi dahi onlara mütābaᶜat edip ḫārice teveccüh eder ve ḥarāret-i ḫāriciyye nāḥiye-i cildde o mādde-i laṭīfeye müṣādif olup tebḫīr eder ve ḥādiṡ olan ᶜaraḳ menāfisten ḫārice ḫurūc eder. Kaçan ṣaḥīḥ olan kimse esbāb-ı ᶜaraḳtan bir sebeb-i āḫer yok iken uykusunda ekṡeriyyā terlese o kimsede olan ġıdā ve aḫlāṭ taḥammülden ziyāde müctemiᶜ ve onun bedeni ġıdā ile mümtelī olduğu ḥasebiyle o ᶜaraḳ ᶜārıḍ olur.

Esbāb-ı uḫrādan Ḳānūn'un murādı keṡret-i diṡār ve ḥarāret-i havā ve keṡret-i ḥareket ve ḳuvvet-i ḥarekettir. Ve siᶜa-i mesāmm dahi īcāb-ı ᶜaraḳ eder, ona bināen muḳaddem-i bedende ᶜaraḳ keṡīr olur ve muᵓaḫḫarda ḳalīl olur ve muḍṭacıᶜ olan kimsenin arḍa muttaṣıl olan cenbinde ᶜaraḳ ḳalīl olur ve fevḳe olan ṭarafı keṡīrü'l-ᶜaraḳ olur.

Ve eger nevm haḍma ve nuḍca müstaᶜidd olan māddeye müṣādif olur ise yaᶜnī balġama veyāḫūd keylūsa müṣādif olur ise nevm o māddeyi ṭabīᶜat-ı deme iḥāle edip māddeyi tesḫīn eder. Ve dem-i ḥārra istiḥāle eden mādde dahi münbeṡṡe ve münteşire olup süḫūnet-i ġarīziyye ile maᶜan bedeni tesḫīn ederler.

Ve eger nevm aḫlāṭ-ı ḥādde-i mirāriyyeye müṣādif olup nevmin vaḳt ü zamānı ṭavīl olur ise bedeni süḫūnet-i ġarībe ile tesḫīn eder, zīrā aḫlāṭ-ı mirāriyyenin süḫūneti süḫūnet-i ġarībe olur, ġarīziyye olmaz.

Ve kaçan dem ḫalāya müṣādif olsa yaᶜnī miᶜdenin ḫāliye olduğu vaḳtte nāim olsa o nevm bedeni tebrīd eder, onun için miᶜdenin ḫulüvvü vaḳtinde nevm ruṭūbāt-ı aṣliyye-i ġarīziyyeyi taḥlīl eder ve ruṭūbet-i ġarīziyyenin taḥallülünden ḥarāret-i ġarīziyye dahi taḥallül edip ḥarāret nāḳıṣa olmakla bürūdet-i beden ᶜārıḍ olur.

Ve keẕālik nevm ḳuvve-i hāḍımeye ᶜāṣī olan ḫılṭa müṣādif olur ise o nevm bedeni tebrīd eder, zīrā ḥālet-i nevmde bāṭında müctemiᶜ olan ḥarāret o ḫılṭ-ı ᶜāṣīyi haḍm ve inḍāc ḳaṣd edip bi'l-cümle o ḫılṭ-ı ᶜāṣīye müteveccih

olup tesḫīn ederler ve ḫılṭ-ı ʿāṣī dahi ʿiṣyānı ḥasebiyle münhaḍım olmayıp ḳable'l-inhiḍām bedene münteşir olur ve aʿḍāyı tebrīd eder.

Ve yaḳaẓa bu ẕikr olunan efʿāl-i nevmin cemīʿan aḍdādını işler lākin yaḳaẓa ifrāṭ üzere olur ise mizāc-ı dimāġı ifsād edip dimāġa bir nevʿ yübūset ʿārıḍ olur ve dimāġı iḍʿāf eder ve ʿaḳlı dahi taḫlīṭ eder ʿārıḍ olan yübūset-i dimāġ ḥasebiyle. Ve ṭūl-i yaḳaẓa aḫlāṭı iḥrāḳ eder ve emrāḍ-ı ḥādde dahi iḥdās̱ eder.

Ve nevm-i müfriṭ bu mezkūrların aḍdādını iḥdās̱ eder ve ḳuvvet-i nefsāniyyenin belādetini dahi iḥdās̱ eder ve dimāġın s̱iḳaline ve emrāḍ-ı bārideye müʾeddī olur, ifrāṭ üzere olan nevm faḍalātı taḥallülden menʿ ettiği ḥasebiyle.

Ve seher yaʿnī yaḳaẓa-i müfriṭa ṭaʿāma şehveti ziyāde eder ve tecvīʿ edip acıktırır māddeyi taḥlīl ḥasebiyle lākin ḳuvveti taḥlīli ḥasebiyle haḍmı noḳṣān eder.

Ammā mütemelmil ve mütemellil[131] yaʿnī firāşı üzere ḳarārı olmayıp münḳalib olan kimsenin uykusu ki ona beyne'n-nevm ve'l-yaḳaẓa tesmiye ederler; o uykunun bi'l-cümle aḥvāli erdeʾ olur.

Ve nevmin ġālib-i ḥāli [46a] budur ki nāim olan kimsenin ḥarāret bāṭınında ve bürūdet ẓāhirinde olur, bināen ʿaleyh nāim olan kimsenin cemīʿan aʿḍāsı dis̱āra yaʿnī örtüye muḥtāc olup yaḳẓānın muḥtāc olmadığı ẓıhāreye ve ziyāde s̱iyāb-ı sātire muḥtāc olur. Ve gelecek kitāblarda nevmin aḥkāmı ve nevmi ve aḥvāl-i nevmi taʿrīf edip tavḍīḥ ve tebyīn edici kelām-ı kes̱īri sen bulursun ve bilirsin inşāallāhu taʿālā.

el-Faṣlu'r-Rābiʿa ʿAşere Fī-Mūcebāti'l-Ḥarekāti'n-Nefsāniyyeti

ʿAvārıḍ-ı nefsāniyyenin cümlesine ervāḥın ḥarekātı tebeʿiyyet eder veyāḫūd muṣāḥib ve mülābis olur.

ʿAllāme der ki bu maḳāmı fehmde lāzımdır ki ʿavārıḍ-ı nefsāniyyenin māhiyyeti biline ve ʿavārıḍ-ı nefsāniyyenin envāʿının ʿadedi ve keyfiyyet-i ḥudūs̱leri ve ḳuvvet ve ḍaʿflarının esbābı ve baʿḍısına ḥareket-i rūḥ tābiʿ olup ve baʿḍı āḫere muṣāḥib olduğunun vechleri dahi taʿarrüf olunup biline:

131 "Mellet" lüġatte remād-ı ḥārr maʿnāsına olur, nevmi ġariḳ olmayıp firāşında taḳallübü kes̱īr olan kimse remād-ı ḥārre üzere muḍṭacıʿ olan kimseye teşbīh olunup mütemelmil ve mütemellil tesmiye olundu.

Ammā ʿavārıḍ-ı nefsāniyyenin māhiyyeti budur:

[هي كيفيات تعرض النفس تبعا لانفعالات تحدث لها لما يرتسم في بعض قواها من النافع والضار]

Yaʿnī ʿavārıḍ-ı nefsāniyye o keyfiyyetlere derler ki onlar nefse ʿārıḍa olurlar ve sebeb-i ʿurūḍu nefsin baʿḍı ḳuvālarında nāfiʿ veyāḫūd ḍārr olan nesneler mürtesim olmak ḥasebiyle ḥādis̱ olan nefsin infiʿālātına o keyfiyyetlerin tebeʿiyyeti olur. Ammā ʿavārıḍ-ı nefsāniyyenin envāʿı altıdır:

Nevʿ-i evvel ġaḍabdır, māhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يصحبها حركة الروح الي خارج البدن طلبا للانتقام]

Yaʿnī ġaḍab o keyfiyyet-i nefsāniyyedir ki o keyfiyyet baʿḍı ḳuvāda mürtesim olan emr-i ḍārrdan ḥādis̱ infiʿāl-i nefse tebeʿiyyet ile nefse ʿārıḍ olup ve ervāḥın li-ecli'l-intiḳām ḫārice teveccüh ve ḥareketlerini o keyfiyyet müstaṣḥıb olur. Ve ṣāḥib-i Kāmil ġaḍabı dem-i ḳalbin ġaleyānıdır diye taʿrīf ve taḥdīdi merdūd olur onun için ki ḳalbin deminin ġaleyānı ġaḍabın māhiyyeti değildir belki ʿavārıḍındandır. Ve Ebū Süheyl el-Mesīḥī ġaḍabı taʿrīf edip der ki:

[هو كيفية نفسانية يصحبها الروح والحرارة الغريزية الى خارج البدن دفعة مع فوران]

Yaʿnī ġaḍab o keyfiyyet-i nefsāniyyedir ki rūḥun ve ḥarāret-i ġarīziyyenin ḫāric-i bedene ḥareketlerini o keyfiyyet müstaṣḥıb olur ve o ḥareket defʿī olur, bi'l-cümle ervāḥ ve ḥarāret birden ḥareket ederler ve ḥareketleri ʿunf ile olur. ʿAllāme bu taʿrīfi dahi vücūh ile taḍʿīf eyledikten sonra der ki bu taʿrīf ṣaḥīḥ olduğu taḳdīr üzere ġaḍab-ı şedīdin taʿrīfi olur, ġaḍab-ı ġayr-i şedīde tenāvülü ve şümūlü olmaz.

Keyfiyyāt-ı nefsāniyyenin nevʿ-i s̱ānīsi feraḥtır. Feraḥın māhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يتبعها حركة الروح الى خارج طلبا للوصول الى الملذ]

Yaʿnī feraḥ bir keyfiyyet-i nefsāniyyedir ki ḳuvāda mürtesim olan emr-i leẕīẕden ḥādis̱ infiʿāl-i nefsāniyye ḥasebiyle o keyfiyyet nefse ʿārıḍa olur ve o keyfiyyete rūḥun ḫārice emr-i mülizẕe vuṣūl için ḥareketi tābiʿa olur.

Ve keyfiyyāt-ı nefsāniyyenin nevʿ-i s̱ālis̱i fezaʿdır, fezaʿın māhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يصحبها حركة الروح الى داخل البدن خوفا من الموذي واقعا كان او متخيلا]

Yaʿnī fezaʿ bir keyfiyyet-i nefsāniyyedir ki o keyfiyyet ervāḥın dāḫil-i bedene ḥareketini müstaṣḥıb olur, mūẕī olan bir emr-i vāḳıʿdan veyāḫūd bir emr-i müteḫayyelden ḫavf etmek ḥasebiyle, mes̱elā mesbaʿaya mürūr eyleyen kimse sebuʿu görüp ḫavf eder ise emr-i vāḳıʿdan ḫavf etmiş olur, zīrā her ne ḳadar sebuʿun ḍararı vāḳiʿ olmadı ise o maḥallde vücūdu vāḳiʿdir. Eger sebuʿu görmeyip o mevḳiʿ maẓınne-i sebuʿ olmakla sebuʿdan ḫavf eder ise emr-i müteḫayyelden ḫavf etmiş olur.

Ve keyfiyyāt-ı nefsāniyyenin nevʿ-i rābiʿi ġammdır ve ġammın māhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يتبعها حركة الروح الى داخل البدن خوفا من موذ واقع]

Yaʿnī ġamm bir keyfiyyet-i nefsāniyyedir ki eẕāsı vāḳiʿ olan mūẕīden için rūḥun bāṭına ḥareketi o keyfiyyete tābiʿa olur.

Ve keyfiyyāt-ı nefsāniyyenin nevʿ-i ḫāmisi hemmdir ve hemmin māhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يتبعها حركة الروح والحرارة الغريزية الى داخل البدن وخارجا ايضا لحدوث امر يتصورمنه خير يقع وشر ينتظر]

Yaʿnī hemm bir keyfiyyet-i nefsāniyyedir ki rūḥun ve ḥarāret-i ġarīziyyenin merreten bāṭına ve tāreten uḫrā ẓāhire ve ḫāric-i bedene ḥareketi o keyfiyyete tābiʿ olur, ḫayr ile şerr beyninde müşterek bir emrin ḥudūs̱u ḥasebiyle. Kaçan o emr-i ḥādis̱ten ḫayr-ı mütevaḳḳaʿ taṣavvur olunsa rūḥ ve ḥarāret-i ġarīziyye ẓāhir-i bedene ḥareket eder ve kaçan o emr-i ḥādis̱ten şerr-i muntaẓar taṣavvur olunsa rūḥ ve ḥarāret bāṭın-ı bedene ḥareket eder. Pes bu keyfiyyet-i hemm recā ve ḫavftan mürekkeb olur ve recā ve ḫavftan hangisi ġālib olur ise rūḥ ve ḥarāret onun cihetine ḥareket eder; recā ġālib olur ise ḫārice [ve] *ḫavf ġālib olur ise bāṭına ḥareket eder, ona bināen ḥukemā derler ki hemm fikrin cihādıdır. Ve ġamm ile hemmin farḳı budur ki ġamm şerrin vuḳūʿundan sonra ʿārıḍ olur, ammā hemmde şerr muntaẓır olur, henüz şerrin vuḳūʿu olmaz.*

Ve keyfiyyāt-ı nefsāniyyenin nevʿ-i sādisi ḫaceldir ve ḫacelin māhiyyeti budur:

[هو كيفية نفسانية يتبعها حركة الروح والحرارة الغريزية الى داخل البدن وخارجا ايضا]

Yaʿnī ḫacālet bir keyfiyyet-i nefsāniyyedir ki rūḥ ve ḥarāret-i ġarīziyye o keyfiyyete tābiʿ olup merreten ḫārice ve merreten uḫrā dāḫile ḥareket eder.

Ve o keyfiyyet dahi fezaʿ ve ferahtan mürekkebe olup bāʿiṡ-i ḫacālet olan emr taṣavvur olundukta defʿaten nefs münḳabıḍa olup fezaʿda olduğu gibi ervāḥ ve ḥarāret bāṭına ḥareket eder ve bi-sürʿatin ʿaḳl ʿavdet edip bāʿiṡ-i ḫacālet olan emri taḥḳīr ve taṣġīr etmekle ervāḥ ve ḥarāret ḫārice münbasıṭ olur ve ervāḥa dem dahi tebeʿiyyet edip ẓāhire münbasıṭ olduğundan beşe-re-i vech muḥammere olur ve kızarır ve inḳıbāḍın müddeti ḳalīle olmakla eṡer-i inḳıbāḍ serīʿan zāil olur.

ʿAllāme der ki keyfiyyāt-ı nefsāniyyeyi bu ẕikr olunan altı keyfiyyete ḥaṣr keyfiyyet-i ḥüzn ile müntekıḍ olur ve bu altı keyfiyyātı mūcib olan umūr ḫāricde vāḳiʿ olmak lāzım değildir belki mücerred o mūcebātın vuḳūʿunu taṣavvur ile dahi o keyfiyyetler ḥādiṡe ve ʿārıḍa olur. Ve bu keyfiyyātın key-fiyyet-i ʿurūḍunun beyānı budur ki kaçan nefse bir emrden infiʿāl ʿārıḍ olsa ḫālī olmaz ki o emr yā emr-i mülāyim yāḫūd emr-i münāfī olur veyāḫūd bir vechten mülāyim ve vech-i āḫerden münāfī olur:

Eger o emr emr-i mülāyim ü müferriḥ olur ise nefs o emri ṭaleb edip ve o emr cānibine teveccüh eder. Ve eger o emr emr-i münāfī olur ise eger nefs o emr-i münāfīye muḳāvemet ḳaṣd eder ise li-ecli'l-muḳāveme nefs o emr cānibine ḥareket eder. Ve eger nefs o emr-i münāfīye muḳāvemet ḳaṣd etmez ise o emrin ḫilāfı cihetine ḥareket edip o emr-i münāfīden hereb ve firār eder. Ve eger o emr ẕü'l-vecheyn olup bir vechten mülāyim ve vech-i āḫerden münāfī ve münāfir olur ise nefs emr-i mülāyimi taṣavvur eyledikte o emr cihetine ḥareket ve teveccüh eder ve o emrin cihet-i münāfīsini taṣav-vur eyledikte ondan hereb edip cihet-i bāṭına kaçar.

Ve ẕikr olunan keyfiyyāt-ı nefsāniyyenin ḳuvvet ve ḍaʿfının beyānı budur ki o emr-i mülāyim ve emr-i münāfīden her biri yā ḳavī olur, o ḳavī olan emr-i mülāyimi nefes ṭalebde mübālaġa edip ervāḥ ve ḥarāret ḫārice defʿaten ve ḳaviyyeten ḥareket ederler. Ve ḍaʿīf olan emr-i mülāyimi nefsin ṭalebi ve raġbeti ḍaʿīf olmakla ervāḥ ve ḥarāretin ḫārice ḥareketi ḳalīlen ḳalīlen olur ve ḍaʿf üzere ḥareket eder. Keẕālik ḳavī olan emr-i münāfīden rūḥun ve ḥarāretin bāṭına herebi ve firārı defʿī ve ḳavī olur. Ve ḍaʿīf olan emr-i münāfīden hereb dahi ḳalīlen ḳalīlen olup ġayr-i ḳavī olur. Ve o emr ki min-vechin mülāyim ve min-vechin āḫer münāfī ola, o rūḥun ve ḥarāretin ṭalebi ve herebi vech-i mülāyemet ü münāferetin ḳuvvet ve ḍaʿfı iʿtibārı ile olur.

Ammā keyfiyyāt-ı nefsāniyyenin baʿḍısına rūḥ ve ḥarāretin ḥareketi tābiʿ olup ve baʿḍı āḫerine muṣāḥib ve mülābis olduğunun beyānı budur ki ḥareket-i rūḥ keyfiyyete muṣāḥib olur dediğimiz vechlerde o ḥareket keyfiyyetten müfāraḳat eylemez belki her kaçan o keyfiyyet nefse ʿārıḍ olsa o vaḳtte rūḥa o ḥareket maʿan ʿārıḍ olur, [46b] *felā-maḥāle nefse ʿārıḍ olan keyfiyyet maʿiyyetinde rūḥun ḥareket-i meẕkūresini müstelzim olur, onun için ṣūret-i ġaḍabda rūḥun ḫārice ḥareketi keyfiyyete muṣāḥib olur derler, keẕālik ṣūret-i fezaʿda rūḥun bāṭına ḥareketi keyfiyyete muṣāḥib olur derler. Ve rūḥun ḥareketi bu vechlerde keyfiyyetten ḳaṭʿā taḫallüf eylemez belki yed ve miftāḥın ḥareketleri gibi ṣoḥbetleri olur.*

Ammā ḥareket-i rūḥ keyfiyyete tābiʿ olur dediğimiz mevḳiʿlerde ervāḥın ḥareketi keyfiyyetin ʿurūḍu zamānında ve maʿiyyetinde olmak lāzım değildir. Baʿḍan olur ki keyfiyyet nefste ʿārıḍ olup baʿdehu ḥareket-i rūḥ tedrīcle ʿārıḍ olur, feraḥta rūḥun ḫārice ḥareketi ve ġammda dāḫile ḥareketi bu minvāl üzere olur. İşbu temhīdāt-ı meẕkūre kemā-yenbaġī maʿlūm olundu, Ḳānūn'un tercümesi zamānı geldi:

Şeyḫ-i Reʾīs der ki rūḥun ḥareketi yā ḫārice veyāḫūd dāḫile olur ve o ḥareketlerden her biri yā defʿaten olur veyāḫūd ḳalīlen ḳalīlen olur. Kaçan ervāḥ ḫārice ḥareket eylese o ḥarekete eṭrāfın bürūdeti tebeʿiyyet eder ve baʿḍan olur ki rūḥun ḫārice ḥareketi ifrāṭ üzere olup defʿaten yaʿnī bi'l-külliyye ervāḥ taḥallül eder, ona bināen ẓāhir ve bāṭın teberrüd edip ona ġaşy veyāḫūd mevt terettüb ve tebeʿiyyet eder. Ve ervāḥın bāṭına ḥareketine ẓāhirin bürūdeti ve bāṭının ḥarāreti terettüb ve tebeʿiyyet eder. Ve baʿḍan olur ki ervāḥ şiddet-i inḥiṣārdan bāṭında muḫtenıḳa olup boğulur ve söner ve ẓāhir ve bāṭın bārid olur ve o iḫtināḳa ġaşy-i ʿaẓīm veyāḫūd mevt terettüb eder.

Ve ḫārice ḥareket yā defʿaten olur, ġaḍabda olan rūḥun ḫārice ḥareketi gibi veyāḫūd evvelen fe-evvelen olur, iʿtidāl üzere olan leẕẕet ve feraḥ katında olan rūḥun ḫārice ḥareketi gibi.

Ve bu maḳāmda olan "evvelen fe-evvelen" ʿibāretinden murād ḫārice ḳarīb olan merātibden mertebe-i ūlāda olan rūḥ ḫārice evvel ḥareket eder baʿdehu mertebe-i s̱āniyede olan rūḥ ḥareket eder ve bu ḳıyās üzere ervāḥ ʿalā-merātibihim ḥareket ederler mūcib-i ḥareket olan keyfiyyāt-ı nefsā-

niyye zāil olunca ḳadar ve tezāḥum edip defᶜaten ḥareket etmez. Ve bu taḳrīr üzere olan "evvelen fe-evvelen", "el-aḳreb fe'l-aḳreb" maᶜnāsına istiᶜmāl olunmuş olur.

Keẕālik rūḥun dāḫile ḥareketi yā defᶜaten olur, fezaᶜ katında rūḥun dāḫile ḥareketi gibi yāḫūd evvelen fe-evvelen olur, ḥüzn katında rūḥun dāḫile ḥareketi gibi. Ve rūḥun dāḫile evvelen fe-evvelen ḥareketinden iḫtināḳ-ı rūḥ ḥādiṡ olmaz. İḫtināḳın ve rūḥun boğulması o zamān olur ki bi'l-cümle ervāḥ bāṭına defᶜaten ḥareket edip bāṭında tezāḥum eyleyeler.

Ammā rūḥun noḳṣānı ve ẕübūl-i ġarīziyyesi dāimā ḳalīlen ḳalīlen olan ḥarekete terettüb ve tebeᶜiyyet eder, defᶜaten ḥarekette ẕübūl ve noḳṣān olmaz, ancak defᶜaten iḫtināḳ defᶜaten ḥarekette olur. Ve rūḥun noḳṣānıyla biz murād eyleriz tedrīcle olan iḫtināḳını ve cüzᵓen cüzᵓen rūḥun inṭıfāsını ve sönmesini ve defᶜaten olan iḫtināḳı murād eylemeziz ve keẕālik ẕübūl-i ġarīziyye ile ḳalīlen ḳalīlen olan taḥallülü murād eyleriz, defᶜaten olan taḥallülü murād eylemeziz.

Ve baᶜḍan olur ki ervāḥ vaḳt-i vāḥidde iki cihete ḥareket eder yaᶜnī ḫārice ve dāḫile ḥareket eder. Bu ḥareket o zamānda olur ki ḥādiṡ olan emrin iki ᶜārıḍı ola, o iki ᶜārıḍın biri ervāḥın ḫārice ḥareketini iḳtiḍā eyleye ve biri ervāḥın dāḫile ḥareketini iḳtiḍā eyleye, hemm miṡlli keyfiyyette olan rūḥun ḥareketi gibi, zīrā hemmde baᶜḍan olur ki ġaḍab ve ḥüzn muḫāliṭler olup ġaḍab rūḥun ḫārice ḥareketini ve ḥüzn dāḫile ḥareketini īcāb eyler ve cihetler muḫtelife olur. Ve dahi ḫacel miṡlli ᶜavārıḍ-ı nefsāniyyede olan rūḥun ḥareketi iki cihete yaᶜnī ḫārice ve dāḫile olur, emr-i ḥādiṡten evvelā nefs münḳabıḍ olup ervāḥ dāḫile ḥareket eder baᶜdehu ᶜaḳl ᶜavdet ve reᵓy ricᶜat edip o münḳabiḍa olan nefsi basṭ edip ve ervāḥı ḫārice iṡāre ve ibrāz ederler ve dem dahi tebeᶜiyyet edip ḫārice münbasıṭ olur, ona bināen levn kızarır ve aḥmer olur.

Ve bu ẕikr olunan ᶜavārıḍ-ı nefsāniyyelerden mā-ᶜadā baᶜḍı heyᵓāt-ı nefsāniyyeden dahi nefs münfaᶜil olur, taṣavvurāt-ı nefsāniyye gibi, zīrā taṣavvurāt-ı nefsāniyye umūr-ı ṭabīᶜiyyeyi iṡāre eder, onun için vaḳt-i mücāmaᶜatta bir kimsenin ṣūreti taḫayyül olunsa ḥāṣıl olan veledin ṣūreti taḫayyül olunan kimsenin ṣūretine müşābih olur.[132]

---

132 Ḥukemā-ı ṭabīᶜiyyūnun baᶜḍıları bu muḳaddimeye teşebbüṡ edip nübüvveti tecvīz ederler ve enbiyā-ı ᶜiẓāmdan ḫārıḳ-ı ᶜāde muᶜcizātın ṣudūrunu iṡbāt eder-

ʿAllāme ḥikāye eyler ki İmām Faḫr-i Rāzī'nin babası bir ṣūret-i ḥasene taṣvīr edip vaḳt-i cimāʿda o ṣūrete naẓar eyledi ve İmām Faḫr tevellüd edip onun için imāmın ṣūreti ḥasene olup ecmel-i nāstan oldu.

Ve vaḳt-i inzālde cimāʿ eden kimsenin baṣarı ne gūne levne müṣādif ve mülāzım olur ise tevellüd eden mevlūdun levni o levne ḳarīb olur.

Bu ẕikr eylediğimiz aḥvāl biraz ḥālāttır ki aḥvāl-i vücūddan ġāmiḍ ve ḫafī olan aḥvāline vāḳıf olmayan bir ṭāife bu meẕkūrları ḳabūlden müşmeʾizz ve münḳabıḍ olur, ammā baḥr-i maʿrifet ġavvāṣlarına ve aḥvāl-i vücūddan ḫibresi ve ḥaẕāḳati olanlara bu ḥālātın vuḳūʿu celī ve āşikār olmakla bu meẕkūrları ḳaṭʿā inkār eylemezler ve vücūdu müstaḥīl olan umūra ilḥāḳ kılmazlar. Ve bu ḳabīlden olur demin inbiʿās̱ına ve heyecānına müstaʿidd olan kimse demi kes̱ret ile teʾemmül ve fikr eylese veyāḫūd kırmızı nesnelere naẓarı iks̱ār eylese ḥareket-i dem ona tebeʿiyyet eder ve inficār-ı dem ḥādis̱ olur. Ve yine bu bāba mülḥaḳ olur āḫer kimsenin ḥāmiḍ nesne eklinden nāẓırın ḍaresi ve dişi mütevecciʿ olup ağrıması ve bir ʿuḍvunda elemi olan kimsenin elemini ve vecaʿını müteʾemmil ve mütefekkir olup teʾemmülü ḥasebiyle kendiye fezaʿ ve ḫavf ʿārıḍ olan kimsede o ʿuḍvun müteʾellim olması ve yine bu bābdan olur hevl-nāk olup ḫavf olunacak nesneleri veyāḫūd müferriḥ nesneyi taṣavvur ile mizācın mütebeddil olması.

ʿAllāme der ki bu bābda baʿḍı şeyler vardır ki onda şekk mutaṣavver olmaz ve o şeyʾlerden mizāca taġayyür-i ʿaẓīm olduğunda kimse iştibāh eylemez; ʿāşıḳına cefā ve ḳaṭʿ-ı vuṣlat eden maʿşūḳun müştekī ve marīḍ olan ʿāşıḳını ziyāret ile ʿāşıḳın istiḳāmet-i mizācı gibi ve mevḍiʿ-i ʿālī üzere mevḍūʿ olan cizʿ ve ḥāil üzere meşy eden kimsenin suḳūṭu gibi ve dāimā marīḍ olmasını taṣavvur eden kimsenin marīḍ olması ve ṣaḥīḥ olmasını müteʾemmil eden marīḍin ṣıḥḥat bulması gibi, Allāhu taʿālā aʿlem.

---

ler ve derler ki enbiyā-ı ʿiẓāmda ḫārıḳ-ı ʿāde olan nesneleri ḳuvvet-i taṣavvurları ḥasebiyle ḫilāf-ı ʿādet olan nesneler vücūda gelir ve onunla nübüvvet s̱ābit olur. Ve mütekellimīn katında is̱bāt-ı nübüvvette bu muḳaddimeye iḥtiyāc yoktur, Allāhu taʿālā fāʿil-i muḫtārdır, dilediği nesneleri işler. Ve ḫārıḳ-ı ʿāde olan şeyʾleri enbiyā-i ʿiẓām ve evliyā-i kirām yedlerinde iẓhār ederler, bi'l-cümle esbāb esbāb-ı ʿādīdir, müʾes̱s̱ir-i ḥaḳīḳī Bārī'dir, taʿālallāhu ʿammā yeḳūlu'ẓ-ẓālimūne ʿulüvven kebīren.

el-Faṣlu'l-Ḫāmise ᶜAşere Fī-Mūcebāti Mā-Yüɔkelü ve Yüşrebü

Beden-i insānda meɔkūl ve meşrūbun fiᶜli ve teɔs̱īri üç vech ile olur onun için ki meɔkūl ve meşrūbun fiᶜli faḳaṭ keyfiyyeti ḥasebiyle olur ve ᶜunṣuru yaᶜnī māddesi ḥasebiyle olur ve bi'l-cümle cevheri ḥasebiyle olur yaᶜnī ṣūret-i nevᶜiyyesi ile olur. Bi-ḥasebi taᶜārüfi'l-lüġa meɔkūl ve meşrūbun ẕikr olunan aḳsāmlarının maᶜānīsi biri birlerine müteḳāriblerdir lākin bu aḳsāmı istiᶜmālde her birini bir maᶜnā üzere biz ıṣṭılāḥ ederiz ve o maᶜānī-i muṣṭa-laḥaya biz işāret edip beyān eyleriz ve deriz ki

Faḳaṭ keyfiyyetiyle fāᶜil olan meɔkūl ve meşrūb o nesnelerdir ki o nes-neler beden-i insānda ḥāṣıl oldukta tesaḫḫun veyāḫūd teberrüd ederler ve o nesnelerin tesaḫḫunundan ve teberrüdünden beden-i insān dahi mütesaḫḫin ve müteberrid olur lākin o meɔkūl olan ġıdā bedeni insāna müteşebbih olmaz ve ondan bedel mā-yeteḥallel ḥādis̱ olmaz.

Ammā faḳaṭ ᶜunṣuru ve māddesi ile fāᶜil olan meɔkūl ve meşrūb o meɔkūl ve meşrūbdur ki onlar beden-i insānda ṭabīᶜatlarından istiḥāle ederler ve aᶜḍādan bir ᶜuḍvun cüzɔünün ṣūretini ḳabūl ederler lākin o meɔkūl ve meşrū-bun keyfiyyetleri dahi ṣūretin istiḥālesi ile müstaḥīle olmak lāzım değildir, zīrā aġdiyenin baᶜḍılarının keyfiyyet-i aṣliyyesi bāḳıye olur, o ġıdā ṣūret-i ᶜuḍviyyete müşābih olup münᶜaḳid olunca ḳadar, her ne ḳadar ġıdānın key-fiyyet-i aṣliyyesi o keyfiyyet cinsinden beden-i insānda olan keyfiyyetten eşedd olur ise. Bu vech üzere keyfiyyetin beḳāsı o aġdiyede olur ki onda devāiyyet ola, ḫass ve s̱ūm gibi, zīrā ḫassta [47a] yaᶜnī marulda keyfiyyet-i bürūdet vardır ve mizāc-ı insānda olan bürūdetten marulda olan bürūdet eşedd ve aḳvādır ve o bürūdet miᶜdeye vuṣūlünde ᶜuḍva munḍamm olup cüzɔ-i ᶜuḍv olunca ḳadar bāḳıyedir, beynehümāda olan istiḥālātta bürūdet istiḥāle eylemez ve deme istiḥālesinde dahi bürūdetün-mā bāḳıyedir. Ve s̱ūm dahi bu ḳıyās üzeredir, *zīrā s̱ūmda dahi bir ḥarāret vardır ki mizāc-ı insānda olan ḥarāretten eşedd ve aḳvā olur ve o ḥarāret s̱ūmdan ḥāṣıl olan demde bāḳıye olur cüzɔ-i ᶜuḍv olunca ḳadar.*

ᶜAllāme der ki bu sebebden eṣıḥḥāyı aġdiye-i devāī tenāvülünden eṭıbbā nehy ederler. Ve Şeyḫ-i Reɔīs dahi bu nehyi teɔyīd ve taṣvīb eder.

Ammā bi-cevherihi fāᶜil olan meɔkūl ve meşrūb ve ṣūret-i nevᶜiyyesi ile fāᶜil olur, o ṣūret-i nevᶜiyyenin fiᶜlinde keyfiyyetin medḫali olmaz.

Ṣūret-i nevᶜiyye bir emrdir ki her şeyʾ onunla şeyʾ olur, onun için Şeyḫ-i Reʾīs Ḳānūn'un bu maḥallde التي بها هو هو *demekle ṣūret-i nevᶜiyyenin taᶜrī-fine işāret eyledi Ve Şifā'nın ṭabīᶜiyyātında her nevᶜin māhiyyeti kendi-den ās̱ārın ve ḥarekātın ṣudūru cihetinden ṭabīᶜat tesmiye olunur ve nevᶜi taḳvīmi cihetinden ṣūret-i nevᶜiyye tesmiye olunur diye taṣrīḥ eyledi.*

Cevheri ve ṣūret-i nevᶜiyyesi ile fāᶜil olan meʾkūl iki ḳısm olur: Bir ḳısmı budur ki ṣūret-i nevᶜiyyeden ṣādır olan efᶜālin beden-i insāna müşābeheti ve muvāfaḳati olmaz belki mübāyin ve münāfī olur, semmiyyetli meʾkūl ve meşrūb gibi. Ve ḳısm-ı āḫeri o meʾkūldür ki onun ṣūret-i nevᶜiyyesinden ṣādır olan fiᶜl mizāc-ı insāna ve ebdāna muvāfıḳ ve mülāyim olur, tenāvülü mūcib-i ṭarab u neşāṭ olan meʾkūl ve meşrūb gibi.

Bu maḳāmda bizim keyfiyyetten murādımız yaᶜnī meʾkūl ve meşrūb key-fiyyeti ile ᶜamel eder dediğimizde keyfiyyetten murādımız ḥarāret ve bürū-det ve yübūset ve ruṭūbet olan keyfiyyetlerin biri olur.

Ve keyfiyyātı ile fāᶜil olan meʾkūlün fiᶜlinde o meʾkūlün māddesinin medḫali olmaz.

Ve ᶜunṣuru ile yaᶜnī māddesi ile fāᶜil olan o meʾkūldür ki bedende olan ḳuvve-i muġayyirenin iḥālesi ile o meʾkūl bedende istiḥāle eylese o istiḥāle sebebiyle evvelā bedel mā-yeteḥallel ḳāim ve ḥāṣıl olur ve s̱āniyen demi ziyāde eylediği ḥasebiyle ḥarāreti tezkiye eder ve keyfiyyet-i aṣliyyesinden baḳiyye bāḳıye kalır ise o keyfiyyet ile dahi s̱ālis̱en o keyfiyyetin fiᶜlini işler. *Ve bu keyfiyyet-i aṣliyyenin beḳāsı aġdiye-i devāiyyede olur, nitekim ḳarīben ẕikri mürūr eyledi.*

Ve meʾkūl ve meşrūbun cevheri sebebiyle olan fiᶜli ṣūret-i nevᶜiyyesi ile işledikleri fiᶜldir. Ṣūret-i nevᶜiyye bir cevher ve bir ṣūrettir ki onunla ecsāmın her nevᶜi āḫerden mümtāz olur. Ve besāyıṭtan mürekkeb olan cis-min eczā-i basīṭaları biri biri le kemā-yenbaġī iḫtilāṭ ve imtizāc edip eczā-i basīṭanın mizācından başka o mürekkebe müstaḳillen imtizāc ḥasebiyle bir mizāc-ı āḫer ᶜārıḍ oldukta ṣūret-i nevᶜiyye o cism-i mürekkebe fāiḍ ṣuver-den ifāḍa olunur ve o cism o ṣūret ile bi-ḥasebi'n-nevᶜ müteḳavvim olup envāᶜ-ı sāireden mümtāz olur.

Ṣūret-i nevᶜiyye, besāyıṭın keyfiyyeti ve besāyıṭın keyfiyyetinden ḥādis̱ olan mizāc değildir belki ṣūret-i nevᶜiyye bir kemāldir ki besāyıṭ-ı ᶜanāṣır

vech-i maḫṣūṣ üzere terekküb edip şeyʾ-i vāḥid olduğundan sonra o şeyʾ-i vāḥid terkīb-i maḫṣūṣu ḥasebiyle ʿārıḍ olan mizācına bināen o kemāli ḳabūle müstaʿidd oldukta ona o kemāl ifāḍa olunur. O keyfiyyāt ve mizācdan biri o kemāli fāʿil değillerdir belki mizāc ve keyfiyyāt ile o şeyʾ-i vāḥid ṣūreti ve kemāli ḳabūle istiʿdād gelip Cenāb-ı Vāhibü'ṣ-ṣuver istiʿdādına göre her nevʿe birer ṣūret ve birer kemāl verir, mıġnāṭīste olan ḥadīdi cez̠b ḳuvveti gibi. *Mıġnāṭīsin ḥadīdi cez̠bi keyfiyyāt-ı erbaʿa ve keyfiyyāt-ı erbaʿanın terkībinden ḥāṣıl olan mizācla değildir belki o cez̠bin fāʿili mıġnāṭīste bir kemāl ve bir ṣūrettir ki mıġnāṭīste olan ḳuvve-i ḳābile ḥasebiyle Vāhibü'ṣ-ṣuver o ṣūreti ona ifāḍa eylemiştir.* Ve envāʿ-ı ḥayvān u nebātta olan ṭabāyiʿ ve ḫavāṣṣ gibi, zīrā baʿḍı envāʿda bir ṭabīʿat vardır ki o nevʿde mizācının iʿdādı ve müheyyā kılması ile ḥādis̠ olan istiʿdādı ḥasebiyle mizācın ḥuṣūlünden sonra o ṭabīʿat ḥāṣıl ve müstefād olmuştur. Ve o ṭabīʿat, mizācın besāyıṭı değildir ve nefs-i mizāc dahi değildir, zīrā o ṭabīʿat ḥarāret ve bürūdet ve yübūset ve ruṭūbetten biri değildir ve bu keyfiyyātın memzūcu ve mürekkebi dahi değildir belki bu ṭabīʿat ve bu ḫavāṣṣ ḥayvānda ve nebātta olan levn ve rāyiḥa ve nefs gibidir yāḫūd maḥsūsāttan olmayan āḫer ṣūretler gibidir.

ʿAllāme der ki bu kelāmdan maḳṣūd levn ve rāyiḥa ve bāḳī neẓāyirleri ṣūret-i nevʿiyye olur demek değildir belki murād bu nesneler besāyıṭ-ı mizāc ve nefs-i mizāc olmadığı gibi ṣūret-i nevʿiyye dahi besāyıṭ-ı mizāc ve nefs-i mizāc değildir demek olur, zīrā ṣūret-i nevʿiyye cevherdir ve bu z̠ikr olunan nesneler keyfiyyāttır; keyfiyyāt ʿaraḍ aḳsāmındandır ve ʿaraḍ ile cevher biri birinin ḍıddı olmakla levn ve levnin neẓāyiri ṣūret-i nevʿiyye olmak müstaḥīl olur ve tanẓīrde z̠ikr olunan nefsten murād ḳuvve-i nāmiye olur. İntehā.

Vech-i meşrūḥ üzere z̠ikr olunan ṣūret-i nevʿiyyenin kemāli āḫerin fiʿlini ḳabūl ile olur, eger o kemāl ḳuvve-i infiʿāliyye kemāli olur ise, *ḳuvve-i müdrikede olan kemāller gibi yaʿnī ḥavāss-ı ḫams-i ẓāhire ve ḥavāss-ı ḫams-i bāṭıne gibi*. Ve baʿḍı kerre o kemāl āḫerde fiʿl ve teʾs̠īr etmek ile olur eger o kemāl ġayrda fiʿli olan ḳuvvet olur ise, *ḳuvve-i muḥarrike gibi*. Bu ḳısm-ı aḫīrler yaʿnī ṣūret-i nevʿiyyenin ḳuvvet-i faʿʿālesi olan ḳısmı ḫālī olmaz ki o ḳısm fiʿlini yā beden-i insānda işler yaʿnī beden-i insāna ḫāṣṣ olur, *bīş gibi, zīrā bīş Ṣīnī bir nebāttır ki insāna semm olur lākin sümānā*

ve selvā onunla taġaddī eder ve fārı tesmīn edip semirtir[133] veyāḫūd o ḳısm fiᶜlini bi'l-cümle ḥayvānda işler, *semm-i efᶜā ī gibi.*

Beden-i insānda fāᶜil olan ṣūret-i ḳuvvet dahi beden-i insānda bir fiᶜl işler ki o ḳuvvet beden-i insāna mülāyim olur ve baᶜḍı kerre dahi o ḳuvvetin işlediği fiᶜl beden-i insāna mülāyim olmaz. Ve bu efᶜālin cümlesi bir nevᶜ fiᶜldir ki onun ṣudūru mizācdan ḥāṣıl değildir belki mizācdan sonra olan ṣūret-i nevᶜiyyeden olur, onun için o nevᶜ fiᶜle cümle-i cevheri ve ṣūret-i nevᶜiyyesi ile ḥādis̱ olan fiᶜl tesmiye olunur, keyfiyyāt-ı erbaᶜ ile ḥādis̱ olan fiᶜl tesmiye olunmaz.

ᶜAllāme der ki bu maḳāmda biz basṭ-ı maḳāl edip deriz ki biz mümtezicāt ve mürekkebātta biraz eşkāl ve evḍāᶜ ve efᶜāl buluruz ki onları o mürekkebātın mizācı iḳtiḍā ve īcāb eylemez ve mizāclarından ḥādis̱ olan umūr dahi īcāb eylemez belki mümtezicāt ve mürekkebāt envāᶜından biz o aḥvāli maḥfūẓatu'ṣ-ṣıfāt ve müteşābihetü'l-aḥvāl ṣuver-i ḫāṣṣ üzere buluruz, mıġnāṭīste ḥadīdi cāẕibe olan ḳuvveti ve kehrübāda tibni yaᶜnī samanı cāẕibe olan ḳuvveti bulduğumuz gibi, keẕālik tiryāḳta sümūma muḳāvim olan tiryāḳiyyeti buluruz gerekse o sümūm sümūm-ı ḥārre olsun gerekse sümūm-ı bāride olsun.

Bulduğumuz bu aḥvāller mizāc ḥasebiyle olmaz. Eger mizāc ve keyfiyyāt ḥasebiyle olsa mes̱elā tiryāḳ sümūm-ı ḥārreye muḳāvim olmaz idi, zīrā tiryāḳ ḥārrdır ve ḥārr olan nesne ḥārra muḳāvim olmaz belki bāride muḳāvim olur. Tiryāḳın ṭabīᶜatı ḥārr iken sümūm-ı ḥārreye muḳāvemetinden ẓāhir olur ki tiryāḳta o muḳāvemet tiryāḳın keyfiyyeti ve mizācı ḥasebiyle değildir belki tiryāḳa mizācdan ḥādis̱ olan istiᶜdād ḥasebiyle Vāhib-i ṣuverden o muḳāvemet ifāḍa olunmuştur. Tiryāḳta o ṣūreti ḳabūle istiᶜdāddan ġayri sümūma muḳāvemeti mūcib bir ḥāl mevcūd değildir belki o muḳāvemet Vāhib-i ṣuverin maḥḍ-ı vücūdu ve maḥḍ-ı kerem ü iḥsānıyla mevcūd olur lākin Cenāb-ı Feyyāḍ'ın o feyḍini ḳabūle [47b] *tiryāḳta bi-ḥasebi'l-mizāc o istiᶜdādına vech ile ḥādis̱ olduğunu lisān beyāndan ve ᶜuḳūl-i selīme idrāk ve itḳāndan kelīl ve ᶜācizdir.*

Keẕālik semmin dahi beden-i insānı ifsādı sümūm-ı ḥārrede yaᶜnī efᶜīnin ve eferbiyūnun semmi mis̱llilerde ḥarāretinden değildir ve sümūm-ı

---

133 Bu tefsīr ve tems̱īl ᶜAllāme'nin tefsīri ve tems̱īlidir.

bāridede dahi yaʿnī ʿaḳrebin ve afyūnun semmi mis̱llilerde bürūdetinden değildir belki o iki nevʿ sümūmun bedeni ifsādı ḫāṣṣıyetleri ḥasebiyledir. Ve bu daʿvānın delīli budur ki ḥarāret-i nār sümūmun ve sāir eşyā-ı ḥārrenin ḥarāretinden eşedd olur ve nārın ḥarāreti eşedd ve aḳvā iken nār iṣābet eden ʿuḍvda nārın es̱eri semmin es̱erinden ḫafīf ve ḍaʿīf olduğunu müşā-hede ve muʿāyene eyleriz, zīrā efʿīnin semmi ʿuḍva iṣābet eylediği gibi fi'l-ḥāl bedende münteşir olur ve nār iṣābetinden fi'l-ḥāl ḥarāretin es̱eri bedene münteşir olmaz. Ve kez̠ālik kendiye nār iṣābet eden ʿuḍv ḥasebiyle beden ḥārr ve nabḍ ʿaẓīm olur ve efʿīnin melsūʿu yaʿnī yılanın soktuğu kimsenin cesedi bārid ve nabḍı ṣaġīr olur ve ġaşy gibi ḥālet ʿārıḍa olur ḳuvveti taḥallül etmek ḥasebiyle. Bu mez̠kūr delālet eyler ki semmin teʾs̱īri bi'l-ḫāṣṣa olur, ḥarāret ve bürūdetin o es̱erde medḫali olmaz. İntehā kelā-mu'l-ʿAllāme.

Pes beden-i insānda bi'l-ḫāṣṣa fiʿl-i mülāyimi olanın mis̱āli favāniyādır *ki ona ʿūdu'ṣ-ṣalīb dahi derler onun için ki her ne keyfiyyette o ʿūd kesr olunsa o meksūrda ṣūret-i ṣalīb bulunur. Ve bu fāvāniyā bi'l-ḫāṣṣa maṣrūʿa nefʿ verir maṣrūʿa taʿlīḳ olunmakla veyāḫūd saḥḳ olunup mesḥūḳu kettān-dan bir ḫırḳa içine vaḍʿ edip maṣrūʿun istinşāḳ ve istişmām eylemesi ile.*

ʿAllāme, Serāfiyūn'dan naḳl eder ki ʿūdu'ṣ-ṣalībin vech-i meşrūḥ üzere beden-i maṣrūʿda fiʿli bi'l-ḫāṣṣa değildir belki keyfiyyeti ḥasebiyledir; o mesḥūḳ-ı favāniyādan istinşāḳ ile eczā-i ḥārre munfaṣıl olup dimāġa vuṣūlünde ṣarʿı defʿde nefʿi olur.

Ve bi'l-ḫāṣṣa fiʿli mizāc-ı insāna münāfī olanın mis̱āli bīş gibidir. *Bīş bir nebāttır ki aḳṣā-yı Ṣīn'de Sind'e ḳarīb Helāhil nām mevḳiʿde nābit olur, bir z̠irāʿa ḳarīb nemāsı olur ve varaḳı marul varaḳına müşābih olur, onda cevher-i insānı müfsid ḳuvvet-i semmiyyet olur, lākin baʿḍı ḥayvān onunla taġaddī eyler, ona ġarīb nesneler isnād ederler.*

ʿAllāme ḥikāye eyler ki baʿḍı nisāya tedrīcle bīşi iṭʿām ederler ḥattā o hatun onunla taġaddī etmek muʿtādı olur, ona maḍarratı olmaz lākin o hatuna cimāʿ eden kimse ʿale'l-fevr helāk olur.[134]

134 Ve dahi ḥikāye ederler ki menbiti olan diyārın ahālīsi onunla taġaddī ederler, on-lara maḍarratı olmaz. Ve ġurebā dahi diyār-ı āḫerden gelip o diyārda ekl eylese ona dahi maḍarratı olmaz, sınırından ḫāric maḥallde ekl edenleri helāk eyler.

Pes beden-i insānda fāʿil olan nesneler üç ḳısm oldu, onlar ġıdā ve devā ve ẕü'l-ḫāṣṣadır. Lākin baʿḍı mütenāvel-i vāḥidde bu üç fiʿlden ikisi maʿan bulunmakla bi-ḥasebi'l-istifrāġ mütenāvelin fiʿli altı ḳısma bāliġ oldu:

Evvelkisi mütenāvelin fiʿli faḳaṭ ʿunṣuru ile olup ona ġıdā-i muṭlaḳ derler.

İkincisi faḳaṭ keyfiyyeti ile olur, ona muṭlaḳan devā derler.[135]

Üçüncüsü faḳaṭ ṣūret-i nevʿiyyesi ile olur, ona fāʿil bi'l-ḫāṣṣa derler.

Dördüncüsü māddesi keyfiyyeti ile maʿan olur, ona ġıdā-i devāī derler.

Beşincisi māddesi ve ṣūret ile maʿan olur, ona ġıdā-i ẕü'l-ḫāṣṣa derler.

Altıncısı keyfiyyeti ve ṣūreti ile maʿan olur, ona devā-i ẕü'l-ḫāṣṣa derler. Ve baʿḍı kerre ṣūretiyle fāʿil olan ẕü'l-ḫāṣṣaya dahi devā ıṭlāḳ ederler.

El-ān biz bu mebāḥiṡ-i sābıḳadan mebāḥiṡ-i ātiyeye rücūʿ ve naḳl-i kelām edip deriz ki mütenāvel yaʿnī meʾkūl olan nesnelerin keẕālik bedenin taşrasından müstaʿmel olan leṭūḫ ve kimād ve ḍımād gibi nesnelerin baʿḍısına ḥārr deriz ve baʿḍısına bārid deriz. Ḥārrdan bi'l-fiʿl ḥarāreti ve bāridden bi'l-fiʿl bürūdeti murād eylemeziz belki ḥarāret ve bürūdetten bizim ebdānımızın bürūdetinden ekṡer olan bi'l-ḳuvve ḥarāreti ve bürūdeti murād eyleriz.

Ve bizim bu ḳuvvetten murādımız o ḳuvvettir ki o ḳuvvetin ḥāmili olan mütenāvel edviyede bizim ebdānımızın ḥarāret-i ġarīziyyesi fiʿl ve teʾsīr edince ḳadar o mütenāvelin ḥarāret ve bürūdetleri kāmine ve maḫfiye olup o ḳuvvet ẓāhir olmaz, kaçan bizim ḥarāret-i ebdānımızdan o ḳuvvetin ḥāmili münfaʿil oldukta o mütenāvelin ḥarāret ve bürūdeti ẓuhūr edip ḫārice çıktıkta o zamān mütenāvel bi'l-fiʿl ḥārr olup bedenimizi tesḫīn eder veyāḫūd bi'l-fiʿl bedenimizi tebrīd eder ve bi'l-ḳuvve ḥārr olan bi'l-fiʿl ve keẕālik bi'l-ḳuvve bārid olan bi'l-fiʿl bārid olur.

Ve baʿḍı kerre biz ḳuvveyi cevdet ve istiʿdād maʿnāsına ıṭlāḳ eyleriz, meṡelā kibrīt bi'l-ḳuvve ḥārrdır deriz, o ḳuvveden kibrītin ḥarārete cevdet ve istiʿdādını murād eyleriz yaʿnī bizim bedenimizin ḥarāreti o kibrīte teʾsīr etmeksiz kibrītte ḥarāret ẓuhūru mümkin olur. Ve baʿḍı kerre biz mürekke-

135 Lākin meşhūrda kendide ġıdāiyyet ve devāiyyet cemʿ olan mütenāvelde eger ġıdāiyyet ġālib olur ise ona ġıdā-i devāī derler, eger devāiyyet ġālib olur ise ona devā-i ġıdāī derler, ġālibi taḳdīm ederler.

bin besāyıṭ-ı ʿanāṣırdan ʿārıḍ olan mizācın keyfiyyātından ġālib olan keyfiyyete iltifāt edip her hangi keyfiyyet ġālibe ise ona ḳuvvet ıṭlāḳ eyleriz, mes̱elā ḥarāret ġālibe ise bi'l-ḳuvve ḥārr ve bürūdet ġālibe ise bi'l-ḳuvve bāride deriz, ebdānımızda olan ḥarāret-i ġarīziyyenin o mürekkebde teʾs̱īrine ve ʿameline naẓar ve iltifāt eylemeziz. Ve baʿḍan olur ki biz bi'l-ḳuvve filān devā ḥārrdır ve filān devā bāriddir deriz ve ḳuvveden meleke murād eyleriz, bu maʿnāca ḳuvvetin naẓīri kātibin kitābeti terki vaḳtinde olan ḳuvve-i kitābeti ve melekesi olur. Ve ifsād-ı bedene olan bīşin ḳuvveti bu nevʿden olur.

İstiʿdād maʿnāsına olan ḳuvvet ile meleke maʿnāsına olan ḳuvvetin farḳı budur ki istiʿdād maʿnāsına olan ḳuvvetin ḥāmilini biz ebdānımızda olan ḥarāret-i ġarīzīye iḥāle-i ẓāhire ile iḥāle edip o dahi istiḥāle-i ẓāhire ile istiḥāle eylemedikçe ḫārice ḫurūc edip o ḳuvvet fiʿle çıkmaz. Ammā meleke maʿnāsına olan ḳuvvetin ḥāmili bedene evvel-i mülāḳātında veyāḫūd ḫafī ve ednā istiḥāleden sonra fiʿle çıkar, istiḥāle-i ẓāhire vü tāmmeye muḥtāc olmaz, semm-i efʿīnin fiʿli evvel-i mülāḳāt ile ʿārıḍ ve ḥādis̱ olur ve semm-i bīşin fiʿli ednā istiḥāleden sonra ḥādis̱ olur.

Ve ḳuvve-i ūlā ile ḳuvve-i s̱āniye arasında bir ḳuvvet dahi vardır ki ona ḳuvve-i mütevassıṭa derler, *o ḳuvvet-i mütevassıṭa fiʿlini işlemekte mücerred ebdānımıza mülāḳātı veyāḫūd ednā istiḥālesi o ḳuvvete kifāyet eylemez ve istiḥāle-i tāmmeye dahi muḥtāc olmaz belki o ḳuvvet beyne'l-ḳıllet ve'l-kes̱ret mütevassıṭa olan istiḥāle ile fiʿle çıkar,* semmiyyetli devāların ḳuvveti bu mis̱lli olur, *şevkerān ve benc ve afyūn gibi.*

ʿAllāme, İbn Cümeyʿ'e ʿazv edip der ki bu ẕikr olunan edviye-i semmiyye devāiyyette ḳuvve-i ūlāya müşārik olur yaʿnī istiʿdād maʿnāsına olan ḳuvvete müşterek olur ve semmiyyette ḳuvvet-i s̱āniyeye müşārik olur yaʿnī meleke maʿnāsına olan ḳuvveye şerīk olur.

Bundan sonra biz deriz ki keyfiyyāt-ı erbaʿadan her biri dört mertebe ve dört derece üzere kılındı: *İʿtidāli mütecāviz olan, mes̱elā ḥarāret dört derece üzere kılınıp baʿḍı edviyeye derece-i ūlāda ḥārr ve baʿḍı āḫere derece-i s̱āniyede ḥārr ve birine dahi derece-i s̱ālis̱ede ḥārr ve bir ġayrıya derece-i rābiʿada ḥārr derz. Bāḳī keyfiyyetler yaʿnī bürūdet ve yübūset ve ruṭūbette dahi bu dört dereceyi iʿtibār eyleriz:*

Ve mütenāvel olan edviyenin keyfiyyeti ḥasebiyle beden-i insānda fiᶜli ḍaᶜīf ve ġayr-i maḥsūs olur ise meṡelā devā-i ḥārrın bedeni tesḫīni ve devā-i bāridin tebrīdi tefaṭṭun olunmayıp tekrār-be-tekrār lems olunmadıkça bedende olan ḥarāret ve bürūdet-i zāyideler maḥsūs olunmayıp ancak tekerrür-i lems ile keyfiyyet-i tesḫīn ve keyfiyyet-i tebrīd ḥiss olunur ise ona derece-i ūlāda ḥārr veyāḫūd derece-i ūlāda bārid ıṭlāk olunur.

Eger edviyenin keyfiyyeti bu dereceyi mütecāviz olup lākin beden-i insānda o keyfiyyetin ḍarar-ı beyyini olmaz ise ona derece-i ṡāniye tesmiye olunur. Keyfiyyetin derece-i ṡāniyede iᶜtidāl-i bedenden tecāvüzü bi'ẕ-ẕāt efᶜāl-i ṭabīᶜiyyeyi mecrā-yı ṭabīᶜīsinden iḫrāc eylemez lākin baᶜḍı kerre efᶜāl-i ṭabīᶜiyyeyi bi'l-ᶜaraḍ mecrāsından iḫrāc eyleyip derece-i ṡāniyede olan keyfiyyet ile beden-i insān mutaḍarrır olur.

ᶜAllāme der ki bu ẕikr olunan bi'l-ᶜaraḍ ḍararın iki veche iḥtimāli vardır: Vech-i evvel budur ki edviye-i müshilede olan müfredātın ekṡeri derece-i ṡāniyede ḥārr olur, [48a] *pes edviye-i müshile ishāli ifrāṭ eylese lā-maḥāle ifrāṭ-ı ishāl efᶜāl-i ṭabīᶜiyyeyi mecrā-yı ṭabīᶜīsinden bi'ẕ-ẕāt iḫrāc etmekle bi'l-ᶜaraḍ derece-i ṡāniyede olan tesḫīn efᶜāl-i ṭabīᶜiyyeyi mecrāsından taġyīr etmiş olur onun için ki efᶜāli mecrāsından o edviyenin iḫrācı müshil olduğu ḥasebiyle olur, derece-i ṡāniyede ḥārr olduğu ḥasebiyle olmaz. Ve vech-i ṡānī budur ki derece-i ṡāniyede ḥārr olan edviye-i müshile bedende olan mevādd-ı kāmine vü mūẕiyeyi ḥarāreti ḥasebiyle iẕābe ve tesyīl edip o mādde-i mūẕiye-i sāile seyelānı ḥasebiyle efᶜāl-i ṭabīᶜiyyeyi mecrāsından bi'ẕ-ẕāt taġyīr eder ve derece-i ṡāniyede olan keyfiyyet-i tesḫīn o mādde-i mūẕiyeyi muḥarrik olmakla bi'l-ᶜaraḍ efᶜāli mecrāsına iḫrāc etmiş olur. Velākin derece-i ṡāniyede iᶜtidāli mücāviz olan keyfiyyet keṡret-i istiᶜmāl ile baᶜḍı kerre bi'ẕ-ẕāt dahi efᶜāli mecrā-yı ṭabīᶜīsinden iḫrāc edip bedeni ıḍrār eder lākin keyfiyyeti derece-i ṡāliṡeye bāliġ olmak ḥasebiyle iḫrāc eylemez belki tenāvülün tekerrürü ve tekeṡṡürü ḥasebiyle iḫrāc ve ıḍrār eyler.*

Ve eger keyfiyyet-i edviyenin fiᶜli derece-i ṡāniyeyi tecāvüz edip ve efᶜāl-i ṭabīᶜiyyeye ḍarar-ı beyyini olup lākin ihlāk-i nüfūs ve istihlāk-i ebdān mertebesine bāliġ olmaz ise ona derece-i ṡāliṡe derler.

Ve eger keyfiyyet-i edviye derece-i ṡāliṡeyi dahi tecāvüz edip ebdān-ı ifsād edecek mertebeye bāliġa olur ise ona derece-i rābiᶜa tesmiye olunur.

Ve keyfiyyeti derece-i rābiʿaya bāliġa olup bedeni ifsād eden edviyeye edviye-i semmiyye derler; o keyfiyyet-i zāideden semmiyyet ḥādis̱ olur ve ifsād-ı ebdān o keyfiyyetten ḥāṣıl olan semmiyyetin ḥükmü ve es̱eri olur. Ammā o nesneler ki ṣūret-i nevʿiyyesi bi-cümleti'l-cevāhir ebdānı ifsād eder, onlara muṭlaḳan sümūm tesmiye olunur.

ʿAllāme der ki bu mesʾelede biz kelāmı basṭ edip deriz ki bi-ṣūretihi'n-nevʿiyye mūẕī olup sümūm tesmiye olunan nesneler ḫālī değildir ki yā ḥayvān olur yāḫūd nebāt olur yāḫūd cemād olur. Ve ḥayvān-ı mūẕī dahi cümleten ebdāna mūẕī olur veyāḫūd baʿḍı eczāsı mūẕī olur. Bi-cümletin bedene mūẕī olan ḥayvān dahi bi-cevherihi mūẕī olur veyāḫūd bi'l-ʿaraḍ mūẕī olur.

Bi-cümleti cevherihi mūẕī olan ḥayvānlar vezeġa ve ḍafādıʿ-ı nehriyye ve ḍafādıʿ-ı ġayr-i nehriyye ve ümmü erbaʿa ve erbaʿīn tesmiye olunan ḥayvān ki ona deḫḫāletü'l-üẕün dahi derler dahi ẕerārīḥ ve erneb-i baḥrī ve ḳamletu'n-nesr gibi nesnelerdir.

Ammā bi'l-ʿaraḍ semm olanlar semek-i bārid[136] *ve şivā-i maġmūm*[137] *gibi nesnelerdir.*

Ammā bir cüzʾü ile semm olan ḥayvāndan bi-cevherihi mūẕī olan cüzʾ efʿīnin semmi ve efʿīnin merāresi ve nemirin merāresi ve kelb-i mānın merāresi ve ʿaraḳu'd-dābbe[138] *ve beyḍü'l-ḥırbā*[139] *ve iyyelin yaʿnī geyiğin kuyruğunun ṭarafı mis̱llidir.*

Ammā ḥayvān-ı mūẕīnin bi'l-ʿaraḍ semm olan cüzʾü luʿābu'l-kelib ve ṣavmı vaḳtinde insānın luʿābı ve miʿdede fāsid olan leben ve dem-i cāmid[140] *gibi nesnelerdir.*

Ve mūẕī olan nebāttan bi-cümletihi mūẕī olanlar ḫarbaḳ-ı esved ve ġārīḳūn-ı esved ve bīş ve fuṭr-ı esved ve kemʾe-i esved gibi nesnelerdir.

Ve baʿḍı eczāsı ṣūret-i nevʿiyye ḥasebiyle mūẕī olan nebāt s̱āfsiyā ve lübb-i bezr-i ḳaṭūnā gibi nesnelerdir.

---

136 Yaʿnī balığın sovuğu.
137 Ve o laḥm-ı meşvī ki ağzı kapalı ḳıdrda şeyy olmuş ola.
138 Yaʿnī at mis̱lli ḥayvānın teri semmdir, o teri içen kimsenin yüzü göverir ve şişer ve bedeninden kötü kokular seyelān eder.
139 Ḥırbā bir ḥayvāndır ki dāimā şemse istiḳbāl edip şems ile maʿan deverān eder.
140 Dem miʿdede cümūd eyledikte semm olur.

Bi'l-ʿaraḍ cüzʾ[*ü*] *mūẕī olan nebāt küsbü'l-ḫırvaʿ-ı ʿatīḳ ve küsb-i simsim-i ʿatīḳ ve lübūb-ı müteġayyire gibi nesnelerdir.*

Ammā cāmid olan mūẕī isfīdbāc ve mertek ve ḥabīn ve zernīḫ ve bunlar miṡlli nesnelerdir.

Ve efʿī semminin ḍararı efʿīnin enfesi veyāḫūd ṣınfının iḫtilāfı ile muḫtelif olur:

Evvelin beyānı budur ki efʿīnin bir nevʿi vardır ki ona mükellele derler, o nevʿin başında iklīl gibi bir nesne vardır, bilād-ı Türk'te keṡīr olur; uzunluğu iki şibrden üç şibre varınca ḳadar olur, levni sevāda māil olur ve gözleri ḥumrete māil olur ve başı ince ve ḥiddetli olur. O efʿīnin cuḥruna yaʿnī çukuruna ḳarīb olan her nesne muḥteriḳ olup yanar, o ḥucrun eṭrāfında nebāt bitmez ve kuşlar o çukura ḳarīb olmaz ve yol uğratmazlar, o ḥucra uğrayan kuş meyyiten suḳūṭ eder. O ḥayyenin baṣarı her neye vāḳiʿ olsa sāʿatince ölür ve erir ṣadīd olur. Ve o ḥayyenin baṣarı iṣābetinden helāk olan meyyite ḳarīb olan ḥayvānlar dahi helāk olur. Ve feresi o efʿī lez̠ʿ edip soksa sāʿatince o feres ölür ve üzerinde rākib var ise o rākib dahi ölür. Ve baṣarı vāḳiʿ olmayıp mücerred rumḥ ile rākib lems eyle[*se*] *rākib ve feres ikisi dahi ölür.*

Ve efāʿīden bir nevʿ efʿī dahi vardır ki ona ḥarmānā derler, ṣıfatı ve teʾṡīri evvelen ẕikr eylediğimiz efʿīye ḳarīb olur lākin ṭūlü ẕikr olunan mükellelden ziyāde olur.

Ve bir nevʿ efʿī dahi vardır ki ona bezzāḳa derleri o bezzāḳanın ledġından ḥiss ve ḥareket bāṭıl olur ḥattā ledġ eylediği ḥayvān mesbūt gibi olur ve meldūġunun boynuna mültevī olur yaʿnī sarılır ve ledġından küzāz ve ġaşy ḥādiṡ olur ve ledġı vaḳtinde başını yukarı kaldırıp semmini büzāḳ gibi saçar ve soktuğu maḥallden siyāh kan akar sonra o meldūġa gözünü yummamak ʿārıḍ olup üç günden ziyāde sağ kalmaz.

Ve efāʿīden baʿḍıdır efʿī-i muḳarrene. O efʿīnin ṭūlü bir ẕirāʿdan iki ẕirāʿa varınca ḳadar olur ve başında iki nütūʾ yaʿnī boynuz gibi yumru nesneler olur ve levni reml yaʿnī ḳum levninde olur ve ẓahrı ve baṭnı üzere fülūs gibi pullar olur ve arḍ üzere lüṡūḳu olur yaʿnī fesād ve yaşlığı olur.

Ve efāʿīden bir nevʿe dahi liḥāiyye derler, onun liḥyeleri kebīr olur, onun teʾṡīri ẕikr olunan ḥarmānā teʾṡīri gibi olur.

Ve bir nevʿ efʿī dahi vardır ki boynu yassı ve ʿarīḍ olur ve ledġından ẕikr olunan ʿavārıḍlar bunda dahi ʿārıḍa olur ve meldūġ olan maḥall muḫaḍḍar olur yaʿnī yeşil ve aḫḍar olur ve telehhüb ve teʾekkül eder ve onun ledġ eylediği ekṡeriyyā üç sāʿatte ölür.

Bu ẕikr eylediğimiz aṣnāf ve envāʿın cümlesine aṣlāl derler. "Aṣlāl" "ṣıll"ın cemʿidir, "ṣıll"ın maʿnāsı ruḳye müfīd olmayan ḥayye demektir. Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ın nevʿ-i beşere kemāl-i ʿināyetindendir ki bu ẕikr olunan envāʿ-ı efāʿī ḥucrundan cidden nādir ḫurūc ederler ve o nādiren ḫurūcları dahi evḳāt-ı maʿrūfede olup o zamānlarda o efāʿīnin bulunduğu maḥallin ahālīsi iḥtirāz üzere olur.

Ve efāʿīden bir nevʿe dahi nezzāfe derler, bu nevʿ efʿī cidden rediyye olur, baṭnı ṣulb olur, üzerinde siyāh ve beyāḍ noḳṭalar olur ve ṭūlü muḳarrene tesmiye olunan efʿī ṭūlüne ḳarīb olur ki onun ṭūlü bir ẕirāʿdan iki ẕirāʿa varınca ḳadardır. Ve nezzāfenin reʾsi daḳīḳ olur ve ẕenebi yaʿnī kuyruğu ağır ḥareket eder, esnānı müsteviye yaʿnī dişleri müsteviye ve berāber olur.

Ve efāʿīden bir nevʿ dahi muʿaṭṭışe derler, onun ṭūlü bir şibr olur ve bedeni üzere āṡār-ı ṣufr olur, başı ṣaġīre ve boynu ġalīẓ olur ve kuyruğu ince olur, meşy vaḳtinde kuyruğunu yukarı kaldırır, ledġ ettiği kimseye iltihāb-ı şedīd ve ʿaṭaş ʿārıḍ olur ve dāimā şürb eder lākin meşrūbu bevl olup ḫārice çıkmaz ve ʿaṭaşı sākin olmaz belki baṭnı müntefiḫ olur ve şişer baʿdehu helāk olur.

Ve efāʿīden bir nevʿe dahi ḳaffāze derler, o efʿī ḥayye-i ṣaġīre vü ḳaṣīre ve cidden daḳīḳa ve ince olur, gördüğü kimseye vüṡūb edip ḥamle eder ve sıçrar ve eşcārda saklanır ve iḫtifā eder ve nefsini o gördüğü kimseye remy edip atar ve gördüğüne müteveccih olup veṡbe eder ve ledġ eder ve meldūġuna vecaʿ-ı şedīd ve verem ʿārıḍ olur.

Ve efāʿīden baʿḍısına bellūṭiyye derler, o efʿī bir nevʿ ḥayyedir ki şecer-i bellūṭ onun meskeni [olur.] *Ve ledġ eylediği kimsenin cildi ve derisi münseliḫ olur, soyulur ve üzerine basan kimsenin ayağı derisi soyulur. Ve o ḥayyenin ledġ eylediği kimseye muʿālece eden ṭabībin dahi elinin derisi münseliḫ olur.*

Ve efāʿīden bir nevʿ efʿī dahi vardır ki onun iki başı olur, iki [48b] *vechi ḥasebiyle iki cihete meşy edip yürür.*

Ve efāʿīden bir nevʿe dahi ġabrā derler, o nevʿ ḥayyenin levni ġubār levni olur, boz renklidir; ledġ eylediği kimse müdāvāt eylemezse iki şehrden sonra helāk olur.

Ve efāʿīden bir nevʿe dahi ḫarşā derler, elli günden sonra ḫarşānın meldūġu helāk olur müdāvāt eylemez ise.

Ve bir nevʿ efʿīye dahi berşā derler, meldūġu müdāvāt eylemez ise kırk günden sonra helāk olur.

Ve ḥayyāttan baʿḍısı ḥayyāt-ı büyūttur, o ḥayyātın meskeni cüdrān ve dīvār fürceleri olur; bu nevʿ ḥayyenin semmi cidden ḍaʿīf olur, maḍarratı ḳalīl olur.

Ve bir nevʿ ḥayye dahi ḥayyetü'l-mādır; bunun maḍarratı ḥayye-i büyūttan dahi ḳalīle olur.

Ve ḥayyāttan bir nevʿe dahi esved-i sāliḫ derler, o ḥayye ḥazīrān ve temmūz aylarında hāyice olur ve ḳuvvetlenir ve o iki ayda ledġ eylediği kimse helāk olur.

Ve ḥayyāt-ı rediyyelerden bir nevʿ ḥayye dahi vardır ki ona tinnīn derler, o nevʿin vücūdu eks̱eriyyā bilād-ı Ḥabeşe'de olur ve bilādı Hind ve bilād-ı Nūbe'de dahi olur, tenānīn-i Hindiyye ve tenānīn-i Nūbiyye'den aṭvel olur. Hindiyyenin ṭūlü otuz ẕirāʿa bāliġ olur ve Nūbiyye beş ẕirāʿ olur ve yüzleri ʿarīḍ ve enli olur ve levnleri sevāda ve ṣufret-i yesīreye māil olur ve fekk-i süflānīsinde yaʿnī alt çenesinde ẕeḳan mis̱ālinde bir şeyʾ olur ve ağızları ziyāde ile geniş olur; o tenānīn için kaşlar olup gözlerini örter. Bu ẕikr olunan efāʿī ve ḥayyātın envāʿ-ı muḫtelifesi idi.

Ammā her bir nevʿden bi-ḥasebi'l-aṣnāf muḫtelif olanların beyānı budur ki ẕükūr ve inās̱ cihetinden farḳı erkeğin ledġı dişisinin ledġından eşedd ve erdeʾ olur, erkeğin mizācında ḥiddet ve semmiyyetinde kes̱ret olmak ḥasebiyle. Ve kes̱ret-i enyāb ile erkek dişiden farḳ olunur. Erkeğin nābı iki ʿaded olur ve dişinin nābları ziyāde ve eks̱er olur ve bāʿis̱i budur ki ḥayye-i üns̱ānın mizācları bārid olur ve bürūdet-i mizāc kes̱ret-i enyābı īcāb eder ve ḥayye-i ẕekerin mizācı ḥārr olup ziyāde nāba muḥtāc olmaz.

Ve her nevʿ ḥayye ve efʿīnin efʿāli bi-ḥasebi'l-cism muḫtelif olduğunun beyānı budur ki cismi ʿaẓīm olan ḥayyenin semmi kes̱īr olur ve cüs̱s̱esi ṣaġīr olanın semmi ḳalīl olur.

Ve mekān cihetinden muḫtelif olduklarının beyānı budur ki mesken ve meʾvāsı meʿāṭış yaʿnī susuz yerlerin ve beriyyelerin ve cibālin ḥayyātı eşedd ve erdeʾ olur ve evdiyede yaʿnī derelerde olan ve keṡīrü'l-miyāh olan mevāḍiʿin ḥayyātının redāʾeti ḳalīle olur.

Ve imtilā cihetinden iḫtilāfları ḥayye-i cāyiʿa yaʿnī aç olan ḥayyenin maḍarratı ve redāʾeti ziyāde olu, ammā mümteliʾe ve tok olan ḥayye cāyiʿa ḳadar rediyye olmaz.

Ve zamān cihetinden iḫtilāfları ḥayye-i ṣayfiyye şiteviyyeden erdeʾ olur.

Bu maḳāma gelince ḳadar basṭ ve tafṣīl ʿAllāme'nin īrād eylediği maḳāldir. Ve ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

Yine kelāmı baştan bedʾ edip deriz ki bi'l-cümle bedene vārid olup o vārid ile ebdān arasında fiʿl ve infiʿāl cārī olan maṭʿūm ve meşrūb ḫālī olmaz ki yā bedenden müteġayyir olup kendi bedeni taġyīr eylemez veyāḫūd bedenden o maṭʿūm hem müteġayyir olur ve hem bedeni taġyīr eder veyāḫūd o maṭʿūm müteġayyir olmaz velākin kendi bedeni taġyīr eder.

Ve ḳısm-ı evvel yaʿnī bedeni taġyīr edip kendi bedenden taġayyür-i muʿteber ile müteġayyir olmayan dahi ḫālī olmaz ki yā bedene teşebbüh edip cüzʾ-i beden olur veyāḫūd teşebbüh edip cüzʾ-i beden olmaz. Bedene teşebbüh edip cüzʾ-i beden olana muṭlaḳan ġıdā tesmiye olunur; bedene teşebbüh etmeyip ve cüzʾ-i beden olmayana devā-i muʿtedil tesmiye olunur.

Ammā bedeni taġyīr edip ve bedenden müteġayyir olan mütenāvel ve maṭʿūm evvelā bedenden müteġayyir olup ve müteġayyir olduğu gibi o müteġayyir bedeni taġyīr ettikten sonra ḳable ifsādi'l-beden yine o mütenāvel bedenin taġyīri ile müteġayyir olup fesāda müʾeddī ve ḳuvveti zāil olup o mütenāvel bedene teşebbüh eder ise yaʿnī cüzʾ-i beden olur ise ona ġıdā-i devāī derler; eger cüzʾ-i bedene teşebbüh eylemez ise ona muṭlaḳan devā derler.

Eger o mütenāvel bedende müteġayyir olup ve bedenden müteġayyir olduğu gibi bedeni dahi taġyīr edip bedenden bedenin fesādını ḳāṭıʿ taġayyür-i āḫer ile ṡāniyen müteġayyir olmaz ise ona devā-i semmī derler. Ammā bedeni taġyīr edip bedenden kendi müteġayyir olmayan mütenāvele muṭlaḳan semm tesmiye olunur.[141]

---

141 Bu taḳsīm üzere bedene vārid olan altı ḳısmdır: ġıdā-i muṭlaḳ, devā-i muṭlaḳ, devā-i muʿtedil, devā-i ġıdāī, ġıdā-i devāī, devā-i semmī.

İşbu ḳısmda mütenāvel bedenden müteġayyir olmaz dediğimiz, ḥārr-ı ġarīzī o mütenāvelde teʾs̱īr eylemez demek değildir belki eks̱er-i sümūm lā-maḥāle ḥārr-ı ġarīzī ile mütesaḫḫin olmadıkça ifsād eylemez belki bedenden o mütenāvel müteġayyir olmaz dediğimizden murādımız o mütenāvelin ṣūret-i ṭabīʿiyyesi müteġayyir olmaz ve ʿalā-ṭabīʿatihi ve ṣūretihi bāḳıye iken bedeni ifsād eder demektir. Lākin o semm olan mütenāvelin baʿḍısının ṭabīʿatı ḥārr olmakla ḥārr-ı ġarīzī onun ṭabīʿatına ve ḫāṣṣıyetine taḥlīl-i rūḥta iʿānet eder, efʿīnin ve bīşin semmi gibi. Ve baʿḍı āḫerīnin ṭabīʿatı bāride olup o semmin ṭabīʿatına ḫāṣṣıyeti rūḥu icmād ve īhānda yaʿnī vehn vermekte muʿīn olur, ʿaḳrebin ve şevkerānın semmleri gibi. Ve bi'l-cümle bedeni taġdiye eden mütenāvel āḫirü'l-emr bedeni taġyīr-i ṭabīʿī ile taġyīr eder yaʿnī bedeni tesḫīn eder onun için ki lā-maḥāle bedeni taġdiye eden mütenāvel deme istiḥāle eder ve dem-i bedeni tesḫīn eder ḥattā ḫass yaʿnī marul dedikleri nebātın ṭabīʿatı bāride iken ve keẕālik ḳarʿ yaʿnī kabak dahi bi'ṭ-ṭabʿ bārid iken deme istiḥālelerinde bedeni tesḫīn ederler lākin bu tesḫīne biz taġyīr ıṭlāḳ eylemeziz ve taġyīrden bu tesḫīni murād eylemeziz, zīrā ġıdā deme istiḥāle eyledikte ġıdānın bedeni tesḫīni lāzım gelir belki o mütenāvel bedeni taġyīr eylemez dediğimizde taġyīrden murādımız o mütenāvelin ṣūret-i nevʿiyyesi bāḳıye iken bedeni taġyīr eylemez demek olur.

Ve devā-i ġıdāī bedenden münfaʿil ve müteʾes̱s̱ir olup evvelā ṣūret-i nevʿiyyesiyle istiḥāle eder baʿdehu beden dahi bi-keyfiyyetihi o istiḥāle eden devā-i ġıdāīden münfaʿil ve müstaḥīl ve müteʾes̱s̱ir olur lākin bedenin bi-keyfiyyetihi devādan istiḥālesi iki vechle olur:

Evvelkisi o devā edviye-i bārideden olup bedenden istiḥāle eder. Edviye-i bāride ḥārr-ı ġarīzīden müteʾes̱s̱ir olup bürūdeti ẓāhir olduğundan sonra bedeni tebrīd eder o devānın ṣūret-i nevʿiyyesi demin ṣūret-i nevʿiyyesine istiḥāle edince ḳadar. Kaçan ṣūret-i deme o devā istiḥāle eylese demin ṭabīʿatı süḫūnet üzere olmakla beden dahi mütesaḫḫin olur lākin edviye-i bāride-i ġıdāiyye deme baʿde'l-istiḥāle keyfiyyet-i aṣliyye-i ṭabīʿīsinden keyfiyyetün-mā bāḳıye kalmakla o demin süḫūneti nevʿun-mā bürūdete māile olur, nitekim ḫass yaʿnī maruldan mütevellid olan demde bürūdetten bir nevʿ bürūdet ḥāṣıl olduğu gibi.

Ve bedenden edviye-i ġıdāiyyenin teʾs̱īrinin ikincisi edviye-i ġıdāiyye-i ḥārrenin istiḥālesidir, mes̱elā s̱ūm mis̱lli devā-i ġıdāīnin evvelā miʿdede ḥarāreti ẓuhūr eder ve kebidde deme istiḥāle eylediğinden sonra dahi ḥarāreti bāḳıye olur cüzʾ-i beden olunca ḳadar.

Ve edviye-i ġıdāiyye iki ḳısm üzere olur: Ḳısm-ı evvel o edviyedir ki o edviye devāiyyete ġıdāiyyetten aḳreb olur. İkinci ḳısm o edviyedir ki o edviye ġıdāiyyete devāiyyetten aḳreb olur.

Keẕālik ġıdānın nefsi dahi aḳsām-ı müteʿaddideye münḳasım olur: Baʿḍı ġıdānın ṭabʿı cevher-i deme ḳarīb olur, şarāb, muẖẖ-ı beyḍ yaʿnī yumurtanın sarısı ve māu'l-laḥm[142] gibi. Ve baʿḍı ġıdā dahi cevher-i deme bu meẕkūrlardan ḳalīlen baʿīd olur, ẖubz ve laḥm mis̱lli nesne gibi. Ve baʿḍı ġıdā dahi cevher-i deme cidden baʿīd olur, aġdiye-i devāiyye mis̱lli nesneler gibi.

Ve yine biz deriz ki ġıdā ḥāl-i bedeni kemmiyyeti ve keyfiyyeti ile taġyīr eder. Keyfiyyeti ile bedeni taġyīrinin z̠ikri mürūr eyledi. Ammā kemmiyyeti ile taġyīr eylediğinin beyānı budur ki ġıdānın bedeni bi-ḥasebi'l-kemmiyye taġyīri baʿḍı kerre ġıdā ḳadr-i ḥācetten ziyāde olup toẖme ve süded īcāb eder baʿdehu ʿufūnete müʾeddī olmakla olur ve baʿḍı kerre ḳadr-i ḥācetten noḳṣān olup z̠übūle müʾeddī olmakla olur. Ve ġıdānın kemmiyyette ziyādeliği dāimā müberrid olur lākin o ġıdāya ʿufūnet ʿārıḍa olur ise o vaḳt kemmiyyet-i zāide tesẖīn-i beden eder, zīrā ʿufūnet ḥarāret-i ġarīziyyeden ḥādis̱ olduğu gibi ʿufūnetten [49a] dahi ḥarāret-i ġarībe ḥādis̱ olur.

Ve yine ġıdānın baʿḍısı laṭīf ve baʿḍı kes̱īf ve baʿḍı āẖeri dahi muʿtedil olur: Laṭīf o ġıdādır ki ondan dem-i raḳīḳ tevellüd eder. Ve kes̱īf o ġıdādır ki ondan dem-i s̱eẖīn tevellüd eder. Bu aḳsāmdan her birisi yā kes̱īrü't-taġdiye olur veyāẖūd taġdiyesi yesīr ve ḳalīl olur:

Laṭīf olup taġdiyesi kes̱īr olan ġıdā şarāb ve māu'l-laḥm ve müsaẖẖin muẖẖ-ı beyḍ veyāẖūd nīm-birişt[143] gibi, bu meẕkūrların eks̱er-i eczāları ġıdāya yaʿnī aẖlāṭa istiḥāle edip faḍlası ve s̱üflü ḳalīl olur.

142 "Māu'l-laḥm"dan murād ḳarʿa ve enbīḳ ile taḳṭīr olunmuş et suyudur diye muṣarraḥtır.

143 Nīm-birişt odur ki yumurta ḳışrından iẖrāc olunup su içinde pişerse birden yüze varınca ḳadar sayı miḳdārı āteşte durmakla ḥāṣıl olur. Eger kabuğu içinde pişerse üç yüz sayı sayılınca ḳadar āteşte durmakla olur, bunlardan noḳṣān olur ise ona beyḍ-i müsaẖẖan derler.

Ve keṡīf olup ġıdāiyyeti ḳalīl olanlar cübn ve ḳadīd ve bādincān miṡlli nesnelerdir, zīrā bu meẕkūrların eczāsından deme istiḥāle eden cüzᵓleri ḳalīl olur.

Ve laṭīf olup ḳalīlü'l-ġıdā olan aġdiye cüllāb ve ḳıvām ve keyfiyyeti muᶜtedile buḳūl ve s̱imārdan tuffāḥ ve rummān miṡlli nesneler gibi.

Ve keṡīf olup keṡīrü'l-ġıdā olan beyḍ-i meslūḳ[144] ve laḥm-ı baḳar miṡlli ġıdālardır.

Keẕālik bu aḳsāmdan her biri yā rediyyü'l-keymūs[145] olur yaᶜnī aḫlāṭı rediyye olur veyāḫūd keymūsu maḥmūd olur:

Laṭīf ve keṡīrü'l-ġıdā olup keymūsu maḥmūd olan yumurta sarısı ve şarāb ve māu'l-laḥm miṡlli nesnelerdir.

Ve laṭīf ve ḳalīlü'l-ġıdā olup keymūsu redī olan fücl yaᶜnī turp ve ḫardal ve buḳūlün ekṡer-i envāᶜı miṡlli nesnelerdir.

Laṭīf ve keṡīrü'l-ġıdā olup keymūsu redī olanlar riye ve nevāḥiḍ[146] miṡlli nesnelerdir.

Keṡīf ve keṡīrü'l-ġıdā olup keymūsu ḥasen olan beyḍ-i meslūḳ ve bir yaşına girmiş koyunun eti miṡllidir.

Keṡīf ve keṡīrü'l-ġıdā olup keymūsu redī olan aġdiye laḥm-ı baḳar ve laḥm-ı baṭṭ ve laḥm-ı feres gibi aġdiyelerdir.

Ve keṡīf ve ḳalīlü'l-ġıdā olup keymūsu redī olan laḥm-ı ḳadīd miṡllidir.

Ve bu cümle-i meẕkūreden sen muᶜtedil olanları bulur ve bilirsin yaᶜnī keṡāfet ve leṭāfetinde muᶜtedil olanları bilirsin.

Şāriḥ ᶜAllāme der ki keṡīrü'l-ġıdā ḥasenü'l-keymūsun muᶜtedili ḥavlī yaᶜnī bir yaşında olan maᶜiz yaᶜnī keçi ve koyun laḥmıdır ve ḫubz-ı naḳīdir. Keṡīrü'l-ġıdā ve rediyyü'l-keymūs olanların muᶜtedili ḳunnebīṭ ve kerneb miṡllilerdir yaᶜnī karınbat ve lahanadır, zīrā bu ikisi mā-ı laḥm gibi laṭīf değildir ve laḥm-ı baḳar gibi ġalīẓ dahi değildir. Ḳalīlü'l-ġıdā ve ḥasenü'l-keymūsun muᶜtedili lift yaᶜnī şelcem gibidir. Ḳalīlü'l-ġıdā rediyyü'l-keymūsun muᶜtedili cizr yaᶜnī havuç gibi nesnelerdir.

---

144 Su içinde tamāmen pişmiş yumurta ki ona hāḍırlop derler.

145 Meᵓkūl miᶜdede ṭabḫ olundukta ona keylūs derler, ammā kebidde ṭabḫ olup aḫlāṭ ḥāṣıl oldukta ona keymūs derler.

146 "Nevāḥiḍ" güğercin palazı.

el-Faṣlu's-Sādise ʿAşere Fī-Aḥvāli'l-Miyāhi

Erkān-ı erbaʿadan su bir rükndür, zīrā her cism terkīb-i evvelī ile dört rüknden mürekkebdir, o rüknler türāb, mā, havā, nārdır. Ve bu dördün biri sudur lākin evvel-i erkān-ı erbaʿanın içinden maḫṣūṣan suyun bir ḥāli vardır, zīrā su ġıdāya müdāḫil olur; türāb ve havā ve nār onlar ġıdāya müdāḫil olmazlar.[147] Lākin suyun ġıdāiyyeti olmaz. Ve ġıdāya müdāḫalesi onun içindir ki su ġıdāyı mecārī-i ḍayyiḳaya tenfīẕ eder ve ġıdānın ḳuvāsını ıṣlāḥ eder. Ve su ġıdā olmaz dediğimiz onun içindir ki ġıdāda iki ḳuvvet bulunmak lāzımdır, biri ḳuvvet-i ḳarībe ve biri ḳuvvet-i baʿīdedir. Ḳuvve-i ḳarībe ġıdānın deme istiḥālesi ḳuvvetidir ve ḳuvve-i baʿīde ġıdānın cüzʾ-i ʿuḍva istiḥālesi ḳuvvetidir. Su cism-i basīṭ olmakla suda ṣūret-i demeviyyete istiḥāle ḳuvveti olmaz, keẕālik ṣūret-i ʿuḍvu ḳabūle istiḥāle ḳuvveti dahi olmaz mādām ki ʿanāṣır-ı sāire ile terkīb olmadıkça. Lākin su bir cevherdir ki ġıdāyı mecārīde akıtmağa muʿīn olur ve ġıdāyı terḳīḳ edip ıṣlāḥ eder, onun ıṣlāḥı ḥasebiyle ġıdānın ṣāliḥi ʿurūḳa nāfiẕ olur ve faḍlası meḫārice nüfūẕ edip mündefiʿ olur. Suda olan bu menfaʿatler için emr-i ġıdā her ḥālde suya muḥtāc olduğundan sunun meʿūnetinden müstaġnī olunmaz.

Bu menfaʿatler suyun emr-i ġıdāyı tetmīm ve tekmīl eylediğine müteʿalliḳ menfaʿatleri ve mebāḥis̱i idi, ammā nefs-i mādde olan mebāḥis̱ budur ki su bi-ḥasebi'l-cevher nevʿ-i vāḥid olup aṣnāf-ı mānın mizācları muḫtelif olmaz belki suların iḫtilāfı cevher-i māya muḫteliṭ olup keyfiyyetleri muḫtelife olan nesnelerin ġalebesi ḥasebiyle olur:

Ve bi'l-cümle suların efḍali arḍ-ı ḥurrede yaʿnī ḫāliṣ toprakta olup o arḍın toprağına aḥvāli ve keyfiyyetleri ġarībe ve rediyye olan nesneler muḫāliṭ olmayan ʿuyūnun ve çeşmelerin yāḫūd arḍ-ı ḥaceriyyede olan ʿuyūnun suları olur. Taşlık olan yerlerin çeşmeleri ʿufūneti ḳabūl eylemez ve taʿaffünden ziyāde baʿīd olur lākin o arḍ-ı ḥurre çeşmelerinin suları güneşe

147 Mā ʿanāṣır-ı sāire ile terkīb olup mecmūʿ-ı mürekkebe ṣūret-i uḫrā ḥādis̱ olup sūret-i māiyyet zāile olduktan sonra lā-maḥāle mā ġıdā olur, zīrā her ġıdā olan nesneler ʿanāṣır-ı erbaʿadan mürekkebdir ve o ʿanāṣırın biri sudur.

ve riyāḥa küşāde ve açık olup cārī ve akar olanları arḍ-ı ḥacerī ve taşlık maḥallde olan çeşme sularından ḫayrlı ve fāideli olur, cereyān ḥasebiyle o sular küşādelikten faḍīlet kesb ve taḥṣīl eder.

Ammā arḍ-ı ḥurrede olup rūzgār ve güneşe karşı olan sular rākid olup akmasa o rākid su güneşten ve rūzgārdan redāᵓet kesb eder. Ve arḍın dibinde olup mestūr olan sulardan açıkta olan mā-ı rākid redī ve muḍırr olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki mesīli ve aktığı maḥaller ṭīniyye olan sular mesīli ḥaceriyye olan sulardan ḫayrlı ve nāfiᶜ olur onun için ki ṭīn suyu tenḳıye eder, o suya muḫāliṭ olan ecsām-ı ġarībe ve ecrām-ı rediyyeleri ṭīn aḫẕ edip revāḳı kalır ve ṣāf olur. Ammā ḥaceriyye o mertebe suyu taṣfiye eylemez lākin suyun mesīli olan ṭīn ḥurre olur ise bu taṣfiyeyi eder.

Ammā ṭīn-i ḥameᵓī yaᶜnī çökek taᶜbīr olunan siyāh ṭīn olur ise yāḫūd ṭīn sebeḫī yaᶜnī çoraklı ve māliḥ olan ṭīn mis̱lli olur ise o mis̱lli ṭīnler suyu taṣfiye eylemez.

Ve suda kes̱ret olup cereyānı şedīd ve ziyāde olur ise ve kes̱reti ḥasebiyle muḫāliṭi olan ecsām-ı ġarībeler suyun ṭabīᶜatına istiḥāle eder ise ve o suyun akıntısı maşrıḳ cānibine ve ḫuṣūṣan maşrıḳ-ı ṣayfī yaᶜnī faṣl-ı ṣayfta güneşin doğduğu cānibe olur ise o su bi'l-cümle sulardan efḍal ve ḫayrlı olur ḫuṣūṣan ki evṣāf-ı meẕkūresi olan suyun mebdeᵓi ve çıktığı mevḍiᶜ baᶜīd ola. Mebdeᵓi baᶜīd olan sular mebdeᵓi ḳarīb olandan efḍal olur.

Ve akıntısı maşrıḳa olan sudan sonra suların efḍali akıntısı şimāl cānibine olan sulardır. Ammā akıntısı maġrib ṭarafına veyāḫūd cenūba olan enhārın ve ırmakların suları redīlerdir ḫuṣūṣan ki cenūb rūzgārları estikte maġribe ve cenūba akan suların redāᵓeti ve maḍarratı ziyāde olur. Ẕikr olunan feḍāilde berāber ve mütesāvī olan sulardan mevāḍiᶜ-i ᶜāliyeden münḥadir olan sular ġayr-i münḥadir olandan efḍal ve enfaᶜ olur.

Ve ẕikr olunan evṣāf-ı fāḍılayı müstecmiᶜ olan sunun ᶜalāmātı budur ki o ṣıfatlar kendide mevcūde olan sular ᶜaẕb olur ve içildikte taḫayyül olunur ki o suda ḥalāvet vardır ve tatlıdır ve ḫamr o suyu çok götürmez yaᶜnī ḫamrın ḳuvvetini keser ve keyfiyyetini taᶜdīl için o evṣāf ṣāḥibi olan suyu ḫamra

ḫalṭ edip karıştırır isen o suyun ḳalīli ḫamrı taʿdīl eder, ammā sāir sulardan ḫamr karıştırılır ise o karıştırılan su eks̱er ve ziyāde olmadıkça ḫamr ḳuvvetini kesr ve keyfiyyetini taʿdīl eylemez.

Ve bu mā-ı fāḍılın bir ʿalāmeti dahi budur ki veznde o mā-ı fāḍıl ḫafīf olur ve süḫūnet ve bürūdet esbābları ile bürūdet ve süḫūneti serīʿ olur yaʿnī tīz sovur ve tīz ısınır, laṭīf olup ġılẓati olmamak ḥasebiyle; şitāda bārid olur ve ṣayfta ḥārr olur ve o suya ṭaʿm[148] ve rāyiḥadan bir nesne ġālib olmaz ve şerāsīften inḥidārı ve nüzūlü serīʿ olur.

ʿAlā-ḳavlin şerāsīf aḍlāʿın baṭn cānibinde olan ucu ve ṭarafıdır ve ʿalā-ḳavlin āḫer aḍlāʿın yaʿnī eyegü kemiklerinin ẕikr olunan ṭaraflarına muʿallaḳ ġuḍrūflar ve yumuşak kemikler gibi nesnelerdir. Suyun mes̱āneye olan ṭarīḳi şerāsīfe mürūr edip şerāsīfte mecrā-yı māı sedd maʿnāsı olmakla sunun serīʿan inḥidārı sunun cevdetine ve ṣafvetine ʿalāmet kılındı.[149]

Ve suda ṭabḫ ve teherrīsi ḳaṣd olunan nesnelerin serīʿan ṭabḫ olunup ve serīʿan teherrī ve ḥall olması dahi o suyun cevdetine ʿalāmet olur.

Ve maʿlūm ola ki suyu vezn edip tartmak bir düstūr ve bir ḳāʿidedir ki suyun ḥālini taʿarrüfe ve bilmeğe onunla ẓafer ve necāḥ ḥāṣıl olur. Eks̱er-i aḥvālde[150] suyun ḫafīfi ve yeğnisi veznde ağır olandan efḍal [49b] ve ḫayrlı olur. Ve suyun vezni mikyāl ile maʿlūm olur.

ʿAllāme der ki suyu vezn eylemenin müteʿaddid ṭarīḳi vardır:

Evvelki ṭarīḳi budur ki su sāir nesneler gibi vezn olunur yaʿnī miḳdārı keylen mütesāvī olan sular sebeḫāt ve evāḳī ile vezn olunup ḫafīfi s̱aḳīlinden efḍal ve ecveddir diye ḥükm olunur.

Ve ṭarīḳ-i s̱ānī baʿḍı sular āḫer su ile ʿayār olunur yaʿnī mīzānın bir keffesine bir su ve bir keffe-i uḫrāsına ġayri su konup hangisi ḫafīf olur ise o ḫafīf s̱aḳīlden ḫayrlı ve enfaʿ olur.

---

148 Suda ṭaʿm olmaz lākin elṭaf olan sunun şāribi meşrūbundan ḥalāvet taḥayyül eder.

149 Şerāsīfi bu iki vechle tefsīr ʿAllāme'nindir.

150 Eks̱er-i ḥālde diye ḳayd olunduğu onun içindir ki arḍ-ı ḥurrenin suyu ḫāliṣ toprağın suyu maʿdene mürūr eden sudan ağır olur, maʿa-hāẕā maʿdenī sudan arḍ-ı ḥurrenin suyu evlā olur. Sebebi ʿAllāme'nin şerḥinde meẕkūrdur.

Ve ṭarīḳ-i s̱ālis̱i budur ki şaḫṣ-ı vāḥid muḫtelif suların her birinden ʿaḳīb-i ṭaʿāmda defeʿātle içer, yüreğinde hangisinden s̱iḳali ve ağırlığı ziyāde bulur ise s̱iḳali az ve ḳalīl olan s̱iḳali ziyāde olandan evlā ve efḍal olur.

Ve ṭarīḳ-i rābiʿi Ḳānūn'un suyun vezni mikyāl ile maʿlūm olur dediği ṭarīḳtir lākin mikyāli iki vech üzere tavḍīḥ ve tebyīn ederler:

Vech-i evvel ʿAllāme'nin muḫtārıdır, temyīzi murād olunan iki ṣınf sudan birer miḳdār su vezn olunup cihet-i veznden biri s̱aḳīl ve biri ḫafīf kılınır baʿdehu o ḫafīf s̱aḳīl ile keylde müsāvī olur ise veznde s̱aḳīl olan ḫafīf olandan efḍal ve enfaʿ olur.

Ve vech-i s̱ānī Ebū Süheyl el-Mesīḥī'nin muḫtārıdır, veznen mütesāvīler olan iki mikyāl iki nevʿ su ile doldurulur ve dolu iken o iki mikyāl vezn olunur; o mikyālin hangisi eḫaff olur ise o ḫafīfin suyunda arḍiyyet ḳalīl ve suyu ṣāf ve laṭīf olur.

Ve ṭarīḳ-i veznin ṭarīḳ-i ḫāmisi Ḳānūn'da mezkūr olan ṭuruḳun ikincisi olur,[151] veznde berāber ve mütesāvī olan iki ḫırḳa veyāḫūd iki ḳıṭʿa penbeler iki türlü su ile ıslatılır baʿdehu tecfīf-i bāliġ ile tecfīf olunur ve ziyāde ile kuruttuktan sonra o ḫırḳalar veyāḫūd penbeler vezn olunur, her hangisi ḫafīf olur ise o ḫırḳanın ıslandığı su efḍal ve enfaʿ olur.

Ve redī sular üç vech ile telṭīf olunur:

Evvelki vechi taḳṭīrdir, zīrā taṣʿīd ve taḳṭīr olunmakla ġalīẓ sular ıṣlāḥ olunur.

Ve ikinci vechi ġalīẓ sular taḳṭīr ve taṣʿīd olunmakta ṣuʿūbet olur ise ṭabḫ olunmakla ıṣlāḥ olunur. ʿUlemā ve ḥukemānın şehādet edip ḫaber verdikleri üzere kaynatılmış sunun nefḫi ḳalīl olur ve inḥidārı serīʿ ve tīz olur. Ammā eṭıbbānın ziyāde cāhilleri ẓann edip derler ki suyu ṭabḫın ve kaynatmanın fāidesi yoktur, zīrā ṭabḫla suyun laṭīfi taṣʿīd olunup zāil olur ve arḍiyyeti ve kes̱īfi bāḳī kalır ve bu ḥāl ile su efḍal ve ḫayrlı olmaz belki redī olur.[152]

Ve bilinmesi vācib olan umūrdandır ki su kendi ḥaddinde olup māiyyetin ḥāli iʿtibārı ile müteşābihü'l-eczā olur ve suyun baʿḍıları baʿḍı āḫere leṭāfet

151 Üç evvelki vechleri ʿAllāme şerḥinde ẕikr eylemiştir.
152 Ve bu ḳavlin buṭlānı ḳarīben ẓāhir ve āşikār olur.

ve kes̱āfette muġāyir ve muḫālif olmaz, zīrā su basīṭṭir, lā-maḥāle basīṭ olan nesneler müteşābihü'l-eczā olur ve biri birine muġāyir olmaz. Pes suyun baᶜḍılarının kes̱āfeti emr-i ḫāric ile olur, o emr-i ḫāric baᶜḍı kerre esbāb-ı bürūdet-i ḫāriciyye ḥasebiyle bürūdetinin ziyādeliği olur, zīrā bürūdet ile suyun eczāları cemᶜ olup su kes̱īf olur. Ve baᶜḍı kerre dahi suyu teks̱īf ve taġlīẓ eden emr-i ḫāric arḍiyyet eczālarının ġāyette ṣaġīr ve küçük cüzᵓleri olur, o ṣaġīr ve küçük cüzᵓler suya muḫālaṭa-i şedīde ile muḫāliṭ olur ve o arḍiyyet ġāyet ṣaġīre olup ve muḫālaṭa ve imtizācları dahi şedīde ve ziyāde olmakla eczā-i māiyyet ile eczā-i arḍiyyet biri birinden iftirāḳ ve imtiyāz olunmak mümkin olmayıp cümlesi nevᶜ-i vāḥid gibi olup tekās̱üf-i mā ḥāṣıl olur onun için ki su muttaṣıl vāḥiddir ve arḍiyyetinin cüzᵓleri ġāyet ṣaġīr olmakla muttaṣıl vāḥid olan suyu ḫarḳ-ı tāmm[153] ile ḫarḳ edip rüsūb eyleyemez belki o eczālar bi-ḥasebi'l-ıḍṭırār cevher-i mā ile iḫtilāṭ edip mezc-i şedīd ile mümtezic olurlar, o imtizācla suya kes̱āfet ᶜārıḍ olur.

Ve mā-ı kes̱īf ṭabḫ olundukta o ṭabḫ evvelā suya bürūdetten ḥādis̱e olan kes̱āfeti izāle eder ve s̱āniyen suyun eczāsını gevşetir ve ḫalḫale-i şedīde ile ḫalḫale edip eczālarını dahi mütehelhil edip seyreltir ve o vaḳtte ṣıġār olan eczā-i arḍiyyet māı ḫarḳ edip rüsūba ḳādir olmakla rüsūb edip bāḳī kalan su ṣafvette ve leṭāfette taḳṭīr ve taṣᶜīd olunan eczā-i mānın leṭāfetine müşābih olur, zīrā fi'l-aṣl mā basīṭ ve müteşābihü'l-eczādır, arḍiyyet ḥasebiyle teşābühten ḫurūc eder, rüsūb ile arḍiyyet müfāraḳat eyledikte lā-maḥāle teşābüh ᶜavdet edip sunun taṣᶜīd olunan cüzᵓleri ile maṭbūḫtan baᶜde'r-rüsūb bāḳıye kalan cüzᵓler leṭāfette müteḳārib olur. Pes ṭabḫ suyu iki vech ile telṭīf eder: Vech-i evvel berdin eylediği ᶜaḳdi ḥall eder Vech-i s̱ānī ṭabḫtan nāşī arḍiyyetin rüsūbu olur. Ve bu daᶜvānın delīli budur ki kes̱īf ve ġalīẓ sular terk olunup çok zamān su ḥāli üzere kalsa o sudan arḍiyyet-i ḳalīle rüsūb eder. Ammā ṭabḫ olan mā-ı ġalīẓden ṭabḫ olduğu sāᶜat ednā meks̱ ile arḍiyyet-i kes̱īre rüsūb eder ve baᶜde'r-rüsūb bāḳī kalan māiyyet veznde

153 İmtizāc nevᶜun-mā ḫarḳı müstelzim olur, onun için ḫarḳ-ı tāmm ḳaydı ile taḳyīd olundu.

ḫafīf olup ṣāf ve laṭīf olur ve o rüsūba bāʿis̱ ve bādī ṭabḫ ile ḥādis̱ olan rikḳat-i mā ve taḫalḫul-i eczā olur.

Ve sen görürsün ki Ceyḥūn[154] mis̱lli enhārın suyu ve ḫuṣūṣan o enhārın āḫirinde mebdeʾine baʿīd olan maḥallerden iġtirāf ve aḫẕ olunan suyu aḫẕ katında ġāyette kedir ve bulanık olur, az vaḳt ve ednā meks̱ ile bir defʿada durulur, ṣafvet-i kāmile ḥāṣıl olur ḥattā o suyun ṣāfını rüsūbundan ayırıp başka viʿāya ve ẓarfa vaḍʿ eyleseler o defʿa-i s̱āniyede aṣlā rüsūb ḥāṣıl olmaz, rüsūba müstaʿidd eczā-i arḍiyyet defʿa-i ūlāda bi'l-cümle teressüb edip eczā-i arḍiyyetten bir cüzʾ bāḳī kalmamak ḥasebiyle. Ve bu sürʿat-i rüsūb o mis̱lli suların ve eczāsının taḫalḫulü ḥasebiyle olur. Mā-ı ġalīẓ ṭabḫ olundukta taḫalḫulde ve rikḳatte o enhārın suyuna müşābih olmakla bi-sürʿatin arḍiyyeti teressüb edip laṭīf ve ḫafīf olur.

Ve baʿḍı ḳavm Nīl'in suyunu medḥte ifrāṭ-ı şedīd ile ifrāṭ ederler ve meḥāmid ve muḥassenātını dört nesnede cemʿ ederler yaʿnī muḥassenātının cümlesi dört sebeb iledir derler:

Evvelkisi Nīl'in menbaʿının buʿdu ve uzaklığıdır.

ʿAllāme şerḥinde menbaʿ-ı Nīl'in[155] *buʿdunu beyān edip der ki Nīl'in*

154 Ceyḥūn, Ḫārezm nehridir.

155 Şāh Muḥammed-i Ḳazvīnī Şerḥ-i *Mūcez*'de naḳl eder ki mülūk-i Ḥabeşe'den bir melik ḳaṣd eyledi ki Nīl'in menbaʿını tefaḥḥuṣ edip keyfiyyetine vāḳıf ola ḥattā o melik cebel-i Ḳumr'a vāṣıl oldu ve biraz ricāle emr eyledi ki o cebelin başına çıkıp menbaʿını göreler ve ḫaberini kendiye getireler. Ve o ricālden cebele ṣuʿūd edenlerden birisi geri gelmediler. Melik müteḥayyir olup ḥukemāsını cemʿ eyledi ve bu emr-i ʿacībin sırrını sordu. Ve bi'l-cümle ḥukemāsı reʾy eylediler ki Nīl'in menbaʿında ġāyet ṭayyibe veyāḫūd kerīhe rāyiḥa vardır ki onu istişmām edip koklayanlar şiddet-i keyfiyyetine taḥammül edemeyip helāk olurlar diye ittifāḳ eylediler. Ve āḫer kimselerin munḫurlarını sedd ve burunlarını muḥkemm bağlayıp cebele çıkardılar. O kimseler menbaʿı Nīl'e vāṣıl olup menbaʿın ṭīninden bir ḳabḍa aḫẕ edip melike getirdiler. O ṭīni melik ḥuḍūrunda koklayanlar bi'l-cümle helāk oldular rāyiḥa-i ṭayyibenin şiddet-i keyfiyyetinden. Şeyḫ-i Reʾīs'in kelāmından ve siyāḳından fehm olunan Nīl'in ẕikr olunan feḍāilini inkārdır. Ḳazvīnī der ki men lem yeẕuḳ lā-yaʿrif feḥvāsı üzere Şeyḫ o suyu içmemekle evṣāf-ı maḥmūdelerine vāḳıf olmamıştır; vaṣfında mübālaṣa eden ḳavmin kelāmı ḥaḳḳtır. Bu ʿadb-i faḳīr mütercim der ki enhār-ı erbaʿanın faḍīleti ḥaḳḳında kifāyet eder, ammā Beġavī'nin İbn ʿAbbās'tan rivāyet eylediği ḥadīs̱-i şerīf ki Allāhu taʿālā enhār-ı erbaʿayı yaʿnī Seyḥān ve Ceyḥān ve Nīl ve Furāt enhārını ʿuyūn-ı

menbaʿı cebel-i Ḳumr'da[156] *olur. Ve cebel-i Ḳumr ḫaṭṭ-ı istivāya ḳuṭb-ı cenūbī ṭarafından bir derece ve otuz daḳīḳa baʿīd olur. Ve bu cebelin imtidādı on beş derece ve yirmi daḳīḳadır. Ve dereceden murād küre-i arḍ üzere mefrūḍ olan aʿẓam-ı devāirde iʿtibār olunan derecelerdir ki her derece o dāire-i ʿaẓīmenin üç yüz altmış cüzʾünden bir cüzʾdür.*

Ve bu cebelin ibtidāsı maġrib ṭarafında olan evvel-i ʿimāretten kırk altıncı derece ve otuzuncu daḳīḳa miḳdārı baʿīd olan mevḍiʿ ve maḥall olur ve āḫirinin evvel-i ʿimāret-i mezkūreye altmış bir derece ve elli daḳīḳa buʿdu olur.

Ve ẕikr olunan cebel-i Ḳumr'da on ʿaded enhār ḫurūc eder, o on enhārın ve ırmakların ʿuyūnu ve gözleri o cebelde olur. Ve o ırmağın beşi bir buḥayre[157]*-i müdevvereye yaʿnī değirmi bir küçük denize ve bāḳī beşi dahi bir āḫer müdevver buḥayreye munṣabbe olup dökülürler. O iki buḥayrenin birinin merkezinin maġrib cānibinde olan ibtidā-i ʿimāretten buʿdu elli dereceye bāliġ olur ve ḫaṭṭ-ı istivādan cenūb ṭarafına buʿdu yedi derece ve otuz daḳīḳaya bāliġ olur. Ve o iki buḥayre miḳdārları berāber ve mütesāvīlerdir ve her buḥayrenin ḳuṭrları beş dereceye bāliġ olur. Ve o iki buḥayrenin her birinden dörder nehr ve ırmak ḫurūc eder.*

Min-ḥayṯü'l-mecmūʿ [*50a*] *o sekiz ırmaklar üçüncü ṣaġīre ve müdevvere bir buḥayreye munṣabbe olur ve dökülür ki o buḥayre-i ṯāliṯe iḳlīm-i evvelde olur ve o buḥayrenin merkezinin maġribde olan evvel-i ʿimāretten buʿdu elli üç derece ve otuz daḳīḳa olur ve şimāl ṭarafında ḫaṭṭ-ı istivā-*

---

cennetin ʿayn-ı vāḥidinden ve derecāt-ı cennetin derece-i esfelinden Cibrīl-i Emīn'in cenāḥı üzere inzāl ve cibāle īdāʿ edip arḍda eczā eyledi ve onları menāfiʿun li'n-nās eyledi, nitekim Allāhu taʿālā buyurur: "Ve enzelnā mine's-semāi māen bi-ḳaderin fe-eskennāhu fi'l-arḍi" el-āyet. Ve Yeʾcūc ve Meʾcūc'un ḫurūcunda yine Cibrīl-i Emīn'i irsāl edip vech-i arḍdan Ḳurʾān'ı ve ʿilmin küllīsini ve ḥacerü'l-esvedi ve maḳām-ı İbrāhīm ve maʿa-mā-fīhi Mūsā ʿaleyhi's-selāmın tābūtunu ve bu enhār-ı erbaʿayı refʿ eder, nitekim Allāhu taʿālā buyurdu: "Ve innā alā ẕehābin bihi le-ḳādirūne."

156 "Ḳumr" ḍamm-ı ḳāf ile verā-i Zenc'de bir mevḍiʿin ismi olduğu muṣarraḥtır. Ḳāmūs. Ẓāhir budur ki o cebel o arḍda olmakla cebel-i Ḳumr tesmiye olundu.

157 "Buḥayre" baḥrin taṣġīridir, küçük deniz demek olur.

dan buʿdu iki derece olur ve o buḥayre iḳlīm-i evvelde olur ve miḳdār-ı ḳuṭru dahi iki derece olur. Ve o buḥayre-i s̱ālis̱eden enhār-ı s̱emāniyeden her birinin munṣabbı ve dökülecek maḥalli āḫerlerin munṣabbının ġayri ve maḥall-i āḫeri olur.

Ve o buḥayre-i s̱ālis̱ten bir nehr ḫurūc eder, o nehr ḫāric-i Nīl ismi ile müsemmā olan nehr-i Mıṣr'dır. O nehr-i Nīl buḥayre-i s̱ālis̱eden ḫurūcundan sonra bilād-ı Nūbe'ye mürūr eder ve o nehre bir nehr-i āḫer munṣabb olur ve dökülür ki o nehr-i āḫerin mebdeʾi bir ʿayn-ı kebīre vü müstedīre olur. Ve o ʿaynın merkezi ḫaṭṭ-ı istivā üzere olur ve o ʿayn-ı müstedīrin ḳuṭru üç derece olur. Ve maġrib ṭarafında olan evvel-i ʿimāretten o ʿaynın merkezinin buʿdu yetmiş bir derece olur. Ve o ʿaynın nehr-i Nīl'e mülāḳī olduğu maḥallin maġribde olan evvel-i ʿimārete nisbetle buʿdu kırk üç derece ve kırk daḳīḳaya bāliġ olur ve o maḥall-i mülāḳātın ḫaṭṭ-ı istivāya buʿdu on altı derece ve altmış daḳīḳa olur.

Kaçan Nīl medīne-i Mıṣr'ı tecāvüz edip Şeṭanūf nām beldeye vāṣıl oldukta iki bölünür ve iki nehr olur ki ikisi dahi baḥr-i māliḥe munṣabb olur. O iki bölük olan nehrin birisi baḥr-i Reşīd denmekle maʿrūftur ve o baḥrden İskenderiyye'ye bir ḫalīc çıkar. Ve ikinci nehr baḥr-i Dimyāṭ denmekle maʿrūftur ve bu baḥr-i Dimyāṭ Manṣūre'ye vāṣıl oldukta ondan bir baḥr teferruʿ eder, ona baḥr-i Āsmūn derler ve o baḥr-i Āsmūn yine o maḥallde bir buḥayreye munṣabb olur. Ve nehr-i Dimyāṭ'ın bāḳīsi Dimyāṭ katında baḥr-i māliḥe munṣabb olur.

Ve Nīl'in ziyāde olup artması bilād-ı Ḥabeşe'de emṭārın kes̱retinden olur, zīrā bilād-ı Ḥabeşe her ne ḳadar bilād-ı ḥārre olur ise yine emṭārı kes̱īre olur. Bunun vechi ṭabīʿiyyāt-ı Şifā'nın fenn-i ḫāmisi maḳāle-i s̱āniyesi faṣl-ı evvelinde meẕkūrdur, unẓur.

صورت جبل القمر
خط استواء
اقليم اول
اقليم ثانی
اسوان
مصر
شطنوف
بحر دمياط
دمياط

Ve Hāẕihi Ṣūretü'n-Nīl'i Min-Mebdeʾihi İlā Munṣabbihi [50b]:

[Bu cebel-i Ḳumr'un ḫaṭṭ-ı istivādan buʿdu cenūb ṭarafından on bir derece otuz daḳīḳadır.

Cebel-i Ḳumr'un müntehāsı evvel-i ʿimāretten buʿdu ġarb ṭarafından altmış bir derece elli daḳīḳadır.

Ṣūretü Cebeli'l-Ḳumr: İmtidāduhu ḫamse ʿaşere dereceten ve ʿişrūne daḳīḳaten

Hāẕā imtidādu'l-cebeli ve buʿduhu ʿan mebdeʾi'l-ʿimāreti bi'l-maġribi sitte ve erbaʿūne derecetün ve s̱elās̱ūne daḳīḳaten.

Enhār-ı ḫamsedir ki buḥayre-i uḫrāya munṣabb olur.

Enhār-ı ḫamsedir ki buḥayre-i vāḥideye munṣabb olur.

Heyʾette yazıldığı üzere Manṣūre iḳlīm-i s̱ānīden ve Mıṣr ve Dimyāṭ ve İskenderiyye iḳlīm-i s̱ālis̱tendir.

Bu baḥr-i müdevverin dahi ḳuṭru beş derece ve ṭūl-i merkezi elli yedi derece ve ʿarḍ-ı cenūbīsi yedi derece ve otuz bir daḳīḳadır.

Bu baḥr-i müdevverin ḳuṭru beş derece ve ṭūl-i merkezi elli yedi derece ve ʿarḍ-ı cenūbu yedi derece ve otuz bir daḳīḳadır.

Ḫaṭṭ-ı İstivā

Bu ʿaynın ḳuṭru üç derece ve ṭūl-i merkezi yetmiş bir derece olur.

Enhār-ı erbaʿa

Enhār-ı erbaʿa

Sekiz nehrin maṣabbı olan buḥayre-i ṣaġīre-i müdevveredir. Ḳuṭru iki derecedir, ṭūl-i merkezi elli üç derece ve otuz daḳīḳadır ve ʿarḍ-ı şimālīsi iki derecedir.

İḳlīm-i Evvel

Nīl-i Mıṣr

İḳlīm-i S̱ānī

Asvān

Mıṣr

Şeṭanūf

el-Manṣūre

Baḥr-i Reşīd ve Minhü ḫalīcü İskenderiyye

Baḥr-i Dimyāṭ

Baḥr-i Āsmūn

Dimyāṭ

O buḥayredir ki Dimyāṭ Nīli'inden teferruʿ eden nehr o buḥayreye munṣabb olur.

Baḥr-i Māliḥ'tir ki baḥr-i İfrīḳiyye ve Mıṣr ve Şām tesmiye olunur.]

[51a] Mā-ı Nīl'in feḍāilini cāmiᶜa olan dört sebebden ikinci sebeb Nīl'in ġumūreti ve keṡretidir.

Ve üçüncü sebeb ṭīb-i meslekidir yaᶜnī mesīli ve aktığı maḥall ṭayyibdir. *Arḍ-ı ḥurre yaᶜnī ḫāliṣ toprak üzere cereyān eden sular bi'l-cümle miyāh-tan ve sulardan efḍaldir.*

Ve dördüncüsü o nehrin cenūbdan şimāle cereyānıdır, zīrā rīḥ-i şimāl şimāle cārī olan suları telṭīf eder.

Ve bu esbāb-ı erbaᶜadan ġumūret ve keṡrette sāir enhār-ı kebīre müşterek olur. O enhārlardan Nīl'in faḍīleti bāḳī sebeblerden olur.

Ve mā-ı Nīl'in evṣāf-ı maḥmūdesi bu mezkūrlardır ki ᶜAllāme beyān buyurmuştur: Ṭaᶜmı ḥulve müşābih olur ve şarāb o māı ḳalīlen iḥtimāl eder yaᶜnī o mānın ḳalīli ḫamra ḫalṭ olunsa ḫamrı taᶜdīl eder ve eṭᶜimeyi bi-sürᶜatin inḍāc eder. Ve serīᶜü't-tesaḫḫun ve serīᶜü't-teberrüd olur, miᶜdeden ve şerāsīften inḥidārı serīᶜ olur. Onda teherrī ve ṭabḫ ḳaṣd olunan nesneleri serīᶜan ṭabḫ ve serīᶜan tehriye ve ḥall eder ve ḫafīf ve laṭīf olur ve elbette taḥaccür eylemez. Ve bunun emṡāli çok feḍāili vardır, beyān olunsa melāle müᵓeddī olur. İntehā.

Ve miyāh-ı rediyye küllü yevmin istıṣfā olunsa ve her gün bir kaptan bir kaba süzülse her taṣfiyede rüsūbu ẓuhūr eder ve rüsūb edenler dahi min-ġayri sürᶜatin teᵓennī ile rüsūb eder ve maᶜa-hāẕā yine tamām rüsūb olmayıp ṣafvet-i kāmile olmaz. Ve bāᶜiṡi budur ki muḫālaṭāt-ı arḍiyye cevheri raḳīḳ olup ġılẓati ve lüzūceti ve dühniyyeti olmayan su miṡlli nesnelerden rüsūbu sehl ve āsān olur ve keṡīften rüsūbu ᶜusretli olup āsān olmaz.

Ve ġalīẓ suların telṭīfinin vech-i ṡāliṡi maḫḍdır *yaᶜnī sütü bir zıḳḳa koyup taḥrīk ettikleri gibi suyu dahi zıḳḳ içinde taḥrīk etmekle su taṣfiye olunur ve ona Türkī lisānında yayık derler ki onunla sütün yağını alırlar. Ve bu hareketten suya ḥarāret ᶜārıḍa olmakla su telṭīf olunur lākin yayığın suyu telṭīfi ṭabḫın telṭīfinden noḳṣān olur.*

Ḳānūn'un ẕikr eylediği suyu telṭīf eden vücūh üçe münḥaṣır oldu, o vücūh taḳṭīr ve ṭabḫ ve maḫḍ idi. ᶜAllāme vech-i rābiᶜ ziyāde edip der ki dördüncü vech tervīḳ olur ve onun ṭarīḳi budur ki bir rāvūḳ yaᶜnī bezden bir süzgeç ittiḫāẕ olunup nāᶜimen saḥḳ olunmuş bādām ile veyāḫūd semīd-i meblūl ᶜacīni ile o süzgeç ṭılā olunup ġalīẓ sular onunla taṣfiye olunur ve

süzülür ve o ġalīẓ suyun ġāyet laṭīfi nüzūl edip muḫāliṭleri ve mükeddirleri kalır. İntehā.

Ve miyāh-ı fāḍılanın biri dahi yağmur sularıdır ḫuṣūṣan eyyām-ı ṣayfta yağan yağmur suyu ve raᶜdı olan buluttan yağan yağmur suları ziyāde efḍal olur. Ammā o yağmur ki riyāḥ-ı ᶜāṣıfesi olan buluttan nüzūl eder, o yağmur suyu redī olur. Vechi budur ki raᶜd sebebi ile duḫāniyyet buluttan mündefiᶜ olup yağmurda küdūret olmaz, pāk ve ᶜārī olur. Ammā riyāḥ-ı ᶜāṣıfesi olan bulut edḫıne-i laṭīfe ile buḫārdan münᶜaḳid olır, onun için riyāḥ-ı ᶜāṣıfesi olan seḥābın raᶜdı olmaz ve o seḥābdan maṭar tevellüd eyledikte o maṭarın eczāsında duḫāniyyet bulunup redī olur. Egerçi yağmur suyunda bu feḍāil mevcūd olur lākin ona ᶜufūnet mübāderet ve sürᶜat eder, zīrā o suyun riḳḳati ziyāde olmakla müfsid-i arḍī ve müfsid-i havāyī onda bi-sürᶜatin teʾsīr edip ifsād eder ve suyun ᶜufūneti ḥasebiyle o suyu içenlerin aḫlāṭı dahi müteᶜaf-fin olup ṣavta ve ṣadra muḍırr olur.

Ve bir ḳavm derler ki mā-ı maṭarın vech-i meşrūḥ üzere maḍarratının vechi budur ki emṭār ruṭūbāt-ı muḫtelifenin buḫār-ı ṣāᶜidesinden ḥādis̱ olur ve o ruṭūbātın içlerinde ruṭūbāt-ı fāside bulunmakla onda tevellüd eden māiyyet dahi fāside olur. Lākin bu kelām müstaḳīm olsa mā-ı maṭar maḥmūd olmayıp redī olmak iḳtiḍā eder idi. Mā-ı maṭarın maḥmūd olduğu cümlenin müsellemidir belki mā-ı maṭarın o maḍarrat-ı ᶜārıḍası şiddet-i leṭāfetinden olur, zīrā her nesne ki onun cevheri laṭīf ola infiᶜāli lā-maḥāle serīᶜ olur. Ammā mübāderet ve sürᶜat olunup yağmur yağdığı gibi aḫẕ ve ṭabḫ olunsa o su ᶜufūneti az ḳabūl eder. Mā-ı maṭarı şürbe muḍṭarr olan kimse ḥāmiḍ ve ekşi nesneler tenāvül eylese o suyun maḍarratından emīn olur.

Ve deryā suları ziyāde mürr ve acıdır, onu içmek mutaṣavver olmaz lākin aṣḥāb-ı sefīne iḥtiyācları vaḳtinde ḳarᶜa ve enbīḳ ile deniz suyunu taḳṭīr edip o mā-ı muḳaṭṭarı içerler ve onunla ṭaᶜāmlarını ṭabḫ ederler. Bu mesʾele baᶜḍı nüsḫada mevcūddur.

Ammā ābār yaᶜnī kuyuların suyu ve ḳanā yaᶜnī kuyudan veyāḫūd mā-ı cārīden akıp bir maḥallde rākid olan sular ki *ona su bacası derler ve ᶜArabca keẓīme dahi derler,* pes bu iki su çeşme suyuna nisbet ile redī olur-lar, zīrā o sular muḥteḳane ve muḥtebesedir, müddet-i ṭavīlede arḍiyyāta

muḫāliṭ olmakla bir nevᶜ ᶜufūnetten ḫālī olmazlar ḫuṣūṣan o sular ḳasr ile taḥrīk ve istiḫrāc olundu, ẓuhūr ve ḫurūca māil kendide olan ḳuvvet ile ḫurūc eylemediler belki suyun tereşşuḥ edecek maḥalle varınca ḳadar arḍ ḥafr olunup ḥīle ve ṣınāᶜat ile iḫrāc olundu.

Ve kuyu sularının ziyāde redīsi reṣāṣ maᶜdeninden mesāliki ve sebīli olan sulardır ki o maᶜdenin ḳuvvetini aḫẕ eder ve o suyu tenāvül eden kimselerin eks̱eri ḳurūḥ-ı emᶜāya mübtelā olur.

Ammā arḍdan taḥallüb ve tereşşuḥ eden sular ki ona mā-ı nezz derler, *nūnun fetḥi veyāḫūd kesri ile, ikisi dahi lüġattir,* o mā-ı nezz mā-ı biʾrden erdeʾ olur, onun için kuyulardan her bār sular nezḥ olunup iḫrāc olunmakla suyu tāzelenir ve o sebebden ḥareketi dāime olur ve maḥbes ve maḥḳanında yaᶜnī ḥabs olduğu maḥallde meks̱i ḳalīl olur ve menāfis-i arḍda meks̱-i ṭavīl ile meks̱ eylemez. Ammā mā-ı nezzin menāfis-i arḍ-ı muᶜaffenede tereddüdü ṭavīl olur ve nübūᶜ ve ḥareketi baṭīʾe olur ve o ḥareket dahi ḳuvvet-i indifāᶜla olmaz belki kes̱ret-i mādde ḥasebiyle olur ve o mā arāḍī-i fāside-i ᶜafinede olur.

Ammā kar ve buz suları ġalīẓa olur. Keẕālik ācāmiyye olan rākid sular dahi redī ve s̱aḳīl olur ve ḫuṣūṣan ki mekşūf olup açıkta ola o ācāmiyye-i mekşūfe ziyāde redī olur.

ᶜAllāme der ki ācāmiyye ve beṭāyıḥiyye ikisi dahi redī olurlar. Ācāmiyye o suya derler ki onun eṭrāfında ḥıcāre-i kes̱īre olur, o ḥıcārenin üzerine ṭuḥlub gibi aḫḍar ve yeşil nesneler ᶜālī olur yaᶜnī yosun tutar. Ammā beṭāyıḥiyye o rākid sudur ki o suda ve eṭrāfında ağaçlar olur ve o ağaçlar müşebbeke ve mülteffe olur yaᶜnī sık ağaçlık olur gerekse o su o ağaçlıktan ḥādis̱ olsun ve gerek ise yağmur ve ᶜuyūn sularından müctemiᶜ olsun. İntehā.

Ve o ācāmiyye suların şitāda bürūdeti ve faṣl-ı ṣayfta süḫūneti leṭāfetinden değildir belki şitāda bürūdeti o rākid ācāmiyye suya s̱ülūcun kes̱ret-i vuḳūᶜundan olur ve şiddet-i bürūdetinden balġamı tevlīd eder. Ve faṣl-ı ṣayfta süḫūneti şemsin devāmı ve ᶜufūneti ḥasebiyle olur. Ve o mā eyyām-ı ṣayfta mirārı iḥdās̱ eder ve o suyun ġılẓat ve kes̱āfeti ve ona arḍiyyetin kes̱ret-i iḫtilāṭı ve kes̱ret-i meks̱ ile laṭīfinin ḥasebleri ile olur.

Ve o ācāmiyye olan suyun şāribine aṭḥile yaʿnī ṭıḥāl maraḍı iṣābet eder ve merāḳḳ tesmiye olunan ḥicābı ince ve ḍaʿīf olur ve aḥşāları ṣalābetli olur ve eṭrāfı yaʿnī elleri ve ayakları ve boynu kurur ve ḳaḍīf olur ve ekl ü şürbe şehveti ziyāde olur ve buṭūnu muḥtebese olup ḳabḍ üzere olur ve o kimsenin ḳayʾı ʿusretli olur ve māiyyet o kimsede muḥtebese olmakla istisḳāya müʾeddī olur. Ve baʿḍan olur ki ẕātü'r-riye maraḍını iḥdāṡ eder ve zelaḳu'l-emʿā ve ṭıḥāl īrāṡ eder yaʿnī dalak ağrısı īcāb eder ve ayaklarını ıḍmār ve iḍʿāf eder yübūset ḥasebiyle. Ve ekbādını iḍʿāf eder ve meʾkūlātından az ġıdā ḥāṣıl olur ṭıḥālleri ʿaẓīm olmak ḥasebiyle, zīrā ṭıḥāl her ne miḳdār ʿaẓīm olur ise kebid o miḳdār ṣaġīr ve ḍaʿīf olup [51b] haḍm nāḳıṣ olmakla ġıdā ḳalīl olur. Ve o mā-ı ācāmiyyeden cünūn ve bevāsīr ve devālī ve evrām-ı rıẖve tevellüd eder ẖuṣūṣan bu emrāḍın tevellüdü eyyām-ı şitāda ziyāde olur.

Ve mā-ı ācāmiyye ahālīsinin nisvānlarına ḥabel ve vilādet ʿusretli olur ve doğurdukları cenīn müteverrim olur. Ve o nisvānda recāʾ yaʿnī ḥabel-i kāẕib çok ʿārıḍ olur. Ve ṣıbyānlarda üdre maraḍı ve kibārlarında ḳurūḥ-ı sāḳ ve devālī keṡīr olur, ḳurḥalarının bürʾü yaʿnī sağalması ʿasīr olur. Ve ṭaʿāma şehvetleri keṡīr olur ve ishāllerini defʿ ʿasīr olup ḳaẓāyı eẕā ile defʿ ederler ve o eẕā emʿāyı taḳrīḥe müʾeddī olur ve ḥummā-ı ribʿleri keṡīr olur. Ve meşāyıẖlarında ḥummā-ı muḥrıḳa çok olur, ṭabīʿatları ve buṭūnları yübūset üzere olmak ḥasebiyle. Ve rākid olan sular her ne keyfiyyette olur ise bi'l-cümle miʿdeye muvāfıḳ olmaz.

Ve ʿaynından yaʿnī ḳable'l-cereyān ve'l-ḥareke gözünden ve çeşmesinden aẖẕ olunan miyāh ve sular mā-ı rākid ḥükmünde olur lākin o sular bir maḥallde mekṡ-i ṭavīl ile mekṡ eylemeyip müteceddid olmak ḥasebiyle mā-ı rākidden efḍal olur; henüz ḥareket ile telaṭṭuf eylememek ḥasebiyle nevʿun-mā ṡıḳletinden ẖālī olmayıp o mānın ḥükmü mā-ı rākid ḥükmüne ḳarīb olur. Ve ʿaynından muġteref ve meʾẖūẕ olan sunun ekṡerinde ḳabḍ olur. Ve baṭnda o mā sürʿat ile süẖūnete istiḥāle eyler, bināen ʿaleyh aṣḥāb-ı ḥummayāt ve aṣḥāb-ı mirāra o su muvāfıḳ olmaz belki o su ḥabs-i ṭabʿa yaʿnī ḳabḍa veyāẖūd inḍāca muḥtāc olanlara muvāfıḳ olur.

Ammā o miyāh ki ona cevher-i maᶜdenī muḫālaṭa eyleye *yaᶜnī ẕeheb ve fiḍḍa ve üsrüb ve ḳalᶜiyy*[158] *ve ḥadīd ve ḫār-ṣīnī maᶜdenlerinden birinin cevheri muḫālaṭa eyleye* veyāḫūd maᶜden mecrāsına cārī olan *nūşāduriyye ve şebbiyye ve milḥiyye* nesnelerin cevāhiri muḫālaṭa eyleye veyāḫūd o miyāh ᶜalaḳī olup sülük dedikleri dūd onda keṡīr ola, bi'l-cümle bu sular ziyāde redī olur. Lākin bu meẕkūrların baᶜḍılarının menfaᶜati olur, meṡelā ḳuvve-i ḥadīdiyyesi ġālib olan sular aḥşāyı taḳviye eder ve ẕerebi menᶜ eder ve ḳuvā-yı şehevāniyyenin küllīsini taḥrīk edip inhāḍ eder ḥattā bāhı dahi taḥrīk edip ḳuvvet verir. Ve miyāh-ı maᶜdeniyye ve maᶜdeniyye mecrāsına cārī olanların aḥvālini ve menāfiᶜini ve mefāsidini ḳarīben inşāallāhu taᶜālā beyān eyleriz.

Ve ṡelc ve cemed yaᶜnī kar ve buz eger naḳī olup eczā-i maᶜdeniyye ve ġayr-i maᶜdeniyyeden muḫāliṭi olmaz ise o ṡelc ve cemed ṣāliḥ olur gerek ise kendileri eriyip su olsun ve gerek ise kendiler ile ḫāricden āḫer sular tebrīd olunsun ve gerek ise o ṡelc ve cemed suyun içine ilḳā olunmakla o āḫer su tebrīd olunsun bu üç nevᶜ sular ṣāliḥ olurlar, tefāvüt-i fāḥiş ile mütefāvit olmazlar lākin bu üç nevᶜ su sāir sulardan ziyāde keṡāfetli olur ve ᶜaṣabında vecaᶜı olanlara muḍırr olur.

Kaçan o üç nevᶜ su ṭabḫ olunsa o sular ṣalāḥa rücūᶜ eder. Ammā cemed miyāh-ı rediyyeden tecemmüd eylese veyāḫūd ṡelc mesāḳıṭasında ḳuvve-i ġarībe kesb eylese evlā olan onunla ḫāricden ḥāil ile āḫer sular tebrīd oluna, o ṡelc ve cemedden eriyen sular istiᶜmāl olunmaya.

Mā-ı bāridden miḳdārı muᶜtedil olan su eṣıḥḥāya muvāfıḳ olur lākin aᶜṣāba ve aḥşāsında evrām olanlara ḍararı olur. Ve muᶜtedilü'l-miḳdār mā-ı bārid şehveti īḳāẓ ve tenbīh eder ve miᶜdeyi şedd ve taḳviye eder. Ve mā-ı ḥārr haḍmı ifsād eder ve ṭaᶜāmı ṭāfī yaᶜnī fem-i miᶜdeye ḳarīb edip kabartır ve fi'l-ḥāl ᶜaṭaşı defᶜ eylemez. Ve baᶜḍan olur ki mā-ı ḥārr istisḳāya müʾeddī olur ve dıḳḳ ve ẕübūl iḥdāṡ eder.

Ammā mā-ı müsaḫḫan eger mā-ı fātir yaᶜnī ılıcak su olur ise ġaṡeyānı īcāb eder. Mā-ı fātirden süḫūneti ziyāde olup mā-ı ḥārrdan nāḳıṣ olan mā-ı müsaḫḫan ᶜale'r-rīḳ tecerruᶜ olunur, zīrā o mā ekṡeriyyā miᶜdeyi ġasl eder ve ṭabīᶜatı ıṭlāḳ eder. Ve o mā-ı müsaḫḫan istikṡār olunup tecerruᶜdan ziyāde

---

158 "Ḳalᶜiyy" reṣāṣ-ı ebyaḍ maᶜnāsınadır ki ona kalay derler.

şürb olunur ise redī olur ve miʿdenin ḳuvvetini taḥlīl edip mūhin ve muḍʿıf olur. Süḫūneti şedīd olan su baʿḍan ḳūlıncı taḥlīl ve ṭıḥālin riyāḥını kesr eder. Ve āteşte kaynanmış su ṣarʿ ve mālīḫūlyā ve ṣudāʿ-ı bārid ve remed aṣḥāblarına ve ḥalḳında ve ʿumūrunda yaʿnī boğazında ve dişleri arasında olan etlerde büs̱ūru olanlara ve kulağı ardında evrām olanlara ve nevāzil aṣḥābına ve ḥicābında ḳurḥası olanlara ve nevāḥī-i ṣadrında inḥilāl-i ferdi yaʿnī teferruḳ-ı ittiṣāli olanlara bi'l-cümle nāfiʿdir. Ve o mā-ı ḥārr ṭams̱ı ve bevli idrār eder ve evcāʿı teskīn eder.

Ammā māliḥ olan sular bedeni mehzūl eder ve ḳaşefiyyet ve ḫuşūnet iḥdās̱ eder cilāsı ḥasebiyle. Evvelā ishāl edip baʿdehu tecfīfi ḥasebiyle ṭabʿı ḥabs eder ve demi ifsād eder, ḥikkeyi ve cerebi tevlīd eder.

Ve mā-ı kedir ḥaṣātı tevlīd eder ve südedi īrās̱ eder. Mā-ı kedir içen kimse şürbünden sonra müdirrāt istiʿmāl eylesinler tā ki maḍarrat-ı meẕkūresinden emīn olalar. Ve maʿa-hāẕā mebṭūn olan yaʿnī ishāli olan kimseler mā-ı kedir ile ve sāir ġalīẓ ve s̱aḳīl olan sular ile intifāʿ ederler onun için ki o sular baṭnda muḥtebes olurlar ve sürʿat ile münḥadir olmazlar. Düsūmetli ve ḥalāvetli nesneler tenāvül eylemek mā-ı kedirin maḍarratını defʿde tiryāḳ mes̱ābesinde olur.

Ve nūşādurī sular ṭabʿı ıṭlāḳ eder gerek ḳuvve-i nūşāduriyyesi olan suyu içsin ve gerek ise içine girip girip otursun ve gerek ise iḥtiḳān eylesin her ḥālde telyīni olur.

Ve miyāh-ı şebbiyye ṭams̱ı muʿtāddan ziyāde akmaktan menʿ eder ve nefs̱-i deme yaʿnī kan tükürene nefʿi olur ve bevāsīri seyelāndan menʿ eder lākin ḥummāyı ziyāde is̱āre ve taḥrīk eder o ebdānda ki ḥummāya müstaʿidd ola.[159] Ve miyāḥ-ı ḥadīdiyye ṭıḥāli yaʿnī dalak maraḍını izāle eder ve bāha muʿīn olur. Ve miyāḥ-ı nuḥāsiyye fesād-ı mizāca ṣāliḥ olur. *ʿAllāme fesād-ı mizācı istisḳā ile tefsīr eyledi.* Kaçan miyāh-ı muḫtelife muḫteliṭ olup biri birine karışsalar ve baʿḍısı ceyyid ve baʿḍı āḫeri redī olsa aḳvāsının ḥükmü ġālib olur.

Ve miyāh-ı fāside tedbīrini bābu'l-müsāfirīnde ve mānın aḥkāmını ve ṣıfātını ve aṣnāfının ḳuvāsını edviye-i müfrededen bābu'l-māda inşāallāhu taʿālā biz ẕikr eyleriz, bizim aḳvālimiz o maḥallden ṭaleb olunsun.

159 Ḥummāya istiʿdād mesāmmāt-ı beden ḍayyiḳa olmak ile olur.

el-Faṣlu's-Sābiᶜa ᶜAşere Fī-Mūcebāti'l-İḥtibāsi ve'l-İstifrāġi

İstifrāġı vācib olan faḍalātın muḥtebes olup ḫurūc eylememesi ḳuvvet-i dāfiᶜanın ḍaᶜfından olur veyāḫūd ḳuvvet-i māsikenin ziyāde ḳuvvetinden olur. Ve ḳuvvet-i māsike ḳuvvetli oldukta o faḍlaya teşebbüs̱ edip ḳuvvet-i dāfiᶜanın defᶜine māniᶜ ve müzāḥim olur yāḫūd ḳuvvet-i hāḍıme ḍaᶜīf olmakla olur, zīrā ḳuvve-i hāḍıme ḍaᶜīf oldukta haḍmın vaḳti uzun olur. Ve ḳuvve-i ṭabīᶜiyye mādām ki hāḍıme fiᶜlini tekmīl eylemedikçe ġıdāyı imsāktan fāriġ olmaz, ḳuvve-i hāḍımenin ḍaᶜfı onun için iḥtibāsa müʾeddī olur veyāḫūd mecārī dar ve ḍayyiḳ olmakla ve mecārīde südde olmakla veyāḫūd mādde ġalīẓ olmakla veyāḫūd māddede lüzūciyyet veyāḫūd kes̱ret olup ḳuvvet-i dāfiᶜa defᶜe ḳavī olmamakla iḥtibās ḥāṣıl olur. Ve ḥācet-i defᶜe iḥsās mefḳūd olmakla dahi iḥtibās ḥādis̱ olur, zīrā ḳuvve-i irādiyye ḥāceti defᶜe muᶜīn olur ve iḥsās olmadıkça ḳuvve-i irādiyye nühūż edip ḳāim olmaz. Ve istifrāġın muᶜīni bulunmamakla iḥtibās ᶜārıḍ olur, ḳūlınc-ı yereḳānī iḥtibāsı bu nevᶜ sebebden ḥādis̱ olur.

Ve iḥtibāsın sebeb-i āḫeri budur ki ḳuvve-i ṭabīᶜiyye cihet-i uḫrāya munṣarıfe olmakla emr-i ġıdādan ẕühūl eyler, hāḍıme haḍmdan, dāfiᶜa defᶜden kalır, emr-i āḫer mühimm olmakla buḥrānlarda ḥādis̱ olan iḥtibās-ı bevl bu ḳabīlden olur. Ve baᶜḍı buḥrānda ṭabīᶜat mevāddı ṭaraf-ı āḫerden defᶜ eder, ḳayʾ ile veyāḫūd ᶜaraḳ ile mevādd defᶜ olunup mecrā-yı ṭabīᶜīden nesne ḫurūc eylemez ve bu iḥtibās ḥaḳīḳī iḥtibās olmaz.

Kaçan istifrāġı vācib olan [mevādd] muḥtebes olsa ondan emrāḍ-ı mütenevviᶜa ḥādis̱ olur, emrāḍ-ı terkīb nevᶜinden südde ve istirḫā ve teşennüc-i raṭb ve bunlara müşābih maraḍlar ᶜārıḍ olur ve emrāḍ-ı mizāc nevᶜinden ᶜufūnet ve ḥārr-ı ġarīzīnin iḥtiḳānı ve iḥtibāsı ve nāriyyete istiḥālesi, keẕālik ḥārr-ı ġarīzīnin ṭūl-i iḥtiḳānı veyāḫūd şiddet-i [52a] iḥtiḳān ḥasebiyle sönüp münṭafī olması ḥādis̱ olur. Ḥārr-ı ġarīzīnin inṭifāsı ᶜaḳībinde ebdāna berd istīlā eder ve ebdānda ruṭūbet ġalebe eder. Ammā emrāḍ-ı müştereke nevᶜinden yaᶜnī teferruḳ-ı ittiṣāl aṣnāfından ᶜārıḍ olan maraḍlar, viᶜāların yaᶜnī ġıdāyı muḥtevī olan āletlerin inṣıdāᶜı ve inficārı maraḍlarıdır. Toḫme esbāb-ı emrāḍın cümlesinden redī olur ḫuṣūṣan ki zamān-ı ḳaḥṭta ḫavāya yaᶜnī açlığa ve miᶜdesi ḫālī olmağa muᶜtād olan kimseler ḫıṣb ve reḫāya ve bolluğa erişip miᶜdesini ifrāṭ üzere defᶜaten doldursa ve şibaᶜ-ı müfriṭ ile

şebʿān olsa ziyāde redī olur. Ve iḥtibās emrāḍ-ı mürekkebeden evrāma ve büs̱ūra müʾeddī olur.

Bu mez̠kūrlar istifrāġı vācib olan mevāddın iḥtibāsının aḥvāli idi, ammā iḥtibāsı vācib olan mevāddın istifrāġının aḥvāli budur ki iḥtibāsı vācib olan nesnelerin istifrāġı ḳuvvet-i dāfiʿanın ḳuvvetinden yāḫūd ḳuvve-i māsikenin ḍaʿfından yāḫūd māddenin kes̱reti ve s̱iḳali ḥasebiyle ez̠āsından veyāḫūd māddede olan rīḥin ʿuḍvu temdīdinden veyāḫūd māddenin ḥiddeti ḥasebiyle lez̠ʿinden ḥādis̱ olur. Ve baʿḍan olur ki mādde ziyāde raḳīḳ olmakla bi-nefsihā seyelān eder gibi olup indifāʿı sehl olur. Siʿa-i mecārī dahi māddenin seyelānına muʿīn ve müsāʿid olup istifrāġ ḥāṣıl olur, seyelān-ı menī bu ḳabīlden olur. Yāḫūd istifrāġ mecārīnin ṭūlen inşiḳāḳından ve yarılmasından veyāḫūd mecārīnin ʿarḍan inḳıṭāʿından veyāḫūd füvvehāt-ı mecārī yaʿnī mecrāların ağızları münfetiḥa olup açılmasından olur, ruʿāfta olan istifrāġ bu ḳabīlden olur. Ve mecārīnin ittisāʿı ve genşimesi ḫāricden bir sebebin ḥudūs̱uyla olur, ḥammāmın havāsı ile mecārīnin genşimesi gibi. Ve baʿḍı kerre sebeb-i dāḫiliyyenin ḥudūs̱u ile olur, edviye-i müshile ishālde imʿān eyledikte mecārīde ḥādis̱ olan siʿa-i tecāvīf gibi.

Ve iḥtibāsı vācib olan mevāddın istifrāġına terettüb eden ās̱ār ve aʿrāḍ bunlardır:

O istifrāġ ṣāḥibine berd-i mizāc ʿārıḍ olur eger istifrāġ eylediği mādde ḥārr-ı ġarīzīnin ġıdāsı olan ruṭūbet-i ġarīziyye olur ise.

Ve baʿḍı kerre istifrāġ eylediği mādde balġam mis̱lli bārid olur ise veyāḫūd dem gibi iʿtidāle ḳarīb olur ise o istifrāġ ṣāḥibine ḥarāret-i mizāc ʿārıḍ olur, zīrā demin ve balġamın bedenden istiḫrāc olunması ile ḥārr-ı müfriṭ olan ṣafrā ġalebe edip bedeni tesḫīn eder ve her dāim istifrāġdan bi'z̠-z̠āt yübūset ʿārıḍ olur.

Ve baʿḍı istifrāġ olunan mādde sevdā gibi ḫılt-ı müceffif olmakla ḫılṭ-ı muraṭṭıb ġalebe edip bedeni terṭīb eder ve o istifrāġ ruṭūbet-i bedene müʾeddī olur, nitekim mādde-i bārideyi istifrāġ ḥasebiyle ḫılṭ-ı ḥārr ġalebe edip bedeni tesḫīn eylediği gibi.

Ve baʿḍı kerre dahi istifrāġ ḥasebiyle ḥārr-ı ġarīzī ḍaʿīf olup haḍm noḳṣān olmakla balġam ziyāde olup bedeni terṭīb eder lākin bu vechle ḥādis̱

olan ruṭūbet ile mizāc muraṭṭab olmaz ve ruṭūbet dahi ġarīziyye olmaz, vech-i evvelde mevādd-ı bāridenin istifrāġından ḥādiṡe olan ḥarāret ḥarāret-i ġarīziyye olmadığı gibi belki ifrāṭ üzere olan istifrāġın mecmūᶜuna berd ve yübs tābiᶜ olup o istifrāġ eden kimsenin ᶜuḍvlarının cevherleri bārid ve yābis olur lākin baᶜḍısından ḥarāret-i ġarībe ve keẕālik ruṭūbet-i ġayr-i māliḥa ᶜārıḍ olur yaᶜnī o ruṭūbet ᶜārıḍ olur ki ondan melāḥat ve ḥüsn, behcet ḥāṣıl olmaz belki ruṭūbet bālle olup ᶜuḍvu ıslatır ve ḳıvāmını izāle eder. Ve o istifrāġ-ı müfriṭe emrāḍ-ı ālīden yaᶜnī emrāḍ-ı terkībden südde maraḍı tābiᶜa olur, ᶜurūḳun ifrāṭ üzere yübsü ḥasebiyle tecāvīfi sedd olduğu için. Ve o istifrāġa teşennüc ve küzāz dahi tābiᶜler olur.

Ammā muᶜtedil olan o istifrāġ ve iḥtibās ki onlara iḥtiyāc vaḳtinde ᶜārıḍ olalar, onlar nāfiᶜ olurlar ve ṣıḥḥati ḥāfıẓ olur.

Ve biz esbāb-ı ḍarūriyye ecnāsından tekellüm eyledik, o ecnāsın ekṡer-i envāᶜı her ne ḳadar ḍarūrī olmaz ise de ve şimdiki ḥālde esbāb-ı uḫrāyı biz aḫẕ eyleyelim:

el-Faṣlu'ṡ-Ṡāmine ᶜAşere Kelāmun Külliyyün Fi'l-Esbābılletī Tettefiḳu Li'l-Bedeni Ġayre Ḍarūriyyetin ve Lā Ḍārretin

Şimdiki ḥālde biz tekellüm eyleyelim: Ḍarūriyye olmayıp ve efᶜāl-i ṭabīᶜiyyeye maḍarratı olmayan esbābda esbāb-ı meẕkūre o sebeblerdir ki onların ᶜademinden ḥayāt münᶜadim olmaz ve vücūdunun efᶜāl-i ṭabīᶜiyyeye ḍararı olmaz. Ve o esbāb havādan mā-ᶜadā bedene mülāḳī olan eşyālardır, ammā havā esbāb-ı ḍarūriyyedendir. O sebebler istiḥmāmāt ve envāᶜ-ı delk misllli nesnelerdir. Ve bu esbāblara ḳavl-i küllī ile biz ibtidā eyleyelim: Biz deriz ki beden-i insāna ḫāricden mülāḳī olup beden-i insānda fāᶜile olan eşyā beden-i insānda iki vechle fāᶜile olur:

Vech-i evvel budur ki bedene ḫāricden mülāḳī olan sebebin laṭīfinde ḳuvve-i ġavvāṣa olmakla mesāmmāta nüfūẕ edip fiᶜlini işler, *o sebeb sirke miṡlli nesnelerdir* veyāḫūd o mülāḳī olan nesneyi bedenin ḳuvve-i cāẕibesi ceẕb edip o meceẕūb olan sebeb fiᶜlini işler, ṭılā olunan dühnü bedenin ceẕbi gibi veyāḫūd bu iki emrin ictimāᶜı olup sebebin ḳuvve-i ġavvāṣası ve bedenin ḳuvve-i cāẕibesi ile o sebeb-i mülāḳī mesāmmāta duḫūl edip fiᶜlini ve ḥükmünü icrā eder, dühn ḫall ile ḫalṭ olunup ṭılā olunsa o mürekkeb

mesāmmāta bu iki vechten nüfūẕ edip fiᶜlini işler ve ḥükmünü icrā eder; bu ṣūretlerde o sebeb-i mülāḳī bedene muḫāliṭ olur.

Bedene mülāḳī olup bedende fāᶜil olan sebebin vech-i s̱ānīsi bedene muḫāliṭ olmayıp keyfiyyet-i maḥḍa vü ṣırfe ile bedende fāᶜil olur ve keyfiyyet-i bedeni iḥāle eder; o iḥāle ona gāhīce bi'l-fiᶜl iḥāle olur, bi'l-fiᶜl bedeni tebrīd eden sovuk ṭılālar gibi yāḫūd bi'l-fiᶜl bedeni tesḫīn eden kimād-ı ḥārr gibi ve gāhīce bedenin keyfiyyetini bi'l-ḳuvve iḥāle eder yaᶜnī bedene mülāḳī olan nesnelerde iḥāleye istiᶜdād olur lākin bi'l-fiᶜl iḥāle olmaz. Ve bedene mülāḳī oldukta bedende olan ḥārr-ı ġarīzī o sebebin fiᶜlini ḳuvveden fiᶜle iḫrāc edip o mülāḳī bi'l-fiᶜl muḥīl olur ve bedenin keyfiyyeti bi'l-fiᶜl müteġayyir olur. Ve bedene muḫāliṭ olmayan mülāḳī gāhīce ṣūret-i nevᶜiyyesi ile bi'l-ḫāṣṣa fāᶜil olur, *semek-i muḫaddir*[160] gibi. Ve bedene mülāḳī olan baᶜḍısı ḫāricden mülāḳāt ile fāᶜil olur, dāḫilden olmaz, baṣal yaᶜnī soğan gibi, zīrā soğan ḫāricden ḍımād olunsa ᶜuḍvu taḳrīḥ eder, ammā tenāvül edenleri dāḫilden taḳrīḥ eylemez. Ve baᶜḍı āḫer bunun ᶜaksi üzere olup ḫāricden fiᶜli olmaz, dāḫilden olur, isfīdāc gibi, zīrā isfīdācı tenāvül edenleri isfīdāc taġyīr-i ᶜaẓīm ile taġyīr eder ve baᶜḍan olur ki ḳatl eder ve ḫāricden isfīdāc ile ṭılā olunsa taġyīr eylemez. Ve baᶜḍı eşyā vardır ki o eşyānın ḫāricden ve dāḫilden fiᶜli olur, onun fiᶜli ḫārice veyāḫūd dāḫile ḫāṣṣ olmaz.

ᶜAllāme der ki dāḫilden ve ḫāricden fāᶜil olanlar birkaç vech üzere olur:

Evvelkisi o iki fiᶜl mütesāvī olurlar yaᶜnī iki ḥālde dahi bir nevᶜ keyfiyyet iḥdās̱ eder, o keyfiyyet şiddet ve ḍaᶜfta berāber olur, mānın tebrīdi gibi, zīrā mā ḫāricden ve dāḫilden berāber tebrīd eder.

Ve ikinci ḳısmı ḫāricden bir nevᶜ fiᶜli olur ve dāḫilden olan fiᶜli nevᶜ-i āḫer olur lākin bu ikinci ḳısm ḫālī olmaz ki yā o iki muḫtelif olan fiᶜller biri birine ḍidd olurlar, küzbere gibi, zīrā küzbere ḫāricden māddeyi taḥlīl eder ve dāḫilden taġlīẓ eder veyāḫūd o iki fiᶜller ḍidd olmazlar, ḫamr gibi, zīrā ḫamr her ne ḳadar dāḫilden ve ḫāricden tesḫīn eder ise lākin dāḫilden tesḫīni ḫāricden olan tesḫīninden eşedd olur. İntehā mā ḳāle'l-Allāme.

---

160 "Semek-i muḫaddir" raᶜᶜād dedikleri semektir ki ṣayyādın şebīkesine tutulsa o ṣayyādın eli mürteᶜişe olur. Semek-i muḫaddirin biri dahi "قرونه"dir, bunun taḫdīri eşerrdir, ḥayyen ve meyten taḫdīr eder ḥattā ḳavm ḥālini bilmeyip ekl eylediler ve cümlesi helāk oldular.

Pes ḳısm-ı evvelin yaʿnī bedende ḫāricden fāʿil olup bāṭında fiʿli olmadığının ʿilleti ve sebebi altı vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki mes̱elā baṣal dāḫile vārid oldukta ḳuvve-i hāḍıme sürʿat edip baṣalın ḳuvve-i muḳarriḥasını kesr eder ve mizācını taġyīr eder, kendi ḥāli ve ḳuvveti üzere ḥükmünü icrā edip fiʿlini işlemek mümkin olacak ḳadar terk eylemez ki o müddette fiʿlini işleyip bāṭın-ı bedeni taḳrīḥ eyleye.

Vech-i s̱ānī budur ki baṣal mis̱lli nesne eks̱er-i emrde āḫer aġdiye ile maḫlūṭan tenāvül olunur, *o āḫer ġıdālar lā-maḥāle baṣalın ḳuvvetini kesr edip baṣal ḥükmünü icrāya ḳādir olmaz ve bāṭını* [*52b*] *taḳrīḥ eylemez.*

Vech-i s̱ālis̱ budur ki baṣal mis̱lli nesneler tenāvül olundukta miʿdede mevcūd olan ruṭūbet-i sāireye muḫāliṭ olup ḫalīṭi olan ruṭūbet baṣalı setr ve ġamr edip ḳuvvetini kesr eder.

Vech-i rābiʿ baṣal mis̱lliler ḫāricden ḍımād olunsa mevḍiʿ-i vāḥidde zamān-ı kes̱īr meks̱ eder, *lā-maḥāle zamān-ı meks̱te meks̱in imtidādı ḥasebiyle ḳuvve-i muḳarriḥası maḥall-i vāḥidde teʾs̱īr ve taḳrīḥ eder, ammā dāḫilden bāṭın-ı bedene vārid oldukta maḥall-i vāḥidde meks̱ eylemez belki keylūsu miʿdeden kebide ve bir ʿırḳtan ʿırḳ-ı āḫere intiḳāl eder ve s̱üflü miʿdeden nüzūl edip bağarsıkları gezer* ve birinden birine intiḳāl eder.

Ve vech-i ḫāmis budur ki baṣal mis̱lli ḥirrīf nesneler ḫāricden ʿuḍva ziyāde mülteṣıḳ ve bitişik olup taḳrīḥ eder, ammā bāṭından ḫāricden olan vis̱āḳı olmayıp şiddet-i ittiṣāli ve mümāssesi olmaz.

Ve vech-i sādis budur ki ẕikr olunan baṣal mis̱lli mütenāvel miʿdeye vuṣūlünde onun tedbīrine ḳuvve-i ṭabīʿiyye tevellī eder ve o mütenāvelin faḍlı mündefiʿ olmaktan geri kalmaz ve aḫlāṭa istiḥāleye ṣāliḥa olan eczāsı deme ve aḫlāṭ-ı sāireye istiḥāleden geri kalıp eğlenmez.Ammā isfīdāc mis̱llinin aḥvāli muḫtelife olup bāṭından muḍırr ve ḫāricden ġayr-i muḍırr olduğunun sebebi ve vechi budur ki isfīdācın eczāsı ġalīẓ olmakla mesāmm-ı ebdāna nüfūẕ eylemez ve nüfūẕ edenleri dahi menāfis-i rūḥa ve aʿḍā-i reʾīseye imʿān edip vāṣıl ve dāḫil olmaz ve lā-maḥāle ḫāricden isfīdācı istiʿmālin ḍararı olmaz. Ammā isfidāc tenāvül olunup şürb olunsa aʿḍā-i reʾīseye vāṣıl olur, zīrā mesālik-i rūḥa sālik olur, lā-cerem ḍarar-ı beyyini olur. Ve isfīdācın aḥvālinin vech-i meẕkūr üzere iḫtilāfının bir sebebi dahi budur ki isfīdācdan olan ḳuvve-i semmiyyet ḥārr-ı ġarīzīnin

farṭ-ı teʾs̱īri ile ẓuhūr edip ıḍrār eder. Ḥārr-ı ġarīzīnin teʾs̱īri bāṭında olan nesnelerde olur, ẓāhirde olan eşyāda ḥārr-ı ġarīzīnin teʾs̱īri ḍaʿīf olur. Ve bu mis̱lli kelām edviye-i müfrede bābında senin üzerine ʿavdet eder inşāallāhu taʿālā.

el-Faṣlu't-Tāsiʿa ʿAşere Fī-Mūcebāti'l-İstiḥmāmi ve't-Teḍaḥḥī Bi'ş-Şemsi

Baʿḍı müteḥaẕliḳīn yaʿnī fenn-i ṭıbbda ḥaẕāḳat ve mahāreti olanların baʿḍıları derler ki ḥammāmın ḫayrlısı bināsı ḳadīm olup havāsı geniş ve vāsiʿ ve suyu ʿaẕb olan ḥammāmlar olur. Ve baʿḍı āḫer bu kelāmın üzerine kelām-ı āḫer ziyāde edip der ki ḥammāmın ḫayrlı olmasının şarṭ-ı rābiʿi budur ki külḫancı olan kimse ḥammāmın veḳūdunu ḥammāma girecek kimsenin mizācının taḥammülü miḳdārı eyleye, *mebrūdīnin ḥammāmı veḳūdunu ziyāde eyleyip maḥrūru'l-mizāc olanların veḳūdunu noḳṣān eyleye. O veḳūdların tesḫīn eyledikleri mā bi-ḥasebi'l-keyfiyyet o iki ṣınfın mizāclarına muvāfıḳ ola.*

ʿAllāme der ki bu ḳāilin ḳavli ile ʿamel ẕī-ḳudret olup ḥammām-ı ḫāṣṣı olanlara mümkin olur. Ammā ʿāmme için mebnā olan ḥammāmların suları iki ṣınf olur, biri ḥārr ve biri bārid. Pes o ḥammāmda istiḥmām eden kimse muḳteḍā-yı mizācı üzere suyunu taʿdīl eyler. Ve yine ʿAllāme der ki ḥammāmın ẕikr olunan evṣāf-ı erbaʿasına dört āḫer vaṣflar dahi ḍamm olunmak lāzımdır ki o ḥammām ḫayrlı ve nāfiʿ ola:

Evvelkisi ḥammāmın havāsı ṣāf ola.

İkincisi ḍiyāsı kes̱īr ola.

Üçüncüsü o ḥammāmda olan celīslerin ve muṣāḥiblerin cevdeti ola.

Dördüncüsü ḥammāmı tesḫīn eden veḳūdun dahi cevdeti ola, zīrā ḥammāmın havāsının ceyyid ve ṣāf olması nefsi mesrūr eder ve ʿaḳlı basṭ eder ve ḳalbe eẕā eylemez, ammā küdūretli havā ervāḥı tekdīr eder ve vācib-i ṭabīʿīsinden ervāḥı taġyīr eder.

Keẕālik ḍiyānın kes̱reti ḳalbi tefrīḥ eder ve sāir keyfiyyāt-ı nefsāniyyeyi taḥsīn eder ve ebdānda olan faḍla māddeleri taḥlīl eder; ḍiyānın ḳılleti bu menāfiʿin aḍdādını īcāb eder.

Ve ḥammāmın cülesāsının istiḥmām eden kimsenin katında faḍlı olup maḥbūbu ve sevgilisi olur ise ve o celīslerin aḫbāra ıṭṭılāʿı olup tevārīḫ ve ḥikāyāt-ı nādireler söylerler ise o istiḥmām eden kimsenin teleẕẕüẕ etmekle ṣadrı münşeriḥ olur ve nefesi münbasıṭ olur.

Ammā veḳūdun cevdeti, o ḥammāmın külḫanında yanan odun ceyyid olması onun içindir ki odun her ne ḳadar ceyyid olup o ḫaṭabın ḥiddeti ve rāyiḥa-i kerīhesi ve duḫān-ı redīsi olmaz ise o odunun āteşi suyu ve havāyı taġyīr eylemez. Ve ḫaṭab-ı redī o suyu ve havāyı taġyīr edip o ḥammām ḫayrlı olmaz.

Ḥammām-ı fāḍıl bu ẕikr olunan şarṭın cemʿ olması ile tamāmen fāḍıl olur ve bu şarṭların baʿḍısı noḳṣān olur ise o ḥammāmın nefʿi ve faḍīleti şarṭın noḳṣānı miḳdārı nāḳıṣ olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Maʿlūm buyurula ki ḥammāmın iki nevʿ fiʿli olur: Evvelki fiʿli tesḫīndir ki o tesḫīni ḥammāmın havāsı işler. Ve ikinci fiʿli terṭībdir ki o fiʿli ḥammāmın suyu işler. Ve ḥammāmın beyt-i evveli müberrid ve muraṭṭıb olur ve beyt-i s̱ānīsi müsaḫḫin ve muraṭṭıb olur ve beyt-i s̱ālis̱i müsaḫḫin ve müceffif olur.

Ve baʿḍı eṭıbbā der ki su aʿḍā-yı aṣliyyeyi terṭīb eylemez ve su içmek ile veyāḫūd ḥammāmda mā-ı müsaḫḫan ile yıkanmak ile ruṭūbet-i ġarīziyye ziyāde olmaz. Pes bu ẕāhib olan eṭıbbānın bu maḳāline iʿtibār olmaz.

Lākin ḥammāmda ebdāna ẕikr olunan taġayyürlerden mā-ʿadā taġayyür-i āḫer dahi ʿārıḍ ve ḥādis̱ olur ki o taġayyürler ḥammāmın baʿḍısının bi'l-ʿaraḍ ve baʿḍısının bi'z-ẕāt teʾs̱īrinden ḥādis̱ olur, zīrā ḥammāma havāsı ḥasebiyle tebrīd etmek ʿārıḍ olur. Keẕālik ḥammāma yine havāsı ile tecfīf etmek ʿārıḍ olur, zīrā ḥammām ḥārr-ı ġarīzīyi ziyāde taḥlīl eder ve o taḥlīle bürūdet terettüb eder. Keẕālik ḥammām ruṭūbet-i ġarīziyyeyi ziyāde taḥlīl eder ve o taḥlīl ile aʿḍāya cefāf ʿārıḍ olur her ne ḳadar ruṭūbet-i ġarībe ʿārıḍ olur ise de. Ve ḥammāmın suyu ziyāde müsaḫḫan olsa o şedīdü's-süḫūnet olan su ḳuşaʿrīret iḥdās̱ eder yaʿnī o suyu istiʿmāl eden kimsenin derisi ve tüyleri ürperir ve derinin mesāmmātı müstaḥṣaf olup teḍayyuḳ eder, ona bināen şedīdü'l-ḥarāret olan suyun ruṭūbetinden bedene bir şeyʾ teʾeddī edip vāṣıl olmaz ve bedende olan faḍlaları dahi taḥlīli ceyyid olmaz.

Ve ḥammāmın suyu baᶜḍı kerre bedeni tesḫīn eder ve baᶜḍı kerre tebrīd eder, pes ḥammāmın suyu müteḍāddeyn olan tesḫīn ve tebrīd fiᶜlini işler. Ammā o vaḳtte tesḫīn eder ki ḥammāmın suyu ḥārr olup meyli süḫūnet ṭarafına ola, zīrā ḥārr olup meyli bürūdet ṭarafına olur ise o mā mā-ı fātir olup ebdānı terṭīb ve tebrīd eder. Ve mā-ı ḥammām bārid olur ise ḥammāmın havāsından bedene ve aḥşāya vāṣıl olan süḫūneti mā-ı bārid ḥaḳn ve ḥabs edip o süḫūnet-i muḥtebese bedeni tesḫīn etmekle mā-ı ḥammām o tesḫīne sebeb olur. Ammā mā-ı ḥammāmın tebrīdi o zamān olur ki istiḥmām eden kimse mā-ı ḥammāmda ziyāde mekṡ edip bedeni o māı teşerrüb eyleye. Bu ṣūrette mā-ı ḥammām bedeni iki vechle tebrīd eder, mā-ı ḥammām gerek ḥārr olsun ve gerek bārid olsun:

Vech-i evvel budur ki suyun ṭabᶜı bārid ve suyu teşerrüb eden bedeni o su tebrīd eder. Eger o su bārid olur ise bedeni tebrīdi ẓāhir olur ve eger ḥārr ise o ḥarāret ḥarāret-i ᶜaraḍiyye olmakla lā-maḥāle zāile olur ve sunun bürūdet-i ṭabīᶜiyyesi ᶜavdet edip bedeni bi'l-āḫere tebrīd eder.

Ve ḥammām suyunun bedeni tebrīdinin vech-i s̱ānīs̱i budur ki gerek su ḥārr ve gerek bārid olsun her ḥālde muraṭṭıbdır, kaçan ḳulleteyn mis̱lli müctemiᶜ olan suda ziyāde mekṡ olunsa bedeni ifrāṭ üzere terṭīb eder ve ruṭūbet-i müfriṭa süḫūneti ḥabs edip söndürmekle bürūdet ᶜārıḍa olur. Ve baᶜḍı kerre ḥammām taḥlīli ḥasebiyle tesḫīn eder, zīrā ḥammām [53a] bedende münhaḍım olunmadık ġıdā bulursa o ġıdāyı haḍm eder ve keẕālik nuḍc etmedik faḍla bulur ise o faḍlayı inḍāc eder ve haḍm *ve inḍāc eylediği ġıdā ve faḍla bedeni tesḫīn eder.*

Ve ḥammām gāhīce yābisen istiᶜmāl olunur ve gāhīce raṭben istiᶜmāl olunur. Ḥammāmın havāsını istiᶜmāl keṡīr olup suyunu istiᶜmāl ḳalīl olur ise ḥammām yābis olur ve havāsını istiᶜmāl ḳalīl olup suyunu istiᶜmāl keṡīr olur ise o ḥammām ḥammām-ı raṭb olur.

Ḥammām-ı yābis bedeni tecfīf edip kurutur ve istisḳāsı olanlara ve terehhülü olanlara nefᶜ verir.[161] Ḥammām-ı raṭb ebdānı terṭīb eder.

161 Ve ḥammām-ı yābis ittiḫāẕının ṣanᶜat-ı maḫṣūṣaları muḥarrerdir, o ṣanᶜatlar tekellüfe muḥtāc olmakla bu vechi iḫtiyār eyledi.

Ve ḥammāmda kes̱ret-i ḳuʿūd ile taḥlīl-i mevādd ve ʿaraḳ eks̱er olmakla bedeni tecfīf eder. Ammā ḥammāmda ḳuʿūdu taḳlīl edip az oturmak bedeni terṭīb eder, zīrā ebdān ḥammāmdan evvelā ruṭūbet intişāf ve iktisāb eder. Ve ʿarak ile taḥlīl-i ruṭūbet eylemeksiz ḥammāmdan çıkıp ḥammāmda meks̱i ḳalīl olur ise o ruṭūbet-i müktesibe bedende bāḳī kalıp beden merṭūb olur.

Ve baʿḍı kerre ḥammām ʿale'r-rīḳ ve'l-ḫavā istiʿmāl olunur yaʿnī ḥammāma duḫūl aç olduğu ḥālde olur, o ḥammām ziyāde müceffif olur ve ḍaʿf ve hüzāl īcāb eder.

Ve şibaʿa ḳarīb olduğu ḥālde ḥammāma duḫūl bedeni semritir ve tesmīn eder, zīrā ḥammām bedende olan māddeyi ḫārice ḳarīb olan maḥalle ceẕb eder lākin o ḥammāmdan südde maraḍı ʿārıḍ olur, ona bināen ki ḥammām ḳable'l-haḍm miʿdede ve kebidde bulunan mevāddı ḫārice ceẕb eyler, lā-maḥāle haḍm olmayan ġıdā mecārī-i ḍayyiḳayı sedd eder.

Ve baʿḍı kerre ḥammām haḍm-ı evvelin āḫirinde istiʿmāl olunur yaʿnī ġıdā miʿdede münhaḍım olup o ġıdānın laṭīfi kebide ve ġalīẓi emʿāya nüfūẕ eylemezden muḳaddem miʿde münhaḍım olmuş ġıdā ile mümtelī ve dolu iken ḥammām istiʿmāl olunur, o ḥālde istiʿmāl olunan ḥammām bedeni tesmīn edip semirtir ve menfaʿati olur.

Ve aṣḥāb-ı dıḳḳ gibi ḥammāmı terṭīb ḳaṣdı ile istiʿmāl edenlere vācib olur ki suda ziyāde meks̱ eyleyeler ve ḳulleteyn taʿbīr olunan ḥavḍın içinde ḍaʿf ʿārıḍ olmayacak ḳadar eğleneler ve baʿde'l-ḫurūc bedeni dühn ile temrīḫ ve delk eyleyip ovalar, zīrā dühn ile bedeni temrīḫ terṭībi ziyāde eyler ve mesāmmāttan bāṭına nāfiẕ olan māiyyeti ḥaḳn edip taḥt-ı cildde ḥabs ve taḥallülden menʿ eder.

Dahi vācib olur ki ḥammāmda çok eğlenmeyeler ve ḥammāmın muʿtedil maḥallini iḫtiyār eyleyip meks̱leri o muʿtedil maḥallde ola. Ve ḥammāmın arḍına mā-ı ḥārrı çok ṣabb eyleyip çok dökeler onun için ki o dökülen su ḥarāret-i ḥammāmla tebaḫḫur edip havāyı terṭīb eder ve o havā bedene mesāmmāttan nüfūẕ edip bedeni terṭīb eyler.

Ve yine vācib olur ki ḥammāmdan meskenine naḳli ḫiffet üzere olup meşaḳḳat ve ʿanā üzere olmaya belki bir miḥaffe üzere oturup el üzere götüreler. Ve ḥammāmdan ḫurūcu vaḳtinde ʿale'l-fevr müberrīd ṭīb ile ve kokulu dühnler ile taṭyīb oluna. Ve ḥareket-i ḥammāmdan müteġayyir olan ḳuvālar ḥālet-i ūlāsına ve iʿtidāline ricʿat edince ḳadar meslaḫta yaʿnī s̱iyāb

nezᶜ olup soyunacak maḥallde mekṡ ve istirāḥat eyleye. Ve muraṭṭıb olan eşribelerden mā-ı şaᶜīr ve leben-i etān yaᶜnī eşek sütü saḳy oluna ve içirile.

Ve ḥammāmda mekṡ ve maḳāmı ziyāde edenlere ġaşy ve ġaṡydan ḫavf olunur, zīrā ḥammāmda keṡret-i muḳām ḳalbi isḫānı ḥasebiyle evvelā ġaṡy iḥdāṡ eder baᶜdehu ġaşy īcāb ve iḳtiḍā eder.

Ḥammāmın menāfiᶜ-i keṡīresi olduğu gibi maḍarratı dahi olur, zīrā ḥammām aᶜḍā-i ḍaᶜīfeye mevāddın inṣıbābını teshīl eyler ve cesedi irḫā eyler ve sinirlere ḍararı olur ve ḥarāret-i ġarīziyyeyi taḥlīl eyler ve şehvet-i ṭaᶜāmı isḳāṭ eyler ve ḳuvvet-i bāhı ḍaᶜīf eyler.

Ve miyāhı cihetinden ḥammāmın fuṣūlü ve envāᶜı vardır. Eger ḥammā-mın suyu naṭrūniyye olur ise veyāḫūd kibrītiyye veyāḫūd baḥriyye veyāḫūd remādiyye veyāḫūd māliḥa olur ise gerek ise suda o mülūḥat ṭabīᶜī olsun ve gerek ise ṣanᶜat ile o su temlīḥ olunsun o suya ẕikr olunan eşyāyı yaᶜnī naṭrūn ve remād miṡlli māliḥ nesneleri ḫalṭ edip ṭabḫ etmekle veyāḫūd mevīzec yaᶜnī zebībü'l-cebel ve ḥabbu'l-ġār ve kibrīt miṡlli nesne ḫalṭ edip ṭabḫ etmekle, pes suyu bu miṡlli olan ḥammām bedeni taḥlīl ve telṭīf eder ve terehhül ve terebbülü izāle eder. *"Terebbül" ona derler ki ḳuvve-i hāḍıme-nin ḍaᶜfı ḥasebiyle eṭrāf ve sāir demi ḳalīl olan aᶜḍā müntefiḫ olur balġam-ı raḳīḳ müstevlī olmak ḥasebiyle. Ammā "terehhül" bir intifāḫtır ki yüzde ve göz kapaklarında ḥādiṡ olur ve baᶜḍı kerre eṭrāfta yaᶜnī el ve ayakta dahi olur lākin levni reṣāṣiyyeye māil olur ve baᶜḍı kerre ṣufret-i yesīreye māil olur ḥārr-ı ġarīzīnin ḍaᶜfı ḥasebiyle.* Ve ḳurḥası olan kimselerin mevāddını ḳurḥalarına seyelāndan menᶜ eder ve ᶜırḳ-ı medenīsi olanlara nefᶜi olur.

Ve ḥammāmın suyu nuḥāsiyye ve ḥadīdiyye ve māliḥa olur ise berd ve ruṭūbetten ḥādiṡ olan maraḍlara menfaᶜati olur ve evcāᶜ-ı mefāṣıla ve niḳris ve istirḫā ve rebv ve külā maraḍlarına menfaᶜati olur ve kırılmış kemiğin incibārını taḳviye eder yaᶜnī bürᵓüne muᶜīn olur ve çıbanlara menfaᶜati olur.

Ve nuḥāsiyye olan sular feme ve lehāta ve ᶜaynın istirḫāsına ve kulağın ruṭūbetine menfaᶜati olur.

Ve ḥadīdiyye olan sular miᶜdeye ve ṭıḥāle nāfiᶜ olur.

Būraḳıyye-i māliḥa olan sular mevāddı ḳabūl eden ruᵓūsa ve başlara ve ṣadra dahi nāfiᶜ olur ve miᶜdesi raṭb olanlara ve istisḳā ṣāḥiblerine ve nefḫe menfaᶜati olur.

Ammā şebbiyye ve zāciyye olan sular o sularda istiḥmām kan tükürmeden ve nezf-i maḳʿadeden yaʿnī maḳʿadenin damarları ağzından dem tereşşuḥ etmekten ve ṭamsın muʿtāddan ziyāde olmasından ve seyelānından nefʿi olur. Keẕālik maḳʿadenin taḳallübünden yaʿnī istirḫāsından nefʿi olur.

ʿAllāme der ki baʿḍı nüsḫada "maḳʿade" mevḳiʿine "miʿde" vāḳiʿ olmuştur lākin o "miʿde" nüsḫası ḫaṭādır, zīrā ẕikr olunan suların taḳallüb-i miʿdeye maḍarratı olmaz ise dahi menfaʿati yoktur. Ve bu iki suyun min-ġayri sebebin bādin isḳāt-ı cenīn edenlere menfaʿati olur.

ʿAllāme der ki isḳāṭ-ı cenīnin sebebi iki nevʿ olur: Bir nevʿi dāḫilden olur ve bir nevʿi ḫāricden olur:

Sebeb-i dāḫilī bunlardır: Menīnin riḳḳati ve raḥimin rīḥi ve meşīmede olan ʿurūḳun ağızlarının ruṭūbet ve istirḫāsı ve cenīnin mevti ve ḫuṣūṣan o cenīnden raḥime dem-i ṣadīdīnin cereyānı ve cenīnin anası ifrāṭ üzere mehzūle ve arık iken semirip semīne olmasıdır.

Sebeb-i ḫāricīsi ḍarbe ve saḳṭa ve veẟbe ve rāyiḥa-i ṭayyibeyi istinşāḳ ve koklamasıdır, zīrā rāyiḥa-i ṭayyibeyi istinşāḳ eden hatunun ḳuvveti o rāyiḥa cānibine munṣarife olmakla cenīni imsāktan ḳuvvet ẕühūl etmekle ẟebḳle cenīn sāḳıṭ olur ḫuṣūṣan ki raḥimde ruṭūbāt-ı müzliḳa ve ḥabeli olan hatunun ḳuvveti ḍaʿīfe ola. Ve sebeb-i ḫāricīnin biri [*dahi*] *faṣddır, cenīnin ġıdāsı olan dem faṣd ile istifrāġ olunup cenīn bilā-ġıdā kalmakla sāḳıṭ olur. Ve sebeb-i ḫāricīnin biri dahi ḥublānın yaʿnī gebe hatunun müshil istiʿmālidir, zīrā müshil edviye-i raḥime īẕā edip isḳāṭ-ı cenīne sebeb olur.*

Ve isḳāt-ı cenīnin ʿalāmeti iki memelerin ḍumūru ve çekilmesidir. Ve cenībin mevtinin ʿalāmeti ḥublānın levninin kümūdeti ve ḥāli müsteskīnin ḥāli gibi olmasıdır. Ve raḥimde rīḥ olduğunun ʿalāmeti bir mevḍiʿden vecaʿın mevḍiʿ-i āḫere intiḳālidir. Ve ruṭūbet-i raḥimin ʿalāmeti raḥimden ruṭūbetin seyelānıdır.

Pes bu sebebler maʿlūm oldu ise maʿlūm olur ki şebbiyye ve zāciyye olan suların bu meẕkūrların baʿḍısına nefʿi olmakla o suların isḳāṭ-ı cenīne menfaʿati olmuş olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve şebbiyye ve zāciyye olan suların tehebbüce ve ifrāṭ-ı ᶜaraḳa yaᶜnī terin ziyāde olmasına menfaᶜati olur, zīrā ziyāde [53b] terlemek beden müteḫalḫil ve mesāmmātta siᶜa olmaktan yāḫūd mādde-i ᶜaraḳın riḳḳatinden veyāḫūd ḳuvve-i māsikenin ḍaᶜfından olur ve bu suların ẕikr olunan esbāba menfaᶜati olur.

Ammā miyāh-ı kibrītiyye sinirleri taḳviye eder ve temeddüd ve teşennücde ḥādis̱ olan evcāᶜı teskīn eder ve ẓāhir-i bedeni rediyye ve müzmine olan büs̱ūr ve ḳurūḥtan tenḳıye eder ve ās̱ār-ı semice vü ḳabīḥadan yaᶜnī bedende olan ḳabīḥ lekelerden ve kelef ve baraṣ ve behaḳtan dahi tenḳıye eder. Ve mefāṣıla munṣabbe olan keẕālik ṭıḥāle ve kebide munṣabbe olan fuḍūlü tenḳıye eder ve ṣalābet-i raḥime nefᶜi olur lākin miᶜdeyi irḫā eder ve şehveti isḳāṭ eder.

Ammā miyāh-ı ḳafriyye onunla istiḥmām eden kimsenin başını buḫār ile mümtelī edip doldurur, onun için o suya giren kimseye vācibdir ki başını o suya idḫāl eylemeye. Ve o su müsaḫḫindir lākin süḫūneti müterāḫīdir, o su istiᶜmāl olduğu gibi süḫūneti ẓāhir olmaz, bir müddet mürūrundan sonra tesḫīn eder ḫuṣūṣan raḥim ve mes̱āne ve ḳūlūn tesmiye olunan bağarsığı ziyāde tesḫīnini müteʾaḫḫir olur lākin nemle maraḍına rediyyedir, ḍararı iṣābet eder.

İbn Kütbī "ḳafr"ı "ḳār" ile tefsīr eder; "ḳār" ve "ḳīr" zift maᶜnāsınadır. Ve onu teʾyīd eder İbn Bayṭār'ın bu kelāmı ki Rāzī'den naḳl edip "واما القفرية والزفتية فحالها كحال الكبريتية" *dedikten sonra dedi:* "وقال غيره ماء القفر خاصية تثقل الرأس والحواس" *Yaᶜnī bu ḥāl kibrītiyyede olmaz ancak ḳīriyyede olur demektir.*

Ve istiḥmām eden kimselere lāzımdır ki hüdüvv ve sükūn ve tedrīcle istiḥmām ede, bağteten süḫūnet-i zāidesi olan maḥalli ve māı istiᶜmāl eylemeyeler.

Ve ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat bābında biraz umūr ᶜavdet ve ricᶜat eder ki o umūra eylediğin naẓara bu maḥallde olan naẓarını ḍamm ve muḍāf etmek sana vācib olur. Ve mā-ı bāridi istiᶜmāl ḥaḳḳında olan aḳvāl dahi bu minvāl üzeredir, iki mevḍiᶜde olan ḳavlleri ᶜinde'n-naẓar ḍamm ve iḍāfet sana vācib olur.

Faṣlun Fī-Mūcebātı ᶜĀdāti't- Teḍaḥḥī İle'ş-Şemsi ve'l-İndiḳāni Fi'r-Remli ve't-Temerruġı Fīhī ve'l-İstiḳnāᶜi Fi'l-Edhāni[162] ve Reşşi'l-Māi ᶜAle'l-Vechi Kelāmen Külliyyen

Ammā şemse teḍaḥḥī ve bürūz ve ẓuhūr etmek yaᶜnī güneşte olmak ḫuṣūṣan ki ḥareketi ḥālinde ve ḫuṣūṣan ki ḥareket şedīde olduğu ḥālde güneşte olmak yaᶜnī saᶜy edip koşmak ve seğirtmek ḳuvvet ile fuḍūlü taḥlīl eder ve terletir ve nefḫi dağıtıp feşş eder, terebbül ve istisḳā evrāmını taḥlīl eder ve rebve ve nefes-i intiṣāb maraḍlarına nefᶜ verir ve ṣudāᶜ-ı bārid-i müzmini ḥall eder ve mizācı bārid olan dimāġı taḳviye eder.

Eger güneşte olduğu maḥall yābis olup o arḍ meblūl olmaz ise o teḍaḥḥī verik vecaᶜına ve külā yaᶜnī böbrek vecaᶜına ve evcāᶜ-ı cüẕām ve iḥtināḳ-ı deme nefᶜ verir ve raḥimi tenḳıye eder.

Eger teḍaḥḥī eden kimse şemse taᶜarruḍ edip s̱iyābını bedeninden selḫ edip ᶜāriyen şemste ḳāim olsa o taᶜarruḍ bedenini teks̱īf eder ve ḳaşefiyyet ve ḫuşūnet iḥdās̱ eder ve bedenini süḫūnetli eder ve kızdırır ve mesāmm-ı bedenin füvvehātına ve ağızlarına keyy ve dāġ gibi olup ruṭūbetini izāle eder ve taḥallülden menᶜ eder.

Ve güneşte bir maḥallde ḳāim olmak bir mevḍiᶜden mevḍiᶜ-i āḫere naḳlden ziyāde bedeni iḥrāḳ edip yakar ve naḳlden ziyāde taḥallülü menᶜ eder.

Ve baḥrde olan rimāl ve kum nevāḥī-i cildden ruṭūbāt-ı bedeni neşfte rimāl-i sāireden eşedd ve aḳvā olur. Ve baᶜḍı kerre rimāl-i ḥārre üzere oturulur ve baᶜḍı kerre içine gömülüp tedeffün olunur ve baᶜḍı kerre ḳalīlen ḳalīlen süḫūnetli kumlar bedene nes̱r olunup saçılır. Bu vücūhun küllīsinde bābu'ş-şemste ẕikr olunan evcāᶜ ve emrāḍ mündefiᶜa olur. Ve bi'l-cümle rimāl-i ḥārreyi istiᶜmāl ebdānı tecfīf-i şedīd ile tecfīf eder.

Ve zeyt mis̱lli dühnde istinḳāᶜ yaᶜnī zeyt ve dühn-i ḳusṭ ve dühn-i bān mis̱lli dühnler bi'l-ḳuvve ḥarāreti olan edhān içinde oturmak veyāḫūd o edhān ile bedenini temrīḫ eylemek iᶜyā-yı temeddüdī aṣḥābına ve ḥummayāt-ı bāride-i ṭavīle aṣḥābına yaᶜnī ḥummāsı balġamiyye olanlara

162 "İstiḳnāᶜ fi'l-edhān"dan murād dühnün içinde oturmaktır lākin içinde oturacak ḳadar dühne ḳudreti olmayanlara göre temrīḫ yaᶜnī bi'l-cümle cesedine ṭılā edip ovmak. Ḳāle fi'l-*Ḳāmūs*: إِسْتَنْقَعَ فِي الْغَدِيرِ إِذَا نَزَلَ وَاغْتَسَلَ كأَنه ثَبَتَ فيه ليَتَبَرَّدَ

ve keẕālik ḥummā ile maᶜan sinirlerinde ve mafṣallarında ağrı ve vecaᶜ olanlara ve teşennüc ve küzāz aṣḥābına ve iḥtibās-ı bevle nefᶜ verir.

Ve vācib olur ki bedene ṭılā olunan zeyt ḥammāmın ḫāricinde tesḫīn olunup tesḫīn-i dühn için ḥammāma nār idḫāl olunmaya, *zīrā ḥammāmda olan nār rūḥu taḥlīl eder ḥattā havāsı münfetiḥ ve küşāde olmayan her maḥalle nār idḫāli sükkānının ervāḥlarını taḥlīl eder.*

ᶜAllāme der ki inkişāfı olmayıp ve riyāḥ cereyān eylemeyip nār olan mevḍıᶜde nevmleri ḥasebiyle cemāᶜat-i keẕīre helāk oldular. Ve baᶜḍı kerre o miẕlli mevḍıᶜde nāim olan kimseler min-ġayri şuᶜūr olurlar, onlara naẓar eden kimse onları uyur ẓann eder, bir ṭarīḳ ile mevtleri ẓāhir olmadıkça devām üzere uykuda ẓann ederler. İntehā.

Ve o zeyt miẕlli edhānda ẕaᶜleb ve ḍabuᶜ miẕlli ḥayvān muᶜālecātta taḥrīr olunan keyfiyyet üzere ṭabḫ olunsa evcāᶜ-ı mefāṣıla ve niḳrīse efḍal muᶜālecāttan olur gerek ise marīḍin bedeni onun ile temrīḫ olunsun ve gerek ise dühnün içine girip otursun.

ᶜAllāme der ki dühnde ṭabḫ olan ḥayvān ḥayyen ilḳā olunup ṭabḫ olunmak meyten ṭabḫ olunmaktan ecved olur. ᶜAllāme'nin bu kelāmı üzere eṭıbbā cereyān ederler lākin bu ṣanīᶜin cevāz-ı şerᶜīsinin şurūṭu taḥḳīḳinde Şāh Muḥammed-i Ḳazvīnī Şerḥ-i Mūcez'de o ḥayvān ẕebḥ olunup baᶜdehu ṭabḫ olunmak evlā ve efḍal olduğuna ẕāhib olur.[163]

Ve su ile yüzünü ıslatmak ve ġasl etmek ve yüzüne su saçmak müsterḫiye ve ḍaᶜīfe olmuş ḳuvveti inᶜāş ve inhāḍ edip taḥrīk ve taḳviye eder ve kerb ve ḳalaḳtan yaᶜnī ḳalbin ıḍṭırāb ve indıġāṭından ve ḥummayātın lehībinden ve ġaşydan nefᶜi olur ḫuṣūṣan ki o saçılan su gül suyuyla ve sirke ile maḫlūṭ ola. Ve vech-i maḥrūr üzere suyu saçmak ekẕeriyyā şehvet-i ṭaᶜāmı taṣḥīḥ edip iẕāre eder. Ve bürūdetten ḥādiẕ olan nezleye ve ṣudāᶜa yüzünü mā-ı bārid ile ıslatıp ve mā-ı bāridi saçmak muḍırr olur, Allāhu taᶜālā aᶜlemü ve aḥkemü. Kitāb-ı evvelden fenn-i ẕānīnin taᶜlīm-i ẕānīẕinin cümle-i ūlāsı bu maḳāmda ḫatm oldu.

163 Bu ẕikr olunan emrāḍda müstaᶜmele olan edhān bi'l-ḳuvve ḥārr olan edhāndır, zeyt gibi ve ḳusṭ ve bān dühnleri gibi. Ammā edhān-ı bārideyi istiᶜmāl ve temerruḫ ve istinḳāᶜ bedeni terṭīb eder ve ṭarāvet ve lüdūnet iẕāre eder, ona bināen dıḳḳ maraḍında edhān-ı bāride müftiren istiᶜmāl olunur ise terṭībi esraᶜ olur.

el-Cümletü'ṡ-Ṡāniyetü Fī-Taᶜdīdi Sebebin Sebebin Li-Külli Vāḥidin Mine'l-ᶜAvārıḍı'l-Bedeniyyeti ve Hiye Tisᶜatün ve'l-ᶜIşrūne Faṣlen

el-Faṣlu'l-Evvelü Fi'l-Müsaḫḫināti

Müsaḫḫinātın aṣnāf-ı müteᶜaddidesi vardır:

Evvelā aṣnāfın biri miḳdārı muᶜtedil ġıdālardır.

Ve biri dahi muᶜtedil ḥarekettir. Ve ḥareket-i muᶜtedilede riyāḍāt-ı muᶜtedile ve delk-i muᶜtedil yaᶜnī bedeni iᶜtidāl üzere ovmak dāḫil olur.

Müsaḫḫinātın üçüncü ṣınfı min-ġayri şarṭin yaᶜnī ustura ile ᶜuḍvu yarmaksızın miḥceme vaḍᶜ etmektir. Ve şarṭ ile vaḍᶜ olunan miḥceme müsaḫḫin olmaz belki müberrid olur, zīrā o vaḍᶜda dem istifrāġ olur ve istifrāġ-ı dem lā-maḥāle müberrid olur. Ve o ḥareket ki ḥadd-i iᶜtidāli keṡret ve şiddet cānibine ḳalīlen tecāvüz eyleye, o ḥarekete ḥareket-i müfriṭe ıṭlāḳ olunmaz ve tesḫīn-i bedende o ḥareketin ḥükmü ḥareket-i muᶜtedilenin ḥükmü gibi olur.

Ve müsaḫḫinātın dördüncüsü ġıdā-i ḥārrdır.

Beşincisi devā-i ḥārrdır.

Altıncısı ḥārr olan ḥammāmdır, zīrā ḳarīben maᶜlūm oldu ki ḥammām-ı ḥārr havāsı ve suyuyla bedeni tesḫīn eder.

Ve müsaḫḫinātın yedincisi müsaḫḫin olan ṣanᶜatlardır.

Ve sekizincisi min-ġayri ifrāṭ müsaḫḫin olan havā ve aḍmide miṡlli nesnelere mülāḳī olmaktır.

Ve dokuzuncusu iᶜtidāl üzere seher ve uykusuzluktur.

Ve onuncusu iᶜtidāl üzere uyumaktır ẕikr olunan şurūṭ-ı sābıḳa üzere.

On birincisi ġaḍabdır, ġaḍab muṭlaḳan müsaḫḫindir.

On ikincisi iᶜtidāl üzere olan hemm ve fikrdir. Ve ifrāṭ üzere olan hemm müberriddir.

On üçüncüsü iᶜtidāl üzere olan feraḥtır.

On dördüncüsü ᶜufūnettir. Ve ᶜufūnetin ḫāṣṣası budur ki ᶜufūnet ḥarāret-i ġarībe-i ġayr-i ġarīze iḥdāṡ eder. Ve ᶜufūnetin fiᶜli olan ḥarāret-i ġarībe tesḫīn-i muṭlaḳın keẕālik iḥrāḳın ġayrı bir ḥarārettir. Ammā iḥrāḳın ġayrı olduğunun vechi budur ki tesḫīn iḥrāḳtan ednādır ve ednā aᶜlānın ġayrıdır. Ve süḫūnet ᶜufūnetin ġayrı olduğunun vechi [54a] budur ki çok

kerre tesḫīn vāḳiᶜ olur, ᶜufūnet vāḳiᶜ olmaz lākin ᶜufūnet süḫūnetsiz olmaz, evvelā süḫūnet ḥādis̱ olup baᶜdehu ᶜufūnet ḥādis̱ olur. Ve süḫūnet ᶜufūnetsiz bulunduğunun beyānı budur ki eşyā-ı raṭbeyi ḫāricden müsaḫḫin olan sebebler çok kerre zāil olup süḫūnet-i ḫāriciyyesi eşyā-ı raṭbede bāḳī kalır ve o bāḳıye olan süḫūnet şeyʾ-i raṭbda müşteᶜil olup o şeyʾ-i raṭbın mevcūd olan mizācını o nevᶜin emzicesinden ziyāde ṣāliḥ bir āḫer mizāca naḳl eder ve bu naḳle haḍm tesmiye olunur, ᶜufūnet ıṭlāḳ olunmaz. *Ve ᶜufūnet o vaḳt olur ki şeyʾ-i raṭbe teşebbüs̱ eden süḫūnet o şeyʾ-i raṭbın mizācını nevᶜinin ḫilāfı olan bir mizāca naḳl eyleye, külliyyen o nevᶜi ifsād eyleye.*

Ve bu taḳrīrden ẓāhir olur ki o süḫūnet ki haḍma muᶜīn ola, o süḫūnetten ᶜufūnet olmamakla süḫūnet ᶜufūnete muġāyir olduğu ẓāhir olur ve süḫūnet çok kerre ᶜufūnetsiz bulunup beynehümāda teġāyür olduğu s̱ābit olur.

Ve süḫūnetin iḥrāḳa muġāyir olduğunun tafṣīli budur ki "iḥrāḳ" bir cismin raṭb olan eczāsını eczā-i yābisesinden temyīz edip raṭbı taḍᶜīf ve yābisi tersīb etmeğe derler. Ve "tesḫīn" şeyʾ-i bāridin bürūdetini süḫūnete istiḥāleye derler. O istiḥāle şeyʾ-i bāridin eczā-i raṭbını eczā-i yābisesinden ayırmaksız ve ruṭūbetlerini nevᶜiyyesinden iḫrāc etmeksiz ḥāṣıl olur ise ona "süḫūnet-i sāẕece" derler ve bu süḫūnet bilā iştibāh iḥrāḳa muġāyir olur.

Ve müsaḫḫinātın on beşincisi tekās̱üftür, zīrā ẓāhir-i beden tekās̱üf eyledikte dāḫil-i bedende olan ebḫıre bāṭında muḥtebes olup taḥallül eylemez belki bāṭında o ebḫıre taḫalḫul edip münbasıṭ olur ve ebḫıre-i münbasıṭanın ḥarāretiyle bi'l-cümle beden mütesaḫḫin olur.

Ve esbāb-ı süḫūneti beş sebebe ḥaṣr eylemek Cālīnūs'un muᶜtādıdır, o sebebler bunlardır: ḥareket-i ġayr-i müfriṭa ve mülāḳātu mā-yüsaḫḫinu min-ġayri ifrāṭ ve tenāvül olunan ḥārr mādde ve tekās̱üf ve ᶜufūnettir.

el-Faṣlu's̱-S̱ānī Fi'l-Müberridāti

Müberridātın dahi aṣnāf-ı müteᶜaddidesi olur:

O aṣnāfın evveli ḥareket-i müfriṭadır, zīrā ifrāṭ üzere ḥareket ḥārr-ı ġarīzīyi ifrāṭ üzere taḥlīl eder ve o taḥlīli ḥasebi ile bürūdet istīlā eder.

Ve ṣınf-ı s̱ānī ifrāṭ üzere sükūndur, zīrā ifrāṭ-ı sükūn ile ḥārr-ı ġarīzi iḥtibās edip bedende münteşir olmaz ve bedeni dahi tesḫīn eylemez.

Ve ṣınf-ı s̱ālis̱ meʾkūl ve meşrūbun ifrāṭ üzere kes̱retidir.

Ve ṣınf-ı rābiᶜ meʾkūl ve meşrūbun tefrīṭidir ve ġāyet ile ḳılletidir.

Ve ṣınf-ı ḫāmis ġıdā-i bāriddir.

Ve ṣınf-ı sādis devā-i bāriddir.

Ve ṣınf-ı sābiᶜ ifrāṭ üzere ḥārr olan havā ve aḍmide ve miyāh-ı ḥammāmāta mülāḳāttır.

Ve ṣınf-ı s̱āmin bedenin şiddet üzere taḫalḫulüdür, zīrā ḥarāret-i ġarīziyye ebdān-ı ḍaᶜīfeden müntefiş olup perīşān olur ve tesḫīni ḍaᶜīf olur.

Ve ṣınf-ı tāsiᶜ tekās̱üf-i ebdānın iştidādıdır.

Ve ṣınf-ı ᶜāşir iᶜtidāl üzere tesḫīni olan sebeb-i müsaḫḫine ṭūl-i mülāḳāttır, mes̱elā muᶜtedil ḥammāmda ṭūl-i meks̱ gibi, zīrā onunla ḥarāret-i ġarīziyye muḥteḳan ve muḥtebes olup bāṭın-ı bedende cereyān eylemez.

Ve ṣınf-ı ḥādī ᶜaşer bi'l-fiᶜl bārid olan eşyāya mülāḳāttır.

Ve ṣınf-ı s̱ānī ᶜaşer bi'l-ḳuvve bārid olan eşyāya mülāḳāttır her ne ḳadar bi'l-fiᶜl ḥārr olur ise de.

Esbāb-ı tebrīdin on üçüncüsü iḥtibāsın ifrāṭıdır, zīrā iḥtibās ḥarāret-i ġarīziyyeyi boğar ve söndürür.

Ve on dördüncü sebeb istifrāġın ifrāṭıdır, zīrā istifrāġın ifrāṭı ile ḥarāret-i ġarīziyyenin māddesi ve merkebi olan ervāḥ dahi istifrāġ olunur. Mādde-i ḥarāret mefḳūd olup az kalmakla ḥarāret dahi ḳalīl olup ebdāna bürūdet istīlā eder.

Ve on beşinci sebeb faḍla-i mevādd-ı ġalīẓanın mecārīlerini seddidir. Ve şedd dahi bu ḳabīldendir ve aᶜḍāyı ziyāde ve muḥkem şedd edip mütemādiyen aᶜḍā meşdūden kalmak mecārīde olan südde ḥükmünde olur, zīrā meşdūde olan ᶜuḍvlarda ḥarāret-i ġarīziyye cereyān eylememekle o ᶜuḍva bürūdet istīlā eyler.

On altıncısı hemm-i müfriṭtir.

On yedincisi fezaᶜ-ı müfriṭtir.

On sekizincisi feraḥ-ı müfriṭ ve lez̠z̠et-i müfriṭadır.

On dokuzuncusu ṣınāᶜat-i müberridedir.

Yirmincisi nühūʾet ve fecācettir. Ve nühūʾet ᶜufūnetin ḍıddı ve muḳābili olur *yaᶜnī ᶜufūnet şeyʾ-i raṭbı süḫūnet ḥasebiyle ifsād eylediği gibi nühūʾet ve fecācet dahi maḫṣūṣan şeyʾ-i raṭbı bürūdet ḥasebiyle ifsād edip intifāᶜ olunmaktan iḫrāc eder.*

Ve Ḥakīm Cālīnūs'un ᶜādātındandır ki bi'l-cümle tebrīdin ẕikr olunan esbābını altı cinse ircāᶜ ve ḥaṣr eder ve o ecnās bunlardır: ḥareket-i müfriṭa ve sükūn-ı müfriṭa ve mülāḳāt mā-yüberridü ve mülāḳāt mā-yüsaḫḫinü cidden, zīrā cidden müsaḫḫin olan şeyᵓ-i ḥārra mülāḳāt ḥarāret-i ġarīziyyeyi taḥlīli ḥasebiyle tebrīd eder ve biri dahi mādde-i müberridedir ve altıncısı ifrāṭ üzere ġıdānın ḳılletidir.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ālis̱ü Fi'l-Muraṭṭıbātı

Ebdānı terṭīb eyleyen sebebler dahi çoktur:

O sebeblerden biri sükūndur.

İkinci nevmdir.

[Ve üçüncü] istifrāġı vācib olan balġam mis̱lli māddenin iḥtibāsıdır.

Ve dördüncü ṣafrā gibi ḫılṭ-ı müceffifin istifrāġıdır.

Beşincisi kes̱ret-i ġıdā.

Altıncı muraṭṭıb olan ġıdālardır.

Yedinci devā-i muraṭṭıbdır.

Sekizinci muraṭṭıb olan eşyāya mülāḳāttır.

Dokuzuncu tesḫīn-i laṭīf ile müsaḫḫan olan nesnelere mülāḳāttır, zīrā o vech ile müsaḫḫana mülāḳāt aḫlāṭı tesyīl ve bedeni terṭīb eder.

Onuncu feraḥ-ı muᶜtedildir.

el-Faṣlu'r-Rābiᶜu Fi'l-Müceffifātı

Ebdānı kurutup ve tecfīf eden sebebler dahi çoktur:

Evveli ḥarekettir.

İkincisi seherdir ve uykusuzluktur.

Üçüncü kes̱ret-i istifrāġdır. Ve kes̱ret-i cimāᶜ kes̱ret-i istifrāġda dāḫildir.

Dördüncüsü ḳıllet-i ġıdādır.

Ve beşinci ġıdānın yābis olmasıdır.

Altıncı bedeni kuru eden müceffif devālardır.

Yedinci ḥarekāt-ı nefsāniyyenin tetābuᶜ ve tevātürüdür.

Sekizinci müceffif olan eşyāya mülāḳāttır. Ve miyāh-ı ḳābıḍası olan ḥammām dahi bu ḳabīlden olur, kez̠ālik ᶜuḍvu cez̠b-i ġıdādan menᶜ ve ḥabs

etmek ḥasebiyle berd-i mücemmed dahi bu ḳabīlden olur ve keẕālik taḥlīlde ifrāṭları ḥasebiyle ḥarāret-i şedīdesi olan eşyā-ı ḥārreye mülāḳāt ve kes̱ret-i istiḥmām bu ḳabīlden olup mülāḳāt ḥasebiyle bedeni kuru eder.

el-Faṣlu'l-H̱āmisü Fi'l-Müfsidātı'ş-Şekli

Şekli müfsid olan esbābın baʿḍısı ẖilḳat-i ūlāda vāḳiʿ olup o şekl evvel-i vücūdunda fāsiden mevcūd olur, zīrā o sebebin vücūdu ḥasebiyle ḳuvve-i muṣavvirenin veyāẖūd menīde olan ḳuvve-i muġayyirenin fiʿlini tetmīm ve tekmīlden ḳuṣūrı ve noḳṣānı olur.

Ve şekli müfsid olan bir nevʿ sebeb dahi vardır ki o sebebler cenīnin raḥimde infiṣāli vaḳtinde olur. Ve bir nevʿ sebeb dahi ṭıflı ḳamṭa yaʿnī kundağa ve beşiğe kodukları vaḳtte ve kucaklarında imsāki vaḳtinde olur. Ve bir nevʿ sebeb dahi ẖāricden esbāb-ı bādiye olur, saḳṭa ve ḍarbe mis̱lli nesneler olur. Ve bir nevʿ sebeb dahi ṭıflın ʿuḍvları istiḥkām eylemeden ḥarekete sürʿati ve mübādereti olur. Ve bir nevʿ sebeb dahi şekli müfsid maraḍlar olur, cüẕām ve sill ve teşennüc ve istirẖā ve temeddüd mis̱lli maraḍlar olur. Ve hüzāl-i müfriṭ dahi müfsid-i şekl olur. Ve evrām ve emrāḍ-ı vaḍʿın küllīsi ve ḳurūḥun sūʾ-i indimāli mis̱llilier bi'l-cümle şekli ifsād eder.

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-Esbābı's-Südedi ve Ḍīḳı'l-Mecārī

Mecārīde süddelerin ḥudūs̱u baʿḍı kerre mecrāda şeyʾ-i ġarībin vuḳūʿundan olur. Ve o şeyʾ-i ġarībin baʿḍı kerre cinsi ġarīb olur, ḥaṣāt mis̱lli. Ve baʿḍı kerre miḳdārı ġarīb olur, s̱üfl-i kes̱īr gibi, zīrā s̱üfl kes̱īr oldukta tezāḥum edip sıḳlaşır ve taḥaccür edip mecrāsını sedd eder.

Ve gāḥīce ġarābet māddenin keyfiyyetinden olur. Ve o keyfiyyet-i ġarībe gāhīce māddenin ġılẓatinden olur ve gāhīce lüzūcetinden olur yāẖūd cümūdundan olur, ʿalaḳa-i cāmid gibi yaʿnī donmuş kan gibi.

Bu ẕikr olunan aḳsām mecrāda vāḳiʿ olup mecrāyı sedd eden emr-i ġarībin aḳsāmıdır lākin o mecrāda vāḳiʿ olan südde gāhīce mecrādan mekān-ı vāḥidde s̱ābit ve mülāzım olur ve gāhīce mütereddid ve muḍṭarib olup mecrānın gāhīce bir mevḳiʿinde ve gāhīce [54b] mevḳiʿ-i āẖerinde olur.

Ve gāh olur ki südde menfeẕin iltiḥāmından ḥādis̱ olur. Ve menfeẕ o vech ile mülteḥim olur ki menfeẕe ʿārıḍ olan ḳurḥa mündemil olup yum-

rulur ve tecvīfi sedd eder veyāḫūd menfeẕin tecvīfinden s̱üʾlūl gibi yaʿnī siğil gibi laḥm-ı zāid nābit olup biter ve tecvīfi sedd eder veyāḫūd menfeẕin civārında olan ʿuḍvda verem olmakla menfeẕi ḍağṭ edip sıkıştırır ve menfeẕin bir katı āḫer katına munṭabıḳ ve muttaṣıl olmakla tecvīfi zāil olup mesdūd olur veyāḫūd berdin şiddeti ḥasebiyle mecrā ḳabḍ olup ẕikr olunan iki katı biri birine muttaṣıl olur veyāḫūd ḳābıḍ olan nesneleri tenāvül ve istiʿmāl ḥasebiyle yübūset-i şedīde ḥādis̱ olup ṭāḳlar muttaṣıl olur.

Ve baʿḍı kerre südde ḳuvve-i māsikenin vārid olan aġdiye-i ṣāliḥayı ḳuvvet ile imsākinden olur. Keẕālik ʿuḍvu şiddet ile bağlamaktan ḥādis̱ olur.

Ve şitāda süddeler çok olur, zīrā şitāda fuḍūl mecārīde muḥtebes olur ve menfeẕleri beyān olunduğu üzere bürūdet ḳabḍ eder ve menfeẕin ṭāḳları biri birine muttaṣıl olup tecvīfi zāil olur.

el-Faṣlu's-Sābiʿu Fī-Esbābı İttisāʿi'l-Mecārī

Mecārīnin geniş olduğu ḳuvve-i māsikenin ḍaʿfından olur yāḫūd ḳuvve-i dāfiʿanın ḥareke-i ḳaviyyesinden olur. Ḥaṣr-ı nefes ile dahi mecārī genişir lākin nefesi ḥaṣr ve ḥabs başka cins ʿadd olunmaz belki nefesi ḥaṣr ve ḥabs ḳuvvet-i dāfiʿanın ḥareket-i şedīdesine sebeb olup o dahi mecrāyı geniş eyler. Ḥaḳīḳatte ḳuvvet-i dāfiʿanın ʿunfü ve ḳuvveti olur.

Ve mecrānın ittisāʿı ve geniş olmasının bir sebebi dahi teḳayyuḥu olan edviyedir veyāḫūd ḥārre-i raṭbe olan mürḫī edviyelerdir. Ve bu meẕkūrların aḍdādı ile mecrā taḍayuḳ edip dar olur. Ve südde ḥasebiyle dahi mecrā dar olur.

el-Faṣlu's̱-S̱āminü Fī-Esbābı'l-Ḫuşūneti

Ḫuşūnet-i ʿuḍva sebeb cilāsı şedīd olan nesnelerdir, zīrā o mis̱lli aġdiye ve edviyenin taḳṭīʿi olmakla istiʿmālinden ḫuşūnet ḥādis̱ olur, mes̱elā sirke mis̱lli nesneleri istiʿmālle ḫuşūnet ʿārıḍ olur veyāḫūd ḫuşūnet fuḍūl-i ḥāmiḍadan ʿārıḍa olur veyāḫūd muḥallil devālardan olur, zebedü'l-baḥr demekle maʿrūf olan devā gibi veyāḫūd fuḍūl-i ḥārreden ḥādis̱ olur veyāḫūd sebeb-i ḳābıḍ ile ḥādis̱ olur, zīrā sebeb-i ḳābıḍda yübūset olmakla istiʿmāli yübūseti iḥdās̱ eder. Ve sebeb-i ḳābıḍ ʿufūṣatı olan eşyālardır. Ve

eşyā-ı bāride dahi ḫuşūnete sebeb olur, zīrā eşyā-ı bāride tekṡīfi sebebiyle ḫuşūneti iḥdāṡ eder. Ve ġubār miṡlli eczā-i arḍiyye ʿuḍv üzere müctemiʿa olup eğlenmekle dahi ḫuşūnet ʿārıḍ olur.

el-Faṣlu't-Tāsiʿu Fī-Esbābı'l-Melāseti

Melāsetin sebebi ġıreviyyeti olan nesnelerdir, zīrā çiriş gibi nesnelerde lüzūcet olmakla ʿuḍvları emles eder yaʿnī düz ve müstevī eder veyāḫūd muḥallil-i laṭīf olan eşyādır, zīrā o eşyā māddeyi terḳīḳ edip akıtır ve ʿuḍvun saṭḥında olan tekāṡüfü ve ḫuşūneti izāle edip temlīs ve tesviye eder.

el-Faṣlu'l-ʿĀşiru Fī-Esbābı'l-Ḫalʿi ve Müfāraḳati'l-ʿUḍvi ʿAni'l-Mevḍiʿi

ʿUḍvun mevḳiʿinden zevāli temeddüd sebebi ile olur. O kimse ki onun ʿuḍvu ceẕb oluna, elbette o ʿuḍv temeddüd edip mekānından ḫalʿ olur. Ve zevāl-i ʿuḍvun sebeb-i āḫeri dahi ʿuḍvu mevḍiʿinden izāleye müʾeddī olan iʿtimād ile ʿuḍva iʿtimād ve istinād ederek vāḳıʿa olan ḥareket-i ʿanīfedir, bu ḥareket ayağı sürçen kimsenin ḥareketidir. Ve bir sebeb dahi budur ki mürḫī ve muraṭṭıb nesneler ʿuḍva nüfūẕ etmekle ʿuḍvu maḥallinden izāle eder, ḳaylede olan zevāl-i ʿuḍv gibi. Veyāḫūd teʾekküle ve taʿaffüne müʾeddī olur esbāb-ı müfsideler aʿḍānın ribāṭı cevherine ve bağlarının ẕātına istīlā ile ribāṭı ifsād edip zevāl-i ʿuḍvu īcāb eder, cüẕām ve ʿırḳu'n-nesā maraḍlarında bu sebeb ile ʿuḍv maḥallinden zāil olur.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ʿAşere Fī-Esbābı Sūi'l-Mücāvereti Li-Menʿi'l-Muḳāreneti

ʿUḍv-ı āḫere mücāveret ve muḳārenet-i ṭabīʿīsi olan bir ʿuḍvun muḳāreneti bāṭıl olup dāimā ayrı ve munfaṣıl olduğunun sebebi o ʿuḍva munṣabbe olan māddenin ġılẓati olur veyāḫūd teşennüc ve istirḫādan ḥādiṡ olur ve mafṣalda ḫılṭın cefāf ve taḥaccürü ile olur veyāḫūd o sūʾ-i mücāveret vilādī olup sūʾ-i mücāveret ile doğar ve tevellüd eder, *ekṡeriyyā bu sūʾ-i mücāveret eṣābiʿde olur, müteḳārinān olan iki parmaklar sūʾ-i mücāveret ḥasebiyle dāimā ayrı olurlar, muḳārenetleri mümkin olmaz.*

el-Faṣlu'ṡ-S̱ānī ʿAşere Fī-Esbābı Sūʾi'l-Mücāvereti Li-Menʿi'l Mübāʿadeti

İki ʿuḍvların sūʾ-i mücāvereti mübāʿade-i ṭabīʿīden māniʿin ḥudūs̱u ḥasebiyle olur. Ve o māniʿ baʿḍı kerre ġılaẓ-ı mādde ve baʿḍan ḳurḥanın iltiḥāmından olur ve teşennücden dahi olur ve vilādī dahi olur. *Bu iki faṣlda ẕikr olunan sūʾ-i mücāveret eks̱eriyyā eṣābīʿde bulunur.*

el-Faṣlu'ṡ-S̱ālis̱e ʿAşere Kelāmun Fī-Esbābı'l-Ḥarekāti'l-Ġayri'ṭ-Ṭabīʿiyyeti

Ġayr-i ṭabīʿī ḥareketlerin sebebi aʿḍāyı ḍaʿīf edici yübūset olur. Bu mis̱lli sebeb raʿşe maraḍını iḥdās̱ eder. Eger yübūset yübūset-i müşennice olur ise ondan füvāḳ-ı yābis yaʿnī ınçkırık dedikleri maraḍ ḥādis̱ olur. Ve teşennüc-i yābis ve fuḍūl-i müşennice dahi ḥareket-i ġayr-i ṭabīʿiyyeye sebeb olur. Ve keẕālik baʿḍı fuḍūl veyāḫūd esbāb-ı sāire ḥādis̱ olur ki o fuḍūl ve o sebebler ʿuḍva vāṣıl olurlar ve ḳuvvetin ṭarīḳini südde iḥdās̱ etmekle sedd ederler ve ḳuvvetin olmadığından ʿuḍvda ġayr-i ṭabīʿī ḥareket ẓuhūr eder. Ve fuḍūlün bürūdeti keyfiyyetinden dahi ʿuḍv müteʾeẕẕī olup ḥareket-i rediyye ile ḥareket eder. Nāfiḍde olan riʿde ve titremek fuḍūlün tebrīdinden ḥādis̱ olur. Ve fuḍūlün leẕʿi ile dahi ʿuḍv ḥareket-i ġayr-i ṭabīʿiyye ile ḥareket eder, ḳuşaʿrīrette ḥādis̱ olan ḥareket bu sebeble olur. Ve o ḥarekete ḥarāret-i ġarīziyyenin ġavra münceẕib olup ẓāhir-i ʿuḍva ḳalīl olması dahi sebeb olur, zīrā ḥareket-i ġarīziyyenin ḳılleti ḥasebiyle faḍlalara bürūdet ʿārıḍ olup riyāḥı tevlīd eder ve o riyāḥ-ı mütevellide taḥallül ve taḫalluṣu ṭaleb etmekle ḥareket-i ġayr-i ṭabīʿiyye ḥādis̱ olur, ʿuḍvun iḫtilācı ve seğirmesinin sebebi bu ḳabīlden olur.

Ve biz deriz ki ẕikr olunan mādde-i mūẕiyeler buḫāriyye-i yesīre vü ḳalīle olur, bu mis̱lli mevādd temaṭṭī ve gerinmek iḥdās̱ eder. Veyāḫūd mūẕī olan mādde mādde-i buḫārīden aḳvā olur: Eger o aḳvā olan mādde sākin olur ise o mādde iʿyā-i taʿabīyi iḥdās̱ eder yaʿnī taʿabdan ḥādis̱ olan süstlüğe ve ağırlığa müʾeddī olur. Ve eger o ḳavī olan mādde-i mūẕiye müteḥarrik olur ise ẕikri ātī iʿyānın taʿabī olan ḳısmından mā-ʿadā aḳsām-ı sāirelerine müʾeddī olur. Ve mādde-i rīḥiyye ẕikr olunan temaṭṭī ve iʿyānın sebeblerin-

den dahi ḳavī olur ise o ḳaviyye olan mādde ḳuşaᶜrīret iḥdās̱ eder. Ve mādde-i buḫāriyye ḳuşaᶜrīreti mūcib māddeden dahi ḳavī olup ḳuvveti derece-i rābiᶜada olur ise nāfiḍ dedikleri ḥāleti iḳtiḍā eder. Ve eger mādde-i rīḥiyye ᶜaḍalede muḥtebes olur ise iḫtilācı iḳtiḍā eder Allāhu aᶜlemu.

el-Faṣlu'r-Rābiᶜa ᶜAşere Kelāmun Fī-Esbābı Ziyādeti'l-ᶜİẓami ve'l-ᶜAdedi

Cüs̱s̱enin ᶜaẓīm olduğu ve cenīnin ᶜadedi ziyāde olup ikiz olduğu ve baᶜḍı cenīnde iṣbaᶜ-ı zāide mis̱lli ᶜuḍv zāid olduğu ḥālde tevellüd eylediği, māddenin kes̱retinden ve ḳuvve-i cāẕibenin fī-nefsihā ḳuvvetinden ve şiddetinden olur. Ammā ḳuvve-i cāẕibenin fī-nefsihā ḳuvveti ve şiddeti olmayıp delk ile ve ḍımād-ı zift mis̱lli aḍmide-i ḥārre ile tesḫīn-i edhān etmekle ḳuvve-i cāẕibeye şiddet ve izdiyād-ı ḳuvvet ḥādis̱ olsa o ḳuvve-i cāẕibe ile cüs̱s̱e ᶜaẓīm olur lākin ᶜaded ziyāde olmaz.[164]

el-Faṣlu'l-Ḫāmise ᶜAşere Fī-Esbābı'n-Noḳṣānı

Ebdānda noḳṣān olmak iki ḳısm olur: Bir ḳısmı anadan noḳṣān üzere tevellüd eder; onun sebebi māddenin ḳılleti ve ḳuvve-i ḥābile[165] vü muṣavvirenin ḍaᶜf ve ḫaṭāsı olur. Ammā aṣl-ı ḫilḳatte tāmm olup noḳṣān [55a] sonradan ᶜārıḍ olur ise o noḳṣānın sebeb-i dāḫilīsi ᶜufūnet ve teᵓekkül olur ve sebeb-i ḫāricīsi ḍarb ve berd mis̱llinin ifsādı olur.

el-Faṣlu's-Sādise ᶜAşere Fī-Esbābı Teferruḳı'l-İttiṣāli

Teferruḳ-ı ittiṣālin yaᶜnī beden yarılıp muttaṣıl olan eczālar biri birinden ayrı olmasının sebebleri iki türlü olur, bir türlüsü dāḫilden olur ve bir türlüsü ḫāricden olur.

Dāḫilden olan sebebler ḫılṭ-ı ekkāl veyāḫūd ḫılṭ-ı muḥrıḳ veyāḫūd ḫılṭ-ı muraṭṭıb-ı mürḫī veyāḫūd ḫılṭ-ı müyebbis-i ṣādiᶜ olur veyāḫūd ᶜuḍv tem-

164 [Mütercim kontekse göre bu fasılda başlık ve gövdede "kemik" anlamına gelen "ᶜaẓm"ı "ᶜaẓamet" anlamına gelen "ᶜiẓam" şeklinde okumuş görünüyor!]

165 "Ḥābile" "ḥabel"den ism-i fāᶜildir. Bu maḳāmda murād muṣavvire veyāḫūd muġayyire maᶜnāsına olur, zīrā Naṣīrüddīn eṭ-Ṭūsī ve tevābiᶜi ḳuvve-i muṣavvireyi reᵓsen inkār ederler, onlara göre muġayyire murād olur.

dīdī olan rīḫle mümtelī ve dolu olmakla teferruḳ-ı ittiṣāl ʿārıḍ olur veyāḫūd ʿuḍv rīḥ-i ġāriz ile yaʿnī iğne dürter mis̱lli dürtücü rīḥle mümtelī olmaktan teferruḳ ḥādis̱ olur. Ve baʿḍı kerre temdīdī olan ḫılṭ ḥareket edip bedende müntefiḍ olur ve saçılır veyāḫūd nüfūẕ edip ġavr-ı bedene dāḫil olur ve içine girer ḥareketin ḳuvveti ḥasebiyle ve teferruḳ-ı ittiṣāl o ḫılṭın temdīdi ile ḥādis̱ olur. Veyāḫūd teferruḳ-ı ittiṣāl ġāriz ve batıcı olan ḫılṭ ile ḥādis̱ olur. Ve bu vücūhlar ḥareket-i şedīde veyāḫūd māddenin kes̱reti veyāḫūd ḥareket-i ġayr-i ṭabīʿī ile ḳuvve-i dāfiʿanın ḥareketinin şiddeti veyāḫūd imtilā üzere şaḫṣın ḥareketi ve bunların müşābihleri ṣıyāḥ-ı şedīd ve ves̱be ve evrāmın inficārı ve deşilmesi gibi nesnelerden ḥādis̱ olur.

Ammā teferruḳ-ı ittiṣālinm esbāb-ı ḫāriciyyesi temdīdī olan cismdir, mes̱elā ḥabli yaʿnī ipi medd etmek ve çekmek gibi ve ağır yük götürmek gibi veyāḫūd seyf mis̱lli silāḥın ḳaṭʿı gibi ve ḥacerin raḍḍı yaʿnī ʿuḍvu döğüp ezmesi gibi nesnelerdir, zīrā ḥacer ile daḳḳ olunan beden ḫalā gibi yaʿnī tāze ot gibi yumuşak olur ise o daḳḳ bedenin yumuşak maḥallini şedḫ ve raḍḍ edip ezer ve teferruḳ-ı ittiṣāl ʿārıḍ olur. Ve teferruḳ-ı ittiṣālin sebeb-i ḫāricīsinin biri dahi imtilādır ki o imtilā viʿāları yaʿnī bedende olan mekān ve maḥallerini ṣadʿ edip parçalar. Ve bir sebeb-i ḫāricī dahi sehm gibi muḥadded nesnelerdir ki ʿuḍvu s̱aḳb edip deler veyāḫūd yılan gibi nesnelerdir ki sokar veyāḫūd insān ve kuduz kelbdir ki ʿaḍḍ edip ısırır.

el-Faṣlu's-Sābiʿa ʿAşere Fī-Esbābı'l-Ḳurḥati

Ḳurḥa üç ḳısma münḳasım olur, zīrā ḳurḥa verem-i mütefeccir olur veyāḫūd o cirāḥat olur ki teḳayyuḥ edip middesini cemʿ etmiş ola veyāḫūd teʾekkül eyleyen büs̱ūr olur.

Bu üç ḳısmdan baʿḍılarının esbābının ẕikri teḳaddüm edip ve baʿḍılarının ẕikri ātī olmakla ṣāḥib-i Ḳānūn ḳurḥanın üç ḳısma inḳısāmını beyān edip esbāblarını ẕikr eylemedi, maʿa-hāẕā faṣlı esbābu'l-ḳurḥa ʿunvānıyla muʿanven eyledi.

el-Faṣlu's̱-S̱āmine ʿAşere Fī-Esbābı'l-Veremi

Veremin ve şişlerin baʿḍısı māddeden ve baʿḍı āḫerleri ʿuḍvun heyʾetinden olur:

Ammā cihet-i māddeden olan sebebler ḳarīben ẕikri sābıḳ altı vech ile olan imtilādır ki on altıncı faṣılda beyān olundu.

Ammā hey'et-i ʿuḍvda olan sebebler ʿuḍv-ı dāfiʿin ḳuvveti ve ʿuḍv-ı ḳābilin ḍaʿfı ve faḍlayı ḳabūle teheyyü' ve istiʿdādı olur. Ve o teheyyü' ʿuḍvun ṭabʿ-ı cevherīsi ve ḫalḳīsi olur, cildde teheyyü'-i ḫalḳī olduğu gibi veyāḫūd seḫāfet ve rıḫv olduğundan olur, meʿāṭıf-ı s̱elās̱ede yaʿnī ʿunuḳta ve kulak ardında ve koltukta ve ürbiyyede yaʿnī uylukta olan laḥmların teheyyü'ü gibi yāḫūd o teheyyü'-i māddenin ʿuḍva sālik olan mecrāsı ve ṭarīḳi vāsiʿ ve geniş olup ʿuḍvdan mādde mündefiʿa olacak ṭarīḳ ḍayyiḳ ve dar olmakla olur. Veyāḫūd o teheyyü'-i ʿuḍv ḳābil-i mādde olan viʿānın ve mecrānın taḥtında olmakla olur. Veyāḫūd ʿuḍv ṣaġīr olup vārid olan ġıdāyı haḍm edememekle müctemiʿ olan mevāddın tezāḥumu ve terākümünden olur. Veyāḫūd ʿuḍvda āfet olmakla haḍmın ḍaʿīf olmasından olur. Ve ḍarbe ile dahi olur, zīrā ḍarbe mevḳiʿinde dem muḥteḳan ve muḥtebes olur. Veyāḫūd ḥareket-i riyāḍiyye ḥasebiyle ʿuḍvda olan ruṭūbet taḥallül etmekle ḥādis̱ olan fürceler ḥasebiyle māddeyi ḳabūle ʿuḍv müteheyyi' olur. Veyāḫūd ʿuḍvda ifrāṭ üzere ḥarāret-i zāide olmakla māddeyi ceẕbe ve ḳabūle müstaʿidd ve müteheyyi' olur ve o ḥarāret-i cāẕibe gāhīce ṭabīʿī olur laḥmda olan ḥarāret gibi ve gāhīce müstefāde olup vecaʿdan yāḫūd ḥareket-i ʿanīfeden veyāḫūd müsaḫḫināt istiʿmāli ile istifāde olunur. ʿUḍvu raḍḍ etmekle veyāḫūd ḍaġṭ etmek veyāḫūd cerr edip temdīd etmekle ḥādis̱ olan kesrden dahi verem ḥādis̱ olur. Ve muṭlaḳan kemiğin kendisi belki dişler dahi müteverrim olup şişer, zīrā ġıdā ḥasebiyle nemāyı ḳabūl eder ve keẕālik ibtilāli ve ruṭūbeti ḳabūl eder ve ʿufūneti dahi ḳabūl eder ve bu emrleri ḳabūl eden lā-maḥāle veremi dahi ḳabūl eder. Ammā o kimseler ki re'y ve naẓarında recfesi ve ıḍṭırābı olur, onlar kemiğin teverrümünü mücīz olmazlar.

el-Faṣlu't-Tāsiʿa ʿAşere Fī-Esbābı'l-Vecaʿi ʿAle'l-Iṭlāḳi

Beden-i ḥayvāna ʿārıḍ olan ġayr-i ṭabīʿī aḥvālin biri dahi vecaʿ olmakla vecaʿın esbābında ḳavl-i küllī ile biz tekellüm eyleyelim ve biz deriz ki vecaʿın māhiyyeti münāfīyi iḥsāstır. Ve bi'l-cümle esbāb-ı vecaʿ iki cinse münḥaṣırdır. O iki cinsin cins-i evveli o sebeblerdir ki defʿaten mizācı

taġyīr eder, o sebeb sūʾ-i mizāc-ı muḫteliftir. Ve iki cinsin cins-i s̱ānīsi ittiṣāli tefrīḳ eden sebeblerdir.

Ve sūʾ-i mizāc-ı muḫtelif ile biz murād ederiz o mizāc-ı ġarībi ki o mizāc-ı ġarīb cevher-i aᶜḍāda mütemekkin ve ṭabīᶜī olan mizāc üzere ᶜārıḍ olup mizāc-ı ġarīb ṭabīᶜī mizācdan esḫan veyāḫūd ebred olmakla müḍādde ola ve o müḍādde ve münāfī olanın vürūdunu ḳuvvet-i ḥassāse ḥiss edip müteʾellim ve mütevecciᶜ ola, zīrā elem dahi ḳuvve-i ḥassāsenin münāfī olan müʾes̱s̱irin münāfī olan es̱erini münāfī olmak üzere iḥsāsa ıṭlāḳ olunur.

Ve bir sūʾ-i mizāc vardır ki ona sūʾ-i mizāc-ı müttefiḳ derler, o sūʾ-i mizāc-ı müttefiḳ sebeb-i vecaᶜ olmaz, zīrā ḥiss edici ḳuvvet onu ḥiss eylemez, mes̱elā mizāc-ı ṭabīᶜī üzere tedrīcle mizāc-ı ġarīb vārid olup mütemekkin olsa ve mizāc-ı s̱ānī mizāc-ı evvel-i ṭabīᶜīyi ibṭāl edip kendi mizāc-ı ṭabīᶜī gibi olsa mizāc-ı evvele nisbet her ne ḳadar o mizāc-ı s̱ānī münāfī ise lākin ṭabīᶜī gibi olup ᶜuḍvda ve bedende mütemekkin olmakla ḳuvve-i ḥāsse onu münāfī olmak üzere ḥiss eylemez. Eger ḥiss eylese o iḥsās eden ḳuvvet ondan münfaᶜil olurdu lākin o mizāc-ı s̱ānī ṭabīᶜī olup ve ṭabīᶜī olan mizācdan infiᶜāl olmamakla iḥsās dahi olmaz ve mizāc-ı s̱ānī eleme ve vecaᶜa sebeb olmaz. Ve mütemekkin olan mizāc-ı ġarīb iḥsās olunmadığına bināen dıḳḳı olan kimse ḥummānın ḥarāreti ve ḥummā-ı yevmiyyesi olanın ḥummānın ḥarāretini ḥiss miḳdārı ḥiss eylemez, kez̠ālik ḥummā-ı ġıbbın ḥarāretini maḥmūmun ḥissi ḳadar medḳūḳ ḥarāret-i ḥummāsını ḥiss eylemez, maᶜa-hāz̠ā dıḳḳın ḥarāreti ġıbbın ḥarāretinden eks̱erdir. Ve eks̱er ḥiss olunmayıp eḳall iḥsās olunduğunun vechi ḥummā-ı dıḳḳta ḥarāret bedene taᶜalluḳ eder ve bedende mütemekkin olup o ḥarāret-i ġarībe mizāc-ı ṭabīᶜī gibi olup iḥsās olunmaz, ammā ḥummā-ı ġıbbın ḥarāreti aḫlāṭa taᶜalluḳ eder ve o aḫlāṭ bir maḥallde müctemiᶜ olmamakla bedene o ḥarāret mücāveret ḥasebiyle bi-vāsıṭaṭi'l-ḳalb sirāyet eder ve o mücāveret ḥasebiyle ᶜārıḍ olan ḥarāret bedenin mizāc-ı aṣlīsini izāle eylemez ḥattā o ḥarāretin taᶜalluḳ eylediği ḫılṭtan beden pāk ve ᶜārī olsa mizāc-ı aṣlī üzere beden bāḳī kalır meger o ḥarāret-i ġıbb bedene taᶜalluḳ eyleye, o zamān aḫlāṭ-ı müteᶜaffineden beden naḳī olsa mizāc-ı aṣlī ᶜavdet eylemez onun için ki ḥarāretin bedene taᶜalluḳu ḥasebiyle ḥummā-ı ġıbb ḥummā-ı dıḳḳa intiḳāl eylemiş olur.

Ve mizāc-ı ṭabīʿī üzere vārid ve ʿārıḍ olan mizāc-ı ġarīb defʿaten vārid olursa mizāc-ı müttefik ü mütemekkin olmaz belki mizāc-ı muḫtelif olur. Ve mizāc-ı ġarīb o zamān mizāc-ı müttefiḳ olur ki mizāc-ı evvel üzere tedrīcle ʿārıḍ ola.

Ve bunun ṣaḥīḥ olan [55b] kimselerde bir naẓīri vardır ki o naẓīri īrād eylemek ẕikr olunan mesʾeleyi fehme taḳrīb eyler, o naẓīr budur ki vaḳt-i şitāda ḥammāma varan kimseye henüz bedeni bārid iken fecʾeten mā-ı ḥārr belki mā-ı fātir dökülüp ṣabb olunsa o kimseye işmīzāz ve inḳıbāḍ-ı beden ḥādis̱ olup müteʾeẕẕī olur onun için ki bürūdet bedeninde mütemekkin ve nāfiẕdir ve suyun ḥarāreti ne ḳadar ḳalīle ise dahi bürūdet-i mütemekkine üzere ʿārıḍ olmakla lā-maḥāle īẕā eder. Ammā ḥammāmda bir miḳdār meks̱ edip bedeninde olan keyfiyyet-i bürūdet tedrīcle ḥarārete istiḥāle eylese ẕikr olunan mā-ı ḥārrın cesedine inṣıbābından ve dökülmesinden istilẕāẕ eyler. Ve bundan sonra ḥammāmın ziyāde ḥārr olan maḥalline girip bir sāʿat miḳdārı eğlenmekle bedeninde kemāl-i ḥarāret ḥādis̱ olduğundan sonra muḳaddemā ḥarāret ḥasebiyle īẕā eden suyu bedenine ṣabb eylese o suyu ṣabbdan ḳuşaʿrīret ḥādis̱ olur, o suyu ṣabbdan defʿaten ḥādis̱ olan mizāc bedeninde mütemekkin olan mizāca münāfī olmak ḥasebiyle, zīrā bedeninde olan mizāc-ı ḥārrın ḥarāreti şedīde idi ve ẕikr olan sudan ʿārıḍ olan mizāc-ı ḥārrda [ḥarāret] nāḳıṣa olmakla ḥarāret-i şedīdesi olan mizāc ḥarāret-i nāḳıṣaya nisbet ile bārid olup ḳuşaʿrīret iḥdās̱ eder, zīrā ḳuşaʿrīret ḥarāret ve bürūdetin ictimāʿından ḥādis̱ olur.

Bu meẕkūrlar maʿlūm olduktan sonra yine biz deriz ki keyfiyyāt-ı erbaʿa-nın ikisinde ḳuvve-i fāʿile vardır, o iki keyfiyyet ḥarāret ve bürūdettir. Ve iki āḫer keyfiyyetlerde ḳuvve-i infiʿāliyye vardır, o keyfiyyetler yübūset ve ruṭūbettir, bu iki keyfiyyetin bedende ve sāir cismde fiʿli olmaz belki ḥarāret ve bürūdetin fiʿlini cismin ḳabūlüne sebeb olur, mes̱elā cism-i raṭb ḥarāretin fiʿli olan iḥrāḳı ḳabūl eylemez ve eylediği ṣūrette geç ḳabūl eyler, ammā cism-i yābisin ḳabūlü ʿaks üzere olur.

Ve baʿḍı kerre yübūset ve ruṭūbete baʿḍı efʿāl bi'l-ʿaraḍ isnād olunup mes̱elā vecaʿ-ı fülānī yübūsetten ḥādis̱ oldu denir.

Pes beden-i insānda ṭabīʿī olan keyfiyyāt-ı erbaʿadan her hangisi ṭabīʿa-tından tecāvüz eylese ona sūʾ-i mizāc derler. Ve sūʾ-i mizāc-ı muḫtelif her

ne ḳadar vecaᶜın ve elemin sebeblerinden maᶜdūd ise lākin her sū-i mizāc muḫtelif olup vecaᶜı īcāb ve iḥdās̱ eylemez onun için ki ḥārr ve bārid bi'ẕ-ẕāt vecaᶜı iḥdās̱ eylemez, mes̱elā ḥarāret ile ᶜārıḍ olan teferruḳ-ı ittiṣāl māddesinde ḥādis̱ olan elemin ve evcaᶜın fāili ve sebeb-i ḳarībi ḥarāret değildir belki ḥarāret ile teferruḳ-ı ittiṣāl ḥādis̱ olur ve teferruḳ-ı ittiṣāl-den vecaᶜ ḥādis̱ olur; ḥarāretin vecaᶜı iḥdās̱ı bi'ẕ-ẕāt ve bilā-vāsıṭa olmaz belki teferruḳ-ı ittiṣāl vāsıṭasıyla olur. Keẕālik yübūset ve ruṭūbet bi'l-ᶜaraḍ vecaᶜa sebeb olmaz belki bi'l-ᶜaraḍ yübūset teferruḳ-ı ittiṣāle sebeb olup teferruḳ-ı ittiṣāl vecaᶜı fāᶜil olur.

Bu meẕkūra bināen Cālīnūs ẕāhib olur ki vecaᶜın bi'ẕ-ẕāt sebeb-i fāᶜilīsi teferruḳ-ı ittiṣāle münḥaṣırdır, teferruḳ-ı ittiṣālden mā-ᶜadā vecaᶜın sebebi yoktur, mes̱elā ḥarāret bi'ẕ-ẕāt vecaᶜı īcāb eylemez ve keẕālik bürūdet vecaᶜı īcāb eylemez belki ḥarāret ve bürūdetten her biri bi'ẕ-ẕāt teferruḳ-ı ittiṣāli mūcib olup teferruḳ-ı ittiṣāl elem ve vecaᶜı īcāb eder. Bürūdetin teferruḳ-ı ittiṣāli īcābının vechi budur ki bürūdetten şiddet-i tekās̱üf ḥādis̱ olur ve şiddet-i tekās̱üfte ḳabḍ-ı şedīd olup cismin eczāsı bulunduğu maḥallden maḥall-i āḫere müncez̠ib olmakla olur. *Ve inciẕāb elbette eczānın maḥall-i evvelinden müfāraḳat ve mübāᶜadesini īcāb der. Ve ḥarāretin teferruḳ-ı ittiṣāli īcāb eylediği bu ḳıyās üzere olur, zīrā ḥarāret yübūseti iḥdās̱ eyler ve yübūset inciẕāb ve teferruḳu iḥdās̱ eder.*

Cālīnūs bu kelāmında temādī edip ġāyet-i ḳuṣvāya bāliġ oldu ḥattā baᶜḍı kütübünde vehm eyledi ki bi'l-cümle mūẕiyātın īẕāsı teferruḳ-ı ittiṣāl ḥasebiyle olur, mes̱elā mubṣarātta esvedin īẕāsı başarı cemᶜ ḥasebiyle olur, *zīrā cemᶜ eczā-i başarı teferruḳu müstelzim olur, fāᶜil-i ḳarīb yine teferruḳ-ı ittiṣāl olup cemᶜ fāᶜil-i baᶜīd olur.* Ve ebyaḍın īẕāsı başarı şiddet-i tefrīḳi ḥasebiyle olur. Ve meẕūḳātta mürr ve māliḥ ve ḥāmiḍ aġdiyeler ifrāṭ üzere tefrīḳ etmekle mūlim olur. ᶜUfūṣatı olan aġdiye şiddet-i ḳabḍı ḥasebiyle mūlim olur ve şiddet-i ḳabḍa teferruḳ-ı ittiṣāl lāzım gelip yine fāᶜil-i ḳarīb teferruḳ-ı ittiṣāl olur. Ve meşmūmāt dahi bu ḳıyās üzeredir. Ve mesmūᶜāt dahi teferruḳ-ı ittiṣāl ile mūẕī olur, zīrā aṣvāt-ı ḳaviyye ṣımāḫa yaᶜnī ḳulağın s̱uḳbesine ḥareket-i ḳaviyye ile mess eyledikte teferruḳ-ı ittiṣāli īcāb edip īlām ve īẕā eder.

Cālīnūs'un kelāmının iḳtiḍāsı üzere taġayyür-i mizāc vecaᶜa sebeb-i fāᶜilī olmaz ve sebeb-i ḳarīb teferruḳ-ı ittiṣāle münḥaṣır olur.

Bu bābda ḥaḳḳ budur ki taġayyür-i mizāc bi-ẕātihi vecaʿı mūcib olur. Ve her ne ḳadar baʿḍı ṣuverde taġayyür-i mizācda teferruḳ-ı ittiṣāl bulunur ise yine bi'ẕ-ẕāt mūcib-i elem taġayyür-i mizāc olur ve bunun maḥall-i taḥḳīḳi ḥikmetten cüzʾ-i ṭabīʿīdir, fenn-i ṭıbbda bu ḳavlin taḥḳīḳi her ne ḳadar ecnebī ise icmāl üzere beyān edip biz deriz ki vecaʿı olan ʿuḍvun baʿḍı kerre vecaʿı müteşābihü'l-eczā olur, teferruḳ-ı ittiṣālde ise teşābüh olmaz, *zīrā teferruḳ-ı ittiṣāl ʿuḍvun cemīʿ-i maḥallinde olmak mutaṣavver değildir belki ʿuḍvun baʿḍı maḥalli müteferriḳ olur ve baʿḍı maḥalli sālim olur. Eger teferruḳ-ı ittiṣāl ḥaṣren vecaʿa sebeb olsa ʿuḍvun teferruḳtan sālim olan maḥallinde vecaʿ olmamak iḳtiḍā eder lākin vecaʿ ʿuḍvun teferruḳ-ı ittiṣāli olan maḥallde bulunduğu gibi sālim olan maḥallde dahi mevcūd olup müteşābih olduğu müşāhed ve maḥsūstur.*[166]

Taġayyür-i mizācın sebebi vecaʿ olduğuna vech-i s̱ānī ile istidlāl edip deriz ki berdden ḥādis̱ olan teferruḳ-ı ittiṣāl ʿuḍv-ı müteberridin nihāyetinde ve ṭarafında olur *ve vecaʿ ʿuḍvun kendide ve berd iṣābet edip mütekes̱s̱if* [*ve müteḳabbıḍ*] *olan mevḳiʿinde olur. Ve vecaʿın berdin iṣābet eylediği maḥallde ẓuhūru delālet eder ki vecaʿın fāʿili ve sebebi bi'ẕ-ẕāt bürūdet olur.*[167]

Ve yine vech-i s̱ālis̱ ile taġayyür-i mizācın esbāb-ı vecaʿdan olduğuna istidlāl edip deriz ki vecaʿın ḥaddi ve māhiyyeti mizāca münāfī olan müʾes̱s̱iri münāfī olduğu cihetten ve ḥays̱iyyetten iḥsāstır. Ve mūciʿ ve mūlimin ḥaddi yaʿnī vecaʿın sebebinin māhiyyeti ve taʿrīfi budur ki mūciʿ o münāfīnin küllīsidir ki o münāfī münāfī olduğu cihetten maḥsūs ola.

Ve taʿrīfāt eṣaḥḥ-ı mez̠āhibde ṭarden küllī olmak vācib olduğu gibi ʿaksen dahi küllī olmak vācib olur. Mes̱elā mā-naḥnu fīhide yaʿnī mūciʿin taʿrīfinin ṭardı olan "Küllü mūciʿin maḥsūsin münāfin baġteten min-ḥays̱ü hüve

166 Eger suʾāl olunursa ki vecaʿ-ı aṣlī teferruḳ-ı ittiṣāl olan maḥalle maḫṣūṣ olup selīm olan maḥall bi'l-mücāvere mütevecciʿ olmakla bi'l-cümle ʿuḍvun vecaʿı olur, mücerred vecaʿın ʿuḍva şümūlü ḥasebiyle istidlāl ṣaḥīḥ olmaz! Cevāb veririz ki bu bābda mahāreti olan eṭıbbā bi'l-mücāveret olan vecaʿ ile vecaʿ-ı aṣlīyi farḳ ederler ve baʿḍı kerre teferruḳ-ı ittiṣāl olan ʿuḍvda vecaʿ-ı aṣlīnin şümūlünü taḥḳīḳ edenler bu istidlāli ederler.

167 Bürūdetin taʿalluḳ eylediği eczānın taḳabbuḍu ve ʿuḍvdan bürūdet iṣābet eylemeyen eczāların ḥāli üzere kalıp müteḳabbıḍ olması īcāb eder ki mebrūd olan eczānın nihāyetinden ayrılıp iki cümle beyninde teferruḳ-ı ittiṣāl ḥādis̱ ola. Ve teferruḳ berdin müteʿallaḳının ṭarafında olur demeğin maʿnāsı budur.

münāfin" ḳaḍiyyesi ṣādıḳ olmak vācib olduğu gibi kez̲ālik ᶜaksinde dahi "Küllü maḥsūsin münāfin baġteten min-ḥays̲ü hüve münāfin" ḳaḍiyyesi ṣādıḳ olmak vācib olur. Ve berdi iḥsās münāfīyi baġteten min-ḥays̲ü hüve münāfin iḥsās olmakla berd-i maḥsūs münāfīnin efrādından olup mūciᶜ ve fāᶜil-i vecaᶜ olduğu s̲ābit olur, zīrā o kimse ki kendiye berd iṣābet edip o berd teferruḳ-ı ittiṣāle müʾeddī olmasa o kimsenin mūciᶜ[168] olan maḥsūsu ancak berd olur ve lā-maḥāle berd sebeb-i vecaᶜ olduğu ᶜaks-i küllīden lāzım gelir ve teferruḳ-ı ittiṣāl esbāb-ı vecaᶜdan olduğu gibi sūʾ-i mizāc-ı muḫtelif dahi esbāb-ı vecaᶜdan olur. İntehā.

Vecaᶜ-ı aṣlī ḥarāreti is̲āre ve taḥrīk edip ve o müteḥarrik olan ḥarāretten dahi vecaᶜ ᶜārıḍ olur, bināen ᶜaleyh muᶜālece olunup vecaᶜ-ı aṣlī ḳalᶜ ve defᶜ olunduktan sonra o ḥarāretin is̲āre eylediği vecaᶜ-ı ᶜārıḍī bāḳī kalır. Ve vācib olur ki o vecaᶜa muᶜālece olunmaya, zīrā o vecaᶜın muḳteḍāsı bi-nefsihi taḥallüldür ve taᶜarruḍ olunmayıp ḥāli üzere terk olunmaktır, ammā bu ḥāle ıṭṭılāᶜı olmayanlar ᶜilāca taṣaddī ederler ve marīḍi mutaḍarrır kılarlar.

el-Faṣlu'l-ᶜIşrūne Fī-Esbābı Vecaᶜı Veciᶜin

Evcāᶜ için aṣnāf-ı kes̲īre vardır ki her bir ṣınf [56a] için ism-i maḫṣūṣ olur, o ismler bunlardır: el-ḥakkāk, el-ḫaşin, en-nāḫıs, eḍ-ḍāġıṭ, el-mümeddid, el-müfessiḫ, el-mükessir, er-rıḫv, es̲-s̲āḳıb, el-misellī, el-ḫaderī, eḍ-ḍarebānī, es̲-s̲aḳīl, el-iᶜyāᶜī, el-lāz̲iᶜ. İşbu mez̲kūrlar bi'l-cümle on beş cinstir ve her bir cins için bir nevᶜ sebeb vardır:

Ammā vecaᶜ-ı ḥakkākın sebebi ḥırrīf veyāḫūd māliḥ olan ḫılṭlardır.

Ve vecaᶜ-ı ḫaşinin sebebi ḫuşūnetli olan ḫılṭṭır.

Ve vecaᶜ-ı nāḫısın sebebi o sebebdir ki ġışāyı o sebeb ᶜarḍan temdīd eder, ġışānın ittiṣālini tefrīḳ ve temzīḳ eder gibi temdīdi ḥiss olunur. Bu vecaᶜı nāḫıs baᶜḍı kerre ḥissen mütesāviyü'l-eczā olur yaᶜnī mütevecciᶜ olan ᶜuḍvun her cüzʾünün vecaᶜı berāber olur ve naḥsında tefāvüt olmaz

168 Mūciᶜin taᶜrīfi budur: "Hüve'l-maḥsūsu'l-münāfi baġteten." Ve taᶜrīfin ṭardı olan ḳaḍiyye "Küllü mūciᶜin maḥsūsin münāfin baġteten." Ve taᶜrīfin ᶜaksi olan ḳaḍiyye "Küllü maḥsūsin münāfin baġteten fehüve mūciᶜun." Pes ᶜaksi murād ᶜaks-i manṭıḳī değildir. Ve es̲nā-i baḥs̲te taᶜrīfler mütekerriren z̲ikr olunup birinde mez̲kūr olunan āḫerinde z̲ikr olunmamıştır taṭvīlden iḥtirāzen, ehl olanlar onları cemᶜ eder.

ve gāhīce dahi vecaᶜı mütefāvit olup o ᶜuḍv-ı mütevecciᶜin baᶜḍı maḥallinin naẖsı ziyāde ve maḥall-i āẖerinin naẖsı ḳalīl olup eczā-i vecaᶜ mütefāvit olur.

Bu tefāvütün sebebi budur ki ġışānın basṭ olunduğu maḥall ṣalābet ve līnde müteşābih olmayıp baᶜḍı maḥalli ṣalābetli ve maḥall-i āẖer rıẖv ve leyyin olmak ile olur, meṡelā aḍlāᶜ-ı ṣadrın bāṭınında münferiş olan ġışā terḳuveye müntehī olur, pes o ġışānın mülāmis ve mümāss olduğu ᶜaẓmın baᶜḍısı ṣalābetli olur, aḍlāᶜ ve terḳuve kemiği gibi ve baᶜḍısı heşş ve müşāşī olup leyyin olur, ᶜiẓām-ı ḳass ve aḍlāᶜın ḳassa muttaṣıl ve ṭarafında olan ᶜaẓmlar gibi. Ẕātü'l-cenb maraḍında olan verem o ġışāda olup veremin incizābı ve yumruluğu fevḳ cānibine olur ise o ġışādan terḳuveye ve aḍlāᶜa mümāss olan cüzᵓlerin naẖsı olur, o ᶜaẓmlarda ṣalābet olduğuna bināen. Ve o ġışādan ḳassa ve ᶜaẓm-ı müşāşīye mümāss olan cüzᵓlerin naẖsı evvelki cüzᵓlerin naẖsından noḳṣān olur, o ᶜaẓmların min-vechin mülāyemeti olmak ḥasebiyle.

Ve mütefāvit olan vecaᶜ-ı nāẖısın bir sebebi dahi budur ki o mütevecciᶜ olan ᶜuḍvun mümāss olduğu ᶜuḍv-ı āẖerin ḥareket-i mütefāvitesi olur, meṡelā ẕikr olunan aḍlāᶜın ġışā-i müstebṭını yaᶜnī bāṭında olan ġışāsı fevḳ ṭarafında ẕikr olunan ᶜiẓāma mümāss olduğu gibi ṭaraf-ı taḥtānīde ḥicāb-ı munṣıfa dahi mülāḳī ve mümāss olur ve o ḥicāb-ı munṣıf dāim ḥareket-i inḳıbāḍiyye vü inbisāṭiyye ile ḥareket eder lākin ḥicābın ḥareket-i mezkūresi müteşābih olmayıp eczāsının ḥarekātı ḳuvvet ve ḍaᶜf ile muẖtelife olmakla ḥareket-i ḳaviyyesi olan cüzᵓ-i ḥicābın ġışānın mümāss olduğu maḥalle naẖsı lā-maḥāle ziyāde olur.

Ve vecaᶜ-ı nāẖısın tefāvütünün sebeb-i ṡāliṡi budur ki mütevecciᶜ olan ᶜuḍvun ḥissi müteşābih olmayıp o ᶜuḍvun baᶜḍı eczāsının ḥissi bi'ṭ-ṭabᶜ ziyāde ve cüzᵓ-i āẖerinin bi'ṭ-ṭabᶜ veyāẖūd li-ᶜārıḍin ḥissi noḳṣān olur ve ḥissi ziyāde olan cüzᵓün lā-maḥāle naẖs-ı maḥsūsu ziyāde olur.

Ve vecaᶜ-ı mümeddidin yaᶜnī gerginliği olan ağrının sebebi budur ki o ağrıyan ᶜuḍvda temdīdī olan rīḥ yāẖūd ẖılṭ mümeddid olup o ᶜuḍvda bulunan sinirleri ve ᶜaḍalleri temdīd eder ve gerer, ke-enne o siniri ve ᶜaḍali eṭrāf ve cevānibinden çekerler ve temdīd ederler gibi iḥsās olunur.

Ve vecaᶜ-ı ḍāġıṭın yaᶜnī sıkıcı ve ᶜuḍvu taḍyīḳ edici vecaᶜın sebebi budur ki o ᶜuḍvda mādde müctemiᶜa olur ve o ᶜuḍvun ḥassās olan sinir ve ġışā

mis̱lli eczāsının mekānı az ve ḳalīl olmakla ḥādis̱ olan ḍuġṭayı o ʿaṣab ve ġışā iḥsās edip vecaʿ-ı ḍāġıṭ ʿārıḍ olur veyāḫūd o mütevecciʿ olan ʿuḍvun teks̱īfī olan rīḥi olup o ʿuḍvu teks̱īf ve ḳabḍ eder ve ḳabḍdan vecaʿ-ı ḍāġıṭ ḥādis̱ olur.

Ve vecaʿ-ı müfessiḫin yaʿnī ʿuḍvun heyʾeti bozucu ve fesḫ edici ağrıların sebebi budur ki o ʿuḍvun ʿaḍalesinde ve ġışāsında mādde müctemiʿa olur ve taḥallül edip mündefiʿa olmakla ġışāyı temdīd edip gerer ve eczāsını tefrīḳ edip ġışāyı ve belki ʿaḍaleyi pāreler ve vecaʿ-ı müfessiḫ iḥsās olunur.

Ve vecaʿ-ı mükesserin yaʿnī ʿuḍvun kemikleri kırılır ve münkesir olur gibi iḥsās olunan ağrıların sebebi budur ki mādde veyāḫūd rīḥ veyāḫūd berd kemik ile kemiğin üzerinde olan ġışā-i mücellilin arasına taḫallül ve tavassuṭ eder ve ġışāyı ḳabḍ edip vecaʿ-ı mükesser iḥsās olunur.

Ve vecaʿ-ı rıḫvın yaʿnī nerm ve yumuşak vecaʿın sebebi budur ki ʿuḍvda olan mādde ʿaḍalenin laḥmiyyetini temdīd eder ve veterlerini temdīd eylemeyip evtārda vecaʿ olmamakla nerm ve rıḫv olur. Ve bu vecaʿa rıḫv tesmiyesinin sebebi budur ki bu vecaʿ ʿaḍalin laḥmiyyetinde olur ve laḥm ʿaṣabdan ve ġışā ve veterden nerm olmakla vecaʿ-ı rıḫv tesmiye olunur; *vecaʿ-ı rıḫv vecaʿ-ı ʿuḍv-ı rıḫv taḳdīrinde olur.*

Ve vecaʿ-ı s̱āḳıbın sebebi yaʿnī ʿuḍvu s̱aḳb eder ve deler gibi iḥsās olunan vecaʿ ve ağrının sebebi budur ki ġalīẓ olan mādde veyāḫūd rīḥ ḳūlūn tesmiye olunan bağarsık mis̱lli ġalīẓ olan ʿuḍvun ṭabaḳātı taḫallül edip girer ve onda muḥtebes olur ve o mādde veyāḫūd rīḥ taḥallül edince ḳadar o ʿuḍvu temzīḳ edip yırtar ve vecaʿı mis̱ḳab ile s̱aḳb eder ve deler gibi iḥsās olunur.

Ve vecaʿ-ı misellī yaʿnī ʿuḍva çuvalduz sokar gibi iḥsās olunan vecaʿın ve ağrının sebebi bi-ʿaynihi vecaʿ-ı s̱āḳıbın sebebi gibidir *lākin beynehümāda farḳ budur ki vecaʿ-ı s̱āḳıbda ʿuḍv-ı ġalīẓin ṭabaḳātı arasında muḥtebese olan mādde veyāḫūd rīḥ ḥareket eder, mis̱ḳabın ḥareketi gibi ve vecaʿ-ı misellīde ḥareket etmeyip bir maḥallde muḥtebes olur, miselle muḥtebes olduğu gibi.*

Ve vecaʿ-ı ḫaderīnin sebebi yaʿnī ʿuḍvun ḥissini izāle eyleyip ve uyuşturan vecaʿın sebebi üç vech üzere olur: Evvelkisi ʿuḍvun mizācının bürūdeti şedīde olmakla olur. İkincisi sinirlerden ʿuḍva cereyān eden rūḥun

menāfiẕinin menfes ve mesāmmı mesdūde olmaktır. Üçüncüsü evᶜiyenin imtilāsıdır.

Ve vecaᶜ-ı ḍarebānīnin yaᶜnī ḥareketi şedīde ve ġayr-i maḍbūṭa olan ağrının sebebi ḥarāretli olan verem olur, zīrā verem-i bāridden gerek ṣalābetli ve gerek rıḫv ve yumuşak olsun vecaᶜ ḥādis̱ olmaz meger ki verem-i bārid verem-i ḥārra istiḥāle eyleye, o zamān verem-i ḥārr olduğuna bināen vecaᶜ ᶜārıḍ olur. Lākin verem-i ḥārrdan o zamān vecaᶜ-ı ḍarebānī ḥādis̱ olur ki o ᶜuḍv-ı müteverrimin ḳurbünde olan ᶜuḍv-ı mücāvir ḥassās ola ve ḳurbünde ḍavārib damarları olup dāimā ḍarb eyleye, o damarların ḍarbını ᶜuḍv-ı ḥassās iḥsās edip vecaᶜ-ı ḍarebānī ᶜārıḍ olur lākin ᶜuḍvda verem olmayıp selīm olsa o ᶜuḍv şiryān ve ḍavārib damarlarının ḥareket-i ṭabīᶜiyyesini iḥsās-ı mūlim ile iḥsās eylemez ve ondan vecaᶜ-ı ḍarebānī ḥādis̱ olmaz.

Ve vecaᶜ-ı s̱aḳīlin sebebi budur ki riye ve külye ve ṭıḥāl gibi ḥissi olmayan ᶜuḍvlarda verem ḥādis̱ olup o verem s̱iḳali ḥasebiyle esfele münceẕib olup müteverrim olan ᶜuḍvu dahi lifāfesi olan ġışā ile o lifāfenin menşeᵓi olan ᶜuḍv-ı müteverrimin ᶜalāḳası ile esfele ceẕb eder. Ve ᶜalāḳadan ve lifāfeden her biri ḥassās olmakla inciẕābı iḥsās edip vecaᶜ-ı s̱aḳīl ᶜārıḍ olur. Ve baᶜḍı kerre vecaᶜ-ı s̱aḳīl ᶜuḍv-ı ḥassāsta dahi ḥādis̱ olur, mes̱elā fem-i miᶜde gibi ᶜuḍv-ı ḥassāsta sereṭān mis̱lli verem ḥādis̱ olup o veremin müᵓeddī olduğu vecaᶜ o ᶜuḍvun ḥissini ibṭāl etmekle māddenin vecaᶜı ġayr-i maḥsūs olduğundan sonra s̱iḳal-i verem ḥasebiyle ᶜārıḍ olan ġışā ve ᶜalāḳanın mufaṣṣalan beyān olunduğu temeddüdünü ve inciẕābını her birisi iḥsās edip vecaᶜ-ı s̱aḳīl ḥādis̱ olur.

Ve vecaᶜ-ı iᶜyāīnin sebebi gāhīce taᶜab olur ve o vecaᶜa vecaᶜ-ı iᶜyā-i taᶜabī tesmiye olunur. Ve gāhīce o vecaᶜın sebebi temdīdī olan ḫılṭ olur ve o sebebden ḥādis̱ olan vecaᶜa vecaᶜ-ı iᶜyā-i temeddüdī tesmiye olunur. Ve gāhīce o vecaᶜın sebebi rīḥ olur, onun ismi vecaᶜ-ı iᶜyā-i nāfiḫ olur. [56b] Ve gāhīce o vecaᶜın sebebi leẕᶜī olan ḫılṭ olur, onun ismi vecaᶜ-ı iᶜyā-i ḳurūḥī olur. Ve gāhīce bu meẕkūrlardan terkīb olunur, iᶜyāya maḫṣūṣ olan bābda o mürekkeb olan vecaᶜı biz beyān eyleriz inşāallāhu taᶜālā. Ve mürekkeb olan iᶜyānın birisi o iᶜyā-i mürekkebdir ki onun ismi iᶜyā-i būraḳī olur, o iᶜyā-i būraḳī iᶜyā-i temeddüdī ile iᶜyā-i ḳurūḥīden mürekkeb olur.

Ve vecaᶜ-ı lāẕiᶜ o ḫılṭtan ḥādis̱ olur ki onun keyfiyyet-i ḥāddesi ola.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ve'l-ʿIşrūne Fī-Esbābı Sükūni'l-Vecaʿi

Vecaʿın sükūnuna sebeb üç nevʿ üzere olur:

Nevʿ-i evvel o vecaʿı īcāb eden sebebi ḳaṭʿ ve izāle eder ve sebebin zevālinden vecaʿ dahi zāil olur. Şibs̱ yaʿnī durak otu ile kettān toḫumu gibi, bunların biri ile vecaʿın mevḳiʿi ḍımād olunsa vecaʿın sebebi onunla istifrāġ olunup elemi zāil ve vecaʿı sākin olur.

Ve nevʿ-i s̱ānī o sebebdir ki o sebeb münevvim ve muraṭṭıb olur ve ḳuvve-i ḥassāsesi ẓāhirden ġavra ve aʿḍānın ʿumḳuna götürüp ʿuḍv o vecaʿı iḥsās eylemez, müskirāt istiʿmāli gibi.

Ve nevʿ-i s̱ālis̱ ʿuḍvu sovutup uyuşturan nesnelerdir, onlar dahi ḥissi izāle eder ve bi'l-cümle muḫaddirāt bu vechle vecaʿı teskīn eder. Lākin ḥaḳīḳaten vecaʿı teskīn eyleyen nevʿ-i evveldir, iki nevʿ-i aḫīrde teskīn-i ḥaḳīḳī olmaz belki ḥissi ibṭāl eder ve maraḍı izāle eylemez.

el-Faṣlu's̱-S̱ānī ve'l-ʿIşrūne Fī-Mā Yūcibuhu'l-Vecaʿu

Vecaʿ ḳuvveti ḥall edip ḍaʿīf eyler ve aʿḍāyı efʿāl-i maḫṣūṣasını işlemekten menʿ eder ḥattā aʿḍā-i nefesi teneffüsten menʿ eder yāḫūd külliyyen menʿ eylemez ise dahi lā-eḳall teneffüse ḫalel verip nefesini müşevveş eder yāḫūd nefesini nefes-i munḳaṭıʿ veyāḫūd nefes-i mütevātir eder ve bi'l-cümle teneffüsü mecrā-yı ġayr-i ṭabīʿī üzere kılar. Ve vecaʿ bedeni evvelā tesḫīn eder ve sonunda tebrīd eder, rūḥ ve ḥayātı hezm edip cemʿiyyetlerini tefrīḳ eylemek ḥasebiyle.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱ü ve'l-ʿIşrūne Fī-Esbābı'l-Leẕẕeti

Leẕẕetin esbābı dahi iki cinse münḥaṣıradır:

Cins-i evvel o bir sebebdir ki mizāc-ı ṭabīʿīyi o sebeb mizāc-ı ġayr-i ṭabīʿīye defʿaten taġyīr eder ve o defʿī taġyīrini leẕẕeti iḥsās eden ḳuvve-i ḥāsse ḥiss eder.

Ve cins-i s̱ānī mizāc-ı ṭabīʿīye defʿaten muttaṣıl olmayan sebeblerdir, o sebebler teʾennī ve tedrīcle vārid olur. Ve bu cins dahi her ne ḳadar esbāb-ı leẕẕetten ise tedrīcle vārid olmakla onun īcāb eylediği leẕẕeti ḳuvve-i ḥāsse iḥsās eylemez. *Bunun naẓīri on dokuzuncu faṣlda sūʾ-i mizāc-ı muḫtelif ve*

sūʾ-i mizāc-ı müttefiḳ beyānında bi-mā lā-mezīde ʿaleyh tebyīn ve tavḍīḥ olundu.

Lez̠z̠etin māhiyyeti mülāyimi iḥsāstır ve her iḥsāsa bir ḳuvve-i ḥāsse lāzımdır. Ve o ḥāssenin mülāyimi iḥsāsı ḳuvvenin infiʿālinden ḥādis̠ olur ve infiʿāl o emr-i mülāyimin defʿaten vürūdu ile olur. O infiʿāl emr-i mülāyimden ḥādis̠ olur ise ona lez̠z̠et ıṭlāḳ olunur ve eger emr-i münāfīden olur ise ona elem ıṭlāḳ olunur. Pes elem ve lez̠z̠et ḳuvve-i ḥāssenin infiʿāli ḥasebiyle olur.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu ve'l-ʿIşrūne Fī-Keyfiyyeti Īlāmi'l-Ḥareketi

Ḥareket üç vech ile eleme ve vecaʿa sebeb olur: yā ḥareket ʿuḍvu temdīd etmekle vecaʿı iḥdās̠ eder yāḫūd ʿuḍvu raḍḍ etmekle ve ezilmiş gibi etmekle īcāʿ ve īlām eder veyāḫūd ʿuḍvun heyʾetini fesḫ edip bozmakla īlām eder.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü ve'l-ʿIşrūne Fī-Keyfiyyeti Īlāmi'l-Aḫlāti'r-Rediyyeti

Aḫlāṭ-ı rediyye dahi üç vech ile īlām eder: yā lez̠ʿ edip keyfiyyeti ile īlām eder yāḫūd temdīd edip kes̠reti ve kemmiyyeti ile īlām eder veyāḫūd keyfiyyet ve kemmiyyeti mecmūʿuyla īcāʿ ve īlām eder.

el-Faṣlu's-Sādisü ve'l-ʿIşrūne Fī-Keyfiyyeti Īlāmi'r-Riyāḥı

Riyāḥ faḳaṭ temdīdi ḥasebiyle īlām eder. Ve riyāḥ-ı mümidde gāhīce aʿḍānın tecvīfinde ve buṭūnunda olur miʿdede olan nefḫa gibi yāḫūd aʿḍānın ṭabaḳalarında ve līflerinde olur ḳūlınc-ı rīḥīde olduğu gibi veyāḫūd ʿaḍalātın ṭabaḳalarında ve ağşiyeleri taḥtında ve ʿiẓāmın fevḳinde veyāḫūd ʿaḍalin eṭrāfında laḥm ile cild arasında olur yāḫūd ʿuḍvun müstebṭını olur yaʿnī ʿuḍvun bāṭınında yayılır ve basṭ olunur, ṣadrın ʿaḍalinin müstebṭını olduğu gibi.

Ve riyāḥın sürʿat-i infişāşı ve tīz dağılması māddenin ḳılletinden olur ve meks̠inin ziyāde olması māddenin kes̠retinden olur. Kez̠ālik māddenin riḳḳatinden ve ʿuḍvun müteḫalḫil ve ġayr-i müstaḥṣaf olmasından infişāş serīʿ olur. Ve māddenin ġılẓatinden ve ʿuḍvun müstaṣḥaf ve mükteniz-i ġayr-i müteḫalḫil olmasından meks̠ ṭavīl olur.

el-Faṣlu's-Sābiʿu ve'l-ʿIşrūne Fī-Esbābı Mā-Yaḫbis̱ü ve Yestefriġu

İḥtibās ve istifrāġ bābında bizim maḳālimizde teʾemmül edenlere iḥtibās ve istifrāġın esbābına vuḳūf sehl olur.

el-Faṣlu's̱-S̱āminü ve'l-ʿIşrūne Fī-Esbābı't-Toḫmeti ve'l-İmtilāi

Toḫme ve imtilānın esbābı iki ṣınf olur:

Evvelkisi ḫāricden olan esbāb-ı bādiyedir, muraṭṭıb-ı ḳavī ve şedīd olan nesneleri ḫāricden istiʿmāl gibi. O muraṭṭıb istiʿmāl olundukta beden meʾkūl ve meşrūbun terṭībinden müstaġnī olur. Kaçan muraṭṭıbāt-ı ḫāriciyye ile meʾkūl ve meşrūb bir şaḫṣta cemʿ olsa bedende mādde-i kes̱īre müctemiʿa olup o mādde-i kes̱īrede ṭabʿın taṣarrufu fāsid olur. Ḫāricden olan muraṭṭıb-ı ḳavī ve şedīd ḥammām mis̱llidir ḫuṣūṣan ki baʿde'ṭ-ṭaʿām istiḥmām oluna. Ve esbāb-ı ḫāriciyyeden biri dahi mevāddın taḥallülüne māniʿ olan nesnelerdir, deʿa ve sükūn gibi ve riyāḍet ve istifrāġı terk gibi. Ve sebeb-i ḫāricīnin biri dahi meʾkūl ve meşrūbda tereffüh ve tevessuʿdur. Ve bir sebeb dahi sūʾ-i tedbīrdir, tertīb-i eṭʿimede haḍmı serīʿ olanları baṭīʾü'l-haḍm üzere taḳdīm mis̱lli.

Ve toḫme ve imtilānın esbābının ṣınf-ı s̱ānīsi dāḫilden olan sebeblerdir, o sebeb-i dāḫilī ḳuvve-i hāḍımenin ḍaʿfı olup meʾkūl haḍm olmamakla toḫme ve imtilā ḥādis̱ olur. Ve sebeb-i dāḫilīnin biri dahi ḳuvve-i dāfiʿanın ḍaʿfı ve ḳuvve-i māsikenin ḳuvveti olur, bu iki ṣūrette aḫlāṭ ḥaṣr olup mündefiʿa olmazlar ve toḫmeye müʾeddī olurlar. Ve sebeb-i dāḫilīnin biri dahi mecārīnin ḍayyiḳ olmasıdır.

el-Faṣlu't-Tāsiʿu ve'l-ʿIşrūne Fī-Esbābı Ḍaʿfi'l-Aʿḍāi

Ḍaʿf-ı aʿḍānın esbābı maḥalli iʿtibārı ile üç nevʿ üzere olur, zīrā sebeb-i ḍaʿf yā ʿuḍvun cevherine vārid olur veyāḫūd ʿuḍvda mutaṣarrıf olan ḳuvvetin ḥāmili olan rūḥa vārid olur veyāḫūd ḳuvvetin kendine ve nefsine vārid olur.

Ammā ʿuḍvun cirmine vārid olan nevʿ-i evvel müstaḥkem olan sūʾ-i mizāc olur ḫuṣūṣan ki o sūʾ-i mizāc sūʾ-i mizāc-ı bārid ola. Ve baʿḍı kerre aʿḍāya sūʾ-i mizāc-ı ḥārr ʿārıḍ olup sūʾ-i mizāc-ı bārid ʿuḍvu taḫdīri ḥase-

biyle iḍʿāf eylediği miḳdār o mizāc-ı ḥārr dahi taḫdīr ve iḍʿāf eder, rūḥun mizācını o sūʾ-i mizāc-ı ḥārr ifsād eymek ḥasebiyle ḥammāmda müddet-i keṡīre mekṡ eyleyenlere ʿārıḍ olan sūʾ-i mizāc-ı ḥārr gibi ve belki ġaşy ʿārıḍ olanlara vārid olan sūʾ-i mizāc-ı ḥārr gibi. Ve sūʾ-i mizāc-ı yābis ḳuvāyı tekṡīfi ḥasebiyle nüfūẕdan menʿ eder. Ve sūʾ-i mizāc-ı raṭb irḫāsı ve mesālik-i rūḥu seddi ḥasebiyle rūḥu nüfūẕdan menʿ eder.

Veyāḫūd ʿuḍvun cirmine vārid olan sebeb emrāḍ-ı terkībden bir maraḍ olur. Lākin emrāḍ-ı terkībden baʿḍı emrāḍ vardır ki o maraḍın bedene ʿurūḍundan insān müteʾeẕẕī ve müteʾellim olmaz ve o maraḍ ẓāhir ve maḥsūs olmaz, o maraḍ ʿuḍvda olan sinirlerin nesci ve örgüsü tehelhül edip seyrek olmasıdır ve sinirde olan līfler arasında fürce ʿārıḍ olmasıdır. Ve bu tehlīl ile ʿuḍv ḍaʿīf olduğu onun içindir ki bi'l-cümle efʿāl-i ṭabīʿiyye ve efʿāl-i irādiyye līfler ile tamām olur ve līflerin nesc-i ṭabīʿī üzere müntesice olması ile olur ḥattā haḍm dahi līf ile ve līfin teʾlīfinin cevdeti [57a] ile olur, zīrā haḍm ḳuvve-i māsikenin ġıdāyı imsāk-i ceyyid ile ve heyʾet-i ceyyide ile imsākına muḥtāc ve müfteḳır olur. Ve ḳuvve-i māsikenin vech-i muḥarrer üzere ġıdāyı imsākı līf-i müverreb ile olur. Kaçan līf-i müverreb tehelhül eylese lā-maḥāle haḍma ḫalel gelip ġıdā ġayr-i münhaḍım olmakla ʿuḍv ve beden ḍaʿīf olur.

Ve ḍaʿf-ı ʿuḍvun esbābı envāʿından nevʿ-i ṡānī yaʿnī ervāḥa vārid olan sebebler ervāḥın yā sūʾ-i mizāc[ı] olur yāḫūd ervāḥa maḫṣūṣ olan istifrāġ ile olan rūḥun taḥallülü olur veyāḫūd aḫlāṭ ve fuḍūlün istifrāġına tebeʿan ervāḥın istifrāġı ve taḥallülü olur.

Ve ḍaʿf-ı ʿuḍv esbābının nevʿ-i ṡāliṡi yaʿnī evvelā ḳuvvete vārid olan nevʿi efʿālin keṡreti ve tekerrürü olur, zīrā bi-nefsihā efʿālin keṡreti ve tekerrürü ḳuvvete vehn verir her ne ḳadar keṡret-i efʿālin baʿḍılarında ervāḥın istifrāġ ve taḥallülü olup o taḥallül ḥasebiyle dahi ʿuḍva vehn ve ḍaʿf-ı zāid ʿārıḍ olur ise.

Ḍaʿf-ı aʿḍānın esbābını vech-i āḫer ile taḥarrī ve tefaḥḥuṣ edip esbāb-ı baʿīdeyi ve ẕikr olunan üç nevʿ esbāb-ı ġarībe vü mülāṣıḳanın sebeblerini dahi taʿdād eder isen bi'l-cümle sūʾ-i mizācın esbābını ḍaʿf-ı aʿḍāya sebeb-i baʿīd bulursun.

Keẕālik ḍaʿf-ı beden esbāb-ı baʿīdeden olur havānın ve meʾkūl ve meşrūbun fesādı ve keẕālik rāyiḥa-i kerīhe ve mā-ı āsin gibi olan nesneler

ervāḥa ḳarᶜ ve taᶜalluḳ edip ervāḥı müfziᶜ olan nesneler dahi ve havāda ḳuvā-yı semmiyyenin intişārı ve bi'l-cümle bu mis̱lli nesneler ḍaᶜf-ı bedenin esbāb-ı baᶜīdesinden olur.

Ve ḍaᶜf-ı bedenin istifrāġa müteᶜalliḳ sebeblerinden olur nezf yaᶜnī damarların ağzından demin bi-ṭarīḳi't-tereşşuḥ çıkması ve ishāl ve ḫuṣūṣan aḫlāṭ-ı raḳīḳanın ishāli ve istisḳā-i māī ile müstesḳī olan ᶜuḍvu bez̠l ve şaḳḳ edip defᶜaten māiyyet-i kes̱īrenin irsāl ve isālesi ve dübeyle-i kebīreyi baṭṭ edip defᶜaten midde-i kes̱īresini iḫrāc eylemek veyāḫūd bilā-baṭṭ o dübeyle bi-nefsihā münfecire olup midde-i kes̱īrenin ḫurūcu ve çok terlemek ve riyāḍet-i müfriṭa bi'l-cümle bu eşyālar ḍaᶜf-ı beden esbābındandır.

Ve cümle-i esbābından olur vecaᶜın envāᶜ ve aṣnāfı, zīrā bi'z̠-z̠āt vecaᶜ rūḥu taḥlīl eder ve taḥlīl-i ervāḥ ile ḍaᶜf-ı beden ḥādis̱ olur her ne ḳadar vecaᶜa taġayyür-i mizāc lāzım gelip ve taġayyür-i mizācla ᶜārıḍ olan ḍaᶜfa vecaᶜ sebeb-i baᶜīd olursa, [zīrā] vecaᶜın ḍaᶜf-ı bedene bir vechten sebeb-i baᶜīd olduğu vech-i āḫerden sebeb-i ḳarīb olduğuna münāfī olmaz. Ve bi'l-cümle vecaᶜ ne ḳadar ḍaᶜf-ı beden esbābından ise lākin baᶜḍı vecaᶜın teʾs̱īri eşedd ve ḍaᶜfı mūcib olması eks̱er ve ezyed olur.

Fem-i miᶜdenin vecaᶜı ziyāde ḍaᶜfı īcāb eder gerek ise vecaᶜ vecaᶜ-ı mümeddid olsun ve gerek ise vecaᶜ-ı lāz̠iᶜ olsun.

Kez̠ālik nevāḥī-i ḳalbe ḳarīb olan ᶜuḍvların vecaᶜları dahi ḍaᶜf-ı bedende ziyāde müʾes̱s̱ir olur.

Ammā ḥummayāt taḥlīl ḥasebiyle ve rūḥ ve bedende istifrāġla ḍaᶜf-ı bedene müʾeddī olur. Ve tebeddül-i mizāc ve siᶜa-i mesāmm ḍaᶜf-ı taḥlīlīnin yaᶜnī taḥlīlden ḍaᶜfın ḥudūs̱una muᶜīn olur. Cūᶜ-ı kes̱īr dahi bu ḳabīlden olup ḍaᶜf-ı bedene muᶜīn olur.

Ve baᶜḍı kerre bi'l-cümle bedenin ḍaᶜfı bedenden ᶜuḍv-ı vāḥidin ḍaᶜfına tābiᶜ olup ᶜuḍv-ı vāḥidin ḍaᶜfı ile bedenin küllīsi ḍaᶜīf olur, mes̱elā fem-i miᶜ-deye iṣābet eden ez̠ā ḥasebiyle ḳuvvet taḥallül edip cemīᶜan bedenin ḍaᶜfı ona tebeᶜiyyet eder. Ve ḳalb ve dimāġı ednā mūz̠īden infiᶜāl-i şedīd ile münfaᶜil olan kimsenin bedeninin inḥilāli serīᶜ olur ve ednā şeyʾden müteḍaccir olur.

Ve emrāḍın kes̱ret-i müḳāsātı ve mümāssesi dahi sebeb-i ḍaᶜf olur.

Ve baᶜḍı aᶜḍā bi-ḥasebi'l-ḫılḳat āḫer bir ᶜuḍva nisbet ile ḳavī olur ve baᶜḍı ᶜuḍv dahi ġayri aᶜḍāların küllīsinden ḍaᶜīf olur, bi'l-cümle aᶜḍādan

ḍaʿīf olan riye ve dimāġ gibi. Eger dimāġ rifʿat-i mekāna maḫṣūṣ olmayıp maḥalli bi'l-cümle aʿḍādan yukarı olmasa ḍaʿīf olup ḳuvve-i ḳābilesi eks̱er olduğuna bināen teveccüh eyleyen mevāddı cemīʿan ḳabūl edip ṭāḳatinden ḫāric mevāddı taḥammül ederdi ve onda ḳuvā-yı nefsāniyyeden bir ḳuvvet bulunmazdı.

Ṣāḥib-i Ḳānūn bu taḳrīrlerden sonra "fe'fhem hāẕihi'l-işāret" diye ḳaṭʿ-ı kelām eyleyip fehm ile emr eyledi. Vechi budur ki müfessirīn-i kirāmın"Ve fi'l-arḍı āyātun li'l-mūḳınīne ve fī-enfüsiküm efelā tubṣırūne"[169] *āyet-i kerīmesinde taḥrīrleri üzere ʿālemde bir nesne mevcūd değildir illā onun bir naẓīri insānda bulunup Ḳādir-i muṭlaḳ ḥaḍretlerinin tevaḥḥud-ı ẕātiyye ve teferrüd-i ṣıfātiyyesi şevāhidini bi'l-cümle insān müstecmiʿ ve müstekmil burhān-ı bāhir ve ḥuccet-i ḳāṭıʿa olur. Pes ʿāḳıle vācib ve muḥtemm ve ehemm ve elzem olur ki evvelā kendi vücūdunda edille-i mevḍūʿa vü manṣūbe olan heyʾāt-ı nāfiʿa ve menāẓır-ı behiyye ve terkībāt-ı ʿacībe ve temekkün-i efʿāl-i ġarībe ve istinbāṭ-ı ṣanāyiʿ-i muḫtelife ve isticmāʿ-ı kemālāt-ı mütenevviʿada tefekkür ve tedebbür eyleye ve ḫuṣūṣan ki emr-i dimāġın mufaṣṣalen ẕikr olunan aḥvāline vuḳūf ve ıṭṭılāʿ taḥṣīl edip ondan āfāḳī olan edille-i vaḥdāniyyete intiḳāl edip bi'l-cümle mükevvenātın evveli ve aṣlı mütelāşī ve ġayr-i ḳārr olan ʿunṣur-ı mā olup ondan heft ṭıbāḳ ve sebʿa şidād terfīʿ olunup ve ondan dahi küre-i arḍ daḥv ve basṭ ve üzerine cibālden evtād vaḍʿ olunduğu ve beynehümāda nāṭıḳ ve ṣāmitten ve ḥayy ve cāmidden ibdāʿ olunan maṣnūʿāt içinden nevʿ-i beşer envāʿ-ı sāirenin eks̱erine ḳıyās ile ḍaʿīf ve nā-tüvān iken maẓhar-ı iḥsān ve mürtefiʿü'ş-şān olup bi'l-cümle envāʿ-ı sāire-i ḳaviyye onlara müsaḫḫar ve onların dahi ulü'l-beṣāirlerine sāirlerini muṭīʿ ve fermān-ber kılındığını tefekkür edip "Fe-subḥānelleẕī bi-yedihi melekūtu külli şeyʾin ve ileyhi türceʿūne"*[170] *naẓm-ı kerīmine īḳān eyleye. Ve Ḳānūn'un terkībi budur:* ولو لم يخض الدماغ بارتفاع موضعه لكان يمني من هذ الباب بما لا يطيق ولا يبقي معه قوة فافهم هذه الاشارات *İntehā.* "لكان يمني" "ليبتلي" *maʿnāsınadır. Kitāb-ı evvelden fenn-i s̱ānīnin taʿlīm-i s̱ānīsi bu maḥallde müntehī oldu.*

---

169 Yāsīn, 36/83.
170 Zāriyāt, 51/20-21.

et-Taᶜlīmü'ṣ-Ṣāliṣü Eḥadu ᶜAşere Faṣlen ve Cümletāni

el-Faṣlu'l-Evvelü Kelāmun Külliyyün Fi'l-Aᶜrāḍı ve'd-Delāili

Efrād-ı insānda mevcūd olan üç ḥālete yaᶜnī ṣıḥḥat ve maraḍ ve beynehümāda mütevassıṭ olan ḥāletin edille ve ᶜalāmātı bi-ḥasebi'z-zamān üç vech üzere olurlar: yā emr-i ḥāḍıra delālet eder veyāḫūd geçmiş zamānda vücūda gelmiş bir emre delālet eder veyāḫūd gelecek zamānda vücūda gelecek bir emre delālet eder.

Ḥāḍıra delālet eden delīle dāll ve māḍīye delālet eden delīle tezkire ve müstaḳbele delālet eden delīle taḳdime-i maᶜrifet ve sābıḳu'l-ᶜilm tesmiye olunur ve inẕār dahi tesmiye olunur. Baᶜḍa göre ḫayra delālet ederse beşāret ve şerre delālet ederse inẕār tesmiye olunur.

Cālīnūs der ki zamān-ı ḥāḍırda olan ḥālete delālet eden delīl ile marīḍ vaḥdehu intifāᶜ eder *yaᶜnī ḥāḍırın edillesi ekṣeriyyā vāḍıḥ olmakla marīḍ olan kimse emr-i ḥāḍırı bi-nefsihi fehm edip tedbīrini bi-nefsihi rüʾyet eder, meṣelā melmesin ḥarāretinden emr-i ḥāḍır ḥummā idiğini fehm edip lehīb-i ḥummāyı teskīn eder, müberridāt istiᶜmāl etmekle ḥarāretini defᶜ edip intifāᶜ eder ve bu miṣlli baᶜḍı ḫuṣūṣta ṭabībe muḥtāc olmaz. Ve ṭabībin o miṣlli ᶜalāmete ᶜilminin fāidesi dahi marīḍe ᶜāid olur, o ᶜilm ile ṭabībin şānı terfīᶜ ve müşāvere vaḳtinde ḳavli düstūru'l-ᶜamel olmağı īcāb eylemez.*

Ve yine Cālīnūs der ki māḍīde ve geçmişte vāḳiᶜ olan emre delālet eden delīl ile ancak ṭabīb intifāᶜ eder, zamān-ı māḍīde vāḳiᶜ olup ḥālen fāit olan emre ıṭṭılāᶜdan marīḍe bir nesne ḥāṣıl olmaz. *Ve ṭabībin intifāᶜının vechi budur ki ṭabīb olan kimse marīḍin nabḍı mevcī ve münḫafiḍ olduğunu bilip ve bedende nedāvet olduğunu görüp ve māḍīde vāḳiᶜ olan ᶜaraḳı fehm eylediğinden sonra o delīl ile vāḳıf olduğu emr-i māḍīden ḫaber verdikte ṭabībin ḥaẕāḳati ve fenn-i ṭıbbda mahāreti cümleye ẓāhir olup ṣiḳa ve muᶜtemedün ᶜaleyh olduğu müsellemü'l-küll olur ve meşverete maḥall görülüp kelāmı ile ᶜamel olunur.*

Ve yine Cālīnūs der ki emr-i müstaḳbelde delālet eden delīl ile ṭabīb ve marīḍ [57b] bi'l-cümle intifāᶜ ederler. Ammā ṭabībin intifāᶜı o maᶜrifet ile ṣiḳa olduğu ẓāhir olup ḥīn-i meşverette ḳavli muᶜavvel ve muᶜtemed olur, ammā marīḍin intifāᶜı budur ki gelecekte ḥādiṣ ve vāḳiᶜ olacak emr

müteᶜayyin oldukta o emrin vācib olan tedbīrine şürūᶜ olunup intifāᶜ olunur, *meselā ālet-i şefenin iḫtilācı ve ḥareket-i ġayr-i ṭabīᶜīsinden istidlāl edip mādde ḳayʾ ile mündefiᶜa olacağı bilinmesinden marīḍ olan kimse müshilāt istiᶜmālinden iḥtirāz edip ḳayʾa muᶜīn olacak nesne istiᶜmāl etmekle o marīḍe māddeyi istifrāġ āsān ve kolay olur. Kezālik marīḍ bedeninde nedāvet müşāhede edip ve nabḍı mevcī ve şāhiḳ olduğundan māddenin ᶜaraḳ ile müstaḳ belde ve gelecek zamānda istifrāġını fehm eylese ᶜaraḳa muᶜīn olur nesneler istiᶜmāl edip müshil ve muḳayyiʾ istiᶜmālinden iḥtirāz eylemek ile istifrāġ-ı mādde sühūlet üzere olur, zīrā mādde her hangi ṭarīḳe meyl eyler ise o ṭarīḳten istifrāġına muᶜīn olan edviye istiᶜmāl olunsa lā-maḥāle istifrāġ āsān olur, māddeyi teveccüh eylediği ṭarafından edviye ile ṣarf edip teveccühünün ḫilāfı ṭarafından istifrāġ eylemek ġāyet ile ṣaᶜb ve müşkil olur.*

Ve ṣıḥḥatin ᶜalāmetleri evvelā iki ḳısma münḳasım olur:

Ḳısm-ı evvel o ᶜalāmettir ki mizācın iᶜtidāline delālet eder ve o ᶜalāmetleri inşāallāhu taᶜālā gelecek zamānda mevḍiᶜinde biz zikr eyleriz.

Ve ḳısm-ı sānī o ᶜalāmetlerdir ki terkībin istivāsına delālet eder. Pes bu ḳısm-ı sānī dahi sāniyen üç ḳısma münḳasım olur:

Evvelkisi istivāya delālet eden ᶜalāmetler cevherī olur yaᶜnī o ᶜalāmetler aᶜḍānın ḫilḳati ve vaḍᶜı ve miḳdārı ve ᶜadedi kemā-yenbağī sālimler olup aᶜḍāda evṣāf-ı mezkūreye müteᶜalliḳ āfet olmamağa delālet eder. Ve bunlara müteᶜalliḳa olan maḳālātı taᶜlīm-i evvelin evāilinde mufaṣṣalen biz beyān eyledik.

Ve ḳısm-ı sānīnin üç ḳısmının ikinci ḳısmı o ᶜalāmetlerdir ki aᶜḍānın istivā-i ᶜaraḍiyyesine delālet eder ve o ᶜalāmetler ḥüsn ve cemāl mislli nesnelerdir.

Ve üçüncü ḳısmı ᶜalāmāt-ı tamāmiyyedir yaᶜnī efᶜālin tamāmı ve kemāl üzere müstemirr ve dāim olmasıdır. Ve her ᶜuḍv ki onun fiᶜli tamām ve kāmil olur, lā maḥāle o ᶜuḍvun ṣıḥḥatine delālet eder ve efᶜālin tamāmı aᶜḍā-i sāirenin ṣıḥḥatine delālet eylediği gibi aᶜḍā-i reʾīsenin dahi ṣıḥḥatine delālet eder.

Ammā dimāġın ṣıḥḥatine delālet eden efᶜāl-i irādiyye ve efᶜāl-i ḥiss ve efᶜāl-i tevehhümün tamāmıdır.

Ve ammā ḳalbin ṣıḥḥatine delālet eden nabḍ ve nefese müteᶜalliḳa olan efᶜālin tamāmıdır.

Ve kebidin ṣıḥḥatine delālet eyleyen efʿāl-i berāz u bevldir, zīrā kebidin ḍaʿfı ḥasebiyle berāz ve bevl tāze olan laḥmın ġusālesine ve yıkantısına müşābih olur, *kaçan bevl ve berāz kendi levninde ve ḳıvāmında olursa bilā-reyb kebidin ṣıḥḥatine ve ḳuvvetine delālet eder.*

Ve emrāḍa delālet eden aʿrāḍ gāhīce emrāḍın nefsine delālet eder, nabḍın sürʿat ve buṭʾ ile iḫtilāfı gibi, zīrā nabḍın sürʿat-i buṭʾda iḫtilāfı ḥummānın vücūduna delālet eder.

Mesīḥī der ki iḫtilāf-ı nabḍ her ne ḳadar emrāḍ-ı uḫrāda dahi mevcūd ise lākin vech-i maḫṣūṣ üzere iḫtilāf ḥummāya maḫṣūṣtur, zīrā ḥummā ḥummā-ı yevmiyye olur ise nabḍın ḥareket-i inbisāṭiyyesi ḥareket-i inḳıbāḍiyyesinden sürʿat üzere olur ve ḥummā-ı ʿafīne olur ise ḥareket-i inḳıbāḍiyye esraʿ olur, bu vech ile ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile ḥareket-i inbisāṭiyye aralarında sürʿat ve buṭʾ ile iḫtilāfın vuḳūʿu ʿalāmet-i tāmme olup ḥummāya delālet eder. Sāir emrāḍda mevcūd olan iḫtilāf bu vech üzere değildir belki sāir emrāḍın iḫtilāfı nabḍa-i vāḥidenin baʿḍı eczāsı eczā-i āḫerinden serīʿ olmakla olur veyāḫūd cins-i vāḥidden olan nabḍın biri [serīʿ] ve biri baṭīʾ olmakla olur yaʿnī ḥareket-i inbisāṭiyye bir defʿada serīʿa ve defʿa-i uḫrāda baṭīʾe olmakla olur.

Ve gāhīce aʿrāḍ maraḍın mevḍiʿine delālet eder, meṡelā nevāḥī-i ṣadrda yaʿnī kemiğin eṭrāfında vecaʿı olan kimsenin nabḍı minşārī oldukta delālet eder ki o kimsenin ṣadrında olan verem ġışāda ve ḥicābda olur. Ve keẕālik o verem ṣāḥibinin mevcī olan nabḍı delālet eder ki veremi cirm-i riyede olur.

Ve gāhīce aʿrāḍ maraḍın sebebine delālet eder, imtilānın ʿalāmātı gibi, zīrā imtilānın envāʿı vardır ve her nevʿinde bir nevʿ maraḍ ḥādiṡ olup o nevʿ imtilā o nevʿ maraḍa sebeb olur. Ve her nevʿ imtilānın dahi birer nevʿ ʿalā-meti vardır ki o nevʿ ʿalāmet o nevʿ imtilāya delālet eder.

ʿAllāme'nin bu maḳāmda olan kelāmının ḫulāṣası budur ki aʿrāḍın bu taḳsīmde ẕikr olunan üç ḳısmdan mā-ʿadā aḳsām-ı sāiresi vardır, zīrā aʿrāḍ gāhīce emrāḍın zamānına ve nevāibine ve niẓāmına ve mertebesine delālet eder. Lākin Şeyḫ-i Reʾīs bu meẕkūrları ẕikr eylediği üç ḳısma ircāʿ edip aʿrāḍın delāletini üç ḳısma ḥaṣr eyledi ve ircāʿın vechini tafṣīlen ẕikr eyle-yip şürūḥ-ı sāireye meẕkūreyni ʿazv eyledi:

Ve aʿrāḍın baʿḍısı marağa tābiʿ olup muvaḳḳate olur, maraḍ ile maʿan ḥādis̱ olur ve maraḍ ile maʿan munḳaṭıʿ olur, ẕātü'l-cenbe ʿārıḍ olan ḥummā-ı ḥādde ve vecaʿ-ı nāḫıs ve ḍīḳ-ı nefes ve suʿāl ve nabḍ-ı minşārī gibi. Ve aʿrāḍın baʿḍı āḫerinin vaḳti olmaz, o vaḳte maʿiyyeti olmayan ʿaraḍ gāhīce marağa tābiʿ olur ve gāhīce olmaz, ḥummāya ḳıyāsla olan ṣudāʿ gibi.

Ve baʿḍı aʿrāḍ dahi maraḍın ibtidāsında olmaz belki āḫirinde zamān-ı intihāda olur, buḥrānın ʿalāmetleri bu ḳabīlden olur. Ve māddenin nuḍcu ʿalāmetleri ve ʿalāmāt-ı ʿaṭab u helāk zamān-ı ibtidāda olmaz belki āḫirinde vaḳt-i intihāda olur ve eks̱eriyyā ʿaṭab ve helāk ʿalāmetleri emrāḍ-ı ḥāddede ḥādis̱olur.[171]

el-ʿAlāmāt

ʿAlāmātın[172] baʿḍısı ẓāhir-i aʿḍāda olup maḥsūsāt-ı ḫāṣṣaden meʾḫūẕ olur:

Ammā mubṣarāttan olan ʿalāmāt levnin aḥvāli gibi, *zīrā baʿḍı kerre nefsi ve ṣınfı ḥasebiyle delālet eder, mes̱elā veremin ebyaḍ olduğu balġamī olduğuna ve aṣfer olduğu ṣafrāvī olduğuna ve aḥmer olduğu demevī olduğuna ve kemid olduğu sevdāvī olduğuna delālet eder. Ve baʿḍı kerre levn şiddet ve ḍaʿfı ḥasebiyle delālet eder, mes̱elā cildinde ala maraḍı olan ḥayvānın cildinden mevḍiʿ-i baʿr[173] ziyāde beyāḍ olur ise o maraḍ baraṣ olduğuna delīl olur ve o maḥallin beyāḍı şedīd olmaz ise behaḳ olduğuna delīl olur.*

Ve ammā melmūsāttan olan ʿalāmāt lemsin aḥvāli gibi, zīrā melmesin ṣalābeti ve līni ve ḥarāret ve bürūdeti ve ḫuşūnet ve melāsetinden her birisi ʿalāmetlerdir, *zīrā veremin ṣalābeti veremin sevdāvī olduğuna delālet eder ve līni balġamī olduğuna delālet eder ve ḥarāreti ṣafrāvī veyāḫūd demevī olduğuna ve bürūdeti balġamī veyāḫūd sevdāvī olduğuna delālet eder.*

ʿAllāme der ki meşmūmāttan olan ʿalāmet rāyiḥadır, ẓāhir-i bedende olan ḳurḥaların netni ve rāyiḥa-i kerīhesi ʿufūnete delālet eder ve ṣunānın

---

171 Zamān-ı inḥıṭāṭta ʿalāmet helāk olmaz, zīrā bir maraḍ inḥıṭāṭa bāliġ olsa o maraḍ helāke sebeb olmaz meger ki maraḍ-ı āḫere intiḳāl edip o maraḍ-ı āḫer helāke sebeb ola.

172 Ẕikr olunan delāletler bi-ḥasebi'l-maraḍ ḥādis̱ olan aʿrāḍın delāletleri idi, ammā ʿaraḍ olmayan ʿalāmetlerin aḳsāmı ve ems̱ilesi bunlardır.

173 Mevḍiʿ-i baʿrdan murād dübürünün eṭrāfıdır, onun için dābbe iştirā eden kimseler dābbenin kuyruğunu kaldırıp naẓar ederler.

yaʿnī koltukta zuhūr eden rāyiḥa-i kerīhenin şiddeti cildde olan ruṭūbāt-ı faḍliyyenin ʿufūnetine delālet eder.

Ammā meẕūḳāttan yaʿnī leẕẕet cihetinden olan ʿalāmet ṭuʿūmun delāletidir, mes̱elā ḳurḥa-i ẓāhireden seyelān eden māddenin merāreti māddenin ṣafrāvī olduğuna ve ʿaraḳın mülūḥatı mādde-i balġam māliḥ olduğuna delālet eder. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve ḥavāss-ı ẓāhire ile müdreke olup emrāḍ-ı bāṭıneye delālet eden ʿalāmāttan baṣar ile müdrek olan ʿalāmet, ḥummāsı olan kimsenin gözlerinin ḥumretidir ki sersām maraḍının ḥudūs̱una delālet eder. Ve vecnenin yaʿnī ṣudġun ziyāde ḥumreti riyede ḳurḥa olduğuna delālet eder. Ve lisānın sevādı ḥummānın muḥrıḳa olduğuna delālet eder. Ve levnin ṣufreti kebidin ḍaʿīf olduğuna delālet eder.

Ve şemm ile müdrek olan ʿalāmet, femde olan rāyiḥa-i kerīhenin ve beḫarın miʿdede mevādd-ı ʿafineye delāletidir. [58a] *Ve nefesin rāyiḥasının netni ve kerīh kokusu riyede ve ḳaṣabe-i riyede mevādd-ı ʿafine olduğuna delālet eder. Āteş üzerine ilḳā olunan nefs̱in netni ve rāyiḥa-i kerīhesi riyede ḳurḥa olduğuna delālet eder. Ve berāzın şiddet-i netni ve kötü kokusu kebidiyye olan ẕūsenṭāriyāya*[174] *delāletidir.*

Ve ẕevḳ ile müdrek olan ʿalāmet, merāre-i femin miʿdede ṣafrā olduğuna delāletidir.

Ve semʿ ile müdrek olan ʿalāmāt, ṣavtta olan buḥḥanın ḳaṣabe-i riyede ruṭūbet olduğuna delāletidir. Ve nefḫ ve ḳarāḳırın hāḍıme-i miʿdede ḍaʿf olduğuna delāletidir. Ve mefāṣılın ḥareket katında ḳaʿḳaʿasının ve ṣavtının mefāṣılda lezice ve yapışkan olan balġamī mevāddın iḥtibāsına delāletidir. Deviyy ve ṭanīnin yaʿnī kulak gürültüsü dimāġda ebḫıre tevellüdüne ve riyāḥa delāletidir.

Ve lems ile müdrek olan ʿalāmet cildin ve derinin ifrāṭ üzere mülāyim ve yumuşak olduğu kebidin ḍaʿfı ḥasebiyle olan ruṭūbetin kes̱retine delāletidir.

Bu ẕikr olunan ʿalāmet birer ḥāsse ile idrāk olunan ʿalāmāt idi.

---

174 Ve ẕūsenṭāriyā lüġat-i Yūnānīde ḳurūḥ-ı emʿāya derler ve muṭlaḳan ẕūsenṭāriyā ẕikr olunsa yine emʿādan ḫurūc eden dem ve midde ve ḫurāṭa murād olunur. Kebidden ḫurūc eden dem dahi murād olunur eger "ẕūsenṭāriyan-ı kebidī" diye kebide iḍāfet ile ve muḳayyeden ẕikr olunur ise, bu maḥallde muḳayyeden ẕikr olunduğu gibi.

Ammā idrāki bir ḥāsseye maḫṣūṣ olmayıp müteʿaddid ḥāsse ile idrāk olunan ʿalāmetler ḫilḳat ve vaḍʿ ve aʿḍānın ḥarekāt ve sekenātıdır, zīrā bu ʿalāmetler ḥāsse-i baṣar ve ḥāsse-i lems ile iḥsās olunur müştereklerdir.

Ve bu maḥsūsāt-ı müşterekeden meʾḫūẕ olan ʿalāmetler emrāḍ-ı ḫilḳat ve emrāḍ-ı vaḍʿa delālet eder.

Ve baʿḍı kerre aʿḍānın ḥarekātı aḥvāl-i bāṭıneye delālet eder, mes̱elā şefenin ḥareket-i iḫtilāciyyesi ḳayʾ-ı müstaḳbele delālet eylediği gibi.

Ve keẕālik aʿḍānın meḳādīrinden ve aʿdādından meʾḫūẕ olan ʿalāmetler aʿḍānın miḳdārı ve ʿadedi ziyāde veyāḫūd noḳṣān olduğuna delālet eder.

Ve baʿḍı kerre miḳdārın noḳṣānı aʿḍā-i bāṭınenin aḥvāline delālet eder, mes̱elā eṣābiʿin ḳaṣīre olması kebidin ṣıġarına delālet eder.

Ve berāz muṭlaḳan levni ḥasebiyle her ne gūne aḥvāle delālet eder ise o aḥvāl baṣar ile maḥsūs olan ʿalāmetinden olur gerek ise o levn esved ve gerek aṣfer ve gerek ebyaḍ olsun.

Ve ḳarāḳırın nefḫa ve sūʾ-i haḍma delāleti semʿ ile maḥsūs olan ʿalāmet-lerden olur.

Ve rāyiḥanın ve ṭuʿūmun delāleti dahi bu meẕkūr gibi ḥāsse-i vāḥide ile iḥsās olunur maḥsūs-ı müşterekten olmaz, bunların mis̱ālleri ḳarīben ānifen beyān olunmuştu, iʿādeye ḥācet yoktur.

Ve aẓfārın taḥaddübünün yaʿnī kanburlanmasının sille delāleti her ne ḳadar maḥsūsāt-ı müşterekeden ise ġālib-i ḥālde baṣar ile ḥiss olunmakla baṣarī ʿalāmāttan ʿadd olunur.

Ve maḥsūsāt-ı müşterekeden olan ʿalāmāt-ı ẓāhirenin baʿḍıları emr-i bāṭına delālet eder, tırnakların taḥaddübü ḳurḥa-i riyeye delāleti mis̱lli. Ve riyede olan vereme delālet eden ḥumret-i vecne dahi ʿalāmāt-ı maḥsūseden olur.

Ve ḥarekāt ve sükūnāt ile olan istidlālleri basṭ ve tafṣīl bize ehemm ve elzem olan nesnelerdendir. Pes cins-i sükūndan meʾḫūẕ olan aʿrāḍ ve aḥvāl-i sekte ve ṣarʿ ve ġaşy ve fālic mis̱lli nesnelerdir.

Ṣāḥib-i Ḳānūn'un ṣarʿı sükūn bābında īrād eylediği bi-ḥasebi'ẓ-ẓāhir ḫilāf-ı vāḳiʿ olmakla şürrāḥ cevābında tekellüf edip baʿḍılar sükūndan murād ḥareket-i irādiyye sükūnudur, ṣarʿda mevcūd olan ḥareket ıḍṭırārī olmakla ḥareket-i irādiyyenin sükūnu ḥareket-i ıḍṭırāriyyenin vücūduna

münāfī olmaz dediler. İbn Cümeyʿ sükūnu ıṭlāḳ üzere terk edip maraḍ-ı maʿhūda ḳable's-suḳūṭ teşennüc ve baʿde's-suḳūṭ ṣarʿ tesmiye olunur, pes ḥareketin vücūdu ḳable's-suḳūṭ olup ve baʿde's-suḳūṭ marīḍ sükūn üzere olmakla sükūn ʿalāmāt-ı ṣarʿdan ʿadd olundu diye cevāb verir.

Ve ḥarekāt cinsinden meʾḫūẕ olan aʿrāḍ ve aḥvāl, ḳuşaʿrīret ve nāfiḍ ve füvāḳ ve tes̱āvüb ve temaṭṭī ve suʿāl ve iḫtilāc ve teşennücün vaḳt-i ibtidāsıdır. Ve bu ḥarekāt-ı mezkūrelerin baʿḍısı ṭabīʿat-ı aṣliyyenin fiʿlidir, füvāḳ yaʿnī ınçkırık mis̱illi ve baʿḍısı ṭabīʿat-ı ʿārıḍiyyenin fiʿlidir, teşennüc ve raʿşe gibi ve baʿḍısı dahi irādiyye-i ṣırfenin fiʿlidir, ḳalaḳ ve melmele gibi. *"Ḳalaḳ" inziʿāc ve ıḍṭırāb ve "melmele"*[175] *firāş üzere ḳarār etmeyip taḳallüb eylemektir. Ve bu fiʿller irādiyye-i ṣırfe olurlar.*

Ve baʿḍıları dahi ṭabīʿat ve irādiyyenin fiʿli olur, suʿāl ve bevl gibi lākin yaḳẓān olan kimselerin suʿāli ve öksürüğü ḥareke-i irādiyye-i ṭabīʿī üzere sebḳat edip muḳaddem ḥareket eder. Ve bevlde ṭabīʿiyyenin ḥareketi ḥareket-i irādiyyeden muḳaddem olur, irādiyye mübāderet ve müsāraʿat etmeyip teʾeḫḫür eylediği vaḳtte.

Faḳaṭ ṭabīʿatın fiʿli olup irādenin medḫali olmayan fiʿllerin baʿḍılarının münebbih ve münẕiri iḥsās olunur, o fiʿl-i ḳuşaʿrīret gibi, zīrā ḳuşaʿrīretin māddesi leẕẕāʿa olmakla aʿḍāya o mādde mürūrunda ḳuşaʿrīreti iḥdās̱ etmezden muḳaddem aʿḍāyı o māddenin leẕʿi iḥsās olunur ve onunla ḳuşaʿrīretin ḥādis̱ olacağı bilinir.

Ve baʿḍılarının iḥsās-ı münebbihi olmaz, iḫtilāc gibi, zīrā iḫtilācın māddesi rīḥ olup ġayr-i leẕẕāʿ olmakla ḳable vuḳūʿı'l-iḫtilāc iḥsās olunmaz.

Ve bu ẕikr olunan ḥarekāt baʿḍı kerre ẕātı ḥasebiyle muḫtelif olurlar, suʿāl ile iḫtilācdan olan ḥareketlerin iḫtilāfı gibi, zīrā suʿālde ḥareket-i ḳaviyye olur ve iḫtilācda yesīre ve ḍaʿīfe olur.

Ve baʿḍı kerre dahi ḥarekāt ʿadedi cihetinden muḫtelif olur, ḥareket-i ʿuṭās ile ḥareket-i suʿālin iḫtilāfı gibi, zīrā suʿāl ṣadrda olan aʿḍāların ḥarekātıyla tamām olur, ammā ʿuṭāsın tamāmı aʿḍā-i ṣadrın ve aʿḍā-i reʾsin bi'l-cümle ḥarekātıyla olur.

---

175 "Melle" remād-ı ḥārr maʿnāsınadır. Remād-ı ḥārr üzere muḍṭacıʿ olan kimse muḍṭarib olup taḳallüb eylediği gibi firāş üzerinde taḳallüb eden kimsenin ıḍṭıcāʿına ve nevmine "temelmül" ve "melmele" tesmiye olundu.

Ve baᶜḍı ḥarekāt-ı aᶜḍānın iḫtilāfı ḫaṭarı ḥasebiyle olur, ḥareket-i suᶜā-liyyenin füvāḳ-ı yābiste olan ḥareket ile iḫtilāfı gibi, suᶜāliyye her ne ḳadar şedīde ise lākin füvāḳ-ı yābisin ḥareketi korkuludur ve ḫaṭar-nāktır, zīrā füvāḳ-ı yābis vaḥyen ve serīᶜan ḳatl eder, ammā suᶜāl ḳattāl değildir. Ve meslūlün suᶜāli her ne ḳadar ḳattāl olur ise ᶜalā-mehlin ḳatl eder, baᶜḍan olur ki ḳatli iki seneden sonra ẓuhūr eder.

Ve ḥarekāt-ı meẕkūrelerin iḫtilāfı baᶜḍı kerre dahi o ḥareketi īcāb eden ṭabīᶜatın muᶜīnleri ḥasebiyle olur, zīrā ṭabīᶜatın taḥrīki baᶜḍı kerre ālet-i ẕātiyye-i aṣliyye ile olur ve baᶜḍı kerre ālet-i ġarībe ile taḥrīk eyler. Ālet-i ẕātiyye-i aṣliyyden ṭabīᶜatın istiᶜāneti s̱üflü ve berāzı iḫrācdan ṭabīᶜatın ᶜaḍalāt-ı baṭndan istiᶜāneti mis̱lli olur ve ālet-i ġarībeden istiᶜāneti suᶜāl katında havādan ṭabīᶜatın istiᶜāneti mis̱llidir.

Ve baᶜḍı kerre ḥarekātın iḫtilāfı ḥarekāta aᶜḍādan mebādī olan ᶜuḍvların iḫtilāfı ḥasebiyle olur, suᶜāl ve tehevvuᶜda olan ḥareketlerin iḫtilāfı mis̱lli, zīrā suᶜālin ḥareketinin mebdeʾi aᶜḍā-i teneffüs olur ve tehevvuᶜda olan ḥareketin mebdeʾi miᶜde olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi iḫtilāf-ı ḥarekāt ḥarekātın fāᶜilleri olan ḳuvānın iḫtilāfı ḥasebiyle olur, suᶜāl ve iḫtilācın ḥareketlerinin iḫtilāfı gibi, zīrā iḫtilācın mebdeʾi ḳuvā-yı ṭabīᶜiyye olur, ḥareket-i iḫtilāciyyede ḳuvve-i irā-diyyenin medḫali olmaz, ammā suᶜālin mebdeʾ-i ḥareketi ḳuvā-yı irādiyye olur her ne ḳadar o ḳuvā-yı irādiyyenin muḥarriki ḳuvā-yı ṭabīᶜiyye olur ise.

Veyāḫūd ḥarekātın iḫtilāfı māddenin iḫtilāfı ḥasebiyle olur, yine suᶜāl ve iḫtilāc gibi; suᶜāl-i raṭbın māddesi nefs̱ ile iḫrāc olunan mādde olur ve iḫtilācın māddesi riyāḥ olur.

Ve ẕikri mürūr eden ᶜalāmetler ᶜalāmāt-ı ẓāhire olup eks̱er-i aḥvālde emrāḍ-ı ẓāhireye delālet ederler ve ḳalīlen emrāḍ-ı bāṭıneye dahi delālet ederler, vecnenin ḥumreti riyede ḳurḥa olduğuna delālet eylediği gibi. Lākin ᶜalāmātın baᶜḍı envāᶜı vardır ki ḫāṣṣaten emrāḍ-ı bāṭıneye delālet eder ve o nevᶜ ᶜalāmetlerden emrāḍ-ı bāṭıneye müstedill olan kimseye vācib olur ki evvelā ᶜilm-i teşrīḥte ḥaẕāḳat ve mahāret iktisāb eyleye ve her ᶜuḍvun cev-herini bile, cevher-i laḥmīsi olan ᶜuḍvları ve ġayr-i laḥmīleri farḳ eyleye ve her ᶜuḍvun keyfiyyet-i ḫilḳatini ve heyʾet-i cibilliyyetini bile, ᶜarīḍ midir ve muṭāvil midir yāḫūd müstedīr midir anlayıp fehm eyleye. Ve o ᶜilmin men-

faᶜati bu olur ki aᶜḍā-i bāṭıneden mütecāvirān olan ᶜuḍvların birinde verem [58b] olup o veremin maḥalli müteᶜayyin olmasa teşrīḥten bu nevᶜ ᶜilmle o veremin maḥalli bilinip ona göre tedbīri görülür. *Onun mis̱āli budur ki bir şaḫṣın cānib-i eymeninde ve şerāsīfi taḥtında verem ẓuhūr eylese onun maḥalli kebid midir veyāḫūd kebidin üzerinde olan ᶜaḍaller midir farḳ olunmasa fenn-i teşrīḥ bilenler o vereme naẓar ederler, eger veremin şekli hilālī olur ise o veremin maḥalli kebid olduğuna ḥükm ederler ve eger o veremin şekli müstaṭīl veyāḫūd ᶜarīḍ veyāḫūd müverreb olur ise o verem ᶜaḍalāt-ı baṭnda olduğuna ḥükm ederler, zīrā ᶜaḍalāt üç ᶜaded heyʾet-i aḫīre üzere olurlar, ammā heyʾet-i kebid hilālī olur. Keẕālik iḫtilāf-ı demi[176] olan kimsenin veremi kebidī midir veyāḫūd miᶜavī midir iştibāh olunsa ḫāric olan deme naẓar olunur, o demde eczā-i laḥmiyyet bulunur ise verem kebidde olduğuna istidlāl olunur, zīrā cevher-i kebid laḥmīdir ve emᶜānın cevheri ᶜaṣabīdir, cevheri ᶜaṣabī olan ᶜuḍvdan ḫurūc eden demde eczā-i laḥmiyyet olmaz. Ve keẕālik o ḫāric olan demde iştibāh olunsa ki verem külyelerde olup dem-i ḫāric külyelerden mi ḫurūc eder veyāḫūd verem mes̱ānede olmakla dem mes̱ānede olan veremden midir yine deme naẓar olunur, dem-i ḫāricde eczā-i laḥmiyyet bulunur ise verem külyelerde olduğu müteᶜayyin olur, zīrā cevher-i külā laḥmīdir ve cevher-i mes̱āne ᶜaṣabī olur.*

Keẕālik ᶜilm-i teşrīḥ ile mādde muḥtebes olan ᶜuḍv ile mādde muḥtebes olmayan ᶜuḍvlar bilinir ve ona göre tedbīr olunur, mes̱elā ṣāim ismi ile müsemmā olan miᶜāda mādde muḥtebes olmaz *onun için ki ṣāimin heyʾeti ve vaḍᶜı budur ki o miᶜā aᶜlādan esfele ᶜale'l-istiḳāme münḥadir olur ve lā-maḥāle o heyʾette olan ᶜuḍvun tecvīfine mādde nüzūl eylese s̱iḳali ile nüzūl eder ve muḥtebes olmaz. Ammā diḳāḳ gibi teᶜārīci olan ᶜuḍv bunun ḫilāfı üzere olur. Ve ṣāime mevāddı maṣṣ ve ceẕb edici māsārīḳā damarlarının ittiṣāli eks̱er olur ve o mis̱lli damarların muttaṣıl olduğu ᶜuḍvda mādde muḥtebese olmaz. Ve ṣāime ṣafrānın inṣıbābı eks̱er olur ve ṣafrānın leẕᶜi ḥasebiyle munṣabb olduğu ᶜuḍvda mādde muḥtebese olmaz.*

Ve baᶜḍı ᶜuḍv olur ki o ᶜuḍvda [bir nevᶜ mādde muḥtebese olur ve] bir nevᶜ-i āḫer muḥtebese olmaz, ᶜilm-i teşrīḥle bu dahi maᶜlūm olur, *mes̱elā*

176 "İḫtilāf-ı dem"den murād demin teḳāḍīsi ḥasebiyle müsterāḥa gidip ve gelmektir ve ona "ḳıyām" dahi derler, zīrā gidip ve gelmekte ḳıyām bulunur.

merīnin yaʿnī ṭaʿām ve şarābın miʿdeye vuṣūlünün ṭarīḳi geniş ve vāsiʿ olduğunu bilenlerin maʿlūmu olur ki ṭarīḳi sedd eden loḳma kebīr olur ve loḳma-i ṣaġīre merīyi sedd eylemez. Ve bu ʿilm-i teşrīḥle her ʿuḍvun bedenden maḥalli bilinir, kaçan vecaʿ-ı bāṭınī ẓuhūr eylese o vecaʿ hangi ʿuḍvda olduğu maʿlūm olur, *meselā maġsı ve sancısı olan kimsenin eger maġsı göbekten yukarı olur ise maʿlūm olur ki o maġs emʿā-i ʿulviyyelerin birinde olur, o miʿālar is̱nā ʿaşere ve ṣāim ve diḳāḳ tesmiye olunan bağarsıklardır ve eger maġṣ taḥt-ı sürrede ve göbekten aşağıda olur ise o maġṣ süflānī olan emʿālarda olur, süflānī miʿālar aʿver ve ḳūlūn ve müstaḳīm tesmiye olunan miʿālardır, bunların maḥalli göbeğin esfeli ve taḥtı olur.*

Ve bedenden olan ʿuḍvlardan baʿḍıları beyninde müşāreke olur ve o müşārik olan ʿuḍv müşārik-i āẖerin eẕāsı ile müteʾezẕī olur ve āfeti ile meʾūf olur ve baʿḍılar beyninde müşāreket olmaz ve eḥadühümānın eẕāsı ve āfeti ile āẖer müteʾezẕī ve meʾūf olmaz. Ve ʿilm-i teşrīḥle müşārik olan ʿuḍvlar ve müşārik olmayan ʿuḍvlar maʿlūm olur.

Ve aʿḍā beynlerinde olan müşāreketi bilmekte fāideler vardır:

Fāide-i ūlā budur ki bir ʿuḍvda iḥsās olunan āfet āfet-i aṣlī midir veyāẖūd āfet-i şirkī midir bilinmesi beyne'l-aʿḍā mevcūde olan şirketi bilmeye tevaḳḳuf eder, zīrā beynehümāda müşāreket olmayan iki ʿuḍvda eḥadühümānın eẕāsı ve āfeti ile āẖer müteʾezẕī olmaz.

Ve fāide-i s̱āniye budur ki āfeti iḥsās olunan ʿuḍvun māddesinin tekevvünü o ʿuḍvda mıdır veyāẖūd āẖer ʿuḍvdan mıdır ḳarāyin-i uẖrānın inḍımāmı ḥasebiyle maʿlūm olur, meselā dimāġda devī ve ṭanīn veyāẖūd düvār ḥādis̱ olsa o ḥāletler ile maʿan başında ẖiffet ve yeğnilik olup ḥavāssı dahi selīm olur ise ve miʿdesinde ḍarar ḥiss olunur ise miʿde ile dimāġ beyninde müşāreket olduğunu bilen kimseye maʿlūm olur ki dimāġda ḥādis̱ olan o āfetlerin māddesi miʿdeden ṣuʿūd eden ebẖıre olur ve dimāġ taʿarruḍ olunmayıp miʿdeye tedbīr olunur.

Ve fāide-i s̱ālis̱e budur ki bir ʿuḍvdan ẖāric olan nesneler o ʿuḍvun kendide mütevellid midir veyāẖūd āẖer ʿuḍvdan tekevvün edip o ẖāric olduğu ʿuḍva sonradan munṣabb olmuş mudur ḳarāyin-i uẖrānın inḍımāmı ile müşāreketten bilinir, meselā bevl ile ẖurūc eden rimāl ve kumlar kırmızı olur ise o rimāl mes̱āneye külyelerden geldiği maʿlūm olur ve ebyaḍ olur ise mes̱ānede tekevvün eylediği ile ḥükm olunur.

Ve ʿilm-i teşrīḥin bir menfaʿati dahi budur ki o ʿilm ile mevāddın evʿiye-sinden her bir viʿānın müştemil olduğu mādde maʿlūm olur, meselā miʿde-nin māddesi keylūs olur ve emʿā-i ġılāẓın yaʿnī süflānī olan aʿver ve ḳūlūn ve müstaḳīm tesmiye olunan bağarsıkların mevāddı s̱üfl ve berāz olur ve emʿā-i fevḳānīnin mevāddı beynehümāda mütevassıṭ olup keylūs ile berāz arasında olur. Ve kaçan aʿḍā-i bāṭınede teferruḳ-ı ittiṣāl vāḳiʿ olsa o teferruḳtan ḫārice ḫurūc eden ruṭūbet keylūsī olur ise o teferruḳ miʿdede vuḳūʿuna istidlāl olunur ve eger o ruṭūbet berāzī olur ise o teferruḳ emʿā-i ġılāẓda vāḳiʿ olduğuna istidlāl olunur, eger ḫurūc eden ruṭūbet min-vechin keylūs ve min-vechin āḫer berāz ise teferruḳun ʿulvī olan emʿālarda olduğuna istidlāl olunur.

Ve ʿilm-i teşrīḥle her ʿuḍvun fiʿl-i maḫṣūṣu maʿlūm olup hangi fiʿlde ḫalel olur ise āfet o fiʿlin fāʿili olan ʿuḍvda olduğu maʿlūm olur, meselā ishāli olan kimsenin ḫāricine naẓar olunur, eger ḫāric olan ruṭūbeti key-lūs-ı tāmm olur ise āfet emʿāda olduğuna istidlāl olunur, eger keylūsiyyeti tamāmen istīfā eylemedi ise āfet miʿdede olduğuna istidlāl olunur.

Ve bu ʿalāmāt-ı mezkūrenin küllīsinin cihet-i delāleti ʿilm-i teşrīḥten bilinmesi vācibdir onun için ki merḍānın mürācaʿat edegeldikleri ṭabībe lā-maḥāle emrāḍı bāṭına tedbīr eylemek ehemm olur ve emrāḍ-ı bāṭıneye tedbīr ʿalāmetleri ile emrāḍ-ı bāṭıneye vuḳūf ile olur.

Ve ʿilm-i teşrīḥle ʿamel eden kimseye vācib olur ki emrāḍ-ı bāṭıneye istidlāl katında altı ḳānūna iʿtimād eyleye. O altı ḳānūnun:

Evvelkisi efʿāle ʿārıḍa olan iḫtilāllerdir. Ve sen efʿāli keyfiyyeti ve kem-miyyeti ile bildin ve tamāmen fehm eyledin, keẕālik efʿālin emrāḍ-ı bāṭı-neye delālet-i evveliyye ile delālet eylediğini ve delāletinin dāime olduğunu dahi bildin.

İkincisi istifrāġ olunan mevāddır. Mevāddın delāleti dāime olur lākin delālet-i evveliyye ile delālet eylemez. Ammā mevāddın maraḍa delāleti dāime olduğu onun içindir ki ḫāric olan mevāddın redāʾeti her ne zamān bilinip müteḥaḳḳaḳ olsa maraḍın vücūdu müteḥaḳḳaḳ olur, zīrā mevāddın redāʾeti efʿāl-i ṭabīʿiyyede ḫalel olmak ile olur ve efʿālde ḫalel āfet ve maraḍ ile olur. Ve mevāddın redāʾetini bilen kimse bilā-şübhe maraḍın vücūduna taṣdīḳ edip mevāddın maraḍa delāleti dāime olur. Ammā delālet-i mezkūre

evveliyye olmadığı onun içindir ki meṡelā ḳıvāmı ve levni cihetinden berāz veyāḫūd ḳārūre ġayr-i ṭabīʿī olsa lā-maḥāle ʿadem-i nuḍca delālet eder ve ʿadem-i nuḍc maraḍa delālet eder. *Ve berāz ve ḳārūrenin maraḍa delāleti ʿadem-i nuḍc vāsıṭasıyla olup evveliyye olmaz.*

Ve ḳavānīn-i sitte-i meẕkūrenin üçüncüsü vecaʿdır. Dördüncüsü verem-dir. Ve beşincisi vaḍʿdır.

Altıncısı [59a] o aʿrāḍ-ı ẓāhiredir ki bāṭında olan maraḍa münāsib olur ve ona delālet-i ġayr-i evveliyye ile baʿḍı kerre delālet eder ve delāleti ġayr-i dāimedir.

Ve bu ḳānūn-ı sādisin miṡālinde şürrāḥın ḫilāfı vardır. ʿAllāme'nin muḫtārı olan emṡile vecneteynin ḥumretinin ẕātü'r-riyeye delāleti ve cüşā-i ḥāmiḍin ve ḳarāḳırın sūʾ-i haḍma delāleti ve iki gözler sararması yereḳāna delāleti miṡlli delāletlerdir. İntehā.

Pes bu ḳavānīn-i sitteyi birer birer biz tafṣīl eyleyelim:

Ammā efʿālle istidlāl bu vechle olur ki efʿāl-i ṭabīʿiyyeden hangi fiʿl ki mecrā-yı ṭabīʿīnin ḫilāfı üzere cereyān eyleye, o fiʿl delālet eder ki onun fāʿili olan ḳuvvette āfet vardır. O āfet olan ḳuvvetin maḥalli hangi ʿuḍv ise ḳuvvet-i meʾūfe o ʿuḍvun āfetine tābiʿ olur ve o ʿuḍvun maraḍına delālet eder.

Ve efʿālin ḍararı üç vech ile olur:

Evvelkisi o efʿāldir ki mecrā-yı ṭabīʿīden nāḳıṣ olur, ḍaʿf-ı baṣar miṡlli, zīrā baṣarında ḍaʿf olan kimse merʾīyi bi-cümletihi rüʾyet eylemez ve ḳarīb olan merʾiyyātı görür, mekān-ı baʿīdde olanı görmez. Ve nāḳıṣ olan fiʿlin bir miṡāli dahi haḍmın ḍaʿfıdır, zīrā haḍm ḍaʿīf oldukta ʿusret ile miḳdārı ḳalīl olan ġıdāyı zamān-ı keṡīrde ancak haḍm eder.

Ḍarar-ı efʿālin üç vechinin ikincisi o fiʿldir ki o fiʿl ḥaḳīḳī fiʿl olmaz belki taḫayyül ḥasebiyle olur veyāḫūd ġayr-i ṭabīʿī olur, baṣarın fiʿli müteġayyir olup vücūdu olmayan nesneleri rüʾyeti gibi veyāḫūd vücūdu olanları ḥālet-i mevcūdesinin ḫilāfı üzere rüʾyeti gibi. Ve taġayyürāt-ı efʿālin bir miṡāli dahi efʿāl-i miʿde müteġayyir olup miʿdenin sūʾ-i haḍmı ḥasebiyle mütenāvel olan ṭaʿāmı ifsād eder ve ṭaʿāmı ifsād miʿdenin fiʿli değildir.

Ve maḍārr-ı efʿālin üçüncüsü efʿālin bi'l-külliyye buṭlānıdır, ʿaynın rüʾ-yetinin külliyyen buṭlānı ve haḍm-ı miʿdenin külliyyen buṭlānı gibi.

Ammā ḳavānīn-i sittenin ikincisi yaʿnī istifrāġ veyāḫūd iḥtibās olan mevāddın emrāḍ-ı bāṭıneye delāleti vücūh-ı şettā ile olur.

O vücūhun evvelkisi iḥtibās-ı ġayr-i ṭabīʿīnin delāletidir, mes̱elā bevl ve berāz istifrāġ olacak zamānlarda iḥtibāsları emrāḍ-ı bāṭıneye delālet eder.

İkincisi istifrāġ-ı ġayr-i ṭabīʿīdir. İstifrāġ-ı ġayr-i ṭabīʿīnin delāleti gāhīce cevheri ḥasebiyle olur. Cevheri ḥasebiyle olan, üç vech ile delālet eder:

Evvelkisi nefs-i cevheri ile delālet eder, ḥalḳa-i mes̱ḳūbe yaʿnī ḥalḳa mis̱ālinde bir delikli nesneler çıkmak ve ḫurūc etmek gibi, zīrā o mis̱lli nesnelerin ḫurūcu ḳaṣabe-i riyede teʾekkül olduğuna delālet eder, zīrā ḳaṣabe-i riye ḥalḳa mis̱ālinde biraz ġuḍrūflardan mürekkebdir, āḫer mevḍiʿde o mis̱lli ḥalḳa bulunmaz ve lā-maḥāle o mis̱lli ḥalḳanın istifrāġı delālet eder ki teʾekkül ḥasebiyle ḳaṣabe-i riye pārelenip ḫāric olmuştur.

ʿAllāme der ki bu ʿalāmetin vücūdu mümteniʿāttandır, zīrā teʾekkül ḥasebiyle ḳaṣabe-i riye pārelenip ḥalḳa-i mes̱ḳūbenin ḫurūcu ḳadar ḥayāt bāḳī kalmaz belki mevt ḥalḳanın ḫurūcuna sebḳat eder belki ʿalāmet-i teʾekküle mevādd-ı müstefraġanın es̱nāsında laḥm ḳıṭʿaları gibi nesnelerin vücūdu ile tems̱īl evlā ve elyaḳ olur, zīrā istifrāġ olunan ḳıṭʿa-i laḥm kebidde teʾekkül olduğuna delālet eder.

Ve Sāmirī min-vechin Ḳānūn'un kelāmını ıṣlāḥ edip der ki ḳaṣabe-i riyenin müteferriḳ olan uṣūlü ve kökleri dahi ṣaġīre ḥalḳalardan müʾellefe olur ve o uṣūl cirm-i riyeye nüfūẕ eylemiştir. Kaçan cirm-i riyeye teʾekkül iṣābet eylese ḳaṣabe-i riyenin nefs-i riyeye nüfūẕ eden o küçük ʿırḳlardan ḥalḳa-i mes̱ḳūbe ḥayydan ḫurūc etmek mümkin olur. Bu taḳrīr üzere Şeyḫ'in kelāmında müsāmaḥadan ġayri bir ḫalel yoktur.

Ve cevher-i ʿuḍv ḥasebiyle istifrāġ olunan mevāddın emrāḍ-ı bāṭıneye delāleti vücūhunun ikincisi delālet eder ki mevāddın miḳdārı ḥasebiyle olur, mes̱elā emʿānın saṭḥ-ı bāṭınında saḥcı olan kimseden müstefraġāt ile ḳışreler ḫurūc eylese o ḳışreye naẓar olunur, eger ḳışreler ġılāẓ olur ise saḥc süflānī olan ġalīẓ bağarsıklarda olduğuna yaʿnī aʿver ve ḳūlūn ve müstaḳīm esāmīsi ile müsemmā olan bağarsıklarda olduğuna delālet eder, eger ḳışre-i müstefraġa raḳīḳa olur ise saḥc fevḳānī bağarsıklarda olduğuna delālet eder.

Ve üçüncü vech emrāḍ-ı bāṭıneye müstefraġātın delāleti levni ḥasebiyle olmaktır, mes̱elā bevlde olan rüsūb ḳışrī ve aḥmer olsa delālet eder ki āfet

laḥmı olan aʿḍāda olur, o ʿuḍv-ı laḥmī külye mis̱llidir. Ve eger rüsūb ebyaḍ olur ise āfet-i teʾekkül mes̱āne mis̱lli ʿuḍv-ı ʿaṣabīde olur.

Ve müstefraġāt-ı ġayr-i ṭabīʿīnin cevher-i aʿḍādan ḳaṭʿ-ı naẓar ile olan delāletleri gāhīce ġayr-i ṭabīʿī olan ḫurūc ḥasebiyle olur, aḫlāṭ-ı selīmenin ve demin ḫurūcu gibi, zīrā aḫlāṭ-ı selīme ve dem-i ṣāliḥ ḫāric olagelmemiştir, kaçan ḫāric olsalar viʿālarında lā-maḥāle teferruḳa delālet ederler ve gāhīce o müstefraġ ḫāric ġayr-i ṭabīʿī olan keyfiyyeti ḥasebiyle delālet eder, dem-i fāsidin ḫurūcu gibi, o ḫāric olan dem-i fāsidin ḫurūcu gerekse muʿtād üzere olsun ḥayḍ ve nifās gibi ve gerek ise muʿtād üzere olmasın faṣd ile ḫāric olan dem gibi, bu iki ṣūrette dahi ḫāric olan demin fesād-ı keyfiyyeti bāṭında āfet olduğuna delālet eder. Ve gāhīce müstefraġ ve ḫāric olan nesneler cevheri ʿale'l-ıṭlāḳ ġayr-i ṭabīʿī olmak ḥasebiyle bāṭında āfet olduğuan delālet eder, ḥaṣāt mis̱lli, zīrā ḥaṣātın cevheri ġayr-i ṭabīʿīdir.

Bedende olan gerek aʿḍā ve gerek aḫlāṭ ve gerek ervāḥ ve bi'l-cümle bedene müteʿalliḳ her nesnenin cevherine müşābeheti yoktur, o mis̱lli şeyʾin ḫurūcu elbette āfet-i bāṭına delālet eder. Ve gāhīce emr-i ḫāricin ḫurūcu her ne ḳadar muʿtād ise lākin miḳdārı ġayr-i ṭabīʿī olmak ḥasebiyle bāṭının āfetine delālet eder, bevl ve berāzın miḳdārının ġāyet-i ḳılleti veyāḫūd kes̱reti gibi. Ve gāhīce ḫurūcu muʿtād olan nesneler keyfiyyet-i ġayr-i ṭabīʿīsi olmak ḥasebiyle delālet eder, berāz u bevl-i esed gibi. Ve gāhīce o emr-i ḫāricin delālet-i ġayr-i ṭabīʿī maḫrecden ḫurūcu ḥasebiyle olur, īlāvus maraḍında berāzın ağzından ḫurūcu gibi.

Ammā ḳavānīn-i sittenin üçüncü ḳānūnu vecaʿların emrāḍ-ı bāṭıneye delāleti iki cinse münḥaṣır olur, zīrā vecaʿ gāhīce mevḍiʿi ḥasebiyle delālet eder; eger mevḍiʿ-i vecaʿ sağ cānib olur ise āfet kebidde olduğuna delālet eder ve eger cānib-i yesārda olur ise āfet ṭıḥālde olduğuna delālet eder. Ve gāhīce vecaʿ nevʿi ḥasebiyle delālet eder ve her nevʿ vecaʿ bir türlü sebebe delālet eylediğini esbābı beyān eylediğimiz faṣlda biz tafṣīl eyledik, mes̱elā envāʿ-ı evcāʿdan vecaʿ-ı s̱aḳīl ʿuḍv-ı ġayr-i ḥassāsta āfet olduğuna veyāḫūd verem ḥasebiyle iḥsāsı bāṭıl olan ʿuḍvda ʿuḍvda olduğuna delālet eder. Ve vecaʿ-ı mümidd yaʿnī gerginliği olan vecaʿ mādde-i kes̱īreye delālet eder ve leẕẕāʿa olan vecaʿ mādde-i ḥāddeye delālet eder.

Ve ḳavānīn-i sittenin dördüncüsü olan evrāmın delāleti üç vech üzere olur, zīrā evrām gāhīce cevheri ḥasebiyle delālet eder, ḥumret[177] tesmiye olunan veremin ṣafrāya ve ṣulb tesmiye olunan veremin sevdāya bi-cevherihimā delāletleri gibi. Ve gāhīce veremin delāleti mevḍiᶜi ḥasebiyle olur, ṭaraf-ı yemīninde olan veremin āfet-i verem kebid cānibinde olduğuna delāleti ve cānib-i yesārda olan veremin āfet-i verem ṭıḥāl nāḥiyesinde olduğuna delāletleri gibi. Ve gāhīce verem şekli ile delālet eder, zīrā verem ṭaraf-ı yemīnde olup hilālī şekl üzere olur ise āfet-i verem kebidin kendide olduğuna delālet eder. Eger veremin şekli muṭāvil ve uzun olur ise veremin maḥalli ᶜaḍalāt-ı baṭndan kebid üzerinde olan ᶜaḍal olduğuna delālet eder.

Ammā ḳavānīn-i sittenin beşincisi olan vaḍᶜın delāleti gāhīce delālet-i mevāḍıᶜ ḥasebiyle [59b] olur, emrāḍ-ı terkīb faṣlında ẕikri mürūr eylediği üzere emrāḍ-ı vaḍᶜın dört evvelki ḳısmlarında bu delālet mevcūd olur. Ve gāhīce emrāḍ-ı vaḍᶜ müşāreket ḥasebiyle delālet eder, emrāḍ-ı vaḍᶜ aḳsāmının iki aḫīrki ḳısmlarında olan delāletler gibi. Ammā mevḍiᶜ ḥasebiyle delālet ẓāhirdir, meselā ᶜuḍvda inḫılāᶜ olup ᶜuḍv maḥallinden zāil olsa o mevḍiᶜ bi-ḥasebi'l-ḥiss āfete delālet eder. Ve ammā müşāreket ḥasebiyle delāleti parmaklarda olan vecaᶜın ᶜunuḳtan ḫāric ᶜaṣablardan zevc-i sābiᶜin sebeb-i sābıḳı[178] ḥasebiyle meᵓūf olduğuna delāletidir, zīrā parmaklar ile zevc-i sābiᶜin müşāreketi vardır. İṣbaᶜın vecaᶜı delālet eder ki vāḳiᶜ olan sebeb-i sābıḳ ḥasebiyle ᶜunuḳtan ḫāric olan sinirlerden zevc-i sābiᶜ meᵓūf olmakla parmaklarda bi'l-müşāreket vecaᶜ ḥādiṡ olmuştur.

Ve baᶜḍı nüsḫalarda "zevc-i sābiᶜ" bedeline "zevc-i sādis" vāḳiᶜ olmuştur, lākin "sābiᶜ" nüsḫası evlā olduğuna ᶜAllāme taṣrīḥ eylediğinden sonra iᶜtirāḍ eyler ki ᶜunuḳ ᶜaṣablarının teşrīḥinde Ḳānūn'un ẕikr ve beyān eylediği üzere gerek zevc-i sābiᶜ ve gerek zevc-i sādisten birisinin iṣbaᶜlara müşāreketi yoktur, evlā olan müşāreket ile istidlālin miṡālinde gebe olan hatunların iki memelerinin birisinin ḍumūru ve küçük olmasını īrād eylemektir, zīrā yalnız memelerden birinin çekilmesi cenīnin o ṭaraftan suḳūṭuna

177 "Ḥumret" ḥā-i mühmele ile bir nevᶜ veremin ismidir, kızıllık maᶜnāsına değildir diye ᶜAllāme taṣrīḥ eder.

178 "Sebeb-i sābıḳ"tan murād zevc-i sābiᶜin menbitine ḍarbe ve saḳṭanın vuḳūᶜudur.

delālet eder yaʿnī s̱edy-i ḍāmire ṭarafı meʾūf olmakla cenīn sāḳıṭ olacağına delālet eder. Lākin Cālīnūs'tan ʿAllāme'nin ḥikāye eylediği sergüẕeştten ẓāhir olan budur ki eṣābiʿ inʿaṣabları fıḳarāt-ı ẓahrın fıḳra-i ūlāsı ile fıḳarāt-ı ʿunuḳun fıḳra-i sābiʿası mā-beyninden nābit olan zevc olur. Bu ḥikāyenin iḳtiḍāsı üzere o iki nüsḫadan "sābiʿ" nüsḫası ednā müsāmaḥa ile ṣaḥīḥa olur ve nüsḫa-i "sādis"in min-külli vechin buṭlānı āşikār olur.

el-Faṣlu'ṯ-S̱ānī Fī-ʿAlāmātı'l-Farḳı Beyne'l-Emrāḍı'l-Ḫāṣṣıyyeti ve'l-Müşāriki Fīhā

Emrāḍın ʿuḍva ʿurūḍu ve ḥudūs̱u iki vech üzere olur: Birisi maraḍın ibtidāen ʿuẕva ʿurūḍudur ve āḫeri bir ʿuḍva maraḍın ʿurūḍundan ṣaḥīḥ olan ʿuḍv-ı āḫere āfetin müşāreket ḥasebiyle ʿurūḍudur, mes̱elā reʾs ile miʿde gibi. O iki ʿuḍvdan her hangisine bedʾen āfet iṣābet eylese lā-maḥāle āḫere her ne ḳadar ẕātında ṣaḥīḥ olup āfetten selīm ise de müşāreket ḥasebiyle bir nevʿ āfet ʿārıḍ olur. Pes vācib olur ki maraḍ-ı aṣlī ve maraḍ-ı şirkīyi biz farḳ eyleyeyüz tā ki muʿālece ḥālinde maraḍ-ı aṣlīye tedbīr olunup maraḍ-ı şirkīyi ḥāli üzere terk eyleyeyüz.

O iki maraḍ beynlerini fāṣıl olan ʿalāmātın beyānı budur ki bize vācib olan odur ki kaçan bir ʿuḍvda āfet olduğunu iḥsās eylesen teʾemmül ve tefekkür eyleyeyüz, o āfet yalnız o ʿuḍvda mıdır yāḫūd ʿuḍv-ı āḫerlerde dahi āfet var mıdır. Ve baʿde't-teʾemmül eger aʿḍā-i āḫeri selīme olup āḫer ʿuḍvlarda āfetin olmadığı müteʿayyin olur ise meʾūf olan ʿuḍvun maraḍı maraḍ-ı aṣlī olduğu müteʿayyin olur. Ve eger ʿuḍv-ı āḫer dahi meʾūf olduğu ẓāhir olur ise o āḫer ʿuḍv ʿuḍv-ı evvele müşārik olan aʿḍādan mıdır veyāḫūd beynehümāda müşāreket yok mudur ʿilm-i teşrīḥten onu dahi taḥarrī ve tetebbuʿ eyleriz, eger o ʿuḍv-ı āḫerin müşāreketi olmadığı ẓāhir olur ise o ʿuḍv-ı evvelin maraḍı aṣlī olduğuna ḥükm eyleriz, zīrā maraḍın ʿaraḍı müşārik olmayan ʿuḍv-ı āḫere ʿārıḍ olmaz.

Ve eger ʿuḍv-ı āḫerin ʿuḍv-ı evvele müşāreketi teşrīḥten müteʿayyin ve müteḥaḳḳaḳ olur ise o zamān müşārikler olan iki ʿuḍvun maraḍlarının evvel-i ḥudūs̱una naẓar ederiz, her hangisinin ḥudūs̱u evvel ise o evvel ḥādis̱ olan maraḍ aṣlī olup s̱āniyen ʿārıḍ olan maraḍ şirkī olduğunu ḥads ve teferrüs edip aṣlī olan maraḍa muʿālece ve müdāvāt eyleriz.

Ve yine o iki ᶜuḍvların maraḍlarının zevāline naẓar olunur, her hangisi evvel zāil olur ise sonra zāil olan maraḍ aṣlī olup ve evvelen zāil olan maraḍ şirkī olduğu ḥads olunur, zīrā maraḍ-ı aṣlī ᶜuḍvda mütemekkindir ve zevāli aṣᶜabdır ve maraḍ-ı şirkī ᶜaks üzere olur, temekkünü olmaz.[179]

Ve maraḍ-ı aṣlī bāḳī iken mücerred maraḍ-ı aṣlīnin sevreti ve şiddeti teskīn olmakla şirkī olan maraḍ külliyyen zāil olur, felā-maḥāle evvelen zāil olanın şirkī ve s̱āniyen zāil olanın aṣlī olduğu ḥads olunur.[180] Lākin farḳ-ı evvelde baᶜḍı kerre ġalaṭ vāḳiᶜ olur onun için ki aṣlī olan maraḍın ḥudūs̱u her ne ḳadar şirkī olan maraḍın ḥudūs̱undan muḳaddem olur ise gāhīce aṣlī olan maraḍın elemi ve vecaᶜı maraḍın evvel-i ḥudūs̱unda iḥsās olmamakla ᶜaraḍın ve şirkī olan āfetin iḥsāsı muḳaddem olur ve āfet-i aṣlīnin ḍararı sonra iḥsās olunur ve şirkī ḍararlar evvelen iḥsās olunmakla ḍarar-ı şirkī aṣlī ẓann olunur ve aṣlī olan maraḍ şirkī ẓann olunur.

---

179 Mesīḥī aṣlī ile şirkī arasını vech-i s̱ālis̱ ile farḳ edip der ki maraḍ-ı aṣlī ile'l-bürᵓ müstemirr olur. Ve maraḍ-ı şirkī eks̱eriyyā gāhīce ᶜārıḍ ve gāhīce ġayr-i ᶜārıḍ olur diye farḳ-ı s̱ālis̱i Mesīḥī, Şeyḫ'e ᶜazv eyledi. ᶜAllāme, Şeyḫ'in kelāmından bu farḳa delālet eder bir nesne yoktur diye Mesīḥī'yi redd eder.

180 [Bu maḥallden ṣaḥīfe-i ātiyenin āḫirine gelince ḳadar minhüdür, kenāra yazıla; minhünün başı "bu ᶜabd-i mütercim"dir.] Bu ᶜabd-i mütercim der ki bu vech-i s̱ānī ile olan farḳ bi-ḥasebi'ẓ-ẓāhir müfīd değildir, zīrā bu vechle maraḍ-ı şirkī ile maraḍ-ı aṣlīnin imtiyāzı baᶜde'z-zevāl olur. Ve imtiyāz maraḍların beḳāsı zamānında olmak lāzımdır ki ḥattā aṣlī olan maraḍ muᶜālece olunmağa o imtiyāz muᶜīn ola. ᶜAllāme ẕikr olunan şübheye ve ḥalline taṣaddī eylemedi lākin metn-i Īlāḳī bu şübhenin ḥalline işāret eyledi ve bi-ᶜaynihā ᶜibāreti budur: وتحقيق ذلك الحدس زيادة انه تابع بزياده الذي حدس انه اصي دائما ونقصانه بنقصانه وكلاهما على سبيل الاستتباع İntehā. Vech-i işāret budur ki o iki ᶜuḍv-ı müşāriklerde olan āfetin zevāli ile aṣlī ve şirkīnin imtiyāz ve iftirāḳları her ne ḳadar baᶜde vuḳūᶜi'z-zevāl müfīd olmaz ise lākin o iki āfetin beḳāları vaḳtinde hangisi evvelen zāil olacağı ᶜalāmetlerinden istifāde ve ḥads olunur, o ᶜalāmet budur ki o iki āfete naẓar ederiz ve ḥaḳḳ-ı teᵓemmül ile teᵓemmül ederiz, eger eḥadühümā āḫere tābiᶜ olup eḥadühümānın iştidādı ile āḫer dahi müştedd olup ve eḥadühümānın noḳṣānı ile āḫer dahi nāḳıṣ olur ise ve āḫerin iştidād ve noḳṣānı eḥadühümānın iştidād ve noḳṣānına tābiᶜler idiğini ṭabīb ḥads ve firāset eder ise o tābiᶜ olanın zevāli evvel ve metbūᶜun zevāli sonra olacağı ḥads olunup zevāli evvel olacak āfete şirkī ve zevāli sonra olacak maraḍa aṣlī olmak üzere tedbīr olunur. Ve yine deriz ki *Ḳānūn*'un aṣlī ile şirkīnin temyīzi ḥaḳḳında īrād eylediği vech-i s̱ānī edvārı olan maraḍlar ḥaḳḳında olur, hu ḫuṣūṣa göre tekellüften berī olunur.

Ve gāhīce olur ki maraḍ-ı aṣlīnin ḍararı ve āfeti aṣlā ḥiss olunmayıp ve ʿalāmeti ẓāhir olmamakla maraḍ-ı aṣlī ile marīḍ olan ʿuḍv ʿuḍv-ı ṣaḥīḥ ẓann olunup maraḍ-ı şirkī maraḍ-ı aṣlī ẓann olunur.

Ve bu ġalaṭlardan taḥarrüzün sebīli ve ṭarīḳi budur ki ṭaīb olan kimseler beyne'l-aʿḍā mevcūd olan müşārekete ʿālim ola ve fenn-i teşrīḥte mütebaḥḥir ve ḥāẕıḳ ola ve aʿḍālarda vāḳiʿ olan āfātın maḥsūsesine ve ġayr-i maḥsūsesine ʿārif ola ve ḳable't-teʾemmül iḥsās olunan maraḍın aṣlī veyāḫūd şirkī olduğuna ḥükm eylemeye, evvelā ʿuḍv-ı marīḍin ve müşāriklerinin ḥālini ve maḥsūs ve ġayr-i maḥsūs olan maraḍlarını teʾemmül-i tāmm ile teʾemmül edip ve marīḍe marīḍin aḫbārı ile bilinen ʿalāmetlerin maḥsūsunu ve ġayr-i maḥsūsunu ve elem-i ẓāhir ile mūlim olanı ve ġayr-i mūlim olanı ve ʿaraḍ-ı ḳarībi müs̱īr olmayıp lākin ʿaraḍ-ı baʿīdi müs̱īr olanları ve marīḍin ʿaraḍ olduğunu bilmediği aʿrāḍ-ı baʿīdeyi tekrār-be-tekrār mecālis-i müteferriḳada suʾāl edip kemā-yenbaġī aṣlī olanı ve şirkī olanı ḥads ve teferrüs eylediğinden sonra teferrüs eylediği maraḍ-ı aṣlīnin aṣāletine ḥükm edip muʿālecesine şürūʿ eyleye, zīrā baʿīd olan ʿaraḍların ʿaraḍ olup āfet ve maḍarratı şirkī olduğunu marīḍ bilmez belki şirketine vuḳūf ve teheddī ṭabībin firāseti ve ḥadsi ile ḥāṣıl olur. Ve eks̱er bu teheddī ve maʿrifet o iki ʿuḍvun fiʿllerinin maḍarratlarını bilmek ile ḥāṣıl olur.

Pes bu iki ʿuḍv-ı müşāriklerde olan āfetlerin biri aṣlī ve āḫeri şirkī olduğunda iştibāh olunsa o ʿuḍvların maḍarrat-ı efʿāline naẓar olunur ve hangisinin maḍarrat-ı fiʿli sābıḳ ise maḍarratı sābıḳ olan fiʿlin maḥalli olan ʿuḍvun āfeti şirkī olduğuna ḥükm olunur. Bu taḳrīrden münfehim olur ki ʿaraḍın efʿālde maḍarratı maraḍın efʿālde maḍarratından muḳaddem olur.

Ḳānūn'un bu maḳāmda olan kelāmı vāḍıḥu'l-murād değildir. ʿAllāme tercüme olunduğu vech üzere şerḥ ve īḍāḥ eylemiştir.

Beynehümāda müşāreket olan ʿuḍvlardan baʿḍı müşārikler vardır ki maraḍ-ı aṣlīye onların biri müteʿayyin olup āḫerde olan maraḍ-ı şirkī olmağa müteʿayyin olur, miʿde ile reʾs gibi, beynehümāda müşāreket vardır. Lākin eks̱eriyyā emrāḍ-ı aṣliyye miʿdede ẓuhūr edip başta olan maraḍlar şirkī olur ve maraḍ-ı aṣlī başta olup başa şirket ḥasebiyle miʿde meʾūfe olduğu nādir olur. Pes kaçan reʾs ve miʿdede āfet ẓuhūr eylese ve eks̱er-i ḥāline bināen ṭabīb olan kimse miʿde maraḍına maraḍ-ı aṣlī ve reʾste olan āfete şirkī ve ʿaraḍ diye teferrüs eder.

Ve biz emzice-i aṣliyye ve emzice-i ʿārıḍanın ʿalāmetlerini vech-i ʿāmm üzere beyān-ı tāmm ile beyān edip ḳuddāmında ve önünde vaḍʿ ederiz ve her ʿuḍvun mizāc-ı aṣlīsini ve mizāc-ı ʿārıḍīsini bāblarında beyān eyleriz. Ve ammā emrāḍ-ı terkībin ʿalāmetlerinin ẓāhir olanları ḥiss ile ẓāhir olup bilinir. Ve bāṭında olanlarından imtilā ve südde ve evrām ve teferruḳ-ı ittiṣālden mā-ʿadālarını ḳavl-i küllīde ḥaṣr eylemek müteʿassir olur ve keẕā-lik [60a] imtilā ve südde ve evrām ve teferruḳ-ı ittiṣālden her birinin ʿuḍv-ı vāḥide maḫṣūṣ olanlarını dahi ḳavl-i küllīye ḥaṣr ve ḍabṭ eylemek müteʿas-sir olur; ḳavl-i küllī ile ḍabṭı müteʿassir olanların eḳāvīl-i cüzʾiyyeye teʾḫīri evlā ve elyaḳ olur.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡāliṡü Fī-ʿAlāmātı'l-Emziceti

Emzicenin aḥvāli bilinen ve taʿarrüf olunan ʿalāmetlerin ʿaded-i ecnāsı on ʿadeddir:

Cins-i evvel melmestir. Ve melmes ile yaʿnī ʿuḍv-ı insāna el ile yapış-mak ile mizācın ḥāli taʿarrüf olunup bilinmeğin vechi ve ṭarīḳi budur ki iḥsās olunan melmeste teʾemmül olunur ve o melmes büldān-ı muʿtedile ve havā-i muʿtedilde olan şaḫṣ-ı lāmis-i ṣaḥīḥin lemsine müsāvī olup veyāḫūd ġayr-i müsāvī olduğu taʿarrüf olunur ve bilinir. Eger müsāvī olduğu baʿ-de't-taḥarrī ve't-teʾemmül ẓāhir olur ise o müsāvī olan mizācın iʿtidāline melmesi delālet eder ve müsāvī olduğu ṣaḥīḥü'l-mizāc olan ʿuḍv-ı lāmisin ʿadem-i infiʿāli ile müteḥaḳḳaḳ olur. Ve eger ṣaḥīḥü'l-mizāc olan ʿuḍv-ı lāmis o melmesten münfaʿil olur ise yaʿnī ʿuḍv-ı lāmis o melmeste bürūdet ve süḫūnet ve līn ve ṣalābet ve ḫuşūnetten birini ṭabīʿīden ziyāde iḥsās eder ise ve iḥsās olunan ḥālet-i zāideyi īcāb eder havā ve su ile istiḥmām miṡlli sebeb-i āḫerler dahi bulunmaz ise o melmes mizāc-ı ʿuḍvun ʿadem-i iʿtidā-line delālet eder.

Ve mizāc-ı beden aḥvāli tırnaklar ile dahi taʿarrüf olunur. Eger tırnak yumuşak ve leyyin olur ise ruṭūbet-i mizāca delālet eder ve eger tırnak yābis olur ise mizācın yübūsetine delālet eder, zīrā tırnaklar ruṭūbet-i sāniye faḍlasından tekevvün eder ve tırnakların līn ve yübūseti māddenin ruṭūbet ve yübūsetine delālet eder eger sebeb-i āḫer ile olmadığı müteḥaḳḳaḳ olur ise, meṡelā edhān-ı müleyyine ve mā-ı ḥārr ile istiḥmām miṡlli esbāb-ı

ġarībeyi istiʿmāl eylemedi ise. Lākin līn ve ṣalābetin mizācın ruṭūbet ve yübūsetine delāleti [mizācın] ḥarāret ve bürūdeti edillesinin ṣıḥḥatine ve taḥaḳḳuḳuna tevaḳḳuf eder, zīrā mizācın ḥarāreti melmesi ṣulb ve ḫaşin olan ʿuḍvu telyīn eyleyip o ʿuḍv her ne ḳadar mādde-i yābiseden tekevvün etti ise melmesi mülāyim olur ve o ʿuḍvun ṭabīʿatı raṭb ve mülāyim ẓann olunur. Ve ḥarāret-i mizāc aʿḍā-i ṣulbe vü ḫaşineyi telyīn eyledikte ṣalābet ve ḫuşūnette ve ruṭūbet ve yübūsette muʿtedil olan ʿuḍvu bi-ṭarīḳi'l-evlā telyīn eder. Keẕālik mizācın bürūdeti ʿuḍvu icmād ve tekŝīf etmekle aʿḍā-i raṭbeyi taḫşīn ve taṣlīb eder her ne ḳadar o ʿuḍvun ṭabʿı ruṭūbet üzere ise ve muʿtedili bi-ṭarīḳi'l-evlā taṣlīb eder. Ve bürūdetin taṣlībi karda ve et üzere olan semīnde ẓāhir olur. Ve bunların tekevvün eyledikleri māddeler her ne ḳadar raṭb ise bürūdet māı ʿaḳd edip icmād etmekle ṣalābetli eder ve semīni taġlīẓ etmekle keẕālik ṣulb eder. Mādām ki mizācın ḥarāret ve bürūdeti müteḥaḳḳaḳ olmaya, ʿuḍvun līni ruṭūbet ve ṣalābeti yübūsete delālet eylemez.

Edhān-ı müleyyine miŝlli esbāb-ı ġarībe olmadığı müteʿayyin olup ve ḥarāret ve bürūdette mizācın iʿtidāli müteḥaḳḳaḳ olduğundan sonra ʿuḍvun mülāyemeti mizācın ruṭūbetine ve ʿuḍvun ṣalābeti mizācın yübūsetine o zamān ʿalāmet olur. Ve ekŝer-i ḥālde mizācı bārid olanların bedenleri mülāyim olur her ne ḳadar bāridü'l-mizāc naḥīf ve ḍaʿīf olur ise, zīrā bāridü'l-mizāc olanlarda fecācet ziyāde olur ve beden mükteniz olmayıp saḫīf ve müteḫalḫil olmakla mülāyim olur.

Ecnās-ı ʿaşere-i delāilden cins-i ŝānī laḥm ve şaḥmdan meʾḫūẕ olan delāildir, zīrā laḥm-ı aḥmer bedende keŝīr olur ise ruṭūbet ve ḥarārete delālet eder. Ve laḥm-ı aḥmeri keŝīr olan beden mütelezziz ve mükteniz olur yaʿnī sık ve mütelāṣıḳ olur, müteḫalḫil olmaz. Ve laḥm-ı aḥmeri ḳalīl ve yesīr olup şaḥmı olmayan bedende yübūset olur, zīrā laḥm-ı aḥmerin ḳılleti ile şaḥmın olmaması yübūsete delālet eder, ammā semīn ve şaḥm bürūdete delālet eder. *Ammā semīn ile şaḥmın farḳı budur ki semīn laḥm-ı aḥmerin üzerinde olur ve şaḥm laḥm üzerinde olmaz belki civārında olur.* Ve semīn ile şaḥm olan ʿuḍvda terehhül ve istirḫā olur, kaçan semīni ve şaḥm[ı] keŝīr olup rehel ve istirḫāsı olan ʿuḍvun ʿurūḳu ḍayyiḳ ve dar olup demi ḳalīl olur ise. Ve aʿḍāyı lede'l-ḥācet taġdiye eden demin ḳılleti ḥasebiyle cūʿu

ve açlığı zamānında o bedenin ḳuvālarına ḍaᶜf ᶜārıḍ olur ise onun rehel ve istirḫāsı cibillī ve ṭabīᶜī olur, ammā ẕikr olunan ᶜalāmetler olmaz ise yaᶜnī dmarları ḍayyiḳ olmayıp zamān-ı cūᶜunda o kimseye ḍaᶜf gelmez ise o rehel ve istirḫā cibillī olmaz belki mizāc-ı mükteseb olur.

ᶜAllāme der ki simen[181] yaᶜnī semizlik iki ḳısmdır, bir ḳısmı simen-i laḥmī ve ḳısm-ı āḫeri simen-i şaḥmī vü semīnī olur. Ve bu iki ḳısmın her birisi yā ṭabīᶜī olur veyāḫūd ġayr-i ṭabīᶜī olup mükteseb olur. Simen-i şaḥmīnin ṭabīᶜīsi iktisābīsinden Ḳānūn'unun ẕikr eylediği farḳ ve ᶜalāmet ile mümtāz olur lākin bu farḳ ile simen-i laḥmīnin ṭabīᶜīsi ġayr-i ṭabīᶜīsinden mümtāz olmaz, zīrā simen-i laḥmīsi olan kimsenin ᶜurūḳu vāsiᶜa olur ve zamān-ı cūᶜu ḫavāda o kimseye ḍaᶜf ᶜārıḍ olmaz gerekse o simen-i laḥmī ṭabīᶜī olsun ve gerek ise kesbī olsun. İntehā ḫulāṣatu kelāmi'l-ᶜAllāme.

Ve semīn ve şaḥmın ḳılleti ḥarārete delālet eder, zīrā semīn ve şaḥmın māddesi demin düsūmeti olur ve fāᶜili berd olur, pes şaḥm ve semīnin ḳılleti bürūdet-i fāᶜilenin ḳılletine delālet etmekle bi'l-vāsıṭa ḥarāretin kes̱retine dahi delālet eder. Ve şaḥm ve semīnin fāᶜili bürūdet olmakla kebid mis̱lli ḥārr olan ᶜuḍvda şaḥm ḳalīl olup emᶜā gibi olan ᶜuḍvda şuḥūm kes̱īr olur lākin bu ḳāᶜideden ḳalb müstes̱nā olur, zīrā ḳalb aᶜḍāların cümlesinden ḥarāretli iken ḳalbin ḥavālīsinde şaḥm külyelerde ve kebidde olan şuḥūmdan eks̱er ve ezyed olur onun için ki şaḥmın kes̱reti fāᶜilin ve bürūdetin ḳuvveti ḥasebiyle olduğu gibi gāhīce māddenin kes̱reti ḥasebiyle dahi olur, ḳalbde olan şuḥūmun fāᶜili olan bürūdet her ne miḳdār ḳalīle ise lākin mādde-i şaḥm yaᶜnī düsūmet-i dem eks̱er olur, zīrā ḳalbin ḥarāret-i zāidesi düsūmet-i demi ziyāde ceẕb eder.

Ve ḳalbin bürūdet-i ḳalīlesine ṭabīᶜat dahi muᶜīn olur. Ve ḳalbi muḥīṭ olan ġışā dahi bürūdet-i ḳalbe muᶜīn olup ḳalbin ḥarāret-i zāidesinin ceẕb eylediği düsūmet-i kes̱īreyi ᶜaḳd ederler ve bināen ᶜaleyh ḥavālī-i ḳalbde şuḥūm-ı kes̱īre olur. Ve ṭabīᶜatın mādde-i kes̱īreyi ᶜaḳd ve icmādda bürūdet-i ḳalbe muᶜīn olduğunun vechi budur ki ḳalbde olan ḥarāret-i kes̱īre ḳalbin ruṭūbātını ifsād ve ifnā edip yübūset-i kāmile iḥdās̱ etmekle o ḥarāretin maḍarratını defᶜ için ḳalbi terṭīb eder ve ḥavālī-i ḳalbde şuḥūm-ı

181 "Simen" ᶜineb vezni üzere bedenin ḫıṣbı ve semizliğidir, ammā "semīn" yā ile laḥm-ı aḥmerin üzerinde olan yağdır.

muraṭṭıbe olmağa ḥācetin mesāsı ezyed olur ve lā-maḥāle ṭabīᶜat o ḥāceti ḳaḍāya muᶜāvenet ve müẓāheret eder.

Şaḥm ve semīn ebdānda ḳalīl veyāḫūd kes̱īr olduğu ḥarāretin ḳıllet ve kes̱reti ḥasebiyle olur. Ve bu ḳalbde olan laḥm ve semīn mücerred mizāc-ı ḳalb ile ḥādis̱ değildir ve ṣūret-i nevᶜiyyenin dahi muḳteḍāsı ve es̱eri değildir.

Ve beden laḥīm olup lākin semīn ve şaḥmı ḳalīl olur ise o beden ḥārr ve raṭb olur, fe-ammā laḥm-ı aḥmeri kes̱īr olup ve şaḥm ve semīni ḳalīl olan ebdānda bu ḥālet ruṭūbetin ifrāṭ üzere olduğuna delālet eder. Ve laḥm-ı aḥmerin kes̱retiyle şaḥm ve semīnin dahi kes̱reti olur ise ruṭūbet ve bürūdetin ifrāṭ üzere olduklarına delālet eder, felā-cerem o beden bārid ve raṭb olur.

Bārid ve yābis olan beden bi'l-cümle ebdāndan aḳḍaf ve ziyāde naḥīf olur sonra ḥārr ve yābis olan beden bi'l-cümle ebdāndan aḳḍaf olur sonra yābis olup ḥarāret ve bürūdette muᶜtedil olan beden aḳḍaf olur sonra ḥārr olup ruṭūbet ve yübūsette muᶜtedil olan aḳḍaf olur.

<u>Ecnās-ı ᶜaşere-i edilleden cins-i s̱ālis̱ şaᶜrdan ve tüyden meʾḫūẕ olan edilledir.</u> [60b] Ve şaᶜrın emziceye delāleti bu vechle olur ki şaᶜrın nebātı ve bitmesinin sürᶜat ve buṭūʾu ve kes̱ret ve ḳılleti ve riḳḳat ve ġılẓati ve sübūṭat ve cuᶜūdeti bi'l-cümle bu vechler ile şaᶜrın delāleti olur. Ve şaᶜrın delāleti uṣūlünün biri dahi şaᶜrın levni olur.

Pes şaᶜrın sürᶜat-i nebāt ve buṭʾ-ı nebātıyla veyāḫūd ᶜadem-i nebātıyla istidlāl bu vechledir ki tüyü geç biten veyāḫūd tüyü ḳaṭᶜā bitmeyen kimsede demin olmadığına delālet eder. Delīl-i āḫer bulunmaz ise o nesneler yaᶜnī tüyün geç bittiği veyāḫūd hīç bitmediği delālet eder ki o kimsenin mizācı cidden raṭbdır. Ve şaᶜrı sürᶜat ile bitmek delālet eder ki o bedenin ruṭūbeti ḳısm-ı evvelin ḳısm-ı evvelin ruṭūbetinden noḳṣān olup yübūsete mizācının min-vechin meyli olur. Ve bu edillede ḥarāret ve bürūdete delālet yoktur, ḥarāret ve bürūdete ẕikri sābıḳ ᶜalāmāt ile istidlāl olunur. Lākin ḥarāret ve yübūset müctemiᶜler olsa şaᶜrın nebātı cidden sürᶜat üzere olur ve şaᶜrı çok tevlīd eder ve şaᶜrı taġlīẓ eder, zīrā kes̱ret ve ġılẓat ḥarārete delālet eder. Ve yine ġılẓat duḫāniyyetin kes̱retine delālet eder, şübbānın ġılẓat-i şaᶜrları duḫāniyyete delālet eylediği gibi, ammā bu delālet ṣıbyānın tüylerinde

bulunmaz, zīrā ṣıbyānın tüyleri buḫārī olur ve şübbānın tüyleri duḫānī olur, onun için ṣıbyānın şaʿrı ġalīẓ değildir. Ve şaʿrın kes̱ret ve ġılẓatinin ḍıddları ḥarāret-i duḫāniyyenin ḍıddlarına yaʿnī ḍaʿf-ı ḥarāret ve ḳıllet-i duḫāniyyete delālet eder.

Ve bu maḳāmda ʿAllāme şaʿra müteʿalliḳ ḫavāṣṣı taḥrīr ve esbābını basṭ ve tafṣīl edip ebḥās̱ı teks̱īr ve taṭvīl eyledi lākin melāle müʾeddī olmasın için faḳaṭ ruʾūs-ı mesāil ile iktifā eyleyelim, o ḫavāṣṣlar bunlardır: İnsān başının tüyleri uzun olur ve cefn-i esfelinin hüdbeleri sāir ḥayvānın hüdbelerinden yaʿnī altta olan göz kapağı kirpiklerinden çok olur ve kaşlarının dahi tüyleri çok olur. Ve insānın koltukları ve ʿāneleri tüylü olur. Ve hatunların başında nābit olan tüyler erkek başında nābit olan tüylerden uzun olur lākin erkeklerin baştan mā-ʿadā aʿḍālarında olan tüyleri hatunların o maḥallerde olan tüylerinden eks̱er olur. Ve bedenin muḳaddeminin tüyü ve ʿaraḳı muʾaḫḫar-ı bedenden ziyāde olur. Ve erkekler gibi nisāda sakal bitmez. Ve baʿḍı nisā bulunur ki mizācı ġāyet ile ḥārr ve yābis olup sakalı nābit olur. Ve meşāyıḫın kaşları uzun olur. Ḳarşī ḥikāye eder ki Yemen'den bir recül geldi ki onun beşeresi bi'l-cümle tüy ile mestūr idi, tüylerini refʿ eylemedikçe beşeresi görünmez idi.

Ve insānın tüyü ḥalḳ olunup tırāş oldukta ḫaşīn ve ṣulb olur, mürūr-ı vaḳt ile yine mülāyim olur, sāir ḥayvānın tüyü veyāḫūd yünü cezz yaʿnī ḳaṭʿ ve ḥalḳ olunmakla taṣallüb ve taḫaşşün eylemez. Ve şaʿr-ı insānın baʿḍısı vilādetinde maʿan tevellüd eder, baş tüyü gibi ve baʿḍısı baʿde-ḥīnin ẓuhūr eder, liḥye ve şaʿr-ı ibṭ ve şaʿr-ı ʿāne mis̱lli. Ve yine insānın ḫavāṣṣındandır tüyleri siyāh iken kocadıkça beyāḍ olur; sāir ḥayvānlarda şaʿrının levni taġayyür eylemez, her ne levn üzere tevellüd ederse o levn müddet-i ḥayātında bāḳī kalır, lākin ġırbān[182] *ve ġarānīḳ dedikleri ḥayvānın tüylerinin levni remādiyyet üzere iken kocadıkça siyāha taġayyür eder. Ve ḫaṭāṭīfte olan rīşler dahi berd-i şedīd ile müteġayyir olup beyāḍ olur ve baʿḍan olur ki ifrāṭ üzere beyāḍ olmakla nās onun ḫuṭṭāf olduğunu inkār ederler. Ve*

182 "Ġırbān" "ġurāb"ın cemʿidir. *Menhel-i Yenābīʿ*'de لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللّٰهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا ḥadīs̱-i şerīfi şerḥinde bir ḥikāye-i ʿacībe ḍımnında karga ferḫı yumurtadan beyāḍ ḫurūc edip baʿdehu siyāh olduğu meẕkūrdur. Ve "ġarānīḳ" dahi bir nevʿ ṭāir olduğu *Ḳāmūs*'ta ve *Ḥayātu'l-Ḥayevān*'da meẕkūrdur.

fār'a müşābih bir ḥayvān dahi vardır ki remād levninde olur ve her sene levni beyāḍa taġayyür edip yine levn-i aṣlīsi olan remād levnine taḥavvül eder. Ve Ḳarşī ḥikāye eder ki bir cemāʿat gördüm ki onlar yüz yaşını mütecāviz olmuşlar idi, o ṭāife zuʿm ederler ki onların şeybinin baʿḍısı sevāda taġayyür eder.[183] *İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.*

Ve ammā şaʿrın şekli ile istidlāl bu vech iledir ki şaʿrın cuʿūdeti yaʿnī kıvırcık olması ile ḥarārete ve yübse istidlāl olunur. Ve baʿḍı kerre menbit-i şaʿr olan mesāmm s̱aḳblarının iltivāsına ve dolaşık olduğuna delālet eder. Ve kaçan cuʿūdet-i şaʿrı olan kimsede ḥarāret ve yübūsete delālet eder āḫer ʿalāmetler var ise cuʿūdet dahi onun muʿāvenetleri ile ḥarāret ve yübūsete delālet eder, ammā o ʿalāmāt-ı uḫrā mevcūd değil ise mesāmmāt s̱uḳbelerinin iltivāsına delālet eder.

Ve mizācın yübs ve ḥarāretinden ḥādis̱ olan cuʿūdet mizācın taġayyürü ile müteġayyire olup sübūṭata istiḥāle eder. Ammā mesāmmātın iltivāsı ile olan cuʿūdet mizācın istiḥālesi ile sübūṭata istiḥāle eylemez, zīrā ḫalḳī ve cibillī olan iltivā-i mesāmm mizācın tebeddülü ile mütebeddil olmaz ve iltivāya tābiʿ olan cuʿūdet dahi tebeddül-i mizācla mütebeddil olmaz. Ammā şaʿrın sübūṭatı yaʿnī mülayim ve müstersel olması cuʿūdetin delāletinin aḍdādı üzere delālet eder.

Ammā şaʿrın levni ḥasebiyle istidlāl bu vech iledir ki şaʿrın sevādı ve siyāh olması ḥarārete delālet eder ve şaʿrın levninin ṣuhūbeti bürūdete delālet eder ve levnin şuḳreti ve ḥumreti iʿtidāle delālet eder[184] ve şaʿrın ebyaḍ olduğu ruṭūbet ve bürūdete delālet eder, şeybinin yaʿnī insānın saçı ve sakalı aklığının delāleti gibi. Veyāḫūd şaʿrın beyāḍ olduğu yübs-i şedīde delālet eder, nitekim bu mis̱lli taġayyür nebātta mevcūd olduğu gibi, zīrā nebāt raṭbın şiddet-i ḫuḍreti ḥasebiyle merʾī olan sevād nebāt yābis olduğu ve kuru-

183 Ḫıḍır ʿaleyhi's-selām yüz yirmi senede bir kerre şābb olup gencelir diye *Şerḥ-i Şemsiyye* ḥāşiyesinde Kara Dāvūd, Ḥaḍret-i Şeyḫ Rükneddīn es-Simnānī'nin baʿḍı müʾellefātından naḳl eder; ḥāşiye-i mez̠kūrede ʿaraḍ baḥs̱inde mez̠kūrdur.

184 Metn-i Īlāḳī şerḥi Āmulī "şuḳret" ile "ṣuhūbet"i taʿrīf edip der ki الشقرة صفرة تميل الى حمرة فيكون اقوى من الاترج في الحمرة والاصهب ما له شقرة تميل الى حمرة Ammā ʿAllāme der ki baʿḍılar "ṣuhūbet" ile "şuḳret"i bir ʿadd edip "şuḳret" ağaç kavunu levni ile turunc levni beyninde bir levndir derler ve "ṣuhūbet" dahi bu taʿrīfte dāḫil olmakla ṣuhūbeti başka levn ʿadd eylemezler. Bu vech ʿAllāme'nin muḫtārı olmak gerek ki başka taʿrīf etmedi.

duğu vaḳt beyāḍa mütebeddil olur. Tüyler dahi o nebāt-ı raṭb mis̱lli olup sevādı yübūset-i ʿārıḍa ḥasebiyle taġayyür edip beyāḍ olur ve bu taġayyür insānda müceffif olan emrāḍdan sonra olur.

Ve insānda olan şeybinʿ yaʿnī saçının ve sakalının ağarmasının sebebi Arisṭāṭālis katında budur ki balġamın ġalebesi ḥasebiyle tüylerin levni balġam levnine istiḥāle eder, balġam beyāḍ olmakla tüyler dahi beyāḍ olur. Ve Cālīnūs der ki şeybin sebebi şaʿra teveccüh eden ġıdānın bürūdet ḥasebiyle mesāmmāt-ı bedende nüfūẕu müddetinde ḥareketi baṭīʾe olmakla tekerrüc edip ġıdā-i mütekerricden ḥādis̱ olan şaʿr ebyaḍ olur. Ve eger sen ḳavānīni ve ḳavāʿidi teʾemmül edersen bu iki ḳavli birbirine ḳarīb bulursun, zīrā Arisṭāṭālis ḳavli üzere sebeb-i şeyb balġamdır ve balġamın beyāḍ olmasının sebebi ḥarāretin ḳāṣıre olup ve ruṭūbetin zāide olmasıdır. Ve Cālīnūs katında sebeb-i şeyb ġıdānın tekerrücüdür ve tekerrücün sebebi ḥarāret-i ḳāṣıre ile bürūdet-i zāidedir, pes o [iki] ḳavl üzere olan şeybin sebeb-i ḳarībleri her ne ḳadar müteḫālifler ise sebeb-i baʿīdleri müttehịdlerdir, bināen ʿaleyh o iki ḳavl müteḳāribler olur. Ve bunun taḥḳīḳi ʿilm-i ṭabīʿīden müstefād olur, fenn-i ṭıbbda bunu taḥḳīḳ ṭabībe mühimm ve elzem değildir.

Pes bundan sonra biz deriz ki büldān ve ehviyenin şaʿrda teʾs̱īri vardır, onlara dahi mürāʿāt etmek vācib olur, zencīlerin şaʿrlarında ve tüylerinde şuḳret olmaz yaʿnī utrucc ve nārenc levnleri arasında mütevassıṭ olan levn zencīlerde bulunmaz her ne ḳadar muʿtedilü'l-mizāc olur ise. Ve Ṣaḳlābīlerde[185] dahi sevād-ı şaʿr olmaz her ne ḳadar ḥārrü'l-mizāc olur ise. Ve esnānın dahi levn-i şaʿrda teʾs̱īri vardır.

Şübbānın eşʿārı bilād-ı cenūbiyye ahālīsinin eşʿārı gibi olur, nitekim bilād-ı cenūbiyyenin havāsı eşʿārı tesvīd eylediği gibi şübbānın ḥarāreti eşʿārı levn-i sevād üzere eder. Ve ṣıbyānın eşʿārı bilād-ı şimāliyye ahālīsinin eşʿārı gibi olur, bilād-ı şimāliyyenin havāsı şaʿrı tesvīd eylemediği gibi ṣıbyānın ḥarāreti dahi şaʿrı tesvīd eylemez. Ammā kühūl ikisi beyninde mütevassıṭ olur.

ʿAllāme der ki bu ẕikr olunan maḳālāt o bilādlardan muʿtedil olan beldelerin havāsının ḥālidir, ammā iʿtidāli mütecāviz olanların ḥāli [*61a*]

185 *Ḳāmūs*'ta الصقالبة جيل تتاخم بلادهم بلاد الخزر بين بلغر وقسطنطينية diye muḳarrerdir yaʿnī Ṣaḳālibe bir ṣınftır ki ekūl olurlar ve bilādları Bulgar bilādı ile İstanbul arasındadır, o bilādın ahālīsinin gözleri yumuk ve küçük olur.

muʿtedil olan bilāda muḳāyese olunur. Pes ṭabībe vācib olur ki her beldenin eşʿār ḥaḳḳında muḳteḍāsınca ʿālim ola ḥattā ġayr-i ṭabīʿīyi ṭabīʿīye muḳāyese edip o şaʿrlardan emzicelerini bile, mes̱elā ṭabīb bile ki Ṣaḳālibenin levn-i ṭabīʿīsi ṣuhūbet üzere olur ve Ṣaḳālibe'den baʿḍılarında ṣuhūbetten sevāda veyāḫūd ḥumret ve şuḳretten birine levninin emyel olduğunu müşāhede eder ise ondan ḥarārete istidlāl eyleye ve beyāḍa meylini müşāhede eder ise ondan bürūdete istidlāl eyleye. Pes Ṣaḳlābī'nin ḥumret-i şaʿrı bilād-ı muʿtedile veyāḫūd bilād-ı muʿtedileye iʿtidālde ḳarīb olan belde ahālīlerinin sevād-ı şaʿrı menzilesinde olup iʿtidāle delāletini ve keẕālik o diyār ki onun ahālīsi şaʿrlarının ṭabīʿī levni ṣuhūbetten enzel ve ednā olup beyāḍa ḳarīb ola. O levnin iʿtidāle delāletini ṭabīb fehm edip her diyārda levn-i ṭabīʿī olan elvān ile keyfiyyāt-ı mizāclarının iʿtidāline istidlāl eyleye. Hākeẕā efādehu'l-ʿAllāme.

Ve ṣıbyānın eşʿārının kes̱retiyle ṣıbyānın mizācı zamān-ı kiberinde sevdāviyyete istiḥāleye istidlāl olunur. Ve meşāyıḫın ve pīrlerin eşʿārının kes̱reti ḥālā mizācı sevdāvī olduğuna delālet eder.

<u>Ve edille-i ʿaşerenin cins-i rābiʿi ebdānın elvānından meʾḫūẕ olan edilledir.</u> Bedenin ebyaḍ olduğu demin ḳılletine veyāḫūd ẓāhir-i bedenden demin fıḳdānına ve olmamasına delālet eder ve bürūdete dahi delālet eder onun için ki ḳalīlü'd-dem olan bedenin ḥarāreti ṣafrānın kes̱reti ve ġalebesi ile olur ve o bedende ṣafrā kes̱īr olsa lā-maḥāle bedende ṣufret ḥādis̱e olur. Pes bedenin ebyaḍ olması ṣafrānın dahi olmadığına delālet [edip] bāridü'l-mizāc olduğu fehm olunur.

Ve bedenin ḥumreti demin kes̱retine delālet eder ve ḥarārete dahi delālet eder.

Ve bedenin ṣufreti ve şuḳreti yaʿnī kırmızılığa māil sarılığı kes̱ret-i ḥarārete delālet ederler lākin ṣufretin mirre-i ṣafrāya delāleti ziyāde olur ve şuḳretin deme yāḫūd dem-i mirārīye delāleti ziyāde olur. Ve baʿḍan olur ki bedende her ne ḳadar ṣafrā olmaz ise dahi mücerred demin olmamasından dahi ṣufret ḥādis̱e olup bedenin ṣufreti demin ʿademine delālet eder, min-ġayri vücūdi'ṣ-ṣafrā mücerred demin olmadığından bedenin ṣufreti nāḳıhlarda mevcūd olur.

Ve kümūdet-i levn şiddet-i bürūdete delālet eder, zīrā bürūdeti şedīde olan kimselerin demi ḳalīl olur ve ḳalīl olan dem dahi cāmid olup demin

ḥumreti sevāda istiḥāle eder ve o sevād-ı ḳalīl ile cildin levni kümūdet levnine istiḥāle eder.

Ve üdm yaʿnī levn-i esmer ḥarārete delālet eder.

Ve levn-i bāẕincānī bürūdet ve yübūsete delālet eder, zīrā levn-i bāẕincānī ṣırf ve ḫāliṣ sevdāya tābiʿ olur ve sevdānın ṭabīʿatı bārid ve yābis olur.

Ve levn-i caṣṣī bürūdet-i ṣarīḥaya ve balġamiyye olan bürūdete delālet eder.

Bu kelāmda nüsḫalar muḫteliftir. ʿAllāme'nin tercīḥ eylediği nüsḫalar bizim ẕikr eylediğimizdir. "Caṣṣī" o beyāḍdır ki onda zürḳat-i ḳalīle ola.

Ve levn-i reṣāṣī yaʿnī ḫuḍret-i ḳalīl muḫteliṭ olup beyāḍ-ı ġayr-i ḳavī olan levn bürūdete ve ḳalīl sevdā muḫteliṭ olan ruṭūbete delālet eder, zīrā reṣāṣī levninde olan beyāḍ balġama yāḫūd ruṭūbet-i sāirenin mizācına tābiʿ olur ve ḫuḍreti mevcūde olan sevāda māil dem-i cāmide tābiʿ olur. Ve sevādın beyāḍa iḫtilāṭından lā-maḥāle levn-i reṣāṣī ḥādis̱ olup ẕikr olunan bürūdete ḳalīl sevād muḫteliṭ olan ruṭūbete delālet eder, zīrā dem-i cāmid sevdā-i ġayr-i ṭabīʿī olup balġam dahi bārid olduğu meşhūr ve maʿlūmdur.

Ve levn-i ʿācī berd-i balġamī ve mirār-ı ḳalīle delālet eder, zīrā levn-i ʿācī o beyāḍdır ki ona ṣufret-i ḳalīle muḫāliṭ ola, pes beyāḍın berd-i balġamīye delāleti ve ṣufret-i ḳalīlenin mirre-i ṣafrāya delāleti olduğu kirāren ẕikr olundu. Ve eks̱er-i aḥvālde kebid sebebi ile levn ṣufret ve beyāḍa taġayyür eder,[186] zīrā kebidin āfeti ḥasebiyle dem ḳalīl olur. Ve cildin levni olan beyāḍiyyete ḥumret-i ḳalīle karışmak ile ṣufret ile beyāḍ arasında bir levn ʿārıḍ olur.

ʿAllāme der ki miʿde āfetinden dahi cild bu levne müteġayyir olur ve beynehümāda farḳ budur ki kebid sebebi ile ḥāṣıl olan levnin ṣufreti beyāḍından eks̱er olur ve miʿde ḥasebiyle ḥādis̱ olan levnin beyāḍı ṣufretinden eks̱er olur. İntehā.

Ve ṭıḥālin āfeti ḥasebiyle beşerenin levni sevāda māil ṣufret olur. Ve ʿilel-i bevāsīrde beşere taġayyür edip levni ṣufret ve ḫuḍretten mürekkeb bir levn olur lākin ʿilel-i bevāsīrde bu taġayyür devām üzere olmaz, *zīrā bevāsīri mūcib olan maḳʿade ʿurūḳunun ağızlarının açılmasıdır. Pes*

186 "Ṣufret ve beyāḍa taġayyür eder" demek ṣufret ile beyāḍdan mürekkeb bir levn olur demektir.

bu infitāḥ gāhīce dem-i ṣāliḥin kes̱retiyle olur ve bu nevʿ bāsūrda levn-i aḥmer müşrıḳ olur. Ve baʿḍı kerre o ʿurūḳun ağızlarının açılması demin fesād-ı keyfiyyetinden olur ve o nevʿ bāsūrda levn-i beşere ṣufret ve ḫuḍrete müteġayyir olur. Ve bu taġayyür bu taḳrīr üzere bāsūrun bir nevʿine maḫṣūṣ olur. Ḳānūn'un وليس هذا بالدوام بل قد يختلف *dediğinden murādı budur.*

Ve lisānın levninden ʿurūḳ-ı sākine ve ʿurūḳ-ı ḍāribenin mizācına istidlāl ḳavīdir.

ʿAllāme der ki baʿḍı nüsḫalarda "Lisānın levninden miʿde mizācına ve ʿurūḳ-ı sākine mizācına istidlāl ḳavīdir" diye vāḳiʿ olmuştur, bu iki nüsḫa dahi ḥaḳḳtır lākin nüsḫa-i s̱āniye Rāzī'nin Ḥāvī'de yazdığına muvāfıḳtır, zīrā Rāzī Ḥāvī'de der ki lisānın levni miʿdede ve ʿurūḳta maḥṣūr olan ḫılṭa delālet eder, zīrā miʿdede ve ʿurūḳta olan ḫılṭ ḥarāretleri ḥasebiyle lisānı ṣābiġ olup boyar ve kendi levni cinsinden kılar. Pes lisānın levni hangi ḫılṭın levni üzere olur ise miʿdenin ve damarların mizācı o ḫılṭın mizācı üzere olur. İntehā.

Kez̠ālik gözlerin levninden dimāġın levnine istidlāl ḳavī olur *onun için ki teşrīḥ-i ʿaynda yazıldığı üzere ʿaynın ṭabaḳātı dimāġın ṭabaḳātından olur ve ʿaynın ruṭūbātı dimāġın ruṭūbetinden olur ve ʿaynın ġıdāsı dimāġın ġıdāsından olur. Bu mez̠kūrlarda ittiḥād-ı mizācda dahi ittiḥādı īcāb edip ʿaynın mizāca tābiʿ ʿaynın levniyle dimāġın mizācına istidlāl ḳavī ve muḥkem olur.*

Ve gāhīce olur ki maraḍ-ı vāḥid ḥasebiyle iki ʿuḍvun biri bir levne ve āḫeri levn-i āḫere müteġayyir olur, mes̱elā mirārın ḥiddeti ḥasebiyle ʿārıḍ olan yereḳānda lisān ebyaḍ olur ve vechin beşeresi siyāh olur *onun için ki kaçan mirār müşteʿil olsa ṣafrā baʿḍı iḥtirāḳla muḥterika olup bedene münteşir olur ve bi'l-cümle beden aṣfer olur ve muḥteriḳ olan eczāları ziyāde ḥiddeti ḥasebiyle beşere-i veche teveccüh edip yüzin siyāh eder ve miʿdeye vāṣıl olan ṣafrā ṣıfāḳati ḥasebiyle miʿdeye nüfūz̠ edemeyip mürūr-ı vaḳt ile bürūdet ʿārıḍ olmakla levni beyāḍa istiḥāle edip miʿdeden lisāna ṣuʿūd etmekle lisānın levnini beyāḍ eder.*

Edille-i ʿaşere ecnāsından cins-i ḫāmis seḥaneden yaʿnī heyʾet-i aʿḍādan meʾḫūz̠ olan delāildir, zīrā ḥarāret-i mizāca ṣadrın siʿası ve eṭrāfın ʿiẓamı yaʿnī el ve ayak mis̱lli tennūr-ı bedenden ḫāric olan aʿḍāların büyüklüğü ve ḳudūdunun tamāmı yaʿnī uzunlukta ve kısalıkta iʿtidāli ve tecāvīfinin siʿası ve damarların siʿası ve ẓuhūru yaʿnī geniş olup maḥsūs

olması ve nabḍın ʿaẓīm olması ve nabḍın ḳavī olması ve ʿaḍalātın mefāṣıla ḳarīb olması tābiʿ olur onun için ki bi'l-cümle efāʿīl-i nisebiyye ve heyʾāt-ı terkībiyye ḥarāret-i mizācla tamām olur ve es̱erden müʾes̱s̱ire istidlāl olunup bu ẕikr olunan efʿālin tamāmı ile ḥarārete istidlāl olunur. Ammā bu efʿālin ḍıddları yaʿnī ṣadrın ḍīḳı ve eṭrāfın ṣıġarı ve nabḍın ʿaẓīm ve ġayr-i ḳavī olması ve ʿaḍalātın ṣaġīre olup mefāṣıldan baʿīd olması [61b] bürūdete tābiʿ olur, zīrā bürūdet ḥasebiyle ḳuvālar bu efʿāli tetmīmden ḳāṣıre olurlar. Pes bu efʿālin noḳṣānı ile ḳuvānın ḍaʿfına ve ḳuvānın ḍaʿfı ile bürūdete istidlāl olunur.

Ve mizācın yübūsetine ḳaşef yaʿnī cildin res̱ās̱eti ve beẕāẕeti tābiʿa olur. Keẕālik mefāṣılın ẓuhūru ve ḥancerede ve enfte olan ġuḍrūfların ẓuhūrları ve enfin müstevī olması tābiʿ olur. *Bu ẕikr olunan tercüme Saʿdüddīn-i Fārsī'nin nüsḫasını tercümedir. Ve baʿḍı nüsḫada "enf-i müstevī" bedeline "enf-i mesnūn" vāḳiʿ olmuştur. ʿAllāme'nin muḫtārı bu nüsḫa-i s̱āniyedir. "Enf-i mesnūn" o enftir ki neḥāfeti ḥasebiyle ṭavīl rüʾyet olunur. Ṣāḥib-i Ḳānūn bu maḳāmda muḳāyeseye ḥaml edip ruṭūbetin edillesini ẕikr etmedi, zīrā ḥarāretin edillesini ẕikr eyledikte bu ẕikr olunan edillenin aḍdādı bürūdete delālet eder dediğinde müteyaḳḳıẓ olan kimse fehm eder ki yübūsetin aḍdādı dahi ruṭūbete delālet eder. ʿAllāme bu iʿtiẕārı ẕikr edip ruṭūbetin edillesinden Şeyḫ-i Reʾīs ẕühūl eyledi diye ṭaʿn edenlere cevāb verdi.*

Ve mizācın edille-i ʿaşeresinin altıncı cinsi aʿḍānın sürʿat-i infiʿālinden meʾḫūẕ olan delāildir. Eger aʿḍā müsaḫḫināt ile serīʿan mütesaḫḫin olur ise o ʿuḍvların mizācları ḥārr olduğuna istidlāl olunur, zīrā keyfiyyātın aḍdādına istiḥāleden cinsine istiḥālesi eshel ve eyser olur. Ve bilā-müzāvele ve muʿāşere müberridāt ile aʿḍā teberrüd edip vaḥyen ve serīʿan sovuk nesnelerden müteʾes̱s̱ire olur ise o aʿḍāların mizācı bārid olduğuna delālet eder, cinsine istiḥāle eshel olmak ḥasebiyle.

Mebhas̱: Bir ḳāil için demeklik vardır ki şeyʾ kendi cinsinden serīʿan münfaʿil ve müteʾes̱s̱ir olup ḫilāf cinsinden infiʿāl ṣaʿb ve baṭīʾ olur diye ẕikr olunan ḳāʿide ʿaks üzere olmak evlā ve elyaḳ olur, zīrā yaḳīnen bizim maʿlūmumuzdur ki şeyʾ ancak ḍıddından münfaʿil olur, şebīhinden ve mis̱linden münfaʿil olmaz.

el-Cevāb: Her iki keyfiyyet ki eḥadühümā āḫer üzerine vārid ola, ḫālī olmaz ki o iki vārid ve mevrūdun ʿaleyh olan keyfiyyetler yā ṭabīʿat-ı vāḥide üzere olur veyāḫūd ṭabīʿat-ı vāḥide üzere olmazlar. Eger ṭabīʿat-ı vāḥide üzere olmazlar ise eḥadühümā āḫerden lā-maḥāle münfaʿil olurlar, meṡelā ḥarāret bürūdet üzere vāride olsa veyāḫūd ʿaks üzere olup bürūdet ḥarāret üzere vāride olsa ḥarāret bürūdet ile ve bürūdet ḥarāret ile münfaʿile olur, zīrā ḥarāret ve bürūdetten her biri uḫrāya ṭabīʿat ve māhiyyette muġāyirlerdir gerek ise o iki keyfiyyetin miḳdārları berāber olsun, meṡelā iki keyfiyyetin her birisi birer derece olmakla mütesāvīler olsun gerek ise müteḫālifān olup eḥadühümā bir derece ve āḫer iki derece olsun. Ve eger o iki keyfiyyet ṭabīʿat ve māhiyyette mütteḥidler olur ise o mütteḥid olan keyfiyyetlerin miḳdārları muḫālif olur ise meṡelā keyfiyyet-i ḥarāret ḥarāret-i uḫrā üzere vārid olup iki ḥarāretin biri bir derece ve uḫrāsı iki derece olur ise lā-maḥāle bir derece olan ḥarāret iki derece olan ḥarāretten münfaʿil ve müteʾeṡṡir olur, zīrā o iki keyfiyyet ṭabīʿatta her ne ḳadar mütteḥid olup ikisi dahi māhiyyet-i ḥarāretin efrādından ise lākin eḥadühümānın miḳdārı āḫerden ekṡer olmakla miḳdārı nāḳıṣ ḥarāret miḳdārı zāid ve ekṡer olan ḥarārete ḳıyāsla bārid ḥükmünde olup nāḳıṣ zāidden müteʾeṡṡir ve münfaʿil olur ve nāḳıṣın zāidden infiʿāli fi'l-ḥaḳīḳa mübāyinin mübāyin-i āḫerden infiʿālinden esraʿ olur, zīrā nāḳıṣ ile kāmilin ṭabīʿatları mütteḥid olur ve nāḳıṣı kāmil tekmīl eder, ṭabīʿatını taġyīr eylemez, ammā iki mübāyin olan keyfiyyetin biri birinden infiʿālinde ṭabīʿatı taġyīre iḥtiyāc olur ve bilā-şübhe taġayyür-i ṭabʿa muḥtāc olmayan infiʿāl taġayyür-i ṭabʿa muḥtāc olandan esraʿ olur. Ammā o keyfiyyet ṭabīʿatta ve miḳdārda maʿan mütteḥid olurlar ise eḥadühümā āḫerden münfaʿil olmazlar ve senin suʾālde īrād eylediğin bu ḳısm-ı rābiʿdendir.

Ve bizim edille-i ʿaşereden cins-i sādiste aḫẕ ve iʿtibār eylediğimiz ḳısm-ı ṡāliṡtir yaʿnī ṭabīʿatta mütteḥid ve miḳdārda muġāyir olan ḳısmdır ve bizim meʾḫūẕumuz olmayan ḳısm-ı rābiʿ ile īrād olunan iʿtirāḍ vārid olmaz.

Ve bu maḳāmda ṣāḥib-i Ḳānūn taṭvīl-i kelām ve ṣuʿūbet-i tāmme ile merāmını edā etmekle Ḳarşī suʾāl-i meẕkūre olan cevāb iki vech iledir diye istiḫrāc eyledi. Ve ʿAllāme redd edip der ki ḥaḳḳ budur ki Ḳānūn'un kelāmı

cevāb-ı vāḥid olur. Ve ᶜAllāme'nin istiḫrāc eylediği üzere o cevāb-ı vāḥidin mülaḫḫaṣan taḳrīri ve taḥrīri tercümede ẕikr eylediğimizdir:[187]

Emzicenin edille-i ᶜaşeresinin yedincisi nevm ve yaḳaẓanın ḥālidir. Nevm ve yaḳaẓanın iᶜtidāli bi'l-cümle bedenin iᶜtidāline delālet eder ve ḫuṣūṣan dimāġın iᶜtidāline delāleti ekṡer olur. Ve nevmin ziyāde olması dimāġda olan ruṭūbet ve bürūdete delālet eder ve yaḳaẓanın ziyāde olması dimāġda olan yübs-i ḥarārete delālet eder. Pes aḫīren ẕikr olunan delāletler dimāġa maḫṣūṣ olur.

Edille-i ᶜaşere-i mizāciyyenin sekizincisi efᶜālden meʾḫūẕ olan delāildir. Bi'l-cümle efᶜāl-i ṭabīᶜiyye mecrā-yı ṭabīᶜīsi üzere tāmme ve kāmile olsa meṡelā ḳuvve-i ġāẕiye ve ḳuvve-i nāmiyenin taġdiye ve tenmiye fiᶜlleri ve keẕālik ḳuvve-i hāḍımenin haḍmı ve dāfiᶜa ve māsikenin defᶜ ve imsāki ve sāirlerin efᶜāl-i maḫṣūṣası ṭabīᶜīsi üzere müstemirre olsa mizācın iᶜtidāline istidlāl olunur. Ammā efᶜāl cihet-i ṭabīᶜīsinden ifrāṭ ṭarafına ḥareket eylese meṡelā ḳuvve-i ġāẕiyenin taġdiye fiᶜl-i ṭabīᶜīsinden ziyāde olsa ve nāmiyenin fiᶜl-i inmāsı dahi ṭabīᶜī inmādan ziyāde olsa cānib-i ifrāṭa o ḥareket ḥarārete delālet eder. Keẕālik efᶜāl-i ṭabīᶜī ḳadar ṭabīᶜīyi tecāvüz etmeyip lākin zamānında sürᶜat eylese, meṡelā ḳadd ü ḳāmetinin kemāl-i ṭabīᶜīsi otuz seneye ḳarīb müddette ḥāṣıl olagelmiş iken muḳaddem ḥāṣıl olup ancak zamānı ġayr-i ṭabīᶜī olsa yine ḥarārete delālet eder. Eşᶜārının yaᶜnī sakal ve ᶜāne ve koltuk tüylerin nābit olageldiği müddetten evvel bitip esraᶜ-ı ezmānda ḥāṣıl olması dahi ḥarārete delālet eder.

Ammā efᶜāl belīd-i ġayr-i zekī veyāḫūd ḍaᶜīf olsa veyāḫūd tekāsül üzere olmakla baṭīʾ olup geç ḥāṣıl olsa meṡelā yedi yaşında ḥāṣıl olacak ḫuṣūṣlar on iki veyāḫūd on beş yaşında ḥāṣıl olsa bu ḥāletler ġālib-i ḥālde bürūdet-i mizāca delālet eder. Ve baᶜḍı kerre ẕikr olunan ḍaᶜf ve tebellüd ve fütūr ve tekāsül ḥarāret sebebiyle olur ve o vaḳtte bu efᶜāl bürūdete delālet eylemez.

Ve bürūdet ḥasebiyle olan efᶜāl-i ġayr-i ṭabīᶜī ile ḥarāret ḥasebiyle olan efᶜāl-i ġayr-i ṭabīᶜīnin farḳı budur ki ḥarāret ḥasebiyle olan efᶜālin ḍaᶜfı ve tebellüdü o efᶜālin fāᶜili olan ḳuvvetin ḍaᶜfı ile mesbūḳ olur yaᶜnī evvelā ḳuvvet ḍaᶜīfe olup baᶜdehu efᶜālde ḍaᶜf ve belādet ẓāhir olur. Ammā bürūdet

187 [Mütercim burada tercümeye esas aldığı sultaniye nüshasına göre on kadar satırı manaca toplayarak kısaltır. bkz. III. Ahmed, no. 946, 62a]

ḥasebiyle olan efʿālin ḍaʿfı ḳuvvetin ḍaʿfı ile mesbūḳ olmak lāzım değildir belki ḳuvvet ḳaviyye ve ġayr-i sāḳıṭ iken efʿāl ḍaʿīf olur ve tebellüd eder. *Ḳānūn'un bu maḥallde olan ʿibāretini ẕikr olunan maʿnāya fāḍıl ʿAllāme ḥaml eylemiştir:*

Mebḥas̱: Ṣāḥib-i Ḳānūn'un bu bābda ẕikr eylediği kelimāttan münfehim olan budur ki ḥarāret efʿāl-i ṭabīʿiyyeyi ziyāde eder ve bürūdet efʿāl-i ṭabīʿiyyeyi taḳlīl edip noḳṣān üzere eder. Bu ḳānūn ve ḳāʿide nevm ile münteḳıḍ olur, zīrā nevm efʿāl-i ṭabīʿiyyedendir ve ḥarāret nevmi ziyāde eylemez belki ibṭāl eder veyāḫūd noḳṣān eder ve bürūdet nevmi noḳṣān eylemez belki ziyāde eder.

el-Cevāb: Efʿāl-i ṭabīʿiyye[188] iki ḳısmdır:

Ḳısm-ı evvel ṭabīʿiyye-i muṭlaḳadır yaʿnī o efʿāldir ki ṣıḥḥat ve ḥayāt o efʿāl ile bulunur ve o efʿālin vücūduna terettüb ve tevaḳḳuf eder. Ve ḥayāt ve ṣıḥḥatin o efʿāle iḥtiyācı sebeb-i ʿārıḍ ile [62a] ve şurūṭ ile olmaz belki muṭlaḳan ḥayāt ve ṣıḥḥat o efʿāle tevaḳḳuf edip muḥtāc olur, ġıdā ve havā mis̱lli zīrā her ḥālde ḥayāt ve ṣıḥḥatten her biri ġıdāya ve havāya muḥtāc olur. Pes bu mis̱lli efʿālin mecrā-yı ṭabīʿīden ziyāde olduğu ḥarārete delālet eder ve noḳṣānı bürūdete delālet eder. Ve bu delālet delālet-i ḳaviyye vü muḥkeme olur.

Ve efʿāl-i ṭabīʿiyyenin ikinci ḳısmı ṭabīʿiyye-i muḳayyede olur, zīrā ṣıḥḥat ve ḥayātın ona tevaḳḳufu ve iḥtiyācı sebeb-i ʿārıḍ ve şurūṭ-ı zāide ile olur, mes̱elā nevm gibi zīrā ṣıḥḥat ve ḥayātın nevme ẕātlarına naẓaran iḥtiyācı yoktur belki iḥtiyāc iki sebebin vücūdu vaḳtinde olur:

O iki sebebin biri budur ki ḳuvāyı ḥāmil olan ervāḥ yaḳaẓa müddetinde şevāġıl-ı kes̱īre ḥasebiyle taḥallül eder ve müceddeden tekevvün eden ervāḥ bedel mā-yeteḥallel olmağa vefā etmemekle ḳuvāya fütūr ʿārıḍ olur. Pes ḳuvānın fütūru nevm ile mündefiʿ olur, zīrā ḥāl-i nevmde ervāḥ taḥallül eylemez ve ḥāl-i nevmde munṭabıḥa olan ervāḥla ḥāl-i yaḳaẓada taḥallül eden ervāḥın bedeli tekmīl olup ḳuvāya ḳuvvet gelir ve fütūru mündefiʿ olur.

Ṣıḥḥat ve ḥayātın nevme iḥtiyācının ikinci sebebi budur ki ṭabīʿat-ı külliyye ḥāl-i yaḳaẓada ḳuvā-yı ṭabīʿiyye-i sāireleri iʿmāl edip onlara ṭabīʿat-ı

188 Efʿāl-i ṭabīʿiyyeden murād ḍarūreti olan efʿāl demektir gerek ḳuvā-yı ḥayvāniyyenin fiʿli olsun ve gerek ḳuvā-yı ṭabīʿiyyenin fiʿli olsun.

külliyyenin ʿameli münḳasım olur ve ṭabīʿat-ı külliyyeden ḳuvve-i hāḍıme-nin sehmi ġıdāyı haḍma vefā etmemekle nevme ḥācet mess eder, zīrā nevm ḥālinde ḥarāret-i ġarīziyye ve ervāḥ bi'l-cümle bāṭına mündefiʿa olurlar ve ṭabīʿat-ı külliye bi-külliyyetihā haḍma meşġūle olup şevāġıl-ı sāireye munṣa-rifī olmazlar ve yaḳaẓada müctemiʿa olan mevādd-ı ficceyi ṭabḫ edip haḍmı tekmīl eder. Pes bu mis̱lli efʿāl-i ṭabīʿiyye-i muḳayyedede ḥarāret ḥasebiyle efʿāl-i kes̱īre fevt olur veyāḫūd nāḳıṣa olur ve bürūdet ile zāide olup artar.

Bizim efʿāl-i ṭabīʿiyyenin ifrāṭı ḥarārete delālet eder ve tefrīṭi bürū-dete delālet eder dediğimiz efʿālden murād efʿāl-i ṭabīʿiyye-i muṭlaḳadır, ammā nevm mis̱lli olan efʿāl-i ṭabīʿiyye-i muḳayyedede iʿtidāl ḳaṭʿā iʿti-dāl-i mizāca delālet eder lākin ifrāṭ ve tefrīṭlerinin ḥarāret ve bürūdete ve ruṭūbet ve yübūsete delāletleri delālet-i taḫmīniyye olur, delālet-i ḳaṭʿiyye olmaz.

Ve ḥarārete delālet eden efʿāl-i ḳaviyye cinsinden olur ṣavtın ḳuvveti ve cehāriyyeti ve kelāmın sürʿati ve ittiṣāli ve ġaḍab ve ḥarekātın sürʿati ve ṭarfın sürʿati. Bu efʿāller her ne ḳadar sebeb-i ʿāmm ile yaʿnī mizāc ḥase-biyle olmayıp ʿuḍv-ı ḫāṣṣ ile ḥāṣıl olur ise yine ḥarārete delālet eder, zīrā ṣavtın ḳuvveti baʿḍı kerre riyenin ḥarāretinden olur ve sürʿat-i ġaḍab ḳalbin ḥarāretinden olur ve sürʿat-i kelām ve sürʿat-i ḥarekāt dimāġın ḥarāretinden ḥāṣıl olur ve sürʿat-i ṭarf yaʿnī ecfānı ve göz kapağını tīz tīz açıp ve yummak ʿayn ve dimāġın ḥarāretleri ile ḥādis̱ olur. Pes bu ẕikr olunan efʿāl ẕikr olu-nan aʿḍāların ḥarāretlerine delālet eder. Ve eger ṭabīb ḥads ve teferrüs eder ise ki bu efʿālin delālet eylediği ḥarāret bu efʿālin aʿḍālarına maḫṣūṣ değildir belki bi'l-cümle mizācda bu ḥarāret mevcūdedir diye, o vaḳt bu efʿāl bi'l-cümle mizācın ḥarāretine delālet eder.

Edille-i ʿaşere-i mizāciyyeden cins-i tāsiʿ bevl ve berāz mis̱lli olan fuḍūlü bedenin defʿi ve medfūʿ olan fuḍūlün keyfiyyeti cinsidir. Kaçan fuḍūlü defʿ müstemirr olup iḫtilāf kes̱īr olsa ve ẓuhūr eden bevl ve berāz ve ʿaraḳ mis̱lli fuḍūl ḥārre olup rāyiḥa-i ḳaviyyesi olsa ve ṣıbġı olanların ṣıbġı ve levni olsa ve inşivā ve inṭıbāḫı yaʿnī pişkinliği olsa o fuḍūl-i medfūʿa ḥarārete delālet eder, ammā bunların ḫilāfı üzere olan fuḍūl-i medfūʿa bürūdete delālet eder.

Edille-i ʿaşere-i mizāciyyenin onuncusu ḳuvā-yı nefsin fiʿlleri ve infiʿāl-leri aḥvāllerinden meʾḫūẕ olan edilledir. Ḥared[189]-i ḳavī yaʿnī ġaḍab ve ḍacer yaʿnī melāl ve fıṭnat ve fehm ve iḳdām ve şecāʿat ve veḳāḥat ve ḥüsn-i ẓann ve cevdet-i recā ve ḳasāvet ve neşāṭ ve recūliyyet-i aḫlāḳ ve ḳıllet-i kesel ve ḳıllet-i infiʿāl ḥarāret-i mizāca delālet eder ve bunların aḍdādı bürūdete delālet eder. Ve ḥared ve ġaḍabın s̱ebātı, kez̠ālik rıḍānn yaʿnī bir kimse ile olan dostluğun s̱ebātı ve taḫayyül olunan nesnelerin ve ezber olunup ḥıfẓ olunan nesnelerin s̱ebātı ve bi'l-cümle buna müşābih nesnelerin s̱ebātı yübūsete delālet eder. Bi'l-cümle bu mis̱lli infiʿāllerin sürʿat-i zevāli ruṭū-bete delālet eder.

Ẕikr olunan elfāẓın maʿānīlerini ẕikr eyleyelim: Ẕikr olunan ḳuvā-yı nefse ḳuvā-yı bedeniyye dahi derler. Ve efʿāl ve infiʿālāt-ı mez̠kūrelere ḥarekātı nefsāniyye tesmiye olunur ve aḥdās̱-ı nefsāniyye dahi derler. Bu efʿāller nāsta muḫtelif olur, baʿḍı kerre bi-ḥasebi'l-mizāc ve baʿḍı kerre sebeb-i āḫer ile olur. Ve bi-ḥasebi'l-mizāc olan baʿḍı kerre mizāc-ı aṣlī ve baʿḍı kerre mizāc-ı ʿārıḍīden olur. "Ḥared" ġaḍab maʿnāsına ve "ḍacer" melāl maʿnāsınadır. "Fıṭnat" iki maʿnāya istiʿmāl olunur, maʿnā-yı evvel sürʿat-i idrāktir ve maʿnā-yı s̱ānī sürʿat-i şuʿūrdur. "İdrāk" lüġatte liḳā ve vuṣūl maʿnāsınadır ve ḥukemā katında müdrek olan nesnenin müdrik katında ḥuḍūruna derler. Ammā "şuʿūr" bir nesneyi min-ġayri s̱ebāt idrāk-tir, ammā ḥukemā katında nefsin maʿnāya vuṣūlü merātibinin mertebe-i ūlāsı olur ve maʿnā nefste vāḳıf olur ise[190] ona taṣavvur derler ve nefste mütemekkin olup her ne vaḳt murād olunsa ona mürācaʿat edecek ḳadar beḳāsı mütemādī olur ise o mis̱lli idrāka ḥıfẓ derler, o mütemekkin olan maʿnāyı ṭalebe tez̠ekkür derler ve onu vicdāna ve bulmağa ẕikr derler ve bu tez̠ekkür insānın ḫavāṣṣındandır.[191] Ve "fehm" muḫāṭabın lafẓından maʿnāyı taṣavvur eylemektir. "İḳdām" şecāʿat-i mütemekkinedir yaʿnī bir melekedir ki o meleke ḥasebiyle insān ḥüsnü'r-recā olur ve her mekrūhtan ḫalāṣı ümīd eder ve mekrūhta vuḳūʿunu istibʿād eder. "Veḳāḥat" o ḫulḳ ve

189 "Ḥared" ḳaṣd ile olan ġaḍabdır, onun için حرد حرد الاسد derler.

190 Yaʿnī zāil olmayıp nefste bāḳī kalır ise.

191 Şuʿūrun maʿnā-yı aṣlīsi ẕikr olunduğu gibidir lākin bi-ḥasebi'l-ʿörf şuʿūr meşāʿir ile yaʿnī ḥavāss-ı ḫamse-i ẓāhir ile bir nesneyi idrāktir; naẓmda "Velākin lā yeşʿurūn" ile "Velākin lā yaʿlemūn" maʿnālarını bu vechle farḳ ederler.

o ḫaṣlettir ki o ḫulḳun ṣāḥibi ḫulḳu ḥasebiyle taḥḳīr olunur, ẓulm irtikāb ve mevāḳiʿ-i reybede yaʿnī fesād ẓann olunan maḥallerde fesād ile muʿāşeret ve müdāḫale mis̱lli. Ve "ḥüsn-i ẓann" bir ḥālettir ki o ḥāleti olan kimse muṭmaʾinn olur ve ḫayra ḳādir olan kimselerden ḫayrı umar ve meʾmūl eder. "Cevdet" bir ḥālettir ki o ḥāleti olan kimse ḫayra ḳudreti olan kimseden ḫayrın ṣudūrunu ṭaleb eder. "Ḥüsn-i ẓann" ile "recā"nın farḳı budur ki ḥüsn-i ẓann ṣāḥibi muṭmaʾinn ve sākin olur ve ḫayrı ḫayra ḳādir olanlardan meʾmūl edip ḥuṣūlüne ẓann-ı ġālibi olur. Ammā "cevdet" recā ṣāḥibinin ḥareketi olur ḫayrı olan kimseden ḫayrı ṭaleb eder. Ve "ḳasāvet" bir ḥālettir ki o ḥāletin ṣāḥibinin raḥmeti ḳalīl olur, her ḥālde kendiden ednā olanlara merḥamet eylemez. Ve "neşāṭ" bir "ālettir ki o ḥālet ṣāḥibi ḳaṣd eylediği nesnelere serīʿan nühūḍ ve ḳıyām eder. Ve "recūliyyet-i aḫlāḳ" ḫuyu recül ḫuyu olmaktır yaʿnī ḫıṣāl-i ḥamīdesi olmaktır.

Bu ẕikr olunan maʿānīleri ʿAllāme ẕikr eylediğinden sonra der ki bu maḳāmda biraz umūr vardır ki onlar dahi ḥarāret ve bürūdete delālet ederler. Ḥarārete delālet edenler ḳuvvet-i ḳalb gibi ve ṣadrın istişrāḥı gibi ve bürūdete delālet edenler ḍaʿf-ı ḳalb ve ṣadrın ḍayyiḳ olması gibi. Ve ẓann olunur ki ḳuvvet-i ḳalb ile ṣadrın inşirāḥı şeyʾ-i vāḥiddir, keẕālik ḍaʿf-ı ḳalb ile ḍīḳ-ı ṣadr şeyʾ-i vāḥiddir, zīrā ḍīḳ-ı ṣadr tevaḥḥuştan ʿibārettir, tevaḥḥuş ise ḍaʿf-ı ḳalbin es̱eridir. Keẕālik inşirāḥ-ı ṣadr bir nesneden tevaḥḥuş eylememektir ve tevaḥḥuş eylememek ḳuvvet-i ḳalbin es̱eridir. İşbu ẓann fāsiddir, beynehümāda olan farḳı biz ẕikr eyleyelim: Ammā ḍaʿf-ı ḳalb ile ḍīḳ-ı ṣadrın ve tevaḥḥuşun farḳı altı vech ile olur:

Evvelkisi ḍaʿf-ı ḳalb ḥüznün muʿiddi olur ve tevaḥḥuş ġaḍabın muʿiddi olur. Muʿidd o şeyʾdir ki bir emrin ḥuṣūlü o şeyʾe muḥtāc ola ve o şeyʾsiz o emr bulunmaya ve o emr ile o şeyʾ vücūdda cemʿ dahi olmaya, ḫuṭuvāt gibi, zīrā yürüyen kimselerin adımlarından ve ḫuṭvelerinden ikinci ḫuṭve mevcūd olmaz evvel ḫuṭve mevcūd [62b] *olmadıkça ve evvel ḫuṭve ile ikinci ḫuṭve maʿan vücūdda cemʿ dahi olmazlar belki evvel ḫuṭve zāil olur ve ikinci ḫuṭve mevcūd olur ve keẕālik ḫuṭve-i s̱āniye ile ḫuṭve-i s̱ālis̱e bu ḳıyās üzere olurlar. Pes ḍaʿf-ı ḳalb olmadıkça ḥüzn ḥādis̱ olmaz velākin ḍaʿf-ı ḳalb olmayan kimsede ġaḍab bulunur, ṣadrı ḍayyiḳ ve ġayr-i münşeriḥ olmak ḥasebiyle. Keẕālik ṣadrı münşeriḥ olup ḍīḳ-ı ṣadrı olmayanlarda ġaḍab*

bulunmaz lākin ḍaʿf-ı ḳalbleri ḥasebiyle ḍaʿf-ı ḳalbi olan münşeriḥü'ṣ-ṣadr kimselerde min-ġayri ġaḍab ḥüzn bulunur.

Ve altı farḳın ikincisi ḍaʿf-ı ḳalb bedeni olan emr-i meḫūfa ḳıyāsla olur ve tevaḥḥuş-ı nefsānī olan emr-i muvaḥḥişe ḳıyāsla olur.

Ve farḳ-ı s̱ālis̱ levāzımları cihetinden olan farḳtır. Ḍaʿf-ı ḳalbi olan kimselere ḫavf eyledikleri emrin vücūdunda ḥarāret-i ġarīziyyesinin ḫumūdu ve sönmesi ve bürūdetin istīlāsı ʿārıḍ olur. Ḍīḳ-ı ṣadrı ve tevaḥḥuşu olan olan kimselere emr-i muvaḥḥişin vücūdunda ḥarāret-i ġarīziyyeyi işʿāl ve istiʿmāli ʿārıḍ olur.

Dördüncü farḳ ḍaʿf-ı ḳalbi olanlar hereb ve firār ederler ve ḍīḳ-ı ṣadrı olup tevaḥḥuş edenler muḳāvemete taṣaddī ederler, hereb etmezler yaʿnī kaçıp firār etmezler.

Ve beşinci farḳ ḍaʿf-ı ḳalbi olanlarda iki infiʿāl olur, biri teʾez̠z̠ī ve biri mübāʿadeye yaʿnī o korktuğu nesnelerden uzak olmağa iştiyāḳları olur ve ḍīḳ-ı ṣadr ve tevaḥḥuş erbābında infiʿāl-i vāḥid olup muḳāvemet eder.

Ve altıncı farḳ ḍaʿf-ı ḳalbi olanların ervāḥı raḳīḳ olup ḍaʿf riḳḳat-i rūḥa tābiʿ olur ve ḍayyiḳu'ṣ-ṣadr olanların ervāḥı ġalīẓa olup tevaḥḥuş ve ṣadrın ḍīḳı raḥun ġılẓatine tābiʿ olur.

Bu z̠ikr olunanlar ḍaʿf ile ṣadrın ḍīḳı beyninde olan furūḳ-ı sitte idi, ammā istişrāḥ-ı ṣadr ile ḳuvvet-i ḳalb arasında farḳ iki vech ile olur:

Farḳ-ı evvel budur ki ḳalbi ḳavī olan kimse umūr-ı hāileye ve mehālike iḳdām eder, ammā mücerred ṣadrı münşeriḥ olmakla iḳdām ḥāṣıl olmaz.

Farḳ-ı s̱ānī ḳuvvet-i ḳalb baʿḍı kerre mifrāḥ olmaz ve inşirāḥ-ı ṣadr her bār mifrāḥ olur.

"Mifrāḥ" iḥtimāli vardır ki "miṣbāḥ" gibi ism-i ālet olup ālet-i feraḥ demek olur veyāḫūd "midrār" gibi mübālaġa ṣīġalarından olup kes̱īrü'l-feraḥ demek ola. ʿAllāme'nin kelāmı müntehī oldu. Yine tercümeye şurūʿ eyleyelim:

Ve z̠ikr olunan aḥdās̱-ı nefsāniyye ve ḥarekāt-ı nefsāniyye ḳabīlinden olur aḥlām ve menāmāt yaʿnī uykuda görülen rüʾyālar[192] dahi ḥarāret ve

192 Kibār-ı tābiʿīnden ve muʿabbirīnin imāmı İbn Sīrīn, Ebū Hüreyre'den rivāyet eder, peyġamberimiz buyurur: إِذَا اقْتَرَبَ الزَّمَانُ لَمْ تَكَدْ تَكْذِبُ رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ وَرُؤْيَا الْمُؤْمِنِ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنْ النُّبُوَّةِ وَمَا كَانَ مِنْ النُّبُوَّةِ فَإِنَّهُ لَا يَكْذِبُ İbn Sīrīn der ki ammā ben derim ki rüʾyā üçtür, biri ḥadīs̱-i nefstir ve biri taḫvīf-i şeyṭāndır ve üçüncüsü

bürūdete ve yübūset ve ruṭūbete delālet eder, mes̱elā mizācında ḥarāret olanlar menāmlarında kendilerini āteşte ısınır ve güneşte güneşlenir görürler ve bürūdet mizācı olanlar s̱elc ve cemed yaᶜnī kar ve buz görür yāḫūd kendiyi mā-ı bārid içinde görür. Keẕālik her ḫılṭın ṣāḥibi kendi ḫılṭlarına münāsib nesneleri görürler, *zīrā keyfiyyāt-ı erbaᶜadan her hangisi o menām ṣāḥibinde ġālib ise o keyfiyyetler ve keẕālik aḫlāṭ-ı erbaᶜadan ġālib olanın levni o menām ṣāḥibinin ervāḥına ġālib olur ve o ervāḥta ḥāl-i menāmda müteḫayyel olan eşbāḥ ve ṣuver o keyfiyyet ve o elvān üzere taḫayyül olunur. Ve ḫılṭ-ı ġālibin ervāḥa ġalebesinden nāşī ḥāl-i yaḳaẓada dahi her kimse kendide olan ḫılṭ-ı ġālibin ṭaᶜmını ẕāiḳasında bulur.*

Ve bizim bu ẕikr eylediğimiz nesnelerin küllīsi veyāḫūd eks̱eri aṣl-ı binyede ve ḫalḳī olan emzicenin ᶜalāmātları olur.

Aḥlāmın ve rüʾyāların emziceye delāletleri ᶜalāmetinden maᶜdūd olmayıp mülḥaḳāttan ᶜadd olunur ise ᶜalāmāt-ı ḥaḳīḳiyye olmak üzere ẕikr olunan ḫalḳī ve cibillī cemīᶜan mizāca delālet etmiş olur. Eger rüʾyānın delāleti dahi ḥaḳīḳī edilleden sayılır ise ẕikr olunan ᶜalāmāt-ı ḥaḳīḳiyyenin eks̱eri cibillī ve ḫalḳī olur, onun için terdīd ile ẕikr olunan ᶜalāmātın küllīsi

---

Allāhu taᶜālādan beşārettir. İntehā. Zeynü'l-ᶜArab der ki ḥadīs̱-i nefs o menāmdır ki yaḳaẓası ḥāl üzere meşġūl olup dāimā o nesneyi mülāḥaẓa eder, mes̱elā ḥirfet ṣāḥibleri ḥirfetine müteᶜalliḳ nesneleri görür ve ᶜāşıḳ maᶜşūḳuna müteᶜalliḳ nesneleri görür. Ve taḫvīf-i şeyṭān o menāmdır ki şeyṭān benī ādemi maḥzūn kılmak için meḫūf nesneler gösterir ve onunla şeyṭān laᶜib eder. Ve bu iki nevᶜ aḥlām ve düş ṣaḥīḥ değildir, ammā beşāret minallāh olan rüʾyā ṣaḥīḥ olur, melek vāsıṭasıyla o beşāret ḳalbe ilḳā olunur veyāḫūd yaḳaẓada olan ᶜavāyıḳ nevmde olmamakla nüfūs levḥe muttaṣıl olup levḥte mesṭūr olan ṣuverler nefste münteḳış olur. Ve mizāca tābiᶜ olup fenn-i ṭıbbda meẕkūr olanlar dahi telāᶜub-ı şeyṭān ḳabīlinden olur ve o telāᶜubu gören kimseye lāzımdır ki cānib-i yesāra tükürüp ṭaraf-ı āḫere taḥavvül ve şeyṭāndan istiᶜāẕe edip rüʾyāyı ketm ede, taᶜbīr ettirmeye ve kimseye söylemeye, zīrā rüʾyā bir ṭāirin ayağına muᶜallaḳ gibidir, kimse söylemedikçe ṭayerān eden ṭāir ne gūne geçer ise o rüʾyā dahi geçer ve gider ve vāḳiᶜ olmaz. Pes rüʾyā gören kimse eger o gördüğü nesneyi dāimā mülāḥaẓa üzere değil ise ve mizācı muᶜtedil ve gördüğü rüʾyā ḫaṭar-nāk değil ise o kimse rüʾyāsını kendiye ḫayr ḳaṣd edip fenn-i taᶜbīre ᶜālim kimseye naḳl eyleye. Evvel-i ḥāşiyede ẕikr olan ḥadīs̱te meẕkūr "iḳterebe'z-zamān"ı bu maᶜnāya ḥaml edip baᶜḍılar derler ki murād rebīᶜ vaḳtidir, zīrā rebīᶜde gece ve gündüz berāber olur ve mizāclar muᶜtedil olur, felā-maḥāle görülen rüʾyālar ṣaḥīḥa olur, bu ḳısma rüʾyā taᶜbīr olunur ve bāḳīlerine aḍġās̱-ı aḥlām derler, eḥādīs̱-i muḫteliṭe maᶜnāsına olur.

veyāḫūd eks̱erīsi aṣl-ı binyede olan emzice ʿalāmeti olur denildi. Ve Şeyḫ'in kelāmından ẓāhir budur ki rüʾyānın emziceye delāleti merḍāsı ve muḫtārı değildir, zīrā rüʾyānın delāletini āḫere ʿazv edip "fī-mā yuḳālu" dediğinden merḍāsı olmamak fehm olunur.

Ve ammā emzice-i ʿaraḍiyye ve emzice-i ġarībenin ʿalāmetlerinden mizāc-ı ḥārr-ı ġarībeye delālet edenler bedenin iştiʿāli ve mūẕī olan iltihābı olur ve ḥummayāt ʿārıḍa olmakla ḥārr-ı ġarīb mizāc ṣāḥibi müteʾeẕẕī olmak olur yaʿnī ḥarāret-i ġarībeden ḥummā ḥādis̱ olup o ḥarāret ṣāḥibi ḥummā ile müteʾeẕẕī olur.

Ve baʿḍı nüsḫalarda "ḥammāt" vāḳiʿ olmuştur, "ḥammāt" ḥānın fetḥi ve mīmin teşdīdi ile "ḥammet"in cemʿidir. "Ḥamme" o ʿayn ve o çeşmedir ki o ʿaynın suyu ḥārr olur ki kibrītiyye veyāḫūd zāciyye veyāḫūd şebbiyye olmak ḥasebiyle ve merḍā o sudan istişfā ederler, onun için o suya ʿālim teşbīh olunup العالم كالحمة *diye ḥadīs̱-i nebevī vārid olmuştur. Ḥavāşī-i ʿIrāḳiyye'de dāḫilden ve ḫāricden müsaḫḫin olan nesnelerin küllīsine ḥamme ıṭlāḳ olunur diye ẕikr olundu lākin evvelā ẕikr eylediğimiz ṣaḥīḥtir ve Ṣıḥāḥ'ta dahi ancak maʿnā-yı evvel meẕkūrdur.*

Ve'l-ḥāṣıl o maḳūle mā-ı müsaḫḫinden taḍarrur ve teʾeẕẕī ḥarāret-i ġarībeye delālet eder. Keẕālik ḥarekāt katında ḳuvvetin suḳūṭu ile teʾeẕẕī dahi ḥarāret-i ġarībeye delālet eder, zīrā ḥarekāt o ġarībe ḥarāret ile s̱everān ve heyecān eder ve ḥarāretin s̱everānı lā-maḥāle mūẕī olur. Ve mizācında ḥarāret-i ġarībe olanların ʿaṭaşı olur ve fem-i miʿdede iltihāb olur ve ağzında merāret ve acılık olur ve nabḍı ziyāde serīʿ ve mütevātir olur ve müsaḫḫināt tenāvülünden müteʾeẕẕī olur ve müberridāt tenāvülü şifā olur ve eyyām-ı ṣayfta ḥāli rediyye olur.

Ammā ġayr-i ṭabīʿī olan bürūdetin ʿalāmetleri haḍmın ve ʿaṭaşın ḳılleti ve mefāṣılın istirḫāsı ve ḥummayāt-ı balġamiyye iṣābeti ile teʾeẕẕī ve nezelāt iṣābeti ile teʾeẕẕī ve müberridāt tenāvülü ile teʾeẕẕī ve müsaḫḫināt tenāvülünden teşeffī olur ve şitāda ḥāli erdeʾ olur.

Ammā ġayr-i ṭabīʿī olan ruṭūbetin delīli bürūdetin ʿalāmetlerine ve edillesine münāsib olan nesneler olur, edille-i bürūdet ile aʿḍāda terehhül ve istirḫā ve luʿābın ve muḫāṭın seyelānı, ağzının ve burnunun ruṭūbetlerinin cereyānı ve seyelānı ve ṭabīʿatının intılāḳı yaʿnī yürek sürmesi

ve raṭb olan aġdiye tenāvülünden taḍarruru ve nevmin kes̱reti ve göz kapaklarının tehebbücü ve bu mis̱lli nesne o ʿalāmet-i bürūdet ile ruṭūbete delālet ederler.

Ammā ġayr-i ṭabīʿī olan yübūsetin edillesi teḳaşşüf-i cild ve seher ve ʿārıḍ olan nuḥūl[193] ve riḳḳat ve yübūseti [olan] aġdiye tenāvülünden mutaḍarrır ve müteʾez̠z̠ī olmak ve eyyām-ı ḫarīfte esveʾ-i ḥāl üzere olmak ve ruṭūbetli aġdiye ve evdiye tenāvülünden teşeffī ve intifāʿ ve fi'l-ḥāl mā-ı ḥārrı ve dühn-i laṭīfi intişāf ve ictiz̠āb edip bedenin şiddet-i ḳabūlü ve mesāmma sürʿat-i nüfūz̠udur.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu[194] Fī-Ḥāli ʿAlāmātı'l-Muʿtedili'l-Mizāci[195]

Bundan aḳdem z̠ikri mürūr eyleyen emzicelerin ifrāṭ ve tefrīṭi ʿalāmātından mülteḳıṭ olan nesneler bi'l-cümle iʿtidāl-i mizāca ʿalāmet olur, mes̱elā ḥarr ve berdde ve yübūset ve ruṭūbet ve līn ve ṣalābette melmesin iʿtidāli ve kez̠ālik levnin beyāḍ ve ḥumrette iʿtidāli ve seḥane ve heyʾetin simen ve ḳaḍāfette yaʿnī semizlikte ve neḥāfette iʿtidāli ve simene meyelānı ve damarlarının ġāire ve laḥm ile mestūre olmak ile laḥm üzere ẓāhir ve bāriz ve laḥmdan müteberrī ve ayrı olmak beyninde tavassuṭ yaʿnī ne ziyāde mestūr ve ne ziyāde āşikār olmak ve şaʿrın ḳılleti ve kes̱reti ve cuʿūdet ve sübūṭatı beyninde mütevassıṭu'l-ḥāl olması ve sinn-i ṣıbāda şaʿrın şuḳrete yaʿnī ḥumrete nāẓır ṣufrete meyelānı ve sinn-i şebābda sevāda meyelānı ve nevm ve yaḳaẓa ḥāllerinin iʿtidāli ve ḥarekātında aʿḍānın müvātāt ile selāmet beyninde iʿtidāli yaʿnī ḥarekātında taʿab ḥāṣıl olup olmamak arasında iʿtidāl [63a] ve taḫayyülde ve tefekkürde ve tez̠ekkürde ḳuvvet ve aḫlāḳın beyne'l-ifrāṭ ve't-tefrīṭ tavassuṭu yaʿnī tehevvür ve cübn ve ġaḍab[196] ve

---

193 Nuḥūl ve riḳḳat ḫalḳī olur ise o nuḥūl ṭabīʿī olur, ammā nuḥūl sonradan ʿārıḍ olur ise o nuḥūl li-ʿārıḍin olur. Bu maḳāmda ḥarāret-i ġarīziyyeye delālet eden nuḥūl-i ʿārıḍīdir, ḫulḳī olan değildir, bināen ʿaleyh ʿārıḍī olan nuḥūl diye ḳayd olundu.

194 Tercüme nüshalarda sehven "el-Faṣlu'l-Ḫāmisü" yazılmıştır, düzelttik.

195 ʿAllāme'nin nüsḫasında ve ṭabʿ ile olan nüsḫalar "Fī ḥāṣıli ʿalāmātı'l-muʿtedili" vāḳiʿ olmuştur ve nüsḫa-i sulṭāniyyede "Fī ḥāli ʿalāmātı'l-muʿtedili" vāḳiʿ olmuştur. İki nüsḫayı dahi tevcih ḳābildir.

196 Rāġıb-ı Iṣfahānī Z̠erīʿa adlı kitābında der ki ġaḍab insānda bir nār-ı müşteʿildir ve aḥvāl-i nās ġaḍabda muḫtelif olur. Nāsın baʿḍısını ḫār ḫāşāk gibi serīʿan telehhüb eder ve serīʿan ḫumūd eder ve söner ve baʿḍısı dahi ümmü ġaylān gibi tevaḳḳudu

ḫumūd ve riḳḳat ve ḳasāvet ve ṭayş ve veḳār ve tīh mis̱lli efʿālde tavassuṭ iʿtidāl-i mizāca delālet eder.

Bu ẕikr olunan aḫlāḳtan her ikisi tertīb üzere müzdeviclerdir, her zevcin evveli ifrāṭ ve āḫeri tefrīṭtir, beynehümāda olan vasaṭ onlardan aḫẕ olunur. İfrāṭ ve tefrīṭ ḥarāret ve bürūdete delālet eder, beynehümāda olan vasaṭ iʿtidāle delālet eder. Mes̱elā tehevvür ḳuvve-i ġaḍabiyyenin ifrāṭı olup ḥarārete delālet eder ve cübn ḳuvve-i ġaḍabiyyenin tefrīṭi olup bürūdete delālet eder ve beynehümāda olan elbette iʿtidāle delālet eder. Ve bu ḳıyās üzere olur ġaḍab ile ḫumūd ve riḳḳat ile ḳasāvet-i ḳalb yaʿnī ḳalbin ġılẓati ve ṭayş ile teyyāh yaʿnī yeğnicek olmak ve mütekebbir olmak; veḳār bu ẕikr olunan ifrāṭ ve tefrīṭin vasaṭıdır ve elbette o vasaṭ veḳār-ı iʿtidāle delālet eder. Ve efʿālin tamāmı dahi iʿtidāl-i mizāca delālet eder. Efʿāl-i ṭabīʿiyenin tamāmı mes̱elā şehveti ḫāmide ve sönük olmayıp ve s̱everānı ve ifrāṭ-ı heyecānı dahi olmayıp beynehümāda muʿtedil olmak ile olur. Ve iʿtidālde haḍm ceyyid olur ve nümüvvü vaḳtiyle olur ve beyne'n-nümüvv ve'l-inḥıṭāṭ zamān-ı vuḳūfu ṭavīl olur ve nevm ve yaḳaẓası muʿtedil olur ve bedeninden ḫāric olan fuḍūl keyfiyyet ve kemmiyyet cihetinden muʿtedil olur.

Bu ẕikr olunan efʿāl efʿāl-i ṭabīʿiyye idi, ammā muʿtedilü'l-mizāc olanların efʿāl-i ḥayvāniyyesi yaʿnī ḳuvā-yı ḥayvāniyyeye tābiʿ olan fiʿlleri o mis̱lli kimselerin ġaḍabı serīʿ olmaz ve ġaḍabı baṭīʾ dahi olmaz. Ve bāḳī aʿrāḍ-ı uḫar dahi bu ḳıyās üzere olup mütevassıṭu'l-aʿrāḍ olur velākin sürūra müteʿalliḳ olan ḍaḥik ve neşāṭ gibi nesneler ziyāde olur ve nabḍları ʿaẓīm ve ṣaġīr arasında mütevassıṭ olur ve sürʿat ve buṭʾda dahi nabḍı mütevassıṭ olur ve nabḍ ḳavī cānibine māil olur. Ve muʿtedilü'l-mizācın efʿāl-i nefsāniyyesine sābıḳta işāret olunup taḫayyül ve tefekkür ve teẕekkürleri ḳavī olur diye ẕikr olmuş idi.

---

baṭīʾ olur ve ḫumūdu dahi baṭīʾ olur ve baʿḍısının tevaḳḳudu serīʿ olur ve ḫumūdu baṭīʾ olur ve baʿḍı āḫerin tevaḳḳudu baṭīʾ olur ve ḫumūdu serīʿ olur ve ḳısm-ı aḫīr bāḳīlerinden maḥmūddur. Terk ġayr-i mutaḍammın olmaz ise bu iḫtilāf baʿḍı kerre mizāca tābiʿ olur ve baʿḍı kerre muʿtāda tābiʿ olur, zīrā baʿḍı nāsa sükūn, hüdüvv muʿtād olur ve o sükūn muʿtādı olan kimseye ẕelūl derler ve heyyin ve leyyin dahi derler. Ve baʿḍı nās ṭayş ve inziʿācı muʿtād eder, ḫafīf olur, ednā ṭārıḳ ile ḥiddetlenir, ʿāvīler gibi ḫafī ayak ṣadāsını istimāʿ eyledikte dostu ve düşmanı farḳ eylemeden ʿavā eder. Ve nāsın ġaḍabda esraʿı ṣıbyān ve nisvāndır, ḍucrette eks̱eri meşāyıḫtır. Ve şecāʿatte nāsın aʿẓamı ġayẓını kaẓm edenlerdir, ḳālallāhu: وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

Ve iᶜtidāl-i mizācın bir ᶜalāmeti dahi efᶜālin ṣıḥḥatidir ve nümüvvün cevdeti ve sürᶜati ve zamān-ı vuḳūfu ve ṭavīl olup inḥıṭāṭı aḫẕı baᶜīd olmasıdır. Ve muᶜtedilü'l-mizācın aḥlāmı ve rüʾyāsı leẕīẕ olur, revāyiḥ-i ṭayyibe ve aṣvāt-ı leẕīẕe ve mecālis-i behice vü behiyye ile meʾnūs olur. Ve iᶜtidāl-i mizāc ṣāḥibi nāsa muḥabbeb olur yaᶜnī nās onu severler ve muḥabbet ederler ve ṭulḳu'l-vech olup yüzünde ṭalāvet ve ḥalāvet olur ve heşş olup mülāyim ve seḫī olur ve ṭaᶜām ve şarāba şehveti iᶜtidāl üzere olur ve kebid ve miᶜdede istimrāsı ve haḍmı ceyyid olur. Ve ġıdānın aᶜḍāya müşābeheti ceyyid olup mütenāsibü'l-aᶜḍā olur ve mecārī-i aᶜḍādan ve meḫāric-i muᶜtādeden fuḍūlün intiḳāḍı ve indifāᶜında ḥāl muᶜtedil olur.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fī-ᶜAlāmātı Men Leyse bi-Ceyyidi'l-Ḥāli Fī-Ḫılḳatihi

Ḫılḳat-i aṣliyyesi ceyyidü'l-ḥāl olmayan kimselerin aᶜḍāsının mizācları müteşābih olmaz belki aᶜḍā-i reʾīseleri mizācları arasında muᶜānede olur, mes̱elā aᶜḍā-i reʾīsesinin biri ḥarārette iᶜtidālden ḫurūc eder ve āḫeri iᶜtidālden bürūdette ḫurūc eder ve biri ruṭūbette ve biri yübūsette ḫurūc ederler. Kaçan bir kimsenin binyesi ve ḫılḳati mütesāviye olmasa o kimsenin mizācı redī olur ḥattā fehminde ve ᶜaḳlında dahi redāʾet olur. Binyeleri mütenāsib olmayıp ḫılḳatleri ġayr-i ṭabīᶜī olmamak bu vech ile olur, mes̱elā ᶜaẓīmü'l-baṭn olur ve parmakları kısa olur ve yüzü müstedīr olur ve başı ve hāmesi ġāyet büyük olur veyā küçük ve ṣaġīr olur ve cebhesi ve vechi ve boynu ve ayakları laḥīmler olur yaᶜnī ẕikr olunan aᶜḍāları etli olur. Ve yüzü kes̱ret-i laḥm ḥasebiyle bir dāirenin nıṣfı gibi olur. Ve eger o yüzü değirmi ve nıṣf-ı dāire gibi olan kimsenin iki fekki ve altta ve üstte olan çeneleri kebīr ve büyük olup ṭūlü ziyāde olursa o değirmi yüz ile çenelerin mübāyeneti ve iḫtilāfı ziyāde olur, beynehümāda tenāsüb olmaz. Keẕālik reʾs ve cebhesi müstedīr olup yüzü ziyāde uzun ve raḳabesi yaᶜnī boynu ziyāde ġalīẓ ve kalın ve gözlerinin ḥareketi belīd olan kimseler dahi ḫayrdan nāsın ebᶜadı olur.

ʿAllāme ḳıyāfetin[197] *ḥaḳḳında basṭ-ı kelām edip evvelen on ʿaded ḳavāʿid ẕikr eder baʿdehu fürūʿātını beyān eder ve ʿilm-i ketifin şurūṭunu ve eṡer ile yaʿnī bir ḥayvānın izi ile baʿḍı ḥükm bilindiğini ve seḥābın evḍāʿından maṭarın vuḳūʿu ve ʿadem-i vuḳūʿu bilindiğini ziyāde tafṣīl edip ḥikāyāt-ı ġarībeler naḳl eder lākin taṭvīlde melāl olup ve icmālen bilinmesinde fevāid-i keṡīre olmakla biz icmālen ẕikr edelim, zīrā ʿilm-i ḳıyāfete baʿḍı aḥkāmda eimme-i dīnden İmām Şāfiʿī ḥaḍretleri mürācaʿat eder. Ve eimme-i Ḥanefiyye istinbāṭ-ı aḥkāmda her ne ḳadar o ʿilme iʿtibār eylemezler ise mā-ʿadā ḫuṣūṣta fāidesini dahi inkār eylemezler. Ve bu bābda eḥādīṡ-i merviyye dahi vardır:*

Mine'l-Farḳi İle'l-Ḳademi Her ʿUḍvun Delāleti Bu Vechler İle Olur:

Baş tüyünün mülāyim olması cübne yaʿnī korkak olmağa, ḫuşūneti şecāʿate delālet eder.

Ve cebhenin eğrimi olmayıp bilā-ġuḍūn olduğu ḫuṣūmete muḥibb ve müşāġıb olmağa delālet eder. Ve ġuḍūnu keṡīr olmak ṣalif olup kendide olmayan nesneler ile temedduḥ ve tekebbür etmeğe. Ve cebhenin küçüklüğü cehline delālet eder ve cebhenin büyüklüğü keslān ve ġaḍūb olduğuna delālet eder.

Ve kaş tüylerinin keṡreti hümūm ve ġumūmun keṡretine ve kelāmının fesādına delālet eder. Ve kaşların ṣudġ cāniblerine imtidādı mübāhī ve müfāḫir ve ṣalif ve mütekebbir olduğuna delālet eder. Ve kaşların enf cānibinde esfele meyl edip ṣudġ cānibinde fevḳe meyli ebleh olduğuna delālet eder.

Ve gözlerin büyük olduğu belīd ve keslān olmağa delālet eder. Ve gözleri çukur ve ġāir olduğu ḫabīṡ ve mekkār ve bāṭını redī olmağa delālet

---

197 *Ḥāşiye-i Hidāye*'de Ekmelüddīn der ki Resūlullāh ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥaḍretleri bir gün Ḥaḍret-i ʿĀyişe raḍıyallāhu ʿanhā ḥücresine dāḫil oldu ve Resūlullāh'ın sürūrundan esārīr-i vechi lemeʿān eder idi. Resūlullāh buyurdu: Yā ʿĀyişe, bilir misin ki Mücezzir-i Müdlicī nām ḳāyif, Üsāme ve babası Zeyd üzere dāḫil oldu ve onlar bir yerde yatarlardı, başları örtülü ve ayakları açık idi. O ḳāyif ayaklarına naẓar edip dedi ki "Bu ayakların ṣāḥibinin baʿḍıları baʿḍılarından tevellüd eylemiştir." el-ḥadīṡ. Pes Şāfiʿī buyurur ki ḳıyāfet delīl-i şerʿī olmasa bu kelāma bināen Resūlullāh iẓhār-ı sürūr eylemezdi belki inkār ederdi. Ḥanefiyye derler ki ʿArab, Ḥaḍret-i Üsāme'nin nesebine ṭaʿn ederlerdi ve ʿArabın ṭaʿnı ḳāyifin ḫaberi ile mündefiʿ olduğundan mesrūr oldu ve fi'l-ḥaḳīḳa sened şerʿī değildir.

eder. Ve gözler şāḫışa ve mürtefiʿa olmak cāhil, veḳıḥ olmağa delālet eder. Ve gözleri küçük olup bāriz ve ẓāhir olduğu veḳāḥatine delālet eder.

Ve gözlerin siyāhı ve karası şedīd olup kuzgun siyāhı gibi olmak cebān ve korkak olmağa delālet eder. Ve gözlerde olan ḥumret-i şedīde ġaḍūb olmağa delālet eder. Ve gözlerinin levni ẕürḳate veyāḫūd ḳalīl beyāḍa meyli cebān olmağa delālet eder velākin ẕürḳatinden murād ẕürḳat-i aṣliyye değildir belki ẕürḳat-i ḥādis̱edir. Ve gözlerinin muḍṭaribe ve müteḥarrike olup levni ednā ṣufret üzere olur ise cebān olmağa delālet eder. ʿAyn-ı zerḳā yaʿnī gözler gök olup zürḳatine ṣufret-i tesīre karışmakla zaʿferānda boyanmış gibi olur ise redāʾet-i aḫlāḳa yaʿnī ḫuyları fenā olmağa delālet eder.

Ve gözlerin eṭrāfında noḳṭaların kes̱īr olduğu şerre delālet eder. Gözlerin ḥadeḳası levninde ṣufret ile sevād karışık olur ise ve altun gibi olup ẕehebiyye olur ise ḳattāl ve seffāk-ı dimā olmağa delālet eder. Ve gözleri ḥuḍrete māil zerḳā olur ise cāyir ve şirrīr olmağa delālet eder. Ve gözleri küçük ve berrāḳ olmak şebaḳa yaʿnī kes̱ret-i cimāʿa delālet eder. Ve naẓarı ṣıbyān naẓarı gibi olmak ferahı ve sürūru çok olup ʿömrü uzun olmağa delālet eder.

Ve cefnin iltivāsı ve inkisārı keẕib ve ḥumḳa ve mekre delālet eder. Naẓarın ḥiddeti ve gözün sürʿat-i ḥareketi lıṣṣ ve mekkār olmağa delālet eder. Ve gözlerin ḥareketi baṭīʾe olup ke-enne cāmid ve donmuş gibi olmak fikr ṣāḥibi olmağa delālet eder. Ve bir nesneye naẓarın devāmı cübn ve ḫavfa delālet eder. [63b] Baḳarın ʿaynına müşābih olan gözler cehl ve ḥamāḳata delālet eder. Göz ṣaġīr olup ḥareketi ḫafīf ve ṭarfın kes̱reti redāʾet-i bāṭına ḳaviyyen delālet eder.

Ve burnunun ucu ince ve daḳīḳ olmak ġavġāya ve ḫuṣūmete muḥabbeti olmağa ve ṭayyāş ve ḫafīf olmağa delālet eder. Burnu büyük ve etli ve mümtelī olmak fehmi ḳalīl olmağa delālet eder. Ve burnu uzun ve ince olmak ṭayyāş, ḫafīf ve ḳalīlü'l-ʿaḳl olmağa delālet eder. Ve burun s̱uḳbesinin infitāḥı ziyāde olmak ġaḍūb olmağa delālet eder. Ve burnu büyük olmak ḫayrı ḳalīl olmağa delālet eder. Ve burun taḳavvüse yaʿnī yay gibi eğrilmeye cebheden ibtidā eylese o kimsenin veḳāḥatine delālet eder. Ve burnun ʿumḳu ziyāde ve nāḥiye-i cebheden müstedīre olup bu istidāre

ile fevḳ cānibine māil olsa şebaḳ[198] *olmağa delālet eder. Burnu yatsu olup efṭas olmak dahi şebaḳ olmağa ve muḥibb-i nikāḥ olmağa delālet eder.*

Femi vāsiʿ olmak şecāʿate delālet eder. Ve şefehleri ġalīẓ ve kalın olmak kes̱īrü'l-maraḍ olmağa delālet eder. Ve şefehlerin raḳīḳ olup vaḳt-i iltiḳāda müsterḫī olması ve şefe-i ʿulyānın şefe-i süflā üzerine suḳūṭu ebleh olmağa delālet eder. Ve şefehler ʿaẓīme olup şefe-i süflānın esfele müsterḫiye olması cāhil ve keslān olmağa delālet eder. Ve şefehler raḳīḳa olup ve ḳaṣīre olmakla dişler tamāmen örtülmeyip açık kalsa ḳaviyyü'l-ḳuvve olmağa delālet eder.

Ve nāb dişlerinin uzun olması nehem yaʿnī ṭaʿāma şehveti ziyāde olmağa delālet eder. Ve dişlerin seyrek olması ḍaʿf-ı binyeye delālet eder.

Ve yüzü ḥāli ġaḍabda olan kimsenin yüzü gibi olması ġaḍūb olmağa delālet eder. Ve yüzü sekrān yüzü gibi olması sekere muḥibb olmağa delālet eder. Ve yüzü ḫaclān yüzü gibi olması kes̱īrü'l-ḥayā olmağa delālet eder. Ve yüzü laḥīm olmak cāhil ve keslān olmağa delālet eder. Ve yanaklarında laḥm ziyāde olmak cāhil ve keslān olmağa delālet eder. Ve yanakların naḥīf olması mühtemm bi'l-umūr yaʿnī maṣlaḥatları tefekkürü kes̱īr olmağa delālet eder. Yüzünün istidāresi şedīde olmak cāḥil ve ḥaḳīrü'n-nefs olmağa delālet eder. Ve yüzü büyük olmak keslān olmağa delālet eder. Ve yüzü ṣaġīr olmak ḫabīs̱ ve mellāḳ yaʿnī temelluḳu ziyāde olmağa delālet eder. Ve yüzü ḳabīḥü'l-manẓar olmak rediyyü'l-ḫulḳ olmağa delālet eder, onun için kişi ḥavāyicini gökçek kimselerden ṭalebe emr olunup "Uṭlubū'l-ḫayre ʿinde ḥısāni'l-vücūh" buyuruldu. Ve yüzü uzun olmak veḳāḥate delīldir. Ve ṣudġları müntefiḫa ve evdācı yaʿnī şah damarı mümteliʾe ve dolu olan kimse ġaḍūb olur.

Ve ḳalīlü'ḍ-ḍaḥik olmak müḍādd ve muḫālif olup bir kimsenin ʿameline rāḍī olmamağa delālet eder. Ve kes̱īrü'ḍ-ḍaḥik olmak meṣāliḥ ve umūrda ʿināyesi ḳalīl olmağa delālet eder, ʿāḳıbet-i kārı fikr eylemez. Ve ḍaḥiki vaḳtinde suʿle yaʿnī öksürük ve rebv ve tevātür-i nefes aḫẕ eylemesi veḳāḥata ve mutasallıṭ olmağa delālet eder. Ve ḍaḥiki ʿālī olmak veḳāḥate delālet eder.

Ve kulakları ʿaẓīm olmak ṭūl-i ʿömre delālet eder ve cehle dahi delālet eder. Ve ṣavtı ġalīẓ ve cehveriyyü'ṣ-ṣavt olmak şecāʿate ve mekkār

198 "Şebaḳ" şehvet-i cimāʿiyyesi kes̱īr olmaktır.

olmağa delālet eder. Ve kelāmı ʿālī olmak müteʿassif olmağa delālet eder yaʿnī ḥaḳḳı ḳabūl eylemez. Ve sürʿat-i kelām ḳuvvet-i fehme delālet eder. Ve kelāmı münḫafiḍ olup yap yap söylemek ġayr-i ʿasūf olup ḥaḳḳı ḳabūl etmeğe delālet eder. Ṣavtı ṭavīl olmak himmeti redī olmağa delālet eder. Ve ṣavtı s̱aḳīl olmak bıṭnete rağbeti ziyāde olmağa delālet eder. Ṣavtında ġunne olmak yaʿnī ṣavtı ḥayşūmundan gelmek ḥasūd olup şerri ıḍmār ve iḫfā etmeğe delālet eder.

Ve laḥmı kes̱īr ve ṣalābetli olmak belīd olmağa delālet eder. Laḥmı iʿtidāl üzere olup ve mülāyim olmak ṭabʿ ve fehmin cevdetine delālet eder. Ve kes̱ret-i laḥm ile laḥmın leyyin ve müterehhil ve müsterḫī olması dişi mizācında olmağa delālet eder. Bedeni ḳaḍīf yaʿnī naḥīf olup kemikleri ḳavī olmak ṣayd ve şikāra muḥibb olmağa delālet eder. Ve ḫāṣıresi yaʿnī beli ince ve daḳīḳ olmak ḳavī olup elem verici nesnelere ṣabūr olmağa delālet eder. Baṭnı kebīr olmak muḥibb-i nikāḥ olmağa delālet eder. Ve baṭnının naẓīf olması ʿaḳlın cevdetine delālet eder. Ve baṭn üzere şaʿrın kes̱reti cebān olmağa delālet eder.

Eyegü kemiklerinin riḳḳati ve inceliği ḍaʿf-ı ḳalbe delālet eder. Eyegü kemikleri ḳavī olup s̱iḫanı ve kalınlığı muʿtedil olmak ḳuvvete delālet eder. Ve eyegü kemikleri ẕikr olunanın ḫilāfı üzere olmak ḍaʿfa delālet eder. İki cānibleri müntefiḫ gibi olup mümtelī ve dolu olmak ġas̱s̱u'l-kelām ve fāsidü'l-kelimāt olmağa delālet eder. Göbeğinden ḳassa varınca ḳadar maḥalli ḳasstan ʿunuḳa varınca ḳadar olan maḥallinden aʿẓam olmak nehim ve kes̱īrü'l-ekl ve ḳalīlü'l-ḥiss olmağa delālet eder. Ve ḳassı ʿaẓīm ve mefāṣılı ḳaviyye olmak ḳuvveti ḳaviyye olmağa delālet eder ve bunun ḍıddı ḳuvvetin ḍıddına ve ḍaʿīf olmasına delālet eder.

Ve ẕirāʿın ṭavīl olup ḥattā iki keffleri rükbelerine ve dizlerine vāṣıl olmak nefsin kibrine ve mütekebbir olmasına ve cāh ve riyāsete muḥabbeti olmağa delālet eder. Ve ẕirāʿları cidden ḳaṣīr olmak cebān ve şirrīr olmağa delālet eder. Kefflerin ve ellerin laṭīf ve yumuşak olması sürʿat-i fehme delālet eder. Ve keffin ḳaṣīr olması ḥumḳa delālet eder. Keffin cidden daḳīḳ olması selāṭaṭ ve ruʿūnete yaʿnī ḥamāḳata ve nāsa dil uzatmağa delālet eder. Ve parmaklar kısa olmak kebidin küçük olmasına delālet eder. Ve ẓahrın yaʿnī arkanın büyük olması terkībin ḳuvvetine delālet eder. Ve arka-

nın enli olması şiddete delālet eder. Ve ẓahrın inḥināsı sūʾ-i ḫulḳa delālet eder. Ve ẓahrın istivāsı ʿalāmet-i maḥmūde olur. Ṣadrın ʿaẓīm ve tecvīfinin geniş ve boynun ṣaġīr olması şecāʿate delālet eder.

Ve iki uylukların etli ve mümteliʾe olması nefsinin ḍaʿīfe olmasına delālet eder. İki elyeleri yaʿnī maḳʿadenin iki ṭarafında olan kaba etleri büyük olmak cebān ve keslān olmasına delālet eder. Ve elyelerin laḥmları ḳalīle olmak aḫlāḳ-ı rediyyeye delālet eder. Ve sāḳların ġalīẓ ve kalın olması belāhete ve veḳāḥate delālet eder. Ve sāḳında ʿaṣabın ġalebesi cidden ḳavī ve ḥarekete ṣabūr olmağa delālet eder. İki sāḳları daḳīḳ ve ṭavīl olmak ṭayyāş ve ḫafīf olmağa delālet eder. Ve ayakları laḥīm ve etli olması sūʾ-i fehme delālet eder. Ḳademin leṭāfeti hezli ve mizācı keṣīr olmağa delālet eder. Ve ḳademin inceliği cebān olmağa delālet eder. Ve ḳademin ġılaẓı şecāʿate delālet eder. Ve parmaklar ve tırnakların muʿaḳḳafe ve eğrimli olması veḳāḥate delālet eder. Ve ayak parmaklarının baʿḍısı baʿḍısına mülteṣıḳ olması cebān olmağa delālet eder. Ve ḫuṭāların yaʿnī adımların geniş olması mennān olmağa delālet eder. Ve ḫuṭvelerin serīʿa ve ḳaṣīre olması ʿacūl olup umūru ḳaṣdı muḥkem ve metīn olmamağa delālet eder.[199]

ʿAllāme der ki bu ẕikr olunan edilleler delīl-i yaḳīnī olmayıp ve belki delīl-i ẓannī dahi olmamakla bu maḳūle edillede delīl-i vāḥide ve iki üç delīle iʿtimād olunmaz, keṣret-i edille olmak lāzımdır ki biri biri ile teʿāḍuḍ ve teḳavvī edip medlūllerine delāletleri maẓnūn ola. Ve lāzımdır ki ḳayyāf olan kimsenin yaʿnī ḳıyāfet ile ve ẕikr olunan aʿḍāların heyʾātı ve efʿāli ile istidlāl eyleyen kimsenin firāseti ḳaviyye ola ve mübāşeret ve tecāribi veḳāyiʿ-i nāsa ıṭṭılāʿı ve ḥavāss-ı ẓāhire vü bāṭınesinin ḳuvveti ola.

Ve bu ẕikr olunan istidlāl ḳabīlinden olur seḥābdan ve berīḳten maṭarın mecīʾi vaḳtini istiḫrāc eylemek ve nücūmla mesālik-i mechūlede ve ṭuruḳ-ı

199 Maʿlūm buyurula ki bu ʿalāmetlerin delāletleri ṣaḥīḥa olduğu taḳdīr üzere o ʿalāmet ṣāḥibinde o nesneler cibillī olup meyl-i ṭabīʿī olduğuna delālet eder, bi'l-fiʿl mevcūd olmak lāzım değildir. Meṣelā seyyiʾü'l-ḫulḳ olan kimse hidāyet-i Ḥaḳḳ'a maẓhar olup ḥasenü'l-aḫlāḳ olur lākin baʿḍısının tebeddülü müteʿassir olur, ruʿūnet, ḥumḳ gibi. Iṣfahānī ḥikāye eder ki Ḥaḍret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selāma bir aḥmaḳ getirdiler ve rüşdüne teveccühin recā ettiler. Ve buyurdu ki "Bi-iẕnillāhi meyyiti iḥyā ve ekme ve abraṣı sağaltırım lākin eblehi irşād eyleyemem!"

muḫtelifede ve leyālī-i muẓlimede berr ve baḥrde ihtidā edip ṭarīḳ-i cādde-den ayrılmamak.[200] *Ve bu maḳūle firāset eks̱eriyyā ᶜArabda bulunur.*

Aḫbārına [64a] *iᶜtimād olunan kimsenin biri ḥikāye eder ki bir cemāᶜat ile beriyyede cemᶜ olduk ve içlerinde bu bābda firāseti olan bir kimse var idi. O kimse mahāretini iẓhār ḳaṣd edip bir ernebin yaᶜnī tavşanın izine ittibāᶜ edip dedi ki "Bu izin ṣāḥibi tavşan dişidir ve ḥamli dahi vardır, bu sāᶜatte o erneb-i ḥublāyı bulup size istiḫrāc eylerim." Pes o ize tābiᶜ olup gitti ve ernebi istiḫrāc eyledi ve o ernebin gebe olduğunu müşāhede eyledik.*

Ve ḥavāsslarının ve firāsetlerinin ḳuvveti olanların biri dahi Tatar yed-lerinde esīr iken firār edip ḫavfından cāddeye sülūk edemeyip berārīden ve ṣaḥrālardan ve meslūk olmayan maḥallerden türābı şemm ederek selāmete vuṣūlünü naḳl eylediler.

Ve bu maḳūle firāset ḥayvānda dahi bulunduğunu müşᶜir İmām Faḫ-rüddīn er-Rāzī sergüẕeştini naḳl eder ki bulunduğu ḳāfile bir hafta miḳdārı ṭarīḳlerini yitirip cibāl-i şāmiḫāt ve tilālde ve şuᶜūbetli ᶜaḳabelerde helāk olmaları ve ᶜadem-i ḫalāṣları müteᶜayyin oldukta bir ibil-i herime yaᶜnī bir müsinn deve teseyyüb ve irsāl olunup o devenin es̱erine ve izine tebeᶜiyyet ile ḫalāṣ olduklarını ḥikāye ederler.[201]

Teferrüs ṭarīḳiyle mechūlātı bildiren ᶜulūmun biri dahi ᶜilm-i ektāftır. Ketifin māhiyyeti teşrīḥ bābında ẕikr olundu, Türkīce kürek kemiği derler, omuzda olur; o fennde māhir olan kimseler o kemiğe naẓar edip sene-i ātiye ve ucuzluk olacağını veyāḫūd ḳaḥṭ olacağını ve ḥurūb olacağını veyāḫūd ḥurūb olmayacağını ve bu mis̱lli nesneleri istiḫrāc ederler lākin bu istiḫrācda birāz şurūṭ vardır:

---

200 Ḥattā naẓm-ı kerīmde vāḳiᶜ olan وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ḍamīrini Beyḍāvī, Ḳureyş'e ircāᶜ eder ve necmden cins-i necm murād eder lākin Süddī der ki necmden murād S̱üreyyā ve Benātu Naᶜş ve Ferḳadān ve Cedy'dir, bunlar ile ṭarīḳe ihtidā olunur. Ve Ebü'l-Leys̱ necm ile murād Cedy ile Ferḳadān'dır, bunlar ile berr ve baḥrde ṭarīḳe ihtidā olur diye taḫṣīṣ eder. Ve bu ihtidādan murād āletsiz nücūmun le-meᶜānı ve mevāḍiᶜ ḥasebiyle ve mücerred firāset ile olanlardır, ammā ᶜArabın mā-ᶜadāsı ālet ile bilirler.

201 Kirpi dedikleri ḥayvān rūzgārdan iḥtirāz üzere olmakla yarınki gün şarḳī yel ese-ceğini emāre ve ᶜalāmetinden iḥsās edip mebītinin kapısı şarḳa meftūḥ ise bu günde şarḳī kapıyı kapar ve ġarba kapı açar ve o ḥāli görenler şarḳī yel eseceğini bilirler. O ḥayvānın bu aḥvāli kütüb-i muᶜteberede mesṭūrdur.

Evvelkisi mesʾūlün lehe ve suʾālün ʿanha ḥīn-i ẕebḥte niyyet oluna.

İkincisi o ẕebḥ ḳamerin nūru ziyādeliğinde ola.

Üçüncüsü mesʾūlün leh ve ġanemi ẕebḥ eden kimse ṭāhirler ola ve libāsları dahi naẓīf ola.

Dördüncüsü ẕebḥ bir ravḍada yaʿnī bir bāġçede ve mā-ı cārī ḳurbünde ola.

Beşincisi o ġanem şeyy ve biryān oluna.

Altıncısı ketif-i eymen aḫẕ oluna.

Yedincisi meʾḫūẕ olan ketif-i eymen laḥmdan tanẓīf oluna yaʿnī o kemiğin üzerinde laḥm ve şaḥmdan es̱er kalmayıp taṭhīrinde mübālaġa oluna.

Sekizincisi o meʾḫūẕ olan ketife bıçak veyāḫūd sāir ḥadīd ve demire müteʿalliḳ nesne dokunmaya.

Dokuzuncusu ketif o ḥayvān tamām şeyy olup tezeyyüm ve teherrī etmekle mefāṣılları ayrıldıktan sonra aḫẕ oluna.

Onuncusu ketifi o vech ile aḫẕ eyleye ki ketifin zāide olan saṭḥı kendi yüzü cānibine ve müvācehesine ola ve zāidede olmayıp müstevī olan saṭḥı şemsten cānibe ola.

İşbu on şarṭa mürāʿāttan sonra o kimse teftīşinde mübālaġa ede, emārāt ve ʿalāmāt ve ruḳūm ve eşkāline ve devāir ve noḳṭalarına diḳḳat naẓar eyleye ve aḫẕ-ı ʿalāmātta cidden ihtimām eyleye, zīrā bu ʿilm ile mechūlātı istiḫrāc bu vech ile olur. Ve bu ʿilm mübāşeret ve mümāresetin kes̱reti ve ḳuvvet-i bāṣıranın ḳuvveti ve ḳuvvet-i ḥāfıẓanın şiddetiyle ḥāṣıl olur.

Bu meẕkūrlar ʿAllāme'nin ẕikr eylediği kelāmın ruʾūs-ı mesāilidir ve bu ʿulūmun ʿilm-i ektāftan mā-ʿadāsı firāsete ve ḥavāssın ve ḥadsin ḳuvvetine ve tecāribin tekerrürüne mübtenīdir.

Ve Enes bin Mālik ḥaḍretlerinin اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللّٰهِ *diye eylediği rivāyetin mā-ṣadaḳıdır. Ammā ẕikr olunduğu vech üzere ʿilm-i ektāfı kehānetten farḳ eylemek emr-i müşkildir. Ve bu ʿilm-i ektāf ʿilm-i ḫaṭṭ*[202] *gibi enbiyā-i*

---

202 ʿİlm-i ḫaṭṭan murād remldir. *Mişkāt* şerḥinde İmām Ṭībī كَانَ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخُطُّ فَمَنْ وَافَقَ خَطَّهُ فَذَاكَ ḥadīs̱-i şerīfinde der ki bu kelāmın ḫulāṣası ʿilm-i remlden nehydir, zīrā maʿnāsı demektir ki "Enbiyādan bir nebī muʿcize ṭarīḳiyle o ḫaṭṭı işlerdi, sizler dahi muʿcizeye ḳādir olursanız siz dahi işlen lākin muʿcizeye ḳādir olamazsınız ve işlemek dahi size cāiz olmaz" demektir. Ve remli taṣvīr edip der: Ḥāzī ve remmāl bir yumuşak yere ʿaṣā ile serīʿan üç saṭr noḳṭa döküp ikişer ikişer maḥv

ᶜiẓāmın birinden menḳūl olduğu maᶜrūf değildir ve ᶜilm-i felāḥat gibi şerᶜin müsāᶜadesini müşᶜir ḥaḳḳında rivāyet dahi yoktur[203] *belki bu ᶜilme Türkmen ve Ekrāddan ruᶜāt yaᶜnī çobanlar iᶜtibār eyledikleri maᶜrūftur.*

el-Faṣlu's-Sādisü Fi'l-ᶜAlāmātı'd-Dālleti ᶜAle'l-İmtilāᵓi

İmtilā iki vech üzere olur, birisi bi-ḥasebi'l-evᶜiye olur ve āḫeri bi-ḥasebi'l-keyfiyyet ve bi-ḥasebi'l-ḳuvve olur.

Bi-ḥasebi'l-evᶜiye olanlar o imtilādır ki aḫlāṭ ve ervāḥ ṣāliḥ olurlar ve her birisinin keyfiyyetleri ṭabīᶜīsi üzere olup muᶜtedil olurlar lākin kemmiyyeti ve miḳdārı ziyāde olmakla o aḫlāṭ ve ervāḥ kaplarına sığışmayıp viᶜālarını temdīd edip gererler. O maḳūle imtilāsı olan kimsenin ḥareketleri ḫaṭar üzere olur, zīrā onların ḥareketlerinden damarları şaḳḳ olup yarılır ve aḫlāṭları meḫānıḳa seyelān edip ḫunāḳ ve ṣarᶜ ve sekte mis̱lli maraḍlar ᶜārıḍ olur. Ve bu imtilānın ᶜilācı faṣda mübāderet ve sürᶜat eyleyip māddeyi taḳlīl eylemekir.

Bi-ḥasebi'l-ḳuvvet ve'l-keyfiyyet olan imtilāda eẕā kemmiyyeti ḥasebiyle olmaz belki keyfiyyeti ile īẕā eder ve keyfiyyetin redāᵓeti ḥasebiyle ḳuvveti ḳahr eder ve o rediyye olan aḫlāṭ haḍma ve nuḍca muṭīᶜa ve ṣalāḥa münḳāde olmaz. O maḳūle imtilā ṣāḥibleri emrāḍ-ı ᶜufūnetten ḫaṭar üzere olurlar.

Ve imtilānın icmālen ᶜalāmetleri aᶜḍānın s̱iḳali ve ḥareketten kesel ve levnin iḥmirārı ve ᶜurūḳun intifāḫı ve cildin temeddüdü ve nabḍın mümteliᵓe olması ve bevlin inṣıbāğı ve boyalı olması ve bevlin s̱eḫīn ve ġalīẓ olması ve şehvetin ḳılleti ve baṣarın kelāli ve ağırlığa delālet eden aḥlām ve düşler, mes̱elā düşünde ḥarekete mecāli olmamak veyāḫūd bi'l-istiḳlāl

---

eder. Eger bāḳī kalan tek olur ise niyyet olunan maṣlaḥatta ḫayr olmaz, eger çift bāḳī kalır ise ḫayr olur. Bundan sonra yine Ṭībī ṣāhib-i *Hidāye*'den naḳl eder ki reml ẕikr olunduğu vech üzere değildir belki reml bir ᶜilmdir ki uṣūl ve ḳavāᶜid-i kes̱īresi vardır ve teᵓlīfāt-ı ᶜadīde vardır, o ᶜilm ile meṭālib-i mechūle istiḫrāc olunur, ile'l-ān maᶜmūlün bihtir. Ve o remli iẓhār ve ibdāᶜ eyleyen nebī ᶜale'l-iḫtilāf Ḥaḍret-i İdrīs veyāḫūd Ḥaḍret-i Dānyāl ᶜaleyhime's-selāmdır.

203 Ḥaḍret-i Resūlullāh ṣallallāhu ᶜaleyhi Medīne'ye hicretlerinde teᵓbīr-i naḫl edenleri evvelā nehy edip baᶜdehu انتم اعلم في امر دنياكم buyurmakla iẕn verdikleri meşhūr ve kütüb-i eḥādīs̱te mufaṣṣalan meẕkūrdur, felāḥate iẕn-i şerᶜden murād o ḥadīs̱-i şerīftir.

nühūḍ ve ḳıyāma ḳudreti olmayıp muᶜīn ile ḳāim olmak veyāẖūd düşünde ağır yük yüklenmek veyāẖūd tekellüme ḳudreti olmamak. Bu meẕkūrlar bi'l-cümle imtilāya ᶜalāmet olur, nitekim rüᵓyāda kendiyi ṭayerān eder görmek ve sürᶜat [ile] ḥareket üzere görmek aẖlāṭının riḳḳatine ve laṭīf ve miḳdārı muᶜtedil olduğuna delālet eder.

Ve bi-ḥasebi'l-ḳuvve olan imtilānın ᶜalāmetleri yine s̱iḳal ve ağırlık ve kesel ve ḳıllet-i şehvettir. Bu üç ᶜalāmet imtilānın iki nevᶜi beyninde müşterek olup bi-ḥasebi'l-keyfiyyet ve bi-ḥasebi'l-kemmiyyet olan imtilālara ᶜalāmet olur.

Lākin faḳaṭ imtilā bi-ḥasebi'l-ḳuvvet olsa onun ẖāṣṣaten ᶜalāmetleri damarların intifāẖı ve kabarması şedīd olmamaktır ve cildenin temeddüdü dahi şedīd olmamaktır ve nabḍın dahi imtilāsı ve ᶜaẓīm olması şedīd olmamaktır ve bevlin ġılẓati şedīd olmamaktır ve levn-i beşerenin dahi ḥumreti şedīde olmamaktır. Bu imtilāda yaᶜnī bi-ḥasebi'l-ḳuvve olan imtilāda inkisār ve iᶜyā muṭlaḳan ḥareketten sonra olmaktır gerekse o ḥareket bir meclisten meclis-i āẖere intiḳāl ile olsun ve gerek meclis-i vāḥidde ḥareket olsun, cüllāḥın ḥareketi gibi. Ve aḥlāmında yaᶜnī düşünde ḥikke ve leẕᶜ ve iḥrāḳ ve revāyiḥ-i müntine yaᶜnī rāyiḥa-i kerīhe görmek bi'l-cümle bu meẕkūrlar bi-ḥasebi'l-ḳuvve olan imtilānın ᶜalāmetleridir.

Faṣl-ı ātīde ẕikr olunacak delāil ile rüᵓyā ve aḥlām ẖılṭ-ı ġālibe dahi delālet eder. Ve eks̱eriyyā imtilā maraḍı delāil-i imtilānın istiḥkāmından evvel tevlīd eder Allāhu aᶜlem.

el-Faṣlu's-Sābiᶜu Fī-ᶜAlāmātı Ġalebeti Ḫılṭin Ḫılṭin

Ammā demin ġalebesinin ᶜalāmātı bi-ḥasebi'l-evᶜiye olan imtilānın ᶜalāmātına muḳārin olur, onun için demin ġalebesi ile bedende s̱iḳal ḥādis̱ olur ẖuṣūṣan aṣl-ı ᶜaynda ve reᵓste ve ṣudġaynında s̱iḳal ve ağırlık ziyāde olur ve temaṭṭī yaᶜnī gerinmek ve esnemek ve ġas̱eyān ve her dāim nuᶜās etmek yaᶜnī tapuklamak ve ḥavāssın tekeddürü ve fikrin belādeti ve taᶜabın teḳaddümü olmaksız inkisār ve iᶜyā ve femde maᶜhūd olmayan ḥalāvet ve lisānın ḥumreti ḥādis̱ olur. Ve demin ġalebesinden bedende demāmīl yaᶜnī çıbanlar ve ağızda bes̱reler ḥādis̱ olur ve inṣıdāᶜı sehl olan mevāḍiᶜden burun deliği ve maḳᶜade ve diş etleri gibi maḥallerden demin seyelānı ᶜārıḍ olur. Ve

demin ġalebesine mizācın ḥārr ve raṭb olması ve tedbīr-i sālif yaʿnī luḥūm gibi ve temr yaʿnī ḫurmā gibi ve ḫamr gibi müvellid-i dem olan aġdiye ile keṡret-i taġaddī dahi delālet eder ve bilād-ı ḥārre [64b] ve faṣl-ı rebīʿ dahi delālet eder ve sinn-i şebāb dahi ʿalāmet-i dem olur ve ʿādet yaʿnī demden imtilā muʿtādı olmak dahi ġalebe-i deme delālet eder ve faṣdın baʿd-i ʿahdi ve dem ġalebesine delālet eden düşler meṡelā kırmızı nesneler görmek ve kan akar görmek ve kanın içine dalmak bu miṡlli nesneler ʿalāmet-i dem olur.

Ve ammā balġam ġalebesinin ʿalāmeti levninden ziyāde beyāḍ olmak, terehhül ve melmesi leyyin olmak ve bürūdet ziyāde olmak ve ağzının suyu ziyāde olmak ve ağzının suyu lüzūcetli olmak ve ʿaṭaşı ve suya iştihāsı ḳalīl olmak ḫuṣūṣan sinn-i şeyḫūḫatta balġamı ġālib olanların ʿaṭaşı ziyāde ḳalīl olur. Lākin balġam balġam-ı māliḥ olur ise o balġamın ġalebesi muʿaṭṭış olur, balġam-ı māliḥi olanların suya iştihāsı ziyāde olur. Ve balġamı ġālib olanlarda ekşi geğirmek olur ve bevli beyāḍ ve keṡret-i nevm ve kesel ve istirḫā ve aʿṣāb ve belādet olur ve nabḍı leyyin olur ve buṭʾ ve tefāvüte nabḍı māil olur. Ve sinn-i şeyḫūḫat dahi ʿalāmāt olur ve ʿādet dahi ʿalāmet olur. Tedbīr-i sālif yaʿnī balġam müvellid nesneler ile taġaddī ve balġamı müvellid olan ṣunʿlar ve aḥkām ki onda miyāh ve enhār ve ṡülūc ve emṭār ve bered yaʿnī dolu görürler ve bunlarda raʿd olduğunu görür, bi'l-cümle bu mezḳūrlar balġama ʿalāmet olur.

Ammā ṣafrānın ġalebesi ʿalāmetleri levni sarı olmak ve gözler sararmak ve ağzı acı olmak ve lisānı ḫaşīn olmak ve lisānı kuru olmak ve burun delikleri yübūset üzere olmak ve bārid nesīmden ve yellerden telez̲z̲üz̲ edip ḥaẓẓlanmak ve susuzluğu ziyāde olmak ve nabḍı serīʿ olmak ve ṭaʿāma şehveti az olmak ve gönlü dönmek ve sarı veyā yeşil ṣafrāvī nesneler kusmak ve berāzı lez̲ʿ ederek çıkmak ve tüyleri uṣūlüne iğne sokulur gibi ḳuşaʿrīret ḥādiṡ olmak ve ṣafrāyı müvellide aġdiye yemek ve sinn ve mizāc ḥārr ve yābis olmak ve ṣafrānın ġalebesi muʿtādı olmak ve beldesinin havāsı ḥārr ve yābis olmak, vaḳt ü zamān ḥārr ve yābis olan vaḳt olmak yaʿnī faṣl-ı ṣayf olmak ve ṣanʿatı dahi ṣafrāyı müvellid olmak, meṡelā ḥaddād olmak ve düşlerinde āteş ve sarı yapraklar görmek ve sarı olmayan nesneleri sarı görmek ve āteş ʿalevleri ve ıssı ḥammām ve ḥarāret-i şems miṡlli nesneler görmek ve bi'l-cümle bu eşyālar ṣafrāya dālle olurlar.

Ve sevdā ġalebesinin ʿalāmetleri ḳuḥūlet-i beden yaʿnī bedenin arık olması ve levn-i beden kümūdet üzere olmak ve demin siyāh olup ġalīẓ olması ve vesvāsı ziyāde olmak ve fikri ziyāde olmak ve fem-i miʿdede iḥtirāḳ olmak ve şehvet-i kāẕibe ve bevli kemid ve esved ve aḥmer ve ġalīẓ olmak ve beden esved ve ezebb yaʿnī tüyleri çok olmak bi'l-cümle bu meẕkūrlar sevdāya ʿalāmet olur. Ve beden ebyaḍ ve ezʿar yaʿnī tüyü olmayan ve beyāḍ olan bedende sevdā tevellüd eder. Ve yine sevād ġalebesine ʿalāmet-i dālle olur behaḳ-ı esvedin ḥudūs̱u ve rediyye ḳurḥalar ve ʿilel-i ṭıḥāl ve sinn ve mizāc ve ʿādet ve beled ve ṣınāʿat ve vaḳt ve tedbīr-i sālif yaʿnī sevdāyı müvellid aġdiye tenāvülü ve korkunç düşler ve ẓulmet gibi [ve] vehdeler ve çukurlar ve siyāh eşyālar ve korkunç nesneler görmek.

el-Faṣlu's̱-S̱āminü Fi'l-ʿAlāmātı'd-Dālleti ʿAle's-Südedi

Kaçan mevādd muḥtebes ve muḥteḳan olup iḥtibāsa delālet eder ʿalāmetler belirip ẓāhir olsa ve muḥtebes olan māddenin aʿḍāyı temdīdi ḥiss olunup ve bedenin küllīsinde imtilāya delālet eder ʿalāmetler iḥsās olunmasa lā-maḥāle temeddüdü olan maḥallde südde olduğu fehm olunur.

Ve her süddede s̱iḳal ve ağırlık fehm olunmaz. Ve ağırlığı olan südde o mecārīnin süddesidir ki o mecrālarda mevādd-ı kes̱īre cereyān eyleye, kebidde olan süddeler gibi, zīrā kebide vāṣıl olan ġıdāyı südde nüfūẕdan ʿavḳ ve teʾḫīr etmekle kebidde mevādd-ı kes̱īre müctemiʿa olup veremin ağırlığından ziyāde ağırlık ḥādis̱ olur. Ve süddenin s̱iḳali ve ağırlığı veremin s̱iḳalinden ziyāde olup ve süddede ḥummā olmamakla verem ve südde s̱iḳalleri biri birinden farḳ olunur. Ammā südde bu maḳūle mecrālarda olmaz ise süddenin s̱iḳali fehm olunmaz belki küçük damarlarda olan süddelere demin nüfūẕunun iḥtibāsı ve temdīdi delālet eder. Ve ʿurūḳunda südde olanların eks̱erīsinin levni sarı olur, zīrā damarlarında süddesi olan kimselerin ẓāhir-i beşeresinde dem münbaʿis̱ olmaz ve ḥumret-i ḳalīle cildin beyāḍına muḫteliṭ olmakla ṣufret ḥāṣıl olur.

el-Faṣlu't-Tāsiᶜu Fi'l-ᶜAlāmātı'd-Dālleti ᶜAle'r-Riyāḥı

Ḥassās olan aᶜḍāda iḥsās olunan vecaᶜlar ve ağrılar riyāḥa delālet eder, zīrā riyāḥın vecaᶜı ᶜuḍvun ittiṣālini tefrīḳe ve ᶜuḍvu yarıp pārelemeye tābiᶜ olur. Ve yine riyāḥa ᶜalāmet olur ᶜuḍva ḥareket-i ġayr-i ṭabīᶜīnin ᶜārıḍ olması ve aṣvāt ve lems ve bi'l-cümle bu mezkūrlar ile riyāḥa istidlāl olunur.

Ammā evcāᶜla istidlāl, vecaᶜ-ı veciᶜ mümidde olur ise riyāḥa delālet eder ḫuṣūṣan vecaᶜı olan ᶜuḍv ḫafīf olur ise riyāḥa delāleti ziyāde olur. Ve eger vecaᶜ intiḳāl edip gezer ise o intiḳāl eden vecaᶜın riyāḥa delāleti tamām olur yaᶜnī riyāḥın vücūdunda şübhe kalmaz. Ve vecaᶜın riyāḥa delāleti o zamān olur ki vecaᶜ ḥissi olan aᶜḍāda ola, ammā kemikte ve laḥm-ı ġudedīde olan riyāḥın vecaᶜı olmaz ve bināen ᶜaleyh teferruḳ-ı ittiṣāli ḥiss olunmaz. Ve vecaᶜ ḥasebiyle ᶜuḍv-ı ġayr-i ḥassāsta riyāḥa delālet eder ᶜalāmet bulunmaz.

Ve baᶜḍı riyāḥ olur ki ᶜiẓāmı kesr edip raḍḍ eder ve döğülmüş gibi pāre pāre eder, yine o ᶜaẓmda bi'l-aṣālet vecaᶜ olmaz lākin üzerinde ḥassās olan laḥm ve ġışāya naḫs etmekle o ḥassās olan ᶜuḍvlar vecaᶜ-ı nāḫısı iḥsās ederler.

Ammā riyāḥa ḥarekāt-ı aᶜḍā ile istidlāl iḫtilācāt ile yaᶜnī ᶜuḍvun seğrimesi ile ᶜuḍvda riyāḥ tekevvün edip bi'l-külliyye taḥallül veyāḫūd miḳdārı ḳalīl olunca ḳadar ḥareket eylemesine delālet eder.

Ammā riyāḥa ṣavt ile istidlāl o ṣavt riyāḥın nefesinden ḥādiṡ olur, ḳarāḳır ve ḳarāḳır miṡlli nesneler gibi ve ṭıḥālde olan riyāḥın ṣavtı gibi, zīrā ṭıḥālin vecaᶜı rīḥten ḥādiṡ olur ise ṭıḥāle ġamz ve dürtmek ile riyāḥ taṣavvut eder, o ṣavt riyāḥa delālet eder veyāḫūd riyāḥtan işitilen ṣavt ḍarbın ve ḳarᶜın eṡeri olur, o ṣavt riyāḥın kendide olmaz ḥattā istisḳā zıḳḳī yaᶜnī rīḥī olduğu ile laḥmī olduğu beyninde iştibāh olunsa müstesḳīnin baṭnına ḍarb olunur, eger ṭabl gibi taṣavvut eder ise zıḳḳī olduğu mütebeyyin olur, pes o müstesḳīden istimāᶜ olunan ṣavt rīḥin nefsinden nāşī olmaz belki ḍarbın eṡeri olur, ṭablda ḳarᶜın eṡeri olduğu gibi.

Ammā lems ṭarīḳinden riyāḥa istidlāl, lems nefḫa ile silᶜa-i leyyineyi farḳ eylediği vech üzere olur, zīrā nefḫada temeddüd ve ġamz ile nefḫa münġamiz olur lākin o inġımāz ruṭūbet-i seyyāle ve müterecric yaᶜnī muḍṭarib olan inġımāz gibi olmaz ve lüzūcetli ḫılṭtan olan inġımāz gibi dahi olmaz. Pes bu vech ile lemsi nefḫa ile silᶜayı farḳ eylediği gibi ruṭūbet ile riyāḥı dahi farḳ eder.

Ve nefḫa ile rīḥin farḳı cevherleri ve ḥaḳīḳatleri ile değildir, zīrā nefḫa-nın dahi ḥaḳīḳati rīḥtir belki farḳları budur ki rīḥ tesmiye olunan maraḍda ḥareket-i ḳaliḳa olur yaᶜnī yed ile taḥrīk olunsa ıḍṭırāb ile ḥareket eder ve nefḫada ḥareket eylemez, sākine olup temdīdi olur yaᶜnī nefḫa bir maḥall-den maḥall-i āḫere naḳl eylemez belki ḥiss ile maḥallinde ḥareket eder ve ona ḥareket-i rükūd derler, ammā rīḥte ḥareket inziᶜāc ile olur, bir maḥall-den maḥall-i āḫere gider ve elini kaldırdıkta yine maḥalline gelir.

el-Faṣlu'l-ᶜĀşiru Fi'l-ᶜAlāmātı'd-Dālleti ᶜAle'l-Evrāmi

Evrām iki ḳısm olur: Biri evrām-ı ẓāhiredir, ḥiss ve müşāhede evrām-ı ẓāhire delālet eder, ᶜalāmet-i uḫrāya muḥtāc olmaz. Ve ikincisi evrām-ı bāṭıne olur, evrām-ı bāṭınede ḥārr olanlara ḥummā-ı lāzıme ve maḥall-i vecaᶜ ġayr-i ḥassās olmaz ise yalnız s̱iḳal ve ağırlık, eger maḥall-i verem ḥassās olur ise s̱iḳal maᶜa'l-vecaᶜi'n-nāḫıs delālet eder. Ve ᶜuḍv-ı bāṭınīnin efᶜālinde āfet olması o ᶜuḍvda verem olduğuna delālet eder yāḫūd delīl-i āḫerin delāletine yardım ve iᶜānet eder. [65a] Ve delāleti teʾkīd edenler-den olur ᶜuḍvun cānibinde olan intifāḫı iḥsās eylemek eger o intifāḫı iḥsās mümkin olur ise.

Ve evrām-ı bāṭınenin bārid olanlarında vecaᶜ olmamakla evrām-ı bāride-i bāṭıniyyenin ᶜalāmāt-ı külliyyesine işāret müteᶜassir olur. Ve eger sehl olur ise taṭvīl-i kelāma muḥtāc olup melāle müʾeddī olur. Pes evlā olan evrām-ı bāride-i bāṭıniyyenin ᶜalāmātı bi-külli ᶜuḍvın ᶜuḍvın eḳāvīl-i cüzʾiyye-i āti-yetü'ẕ-ẕikre teʾḫīr olunmaktır. Bu maḳāma münāsib olan beyān budur ki:

Kaçan ᶜuḍv-ı bāṭında s̱iḳal ve ağırlık iḥsās olunsa ve o s̱iḳal ile vecaᶜ iḥsās olunmasa ve bedende balġam ġalebesinin ᶜalāmetleri olsa o maḥallde balġamī verem olduğu anlaşılır.

Ve eger s̱iḳal ile sevdā ġalebesinin ᶜalāmetleri olsa verem sevdāvī olduğu ḥads olunur ḫuṣūṣan ki o maḥall lems olundukta melmesi ṣulb ve katı ola, zīrā ṣalābet sevdā ᶜalāmetlerinin aḳvāsı ve edelli olur.

Ve evrām-ı ḥārre kaçan sinirlerde olsa ağrısı müştedd olur ve ḥummāsı ḳaviyye olur ve sürᶜat ile temdīdi ve iḫtilāṭ-ı ᶜaḳlı iḥdās̱ eder, aᶜḍānın ḳabḍ ve basṭında olan ḥarekātta āfet iḥdās̱ eder. Ve aḥşāda olan evrām merāḳḳ taᶜbīr olunan ḥicābın riḳḳatini ve ḳuḥūletini īcāb eder. Ve aḥşāda olan

veremler cemʿ-i midde edip ḫurāc olmağa başlasa vecaʿ ve ḥummā ziyāde müştedde olur ve lisān ḫuşūnet-i şedīde ile ḫaşīn olur ve seheri müştedd olur ve aʿrāḍ-ı sāiresi ʿaẓīm olur ve s̱iḳali dahi ʿaẓīm olur. Ve baʿḍı kerre aḥşāda olan veremin ṣalābeti ve terekküzü iḥsās olunur. Ve baʿḍı kerre neḥāfet-i ʿācile ẓuhūr eder yaʿnī zamān-ı ḳaṣīrde hüzāl ve neḥāfet ʿārıḍ olur ve gözlerinde ġavr ve meġāmiḍ ʿārıḍ olur, gözleri bir vech ile çukurlanır ki yumuk gibi olur.

Kaçan aḥşāda olan verem cemʿ-i midde eyledikten sonra teḳayyuḥ eylese yaʿnī middesi nuḍc edip ḳayḥ olsa ḥummāsının şiddeti sākin olur ve veremin vecaʿı ve damarlarının ḍarebānı dahi sākin olur ve vecaʿ bedeline ḥikke mis̱lli nesneler ʿārıḍ olur.

Ve eger verem ḥumret veyāḫūd ṣalābet olur ise teḳayyuḥ ḥasebiyle o verem ḫiffet bulur ve o ṣalābetin ġamzı mülāyim olur ve aʿrāḍ-ı mūlimenin bi'l-külliyye elemi gider ve zāil olur velākin veremin s̱iḳali ġāyete erişir.

Ve kaçan o verem münfecir olsa o inficārdan evvelā middenin aḥşāyı lez̠ʿi ḥasebiyle nāfiḍ ʿārıḍ olur ve māddenin lez̠ʿi ḥasebiyle ḥummā ḥādis̱ olur ve māddenin istifrāġı ḥasebiyle nabḍ-ı ʿarīḍ olur ve nabḍ-ı mütefāvit olup ḍaʿfı ve ṣıġarı ve buṭʾu ve tefāvütü aḫẕ eder.

Eczā-i nabḍdan cüzʾ-i s̱ānī cüzʾ-i evvelden ḍaʿīf ve [ṣaġīr] baṭīʾ olur ve cüzʾ-i s̱ālis̱in s̱ānīden tefāvütü s̱ānīnin evvelden tefāvütünden ziyāde olur. Ve nabḍın ḍaʿfı ve eḫavāt ve neẓāyirini aḫẕı nabḍāt-ı müteʿaddide iʿtibārı ile dahi olur yaʿnī nabḍ-ı evvel bi-tamāmihi nabḍ-ı s̱ānīden ve s̱ālis̱ s̱ānīden ve helümme cerren[204] *ḍaʿīf olurlar ve ṣıġar ve buṭʾ ve tefāvüt-i nabḍāt-ı müteʿaddide iʿtibārı ile bu ḳıyās üzere olurlar.*

Ve aḥşāda olan veremin inficārına şehvetin suḳūṭu tābiʿ olur ve çok kerre eṭrāfı süḫūnetli yaʿnī el ve ayak mis̱lli tennūr-ı bedenin ġāyetinde olan aʿḍālar ḥarāretli olur.

Ammā o münfecir olan veremin māddesi hangi ṭarafa müteveccih ise o ṭaraftan defʿ olur ve ciheti ḥasebiyle istifrāġ ḥāṣıl olur, kimi nefs̱ ile ḫurūc eder ve kimi berāz ṭarīḳinden çıkar.

Ve baʿde'l-inficār veremin cevdeti ve ṣalāḥının ʿalāmeti bunlardır: Ḥummāsı sākine olur ve sühūlet ile teneffüs eder ve ḳuvvetin intiʿāşı olur

---

204 "Ve helümme cerren" demek ilā āḫirihi demek maʿnāsınadır.

yaᶜnī suḳūṭ eden ḳuvvet yine ᶜavdet eder ve ḳıyām edip ḳuvvetli olur ve mādde verem cihetinde olan maḫrecden sürᶜatle çıkar.

Ve bāṭında olan veremler baᶜḍı kerre bir ᶜuḍvdan ᶜuḍv-ı āḫere intiḳāl eder ve o intiḳāl iki ḳısm olur, ḳısm-ı evvel ceyyid ve ḳısm-ı s̱ānī redī olur. Ceyyid olan ḳısm-ı evvel odur ki verem ᶜuḍv-ı şerīfte iken ᶜuḍv-ı ḫasīse intiḳāl eder, dimāġda olan veremin kulak ardına intiḳāli gibi ve kebidde olan veremin uyluklara intiḳāli gibi. Ve redī olan intiḳāl o intiḳāldir ki verem evvelā ᶜuḍv-ı ḫasīste ḥādis̱ olur baᶜdehu ᶜuḍv-ı şerīfe intiḳāl eder veyāḫūd ᶜuḍv-ı evvelden āfete ṣabrı eḳall olan bir ᶜuḍva intiḳāl eder, ẕātü'l-cenb vereminin nevāḥī-i ḳalbe intiḳāli veyāḫūd ẕātü'r-riyeye intiḳāli gibi.

Ve evrām-ı bāṭınenin intiḳāli ve ḫurācātının fevḳe veyāḫūd taḥta meyelānı ve imtidādı için ᶜalāmetler vardır, zīrā evrām-ı bāṭıne intiḳālinde taḥtına ve alt ṭarafına meyelān eylese şerāsīfte temeddüd ve s̱iḳal ẓāhir olur, ammā evrām-ı bāṭına intiḳālinde fevḳe meyelān eylese nefesin sūʾ-i ḥāli ve ḍīḳı ve ᶜusrü o meyelāna delālet eder ve keẕālik ḍīḳı ve iltihābı dahi delālet eder ve o iltihāb ṭaraf-ı taḥttan bedʾ edip fevḳe ṣuᶜūd eder. Ve verem intiḳālinde fevḳe meyelānının bir ᶜalāmeti dahi terḳuve nāḥiyesinde evvelā s̱iḳal ve ṣudāᶜ dahi olur ve baᶜḍı kerre o meyelānın es̱eri ᶜaḍudda ve sāᶜidde yaᶜnī bāzūlarında ve ẕirāᶜlarında ẓuhūr eder o ᶜuḍva gelen ᶜaṣabların mutaḍarrır olduğu ḥasebiyle.

Ammā evrām-ı bāṭınenin fevḳe meylinin ᶜalāmetleri, eger o mādde-i māile dimāġdan olur ise redī olur ve onda ḫaṭar-ı ᶜaẓīm olur, zīrā ṣudāᶜ-ı müzmini iḥdās̱ eder. Ve eger o mādde kulak ardında olan laḥm-ı rıḫva intiḳāl eder ise o intiḳālde ḫalāṣ recā olunur. Dimāġ evrāmı mis̱llide ruᶜāf yaᶜnī burun kanamak ᶜalāmet-i ceyyide olur ve bi'l-cümle aḥşā evrāmına ruᶜāf ᶜalāmet-i ceyyide olur.

Her bir ᶜuḍvun emrāḍ-ı bāṭınesini yazdığımızda her birinin bābında ᶜalā-vechi'l-istiḳṣā söylediğimiz kelāma müteraḳḳıb ve muntaẓır ol, bu meẕkūrlar bu maḳāma göre ḳadr-i kāfī olur.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ᶜAşere Fī-ᶜAlāmātı Teferruḳı'l-İttiṣāli

Teferruḳ-ı ittiṣāl eger aᶜḍā-i ẓāhireye ᶜārıḍ olur ise ḥavāss-ı ẓāhire ona vāḳıf olur; eger teferruḳ-ı ittiṣāl aᶜḍā-i bāṭınede vāḳiᶜ olur ise vecaᶜ-ı s̱āḳıb

ve vecaᶜ-ı nāḫıs ve vecaᶜ-ı ekkāl ona delālet eder ḫuṣūṣan o vecaᶜda ḥummā olmaz ise ẕikr olunan delāletler muḥkem ve metīn olur. Ve eks̱er-i ḥālde bāṭında olan teferruḳ-ı ittiṣāle ḫılṭın seyelānı tābiᶜ olur, kan tükürür veyāḫūd bir feḍāya yaᶜnī bāṭında olan bir ḫālī ve boş maḥalle kan dökülüp müctemiᶜ olur. Ve bāṭında verem olup mādde-i veremin nuḍcunun ᶜalāmetleri ẓuhūrundan sonra middenin ve ḳayḥın ḫurūcu dahi teferruḳa tābiᶜ olur.

Ve veremin ᶜaḳibinde olan ᶜalāmet-i meẕkūre baᶜḍı kerre ᶜan-nuḍcin veremin inficārına delālet eder ve baᶜḍı kerre delālet eylemez. ᶜAn-nuḍcin veremin inficārı ile ḥummā sākine olur ve ḳayḥ istifrāġ olunur ve veremde olan s̱iḳal ve ağırlık zāil olur, ammā veremin inficārı nuḍcdan evvel olur ise vecaᶜ müştedd olur ve kemmiyyette dahi vecaᶜ ziyāde olur.

Ve teferruḳ-ı ittiṣāl baᶜḍı kerre aᶜḍānın maḥallinden inḫılāᶜı ve çıkmaklığı ile olur ve bir ᶜuḍvun maḥallinden zevāliyle istidlāl olunur. Mes̱elā fetḳ maraḍında inḫılāᶜ bulunmaz lākin ᶜuḍvun maḥallinden nüzūlü zevāli olur.

Ve iḥtibāsla dahi baᶜḍı kerre teferruḳ-ı ittiṣāle istidlāl olunur, mes̱elā bağarsık yarılıp ittiṣāl müteferriḳ olsa lā-maḥāle berāz o yarılan maḥallden bāṭında bir ḫālī maḥalle munṣabb olup dökülür ve meslek-i ṭabīᶜī olan maḥallden muḥtebes olur. Pes berāzın maḥrec-i ṭabīᶜīden çıkmayıp muḥtebes olması teferruḳ-ı ittiṣāle delālet eder.

Ve baᶜḍı kerre bu ẕikr olunan külliyye ᶜalāmetler ile teferruḳ-ı ittiṣāl maᶜlūm olmayıp aᶜḍā-i bedenden her bir ᶜuḍvda olan veremleri bilmek teferruḳ-ı ittiṣālin ᶜalāmet-i cüzᵓiyyelerine muḥtāc olur. Ve ᶜalāmāt-ı külliyye ile maᶜlūm olmayan teferruḳ-ı ittiṣālin:

Evvelkisi verem olan ᶜuḍvun ḥissi olmaz ve ḥissi olmayan ᶜuḍvun vecaᶜı olmamakla vereme delālet eder ᶜalāmet dahi olmaz.

Ve ikincisi teferruḳ-ı ittiṣāli olan ᶜuḍvda ruṭūbet-i sāile olmaz yaᶜnī evᶜıyeden ve mecārīden bir nesne olmaz ve ona bināen teferruḳ ḥasebiyle ondan ruṭūbet seyelān eylemez ve ruṭūbet-i sāilesi müşāhede olunmamakla teferruḳ dahi maᶜlūm olmaz.

Ve üçüncüsü teferruḳ-ı ittiṣāl o maḥallde [65b] ve o ᶜuḍvda olur ki o ᶜuḍvda maḥallinden zevāle mecāl olmaz ve maḥallinden zevāl olmamakla teferruḳ-ı ittiṣāle delālet eder nesne olmaz, *mes̱elā ṭabaḳāt-ı ᶜayndan ᶜinebiyye ṭabaḳasında teferruḳ-ı ittiṣāl ve inḫırāḳ olsa maḥallinden ḫurūc*

eylemez, maḥalli ḍayyiḳ olmak ḥasebiyle belki ḫārice nütūʾ[205] *ve meyelān eder.*

Ve dördüncüsü teferruḳ-ı ittiṣāli olan ʿuḍvun āḫer ʿuḍva iʿtimādı olmaz ve ʿadem-i iʿtimāda ve istināda bināen inḫılāʿı ve zevāli mutaṣavver olmaz, *mes̱elā ṭabaḳa-i mülteḥimede inḫırāḳ ve teferruḳ-ı ittiṣāl olsa içinde ve cevfinde olan ṭabaḳa-i ḳarniyye o inḫırāḳtan taşra çıkmaz, zīrā ṭabaḳa-i ḳarniyyenin mülteḥimeye istinādı ve iʿtimādı yoktur, mülteḥimenin inḫırāḳı ile ḳarniyye maḥallinden ḫurūc etmek iḳtidā eylemez. Ammā ḥicāb-ı baṭndan s̱erb ve ṣıfāḳ*[206] *bunun ḫilāfı üzere olur, s̱erb ṣıfāḳa muʿtemid olur ve ṣıfāḳın inḫırāḳı ile s̱erb ṣıfāḳtan çıkar, fetḳ maraḍında ṣıfāḳın inşiḳāḳı ile s̱erbin ḫurūcu gibi. Ve o maraḍda s̱erbin ḫurūcundan ṣıfāḳta inḫırāḳ ve teferruḳ-ı ittiṣāl olduğuna istidlāl olunur. Ve ẕikr eylediğimiz mis̱āller ʿAllāme'nin taḥrīrātı tercümeleridir.*

Maʿlūm buyurula ki aʿrāḍ cihetinden evrāmın ve teferruḳ-ı ittiṣālin aṣʿabı o verem ve o teferruḳ-ı ittiṣāldir ki şedīdü'l-ḥiss olan aʿḍā-i ʿaṣabiyyede olur. Şedīdü'l-ḥiss ʿuḍv-ı ʿaṣabīde olan evrām ve teferruḳ eks̱eriyyā mühlik olur ve o mis̱lli olan aʿḍāda olan evrām ve teferruḳun ġaşy ve teşennücü dāimī olur. Ammā ġaşyın ʿurūḍu vecaʿı iḥsās ziyāde olmak ile olur ve teşennücün ʿurūḍu ʿuḍvun ʿaṣabī olması ile olur, zīrā aʿṣāb emr-i münāfī iḥsāsında mebdeʾine münceẕibe olup teşennüc ḥādis̱ olur.

Bunlardan sonra evrām ve teferruḳun eşeddi mefāṣıl üzerlerinde olan evrām ve teferruḳtur, zīrā mefāṣılın kes̱ret-i ḥareketi olmamakla ʿilācı geç kabūl eder [ve mefāṣıl ʿaẓmları arasında ḫālī maḥall olmamakla mevāddın inṣıbābına müstaʿidd olur ve māddesi kes̱īr olan maḥall lā-maḥāle ʿilācı geç kabūl eder.]

---

205 Ve ḫārice nütūʾu ḥiss ile farḳ olmaz. Ve eger ḥissiyle farḳ olsa ḫārice nütūʾu teferruḳ-ı ittiṣāle delālet edip tems̱īl ṣaḥīḥ olmaz.

206 Ālāt-ı ġıdā yaʿnī miʿde ve kebid ve emʿā ve ṭıḥāl bi'l-cümle üç kat maḥfaẓa içinde maḥfūẓa olur. O ālāt cānibinden maḥfaẓa-i evvele s̱erb ve ikinciye ṣıfāḳ ve üçüncüye merāḳḳ derler, bunlara ḥicāb-ı ḥāciz tesmiye olunur, ālāt-ı teneffüs ile ālāt-ı ġıdā beyninde ḥāciz ve ḥāil olduğu için. Ḳalb bunların ḫāricinde olur. Tennūr-ı bedenden o ḫārice cevf derler. Ṭabḫ-ı ġıdādan ḥādis̱ olan duḫāniyyetten o ḥicāblar sebebi ile ḳalb ve riye ve sāir ālāt-ı teneffüs ḥıfẓ olunur: صُنْعَ اللهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ

Ve muḳaddemā ẕikr olunduğu üzere fenn-i s̱ānīnin taʿlīm-i s̱ālis̱i on bir faṣl ve iki cümleye münḥaṣır idi, on faṣl bu maḳāmda tamām oldu. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

Aḥvāl-i bedene nabḍ ve ḳārūre ʿalāmet-i külliyye olmakla biz o iki ʿalāmette tekellüm eyleyelim.

ʿAllāme der ki bu iki ʿalāmette biz onun için tekellüm ederiz ki bi-ecmaʿihim ḥukemā Ḥaḍret-i Ādem'den beri o iki ʿalāmette yaʿnī nabḍ ve ḳārūrede tekellüm eylediler ve Şeyḫ-i Reʾīs vaḳt ü zamānından beri gelen ʿulemā nabḍ ve ḳārūre beyānında cehd ve ṭāḳatlerini beẕl edip aḳvāllerini işbāʿ eylediler, biz dahi īrād eyledikleri maḳālātını īrād eyleriz ve üzerine vārid olan īrād ve münāḳaşātı beyān edip mā hüve'l-ḥaḳḳuhu erbāb-ı istiʿdādı irşād eyleriz.

el-Cümletü'l-Ūlā Mine't-Taʿlīmi's̱-S̱ālis̱i Mine'l-Fenni's̱-S̱ānī Fi'n-Nabḍı ve Hüve Tisʿatu ʿAşere Faṣlen

el-Faṣlu'l-Evvelü Kelāmun Külliyyün Fi'n-Nabḍı

Nabḍın taʿrīfi ve ḥaddi budur: النبض حركة من اوعية الروح مؤلفة من انبساط وانقباض لتدبير الروح بالنسيم Yaʿnī nabḍ bir ḥarekettir ki o ḥareket rūḥu muḥtevī olan viʿādan ve rūḥun ṭarafından olur ve o ḥareket inbisāṭ ve inḳıbāḍdan müʾellef olur onun için ki nesīmi ve havāyı bāṭına ceẕb edip ervāḥı terbiye etmekle ve ervāḥın ḥurāḳasını ḫārice defʿ ve ervāḥı taṣfiye etmekle o ḥareket ervāḥa tedbīr eder.

ʿAllāme der ki nabḍın ẕikr olunan ḥaddini ve māhiyyetini bilmek belki bāb-ı nabḍda ẕikr olunacak mesāili kemā hüve ḥaḳḳuhā taḥḳīḳ etmek biraz muḳaddimāta muḥtācdır ki biz o muḳaddimātı dokuz muḳaddimeye ḥaṣr eyledik:

el-Muḳaddimetü'l-Ūlā Fī-Vücūdi'l-Ḫareketi: *Ḥareket-i nabḍ ḫāricde mevcūddur, zīrā vücūdu olan ṭūl ve ḳıṣar ve neẓāirleriyle ḥareket muttaṣıfe olur ve elbette emr-i mevcūd ile muttaṣıf olan emr dahi mevcūd olur. Yūnān ʿulemāsından bir ṭāife muṭlaḳan ḥareketin vücūdunu inkār edip ʿadem-i vücūduna edille īrād ederler.*

el-Muḳaddimetü'ṡ-S̱āniyetü Fī-Māhiyyeti'l-Ḫareketi: *Eflāṭūn katında ḥareket bir emrin her ānda başka bir ḥāl üzere olmasıdır o vechle ki o emrin bulunduğu ānda olan ḥāli o āndan evvel ve sonra olan ānlarda olan aḥvāline muġāyir ola. Fīs̱āġūres̱ katında ḥareketin māḥiyyeti ġayriyyettir. Bu taʿrīfin meʾāli Eflāṭūn'un eylediği taʿrīfe rāciʿdir. Ve ḥukemādan bir ṭāife derler ki* [*ḥareket*] *bir emrin ḳuvveden fiʿle tedrīcle ḫurūcudur. İmām Faḫr der ki bu taʿrīfin ḥāṣılı ḳuvveden fiʿle ḫurūc eden şeyʾ ḳalīlen ḳalīlen veyāḫūd yesīren yesīren bir emrden emr-i āḫere intiḳāldir. Ve ṭāife-i uḫrā derler ki* الحركة كمال اولي لما بالقوة من حيث هو بالقوة *Bu taʿrīfin ḫulāṣa-i maʿnāsı bir emrde mevcūd olmayan eyne ve vaḍʿ ve kemm ve keyf mevcūd olmaktır o vech ile ki zamān-ı māḍīde ve müstaḳbelde o maḳūle-i erbaʿa yaʿnī eyne ve vaḍʿ ve kemm ve keyfe ḥālā mevcūd olduğu gibi mevcūd olmamış idi ve mevcūd dahi olmaz. Pes kemālin maʿnāsı her nesne ki bi'l-ḳuvve ola yaʿnī ḥālā mevcūd olmayıp mevcūd olmağa müteheyyiʾ ve müstaʿidd ola, o müteheyyiʾ olan nesnenin fiʿle ḫurūcudur eger vücūda gelmesi o nesneye aṣlaḥ olur ise.*

Ve ẕikr olunan kemāl iki ḳısm üzere olur, bir ḳısmına kemāl-i evvel derler ve ḳısm-ı āḫerine kemāl-i s̱ānī derler. Eger ḳuvveden fiʿle ḫurūc ile ḥādis̱ olan kemālin fiʿle ḫurūcu tedrīcī olur ise o ḫurūc tamām olunca ḳadar vücūda gelen eczā-i kemāle kemāl-i evvel derler. Kaçan eczā-i kemāl bi-tamāmihā vücūda gelip müntehī oldukta o kemāle kemāl-i s̱ānī derler, nabḍın ḥareketi bu ḳabīlden olur yaʿnī nabḍın ḥarekātı tedrīcī olur, ḳable tamāmi'l-eczā kemāl-i evvel olur ve eczāsı bi-tamāmihā ḫārice ve fiʿle çıkdıkta kemāl-i s̱ānī ḥāṣıl olur. Ve ḳuvveden fiʿle ḫurūc eden kemāl tedrīcī olmayıp defʿī olur ise defʿaten ʿārıḍ olan kemāl maʿrūḍunu ancak tenvīʿ eder ise ona kemāl-i evvel derler, mes̱elā ḳable'n-nefḫi'r-rūḥ ana raḥiminde olan cenīn sāir cemādāt ile cismiyyette müsāvī ve cemādiyyette müşterek olur, kaçan nefs-i nāṭıḳa defʿaten ifāḍa olundukta sāir cemāddan mümtāz olur ve nefs-i nāṭıḳanın ḳuvveden fiʿle ḫurūcu kemāl-i evvel olur ve nevʿ-i insānī sāirden temyīz edip tenvīʿ eder ve tenvīʿ eden ṣūretlere ṣuver-i kemāliyye derler. Ve bir ṣūret dahi ʿārıḍ olur ki onunla rūmī, zencīden temyīz olunup nevʿ-i beşer aṣnāfı o ṣūret ile farḳ olunur, ona kemāl-i s̱ānī derler.

el-Muḳaddimetü'ṡ-Ṡāliṡetü Fī-Beyānı'l-Maḳūlātilletī Teḳaᶜu Fīha'l-Ḥareketü ve Beyānu Enne Ḥarekete'n-Nabḍı Mine'l-Ḥareketi'l-Vāḳıᶜati Fi Eyyeti Maḳūletin: *Meşhūr budur ki ḥareket maḳūlāt-ı tisᶜadan*[207] *dört maḳūlede olur, o dört maḳūle eyne, vaḍᶜ, kemm, keyftir:*

"Eyne"de ḥareket mekānın tebeddülüyle ve değişilmesi ile olur, eyne'de olan ḥarekete naḳle dahi derler.

Ve ḥareket fi'l-vaḍᶜ bir şeyᵓin eczāsının biri birine nisbeti veyāḫūd ḫārice nisbetinin tebeddülü ile ḥāṣıl olur cism-i müstedīrin merkezi üzere ḥareketi, meṡelā değirmenin ḥareketi gibi veyāḫūd ayak üzere olan kimsenin oturması ve oturan kimsenin ḳıyām eylemesiyle ḥāṣıl olan ḥareket-i vaḍᶜda ḥareket olur.

Ve ḥareket fi'l-kemm yaᶜnī miḳdārda ḥareket iki ḳısm üzere olur: Ḳısm-ı evvel o şeyᵓ-i müteḥarrikin zamān-ı evvelde olan miḳdārından zamān-ı ṡānīde olan miḳdārı ziyāde olur. Eger o ziyāde o şeyᵓin eczāsına āḫer cüzᵓ inḍımāmıyla olur ise ona nümüvv ve simen derler. Eger o ziyāde cüzᵓ-i āḫer inḍımāmı ile olmaz ise ona taḫalḫul derler, penbenin atıldıkta miḳdārı ziyāde olduğu gibi. Ve ḳısm-ı ṡānī şeyᵓ-i müteḥarrikin zamān-ı evvelde olan miḳdārından zamān-ı ṡānīde olan miḳdārı noḳṣān ile olan ḥarekettir. Eger o noḳṣān o şeyᵓin eczāsından baᶜḍısının ᶜademiyle olur ise ona ẕübūl ve hüzāl derler. Eger eczānın ifnāsı ve inᶜidāmı olmadan miḳdārı noḳṣān olur ise ona tekāṡüf derler.

Ve keyfte olan ḥareket [66a] *bürūdetin süḫūnete ve süḫūnetin bürūdete ḥareketi miṡlli olan ḥareket olur. Ve nabḍın ḥareketi ḥareket fi'l-keyf olmadığı ẓāhirdir. Ve cumhūr-ı ḥukemā ẕāhiblerdir ki nabḍın ḥareketi ḥareket fi'l-eyne yaᶜnī mekānda ḥareket olur ve ona bināen nabḍı taḥdīd ve taᶜrīf edip derler ki nabḍ o ḥareket-i mekāniyyedir ki ḥarāret-i ġarīziyyeyi taᶜdīl edip rūḥ-ı ḥayvāniyyeyi inmā ve rūḥ-ı nefsāniyyeyi tevlīd için ḳalb ve şiryān damarları inbisāṭ ve inḳıbāḍ ile o ḥareketi eder. Cumhūr-ı ḥukemānın ḥareket-i nabḍ eyniyyet ve mekāniyyet dedikleri ve ona bināen ẕikr eyledikleri taᶜrīfleri ṣaḥīḥ değildir, zīrā eyniyyette mekānın tebeddülü ve müteḥar-*

207 Mevcūdāt on ḳısmdır, biri cevher ve dokuzu ᶜaraḍdır. Dokuz ᶜaraḍa maḳūlāt-ı tisᶜa derler. O dokuz maḳūle keyfe ve kemm ve eyne ve vaḍᶜ işbu dört maḳūlede ḥareket olur, bāḳī beşte ᶜalā-mā hüve'l-meşhūr ḥareket olmaz. O bāḳī olan beş maḳūle fiᶜl ve infiᶜāl ve metā ve mülk teḍāyiflerdir ki ona iḍāfet dahi derler. Ve bunların māhiyyetleri kütüb-i ḥikemiyyede mufaṣṣalen mübeyyendir.

rikin bir mekāndan mekān-ı āḫere intiḳāli lāzımdır ve nabḍın ḥareketinde mekān tebdīl olmaz belki inbisāṭ katında nabḍın mekānı tevessuʿ edip genişir ve inḳıbāḍ katında nabḍın mekānı teḍayyuḳ edip dar olur, tevessuʿ ve teḍayyuḳ ile mekān mütebeddil olmuş olmaz. Eger nabḍda rūḥun ḥareketi iʿtibār olunsa ḥareket-i mekāniyye olur lākin cumhūrun ḥareket-i nabḍdan murādları ḳalbin ve ʿurūḳ-ı ḍavāribin ḥareketleridir, onların ḥīn-i ḥarekette mekānları mütebeddil olmaz belki mekānları tevessuʿ ve teḍayyuḳ eder. Ve nabḍın ḥareketi keyfiyyet ve eyniyyet olmadığı olmadığı ẓāhir oldu, kendilerde ḥareket mutaṣavver olan maḳūlāt-ı erbaʿadan maḳūle-i kemm ve maḳūle-i vaḍʿ bāḳī kaldı.

Pes nabḍın ḥareketi yā ḥareket fi'l-kemm yāḫūd ḥareket fi'l-vaḍʿ olur. Lākin İmām Ḳarşī ẕāhib olur ki nabḍın ḥareket fi'l-kemm olmadığı dahi ẓāhirdir, nabḍın ḥareketi ḥareket fi'l-vaḍʿ olduğu müteḥaḳḳaḳ olur diye, zīrā nabḍın ḥareketi inḳıbāḍ ve inbisāṭtan ve teḍayyuḳ ve tevessuʿdan ʿibārettir. Ve bunlardan ʿurūḳ-ı ḍavāribin eczāsı artıp ve eksilmez belki eczāları inbisāṭta biri birine baʿīd olur ve inḳıbāḍda ḳarīb olur. Ve bu maʿnā ile nabḍın ḥareketi ḥareket fi'l-kemm olmayıp ḥareket fi'l-vaḍʿ olduğu ẓāhir olur.

el-Muḳaddimetü'r-Rābiʿatu Fī-Beyānı'l-Umūrilletī Lābüdde Li'l-Hareketi Minhā: *Ḥarekete lāzım ve lābüdd olan umūr altı emrdir:*

Evvelkisi mebdeʾ-i ḥarekettir, mes̱elā ḥareket suyun bürūdetten ḥarārete istiḥālesinde olan ḥareket olsa mebdeʾ-i ḥareket bürūdet olur.

İkincisi nihāyet-i ḥarekettir, mis̱āl-i meẕkūrda nihāyet-i ḥareket sovuk suyun süḫūnete istiḥālesinin tamāmıdır.

Üçüncüsü mā-bihi'l-ḥarekettir yaʿnī ḥareketin sebeb-i fāʿilīsidir, mis̱āl-i meẕkūrda nār gibi, zīrā mā-ı bāridi tesḫīn eden āteş sebeb-i fāʿilī olur.

Dördüncüsü mā-fīhi'l-ḥarekettir, mis̱āl-i meẕkūrda mā-fīhi'l-ḥareket maḳūle-i keyf olur, zīrā ḥareket bürūdetten süḫūnete olur, bürūdet ve süḫūnet maḳūle-i keyf olur.

Ve beşincisi mā-lehü'l-ḥarekettir, mis̱āl-i meẕkūrda mā-lehü'l-ḥareket su olur, zīrā süḫūnet su ile ḳāim olup bürūdetten süḫūnete ḥareket su için olur.

Altıncısı li-ecli'l-ḥarekettir yaʿnī ḥareketin ʿillet-i ġāiyyesi olur ve sunun süḫūnetinin ġāyeti suyu telṭīf olur.

Ve her bir ḥarekette ẕikr olan altı emrden lāzım olduysa nabḍ dahi ḥareket envāʿından olmakla nabḍda dahi bu altı emrden lābüdd ve lāzımdır.

Pes nabḍda ḥareket-i inḳıbāḍın mebdeʾi ṭaraf[208] *ve müntehāsı vasaṭtır ve inbisāṭın mebdeʾi vasaṭ ve müntehāsı ṭaraftır. Taʿrīfte olan "min inbisāṭin ve inḳıbāḍin" bu iki emre işārettir.*

Ve nabḍın mā-bihi'l-ḥareketi muḳaddime-i sādisede beyān olunur

Ve mā-fīhi'l-ḥareket Ḳarşī iḫtiyārı üzere maḳūle-i vaḍʿdır, taʿrīfte olan "inḳıbāḍ ve inbisāṭ" bu emre dahi delālet eder, zīrā inḳıbāḍ ve inbisāṭı ẕikr ile vaḍʿda ḥareket olduğu fehm olunur.

Ve mā-lehü'l-ḥareket rūḥun viʿāsı ve kapları olur, taʿrīfte olan "min evʿiyeti'r-rūḥ" buna delālet eder.

Ve mā li-eclihi'l-ḥareket yaʿnī ḥareketin ġāyeti tedbīr-i rūḥ olur, taʿrīfte meẕkūr olan "li-tedbīri'r-rūḥ" o emre delālet eder.

el-Muḳaddimetü'l-Ḫāmisetü Fī-Enne Li-Külli Müteḥarrikin Muḥarriken Ġayrehu: *Ḥareket eden her bir cismin cismiyyete muġāyir sebeb-i fāʿilīsi olmak lāzımdır ki o cismi taḥrīk eyleye onun için ki müteḥarrik olan cismin mücerred cismiyyeti ḥareketin fāʿili olsa bi'l-cümle ecsām müteḥarrike olurdu ve bi'l-cümle ecsāmın ḥareketi nevʿ-i vāḥid üzere olur idi, cismiyyette iştirākleri olmak ḥasebiyle. Bu meẕkūrlar ise bāṭıldır, zīrā biz ecsāmın baʿḍısını müteḥarrik ve baʿḍısının sākin olduğunu müşāhede ve muʿāyene eyleriz ve müteḥarrik olanların dahi ḥareketlerinin envāʿ-ı muḫtelife üzere olduğunu müşāhede eyleriz. Pes lāzım geldi ki her cism-i müteḥarrikin cismiyyete muġāyir cismini taḥrīk eder sebeb-i fāʿilīsi vardır, nabḍ dahi cism-i müteḥarrik olmakla o ḥareketi fāʿil olur bir emr vardır.*

el-Muḳaddimetü's-Sādisetü Fī-Ẕikri Meẕāhibi'l-ʿUlemāi Fī-Keyfiyyeti Ḥareketi'n-Nabḍı ve Fī-Enne'l-Muḥarrike Lehā Mā Hüve: *Yaʿnī muḳaddime-i sādise ḳalbin ve ʿurūḳ-ı ḍavāribin yaʿnī şerāyīn damarlarının ḥareketleri ne keyfiyyette olduğunda ve ḳalbin ve damarların ḥareketlerinin fāʿili ḥaḳḳında olan ʿulemānın iḫtilāfları beyānında olur. Ḳalbin*

---

208 "Ṭaraf"tan murād şiryānın kendidir ki ona muḥīṭ dahi derler tecvīfi iḥāṭa eylediği için. "Vasaṭ"tan murād tecvīfin ortasıdır ki ondan muḥīṭin her ṭarafı berāber olur onun için ki baʿḍılar muḥīṭe ḥareket-i inbisāṭ ve muḥīṭten merkeze ḥareket-i inḳıbāḍdır derler. Bu ḥālet minfeḫada yaʿnī körük dedikleri ālette ziyāde ẓāhir olur.

ḥareketi inbisāṭ ve inḳıbāḍdan müʾellef ve mürekkeb olur, o ḥarekette bir kimsenin ḫilāfı yoktur, bi'l-cümle ʿulemā bu bābda ḳavl-i vāḥid üzere müttefiḳlerdir. Keẕālik ḥareket-i ḳalbin fāʿili ḳuvve-i ḥayvāniyye olduğunda cemīʿan eṭıbbā müttefiḳlerdir lākin Ḳarşī içlerinden muḫālefet edip der ki imbisāṭiyye ve inḳıbāḍiyye ḥareketleri ḥareket-i irādiyyedir, ḥareket-i irādiyye dimāġī olur, ḳuvve-i ḥayvāniyye olmaz. Ẕikr olunan ḥareket ḳalbin ḥareketi idi.

Ammā şerāyīnin ḥareketinin beyānı budur ki biz nabḍa mess edip yapışsak şiryānı bir kerre mürtefiʿ olup yukarı kalkar ḥattā parmaklara ḳarʿ ve ḍarb eder buluruz bir kerre teseffül edip ve aşağı batıp parmaklardan ġāib buluruz. Pes bu bābda bi'l-cümle ʿulemā iki fırḳa olurlar:

Ferīḳ-i evvele aṣḥāb-ı tecārīb fırḳası derler, onlar ẕāhib olurlar ki nabḍ ẕikr olunan irtifāʿ ve inḫıfāḍdan ʿibārettir, nabḍda inbisāṭ ve inḳıbāḍ olmaz. Ṣāḥib-i Ḳānūn nabḍın taʿrīfinde "müʾellefetün min-inḳıbāḍin ve inbisāṭin" dediği bu meẕhebi redde işārettir.

Ve ferīḳ-i s̱āniye muḳāyisūn derler, onlar ẕāhib olurlar ki nabḍda inbisāṭ ve inḳıbāḍ olur; nabḍın ḥareketi mücerred ḥiss olunan irtifāʿ ve inḫıfāḍ değildir. İnḳıbāḍ ve inbisāṭla irtifāʿ ve inḫıfāḍın farḳı budur ki inbisāṭ ve inḳıbāḍda tevessuʿ ve teḍayyuḳ ancak şiryānın ʿumḳunda ve ʿarḍında olur, ammā irtifāʿ ve inḳıbāḍda tevessuʿ ve teḍayyuḳ ancak şiryānın ʿumḳunda olur, ʿarḍında tevessuʿ ve teḍayyuḳ olmaz; ʿarḍı her ḥālde miḳdār-ı vāḥid üzere olur.

Pes bu ferīḳ-ı s̱ānī dahi iki fırḳa olurlar:

Ferīḳ-ı evvel ẕāhib olur ki ḥareket-i şiryān ḳalbin ḥareketine tābiʿa olur ve bu tebeʿiyyete aḳdemūnun eks̱eri ẕāhib olurlar, Ḳarşī'nin muḫtārı dahi budur. Lākin bunlar dahi iki ṭaraf olup bir ṭarafı ẕāhib olur ki ḥareket-i şiryānın ḥareket-i ḳalbe tebeʿiyyeti medd ve cezr ṭarīḳiyle olur yaʿnī ḳalb münbasıṭ oldukta şerāyīnde olan ervāḥı kendiye ceẕb eder. Ervāḥ şerāyīnden münceẕib olmakla şerāyīn münḳabıḍa olur ve ḳalb münḳabıḍ oldukta ḳalbde olan ervāḥı şerāyīne ḳalb defʿ edip ervāḥ ḳalbden şerāyīne mündefiʿa olmakla şerāyīn münbasıṭa olur. Ve tebeʿiyyete ẕāhib olan aḳdemūnun eks̱eri tebeʿiyyetin bi-ṭarīḳi'l-medd ve'l-cezr olmasına ẕāhib olur. Ammā ṭaraf-ı āḫer olan aḳdemūnun eḳalli ve muḥdes̱ūnun baʿḍıları ẕāhib olurlar ki

ḥareket-i şiryānın ḥareket-i ḳalbe tebeʿiyyeti bi-ṭarīḳi'l-lüzūm olur, mes̱elā bir şecer taḥrīk olundukta o şecere muttaṣıl olan olan nesnelerin şecerin ḥareketiyle müteḥarrik olduğu gibi ḳalbin ḥareketiyle şerāyīn dahi ḥareket eder. Ve bu iki tebeʿiyyet beynlerinde farḳ budur ki medd ve cezr ṭarīḳ iyle olan tebeʿiyyette ḳalbin inḳıbāḍından şiryān münbasıṭ olur ve ḳalbin inbisāṭından şiryān münḳabıḍ olur. Ve lüzūm ṭarīḳiyle olan tebeʿiyyette ḳalbin inḳıbāḍı ile şiryān münḳabıḍ ve inbisāṭı ile şiryān münbasıṭ olur.

Ve ferīḳ-ı s̱ānī ẕāhib olurlar ki şiryānın ḥareketi ḥareket-i ḳalbe tābiʿ olmaz belki şiryānda bir ḳuvvet vardır ki o ḳuvvet şiryānı taḥrīk eder ve şiryānın ḥareketi emr-i ḫāricin ḳasrı ile olmaz. Ve bu mesleke sālik olan muḥdes̱ūnun yaʿnī müteʾaḫḫirūnun eks̱eri ve Cālīnūs [*66b*] *ve Cālīnūs'un şīʿası ve tābiʿleri olur.*

Ve bu ferīḳ-ı s̱ānī dahi iki ṭaraf olur:

Bir ṭaraf derler ki ḳalbi taḥrīk eden ḳuvvet ḳuvvet-i ḥayvāniyye olur. Bu ṭarafta olanlar bi'l-cümle ittifāḳ ederler ki ḳuvve-i ḥayvāniyye ḳalbi taḥrīk eylediği gibi şiryānı dahi başka taḥrīk ile taḥrīk eder. Şiryānın ve ḳalbin ḥareketlerinin fāʿili biridir ve o fāʿil ḳuvve-i ḥayvāniyyedir lākin fāʿilin şiryānda olan [*fiʿli ḳalbde olan*] *fiʿlinin ġayridir; o fāʿilin her birinde başka başka fiʿli olur. Şiryānın ḥareketi ḳalbin ḥareketine tābiʿ olmaz lākin zamānları mütteḥid olur yaʿnī ḳalbin inbisāṭı zamānında şiryān dahi bilā-tebeʿiyyetin münbasıṭ olur ve cümlenin fāʿili ḳuvve-i ḥayvāniyye olur. Bu vech ile ittifāḳ edenler iki ṣınf olur, bir ṣınfı der ki ḳalbi taḥrīk eden ḳuvve-i ḥayvāniyye ile şiryānı taḥrīk eden ḳuvve-i ḥayvāniyyenin nevʿi ve şaḫṣı mütteḥid olur. Ve ṣınf-ı āḫer der ki ḳalbi ve şiryānı taḥrīk eden ḳuvve-i ḥayvāniyyenin nevʿleri mütteḥid ve şaḫṣları mübāyin ve muġāyir olurlar.*

Ve şiryānın ḥareketi ḳalbin ḥareketine tābiʿ olmayıp belki şiryānda mevcūd olan başka ḳuvvet ile ḥareket eder diye ẕāhib olanların ikinci ṭarafı der ki şiryānda bir ḳuvvet-i ṭabīʿiyye vardır ki ḥareket-i inbisāṭiyye ve ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile şiryānı o ḳuvvet-i ṭabīʿī taḥrīk eder. Muḥdes̱ūnun yaʿnī müteʾaḫḫirīnin eks̱eri bu ḳavle ẕāhib olurlar. Ve bunlar dahi iki ṣınf olur:

Bir ṣınfı der ki fi'l-ḥaḳīḳa şiryānda müstaḳilleten bir ḳuvvet-i ṭabīʿiyye vardır ki o ḳuvvet-i ṭabīʿiyye şiryānı basṭ ve ḳabḍ eder. Muḥarrik-i şiryān ḳuvve-i ṭabīʿiyye olduğuna ẕāhib olanların eks̱eri buna ẕāhib olurlar.

Ve ṣınf-ı āḫer derler ki şiryānda başka bir ḳuvvet-i ṭabīʿiyye yoktur belki ṭabīʿīden murād ceẕb-i ġıdā için ervāḥ münbasiṭ olup ḥareket eder, ervāḥın inbisāṭından ḳasr ile şiryān dahi münbasiṭ olur. Ve ervāḥ ġıdādan bāḳī faḍlayı defʿ için münḳabıḍ olur ve ervāḥın inḳıbāḍı ḥasebiyle şiryānı inbisāṭa ḳāsir zāil olmakla şiryān süflü ṭālib olup bi-ṭabʿihi teseffül eder. Bu ḳavle muḥdes̱ūndan şirẕime-i ḳalīle yaʿnī az kimseler ẕāhib olurlar, bu ḳavle göre ḥareket-i inbisāṭiyye ḳasriyye ve ḥareket-i inḳıbāḍiyye ṭabīʿiyye olur.[209]

Ve'l-ḥāṣıl bu bābda olan uṣūl-i meẕāhib altıdır:

Evvelkisi şiryānın ḥareketi ṣuʿūd ve nüzūldür, inbisāṭ ve inḳıbāḍı yoktur.

İkincisi ḳalbi ve şiryānı muḥarrik ḳuvve-i ḥayvāniyyedir gerekse bi'ş-şaḫṣ o ḳuvveler müteġāyirler olsun ve gerek ise mütteḥidler olsun.

Üçüncüsü muḥarrik-i nabḍ ḳuvve-i ṭabīʿiyye olur.

Dördüncüsü ḥareket rūḥun cāẕibesi ve dāfiʿasıyla olur.

Beşincisi nabḍın ḥareketi ḥareket-i ḳalbe lüzūm ve tefrīʿ ṭarīḳiyle olur.

Altıncısı nabḍın ḥareket-i tebeʿiyyesi bi-ṭarīḳi'l-medd ve'l-cezr olur.

Ve Ḳarşī şiryānın ḥareketi bi-ṭarīḳi'l-medd ve'l-cezrdir ve ḳalbin ḥareketi irādiyyedir ve şiryānın inbisāṭı ṭabīʿiyyedir ve inḳıbāḍı ḳasriyyedir diye ẕāhib olur. Ve baʿḍılar derler ki ḥaḳḳ budur ki ḳalb ve şiryānın ḥareketleri ẕikr olunan aḳsām-ı erbaʿadan ḫāricdir yaʿnī ʿaraḍiyye ve ḳasriyye ve irādiyye ve ṭabīʿiyye olan ḥareketlerin biri dahi değildir belki ḳalb ve nabḍın ḥareketleri ḥareket-i tesḫīriyyedir. Ḥareket-i tesḫīriyye ona derler ki o ḥareket ḥayvānda olur ve irādeye tābiʿ olmaz ve o ḥareket nesaḳ-ı vāḥid üzere olmayıp muḫtelife olur, mes̱elā ḥareket-i ḳalb ve ḥareket-i nabḍ gibi, bir kerre münbasıṭ ve kerre-i uḫrāda münḳabıḍ olur, dāimā münbasıṭ veyāḫūd dāimā münḳabıḍ olmaz.

---

209 Şāh Muḥammed-i Ḳazvīnī Şerḥ-i *Mūcez*'de der ki ḳalb ve ṣadr ve riye ve şiryān ve dimāġdan her birinin ḥareketi vardır, bi'l-cümle ḥareket-i inbisāṭiyye ve ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile ḥareket ederler. Dimāġın ḥareketine istinşāḳ tesmiye olunur ve ṣadr ve riyenin ḥareketine teneffüs tesmiye olunur ve ʿinde'l-cumhūr ḳalbin ḥareketine nabḍ tesmiye olunur. el-ān ḳalbin ḥareketine nabḍ ıṭlāḳ olunmak müteʿāref değildir belki meşhūr budur ki şiryānın ḥareketine ıṭlāḳ olunur.

el-Muḳaddimetü's-Sābiᶜatu Fi'l-Farḳı Beyne Muḥarriki'n-Nefesi ve Muḥarriki'n-Nabḍı ve Taḥḳīḳi'l-Ḳavli Fi't-Teneffüsi: *Teneffüs nefes ālātının ḥareketiyle olur, o ḥareket inbisāṭ ve inḳıbāḍdan mürekkebdir. Ḥareket-i inḳıbāḍiyye vü inbisāṭiyye ve beynehümāda olan sükūn ile nefes-i vāḥid tamām olur. Ve bi'l-cümle eṭıbbā bunun üzerine müttefiḳlerdir. Ve ᶜinde'l-ᶜāmme teneffüs faḳaṭ ḥareket-i inbisāṭiyye ile tamām olur. Ve Yūnān ḥukemāsı teneffüste altı mez̠heb üzere müteferriḳ olurlar:*

Mez̠heb-i evvel Esḳaliyāvus mez̠hebidir. Esḳaliyāvus ẕāhib olur ki ṣadr ḥareket-i inbisāṭiyye ile ḥareket edip ḳalbin ervāḥını taᶜdīle ṣāliḥ havāyı cez̠b eder ve ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile ḥareket edip havā-i müsaḫḫineyi ve faḍla-i havāyı ḳalbden ḫārice defᶜ eder. Ve riyenin kendi sākine olup inbisāṭiyye ve inḳıbāḍiyye ḥareketlerinde riyede bir ḥareket bulunmaz, zīrā riyede isfenciyyet maᶜnāsı vardır yaᶜnī riye sünger gibidir, havānın riyeye duḫūlünde ve ḫurūcunda sühūlet olmakla mücerred ṣadrın ḥareketi kifāyet eder ve riyenin ḥareketine iḥtiyāc olmaz. Cālīnūs-ı fāḍıl bu ḳavli redd edip der ki riye dahi ṣadr gibi ḥareket eder ve sākine değildir.

Ve mez̠heb-i s̠ānī Enbināvus mez̠hebidir. Enbināvus Ḥakīm, Esḳaliyāvus Ḥakīm'in mez̠hebinin ᶜaksi üzere ẕāhib olup der ki riyenin kendi ḥareket-i inḳıbāḍiyye ve ḥareket-i inbisāṭiyye ile ḥareket eder ve ṣadr dāimā sākin olur. Ve bu mez̠hebi dahi fāḍıl Cālīnūs redd ve ibṭāl eder.

Ve mez̠heb-i s̠ālis̠ Ebraḳlus mez̠hebidir. Ebraḳlus ẕāhib olur ki ṣadr ve riyeden her biri inbisāṭiyye ve inḳıbāḍiyye ḥareketleri ile ḥareket ederler lākin riyenin ḥareketi medd ve cezr ṭarīḳi ile olur o vechle ki kaçan ṣadr münbasıṭ olsa riye münḳabıḍ olur ve ṣadr münḳabıḍ oldukta riye münbasıṭ olur. Bu mez̠hebi dahi Cālīnūs Ḥakīm redd eder.

Ve mez̠heb-i rābiᶜ Dūḳūlānus mez̠hebidir. Ve Dūḳūlānus Ḥakīm ẕāhib olur ki ṣadr ve riyeden her biri bi'ẕ-ẕāt ḥareket-i inḳıbāḍiyye ve ḥareket-i inbisāṭiyye ile ḥareket ederler, her birinin ḥareketi ḥareket-i müstaḳille olur, eḥadühümānın ḥareketi āḫerin ḥareketine tābiᶜ olmaz lākin zamānları mütteḥid olur. Ṣadrın inbisāṭı zamānında riye dahi bi'ẕ-ẕāt ḥareket-i inbisāṭiyye ile ḥareket eder. Bu ḳavlin ḳāili daᶜvāsını beyān eder delīl-i ṣāfī ve burhān-ı kāfī īrād eylemedi. Ve Cālīnūs dahi bu ḳavli ḳabūle veyāḫūd redde işāret eylemedi lākin Cālīnūs baᶜḍı maḥallde yazdı ki ṣadrın ḥare-

keti her kaçan bāṭıla olsa riyenin ḥareketi bāṭıla olur lākin ḥareket-i riyenin buṭlānı ile ṣadrın ḥareketi bāṭıla olmaz. Bu kelāmı söyledi velākin bu kelāmdan murād ne idiğini beyān eylemedi. ʿAllāme, Cālīnūs'un bu kelāmını Dūḳūlānus Ḥakīm'in meẕhebini redde ḥaml eyledi.

Meẕheb-i ḫāmis Bireksāġūres meẕhebidir. Bireksāġūres der ki ṣadr ve riyeden her birisi ḥareket-i inbisāṭiyye ve ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile ḥareket eder lākin riyenin ḥareketi bi'ẕ-ẕāt olur ve ṣadrın ḥareketi riyeye tebeʿiyyet ile olur. Bu meẕhebinin ṣıḥḥatine delālet eder bir delīl bulunmadı ve Cālīnūs'tan dahi muḥaḳḳaḳ ve ġayr-i muḥaḳḳaḳ bir kelām bulunmadı lākin ḥaḳḳ-ı kelām budur ki bu meẕheb dahi bāṭıldır.

Meẕheb-i sādis Arisṭuvāṭas meẕhebidir. Ḥakīm Arisṭuvāṭas Ḥakīm der ki ṣadr ve riyeden her biri ḥareket-i inbisāṭiyye ve ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile ḥareket eder lākin ṣadrın ḥareketi bi'ẕ-ẕāt olup riyenin ḥareketi ṣadra tebeʿiyyet ile olur. Cālīnūs bu ḳavli iḫtiyār eyledi.

Baʿde [*hāẕā*] *ṣadr ve riyenin muḥarrikinde dahi ḥukemā iḫtilāf eylediler. Baʿḍılar ẕāhib oldular ki ẕikr olunan ḥareketin muḥarriki ve fāʿili ḳuvve-i ṭabīʿiyye olur. Ve ṭāife-i s̱āniye ẕāhib oldular ki fāʿil-i ḥareket ḳuvve-i irādiyyedir. Cālīnūs'un ve ṣāḥib-i Kāmil'in ve Mesīḥī'nin muḫtārı bu ḳavl-i s̱ānī olur lākin ḥaḳḳ budur ki ālāt-ı teneffüsü muḥarrike olan, ḳuvve-i ṭabīʿiyye vü irādiyye ḳuvvetlerinden mürekkeb bir ḳuvvettir. Ḳānūn ṣāḥibinin muḫtārı budur. Nabḍ teneffüsün ḫilāfı üzeredir, nabḍda elbette ḳuvve-i irādiyyenin medḫali olmaz ve teneffüs ḳuvve-i irādiyye ile olur. Biz bu maḳāmda teneffüse iḥtiyācı evvelā beyān eyleyelim baʿdehu aḳsāmını beyān eyleyelim:*

Rūḥ-ı nefsānī ve rūḥ-ı ṭabīʿīnin mevāddı fi'l-aṣl [67a] *rūḥ-ı ḥayvānī olur. Rūḥ-ı ḥayvānī Cālīnūs katında istinşāḳ olunan havādan tekevvün eder. Rūḥ-ı ḥayvānīnin Cālīnūs katında māddesi havādır, Arisṭū katında katında rūḥ-ı ḥayvānī aḫlāṭın leṭāfetinden ḳalbin tecvīf-i eyserinde ġaleyānından ḥādis̱ olan buḫār olmakla māddesi leṭāfet-i aḫlāṭ olur. Ve ʿale't-taḳdīreyn ḳalb bedende olan ʿuḍvların ziyāde esḫanı ve eḥarrı olmakla Cālīnūs katında tekvīn-i ervāḥ ve Arisṭū katında taʿdīl-i ervāḥ için her dāim havā-i cedīde muḥtāc olur ve ḳalbde olan havā-i ḥārrı ve duḫāniyyeti ḫārice defʿe dahi muḥtāc olur. Ṣadr ve riyenin ḥareket-i inbisāṭiyyeleri ile havā-i cedīd riyeye ve riyeden ḳalbe müncezib olur, ḳalbi ve ervāḥını taʿdīl veyāḫūd tekvīn eder ve ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile ḳalbde mütesaḫḫin olan faḍla ve keẕā-*

lik duḫāniyyet ḫārice mündefiʿa olur; onun için teneffüse ṭabīʿat eşedd-i iḥtiyācla muḥtāc olur ve ḥayātın beḳāsı teneffüse menūṭ ve merhūn olur.

Ve kaçan āfāttan ṣadrda olan ḥicāb-ı munṣıf selīme olsa ḥicābın ḥareketiyle teneffüs tamām olur, ṣadrda olan ʿaḍalātın ḥareketine muḥtāc olmaz. Ve kaçan āfāt olup süḫūnet olmakla havāya iḥtiyāc ziyāde olsa o zamān ṭabīʿat ḥicābı ve ʿaḍalāt-ı ṣadrı maʿan taḥrīk eder ve tasvītte yaʿnī seslendirmede ṭabīʿat ṣadr ile maʿan ḥancerenin ʿaḍalātını istiʿmāl eder ve ṣavtı ḥurūfa taḳṭīʿ edip teʾlīf-i kelāmda ʿaḍal-i lisānı istiʿmāl eder.

Bu ẕikr olunan teneffüse iḥtiyācın beyānı idi, ammā aḳsāmını beyān budur ki nefes dokuz vech ile taḳsīm olunur:

Ḳısmet-i ūlā nefesi ʿaẓīme ve ṣaġīre taḳsīm olur:

Nefes-i ʿaẓīm o nefestir ki o nefes katında aʿḍā-i teneffüs ḥareket mümkine olan cihātın küllīsinde cemīʿan ḥareket eder ve inbisāṭ-ı vāfir ile münbasıṭ olup inbisāṭ-ı muʿtedilin ceẕb eylediği havādan eks̱er havā ceẕb eder. Ve bu nefes-i ʿaẓīmin vücūdu üç sebebin ictimāʿı vaḳtinde olur, ḳuvvet-i muḥarrikenin ḳuvveti ve ālāt-ı teneffüsün līneti ve havā-i kes̱īri ceẕbe ḥācet müştedde oldukta olur.

Ve nefes-i ṣaġīr bunun ḫilāfı üzere olur, ẕikr olunan esbābın baʿḍısı veyāḫūd küllīsi bulunmamakla nefes-i ṣaġīr olur. Baʿḍı kerre nefes-i ʿaẓīm ile ceẕb olunan havā taʿdīlde kifāyet etmemekle ṭabīʿat munḫureynden yaʿnī burun deliklerinden dahi ceẕb-i havāda istiʿānet eder.

Ve ḳalbin havā-yı cedīde iḥtiyācı ḳalbden iḫrācı mühimm olan havā-i müsaḫḫin ve duḫāniyyeti defʿe iḥtiyācı ile mütesāvī olur ise ālāt-ı teneffüsün inḳıbāḍı ve inbisāṭı berāber olur. Ve havā-i cedīde iḥtiyācı ziyāde olur ise inbisāṭ inḳıbāḍdan ziyāde olur. Ve eger havā-i müsaḫḫini ve duḫāniyyeti iḫrāca iḥtiyāc ziyāde olur ise inḳıbāḍ inbisāṭtan ziyāde olur.

Ve nefesin dokuz vechle ḳısmetinden ḳısmet-i s̱āniye budur ki nefes ṭavīl veyāḫūd ḳaṣīr olur:

Nefes-i ṭavīl o nefestir ki ālāt-ı teneffüsün ḥareket-i inbisāṭiyye vü inḳıbāḍiyye müddetleri ṭavīl olur; o müddet-i ṭavīlede ceẕb olunan havā-i kes̱īrde ṭabīʿat taṣarrufa ziyāde ḳādir olur. Ve nefes-i ṭavīl o zamānda olur ki hem ʿaẓīm ve hem serīʿ olan nefesi istiʿmālden mānīʿ ola.[210]

210 Yaʿnī nefesin ʿaẓīm olması veyāḫūd serīʿ olması mümkin iken nefes ṭavīl olmaz, ikisinden dahi ṭabīʿat meʾyūs olur ise o zamān nefes ṭavīl olur.

Nefes-i ḳaṣīr nefes-i ṭavīlin ḫilāfı olup zamān-ı nefes mütemādī olmaz, az vaḳtte inbisāṭ ve inḳıbāḍ tamām olur. Eger nefes-i ḳaṣīre tevātür-i nefes muḳārin olur ise ālāt-ı teneffüste vecaʿ olduğuna delālet eder. Eger tefāvüt muḳārin olur ise ḥarāret-i ġarīziyyenin ḍaʿfına delālet eder ve tefāvüt ziyāde olur ise mevte delālet eder.

Ve dokuz ḳısm[et]in üçüncüsü nefesi nefesi serīʿ ve baṭīʾe taḳsīm olur:

Nefes-i serīʿ o nefestir ki nefese iḥtiyāc ziyāde iken müddet-i ḳalīlede tekmīl olur. Nefes o vaḳtte serīʿ olur ki nefes-i ʿaẓīmin cezb ve defʿ eylediği havā kifāyet eylemez, sürʿat ḥasebiyle ḳadr-i kifāye ḥāṣıl olur veyāḫūd ālāt-ı teneffüs ṣalābetli olmakla taʿẓīm-i nefes mümkin olmayıp sürʿat ile ḳadr-i kifāye ḥāṣıl olur. Ve baʿḍı kerre sürʿat ancak zamān-ı inbisāṭta olur, havāyı cezbe iḥtiyāc defʿe iḥtiyācdan ekser olmak ḥasebiyle. Ve nefes-i baṭīʾ serīʿin ḫilāfı üzere olur.

Ḳısmet-i rābiʿa nefesi ḥārr ve bāride taḳsīmdir:

Nefes-i ḥārr o nefestir ki ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile ḫārice mündefiʿa olan havā iʿtidālden ziyāde ḥārr olur. Ve bu nefes-i ḥārr ḳalbe ve ālāt-ı teneffüse ḥarāretin istīlāsına delālet eder.

Ve nefes-i bārid o nefestir ki ḫārice mündefiʿa olan nefes iʿtidālden bürūdet cānibine mütecāviz olur. Ve nefes-i bārid ḥarāret-i ġarīziyyenin ḍaʿfına ve inṭıfāsına delālet eder ve nefes cidden bārid olmak ʿalāmet-i rediyye olur.

Ve ḳısmet-i ḫāmise nefesi mütevātir ve mütefāvite taḳsīm olur: Ẕikri mürūr eylediği üzere nefes-i vāḥid bi-tamāmihi üç cüzʾden mürekkeb olur, o üç cüzʾ ḥareket-i inbisāṭiyye ve ḥareket-i inḳıbāḍiyye ve o iki ḥareket beyninde yaʿnī ḥareket-i inbisāṭiyyeden sonra ve ḥareket-i inḳıbāḍiyyeden evvel olan sükūndur. Pes bu üç cüzʾler tamāmında nefes-i vāḥid tamām olduğundan sonra miḳdār-ı ḳalīl ālāt-ı teneffüs tevaḳḳuf edip sākin olur ve baʿdehu ikinci nefesin ḥareket-i inbisāṭiyyesine şürūʿ eder, lā-maḥāle her iki nefesin arasında bir sükūn olur, pes iki nefes-i tāmmın arasında olan sükūnun müddeti cidden ḳaṣīr ve ḳalīl olur ise ona nefes-i mütevātir derler. Ve eger bunun ʿaksi olur ise ona nefes-i mütefāvit derler. Ve nefes-i mütevātirin sebebi nefese ḥācetin iştidādı olur, nefes-i ʿaẓīm ü serīʿ ile cezb olunan havā vefā eylemez, pes tevātür ile o ḥācet-i bāḳıye

mündefiʿa olur veyāḫūd bir mānīʿ nefesi taʿẓīm ve isrāʿdan ḳuvveti menʿ etmekle ḳuvvet taʿẓīmden ve isrāʿdan munṣarife olup nefes-i mütevātir ile ḥāceti defʿ eder.

Ve ḳısmet-i sādise nefesi ḍaʿīfe ve ḳavīye taḳsīm olur:

Nefes-i ḳavī o nefestir ki nefesin ʿarḍı ve eni mükemmelen mevcūd olur. Ve ḍaʿīf bunun ḫilāfı üzere olur. Ve nefes-i mütecezzī tesmiye olunan nefes nefes-i ḍaʿīf ḳabīlinden olur.

Nefes-i mütecezzī bir nevʿ nefestir ki ernebe-i enf yaʿnī burnun s̱uḳbeleri üzerinde olan ġuḍrūflar o nefeste ḥareket eder. Bu nefesin sebebi ḳuvvetin ḍaʿfı ve ḫanıḳa müʾeddī riye ḫılālinde ve fürcelerinde ve ḫuşūnetli ʿurūḳta ve ʿurūḳ-ı ḍavāribde olan ḍīḳ-ı şedīddir.

Ve nefesin dokuz ḳısmetinin yedincisi nefesi nefes-i munḳaṭıʿ ve nefes-i muttaṣıla taḳsīm olur:

Nefes-i munḳaṭıʿ o nefestir ki o nefeste ālāt-ı teneffüsün inbisāṭı bir ḥareket ile tamām olmaz, aralıkta sükūn tavassuṭ edip inbisāṭ iki ḥareket ile tamām olur, keẕālik ḥareket-i inḳıbāḍiyye dahi beynehümāda sükūn ve vaḳfe olan iki ḥareket ile tamām olur, ṣabīnin ağladığı vaḳtte olan nefesi gibi. Bu nefesin sebebi ʿaḍalāt-ı ṣadrda veyāḫūd ṣadrın mücāviri olan ʿaḍalātta teşennüc olmaktır. Ve bu nevʿ teneffüs emrāḍ-ı ḥārrede ġāyet redī olur. Ve ḥareket-i muttaṣıla o ḥarekettir ki onda ẕikr olunan vaḳfe olmaz belki inbisāṭ ve inḳıbāḍdan her birisi birer ḥareket ile tamām olur. Ve ḥareket-i muttaṣıla iki nevʿdir, biri ḍayyiḳ ve biri ġayr-i ḍayyiḳtir. Muttaṣıl-ı ḍayyiḳ o nefestir ki o nefeste ḳadr-i ḥācet nefes ceẕb etmeğe ṭabīʿat menfeẕ bulmaz. Ve bu ḳabīlden olur teneffüs-i munaṣṣaf. Teneffüs-i munaṣṣaf o kimsenin nefesidir ki onda riyenin bir ḳısmına āfet iṣābet edip o āfet nefesi taġyīr eder ve riyenin cānib-i āḫeri selīm olur ve o selīm ṭaraftan nefes dahi selīm olur. Ve muttaṣıl-ı ġayr-i ḍayyiḳ cemīʿan emrāḍda ʿalāmet-i ceyyide olur ālāt-ı teneffüsün selāmetine delālet eylediği için.

Ve nefesin sekizinci ḳısmeti nefesin müntine ve ṭayyibe ḳısmetidir. Nefes-i müntin o nefestir ki ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile ḫārice çıkan nefeste rāyiḥa-i kerīhe olur. Ve nefes-i müntin ālāt-ı teneffüste ʿufūnete delālet eder, eger o kimsenin feminde beḫar olmaz ise yaʿnī o rāyiḥa-i kerīhe ağızda tekevvün eylemez ise. [*67b*]

Ağız kokusuyla nefes kokusunun farḳı iki vech ile olur: Vech-i evvel budur ki ağız kokusu dāimī olur ve nefes kokusu nefesin ḫurūcunda olur. Ve vech-i s̱ānī budur ki beḫarda nefs̱[211] *yaʿnī suʿle ile çıkan ruṭūbetinde ve kakırığında rāyiḥa-i kerīhe olmaz ve nefs̱-i müntinde nefs̱inde ve kakırığında rāyiḥa-i kerīhe olur. Ve bu nefes-i müntinin rāyiḥasının ḍiddı nefes-i ṭayyib olur. Ve nefes-i ṭayyib ālāt-ı teneffüsün selāmetine delālet eder.*

Ve ḳısmet-i tāsiʿa nefesi nefes-i müstevī ve nefes-i muḫtelife taḳsīm olur: Nefes-i müstevī ona derler ki o nefesin ḥarekātı muntaẓame ve mütesāviye olur. Ve bu nefes ālāt-ı teneffüs civārında olan aʿḍānın ṣıḥḥatine ve selāmetine delālet eder. Ve nefes-i muḫtelif o nefestir ki o nefes muntaẓam olmaz, ẕikr olunan ālātta āfet olmak ḥasebiyle.

Min Mesāili'l-Muḳaddimeti's-Sābiʿati Mesāilü Vaḍʿı'ş-Şiryāni:[212] *Şiryānın aʿḍāya vaḍʿı üç ḳısm üzere olur:*

Evvelkisi şiryānın cihātından bir cihette aʿḍā şiryānı mess eylemez, evraṭī dedikleri şiryān gibi, o şiryān ḳalbin tecvīfinden ḫurūc eder, fiḳarāt-ı ṣadrdan fiḳra-i ḫāmise muḥāẕīsine gelir ve ḳalbden fiḳra-i ḫāmiseye gelince ḳadar cihātından bir cihette aʿḍādan bir ʿuḍv o şiryāna mümāss olmaz.[213]

Ve ikinci ḳısm o şiryāndır ki onu cihet-i vāḥidden ʿuḍv mümāss olur, bāḳī cihātta mümāss olmaz. O şiryān ḳalbin dāḫiline nüfūẕu olan şiryāndır.

Ve üçüncü ḳısm o şiryāndır ki aʿḍā o şiryānı cemīʿ-i cihātından mümāss olup iḥāṭa eder, iki yedde ve iki ayakta olan bi'l-cümle şiryānlar gibi. Ve lāyıḳ olur ki bu üçüncü şiryānı mümāss olan laḥm leyyin olup şiryānın inḳıbāḍı vaḳtinde o laḥm-ı leyyin sühūlet ile münbasıṭ ve müteḫalḫil olmağa muṭāvaʿati ve ḳabūlü ola tā ki şiryānın inḳıbāḍında şiryān ile o laḥm arasında fürce ve ḫālī maḥall kalmayıp ḫalā lāzım gelmeye. Keẕālik şiryānın inbisāṭında o laḥm-ı leyyin ü müteḫalḫil tekās̱üf edip şiryānın inbisāṭına maḥall açılıp ve inbisāṭ mümkin olup tedāḫül-i ecsāma müʾeddī olmaya.

---

211 Nefs̱te olan koku çıkan ruṭūbet āteşe vaḍʿ olunsa ziyāde ẓāhir olur.

212 Muḳaddime-i sābiʿa ebḥās̱-ı kes̱īreyi muḥtevī olmakla bu maḳāmda dahi aṣl nüsḫada "el-Muḳaddimetü's-Sābiʿatü" tekrār vāḳiʿ olmuştur, Allāhu aʿlem "Min Mesāili'l-Muḳaddimeti's-Sābiʿati Mesāilü'l-Vaḍʿı'ş-Şiryāni" olmak gerek idi, kātibden sehv vāḳiʿ olmak ẓāhirdir.

213 Ve fıḳra-i ḫāmiseye gelince iki ḳısma taḳsīm olunup bir ḳısmı şiryān-ı ṣāʿid ve bir ḳısmı şiryān-ı nāzil olur. Tafṣīl teşrīḥ ḳısmında ẕikr olunmuş idi.

el-Muḳaddimetü'ṣ-Ṣāminetü Fī-Beyānı Ḥareketi'l-Ḳalbi ve'l-Fāideti Minhā: *Biz müşāhede ve muʿāyene eyleriz ki ḫāricde olan nārda üç emrden lāzımdır ki ḥattā o nārın tevaḳḳudu ve iştiʿāli tamām ola. O üç emr cemīʿan mevcūd olmasa yāḫūd baʿḍısı mevcūd ve baʿḍısı maʿdūm olsa emr-i tevaḳḳud tāmm olmaz. O üç emrin biri müstevḳad yaʿnī āteş yaḳacak maḥall ve ocaktır, ḥaddādın kīri ve ocağı gibi. Ve ikincisi odun ve kömürdür. Ve üçüncüsü o nārı nefḫle yāḫūd āḫer nesne ile taḥrīktir, nār-ı ḫāricī gibi. Bizim bedenimizde bir ḥarāret vardır ki ona ḥarāret-i ġarīziyye derler, o ḥarārete dahi bu üç emrden lāzımdır ki ḥattā o ḥarāretin emri tamām ola. O ḥarāretin ocağı ve müstevḳadı evvelā ḳalb ve ṣāniyen şerāyīn olur. Ve o ḥarāretin māddesi demdir. Demin ḥarāret-i ġarīziyyeye ḳıyāsı ḥaṭabın ḫāricde olan nāra ḳıyāsı üzere olur lākin bu dem rūḥa intiḳāl ve istiḥāle eyledikte onda bir faḍla olur, o faḍlayı defʿe ḥācet mess eder, zīrā defʿ olunmasa o faḍla rūḥu icmād edip dondurur, nitekim sirācda olan faḍla duḫāna istiḥāle edip nārdan müfāraḳat eylemese nārı söndürdüğü gibi. Pes faḍla-i rūḥun defʿi ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile olur. Ḥareket-i inḳıbāḍiyye ḳalbin muḥīṭten merkeze ḥareketidir. Ḳalbin muḥīṭi saṭḥ-ı ʿālīsidir, merkezi ḳalbin ortasında bir noḳṭadır ki cemīʿ ṭaraftan muḥīṭe nisbeti berāberdir. Bu ḥarekette ḳalbin ḥāli ḥaddādın kīrinin yaʿnī demircinin körüğünün havāyı defʿ vaḳtinde olan ḥāli gibi olur. Ve ḳalbin havā-i bāridi ceẕbi inbisāṭla olur. Ḥareket-i inbisāṭiyye merkezden muḥīṭe ḳalbin ḥareketidir ve bu ṣūrette ḳalbin ḥāli ceẕb-i havā zamānında ḥaddādın kīrinin ve körüğünün ḥāli ve şānı gibi olur.*

Evāil-i ḥukemā ḳalbin inbisāṭ ve inḳıbāḍını velīmede ve düğünde olan cemāʿate teşbīh ederler o vech ile ki o cemāʿat gāhīce müctemiʿa olup başlarını biri birine yaklaştırırlar ve gāhīce ayırıp tefrīḳ ve tebʿīd ederler. Bu ẕikr olunanlar ḳalbin iki ḥareketi ve temṣīl-i ḫāricīsi idi.

Ve maʿlūm buyurula ki şiryān zamān-ı inbisāṭında havāyı cildde olan mesāmmāt ve menāfiẕden ceẕb eder ve havānın faḍlasını ve duḫānını inḳıbāḍ ḥasebiyle menāfiẕ ve menāfisten defʿ eder lākin minfeḫanın ceẕb ve defʿ eylediği havā iḥsās olunduğu gibi mesāmmdan ḫurūc ve duḫūl eden havā iḥsās olunmaz, zīrā şerāyīn taḳsīm olarak mesāmmāta vāṣıl olanlar ġāyette ṣaġīr kalır ve ondan duḫūl ve ḫurūc eden havā iḥsās olunmaz. O

mesāmmāt faḍlanın ve ʿaraḳın ḫurūcu ve havānın duḫūlü ḥaḳḳında meftūḥa olur. Ve mā yaʿnī su miṡlli nesnelerin duḫūlü ḥaḳḳında muġlaḳa ve ġayr-i mekşūfe olup ḫāricde olan su mesāmmāt ve şiryān ṭarīḳinden ḳalbe vāṣıl olmaz. Bundan mā-ʿadā bzi deriz ki teneffüs ile riyeye vāṣıl olan havādan riye bir miḳdārını şiryāna defʿ edip şiryān ṭarīḳinden havā ḳalbe vāṣıl olur. Şeyḫ-i Reʾīs'ten havā şiryāna ne ṭarīḳ ile vāṣıl olur diye suʾāl olunduḳta ʿAllāme'nin taḥrīri üzere Şeyḫ'in verdiği cevābın ḫulāṣasıdır ki ẕikr olundu.[214]

el-Muḳaddimetü't-Tāsiʿatü Fī-Enne Ḥadde'ş-Şeyʾi Ḳad Yekūnu Bi-Ḥasebi'l-Māhiyyeti ve Ḳad Yekūnu Bi-Ḥasebi'l-Vücūdi: *Şeyḫ-i Reʾīs Şifā'nın ṭabīʿiyyātında taṣrīḥ eylediği üzere bir şeyʾin ḥaddi ve taʿrīfi iki vech ile olur, bir vechi o şeyʾ māhiyyeti ḥasebiyle taʿrīf olunur ve biri dahi o şeyʾ vücūd-ı ḫāricīsi ḥasebiyle taʿrīf olunur.*

Māhiyyeti ḥasebiyle olan ḥadd ve taʿrīf o taʿrīftir ki onda meʾḫūẕ olan cüzʾler muʿarrefe ḥaml olunmak ṣaḥīḥ olur, meṡelā insānı "el-İnsānu'l-ḥayvānu'n-nāṭıḳu" diye taʿrīfimizde olan iki cüzʾ yaʿnī "ḥayvān" ile "nāṭıḳ"-tan her biri "el-İnsānu ḥayvānun", "el-İnsānu nāṭıḳun" diye insān üzerine ḥaml olunup ḥükm olunur ve bu taʿrīf cins-i ḳarīb ve faṣlın mecmūʿuyla tamām olur, ʿilel-i erbaʿa taṣavvuruna muḥtāc olmaz yaʿnī ʿillet-i fāʿiliyye ve ʿillet-i māddiyye ve ʿillet-i ṣūriyye ve ʿillet-i ġāiyyeye muḥtāc olmaz. Evāil-i kitābda faṣl-ı ṡānīde ʿilel-i erbaʿanın ẕikri mürūr eyledi.

Ve şeyʾin vücūd-ı ḫāricīsi ḥasebiyle olan ḥaddi ve taʿrīfi o taʿrīftir ki onda ʿilel-i erbaʿanın mecmūʿu yāḫūd baʿḍısı ẕikr oluna. Ẕikri sābıḳ olan nabḍın taʿrīfi nabḍı vücūd-ı ḫāricīsi ile taʿrīf olur, zīrā nabḍın ʿilel-i erbaʿası o taʿrīfte bi'l-cümle mezkūrdur. Pes taʿrīfte meʾḫūẕ olan kelimeleri beyān eyleyelim:

"Ammā nabḍ" kelimesi ḳalbin ẕikr olunduğu vech üzere ḥareketine maḫṣūṣ olur, dimāġın ve ṣadrın ve riyenin ḥareketine şümūlü olmaz. Ve keẕālik ḳalbin ḥareket-i inbisāṭiyye ve ḥareket-i inḳıbāḍiyyeden mā-ʿadā olan ḳalbin ḥareket-i sāiresine ve ḫafaḳān maraḍında ḳalbe ʿārıḍ olan hare-

---

214 *Şerḥ-i Mūcez*'de Nefīsī der ki havā dāḫil-i ebdāna vāṣıl olmaz illā ṭarīḳ-i enften ve ṭarīḳ-i femden ve cilde-i reʾsin mesāmmātından dāḫil olur, bāḳī mesāmmāttan dāḫil olmaz. Muʿālecāt-ı dıḳḳta bu vechle taḥrīr eder. Nefīsī'nin bu kelāmı Şeyḫ'in ḳavl-i ṡānīsine muṭābıḳ ve ḳavl-i evveline muḫāliftir.

ket-i iḫtilāciyyeye dahi şümūlü olmaz. Ve taʿrīfte olan "ḥareket" lafẓası cins-i baʿīd olur ve nabḍın cins-i ḳarībi eṣaḥḥ-ı aḳvālde ḥareket-i vaḍʿiyye olur ve ḳavl-i ġayr-i marḍīde ḥareket-i eyniyye olur.

Taʿrīfte olan "min evʿiyeti'r-rūḥi" terkībi faṣldır, rūḥun viʿāından mā-ʿadā müteḥarriklerini iḫrāc eder. "Min evʿiyeti'r-rūḥi" deyip "min ecliyye" geldiği şiryānın ḥareketi müstaḳill ḥareket idiğine işāret için olur. Ve "ʿevʿiyeti'r-rūḥ"tan murād ḳalb ve şerāyīn olur. Ve evʿiyetü'r-rūḥ ʿillet-i fāʿiliyyeden meʾḫūẕ olur.

Ve taʿrīfte ẕikr olunan "müʾellefetün min-inbisāṭin ve inḳıbāḍin" ḳavli faṣl-ı āḫer olup ʿillet-i ṣūriyyeye işāret olunur ve ḳalbin ḥarekāt-ı sāiresinden iḥtirāz olur.

Ve taʿrīfte olan "li-tedbīri'r-rūḥi bi'n-nesīmi" ḳavli ʿillet-i ġāiyyeden meʾḫūẕ bir faṣldır, onunla dahi ḳalbin tedbīr-i rūḥ için olmayan ḥareketleri ḫāric kalır, evlā olan demelidir ki bu ḳayd taʿrīfi tetmīm ve tekmīl için ẕikr olunmuştur, bir nesneden iḥtirāz değildir, zīrā ḳalbin ḥarekāt-ı sāiresi "min-inbisāṭin ve inḳıbāḍin" [68a] *demekle ḫāric kalır.*

ʿAllāme der ki bu maḳāma gelince ḳadar benim yanımda Ḳānūn şerḥlerinden Sāmirī'nin teʾlīf ve taṣnīfi olan şerḥ mevcūd değil idi, bu maḥalle geldikte ona dahi mālik oldum ve onda biraz fevāid buldum, tetmīmen li'l-fevāid onu dahi ẕikr eyleyelim deyip biraz ebḥās̱ īrād eyledi. O ebḥās̱ın ruʾūs-ı mesāili budur:

Ḥukemā-ı aḳdemūn nabḍ isminde iḫtilāf eylediler. Baʿḍılar ẕāhib oldular ki nabḍ şerāyīnin ḥareket-i iḫtilāciyyesinin ismidir. Ḥareket-i iḫtilāciyye o ḥarekettir ki aʿḍālarda riyāḥ muḥtebese olmakla aʿḍā ḥareket eder, o ḥarekete iḫtilāc derler, Türkīce seğrimek derler. Nabḍın ḥareketi seğriyen ʿuḍvun ḥareketi mis̱lli olur. Buḳrāṭ ẕāhib olur ki nabḍ şerāyīnin ḥareket-i infiʿāliyyesine derler, zīrā nabḍda temevvüc ve taġayyür vardır, pes temevvüc ve taġayyür infiʿāl olur. Ve Arisṭūṭis ẕāhib olur ki nabḍ şerāyīnin ġayr-i ṭabīʿī olan ḥareketine delālet eder. Ve Ebraḳlus ẕāhib oldu ki nabḍ inbisāṭ ve inḳıbāḍla şiryānın ḥareketidir gerek ṭabīʿī olsun ve gerek ġayr-i ṭabīʿī olsun. Cālīnūs bu aḳvālden ancak ḳavl-i aḫīre rāḍī olup mā-ʿadā ḳavli inkār eder. Ve inḳıbāḍdan sükūn murād olunmaz belki inḳıbāḍ dahi ḥarekettir ve ḳalbde ṭūlen ve ʿarḍan ve verāben şeẓāyā olmakla onlardan

istidlāl olunup ḳalbin ḥareketi ṭabīʿīdir denir. Bu mevḍiʿde muḳaddimāt-ı tisʿa tamām oldu, pes Ḳānūn'u tercümeye şürūʿ eyleyelim:

Biz deriz ki nabḍa bizim naẓarımız iki vech üzere olur, biri ʿalā-vechin külliyyin nabḍa olan naẓardır ve biri ʿalā-vechin cüzʾiyyin olan nabḍa naẓardır yaʿnī her bir maraḍa maḫṣūṣ olan nabḍa naẓardır. Naẓar-ı cüzʾīyi emrāḍ-ı cüzʾiyyeye teʾḫīr edip bu maḳāmda ʿalā-vechin külliyyin nabḍdan baḥs̱ eyleriz:

Ve biz deriz ki her bir nabḍda bir ḥareket-i inbisāṭiyye ve bir ḥareket-i inḳıbāḍiyye vardır, o iki ḥareket başka başka ḥareketler olup ve biri birine mübāyin ve muġāyir olmalarıyla lā-maḥāle o ḥareket-i inḳıbāḍiyye vü inbisāṭiyye aralarına sükūn taḥallül eyleyip girmek vācibdir, zīrā ʿilm-i ṭabīʿīde müdellel ve müberhendir ki her iki ḥareket arasında sükūn olmak lāzım ve vācibdir ve iki ḥareket biri birine muttaṣıle olmak cāiz değildir, mes̱elā ḥareket-i inbisāṭiyye nihāyete ve ṭarafa erişip müntehī oldukta bilā-sükūn ḥareket-i inḳıbāḍiyyeye muttaṣıl olmak cāiz değildir ve keẕālik nabḍ-ı evvelin ḥareket-i inḳıbāḍiyyesi nabḍ-ı s̱ānīnin ḥareket-i inbisāṭiyyesine muttaṣıle olmaz, beynehümāda sükūn olmadıkça. Pes nabḍ o iki ḥareket ve iki sükūndan sonra nabḍ-ı s̱āniye muttaṣıl olur. Ve iki ḥareket arasına sükūn taḥallül eylemek lāzım olduğu ʿilm-i ṭabīʿīye müfevvaḍ olur, taḥḳīḳini bilmek ṭabībe lāzım değildir.

Ve ḥareket-i inbisāṭiyye cümlenin maʿlūmu ve maḥsūsu olur, zīrā o ḥareket parmaklara ḍarb ve ḳarʿ eden ḥarekettir lākin ḥareket-i inḳıbāḍiyye eks̱er-i eṭıbbā katında maḥsūs değildir, zīrā nabḍ vaḍʿ olunan enāmile inḳıbāḍı ḥālinde ḍarb ve ḳarʿ eylemez ve parmak uçlarının cildesi ve derisinin bi'l-cümle aʿḍādan iḥsāsı ziyāde iken inḳıbāḍ ḥarekesini iḥsās eylemez. Ve baʿḍı eṭıbbā der ki ḥareket-i inḳıbāḍ baʿḍı kerre iḥsās olunur ve bu meẕhebe ẕāhib olanlar istidlāl ederler ki şiryān münbasıṭ oldukta parmakları ġamz eder ve parmağın derisine gömülür, [ve parmakların ucu o inġımāz ile ṭabīʿī ḥālinden çıkar ve çukurlanır], kaçan şiryān münḳabıḍ olup geri çekilse parmakların derisi ḥālet-i ṭabīʿīsine ʿavdet eder ve münḳabıḍ olan şiryānı yine mümāss olur ve yine şiryān münbasıṭ oldukta yine parmaklar münġamıḍ olur ve iki inġımāzın arasında parmaklar şiryānı mess eder ve iki inġımā-

zın arası ḥareket-i inḳıbāḍ olduğu o vech ile iḥsās olunur.[215] Ve o inġımāz nabḍ-ı ḳavīde nabḍın ḳuvveti ḥasebiyle olur ve nabḍ-ı ʿaẓīmde nabḍın işrāfı ve irtifāʿı ile olur ve nabḍı ṣulbde nabḍın parmaklara muḳāvemetin şiddetiyle olur ve nabḍ-ı baṭīʾde müddet-i ḥareketin ṭūlü ile olur.

Ve Cālīnūs der ki ḥareket-i inḳıbāḍiyyeden ben bir müddet ġāfil idim, nabḍın ḥareket-i inḳıbāḍiyyesini iḥsās edemez idim baʿdehu ben nabḍa taʿāhüd eylemekten ḫālī olmadım ḥattā ḥareket-i inḳıbāḍdan baʿḍı emre tefaṭṭun eder oldum, biraz vaḳt dahi nabḍa taʿāhüd eyledim. Benim için nabḍın ebvābı münfetiḥa olup evvelā taḥsīl ve tefaṭṭun eylediğim ḥāle istiḥkām verip kemā-yenbaġī nabḍın ḥareket-i inḳıbāḍını idrāk eyledim. O kimse ki nabḍa benim taʿahhüd ve iltizām eylediğim gibi taʿahhüd eyleye, benim idrākim gibi idrāk edip nabḍın ḥareket-i inḳıbāḍiyyesini iḥsās eder.

Muṣannif der ki vāḳiʿü'l-ḥāl her ne ḳadar Cālīnūs'un ve Cālīnūs'un iḳtidā eylediği ḳudemānın dedikleri gibi ise lākin nabḍın eks̱er-i aḳsāmında ḥareket-i inḳıbāḍ iḥsās olunmaz, *zīrā nabḍın aḳsām-ı ātiyeleri beyninden ancak yedi ḳısmda inḳıbāḍ ḥareketi ẓāhir olur. O yedi ḳısmdan üçü nabḍ-ı basīṭ ü müfred olur, evvelkisi nabḍı ḳavī, ikincisi nabḍ-ı ṣulb, üçüncüsü nabḍ-ı baṭīʾ olur.*[216] *Ve inḳıbāḍ ḥiss olunan yedi ḳısmın üçü dahi ikişer nabḍdan mürekkeb olan ḳısmlardan olur, evvelkisi ḳavī ve ʿaẓīm, ikincisi ḳavī ve baṭīʾ, üçüncüsü baṭīʾ ve ṣulb olur. Ve inḳıbāḍ ḥiss olunan yedi ḳısmın biri dahi terkīb-i s̱ülās̱ī ile mürekkeb olan nabḍ olur ve o nabḍ-ı mürekkeb-i vāḥid ḳavī ve ʿaẓīm ve baṭīʾ olan nabḍlardan mürekkeb olan nabḍ-ı vāḥid olur. Ve bi'l-cümle müfred ve mürekkeb nabḍlardan ḥareket-i inḳıbāḍiyye iḥsġs olunan nabḍlar ẕikr olunan yedi ḳısma münḥaṣır olur. Ve nabḍın aḳsām-ı kes̱īre-i bāḳiyesinde ḥareket-i inḳıbāḍ iḥsās olunmaz. Ve bu ẕikr eylediğimiz ʿAllāme'nin īrād eyledikleri ebḥās̱ın netīcesi ve ḫulāṣası-dır. Ebḥās̱ına vuḳūf murād edenler ʿAllāme'ye mürācaʿat eylesinler.*

Ve nabḍ taʿarrüf ve bilinmek murād oldukta bi'l-cümle bedende olan şerāyīnden nabḍı taʿarrüf edip bilmek mümkin iken sāʿidde yaʿnī bileğin fevḳinde olan şiryān mess ve cess olunup onunla nabḍ bilinmek muʿtād

215 Ve'l-ḥāṣıl ḥareket-i inḳıbāḍ dört basīṭten iḥsās olunur.

216 Nabḍ-ı ʿaẓīm basīṭ olmaz, zīrā nabḍ ḳavī olmadıkça ʿaẓīm olmaz, onun için ʿaẓīmi basīṭte ẕikr eylemedi.

idiğinin sebebi ve vechi budur ki o şiryānın tenāvülü ve istiᶜmāli sühūletli olur, *soyunmağa ve giyinmeğe muḥtāc olmaz gerek er ve gerek ᶜavret olsun o ᶜuḍvu keşften iḥtirāz eylemezler, mes̱elā nisvānda meme altında olan şiryān mis̱lli değildir.* Ve nabḍ şiryān-ı sāᶜid ile iḫtiyār olunduğunun bir vechi dahi budur ki sāᶜidde olan şiryān mekşūftur, *faḫiẕde yaᶜnī uylukta olan şiryān gibi laḥm ile mestūr değildir. Ve şiryān-ı sāᶜide istiḳāmet üzere yedi vaḍᶜ eylemek mümkindir, kulak ardında olan şiryān gibi değildir. Kulak ardında olan şiryāna istiḳāmet üzere vaḍᶜ-ı yed mümkin olmaz. Ve sāᶜidde olan şiryān ḳalbe ḳarīb olmakla iḫtibār ondan ziyāde ḥāṣıl olur, ᶜaḳibde yaᶜnī tabanda olan şiryān gibi baᶜīd değildir. Ve sāᶜidde olan şiryān buḫār ile mümtelī ve dolu değildir, ṣudġda olan şiryān buḫār ile mümtelī olduğu gibi, zīrā ṣudġun şiryānı her ne ḳadar ḳalbe ḳarīb ise buḫār ile mümtelī olmakla ḥareketi muntaẓam olmaz ve ḥareketi muntaẓam olmayan şiryāndan ḳalbin aḥvāli bilinmez.*

Ve vācib olur ki nabḍına naẓar olunacak kimsenin elini ve sāᶜidini cess ve aḫẕ o sāᶜid cenbinde ve yanında iken ola, *zīrā sāᶜidin vaḍᶜ-ı ṭabīᶜīsi cenb üzere olmaktır. Kaçan yed vaḍᶜ-ı ṭabīᶜīsi* [*üzere*] *olsa şiryān dahi ṭabīᶜīsi üzere ḥareket edip iḫtibār mümkin olur ve kaçan vaḍᶜ-ı ṭabīᶜīsi üzere olmasa nabḍ müteġayyir olup ḳalbin aḥvāli o nabḍ ile maᶜlūm olmaz, mes̱elā* yed münkebbe iken nabḍa bakılsa o nabḍ ḥareket-i ṭabīᶜīde olan ᶜarḍdan ziyāde ᶜarīḍ ve enli bulunur ve işrāf ve irtifāᶜı nāḳıṣ olur ve keẕālik ṭūlü dahi nāḳıṣ olur ḫuṣūṣan *mehzūl ve arık olan kimselerin yed-i münkebbesinde bu meẕkūrlar ziyāde olup ḳalbin aḥvāli bilinmez. Yed-i münkebbe o yeddir ki o yedde sāᶜidin cānib-i vaḥşīsi yaᶜnī kolun taşra ṭarafında olan cānibi fevḳ cānibinde ola veyāḫūd o yedde sāᶜid insī cānibine yaᶜnī beden cānibine meyl eyleye.* Ve yed-i müstelḳıyede nabḍın işrāfı [68b] ve irtifāᶜı ziyāde olur, keẕālik ṭūlü ve uzunluğu dahi ziyāde olup ᶜarḍı noḳṣān olur. *Yed-i müstelḳıye o yeddir ki o yedde sāᶜidin cānib-i vaḥşīsi esfel ṭarafına mebsūṭ ola veyāḫūd o yedde sāᶜid ve kol vaḥşī cānibine meyl eyleye.*

Ve vācib olur ki nabḍına bakılan kimse ġaḍabdan ve sürūrdan ve riyāḍetten ve bi'l-cümle infiᶜālāttan ve şibaᶜ-ı müs̱aḳḳılden yaᶜnī ağırlığa müʾeddī olur tokluktan ve cūᶜdan ve muᶜtādını terkten ve müceddeden ᶜādet iḥdās̱ından yaᶜnī muᶜtādı olmayan nesneleri muᶜtād etmekten ve bi'l-cümle

bu eşyālar ve bu ḥāllerden ḫālī olduğu zamān nabḍına naẓar oluna, zīrā bu ḥāller ile nabḍa taġayyür ʿārıḍ olup vezn-i ṭabīʿīsinden ḫurūc eder ve ḳalbin aḥvāline delāleti muḫtelle ve müşevveşe olur.

Ve vācib olur ki evvelā bir muʿtedilü'l-mizāc kimsenin nabḍına bakılıp baʿdehu marīḍin nabḍına naẓar oluna tā ki o muʿtedil kimsenin nabḍına ḳıyās olunup marīḍin nabḍı onunla imtiḥān ve iḫtiyār oluna, *zīrā nabḍın aḳsāmı iḍāfet ve nisbet ile maʿlūm olur, bir nabḍ nabḍ-ı āḫere ḳıyāsla,* mes̱elā ḳavī olur ve nabḍ-ı s̱ālis̱e ḳıyās ile ġayr-i ḳavī olur ve bāḳīler dahi iḍāfetiyle maʿlūm olur.

Bundan sonra biz deriz ki eṭıbbānın ẕikr ve vaṣf eyledikleri üzere nabḍın aḳsāmı on cinstir, her ne ḳadar eṭıbbāya nabḍın ecnāsı dokuz cins eylemek vācib olur ise, *zīrā niẓām cihetinden olan ḳısm istivā ve iḫtilāftan ḥāṣıl olan ḳısmın taḥtında dāḫil olur, başka cins ʿadd olunmak münāsib olmaz.*

Ve ecnās-ı nabḍın cins-i evveli o nabḍdır ki inbisāṭın miḳdārından meʾḫūẕ olur.

Ve cins-i s̱ānīsi ḥareketin eṣābiʿi ḳarʿ ve ḍarbı keyfiyyetinden meʾḫūẕ olur.

Cins-i s̱ālis̱i cemīʿan ḥareketin zamānından meʾḫūẕ olur.

Cins-i rābiʿi āletin yaʿnī ʿurūḳ-ı ḍāribenin yaʿnī şiryān damarlarının ḳıvāmından meʾḫūẕ olur.

Cins-i ḫāmisi āletin ḫalā ve imtilāsından yaʿnī boş olup ve dolu olmasından meʾḫūẕ olur.

Ve cins-i sādisi melmesin ḥarāret ve bürūdetinden meʾḫūẕ olur.

Cins-i sābiʿi nabḍın sükūnu zamānından meʾḫūẕ olur.

Cins-i s̱āmini nabḍın istivā ve iḫtilāfından meʾḫūẕ olur.

Ve cins-i tāsiʿi niẓām-ı ḥareketten ve terk-i niẓāmdan meʾḫūẕ olur.

Ve cins-i ʿāşiri vezınden meʾḫūẕ olur.

Ammā miḳdār-ı inbisāṭtan meʾḫūẕ olan cins-i evvel aḳṭār-ı s̱elās̱esi iʿtibārıyla yaʿnī ṭūlü ve ʿarḍı ve ʿumḳunun miḳdārları ile delāleti olur. Pes aḳṭār-ı s̱elās̱ede miḳdārı ḥasebiyle nabḍın aḳsām-ı müfredesi dokuz ḳısm olur ve o dokuz besāyıṭın biri biri ile cemʿ ve terekküb eylediği aḳsām-ı mürekkebeler olur ve dokuz besāyıṭ bunlardır: ṭavīl (1) ve ḳaṣīr (2) ve ṭūl ve ḳıṣarda muʿtedil (3) ve ʿarīḍ (4) ve ḍayyiḳ (5) yaʿnī enli ve ensiz

ve ikisi arasında muʿtedil (6) ve münḫafiḍ (7) ve müşrif (8) yaʿnī alçak ve yüksek ve ikisi arasında muʿtedil (9). Bi'l-cümle bu dokuz ʿaded nabḍ-ı basīṭler aḳṭār-ı s̱elās̱enin miḳdārlarından meʾḫūẕ olur.

Nabḍ-ı ṭavīl o nabḍdır ki onun ṭūlü iʿtidāl-i ṭabīʿīden ziyāde ola. İʿtidāl-i ṭabīʿī iki vech ile maʿlūm olur: Biri nevʿin iʿtidāli olur yaʿnī nevʿ-i beşerden muʿtedilü'l-mizāc bir şaḫṣın nabḍı ḥıfẓ olunup marīḍin nabḍının ṭūlü ondan ziyāde olur ise onun nabḍı nabḍ-ı ṭavīl olduğu maʿlūm olur.[217] Ve ikinci vechi budur ki marīḍin kemāl-i ṣıḥḥatinde olan nabḍı ḥıfẓ olunup ḥāl-i maraḍda olan nabḍı ondan ṭavīl olur ise o nabḍa nabḍ-ı ṭavīl ıṭlāḳ olunur.

Ve nabḍ-ı ḳaṣīr bunun ḫilāfı üzere olur yaʿnī ṭūl ve ḳıṣarda muʿtedil olan nabḍ-ı nevʿī veyāḫūd nabḍ-ı şaḫṣīden ḳaṣīr olan nabḍa nabḍ-ı ḳaṣīr ıṭlāḳ olunur. Nabḍın ṭūlde miḳdārı ḥasebiyle olan besāyıṭ-ı tisʿadan üç ḳısm beyān olundu.

Nabḍın ʿarḍının ve eninin miḳdārı ḥasebiyle olan ʿarīḍ ve ḍayyiḳ ve muʿtedil olan nabḍın üç āḫer ḳısmları ve keẕālik nabḍın ʿumḳunın miḳdārı ḥasebiyle meʾḫūẕ olan münḫafiḍ ve müşrif ve muʿtedil olan üç ḳısmı ve bi'l-cümle bu altı ḳısmı tafṣīlen beyān olunan üç ḳısma ḳıyāsla yaʿnī nevʿ-i insāna veyāḫūd şaḫṣa naẓar ile ʿarḍda olan iʿtidāl-i nabḍ ḥıfẓ olunduktan sonra marīḍin nabḍı iḫtibār ve imtiḥān olunur, eger marīḍin nabḍının ʿarḍı o ḥıfẓ olunan muʿtedil nabḍın ʿarḍından ziyāde olur ise o marīḍin nabḍı ʿarīḍ olur ve eger marīḍin nabḍı ḥıfẓ olunan muʿtedil nabḍdan ʿarḍan nāḳıṣ olur ise ona nabḍ-ı ḍayyiḳ ıṭlāḳ olunur ve iki nabḍ ʿarḍan berāber olur ise ona nabḍ-ı muʿtedil denir.

Ve ʿumḳu ve derinliği miḳdārından meʾḫūẕ olan aḳsāmlarda yaʿnī münḫafiḍ ve müşrif[218] *ve beynehümāda muʿtedil olanlarda dahi ẕikr olu-*

---

217 Baʿḍılar derler ki nabḍ-ı ṭavīl o nabḍdır ki nabḍa bakan ṭabīb dört parmakların nabḍın üzerine vaḍʿ eyledikte nabḍ o dört parmağı tecāvüz eder ise o nabḍ ṭavīl olur. Ve eger dört parmağın ʿarḍından nabḍ noḳṣān olur ise o nabḍ ḳaṣīr olur. Ve eger nabḍ dört parmağı doldurup ziyāde ve noḳṣān olmaz ise o nabḍ muʿtedil olur. Keẕālik parmak uçlarının ʿarḍı tecāvüz eden ʿarīḍ ve parmak uçları ʿarḍından noḳṣān olan ḍayyiḳ ve müsāvī olan muʿtedil olur. Bu vechi Şāh Muḥammed-i Ḳazvīnī naḳl eder ve ebḥās̱-ı kes̱īr īrād eder, vuḳūf murād eden o şerḥe mürācaʿat eylesin.

218 Münḫafiḍ" alçak ve "müşrif" ʿālī demektir. Baʿḍı kerre "müşrif" yerine "şāhiḳ" istiʿmāl olunur, şāhiḳ ve müşrif bir maʿnāya olur.

nan iki vech ile nabḍ-ı muʿtedil ḥıfẓ olunup marīḍin nabḍı o muʿtedile nisbet olunur. Eger marīḍin nabḍının ʿumḳu muʿtedil nabḍın ʿumḳundan ve derinliğinden ziyāde olur ise marīḍin nabḍına nabḍ-ı müşrif ıṭlāḳ olunur ve eger marīḍin nabḍının ʿumḳu nabḍ-ı muʿtedilin ʿumḳundan noḳṣān olur ise marīḍin nabḍına ḍayyiḳ ıṭlāḳ olunur ve iki nabḍ ʿumḳan berāber olur ise ona nabḍ-ı muʿtedil tesmiye olunur. Bu ẕikr olunan aḳsām-ı tisʿa miḳdār cihetinden meʾḫūẕ olan nabḍın besāyıṭı idi.

Ammā miḳdārdan meʾḫūẕ olan dokuz besāyıṭtan mürekkeb olan aḳsāmın beyānı budur ki bu dokuz ḳısmın terkībi yā s̱ünāʾī olur yaʿnī ikişer ikişer terkīb olunur yāḫūd dokuz ḳısmın terkībi s̱ülās̱ī olur yaʿnī üçer üçer terkīb olunur veyāḫūd terkīb rubāʿī olup dörder dörder terkīb olunur yāḫūd dörtten ziyādeden terkīb olunur.

Bu ẕikr olunan terkīblerden iḥtimāl ʿaḳlī olur lākin dörder dörder terkībin veyāḫūd dörtten ziyādeden terkībin ḫāricde vücūdu mutaṣavver olmaz.[219] *Pes terkīb-i s̱ünāʾī ve terkīb-i s̱ülās̱ī mevcūd olmak mümkin olur. S̱ünāʾī yirmi yedi ḳısm olur, keẕālik terkīb-i s̱ülās̱ī dahi yirmi yedi ḳısm olur. Bi'l-cümle mürekkebāt elli dört olur. Besāyıṭ-ı tisʿa ẕikr olunan elli dörtde ḍamm olundukta besāyıṭ ve mürekkebāt-ı s̱ünāʾī ve mürekkebāt-ı s̱ülās̱ī bi'l-cümle miḳdārdan meʾḫūẕ olan aḳsām altmış üç ḳısma bāliġ olur:*

Dokuz besāyıṭın ẕikri mürūr eylediği üzere ṭavīl, ḳaṣīr, muʿtedil; ʿarīḍ, ḍayyiḳ, muʿtedil; münḫafiḍ, müşrif, muʿtedil idi.

Ve terkīb-i s̱ünāʾīnin yaʿnī ikişer ikişer terkībden ḥāṣıl olan yirmi yedi ḳısm bunlardır: (1) ṭavīl, ʿarīḍ; (2) ṭavīl, ḍayyiḳ; (3) ṭavīl, muʿtedil; (4) ḳaṣīr, ʿarīḍ; (5) ḳaṣīr, ḍayyiḳ; (6) ḳaṣīr, muʿtedil; (7) muʿtedil, ʿarīḍ; (8) muʿtedil, ḍayyiḳ; (9) muʿtedil, muʿtedil; (10) ṭavīl, şāhiḳ; (11) ṭavīl, münḫafiḍ; (12) ṭavīl, muʿtedil; (13) ḳaṣīr, şāhiḳ; (14) ḳaṣīr, münḫafiḍ; (15) ḳaṣīr, muʿtedil; (16) muʿtedil, şāhiḳ; (17) muʿtedil, münḫafiḍ; (18) muʿtedil, muʿtedil; (19) ʿarīḍ, şāhiḳ; (20) ʿarīḍ, münḫafiḍ; (21) ʿarīḍ, muʿtedil; (22) ḍayyiḳ,

---

219 Dörderden terkīb mümkin olmadığı onun içindir ki miḳdārın üç ḳuṭru vardır, her bir ḳuṭrda üç ḳısm vardır, aʿlā ve ednā ve beynehümāda muʿtedil. Lā-maḥāle her bir ḳuṭrda o üç ḳısmın biri bulunur, yā aʿlā veyāḫūd ednā veyāḫūd muʿtedil bulunur; ikisi bulunmak mümkin olmaz. Pes her bir ḳuṭrdan bireri bulundukta üç cüzʾden mürekkeb olur. Dört cüzʾden mürekkeb olsa bir ḳuṭrdan ikisi bulunmak lāzım gelir, o ise mümkin değildir.

şāhiḳ; (23) ḍayyiḳ, münḫafiḍ; (24) ḍayyiḳ, muʿtedil; (25) muʿtedil, şāhiḳ; (26) muʿtedil, münḫafiḍ; (27) muʿtedil, muʿtedil.

Miḳdārdan meʾḫūẕ nabḍın terkīb-i s̱elās̱ıyla mürekkeb olan yirmi yedi ḳısmlar dahi bunlardır ki ẕikr olunur: (1) ṭavīl, ʿarīḍ, müşrif; (2) ṭavīl, ʿarīḍ, münḫafiḍ; (3) ṭavīl, ʿarīḍ, muʿtedil; (4) ṭavīl, ḍayyiḳ, müşrif; (5) ṭavīl, ḍayyiḳ, münḫafiḍ; (6) ṭavīl, ḍayyiḳ, muʿtedil; (7) ṭavīl, muʿtedil, müşrif; (8) ṭavīl, muʿtedil, münḫafiḍ; (9) ṭavīl, muʿtedil, muʿtedil; (10) ḳaṣīr, ʿarīḍ, müşrif; (11) ḳaṣīr, ʿarīḍ, münḫafiḍ; (12) ḳaṣīr, ʿarīḍ, muʿtedil; (13) ḳaṣīr, ḍayyiḳ, müşrif; (14) ḳaṣīr, ḍayyiḳ, münḫafiḍ; (15) ḳaṣīr, ḍayyiḳ, muʿtedil; (16) ḳaṣīr, muʿtedil, müşrif; (17) ḳaṣīr, muʿtedil, münḫafiḍ; (18) ḳaṣīr, muʿtedil, muʿtedil; (19) muʿtedil, ʿarīḍ, müşrif; (20) muʿtedil, ʿarīḍ, münḫafiḍ; (21) muʿtedil, ʿarīḍ, muʿtedil; (22) muʿtedil, ḍayyiḳ, müşrif; (23) muʿtedil, ḍayyiḳ, münḫafiḍ; (24) muʿtedil, ḍayyiḳ, muʿtedil; (25) muʿtedil, muʿtedil, müşrif; (26) muʿtedil, muʿtedil, münḫafiḍ; [69a] *(27) muʿtedil, muʿtedil, muʿtedil.*[220]

Ve miḳdār ḥasebiyle meʾḫūẕ olan nabḍların baʿḍılarının maḫṣūṣ ismleri olur, eks̱erinin maḫṣūṣ olmaz. Ve maḫṣūṣ ismi olanlar bunlardır:

Nabḍ-ı ʿaẓīm *o nabḍdır ki ṭūlü ve ʿarḍı ve şühūḳu yaʿnī işrāf ve irtifāʿı ve uzunluğu ve enliliği iʿtidālden ziyāde olup ṭavīl, ʿarīḍ, şāhiḳ olan nabḍlardan mürekkeb bir nabḍ olur.*

Nabḍ-ı ṣaġīr *o nabḍdır ki ḳaṣīr ve ḍayyiḳ ve münḫafiḍ bi'l-cümle bu üç ʿaded nabḍdan mürekkeb bir nabḍ olup nabḍ-ı ʿaẓīmin ḍıddı ve muḫālifi olur.* Ve nabḍ-ı ʿaẓīmle nabḍ-ı ṣaġīr arasında olan nabḍ ʿiẓam ile ṣıġar arasında muʿtedil bir nabḍ olur, o nabḍa ne ʿaẓīm denir ve ne ṣaġīr denir.

Nabḍ-ı ġalīẓ *o nabḍdır ki nabḍın irtifāʿı ve ʿarḍı ziyāde olur. O nabḍ-ı ġalīẓ nabḍ-ı ʿarīḍ ve nabḍ-ı müşriften mürekkeb olup o nabḍda miḳdār-ı ṭūlü ziyāde olmak lāzım ve muʿteber olmaz.*

Nabḍ-ı daḳīḳ *nabḍ-ı ġalīẓin ḍıddı ve muḫālifi olup nabḍ-ı ḍayyiḳ ve nabḍ-ı münḫafiḍden mürekkeb bir nabḍ olur.* Ve nabḍ-ı ġalīẓle nabḍ-ı daḳīḳ arasında bir nabḍ dahi olur, ġılẓat ve diḳḳat arasında muʿtedil olur.

---

220 Muʿtedil-i evvel ṭūl ve ḳıṣarda olur ve muʿtedil-i s̱ānī ʿarīḍ ve ḍayyiḳte olur ve muʿtedil-i s̱ālis̱ şühūḳ ve inḫıfāḍda yaʿnī yükseklikte ve alçaklıkta olur.

Ve nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinden cins-i s̱ānī olup parmakları ḳarʿ keyfiyyetinden meʾḫūẕ olan nabḍ üç nevʿdir: ḳavī ve ḍaʿīf ve muʿtedildir:

Nabḍ-ı ḳavī o nabḍdır ki o nabḍ inbisāṭı vaḳtinde parmaklara muḳāvemet eyleye *yaʿnī damar inbisāṭ eylediği zamān üzerinde olan parmaklara ḳuvvet ile ḍarb edip vura ve parmaklar ile o damar ġamz olunsa her ne ḳadar ḳuvvet ile basılıp ġamz olunur ise o damar ḥareketten kalmayıp parmağın etlerini çukurlandırıp arasına dāḫil olur ve parmak ile o damara ziyāde ḳuvvet ile basılsa parmağa o nabḍ muḳāvemet eder.*

Ammā nabḍ-ı ḍaʿīf nabḍ-ı ḳavīnin ḍıddı ve muḳābili *olup parmak ile ġamz olundukta ednā ġamz ile ḥareketten kalır ve parmağın etine duḫūl edemez. Baʿḍılar ẕāhib oldular ki nisyān maraḍında*[221] *nabḍ nabḍ-ı ʿaẓīm iken o nabḍa ġamz ṭarīḳi ile yapışılıp aḫẕ olunsa nabḍın ʿaẓīm olduğu bilinmez, zīrā o nabḍda ḍaʿf ve ḫumūl olur, ednā ġamz ile ḥareketten kalıp ʿaẓīm olduğu bilinmez, pes nabḍ-ı ḍaʿīfe rıfḳ ile ġamz olunmak lāzımdır ki ḥattā ḥareketin miḳdārı ve ʿaẓīm veyāḫūd ṣaġīr olduğu fehm oluna ve belki nabḍ ṣaġīr ve ḍaʿīf olur ise muṣāfaḥa edenlerin aḫẕı gibi aḫẕ etmek gerektir.*

Ammā miḳdār cihetinden meʾḫūẕ olan nabḍ-ı muʿtedil nabḍ-ı ḳavī ile nabḍ-ı ḍaʿīf arasında olur, parmaklar eṭrāfına ziyāde ḳarʿ eylemez, ziyāde ġamz olunsa ḥareketten kalır, iʿtidāl üzere ġamz olunsa ḥareket eder.

Ve nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinden cins-i s̱ālis̱ olup ḥareket-i nabḍın bi'l-cümle zamānından meʾḫūẕ olan ḳısmlar dahi üç nevʿdir: serīʿ ve baṭīʾ ve muʿtedildir.

Nabḍ-ı serīʿ o nabḍdır ki ḥareketini o nabḍ az vaḳtte tekmīl ve tetmīm eder. *Nabḍ-ı serīʿ ile nabḍ-ı ḳaṣīrin farḳı budur ki bu iki nabḍda her ne ḳadar vaḳt ve zamān ḳalīl ise lākin serīʿde mesāfe ziyāde olur, mes̱elā nabḍın miḳdārı ziyāde iken o ziyāde miḳdārı az vaḳtte sürʿati ḥasebiyle ḳaṭʿ eder. Ve nabḍı ḳaṣīrin miḳdārı ve mesāfesi ḳalīl olup az vaḳtte o mesāfe-i ḳalīleyi ḳaṭʿ eder, mes̱elā iki kimse bir maḥallden ḥarekete bedʾ edip bir sāʿat miḳdārı yürüseler o bir sāʿatte serīʿ olan kimse iki mīl miḳdārı mesāfe ḳaṭʿ eder ve baṭīʾ olan bir mīl miḳdārı mesāfe ḳaṭʿ eder ve o iki kimsenin ḥareketi zamānı her ne ḳadar berāber ise lākin iki mīl miḳdārı mesāfe*

221 "Nisyān maraḍı"ndan murād līs̱erġus dedikleri maraḍdır ki emrāḍ-ı dimāġiyyeden olur, ẕikri maḥallinde gelir.

ḳaṭʿ edenin ḥareketi serīʿa ve bir mīl miḳdārı mesāfe ḳaṭʿ edenin ḥareketi baṭīʾe olur. Keẕālik nabḍ-ı serīʿ ve nabḍ-ı ḳaṣīrde zamān berāber olur lākin nabḍ-ı serīʿin ḳaṭʿ eylediği mesāfenin miḳdārı nabḍ-ı ḳaṣīrin ḳaṭʿ eylediği mesāfeden ziyāde olur, meselā serīʿde nabḍın ṭūlü veyāḫūd ʿarḍı veyāḫūd ʿumḳu veyāḫūd ikisi veyāḫūd üçü cemīʿan ziyāde olur ve nabḍ-ı ḳaṣīrde ekall olur. Bu ẕikr olunan nabḍ-ı serīʿ idi.

Ammā nabḍ-ı baṭīʾ ḥareketini az vaḳtte tekmīl eylemez belki zamān-ı keṡīrde ḥareketini itmām eder. Ve baṭīʾ serīʿin ḍıddı olur. Ve nabḍ-ı muʿtedil serīʿle baṭīʾin arasında mütevassıṭ olur.

Ve nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinden cins-i rābiʿ olup āletin ḳıvāmından meʾḫūẕ olan nabḍlar dahi üç ḳısmdır: leyyin ve ṣulb ve muʿtedildir.

Nabḍ-ı leyyin o nabḍdır ki o nabḍ yumuşak olur, o nabḍa ḳuvvet ile ġamz olup [ziyāde] basılsa teseffül edip o nabḍ sühūlet ile dāḫile ve içeriye girer.

Ve nabḍ-ı ṣulb bunun ḍıddı olup pek basmak ile içeri girmez ve sühūlet ile dāḫile duḫūl eylemez. Ve nabḍ-ı muʿtedil beynehümāda olur, yumuşak veyāḫūd katı olmaz, ikisinin arasında mütevassıṭ olur.

Ve nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinden cins-i ḫāmis olup ʿırḳ-ı ḍāribin iḥtivāsından meʾḫūẕ olan nabḍlar dahi üç ṣınf olur: nabḍ-ı mümtelī ve nabḍ-ı ḫālī ve nabḍ-ı muʿtedil olur:

Ammā nabḍ-ı mümtelī o nabḍdır ki o damarın tecvīfinde ruṭūbet miḳdār-ı ṭabīʿīden ziyāde olur.

Ve nabḍ-ı ḫālī o nabḍdır ki onun tecvīfinde olan ruṭūbet miḳdār-ı ṭabīʿīden az ve ḳalīl olur. Ve beynehümāda muʿtedil olan nabḍ o nabḍdır ki o nabḍın tecvīfinde ruṭūbet miḳdār-ı ṭabīʿīsi üzere olur.

Ṣāḥib-i Ḳānūn bu maḳāmda olan ʿibāretinde birkaç fāideye işāret eyledi ki onu fehm edip ona mütenebbih olmak lāzımdır. Ḳānūn'un ʿibāreti budur: الممتلئ وهو الذي يحس في تجويفه رطوبة مالية يعتد بها لا فراغا صرفا *İntehā. İşbu nabḍ-ı mümtelīʾin taʿrīfinde* في تتجويفه *kelimesiyle nabḍ-ı raṭbdan iḥtirāz olunur. Nabḍ-ı raṭb odur ki ruṭūbet ile o nabḍ-ı raṭbda damarın cirminde olur, ammā nabḍ-ı mümtelīde ruṭūbet nabḍın cirminde olmaz belki cevfinde olur. Cirminde ruṭūbet olmak cevfinde ruṭūbet olmağı iḳtiḍā eylemez, yaş kīse içinde olan dirhem gibi. Ve cevfinde ruṭūbet*

olmak cirminde ruṭūbet olmağı iḳtiḍā eylemez, nuḥās ibrīḳ içinde olan su gibi. Ve nabḍ-ı mümtelī ile nabḍ-ı raṭbın farḳı budur ki nabḍ-ı mümtelīde damarın cirmi nabḍ-ı raṭba ḳıyās ile ṣalābetli olur, nabḍ-ı raṭbda damarın cirmi yumuşak ve leyyin olur ve mess olundukta yaş dülbend gibi ḥiss olunur. Ve يعتد بها *ḳavli nabḍ-ı muʿtedilden iḥtirāzdır yaʿnī mümtelī ve ḫālī olmayıp ikisi arasında mütevassıṭ ve muʿtedil olan nabḍdan iḥtirāz olnur, zīrā damarın cevfinde ve içinde olan ruṭūbet miḳdār-ı ṭabīʿīye ḳalīlen ziyāde olsa o ziyāde iḥsās olunmaz ve o nabḍa mümtelī denmez. Eger ziyāde-i muʿtebere ile ziyāde olur ise o ziyāde iḥsās olunup ona nabḍ-ı mümtelī ıṭlāḳ olunur. Ve taʿrīfte olan* لا فراغ صرف *ḳavli nabḍ-ı ḫālīden iḥtirāz olur. Ve nabḍ-ı mümtelī üç vech üzere olur, zīrā şiryān damarında imtilā yalnız dem veyāḫūd yalnız rūḥ ile ḥāṣıl olmaz, rūḥ ile dem bulunmak vācib olur lākin baʿḍı imtilāda dem ġālib olur ve baʿḍı uḫrāda rūḥ ġālib olur ve baʿḍı kerre dahi ikisi müsāvī olur. Bu iʿtibār üzere imtilā üç ḳısm olur. Ve imtilā rūḥ ile olduğu ondan maʿlūm olur ki rūḥ mümtelī olan nabḍ parmaklara ʿuḍv-ı münfetiḫ gibi ẓāhir olur. Ve maʿlūm buyurula ki nabḍ-ı mümtelī ʿaẓīm olmak lāzım değildir, nabḍ-ı mümtelī gāhīce ʿaẓīm olur ve gāhīce ṣaġīr olur.*

Nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinden cins-i sādis olup nabḍın melmesinden meʾḫūẕ olan nabḍ dahi üç ṣınf üzere [69b] olur: nabḍı ḥārr ve nabḍ-ı bārid ve beynehümāda muʿtedil nabḍlar olur.[222]

Ve nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinden cins-i sābiʿden olup sükūn iʿtibārı ile meʾḫūẕ olan nabḍ dahi üç ḳısm olur: nabḍ-ı mütevātir ve nabḍ-ı mütefāvit ve nabḍ-ı muʿtedil olur:

Nabḍ-ı mütevātir o nabḍdır ki iki inbisāṭın beyninde olan zamān miḳdār-ı ṭabīʿīden ḳalīl ola yaʿnī nabḍa-i ūlānın inbisāṭı nabḍa-i s̱āniyenin inbisāṭı arası miḳdār-ı ṭabīʿīden eḳall ola. *Zamān-ı sükūndan murād bu iki ḳarʿa yaʿnī iki inbisāṭ arasında olan zamāndır. Ḥareket-i inḳıbāḍiyyenin kendi ve ḥareket-i inbisāṭiyye ile ḥareket-i inḳıbāḍiyye arasında olan sükūn-ı*

---

222 Melmesin ḥarāret ve bürūdeti iʿtibār olup cins-i sādis olduğu gibi gerek idi ki melmesin ruṭūbet ve yübūseti iʿtibār olunup o dahi cins-i āḫer olmalı idi lākin ruṭūbet damarın cirminde olur ise nabḍ-ı leyyinde ve damarın cevfinde olur ise nabḍ-ı mümtelīde dāḫil olmakla başka nabḍ ʿadd olunmayıp o ḳısmlarda idḫāl olundu.

ḥaḳīḳīler bi'l-cümle dāḫildir, zīrā ḥareket-i inḳıbāḍiyye her ne ḳadar ḥareket ise lākin iḥsās olunmamakla bu maḳāmda sükūndan ʿadd olunur. Bu vechle nabḍ-ı serīʿ ile nabḍ-ı mütevātir biri birinden farḳ olur. Nabḍ-ı serīʿde ḥareket-i inḳıbāḍiyye sükūndan sayılmaz ve nabḍ-ı mütevātirde ḥareket-i inḳıbāḍiyye sükūndan sayılır. Ve bu nabḍ-ı mütevātire nabḍ-ı mütedārik ve nabḍ-ı mütekās̱if dahi tesmiye olunur.

Ve nabḍ-ı mütefāvit o nabḍdır ki iki ḳarʿa ve ḍarbe yaʿnī iki inbisāṭ ḥareketlerinin arasında olan zamān-ı sükūn miḳdār-ı ṭabīʿīden noḳṣān ola. Ve nabḍ-ı mütefāvite müterāḫī ve müteḫalḫil dahi tesmiye olunur. Ve muʿtedil nabḍ o nabḍdır ki iki inbisāṭın arasında olan zamān miḳdār-ı ṭabīʿī üzere ola.

Ve miḳdār-ı ṭabīʿī iki vech ile maʿlūm olduğunun ẕikri birkaç defʿa mürūr eyledi. Ve ḳarīben ẕikr olunduğu üzere ḥareket-i inḳıbāḍiyye eks̱er-i ḥālde iḥsās olunmadığına bināen ḥareket-i inḳıbāḍiyye zamān-ı sükūnda derc olunup ve iki inbisāṭ arası sükūn-ı vāḥid sayılıp o sükūnun zamānı miḳdār-ı ṭabīʿīden eḳall olur ise ona nabḍ-ı mütevātir derler ve eks̱er olur ise mütefāvit derler ve müsāvī olur ise ona nabḍ-ı muʿtedil derler diye beyān olundu, zīrā ḥareket-i inḳıbāḍiyyenin ʿadem-i iḥsāsı eks̱er olduğundan vech-i muḥarrer üzere tevātür ve tefāvüt ve beynehümāda olan iʿtidāl mübtedī ve müntehīlere o vech ile taʿlīm āsān olur. Ammā ḥareket-i inḳıbāḍiyye iḥsās olunan maḥallerde nabḍ-ı mütevātir ona derler ki inbisāṭ-ı evvel ile inḳıbāḍ ḥareketlerinin arasında olan sükūn-ı ḥaḳīḳī ve ḥareket-i inḳıbāḍ ile inbisāṭ-ı āḫer arasında olan sükūn-ı ḥaḳīḳī bi'l-cümle bu iki sükūn miḳdār-ı ṭabīʿīlerinden noḳṣān olur ise ona mütevātir derler ve eger iki sükūn miḳdār-ı ṭabīʿīden eks̱er olur ise ona mütefāvit derler ve eger o iki sükūn miḳdār-ı ṭabīʿīye müsāvī olur ise ona muʿtedil derler.

Nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinden cins-i s̱āminden olup nabḍın istivā ve iḫtilāfından meʾḫūẕ olan nabḍ iki ṣınf üzere olur, nabḍ-ı müstevī ve nabḍ-ı muḫtelif olur. Bu cinste muʿtedil olmaz, zīrā müstevī ile muḫtelif arasında vāsıṭa bulunmaz.

Ammā nabḍ-ı müstevī o nabḍdır ki o nabḍ umūr-ı ḫamsede müteşābih ve berāber ola, o umūr-ı ḫamse bunlardır: (1) ʿiẓam, ṣıġar; (2) ḳuvvet, ḍaʿf; (3) sürʿat, buṭʾ; (4) tevātür, tefāvüt; (5) ṣalābet, līn.

Bu umūr-ı ḫamsede nabḍın müstevī olması üç vech ile olur:

Vech-i evvel o müstevīdir ki nabḍa-i evvel nabḍa-i s̱āniye ile umūr-ı ḫamse-i meẕkūrede berāber olur, mes̱elā inbisāṭ-ı evvel ʿaẓīm, ḳavī, serīʿ, mütevātir, ṣulb olduğu gibi inbisāṭ-ı s̱ānī dahi ʿaẓīm, ḳavī, serīʿ, mütevātir, ṣulb olur. Bi-ḥasebi'l-iḥtimāli'l-ʿaḳlī bu vech ile olan nabḍ-ı müstevī otuz iki iḥtimāle bāliġ olur. O iḥtimāllerden biri beyān olundu, bāḳīler dahi o ḳıyās üzere olur. Ve'l-ḥāṣıl nabḍa-i ūlāda ẕikr olunan aḳsām-ı ḫamseden mevcūd olan nabḍa-i s̱āniyede dahi mevcūd olur ise ona müstevī beyne'n-nabḍateyn derler.

Müstevīnin üç vechinin vech-i s̱ānīsi o müstevīdir ki umūr-ı ḫamsede istivā nabḍa-i vāḥidede iʿtibār oluna yaʿnī şiryān üzere vaḍʿ olunan parmakları ḥāl-i inbisāṭta ḳarʿ eden nabḍ müteşābih ve mütesāvī ola, mes̱elā parmağın birini ḳarʿ eden nabḍ ʿaẓīm, ḳavī, serīʿ, mütevātir, ṣulb olduğu gibi āḫer parmakları ḳarʿ eden nabḍ dahi o vech ile ola. Ve bu nabḍa müstevī fī-nabḍatin vāḥidetin derler.

Ve nabḍ-ı müstevīnin üç vechinin vech-i s̱ālis̱i budur ki nabḍ-ı vāḥidin cüzʾ-i vāḥidi müstevī ola, mes̱elā parmaklar şiryān üzere vaḍʿ olundukta bir parmağa ḳarʿ eden nabḍ müstevī ola yaʿnī o bir parmağın bir cānibine ḍarb eden nabḍ ʿaẓīm ve ḳavī ve serīʿ ve mütevātir ve ṣulb olduğu gibi o parmağın cānib-i āḫerine ḍarb eden nabḍ dahi o minvāl üzere ola. Ve bu müstevīye müstevī fī-cüzʾin vāḥidin min-nabḍatin vāḥidetin derler.

Nabḍ-ı müstevīde iʿtibār ẕikr olunan umūr-ı ḫamsede olan istivāyadır. Her ne ḳadar bāḳīlerinde nabḍ muḫtelif olur ise umūr-ı ḫamsede istivā bulunmakla yine ona nabḍ-ı müstevī derler.

Eger sen basṭ-ı ḳavl murād eder isen ecnās-ı nabḍın cümlesinde istivāyı iʿtibār eylersin. Ve nabḍ müstevīdir denip ıṭlāḳ olunsa umūr-ı ḫamsede müstevīdir demek murād olunur. Ve eger umūr-ı ḫamsenin birinde mes̱elā ḳuvvette müstevī olup bāḳīlerinde muḫtelif olsa ona ıṭlāḳ üzere nabḍ-ı müstevīdir denmez belki müstevī fi'l-ḳuvve diye ḳayd ile müstevī denir, bāḳīler dahi bu ḳıyās üzere olur.

Ve bu cins-i s̱āminden nabḍ-ı muḫtelif o nabḍdır ki müstevīnin ḍıddı olup *ẕikr olunan üç vech*[223] *üzere nabḍ umūr-ı ḫamse*[*de*] *muḫtelif ola.* ʿAle'l-ıṭlāḳ nabḍ-ı muḫtelif umūr-ı ḫamsede muḫtelif olana denir. *Ve umūr-ı ḫamseden mes̱elā ḳuvvette muḫtelif olsa ona muḫtelif fi'l-ḳuvve denir, muṭlaḳan muḫtelif denmez.*

Ve nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinden cins-i tāsiʿden olup nabḍın intiẓāmı ve ʿadem-i intiẓāmından meʾḫūẕ olan nabḍ dahi iki nevʿ olur: Nevʿ-i evvel muḫtelif-i muntaẓam, nevʿ-i s̱ānī muḫtelif-i ġayr-i muntaẓam olur.

Muḫtelif-i muntaẓam o muḫteliftir ki onun iḫtilāfı için niẓām maḥfūẓ olup o niẓām üzere dāimā ḥareket eyleye. Ve muḫtelif-i muntaẓam dahi iki ṣınf olur:

Ṣınf-ı evvel o muḫtelif-i muntaẓamdır ki o muḫtelif için dāimā ḫilāf-ı vāḥid ola. Ve bu muḫtelif-i muntaẓam nabḍa ʿale'l-ıṭlāḳ muntaẓam derler. *Ve bu nabḍ-ı muḫtelif-i muntaẓamın mis̱āli serīʿ olan bir nabḍın ittiṣālinde olan nabḍ-ı āḫerin sürʿati nabḍ-ı evvelin sürʿatinin bir mis̱li ve s̱ülüs̱ü miḳdārı olup bu ḳarār üzere dāimā deverān eyleye yaʿnī nabḍ-ı s̱ānī sürʿatte nabḍ-ı evvelden s̱ülüs̱ miḳdārı ziyāde ola ve nabḍ-ı s̱ālis̱ evvel gibi ve nabḍ-ı rābiʿ s̱ānī gibi olup bu ḳıyās üzere deverān eyleye.*

Ve nevʿ-i evvelin ṣınf-ı s̱ānīsi o muḫtelif ve muntaẓamdır ki onda olan ḫilāf birden ziyāde olur, lā-eḳall o muntaẓamda iki ḫilāf olur, ikiden ziyāde dahi olur lākin o ḫilāflar niẓām üzere olur. *Mis̱āl-i meẕkūrda nabḍ-ı evvelin sürʿatinden s̱ānīnin ve s̱ālis̱in sürʿati s̱ülüs̱ miḳdārı ziyāde olur ve rābiʿin ve ḫāmisin sürʿati nabḍ-ı evvelden nıṣf miḳdārı ziyāde olur ve sādisin miḳdārı yine nabḍ-ı evvel gibi olur ve sābiʿin ve s̱āminin miḳdārı s̱ānī ve s̱ālis̱ gibi s̱ülüs̱ ziyāde olur ve tāsiʿin ve ʿāşirin miḳdārı rābiʿ ve ḫāmis gibi nıṣf ziyāde olur. Ve bu ḳıyās üzere iki ḫilāf üzere edvār ile muntaẓaman nabḍlar deverān eder. Ve bu ṣınfın aḳsām-ı kes̱īresini Cālīnūs'a ʿazv edip ʿAllāme şerḥinde tafṣīl eder.*

Ve bu cins-i tāsiʿin nevʿ-i s̱ānīsi olan muḫtelif-i ġayr-i muntaẓamda mevcūd olan iḫtilāf devr üzere olmaz.

---

223 "Üç vech"ten murād muḫtelif beyne'n-nabḍateyn ve muḫtelif fī-nabḍatin vāḥidetin ve muḫtelif fī-cüzʾin vāḥidin fī-nabḍatin vāḥidetindir.

Cālīnūs der ki ġayr-i muntaẓamın mis̱āli ẓāhirdir ḫuṣūṣan bizim zamānımızda ziyāde ẓāhirdir, zīrā nāsın eks̱erinin ve belki cümlesinin nabḍı muḫtelif ve ġayr-i muntaẓamdır yaʿnī nabḍ istivādan ḫurūc [70a] *edip muḫtelif olsa o muḫtelifin iki ḳısmından bizim zamānımızda mevcūd olan ġayr-i muntaẓam olan nabḍdır, muḫtelif-i muntaẓam bizim zamānımızda ḳalīlen mevcūd olur demektir. Cālīnūs'un bu kelāmı zamānımızda nabḍ-ı müstevī bulunmaz demeğe ḥaml olunmaya.*

Pes tafṣīl olunduğu vech üzere bu cins-i tāsiʿ yaʿnī muḫtelif-i muntaẓam ve muḫtelif-i ġayr-i muntaẓam taḥḳīḳ olundu ise maʿlūm olur ki bu cins-i tāsiʿ başka bir cins değildir belki cins-i s̱āminin nevʿ-i vāḥidinin yaʿnī nabḍ-ı muḫtelifin envāʿındandır.

Ve maʿlūm ola ki nabḍda mūsīḳāriyyet vardır. *Ḳānūn'un o mūsīḳāriyyeti beyānı ḳavāʿid-i mūsīḳīyi bilmeğe muḥtāc olmakla şerḥ-i ʿAllāme'de īrād olunan mūsiḳī ḳavāʿidinden tercümeye şürūʿdan muḳaddem ḳadr-i kifāye biz dahi īrād eyleyelim tā ki Ḳānūn'un kelāmını fehm sehl ve idrāk āsān ola:*

Mūsīḳār berbaṭ ve sāir sāz ve ālāt-ı ġınānın ismidir. Mūsīḳī ṣınāʿat-i ġınānın yaʿnī sāzendelik ṣanʿatının ismidir; o ṣınāʿat bir ʿilm-i riyāḍīdir ki onda naġamāt aḥvālinden baḥs̱ olunup naġamāt ne keyfiyyette teʾlīf ve terkīb olunduğu ve keyfiyyette ālet-i ġınā ḍarb ve naḳr olunduğu bilinir. Ve o ʿilmde ālet-i ġınāya olan her iki ḍarbe ve naḳre aralarında müteḫallil ve mevcūd olan ezmineden dahi baḥs̱ olunup onunla elḥān ne keyfiyyette terkīb ve teʾlīf olunacağı bilinir. Bu mez̠kūrlardan maʿlūm oldu ki bu fenn ve bu ṣınāʿanın tamāmı iki cüzʾ ile ḥāṣıl olur: Bir cüzʾünde naġamāt aḥvālinden baḥs̱ olunur o vech ile ki o cüzʾde naġamātın keyfiyyet-i terkībi ve naḳarāt ve ḍarebāt ne vech ile olmak lāzım idiği kemā-yenbaġī tebyīn ve tavḍīḥ olunur. Ve o ṣınāʿanin cüzʾ-i s̱ānīsinde beyne'n-naḳarāt müteḫallil ve mütevassıṭ olan zamānın aḥvāli ve miḳdārı tafṣīl olunur. Ve bu iki cüzʾ ile mūsīḳī tamām olur. Cüzʾ-i evvele ʿilm-i teʾlīf ve cüzʾ-i s̱āniye ʿilm-i īḳāʿ derler.

Ve naġme o ṣavta derler ki ḥiddet ve s̱iḳalde yaʿnī tīzlik ve ağırlıkta bir ḥadd ve bir ḳarār üzere birāz zamān eğlene ve mütemādī ola. Ḥiddette ve s̱iḳalde yaʿnī tīzlikte ve ağırlıkta muḫtelif olan her iki naġmenin mecmūʿuna

buʿd tesmiye olunur. Ve ẕikr olunan buʿd iki ḳısm üzere olur: Bir ḳısmına müttefiḳ derler ve mülāyim ve mevzūn dahi derler. Bu ḳısm o buʿddur ki onu istimāʿla istilẕāẕ-ı ṭabīʿī ḥāṣıl olur. Ve ḳısm-ı āḫerine münāfir derler, ġayr-i mülāyim ve ġayr-i mevzūn dahi derler. Ve bu ḳısm-ı s̱ānī o buʿddur ki onu istimāʿdan ve işitmekten teneffür-i ṭabīʿī ḥāṣıl olur ve o ṣavtı işiten kimse ondan istikrāḥ eder.

Ḥāsse-i semʿde keyfiyyet bu minvāl üzere olduğu gibi ḥavāss-ı sāirede dahi bu minvāl üzere olur, mes̱elā besāyıṭ-ı ṭayyibden mürekkeb olan ṭībin baʿḍısından istilẕāẕ ve baʿḍısından istikrāh olunur. Meẕūḳāt ve mubṣarāt ve melmūsāt dahi böyledir, kimi mülāyim olup onu iḥsās ile ṭabīʿat istilẕāẕ eder ve kimi münāfir ve münāfī olup onu iḥsās ile ṭabīʿata nefret ḥāṣıl olur. Bundan ẓāhir oldu ki tīz ve ġayr-i tīz iki naġmeden mürekkeb olan her buʿddan ṭabīʿat istilẕāẕ eylemez belki o buʿdda mevcūd olan tīz naġmenin ġayr-i tīz naġme ile mülāyemeti ve muvāfaḳatı olur ise o zamān o ṣavt ile ve o buʿd ile istilẕāẕ olunur.

Pes bir buʿdda olan tīz naġmenin ġayr-i tīze nisbetini bilmek bize lāzım oldu. Ve o nisbet iki vech ile olur, bir vechi hendese ile maʿlūm olur ve āḫer vechi ʿaded ile maʿlūm olur.

Ve ʿaded ile nisbeti bilmek sehl ve āsān olmakla evlā ve eleẕẕ olur, zīrā emr-i mülāyimi sühūlet ile idrākten ṭabīʿat ziyāde iltiẕāẕ eder, onun için mūsīḳī ṣınāʿasında nisbet-i meẕkūreyi ʿaded ile taʿarrüf edip bilirler ve nisbet-i ʿadediyyeden ikinin bire nisbetine ḍaʿf tesmiye ederler ve nisbet bi'l-küll dahi tesmiye olunur; o nisbet sāir nisbetlerden evlā ve eleẕẕ olur, zīrā ʿadedlerde olan sāir nisbetlerden fehmi āsān ve eshel olur, her ne ḳadar fehmi āsān olsa leẕẕeti ziyāde olur ve leẕẕetin ziyāde olduğunun medārı fehm ve idrāk olunmasının sühūleti ve kolay olması olur. İkinin bire nisbetinden sonra nisbet-i sāirenin evlā ve eleẕẕ olan nisbetleri sühūlet-i fehmde ikinin bire nisbetine ḳarīb olan nisbetlerdir, el-aḳreb fe'l-aḳrebü feḥvāsınca o nisbetler dahi eşref ve eleẕẕ olurlar.

İkinin bire nisbetinden baʿīd olup fehm olunması ṣaʿb olanlardan eẕā ḥāṣıl olur, onun için mūsīḳī ṣınāʿasında buʿd ẕi'l-küll tesmiye olunan naġmeden cemīʿan naġamāt-ı sāireden ziyāde iltiẕāẕ olunur. Buʿd ẕi'l-küll o buʿddur ki o buʿd iki buʿddan mürekkeb olur ve o iki buʿdun biri birinden miḳdār-ı

tefāvütü eḳall olan buʿd mis̱lli olur, sekiz ile dört gibi. Sekizin dörtten miḳdār-ı tefāvütü dörttür. Miḳdār-ı tefāvüt olan dört o buʿd-ı ẕi'l-küllün cüzʾ-i eḳalli olan dörde müsāvī olur ve o müsāvāt iki vech ile olur: Biri bi'l-fiʿl müsāvī olur, ẕikr olunan sekiz ile dört gibi ve biri bi'l-ḳuvve müsāvī olur, altı ile dört gibi, zīrā altının dörtten miḳdār-ı tefāvütü ikidir. İki dörde bi'l-fiʿl müsāvī olmaz lākin iki bir kerre tekrār olunsa dörde müsāvī olur ve iki kerre tekrār olunsa altıya müsāvī olur ve buna bi'l-ḳuvve müsāvī derler.

Ve bi'l-ḳuvve müsāvātın bir āẖer ḳısmı dahi vardır ki miḳdār-ı tefāvüt tekrār olunmakla mükerrer olan buʿd-ı ẕi'l-küllün cüzʾleri olan iki buʿdun birine o mükerrer müsāvī olmaz belki o iki buʿdun eḳalli tekrār olunmakla mükerrer olan buʿd eḳall-i miḳdār tefāvüte ve buʿd-ı es̱ḳal ü aʿẓama muʿādil ve müsāvī olur, iki ile altı gibi. Altının ikiden miḳdār-ı tefāvütü dörttür, dört tekrār olunsa sekiz ḥāṣıl olur, sekiz buʿd-i eḳall olan ikiden ve buʿd-i es̱ḳal olan altıdan işbu iki buʿdun her birinden eks̱erdir, ikisinden birine müsāvī ve muʿādil değildir. Miḳdār-ı tefāvütü tekrār ile müsāvāt ḥāṣıl olup bi'l-ḳuvve buʿd-ı mürekkeb buʿd-ı ẕi'l-küll olmaz lākin o iki buʿdun eḳalli tekrār olunsa o eḳall olan buʿdun miḳdār-ı mükerreri miḳdār-ı tefāvüte ve buʿd-ı es̱ḳale müsāvī ve berāber olur. Eḳall olan buʿd ikidir, iki bir kerre tekrār olunsa dört ḥāṣıl olup miḳdār-ı tefāvüte müsāvī olur ve iki kerre tekrār olunsa altı olup buʿd-ı es̱ḳal olan altıya berāber olur. Ve bu vechle buʿdları müsāvī olan buʿd-ı mürekkebe dahi bi'l-ḳuvve buʿd-ı ẕi'l-küll derler, bu vech ile mülāyim ve müttefiḳ olup iki evvelki ḳısmlar gibi iltiẕāẕ olunduğu için.

Pes buʿd mülāyim ve müttefiḳ ve müsteleẕẕ olunmakta iki vech lāzımdır: Biri eczānın baʿḍısı tīz olup ve baʿḍı āẖeri s̱aḳīl olmakla muẖtelif olmaktır. Ve vech-i āẖer o buʿdun tīz ve s̱aḳīl olan cüzʾlerinin biri birine nisbeti ikiden bire nisbeti gibi olup keẕālik buʿd-ı mürekkebden iki buʿdun biri birine nisbetleri ikinin bire nisbeti gibi olmaktır, mā-ʿadālarda mülāyemet yoktur, iltiẕāẕ olunmaz belki o maḳūle nisbetlerden ṭabīʿat ṣuʿūbet ile fehm eylediğinden elem ḥāṣıl olur. Mes̱elā buʿd-ı mürekkeb ẖamse ile tisʿadan mürekkeb olsa iki basīṭ olana buʿdların biri beş ve biri dokuz olur, beynehümāda tefāvüt dört olur; dört tekrār olunsa sekiz ḥāṣıl olup iki buʿdun yaʿnī beş ile dokuzdan birine muʿādil ve müsāvī olmaz. Keẕālik buʿd-ı eḳall olan ẖamse

tekrār olunsa on ʿaded ḥāṣıl olup buʿd-ı eḳall olan beşten ve buʿd-ı eks̱er olan dokuzdan ve miḳdār-ı tefāvüt olan dörtten eks̱er olup bi'l-fiʿl veyāḫūd bi'l-ḳuvve o mürekkeb buʿd ẕi'l-küll ve mülāyim ve müsteleẕẕ olmaz belki o buʿd-ı mürekkebin naġamātı müstekreh ve ġayr-i müttefiḳ olur. Ve buʿd-ı ẕi'l-küll bi'l-cümle müttefiḳ [70b] *ve mülāyim olanları müstecmiʿ olup mā-ʿadālar ġayr-i müttefiḳ olmakla buʿd-ı ẕi'l-küll tesmiye olundu.*

Ve ẕikr olunan buʿd-ı ẕi'l-küllden ḳısm-ı evvel cümleden eşref ve eleẕẕ olur ve sonra ḳısm-ı s̱ānī ve baʿdehu ḳısm-ı s̱āli̱s eşref olur. Ve bi'l-ḳuvve buʿd-i ẕi'l-küll olanın iki ḳısmından bir kerre tekrār ile miḳdār-ı cüzʾ-i aṣġar veyāḫūd miḳdār-ı tefāvüt ḥāṣıl olan aṣnāfları iki kerre tekrār ile ḥāṣıl olanlardan eşref ve eleẕẕ olur ve iki kerre tekrār ile miḳdār-ı tefāvüte veyāḫūd cüzʾ-i aṣġara müsāvāt ḥāṣıl olan aṣnāfları üç kerre tekrār ile ḥāṣıl olanlardan eşref olur. Ve'l-ḥāṣıl tekrārı az olan buʿd-ı ẕi'l-küll tekrārı ziyāde olandan eşref olur.

Ve bu aṣnāflar içinde üçün ikiye nisbetine nisbet bi'l-ḫams derler. Bu vech ile nisbeti olan buʿd-ı mürekkebden ḳadr-i mütefāvit eḳall olan buʿdun nıṣfı olduğu gibi buʿd-ı aʿẓam dahi buʿd-ı aṣġarın bir mis̱li ve nıṣf mis̱li olup[224] *buʿd-ı eḳallin miḳdār-ı tefāvüte nisbeti ne mis̱lli ise miḳdār-ı aʿẓamın miḳdār-ı aṣġara misbeti o mis̱lli olur. Mis̱āl-i meẕkūrda yaʿnī üçün ikiye nisbetinde miḳdār-ı mütefāvit olan vāḥid bir kerre tekerrür eylese aṣġar yaʿnī iki ḥāṣıl olur ve vāḥid iki kerre tekerrür eylese s̱elās̱e yaʿnī buʿd-ı aʿẓam ḥāṣıl olup miḳdār-ı tefāvütleri müsāvī olur. Ve bu nisbete nisbet bi'l-ḫams tesmiye olunduğunun vechinde şürrāḥın ḫilāfı vardır, taḳrīri melāle müʾeddī olmakla terki istiḥsān olundu ve ẕikri ātī nisbetlerin bināen ʿaleyh vech-i tesmiyeleri dahi terk olundu.*[225]

Ve buʿd-ı ẕi'l-küllde olan iki buʿdun nisbetlerinden birine dahi nisbet bi'l-erbaʿ derler, dördün üçe nisbeti gibi. Dört ile üç arasında miḳdār-ı tefāvüt vāḥid olur. Vāḥid eḳall olan buʿda yaʿnī üçe nisbet olunsa o nisbet

---

224 Buʿd-ı aʿẓam buʿd-ı aṣġarın bir mis̱li. Ve bir mis̱linin s̱ümünü olan nisbete nisbet-i ṭunubiyye tesmiye olunup ṭunub iki ḍamme ile sürādiḳāt-ı beytin ḥabl-i ṭavīline derler; ʿavāmm-ı nās taġyīr edip tenef ipi derler ki ḫaymelerde olur, eks̱eriyyā sekiz ḥabl olur.

225 Āsān vechi budur ki nisbet-i ḫams mutaṣavver olan eḳall-i ʿaded iki ile üçtür, iki ile üç cemʿ olunsa beş olur, onun için nisbet bi'l-ḫams tesmiye olur ve eks̱er-i şürrāḥ buna ẕāhib olurlar. ʿAllāme bu vechi redd edip başka vech sevḳ eder, murād eden maḥalline mürācaʿat eylesin.

s̱ülüs̱ ile olup üç vāḥidin üç mis̱li olur, dört üçe nisbet olunsa dört üçün bir mis̱li ve bir s̱ülüs̱ü olup miḳdār-ı tefāvüt olan vāḥid iki kerre tekrār olunsa üç ʿaded ḥāṣıl olur ve üç kerre miḳdār-ı tefāvüt olan vāḥid tekrār olunsa dört ḥāṣıl olup iki nisbet mülāyim ve müttefiḳ olur. Ve bu vech ile nisbeti olan buʿd-ı mürekkeb dahi buʿd-ı ẕi'l-küll envāʿından olup eşref ve evlā olur lākin tekrār iki kerre olmakla bu buʿdun şerefi nisbeti bi'l-ḫams olan buʿd-ı ẕi'l-küllden dūn ve nāḳıṣ olur.

Ve bi'l-cümle nisbet-i müttefiḳa üç ḳısm olur: Birincisi kibār ve ikincisi evsāṭ ve üçüncüsü ṣıġār tesmiye olunur.

Kibār-ı müttefiḳ o buʿd-ı mürekkebdir ki ondan cüzʾ olan buʿd-ı aʿẓam buʿd-ı aṣġarın bir ḍıʿfı veyāḫūd iki ḍıʿfı veyāḫūd üç ḍıʿf yāḫūd üçün fevḳinde olan ḍıʿfları ola, aralığa nıṣf ve s̱ülüs̱ ve rubuʿ gibi küsūr müdāḫale eylemeye, onun için bu ḳısma nisbet bi'l-küll ve nisbet bi'ḍ-ḍıʿf tesmiye olundu.

Evsāṭ-ı müttefiḳ o buʿd-ı mürekkebdir ki o buʿdun cüzʾ-i aʿẓamı olan buʿd buʿd-ı aṣġarın bir mis̱li ve bir mis̱linin nıṣfı veyāḫūd s̱ülüs̱ü ola.

Ve ṣıġār-ı müttefiḳ o buʿd-ı mürekkebdir ki onun buʿd-ı aʿẓamı buʿd-ı aṣġarın bir mis̱li ve bir mis̱linin rubuʿu veyāḫūd ḫumusu veyāḫūd dahi ziyāde ola s̱ümüne varınca ḳadar, s̱ümünü tecāvüz eylemez. Bir mis̱li ve bir mis̱linin tüsʿü olsa dokuz bölükte bir bölüğü olsa o nisbet üzere olan buʿd ṣıġār-ı müttefiḳten maʿdūd ve muʿteber olmaz, nitekim kibār-ı müttefiḳten dört ḍıʿfı tecāvüz eden muʿteber olmadığı gibi.

Ve maʿlūm buyurula ki iki naġmenin ḥiddet ve s̱iḳal ile tefāvütü yaʿnī bir naġme tīz ve naġme-i uḫrā ġayr-i tīz ve ağır olduğu ẕātü'l-evtārda yaʿnī kopuz ve tanbūre mis̱lli sāzlarda evtārın ḳıṣarı ve ṭūlü ḥasebiyle olur. Ve mizmār mis̱lli ẕātüs̱-s̱üḳūb olan yaʿnī delikli olan ālette s̱uḳbelerin dar ve geniş olmasıyla naġmeler tīz ve ġayr-i tīz olur.

Ve baʿḍı kerre āletin ṣalābet ve līni ḥasebiyle dahi naġmeler ḥiddet ve s̱iḳal ile muḫtelif olup ṣalābetli olan āletin ṣadāsı tīz olur ve leyyin olan āletin ṣadāsı s̱aḳīl ve ġayr-i tīz olur.

Ve veterin ṭūl ve ḳıṣarı ile muḫtelife olan naġmelerin iḫtilāfı o zamān muʿteber olur ki ṭavīl olan veter ḳaṣīr olan veterin ḍıʿfı ve iki mis̱li ola, onun için o naġmeye naġme-i nıṣfu'ṭ-ṭūl tesmiye olunur ve nıṣf-ı naġmetü'l-küll dahi tesmiye olunur. Ve bu ṭarīḳ ile sāir nisbetler dahi maʿlūm olur.

Evvel-i bābda ẕikr olunduğu üzere ʿilm-i mūsiḳī iki cüzʾden mürekkeb idi: Biri ʿilm-i teʾlīf idi ki naġamātın keyfiyyet-i teʾlīfinden baḥs̱ eder. Ve ikincisi ʿilm-i īḳāʿ idi, o ʿilmde naġamāt ve naḳarāt arasında taḫallül edip giren sükūnun keyfiyyetlerinden baḥs̱ eder. Bu maḳāma gelince ḳadar naġamātın keyfiyyet-i teʾlīfi beyān olundu.

Ve sekenātın beyānı budur ki sekenāttan baḥs̱ eden ʿilme ʿilm-i īḳāʿ derler, o ʿilmde naġamāt arasında olan ezmineden baḥs̱ olunur ḥattā o ʿilm ile ezmine-i müteḫallilenin mevzūnu ġayr-i mevzūnundan temyīz olunup mevzūn olanı ṭabʿa mülāyim olup eleẕẕ olur ve mevzūn olmayanı ġayr-i mülāyim olup mūẕī ve mūlim olur. Lāyıḳ olur ki iki naġme arasına taḫallül eden sükūn iki naġmeden iḥdāḥümānın müntehāsı ve uḫrānın mübtedāsı farḳ ve temyīz olunmayacak ḳadar ḳaṣīr olmaya. Eger o sükūn-i müteḫallil ġāyette ḳaṣīr olup iki naġme biri birine muttaṣıl gibi olup iḥdāhümānın mübtedāsı uḫrānın ibtidāsından temyīz olunmaz ise o sükūn mülāyim ve müttefiḳ olmaz ve ona tehzīzāt ve terʿīdāt tesmiye olunur ve ona muṭrıblar merġūl[226] *tesmiye ederler.*

Ve yine lāyıḳ olur ki iki naġme arasına giren sükūnun ṭūl-i zamānı o ḳadara bāliġ olmaya ki naġme-i ūlā naġme-i s̱āniyeden o sükūn ḥasebiyle külliyyen munḳaṭıʿ ola. Eger o sükūn-ı müteḫallilin zamānı ṭavīl olup iki naġme biri birinden ʿale'l-kemāl munḳaṭıʿ olur ise o dahi mülāyim ve müttefiḳ olmayıp ona munḳaṭıʿ tesmiye olunur. Pes bu mevḍıʿde nabḍın baʿḍı mebāḥis̱i tevaḳḳuf eylediği ṣınāʿat-ı mūsiḳī mebāḥis̱i tamām oldu. Ḳānūn'un yine tercümesine şürūʿ eyleyelim. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

Bilinmesi vācib ve lāyıḳ olan nesnelerdendir ki nabḍda ṭabīʿat-ı mūsīḳāriyyet mevcūde olur,[227] nitekim ṣınāʿat-i mūsīḳī naġamātın teʾlīf ve terkībi ile tamām olur o vech ile ki o müʾellefe olan naġamātın eczāsından baʿḍısı ḥiddetli ve baʿḍı āḫeri s̱aḳīl ve ġayr-i tīz olup o tīz olan eczāların

226 "Merġūl" lüġat-i Fārsīdir, örülmüş saç maʿnāsınadır, Şāhidī'de meẕkūrdur. Ḥalīmī'de kıvırcık saç diye taḥrīr olunmuştur. Maʿnā-yı evvel maḳāma münāsibdir.

227 Maʿlūm buyurula ki nabḍın mūsiḳīye iki vechle muġāyereti vardır: Evvelkisi ḥareket-i nabḍ tīz ve ġayr-i tīzden müʾellef değildir, ammā mūsiḳīde tīz ve ġayr-i tīzden naġmeler müʾellef olmak lāzımdır. Ve ikinci vech budur ki mūsiḳīde naġme naġmeye ve sükūn sükūna nisbet olunur, ammā nabḍda ḥareket sükūna nisbet olunur. Ve ikinci vechin ẕikri *Ḳānūn* 'da gelir, ammā vech-i evveli ʿAllāme ẕikr eylemiştir.

ġayr-i tīz olanlara nisbeti ola bu vechle nisbeti olan teʾlīf-i naġamāt ile. Ve keẕālik īḳāʿ tesmiye olunan beyne'n-naġamāt ve'n-naḳarāt sekenāt-ı müteḫallile için taḳdīr olan zamānların devrleri mūsiḳī ile tamām olduğu gibi nabḍın ḥāli dahi o minvāl üzere olup teʾlīf-i ḥarekāt ve edvār-ı īḳāʿ ve sekenāt ile tamām olur, zīrā nabḍ-ı serīʿ ve nabḍ-ı mütevātirde nisbet-i īḳāʿiyye vardır yaʿnī iki nabḍ arasında sekenāt-ı müteḫallile vardır ve o sekenāt için zamān-ı muḳadder yaʿnī o zamānın bir miḳdārı vardır ki o miḳdār ile nabḍın serīʿ ve mütevātir olduğu müteḥaḳḳaḳ olur ve o sekenāt edvār ile olur. Ve nabḍ-ı ḳavī ve nabḍ-ı ḍaʿīf ve keẕālik nabḍ-ı ṭavīl ve nabḍ-ı ḳaṣīrde dahi bir nisbet vardır ki o nisbet mūsiḳīde olan nisbet-i teʾlīfiyyeye müşābih ve müşākil olur yaʿnī nabḍda iki ḥareketin biri birine nisbeti mūsiḳīde olan iki buʿdun biri birine olan nisbetine müşābih gibi olur ki o nisbete nisbet-i teʾlīfiyye tesmiye olunur idi.

Muḳaddimede tafṣīlen ẕikr olunduğu üzere ṣınāʿat-i mūsiḳīnin ezmine-i īḳāʿı ve naġamātının meḳādīri gāhīce müttefiḳa ve muḫtelife ve ġayr-i müttefiḳa olduğu gibi keẕālik muḫtelife olanlar dahi baʿḍı kerre muntaẓame ve baʿḍı kerre ġayr-i muntaẓame olduğu gibi nabḍın nisbetlerinin aḥvāli dahi ḳuvvet ve ḍaʿfta ve miḳdārda yaʿnī ṭūl ve ḳıṣarda gāhīce müttefiḳa ve gāhīce ġayr-i müttefiḳa ve muḫtelife olur. Ve nabḍın bu vech üzere ẕikr olunan niẓām ve ittifāḳı evvelen ẕikr olunan niẓām değildir belki bu niẓām āḫer türlü bir niẓāmdır. Ve bu iki niẓām beyninde [71a] *farḳ bi-ḥasebi't-taḥaḳḳuḳ ve'l-vücūd ʿumūm ve ḫuṣūṣ min-vechin ile olur, zīrā muḫtelif olan nabḍlardan nabḍ-ı evvelin eczāsı ṯelāṯe ve nabḍ-ı ṯānīnin eczāsı erbaʿa ve nabḍ-ı ṯāliṯin eczāsı ḫamse olup birer ziyāde olarak bir ḥadde müntehī olduktan sonra yine ḥālāt-ı ūlāya ricʿat edip bu miṯlli edvārı olsa o nabḍ-ı muḫtelifte niẓāmların ikisi dahi maʿan müteḥaḳḳaḳ ve mevcūd olur. Ve nabḍ-ı evvelin eczāsı ṯelāṯe ve nabḍ-ı ṯānīnin eczāsı ḫamse ve nabḍ-ı ṯāliṯin eczāsı sebʿa olup bu ḳıyās üzere ʿale'l-vilā mütezāyid olarak bir devr müntehī olup o müntehī olan devr miṯlli devr-i ṯāniye ricʿat edip devr-i ṯānīnin tekmīlinden sonra ṯāliṯe ve ṯāliṯin mā-fevḳine ricʿat eylese bu miṯlli devri olan nabḍda niẓām-ı evvel mevcūd olur ve niẓām-ı ṯānī mevcūd olmaz.*

Nabḍ-ı müstevīnin ḍıddı ve muḳābili olan nabḍ-ı muḫtelif baʿḍı kerre müttefiḳ olup eczālarının nisbeti ḍıʿf ile veyāḫūd ḫumus veyāḫūd sāir müt-

tefiḳte olan nisbetin biri olur ise bu ṣūrette niẓām-ı evvel bulunmaz ve niẓām-ı s̱ānī bulunup beynehümāda ʿumūm ve ḫuṣūṣ min-vechin ḥāṣıl olur, bir māddede cemʿ olup iki māddede iftirāḳ bulunduğu için.

Ve maʿlūm buyurula ki mūsīḳī ebʿādı beyninde mevcūd olup ḥāsse-i semʿ ile iḥsās olunan nisbetler kes̱īrdir ve o nisbetlerin nabḍda cümlesi iḥsās olunmaz onun için ki ḥāsse-i semʿ ḥāsse-i lemsten elṭaftır. Mūsiḳī nisbetleri ḥāsse-i semʿle idrāk olunur ve nabḍda olan nisbetler ḥāsse-i lems ile iḥsās ve idrāk olunur. Ve laṭīf olan ḥāssenin idrāk ve iḥsās eylediği nisbetlerin cümlesini kes̱īf olan ḥāsse idrāk ve iḥsās eylemez belki baʿḍısını idrāk eder ve baʿḍısını idrāk eylemez. Mūsiḳī nisbetlerinden nabḍda iḥsās olunan nisbetleri ṣāḥib-i Ḳānūn beyān murād edip der ki:

Cālīnūs reʾy eder ki nisbet-i ʿadediyyeden nabḍda maḥsūs olan nisbetlerin evvelkisi nisbetü'l-küll ve'l-ḫamse tesmiye olunan buʿd-ı evvelin tālī tesmiye olunan nisbetidir yaʿnī sittenin is̱neyne nisbetidir ki o terkībde muḳaddem tesmiye olunan buʿd-ı evvelin tālī tesmiye olunan buʿd-ı s̱ānī üç ḍıʿfı ola.

Bu ẕikr olunan sittede iki nisbet mevcūd olur:

Biri nisbetü'l-küll olur, o nisbet altının üçe nisbetinde olur, zīrā altının üçten miḳdār-ı tefāvütü üçtür, miḳdār-ı tefāvüt olan üç iki ʿadedin eḳalli olan üçe müsāvīdir. Ve iki ʿadedin[228] aʿẓamı ve miḳdār-ı aṣġarın ḍıʿfıdır yaʿnī altı üçün iki katıdır. Ve bu nisbet muḳaddimede ẕikr olunan nisbet bi'l-küll ve ḍıʿf tesmiye olunan nisbettir. Ve ẕikr olunan altının ikiye nisbetinde bir nisbet dahi mündericdir ki o nisbet altıdan cüzʾ olan üçün ikiye nisbetidir. Üç ile iki beyninde miḳdār-ı tefāvüt birdir ve bir aṣġar-ı cüzʾ olan ʿadedde yaʿnī ikiye müsāvī değildir belki nıṣfıdır. Vāḥid bir kerre tekrār olunsa iki olur ve iki kerre tekrār olunmakla üç ḥāṣıl olur ve bu nisbet nıṣf ile olur ki ona nisbet bi'l-ḫams tesmiye olunur idi. Pes altının üçe nisbetinde iki nisbet mevcūd olup o nisbetler mürekkebe olur, biri nisbet bi'l-küll ve āḫer nisbet bi'l-ḫams olur. Ve nabḍda iḥsās olunan nisbetin evvelkisi bu vechle olan nisbet-i mürekkebe olur.

Ve nabḍın iḥsās olunan nisbetinin ikincisi ʿalā-reʾyi Cālīnūs basīṭ olan nisbet bi'l-küll olur ki ona ḍıʿf dahi derler idi. *O nisbet-i erbaʿanın is̱neyne*

---

228 "İki ʿaded"den murād altı ile üçtür.

nisbeti mis̱lli olur. Erbaᶜa ile is̱neyn arasında miḳdār-ı tefāvüt ikidir, iki aṣġar-ı ᶜadede müsāvī olur, bir kerre tekrār olunsa aᶜẓam-ı ᶜadede berāber olur.

Ve nabḍda maḫṣūs olan nisbetlerin üçüncüsü nisbet bi'l-ḫamse olur. *Onun mis̱āli üçün ikiye nisbeti mis̱lli olur, beynehümāda miḳdār-ı tefāvüt vāḥid olur, vāḥid aṣġarın yaᶜnī ikinin nıṣfı olur, miḳdār-ı tefāvüt bir kerre tekrār olunmakla aṣġarına müsāvī olur ve iki kerre tekrār olunmakla aᶜẓam-ı ᶜadede müsāvī olur. Ve bu nisbet bi'l-ḫams basīṭ olur.*

Ve nabḍda olan nisbet-i maḫṣūsenin dördüncüsü nisbet bi'l-erbaᶜa olur. *O nisbetin mis̱āli erbaᶜanın üçe nisbeti mis̱lli olur, beynehümāda miḳdār-ı tefāvüt vāḥid olur ve vāḥidin üçe nisbeti s̱ülüs̱ ile olur. Vāḥid iki kerre tekrār olunsa aṣġar-ı ᶜaded olan üçe müsāvī olur ve dört kerre tekrār olunsa aᶜẓam-ı ᶜaded olan dörde müsāvī olur. Ve bu vech ile olan nisbete nisbet bi'l-erbaᶜ tesmiye olunur.*

Ve nabḍın nisbet-i maḫṣūsesinin beşincisi ez-zāid rubuᶜan tesmiye olunan nisbet olur. *O nisbet beşin dörde olan nisbeti mis̱lli olur, beş ile dört arasında miḳdār-ı tefāvüt vāḥid olur ve vāḥid erbaᶜanın rubuᶜu olur, üç kerre tekrār ile vāḥid erbaᶜa olup aṣaġar-ı ᶜadede müsāvī olur, vāḥid dört kerre tekrār ile beşe müsāvī olur.*

ᶜAllāme bunları icmāl edip der ki ḥāṣıl-ı kelām Cālīnūs reʾy eder ki nabḍda maḫṣūse olan nisbet bu vech ile olur yaᶜnī iki nabḍın biri āḫerin üç katı olur veyāḫūd bir katı ve nıṣf katı olur veyāḫūd bir katı ve s̱ülüs̱ katı olur veyāḫūd bir katı ve rubuᶜ katı olur. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

Cālīnūs'un bu ẕikr eyledikleri nisbetlerin iḥsās olunmasını ben istiᶜẓām ederim yaᶜnī müşkilāttan bulurum lākin derecāt-ı īḳāᶜa yaᶜnī mūsiḳīde naġamāt arasında olan sekenātın derecātına iᶜtiyādı olanlara ve keẕālik naġamātın tenāsübüne iᶜtiyādı olup mūsiḳīnin ᶜamelīsinde mahāreti olanlara ve mūsiḳīnin ᶜilmī ve naẓarīsinde mahāreti olup mechūlü maᶜlūma ḳıyāsa ḳādir olanlara nabḍda bu nisbetlerin iḥsāsını teshīl ederim yaᶜnī ᶜilm-i mūsiḳīde ᶜilmen ve ᶜamelen māhir olanlara nabḍın bu nisbetlerini bilmek āsān ve kolaydır derim, zīrā o mis̱lli insān teʾemmül ve tefekkürünü nabḍa ṣarf eylese mümkin olur ki o kimse nabḍda bu nisbetleri cess ve lems ile iḥsās eyleye.

ʿAllāme der ki şekk yoktur ki Şeyḫ'in menzilesinin tenezzühü olup ve evḳātını ehemm ve eşref olan umūr-ı mühimmeye ṣarfı ḥasebiyle mūsiḳīnin gerek īḳāʿiyye ve gerek teʾlīfiyye olan iki nevʿinin ʿamelīsi onda yoktur, onun için وانا استعظم ضبط هذه النسب بالجس *buyurdular. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:*

Ben derim ki nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinden işbu cins-i tāsiʿde ẕikr olunan muntaẓam ve ġayr-i muntaẓam nabḍları başka bir cins ʿadd eylemek her ne miḳdār nāfiʿ ise lākin taḳsīmde ṣavāb olmaz, zīrā taḳsīmde ṣavāb olan ḳısmet-i evveliyyeyi ẕikr eylemektir. Ve bu nabḍ-ı muntaẓam u ġayr-i muntaẓam cins-i s̱āminin nabḍ-ı muḫtelif ḳısmının ḳısmları olup ve muḫtelifi muntaẓame ve ġayr-i muntaẓama taḳsīm taḳsīm-i s̱ānī olmakla ḳısmet-i evveliyye es̱nāsında ẕikr eylemek ṣavāb olmaz. Ve nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinden cins-i ʿāşir olup ẕikri ātī ḳısmlara münḳasım olur.

Vezn dört zamānın muḳāyesesiyle ḥāṣıl olur, o dört zamānın ikisi ḥareket ve ikisi sükūn zamānları olur. Ḥareket zamānları inbisāṭ ve inḳıbāḍ zamānlarıdır. Ve zamān-ı sükūn ise inbisāṭ ve inḳıbāḍ arasında olan sükūn ile inḳıbāḍ ve inbisāṭ-ı āḫer arasında olan sükūnların zamānlarıdır. *Eger ḳuvve-i ḥāsse iki ḥareket ve iki sükūn ezminelerinin nisbetlerini cemīʿan idrāk ve muḳāyeseden ḳāṣır ve ʿāciz olur ise vezn zamān-ı inbisāṭı ve inbisāṭla inbisāṭ-ı āḫer arasında olan zamāna muḳāyese ile maʿlūm olur.*[229] *Ḥāṣıl-ı kelām ḥareket olan zamān sükūn olan zamāna muḳāyese olunup vezn bilinir.* Ve eṭıbbādan işbu vezn bābında iki ḥareketin birini ḥareket-i āḫere ve iki sükūnun birini sükūn-ı āḫere ḳıyās edenler bir bābı bāb-ı āḫerde idḫāl etmiş olurlar, *zīrā vezn bābı nabḍın ecnās-ı ʿaşeresinin cins-i ʿāşiri olur. Ve ḥareket ḥareket-i uḫrāya ḳıyās* [*71b*] *olundukta yā müstevī veyāḫūd muḫtelif olup ve müstevī ve muḫtelif cins-i s̱āmin olmakla cins-i ʿāşir bābında cins-i s̱āmin bābı meʾḫūẕ olup bir bāb bāb-ı āḫerde idḫāl olunmuş olur* ve bu vechle bir bābı bāb-ı āḫerde idḫāl her ne ḳadar cāiz ve ṣaḥīḥ ise lākin ceyyid ve müstaḥsen olmaz.

229 Ḳuvve-i ḥāssenin bu ḳuṣūru ḥareket-i inḳıbāḍiyye iḥsās olmayan mevāḍiʿdedir ki ẕikri mürūr eyledi.

Ḳānūn'un kelāmının bu vechle tefsīrini ʿAllāme, Faḫrüddīn-i Rāzī'den naḳl edip üzerine ebḥāṡ-ı keṡīre īrād eyledi, melālden ḫavfı olmayıp taḥḳīḳ-i maḳāma rāġıb olanlar ʿAllāme'nin şerḥ-i Ḳānūn'una mürācaʿat eylesinler.

Vezn bir nesne ve bir şeyʾdir ki o şeyʾde ẕikr olunan mūsīḳāriyyet nisbeti mevcūd ola.

İmām Faḫr, Şeyḫ'in vezni bu taʿrīfine ṭaʿn edip der ki mūsīḳī ḥareketi ḥarekete nisbet ve muḳāyese ile olur ve vezn ḥareketi sükūna muḳāyese ile olur ve veznde niseb-i mūsīḳāriyyet olur diye Ḳānūn'da yazılan ne keyfiyyette olur! Ve yine cevāb verip der ki muṣannifin murādı mūsiḳīde iki ḥareket arasında iʿtibār olunan nisbet bi'l-küll ve nisbet bi'l-ḫamse ve sāir nisbetler ve veznde ḥareket ile sükūn beyninde dahi mevcūd olur demektir ve bununla taʿrīf ṣaḥīḥ olur. ʿAllāme dahi bu kelāmı bu vech ile taṣḥīḥ eder.

Ve veznin ḳısmları ikidir: Biri o nabḍın veznidir ki o vezn-i ceyyid olur.[230] Ve ikinci ḳısmı vezn-i redī olur ve vezn-i redī dahi üç ḳısm olur:

Vezn-i redīnin evvelki ḳısmı müteġayyirü'l-vezn ve mücāvizü'l-vezn denmekle maʿrūf olan vezn-i redī olur, esnānda olan vezn-i ṭabīʿī müteġayyir ve mütecāviz olup o vezn bulunduğu sinni vely eden sinnin ṭabīʿīsi olmakla olur, ṣıbyānın nabḍı müteġayyir olup şübbān nabḍı olmak miṡlli, *zīrā sinn-i şebāb sinn-i ṣıbāyı tālī olup taʿḳīb eder, aralıkta sinn-i āḫer olmaz.*

Vezn-i redīnin ikinci ḳısmı mübāyinü'l-vezn tesmiye olunur. O vezn-i redī bir sinnin veznidir ki o sinnin ṭabīʿī vezni o sinnin ʿaḳibinde olan sinnden sonra olan sinnin veznine müteġayyir olur, meṡelā ṣıbyān nabḍının vezni meşāyıḫın sinnine müteġayyir olması *gibi, zīrā ṣıbyān sinni ile meşāyıḫ sinni müteʿāḳib değildir belki aralığa sinn-i şebāb ve sinn-i vuḳūf mütevassıṭ olur.*

Ve vezn-i redīnin üçüncü ḳısmı ḫāricü'l-vezn tesmiye olunan vezn-i redīdir. O nabḍın vezni bir vezndir ki bi'l-cümle esnānın birinin vezn-i ṭabīʿīsine müşābih olmaz, *meṡelā o nabḍ nabḍ-ı mürteʿiş ve nabḍ-ı mürteʿid olur.* Ve nabḍın ekṡer-i evḳātta veznden ḫurūc edip redī olması ve ḫuṣūṣan nabḍ-ı ṭabīʿīsinden ḫāric vezne müteġayyir olması o vezn-i redīsi olan kimsenin aḥvālinde taġayyür-i ʿaẓīm olmasına delālet eder.

230 Vezn-i ceyyidi bu maḥallde tafṣīl eylemedi, ceyyidlerin her birisi kendi bāblarında ẕikr olunmak münāsib olduğu için.

İmām Faḫrüddīn-i Rāzī raḥimehullāhu taᶜālā ᶜaleyhi ḥaḍretleri ḳavl-i küllī ḥaḳḳında mecᶜūl olan faṣl-ı evvelin müntehāsında ve bu maḳāmda şerḥinde bir ḫātime īrād edip o ḫātimede furūḳ-ı erbaᶜayı beyān edip taḥḳīḳ eyledi ve o ḫātimeyi ᶜAllāme dahi şerḥinde taḥrīr edip eṭıbbāya o furūḳu bilmek mühimm olduğunu beyān eyledi. Bu ᶜabd-i mütercim dahi onların is̱rine iḳtifā edip o ḫātimeyi tercümeye idḫāl eylemeği müstaḥsen görüp ruʾūs-ı mesāilini bu maḥallde mücteniben ᶜani'l-iṭnāb ketb ve imlā eyledi:

Ḫātime Fi'l-Furūḳı'l-Erbaᶜa

Furūḳ-ı erbaᶜadan farḳ-ı evvel nabḍ-ı ṣulb ile nabḍ-ı ḳavī arasını farḳ ve temyīz eden nesneleri bildirir. Nabḍ-ı ḳavī o nabḍdır ki o nabḍda bir ḳuvvet mevcūde olur ki o nabḍ o ḳuvvet ḥasebiyle yed-i ḥāsseyi ġamz eder yaᶜnī o nabḍa yapışan kimsenin parmağı etlerini çukurlandırır ve içeri idḫāl eder. Ve nabḍ-ı ṣulbde bir ḳuvvet vardır ki o nabḍ o ḳuvvet ḥasebiyle yed-i ḥāsseden münġamiz olmaz yaᶜnī yed ile o nabḍ damarına basılsa o damar teseffül edip aşağı inmez. Ve'l-ḥāṣıl nabḍ-ı ḳavīde yed-i ḥāsse münġamiz olur ve ġāmiz olmak lāzım değildir ve nabḍ-ı ṣulbde nabḍ münġamiz olmamak lāzımdır, ġāmiz olmamak lāzım değildir. Bu iki vech yaᶜnī ġamz ve ᶜadem-i inġımāz biri birinden ayrılmak ve müfāraḳat mümkindir, beynehümāda nisbet-i ᶜumūm u ḫuṣūṣ min-vechin vardır, zīrā yağmurda ve esen yelde ḳuvve-i ġāmize vardır ve ᶜadem-i inġımġāz ḳuvvesi yoktur, zīrā ḳaṭarāt-ı maṭar düştüğü maḥalli çukurlandırır ve keẕālik esen yel yelkene ḳarᶜ eyledikte yelkeni çukurlandırır, ḳuvve-i ġāmizesi olmak ḥasebiyle lākin ᶜadem-i inġımāz ḳuvvesi yoktur, zīrā ḳaṭarāt-ı maṭar ve keẕālik riyāḥ el ile defᶜ olunsa mündefiᶜa olur ve yede muḳāvemet edemez. Ve vāḳıflar olan eşyā-ı ṣulb yaᶜnī sükūnu ḥālinde taş ve demir mis̱lli ṣalābetli nesnelerde ᶜadem-i inġımāz ḳuvveti mevcūd olur, zīrā el ile cess olunsa ve dürtülse yer etmez ve çukurlanmağı ḳabūl eylemez lākin sākin iken taş ve demir mis̱lli nesneler āḫeri ġamz eylemez. Ḳuvve-i ġāmize ile ᶜadem-i inġımāz ḳuvvesinin mādde-i ictimāᶜları kes̱īr olduğundan ẕikr olunmadı.

Ve furūḳ-ı erbaᶜanın ikincisi nabḍ-ı ᶜaẓīm ile nabḍ-ı ḳavī arasını farḳ beyānında olur. Nabḍ-ı ḳavī ile nabḍ-ı ᶜaẓīm beyninde müşābehet vāḍıḥa

olmakla farḳ olunmayıp nabḍ-ı ʿaẓīm ḳavī ẓann olunur, zīrā mehzūl olup nabḍı ʿaẓīm olan kimsenin nabḍı ḥāl-i inbisāṭta kes̱īrü't-taḥaddüb olup o ḥadebe başar ile iḥsās olunur ve nabḍ-ı ḳavīde lā-eḳall muṣāfaḥa edenlerin muṣāfaḥası gibi messe muḥtāc olur. Başar ile nabḍ-ı ḳavī iḥsās olunmaz. Ve çok kimseler başar ile nabḍ-ı ʿaẓīmin taḥaddüb-i ʿaẓīmini görüp nabḍ-ı ḳavī ẓann ederler.[231] *Pes ḳavī ile ʿaẓīmi temyīz eder vech-i fārıḳa ḥācet ziyāde olur ve o vech budur: Nabḍ-ı ḳavī o nabḍdır ki o nabḍ yedi defʿ eder ve muṭlaḳan yede muḳāvemet eder ve o muḳāvemet gerek aḳṭār-ı s̱elās̱ede yaʿnī ṭūl ve ʿarḍ ve ʿumḳta olsun ve gerek ise aḳṭār-ı s̱elās̱enin ikisinde veyāḫūd birinde olsun, pes nabḍ-ı ḳavīde muʿteber olan mücerred muḳāvemettir. Ammā nabḍ-ı ʿaẓīmde muḳāvemet muʿteber değildir, aḳṭār-ı s̱elās̱e ile nabḍın eṣābiʿe iṣābeti ve şümūlüdür gerek ise o nabḍ yede muḳāvemet eylesin ve gerek ise muḳāvemet eylemesin.*[232]

Ve furūḳ-ı erbaʿanın üçüncüsü nabḍ-ı ṣaġīr ile nabḍ-ı serīʿ arasını farḳ ve temyīz beyānında olur. Bu iki nabḍın zamānları ḳalīl olup müşābehetleri eks̱er olmakla beynehümāyı farḳ ve temyīz eder vech-i fārıḳa eşedd iḥtiyāc olur, o vech budur: Serīʿde muʿteber olan ancak zamān-ı ḥareketin ḳılleti olur, kendide ḥareket vāḳiʿ olan mesāfenin ḳılleti muʿteber değildir yaʿnī serīʿ o müteḥarriktir ki az vaḳtte çok mesāfe ḳaṭʿ eder ve nabḍ-ı serīʿ az vaḳtte aḳṭār-ı s̱elās̱eden mesāfe-i kebīreyi ḳaṭʿ eder. Ve nabḍ-ı ṣaġīrde muʿteber olan kendide ḥareket olan mesāfenin ḳılleti olur, zamānın ḳılleti muʿteber olmaz. Ve mesāfe-i ḳalīleyi ḳaṭʿ eden nabḍ-ı ṣaġīrin zamān ḳaṭʿı gāhca kes̱īr olur, zamānın ziyāde olduğu ṣaġīr olmasına münāfī olmaz.

Ve furūḳ-ı erbaʿanın dördüncüsü nabḍ-ı mümtelī ile nabḍ-ı ʿaẓīm arasını farḳ ve temyīz beyānında olur. Nabḍdan eṣābiʿe iṣābet eden maḥaller ʿaẓīm ve mümtelīde eks̱er olmakla eḥadühümā āḫere müşābih olup farḳa

---

231 Bu farḳın ẓāhirinden fehm olunan budur ki nabḍ-ı ʿaẓīm ḳavī olmaksız mevcūd olur. Şāriḥ ʿAllāme besāyıṭ-ı nabḍı yazdığımız maḥallde taṣrīḥ eyledi ki nabḍ ḳavī olmadıkça ʿaẓīm olmaz diye, lākin tevfīḳ mümkin olur ki muḳaddemā yazılan ʿAllāme'nin muḫtārı idi ve bu maḥallde İmām'ın kelāmını naḳl eyledi, ʿAllāme'nin muḫtārı değildir veyāḫūd deriz ki muḳaddemā ẕikr olunan vücūd-ı ḫāricīsi ḥasebiyle olur ve bu maḥallde mezkūr olan farḳ bi-ḥasebi'l-mefhūm olandır, Allāhu aʿlem.

232 Mes̱elā yedde ḳuvve-i ġāmize vardır, keẕālik penbe mis̱lli nesnelerde ʿadem-i inġımāz ḳuvvesi dahi vardır.

iḥtiyāc eşedd ve eks̱er olur, o vech-i fārıḳ budur: Mümtelī olan nabḍ nabḍ-ı ᶜaẓīmden ziyāde ġamza ṣabr eder yaᶜnī mümtelī olan nabḍa basılsa o mümtelī olan damar geç teseffül eder, basıldığı gibi aşağı inmez, parmağa bir miḳdār muḳāvemet eder baᶜdehu teseffül eder, ammā nabḍ-ı ᶜaẓīmde damar basılıp ġamz olunduğu gibi aşağı inip teseffül eder. Ve nabḍ-ı mümtelī nabḍ-ı ḳavīye dahi müşābih olur o vechten ki ikisi dahi ġamza müṣābere[233] *eder. Pes nabḍ-ı mümtelī ile nabḍ-ı ḳavīyi farḳa ḥācet vardır ve beynehümāda olan farḳ budur ki nabḍ-ı mümtelī'in ḥāli su ile memlū olan zıḳḳın yaᶜnī dolu tulumun ḥāli gibi olur, zīrā tuluma basıldıkta basılan maḥall çukurlanıp iki ṭarafları yukarı kalıp tereffuᶜ eder, kes̱ālik o nabḍ-ı mümtelī dahi o tulum gibi olur. Ammā nabḍ-ı ḳavīde işbaᶜ-ı ḥāssenin mevḍiᶜi çukurlanır ve ṭaraflar ḥāli üzere bāḳī kalıp tereffuᶜ eylemez.*

el-Faṣlu'ṡ-S̱ānī Fi'n-Nabḍı'l-Müsteviyyi ve'l-Muḫtelifi

Eṭıbbā derler ki baᶜḍı kerre nabḍ-ı muḫtelif nabḍāt-ı kes̱īrede olur ve baᶜḍı kerre [72a] dahi nabḍa-i vāḥidede olur. Ve nabḍa-i vāḥidede olan dahi nabḍa-i vāḥidenin eczā-i kes̱īresinde olur yaᶜnī nabḍa vaḍᶜ olunan parmakların mevāḍiᶜ-i muḫtelifesinde olur veyāḫūd bir parmağın taḥtında iḫtilāf olup nabḍa-i vāḥidenin cüz'-i vāḥidi muḫtelif olur.

Ammā ḳısm-ı evvel yaᶜnī nabḍāt-ı kes̱īrede vāḳiᶜ olan iḫtilāf baᶜḍı kerre istivā üzere cārī olup tedrīcle ziyādeyi aḫẕ ederek veyāḫūd noḳṣānı aḫẕ ederek muḫtelif olur.

Ziyādeyi aḫẕ ederek tedrīcle muḫtelif olan nabḍ bir nabḍdan başlayıp ziyāde-i müteşābihe ile azar azar zāid olur o vechle ki cess-i celī ile nabḍın ziyāde olduğu iḥsās olunmaz ve azar azar nabḍın ziyāde olması müstemirr ve dāim olur, o ziyāde bir ġāyete ve nihāyete vāṣıl olunca ḳadar. Kaçan ẕikr olunduğu vech üzere o ziyāde-i müteşābihe vü mütederrice ġāyete vāṣıl olsa o ziyādelik munḳaṭıᶜ olup o nabḍ ḥālet-i ūlāsına ve ibtidā başladığı kemmiyyet ve keyfiyyetler miḳdārına ᶜavdet eder.

Ve noḳṣānı azar azar aḫẕ ederek muḫtelif olan nabḍ bir nabḍadan başlayıp azar azar ve müteşābihen nāḳıṣ olur ve ḥiss-i celī ile o tenāḳuṣ iḥsās

233 "Müṣābere eder" demek bu iki nabḍda hangisine basılsa basıldığı gibi damar teseffül eyleyip aşağı gitmez demektir. O vechten her biri āḫere benzeyip farḳa muḥtāc oldu.

olunmaz ve tedrīcle o tenāḳuṣ müstemirr ve dāim olup ḥattā bir ġāyete vāṣıl olur ve o ġāyette munḳaṭıᶜ olup o tenāḳuṣ kesilir ve tezāyüdde olan ᶜavdet gibi yine nabḍ ḥālet-i ūlāya ricᶜat ve ᶜavdet eder.

Gerek tezāyüd ve gerek tenāḳuṣ ṣūretlerinde nabḍ-ı evvel ġāyete eriştikte munḳaṭıᶜ olup yine meʾḫaẕ-ı evvele ᶜavdet eder dediğimizden murādımız budur ki o nabḍa-i ūlā ḳaṭᶜ oldukta yine bir mebdeʾden başlayıp tedrīcle azar azar ziyāde veyāḫūd azar azar noḳṣān olup teşābühü ḳaṭᶜ eylemez demektir gerek ise o iki mebdeʾ biri birine müsāvī olsun ve gerek ise o iki mebdeʾler mütefāvit olsun. Bu ḳısm-ı mürekkeb kendide muᶜteber olan iki nabḍanın gerek tezāyüdü ve gerek tenāḳuṣu müteşābih olmak ile ḥāṣıl olur, iki mebdeʾlerin mütesāvī olmaları lāzım değildir.

Ve bir mebdeʾden başlayıp müteşābihen tezāyüd veyāḫūd tenāḳuṣ üzere ḥareket eden nabḍ baᶜḍı kerre başladığı nabḍın ġāyetine erişir ve baᶜḍı kerre ġāyete ve nihāyete varmazdan muḳaddem munḳaṭıᶜ olur ve baᶜḍı āḫer kerre ġāyeti dahi tecāvüz edip geçer, *mes̱elā nabḍ-ı ᶜaẓīmin merātibinden ednā mertebeden bedʾ edip müteşābihen tezāyüd eden nabḍ gāhīce nabḍ-ı ᶜaẓīmin ġāyetine vāṣıl olup o ġāyette munḳaṭıᶜ olur, ḥālet-i ūlāya ᶜavdet eder ve gāhca nabḍ-ı ᶜaẓīmin vasaṭı mertebelerinde munḳaṭıᶜ olup ḥālet-i ūlāya ᶜavdet eder ve gāhca dahi nabḍ-ı ᶜaẓīmin aᶜlā mertebesini dahi tecāvüz edip veznden ḫurūc eder baᶜdehu munḳaṭıᶜ olup meʾḫaẕ-ı evvele rücūᶜ eder. Ve bu ṣūretler tezāyüd ṣūreti idi.*

Tenāḳuṣ ṣūretleri dahi bu minvāl üzere olur, mes̱elā nabḍ-ı ᶜaẓīmin mertebe-i ᶜulyāsından bedʾ edip müteşābihen tenāḳuṣ eder yā ġāyette veyāḫūd vasaṭta veyāḫūd ġāyeti tecāvüz edip baᶜdehu munḳaṭıᶜ olur ve meʾḫaẕ-ı evvele ricᶜat eder.

Ve munḳaṭıᶜ olan ḥareket dahi baᶜḍı kerre olur ki muḥīṭ ile merkez arasında li-ᶜārıḍin fetret ḥādis̱ olup ḳaṭᶜ olur ve ona nabḍ-ı ẕü'l-feterāt tesmiye olunur.[234] O fetret inḳıṭāᶜın ḫilāfı üzere olur, zīrā inḳıṭāᶜ muḥīṭ ve merkezin birinde olur yaᶜnī ḥareket-i inbisāṭiyyenin veyāḫūd ḥareket-i inḳıbāḍiyyenin ġāyetinde ve nihāyetinde olur, o ḥareketlerin vasaṭında olmaz yaᶜnī ḥareket-i inbisāṭiyye veyāḫūd ḥareket-i inḳıbāḍiyye bedʾ edip ġāyetine

234 Bundan aḳdem beyān olunmuş idi ki muḥīṭten murād şiryān cirminin saṭḥıdır ve merkezden murād şiryānın cevfinin vasaṭıdır ki inḳıbāḍ o maḥalle müntehī olur ve inbisāṭ o maḥallden bedʾ eder.

erişmeden vasaṭta iken olmaz belki ġāyetlerine bülūġdan sonra olur, ammā ẕü'l-fetre vasaṭta olur.

Ve muḫtelif olan nabḍın el-vāḳiᶜ fi'l-vasaṭ tesmiye olunan ḳısmı ẕü'l-fetre tesmiye olunan ḳısmının ḫilāfı üzere olur, zīrā ẕü'l-fetre o nabḍ-ı muḫteliftir ki ḥareket olacak maḥallde o nabḍ sākin olur, ammā el-vāḳiᶜ fi'l-vasaṭ tesmiye olunan nabḍ o nabḍ-ı muḫteliftir ki sükūn olacak maḥallde ḥareket olur, mes̱elā inbisāṭın kemālinde sükūn lāzım iken sākin olmayıp maḥall-i sükūnda inbisāṭ-ı āḫer teᶜāḳub edip nabḍ-ı evvel ḥareket eder. Bu ẕikr olunan nabḍāt-ı muḫtelifede olan ḥareket-i iḫtilāf idi.

Ammā nabḍa-i vāḥidenin ḥareketi muḫtelife olup o nabḍa-i vāḥidede olan iḫtilāf nabḍa-i vāḥidenin eczā-i kes̱īresinde olur ise o iḫtilāf iki ḳısm olur:

Evvelkisi iḫtilāf nabḍa-i vāḥidenin mevḍiᶜinde olur yaᶜnī nabḍ üzere vaḍᶜ olunan parmaklardan bir parmağın altında olan cüzᵓ fevḳe māil olur ve āḫer parmağın altında olan cüzᵓ fevḳe māil olmaz belki münḫafiḍ olup süfle māil olur ve bir āḫer taḥtında olan cüzᵓ yemīne ve bir ġayrı iṣbaᶜın taḥtında olan cüzᵓ şimāle māil ve biri ḳuddām ṭarafına ve bir ġayrisi ḫalf cānibine māil olur. Ve'l-ḥāṣıl bi-ḥasebi'l-vaḍᶜ iḫtilāf cihāt-ı sitte ḥasebiyle olan iḫtilāftır. Nabḍa-i vāḥideden cüzᵓ-i vāḥid fevḳe meyl edip o nabḍadan cüzᵓ-i āḫer süfle meyl eylemek nabḍ-ı mevcī dedikleri nabḍda olur.

Ve ikincisi nabḍa-i vāḥidenin eczā-i kes̱īresinde olan iḫtilāf eczānın ḥareketinde olur, o dahi birkaç vech üzere olur: Gāhca eczānın ḥareketinde olan iḫtilāf-ı sürᶜat ü buṭᵓ ile olur yaᶜnī bir cüzᵓün ḥareketi serīᶜ ve cüzᵓ-i āḫerin ḥareketi baṭīᵓ olur. Ve gāhca nabḍa-i vāḥidenin eczāsında olan iḫtilāf-ı ḥareket teḳaddüm ve teᵓeḫḫür ile olur yaᶜnī cüzᵓün biri ḥareket-i ṭabīᶜīsi zamānından evvel ḥareket eder ve cüzᵓ-i āḫer ḥareket-i ṭabīᶜīsi zamānından sonra ḥareket eder. Ve gāhca dahi nabḍa-i vāḥidenin ḥarekette iḫtilāfı ḳuvvet ve ḍaᶜfta olur ve gāhca ᶜiẓam ve ṣıġarda olur.

Ve nabḍa-i vāḥide eczāsında olan iḫtilāf yaᶜnī o eczādan cüzᵓün birisi bir nevᶜ ḥareket üzere olup ve cüzᵓ-i āḫerin ḥareketi o nevᶜin ḥareketinin ḍıddı üzere olmak gāhca müstevī fī-nabḍatin vāḥidetin olur ve gāhca muḫtelifün fī-nabḍatin vāḥidetin olur, mes̱elā cüzᵓ-i vāḥid yaᶜnī nabḍa-i

vāḥideden bir parmak altında olan cüzʾün ḥareketi ḳavī ve āḫer parmak altında olan cüzʾün ḥareketi ḍaʿīf olup bu minvāl üzere ḥareket müstemirre ve müteceddide olur ise nabḍa-i vāḥidenin eczā-i kes̱īresinde olan o iḫtilāf müstevī fī-cüzʾin vāḥidin olan iḫtilāf olur. Ve gāhca nabḍa-i vāḥidenin eczā-i kes̱īresinde iḫtilāf olduğu gibi nabḍa-i vāḥidenin cüzʾ-i vāḥidinde dahi iḫtilāf olup müstevī olmaz, mes̱elā bir defʿada cüzʾ-i evvel ḳavī ve cüzʾ-i s̱ānī ḍaʿīf olur ve defʿa-i uḫrāda ḳavī olan cüzʾün ḳuvveti defʿa-i ūlāda olan ḳuvvetinden ziyāde veyāḫūd noḳṣān olur. Ve ḍaʿīf olan cüzʾün defʿa-i s̱āniyede olan ḍaʿfı defʿa-i ūlāda olan ḍaʿfından ziyāde veyāḫūd noḳṣān olup o iḫtilāf eczā-i kes̱īrede olduğu gibi cüzʾ-i vāḥidde dahi olur. Ve bu iki vech ile olan iḫtilāf iki cüzʾ arasında olur veyāḫūd üç veyāḫūd dört cüzʾler arasında olur. Ve ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki bu aḳsāmların teʾlīf ve terkībi sana ḥavāle olmuştur.

ʿAllāme der ki Şeyḫ-i Reʾīs çünki teʾlīf ve terkībi bize ḥavāle eyledi, pes iṭāʿat edip biz beyān eyleyelim. Ve vaʿdine incāz edip tafṣīlen beyān eyledi ve bi'l-cümle terkībde ḥāṣıl olan aḳsāmı iki bin kerre bin ve yüz yirmi dört bin ve üç yüz doksan ikiye ulaştırıp bāḳī aḳsāmlar dahi vardır ki ḍabṭ ve iḥāṭadan cidden ḫāricdir diye iʿtiẕār eyledi.

Fī zamānına o maḳūle diḳḳatten ṭıbāʿ müteneffir olup melāle müʾeddī olacağı muḥaḳḳaḳ olmakla ʿAllāme'nin īrād eylediği aḳsāmı tercümede terk olunup beyāndan īʿrādı istiḥsān olunmuştur. O aḳsāmı istiḳṣā murād edenler şerḥ-i ʿAllāme'ye mürācaʿat eylesinler.

Ammā nabḍa-i vāḥideden cüzʾ-i vāḥidde olan iḫtilāf yaʿnī nabḍ üzere vaḍʿ olunan parmakların cümlesi bir nevʿ üzere olup lākin [72b] içlerinden bir parmağın altında olan cüzʾ āḫerlere muḫālif olmakla ḥāṣıl olan iḫtilāf üç ḳısm üzere olur: Evvelkisi nabḍ-ı munḳaṭıʿ olur, ikincisi nabḍ-ı ʿāid olur, üçüncüsü nabḍ-ı muttaṣıl olur.

Ammā nabḍ-ı munḳaṭıʿ o cüzʾün ḥareketidir ki o cüzʾ ile o cüzʾden muḳaddem olan cüzʾün arasına fetret-i ḫafīfe tavassuṭ edip girer gerek ise o cüzʾ-i muḳaddemin iki ṭarafının biri serīʿ ve biri baṭīʾ olup o cüzʾ-i muḳaddem o vech ile muḫtelif olsun ve gerek ise o cüzʾ-i muḳaddemin iki ṭarafları müteşābih olup o iki ṭarafın ikisi maʿan serīʿ veyāḫūd ikisi maʿan baṭīʾ olsun.

Ammā nabḍ-ı ʿāid o cüzʾde olan ḥarekettir ki o cüzʾden muḳaddem olan eczāların nabḍı ʿaẓīm olup fetret-i ḫafīfeden sonra evvel cüzʾde nabḍ ṣaġīr olur ve nabḍa-i vāḥide tamām olmazdan evvel yine o cüzʾ-i ṣıġardan ʿiẓama intiḳāl eder. *Ve bu intiḳāl nabḍ-ı munḳaṭıʿda [dahi olur lākin nabḍ-ı munḳaṭıʿda] olan intiḳāl nabḍa-i vāḥidenin tamāmından sonra olur ve nabḍ-ı ʿāidde nabḍa-i evveli tamām olmazdan muḳaddem intiḳāl eder ve beynehümāyı ʿAllāme bu vech ile farḳ eder.*

Ve nabḍ-ı ʿāid nevʿinden maʿdūd olur nabḍ-ı mütedāḫil tesmiye olunan nabḍ. Ve nabḍ-ı mütedāḫil iki ṣınf üzere olur:

Ṣınf-ı evvel o nabḍdır ki o nabḍda nabḍa-i vāḥide iki nabḍ gibi olur iḫtilāf ḥasebiyle *yaʿnī nabḍdan bir cüzʾ ḥareket edip baʿdehu cüzʾ-i āḫer ḥareket eder. O iki cüzʾün zamān-ı ḥareketleri muḫtelif olmakla nabḍa-i vāḥidede olan iki ḥareketleri başka başka nabḍ ẓann olunur.*[235]

Ve nabḍ-ı mütedāḫilin ikinci ṣınfı o nabḍdır ki o nabḍda iki nabḍ nabḍa-i vāḥide gibi olur *onun için ki o nabḍdan nabḍa-i s̱āniye zamān-ı evvelde ḥareket edip ve nabḍa-i ūlā zamān-ı s̱ānīde ḥareket etmekle başka başka olan iki nabḍ nabḍa-i vāḥide ẓann olunup o iki zamānda olan nabḍlar nabḍ-ı vāḥidin iki cüzʾleri olmak üzere iḥsās olunur, nabḍa-i s̱āniye nabḍa-i ūlā üzere teḳaddüm eylemek istibʿād olunduğu için.*[236]

Bu ẕikr olunduğu vech üzere nabḍ-ı mütedāḫil iki ṣınfa münḳasım olmayıp eṭıbbānın nabḍ-ı mütedāḫili iki vech üzere yazdıkları nabḍ-ı mütedāḫilde iki meẕheb olduğu ḥasebiyle ola, zīrā baʿḍı eṭıbbā ẕāhib olurlar ki nabḍ-ı mütedāḫil iki nabḍdır velākin nabḍ-ı vāḥid iḥsās olunur. Bu ṭāife ḳarʿaya iʿtibār edip bu mis̱lli nabḍda ḳarʿa-i inbisāṭ iki olmakla nabḍ dahi iki olur derler. Ve baʿḍı āḫer der ki iʿtibār ḳarʿaya olsa nabḍ-ı munḳaṭıʿ

---

235 Nabḍ-ı mütedāḫilin ḳısm-ı evvelinde cüzʾlerin zamān-ı ḥareketleri başka başka olur, zamānlarda ittiḥād olmaz ve her cüzʾün ḥareketi zamān-ı ṭabīʿīsinden müteʾaḫḫir veyāḫūd müteḳaddim olmaz, ammā nabḍ-ı mütedāḫilin ḳısm-ı s̱ānīsinde iki cüzʾün zamān-ı ḥareketleri muġāyir oldukları gibi muḳaddem ḥareket edecek cüzʾün ḥareketi muʾaḫḫar ve muʾaḫḫar ḥareket edecek cüzʾün ḥareketi muḳaddem olur.

236 Vech-i istibʿād budur ki nabḍlar başka olsa nabḍ-ı s̱ānī evvel üzere teḳaddüm mümkin olmaz, zīrā ḫuṭuvāt gibi evvel bulunmadıkça s̱ānī bulunmaz. Ammā iki ḳarʿa nabḍ-ı vāḥidden olsa mümkindir ki cüzʾ-i s̱ānīnin ḥareketi ves̱be ve ṭafre ṭarīḳi ile evvel bulunup ve cüzʾ-i s̱ānīnin ḥareketi sonra ola.

dahi iki nabḍ olurdu lākin nabḍ-ı munḳaṭıᶜın iki nabḍ olmadığı bi'l-cümle eṭıbbānın müsellemidir. Ve bundan maᶜlūm olur ki ḳarᶜa-i inbisāṭın taᶜaddüdü şiryānın veşbesinden olur, nabḍ müteᶜaddid olduğundan olmaz. Ve bu maḳāmda ᶜAllāme ebḥāṡ-ı keṡīre īrād eylediğinden sonra der ki ḥaḳḳ budur ki eṭıbbā arasında bu ḫilāf nizāᶜ-ı lafẓī olur, zīrā bir nabḍa-i vāḥidede inḳıbāḍ ve inbisāṭın tamāmını şarṭ eyler isen ẕikr olunan vech üzere ḳarᶜaların taᶜaddüdü nabḍın iki olmasını iḳtiḍā eylemez, zīrā o taᶜaddüd inbisāṭ ve inḳıbāḍın tamāmından evvel olur. Ve eger nabḍa-i vāḥidede inbisāṭ ve inḳıbāḍın tamām ve kemālini iştirāṭ eylemez isen taᶜaddüd-i ḳarᶜa taᶜaddüd-i nabḍı iḳtiḍā eder. Ḳānūn'da bu maḳāmda ᶜibāret bi-ᶜaynihā budur: ومن هذ النوع النبض المتداخل وهو ان يكون نبض كنبضتين بسبب الاختلاف او نبضتان كنبض لتداخلهما وعلى حسب رأي المختلفين في ذلك *İntehā.*

Ammā nabḍa-i vāḥideden cüzᵓ-i vāḥidde olan iḫtilāfın üç ḳısmının üçüncüsü yaᶜnī muttaṣıl tesmiye olunan nabḍ o nabḍdır ki o nabḍda iḫtilāf tedrīcle olur ve o nabḍda olan iḫtilāf azar azar olup eczāları müteşābih olmakla celī naẓar ile o iḫtilāf bilinmez ve mevḍiᶜ-i faṣl iḥsās olunmaz. Ve o iḫtilāf-ı mütederric nabḍ-ı serīᶜde altı vech ile olur: Evvelā serīᶜ iken tedrīcle baṭīᵓe müteġayyir olur veyāḫūd baṭīᵓ iken tedrīcle sürᶜate müteġayyir olur veyāḫūd serīᶜ iken iᶜtidāle müteġayyir olur veyāḫūd baṭīᵓ iken iᶜtidāle müteġayyir olur veyāḫūd muᶜtedil iken sürᶜate veyāḫūd baṭīᵓe müteġayyir olur. Ve bu ẕikr olunan altı vech üzere ᶜiẓamdan ṣıġara ve iᶜtidāle müteġayyir olur ve ṣıġardan dahi ᶜiẓam ve iᶜtidāle ve iᶜtidālden ᶜiẓam ve ṣıġara müteġayyir olur.

Ve bu muttaṣıl olan nabḍa dahi baᶜḍı kerre teşābüh üzere ḥareket eder yaᶜnī sürᶜat ile ḥarekete başlar ve sürᶜat ile ḥareketini tamām eder, zīrā sürᶜatin merātib-i keṡīresi vardır; aᶜlā mertebesinden başlar, tedrīcle tenāḳuṣ ederek ednāda ḥareketi tamām eder ve bunda dahi ẕikr olunan altı ḳısm cārī olur ve min-evvelihi ilā āḫirihi teşābühe ḫalel gelmez. Ve baᶜḍı kerre olur ki baᶜḍı eczāda nabḍın vech-i muḥarrer üzere ittiṣāli mevcūd iken iḫtilāf ziyāde olup serīᶜan bedᵓ eder, baṭīᵓen ḥareketini tamām eder ve bunda dahi altı ḳısm cereyān eder Allāhu aᶜlem.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡāliṡü Fī-Aṣnāfi'n-Nabḍı'l-Mürekkebi'l-Maḫṣūṣı bi-Esāmin ᶜAlā-Ḥidetin

Nabḍ-ı mürekkebin maḫṣūṣ ismleri olup Ḳānūn'da mezkūr olanlar on dörttür: Evvelkisi ġazālī, ikincisi mevcī, üçüncüsü dūdī, dördüncüsü nemlī, beşincisi minşārī, altıncısı zenebü'l-fār, yedincisi misellī, sekizinci zü'l-ḳarᶜateyn, dokuzuncusu zü'l-fetre, onuncusu el-vāḳiᶜ fi'l-vasaṭ, on birincisi müteşennic, on ikincisi mürteᶜiş, on üçüncüsü mültevī, on dördüncüsümütevettirdir.[237]

Bundan muḳaddem faṣl-ı ṡānīde zikr olunan nabḍ-ı muḫteliflerin ekṡeri besāyıṭ idi, bu faṣlda zikr olunacaklar bi'l-cümle esāmī-i maḫṣūṣası olan mürekkebāt olur, mā-ᶜadā mürekkebāt iḥṣā ve ᶜadd olunmaz keṡīrü'l-ecnās ve'l-envāᶜdır.

Ammā ġazālī o nabḍ-ı muḫteliftir ki o iḫtilāf cüzᵓ-i vāḥidde olur o vechle ki o cüzᵓ nabḍ-ı baṭīᵓ iken munḳaṭıᶜ olup serīᶜ olur.

ᶜAllāme der ki meşhūr olan nabḍ-ı ġazālī faṣl-ı ṡānīde beyān olunan nabḍ-ı munḳaṭıᶜın bir nevᶜi olur lākin ḥaḳḳ budur ki nabḍ-ı ġazālī nabḍ-ı ᶜāidin bir nevᶜidir, zīrā nabḍa-i vāḥidenin tamāmından evvel munḳaṭıᶜ olup ᶜavdet eder. Faṣl-ı ṡānīde beyān olunduğu üzere bu maḳūle nabḍa ᶜāid tesmiye olunur, munḳaṭıᶜ tesmiye olunmaz, pes ġazālī ᶜāidden bir nevᶜ olup munḳaṭıᶜdan olmaz.

Ammā mevcī o nabḍdır ki o nabḍ mebdeᵓ-i ḥareketinde muḫtelif olur, damarın eczāsı biri birinden şühūḳ ve irtifāᶜda ve ᶜiẓam ve ṣıġarda ve ᶜarḍda ve teḳaddüm ve teᵓeḫḫürde bi'l-cümle eczālar muḫtelif olur. Ve o nabḍ leyyin olur ve nemlī gibi cidden ṣaġīr olmaz ve o nabḍ ᶜarīḍ olur, dūdī gibi olmaz, ke-enne o nabḍ-ı mevcī deryāya bir ḥacer misllī ṣalābetli nesne ilḳā olunsa ḥādiṡ olan emvāca ve dalgalara müşābih olur, *zīrā o vaḳtte baḥrde devāir heyᵓetinde emvāc ḥādiṡ olur, dāḫilde olan dāireler ḫāricde olandan aṣġar ve ḥarekette ebṭaᵓ olur. Kezālik nabḍ-ı mevcīye bi'l-cümle parmaklar vaḍᶜ olunsa ḫınṣırı vely eden cüzᵓün ḥareketi cümleden muḳaddem olur ve şühūḳu yaᶜnī fevḳe irtifāᶜı dahi ziyāde olur, o cüzᵓün*

237 Lākin bu zikr olunan on dört mürekkeblerin baᶜḍısının terkībi ẓāhir ve baᶜḍısının ḫafī olur. Ve ᶜAllāme her birinde terkībi beyān eder, iṭnāba müᵓeddī olmasın için o vücūhu biz terk eyledik.

ardınca olan cüzʾün ḥareketi yaʿnī taḥt-ı bınṣırda olan nabḍ şühūḳ ve irtifāʿda ve teḳaddümde ondan dūn ve ḳalīl olur ve onun dahi ardınca olan dahi ednā olur. Ve o vechler ile o nabḍ mevc-i baḥre teşbīh olunup ona nisbet olunur ve nabḍ-ı mevcī tesmiye olunur, zīrā o nabḍın eczāsından baʿḍılar baʿḍı āḫeri ḥarekette ʿale'l-istiḳāme tālī ve tābiʿ olur, şühūḳ ve inḫıfāḍda ve sürʿat ve buṭʾda iḫtilāfları olur.[238]

Ammā dūdī o nabḍdır ki o nabḍ mevcīye müşābih olur lākin baʿḍı aḥvālde mevcīye muḫālif olur, zīrā nabḍ-ı dūdī ṣaġīr olur, mevcī ṣaġīr olmaz ve nabḍ-ı dūdīnin tevātürü o miḳdār ziyāde ve eşedd olur ki tevātürün şiddetinden o nabḍ-ı dūdī nabḍ-ı serīʿ ẓann olunur. *Ve nabḍ-ı dūdī bu vech ile ḥarekette kes̱īrü'l-ercül olan dūdun ve kurdun ḥareketine müşābih olmakla nabḍ-ı dūdī tesmiye olundu. Ve dūdīnin mevcīden farḳ-ı s̱ālis̱i budur ki ḥarekette dūdī mevcīden ḍaʿīf olur.*

Ve nabḍ-ı nemlī dūdīden dahi tevātürde ezyed ve eks̱er olup nemlī cidden aṣġar olur; *ṣıġarda ve debībinde yaʿnī ḥareketinde karıncaya müşābih olduğundan nemlī tesmiye olunur.* Ve dūdī ile nemlīnin eczālarının şühūḳta ve teḳaddüm ve teʾeḫḫürde iḫtilāflarının ẓuhūru o iki nabḍın eczālarının ʿarḍan iḫtilāfları ʿadem-i ẓuhūra ḳarīb olur, *zīrā şiryānın fevḳ cānibi cānib-i ʿarḍdan ḫilḳatinde ziyāde olmakla eḳall olan eczāların ḥareket-i* [*73a*] *ḍaʿīfelerinin iḫtilāfları iḥsās olunmağa baʿīd olur.*

Ammā nabḍ-ı minşārī o nabḍdır ki o nabḍın eczāları şühūḳta ve ʿarḍda ve teḳaddümde ve teʾeḫḫürde iḫtilāfları ḥasebiyle nabḍ-ı mevcīye müşābih olur lākin mevcī leyyin olur, minşārī ṣalābetli olur ve minşārī nabḍın eczāları ṣalābette müstevī olmaz belki ṣalābette dahi eczāları mütefāvit olur. Pes minşārī serīʿ ve ṣulb olup eczāsı ʿaẓīm ve insibāṭta ṣalābet ve līnde muḫtelif olan nabḍa derler. *Minşār destere dedikleri bıçkıdır ki onunla ağaçları biçip iki bölük ederler, bu nabḍ dahi minşār dişleri gibi eczā-i muḫtelifesi olmakla minşārī tesmiye olundu.*

ʿAllāme, İbn Muṭrān'ın Bostānu'l-Eṭıbbā adlı kitābından naḳl edip der ki bu lafẓayı ʿArab "yā" ile istiʿmāl edip "mīşār" derler, "nūn" ile istiʿmāl

238 Nabḍ-ı mevcī buḥrān-ı ʿırḳīde olur ve līs̱erġus dedikleri maraḍda dahi olur eger veremi dimāġda olur ise. Ve ẕātü'r-riyede dahi nabḍ-ı mevcī olur. Bu meẕkūrları Şāh Muḥammed-i Ḳazvīnī *Şerḥ-i Mūcez*'de beyān eylemiştir.

edip "minşār" demezler. Ve Cevherī der ki أَشَرْتُ الْخَشَبَةَ بِمِئْشَارٍ *mehmūz yaʿnī* مِئْشَار *mehmūz istiʿmāl olunur diye Ṣıḥāḥ-ı Cevherī taṣrīḥ eder. İntehā.*[239]

Ammā ẕenebü'l-fār o nabḍdır ki onda teşābüh ve tederrüc ile iḫtilāf olur, ziyādeden aḫẕ edip noḳṣāna tedrīcle ẕāhib olur veyāḫūd noḳṣāndan aḫẕ edip azar azar ziyādeye ẕāhib olur tedrīcle. Bu iki vech üzere iḫtilāf ʿiẓam ve ṣıġarda ve ḳuvvet ve ḍaʿfta ve sürʿat ve buṭʾda ve sāir ecnās-ı nabḍda olur. Ve ẕeneb-i fār gāhca nabḍāt-ı kes̱īrede olur, *mes̱elā nabḍ-ı evvel ʿiẓamdan bedʾ eder ve nabḍ-ı s̱ānī ʿiẓamdan tedrīcle dūn olur. Ve her nabḍ kendiden evvel olan nabḍdan dūn olarak nabḍ-ı ṣaġīr müntehāsına vāṣıl olup yine ʿaẓīm olur ve bu minvāl üzere devr eder; sāir ṣūretler dahi bu ḳıyās üzere olur. Ve bu ẕikr olunan ṣūret o nabḍın ẕenebü'l-fār tesmiyesine eşbeh ve evfaḳ olur, zīrā fārın ẕenebi bidāyesinde ve aṣlında ġalīẓ ve ʿaẓīm olup azar azar ince olup ḥattā nihāyet ve ġāyetinde noḳṭa mis̱ālinde olur. Ve gāhca ẕenebü'l-fār nabḍa-i vāḥidenin eczā-i kes̱īresinde olur, mes̱elā iṣbaʿ-ı ūlānın taḥtında olan nabḍ ʿaẓīm olur baʿdehu olan cüzʾler azar azar ve tedrīcle tenāḳuṣ ederek nabḍ-ı aḫīr ṣaġīr olup yine ʿiẓama ʿavdet eder. Ve gāhca ẕenebü'l-fār nabḍa-i vāḥideden cüzʾ-i vāḥidde olur, bir parmak taḥtında olan cüzʾde nabḍ ʿiẓam ile bedʾ edip tedrīcle noḳṣān olarak o cüzʾün āḫirinde ṣıġara vuṣūlünden sonra yine ʿiẓama ʿavdet eder. Ve bu ẕenebü'l-fārda olan iḫtilāf ʿiẓam ve ṣıġarda olduğu gibi o iḫtilāf sürʿat ve buṭʾda ve ḳavī ve ḍaʿfta dahi olur.*[240]

ʿAllāme der ki ẕenebü'l-fār ḳısmet-i evveliyye ile üç ḳısma münḳasım olur:

---

239 Lākin *Ḳāmūs*'ta [أ ش ر] māddesinde *Ṣıḥāḥ*'ta olan gibi olduğundan sonra [ن ش ر] māddesinde muḥarrerdir ki النشر نحت الخشب والتفريق والمنشار ما نشر به وخشبة ذات أصابع يذرى بها البر ونحوه diye taṣrīḥ olunmuştur. Pes "minşār" ile "miʾşār" arasında lafẓan ve maʿnen ḳarīb olmakla "minşār" miʾşār maʿnāsına istiʿmāl olunup maʿnā-yı mecāzīye nisbet olunmuştur demekle ġalaṭtan meşhūru taḫlīṣ mümkindir.

240 Ḳazvīnī der ki fārī ẕeneb-i fārdan eʿamm muṭlaḳ olur; "fār"da ʿiẓam-ı evvele rücūʿ tedrīcī olmak lāzımdır ve "fārī"de rücūʿ gāhīce defʿī olur. Ḳazvīnī der ki ẕeneb-i fār-i müterāciʿ üç ḳısmdır. Müterāciʿ tāmmü'r-rücūʿdur, ʿiẓam-ı evvele bi-ʿaynihi bāliġ olur ise. Ve müterāciʿ nāḳıṣtır, s̱ānīnin ʿiẓam-ı evvelden nāḳıṣ olur ise. Ve müterāciʿ zāidü'r-rücūʿ tesmiye olunur eger ʿiẓam-ı evveli tecāvüz eder ise. Bu farḳı ve tesniyeleri ʿAllāme ẕikr eylemedi.

Evvelkisi ẕeneb-i müterācīʿ tesmiye olunur. Ẕeneb-i müterācīʿ o nabḍdır ki meselā ʿiẓamdan bedʾ eder, ṣıġardan tedrīcle bir ḥadde vāṣıl olup yine ʿiẓama ʿavdet eder. Ve bu nabḍ āḫer ḳısmlara nisbet ile ecved ve ehven olur. Ve bu ḳısmda aḳsām-ı keṡīre olur, zīrā o ẕeneb-i müterācīʿ ṣıġardan bir ḥadde bāliġ olup yine ʿiẓama rücūʿ eyledikte yā defʿaten rücūʿ eder veyāḫūd yesīren yesīren rücūʿ eder. Ve defʿaten rücūʿ eden dahi yā nabḍ-ı evvelin ʿiẓamı miḳdārı ʿiẓama rücūʿ eder veyāḫūd nabḍ-ı evvelin ʿiẓamından ekṡer veyāḫūd eḳall ʿiẓama rücūʿ eder. Ve yesīren yesīren ʿiẓama rücūʿ eden dahi yā min-ġayri niẓāmin olur yāḫūd niẓām ile olur. Min-ġayri niẓāmin olan dahi yā nabḍ-ı evvelin ʿiẓamına bāliġ olur veyāḫūd nabḍ-ı evvelin ʿiẓamını tecāvüz eder veyāḫūd nabḍ-ı evvelin ʿiẓamından eḳall ve enḳaṣ olur. Ve niẓāmla olan dahi, onun niẓāmı o niẓām nabḍ-ı muḫtelif olur ki o muntaẓam olan iḫtilāf nabḍ-ı evvele yā muvāfıḳ veyāḫūd ekṡer veyāḫūd eḳall olur ve üç taḳdīr üzere dahi nabḍ-ı evvelin ʿiẓamına yā bāliġ olur veyāḫūd ekṡer veyāḫūd eḳall olur.

Ve ẕeneb-i fārın ḳısmet-i evveliyye ile olan üç ḳısmının ikincisi ẕeneb-i ṡābit tesmiye olunur. O nabḍda ʿiẓamdan bedʾ edip ve ṣıġardan bir ḥadde vāṣıl olup o ḥadde ṡābit olur. Ve bu nabḍ redāʾette mütevassıṭ olur.

Ve ẕeneb-i fārın üçüncü ḳısmına ẕeneb-i münḳaḍī tesmiye olunur. Ve bu nabḍda yine ʿiẓamdan başlayıp ṣıġara sālik olur ve merātib-i ṣıġardan bir mertebede eğlenmez belki nāḳıṣ olarak nabḍ merātib-i ṣıġardan ve ecnās-ı ʿaşere-i nabḍdan ḫurūc eder. Ve bu ẕeneb-i fār cümleden erdeʾ olur.

Ve ʿAllāme ẕenebü'l-fārın aḳsāmını bir yirmi üç ḳısma ulaştırıp tedḳīḳ eylemiştir. Taḥḳīḳin murād edenler maḥalline mürācaʿat eylesinler, faṣl-ı ṡānīde tafṣīl üzere beyān eylemiştir.

Ve nabḍ-ı muḫtelifin on dört mürekkebātından olan nabḍların biri dahi nabḍ-ı misellī[241] idi. O nabḍ noḳṣāndan bedʾ edip ziyādeden bir ḥadde ẕāhib olur ve o ḥadde bülūġunda nüks edip ʿale'l-vilā tezāyüd eylediği minvāl üzere tenāḳuṣ ederek yine bedʾ eylediği ḥadd-i noḳṣāna müntehī olur. Ve o nabḍ-ı misellī iki ẕeneb-i fāra benzer ve müşābih olur ki o iki ẕeneb-i fār ṭaraf-ı aʿẓamda biri birine muttaṣıl ve mülāḳī olur.

241 "Miselle" miḫyaṭ-ı kebīrdir ki ona Türkçe çuvalduz derler. Ve bu nabḍ miselle gibi olduğundan ona nisbet edip nabḍ-ı misellī derler.

ʿAllāme nabḍ-ı misellīyi taṣvīr edip der ki eṣābiʿ nabḍ üzere vaḍʿ olundukta işbaʿ-ı evvel taḥtında olan nabḍ mebdeʾ-i işbaʿda noḳṣāndan bedʾ edip işbaʿ-ı s̱āniyenin müntehāsına varınca ḳadar tezāyüd eder ve işbaʿ-ı s̱ālis̱in mebdeʾinden noḳṣāna başlayıp işbaʿ-ı rābiʿin müntehāsında mebdeʾ-i evvel noḳṣānına ulaşır. Ve bu nabḍın vasaṭı ʿaẓīm ve ṭarafları ṣaġīr olur ve bu nabḍa māil ile'l-vasaṭ tesmiye olunur, el-māilü'l-vasaṭ dahi tesmiye olunur ve ism-i aḫīrin istiʿmāli eks̱er olur ve bir ismi dahi münḥadib olur ve esmā-larının bu ism evlāsı olur. Ve nabḍ-ı misellīnin bir nabḍ-ı āḫer dahi ʿaksi üzere olup vasaṭı ṣaġīr olur ve iki ṭarafları ʿaẓīm olur ve onun ismine ʿamīḳ ve münḥanī ve māilü'ṭ-ṭarafeyn ve māil ile'ṭ-ṭarafeyn derler.

Ammā nabḍ-ı muḫtelif-i mürekkebden ẕü'l-ḳarʿateyn tesmiye olunan nabḍ *yaʿnī o nabḍ ki eṣābiʿe bir kerre ḳarʿ ve ḍarb eder, o ḍarbe kifāyet etmeyip ḍarbe-i uḫrā ile dahi ḍarb ve ḳarʿ eder.* Pes o nabḍda eṭıbbānın iḫtilāfı vardır. Baʿḍılar ẕāhib olurlar ki o nabḍ nabḍ-ı vāḥiddir lākin eczāla-rında teḳaddüm ve teʾeḫḫür olmakla iki ḳarʿa iḥsās olunur.

ʿAllāme der ki Şeyḫ-i Reʾīs'in muḫtārı bu ḳavldir ve bu ḳavlin muḫtār olduğunun vechi budur ki eger nabḍ iki olsa o nabḍın zamānı iki inbisāṭa vüsʿati olacak ḳadar mütemādī olurdu, biz ise tecribe ile biliriz ki o nabḍın zamānı iki inbisāṭ zamānından eḳall olur.

Ve eṭıbbādan baʿḍı āḫer ẕāhib olur ki ẕü'l-ḳarʿateyn başka başka nabḍ-lardır. *Ve bu mez̠hebi redde işāret edip ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:*

Kelāmın cümlesi ve ḫulāṣası budur ki o iki ḳarʿa arasında bir inbisāṭ ile inḳıbāḍ sığışmaz ki ḥattā iki ḳarʿa iki inbisāṭ olup başka başka nabḍ olalar. Ve her nabḍ ki onda iki ḳarʿa iḥsās oluna, lāzım ve vācib değildir ki o nabḍ iki nabḍ ola ve her nabḍ ki iki ḳarʿa iḥsās oluna, o nabḍ iki nabḍ olsa ʿāid dahi iki nabḍ olurdu ve nabḍ-ı ʿāid nabḍa-i vāḥid olduğu bi'l-cümle eṭıbbānın müsellemidir.

ʿAllāme, Mesīḥī'den naḳl buyurur ki bu nabḍ-ı ʿāidden murād nabḍ-ı ġazālīdir, zīrā nabḍ-ı ġazālīde ṭabīʿat ḥareket-i s̱āniyeye merkezden bedʾ eylemez belki ḥareket-i ūlānın nihāyetinden ve mesāfe-i ḥareketinden bedʾ eder, bu ise nabḍ-ı ġazālī olur.[242]

---

242 Yaʿnī maḥall-i sükūnda ḥareket olmaz, ẕü'l-feterāt gibi değildir belki maḥall-i ḥareket olan inbisāṭın cüzʾ-i aḫīrinden bedʾ eder, maḥall-i sükūn o cüzʾden sonra olan cüzʾdür.

Ve nabḍ o vaḳtte müteᶜaddid olup iki nabḍ olur ki o nabḍ ibtidā edip münbasıṭ ola baᶜdehu tamāmu'l-inbisāṭ ᶜumḳa ᶜavdet edip münḳabıḍ ola baᶜdehu merreten uḫrā münḳabıḍ[243] ola. *Ve bu ẕü'l-ḳarᶜateyn dedikleri nabḍ ise bu minvāl üzere değildir belki sindāna ḳarᶜ ve ḍarb olunan miṭraḳanın*[244] *tekerrür-i ḥareketi gibidir, bir kerre ḳarᶜ olunur ve ḥareket-i mütekerrire olur ve keẕālik nabḍ-ı meẕkūrun tekerrür-i ḥareketi bir şecerenin ġuṣnu* [*73b*] *ceẕb olunup irsāl olunsa o ġuṣnun tekerrür-i ḥareketi gibi olur, ceẕb ve irsāl vāḥid olur lākin ḥareket müteᶜaddide olur, ḥareketin taᶜaddüdü ceẕb ve irsālin ve miṭraḳayı ḍarbın taᶜaddüdünü īcāb ve iḳtiḍā eylemez.*

Ve nabḍ-ı muḫtelifin biri dahi ẕü'l-fetret ve el-vāḳiᶜ fi'l-vasaṭtır. *Ve bu iki nabḍ faṣl-ı s̱ānīde ẕikr olunmuştur, iᶜādeye ḥācet yoktur. Lākin el-vāḳiᶜ fi'l-vasaṭ ile ġazālīnin biri birine müşābeheti olmakla ṣāḥib-i Ḳānūn bu maḥallde farḳa işāret edip der ki* nabḍ-ı ġazālīde el-vāḳiᶜ fi'l-vasaṭ gibi her ne ḳadar ḥareket ve ḳarᶜa mütekerrir olur ise lākin ġazālīde ḥareket-i s̱āniye ḥareket-i ūlānın tamāmından evvel olur ve ke-enne ḥareket-i s̱āniye ile inbisāṭ tamām olur. Ammā el-vāḳiᶜ fi'l-vasaṭta ḥareket-i ūlā yaᶜnī inbisāṭ-ı evvel tamām olur ve inbisāṭtan sonra sükūn lāzım iken o sükūn maḥallinde ḥareket-i uḫrā ve inbisāṭ-ı āḫer dahi olur ve o ḥareket-i s̱āniye zamān-ı sükūndan vāḳıᶜa olmakla başka başka nabḍ olmayıp nabḍ-ı vāḥidin iki ḳarᶜası olmuş olur.

Ve ammā nabḍ-ı müteşennic ve nabḍ-ı mürteᶜiş[245] ve nabḍ-ı mültevī işbu üç ᶜaded nabḍlar eczā-i nabḍın teḳaddüm ve teʾeḫḫürde ve vaḍᶜ ve cihātta ve ᶜarḍda iḫtilāfları ḳabīlinden olur. *Ḳānūn*'da nabḍ-ı mültevī bu vech ile beyān olunmuştur ki ke-enne bir ḫayṭ iki kat olup mültevī ve münfetil olur gibi iḥsās olunur.

---

243 [Nüshalarda ve şerhlerde "münbasiṭ"]

244 "Ṭarḳ" vurmak maᶜnāsınadır, "miṭraḳa" vuracak ālet maᶜnāsınadır ki bu maḳāmda murād çekiç dedikleri nesnedir ki ḥadīdden maṣnūᶜ olur. "Sindān" kesr-i sīn ile örse derler, Fārsīde ve ᶜArabīde müstaᶜmeldir. Ve örse "ᶜalāt" dahi derler, nitekim *Ḳāmūs*'ta "el-ᶜalātu es-sindānu" diye muḥarrerdir. Ammā "sendān" fetḥ-i sīnle ḥaddād maᶜnāsınadır, bu maḳāmda sīnin kesri ile olur.

245 Nabḍ-ı müteşennic o nabḍdır ki onun ḥareketi teşennücü olan ᶜuḍvun ḥareketi gibi olur, bir ṭarafa ḥareket eder ve kedd ile ḥareket eder, ṭaraf-ı āḫere ḥareket eylemez. Ve nabḍ-ı mürteᶜiş taᶜşesi olan ᶜuḍv gibi ḥareket eder, vezni ve niẓāmı olmaz, teḳaddüm ve teʾeḫḫür eder ḥareketten ḫālī olmaz.

Ve nabḍ-ı muḫtelif-i mürekkebin on dördüncü cinsinin on dördüncüsü nabḍ-ı mütevettirdir. Nabḍ-ı mütevettir[246] nabḍ-ı mültevī cinsinden olur ve nabḍ-ı mürteᶜide müşābih olur *ve o ḫayṭa müşābih olur ki o ḫayṭı iki ṭarafından ṭutup ceẕb ederler.* Lākin mültevī ile mütevettirin farḳı budur ki mütevettirde inbisāṭ mültevīden ḫafī olur, onun için mütevettirin vaḍᶜdan olan şühūḳta istivādan ḫurūcu mültevīde istivādan ḫurūcundan ziyāde ḫafī olur, ammā temeddüd ve gerginlik mütevettirde mültevīden vāḍıḥ ve āşikār olup mültevīde ḫafī olur. Ve baᶜḍı kerre mütevettirde meyl ancak cānib-i vāḥide olur ve cānib-i vāḥide faḳaṭ meyl mültevīde elbette olmaz. Ve bu nabḍ-ı mütevettir ve nabḍ-ı mültevī ve nabḍ-ı māil ilā cānibin vāḥid işbu nabḍāt-ı s̱elās̱enin eks̱er-i ᶜurūḍu emrāḍ-ı yābisede olur.

Ve nabḍ-ı mürekkebin biraz aṣnāfı dahi vardır ki onların esmā-ı maḫṣūṣası yoktur, keẕālik iḥāṭası mümkin değildir, *kemā-ḳāle taᶜālā: "Vemā ūtītüm mine'l-ᶜilmi illā ḳalīlen."*

el-Faṣlu'r-Rābiᶜu Fi'ṭ-Ṭabīᶜiyyi Min-Aṣnāfi'n-Nabḍı

Bu faṣl-ı rābiᶜde besāyıṭ-ı nabḍın ṭabīᶜī olanlarını ve ġayr-i ṭabīᶜī olanlarını beyān eyleriz: Besāyıṭ-ı nabḍ iki vech üzere olur: Vech-i evvel o nabḍdır ki o nabḍ ziyāde ve noḳṣānda tefāvüt iḳtiḍā eder. Vech-i s̱ānī o nabḍdır ki o nabḍ ziyāde ve noḳṣānda tefāvüt iḳtiḍā eylemez. Ziyāde ve noḳṣānda tefāvüt iḳtiḍā eden nabḍlarda nabḍ-ı ṭabīᶜī muᶜtedil olan nabḍlardır.

Ve ẕikri sābıḳ ecnās-ı ᶜaşereden evvelā meẕkūr olan yedi cinslerde ziyāde ve noḳṣānda tefāvüt olur ve onlar bi'l-cümle üçer ḳısma taḳsīm olunur. Her cinsin aᶜlāsı ve ednāsı ve beynehümāda muᶜtedili ve vasaṭı olur. Ve cemīᶜan o yedi ḳısmda nabḍ-ı ṭabīᶜī vasaṭta olan nabḍ-ı muᶜtedil olur. Lākin o yedi cinsten cins-i s̱ānī yaᶜnī keyfiyyet-i ḳarᶜdan meʾḫūẕ olan nabḍ bāḳī altı nabḍa muḫālif olup o nabḍda muᶜtedil olan ṭabīᶜī olmaz, zīrā o cins-i s̱ānīnin aḳsām-ı s̱elās̱esi ḳavī ve ḍaᶜīf ve muᶜtedildir ve içlerinden ṭabīᶜī olan nabḍ-ı ḳavīdir *ve nabḍ-ı muᶜtedil ve nabḍ-ı ḍaᶜīf nabḍ-ı ṭabīᶜī değildir. Ve baᶜḍı kerre olur ki ṭabīᶜī olan nabḍ-ı ḳavīnin ḳuvveti ziyāde*

246 "Mütevettir" tefaᶜᶜul bābından ism-i fāᶜildir, ḳavsın veteri gibi gergin olucu nabḍ murād olur; nabḍ-ı mütevātir değildir, o besāyıṭtandır ve müfāᶜale bābından olup müteᶜāḳib maᶜnāsına olur, ġaflet olunmaya.

olmakla nabḍın ṭūlü ve ʿumḳu ve ʿarḍı dahi ziyāde olup aḳṭār-ı s̱elās̱ede nabḍ iʿtidālden ḫurūc edip ṭavīl ve ʿarīḍ ve şāhiḳ olup ʿaẓīm olur. Lākin nabḍ-ı ḳavī ṭabīʿī olmakla ṭavīl ve ʿarīḍ ve şāhiḳ olan nabḍlar ṭabīʿī olmaz, zīrā üç vech ile olan nabḍlarda ṭabīʿī olan muʿtedil olanlar olur. Ve o üç nabḍ nabḍ-ı ḳavīye tebeʿan iʿtidālden ḫurūc etmekle ṭabīʿī olmazlar. *Pes o nabḍ ki ḳavī ve ṭavīl ve ʿarīḍ ve şāhiḳ olup onda işbu dört ḥālet ola, o nabḍ ḳavī olmak ḥasebiyle ṭabīʿī olur ve bāḳī ḥāletler ḥasebiyle ġayr-i ṭabīʿī olur.*

Ve ecnās-ı ʿaşereden yedi evvelki ḳısmlardan sonra olan üç cins ziyāde ve noḳṣānda tefāvüt iḳtiḍā eylemez. *Ve o üç cins ikişer ḳısma taḳsīm olunup onlarda muʿtedil ḳısm olmaz. Pes onlardan cins-i s̱āminde* ṭabīʿī olan nabḍ-ı müstevīdir, *nabḍ-ı muḫtelif ṭabīʿī değildir. Ve cins-i tāsiʿde ṭabīʿī olan muḫtelif-i muntaẓamdır, muḫtelif-i ġayr-i muntaẓam ṭabīʿī değildir. Ve cins-i ʿāşirde ṭabīʿī olan ceyyidü'l-vezndir, rediyyü'l-vezn ṭabīʿī değildir, Allāhu aʿlemü bi'ṣ-ṣavāb.*

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fī-Esbābı Envāʿi'n-Nabḍı'l-Meẕkūreti

Ẕikri sābıḳ nabḍların esbābı iki nevʿ üzere olurlar:

Nevʿ-i evveli esbāb-ı ʿāmme-i ḍarūriyye vü ẕātiyye olup bi'l-cümle nabḍın ḳıvāmında dāḫil olur ve o sebebe māsike tesmiye olunur.

Ve ikinci nevʿi nabḍın sebeb-i ẕātīsi ve ḍarūrīsi olmaz ve ḳıvāmında dāḫil olmaz. Ve bu nevʿ dahi iki ḳısm olur: Ḳısm-ı evvel o esbābdır ki onlar lāzıme olup müteġayyir olmak ḥasebiyle nabḍı dahi taġyīr ederler ve bu ḳısma esbāb-ı lāzıme tesmiye olunur. Ḳısm-ı s̱ānī o esbābdır ki o sebebler taġayyürleri ḥasebiyle nabḍı taġyīr ederler lākin o esbāb lāzıme olmazlar ve bu ḳısma ʿale'l-ıṭlāḳ muġayyire tesmiye olunur.

Ammā māsike tesmiye olunan esbāb-ı ḍarūriyye üç sebebdir:

Evvelkisi ḳuvve-i ḥayvāniyyedir, nabḍı taḥrīk eder ve maʿdini ḳalb olur. Ve o ḳuvve-i ḥayvāniyyeyi ḳuvā bābında sen taʿarrüf edip bildin.

İkincisi ʿırḳ-ı nābıḍ olan ālettir ki o ʿırḳ şerāyīn damarlarıdır. O damarları dahi aʿḍā ẕikr olunduğu bābda sen bildin.

Üçüncüsü ḳalbde mevcūde olan ḥarāretten ḳadr-i ḥācetten ziyādeyi taṭfiʾeye iḥtiyācdır. Ve o ḥarāretin iştiʿālinin ziyāde ve noḳṣān ve muʿtedil olması ile taṭfiʾeye iḥtiyāc ziyāde veyāḫūd noḳṣān veyāḫūd muʿtedil olup

envāᶜ-ı ḥācetten olan esbāb-ı mezḳūrenin her biri lāyıḳı olan fiᶜli nabḍda işler ve ẕātī olur ise māsikeden olur. *Ve o iḥtiyāc dokuz ḳısm üzere olur ki ona umūr-ı ṭabīᶜiyye derler ve o umūr bunlardır: mizāc, ẕükūret-ünūs̱et, seḥane, sinn, evḳāt-ı sene, beled, ḥāl-i havā-i cüzʾī, nevm-yaḳaẓa, ḥaml. Bu mezḳūrlar vücūdunda irādeye muḥtāc olmaz ve her birinde eks̱ere naẓar ile miḳdār-ı muᶜayyen ḥarāret olup ḥarāretin miḳdārı ḥasebiyle taṭfiʾeye ḥācet olur. Lākin o dokuz nevᶜde bulunan ḥācetlerin kimisi nabḍın ḳıvāmında dāḫil olur mizāc gibi ve kimi lāzıme olur, nabḍın ḳıvāmında dāḫile olmaz, evḳāt-ı sene ve beled gibi; bu mis̱lli ḥācet lāzıme olur, māsike olmaz.*

Ammā esbāb-ı lāzıme ve esbāb-ı müteġayyirede Ḳarşī iştibāh edip der ki Şeyḫ-i Reʾīs bunları beyān eylemedi lākin cāizdir ki esbāb-ı lāzımeden murād sitte-i ḍarūriyye ola ve esbāb-ı muġayyireden murād ḍarūrī olan sebebler ola, riyāḍet ve istiḥmām gibi.

Ve Cālīnūs bu bābda bir meslek-i ṣınāᶜīye sülūk edip der ki esbāb-ı mezḳūre üç sebebe münḥaṣırdır: Evvelkisi umūr-ı ṭabīᶜiyyedir, sinn ve mizāc gibi. İkincisi ṭabīᶜattan ḫāric olan umūrdur, emrāḍ gibi. Üçüncüsü o umūrdur ki ṭabīᶜattan ḫāric olmayıp ve ṭabīᶜata ġarīb dahi olmazlar, istiḥmām gibi. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

İşbu esbāb-ı māsikenin efᶜāli esbāb-ı lāzıme ve esbāb-ı muġayyirenin iḳtirānı ḥasebiyle müteġayyir olurlar.

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-Mūcebāti'l-Esbābı'l-Māsiketi Vaḥdehā

Bu faṣl-ı sādis yalnız esbāb-ı māsikenin īcāb eylediği nabḍları beyān eder.

Kaçan şiryān leyyin ve yumuşak olmak ḥasebiyle ḳuvvete muṭāviᶜ [74a] ve münḳād olsa ve ḳuvvet dahi ḳaviyye olsa ve ḥarāret-i ḳalb eks̱er olup taṭfiʾeye yaᶜnī ḥarāret-i zāideyi teskīne ḥācet ziyāde olsa o esbāb-ı māsike ᶜiẓamı īcāb edip nabḍ-ı ᶜaẓīm olur.

Ve nabḍ-ı ᶜaẓīm bu üç sebebin ictimāᶜıyla ḥāṣıl olur. *Ve o üç esbāb-ı māsike içinde taṭfiʾeye iḥtiyāc nabḍ-ı ᶜaẓīme ziyāde muᶜīn olur.*

Ve eger ḳuvvet ḍaᶜīfe olur ise ḍaᶜf-ı ḳuvvete nabḍın ṣıġarı tābiᶜ olur. Ve ḳuvvetin ḍaᶜfı ile ālet dahi ṣulbe olur.ise ve ḥarāreti taṭfiʾeye ḥācet dahi yesīre ve ḳalīle olur ise o nabḍ ziyāde ṣaġīr olur. Ve yalnız ṣalābet dahi

ṣıġarı īcāb eder, keẕālik yalnız ḍaᶜf dahi ṣıġarı īcāb eder. Lākin o iki ṣaġīr beyninde farḳ olur, zīrā sebebi ṣalābet olan ṣaġīr o nabḍ-ı ṣaġīrdir ki onda ṣalābet olur velākin ḍaᶜf olmaz ve ifrāṭ üzere ḳaṣīr ve münḫafiḍ olmaz.

Ammā sebebi ḍaᶜf-ı ḳuvvet olan nabḍ bunun ᶜaksi üzere olur yaᶜnī ḍaᶜīf olur, ṣulb olmaz ve ifrāṭ üzere ḳaṣīr ve münḫafiḍ olur. Ve yalnız ḳıllet-i ḥācet dahi ṣıġar īcāb eder lākin yalnız ḳıllet-i ḥācet olan nabḍ ḍaᶜīf olmaz. Ve esbāb-ı māsike-i s̱ālis̱eden ḍaᶜfın īcāb eylediği ṣıġar miḳdārı ṣıġarı bāḳī iki sebeb īcāb eylemez. Ve nabḍ-ı ḳavīde ṣalābet ḥasebiyle olan ṣıġar o nabḍ-ı ḳavīde taṭfiᵓeye ᶜadem-i iḥtiyāc ḥasebiyle olan ṣıġardan ezyed ve eks̱er olur, zīrā ᶜadem- ḥācet katında olan nabḍın ḳuvveti nabḍ-ı muᶜtedilden miḳdār-ı kes̱īr nesneyi noḳṣān kılmaz, zīrā ᶜadem-i ḥācet her ne ḳadar nabḍı taᶜẓīme muᶜīn olmaz ise taᶜẓīmden dahi māniᶜ olmayıp ḳuvvete fiᶜlini icrāda māniᶜ dahi olmaz lākin nabḍı iᶜtidālden ḳadr-i kes̱īr tecāvüz eylememeğe meyl ettirir.

Ammā taṭfiᵓeye ḥācet şedīde olup ve ḳuvvet ḳaviyye olsa lākin ālet ṣalābeti ḥasebiyle nabḍı taᶜẓīme muṭāviᶜ olmasa nabḍ serīᶜ olmak lāzım olur, o nabḍ ᶜiẓamdan fevt eylediği miḳdārı sürᶜat ile tedārük eder. Eger ṣūret-i meẕkūrede ḳuvvet dahi ḍaᶜīfe olur ise yaᶜnī ḥācet müştedde ve ālet ṣulb ve ḳuvvet ḍaᶜīfe olur ise o nabḍ ᶜaẓīm ve serīᶜ olmaz belki nabḍ mütevātir olup ᶜiẓam ve sürᶜatten fevt olan miḳdārı tevātür ḥasebiyle tedārük eder ve o nabḍdan mirār-ı kes̱īre nabḍ-ı ᶜaẓīmden mirre-i vāḥide-i kāfiye maḳāmına ve nabḍ-ı serīᶜden iki nabḍ maḳāmına ḳāim olur.

Ve eṭıbbā bu meẕkūrları bir ağır yüke ve ḥımla teşbīh ederler. O ağır yükü ḥaml murād eden kimsenin ḳuvvet-i vāfiyesi olur ise o yükü defᶜaten taḥammül edip naḳl eder. Eger defᶜaten taḥammüle ve naḳle ḳuvvet-i vāfiyesi yok ise o ḥımlı iki ḳısm edip taḥammül eder ve naḳlinde istiᶜcāl eder. Eger o ḥımlı iki defᶜada naḳle ve taḥammüle dahi ḳudreti vefā eylemez ise o ḥımlı aḳsām-ı kes̱īreye taḳsīm eyleyip ḳudreti vefā eylediği miḳdār tuᵓede ve teᵓennī ile veyāḫūd ᶜacele ile naḳl eder lākin her iki naḳle arasında reys̱ ve tevaḳḳuf eylemez her ne ḳadar ḥāl-i naḳlde tuᵓede üzere olur ise de meger ki ḍaᶜf kemāle erişip iki naḳle arasında istirāḥata muḥtāc ola, o zamān bi-ḥasebi'ḍ-ḍarūre reys̱ ve ibṭāᵓ ve tevaḳḳuf edip kedd ve ᶜanā ile naḳl eder ve baṭīᵓen ᶜavdet eder.

Ve eger esbāb-ı māsikeden ḳuvvet ḳaviyye ve ālet muṭāviʿa ve münḳāde ve ḥācet dahi müştedde olur ise yaʿnī ḥāl-i iʿtidālde olan ḥācetten ziyāde ve şedīde olur ise o vaḳtte ḳuvvet-i ʿaẓīm ile maʿan sürʿat īcāb eder, nabḍ hem ʿaẓīm ve hem serīʿ olur, ammā ṣūret-i meẕkūrede ḥācet ziyāde şedīde olur ise o zamān nabḍ ʿaẓīm ve serīʿ ve mütevātir olur.

Ve Ḳānūn'da ẕikr olunduğu üzere nabḍın esbāb-ı māsikesi üç veche münḥaṣırdır ve nabḍın ʿaẓīm olduğu o üç sebeblerin baʿḍı ṣūretlerinde olur. Lākin ʿAllāme, Cālīnūs'a ʿazv edip nabḍın ʿaẓīm olmasına sebeb-i rābiʿ ziyāde eder ki o sebeb-i rābiʿ rūḥ-ı nefsānīyi tevlīd olur yaʿnī rūḥ-ı nefsānī dimāġda ḳalīl olsa ʿiẓam-ı nabḍı muḳteḍī ẕikr olunan esbāb-ı sāire yok iken mücerred rūḥ-ı nefsānīyi tevlīd ve teks̱īr için nabḍ ʿaẓīm olur. Ve bu maḥallde ʿAllāme ebḥās̱-ı kes̱īre īrād eder, ıṭṭılāʿ murād edenler ʿAllāme'nin bu maḥallini müṭālaʿa eylesinler.

Ve ṣāḥib-i Ḳānūn aḳṭār-ı s̱elās̱e yaʿnī ṭūl ve ʿarḍ ve ʿumḳta bi'l-cümle ʿaẓīm olan nabḍın esbābını beyān eyledikten sonra ancak ḳuṭr-ı vāḥidde olan ʿiẓamı beyāna mübāşeret edip ve esbāb-ı ṭūl beyānıyla bedʾ edip dedi:

Ṭūlün sebebi iki ḳısmdır: Birisi bi'l-ḥaḳīḳa sebeb olur yaʿnī nefs-i ṭūlü īcāb eder. Ve sebeb-i āḫer bi'l-ʿaraḍ sebeb olur yaʿnī ṭūlün ẓuhūrunu īcāb eder.

Bi'l-ḥaḳīḳa ṭūlün esbābı nabḍın ʿiẓamının esbābı olur o zamānda ki o nabḍ-ı ʿaẓīmin esbābının vücūdu ile nabḍın ʿarīḍ ve şāhiḳ olmasının māniʿi olur, o ḥaseb ile esbāb-ı ʿiẓam ṭūlde faḳaṭ fiʿlini işler lākin ʿarḍ ve ʿumḳta fiʿlini icrā eylemez, bināen ʿaleyh nabḍ ṭavīl olur, ʿarīḍ ve şāhiḳ olmaz. Nabḍın istiʿrāḍının māniʿi ṣalābet-i ālet ve nabḍın şühūḳunun māniʿi laḥmın ve cildin kes̱āfeti olur.

Ve ṭūlün bi'l-ʿaraḍ olan sebebi nabḍın eṭrāfında olan laḥmın hüzāli olur, *hüzāl bi'l-ḥaḳīḳa ṭūlü ziyāde eylemez. Simen ile ṭūlden mestūr olan miḳdār simenin zevāli ile ẓāhir ve āşikār olmakla* hüzāl ṭūlün ẓuhūruna sebeb olur.

Ve nabḍın yalnız ʿarīḍ olmasının sebebi budur ki ʿurūḳ-ı nābıḍa dem-i şiryāndan ve ervāḥtan bir miḳdār ḫālī olur ve ḫulüvvü miḳdārı şiryānın ṭabaḳa-i ʿulyāsı bi'ṭ-ṭabʿ teseffül eder, lā-maḥāle ʿumḳ nāḳıṣ olmakla ʿarḍ ziyāde olur. *Ve ʿarḍın ziyāde olmasının bir sebebi dahi budur ki nābıḍ olan ʿırḳ ruṭūbet-i bālle ile merṭūb ve meblūl olmakla ednā ḳuvvet ile istiʿrāḍ eder, ṭavīl ve şāhiḳ olmaz.*

Ve nabḍ-ı mütevātirin sebebi iki vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki ḳuvvet ḍaʿīfe olup *nabḍı o ḳuvvet defʿ ḥācet edecek ḳadar taʿẓīm veyāḫūd isrāʿa ḳādir olmaz, pes nabḍı mütevātir etmekle ʿiẓam ve sürʿatin fevt eylediği defʿ ḥāceti tevātür ile tedārük eder.*

Ve vech-i s̱ānī budur ki ḳuvvet ḳaviyye olur *ve nabḍda ʿiẓam ve sürʿat olur lākin ḥarāreti tervīḥ ve teskīne ḥācet ziyāde müştedde olmakla nabḍ-ı ʿaẓīm ü serīʿ kifāyet eylemeyip hem ʿaẓīm ve hem serīʿ ve hem mütevātir olup şiddet-i ḥācet bu ṣūrette tevātüre sebeb* olur.

Ve nabḍ-ı mütefāvit yaʿnī nabḍ-ı mütevātirin ḍıddının sebebi üç vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki tervīḥe olan ḥāceti nabḍın mevcūd olan ʿiẓamı ve sürʿati defʿ eder ve tevātüre ḥācet olmaz, pes ʿadem-i ḥācet tefāvüte sebeb olur.

Ve ikinci vechi budur ki berd şedīd olur ve şiddet-i berd ḥasebiyle tervīḥe ḥācet ḳalīl olup o vech ile ḥācetin ḳılleti tefāvüte sebeb olur.

Ve üçüncü vechi budur ki ḳuvvet ġāyet-i suḳūṭta olup helāke müşārife ve ḳurbiyyeti olur ve o mis̱lli ḳuvvet tevātür iḥdās̱ edemeyip nabḍ mütefāvit olur.

Ve nabḍ-ı ḍaʿīfin sebebi sebeb-i muġayyir olur. *Sebeb-i muġayyirin maʿnāsı faṣl-ı ḫāmiste mürūr eyledi.*

Ve nabḍ-ı ḍaʿīfin sebeb-i muġayyirlerinin evvelkisi hemmdir, *zīrā hümūm-ı kes̱īre ḳuvveti iḍʿāf etmekle nabḍ ḍaʿīf olur.*

Ve esbāb-ı muġayyirenin ikincisi eraḳ ve seherdir, *zīrā eraḳ-ı müfriṭ ġıdāyı taḥlīl ve iḍʿāf eden nabḍı ḍaʿīf eder.*

Ve esbāb-ı muġayyirenin üçüncüsü istifrāġdır, *zīrā istifrāġ ḥasebiyle ervāḥ ve ḳuvā-yı ḥayvāniyye ve ḥarāret-i ġarīziyye taḥallül edip nabḍ ḍaʿīf olur gerek ise o istifrāġ olunan mevādd mevādd-ı ṣāliḥa olsun ve gerek ise ġayr-i ṣāliḥa olsun.* [74b]

Ve esbāb-ı muġayyirenin dördüncüsü nuḥūl ve hüzāldir.

ʿAllāme der ki Ḳānūn nüsḫalarının baʿḍılarında bunun vechi beyān olunup yazıldı ki zīrā nuḥūl ve hüzāl olan kimsede ġıdā olmaz veyāḫūd ġıdā ḳalīl olur ve ġıdāsı ḳalīl yāḫūd ḳaṭʿā ġıdāsı ʿadīm olan kimsenin ervāḥı dahi ḳalīl olup lā-maḥāle nabḍ ḍaʿīfe olur.

Ve esbāb-ı muġayyirenin beşincisi ḫılṭ-ı redī olur, *zīrā ḫılṭ-ı redīnin bedende ictimāʿı ḳuvā-yı bedeniyyeyi ve ḥarāret-i ġarīziyyeyi setr ve iḍʿāf edip onlara nabḍın ḍaʿfı tābiʿ olur.*

Altıncısı ifrāṭ üzere olan riyāḍettir[247] *yaʿnī ḥareket-i müfriṭa mis̱lli olan nesnelerdir ki bābında tafṣīlen ẕikr olunur. Ve ifrāṭ-ı riyāḍetin ḍaʿf-ı nabḍa sebeb olduğu onun içindir ki o [ifrāṭ] ile mesāmmāt-ı beden müteḫalḫil olup gevşek olur ve bedende olan mevāddı o ifrāṭ telṭīf ve terḳīḳ eder; o sebebden lā-maḥāle ervāḥ ve ḥarāret taḥallül edip nabḍ ḍaʿīf olur.*

Ve ḍaʿf-ı nabḍın esbāb-ı muġayyiresinin yedincisi aḫlāṭ ḥareket edip şedīdetü'l-ḥiss olan ʿuḍva munṣabbe olmasıdır veyāḫūd ḳalbe mücāveze edip mülāḳī olmasıdır, *zīrā bu mezkūrlar ḳuvāların efʿālde niẓāmına ve ḥarāret-i ġarīziyyenin teʾs̱īrine muḫill olup nabḍı iḍʿāf eder. Eger şedīdetü'l-ḥiss olan aʿḍāya ve ḳalbe munṣabbe olan mevādd-ı fāside olur ise vücūh-ı uḫar ile dahi nabḍı ḍaʿīf eder, o vücūhun:*

Evvelkisi o mevādd-ı müteḥarrike vü munṣabbedir ki ḳuvāyı setr eder ve faḍalāt-ı ʿuḍvu ziyāde eder.

İkincisi o mādde-i fāsidenin maṣabbında olan ʿurūḳ-ı ḍāribenin o mādde fesādı ḥasebiyle ağzını açıp fetḥ eder.

Üçüncüsü o mādde-i fāside munṣabbe olduğu maḥalli tevrīm eder ve şişirir.

Ve bu vücūhun üçü dahi nabḍın ḍaʿfına sebeb olur ve ḳuvā ve ervāḥı muḥallil olan eşyā bi'l-cümle nabḍı ḍaʿīf eder.

Ve nabḍın ṣulb olmasının sebebleri ʿurūḳ-ı nābıḍanın cirmi yübūset üzere olmasıdır ve dahi berdin ve sovuğun şiddeti ḥasebiyle ʿurūḳun cümūdu ve donmasıdır. Ve baʿḍı nabḍ buḥrānlarda dahi ṣalābet üzere olur, zīrā buḥrānda ṭabīʿat maraḍ ile muḥārebe eder, şiddet-i muḥārebeden ve o muḥārebede ṭabīʿatın ʿurūḳu bir ṭarafa temdīdinden ṣalābet ḥāṣıl olur.

Ve nabḍ-ı leyyinin sebebi terṭīb-i bedene sebeb olan eşyālardır gerek o esbāb-ı muraṭṭıbe ṭabīʿī olsun, ġıdā mis̱lli ve gerek ise o sebeb-i muraṭṭıblar maraḍī ve ġayr-i ṭabīʿī olsun, istisḳā-i laḥmī gibi.

Ve istisḳāyı laḥmīye taḫṣīṣ edip ʿAllāme der ki istisḳā-i zıḳḳī vü ṭablī her ne ḳadar damarları terṭīb eyler ise lākin o iki nevʿ istisḳāda baṭn ʿaẓīm

247 Ve riyāḍetin bābı fenn-i s̱ālis̱te taʿlīm-i s̱ānīnin faṣl-ı s̱ānīsi olur.

olmak ḥasebiyle damarlar mütemeddid olup gerilir ve ṣalābet ʿārıḍa olur. Ve gerek ise o muraṭṭıb olan [sebeb] ġayr-i ṭabīʿī ve ġayr-i maraḍī olsun, istiḥmām gibi.

Ve nabḍ-ı muḫtelifin sebebi iki vech ile olur, bir vechi ḳuvvetin s̱ebātı vaḳtinde olan iḫtilāfın sebebleri olur, ṭaʿāmın ve ḫılṭın s̱iḳali ḥasebiyle olan iḫtilāf gibi ve vech-i uḫrā ḳuvvetin ḍaʿfı vaḳtinde olan iḫtilāfın sebebleri olur, o sebeb ḳuvvetin ʿillet ve maraḍ ile mücāhedesi olur.

Ve nabḍ-ı muḫtelifin cümle-i esbābından biri dahi demden ʿurūḳun imtilāsı olur gerek ise o imtilā demin keyfiyyeti ile olsun ve gerek kemmiyyeti ile olsun. Ve bi'l-cümle ʿurūḳun imtilāsı mūcib-i iḫtilāf olur. Lākin dem sāir aḫlāṭtan eks̱er olmak ḥasebiyle eks̱er-i ḥālde imtilā-i dem sebeb-i iḫtilāf olduğundan *Ḳānūn*'da demin ẕikri taḫṣīṣ olundu diye ʿAllāme taḥḳīḳ-i maḳām eyledi. Ve imtilā-i dem ile ḥādis̱ olan iḫtilāf mis̱lli nesneler faṣd ile zāil olur ve iḫtilāftan ḫalāṣ olup nabḍ-ı müstevī ḥāṣıl olur. Ve nabḍın sebeb-i iḫtilāfı dem-i lezicin imtilāsı olur ise o iḫtilāf şedīd olur ve o dem-i lezic şerāyīnde ḥareket eder rūḥu ḫānıḳ olur ḫuṣūṣan ki o dem-i lezicle mümtelī olan ʿırḳ ḳalbe ḳarīb ola.

Ve ṣāḥib-i Ḳānūn dem ile ʿurūḳun imtilāsını ḳuvvetin ḍaʿfı ḥālinde olan esbāb ẕeylinde taḥrīr etmekle ẕikr olunan dem ile ʿurūḳun imtilāsı iḫtilāfa sebeb olduğu gibi ḍaʿf-ı ḳuvvete dahi sebeb olduğuna işāret eyledi diye ʿAllāme o işāreti taṣrīḥ eyledi.

Ve müddet-i ḳaṣīrede mūcib-i iḫtilāf olan esbābdan olur miʿdenin ṭaʿāmla imtilāsı ve hemm ve ġamm ve fikr. Ve kaçan miʿdede ḫılṭ-ı redī olup o ḫılṭ zāil olmaz ve ona noḳṣān terettüb eylemez ḫılṭ olur ise ondan ḥādis̱ olan iḫtilāf-ı nabḍ dāimī olur. Ve baʿḍı kerre o ḫılṭ ḫafaḳān-ı miʿadīye müʾeddī olup nabḍ-ı ḫafaḳānī olur. *Nabḍ-ı ḫafaḳānīden murād o nabḍdır ki ṣaġīr ve mütevātir ve muḫtelif ve el-māil ilā cihetin vāḥidetin olur.*

Ve nabḍ-ı minşārīnin sebebi nabḍ damarlarına munṣabb olan ḫılṭın eczālarının ʿafende ve fecācette ve nuḍcda iḫtilāfı olur, kiminin ʿafeni olur ve kimi müteʿaffin olmaz ve kimi ficc ve ġayr-i naḍīc olur ve kimi naḍīc olur. Keẕālik damarların eczāları dahi muḫtelife olup kimi leyyin ve kimi ṣalābetli olur ve ona bināen nabḍ-ı minşārī ḥādis̱ olur. Ve nabḍ-ı minşārīnin üçüncü sebebi ʿaṣabī olan ʿuḍvun veremi olur, *zīrā ʿuzv-ı ʿaṣabīnin veremine*

nabḍın minşārī olması lāzım gelir, ammā veremi olan ʿuḍv ʿaṣabī olmaz ise gāhca nabḍ minşārī olur ve gāhca olmaz. Ġayr-i ʿaṣabī olan ʿuḍvun veremine nabḍın minşārī olması lāzım gelmez. Ve bu bābda tafṣīl ve taḥḳīḳe rāġıb olanlar ʿAllāme'nin şerḥine mürācaʿat eylesinler.

Ẕü'l-ḳarʿateyn tesmiye olunan nabḍın sebebi ḳuvvetin ve tervīḥe ḥācetin şiddeti ve ziyāde olmasıdır ve āletin yaʿnī nabḍ damarının dahi ṣalābeti olması olur, pes bu damarın ṣulb oldukta ḳuvvete o āletin muṭāvaʿatı ve inḳıyādı olmaz ve ḳuvvet o āleti defʿaten basṭ etmek üzere taḥrīk eder ise dahi o taḥrīki defʿaten ḳabūl eylemez ve inbisāṭı o ālet iki ḳarʿada ḳabūl ve tekmīl eder. Ẕü'l-ḳarʿateyn nabḍın mes̱eli o kimsenin mes̱elidir ki ḍarbe-i vāḥidede ḳaṭʿ ḳaṣdı ile feʾsini yaʿnī baltasını bir şecere ḍarb eder lākin o şecer ḍarbede inḳıṭāʿa ve kesilmeğe muṭāvaʿat etmeyip o kimse ḳaṭʿı tekmīl için merreten uḫrā ḍarb eder ve o şecer inḳıṭāʿı ḍarbe-i uḫrā ile tamāmen ḳabūl eder. *Ve bu ḍarbe-i uḫrāya iḥtiyāc onun için olur ki ḍarbe-i ūlā ile inbisāṭ tekmīl olmamakla tervīḥe iḥtiyāc tamāmen mündefiʿ olmaz ve ḫuṣūṣan ḍarbe-i ūlādan sonra olan vaḳfe ve sükūn ḥālinde ḥācet-i ūlā üzerine zāid bir ḥācet dahi defʿaten ḥādis̱ ola, o zamān ḍarbe-i uḫrāya iḥtiyāc eşedd olur ve ṭabīʿat lā-maḥāle iki ḳarʿa iḥdās̱ eder.*

Ve ẕenebü'l-fār tesmiye olunan nabḍın sebebi ḳuvvetin ḍaʿfı olur. Ve eger o ẕenebü'l-fār ʿiẓamdan bedʾ edip tedrīcle ṣıġara müntehī olur ise o mis̱lli ẕenebü'l-fārda ḳuvvet evvel-i emrde ṭāḳatin beẕl edip ʿiẓamı aḫẕ eder ve tedrīcle istirāḥate sālik olur. Ve eger ẕenebü'l-fār ṣıġarı aḫẕ edip tedrīcle ʿiẓama müntehī olur ise o mis̱lli nabḍda ḳuvvet evvelā istirāḥati aḫẕ edip tedrīcle ictihād eder. Bu iki vech üzere ẕenebü'l-fār ḍaʿf-ı ḳuvvete delālet eder lākin ḥālet-i vāḥide üzere olup fāriyy-i s̱ābit tesmiye olunan nabḍ ḍaʿf-ı ḳuvvete ziyāde delālet eder, *ḥālet-i vāḥide üzere s̱ābite olup ḥālet-i ūlāya yaʿnī ṣıġardan bir ḥadde müntehī olduktan sonra yine ʿiẓama rücūʿ eylemediğinden için. Ve ẕenebü'l-fār mis̱lli nabḍ fāriyy-i s̱ābit gibi olmaz, zīrā ẕenebü'l-fār bir nevʿ ḳuvvete delālet eder, keẕālik ḍaʿf kemāle erişmemeğe delālet eder, ammā fāriyy-i s̱ābit defʿaten ʿiẓamdan ṣıġara varıp ṣıġardan bir ḥadde dāim ve s̱ābit olmasıyla delālet eder ki ḍaʿf kemāle erdi, bir dahi ʿiẓama müteveccih olmayıp [75a] ḥālet-i vāḥide üzere s̱ābit oldu. Ve bu ḥāletten ḫavf olunur ki min-baʿd o ḳuvvet külliyyeten muḍmaḥill olup helāke müʾeddī ola.*

Ve ẕeneb-i fārın ziyāde erdeʾi ve ḫaṭarlısı ẕeneb-i münḳaḍīdir *ki o nabḍ evvel-i emrde ḍaʿīfen bedʾ edip ve dahi ḍaʿfa ẕāhib olup ḳuvvet sāḳıṭa olunca ḳadar müstemirren ḍaʿfı aḫẕ eder ve müntehāsında ḥareketten kalıp ḥareketi iḥsās olunmaz olur.* Ve ẕeneb-i münḳaḍīden sonra erdeʾ ẕeneb-i s̱ābit olur baʿdehu ẕeneb-i rāciʿ olur.

Ve ẕü'l-fetre tesmiye olunan nabḍın sebebi iʿyā ḥasebiyle ḳuvvetin istirāḥati olur ve bir emr-i muġāfiḍ u müfāciʾin ʿurūḍu olur yaʿnī ṭabīʿata müḍādde bir emr-i fecʾet ʿārıḍ olmakla nefs ve ṭabīʿat o cānibe munṣarif olup nabḍdan ẕühūl etmekle nabḍ-ı ẕü'l-fetre ḥādis̱ olur, *fezaʿ-ı müfriṭin ẓuhūrunda nabḍ-ı ẕü'l-fetre ḥādis̱ olduğu gibi.*

Ve nabḍ-ı müteşennicin sebebi ḳuvvetin ḥarekāt-ı ġayr-i ṭabīʿiyyesi ve ḳıvām-ı āletin yaʿnī damarın ḳıvāmının redāʾeti olur.

Ve nabḍ-ı mürteʿidin sebebi budur ki ḳuvvetin ziyāde olup ve ḥācet dahi müştedde ve ālet ṣulbe olmaktan ḥādis̱ olur. Ve bu üç sebebden mā-ʿadā sebebler ile nabḍ-ı mürteʿid ḥādis̱ olmaz.

Ve nabḍ-ı mevcīnin sebebi eks̱er-i ḥālde ḳuvvetin ḍaʿfı olur, o ḳuvvet-i ḍaʿīfe nabḍı defʿaten basṭa ḳādire olmaz belki şeyʾen baʿde şeyʾin taḥrīk eder yaʿnī azar azar münbasıṭ kılar. Ve baʿḍı kerre olur ki ḳuvvet ziyāde ḍaʿīf değil iken āletin leyyin olmasıyla nabḍ-ı mevcī ḥādis̱ olur, zīrā ālet-i raṭbe-i leyyine ālet-i ṣulbe-i yābisenin ḳabūlü gibi cüzʾ-be-cüzʾ ḥareketi ve hezzi ḳabūl eylemez, *nitekim ʿūd-ı raṭb ve ʿūd-ı yābiste müşāhede olur,* zīrā yübūset yābis olan nesneyi hezz ve irʿāda ve ḥarekete müheyyā eder ve ṣulb ve yābisin cüzʾ-i aḫīrinin ḥareketi cüzʾ-i evvelin ḥareketiyle maʿan olur. Ve raṭb-ı leyyinde cāiz olur ki cüzʾ-i vāḥid ḥareket ede ve cüzʾ-i āḫer o cüzʾ-i müteḥarrikin ḥareketinden münfaʿil olmayıp maʿan ḥareket eylemeye onun için ki raṭb-ı leyyin infiṣāl ve ins̱ināyı sürʿat ile ḳabūl eder ve līnetin kes̱ret ve ḳılleti ile raṭbın eczāsı muḫtelife olur.

ʿAllāme nabḍ-ı mevcīyi müşābihlerinden farḳ edip der ki nabḍ-ı mevcī ile inbisāṭı munḳaṭıʿ olan nabḍın farḳı budur ki nabḍ-ı mevcīnin eczāsının eṭrāfı ḥareketten munḳaṭıʿa olmaz belki sükūna ḳarīb ḥareketi olur ve o vech ile ḥareketten külliyyen munḳaṭıʿ olan nabḍ inbisāṭından farḳ ve temyīz olunur. Ve mevcīnin ẕeneb-i fārdan farḳı budur ki mevcīnin baʿḍı eczāsı baʿḍı āḫer eczā üzere ḥarekette teḳaddüm ve teʾeḫḫür eder, ẕenebü'l-fārda

teḳaddüm ve teʾeḫḫür olmaz belki ẕeneb-i fārın eczāları maʿan ḥareket eder. İntehā.

Ve nabḍ-ı dūdī ve nabḍ-ı nemlīnin sebebi ḍaʿfın şiddeti olur ve ḍaʿfın iştidādı ḥasebiyle tamām üzere nabḍ batīʾ ve mütevātir ve muḫtelif olur ve ḳuvvet ve ḍaʿf-ı tāmmı ḥasebiyle āleti defʿa-i vāḥidede basṭa ḳādire olmaz belki şeyʾen baʿde-şeyʾin basṭ etmekle bu nabḍlar yaʿnī buṭʾ ve tevātür ve iḫtilāf müctemiʿa olup dūdī ve nemlī nabḍ ḥādis̱ olur.

Ve rediyyü'l-vezn olan nabḍın sebebi budur ki o redī nabḍāt beyninde sükūn vezn-i ceyyidde nabḍāt arasında olan sükūndan ziyāde olmakla nabḍ redī olur ise onun sebebi tervīḥe iḥtiyācın ziyāde olmasıdır. Ve eger redāʾet-i nabḍ ḥareketinin zamānı nabḍ-ı ceyyidde olan zamān-ı ḥareketten nāḳıṣ olduğundan ḥāṣıl olur ise onun sebebi iki vechin biri olur: Yā ḍaʿfın ziyāde olduğundan olur veyāḫūd ḥācetin ziyāde olduğundan olur. Ve bu nabḍ-ı redīde zamān-ı ḥareketin noḳṣānı nabḍ-ı serīʿde olan zamān-ı ḥareketin noḳṣānının muġāyiri olur, zīrā mirāren mürūr eylediği üzere nabḍ-ı serīʿ zamān-ı ḳalīlde mesāfe-i kes̱īre ḳaṭʿ eder ve nabḍ-ı rediyyü'l-veznde zamān ḥareket ḥasebiyle olan kısmda ḥareket zamān-ı ḳalīlede mesāfe-i ḳalīleyi ḳaṭʿ eder, mesāfe ziyāde olmaz.

Ve mümtelī ve ḫālī ve ḥārr ve bārid ve şāhiḳ ve münḫafiḍ olan nabḍların sebebleri ẓāhir ve āşikārdur.

ʿAllāme der ki nabḍ-ı şāhiḳ ve nabḍ-ı münḫafiḍin esbābının ẕikri sebḳat eyledi, iʿāde olunmasına ḥācet yoktur, ammā erbaʿa-i bāḳıyenin ve ġayrilerin ẕikri teḳaddüm etmemekle bize onları beyān eylemek īcāb eyledi. Pes biz deriz ki:

Nabḍ-ı mümtelīʾin imtilāsı ḫālī olmaz ki o imtilā yā rūḥ ile olur yāḫūd dem ile olur veyāḫūd rūḥ ve demin mecmūʿuyla olur. Ve imtilā-i rūḥī ile imtilā-i demevī arası beş vech ile farḳ olunur:

Evvelki farḳ imtilā-i rūḥīde damarlar ḫafīf olur ve ḳuvvet-i mütevassıṭa rūḥ ile imtilāsı olan damarları tamām üzere taḥrīke ḳādir olur ve demevī imtilāsı olan damarlar ʿaks üzere olurlar.

Ve ikinci farḳ rūḥ ile mümtelī olan damarlar üfürülmüş tulum gibi müntefiḫ olur ve dem ile mümtelī olan damarlar su ile mümtelī tulum gibi olur.

Ve üçüncü farḳ imtilā-i rūḥīde nabḍ ʿaẓīm olur, kemāl-i inbisāṭta ʿāyıḳ ve mānīʿ olmamak ḥasebiyle; demevī bunun ḫilāfı üzere olur.

Ve dördüncü farḳ imtilā-i rūḥīde nabḍ müteşābih olur; imtilā-i demevīde nabḍ muḫtelif olur.

Ve beşinci farḳ imtilā-i demevīde demin terṭībi ḥasebiyle nabḍ leyyin olur; imtilā-i rūḥī bunun ḫilāfı üzere olur.[248]

Maʿlūm buyurula ki bedenin dem ile imtilāsı ʿurūḳ-ı nābıḍanın imtilāsını īcāb eylemez, zīrā baʿḍı kerre beden ve evride damarları dem-i ġalīẓ ile mümtelī olur ve o ġalīẓ olan dem ḳalbe ve ḳalbden şerāyīne müncezib olmaz, zīrā ḳalbe ṭabḫ-ı ervāḥ için müncezib olan dem laṭīf ve raḳīḳ olmak lāzımdır ki ḥattā o demden ervāḥ tekevvün eyleye. Pes cāizdir ki evride damarları mümtelī ola ve şerāyīn ḫālī ola. Keẕālik bu meẕkūrların ʿaksi dahi cāiz olur yaʿnī şerāyīn mümteliʾe ve evride ḫāliye olmak cāiz olur onun için ki evridede mevcūd olan dem laṭīf ve raḳīḳ olup ervāḥ merkeb-i ḳavī olmakla tekevvünü mühimm olduğuna bināen o evridede olan dem-i laṭīf ḳalbe müncezib ve ḳalbden dahi şerāyīne müncezib olup evride ḫālī kala.

Ve beyānı teḳaddüm eden nabḍ-ı mümtelī ile demden ḫālī olan nabḍı vücūh-ı ḫamse ile farḳı itḳān edenlere o nabḍların esbābı ẓāhir olur, ammā nabḍ-ı ḥārr ve nabḍ-ı bāridin sebebleri o ʿurūḳ-ı nābıḍanın istīʿāb eylediği ervāḥın veyāḫūd demin iʿtidāl-i ṭabīʿīlerinden ziyāde ḥārr veyāḫūd bārid olmalarıdır. Eger o ʿurūḳ-ı nābıḍanın içinde olan dem ve rūḥ-ı iʿtidālī ḥarāret cānibine tecāvüz eder ise o nabḍ ḥārr olur, eger bürūdet cānibine tecāvüz eder ise o nabḍ bārid olur.[249] *Ve sāir nabḍların dahi ʿAllāme esbābını ẕikr eyledi, melāle müʾeddī olmasın için biz o esbābı terk eyledik.*

el-Faṣlu's-Sābiʿu Fī-Nabḍı'ẕ-Ẕükūri ve'l-İnās̱i ve Nabḍı'l-Esnāni

Ẕükūrun nabḍı inās̱ nabḍından ʿiẓam ve ḳuvvette eks̱er ve ziyāde olur, zīrā ẕükūrun ḳuvāları ve ḥareketleri ziyāde olur ve lā-maḥāle tervīḥe ḥācetleri ziyāde olup ziyāde-i ḥācet nabḍlarının ʿaẓīm ve ḳavī olmasını

248 Ve bu farḳları itḳān eden kimselere o iki nabḍın sebebleri ẓāhir olur.

249 Maʿlūm buyurula ki nabḍın ḥarāreti ile ve bedenin ḥarāreti beyninde ve arasında mülāzemet olmaz, baʿḍı kerre beden ḥārr, nabḍ bārid olur ve baʿḍı kerre beden bārid, nabḍ ḥārr olur. Ve nabḍın ḥarāret ve bürūdeti sebeblerini itḳān edenlere bunun vechi ẓāhir olur.

iḳtiḍā eder. Ẕükūrun nabḍı inās̱ nabḍından ziyāde baṭīʾ ve mütefāvit olur. Ve her nabḍ ki ḳuvvet s̱ābite olup mütevātir olsa[250] lā-maḥāle o nabḍ serīʿ olur, zīrā nabḍ tevātürü aḫẕ eylemez illā evvelen sürʿati aḫẕ eder. Eger sürʿat ḳaḍā-i ḥācette kifāyet eylemez ise o zamān sürʿat ile maʿan tevātürü aḫẕ eder, onun için ricālin nabḍının tefāvütü nisānın nabḍı tefāvütünden eks̱er ve ezyed olur, *zīrā ʿaks üzere olup nisānın nabḍının tefāvütü ricālden ziyāde olsa ricālin nabḍı mütevātir olmuş olurdu, nabḍ-ı mütevātir sürʿati iḳtiḍā etmekle ricālin nabḍı nisā nabḍından serīʿ olurdu. Ricālin nabḍı serīʿ olmak bāṭıldır, zīrā ḳarīben ẕikr olundu ki ricālin nabḍı nisāya ḳıyās ile baṭīʾ olur.*

Ve ṣıbyānın nabḍı kemāle [75b] erişenlerin ve müstekmilīnin nabḍından ziyāde leyyin ve ziyāde ḍaʿīf olur ve tevātür ve sürʿati ziyāde eşedd olur, onun için ṣıbyānın ḥarāretleri ziyāde ve ḳuvvetleri ḍaʿīfe olur *ve ḳuvvetlerinin ḍaʿfı ḥasebiyle nabḍı taʿẓīm edip ḥācet-i zāideyi defʿ edememek ile tevātür edip o ḥāceti defʿ eder.* Ve ṣıbyānın nabḍı müstekmilīn nabḍına ḳıyās ile her ne ḳadar ṣaġīr ise lākin kendi ʿırḳlarına ve cüs̱s̱elerine göre nabḍları ʿaẓīm olur, zīrā ṣıbyānın damarları ve āletleri ziyāde leyyin ve tervīḥe ḥācetleri şedīde olur ve kendi cüs̱s̱elerine ḳıyās ile ḳaviyye olur.

Ve bu meẕkūrlar nabḍ-ı ʿaẓīmin sebebleri olup ṣıbyānda mevcūd olmakla nabḍları ʿaẓīm olur ve müstekmilīne ḳıyās ile ṣıbyānın nabḍı her ne ḳadar ʿaẓīm değil ise lākin serīʿ ve mütevātirdir, zīrā ṣıbyānın vücūh ile tervīḥ ve tenḳıyeye ḥāceti eşedd olur onun için ki ṣıbyānda buḫār-ı duḫānī kes̱īr olur tetābuʿ-ı haḍmları olmak ḥasebiyle, *zīrā sāʿaten fe-sāʿat eklden ḫālī olmayıp tetābuʿ-ı haḍmlarından ḥādis̱ olan edḫıne lā-maḥāle munḳaṭıʿa olmaz.*

Ammā şübbānın nabḍı ʿiẓamda eks̱er ve ezyed olur.

Ṣāḥib-i Ḳānūn bu mesʾeleyi ıṭlāḳ üzere ẕikr eyledi. Ve ʿAllāme tafṣīl edip der ki cumhūr ẕāhib oldular ki şübbānın nabḍları bi'l-cümle esnānın nabḍlarından ziyāde ʿaẓīm olur, zīrā ḳuvvetleri aḳvā ve ḥācetleri eks̱er olur lākin cumhūrun bu ḳavllerinde naẓar vardır, zīrā biz kühūlün ve belki sinn-i meşāyıḫın evāilinde olan kimselerin nabḍlarını şābbların nabḍlarından

250 "Ḳuvvet s̱ābite olsa" diye ḳaydın fāidesi budur ki ḳuvvet sāḳıṭa olup ʿiẓam u sürʿat-i nabḍa ḳādir olmasa o vaḳtte tevātür eder eger min-vechin ḳuvvet var ise. Ve o tevātür bilā-sürʿat olur, ammā ḳuvvet s̱ābite iken sürʿatsiz tevātür olmaz.

ʿaẓīm buluruz belki şābbların ve yiğitlerin nabḍları ziyāde ʿaẓīm olduğu sinn-i meşāyıḫın evāḫirinde olanlara ḳıyāsla olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve Ḳānūn'da egerçi evvelen ıṭlāḳ olundu lākin mez̠heb-i cumhūr üzere tefrīʿ edip der ki:

Şübbānın nabḍı sürʿatte zāid olmaz, zīrā nabḍ-ı ʿaẓīm sürʿatten muġnī olup cidden nabḍ-ı şübbān sürʿat ve tevātürde nāḳıṣ olur ve tefāvüt-i nabḍa ẕāhib olur. Ve sinn-i şübbānın evāilinin nabḍı evāḫir-i şübbān nabḍından aʿẓam olur ve evāḫirinde nabḍ evāilinden aḳvā olur. Ve biz mizāc baḥs̠inde beyān eylemiştik ki ṣıbyānın ḥarāretiyle şübbānın ḥarāreti biri birine ḳıyās ile teşābüh ve tesāvīye ḳarīblerdir ve o beyānımızın iḳtiḍāsı üzere ṣıbyānla şübbānın ḥācetleri ve ʿiẓam-ı nabḍları dahi müteşābih ve mütesāvī olmaktır lākin mütesāvī olmayıp şübbānın nabḍı ṣıbyānın nabḍından aʿẓam olduğunun vechi budur ki şübbānda ḳuvvet ziyāde olur ve ḳuvvet-i zāide ḥasebiyle şübbānın nabḍı ṣıbyānın nabḍından ʿaẓīm olur ve nabḍın ʿaẓīm olduğundan sürʿat ve tevātür şübbānda ḳalīl olur. Ve nabḍın ʿiẓamı ḥaḳḳında milāk-i emr[251] ḳuvvettir, zīrā ḳuvvet nabḍın fāʿilidir ve tervīḥ ve tenḳıyeye ḥācet sebeb-i dāʿīdir ve ālet-i nabḍa muʿīnedir.

Ve kühūlün nabḍı aṣġar olur, ḳuvvetleri ḍaʿīfe olmakla ve nabḍ-ı kühūlün sürʿati eḳall olur ve ḳuvvetleri ḍaʿīfe olur, tervīḥ ve tenḳıyeye iḥtiyācları ḳalīl olmak ḥasebiyle. Ve ḳıllet-i ḥācetten için kühūlün nabḍı mütefāvit olur.

Ve sinn-i meşāyıḫta mümʿin olanların baʿḍılarında nabḍ leyyin olur, zīrā ruṭūbet-i ġarīziyyeleri her ne ḳadar ḳalīle ise ruṭūbet-i ġarībeleri ziyāde olur.

ʿAllāme, İmām Faḫr'e ʿazv edip der ki veznde meşāyıḫın inḳıbāḍa ḥāceti inbisāṭa ḥācetten eḳall olur. Ve yine İmām'a ʿazv edip der ki bu faṣlda üç baḥs̠ bāḳī kaldı:

Baḥs̠-i evvel budur ki ṭıflın yaʿnī vilādete ḳarīb olup aʿḍāsı taṣallüb eylememiş velīdin nabḍı ḍaʿfına bināen ṣaġīr olur ve kes̠ret-i ḥācete bināen serīʿ ve mütevātir olur. Ve o ṭıflın sinni vilādetten baʿīd olduğu miḳdār ʿaẓīm olur ve sürʿat ü tevātür-i nabḍ o miḳdār ḳalīl olur ve bu ḳāʿide evvel-i ḥadd-i şebāba varınca ḳadar düstūru'l-ʿamel olur. Ve şebāb vaḳtine vardıkta iʿti-

---

251 ʿAllāme. ملاك الأمر بالكسر والفتح والكسر اكثر ما يقوم به الامر ومنه يقال القلب ملاك الجسد

dāl üzere nabẓ ʿaẓīm olur ve baṭīʾ ve mütefāvit olur o sinnin nihāyetine varınca ḳadar. Ve sonra ḳuvvet ve ḥācet noḳṣānı aḫẕ eder, sinninin noḳṣānı ḥasebiyle ʿiẓam ve sürʿat ve tevātür az olur ḥattā şeyḫ-i fānī oldukta ḍaʿf-ı ḳuvvet ve ḳıllet-i ḥācet ḥasebiyle nabḍ ṣaġīr ve ḍaʿīf ve mütefāvit olur.

Ve baḥs̱-i s̱ānī budur ki baḥs̱-i evvelde ẕikr eylediğimizden lāzım gelir ki sürʿat evvel-i ʿömrden āḫir-i ʿömre varınca ḳadar noḳṣānı aḫẕ eder ve ʿiẓam evvel-i ʿömrden ḥadd-i şebāba varınca ḳadar ziyādeyi aḫẕ eder ve baʿde'ş-şebāb noḳṣānı aḫẕ eder. Ḳuvvet dahi ʿiẓam gibi olur, ammā tevātür evvel-i ʿömrden āḫir-i ʿömre varınca ḳadar noḳṣānı aḫẕ eder lākin baʿḍı kerre olur ki ḳuvvet ʿiẓam ve sürʿatte teʾs̱īr edemeyip ḥācet-i tervīḥ münḳaḍiye ve mündefiʿa olmamakla meşāyıḫın nabḍı merreten uḫrā ziyāde-i tevātürü aḫẕ eder ve o ziyāde ile ḥāceti defʿ eder.

Ve bu baḥs̱-i s̱ānīde ẕikr olunandan maʿlūm oldu ki beyne'l-esnān ziyāde nabḍ-ı ʿaẓīm evvel-i şebābda olur ve aṣġar şeyḫ-i fānīde olur ve ṣabīnin nabḍı ʿiẓamda mütevassıṭ olur ve ḳuvvetin ḥāli dahi bu minvāl üzere olur. Ve sürʿat ve tevātürün eşeddi sinn-i ṭufūliyyette olur ve o iki nabḍın eḳalli şeyḫ-i fānī sinninde olur. Şebāb sinninde bu iki nabḍ mütevassıṭ olur.

Ve baḥs̱-i s̱ālis̱ budur ki saḥnātın nabḍı ẕikr olunur. Şeyḫ-i Reʾīs bu nabḍı ẕikr eylemedi, maʿa-hāẕā onu dahi ẕikr eylemek lāzım olur. Pes ṣaḥīḥ, naḥīf yaʿnī ġayr-i marīḍ olan kimselerin nabḍı ʿable yaʿnī etli ve semiz olanların nabḍından aʿẓam olur ve tefāvütü eks̱er olur yaʿnī tevātürü az ve ḳalīl olur lākin aḳvā olmaz belki ḳuvvette naḥīf ve ʿable berāber olur. Ve'l-ḥāṣıl ʿablenin nabḍı aṣġar ve tevātürü eşedd olur lākin o ʿablenin ḍaḫāmeti ve semizliği laḥm ile olur ise onun nabḍının tevātürü şaḥmī olan semizlikten eşedd olur.

el-Faṣlu's̱-S̱āminü Fī-Nabḍı'l-Emziceti

Mizāc-ı ḥārrda ḥācet eşedd ve ziyāde olur eger ḳuvvet ve ālet cemīʿan müsāʿid olurlar ise, lā-maḥāle nabḍ ʿaẓīm olur. Ve ikisinden biri müsāʿid olmaz ise o nabḍ muḳaddemā tafṣīl olunduğu üzere olur. *Ve o tafṣīl budur ki ḳuvvet ḳaviyye ve ḥācet eks̱er olup lākin ālet ṣalābet üzere olur ise nabḍ ṣaġīr ve serīʿ ve mütevātir olur; eger ālet leyyine olup ḳuvvet ḍaʿīfe olur ise nabḍ ṣaġīr ve baṭīʾ ve mütefāvit olur eger ḍaʿf kemāle ulaştı ise, eger*

kemāle ulaşmadı ise nabḍ mütefāvit olmaz belki mütevātir olur. Lākin bu mizāc-ı ḥārrda her ḥālde inḳıbāḍ inbisāṭtan esraᶜ olur, zīrā mizāc-ı ḥārrda ebḫıre-i duḫāniyye ziyāde olur ve tervīḥe ḥācetten tenḳıyeye olan ḥācet ziyāde olur ve tenḳıye inḳıbāḍ ile ḥāṣıl olmakla ṭabīᶜat inḳıbāḍı isrāᶜda ihtimām eder.

Eger mizāc-ı ḥārr sūʾ-i mizāc ḥasebiyle olmayıp ṭabīᶜī ve ḫalḳī olur ise o mizāc-ı ṣaḥīḥin ḳuvveti cidden ḳaviyye olur ve ona bināen nabḍ ḥareket-i inḳıbāḍ u inbisāṭta ḳavī ve serīᶜ olur. Ve sen elbette ẓann ve ḥisbān eyleme ki ḥarāret-i ġarīziyyenin ziyāde olması ḳuvvetin noḳṣānını īcāb eder. Cevher-i rūḥun bāliġan mā-beleġa ḳuvveti ve şehāmeti yaᶜnī ẕekāveti olmaz belki ḥarāret-i ġarīziyyenin tezeyyüdü ve tekes̱s̱ürü cevher-i rūḥta ve nefeste bāliġan mā-beleġa ḳuvvet ve şehāmeti īcāb eder, lākin sūʾ-i mizāca tābiᶜa olan ḥarāret ḍaᶜfı īcāb edip o ḥarāret-i ġarībe ziyāde olduğu miḳdār ḍaᶜf dahi ziyāde olur.

Ammā mizāc-ı bārid *gerek ṭabīᶜī olsun ve gerek sūʾ-i mizāc ḥasebiyle olsun o iki mizāc-ı bāridde* nabḍ noḳṣān cānibine meyl eder *ve ecnās-ı nabḍdan her bir cinste noḳṣān cihetini aḫẕ eder lākin o mizāc ḍaᶜfı īcāb etmekle* nabḍın ṣıġara meyli buṭʾa ve tefāvüte meylinden eks̱er olur. Ve eger mizāc-ı bāridde ālet-i nabḍ yaᶜnī şiryān leyyine olur ise [76a] nabḍın ᶜarḍı ziyāde olur, keẕālik buṭʾ ve tefāvütü dahi ziyāde olur. Ve eger mizāc-ı bāridde ālet ṣulbe olur ise nabḍın ᶜarḍı ve buṭʾu ve tefāvütü āletin leyyine olduğu ḥālde olan ᶜarḍı ve buṭʾu ve tefāvütü miḳdārından noḳṣān olur. *Sūʾ-i mizāc-ı ḥārr ve sūʾ-i mizāc-ı bārid işbu iki sūʾ-i mizāc her ne ḳadar ḍaᶜf-ı nabḍı īcāb eder ise lākin* sūʾ-i mizāc-ı bāridden ḥādis̱ olan ḍaᶜf sūʾ-i mizāc-ı ḥārr ḍaᶜfından eks̱er olur, zīrā ḥarāret-i ġarībenin min-vechin ḥarāret-i ġarīziyyeye müşābeheti olur *ve bürūdet ise ḥarāret-i ġarīziyyeye külliyyen mübāyin olur ve min-vechin ġarīziyye ḥarārete müşābeheti olan ḥarāret-i ġarībede bürūdete ḳıyās ile ḳuvvet olup ḍaᶜfı noḳṣān olur.*

Ve mizāc-ı raṭba nabḍın mevcī ve ᶜarīḍ olması tābiᶜ olur. Ve mizāc-ı yābise nabḍın ḍayyiḳ ve ṣulb olması tābiᶜ olur. Ve mizāc-ı yābiste ḳuvvet ḳaviyye olup tervīḥ ve tenḳıyeye ḥācet şedīde olur ise ẕü'l-ḳarᶜateyn tesmiye olunan nabḍ veyāḫūd nabḍ-ı mürteᶜiş ḥādis̱ olur.

Ve sen besāyıṭ-ı emzicenin nabḍlarını çünki bildin, mürekkebātın terkībi sana tefvīḍ olundu *o şarṭ ile ki bizim taʿlīm ve tebyīn eylediğimiz uṣūlü ḍabṭ edip düstūru'l-ʿamel eyleyesin ve ondan mürekkebātın nabḍını ḥārr-ı raṭb ve ḥārr-ı yābis ve bārid-i raṭb ve bārid-i yābis olan gerek ṭabīʿī ve gerek ġayr-i ṭabīʿī mizāclar nabḍını ondan istiḫrāc eyleyesin.*

Ve baʿḍı kerre olur ki şaḫṣ-ı vāḥidin iki şıḳḳının mizācı muḫtelif olur yaʿnī bir ādemin sağ ṭarafının mizācı ḥārr ve sol ṭarafının mizācı bārid olur veyāḫūd ʿaks üzere olup sağ bāridü'l-mizāc ve solu ḥārru'l-mizāc olur ve nabḍ dahi ona tābiʿ olup sağ cānibinin nabḍı sol cānibinin nabḍına muḫālif olur. Ve bundan ẓāhir olur ki nabḍı muḥarrik olan şiryān damarlarında ḳuvvet-i müstaḳille olur. Medd ve cezr ṭarīḳi ile şiryānın muḥarriki ḳalb değildir[252] ve şiryānın lüzūm ṭarīḳi ile ḳalbe tābiʿ olduğundan değildir. Eger şiryānın ḥareketi ḳalbin ḥareketine o ṭarīḳler ile tābiʿa olsa yemīn ve yesārının mizācı muḫtelif olan şaḫṣ-ı vāḥidde vech-i mezkūr üzere nabḍ muḫtelif olmazdı, zīrā bi'l-cümle şerāyīn şiryān-ı vāḥidden münşaʿibe olur ve o şiryānın menbiti ḳalbden muḫtelifü'l-mizāc ve'l-ḥareke olmak iḥtimāli olmaz.

el-Faṣlu't-Tāsiʿu Fī-Nabḍı'l-Fuṣūli

Rebīʿ-i eṭıbbā olan faṣlda yaʿnī nīsān demekle maʿrūf olan ayda ecnās-ı nabḍdan her bir cinsin iʿtidāli olup ifrāṭ ve tefrīṭ üzere olmaz lākin cins-i vāḥid yaʿnī keyfiyyet-i ḳarʿdan meʾḫūẕ olan cinste nabḍ muʿtedil olmayıp o cinsin ḳuvveti ziyāde olur. *Ve rebīʿ-i eṭıbbādan evvel ve sonra olan mart ve mayıs aylarında nabḍ iʿtidālden ḫurūc eder, o iki şehr-i rūmiyye eyyāmının vasaṭta olan şehre ḳurbiyyet ve buʿdiyyeti ḥasebiyle. Ve mizāc baḥsinde tafṣīli mürūr eyledi, bu ḳadar tekrār ve iʿāde kifāyet eder.*

Ve faṣl-ı ṣayfta tervīḥe iḥtiyāc ḥasebiyle nabḍ serīʿ ve mütevātir olur ve o faṣlda bedene ḥarāret-i ḫāriciyyenin istīlāsından nāşī ervāḥın taḥallülü ḥasebiyle nabḍ ṣaġīr ve ḍaʿīf olur.

Ve faṣl-ı şitāda nabḍın tefāvütü ve buṭʾu ve ḍaʿfı ziyāde olup ṣaġīr olur ḳuvvetin ḍaʿfı ḥasebiyle.

---

252 Ḳalbe şiryānın medd ve cezr ṭarīḳi ile tebeʿiyyeti ve keẕālik lüzūm ṭarīḳi ile tebeʿiyyetinin tafṣīli muḳaddimātta ẕikri tafṣīl olundu.

ᶜAllāme der ki bu mez̲kūr nabḍlar o zamān olur ki o zamānda şitā cidden bārid ola ve cidden bürūdet o bilādda olur ki ġālib-i ḥālde o bilādın bürūdeti ifrāṭ üzere olur. İfrāṭ-ı bürūdetten mā-ᶜadā z̲ikr olunan nabḍların şurūṭ-ı uḫarı dahi vardır, o şarṭlar budur ki beden müteḫalḫil, ḍaᶜīf ve mizāc-ı beden bārid ola veyāḫūd o kimse meşāyıḫtan ola. Bu şurūṭ bulunmayan kimselerin vaḳt-i şitāda mesāmmātı müstaḥṣaf ve mesdūd ve binyeleri ḳavī ve mizāc-ları ḥārr olup nabḍları z̲ikr olunan nabḍların ḫilāfı üzere olur, zīrā ḥarāret-i ġarīziyye vaḳt-i şitāda fāḍıl İbuḳrāṭ'ın ḳavli üzere ḳaviyye olur ve ona bināen haḍm dahi ziyāde olur. İnteha'l-kelāmü'l-ᶜAllāme.

Ve *Ḳānūn* ṣāḥibi der ki ve ittifāḳī baᶜḍı ebdānın ġavrında ḥarāret cemᶜ olup ḳuvvet ḳaviyye olur ve bu ḥāl o vaḳt olur ki ḥarāret-i mizāc ġālib ola. Ve o mizāc-ı ḥārr berdden münfaᶜil olmayıp belki berde muḳāvemet eyleye ve berd o kimsenin ᶜumḳuna ve dāḫiline girip nüfūz̲ eylemeye.

Ve faṣl-ı ḫarīfte nabḍ muḫtelif olur ve bulunduğu miḳdār nabḍ ḍaᶜfa māil olur. Ve ḫarīfte iḫtilāf-ı nabḍın vechi budur ki eyyām-ı ḫarīfin akşamı ve ṣabāḥı bārid ve kuşluğu ḥārr olur ve ondan nāşī mizācları gāhca ḥarāret-i ᶜaraḍiyyeye ve gāhca bürūdet-i ᶜaraḍiyyeye istiḥāle edip ḥarāret ve bürūdetin iḫtilāfından nabḍ dahi muḫtelif olur. Ve ḫarīfte nabḍın ḍaᶜfının vechi budur ki dāimā z̲ikr olunan mizāc-ı muḫtelifin bedene vürūdu mizāc-ı müteşābihin vürūdundan ziyāde nikāye eder ve lā-maḥāle o nabḍın redāʾeti eşedd olur. Ve ḍaᶜfın bir vechi dahi budur ki ḫarīfin ṭabīᶜatı ṭabīᶜat-ı ḥayāta muḫālif olur, zīrā ḫarīfin ṭabīᶜatı bārid-i yābis olur, ṭabīᶜat-ı ḥayāt ise ḥārr-ı raṭb olur ve bilā-reyb ṭabīᶜat-ı ḥayāta muḫālif olan mizāc ḍaᶜfı īcāb eder.

İşbu z̲ikr olunan fuṣūlün nabḍı *her faṣlın şühūr-ı s̲elās̲esinden vasaṭta olan şehrin nabḍı idi, mes̲elā rebīᶜden nīsānın ve ṣayftan temmūzun ve ḫarīften teşrīn-i evvelin ve şitādan kānūn-ı s̲ānīnin nabḍları idi, ammā* her faṣlın evvelinde ve āḫirinde olan şehrlerin nabḍ-ı ṭabīᶜīleri ittiṣālinde olan faṣl-ı āḫerin nabḍ-ı ṭabīᶜīleri gibi olur, *mes̲elā mart ayının evāilinde nabḍ şubatın nabḍı gibi olur velākin nīsāna her ne miḳdār ḳarīb olur ise o miḳdār nabḍ iᶜtidāle ḳarīb olup nabḍ-ı evvel noḳṣān olur, kez̲ālik bu minvāl üzere mayıs ayında nabḍ ḥazīrān ṭabīᶜatında olur, ḥazīrān yak-laştıkça nabḍ iᶜtidālden baᶜīd olur, bāḳī fuṣūlün şühūru dahi bu minvāl üzere olur.*

el-Faṣlu'l-ʿĀşiru Fī-Nabḍı'l-Büldāni

Büldānın mizāc-ı ṭabīʿīleri fuṣūlün ṭabīʿatı gibi olup baʿḍı büldān rebīʿī ve baʿḍı āḫerleri ṣayfī ve ḫarīfī ve şitāī olur; o beldeler ḥarāret ve bürūdette, ruṭūbet ve yübūsette ifrāṭ ve tefrīṭ veyāḫūd beynehümāda iʿtidāl üzere olmakta fuṣūle müteşābih olmakla her belde fuṣūlden müteşābihine nisbet olunur. *Pes her beldenin nabḍı fuṣūlden müteşābihinin nabḍı gibi olur, meṡelā rebīʿiyye olan belde ahālīsinin nabḍları faṣl-ı rebīʿde olan nabḍ gibi olur, bāḳīleri dahi bu ḳıyās üzere olur.*

el-Faṣlu'l-Ḥādī ʿAşere Fi'n-Nabḍıllezī Yūcibuhu'l-Mütenāvelātü

Mütenāvel olan nesneler yaʿnī ġıdā veyāḫūd devā olmak üzere meʾkūl ve meşrūb olan nesneler keyfiyyet ve kemmiyyetleri ile nabḍda teʾṡīr ederler.

Ammā keyfiyyetleri ile teʾṡīrleri o vech ile olur ki o mütenāvel bedeni ve nabḍı tebrīd veyāḫūd tesḫīn eder. *Ve ḥādiṡ olan ḥarāret veyāḫūd bürūdet nabḍı īcāb eylediği nabḍa yaʿnī kendiye münāsib olan nabḍa taġyīr eder. Meṡelā o mütenāvelin keyfiyyeti ḥarāret olup ve o ḥarāret ḥarāret-i ġarīziyyeyi ziyāde eder ise nabḍı ʿaẓīm ve serīʿ ve mütevātir eder. Ve eger mütenāvelden ḥādiṡ olan ḥarāret ḥarāret-i ġarīziyyeye muʿīne olmayıp belki ḥarāret-i ġarībeye muʿīne olur ise nabḍ ḍaʿīf ve serīʿ ve mütevātir olur. Ve eger o mütenāvelin keyfiyyeti bārid olur ise nabḍı ṣaġīr ve baṭīʾ ve mütefāvit eder. Ve mütenāvel raṭb veyāḫūd yābis olur ise nabḍı mizāc-ı raṭb veyāḫūd mizāc-ı yābis nabḍı gibi eder.*

ʿAllāme der ki meşrūbun nabḍı taġyīri ġıdānın taġyīrinden esraʿ olur nüfūẕu esraʿ olduğuna bināen. Ve meşrūbāt beyninden şarābın nabḍı taġyīri sāir meşrūbātın taġyīrinden esraʿ olur şarābın nüfūẕu esraʿ olmak ḥasebiyle.

Ammā mütenāvelin kemmiyyeti *yaʿnī miḳdārı ḥasebiyle teʾṡīri bu vech ile olur ki kemmiyyet üç vechten ḫālī olmaz: yā mütenāvel muʿtedil olur yaʿnī mütenāvelin miḳdārı vech-i lāyıḳ üzere olur veyāḫūd vech-i lāyıḳtan ziyāde olur veyāḫūd vech-i lāyıḳtan noḳṣān üzere olur.* Eger muʿtedil olur ise o muʿtedilü'l-miḳdār mütenāveli tenāvül eden kimsenin nabḍı ʿiẓamda ve sürʿat ve tevātürde ziyāde olur, zīrā o kimsenin ḳuvveti ziyāde olur ve ziyāde-i ḳuvvetten bu nabḍlar ḥādiṡ olur.

İmām Faḫr ẕāhib [76b] oldu ki bu muʿtedilü'l-miḳdār mütenāveli tenāvülden ḳuvvetin ziyāde olup o ḳuvvet-i zāide ile nabḍ ʿaẓīm ve serīʿ ve mütevātir olduğu ancak o mütenāvelin haḍmından sonra olur, ammā ḳable'l-haḍm ḥarāret-i ġarīziyye haḍm için ʿumḳ-ı bedene ve bāṭına hareket edip haḍma meşġūl olmakla o mütenāvel haḍm olunca ḳadar nabḍın ṣıġara ve ḍaʿfa meylini īcāb eder. Ve İmām Faḫr'in bu maḳālini Sāmirī ve Mesīḥī taḥsīn ve taṣvīb eylediler.

Ve ʿAllāme bu mesʾelede tafṣīl edip der ki muʿtedilü'l-miḳdār mütenāveli tenāvül eden kimsede mümkin olur ki o mütenāvel ile ḳable'l-haḍm ve belki ḥāl-i tenāvülde ḳuvvet ziyāde ola ve o ḳuvvet-i zāide ile zamān-ı cūʿda olan nabḍ müteġayyir olup ḍaʿīf ḳavī ve ṣaġīr ʿaẓīm ola. Ve buna delālet eder ḥarekāttan ḍaʿīf olan cāyiʿ ve aç kimse ṭaʿām ekl eylediği gibi ve ʿale'l-fevr ve ḳable'l-inhiḍām ḥarekete ḳavī ve ḳādir olur. Ve nabḍ dahi bu minvāl üzere olmak cāiz olup ḳable'l-inhiḍām nabḍ ṣıġara ve ḍaʿfa māil olmamak mümkin olur. Ve o mütenāvel ḳable'l-inhiḍām ḳuvveti ziyāde eylediğinden vechi budur ki ḥāl-i cūʿda ṭabīʿat ḍınnet ve buḫl edip medār-ı ḳuvvet olan ġıdānın inʿidāmı ḥasebiyle bulunan ḳuvveti imsāk eder ve o mütenāvel tenāvül olunduğu gibi ḳuvvetin medārı olan mütenāvele iʿtimād edip ḳuvvet-i mevcūdeyi mekṡ eylemeyip tevzīʿ ve taḳsīm eder. Bir ḳısmını haḍm-ı ṭaʿāma ṣarf eder ve ḳısm-ı āḫerleri ḥareket-i nabḍa ve sāir ḥarekāta ṣarf eder. Ve nabḍa mürsel olan ḳuvvet ile o ḳuvvetin mekṡi ḥālinde nabḍa ne miḳdār taġayyür ve noḳṣān terettüb eyledi ise o noḳṣān zāil olup nabḍ min-vechin tamām olur. Ve baʿde'l-inhiḍām her vech ile māniʿ-i āḫer bulunmaz ise nabḍ tekāmül edip min-küllin vechin tāmm olur. Ve mütenāvelin ʿale'l-fevr ḳuvveti ziyāde eylemesi ḥayret-res-i eẕhān olmakla bu vech ile ve sühūlet üzere ʿAllāme'nin kelāmı tercümeye idḫāl olundu. Allāhu aʿlemü bi-ḥaḳīḳati'l-ḥāl.

Ve muʿtedilü'l-miḳdār mütenāvelden ḥādiṡ olan nabḍ-ı ʿaẓīm ü serīʿ ü mütevātir bir müddet bāḳī kalır yaʿnī o mütenāvel taḥallül edince ḳadar o nabḍlar mekṡ eder.

Taḥallül zamān-ı keṡīrde olur ise nabḍ-ı ḥādiṡ zamān-ı keṡīr bāḳī olur ve zamān-ı taḥallül ḳalīl olur ise nabḍ dahi zamān-ı ḳalīl mekṡ eder. Pes meşrūbāttan ḥādiṡ olan nabḍın beḳāsı maṭʿūmāttan ḥādiṡ olan nabḍın

beḳāsından ḳalīl olur. Ve ḳadr-i kifāyeden noḳṣān olan maṭʿūmātın nabḍı muʿtedilü'l-miḳdār olan maṭʿūmāt nabḍından mekṡ ve bekāda ḳalīl olur. Ammā mütenāvel cidden keṡīrü'l-miḳdār olsa yaʿnī mütenāvelin miḳdārı bir ḥadde bāliġ olsa ki o miḳdār mütenāveli haḍmdan ṭabīʿat ʿāciz olup yorulsa ve fütūr gelse o mütenāvel ile nabḍ muḫtelif ve bilā-niẓām olur, *zīrā ḳuvvete keṡret-i mütenāvel ṡiḳal olur ve her ṡiḳal iḫtilāf-ı nabḍı īcāb eder, zīrā her keṡret ṭabīʿatın ʿadūsu olur ve beyne'l-aʿdā olan münāzaʿa ve muḥārebeden iḫtilāf ḥādiṡ olur, gāhca ṭabīʿat ġālibe olur ve gāhca ṭabīʿatın ʿadūsu olan ṡiḳal ve keṡret ġālib olup nabḍ muḫtelif olur ve ṡiḳalin teḳalḳul ve ıḍṭırābından yaʿnī bir ḳarār üzere olmamasından nabḍ bilā-niẓām olması lāzım gelir. Ve ʿAllāme'nin bu maḳāmda īrād eylediği suʾāl ve cevābdan müstefād olur ki kemmiyyeti ziyāde olan mütenāvelin miʿdede haḍm-ı evvel olunca ḳadar iḫtilāfı ziyāde olur ve baʿdehu olan haḍmda dahi iḫtilāf olur lākin iḫtilāf-ı evvelden ḫafī ve noḳṣān olur.*

Erkāġānīs ẕāhib oldu ki cidden miḳdārı keṡīr olan ṭaʿāmdan ḥādiṡ olan sürʿat o ṭaʿāmla ḥādiṡ olan tevātürden ziyāde olur ve cidden keṡīrü'l-miḳdār olan mütenāvelden ḥādiṡ olan nabḍın beḳāsı olur, sebebin yaʿnī keṡīrü'l-miḳdār ṭaʿāmın beḳāsı ḥasebiyle. Ve kemmiyyet-i ṭaʿām cidden keṡīr olmakla ṭabīʿat haḍmından ʿāciz kalıp müddet-i keṡīr o ṭaʿām bāḳī kalır ve o ṭaʿāmdan ḥādiṡ olan nabḍ dahi bāḳī kalır. Ammā o mütenāvel keṡīr olup lākin cidden keṡīr olandan keṡreti eḳall olsa o zamān dahi iḫtilāf olur velākin iḫtilāf muntaẓam olur. Ammā o mütenāvel olan ṭaʿāmın miḳdārı iʿtidālden ḳalīl ve az olur ise o zamān nabḍ iḫtilāfta ve sürʿatte eḳall olur.

Bu mebḥaṡta iki maḥallde nüsḫalar muḫteliftir:

Biri evvel-i baḥṡte ẕikr olunan "Erkāġānīs" bedeline Ḳarṣī nüsḫasında "Ercīḥānis" vāḳiʿ olmuştur ve ʿAllāme dahi "Ercīḥānis" nüsḫasını taṣvīb edip Cālīnūs'un kelāmında dahi "Ercīḥānis" vuḳūʿu ile ṣıḥḥatine istidlāl eyledi.

Ve maḥall-i ṡānī ḥālā ẕikr eylediğimizdir ki baʿḍı nüsḫalarda "Eger o mütenāvel ḳalīlü'l-miḳdār olur ise ʿaẓīm ve serīʿ olur" vāḳiʿ olmuştur, o nüsḫada "nabḍ muḫtelif olur" diye yazılmamıştır. Ve ʿAllāme iḫtilāf yazılmayan nüsḫayı taṣvīb edip yine o nüsḫayı Cālīnūs'un kelāmı ile teʾyīd eylemiştir.

Ve ḳalīlü'l-miḳdār olan mütenāvelden ḥādis̱ olan nabḍın beḳāsı ve meks̱i ḳalīl olur, zīrā o mütenāvelin kemmiyyeti ve miḳdārı ḳalīl olmakla haḍmı serīᶜ olur ve haḍm ile sebeb zāil olup o sebebden ḥādis̱ olan nabḍ dahi zāil olur. Ve miḳdār-ı mütenāvelin cidden kes̱retinden veyāḫūd cidden ḳılletinden ḫaver ve ḍaᶜf ᶜārıḍ olsa o iki ṣūretten hangisi mevcūd olur ise onun nabḍı ṣūret-i uḫrādan ḥādis̱ olan nabḍa āḫirü'l-emr ṣıġar ve tefāvütte müşābih olur. Ammā evvel-i emrde ġıdānın ḳılleti ṣıġar ve tefāvütü īcāb eylemez, ḳıllet mütemādī olur ise o vaḳt ṣıġar ve tefāvüt ḥādis̱ olur, keẕālik ġıdā-i kes̱īr dahi o nabḍları mütemādī olmadıkça īcāb eylemezler.

Onun için ṣāḥib-i Ḳānūn āḫirü'l-emr mütenāvel-i kes̱īr ve mütenāvel-i ḳalīl ṣıġar ve tefāvütte müteşābih olurlar diye teşābühü "āḫirü'l-emr" ḳaydı ile taḳyīd eyledi.

Ve kaçan ṭabīᶜata ḳuvvet gelip ḳıllet-i ekl ile ḥādis̱ olan ḍaᶜf zāil olsa ṭabīᶜat haḍma ḳaviyye olup baᶜde'ḍ-ḍaᶜf meʾkūlü haḍm etmekle nabḍ iᶜtidāle rücūᶜ eder ve keẕālik kes̱ret-i ekl ṣūretinde dahi bedene müddeḫar ve müctemiᶜ olan ġıdāyı o ḳuvvet ile ṭabīᶜat haḍm edip nabḍ ḍaᶜftan iᶜtidāle rücūᶜ eder.

Ve bu mevḍiᶜde eşribeye maḫṣūṣ baᶜḍı aḥkām beyānına ṣāḥib-i Ḳānūn şürūᶜ eder. Ve ḳable'ş-şürūᶜ ᶜAllāme eşribenin envāᶜını z̲ikr eder, ammā ᶜAllāme'nin beyānı budur ki meşhūr olan eşribe bi-ḥasebi'l-menfaᶜat üç nevᶜ üzere olur:

Nevᶜ-i evvel o eşribedir ki o eşribenin menfaᶜati ancak tenfīz̲-i ġıdā olur. Ve mez̲heb-i Ḥakīm üzere o eşribede ġıdāiyyet ve devāiyyetten bir nesne olmaz, su mis̱lli.

Ve nevᶜ-i s̱ānī o eşribedir ki onda ġıdāyı tenfīz̲ menfaᶜati olur ve hem kendi dahi ġıdā olur, nebīz̲ mis̱lli. Ve nebīz̲-i ḫāliṣ ᶜinebin yaᶜnī üzümün ḫāliṣ ᶜaṣīri ve sıkıntısıdır ki o ḫāliṣ su üzerine altı ay mürūr etmiş ola. Ve ᶜörf-i eṭıbbāda şarāb muṭlaḳ z̲ikr olunsa z̲ikr olunan ᶜaṣīr-i ḫāliṣ-i ᶜatīḳ olur.

Ve nevᶜ-i s̱ālis̱ o eşribedir ki onda hem tenfīz̲-i ġıdā ve hem ġıdāiyyet ve hem devāiyyet olur, rubūb ve miyāhu'l-fevākih tesmiye olunan eşribeler gibi. Ve ᶜörf bunun üzerine cārīdir ki her nesne ki nār ile ṭabḫ olundukta ondan bir nesne münᶜaḳid olmaya belki mütelāşī ola yaᶜnī maḥv olup lāşī ola, ism-i şarāb ona maḫṣūṣ olur, su mis̱lli ve ḳıvāmı ġāyet raḳīḳ olan şarāb

mis̱lli. Ammā o nesneler ki ṭabḫ olundukta cemīʿan maḥv ve mütelāşī olmayıp laṭīfi taṣʿīd olunduktan sonra bāḳī olan kes̱īfi ve s̱aḳīli münʿaḳid ola, rubūb-ı fevākih ve süt ve üzüm suyu gibi, o mis̱lli nesneler eṭʿimeye eşribeden ḳarīb olur yaʿnī onda ġıdāiyyet olup münʿaḳid eṭʿimeye müşābeheti ziyāde olmakla her ne ḳadar onlara eşribe ıṭlāḳ olunur ise eṭʿime denmek dahi aḥrā ve elyaḳ olur.

Ammā Ḳānūn'un ẕikr eylediği aḥkām-ı eşribe budur ki:

Eşribenin kes̱reti dahi her ne ḳadar nabḍın iḫtilāfını īcāb eder ise eşribe-i kes̱īreden ḥādis̱ olan iḫtilāf eṭʿime-i kes̱īreden olan iḫtilāf miḳdārı olmaz. Miḳdār-ı kes̱retleri bir olsa dahi eşribeden ḥādis̱ nabḍın iḫtilāfı ḳalīl olur belki muʿteddün bih olacak ḳadar eşribede iḫtilāf-ı nabḍ olmaz, zīrā eşribenin [77a] cevheri ve ẕātı müteḫalḫil ve laṭīf ve raḳīḳ ve ḫafīf olur. *Ve bu mis̱lli olan mütenāvelden nabḍın taġayyürü serīʿ olduğu gibi o taġayyürün zevāli dahi serīʿ olur.* Ve o mütenāvel olan şarāb bi'l-fiʿl bārid olur ise o şarāb-ı bāridin fiʿli sāir bāridlerin fiʿli gibi olur yaʿnī nabḍı taṣġīr eder ve tefāvüt ve buṭʾu īcāb eder. *Ve şarābın nüfūẕu serīʿ olmakla nabḍda bu fiʿlleri dahi serīʿ olur, o bürūdet-i fiʿliyye gerek ise şarābın ẕātında olsun şitāda olduğu gibi, gerek ise s̱elc ve cemedin muḫālaṭası ile olsun. Ve o şarāb-ı bārid tenāvül olunup nabḍı minvāl-i muḥarrer üzere taġyīr eyledikten sonra o şarāb miʿdede haḍm olup ḥarāret-i ṭabīʿīsi ḳuvveden fiʿle çıksa ḥāl-i bürūdetinde īcāb eylediği taġayyür-i nabḍın zevālinin iḥtimāli olur.*

ʿAllāme der ki Şeyḫ bu ḫuṣūṣta ṣīġa-i "şekk" īrād edip ثم اذا سخن اوشك ان يزول ما يوجبه *dediğinin*[253] *bāʿis̱i budur ki şarābda kāmine bi'l-ḳuvve ḥarāretin kemmiyyet ve miḳdārı bürūdet-i fiʿliyyenin kemmiyyet ve miḳdārına müsāvī yāḫūd eks̱er veyāḫūd eḳall olmak iḥtimāli olur. Ve bu üç ṣūretlerin baʿḍılarında ḥükm-i bürūdet zāil ve baʿḍılarında nāḳıṣ olur. Ve külliyyen bürūdetin zevāli müteyaḳḳın olmamakla ṣīġa-i şekki iḫtiyār eyledi.*

Ve kaçan şarāb bedende ḥārr olduğu ḥālde nüfūẕ eylese ḥarāret-i ġarīziyyeden onun ḥarāreti cidden baʿīd olmaz *onun için ki onun bi'l-ḳuvve ḥarāreti fiʿle ḫurūc eyledikte o şarāb taḳviye ve inʿāş ve taġdiye ve tefrīḥ eder. Ve o şarāb bi'l-fiʿl ḥārr oldukta o fiʿllerin bi'l-fiʿl ḥarāreti ziyāde*

253 اوشك [evşeke] efʿāl-i muḳārebenin birisidir, عسى [ʿasā] gibi istiʿmāl olunur, قرب [ḳarube] maʿnāsına olur.

muʿīn olur. Lākin bi'l-fiʿl ḥārr olan şarāba sürʿat-i taḥallül ʿārıḍ olup keyfiyyeti tīz zāil olur.

Ve şarāb-ı bāridin nikāyesi ve maḍarratı sāir bāridātın maḍarratından ziyāde olur, zīrā şarāb-ı bārid miʿdede süḫūneti ẓāhir olunca ḳadar mekṡ eder, *kebid ve ʿurūḳa ve sāir aʿḍāya nüfūẕ eylemez ve lā-maḥāle miʿdede temādīsi ziyāde olmakla maḍarratı ve nikāyesi dahi ziyāde olur.* Ve şarāb miʿdede haḍmını ve süḫūnetini istīfā etmezden muḳaddem aʿḍāya nüfūẕa mübādere eder yaʿnī bürūdetten kendide bir miḳdār bürūdet bāḳıye iken o bürūdet ile aʿḍāya nüfūẕ eder. Ve bunun ḫaṭar ve maḍarratı ʿaẓīm olur ḫuṣūṣan şarāb-ı bārid ile taḍarrura müstaʿidde olan aʿḍā-i bāride ve aʿḍā-i ʿaṣabiyyelerde maḍarratı sāir aʿḍālardan ziyāde olur. *Ve şarāb-ı bārid ḥarāreti sāir bāridlerden ziyāde söndürüp taḫmīd eder.* Ve şarāb-ı bāridin aʿḍāya nüfūẕunun ḍararı şarāb-ı müsaḫḫinin nüfūẕunun ḍararı gibi olmaz belki ziyāde olur, zīrā şarāb-ı müsaḫḫin nüfūẕunda evvel-i mülāḳāt ile aʿḍāya nikāye eylemez belki ṭabīʿat o şarāb-ı müsaḫḫine telaḳḳī eder ve aʿḍāya tevzīʿ ve taḳsīm ve tefrīḳ eder ve bedene lāyıḳ olmayan eczālarını bedenden taḥlīl eder, bināen ʿaleyh maḍarratı eḳall olur. Ve ammā şarāb-ı bārid-ṭabīʿat tevzīʿ ve taḥlīl ve tefrīḳe nühūḍ ve ḳıyāmından muḳaddem ṭabīʿatı söndürür ve ḳuvvetini izāle eder, bināen ʿaleyh aʿḍāya nikāyesi ve maḍarratı ekṡer olur.

Bu ẕikr olunan şarābın keṡret-i miḳdārı ḥasebiyle ve ḥarāret ve bürūdeti ḥasebiyle olan aḥkāmları idi, ammā taḳviyesi iʿtibārı ile şarābın āḫer aḥkāmı vardır, o ḥükmler bunlardır:

Şarāb ṣaḥīḥü'l-mizāc olanları taḳviye eder ve cevher-i rūḥu sürʿat ile ziyāde edip ḳuvāyı inʿāş eder yaʿnī taḥrīk edip īḳāẓ eder. Ammā şarābın tebrīd ve tesḫīni ekṡer-i ebdāna her ne ḳadar muḍırr olur ise o şarāb-ı ḥārr u bāridin her birisi baʿḍı mizāca muvāfıḳ ve baʿḍı āḫere ġayr-i muvāfıḳ olur, zīrā eşyā-ı bāride baʿḍı kerre sūʾ-i mizāc-ı ḥārrı olanları taḳviye eder, nitekim Cālīnūs ẕikr edip der ki maḥrūru'l-mizāc olanları mā-ı rummān[254]

---

254 İbn Kütbī der ki bi'l-cümle rummān bārid-i raṭbdır ve ḳabḍı dahi vardır, o ḳabḍ ondan müfāraḳat eylemez ḥattā suyu dahi ḳabḍından ḫālī olmaz lākin suyunda olan ḳabḍ ḳalīl olmakla iḥsās olunmaz; ḥāmiḍi ḥulvünden ebred olur ve yübūsetten ḫālī olmaz. Rummānın bürūdeti derece-i ṡāniyeye vāṣıl olmaz ve ruṭūbeti derece-i ūlāyı tecāvüz ve taʿaddī etmez. Ve nıṣf rıṭl mā-ı rummāneyn yirmi dirhem sükker ile ṣafrāyı ishāl ve miʿdeyi taḳviye eder.

dāimā taḳviye eder ve mebrūdīni mā-ı ᶜasel dāimā taḳviye eder. Ve şarābın baᶜḍısı bi'ṭ-ṭabᶜ ḥārr ve baᶜḍısı bi'ṭ-ṭabᶜ bārid olmakla onlardan her birisi bir ṭāifeyi taḳviye eder ve ṭāife-i uḫrāyı iḍᶜāf eder.

Ḳānūn'un ẓāhir-i kelāmı işᶜār eder ki şarāb iki nevᶜ olur, biri bi'ṭ-ṭabᶜ ḥārr ve āḫeri bi'ṭ-ṭabᶜ bārid olur lākin bu vech ile şarābın iḫtilāf-ı ṭabᶜları ḫilāf-ı vāḳiᶜ olur, zīrā bi'l-cümle şarābın ṭabīᶜatı ḥārr olur, bāridü'l-mizāc şarāb olmaz.

ᶜAllāme bu münāḳaşanın defᶜinde[255] der ki cemīᶜan şarābın ṭabīᶜatı her ne ḳadar ḥārr ise lākin ḥarārette mertebeleri mütefāvit olur, mes̱elā şarāb-ı ᶜatīḳin ḥarāreti şarāb-ı ḥadīs̱ten ziyāde olur ve şarāb-ı ᶜatīḳe ḳıyāsla şarāb-ı ḥadīs̱ bi'ṭ-ṭabᶜ bārid olur.[256] Ve ke-enne Şeyḫ bu suᵓāl ve cevāba işāret edip der ki:

Ḥālā bizim kelāmımız şarābın keyfiyyet-i ṭabīᶜīsi olan ḥarāret ve bürūdet ḥasebiyle eylediği teᵓs̱īre müteᶜalliḳ değildir belki bu maḳāmda maḳṣadımız şarābın ḳuvvetini beyāndır ki onunla o şarāb serīᶜan rūḥa istiḥāle eder, zīrā şarāb dāimā bi-ẕātihi muḳavvī olur lākin şarābın bi-ẕātihi olan ḳuvvetine ḥarāret ve bürūdetten biri iᶜānet eder ise şarābın ḳuvveti ziyāde olur ve o keyfiyyetlerin biri şarābın ḳuvvet-i ẕātiyyesinin ḫilāfı üzere olur ise muḫālefeti miḳdārı o ḳuvvete noḳṣān gelir. Ve nabḍın taġayyürü o ḳuvvetin ziyāde ve noḳṣān olması ile olur. Eger şarābın ḳuvveti ziyāde olur ise o şarābı tenāvül eden kimsenin nabḍı ḳavī olur ve o şarāb müsaḫḫan ise nabḍa ḥācet ziyāde olur, eger mebrūd ise ḥācet ḳalīl olur. Ve eks̱er-i emrde şarāb muḳavvī olur. Ve şarāb tenāvül eden kimsede dāimā ḥācet

---

255 Bu münāḳaşayı īrād eden İbn Tilmīẕ'dir. Ve ᶜAllāme tercümede ẕikr olunan cevābdan mā-ᶜadā cevāb-ı āḫer verip der ki bi'ṭ-ṭabᶜ bārid şarāb o şarābdır ki ona su mis̱lli bārid nesne ḫalṭ olunsa şarābın kendi her ne ḳadar ṭabᶜan ḥārr ise ḫalṭ olunan su ṭabᶜan bārid olur. Bu faḳīr mütercim der ki ẓāhir budur, Şeyḫ,in şarāb-ı bāridden murādı o şarābı tenāvül eden kimsenin mizācına ḳıyās ile olan bürūdet-i şarābdır, zīrā şarāb ḥarārette bir mertebeye bāliġ olup mütenāvelin mizācının ḥarāreti o mertebeden ziyāde olsa o şarāb o mütenāvele ḳıyās ile ṭabᶜan bārid olur.

256 İbn Kütbī der ki şarābın bi'l-cümle aṣnāfı altı yüz ṣınfı tecāvüz eder ve küllīsinin ḥarāreti derece-i s̱ālis̱eye ḳadar varır lākin beynlerinde tefāvüt olur, aṣfer-i nārī raḳīḳ-i ḫafīf-i ᶜatīḳ cümleden ḥiddetli olur ve ebyaḍ-ı raḳīḳ ve kez̠ālik ġalīẓ-i ḥadīs̱-i ḍaᶜīfü'r-rāyiḥa cümleden aḍᶜaf olur.

ziyāde olmaz, *meselā şarāb-ı ḳalīle mā-ı keşīr karıştırılıp mezc olunsa onu tenāvül ile ḳalbde ḥarāret-i zāide ḥādiş olmaz ve tervīḥ-i ḳalbe ḥācet ḳalīle olur ve ḥācetinin ḳılletine bināen nabḍ dahi serīʿ olmaz. Bundan ẓāhir olur ki şarāb dāimā sürʿat-i nabḍı iḳtiḍā eylemez belki baʿḍısında sürʿat olur ve baʿḍısında sürʿat olmaz.*

Ve suda dahi bi'l-ʿaraḍ taḳviye olur, zīrā su ġıdāyı aʿḍāya tenfīẕ eder ve ġıdā dahi aʿḍāyı taḳviye edip bi'l-ʿaraḍ su aʿḍāyı muḳavvī olur. Ve sunun baʿḍı fiʿli ḫamrın fiʿline müşābih olur, *ḫamr miʿdeden ġıdāyı aʿḍāya tenfīẕ eylediği gibi su dahi tenfīẕ eder lākin ḫamr kendi ġıdā olduğu gibi su ġıdā olmaz* ve sunun ḫamr gibi tesḫīni dahi olmaz belki su ḫamrın ʿaksi üzere olup tebrīd eder. Pes ḫamra iḥtiyāc ẕikr olunan üç vech ile olur ve suya ḥācet vech-i vāḥid ile olmakla suya olan ḥācet ḫamra iḥtiyāc meblaġına bāliġa olmaz. *Ve eşribe-i sāireden muġaddī olmayıp bārid olan eşribe su aḥkāmında olur.*

Ve bi'l-cümle şarābın aḥkām-ı meẕkūresi ʿAllāme'nin keşf ve īḍāḥ eylediği üzere Ḳānūn'da meẕkūr olan aḥkāmdır ki naḳl ve beyān olundu. Vallāhu yeḳūlu'l-ḥaḳḳa ve hüve yehdi's-sebīle.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡānī ʿAşere Fī-Mūcebāti'n-Nevmi ve'l-Yaḳaẓati Fi'n-Nabḍı

Nevmde olan nabḍın ḥāline iʿtibār evvelā iki vech ile olur: Vech-i evvel cūʿ ve ḫavāda olan nevmde vāḳiʿ nabḍ olur. Vech-i ṡānī imtilā ḥālinde olan nevmin nabḍı olur.

İmtilā ḥālinde olan nevm dahi üç ḳısm üzere olur, zīrā o nevm yā ḥāl-i haḍmda veyāḫūd haḍmdan evvel veyāḫūd haḍmdan sonra olur. Ve bu ẕikr olunan dört vech muṣarraḥan Ḳānūn'da ẕikr olunmamıştır belki ʿAllāme taṣrīḥ eylemiştir. Lākin Ḳānūn'da der ki:

Nevmde olan nabḍın aḥkāmı bi-ḥasebi'l-vaḳt üç ṣınf olur: *nevmin evvelinde yāḫūd vasaṭında veyāḫūd āḫirinde olur. Bu üç vech bi-ḥasebi'l-haḍm olan dört veche ḍarb olundukta on iki veche bāliġ olur.*

Ammā evvel-i nevmde nabḍ ṣaġīr ve ḍaʿīf olur onun için ki evvel-i nevmde ḥarāret-i ġarīziyye bāṭına ve ġavra bi-külliyyetihā ḥareket eder. Ve nefs haḍm-ı ġıdā ve inḍāc-ı fuḍūl için ḥarāret-i bedeni ẓāhirden inḳıbāḍa ve ġavra ve bāṭına taḥrīk etmekle bāṭında o ḥarāret-i ġarīziyye lā-maḥāle

maḳhūre ve maḥṣūre gibi olur *ve ona nabḍın ṣıġar ve ḍaʿfı lāzım gelir. Ve ḥarāret bi-külliyyetihā bāṭına teveccüh etmekle ẓāhirden bi-külliyyetihā zāil olmak iḳtiḍā eylemez yine bir miḳdār ḥarāret beḳā-i ḥayāt için ẓāhirde mekṡ olunur.* Ve o nevmde nabḍ ṣaġīr [77b] ve ḍaʿīf olduğu gibi keẕālik buṭʾ ve tefāvütü şedīd olur.[257]

Ve nevmde bu nabḍlar ḥādiṡ olmasının vechi budur ki ḥareket-i yaḳaẓiyye ile ḥarārette tezeyyüd ve tekeṡṡür olduğu gibi nevmde dahi ḥarāretin bāṭında iḥtiḳānı ve iḥtibāsı ḥasebiyle ḥarāret tezeyyüd ve tekeṡṡür eder lākin ḥareketten ḥādiṡ olan iltihāb ve sūʾ-i mizāc cānibine imāle iḥtiḳāndan ḥādiṡ olan iltihābdan ve imāleden ziyāde olur. Muʿtedil olan iḥtiḳān ve ictimāʿın iltihābı ve ḥarāreti ḳalaḳa ve ıḍṭırāba o iḥtiḳānı olan kimseyi muḥtāc kılması eḳall olur. Bu ẕikr olunanları sen müşāhede ve muʿāyene eylersin o iki kimselerde ki biri ḥareket-i serīʿadan taʿab üzere olur ve biri nefesini ḥabs etmiş olur. O mütʿab olan kimsenin ḳalaḳ ve ıḍṭırābını ḥabs-i nefes eden kimsenin ıḍṭırābından ve ḳalaḳından ziyāde bulursun ve nefesini ḥābis olan kimsenin ḳalaḳının sebebine nevm ḥasebiyle ḥarāret-i ġarīziyyeyi ḥābis olan kimsenin sebebi müşābih olur. Ve mādde-i muʿīne ile bu ẕikr olunan farḳın miṡāli bürūdeti muʿtedile olan suda yaḳẓān olduğu ḥālde münġamis olan kimse der ki o kimsede ḥarāret muḥtebese olur ve o ḥarāret iḥtibās ḥasebiyle teḳavvī eder lākin o ḥarāretin ḳuvveti taʿab ḥasebiyle ve taʿaba ḳarīb riyāḍet ḥasebiyle ḥādiṡ olan ḳuvvet-i ḥarāret meblaġına bāliġ olmaz. Kaçan sen tefekkür ve teʾemmül eylesen ḥareketten ziyāde ḥarāreti ilhāb ve işʿāl eder bir nesne bulamazsın. Ve yaḳaẓa ḥareketi tesḫīni īcāb eder dediğimizden murād ebdānın yaḳaẓada olan ḥareketi değildir o vech ile ki beden ḥareket eder ise süḫūnet üzere ola ve beden sākin olur ise süḫūnet zāile ola belki süḫūneti mūcib olan ḥāl-i yaḳaẓada ervāḥ tevellüd ve tekevvün eylediği gibi ʿalā-ittiṣālin münbaʿiṡe olup ervāḥın ḫārice ḥareketi murād olur.

257 Bu kelām *Ḳānūn*'a eyledikleri münāḳaşanın cevābına işārettir ki ʿAllāme ẕikr eylemiştir. Münāḳaşanın taḳrīri budur ki *Ḳānūn*'un ḥarāret bi-külliyyetihā bāṭına teveccüh eder dediği bāṭıldır, zīrā evvel-i nevmden ẓāhir-i bedene meyyit olmak iḳtiḍā eder. Ve cevābın taḳrīri budur ki ḥarāret egerçi bi-külliyyetihā bāṭına teveccüh eder lākin o müteveccihten ḥayātı ẓāhirde ibḳā edecek ḳadar ḥarāreti ṭabīʿat mekṡ edip irsāl eylemez, her bir nesneye teveccüh fiʿle ḫurūcu iḳtiḍā eylemez.

Ve bunlardan ẓāhir olur ki nevmde ḳuvvet ḳalīle ve ḍaʿīfe olur ve ḍaʿf-ı ḳuvvet buṭʾ u tefāvüt-i nabḍı īcāb eyler. Ve nevmde olan nabḍın bu aḥkāmı ḳable istimrāi'ṭ-ṭaʿām olan nevmin nabḍı aḥkāmı idi.

Ammā istimrāu'ṭ-ṭaʿām yaʿnī nevm vasaṭa bāliġ olup ṭaʿām münhaḍım olsa nabḍ ʿavdet edip ḳavī olsa nabḍ ʿavdet edip ḳavī olur, ṭaʿāmın haḍmı ve aʿḍāya tevzīʿ ve taḳsīmi ḥasebiyle. Ve keẕālik tedbīr-i ġıdā için ġavra ve bāṭına müttecih ve müteveccih olan ḥarāret ve ḳuvvet ṭaʿāmı haḍm edip ḫiẕmet-i lāzımesini edā etmekle yine ẓāhir-i bedene ve mebdeʾine munṣarif olduğu ḥasebiyle nabḍı muḥarrik olan ḳuvvet ziyāde olur, onun için nevmin vasaṭında ve istimrā-i ṭaʿām katında nabḍ ʿaẓīm olur.

Vasaṭ-ı nevmde istimrā-i ṭaʿām katında ḳuvvetin ziyāde olduğunun bir vechi dahi budur ki vasaṭ-ı nevmde haḍm olunan ġıdā bedeni ve mizācı tesḫīn eder ve damarları dahi o haḍm olmuş ġıdā yumuşatıp telyīn eder ve lā-maḥāle nabḍ ḳavī ve ālet müsāʿid olur lākin nabḍın sürʿat ve tevātürü kes̱īren ziyāde olmaz, zīrā ġıdānın īcāb eylediği süḫūnet sükūnet-i nevmin tebrīdi ile muʿtedile olur ve o muʿtedil süḫūnet nabḍda sürʿat ve tevātürü īcāb eylemez ve īcāb eylediği süḫūnet-i zāideyi tervīḥe nabḍın ʿaẓīm olması kifāyet eder meger ki nabḍın ʿaẓīm olmasına māniʿ-i āḫer ola.

Bu maḥallde ʿAllāme'nin kelāmının zübdesi budur ki *Ḳānūn*'un nabḍ serīʿ ve mütevātir olmaz demekten murādı nabḍ muʿtād-ı ḳadīmi üzere olur, nabḍın sürʿat ve tevātürü ġıdānın tesḫīni ḥasebiyle nevmde ziyāde olmaz, zīrā ḳarīben ẕikr olunduğu üzere nevmde ġıdā ḥasebiyle ḥādis̱ olan süḫūnet sükūnet ile muʿtedile olmakla o muʿtedile süḫūnet muʿtāddan ziyāde sürʿat ve tevātür īcāb eylemez. Ve bu taḳrīrden ẓāhir olur ki *Ḳānūn*'un "lākin nabḍın sürʿat ve tevātürünü ziyāde eylemez" dediğine ṣāḥib-i *Kāmil tefrīṭ edip der ki belki nabḍ ebṭaʾ olur ve keẕālik nabḍın tefāvütü eşedd olur dediği ḫaṭā ve ḥaḳḳtan ʿudūl olur.*[258] *Bu ẕikr olunan aḥkām nevmin ortasının ve vasaṭının ḥükmü idi.*

---

258 "Ḥaḳḳtan ʿudūl"ün vechi budur ki muʿtāddan ziyāde sürʿat olmamak nabḍın baṭīʾ olmasını iḳtiḍā eylemez, ḥālet-i muʿtādesine rücūʿ etmek iḳtiḍā eder, muʿtādı serīʿ ise serīʿ olur, baṭīʾ ise baṭīʾ olur.

Ve ṣāḥib-i Ḳānūn āḫir-i nevmin aḥkāmına işāret edip der ki:

Kaçan nāimin nevmi mütemādī olup uzasa yine nabḍ ḍaᶜfa ᶜavdet edip ḍaᶜīf olur, zīrā nevmin uzamasıyla ḥarāret-i ġarīziyye muḫtenıḳ olup söner *ve nevm-i ṭavīlde olan faḍla ile ḳuvvet münḍaġıṭ olup sıkışır ve bu mezkūrlardan ḳuvvete ḍaᶜf ᶜārıḍ olur.*

Ve nevmde fuḍūl-i keṡīre olup ḳuvveti o fuḍūl-i keṡīre ḍaġṭ ve taḍᶜīf eylediğinin vechi budur ki yaḳaẓada fuḍūl bir ṭaraftan tekevvün edip ve ṭaraf-ı āḫerden envāᶜ-ı istifrāġāt ile müteḥallile olur, meṡelā riyāḍet ile ve sāir istifrāġāt-ı maḥsūse ve ġayr-i maḥsūse ile taḥallül eder ve yaḳaẓada ona bināen fuḍūl çoğalıp ḳuvveti iḍᶜāf eylemez. Nevm, yaḳaẓanın ḫilāfı üzere olur, nevmde taḥallül olmaz ve haḍm ziyāde olup fuḍūl çok olur ve o fuḍūl-i keṡīre ḥarāret-i ġarīziyyeyi söndürür ve ḳuvveti sıkıştırır ve ḍaᶜīfe eder ve bu mezkūrlar nabḍın ṣaġīr olmasını ve nevmin ziyāde ṭavīl olmasını īcāb eder.

ᶜAllāme ṣāhib-i Kāmil'den naḳl eder ki ṣāhib-i Kāmil bu mezkūrlara tefrīᶜ edip der ki vācib olur ki nāim nevminin vasaṭında haḍm-ı ṭaᶜām eyledikten sonra īḳāẓ olunup uyandırıla tā ki o nāim fuḍūlünü bevl ve berāz ile ve büzāḳ ile ve muḫāṭ ile istifrāġ edip o fuḍūlün maḍarrat-ı ictimāᶜından necāt bula.

Ve yine ᶜAllāme, Cālīnūs'a ᶜazv edip der ki nāim olan kimse bi'l-cümle efᶜālinde maṭrūḥ ve mülḳā olunmuş ḥiss ve ḥareketten ḫālī olan meyyite müşābih olur ki mevtā gibi o nāim fehm eylemez ve görmez ve işitmez ve tefekkür dahi eylemez lākin haḍm ve istimrāda nāim, meyyite muḫālif olur, nāimin haḍmı olur, meyyitte haḍm olmaz. Kaçan nevm uzayıp ve vaḳt-i haḍm tecāvüz eylese o zamān meyyite ziyāde müşābih olur, zīrā onda haḍm dahi bulunmayıp meyyite müşābeheti ḳaviyye olur. Bu ẕikr olunan nabḍlar imtilā üzere olan nevmin evāili ve evāsıṭı ve evāḫirinin nabḍları idi.

Ammā nevm açlıkta ve cūᶜ ve ḫavā üzere olsa bāṭında müctemiᶜa ve muḥteḳane olan ḥarāret-i ġarīziyye haḍm edecek ġıdā bulmamakla *ruṭūbet-i ġarīziyyeye teşebbüṡ ve taᶜalluḳ eder ve ḥarāret-i ġarīziyyenin ruṭūbet-i ġarīziyye maṭiyyesi ve merkebi olmakla ruṭūbet-i ġarīziyyenin ẕikr olunan taᶜalluḳ ile noḳṣānından ḥarāret-i ġarīziyye dahi nāḳıṣa olup* mizāc bürūdet cānibine meyl eder ve o nevmde nabḍa ᶜārıḍ olan ṣıġar ve buṭ' ve

tefāvüt dāim olur ve sāᶜaten baᶜde-sāᶜatin o nabḍlar ziyāde olur yaᶜnī ṣağīrin ṣığarı ve buṭᵓu ve mütefāvitin buṭᵓ ve tefāvütü ziyāde olur.

Ve yaḳaẓa için yaᶜnī uykudan uyanan kimseler için dahi aḥkām-ı mütefāvite vardır. Kaçan nāim olan kimse kendi kendiye uyanıp bi-ṭabᶜihi istīḳāẓ eylese o kimsenin nabḍı tedrīcle ᶜiẓama ve sürᶜate meyl ederek o nabḍ ḥāl-i ṭabīᶜīsine rücūᶜ eder. Eger o nāim nevminden sebeb-i mefācīᵓ ile yaᶜnī ṣayḥa ve ḍarbe ve rüᵓyā-yı hāile mis̱lli nesneler ile defᶜaten uyansa o kimsenin nabḍına uyandığı gibi fetret ᶜārıḍ olur, zīrā o mefācī sebeb ile rūḥ münhezim olup dağılır ve inhizām ḥasebiyle nabḍı taḥrīk edecek ḳuvvet ḳalīl olup fetret ᶜārıḍ olur. Ve zamān-ı fetret münḳaḍī olduktan sonra o münhezim olan ervāḥ cemᶜ olup bir nabḍ-ı ᶜaẓīm ü serīᶜ ü mütevātir ᶜavdet eder lākin o nabḍ-ı ᶜāidin irtiᶜāşa māil iḫtilāfı olur, zīrā fetret ḥasebiyle ḥarāret bāṭında bir müddet taᶜdīl olunmamakla muḥtedde olur ve onun için ṭabīᶜat nabḍı ḥarekete ḳasr eder ve ḥareket-i ḳasriyyede sürᶜat ve ilhāb olmakla o ḥareket min-ġayri irādetin olan mürteᶜişin ḥareketi gibi olur ve muḫtelif olur. Ve keẕālik bi-ḥasebi'l-fetret ᶜārıḍ olan ḥarāretin iḥtidādını defᶜ için defᶜaten ve bağteten ḳuvvet nabḍa müteveccih olmakla defᶜaten müteveccih olan [78a] ḳuvvetten nabḍ mürteᶜiş olur lākin o irtiᶜāş ile olan nabḍ mütemādī olup zamānı kes̱īr olmaz belki az vaḳtte yine iᶜtidāle ᶜavdet eder onun için ki o nabḍın sebebi her ne ḳadar sebeb-i ḳavī gibi olur ise o sebebin s̱ebātı olmaz, az vaḳtte o sebeb zāil olur, zīrā ṭabīᶜat o ḥādis̱ olan ḍarbe ve rüᵓyā-yı hāile mis̱lli nesnelerin s̱ebātı olmayıp ve rūḥun inhizāmını īcāb eylemediğini tīz fehm eder ve rūḥu sürᶜat ile cemᶜ edip az vaḳtte ḥarāretin iḥtidādını defᶜ edip nabḍı taᶜdīl eder ve irtiᶜāş-ı nabḍı izāle eder.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱e ᶜAşere Fī-Aḥkāmı Nabḍı'r-Riyāḍeti

Riyāḍetin envāᶜ-ı kes̱īresi vardır, fenn-i s̱ālis̱in taᶜlīm-i s̱ānīsi faṣl-ı s̱ānīsinde mufaṣṣalen ẕikri gelir. Ve bi'l-cümle ervāḥı taḥrīk edip ve ḥarāret-i ġarīziyyeyi inᶜāş ve is̱āre eden nesne riyāḍet olur ve o riyāḍetin ifrāṭı ve tefrīṭi ve beynehümāda muᶜtedili olur.

Ve riyāḍet-i muᶜtedilenin evāilinde nabḍ ᶜaẓīm ve ḳavī olur ḥārr-ı ġarīzīnin ziyāde olduğuna bināen, keẕālik ibtidā-i riyāḍet-i muᶜtedilede nabḍ cidden serīᶜ ve mütevātir olur, zīrā ḥareket-i riyāḍiyyeden ḥādis̱ olan ḥarāret

ifrāṭ üzere olmakla tervīḥe ḥācet ziyāde olur. Ve eger riyāḍet-i muʿtedilenin zamānı ṭavīl ve müddeti dāime olur ise veyāḫūd riyāḍet ʿanīfe olup cidden şedīde olur ise ḳuvvetin īcāb eylediği nabḍın ʿiẓamı ve ḳuvveti zāil ve bāṭıl olup nabḍ ḍaʿīf ve ṣaġīr olur ḥārr-ı ġarīzīnin inḥilāli ḥasebiyle; lākin o nabḍ ḍaʿīf ve ṣaġīr ve serīʿ ve mütevātir olur, zīrā ẕikr olunan riyāḍetlerde ḥarāret müştedde olmakla tervīḥe iḥtiyāc ziyāde olur ve ḍaʿf-ı ḳuvvet ḥasebiyle nabḍ ʿaẓīm olmaz. Ve nabḍ-ı ṣaġīr ü ḍaʿīf o ḥācet-i müşteddeyi defʿ eylemez ve lā-maḥāle defʿ-i ḥācet için nabḍda sürʿat ve tevātür olur. Ve o nabḍlara sürʿat ve tevātür ḥudūs̱undan sonra o riyāḍetlerden ḳuvvetin ḍaʿfı ziyāde oldukça sürʿat nāḳıṣa ve tevātür-i zāide eks̱er olur, zīrā sürʿatte ḳuvvet min-vechin ḳaviyye olmak lāzım olur ve tevātürde ḳuvvet-i ḍaʿīfe dahi ʿamel ve teʾs̱īr eder. Ve eger riyāḍet dāim olup ḳuvveti hezm ve perīşān eder ise ḍaʿf ve şiddet-i tevātür ḥasebiyle nabḍ āḫirü'l-emr nemlī olur. Eger ḍaʿf ifrāṭ üzere olup ḳuvveti isḳāṭ ve ʿaṭab ve helāke o kimseyi taḳrīb eder ise o ḍaʿf bi'l-cümle inḥilāllerin işlediği efʿāli işleyip ifrāṭ üzere ḍaʿfı īcāb eden riyāḍet ile nabḍ dūdī olur ve nabḍ-ı dūdīyi dahi ḍaʿf ve ṣıġara muḳārin olan tefāvüt ve buṭʾa taṣyīr eder ve ulaştırır.

el-Faṣlu'r-Rābiʿa ʿAşere Fī-Aḥkāmı Nabḍı'l-Müstaḥimmīne

ʿAllāme der ki istiḥmām dört vech ile olur: yā mā-ı ʿaẕb ile yaʿnī tatlı su ile olur veyāḫūd istiḥmām ġayr-i ʿaẕb ve māliḥ su ile olur. Ve bu iki nevʿ sudan her birisi yā ḥārr olur veyāḫūd bārid olur. Ve bu ikiyi ikiye ḍarbdan dört vech ḥāṣıl olur. Lākin ḥārrın ḥarāreti ve taḥlīli yā ifrāṭ üzere olur veyāḫūd ifrāṭ üzere olmaz. Pes bu aḳsāmdan her birinin aḥkām-ı maḫṣūṣası vardır ve o aḥkāmları Ḳānūn ṣāḥibi beyān edip der ki:

İstiḥmām yā mā-ı ḥārr ile olur veyāḫūd mā-ı bārid ile olur:

Mā-ı ḥārr ile olan istiḥmām evvel-i emrinde yaʿnī o istiḥmāmın taḥlīli ifrāṭ üzere olmazdan muḳaddem ḳuvvet ve ḥācetin vücūdu zamānında mevcūd olan nabḍları īcāb ve īḳāʿ eder yaʿnī o istiḥmām evvel-i emrinde nabḍ-ı ʿaẓīmi īcāb eder. Ammā ḥammāmda ziyāde meks̱ edip taḥlīli ziyāde ve ifrāṭ üzere olur ise nabḍ ḍaʿīf olur.

Cālīnūs der ki o taḥlīl ḥasebiyle ḍaʿīf olan nabḍ ṣaġīr ve baṭīʾ ve mütefāvit olur. Ve Cālīnūs'un "o nabḍ ḍaʿīf ve ṣaġīr olur" dediği maḳāli ʿale'l-ıṭlāḳa

müsellem ve ṣaḥīḥ olur lākin "o nabḍ baṭīʾ ve mütefāvit olur" dediği kelāmı tafṣīle muḥtāc olur, *zīrā mā-ı ḥārrda iki ḥükm vardır, o iki ḥükmün biri māiyyetin ḥükm-i aṣlīsidir ki o ḥükm-i bürūdettir ve ḥükm-i āḫeri māiyyetin ḥarāret-i fiʿliyyesinin ḥükmüdür ki o ḥükm-i süḫūnettir ve ḥükm-i ʿaraḍīdir.* Pes mā-ı ḥārr ile istiḥmām bāṭın-ı bedeni tesḫīn eylese gāhca o süḫūnet bāṭın-ı bedende mekṡ edip mütemādī olur ve baʿḍı kerre ṭabīʿat-ı aṣliyyesi ġalebe edip süḫūnet-i ʿaraḍiyyesi mekṡ eylemez, serīʿan bürūdet-i aṣliyye ẓāhir olur. Eger süḫūnet dāim olup bir müddet mekṡ eder ise nabḍ serīʿ ve mütevātir olur, *Cālīnūs'un baṭīʾ ve mütefāvit olur dediği ṣaḥīḥ değildir.* Ve eger süḫūnet-i ʿaraḍiyye ʿale'l-fevr zāil olup bürūdet-i aṣliyye ʿavdet eder ise o zamān nabḍ baṭīʾ ve mütefāvit olur *ve Cālīnūs'un ḳavli ṣaḥīḥ olur.* Ve eger müstaḥimmde olan süḫūnet-i ʿaraḍiyye ifrāṭ üzere ḳuvveti taḥlīl edip ve ona bināen müstaḥimm ġaşye muḳārib olur ise o zamān dahi nabḍ baṭīʾ ve mütefāvit olur.

Ve mā-ı bārid ile müstaḥimm olan kimsenin dahi iki ḥāli olur, *zīrā mā-ı müstaḥimmin neḥāfet ve ḳaḍāfetine ve mānın şiddet-i bürūdetine bināen bāṭına nüfūẕ edip müstaḥimmin ẓāhiri ve bāṭını maʿan yā bārid olur yāḫūd müstaḥimm laḥīm ve mānın bürūdeti muʿtedil olduğuna bināen bāṭına bürūdet nüfūẕ eylemeyip ẓāhiri bārid ve bāṭını ḥārr olur.* Eger bürūdet müstaḥimmin bāṭınına nüfūẕ edip ġāiṣa olur ise o müstaḥimmin nabḍı ḍaʿīf ve ṣaġīr olup buṭʾ ve tefāvüt ḥādiṡ olur. Ve eger o bürūdet müstaḥimmin bāṭına ġāiṣa ve dāḫile olmayıp bāṭını süḫūnet-i aṣliyyesi üzere bāḳī kalır ise ve mā-ı bārid ile istiḥmām ve iġtisālden mesāmmāt-ı beden münsedde olmakla bāṭında ḥarāret müctemiʿa olur ise ḳuvvet ziyāde olup nabḍ ʿaẓīm olur ve nabḍın sürʿat ve tevātürü noḳṣān üzere olur. *Bu ẕikr olunan aḥkām mā-ı bārid ile müstaḥimm olanların ve keẕālik ḥarāret-i ʿaraḍiyye ile ḥārr olan mā ile müstaḥimm olanların nabḍının aḥkāmı idi.*

Ammā miyāh-ı ḥamʾet[259] ve ġayr-i ʿaẕbe miyāh ile yaʿnī menbaʿından ḥārr olduğu ḥālde ẓuhūr eden kibrītiyye ve zāciyye ve şebbiyye miṡlli sular ile istiḥmām edenlerin nabḍları aḥkāmı budur ki o sular arasından *şebbiyye miṡlli* müceffif olan sular ile istiḥmām nabḍda ṣalābet iḥdāṡ edip nabḍın ʿiẓamı noḳṣān olur ve miyāh-ı ḥamʾet beyninden *kibrītiyye miṡlli* müsaḫḫin

259 ʿÖrf-i eṭıbbāda "miyāh-ı ḥamʾet" menbaʿından süḫūnet üzere ḫurūc eden sulardır.

olanlar ile istiḥmām nabḍın sürʿatini ziyāde eder lākin *kibrītiyye misḻli* müsaḫḫin su ile istiḥmām ḳuvveti taḥlīl eder ise o zamān müfriṭü'l-ḥarāret mā-ı ḥārr ile istiḥmāma tefrīʿ eylediğimiz nabḍlar ḥādis̱ olur yaʿnī nabḍ ḍaʿīf ve ṣaġīr ve baṭīʾ ve mütefāvit olur.

Mesīḥī der ki bi'l-cümle miyāh-ı ḥamʾet tecfīfte müşāriklerdir, ona bināen cümlesi ṣalābet iḥdās̱ ederler lākin o cümleden ziftī ve kibrītī ve māliḥ olanları ḫāṣṣaten ṣalābet ile maʿan sürʿat-i nabḍ iḥdās̱ eder ve şebbī olanları faḳaṭ ṣalābet iḥdās̱ eder, sürʿat iḥdās̱ eylemez.

ʿAllāme der ki Mesīḫī'nin miyāh-ı ḥamʾet bi'l-cümle mūcib-i ṣalābet olur dediğine Ḳānūn'un miyāhı iki ḳısma taḳsīm edip bir ḳısmı müceffif ve bir ḳısmı müsaḫḫindir dediği müsāʿid olmaz, Allāhu taʿālā aʿlem.

el-Faṣlu'l-Ḫāmise ʿAşere Fī-Nabḍı'l-Ḫāṣṣı Bi'n-Nisāi ve Hüve Nabḍu'l-Ḥabālā

Gebe hatunların tervīḥe iḥtiyācları şedīd ve ziyāde olur, zīrā gebe hatunun istinşāḳ eylediği nesīmde ve havāda iki nefs ve iki nesīme müşterek olurlar. *Evvel istinşāḳ olunan nesīm ve havā ile hem veled ve hem veledin anası ḥarāretlerini taʿdīl ederler, ke-enne o gebe hatunun istinşāḳı yaʿnī ḳalbinin ve nabḍın ḥareketleri ile cez̠b-i nesīm eyledikleri iki kimsenin iki ḥācetlerini defʿ için olmuş gibi olur* velākin ḳuvvet ziyāde olmaz, o gebe hatunun ḥāmil olması ḳuvveti taḳviye eylemez ve ḳuvveti taḳviye eder bir nesneyi dahi iḥdās̱ eylemez belki o hatunun ḥāmil olması ile ancak nesīme ve havāya iḥtiyāc ziyāde olur ve nesīme iḥtiyāc ziyāde olmadan [78b] ḳuvvet dahi ziyāde olmak lāzım gelmez. Ve o hatun gebe olmakla ḳuvveti ziyāde olmadığı gibi o hatunun evvelā olan ḳuvveti dahi ziyāde nāḳıṣ olmaz belki ḥamlin s̱iḳali ḥasebiyle ḥādis̱ olan miḳdār-ı yesīr ḍaʿf ḳadar ḳuvvet nāḳıṣa olur,[260] bināen ʿaleyh o ḥublānın nabḍının ḥükmü ḳuvveti mütevassıṭa ve tervīḥe ḥāceti şedīde olan kimsenin nabḍı ḥükmünde olup ʿaẓīm ve serīʿ ve mütevātir olur.

Ammā o ḥāmil olan hatunun ḳuvveti ḳuvvet-i mütevassıṭa olduğu onun içindir ki ḳarīben z̠ikr olunduğu üzere ḥamlin s̱iḳalinden ḳadr-i yesīr o

260 Ve ḳuvvetin miḳdār-ı yesīr ḍaʿfı Ḥavincī katında onun içindir ki gebe hatunun ġıdāsı tevzīʿ olunup cenīne o ġıdādan bir sehm ʿāid olmakla hatunun ġıdāsına noḳṣān terettüb eder.

ḥāmile ḍaᶜf ᶜārıḍ olur ve ḍaᶜf-ı yesīre muḳārin olan ḳuvvet mütevassıṭa olur, ḳaviyye olmaz. Ve ḥācetin şedīde olduğu onun içindir ki gebe hatunun nesīme iḥtiyācı iki şaḫṣın iḥtiyācı mes̱ābesinde olur, biri cenīn ve bir āḫeri cenīnin vālidesi olur. Ve ḥācetin iştidādı ile ḳuvvet-i mütevassıṭa nabḍı ᶜaẓīm kıldığı onun içindir ki ḥācetin ziyāde olması ḳuvveti ziyāde inbisāṭa ḥaml eder ve ḳuvvet her ne miḳdār mütevassıṭa ise bi'l-cümle şiryānı basṭa müteveccihe olmakla nabḍı taᶜẓīme ḳavī olur. Ve bu ẕikr olunan cumhūr meẕhebidir.

Ammā İmām Ḳarşī ẕāhib olur ki ziyāde ḥācet ile nabḍın ᶜaẓīm olduğu onun içindir ki ḥācetin ziyāde olduğu ḥarāretin ziyāde olduğu ḥasebiyle olur ise ziyāde ḥarāret ile ervāḥ taḫalḫul edip şiryānı temdīd etmekle nabḍ ᶜaẓīm olur lākin gebe olan hatunda şiddet-i ḥācet ḥarāret ḥasebiyle olmayıp belki nefsin iki olması ile olmakla ervāḥ müteḫalḫile olmaz ve ḳuvvet-i mütevassıṭa dahi nabḍı taᶜẓīme ḳavī olmaz deyip gebe olan hatunların nabḍı ᶜaẓīm olduğunu Ḳarşī inkār eder.

Ve Mesīḥī der ki ḥublānın nabḍı beşinci ayda ᶜaẓīm olur ḥarāret ziyāde olup ḳuvvet ve ālet ḥāl-i ṭabīᶜīsi üzere olmak ḥasebiyle ve gebe hatunların nabḍlarının sürᶜat ve tevātürü iki nefsi tervīḥe ḥācet için olur.

ᶜAllāme der ki kaçan cenīn ve ḥaml büyüse ve ḥaml için olan müddet-i muᶜayyeneyi[261] *tecāvüz eylese ḥamlin büyüklüğü ḥasebiyle ḳuvvete ziyāde ḍaᶜf gelip ḳuvvet nabḍı taᶜẓīme ḳavī olmaz lākin ṣaġīr ve serīᶜ ve mütevātir*

261 Maᶜlūm buyurula ki eḳall-i müddet-i ḥaml altı ay olur ve eks̱er-i müddet-i ḥaml iki sene olur. Ḥanefī katında iki seneyi ednā vaḳt tecāvüz eylemez. Leys̱ bin Saᶜd el-Fehmī katında eks̱er-i müddet-i ḥaml üç sene olur, Şāfiᶜī katında dört sene olur ve Zührī katında yedi sene olur. Bu iḫtilāf eks̱er-i müddet-i ḥaml olur, ammā eḳall-i müddette iḫtilāf maᶜrūf değildir. Ḥaḍret-i Meryem ḥaḳḳında ᶜalā-ḳavlin نبذته كما حملته rivāyeti bu meẕkūra münāfī değildir, zīrā ḫārıḳ-ı ᶜāde olmak üzere s̱ābit olan nesneler ḳavāᶜid-i şerᶜe ḫalel vermez. Ve müddet-i ḥamlin eks̱eri ile eḳalli arasında bir müddet dahi vardır ki eks̱eriyyā vaḍᶜ-ı ḥaml o müddette olur. ᶜAllāme'nin müddet-i muᶜayyene" dediğinden murādı o müddettir ki o müddet dokuz aydan ᶜibārettir, sekizinci ayda doğan sağ kalmaz. Ve ehl-i nücūm derler ki sebebi budur ki sekizinci ayda o ḥamlin müdebbiri Zuḥal olmakla cenīn cāmid mes̱ābesinde olur. Ve ehl-i şerᶜden baᶜḍılar derler ki ᶜalā-ḳavlin ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām o ayda doğmakla bāḳīlerin sağ kalmaması ona muᶜcize olur. Ve bu aḳvāl insān ḥaḳḳında olur, sāir ḥayvāndan fīlin müddet-i ḥamli on bir senedir. Ve muḳīmārūs derler bir ḥayvān vardır ki yevm-i vāḥidde hem doğar ve hem taᶜayyüş eder ve hem doğurur ve hem ölür, cümlesi yevm-i vāḥidde tamām olur.

olup sürʿat ve tevātür evvel-i ḥamlden vaḍʿ olunca mütemādī olur ve o sürʿat ve tevātür ḳuvvetin ziyāde olduğundan olmaz belki ḍarūret ḥasebiyle olur.

el-Faṣlu's-Sādise ʿAşere Fī-Nabḍı'l-Evcāʿı

Vecaʿın nabḍı taġyīri üç emrin biri ile olur:

Evvelkisi vecaʿ-ı şedīddir, *zīrā vecaʿ-ı şedīde ḳuvvet muḳāvemet edip nabḍdan ẕühūl eder ve ẕühūlden taġayyür ḥāṣıl olur.*

Ve ikincisi vecaʿın ʿuḍv-ı reʾīste olması ile olur, *ʿuḍv-ı reʾīste olan muṭlaḳ an vecaʿa ḳuvvet müteveccihe olup nabḍdan meşġūl olur.*

Ve üçüncüsü müddet-i vecaʿın ṭūlü ve ziyāde olması olur, *zīrā izdiyād-ı müddet-i vecaʿ ḳuvvete kelāl ve ṭabʿa melāl verip nabḍ ḍaʿf ve ḫumūle taġayyür eder.*

Pes vecaʿ evvel-i ḥudūs̱unda ḳuvveti muḳāvemete ve müdāfaʿaya tehyīc ve taḥrīk eder ve ḥarāreti ilhāb ve işʿāl eder, bināen ʿaleyh evvel-i emrde o vecaʿ nabḍı ʿaẓīm ve serīʿ eder ve tefāvütü dahi şedīde ve ziyāde eder onun için ki o ḥarāret-i zāideyi tervīḥe ve ḥāceti ḳaḍāya nabḍ-ı ʿaẓīm ü serīʿ kifāyet edip tevātür-i nabḍa ḳaṭʿā ḥācet kalmamakla tefāvüt-i nabḍ eşedd olur. Kaçan vecaʿ vücūh-ı s̱elās̱eden biri ile yaʿnī şiddet ve ṭūl-i müddet ve ʿuḍv-ı reʾīste olması vechlerinden biri ile ḳuvvete nikāyede ve ıḍrārda mübālaġa eylese tenāküs ve terācuʿu aḫẕ edip ʿiẓam ve sürʿati faḳd ve terk eder ve o ʿiẓam u sürʿat-i metrūkelere evvelā şiddet-i tevātürü ḫalīfe eder ḥattā o tevātürün şiddeti ḥasebiyle nabḍ serīʿ taḥayyül olunur sonra nabḍ ṣaġīr olur ve ondan sonra dūdī ve sonra nemlī olur. Ve eger bu nabḍlara müʾeddī olan vecaʿ dahi ziyāde olup ḍaʿfı ziyāde olur ise tefāvüt ziyāde olup helāke müʾeddī olur.

el-Faṣlu's-Sābiʿa ʿAşere Fī-Nabḍı'l-Evrāmi

ʿAllāme der ki verem yā ḥummāyı īcāb eder yāḫūd verem ḥummāyı īcāb eylemez. Bu iki vechin her birisi yā vecaʿı īcāb eder veyāḫūd īcāb eylemez. Pes bu dört ḳısmdan vecaʿ ve ḥummādan hīç birini īcāb eylemeyen verem o veremden baʿīd olan şiryānın nabḍını taġyīr eylemez. Mes̱elā verem yed-i yümnāda olsa vecaʿ ve ḥummāsı olmayan o verem yed-i yüsrānın nabḍını taġyīr eylemez lākin yed-i yümnāda olan o verem yed-i yümnāda

olan nabḍa ḳarīb olur ise o zamān ẕikr olunan verem temdīdi ḥasebiyle nabḍı taġyīr eder ve mevḍiᶜ-i nabḍdan verem baᶜīd olur ise o verem nabḍı taġyīr eylemez her ne ḳadar verem ile mevḍiᶜ-i nabḍ ᶜuḍv-ı vāḥidde olur ise, meṡelā sağ ṭarafta ketif cānibinde ᶜaḍudun ṭaraf-ı vaḥşīsinde olan verem yed-i yümnānın nabḍını taġyīr eylemez.

Ve bu ẕikr olunan dört ḳısmlardan ṣāḥib-i Ḳānūn yalnız ḥummāyı ve yalnız vecaᶜı īcāb eden veremlerden ẕikr edip dedi:

Evrāmdan baᶜḍısı ḥummāyı iḥdāṡ eder onun için ki o veremin ḥacmi ᶜaẓīm ve ziyāde olur veyāḫūd o verem ᶜuḍv-ı şerīfte olur ve bu iki ṣūrette her birinde ḥummā lāzım olur.

ᶜAllāme der ki bu taḳsīmde olan ḥaṣr ṣaḥīḥ olmaz, zīrā bāṭında olan verem her ḥālde ḥummāyı īcāb eder, her ne ḳadar aᶜḍā-i bāṭıneden olup müteverrim olan ᶜuḍvun veremi ᶜaẓīm ve maḥall-i verem ᶜuḍv-ı şerīf olmaz ise dahi. Ve keẕālik aᶜḍā-i şerīfede olan veremin veyāḫūd ḥacmi ziyāde olan veremin cümlesi mūcib-i ḥummā olmaz belki o veremler ḥārre olur ise o vaḳtte ḥummāyı īcāb eder. İntehā kelāmu'l-ᶜAllāme.

Ve ḥummāyı īcāb eden verem bi'l-cümle bedende olan nabḍı taġyīr eder lākin her vechle taġyīr eylemez belki ḥummāya maḫṣūṣ olan nabḍa nabḍ-ı ṭabīᶜīsini taġyīr eder. Ḥummā baḥsinde ḥummāya maḫṣūṣ olan nabḍı biz beyān eyleriz.

ᶜAllāme'nin taṣrīḥ eylediği üzere o ḥummāya maḫṣūṣ olan nabḍ nabḍın sürᶜatte olan iḫtilāfı olur. Mesīḥī der ki ḥumāya maḫṣūṣ olan nabḍ, ḥareketin iki ṭarafı ḥareketin vasaṭından ve ortasından serīᶜa olan nabḍdır ve ḥummā-ı yevmde ḥareket-i inbisāṭ esraᶜ olur ve ḥummā-ı ᶜafinde ḥareket-i inḳıbāḍ esraᶜ olur.

İbn Muṭrān Bostānu'l-Eṭıbbā ismiyle müsemmā olan kitābında der ki bi'l-cümle ḥummā ḫālī olmaz ki ḥummāda yā ḥarāret māddeden ġālib ve ekṡer olur veyāḫūd mādde ḥarāretten ġālib ve ekṡer olur veyāḫūd keṡrette ikisi müsāvī ve berāber olur. Eger ḥarāret aġleb olup o ġālib olan ḥarāreti taᶜdīle ḥācet ziyāde olur ise o ḥummāda olan nabḍın ḥareket-i inḳıbāḍiyyesinin āḫiri ve ḥareket-i inbisāṭiyyesinin evveli esraᶜ olur ve sāir eczālarında o miḳdār sürᶜat olmaz. Eger ḥummānın māddesi ḥarāret üzere ġālibe olur ise o ḥummāda olan nabḍın ḥareket-i inbisāṭiyyesinin āḫiri ile ḥareket-i

inḳıbāḍiyyesinin evveli mā-ʿadā cüzʾlerin ḥareketinden esraʿ olur. Ve eger mādde ve ḥarāret ḥummāda berāber olur ise o ḥummāda iki ḥükm müctemiʿ olup ḥareket-i inbisāṭ ve ḥareket-i inḳıbāḍdan her birinin evvelleri ve āḫirleri vasaṭlarından esraʿ olur, ḥārre olan sersāmın ḥummāsında nabḍ bu vech ile müteġayyir olur. Ve her ḥummāda ẕikr olunan vücūh ile taġayyür-i nabḍ vācib olur, ḥummā vech-i āḫer ile taġayyür-i nabḍı īcāb eylemez meger ki ḥummā ile maʿan vecaʿ ola.

Ḳānūn'da ḥummā ile vecaʿın ictimāʿı veyāḫūd ikisinden dahi veremin ḫulüvvü ḥükmleri beyān olunmadı onun için ki verem ḥummā ve vecaʿdan cemīʿan ḫālī olsa nabḍ külliyyen müteġayyir olmaz ve ḥummā ile vecaʿ cemʿ olan verem nabḍının ḥükmü yalnız vecaʿ veyāḫūd yalnız ḥummāyı īcāb eden veremin ḥükmünden münfehim olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Bu ẕikr olunan aḥkām evrāmdan yalnız mūcib-i ḥummā olan veremin ḥükmü idi.

Ve yalnız vecaʿı īcāb eden veremin ḥükmü budur ki ḥummāyı īcāb eylemeyen verem mevḍiʿ-i veremde olan nabḍı bi'ẕ-ẕāt taġyīr eder ve mevḍiʿ-i veremden mā-ʿadā maḥallerde olan aʿḍānın nabḍlarını ḥummāyı iḥdās̱ eylemeyen verem bi'ẕ-ẕāt taġyīr eylemez belki o verem vecaʿ iḥdās̱ edip vecaʿ-ı nabḍı taġyīr etmekle bi'l-ʿaraḍ verem maḥall-i veremden mā-ʿadā bedende olan maḥallerin nabḍını taġyīr eder, *zīrā vecaʿ dafʿ-ı ḳuvvete müʾeddī olmakla nabḍa taġayyür ʿārıḍ olur ve vecaʿın işlediği fiʿl bi'l-ʿaraḍ veremin fiʿli olur.*

Ve ṣāḥib-i [*79a*] *Ḳānūn nabḍın taġayyürünü mūcib olan veremi taḳsīm-i āḫer ile beş ḳısma taḳsīm edip der ki:*

Nabḍı muġayyir olan verem ḫālī olmaz ki o veremin nabḍı taġayyürü veremin yā nevʿi ile olur veyāḫūd vaḳti ile olur veyāḫūd veremin miḳdārı ile olur veyāḫūd verem maḥall-i nabḍda olmakla bi'ẕ-ẕāt nabḍı taġyīr eder veyāḫūd veremin nabḍı taġyīri bi'l-ʿaraḍ olup taġayyür-i nabḍ vereme tābiʿ ve lāzım olur.

Ammā bi-nevʿihi nabḍı taġyīr eden verem verem-i ḥārrdır, zīrā verem-i ḥārrın nevʿi nabḍı minşāriyyete ve irtiʿād ve irtiʿāşa ve sürʿat ve tevātüre taġyīr ve taḥvīl eder. *Eger verem ʿuḍv-ı ʿaṣabānīde olur ise veyāḫūd mādde-i veremden ʿufūnet ve nuḍcda muḫtelif olan bir şeyʾ şiryāna nüfūẕ edip*

şiryānın cirmi muḫtelifü'l-eczā olur ise o vereme nabḍ-ı minşārī lāzım gelir. Ve eger minşāriyyete muᶜārıḍ bir sebeb-i müfriṭ olur ise *mes̱elā veremin ᶜuḍv-ı raṭbda vuḳūᶜu gibi,* o minşāriyyet bāṭıl olup o sebeb-i mübṭıl īcāb ve iḳtiḍā eyledigi nabḍı minşāriyyete ḫalīfe eder, *mes̱elā mis̱āl-i meẕkūrda*[262] *nabḍ-ı leyyin nabḍ-ı ṣulb ü minşārī maḳāmına ḳāim olup ḫalīfesi olur* lākin verem-i ḥārrda nabḍ dāimā mürteᶜid ve serīᶜ ve mütevātir olur. Ve bu üç nabḍ verem-i ḥārrın dāimā lāzımı olup bi-sebebin mine'l-esbāb ḳaṭᶜā münfekk olmaz ve nitekim baᶜḍı esbāb nabḍın minşāriyyetini menᶜ eyledigi gibi baᶜḍı esbāb dahi vardır ki nabḍın minşāriyyetini ziyāde eder.

Mesīḥī der ki nabḍın minşāriyyetini külliyyen ibṭāl eder sebeb olmaz belki baᶜḍı sebeb vardır ki minşāriyyet o sebeb ile ḫafī olur. Ve Mesīḥī bu daᶜvāsını Cālīnūs'un kelāmıyla istidlāl edip is̱bāt eder.

Ve verem-i leyyin nabḍı mevcī eder.

ᶜAllāme, Şeyḫ,in bu kelāmını beyānda beş vech ẕikr edip beşinci vechte der ki verem-i leyyini olan kimse kes̱īrü'n-nevm olup sükūn ve deᶜaya muḥibb ve māil olur ve bu fiᶜller ile ruṭūbet ġalebe edip mevciyyet minşāriyyete ġalebe eder.

Eger māddī olan verem-i leyyin cidden bārid olur ise o verem nabḍı baṭīʾ ve mütefāvit eder. Ammā verem-i ṣulb *yaᶜnī mādde-i sevdāviyyeden ḥādis̱ olup ṣalābet ve saḳīrūs tesmiye olunan verem* nabḍın minşāriyyetini ziyāde eder. Ammā o verem *ki māddesini cemᶜ edip* ḫurāc olsa o ḫurāc nabḍı minşāriyyetten mevciyyete ṣarf eder, zīrā ḫurāc cemᶜ-i midde eyledikte o ḫurāca terṭīb ve telyīn tābiᶜler olur ve *ruṭūbet ve līnet minşāriyyetten nabḍı ṣarf edip mevcī eder ve keẕālik ḫurāc cemᶜ-i midde eyledikte* iḫtilāf-ı nabḍı ziyāde eder. Ammā o ḫurāc nabḍın sürᶜat ve tevātürünü eks̱er-i ḥālde teskīn ve taḫfīf eder, *zīrā ḫurācın māddesi nuḍc buldukta ḥarāret sākine olur ve tervīḥe ḥācet ḳalīle olup tevātür ve sürᶜat ḫafīf olurlar. Bu ẕikr olunan aḥkām veremin nevᶜi ḥasebiyle olan aḥkām-ı nabḍ idi.*

Ammā veremin evḳāt-ı erbaᶜası yaᶜnī vaḳt-i ibtidā ve vaḳt-i tezeyyüd ve vaḳt-i intihā ve vaḳt-i inḥıṭāṭ ḥasebiyle nabḍın taġayyürünün beyānı budur ki:

Verem mādām ki vaḳt-i tezeyyüdde oldukça o veremin nabḍının minşāriyyeti ve sāir nabḍları ṣalābet ve irtiᶜād ve irtiᶜāş ve sürᶜat ve tevātürü tezey-

---

262 Mis̱āl-i meẕkūrdan murād veremin ᶜuḍv-ı raṭbda olmasıdır.

yüd üzere olurlar[263] ve o veremin dāimā ṣalābeti tezeyyüd eder. Veremde olan temeddüd-i zāid ḥasebiyle ve vecaᶜ ḥasebiyle irtiᶜād dahi ziyāde olur.

Ve kaçan verem vaḳt-i intihāya ḳarīb olsa veremin bi'l-cümle aᶜrāḍı tezāyüd eder lākin ḳuvvete tābiᶜa olan ᶜaraḍlar ziyāde olmaz ve ḳuvvete tābiᶜ olan nabḍ dahi ziyāde olmaz belki ḍaᶜīf olur ve ḍaᶜfı ḥasebiyle nabḍ-ı ᶜaẓīm ṣıġara taġayyür etmekle sürᶜat ve tevātür ziyāde olur.

Ve kaçan vaḳt-i intihā mütemādī olup intihānın ibtidāsı mürūr eylese vaḳt-i intihānın evvelinde olan sürᶜat bāṭıla olur ḳuvvetin suḳūṭu ḥasebiyle.

Kaçan zamān-ı intihā mürūr edip verem vaḳt-i inḥıṭāṭa bāliġ olsa ve verem münfecir ve mādde taḥallül eylese o zamān nabḍ ḳavī olur veremden olan s̱iḳal zāil olduğundan ve nabḍın irtiᶜādı dahi ḫafīf olur, zamān-ı inḥıṭāṭta vecaᶜ ḫafīf olup inficār ḥasebiyle temdīd dahi ḫafīf olduğundan.

Nefs-i Ḳānūn'da veremin evḳāt-ı erbaᶜasından zamān-ı ibtidānın ḥālinin nabḍı beyān olunmadı lākin ᶜAllāme onu dahi beyān edip dedi: Evrām-ı ḥārrenin ibtidā zamānında nabḍın minşāriyyeti ḳalīle ve ṣalābet dahi ḳalīle olur ve bu vechi ṣāḥib-i Kāmil iḫtiyār etmiştir. Lākin Cālīnūs der ki verem-i ḥārrın evvel-i ḥudūs̱unda nabḍ ᶜaẓīm ve ḳavī ve serīᶜ ve mütevātir olur. Ve ᶜAllāme, Cālīnūs'un "evvel-i ḥudūs̱undan" murādı verem-i ḥārrın zamān-ı ibtidāsı değildir belki verem-i ḥārrın ẓuhūrunun evveli murād olur ki o evvel-i ẓuhūr zamān-ı tezeyyüdün ibtidāsı olur diye Cālīnūs'un kelāmını ẓāhirinden ṣarf edip kelām-ı evveli iḫtiyār eder ve bu bābda ebḥās̱-ı kes̱īre īrād eder. Ve bu taḳrīr üzere İbn Cümeyᶜ'in Tenḳīḥ-i Ḳānūn'da evrām-ı ḥārrenin evvel-i ḥudūs̱unda ḥādis̱ olan nabḍı Cālīnūs īrād eylemiş iken Şeyḫ-i Reʾīs o vechi Ḳānūn'da ẕikr etmeyip icmāl eyledi diye īrād eylediği iᶜtirāḍı vārid olmaz, zīrā evvel-i ḥudūs̱ten Cālīnūs'un murādı zamān-ı tezeyyüdün ibtidāsı idi. Ḳānūn'da zamān-ı tezeyyüdün ibtidāsının nabḍları vech-i muḥarrer üzere beyān olundu. İntehā kelāmu'l-ᶜAllāme. Ve bu ẕikr olunan aḥkām evrāmın bi-ḥasebi'l-evḳāt nabḍları aḥkāmı idi.

Ammā evrāmın bi-ḥasebi'l-miḳdār aḥkāmı budur ki veremin ḥacmi her ne miḳdār ᶜaẓīm olsa o veremin īcāb eylediği nabḍlar ziyāde olur ve her

263 Vaḳt-i tezeyyüdde taᶜdād olunan nabḍlar dahi tezeyyüd eder dediğimizden fehm olunur ki o nabḍların evvel-i ḥudūs̱u zamān-ı ibtidāda olur ve zamān-ı ibtidā müddet-i ḳalīle olmakla ibtidāda olan nabḍın aḥkāmını beyānda Şeyḫ-i Reʾīs işāret ile iktifā eyledi diye ᶜAllāme iᶜtiẕār eyledi.

ne ḳadar veremin ḥacmi noḳṣān ve ḳalīl ve ṣaġīr olsa o miḳdār ẕikr olunan nabḍ noḳṣān üzere olur.

Ammā veremin maḥalli ve ʿuḍvu ḥasebiyle nabḍın taġayyürünün beyānı budur ki:

Eger verem ʿuḍv-ı ʿaṣabānīde olur ise nabḍ ṣalābette ve minşāriyyette ziyāde olur.

Eger verem ʿuḍv-ı ʿırḳīde olur ise yaʿnī damarları kes̱īr olan ʿuḍv-ı laḥmīde olur ise nabḍ ʿaẓīm olur ve iḫtilāfı kes̱īr olur ḫuṣūṣan ki ṭıḥāl ve riye gibi müteverrim olan ʿuḍv-ı laḥmīde mevcūde olan ʿurūḳ-ı kes̱īre ve şerāyīn ola, *o mis̱lli ʿuḍv-ı müteverrimin ʿiẓamı ziyāde olur ve keẕālik iḫtilāfı dahi ziyāde ve hem bilā-niẓām olur. Ve bu nabḍlar ʿaẓīm olduğu gibi ḳavī dahi olur, zīrā mükerreren mürūr eyledi ki nabḍın ʿiẓamında milāk-i emr ḳuvvettir,* nabḍ ḳavī olmadıkça ʿaẓīm olmaz. *Ve ʿiẓamın vücūdu delālet eder ki o nabḍ-ı ʿaẓīm ḳavī olur.*

Ve veremin maḥalli dimāġ ve riye ʿuḍv-ı raṭb u leyyin olur ise o verem nabḍı mevcī eder.

ʿAllāme bu maḳāmda tafṣīl edip her bir ʿuḍvda ḥādis̱ olup o ʿuḍva maḫṣūṣ olan emrāḍın nabḍlarını beyān eder ve o nabḍları taʿarrüf edip bilmek eṭıbbāya ehemm ve elzem olmakla bi-ṭarīḳi'l-iḫtiṣār ẕikr eyleyelim:

Evvelā dimāġdan bedʾ edip ʿalā-ṭarīḳi't-tenezzül beyān eyleyelim:

Ammā sersām maraḍında nabḍ ṣulb ve ṣaġīr ve serīʿ ve mütevātir olur ve minşāriyyet dahi ẓāhire olur. Ve o maraḍda gāhca ḥareket-i inbisāṭ ḥareket-i inḳıbāḍdan esraʿ olur ve gāhca ḥareket-i inḳıbāḍ ḥareket-i inbisāṭtan esraʿ olur. Ve bu ẕikr olunan nabḍlar sersām-ı ḥārrın nabḍlarıdır.

Ammā sersām-ı bārid ki ona nisyān tesmiye olunur, o sersām-ı bāridin nabḍı ḍaʿīf ve baṭīʾ ve mütefāvit ve mevcī olur. Ve baʿḍan el-vāḳiʿ fi'l-vasaṭ tesmiye olunan nabḍ dahi onda ḥādis̱ olup inbisāṭı iki ḳarʿa ve ḍarbe ile tamām olur. Ve Cālīnūs der ki bu maraḍda baʿḍı kerre nabḍ-ı miṭraḳī[264] *[dahi] ḥādis̱ olur. Ve bu bārid sersāmın evvelinde nabḍ ʿaẓīm olur.*

264 Miṭraḳī o nabḍdır ki iṣbaʿa ḳarʿ eder lākin bir ḳarʿda inbisāṭını tekmīl edemez, merkez cānibine ḳalīlen rücūʿ eder yine ḳarʿa-i uḫrā ile ḳarʿ edip inbisāṭı tekmīl eder. Ve tafṣīlen ẕikri mürūr eyledi.

Ammā sübāt[265] *maraḍında nabḍ o maraḍın evvelinde ʿaẓīm olur lākin o maraḍ mütemādī olup zamānı ṭavīl olsa nabḍ ṣaġīr ve baṭīʾ ve mütefāvit olur. Ve baʿḍı kerre sübātta nabḍ el-vāḳiʿ fi'l-vasaṭ dahi olur.*

Ammā sübāt-ı seherī[266] *maraḍının māddesi ṣafrā ile balġamdan mürekkeb olmakla o maraḍda nabḍ māddenin cüzʾ-i aġlebine tābiʿ olur. Eger o maraḍda ṣafrā ġālibe olur ise sürʿat ziyāde olur, eger balġam ġālib olur ise buṭʾu ziyāde olur.*

Ammā cümūd[267] *maraḍında nabḍ sübāt nabḍı gibi olur* [79b] *lākin cümūdun nabḍı sübāttan iki vech ile farḳ olunur: Vech-i evvel cümūdun nabḍı sübāttan ḳavī olur. Ve vech-i s̱ānī cümūdun nabḍı sübāttan aṣleb olur. Ercīḫānis der ki ḫāṣṣaten bu maraḍda ʿırḳın melmesi sāir bedenin melmesinden esḫan ve ziyāde ḥarāretli olur. Cālīnūs der ki Ercīḫānis Ḥakīm'in bu kelāmı ḥükm-i eks̱erīdir, ḥükm-i küllī değildir, o maraḍda baʿḍı kerre ʿırḳın melmesi sāir aʿḍānın melmesinden esḫan olmaz.*

Ammā ṣarʿ ve sekte maraḍlarında nabḍ o maraḍların evvel-i ḥudūs̱unda faḳaṭ nabḍ-ı mütemeddid olur ve zamān-ı maraḍ mütemādī olur ise ḳuvvet ḍaʿīfe olup nabḍ mütevātir olur baʿdehu dūdī olur ve baʿdehu nemlī olur.

Ammā teşennücde nabḍ mütemeddid olur, iki ṭaraftan cez̲b olunan veter ve kiriş gibi fevḳe ve taḥta iḫtilāf üzere ḥareket eder ve inḳıbāḍ, inbisāṭı iḥsās olunmaz belki ves̱be ve ṭafre edip fevḳ cānibine sıçrar baʿdehu esfel cānibine münḥadir olur. Ṣāḥib-i Ḳāmil der ki bu z̲ikr olunan nabḍ eger şiryānın temeddüdü müteşābih olup bi'l-cümle şiryān damarlarının temeddüdleri berāber olur ise olur, ammā şiryānın eczāsı temeddüdde muḫtelife olur ise o zamān nabḍ minşārī olur.

---

265 Sübāt bir nevm-i s̱aḳīldir ki müddet-i ṭabīʿīden o sübātın müddeti uzun olur ve o uykudan uyandırmak ṣaʿb ve müşkil olur, her ne ḳadar ʿunf olunsa değme ḥāl ile uyanmaz.

266 Sübāt-ı seherī dimāġda bir veremdir ki māddesi ṣafrā ve balġamdan mürekkebe olur. Eger ṣafrā ġālib olur ise ona seher-i sübātī derler ve eger balġam ġālib olur ise ona sübāt-ı seherī derler, sübāt-ı eraḳī dahi derler.

267 Cümūd bir maraḍdır ki insāna baġteten ʿārıḍ olup vaḳt-i ʿurūḍunda insān ne ḥālde bulunur ise o ḥāl üzere kalır, ḳāim iken iṣābet eylese ḳāimen kalır, ḳāʿid iken iṣābet eylese ḳāʿiden kalır, āḫer ḥāle taḥavvül eylemez. O maraḍa āḫiz̲e ve müdrike dahi tesmiye olunur, ʿiyāz̲en billāhi taʿālā.

Ammā temeddüd tesmiye olunan maraḍın nabḍı teşennüc maraḍının nabḍı gibi olur. Ve beynehümāda farḳ budur ki temeddüd maraḍında damarın gerginliği ziyāde olur ve ẓāhir olur ve teşennüc maraḍında gerginlik ziyāde ẓāhir olmaz, temeddüd maraḍında olan damarların gerginliğinden ednā olur.

Ammā istirḫā maraḍında nabḍ ṣaġīr ve ḍaʿīf ve baṭīʾ ve mütevātir olur. Cālīnūs der ki maraḍ-ı istirḫānın zamānı uzun olur ise o maraḍda ẕü'l-fetre dedikleri nabḍ ḥādis̱ olur.

Ammā fālic maraḍında nabḍ felc iṣābet eder cānibde istirḫā nabḍına müşābih olur yaʿnī ṣaġīr ve baṭīʾ ve ḍaʿīf ve mütevātir gibi nabḍlar olur. Ve cānib-i ʿalīlde iḫtlāf bilā-niẓām olur eger sebeb-i felc ʿuḍvda mütemekkin olur ise; eger sebeb mütemekkin olmaz ise iḫtilāf maʿa-niẓām olur. Ve meflūcun ṣaḥīḥ olan cānibinin nabḍı serīʿ ve mütevātir olur.

Ammā ḫunāḳ maraḍında eger verem o maraḍda ʿaḍalāt-ı ḥancerede olur ise nabḍ muḫtelif ve ṣaġīr ve ḍaʿīf ve ṣulb ve minşārī olur lākin serīʿ ve mütevātir olur. Eger verem eczā-i laḥmiyyette olup ʿaḍalātta verem olmaz ise nabḍda mevciyyet ġālibe olur ve bu nevʿde nabḍ-ı ʿaẓīm ẓāhir olur. Ve bilinmek vācib olur ki bu nevʿde yaʿnī laḥmī olan ḫunāḳta kaçan minşāriyyet ve ṣalābet ziyāde ẓuhūr eylese teşennücü inẕār edip gelecekte maraḍın teşennüce müʾeddī olmasına delālet eder. Ve kaçan mevciyyet ziyāde ẓāhir olsa ẕātü'r-riyeyi inẕār eder. Ve bu maraḍın āḫirinde nabḍ-ı ẕü'l-fetre ḥādis̱ olur ve nabḍ kes̱ret-i tefāvüt üzere olur.

Ammā rebv maraḍında nabḍ-ı muḫtelif-i ġayr-i muntaẓam olur. Kaçan rebvin sebebi mütemekkin olup rebv mütemādī olsa nabḍ ṣaġīr ve ḍaʿīf olur baʿdehu nabḍ mütefāvit olur; eger ziyāde-i kes̱īre ile ziyāde olur ise rebvde nabḍ nemlī olur.

Ammā ẕātü'r-riye maraḍında ʿaẓīm ve mevcī olmakta nabḍ nisyān maraḍı nabḍına müşābih olur lākin nabḍın ʿiẓamı ẕātü'r-riyenin evvel-i ḥudūs̱unda olur. Cālīnūs der ki ẕātü'r-riyede baʿḍı kerre ẕü'l-ḳarʿateyn nabḍı ve ḥareket mevḳiʿinde sükūn ve sükūn mevḳiʿinde ḥareket üzere olan nabḍlar dahi ḥādis̱ olur.

Ammā sill maraḍında nabḍ daḳīḳ ve ṣulb olup o ḥālet bir ḳarāra bāḳıye olur lākin diḳḳat ve ṣalābetin beḳāsıyla maʿan nabḍ serīʿ ve mütevātir olur

baʿde-zamānin mütefāvit olur ve baʿdehu dūdī ve baʿdehu nemlī olur ve baʿdehu defʿaten ḳuvvet sāḳıṭa olur.

Ammā feḍā-i ṣadrda yaʿnī göğüs meydānında teḳayyuḥ olsa ve o maḥallde midde cemʿ olsa o vaḳt nabḍ sāir teḳayyuḥ eden veremlerin nabḍı gibi olur lākin feḍā-i ṣadrda olan verem-i müteḳayyiḥ nabḍının iḫtilāfı bilā-niẓām olur.

Ammā ẕātü'l-cenb maraḍında nabḍ ṣaġīr ve serīʿ ve mütevātir ve minşārī olur. Cālīnūs der ki eger ẕātü'l-cenbin māddesi mādde-i ṣafrāviyye olur ise sürʿat ve tevātür ḳaviyye olur ve eger māddesi demeviyye olur ise sürʿat ve tevātür ṣafrāviyyeye ḳıyās ile eḳall olur.

Ammā şevṣada nabḍ ẕātü'l-cenb nabḍına ḳarīb olur.[268]

Ammā miʿdede olan elemler ve āfetlerin nabḍları o elem miʿdenin femine ve ağzına maḫṣūṣ olur ise o elem nabḍı taġayyürāt-ı muḫtelife ile taġyīr eder yaʿnī fem-i miʿdeye maḫṣūṣ olan elem fem-i miʿdede ḥāṣıl verem-i ḥārrdan olur ise o nabḍ ʿuḍv-ı ʿaṣabīde olan verem-i ḥārr nabḍı gibi olur lākin her vechle değil belki ḍaʿf ve minşāriyyet ve tevātürde baʿdehu dūdī olmakta müşābih olur. Kaçan fem-i miʿdede olan verem bārid olur ise nabḍ ṣulb ve ḍaʿīf ve baṭīʾ ve mütevātir olur. Eger miʿde ālāmının sebebi ḳayʾın tevātürü yaʿnī biri biri ardınca kusmak olur ise veyāḫūd ġas̱eyān ve gönül dönmesi veyāḫūd ġıdā-i redī tenāvülü veyāḫūd fem-i miʿdeye ḫılṭ-ı lez̠ẕāʿın inṣıbābı olur ise o nesneler ḥasebiyle nabḍ müteġayyir olur ve o nesnelerin nabḍları ẕikri ʿale't-tafṣīl mürūr eyledi; ġıdā-i redīden müteġayyir olan nabḍ tenāvül-i ṭaʿām beyānında ve ḫılṭta olan taġayyür-i aḫlāṭtan ḥādis̱ nabḍların ẕikri beyān olduğu maḥallde ẕikr olundu.

Ammā istisḳādan istisḳā-i laḥmī nabḍının mevcī olması īcāb eder. Ve istisḳā-i zıḳḳīde nabḍ ṣaġīr ve mütevātir ve ṣulb olur. Ve istisḳā-i ṭablīde nabḍ ṭavīl ve serīʿ ve mütevātir olur.

Ammā yereḳān maraḍında yereḳān ḥummādan ḫālī olur ise o yereḳānda nabḍ ṣaġīr ve ṣulb ve mütevātir olur ve sürʿati muʿtedile olur ve ḳuvveti dahi iʿtidāl üzere olur.

268 Ẕātü'l-cenb ve şevṣa gerçi Şeyḫ katında elfāẓ-ı müterādifedir lākin Semerḳandī der ki "şevṣa" aḍlāʿ-ı ḫalfin üzerinde olan ḥicābın veremine maḫṣūṣ olur. ʿAllāme'nin kelāmı o farḳa mebnī olur.

Ammā cüẕām maraḍında nabḍ ṣaġīr ve ḍaʿīf ve baṭīʾ ve mütefāvit olur.

Ammā baraṣ maraḍında nabḍ ʿarīḍ ve leyyin ve baṭīʾ olur.

ʿAllāme der ki emrāḍ nabḍlarından bu meẕkūrları bu vech üzere Cālīnūs ẕikr eyledi ve bāḳī maraḍların nabḍlarını vaḳt-i ḥācette Cālīnūs'un ẕikr eyledikleri nabḍlara ḳıyās ile biz taʿarrüf ve istiḫrāc eyleriz.

Mesīḥī der ki verem maḥallinin cevheri dimāġ ve riye gibi leyyin ve raṭb olur ise nabḍ mevcī olur ve eger maḥall-i verem ʿaṣabī olur ise nabḍ ṣulb ve minşārī olur. Ve baʿde hāẕā yine Mesīḥī der ki bi'l-cümle veremde minşāriyyet-i nabḍ bulunur lākin mevḍiʿ-i verem ʿuḍv-ı ʿaṣabānī olur ise o minşāriyyet ẓāhir olur ve eger mevḍiʿ-i verem laḥmī ve leyyin olur ise nabḍ-ı minşārī o veremde ḫafī olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

Veremin bi'l-ʿaraḍ nabḍı taġayyürü yaʿnī veremin ʿavārıḍından nabḍın müteġayyir olması riyede veremi olan kimseye o vereme tebeʿan ḫunāḳ ʿārıḍ olup nabḍın ḫunāḳī olmakla olur ve kebidde veremi olan kimseye ẕübūl ʿārıḍ olup nabḍ ẕübūlī olması ile olur ve külāda veremi olan kimseye ḥaṣr-ı bevl ʿārıḍ olup nabḍın ḥaṣrī olması ile olur.

Ve Ḳānūn nüsḫalarının baʿḍısında "ḥaṣriyen" bedeline "ḥaṣaviyen" vāḳiʿ olmuştur, maʿnāsı "Külāda veremi olan kimsenin nabḍı külāsında ḥaṣāt olan kimsenin nabḍı gibi olur, zīrā verem ile bevl ḥabs olur, nitekim ḥaṣāt ile bevl ḥabs olduğu gibi. Ve vereme ʿārıḍ olan ḥabs-i bevl ḥasebiyle nabḍ ḥaṣavī olur onun için ki ḥaṣātın nabḍı taġayyürü yine ḥabs-i bevl ile olur."

Ve ḥicāb gibi ḳaviyyü'l-ḥiss olan ʿuḍv nabḍı ġışāda olan nabḍ-ı teşennücī olur.

el-Faṣlu'ṣ-S̱āmine ʿAşere Fī-Aḥkāmı Nabḍı'l-ʿAvārıḍı'n-Nefsāniyyeti

ʿAllāme der ki ʿavārıḍ-ı nefsāniyye o infiʿālāttır ki rūḥ-ı ḥayvāniyyeye ʿārıḍ olur ḳuvā-yı nefsāniyyeye vārid olan biraz umūr ḥasebiyle. Ve o ervāḥa ʿārıḍ olan infiʿālāt gāhca bi'n-nevʿ muḫtelife olur, ġammın tebrīdi ve ġaḍabın tesḫīni gibi ve gāhca o infiʿālāt ḳıllet ve kes̱ret ile muḫtelife olur, mes̱elā ġaḍab ve ferahtan her biri tesḫīn eder lākin ġaḍabın tesḫīni ferahın tesḫīninden eks̱er olur, keẕālik ġamm ve fezaʿdan her biri tebrīd eder lākin fezaʿın tebrīdi ġam-

mın tebrīdinden eks̱er olur.[269] *Ve bu nevʿlerden her birisi gāhca ḳavī olur ve gāhca ḍaʿīf olur. Ve bu ḳuvvet ve ḍaʿf ile iḫtilāf üç sebebin biri ile olur:*

Evvelkisi sebebin ḍaʿfı ile infiʿāl [*80a*] *dahi ḍaʿīf olur, mes̱elā ġaḍabın ḍaʿfı ile süḫūnet dahi ḍaʿīf olur ve ġaḍabın ḳuvveti ile infiʿāl dahi ḳavī olur.*

Ve ikincisi o ḳuvve-i ḥayvāniyyenin ḳuvvetiyle infiʿāl ḳavī ve ḍaʿfı ile infiʿāl ḍaʿīf olur yaʿnī infiʿāli ḳabūl eden ḳuvvet-i ḥayvāniyye ḳaviyye oldukta sebeb-i infiʿāl her ne ḳadar ḍaʿīf olur ise infiʿāli ḳābil olan ḳuvvenin ḳuvveti ḥasebiyle infiʿāl dahi ḳavī olur, ḍaʿf dahi bu ḳıyās üzere olur.

Ve üçüncüsü iʿtiyād ve ʿadem-i iʿtiyād ile olur. İnfiʿālāt-ı ġaḍabiyyeye iʿtiyād eden kimsede ednā ġaḍab ile süḫūnet-i kes̱īre ḥādis̱e olur ve ġaḍaba iʿtiyād etmeyenlerde sebeb-i ġaḍab her ne ḳadar ḳavī olur ise süḫūbet eḳall olur, sāir ʿavārıḍ dahi bu minvāl üzere olur.

Ve bu ẕikr olunan ʿavārıḍ ile ṣaḥīḥin ṣıḥḥati ḥıfẓ olunur ve marīḍin maraḍını izālede intifāʿ olunur. Mes̱elā neyl-i murād ve ḥuṣūl-i merām ile ḥāṣıl olan feraḥtan ḳuvvet ḳaviyye olup bi'l-cümle ḳuvānın efʿāli tāmm olur ve bināenʿaleyh o kimsenin heremi ve pīrliği geç gelir, tīz kocamaz ve bedeni ḫıṣb edip semritir ve o kimse marīḍ ise maraḍını noḳṣān üzere eder, çok kerre feraḥ-ı meẕkūr ile marīḍin cemīʿan maraḍı zāil olur. Ve emrāḍ-ı müzminesi olan kimseler aḥvāl-i müferriḥa ve menāfiʿ-i müktesebe için rükūb ve nüzūlden intifāʿ edip zamāneten maraḍını taḫfīf eder. Ve mizācı bārid olup riyāḍeti ḳalīle ve mevāddı balġamī olanlara ġaḍab-ı muʿtedil nāfiʿ olur. Ve ifrāṭ üzere semiz olan kimselerin hüzāline ġamm nāfiʿ olur. Ve minvāl-i muḥarrer üzere keyfiyyāt-ı nefsāniyyenin bi'l-cümle bedende teʾs̱īri olur lākin ḳalbde teʾs̱īri aʿḍā-i sāirede teʾs̱īrinden ziyāde olur, zīrā ḳalb rūḥ-ı ḥayvānīnin menbaʿı ve menşeʾi olup ve infiʿālāt-ı meẕkūrenin mevḍiʿi rūḥ-ı ḥayvānī olmakla ḳalb o infiʿālātı ziyāde ḳabūl eder ve muḥarrik-i nabḍ dahi rūḥ-ı ḥayvānī olmakla rūḥ-ı ḥayvānīnin infiʿālātından nabḍ müteġayyir olur.

Bināenʿaleyh keyfiyyāt-ı nefsāniyyenin teʾs̱īrātı beyninden Ḳānūn ṣāḥibi keyfiyyāt-ı nefsāniyye ile nabḍın taġayyürü aḥkāmını beyān edip dedi:

---

269 Ḳuvve-i ġaḍabiyye ḳuvā-yı nefsāniyyedendir ve ḳuvve-i ġaḍabiyyeyi muḥarrik nesne o ḳuvvete ʿārıḍ olsa rūḥ-ı ḥayvānī mütesaḫḫin olup o süḫūnet ile nabḍ müteġayyir olur.

Ammā ġaḍab nabḍı ʿaẓīm eder onun için ki ġaḍab defʿaten ḳuvveti is̱āre eder yaʿnī taḥrīk edip kaldırır ve rūḥu basṭ eder, keẕālik nabḍı cidden şāhiḳ ve serīʿ eder. Ve ġaḍabdan ḥādis̱ olan nabḍ muḫtelif olmak vācib olmaz onun için ki ġaḍabdan ḥādis̱ olan infiʿāl müteşābih olur, zīrā ervāḥ ġaḍab ḥālinde ḫārice ve cihet-i vāḥideye ḥareket eder. Lākin ġaḍab ḫavf ile muḫteliṭ olur ise o zamān nabḍ muḫtelif olur, zīrā o muḫteliṭ olan ġaḍabda ervāḥ bir kerre ḫārice ve bir kerre ḫavf ḥasebiyle dāḫile ḥareket eder ve ḥareketin iḫtilāfından nabḍ dahi muḫtelif olur ve o muḫteliṭ ġaḍabda bir kerre ġaḍab ḫavfa ġālib olur ve bir kerre ḫavf ġaḍaba ġālib olur. Keẕālik ġaḍaba ḫacālet muḫāliṭ olsa veyāḫūd ʿaḳlın münāzaʿası muḫāliṭ olsa ġaḍaba ḫavfın iḫtilāṭı gibi, nabḍ muḫtelif olur. Ve ġaḍaba ʿaklın münāzaʿası bu vechle olur ki ġaḍab ḥasebiyle ervāḥ ḫārice ḥareket edip ġaḍab eden kimse li-ecli'l-intiḳām maġḍūbun ʿaleyhe vuḳūʿa taṣaddī üzere iken ʿaḳl tekellüf edip ġaḍab eden kimseyi heyecān ve ḥareketten ve ġaḍab eylediği kimseye vuḳūʿdan menʿ eder.

Ammā leẕẕet rūḥu ḫārice rıfḳ ile taḥrīk eder, ġaḍab gibi defʿaten defʿ eylemez. Pes leẕẕetin nabḍda sürʿat īcābı ġaḍabın īcāb-ı sürʿati gibi olmaz ve īcāb-ı tevātürü dahi ġaḍabın īcāb-ı tevātürü gibi olmaz belki ġaḍabdan ednā olur. Ve baʿḍı kerre leẕẕetin nabḍda iḥdās̱ eylediği ʿiẓam-ı ḥarāreti taʿdīl ve tervīḥe iḥtiyācı defʿ eyleyip nabḍ baṭīʾ ve mütefāvit olur, sürʿat ve tevātüre ḥācet kalmaz. *Bu ẕikr olunan ḥükm leẕẕetin ḥükmü idi ki o leẕẕet idrāk-i mülāyim ile müfesserdir.*

Ammā sürūrdan ḥādis̱ olan nabḍın ḥükmü leẕẕetten ḥādis̱ olan nabḍın ḥükmü gibi olur, zīrā sürūr leẕẕetten aḫaṣṣ olur. Ve eks̱er-i ḥālde sürūrun nabḍı ʿaẓīm ve leyyin olur. Ve sürūr nabḍının leyyin olması leẕẕet nabḍının leyyin olduğundan ziyāde olur, zīrā sürūrda rūḥun ḫārice ḥareketi gibi rūḥun leẕẕetten ḫārice ḥareketinden erfaḳ olur ve o vech ile ruṭūbetin taḥallülü ḳalīl olup nabḍ mülāyim olur ve nabḍ-ı sürūr buṭʾ ve tefāvüte māil olur.

Ammā ġammın nabḍı ṣaġīr ve ḍaʿīf ve mütefāvit ve baṭīʾ olur, ġavrda ve bāṭında muḥteḳan ve müctemiʿ olur ve ḳuvvet ḍaʿīfe olur, lā-maḥāle onlardan ẕikr olunan nabḍlar ḥādis̱ olur.

Ammā fezaʿ iki ḳısmdır. Ḳısm-ı evveli fezaʿ-ı müfācīdir ki o fezaʿ defʿaten ḥādis̱ olur. Ve bu fezaʿ-ı müfācī nabḍı serīʿ ve mürteʿidd ve muḫtelif-i ġayr-i muntaẓam eder. Ve fezaʿın zamānı mümtedd olsa veyāḫūd fezaʿ

müfācī olmayıp bağteten ẓuhūr eylemese belki mütederric olup ḳalīlen ḳalīlen ẓuhūr eylese o vaḳtte ġayr-i müfācī olan o fezaᶜ nabḍı hemmin taġayyürü gibi taġayyür eder.

ᶜAllāme der ki enseb olan "hemm" bedeline "ġamm" getirmektir, Allāhu aᶜlem.

el-Faṣlu't-Tāsiᶜa ᶜAşere Fī-Cümleti Taġyīri'l-Umūri'l-Müḍāddeti Li-Ṭabīᶜati Heyᵓeti'n-Nabḍı

ᶜAllāme, Cāmiᶜü'l-İskenderāinn nām kitābdan naḳl edip der ki nabḍda fāᶜil olan sebebler iki ḳısm olur:

Bir ḳısmı o sebebdir ki evvel-i ḥudūs̱unda o sebeb nabḍda fāᶜil olur ve bu sebebe fuṣūl-i ṭabīᶜiyye derler. Bu fuṣūl-i ṭabīᶜiyye üç faṣldır: Biri cinstir ki o cins ẕeker ve üns̱āyı cāmiᶜ olur. Ve fuṣūl-i ṭabīᶜīnin ikincisi ṭabīᶜī olan mizācdır. Ve üçüncüsü seḥane-i beden olur.

Ve nabḍda fāᶜil olan sebeblerin ikincisi o sebeblerdir ki o sebebler āḫirü'l-emr nabḍda fiᶜlini işler, evvel-i emrde teᵓs̱īri olmaz ve bu ḳısm-ı s̱āniye esbābun muġayyiretün li'n-nabḍ derler. Ve bu ḳısm biraz eşyādır ki fuṣūl-i ṭabīᶜiyyeye ᶜārıḍ olur. Ve ḳavm muġayyirātı ḥaṣrda üç türlü taḳsīm eder:

Taḳsīm-i evvel budur ki esbāb-ı muġayyirenin baᶜḍısı ṭabᶜda mevcūd olur ve baᶜḍı āḫeri ṭabᶜdan ḫāric olur. Ve baᶜḍı sebebler dahi ṭabᶜda duḫūl ve ḫurūc arasında mütevassıṭ olup külliyyen ne dāḫil ve ne ḫāric olur. Ṭabᶜda mevcūd olan sebebler: (1) cins, (2) mizāc, (3) seḥane, (4) sinn, (5) senede olan evḳāt ve fuṣūl, (6) beled, (7) fī-yevmin yevmin havā, (8) nevm, (9) yaḳaẓa olur. Ve bu meẕkūrlardan cins iki nevᶜ olur, biri ẕeker ve biri üns̱ā olur. Ve mizāc dahi iki ṣınf olur, biri ṭabīᶜī ve āḫeri ᶜaraḍī olur. Ve seḥane dahi iki ṣınf olur, biri ṭabīᶜī ve biri ᶜaraḍī olur. Ammā o esbāb ki ṭabīᶜattan ḫāric ola, ḥummā ve vecaᶜ ve riyāḍet ve istiḥmām ve eṭᶜime ve eşribe gibi nesnelerdir.

Ve taḳsīm-i s̱ānī budur ki ebdānı muġayyir olan esbāb iki ḳısmdır: Evvelkisi o sebeblerdir ki o sebebler ṭabᶜdan maḥdūd ve maᶜlūm[270] *olur. İkincisi o sebeblerdir ki onlar ṭabᶜdan maḥdūd ve maᶜlūm olmaz ve ona bināen o*

270 "Maᶜlūm" maḥdūdun ᶜaṭf-ı tefsīridir, zīrā maḥdūd demek ḥaddi ve taᶜrīfi ile bilinmiş demektir.

sebeblere ḫāric ᶜani'ṭ-ṭabᶜ derler. Ve ṭabᶜdan maḥdūde ve maᶜlūme olan sebeblerin baᶜḍısının bi'l-cümle nevᶜi ve miḳdārı ve keyfiyyeti ṭabᶜdan maḥdūd ve maᶜlūm olur, cins gibi ve esnān ve emzice ve evḳāt-ı sene ve seḥane ve büldān gibi. Ve bu sebeblere sebeb-i ṭabīᶜī ıṭlāḳ olunur. Ve ṭabᶜdan maḥdūd ve maᶜlūm sebeblerden ancak nevᶜi ṭabᶜdan maḥdūd olup keyfiyyet ve miḳdārı ṭabᶜdan maḥdūd ve maᶜlūm olmasa riyāḍet ve istiḥmām ve eṭᶜime ve eşribe gibi, o sebeblere ṭabīᶜī denmez. Ammā nevm ve cimāᶜ ve ḥabel gibi nesneler ṭabīᶜī ve ġayr-i ṭabīᶜī arasında vāsıṭa olur.

Ve esbāb-ı nabḍın üç vech ile olan taḳsīminin taḳsīm-i s̱ālis̱i müteʾaḫḫirīnin taḳsīmidir ve bu taḳsīm iki evvelki taḳsīmlerden evlā ve efḍaldir. Ve o taḳsīm budur ki nabḍı muġayyir olan esbābdan baᶜḍı sebebler dāimā eşyā-ı ṭabīᶜīden olur, ṣıbā ve şeyḫūḫat sinnleri gibi ve ḥabel gibi ve evḳāttan olan ṣayf ve şitā gibi. Ve baᶜḍı sebebler ṭabīᶜattan ḫāric olur ve ona ḫāric ᶜani'ṭ-ṭabīᶜat tesmiye olunur, verem ve ḥummā gibi. Ve baᶜḍı sebebler dahi beynehümāda mütevassıṭ olur ve bu esbāb-ı mütevassıṭa o sebeblerdir ki onların miḳdārı ve keyfiyyetleri vech-i lāyıḳ üzere olur ise sebeb-i ṭabīᶜī olur ve eger vech-i lāyıḳ üzere olmaz ise o sebebler ḫāric ᶜani'ṭ-ṭabīᶜat olur, eṭᶜime [80b] *ve eşribe ve nevm ve yaḳaẓa ve riyāḍet ve istiḥmām ve mizāc-ı havā gibi. İntehā kelāmu'l-ᶜAllāme. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:*

Heyʾet-i nabḍın ṭabīᶜatına müḍādde olan umūrun nabḍı taġyīri o umūr sūʾ-i mizāc iḥdās̱ eylemek ḥasebiyle olur ve her mizācın nabḍının ẕikri mürūr eyledi, tekrār ve iᶜādeye ḥācet yoktur veyāḫūd o umūr ḳuvveti ḍaġṭ edip sıkıştırmak ile olur ve o ḍaġṭ ile nabḍ muḫtelif olur. Ve eger ḳuvveti o umūrun ḍaġṭı cidden şedīd olur ise nabḍın iḫtilāfı bilā-intiẓām ve bilā-vezn olur. Ve ḳuvveti ḍāġıṭ olan nesne māddenin kes̱reti olur gerek ise o mādde verem olsun ve gerek ġayr-i verem olsun lākin rīḥin kes̱retiyle iḫtilāf bilā-niẓām olmaz veyāḫūd o umūrun nabḍı taġyīri ḳuvveti taḥlīl etmekle olur ve ḳuvvetin taḥallülü ḥasebiyle nabḍ ḍaᶜīf olur. Ve ḳuvveti taḥlīl eden emrler vecaᶜ-ı şedīd gibi ve ḳaviyyetü't-taḥlīl olan nefsānī elemler gibi nesnelerdir. *Ve bu bābda nabḍı muġayyir olan esbābdan her bir sebeb ne vech ile nabḍı taġyīr eylediğini ᶜAllāme mufaṣṣalen beyān eder, tafṣīle ve taḥḳīḳe rāġıb olanlar o maḥalle mürācaᶜat eylesinler.*

el-Cümletü'ṣ-Ṣāniyetü Mine't-Taᶜlīmi'ṣ-Ṣāliṣi Mine'l-Fenni'ṣ-Ṣāliṣi Fi'l-Bevli ve'l-Berāzi ve Hüve Ṣelāṣetü ᶜAşere Faṣlen

el-Faṣlu'l-Evvelü Ḳavlün Külliyyün Fi'l-Bevli

Aḥvāl-i bevlden istidlāl olunmak lāyıḳ olmaz illā şerāyiṭ-i ātiyenin vuḳūᶜundan sonra lāyıḳ olur:

Vācib olur ki kebidin ve bāṭının aḥvāline istidlāl[271] o bevl ile ola ki o bevl ᶜale'ṣ-ṣabāḥ uykudan kalktığı gibi tebevvül eylediği bevl ola.

Ve o bevl geceden bāḳī ve ṣābit olup uykudan kalktığı gibi su içip ve ṭaᶜām yemekten ḥādiṣ olmaya.

Ve uykudan kalktıkta bevl teḳāḍā eder iken bevli müddet-i keṣīre mekṣ edip baᶜdehu iḫrāc eylediği bevl olmaya.

Ve sāᶜāt-i müsteviye[272] iᶜtibārıyla evvel-i nevme on iki sāᶜatten eḳall olan müddette bevli ṣābiġ olup boyayan me'kūl ve meşrūbu tenāvül etmiş olmaya, zaᶜferān gibi ve ḫıyārşenber gibi. *Ve baᶜḍı nüsḫada rummān dahi muḥarrerdir.* Zīrā bu meẕkūrlar bevli ṣufrete ve ḥumrete ṣābiġa olurlar ve buḳūl gibi, zīrā buḳūl bevli ḫuḍrete ṣābiġ olur ve mürrī[273] gibi, zīrā mürrī bevli sevāda ṣābiġ olur ve şarāb-ı müskir gibi, zīrā şarāb-ı müskir bevlin levnini kendi üzere kılar.

---

271 Şāh Muḥammed-i Ḳazvīnī der ki nabḍ ve bevl ve berāzın bi'l-cümle bāṭın-ı beden ve ẓāhir-i bedenin aḥvāline delāleti olur lākin o delālet delālet-i ṣāniye olur, ammā nabḍ delālet-i ūlā ile ḳalbin aḥvāline delālet eder ve ḳalb aḥvālinden aᶜḍā-i sāirenin aḥvāli maᶜlūm olur. Keẕālik bevl evvelā kebidin aḥvāline delālet eder ve berāz miᶜdenin aḥvāline delālet eder, onların aḥvālinden aᶜḍā-i sāirenin aḥvāline istidlāl olunur.

272 Sāᶜāt iki nevᶜdir: Birine sāᶜāt-i müsteviye derler, o sāᶜātin eczāsı dāimā on beş derece olur, eczāsı artıp eksilmez lākin ᶜadedi artar ve eksilir, meṣelā gece gāhca on sāᶜat olur gāhca ziyāde ve noḳṣān olur. Ve ikincisi sāᶜāt-i zamāniyyedir ki onun ᶜadedi artıp eksilmez, o sāᶜat ile dāimā gece ve gündüzden her biri on ikişer sāᶜat olur lākin eczāsı gāhīce on beş derece olur ve gāhīce ziyāde ve noḳṣān olur, iḫtiyārātta bu sāᶜate iᶜtibār olunur.

273 "Mürrī" ism-i Nebaṭī'dir, şaᶜīrden maᶜmūl ve mürekkeb bir devānın ismidir. Ve baᶜḍılar lüġat-ı ᶜArabiyyedir, "merāret"ten me'ḫūẕdur derler ve baᶜḍı āḫer "mürrī" "mümrī" kelimesinde muḥaḳḳıḳtır ve ᶜArabīdir derler, tafṣīli maḥallinde meẕkūrdur.

Ve şurūṭtan biri dahi budur ki o bevlin ṣāḥibi beşeresini ve cesedini ḥınnā mis̱lli ḳuvve-i ġāiṣası olan nesneler ile ḫıḍāb etmiş olmaya. *İsrāīlī der ki vesme ile ḫıḍāb bevli sevāda ṣābiġ olur.*

Ṣafrā ve balġam mis̱lli ḫılṭları idrār eden müdirrāt tenāvül etmiş olmaya.

Ve ḥarekāt-ı aᶜmālden ve mecrā-yı ṭabīᶜīden ḫāric aḥvālden bevlin levnini ve ḳıvāmını taġyīr eden bir nesne teᶜāṭī edip işlemiş[274] olmaya ṣavm ve seher ve taᶜab ve cūᶜ ve ġaḍab gibi, zīrā bu meẕkūrların küllīsi bevli ṣufrete ve ḥumrete ṣābiġ olur. Ve cimāᶜ dahi etmiş olmaya, zīrā cimāᶜ bevlin levn ve ḳıvāmını taġyīr eder ve ziyāde bevli düsūmetli edip yağlı olur. Ve o bevl ṣāḥibi ḳayᵓ ve istifrāġdan bir nesne işlemiş olmaya, zīrā ḳayᵓ ve istifrāġ dahi bevlin levn ve ḳıvāmını vech-i lāyıḳından ve ṭabīᶜīsinden iḫrāc eder.

Ve o naẓar olunan bevl üzerine sāᶜat mürūr etmeye, bināen ᶜaleyh denildi ki altı sāᶜatten sonra bevle naẓar olunmak cāiz olmaz.

ᶜAllāme der ki baᶜḍılar derler ki dört sāᶜatten sonra bevle naẓar edip aḥvāli ile istidlāl olunmaz, zīrā bevlin delāili sāᶜāt-i meẕkūrenin mürūruyla ḍaᶜīf olur ve levni müteġayyir olur ve s̱üflü ẕāib olup mürūr-ı vaḳt ve mülāḳāt-ı ecsād ile iẕābe olup erir ḫuṣūṣan eyyām-ı ṣayfta ziyāde ẕevebān eder veyāḫūd ẕevebān eylemez ise eşedd-i tekās̱üf ile tekās̱üf eder ḫuṣūṣan faṣl-ı şitāda tekās̱üf ziyāde olur. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki: Ben derim ki bevlin menbaᶜından infiṣāli vaḳtinden bir sāᶜat-i müsteviye mürūrundan sonra o bevlin aḥvāli ile istidlāl olunmaz.

Ve yine şurūṭ-ı istidlālin biri dahi budur ki bevl bi-tamāmihi aḫẕ olunup ḳārūre-i vāsiᶜada ḥıfẓ oluna gerek defᶜa-i vāḥidede aḫẕ olunsun [gerek] defeᶜāt ile aḫẕ olunsun gerek ise maḥfaẓa olan ḳārūre vāḥide olsun ve gerek ise müteᶜaddide olsun. Ve o ḥıfẓ olunan bevlden bir nesne iḍāᶜat ve ṣabb olunup dökülmeye.

Ve yine şurūṭtan olup lāyıḳ olur ki bevlin aḥvālinden tebevvül olduğu ānda ᶜale'l-fevr olan ḥāli iᶜtibār olunmaya belki bevlin ḳārūre içinde hüdūᵓ ve sükūn eyledikten sonra vāḳıᶜa olan ḥāli iᶜtibār oluna velākin o ḳārūre mestūre olup rīḥ ve şemsten bir nesne iṣābet eylemeye. Pes bu şurūṭlara mürāᶜāt olunduktan sonra ḳārūre ile istidlāl tāmm olur. Ve bevlde her ne

274 Hamidiye nüshasında "etmiş." Ragıp Paşa tercih edildi.

ḳadar nuḍc-ı tāmm olur ise dahi kemā-yübālü yaʿnī ḫurūcunda olan ḥareket ve ıḍṭırābı sākin olunca ḳadar ḳārūrede rüsūb olmaz.

Ve lāyıḳ olur ki bevl ḥıfẓ olunan ḳārūre ʿārī ve naḳī ola, muḳaddemā bevl ḥıfẓ olunan ḳārūrede ḳable'l-ġasl maḥfūẓ olan bevl-i āḫere naẓar olunmaz ve aḥvāli ile istidlāl olunmaz.[275]

Ve ʿAllāme bu şurūṭ üzere birāz şurūṭ dahi ziyāde edip der ki o ḳārūreyi rīḥ ve şemsten ṣıyānet o ḳārūre bir ḫırḳa ile melfūfe olup sargısı olmakla olur lākin o ḫırḳa bevli taġyīr eden ḥālāttan ʿārī ve ḥarāret ve bürūdetten ḫālī olmak lāyıḳtır.

Ve şurūṭtan on altıncı şarṭ bevl olunan ḳārūreden o bevl āḫer ḳārūreye naḳl olunmaya, nitekim baʿḍı nās geniş ve vāsiʿ āniyeye tebevvül edip baʿdehu ḳārūreye o bevli boşaltırlar ve naḳl ederler, bu mis̱lli bevle naẓar olunmaz.

Ve on yedinci şarṭ budur ki o bevl olduğu olduğu maḥallden mekān-ı baʿīde naḳl olunmaya, her ne ḳadar iki mekānın havāsı mütteḥidü'l-keyfiyyet ise dahi, zīrā bevl ḫaḍḫaḍa yaʿnī çalkanmak ile müteġayyirü'l-ḥāl olur.

On sekizinci şarṭ bevl ḳārūrede teberrüd ettikten sonra nār ile ve ġayr-i ṭarīḳ ile o bevl tesḫīn olunmaya. Ek̠ser-i nās bevl sovuduktan sonra ḳārūre ile o bevli mā-ı ḥārr ile dolu bir kāsenin içine koyup tesḫīn ederler lākin o tesḫīn ederler lākin o tesḫīn ile bevlin edillesine ḍafʿārıḍ olmakla o mis̱lli bevlin edillesine eṭıbbā iʿtibār eylemek cāiz olmaz.

On dokuzuncu şarṭ o ḳārūreye naẓar ziyāde muḍī ve aydınlık maḥallde ola.

Ve yirminci şarṭ o ḳārūreye üç defʿa naẓar oluna ve her iki naẓar arasında fāṣıla ola, naẓreler mütevāliyeten olmaya, zīrā bevl ḳārūreye ḫurūcundan sonra beş ḥālāt üzere olur:

Ḥālet-i ūlā bevl raḳīḳan ḫurūc eder ve raḳīḳan bāḳī kalır, taġayyür eylemez.

Ve ḥālet-i s̱āniye raḳīḳan ḫurūc eder lākin ināda ve ḳārūrede taġalluẓ ve tekās̱üf eder.

---

275 Ḳārūre ġaslinin ṭarīḳi budur ki ḥaşīşetü'z-zücācdan bir miḳdār ḥaşīşe ḳārūreye vaḍʿ olunup ve üzerine ṣabb-ı mā olunduktan sonra ḳārūre taḥrīk olunur. ʿAllāme der ki bir miḳdār milḥ dahi ḍamm olunur ise tanẓīfte mübālaġa olur.

Ve ḥālet-i s̱ālis̱e ġalīẓan ḫurūc eder ve ġalīẓan bāḳī olur.

Ve ḥālet-i rābiṭa ġalīẓan ḫurūc eder ve ḳārūrede taṣaffī eder.

Ve ḫālet-i ḫāmise raḳīḳan ḫurūc eder, ināʾ ve ḳārūrede taġalluẓ ve tekās̱üf eder baʿdehu yine riḳḳate ve diḳḳate ʿavd ve rücūʿ eder ve ona bināen bevle üç ʿaded müteferriḳ mecliste naẓar eder: Meclis-i evvelin zamānı o bevli taġyīr edecek ḳadar zamāndan eḳall ola tā ki o ki o naẓar ile ṭabīb bevlin ḥīn-i ḫurūcunda diḳḳat ve ġılẓatten olan keyfiyyetini ve ḥāletini bile. Meclis-i s̱ānī bevlde rüsūb ḥāṣıl olduktan sonra ola. Meclis-i s̱āliṡ meclis-i s̱ānīden sonra ḳalīlen meks̱ eyledikten sonra ola. Pes bu vech ile üç mecliste naẓar ile bevlin aḥvāl-i ḫamsi ṭabībe maʿlūm olur.

Ve yirmi birinci şarṭ gece uykusundan olup ziyāde uzun ve ṭavīl olan uykudan[276] *uyandığından sonra o bevl aḫẕ olunmuş ola.*

Ve yirmi ikinci şarṭ o nevm muʿtedil ola yaʿnī ṭabīʿī nevmden ziyāde olmaya ve nevm-i ṭabīʿīnin uzunu ve ṭavīli ola.

Ve yirmi üçüncü şarṭ o nevme toḫme veyāḫūd sūʾ-i haḍm ve sūʾ-i istimrā teḳaddüm etmiş olmaya.

Ve yirmi dördüncüsü o nevm cūʿ ve ḫavā üzere olmaya.

Yirmi beşincisi bevlin ṣāḥibesi ḥāiḍ olmaya. Bu şarṭı Rāzī Ḥāvī'de ẕikr eylemiştir.

Yirmi altıncısı o bevlin ṣāḥibinin bevlinde ḳıvām ve levn cihetinden ṭabīʿat-ı maḫṣūṣa olmaya, ṣıbyān ve eṭfālde olduğu mis̱lli.[277] *Ve bu şarṭa Ṣāḥib-i Ḳānūn işāret edip der ki:*

Ṣıbyānın bevlinin delāili ḳalīle olur ḫuṣūṣan eṭfālin bevlinin delāili ziyāde ḳalīle olur, zīrā onların bevlinde lebeniyyet olur ve bevli ṣābiġa olan mevādd onlarda sākine ve maġmūre ve mestūre olur, onların ṭıbāʿından dahi ḍaʿf olur ve kes̱ret-i nevmle nuḍca delālet eden ḥāletler onların bevlinde bulunmaz. [81a]

Ve lāyıḳ olur ki o bevlin ẓarfı aḫẕ olunan āleti cism-i şeffāf ola, zücāc ve billūr gibi cevheri naḳī ve ṣāf ola.

---

276 "Nevm-i ṭavīl"den murād ṭabīʿī olan nevmin ṭavīli olur, zīrā ṭabīʿattan ṭavīl olan yaʿnī ṭabīʿīden ziyāde ve ṭabīʿīyi mütecāviz olan nevmin ḳārūresi ile istidlāl olunmaz.

277 Bu ẕikr olunan ṭabīʿat eṭfāl ve ṣıbyānda eks̱erdir ve gāhīce sāirlerde dahi bulunur; ṭabāyiʿ tecribe olunmaya muḥtācdır.

ᶜAllāme der ki dahi vācib olur ki o bevl ḥıfẓ olunan ẓarf vāsiᶜ ola tā ki bi-tamāmihi haḍm-ı vāḥidden ḥādiṡ olan bevl o āniyeye sığa ve münbasıṭ ola ve irtifāᶜı ḳalīl olup rüsūb onda sehl ola. Ve o ẓarf müntefiḫa olan ve üfürülen meṡāne gibi müstedīr ola ve o ẓarfın levni olmayıp beyāḍ ve şeffāf ola. İntehā kelāmu'l-ᶜAllāme.

Ve maᶜlūm buyurula ki eṭıbbāyı imtiḥān için bevle māiyyet-i uḫrā ḫalṭ olunup ᶜarḍ olunur. Farḳ ve temyīzi bu vech ile olur ki o bevle mekān-ı ḳarībden naẓar olunsa ġalīẓ ve mütekāṡif görünür ve mekān-ı baᶜīdden naẓar olunsa raḳīḳ görünür, her ne miḳdār taḳrīb olunsa o miḳdār ġalīẓ rü'yet olunur ve her ne miḳdār tebᶜīd olunsa o miḳdār laṭīf ve raḳīḳ görünür, bu ḥālet māiyyet-i uḫrāda olmaz.

Ve kaçan bevl ḳārūrede aḫẕ ve ḥıfẓ olunsa vācib olur ki berdin ve şemsin ve rīḥin o bevli taġyīrinden ṣıyānet oluna. Ve yine lāyıḳ olur ki o bevle naẓar ḍav'-i ḳavīde ola lākin o naẓar şuᶜāᶜda olmaya belki şuᶜāᶜdan setr oluna.

ᶜAllāme der ki vācib olur ki ḳārūreye naẓar eden ṭabīb ḳārūreyi rıfḳ ile aḫẕ eyleye ve şuᶜāᶜ-ı şemsin izāsında mekān-ı muḍīde naẓar eyleye. Ve naẓar eden kimse vechini şuᶜāᶜ muḳābilinde kıla ve ḳārūreyi yed-i yümnāsı ile aḫẕ edip yed-i yüsrāsını ḳārūrenin ḫalfinde ve ensesinde taḥrīk-i ḫafīf ile taḥrīk eyleye ve gāhīce yed-i yüsrāyı ḫalf-i ḳārūrede sākine kıla. Ve ḳārūreye naẓar yevm-i ṣaḥvda ola yaᶜnī bulutsuz ve açıklık günde ola. Ve baᶜḍı kerre ḥācet mess edip bulutlu günde dahi naẓar olunur, o zamān lāyıḳ olan budur ki bir miṣbāḥ īḳād olunup ḍav'ında naẓar oluna ve naẓar eden kimsenin yüzü o miṣbāḥ ṭarafına ola. İntehā kelāmu'l-ᶜAllāme.

Pes bu ẕikr olunan şurūṭ taḥaḳḳuḳundan sonra ṭabīb olan kimse o bevlde ᶜārıḍ olan gördüğü nesnelerin muḳteḍāsınca ḥükm eyleye.

Maᶜlūm buyurula, bevl evvelā bi'ẕ-ẕāt kebidin ve sāir māiyyetin mesālikinin ve ᶜurūḳun aḥvāline delālet eder. Bu meẕkūrlar vāsıṭasıyla ṡāniyen emrāḍ-ı uḫrāya delālet eder. Ve bevlin delāilinin aḳvāsı ve eṣaḥḥı delāil-i kebid olur ve ḫuṣūṣan kebidin ḥadebesi ve yumru maḥallinin aḥvāline bevlin delāleti ziyāde eṣaḥḥ olur.

Ve bevlden müntezīᶜa ve me'ḫūẕ olan delāil yedi cinsten müntezīᶜa olur: cins-i levn, cins-i ḳıvām, cins-i ṣafā vü küdūret, cins-i rüsūb, cins-i ḳıllet ü keṡret fi'l-miḳdār, cins-i rāyiḥa, cins-i zebed.

ᶜAllāme der ki bi'l-cümle delāil-i bevl aḫẕ olunan ecnās on cinse bāliġ olur, ṣāḥib-i Ḳānūn üç cinsini terk eyledi. Metrūk olan cinsin birisi bevlin ḫurūcu ᶜusret ile veyāḫūd sühūlet ile olmasıdır. Ve ikincisi bevlin cins-i melmesi olur, zīrā bevl gāhca ḥārr olur ve gāhca bārid olur. Ve üçüncüsü bevlin ṭaᶜmı olur. Bu ecnās-ı s̱elās̱enin Ḳānūn'da metrūk ve ġayr-i meʾḫūẕ olduğunun vechleri şerḥ-i ᶜAllāme'de mez̠kūrdur. Ve bu metrūk ecnās-ı s̱elās̱enin baᶜḍısına ṣāḥib-i Ḳānūn işāret edip der ki:

Baᶜḍı nās ecnās-ı mez̠kūreye melmes cinsini ve ṭaᶜm cinsini ilḥāḳ ve idḫāl eylediler velākin biz o iki cinsi isḳāṭ ve iḫrāc eyledik.

Ve biz cins-i levn ile sevād ve beyāḍdan ve beynehümāda mütevassıṭa olan elvāndan baṣarın iḥsās ve ibṣār eylediği nesneleri murād ederiz. Ve cins-i ḳıvām ile bevlin ġılẓat ve riḳḳatte olan ḥālini murād eyleriz. Ṣafā ve küdūret cinsiyle cins-i ḳıvām beyninde farḳın beyānı budur ki ḳıvāmı ġalīẓ olan baᶜḍı eşyā ṣāf olur, küdūretli olmaz ve ġılẓat küdūreti īcāb eylemez, beyāḍ-ı beyḍ ve ġırā-i[278] semek gibi yaᶜnī yumurtanın beyāḍı ve balıktan meʾḫūẕ ve müẕāb olan yaᶜnī su ile maḥlūl olan tutkal ġalīẓ olur velākin küdūretli olmaz belki ṣāf olur ve ona baṣar nüfūẕ eder, zeyt dahi bunlar gibi olur. Kez̠ālik baᶜḍı eşyā dahi raḳīḳ olur velākin ṣāf ve ᶜārī olmaz ve ona baṣar nüfūẕ eylemez, mā-ı kedir yaᶜnī bulanık su gibi, zīrā bulanık su beyāḍ-ı beyḍden ziyāde raḳīḳ ve laṭīf olur lākin baṣarın beyāḍ-ı beyḍe nüfūẕu gibi bulanık suya baṣar nüfūẕ eylemez.

Ve sunun sebeb-i küdūreti levni ġarībe olan eczānın muḫālaṭası ile olur, mes̱elā dükünü'l-levn[279] yaᶜnī remād ve kül levninde olan eczāların suya ve su mis̱llilere muḫālaṭası ṣafvetini izāle eder lākin riḳḳatine külliyyen mānīᶜ olmaz.

Ve küdūretin bir sebebi dahi budur ki o ṣāf ve raḳīḳ olan nesneye levn-i düknetten māᶜadā bir levn ile mülevvene olan eczālar muḫālaṭa eder o vech ile ki o iki muḫāliṭ olan nesneler biri birinden imtiyāz olunmayıp mülevven-i āḫerin levni ṣāf ve raḳīḳ olan nesnede baṣarın nüfūẕuna mānīᶜ olur ve

278 "Ġırā-ġarā"da kesr ve fetḥ cāiz olur lākin kesr ile memdūd ve fetḥ ile maḳṣūr olur.

279 "Dükün" edken'in cemᶜidir. Edken o levndir ki sevāda nāẓır olup remād levninde olur.

o levn ṣāf ve raḳīḳin işfāfına māniᶜ olur ve mā-ı ṣāfta mevcūd olan rüsūb gibi olmaz, zīrā mā-ı ṣāf u raḳīḳte bulunan rüsūb her ne ḳadar mülevven ise lākin bi-ḥasebi'l-ḥiss o mülevven sudan mümtāz olmakla suda nüfūẕuna māniᶜ olmaz.

el-Faṣlu'ṣ̱-S̱ānī Minhā Fī-Elvāni'l-Bevli

ᶜAllāme der ki bilinmesi vācibdir ki eks̱er-i emrde bevl mā-ı ṣırf olmaz, aᶜḍāda olan fuḍūl o māya muḫāliṭ olur ḫuṣūṣan haḍm-ı s̱ānīnin fuḍūlü ziyāde muḫāliṭ olur.[280] *Ve o fuḍūlün baᶜḍısı ġalīẓ ve arḍī olur, o arḍiyyet rüsūb edip māiyyetten mümtāz olur. Ve o fuḍūlün baᶜḍı āḫeri bi-ḥasebi'l-ḥiss māiyyetten mümtāz olmaz, beynehümāda şiddet-i imtizāc olmak ḥasebiyle ve bu ṣūrette bevlin levni o fuḍūlün māiyyet ile münkesir olan levni gibi olur.*

Ve o elvān-ı bevlin ᶜadedini ᶜulemā-ı ṭıbb iḫtilāf üzere taḥrīr eylediler. Ve Cālīnūs elvān-ı bevlin ᶜadedinin cümle eṭıbbānın yazdıkları ᶜadedden ziyāde olmasına ẕāhib olup der ki bevlin ᶜaded-i elvānı on sekizdir: Biri ütrüccīdir, levn-i ütrüccī iᶜtidāli mizāca delālet eder. İkincisi levn-i ebyaḍdır. Ve üçüncüsü aḥmer-i ḳānīdir. Ve dördüncüsü aḥmer-i aḳtemdir. Ve beşincisi aḥmer-i aṣhebdir. Ve altıncısı verdī olan aḥmerdir. Ve bu dört levn demden ḥādis̱ olur. Ve yedincisi aṣferdir. Ve sekizincisi nārī ve dokuzuncusu urcuvānī ve onuncusu zaᶜferānī olur. Ve bu dört levn ṣafrādan ḥādis̱ olur. Ve on birincisi esved ve on ikincisi kemid ve on üçüncüsü nīlencī ve on dördüncüsü reṣāṣī olur. Bu dört levn sevdādan mütevellid olur. Ve

---

280 Kebidde haḍm-ı s̱ānī dāim olup verīd-i ᶜaẓīme aḫlāṭ inṣıbābında ḳuvve-i mümeyyize aḫlāṭtan māiyyeti temyīz edip aḫlāṭ şiryāna māiyyet ṭāliᶜān ṭarīḳinden külāya munṣabbe olur. O māiyyete lā-maḥāle aḫlāṭtan baᶜḍı ve muḫāliṭ olan ġıdā ile külā taġaddī eyledikten sonra bāḳī eczā ġıdāiyyet-i māiyyet ile mes̱āneye ḥālibān ṭarīḳinden munṣabbe olur. Ve aḫlāṭın verīd-i ᶜaẓīme inṣıbābında eczā-i māiyyetten tebeᶜiyyet edenler dahi ᶜurūḳta haḍm-ı s̱ālis̱ ḥudūs̱undan sonra müfāraḳat edip ricᶜ-i ḳahḳarā ile rücūᶜ eder belki haḍm-ı rābiᶜ tamāmından evvel olan ruṭūbet-i s̱āniyeden dahi māiyyet rücūᶜ edip vech-i muḥarrer üzere külāya ve külādan mes̱āneye munṣabbe olur ve o māiyyetlerde dahi ruṭūbet ġıdāiyyete muḫālaṭa eder lākin māiyyete muḫāliṭ olan eczā-i ġıdāiyye-i faḍliyye haḍm-ı s̱ānī faḍlaları olur.

on beşincisi aḫḍar ve on altıncısı sılḳī[281] *ve on yedincisi remādī ve on sekizincisi şenbelīdī olur yaʿnī acı bādem çiçeği levnine müşābih bir levn olur. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:*

Elvān-ı bevlin ṭabaḳātı vardır:

Ṭabaḳa-i ūlāsı ṭabaḳa-i ṣufrettir. O ṭabaḳanın aṣnāfından ṣınf-ı evvel tibnī[282] baʿdehu ütrüccī[283] baʿdehu aşḳar[284] baʿdehu aṣfer-i nārencī baʿdehu nārī olur ki o nārī zaʿferān ṣıbġına müşābih olur ve ona aṣfer-i müşebbaʿ derler yaʿnī koyu ve tok sarı olur ve baʿdehu zaʿferānī ṭabaḳa-i ṣufretten olur. Zaʿferānī ṣufret zaʿferān şaʿresinin ve telinin ṣufreti gibi olur ki o ṣufrette olan nesneye aḥmer-i nāṣıʿ dahi derler.[285]

Ve ṭabaḳa-i ṣufret aṣnāfının evvelā ẕikr olunup iʿtidāl-i mizāca delālet eden levn-i ütrüccīden mā-ʿadā beş ṣınf bi'l-cümle ḥarārete delālet eder lākin o ḥarāretler merātib ve derecātta muḫtelife olurlar. Ve baʿḍı kerre ẕikr olunan elvānı ḥarekāt-ı şedīde ve evcāʿ ve cūʿ ve şürb-i mānın ḳılleti yaʿnī suyu az içmek ve müvellid-i mā olan es̱mār ve eṭʿimeyi az yemek gibi nesneler īcāb ve iḥdās̱ eder.

Ve ṭabaḳa-i ṣufretten sonra olan ṭabaḳa ḥumret ṭabaḳası olur. Ve onun aṣnāfı aṣheb ve verdī yaʿnī gül-gūn ve aḥmer-i ḳānī ve aḥmer-i aḳtem olur. *Aṣheb o nesnedir ki onun levni ḥumrete māil şuḳret ola. Ve verdī maʿlūmdur. Ammā aḥmer-i ḳānī koyu kırmızı olan nesnelerdir. Aḥmer-i aḳtem o nesnedir ki onun levni ḥumret ile ġubretten mürekkeb ola, zīrā ḳatām ġubār maʿnāsınadır.*[286] Pes [81b] ṭabaḳa-i ḥumretin ẕikr olunan aṣnāf-ı erbaʿası bi'l-cümle demin ġalebesine delālet eder lākin bevlin ḥumreti her bār ki zaʿferāniyyete meyl eyleye mirrenin yaʿnī ġayr-i ṭabīʿī ṣafrānın ġalebesine delālet eder. Ve

---

281 "Sılḳ" pazı dedikleri baḳldır, koyu yeşil olur. Bir nevʿi dahi vardır ki sarıya muḫāliṭ beyāḍ olur.

282 "Tibn" saman çöpüne derler.

283 "Ütrücc" ağaç kavunu ve "nārenc" turunç maʿnāsına olur.

284 "Aşḳar" o ebyaḍdır ki ona ḥumret muḫāliṭ ola. Eger ebyaḍa muḫāliṭ ḥumret ziyāde olur ise ona "aṣheb" derler, ṣuhūbette ḥumret şuḳretten ziyāde olur.

285 Bu taḳrīrden zaʿferāndan maṣnūʿ ṣıbġın levni zaʿferān telinin levnine muġāyir olur, zīrā zaʿferān ṣıbġı ṣırf sarıdır, ṭabaḳa-i ḥumretten maʿdūd olduğu yoktur, ammā şuḳret gāhīce ḥumretten maʿdūd olur ḥattā ismi dahi aḥmer-i nāṣıʿdır. "Nāṣıʿ" ḫāliṣ maʿnāsınadır.

286 Zīrā ġubāriyyet ḥumrette olduğu gibi ṣufrette dahi olur.

ḥumret her bār ki ḳutmete meyl eyleye demin ġalebesine delālet eder. Ve aḳtem-i nārīnin[287] ḥarārete delāleti aḥmer-i ḳānīnin ḥarārete delāletinden ve keẕālik aḥmerin ve aḳtemin ḥarārete delāletinden ziyāde olur.

Ve baʿḍı nüsḫada bilā-ʿaṭf احمر اقتم *vāḳiʿ olmuştur lākin ʿAllāme ṣaḥīḥ olan nüsḫa* والاقتم الناري ادل على الحرارة من الاحمر والاقتم *nüsḫasıdır diye vāv-ı ʿaṭfla olmasını tercīḥ eder onun için ki aḥmer-i nārī ṣafrādan ve aḥmer-i ḳānī ve aḳtem demden mütevellid olup nārī ṣafrāya delālet etmekle ḥarārete nārīnin delāleti ziyāde olur ṣafrānın ḥarāreti aḫlāṭ-ı sāireden ekẟer olmak ḥasebiyle. Ammā aḥmer-i ḳānī ve aḳtemin medlūlü dem olup ve ṣafrāya ḳıyās ile demin ḥarāreti eḳall olmakla aḥmer-i ḳānī ve aḳtemin delālet eylediği ḥarāret dahi noḳṣān üzere olur.*

Ve emrāḍ-ı ḥārre ve ḥummayāt-ı ḥārre-i muḥrıḳada mānın ve bevlin levni zaʿferāniyyete ve nāriyyete ḍārib ve māil olup o bevlde riḳḳat dahi olur ise o riḳḳat nuḍcdan bir ḥāle ve bir eẟer-i ḫafīye delālet eder. *O ḥālden murād budur ki mādde nuḍca bedʾ edip levninde eẟer-i nuḍc ḥādiẟ olup lākin ḳıvāmında henüz nuḍc olmadığıdır.*

Eger ṣufretin nāriyyete meyli müştedd olur ise ve nāriyyet ḥudūdunun nihāyetine ṣufret bāliġa olur ise o bevl delālet eder ki ḥarāret tezāyüd ve tekāẟüre münbaʿiẟe olmuştur. Ve ṣufriyyet nāriyyet ḥudūdunun ġāyetine ve nihāyetine vuṣūlünde ḥumret-i nāṣıʿa olur yaʿnī zaʿferān şaʿresinin ḥumreti gibi olur. *Ve baʿḍı nüsḫalarda "şuḳret-i nāṣıʿa olur" diye taḥrīr olunmakla o nüsḫayı ʿAllāme taḫṭiʾe eder.*

Eger o bevlin ṣafāsı ziyāde olur ise ḥarāret noḳṣān üzere olur. *Ve baʿḍı nüsḫalarda "ṣafā" bedeline "ṣıbġ" vāḳiʿ olmuştur. Ḳarşī "ṣıbġan" nüsḫasını taḫṭiʾe eder. ʿAllāme der ki* فان ازدادت صبغا فالحرارت في النقصان *kelāmının maʿnāsı ḥumret-i nāṣıʿanın ṣıbġı ve boyası ziyāde olup aḥmer-i ḳānī ve aḳtem ḥudūduna vāṣıl olur ise ḥarāret noḳṣān üzere olur demek olur ise "ṣıbġ" nüsḫasının dahi maʿnāsı ṣaḥīḥ olur. İntehā.*

Ve demevī olan emrāḍ-ı ḥāddede baʿḍı kerre ʿurūḳun ve damarların ağızları münfetiḫa ve açık olmamış iken bevl dem heyʾeti üzere ẓuhūr ve ḫurūc eder ve o bevl imtilā-i dem ifrāṭ üzere olduğuna delālet eder.

287 Ẓāhir olur ki "aḳtem" muṭlaḳ ẕikr olunur ise "ḥumret"ten idi ve *Ḳānūn*'un "aḳtem"i "nārī" vaṣf eylediğinden "nārī" ṣufret aṣnāfından idi.

Ve kaçan bevl ḳalīlen ḳalīlen ḫurūc edip kerīh ve müntin rāyiḥası olur ise ḫaṭara delālet eder ve ondan demin meḫānıḳa inṣıbābı ḫavf olunur *yaʿnī ḳalb ve dimāġın tecvīflerine dökülmesi ḫavf olunur onun için ki ḳalīlen ḳalīlen bevlin ḫurūcu ḳuvānın ḍaʿfına delālet eder. Ve netn-i rāyiḥa ʿufūnete delālet eder. Pes bedende demin imtilāsı ve taʿaffünü olsa lā-maḥāle o dem-i kes̱īri ḳuvā-yı ḍaʿīfe defʿ edemeyip bedende taʿaffün ḥasebiyle münteşir olup meḫānıḳa dahi dökülmek iḥtimāl-i ġālib olur.*

Ve bevlin ziyāde redīsi ve ḫaṭarlısı o bevldir ki riḳḳati ziyāde olup infitāḫ-ı ʿurūḳ yaʿnī damarların ağızları açılmaksız o bevl dem mis̱lli ola ve kokusu kerīh ola. *Ve baʿḍı nüsḫalarda* ارقه *bedeline* انقاه *vāḳiʿ olmuştur, o nüsḫa ḫaṭāṣlıdır diye ʿAllāme taḥḳīḳ-i maḳām eder.* Ve ḥummayāt-ı ḥāddelerde ve muḫteliṭe ḥummālarda bevl ġazīr olup kes̱īren ḫurūc eylese eks̱eriyyā ḫayra delālet eder, zīrā eks̱er-i evḳātta bevl-i kes̱īr buḥrāna ve ifrāḳa yaʿnī maraḍın zevāle meyline delālet eder.[288]

Ḥāşiye-i ʿIrāḳiyye'de der ki buḥrān ile ifrāḳın farḳı budur ki ifrāḳ buḥrāndan eʿamm-ı muṭlaḳ olur, zīrā ifrāḳ maraḍın gerek nevbeti ve gerek devrinde olan ʿavārıḍın iştidādı olur, ammā buḥrān maraḍın edvār-ı külliyyede olan iştidādından ʿibāret olur. Ve o bevl ki deme şebīh olup ġazīr ve kes̱īr olur, o bevl ẕikr olunduğu üzere buḥrān-ı kāmile delālet eder lākin kendisinin sebeb-i ḥudūs̱u buḥrān-ı nāḳıṣ olur ve o bevl çok kerre ḫayra delālet eder lākin buḥrān-ı kāmilden evvel olan bevl ġarīz ve kes̱īr ve raḳīḳ olup riḳḳati buḥrān-ı kāmilde olan riḳḳat mis̱lli ve kes̱ret ve ġazāreti buḥrān-ı kāmilde olan kes̱ret mis̱lli olup defʿaten ẓuhūr eder ise o bevl maraḍın nüksüne delālet eder ve nüks eks̱eriyyā buḥrān-ı kāmilden sonra olduğu gibi buḥrān-ı nāḳıṣtan sonra dahi olur. ʿAllāme, Ḳarşī'ye ʿazv edip bu maḳāmı bu vech ile taḥḳīḳ eder.

Keẕālik buḥrān-ı kāmilden sonra vāḳiʿ olan bevl-i kes̱īr defʿaten raḳīḳ olup tedrīc ile raḳīḳ olmasa o dahi nükse delālet eder. *Bevlin ẕikr olunan aḥvāli ḥummayāt bevlinin aḥkāmı idi.*

---

288 Mes̱elā ḥummānın nevbeti inḳılāʿından muḳaddem olan ʿaraḳ ve sāir aʿrāḍ ifrāḳ olur, ona buḥrān ıṭlāḳ olunmaz, ammā emrāḍ-ı ḥāddede yedinci günde ve sāir eyyām-ı maʿhūde-i maʿlūmeden olan iştidāda ikisi dahi ıṭlāḳ olunur.

Ammā yereḳān maraḍında bevlin levninin her ne ḳadar ḥumreti ziyāde olup ḥattā şiddet-i ḥumret ḥasebiyle sevāda meyli olur ise o bevl iṣābet edip boyadığı s̱evbden ġasl ile o bevlin boyası münseliḫ ve zāil olmaz ise ve her bār bevl dahi kes̱īr ve ziyāde olur ise o yereḳān eslem olur.

ᶜAllāme der ki yereḳānda bevlin vech-i muḥarrer üzere ḥumreti iki vechten ḫālī olmaz yā ṣafrā-i muḥteriḳa olup o muḥteriḳ ṣafrānın levni sevāda ḍārib ḥumret olduğundan olur, bu ṣūrette o maraḍ eslem olmaz veyāḫūd bevlde olan o ḥumret-i şedīde ṣafrānın tekās̱üfünden ḥādis̱ olur. Ḳānūn'un eslemdir dediği o veche ḳıyāsla olur.

Ve kaçan yereḳān maraḍında yereḳān ḥāli üzere bāḳī iken bevl ebyaḍ olur ise veyāḫūd ḥumreti olup o ḥumret ḳalīle olur ise ondan istisḳā ḫavf olunur. Cūᶜ yaᶜnī açlık dahi bevlin ṣıbġını ve boyasını ziyāde eder ve cidden ḥiddetli eder. *Ve bu maḳāma gelince ḳadar z̠ikr olunan ṭabaḳa-i ḥumretin aṣnāfı idi.*

Ammā ṭabaḳa-i ḫuḍretin aṣnāfı fustuḳiyyete māil olandır baᶜdehu zencāriyyete māil olandır ve āsmāncūnī ve nīlecī levnleridir baᶜdehu kürrās̱īdir.

Pes bu ṭabaḳa-i ḫuḍretin ṣınf-ı evveli olan fustuḳī yaᶜnī o ḫuḍret ki ṣufrete sevād-ı yesīr muḫālaṭa eylemesinden ḥādis̱ ola, o bevl-i fustuḳī bürūdete delālet eder. Ve kez̠ālik bevlin elvānından ḫuḍret muḫāliṭ olan elvānın küllīsi berde delālet eder lākin zencārī ve kürrās̱ī iḥtirāḳ-ı şedīde delālet eder. Ve kürrās̱ī zencārīden eslem olur, *zīrā zencārīde beyāḍa levnin meyli delālet eder ki iḥtirāḳ ziyāde olup kendide levn-i remād ḥādis̱dir.* Ve zencārī bevl eks̱eriyyā taᶜab ile ḥādis̱ olmakla delālet eder ki baᶜde't-taᶜab teşennüc-i yübsī ḥādis̱ olur.

Ve ṣıbyānda olan muṭlaḳan bevl-i aḫḍar teşennücün ḥudūs̱una delālet eder.[289] *Ṣıbyānın bevlinin ḫuḍreti kürrās̱ī ve zencārī gibi iḥtirāḳtan ḥādis̱ olur ise o bevlde olan ḫuḍret ṣıbyānda teşennüc-i yübsī ḥudūs̱una delālet eder ve mā-ᶜadā ḫuḍretleri teşennüc-i imtilāī ḥudūs̱una delālet eder.*

Ve aṣnāf-ı ḫuḍretten āsmāncūnī levni eks̱er-i emrde berd-i şedīde delālet eder. *Āsmāncūnī levni sevāda beyāḍın muḫālaṭasından ḥādis̱ olup zürḳat-i ṣāfiyeye meyl eder, nitekim semāda maḥsūs olan levn bu minvāl üzere olur.*[290]

289 Muṭlaḳan demek gerek ise bevl-i aḫḍar taᶜabdan ḥādis̱ olsun ve gerek āḫer vechle olsun her ḥālde teşennüce delāleti olur demektir.

290 Bu kelāmda mez̠heb-i ḥukemāya işāret vardır. Onlar derler ki "lā levne fi'l-fe-

Ve baᶜḍı āsmāncūnī bevlin delālet eylediği berd yesīr olup kes̱īr ve şedīd olmaz, o ḫuḍret-i bevl eger sevdā muḫālaṭasında ḥādis̱ olup iḥtirāktan olmaz ise. Ve āsmāncūnī olan bevlden muḳaddem olan bevl kümūdete māil ḫuḍret levninde olan bevl olmak lāzımdır. Evvelā kümūdetli bevl-i aḫḍar ẓuhūr eder baᶜdehu āsmāncūnī bevl ẓuhūr eder.

Baᶜḍılar derler ki āsmāncūnī bevl şürb-i semme delālet eder yaᶜnī āsmāncūnī bevl ile istidlāl olunup bilinir ki o bevlin ṣāḥibi tesmīm olunmuştur. *Lākin ᶜAllāme semmden murād semm-i bāriddir diye semmi taḫṣīṣ eder, zīrā semm-i bārid ḥarāreti söndürür ve ruṭūbātı dondurur, bināen ᶜaleyh bevl āsmāncūnī olur.* Ve eger āsmāncūnī olan bevlde rüsūb olur ise o bevlin ṣāḥibinin sağ olması ümīd ve recā olunur ve eger o āsmāncūnī bevlde rüsūb olmaz ise ṣāḥib-i bevlin helāki ḫavf olunur. Ve bevl-i [82a] zencārīnin ᶜaṭab ve helāke delāleti ziyāde olur.

Bu ẕikr olunan ṭabaḳa-i ḫuḍretin aṣnāf-ı ḫamsesi üzerine ᶜAllāme ṣınf-ı sādis ziyāde edip der ki o ṭabaḳanın ṣınf-ı sādisi zeytī olur. Eṭıbbā zeytīyi üç ḳısma taḳsīm edip derler ki zeytī bevl yā levnde zeytī olur veyāḫūd ḳıvāmda zeytī olur veyāḫūd hem levn ve hem ḳıvāmda zeytī olur, zīrā bedenin düsūmetinin ẕevebānı maraḍın ḥāl-i ibtidāsında olup ẕevebān eden eczā-i düsūmet bevle muḫāliṭ olur ise o bevl levnde zeytī olur, düsūmet-i aᶜḍānın ẕevebānı maraḍın ḥāl-i tezeyyüdünde olur ise bevl zeytiyyün fi'l-ḳıvām olur ve eger düsūmet-i aᶜḍā maraḍın zamān-ı intihāsında ẕevebān ettiyse o bevl levnde ve ḳıvāmda maᶜan zeytī olur. Ve bevl-i zeytī ḥarāretin ḳuvvetine delālet eder, onun için ḥummayāt-ı ḥāddede ḥādis̱ olan bevl-i zeytī dıḳḳ inẕār eder.

Ṭabaḳāt-ı bevlden dördüncü ṭabaḳa ṭabaḳa-i sevāddır. Ve aṣnāf-ı sevādın iḫtilāfı üç vech ile olur:

Vech-i evvel muḫāliṭlerinin iḫtilāfı ḥasebiyle sevād muḫtelif olur.

Vech-i s̱ānī esbāb-ı müteḳaddimenin iḫtilāfı ḥasebiyle olur. Sevādın kimisi esbāb-ı muḥrıḳadan ḥādis olur ve kimisi esbāb-ı mücemmideden ḥādis̱ olur ve ġayri sebeblerden dahi ḥādis̱ olur.

---

lekiyyāt" yaᶜnī ecrām-ı es̱īriyyede levn olmaz ve semāda maḥsūs olan zürḳat cevvin zürḳati olur ve o zürḳat semāda olmak üzere ḥiss olunur. "Āsmāncūn", "āsmān-gūn"dan muᶜarrebdir.

Ve vech-i s̱ālis̱ levn-i āḫer sevāda intiḳāl edip o intiḳāl ṭuruḳunun iḫtilāfıyla sevādın aṣnāfı muḫtelif olur, zīrā sevāda intiḳāl gāhca zaʿferānī levnden olur, yereḳānda olduğu gibi ve gāhca ḳutmeden yaʿnī sevāda māil kırmızıdan olur ve gāhca ḫuḍret ve nīlenciyyeden[291] intiḳāl eder ve gāhca kümūdet ve ġubretten intiḳāl eder.

Beyāḍ şiddet-i berd ḥasebiyle evvelā kümūdet ve ġubrete intiḳāl edip baʿdehu kümūdet ve ġubret dahi berdin şiddeti ḥasebiyle sevāda intiḳāl eder. Ve kez̠ālik ṣufretten sevāda intiḳāl dahi bi'z̠-z̠āt olmaz belki ḳutmet vāsıṭasıyla olur, evvelā bevl-i aṣfer bevl-i aḳteme intiḳāl eder baʿdehu bevl-i aḳtem bevl-i esvede intiḳāl eder.

Ve maʿlūm buyurula ki ḳutmetin ṣufret ile sevād arasına bevlde taḫallül ve tavassuṭ eylemesinden ḳutmetin ẓuhūru lāzım değildir, cāizdir ki bevli aṣfer olan kimsenin bevl-i aḳtemi ḫurūc eylemeden bevl-i esved ḫurūc eyleye lākin o bevl-i esved mes̱ānede iken evvelā aḳtem olmuştur baʿdehu esved olup ḫārice esved olduğu ḥālde ḫurūc eylemiştir denir.

Ve bu aḳsāmı ʿAllāme beyān eyledikten sonra der ki muṣannif bu aḳsāmların baʿḍılarını beyān edip der ki:

Ṭabaḳa-i esvedin bir ṣınfı o sevād olur ki bevl-i zaʿferānī zaʿferānīden evvel sevāda sālik olur, nitekim yereḳānda bevl-i zaʿferānī sevāda sālik olduğu gibi. Bu vech ile bevlin esved olduğu ṣafrānın tekās̱üfüne ve iḥtirāḳına delālet eder ve belki ṣafrānın iḥtirāḳından ḥādis̱ olan sevdāya delālet eder ve maraḍın yereḳān maraḍı olduğuna delālet eder.

Ve sevād-ı bevlin bir ḳısmı dahi sevādı ḳutmeden aḫz̠ eder yaʿnī bevl aḳtem iken esved olur ve aḳtem bevlin esved olduğu sevdā mādde-i demeviyyeye intiḳāl etmekle olur.

Ve sevād ṭabaḳasının bir ṣınfı dahi bevl evvel sevāda ḫuḍretten intiḳāl edip bevl aḫḍar iken esved olur ve bevl nīlecī iken esved olur. Ḫuḍretten ve nīlecīden ḥādis̱ olan esved sevdā-i ṣırfa delālet eder ve berde dahi delālet eder.

ʿAllāme der ki teḳaddüm-i esbāb ile ḥādis̱ olan sevādın esbābı beş sebeb olur:

Bevli sevāda ṣābiġ olan nesneleri istiʿmāl ile olur.

---

291 *Ḳānūn*'un baʿḍı nüsḫalarında "nīlceī" ve baʿḍı āḫerde "nīlencī" vāḳiʿ olmuştur. Nīlenci muḫāliṭ olan sevād āsmācūnīde olan sevāddan eks̱erdir, suda ḥall olmuş çivit levnine müşābihtir yaʿnī zürḳat-ı ḳaviyyesi olur, hākez̠ā efāde'l-ʿAllāme.

Ve ḥarāret-i muḥrıḳa ve bürūdet-i mücemmide ile olur. Maraḍ-ı sevdāvīnin buḥrānıyla olur.

Ve müdirrāt-ı bevli istiᶜmāl ile olur.

Ve ḥarāretin mevt ve inhizāmı ḥasebiyle dahi bevl esved olmak iḥtimāli olur. Ṣāḥib-i Ḳānūn bu vücūhlara işāret edip der ki:

Bevl-i esved bi'l-cümle iḥtirāḳa veyāḫūd berde veyāḫūd ḥarāret-i ġarīziyyenin mevt ve inhizāmına delālet eder ve buḥrān olup fuḍūl-i sevdāviyyeyi ṭabīᶜatın defᶜ eylediğine dahi delālet eder. *İḥtirāḳtan olan sevād ile berd-i mücemmidden ḥādiṡ olan sevādı farḳ eden nesne bu meẕkūrlardır.* Bevlin sevādı iḥtirāḳtan olduğuna bevlin ṣāḥibinin iḥtirāḳı olmakla istidlāl olunur, *zīrā icmāddan ḥādiṡ olan sevād-ı bevlin ṣāḥibinde iḥtirāḳ olmaz,* keẕālik iḥtirāḳtan ḥādiṡ olan bevl-i esvede bevl-i aḥmer ve bevl-i aṣfer teḳaddüm eder, *ammā cümūdun bevl-i esvedine teḳaddüm eden bevl-i kemid ve bevl-i aḫḍar olur.* Ve keẕālik bevl-i esved-i iḥtirāḳīde ṡüfl-i müteşettit olur yaᶜnī esfele rüsūb eder ve istivā ḳalīl olur yaᶜnī ḥarāret ḥasebiyle bevle taḫalḫul ᶜārıḍ olur. Ammā esved-i cümūdīde ṡüfl müctemiᶜ olur yaᶜnī rüsūb etmez, *bevlin cümūd ve ġılẓati ḥasebiyle esfele nüzūl müteᶜassir olup māiyyet ile muḫālaṭası ᶜalā-ḥālihā bāḳıye olur ve cümūd ḥasebiyle istivā dahi ziyāde olur.* Ve iḥtirāḳī ile cümūdīnin bir farḳı dahi odur ki esved-i iḥtirāḳīde sevād şedīd olmaz, zaᶜferāniyyete ve ḳutmete ve ṣufrete o sevādın ḍarb ve meyli olur, esved-i cümūdīnin meyli kümūdete olur. Eger bevl-i esved ṣufrete bakar ve meyl eder ise ekṡer-i ḥālde yereḳāna delālet eder. *Ve iḥtirāḳī bevlde rāyiḥa-i kerīhe olur, cümūdīde rāyiḥa olmaz ve baᶜḍı cümūdīde ḥumūḍat rāyiḥası olur.*

Ṣāḥib-i Ḳānūn iḥtirāḳī olan bevl-i esved edillesini muṣarraḥan beyān edip cümūdī olan bevl-i esved edillesi dahi lüzūmen fehm olunduğundan sonra taṣrīḥen dahi ẕikr eylemek murād edip dedi:

Bevl-i esvedin berdden ḥudūṡuna delālet eder bevl-i aḫḍar ve bevl-i kemidin teḳaddümü ve ṡüflün ḳalīl ve müctemiᶜ ve kuru olan arḍiyyet gibi olması ve keẕālik sevādın ṣufret ve ḥumretten ḫālī olup sevād-ı ḫāliṣ olması. Ve baᶜḍı kerre mizāc-ı ḥārr ile mizāc-ı bārid araları farḳ olunup bu vech ile temyīz olunur ki bevl-i esvedde rāyiḥa-i şedīde-i kerīhe olur ise sevād-ı bevl ḥarāret ḥasebiyle ḥādiṡ olmuştur. Ve eger rāyiḥa ḍaᶜīfe olup veyāḫūd külliyyeten rāyiḥa olmaz ise o sevād berd ve cümūd ḥasebiyledir

ve mizāc bāriddir, zīrā her kaçan ṭabīᶜat berd ile cidden münhezim oldukta rāyiḥa bevlden külliyyeten zāil olur.

Ve ḥarāret-i ġarīziyyenin suḳūṭundan ḥādis̱ olan sevāda delālet eder ḳuvāların suḳūṭu ve inḥilāli.

Ve bevlin sevādı buḥrān ve tenḳıye ḥasebiyle olduğuna delālet eder bevl-i esvedden muḳaddem olan bevlin māī ve ġayr-i naḍīc olması.

Ḳarşī der ki bu kelāmdan Şeyẖ,in murādı demektir ki bevl ḥāl-i maraḍda evvelā māī ve ġayr-i naḍīc olur ve sonra naḍīc olur ve baᶜdehu esved olur ve o sevād buḥrānī olur. Ve o bevl-i esvedden sonra marīḍe ẖiffet ᶜārıḍ olması ve bevl-i esvedin ġazīr ve kes̱īr olması dahi sevādın buḥrānī olmasına delālet eder.

Ve buḥrānī olan bevl-i esved ḥummā-ı ribᶜin evāẖirlerinde ve ṭıḥāl ᶜilletlerinin inḥilālinde ve evcāᶜ-ı ẓahr ve evcāᶜ-ı raḥim inḥilāllerinde ve ẖıms ve sids ve sibᶜ tesmiye olunan ḥummayāt-ı sevdāviyye inḥilāllerinde olur.[292]

Bu maḳāmda Ḳānūn'un nüsẖaları muẖtelifedir. ᶜAllāme bu ẕikr olunan nüsẖayı tercīḥ edip bāḳī dört nevᶜ nüsẖaları taẖṭiᵓe ve taḍᶜīf etmekle o nüsẖalar tercümeye idẖāl olunmadı.

Keẕālik bevl-i esved iḥtibās-ı ṭams̱tan yaᶜnī dem-i ḥayḍın vech-i lāyıḳ üzere seyelān edip akmamasından ḥādis̱ olan āfātın inḥilālinde dahi vāḳiᶜ olur. Ve maḳᶜadesinden seyelān-ı dem muᶜtādı olan kimselerden demin seyelānı inḳıṭāᶜ ḥasebiyle ᶜārıḍa olan emrāḍ-ı sevdāviyyenin[293] ḥilālinde

---

292 Ḥummā-ı ribᶜ bir gün aẖẕ eder, iki gün terk eder. Ḥummā-ı ẖıms bir gün aẖẕ eder, üç gün terk eder. Ḥummā-ı sids bir gün aẖẕ eder, dört gün terk eder. Ve sibᶜ bir gün aẖẕ eder, beş gün terk eder. Ḥummā-ı ẖıms bilād-ı Mıṣriyye'de kes̱īren vāḳiᶜ olur. Ḳarşī ḥikāye eder ki Mıṣr'da bir maḥmūm gördüm, on sekiz günde bir kerre ḥummā aẖẕ eder idi. Cālīnūs ẖımstan mā-ᶜadāsını inkār edip der ki o mis̱lli ḥummālar var ise dahi tedbīrde ẖaṭādan ḥādis̱ olur, ḥummā-ı ṭabīᶜī olmaz.

293 Şeyẖ-i Reᵓīs mirre-i sevdādan ḥādis̱ olan emrāḍı *Ürcūze*'sinde ẕikr edip der: وكل مافي بدن من داء || مستحدث من مرة سوداء || فكالثأليل وحمى الربع || وكالبواسير وداء الصرع || وكالذي في الانف من سبايج || ومن ثآليل وكالتشانج || ومغص وسرطان وبهق || وكلف كالصداع والارق || والورم الصلب وكالجذام || وكالذي يفسد من طعام || في الجوف واليابس من سعال || والريح والجسا في الطحال || وداء ماليخوليا في الرأس || وما وها البول من احتباس || وداء قولنج وداء ثعلب || طَاقًا || ومرض من عض كلب كلب || والقوبا والبن المعقود || في الجوف والبارد من كبود || ومرض شهوة كلبية || وكالشقاق كانت في المقعدة || وكحصى الكلية والمثانة || ونفخ يولم تحت العانة || والنفخ في البطن وفي الجنين || والنفخ في الرأس وفي الاذنين || وشتر يحدث في الجفنين || ونقرس يكون في الرجلين

dahi bevl esved olur ḫuṣūṣan ṭabīʿat veyāḫūd ṣınāʿat yaʿnī müdirrāt istiʿmāli idrār-ı bevle iʿānet eyleye, o zamān bevl-i esved-i sevdāvīnin sevādı ziyāde olur. Ve o zamān dahi bevl esved olur ki nisvāna iḥtibās-ı dem ʿārıḍ olup ṭabīʿat faḍla-i demi ḳabūl eylemeye, *zīrā nisvāna iḥtibās-ı dem dört vech ile ʿārıḍ olur: mecārī-i raḥimde südde olmakla ʿārıḍ olur yāḫūd mecārīnin ağzı munḍamm olup kapanmakla olur veyāḫūd ḳuvve-i māsikenin demi imsāki ile olur veyāḫūd ḳuvvet-i dāfiʿanın ḍafʿı ile olur. Ve her ḥāl üzere raḥimin tecvīfine nüzūl ve seyelān eyleyen dem raḳīḳ ve ince olur ve ḥarāret-i raḥim o dem-i raḳīḳte ʿamel edip sevāda ṣābiġ olur ve o* [82b] *demden keṡīf olanlar dahi terāküm ḥasebiyle yaʿnī sıklaşıp eczālarının baʿḍıları baʿḍı āḫer üzerine vuḳūʿla demin ḥumreti ḥissen sevād olur.* Ve kaçan ṭabīʿat o dem-i esvedi meṡāne ṭarīḳinden iḫrāca ẓafer buldukta bevle o demin inḍımāmıyla bevl esved ve ġazīr yaʿnī keṡīr ve kara olduğu ḥālde ḫurūc eder ve bevlden sonra lā-maḥāle o marīḍe ḫiffet gelir ve bu miṡlli bevl ile tenḳıye ḥāṣıl olur, *ẕikri mürūr eden emrāḍ-ı sāire gibi o sevād buḥrānī olmaz ve bu miṡlli maraḍda buḥrān olmaz belki buḥrān iḥtibās-ı demden ḥādiṡ olan emrāḍ-ı sāirelerde olur.*

Ve eger bevl-i esved buḥrān ḥasebiyle olmayıp bevli ṣābiġ veyāḫūd müdrir nesneler ḥasebiyle dahi olmaz ise o bevl-i esved ʿalāmet-i rediyye olur, *zīrā o taḳdīr üzere bevl-i esved yā iḥtirāḳtan ḥādiṡ olur veyāḫūd berd ve cümūddan ḥādiṡ olur ve iki ṣūret üzere dahi ḫaṭar ẓāhir ve āşikār olur* ḫuṣūṣan emrāḍ-ı ḥāddede ḥādiṡ olan bevl-i esvedde ḫaṭar ziyāde olur. Ve eger emrāḍ-ı ḥāddede olan bevlin miḳdārı ḳalīl olur ise ḫaṭar mübālaġa ile ziyāde olur ona bināen ki emrāḍ-ı ḥāddede bevl-i esvedin ḳılleti iḥtirāḳın ruṭūbet-i bedeni ifnā ve iʿdām eylediğine delālet eder.

Ve kaçan bevl aġlaẓ[294] olsa ziyāde redī olur, *zīrā ġılaẓ-ı bevl ruṭūbetin zāil olup arḍiyyete istiḥālesine delālet eder.* Ve her bār ki bevl raḳīḳ olsa bevlin redāʾeti eḳall olur, *zīrā bevl-i raḳīḳ ḳıllet-i iḥtirāḳa delālet eder.*

Ve baʿḍı kerre bevl esved veyāḫūd aḥmer olur, şarāb-ı aḥmer ve şarāb-ı esved şürb edip ṭabīʿat o meşrūbda ʿamel etmeyip ve levnini taġyīr dahi

294 Bevl-i aġlaẓdan murād esved-i aġlaẓdır. Ve bevl-i esved baḥṡinde vārid olan envāʿ-ı ebvālden murād bi'l-cümle bevl-i esveddir, maḳām ḳarīnesi ile terk olunmuştur.

etmemek ḥasebiyle. O mis̱lli meşrūb ḥāl-i şürbü gibi ḫurūc eder ve onda ḫaṭar olmaz.

Ḳarşī der ki ẕikr olunan şarābları şürbden sonra bevl-i esved ü aḥmerin ḫurūcu iki vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki o şarāb bedende müctemiᶜ olan mevādd-ı sevdāviyyeyi ve mevādd-ı demeviyyeyi idrār etmekle bevl esved ve aḥmer olur.

Ve vech-i s̱ānī budur ki o şarāblar şürb olunduğu ḥāl üzere ḫurūc edip ṭabīᶜat onda ᶜamel eylemez ve bevlin ḥumreti ve sevādı şarābın ṣıbġı ve levni olur.

Vech-i evvelde aṣlā ḫaṭar olmaz lākin Ḳānūn'da vech-i s̱ānī taᶜyīn ve taṣrīḥ olunmakla ḫaṭar yoktur dediğinden murād iḥtirāḳ ḥasebiyle olan sevād gibi ḫaṭar yoktur demek olur. Velākin min-vechin o vech-i s̱ānīde dahi ḫaṭar olur, zīrā o şarābı şürbde ṭabīᶜat ᶜamel etmeyip levni üzere ḫurūc delālet eder ki ḳuvvet ḍaᶜīfedir ve meşrūbda taṣarruftan ᶜācizdir.

Ve bevl-i esved emrāḍ-ı ḥāddede dahi baᶜḍı kerre buḥrān-ı ṣāliḥe delālet edip redī olmaz eger o bevl-i esved raḳīḳ olur ise. Ammā o bevl ki raḳīḳ olup ḳārūreden nevāḥī-i muḫtelifede taᶜalluḳ olur ise eks̱eriyyā o bevl ṣudāᶜa ve sehere ve ṣameme ve ᶜaḳlın iḫtilāṭına delālet eder ḫuṣūṣan o bevl-i esved-i raḳīḳ zamān-ı ṭavīlde ḳalīlen ḳalīlen ḫurūc eyleye ve rāyiḥası ḥādde ola ve ḥummayātta ola, o bevlin ṣudāᶜa ve iḫtilāṭ-ı ᶜaḳla delāleti ziyāde olur. Ve eger ẕikr olunan bevlin ḫurūcu vaḳtinde seher ve ṣamem ve iḫtilāṭ-ı ᶜaḳl ve ṣudāᶜ ḥāḍır ve mevcūd ise gelecek zamānda ḥādis̱ olacak ruᶜāfa delālet eder.

ᶜAllāme der ki bu vech üzere olan bevl delīl-i ruᶜāf olduğu ḳuvvet-i nabḍ mis̱lli ᶜalāmet-i maḥmūde bulunduğu zamānda olur, ammā ᶜalāmet-i maḥmūde bulunmaz ise o bevl ᶜaṭab ve helāke delālet eder.

Ve yine ᶜAllāme bir fāide ẕikr edip der ki ruᶜāf baᶜḍı kerre munḫureynden birinde olur. Mevādd her hangi ṭarafta olur ise ṭabīᶜat ruᶜāf ile mevāddı mevādd cānibinde olan munḫurdan iḫrāc eder, mes̱elā ruᶜāf munḫur-ı eymenden ḫurūc eylese mevādd kebidī olduğuna delālet eder ve sol munḫurdan ḫurūc eden ruᶜāf mevāddın ṭıḥālī olduğuna delālet eder. İntehā.

Ve mücerred bevl-i raḳīḳ *yaᶜnī şurūṭ-ı sāire-i mezkūre bulunmaksız* mümkin olur ki o bevl-i raḳīḳ külyede ḥaṣāt tevellüdüne sebeb ola, *zīrā*

bevl-i raḳīḳ ḫurūc edip eczā-i ġalīẓa külyede bāḳıye kaldıkta külyenin ḥarā-reti ile o eczā-i ġalīẓaya cefāf ʿārıḍ olup ḥaṣāt ḥādis̱ olur.

Rūfus Ḥakīm der ki külā ve mes̱āne ʿilletlerinde ve aḫlāṭ-ı ġalīẓadan hāyice olan ʿilletlerde bevl-i esved maḥbūb ve sevgilidir, ammā emrāḍ-ı ḥāddede helāke delīl olur. Ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki:

Lākin biz deriz ki baʿḍı kerre iḥtirāḳ şedīd olup külā ve mes̱āne ʿilletlerinde dahi bevl-i esved-i redī olur, bu iḥtimāl ḥasebiyle ṭabībe lāzım olur ki külā ve mes̱āne ʿilletlerinde bevl-i esved ḥādis̱ olsa ʿalāmāt-ı sāireyi taḥarrī eyleye, eger iḥtirāḳa delālet eder ʿalāmet olmaz ise bevl-i esvedin ʿalāmet-i maḥmūde olduğuna ḥükm eyleye ve ʿalāmet-i iḥtirāḳ mevcūd ise bevl-i esved ʿalāmet-i rediyye olduğuna ḥükm eyleye.

Ve bevl-i esved meşāyıḫa ve pīrlere ṣāliḥ olmaz, *zīrā meşāyıḫta olan sevād-ı bevl iḥtirāḳī veyāḫūd cümūdī olmaktan ḫālī olmaz ve iḥtirāḳ ve cümūddan her biri redī olur.* Meşāyıḫta bevl-i esvedin bulunması ancak fesād-ı ʿaẓīm için olur. Nisvānlar dahi meşāyıḫ gibidir, onlarda dahi bevl-i esved redī olur. Ve taʿabdan sonra ḥādis̱ olan bevl teşennüc-i istifrāġīye delālet [eder.]

Ve fez̠leke-i kelām budur ki bevl-i esved ḥummayātın ibtidāsında ḳattāl olur ve kez̠ālik ḥummayātın intihāsında dahi ḳattāl olur, eger buḥrāndan ḥādis̱ olmayıp ve bevl-i esvedin ḥudūs̱undan sonra maḥmūm olan kimseye ḫiffet gelmez ise.

Ammā ṭabaḳāt-ı elvān-ı bevlden z̠ikr olunan levnlerin biri olmayıp bevl ebyaḍ olur ise o bevl-i ebyaḍdan iki maʿnā fehm olunur yaʿnī bevl-i ebyaḍ iki ḳısm üzere olur:

Ḳısm-ı evvel leben ve süt levni olur ki baṣarı o levn tefrīḳ eder, o mis̱lli levne kes̱ret-i naẓar gözü kamaştırır ve naẓar o mis̱lli ebyaḍa nüfūẕ eylemez, mes̱elā bir kāse sütün içine bir dīnār yaʿnī bir altın ilḳā olunsa baṣar kāsenin dibinde olan altını görmez.

Ve ḳısm-ı s̱ānī su ve sırça ve billūr levni olur ki o levne kes̱ret-i naẓar gözü kamaştırmaz ve baṣarı tefrīḳ eylemez ve o ebyaḍa baṣar nüfūẕ eder, *bir kāse suyun içine bir dirhem ilḳā olunsa baṣar o suya nüfūẕ edip kāse-nin dibinde olan dirhemi görür;* sırça ve billūr dahi bu minvāl üzeredir, verāsında olan nesneler görülür baṣar nüfūẕ etmek ḥasebiyle ve bu ḳısm-ı

s̱āniye ebyaḍ-ı müşiff derler. Fi'l-ḥaḳīḳa işfāf levn değildir lākin ʿavāmm-ı nās ona dahi beyāḍ ıṭlāḳ ederler, bināen ʿaleyh ebyaḍ iki ḳısma taḳsīm olunur. Fi'l-ḥaḳīḳa beyāḍ ḳısm-ı vāḥid olur ki o beyāḍ sütte ve kāġadda olan levndir ve ḳārūre mis̱llide olan işfāfa levn denmez, zīrā işfāfı taʿrīf edenler derler ki müşiff o cismdir ki onda levn olmaya.

Pes bevl bi-maʿna'l-müşiff ebyaḍ olsa külliyyet ile berde delālet eder ve nuḍcdan yeʾsi īcāb eder. Ve eger bevl-i ebyaḍ-ı müşiffte ġılaẓ olup bilā-levn māiyyet ḳıvāmından ziyāde ḳıvām olur ise balġama delālet eder. Ve eger bevlin beyāḍlığı beyāḍ-ı ḥaḳīḳī olup süt levni gibi olur ise o bevlde lā-maḥāle ḳıvām olup ġalīẓ olur, zīrā mā-ı ṣırfta o levn bulunmaz belki ebyaḍ-ı ḥaḳīḳī levni mā-ı ṣırfa balġam mis̱lli nesneler muḫāliṭ olmaktan ḥādis̱ olur.

Pes ṣāḥib-i Ḳānūn o ebyaḍ-ı ḥaḳīḳīde yedi envāʿ ẕikr edip dedi ki:

O bevl-i ebyaḍ-ı ḥaḳīḳīnin beyāḍı muḫāṭī olur ise yaʿnī sümük beyāḍlığında olur ise o bevl vaḫīm ve lezic olan balġamın kes̱retine delālet eder.

Ve eger o bevlin zamān-ı ḫurūcunda balġamī maraḍ mevcūd değil ise emrāḍ-ı balġamiyyenin ḥudūs̱unu inẕār eder.

Ve eger o bevlin zamān-ı ḫurūcunda emrāḍ-ı balġamī mevcūd ise ve bevlin ḫurūcundan sonra marīḍe ḫiffet ʿārıḍa olur ise defʿ-i ṭabīʿī olduğuna delālet eder.

Ve bevl-i ebyaḍ-ı ḥaḳīḳīnin ikinci ḳısmı beyāḍ-ı desimī olur yaʿnī o bevl yağlı olur ve şaḥmın ẕevebānına delālet eder.

ʿAllāme der ki bu maḳāmda "şaḥm"dan murād semīne şāmil olan şaḥmdır. Pes beyāḍ-ı desimī bevl baʿḍı kerre semīnin ve baʿḍı kerre cevfte olan şaḥmın ẕevebānlarına delālet eder. Beynehümāda farḳ budur ki [*83a*] *şaḥmdan ẕevebān eden düsūmet sürʿatle tecemmüd eder ve semīnde ẕevebān eden düsūmetin cümūdunda sürʿat olmaz belki baṭīʾ olup zamān-ı kes̱īrde tecemmüd eder.*

Ve beyāḍ-ı ḥaḳīḳīnin üçüncü ḳısmı beyāḍ-ı ihālīdir *yaʿnī kaymaktan meʾḫūẕ olan semn ve yağ āteşte teẕvīb olunup eritildiği zamān o semne ḥādis̱ olan beyāḍa müşābih beyāḍdır, Ḥāşiye-i ʿIrāḳıyye'de beyāḍ-ı ihālīyi bu vechle tefsīr eder.* Ve bevlde olan bu nevʿ beyāḍ balġama ve düsūmet-i bedenin ḥālā ẕevebānına delālet eder veyāḫūd o ẕevebānı inẕār edip ḥālā

ẕevebān mevcūd olmaz ise gelecek zamānda ẕevebānın vuḳūʿuna delālet eder.

Ve baʿḍı nüsaḫ-ı Ḳānūn'da "ẕevb" bedeline "ẕereb" vāḳiʿ olmuştur, o nüsḫanın maʿnāsı: Ẕikr olunan bevl ḥālā baṭnın istiṭlāḳına veyāḫūd gelecek zamānda olan istiṭlāḳa ve yürek sürmeğe delālet eder" demektir.

ʿAllāme der ki ṣaḥīḥ olan nüsḫa-i ūlādır. Ve Tenḳīḥ-i Ḳānūn'da İbn Cümeyʿ Ṣıḥāḥ'a ʿazv edip der ki "ihāl" vedek[295] maʿnāsına ve zeyt maʿnāsınadır. Ve Ebū ʿUbeyd, Ebū Zeyd'e ʿazv edip der ki "ihāl" vedek maʿnāsına ve zeyt maʿnāsına olur ve beyāḍ-ı zeytīnin ẕikri zamān-ı ātīde Ḳānūn'da gelmekle bu iki maʿnāya göre her ḥālde beyāḍ-ı ihālīden murād vedekte olan beyāḍdır.

Ve beyāḍ-ı ḥaḳīḳīnin dördüncüsü fuḳḳāʿī yaʿnī boza beyāḍına müşābih olan beyāḍdır. Eger bu levnde olan bevlde midde olup riḳḳat dahi olur ise ālāt-ı bevlde ve mes̱ānede ḳurūḥ-ı münfesiḫa yaʿnī deşilmiş ve münfecir olmuş ḳurḥalar olduğuna delālet eder. Ve eger riḳḳat ve midde olmaz ise ḫām ve ficcet olan mevāddın kes̱retine delālet eder.

Ve baʿḍı kerre levn-i fuḳḳāʿī mes̱ānede olan ḥaṣātın ẕevebānına delālet eder, *mes̱ānede olan ḥaṣāt ẕevebān eyledikte levni fuḳḳāʿī olur ve külāda olan ḥaṣāt ẕevebān eyledikte levni ḥumrete māil olur.*

ʿAllāme der ki ebyaḍ-ı fuḳḳāʿī olan bevlin ḳurūḥīsi ile ḫāmīsinin farḳı üç vech ile olur:

Vech-i evvel budur ki ḳurūḥīde netn-i şedīd olur, ḫāmīde netn ve rāyiḥa olmaz.

Vech-i s̱ānī ḳurūḥī bevlde ḳaḍībin yaʿnī ẕekerin aṣlında ḥikke ve elem olur, ḫāmīde bu ḥāletler olmaz.

Vech-i s̱ālis̱ ḳurūḥīde ẕikr olunan beyāḍ-ı fuḳḳāʿī bevlden muḳaddem ḳurḥa ʿalāmetleri mevcūd olur, ḫāmīde o ʿalāmetler olmaz.

Ve mes̱āne ḥaṣātının ẕevebānından ḥādis̱ olan bevl-i fuḳḳāʿī ile ḫāmīnin farḳı üç vech üzere olur:

Vech-i evvel ḥaṣavīde bevl-i fuḳḳāʿīden muḳaddem olan bevl dem gibi ḫurūc ettiyse baʿdehu ḫurūc eden bevl-i fuḳḳāʿī ʿalāmet-i ḥaṣāt olur, ḫāmīde bu ḥālet olmaz.

---

295 "Vedek" semīn dedikleri etin yağıdır.

Vech-i s̱ānī ḥaṣavīde bevl naḍīc olur ve bevlde olan s̱üfl dahi naḍīc olur, zīrā ḥaṣāt mānic-i nuḍc olmaz ve ḫāmīde bevl s̱üfl naḍīc olmaz.

Ve vech-i s̱ālis̱ ḥaṣavī olan bevl-i fuḳḳācī ḫurūcundan sonra calīle ḫiffet gelir, ḫāmī olan bevl-i fuḳḳācīden sonra o ḫiffet olmaz. İntehā kelāmu'l-cAllāme.[296]

Ve beyāḍ-ı ḥaḳīḳīnin beşinci ḳısmı beyāḍ-ı menevīdir. O bevl-i ḫāricin levni menī levni gibi olur. Ve bacḍı kerre bu bevl-i menevī aḥşāda olan evrām-ı balġamiyyenin ve rehelin yacnī ıḍṭırāb ve istirḫānın ve balġam-ı ḫāricīden ḥādis̱ olan emrāḍın yacnī ḥādde olan ḥummayātın buḥrānı olur. Ammā bevl menī-i beyāḍ gibi olup lākin ẕikr olunan emrāḍın buḥrānı olmaz ise mes̱elā o emrāḍın zamān-ı ibtidāsında olup buḥrān olmadığı mütecayyin olur ise o bevl-i menevī sekteyi ve felci inẕār eder.

cAllāme der ki ṣāḥib-i Ḳānūn iḫtiṣār edip calā-ṭarīḳi 'l-tems̱īl bu iki mis̱āli ẕikr eyledi ve illā bu bevl-i menevī sekteyi ve fālici inẕār eylediği gibi ṣarcı ve teşennüc-i imtilāīyi ve istirḫā ve laḳveyi dahi inẕār eder.

Ve kaçan bi'l-cümle evḳāt-ı ḥummāda bevl ebyaḍ olsa ḳarīb olur ki o ḥummā-ı ribce naḳl eyleye yacnī ḥummā-ı sāire ḥummā-ı ribce ḳarīb zamānda naḳl eder.

Ve beyāḍ-ı ḥaḳīḳīnin altıncı ḳısmı beyāḍ-ı reṣāṣīdir. *Beyāḍ-ı reṣāṣī o beyāḍdır ki onda ḳalīl ḫumret ola.* O beyāḍ-ı reṣāṣī olan bevlde rüsūb olmaz ise cidden redī olur. *Ve bevl-i reṣāṣīye remādī dahi tesmiye olunur.*

Beyāḍ-ı ḥaḳīḳīnin yedinci ḳısmı lebenī bevldir. *Lebenī ebyaḍ o ebyaḍdır ki onda ġılaẓ ola. Ve lebenī ebyaḍ iki vech ile ḥādis̱ olur: Eks̱erī balġam-ı tefih muḫālaṭasıyla bevl lebenī olur. Ve vech-i āḫeri acḍā-i şaḥmiyye ẕevebān [edip bevle ẕevebān] eden eczānın muḫālaṭası ile olur. Ve beynehümāda farḳ iki vech ile olur, zīrā ẕevebānī olan bevl-i lebenīde cümūd olur ve keẕālik ẕevebānīde ḥarāret olur; balġamīde bunlar olmaz.* Ve bevl-i lebenī emrāḍ-ı ḥārrede olur ise reṣāṣī gibi mühliktir. Ve ṣıbġı olmayıp levni beyāḍ olan bevl beyāḍın her hangi ṣınfından olur ise olsun ḥummayāt-ı ḥārrede ḥādis̱ olsa o bevl delālet eder ki ṣafrā cuḍva meyl eylemiştir ve o ṣafrānın meyl eylediği cuḍvda verem ḥādis̱ olur veyāḫūd ḥummayātta olan

---

296 Bu maḳāmda *Ḳānūn*'un kelāmını bu vechle tefsīr bi'l-cümle cAllāme'nin tefsīridir.

bevl-i ebyaḍ ishālin ḥudūs̱una delālet eder. Ve eks̱er-i ḥālde ḥummayāt-ı ḥāddede olan bevl-i ebyaḍ ṣafrānın nāḥiye-i reʾse meyline delālet eder.

ʿAllāme der ki ḥummā-ı ḥāddede s̱everān ve heyecān eyleyen ṣafrā yā ẓāhir-i bedene meyl eder veyāẖūd bāṭına meyl eder. Ẓāhir-i bedene meyl eden ṣafrā laṭīf ve raḳīḳ olur ise ʿarak ve ter ile ẖurūc eder; eger ẓāhire meyl eden ṣafrā ġalīẓ olur ise o ġalīẓ ṣafrā ḳalīlü'l-ḥidde olup derinin altında iḥtibāsı mümkin ise o ṣafrā yereḳānı īcāb eder. Ve ḥiddeti kes̱īre olup taḥte'l-cildde iḥtibās mümkin olmaz ise o ṣafrā evrām ve büs̱ūru īcāb eder. Ve eger ṣafrā bāṭına meyl eder ise bāṭın-ı bedenden o ṣafrānın meyli emʿānın yaʿnī bağarsıkların tecvīfine olur ise o ṣafrā ishāli īcāb eder. Ve o ṣafrānın meyli miʿde tecvīfine olur ise o ṣafrā ḳayʾ ile ẖurūc eder. Bu vücūhların biri dahi bulunmaz ise ʿuḍvu tevrīm eder ve eks̱er-i ḥālde ṣafrā beyne'l-aʿḍā dimāġı tevrīm eder. Ve eger ḥummayāt-ı ḥāddede bevlin beyāḍı iẖtilāṭ-ı ʿaḳldan sonra olur ise helāki inẕār eder.

İbuḳrāṭ Ḥakīm der ki bevlin beyāḍı ḳısm-ı evvelden olmayıp beyāḍ-ı müşiff olur ise yaʿnī bi-maʿna'l-müşiff ebyaḍ olan bevl redī olur ve ẖāṣṣaten dimāġı müteverrim olan maḥmūmun bevl-i ebyaḍ-ı müşiffi ziyāde redī olur. Ve eger müteverrimü'd-dimāġ olan maḥmūmun ḳabḍı olur ise o bevl-i müşiff ziyāde mübālaġa ile redī olup sersāmı inẕār eder, eger sersām mevcūd ise o bevl helāke delīl olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve keẕālik ḥummayātta olan bevl-i raḳīḳ defʿaten ebyaḍ olsa gelecek zamānda olacak iẖtilāṭ-ı ʿaḳla delālet eder.

ʿAllāme der ki bu maḳāmda bevl-i raḳīḳten murād ḳıvāmı olmayıp māī olan bevl değildir belki ṣafrā ḳıvāmında olan bevldir. Ve bu ḳıvām üzere olup defʿaten ebyaḍ olan bevl o zamān iẖtilāṭ-ı ʿaḳla delālet eder ki māddenin miʿde ve berāz ṭarīḳleri mis̱lli menāfiẕe inṣırāfına ʿalāmet-i dālle mevcūd olmaya. Ve bu vech üzere delālet eder ʿalāmet bulunur ise ḥummayātta o mis̱lli bevl iẖtilāṭ-ı ʿaḳla delālet eylemez. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve ḥāl-i ṣıḥḥatte ʿale'd-devām bevl levn-i beyāḍ üzere olsa o bevl ʿadem-i nuḍca delālet eder.

Ve ḥummayāt-ı ḥāddede ḥādis̱ olan bevl-i ihālī yaʿnī zeyt gibi olan bevl mevt ve dıḳḳtan birini inẕār eder *yaʿnī eger ḳuvvet ve ṭabīʿat ḳaviyye ise o bevl dıḳḳa delālet eder ve eger ḳuvvet ḍaʿīfe ise mevte delālet eder.*

ʿAllāme der ki baʿḍı nüsḫalarda والاهالي الشبيه بالرايب *vāḳiʿ olup "zeyt" bedeline "rāyib" vāḳiʿ olmuştur, bu nüsḫa-i s̱āniye ḫaṭādır, zīrā ihālī iki nevʿ olur, biri vedekī yaʿnī et yağı gibi olur ve biri zeytī olur. "İhāl"in bu iki maʿnādan ġayri maʿnāsı yoktur ve "rāyib"de yaʿnī yoğurtta bu maʿnāların biri mevcūd değildir, zīrā yoğurdun beyāḍı ḫāliṣtir, ihāl levninde değildir ve ihālīyi rāyibe teşbīh ṣaḥīḥ olmaz lākin İbn Cümeyʿ Tenḳīḥ-i Ḳānūn'da der ki ṣaḥīḥ olan nüsḫa-i s̱āniye yaʿnī rāyib nüsḫasıdır. Rāzī dahi İbn Cümeyʿ'i teʾyīd edip der ki ḥummayāt-ı ḥāddede rāyibe ve yoğurda şebīh olan bevl mevt-i serīʿi inẕār eder, eger o bevl ile ḥummāya sükūnet ve ḫiffet ʿārıḍ olmaz* [83b] *ise. Ve eger baʿde'l-bevl ḥummāya ḫiffet gelir ise o bevl dıḳḳı inẕār eder.*

Ṣāḥib-i Ḳānūn emrāḍ-ı ḥāddede bevlin ebyaḍ olması ve keẕālik emrāḍ-ı bāridede beyāḍ olması ne keyfiyyette ḥādis̱ ve ḥāṣıl olduğunu beyāna şürūʿ edip der ki:

Maʿlūm buyurula ki baʿḍı kerre mizāc-ı ḥārr ṣafrāvī iken bevl ebyaḍ olur ve keẕālik mizāc-ı bārid balġamī iken bevl aḥmer olur *her ne ḳadar ẓāhir-i ḥāl ʿaksini īcāb edip mizāc-ı bārid-i balġamīnin bevli ebyaḍ ve ḥārr-ı demevīnin bevli aḥmer olmak ise.* Pes mizāc-ı ḥārrda bevl onun için ebyaḍ olur ki ṣafrā meslek-i bevle yaʿnī mes̱āne yoluna sülūk eylemez ve bevle ṣafrā muḫteliṭ olmaz, bināen ʿaleyh māiyyet levn-i aṣlīsi üzere bāḳī kalıp ebyaḍ olur.

Ve bevlden istidlāl eden kimseye lāyıḳ olur ki o bevl-i ebyaḍda teʾemmül ve tefekkür eyleye, eger o bevl-i ebyaḍın levni müşrıḳ ve s̱üflü ġazīr ve kes̱īr ve ġalīẓ ise ve ḳıvām-ı bevl dahi ġılaẓa māil ise o vechle olan bevl-i ebyaḍdan berd ve balġama istidlāl eyleye; eger o bevl-i ebyaḍın levninde işrāḳ olmayıp ve bevlin s̱üflü dahi kes̱īr ve ġalīẓ olmayıp ve keẕālik s̱üfl maṣġūl olmayıp yaʿnī müctemiʿ olup müşettet ve rāsib olmayıp ve bunlar ile maʿan ḳıvām-ı bevl dahi ġılaẓa māil olmayıp levn-i beyāḍ dahi kümūdete māil olmaz ise o bevl ile ṣafrānın kāmine ve mestūre olduğuna istidlāl eyleye. Ve kaçan bevl emrāḍ-ı ḥāddede ebyaḍ olup velākin o maraḍda ʿalāmet-i maḥmūde ve delīl-i selāmet bulunmakla o maraḍdan sersām mis̱lli nesnelerin ḥudūs̱u ḫavf olunmaz ise o bevlden ḥādde olan māddenin bevl mecrāsından munṣarıf olup ṭabīʿī āḫer mecrāya meyline istidlāl oluna ve emʿāya ve saḥc ʿurūḍuna dahi istidlāl oluna.

Şürrāḥ derler ki Ḳānūn'un bu kelāmı ḥükm-i ekṡerī olur, ḥükm-i küllī değildir, zīrā mādde-i ḥārrenin meṡāne ṭarīḳinden inṣırāfı māddenin emʿā ṭarīḳine sülūkunu īcāb eylemez, zīrā cāizdir ki mādde-i ḥādde ṭarīḳ-i bevlden ve sersām miṡlli emrāḍı īcāb eylemek vech üzere dimāġa ṣuʿūd ve sülūkta munṣarıf olup emʿā ṭarīḳine dahi sülūk eylemeye belki miʿdeye nüzūl edip ḳayʾ ile ḫurūc eyleye veyāḫūd ẓāhir-i bedene müteveccih olup laṭīf ise ʿaraḳ ile ḫurūc eyleye ve keṡīf ise ʿadem-i ḥiddet ḥasebiyle yereḳānı ve ḥiddetin ziyāde olması ḥasebiyle ḳurḥalar ve beṡreler iḥdāṡ eyleyip o vech ile mündefiʿ ola veyāḫūd ruʿāf ile mündefiʿ ola. Pes bu iḥtimāller var iken ṣafrānın bevl mecrāsından munṣarıf olmasından saḥcın ʿārıḍ olması ḳaṭʿī değildir, zīrā saḥc emʿā dāḫilinde olur ve ṣafrā emʿāya nüzūl eylemedikçe isḥācı olmaz. Bu taḳrīrden ẓāhir oldu ki Ḳānūn'un bu ḥükmü ḥükm-i ekṡerī olur. Bu ẕikr olunan esbāb emrāḍ-ı ḥāddede bevlin ebyaḍ olduğunun sebebi idi.

Ve ammā emrāḍ-ı bāridede bevl aḥmer olduğunun esbābı dört sebeb olur:

Sebeb-i evvel budur ki vecaʿ o emrāḍ-ı bāridede ziyāde olur ve şiddet-i vecaʿ ile ʿārıḍa olan ḥarāret ṣafrāyı ḥall ve iẕābe edip ṣafrānın ẕevebān eden eczāları bevle muḫteliṭ olmakla bevl aḥmer olur, mevādd-ı bāride-i balġamiyyeden ḥādiṡ olan bārid ḳūlıncda bu ẕikr olunan sebebden bevl aḥmer olur.

Sebeb-i ṡānī budur ki emrāḍ-ı bāridenin baʿḍılarında merāre ile emʿā arasında südde olmakla ṣafrā merāreden emʿāya nüzūl eylemez *ve merāre merāreye vārid olan ṣafrā ile imtilā eyledikten sonra bāḳī ṣafrālar ḳahḳarā rücūʿ edip ekṡer-i ḥālde kebidin ḥadebesine ṣuʿūd edip māiyyet ile maʿan külāya ve külādan meṡāneye nüzūl eder ve bināen ʿaleyh bevlde o ṣafrānın levni ẓāhir olup bevl aḥmer olur yaʿnī maṣbūġ olur, beyāḍ olmaz.* Ve bu vech üzere bevlin beyāḍ olması dahi ḳūlınc-ı bāridde olur, zīrā ẕikr olunan südde ḥasebiyle ṣafrā emʿāya nüzūl eylemez ve ṡüfl-i bārid-i balġamīnin emʿāda iḥtibāsına emʿānın ḳuvve-i dāfiʿası mütenebbih olmayıp defʿine taṣaddī etmemekle ḳūlınc ḥādiṡ olur.

ʿAllāme der ki merārede iki mecrā vardır: Biri merāre ile emʿā arasında vāṣıl olur, bu mecrā kebīr olur. Ve ikinci mecrā merāre ile miʿde arasında

vāṣıl olur, bu ikinci mecrā daḳīḳ ve ince olur. Pes mecrā-yı evvel-i kebīr mesdūd oldukta cāizdir ki mecrā-yı daḳīḳten ṣafrā miʿdeye nüzūl edip ḳayʾ ve ġaṡeyān ile ḫurūc eyleye, bu ṣūrette emrāḍ-ı bāridede bevl aḥmer olmaz belki bevlin emrāḍ-ı bāridede aḥmer olması ḥükm-i ekṡerī olur.

Emrāḍ-ı bāridede bevlin aḥmer olmasının sebeb-i ṡāliṡi budur ki emrāḍ-ı bāridenin baʿḍısında ḳuvvet ḍaʿīfe olur ve ḥadebe-i kebide ḳuvve-i mümeyyizenin aḫlāṭı māiyyetten temyīzi katında o ḳuvvet ḍaʿfı ḥasebiyle külliyyen temyīze ḳādire olamayıp māiyyetten bevli ṣābiġa olan aḫlāṭ bāḳıye iken o māiyyet mesālik-i bevle sülūk edip o vech ile emrāḍ-ı bāridede bevl aḥmer olur. Ve istisḳā-i bāridde bevl bu vechten ve bu sebebden aḥmer olur. *İstisḳā-i bāridden murād ḥummāsı olmayan istisḳādır.* Ve ḍaʿf-ı kebid emrāḍında ekṡer-i ḥālde bevl laḥm-ı ṭarī ġusālesine ve yıkantısına benzer, felā-maḥāle o bevlde eṡer-i ḥumret olur.

Emrāḍ-ı bāridede bevlin ebyaḍ olmasının sebeb-i rābiʿi budur ki südde ḥasebiyle ʿurūḳta aḫlāṭ müctemiʿ ve muḥteḳan olmakla taʿaffün eder ve ḥarāret-i ʿufūnet ile levn-i balġam ḥumrete müteġayyir olup bevle muḫteliṭ olmakla bevl aḥmer olur. Ve bunun ʿalāmeti budur ki o bevl-i aḥmerin ṣıbġı ṣıbġ-ı ḍaʿīf olur, müşrıḳ olmaz *ve işrāḳın olmaması delālet eder ki o ṣıbġ ʿufūnet ḥasebiyle ḥādiṡ olmuştur, māiyyetine ṣafrānın iḫtilāṭı ile değildir, zīrā ṣafrādan olan ṣıbġ müşrıḳ olup berīḳ ve lemeʿānı olur.* Ve çok kerre maraḍın evvelinde ḫurūc eden bevl beyāḍ olup baʿdehu ḫurūc eden bevl esved olur ve rāyiḥa-i kerīhe dahi ʿārıḍ olur, yereḳān maraḍında olduğu gibi. Ve ṭaʿām tenāvül eden kimse ṭaʿāmın ardınca ʿale'l-fevr tebevvül eylese haḍma bedʾ olunmazdan muḳaddem o bevl ebyaḍ olur; kaçan ṭaʿām inhiḍāma başlasa bevl dahi inṣıbāġa bedʾ eder ve haḍm ziyāde oldukça bevlin ṣıbġı ve boyası dahi ziyāde olur. Ve bevlin ṣıbġı haḍm ḥasebiyle olduğuna bināen seher aṣḥābının bevli ebyaḍ olur, kaçan uyuyup o uyku ḥasebiyle haḍm ḥāṣıl olsa[297] o zamān bevl münṣabıġ ve boyalı olur. Ve seher ile ḥārr-ı ġarīzī müteḥallil olmamakla o taḥallül dahi sehere muʿīn olup haḍm ziyāde ḳalīl olup ve bevlin ṣıbġı ziyāde ḳalīl

297 Maʿlūm buyurula ki nevm haḍma muʿīn olur, ḥarāret-i ġarīziyye bāṭına müncezibe olmakla ḳuvve-i hāḍıme ziyāde ḳaviyye olur. Yaḳaẓada nevm ḳadar haḍm olmaz ḫuṣūṣan ki yaḳaẓa ṭabīʿatından ḫurūc edip seher maraḍı ḥādiṡ ola, o zamān haḍm ziyāde ḍaʿīf olur.

olur lākin o beyāḍın işrāḳı olmaz māddede nuḍc olmamak ḥasebiyle belki küdūrete meyli olur.

Emrāḍ-ı ḥāddede ṣıbġ-ı aḥmeri olan bevl bevl-i māiyyetten efḍal olur. Aḥmer-i demevī aḥmer-i ṣafrāvīden ziyāde meʾmūnu'l-ġāile olur, *zīrā aḥmer-i ṣafrāvī ziyāde ḥarārete delālet eder, aḥmer-i demevīnin delālet eylediği ḥarāret o miḳdāra bāliġa olmaz ve ḥarāret ziyāde oldukça ḫaṭar dahi ziyāde olur ve ḥarāreti ḳalīl olan eslem olur.* Ve ṣafrā-i sākineden ḥādiṡ olan ḥumret-i bevl ṣafrā-i müteḥarrikeden ḥādiṡ olan ḥumret-i bevlden eslem olur, *zīrā ṣafrānın sükūnu ḳıllet-i redāʾetine delālet eder. Ve ṣafrānın ḥareketi bir ʿuḍvdan ʿuḍv-ı āḫere intiḳāl ile bilinir ve intiḳāl eylemeyen ṣafrā mihyāce olmaz*[298] *ve maḍarratı dahi ziyāde olmaz ve o sākine olan ṣafrānın bevli boyadığı ṣafrānın ḥareketi ḥasebiyle olmak lāzım değildir, baʿḍı kerre keṡreti ḥasebiyle seyelān edip māiyyete karışır ve bevli boyar ve bevlde o ṣıbġ ṣafrānın keṡretinden olur.*

Ve bevl-i aḥmer külā ve böbrek maraḍlarında redī olur, zīrā bevl-i aḥmer o maraḍlarda vereme delālet eder *ve külānın ḳuvve-i cāẕibesi ḍaʿīf olduğuna delālet eder.*

Ve evcāʿ-ı reʾste bevl-i aḥmer iḫtilāṭ-ı ʿaḳlı inẕār eder *lākin o inẕār baş ağrısı dāim ve şedīd olur ise olur.*

Ve emrāḍ-ı ḥāddede bevl ḥumrete zamān-ı ibtidāda bedʾ edip ve bevl-i aḥmer bāḳī ezminede dahi mütemādī olsa ve o bevlde rüsūb dahi olmasa o maraḍdan helāk ḫavf olunur ve o bevl verem-i külāya [84a] delālet eder.

Ve emrāḍ-ı ḥādde-i meẕkūrede bevl-i aḥmerde küdūret dahi olsa ve o ḥāl üzere bevl dāim ve bāḳī olsa o bevl verem-i kebide ve ḥārr-ı ġarīzīnin ḍaʿfına delālet eder. *Bu meẕkūrlar elvān-ı basīṭa envāʿı idi.*

Ammā *Ḳānūn'un ẕikr eylediği*[299] elvān-ı mürekkebe *dört nevʿdir, evvelkisi ġusālī, ikincisi zeytī, üçüncüsü urcuvānī, dördüncüsü ḫamrī olur:*

<u>Nevʿ-i evvel ġusālī</u> o bevldir ki tāze etin yıkantısına müşābih olur ve suda ḥall olunan deme müşābih olur. Ve bevl-i ġusālī baʿḍı kerre kebidin ḍaʿfından ḥādiṡ olur ve baʿḍı kerre demin keṡretinden ḥādiṡ olur. Ve bevl-i

---

298 "Mihyāce olmaz" demek keṡīr ḥareket olmaz demektir.

299 "*Ḳānūn*'un ẕikr eylediği" dediğimizde işāret vardır ki elvān-ı mürekkebe ġayrilerin yazdığı üzere dörtten ziyāde olur, o ziyādelerin ẕikri mürūr eyledi.

ġusālīnin ḍaᶜf-ı kebidden ḥudūs̱u kes̱ret-i demden ḥudūs̱undan eks̱er olur. Ve ḍaᶜf-ı kebidden murād kebide ᶜārıḍ olan sūᵓ-i mizācın ġalebesi olup kebidin ḳuvāları o sūᵓ-i mizācla ḍaᶜīfe olmasıdır. Pes bevlin aḥmer ve kırmızı olduğu ḍaᶜf-ı kebidden ḥudūs̱una delālet eder hadmın ḍaᶜīf olması.

Ve ḳuvānın inḥilālı olmayıp ḳuvvet ḳaviyye olur ise bevlin ḥumreti demin kes̱retinden ḥudūs̱una delālet eder ve delālet eder ki bevl kes̱rette bir meblaġa bāliġdir ki demi bi-kemālihi māiyyetten ḳuvve-i mümeyyize ifrāz ve temyīzden ᶜāciz ve ḳāṣırdır.

<u>Ve elvān-ı mürekkebe envāᶜının ikincisi zeytīdir.</u> Zeytī o levn-i aṣferdir ki onun ṣufretine sılḳī levn[300] muḫāliṭ ola ve o levnde berīḳ-ı desimī ve işfāf ve lüzūcet olmak ḥasebiyle zeytī bevl dem levnine müşābih olur ve işfāfı ile ġılaẓa meyli ola yaᶜnī o bevlde bir nevᶜ ġılaẓ ola, gerek ziyāde ve gerek noḳṣān olsun.

Ve bevl-i zeytī eks̱er-i aḥvālde ḫayra ve nuḍca ve ṣalāḥa delālet eylemez belki o bevlin delāleti şerre olur lākin nādiren mevādd-ı desimeyi ᶜalā-sebīli'l-buḥrān istifrāġa delālet eder. Ve düsūmetli olan māddeleri istifrāġa o vaḳt delālet eder ki o bevlden sonra marīḍ olan kimse istirāḥat eyleye.

Ve şerr ve helāke delālet eden bevl-i zeytīnin düsūmeti müntine olup rāyiḥa-i kerīhesi olur ḫuṣūṣan düsūmet-i müntinesi olan bevl ḳalīlen ḳalīlen ḫurūc eder ise şerre delāleti ziyāde olur. Keẕālik o bevlde laḥm-ı ṭarī ġusālesi gibi nesneler bulunur ise bu şurūṭ üzere ḥādis̱ bevl-i zeytī ziyāde redī olur. Ve bu bevl-i zeytī istisḳāda ve sillde ve ḳūlınc-ı redīde eks̱er olur.

Ve baᶜḍı kerre bevl-i zeytīden muḳaddem bevl-i esved ḫāric olup baᶜdehu bevl-i zeytī ḫāric olur ve bu vech ile olan zeytī ṣalāḥa delālet eder.

Ve emrāḍ-ı ḥāddenin dördüncü gününde ḥādis̱ olan bevl-i zeytī o maraḍ-ı ḥāddin yedinci günü ᶜalīlin mevtine delālet eder.

Ve bi'l-cümle bevl-i zeytī üç ṣınf üzere olur, zīrā bir ṣınfında düsūmet bevlin bi'l-cümle fevḳānī ve taḥtānī eczālarında olur ve ṣınf-ı āḫerinde bevlin dibinde ve ḳaᶜrında olan eczālarda düsūmet olur, fevḳinde düsūmet olmaz, üçüncü ṣınfının fevḳinde düsūmet olur, esfelinde düsūmet olmaz.

Ve yine bevl-i zeytī taḳsīm-i āḫer ile üç ḳısma taḳsīm olunur:

300 "Sılḳī levn" koyu yeşildir. "Sılḳ" pazı dedikleri baḳldır.

Ḳısm-ı evvel o bevldir ki onun levni zeyt levninde olur, ḳıvāmı zeyt ḳıvāmında olmaz, sill maraḍında bevl bu minvāl üzere zeytī olur ḫuṣūṣan sill maraḍının evvelinde bevlin zeytiyyün fi'l-levn olduğu eks̱er olur.

Ḳısm-ı s̱ānī ḳıvāmda bevl zeytī olur, levni zeytī olmaz.

Ḳısm-ı s̱ālis̱ bevl levnde ve ḳıvāmda cemīᶜan zeytī olur, külā maraḍlarında ve sill maraḍının kemālinde ve āḫirinde bevl levnde ve ḳıvāmda zeytī olduğu gibi.

ᶜAllāme der ki taḳsīm-i meẕkūrda vāḍıḥ olan bu minvāl üzere taḳsīmdir. Zeytī ismi ile müsemmā olan bevl ḫālī olmaz ki yā z̠evebānī olur sill maraḍında ve ḫuṣūṣan sillin evāḫirinde olduğu gibi, zīrā sill maraḍında ancak şaḥm z̠evebān eder ve şaḥmın z̠evebān eden eczālarının bevle muḫālaṭası bevlde düsūmet olur lākin ġalīẓ olmaz ve ḳıvām olmaz veyāḫūd o bevlde z̠ikr olunan z̠evebān olmaz ancak sılḳī olup onda ḳıvām olur yāḫūd hem z̠evebān olur hem sılḳī olup ġılaẓ ve ḳıvām olur. Ve bu ḳısm-ı s̱ālis̱te olan ḳıvām ve ġılaẓ baᶜḍı kerre ᶜaẓm ve kemik mis̱lli aᶜḍā-i aṣliyyenin z̠evebānından ḥādis̱ olur, o z̠evebān eden eczā-i aṣliyyelerde lüzūcet ve ġılaẓ olup bevle muḫālaṭa ile bevl dahi lüzūcetli ve ġalīẓ olur, sillin āḫirinde bu minvāl üzere olur veyāḫūd aḫlāṭ z̠evebān edip bevle muḫālaṭa eder ve sılḳī ḳıvāmında olur, ᶜilel-i külāda olan zeytī bu minvāl üzere olur. Eger külānın ᶜilleti lüzūcetli aḫlāṭ-ı ġalīẓa-i kes̱īre vü muḫtelifeden olur ise ve o ᶜillet külānın şaḥmını tez̠vīb edip eritmek mertebesine bāliġa olur ise bu nevᶜ bevl-i zeytī o ᶜilletten ḥādis̱ olur.

Ḳānūn'un bu taḳsīmde īrād eylediği ᶜibāret eṭıbbānın bi-ᶜaynihā īrād eylediği ᶜibārettir ve taṣḥīḥi ancak bu z̠ikr olunan vech üzere mümkin olur diye ᶜAllāme ṣāḥib-i Ḳānūn ṭarafından iᶜtiẕār eder.

Ve bevlde olan dört mürekkeb levnin üçüncüsü levn-i urcuvānīdir. *Levn-i urcuvānī o levndir ki o levnde ṣufret ile ḫuḍret terkīb olunup ona sevād ᶜārıḍ olur. Ve "urcuvānī" "erġavān"dan muᶜarrebdir.* Pes bu levn-i urcuvānī üzere olan bevl ḳattāl olur, zīrā bevl-i urcuvānī iki mirrenin yaᶜnī mirre-i ṣafrānın ve mirre-i sevdānın iḥtirāḳına delālet eder ve iki mirrenin maᶜan iḥtirāḳının ḫaṭarları ᶜaẓīm olmakla helāke müᵓeddī olur.

Ve bevlde olan elvān-ı mürekkebenin dördüncüsü levn-i ḫamrī olur. Ve levn-i ḫamrī o levndir ki onda olan ḥumrette sevād cereyān eder yaᶜnī o ḥumrete sevād-ı müteḥarrik muḫāliṭ olur. Ve o bevl-i ḫamrī ḥummayāt-ı

mürekkebeye delālet eder, *zīrā levn-i ḫamrī bi'l-cümle aḫlāṭ-ı erbaᶜa-nın iḫtilāṭ edip ḥummā ḥasebiyle sevād dahi muḫālaṭa eylemekten ḥādis̱ olur ve bi'l-cümle aḫlāṭ ḥasebiyle ḥādis̱ olan ḥummā lā-maḥāle ḥummā-ı mürekkebe olur.* Ve levn-i ḫamrī ḥummayāt-ı mürekkebeye delālet eylediği gibi aḫlāṭ-ı ġalīẓadan ḥādis̱e olan ḥummayāta dahi delālet eder. Ve levn-i ḫamrīde olan bevl ziyāde ṣāf olup ve sevādın cereyānı bevlin fevḳinde ve ḳārūrenin reᵓsinde olur ise o bevl ẕātü'l-cenbe bi-ḥasebi't-tecribe delālet eder.

ᶜAllāme der ki o delālete iḳāme-i burhān mümkin olmaz, zīrā bevl-i ḫamrīde ġılẓat olur ve ẕātü'l-cenbin māddesi laṭīf olmak lāzım olur, zīrā mevādd-ı ġalīẓa ṣadrın aġşiyesine nüfūẕ eylemez, aġşiyeye nüfūẕ eden mevādd-ı laṭīfe olur Allāhu aᶜlem.

el-Faṣlu'ṣ-S̱ālis̱ü Minhā Fī-Ḳıvāmi'l-Bevli ve Ṣafāihi ve Küdūretihi

Bevlin ḳıvāmı üç nevᶜdir: Evvelkisi ḳıvām-ı raḳīḳ, ikincisi ḳıvām-ı ġalīẓ, üçüncüdü ḳıvām-ı muᶜtedil olur.

Ḳıvām-ı raḳīḳ ona derler ki meşrūb olan māiyyete fuḍūlden muḫāliṭ olan eczālar laṭīf olmakla veyāḫūd muḫāliṭ olan eczā ḳalīle olmakla māiyyet meşrūbe ḳıvāmından ziyāde bi-ḥasebi'l-ḥiss o bevlde ḳıvām-ı zāid olmaya. Eṭıbbānın ḳıvām-ı raḳīḳ dediklerinden murādları bu maᶜnādır diye ᶜAllāme taṣrīḥ eder.

Ve cidden raḳīḳ olan bevl her ḥālde ᶜadem-i nuḍca delālet eder, o bevlin ṣāḥibi gerek ṣaḥīḥ olsun ve gerek ᶜalīl olsun. Keẕālik o bevl ᶜurūḳta südde olduğuna veyāḫūd böbreklerde ḍaᶜf olduğuna bināen ḥādis̱ olur, zīrā mecārī-i bevlde ḍaᶜf oldukta o ḍaᶜfa bināen o mecārīnin ḳuvve-i cāẕibesi māiyyet-i raḳīḳayı ceẕb edip ve eczā-i ġalīẓayı ceẕbden ᶜāciz olup veyāḫūd ḳuvve-i cāẕibe eczā-i ġalīẓayı ceẕbe ḳavī olur velākin ḳuvvet-i dāfiᶜa eczā-i ġalīẓayı defᶜden ᶜāciz ve ḳāṣır olur veyāḫūd cidden raḳīḳ olan bevl ṣāḥibinin suyu çok içtiğine delālet eder veyāḫūd mizācında bürūdet ve yübūsetin ziyāde olduğuna delālet eder.

Ve cidden raḳīḳ olan bevl emrāḍ-ı ḥāddede ḳuvve-i hāḍımenin ḍaᶜfına delālet eder ve ᶜadem-i nuḍca dahi delālet eder ve baᶜḍı kerre sāir ḳuvāların ḍaᶜfına delālet eder, zīrā cidden raḳīḳ olan bevl ḳuvānın ḍaᶜīf olduğundan

hāḍıme meşrūb olan māiyyette taṣarruftan ᶜāciz olup māiyyet miᶜdeye [84b] vuṣūlünde ḳuvvet o māiyyeti dāḫil olduğu gibi min-ġayri taṣarrufin izlāḳ ve iḫrāc eylediğinden ḥāṣıl olur. Ve bu vaṣf olunan cidden raḳīḳ bevl şübbānda dahi redī olur velākin ṣıbyānda ziyāde redī olur onun için ki ṣıbyān merṭūbu'l-mizāc olmakla bevl-i ṭabīᶜīleri ġalīẓ olur.

Ve ṣıbyānın ebdānı neşv ü nemāları ziyāde olmak maṣlaḥatı için ruṭūbātı ziyāde cez̠b eder ve cez̠b-i ruṭūbāt bevlin ġılẓatini īcāb eder. Ṣıbyānın bevli bu vechlerden için ġalīẓ olmak lāzım olup bevl-i ġalīẓ muḳteḍā-yı ṭabīᶜatları iken taḫallüf edip cidden raḳīḳ olması ziyāde redāᵓete delālet eder. Ve ṣıbyānın bevlleri ḥummayāt-ı ḥāddede cidden raḳīḳ olsa ṭabīᶜī olan ḥāllerini ziyāde tecāvüz etmiş olur. Ve eger o ḥālet ṣıbyānda müstemirre ve dāime olur ise ᶜaṭab ve helāke delālet eder. Lākin o ḥālet ile maᶜan ᶜalāmāt-ı ṣāliḥa bulunup ve ḳuvette s̠ebāt bulunur ise ṣıbyānın cidden bevl-i raḳīḳi gelecek zamānda ḫurāc ḥudūs̠una delālet eder ve ḫuṣūṣan o ḫurāc kebid nāḥiyesinin taḥtında olmağa delālet eder.

Ve kez̠ālik cidden raḳīḳ olan bevl ṣaḥīḥ olan kimselerde müstemirr olup zāil olmasa o bevl-i raḳīḳ delālet eder ki o kimsenin hangi ᶜuḍvunda vecaᶜ olur ise gelecek zamānda o ᶜuḍv-ı mütevecciᶜde verem ḥādis̠ olur.

Cidden bevli raḳīḳ olup o ḥāletleri müstemirre olan kimselerin ḳaṭanında ve külāsında vecaᶜ olur ve o bevl delālet eder ki o mütevecciᶜ ḳaṭan ve külā vereme müstaᶜiddler olur. Ve baᶜḍı kerre dahi vecaᶜ ve s̠iḳal bir ᶜuḍvda ve bir nāḥiyede olmayıp vecaᶜ bi'l-cümle bedeni istīᶜāb eder, o vecaᶜ-ı şāmile muḳārin olan cidden raḳīḳ bevl büs̠ūra ve cüderīye ve bedeni istīᶜāb ve iḥāṭa eden vereme delālet eder. Ve buḥrānda bevlin defᶜaten ve bilā-tedrīc riḳḳati maraḍın nüksüne delālet eder.

Ve ammā cidden ġalīẓ olan bevl eks̠er-i aḥvālde ᶜadem-i nuḍca delālet eder ve nedret üzere yaᶜnī az kerre ḳıvāmı ġalīẓ olan aḫlāṭın nuḍcuna delālet eder. Ve nuḍca delālet eden bevl-i ġalīẓ ḫılṭī ḥummāların müntehāsında olur ve veremlerin inficārında olur yaᶜnī şişler deşildikte bevl ġalīẓ olur.

Ve evrām-ı ḥāddede bevl-i ġalīẓ-i dāimin delāleti şerre olur lākin emrāḍ-ı ḥāddede bevl-i raḳīḳ müstemirr ve dāim olmak bevl-i ġalīẓden ziyāde delālet eder, zīrā bevl-i ġalīẓ bulunduğu ḳadar ḳıvāmı miḳdārınca bir nevᶜ haḍma delālet eder.

Pes bevl-i ġalīẓde iki nevᶜ delālet olur, bir nevᶜi ḫayra ve bir nevᶜi şerre delālet eder. Ve bevl-i ġalīẓ evvelā haḍma ve baᶜdehu haḍm olan māddeyi ḳuvvet-i dāfiᶜanın defᶜde istiḳlāline delālet etmekle o delālet ḫayra delālet olur. Ve bevl-i ġalīẓin şerre delāleti māddenin fesādına ve kes̱retine ve ḳuvvete o mādde muṭāvaᶜat etmeyip nuḍcdan imtināᶜ etmekle māddenin māiyyetten ifrāz ve imtiyāzı olmayıp ve rüsūb dahi olmadığına delāleti olur.

Ve bevl-i ġalīẓin ḫurūcundan sonra ᶜalīli rāḥat taᶜḳīb eder ise onunla ṣalāḥa delālet eden delīlin ḳuvvetine ve ġalebesine istidlāl olunur ve eger bevlden sonra ḍaᶜf ziyāde olur ise şerre delālet eden delīlin ḳuvvetine ve ġalebesine istidlāl olunur.

Ve ḥummayātta olan bevl-i ġalīẓin eslemi ve ziyāde selāmetlisi defᶜaten şeyʾ-i kes̱īrin ḫurūcu ve istifrāġı olan bevl-i ġalīẓdir, ammā azar azar ḫurūc edip ḳalīlen ḳalīlen olan bevl aḫlāṭın kes̱retine ve ḳuvvetin ḍaᶜfına delālet eder.

Ve bevl-i ġalīẓden nāfiᶜ olan bevl o bevl-i ġalīẓdir ki onun ḫurūcundan sonra ḫāric olan bevl muᶜtedil ola ve rāḥata muḳārin ola, zīrā bu mis̱lli bevl-i muᶜtedilin ẓuhūru ile istidlāl olunur ki bevl-i evvel-i ġalīẓ buḥrān ḥasebiyle mevādd-ı fāsideyi defᶜ edip ᶜalīl olan kimse ṣıḥḥate meyl eyledi.

Ve emrāḍ-ı ḥāddede olan bevl-i raḳīḳ ġılaẓa istiḥāle eylese ve o istiḥāleden sonra ᶜalīle ḫiffet gelmese o istiḥāle ẕevebāna delālet eder.

Ve ṣaḥīḥ olan kimsede bevl-i ġalīẓ dāim olup o kimse nāḥiye-i reʾste vecaᶜ iḥsās eylese ve bedeninde inkisār iḥsās eylese o ḥālet o kimseye ḥummā ᶜurūḍunu inẕār eder ve o ḥāl baᶜḍı kerre fuḍūlün indifāᶜına dahi delālet eder, keẕālik bevlin mesāliki eṭrāfından veremin inficārına ve deşilmesine dahi delālet eder.

Bevl-i ġalīẓ ve bevl-i raḳīḳ cemīᶜan ᶜadem-i nuḍca delālet ederler onun için ki mevāddın nuḍcuna ḳıvām-ı bevlin iᶜtidāli lāzım gelir. Kaçan bevl muᶜtedilü'l-ḳıvām olmasa ve iᶜtidālden riḳḳat veyāḫūd ġılẓat cānibine māil olsa nuḍcun lāzımı olan iᶜtidāl müntefī olup bulunmaz ve lāzımın intifāsı ile melzūmun yaᶜnī nuḍcun intifāsına ve bulunmamasına istidlāl olunur. Ve ġalīẓin nuḍcu o māddenin haḍm olup haḍm ḥasebiyle iᶜtidāle varınca ḳadar o ġalīẓ raḳīḳ olmakla olur ve raḳīḳin nuḍcu o raḳīḳ haḍm ḥasebiyle iᶜtidāle bāliġ olunca ḳadar koyulayıp s̱eḫin ve ġalīẓ olmakla olur. Ve'l-ḥāṣıl

iʿtidālden ḳıvāmda ḫurūc eden mevāddı haḍm iʿtidāle īṣāl edip ulaştırır, ġalīẓi terḳīḳ ve raḳīḳi taġlīẓ etmekle.

Sābıḳta ẕikri mürūr eylediği üzere bevl-i ġalīẓ baʿḍı kerre ġalīẓ-i müşiff olur ve baʿḍı kerre bevl-i ġalīẓin işfāfı olmayıp küdūretli olur. Pes ġalīẓ-i müşiff ile bevl-i raḳīḳ müştebih olup o iki bevl biri birinden farḳ olunmak ṣuʿūbetli olur. Beynehümāyı farḳ eden vech budur ki ġalīẓ-i müşiff olan bevl taḥrīk ve temvīc olunsa o ġalīẓ-i müşiffin emvācı kibār olur, ṣıġār olmaz ve ḥareketi baṭīʾe olur ve o bevl-i ġalīẓ-i müşiffin zebedi ve köpüğünün nefeḫātı[301] kes̱īr olur ve o nüfāḫātın sönmesi ve infiḳāḳı baṭīʾ olur. Ve bu mis̱lli bevl-i ġalīẓ-i müşiff ceyyidü'l-inhiḍām olan balġamdan tevellüd eder veyāḫūd ṣafrā-yı muḫḫīden tevellüd eder eger o ġalīẓ-i müşiff bevlde ṣufrete māil ṣıbġ olur ise. Ve eger o ġalīẓ-i müşiff olan bevlde ṣıbġ olmaz ise balġam-ı zücācīnin inḥilāline delālet eder. Ve balġam-ı zücācīnin inḥilāline delālet eden bevl-i ġalīẓ-i müşiff çok kerre maṣrūʿlarda ḥādis̱ olur. Ve ṣıbġı kes̱īr olan bevl-i raḳīḳ delālet eder ki o ṣıbġ nuḍc ḥasebiyle değildir belki o ṣıbġ-ı kes̱īr mirre-i ṣafrānın bevl-i raḳīḳe muḫālaṭasından ḥādis̱tir onun için ki eger ṣıbġ nuḍcdan ḥādis̱ olsa bevlin ḳıvāmı raḳīḳ olmayıp muʿtedil olurdu, zīrā nuḍc evvelā ḳıvāmda teʾs̱īr edip baʿdehu ṣıbġda ʿamel eder.

Ve ḳıvāmda nuḍcun olmadığı lā-maḥāle delālet eder ki levn nuḍcun es̱eri ve fiʿli ile değildir. Ve ḳıvāmda olan nuḍc ṣıbġda ve levnde olan nuḍcdan ziyāde ṣāliḥ olur, bināen ʿaleyh emrāḍ-ı ḥāddede müstemirr ve dāim olan bevl-i aṣfer-i raḳīḳ şerre ve ḳuvve-i hāḍımenin fütūruna delālet eder.

Ve kaçan sen bevli raḳīḳ bulsan ve o bevl-i raḳīḳte olan eczālar ḥumret ve ṣufret ile muḫtelife olup kimi kırmızı ve kimi sarı olsa ve o bevlin ṣāḥibinde ās̱ār-ı taʿab u iltihāb ḥads olunsa o kimsenin mes̱āne ʿilleti yok ise ve o bevl-i raḳīḳte nuḥāle gibi nesneler var ise o bevl balġamın iḥtirāḳından ḥādis̱ olduğunu istidlāl edersin.

Ve emrāḍ-ı ḥāddede bevl-i ġalīẓ bi'l-cümle aḫlāṭın kes̱retine delālet eder. Ve eger bir sāʿat miḳdārı meks̱ten sonra o bevl-i ġalīẓ tecemmüd edip donarsa ẕevebāna delālet eder.

Ve bi'l-cümle bevlin küdūreti māiyyete arḍiyyetin ve rīḥin muḫālaṭasından ḥādis̱ olur. Kaçan bu ẕikr olunan arḍiyyet ve rīḥ ve māiyyet biri biri

---

301 "Nefeḫāt"tan murād suyun yüzünde olan kabarcıklardır, ona ḥabāb derler.

ile muḫteliṭ olur ise küdūret ḥādis̱ olur. Ve bu üç şeyʾlerin baʿḍıları āḫer baʿḍılarından munfasıl olup ayrılır ise bevlde ṣafā tamām olur yaʿnī bevl ʿale't-tamām ṣāf olup onda aṣlā küdūret olmaz.

Bundan sonra vācib olur ki bevlin aḥvāl-i s̱elās̱esine naẓar oluna, eger bevl evvel-i ḫurūcunda raḳīḳ olup baʿdehu ġalīẓ olursa o bevl delālet eder ki ṭabīʿatta nuḍca mücāhede ve saʿy vardır, fātire değildir ve mādde o ḳuvvetten müteʾes̱s̱ir olmuş değildir velākin māddenin ḳuvvete ʿiṣyānı ḥasebiyle henüz nuḍc kāmil olmamıştır Ve baʿḍı kerre dahi evvelā raḳīḳ olup baʿdehu taġalluẓ [85a] eden bevl ẕevebān-ı aʿḍāya delālet eder. Ve eger bevl evvel-i ḫurūcunda ġalīẓ olup sonradan taṣaffī edip eczā-i ġalīẓ ası māiyyetten temeyyüz edip rāsib olur ise delālet eder ki ṭabīʿat māddeyi ḳahr edip inḍāc eyledi.

Ve her bār ki ṣafā eks̱er ve rüsūb evfer ve esraʿ olsa o bevlin nuḍca delāleti ziyāde olur; raḳīḳan ḫurūc edip baʿdehu taġalluẓ eden bevl ile ġalīẓ en ḫurūc edip baʿdehu teraḳḳuḳ eden bevl beyninde mütevassıṭ olan bevl yaʿnī ḫurūcu ḥālinde raḳīḳ olan riḳḳati üzere ve ġalīẓan ḫurūc eden ġılẓati üzere bāḳī olan bevl dāim olur ise yaʿnī ḫurūc eylediği ḥāl üzere beḳāsı her defeʿātta olur ise ve ṭabīʿat dahi ḳaviyye ve s̱ābite olur ise ḥads olunur ki o ḳuvvet ḳarībü'z-zamānda māddeyi inḍāc-ı tāmm etmek mertebesine bāliġa olur.

Eger ḳuvvet s̱ābite ve bir ḳarār üzere değil ise ḫavf olunur ki helāk nuḍca sebḳat eyleye yaʿnī o bevlde ʿalāmet-i nuḍc ve ʿalāmet-i helāk cemʿ olmuştur lākin ʿalāmet helākta ġalebe olmakla helākin evvel ẓuhūr eylemesi ḫavf olunur. Eger helāktan necāt olur ise āḫirü'l-emr nuḍc ḥādis̱ olur.

Ve ġalīẓan ḫurūc edip ġılẓati üzere bāḳī olan bevl ṭavīl olur ise ve meḫūf olan ʿalāmet-i uḫrā dahi yok ise o bevl ṣudāʿı inẕār eder, zīrā o bevl mevādd-ı ġalīẓanın s̱everānına ve heyecānına ve riyāḥ-ı buḫāriyyeye delālet eder ve onların s̱everānı lā-maḥāle ṣudāʿı iḥdās̱ eder.

Ve o bevl ki riḳḳatten aḫẕ edip ḫus̱ūrete meyl eylese ve her bār bu minvāl üzere olsa yaʿnī ḥāl-i tebevvülde raḳīḳ baʿdehu ġalīẓ olsa eks̱er-i evḳātta o bevl ġalīẓan ḫurūc edip ġılaẓı üzere bāḳī kalan bevlden ḫayrlı olur ve çok kerre bevlin ġılaẓ ve küdūreti ḳuvvetin suḳūṭu ḥasebiyle olup onda defʿ-i ṭabīʿat olmaz.

Ammā o bevl ki māiyyen ḫurūc edip ve māiyyen bāḳī olur, elbette o bevl ʿadem-i nuḍca delālet eder.

Ve bevl-i ġalīẓin maḥmūdu mes̱āneden infiṣāli kes̱īr ve ḫurūcu sehl olan bevl-i ġalīẓ olur. Bu mis̱lli bevl ile fālic ve emrāḍ-ı balġamiyyeden teşennüc ve raʿşe ve nesā tesmiye olunan damarın vecaʿı olup fālic mecrāsına cārī olan maraḍlara bürʾ ve ṣıḥḥat ḥāṣıl olur. Ammā bevl ġalīẓan ḫurūc edip kes̱reti ve ġazāreti olsa ve tedrīcle baʿde'l-ḫurūc teraḳḳuḳ edip azar azar ince olsa o bevl maḥmūd olur.

Ve çok kerre evvelā bevl ġalīẓ ve ḳalīl olup ve onun ardınca ẓuhūr eden bevl ġalīẓ ve kes̱īr ve küdūretli olur, o ḥāl üzere olan bevl çok kerre ḫayra delīl olur onun için ki ġılẓatine bināen rākid olup tecemmuʿ eden māiyyet ḳalīlen ḫurūc ederken defʿa-i vāḥidede sühūlet ile münfecir olup ġarīzen ve kes̱īren ḫurūc eylediği ile muṭlaḳan ʿillet ḥall olup mündefiʿa olur gerek ʿilleti ḥummayāt-ı ḥādde olsun ve gerek ise emrāḍ-ı imtilāiyye olsun ve gerek maraḍa müʾeddī olmamış imtilānın evāili olsun. Ve envāʿ-ı bevlden bu ẕikr olunan nevʿ nādirü'l-vuḳūʿ olur.

Ve levn-i ṭabīʿīsi üzere olup ifrāṭ üzere ġalīẓ olan bevl baʿḍı aḥyān ve ezmānda ḳuvvetin mevādd-ı kes̱īreyi nefḍinin ve defʿinin cevdetine delālet eder ve o bevl sühūlet ile çıkar ise o sühūlet-i ḫurūc ẕikr olunan delāleti taḥḳīḳ ve taṣḥīḥ eder.

Ve baʿḍı kerre levn-i ṭabīʿīsi üzere olup müfriṭü'l-ġılẓat olan bevl meẕkūr telefe ve helāke delālet eder, zīrā o bevl aḫlāṭın kes̱īre olup ve ḳuvvet ḍaʿīf olmasına delālet eder ve bu delāleti bevlin ʿusret ile ḫurūcu ve ḫāricin ḳılleti ve az olması taṣḥīḥ ve taḥḳīḳ eder.

Ve emrāḍ-ı ṭıḥāl ve ḥummayāt-ı muḫteliṭede ṭabīʿatın buḥrān ṭarīḳiyle defʿ eylediği bevl-i ġalīẓ ü ceyyidin eczāları ġılẓatte müsteviye ve müteşābihe olmak vācib değildir *belki gāhīce o bevl müteşābih ve gāhīce ġayr-i müteşābih olur. Ve o bevlin ġayr-i müteşābih ve ġayr-i müstevī olması ile buḥrāndan ʿadem-i ḥudūs̱una istidlāl olunmaz, zīrā emrāḍ-ı ṭıḥālin mevāddı bi'l-cümle ġalīẓa olur ve o mevādd-ı ġalīẓayı ṭabīʿata ʿale's-seviyye inḍāc ʿasīr olmakla nuḍcā muṭāvīʿ olanları inḍāc eder ve nuḍca ʿiṣyān edenleri bilā-nuḍc buḥrān ṭarīḳiyle iḫrāc edip bevl ġayr-i müteşābih olur. Ve keẕālik ḥummayāt-ı muḫteliṭenin mevāddı kes̱īretü'l-iḫtilāf olur ve ṭabīʿat*

maʿa-ḳuvvetihā o mevāddı defʿe ṣāliḥa olunca ḳadar inḍāc edemeyip o mevāddı müsteviyetü'l-eczā olmazdan muḳaddem defʿ edip ġayr-i müteşābih olur.

Ve Ḳānūn'un فان الطبيعة تعمل في الدفع *dediği kelām-ı mücmeli ʿAllāme bu vech ile tefsīr eder.*

Fi'l-cümle mütes̱evvir olan bevl aḫlāṭın kes̱retine delālet eder ve kez̠ālik ṭabīʿatın o aḫlāṭ-ı kes̱īreye iştiʿāline ve inḍācına dahi delālet eder.

Ḳānūn'un bu mesʾelesini ʿAllāme tefsīr ve tafṣīl edip der ki bevl-i mütes̱evvir bevl-i kedirden bir nevʿdir, o bevlin eczāları müteşettit olur yaʿnī ʿadem-i nuḍca bināen mevāddının eczāları māiyyet ile maḥlūle ve mümtezice olmayıp rüsūb eder ve ġaleyānı dahi ziyāde olur, nitekim ʿaṣīr-i ʿinebde ve belki fevākih-i sāire ʿuṣārātında ḥāl bu minvāl üzere olur. İbuḳrāṭ Ḥakīm der ki bevl-i mütes̱evvir ile tebevvül edip bevli devābbın bevline müşābih olan kimsede ṣudāʿ ve baş ağrısı ḥālen ve ḥāḍıren mevcūd olur, eger ḥālen bulunmaz ise o kimseye ṣudāʿ ʿārıḍ olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve bevl ġalīẓ olup o bevlin s̱üflü ve rüsūbu zeytī olsa o bevl ḥaṣāta delālet eder.

ʿAllāme der ki Ḳānūn'un zeytīden murādı zeytīnin üçüncü ḳısmı olur yaʿnī sılḳī olup levn ve ḳıvāmda zeytī olan olur; zeytīnin aḳsāmları ḳarīben mürūr eyledi. Ve ḥaṣāttan murād ʿAllāme'nin iḫtiyārı üzere ḥaṣāt-ı külādır. Ve baʿḍı ḥavāşīde ḥaṣāt-ı mes̱āne murāddır diye taṣrīḥ olunmuştur, tafṣīli şerḥ-i ʿAllāme'de mez̠kūrdur.

Ve evrām infcārına delālet eden bevl-i ġalīẓ ile iki vech üzere istidlāl olunur:

Vech-i evvel budur ki o bevl-i ġalīẓe midde muḫāliṭ olur ve o muḫāliṭin midde ve ḳayḥ olduğuna rāyiḥa-i müntine vü kerīhe delālet eder ve o bevle muḫālaṭa eden veremden munfaṣıla ṣafāyiḥ-i beyḍā gibi cürādeler dahi delālet eder, *verem mes̱ānede olur ise ve eger külāda olur ise* ṣafāyiḥ aḥmerü'l-levn olup o muḫāliṭ midde olduğuna delālet eder. *Ve mes̱ānede olan veremde ʿānede vecaʿ olur ve külyede olan veremin vecaʿı ḳaṭanda olur.* Ve o muḫāliṭin midde olduğuna ṣafāyiḥ-i mez̠kūrelerden mā-ʿadā rüsūbde nuḫāle mis̱lli nesneler olduğu dahi delālet eder.

Ve vereme bevl-i ġalīẓ ile istidlālin vech-i s̱ānīsi budur ki o bevl-i ġalīẓ ẓuhūrundan muḳaddem o kimsenin mes̱ānesinde veyāḫūd külye ve böbreklerinde veyāḫūd nevāḥī-i ṣadrında verem olduğuna veyāḫūd ḳurḥa olduğuna delālet eder bir delīl ẓuhūr eder, *zīrā mesālik-i bevlde olan veremin mevāddı bevl ile mündefiᶜa olduğu gibi ālāt-ı teneffüste olan veremin ve ḳurḥanın mevāddı dahi bevl ile mündefiᶜa olur. Ve verem ālāt-ı teneffüste olduğu onun ile bilinir ki eger verem riyede olur ise o kimseye bevl-i ġalīẓ ᶜārıḍ olmazdan muḳaddem ẕātü'l-cenb aᶜrāḍı ᶜārıḍ olur ve verem aḍlāᶜı muḥīṭ olan ḥicābda olur ise teneffüs katında o kimseye vecaᶜ-ı nāḫis ᶜārıḍ olur ve ḍīḳ-ı nefes dahi ᶜārıḍ olur.* Ve bu vech ile ᶜārıḍ olan bevl-i ġalīẓ o veremlerin inficārına ve deşilmesine delālet eder. Ve eger o bevl-i ġalīẓden muḳaddem olan bevl laḥm-ı ṭarī ġusālesine müşābih olur ise o bevl-i ġalīẓ kebidin ḥadebesinden olduğuna delālet eder *ve o zamān o kimsede ẕātü'l-cenb aᶜrāḍı gibi aᶜrāḍ ve ḍīḳu'ṣ-ṣadr olur,* keẕālik o kimsenin berāzı laḥm-ı ṭarī ġusālesine [85b] müşābih olur ise. Bevl-i ġalīẓ kebidin taḳᶜīrinden olup münfecir olan verem kebidin taḳᶜīrinden olduğuna o bevl ile istidlāl olunur ve *o kimseye füvāḳ dahi ᶜārıḍ olur.* Ve eger o bevl-i ġalīẓe ḍīḳ-ı nefes ve suᶜāl-i yābis ve aᶜḍā-i ṣadrında olan vecaᶜ-ı nāḫis teḳaddüm etti ise o bevl delālet eder ki o verem ẕātü'l-cenbdir ve münfecir olup mevāddı şiryān-ı ᶜaẓīm nāḥiyesinen mündefiᶜa olur.

ᶜAllāme der ki ṣadrdan miᶜdeye ve kebide ṭarīḳ olmayıp ẕātü'l-cenb vereminin midde ve ḳayḥı ṭarīḳ-i bevle berāz ṭarīḳine sālik olduğu müstebᶜad olmakla ṣāḥib-i Ḳānūn o middenin bevl ve berāz mesālikine sülūku ne vech ile olduğunu beyān buyurup der ki ẕātü'l-cenbin mevāddı bevl ve berāz ṭarīḳine şiryān-ı nāzil-i ᶜaẓīm cānibinden sülūk eder. Ve o cānibden ne keyfiyyette sülūk eylediğini ᶜAllāme şerḥinde tafṣīl eder, istiḳṣā murād edenler o şerḥe mürācaᶜat eylesinler.

Pes inficār-ı vereme delālet eden bevl-i ġalīẓde mevcūd olan middeye naẓar olunur, eger o middede nuḍc mevcūd ise ṣalāḥa delālet eder.

Ve baᶜḍı kerre deᶜa aṣḥābı yaᶜnī ḥareket ve riyāḍeti olmayıp dāimā sükūn üzere olan kimse dahi midde ve ṣadīde müşābih olan bevl ile tebevvül eder ve o bevl o kimsenin bedenini tenḳıye edip terk-i riyāḍet ḥasebiyle bedenine ᶜārıḍ olan terehhül zāil olur.

Ve kebidinde veyāẖūd kebid eṭrāfında süddeleri olan kimselerin dahi bevli baᶜḍı kerre ġalīẓ olup o süddelerin infitāḥı ḥasebiyle bevl ġalīẓ olur ve ġılaẓ-ı bevl ḳayḥī olmaz ve bevlde olan ḳayḥī ġılaẓ ancak veremin infi-cārında olur.

ᶜAllāme der ki bevl-i ġalīẓin südedī olup ḳayḥī olmadığının ᶜalāmeti budur ki o bevl-i ġalīẓden muḳaddem olan bevl raḳīḳ olur ve süddenin infitāḥından sonra olan bevlde maᶜa'l-ġılaẓ ḥumret olur ve o aḥmer-i ġalīẓ bevlden sonra ᶜalīle ẖiffet gelir.

Ve eger o bevl-i ġalīẓ-i südedīde ġılaẓ ile maᶜan sevāda meyl olur ise ve yesār cānibinde vecaᶜ dahi olur ise o südde-i münfetiḥa ṭıḥāl cānibinde olduğuna delālet eder. Ve bu ḳıyās üzere eger vecaᶜ sürre ve göbek üzerinde olur ise ve baṭnın aᶜlāsında olur ise o südde-i münfetiḥa miᶜde nāḥiyelerinde olduğuna delālet eder. Ve infitāḥ-ı süddeye tābiᶜ olan bevl-i ġalīẓ kebidde ve mecārī-i bevlde olan süddelerin infitāḥından ḥādis̱ olur.

Ve bevl-i kedir çok kerre ḳuvvetin suḳūṭuna delālet eder. Ve kaçan ḳuvvet sāḳıta olsa bedene berd istīlā edip bevl bürūdet ḥasebiyle bered-i ẖāricī gibi tecemmüd edip kar ve dolu gibi donup ve ẖās̱ir olup şarāb-ı redī levnine ve māu'l-ẖımmaṣ yaᶜnī noẖūd suyu levnine müşābih olan bevl-i kedir gebe hatunlarda ve aḥşāda ḥārre-i müzmine veremi olan kimselerde ḥādis̱ olur.

Ve ḥımār ve sāir devābb bevline şebīh olup şiddet-i tes̱evvüründen ve heyecānından müleclec ve muẖaḍẖaḍ olan yaᶜnī karıştırılmış ve çalkanmış gibi olan bevl aẖlāṭ-ı bedenin fesādına delālet eder. Ve eks̱er-i ḥālde o bevl bir nevᶜ ẖılṭ-ı ẖāma delālet eder ki o ẖılṭ-ı ẖāmda ḥarāret-i yesīre ᶜamel edip o ẖılṭ rīḥ-i ġalīẓ olduğu ḥālde s̱everān eylemiştir, bināen ᶜaleyh o bevl o kimsede ḥālen ṣudāᶜ olduğuna veyāẖūd ṣudāᶜ o kimseye muṭıll ve müşrif olduğuna delālet eder yaᶜnī gelecekte ᶜārıḍ olmak üzere müteveccih olan ṣudāᶜa delālet eder. Ve eger o bevl dāim ve mütemādī olur ise līs̱erġusa yaᶜnī nisyān tesmiye olunan sersām-ı bārid maraḍının ḥudūs̱una delālet eder.

Ve aᶜḍā-i bedenden bir ᶜuḍvun levnine müşābih levni olan bevl dāim olur ise şebīhi olan ᶜuḍvda maraḍ ḥudūs̱una delālet eder.

Baᶜḍı eṭıbbā derler ki kaçan esfel-i bevlde ġayme veyāẖūd duẖāna müşābih nesneler olsa o bevl ṣāḥibinin maraḍı ṭavīl ve uzun olur. Ve eger

o mis̱lli bevl bi'l-cümle maraḍın evḳāt ve ezminesinde olur ise mevti inẕār eder. *Ve baʿḍı nüsḫalarda "Eger ġaym ve duḫān bevlin esfeline maḫṣūṣ olmayıp bevlin bi'l-cümle eczāsında olur ise mevti inẕār eder" diye vāḳiʿ olmuştur.*

Ḫām olan mevādd ile midde müteşābihler olur. Beynehümāda farḳ budur ki middede netn ve rāyiḥa-i kerīhe olur ve ḫām māddede o rāyiḥa olmaz.

ʿAllāme der ki ẕikr olunan farḳ müstemirr ve küllī değildir, zīrā ḫām olan māddeye dahi bir sebebden netn ve rāyiḥa ʿārıḍ olmak iḥtimāli vardır. Ve muʿtemed olan farḳ budur ki ḫām olan māddenin taḥrīk ile müteferriḳ olan eczā-i ġalīẓasını cemʿ ʿasīr ve ṣuʿūbetli olur ve middeyi cemʿ sühūletli ve āsān olur ve levnleri ile dahi farḳ olunur. İntehā.

Ve her kaçan kim bevlde olan eczā-i rüsūb muḫtelife olsa yaʿnī kimisi ṣıġār ve kimisi kibār olup lākin kibār olan eczā-i rüsūb ṣıġārdan eks̱er ve ezyed olsa o bevl delālet eder ki ṭabīʿatta ḳuvvet ziyāde ve ḳudret eks̱erdir ve ṭabīʿatın ʿameli dahi ziyāde nüfūẕ eylemiştir ve mesāmmāt-ı bedenin dahi infitāḥı eşeddir.

Ve o bevl ki onda ḫuyūṭ gibi nesneler görülüp o ḫuyūṭun baʿḍısı āḫere muḫteliṭ ve müştebik olsa o delālet eder ki o bevlin ṣāḥibi cimāʿ edip ḳaḍībini ġasl eylemeden ʿaḳīb-i cimāʿda bevl eylemiştir.

Ve bu nihāyet-i faṣlda ʿAllāme biraz mebāḥis̱-i müfīde īrād eylemiştir lākin biz o mebāḥis̱in fezlekesini ẕikr eyleyelim tā ki ṭabʿa kelāl ve ẕihne melāl gelmeye. O mebāḥis̱in lübbü ve netīcesi budur:

Faṣl-ı müteḳaddimde ẕikr olunduğu vech üzere bi'l-cümle ṭabaḳāt-ı elvānın aṣnāfı on sekiz ṣınfa bāliġ olmuş idi ve bu ẕikr olunan ḳıvām dahi üç ṣınf idi, ġalīẓ ve raḳīḳ ve muʿtedil olan ḳıvāmlar idi. Pes ḳıvām ile elvān terkīb olunsa aḳsām-ı bevl elli dört ḳısma bāliġ olur, zīrā üçü on sekize ḍarb etsen erbaʿa ve ḫamsūn ḥāṣıl olur. O aḳsāmın

Evvelkisi tibnī ve raḳīḳ olan bevldir. Bevlin bu ṣınfı māiyyetin kes̱reti ve bevli ṣābiġ olan ṣafrānın ḳılletinden ḥādis̱ olur.

Ve ikincisi tibnī ve mütevassıṭu'l-ḳıvām olan bevldir. Bu ṣınfın vuḳūʿu ḳalīl olur ve bu nevʿ bevl bevle ġālib balġam-ı mütevassıṭu'l-ḳıvāmın ṣafrā-i ḳalīle ile maʿan bevle muḫālaṭasından yāḫūd balġam-ı raḳīḳ-i kes̱īrin ṣafrā-i ḳalīle ile bevle muḫālaṭasından ḥādis̱ olmak mümkin olur.

Ve üçüncüsü tibnī-i ġalīẓdir. Bevlin bu ṣınufının dahi vuḳūʿu ḳalīl olur lākin ṣınf-ı s̱ānīden eks̱erdir. Ve bu ṣınf balġam-ı kes̱īr ü ġalīẓin ṣafrā-i ḳalīleye iḫtilāṭından ḥādis̱ olur.

Dördüncüsü ütrüccī-i raḳīḳtir. Bu ṣınf dahi ḳalīlü'l-vuḳūʿdur. İki sebebden ḥādis̱ olur: Bevl naḍīc olup ʿuḍvda südde olmakla olur veyāḫūd miḳdār-ı mütevassıṭ ṣafrā-i raḳīḳin bevle iḫtilāṭından ḥādis̱ olur.

Ve beşincisi ütrüccī ve mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu nevʿ bevl ṣıḥḥī ve maḥmūd olur.

Ve altıncısı ütrüccī ve ġalīẓü'l-ḳıvāmdır. Ve bu ṣınf ṣafrā-i muḫḫiyyenin māiyyete muḫālaṭasından ḥādis̱ olur veyāḫūd nuḍc-ı tāmm olup mevāddın bevl ile kes̱ret-i indifāʿından ve ḫurūcundan olur.

Ve yedinci aşḳar-ı raḳīḳtir. Bu ṣınf ṣafrā-i raḳīḳa-i kes̱īrenin māiyyete muḫālaṭasından ḥādis̱ olur.

Sekizincisi bevl-i aşḳar-ı mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Ve bu ṣınf kemāl-i nuḍca muḳārebe eden maraḍ-ı ṣafrāvīden ḥādis̱ olur.

Dokuzuncusu aşḳar-ı ġalīẓ olur. Bu ṣınf dahi nuḍca ḳarīb ṣafrānın kes̱ret-i indifāʿından olur.

Onuncusu nārencī-i raḳīḳtir. Bu ṣınf ḳable nuḍci'l-mādde emrāḍ-ı ṣafrāviyyede olur.

On birincisi nārencī-i mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınf nuḍc-ı vasaṭa bāliġ olan emrāḍ-ı ṣafrāviyyede olur.

On ikincisi nārencī-i ġalīẓdir. Bu ṣınf māiyyete muḫāliṭ olan ṣafrā-i muḫḫiyyenin kes̱retinden olur.

On üçüncüsü bevl-i nārī-i raḳīḳtir. Bu ṣınf ḳable'n-nuḍc ḥarāreti ḳaviyye olan emrāḍ-ı ṣafrāviyyede olur.

On dördüncüsü nārī-i mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınf ḥarāreti ḳaviyye olup kemāl-i [*86a*] *nuḍca ṭabīʿat ḳarīb olan emrāḍ-ı ṣafrāviyyede ḥādis̱ olur.*

On beşincisi nārī ve ġalīẓü'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınf nādirü'l-vuḳūʿdur ve eks̱er-i vuḳūʿu ṣafrā-i muḫḫiyyenin kes̱retiyle ḥarāret-i ḳaviyyeden ḥādis̱ olur.

On altıncısı aḥmer-i nāṣıʿ-ı raḳīḳ olur. Bu ṣınf ḥarāret-i ḳaviyyesi olan emrāḍ-ı ṣafrāviyyenin ibtidāsında olur.

On yedincisi aḥmer-i nāṣıʿ-ı mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınf ḥarāreti ḳaviyye olan emrāḍ-ı ṣafrāviyyenin nuḍca ḳarīb olduğunda ḥādis̱ olur.

On sekizincisi aḥmer-i nāṣıʿ-ı ġalīẓdir. Bu ṣınf ṣafrānın kes̱ret-i indifāʿından olur.

On dokuzuncusu aṣheb-i raḳīḳtir. İmtilā-i müfriṭi olmayan emrāḍ-ı demeviyyenin ibtidāsında olur ḫuṣūṣan deme ṣafrā dahi muḫāliṭ olur ise bu ṣınfın vuḳūʿu eks̱er olur.

Yirmincisi aṣheb-i mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınf maraḍ-ı ṣafrāvīnin nuḍcunda ve māddesinin bevle kes̱ret üzere indifāʿı vaḳtinde olur ve nuḍca ḳarīb olan emrāḍ-ı demeviyyede dahi ḥādis̱ olur.

Ve yirmi birincisi aṣheb-i ġalīẓdir. Bu ṣınf o maraḍ-ı demevīnin ibtidāsında olur ki o deme ṣafrā muḫāliṭ ola ve imtilā kes̱īr olup bevli taġlīẓ ede veyāḫūd dem ve ṣafrādan biri veyāḫūd ikisi maʿan ġalīẓler ola.

Ve yirmi ikincisi verdī-i raḳīḳtir. Bu ṣınf eks̱er-i ḥālde süddesi olan maraḍ-ı demevīnin ibtidāsında olur.

Ve yirmi üçüncüsü bevl-i verdī-i mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınf nuḍc-ı tāmma ḳarīb olan emrāḍ-ı demeviyyeden ḥādis̱ olur.

Yirmi dördüncüsü verdī-i ġalīẓdir. Bu ṣınf imtilāsı cidden müfriṭ olmayan emrāḍ-ı demeviyyede olur ḫuṣūṣan ki o dem toḫme aṣḥābının ve aġdiye-i ġalīẓa aṣḥābının demleri gibi ġalīẓ ola.

Ve yirmi beşincisi aḥmer-i ḳānī-i raḳīḳ olur. Süddesi olan emrāḍ-ı demeviyyenin ibtidāsında ḥādis̱ olur eger imtilā kes̱īren olur ise veyāḫūd cidden dem raḳīḳ olur ise. Ve baʿḍı kerre cidden mütekās̱ife olan ṣafrā-i kes̱īrenin indifāʿından olur.

Ve yirmi altıncısı aḥmer-i ḳānī-i mütevassıṭu'l-ḳıvām olur. Bu ṣınf cidden kes̱īr olan emrāḍ-ı demeviyyeden nuḍca ḳarīb zamānda olur.

Ve yirmi yedincisi aḥmer-i ḳānī-i ġalīẓdir. Bu ṣınf dem-i ġalīẓden imtilā ifrāṭ üzere oldukta emrāḍ-ı demeviyyenin ibtidāsında ḥādis̱ olur.

Yirmi sekizincisi aḥmer-i aḳtem-i raḳīḳtir. Bu ṣınf nādiren vāḳiʿ olur ve eks̱er-i vuḳūʿu ṣafrā-i muḥteriḳa-i mütekās̱ife bevle indifāʿından olur, yereḳān maraḍında olduğu gibi.

Yirmi dokuzuncusu aḥmer-i aḳtem-i mütevassıṭu'l-ḳıvām olur. Bu ṣınf demi cidden kes̱īr olan emrāḍ-ı demeviyyeden ḥādis̱ olur ḫuṣūṣan o maraḍın

nuḍca muḳārin olup ve ḥarāreti kes̱īre olduğu zamānında bu ṣınfın vuḳūʿu eks̱er olur.

Otuzuncusu aḥmer-i aḳtem-i ġalīẓdir. Bu ṣınf kes̱īretü'd-dem olan emrāḍ-ı ḥārrede olur ve eks̱er-i vuḳūʿu sevdā-i demeviyyeden olur.

Otuz birincisi fustuḳī-i raḳīḳtir. Bu ṣınf dahi nādirü'l-vuḳūʿdur ve eks̱er-i vuḳūʿu südde ḥasebiyle olur, ammā sebeb-i fāʿilīsi ḥarāret midir yāḫūd bürūdet midir onun ẕikri faṣl-ı elvānda beyān olundu.

Otuz ikincisi fustuḳī-i mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınfın sebebi mādde-i ġalīẓaya muḳārin olmayan levn-i fustuḳīnin sebebi olur.

Otuz üçüncüsü fustuḳī-i ġalīẓdir. Fustuḳīnin sebebi mādde-i ġalīẓaya ʿārıḍ olur ise bu ṣınf ḥādis̱ olur

Otuz dördüncüsü kürrās̱ī-i raḳīḳtir. Bu ṣınf ṣafrā-i raḳīḳanın iḥtirāḳ ından ḥādis̱ olur.

Otuz beşincisi kürrās̱ī-i mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınf ṣafrā-i muḫḫiyyenin iḥtirāḳıyla olur.

Ve otuz altıncısı kürrās̱ī-i ġalīẓdir. Bu ṣınf dahi nādirü'l-vuḳūʿdur ve ṣafrā-i muḫḫiyye-i kes̱īre muḥteriḳa olup ve bevle o ḥurāḳanın indifāʿı kes̱īr olduğu zamānda olur.

Ve otuz yedincisi zencārī-i raḳīḳtir. Ve bu ṣınf dahi nādirü'l-vuḳūʿdur, ḳuvvet ḍaʿīfe olup ve ṣafrā raḳīḳa-i muḥteriḳa olmakla olur.

Ve otuz sekizincisi zencārī-i mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Ve bu ṣınf dahi ṣafrā muḥteriḳa-i raḳīḳa olduğu maḥallde nādiren vāḳiʿ olur.

Otuz dokuzuncusu zencārī-i ġalīẓdir. Ve bu ṣınf ṣafrā-i ġalīẓin iḥtirāḳından ḥādis̱ olur.

Kırkıncısı āsmāncūnī-i raḳīḳtir. Bu ṣınf ʿuḍvda südde olduğundan olur.

Kırk birincisi āsmāncūnī-i mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Ve bu ṣınf mādde-i laṭīfede cümūd olduğu zamānda olur.

Ve kırk ikincisi āsmāncūnī-i ġalīẓdir. Bu ṣnıf kes̱īren vāḳiʿ olup bunun vuḳūʿu āsmāncūnīnin raḳīḳ ve mütevassıṭının vuḳūʿlarından eks̱er olur.

Ve ḳırk üçüncüsü nīlecī-i raḳīḳtir. Bu ṣınf cidden nādir olur ve vuḳūʿu oldukta südde olan maraḍlarda ḥādis̱ olur.

Ve kırk dördüncüsü nīlecī-i mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınf dahi nādir vāḳiʿ olur ve südde ile ʿārıḍ olur.

Ve kırk beşincisi nīlecī-i ġalīẓdir. Bu sınf dahi dahi bevl-i nīlecī aṣnāfından ekṡer vāḳiᶜ olan ṣınftır.

Kırk altıncısı esved-i raḳīḳtir. Bu ṣınf dahi cidden nādir olur ve şarāb-ı esved şürb edip ṭabīᶜat o şarābdan taṣarruf eylemediğinden olur.

Kırk yedincisi esved-i mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınf mevādd-ı raḳīḳanın iḥtirāḳından, keẕālik tekāṡüf-i ṣafrādan dahi olur, yereḳānda olduğu gibi.

Kırk sekizincisi bevl-i esved-i ġalīẓdir. Ve bevl-i esvedin aṣnāf-ı ṡelāṡesi beyninde keṡīrü'l-vuḳūᶜ olan bu ṣınftır.[302]

Kırk dokuzuncusu bi-maᶜna'l-müşiff olan ebyaḍ-ı raḳīḳtir. Ve bu ṣınf şürb-i māı ikṡār edip ṭabīᶜat o māda ḳable't-taṣarruf mānın ḫurūcuyla olur. Bi-maᶜna'l-müşiff ebyaḍ-ı raḳīḳ olan bevl bevl-i ebyaḍın āḫer aḳsāmlarına ḳıyāsla vuḳūᶜu ekṡer olur.

Ve ellincisi ebyaḍ bi-maᶜna'l-müşiff ve mütevassıṭu'l-ḳıvāmdır. Bu ṣınf bevli ṣābiġ mādde olmayıp ve bevle balġamın muḫālaṭasından ḥādiṡ olur.

Elli birincisi bevl-i ebyaḍ-ı müşiff ü ġalīẓü'l-ḳıvāmdır. Baᶜḍılar derler ki bu ṣınfın vücūdu yoktur.[303] *ᶜAllāme ẕikri sebḳat eden Ḳānūn'un kelāmıyla istidlāl edip bunun dahi vücūd-ı ḫāricīsi olduğuna ẕāhib olur, zīrā Ḳānūn'da mürūr eyledi ki ebyaḍ-ı müşiff ġalīẓ olur ise balġama delālet eder diye. Mevcūd olmayan nesne bir şeyᵓe delīl olmaz.*[304]

Elli ikincisi ebyaḍ-ı ḥaḳīḳī-i raḳīḳtir. Ve bu ṣınfın ekṡeri balġam-ı raḳīḳ in bevle muḫālaṭasından ḥādiṡ olur.

---

302 Levn-i sevādın dahi aṣnāfı var idi lākin o sevād ẕātında mütenevviᶜ olmayıp münteḳılun ᶜanhü iᶜtibār ile olmakla sevād ṣınf-ı vāḥid iᶜtibār olundu diye ᶜAllāme iᶜtiẕār eyledi.

303 Ebyaḍ-ı müşiff-i ġalīẓin vücūdu yoktur diye ẕāhib olanlar istidlāl ederler ki ġılẓat ile işfāf biri birine ḍıddlardır, müşiff olan ġalīẓ olmaz ve ġalīẓ olan müşiff olmaz. Ve ebyaḍ-ı müşiff-i ġalīẓin vücūduna ẕāhib olanlar işfāf ile ġılẓat arasında muᶜānede olduğunu inkār edip beyāḍ-ı beyḍīsine çekerler. Bunun tafṣīli ġayri mirretin mürūr eyledi.

304 Lākin ᶜAllāme'nin "Vücūd-ı ḫāricīsi olmayan bir nesne bir emre delālet eylemez" dediği o zamān ṣaḥīḥ olur ki o delālet tecribe ḥasebiyle ola ve illā ᶜAllāme'nin kelāmı tāmm ṣaḥīḥ değildir, zīrā ḳaḍiyye-i şarṭiyyenin ṣıdḳı ṭarafeynin ṣıdḳına tevaḳḳuf eylemez. Pes *Ḳānūn*'un kelāmında murādı cāiz olur ki eger bevl-i fülānī mevcūd olursa emr-i fülānīye delālet eder demek ola.

Elli üçüncüsü ebyaḍ-ı ḥaḳīḳī ve mütevassıṭu'l-ḳıvām olur. Bu ṣınf nuḍca ḳarīb olan balġamdan ḥādis̱ olur.

Elli dördüncüsü ebyaḍ-ı ḥaḳīḳī-i ġalīẓü'l-ḳıvāmdır. Ebyaḍ-ı ḥaḳīḳī bevlin mevcūd olanları eks̱eriyyā bu ṣınftan olur.

Ve eṭıbbā ẕāhib olurlar ki esved-i raḳīḳ ve aḥmer-i ḳānī-i raḳīḳin aṣlā vücūdu yoktur. Ve baʿḍı fuḍalā dahi bu ḫuṣūṣta eṭıbbāya tābiʿ olup o iki ṣınfin vücūdu yoktur derler. Eṭıbbānın bu inkārları ṣaḥīḥ değildir, zīrā Ḳānūn'da mürūr eylediği üzere o iki bevl bir şeyʾe delālet eder idi ve vücūdu olmayan nesnede delālet dahi olmaz. Ve baʿḍı fuḍalānın eṭıbbāya tābiʿ olduğu o iki ṣınfin vücūdu nedret üzere olmakla en-nādirü ke'l-maʿdūm feḥvāsına riʿāyet edip tebeʿiyyet eyledi. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu Fī-Delāili Rāyiḥati'l-Bevli

Eṭıbbā dediler ki biz bir marīḍ görmedik ki onun rāyiḥa-i bevli eṣıḥḥānın bevli rāyiḥasına müşābih ola. *Eṭıbbānın emrāḍdan murādı sūʾ-i mizāc ḥasebiyle ḥādis̱ olan emrāḍdır, zīrā o emrāḍlarda lā-maḥāle bevl-i ṣıḥḥīnin rāyiḥası müteġayyire olur. Ammā sūʾ-i mizācdan mā-ʿadā olan emrāḍlarda bevl-i ṣıḥḥīnin rāyiḥası müteġayyir olmaz, mes̱elā parmağı altı olan kimsenin ve keẕālik inḥilāl-i ferd maraḍı olanların bevl-i ṣıḥḥīsinin rāyiḥası müteġayyir olmaz, maʿẕ-hāẕā parmağı altı olması emrāḍ-ı ziyādeden olur ve inḥilāl-i ferd emrāḍ-ı vaḍʿdan olur ve sāir mizācī olmayan maraḍlar dahi bu ḳıyās üzeredir.*

Ve biz deriz ki eger bevlin ḳaṭʿā rāyiḥası olmaz ise mizācın bürūdetine ve mevādda ifrāṭ üzere fecācet ve çiğlik olduğuna delālet eder. Ve ḳaṭʿā rāyiḥası olmayan bevl eger emrāḍ-ı ḥāddede olur ise baʿḍı kerre ḥarāret-i ġarīziyyenin [86b] mevtine delālet eder, *bu delalet o vaḳtte olur ki ʿadīmü'r-rāyiḥa olan bevlden muḳaddem olan bevlin netn-i rāyiḥası şedīde olur, o şedīdetü'n-netn bevlin ʿaḳibinde olan bevlin rāyiḥası defʿaten munḳaṭiʿa ola, inḳıṭāʿ tedrīcle ve azar azar olmaya. Ve bu mis̱lli bevlde şehvet dahi sāḳıṭa olur.*

Ve eger bevlde rāyiḥa-i müntine olur ise o zamān eger mādde-i maraḍda nuḍca ḳāim delīl var ise o rāyiḥanın sebebi ālāt-ı bevlde mevcūd olan cereb ve ḳurūḥ olur. Ve ālāt-ı bevlde cereb ve ḳurūḥ olduğuna ʿalāmāt-ı uḫrā

ile dahi istidlāl olunur, *mes̱elā bevle muḫāliṭ olan nuḫāle gibi nesneler ile mes̱āne cerebine istidlāl olunur. Ve baʿḍı bevlde olan nuḫāle ʿurūḳun taḳaşşüründen ḥādis̱ olur ve gāhīce dahi ḥarāret ile ruṭūbet münʿaḳide olup nuḫāle gibi olur. Ve bu üç nuḫālenin farḳı budur ki mes̱āne taḳaşşüründen ve cerebinden ḥādis̱ nuḫāleden olan bevl nuḍcda bevl-i ṣıḥḥī gibi olur ve bevl-i ṣıḥḥīden yesīren ġalīẓ olur her ne ḳadar ġılẓati ḥissen ẓāhir olmaz ise. Ve o bevlin netni ve rāyiḥa-i kerīhesi olur ve ʿāne katında ḥikkesi ve elemi olur ve ʿurūḳī nuḫālede ʿānede ḥikke ve vecaʿ olmaz. Ammā bevlin nuḍcu olur, ammā ruṭūbetten münʿaḳide olan nuḫālede ḥarāret ʿāḳıde olur ve baʿḍı kerre o ḥarāret nuḍca bāliġ olur velākin vecaʿı olmaz. Pes o bevl-i müntinde ʿalāmet-i nuḍc bulunur ise o bevl-i müntin ālāt-ı bevlde cereb ve ḳurūḥa delālet eder.* Ve eger ʿalāmet-i nuḍc olmaz ise bevl-i müntin cāiz olur ki ʿufūnetten ḥādis̱ ola ve ʿufūnet ḥasebiyle olan bevl-i müntin lā-maḥāle redī olur.

Ve eger bevlin rāyiḥası ve netni ḥumūḍata māil olur ise o rāyiḥa delālet eder ki ʿufūnet aḫlāṭ-ı bāridede olur *yaʿnī balġam ve sevdāda olur,* zīrā cevheri bārid olan aḫlāṭa ḥarāret-i ġarībe istīlā eyledikte rāyiḥasını taḥmīḍ edip ekşi eder. Ammā bevl-i ḥāmiḍ emrāḍ-ı ḥāddede ẓuhūr eylese mevte delālet eder, zīrā bevlde olan ḥumūḍat emrāḍ-ı ḥāddede ḥarāret-i ġarīziy-yenin mevtine ve fevtine ve ṭabʿına berdin *ve ḥarāret-i ġarībenin istīlāsına delālet eder ve ḥarāret-i ġarīziyyenin mevtine marīḍin mevti lāzım gelir.*

Ve ḥalāvete māil olan rāyiḥa demin ġalebesine delālet eder. Ve netni şedīd olan rāyiḥa ṣafrānın ġalebesine delālet eder. Ve ḥumūḍata māil olan netn sevdā ġalebesine delālet eder.

Ve eṣıḥḥāda bevl-i müntin dāim olsa ʿufūniyye ḥummāların ḥudūs̱una delālet eder veyāḫūd bedeninde o kimsenin muḥtebese olan ʿufūnetin intifāḍına ve saçılmasına delālet eder ve bu vechle olan bevlin ʿaḳibinde ve is̱rinde o kimseye ḫiffet ʿārıḍa olması rāyiḥa-i meẕkūrenin intifāḍı olmasına delālet eder. Ve kaçan emrāḍ-ı ḥāddede olan kerīhetü'r-rāyiḥa bevl netn ve kerāheti defʿaten terk eylese ve o defʿaten netne müfāraḳat eden bevlden sonra marīḍe ḫiffet gelmese ḳuvānın suḳūṭuna delālet eder Allāhu taʿālā aʿlem.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fi'd-Delāili'l-Meʾḫūẕeti Min-Zebedi'l-Bevli

Bu faṣlda ʿAllāme ḳable'ş-şürūʿ fi'l-maḳṣūd bir muḳaddime īrād edip envāʿ-ı zebedi ve esāmīsini ve esbābını beyān eyledi ve o muḳaddime bu meẕkūrlardır:

Akıcı ve seyyāle olan ruṭūbete ʿulve taṣaʿʿud şānından olan bir cism muḫteliṭ olup o iḫtilāṭ imtizācī olsa yaʿnī her birinin eczāsından her bir cüzʾ āḫerin eczāsının her bir cüzʾüyle ḥulūl-i sereyānīde olan imtizāc gibi mümtezic olsa o ḥāl üzere olan ruṭūbet-i seyyāle külliyyen o cismi iḥāṭa etmekle taṣaʿʿud şānından iken o cism-i laṭīf o ruṭūbeti ḫarḳ edip ʿulve ṣuʿūd veyāḫūd süfle rüsūb mümkin olsa o mürekkeb ruṭūbetten zebed ḥādis̱ olur ve o zebedden baʿḍıları ʿubub[305] ve baʿḍı āḫerleri nüfāḫāt veyāḫūd beʿābıḳ ve bu mis̱lli ismler ile tesmiye olunur.

Ruṭūbet-i seyyāleye muḫteliṭ olan cism-i laṭīf baʿḍı kerre ruṭūbet cinsinden olur ve baʿḍı kerre o cism-i laṭīf rīḥ olur ve baʿḍı kerre o laṭīf rūḥ olur.

Ammā havānın ruṭūbet-i seyyāleye iḫtilāṭından ḥādis̱ olan zebed mevḍiʿ-i ʿālīden münsekib olan suda olur. Ve riyāḥın ruṭūbet-i seyyāleye iḫtilāṭı ile ḥādis̱ olan zebed berāz-ı raḳīḳte olur, eger o berāzda ḳarḳara olur ise. Ve eger ruṭūbet-i seyyāleye muḫāliṭ olan cism-i laṭīf havā ve rīḥten biri olmayıp leṭāfette havāya veyāḫūd rīḥe müşābih olan nesnelerin biri olur ise o zebed maḫnūḳta yaʿnī boğdukları kimsede olup o zebed ʿalāmet-i mevt olur, zīrā o zebed cirm-i riyenin ruṭūbet-i ẕātiyyesine iḥtibās-ı nefesten muḥteriḳ olan ervāḥın muḫālaṭası ile ḥādis̱ olur. Ammā maṣrūʿa ḥādis̱ olan zebed dimāġdan sāile olan ruṭūbetin havā-i ḫārice iḫtilāṭından ḥādis̱ olur, zīrā ruṭūbet-i dimāġiyye seyelān edip ḫārice bürūzu aḫẕ eylese redd-i nefes ile dāḫil olan havāya müṣādefe ve muḫālaṭa edip zebediyyet ḥādis̱ olur.

Ve ruṭūbete muḫāliṭ olup o ruṭūbetin ġaleyānından ḥādis̱ olan cism-i laṭīf ʿuṣārāt-ı fevākihte olur ve o ʿuṣārātı ṭabḫ eden ḥarāret ḥarāret-i ẕātiyye olur. Ve baʿḍı ruṭūbetlerde dahi ḥarāret-i ḫāriciyye ruṭūbeti ṭabḫ edip zebediyyet ḥādis̱ olur ve zebediyyetin iştibākı baʿḍı kerre ḥareketten ḥādis̱ olur, zebed-i māın iştibākı gibi ve baʿḍı kerre ḥarāretten olur, ḳudūrda ve tencerelerde olan ruṭūbātın vaḳt-i ġaleyānında ḥādis̱ olan

305 Zebed-i kebīre ʿubub derler diye ʿAllāme taṣrīḥ eder.

iştibāk gibi. Ve baʿḍı kerre ḥarāret ve ḥareketin mecmūʿundan olur, ḫuyūlün efvāhında rekḍi vaḳtinde ḥādis̱ olan zebed-i müşebbek gibi.

Ve bevlde olan zebed mes̱āneden bevl ile ḫāric olan havānın māiyyet ile iḫtilāṭından ḥādis̱ olur. Ve bevlin ḳārūreye insikābı ve döküldüğü vaḳtte dāḫil-i ḳārūrede muḥtebes kalan havānın māiyyet ile iḫtilāṭından dahi ḥādis̱ olur, mekān-ı ʿālīden āniyeye münsekib olan mādde-i zebed bu mis̱lli olduğu gibi bevlde dahi o mis̱lli olur. Ve zebed bevlde bu iki vech ile cereyān eylediğinden Ḳānūn'un nüsḫaları muḫtelife oldu. Baʿḍı nüsḫada:

"Bevlin zebediyyeti ruṭūbetten ve bevlin inzirāḳı zamānında bevl ile maʿan münzeriḳ olan rīḥten ḥādis̱ olur" *diye meẕkūrdur, bu nüsḫada vech-i evvel cereyān eder. Ve nüsḫa-i uḫrāda:* "Zebed ruṭūbetten ve ḳārūrede bevlin inzirāḳı katında müctemiʿ bulunan rīḥten ḥādis̱ olur" *diye vāḳiʿ olmuştur, bu nüsḫa vech-i s̱āniye ḥaml olunur.*

Ve bevl ile maʿan ḫāric olan rīḥin lā-maḥāle cevher-i bevle meʿūneti vardır. *Ḳānūn'un bu kelāmını ʿAllāme, Ḳarşī'ye ʿazv edip tefsīr eder ki bevlin mecrāsı dāimā münfetiḥ değildir belki o mecrānın ṭabaḳa-i ʿulyāsı süflāsına munṭabıḳadır. Kaçan ṭabīʿat bevli iḫrāc eder oldukta māiyyete rīḥi ḫalṭ edip rīḥ mecrāyı fetḥ eder ve cevher-i māya dahi rīḥin meʿūneti olur, zebediyyete meʿūneti olduğu gibi* ve ḫuṣūṣan zebed-i bevl bedeninde rīḥi ziyāde olanlarda ziyāde olur, onun için aṣḥāb-ı temeddüdün bevlinde nüfāḫāt kes̱īre olur.

Ve zebed-i bevlin levni dahi delīl ve ʿalāmet olur, nitekim zebedin levni sevād ve şuḳret olması yereḳāna delālet eder *yaʿnī zebedin sevādı yereḳān-ı esvede ve şuḳreti yereḳān-ı aṣfere delālet eder.*

Ve keẕālik zebed ṣıġar ve kiberi ḥasebiyle dahi delālet eder, zīrā zebedin kiberi lüzūcete delālet eder.

Ve zebed ḳıllet ve kes̱ret ḥasebiyle dahi delīl olur, zīrā zebedin kes̱reti lüzūcete ve riyāḥın kes̱retine delālet eder.

Ve baṭīʾen veyāḫūd serīʿan zebedin infiḳāʾı ve inşiḳāḳı ḥasebiyle dahi delālet eder, zīrā zebedin geç münşaḳḳ olup baṭīʾen yarılması lüzūcete delālet eder, ʿilel-i külyede bevlde bāḳıye ve mütemādī olan ʿubub yaʿnī zebed-i kebīr maraḍın ṭūlüne delālet eder, zīrā ʿububun beḳāsı lüzūcete ve riyāḥa delālet eder *ve o delālet-i s̱āniyeden delālet-i ūlā lāzım gelir ve*

bi'l-cümle ḫılṭ-ı lezic ʿilel-i külāda redī olup ḫılṭın redāʾetine yāḫūd berde delālet eder ve lüzūcete dahi ʿubub delālet [87a] eder.

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-Delāili Envāʿı'r-Rüsūbi

Evvelā biz deriz ki rüsūb ve s̱üfl lafẓalarında olan eṭıbbānın ıṣṭılāḥları mecrā-yı müteʿāreften zāil olmamıştır, zīrā eṭıbbā yalnız māiyyetin ḳaʿrında ve dibinde olup rüsūb eden nesnelere o lafẓaları ḳaṣr ve taḫṣīṣ eylemezler belki māiyyetten mütemeyyiz olup ḳıvāmı aġlaẓ olan her bir cevhere rüsūb ve s̱üfl lafẓalarını ıṭlāḳ ederler gerek ise ḳaʿra rüsūb etsin ve gerek ise vasaṭ-ı māddede taʿalluḳu olsun ve gerek ise fevḳte ṭufāsı olsun.[306]

Ve biz deriz ki rüsūbdan birkaç vechle edille aḫẕ olunur: cevherinden ve kemmiyyetinden ve keyfiyyetinden ve eczāsının vaḍʿından ve mekānından ve zamānından ve keyfiyyet-i muḫālaṭasından. İşbu yedi vechinden edille vaḍʿ olunur.

ʿAllāme der ki keyfiyyet-i rüsūbdan murād maʿnā-yı ʿāmm olup levn ve lems ve ḳıvām ve şekl ve rāyiḥa bu beş ḥālete ʿumūmu olan ḥālet ve keyfiyyet olur. Ve levn-i rüsūb ile biz rüsūbun beyāḍ ve ḥumretini ve sāir levn üzere olduğunu murād ederiz. Ve rīḥ ile rüsūbun netninin ḳılletini ve kes̱retini murād ederiz. Ve rüsūbun ḳıvāmı ile biz ṣalābet ve līnde olan ḥālini murād ederiz. Ve rüsūbun şekli ile biz rüsūbun müstedīr ve kürī olup veyāḫūd ẕū-ẕevāyā olduğunu murād eyleriz. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve rüsūbun cevheri cihetinden delāleti budur ki

O rüsūb rüsūb-ı ṭabīʿī-i maḥmūd olur ve ṭabīʿī olan rüsūb haḍm ve nuḍca delālet eder. Ve rüsūb-ı ṭabīʿī o rüsūbdur ki ebyaḍ ve rāsib olur, eczāları muttaṣıl ve müteşābih ve müstevī olur. Ve vācib olur ki o rüsūbun şekli

306 Ve *Ḳāmūs*'ta muṣarraḥ budur ki رَسَبَ فِي الْمَاءِ ذَهَبَ سُفْلًا intehā. Yaʿnī suda ilḳā olunan nesne suyun dibine çöker ise o nesneye rüsūb derler ḥattā Ḥaḍret-i Resūlullāh ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥaḍretlerinin süyūflarından birisinin ism-i ṭāhirleri ve keẕālik Ḥaḍret-i Süleymān ʿaleyhi's-selāma Belḳīs'ın ihdā eylediği süyūf-ı sebʿadan birinin ismi Rüsūb idi onun için ki her nesneye ki ḍarb olunsa o nesnenin ʿumḳuna vāṣıl olup ẓāhirden ġaybet eylediği için. Ve *Ḳāmūs*'ta muṣarraḥtır ki اَلثُّفْلُ [es̱-s̱ufl] (bi'ḍ-ḍammi) ve اَلثَّافِلُ [es̱-s̱āfil] مَا اسْتَقَرَّ تَحْتَ الشَّيْءِ İntehā. Tercümede ẕikr olunduğu üzere rüsūbu ve s̱üflü mücerred māiyyetten mütemeyyiz maʿnāsında istiʿmāl edip eṭıbbānın ṭufūʾī ve rüsūbī olan faḍlayı s̱üfl ıṭlāḳları mecrā-yı müteʿāreften inḥirāftır.

dahi müstedīr ola ve emles ve müstevī ve laṭīf olup mā-ı verdin rüsūbuna müşābih ola.

ʿAllāme der ki rüsūb-ı ṭabīʿīnin biraz evṣāfı dahi vardır ki onu Ḳānūn ṣāḥibi ẕikr eylemedi, o evṣāfın:

Evvelkisi rüsūb-ı şeffāf olur, başar onu ḫarḳ eyleye yaʿnī şuʿāʿ-ı başar o rüsūbda nüfūẕ edip rüsūbun taḥtında olan nesneyi göre.

Ve ikincisi o rüsūb baʿde en-lem yekün rüʾyet oluna yaʿnī ḳārūrenin ġayri bir maḥallde iken görünmeyip ḳārūreye vaḍʿ olundukta rüʾyet oluna.

Ve üçüncüsü rüsūb taḥrīk olundukta o rüsūbun teşettüt ve teferruḳu serīʿ ola ve sākin oldukta rüsūb edip nüzūlü baṭīʾ ola.

Dördüncüsü rüsūbun miḳdārı sinn ve mizāc ve seḥane ve tedbīr-i müteḳaddim ve ḥāl-i maraḍa münāsib miḳdār ola yaʿnī o rüsūb ṣāḥibinin sinninde ve mizācında ve tavlılığında ve tenāvül eylediği meʾkūl miẕlli nesneyi tenāvülde ve maraḍında olanlarda ne miḳdār rüsūb olagelmiş ise o rüsūb ṣāḥibinde dahi o miḳdār ola, ziyāde ve noḳṣān olmaya.

Ve rüsūb-i ṭabīʿī-i maḥmūdun bedende olan māddenin nuḍcuna delāletinin nisbeti beyḍā ve melsā ve müteşābihü'l-ḳıvām middenin mādde-i verem nuḍcuna delāleti nisbeti üzere olur lākin midde keẕīfe olur ve eczā-i rüsūbiyye laṭīfe olur. Bevlde rüsūb ve ẕüfl olduğu delīl-i ceyyid olur her ne ḳadar rüsūbda ṣıbġ ve istivā olmaz ise dahi.

ʿAllāme der ki rüsūb faḍla-i haḍm olur ise ve naḍīc olur ise o rüsūb-ı ṭabīʿī-i maḥmūd olur; eger faḍla-i haḍm olup ġayr-i naḍīc olur ise o rüsūb-ı ṭabīʿī-i ġayr-i maḥmūd olur; eger rüsūb faḍla-i haḍm olmayıp baʿde'n-nuḍc mündefiʿa olan aḫlāṭın faḍlası olur ise veyāḫūd cevher-i aʿḍādan münceride ṣafāyiḥ ve nuḫāle miẕlli nesne olur ise o rüsūb-i ġayr-i ṭabīʿī olur. Pes Ḳānūn'un "Rüsūb ve ẕüfl delīl-i ceyyiddir, her ne ḳadar rüsūbda ṣıbġ ve istivā olmaz ise" dediği rüsūb-ı ṭabīʿīde olur. Ammā rüsūb-ı ġayr-i ṭabīʿīde her ne ḳadar ṣıbġ ve istivā olur ise dahi o rüsūb baʿḍı kerre meẕmūm olur, nuḫāle ve ṣafāyiḥ gibi rüsūblar meẕmūm olur.

Māddenin nuḍcuna rüsūbun istivāsının delāleti ḳudemā katında rüsūbun levninin nuḍcuna delāletinden ziyādedir onun için ki elvān-ı rüsūbdan nuḍca ziyāde delālet eden levn bevlin levni gibi olan rüsūbların levnidir. Pes o rüsūb ki müstevī olup aḥmer ola ve beyāḍ-ı ṣāliḥ olan levn o rüsūbda

bulunmaya, o rüsūb levn-i ebyaḍ-ı ḫaşinden yaʿnī ġayr-i müstevī olan rüsūb-ı ebyaḍdan ziyāde ṣāliḥ olur. *Ve bu ḥāl iḳtiḍā eder ki istivānın nuḍca delāleti levnin nuḍcuna delāletinden ḳavī ola.*

Cālīnūs ḥikāye eder ki biz biraz merḍā gördük ki bevllerinde olan s̱üfl ve rüsūb ebyaḍ-ı ḫaşin idi, bi'l-cümle o merḍālar helāk oldular ve biraz merḍālar dahi gördük ki onların bevlinde olan s̱üfl ve rüsūb emles ve aḥmer idi, bi'l-cümle o merḍālara maraḍlarından bürʾ-i tāmm ve ṣıḥḥat-i kāmile ʿārıḍa olup sağaldılar.

Ve rüsūbun eks̱erinin levni bevlin levni gibi olup ebyaḍ-ı müşiff olur. Ve bu ebyaḍ-ı müşiff olan levne levni muḫālif olan rüsūbların ecvedi ve aṣlaḥı ebyaḍ-ı ḥaḳīḳī ve baʿdehu ecvedi rüsūb-ı aḥmer olur ve baʿdehu ecvedi aṣfer olur ve baʿdehu ecvedi zernīḫī levn olur *ki o levn-i zernīḫī ṣafrā-i muḥteriḳadan ḥādis̱ olur.* Ve ʿadesī olan rüsūbdan yaʿnī mercimek levninde olan rüsūbdan şerr ibtidā eder, *zīrā levn-i ʿadesī üzere olan rüsūb sevdā-i muḥteriḳadan ḥādis̱ olup sevdā-i muḥteriḳanın kes̱retine delālet eder ve mirre-i sevdānın kes̱reti lā-maḥāle şerrli olur. Ve bu maḳāmda Ḳānūn'un nüsḫaları muḫtelifedir, biz muḫtār olan nüsḫayı tercüme eyledik.*

Ve maʿlūm buyurula ki elvān-ı rüsūbun ecvedi ve aṣlaḥ ve eks̱eri bevl levni üzere olup ebyaḍ-ı müşiff olan idi lākin o rüsūb levninde bevle bevle muvāfıḳ olmakla baṣar ile iḥsās olunmaz, zīrā cevher-i bevl ile cevher-i rüsūbun farḳı ve mā-bihi'l-imtiyāzı bu ṣūrette ḳıvām ḥasebiyle olur yaʿnī cevher-i rüsūb cevher-i bevle ḳıyās ile kes̱īf olur ve kes̱āfet ise baṣar ile iḥsās olunmaz.

Ve eṭıbbādan ḳudemāya muḥdes̱ ve müteʾaḫḫir olan ṭabībler bu ḫuṣūṣta yaʿnī rüsūbun istivāsı levnden aṣlaḥ ve evlā olduğuna muḫālefet edip ẕāhib olurlar ki levn istivādan ṣāliḥ olup ḫayra delāleti aḳvā ve eks̱er olur. Ve Muḥammed bin Zekeriyyā dahi muḥdes̱ūnun ḳavline tābiʿ ve meslekine sālik olur.[307] *Ve ṣāḥib-i Ḳānūn muḥdes̱ūnu redd edip der ki:*

---

307 Ve ʿilm-i ilāhīde mesṭūrdur ki bi'l-cümle mubṣar olanlar levn ve ḍavʾ ve eṭrāf yaʿnī saṭḥ ve ḫaṭṭ ve noḳṭa keẕālik ḥacm ve buʿd ve ṣunʿ ve şekl ve ittiṣāl ve infiṣāl ve ḥareke ve sükūn ve ʿaded ve televvün ve melāset ve ḫuşūnet ve şefīf ve kes̱āfet ve ẓıll ve ẓulmet ve ḥüsn ve ḳubḥ ve teşābüh ve iḫtilāf olur, bāḳī mubṣar olanlar bu meẕkūrların biri vāsıṭası ile olur. Ve ʿilm-i aʿlā ʿuleması derler ki fi'l-ḥaḳīḳa merʾī olan levn ve ḍavʾa münḥaṣırdır, bāḳīleri levn ve ḍavʾ vāsıṭası ile

Ḳudemānın āḫirlerinin levn istivādan aṣlaḥtır dedikleri maḳāline iltifāt olunmaz, zīrā rüsūbda olan beyāḍ nuḍcdan ḥādis̱ olduğu gibi baʿḍı kerre dahi rüsūba muḫālaṭa-i şedīdesinden dahi ḥādis̱ olur, ammā istivā her ḥālde nuḍcdan ḥādis̱ olup istivānın nuḍca delāleti ḳaṭʿī olur ve levnin delāleti iḥtimāl ile olur.

ʿAllāme, Şeyḫ,in bu kelāmını teslīm eylemeyip ḫulāṣa-i iʿtirāḍı bu olur ki eger rüsūbdan murād rüsūb-ı maḥmūd olur ise istivānın ḥudūs̱u nuḍca münḥaṣır olduğu gibi, keẕālik levn-i beyāḍın ḥudūs̱u dahi rüsūb-ı maḥmūdda nuḍca münḥaṣır olup ikisinin dahi nuḍca delāleti ḳaṭʿī olur. Ve eger rüsūbdan murād rüsūb-ı maḥmūd ve rüsūb-ı meẕmūma şāmil olan rüsūb olur ise levn-i ebyaḍ gāhīce nuḍcdan ve gāhīce rīḥin muḫālaṭasından olduğu gibi istivā dahi ḳaṭʿan nuḍca delālet eylemez, zīrā ġayr-i maḥmūd olan rüsūb dahi meẕmūm olur. Onun için ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

Ammā rüsūb-ı redīnin teşettütü o rüsūb-ı redī-i meẕmūmun istivāsından ḫayrlı olur, *zīrā rüsūb-ı meẕmūmda olan istivā sebeb-i ḫāricīnin ḳuvvet-i teʾs̱īrine delālet eder ve sebeb-i ḫāricin teʾs̱īri ḳuvveti ḥasebiyle redī olur.*

Ve bizim beyānı ṣadedinde olduğumuz rüsūb-ı ceyyid baʿḍı kerre raḳīḳ olan middeye ve baʿḍı kerre raḳīḳ olan ḫılṭ-ı ḫāma şebīh ve müşākil olur yaʿnī üçünün dahi levni beyāḍ olur ve ḳārūrenin üçü dahi ḳaʿrına rüsūb eder lākin midde rüsūb-ı ceyyide *yedi vechten* muḫālif olur. [*87b*] *O yedi vechin:*

Evvelkisi middede netn olur.

İkincisi middenin ḳıvāmı aġlaẓ olur.

Üçüncüsü middenin s̱üflü ziyāde olur.

Dördüncüsü middenin levninde zürḳata ednā meyli olur ve baʿḍı kerre middenin levninde kümūdet ẓāhir olur, ammā rüsūbun beyāḍı sāṭıʿ ve işfāfa meyli olur.

Ve beşincisi bevl-i middīde ḥurḳat iḥsās olunur, bevl-i ceyyidü'r-rüsūbda ḥurḳat olmaz.

Altıncısı middī olan bevle eczā-i dem muḫāliṭ olur.

---

merʾī olurlar; mā-naḥnu fīhte yaʿnī melāset ve ḫuşūnette rüʾyet ḍavʾ vāsıṭasıyla olur, mülevvenātta levn vāsıṭası ile olur. Bu iki vechle bevl ile rüsūb berāber olmakla gerek bi'ẕ-ẕāt ve gerek bi'l-ʿaraḍ beynehümā farḳ olunmaz, āḫer vechle farḳa muḥtāc olur, mes̱elā taṣfiye olmakla ve o mis̱lli nesne ile farḳ olunur.

Yedincisi middede baʿḍı kerre delāil-i verem bulunur, zīrā midde ruṭūbeti ṭarīḳ-i bevle munṣabb ve münsekib olan aʿḍānın vereminin ḳayḥı olur ve o veremin baʿḍı kerre ʿalāyimi ḫāricde ẓāhir olur. Ve rüsūb-ı ceyyidde bu yedi aḥvālin birisi dahi olmaz. Ammā ḫılṭ-ı ḫām rüsūb-ı ceyyide beş vechten muḫālif olur, o beş vechin:

Evvelkisi ḫāmın eczālarında indimāc ziyāde olur *yaʿnī tekāṡüf ḫāmda ziyāde olur, ammā rüsūb-ı ceyyidde nuḍc ḥasebiyle tekāṡüf olmayıp eczālar müteḫalḫil olur.*

İkincisi ḫām rüsūb-ı ceyyidden aġlaẓ olur.

Üçüncüsü ḳārūrenin taḥrīḳ ve ḫaḍḫaḍasıyla ḫılṭ-ı ḫāmın eczāsı ḫuyūṭ-ı müştebeke gibi olur yaʿnī biri birine karışmış iplik telleri gibi olur, ammā rüsūb-ı ceyyid o taḥrīk ile atılmış penbe gibi olur.

Dördüncüsü kaçan ḳārūreyi taḥrīk terk olunsa ḫāmın esfele hübūṭunun sürʿati rüsūb-ı ceyyidin esfele hübūṭundan esraʿ ve aḳdem olur, keẕālik rüsūb-ı ceyyid dahi midde ve ḫāma muḫālif olur ḫiffet ve leṭāfette.

ʿAllāme der ki bu ẕikr olunan farḳlar rüsūb ile midde ve ḫāmın furūḳu idi, ammā ḫām ile middenin farḳı üç vech üzere olur:

Evvelkisi middede netn ve rāyiḥa olur, ḫāmda o rāyiḥa olmaz lākin baʿḍı kerre ḫāma ʿufūnet ʿārıḍa olup müntine olur, o vaḳtte farḳı budur ki ḫāmın ʿufūnet ḥasebiyle beyāḍlığı zāil olup midde beyāḍ olur.

İkincisi ḫām ḳārūrede taḥrīk olunsa eczāları ittiṣāl üzere olup biri birinden ayrılmaz ve munfaṣıl olmazlar ve ḫāmda indimāc olmak ḥasebiyle midde ḫāmın ḫilāfı ve ʿaksi üzere olur.

Üçüncüsü ḳārūre taḥrīk olundukta baʿde's-sükūn ḫāmın ḳaʿra nüzūlü middenin nüzūlünden esraʿ olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve bu ẕikr olunan rüsūb ve delīl-i nuḍc ancak emrāḍda taḥarrī ve ṭaleb olunur ve ḥāl-i ṣıḥḥatte rüsūb ṭaleb olunmaz onun için ki marīḍ olan kimsenin bedeninde ve ʿurūḳunda mevādd-ı rediyye muḥtebese olduğunda iştibāh olmaz ve o mevāddın naḍīce olmayanları rüsūb ile taḥarrī olunup māddenin fesādına ġayr-i naḍīc mādde ve rüsūb ile istidlāl olunur. Ammā ṣaḥīḥ olan kimselerin rüsūbuyla nuḍca ve ʿadem-i nuḍca istidlāl olunmak olmaz, zīrā ṣaḥīḥin her vaḳtte nuḍcu noḳṣān olan rüsūbu bulunmaz belki evlā olan ṣaḥīḥ olan kimselerin rüsūbuyla ġıdānın ʿademü'l-haḍm olan faḍlalarının

vücūduna istidlāl olunmaktır. Ve o faḍla gāhīce eṣıḥḥānın ebdānında bulunur ve bevl ile mündefiᶜa olur ve gāhīce muḥallil-i uḫrā ile taḥallül etmekle o faḍla fesāda delālet eylemez.

ᶜAllāme bu bābda fafṣīl edip der ki müstaġnin anhü olan mevādda[308] ḳuvve-i hāḍımenin fiᶜline nuḍc ıṭlāḳ olunur ve müstaġnin anhā olan mevād mevādd-ı ḍārre olur ve ḫastaların bedeninde bu mis̱lli mevādd kes̱īr olur. Ammā haḍm kelimesi aᶜḍānın taġaddī eylediği ġıdā-i nāfiᶜde ḳuvve-i muġayyirenin fiᶜline ıṭlāḳ olunur ve bu mis̱lli ṣāliḥ mevādd eṣıḥḥānın bedeninde mevcūd olur yaᶜnī o mevādd ṣāliḥa aᶜḍāya tevzīᶜ ve taḳsīm olunduktan sonra ḳadr-i ḥācetten ziyāde olanları bedende müddeḥir olup ve birikip bu mis̱lli mevādd eṣıḥḥānın ebdānında çok bulunur. Ve baᶜḍı kerre eṣıḥḥāda o faḍla ḥareket ve riyāḍet ḥasebiyle taḥallül edip mevcūd olmaz. Ve eṣıḥḥānın bevlinde rüsūb oldukta o rüsūb delālet eder ki o kimsenin bedeninde faḍla ġıdā var imiş ve o faḍla ḳadr-i ḥācetten ziyāde olmakla aᶜḍāya tevzīᶜ olunmamış ve haḍm-ı rābiᶜ ile o faḍla haḍm olmamış. Pes bu taḳrīrden ẓāhir olur ki Ḳānūn'un haḍmdan murādı haḍm-ı rābiᶜ olur. Bevlinde rüsūbu olan eṣıḥḥānın faḍlası lāzım değildir ki haḍm-ı rābiᶜden mā-ᶜadā haḍmlar ile dahi haḍm olunmamış ola. İntehā.

Pes ġıdādan faḍla olan ruṭūbet bevlde rüsūb eder, o rüsūbda gerek ise o faḍlada nuḍc olsun ve gerek ise nuḍc olmasın.

Bu kelāmda ᶜAllāme'nin zübde-i beyānı ve tavḍīḥi budur ki eṣıḥḥānın rüsūbu bevl levninde olup ebyaḍ olur. Eger o rüsūb-ı ebyaḍ haḍm-ı evvelin ve haḍm-ı s̱ālis̱in faḍlaları olur ise o rüsūb-ı ebyaḍ naḍīc olur, zīrā o iki haḍm ile mehḍūm olan ġıdā beyāḍ olur. Ve eger o rüsūb-ı ebyaḍ haḍm-ı s̱ānīnin faḍlası olup beyāḍ olur ise o rüsūb ġayr-i naḍīc olur, zīrā haḍm-ı s̱ānīnin fiᶜli ile ġıdā keymūs-ı aḥmer olur. Ve eṣıḥḥānın rüsūbunda ḥumret olmamakla nuḍc bulunmamış olur.

Ve ḳıḍāf ve naḥīf olanlardan eṣıḥḥānın bevlinde s̱üfl-i rāsib ḳalīl olur ḫuṣūṣan naḥīf olanların riyāḍet erbābında ve ṣınāᶜat-i mütᶜibe aṣḥābında s̱üfl-i rāsib ziyāde ḳalīl olur. Ve faḍla-i haḍm olan rüsūb semīn olup refāhet

---

308 "Müstaġniyyün ᶜanhü olan mevāddan" murād mevādd-ı fāsidedir ki ondan ne ġıdāiyyet ve ne rūḥiyyet mutaṣavver olur, ammā faḍla-i ġıdānın kimi ġıdāiyyete ve kimi rūḥiyyete ṣāliḥ olur lākin ḳadr-i ḥācetten ziyāde olmakla faḍla ġıdā tesmiye olunur.

üzere olanların bevlinde ziyāde olur. Rüsūb ḥāl-i ṣıḥḥatte naḥīf olanlarda eḳall ve semīn olanlarda eks̱er olduğu gibi ḥāl-i maraḍda dahi ḳaḍīf ve naḥīf olanların bevlinde olan rüsūb ḍaḫm ve tavlı olan kimselerin rüsūbu gibi rüsūb-ı kes̱īr olmaz. Çok kerre vāḳiᶜ olur ki ḳaḍīf ve naḥīf olan kimsenin maraḍı münḳaliᶜa olup müfāraḳat eder ve o marīḍin bevlinde rüsūb olmaz ve çok kerre dahi o naḥīfte olan rüsūb teseffül eylemez belki o marīḍin rüsūbu ṭāfī ve müteᶜalliḳ olan rüsūblar gibi olur.

ᶜAllāme der ki neḥāfet iki vech ile olur:

Evvelkisi budur ki naḥīf olan kimsenin ḥarāret-i kebidi ḥasebiyle demi ḥadīd ve ḥarāretli olur ve ḥiddet ḥasebiyle aᶜḍā o demden iġtidā eylemeyip beden naḥīf olur. O mis̱lli naḥīf olan kimse onun için cimāᶜa laḥīmden ve tavlı olandan ziyāde aḳder ve eşbaḳ olur.

Ve ikincisi budur ki o naḥīf olan kimsenin demi ḳalīl olmakla naḥīf olur. Ve ẓāhir-i ḥāle naẓar olunsa vech-i evvel üzere naḥīf olanların rüsūbu eks̱er olmak vācib olur lākin ẕikr olunduğu vech üzere naḥīf olanların mizācı yābis ve faḍlasının nuḍcu ᶜasīr olmakla rüsūbları ġayr-i rāsib olur, teseffül eylemez ve rüsūbu her ne ḳadar kes̱īr olur ise lākin teseffül edip ḳārūrenin ḳaᶜrına nüzūl eden rüsūb naḥīfte muṭlaḳan eḳall olur.

Ve her bevl tebevvül olunduğu gibi rüsūb etmez ve keẕālik cidden naḍīc olan bevl dahi ᶜale'l-fevr rüsūb eylemez. Vācib olur ki bevlden sonra bir miḳdār ṣabr olunup baᶜdehu rüsūb ṭaleb oluna.

Ve rüsūb-ı ġayr-i ṭabīᶜīnin envāᶜından *olur o rüsūblar ki ġıdā haḍm-ı s̱ānī ile münhaḍım olup ḫılṭ olmazdan muḳaddem henüz keylūs iken ṭarīḳ-i bevle māiyyet ile nüzūl eder, bu mis̱lli ḳıṭᶜa gibi rüsūb tüffāḥ ve sefercel tenāvü-lünde bevl rüʾyet olunduğu kes̱īr olur, keẕālik leben ve cübn tenāvülünde dahi rüʾyet olunur lākin bu nevᶜin vaṣfını ḍabṭ ᶜasīr olup bu nevᶜ rüsūbu farḳ edip anlamak ancak ḳārūre fennine iᶜtimād ve müdāvemet üzere intisāb ile olmakla Şeyḫ-i Reʾīs terk edip ᶜAllāme ẕikr eyledi. Ḳānūn'un ẕikr eylediği rüsūb-i ġayr-i ṭabīᶜīlerden* biri ḫurāṭī-i nuḫālīdir.

Ḫurāṭī-i nuḫālī *o rüsūbdur ki aᶜḍā-i aṣliyyeden taḳaşşür edip nuḫāle gibi müteḳaşşire olan eczālar bevle mündefiᶜa olur.*

Ve ġayr-i ṭabīʿī rüsūbun biri dahi ḫurāṭī-i kirsennīdir. *Ḫurāṭī-i kirsennī*[309] kebidden munfaṣıldır, aḥmerü'l-levn olur, burçak şekli üzere olur, ḥarāret-i ġarībe istīlāsı ile kebidin cirmi teḳaṭṭuʿ edip burçak gibi cüzʾler bevl ile mündefiʿa olur. Ve kirsennīnin ruṭūbetten ḥādis̱ olup ḫurāṭī olmayan ḳısmı [88a] dahi vardır, ḳarīben ẕikr olunur.

Ve rüsūbun baʿḍısı dahi ḫurāṭī-i deşīşī olur. *"Deşīş" şīn-i muʿceme ile cülāl-i sevīḳtir yaʿnī sevīḳin irisidir. İbn Tilmīẕ der ki deşīş bu maḳāmda "ḥaşīş"ten ġalaṭtır. İbn Tilmīẕ'in bu kelāmı ḳavl-i evvele ḳarīb olur, zīrā sevīḳe ḥaşīş ıṭlāḳ olunur. Baʿḍılar derler ki sīn-i mühmele ile "desīsī"dir. ʿAllāme der ki mühmele ile olan "desīsī"nin maʿnāsı bana ẓāhir olmadı.*

Ve baʿḍı ḫurāṭī dahi zernīḫ-i aḥmere müşābih olur. Ve baʿḍı ḫurāṭīnin levni ṣufret-i müşebbaʿ yaʿnī koyu sarı olur.

Bi'l-cümle ẕikr olunan beş ḳısm, ḫurāṭī aḳsāmından olup aʿḍā-i aṣliyyenin eczā-i müteḫarriṭaları olur.

Ve baʿḍı rüsūb olur ki laḥmī olur ve baʿḍısı dahi desimī olur ve baʿḍı rüsūb middī olur ve bir nevʿ rüsūb dahi muḫāṭī olup nuḳūʿ olunup su içinde ıslatılan ḫamīr ḳıṭʿaları gibi olur *ve bir nevʿ rüsūb aḫlāṭın ve ruṭūbet-i ūlānın eczālarıdır ki ondan ism-i ḫılṭ zāil olmamıştır.*

Ve ʿAllāme rüsūb-ı muḫāṭī ile ḫamīrin nuḳūʿu içinde olan ḳıṭʿalara müşābih olan rüsūbu farḳ edip iki ḳısm eder, muḫāṭī leyyin olur, nuḳūʿu ḫamīrde ṣalābet ziyāde olur der.

Ve baʿḍı rüsūb rüsūb-ı demevīdir, ʿalaḳī demekle maʿrūftur. *İşbu ʿalaḳī rüsūbdan ism-i ḫılṭ zāil olup lākin mülāyemeti bāḳīdir.*

Ve bir nevʿ rüsūb dahi şaʿrīdir. Bu *nevʿ rüsūbun ḫılṭiyyeti bāḳıye değildir belki ruṭūbet-i s̱āniye merātibinde ʿuḍviyyete inʿiḳād mertebesine ḳarīb olmuştur ve ṣalābetlidir.*

Ve bir nevʿ rüsūb remlī-i ḥaṣavī olur, *ṣalābette ḥacer gibi muḥkem olur.*

Ve baʿḍı rüsūb dahi remādī olur, *o dahi remlī gibidir lākin remlī-i ḥaṣavīnin ṣalābeti ziyāde olur, remādīde ṣalābet olmaz.*

---

309 "Kirsenne" kāf-ı ʿArabīnin kesri ve rānın sükūnu ve sīnin fetḥi ve nūnun teşdīdi ve taḫfīfi ile burçak maʿnāsına diye Ḥalīmī lüġatinde ḳayd olunmuştur. ʿAllāme der ki bu bir ḥabbdır ki mercimek ʿiẓamında olur, müferṭaḥ olmaz belki muḍallaʿdır, istidāreye ḳarībdir, levni ġubret ile ṣufret beyninde olur.

Ammā ḳuşūrī olan ḫurāṭī ki onda ṣafāyiḥ gibi eczā-i kibār ola ve o ṣafāyiḥ ebyaḍ veyāḫūd aḥmer ola, eks̱er-i ḥālde o rüsūb delālet eder ki o ṣafāyiḥ ālāt-ı bevlden ve māiyyettin munfaṣıl olduğu maḥallerden ayrılmıştır. Lākin ebyaḍ olur ise o ṣafāyiḥ ḫāṣṣaten mes̱āneden munfaṣıl olduğuna delālet eder ve o mes̱ānede ḳurūḥ veyāḫūd cereb veyāḫūd teʾekkül olduğuna delālet eder. Ve eger o ṣafāyiḥ aḥmer-i laḥmī olur ise külyelerden infiṣāline delālet eder. Ve ṣafāyiḥten baᶜḍılar kemidü'l-levn ve edken olur veyāḫūd fülūs-i semeke yaᶜnī balığın arkasında olan pula şebīh olur ve bu rüsūb cidden redī olur ve bizim ẕikr edeceğimiz rüsūbun cümlesinden erdeʾ ve şerre edell olur, zīrā aᶜḍā-i aṣliyyenin incirādına ve taḳaşşürüne delālet eder, ammā evvelen ẕikr olunan iki cins yaᶜnī ḫurāṭī-i ebyaḍ u aḥmer çok vaḳt olur ki onların maḍarratları olmaz ve çok kerre o iki cinsler mes̱āneyi tenḳıye ve taṭhīr ederler.

Ve baᶜḍı eṭıbbā ḥikāye eyledi ki bir kimseye ẕerārīḥ[310] içirildi ve o şürb ḥasebiyle o kimse ġırḳī gibi ḳuşūr-ı beyḍā yaᶜnī beyāḍ kabuk gibi nesneler bevl eyledi ki kaçan o ḳuşūr māiyyete dāḫil olsa maḥlūle olup māı aḥmere ṣābiġ olurdu ve o bevl sebebiyle o kimse sağalıp ṣıḥḥat buldu. *"Ġırḳī" dedikleri yumurtanın ḳışr-ı ṣulb-ı evveli taḥtında olup ḳayḍ tesmiye olunan ḳışr-ı s̱ānīnin ismidir. Ve baᶜḍılar derler ki "ġırḳī" bir ince kabuktur ki ḳaṣabın yaᶜnī kamışın dāḫilinde ᶜuḳdelerine ḳarīb maḥallde olur lākin maᶜnā-yı evvel meşhūrdur ḥattā beyḍe muḍāf kılınıp ġırḳī-i beyḍ denir.*

Ve ḫurāṭī rüsūblardan bir nevᶜ ḫurāṭī vardır ki ẕikr olunan ṣafāyiḥi ve ġırḳī-i aḥmer ü ebyaḍdan ᶜarḍan eḳall lākin ġılaẓı ezyed ve eks̱er olur ve kalın olup s̱iḫanı ziyāde olur. Aḥmer olanına kirsennī derler eger aḥmer olmaz ise ona nuḫālī tesmiye olunur.

Ve aḥmer-i kirsennī kebidin eczā-i muḥteriḳasından olur ve baᶜḍı kerre dahi aḥmer-i kirsennī dem-i muḥteriḳten ḥādis̱ ve münᶜaḳid olur ve baᶜḍı kerre külyeden olur lākin külyeden ḥādis̱ olan rüsūbun ittiṣāli eşedd ve aḳvā olup laḥmī olur. Ammā kebidden munfaṣıl olan ve demden

310 "Ẕerārīḥ" bir nevᶜ böcektir ki ṣaġīri ẕübābe gibi olur ve kebīri arı ḳadar olur ve baᶜḍısı ṭayerān eder. Ve o ṭayerān edenlerini sığır etinin meraḳına ve suyuna faḥv edip ve kuduz dalayan kimse o sudan bulamaç edip ekl eylese kurt gibi nesneler bevl edip ḫalāṣ olur. Ve bu böcek sümūmdandır, üç ṭassūc miḳdārı şürb edeni ḳatl eder lākin vaḳt-i istiᶜmālde kes̱īrā ile istiᶜmāl olunsa kes̱īrā onu ıṣlāḥ eder.

münᶜaḳid olan bu ikisinde o mis̱lli ittiṣāl olmamakla laḥmī olmayanlara müşābih olur ve teferruḳ ve teşettütü ziyāde ḳabūl eder. Ve külyeden olur dediğimiz şedīdü'l-ittiṣāl olan rüsūbun levni ṣufrete ziyāde māil olur ise o rüsūb külyeden olduğunda iştibāh kalmaz onun için ki kebidī olan rüsūb-ı aḥmer ḳutmete meyl üzere olur, ṣufrete şiddet-i meyli olmaz. Ve baᶜḍı kerre külyeden ḥādis̱ olan rüsūb ḳutmete māil aḥmer olup müteşābih olurlar.

Ammā rüsūb-ı nuẖālī baᶜḍı kerre mes̱ānenin cerebinden ḥādis̱ olur ve baᶜḍı kerre dahi aᶜḍānın ẕevebānından ḥādis̱ olur. Ve beynehümāda farḳ bu vech ile olur ki mes̱āne ẖurāṭası olan rüsūbda ḳaḍībin aṣlında ḥikke olur ve rüsūbda netn olur ẖuṣūṣan ki o bevlden muḳaddem olan bevl midde ola. Ve nuḍc-ı māddeye ᶜalāmet-i uẖrā delālet eyleye, o zamānda rüsūb-ı nuẖālī mes̱āne cerebinden müncerid ve munfaṣıl olduğu müteᶜayyin olur, zīrā nuḍc delālet eder ki ᶜurūḳ-ı ᶜāliyede yaᶜnī mes̱ānenin fevḳinde olan damarlarda ᶜillet yoktur.[311]

Ammā rüsūb-ı nuẖālī iltihāb ile olur ise, keẕālik ḳuvvet dahi ḍaᶜīfe olup aᶜḍā-i bevlde selāset olur ise ve rüsūbun levni kümūdete māil olur ise o rüsūb-ı nuẖālī ẕevebāndan olur yaᶜnī aᶜḍānın ẕevebānından ḥādis̱ olur.

Ve bu maḳāmda nüsẖalar müteᶜaddide ve muẖtelifedir, eṣaḥḥı tercümede ẕikr olunandır yaᶜnī ṣaḥīḥ olan nüsaẖta "ẖılṭ" lafẓı yoktur, فهـو مـن ذوبان *ile iktifā olunmuştur. Ve "ẕevebān" "ẕevebān-ı aᶜḍā" ile müfesserdir. Ammā* فهـو من ذوبـان خلط *nüsẖası bāṭıldır, zīrā rüsūb-ı nuẖālī aẖlāṭtan ḥādis̱ olmaz. ᶜAllāme bu vech üzere nüsẖaları taṣḥīḥ eder.*

Ammā rüsūb-ı sevīḳī vü deşīşīnin eks̱er-i ḥudūs̱u demin ḥurāḳasından-dır ve levninde ḥumrete meyl olur. Ve eger levni beyāḍa māil olur ise çok kerre aᶜḍānın ẕevebānından ve incirādından olur ve baᶜḍı kerre dahi cerebi olan mes̱āneden müncerid olur. Ve nuẖālī nevᶜinin iki nevᶜini farḳ eden vech sevīḳīnin iki nevᶜini dahi farḳ eder yaᶜnī aṣl-ı ḳaḍībde ḥikke olur. Eger rüsūb-ı sevīḳī vü deşīşī mes̱āneden müteḳaşşir ve müncerid oldu ise ẕevebānīde bu ḥālet olmaz, ammā deşīşī ve sevīḳīnin levni sevāda ḍarb ve meyl eder ise

311 *Ḳānūn*'un ᶜibāretinde العروق العالية صحيحة المزاج لا قلبة بها vāḳiᶜ olmuştur. "Ḳalebet" fetḥ ile ᶜillet maᶜnāsınadır. Ve Ferrā der ki "ḳalebet" "ḳulāb"dan meʾẖūẕdur ve "ḳulāb" bir maraḍdır ki deveyi aẖẕ edip devenin ḳalbi müştekī olur ve o gün helāk olur. Ve āẖerler muṭlaḳ ᶜillete ıṭlāḳ ederler, zīrā ᶜalīle ṣarf-ı ẕihn olunup emrinde teʾemmül olunduğundan ᶜillete ḳalebet ıṭlāḳ olundu.

o rüsūblar demin iḥtirāḳından olur ḫuṣūṣan ṭıḥālde olan iḥtirāḳtan bu nevᶜ rüsūb ziyāde olur. Mes̱āne ve külye ve sāir aᶜḍā-i bevlde olan sebebden ḥādis̱ olmayan bi'l-cümle ṣafāyiḥī rüsūblar emrāḍ-ı ḥāddede redī ve mühlik olur.

Ve bi'l-cümle ẕikr olunan aḥvāl-i rüsūbdan rüsūb-ı laḥmīnin aḥvāli sana maᶜlūm olur ki onun eks̱eri külyeden olur ve külyeden olmadığı zamān kebid deminin iḥtirāḳından olur, āḫer demlerin iḥtirāḳından olmaz, zīrā sāir demin iḥtirāḳından olan rüsūb şedīdü's-sevād olmakla laḥmī olmaz. Ve laḥmī rüsūb o zamān külyeden olur ki laḥmın laḥmiyyeti ṣaḥīḥa olup aᶜḍāda ẕevebān olmaya.

Ve bevlin naḍīc olduğu evride olan damarların ṣıḥḥatine delālet eder, zīrā evride ṣaḥīḥ ve sālim oldukta külyenin ᶜilleti nuḍca māniᶜ ve müzāḥim olmaz, zīrā nuḍc külyenin fevḳinde ḥāṣıl olur, külāya vārid olan māde-i naḍīceyi külānın ᶜilleti ifsād eylemez.

Ḳānūn'un bu kelāmından ġaraḍı rüsūbun māddesinden ᶜilel-i külādan ḥāṣıl olan ile aᶜḍā-i sāireden tekevvün edip ḥāṣıl olanı farḳtır. Eger bevl naḍīc olur ise delālet eder ki rüsūb aᶜḍā-i sāireden olur, eger bevl ġayr-i naḍīc olur ise külāda ᶜillet olduğuna delālet eder, keẕā fī-şerḥi'l-ᶜAllāme.

Ammā desimī olan rüsūb şaḥm ve semīnin ve keẕālik laḥmın ẕevebānlarına delālet eder. Ẕevebāna delālet eden rüsūbun ẕikr olan delālette ziyāde eblağı mā-ı ẕehebe şebīh olan rüsūbdur.

Bu maḥallde nüsḫalar muḫtelifedir, baᶜḍılarında "mā-ı ẕeheb" ve baᶜḍılarında "mā-ı dühn" vāḳiᶜ olmuştur. Lākin İbn Cümeyᶜ Tenḳīḥ-i Ḳānūn'da "mā-ı ẕeheb" nüsḫasını taḫṭiʾe edip "māu'd-dühn" nüsḫası ṣavāb olduğuna ẕāhib olup ve dühnden murād rüsūb-ı zeytī olur diye cezm ve ḥükm eyledi. Lākin ᶜAllāme "māu'ẕ-ẕeheb" [88b] *nüsḫası dahi ṣaḥīḥtir deyip ve iki nüsḫanın dahi maᶜnāları vāḳıᶜa muṭābıḳtır diye basṭ-ı edille ve īrād-ı burhān eyledi. İntehā.*

Ve rüsūbun mebdeʾine rüsūbun ḳıllet ve kes̱retinden keẕālik rüsūbun māiyyete iḫtilāṭ ve ᶜadem-i iḫtilāṭından istidlāl olunur:

Eger rüsūb kes̱īr olup mütemeyyiz ve müfriz olur ise ḥads ve teferrüs olunur ki o rüsūb nāḥiye-i külādan olup külānın şaḥmı ẕevebān eylemiştir, eger rüsūb ḳalīl olup ve muḫālaṭa şedīde olur ise o rüsūbun mebdeʾi baᶜīd olduğuna istidlāl olunur.

Kaçan bevlde ḥabb-ı rummān heyʾetinde ḳıṭʿa-i beyḍā rüʾyet olsa yaʿnī ruṭūbetten enār dānesi gibi bir beyāḍ ve ak parça rüʾyet olunsa o ḳıṭʿa-i beyḍā böbrek üzerinde olan şaḥmdan olur.

Ammā middī olan rüsūb ḳurḥa-i münfecireye delālet eder ḫuṣūṣan aʿḍā-i bevlde olduğuna delāleti ziyāde olur ve ḫuṣūṣan o bevlin s̱üflü s̱üfl-i maḥmūd rāsib ola.

Ve rüsūb-ı muḫāṭī ḫılṭ-ı ġalīẓ-i ḫāma delālet eder: Ve o rüsūbun sebebi ẕikr olunan ḫılṭın bedende kes̱reti olmakla bevl ile mündefiʿa olup rüsūb-ı muḫāṭī ḥādis̱ olur *veyāḫūd bedende o ḫılṭ kes̱īr olmaz velākin maʿa-ḳılletin ṭabīʿat o ḫılṭ-ı ḫām-ı balġamīyi bevl ṭarīḳine defʿ edip rüsūb ḥādis̱ olur* veyāḫūd ʿırḳu'n-nesā ve vecaʿ-ı mefāṣıl maraḍlarında buḥrān ḥasebiyle olur ve o vech ile rüsūbu olan bevlden sonra ʿalīle ḫiffet ʿārıḍa olup bedeninden s̱iḳal zāil olur ise o rüsūbun buḥrānī olduğuna delālet eder.

Ve ġalīẓ-i ḫām olan ḫılṭ baʿḍı kerre teraḳḳuḳ ve telaṭṭuf eder, bināen ʿaleyh o rüsūb rüsūb-ı maḥmūd ẓann olunur, pes emrāḍda rüsūba maġrūr olmak cāiz olmaz, o maraḍın māddesi üzerine nuḍc mümkin olacak miḳdārı zamān mürūr edip nuḍca delālet eder delīl-i āḫer olmadıkça mücerred rüsūb rüsūb-ı maḥmūd heyʾetinde olmakla māddenin nuḍcuna ḥükm olunmaz.

Ve rüsūb-ı muḫāṭī baʿḍı kerre böbreklerin ve külyelerin şiddet-i berdine delālet eder.

Ve rüsūb-ı middī ile rüsūb-ı ḫāmın farḳı bu vechler ile olur: Middī olan rüsūbda netn ve rāyiḥa-i müstekrehe olur ve o rüsūbdan muḳaddem vereme delālet eder delīl bulunur ve o middī rüsūbun eczāsını cemʿ ve tefrīḳ sehl ve āsān olur. Ve middīde baʿḍı cüzʾler māiyyete ziyāde muḫāliṭ olur ve baʿḍı cüzʾler ziyāde mütemeyyiz olur. Ammā rüsūb-ı ḫām küdūretli ve ġılẓatli olur, cemʿ ve tefrīḳi sühūlet ile ḥāṣıl olmaz.

Ve rüsūb-ı muḫāṭīsi kes̱īr olan bevlin miḳdārı ġazīr ve kes̱īr olsa veyāḫūd o bevl niḳris ve evcāʿ-ı mefāṣıl maraḍlarının āḫirinde olsa ḫayra ve ṣıḥḥate delālet eder.

Ammā şaʿrī olan rüsūb ruṭūbet-i müstaṭīleye ḥarāret-i fāʿilenin müṣādefesinden ḥādis̱ olur. Ve o rüsūb-ı şaʿrīnin levni gāhīce ebyaḍ ve gāhīce aḥmer olur ve tekevvün ve inʿiḳādı külyede olur. Ve baʿḍılar derler ki rüsūb-ı şaʿrīnin ṭūlü baʿḍı kerre eşbār olur yaʿnī lā-eḳall üç sere olur.

Ammā ḳıṭaᶜ-ı ḫamīr-i menḳūᶜ şekl ve heyᵓetinde olan rüsūb ki muḫāṭīden aṣleb olur idi, miᶜdenin ve bağarsıkların ḍaᶜfına delālet eder ve o ᶜuḍvlarda sūᵓ-i haḍm olduğuna delālet eder. Ve baᶜḍı kerre bu rüsūbun sebebi süt ve peynir tenāvülü olur.

Ammā rüsūb-ı remlī dāimā delālet eder ki ᶜuḍvda inᶜiḳādı kāmil ve müstaḥkem ḥaṣāt vardır veyāḫūd henüz inᶜiḳāda bedᵓ edip tamām üzere münᶜaḳid olmamış mādde vardır veyāḫūd inḥilāle şürūᶜ edip tamāmen ḥall olmadık ḥaṣāt vardır. Ve o rüsūb-ı remlīnin levni aḥmer olur ise o inᶜiḳād külyede olduğuna delālet eder ve o rüsūbun levni ebyaḍ olur ise meṡānede olduğuna delālet eder.

Ammā rüsūb-ı remādīnin ekṡer-i delāleti ṭūl-i lebṡ ḥasebiyle levnine tağayyür ve ḥacmine teḳaṭṭuᶜ ᶜārıḍ olan balġama olur ve ṭūl-i mekṡ ḥasebiyle o balġama iḥtirāḳ dahi ḥādiṡ olup remlī rüsūb ḥādiṡ olur.

Ammā rüsūb-ı ᶜalaḳīnin[312] yaᶜnī dem-i münᶜaḳid gibi olan rüsūbun bevl ile mümāzeceti şedīde olur ise o rüsūb kebidin ḍaᶜfına delālet eder. Ve şiddet-i mümāzecesi olmayan rüsūb-ı ᶜalaḳī mecārī-i bevlde ḫurāc olduğuna veyāḫūd mecārī-i meẕkūrede teferruḳ-ı ittiṣāl olduğuna delālet eder. Ve o rüsūb-ı ᶜalaḳī bevlden mütemeyyiz olur ise ekṡer-i ḥālde o rüsūb meṡāneden ve ḳaḍībden olur. Ve rüsūb-ı ᶜalaḳīyi biz emrāḍ-ı cüzᵓiyyeden bevl-i dem bābında istiḳṣā ederiz. Ve eger maṭḥūl olan kimsenin bevlinde ᶜalaḳ yaᶜnī uyuşmuş kan gibi nesne bulunur ise dalağı büyük olmak maraḍından o kimse ḫalāṣ bulup ṭıḥāline ve dalağına hüzāl gelmeğe delālet eder.

Ve maᶜlūm buyurula ki meṡāne ᶜilletlerinde dem-i keṡīr ḫurūc eylemez, zīrā meṡānenin damarları cirm-i meṡānede mestūre ve mündefiᶜa olur ve

---

312 Rüsūb-ı ᶜalaḳī dem-i münᶜaḳiddir. Baᶜḍılar der ki o inᶜiḳād berbaḫaynda olur ve baᶜḍılara göre ḥālibeynde olur. Ve o inᶜiḳād cümūd ḥasebiyle olur veyāḫūd dem dem-i sevdāvī olmak ḥasebiyle olur. Ve o rüsūbun infiṣāli ekṡer-i ḥālde aᶜḍā-i bevlden olur ve baᶜḍı kerre kebidden dahi olur. Ve bunlardan sonra olan ᶜuḍvlardan infiṣāli ġāyet nādir olur. Ve demin sebeb-i infiṣāli ya farṭ-ı imtilā olur veyāḫūd tervīḥ için dāfiᶜanın defᶜi olur veyāḫūd bir ᶜuḍv-ı kebīri ḳaṭᶜ olur veyāḫūd dem ġāyet raḳīḳa olmakla bi-nefsihi seyelān eder veyāḫūd ḳuvve-i muġayyire ḍaᶜīfe olmakla māiyyeti demden kemā-yenbaġī temyīz eylemekten ᶜāciz olur veyāḫūd ālāt-ı bevlde olan damarın yarılmasından olur ḥattā İbuḳrāṭ der ki sebeb-i müteḳaddim olmadan bir kimse dem bevl eylese o kimsenin böbreğinde olan damarın biri şaḳḳ olduğuna delālet eder, keẕā fī-şerḥi'l-ᶜAllāme.

tecvīfi ḍayyiḳ ve ʿadedi ḳalīl olur ve o mis̱lli ʿurūḳtan dem-i kes̱īr ḫurūc eylemez.

Ammā kemmiyyeti cihetinden rüsūbun delāleti budur ki eger rüsūb kes̱īr olur ise o kes̱ret-i rüsūb o rüsūbu fāʿil olan sebebin kes̱retine delālet eder ve eger rüsūb ḳalīl olur ise o rüsūb fāʿilinin ḳılletine delālet eder.

Ammā rüsūb ḥacminin ṣıġar ve kiber cihetinden delāletinin ẕikri rüsūb-ı ḫurāṭīde beyān olundu.

Ammā rüsūbun keyfiyyeti cihetinden delāleti birkaç vechle olur:

Evvelā levn cihetinden delālet eder. Muṭlaḳan levn-i esved yaʿnī aṣnāf-ı sevādın hangi ḳısmı olur ise olsun redī olur lākin aṣnāf-ı sevād beyninden eslemi rüsūb-ı esved olup māiyyet-i esved olmayandır. Ve rüsūb-ı aḥmer demeviyyete ve toḫmeye delālet eder. Ve rüsūb-ı aṣfer şiddet-i ḥarārete ve ḫubs̱-i ʿillete delālet eder. Ammā rüsūb-ı ebyaḍın baʿḍısı rüsūb-ı maḥmūd olur ve baʿḍı āḫerleri rüsūb-ı meẕmūm olur. Rüsūb-ı ebyaḍ-ı meẕmūm muḫāṭī ve middī olur yāḫūd o rüsūb rıġvī[313] olur ki nuḍca müḍādd ola. *Ve baʿḍı nüsḫalarda "rıġvī" bedeline "ġırevī" vāḳiʿ olmuştur, "ġırevī" nüsḫası eṣaḥḥ olmak üzere ʿAllāme ẕikr eder.* Ammā rüsūb-ı aḫḍar rüsūb-ı sevāda ṭarīḳ olur.

ʿAllāme bu maḳāli tefsīr edip der ki ḫuḍret kürrās̱īye ve zencārīye, sevād iḥtirāḳīye ṭarīḳ olur. Ve ḫuḍret nīlencīye ve āsmāncūnīye, sevād cümūdīye ṭarīḳ olur. Ve ṣāḥib-i Ḳānūn bu maḥallde rüsūb-ı aḫḍarın ḥükmünü beyān eylemeyip ancak aḫḍar esvede ṭarīḳ olur diye rüsūb-ı aḫḍarı vaṣf eyledi. Ve bu vaṣftan fehm olunur ki aḫḍar delālette esved gibi olup redī olur.

Ammā rüsūbun min-ciheti'l-keyfiyyeti'r-rāyiḥa delāletinin ẕikri ve beyānı mürūr eyledi.

Ammā rüsūbun vaṣfı cihetinden dahi delāleti olur. Vaṣf-ı melāset ü teşettüt yaʿnī ḫuşūnet cihetinden olan delāleti budur ki rüsūb-ı maḥmūdda melāset ve istivā aḥmed ve ziyāde memdūḥ olur ve rüsūb-ı meẕmūmda melāset ve istivā ziyāde redī olur. Ve teşettüt yaʿnī rüsūbun müstevī olmayıp ḫuşūnet üzere olması riyāḥa ve ḍaʿf-ı haḍma delālet eder.

313 "Rıġvī" zebedī maʿnāsınadır. Zebedīnin ẕikri teḳaddüm eyledi, her ne ḳadar rıġvī lafẓası teḳaddüm eylemedi ise.

Ammā rüsūbun mekānı cihetinden delāletinin beyānı budur ki eger rüsūb ḳārūrenin fevḳinde olup ṭāfī olur ise ona ġamām ve seḥāb tesmiye olunur.

Ve fevḳte ve taḥtta olmayıp vasaṭta ve ortada müteᶜalliḳ ve vāḳıf olur ise o vasaṭta vāḳıf ve müteᶜalliḳ olan rüsūbun rüsūb-ı evvelden yaᶜnī ṭāfī ve ġamām tesmiye olunan rüsūbdan nuḍcu ziyāde olur.

Ve rüsūb-ı müteᶜalliḳin aṣnāfı beyninden ḫayrlısı ve efḍali ḫaml ve hüdbesi yaᶜnī saçak gibi olan zeġabları ve havları esfel cānibine māil olan rüsūb-ı müteᶜalliḳ ṣınfıdır.

Ve rüsūbun bir nevᶜi dahi esfele rāsib olan nevᶜdir ve bu esfele rāsib olan rüsūbun nuḍcu cümle rüsūbdan aḥsen ve efḍaldir. *Ve ẕikr olunduğu vech üzere rüsūbun eşḳali enḍac olup ve eḫaffi ġayr-i naḍīc olduğu rüsūb-ı maḥmūdda olur. Ammā rüsūb-ı meẕmūmda ᶜaks üzere olup rüsūb-ı eḫaff ḫiffeti ḥasebiyle aṣlaḥ olur yaᶜnī seḥāb tesmiye olunup ḳārūrenin fevḳinde ve üzerinde olan müteᶜallikten ḫayrlı olur. Müteᶜalliḳ dahi ḳārūrenin ḳaᶜrında rāsib olanlardan ḫayrlı olur.*

Ve rüsūb-ı meẕmūmdan ṭāfī ve seḥāb olan rüsūb-ı aṣlaḥ ḥummayāt-ı ḥāddede olan rüsūb-ı esvedde olur, keẕālik ḫılṭ-ı balġamī ve ḫılṭ-ı sevdāvīde olur. Ve bu rüsūblar rüsūb-ı meẕmūm olmakla seḥābī [89a] rāsibden ḫayrlı olur, zīrā seḥāb ḫafīf olur ve ḫiffet māddenin ḫafīf ve laṭīf olduğuna delālet eder. Lākin bu rüsūb-i meẕmūmda ḫiffete ve ṭufüvve sebeb riyāḥ-ı kes̱īre olur ise o zamān seḥābda ṣalāḥa delālet olmaz. Kaçan rüsūbda cidden kes̱īr olan riyāḥ mevcūde olmaz ise o mis̱lli rüsūb-ı ġayr-i maḥmūdun [e]ḫaffı ve ṭāfīsi eslem olur sonra müteᶜalliḳ olup vasaṭta olan eslem olur. Ve ḳārūrenin ḳaᶜrında rāsib olan rüsūb, ġayr-i maḥmūdun cümlesinden şerrli olur.

Ve ṭufüvve sebeb yaᶜnī rüsūbun māiyyetin üzerinde olup ḳārūrenin fevḳinde olmasının sebebi rüsūba müṣādif olup rüsūbu taṣᶜīd ve terfīᶜ eden ḥarārettir veyāḫūd riyāḥın rüsūba muḫālaṭasıdır. Ve māiyyetten mütemeyyiz ve müfrez olan rüsūb bevl-i ġalīẓde ṭāfī olup fevḳte olur ḫuṣūṣan o rüsūb-ı mütemeyyiz ḫafīf olur ise ṭufüvvü ziyāde olur.

Ve bevl-i raḳīḳte rüsūb-ı mütemeyyiz ḳārūre ḳaᶜrına rüsūb eder ḫuṣūṣan rüsūb-ı mütemeyyiz s̱aḳīl olur ise rāsib olması ziyāde olur.

Kaçan maraḍın evvelinde rüsūb-ı müteᶜalliḳ ve rüsūb-ı ṭāfī ẓuhūr eylese ve baᶜde'ẓ-ẓuhūr vāḳiᶜ olan bevllerde dahi o rüsūb ḥādis̱ olup bir müddet bu

ḥāl marīḍde dāime olsa o dāim olan rüsūb-ı ṭāfī ve rüsūb-ı müteʿalliḳ delālet eder ki o marīḍin buḥrān-ı maraḍı ḫurāc ile olur lākin naḥīf ve kaḍīf olan kimselerde rüsūb-ı ṭāfī ve rüsūb-ı müteʿalliḳ buḥrān maḳāmına ḳāim olup ḳaḍāfın faḍlası ḳalīl olmakla o iki rüsūb-ı maḥmūdlar faḍla-i mevcūdeyi taṭhīr edip buḥrāna muḥtāc olmaz ve ḳaḍāfta o rüsūblar ḫurāca delālet eylemezler belki maraḍları o rüsūb ile münḳaḍī olup ṣıḥḥat ḥāṣıl olur ve bunu muḳaddemā biz beyān eyledik.

ʿAllāme der ki ẕikri mürūr eden vech bu idi ki naḥīf olanda ġıdā ve faḍla ḳalīl olmakla rüsūb ile ḫāric olan māddeden mā-ʿadā faḍla kalmayıp bürʾ ḥāṣıl olur velākin bizim o maḥallde reʾyimiz bu idi ki baʿḍı kerre neḥāfet ḥiddet-i aḫlāṭ ḥasebiyle olur, o miẕlli naḥīfte mevcūde olan mevādd ʿable ve semiz kimse mevāddından ziyāde olup ẕikr olunan rüsūblar buḥrān maḳāmına ḳāime olmazlar.

Ve ṭāfī ve müteʿalliḳ olan rüsūblarda düsūmet olup o rüsūb nesc-i ʿankebūt gibi müntesic olur ise veyāḫūd zelābīnin terākümü gibi o rüsūbda terāküm ve tecemmuʿ olur ise o rüsūb ʿalāmet-i rediyye olur.[314]

Cālīnūs zelābiyyeyi tefsīr edip der ki zelābiyye o ḫubzdur ki ṭabaḳ yaʿnī kiremit üzerinde ṭabḫ olunur, ke-enne o maʿmūl ḫubz-ı meẕḳūb olur.[315] *Ve zelābī diyār-ı Mıṣriyye'de o ḫubza derler ki o ḫubz dühn ile ḳalā olunup kavrulup ve parmak ile ẕaḳb olunup delinir. Ve ʿIrāḳayn'de ve ekẕer-i bilād-ı ʿAcem'de ẕüḳūb-ı keẕīresi olan bir nevʿ ḥelvānın ismidir.*[316] *Ve baʿḍı nüsḫalarda "zelābī" bedeline lām ile "zelālī" vāḳiʿ olup Ḳarşī "zelālī" "ziliyye"nin cemʿidir ve "ziliyye" bir nevʿ bisāṭın ismidir ki onun havları ve ḫamlları olur diye tefsīr eyledi. Mesīḥī iki nüsḫa dahi ḥaḳḳ ve ṣavāb olduğuna ẕāhib olur. ʿAllāme nüsḫa-i ẕāniye ġalaṭ olduğuna ẕāhib olur ve der ki bisāṭ maʿnāsına olan "ziliyye" nesc-i ʿankebūta müşābih olmaz, o*

---

314 Vech-i naẓar budur ki *Ḳānūn*'un ʿibāretinde "ev"-i fāṣıla ile اذا كان شبيها بنسج العنكبوت او تراكمالزلالئ vāḳiʿ olmuştur. "Ev"-i fāṣıla iki vechin ictimāʿını iḳtiḍā eylemez. Ve ʿAllāme'nin kelāmı o vaḳtte tāmm olur ki "ev" bedeline vāv vāḳiʿ ola idi.

315 Diyār-ı Bekr'den çıkar bir taş vardır, onun üzerinde ʿacīni ṭabḫ ederler ve ona taş etmeği derler, Cālīnūs'un vaṣf eylediği ḫubza ziyāde muṭābıḳtır.

316 Zilbiye ḥelvāsı bu diyārda ḥelvācılarda çok bulunur ḫuṣūṣan ramaḍān-ı şerīfte keẕreti ziyāde olur.

nesce müşābih olmayan bu maḳāmda murād olunmaz. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme ve fīhi mā-fīh.

Ve çok kerre olur ki ḳārūrede s̱üfl ṭāfī olup ġayr-i ceyyid olur. O vech ile ẓuhūr eden rüsūb-ı ṭāfīden ḫavf olunur redāʾet iḥsās olunmak ḥasebiyle. Lākin o mevādd nuḍca bedʾ edip o rüsūb ibtidā-i nuḍcda munfaṣıl olmakla ṭāfī olmuş olursa ve sonra olan bevllerde nuḍc mütevassıṭ olmakla rüsūb müteʿalliḳ olur ise ve ondan sonra olan bevllerin nuḍcu kāmil olmakla rüsūblar rāsib olur ise selāmete edell olur, onda redāʾet olmaz. Ammā rüsūb evvelen ṭāfī olup ve rüsūbāt-ı rediyye dahi o rüsūbu taʿḳīb eder ise o vaḳtte evvel rüsūbdan nāşī olan ḫavf bāḳī ve müstemirr olur, zīrā o rüsūblar bi'l-cümle ʿadem-i nuḍca delālette biri birini teʾyīd ve teʾkīd ederler.

Ammā rüsūbun zamānı cihetinden delāleti kaçan marīḍ bevl edip ʿale'l-fevr o bevlde olan rüsūb sürʿat ile ẓuhūr eylese rüsūbun sürʿat ile ẓuhūru ʿalāmet-i ceyyide olur ve nuḍca delālet eder. Eger rüsūbun ẓuhūru baṭīʾ olsa veyāḫūd ḳaṭʿan rüsūb olmasa ḥālince ʿadem-i nuḍca delālet eder yaʿnī ʿadem-i nuḍca delāleti buʿdu ve buṭʾu ḥasebiyle olur.

Ammā rüsūbun heyʾet-i muḫālaṭası ile delāleti bevl-i dem ve bevl-i desimde biz beyān eyledik, *o beyān bu idi ki eger dem ve düsūmet bevlden mütemeyyiz olduğu ḥālde ḫurūc eder ise o dem ve düsūmet külyeden munfaṣıl olduğuna delālet eder ve eger ġayr-i mütemeyyiz olduğu ḥālde ḫurūc ederse ʿuḍv-ı āḫerden ḫurūca delālet eder*.

el-Faṣlu's-Sābiʿu Fī-Delāili Ḳılleti'l-Bevli ve Kes̱retihi

Miḳdārı ḳalīl olan bevl ḳuvvetin ḍaʿfına delālet eder.

O bevl ki içilen sudan ḳalīl olur, o bevl üç emrin birine delālet eder: O kimsede yā taḥallül ziyāde olup *taḥallül ile mā-ı meşrūb bedenden mündefiʿa olmakla bevl ile ḫurūc eden māiyyet ḳalīl olur* veyāḫūd istiṭlāḳ-ı baṭnı[317] olup *māiyyet berāz ile ḫurūc eder* veyāḫūd *māiyyet bedeninde müddeḫar ve müctemiʿ olup* istisḳāya müʾeddī olur.

Ammā miḳdār kes̱īr olup bevl ile ḫurūc eden su mā-ı meşrūbdan ziyāde olur ise o bevl-i kes̱īr baʿḍı kerre aʿḍānın ẕevebānına delālet eder ve baʿḍı

317 [Yazmada "istiṭlāḳ-ı baṭīʾ" şeklindeydi, mana da göz önünde tutularak Ragıp Paşa'ya göre düzeltildi.]

kerre dahi bedende cemᶜ olan fuḍūl-i ẕāibenin istifrāġına delālet eder. Ve iki vechin birinin vuḳūᶜuna ḳuvvet veyāḫūd ᶜadem-i ḍaᶜf ile istidlāl olunur. *Eger bevl kes̱īr olup ḳuvvet ḍaᶜīfe olur ise bevlin kes̱reti ẕevebāndan olduğuna delālet eder ve eger bevl kes̱īr olup ḳuvvet ḳaviyye olur ise bevlin kes̱reti istifrāġ ḥasebiyle olduğuna delālet eder.*

Ve bi-ḥasebi'l-levn redī olup şerre delālet eden bevlde kaçan ġazāret ve kes̱ret olsa o bevl-i kes̱īr eslem olur. Ve kaçan o rediyyü'l-levn olup şerre delālet eden bevl munḳaṭıᶜ olsa yaᶜnī ḳalīlen ḳalīlen ḫurūc eylese o bevl-i munḳaṭıᶜın şerre delāleti ziyāde olur. Bevl-i esvedin ve bevl-i ġalīẓin ḥāli bu minvāl üzere olur yaᶜnī kes̱īr olur ise eslem olur, munḳaṭıᶜ olur ise şerre delāleti ziyāde olur.

Lākin Mesīḥī bevl-i esvedi iḥtirāḳī ve cümūdī ile tefsīr eder ve bevl-i ġalīẓi ẕevebānī ile tefsīr eder ve ikisinden dahi buḥrānī bevl murād olunmaz diye taṣrīḥ eder. ᶜAllāme, Mesīḥī'yi redd edip basṭ-ı ḳavāᶜid ile bevl-i esved ve bevl-i ġalīẓ ile murād buḥrānī olan esved ve ġalīẓ olur diye ẕāhib olur.

Kaçan bevlin aḥvāli ḳıllet ve kes̱ret ile muḫtelife olup gāhīce bevl kes̱īr ve gāhīce ḳalīl ve gāhīce munḳaṭıᶜ olsa bu iḫtilāf delālet eder ki bevli iḫrāc için ḳuvvet cihād murād edip ve bi'l-cümle ḳuvvet eczāsını cemᶜ edip bevl-i ġazīr ü kes̱īri iḫrāc eder *ve o fiᶜlden ḥādis̱ olan meşaḳḳat ve taᶜab ḥasebiyle ḳuvvete ḍaᶜf gelip baᶜdehu olan fiᶜli kemā-yenbaġī işlemekten ᶜāciz olmakla sonradan iḫrāc eylediği ḳalīl olur. Ve eger bevl-i ġazīri iḫrācdan ḥādis̱ olan taᶜabı şedīd olur ise fiᶜlini terk edip ḳuvvet-i münhezimesi cemᶜ olunca ḳadar istirāḥat edip bevl munḳaṭıᶜ olur, perīşān olan ḳuvveti cemᶜ olup fiᶜlini icrā mümkin oldukta yine bevl-i kes̱īri iḫrāc eder. Ve bu siyāḳ üzere deverān edip bevl gāhīce ḳalīl ve gāhīce kes̱īr ve gāhīce munḳaṭıᶜ olur* ve bevlin bu vech üzere iḫtilāfı delīl-i redī olur.

Ve emrāḍ-ı ḥāddede ẓuhūr eden bevl-i kes̱īri rāḥat taᶜḳīb eylemez ise o bevl-i kes̱īr dıḳḳa veyāḫūd iltihābdan ve ḥarāret-i zāideden ḥādis̱ olacak teşennüce delālet eder.

ᶜAraḳın yaᶜnī terin kes̱reti dahi emrāḍ-ı ḥāddede kes̱ret-i bevl gibidir. *Eger ᶜaraḳ-ı kes̱īr emrāḍ-ı ḥāddede rāḥata müᵓeddī olmaz ise dıḳḳ ve teşennüc-i mezkūrelere delālet eder.*

Emrāḍ-ı ḥāddede bevl teḳāṭur eylese yaʿnī min-ġayri irādetin ḳaṭreten ḳaṭreten bevl ḫurūc eylese o vech ile olan teḳāṭur-ı bevl delālet eder ki dimāġda āfet vardır ve o āfet-i dimāġiyye ʿaṣaba ve ʿaḍale teʾeddī edip sirāyet eylemiştir.

Eger emrāḍ-ı ḥāddenin ḥummāsı hādiye ve sākine olup o maraḍda delīl-i selāmet var ise o mis̱lli olan maraḍda ḥādis̱ olan teḳāṭur-ı bevl ruʿāfı inẕār eder. Eger selāmete delālet eder delīl mevcūde [89b] değil ise iḫtilāṭ-ı ʿaḳla ve fesāda delālet eder.

Ve ṣaḥīḥ olan kimsenin bevli ḳalīl olup raḳīḳ olsa ve o ṣaḥīḥin riḳḳat-i bevli ve ḳılleti müstemirr olsa ve ḳaṭanında o ṣaḥīḥ s̱iḳal yaʿnī ağırlık ve vecaʿ yaʿnī ağrı iḥsās eylese o bevl külye ve böbrek eṭrāfında verem-i ṣulbe delālet eder.

Ve kaçan ḳūlınc ʿilletinde bevl ġazīr olup kes̱ret üzere olsa baʿḍı kerre iḳbāl ve şifā ile o bevl tebşīr eder ḫuṣūṣā ki bevlin levni ebyaḍ ve ḫurūcu sehl ola.

Maraḍ-ı ḳūlıncda ġazāret-i bevl iki vech ile olur:

Vech-i evvel budur ki ḳūlıncda vecaʿ-ı ḳavī olur ve vecaʿın ḥarāreti bedenin ruṭūbetini iẕābe edip ruṭūbet-i müẕābe bevle muḫālaṭa etmekle bevl kes̱īr olur. Bu vechle olan kes̱ret-i bevl maraḍın ḳuvvetine delālet eder, o kes̱rette beşāret olmaz.

Ve vech-i s̱ānī budur ki ḳuvvet ḳaviyye olmak ḥasebiyle ḳūlınc mevāddını bevl ṭarīḳinden defʿ eder ve bu vech ile olan kes̱ret-i bevlde beşāret olur.

el-Faṣlu'ṣ-S̱āminü Min-Cümleti[318] Ḳavlün Fi'l-Bevli'n[319]-Naḍīci'ṣ-Ṣıḥḥıyyi'l-Fāḍılı

Bevl-i ṣıḥḥī naḍīc ve fāḍıl olduğunun delīli ve ʿalāmeti budur ki bevlin ḳıvāmı muʿtedil olur ve ṣıbġı laṭīf ve levn-i ütrüccīye māil olur ve rüsūbu olur ise o rüsūb maḥmūd olur yaʿnī beyāḍ ve ḫafīf olur, melāset ve istivāsı olur ve şekli müstedīr olur, rāyiḥası muʿtedile olur, müntinetü'r-rāyiḥa ve ḫāmide olmaz yaʿnī rāyiḥası eşedd-i kerāhet ile müstekrehe olmaz ve rāyiḥasının ḫumūdu ve sönmesi olmaz, beynehümāda muʿtedil olur. Ve bu

318 "Cümle" icmāl maʿnāsınadır.
319 [Yazmada "Ḳavl", Ragıp Paşa'ya göre düzeltildi.]

mis̱lli ḥiddeti ziyāde olan maraḍda defᶜaten ẓuhūr edip rüʾyet olunsa yevm-i s̱ānīde ḥādis̱ olacak ifrāḳa delālet eder.

ᶜAllāme bu maḳāmda ifrāḳı bürʾ ve ṣıḥḥat ile tefsīr eyledi[320] *ve yine ifāde eyledi ki ziyāde ḥiddetli olan maraḍda bu mis̱lli bevl yevm-i s̱ānīde bürʾe delālet eyledikte ḥiddeti ḳalīle olan emrāḍda bi-ṭarīḳi'l-evlā bürʾe ve ifrāḳa delālet eder. Ve yine ifāde eyledi ki Ḳānūn'un "defᶜaten" dediğinden murādı müteᶜāref üzere ola defᶜaten değildir belki murād müddet-i ṭavīleden iḥtirāzdır, müddet-i ḳaṣīrede o mis̱lli bevl rüʾyet olunsa defᶜaten rüʾyet olunmuş olur ve ifrāḳa delāleti ḥāli üzere olur.*

el-Faṣlu't-Tāsiᶜu Fī-Ebvāli'l-Etfāli

Eṭfālin bevli lebeniyyete ve süte māil olur o cihetten ki *onların ġıdāları süt ile ḥāṣıl olur ve* eṭfālin mizācları dahi raṭb olur ve eṭfālin bevlinin levni bu vechlerden beyāḍa māil olur.

Ammā *eṭfāl bi-nefsihi nühūḍ ve ḳıyāma ḳādir olup ve aᶜḍālarına istiḥkām ve ṣalābet gelip onlara ṣıbyān tesmiye olunmak ṣaḥīḥ olsa o* ṣıbyānın bevlleri şübbāndan ziyāde ġalīẓ ve s̱eḫīn olur ve tes̱evvürü dahi ziyāde olur, *riyāḥ-ı kes̱īreleri olmak ḥasebiyle tīz tīz tebevvül ederler.* Bu meẕkūrları bundan aḳdem biz ẕikr eyledik.

Ve şübbānın bevlleri nāriyyete māil olur ve ḳıvāmları iᶜtidāle ḳarīb olur.

Ve kühūlün bevli beyāḍ ve riḳḳate māil olur ve baᶜḍı kerre ġalīẓ olur onun için ki kühūlde fuḍūl olup eks̱erini ḳuvvet defᶜ edip bevl ile istifrāġ ziyāde olur.

Meşāyıḫın ve pīrlerin bevllerinin riḳḳat ve beyāḍı ziyāde olur ve kühūle ᶜārıḍ olduğu gibi meşāyıḫa bevl-i ġalīẓ nādiren vāḳiᶜ olur. Ve meşāyıḫın bevli şedīden ġalīẓ olsa o meşāyıḫa ḥaṣātın ḥudūs̱u ᶜārıḍ olur.

el-Faṣlu'l-ᶜĀşiru Fī-Ebvāli'r-Ricāli ve'n-Nisāi

Her ḥāl üzere nisānın bevli ziyāde ġalīẓ olur ve beyāḍı eşedd olur ve ricālin bevlinden revnaḳı ve işfāfı eḳall olur, zīrā nisvānın fuḍūlü eks̱er olur

---

320 Ve muḳaddemā ẕikr olunduğu üzere "ifrāḳ" buḥrān maᶜnāsına idi lākin buḥrāndan ᶜāmm olup buḥrān-ı küllī vü cüzʾīye şümūlü olurdu, bu maḥallde maḳām ḳarīnesiyle bürʾ ve ṣıḥḥat murād olundu, zīrā buḥrān maḥmūd bürʾü müstelzim olur Allāhu aᶜlem.

ve haḍmları ḍaʿīf olur ve māiyyetin medfaʿı ve mecrāsı olan menāfiẕlerinin tecvīfi vüsʿatli olur ve erḥāmlarından ālāt-ı bevle ṭarīḳ ve sebīl olan menāfiẕleri dahi vüsʿatli olur.

Ve ricālin bevli taḥrīk olundukta mükedder olup bulanır, zīrā küdūreti fevḳe māil olur. Ve eks̱er-i ḥālde ricālin bevli bu minvāl üzere olup tekdīr ve taḥrīk ile mükedder olur. Ve nisānın bevli tekdīr ve taḥrīk ile mükedder olmaz onun için ki nisvānın bevlinde fuḍūl māiyyetten mütemeyyiz olmaz, binā'en ʿaleyh taḥrīk ile mükedder olmaz ve mükedder olmak temeyyüz olmak ile olur.

Ve eks̱er-i ḥālde nisvānın bevli üzerinde şekl-i müstedīr zebed olur yaʿnī nisvānın bevli üzerinde olan zebedlerin mecmūʿunun şekli istidāre üzere olur, efrād-ı zebedin her bir ferdi müstedīr olmak lāzım olmaz ve bevli tekdīr ile mükedder olmaz, *zīrā beyān olunduğu üzere bevl-i nisāda temeyyüz yoktur. Ve baʿḍı mütemeyyiz mevād bulunur ise taḥrīk ve tekdīr ile o mevādd esfele rāsib olur ġılẓati ve s̱iḳali ḥasebiyle, māiyyette yine küdūret olmaz.*

Ve ricālin cimāʿ ʿaḳibinde vāḳiʿ olan bevlinde biraz ḫuyūṭ gibi rüsūblar olur ki o ḫuyūṭ müştebek ve müntesic olmuştur yaʿnī biri birine karışmış ve muḫāliṭ olmuştur.

Ve ḥabālānın yaʿnī gebe hatunların bevli ṣāf olur, onda küdūret olmaz lākin üzerinde ḍabāb olur yaʿnī ḳārūrenin reʾsinde duman mis̱lli nesne olur. Ve baʿḍı kerre gebe hatunların bevli mā-ı ḥımmaṣ yaʿnī noḫūd suyu levninde ve mā-ı ekāriʿ yaʿnī paça suyu renginde olup zürḳate yaʿnī göklüğe māil aṣfer olur ve ḳārūrenin başında ẕikr olunan duman ve ḍabāb olur ve her ḥālde vasaṭ-ı ḳārūrede atılmış penbe gibi nesneler görülür. Ve çok kerre vāḳiʿ olur ki ḳārūre içinde ḥabbe gibi bir nesne aşağı inip ve yukarı çıkar, bir maḥallde ḳarārı olmaz. Ve eger bevlde zürḳat ziyāde ẓāhir olur ise delālet eder ki o hatun henüz gebe olmuştur ve ḥamlin ibtidāsıdır. Ve o zürḳat tebeddül edip bevlde ḥumret ve kırmızılık ẓāhir olduysa zamān-ı ḥamlin āḫiri olduğuna delālet eder ve ḫuṣūṣan ki o ḳārūre taḥrīk olundukta māiyyete tekeddür ḥādis̱ olup bulana, o vaḳtte zamān-ı ḥamlin āḫiri olduğuna delālet ziyāde olur.

Ve nüfesānın yaʿnī ḥamlini vaḍʿ eden hatunların eks̱er-i ḥālde bevlleri esved olur ve bevlde midād ve süḫām gibi nesneler olur yaʿnī mürekkeb

ve tencere karası gibi nesneler olur ki o nesneler nifāsta ḥādis̱ olan dem-i cāmiddir ki bevle muẖāliṭ olur Allāhu aᶜlem.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ᶜAşere Fī-Ebvāli'l-Ḥayvānāti ve Muẖālefetihā Li-Ebvāli'n-Nāsi

ᶜAllāme der ki baᶜḍı kerre ebvāl beyninde müşābehet olup insānın bevline devābb ve ḥayvānāt-ı sāirenin bevli müşābih olur ve belki baᶜḍı eşyā-ı seyyāle-i maġşūşe dahi müşābih olmakla süfehā-i nās eṭıbbāyı ᶜārlandırmak ve taᶜyīb etmek ḳaṣdı ile o müşābihi ve seyyāl-i maġşūşu merḍānın bevli olmak üzere ᶜarḍ etmekle taẖcīl ve taᶜyīr edip o ṣınāᶜadan heveskār olanları tenfīr ederler, bināen ᶜaleyh eṭıbbānın ḳudemāsı ve fenn-i ṭıbbın beḳāsını murād eden ḥuẕẕāḳ bevl-i insān ile bevl-i insānın müşābihleri arasını farḳ ve temyīz eden nesneleri taḥarrī ve ṭaleb edip bi-ḥasebi'l-istiḳrā buldukları vech-i fāriḳi taḥrīr eylediler. Şekerullāhi saᶜye men māte ᶜale'l-İslāmi minhüm.

Pes ṣāḥib-i Ḳānūn ruṭūbet-i seyyāle-i maġşūşe ile bevl-i insān beyninde olan vücūh-ı fāriḳayı faṣl-ı ātīde beyān edip ve bevl-i insānla devābb-ı sāirenin bevlleri arasında olan vücūh-ı fāriḳayı işbu on birinci faṣlda beyāna şürūᶜ edip dedi:

Ṭabīb olan kimseler baᶜḍı kerre ebvāl-i ḥayvānāta vuḳūftan ve ıṭṭılāᶜdan intifāᶜ ederler, *zīrā onlar baᶜḍı kerre bevl-i insāna müşābih olan bevl-i ḥayvān ile tecribe olunur. Ve tecribe olunan ṭabīb iṣābet edip bevl-i insān ile ḥayvān-ı sāir bevlini farḳ eder ise ḥaẕāḳati s̱ābite olup ḥuẕẕāḳ-ı eṭıbbānın meşveretine dāẖil olur ve süfehānın ᶜamelleri ve istihzāları dahi muḍmaḥill ve bāṭıl olur* lākin bevl-i insānla devābb ve enᶜāmın bevlleri arasında müşābehet ḳaviyye olmakla beynehümāyı farḳ eylemek ġāyet ᶜusretli olur.

Ve eṭıbbā dediler ki ḳārūre içinde ḥımārın bevli semn-i ẕāib yaᶜnī erimiş revġan-ı sāde gibi olur ve o bevlde küdūret ve ġılaẓ olup o küdūret ve ġılaẓ ẖāricden ẓāhir olur. Ve ḥımārdan mā-ᶜadā devābbın bevlleri küdūret ve ġılaẓda ḥımārın bevline müşābih olur [90a] lākin devābb-ı sāirenin bevlinde ṣafvet olur, tes̱evvür ve iẖtilāf olmaz ve küdūreti ṣafvetine māniᶜ olmaz. Ḥımārdan mā-ᶜadā devābbın bevline naẓar eden kimse ẓann ve taẖayyül eder ki o bevlin nıṣf-ı aᶜlāsı ṣāf ve nıṣf-ı esfeli kedir olur.

Ve ġanemin bevli ṣufrette beyāḍ olur yaʿnī bevl-i ġanem sarı olup beyāḍa naẓar eder. Ve ġanemin bevli insān bevline ziyāde müşābih olup ütrüccī levni üzere olur lākin ḳıvāmı olmaz ve s̱üflü dühn gibi veyāẖūd dühnün s̱üflü ve tortu gibi olur. Ve ġanemin her ne ḳadar ġıdāsı ecved olur ise bevli dahi o miḳdār ṣāf olur.

Ve ẓabyın[321] bevli bevl-i ġaneme ve bevl-i insāna müşābih olur lākin ḳıvāmı olmaz ve s̱üflü dahi olmaz. Ġanemin bevlinden ẓabyın bevli ziyāde ṣāf olur.

Ve ibn ʿursun yaʿnī gelincik dedikleri ḥayvānın bevli dahi bevl-i insāna ḳarīb olur.

Bu mez̠kūrlar Şeyẖ'in bu maḳāmda ẕikr eylediğidir, ammā fuṣūlünde ziyāde edip der ki:

Devenin bevli aṣfer olur lākin zürḳatten o bevl-i aṣferde bir şeyʾ olur yaʿnī aṣfere zürḳat-i ḳalīle muẖāliṭ olur ve o bevlin vasaṭında ḳuṭn-ı menfūş gibi bir nesne görülür.

Ve biġālin bevli ẕehebī olur ve esfelinde nūre[322] suyuna şebīh nesne rüʾ-yet olunur.

Ve ẖaylin bevli ḥımārın bevlinden ziyāde ṣāf olur ve beyāḍı ḥımār bevlinin beyāḍından eşedd olur lākin ināʾ içinde iki bölük olur, nıṣf-ı aʿlāsı ṣāf ve nıṣf-ı esfeli kedir olur.

Ve baḳarın bevli ebyaḍ olur, o bevlin ʿālīsinde ṣufret olur, s̱iẖan ve ġılaẓı bevl-i ġanemin s̱iẖanından ziyāde olur.

Ve ẖınzīrin bevli aḥmer olup dem gibi olur, āteş gibi tevaḳḳud eder, aʿlāsı ve esfeli levn-i vāḥid üzere olur.

Vuḥūş ve sibāʿın küllīsinin bevli aṣfer-i ġalīẓ olur lākin arslanın bevli aḥmer olup aʿlāsından esfeline varınca ḳadar o bevlde ḥumret müsteviye ve berāber olur.

Ve insān bevli ile behāyim bevli arasında iştibāh vāḳiʿ olsa şemm ile farḳ olunur.

---

321 "Ẓaby" geyik maʿnāsınadır.

322 "Nūre" kils ile tefsīr olunmuştur. "Kils" kireç ile maʿmūl olan nesnedir ki *Ḳāmūs*'ta ṣārūc ile tefsīr olunmuştur. Fuḳahā ḥammāmlarda ʿānesine tutulan kireç ile zernīẖe ıṭlāḳ ederler.

İbn Muṭrān Bostānu'l-Eṭıbbā adlı kitābında der ki rīḥ-i sāmm iṣābet edip meşᶜūr[323] olan kimsenin bevli ḳārūrede aḫẕ olunsa o māiyyette biraz eczā ve daḳīḳ mevādd ẓāhir olur, o mevādd cerv-i kilāba müşābih olur yaᶜnī ġāyet ṣaġīr ve küçük köpek yavruları gibi görünür ki o ḫurde eczālar köpek yavrusudur diye naẓar eden kimseler ḥükm eder, köpek yavrusu olduğunda o nāẓırın şübhesi ve şekki olmaz. Kaçan o bevl taṣfiye olunup bir sık bezden süzülse o cüzʾlerden bir es̱er māiyyette ve māiyyetin s̱üflünde rüʾyet olunmaz, kaçan taṣfiye olunan mā ve su yine ḳārūreye idḫāl olunsa o māiyyette cerv-i kilāb gibi olan cüzʾler yine rüʾyet olunur. Bu bevl ᶜacāyibāttan olur ve bu vech ile olan bevl semūmun ḫaṣāyiṣindendir, edille-i ᶜaḳliyye ile is̱bātı mümkin değildir.

Ve maᶜlūm ola her ḥayvān ki onun yumurtası olur,[324] o ḥayvānın bevli olmaz ve bevli olmaz ve bevli olmayan ḥayvānın mes̱ānesi ve külyesi olmaz, zīrā onların mizācları yābis olmakla onlarda faḍla-i kes̱īre olmaz ve mevcūd olduğu miḳdār faḍla ecniḥasına munṣarıf olur ve ecniḥadan dahi faḍla bāḳiye kalır ise kes̱ret-i riyāḍet ile yaᶜnī kes̱ret-i ṭayerān ile taḥallül eder ve taḥallül eylemeyen faḍlaları zibli ile ḫurūc eder.

el-Faṣlu'[s̱]-S̱ānī ᶜAşere Fī-Eşyāin Seyyāletin Yeşbehü'l-Ebvāle ve'l-Farḳu Beynehümā

Sikencebīn ve bi'l-cümle mā-ı ᶜasel ve mā-ı tibn[325] yaᶜnī saman suyu gibi olan seyyālāt ve keẕālik mā-ı zaᶜferān gibi olan suları nāẓır kendiye taḳrīb edip yaklaştırsa ṣafāsı ziyāde olur, ammā bevl bunun ᶜaksi üzere olup yakından naẓar olunsa māiyyet küdūretli görünür.

323 "Meşᶜūr o kimsedir ki semūm onu ḍarb edip ura; yuḳālu: شعر الرجل فهو مشعور اذا ضربته السموم Keẕā fi'ş-şerḥi. [Burada şīn ile değil sīn ile "mesᶜūr" olmalıydı!]

324 Sivasī *Şerḥ-i Mülteḳā*'da İbn Ḫallikān'a ᶜazv edip der ki ᶜArab derler ki كل سكاء تبيض، وكل شرفاء تلد Yaᶜnī o ḥayvān ki onun ẓāhirde kulağı olmaya, o ḥayvān yumurtlar ve o ḥayvān ki kulağı ẓāhir ola, o ḥayvānın yumurtası olmaz ve onun tenāsülü doğurmak ile olur. Pes "sekkāʾ" üẕünü olmayana derler ve "şerfāʾ" üẕünü ṭavīl yaᶜnī bādī naẓarda kulağı merʾī olana derler.

325 Ṭabᶜ ile olan nüsḫalarda incir maᶜnāsına iki noḳṭa ile "tīn" vāḳiᶜ olmuştur ve ᶜAllāme nüsḫası bī-nuḳaṭtır lākin nüsḫa-i sulṭāniyyede noḳṭanın biri ḥakk olunup bir noḳta ile taṣḥīḥ olmuştur, bināen ᶜaleyh tercümede "tibn" nüsḫası iḫtiyār olundu.

ʿAllāme der ki mā-ı ʿasel olan ḳārūre refʿ olunup fevḳ cānibine kaldırılsa ve esfelinden naẓar olunsa o mādde-i ʿaselden laṭḫa miṡlli nesne rüʾyet olunur ve vasaṭ-ı ḳārūrede seḥābe gibi bir nesne rüʾyet olunur ki o seḥābe mekānından ḥareket eylemez. Ve bevl-i insānda rüʾyet olunan seḥābe ḥareket eder ve bir maḥallden maḥall-i āḫere intiḳāl eder. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve mā-ı ʿaselin zebedi ve köpüğü sarı olur. Ve mā-ı tibnin ṡüflü bir ṭarafta rüsūb eder, vasaṭta rüsūb eylemez ve ḳārūre münhedim olup sargılı olur ise yine rüsūb eylemez ve rüsūbunun ḥareketi olmaz. Ve aḥvāl-i bevli bu miḳdār beyān kifāyet eder. Emrāḍ-ı cüzʾiyye fuṣūlünde bevlin bu maḳāmda ẕikr olunmayan aḥvālini beyān eyleriz.

O aḥvālleri ʿAllāme bu maḥallde müctemiʿaten beyān etmekle ona iḳtidāen biz dahi fuṣūl-i ebvālin ḫitāmına ẕeyl olmak üzere ẕikr eyleriz:

Kaçan bevl aḥmer-i ṣāfī olup sevāda nāẓır olsa ve o bevlin eṭrāfında deme benzer ruṭūbetler olsa o bevl yereḳāna delālet eder ve o bevl kebide vāṣıl olduğuna delālet eder.

Eger bevl nārī olup onda ġubret olur ise o kimsede iştiʿāl şedīd olduğuna delālet eder.

Eger o bevlin levni ütrüccī üzere olduğu görülür ise istiṭlāḳ-ı baṭna delālet eder.

Ve zaʿferān levni gibi olur ise mirre-i ṣafrāya delālet eder.

Ve bevl aṣfer ve ġalīẓ rüʾyet olunur ise kebidde vecaʿ olduğuna delālet eder.

Eger evveli süt gibi beyāḍ olup bāḳīsi bulut ve ġamām gibi olursa delālet eder ki onda bevāsīr vardır ve bevāsīre delālet eden bevlin esfelinde hinā-i müteḳaṭṭiʿ gibi yaʿnī kaṭrān ḳıṭʿası gibi nesneler rüʾyet olunur.

Ve eger bevl ebyaḍ-ı ġalīẓ olur ise külyelerde vecaʿ olduğuna delālet eder.

Eger bevl mā-ı kedir levni üzere olur ise vecaʿ-ı ḫāṣıreye yaʿnī böğür ağrısına delālet eder, vecaʿ-ı ḫāṣıreye delālet eden bevlde bir miḳdār ḥumret olup esfeli vers[326] *gibi olur, ammā maraḍ müştedd olup bevli ṣāf olsa bedeninde ḥumret olduğuna delālet eder.*

326 "Vers" *Ṣıḥāḥ*'ta ẕikr olunduğu üzere bir sarı nebāttır, Yemen'de olur, onunla ṡiyābı sarıya boyarlar. Lākin İbn Kütbī der ki Yemen'de bir şecerin mīvesidir, saḥḳ olmuş zaʿferān gibi Yemen'den getirtirler, altından aṣfer olur. Vers muṭlaḳ ẕikr olunsa o meclūb murād olunur.

Ḥummā-ı yevmiyyesi olanın bevli aṣfer-i raḳīḳ olur ve seḥābesi ināda muḍṭarib olur.

Ve ḥummā-ı ṣafrāvīsi olanın bevli aṣfer olup ḳıvāmı vasaṭında olsa ve s̱üflü inānın dibine münḥadir olsa o bevl delālet eder ki o ṣafrāvī ḥummā onu terk eder.

Ammā ḥummā-ı ṣafrāviyye ṣāḥibinin ġılaẓ-ı bevli olup ṣufreti ḳalīl olur ise ve ḳıvāmı rāsib olur ise o kimsenin ḥummāsı ṭavīl olur.

Ḥummā-ı demeviyye ṣāḥibinin bevli aḥmer-i ġalīẓ-i kedir olur ise o ḥummā o kimseyi ḳarīben terk eder. Eger o bevlin ḥumreti ḳalīl olup kedir olur ise o ḥummā uzun ve ṭavīl olur.

Ḥummā-ı ribᶜ ṣāḥibinin bevli yaᶜnī sevdānın taᶜaffününden ḥādis̱ olan ḥummānın bevli eger zürḳata ve ṣafāya māil ve nāẓır olur ise o ḥummānın ṭavīl olmasına delālet eder. Eger o bevlde ḥumret olur ise serīᶜan ḥummānın terkine delālet eder. Eger o bevlde ḥumret ḳalīle olup küdūret olur ise yine ḥummānın ṭūlüne ve uzun olmasına delālet eder.

Ḥummā-ı balġamiyye bevli ġalīẓ ve kedir olsa o ḥummā uzun ve ṭavīl olur. Eger o bevlde ṣufret olsa serīᶜan ḥummā müfāriḳ olup terk eder.

Ve yereḳānı olan kimsenin bevlinin ḥumret-i ḳalīlesi olur ve ṣāf olur ve üzerinde düsūmete müşābih nesne olur.

Ṭıḥālinde vecaᶜ olan kimsenin bevli esved olur lākin küdūret olmaz.

Suᶜāl ve öksürüğü olan kimsenin bevli aṣfer-i raḳīḳ ve ṣāf olur.

Vecaᶜ-ı kebidi olan kimsenin bevli ġalīẓ ve kedir olur.

Ṣudāᶜı olan kimsenin bevli ebyaḍ olup onda ṣufretten bir nesne olur.

Vecaᶜ-ı ẓahrı olan kimsenin ve keẕālik vecaᶜ-ı mefāṣılı olan kimsenin bevlleri ebyaḍ-ı ġalīẓ olur ve o bevlde atılmış penbe gibi nesne olur. Bu meẕkūrlar Şeyḫ'in ẕikr eylediğidir.

Ammā İsḥāḳ b. Süleymān el-İsrāilī kitābında bāb-ı ᶜāşirde ziyāde beyān edip der ki:

el-ʿAlāmātu'd-Dālletü Mine'l-Bevli ʿAle'ṣ-Ṣıḥḥati ve'l-Maraḍı Cemīʿan

[*Fi'l-Bevli'l-Aṣferi:*] *Bevl-i aṣfer-i ütrüccī-i raḳīḳ ḥummayātta olur ise ṭūl-i maraḍa delālet eder.*

Eger o bevl ḥummayāt-ı ḥāddede olur ise o marīḍin müntehā-i maraḍa ʿadem-i vuṣūlünden emīn olunmaz belki ḳable'l-vuṣūl helāki ḫavf olunur.

Bevl-i aṣfer-i raḳīḳ ḥummā-ı taʿabiyyede vāḳiʿ olsa sūʾa ve şerre delālet eder. Ve maraḍın evvelinde o bevl ẓuhūr eder ise gelecekte küzāz maraḍının ʿārıḍ olmasına delālet eder.

Ve bevl-i aṣfer-i raḳīḳ ḥummayāt-ı [90b] *ḥādde ile olsa şerre ve sūʾa delīl olur.*

Ve bevl-i aṣfer-i raḳīḳ ile muḫtelifü'l-ḳıvām s̱üfl ebyaḍ olur ise veyāḫūd süfl nuḫālī olur ise onun delāleti ḫavf ve ḫaṭara olur.

Fi'l-Bevli'l-Mürriyyi: Bevl-i mürrī yaʿnī acı bādām çiçeği gibi olan bevlin taʿabdan ḥādis̱ olan ḥummayātta delāleti şerr ve sūʾa olur ḫuṣūṣan o bevl maraḍın evvelinde olur ise küzāza delālet eder.

Eger bevl-i mürrī meflūclarda ẓuhūr edip o meflūc bir nesne iştihā eylemez ise ve keẕālik o meflūcda icābet-i ṭabʿ olmayıp ḳabḍ üzere olur ise o bevl maḥmūd olur.

Eger bevl-i mürrīnin üzerinde zebed olup o bevlden evvel olan bevl ebyaḍ oldu ise o bevl-i mürrī ḥudūs̱undan sonra burun deliklerinden kan gelip merʿūf olur ise o bevl şerre delālet eder.

Bevl-i mürrī ẓuhūr edip yevm-i buḥrānda ve ḫuṣūṣan yevm-i rābiʿde olan bevl-i mürrīnin yüzünde ve üzerinde seḥābe-i ḥamrā olur ise o bevl-i mürrī delīl-i maḥmūd olur.

Ve ḥummayāt-ı ḥāddede vāḳiʿ olan bevl-i mürrīnin s̱üfl-i ebyaḍı ve nuḫālesi olur ise cidden redī olur, zīrā fecāceti inẕār eder.

Fi'l-Bevli'l-Ebyaḍı: Bevl-i ebyaḍda mirre ʿalāmātlarından bir nesne olmayıp ve o kimsede ḥummā ve iltihāb ve ṣudāʿ ve seher ve iḫtilāṭ-ı ʿaḳl olur ise o bevl mevt ve helāke ḳarīb bir şerre delālet eder.

Ve bevl-i ebyaḍ-ı raḳīḳ aṣḥāb-ı yereḳānda şerre ve sūʾa delālet eder, zīrā cidden ḫabīs̱ olan istisḳāyı inẕār eder.

Bevl-i ebyaḍ-ı raḳīḳ ḥummā-ı ḥāddede delīl-i sūʾ olur lākin ḥummā-ı ḥāddede o bevl-i ebyaḍ-ı raḳīḳten sonra olan bevlde ṣıbġ olup ve āḫer ʿalāmāt-ı maḥmūde dahi olur ise ṭūl-i müddetten sonra selāmetin ḥuṣūlüne delālet eder.

Vecaʿ-ı ḫāṣırede olan bevl-i ebyaḍ-ı raḳīḳ mecārī-i bevlde balġam-ı ġalīẓden südde olduğuna delālet ederi eder o vecaʿda ḥummā dahi olur ise südde ṣafrādan olduğuna delālet eder.

Ve ḥummā-ı dıḳḳiyye-i lāzımede bevl-i ebyaḍ-ı raḳīḳ ẕübūl-i bedene delālet eder ve aʿḍānın ẕübūlüne ve ẕevebānına dahi delālet eder.

Bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓ yevm-i buḥrānda ve ḫuṣūṣan yevm-i rābiʿde ẓuhūr eylese mefāṣıl ağrılarından ve kulak dibinde olan evrāmdan ḫalāṣa ve necāta delālet eder. Ammā o bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓ baʿde'l-buḥrān ẓuhūr eder ise maraḍın muʿāvedesine delālet eder.

Ve bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓ ḥāli üzere bir zamān bāḳī olup müteġayyir olmasa şerāsīfin mā-dūnunda ve taḥtında verem ḥudūs̱una delālet eder lākin o bevl ile ʿalāmet-i maḥmūde bulunur ise selāmete delālet eder ve ʿalāmāt-ı maḥmūde bulunmaz ise ḫavf ve ḫaṭara delālet eder.

Bevli ebyaḍ-ı ġalīẓ ḥummā-ı ḥāddede ve vecaʿ şerāsīfte ḥādis̱ olur ise ḫavfa delālet [*eder.*]

Bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓ ile bedende ḥikke ve ḳaṭanın esfelinde s̱iḳal ve ağırlık olur ise gelecek zamānda mes̱ānede reml ve kum ḥudūs̱una delālet eder.

Zamān-ı ṭavīlde müteġayyir olmayan bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓ külāda ḥacer ḥudūs̱una delālet eder.

Aṣlā s̱üflü olmayan bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓ mes̱ānede fuḍūl-i ġalīẓa-i lezice olduğuna delālet eder.

Ve o bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓ ki onun s̱üfl-i müsteḳarrı ola, vecaʿ-ı şedīde ve ḫavfa delālet eder.

Bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓ kaçan munḳaṭiʿ olsa ve kesilse felc maraḍına delālet eder.

Ve dühne müşābih olan bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓ helāke delālet eder.

Bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓ zebed gibi olur ise helāke delālet eder.

Bevl-i ebyaḍ-ı ġalīẓin seḥābesi olup üzerinde zebediyyet olsa cidden redī olur, eks̱er-i ḥālde bu bevlin ṣāḥibine ḥummā ve sağ ṭarafında olan şürsūfuna vecaʿ ʿārıḍ olur.

Ve bevl-i ebyaḍın üzerinde ʿubub[327] *gibi seḥābesi olsa külāda vecaʿa delālet eder ve maraḍın ṭūlünü inẕār eder.*

Ve müntin olan bevl-i ebyaḍ ʿalāmāt-ı rediyye-i sāire ile cemʿ olsa fuḍūl-i ʿafineye delālet eder.

Ḥummā ile olan bevl-i ebyaḍ-ı müntin iḫtilāṭ-ı ʿaḳla ve mevte delālet eder.

Ḳayḥa müşābih olup ḥummā-ı lehebiyye ile olan bevl-i ebyaḍ şerre delālet eder ve vecaʿ-ı külāsı olanlara bu bevl redī olur.

<u>Fi'l-Bevli'l-Māiyyi'r-Raḳīḳ:</u> Ḥālet-i vāḥide üzere dāim olan bevl-i māī-i raḳīḳ bedende ruṭūbet-i zāide olduğuna delālet eder.

Eger o bevlin ṣāḥibinin ḥummā-ı leyyinesi olur ise delālet eder ki o kimsenin emri mā-ı aṣferin ictimāʿına müʾeddī olur.

Şerāsīfinde vecaʿı olan kimsede bevl-i māī olsa ʿurūḳta ruṭūbetin kes̱reti olduğuna delālet eder.

Maḥmūm olan kimseye bevl-i aḥmer ʿārıḍ olduğundan sonra ʿārıḍ olan bevl-i māī ḥummānın sükūnuna delālet eder.

Ve yereḳānı olan kimsenin müddet-i ṭavīlede bevl-i māīsi olsa bi'ḍ-ḍarūre o kimseye istisḳā ʿārıḍ olur, taḫallüf eylemez.

Dāim olan māī bevl bedeninin ẕübūlüne delālet eder ḫuṣūṣan ki o bevl ṣāḥibi mehzūl ola veyāḫūd ṣavma müdmin ve müdāvim ola.

Bevl-i māī laṭīf olup onda seḥābe ve ṣāḥibinde ḥummā-ı lehibe olsa iḫtilāṭ-ı ʿaḳla delālet eder lākin ʿalāmet-i meẕmūme değildir. Kaçan o bevlde s̱üfl-i ebyaḍ ẓāhir olsa ḥummānın inḥilāline ve marīḍin ʿaḳlının rücūʿuna delālet eder. Ve o bevlin ibtidā-i vuḳūʿunda seḥābe olmayıp yalnız laṭīf olsa ve o kimsede ḥummā olup mültehib olsa sūʾ-i redāʾete delālet eder.

Ḥummā-ı lehebiyyede bevl māī olup o bevlde ʿalaḳa ve kirsenneye müşābih nesneler olsa delīl-i sūʾ olur.

<u>Fi'l-Bevli'n-Niyyi:</u> Ḥummānın ibtidāsında bevl niyy olup pişkin ve puḫte olmasa ve bedende olan ʿalāmāt-ı sāire ṣāliḥa olsa taʿaba delālet eder.

---

327 "ʿUbub"un tefsīri mürūr eyledi ki zebed-i kebīr maʿnāsına olur.

Ve bevl-i niyy ḥummayāt ibtidāsında laṭīf olsa mekrūh ve redī olmaz.

Ve bevl-i niyyin leṭāfeti buḥrāna ḳarīb zamānda olsa mezmūm olur.

Bevl-i niyyin levni kemid ve reṣāṣī olup s̱üflü olmasa cidden redī olur.

Mültehibe olan ḥummānın ibtidāsında bevl-i niyyin sevīḳe şebīh s̱üflü olsa delālet eder ki zamān-ı ātīde marīḍin ʿaḳlı muḫteliṭ olur ve o marīḍe raʿşe-i ḫabīs̱e ve buḥrān ʿārıḍ olur.

Fi'l-Bevli'l-Aḥmeri: İltihābı olan ḥummāda bevl-i aḥmer ḫayra delālet eder.

Bevl-i aḥmer ġazīr ve kes̱īr olup s̱üflü dahi ebyaḍ ve kes̱īr olsa ḥummānın inḥilāline ve ḥarrının sükūnuna delālet eder. Ẕikr olunan bevl intiḳāl edip ḳalīl ve laṭīf olsa mücerred ḥummānın zamān-ı ātīde iştidādına delālet eder lākin o ḥummānın ʿāḳıbeti mezmūm olduğuna o bevlde delālet olmaz. Eger o bevl-i ḳalīlde s̱üfl kes̱īr olur ise ḥummānın inḥilāline delālet eder.

Ṣırf aḥmer olan bevl laṭīf olsa redī olur.

Bevl-i aḥmer-i raḳīḳ-i laṭīfte ḥırrīf rāyiḥa ve s̱üfl esved-i kedir olsa ve şaʿr ve muḫāṭ gibi rüsūb olsa ḫavfa delālet edip cidden redī olur.

Bevl-i aḥmer-i raḳīḳ ü laṭīfin sülābesi yaʿnī yaʿnī s̱üfl ve rüsūbu ḳalīl olsa delālet eder ki o kimseye vecaʿ-ı mefāṣıl ve iḫtilāṭ-ı ʿaḳl ʿārıḍ olur.

Ve müşebbaʿ[328] *olan bevl-i aḥmer īlāvus tesmiye olunan ḳūlınc maraḍında ḥādis̱ olur ise şerre delālet eder.*

Cidden aḥmer olan bevlde s̱üfl olmaz ise delīl-i sūʾ olup şerri münẕir olur.

Aḥmer-i müşebbaʿ-ı ġalīẓ olan bevl miʿde vecaʿı ile ve ḥikke-i beden ile olur ise mirrenin kes̱retine ve yereḳāna delālet eder.

Ġayr-i ṣāf olan bevl-i aḥmer-i ġalīẓ ṣāḥibinde ṣamem olup başında dahi ağrı olur ise ve şerāsīfinde imtidād ve gerginlik olur ise o bevl gelecek zamānda yevm-i sābiʿde yereḳān maraḍının ḥudūs̱una delālet eder lākin ẕikr olunan bevl ḥālinden intiḳāl edip ve baʿdehu ḥādis̱ olan bevl laṭīf olup ve ḳārūrede kemidü'l-levn taʿlīḳ olsa ve sāir ʿalāmetler müteşābih olsa nükse ve fesād-ı ẕihne delālet eder ḫuṣūṣan ṭaʿāmı iks̱ār eden kimsede o delālet ziyāde olur.

328 "Aḥmer-i müşebbaʿ" koyu kırmızı maʿnāsınadır.

Ve bevl-i aḥmer-i ġalīẓ iltihābī olan ḥummāda vecaʿ-ı reʾse ve vecaʿ-ı şerāsīfe ve ʿunuḳta s̱iḳal ḥudūs̱una delālet eder ve ʿalāmāt-ı rediyyeden olur.

Ve bevl aḥmer olup [91a] *levni dem levnine veyāḫūd şarāb levnine müşābih olsa ve bedende evcāʿdan bir vecaʿ olmasa o bevl taʿaba delālet eder. Ve eger o ḥāl üzere bevl mütemādī olur ise mes̱ānede ḥaṣāt ḥudūs̱una delālet eder ve ḫavf ve ḫaṭarı inẕār eder.*

Bevl-i aḥmerde kaçan ʿalaḳa müşābih dem-i münʿaḳid olup ṭıḥāl-i ʿaẓīm olur ise o bevl ṭıḥālin ẕübūlüne delālet eder.

Ve bevl kaçan levn-i dem üzere olup ḳalīl-i laṭīf olsa şerre delālet eder ḫuṣūṣan ki o bevlin ṣāḥibinde ʿırḳu'n-nesā maraḍı ola.

Kaçan ḥummayāt-ı lehibede bevl levn-i dem üzere olsa baġteten helāke delālet eder.

Bevl-i aḥmerin s̱ülüs̱-i aʿlāsı ebyaḍ olsa o bevl ṣudāʿ ve hez̠eyānın ḥudūs̱una delālet edip ḫavf ve ḫaṭarı inẕār eder.

Ve kaçan bevl dem levni üzere olup o bevlin ṣāḥibi zencār mis̱lli nesneler ḳayʾ eylese ve onun lisānında dahi ḫuşūnet olsa o bevl şerre ve vaḥyen yaʿnī serīʿan mevte delālet eder.

Dem levninde olan bevl ḥummā-ı dāimede ve ḫafaḳān ve sağ ṭarafında olan şürsūfta vecaʿı olan kimsede vāḳiʿ olsa mevte delālet eder.

Fecʾeten dem-i kes̱īr bevl eden kimsede ʿurūḳ-ı külādan bir ʿırḳ munḳaṭıʿ olduğuna o bevl delālet eder.

Ve bevl-i dem üç sebebin biriyle ḥādis̱ olur: kebidde olan ʿırḳın inḳıṭāʿı ile olur veyāḫūd külāda olan ʿırḳın inḳıṭāʿı ile olur veyāḫūd dem-i ṭams̱ın mes̱āneye indifāʿı ile olur.

Fi'l-Bevli'l-Aşḳarı ve Delāilihi: Bevl-i aşḳar ṣafrānın ġalebesine delālet eder ve bedeni taġyīre delālet eder.

Ḥummā-ı ḥāddede vāḳiʿ bevl-i aşḳarda elbette s̱üfl olmasa yevm-i bevlin ġudvesinde yaʿnī ertesi gününde ḫaṭar ḥudūs̱una delālet eder. Eger yevm-i ġadı tecāvüz edip yine o bevl ṭūl-i müdet müstemirr olur ise ḍaʿfa ve suḳūṭ-ı ḳuvvete delālet eder.

Kaçan yereḳān maraḍında bevl-i aşḳar ḳalīlen ẓuhūr eylese o bevl tenḳıye-i beden edip yereḳānın inḥilāline delālet eder.

Ḥummā ve bersām ile ḥādis̱ olan bevl-i aşḳar cidden mez̠mūm olur. O bevl ṣāḥibinde ḥummā ve bersām ile maʿan baş ağrısı olur ise şerre delīl olur.

Bevl-i aşḳarda şarāb zebedi gibi zebed olur ise iḫtilāṭ-ı ʿaḳla delālet eder.

Şuḳreti şedīd olan bevlde s̱üfl-i esved olup o bevlin ṣāḥibi maṭḥūl olsa şerre delālet eder.

Fi'l-Bevli'l-Aḫḍarı: *Yevm-i buḥrānda bevl-i aḫḍar ẓuhūr edip o bevlin ṣāḥibinde baş ağrısı olsa maraḍın inḥilāline delālet eder.*

Dāimü'l-ḫuḍret olan bevl-i aḫḍar iltihābī ve iştiʿālī ḥummāda ḥādis̱ olsa iḫtilāṭ-ı ʿaḳla delālet eder.

Ammā bevl-i aḫḍar ḥummā-ı leyyinede olup o bevl mā-ı meşrūbdan eks̱er olsa bedenin z̠evebānına delālet eder.

Bevl-i aḫḍar-ı kibrītī ḥummā-ı lehibe ile ḥādis̱ olsa o bevlin ṣāḥibine ġaşy ʿārıḍ olur.

Ve bedeninden ʿulyāda olan aʿḍāları terleyip eṭrāfı bāride olsa mirār-ı ġarīb ḥudūs̱una delālet eder.

Bevl-i aḫḍar-ı zencārī teşennüce delālet eder.

Fi'l-Bevli'l-Esvedi: *Bevl-i esved eks̱er-i ḥālātta cidden redī olur ve çok kerre mevti inẕār eder.*

Bevl-i laṭīf-i esved ḥummā-ı lehibede mevti inẕār eder.

Bevl-i esvedin kaçan s̱üflü esved ve ʿavvāmī[329] *olup bir maḥallde müstaḳırr olmasa ve o bevlin ṣāḥibinde seher ve ṣamem olsa maraḍın ṭūlüne delālet eder ve dem münbaʿis̱ olup o maraḍın buʿd-ı inḥilāline delālet eder.*

Maʿa-s̱iḳali'r-reʾs mültehibe olan ḥummāda ḥādis̱ olan bevl-i esved vaḳt-i buḥrānda ıḍṭırāb ve iḫtilāṭ-ı ʿaḳl ḥudūs̱una delālet eder ve o kimseye inficār-ı dem ḥādis̱ olur ḫuṣūṣan o bevlin ṣāḥibi nisvāndan ola onlarda inficār-ı dem ziyāde olur, zīrā hatunlarda demin ḫurūca iʿtiyādı vardır.

Ḥummā-ı lehibe ile olan bevl-i esved küzāza delālet eder. Eger o bevlin ṣāḥibinde ḥummā-ı lehibe ile maʿan ʿaḳlın iḫtilāṭı ve şehvet-i ṭaʿāmın ḳılleti olur ise mevte delālet eder.

Dem-i muẓlime müşābih olan bevl-i esved ẕātü'l-cenb maraḍında ḥādis̱ olsa mevte delālet eder.

---

329 "S̱üfl-i ʿavvām" dedikleri [o] s̱üfldür ki vasaṭta müteḥarrik olur.

Ḥummā-ı lehibede olan bevl-i esvedin muḫtelifü'l-elvān s̱üflü olsa yaʿnī bevlin sevādı ʿalā-ḥālihi bāḳī olup bir defʿada bir levn üzere olup defʿa-i uḫrāda s̱üfl levn-i āḫer üzere olsa bu minvāl üzere s̱üflün her bir defʿada levni muḫtelif olsa o bevl mevte delālet eder.

Bevl-i esved ḥummā ve ḍīḳ-ı nefes ve ʿulyāda olan aʿḍānın ʿaraḳı ile olsa helāke delālet eder.

Mes̱ānede vecaʿ yokken ḥādis̱ olan bevl-i esved ġalīẓ ve müntin olsa ḫavfa delālet eder.

Fi'l-Bevli'z-Zeytī: Kaçan bevlin levni zeytī olup o bevlde s̱üfl müctemiʿ olsa ve o bevlin ṣāḥibinde ḳuşaʿrīret olsa ḫayra delālet eder.

Bevl-i zeytīnin vechinde nesc-i ʿankebūt gibi seḥābe olsa şaḥmın ẕevebānına delālet eder. Ve o bevlde ẕikr olunan seḥābe ile maʿan zeyt lüzūceti gibi lüzūcet olsa cemīʿan laḥmın ve şaḥmın ẕevebānına delālet eder.

Fī Taġayyüri Elvāni'l-Bevli: Bevlin vaḳten baʿde vaḳtin levni müteġayyir olup eks̱er-i defeʿāttan bir defʿada bir levn üzere, defʿa-i uḫrāda levn-i āḫer üzere olup bevl muḫtelifü'l-elvān olsa bedenin ẕevebānına ve ḳuvānın inḥilāline delālet eder.

Her günde kes̱īren müteġayyir olan bevl cidden redī olur ḫuṣūṣan verāyis tesmiye olunan ḥicābda verem olur ise o vaḳtte redāʾet ziyāde olur.

Ve kaçan bevl ṣadā-i ḥadīde yaʿnī demirin pasına müşābih olur ise ve ḥummā-ı lehibesi olur ise gelecekte küzāz ʿārıḍ olmasına delālet eder.

Fī Kümūdeti Elvāni'l-Bevli: Ḥummā-ı lehibe ile olan bevl kemid olur ise buḥrān-ı redīnin ḥuḍūruna delālet eder.

Bevl kemidü'l-levn olup ḥummā dahi olsa şerre delālet eder.

Bevl ṣadā-i ḥadīd levnine müşābih olup ḥummā-ı leyyine dahi olsa ʿusr-i bevle delālet eder.

Fi'l-Bevli'ṣ-Ṣāfi'ṣ-Ṣaḳīli: Ḥummā-ı ḥāddede bevl-i ṣaḳīl ṣudāʿa delālet eder.

Eger o bevl-i ṣaḳīlin levninde ḍaʿf-ı ṭabḫ olur ise ʿaḳlın iḫtilāṭ-ı şedīdine delālet eder.

Ve ḥummayātta olan bevl-i ṣaḳīl ile sübāt olup o sübāt şedīd olur ise o bevl gelecek zamānda heẕeyān ʿurūḍuna delālet eder.

Bevl-i ṣaḳīl-i berrāḳın levni münṭabıḫ olup ve ṭıḥālde ʿiẓam olur ise o bevl ḫayra delālet eder.

Ve bevl-i ṣaḳīlde s̱üfl-i muḫāṭī olsa yāḫūd ṣafāyiḥe şebīh s̱üfl olsa ve o bevl ṣāḥibinin ḳaṭanında veyāḫūd ʿānesinde ve ẕekerinde vecaʿ olsa külyenin ẕübūlüne veyāḫūd mes̱ānenin münceride olmasına delālet eder. Eger ẕikr olunan bevlde vecaʿ-ı ḳaṭan ve vecaʿ-ı mes̱āne vü ẕekerden biri bulunmaz ise o bevl aʿḍānın inḥilāline ve bedenin ẕübūlüne delālet eder.

Fi'l-Bevli'l-Laṭīfi: Bevl-i laṭīf mirrī olur ise yaʿnī mirre-i ṣafrāya muḫāliṭ olur ise bi'l-cümle aʿḍā-i bedende vecaʿ ḥudūs̱una delālet eder.

Ve bevl-i laṭīf emles-i māī olup ḫāric olan māiyyet mā-ı meşrūbdan ziyāde olur ise o bevl ziyāde redī olur ve ẕevebān-ı bedene delālet eder.

Bevl-i laṭīf niyy ve çiğ olup vaḳt-i ḥācetten muḳaddem ḫurūc ederse ṣudāʿ ve ʿunuḳta ve iki menkiblerde yaʿnī omuz başlarında olacak vecaʿa ve ʿusr-i nefese delālet eder.

Ḥummā ve vecaʿ-ı reʾs ve vecaʿ-ı ʿunuḳ ve vecaʿ-ı ẓahr ile olan bevl-i laṭīf şerre delālet eder.

Ḥummayāt-ı ḥāddede olan bevl-i laṭīf için[de] *s̱üfl olsa ʿaklın gelecekte taġayyürüne delālet eder.*

İḫtilāṭ-ı ʿaḳla muḳārin olan bevl-i laṭīf şerre delālet eder. O bevlde iḫtilāṭ-ı ʿaḳl ile s̱üfl-i ġalīẓ dahi bulunur ise ḫavf ve ḫaṭara delālet eder.

Bevl-i laṭīf-i kes̱īr ẕātü'l-cenb ve suʿāl-i yābisi olan kimseye ʿārıḍ olur ise iḫtilāṭ-ı ʿaḳla delālet eder. Ve o bevl ṣāḥibinde ruʿāf-ı kes̱īr ve ʿaraḳ-ı kes̱īr olur ise māddenin taḥallülüne ve marīḍin bürʾ ve ṣıḥḥatine delālet eder.

Bevl-i laṭīf ḥumrete intiḳāl edip o bevlde s̱üfl-i ġalīẓ-i ebyaḍ ẓuhūr eylese buḥrānın ḳurbüne delālet eder ve ḥummānın ʿaraḳ ve ter ile inḥilāl ve inḳılāʿına dahi delālet eder.

Ḥummānın āḫirinde ẓuhūr eden bevl-i laṭīf kebidde verem ḥudūs̱una delālet eder.

Kaçan bevl-i [91b] *laṭīfin levni esvede müşābih olup başta ağırlık ve arkasında ağrı olup o bevl kes̱īr olsa ruʿāfa yaʿnī burnu kanamağa delālet eder.*

Ḥummā-ı ḥāddede olan bevl-i laṭīfin levni sevāda māil olup o bevlin ḳārūrenin vasaṭında s̱üfl-i ʿavvāmī yaʿnī müteḥarrik ve ġayr-i müstaḳırr s̱üflü olsa bedenin ıḍṭırābına delālet eder. Ve eks̱er-i ḥālde bu bevlin ṣāḥibine ruʿāf ʿārıḍ olup ʿaraḳ ve ter ile buḥrān ʿārıḍ olacağına delālet eder.

Bevl-i laṭīfin levni sevāda māil olup ve kez̠ālik dem levnine māil olsa ve o bevlde rāyiḥa-i ḥāmiḍa-i lez̠z̠āʿa olsa ve ṣaʿra ve ḫurāṭaya müşābih s̱üfl olsa o bevl ḫavfa delālet eder.

İltihābī olan ḥummāda bevl-i laṭīfin levni sevāda māil olup sonra zeytī levnine intiḳāl eylese mevte delālet eder ḫuṣūṣan o bevlden muḳaddem o maḥmūmun küzāzı ve iḫtilāṭ-ı ʿaḳlı olsa o bevlin mevt ve helāke delāleti ziyāde olur.

Bevl-i laṭīfin düsūmetli s̱üflü olup ḥummā-ı lehibede vāḳiʿ olsa mevt ve helāke delālet eder. Ve eger o bevl ṣāḥibi meşāyıḫtan ve pīr olur ise fālic maraḍına delālet eder.

<u>Fi'l-Bevli'l-Ġalīẓi:</u> Ġılẓati dāim olan bev ṣāḥibinin başında s̱iḳal ve ağırlık olur ise gelecekte ḥummā ḥudūs̱una delālet eder.

İstiḳrārı olmayan bevl-i ġalīẓ-i kedirde levnin ḥüsnü ve nevmin cevdeti ve ḥareketin sühūleti mis̱lli ʿalāmet-i maḥmūde olsa o marīḍin baʿdemüddetin necātına delālet eder.

İstiḳrār ve ṣafveti olmayan bevl-i ġalīẓ o rīḥ-i ġalīẓa-i nāfiḫaya delālet eder ki o rīḥe s̱üfl muḫāliṭ olup o rīḥ s̱üflü is̱āre etmekle s̱üflü rüsūbdan menʿ edip reʾse s̱üflü isāle eylemiştir, onun için o bevl ṣudāʿ-ı ḥāḍıra ve gelecekte ʿārıḍ olacak ṣudāʿa delālet eder. Ve mis̱lli olan rīḥ eṣıḥḥānın bevlinde ḥareket ve intiḳāl olmakla s̱üflü rüsūbdan menʿ eder bevl vaḳtinde bevlin ḥarāreti zāile olunca ḳadar. Kaçan bevlin ḥarāreti ve māiyyetin bürūdeti ʿavdet eylese o bevl müsteḳarr olur.

Bevl-i ġalīẓ ġazīr ve kes̱īr olup kebidde vecaʿ olsa o bevl vecaʿın inḥilāline delālet eder.

Ḥummāda olan bevl-i ġalīẓ-i kedirin s̱üflü olsa şerre delālet eder.

Bevl-i ġalīẓin levni ficc olsa ḳıllet-i ṭabḫa delālet eder lākin o bevl ḥummayāt-ı ḥāddede olur ise şerre delālet eder.

Bevl-i ġalīẓde s̱üfl-i nuḫālī olsa mes̱ānede ḳurḥa olduğuna delālet eder.

Bevl-i ġalīẓ ḥummānın ibtidāsında lebene ve süte müşābih olsa helāke delālet eder. Eger o bevl buḥrān vaḳtinde veyāḫūd buḥrāndan sonra olur ise eshel ve āsān olur.

Bevl-i ġalīẓ lebene müşābih olup o bevlin ṣāḥibine ḳayʾ-ı zencārī ve yübs-i lisān ʿārıḍ olsa helāke delālet eder.

Fī Lüzūceti'l-Bevli: Külyede vecaʿı olan kimseye bevl-i lezic ʿārıḍ olsa o bevl delīl-i mezmūm olur.

Fī Kes̱reti'l-Bevli ve Ḳılletihi: Ḥummayātta olan bevl vech-i muʿtāddan ziyāde veyāḫūd noḳṣān olsa şerre delālet eder.

Bevl mā-ı meşrūbdan ziyāde olsa ẕübūl-i bedene delālet eder.

Ve bevl vech-i muʿtāddan eks̱er olsa bedeni tanẓīf edip fuḍūlün istifrāġına delālet eder. Eger o bevlin ṣāḥibi ʿaṭşān veyāḫūd ṣāim olur ise bedende mevcūd olan ruṭūbāt-ı aṣliyyenin istifrāġına delālet eder ve bedenin nuḥūl ve neḥāfetine delālet eder.

Kaçan bevl kes̱īr olup mütetābiʿan ḫurūc eylese ve bedende dahi nuḥūl ve neḥāfet olmasa bedende fuḍūl olduğuna delālet eder.

Bevl-i kes̱īr ṣāḥibinin bedeninde s̱iḳal ve ağırlık olup ḳūlūn tesmiye olunan bağarsığında vecaʿ olsa lākin o bevl levn ve ḳıvāmda ceyyid olup ḫurūcunda meşaḳḳat olmayıp sühūlet ile bevl eylese vecaʿın inḥilāline ve bürʾüne delālet eder ḫuṣūṣan o bevlde s̱üfl ebyaḍ ve ġalīẓ-i lezic veyāḫūd muḫāṭī olur ise o delālet ziyāde olur.

Ḳūlınc ʿileli aṣḥābında bevl-i kes̱īr-i ġalīẓ maḥmūd olur.

Mefāṣılında ʿillet olanlarda bevl kes̱īr ve ġalīẓ olup o bevlin lezic yāḫūd muḫāṭī s̱üflü olsa o bevl maḥmūd olur.

Müsteʿāẕun minhü olan ḳūlınc aṣḥābında ḥādis̱ olan bevl-i kes̱īr-i ġalīẓ maḥmūd olur ḫuṣūṣan ki o bevlde s̱üfl-i ebyaḍ lezic-i muḫāṭī ola.

Bevl-i kes̱īr mütevātir olup ḥumrete māil māī olsa kes̱ret-i deme delālet eder.

Kaçan bevl-i kes̱īr ḥummānın ḳuvveti ve şiddeti vaḳtinde ʿārıḍ olup s̱üflü dahi olsa o bevl ḥiddet ve ḥarārete ve ḍaʿfa delālet eder.

Bevl-i kes̱īr zamān-ı ṭavīlde müstemirr olup ve s̱üflü olsa ve ḥummā-ı müzminede olsa ḥummānın inḥilāline delālet eder.

Ḳayḥa müşābih olan bevl-i ebyaḍ-ı kes̱īr müteveccih olan fālici ḥudūs̱ten menʿ eder.

Ve bevl-i kes̱īr baġteten dem gibi ḫurūc eylese külyede inḳıṭāʿ-ı ʿırḳa delālet eder.

Aṣḥāb-ı yereḳānda bevl kes̱īr olup ṣufrete māil olsa o bevl aḥmed olur, ammā yereḳānda bevl eḳall olup beyāḍa māil olur ise ziyāde şerrli olur, zīrā istisḳānın ḥudūs̱una delālet eder. İstisḳā ḥādis̱ olur ise bevlin kes̱reti ziyāde memdūḥ olur ḥattā müstesḳī olan kimsede vācib olur ki idrār-ı bevli iltimās edip ṭaleb eyleye.

Bevl bir kerre ḳalīl ve bir kerre kes̱īr olup o bevl ṣāḥibinin ḥummāsı mültehibe olur ise ḫavfa delālet eder. Ve eger ḥummāsı leyyine olur ise o bevl ṭūl-i maraḍa delālet eder.

Fī Ḳılleti'l-Bevli: Fi'l-cümle bevlin ḳılleti cidden meẕmūm olur.

Ḥummāsı olan kimsede bevl ḳalīl olup levnen baʿde-levnin o bevlde elvān-ı s̱üfl olur ise baṭnı dahi yābis olur yaʿnī berāzında yübūset olur ise veyāḫūd berāz ḳalīlen ḫurūc eder ise o bevl ḫaṭara delīl olur ḫuṣūṣan o bevlin ṣāḥibinde zükām ola.

Bevlin miḳdārı ḳalīl olup o bevl-i ḳalīlin ḫurūcu dahi ḳaṭreten ḳaṭreten olur ise o bevl redī olur. Ve keẕālik s̱üflü dahi ḳalīlen ḳalīlen ḫurūc eder ise o dahi redī olur.

Bevl-i ḳalīlin s̱üflü aḥmer olup ḥummā-ı lehibede olur ise ḫavfa delālet eder.

Bevl-i ḳalīl cidden aḥmer olur ise ṭūl-i maraḍa delālet eder.

Bevl-i ḳalīl kaçan laṭīf olup levni dem levni üzere olur ise şerre delālet eder.

Bevl-i ḳalīl ġalīẓ olup ḥummā-ı mültehibede olur ise redī olur ḫuṣūṣan baṭnda istiṭlāḳ ola yaʿnī ishāli olan kimsede ziyāde redī olur.

Fī Rāyiḥati'l-Bevli: Bevl-i müntin ʿufūnete ve ṭabīʿatın mevtine ve sönmesine delālet eder.

Ḥırrīf olup leẕʿi olan bevl ʿufūnete ve ḥarāretin ġalebesine delālet eder.

Ḥumūḍatı olan bevl ʿufūnete ve bürūdetin ġalebesine delālet eder. Eger bevl-i ḥāmiḍ ḥummā-ı ḥāddede ẓuhūr ederse şerre delālet eder.

Rāyiḥası ẕeferī ve zühmī[330] *olan bevl bedenin ẕevebānına delālet eder.*

Fī İḥtibāsi'l-Bevli ve Sühūletihi: Başı ağrıyan kimsede bevl muḥtebes olsa teşennüce delālet eder.

Külāsı ve mes̱ānesi ṣaḥīḥa olan kimselerden min-ġayri irādetin bevl ḫurūc eylese şerr-i ḳarībe ve mevte delālet eder.

Fī Rüsūbi'l-Bevli ve S̱üflihi: Sevīḳ-i şaʿīre şebīh olan s̱üfl ḥummā-ı müzminede ḥādis̱ olup sāir bedende olan ʿalāmetler bi'l-cümle ṣāliḥa ve maḥmūde olsa delālet eder ki onda olan ḥummā baʿḍı evrām ḥudūs̱u ile ḥall olur. O s̱üfl mütemādī olup verem ẓuhūrundan sonra ḥādis̱ olan bevlde dahi sevīḳ-i şaʿīr gibi s̱üfl olsa delālet eder ki o verem ḳātildir ḫuṣūṣan ki ona meẕmūm olan āḫer ʿalāmetler dahi munḍamm ola.

Ḥummā-ı dāimede s̱üfl kes̱īr olup ve ḥummā ve s̱üfl ḥālet-i vāḥide üzere müstemirrler olup birine taġayyür gelmese delālet eder ki bedene ẕübūl ʿārıḍ olur.

Kaçan s̱üfl dem levni üzere veyāḫūd mirre levni üzere olsa ṭūl-i maraḍa delālet eder.

Külāsı ve mes̱ānesi selīm olan kimsenin s̱üflü nuḫālī olup o s̱üflün levni ḳayḥın beyāḍı levninde olsa ḥummāda ʿārıḍ olacak berde delālet eder.

Kes̱īr ve aḥmer olan s̱üfl ḥasen ve ṭabīʿī olduğu ḥālde ḫurūc eylese yedinci günden sonra ḥummānın inḥilāline delālet eder.

Fi's̱-S̱üfli'l-ʿAvvāmi: S̱üfl ʿavvām olup müteʿalliḳ olsa ve rüsūb edip esfele nüzūl eylemese ve o rüsūb ṣāḥibinde ʿaraḳ ve şerāsīfinde irtifāʿ ve vecaʿ olsa ḫavfa delālet eder.

Fi's̱-S̱üfli's-Seḥābe: Buḥrāndan sonra bevlde seḥābe ẓuhūr [*92a*] *eylese maraḍın nüksüne delālet eder.*

Aşḳaru'l-levn olan seḥābe maraḍın ḥiddetine delālet eder.

Sevīḳe müşābiḥ olan seḥābe ṭūl-i maraḍa delālet eder.

Seḥābe-i sevdā ʿaḳlın iḫtilāṭına delālet eder.

Seḥābe-i sevdā ile seher kes̱īr olur ise ıḍṭırāba ve iḫtilāṭ-ı ʿaḳla delālet eder.

330 "Ẕefer" koltukta ẓuhūr eden kerīhe rāyiḥa ve "zühm" kokmuş et yağının rāyiḥa-i kerīhesidir.

Seḥābe-i sevdā ḥummā-ı ẕātü'n-nevāibde olsa yaʿnī gāhīce aḫẕ edip ve gāhīce terk edip aḫẕının ve terkinin vaḳtleri maʿlūm olan ḥummāda olsa delālet eder ki ḥummā-ı nāibe ribʿe intiḳāl eder.

Fī Rıġveti'l-Bevli ve Zebedihi: Ḥummā-ı ḥāddede olan bevlin vechinde zebed ve köpük olsa ṣudāʿa delālet eder.

Bevl-i zebedīnin zebedi nüfāḫāt gibi olup āḫer ʿalāmet-i rediyyesi olmasa o bevlde ṣalāḥ olur.

Zebedī olan bevlin üzerinde ʿubub gibi nesneler olsa külāda vecaʿa delālet eder.

Ve bevlin ḫurūcu üç vech üzere olur: vech-i evvel nāfiʿ ve vech-i s̱ānī ḍārr ve vech-i s̱ālis̱ ne ḍārr ve ne nāfiʿ olur.

Bevlin ḫurūcu o zamān nāfiʿ olur ki bedende aḫlāṭ-ı kes̱īre-i ġarībe ola ve ṭabīʿat o aḫlāṭı taḥlīle ḳaviyye olup faḍlayı bevl ile iḫrāc ve istifrāġ eyleye veyāḫūd aḫlāṭ ʿafine ve fāside olup ṭabīʿat onu telṭīf ve taḥlīl edip ve bevl ile iḫrāc etmekle bedeni tenḳıye eyleye. Ve bu iki vech arasında olan farḳ ẓāhir olur, zīrā taḳrīr-i meẕkūrdan ẓāhir olur ki vech-i evvelde istifrāġ ḥasebiyle mādde-i ṣāliḥanın kes̱reti mündefiʿa olur ve vech-i s̱ānīde keyfiyyeti fāside olan mevādd-ı ġayr-i ṣāliḥa mündefiʿa olur.

Ve bevl-i ḍārrın maḍarratı dahi iki vech üzere olur, bir vechi bevlin kemmiyyetinden ve vech-i s̱ānī bevlin keyfiyyetinden olur. Maḍarratı kemmiyyetinden olan bevl iki ḍarb üzere olur:

Ḍarb-ı evvel budur ki bevlin ḫurūcu ʿusretli olmakla ḳalīlen ḫurūc eder ve eks̱er bevl mes̱ānede müctemiʿ olur ve mes̱āneyi doldurup īlām eyler yaʿnī s̱iḳali ḥasebiyle mes̱ānede ağrı ve vecaʿ ḥādis̱ olur.

Ve ḍarb-ı s̱ānī budur ki bevl mütevātiren ve kes̱īren ḫurūc edip cevheriyye olan ruṭūbet bedeni ifnā eder ve aʿḍāyı taḥlīl eder ve ḳuvālara vehn verir.

Ve ḫurūc-ı bevlin keyfiyyet ḥasebiyle olan maḍarratı üç vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki o bevlde ḥiddet ve ḥarāret olup ve fuḍūl-i ṣafrāviyye mes̱ānede bevl ile münḥadir olup mes̱āneyi iḥrāḳ eder.

Ve vech-i s̱ānī budur ki o bevlde ḫumūḍat olur ve delālet eder ki ḥāmiḍ-i leẕẕāʿ olan balġam mes̱āneye bevl ile nüzūl edip mes̱āneyi leẕʿ eylemiştir.

Ve vech-i s̱ālis̱ budur ki o bevle balġam-ı māliḥ muḫālaṭa edip memerrini ve memerrinde olan ruṭūbātı taḳṭīʿ eylemiştir.

Ammā o bevl ki onun menfaʿati ve maḍarratı olmaz, o dahi iki vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki bedende ṭabīʿatın istifrāġına muḥtāc olduğu aḫlāṭ kes̱īre olmaz, kez̲ālik tenḳıye ve telṭīf ve iḫrāc etmekle bedenin taṭhīrine ṭabīʿatı muḥvic olan cürāde dahi bedende mevcūd olmaz, bināen ʿaleyh bevlin ḫurūcunun nefʿ-i ṭabīʿīsinden ziyāde bir menfaʿati olmaz.

Ve vech-i s̱ānī budur ki ḫāric olan bevl kes̱īr ve mütevātir olmamakla bedenin ruṭūbet-i cevheriyyesini ifnā eylemez ve o bevl ḫurūcunda ʿusret üzere olmamakla mes̱ānede müs̱aḳḳıl ve mūlim mevādd müctemiʿ olmaz. Pes bu mis̱lli bevlin ḫurūcunda [nefʿ-i] ṭabīʿīden ziyāde nefʿ yāḫūd maḍarrat olmaz.

ʿAllāme'nin İsḥāḳ b. Süleymān-ı İsrāilī'den naḳl eylediği kelām bu maḳāmda nihāyet buldu. Pes berāz delāilini beyān için mecʿūle olan faṣl-ı s̱ālis̱e ʿaşer tercümesine şürūʿ eyleyelim inşāallāhu taʿālā.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱e ʿAşere Fī-Delāili'l-Berāzi

Bedenden ẓuhūr edip ḫārice ḫurūc eden mevāddın küllīsine berāz ıṭlāḳ olunur lākin ʿörf-i eṭıbbāda esfelden miʿā ve bağarsık ṭarīḳinden ḫurūc eden s̱üfle ve ruṭūbet-i sāireye berāz ḫāṣṣ kılındı.

Berāzın kemmiyyet ve miḳdārı ile istidlāl olunur, zīrā berāz tenāvül olunan mütenāvelden yā kes̱īr olur veyāḫūd ḳalīl olur veyāḫūd müsāvī olur.[331]

Ve eṭıbbādan olan elibbāya maʿlūmdur ki berāzın ziyāde olduğu aḫlāṭın kes̱retinden ve berāzın ḳılleti aḫlāṭın ḳılletinden olur, *zīrā aḫlāṭ kes̱īre oldukta kebid ve miʿdede olan keylūsu*[332] *maṣṣ eylemez ve o keylūs o mütenāvelde olan s̱üfl ile berāz ṭarīḳine munṣabb olup o s̱üfl miḳdār-ı ṭabīʿīden*

331 Erbāb-ı dānişe ẓāhirdir ki *Ḳānūn*'un bu kelām ile murādı mütenāvel olan ṭaʿāmın ḳadr-i ṭabīʿī s̱üflüne berāz ya müsāvī olur veyāḫūd eks̱er olur veyāḫūd eḳall olur demektir. Bu kelāmı ʿAllāme ẓāhirine ḥaml edip *Ḳānūn*'a z̲ikri ātī iʿtirāḍı īrād eyledi.

332 Ġıdā miʿdede ṭabḫ oldukta keşk gibi suyu ve laṭīfi üzerinde ve s̱üflü altında olur. Üzerinde olana keylūs derler, altında olana s̱üfl derler. Ve o keylūs müncez̲ib olup kebidde ṭabḫ oldukta ona ḫılṭ derler ve keymūs dahi derler ve ruṭūbet-i ūlā dahi derler.

ziyāde olur. Ammā aḫlāṭ ḳalīle olsa kebid keylūsu maṣṣ-ı şedīd ile miʿdeden ve emʿādan maṣṣ edip s̱üfl ile ḫurūc edecek baʿḍı ruṭūbeti dahi cez̠b eder ve o vech ile s̱üfl vech-i muʿtāddan ḳalīl olur.

Şeyḫ,in bu kelāmına ʿAllāme ṭaʿn ve redd edip der ki aḫlāṭın ḳılleti berāzın ḳılletini īcāb eylemez ve bu reddini muḳaddemā īrād eylediği ṭavīlü'z-z̠eyl kelāmına binā eder. Lākin īrād eylediğimiz vech Ḳānūn'un kelāmını taṣḥīḥte vech-i vecīh ve ḳadr-i kāfīdir.

Ve mütenāvelden s̱üfl-i ḫāricin ḳılleti, s̱üflün eks̱eri aʿver ve ḳūlūn ve lefāyif tesmiye olunan emʿāda iḥtibāsından dahi olur ve bu iḥtibās ḥasebiyle berāzın ḳılleti ḳūlınca mebdeʾ ve muḳaddime olur ve ḳuvve-i dāfiʿanın ḍaʿfına delālet eder.

Berāzın kemmiyyeti ḥasebiyle istidlāl olunduğu gibi kez̠ālik ḳıvāmı ḥasebiyle dahi istidlāl olunur: Ammā raṭb olan berāz gāhīce süddeye delālet eder ve gāhīce sūʾ-i haḍma delālet eder ve baʿḍı kerre dahi cedāvil tesmiye olunan damarların ḍaʿfına delālet eder, zīrā o damarlarda ḍaʿf oldukta aḫlāṭı evride damarlarından maṣṣ eylemez *ve evride dahi verīd-i māsārīḳādan ve māsārīḳā dahi miʿdeden maṣṣ eylemeyip keylūs miʿdeden s̱üflü ile maʿan emʿā ṭarīḳinden mündefiʿa olup berāz o vech ile raṭb olur.*

Ve baştan nezelātın nüzūlüyle dahi berāz raṭb olur. Ve raṭb olan mütenāveli tenāvül ile dahi berāz raṭb olur. Ammā berāz raṭb olup lüzūcetli olsa baʿḍı kerre z̠evebāna delālet eder. Z̠evebānī olan berāz-ı raṭbda netn ve kerīh rāyiḥa olur. Ve baʿḍı kerre dahi lezic olan berāz raṭb olan aḫlāṭ-ı rediyye-i lezicenin kes̱retinden ḥādis̱ olur ve bu sebeb ile raṭb-ı lezic olan berāzda netn ve rāyiḥa-i müstekrihe olmaz. Ve baʿḍı kerre dahi raṭb olan berāz lezic-i raṭb olan ağdiye-i leziceyi çok tenāvül eylemekten ḥādis̱ olur ve bu delālet o vaḳtte olur ki ağdiyeyi tenāvül eden kimsenin mizācının ḥarāreti ziyāde ḳuvvetli olup defeʿāt-ı tenāvülü arasına haḍm-ı ceyyid taḫallül ve tedāḫül eylemeye.

Ve berāzın zebedi, şiddet-i ḥarāret ḥasebiyle s̱üfl ġaleyān edip o ḥarāret ruṭūbet-i s̱üflü taṣʿīd eylediğine delālet eder veyāḫūd riyāḥın muḫālaṭasına delālet eder.

Ve berāzın yübsü taʿab ḥasebiyle ruṭūbetin taḫallülüne delālet eder veyāḫūd idrārın kes̱reti ḥasebiyle berāzın ruṭūbeti bevl ile istifrāġ olundu-

ğuna delālet eder veyāḫūd o kimsede ḥarāret-i nāriyyeye *yaʿnī ḥarāret-i ġarībe-i ġayr-i ġarīziyye olup berāzın ruṭūbetini o ḥarāretin nāriyyete yaʿnī o ḥarāret ifnā ve iʿdām eylediğine* delālet eder veyāḫūd mütenāvel olan aġdiye yābis olduğuna delālet eder veyāḫūd aġdiyenin emʿāda ve bağırsaklarda ṭūl-i mekṡi ḥasebiyle ruṭūbetin taḥallülüne delālet eder. Ve aġdiyenin ṭūl-i mekṡ ile ruṭūbeti maḥv olduğunu bābında biz beyān eyleriz.

Kaçan yābis-i ṣulb olan berāz ruṭūbete muḫālaṭa eylese yaʿnī berāzın baʿḍısı yābis-i ṣulb ve baʿḍı āḫeri raṭb ve leyyin olsa o berāz delālet eder ki o berāzı ḫurūcdan menʿ edici ruṭūbet içinde ṭūl-i müddet o berāz mekṡ eylemiştir ve emʿāda dahi berāzın ḫurūcunu taʿcīl eden mirār bulunmamıştır.

Ve ruṭūbet ile yübūsetin muḫālaṭa eylediği berāzda ṭūl-i iḥtibās olmasa ve muḫālaṭa eden ruṭūbet-i emʿānın ruṭūbeti olmasa o berāz-ı muḫteliṭin sebebi budur ki kebidden kebide ḳarīb olan bağarsıklara leẕẕāʿ olan faḍl ve mevādd-ı ṣadīdī munṣabb olup o ruṭūbet-i leẕẕāʿa leẕʿi ḥasebiyle bağarsıklarda mevcūd olan faḍl-ı yābisi ḫurūca taʿcīl edip o ruṭūbet ile imtizāc edecek ḳadar zamān mürūr eylemeden o ruṭūbet-i [92b] leẕẕāʿa ṡüfl-i yābisi maʿiyyet ile iḫrāc eylemiştir.

Ve berāzın levninde dahi istidlāl olunur. Berāzın levn-i ṭabīʿīsi aṣfer-i nārī olur lākin nārī levn berāz-ı ṭabīʿīde ḫafīf olur.

Eger berāzda levn-i nārī şedīd ve ziyāde olur ise mirārın keṡretine delālet eder.

Ve eger berāzın ṣufreti nāriyyetten eḳall olur ise ʿadem-i nuḍca ve nehveye delālet eder.

Ve berāzın levni beyāḍ olur ise baʿḍı kerre o beyāḍ mirārın ve ṣafrānın mecrāsında südde olduğundan olur ve bu sebebden berāzda olan levn-i beyāḍ yereḳānın ḥudūṡuna delālet eder. Eger berāzda olan beyāḍ ḳayḥī olup o berāzda midde rāyiḥası olur ise bāṭında dübeyle olup ve o dübeyle münfecire olduğuna ve deşildiğine delālet eder.

Ve çok kerre vāḳiʿ olur ki deʿa ve sükūn muʿtādı olmayan ṣaḥīḥ kimseler riyāḍeti ve ḥareketi terk eyledikte onların meclis-i berāzında ṣadīdī ve middī berāz çıkar ve o berāz-ı ḫāric o kimseyi tenḳıye eder ve fāsid ḫılṭını istifrāġ edip ḫılṭı maḥmūd olur. Ve terk-i riyāḍet ḥasebiyle o ṣaḥīḥ kimseye ʿārıḍ olan terehhül ve istirḫā bevl bābında ẕikr eylediğimiz üzere o berāz ile zāil olur.

Ve maʿlūm ola ki berāzda cidden müfriṭ olan levn-i nārī çok kerre emrāḍın zamān-ı intihāsında ḥādis̱ olup nuḍca delālet eder ve çok kerre dahi redāʾet-i ḥāle delālet eder.

Berāz-ı esvedin bevl-i esvedin delāleti gibi delāleti olur yaʿnī iḥtirāḳ-ı şedīde berāz-ı esvedin delāleti olur. Ve baʿḍı kerre dahi maraḍ-ı sevdāvīde olup mevādd-ı sevdāviyyenin nuḍcuna delālet eder. Ve baʿḍı kerre dahi berāzı ṣābiġ olan mütenāveli tenāvüle delālet eder, sevdāyı istifrāġ eden şarābı şürbe dahi baʿḍı kerre delālet eder. Ve bu vücūhlardan redī olan ancak vech-i evveldir yaʿnī iḥtirāḳa delālet eden vechtir.

Sevdā-i ṣırf olan berāza mücerred berāzın levni ile istidlāl olunmaz eger berāzda levn-i sevād ile ḥumūḍat ve ekşilik dahi olur ise ve ʿufūṣat olur ise. Ve o berāz arḍa vuḳūʿunda arḍa ġaleyān ʿārıḍ olur ise o zamān berāzın sevdā-i ṣırf olup redī olduğuna istidlāl olunur. Arḍı kaynatan sevdā berāzda redī olduğu gibi ḳayʾda dahi redī olur yaʿnī ḳayʾ arḍ üzere vuḳūʿunda arḍı kaynatır ise o ḳayʾ dahi redī olur. Ve sevdā-i ṣırf olan ḳayʾ ve berāzın ḫavāṣṣındandır ki onda berīḳ ve lemeʿān olur. Ve'l-ḥāṣıl ḫılṭ-ı sevdāvī-i ṣırf eks̱er-i ḥālde ḳātil olur yaʿnī ṣırf sevdāvī olan ḫılṭın ḫurūcu muṭlaḳan helāke delīl olur o ḫurūc gerek ise berāz ṭarīḳinden olsun ve gerek ḳayʾ ile olsun

Ammā keymūs-ı esvedin yaʿnī sevdā-i ṣırftan mā-ʿadā ḫılṭ-ı esvedin ḫurūcu çok kerre menfaʿatli olur. *Ve sevdā-yı ṣırf olan berāz-ı esved berāz-ı esved-i keymūsī ḫilāfı üzere olur, zīrā bedenin iḥtirāḳı ve ruṭūbātının zevāli ġāyete ve nihāyete bāliġ olmadıkça sevdā-i ṣırf berāz ve ḳayʾ ile ḫāric olmamakla* sevdā-i ṣırfın ḫurūcu iḥtirāḳ-ı küllīye delālet edip ziyāde redī olur.

Ammā berāz-ı aḫḍar ḥarāret-i ġarīziyyenin inṭıfāsına delālet eder.

Berāz-ı kemid dahi berāz-ı aḫḍar gibi ḥarāret-i ġarīziyyenin inṭıfāsına ve sönmesine delālet eder.

Ve berāzın heyʾeti ile dahi istidlāl olunur yaʿnī berāz baʿḍı kerre zibl-i baḳar gibi müntefiḫ olup kabarır ve müteḫalḫil olur ve o müntefiḫ olan berāz bedende rīḥ olduğuna delālet eder. *Ve baʿḍı berāzda o intifāḫ olmayıp kaba ve müteḫalḫil olmaz belki ḍāmir ve mükteniz olur ve o berāz ʿadem-i rīḥe delālet eder.*

Ve berāzın vaḳtinden dahi istidlāl olunur. Kaçan berāz sürʿat edip zamān-ı muʿtāddan muḳaddem ḫāric olsa delīl-i redī olur, zīrā sürʿat ile

ḳable-evānihi ḫurūc eden berāz mirārın kes̱retine ve ḳuvve-i māsikenin ḍaᶜfına delālet eder. Ve eger s̱üfl bağarsıklarda vaḳt-i muᶜtāddan ziyāde meks̱ edip o vech ile berāzın ḫurūcu baṭīʾ olur ise ḳuvve-i hāḍımenin ḍaᶜfına ve emᶜānın bürūdetine ve ruṭūbetin kes̱retine delālet eder.

Ve berāzın ṣavtı riyāḥ-ı nāfiḫaya delālet eder. Ve berāzın elvān-ı münkeresi ve ḳabīḥ olan bed renkleri ve kez̠ālik muḫtelifü'l-elvān olduğu redī olur. Cüzʾī emrāḍı beyān eylediğimiz kitābda o berāzların redāʾete delāletini tafṣīl üzere beyān eyleriz.

Ve berāzın efḍali eczāsı müctemiᶜa ve müteşābihe olup yübūset üzere olan eczāları māiyyete kemāl-i iḫtilāṭ edip imtizāc-ı ḳavī ile mümtezic olan berāzdır ki o iḫtilāṭ ḥasebiyle berāz ᶜaselin koyuluğu gibi koyu ve s̱eḫin olur ve ḫurūcu sehl olur ve maḫrecini o berāz lez̠ᶜ eylemez, levni ṣufrete olur ve rāyiḥası muᶜtedile olup şedīdü'r-rāyiḥa veyāḫūd ᶜadīmü'r-rāyiḥa olmaz, beḳābıḳ ve ḳarāḳırı[333] olmaz yaᶜnī envāᶜ-ı ṣavttan biri olmaz ve bilā-zebed dahi olmaz ve ḫurūcu vaḳt-i muᶜtādda olur ve o berāzın kemmiyyeti meʾkūl olan ġıdānın kemmiyyetine ḳarīb olur.

Ve maᶜlūm ola ki berāzda olan istivā ve melāset her bār maḥmūd olmaz, zīrā baᶜḍı kerre melāset ve istivā berāzın her cüzʾlerinde müşābih nuḍc-ı bāliġ olduğundan ḥādis̱ olur ve gāhca dahi berāzda melāset ve istivā bedende müteşābih iḥtirāḳ ve z̠evebān olduğundan ḥādis̱ olur ve bu ikinci vech ile olan melāset ve istivā ᶜalāmātın şerrlisi olur.

Ve maᶜlūm ola ki ḳıvāmı muᶜtedil olup riḳḳate meyli olan berāz o zamān maḥmūd olur ki o berāzda ḳarāḳır ve riyāḥ olmayıp o berāzın ḫurūcu munḳaṭıᶜ olmaya yaᶜnī ḳalīlen ḳalīlen ḫurūc eylemeye. Ve eger berāz munḳaṭıᶜ olup ḳalīlen ḳalīlen ḫurūc eder ise iḥtimāli olur ki o berāza ṣadīd muḫāliṭ olup izᶜāc eder, s̱üflün tecemmuᶜ edip cümleten ḫurūcdan berāzı menᶜ eder. Pes ᶜurūḳta o ṣadīdin vücūduna ve ᶜadem-i vücūduna delālet eder ᶜalāmāt-ı uḫrāya mürācaᶜat olunup o ᶜalāmetler ile berāz-ı munḳaṭıᶜın redī ve ġayr-i redī olduğu fehm olunur ve o ᶜalāmetlerde bizim kelāmımız cüzʾī kelāmlarda olur ve berāz ve bevl emrlerine ve sāirlere müteᶜalliḳ olan faḍl-ı beyān kez̠ālik kelām-ı cüzʾīde olur.

333 البقبقة: حكاية صوت. يقال: بقبق الكوز. *Ṣıḥāḥ*. وقَرْقَرَ بطنه، أي صوَّتَ. *Ṣıḥāḥ*.

el-FENNÜ’S̱-S̱ĀLİS̱Ü MİNE’L-KİTĀBİ’L-EVVELİ MİNE’L-ḲĀNŪNİ KELĀMUN Fİ’T-TERBİYETİ[334] VE TEDBĪRİ’L-MEŞĀYIḪI TEŞTEMİLÜ ʿALĀ-FAṢLIN VE ḪAMSETE TEʿĀLĪM

el-Faṣlu’l-Müfredü Fī-Sebebi’ṣ-Ṣıḥḥati ve’l-Maraḍı ve Ḍarūreti’l-Mevti

Ḳısmet-i evveliyye ile ṭıbb iki cüzʾe münḳasım olur, bir cüzʾü naẓarī olur ve cüzʾ-i āḫeri ʿamelī olur. Ve bu cüzʾlerin ikisi dahi ʿilm ve naẓar olur *ve cüzʾ-i ʿilmīden ʿamel cüzʾ olmaz. Bu iki ḳısm ʿilm ve naẓar olmakta berāber olurlar.*

Lākin cüzʾ-i naẓarī o cüzʾ olur ki ona ʿilm ṭabībin ḥīn-i ʿamelde ʿamelini taḳviye eylemez belki o cüzʾ ile ʿamelin tevaḳḳuf-ı ḳarīb ile tevaḳḳuf eylediği reʾy ve naẓar ḥāṣıl olur; o cüzʾün fāidesi ancak reʾy ve naẓar olur, mes̱elā emr-i mizācı ve aḫlāṭ ve ervāḥ ve ḳuvāyı ve keẕālik aṣnāf-ı emrāḍ ve aʿrāḍ ve esbāb emrlerini bilmek ile ṭabībin ḥīn-i ʿamelde reʾyi ḳuvvet bulmaz belki onları bilmek ile ancak naẓar ve ʿilm ḥāṣıl olur, onun için o cüzʾe naẓarī tesmiye olunur.

Ammā ʿamelī isminin maḫṣūṣ olduğu cüzʾ ʿamel ve tedbīrin keyfiyyetine ʿilmi müfīd olur, zīrā o cüzʾ ḥālet-i fülāniyyede ṣıḥḥat ne keyfiyyete ḥıfẓ olunur ve fülān maraḍı olan bedene ne keyfiyyette muʿālece olunur bi’l-cümle bu ḫuṣūṣları ṭabībe bildirip taʿlīm eder ve bu taʿlīm ile ṭabībin ḥīn-i ʿamelde reʾyi ḳavī olur ve ona bināen o cüzʾe ʿamelī tesmiye olunur.

Elbette sen ẓann ve ḥisbān eyleme ki cüzʾ-i ʿamelī ʿamele mübāşeret ve nefs-i ʿamel olur belki cüzʾ-i ʿamelī o cüzʾdür ki o cüzʾde mübāşeretin ve ʿamelin ʿilmi taʿallüm olunur. Zamān-ı sālifte bu ḫuṣūṣu sana taʿrīf edip bildirdik ve fenn-i evvel ü s̱ānīde ṭıbbdan küllī olan cüzʾ-i naẓarīyi bi-fürūʿihā beyān eyledik. Bāḳī kalan cüzʾ-i ʿamelīnin iki ḳısmına ʿale’l-vechi’l-küllī el-ān biz vekd[335] ve ḳaṣdımızı ṣarf eyleriz.

Ṭıbbın cüzʾ-i ʿilmīsi iki ḳısma [93a] münḳasım olur:

334 “Terbiye”den murād mevlūd ve mevlūd mis̱llilerin tesviye-i umūrlarıdır.
335 “Vekd” ḳaṣd maʿnāsınadır; yuḳālu: وكدنا وكده قصدنا قصده Keẕā fi’ş-şerḥi.

Evvelkisi ebdān-ı ṣaḥīḥanın tedbīri ḥaḳḳında olan ʿilmdir yaʿnī o ʿilmdir ki ṣıḥḥatin ḥıfẓı ne gūne sebeb ve tedbīr ile olur onu bildirir, bu ḳısm-ı evvele ʿilm-i ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat derler.

Ve ḳısm-ı s̱ānīsi ebdān-ı marīḍanın tedbīri ʿilmidir yaʿnī marīḍ ḥāl-i ṣıḥḥatte ne keyfiyyette redd ve iʿāde olacağını bildirir ve bu cüzʾüne ʿilm-i ʿilāc tesmiye olunur.

Ve biz bedʾ edip ḥıfẓ-ı ṣıḥḥati kelām-ı mūcez ile beyān edip ketb ve taḥrīr eyleriz. Ve biz deriz ki bizim ebdānımızın tekevvününe mebdeʾ iki şeyʾ olur:

Evvelkisi erlerin menīsi olur. Ve erlerin menīsinde aṣaḥḥ-ı aḳvāl budur ki o menī fāʿil maḳāmına ḳāim olur *yaʿnī o menīde ḳuvve-i ʿāḳıde olur, nitekim cübnü ʿaḳd eden infeḫa yaʿnī peynir māyesi olduğu gibi.*

Ve ebdānımızın mebdeʾ-i tekevvününün ikincisi hatunların menīsi ve dem-i ṭams̱ları[336] yaʿnī ḥayḍ kanları olur. Ve o menīde eṣaḥḥ olan ḳavl budur ki o menī mādde menzilesinde olur *yaʿnī fāʿil olmaz belki erkeğin menīsinin fiʿlini ve ʿaḳdini ḳabūl edip münʿaḳid olur, nitekim infeḫa süte karıştırılsa süt infeḫanın ʿaḳdini ḳabūl edip münʿaḳid olur ve peynirin māyesi fāʿil olup ve süt mādde-i münfaʿilesi olduğu gibi kez̠ālik erkeğin menīsi fāʿil ve dişinin menīsi münfāʿil ve mādde olur. Ve o iki menīler cemīʿan bedenden cüzʾ olur.*

Ve bu iki cevherler yaʿnī erkeğin ve dişinin menīsi raṭb ve seyyāl olmakta berāber olurlar *yaʿnī erkeğin menīsi yaş ve akıcı olduğu gibi dişinin menīsi dahi yaş ve akıcı olur.* Lākin bu iki menīden her biri ʿanāṣır-ı erbaʿadan mürekkeb olup hatunların menīsine su ve toprak ziyāde olur ve havā ile āteş erkeğin menīsinde ziyāde olur. Pes bu mez̠kūrlardan lāzım gelir ki ebdānımızın evvel-i inʿiḳād u tekevvününde māddenin raṭb olması sebebiyle ruṭūbet üzere münʿaḳid ola ve sonra arḍiyyette ve toprakta ṣalābet ve peklik olup ve āteşte inḍāc ve pişirmek ḳavli olmakla o iki ʿunṣur biri birine muʿīn ve müẓāhir olup ruṭūbet üzere münʿaḳid olan bedenimizi taṣlīb edip

336 Şeyḫ'in dem-i ṭams̱ı mebdeʾden cüzʾ kıldığının Allāhu aʿlem vechi vudur ki ḳable-nefḫi'r-rūḥ nuṭfeye nefes-i nebātiyye ifāḍa olunup nebāt her ne ḳadar z̠ī-rūḥ değilse arḍdan istiġdā edip nemāsı olur ise kez̠ālik nuṭfe dahi dem-i ṭams̱ ile ḳable-istifāḍati'r-rūḥ nāmiye olduğundan sonra o maḍġadan eczā-i aṣliyye terkīb olunmakla dem-i ṭams̱ mebdeʾden olmuş olur. ʿAllāme bu daḳīḳaya taʿarruḍ eylemedi, zīrā meşhūr budur ki eczā-i aṣliyye ancak nuṭfeden olur.

pekiştireler ve pişireler. Lākin ebdānımızın ṣalābeti ve pekliği ḥacer ve zücāc mis̱lli katı eşyānın pekliği mertebesine ulaşmaz, zīrā taş mis̱lli muḥkem ve katı olan nesneler taḥallül eylemez ve eczāları eriyip zāile olmaz, onun için onlar bedel mā-yeteḥallele muḥtāc olmaz ve taḥallül ḥasebiyle ʿārıḍ olan āfāttan emīn olurlar. Ammā bizim bedenimiz taḥallül eder ve erir ve taḥallül eden cüzʾler meʾkūl olan eṭʿimeden ḥāṣıl olan ġıdā ile tekevvün edip bedel mā-yeteḥallel ḥādis̱ olur ve eriyen eczālar yerine gelir.

Ve bizim ebdānımızın aḥvāli ancak bu minvāl üzere olmakla ebdānımıza iki nevʿ āfet ʿārıḍ olmaktan ebdānımız ḫālī olmazlar. Ve bu iki türlü āfetin her birinin ikişer sebebi olur, biri dāḫilden yaʿnī bedenin içinden olur ve āḫer sebebi bedenin ḫāricinden olur. Ve o iki āfetin biri bizim ḫilḳatimizin māddesi olan ruṭūbetin taḥallül edip fenā bulması olur ve bu āfet tedrīcle iṣābet eder ve azar azar ʿārıḍ olur, defʿaten olmaz. Ve ikinci āfet o ruṭūbetin taʿaffün ve fesādı ve ḥayāta meded olmağa ṣalāḥiyyetten o ruṭūbetin taġayyürü olur. Ve bu vech-i s̱ānīnin meʾāli vech-i evvele ʿāid ve rāciʿ olur, zīrā taʿaffün evvelā ruṭūbeti ifsād eder ve o fesād ile ḥayāta meded olmağa ṣalāḥiyyetten o ruṭūbet çıkmaz ve āḫirü'l-emr o ruṭūbet ʿufūnetin ḥarāretiyle muḥteriḳ olup yanar ve taḥallül eder ve remādiyyet-i yābisesi yaʿnī kuru külü bāḳī kalıp vech-i s̱ānīnin dahi meʾāli vech-i evvel gibi taḥallül olur lākin vech-i evvelde ruṭūbet ṣalāḥı vaḳtinde taḥallül edip vech-i s̱ānīde ruṭūbet fesādı zamānında taḥallül etmekle o iki āfet başka başka nevʿ sayılır.

Ve bu āfetleren mā-ʿadā ebdāna āḫer vechlerden dahi āfet lāḥıḳ olur, mes̱elā berd-i mücemmid yaʿnī dondurucu sovuk ile semm yaʿnī ağı ve mühlik olan teferruḳ-ı ittiṣāl ile ve sāir maraḍlar ile dahi āfet ulaşır lākin bu maḳāmda bizim baḥs̱imiz ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat olmakla evlā ve aḥrā olan budur ki evvelā ẕikr eylediğimiz iki nevʿ āfete bu maḥallde biz iʿtibār edip meded-i ḥayāt olan ruṭūbeti taḥallül-i ṭabīʿīden ziyāde olan taḥallülden ve ruṭūbet-i meẕkūreyi taʿaffün ve fesāddan māniʿ olan nesnelerden baḥs̱ eyleyeyüz.

Ve ẕikr olunan iki āfetten her birinin ikişer sebebi olur, biri dāḫilden ve biri ḫāricden olur:

Ḫāricden olan sebebleri o havādır ki o havā bedenin ruṭūbetini taḥlīl edip eczālarını eritir ve ifnā eder veyāḫūd o havā ruṭūbeti taʿaffün ve ifsād eder.

Dāḫilden olan sebebleri bizim bedenimizde olup bedenimizin ruṭūbetini taḥlīl ve ifnā eden ḥarāret-i ġarīziyye ile bedenimize ʿārıḍ olan ḥarāret-i ġarībe olur, o ḥarāret-i ġarībe meʾkūl olan eṭʿimeden ve ġayri sebeblerden dāḫil-i bedende tekevvün ve tevellüd edip ḳadr-i ṭabīʿī taḥallülden ziyāde ruṭūbetimizi taḥlīl ve ifnā ve taʿfīn ve ifsād eder.

Ẕikr olunan sebeblerin küllīsi bizim ruṭūbetimizi tecfīf edip bedenimizi kurutmada biri birine muʿīn ve ẓahīr olurlar belki bize evvel-i bülūġ ve ibtidā-i kemālimizde ve işlerimizi görmeğe iḳtidārımız zamānında cefāf-ı keṡīr ʿārıḍ olup ve o cefāf nihāyete ve ġāyete varınca ḳadar bizde o cefāf müstemirr ve dāim olur. Ve bu vechle olan cefāf ve kuruluk bizde emr-i ḍarūrī olur ve o cefāf bizden müfāraḳat edip ayrılmaz, zīrā biz evvel-i emrimizde ibtidā-i neşʾimizde ġāyet ruṭūbet üzere oluruz.

Ve vācib olur ki bizde olan ḥarāret o ruṭūbete istīlā eyleyip ġālib ola ve istīlāsı ḥasebiyle o ruṭūbeti tedrīcle ifnā eyleye, zīrā ḥarāret ġālibe olmayıp belki ruṭūbet ġālibe olsa o ḥarāret-i maġlūbe ruṭūbet-i ġālibe ile boğulur ve söner ve ḥayāt zāile olup helāk olur. Pes ḥarāret ġālibe olmakla o ruṭūbette ḥarāret teʾṡīr edip dāimā ruṭūbeti tedrīcle ifnā ve bedeni tecfīf edip kuru eder. Ve bedenin evvel-i ḫilḳatinde ruṭūbeti ifrāṭ üzere olmakla ḥarāretin o ruṭūbeti ifnāsı ile ruṭūbet iʿtidāle ḳarīb olur. Ve beden ruṭūbet ve yübūsette ḥadd-i iʿtidāle vardıkta ḥarāret ke'l-evvel ḳaviyye ve ġālibe olup ve ruṭūbete noḳṣān gelmekle iʿtidāl üzere olan cefāf ḥāli üzere bāḳī olmaz belki o ruṭūbet eksilip noḳṣān üzere olur ve ḥarāret fāʿile ḥāli üzere kalır. Ve fāʿil-i ḳavī ḳalīl ve noḳṣān olan māddede ve münfaʿilde teʾṡīri ve ruṭūbeti ifnāsı ziyāde olup ruṭūbetin keṡreti zamānında olan kuruluktan ziyāde bedene kuruluk ḥādiṡ olur ve tecfīfin ziyāde olduğundan lā-maḥāle tecfīf ḥadd-i iʿtidāli tecāvüz eder. O cefāf ve kuruluk bi-ḥasebi't-tedrīc artmadan ve ziyāde olmadan zāil olmaz ḥattā ruṭūbāt-ı beden bi'l-cümle taḥallül edip maḥv olur. Ve ruṭūbāt ḥarāret-i ġarīziyyenin merkebi ve mevḍūʿu olmakla ruṭūbetin fenāsı ve maḥv olması ile ḥarāret-i ġarīziyye dahi maḥv olur ve ḥarāret-i ġarīziyye bi'l-ʿaraḍ kendi nefsini maḥv etmiş olur, zīrā ḥarāretin iştiʿāli mādde-i ḥarāreti yaʿnī ruṭūbeti ifnā eder ve māddenin fenāsı ile ḥarāret dahi fenā bulur.

Bunun naẓīri sirāc ve miṣbāḥ olur. Sirāc zeytin beḳāsı ile bāḳī olur, kaçan sirācın iştiᶜāli ve tevaḳḳudu ile zeyte noḳṣān ᶜārıḍ olup ve o noḳṣān ġāyete bāliġ olup zeyt fenā bulsa mādde-i tevaḳḳud fenā bulmakla lā-maḥāle sirāc dahi fenā bulur.

Ve cefāf her ne ḳadar bedende ziyāde olsa ḥarārete o ziyāde ḥasebiyle noḳṣān gelir ve ḥarārete fiᶜlini icrādan ᶜacz ḥāṣıl olur ḥattā ᶜacz ḳalīlen ḳalīlen ziyāde olarak ġāyete erişir, zīrā o tecfīf ruṭūbet iᶜtidāli tecāvüz eyledikten sonra iki vech ile ḥādiṡ olur:

Vech-i evvel budur ki ḥarāretin noḳṣānı ile ġıdā noḳṣān olup aᶜḍānın ġıdādan sehmi ḳalīl olur.

Ve vech-i ṡānī budur ki ḥarāretin taḥlīli ve ifnāsı ḥasebiyle [*93b*] *ruṭūbet-i ġarīziyye noḳṣān üzere olup ruṭūbet-i ġarībe ziyāde olur, zīrā ruṭūbet-i ġarīziyyenin azalmasından ḥarāret-i ġarīziyye dahi azalır. Ve ḥarāret-i ġarīziyyenin azalmasından ruṭūbet-i ġarībe ziyāde olur, nitekim sirācda iki ruṭūbet olur, biri dühn ve bir āḫeri su olur. Kaçan sirāc dühnü ifnā eylese dühnün noḳṣānı miḳdār sunun istīlāsı ziyāde olur ve sirāca o miḳdār ḍaᶜf gelir, kaçan sirāc dühnü külliyyen ifnā eylese su sirāca külliyyen istīlā edip sirācı söndürür.*

Keẕālik bedende dahi iki ruṭūbet olur: Biri ruṭūbet-i ġarīziyye olur ki o ruṭūbet-i ġarīziyye sirācın dühnü menzilinde olur. İkinci ruṭūbet-i ġarībe olur, o ruṭūbet-i ġarībe dühn-i sirācın taḥtında olan su menzilinde olur. Kaçan ḥarāret-i ġarīziyye ḳaviyye olsa ruṭūbet-i ġarībe bedeni terṭīb-i ġarīb ile terṭīb edip bedenin ḳıvāmını izāle ve ḥarāret-i ġarīziyyenin noḳṣānını īcāb eylemez ve ḥarāret-i ġarīziyye ḳuvveti ḥasebiyle ruṭūbet-i ġarībenin maḍarratını defᶜ eder. Ve ḥarārete ruṭūbet-i ġarīziyyenin noḳṣānı ḥasebiyle ḍaᶜf geldikte o ḍaᶜf miḳdārı ruṭūbet-i ġarībe istīlā edip o istīlā ḥasebiyle dahi ḥarārete ḍaᶜf gelir ḥattā ruṭūbet-i ġarīziyyeyi ḥarāret-i ġarīziyye bi'l-cümle ifnā ve iᶜdām eyledikte ruṭūbet-i ġarībenin istīlāsı kemāle ulaşıp ḥarāret-i ġarīziyyeyi külliyyeten maḥv ve ifnā eder.

Pes ḥarāret-i ġarīziyyenin fenāsı ve noḳṣānı iki vech ile olduğu ẓāhir olur: Biri ġıdānın bedene luḥūḳunun ḳılleti ve ᶜademi ile olur ve āḫeri ruṭūbet-i ġarībiyyenin istīlāsı ile olur. Ve ruṭūbet-i ġarīziyye bi'l-cümle fenā bulmakla ḥarāret-i ġarīziyye dahi cemīᶜan fenā bulup mevt-i ṭabīᶜī ḥādiṡ olur.

Ve bu taḳrīrden ẓāhir olur ki ruṭūbet-i ġarīziyye bāḳıye oldukça ḥayāt dahi bāḳıye olup bi-ṭabʿihi münḥalle olmaz. Ve ruṭūbet-i ġarīziyyenin fenāsı ile ḥayāt dahi fenā bulur, onun için ruṭūbet-i ġarīziyye fenāsıyla ḥarāret ẕikri sābıḳ olan iki vechten fenā bulur. Ve ḥarāretin fenāsı ḥasebiyle bedel mā-yeteḥallel ḥāṣıl olmayıp beden münḥall olup ḥayāt fenāya erişir.

Ve ẕihne lāyiḥ olur ki ruṭūbet-i ġarīziyyenin beḳāsı ile ḥayāt bāḳıye olduğunun vechi budur ki bedende birkaç türlü ḥarāret-i ġarībe vü ʿārıḍa vardır: Birisi o ḥarārettir ki onun ʿāleme şümūlü vardır, şemsin ve havānın ḥarāreti gibi. Ve ikincisi ḫilḳat-i aṣliyyesinde olan ḥarāretidir yaʿnī beden-i insān dört cüzʾden mürekkebdir ki ona ʿanāṣır-ı erbaʿa derler. O dört cüzʾen biri nārdır ve bedende olan cüzʾ-i nārīnin ḥarāretidir ki ona ḥarāret-i usṭuḳussiyye derler, o ḥarāret ḥarāret-i ġarīziyyenin ġayridir lākin ḫalḳī ve cibillī olmakla bu maḳāmda ondan ġarīziyye ile taʿbīr olundu, eṣaḥḥ-ı aḳvālde ġarīziyye başka ḥarārettir.[337] Üçüncüsü bedenin ḥarekātından ḥādis̱ olan ḥarārettir. Pes bu ḥarāretler bedeni taḥlīl eder. Ve ruṭūbet-i ġarīziyye o ḥarāretlerin taḥlīline muḳāvemet eder o vech ile ki o ḥarāretler ile ġıdā münhaḍım olup bedel mā-yeteḥallel ḥādis̱ olmağa ruṭūbet-i ġarīziyye sebeb olur. Ve kaçan o ḥarāretler ruṭūbet-i ġarīziyyeyi ifnā eylese ve ruṭūbet-i ġarīziyye bi-külliyyetihā fāniye olsa ḥayāt dahi fenā bulur. Ve bu veche naẓar ile ruṭūbet-i ġarīziyyenin beḳāsı ile ḥayātın beḳāsı ve ruṭūbet-i ġarīziyyenin fenāsı ile ḥayātın fenāsı o ḥarāretler ile olur. *Ve bu vech-i ṣāḥib-i Ḳānūn redd edip der ki:*

Ruṭūbet-i ġarīziyyenin beḳāsı müddetinde ḥayātın beḳāsına sebeb ẕikr olunan ḥarāretler değildir, zīrā o ḥarāretler ḍaʿīf olur ve dāimī olmazlar, zīrā şems ve havā ve ḥareketin ḥarāretleri dāime olmazlar ve bedel mā-yeteḥallel onlardan ḥādis̱ ve ḥāṣıl olsa bedelin ḥuṣūlü ve ḥudūs̱u dāim olmaz ve ḥayāt dahi bāḳıye olmaz. Ve ḥarāret-i usṭuḳussiyyenin ḳuvveti eczā-i bārideler ile münkesire olmakla o ḥarāret-i usṭuḳussiyyenin dahi ḳıvāmı ḍaʿīf olur ve onunla bedel mā-yeteḥallel ḥādis̱ olmaz.

---

337 Usṭuḳussiyye ve ġarīziyye Buḳrāṭ meẕhebi üzere başka başka ḥarāretlerdir, Cālīnūs katında ikisi bir ḥarārettir.

Ve muḳaddemā biz beyān eyledik ki ḳuvve-i ġāẕiyenin ġıdāda taṣarrufu bir ḥadd-i muʿayyene varınca ḳadar olur, o ḥadde vardıkta ḳuvvete ʿacz ḥādis̱ olup taġdiye-i beden eylemeğe ḳudreti olmaz.[338]

Ve ṭıbbın iki ṣınāʿasından biri ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat ṣınāʿasıdır lākin o ṣınāʿat mevtten emānı ve āfāt-ı ḫāriciyyeden bedeni taḫlīṣi mutaḍammın olmaz ve bu ṣınāʿat ile her bedeni yüz yirmi yaşına ulaştırmak mümkin olmaz. Ve beyne'n-nās meşhūr olup muṭlaḳan ecel-i ṭabīʿī yüz yirmi senedir diye şüyūʿ bulan kelām ʿale'l-ıṭlāḳa ṣaḥīḥ olmaz, zīrā eṭıbbā ḳavli üzere ecel-i ṭabīʿī mizāca göre olur, baʿḍı mizācın ecel-i ṭabīʿīsi yüz yirmi sene olur ve baʿḍı āḫerlerin ziyāde olur veyāḫūd noḳṣān olur, her şaḫṣ kendi ecel-i ṭabīʿīsini tecāvüz eylemek mümkin olmaz. Muḳteḍā-yı mizācı ḥasebiyle ecel-i ṭabīʿīsi yüz sene olan kimse ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat ṣınāʿasına mürāʿāt ile yüz yirmi seneye bāliġ olmak mümkin olmaz belki bu ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat ṣınāʿasında münderic olan iki emrdir: Biri bedenden bi-külliyyetihā ʿufūneti defʿ ve menʿdir. İkincisi nefs-i ruṭūbeti sürʿat-i taḥallülden ḥıfẓ ve ḥimāye edip bedenin müddet-i ṭabīʿīsine bedeni īṣāl eden ḳuvveti ḥıfẓ ve ḥimāyedir. Pes bu iki emrin ḥuṣūlü ṣavāb ve doğru olan tedbīr ile olur, ḥasbe'l-imkān bedel mā-yeteḥalleli istibdāl için olan tedbīr ve keẕālik tecfīf-i ṭabīʿīden ziyāde mūcib-i cefāf olan esbāb-ı muʿaccelenin istīlāsını menʿ ve defʿ için olan tedbīr-i ṣavāb oldukta o emrler ḥāṣıl olur ve bedeni dāḫilen ve ḫāricen ḥarāret-i ġarībe istīlāsından ḥıfẓ ve ḥirāset etmekle ʿufūnetten muḥarrez kılmakla dahi ḥāṣıl olur.

Ve bi'l-cümle ebdān ruṭūbet-i aṣliyye ve ḥarāret-i aṣliyyede mütesāvī değillerdir belki ebdān ruṭūbet ü ḥarāret-i aṣliyyelerde muḫtelif olurlar, taḥallül-i ṭabīʿī ile lāzım ve vācib olan cefāfa muḳāvemette her bir bedenin ruṭūbet-i aṣliyye ve ḥarāret-i aṣliyyelerinin bir ḥaddi ve bir nihāyeti vardır ki o ḥaddi mizācı iḳtiḍā eder ve ḥarāret ü ruṭūbet-i ġarīziyyeleri iḳtiḍā eder ve o ḥaddi onlar tecāvüz eylemezler lākin o ḥarāret ve ruṭūbet ġāyetine bülūġdan evvel o ḥarāret ve ruṭūbeti taḥlīl edip bedeni tecfīf eder ve esbāb-ı muʿayyene ḥasebiyle ve āḫer mühlik olan sebebler ile o ḥarāret ve ruṭūbet zāil olup helāke müʾeddī olurlar.

---

338 Ḳuvve-i ġāẕiyenin nihāyet-i taṣarrufu ecel-i ṭabīʿīnin nihāyet-i vaḳtidir ki bilād-ı maʿmūrede yüz yirmi sene olur.

Ve nāstan çok kimse ẕāhib olurlar ki ruṭūbeti muṭlaḳan taḥlīl ve ifnā ile ḥādis̱ olup ḥulūl eden ecel ecel-i ṭabīʿī olur o ruṭūbeti ifnā eden gerek ḥarā-ret-i ġarīziyye olsun ve gerek ise sebeb-i āḫer olsun.

Ve ācāl-i ʿaraḍiyye vü ġayr-i ṭabīʿiyye ruṭūbet-i aṣliyye zāil olmaksız ḥādis̱ olan helāktir. Pes maḳtūl olan kimsenin eceli iki ḳavle ḳıyāsla ecel-i ʿaraḍī olur. Dıḳḳ maraḍı iṣābet edip ruṭūbeti zāil olmakla helāk olan şāb-bın eceli ḳavl-i evvele naẓar ile ecel-i ʿaraḍī olur ve ḳavl-i s̱āniye naẓar ile ecel-i ṭabīʿī olur.

Pes ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat ṣınāʿası beden-i insānı sinn-i ṭabīʿīye īṣāl edip ulaştırır, o ṣınāʿate mürāʿat edip ẕikri sābıḳ olan sitte-i ḍarūriyyeye ve mülāyimāt-ı ṭabīʿiyyeye mürāʿāt ḥasebiyle. Ve bu vech ile olan ḥıfẓ-ı ṣıḥḥate iki ḳuvvet müʾekkele olurlar ve eṭıbbā o iki ḳuvvete ḫidmet ederler. O iki ḳuvvetin birisi ḳuvvet-i ṭabīʿiyye ve birisi ḳuvvet-i ḥayvāniyyedir. Ḳuvvet-i ṭabīʿiy-yeden murād ḳuvvet-i ġāẕiyedir ki o ḳuvvet ile bedenden taḥallül edip zāil olan cüzʾlerin bedeli tekevvün eder, zīrā bedenin cevheri māiyyet ve arḍiy-yete māil olur ve lā-maḥāle bu cüzʾler taḥallülden ḫālī olmazlar. Ve ḳuvve-i ḥayvāniyyeden murād ḳuvve-i nābıḍa olur ve bu nabḍ ile ervāḥa ervāḥın taḥallülü miḳdārı bedel ḥādis̱ olur,[339] zīrā ervāḥın cevheri havāī ve nārī olur ve bu iki ḳuvvetten ḳuvve-i nābıḍanın ṣıḥḥate müʾekkel olduğunun vechi ẓāhir olur.[340] Ammā ḳuvve-i muġayyirenin yaʿnī ḳuvve-i ġāẕiyenin ḥıfẓ-ı ṣıḥḥate müʾekkel olduğunun vechi budur ki ġıdā yaʿnī aḫlāṭ muġte-dīye ve aʿḍāya bi'l-fiʿl müşābih değildir ve bi'l-fiʿl aʿḍāya müşābih olmayan nesne aʿḍādan cüzʾ olup mā-yeteḥallele bedel olmak mümkin değildir, pes ḳuvve-i muġayyire vü ġāẕiye ġıdāyı taġyīr ve ṣūret-i ruṭūbeti ṣūret-i ʿuḍviy-yete [94a] istiḥāle eylemek için ḫalḳ olunup ḥıfẓ-ı ṣıḥḥatin medārı olan bedel mā-yeteḥalleli taḥṣīl ḳuvve-i muġayyire-i ġāẕiyeye tefvīḍ olundu. Ve ḳuvve-i muġayyire-i ġāẕiye için biraz ālāt ve mecārī ḫalḳ olundu ki fi'l-ḥaḳīḳa o ālāt ġāẕiyeye ḫidmet eden ḳuvve-i cāẕibe ve ḳuvve-i dāfiʿa ve

---

339 Ervāḥtan taḥallül eden eczāya havānın bedel olması Cālīnūs meẕhebidir. Ve eṣaḥḥ-ı aḳvālde ervāḥ leṭāfet-i iḫtilāṭtan tekevvün eder ve havā ancak ḳalbi tervīḥ eder ve bu meẕheb-i ḳavīye naẓar ile *Ḳānūn*'un kelāmı müsāmaḥaya mebnī olur.

340 Vech-i ẓāhir budur ki rūḥ-ı şerʿī ile rūḥ-ı ṭıbbī arasında mülāzeme vardır ve rūḥ-ı ṭıbbdan taḥallül eden eczā için bedel olmasa serīʿan rūḥ fenā bulup beden ḫarāb olur.

ḳuvve-i māsike ve ḳuvve-i hāḍımenin mevḍūᶜu olur. Ve ālāttan murād līf-i ṭavīl ve līf-i ᶜarīḍ ve līf-i müverreb olur.

Ve biz deriz ki ṣıḥḥatte milāk-i emr yaᶜnī ḥıfẓ-ı ṣıḥḥatte lāzım olan nesneleri bi'l-cümle cāmiᶜ olan eşyā nevᶜ-i beşerin ᶜale'l-ᶜumūm ḥayātına medār olan sebebleri taᶜdīl edip ifrāṭ ve tefrīṭten māniᶜ olan nesnelerdir. Ve taᶜdīli lāzım olan nesneler ẕikri mürūr eylediği üzere her ne ḳadar keṡīr ise lākin içlerinden bu yedi emrlerin taᶜdīline ṣarf-ı ᶜināyet ve beẕl-i himmet ziyāde olur, o yedi nesne mizācı taᶜdīl ve fuḍūlü tenḳıye ve bedenin terkībini ḥıfẓ ve istinşāḳ olunan havāyı ıṣlāḥ ve giydiği ṡiyābı ıṣlāḥ ve bedeniyye ve nefsāniyye olan ḥarekātı taᶜdīl olur. Ve nevm ve yaḳaẓa ḥarekātta dāḫildir, ẕikri sitte-i ḍarūriyyede beyān olunduğu üzere nevm sükūna ve yaḳaẓa ḥarekāta müşābih olmak ḥasebiyle. Ve taᶜdīl-i ḥarekete sükūn lāzım gelmekle muṣarraḥan sükūn ẕikr olunmadı. Evāil-i kitābda ẕikr ve beyān eylediklerimizden sana maᶜlūm olur ki iᶜtidāl ve ṣıḥḥatin ḥadd-i vāḥidi olmaz ve vaḳt-i vāḥidde her bir mizāc muᶜtedil ve ṣaḥīḥ olmaz belki o vaḳt-i vāḥidde gāhca ṣaḥīḥ-i muᶜtedil gāhca ġayr-i ṣaḥīḥ ve ġayr-i muᶜtedil olur.

Pes bize lāzım olur ki ṣıḥḥat ve iᶜtidālin zevāli maẓınne olan vaḳtlerde ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat ve iᶜtidāl tedbīrlerini taᶜlīm ve beyān eyleyevüz ve biz o tedbīrlerden mizācı ġāyet-i iᶜtidāl ile muᶜtedil olan mevlūdun tedbīrini taᶜlīme bedᵓ eyleriz.

et-Talīmü'l-Evvelü Mine't-Terbiyeti Teştemilü ᶜAlā-Erbaᶜati Fuṣūlin

el-Faṣlu'l-Evvelü Fī-Tedbīri'l-Mevlūdi Kemā Yūledü İlā En Yenheḍa[341]

Gebe hatunların tedbīrini ve ḥamli ve doğmağa ḳarīb olan gebelerin tedbīrini biz eḳāvīl-i cüzᵓiyyelerde beyān eyleriz.

Ammā mizācı muᶜtedil olup henüz doğan mevlūdun tedbīri budur: Fuḍalādan bir cemāᶜat derler ki vācib olan budur ki bedᵓ olunup henüz doğan mevlūdun evvelā göbeği dört parmak miḳdārı yukarıdan ḳaṭᶜ olunup

341 Yaᶜnī faṣl-ı evvel henüz doğan mevlūdun kendi kendiye ḳıyāma ḳudreti olunca ḳadar müddette olan tedbīrini beyānda olur.

kesile ve pāk ṭāhir yünden bir fetīl-i laṭīf ittiḫāẕ olunup o mevlūdun göbeği bağlana yaʿnī mevlūda elem vermeyecek ḳadar o yünden bükülen fetīl laṭīf ve yumuşak olup fetīl ile mevlūdun göbeği bağlana ve onun üzerine dühn-i zeyt ile ıslatılmış bir ḫırḳa konula. Ve ḳaṭʿ-ı sürre edenlere yaʿnī mevlūdun göbeğin kesen ḳābileye yaʿnī ebeye emr olunur ki ʿurūḳ-ı ṣufr[342] ve dem-i aḫaveyn yaʿnī iki kardaş kanı ve anzerūt ve kemmūn ve üşne yaʿnī mīşe yosunu ve mürr-i ṣāfī işbu altı nevʿ edviyeyi alıp cümlesini bir veznde ve berāber kıldıktan sonra o edviyeyi saḥḳ edip döğe ve mevlūdun kesilmiş göbeği üzerine ẕerr edip saça. Ve mevlūdun göbeğin kesen ḳābileye yine vācib olur ki ʿacele ve sürʿat edip o mevlūdu temlīḥ edip bedenini tuzlu su ile tuzlaya velākin o suyun tuzu ḳalīl ola.

Ve baʿḍı nüsaḫ-ı Ḳānūn'da "milḥ-i ḳalīl" bedeline "milḥ-i raḳīḳ" vāḳiʿ olmuştur. ʿAllāme der ki iki nüsḫanın dahi vech-i ṣaḥīḥi vardır. Ve tuzlu su ile o mevlūdu tuzlamağın fāidesi budur ki o vech ile tuzlanmakla mevlūdun beşeresi ve ẓāhir-i bedeni taṣallüb edip pekişir ve cildesi yaʿnī derisi ḳavī olur. ʿAllāme der ki eger mevlūd erkek olur ise ẕikr olunan su ile ziyāde tuzlanır, zīrā erin beşeresi ḳavī olmak lāzımdır, ammā mevlūd dişi olur ise o su ile tuzlamak erkekten ḳalīl olur, zīrā dişilerden yumuşak olmak maṭlūbdur, onlara ṣalābetin lüzūmu olmaz. Ve mevlūdu bu vech üzere tuzladıktan sonra kundağa bağlamak gerektir tā ki o tuz teʾs̱īr edip ġaraḍ ḥāṣıl ola ve o tuz içinde müddet-i meks̱i bir gün ve bir gece olmak taḳdīr olundu. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve tuzların ziyāde aṣlaḥ ve evlāsı o tuzdur ki o tuza şādenec ve ḳusṭ ve summāḳ ve ḥulbe ve saʿter işbu beş nevʿ devā karışa. Ve o mevlūdun ağzı ve burnu tuzlanmaz, o tuzlu su ağzına ve burnuna idḫāl olunmaz.

Ve mevlūdun bedenini tuzlu su ile taṣlīb edip pekiştirmeği iḫtiyār eylediğimiz onun içindir ki mevlūd evvel-i vilādetinde ve henüz doğduğunda bedenine mülāḳī olup değen her nesneden elem çeker ve müteʾeẕẕī olur ve mevlūdun beşeresine ulaşan her şeyʾ mevlūda ḫuşūnetli ve bürūdetli olur

342 "ʿUrūḳ-ı ṣufr" kürküm dedikleri devādır ki Ṣīn ve Hind ve Ḥabeşe bilādlarından gelir, mizācı s̱āniyede ḥārr-ı yābistir, ḫāṣṣıyeti ḳalb ve miʿde ve kebidi taḳviye eder ve süddelerini teftīḥ eder eklen ve şürben; ġayri menfaʿati dahi ʿAllāme'nin şerḥinde meẕkūrdur.

yaʿnī katı ve sovuk dokunur, zīrā o mevlūdun beşeresi ġāyet raḳīḳ ve ince ve yumuşak olur ve ḥarāreti dahi keskin ve ziyāde olur, bināen ʿaleyh o mevlūda değen ve ulaşan her nesne o mevlūda sovuk ve katı ve ḫuşūnetli olur. Ammā o mevlūdun bedeninde ve beşeresinde vesaḫ ve kīr ve ruṭūbet ve yaşlık ziyāde olup tekrāren ẕikr olunan tuzlu su ile mevlūdu tuzlamağa muḥtāc olur isek tekrāren yine tuzlarız.

Ve mevlūd tuzlanıp bir miḳdār müddet mürūrundan sonra mā-ı fātir ve ılıcak su ile o mevlūdu ġasl edip yıkarız ve mevlūdun burun deliklerini tırnakları kesilmiş parmaklar ile tenḳıye edip vesaḫını pāklarız ve gözlerine dühn-i zeytten bir şeyʾ damlatırız ve dübürüne kiçi parmak ile dağdağa edip dürteriz dübürü münfetiḫ olup açılsın için. Ve o mevlūda berd iṣābetinden o mevlūd ziyāde muḥāfaẓa olunur.

O mevlūd doğduğu günden üç gün mürūr edip ve *baʿḍı nüsḫaya göre dört gün mürūr edip* mevlūdun göbeği düştükte ṣavāb olan yaʿnī lāyıḳ ve vācib olan budur ki göbeğin üzerine remād-ı ṣadef ile veyāḫūd ʿurḳūb-ı[343] ʿiclin remādı ve külü veyāḫūd reṣāṣ-ı muḥraḳ ile bu üç remādın biri tamāmen saḥḳ olunduktan sonra şarāb ile ḫalṭ olu[nup mevlūdun] göbeğine ẕerūr kılına. *"ʿUrḳūb-ı ʿicl dābbenin kıç ayağında olan rükbe ve diz menzilinde olan kemiktir.*

Kaçan mevlūdu kundağa koyup bağlamak murād olunsa vācib olur ki o mevlūdun ebesi evvelā ve ibtidāen rıfḳ ike mevlūdun aʿḍāsını mesḥ eyleye ve parmaklarının eṭrāfı ile luṭf ile ġamz ve mesḥ eyleyip mevlūdun ʿarīḍ ve enli olacak aʿḍāsını enli ve ʿarīḍ eyleye ve ince olacak ʿuḍvu ince eyleye ve mevlūdun aʿḍāsını cemīʿan eşkālinin aḥsen şekli üzere kıla ve üzerine olup bu vech ile mevlūdu mesḥe ve eşkālinden şekl-i ḥasen üzere kılmağa tevellī edip tekrār-be-tekrār ve defeʿāt-ı keṡīre ile mevlūdu mesḥ eyleye. Ve ḥarīr gibi yumuşak bir nesne ile mevlūdun gözlerine mesḥ etmeğe müdāvemet eyleye. Ve meṡānesine ġamz eyle[ye], bevlin meṡāneden infiṣāl ve müfāraḳatı sehl olsun için.

Ve bunlardan sonra mevlūdun iki ellerini ferş edip aça ve kollarını dizleri üzere ilṣāḳ edip ulaştıra ve başına ʿimāme ve destār sara veyāḫūd sargılı

343 Ve insānda olan ʿurḳūb insānın ʿaḳibi ve tabanı üzerinde bir ġalīẓ sinirdir. Ḳāle fi'l-*Ḳāmūs:* العرقوب عصب غليظ فوق عقب الإنسان ومن الدابة في رجلها بمنزلة الركبة في يدها

ve mühendem ḳalansuve gibi taḳyeyi başına giydire, bārid olmayıp muʿtedilü'l-havā olan bir beytte ve odada tenvīm edip uyuta. Ve vācib olur ki o mevlūdun odasında ḳavī şuʿāʿ-ı şems olmayıp bulunduğu miḳdār mevlūdun odası ẓılla ve ẓulmete yaʿnī karanlığa māil ola.

Ve o mevlūdun uyuduğu beşikte başı ṭarafı sāir cesedinin maḥallinden ʿālī ola. Ve beşiğinde mevlūdun ʿunuḳunun ve eli ve ayağı gibi ṭaraflarının ve bel kemiklerinin ve bi'l-cümle aʿḍālarından bir ʿuḍvun mültevī olup bükülmesinden iḥtirāz eyleyeler.

Ve vācib olur ki o mevlūdu ġasl eyyām-ı ṣayfta ḥarāret ve bürūdette muʿtedil olan ılıcak su ile ola. Ve kış günlerinde mevlūdu lez̠ʿ ve iḥrāḳ eylemeyecek miḳdārı ḥarārete māil su ile ġasl olunur. Ve mevlūdu ġasle ziyāde ṣāliḥ olan vaḳt mevlūd nevm-i ṭavīlden ve uzun uykudan uyandıktan sonra olan vaḳttir. Ve mevlūdu günde bir kerre [94b] veyāẖūd iki kerre ġasl eylemek cāiz olur. Ve vācib olur ki eyyām-ı ṣayfta mevlūda taʿahhüd eden ḳābile hatunlar mā-ı muʿtedil ile mevlūdu ġasl eyledikten sonra fütūra māil yaʿnī mā-ı evvelden ḥarāreti eḳall su ile ġasl eyleye lākin iki su arasında ḥarāretin tefāvütü ḳalīl olup ḥarārette muʿtedil olan sudan mevlūdu mā-ı fātire naḳl tedrīc ḥasebiyle ola. Ammā vaḳt-i şitāda mā-ı muʿtedilden ayrılmazlar belki meclūdu tesẖīn edip ısıtacak ḳadar suyu ıssı edip o su ile ġasl ederler, mā-ı fātire naḳl eylemezler ve muʿtedil sudan ayrılmazlar.

Ve mevlūdun ṣımāẖı ḥīn-i ġaslde ṣavn ve ḥimāye olunur yaʿnī kulak deliğine su girmekten ḥaẕer olunur. Ve mevlūdu ġasl eden ḳābileler mevlūdu yıkadıklarında bu vech ile aẖẕ edip dutarlar yaʿnī o ḳābile sağ eliyle mevlūdu aẖẕ edip sol kolu üzerine kılar ve iʿtimādı mevlūdun ṣadrına olur yaʿnī mevlūdun göğsünü ḳābile sol kolu üzere kılar ve mevlūdun karnına ve arkasına iʿtimāddan ve dayanmaktan iḥtirāz eder. Ve ġasli zamānında ḳābile saʿy ve ictihād edip çalışa ki ḥattā ḳābilenin iki elinin rāḥaları ve elinin içleri mevlūdun arkasına gelip mevlūdun başı ḳābilenin ayağı üzere ola ve bu vech üzere mevlūdu ḳābilenin kılması luṭf ile ve rıfḳ ile ola.

ʿAllāme der ki mevlūdu bu vech ile aẖẕ etmekle ḥīn-i ġaslde kulağına su girmekten mevlūd emīn ola.

Ve bu vech üzere mevlūdu yıkayıp ġasl eyledikten sonra bir ẖırḳa-i nāʿime ile yaʿnī yumuşak bir s̠evb ile o mevlūdun suyu aẖẕ olunur ve rıfḳ ile

mesḥ olunup silinir. Ve evvelen karnı üzere ıḍcāᶜ olunup yatırılır ve sonra arkası üzerine yatırılır. Ve bu ıḍcāᶜlarda rıfḳ ile mevlūdu mesḥ ve ġamz edip şekli üzere kılmaktan zāile olmazlar. Sonra o mevlūd bir sargı içinde mevlūdun her ᶜuḍvu maḥalline redd olunup bağlanır ve mevlūdun burnuna ᶜaẕb ve tatlı dühn-i zeyt taḳṭīr olunur ve damlatılır, zīrā burnuna damlatılan zeyt mevlūdun ṭabaḳāt-ı ᶜaynını ġasl eder ve kīrlerini giderip taṭhīr eder.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ānī Fī-Tedbīri'r-Reḍāᶜı ve'n-Naḳli

Bu faṣl-ı s̱ānī mevlūdu emzirmek ve sütten kesmek beyānında olur.

Ammā mevlūdu emzirip ve süt ile ġıdālandırmağın keyfiyyetinin beyānı budur ki vācib olur ki mümkin oldukça mevlūdu anası sütü ile irḍāᶜ eyleyeler, zīrā o mevlūdun ana raḥiminde iken ġıdāsı anasının ṭams̱ı ve ḥayḍ kanı idi ve anasının sütü dem-i ṭams̱tan istiḥāle etmekle anasının sütü ana raḥiminde olan ġıdāsına ziyāde müşābih olur ve mevlūd meᵓlūf olduğu ġıdāyı ziyāde ḳabūl edip intifāᶜı ziyāde olur ḥattā mücerrebe-i ṣaḥīḥa ile mücerrebdir ki mevlūdun anası memesinde olan ḥalemeyi mevlūd iltiḳām edip ağzına almak ile mevlūda īẕā eden nesnelerin īẕāsı cidden defᶜ olur ve nefᶜi ᶜaẓīm olur.

Ve vācib olur ki günde iki defᶜa veyāḫūd üç defᶜa mevlūdu emzirmek ile iktifā oluna. Ve vācib olur ki mevlūdun evāil-i irḍāᶜı kes̱īr olmaya yaᶜnī mevlūd süte meᵓlūf olunca ḳadar azar azar irḍāᶜ oluna, *zīrā meᵓlūf olmadan çok emzirilse leben-i kes̱īr mevlūdun miᶜdesine s̱aḳīl gelip sūᵓ-i haḍm ve sūᵓ-i istimrāya müᵓeddī olur.*

Ve müsteḥabb olur ki evvel-i emrde yaᶜnī mevlūdun anası nifāstan kurtulup mizācı müstaḳīm ve ṣaḥīḥ olunca ḳadar o mevlūdu anasının ġayrisi ve dāyesi irḍāᶜ eyleye.

Ve ecved ve evlā olur ki emzirmeğe bedᵓ olunup başlanmazdan evvel mevlūda bal yalatıp baᶜdehu emzireler. Ve vācib olur ki her ṣabāḥ mevlūdu emziren mürḍiᶜanın sütü iki kerre veyāḫūd üç kerre sağılıp baᶜdehu mevlūdun ağzına verile ḫuṣūṣan mürḍiᶜanın sütü redī olup maᶜyūb ola, o süt vech-i meşrūḥ üzere ḥalb olunmak ziyāde lāzım olur. Ve mürḍiᶜanın sütü redī ve ḥarāfetli olur ise o mürḍiᶜaya lāyıḳ olan budur ki mevlūdu ᶜale'r-rīḳ emzirmeye yaᶜnī o mürḍiᶜa bir ġıdā ile taġaddī eylemeden aç karnına emzirmeye.

Ve bu ẕikr eylediğimiz nesnelere mürāʿāt ile maʿan iki nesneye dahi mürāʿāt eylemek vācib olur: O iki nesnenin biri mevlūdu luṭf ile ve rıfḳ ile taḥrīk olur, beşiğini ve salıncağını taḥrīk etmekledir. Ve ikincisi mūsiḳī ve elḥān-ı ḥasene olur, nitekim ṣıbyānı uyutmak için ʿādet bunun üzerine cārīdir, ṣavt-ı ḥasen ile ve naġamāt ile terennüm ederek ṣıbyānı tenvīm edip uyuturlar. Ve bu taḥrīk ve terennüm ile mevlūdun mizācı ḳavī olur ve eẕāsı defʿolur.[344]

Ve mevlūdun taḥrīki ḳabūl edip rāḥat eylemesi ve uyuması miḳdārı ile o mevlūdun bedeninin riyāḍeti ḳabūle teheyyüʾ ve istiʿdādının miḳdārına istidlāl olunur. *Eger mevlūd miḳdār-ı ḳalīl taḥrīk ile eẕāsı mündefiʿ olup rāḥat eder ise o mevlūdun bedeni riyāḍeti ve ḥareketi ḳabūle ziyāde ve müteheyyiʾ olur.* Ve keẕālik mūsīḳī ve naġme ve elḥānı ḳabūl ile mevlūdun nefsinin riyāḍeti ḳabūle olan istiʿdādının miḳdārına istidlāl olunur. *Eger mevlūd miḳdār-ı ḳalīl mūsiḳī ile rāḥat edip o mevlūdu īẕā eden keyfiyyāt-ı nefsāniyye gidip ve zāil olur ise o mevlūdun mūsiḳīyi ḳabūle teheyyüʾ ve istiʿdādı ziyāde olduğuna istidlāl olunur.*

Eger mevlūdun anası ḍaʿīfe olup veyāḫūd anasının sütü fāsid olup veyāḫūd anası tereffüh ṣāḥibesi olmakla meşaḳḳat-i irḍāʿı irtikāb eylemez ise bu māniʿler ḥasebiyle o mevlūda bir mürḍiʿa ve mevlūdu emzirmeğe dāye ittiḫāẕ olunur o şurūṭ üzere ki gelecek zamānda biz vaṣf edeceğimiz evṣāf ile o dāye muttaṣıf ola. Ve bizim vaṣf edeceğimiz evṣāfın baʿḍısı mürḍiʿanın ve dāyenin sinnine ve müddet-i ʿömrüne müteʿalliḳ olur ve baʿḍı evṣāfı dahi dāyenin seḥanesine, arık ve semiz olmasına müteʿalliḳ olur ve baʿḍısı dahi aḫlāḳına ve baʿḍısı memesinin heyʾetine ve şekline ve baʿḍısı o dāyenin sütü keyfiyyetine ve baʿḍısı o dāyenin dāyesi olduğu mevlūdu irḍāʿı zamānıyla o süte sebeb olan ḥamli dāyenin vaḍʿ eylediği zamānın arasında olan zamān-ı mütevassıṭa müteʿalliḳ olur ve keẕālik o dāyenin doğurduğu mevlūdun cinsine yaʿnī erkekliğine ve dişiliğine müteʿalliḳ evṣāf olur.

Ve bu ẕikr edeceğimiz evṣāf ile mevṣūfe olan dāyeye iṣābet olunup o dāye mevlūdu irḍāʿa ve emzirmeğe taʿyīn olunur ise o dāyenin ġıdāsı ceyyid ve lāyıḳı üzere yaʿnī o dāye ẕikri ātī ġıdālar ile taġdiye olunur, o

---

344 Bu taḳrīrden ẓāhir olur ki taḥrīk ṭıflın bedeninin eẕāsını defʿ eder ve mūsiḳī ile keyfiyyāt-ı nefsāniyye ḥasebiyle olan eẕāsı mündefiʿa olur.

ġıdālar bunlardır: ḥınṭa ve ḫanderūs *yaʿnī bir nevʿ buğday ki arpa ile ḥınṭa beyninde mütevassıṭ olur ve arpa gibi kabuğu olmaz ve etmeği buğdaydan beyāḍ olur, İfrenc ve Rūm diyārlarında çok bulunur* ve kuzu ve oğlak etleri ve ʿufūnetli ve ṣalābetli olmayan balık etleri ve marul ve bunduḳ ve bādām dahi dāyeye muvāfıḳ ġıdā olur. Dāyeye ḳıyāsla buḳūl ve sebzenin şerrlisi su teresi ve ḫardal ve bādrūc olur, zīrā bu meẕkūrlar lebeni ve sütü ifsād ederler ve lebeni ifsādda naʿnāʿın ḳuvveti ziyāde olur.

ʿAllāme ziyāde beyān edip der ki lebene muḍırr buḳūlden olur hilyevn ve maḳdenūs ki ona fuṭrāsāliyūn dahi derler ve dahi süte nāfiʿ olur. Semek-i raḍrāḍī yaʿnī kaya balığı ve s̱eniyy ve ḥavlī olan yaʿnī bir senelik olan koyun ve keçi etleri ve semiz tavuk ve bıldırcın ve piliç ki ṣayḥaya başlamış ola. Ve bu luḥūmun emrāḳı ve çorbası muṭabbaḫından ve kebābından enfaʿ olur. Ve nīm-birişt yumurtanın sarısı ve muḫḫu elṭaf-ı aġdiyeden olur ve dāyelere ziyāde nāfiʿ olur. Ve lift yaʿnī şalġam dahi ġıdā-i maḥmūd olur. Ve fevākihten nāfiʿ olan tuffāḥ-ı Fetḥī[345] *ve sefercel yaʿnī ayva ve tatlı enār ve üzüm ve incir ve pişkin mevz ve fustuḳ olur. Ve o dāyeye her ṣabāḥ ḳalbi taḳviye ve tefrīḥ eden şarāb-ı ḥummāḍ ve şarāb-ı nīlūfer ve meybih-i sāẕeci yaʿnī yalnız ayvadan ittiḫāẕ olunan şerbeti, lisān-ı s̱evr* [95a] *suyu ve mā-ı ḫilāf*[346] *mis̱lli müferriḥ sular ile saḳy edeler ve suvaralar veyāḫūd ṣabāḥla ẕikr olunan sular ile sükker-i ebyaḍ saḳy edeler. Ve o dāyenin uykusu ve yediği ṭaʿām miʿdenin ağzından miʿdeye vuṣūl ve inḥidārından sonra ola.*

Ve o dāye evvelā sağ cānibine yata ve sonra soluna yatıp baʿdehu yine sağ cānibine yata. Ve döşeğinin melmesi nāʿim ve yumuşak ola. Ve o dāyenin giydiği s̱iyāb eyyām-ı ṣayfta ince ve ṣaḳīl yaʿnī parlak ve düz ve perdāḫlı ola yā kettān veyāḫūd ibrīsem ola. Ve kış eyyāmında dāyenin s̱iyābı penbeden mütteḫaẕ ve veberden mütteḫaẕ yaʿnī tiftik yünden maṣnūʿ s̱iyāb ve semmūr mis̱lli ferveler ve kürkler ola. Ve o dāyenin mizācına muvāfıḳ meskende o dāye iskān oluna. Mesākinin aṣlaḥının ẕikri mürūr edip tafṣīl olundu.

Ammā dāyenin uykusunun ve uyanık olmasının zamānı beyānı budur ki dāye gecenin evvelinde ve gecenin āḫirinde uyanık olmak lāzım olur.

---

345 Fetḥüddīn nāmında bir melik o nevʿ tuffāḥın aşını Ḥaleb'e naḳl edip Ḥaleb'de çoğalmakla onun ismine nisbet ile tuffāḥ-ı Fetḥī diye meşhūr oldu.

346 "Mā-ı ḫilāf" söğüt ağacı çiçeğinden ittiḫāẕ olunan sudur.

Evvel-i leylde uyanık olmasıyla akşam yediği ṭaʿām miʿde ağzından miʿde dibine nüzūl eder ve münḥadir olur ve gecenin āḫirinde uyanık olmasıyla uykuda cemʿ olup biriken faḍlalar ḳaḍā-i ḥācet mis̱lli nesneler ile defʿ olur. Ve gecenin evāsıṭında ve ortasında uyur ve o uyku ile haḍm-ı ṭaʿām ve istimrā ḥāṣıl olur.

Ve o dāye riyāḍet edip ḥareket etmekle emr olunur, gündüzün evvelinde ve āḫirinde ḥareket eder ve o ḥareket ile bedeninde cemʿ olan faḍla defʿ olup taḥallül eder. Ve o riyāḍetten sonra istiḥmām eder. Ve gündüzün ortalarında sākine olur, riyāḍet için ḥareket eylemez.

Ve bu mez̠kūrların cümlesine riʿāyet eyledikten sonra vācib olur ki dāye toḫmeden ve imtilādan ve bir defʿa meʾkūlü olan ṭaʿām haḍm olmazdan muḳaddem ṭaʿām yeyip idḫālü'ṭ-ṭaʿām ʿale'ṭ-ṭaʿāmdan ictināb eyleye. Ve ġaḍab ve hemm ve fezaʿdan ve ḥayḍı idrār eder nesnelerden ve ekşi ve tuzlu ve ḥarāfetli nesneler yemekten ictināb eyleye. Bu maḳāma gelince cümlesi ʿAllāme'nin ziyādātıdır.

Ve biz mürḍiʿanın şarḍını ve irḍāʿa muvāfıḳ olan evṣāfını z̠ikr edip evvelā sinni ve ʿömrü cihetinden vaṣflarını dahi beyān eyleriz ve biz deriz ki aḥsen ve lāyıḳ olan budur ki dāye ittiḫāẕ olunan hatun yirmi yaş ile otuz yaş arasında ola, zīrā dāyenin bu sinni sinn-i şebāb ve tāzeliği sinni olup ziyāde ḳuvveti zamānı olur.

Ammā dāyenin seḥanesi ve terkībinin şarṭı budur ki dāyenin levni gökçek ve güzel ola ve boynu ḳavī ola ve ṣadrı yaʿnī göğsü geniş ola, ʿaḍalātı büyük ve laḥmı ḳavī ve muḥkem ola, gevşek ve saḫīf olmaya. Simende ve hüzālde yaʿnī semizlikte ve arıklıkta mütevassıṭa ola, ne pek semiz ve ne pek arık ola ve laḥmı şaḥmına ġālib ola.

Ammā dāyenin ḫulḳu ve ḫūyu cihetinden şarṭı budur ki o dāye ḥasenü'l-aḫlāḳ ve maḥmūdu'l-ḫıṣāl ola, rediyye olan infiʿālāt-ı nefsāniyyesi baṭīʾ ola, ġaḍab ve ġamm ve cübn gibi keyfiyyāt-ı nefsāniyyeler kendisini geç aḫẕ eyleye, daralmaya ve korkmaya ve geçmişe teʾessüf ve gelecek nesneler için tefekkür eylemeye ve tasalanmaya, zīrā bu mez̠kūrların küllīsi dāyenin mizācını ifsād eder ve dāyenin fesād-ı mizācı mevlūda sirāyet edip mevlūdun mizācı dahi fāsid olur. Ṣāḥib-i *Ḳānūn* raḥmetullāhi taʿālā ʿaleyhi der ki bu sebebden Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem mecnūneyi ẓıʿr ve

dāye ittiḫāẕından nehy eyledi. Ve sūʾ-ı mizācı olan dāyenin maḍarrat-ı sābıḳasından mā-ʿadā bir ġayr maḍarratı dahi budur ki o seyyiʾu'l-ḫulḳ olan dāyenin mevlūdun umūrunu tesviyeye ʿināyeti ḳalīl olur ve müdārāt eylemez, o cihetten mevlūdu terbiyesi muḫtelle ve müşevveşe olur.

Ammā dāyenin memesi heyʾetinin beyānı budur ki dāyenin memeleri büyük ve mükteniz yaʿnī sıkı olmak gerektir ve büyüklüğü ile müsterḫī olmayıp ḳıvāmı ḳavī olmak lāzımdır lākin ziyāde büyük olmak vācib ve lāyıḳ değildir. Ve vācibdir ki memeleri līn ve ṣalābette yaʿnī katılıkta ve yumuşaklıkta muʿtedil ola, ziyāde katı ve ziyāde yumuşak olmaya.

Ammā dāyenin sütünün keyfiyyeti o sütün ḳıvāmı muʿtedil ola yaʿnī ziyāde raḳīḳ veyāḫūd ziyāde ġalīẓ olmayıp ġılẓat ve riḳḳatte muʿtedil ola. Ve sütün miḳdārı dahi muʿtedil ola, ḳıllet ve kes̱rette mütevassıṭ olmak ḥasebiyle. Ve sütün levni beyāḍa māil ola, kümūdeti olmaya ve yeşile ve sarıya ve kırmızıya meyli olmaya. Ve hoş kokusu ola, ḥumūḍatı ve ʿufūṣatı olmaya; ṭaʿmı ḥalāvete māil ola, ṭaʿmında dahi melāḥat ve merāret ve ḥumūḍat olmaya ve olduğu miḳdār o sütte kes̱ret ola. Ve o sütün eczāsı müteşābih ola yaʿnī o sütün cemīʿan eczāsı bu evṣāf ile mevṣūf ola, eczālarda iḫtilāf olmaya. Ve bu evṣāf ile mevṣūfe olan süt lā-maḥāle raḳīḳ ve seyyāl olmaz yaʿnī ince ve akıcı olmaz ve o sütte cübniyyet olup yaʿnī o süt peynir gibi olup cidden ġalīẓ olmaz ve eczālarında dahi iḫtilāf olmaz ve rıġvesi dahi kes̱īr olmaz yaʿnī köpüğü ziyāde olmaz. Ve sütün ḳıvāmı bu vech ile tecribe olunup bilinir ki o süt tırnak üzere taḳṭīr olunur, eger ḳaṭre tırnak üzere seyelān edip akarsa o sütün ḳıvāmı raḳīḳtir; eger tırnak üzere inci dānesi gibi bir ṭarafa meyl edip tırnak üzere meks̱ ederse ve münbasıṭ olup ḫārice akmaz ise sütün ḳıvāmı ġalīẓ ve katı olur. *Ṣāḥib-i Ḳānūn bu maḥallde icmāl eyledi.*

ʿAllāme o icmāli tafṣīl edip der ki tırnak üzere inci dānesi gibi vuḳūf ve meks̱ eden sütün vuḳūfu şedīd ve meyli ḳavī olmayıp o sütte lüzūcet dahi olmaz ise o sütün ḳıvāmı riḳḳat ve ġılẓatte muʿtedil olur; eger o sütün vuḳūfu ḳavī olup ve lüzūceti dahi olur ise o sütün ḳıvāmının ġılẓati ġālib olur.

Ve sütün riḳḳat ve ġılẓati ve iʿtidāli vech-i s̱ānī ile dahi bilinir, o vech-i s̱ānī budur ki o süt bir şīşe içine konulup ve içine bir miḳdār mürr-i ṣāfī katılıp parmak ile o süt karıştırılır ve bu ʿamel ile sütte olan cübniyyet

māiyyetten müfārıḳ olup ayrılır. Eger cübniyyeti ve peynirliği olan eczā eczā-i māiyyetten ziyāde olur ise o süt ġalīẓ olur, eger māiyyeti ziyāde olur ise o sütün ḳıvāmı raḳīḳ olur, eger iki cüzʾ berāber olur ise o süt muʿtedi-lü'l-ḳıvām olur. Maḥmūd olan süt cübniyyeti māiyyete berāber olup ḳıvāmı muʿtedil olan süt olur.

ʿAllāme sütün ḳıvāmını imtiḥānda üçüncü bir ṭarīḳ ẕikr edip der ki imtiḥānı murād olunan süt bir şīşe içine taḳṭīr olunup bir gün ve bir gece o süt şīşe içinde terk olunur ve o terk ile o sütün cübniyyeti māiyyetten müfāriḳ olup ayrılır ve eger cübniyyeti olan eczā māiyyeti olan eczādan eks̱er olur ise o sütün ḳıvāmı ġalīẓ ve s̱eḫin olur ve eger eḳall olup māiyyet eks̱er olur ise o sütün ḳıvāmı raḳīḳ olur ve eger o iki cüzʾler berāber olurlar ise o sütün ḳıvāmı muʿtedil ve maḥmūd olur.

Ve yine ʿAllāme der ki ṣāḥib-i Ḳānūn muḳaddemā taʿdād edip ve icmā-len irḍāʿın şurūṭu cihātından ʿadd edip saydığı nesnelerin üç ʿadedini terk edip bu maḳāmda tafṣīlinde beyān eylemedi ve bize vācib oldu ki o cihet-lerden olan şarṭları dahi ẕikr edip beyān eyleyeyüz:

O cihetlerin evvelkisi mürḍiʿanın ḥamlinin müddetidir. Vācib olur ki mürḍiʿanın ve dāyenin sütüne sebeb olan ḥamlin müddeti müddet-i ṭabīʿī ola ve mürḍiʿa o ḥamli müddet-i ṭabīʿīsi olan dokuz aya bülūġunda vaḍʿ etmiş [*95b*] [*ola. Dokuz aydan eḳallde veyāḫūd eks̱erde ḥamlini vaḍʿ etmiş*] *olsa o vaḍʿ sütün fesādına delālet eder. Keẕālik ḥamlin vaḍʿ isḳāṭ-ı cenīn ṭarīḳi ile olmaya ve o mürḍiʿanın isḳāṭ-ı cenīn eylemek muʿtādı dahi olmaya. Cenīni düşürmek muʿtādı olan hatun ittifāḳ ḥasebiyle bir kerre cenīnini düşürmese ve müddet-i ṭabīʿī olan dokuz ayda ḥamlini vaḍʿ eylese o hatunu cenīnini düşürmediği defʿada dāye ittiḫāẕ etmek lāyıḳ olmaz, zīrā isḳāt-ı cenīn muʿtādı olduğu sütünün fesādına delālet eder, o defʿa-i vāḥidede müddet-i ṭabīʿīde cenīni vaḍ eylediği ile sütün ṣalāḥa istiḥālesine istidlāl olunmaz.*

Ve terk olunan şurūṭ-ı cihātın ikincisi o dāyenin vaḍʿ-ı ḥamli zamānı ile dāyesi olduğu mevlūdu emzirdiği zamānın arasında olan müddettir. O müd-det bir buçuk ay veyāḫūd iki ay olmak lāyıḳ olur yaʿnī o hatun dāye ittiḫāẕ olunur ki o hatunun sütüne sebeb olan ḥamlini vaḍʿ eyleyeli bir buçuk ay veyāḫūd iki ay mürūr eylemiş ola; ḥamlini henüz vaḍʿ eyleyip ẕikr olunan

müddet mürūr eylemeyen veyāḫūd ẕikr olunan müddetten ziyāde vaḳt mürūr eden hatun dāye ittiḫāẕ olunmaz sütünde ḫalel olduğu ḥasebiyle.

Şurūṭ-ı meẕkūrenin cihāt-ı metrūkesinin üçüncüsü dāyenin mevlūdunun cinsi olur. Lāyıḳ olur ki o dāyenin sütüne sebeb olan veled erkek ola veyāḫūd o dāyenin erkek doğurmak muʿtādı ola. O süte sebeb olan veledi dişi olsa lākin muḳaddemā doğurdukları erkek olup erkek doğurmak muʿtādı olsa o dāyenin dişi doğurduğu veled ḥasebiyle olan sütünde fesād olmaz. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve şurūṭ-ı meẕkūreyi cāmiʿa olmayan süt ile mevlūdu emzirmeğe ḥācet mess eylese ve o süt ile mevlūdu taġdiyeye muḍṭarr kalınsa o sütü mevlūdu emzirmekten iki vech ile tedbīr olunur, o iki tedbīrin birisi saḳyda tedbīr olur, ikinci tedbīr mürḍiʿaya ve dāyeye tedbīr olur.

Ammā saḳyda olan tedbīr budur ki o dāyenin sütü ġalīẓ olup ve sütün rāyiḥası dahi kerīhe olur ise o süt ḥalb olunur ve bir kāse içine sağılır. O kāse havādār bir maḥalle vaḍʿ olunur rāyiḥa-i kerīhe zāile olsun [için] baʿdehu saḳy olunur.

ʿAllāme der ki saḳyda bu miḳdār tedbīr ile iktifā olunmaz belki lāyıḳ olur ki o dāyenin lebenini taṭyīb edici ġıdā ile o dāye taġdiye olunur ve onun ġıdāsına dār-ı ṣīnī ve maṣṭakī katılır.

Yine ʿAllāme der ki o dāyeye lisān-ı s̱evr suyu ve nīlūfer suyu ve gül suyu ve ḫilāf suyu mis̱lli miyāḥ-ı müferriḥa ile maḫlūṭ ve memzūc şarāb-ı reyḥānī baʿḍı evḳātta saḳy olunur ve onun miḳdārına ve mezcine ve vaḳt-i istiʿmāline mürāʿāt olunur. Ve baʿḍı vaḳtte o suya ḳalīlen zaʿferān dahi katılır ise sütü tanẓīf edip tefrīḥte ziyāde eblaġ ve ecved olur. Ve o dāye rāyiḥa-i kerīhesi olan soğan ve sarımsak ve turp gibi ġıdālar yemekten menʿ olunur. Ve bu tedbīrleri ile o sütün rāyiḥası zāile olmaz ise o dāyenin ġıdāsı bu vech ile ıṣlāḥ olunup o dāyeye bedeninde olan ʿufūnetli māddeleri istifrāġ eder devālar verilir ve o devālar verildiği günde o mevlūdu emzirmekten dāye menʿ olunur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve eger dāyenin sütünde ḥarāret ziyāde olur ise o süt mevlūda ʿale'r-rīḳ saḳy olunmamak vācib olur.

Ve *Ḳānūn*'da ẕikri sābık olan iki teddbīrin ikincisi mürḍiʿaya olan muʿālece olur. Eger mürḍiʿanın ve dāyenin sütü ġalīẓ olursa mülaṭṭıfāt ile maṭbūḫ

olan sikencebīn-i büzūrī saḳy olunur. O mülaṭṭıfāt bunlardır: fūtenec, zūfā, saʿter-i cebelī, ḥāşā ve bu mis̱llilerdir ve o dāye ṭırrīḫ mis̱lli ġıdālar ile taġdiye olunur. *"Ṭırrīḫ" bir nevʿ balıktır ki ṣaġīr ve ḳaṣīr olur ve bir sere ṭūlü olur, Ercis ḳurbünde buḥayre-i Aḫlāṭ'tan ṣayd olunup tuzlanır ve kurutulur ve eṭrāf-ı bilāda naḳl olunur ve ʿatīḳi ecved olur.* Ve o dāyenin ġıdāsında ḳalīlen turp dahi kılınır. Ve o dāyeye emr olunur ki mā-ı ḥārr ile maḫlūṭ sikencebīn içip ḳayʾ ve istifrāġ eyleye. *Ve baʿḍı nüsḫalarda "sikencebīn-i ḥārr" vāḳiʿ olmuştur.* Ve o ḳayʾ ve istifrāġ ḥammāmda olmak evlādır. Ve o dāye riyāḍet-i muʿtedileyi teʿāṭī edip işleye yaʿnī gāh bīgāh ḥareket-i muʿtedile mis̱lli ile riyāḍet ede.

Eger o dāyenin mizācı ḥārr olur ise o dāyeye sikencebīn ile şarāb-ı raḳīḳ saḳy oluna gerek biri birine ḫalṭ olunup saḳy olunsun ve gerek ise başka başka saḳy olunsun. Eger o dāyenin lebeni riḳḳate māile ise o dāye terfīh olunup riyāḍetten menʿ olunur ve dem-i ġalīẓ tevlīd eden ġıdālar ile taġdiye olunur. Ve eger o dāye ḥummā gibi ve südde ḫavf olunması gibi māniʿ olmaz ise ona şarāb-ı ḥulv ve ʿaṣīr-i ʿineb saḳy olunur ve ziyāde uyku ile o dāyeye emr olunur.

Ve eger dāyenin sütü ḳalīl ise o ḳıllet-i lebenin sebebinde teʾemmül ve tefekkür olunur, o ḳıllete sebeb olan sūʾ-i mizāc-ı ḥārr mıdır yāḫūd bārid midir bilinir. Ve ḥārr ise o sūʾ-i mizāc-ı ḥārr dāyenin cemīʿ-i bedeninde mi olur veyāḫūd o sūʾ-i mizāc-ı ḥārr yalnız memede mi olur sūʾ-i mizāc baḥs̱inde ẕikr olunan ʿalāmetler ile ve memelerin melmesi ḥasebiyle bilinir. Eger delīl delālet edip o dāyede sūʾ-i mizāc-ı ḥārr olduğu maʿlūm olur ise keşk-i şaʿīr ve ısfanāḫ mis̱lli ġıdālar ile o dāye taġdiye olunur. Eger o dāyede berd-i mizāc veyāḫūd südde veyāḫūd ḳuvve-i cāẕibenin ḍaʿfına delālet eder delīl mevcūd ise onun ġıdāsında ḥarārete māil ve laṭīf olan nesne ziyāde kılınır ve o dāyenin memeleri altına meḥācim konulur, ammā o meḥācimi vaḍʿda ʿunf olmamak lāzımdır belki rıfḳ ile vaḍʿ olunur. Ve bezr-i cizr yaʿnī havuç toḫumu ve havucun kendi dahi menfaʿat-i şedīde ile ḳıllet-i lebende menfaʿati olup sütü çoğaltır.

Ve eger sütün ḳılletine sebeb o dāyenin ġıdāsı ḳalīl olduğu ḥasebiyle olur ise o dāye şaʿīr ve nuḫāle ve ḥubūbdan ittiḫāẕ olunan ḥasv ve bulamaç

ile taġdiye olunur. Ve sütü ḳalīl olan o dāyeye semn-i baḳar ile şarāb-ı ṣırf[347] nāfiᶜ olur. Ve vācib olur ki o dāyenin ḥasvına ve ġıdā-i sāiresine rāziyāne kökü ve rāziyāne toḫumu ve durak otu ve şūnīz yaᶜnī çörek otu ḫalṭ olunup katıla.

Ve eṭıbbā dediler ki ḥayvānın memelerini içine mevcūd olan süt ile maᶜan yemek bu bābda yaᶜnī sütü ziyāde kılmakta ziyāde menfaᶜati olur ve şānı ᶜaẓīmdir ve bi'l-müşākele veyāḫūd bi'l-ḫāṣıyye teʾs̱īri ziyāde olur ḫuṣūṣan ki koyun ve keçi memesi ola. *Ve memeyi aḫẕın ṭarīḳi budur ki o memeler sütüyle maᶜan ḥayvāndan aḫẕ olunur ve cildesi soyulur ve sütü çıkıp dağılmasın için memenin ṭarafı bağlanır ve ḳıdra yaᶜnī tencereye konulur gerek yalnuz ve gerek ẕikr olunan nesneler ile veyāḫūd ġayri ile ṭabḫ olunur, keẕā fī-şerḥi'l-ᶜAllāme.*

Ve yine teks̱īr-i lebende mücerrebdir ki araḍa dedikleri böcekten veyāḫūd kurutulmuş soğulcan böceğinden bir dirhem aḫẕ olunur ve mā-ı şaᶜīr ile birkaç gün mütevālīyeten istiᶜmāl olunur ve bunun ġāyet nefᶜi ziyāde olur. *"Soğulcan" dedikleri böcek cümlenin maᶜlūmudur, Arabca ona "ḫarāṭīn" derler, ammā "araḍa" rānın fetḥi ile bir nevᶜ ṣaġīr böcektir ki kendi ebyaḍ ve başı aṣfer olur, ağaçları ekl eder. Naẓm-ı celīlde "Felemmā ḳaḍaynā ᶜaleyhi'l-mevte mā dellehüm ᶜalā-mevtihi illā dābbetü'l-arḍı teʾkülü min-seʾetehu"*[348] *āyet-i kerīmesinde mezkūre olan dābbetü'l-arḍdan murād bu böcektir demişlerdir. Ve rānın fetḥi ile "dābbetü'l-araḍa" dahi ḳırāʾet olunmuştur.* Ve keẕālik semek-i māliḥin ruʾūsu ve başı durak otu suyunda ṭabḫ olunup selāḳasını istiᶜmāl ġāyet nāfiᶜ olur.

---

347 İslām'dan olan eṭıbbā "Filān maraḍın muᶜālecesinde filān şarāb tenāvül olunur" dedikleri lā-maḥāle teʾvīle muḥtācdır ḫuṣūṣan ki "ḍarūret-i ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat için istiᶜmāl eylesin" diye emr etmek ziyāde teʾvīle muḥtācdır. Teʾvīli budur ki ṭabāyiᶜ-i eşyā ve müfredāt ve mürekkebātı istiḫrāc eden eṭıbbānın zamānları taḥrīm-i ḫamrdan muḳaddem olup her nevᶜ mizācda mevcūd ve müşterek olan eşribede ḫamrın aṣnāfından hangi ṣınf mevcūd ise o ṣınf o mizāca ᶜalem gibi olup "maraḍ-ı filānīde şarab-ı filānī istiᶜmāl olunur" dediklerinden murādları o şarābın mizācında olanlar istiᶜmāl olunur demek olur. Ve eṭıbbānın müteʾaḫḫirleri o mizāc-ı maḫṣūṣları taᶜyīne ve vaṣfa ḳādir olmamakla o mizācı aṣnāf-ı şarābdan birer ṣınf ile ẕikr ederler ve murādları şarābın nefsi değildir belki o mizācda olan tenāvülü meşrūᶜ eşribelerdir.

348 Sebeʾ, 34/14.

Bu devā dahi teks̱īr-i leben eden devālardan olur: Bir vuḳıyye yaʿnī on dirhem sığır yağı aḫẕ olunur, üzerine şarāb-ı ṣırf ṣabb olunup saḳy olunur veyāḫūd susam [96a] ṭaḥn olunup ve öğütülüp şarābla ḫalṭ olunur sonra taṣfiye olunup saḳy olunur. Ve dühn-i nārdīnin dibine çöken ve rüsūb eden s̱üflü ve tortu zeyt ve leben-i etān yaʿnī eşek sütüyle iki memelerine ḍımād olunur.

ʿAllāme, İbn Bayṭār'a ʿazv edip der ki "nārdīn" lafẓ-ı Yūnānī'dir ve "nārdīn" muṭlaḳan ẕikr olunsa ancak murād sünbül-i Hindī olur, ammā muḳayyeden "nārdīn-i ḳalīṭī" diye ẕikr olunsa sünbül-i Aḳlīṭī yaʿnī sünbül-i Rūmī murād olunur. Ve nārdīn muḳayyeden āḫer devālara dahi ıṭlāḳ olunur lākin bu maḳāmda muṭlaḳan ẕikr olunmakla murād sünbül-i Hindī olur. İntehā.

Veyāḫūd bir vuḳıyye bādincānın içi ve vasaṭı aḫẕ olunup su içinde ṭabḫ olup meslūḳ olduktan sonra o meslūḳ şarāb ile ḫalṭ olunup ve el [ile] karıştırılıp mers olunduktan sonra o memrūs saḳy olunur veyāḫūd nuḫāle ve turp şarābda kaynatılıp saḳy olunur veyāḫūd üç vuḳıyye durak otu toḫumu ve ḥandeḳūḳā toḫumu ve kürrās̱ toḫumu her birinden birer dirhem, raṭbe ve ḥulbe toḫumlarının her birinden ikişer vuḳıyye yaʿnī yirmişer dirhem aḫẕ olunup rāziyāne ʿuṣāresi ve ʿasel ve semn ile ḫalṭ olunduktan sonra içirilir.

Mesīḥī der ki bu terkībleri Şeyḫ-i Reʾīs bi'l-ḫāṣṣa sütü ziyāde eylemek üzere ẕikr eyledi lākin bunlardan biri beni iʿcāb eylemez yaʿnī katımda birisi dahi maḳbūl ve müsellem değildir. İntehā.

Ve kaçan süt kes̱īr olup kes̱reti ḥasebiyle o mürḍiʿayı müteʾeẕẕiye eylese ve süt dahi kes̱reti ḥasebiyle muḥteḳan ve muḥtebes olup mütekās̱if olmakla fāsid olsa o süt taḳlīl-i ġıdā yaʿnī az ṭaʿām yemek ve ṭaʿāmdan ġıdāiyyeti az olan nesneleri yemek ile tenḳīṣ olunup azaltılır.

Ve sütü çok olan dāyenin göğsüne kemmūn ve sirke ile ḍımād olunur veyāḫūd ṭīn-i ḥurr[349] ve sirke ile ṣadrına ḍımād olunur veyāḫūd sirke ile kaynatılmış mercimek ile ṣadrı ḍımād olunur. Ve taḳlīl-i leben için tenāvül

---

349 İbn Kütbī der ki ṭīn-i ḥurr o çamurdur ki ḫāliṣ topraktan ola, reml ve ḥaṣā ve sāir nesneler ona karışmaya. Ve baʿḍılar dahi ḳaymūliyāya ṭīn-i ḥurr ıṭlāḳ ederler ve bu ıṭlāḳ ıṣṭılāḥ-ı ḍaʿīftir. Ve baʿḍı kerre dahi zencār gibi bir ṭīn Seyyirān arḍından gelir, o gelen ṭīne dahi ıṭlāḳ ederler. İntehā. Bu maḳāmda eşher-i maʿānī olan maʿnā-yı evvel murād olunur ve "ḥurr" ḥānın ḍammı iledir.

olunan edviyenin üzerine tuzlu su içirilir. Kez̲ālik naʿnāyı çok istiʿmāl eylemek sütü azaltır lākin memelerini çok delk edip ovmak sütü ziyāde eder.

Ve rāyiḥa-i kerīhesi ve kötü kokusu olan süt muʿālece olunup o süt ṣāḥibesine şarāb-ı reyḥānī saḳy olunur ve rāyiḥa-i ṭayyibesi olan aġdiye ve eṭʿime iṭʿām olunur.

Ve irḍāʿ ile dāyenin ḥamlini vaḍʿın müddetleri arasında olan müddetten meʾḫūẕ olan tedbīr budur ki o müddet-i mez̲kūre bir buçuk şehr veyāḫūd iki şehr ola, o süt vilādete ḳarīb veyāḫūd ziyāde baʿīd olmaya ve dāyenin kendi veledi erkek ola ve dāye o mevlūdunu müddet-i tabīʿīde yaʿnī dokuzuncu ayda doğurmuş ola ve o mevlūdun ḫurūcu isḳāṭ ṭarīḳi ile olmaya ve o dāyenin isḳāṭ-ı cenīn eylemek muʿtādı olmaya.

Ve vācib olur ki o dāyeye riyāḍet-i muʿtedile ve ḥareket ile emr oluna ve keymūsu ḥasen olan ġıdālar ile o dāye taġdiye oluna ve o dāyeye cimāʿ olunmaya, zīrā cimāʿ dem-i ṭams̱ı taḥrīk edip sütün rāyiḥasını taġyīr eder ve sütün miḳdārını az eder. Ve baʿḍı kerre olur ki cimāʿdan gebe kalıp gebeliği emzirdiği mevlūda ve kendi ḥamline ikisine maʿan muḍırr olur. Ammā mürteḍiʿ yaʿnī süt emen mevlūdun ḍararı o vechle olur ki demin laṭīfi cenīne ve ḥamle ġıdā olur ve ġalīẓi süte istiḥāle edip sütün ḳıvāmı ġalīẓ olur. Ammā cenīnin ve ḥamlin taḍarruru raḍīʿ mevlūd memeleri maṣṣ edip sordukça bir miḳdār demin laṭīfi süte istiḥāle eyler ve cenīnin ġıdāsı ḳalīl olur.

Ve vācib olur ki mevlūdu her defʿa emzirdikçe evvelā sütten bir miḳdār sağılıp isāle oluna ve akıtıla baʿdehu emzirile ḫuṣūṣan her gün evvel emzirişte z̲ikr olunan ḥalb ve isāleye ziyāde riʿāyet oluna. Ve memeleri ġamz edip ovmak ile mevlūda iʿānet oluna, zīrā o ġamz ile süt dürūra ve seyelāna müstaʿidd olup mevlūdun ednā maṣṣı ve sorması ile süt akıp cereyān eder, ammā ġamz olunmasa ziyāde maṣṣa muḥtāc olup mevlūdun ḥalḳı ve boğazı ālātını ve ṭaʿām ve şarābı mecrāsı olan merīsini īlām eder ve şiddet-i maṣṣ merīyi ve ālātı tecfīf edip kurutur. Ve ḳable'l-irḍāʿ o mevlūda bir miḳdār ʿasel ilʿāḳ olunup yalatılsa menfaʿati olur. Eger o yalatılan ʿasele bir miḳdār şarāb mezc olunsa *Ḳānūn* ṣāḥibinin reʾyi üzere ṣavāb olur. Ve lāyık değildir ki defʿaten mevlūda leben-i kes̱īr emzirile belki ṣavāb olan defeʿāt-ı mütevāliye ile ḳalīlen ḳalīlen emzirilir, zīrā bir defʿada mevlūdu doyuracak miḳdār sütü irḍāʿ eylemek baʿḍı kerre temeddüdü īcāb eder, miʿdesi gerilir

veyāḫūd nefḫa īcāb eder ve riyāḥının kes̱retini ve bevlinin beyāḍ olmasını īcāb eder.

Ve eger mevlūdda bu mis̱lli ʿārıḍa olur ise vācib olur ki o mevlūd emzirilmeyip ziyāde aç kılına, muḳaddemā emdiği leben-i kes̱īr haḍm olunca ḳadar o mevlūdu uyutmağa iştiġāl ve saʿy oluna. Ve o mevlūd evāil-i irḍāʿda günde üç defʿa emzirile. Ve evvel günde mevlūdun anasının ġayri emzirir ise ẕikri sebḳat eylediği üzere emr-i ṣavāb olur.

Keẕālik ṣavāb budur ki mevlūdun dāyesine ve mürḍiʿasına mizāc-ı redī veyāḫūd dāyeye elem verici ʿillet veyāḫūd ishāl-i kes̱īr veyāḫūd mūẕī olan iḥtibās ʿārıḍa olur ise o maʿlūle olan mürḍiʿa terk olunup āḫer dāyeye emzirtile. Keẕālik mevlūdu irḍāʿ edip dāye ḳuvveti ve keyfiyyet-i ġālibesi olan devā saḳy olunmağa muḥtāc olsa yine o mevlūd āḫer dāyeye irḍāʿ olunur. Kaçan mevlūd süt emdikten sonra uyusa o mevlūdun beşiği rıfḳ ile taḥrīk olunur, ʿunf ile ve şiddet ile taḥrīk olunmak lāyıḳ olmaz, zīrā şiddet-i ḥareket ḥasebiyle leben miʿdede tecebbün edip ıḍrār eder. Ḳalīlen bükā edip ağladıktan sonra irḍāʿ edip emzirmek mevlūda nāfiʿ olur. Ve irḍāʿın müddet-i ṭabīʿīsi iki senedir.[350] Ve mevlūd sütten mā-ʿadā nesne iştihā eder ise tedrīcle o iştihā eylediği ġıdā verilir. Ve mevlūda mūcib-i şiddet ve ʿuḍvuna elem ve haḍmında ʿusret olacak ḳadar defʿaten müştehā-i sāiresi verilmez.

Kaçan mevlūdun s̱enāyāsı ve ön dişleri bitip ẓāhir oldukta sütten ḳavī olan ġıdā ile mevlūd naḳl olunur lākin o naḳl olunan ġıdā maḍġı ve çiynemesi ʿusretli olmamak şarṭı ile evvelā sütten ḳalīlen ṣulb olan ġıdāya naḳl olunur ve ona meʾlūf olduktan sonra o ġıdādan dahi ṣulbe naḳl olunup naḳl-i ḳavīden aḳvāya tedrīcle olur. Ve evvel-i emrde sütten naḳlde olan naḳl bu vech ile olur ki mürḍiʿa ḫubzu çiyneyip ḥall eyledikten sonra o çiynediği ḫubzu su ile ve ʿasel ile ḫalṭ edip karıştırır veyāḫūd o ḫubz-i

350 Ve irḍāʿın müddet-i şerʿīsi Ebū Yūsuf ve Muḥammed ve Şāfiʿī ve Aḥmed ibn Ḥanbel katında iki sene olur ve Ebū Ḥanīfe katında iki buçuk sene olur ve Züfer katında üç seneye bāliġ olur. Bu meẕāhibin edillesi *Hidāye*'de meẕkūrdur. Ve baʿḍı Ḥanābile kitāblarında meẕkūrdur ki Ḥaḍret-i ʿĀyişe'nin rivāyet eylediği baʿḍı eḥādīs̱in muḳteḍāsı budur ki Ebū Ḥuẕeyfe'nin hatununa ve zevcesine recülü irḍāʿ etmeğe müsāʿade olunmamıştır lākin o müsāʿade o hatunun ḫavāṣṣından olur, āḫere şümūlü olmaz ve o ḥükm ẕikr olunan ṣaḥābiyeye maḫṣūṣ olur.

memḍūġu şarāb-ı memzūcla ḫalṭ eder veyāḫūd süt ile ḫalṭ edip o maḫlūṭu yedirir. Ve bu vech ile mevlūd ġıdāya naḳl olunduktan sonra vaḳt vaḳt mā-ı ḳalīl verilir ve o mā-ı ḳalīle şarāb-ı yesīr yaᶜnī ḳalīl şarāb mezc olunur. Ve mevlūd imtilā olacak ḳadar taġaddīden menᶜ olunur. Ve eger mevlūda imtilā ḥasebiyle kiẓẓa[351] tesmiye olunan ḥālet ve bıṭnete intifāḫ ᶜārıḍ olup ve bevli dahi ebyaḍ olur ise o mevlūd her ġıdādan menᶜ olunur o imtilā defᶜ olunca ḳadar.

Ve o mevlūdu taġdiyede ecved ve ziyāde lāyıḳ olan budur ki ġıdā verildikten sonra o mevlūdu ġasl edip ve bedenini yıkayınca ve aᶜḍāsını delk ve merḫ edince ḳadar o ġıdā o ġıdā-i evvel ile iktifā oluna. Kaçan o mevlūd yıkanıp ve aᶜḍā-i bedeni ovulup ġıdā-i evvel haḍm olduktan sonra s̱āniyen bir defᶜa dahi taġdiye oluna. Ve kaçan reḍāᶜın müddet-i ṭabīᶜīsi ḥulūl edip mevlūdu sütten kesmek ḳaṣd olunsa sütten evvelā aḥsā ve bulamaç cinsinden haḍmı sühūletli nesnelere ve ḫafīf laḥmlara naḳl olunur.

Ve vācib olur ki sütten kesmek tedrīcle ola, defᶜaten kesmeyeler. Ve ḫubz ile sükkerden bellūṭ ve çam kozası heyᵓetinde meme gibi nesneler ile o mevlūd işġāl oluna. Eger mevlūd ilḥāḥ [96b] edip ağlayıp meme ister ise mürr-i ṣāfīden bir dirhem ve ᶜarfec[352] bir dirhem aḫẕ olunup tamāmen saḥḳ olunduktan sonra o nesneler ile memeler ṭılā olunur.

Ve biz deriz ki bi'l-cümle ṭıflın tedbīri terṭībe müeᵓddī olan nesnelerdir, zīrā muraṭṭıbāt ṭıflın mizācına müşākil ve muvāfıḳ olduğundan mā-ᶜadā nümüvvünde ve taġdiyesinde ṭıfl o terṭībe muḥtāc olur. Ve ṭıflın tedbīri terṭībe rāciᶜ olduğu gibi keẕālik onun tedbīri riyāḍete dahi rāciᶜ olur lākin o riyāḍet riyāḍet-i kes̱īre vü ᶜanīfe olmamak şarṭı ile. Ve riyāḍet-i muᶜtedile eṭfālin umūr-ı ṭabīᶜiyyesi gibidir ve eṭfālin ṭıbāᶜı riyāḍete ve ḥarekete māildir ve ṭıbāᶜı dāimā ḥarekete teḳāḍā eder ḫuṣūṣan sinn-i ṭufūliyyeti tecāvüz edip sinn-i ṣıbāya ḳudūm edenlerin ḥareketi teḳāḍīsı ṭıfldan ziyāde olur. Ve

---

351 "Kiẓẓa" kāfın kesir ve ẓā-i muᶜcemenin teşdīdi ile toḫme ve imtilādan ḥādis̱ olan ḥālet ve bir şeyᵓdir diye şerḥ-i ᶜAllāme'de ve *Ḳāmūs*'ta muṣarraḥtır. Ve o ḥāletten murād toḫme ve imtilā ḥasebiyle kerb ve meşaḳḳattır, zīrā yine *Ḳāmūs*'ta der ki كَظَّهُ الأمْرُ كَظاظاً وكَظاظةً بَهَظَهُ وكَرَبَهُ وجَهَدَهُ İntehā.

352 "ᶜArfec" yetūᶜāt-ı ᶜaşerenin biridir. Yetūᶜ o nebāta derler ki onun ḥiddetli lebeni ola. Yetūᶜāt-ı ᶜaşere bunlardır: lāġıye, şübrüm, ᶜarṭanīs̱ā, māzeryūn, māhū-dāne, māhī-zehre, fenṭāfilūn, ᶜuşer, saḳmūnyā, ᶜarfec.

kaçan mevlūd nühūḍu aḫẕ edip yaᶜnī bi-nefsihi oturup ve kalkmağa ḳādir olsa ḥareket-i ᶜanīfeden menᶜ olunur ve o ṭıfl ḥareket-i ᶜanīfeye müsāᶜade ve temkīn olunmaz ve o mevlūd bi-ṭabᶜihi ḳıyām ve ḳuᶜūda münbaᶜiṡ olmazdan muḳaddem ḳıyāma ve ḳuᶜūda ve meşy etmeğe ḥaml olunmaz yaᶜnī o vech ile ḥareket o mevlūda taᶜlīm olunmaz, zīrā taᶜlīm ile ḳable-evānihi olan meşy ḥasebiyle ṭıflın sāḳına ve inciğine ve ṣulbüne āfet erişir.

Ve o ṭıfl oturup ve yerde recfe[353] edip sürünmeğe başladıkta vācib olur ki o ṭıflın maḳᶜadında bir naṭᶜ-ı emles kılına yaᶜnī maḳᶜadına deriden minder gibi bir nesne ilṣāḳ oluna tā ki arḍın ṣalābeti mevlūdun henüz pekişmemiş maḳᶜadını taḫdīş eylemeye. Ve o mevlūdun yüzü tevaḳḳī olunup ḥareket eylediği maḥallerde ağaca ve ensere ve sāir bu miṡlli nesnelere iṣābet ṣadedinde olur ise tenḥıye olunup iṣābetten menᶜ olunur ve mekān-ı ᶜālīden tezelluḳ ve suḳūṭtan dahi ḥimāye olunur.

Ve nāb dişleri bitip ẓuhūr etmeğe başlasa çiynemesi ve maḍġı katı olan nesneleri maḍġdan ve çiynemeden menᶜ olunur, zīrā maḍġı ṣulb olan nesne maḍġ ile o dişlerin mādde-i tekevvünü taḥallül edip ḍaᶜīf olur. Ve o dişler bitmeğe ve ẓuhūr etmeğe başladıkta ᶜumūru yaᶜnī o dişlerin menbiti olan maḥalleri tavşan dimāġı ve beynisi ile ve tavuk yağı ile ovulur ve temrīḫ olunur, zīrā bu vech ile temrīḫten dişlerin nebātı ve bitmesi āsān olur. Ve ᶜumūru şaḳḳ olup dişlerin ṭarafı ẓuhūr eylese o ṭıflın başı ve boynu ıssı su ile ḍarb olunur, ġasl olunmuş dühn-i zeyt ile ovulur ve o ṭıflın kulaklarına o zeyt-i maġsūlden taḳṭīr olunur. Kaçan o dişler bir miḳdār pekişip o dişler ile ᶜaḍḍ edip bir nesneyi ısırmağa ḳudret gelse o ṭıflın mürebbīsi parmağını ṭıflın ağzına idḫāl edip ısırtmak ile taᶜlīm edip ṭıflı ᶜaḍḍa ve ısırmağa iġrā eder ve kındırır ve o vaḳtte ziyāde kurumamış bir ḳıṭᶜa meyan kökü verilir, zīrā onun ᶜaḍḍı ve maṣṣı o vaḳtte liṡātına yaᶜnī diş etlerine nāfiᶜ olur ve diş etlerinde ḥādiṡ olan ḳurḥaya ve ağrılara dahi menfaᶜati olur. Ve yine vācib olur ki onun ağzı tuz ile ve bal ile ovula ve delk oluna, zīrā bu nesneler ile ağzını delk ve ovmak ẕikr olunan evcāᶜı ve ağrıları ḥudūṡten menᶜ eder.

Kaçan ṭıflın dişleri müstaḥkem olup pekişse yine o ṭıfla rubb-ı sūs yaᶜnī meyan kökünün ᶜuṣāresi yāḫūd ziyāde kurumamış meyan kökünün kendisi

---

353 [Her hālde kelime çocuk emekleyip yürümek anlamında olan "zaḥfe" olmalıydı!]

verilir ve o eṭfāl onları ağzında imsāk edip tutar. Ve enyāb ve esnānı bittiği vaḳtte eṭfālin aᶜnāḳı ve boyunları zeyt-i ᶜaẕb ile veyāẖūd sāir ᶜaẕb olan dühn ile temrīẖ olunur. *Zeyt-i ᶜaẕb idrāk edip erişmiş zeytūndan iẖrāc olunan dühne derler. Ve idrāk etmeyip ẖām zeytūndan iẖrāc olunan dühne zeyt-i ünfāḳ derler.* Ve kaçan ṭıfl söylemeğe başlasa lisānının aṣlını o zeyt-i ᶜaẕb ile temrīẖe taᶜaḳḳud ve müdāvemet olunur.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡāliṡü Fi'l-Emrāḍı'lletī Taᶜriḍu li'ṣ-Ṣıbyāni

Ṣıbyānın muᶜālecātında ġaraḍ o mürḍiᶜa ve dāyenin tedbīri ve muᶜālecesi olur. Kaçan dāyede ve mürḍiᶜada imtilā-i dem olduğu ḥads olunsa mürḍiᶜa faṣd olunur veyāẖūd ḥacāmet olunur. Eger mürḍiᶜada sāir ẖılṭtan imtilā ḥads olunsa o ẖılṭ istifrāġ olunur. Ve o dāyenin ishāli olup ḥabs-i ṭabīᶜata iḥtiyāc olunsa yāẖūd ḳabḍı olup ıṭlāḳ-ı ṭabīᶜata iḥtiyāc olunsa yāẖūd başına buẖār [etmekle buẖār] ṣuᶜūddan menᶜe iḥtiyāc olsa yāẖūd dāyenin nefesi āletleri ıṣlāḥa muḥtāc olsa veyāẖūd dāyenin sūᵓ-i mizācı olup taᶜdīl-i mizāca iḥtiyāc olsa o āfetleri defᶜde menfaᶜati olan mütenāvelāt ile ve muvāfıḳ aġdiye ile muᶜālece olunur. Ve eger müshilāt saḳy olunur ise veyāẖūd müshil saḳy olunmadan ifrāṭ üzere defᶜ-i ṭabīᶜī vāḳiᶜ olur ise veyāẖūd muḳayyiᵓ devā saḳy olunur ise veyāẖūd muḳayyiᵓ devā saḳy olunmadan ifrāṭ üzere ḳaviyyen ḳayᵓ ile defᶜ-i ṭabīᶜī olur ise evlā olan mevlūdu o gün āẖer dāye emzire.

Biz bu mevḍiᶜde ṣıbyāna ᶜārıḍ olan emrāḍ-ı cüzᵓiyyeleri beyān eyleyelim:

Ve ṣıbyāna ᶜārıḍ olan emrāḍın evvelkisi o veremlerdir ki dişler bittiği esnāda liṡelerinde yaᶜnī diş etlerinde ḥādiṡ olur ve çene kemikleri nāḥiyelerinde olan veterlerin veremi ve teşennücü olur. Kaçan mevlūda bu veremler ḥādiṡ olsa vācib olur ki o verem parmak ile ve rıfḳ ile ġamz ve delk olunup inbāt-ı sinn baḥṡinde ẕikr olunan dühniyyāt ile yaᶜnī şaḥm-ı decāc ve dimāġ-ı erneb ve zeyt ile merẖ olunup ovula ve bal oğul otu yağıyla ḍarb olunup ve çalınıp veyāẖūd bal ᶜilk-i buṭm[354] ile ḍarb olunup onunla o veremler delk oluna. *Ve baᶜḍı nüsẖalarda "maḍmaḍa olunur" diye vāḳiᶜ olmuştur.* Ve o ṭıflın başına o su ile neṭūl olunup yıkanır ki o suda babadya ve durak otu ṭabẖ olmuş ola.

354 "Buṭm" sakız ağacı ve "ᶜilk-i buṭm" ve "ṣamġ-ı buṭm" ve "ᶜilk-i enbāṭ" termentīn olmak üzere maᶜrūftur.

Ve emrāḍ-ı ṣıbyānın ikincisi istiṭlāḳ-ı baṭndır yaʿnī yüreği sürmek ve ishāli olmaktır. Bu maraḍ eṭfāle ʿārıḍ olagelmiştir ḫuṣūṣan dişi bittikte kes̱īren ʿārıḍ olur. Ve baʿḍı eṭıbbā zuʿm eder ki eṭfālin ishālinin dişi nābit oldukta kes̱retine sebeb budur ki lā-maḥāle dişler biter iken lis̱ātın ve diş etlerinin yarılması ḥasebiyle lis̱ātta ḳayḥī ve māliḥ faḍlalar ve mevāddlar bulunur, lā-maḥāle sütü maṣṣ es̱nāsında o ṭıfl ḳayḥī ve māliḥ faḍlayı ve mevāddı süt ile maʿan imtiṣāṣ edip sormakla o faḍla-i rediyye ẕikr olunan ishāli īcāb eder. Ve cāiz olur ki nebāt-ı sinn zamānında olan baṭnın istiṭlāḳı ve ishāli āḫer vech ile ola, zīrā dişlerin nebātında ve bittiğinde ṭabīʿat o dişlerin inbātı tedbīrine meşġūl olup ve cevdet-i haḍmdan ẕühūl ve ġaflet edip istiṭlāḳ ḥādis̱ olur veyāḫūd diş etleri yarılması ile ḥādis̱ olan vecaʿ ve ağrı ṭabīʿatı iḍʿāf eylediğinden ebdān-ı ḍaʿīfede haḍmı ṭabīʿat icāde edemeyip istiṭlāḳ ḥādis̱ olur.

Ve istiṭlāḳ ṭıflda ḳalīl olur ise lāyıḳ ve vācib olur ki onun muʿālecesine ve tedbīrine mübāşeret ve iştiġāl olunmaya. Eger o istiṭlāḳın ve ishālin ifrāṭı üzere olup ḫavf olunur ise o ṭıflın baṭnına tekmīd olunmakla tedārük olunur. Kimād olunacak nesneler bunlardır: zirr-i verd yaʿnī gül tomurcuğu, kemmūn, enīsūn, kerefs toḫumu yāḫūd o ṭıflın baṭnı sirke ile meblūl olan ve ıslanan kemmūn ve verd ile ḍımād olunur veyāḫūd ḳalīl ḫall ile ṭabḫ olunan cāvers ile baṭnı ṭılā olunur. Ve bunlar nefʿ vermez ise bir dānıḳ veyāḫūd dānıḳtan ziyāde oğlak infeḫası ve mā-ı bārid ile saḳy olunur ve bu infeḫa saḳy olunduğu gün o raḍīʿa süt verilmez, zīrā emdiği süt infeḫa ḥasebiyle yaʿnī muḳaddemā saḳy olunan maʿzī peynir māyesiyle istiḥāle edip tecebbün eder ve peynir olur, pes o günde o ṭıfl süt yerine yumurta sarısının nīm-birişti ile ve suda kaynatılmış etmek içi ile veyāḫūd suda ṭabḫ olunmuş sevīḳ [97a] ile taġdiye olunur.

Eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın üçüncüsü iʿtiḳāl-i ṭabīʿattır yaʿnī eṭfāle ḳabḍ ʿārıḍ olup ḥācetini ḳaḍā eylemez. Bu maraḍ ʿārıḍ oldukta fārın zibli ile şiyāf olunur yaʿnī fārın zibli şīrūġan mis̱lli dühn ile karıştırılıp ondan ḥamūle ittiḫāẕ olunup istiʿmāl olunur veyāḫūd yalnız ʿaḳd olmuş bal ile şiyāf olunur veyāḫūd bal fūẕenec ile maʿan şiyāf olunur veyāḫūd āsmāncūnī olan sūsen köküyle min-ġayri iḥrāḳın veyāḫūd iḥrāḳ olunduktan sonra şiyāf olunur veyāḫūd ḳabḍı olan ṭıfla miḳdār-ı ḳalīl bal iṭʿām olunur veyāḫūd noḫūd

miḳdār ʿilk-i buṭm iṭʿām olunur ve rıfḳ ve mülāyemet ile o ṭıflın baṭnı zeyt ile temrīḫ olunur veyāḫūd merāre-i baḳar yaʿnī sığırın ödü ve buḫūr-ı meryem ile o ṭıflın göbeği telṭīḫ olunur.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın dördüncüsü eṭfālin lis̱ātına ve diş etlerine ʿārıḍ olan leẕʿdir. O leẕʿ dühn ve şemʿ ile muʿālece olunur. Ve tuzlı ve ʿufū-netli laḥmın lis̱ātın leẕʿini izālede menfaʿati olur. Ve şāriḥler bi'l-cümle ittifāḳ ederler ki bu laḥmdan murād tuzlu balık olur. Ve ṭarīḳ-i istiʿmāli budur ki o tuz ve müteʿaffin balık suda meslūḳ oldukta o su ile bir ḳıṭʿa penbe ıslatılıp lis̱ātına ve diş etlerine mesḥ olunur ve ovulur ve bu laḥm ḳabḍa dahi ziyāde nāfiʿ olur yaʿnī ḳabḍı söker.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın beşincisi aʿṣābının teşennücü olur. Ve dişler biter iken bu teşennüc eṭfāle ziyāde ʿārıḍ olur. Ve o teşennüc eks̱er-i ḥālde fesād-ı haḍm ḥasebiyle ve eṭfālin aʿṣābları ve sinirleri ziyāde ḍaʿīf olmak ḥasebiyle olur. Ve sinirlerin ḍaʿfı ʿable yaʿnī semiz ve ziyāde ruṭūbetli olan ṭıflda ziyāde olur. Ve bu maraḍı olan ṭıfl dühn-i īresā ve dühn-i sūsen ve dühn-i ḥınnā ve dühn-i ḫīrī ile muʿālece olunur. *ʿAllāme der ki "īresā" āsmāncūnī sūsenin köküdür, o kökten mütteḫaẕ olan dühn ile teşennücü olan ṭıflın bedeni temrīḫ olunur.*

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın altıncısı küzāz olur. Küzāz bedende olan ʿaḍallerin imtidādı olur, o imtidād ʿuḍvu ḥareketten menʿ eder, o küzāzı olan ʿuḍv mecrā-yı ṭabīʿī üzere ḥarekete ḳādir olmaz ve küzāzda teşennüc muḍāʿaf ve iki kat olur. Ve ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ḥall olunca ḳadar kaynatılan su ile küzāz muʿālece olunur veyāḫūd ḳıs̱s̱ā-i ḥımār dühnü ile dühn-i benefşec ḫalṭ olunup istiʿmāl olunur. Eger o teşennüc ḥummayāt-ı muḥallile veyāḫūd ishāl-i ʿanīf ʿaḳibinde olduğundan veyāḫūd teşennüc defʿaten ẓuhūr etmeyip tedrīcle ve ḳalīlen ḳalīlen ḥādis̱ olduğundan teşennücün yübsünden ve kuruluktan ʿārıḍ olduğu ḥads ve teferrüs olunur ise o zamān onun mefāṣılına dühn-i benefşec ʿazaḳ ve lüṣūḳ kılınır yaʿnī mefāṣılına yalnız dühn-i benefşec vaḍʿ olunur veyāḫūd dühn-i benefşec şemʿ-i muṣaffā ile ḍarb olunup mefāṣılına ilṣāḳ olunur ve dimāğı üzere zeyt ve dühn-i benefşec mis̱lli edhān-ı muraṭṭıbe kes̱īren ṣabb olunur. Ve keẕālik küzāz-ı yābis ʿārıḍ oldukta teşennüc-i yābiste ẕikr olunan muʿālece ile ʿilāc olunur.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın yedincisi zükām ve nezle ve suʿāl yaʿnī öksürük olur. Eṭfāle bu maraḍlar ʿārıḍ oldukta ṭıflın mürebbīsine emr olunur ki o mürebbī ḥārr olan mā-ı kes̱īri o zükāmı ve öksürüğü olan ṭıflın başına ṣabb eyleyip döke. Ve aṣl-ı lisānı ʿasel-i kes̱īr ile telṭīḫ olunur, zīrā ʿasel-i kes̱īr parmak ile o ṭıflın lisānının köküne ve dibine laṭḫa olunup sürülse ve parmak ile ġamz olunsa o ṭıfl balġam-ı kes̱īr ḳayʾ edip ʿāfiyete müʾeddī olur veyāḫūd ṣamġ-ı ʿArabī ve kes̱īrā ve ḥabb-ı sefercel yaʿnī ayva çekirdeği ve rubb-ı sūs ve fānīẕ aḫẕ olunup her gün bir miḳdārı leben-i ḥalīb ile yaʿnī tāze sağılmış süt ile saḳy olunur ve evlā olan o leben-i ḥalīb mürḍiʿanın lebeni olmaktır.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan maraḍların sekizincisi sūʾ-i teneffüs olur yaʿnī teneffüsü ġayr-i ṭabīʿī olur. Bu maraḍ ʿārıḍ olan ṭıflın kulağı dibi ve lisānının aṣlı ve kökü zeyt ile tedhīn olunur ve ḳarīben ẕikr olunduğu vech üzere kusturulur ve aṣl-ı lisānı kebs olunup basılır ve zeyt ile ġamz olunur ve sūʾ-i teneffüse bu tedbīrin ziyāde menfaʿati vardır. Ve ağzına su damlatılır ve kettān toḫumu bal ile yalatılır.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan maraḍların dokuzuncusu ḳulāʿdır. *Ḳulāʿ o küçük ḳurḥalardır ki ağzın ve lisānın ġışālarına ʿārıḍ olur ve o ḳurḥaların ʿufūneti olmaz. Eger o ḳulāʿda ʿufūnet olur ise o maraḍa ākile tesmiye olunur, ḳulāʿ ıṭlāḳ olunmaz. Neʿūẕu billāhi taʿālā mine 'l-edvāi 'l-muʿḍıleti.*

Ve ḳulāʿın eṭfāle ʿurūḍu kes̱īr olur onun için ki eṭfālin ağzının ve lisānının ġışāları cidden leyyin ve ziyāde yumuşak olmakla her nesnenin messi ile o ġışālar müteʾellim olur her ne ḳadar mülāyim nesne ile mess ve mesḥ olunur ise dahi. Pes o raḍiʿin emdiği sütün cüzʾ-i māiyyetinde[355] cilā olmakla o süt lā-maḥāle o ġışāları leẕʿ ve īẕā edip ḳulāʿ iḥdās̱ eder.

Ve envāʿ-ı ḳulāʿın ziyāde redīsi faḥmī ve esved olan ḳulāʿdır. Ve ḳulāʿ-ı faḥmī ḳātildir ve selāmetli olan ḳulāʿ ebyaḍ ve aḥmer olan ḳulāʿdır. Emrāḍ-ı cüzʾiyyeyi beyān eylediğimiz kitābda ḳulāʿın muʿālecātı meẕkūr olmakla o maḥallde olan ḳulāʿ edviyelerinin eḫaffı iḫtiyār olunup onunla ḳulāʿı olan eṭfāle tedbīr oluna. Ve baʿḍan olur ki ḳulāʿı olan ṭıfla yalnız benefşec-i

355 Muḥammed-i Ḳazvīnī der ki leben üç cüzʾden mürekkeb olur: māiyyet ve cübniyyet ve semniyyet işbu üç nevʿ eczā lebende mevcūd olur. Ve leẕʿden murād ḥarārettir, zīrā *Mūcez*'de ومائية اللبن حارة ملطفة غسالة لا لذع فيها diye vāḳiʿ olmuştur.

mesḥūḳ veyāḫūd gül ve ḳalīl zaᶜferān ile maḫlūṭ benefşec-i mesḥūḳ kifāyet eder ve yalnız ḫarnūb dahi kifāyet eder. Baᶜḍı kerre marul ve kaya koruğu ve ferfaḫ ᶜuṣāresi ile maḍmaḍa eylemek dahi kifāyet eder.

Ammā ḳulāᶜ mebādīsi zamānını tecāvüz edip istiḥkām bulup ḳavī olur ise meyan kökü ḥakk ve saḥḳ olunup onunla muᶜālece olunur.

Ve ṭıflın diş etlerinde ḥādis̱ olan büs̱ūra ve ağzına ᶜārıḍ olan ḳulāᶜa bu devā nāfiᶜ olur: mürr-i ṣāfī ve mazu ve ḳuşūr-ı kündür cidden saḥḳ olunup ᶜasel ile ḫalṭ olunup istiᶜmāl olunur Ve baᶜḍı kerre dahi yalnız ekşi tūt rubbuyla veyāḫūd koruk rubbuyla maḍmaḍa olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi şarāb-ı ᶜasel ve mā-ı ᶜasel ile ağzını ġasl edip sonra ardınca ẕikr olunan müceffifātı dahi istiᶜmāl eylemek nefᶜ verir.

Eger ḳulāᶜ ḳuvvet bulup ziyāde müstaḥkem olur ise o zamān ᶜurūḳ ve enār kabuğu ve cüllenār ve summāḳtan işbu dört ᶜaded edviyenin her birinden altışar dirhem ve mazu dört dirhem ve şebb-i Yemānī iki dirhem aḫẕ olunup bi'l-cümle bu eczālar daḳḳ ve saḥḳ olunur ve elenip ḳırbālden geçirdikten sonra ẕerūr kılınır. *Ve bu terkībde mesṭūr olan "ᶜurūḳ" Ḳānūn'un bi'l-cümle nüsḫalarında ne gūne ᶜurūḳ olduğu beyān olunmamıştır, ᶜAllāme dahi beyān eylememiştir lākin bu terkīb bi-ᶜaynihi metn-i Īlāḳī'de meẕkūrdur. ᶜurūḳ-ı ṣabbāġīn ile ᶜurūḳ muḳayyeddir ve ᶜurūḳ-ı ṣabbāġīn ᶜurūḳ-ı ṣufrdur.*

Ve eṭfāle ᶜārıḍ olan emrāḍın onuncusu eṭfālin kulaklarında ruṭūbetin seyelānıdır, zīrā eṭfālin ebdānı ve ḫuṣūṣan dimāġları ziyāde ruṭūbetli olur ve menāfiẕ-i üẕüne nüfūẕ edip seyelān eder. Ve bu āfetin ḥudūs̱unda vācib olur ki bir parça ṣūf miḳdār-ı ḳalīl şebb veyāḫūd zaᶜferān veyāḫūd bir şemme naṭrūn ile maḫlūṭ olan ᶜasel ve ḫamra ġams olunup bulaştırılıp o eṭfālin kulakları deliğine idḫāl olunur. Ve baᶜḍı kerre ẕikr olunan ṣūfu yalnız şarāb-ı ᶜafıṣa veyāḫūd miḳdār-ı ḳalīl zaᶜferān ile maḫlūṭ olan şarāb-ı ᶜafıṣa ġams edip bulaştırıp istiᶜmāl eylemek kifāyet eder.

Ve eṭfāle ᶜārıḍ olan emrāḍın on birincisi rīḥ ve ruṭūbetten ḥādis̱ olan kulak ağrısıdır. O ᶜilletin muᶜālecesi budur ki ḥuḍaḍ yaᶜnī ḥavlān-ı Hindī ve saᶜter ve milḥ-i ṭaberzed yaᶜnī enderānī[356] [97b] tesmiye olunan tuz ve acı

356 Milḥ-i enderānī beyāḍ ve heşş olur yaᶜnī el ile sıkılsa dağılır ve naḳī olur ve ḳıṭᶜaları büyük olur. Ve baᶜḍılar maᶜdenī olan milḥe enderānī ıṭlāḳ ederler. Eṭıbbānın enderānīden murādları māī olup ẕikr olan evṣāf üzere olandır.

mercimek[357] ve ḥabb-ı ḥanẓal ve übhül[358] işbu ẕikr olunan eczāların biri aḫẕ olunup ḥiddeti zāil olunca ḳadar dühn içinde kaynatılıp kulağına damlatılır.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın on ikincisi ṣıbyānın dimāğına ʿārıḍ olan verem-i ḥārrdır ki ona ʿuṭāş tesmiye olunur, *ʿayn-ı mühmele, şīn-i muʿceme ile; baʿḍılar ʿayn-ı muʿceme ve sīn-i mühmele ile ḍabṭ ederler.* O maraḍın ʿalāmeti budur ki o merḍā olan ṣabī suya kanmaz, her ne ḳadar ziyāde su içerse ʿaṭaşı defʿ olmaz ve ribāṭātı dāḫile müncezibe olmakla yāfūḫu dahi münḫafiḍ olur. Ve baʿḍı kerre o maraḍın vecaʿı gözüne ve boğazına ulaşır ve yüzü sararır ve o maraḍın ẓuhūrundan evvel başında bes̱reler ḥādis̱ olur. Ve bunun muʿālecesi budur ki o vech ile dimāğı meʾūf olan ṣabīnin dimāğı tebrīd ve terṭīb olunur, ḳuşūr-ı ḳarʿ u ḫıyār ile yaʿnī kabak ve ḫıyār kabukları ile ve kaya koruğu suyu ile ve yalnız semiz otu suyuyla ve miḳdār-ı ḳalīl sirkeye ḫalṭ olunan gül yağıyla ve yumurta sarısı gül yağıyla ve bu meẕkūrların hangisi istiʿmāl olunur ise o devālardan mütteḫaẕ olunan yakı tīz tīz tebdīl olunur, ziyāde meks̱ ettrilmez, zīrā ziyāde meks̱ ile o devā tesaḫḫun edip süḫūnet-i ʿārıḍa ile dimāğı tesḫīn edip maraḍı ziyāde eder.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın on üçüncüsü ṣıbyānın başına ʿārıḍ olan su ve māiyyettir. Onun ʿilācını emrāḍ-ı reʾste biz ẕikr eyledik.

ʿAllāme der ki o maraḍ-ı māī bir veremdir ki baʿḍı kerre ḳıḥfın dāḫilinde ġışā-i ṣulb ile ḳıḥfın yaʿnī kelle kemiğinin mā-beyninde olur veyāḫūd ḳıḥf ile ġışā-i raḳīḳin arasında olur ve baʿḍı kerre dahi ḳıḥfın ḫāricinde ḳıḥf ile deri arasında olur.[359] *Bu veremin ṣıbyānda vuḳūʿu çok olur ve baʿḍı kerre kibārda dahi olur. Ve ṣıbyānda olan ḳābile ḳuṣūrundan ve ziyāde ġamzından ve saḳṭa ve ḍarbeden olur ve aḫlāṭ ḥasebiyle dahi olur. Ve ḫāric-i ḳıḥfta olan cildin*

---

357 "ʿAdes-i mürr" sūsen-i berrīnin toḫumuna ve bezrine ıṭlāḳ ederler. Ve baʿḍılar ʿades-i mürr ʿalḳam dedikleri devādır derler. ʿAdes-i mürr bulunmadığı maḥallde ʿades-i ṭayyibden ʿades-i mürrün iki katı ve muḳaşşer ḥabb-ı ḥanẓalin nıṣf vezni ʿades-i mürr maḳāmına ḳāim olur. Ve maʿācīnde istiʿmāl olunsa ʿades-i mürr vezni ḳadar ṣabır-ı İsḳūṭarī ve ḥummā-ı ʿafinede istiʿmāl olunsa yine o veznde efsentīn ʿades-i mürr maḳāmına ḳāim olur.

358 Ve "übhül" ardıç yemişidir.

359 Muḫḫ-ı dimāğın üzerinde ve muḫḫu muḥīṭ bir ġışā-i raḳīḳ vardır ve o ġışā-i raḳīḳi muḥīṭ bir ġışā-i raḳīḳ-i āḫer dahi vardır; o ġışālardan her birine ümmü'd-dimāġ tesmiye olunur. Ve bu iki ġışā üzerinde ḳıḥf yaʿnī baş üzerinde kāse gibi olan kemik vardır.

levni ile ve ġamz ile maʿlūm olur. Ve dāḫil-i ḳıḥfta olan verem-i māīde dāḫil-i ḳıḥfta s̱iḳal iḥsās olunur ve gözü ġamḍ edip yummak ʿusretli olur ve gözünden yaş ziyāde seyelān eder ḫuṣūṣan ki gözün ḥareketi vaḳtinde seyelān-ı dümūʿ ziyāde olur. Ve bu ʿilletin iki nevʿinde dahi başta s̱iḳal-i şedīd iḥsās olunur ve seher-i ṭavīl ʿārıḍ olur ve başa ġamz olundukta elem-i şedīdi olur.

Ve bu maraḍın muʿālecesi o marīḍin başı tırāş olunur ve bu neṭūl ile başı ġasl olunur, o neṭūl budur: bābūnec, iklīl-i melik, şebb, nuḫāle su ile ṭabḫ olunup suyuyla tenṭīl olunur sonra ẕikri ātī edviye saḥḳ olunup ve bir miḳdār zaʿferān ve būraḳ ḫalṭ olunduktan sonra dimāġ üzere vaḍʿ olunur.

Ve eger bu muʿālece ile defʿ olmaz ise cilde-i reʾs şaḳḳ-ı ʿarīḍ ile şaḳḳ olunur ve māın küllīsi iḫrāc olunur lākin defʿaten māın küllīsi iḫrāc olunmaz belki azar azar iḫrāc olunarak defeʿāt-ı müteʿaddidede tekmīl olunur. Ve baʿḍılar derler ki o cildenin şaḳḳı teḳāṭuʿ-ı ṣalībī üzere ve māiyyet bi-kemālihā çıktıktan sonra o şaḳḳın üzerine mülḥim olan merhem konulur. Eger o māiyyet başta olan ʿurūḳun ve damarların ḫāricinde olmayıp damarların içinde olur ise o şaḳḳın menfaʿati olmaz belki muḥallil olan neṭūlāta mülāzemet edip tekrār-be-tekrār istiʿmāl olunur ve ḥammāma ve ıṣlāḥ-ı ġıdāya müdāvemet olunur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve bu vech ile ḳıḥfında māī verem olanların baʿḍı kerre gözleri müntefiḫ olup şişer ve o intifāḫ-ı ʿayn verdīnec tesmiye olunur. Ve o ʿaynun üzerine ḥuḍaḍ yaʿnī ḥavlān-ı Hindī leben ile karıştırılıp ṭılā olunur. *ʿAllāme der ki bu ṭılādan ziyāde nāfiʿ olur yumurta sarısı ile gül yağı ḫalṭ olunup ṭılā olunmak.* Ve babadya suyu ve maṭbūḫu ve bādrūc suyu ile sonra o ʿayn ġasl olunur. Ve baʿḍı kerre kes̱ret-i bükā ve çok ağlamak ile onların gözünde beyāḍ ḥādis̱ olur ve ʿineb-i s̱aʿleb ʿuṣāresiyle muʿālece olurlar.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın on dördüncüsü bükā ḥasebiyle cefnlerine ʿārıḍ olan sülāḳtır. Göz kapaklarına kes̱ret-i bükādan ġılẓat ʿārıḍa olur ve kızarır ve baʿḍı kerre kirpikleri dökülür ve tenās̱ür eder. Bunun dahi ʿilācı ʿineb-i s̱aʿleb ʿuṣāresi olur.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın on beşincisi ṣıbyāna ʿārıḍ olan ḥummayāt olur. Ve lāyıḳ olan budur ki ḥummayātta mürḍiʿaya tedbīr oluna ve sikencebīn ve ʿasel ile mā-ı rummān saḳy oluna ve ḳalīl kāfūr ve sükker ile ḫıyār ʿuṣāresi saḳy oluna.

Ḳānūn'un ẓāhir-i ʿibāreti bu nesneler ṭıfla saḳy olunmak iḳtiḍā eder ḥattā Īlāḳī kelāmı ẓāhirine ḥaml edip ṣabī saḳy olunur diye metninde taṣrīḥ eder. Lākin ʿAllāme ṭıfla bu devāları saḳyda iki vechle ṭıbben fesād vardır diye ʿibāreti ẓāhirinden ṣarf edip bu devālar mürḍiʿaya saḳy olunur diye ḥükm eder. O iki vechin evvelkisi süt emen raḍīʿa ḥavāmıḍ yedirmek muḍırrdır, zīrā ḥāmiḍ raḍīʿin miʿdesinde olan lebenin cübniyyetini iẓhār eder ve semmiyyete istiḥāle eder. Ve ikinci vech kāfūrun keyfiyyet-i ġālibesi raḍīʿi ıḍrār eder, ṭabīʿat ḍaʿīfe olup keyfiyyet-i ġālibesi olan nesnelerde taṣarruftan ʿāciz olmak ḥasebiyle.

Ve bundan sonra o maḥmūm olan ṭıfl bu muʿarrıḳ olan devā ile terletilir, o muʿarrıḳ budur: ḳaṣab-ı raṭbın ʿuṣāresi aḫẕ olunup o ʿuṣāre ṭıfl-ı maḥmūmun hāmesine ve başının vasaṭına ve ayaklarına konulur ve bir diṡār ile yaʿnī bir örtüyle o mevlūd örtülür, bi-iẕnillāhi taʿālā bu devā terletir. Ve baʿḍı kerre o eṭfāle maġṣ ʿārıḍ olup sancılanır ve iltivā edip şiddet-i vecaʿdan bükülür ve ağlar. O zamān vācib olur ki o ṭıflın baṭnı mā-ı ḥārre, dühn-i ḥārrdan miḳdār-ı keṡīr ve şemʿden miḳdār-ı yesīr ḫalṭ olunup kimād olunur.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍdan on altıncı maraḍ ʿuṭās-ı mütevātir olur, mütevāliyeten biri biri ardınca çok aksırır. Ve mütevāliyeten keṡret-i ʿuṭās baʿḍı kerre dimāġın nāḥiyelerinde ve eṭrāfında verem olduğundan ḥādiṡ olur ve baʿḍı kerre dahi lā an-verem olur. Eger verem ḥasebiyle ḥādiṡ olur ise verem müberrid ṭılā ile *hindebā ve küzbere-i ḥaḍrā ve ḥayy-ı ʿālem miṡllinin* ʿuṣārātıyla ṭılā olunup ve edhān-ı bārideler ile temrīḫ olunmakla tebrīd olunur.[360] Eger keṡret-i ʿuṭās-ı mütevāliyenin sebebi verem olmaz ise vācib olur ki o ṣıbyānın menāḫirine ve burnu deliklerine saḥḳ olunmuş bādrūc nefḫ oluna.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın on yedincisi eṭfālin ebdānına ʿārıḍ olan büṡūr olur. O büṡūr baʿḍı kerre siyāh ḳurḥa miṡālinde olur, ona ḳurḥī-i esved derler, o miṡlli olan büṡūr ḳattāl olur. Ẕikri sebḳat eylediği üzere mücerred ağızda ḥādiṡ olan ḳulāʿ-ı esved olunca ḳattāl olunca bi'l-cümle bedende ḥādiṡ olan büṡūr-ı esved-ı ḳurḥiyye bi-ṭarīḳi'l-evlā ḳattāl olur. Ve baʿḍı kerre dahi eṭfāle ebdānında ḥādiṡ olan beṡrelerin menāfiʿ-i keṡīresi olur.

360 ʿUṭās veremden ḥādiṡ olur ise evvelā o ṭıflın sāḳları ḥacāmet olunur ve ibtidā-i vecaʿda dimāġına ẕikr olunan miyāh vaḍʿ olunur; tezeyyüde bedʾ eyledikte mürḫī olan rādiʿ ḍamm olunur. Ḳarşī veremden ʿuṭās ḥudūṡunu istibʿād eder. ʿAllāme redd edip ḫāṣṣaten ṣıbyānda ʿurūḍunu Buḳrāṭ'dan naḳl eder.

O beṡrelerin iki nevᶜinin her hangisi olur ise onun muᶜālecesi mücef-fifāt-ı laṭīfe ile olur. Ve müceffifāt-ı laṭīfeyi istiᶜmāl bu vech ile olur: gül ve ās ve maṣṭakī ağacının yaprağı ve ṭarfānın yaprağı su ile ṭabḫ olunup o maṭbūḫla o ṭıfl ġasl olunur ve ẕikr olunan devāların dühnleri ile dahi ᶜilāc olunur.

Ve eger büṡūr ebyaḍ ve aḥmer olup o büṡūr selīme olur ise o beṡreler terk olunur, nuḍc olunca ḳadar o beṡreler tedbīr olunmaz ve baᶜde'n-nuḍc ᶜilāca taṣaddī olunur. Eger o beṡreler teḳarruḥ eder ise isfīdāc merhemi istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre o teḳarruḥ eden büṡūr miḳdār-ı ḳalīl naṭrūn ile maḫlūṭ bal suyuyla ġasle [98a] muḥtāc olur. Ağızda ḥādiṡ olan ḳulāᶜ dahi bedende olan beṡreler gibi o ġasle muḥtāc olur.

Ve ebdānda olan büṡūr sıklaşıp biri biri üzerinde olup tekāṡüf eder ise ve ẕikr olunan edviyeden ḳavī devāya muḥtāc olur ise nefs-i būraḳın suyu ile o ṭıfl ġasl olunur lākin būraḳta ziyāde ḥiddet olup ṭıfl o ḥiddete taḥammül etmemekle bir miḳdār leben o būraḳa karıştırılıp ḫalṭ olunmakla būraḳın ḥiddeti teskīn olunur.

Ve eger o beṡreler teneffuṭ edip onlardan nüfāṭāt ve kabarcıklar ḥādiṡ olur ise ās ve verd ve iẕḫir ve şecere-i maṣṭakīnin varaḳı bi'l-cümle bu devālar suda ṭabḫ olunup o su ile o ṭıfl iḥmām ve ġasl olunur. Bunların cümlesinden evlā ve enfaᶜ olan o ṭıflı emziren dāyenin ġıdāsını ve eṭᶜime ve eşribesini ıṣlāḥ eylemek olur.

Ve eṭfālin keṡret-i bükāsı baᶜḍı kerre sürreleri ve göbeklerinin nütūᵓuna ve irtifāᶜına sebeb olur ve göbekleri yukarı kalkar veyāḫūd o keṡret-i bükā esbāb-ı fetḳten bir sebebin ḥudūṡuna bāᶜiṡ olur ki o sebeb ile ṭıflın kasığı yarılır, o zamān emr olunur ki nānḫāh saḥḳ oluna ve beyāḍ-ı beyḍ ile o nānḫāh-ı mesḥūḳ yoğurulup nütūᵓ eden sürrenin ve maḥall-i fetḳin üzerine konula ve ince kettān bezi o devānın üzerine dağılmasın için konula veyāḫūd türmüs- mürr yaᶜnī acı baḳlanın ḥurāḳası nebīẕ ile ıslatılıp maḥall-i nütūᵓa ve maḥall-i fetḳe vaḍᶜ oluna. Ve bunlardan dahi ḳavī olur ḳavābıḍ-ı ḥārre mürr gibi ve servin ḳuşūru ve kabuğu gibi ve servin cevzesi gibi ve aḳāḳıyā gibi ve fetḳ bābında ẕikr eylediğimiz sāir ḳavābıḍ gibi.

ᶜAllāme, Mesīḥī'ye ᶜazv edip bi'l-cümle ḳavābıḍ naḳl ve taᶜdād eder ve her birinin māhiyyetini ve aḳsāmını ve keyfiyyātını ve efᶜālini tafṣīl ve

beyān eder, biz esāmīlerini ẕikr ile iktifā edelim. O edviyeler bunlardır: ʿasel, ḥumer, şebb, zaʿferān, naṭrūn, ḥuḍaḍ, saʿter, milḥ, ʿades-i mürr, ḥabb-ı ḥanẓal, übhül, ḳarʿ, ḫıyār, ʿinebü's-s̱aʿleb, baḳlatu'l-ḥamḳā, dühn-i verd, ḫall-i ḫamr, ṣufretü'l-beyḍ, babadya, bādrūc, rummān-ı ḥāmiḍ, kāfūr, şemʿ, verd-i ās, şecere-i maṣṭakī, şecere-i ṭarfā, isfīdāc, iẕḫir, türmüs, ḳuşūr-ı serv, cevz-i serv, ṣabır, aḳāḳıyādır. İntehā.

Ve baʿḍı kerre ṭıflın sürresine verem ḥādis̱ olup göbeği şişer ḫuṣūṣan ki göbeği kesildikte o şiş çok vāḳiʿ olur. O şiş ḥādis̱ oldukta vācib olur ki şinkāl[361] yaʿnī fenceyūş[362] ve ʿilk-i buṭm aḫẕ olunup şīrūġan dühnünde iẕābe oluna ve eritile ve ondan sürresinde verem olan ṣabīye içirile ve göbeğinin veremine ṭılā oluna.

Ṣıbyāna ʿārıḍ olan emrāḍın on sekizincisi eṭfāle ʿārıḍ olan seherdir. Uyumaz, çok ağlar, tedemdüm edip muḍṭarib olur ve ıḍṭırārı için o ṭıflı uyutmağa ḥācet mess eder. Ḫaşḫāş kabuğu ve bezri ve marul yağı ve ḫaşḫāş yağı ve dühnü ṣudġa ve hāmesine ṭılā olunmakla uyutulur.[363]

Eger bu devālar ile uyumaz ise ve bunlardan aḳvā devāya muḥtāc olursa ḥabbu's-sümne[364] ve cūr-ı cendüm[365] ve ḫaşḫāş-ı aṣfer[366] ve ḫaşḫāş-ı ebyaḍ ve bezr-i kettān ve ḥabb-ı ḥūzī[367] ve bezr-i ferfaḫ ve bezr-i lisān-ı ḥamel ve bezr-i ḫass ve bezr-i rāziyānec ve enīsūn ve kemmūn aḫẕ olunup azar azar kavrulup ve daḳḳ olunup o edviye içine bir cüzʾ kavrulmuş velākin daḳḳ olunmamış karnıyarık karıştırılıp ve bi'l-cümle bu eczālar vez-

---

361 "Şinkāk-şinkāl" lām ile ve kāf ile nüsḫadır, ḫass-ı ḥımār maʿnāsına yaʿnī eşek marulu demektir.

362 "Fencūş" o şarābdır ki üzüm suyu edviye-i ḳābıḍa ile ṭabḫ olunur ve ġaleyānı müteʿaddid olur. Ve baʿḍı nüsḫalarda "hetf-cūş" vāḳʿ olmuştur yaʿnī o ʿaṣīr yedi kerre ġaleyān ettirilir demek maʿnāsına olur, zīrā "heft" Fārsīde yedi demektir, "cūş" ġaleyān demektir.

363 Ḫaşḫāş kabuğu ve ḫaşḫāş bezri nāʿimen saḥḳ olunup ẕikr olunan edhān ḫalṭ olunup ṣudġlarına ve hāmesine ṭılā olunur.

364 ويقال له شهدانج

365 Bi-ḍammi'l-cīmi'l-ūlā ve'r-rāi'mühmele baʿde'-vāv.

366 Cemīʿan nüsḫalar aṣferdir, esved değildir lākin ḫaşḫāş-ı aṣfer maʿrūf olmamakla ġaynla "aṣġar" olmak iḥtimāl-i ġālibdir.

367 "Ḥūz" ḥā-i mühmele ve rā menḳūṭa ve ġayr-i menḳūṭa olmak cāizdir, bir şecer-i kebīrin ismidir, bilād-ı Mes̱lūce'de olur, onun s̱emeri bezridir, ṣanevber ḥabbı gibi olur lākin ṣaġīrdir, ancak buğday dānesi ḳadar olur.

ninde olan sükker ile o eczālar karıştırılır ve iki dirhem miḳdārı o ṣabīye saḳy olunur. Ve bundan dahi aḳvā olmak murād olunur ise o terkībden bir cüzʾün üç bölükte bir bölüğü ḳadar yāḫūd eḳall afyūn o terkībe idḫāl olunur.

Ve baʿḍı kerre ṣabīye füvāḳ ve ınçkırık dahi ʿārıḍ olur, o vaḳtte vācib olur ki ona şeker ile cevz-i Hindī saḳy oluna.

Eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın on dokuzuncusu ṭıfla ʿārıḍ olan ḳayʾ-ı müberriḥtir yaʿnī ṭıflın şiddet ve meşaḳḳat ile kusmasıdır. Ve baʿḍı kerre o ḳayʾa ḳaranfülden nıṣf dānıḳ saḳy olunmak nefʿ verir. Ve baʿḍı kerre ḳayʾ-ı ḍaʿīfi ḥabs edici edviyenin miʿdeye ḍımād olunması ile dahi defʿ olur, o ḥābis-i ḳayʾ budur: Sevīḳ gül suyuyla ıslatılır ve mā-ı ās ve mā-ı ḥıṣrım ile dahi ıslatılıp miʿdeye ḍımād olunur.

ʿAllāme der ki munaʿnaʿ rummān şerbeti ve munaʿnaʿ ḥıṣrım şerbeti ve temr-i Hindī işbu şerbetler ile mürḍiʿa ve dāye saḳy olunur eger ṭıflın ṭabīʿatı mütevaḳḳıfe olup mücībe değil ise ve illā temr-i Hindī saḳy olunmaz. Ve bu eşribeler ṭıflın anası sütü ile ḫalṭ olunup ṭıfla yalatılır ve ilʿāḳ olunur. Ve bāḳī devālar dahi şerḥ-i ʿAllāme'de meẕkūrdur.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın yirmincisi eṭfālin miʿdelerinin ḍaʿfıdır. Bu maraḍ ʿārıḍ oldukta vācib olur ki o ṭıflın miʿdesine meysevsen ve mā-ı verd ve mā-ı ās ile ṭılā oluna.

"Meysevsen" lüġat-i Fārsīde şarāb-ı sūsen demektir. O şarābın ṣanʿatı budur ki sūsen-i āsmāncūnīden dört zehre aḫẕ olunup aḳmāʿı nezʿ olunur ve o sūsende olan ṣufretten zehreler taṭhīr olunur ve o zehrenin yaprakları bir s̱evb üzere basṭ olunup serilir ve ḳusṭ ve ḳaranfül ve ḳaṣab-ı ẕerīrenin her birinden ikişer vuḳıyye ve milḥ-i enderānī ve selīḫanın her birinden üç vuḳıyye, ḥamāmā, sünbül-i ṭayyib, maṣṭakīnin her birinden birer vuḳıyye, ʿīdānu'l-belesān dört vuḳıyye. İşbu eczālar aḫẕ olunup cerīşen saḥḳ olunur ve zücācdan bir viʿā içine vaḍʿ olunur o vech ile ki ibtidā o sūsen yaprağı döşenir ve üzerine edviyeler saçılır ve döşenir baʿdehu yine yaprak döşenir baʿdehu yine o edviyeler basṭ olunur. Ve bu tertīb üzere şīşeye vaḍʿ olunduktan sonra o devālar bir gün ve bir gece ḥāli üzere terk olunur baʿdehu üzerine on altı rıṭl müs̱elles̱ ṣabb olunur ve yarım vuḳıyye yaʿnī

beş dirhem zaʿferān ve iki mis̱ḳāl sükk[368] *aḫẕ olunup bir miḳdār müs̱elles̱ ile ḥall olunup edviyenin üzerine bu maḥlūl ve dört vuḳıyye meyʿa-i sāile ve bir vuḳıyye dühn-i belesān ilḳā olunur ve o viʿānın ağzı açık kılınır, bir miḳdār zamān mürūrundan sonra o viʿānın ağzına bir naḳī ve ṭāhir kāġad vaḍʿ olunup ve kāġadın üzerine ḫırḳa-i kettān konulur ve ṭīn-i ḥurr nuḫāle-i şaʿīr ile maʿcūn olunup o maʿcūn ile o viʿā taṭyīn olunur ve sıvanır ve mevḍiʿ-i şimālīde şuʿāʿ-ı şems olmayan gölgeli bir maḥalle vaḍʿ olunup altı ay terk olunur, altı ay mürūrundan sonra istiʿmāl olunur. O vech ile gül suyuyla ve mā-ı ās ile o şarāb ḥall olunur ve ṭıflın miʿdesine ṭılā olunur ve nıṣf dirhem miḳdārı dahi ṭıfla ilʿāḳ olunur. Bāḳī tafṣīl ʿAllāme'de mez̠kūrdur. İntehā.*

Ve ḍaʿf-ı miʿde için ṭıfla mā-ı sefercele ḳaranfülden ve sükkten birer şeyʾ-i ḳalīl ḫalṭ olunup saḳy olunur ve miḳdār-ı ḳalīl meybihe yaʿnī ayva şarābına bir ḳīrāṭ misk ḫalṭ olunup saḳy olunur.

<u>Eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın yirmi birincisi uykuda ṣıbyānın belinleyip fezaʿ ile uyanmasıdır.</u> Ve eks̱eriyyā bu fezaʿın sebebi şiddet-i nehmeden yaʿnī ġıdāya ve lebene şiddet-i ḥırṣından ʿārıḍ olan imtilā olur onun için ki kaçan miʿdede ṭaʿām fāsid olsa ve miʿde ṭaʿāmın fesādını iḥsās eylese o eẕā miʿdeden ḳuvve-i mutaṣavvire vü müteḫayyileye teʾeddī edip vāṣıl olmakla o ḳuvve-i mutaṣavvire korkunç ve hāile aḥlām ve düşler taṣvīr edip fezaʿ iḥdās̱ eder. Pes vācib olur ki ṣıbyānda kiẓẓa yaʿnī imtilādan ḥādis̱ olan meşaḳḳatli ḥālet var iken ṣıbyān tenvīm olunmaya ve o ṭıfla bir miḳdār ʿasel verile ve yedirile, zīrā [98b] ʿasel miʿdesinde olan ṭaʿāmı haḍma muʿīn olur ve miʿdenin feminde olan ṭaʿāmı dahi iḥdār edip miʿdenin dibine indirir.

<u>Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın yirmi ikincisi eṭfālin ḥalḳına ve boğazına ʿārıḍ olan veremdir.</u> O verem ṭıflın ağzı ile merīsi yaʿnī ṭaʿām ve şarābın mecrāsı beyninde ʿārıḍ olur ve baʿḍı kerre mümtedd olup o verem fıḳarātın

---

368 Fi'l-aṣl sükk emlec-i ṣīnī ʿuṣāresine derler ve bu maʿnāca sükk nādir olmakla belaḥ ʿuṣāresi ile ʿafṣtan rāmik dedikleri devā terkīb olunup ona dahi sükk ıṭlāḳ ederler. Ve baʿḍı kerre ona ḳalīl misk ḫalṭ olunup ona sükk-i mümessek derler. Ve baʿḍı kerre dahi misk ḫalṭ olunmayıp lākin rāmiki miskin cildesine vaḍʿ ederler, ona sükkü'l-cülūd derler ve bu nevʿ aḍʿaf olur. Ve baʿḍı kerre dahi o cilde-i misk suda naḳʿ olunup rāmik o su ile yoğurulur, ona sükk-i mā derler. Ve baʿḍı kerre dahi o cilde ḳaṣṣ olunur yaʿnī kırkılır ve kırıntısı rāmike ḫalṭ olunur, ona sükkü'l-ekrāş derler, bu iki aḫīr redī olur.

ʿaḍaline bāliġ olur ve ḳafānın ḫarezesine[369] bāliġ olur. Ve bu veremin ʿurūḍunda vācib olur ki şiyāf ile o ṭıflın ṭabīʿatı telyīn oluna ve baʿdehū tūt rubbu mis̱lli ile muʿālece olunur.

Ve eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın yirmi üçüncüsü uykuda ṣıbyāna ʿārıḍ ḫarḫara-i ʿaẓīme olur, uykusunda ziyāde horlar. Vācib olur ki o ṭıfla döğülmüş kettān toḫumu ile ʿasel leʿūḳ olunup verile veyāḫūd döğülmüş kemmūn bal ile maʿcūn olunup yedirile.

Eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın yirmi dördüncüsü o maraḍdır ki ona rīḥü'ṣ-ṣıbyān tesmiye olunur.

Eṭıbbā bunun tefsīrinde iḫtilāf eylediler. Baʿḍılar derler ki rīḥü'ṣ-ṣıbyān bir rīḥ-i ġalīẓadır ki reʾsin dāḫilinde ʿārıḍ olup temdīd eder yaʿnī dāḫil-i reʾste olan aġşiyeyi gerer ve şüʾūnu yaʿnī baş kemiklerinin ve ḳabāilin enlerini açar. Ve Tenḳīḥ-i Ḳānūn'da İbn Cümeyʿ rīḥü'ṣ-ṣıbyānı tefsīr edip der ki rīḥü'ṣ-ṣıbyān ṭıflın başının büyük olmasıdır o vech ile ki şüʾūn keşf olup açılır ve başta rīḥ ve ruṭūbāt müctemiʿa olup baş büyük olur. Ve baʿḍılar derler ki rīḥü'ṣ-ṣıbyān envāʿ-ı ṣarʿdan bir nevʿ ṣarʿdır, ṣarʿın o nevʿi ṣıbyāna ʿārıḍ oldukta ḫāṣṣaten ṣıbyānda olana ümmü'ṣ-ṣıbyān tesmiye olunur. Ve baʿḍılar ona ḳızḥu'ṣ-ṣıbyān[370] dahi tesmiye ederler ve o nevʿ ṣarʿ iṣābetinde çenesi mültevī olup bükülür ve gözleri müşaḫḫıṣa olur yaʿnī bir manẓara naẓarını ḳaṣr edip ondan ayırmaz. Şeyḫ-i Reʾīs der ki:

Bu maraḍın ʿilācını emrāḍ-ı reʾste beyān eyledik,[371] lākin bu maḳāmda dahi ziyāde menfaʿatli bir şeyʾ ẕikr eyleriz ve o muʿālece budur: saʿter, cünd-i bī-dester, kemmūn. Bi'l-cümle bu eczālar müstevī ve bir veznde aḫẕ olunup berāber saḥḳ olunur ve saḳy olunur ve bir şerbeti üç ḥabbe olur.

Eṭfāle ʿārıḍ olan emrāḍın yirmi beşincisi ḫurūc-ı maḳʿadedir. Ve bu maraḍın ṣıbyāna ʿurūḍunda ḳuşūr-ı rummān ve ās-ı raṭb ve cüft-i bellūṭ ve kuru gül ve geyik boynuzu ve şebb-i Yemānī ve keçinin tırnağı ve cüllenār ve mazu bu eczālardan ʿale's-seviyye birer dirhem aḫẕ olunup suda ṭabḫ-ı

---

369 "Ḳafānın ḫarezesi" ʿunuḳta olan ḫarezāt-ı sebʿanın ḫareze-i evveli olur.

370 والتقزيح شئ على رأس نبت Ḳāmūs.

371 Baʿḍı şürrāḥ der ki *Ḳānūn* ḥālen mevcūd olan tertīb üzere teʾlīf olunmayıp bābları sonradan tertīb olduğuna delālet eder māḍī ṣīġası ile "emrāḍ-ı reʾste beyān eyledik" dediği ḳavli, zīrā emrāḍ-ı reʾs henüz ẕikr olunmadı.

şedīd ile ṭabḫ olunur. Tamāmen suya o edviyenin ḳuvveti çıktıktan sonra o su teftīr olunup fātiren o su içine maḳᶜadı ḫurūc eden ṭıfl oturtulur.

Ve baᶜḍı kerre berd ḥasebiyle ṣıbyāna zaḥīr dahi ᶜārıḍ olur. O zamān üç dirhem ḥurf[372] ve üç dirhem kemmūn aḫẕ olunup döğülür ve ġırbālden geçirilir ve ᶜatīḳ sığır yağıyla maᶜcūn olunup mā-ı bārid ile içirilir.

Ve eṭfāle ᶜārıḍ olan emrāḍın yirmi altıncısı ṣıbyānın baṭnında tekevvün edip ḥādis̱ olan dūd-ı ṣıġārdır, ṣıbyāna o dūd eẕā eder ve eks̱eriyyā o dūd-ı ṣıġār maḳᶜadenin eṭrāfında olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ṣıbyānda dūd-ı ṭıvāl yaᶜnī soğulcan dedikleri kurt ḥādis̱ olur. Ammā ḥabbu'l-ḳarᶜ tesmiye olunan dūd-ı ᶜirāḍ ṣıbyānda ḳalīl olur.

Ammā ṭıvāl olan kurt ᶜārıḍ oldukta o ṣabīye mā-ı şīḥten yaᶜnī sarı yavşan[373] suyundan[374] miḳdār-ı ḳalīl süt ile saḳy olunur. Ve o suyun miḳdār[ı] ṣabīnin ḳuvvetinin ve ḍaᶜfının miḳdārı ḥasebiyle ziyāde ve noḳṣān kılınır. Ve baᶜḍı kerre olur ki dūd-ı ṭıvāli olan ṣabīnin baṭnına pelin ve birinc-i Kābülī ve sığır ödü ve ebū cehl karpuzu şaḥmı ile ḍımād olunur.

Ammā maḳᶜadede olan küçük ve ṣaġīr kurtlar için vācib olur ki rāsen ve ᶜurūḳ-ı ṣufr her birinden birer cüzᵓ aḫẕ olunup ve mecmūᶜun mis̱li şekere ḫalṭ olunup mā-ı bārid içinde saḳy olunur.

Eṭfāle ᶜārıḍ olan emrāḍın yirmi yedincisi ṣıbyāna ᶜārıḍ olan saḥc olur yaᶜnī uyluklarında şiḳāḳ ve yarıklar ḥādis̱ olur. O vaḳtte vācib olur ki ās saḥḳ olunup yarıkların üzerine ekile ve ẕerūr kılına veyāḫūd döğülmüş meyan kökü veyāḫūd verd-i mesḥūḳ veyāḫūd suᶜd yaᶜnī topalak dedikleri nesne veyāḫūd arpa unu ve bu mis̱lli nesneler ekilip ẕerūr kılına.

---

372 "Ḥurf" ḥabbu'r-reşāda derler lākin reşādın māhiyyetinde iḫtilāf olmakla ᶜAlāī taḥarrī ve kemāl-i tafaḥḥuṣtan sonra o bābda emr-i ṣavāb ne idiğini beyān edip *Kāmil*-i ᶜAlāī adlı kitābında der ki فقد صح ان الرشاد بقلة وحب الرشاد هو الحرف وهو من الحبوب والبزور حار يابس حريف ردي للمعدة والكبد ويلطف الاخلاط الغليظة وينقي الرية ويخرج الدود

373 "Dirmene" yavşan ki ṭabībler katında şīḥ demekle maᶜrūftur, mīmin sükūnu cāiz ve fetḥası cāiz. Ḥalīmī.

374 [Yazmada "sarı yosun" şeklinde görülüyor, ancak Arapçası "şīḥ" göz önünde tutularak "sarı yavşan" şeklinde düzeltildi.]

el-Faṣlu'r-Rābiᶜu Fī-Tedbīri'l-Eṭfāli İẕā İnteḳalū İlā Sinni'ş-Ṣabiyyi

Kaçan ṭıfl sinn-i ṣıbāya dāḫil olsa vācib olur ki ṣabīnin aḫlāḳı cānibine ḳaṣd ve ᶜināyet ṣarf olunup aḫlāḳı taᶜdīl oluna ve o ṣabī ġaḍab-ı şedīd ve ḫavf-ı şedīd ve ġamm ve seheri mūcib nesnelerden muḥāfaẓa oluna o vech ile ki her vaḳtte teᵓemmül ve tefekkür oluna ki o ṣabī ne gūne nesneye meyl eder ve ne aṣl nesne iştihā eder taḥarrī olunup o meyl eylediği nesne ṣabīye verile ve taḳrīb olunup önüne getirile ve müstekrehi ve istemediği nesneler dahi taḥarrī olunup o nesne ṣabīnin müvācehesinden izāle oluna. Ve ṣabīye bu vech ile muᶜāmele iki cihetten menfaᶜati olur:

Menfaᶜat-i ūlā budur ki o ṣabī zamān-ı ṭufūliyyetten ḥasenü'l-aḥlāḳ olmağa başlar ve aḥlāḳ-ı ḥasenesi o ṣabīye meleke ve ṭabīᶜat olur ve nefsinde keyfiyyāt-ı nefsāniyyenin rezāili ḥādiṯ olmaz. Ve bu vech ile olan menfaᶜat ṣabīnin nefsinde olur.

Ve menfaᶜat-i ṯāniye ṣabīnin bedenine müteᶜalliḳa olur. O menfaᶜat-i ṯāniye budur ki ṣabīnin müştehāsı verilmeyip ve müstekrehātı ve istemediği nesneler ṣabīden tebᶜīd olunmasa lā-maḥāle o ṣabīye ġaḍab miṯlli aḫlāḳ-ı seyyiᵓe ḥādiṯ olur ve ẕemīme olan aḫlāḳa sūᵓ-i mizāc tābiᶜ olup emrāḍa müᵓeddī olur, zīrā ekṯeriyyā aḫlāḳ her ne ḳadar mizāca tābiᶜ olup emrāḍa müᵓeddī olur ise baᶜḍı kerre dahi mizāc aḫlāḳa tābiᶜ olup aḫlāḳın redāᵓetinden mizāc dahi redī olur onun için ki ġaḍab cidden bedeni tesḫīn eder ve ġamm cidden ruṭūbeti izāle edip bedeni kurutur ve tecfīf eder ve tebellüd yaᶜnī nefsānī olan sükūn ḳuvā-i nefsāniyyeyi irḫā edip mizācı balġamiyyeye imāle eder. Bināen ᶜalā-külli mā-ẕükire ṣabīnin aḫlāḳını taᶜdīl ile bedeninin ve nefsinin ṣıḥḥatleri ve nefsinin ṣıḥḥatleri muḥāfaẓa olunur.

Ve ṣabī uykudan uyandıkta aḥrā ve elyaḳ olur ki evvelā o ṣabī istiḥmām ettirilip sonra laᶜib ile ṣabīnin mā-beyni taḫliye oluna. Ve bir sāᶜat miḳdārı oynadıktan sonra ḳalīlü'l-miḳdār ġıdāsı iṭᶜām oluna ve iṭᶜām-ı yesīr ü ḳalīlden sonra koyuverilip uzun ve ṭavīl laᶜibine ve oynamasına müsāᶜade oluna ve sonra yine istiḥmām ettirilip baᶜdehu yine iṭᶜām oluna. Ve ḥasbe-mā emken ṭaᶜām üzerine su içmekten o ṣabī menᶜ oluna, zīrā ṭaᶜām üzerine içilen su ṭaᶜāmı ifsād eder ve o su miᶜdede haḍm olmazdan evvel ṭaᶜāmı niyyen tenfīẕ edip fesād-ı ᶜaẓīme müᵓeddī olur.

Kaçan o ṭıflın üzerine altı ḥavl ḥavelān eylese yaʿnī altı yaşına dāẖil olsa vācib olur ki o ṣabī müʾeddibe taḳdīm oluna yaʿnī o ṣabīye edeb öğretip ve taʿlīm-i ʿilm eder ẖāceye verilir velākin taʿlīm ve teʾdībi dahi tedrīcle olur, küttāba ve muʿallime o ḥālinde mülāzemet ettirilmez, muʿallime gāhīce gidip taʿallüm eder ve gāhīce terk-i taʿallüme müsāʿade olunur.

Ve ẕikr olunan sinne yaʿnī altı yaşına girdikte o sinne girmezden evvel olan istiḥmāmı taḳlīl olunup ḥammāma az konur. Lākin ṭaʿām vermezden muḳaddem o ṣabīye taʿab ve meşaḳḳat verecek nesneler ziyāde olunur ve nebīẕ içmekten menʿ olunur ẖuṣūṣan mizācı raṭb olan ṣabīden nebīẕ ziyāde menʿ ve tebʿīd olunur, zīrā nebīẕ şāribinde mirār tevlīd eder ve nebīẕin mirār tevlīdi ṣıbyānda sāirlerden sürʿatli olur. Ve bāliġ olan şübbānda nebīẕ mirārı idrār eder [99a] veyāẖūd mefāṣıllarını terṭīb eder, o vech ile şübbānda şürb-i nebīẕin fāidesi olur lākin bu fāideler ṣıbyānda maṭlūb olmaz ve ṣıbyāna ḳıyās ile nebīẕin bu fiʿli menfaʿat olmaz. Ve ṣıbyāna nebīẕ saḳy olmaktan menfaʿat-i maṭlūbe yok iken maḍarratını irtikāb ve ilzām eylemek lāyıḳ olmaz. Ve bu menfaʿatler ṣıbyānda maṭlūb olmadığının vechi budur ki ṣıbyānda mirār ḳalīl olmakla mirārı idrāra iḥtiyāc olmaz ve ṣıbyānın mefāṣılları merṭūbe olmakla keẕālik muraṭṭıbāt istiʿmāline muḥtāc olmazlar. Ve ʿaẕb ve naḳī olan mā-ı bāridi iştihā eder ise ṣıbyān içmekten menʿ olunmazlar.

Ve ṣıbyānın tedbīrleri bi'l-cümle ẕikri ātī nehc üzere olur on dört yaşına girince ḳadar ve bu nehce mürāʿāt ile maʿan o müddette ṣabī her gün murāḳ abe olunup o ṣabīye ẖāricden iṣābet eden maḍarratlı nesneleri ve dāfiʿ olan gözeticiler ve murāḳıblar ile o ṣabī iḥāṭa olunur. Ve mürāʿātı lāzım olan nehc ve ṭarīḳat budur: Sinn-i ṣıbā ġāyeti ve nihāyeti ile sinn-i teraʿruʿ[375] arasında ʿunf ve şiddet ile ḥareketten ve riyāḍet-i ʿanīfeden o ṭıfl menʿ olunup tedrīcle riyāḍeti ve ḥareketi taʿdīl olunur, zīrā riyāḍet-i muʿtedile ve ḥareket-i tedrīcī ile ruṭūbetin noḳṣānı ve cefāf ve ṣalābetin ḥudūṯu iʿtidāl üzere olur. Ve riyāḍet-i ʿanīfe ruṭūbetin ziyāde noḳṣānına ve cefāf ṣalābetin defʿaten keṯretine müʾeddī olup muḍırr olur. Ve kaçan on dört yaşına ulaştıkta

375 Mevlūda evvel-i vilādetinde ṭıfl derler; yürümeğe bedʾ edip gāh düşüp gāh kalmak ile ḥareket eylediği sinne sinn-i teraʿruʿ derler ve bilā-suḳūṭ yürüdüğü sinne on dört yaşına girince ḳadar sinn-i ṣıbā derler.

o sinnin tedbīri inmā edici ve büyütücü ve ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat edici tedbīrler olur. Pes biz münmī olan ve ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat eden tedbīrlere naḳl-i kelām eyleyelim ve onların içinde bāliġ ve kāmil olup eṣıḥḥādan olanların ṣıḥḥatini ḥıfẓa müʾeddī olan tedbīre müteʿalliḳ ḳavli taḳdīm eyleyelim ve onların içinden dahi riyāḍet ile ibtidā eyleyelim:

et-Talīmü'ṡ-S̱ānī Fi't-Tedbīri'l-Müştereki Li'l-Bāliġīne ve Hüve Sebʿatü ʿAşere Faṣlen

el-Faṣlu'l-Evvelü Cümletü'l-Ḳavli Fi'r-Riyāḍeti

Ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat tedbīrlerinin muʿẓamı evvelā riyāḍet ve sonra tedbīr-i ġıdā ve sonra nevmin tedbīri olmakla vācib olur ki riyāḍete müteʿalliḳ olan ḳavl taḳdīm oluna. Ve biz riyāḍeti taʿrīf ve taḥdīd edip deriz ki riyāḍet bir ḥareket-i irādiyyedir ki o ḥareket ile müteḥarrik olan kimse nefes-i ʿaẓīm ü mütevātir ile teneffüse muḍṭarr olur. Ve bu riyāḍete muvaffaḳ olan kimse yaʿnī vaḳt-i ḥācette iʿtidāl üzere bu ḥareketi eden emrāḍ-ı māddiyyenin muḳteḍī olduğu muʿāleceden ve keẕālik emrāḍ-ı māddiyyeye tābiʿa olan emrāḍ-ı mizāciyyenin muḳteḍī olduğu muʿāleceden müstaġnī olur, eger sāir tedbīrleri tedbīr-i muvāfıḳ ve tedbīr-i ṣavāb olur ise.

Ve bu muʿtedile olan riyāḍetin beyānı budur ki sen bilirsin ki biz ġıdāya muḍṭarrız ve bizim ḥıfẓ-ı ṣıḥḥatimiz keyfiyyet ve kemmiyyetinde bize mülāyim ve muvāfıḳ olan ġıdā sebebiyle olur ve kebidde ḥādis̱ olan ġıdā yā bi'l-ḳuvve yaʿnī aḫlāṭ-ı erbaʿa bi-külliyyetihā bi'l-fiʿl ġıdā olmaz yaʿnī aḫlāṭın küllīsi aʿḍāya müşābih olup bedende cüzʾ olmaz belki tenāvül olunan ṭaʿām üzerine cereyān eden huḍūm-ı erbaʿadan her bir haḍmlarda faḍla bāḳī kalır ve ṭabīʿat o faḍlaları defʿde ve istifrāġda ictihād eder lākin mücerred ṭabīʿatın istifrāġı ile o faḍlalar tamāmen ve müstevfāī istifrāġ olunmaz belki ṭabīʿat ḥasebiyle ḥāṣıl olan istifrāġdan sonra her bir haḍmın faḍlından birer miḳdār faḍl bāḳī kalır ve ṭaʿām ekli defeʿātından her bir defʿada biri biri ardınca mütevātiren her haḍmda faḍladan bir şeyʾ bāḳī kalarak ve tekerrür ederek bedende miḳdār-ı muʿteberi olan faḍlalar müctemiʿa olur. Faḍla-i müctemiʿa bedene maḍarratı olan mevādd-ı faḍliyyeye istiḥāle edip vücūhla bedeni ıḍrār eder:

O vechlerin evvelkisi budur ki o mevādd-ı faḍliyye gāhīce taᶜaffün edip emrāḍ-ı ᶜufūniyyeyi iḥdāṡ eder ve gāhīce min-ġayri taᶜaffün o mevādd müştedde olur, sūʾ-i mizāc iḥdāṡ eder ve gāhīce dahi ziyāde olup keṡreti ḥasebiyle ẕikri mürūr eden imtilā aᶜrāḍını iḥdāṡ eder ve gāhīce dahi o mevādd aᶜḍāya munṣabbe olup dökülür ve munṣabbe olup döküldüğü ᶜuḍvda evrām ve şişler iḥdāṡ eder ve gāhīce dahi o mevāddın buḫārları cevher-i rūḥun mizācını ifsād eder ve muḍṭarr kalınıp ṭabīᶜatın istifrāġından mā-ᶜadā o bāḳī kalan mevāddı istifrāġa ḥācet ziyāde olur, o mevādd-ı bāḳıyenin ekṡer-i istifrāġı edviye-i semmiyye ile tamām ve ceyyid olur.

Ve iştibāh yoktur ki kimyevī edviyeler ġarīziyyeyi nehk eder ve bedene īṣāl-i maḍarratta mübālaġa eder. Ve semmiyyeti olmayan edviye ile istifrāġ dahi ṭabīᶜata ṡaḳīl ve ağır yük olur, nitekim İbuḳrāṭ der ki muḥaḳḳaḳtır ki devā bedeni tenḳıye eder velākin bedeni iblā eder ve çürütür.

Edviye ile istifrāġın ẕikr olunan maḍarratlarından mā-ᶜadā maḍarrat-ı uḫrāsı budur ki o edviye mevādd-ı rediyye ile maᶜan mevādd-ı ṣāliḥayı ve ḫılṭ-ı fāḍıl ve ruṭūbāt-ı ġarīziyyeyi ve cevher-i ḥayāt olan rūḥu istifrāġ eylemeğe müʾeddī ve bāᶜiṡ olur ve bu istifrāġlar aᶜḍā-i reʾīsenin ve aᶜḍā-i reʾīsenin ḫādimlerinin vehn ve ḍaᶜfını īcāb eder.

Ve evvel faṣldan beri ẕikr olunan maḍarratlar imtilānın maḍarratları olur ki o maḍarratların baᶜḍısı imtilā ᶜalā-ḥālihi terk olunduğundan ḥādiṡ olur ve baᶜḍısı mevādd-ı imtilā edviye ile istifrāġ olunduğundan ḥādiṡ olur, pes riyāḍet sāir tedbīrlere dahi iṣābet olunduğu vaḳtte imtilānın mebādīsi olan hüḍūm-ı erbaᶜanın faḍla-i yesīrelerini ictimāᶜdan ve imtilāya müʾeddī olmaktan mānіᶜ olan bi'l-cümle sebeblerden bilā-ıḍrār ziyāde emnaᶜ ve edfaᶜ olur ve emnaᶜiyyetinden māᶜadā riyāḍet ḥarāreti ġarīziyyeyi inᶜāş ve iṡāre eder ve onda ḥādiṡ olan ṡiḳali ve ağırlığı giderip ke'l-evvel ḫiffete iᶜāde eder onun için ki riyāḍet ḥarāret-i laṭīfeyi taḥrīk ve iṡāre eder ve bedende bulunan faḍlayı o ḥarāret her gün taḥlīl eder. Ve ḥareket dahi ḥarāretin taḥlīline muᶜīne olup o faḍla-i mevcūdeyi izlāḳ ederler ve menāfise tevcīh edip ḫāric-i bedene iḫrāc ederler ve mürūr-ı eyyām ile o faḍla cemᶜ olmaz ve imtilāya müʾeddī dahi olmaz.

Ẕikri mürūr eylediği üzere riyāḍetin bu menfaᶜatinden mā-ᶜadā menfaᶜat-i āḫeri olur, zīrā riyāḍet ḥarāret-i ġarīziyyeyi inmā edip çoğaltır ve mefāṣılı

ve evtārı ṣalābetli eder, pekiştirir ve mefāṣıl ve evtārı efʿālini işlemekte taḳviye eder ve infiʿāllerinden emīn eder ve ġıdāyı ḳabūle aʿḍāyı ḥāḍırlar ve müstaʿidd eder o vechle ki riyāḍet bedenden faḍlayı taḳlīl edip azaltır ve faḍlın ḳılleti ile aʿḍānın ġıdāya raġbeti ziyāde olup ḳuvve-i cāẕibe ḥareket eder, o vechle aʿḍānın ġıdāyı ḳabūlü eks̱er olmuş olur. Ve aʿḍānın ʿuḳdelerini riyāḍet ḥall edip çözer ve aʿḍāyı telyīn edip yumuşak eder ve ruṭūbāt-ı ġalīẓ ayı terḳīḳ edip inceltir ve mesāmmātı geniştirir. Ve çok kerre olur ki terk-i riyāḍet dıḳḳ maraḍına müʾeddī olur, zīrā riyāḍeti terk ḥasebiyle aʿḍānın ḳuvāları ḍaʿīfe olur, zīrā ḥareket her ʿuḍvun ʿġarīzi olan rūḥunu o ʿuḍva celb ve ceẕb eder. Ve her ʿuḍvun rūḥu ḥayātına ālet olmakla o riyāḍeti terk ḥayātı terk gibi olup o aʿḍā ġāyet ḍaʿīfe olmakla ḥarāret-i ġarībe sühūlet ile aʿḍāya teşebbüs̱ edip dıḳḳ maraḍı ḥādis̱ olur, el-ʿiyāẕu billāhi.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ānī Fī-Envāʿı'r-Riyāḍeti

Riyāḍet iki ḳısm olur, biri ḳaṣdī ve āḫeri ġayr-i ḳaṣdī olur. Ġayr-i ḳaṣdī olan riyāḍet o kimsenin riyāḍetidir ki onun aʿmāl-i insāniyyeden bir ʿameli olup o ʿameli işler ve onunla riyāḍet ḳaṣd eylemez lākin o ʿameli işlemek ile min-ġayri ḳaṣdin riyāḍet ḥāṣıl olur, erbāb-ı ḥiref ü ṣanāyiʿde olduğu gibi. Ve riyāḍet-i ḳaṣdī yaʿnī riyāḍet-i ḫāliṣa o kimsenin riyāḍetidir ki onun işlediği ʿamel ḥirfeti ve ṣanʿatı olmaz ve o ʿameli işlemekten ġaraḍı ancak taḥṣīl-i riyāḍet olur, nefs-i ʿamel maṭlūbu olmaz, maṭlūbu menāfiʿ-i [99b] riyāḍeti taḥarrī olur.

Ve bu ḳısm-ı s̱ānīnin fuṣūlü ve envāʿı vardır, zīrā o riyāḍetin kimisi ḳalīl olur ve kimisi dahi kes̱īr olur ve baʿḍı riyāḍet ḳavī ve şedīd olur ve baʿḍısı ḍaʿīf olur ve baʿḍısı serīʿa ve baʿḍısı baṭīʾe olur ve baʿḍısı dahi şiddet ve sürʿatten mürekkeb olup ḥas̱īs̱ olur yaʿnī hem şedīd ve hem serīʿ olur ve baʿḍısı müterāḫī olur yaʿnī hem ḍaʿīf ve hem baṭīʾ olur. Ve bu ezvāc-ı erbaʿadan her zevcin ẕikr olunan iki ṭarafları arasında muʿtedil riyāḍet dahi olur. Bi'l-cümle bu taḳsīmden ḥāṣıl olan aḳsām on iki ḳısma bāliġ olur. Ve ammā riyāḍetin envāʿı bu meẕkūrlardır:

Evvelkisi müṣāraʿa yaʿnī güreş etmek. *Müṣāraʿa riyāḍet-i ḳaviyyeden olur.*

İkincisi mübāṭaşe. *Bu nevʿ ḳavī ve serīʿ riyāḍettir; maʿnāsı iki kişi birbirini ʿunf ile muʾāḫaẕe etmektir.*

Üçüncüsü mülākeze yaʿnī iki kişi birbirini yumruk ile ṣadrına vurmaktır; *bu nevʿ dahi ḳavī ve serīʿdir.*

Dördüncüsü iḥḍār[376] yaʿnī at yürütmek ve adımlatmaktır. *Bu nevʿ riyāḍet yalnız serīʿ olur.*

Beşincisi sürʿat-i meşy. *Bu nevʿ riyāḍet yalnız serīʿ olur.*

Altıncısı remy ʿani'l-ḳavs, ok atmak. *Bu nevʿ riyāḍetin ḳavī, şedīd nevʿi-dir.*

Yedincisi remy-i zuʾbīn yaʿnī mızrak atmak. *Bu dahi ḳavī-i şedīddir.*

Sekizincisi el-ḳafz ilā şeyʾin li-yeteʿallaḳa bihi yaʿnī bir şeyʾin ardınca o şeyʾe taʿalluḳ etmek için ves̱be edip sıçramaktır. *Bu nevʿ mürekkeb ve şedīd-i serīʿdir.*

Dokuzuncusu ḥacl *yaʿnī bir ayağı ile sekip ves̱be etmektir. Bu nevʿ şedīd-i ḳavīdir.*

Onuncusu münāḳafe bi's-seyf ve'r-rumḥ yaʿnī kılıç ve rumḥ ile oyna-mak ve mülāʿabe etmektir. *Bu nevʿ serīʿdir.*

On birincisi rükūb-ı ḫayl yaʿnī ata binmek. *Bu nevʿ dahi serīʿdir.*

On ikincisi ḫafḳ bi-yedeyn yaʿnī bir ayak üzere durup iki ellerini ön ṭarafa ve art ṭarafa taḥrīk edip salmaktır.[377] *Bu riyāḍet riyāḍet-i şerīfe*[*dir.*]

ʿAllāme vech-i şerāfeti beyān edip der ki zīrā bu riyāḍette bi'l-cümle beden ḥareket edip bedeni bi'l-cümle riyāḍet istīʿāb eder ve bu riyāḍet ḳavī, serīʿ olur.

Ve biraz riyāḍetler dahi vardır ki o riyāḍetler riyāḍet-i laṭīfe vü leyyine aṣnāfından olurlar, o aṣnāf bunlardır:

On üçüncüsü tereccuḥ bi'l-erācīḥ ve'l-mühūd yaʿnī salıncakta ve beşikte ḳāimen ve ḳāʿiden ve muḍṭacıʿan salınmak olur. *Bunlar riyāḍet-i ḍaʿīfe olur*.

On dördüncüsü rükūbu'z-zevārīḳ ve's-semāriyāt. *Bunlar küçük sefīne-lerin birer nevʿidir, onlara rükūb edip binmek riyāḍet olur* ve ḳuvveti salın-cakta ve mehdde salınmaktan ziyāde olur.

On beşincisi rükūbu'l-ḫayl ve'l-cimāl ve'l-ʿamāriyāt yaʿnī ata ve erkek deveye ve deveye yüklettikleri hevdec tesmiye olunan miḥaffeye binmek-

376 الحضر بالضم العدو يقال احضر الفرس احضارا والمراد هيأ عدو الفرس فاستحضار الفارس ʿAllāme.

377 Baʿḍı nüsaḫ-ı *Ḳānūn*'da "ḫafḳ bi-yedeyn" iki ayakları uçlarına basıp taḳdīm ve teʾḫīr edip iki ellerini ziyāde ḳuddāma ve ḫalfe taḥrīk etmekle tefsīr olunmuştur.

tir. *Bunlardan ḥāṣıl olan riyāḍet zevraḳ ve semārī tesmiye olunan sefīne-i ṣaġīreye binmekten ḥāṣıl olan riyāḍetten aḳvā olur.*

On altıncısı rükūbu'l-ʿacel yaʿnī öküz ʿarabasına binmektir. *Bundan ḥāṣıl olan riyāḍet ḳavī, serīʿdir.*

On yedincisi el-meydāniyye. Bu riyāḍet-i meydāniyye riyāḍet-i ḳaviy-yeden olur. "Meydāniyye"nin maʿnāsı budur ki bir meydānda insān ʿadvini şedd edip nihāyete ve meydānın āḫer ṭarafına erişir ve o ṭaraftan ḳahḳarī ricʿat ve ḥareket edip ḥarekete bedʾ eylediği ṭarafa vāṣıl olur ve bu minvāl üzere s̱āniyen dahi ḥareket eder lākin evvelā vardığı ġāyete o mis̱lli ʿadv ile s̱āniyen varmaz, bir miḳdār ḳaṭʿ eylediği mesāfe noḳṣān üzere olur, bu min-vāl üzere her defʿada mesāfe noḳṣān üzere olarak son defʿada vasaṭta kalır. *Mes̱elā defʿa-i ūlāda o meydānın nihāyetine yüz ḫuṭvede bāliġ olsa defʿa-i s̱āniyede yüz ḫuṭvede ġāyete vāṣıl olmaz belki bir miḳdār mesāfe dahi bāḳıye iken yüz ḫuṭve tamām olur ve defʿa-i s̱ālis̱ede noḳṣān olan mesāfe dahi eks̱er olur, o ḫuṭuvātın miḳdārı teḳāṣur ederek o kimse son defʿada yüz ḫuṭvede ancak meydānın vasaṭında kalır.*

On sekizincisi mücāhedetü'ẓ-ẓıll olur. *Bu nevʿ dahi riyāḍet-i ḳaviyyeden olur. Ve baʿḍı nüsḫada "mücāhedetü'ṭ-ṭabl" vāḳiʿ olmuştur. ʿAllāme der ki ṣavāb olan evvelki nüsḫadır, zīrā bu nevʿi tefsīr edip Cālīnūs der ki insān kılıcı veyāḫūd rumḥunu aḫẕ edip oynar ve kendi ẓıllını ve gölgesini düşman maḳāmına ve ʿadüvv menzilesine tenzīl eyleyip ẓıllı ile muḥārebe eder.*

On dokuzuncusu et-taṣfīḳ bi'l-yedeyn yaʿnī sağ elinin ẓahrını sol elinin baṭnına ḍarb eylemek olur.

Yirminci eṭ-ṭafr yaʿnī ṭafre edip sıçramak.

Yirmi birinci ez-zecc bi'r-rumḥ yaʿnī sinānını ve rumḥunu aḫẕ edip ucunda olan yalman taʿbīr olunan ḥadīdi ile hedeflere ṭaʿn etmek. *"Zicec" ʿineb vezninde rumḥun ṭarafında olan ḥadīde derler. Ve bu nevʿ riyāḍet ḳaviyyeden olur.*

Yirmi ikincisi el-laʿib bi'ṣ-ṣavlecānı bi'l-küreti'l-kebīreti yaʿnī bir büyük küreyi ve topu çevgān ile oynatmaktır. *Ve bu nevʿ riyāḍet ḳavī ve serīʿdir.*

Yirmi üçüncüsü el-laʿib bi'ṣ-ṣavlecānı bi'l-küreti'ṣ-ṣaġīreti yaʿnī çevgān ile küçük topu oynatmaktır. *Ve bu nevʿ riyāḍet riyāḍet-i serīʿadır.*

Yirmi dördüncüsü el-laᶜib bi'ṭ-ṭabṭāb. *Ḳarşī der ki "ṭabṭāb" bir ālettir ki onun ile Ekrādın fārisleri ve atlıları oynarlar. Ve İbn Cümeyᶜ der ki "ṭabṭāb" bir ālettir ki ağaçtan yapılır, çevgāndan başkadır, onun miḳbaḍı ve aḫẕ edecek maḥalli vardır, ona küre-i ṣaġīreyi koyup remy ederler baᶜ-dehu yine o küreyi onun ile redd ederler. Yūsuf b. Muḥammed el-Baġdādī der ki "ṭabṭāb" ṣıbyānın oynadıkları küredir, onun için o küreye ᶜāmme "ṭābe" derler. Bu laᶜib dahi riyāḍet-i serīᶜadandır.*

Yirmi beşincisi işāletü'l-ḥacer yaᶜnī taşı izāle ve mevḳiᶜinden kaldır-maktır. Ve bu riyāḍet-i ḳaviyyedendir.

Yirmi altıncısı rekḍu'l-ḫayl ve istiḳṭāfuhā yaᶜnī ayağı ile ve üzengi ile feresin karnına yürüsün için ḍarb etmektir. *Ve "istiḳṭāf" feresin licāmını ve gemini ceẕb edip dursun için çekmektir ve iştiḳāḳı "ḳuṭūf"tandır, buṭɔ-ı meşy maᶜnāsınadır. Ve bu nevᶜ riyāḍet riyāḍet-i baṭīɔe olur.*

Ve ẕikri mürūr eden mübāṭaşenin envāᶜı vardır. *Baᶜḍı nüsḫada "müṣā-raᶜanın envāᶜı vardır" vāḳiᶜ olmuştur, ikisi dahi ṣaḥīḥ nüsḫalardır, o envāᶜ bunlardır:*

Yirmi yedincisi iki kişi biri birini belinden aḫẕ ederler o vech ile ki her biri iki kolları ile āḫeri belinden kucaklar ve ellerini ve parmaklarını şebeke gibi biri birine idḫāl edip her biri ṣāḥibini kendiye ilṣāḳ ve ilzām eder ve āḫeri tekellüf ve saᶜy edip ḫalāṣ olmak murād eder ve ilzām eden ṣāḥibi onu imsāk edip taḫalluṣa komaz. Ve bu nevᶜ mübāṭaşe serīᶜa ve ḳaviyye riyāḍet olur. Ve bu mübāṭaşeye ḳarīb olur o mübāṭaşe ki o iki kişiler kollarını biri birine sararlar, eḥadühümā sağ kolunu āḫerin sağ koluna idḫāl eder ve sol kolunu āḫerin sol koluna idḫāl eder ve eḥadühümānın yüzü āḫerin yüzüne müvācih ve muḳābil olur ve böyle muɔāḫaẕe ile eḥadühümā āḫeri yerinden işāle ve izāle eder ve sonra ḳalb edip ṭaraf-ı āḫeri üzere döndürür ḫuṣūṣan bu ḳalbi ziyāde eder o vaḳtte ki her biri āḫere ẓafer bulmak için gāhīce münḥanī olup eğilir ve gāhīce münbasıṭ olup doğrulur. *Bu nevᶜ riyāḍet ḳavī, şedīd olur.*

Yirmi sekizincisi el-müdāfaᶜa bi'ṣ-ṣadreyn yaᶜnī iki kişi biri birinden uzaklaşıp sonra her biri āḫerin cihetine ᶜunf ile ḥareket edip mesāfe vasaṭında eḥadühümā ṣadrı ile āḫerin ṣadrına müṣādeme ve muḍārebe etmektir. *Ve bu nevᶜ şedīd ve ḳavī bir riyāḍettir.*

Yirmi dokuzuncusu mülāzemet bi'l-ʿunuḳ yaʿnī o iki insāndan her biri [100a] āḫerin boynunu aḫẕ edip esfele ve aşağı ṭarafa ceẕb etmektir. *Bu riyāḍet-i ḳaviyye nevʿinden olur.*

Otuzuncusu mülāvātü'r-ricleyn ve'ş-şaġzebiyyetü yaʿnī güreş eden iki kişiden her biri ayaklarını āḫerin ayağına sarmak ve mülāvī etmektir. *"Şaġzebiyye" dahi o [nevʿ] müṣāraʿanın ismidir, Ṣıḥāḥ-ı Cevherī'de muṣarraḥtır.*

Otuz birincisi feḥacu[378] ricley ṣāḥibihi bi-ricleyhi yaʿnī o iki kişiden her biri ayaklarını açarlar ve ayağının her birini āḫer ayağından uzak ederler ve iki ellerini kendi dizleri üzere kılarlar ve vuḳūf edip dururlar o heyʾet üzere ki her birinin reʾsi āḫerin vasaṭı arasına olur[379] ve bu vaḳfeden sonra her biri sağ elini sağ dizinden kaldırır ve o kaldırdığı sağ eli ile ṣāḥibinin ve yoldaşının sol uyluğuna ḍarb edip vurur, keẕālik eḥadühümā sol elini dahi kendi sol dizinden kaldırıp o kaldırdığı sol eliyle yoldaşının ẓahrına ve arkasına ḍarb eder ve sonra çekilip mekānlarını tebdīl edip vaṣf olunduğu üzere yine evvelā işlediği fiʿlleri işler ve bu minvāl üzere biri birinden müfāraḳat edince ḳadar deverān eder. Ve bunlara benzer müşābih muṣāriʿayn ve mübāṭışeynin oyunları ve mülāʿabeleri her ne ḳadar var ise cümlesi riyāḍet olur.

Ve biraz ḥarekāt dahi vardır ki onlar riyāḍet-i şerīfeden olur, o riyāḍetler bunlardır:

Otuz ikincisi iki refīḳ mekānlarını sürʿat ile istibdāl edip eḥadühümā āḫerin mekānına ve āḫer eḥadühümānın mekānına varırlar ve her biri ḫalfine ve ardına ḥareket-i müteʿaddide vü keṯīre ile ḥareket eder ki ḫalfe olan ḥareket arasında ḳuddāma dahi ḥareket-i mütevassıṭa olur yaʿnī evvelā ḫalfine ḥareket eder baʿdehu önüne ḥareket eder ve baʿdehu yine ḫalfine ḥareket eder ve cümlesi mütevātir ve ṭafre ile olup bu ḥālet üzere o müteḥarrik deverān eder. Ve bu ḥarekātın kimisi niẓām üzere olur ve kiminde niẓām olmaz ve ekṯeriyyā bu ḥālet semāʿda raḳṣ edenler ḥāli olur.

---

378 "Feḥac" fā'dan sonra ḥā-i mühmele ile iki ayağı tefrīc edip ayırmaktır. Eger ḫā muʿceme olup "feḫac" olur ise mübālaġa ayırmak maʿnāsına olur, keẕā fi'l-*Ḳāmūs*.

379 Yaʿnī āḫer ḳāim ve müstevī olsa o münḥanī olanın vasaṭına müṣādif muḥāẕī olurdu.

Ve otuz üçüncüsü riyāḍetü'l-miselleteyn yaʿnī iki çuvaldız oyunu ile ḥāṣıl olan riyāḍettir, o laʿib budur: Bir insān bir mevḳıfta vaḳfe edip eğlenir ve sağ cānibine bir miselle ġarz eder ve dīger ve sol cānibine dahi bir çuvaldız ġarz eder ve iki çuvaldızın biri birinden buʿdu ve uzaklığı bir bāʿ yaʿnī bir kulaç olur. Ve o çuvaldızlara o kimse teveccüh ve iḳbāl edip sağ ṭarafta dikilen çuvaldızı sol ṭarafta maġrūz ve dikili miselle mekānına naḳl eder ve sol ṭarafta olan çuvaldızı sağ ṭarafta dikili çuvaldız mekānına naḳl eder ve taḥarrī edip saʿy eder ki o naḳllerin sürʿati o naḳllerde mümkin olan sürʿat ve ʿacelenin ġāyet-i ḳuṣvāsı ve müntehāsı ola tā ki riyāḍet-i meẕkūre riyāḍet-i serīʿadan olur.

Bu maḳāmda İbn Cümeyʿ baḥs̱ edip der ki Şeyẖ,in bu kelāmı yaʿnī riyāḍet-i miselleteyn dediği aṣlı üzere değildir belki nāsiẖleri taġyīr eylemiştir. Aṣl-ı ʿibāret "müşeyyeleyn" olmak üzeredir yaʿnī iki taşı vech-i muḥarrer üzere naḳl ve teşyīl[380] *eylemektir. Ve bu baḥs̱in tafṣīli şerḥ-i ʿAllāme'de meẕkūrdur.*

Ve ẕikr olunan riyāḍāt-ı şedīdeler ve riyāḍāt-ı serīʿalar kirāren ve mirāren işlenmek murād olundukta lāyıḳ budur ki mütetābiʿaten biri biri ardınca işlenmeye ve o fiʿālde tevātür ve teʿāḳub olmaya. *Ve teʿāḳub ve tevātürün terki iki vech ile olur:*

Vech-i evvel budur ki riyāḍet-i şedīde veyāẖūd riyāḍet-i serīʿayı bir defʿa işledikten sonra tevaḳḳuf edip sākin olur, bir miḳdār istirāḥat eyledikten sonra yine serīʿ veyāẖūd şedīd olan riyāḍeti işler.

Ve vech-i s̱ānī budur ki riyāḍet-i şedīde veyāẖūd riyāḍet-i serīʿayı bir defʿa işler ve ʿaḳibinde şedīd ve serīʿ olmayan riyāḍet-i fātire yaʿnī riyāḍet-i ḍaʿīfe veyāẖūd riyāḍet-i baṭīʾeyi işler ve ʿaḳibinde yine riyāḍet-i şedīdeyi veyāẖūd riyāḍet-i serīʿayı işler. İki şedīd veyāẖūd iki serīʿ riyāḍetler arasında riyāḍet-i fātire yaʿnī ḍaʿīfe ve baṭīʾe tavassuṭ etmekle istirāḥat ḥāṣıla olur. Ve bu minvāl üzere istirāḥat eylemeden riyāḍet-i şedīde vü serīʿanın tevātürü gibi o riyāḍet ṭabīʿata s̱aḳīl ve ağır olmaz.

Ve vācib olur ki riyāḍet eden kimse bir nevʿ riyāḍete müdāvemet eylemeye belki tefennün edip gāhīce bir türlü ve gāhīce āẖer türlü riyāḍet eyleye, zīrā riyāḍete müdāvemet olunsa menfaʿati ḳalīle olur iʿtiyād ḥasebiyle ve bu riyāḍetlerin menfaʿati bi'l-cümle bedene ʿāmme ve şāmile olur.

---

380 "Teşyīl-i ḥacer" taşı kaldırmak ve yerinden izāle etmektir.

Her bir ʿuḍvun ḫāṣṣaten ve başka başka dahi riyāḍetleri olur ki o riyāḍetlerin menfaʿati ʿuḍv-ı vāḥide maḫṣūṣ olur. Ammā iki ellerin ve iki ayakların riyāḍetlerinde ḫafā yoktur, *cümleye maʿlūmdur ki onların riyāḍetleri mütefennin ve türlü türlü aʿmāl işleyip o ʿamellerde ellerini ve ayaklarını istiʿmāl ve taḥrīk etmekle olur. Ve maʿlūm olmak gerektir ki beden ṭaʿāmla mümtelī iken riyāḍet-i ʿāmme ve riyāḍet-i ḫāṣṣa bi'l-cümle riyāḍetlere mübāşeret olunmaya.*

Ve ammā ṣadrın ve aʿḍā-i teneffüsün riyāḍeti gāhīce ʿaẓīm ve s̱aḳīl ṣavt ile ve gāhīce kes̱īrü'l-miḳdār ṣavt ile ve gāhīce ḥiddetli ṣavt ile taṣavvut etmekle olur lākin dāimā ṣavt-ı s̱aḳīl ile veyāḫūd ṣavt-ı ḥādd ile taṣavvut olunmaz belki maḫlūṭ olup ṣavt gāhīce ḥādd ve gāhīce s̱aḳīl olmak gerektir tā ki iʿtiyād ile menfaʿat-i riyāḍet ḳalīle olmaya. Ve bu mis̱lli ṣavt ile olan riyāḍet ṣadra ve sāir aʿḍā-i teneffüse riyāḍet olduğu gibi keẕālik ağıza ve lehāta yaʿnī küçük dil dedikleri ʿuḍva ve lisāna dahi riyāḍet olur. Keẕālik ʿayna ve *baʿḍı nüsḫaya göre ʿunuḳa yaʿnī boyuna* dahi riyāḍet olur. Ve ṣavt ile olan riyāḍet levni dahi taḥsīn edip güzellendirir ve göğüsü dahi tenḳıye edip ruṭūbāt-ı fāsidesini çıkarır ve taṭhīr eder.

Ve ṣadrın ikinci riyāḍeti budur ki bir miḳdār nefes ḥabs olunup baʿdehu nefḫ olunur ve defʿaten ḥabs olunan nefes iḫrāc olunur. Ve bu riyāḍet ṣadra olduğu gibi bi'l-cümle bedene dahi riyāḍet olur ve bedende olan mecrāları dahi tevsīʿ edip genşitir.

Ve ṣavtı ʿaẓīm olup zamān-ı ṭavīlde o ṣavt-ı ʿaẓīmi iḫrāc eylemekte ziyāde ḫaṭar olur, zīrā o vechle taṣavvut ḥasebiyle havā-i kes̱īr ḳalbe münceẕib olup ḥarāret-i ġarīziyyeyi söndürür. Ve ṣavtı taṭvīl eylemekte havā-i kes̱īre dahi iḫrāc olunup *havā-i kes̱īrenin ḫurūcunda ervāḥ dahi tābiʿ olup maʿan ḫurūc eylediğine bināen* ḫaṭar-ı ʿaẓīm olur.

Ve ḳırāʾet eden kimselere vācib olur ki ḳırāʾet-i leyyine ile bedʾ edip okumağa nermden başlaya ve tedrīcle sonra ṣavtını terfīʿ edip yücelte ve ʿālī eyleye. Ve kaçan ṣavtı şedīd ve ʿaẓīm ve ṭavīl oldukta o ṣavtın zamānını muʿtedil eyleye yaʿnī o vech ile olan ṣavtın zamānını uzun eylemeyip ṭūl ve ḳıṣarda iʿtidāl üzere eyleye. Ve zamānı muʿtedil olan ṣavt-ı şedīd ʿaẓīm ve ṭavīlden nefʿ beyyin ü ʿaẓīm olur. Ve ẕikr olunan ṣavtın zamānı dahi ṭavīl olsa mizācı muʿtedil ve bedeni ṣaḥīḥ olanlara o ṣavt ḫaṭarlı olur.

Ve nevᶜ-i insānın efrādları ve eşḫāṣları sinnlerinde ve mizāclarında ve seḥanelerinde ve tedbīrlerinde ve ṣınᶜatinde sākin oldukları beldelerin havālarında ve sāir mis̱lli umūrlarda biri birlerine muḫālif olmakları ile her bir şaḫṣın bir nevᶜ riyāḍeti olur ve birinin riyāḍeti āḫere riyāḍet olmaz. *Mes̱elā ḥabs-i nefes mizācı bārid olanlara ve keẕālik ṣınāᶜat-i bāride aṣḥābına nāfiᶜ olur, ammā mizācı ḥārr veyāḫūd ṣınāᶜat-i ḥārre aṣḥābına nefesini ḥabs ve ḥaṣr muḍırr olur. İmdi riyāḍet edenlere vācib olur ki aḥvālinde ve emrinde tefaḥḥuṣ edip ḥāline muvāfıḳ riyāḍet eyleye:*

Ve henüz ḥummāsı zāile olup veyāḫūd nāḳıh olmakla ḥareketten ve ḳıyām ve ḳuᶜūddan ᶜāciz olanlara ve ḫarbaḳ mis̱lli edviye-i ḳaviyye tenāvül [100b] edenlere ve ḥicābında maraḍ olanlara riyāḍāt-ı leyyine-i[381] ᶜaraḍiyye muvāfıḳ olur, *zīrā ẕikr olunan kimselerin ḳuvāsı ḍaᶜīfe olur ve riyāḍet-i ḳaviyye-i ẕātiyye ḳuvāyı ve aᶜḍāyı istiᶜmāl ile ḥāṣıl olmakla riyāḍet-i ḳaviyye onlar için ṣaᶜb ve ᶜusretli olur ve riyāḍet-i ᶜaraḍiyye vü leyyinede kendi ḳuvāsını istiᶜmāle ḥācet olmaz belki ürcūḥanın ve salıncağın hareketiyle müteḥarrik olup bi'l-ᶜaraḍ riyāḍet ḥāṣıl olur ve o riyāḍet ḳuvā ve bedene taᶜab vermez.* Ve kaçan riyāḍet-i leyyine ḥasebiyle nāḳıha ḫiffet gelse ve ḥicābında maraḍı olanların dahi maraḍına ḫiffet gelse o zamān o kimseler tenvīm olunur ve bu vech ile olan riyāḍet ve tenvīm bedeninde olan riyāḥı taḥlīl eder. Ve ġaflet ve nisyān mis̱lli reʾste bāḳī kalan emrāḍa dahi nāfiᶜ olur ve şehveti dahi taḥrīk eder ve ġarīziyyeyi dahi inᶜāş ve tenbīh eder.

Ve ḥummāsı şaṭru'l-ġıbb olanlara veyāḫūd ḥummāsı mürekkebe olanlara evfaḳ ve efḍal olan budur ki onları serīr üzere oturtup tercīḥ eyleyeler ve sallayalar, *ḥablden ittiḫāẕ olunan ürcūḥa ile tereccuḥ onlara muvāfıḳ olmaz.* Ve keẕālik ḥummāsı balġamī olanlara ve cebān yaᶜnī korkak olanlara *ve baᶜḍı nüsḫaya göre ḥaben*[382] *yaᶜnī istisḳāsı olanlara* ve vecaᶜ-ı niḳrīsi ve vecaᶜ-ı külāsı olanlara dahi serīr ile tereccuḥ evlā olur ve bu tercīḥ mevāddı inḳılāᶜa ve zevāle müstaᶜidd ve müteheyyiʾ eder.

---

381 "Riyāḍet-i leyyine"den murād o riyāḍettir ki onda murtāḍ olan kimsenin bi'ẕ-ẕāt ḥareketi olmaz ve ḳuvāsını o riyāḍette istiᶜmāl eylemez belki onun ḥareketi bi'l-ᶜaraḍ olur, ürcūḥa mis̱lli ile olan riyāḍet gibi.

382 الحبن محركة داء في البطن يعظم منه ويرم *Ḳāmūs.*

Ve riyāḍetin iki ḳısmından riyāḍet-i leyyine-i ʿaraḍiyye aʿḍāsı ve ḳuvāsı ḍaʿīfe ve leyyine olanlara muvāfıḳ olur ve riyāḍet-i ḳaviyye ṣaḥīḥ ve ḳavī olanlara muvāfıḳ ve münāsib olur.

Ammā ʿaceleye yaʿnī ʿarabaya rükūb edip binmek dahi serīrden ittiḫāẕ olunan ürcūḥaya rükūbun ʿameli gibi ʿamel eder lākin ʿarabanın mevāddı is̱āresi ve taḥrīki ziyāde olur. Ve baʿḍı kerre ʿarabaya rükūb eden kimse vechini ʿarabanın ḫalfine kılar yaʿnī kıça oturup yüzünü ʿarabayı ḥāmil olan dābbenin arkasına kılar, bu vech ile ʿarabaya rükūb eylemek baṣarın ḍaʿfına ve ẓulmetine nefʿ-i şedīdi olur.

Ammā kayığa ve gemiye rükūb eylemek cüẕām ve istisḳā ve sekte ve bürūdet-i miʿde ve nefḫ-i miʿde maraḍlarına nāfiʿ olur. Ve zevraḳ ve sefīneye rükūb ẕikr olunan maraḍlara nāfiʿ olduğu o rükūb sāḥil-i baḥre ḳarīb olur ise nāfiʿ olur. Ve eger kenāra ḳarīb olan maḥallerde sefīneye rükūbdan ġas̱eyān ḥādis̱ olup sonra o ġas̱eyān teskīn olur ise o rükūb miʿdeye ziyāde nāfiʿ olur. Ammā lücce-i baḥrde yaʿnī engin taʿbīr olunan deryānın vasaṭında sefīneye rükūb ẕikr olunan maraḍları ḳalʿ ve izālede ziyāde ḳavī olur, zīrā deryā vasaṭında sefīnede olanlara ḫavf ve ḥüzn ve feraḥ ve sürūr ʿārıḍ olup o sebebden ervāḥın dāḫile ve ḫārice tereddüdü ziyāde olmakla mevādd taḥallül ve indifāʿa müstaʿidd ve müteheyyiʾ olur.

Ve ġıdā ʿuḍvları yaʿnī kebid ve miʿde ve sāir ġıdāya müteʿalliḳ ʿuḍvlar aʿḍāya tābiʿlerdir, aʿḍānın riyāḍeti ile onlarda dahi riyāḍet ḥādis̱ olur.

ʿAllāme der ki keẕālik ālāt-ı teneffüsün riyāḍeti ṣadrın riyāḍetine ve ellerin ve omuzların ve bi'l-cümle bedenin riyāḍetine tābiʿ olur.

Ammā baṣarın riyāḍeti eşyā-ı daḳīḳayı teʾemmül ile olur yaʿnī mubṣarāt-tan olup göz ile görülen daḳīḳ ve ince nesnelerde mevcūd olan ṣanāyiʿ-i ʿacībeye naẓar ve teʾemmül ile olur. Ve işrāḳ ve lemeʿānı olan nesnelerde tedrīc ve rıfḳ ile naẓar dahi baṣara riyāḍet olur.

Ve kulağın riyāḍeti dahi ḫafī olan aṣvātı tesemmuʿ etmekle olur yaʿnī gizli āvāzeleri tekellüf edip istimāʿ etmekle olur ve nādiren semʿin riyāḍeti aṣvāt-ı ʿaẓīmeyi istimāʿla olur. Ve her ʿuḍvun birer maḫṣūṣ riyāḍeti vardır ve biz kitāb-ı cüzʾiyyeye meşġūl olup li-külli ʿuḍvın ʿuḍvın ḥıfẓ-ı ṣıḥḥati beyān eylediğimize her ʿuḍvun riyāḍet-i maḫṣūṣalarını beyān eyleriz.

Ve riyāḍet eden kimseye vācib olur ki riyāḍetin süḫūneti bedeninde olan ḍaʿīf ʿuḍva vāṣıl olmaktan ḥaẕer eyleye ve bu ḥaẕer o vech ile olur ki bir ʿuḍv meʾūf ve ḍaʿīfe olsa riyāḍet için o ʿuḍvu aṣāleten istiʿmāl eylemez belki ḳavī olan aʿḍā ile riyāḍet edip onlarda ḥāṣıl olan riyāḍet ʿuḍv-ı meʾūfa dahi sirāyet eder, o ʿuḍv-ı ḍaʿīfte bi'l-ʿaraḍ riyāḍet-i leyyine ḥāṣıl olur. Mes̱elā devālīsi olan kimseye riyāḍet eyledikte vācib olur ki kes̱īren ayaklarını taḥrīk eylemeye, zīrā devālī dedikleri maraḍ ayaklarda maḫṣūṣ bir nevʿ maraḍdır, ayakları kes̱īren taḥrīk ile riyāḍetin süḫūneti o maraḍın tezāyüdüne bāʿis̱ olup muḍırr olur belki o kimse riyāḍeti bedenin eʿālīsini ve ketifini ve reʾsini ve ayaklarından mā-adā aʿḍā-i sāiresini taḥrīk ile riyāḍet edip o aʿḍāların riyāḍetinden ḍaʿīf olan ayaklarda dahi bi'l-ʿaraḍ riyāḍet ḥāṣıl olur. Ve ebdān-ı ḍaʿīfede riyāḍet-i ḍaʿīfe ve ebdān-ı ḳaviyyede riyāḍet-i ḳaviyye istiʿmāl olunur.

Ve maʿlūm buyurula ki her bir ʿuḍvun kendi nefsinde birer riyāḍet vardır ve o riyāḍet o ʿuḍva maḫṣūṣ olur, mes̱elā tekellüf edip ġāyet ḫurde nesneleri görmek gözün riyāḍeti olur ve bu riyāḍet göze maḫṣūṣ olur ve ḥalḳın riyāḍet-i maḫṣūṣası ichār-ı ṣavt ile ṣavtı ʿālī edip seslenmek ile olur eger bu mezkūrlar tedrīcle olur ise. Ve dişler ve kulaklar için ve sāir ʿuḍvlar için bāblarında mezkūr riyāḍet-i maḫṣūṣalar vardır.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱ü Fī-Vaḳti İbtidāi'r-Riyāḍeti ve Ḳaṭʿıhā

Riyāḍete şürūʿun zamānı o zamāndır ki o zamānda beden naḳī ve ʿārī olup aḥşānın ve ʿurūḳun nevāḥīsinde ḫām ve redī olan keymūs ve aḫlāṭ olmaya, zīrā aḥşāda yaʿnī ġıdāya maḫṣūṣ āletlerde ve damarlarda mevādd-ı rediyye bulunsa o mevāddı riyāḍet neşr edip dağıtır ve o mevādd-ı münteşire bedeni ifsād eder. Ve riyāḍete o vaḳtte şürūʿ olunur ki ṭaʿām-ı emsī yaʿnī dünkü gün yediği ṭaʿām miʿdede ve kebidde ve damarlarda haḍm olmuş olup ve ṭaʿām-ı āḫer tenāvülünün vaḳti ve zamānı gelmiş ola.

Ve ṭaʿāmın inhiḍāmının ʿalāmeti budur ki ṭaʿām haḍm olmağa başladıkta bevlde nuḍc olup ḳıvāmı riḳḳat ile ġılẓat arasında muʿtedil olur, keẕālik levni dahi aṣfer-i ütrüccī olur.

Kaçan vaḳt-i inhiḍām mürūr edip ṭaʿāmı tenāvül zamānı ile zamān-ı riyāḍetin arası uzasa ve miʿde ve kebid ve ʿurūḳ ḫālī iken riyāḍet olunsa o riyāḍetin maḍarratı olur ḳuvveti nehk ve iḍʿāf eylediği ḥasebiyle.

Ve ṭaʿāmın zamān-ı inhiḍāmı mürūr edip miʿde ve kebid ve ʿurūḳun ḫālī olduğunun ʿalāmeti budur ki bevl ṣufret-i ṭabīʿīsini tecāvüz edip bevlin ṣufreti nārī olur, zīrā ẕikr olunan aʿḍālar ġıdādan ḫālī oldukta ṭabīʿat māiy-yette taṣarruf edip ṣufretini nārī eder.

Ve riyāḍetin zamānı vaḳt-i inhiḍām olduğundan için eṭıbbā dediler ki bir kimsede faḍllar müctemiʿa ve kes̱īre olup o kimsenin ḥāli riyāḍet-i şedīdeyi īcāb eylese lāyıḳ olur ki vaḳt-i riyāḍette o kimsenin miʿdesi cidden ḫāliye ve boş olmaya belki miʿdesinde ġıdā-i ḳalīl mevcūd ola ve o mevcūd olan ġıdā faṣl-ı şitāda ġıdā-i ġalīẓ ola ve faṣl-ı ṣayfta ġıdā-i laṭīf ola.

Ve imtilā üzere ve ḫavā üzere olan riyāḍetten her birisi her ne ḳadar [maʿan] muḍırrlar ise lākin birbirine ḳıyās ile imtilā üzere olan riyāḍet ḫavā üzere yaʿnī miʿde boş ve ṭaʿāmdan ḫālī iken olan riyāḍetten efḍal ve ḫayrlı olur. Ve keẕālik bedeni ḥārr veyāḫūd raṭb iken olan riyāḍetler bedeni ve mizācı bārid veyāḫūd cāff ve yābis iken olan riyāḍetten ḫayrlı olur.

Ve riyāḍet evḳātının ziyāde [101a] ṣavāb ve eṣaḥḥ olan vaḳti ẕikr olunan keyfiyyetlerde bedenin iʿtidāli zamānı olur, zīrā muʿtedil olmayıp mizācı ḥārr ve yābis olan kimsenin riyāḍeti emrāḍ iḥdās̱ eder ve o kimse riyāḍeti terk eylese onda o maraḍlar ḥādis̱ olmaz belki ṣıḥḥat bulur.

Ve riyāḍete şürūʿ eden kimseye vācib olur ki evvelā emʿādan ve mes̱ā-neden berāz ve bevlini iḫrāc eyleye baʿdehu riyāḍete şürūʿ eyleye ve şürūʿu delk ile ola yaʿnī aʿḍā riyāḍete müstaʿidd olsun için ġarīziyyeyi inʿāş ve is̱āreye ve mesāmmātı tevsīʿe müʾeddī olan delk-i aʿḍā ile şürūʿ oluna.

Ve aʿḍāyı delk ve ovmak ḫuşūnetli bir nesne ile ola. Ve aʿḍāyı delk eyle-dikten sonra dühn-i ʿaẕb ile aʿḍāyı temrīḫ edip erişmiş zeytūndan ḥāṣıl olan dühn-i zeyti aʿḍāya süre ve aʿḍāya teşerrüb ettire ve içire lākin o temrīḫ nermden bedʾ olunup tedrīcle temrīḫi taḳviye ederek ʿuḍvu iʿtidāl üzere ḍaġṭ eylemek mertebesine vāṣıl ola ve ḍaġṭ ḍaġṭ-ı şedīdü'l-vuġūl mertebe-sine varmaya yaʿnī dellākın yedleri şiddet-i ġamzdan nāşī o kimsenin laḥ-mına ziyāde duḫūl edip gömülmeye. Ve baʿḍı kerre o delk ve temrīḫ birkaç kimseler elleri ile olur ve baʿḍı kerre dellāk bir kimse olup lākin o dellākın ḥāl-i temrīḫ ü delkte o kimsenin aʿḍāsını aḫẕ ve baṭşı muḫtelif olur, bir kerre aḫẕı mülāyim olur, bir kerre ḳavī olur ve'l-ḥāṣıl delk-i mütefennin ile delk eder. Ve bu vech ile olan temrīḫten bedende olan ʿaḍallerin şeẓāyāsına

ve parçalarına dühn-i ʿaẕbın ve delkin menfaʿati vāṣıl olur. Ve delkin emri tamām olduktan sonra o kimse bir miḳdār terk olunup istirāḥat eder. Ve istirāḥatten sonra o kimse riyāḍete meşġūl olur.

Ve faṣl-ı rebīʿde o kimseye evfaḳ ve elyaḳ olan budur ki bir beyt-i muʿtedilde gündüz şems intiṣāfa ve istivāya ḳarīb iken riyāḍet eyleye. Ve faṣl-ı ṣayfta olan riyāḍetin vaḳti rebīʿde olan riyāḍetin vaḳtinden muḳaddem ola. Ammā şitāda ḳıyāsa ve delīle naẓar ile riyāḍetin vaḳt-i lāyıḳı akşam ve mesā vaḳti olup evāil-i leyle teʾḫīr olunmak olur lākin riyāḍeti o vaḳte teʾḫīrden mevāniʿ-i āḫeri menʿ eder, pes şitāda vācib olur ki evvelā ḥarr ve berdde mevḍiʿ-i riyāḍet taʿdīl oluna.

Ve riyāḍet muḳaddemā ẕikr olunduğu üzere ziyāde aṣveb olan vaḳtte ola yaʿnī o kimsede imtilā veyāḫūd cūʿ ve ḫavā olmadığı vaḳtte ola ve miʿde ve mes̱āneden bevl, berāzı iḫrācdan sonra ola.

Ammā riyāḍetin miḳdār ve imtidādında üç nesneye riʿāyet etmek vācib olur:

Evvelkisi beşeresinin levnidir. O riyāḍet ḥasebiyle levn güzellenmeye başlasa ānen-fe-ānen ḥumret-i beşere ziyāde olup lākin levnin cevdeti ve ḥüsnü ġāyete erişmese o kimse riyāḍeti ḳaṭʿ eylemez belki riyāḍeti üzere mütemādī olur, baʿde-vaḳtin beşeresinin behceti tamām oldukta ḳaṭʿ eder ve riyāḍetten o zamān fāriġ olur.

Ve riʿāyeti vācib olan eşyānın ikincisi ḥareket olur. Ve riyāḍet ḥasebiyle ḥareket o kimseye ḫafīfe olup s̱ıḳleti azalmaya başlasa tamāmen defʿ olunca ḳadar riyāḍeti taṭvīl eder ve baʿde-vaḳtin yaʿnī ḫiffet-i tāmme ve s̱iḳal mündefiʿa olduktan sonra riyāḍeti kesip ḳaṭʿ eder.

Ve üçüncüsü aʿḍānın intifāḫı ve kabarması demin ve ervāḥın ḫārice teveccühü ile olur ve o vech ile olan intifāḫ riyāḍet ile ziyāde oldukça riyāḍeti ḳaṭʿ eylemez belki baʿde-vaḳtin ḳaṭʿ eder yaʿnī intifāḫ tamām olup bedenin ṭarāveti ve dem ve ervāḥın vech-i lāyıḳ üzere ẓāhir-i bedene ḫurūcu tekmīl olduktan sonra riyāḍeti ḳaṭʿ eder.

Ammā bu ẕikr olunan eşyā tekmīl olup ve riyāḍet ḳaṭʿ olunmamakla tenāḳuṣa başlasa ve kemāli zevāle bedʾ eylese o vaḳtte riyāḍeti ḳaṭʿ vācib olur. Ve tenāḳuṣun ʿalāmeti budur ki o riyāḍet eden kimsede biriken ve müctemiʿa olan mevādd riyāḍeti ḥasebiyle buḫār olup mesāmmāttan taḥal-

lül-i ḫafī ile taḥallül ederken o mevādd ʿaraḳa ve tere istiḥāle edip mesāmmāttan tereşşuḥ edip terler ve ʿaraḳın seyelānı olur. Kaçan riyāḍet ḳaṭʿ olunsa o kimseye iḳbāl olunup muʿarrıḳ ve terletici dühn ile tedhīn olunur ḫuṣūṣan ki o kimse nefsini ḥaṣr eyleye yaʿnī bir ʿamele meşġūl olmayıp istirāḥat eyleye, o kimse tedhīn olunmak ziyāde lāzım olur.

Ve riyāḍet eylediği günlerden ve eyyāmdan evvel günde ne miḳdār riyāḍet eyledi ise yevm-i s̱ānīde dahi o miḳdār riyāḍet olunur. Ve yevm-i evvelde o riyāḍet eden kimse taḥammülü olduğu miḳdār taġaddī eyledi ise yevm-i s̱ānīde yine o miḳdār ġıdā ile taġaddī eder.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu Fi'd-Delki

Bir kerre delk üç ḳısma taḳsīm olunup o ḳısmette ṣalābet ve līn iʿtibār olunur yaʿnī delk ṣulb ve katı olur veyāḫūd yumuşak ve leyyin olur veyāḫūd muʿtedil olur.

Kez̠ālik riyāḍetin ʿadedi iʿtibār olunup taḳsīm-i āḫer ile üç ḳısma taḳsīm olunur, zīrā riyāḍāt-ı mütevāliyenin ʿadedi yā kes̱īr olur veyāḫūd ḳalīl olur veyāḫūd ḳıllet ve kes̱rette muʿtedil olur, terkīb-i s̱ünāī ile terkīb olunsa vuḳūʿu mümkin olan müzāvecāt ve aḳsām dokuza bāliġ olur, *o mürekkebler bunlardır: evvelkisi ṣulb-ı kes̱īr, ikincisi ṣulb-ı muʿtedil, üçüncüsü ṣulb-ı ḳalīl, dördüncüsü muʿtedil-i kes̱īr, beşincisi muʿtedil-i muʿtedil, altıncısı muʿtedil-i ḳalīl, yedincisi leyyin-i kes̱īr, sekizincisi leyyin-i muʿtedil, dokuzuncusu leyyin-i ḳalīl.*

Ve delkin āleti iʿtibār olunup taḳsīm-i s̱ālis̱ ile dahi taḳsīm olunur, o taḳsīm budur: Delk yā ḫuşūnetli ḫırḳa ile olur, bu ṣūrette dem serīʿan ẓāhire müncez̠ib olur veyāḫūd delk melāsetli ḫırḳa ile veyāḫūd yumuşak el ile olur, bu ṣūrette dem ʿuḍvdda müctemiʿ ve muḥtebes olur. *Ve ālet-i delk beynehümāda mütevassıṭ olur ise es̱erleri dahi mütevassıṭ olur.*

Ve delkten ġaraḍ ve maṭlūb olan menfaʿat budur ki eger aʿḍā müteḫalḫile ve gevşek olur ise delk ḥasebiyle tekās̱üf eder ve eger aʿḍā kes̱īfe ise delk ḥasebiyle taḫalḫul eder, kez̠ālik ṣulbü leyyin ve leyyini ṣulb eder.

Ve delkin bir nevʿi dahi vardır ki ona delk-i istiʿdād derler. O delk-i istiʿdād riyāḍete şürūʿ olunmazdan muḳaddem olan delke derler ve o delke mülāyemet ve līnet üzere başlanır ve riyāḍete şürūʿu ḳarīb oldukta teşdīd olunur.

Ve bir nevᶜ delk dahi vardır ki ona delk-i istirdād derler. O delk-i istirdād riyāḍetin tamāmından sonra olan delk olur ve ona delk-i müsekkin dahi tesmiye olunur. Bu delk-i istirdāddan ġaraḍ budur ki riyāḍet ile taḥallül etmeyip ve istifrāġ olunmayıp ᶜuḍvlarda ve ᶜaḍallerde bāḳıye olan mevāddı baᶜde'r-riyāḍet o delk taḥlīl edip iḫrāc eder, *zīrā o delk ile mevādd-ı bāḳıye müntefişe olup teferruḳ eder, mevādd taḥallüle ziyāde müstaᶜidde olup ṭabīᶜata taḥlīli āsān olur* ve taḥallül ile mevāddın ictimāᶜından ḥādiṡ olan iᶜyā mündefiᶜ olur.

ᶜAllāme der ki Ḳānūn'da ẕikr olunan menfaᶜatten mā-ᶜadā baᶜde'r-riyāḍet olan delkin bir ġayri menfaᶜati dahi vardır, o menfaᶜat budur ki riyāḍet ḥasebiyle mevādd-ı ṣāliḥanın taḥallülü ḫavf olunur, o mevādd-ı ṣāliḥa taḥallül eylemesin için mevāddı ḫābis olan delk ile baᶜde'r-riyāḍet delk olunur ve bu ġaraḍ için olan delkte edhine-i muraṭṭıbe dahi istiᶜmāl olunur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa Ḳānūn'da ẕikr olunan ġaraḍa bināen baᶜde'r-riyāḍet istiᶜmāl olunan delke delk-i istirdād ismi maḫṣūṣ olur ve ḥabs-i mevādd için baᶜde'r-riyāḍet istiᶜmāl olunan delke delk-i müsekkin ismi maḫṣūṣ olur. İntehā.

Ve bu baᶜde'r-riyāḍet olan delkte vācib olur ki rıfḳ ve mülāyemet ile [101b] ola. Ve bu delkin aḥseni dühn ile olan delk olur. Ve bu delkte vācib değildir ki cüsᵓet yaᶜnī ṣalābet üzere ve ḫuşūnet üzere ḫatm oluna, zīrā bu baᶜde'r-riyāḍet olan delk istiᶜdād gibi ṣalābet, ḫuşūnet üzere ḫatm olsa o delk aᶜḍāyı ṣalābetli eder ve ṣıbyānı neşvden ve büyümekten menᶜ eder. Bu delk-i ḫaşinin ḍararı bāliġ olanlarda ṣıbyānda olanın ḍararından eḳall ve az olur.

Ve her ne ḳadar delkin menfaᶜatlisi beyne'l-līn ve'ṣ-ṣalābet muᶜtedil olan ise lākin ḫaṭā olunup ṣalābete veyāḫūd mülāyemete māil delk ile delk olunsa ṣalābete māil olan delk mülāyemete māil delkten eslem olur ve ḍararı az olur, zīrā ṣalābetli olan delkin maḍarratı mevādd-ı keṡīreyi taḥlīl olur ve delk-i leyyinin maḍarratı o delk-i leyyin ile aᶜḍāya inṣıbāb eden mevāddı ḳabūle aᶜḍā müstaᶜidd olup ve ḳuvve-i dāfiᶜanın ḍaᶜfı olur, lā-maḥāle taḥlīlin maḍarratı mevādd-ı fāsideyi ḳabūlün maḍarratından eḳall olur ve ḍararı eḳall olan ḍararı ekṡer olandan sühūletli olur lākin ṣıbyānda ḫuşūnetli ve ṣalābetli olan delkin ḫuşūneti şedīde ve ḳaviyye olsa ṣıbyānı büyümekten ve nemādan menᶜ eder.

Ve bundan sonra gelecek zamānda inşāallāhu taʿālā delkin vaḳt ve zamānını taḥdīd eyleriz ve şerāyıṭını dahi tebyīn ve tafṣīl eyleriz lākin bu zamānda delk-i istirdādın beyānında ziyāde edip biz deriz ki fi'l-ḥaḳīḳa bu delk-i istirdād yaʿnī riyāḍetin tamāmından sonra olan delk riyāḍetin cüzʾ-i aḫīri gibi olur. Ve vācib olur ki o delk-i istirdāda evvelā dühn ile başlana ve ḳuvvet ile bedʾ oluna ve tedrīcle iʿtidāle meyl oluna ve delkin inḳıṭāʿı ʿunf üzere olmaya. Ve aḥsen olan budur ki delk-i istirdād eyādī-i kes̱īre ile ola yaʿnī müteʿaddid dellāklar elleri ile delk oluna. Ve o delk olunan kimseye vācib olur ki o kimse delk olunduktan sonra bi'l-cümle aʿḍāsını tevtīr eyleye yaʿnī ḳavsta olan kiriş gerginliği gibi aʿḍāsını temdīd edip gere, zīrā tevtīr ile bāḳī kalan faḍlalar aʿḍādan müntefiḍ olup silkilir ve mündefiʿ olur.

Ve tevtīr-i aʿḍānın ṣūreti budur: Ḳımāṭ yaʿnī kundak mis̱lli bir nesneyi bi'l-cümle aʿḍāsına imrār edip ḳuvvet ile sürer o vech ile ki aʿḍāya uğrayıp tecāvüz eylediği maḥaller temeddüd edip gerilir ve bunun ile aʿḍā-i ẓāhirenin tevettürü ḥāṣıl olur. Ve o tevettüre o medlūk olan kimse nefesini ḥabs ile ḥasbe mā-emken iʿānet eder ḫuṣūṣan o ḥabs-i nefes sühūlet ile ʿaḍal-i ṣadrı temdīd edip ve baṭnın ʿaḍalini evvel-i emrde irḫā etmekle ola. Ve bu vech ile olan tevtīrde menfaʿat ve intifāḍ ziyāde olur lākin āḫir-i emrde ʿaḍal-i baṭnı yesīren ve ḳalīlen tevtīr eder, zīrā ʿaḍalde āḫir-i emrde ḳalīlen olan tevtīr ile aḥşāya dahi istirdād vāṣıl olup iṣābet eder. Ve bu delk-i istirdād es̱nāsında gāhīce temeşşī edip yürür ve gāhīce ḳafāsı üzere yatıp ayaklarını yoldaşının ayağı ile teşbīk edip dolaştırır.

Ve ehl-i riyāḍetten müberriz ve ḥāẕıḳ olanlar ḥaṣr-ı nefesi riyāḍetleri aralıklarında istiʿmāl ederler ve baʿḍı kerre bu ẕikr olunan delk-i istirdādı riyāḍet arasına idḫāl ederler o vaḳtte ki onlar riyāḍeti taṭvīl edip uzatmak ḳaṣd ederler ve bir miḳdār riyāḍet eyledikten sonra riyāḍetlerini ḳaṭʿ edip delk-i istirdādı istiʿmāl ederler sonra yine riyāḍete ʿavdet edip evvelen başladıkları riyāḍeti tekmīl ederler.

Ve heyʾet-i fāḍılası olup ebdānında muḫālif ṭabʿ ve münker ḥālet olmayan kimseler defʿ-i iʿyā için delk-i istirdādı istiʿmāl eylese o kimseler delk-i kes̱īre ve muʿāvedeye muḥtāc olmazlar belki kemmiyyette ve keyfiyyette muʿtedil olan delk ile delk olunurlar ve bizim vaṣf eylediğimiz gibi mülāyemet üzere dühn ile temrīḫ olunurlar. Ve eger bedenlerinde yübs iḥsās

olunur ise o zamānda delki iʿtidāle müvāfī ve vāṣıl olunca ḳadar keyfen ve kemmen ziyāde ederler. Ve baʿḍı kerre nevm vaḳtinde delk olunup ġamz-ı şedīd ile ġamz olunmakla intifāʿ olunur, zīrā o vaḳtte olan delk ve ġamz-ı şedīd bedeni tecfīf edip kurutur ve ḫiffete müʾeddī olur ve ruṭūbeti mefāṣıla seyelāndan menʿ eder.

Bu maḥallde ʿAllāme, Ebü'l-Ferec ʿAbdullāh b. Ṭayyib'in Nüketü S̱imāri Mesāili'ṭ-Ṭıbbiyye ve'l-Felsefiyye adlı kitābında nikātıyla beş ʿaded mesāil-i nefīse naḳl eder, o mesāil bunlardır:

Evvelkisi esfel-i ḳademeyni delk eylemek nevmi iḥdās̱ eder.

İkincisi bir odaya āteş evvelā idḫāl olunup baʿdehu o odada bir kimse delk olunsa o delk olunan kimse terlemez veyāḫūd ḳalīlen terler, ammā bir odada āteş yok iken delke mübāşeret olunup bir miḳdār delk mütemādī olduktan sonra o odaya āteş konulup delk tekmīl olunsa o kimse ziyāde terler.

Üçüncüsü eyyām-ı ṣayfta gölgeli maḥallde bir kimse delk olunsa delk ḥasebiyle o kimse ziyāde terler, ammā güneşte ve şuʿāʿ-ı şems olduğu maḥallde bir kimse delk olunsa o kimsenin teri ḳalīl olur.

Dördüncüsü bir kimse delk olundukta delke evvelā mülāyemet ile başlanıp tedrīcle delk taṣlīb olunsa ter ziyāde olur, evvelā ṣalābetli bedʾ olunan delkte ʿaraḳ ziyāde olmaz.

Beşincisi bir kimse dühn ile delk olunup o delk baṭīʾ olsa o delk o kimseyi terṭīb eder ve eger serīʿ olur ise dühn ile olan delk-i serīʿ medlūku tecfīf eder. İntehā.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fi'l-İstiḥmāmātı ve Ẕikri'l-Ḥammāmātı

Heyʾet-i fāḍılası olup bi'l-cümle aḥvāli muvāfıḳ-ı ṭabīʿat olan insān keẕālik riyāḍet ile taḥlīl-i mevādd murād eden insān ki bizim kelāmımız onların tedbīri ve ḥıfẓ-ı ṣıḥḥatleri ḥaḳḳında olur, pes o kimse için taḥlīl-i mevādd edecek miḳdārı istiḥmāma ḥācet yoktur, zīrā o mis̱lli kimselerin bedeni naḳī ve mevādd-ı rediyyeden ʿārī ve ṭāhir olur ve onların istiḥmāmı ancak iḥtiyācları ḥammāmdan ḥarāret-i laṭīfe ve ruṭūbet-i muʿtedile istifāde eylemek için olur. Bināen ʿaleyh o mis̱lli heyʾet-i fāḍılası olan kimselere vācib olur ki ḥammāmda lebs̱ ve meks̱lerini iṭāle etmeyeler. Eger āb-zen

isti^c^māl ederler ise ya^c^nī ḥālā beyne'n-nās ḳulleteyn demekle ma^c^rūf ḥavḍ-ı ḥammāma girerler ise o ḥavḍda mekṡleri beşereleri kızarıp ve bedenleri kabarıp müntefiḫ olunca ḳadar ola ve kaçan bedel taḥallül eylemeğe bed^ʾ^ edip bedene hüzāl ^c^ārıḍ olmağa başlasa o vaḳtte ḫurūc edip āb-zenden çıka.

Ve vācib olur ki o kimseler ḥammāma duḫūlünde ḥammāmın havāsını terṭīb ve nedāvetli eyleyeler beyt-i ḥammāmın eṭrāfına mā-ı ^c^aẕbı saçmak ve neşr etmek ile. Ve ḥammāmda çok eğlenmeyip ġusl eyleyip çıkalar.

Ve riyāḍet eden kimselere dahi vācib olur ki riyāḍetin ^c^aḳibinde ḥammāma girmekte ^c^acele eylemeye belki riyāḍet tamām olduktan sonra tevaḳḳuf edip tamām istirāḥat eyledikten sonra ḥammāma dāḫil ola.

Ammā ḥammāmların kendi aḥvālleri ve şarṭlarını bu mevḍi^c^in ġayri mevḍi^c^lerde biz şerḥ ve beyān eyledik ve bu mevḍi^c^de bize vācib olan ḳavl budur ki bi'l-cümle istiḥmām eden kimselere vācib olur ki o kimseler ḥammāmın büyūtuna duḫūlde tederrüc edip def^c^aten beyt-i ḥārra girmeye ve beyt-i ḥārra girdikte kerb ve ıḍṭırāb vermeyip belki fuḍūlü taḥlīl edip ve bedeni ġıdāya müsta^c^idd edecek miḳdār mekṡ eyleye ve bu mekṡte dahi ḍa^c^ftan ve ^c^ufūnetli ḥummānın esbābının ḥudūṡundan iḥtirāz üzere ola.

Ve ḥammāma simen ve semrimek için giren kimseler eger mecārīlerinde südde ḥādiṡ olmaktan ḫavf eylemez ise o miṡlli kimseler ḥammāma ba^c^de'ṭ-ṭa^c^ām girsinler ve tok karnına ḥammāma girip süded ḥudūṡuna māni^c^ olur.

Ḳuvvet-i dāfi^c^asına i^c^timād eden kimseler ḳuvvet-i dāfi^c^asını ziyāde taḳviye murād edip [102a] ve mizācları dahi ḥarāret üzere olur ise o kimseler sikencebīn isti^c^māl eylesinler, zīrā sikencebīn taḳṭī^c^i ḥasebiyle südde ḥudūṡuna māni^c^ olur ve eger mizācları bārid olur ise o kimseler ma^c^cūn-ı fūẕencī ve ma^c^cūn-ı felāfilī isti^c^māl ederler.

Ve ḥammāma duḫūl taḥlīl ve tehzīl için olur ise o kimselere vācib olur ki onların ḥammāma duḫūlleri cū^c^ üzere ola ve aç karnına girip ḥammāmda ḳu^c^ūdları ekṡer ola.

Ammā ḥammāma duḫūl eden kimselerin ġaraḍı simen veyāḫūd hüzāl istifādesi olmayıp ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat için olur ise onlara vācib olur ki tenāvül eyledikleri ṭa^c^ām mi^c^de ve kebidde haḍm olduktan sonra ḥammāma duḫūl eyleyeler. Ve ẕikr olunan iki haḍmdan sonra ḥammāma duḫūl eden kimseler

veyāẖūd ᶜale'r-rīḳ bir nesne tenāvül eylemeden ḥammāma giren kimse mirā-rın ve ṣafrānın s̱everānından ve ḥareket ve intişārından ẖavf ederler ise o mis̱lli kimseler bir şeyᵓ-i laṭīf aẖẕ eylesin yaᶜnī haḍmī serīᶜ ve miḳdārı ḳalīl olup mirārı defᶜ eder ve südde iḥdāsından ẖavf olunmaz ġıdāyı tenāvül eylesin.

Ve mizācı ḥārr olup mirārı çok olan kimselere ḳable'l-istiḥmām ẕikr olunan ġıdā-i laṭīfi tenāvül lāzım olur, o tenāvülden münfekk olmak cāiz olmaz. Ve o mis̱lli kimselere yaᶜnī mizācı ḥārr olup mirārı ve ṣafrāsı kes̱īr olan kimselere ḥammāmın beyt-i ḥārrına ve ıssı ẖalvetine dāẖil olmak ḥarām olur ve o mis̱lli kimselerin ḳable-duẖūli'l-ḥammām telehhün[383] eyle-dikleri ġıdā-i laṭīfin efḍal ve enfaᶜı mā-ı fākihede veyāẖūd mā-ı verdde nuḳūᶜ olunmuş ve ıslanmış ẖubz olur.

Ve istiḥmām eden kimse ḥammāmdan baᶜde'l-ẖurūc bi'l-fiᶜl bārid olan şeyᵓi içmekten ḥaẕer eylesin, keẕālik ḥammāmda iken dahi bi'l-fiᶜl bārid olan eşribeden tevaḳḳī ve mücānebet olunsun onun için ki ḥammām ḥasebiyle dāẖilen ve ẖāricen bedende olan mesāmmāt açılır ve bi'l-fiᶜl bārid olan eşribenin bürūdeti aᶜḍā-i reᵓīseye vāṣıl olup ḳuvālarını ifsād eder. Keẕālik istiḥmām eden kimse şedīdü'l-ḥarāret olan nesneleri tenāvülden dahi ḥaẕer eylesin ve ẖuṣūṣan ḥarāretli olan suyu tenāvülden ve içmekten ziyāde ictināb eylesin, zīrā o zamānda şürb olunan mā-ı ḥārrdan ẖavf olunur ki ḥarāreti bāḳıye iken sürᶜat üzere aᶜḍā-i reᵓīseye nüfūẕ edip sill yāẖūd dıḳḳ maraḍını iḥdās̱ eyleye.

Ve istiḥmām eden kimse muᶜāfaṣaten[384] ḥammāmdan ẖurūc etmekten yaᶜnī kendiyi berdden setr etmeyip müfāceᵓeten ve bilā-ictināb maġrūr ola-rak bulunduğu ḥālde çıkmaktan ve çıktıktan sonra başını açmaktan ve sāir bedenini berde ve sovuğa ᶜarḍ etmekten ḥaẕer üzere olsun belki ḥammām-dan ẖurūc eden kimseye vācib olur ki eger vaḳt vaḳt-i şitā olur ise kendi s̱iyābına dolanıp tedeffüᵓ ve tesaẖẖun eyleye.

Ve ḥummāsı olanlara vācib olur ki ḥummāsı aẖẕ eylediği vaḳtte ḥammāma girmeye, keẕālik teferruḳ-ı ittiṣāli veyāẖūd veremi olanlara dahi ḥammāma girmemek vācib olur.

---

383 "Lühne" ṭaᶜām vaḳti gelmezden muḳaddem ṣafrā bastırmak için muṣannaᶜ maḍġ olunan loḳmaya derler ve nās beyninde ḳahve altı demekle maᶜrūftur.

384 [Tercüme nüshalarda "muġāfaṣaten"]

Ve bundan aḳdem sana maʿlūm oldu ki ḥammām müsaḫḫin ve müberrid ve müyebbis ve nāfiʿ ve ḍārrdır. Ve ḥammāmın menāfiʿi tenvīm olur yaʿnī uyutur ve teftīḥ eder yaʿnī süddesi olan mecārīnin süddelerini açar ve mesāmmātı dahi keşf eder ve cilā menfaʿati dahi vardır, aʿḍāya yapışık olan ḫılṭı izāle eder ve mevāddı taḥlīl eder yaʿnī tencīz edip mesāmmāttan iḫrāc eder veyāḫūd taʿrīḳ edip ʿaraḳ ile o mevāddı iḫrāc eder ve ḫām olan mevāddı inḍāc edip taḥallüle müstaʿidd kılar ve ġıdāyı yaʿnī aḫlāṭı ẓāhir-i bedene cez̲b edip beşere güzellenir.

Ammā ḥammāmın meʿūneti taḥlīli murād olan mevāddı taḥlīlde ve nefḍi murād olan faḍlaları nefḍde olup ṭabīʿatın taḥlīl ve nefḍ fiʿllerine ḥammām meded ve meʿūnet olur ve o cihetten ḥammām ṭabīʿatı taḳviye eder. Ve ishāli ḥabs ve iʿyāyı izālede dahi ḥammām meʿūnet olur.

Ammā ḥammāmın maḍarratları istiḥmāmda ifrāṭ üzere olur ise o ifrāṭ üzere olan istiḥmām ḳalbi ziyāde ḍaʿīf eder ve ġaşy ve ġas̲eyān īrās̲ eder yaʿnī bayıltır ve gönül döndürür ve sākin olan māddeleri taḥrīk eder ve mevāddı ʿufūnete müstaʿidd eder ve mevāddı efḍıyeye yaʿnī boş olan feḍālara ve maḥallere ve aʿḍā-i ḍaʿīfelere meyllendirir ve munṣabb olduğu maḥallerde o mevādd ẓāhirde ve bāṭında veremler ve şişler iḥdās̲ eder.

el-Faṣlu's-Sādisü Fi'l-İġtisāli Bi'l-Māi'l-Bāridi

Sovuk su ile yıkanmak ve iġtisāl eylemek o kimseye ṣāliḥ ve muvāfıḳ olur ki her vech ile o kimsenin tedbīri müstaḳṣī ve tamām olmakla bedeninde faḍla ve mādde-i fāside bulunmaya ve sinni ve ḳuvveti ve seḥanesi ve faṣlı dahi muvāfıḳ ola ve toḫmesi ve ḳayʾ ve ishāli ve seheri ve nevāzili olmaya ve ṣabī veyāḫūd şeyḫ ve pīr olmaya. Ve mā-ı bārid ile yıkanmak o zamānda ola ki o zamānda o kimsenin bedeni neşīṭ ve ḥarekātı müvānāt üzere ola yaʿnī taʿabsız ḥareket ede.

Ve baʿḍı kerre mā-ı ḥārrı istiʿmāl eyledikten sonra mā-ı bārid istiʿmāl olunur ve bu vech ile mā-ı ḥārrdan sonra istiʿmāl olunan mā-ı bārid beşereyi taḳviye eder ve mesāmmātı dahi sedd etmekle mā-ı ḥārrdan dāḫil-i bedene nüfūẕ eden ḥarāreti ḥaṣr ve ḥabs eder. Ve mā-ı ḥārrı istiʿmālden sonra ẕikr olunan menfaʿat için mā-ı bāridi istiʿmāl edenlere vācib olur ki o istiʿmāl eylediği mā-ı bāridin bürūdeti şedīde olmaya belki bārid muʿtedil ola.

Ve baᶜḍı kerre riyāḍetten sonra dahi mā-ı bārid ile iġtisāl olunur, bu ṣūrette vācib olur ki o riyāḍetten muḳaddem olan delk-i mücerred vech-i muᶜtāddan eks̱er olup aᶜḍāyı dühn ile temrīḫ vech-i muᶜtād üzere ola. Ve riyāḍetten sonra olan delk istirdād ve dühn ile temrīḫ muᶜtedile ola ve ḳalīlen vech-i muᶜtāddan sürᶜatli ola ve sonra mā-ı bāride defᶜaten duḫūl eyleye yaᶜnī mā-ı bārid ile dolu ve mümtelī olan ḥavḍa defᶜaten kendiyi ilḳā eyle[ye] o vech ile ki mā-ı bārid bi'l-cümle aᶜḍāsını bir ānda maᶜiyyet ile mess eyleye, tedrīcle girip mā-ı bārid aᶜḍāsının baᶜḍısını muḳddem mess edip ve baᶜḍı āḫerini muʾaḫḫer mess eylemeye. Ve bu vech ile duḫūl eyledikten sonra mā-ı bāridin içinde neşāṭı ve taḥammülü miḳdārı meks̱ eyleye ve ḳuşaᶜrīret ᶜārıḍ olmadan muḳaddem ḫurūc eyleye. Kaçan ḫurūc edip sovuk su içinden çıksa bundan aḳdem ẕikr olunduğu üzere yine delk oluna ve ġıdāsı ziyāde olunup şarābı noḳṣān kılına.

Ve mā-ı bārid içinde meks̱i iᶜtidāl üzere olduğunun ᶜalāmeti budur ki sudan ḫurūcundan sonra beşeresinin levnine ve ḥarāretine naẓar olunur, eger levn ve ḥarāret ḥālet-i ūlāsına sürᶜat üzere ᶜavdet eder ise delālet eder ki mā-ı bārid içinde o kimsenin meks̱i iᶜtidāl üzere olmuştur ve eger baṭīʾen ᶜavdet eder ise delālet eder ki o kimsenin meks̱i iᶜtidālden ziyāde olmuştur ve ḳadr-i vācibi tecāvüz eylemiştir. Ve ẕikr olunan ᶜalāmetler ile o meks̱ iᶜtidāl üzere olduğu ẓāhir olsa yevm-i s̱ānīde mā-ı bāride delk-i istirdāddan sonra girdikte yine meks̱i yevm-i evvelde olan meks̱i miḳdārı olur ve eger ᶜalāmet-i mezkūre ile yevm-i evvelde meks̱i iᶜtidāli tecāvüz eylediği ẓāhir olsa yevm-i s̱ānīde meks̱ini yevm-i evvelde olan meks̱ten noḳṣān eder.

Ve baᶜḍı kerre olur ki mā-ı bāridden ḫurūc edip beşeresinin levni ve ḥarāreti ᶜavdet eyledikten sonra s̱āniyen mā-ı bāride yine girilir. Ve bu vech üzere mā-ı bāride iki kerre duḫūl murād eden kimse o duḫūlde tederrüc eylesin, evvel-i emrde o kimse mā-ı bāride duḫūlünü ziyāde ıssı günde ve vaḳt-i hācirede yaᶜnī nıṣf-ı nehārda ḥarrın iştidādı vaḳtinde eylesin ve taḥarrī ve ṭaleb eylesin ki mā-ı bāride duḫūlü vaḳtinde rīḥ olmaya ve cimāᶜ eyledikten sonra ve ekl eylediği ṭaᶜāmı haḍm eylemezden evvel olmaya. Ve kez̠ālik mā-ı bāride duḫūlü ḳayʾ ve istifrāġ ve heyḍa ve seher ᶜārıḍ olduktan sonra olmaya ve bedeni veyāḫūd miᶜdesinin ḍaᶜfı vaḳtinde ve riyāḍet ᶜaḳibinde olmaya.

Ve cidden ḳavī olan kimsenin mā-ı bāride duḫūlü şerāyiṭ-i meẕkū-reye [102b] riᶜāyetten sonra olmak vācib olur yaᶜnī o kimse evvelā delk-i istiᶜdādını vech-i muᶜtāddan ziyāde eder ve dühn ile muᶜtād üzere temrīḫ olunur ve baᶜdehu kemmen muᶜtedile ve keyfen serīᶜa olan riyāḍet ile teravvuḍ eder ve sonra mā-ı bāride defᶜaten ġavṣ edip dalar ve mā-ı bāridde taḥammülü miḳdārı eğlenir ve ḫurūcundan sonra delk olunur, ġıdāsında ziyāde ve şarābında noḳṣān kılınır. Ve'l-ḥāṣıl ḍaᶜīfü'l-ebdān olanlara mā-ı bāridi muṭlaḳan istiᶜmāl cāiz olmaz şurūṭ-ı meẕkūreye gerekse riᶜāyet eylesin ve gerek ise riᶜāyet eylemesin. Ve cidden ḳavī olanlara mā-ı bāridi istiᶜmāl şurūṭ-ı meẕkūreye riᶜāyet katında cāiz olur ve şurūṭa riᶜāyet olunmaksız mā-ı bāridi istiᶜmāl cāiz olmaz, zīrā cidden ḳavī olanların ḳuvveti mā-ı bāride muḳāvim olup mā-ı bāridden şurūṭ-ı meẕkūre bulundukta müteʾeṯṯir olmaz.

ᶜAllāme'nin nüsḫasında vāḳıᶜa olan ᶜibāret budur: ولا عقيب الرياضة ولا لمن هو قوي جدا فيستعمل على النحو الذي قلناه *İntehā. Ve bizim tercümemiz ᶜAllā-me'nin nüsḫasına göre ve ᶜAllāme'nin şerḥ ve beyān eylediği üzeredir. Ve ekṯer-i nüsḫada* الا لمن هو قوي جدا *vāḳiᶜ olmuştur. ᶜAllāme o nüsḫaları ẕikr etmemekle biz dahi o nüsḫaya göre tercüme etmeğe taṣaddī eylemedik, zīrā nüsḫalar muᶜtemed olduğu maᶜlūmumuz değildir.*

İnḥā-i meẕkūre ve vech-i muḥarrer üzere mā-ı bāridi istiᶜmāl ḥarāret-i ġarīziyyeyi ẓāhirden hezm edip dağıtır ve defᶜaten bāṭında cemᶜ eder baᶜdehu o ḥarāreti bürūz ve ẓuhūrda taḳviye edip o ḥarāretin ḳuvveti ḳuvvet-i ūlāsının üzerine birkaç kat ziyāde ve muḍāᶜaf olduğu ḥālde ẓāhire çıkar.

el-Faṣlu's-Sābiᶜu Fī-Tedbīri'l-Meʾkūli

Ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat murād eden kimselere vācib olur ki emr-i ġıdāda ihtimām edip bu faṣlda ẕikr olunan şurūṭ-ı ġıdāya mürāᶜāt eyleye ve o şurūṭun cihātı yirmi üçtür:

Evvelkisi ġıdānın devāiyyet keyfiyyeti olmamaktır.

İkincisi taġaddī şehvet-i ṣādıḳa üzere olmaktır.

Üçüncüsü ġıdāyı aḫẕ vaḳtinde olan keyfiyyete iᶜtibārdır.

Dördüncüsü tertīb-i aġdiyedir.

Beşincisi ġıdānın miḳdārına iᶜtibārdır.

Altıncısı ġıdāyı aḫẕ edenin miʿdesinin mizācıdır.
Yedincisi meskene iʿtibārdır.
Sekizincisi seḥaneye iʿtibārdır.
Dokuzuncusu mizāca iʿtibārdır.
Onuncusu ʿādete iʿtibārdır.
On birincisi aḫiẕ-i ġıdānın mizācı aḫlāṭına iʿtibārdır.
On ikincisi ġıdā-i müteḳaddimin ḥāline iʿtibārdır.
On üçüncüsü ġıdāları cemʿ ve ifrāddır.
On dördüncüsü müddet-i ekldir.
On beşincisi o ġıdāya şehvet ve nefretin mebdeʾidir.
On altıncısı aʿḍānın cinsi iʿtibārıdır.
On yedincisi taġaddīnin merrātı ve defeʿātıdır.
On sekizincisi ġıdā ile maʿan şarābı ve māı istiʿmāldir.
On dokuzuncusu aġdiye-i ḥulveyi tenāvüldür.
Yirmincisi yaşlar ve sinnler iʿtibārıdır.
Yirmi birincisi emr-i ḥarekettir.
Yirmi ikincisi aġdiye ile fevākih istiʿmālidir.
Yirmi üçüncüsü aġdiye-i rediyyedir.

İşbu yirmi üç cihette olan şurūṭ-ı ġıdāyı beyāna şürūʿ edip ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

Ṣıḥḥati ḥāfıẓ olan kimseye vācib olur ki o kimsenin cevher-i ġıdāsı buḳūl ve fevākih ve sāir bunlar miẟlli aġdiye-i devāiyyeden olmaya, zīrā tenāvül olunan aġdiye-i devāiyye olup mülaṭṭıf olur ise demi iḥrāḳ eder ve eger o aġdiye-i devāiyye ġalīẓa olur ise balġam iḥdāẟ edip bedeni ağırlaştırır ve müẟaḳḳıl olur belki vācib olur ki ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat murād edenlerin ġıdāsı laḥm miẟlli ve ḫuṣūṣan laḥm-ı cedy yaʿnī oğlak eti ve ʿacācīl-i ṣıġār yaʿnī küçük dana eti ve ḥumlān yaʿnī kuzu eti ola ve āfet erişmeyip ṣaḥīḥ olan ekinden aḫẕ olunan naḳī ve ḫāliṣ buğdaydan ittiḫāẕ olunan ḫubz ola ve mizāca mülāyim ḥulviyyāt ola ve şarābı şarab-ı ṭayyib-i reyḥānī ola. Ve bu meẕkūrlardan mā-ʿadāya ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat murād eden kimseler iltifāt eylemeyeler. Lākin marīḍ olanlar muʿālece ḳaṣdı ile aġdiye-i devāiyyeyi istiʿmāl eylemek cāiz olur, keẕālik mizācı ḥarāret ve bürūdette iʿtidāli ḳalīlen tecāvüz edip maraḍın ḥaddinde ve taʿrīfinde dāḫil olmasa yaʿnī o

mikdār mizācın iʿtidālden ḫurūcu ile efʿāl-i ṭabīʿiyyeye ḫalel gelmese o kimse dahi taʿdīl-i mizāc için aġdiye-i devāiyyeyi istiʿmāl eder.

Ve Ḳānūn'un الا على سبيل التعاليج والتقدم بالحفظ *dediğinden murād ẕikr eylediğimiz iki vech olur, keẕā fī-şerḥi 'l-ʿAllāme.*

Ve fevākihten ġıdāya ziyāde müşābih olan fākihe bunlardır: incīr ve tatlı ve pişkin olan üzüm ve ekli muʿtād olunan yerlerde ve beldelerde temr yaʿnī ḫurmā. Ve bu fevākihi tenāvül ve ekl eden kimselerde faḍl ḥādis̱ olur ise o kimseler istifrāġa mübāderet eylesinler.

Ve vācib olur ki ġıdāyı tenāvül ve ekl şehvet-i ṣādıḳa heyecānından sonra ola, iştihādan muḳaddem ekl olunmaya. Ve şehvet-i ṣādıḳa hāyice olduktan sonra müdāfaʿa olunup taġaddī teʾḫīr dahi olunmaya ve taġaddīyi teḳāḍā eden sükārā ve toḫme aṣḥābının şehvetleri gibi kāẕibe olmaya. Ve şehvet-i ṣādıḳa hāyice iken teʾḫīri ġıdā edip açlığa ṣabr eylemeğin maḍarratı budur ki cūʿ ḥasebiyle miʿde aḫlāṭ-ı ṣadīdiyye ile mümteliʾe olup ḫaṭarı çok olur.

ʿAllāme der ki şehvet-i ṣādıḳa ve şehvet-i kāẕibe araları beş vech ile farḳ olunur:

Evvelkisi şehvet-i kāẕibede nefḫ ve ḳarāḳır olur ve şehvet-i ṣādıḳada miʿde münfetiḫa olmaz ve ḳarāḳır dahi bulunmaz.

İkincisi şehvet-i kāẕibeden ṭaʿām miʿdede fesāda istiḥāle edip o fāsid ṭaʿāmın ṭaʿmı ile ḥādis̱ olan cüşā mütekeyyif olur ve ṭaʿāmın baʿḍısı dahi cüşā ile ḫurūc eder ve şehvet-i kāẕibede bu ḥālet mevcūd olmaz.

Üçüncüsü şehvet-i kāẕibede miʿdede s̱iḳal olur ve şehvet-i ṣādıḳada miʿde ḫafīfe olur.

Dördüncüsü şehvet-i kāẕibenin zamānı ekl-i müteḳaddimin zamānına ḳarīb olur, şehvet-i ṣādıḳada baʿīd olur.

Beşincisi müstaʿmel olan ṭaʿāmın miḳdārı ile farḳ olunur. Eger o aġdiyenin miḳdārı şehvet-i ḥāḍıradan ziyāde olup o miḳdār ḳuvvetinin taḥammülünden eks̱er olur ise ġālib-i ḥālde o şehvet-i kāẕibe olur ve şehvet-i ḥāḍıra miḳdārı olup ḳuvvetine muvāfıḳ olur ise o şehvet-i ṣādıḳa olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Ve vācib olur ki şitāda meʾkūl olan ġıdā bi'l-fiʿl ḥārr ola ve ṣayfta bārid veyāḫūd süḫūnet-i ḳalīlesi ola lākin ẕikr olunan ḥarāret ve bürūdet ḳuvvetin müteḥammil olmayacağı ḳadara bāliġa olmaya.

Ve maʿlūm ola ki her kimse ki ḫıṣb ve reḫāda mevcūd olan aġdiyesini bi'l-cümle ekl edip zamān-ı ḳaḥṭı mülāḥaẓa etmemekle her ne miḳdār aġdiyeye mālik ise ʿalā-vechi'l-isrāf tenāvül eylediğinden sonra cedb ü ḳaḥṭ geldikte cūʿ üzere kala, o kimsenin ḥāli ziyāde redī olur. Ve keẕālik zamān-ı ḳaḥṭta aç kalıp zamān-ı ḫıṣb u reḫāya yaʿnī ucuzluğa yetiştikte miʿdesini aġdiye-i kes̱īre ve fevḳa't-taḥammül tenāvül-i eṭʿime ḥasebiyle mümteliʾe eylemek dahi ziyāde redāʾetli ve maḍarratlı olur. Lākin vech-i s̱ānī yaʿnī evvelā cūʿ üzere olup baʿdehu miʿdesini mümtelīʾ edip doldurmak vech-i evvelden ziyāde redāʾetli olur.

Ve biz bir ṭāife gördük ve müşāhede eyledik ki onlara ḳaḥṭ iṣābet edip ṭaʿāmları ḍayyiḳ olmakla aç kaldıklarından sonra ḫıṣba erişip eṭʿimeleri tevessuʿ etmekle miʿdelerini ṭaʿāmdan mümteliʾe eyledikleri ḥasebiyle helāk oldular. Ve her ḥālde gerek eṭʿime ve gerek eşribe ile miʿdeyi doldurmak ḳattāl olur. Çok kimseler vardır ki ifrāṭ üzere imtilā ḥasebiyle muḫtenıḳ olup boğuldular ve helāk oldular.

Ve kaçan taġaddī eden kimse ḫaṭā edip aġdiye-i devāiyyeyi ekl eylese onun haḍmında ve nuḍcunda tedbīr eylemek ona vācib olur ve o devāī aġdiyenin sūʾ-i mizāca müʾeddī olmasından iḥtirāz olunur o ġıdāī devā haḍm olmazdan muḳaddem onun keyfiyyetine ḍıdd ve muḫālif olan nesne [103a] tenāvül etmekle. Eger tenāvül eylediği devāī ġıdā ḳıs̱s̱ā ve ḳarʿ gibi bārid olur ise üzerine sarımsak ve pırasa ekl olunur ve eger tenāvül eylediği devāī ġıdā ḥārr olur ise üzerine ḳıs̱s̱ā ve semiz ot mis̱lli bārid nesneler tenāvül olunur ve eger o devāī ġıdā müseddid ise üzerine müfettiḥ nesne istiʿmāl olunur ve sonra o kimseler cūʿ-ı ṣāliḥ ile aç konulur; keẕālik onlardan mā-ʿadā bi'l-cümle ṣıḥḥati ṭālib olanlar dahi cūʿ-ı ṣāliḥ ile elbette aç konulur, şehvet-i ṣādıḳa heyecān edince ḳadar ṭaʿām tenāvül eylemezler, kaçan şehvet-i ṣādıḳa hāyice olup miʿde ve ʿulyāda olan is̱nā aşer ve ṣāim ve diḳāḳ tesmiye olunan üç ʿaded bağarsıklar ġıdādan ḫālī olduklarında o zamān iṭʿām olunur.

Ve bedene ziyāde ḍararı olan nesne, haḍm olmadık ġıdā üzere ġıdā-i āḫeri idḫāl olmakla ḥāṣıl olur ve toḫmeden şerrli nesne olmaz ḫuṣūṣan aġdiye-i rediyyeden ḥādis̱ olan toḫme ziyāde şerrli ve maḍarratlı olur, zīrā toḫme aġdiye-i ġalīẓadan ḥādis̱ olsa vecaʿ-ı mefāṣıl ve niḳrīsi ve vecaʿ-ı

külāyı ve ḍīḳ-ı nefesi ve rebvi ve ṭıḥālin cüsᵓet ve ṣalābetini ve cüsᵓet-i kebidi ve emrāḍ-ı balġamiyyeyi ve emrāḍ-ı sevdāviyyeyi īrās̱ eder. Ammā toẖme aġdiye-i laṭīfeden ḥādis̱ olsa o toẖmeden ḥumayāt-ı ḥādde-i ẖabīs̱e ve evrām-ı ḥādde-i rediyye ḥādis̱ olur. Ve bu mis̱lli toẖmesi olan kimse mādde-i toẖme olan ṭaᶜām üzerine miḳdār-ı ḳalīl ṭaᶜām idẖāline veyāẖūd ṭaᶜāma benzer ve müşābih olur edviye-i ġıdāiyyeden şeyᵓ-i ḳalīl idẖā-line muḥtāc olur, ke-enne o idẖāl eylediği nesneler o toẖmeye devā olur. Mes̱elā o kimse ki aġdiye-i ḥırrīfe vü māliḥa tenāvül edip o mis̱lli ḥırrīf ve māliḥ ṭaᶜāmı eklden bir zamān sonra ve o ṭaᶜām haḍmdan evvel üzerine muraṭṭıb olan tefih yaᶜnī tatsız ġıdā tenāvül eder, o tefih ve muraṭṭıb ġıdā ile muḳaddemā ekl eylediği ḥırrīf ve māliḥ olan ġıdānın keymūsu ve aẖlāṭı ṣāliḥ olup bu tedbīr ile āẖer tedbīrden müstaġnī olur ve o kimseler riyāḍete muḥtāc olmazlar. Ve bunun ḍıddı üzerine evvelā aġdiye-i ġalīẓa tenāvül edip bir miḳdār vaḳt mürūr eyleyip lākin o aġdiye-i ġalīẓa haḍm olmazdan muḳaddem üzerine serīᶜü'l-haḍm ḥarāfetli ġıdā idẖāl eylese o dahi tedbīr-i ṣāliḥ olup aġdiye-i ġalīẓanın keymūsunu ve aẖlāṭını ıṣlāḥ eder ve bu tedbīr ile o kimse riyāḍet eylemekten müstaġnī olur.

Ve ṭaᶜām tenāvül eden kimse ṭaᶜām üzerine ḥareket-i ẖafīfe ile ḥareket eylese o ḥareket miᶜdede ṭaᶜāmı ḳarārlaştırır ve o vech ile ḥareket-i ẖafīfe aġdiye ve eṭᶜime tenāvül eden kimseye nāfiᶜa olur ẖuṣūṣan ki o taġaddī eyleyen kimse uyumak murād eyleye, o kimseye ṭaᶜām yedikten sonra ḥare-ket-i ḥafīfe ziyāde nāfiᶜ olur. Ve ebdāna ṭaᶜn ve ḳadḥ eden ḥarekāt-ı nefsā-niyye ve ḥarekāt-ı bedeniyye haḍma māniᶜ olurlar.

Ve vācib olur ki vaḳt-i şitāda ġıdāiyyeti ḳalīl olan eṭᶜime ekl olunmaya, buḳūl gibi yaᶜnī sebze gibi aẖlāṭ-ı ḳalīle tevlīd eden nesneler ekl olunmaya belki ġıdāiyyeti ve iktināzı ḥubūbdan dahi ziyāde olan eṭᶜime ile taġaddī oluna. Vaḳt-i ṣayfta ḍıdd üzere ola yaᶜnī ġıdāiyyeti ve iktināzı yaᶜnī sıkılığı ḳalīle olan eṭᶜime tenāvül oluna.

Ve bundan sonra vācib olur ki tenāvül eylediği eṭᶜime ile miᶜdesini mümteliᵓe edip doldurmaya ve o mütenāvelden ḥādis̱ olan faḍlaya vüsᶜat verecek ḳadar miᶜdede mekān ve boş maḥall alıkoya.

Ve ṭaᶜām tenāvül eden kimseye vācib olur ki ṭaᶜāma iştihāsı bāḳıye iken ṭaᶜām tenāvülünden keff-i yed edip fāriġ ola, zīrā ṭaᶜāmı teḳāḍā eden şeh-

vet-i bāḳıye baᶜde-sāᶜatin bāṭıle ve muḍmaḥille olur. Ve şehvet-i bāḳıyenin miḳdārında mecrā-yı ᶜādete mürāᶜāt eyleye yaᶜnī muḳaddemā yediği eṭᶜimelerde ne miḳdār şehvet bāḳıye iken imsāk edegeldi ise onu düstūru'l-ᶜamel edip her tenāvülde o miḳdār şehvet bāḳıye iken imsāk eyleye, zīrā vech-i muᶜtādı tecāvüz eylese baᶜde-sāᶜatin faḍla ḥādis̱ olup miᶜdeye o tenāvül eylediği ġıdā s̱aḳīl olur.

Ve miᶜdeye s̱ıḳlet veren ġıdā, aġdiye beyninden ziyāde şerrli ġıdā olur. Ve şarābın ziyāde şerrlisi iᶜtidāli tecāvüz edip miᶜdede ṭāfī olan ve fem-i miᶜdeye ṣuᶜūd ve ḫurūc eden şarāb olur. Eger bir gün tenāvül-i aġdiyede ifrāṭ edip muᶜtāddan ziyāde taġaddī eylese o kimse yevm-i s̱ānīde yaᶜnī ertesi gün ġıdā tenāvül eylemeyip cūᶜ üzere meks̱ eder ve ḥarr ve berd iṣābet eylemeyip muᶜtedilü'l-havā bir mekānda o kimse ziyāde uyuyup nāim olur. Ve eger o kimseye nevm müsāᶜade eylemeyip uyumak mümkin olmaz ise leyyin ve muttaṣıl olan meşy-i kes̱īr ile aralıklarında istirāḥat ve fetret olmaksız meşy eder ve ḳalīlen o kimse ṣırf ve ṣāf olan şarāb içer.

Rūfus ḥakīm der ki ẕikr olunan her meşye ben s̱enā ederim ḫuṣūṣan ki o meşy baᶜde'ṭ-ṭaᶜām ola, o vaḳtte olan meşy-i meẕkūra ziyāde s̱enā ederim onun için ki o meşy ile akşam ṭaᶜāmının miᶜdede mevḳiᶜi müttesiᶜ ve geniş olmağa müteheyyiᵓ olup ceyyid ve aḥsen olur.

Ve vācib olur ki ṭaᶜām yedikten sonra uyuyan kimsenin nevmi evvelā sağ ṭarafına ola lākin uyumak için sağ ṭarafına ıḍṭıcāᶜın zamānı ḳalīl ola baᶜdehu taḥavvül edip sol ṭarafına döne ve yine taḥavvül edip sağ ṭarafına dönüp onda ḳarār eyleye.

Ve maᶜlūm ola ki dis̱ārın yaᶜnī üzerine örttüğü yorganın ve refᶜ-i visādenin yaᶜnī başı altında olan yastığın yüksek olmasının haḍma iᶜāneti olur. Ve lāyıḳ olur ki cümle aᶜḍānın meyli taḥta ve esfele olup aᶜḍānın meyli aᶜlāya ve fevḳe olmaya. Bu meyller ise baş ṭarafı yüksek olup ayak ṭarafı alçak olmakla olur. Eger ᶜaks üzere olup ayak ṭarafı yüksek ve baş ṭarafı alçak olsa aᶜḍānın meyli fevḳe olup o vaḍᶜ haḍma muᶜīn olmaz belki muḍırr olur.

Ve mütenāvel olan ṭaᶜāmın miḳdārı o ṭaᶜāmı tenāvül eden kimsenin muᶜtādı ve ḳuvveti ḥasebiyle taḳdīr olunur. Ve lāyıḳ olur ki ḳuvveti tāmm ve ṣaḥīḥ olan kimsenin tenāvül eylediği ṭaᶜām o miḳdār ola ki onu tenāvülden miᶜdeye s̱iḳal ᶜārıḍ olmaya ve şerāsīfine temeddüd ve gerginlik gelmeye

ve miᶜdede ve emᶜāda nefḫ ve ḳarāḳır ḥādis̱ olmaya ve ṭaᶜām ṭāfī olup miᶜ-denin femine ve ağzına kes̱ret-i miḳdār ḥasebiyle ṣuᶜūd dahi eylemeye ve gönül bulanmasına ve şehvet-i kelbiyye ᶜurūḍuna dahi müʾeddī olmaya ve şehvetin suḳūṭuna ve ẕihnin belādetine ve eraḳa yaᶜnī uykusuzluğa müʾeddī olmaya.

Ve ṭaᶜām yedikten bir müddet geçtikten sonra ḥādis̱ olan cüşāsında yediği ṭaᶜāmın ṭaᶜmı ẓāhir olmaya. Ve yediği ṭaᶜāmın ṭaᶜmı baᶜde-müddetin cüşāda ve geğirdiğinde ẓāhir olsa o ṭaᶜām redī olduğuna delālet eder. Ve cüşā zamānının zamān-ı tenāvülden buᶜdu ve ṭūl-i müddeti ḥasebiyle redāʾet ziyāde olur, her ne ḳadar o müddet ṭavīle olsa redāʾet dahi o miḳdār ziyāde olur.

Ve ṭaᶜāmın miḳdārı muᶜtedil olduğunun ᶜalāmeti ve delīli budur ki o ṭaᶜāmı tenāvül eden kimsenin nefesi ṣaġīr olduğu ḥālde nabḍı ᶜaẓīm olmaz. Eger nefesi ṣaġīr olup nabḍ ᶜaẓīm olur ise delālet eder ki tenāvül eylediği ṭaᶜāmın miḳdārı ḥadd-i iᶜtidālden eks̱erdir, zīrā ṭaᶜāmın miḳdārı ziyāde olsa miᶜde mümteliʾe ve müntefiḫa olup ālāt-ı teneffüsü yaᶜnī ṣadrda olan ḥicāb-ı munṣıfı ḍaġṭ eder ve ḥareketine müzāḥim olup nefes ṣaġīr ve mütevātir olur ve lā-maḥāle nefesin ṣıġarı ḥasebiyle fevt [olan] ḳalbin ve ervāḥın tervīḥi nabḍın ᶜiẓamı [103b] ile telāfī ve tedārük olunup nabḍ ᶜaẓīm olur meger ki ḳuvvet ḍaᶜīfe olup nabḍı taᶜẓīme ḳādire olmaya.

Ve o kimse ki ṭaᶜām tenāvül eyledikte o kimseye ḥarāret ve süḫūnet ᶜārıḍa ola, o kimse ġıdāsını defᶜaten tenāvül eylemesin belki azar azar taġaddī eylesin, zīrā o mis̱lli kimse ġıdāsını defᶜaten tenāvül eylese ona imtilā ᶜārıḍ olur ve imtilā ḥasebiyle evvelā nāfiḍ mis̱lli ḥālet gelip ardınca ṭaᶜāma süḫūnet gelmekle ḳaviyye olan ḥarāret ve ḥummā ᶜārıḍ olur.

Ve ḳadr-i kifāye tenāvül eylediği ġıdāyı haḍmdan ᶜāciz olan kimse iġti-dāsının ᶜadedini çok edip ġıdāsının miḳdārını ḳalīl eylesin yaᶜnī nevbet-i vāḥidede tenāvül eyleyeceği ġıdāyı birkaç nevbette tenāvül eylesin.

Ve sevdāvī olan kimselerin ġıdāsı terṭībi ziyāde ve tesḫīni ḳalīl olan ġıdālar olur. Ve ṣafrāvīlerin ġıdāsı ruṭūbete ve bürūdete māil olan ġıdālar olur. Ve kaçan bir kimsede tevellüd eden demin ḥarāret-i zāidesi olsa o kimsenin ġıdāsının ṭabᶜı bārid ve ġıdāiyyeti ḳalīl olan aġdiye olmak lāzım olur, lā-maḥāle o kimse bu ẕikr eylediğimiz ġıdāya muḥtāc olur. Ammā o

kimse ki onda tevellüd eden dem balġamī ola, o kimsenin iḥtiyācı süẖūnet ve telṭīfi olup ġıdāiyyeti ḳalīl olan aġdiyeye olur.

Ve ṣıḥḥatini ḥāfıẓ olan kimseye vācib olur ki ġıdānın tertībine vaḳt-i tenāvülde riᶜāyet eyleye ve o kimse ḥaẕer eyleyip raḳīḳ ve serīᶜ[ü'l-haḍm] olan aġdiyeyi ḳavī ve ziyāde ṣulb ġıdā üzerine tenāvül eylemeye, zīrā evvelā ḳavī ṣulb ġıdā ekl olunup ḳable'l-haḍm üzerine raḳīḳ ve serīᶜü'l-haḍm olan aġdiye tenāvül olunsa ġıdā-i ṣulbde evvel serīᶜ ve raḳīḳ olan ġıdā haḍm olur ve haḍm olmayan ġıdā üzere haḍm olan ġıdā ṭāfī olup menfeẕ bulmamakla miᶜdede bāḳī kalıp meks̱ eder ve ziyāde meks̱ ḥasebiyle raḳīḳ olan ġıdā fāsid ve müteᶜaffin olup taḥtında olan ġıdā-i ġalīẓi ve ṣulbü dahi ifsād ve taᶜfīn eder. Lākin biz gelecek zamānda vaṣf eylediğimiz üzere tenāvül ederse o tenāvül ıḍrār eyemez.

Ve ṣıḥḥatini ḥıfẓ murād eden kimseye yine vācib olur ki evvelā raḳīḳ ve serīᶜ olup müzallıḳ olan ġıdāyı tenāvül edip onun zamānına ḳarīb vaḳt üzerine ṭaᶜām-ı ḳavī-i ṣulb tenāvül eylemeye, zīrā müzliḳ ve serīᶜ ve raḳīḳ olan ġıdā serīᶜan haḍm olup emᶜāya nüfūẕ eyledikte lā-maḥāle üzerinde olan ġıdā-i ġalīẓi ve ṣulbü dahi izlāḳ edip haḍmdan o emᶜāya maᶜan indirir.

Ve riyāḍet-i mütᶜibeden sonra yaᶜnī taᶜab verici ḥareketten sonra vācib olur ki balık mis̱lli saẖīfe ve serīᶜatü'l-fesād olan aġdiye tenāvül olunmaya, zīrā riyāḍet-i mütᶜibe ardınca ve ᶜaḳibinde tenāvül olunan o mis̱lli seẖāfetli aġdiye fāside olur ve onun fesādı aẖlāṭa sirāyet eder ve miᶜdesinde reẖāvet olup ḳuvve-i māsikesinde ḍaᶜf ḥasebiyle ḳable en-yenheḍıme yediği ṭaᶜām bağarsıklarına nüzūl eden kimselere ḳable'ṭ-ṭaᶜām ḳuvve-i ḳābıḍası olan nesneleri tenāvül ve istiᶜmāl eylemek cāiz olur miᶜdeyi ḳabḍ edip reẖāvetini ve miᶜdenin gevşekliğini izāle için.

Ve vācib olur ki dāimā miᶜdenin ḥāl ve şānı teᵓemmül oluna ve mizācı tefaḥḥuṣ ve taḥarrī oluna. Baᶜḍı nāsın miᶜdesinde serīᶜü'l-haḍm olan ġıdā-i laṭīf fāsid olup baṭīᵓü'l-haḍm ve ḳavī olan aġdiye münhaḍım olur. O mis̱lli nāriyyü'l-miᶜde olmakla laṭīf aġdiye defᶜaten nāriyyetin şiddeti ḥasebiyle muḥteriḳa olup tedrīcle ṭabẖ olunmaz ve münhaḍım dahi olmaz. Ve baᶜḍı nās-ı āẖer bunun ḍıddı üzere olur yaᶜnī miᶜdesinin nāriyyeti ḳalīle olup aġdiye-i laṭīfe onda münhaḍım olup ġalīẓayı ḳāṣıre ve ᶜācize olmakla o ġalīẓa aġdiye miᶜdede ṭūl-i meks̱ ile fāside olur. Ve herkes tedebbür ve

tefekkür eyleyip miᶜdesinin ḥāline vāḳıf olduktan sonra muḳteḍāsınca ḥareket ve tedbīr eylesin.

Ve büldān için dahi biraz ḫavāṣṣ vardır ki o ḫavāṣṣın her birisi bir beldenin sākinlerinin ṭabīᶜatlarına ve mizāclarına maḫṣūṣ olur. Bir beldede sākin olanların mizācı ve ṭabīᶜatı belde-i uḫrā ahālīsinin mizācına müşābih olmaz ve bilād-ı müteferriḳa vü müteᶜaddide ahālīlerinin tefāvütü ḳıyāstan ḫāric olur, herkes kendi beldesinin muḳteḍāsını mübālaġa ile tecribe edip eks̱er-i tedbīrini tecribeye binā eylesinler ve tecribeyi ḳıyāsa ve edilleye ġālib kılsın. Ve ḍararı olan çok ġıdā vardır ki bir beldede ahālīsi o ġıdāya ülfetleri ḥasebiyle mizāclarına o ġıdā muvāfıḳ olur ve ṣāliḥ ve nāfiᶜ çok ġıdā vardır ki bir beldede ona iᶜtiyād olmamakla o belde ahālīsinin mizāclarına o ġıdā muvāfıḳ olmaz.

Ve seḥane ve mizācdan her biri için muvāfıḳ ve münāsib ve müşākil ve müşābih ġıdālar olur. Kaçan seḥane ve mizāc taġyīr olunmak murād olunsa yaᶜnī hüzāli olan kimse semānet murād eylese, kez̲ālik ḥārru'l-mizāc olan kimse mizācının bürūdet üzere olmasını ḳaṣd eylese o kimse hüzāle muvāfık ve müşākil olan ġıdā tenāvülünü ve kez̲ālik ḥarāret-i mizāca muvāfıḳ ġıdā tenāvülünü terk edip semānete ve bürūdet-i mizāca muvāfıḳ ġıdālar ile taġaddī eder ve bu vech üzere taġaddīsini naḳl ile mehzūl olan kimse semīn olur ve kez̲ālik mizāc-ı ḥārr mizāc-ı bāride intiḳāl edip müteġayyir olur.

Ve nāstan baᶜḍılara ceyyid ve maḥmūd olan baᶜḍı ġıdā muḍırr olur ve mizācına muvāfıḳ olmaz, o kimseler o mis̱lli ġıdāyı terk eylesin. Ve o kimse ki dāimā ġıdā-i rediyye tenāvül etmeğe meᵓlūf olup muᶜtādı olsa o iᶜtiyāda maġrūr olmasın belki tedrīcle ġıdāsını aġdiye-i ceyyideye naḳl eylesin, zīrā o aġdiye-i rediyye istimrā olunup iᶜtiyādı ḥasebiyle defᶜaten her ne ḳadar muḍırr olmaz ise azar azar tevlīd eylediği aḫlāṭ-ı rediyye mürūr-ı eyyām ile cemᶜ olup maraḍa müᵓeddī olur ve ḳattāl olur.

Ve bedeninde aḫlāṭ-ı rediyye olan kimselere ruḫṣat verilip o kimseler aġdiye-i maḥmūde tenāvülünde tevessuᶜ ederler yaᶜnī maḥmūd olan aġdiyenin elvānı ile tenaᶜᶜum ederler ve onlar o tenaᶜᶜum ve tereffühten menᶜ olunmazlar ḫuṣūṣan bedeninde aḫlāṭ-ı rediyye olan kimsenin ḍaᶜfı olup o aḫlāṭ-ı rediyyeyi edviye-i müshile ile istifrāġa taḥammülü olmayan kimselere o ruḫṣat ziyāde verilir. Ve o ruḫṣat ḥasebiyle bedeni müteḫalḫil ve gevşek

olup mevāddının taḥallülü sehl ve āsān olan kimselere vācib olur ki haḍmī serīᶜ olan aġdiye-i raṭbe ile taġaddī eyleye,[385] zīrā bedeni müteḫalḫil ve mevāddının taḥallülü serīᶜ olan kimse eṭᶜime-i ġalīẓa-i muḫtelifetü'l-elvānı her ne ḳadar müteḥammil olup o kimsenin esbāb-ı ḫāriciyyeden taḍarruru iḥtimāl-i ḳarīb olup esbāb-ı dāḫiliyye yaᶜnī meᵓkūlāt ve meşrūbātın onlara maḍarratı baᶜīd olur ise dahi lākin o müteḫalḫilü'l-ebdānın bedeninde müctemiᶜa olan aḫlāṭ-ı rediyyeyi taḥlīlde raṭb olan serīᶜü'l-haḍm aġdiyeyi tenāvülün menfaᶜati olur.

Her kimse ki mütereffih olup luḥūm tenāvülünü istikṡār eylese ve yediği ṭaᶜāmın ekṡeri luḥūm olsa faṣda taᶜahhüd eylesin. Ve mizācı bāride māil olur ise o kimse cüvārişenāt ve ıṭrīfīlāt ve miᶜdeyi ve emᶜāyı ve miᶜde ve emᶜāya ḳarīb olan cedāvil-i evride damarlarını mevādd-ı rediyyeden taṭhīr eylemek şānından olan sāir maᶜācīni istiᶜmāl eylesin.

Ve eşyānın ziyāde şerrlisi aġdiye-i muḫtelife ve elvān-ı eṭᶜimeyi cemᶜ edip maᶜan tenāvül eylemektir. Ve bundan sonra eşyānın şerrlisi eklin müddet ve vaḳtini uzatmaktır o vech ile ki o şürūᶜda tenāvül eylediği ṭaᶜām inhiḍāma başladıktan sonra taġaddīyi ḳaṭᶜ edip o ṭaᶜāmın vaḳti cüzᵓ-i evvelin inhiḍāmına başlayınca ḳadar mütemādī ola, zīrā zamān-ı tenāvülü ẕikr olunan minvāl üzere ṭavīl olan aġdiyenin eczālarının haḍmı müteşābih olmamakla redī olur.

Ve bilinmesi vācib olan [104a] nesnelerdendir ki ġıdānın ziyāde evfaḳı ve efḍali eleẕẕ olan eṭᶜime ve aġdiye olur, zīrā eleẕẕ olan ġıdāyı miᶜde şiddet üzere müştemile olur ve miᶜdede olan ḳuvvet-i fāyiḍa dahi iştimāl-i şedīd ile o eleẕẕ olan mütenāveli müştemile olup haḍm ziyāde olur eger o eleẕẕ olan aġdiyenin cevheri ṣāliḥ olup tenāvül eden kimsenin cemīᶜan aᶜḍā-i reᵓīseleri müteṣādıḳ ve sālim olur ise. Ve bu şarṭlar bulunmayıp mizāclar ġayr-i ṣaḥīḥ olur ise veyāḫūd aᶜḍānın mizācları biri birine muḫālif olur ise ve kebid miᶜdeye muḫālefet-i ṭabīᶜīlerinden ziyāde muḫālefet ile muḫālif olur ise o vaḳtte eleẕẕ aġdiyeye iltifāt olunmaz.

Ve ṭaᶜām-ı leẕīẕin maḍarratı budur ki ṭabīᶜat leẕīẕ olan aġdiyeye ziyāde iḳbāl edip tenāvülü ziyāde eder ve keṡret-i aġdiye elbette muḍırr olur.

---

385 İnsān aġdiye-i ġalīẓa tenāvülünden ḫālī olmamakla lā-maḥāle bedeninde müctemiᶜa ḫılṭ-ı redī bulunur ve aġdiye-i laṭīfe o ḫılṭ-ı redīnin istifrāġına muᶜīn olur.

Ve şibaᶜ ḥāṣıl olunca ḳadar ṭaᶜām tenāvül edenlerin nevbet-i tenāvülleri iki günde üç nevbet olmak ziyāde muvāfıḳ olur. Bir gün vecbeten tenāvül eder yaᶜnī leyl ve nehārın mecmūᶜunda bir defᶜa taġaddī eder ve ikinci günde bükreten bir nevbet ve ᶜaşiyyeten bir nevbet dahi tenāvül eder yaᶜnī bir kerre ṣabāḥla ve bir kerre baᶜde'l-ᶜaṣr tenāvül eder. Ve bu ḫuṣūṣta muᶜtāda eşedd-i riᶜāyet ile mürāᶜāt eylemek vācib olur, zīrā beher gün iki kerre ṭaᶜām yemek muᶜtādı olan kimse vecbeten yaᶜnī gecede ve gündüzde bir defᶜa taġaddī eylese lā-maḥāle o kimseye ḍaᶜf ve vehn ᶜārıḍ olur, pes o kimseye vācib olur ki iᶜtiyādı üzere beher yevm iki defᶜa aġdiye tenāvül eyleye lākin o defᶜalarda ġıdāsının miḳdārını taḳlīl eyleye. Ve vecbeten tenāvüle iᶜtiyādı olan kimse nevbet-i eklini tes̱niye eylese yaᶜnī ḳadīm üzere günde bir defᶜa taġaddī edegelmiş iken muᶜtādını terk edip günde iki defᶜa taġaddī eylese o kimseye ḍaᶜf ve kesel ve istirḫā ᶜārıḍ olur. Eger ḫilāf-ı muᶜtād tenāvül eylediği ġıdā maḥallinde vāḳıf ve sākin olur ise[386] ḍaᶜīf olur ve eger fāş olup münteşir olur ise istimrā ve haḍm olmaz ve o kimseye cüşā-i ḥāmiḍ yaᶜnī ekşi geğirmek ve ḫubs̱-i nefs ve ġas̱eyān yaᶜnī gönül dönmek ve merāret-i fem ve līn-i baṭn ᶜārıḍ olur miᶜdeye meᵓlūf olmadığı vaḳtte ġıdā īrād eylediği ḥasebiyle.

Ve haḍmı ceyyid olmayan kimselere ᶜārıḍ olup ḳarībben sana bildireceğimiz ᶜavārıḍlar ḫilāf-ı muᶜtād taġaddī edenlere dahi ᶜārıḍ olur ve onlara ᶜārıḍ olan ᶜavārıḍdan olur cübn ve cezaᶜ ve fem-i miᶜdede olan vecaᶜ ve leẕᶜ.

Ve o kimse ẓann eder ki miᶜdesi ḫāliye ve müteḳallıṣa yaᶜnī münḳabıḍa olduğundan bağarsıkları ve aḥşāları yaᶜnī ālāt-ı ġıdāları muᶜallaḳa ve asılmış gibidir ve o kimselerin bevl ve berāzında ḥurḳat olur ve miᶜdelerine dahi baᶜḍı kerre mirār munṣabbe olmakla eṭrāfına bürūdet ᶜārıḍ olur yaᶜnī o kimselerin elleri ve ayakları bārid olur ve bu bürūdet-i eṭrāf mizācı mirārī olanlarda eks̱er olur. Ve keẕālik yalnız miᶜdesi mirārī olup aᶜḍā-i sāiresi mirārī olmayanlarda dahi bürūdet-i eṭrāf yaᶜnī el ve ayak sovukluğu ziyāde olur ve o kimselerin nevmi fāsid olup firāşı üzere mütemelmil ve münḳalib

386 Miᶜdenin ḥarāreti baᶜḍı kerre muḥtevī olduğu ġıdāyı tebḫīr edip bi'l-cümle aᶜḍāya dağıtır, miᶜde boş kalır ve baᶜḍı kerre tebḫīr etmeyip miᶜdede o ġıdā bāḳī kalır. Pes *Ḳānūn*'un "miᶜdede ġıdā vāḳıf olursa" dediğinden murād bu ḳısm-ı s̱ānī olur ve "ġıdā teneşşür eder ise" dediğinden murādı ḳısm-ı evvel olur.

olup uykusunda istiġrāḳ olmaz. Ve miᶜdesinde mirār-ı kes̱īr müctemiᶜa olan ebdān tefrīḳ-i ġıdāya yaᶜnī azar azar yiyip nevbet-i ġıdānın ᶜadedini ziyāde eylemeğe ve sürᶜat-i taġaddīye ve istiḥmāmdan muḳaddem taġaddīye muḥtāc olur. Ammā miᶜdesinde mirār-ı kes̱īre müctemiᶜa olmayan ebdān evvelā riyāḍet eder baᶜdehu istiḥmām eder sonra ġıdāsını tenāvül eder ve ḥammāmdan evvel o kimse taġaddī eylemez. Ve o kimse ki riyāḍetten evvel taġaddīye muḥtāc olurlar, onlar yalnız ḫubz tenāvül ederler ve o ḫubz-ı mütenāvelin miḳdārı o ḳadre bāliġ olur ki riyāḍet ḥareketine bedᵓ eylemezden muḳaddem o ḫubz-ı meᵓkūl inhiḍāma bedᵓ eder.

Ve ḳable'ṭ-ṭaᶜām olan ḥareket ḍaᶜīfe olmamak vācib olduğu gibi baᶜde'ṭ-ṭaᶜām olan ḥareket rıfḳ üzere olup mülāyim olmak vācib olur.

Ve o kimse ki onda şehvet-i fāside olup meyli ḥarāfetli ġıdālara olup ve tatlı ve yağlı nesnelerden müteneffir ve muᶜāfī olsa o mis̱lli kimselere semek tenāvül edip üzerine sikencebīn ve turp istiᶜmāli ile ḳayᵓ edip istifrāġ etmekten aṣlaḥ bir nesne olmaz.

Ve semīn olan kimse ḥammāmdan ḫurūcu fevrinde ve ᶜaḳibinde taġaddī eylememek vācib olur belki ṣabr edip istiḥmāmdan sonra nevme-i ḫafīfe ile nāim ola. Ve semīn olanlara aṣlaḥ olan budur ki onların ġıdāyı taġaddīsi vecbeten ola yaᶜnī gecede ve gündüzde defᶜaten taġaddī eyleye.

Ve ṭaᶜām yedikten sonra o ṭaᶜām münḥadire olmadan ve henüz ṭāfī iken uyumak onlara lāyıḳ olmaz. Ve ṭaᶜām üzerine ḥareket-i ᶜanīfe ile ḥareketten ziyāde iḥtirāz üzere olsunlar, zīrā o ḥareket-i ᶜanīfe üç türlü fesādın birine müᵓeddī olur yā ṭaᶜāmı ḳable'l-haḍm mecrāsında tenfīẕ eder veyāḫūd izlāḳ edip maḫrecinden iḫrāc eder veyāḫūd ṭaᶜām ḥareket-i ᶜanīfe sebebiyle miᶜdede ḫaḍḫaḍa edip yaᶜnī çalkalanıp fāsid olur.

Ve ṭaᶜām tenāvül eden kimse ṭaᶜām üzerine miḳdār-ı kes̱īr su içmesin, zīrā meşrūb olan mā-ı kes̱īr miᶜde ile ṭaᶜām arasına ḥaylūlet eder ve ṭaᶜāmı ṭāfī eder ve bunlar haḍma māniᶜ olur, zīrā miᶜde ġıdāyı müştemile olmadıkça ṭaᶜām haḍm olmaz. Pes o kimse ṭaᶜāmın miᶜdeden nüzūlüne terabbuṣ eylesin, kaçan nüzūlünü iḥsās eyledikte suyu o zamān içsin. Ve ġıdānın miᶜdeden nüzūlünin ᶜalāmeti odur ki baṭnın ᶜālī cānibi ḫafīf olur, o ḫiffeti iḥsās eyledikte ġıdānın inḥidārına istidlāl eylesin. Ve ᶜaṭaş ziyāde olup su içmeğe ḥācet müştedde olur ise mā-ı bāridden miḳdār-ı ḳalīl maṣṣ eylesin

ve maṣṣ eylediği su her ne miḳdār bürūdeti ziyāde olur ise mā-ı ḳalīl ile iktifāya müʾeddī ve bāʿiṡ olur ve mā-ı bāridden miḳdār-ı ḳalīl miʿdeyi cemʿ edip miʿdeyi tenşīṭ eder. Ve'l-ḥāṣıl ṭaʿām tenāvülünden fāriġ olduktan sonra ṭaʿāma menfaʿati olan vech-i muḥarrer üzere miḳdār-ı ḳalīl mā-ı bāridi şürbü cāiz olur, eṡnā-i ṭaʿāmda ve taġaddī aralarında cāiz olmaz.

Mebrūd ve merṭūb olanlara ʿaṭaşa ve susuzluğa taḥammül ve müṣābere edip uyumak ve ʿaṭaşı nevm ile defʿ eylemek nāfiʿ olur. Ve ʿaṭaşa müṣābere maḥrūrīn ve memrūrīne yaʿnī ṣafrāviyyü'l-mizāc olup mahrūr olanlara ḍārr olur, keẕālik mebrūdīn ve merṭūbīne cūʿa müṣābere nāfiʿ ve maḥrūrīn ve memrūrīne müṣābere-i cūʿ muḍırr olur. Ve ṣafrāvī olanların cūʿ ve ḫavāya müṣābere ḥasebiyle miʿdelerine mirār munṣabbe olur ve bu inṣıbābdan sonra yedikleri ṭaʿāmı miʿdede mevcūde olan ṣafrā ifsād eder ve fesād-ı ṭaʿām ḥasebiyle o kimseye uykusunda ve uyanıklığında bundan aḳdem mufaṣṣal ve meşrūḥ ẕikr eylediğimiz fesād ḥasebiyle ʿārıḍa olan ʿavārıḍlar ʿārıḍa olur, keẕālik şehvet-i ṭaʿāmı dahi fāside olur; pes miʿdede ṭaʿām fāsid oldukta vācib olur ki o kimseye o fāsid ṭaʿāmı iḥdār ve inzāl edip ve ṭabʿını telyīn eder devālar saḳy oluna lākin o saḳy olunan devālar iccāṣ gibi ḫafīf ola, muʿnī ve taʿab verici devālar olmaya veyāḫūd o kimseye miḳdār-ı ḳalīl şīrḫışt saḳy olunur. Kaçan bu devālar ile miʿdesinde olan fāsid ġıdālar istifrāġ olunup zāile olan şehveti ʿavdet eyledikte o vaḳt tenāvül-i ġıdā ona cāiz olur yaʿnī fāsid ġıdā ve mirār-ı müctemiʿa miʿdede bāḳıye iken taġaddīyi terk edip ẕikr olunan tedbīr ile şehevātı ʿavdet eyledikte taġaddī eder. Pes müṣābere ʿale'l-cūʿ mebrūd ve merṭūb olanlara ẕikr olunduğu [104b] üzere nāfiʿ ve maḥrūr ve memrūr olanlara ḍārr olur lākin ruṭūbet-i ġarīziyye-i ṭabīʿiyye ile ebdānı merṭūb olanlar sürʿat-i taḥallüle müstaʿidd ve müteheyyiʾ oldukları ḥasebiyle ebdānları yābise olanların cūʿa ṣabrları gibi açlığa ṣabr edemezler meger ki o merṭūbu'l-ebdān olan kimselerin cevher-i ebdānında olan ġarīzī ve ṭabīʿī ruṭūbetlerinden mā-ʿadā ruṭūbet-i uḫrā-yı ġarībe ile mümteliʾe olalar, pes o ġarībe ruṭūbet ṣāliḥa ve ceyyide olur ise ḳuvvet o ruṭūbete teşebbüṡ edip cevher-i aʿḍāya iḥāle eder ve o miṡlli merṭūblar cūʿa müṣābere eder.

Ve ṭaʿām üzere şarāb içmek aḍarr-ı eşyādan olur, zīrā şarāb serīʿan haḍm olur ve miʿdeden kebide serīʿan nüfūẕ eder ve haḍm olmadan ṭaʿāmı dahi

dahi kendi nüfūẕ eyledikte maʿan tenfīẕ edip südde ve ʿufūnet ḥudūs̱una müʾeddī olur. Keẕālik ḥalāv[ā]t dahi sürʿat ile südde īrās̱ eder, zīrā ḥalāvātı ḳable'l-haḍm ṭabīʿat ceẕb eder ve süddeden emrāḍ-ı kes̱īre ḥādis̱ olur, cümleden biri südde ḥasebiyle istisḳā ʿārıḍ olur.

Ve havā-i ġalīẓa ve mā-ı ġalīẓ ṭaʿāmı ifsād eder ḫuṣūṣan faṣl-ı ṣayfta ġalīẓ olan havā ve mā ṭaʿāmı ziyāde ifsād eder. O maḳūle ṭaʿām üzerine bir ḳadeḥ şarāb-ı memzūc veyāḫūd ʿūd ve maṣṭakī ile ṭabḫ olunmuş mā şürb eylemekte ṭıbben beʾs yoktur.

Ve aḥşāsı yaʿnī ālāt-ı ġıdāsı ḥārre-i ḳaviyye olanlar aġdiye-i ġalīẓa tenāvül eyleseler eks̱er-i ḥālde onlara riyāḥ-ı mümidde ʿārıḍ olup miʿdelerini ve miʿde nevāḥīlerini temdīd eder ve merāḳḳ ʿilletleri dahi ondan ʿārıḍ ve ḥādis̱ olur.

Ve miʿdesi ḫāliye olan kimse evvelā aġdiye-i laṭīfe tenāvül eylese miʿde o ġıdā-i laṭīfi müştemil olur ve o laṭīf ġıdānın üzerine ġalīẓa ġıdā tenāvül eylerse miʿde o ġalīẓ ġıdādan teneffür edip haḍm eylemez ve haḍmı ifsād eder meger ki tenāvül eylediği ġalīẓ ile laṭīf aġdiyenin arasında mühlet ola ve beynehümāya zamān tavassuṭ ve taḫallül eyleye, o ḥāl üzere dahi evlā olan budur ki aġdiye-i laṭīfe üzere baʿde-mühletin tenāvül eylediği aġdiye-i ġalīẓayı ḳalīlen ḳalīlen tenāvül eyleye ve tenāvülü defʿaten olmaya, zīrā ḳalīlen ḳalīlen miʿdeye vārid olan ġıdā-i ġalīẓi miʿde müştemil olur, muḳaddemā miʿdenin ġıdā-i laṭīfi iştimāli ḳalīlen vārid olan ġıdā-i ġalīẓi iştimāle māniʿ ve müzāḥim olmaz.

Ve kaçan bir kimse ifrāṭ üzere ekl edip mümtelī olsa yāḫūd miʿdesinde mevcūd olan ġıdā ḥareket ḥasebiyle ḫaḍḫaḍa edip ve çalkanıp fāsid olsa veyāḫūd şürb ḥasebiyle müşevveş olsa o kimse ḳayʾa mübāderet ve müsāraʿat eylesin. Eger o kimse için ḳayʾ eylemek mümkin olmaz ise veyāḫūd ḳayʾın menfaʿati zamānı mürūr eyledi ise o kimse azar azar mā-ı ḥārr şürb eylesin, zīrā mā-ı ḥārr imtilāyı iḥdār eder yaʿnī imtilānın mevāddını miʿdeden emʿāya indirir ve nuʿāsı dahi o mā-ı ḥārr celb edip tapuklatır ve o kimse tapuklamak ḥasebiyle kendini ilḳā edip yatar ve dilediği ḳadar uyur. Ve eger o kimseye bu minvāl üzere uyumak mümkin olmayıp veyāḫūd uykunun imtilāyı ve fesādı defʿde menfaʿati olmasa o kimse teʾemmül ve tefekkür eylesin, eger o fesādı defʿe ṭabīʿat kifāyet edeceğini anlar ise ṭabīʿa-

tın defᶜine ḳadar ṣabr eder ve eger ṭabīᶜatta ḍaᶜf olmakla muᶜīne iḥtiyācını fehm eylerse o kimse ṭabīᶜatı rıfḳ ile ıṭlāḳ eyleyen edviye ile ṭabīᶜata iᶜānet eder. Ammā maḥrūru'l-mizāc olanların taḳviyesi ıṭrīfil ve yalnız cülencebīn-i müshīl ile veyāḫūd saᶜter-i mürebbādan bir şeyᵓ-i ḳalīl ile maḫlūṭ olan cülencebīn ile iᶜānet olunur. Ve ammā mebrūdīn kemmūnī ve şehriyārānī ve temrī devālar ile ṭabīᶜata iᶜānet olunur. Ve beden şarāb [ile] mümtelī olmak beden ṭaᶜām ile mümtelī olmaktan ṭıbben ḫayrlı olur. Ve ẕikr olunan ṭaᶜāmların üzerlerine tenāvülü ceyyid olan devālardan olur üç ᶜaded ḥımmaṣa miḳdārı ṣabır tenāvülü veyāḫūd nıṣf dirhem ṣabır ve nıṣf dirhem ᶜilkü'l-enbāṭ ve bir dānıḳ būraḳ aḫẕ ve tenāvül olunur. Ve o ṭaᶜāmın mefsedesini izāle için istiᶜmāl olunan ḫafīf devālardan olur: iki ḥımmaṣa veyāḫūd üç ḥımmaṣa miḳdārı ᶜilk-i buṭm ve baᶜdı kerre o miḳdār ᶜilk-i buṭma o miḳdār veyāḫūd o miḳdārdan eḳall būraḳ ḫalṭ olunup maᶜan istiᶜmāl olunur. Ve cidden maḥmūd olan devālardan olur eftīmūndan bir şeyᵓ-i ḳalīl şarāb ile istiᶜmāl eylemek. Ve bu meẕkūrların birisi mümkin olmaz ise o imtilāsı olan kimse nevm-i ṭavīl ile nāim olup çok uyur ve bir gün miḳdārı ġıdāyı hecr ve terk eder. Eger nevm-i ṭavīl ve terk-i ġıdādan sonra ona ḫiffet ᶜārıḍ olur ise o ḫiffetten sonra istiḥmām eder ve miᶜde üzerine kimād eder ve ġıdāsını telṭīf eder.

Ve bi'l-cümle bu tedbīrlerin küllīsinden sonra istimrā ve haḍm ḥāṣıl olmayıp imtilā defᶜ olmaz ise ve o imtilā yine s̱ıḳlete ve temdīd ve kesele müᵓeddī olup maḍarratı bāḳī kalır ise sen bil ki o miᶜdede olan imtilānın fuḍūlü ile ᶜurūḳ mümteliᵓe olmuştur, zīrā ẕikr olunan tedbīrler ile miᶜdede olan imtilā mündefiᶜa olur ve miᶜdede mevādd-ı imtilā haḍm olur lākin ᶜurūḳta olan faḍlalar haḍm olmaz ve o faḍla-i fāside niyyen yaᶜnī nuḍc bulmaksız ve ḫām olduğu ḥālde bāḳıye kalıp damarları temdīd eder ve baᶜdı kerre ᶜurūḳu ṣadᶜ eder ve kesel ve temaṭṭī ve tes̱āvüb īrās̱ eder yaᶜnī gerinmek ve esnemek īcāb eder, pes o kimseye o fuḍūlü ᶜurūḳtan ishāl edici müshilāt istiᶜmāl eylemek lāzım olur, o müshilāt ile o imtilāsı olan kimseye muᶜālece eylesin. Eger ẕikr olunan ᶜavārıḍlar o imtilāsı olan kimsede tedbīr-i sābıḳtan sonra bāḳī kalmayıp ancak o mümteliᵓde iᶜyā bāḳī kalsa bir müddet o kimse sākin olup baᶜdehu imtilāᵓı olan iᶜyā muᶜālecesini istiᶜmāl eylesin ve o iᶜyāyī imtilānın muᶜālecesini ḳarīben biz beyān eyleriz inşāallāhu taᶜālā.

Ve sinni vāġıl olup yaʿnī yaşı ziyāde olup bedeni tāzelikte ve vaḳt-i şebābda ḳabūl eylediği ġıdāyı pīrliğinde ḳabūl eylemeyip o ġıdālar ona fuḍūl olsa şebābı vaḳtinde olan ʿādetinden ġıdāsını taḳlīl eylesin ve pīrliğinde tāzeliğinde tenāvü eylediği ġıdādan noḳṣān ġıdā tenāvül eylesin.

Ve her kimse ki ġalīẓ ġıdālar ile taġaddī eylemeğe iʿtiyād üzere iken ġıdāsını telṭīf eylese o ġıdā-i laṭīf ġıdā-i ġalīẓin doldurduğu maḥalleri doldurmayıp menāfiẕden boş kalan maḥallere havā nüfūẕ eder, zīrā ġıdānın ġılẓati eczānın kes̱reti ḥasebiyle olur ve ġıdā telṭīf olundukta ġıdānın eczāsı noḳṣān üzere olup lā-maḥāle menāfiẕden bir miḳdār maḥall ḫālī kalır ve ḫalā mümteniʿ olmakla o maḥalle havā nāfiʿ olur. Ġıdāsı laṭīf olan kimse ġıdāsı tedbīrini taġlīẓ eylese onda süddeler ḥādis̱ olur.

Ve aġdiye-i ḥārre tenāvülünden ḥādis̱ olan maḍarratı sikencebīn defʿ eder ḫuṣūṣan sikencebīn-i büzūrī defʿ eder ḫuṣūṣan sikencebīn-i büzūrīnin o maḍarratı defʿ ve tedārükü ziyāde olur, zīrā sikencebīn envāʿının ziyāde menfaʿatlisi sikencebīn-i büzūrī olur eger sükkerden maṣnūʿ olur ise ve eger sikencebīn ʿaselī olur ise sikencebīn-i sāẕec kifāyet eder. Eger tenāvül olunan aġdiye bāride olur ise onların üzerlerine mā-ı ʿasel ve şarāb-ı ʿasel ve kemmūnī maʿcūn istiʿmāl menfaʿatli olur. Ammā ġalīẓ ġıdā tenāvül eden kimse eger ḥārru'l-mizāc olur ise o ġıdā-i ġalīẓ ʿaḳibinde ḳaviyyü'l-büzūr olan sikencebīn istiʿmāl eder ve eger ġalīẓ ġıdā tenāvül eden kimse bāridü'l-mizāc olur ise o tenāvülün ʿaḳibinde maʿcūn-ı felāfilīden ve maʿcūn-ı fūdenicīden bir şeyʾ istiʿmāl eder.

Ve aġdiye-i laṭīfe istiʿmāli ṣıḥḥati ziyāde ḥıfẓ eder lākin ḳuvvete ve celādet ve metānete meʿūneti ḳalīl olur. Ammā aġdiye-i ġalīẓa istiʿmāli ve tenāvülü aġdiye-i laṭīfenin ḍıddı üzere olur yaʿnī celādet ve ḳuvvete meʿūneti ziyāde olur lākin ṣıḥḥati aḥfaẓ olmaz. Ve kaçan bir kimse celādete muḥtāc olmak ḥasebiyle ġıdāsını taġlīẓ eylemek iḳtiḍā eylese [105a] o kimse cūʿunun şiddeti zamānını taraṣṣud ve teraḳḳub eder ve şiddet-i cūʿ zamānında keymūsu ḳavī aġdiye ile haḍm eyleyeceği miḳdār ġayr-i kes̱īr taġaddī eder.

Erbāb-ı riyāḍāt ve taʿab-ı kes̱īr ṣāḥibleri aġdiye-i ġalīẓayı ziyāde ḥāmil olurlar, mutaḍarrır olmazlar ve onların aġdiye-i ġalīẓa taḥammüllerine ve haḍmlarına muʿīn olur nevmlerinin ḳavī olması ve nevmlerinde müstaġraḳ

olmaları. Lākin ẕikr olunan aṣḥāb-ı taᶜab ziyāde terleyip ve taḥallülleri eks̱er olduğuna bināen ġıdāya iḥtiyāc onlarda ziyāde olmakla ḳable'l-haḍm kebidden ġıdā istilāb ve iḫtilās olunup āḫirü'l-emr o aḫẕ ve iḫtilās onları emrāḍ-ı ḳattāle ᶜurūḍuna müstaᶜidd ve müteheyyiᵓ eder. Ve baᶜḍı kerre evvel-i emrde dahi maraḍ-ı ḳattāle müstaᶜidd olur ḫuṣūṣan ki onlar haḍmlarına maġrūr olup aġdiye-i ġalīẓayı iks̱ār ederler. Ve onların haḍmlarının ziyāde olması uykularının ḳuvveti ḥasebiyle olur. O kimseler ᶜamellerinde kes̱ret-i müşāḥḥa vü münāzaᶜaları ḥasebiyle baᶜḍı evḳātlarda seher ve eraḳa mübtelā olurlar ve kes̱ret-i haḍm bulunmaz ve maraḍ-ı ḳattāle istiᶜdād ve teheyyüᵓ ziyāde olur.

Ve raṭb olan fākiheler ancak taᶜabı ve ᶜameli olanlara memrūr olup yaᶜnī ṣafrāvī olup riyāḍet edenlere eyyām-ı ṣayfta ḳable'ṭ-ṭaᶜām tenāvül eylemek muvāfıḳ olur ve o fevākih mişmiş ve tūt ve biṭṭīḫ ve ḫavḫ yaᶜnī şeftali ve iccāṣtır. Ve bunları terk edip mā-ᶜadā fevākih ile tedbīr olunmak evlā olur, zīrā her bir nesne ki demi māiyyet ile doldura, o māiyyet ḥasebiyle bedende dem ġaleyān eder ḫāricde olan fākihe ᶜuṣārātı gibi. Ve gāhca ẕikr olunan raṭb fākihelerin vaḳtinde yaᶜnī eyyām-ı ṣayfta menfaᶜati olur ise lākin aḫlāṭı ᶜufūnete müstaᶜidd kılar. Ve bunlar mis̱lli olur o nesneler ki onları tenāvül ile dem ḫām ḫılṭlar ile mümtelī olur her ne ḳadar baᶜḍı evḳātta menfaᶜati olur ise, ḳıs̱s̱ā ve ḳas̱ed gibi. Ve bunları ekl eden kimseler ḥummāya muᶜraḍ ve müteheyyiᵓ olurlar bunlar her ne ḳadar evvel-i emrde tebrīd ederler ise.

Ve maᶜlūm buyurula ki māī olan ḫılṭa baᶜḍı kerre ḫılṭ-ı ṣadīdī olmak ḥāleti ᶜārıḍ olur ve ṣadīdī olması o zamān olur ki māiyyeti taḥallül eylemeyip o ḫılṭ maᶜa'l-māiyyet ᶜurūḳta bāḳī kala. Pes bu fākiheleri tenāvül eden kimseler māiyyet ᶜurūḳta müctemiᶜ olmadan riyāḍet istiᶜmāl ederler ise yaᶜnī o fevākih-i raṭbeyi tenāvül eyledikleri gibi riyāḍet ederler ise o māiyyet bedende taḥallül edip ḍarar defᶜ olur ve bāḳī kalan ḳalīl ve az olur.

Ve maᶜlūm ola ki kaçan deme ḫām yāḫūd māiyyet muḫāliṭ olsa o muḫāliṭa demi haḍm-ı rābiᶜde aᶜḍāya mülteṣıḳ olmaktan menᶜ eder ve bedenin ġıdāsı ḳalīl olur, pes o kimseye ḫalīḳ ve lāyıḳ olur ki evvelā fevākih tenāvül edip baᶜdehu meşy eyleye ve sonra taġaddī eyleye. Ve meşy etmekle fākihe münzeliḳa olur ve māiyyeti deme muḫāliṭ olmaz.

Ve o aġdiye ki ondan māiyyet veyāḫūd ḫılṭ-ı ġalīẓ ü lezic ve mirāre tevellüd eyleye, o mis̱lli aġdiyeden ḥummayāt ḥādis̱ olur, zīrā māı tevlīd eden ġıdālar demi taʿfīn eder, ammā lüzūcetli ve ġalīẓ olan ġıdālar mecārīlerinde ve memerrlerinde yaʿnī uğradıkları maḥallerde südde īcāb ederler.

Ve mirār tevlīd eden ġıdālar bedeni tesḫīn eder ve o mirārī ġıdādan ḥādis̱ olan dem ḥiddetli olur. Ve buḳūl-i mirārī yaʿnī ṣafrā tevlīd eden sebzelerin eks̱eriyyā şitāda nefʿi ziyāde olur, nitekim eyyām-ı ṣayfta tefih yaʿnī tatsız olanların menfaʿati ziyāde olduğu gibi.

Ve kaçan bir kimse aġdiye-i rediyyeyi tenāvül murād eylese o ġıdāyı tenāvülünün merrātını ve ʿadedini ḳalīl eylesin ve mütevātir olmasın yaʿnī o redī ġıdāyı bir nevbet tenāvül ederse birkaç nevbette terk eylesin, her nevbette redī olan ġıdāyı tenāvül eylemesin ve tenāvül eylediği nevbette dahi onun ḍıddı olan āḫer ġıdāyı üzerine tenāvül eylesin, mes̱elā ḥulvden ve tatlıdan müteʾez̠z̠ī ve mutaḍarrır olan kimse ḥulvü tenāvül eyledikte üzerine ḥavāmıḍdan sirke ve rummān ve ḫall ile maṣnūʿ sikencebīn ve seferceli ve bu mis̱lli ekşiler tenāvül eylesinler ve istifrāġa dahi taʿahhüd eylesinler. Kez̠ālik ḥāmiḍden mutaḍarrır olan kimse ḥāmiḍin üzerine ʿasel ve şarāb-ı ʿatīḳ tenāvül eylesinler lākin bunlar o vaḳtte defʿ-i maḍarrat eder ki evvelā tenāvül eylediği mūz̠ī olan ġıdā nuḍc ve haḍm olmadan ḍıddını tenāvül eyler ise mes̱elā ḥulvden müteʾez̠z̠ī olan kimse tenāvül eylediği ḥelvā ḳable'n-nuḍc ve'l-inhiḍām üzerine z̠ikr olunan ḥāmiḍlerin birini tenāvül eyler ise o ḥāmiḍ ḥelvānın ez̠āsını defʿ eder. Ve eger ḥelvā tenāvül eden kimse ḥelvānın nuḍcundan ve inhiḍāmından sonra ḥāmiḍ tenāvül eder ise o zamān ḥāmiḍin menfaʿati olmaz ve ḥelvānın maḍarratını defʿ eylemez. Ḥāmiḍden mutaḍarrır olan kimsenin ḥāmiḍ üzerine ḥelvā tenāvülü dahi bu ḳıyās üzere olur. Kez̠ālik düsūmetli aġdiye tenāvülünden müteʾez̠z̠ī olan kimseler aġdiye-i desime üzerine ʿufūṣatlı ġıdālar tenāvül ederler, şāhbellūṭ ve ḥabbu'l-ās ve ḫarnūb-ı Şāmī ve nebḳ ve zuʿrūr gibi. Ve kez̠ālik aġdiye-i desimeden müteʾez̠z̠ī olan kimse mirāretli aġdiye tenāvülü ile dahi düsūmetin maḍarratını defʿ eder, o ġıdā-i mürr rāsen-i mürebbā gibi.[387] Ve māliḥ ve ḥırrīf nesneler ile dahi düsūmetin maḍarratını defʿ ederler, mes̱elā

387 "Rāsen" bir nevʿ nebāttır, Türkīce andız derler lākin muṭlaḳ z̠ikr olunsa o nebtin kökü ṭılā dedikleri şarāb ile terbiye edip ona rāsen-i mürebbā derler.

kevāmīḫ[388] ve s̱ūm ve baṣal tenāvül edip düsūmetin ḍararını defᶜ ederler. Keẕālik ᶜafıṣtan ve mürrden ve māliḥ ve ḥırrīften müteʾeẕẕī olan kimse dahi düsūmetli aġdiye ile onların eẕāsını defᶜ ederler.

Ve bedeninde aḫlāṭ-ı rediyye vü raḳīḳa olan kimse ġıdāsını aġdiye-i maḥmūdeden ve vüsᶜat üzere taġaddī ve tereffüh eder.

Ve bedeni sehlü't-taḥallül olanlar serīᶜü'l-inhiḍām olan olan aġdiye-i raṭb ile taġaddī eder.

Cālīnūs der ki ġıdā-i raṭb her keyfiyyetten müfārıḳ olur, onda keyfiyyāttan biri bulunmaz, ke-enne o raṭb ġıdā tefih olur yaᶜnī ṭuᶜūmdan bir ṭaᶜm onda bulunmaz, ḥulv değildir, ḥāmiḍ dahi değildir ve mürr ve ḥırrīf değildir ve ḳābıḍ ve māliḥ değildir.

Ve bedeni müteḫalḫil olan kimse ġıdā-i ġalīẓi müteḥammil olur ve taḥammülü bedeni mütekās̱if olanlardan ziyāde olur.

Ve aġdiye-i yābiseyi kes̱ret ile tenāvül eden kimsenin ḳuvveti sāḳıṭa olur. Ve aġdiye-i yābiseyi kes̱īren istiᶜmāl levni dahi ifsād eder ve ṭabᶜı dahi tecfīf edip kurutur. Ve düsūmetli ve yağlı ġıdāları istiks̱ār ve çok istiᶜmāl kesel iḥdās̱ eder ve şehveti izāle eder. Ve bārid ġıdāları istiks̱ār kesel ve fütūr iḥdās̱ eder. Ve ḥāmiḍ ġıdāları istiks̱ār heremi ve pīrliği celb eder yaᶜnī tīz kocatır. Ve ḥarāfetli ġıdālar dahi ḥāmiḍ gibi celb-i herem eder. Ve māliḥ yaᶜnī tuzlu ġıdāları istiks̱ār miᶜdeye ve ᶜayna muḍırr olur.

Ve düsūmetli muvāfıḳ ġıdā tenāvül eyledikten sonra üzerine ġıdā-i redī tenāvül olunsa o redī ġıdā muvāfıḳ olan düsūmetli ġıdāyı dahi ifsād eder.

Ve lüzūcetli ġıdānın inḥidārı ve nüzūlü ziyāde baṭīʾ olur, onun için kabuğu ile tenāvül olunan ḫıyār kabuğu soyulmuş ḫıyārdan inḥidārı esraᶜ olur, keẕālik elenmiş ve kepeği çıkmış daḳīḳin ḫubzundan elenmemiş ve nuḫālesi çıkmamış daḳīḳin ḫubzunun inḥidārı serīᶜ olur.

---

388 Aṣl lüġat-i ᶜArabiyyede "kāmiḫ" katık olan nesnelerdir. Ve baᶜḍı ṭıbb resāilinde muḥarrerdir ki kāmiḫ birkaç nevᶜdir ve cümlesinin aṣlı būẕec olur ve ṣanᶜatı bu minvāl üzere olur: arpa unu māyesiz yoğurulur ve ondan kirde ittiḫāẕ olunup saman içine defn olunup kırk gün ḳadar terk olunur ḥattā o kirdeler tekerrüc edip fāsid olur ve ona būẕec tesmiye olunur ve o būẕecin üzerine leben-i ḥalīb dökülür ve şemste küllü yevmin taḥrīk olunur ve her günde idrāk edince ḳadar lebeni ziyāde katılır. Ve baᶜḍısına encudān katılır, ona kāmiḫ-i encudān denir ve baᶜḍısına şūnīz katılıp ona kāmiḫ-i şūnīz derler ve sāir keber ve bādrūc ve felencmüşk ve oğul otu ve naᶜnaᶜ katılır.

Ve taᶜabı olan kimse ġıdāsını telṭīf eyledikten sonra ġıdāsını taġlīẓ eylese, mes̱elā cūᶜdan sonra sütlü pirinç tenāvül eylese demi ḥiddetli edip is̱āre ve taḥrīk eder ve faṣda muḥtāc eder her ne ḳadar muḳaddemā zamān-ı ḳarībde faṣd dahi etti ise dahi. Ve keẕālik ġaḍab dahi demi ḥiddetli edip taḥrīk eder ve faṣda muḥtāc eder ḳarībü'l-ᶜahdde muḳaddemā faṣd etmiş olur ise dahi.

Ve maᶜlūm ola ki tenāvül olunan ḥulviyyātı ḳable'n-nuḍc ve'l-inhiḍām ṭabīᶜat kebide ceẕb edip o ḥulviyyātı intibāẕ eder yaᶜnī temr mis̱lli yābis fākihe su içine ilḳā olunup nebīẕ olduğu gibi ḳable'n-nuḍc ve'l-inhiḍām ṭabīᶜat ḥulviyyātı kebidde dem içinde nebīẕ gibi kılar [105b] ve o ḥelvā ġayr-i mehḍūm olmakla demi ifsād eder.

Ve baᶜḍı kerre aġdiyeye teʾlīf ve tertībi cihetinden aḥkām ᶜārıḍ olur. Ehl-i Hind'den ve ġayrilerden tecribe aṣḥābları dediler ki baᶜḍı ġıdāyı ġıdā-i āḫer ile cemᶜ eylemek cāiz olmaz, mes̱elā leben ile ḥumūḍāt cemᶜ olmaz ve keẕālik semek leben ile cemᶜ olmaz, zīrā bu iki ṣūrette cemᶜ-i emrāḍ-ı müzmineyi īrās̱ eder ki o emrāḍın biri cüẕām olur. Ve yine erbāb-ı tecribe dediler ki elbette fücl ile māst yaᶜnī turp ile yoğurt ekl olunmaz, keẕālik laḥm-ı ṭayr ile māst ekl olunmaz, keẕālik evvelā süt ile pirinç ekl edip üzerine sevīḳ yemek lāyıḳ olmaz. Ve bakır kapta meks̱ eden ṭaᶜāmın dühniyyeti ve düsūmeti istiᶜmāl olunmaz. Ve ḫırvaᶜ dedikleri nebtin cemresi üzerine şeyy ve biryān olmuş laḥm dahi tenāvül olunmaz.

Ve muḫtelif eṭᶜime tenāvülünün iki cihetten maḍarratı olur:

Evvelkisi o muḫtelif eṭᶜimenin haḍmı dahi muḫtelif olur, mes̱elā ḥārr bāridden evvel ve laṭīf kes̱īften evvel haḍm olup haḍm olmuş ṭaᶜām haḍm olmamış ṭaᶜām ile maḫlūṭ olmakla ẕikri kirāren mürūr eden fesādlar lāzım gelir.

Ve ikincisi budur ki bāc-ı vāḥidden şibaᶜ az ṭaᶜām ile olur; ṭaᶜāmın bācı ve elvānı ziyāde olsa meʾkūl dahi ziyāde olup muḍırr olur, onun için zamān-ı ḳadīmde aṣḥāb-ı riyāḍet bācāt-ı eṭᶜimeden teḥāşī edip bükreten ġıdālarını laḥma ḳaṣr ve ᶜaşiyyeten yalnız ḫubz ile taġaddī ederler idi. Ṭaᶜāmı ekl evḳātının efḍali eyyām-ı ṣayfta bārid olan vaḳtlerdir. Ve acıkan kimse cūᶜunu müdāfaᶜa edip müṣābere eylemekten miᶜdeye ṣadīdāt-ı rediyye dolar.

Ve maᶜlūm buyurula ki kebāb münhaḍım olduktan sonra ġıdāların ziyāde ġıdāiyyetlisi olur ve inḥidārı baṭīᵓ olup emᶜā-i esfelden aᶜver dedikleri bağarsıkta çok eğlenir. Ve şūrbāc[389] ġıdā-i ceyyid olur eger baṣal ile ṭabḫ olunur ise, riyāḥı defᶜ eder. Eger şūrbāc bilā-baṣal olur ise ondan riyāḥ heyecān eder.

Ve nāstan baᶜḍılar ẓann ederler ki pişmiş kelle üzerine üzüm tenāvül eylemek ceyyid olur diye lākin vāḳıᶜu'l-ḥāl maẓnūnları gibi değildir, ruᵓūs-ı meşvī üzerine ᶜineb tenāvülü cidār-ı redī olur. Ve ruᵓūs üzerine nebīẕ şürbü dahi redī olur belki vācib olur ki ruᵓūs-ı meşvī tenāvül olundukta üzerine ḥabb-ı rummān tenāvül oluna lākin s̱üflü tenāvül olunmaya.

Ve maᶜlūm buyurula ki ṭayhūc yaᶜnī çil keklik yābistir, ṭabᶜı ᶜaḳl eder yaᶜnī ḳabḍ eder. Ve ferrūc yaᶜnī piliç raṭbdır, ṭabᶜı ıṭlāḳ eder ve yüreği mülāyim tutar. Ve meşvī olan decācenin ḫayrlısı oğlak ve kuzu içinde şeyy olan decāce olur, zīrā oğlak ve kuzu karnında ṭabḫ olan decācenin ruṭūbeti bāḳī ve maḥfūẓ olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki ferrūcun meraḳı ve suyunun aḫlāṭı taᶜdīli ziyāde ve şedīd olur. Ve decācın meraḳı ferrūc meraḳı ḳadar taᶜdīl eylemez lākin decācın laḥmında ġıdāiyyet ferrūcdan ziyāde olur. Oğlak etinden tekevvün eden buḫār sākindir, heyecān eylemez ve sükūn-ı buḫārı ḥasebiyle aṭyebdir. Ve kuzu eti ḥārrdır ve aṭyebdir, sühūket ve zühūḳatı ẕevebān edip eridiği ḥasebiyle.

Ve zīrbāc maḥrūru'l-mizāc olanlar için ṭabḫ olunur ise o zīrbācta zaᶜferān olmamak vācib olur. Ve mebrūdların zīrbācında zaᶜferān olmak vācib olur.

Ve ḥalāvāt her ne ḳadar sükker ile ṭabḫ olduysa dahi fālūẕec mis̱lli o ḥelvā redī olur, zīrā ḥelvā hem mecārīleri tesdīd eder ve hem taᶜṭīş edip susatır.

389 "Şūrbāce" o meraḳadır ki su ve milḥ ve laḥmdan ittiḫāẕ olunur. "Zīrbāc" o ṭaᶜāmdır ki onun rüknü laḥm ve noḫūd olur ve tevābili yaban soğanı ve bostānī soğan ve zaᶜferān olur ve muṭayyibi sirke ve ḳand ve gülāb olur. "İsfīdbāc"a Fārsīde noḫūd-āb derler, o laḥmın meraḳasıdır ki ona bir miḳdār noḫūd ḫalṭ ederler ve onda keyfiyyāt-ı ġālibesi olunan tevābil ebāzīr mis̱lli nesneler olmaz. "Tevābil" ḳıdrı ve tencereyi ıṣlāḥ eden nesnelerdir. Ve "ebāzīr" ṭaᶜāmı ıṣlāḥ eden nesnelerdir.

Ve maᶜlūm buyurula ki et ve etmekten her birinin haḍm olunmadıkları vaḳtte maḍarratları olur lākin haḍm olmadık ḫubzun maḍarratı haḍm olmadık laḥmın maḍarratından ziyāde olur.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡāminü Fī-Tedbīri'l-Māi

Emzice-i muᶜtedileye sunun aṣlaḥı şiddet-i berdde muᶜtedile olan su olur veyāḫūd taşrasından cemed ve buz ile tebrīd olunan su olur ḫuṣūṣan ki cemed redī ola o cemed-i redī ile suyu tebrīd taşradan olmak ziyāde lāzım ve lāyıḳ olur. Ve cemed-i ceyyid ile suyu tebrīd yine ḫāricden olmak lāyıḳ olur, zīrā cemedden taḥallül eden eczā sinirlere ve aᶜḍā-i teneffüse ve bi'l-cümle aḥşāya yaᶜnī ālāt-ı ġıdāya muḍırr olur. Ve cemedden taḥallül eden eczāyı beden taḥammül eylemez meger ki cidden demi keṡīr olanlar taḥammül eyleye. Cemed her ne ḳadar fi'l-ḥāl muḍırr olmasa dahi lākin ṭūl-i eyyām ile ve sinnin imᶜān ve buᶜdü ile ḍararı ẓuhūr eder.

Ve aṣḥāb-ı tecribe dediler ki kuyu suyu ile ırmak suyu elbette cemᶜ olunmasın, eger eḥadühümā şürb olunup münḥadir olduktan sonra āḫer dahi o zamān şürb olunsa ḍararı olmaz. Ve suların hangisi iḫtiyār olunacağını biz sana beyān eyleyip o suya delālet eyledik, keẕālik redī olan su ne gūne tedbīr ile ıṣlāḥ olunacağını dahi bildirdik. Ve redī olan su sirke ile ḫalṭ olunsa o ḫalṭ ile redī su ṣāliḥ ve ceyyid olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki ᶜale'r-rīḳ su içmek, keẕālik riyāḍetten sonra ve istiḥmāmdan sonra su içmek cidden muḍırr olur. Ve ᶜaṭaş-ı kāẕibe ittibāᶜ ve iṭāᶜat edip ᶜaṭaş ṣādıḳ değil iken şürb-i mā dahi cidden muḍırr olur. Ve ᶜaṭaş-ı kāẕib ekṡeriyyā sükārāya ve maḫmūrlara ᶜārıḍ olur ṭabīᶜatları haḍma meşġūl iken. Ve muḳaddemā ḳadr-i kifāye mūceb-i riyy olur şürb-i mā etmiş iken yaᶜnī kanacak kadar su içmiş iken ᶜaṭaş-ı kāẕibe iṭāᶜat edip yine su içerler ve o su ġāyet onlara muḍırr olur. O maḳūle kimseler ṣabr edemeyip tebrīdden münfekk olmazlar ise havā-i bārid ile veyāḫūd mā-ı bārid ile maḍmaḍa etmekle iktifā ve ictizā eylesinler ve onlar ile dahi ḳanāᶜat edemezler ise suyu boğazı dar bir ibrīḳten ve bardaktan içsinler ve maᶜahāẕā baᶜḍı kerre maḫmūr şürb-i mā ile intifāᶜ eder ve baᶜḍı kerre ᶜale'r-rīḳ su içmekten dahi intifāᶜ eder. Ve o kimse ki ᶜale'r-rīḳ su içmeğe ṣabr edemese ve ḫuṣūṣan riyāḍetten sonra suya [ṣabr] ademe[se] o kimse mā-ı bārid

içmezden muḳaddem mā-ı ḥārr ile memzūc şarāb içip baᶜdehu mā-ı bārid içse ḍarar-ı ṭıbbīsi olmaz.

ᶜAṭaş-ı kāẕibe mübtelā olanların maᶜlūmu olsun ki ᶜaṭaşa ṣabr edip uyumak ᶜaṭaş-ı kāẕibeyi teskīn eder, zīrā ṭabīᶜat muᶜaṭṭış olan māddeyi taḥlīl eder ḫuṣūṣan ki nevm ve müṣābere oldukta taḥlīli ziyāde olur lākin ṣabr eylemeyip su içerse o suda mevāddı münḍice olan ṭabīᶜat ve ḳuvvet münṭafī olup söner ve ᶜaṭaş ᶜavdet eder, zīrā mevādd-ı muᶜaṭṭışe içtiği su ile ḳıyām eder ve tāzelenir.

Ve su içenlere ve ḫuṣūṣan ᶜaṭaş-ı kāẕibi olanlara vācib olur ki suyu ᶜabb eylemeye yaᶜnī ağzını su ile doldurup içmeyeler belki maṣṣ ederek ve sorarak içeler.

Ve cidden bārid olan suyu şürb eylemek redī olur. Eger o mis̱lli su içmek lābüdd olur ise ḳadr-i kifāye ṭaᶜām tenāvülünden sonra içsinler.

Ve mā-ı fātir muġas̱s̱īdir, miᶜdeyi bulandırır. Ve mā-ı fātirden tesḫīni ziyāde olan su istiks̱ār olunsa yaᶜnī çok içilse miᶜdeye vehn ve ḍaᶜf verir, ammā istiks̱ār olunmayıp baᶜḍı kerre ıssı su içseler o ıssı su miᶜdeyi ġasl edip yıkar ve ṭabīᶜatı ıṭlāḳ eder yaᶜnī ḳabḍı olanları telyīn eder.

Ammā şarāb envāᶜından ebyaḍ-ı raḳīḳ olan şarāb ṭıbben maḥrūrīnin mizāclarına evfaḳ olur ve onun ṣudāᶜı olmaz belki baᶜḍı kerre terṭību olur, bināen ᶜaleyh iltihāb-ı miᶜde ḥasebiyle ḥādis̱ olan ṣudāᶜı şarāb-ı ebyaḍ-ı [106a] raḳīḳ taḫfīf ve taḳlīl eder. Ve ṣudāᶜ-ı meẕkūru taḫfīf ve terṭībde kaᶜk ile ve ḫubz ile mürevvaḳ olmuş şarāb-ı sāire dahi şarāb-ı ebyaḍ-ı raḳīḳ maḳāmına ḳāim olur ḫuṣūṣan o mürevvaḳın mizācı yaᶜnī o mürevvaḳ şarāba ḫalṭ olunan su zamān-ı şürbden iki sāᶜat muḳaddem ḫalṭ olunmuş ola.

Ammā şarāb-ı ġalīẓ-i ḥulv, o şarāb simen ve ḳuvvet murād edenler için olur lākin o şarāb-ı ḥulvü şürb edenler süddesinden iḥtirāz eylesin. Şarāb-ı ᶜatīḳ-i aḥmer mizācı bārid ve balġamī olanlara muvāfıḳ olur.

Ve tenāvül olunan ṭaᶜām üzerine her hangi ṭaᶜām olur ise olsun şarāb içmek redī olur ve bunun ᶜilletini sana biz beyān eyledik ve beyāndan fāriġ olduk, ḳuṣūr koymadık, pes ṭaᶜāmın inhiḍāmından evvel içilmesin ve inhiḍāmdan ve inḥidārdan sonra içenlere ṭıbben maḍarratı olmaz.

O kimseler ki aġdiye-i rediyye tenāvülü muᶜtādları olur, onlara redī ṭaᶜāmlar tenāvül edip üzerine haḍmdan evvel ve sonra şarāb içmek

muṭlaḳan redī olur onun için ki o tenāvül eylediği ṭaʿāmın keymūs-ı redīsini muṭlaḳan şürb eylediği şarāb bedenin aḳṣāsına tenfīẕ eder. Keẕālik fevākih tenāvül edip ḫuṣūṣan biṭṭīḫ yaʿnī kavun tenāvül edip üzerine şarāb içmek ṭaʿām-ı redī üzerine içmek gibi redī olur. Ve evvelā küçük ḳadeḥleri içip baʿdehu büyük aḳdāḥlar içilir. Ve kaçan ṭaʿām üzerlerine üç ḳadeḥ içmek muʿtādı olanlara ṭıbben ḍararı olmaz. Keẕālik ṣaḥīḥ olup ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat için faṣd edip ʿaḳibinde şürb iʿtiyādı olanlara ṭıbben ḍarar vermez. Ve memrūr olanlara yaʿnī ṣafrāvī olanlara mirreyi idrār ḥasebiyle ve merṭūb olanlara ruṭūbetlerini inḍāc ḥasebiyle şarābın ṭıbben menfaʿati olur, her ne ḳadar şarābın ʿıṭriyyeti ziyāde olup rāyiḥası ziyāde ve ṭaʿmı ṭayyib olsa o ḳadar evfaḳ olur. Ve şarāb ġıdāyı cemīʿan bedene tenfīẕ eder ve balġamı taḳṭīʿ eder ve sonra taḥlīl eder ve ṣafrāyı bevl ile ve ġayri ile iḫrāc eder ve sevdāyı sühūlet ile izlāḳ edip sühūlet ile iḫrāc eder ve sevdānın ḳadīmī ve ʿādī olanlarını dahi ḳamʿ eder ve ḥarāret-i ġarībe ile tesḫīn eylemeksiz bi'l-cümle bedende olan mevādd-ı münʿaḳideyi ḥall eder. Ve şarābın aṣnāfını mevḳiʿinde biz sana beyān eyleriz.

Ve her kimse ki dimāġı ḳavī ola, o kimse müskir tenāvül eyledikte sürʿat ile ona sekr gelmez ve onun dimāġı şarāb ḥasebiyle miʿdeden dimāġa ṣuʿūd eden ebḫire-i rediyyeyi ḳabūl eylemez ve o dimāġı ḳavī olan kimsenin dimāġına şarābdan bir nesne vāṣıl olmaz, ancak ḥarāret- mülāyime vü muvāfıḳa ulaşır ve muttaṣıl olur ve o ḥarāret sebebiyle ẕihnleri ṣāf olur ve o ṣafvet ile ki evḳāt-ı sāirede esbāb-ı sāire ile o kimsede o ṣafvet ḥāṣıl olmamıştır.

Ammā ḫilāfı üzere olanların yaʿnī dimāġı ḳavī olmayıp ḍaʿīf olanların aḥvāli dahi ḫilāf üzere olur yaʿnī müterāḳıye ve müteṣāʿide olan ebḫire-i rediyyeyi o ḍaʿīf olan dimāġ ḳabūl eder ve ḥarāreti şedīde ve ġayr-i mülāyime olur ve ẕihni müşāhede olunduğu vech üzere muḫāliṭ ve müheẕẕī olur.

Ve o kimseler ki ṣadrında vehn yaʿnī göğsünde ḍaʿf olup kışlarda nefesi ḍayyiḳ olup dar olsa o kimse şitāda şarābı istikṣāra ḳādir olmaz. O kimse ki şarābı istikṣār murād eyleye ṭaʿāmı çok yemesin ve ṭaʿāmında müdirr olan nesneleri kılsın.

Eger imtilā ʿārıḍ olur ise ṭaʿām ve şarābdan imtilāsı olan kimse evvelā o ṭaʿāmı ve şarābı ḳaẕf eylesin ve kussun baʿdehu mā-ı ʿasel içip onu dahi

ḳaẕf ve ḳayʾ eylesin ve sonra sirke ve bal ile ġarġara edip ağzını yıkasın ve yüzünü sovuk su ile ġasl eylesin.

Ve o kimse ki şarābdan müteʾeẕẕī olsa ve bedeninin süḫūneti ve kebidinin ḥummāsı olsa o kimse ġıdāsını ḥışrımiyye mis̱lli nesneler ve ekşiler kılsın ve nuḳlünü[390] ağaç kavunu ekşisi ve rummān kılsın.

Ve şarābdan başının nāḥiyesinde eẕāsı olan kimse şarābı taḳlīl eder ve memzūc mürevvaḳ şarāb içer ve üzerine sefercel yaʿnī ayva mis̱lli ile tenaḳḳul eder.

Ve şarābın ḥarāreti ḥasebiyle miʿdesi müteʾeẕẕī olan kimse o şarābın üzerine taḥmīṣ olunup kavrulan ḥabbu'l-ās tenāvül eylesin ve aḳrāṣ-ı kāfūrdan bir şeyʾ maṣṣ edip sorsun ve sāir ḳabḍ ve ḥumūḍatı olan nesneleri maṣṣ eylesin. Eger şarābdan miʿdenin teʾeẕẕīsi bürūdeti için olur ise suʿd ve ḳaranfül ve ağaç kavununun kabuğu ile tenaḳḳul eylesin.

Ve maʿlūm buyurula ki şarāb-ı ʿatīḳ ġıdāiyyeti ḳalīl olan devā ḥükmünde olur.

Ve şarāb-ı ḥadīs̱ kebide muḍırr olup ḳıyām-ı kebidīye müʾeddī olur, nefḫ ve ishāli vardır; kebidin mevāddını ishāl edip o mevāddı berāz ṭarīḳinden istifrāġ eder. *Tīz tīz müsterāḥa gitmek için ḳıyām etmekle o berāzı iḫrāc etmeğe ḳıyām taʿbīr olunur.*

Ve maʿlūm buyurula ki şarābın ṭıbben evlāsı ʿatīḳ ile ḥadīs̱ arasında muʿtedile olup levni ṣāf ve ḥumrete māil ebyaḍ ve rāyiḥası ṭayyib ve ṭaʿmı muʿtedil yaʿnī ḥulv ve ḥāmiḍ olmayıp beynehümāda ṭaʿmı mütevassıṭ olan şarābdır. Ve şarāb-ı ceyyid ki maġsūl denmekle maʿrūf olur, o şarāba derler ki onun üç cüzʾü ʿaṣīr ve bir cüzʾü su olur ve ṭabḫ olunup s̱ülüs̱ü zāil olur ve s̱ülüs̱ānı bāḳī kalır.

Ve şarāb içen kimseye şarābdan leẕʿ iṣābet eylese şarābı içtikten sonra rummān ve mā-ı bārid maṣṣ eylesin ve bunlar ile leẕʿ zāil olmaz ise yevm-i şürbün ġadında yaʿnī ertesi gününde pelin şarābı şürb edip ḥammām istiʿmāl eylesin ve şeyʾ-i yesīr dahi tenāvül eylesin.

Ve maʿlūm buyurula ki şarāb-ı memzūc miʿdeyi irḫā ve terṭīb eder ve sekri serīʿ olur māiyyetin nüfūẕu serīʿ olmak ḥasebiyle.

---

390 "Nuḳl" Türkīde meze dedikler çerezlerdir.

Ve ᶜammālden olan kimseler ᶜale'r-rīḳ şarāb içmekten ictināb eylesinler. Keẕālik mā ile terṭībe muḥtāc olanların aᶜḍāsı sudan ḥaẓẓını istīfā eylemeden tenāvül eylemesinler. *Bu maḳāmda baᶜḍı nüsḫalarda* في المرطوبين *ve baᶜḍı āḫerde* في المحرورين *vāḳiᶜ olmuştur, bizim tercümemiz iki nüsḫaya göre dahi tercüme olunur, ehl olanlar fehm eder.* Keẕālik ḥareket-i müfriṭa ᶜaḳibinde dahi tenāvül-i şarābdan ictināb olunsun, zīrā bu iki vaḳtte içilen şarāb dimāġa ve ᶜaṣaba ḍarar eder ve teşennüce ve iḫtilāṭ-ı ᶜaḳla müʾeddī olur veyāḫūd emrāḍ-ı sāireye müʾeddī olur ve ḥarāretli faḍlalar iḥdāẟ eder.

Ve mütevātiren sekre yaᶜnī şarābı çok şürbe idmān edip biri biri ardınca sekri taᶜḳīb etmek kebidin mizācını ifsād eder, keẕālik mizāc-ı dimāġı dahi ifsād eder ve sinirleri ḍaᶜīf eder ve emrāḍ-ı ᶜaṣabı īcāb eder ve sekte ve fecʾeten mevte müʾeddī olur.

Ve şarāb-ı keẟīr baᶜḍı miᶜdelerde ṣafrā-i rediyyeye istiḥāle eder ve baᶜḍı āḫer miᶜdede ḫall-i ḫāẕıḳa istiḥāle eder yaᶜnī sirke envāᶜından ḥāẕıḳ tesmiye olunan sirke gibi olur. Ve bu ikisinin yaᶜnī ṣafrā-i rediyye ve ḫall-i ḥāẕıḳın miᶜdede ḍarar ve nikāyesi ᶜaẓīm olur.

Ve baᶜḍı eṭıbbā reʾy ederler ki kaçan sekr ayda bir kerre veyāḫūd iki kerre vāḳiᶜ olsa ṭıbben menfaᶜati olur, zīrā ḳuvā-yı nefsāniyyenin ẟiḳalini izāle edip ḫafīf eyler ve rāḥatlandırır ve bevli ve ᶜaraḳı idrār ve fuḍūlü taḥlīl eder.

Ve maᶜlūm olunsun ki şarābın maḍarratının ekẟeri dimāġa olur, ḍaᶜīfü'd-dimāġ olan kimseler elbette şarābı içmesinler ve içenlerinin şarābı ḳalīl ve memzūc olsun.

Şarābla miᶜdesini dolduran kimseye ṣavāb tedbīr budur ki o kimseler ḳayʾa mübāderet eylesinler, o kimseye eger ḳayʾ sühūletli olur ise. Ve ḳayʾında ᶜusret olan kimseler şarāb-ı keẟīrin üzerine yalnız mā-ı keẟīri şürb [106b] eylesinler yāḫūd ᶜasel ile mā-ı keẟīri şürb eylesin ve ḳayʾ ettikten sonra āb-zene girip istiḥmām eylesin ve dühn-i keẟīr ile temerruḫ ve tedehhün eylesin ve sonra uyusun.

Ve ṣıbyānın şarāb içmelerinin miẟāli ḥaṭab miẟālidir ki funda gibi ḍaᶜīf olur ve īḳād olunduktan sonra nārı ve āteşi üzere biraz āteş dahi ziyāde olunur. Ve meşāyıḫ ve pīrler müteḥammil olduğu ḳadar saḳy olunurlar. Ve yiğitler ve şābblar iᶜtidāl üzere saḳy olunurlar. Ve büldān-ı bāride şarābı muḥtemil olur, büldān-ı ḥārrede şarāba taḥammül olunmaz.

Şarāb ile bedenini ve baṭnını doldurmak ve mümteliʾe etmek murād edenler ṭaʿām ile mümteliʾe olup baṭnını ṭaʿāmla doldurmasın ve tatlı nesneler yemesinler belki isfīdbāc-ı desimden teḥassī edip ḥasvını ve düsūmetli s̱erīdlerini ala ve yağlı etlerini tenāvül eylesinler lākin miḳdār-ı mütenāvel taʿab verecek miḳdār olmayıp muʿtedil olsun ve mümellaḥ levz ve ʿades yaʿnī bādām ve mercimeğe tuz saçıp onlar ile ve kāmiḫ-i keber ile tenaḳḳul eylesinler yaʿnī onları çerez gibi gāh bīgāh atınsınlar. *Erbāb-ı ʿişretin beyninde "nuḳle"ye "meze" derler.* Eger kernebī yaʿnī lahana ile maṣnūʿ ṭaʿāmlar ve su zeytūnu ve bu mis̱lli nesne tenāvül eder ise menfaʿat ve iʿāneti olur ve bunlar gibidir buḫārı tecfīf eden nesnelerin küllīsi, Nebaṭī kernebin bezri gibi ve kemmūn ve seẕāb-ı yābis gibi ve fūẕenec ve milḥ ve nānḫāh ve o ġıdālar ki onda lüzūcet ve ġıreviyyet ola. Ve lüzūcet ve düsūmetli olan ḥulv ġıdālar tenāvülü buḫārı taġlīẓ eder ve sekri menʿ eder lākin kes̱reti şürbü ḳabūl eylemez, zīrā bu mis̱lli düsūmetli ve lüzūcetli ḥulv nesnelerin haḍmı baṭīʾ olur ve şarābın haḍmı serīʿ olur. Ve bu ikisini yaʿnī serīʿü'l-haḍm ile baṭīʾü'l-haḍmı cemʿin maḍarratı mirāren mürūr eyledi.

Ve sekrin sürʿati dimāġın ḍaʿfından veyāḫūd aḫlāṭın dimāġda kes̱retinden olur. Ve şarābın ḳuvvetinden ve ḳıllet-i ġıdādan ve ġıdāda sūʾ-i tedbīrden ve ona müteʿalliḳ ve muttaṣıl nesnelerde sūʾ-i tedbīrden dahi sekr serīʿ olur. Ammā ḍaʿf-ı reʾsten ḥādis̱ olan sürʿat-i sekrin muʿālecesi müteḳādim olan nezle muʿālecesi gibi nesneler olur, o muʿālecāt leṭūttır ki onlar bābında ẕikr olunur ve o kimse şarābı ḳalīlen ḳalīlen şürb eylesin.

Şarābun Yübṭiʾu Bi's-Sekri: Yaʿnī bu maḳāmda o şarāblar beyān olunur ki onlar ile müskirin sekri baṭīʾ olur. Ve bir nevʿ maṭbūḫ vardır ki ḳable'ş-şarāb o maṭbūḫtan bir vuḳıyye şürb eden kimsenin içtiği şarābın sekri geç ve baṭīʾ olur ve o maṭbūḫu eṭıbbā şarābun yübṭiʾü bi's-sekri ʿunvānıyla ẕikr ederler, o şarāb budur: Beyāḍ lahana suyundan bir cüzʾ, ekşi enār suyundan bir cüzʾ ve sirkeden nıṣf cüzʾ aḫẕ olunup birkaç ġaleyān ile kaynatılır. Keẕālik sekri ibṭāʾ için bu ḥabb dahi tenāvül olunur: Milḥ, seẕāb, kemmūn-ı esved bu eczālardan ḥabb ittiḫāẕ olunup ḥabbeten baʿde ḥabbetin tenāvül olunur. Bu dahi sekri ibṭāʾ eder: Kerneb-i Nebaṭīnin bezri, kemmūn kabuğu, soyulmuş acı bādem, fūtenec, efsentīn, milḥ-i nefṭī, nānḫāh, seẕāb-ı yābis bu meẕkūrların ʿale'r-rīḳ iki dirhem miḳdārını ḥarāretinin

maḍarratından ḫavf etmeyenler şürb ederler. Ve sekrānı ayıltıp ṣāḥī kılar devālardandır: Su ile sirke üç defʿa mütevāliyeten biri biri ardınca saḳy oluna veyāḫūd mā-ı maṣl yaʿnī surutka ve rāyib-i ḥāmiḍ yaʿnī ekşi yoğurt saḳy olunup kāfūr ve ṣandal koklatıla ve başına ḫall-i ḫamr ile gül yağı mis̱lli müberridāt ṭılā olunmakla tebrīd oluna. Ammā ḫumārın ʿilācı ẕikri ātī cüzʾiyyātta ẕikr olunur.

Min ġayri maḍarratin sürʿat ile seker murād eden kimse şarābına üşne yaʿnī mīşe yosunu veyāḫūd ʿūd-ı Hindī katsın, serīʿan o şarābı içen kimse min-ġayri maḍarratin ṭıbbiyyin sekrān olur..

Bir ʿuḍv ʿilāc-ı mūlime muḥtāc olup vecaʿına marīḍ olan kimse ṭāḳat getirmemekle o marīḍ seker-i şedīde muḥtāc olsa şarāba mā-ı şeylem katılır, o şarāb ziyāde sekr eder veyāḫūd şāhterec ve afyūn ve benc her birinden yarım dirhem, cevz-i bevvā ve sükk ve ʿūd-ı ḫām her birinden birer ḳīrāṭ aḫẕ olunup ḥācet miḳdārı şarāb ile saḳy olunur veyāḫūd benc-i esved ve ḳuşūr-ı yebrūḥ suda ıssı olunca ḳadar ṭabḫ olunup şarāba mezc olunur, ziyāde o şarāb-ı memzūc sekr-i şedīd ile iskār eder.

el-Faṣlu't-Tāsiʿu Fi'n-Nevmi ve'l-Yaḳaẓati

Nevm-i ṭabīʿī ve sübāt ve bunların ḍıddı yaʿnī yaḳaẓa ve uyanıklık ve eraḳ yaʿnī nevm-i ṭabīʿīnin olmaması bu meẕkūrların sebebi ve bu meẕkūrların her birini celb ve taḥṣīlin tedbīrleri ve bunlardan mūẕī olanların defʿi ve bunlara delālet eden ʿalāmetleri ve bunlara müteʿalliḳa umūr-ı sāire ḥaḳḳ ında olan kelāmın baʿḍısının ẕikri mürūr eyledi ve baʿḍısının dahi ẕikri fuṣūl-i cüzʾīlerde gelir.

Ammā bu mevḍiʿde bizim kelāmımız budur ki nevm-i ṭabīʿī ḳuvve-i ṭabīʿiyyeyi efʿālini ityāna ve işlemeğe temkīn ve taḳviye eder ve ḳuvve-i nefsāniyyeyi rāḥatlandırır ve ḳuvve-i nefsāniyyenin cevherini ziyāde eder ḥattā muṭlaḳan ervāḥı yaʿnī gerek ṭabīʿī ve gerek ḥayvānī ve gerek nefsānī olan rūḥları nevm-i ṭabīʿī taḥallülden māniʿ olur, onun için nevm-i ṭabīʿī ile ẕikr olunduğu vech üzere ṭaʿām münhaḍım olur ve taḥallülün aṣnāfından olan ḍaʿf nevm-i ṭabīʿī ile tedārük olunur gerek ise o taḥallül iʿyā ḥasebiyle olsun ve gerek ise cimāʿ mis̱lli ve ġaḍab mis̱lli nesneler ile olsun bi'l-cümle taḥallülün ḍaʿfını nevm-i ṭabīʿī izāle ve ḳuvānın ḳuvvetini iʿāde eder.

Ve kaçan nevm-i muᶜtedil keyf ve kemmde aḫlāṭın iᶜtidāline müṣādif olsa o nevm-i muᶜtedil muraṭṭıb ve müsaḫḫin olur ve meşāyıḫa ve pīrlere enfaᶜ-ı eşyādan olur, zīrā o nevm ruṭūbeti ḥıfẓ eder ve zāile olan ruṭūbetlerini iᶜāde ve tedārük eder. Bināen ᶜaleyh Cālīnūs der ki ben her gece ḫass-ı muṭayyebden bir miḳdār buḳayle tenāvül ederim yaᶜnī muṭayyeb olan maruldan baklcık tenāvül ederim. Ammā marul tenāvülü tenvīm için olur, zīrā marul münevvimdir, ammā ṭīb ile taṭyībi marulda olan bürūdeti izāle içindir. Ve Cālīnūs der ki şimdiki ḥālde ben nevm üzere ḥarīṣim yaᶜnī ben ḥālā şeyḫ ve pīr olup nevm-i muᶜtedilin terṭībinin menfaᶜatine ziyāde muḥtāc olmamla nevme ḥırṣ eylerim. Cālīnūs'un bu tedbīri nevmi ᶜāṣī olanlara güzel tedbīr olur. Eger bu tedbīrden muḳaddem ve ġıdā-i mütenāvelin haḍmı istikmāl olunduktan sonra istiḥmām edip ve mā-ı ḥārrı keṡīren başına ṣabb eder ise o tedbīr tenvīme ve uyutmağa ne güzel muᶜīn olur. Ammā o tedbīr ki bunlardan dahi ḳavī olur, muᶜālecātta o tedbīri biz ẕikr eyleriz.

Ve ṣaḥīḥ olan kimselere vācib olur ki emr-i nevme mürāᶜāt eyleyeler ve o eṣıḥḥānın uykuları iᶜtidāl üzere olsun ve vaḳtiyle olsun, ifrāṭ üzere uyumasınlar. Nevm-i ṭabīᶜīyi terk ve seheri iltizāmdan dimāġlarına ve ḳuvālarına īṣāl-i ḍarardan ḥaẕer üzere olsunlar.

Ve çok vaḳt olur ki nevm-i ṭabīᶜīyi vaḳtinde uyumamak ile insāna o ḳadar meşaḳḳat ve külfet ᶜārıḍ olur ki o ᶜārıḍa ḥasebiyle ġaşyden ve ḳuvvetinin suḳūṭundan ḫavf edip nevmi maṭrūd olup mücerred uyumak murād eylese uyuyamaz.

Ve nevmin efḍali ġarıḳ olandır yaᶜnī istiġrāḳ üzere olan uykudur ve ṭaᶜāmın baṭn-ı aᶜlādan inḥidārından sonra ve ṭaᶜāma tābiᶜ olan nefḫ ve ḳarāḳır sākin olduklarından sonra olan nevmdir, zīrā bunların ḍıddı üzere olan nevm vücūh-ı keṡīreden muḍırr olur. O uyku ki istiġrāḳ üzere olmayıp temelmül ve taḳallüb üzere ola, o uyku ṭayyib olmaz ve onda ittiṣāl ve istiġrāḳ dahi olmaz ve bu ḥāllerin olmamasıyla maᶜan o nevm-i mütemelmil ü müteḳallib mūẕī olur ve ṣāḥibine eẕāsı ulaşır.

Ve kaçan uyku vaḳtinde ṭaᶜām münḥadir olmuş olsa ḳalīlen ve ṭaᶜāmı iḥdār eyleyecek ḳadar temeşşī edip ve yürüyüp baᶜdehu uyuya. Ve ḫavā üzere yaᶜnī aç karnına olan uyku redī olur ve ḳuvveti isḳāṭ eder. Ve baṭnı ṭaᶜāmla mümtelī olup ṭaᶜām baṭn-ı evvelden ḳable'l-inḥidār olan uyku dahi

redī olur, zīrā ṭaᶜām baṭn-ı evvelde ve miᶜde ağzında iken miᶜde ḳaᶜrına nāzil olmadan olan uykuda istiḳrāḳ olmaz onun için ki [107a] ṭabīᶜat uykuda muᶜtādı üzere baṭn-ı evvelde olan ṭaᶜāmı haḍma mübāşeret eder ve baṭn-ı evvelde olan ṭaᶜāmı haḍma mübāşeret ile o nāime müzᶜic ve muḥayyir istīḳāẓ ve uyanıklık ᶜarıḍ olur ve bu ḥālet tekerrür etmekle ṭabīᶜat tebellüd eder ve haḍmı ifsād eder.

Ve gündüz uykusu dahi redī olur, emrāḍ-ı ruṭūbiyyeyi ve nevāzili iḥdāṡ eder ve levni ifsād eder ve emrāḍ-ı ṭıḥāliyyeyi dahi īrāṡ eder ve ᶜaṣabı irḫā eder ve bedeni keslān eder ve şehveti ḍaᶜīf eder ve evrām ve ḥummāyāt-ı keṡīreyi īrāṡ ve īcāb eder. Ve gündüz uykusunun āfātlarının sebebinden biri o nevmin müddetinin ḳılleti olur, tīz munḳaṭıᶜ olur ve biri dahi ṭabīᶜatın tebellüdü olur. Ḳarīben ẕikr olunduğu üzere ṭabīᶜat izᶜāc olunup belīd olsa efᶜālini selīmen fāᶜil olmaz, ḳuṣūru olur ve üzerine āfāt terettüb eder.[391]

Ve gece uykusunun feḍāili budur ki o nevm tāmm ve müstemirr olur ve istiġrāḳ üzere olur. Ve nevm-i nehārı muᶜtād eden kimseye lāyıḳ olur ki o nevmi defᶜaten terk eylemeye belki tedrīc ile terk eyleye.

Ve heyʾāt-ı nevmin efḍali ve evlāsı budur ki evvelā yemīn ṭarafına ıḍṭıcāᶜ eyleye sonra yesārına münḳalib ola, ammā evvelā baṭnı üzere yatar ise o ıḍṭıcāᶜ haḍma iᶜānet eder ve haḍmın meᶜūnet-i ceyyidesi olur.

O kimse ki ᶜalā-baṭnihi ve karnı üzere yatmak ile ḥārr-ı ġarīzīyi ḥaṣr edip ḥaḳn ve cemᶜ eder ve ḥārr-ı ġarīzīyi tekṡīr eder, ammā ḳafāsı üzere nevm ve istilḳā o nevm-i redī olur ve emrāḍ-ı rediyyeyi müʾeddī olur, sekte ve fālic ve kābūs gibi.

Ve istilḳānın redāʾeti onun içindir ki istilḳāda fuḍūl ḫalf cānibine meyl eder ve mecārīsinden muḥtebes olur, zīrā fuḍūlün mecārīsi ḳuddām cānibinde ve önde olur, burnun iki delikleri ve ḥanek gibi.

Ḳafāsı üzere uyumak ve istilḳā etmek ḫastaların ziyāde ḍaᶜīf olanlarının ᶜādeti olur, zīrā onların ᶜaḍalleri ve ᶜaṣabları ḍaᶜīf olup bir cānibini cānib-i āḫer taḥammül edip götürmez ve onlara yanı ve cānibi üzere ıḍṭıcāᶜ

391 Nevm-i nehārda istiġrāḳ olmaz, zīrā istiġrāḳ ervāḥın ẓāhirden bāṭına inciẕābı ile olur ve ervāḥ nūrānī olmakla gündüz bāṭına kemālle münceẕib olmaz, ḍiyā mücānisi olmakla ḫārici ārzū eder, bir laḥẓa bāṭına haḍm maṣlaḥatı için münceẕib olup yine ẓāhire müteveccih olur ve temelmül ḥādiṡ olur ki o uykuya beyne'n-nevm ve'l-yaḳaẓa ıṭlāḳ olunur.

müteyessir olmaz belki o mis̱lli ḍaʿīf marīḍin istilḳāya mübādereti olur, zīrā ẓahr cenbden ḳavī olur ve bu mis̱lli ḍaʿfları olmak ḥasebiyle o marīḍler nevmlerinde fāġır olur yaʿnī onların ağızları açık kalır onun için ki iki çene kemiklerini ḍamm ve cemʿ eden ʿaḍaller marīḍlerde ḍaʿīf olur, uykuda o ḍaʿīf olan ʿaḍaller ile ağızlarını kapamağa ḳādir olmazlar, kütüb-i cüzʾiy-yede bunun için müstevfā bir bāb vardır.

el-Faṣlu'l-ʿĀşiru Fī-Mā Yecibü En Yüʾeḫḫare ʿAn Hāẕe'l-Mevḍiʿi

Bu mis̱lli maḳāmda eṭıbbā emr-i cimāʿı ẕikr ederler ve taʿdīl-i cimāʿı ve cimāʿın ḍararının tedārükünü ve tedbīrini ẕikr ederler ve biz bu maḳālātı kütüb-i cüzʾiyyeye teʾḫīr eyledik. Ve yine bu mis̱lli maḳāmda mebāḥis̱i īrād olanlardan olur edviye-i müshile emri ve ḍararını tedārük ve telāfīsi emr-leri lākin onlardan dahi biz baʿḍılarında tekellümü ʿilācda olan maḳālemize teʾḫīr eyledik ve baʿḍı āḫerini edviye-i müshilede olan kelāmımıza teʾḫīr eyledik. Lākin bu maḳāmda biz deriz ki ṣıḥḥatini ḥıfẓ murād eden kimse sühūletli olan istifrāġa ve idrāra ve taʿrīḳ ve nefs̱e taʿāhüd eyleye ve nisā-lar dahi ṭams̱a taʿāhüd eyleyeler mevḍiʿinde bizim īḍāḥ edip bildirdiğimiz vech üzere.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ʿAşere Fī-Taḳviyeti'l-Aʿḍāi'ḍ-Ḍaʿīfeti ve Tesmīnihā ve Taʿẓīmi Ḥacmihā

Ḍaʿīf ve ṣaġīr olan ʿuḍvlar ḳavī ve ʿaẓīm olur. Ve henüz sinn-i nemāda olanların ḍaʿīf ve ṣaġīr ʿuḍvları ve keẕālik sinni nemānın nihāyetinde ve mu-ḳāribi olanların ẕikr olunan ʿuḍvlarının taḳviye ve taʿẓīmleri o ʿuḍvu delk-i muʿtedil ile ve o ʿuḍva maḫṣūṣ olan riyāḍeti müdāvemet üzere etmekle olur. Ve o delk ve riyāḍetten sonra zift ile o ʿuḍv ṭılā olunur ve bunun riyāḍetinde ḥaṣr-ı nefes dāḫil olur ḫuṣūṣan ki o ʿuḍv-ı ḍaʿīf aʿḍā-i ṣadrın ve riyenin civā-rında ola. Bunun mis̱āli budur ki iki sāḳları ḍaʿīf ve ḳaḍīf olan kimselere biz emr eyleriz ki yesīren ḥaṣr-ı nefes eyleyeler ve delk-i muʿtedil ile delk olunup zift ile ṭılā oluna ve yevm-i s̱ānīde yine ke'l-evvel delk-i muʿte-dil muḥāfaẓa olunup riyāḍet yevm-i evvelden ziyāde ola ve yevm-i s̱ālis̱te yine delk evvelki ḳarār üzere muʿtedil olup riyāḍet evvel günlerden ziyāde

ola. Lākin damarların ittisāʿı ve genşimesi ve mādde munṣabb olması ẓāhir olup ve her ʿuḍvda verem ḥudūs̱undan ve o ʿuḍvlarda kendilere maḫṣūṣ āfet-i imtilāiyye ḥudūs̱undan ḫavf olunur ise mes̱elā sāḳları ḳaḍīf olanlarda devālī ve dāü'l-fīl maraḍları ḥudūs̱undan ḫavf olunur ise yevm-i evvelde olan delk ve riyāḍetten sonraki günlerin delk ve riyāḍeti noḳṣān üzere kılınır ve belki ḍāmirü's-sāḳ yaʿnī inciklerinin laḥmı zāil olup yalnız kemikleri kalanları biz aḫẕ ve imsāk eyleriz ve ıḍcāʿ edip yatırırız ve sāḳını ayakları ile işāle edip kaldırırız ve yevm-i evvelde delkin ʿaksi üzere biz delk ederiz yaʿnī yevm-i evvelde faḫiẕ ve dizlerden ibtidā edip delki parmaklar ṭarafından ḫatm eylemiş idik, yevm-i s̱ānīde parmaklardan ibtidā edip uyluklar cānibinde ḫatm eyleriz.

Ve eger ḍaʿīf olup tedbīre muḥtāc olan ʿuḍv aʿḍā-i teneffüse ḳarīb olan ʿuḍvların biri olur ise mes̱elā o ʿuḍv-ı ḍaʿīf ṣadrın kendisi ise ṣadrın taḥtı ve alt ṭarafı bağ ile bağlanır ve şeddi mütevassıṭ kılınır ve o ḳımāṭın ve bağın ʿarḍı ve eni muʿtedil kılınır. Ve bundan sonra iki ellere maḫṣūṣ riyāḍet ile irtiyāḍa emr olunur ve şedīden nefesi ḥaṣra ve ṣıyāḥa ve ṣavt-ı ʿaẓīme ve delk-i raḳīḳa emr olunur. Ve bu cümlenin tafṣīli kütüb-i cüzʾiyyede istiḳṣā üzere īrād olunur, kitāb-ı zīnette o tafṣīle muntaẓır ol.

Bu tedbīrler sinn-i nemāda olup ʿuḍvu ḍaʿīf ve ṣaġīr olanların ʿuḍvunu taḳviye ve taʿẓīm için olan tedbīrler idi, ammā müsinn ve pīr olanlara bu āfetler eks̱er-i emrde berd ve yübs ḥasebiyle ʿārıḍ olur ve onların tedbīri dıḳḳ-ı heremī aṣḥābının tedbīri gibi olur ve o tedbīri biz kitāb-ı zīnette işāret eyledik. *Ve biz bu maḳāmda nüsḫa-i sulṭāniyyeyi tercüme ettik, ṭabʿ ile olan nüsḫalarda sāḳıṭ vardır.*

el-Faṣlu's̱-S̱ānī ʿAşere Fi'l-İʿyāilleẕī Yettebiʿu'r-Riyāḍāti

İʿyā bir kelāldir ki ḳuvā-yı bedeniyye ve mefāṣıla ve ʿaḍallere ʿārıḍ olur.

Ve kelāl riyāḍet ve ḥareket tavassuṭu ile ʿārıḍ olur ise ona iʿyā-i riyāḍī derler; eger bi-ẕātihi ʿārıḍ olup ḥareket ve riyāḍet ḥasebiyle olmaz ise ona iʿyā-i ẕātī derler. Bu bābda maḳṣad-ı aṣlī olan iʿyā-i riyāḍīnin aḥvāli olup iʿyā-i ẕātī bi'l-ʿaraḍ ẕikr olmakla ʿunvān-ı bābda الذي يتبع الرياضات *diye ḳayd olundu.*

İʿyānın aṣnāfı üç ṣınftır, baʿḍı kerre bir ṣınf dahi ziyāde olunup iʿyā dört ṣınf olur. Ve iʿyānın vech-i ḥudūs̱u iki vech üzere olur, ammā aṣnāf-ı

s̱elās̱esi iᶜyā-i ḳurūḥī, iᶜyā-i temeddüdī, iᶜyā-i veremī olur. Ve ziyāde olan vech-i rābiᶜ o iᶜyādır ki ona iᶜyā-i ḳaşefī tesmiye olunur, iᶜyā-i yübsī ve iᶜyā-i ḳaḍīfī dahi tesmiye olunur.

Pes iᶜyā-i ḳurūḥī o iᶜyādır ki o iᶜyā ṣāḥibinin cildine mess olundukta ḳurūḥa mess olunmuş gibi bir ḥālet iḥsās olunur ve o ḥālet-i maḥsūse cildin ẓāhirinde veyāḫūd cildin ġavrında ve derinliğinde olur ve cildin ne miḳdār ġavrında iḥsās olunur ise iᶜyā o miḳdār ḳavī olur, bu ḥālet-i maḥsūse mess ile idrāk olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi o ḥāleti iᶜyā ṣāḥibi ḥareketinde iḥsās eder ve baᶜḍı kerre o iᶜyā ṣāḥibi cildine diken ile naḫs olunur gibi ḥālet iḥsās edip ḥareket eylemeği ve belki temaṭṭī eylemeği yaᶜnī gerinmeği kerīh görür ve temaṭṭī ᶜārıḍ oldukta ḍaᶜf üzere temaṭṭī eder o naḫsın eẕāsından iḥtirāzen. Ve kaçan ḳurūḥī [107b] iᶜyā müştedd olsa o kimsede ḳuşaᶜrīret ḥādis̱ olur ve iştidād ziyāde olur ise o kimseye nāfiḍ iṣābet eder ve maḥmūm olur.

Ve bu iᶜyānın sebebi ḥārr ve raḳīḳ olan fuḍūlün kes̱reti olur veyāḫūd laḥm ve şaḥmın şiddet-i ḥareket ḥasebiyle ẕevebānı olur. Ve bu iki vech üzere dahi sebeb-i iᶜyā [o aḫlāṭ-ı rediyyedir ki] o aḫlāṭ ᶜurūḳa münteşire olsa idi dem-i ceyyid o redī aḫlāṭın redāʾetini kesr edip ıṣlāḥ eyler idi lākin ᶜurūḳa münteşire olmazdan muḳaddem redāʾeti bāḳıye iken nevāḥī-i cilde müntefiḍa olup īẕā eder ve īẕāsının eḳalli ḳurūḥī iᶜyāyı iḥdās̱ eder. Ve o mevādd nevāḥī-i cildde ḳalīlen ḥareket eder ise ḳuşaᶜrīret iḥdās̱ eder ve eger ḥareketi ziyāde olur ise nāfiḍ iḥdās̱ eder. Ve baᶜḍı kerre ᶜurūḳtan ḥādde olan mevādd-ı redī müntefiḍa olur, ḫāmı ᶜurūḳta kalır ve baᶜḍı kerre ḫām dahi laḥmda olur.

Ammā iᶜyā-i temeddüdī o iᶜyādır ki onun ṣāḥibi iḥsās eder ki ke-enne beden raḍḍ olmuş ve döğülmüş, uvaklanmış gibi olur ve keẕālik o kimse bedeninde ḥarāret ve temeddüd iḥsās eder. Ve bu iᶜyā-i temeddüdīnin ṣāḥibi ḥareketi kerīh görür ḥattā temaṭṭī dahi ona kerīh gelir ḫuṣūṣan o iᶜyā-i temeddüdī taᶜabdan ḥādis̱ olur ise ḥareket ona ziyāde kerīh olur. Ve bu ṣınf iᶜyā ᶜaḍalde muḥtebes olan fuḍūlden olur ve bu māddede leẕᶜ olmaz, zīrā cevheri ceyyid olur.

Ve baᶜḍı kerre iᶜyā-i temeddüdī rīḥten olur ve ikisi beyni ve arası ḫiffet ve s̱ıḳlet ile farḳ olunur. Eger bedeninde s̱ıḳlet olur ise o iᶜyā fuḍūl-i muḥtebeseden ḥādis̱ olduğuna delālet eder ve ḫiffet olur ise o iᶜyānın māddesi

rīḥ olduğuna delālet eder. Ve iʿyā-i temeddüdī çok kerre tamām olmayan nevmden sonra ḥādis̱ olur. Ve eger nevm-i tāmmdan sonra ʿārıḍ olur ise o ṣınf aṣnāf-ı iʿyānın şerrlisi olur ve o ṣınfta vücūh-ı uḫrā ile iḫtilāf olur. Cümlesinin şedīdi ʿaḍalin şaẓiyyelerini istiḳāmet üzere tevtīr edip gergin eden iʿyā olur.

Ve ammā veremī olan iʿyā o iʿyādır ki onda beden ʿādetten ziyāde süḫū-netli olur ve ḥacmde ve levnde ve mess ve ḥareket ile müteʾez̠z̠ī olmakta müntefiḫ olan kimse gibi olur ve o kimsede temeddüd ve gerginlik dahi iḥsās olunur.

Ammā iʿyā-i ḳaḍīfī o iʿyādır ki onun ṣāḥibi iḥsās eder ki ke-enne bede-ninde ifrāṭ üzere cefāf ve yübs vardır. Ve baʿḍı kerre iʿyānın ḳaḍīfī ṣınfı keymūsun cevdeti vaḳtinde ifrāṭ riyāḍet edip baʿdehu ḫuşūnet üzere delk-i istirdādı istiʿmāl eylemekten ḥādis̱ olur ve gāhīce dahi havānın yübsü ve ġıdāyı taḳlīl ve ṣavmı istiʿmāl ile ḥādis̱ olur. Ve bu z̠ikr olanlar iʿyānın aḳsām-ı erbaʿası idi.

Ammā iʿyānın iki vechi budur ki iʿyā yā riyāḍetten ḥādis̱ olur ve bu iʿyā eslem olur ve bu iʿyānın ṭarīḳ-i ʿilācı o ṣınfa maḫṣūṣ vech üzere olur veyāḫūd iʿyā riyāḍetten ʿārıḍ olmayıp bedenin z̠ātından olur ve bu iʿyā-i z̠ātī maraḍın muḳaddimesi olur ve bu iʿyānın ṭarīḳ-i ʿilācı kendiye maḫṣūṣ bir vech olur yaʿnī iʿyā-i riyāḍetin ʿilācı ile iʿyā-i z̠ātī muʿālece olunmaz ve iʿyā-i z̠ātīnin muʿālecesi ile iʿyā-i riyāḍī ʿilāc olunmaz, o iki iʿyānın ʿilācları müşterek olmaz, her birinin başka başka ʿilācları vardır.

Ve z̠ikr olunan iʿyā aṣnāfı baʿḍı kerre mevāddlarının terekkübü ḥasebiyle mürekkeb olur, *mes̱elā iʿyā-i veremī-i būraḳī ıṭlāḳ olunan iʿyā iʿyā-i temed-düdī ve iʿyā-i ḳurūḥīden mürekkeb olur.* Kaçan müfredātın ve besāyıṭ-ı iʿyā-nın ʿilāclarını bizim beyān edeceğimiz vech üzere taʿarrüf edip bildiğinde o besāyıṭ-ı iʿyānın muʿālecātını mürekkebāta sen naḳl edip onlar ile mürekkebāta ʿilāc edersin ve o naḳl bu ḳānūn üzere olmak şarṭı ile, o ḳānūn budur ki vācib olur ki o mürekkebden hangi cüzʾe eşedd-i ihtimām olur ise faḍl ve ʿināyet ve evvel-be-evvel muʿālece o cüzʾe ṣarf oluna velākin cüzʾ-i āḫere dahi tedbīr oluna. Ve o mürekkebin besāyıṭından hangisi ehemm olduğu üç emr ile maʿlūm olur: yā ḳuvveti ḥasebiyle maʿlūm olur, besā-yıṭ-ı mürekkebden hangi basīṭ ḳavī olur ise ʿināyet ona ziyāde ṣarf olunur

veyāḫūd şerefi ḥasebiyle maᶜlūm olur veyāḫūd cevheri ḥasebiyle maᶜlūm olur. Kaçan besāyıṭ-ı mürekkebin basīṭ-i vāḥidinde üç şarṭın ikisi mevcūd olsa ve basīṭ-i āḫerde şarṭın birisi bulunsa o iki şarṭ bulunan āḫerden ehemm olur ve ᶜināyeti ona ṣarf etmek vācib olur meger ki şarṭ-ı vāḥid ziyāde ḳavī olup ḳuvveti ḥasebiyle o iki şarṭa ġālib ola, o zamān ᶜināyet şarṭ-ı vāḥid cānibine ṣarf olunur. Bunun mis̱āli budur ki iᶜyā-i veremī hem aḳvā ve hem eşref olup lākin ḳurūḥīnin cevheri cidden iᶜtidālden ve mecrā-yı ṭabīᶜīden baᶜīd olur ise ḳurūḥī veremī üzere üzere ᶜināyeti ṣarfta taḳdīm olunur ve ḳurūḥīde mevcūd olan şarṭ-ı vāḥid veremīnin şarṭına muḳāvim ve ġālib olur. Ve eger ḳurūḥīnin cevheri ve mevāddı iᶜtidālden cidden baᶜīd olmaz ise veremīde iki şarṭ bulunmak ḥasebiyle veremī ehemm olup veremī ile ḳurūḥīden mürekkeb olan iᶜyāda ᶜināyet evvel-be-evvel veremīye ṣarf olunur ve ḳurūḥīnin tedbīri dahi terk olunmaz.

el-Faṣlu'ṣ̱-S̱āliṣ̱e ᶜAşere Fī't-Temaṭṭī ve't-Tes̱āvübi

Temaṭṭī yaᶜnī gerinmek ᶜaḍalde faḍla ve mevādd müctemiᶜa olduğundan ḥādis̱ olur, onun için ᶜaḳīb-i nevmde temaṭṭī ziyāde olur.[392] Ve o aḫlāṭ-ı müctemiᶜa eks̱er olur ise ḳuşaᶜrīret ve nāfiḍ ᶜārıḍ olur ve ziyāde eks̱er olur ise ḥummā iḥdās̱ eder.

Ve tes̱āvüb temaṭṭīden bir nevᶜdir. Temaṭṭīnin sebebi ve mevāddı olan fuḍūl-i müctemiᶜa fekkin ve ḳassın ᶜaḍallerinde müctemiᶜa olup fekki temṭīṭ edip tes̱āvüb ve esnemek ḥāṣıl olur. Ve ṣaḥīḥ olan kimselere evvelā yaᶜnī bilā-sebeb bağteten ve vaḳtinin ġayride tes̱āvübün ᶜurūḍu kes̱īr olur ise redī olur. Ve tes̱āvübde ceyyid olan haḍm-ı aḫīr katında olan tes̱āvüb olur ve o tes̱āvüb haḍm-ı aḫīrin faḍlasını defᶜ etmekle ceyyid olur.

Ve baᶜḍı kerre tes̱āvüb ve temaṭṭīnin fāᶜili berd olur ve berd ḥasebiyle ḥādis̱ olan tekās̱üf ve taḥallülün ḳılleti ne nevmini istīfā eylemeden intibāh ve uyanmak ile olur. Ve tes̱āvüb mevādd-ı müctemiᶜayı ᶜaṣr ile defᶜ eder. Ve münāṣafeten su ile memzūc olan şarāb tes̱āvüb ve temaṭṭīden her birine ceyyid olup ṭıbben menfaᶜati olur eger sebeb-i āḫer māniᶜ olmaz ise.

392 Nevmde taḥallül olmamakla mevādd müctemiᶜa olup teyaḳḳuẓdan sonra temaṭṭī ḥādis̱ olur.

el-Faṣlu'r-Rābiᶜa ᶜAşere Fī-ᶜİlācı'l-İᶜyāı'r-Riyāḍiyyi

Biz deriz ki iᶜyānın ᶜilācına ṣarf-ı ᶜināyet eylemek emrāḍ-ı kes̱īre ḥudūs̱undan ve ḥummayāt ᶜurūḍundan emān olur.

Ammā iᶜyā-i ḳurūḥīnin sebebi riyāḍet olur ise vācib olur ki iᶜyā-i ḳurūḥī ẓuhūr eylediği gibi riyāḍette noḳṣān kılına. Eger iᶜyā-i ḳurūḥīnin sebebi yalnız riyāḍet olmayıp belki ona aḫlāṭın kes̱īr olup müntefiḍ olması ve saçılması muḳārin olur ise veyāḫūd sebeb ḳarībü'l-ᶜahd olan toḫme olur ise bu nesnelerin ḍararı cūᶜla ve istifrāġla refᶜ olunur. Ve keẕālik nāḥiye-i cildde ḥāṣıl olan mevādd-ı iᶜyāyı delk-i leyyin-i kes̱īr ile delk olunup ve ḳabḍı olmayan dühn ile temrīḫ olunup taḥlīl etmekle dahi ḍararı defᶜ olunur ve üçüncü günde riyāḍet-i istirdād istiᶜmāl olunur ve yevm-i evvelde ġıdāsının keyfiyyetinde muᶜtāda riᶜāyet olunur lākin ġıdāsının kemmiyyeti muᶜtāddan noḳṣān kılınır ve yevm-i s̱ānīde muraṭṭıbāt ile taġdiye olunur.

Eger ᶜurūḳta ḫılṭ-ı ḫām olmayıp ḫılṭ-ı ḫām iᶜyā olan laḥmda olur ise o ḫılṭ-ı ḫām delk ile inḍāc olunur ḫuṣūṣan müsaḫḫin edviyenin ḳuvveti o ḫılṭ-ı ḫāma nüfūẕ eyleye, o zamān tesḫīn ve inḍāc ziyāde olur. Ve dühnü'l-ġareb[393] ile tedhīn ziyāde nāfiᶜ olur. Ve dühn-i şibs̱ yaᶜnī durak otu yağı ve dühn-i bābūnec yaᶜnī babadya yağı ve bu mis̱lli yağlar bu ḫuṣūṣta ceyyid ve nāfiᶜ olur. [108a] Keẕālik sılḳ yaᶜnī pazının aṣlı ve ᶜurūḳu inā-i muḍāᶜafta[394] dühn içinde ṭabḫ olunsa o ṭabīḫ dahi ceyyid olur. Ve uṣūl-i ḫaṭmīnin dühnü ve ḳıs̱s̱ā-i ḥımārın dühnü ve fāşerā yaᶜnī kermetü'l-beyḍānın dühnü ve üşnenin dühnü yaᶜnī mīşe yosunu yağı dahi ceyyid olur. Ve üşne katılan edhānın küllīsi ceyyid ve nāfiᶜ olur.

Ammā iᶜyā-i temeddüdīnin ᶜilācı, onun muᶜālecesinden ġaraḍ o iᶜyāda bedende ṣulb mevḍiᶜi şemste müsaḫḫin olan delk-i leyyin ile delk edip ve mā-ı fātir ile istiḥmām edip ve ḥammāmda ṭūl-i müddet eğlenmekle irḫā-dır ḥattā iᶜyā-i temeddüdīsi olan kimse yevm-i vāḥidde āb-zene iki defᶜa veyāḫūd üç defᶜa ᶜavdet eylese cāiz olur. Ve her istiḥmāmdan sonra o kimse

393 "Ġareb" kavak dedikleri ağaçtır, Latinīde ona populion derler, şecere-i ḫilāfın envāᶜından bir nevᶜdir.

394 "İnā-i muḍāᶜaf" odur ki bir ḳıdr-ı kebīre su sabb olunup ve ḳıdr-ı ṣaġīr-i āḫere ṭabḫı murād olunan devā vaḍᶜ olunduktan sonra o ṣaġīr ḳıdr ḳıdr-ı kebīrin vasaṭına konulup nār-ı faḥmda veyāḫūd duḫāniyyeti ḳalīl olan ḥaṭab-ı yābiste ṭabḫ olunur.

tedehhün eder ve dühn ile tedehhün eyledikten sonra terleyip neşf-i ᶜarak̇ ile dühn dahi intişāf olunup tekrār bir defᶜa-i uḫrā dahi dühne muḥtāc olsa yine bir dahi tedehhün eder ve ḳalīlü'l-miḳdār ġıdā-i raṭb ile taġaddī eder. İᶜyā-i temeddüdīsi olan kimse ġıdā-i ḳalīle iᶜyā-i ḳurūḥīsi olandan ziyāde muḥtāc olur. Ve bu iᶜyā-i temeddüdīyi riyāḍet ḥall eder.

Ve iᶜyānın nefsi riyāḍetten ḥādiṡ olmayıp bi-ẕātihi ᶜārıḍ olur ise ve fuḍūl-i ġalīẓa ḥasebiyle olur ise onun muᶜālecesi ancak istifrāġ ile olur. Eger rīḥ-i mümidd ḥasebiyle olur ise o rīḥi kemmūn ve kerāvyā ve enīsūn miṡlliler ḥall edip dağıtır.

Ammā iᶜyā-i veremī, o iᶜyānın tedbīrinden ġaraḍ üç emrdir: temeddüdü olan maḥalli irḫādır ve süḫūneti tebrīddir ve faḍlı istifrāġdır. Bu emrler tamām olur dühn-i fātir ile ve cidden leyyin olan delk ile ve ḳalīlen süḫūnete māil olan suda ṭūl-i müddet mekṡ ile ve baᶜdehu istirāḥat etmekle.

Ammā iᶜyā-i ḳaşefīnin tedbīrini biz eṣıḥḥānın tedbīrindn bir şeyᵓ noḳṣān eylemeziz lākin o iᶜyā ṣāḥibinin istiḥmām eylediği sunun süḫūnet-i zāidesi olmak vācib olur, zīrā cidden ḥārr olan su her ne ḳadar cildi tekṡīf eder ise lākin mükeṡṡif olan mā-ı ḥārrın maḍarratı mā-ı bāridin maḍarratı ḳadarına bāliġ olmaz, zīrā mā-ı bāridin ḍaᶜīf ve naḥīf olan bedene bürūdetinin nüfūẕu ḫaṭarından ḫavf olunur ve bürūdetin dāḫile nüfūẕunun maḍarratı lā-maḥāle mā-ı ḥārrdan ḥādiṡ olan keṡāfet-i cild maḍarratından ezyed ve ekṡer olur. Ve bedenin neḥāfetinin ekṡeri cildin taḫalḫulünden olur ve cildin taḫalḫulü bürūdetin bāṭına nüfūẕuna sebeb olur, zīrā cild-i müteḫalḫilde mesāmmlar vāsiᶜa olur ve berdi dāfiᶜa olan ḳuvvet ḍaᶜīfe olur. Ve iᶜyā-i ḳaşefīde yevm-i ṡānīde riyāḍet-i istirdād istiᶜmāl olunur ve o delk-i istirdād rıfḳ ve mülāyemet üzere olur ve yevm-i ṡānīde istiḥmāmı yevm-i evvel gibi olur ve ona emr olunur ki mā-ı bāride baᶜde'l-istiḥmām defᶜaten müngamis olup gire ve duḫūlü tedrīcle olmaya.

Ve mā-ı bāride defᶜaten duḫūlün menfaᶜati budur ki cildi tekṡīf eder ve taḥallül ḳalīl olur ve ruṭūbet-i ḥammām bedende maḥfūẓa olur. Ve mā-ı bārid bedene o vaḳtte mülāḳī olur ki bedende bürūdete muḳāvim ve muᶜārıḍ olur ḥarāret mevcūde olur ve cildde olan mesāmmāt dahi mütekāṡife olur. Ve bu iki sebeb yaᶜnī bedende ḥarāretin vücūdu ve cildin tekāṡüfü biri birine muᶜīn olup berdin ġāilesini defᶜ ederler ḫuṣūṣan mā-ı bāride defᶜaten

ve bilā-tedrīc girip bilā-mekṡ fi'l-ḥāl ḫurūc eyleye, o zamān ġāileyi defᶜ ziyāde olur. Ve mā-ı bāridde mekṡin maḍarratından emān yoktur, dāḫil olduğu gibi ḫurūc etmek gerektir.

Ve o ḳaşefī iᶜyā ṣāḥibi gündüz vaḳt-i ḍaḥvede muraṭṭıb olan ġıdā ile yesīren ve ḳalīlü'l-miḳdār taġaddī eder, baᶜde'z-zevāl ve ᶜaşiyyeten o ġıdā ḥasebiyle merreten uḫrā delk olunmak mümkin olsun için. Ve bu ṣūrette ᶜaşāsı yaᶜnī akşam ṭaᶜāmı ᶜaşiyyeten olunan delkin sonuna teʾḫīr olunur ve ziyāde saᶜy ve ictihād eder ki nefsinden müctemiᶜa olan fuḍūl müntefiḍ olup silkile. Ve bundan sonra dühn-i ᶜaẕb ile yaᶜnī idrāk eylemiş zeytūnun yağı ile iddihān eyleye lākin dühnü baṭnına elbette sürmeye meger ki baṭnında olan ᶜaḍallerde dahi iᶜyā iḥsās eyleye, o zamān baṭnına dahi sürmek cāiz olur lākin rıfḳ ve mülāyemet ile tedhīn etmek gerektir. Ve o kimse ġıdāsında tevessuᶜ ve tezeyyüd eylesin lākin ġıdāsı şedīdü'l-ḥarāret olmaktan ictināb eylesin.

Ve her iᶜyā ki onun sebebi ḥareket ola, iᶜyānın eṡerinin evvel-i ẓuhūrunda o ḥareketi terk eylemek iᶜyānın ḥudūṡunu menᶜ ve defᶜ eder. Ve bundan sonra o nevᶜ iᶜyāsı olan kimse riyāḍet-i istirdādı istiᶜmāl eder, o riyāḍette olan ḥareket-i muᶜtedile mevāddı cilde defᶜ edip o ḥarekātın aralıklarında olan vuḳūflarda vāḳiᶜ olan delk ile o mevādd taḥallül eder. Ve o iᶜyānın ḥālini istiḥmām ile taᶜarrüf edip bilirler, eger ḥammām ona nāfiḍ iḥdāṡ eder ise emr-i iᶜyā ḥaddi tecāvüz eylemiştir ḫuṣūṣan kim istiḥmāmla ḥummā ᶜārıḍ ola, o zamān delālet ziyāde olur. Ve ḥammām ile iᶜyānın ḥaddi tecāvüz eylediği ẓuhūrundan sonra istiḥmām olunmak vācib olmaz belki istifrāġ olunur ve mizāc ıṣlāḥ olunur. Eger ḥammāmla ẕikr olunan nāfiḍden ve ḥummādan biri ḥādiṡ olmaz ise o ḥammām münteftiᶜun bih olur eger ḥammāmın suyu iᶜtidāl üzere olur ise.

Ve eger iᶜyāsı olan ᶜurūḳun ve damarların içinde ḫılṭ-ı ḫām var ise iᶜyānın ibtidāsında ve evvelinde yine vācib olan tedbīr ẕikr olunduğu üzere icrā olunur ve sonra ᶜurūḳta olan ḫılṭ-ı ḫāmı inḍāc ve telṭīf ve iḫrāc eden tedbīrlere iştiġāl olunur. Ve eger ḫılṭ ᶜurūḳta keṡīr olur ise o kimseye riyāḍet ve sükūn eylemek üzere işāret ve tenbīh olunur, zīrā sükūn ile haḍm ve nuḍc ziyāde olur. Ve o iᶜyā ṣāḥibine faṣdı terk ile emr olunur, zīrā faṣd ile ekṡer-i ḥālde naḳī ve naḍīc olan dem ḫurūc eder ve ḫılṭ-ı ḫām ᶜurūḳta kalır. Ve o

kimse ḫılṭ-ı ḫāmın nuḍcundan muḳaddem ishāli terk eder, zīrā ishāl ḫılṭ-ı ḫāmı ifnā eylemez belki mūẕī olur.

Ve idrārı olan edviye isticmālinde be'şs yoktur ve biz o kimseye şedīden müsaḫḫin olan devāyı dahi vermeziz, zīrā müsaḫḫin-i şedīd o ḫılṭ-ı ḫāmı bedende neşr eder. Ve onun müsaḫḫin isticmāli rıfḳ ile olsun ve ḳadr-i muc-tedil olsun. Ve vācib olur ki onun aġdiyesinde fülfül ve keber ve zencebīl ve ḫall-i keber ve ḫallü'ṡ-ṡūm ve ḫallü'l-üştürġāz olsun ve bunların ecrāmı dahi olsun ve ḳadr-i macrūf cüvārişenāt dahi olsun. Ve o ḫılṭ-ı ḫām nuḍc edip ve ḳārūresinde rüsūb ẓāhir olup aġleb-i mevādd nuḍc eylediğinden sonra nuḍc-ı tāmm u kāmil ve idrār ḥāṣıl olsun için şarāb isticmāl eder ve onun şarābı raḳīḳ ve laṭīf olsun. Ve o kimse ḳay'ı isticmāl eylemez.

el-Faṣlu'l-Ḫāmise cAşere Fī-Aḥvālin Uḫrā Yettebicu'r-Riyāḍete ve Ġayrihā Mine'l-Aḥvāli

Bu faṣlda biz riyāḍete tābic olan aḥvāli bildiririz sonra faṣl-ı ātīde kelā-mımızı bi-nefsihi cārıḍ olan icyānın tedbīrine naḳl eyleriz.

Ve riyāḍete tābic olan aḥvāl bunlardır: tekāṡüf, taḫalḫul, terṭīb-i müfriṭ, teybīs-i müfriṭ ve bu miṡllilerdir.

Ve bu meẕkūrlardan taḫalḫul bedene cārıḍ olur ve ekṡeriyyā delk-i yesīrden ve ḥammāmdan cārıḍ olur. Ve bunun mucālecesi dühn-i ḳābıḍ ile ṣalābete māil delk-i yābis-i yesīr olur.

Ve o aḥvālden biri dahi tekāṡüftür. Bu tekāṡüf berdden ve şey'-i ḳābıḍdan ve keṡret-i fuḍūlden ve fuḍūlün ġılẓatinden ve lüzūcetinden cārıḍ olur onun için ki fuḍūl keṡret ve ġılẓat ve lüzūcetten her biri ile mesāmm-ı bedende muḥtebese olup cildi tekṡīf eder ve gāhca tekāṡüf riyāḍet ḥasebiyle olur, mevāddı riyāḍet ġavrdan ẓāhire ceẕb edip esbāb-ı sābıḳa yok iken[395] cildi tekṡīf eder ve bacḍı kerre dahi ġubārlı mevḳicde tekāṡüf-i cild ebdāna ġubār iṣābetinden olur veyāḫūd ṣalb ve ḳavī delk olunmaktan [108b] ḥādiṡ olur.

Ammā berd ve ḳabḍ ḥasebiyle olan tekāṡüfün calāmeti budur ki beşe-renin levni ebyaḍ olur ve bedenin tesaḫḫunu ve tacarruḳu yacnī terlemesi ebṭa' olur ve riyāḍet katında levnin beyāḍı ḥumrete cavdet eder. Bu miṡlli

---

395 Yacnī sebeb-i sāire sebḳat etmemiş iken. Bu maḳāmda sebeb-i sābıḳ muṣṭalaḥ olan macnāya değildir.

ʿalāmeti olan kimselere vācib olur ki ḥammāmāt-ı ḥārre ile istiḥmām eyleyip ḥammāmın ḥarāreti muʿtedile ve münferişe olan tabakları ve tuğlaları üzere temerruġ eyleye terleyince ḳadar ve edhān-ı laṭīfe-i ḥārre-i muḥallile ile taḥallül eyleye.

Ammā riyāḍet ḥasebiyle ḥādis̱ olan tekās̱üfte vāḳiʿ olanların ʿalāmetleri budur ki ẕikr olunan ʿalāmetler onlarda olmaz ve cild mütevessiẖa olur yaʿnī kirli ve vesaẖlı olur. Ve bu tekās̱üfün ʿilācı eger onların bedeninde faḍl mevādd var ise o māddeyi bedenden nefḍ ve silkip izāle eylemek olur baʿdehu ḳarīben ẕikr olunan muḥallil ḥammām ve temerruġ olur.

Ammā ġubār ḥasebiyle vāḳiʿ olan tekās̱üf erbābının, keẕālik ḳuvvet-i delk ile olan tekās̱üf erbābının istiḥmāma iḥtiyācları edhānla temrīẖe iḥtiyāclarından ziyāde olur ve o kimseler ḥammāmdan evvel ve sonra delk-i leyyin ile tedellük eylesinler. Ve baʿḍı kerre delk ḍaʿīf olup riyāḍet ifrāṭ üzere olmakla riyāḍetin sonunda ḍaʿf maʿa't-taẖalẖul ʿārıḍ olur ve keẕālik ẕikr olan ḍaʿf maʿa't-taẖalẖul cimāʿ-ı müfriṭten sonra dahi ʿārıḍ olur ve mütevātiren istiḥmāmdan sonra dahi ʿārıḍ olur. Ve lāyıḳ olur ki o kimseler riyāḍet-i istirdād ile muʿālece olunalar ve dühn-i ḳābıḍ ile ṣalābete māil delk-i yābis ile dahi muʿālece olunalar ve kemmiyyeti ḳalīle ve ḥarr ve berdde muʿtedile veyāẖūd ḳalīlen bulunduğu ḳadar ḥarra māil aġdiye-i muraṭṭıbe tenāvül eyleyeler, keẕālik bu ẕikr olunan tedbīri işlerler o kimseler ki onlara ḍaʿf veyāẖūd seher veyāẖūd ġamm ʿārıḍ olur veyāẖūd ġaḍabdan yübūset ʿārıḍa olur. Ve eger o kimselere ki sūʾ-i istimrā ʿārıḍ olur ise onlara riyāḍet-i istirdād muvāfıḳ olmaz ve riyāḍāt-ı sāireden dahi bir şeyʾ muvāfıḳ olmaz.

Ve baʿḍı kerre farṭ-ı istiḥmāmda ve istiks̱ār-ı ġıdādan ve şarābdan ve tereffühten insān bedeninde faḍl-ı ruṭūbet iḥsās eder ẖuṣūṣan lisānında faḍl-ı ruṭūbeti iḥsās ziyāde olur ḥattā iḥsās olunan aʿḍānın efʿāline muḍırr olur. Ve eger o ruṭūbetin ḥudūs̱u sebeb-i sābıḳtan olur ise onun tedbīri ṭıbb-ı cüzʾīde ẕikr olunur. Ve eger ḳarīben ẕikr olunan sebeblerin biri ile olur ise şürb gibi ve deʿa ve sükūnun farṭı gibi ve ḥammām ile istirṭābın şiddeti gibi, vācib olur ki riyāḍet-i ḳaviyye ile o ruṭūbeti ḥasm ve izāle eyleyeler ve bilā-dühn ẖuşūnetli ve ruṭūbetli delk ile tedlīk eyleyeler veyāẖūd dühn-i müsaẖẖinden şeyʾ-i ḳalīl ile delk eyleyeler. Ve ammā o yübs-i müfriṭ ki o

yübsü ṣāḥibi bedeninde iḥsās eder, o yübs iᶜyā-i ḳaşefī cinsinden olur, iᶜyā-i ḳaşefīnin ᶜilācı o yübse dahi ᶜilāc olur.

el-Faṣlu's-Sādise ᶜAşere Fi'l-İᶜyāᶜi'l-Ḫādiṡi Bi-Nefsihi

Bi-nefsihi ᶜārıḍ olan iᶜyādan iᶜyā-i ḳurūḥī tedbīrinde vācib olur ki o iᶜyānın ḥāli taᶜarrüf olunup biline ki onu mūcib olan ḫılṭ dāḫil-i ᶜurūḳta mıdır veyāḫūd ᶜurūḳun ve damarların ḫāricinde midir.

Ve ᶜurūḳun dāḫilinde olduğuna delālet eder bevlin netni ve kerīh rāyiḥası ve tenāvül eylediği aġdiye-i sālife ve ᶜurūḳunda keṡīren ve ḳalīlen faḍl tevellüd eylemek ᶜādet-i müstemirresi olduğu ve keẕālik o faḍlın sürᶜat-i intifāḍı ve silkilip defᶜ olunmasında veyāḫūd muᶜāleceye muḥtāc olmasında ᶜādeti ve meşrūbunun ṣāf olduğu veyāḫūd kedir olduğu bi'l-cümle bunlar delālet eder. Ve eger bu ᶜalāmetlerin biri ile dāḫil-i ᶜurūḳta olduğu fehm olunmaz ise lā-maḥāle iᶜyā-i ḳurūḥīyi mūcib olan mevādd ḫāric-i ᶜurūḳta olduğu ẓāhir olur.

Ve eger iᶜyā faḍl-ı ḫāricden ᶜārıḍ olup dāḫil-i ᶜurūḳ naḳī ve faḍldan ᶜārī olur ise onun tedbīrinde riyāḍet-i istirdād ve riyāḍetten ḥādiṡ iᶜyā-i ḳurūḥī bābında ẕikr eylediğimiz tedbīr kifāyet eder.

Ve eger iᶜyānın sebebi ḳısm-ı āḫer yaᶜnī dāḫil-i ᶜurūḳta olan faḍl olur ise ona riyāḍet ile taᶜarruḍ ve tedbīr olunmaz belki vācib olur ki o kimseyi deᶜa ve sükūnda kılasın ve uyutup ve aç koyasın ve her gün ᶜaşiyyeten yaᶜnī baᶜde'z-zevāl dühn ile mesḥ eyleyesin. Ve eger bundan aḳdem īrād eylediğimiz şurūṭ üzere ḥammāma taḥammül eder ise mā-ı muᶜtedil ile o kimseyi ḥammāmlandırırsın ve keṡret-i ġıdāiyyeti ve lüzūceti olmayıp aḥsā cinsinden yaᶜnī bulamaç cinsinden keymūsu ceyyid olan aġdiyeden ḳalīlü'l-miḳdār ġıdā ile ġıdālandırsın ve o ġıdā ve ḥasv saᶜter ve ḫanderūs ve luḥūm-ı ṭuyūrdan laḥmı laṭīf olanlardan maṣnūᶜ olan ġıdālardır ve eşribeden sikencebīn-i ᶜaselī ve mā-ı ᶜasel ve şarāb-ı ebyaḍ-ı raḳīḳ saḳy edersin ve bu ṣıfatta olan şarābı menᶜ eylemezsin, zīrā o şarāblar münḍicdir ve müdirrdir. Ve ṭıbben lāyıḳ olur ki saḳya evvelā ḥumūḍat-ı yesīresi olan şarābla ibtidā edip sonra ebyaḍ-ı raḳīḳa tedrīcle saḳyini naḳl eyleyesin. Eger bu ẕikr olunan tedbīr iġnā etmeyip o iᶜyā mündefiᶜ olmaz ise maᶜlūm olur ki o maḳāmda yaᶜnī dāḫil-i ᶜurūḳta ḫılṭ vardır, o ḫılṭın ġālibi aḫlāṭ-ı erbaᶜadan

hangi ḫılṭ ise onu istifrāġ edersin, eger ḫılṭ-ı ġālib dem ise veyāḫūd aḫlāṭ-ı sāireden maᶜiyyetinde dem olan ḫılṭ ise faṣd edersin. Eger demden mā-ᶜadā ḫılṭ olup deme muḳārin olmaz ise o ḫılṭın müshili ile ishāl edersin veyāḫūd emr-i demde reᵓy edip maṣlaḥat görürsen müshil ile faṣdı cemᶜ edersin ve eger o iᶜyā ṣāḥibinin ḳuvveti ḍaᶜīfe olur ise faṣd ve ishālden ḥaẕer edersin.

Ve ᶜurūḳta olan ḫılṭ-ı ġālibe senin istidlālin bevlden ve ᶜaraḳtan yaᶜnī terden veyāḫūd nevm ve seherden olur. Senin tedbīr-i ceyyidin ile yine nevm imtināᶜ üzere olur ise o imtināᶜ delīl-i redīᵓ olur.

Eger sen tevehhüm ve ẓann edersin ki ᶜurūḳta dem-i ceyyid ḳalīl olur ve niyy, ḫām olan aḫlāṭ ġālib olur, o iᶜyā ṣāḥibini rāḥatta eyle, itᶜāb eyleme ve mülaṭṭıf olan aġdiye ve eşribe ile iṭᶜām ve isḳā eyle. Ve isḫān-ı kes̱īri olanları saḳy eyleme belki sikencebīn-i ᶜaselī mis̱lli taḳṭīᶜi olan eşribe saḳy eyle. Eger mülaṭṭıfātın ḳuvvetini ziyāde eylemek murād eder isen ṭaᶜāmına veyāḫūd saḳy olunacak mā-ı şaᶜīre fülfülden ve büberden bir şeyᵓ ḫalṭ eyle ve aḫlāṭın fecāceti ve çiğliği ḥasebiyle kemmūnī ve felāfilī saḳyına muḍṭarr olur isen ṭaᶜāmdan evvel ve ṭaᶜāmdan sonra ve nevm katında reᵓy eylediğin üzere saḳy edersin ve saḳyın miḳdārı bir ṣaġīr milᶜaḳa miḳdārı olur. Ve o iᶜyā ṣāḥibine fūtenecī saḳy olunmaz, zīrā fūtenecīnin isḫānı ḥaddi mücāviz olur.

Eger sen taḥḳīḳ edip bilirsin ki niyy ve çiğ olan aḫlāṭ ᶜurūḳta değildir ve laḥmda dahi değildir belki aᶜḍā-i aṣliyyededir, o aᶜḍā-i aṣliyyeyi ḫāṣṣaten ġadāvette ve ṣabāḥlarda edhān-ı mürḫiye ile sen delk eylersin ve müsaḫḫināttan süḫūneti cilde bāliġ olacak ḳadar tesḫīni olan müsaḫḫini saḳy edersin ve onları ṭūl-i müddet sükūna ilzām eylersin ve sonra o kimseler muᶜtedilü'l-ḥarāret olan su ile istiḥmām ederler ve baᶜde'l-istiḥmām bilā-ḫavf fūtenecī onlara saḳy olunur lākin vācib olur ki fūtenecīnin bu vech üzere saḳyı ṭaᶜāmdan ve riyāḍetten muḳaddem ola.

Ve ṭaᶜāmdan sonra ṭaᶜāmı istimrā için mümrī ve hāḍım nesne saḳyına muḥtāc olur isen ona ḳavī ve ṭaᶜāmı münfiẕ olan fūtenecī mis̱lli mümirri saḳy eylemezsin belki kemmūnī ve felāfilī gibi mümirrī nesneler saḳy edersin, bunların dahi hangisini saḳy edersen ḳalīlü'l-miḳdār saḳy edersin veyāḫūd sefercelī saḳy edersin ve sefercelīnin miḳdārı kemmūnī ve felāfilī miḳdārından ziyāde olunmak cāiz olur lākin teᵓemmülden sonra nesneler

saḳy olunur. Bedende ḥarāret-i ᶜaraḍiyye şedīde olmadığı vaḳt taḥarrī ve taraṣṣud olunup o zamānda o devālar saḳy olunur. Ve o nevᶜ iᶜyāsı olan kimselere dühn-i bābūnec ve dühn-i şibs̱ ile yaᶜnī babadya ve durak otu yağları ile [109a] ve merzencūş yağıyla ve bu mis̱lli ġayri yağlar ile mesḥ ve ṭılā eylemeğin menfaᶜati olur. O yağlar yalnız mesḥ olunur ve baᶜḍı kerre şemᶜle ve rātiyānecle muḳavvī olduğu ḥālde mesḥ olunur veyāḫūd rātiyānec ve rātiyānecin on iki katı zeyt ile mesḥ olunur.

Eger ẕikr olunan ᶜalāmetler ile senin maᶜlūmun olduysa ki iᶜyāyı īcāb eden aḫlāṭ hem ᶜurūḳun dāḫilinde ve hem ḫāric-i ᶜurūḳta olur, o vaḳtte senin ḳaṣdın sebeb-i aᶜẓama olur. Eger dāḫilde olan ḫılṭ ḫāricden aᶜẓam olur ise ᶜināyet dāḫilde olan ḫılṭın tedbīrine olur, ammā ḫılṭ-ı ḫāricīnin tedbīri dahi ihmāl olunmaz. Eger iᶜyāya sebeb olan ḫılṭ ḫılṭ-ı ḫāricī olur ise ᶜināyet ḫılṭ-ı ḫāricīnin tedbīrine olur ve dāḫil-i ᶜurūḳta olan ḫılṭın tedbīri dahi ihmāl olunmaz.

Eger iᶜyāya sebeb olan dāḫilī ve ḫāricī ḫılṭlar berāber olur ise o vaḳtte ḳaṣd-ı evveli haḍma olur ve felāfilī maᶜcūn ile ḫılṭlar inḍāc olunur. Eger murād eder isen enīsūn ve enīsūn vezninde fuṭrāsāliyūn dahi ziyāde edersin idrār şedīd olsun için. Eger murād eder isen fūtenecīden şeyᵓ-i yesīr dahi ḫalṭ edersin, fūdenecī ḫalṭ olunduğu ṣūrette kemmūnī veyāḫūd felāfilī maᶜcūnlarını noḳṣān üzere edersin. Ve bu saḳyları tedrīc üzere edersin ḥattā āḫir-i emrde dāḫil-i ᶜurūḳta olan ḫılṭ münḥaḍım ve müntefiḍ olup ve ᶜināyet ḫāricde olan ḫılṭū maṣrūf olmağa muḥtāc olduğu vaḳtte fūtenecī-i ṣırfı saḳy edersin, zīrā bundn aḳdem bildiğin üzere fūtenecī-i ṣırfın ḫāricī olan ḫılṭa menfaᶜati olur ve dāḫilī olan ḫılṭa maḍarratı olur. Ammā bu iki ḫılṭ kendide mevcūd olanlara vācib olur ki ḫārice mevāddı ceẕb eden devālardan ictināb ve iḥtirāz üzere olalar, bināen ᶜaleyh o kimseler ḳayᵓa ve ishāle mübāderet eylemezler evvelā mevāddı telṭīf ve taḳṭīᶜ eylemedikçe. Ve bu iki ḫılṭı cāmiᶜ kimseler riyāḍet dahi eylemezler.

Kaçan iᶜyā sākin olup levn ḥasen ve bevl naḍīc olsa o zamānda onları sen delk-i kes̱īr ile delk edersin veyāḫūd riyāḍet-i yesīre ile riyāḍet ettirirsin. Ve sen tecribe eylersin, eger o riyāḍetten sonra maraḍ-ı iᶜyā ᶜavdet eder ise riyāḍeti terk ettirirsin, eger ᶜavdet eylemezse müstemirreten riyāḍet ettirirsin ve tedrīcle riyāḍeti ziyāde ederek ḥāl-i ṣıḥḥatte olan muᶜtādına

riyāḍeti ulaştırırsın ḥattā istiḥmām ve delk ve temrīḫ ve riyāḍeti ve bi'l-cümle mā-vecebeyi işletirsin ve āḫir-i emrde edhānlarında ḳuvveti ziyāde edersin.

Ve bu tedbīrlerden sonra o iʿyā aṣḥābının birine yine iʿyā ʿavdet edip o kimse ʿāid olan iʿyāsının ḳurūḥī olduğunu iḥsās eder ise yine tedbīr-i evveli iʿāde eyle. Ve o ʿāid olan iʿyānın ḳurūḥī olduğu iḥsās olunmaz ise riyāḍet-i istirdādile tedbīr eyle. Ammā delāil ve ʿalāmāt müştebihe olup iʿyā-i ḳavī maḥsūs olmaz ise riyāḍeti terk ettirip rāḥatta kıl. Bu ẕikr olunan tedbīrler ḳurūḥī olup bi-ẕātihi ʿārıḍ olan iʿyānın tedbīri idi.

Ammā bi-ẕātihi ʿārıḍ olan iʿyā-i temeddüdīnin tedbīri budur ki o temeddüdī iʿyānın bu maḳāmda sebebi ḫılṭın redāʾeti değildir belki sebeb imtilā-i mücerreddir ve ʿilācı mizācı redī olan ebdānda faṣd ve tedbīri telṭīftir. Ve bizim mebḥūs̱umuz olan mizāc-ı ġayr-i redīde o iʿyā-i temeddüdīnin ʿilācı vaḥdehu telṭīf ve taḳṭīʿdir ve bunlardan sonra o tedbīre mā-vecebesi ile iʿānettir.

Ve bi-ẕātihi ʿārıḍ olan iʿyā-i veremīnin ʿilācı faṣda mübāderet ve müsāraʿattır. Ve faṣdın iʿyāsı eks̱er olan ʿuḍva münāsib ʿırḳtan olmak ile menfaʿati olur veyāḫūd iʿyānın evvel-i ẓuhūru hangi ʿuḍvda oldu ise o ʿuḍva münāsib olan ʿırḳtan faṣd dahi nāfiʿ olur. Eger aʿḍāda olan iʿyānın tefāvütü olmayıp bi'l-cümle aʿḍā iʿyāda mütesāviye olur ise ekḥal tesmiye olunan damar faṣd olunur. Ve baʿḍı kerre yevm-i s̱ānīde ve yevm-i s̱ālis̱te dahi faṣda iḥtiyāc olur. Yevm-i evvelde iʿyānın ẓuhūru ʿaḳibinde sen faṣd eyle, hangi vaḳt ẓuhūr eder ise faṣdı o vaḳtten teʾḫīr eyleme ve iʿyānın temekkününe tevaḳḳuf eyleme ve yevm-i s̱ānīde ve yevm-i s̱ālis̱te ʿaşiyyen ve baʿde'z-zevāl faṣd eyle. Ve vācib olur ki o iʿyā ṣāḥibinin yevm-i evvelde ġıdāsı mā-ı şaʿīr ola, sāẕec veyāḫūd ḫanderūs ḥasvi ile ola eger ḥummāsı olmaz ise. Eger ḥummā ʿārıḍ oldu ise yalnız mā-ı şaʿīr ola. Ve yevm-i s̱ānīde mā-ı şaʿīr dühn-i bārid ile veyāḫūd dühn-i levz gibi muʿtedil dühn ile maʿan ola ve yevm-i s̱ālis̱te ḫassiyye ve ḳarʿiyye ve mülūḥiyye ve ḫummāḍiyye mis̱lli aġdiyeler ola ve semek-i raḍrāḍiyyeden ittiḫāẕ olan isfīdbāclar ola. Ve bu üç günlerde mā-ı bārid şürbünden mümkin olduğu miḳdār menʿ olunur velākin yevm-i s̱ālis̱te ṣabrları noḳṣān olup ve ṭaʿāmları dahi susuzluktan haḍm ve istimrā olunmasa mā-ı ʿasel ile saḳy olunurlar veyāḫūd şarāb-ı raḳīḳ-i ebyaḍ saḳy

olunurlar veyāḫūd şarāb-ı memzūc saḳy olunurlar. Ve ziyāde iḥtirāzlar eyle bu istifrāġların es̱erinde ve fevrinde iḥtiyācı miḳdār ġıdā ile defᶜaten taġaddī eylemekten, zīrā o vaḳtlerde ẕikr olunduğu vech üzere tenāvül olunan ġıdā ḳable'l-haḍm üç vechten için ᶜurūḳa münceẕib olur:

Vech-i evvel budur ki kaçan ġıdā ḳalīl olsa miᶜde buḫl ve ḍınnet edip miᶜdenin ḳuvve-i māsikesi kebidin ḳuvve-i cāẕibesine muḳāvemet edip ḳable'l-haḍm ġıdānın inciẕābına māniᶜa olur, ammā ġıdā kes̱īr oldukta kebid istifrāġlar ḥasebiyle ġıdāya eşedd iḥtiyācı olmakla miᶜdede olan ġıdāyı ḳable'l-inhiḍām ceẕb eder ve miᶜde dahi ġıdānın kes̱īr olduğundan buḫl etmeyip inciẕāba māniᶜ olmaz belki miᶜdenin ḳuvve-i dāfiᶜası kebidin ḳuvve-i cāẕibesine iᶜānet edip ḳable'l-haḍm ġıdā kebide münceẕib olup fesād-ı ᶜaẓīme müʾeddī olur. Ve bu ḳıyās üzere olur kebidde olan ġıdānın verīde inciẕābı ve verīdin evrideye ve evrideden cedāvile inciẕābı ve her viᶜā-i müteḳaddimden viᶜā-i müteʾeḫḫire inciẕābı.

Ve ikinci vech budur ki ġıdā-i kes̱īrin miᶜdede haḍmı ceyyid olmaz.

Üçüncü vech budur ki miᶜdenin ġıdāsı kes̱īr oldukta o miᶜde ᶜurūḳa ġıdā-i kes̱īr irsāl eder ve ᶜurūḳ o ġıdā-i kes̱īri haḍmdan ᶜāciz olur.

el-Faṣlu's-Sābiᶜa ᶜAşere Cümletün Ḳavlin Fī-Tedbīri'l-Ebdānılletī Emzicetuhā Ġayru Fāḍıletin

Mizācları ġayr-i fāḍıla olan ebdān iki ḳısmdır, ḳısm-ı evvel muḥṭıʾe ve ḳ ısm-ı s̱ānī ḫilḳatinde memnūʾedir.

Ammā muḫṭaʾe o ebdāndır ki onun cibillī ve ḫalḳī mizācı fāḍıla olur lākin bir vaḳtte emzice-i rediyyeyi iktisāb eder tedbīrde ṭūl-i müddet ḫaṭā olmak ḥasebiyle, o mizāc-ı redī onda mütemekkin ve müstaḳırr olur.

Ve memnūʾe o ebdāndır ki onun mizācı aṣl-ı ḫilḳatte ve cibillette ġayr-i fāḍıla olur.

Ammā muḫṭaʾe, onun cihet-i ḫaṭāsı keyfiyyette ve kemmiyyette olduğu taᶜarrüf olunup bilinir ve baᶜde't-taᶜarrüf ḍıddı ile muᶜālece olunur ve o ḫaṭāya baᶜḍı kerre seḥane-i beden aḥvālinden istidlāl olunur. Ammā ebdān-ı memnūʾe o ebdāndır ki onun ḥālinin fesādı mizāc-ı evvelinden veyāḫūd heyʾātından olur.

et-Talīmü'ṣ̱-Ṣ̱āliṣ̱ü Fī-Tedbīri'l-Meşāyıḫı Sittetü Fuṣūlin

el-Faṣlu'l-Evvelü Fī-Ḳavlin Külliyyin Fī-Tedbīri'l-Meşāyıḫı

Meşāyıḫın bi'l-cümle tedbīri muraṭṭıb ve müsaḫḫin eşyāyı maᶜan istiᶜmāl olur ve şübbāndan ekṡer nevmi iṭāle ve firāş üzere lebṡ etmekle ve aġdiye ve istiḥmāmāt ve eşribe ile ve dāimā bevli idrār ile miᶜdelerinde olan balġamları emᶜā ṭarīḳinden ve meṡāne ṭarīḳinden iḫrāc olur ve ṭabīᶜatları dāimā mülāyim olmakla olur. Ve meşāyıḫa cidden nāfiᶜ olur keyfiyyet ve kemmiyyette muᶜtedil olup dühn ile olan delk ve baᶜdehu meşy edip yürümek ve eger meşy [109b] kendiyi ḍaᶜīf eyler ise dābbeye rükūb eylemek. Ve meşāyıḫtan ḍaᶜīf olanlara delk muᶜāvede ve teṡniye olunur yaᶜnī mükerrer kılınır. Ve pīrlere vācib olur ki ṭībe taᶜahhüdleri ziyāde ola ve ḫuṣūṣan ḥarāret-i muᶜtedilesi olan muṭayyibāta taᶜahhüdleri sāirlerden ziyāde ola ve uykudan sonra dühn ile temerruḫ eyleyeler, zīrā ṭīb ve dühnü istiᶜmāl ve taᶜahhüd ḳuvve-i ḥayvāniyyeyi taḥrīk ve tenbīh eder. Ve bunlardan sonra meşāyıḫ rükūb ve meşyi istiᶜmāl ederler.

el-Faṣlu'ṣ̱-Ṣ̱ānī Minhü Fī-Taġdiyeti'l-Meşāyıḫı

Vācib olur ki pīrlerin ġıdāları tefrīḳ olunup ġıdāları iki defᶜada ve eger ḍaᶜfı olur ise üç defᶜa verile ve bu tefrīḳ ḳuvve-i hāḍımelerinin ḳuvveti ve ḍaᶜfı ḥasebiyle olur. Ve üç defᶜada ḳadr-i kifāye ġıdāsını tefrīḳ eyledikte üçüncü sāᶜatte ve defᶜa-i ṡāliṡede meşāyıḫın ġıdāsı ṣanᶜatı ceyyid olan ḫubẕ olur ve o ḫubza ᶜaseli idām edip maᶜan tenāvül ederler. Ve sāᶜat-i sābiᶜadan sonra istiḥmām edip sonra baṭnını müleyyin nesneler tenāvül eyleyeler ve o müleyyinātı biz ẕikr eyleriz. Ve bundan sonra gece ḳarīb oldukta ġıdāsı maḥmūd olan ṭaᶜāmı tenāvül eder. Ve eger pīr olan kimse ḳavī olur ise ᶜaşāsı yaᶜnī akşam ṭaᶜāmı ḳalīlen ziyāde kılınır.

Ve pīrler ictināb ve iḥtirāz eylesinler sevdāyı ve balġamı müvellid olan ġalīẓ ġıdālardan ve her ḥārr ḥırrīf ve müceffif olanlardan kevāmīḫ ve tevābilden dahi iḥtirāz üzere olalar, ġıdā olmak üzere tenāvül eylemeyeler meger ki devā olmak üzere tenāvül eyleyeler, o vech ile tenāvül cāiz olur. Ammā meşāyıḫ kendilere lāyıḳ olmayan nesneleri tenāvül edip ṣınf-ı evvelden yaᶜnī sevdāyı ve balġamı müvellid olan ġıdālardan māliḥ yaᶜnī

tuzlu aġdiye ve bādincān ve laḥm-ı ḳadīd tenāvül eyleseler veyāḫūd laḥmı ṣalābetli balık ve biṭṭīḫ-i zaḳḳī yaʿnī karpuz ve ḳas̱ed yaʿnī ḫıyār tenāvül eyleseler veyāḫūd ḫaṭā-i s̱ānīyi işleyip kevāmīḫ ve ṣaḥnā[396] ve leben tenāvül eylese o ḫaṭālarının maḍarratını tedārük için meʾkūllerinin aḍdādını tenāvül ederler belki vācib olur ki meşāyıḫta fuḍūl müctemiʿa olduğu maʿlūm olur ise mülaṭṭıfāt istiʿmāl eyleyeler. Kaçan istiʿmāl eyledikleri mülaṭṭıfāt ile fuḍūlden tenḳıye ḥāṣıl olsa muraṭṭıbāt ile taġdiye olunurlar ve aḥyānen muʿtādları olan ġıdāları ile yine mülaṭṭıfātı istiʿmāl ederler bizim gelecekte beyān edeceğimiz vech üzere.

Ammā lebeni istiʿmāl, meşāyıḫtan lebeni istimrā ve haḍm edenlere nāfiʿ olur eger lebeni tenāvül ʿaḳibinde kebid nāḥiyesine ve baṭna temeddüd ʿārıḍ olmaz ise ve ḥikke ve vecaʿ ʿārıḍ olmaz ise, zīrā leben muġaddī ve muraṭṭıb olur ve taġdiye-i terṭībin meşāyıḫa menfaʿati olur. Ve lebenin ziyāde evfaḳı keçi sütü ve ütün yaʿnī eşek sütü olur. Ve ütün lebeninin ḫavāṣṣından olur ki leben-i ütün kes̱īren tecebbün eylemez ve serīʿan münḥadir olup fem-i miʿdeden miʿdenin ḳaʿrına tīz iner ḫuṣūṣan ki o lebeni istiʿmāl milḥle veyāḫūd ʿasel ile ola. Ve vācib olur ki lebeni istimāl olunan ḥayvānın merʿāsına taʿahhüd oluna ve merāʿāsının nebātında ʿufūṣat ve ḥarāfet ve ḥumūḍat ve şedīden mülūḥat olmaya.

Ammā meşāyıḫın tenāvül eyledikleri buḳūl ve sebzeler sılḳ yaʿnī pazı ve kerefs ve kürrās̱tan yaʿnī pırasadan miḳdār-ı ḳalīl olur ve bu mis̱lli sebzeleri dahi mürrī ve zeyt ile muṭayyebe edip tenāvül ederler ḫuṣūṣan ḳable't-ṭaʿām bu mis̱lli muṭayyeb buḳūl istiʿmāl ederler ṭabīʿatı telyīne muʿīn olsun için. Ve evḳāt ve ezmānda s̱ūmu ve sarımsağı istiʿmālin onları tenāvüle iʿtiyād eden meşāyıḫa menfaʿati olur. Ve zencebīl-i mürebbā meşāyıḫa muvāfıḳ edviyeden olur. Ve mürebbeyāt-ı ḥārrenin meşāyıḫa muvāfıḳ olur lākin o mürebbālar tesḫīn-i ebdān edip münhaḍım olacak miḳdār istiʿmāl olunur, bedeni tecfīf edip kuru edecek miḳdār istiʿmāl olunmaz. Ve vācib olur ki meşāyıḫın aġdiye-i muraṭṭıbesi ẕikr olunan mürebbeyāt-ı ḥārrelerden haḍm ve süḫūnet ṭarīḳinden münfaʿil olup ve tecfīf ṭarīḳinden münfaʿil olmaya.

---

396 ʿAmel-i ṣaḥnā: Rübeys̱[ā] demekle maʿrūf olan semek-i ṣıġār taʿfīn olunur, suya vaḍʿ olunup eriyince ḳadar şems-i ṣayfta terk olunmakla ve baʿdehu muḥtāc olduğu ebāzīr ḫalṭ olunup refʿ olunur.

Ve meşāyıḫın ṭıbāᶜını telyīn için istiᶜmāl olunup ebdānlarına muvāfıḳ olan fevākihtendir faṣl-ı ṣayfta yaş incir ve erik. Ammā faṣl-ı şitāda kuru incir mā-ı ᶜaselle ṭabḫ olunup istiᶜmāl olunur ise muvāfıḳ olur. Ve ᶜalā-eyyi ḥāl telyīn-i ṭabīᶜat için fevākiḥ ḳable'ṭ-ṭaᶜām istiᶜmāl olunur. Ve yine meşāyıḫın ṭıbāᶜını telyīn için istiᶜmāl olunan eşyādandır leblāb mā ve milḥ ile ṭabḫ olunup ve mürrī ve zeyt ile taṭyīb olunup istiᶜmāl olunur. Ve besfāyecin aṣlı ve kökü dahi telyīn-i ṭıbāᶜları için decācdan mütteḫaẕe şūrbāce içinde veyāḫūd sılḳ veyāḫūd kerneb meraḳaları içinde istiᶜmāl olunur.

Ve kaçan meşāyıḫın ṭabīᶜatları bir gün mülāyim ve bir gün ḳabḍ üzere olup bu ḥāl üzere müstemirr olsa o şeyḫ müshil ve müzliḳ istiᶜmālinden müstaġnī olur. Ve kaçan bir gün ṭabᶜ-ı meşāyıḫ mülāyim ve iki gün muḥtebes olsa o ḥāl üzere olanlara mā-ı leblāb ve mā-ı kerneb ve keşk-i şaᶜīr ile lebāb-ı ḳırṭım[397] kifāyet eder ve ṣamġ-ı buṭmdan bir cillevze miḳdārı veyāḫūd iki cillevze miḳdārı dahi kifāyet eder, ekṡerī üç cillevze olur, üçü tecāvüz eylemez ve bu meẕkūrlar bi'l-ḫāṣṣa ṭıbāᶜı telyīn ederler ve bi-ġayri eẕā aḥşāyı cilālandırır. *"Cillevze" ṣanevber[398] ḥubūbundan ḥabbe-i kebīredir lākin Ḳāmūs'ta "el-cillevz ke-sinevver el-bunduḳ" diye muḥarrerdir.* Ve yine meşāyıḫtan ḥālet-i meẕkūrede olanlara nefᶜ verir bu devā-i mürekkeb ki lübāb-ı ḳırṭımdan bir cüzᵓ, on miṡli kuru incir ile terkīb olunup istiᶜmāl olunur ve bir şerbeti cevz miḳdārı olur. Ve yine menfaᶜati olur dühn ile iḥtiḳān etmek, zīrā bu iḥtiḳānla istifrāġ ḥāṣıl olduğu gibi aḥşāyı telyīn dahi vardır ḫuṣūṣan iḥtiḳān olunan dühn zeyt ola. Ve ictināb olunup meşāyıḫa ḥuḳun-ı ḥādde ile iḥtiḳān olunmaya, zīrā onların emᶜālarını ḥuḳne-i ḥādde tecfīf edip kurutur, ammā dühniyyeti olan ḥuḳne-i raṭbe onlara enfaᶜ-ı eşyādan olur ṭabīᶜatları muḥtebese oldukları zamān. O meşāyıḫ için biraz edviye-i müleyyine vardır ki biz o edviyeyi onlara maḫṣūṣ aḳrabādīnde

397 "Ḳırṭım" ḥabbu'n-Nīl dedikleri devādır. Ve baᶜḍılar derler ki ḳırṭım ḥabbu'n-Nīle muġāyir devādır, Hind'den gelir, onda ḥarāfet ve ḥiddet vardır, fülfül-i ebyaḍ bulunmadığı maḥallde ona nāib-i menāb olur.

398 "Ṣanevber" çam fıstığı ağacının ismidir. Ṣanevberin ṣaġīri ve kebīri olur. Ve kebīrin ḥabb-ı kebīrine cillevz ismi maḫṣūṣ olur. Ṭabᶜ ile olan *Ḳānūn* nüsḫalarında "cillevz" bedeline "cevze" vāḳiᶜ olmuştur, o nüsḫalar muḥarrefedir. Nüsḫa-i sulṭāniyyede ve metn-i Īlāḳī'de "cillevze" vāḳiᶜ olmuştur Ve Āmulī, Īlāḳī şerḥinde ve keẕālik İbn Kütbī müfredātında "cillevz"i vech-i muḥarrer üzere beyān ederler.

ẕikr eyleriz. Ve vācib olur ki kühūl ve meşāyıḫta istifrāġ mümkin olduğu miḳdār faṣdın ġayri ile ola, zīrā ishāl meşāyıḫa faṣddan aḳvā olur.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡāliṡü Fī-Şar[āb]ı'l-Meşāyıḫı

Meşāyıḫın şarāblarının ṭıbben ḫayrlısı ʿatīḳ ve aḥmerdir, zīrā o şarāb hem müdirr hem müsaḫḫindir. Ve pīrler şarāb-ı ḥadīṡ ü ebyaḍdan ictināb eylesinler meger ki istiḥmām eyledikten sonra taġaddī edip susayalar, o vaḳtte ġıdāiyyeti ḳalīl olan şarāb-ı ebyaḍ-ı raḳīḳ suya bedel olmak üzere [saḳy olunur.] Ve meşāyiḫ müseddid olan eşribe tenāvülünden iḥtirāz üzere olsunlar.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu Fī-Teftīḥi Südedi'l-Meşāyıḫı

Ve eger meşāyıḫa süded ʿārıḍa olur ise o südedin esheli şarāb içmekten ʿārıḍa olan süddedir. Ve vācib olur ki eşribeden ve ġayriden ḥādiṡ olan süddeleri fūtenecī ve felāfilī maʿcūnları ile teftīḥ eyleyeler ve şarāblarının üzerlerine fülfül saçıp niṡār eyleyeler, eger soğan ve sarımsak tenāvülü muʿtādları ise onları dahi tenāvül eyleyeler. Ve onlara tiryāḳ cidden nāfiʿ olur ve ḫuṣūṣan südde ḥudūṡunda tiryāḳın nefʿi onlara ziyād eolur. Ve keẕālik eṡānāṡiyā[399] ve emrūsiyā[400] devālarının dahi nefʿi ziyāde olur lākin bu meẕkūrları tenāvülden sonra vācib olur ki istiḥmām ve temrīḫ ile teraṭṭub eyleyeler ve mā-ı laḥmı ḫanderūs ve şaʿīr ile tenāvül eyleyeler.

Ve pīrlerin şarāb-ı ʿaseli tenāvülleri nāfiʿ olur ve süded ḥuṣūlünden ve mefāṣıl ağrılarından şarāb-ı ʿasel tenāvülü ile emīn olurlar lākin o şarṭ ile emīn olur ki bir ʿuḍvda südde iḥsās olunsa veyāḫūd o ʿuḍvun süddeye

---

399 Eṡānāṡiyā'ṣ-ṣuġrānın ṣanʿatı budur: Meyʿa, zaʿferān, ḳusṭ, sünbül, afyūn, selīḫa her birinden dörder dirhem, ʿuṣāretü'l-ġāfeṡ sekiz dirhem, uṣūlü's-sūs on iki dirhem ḳadr-i kifāye ʿasel ile maʿcūn olunur ve muvāfıḳı olan eşribeler ile istiʿmāl olunur. Bu ṣaġīr eṡānāsiyā idi, ammā kebīrini aḳrābādīnden ṭaleb oluna.

400 Emrūsiyānın ṣanʿatı budur ki yaban havucu toḫumu, kemmūn-ı Kirmānī, ʿīdānu'l-belesān, ḳardemānā, fiḳāḥ-ı idḫir, bezrü'l-kerefs her birinden birer dirhem, dār-ı fülfül, ḳusṭ-ı mürr, fülfül-i ebyaḍ her birinden nıṣf dirhem, mürr üç dirhem, ḥabbu'l-ġār on ʿaded, vecc, zaʿferān her birinden ikişer dirhem bu meẕkūrlar saḥḳ olunup elendikten sonra rıġvesi nezʿ olmuş ʿasel ile maʿcūn olunup bunduḳ ḳadar mā-ı ḥārr ile tenāvül olunur.

istiᶜdādı iḥsās olunsa o ᶜuḍva maḫṣūṣ edviye ẕikr olunan eşribeye ḍamm oluna, mes̱elā aᶜḍā-i bevlde südde veyāḫūd süddeye istiᶜdād iḥsās olunsa ẕikr olunan eşribeye kerefs bezri ve kökü ḍamm olunur. Ve eger ẕikr olunan südde ḫuṣavī ise yaᶜnī ḫuṣye nāḥiyesinde ise o eşribe bezr-i [110a] kerefsten ve aṣlından ḳavī olan fuṭrāsāliyūn mis̱lli nesneler ile ṭabḫ olunur, ḫuṣyelerde olan süddeleri teftīḥ eder. Ve eger südde riyede[401] olur ise o eşribeler zūfā ve bersiyāvşān yaᶜnī baldırıkara ile ve selīḫa ile ve bu mis̱lli edviyeler ile ṭabḫ olunur.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fī-Delki'l-Meşāyıḫı

Vācib olur ki meşāyıḫın delki kemm ve keyfte muᶜtedil ola ve aᶜḍā-i ḍaᶜīfelerine ve elemi olan ᶜuḍvlarına aṣlā taᶜarruḍ olunmaya. Ve eger onları delk defeᶜāt ve merrāt ile olur ise o merrelerde ḫuşūnetli ḫırḳalar ile veyāḫūd ḫırḳadan mücerred eydī-i kes̱īre ile delk oluna, zīrā bu vech ile delk aᶜḍā-i meşāyıḫta olan ᶜilelin nevāibini menᶜ etmekle menfaᶜati olur.[402]

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-Riyāḍeti'l-Meşāyıḫı

Meşāyıḫın ebdānları ḥālātının iḫtilāfı ḥasebiyle riyāḍetleri muḫtelife olur ve keẕālik muᶜtādları olan ᶜilelin iḫtilāfıyla dahi riyāḍetleri muḫtelife olur ve her birinin bir nevᶜ riyāḍete iᶜtiyādları ḥasebiyle dahi riyāḍetler muḫtelife olur.

Eger meşāyıḫın ebdānları ġāyet ile iᶜtidālde olur ise onlara riyāḍet-i muᶜtedile muvāfıḳ ve münāsib olur. Ve eger bi'l-cümle aᶜḍāları efḍal-i ḥālāt üzere olup lākin aᶜḍālarından bir ᶜuḍvu efḍal ḥālāt üzere olup lākin aᶜḍālarından bir ᶜuḍvu efḍal ḥālātı üzere olmasa o ᶜuḍv-ı muḫālifin riyāḍeti sāir aᶜḍānın riyāḍetine tābiᶜ kılınır yaᶜnī o ᶜuḍv riyāḍette istiᶜmāl olunmaz belki sāir aᶜḍā riyāḍette istiᶜmāl olunmakla o ᶜuḍv-ı muḫālife riyāḍet ḥāṣıla

---

401 [Yazmada "rediyyede"]

402 Bu tercüme ṭabᶜ ile olan nüsḫanın tercümesi olur, ammā ḳalem ile muḥarrer nüsḫanın tercümesi budur ki "Eger onları delk feterāt ile olur ise her fetrette ḫıraḳ-ı ḫaşini veyāḫūd eydī ile olur." Ve bunun maᶜnā-yı vāḍıḥı olmadığı ehline maᶜlūmdur meger ki müsāmaḥaya ḥaml olunup feterāt ile ᶜilleti olan meşāyıḫın ᶜilletinin zamān-ı fetrette olan delki murād oluna. Ve bu maᶜnāya göre bu vechle "delk-i ᶜilelin nevāibini menᶜ eder" dediği ziyāde münāsib olur.

olur. Mes̱elā o kimsenin reʾsine düvār veyāẖūd ṣudāʿ ʿārıḍ olsa veyāẖūd raḳabesine mevāddın inṣıbābı ʿārıḍ olup başına ve dimāġına çok kerre buẖārāt ṣuʿūd eylese o mis̱lli şeyẖ-i maʿlūle başını ṭaʾṭaʾe edip esfele sarkıtmak ile riyāḍet muvāfıḳ olmaz belki o mis̱lliler meşy ile ve iḥḍār ile ve rükūb ile irtiyāḍa meyl olundurulur. Ve nıṣf-ı esfeli istiʿmāl olunan her riyāḍete dahi imāle olunur.

Eger o kimsenin āfeti nıṣf-ı esfele ve ayak cānibine māile olur ise nıṣf-ı aʿlāsı istiʿmāl olunan riyāḍet ile riyāḍet ederler, müşāyele[403] ve remy-i ḥacer mis̱lli ile riyāḍet ederler.

Ve eger āfet nāḥiye-i vasaṭta olur ise mes̱elā ṭıḥāl ve kebid ve miʿde ve emʿāda olur ise māniʿ-i āẖer menʿ eylemez ise iki ṭarafta yaʿnī fevḳ cānibinde ve cānib-i esfelde olan riyāḍetler onlara muvāfıḳ olur.

Ammā āfet nāḥiye-i ṣadrda olur ise onlara ancak riyāḍet-i süfliyye muvāfıḳ olur, riyāḍet-i ʿulviyye muvāfıḳ olmaz.

Fe-ammā āfet külye ve mes̱āne cāniblerinde olur ise onlara ancak fevḳ cānibinde ve nıṣf-ı aʿlāda olan riyāḍet muvāfıḳ olur, nıṣf-ı esfelde olan riyāḍet onlara muvāfıḳ olmaz.

Ve meşāyıẖ için aʿḍā-i meʾūfeyi teḳavvī ḳaṣd edip riyāḍette derc ve idẖāl eylemeğe sebīl ve ṭarīḳ yoktur. Ve bu ḥükm meşāyıẖın ḥükmüdür, sāir esnānda olup sinn-i şeyẖūẖata bāliġ olmayanların ḥükmü ḥükm-i meşāyıẖın ẖilāfı üzere olur yaʿnī sinn-i meşāyıẖa varmayıp bi'l-cümle aʿḍāsı fāḍıla olanların ʿuḍv-ı vāḥidi meʾūf olsa o āfeti olan ʿuḍvu riyāḍette istiʿmāl ederler.

Ve sinn-i kühūlette olanların eks̱er-i ḥāli meşāyıẖın ḥāline muvāfıḳ olur lākin bu ḥālde muẖālif olup mütekehhilīn meʾūf olan ʿuḍvlarını o ʿuḍva maẖṣūṣ riyāḍette istiʿmāl ederler. Ammā meşāyıẖın aʿḍāları marīḍa olsa onlar riyāḍet ederler lākin aʿḍālarında ḥarāret veyāẖūd yübūset olsa veyāẖūd aʿḍālarında taʿaffünü ẖavf olunur mevādd olup nuḍcu olsa onlara riyāḍete iẕn verilmez.

403 "Müşāyele" iki kişi birbirine bir nesne kaldırmak, mes̱elā rimāḥ ile laʿib katında rumḥu kaldırıp yoldaşını rumḥu altına almak gibi.

et-Talīmü'r-Rābiᶜu Fī-Tedbīri Bedenin Bedenin Min-Emzicetin Ġayri Fāḍılın Ḫamsetü Fuṣūlin

el-Faṣlu'l-Evvelü Fī-İstıṣlāḥı'l-Mizācı'l-Ezyedi Ḥarāreten

Taᶜlīm-i rābiᶜin faṣl-ı evveli iᶜtidālde ziyāde-i ḥarāreti olanların mizācını ıṣlāḥ eden tedbīrleri bildirir.

Ve biz deriz ki sūᵓ-i mizāc-ı ḥārrı olan bedenin ḥarāreti ruṭūbet ve yübūsetin iᶜtidālleri veyāḫūd yübūsetin veyāḫūd ruṭūbetin ġalebesi ile olur. Eger mizācın ḥarāreti münfaᶜiletānın yaᶜnī ruṭūbet ve yübūsetin iᶜtidāllerine muḳārin olur ise o ḥarāret ḥarāret-i müfriṭa olmadığı bizim maᶜlūmumuz olur, zīrā ifrāṭ üzere olan ḥarāret yübūset ve cefāfa müᵓeddī olmakla mizāc ruṭūbet ve yübūsette muᶜtedil olmaz belki ruṭūbeti noḳṣān olur. Ammā mizāc-ı ḥārr yübūset ile olur ise cāiz olur ki o mizāc müddet-i ṭavīle bāḳī kala. Ammā ruṭūbet ile ḥarāret muḳārin olsalar o ictimāᶜın müddeti uzamaz, baᶜḍı kerre ruṭūbet ḥarāreti söndürür ve baᶜḍı kerre ḥarāret ruṭūbete ġālibe olup ruṭūbeti ifnā ve tecfīf eder. Eger ruṭūbet ġalebe eder ise o ruṭūbet ṣāḥibinin şebābın müntehāsından ṣāliḥ olur ve o müntehāda o kimsenin mizācı ḥarārette ve ruṭūbette muᶜtedil olur. Ve kaçan sinn-i inḥıṭāṭa bāliġ olsa ruṭūbet-i ġarībe ziyādeyi aḫẕ eder ve ḥarāret dahi noḳṣānı aḫẕ eder.

Ve biz deriz ki ḥārru'l-mizāc olanların bi'l-cümle tedbīri iki ġaraḍa münḥaṣırdır:

Evvelkisi budur ki o mizāc-ı ḥārrı iᶜtidāle reddi irāde için tedbīr olunur.

Ve ikincisi ḥārru'l-mizāc olanların ṣıḥḥatlerini ḥarāret-i mizācları ḥarāret-i mizācları bāḳıye olduğu ḥālde muḥāfaẓa olur.

Ammā ḥarāreti iᶜtidāle redd eylemek o kimselere müyesser olur ki deᶜa ve sükūna ṣabr ve taḥammüle tavaṭṭunu ve temekkünü ola, zīrā min-ġayri tedrīc ḥarāreti iᶜtidāle redd ebdānı marīḍ eder ve tedrīcle redd müddet-i ṭavīlede olur ve o reddin tedbīri nefsini tavṭīne ve meşaḳḳatini taḥammüle tevaḳḳuf eder.

Ve ammā ḥarāreti ᶜalā-ḥālihā bāḳıye iken ṣıḥḥatini muḥāfaẓa mizāclarına müşākil ve müşābih aġdiye ile tedbīr olunmakla olur. Eger o aġdiyeler ile tedbīr olunur ise ḥarāretleri ᶜalā-ḥālihā bāḳıye iken ṣıḥḥatleri muḥāfaẓa olunur.

Ve kaçan mizācı ḥārr olan kimseler münfaᶜiletānda muᶜtedil olsalar o kimseler ibtidā-i emrde ṣıḥḥate ḳarīb olurlar ve onların mizācları dişlerinin ve tüylerinin nebātına müsāriᶜ olur ve o mis̱lli kimseler lesin ve feṣāḥat ve beyān ṣāḥibi olur ve her nesnede sürᶜati olur ḥattā meşyde dahi müsriᶜ olur. Kaçan onlar şābb olsalar onların ḥarāretleri artar ve yübūsetleri ziyāde olur ve onlarda mizāc-ı lez̠z̠āᶜ ḥādis̱ olur ve eks̱erlerinde mirārın tevellüdü eks̱er ve ziyāde olur.

Ve ḥārru'l-mizāc olanların sinn-i evvelde yaᶜnī münfaᶜiletānı muᶜtediller iken tedbīrleri muᶜtedilü'l-mizāc olanların tedbīrleri olur. Ve kaçan sinn-i s̱āniye naḳl edip ḥarāret ve yübūsetleri ziyāde olsa onların tedbīrleri o kimselerin tedbīrine naḳl eder ki onların tedbīrleri ile bevllerini idrār ve mirārlarını ishāl ve ḳayᵓ ṭarīḳlerinden hangisine müteveccih ise o cihetten iḫrāc ḳaṣd olunur. Ve ḫılṭı istifrāġa meyl ettirmeğe ṭabīᶜatları vefā eylemez ise eşyā-ı ḫafīfe ile iᶜānet olunurlar. Ammā ḳayᵓa yalnız mā-ı ḥārrı çok içmek ile veyāḫūd mā-ı ḥārrı nebīz̠ ile içmek ile iᶜānet olunur. Ammā ishāle benefşec-i mürebbā ve temr-i Hindī ve şīrḫışt ve terencebīn mis̱lliler ile iᶜānet olunur. Ve vācib olur ki o kimselerin riyāḍetleri ḫafīfe ola ve ġıdāları ḥasenü'l-keymūs olan ġıdālardan ola. Ve baᶜḍı kerre onlara vācib olur ki bir günde üç kerre ḥammāma gireler. Ve vācib olur ki süḫūnete sebeb olanlardan istiḥmāmlarında ḥaz̠er eyleyeler. Eger ṭaᶜām ᶜaḳibinde istiḥmām eyledikten sonra baṭnında ve kebid nāḥiyesinde s̱iḳal ve temeddüd iḥdās̱ eylemez ise emn üzere o vechle istiḥmāmı istiᶜmāl ederler ve eger s̱iḳal ve temeddüdden bir şeyᵓ ḥādis̱ ve ᶜārıḍ olur ise onlara lāzım olur ki efsentīn naḳīᶜi ve devā-ı ṣabır ve enīsūn ve acı bādām ve sikencebīn mis̱lli müfettiḥ nesneler istiᶜmāl eyleyeler ve bir dahi ṭaᶜām ᶜaḳibinde istiḥmām eyleyeler. Ve vācib olur ki z̠ikr olunan müfettiḥāt iki ṭaᶜām arasında saḳy oluna, evvel-i emrde tenāvül eylediği ṭaᶜām haḍm olduktan sonra ve nevbet-i s̱ānīde ṭaᶜām tenāvül eylemezden evvel müfettiḥāt-ı mez̠kūre istiᶜmāl oluna belki müfettiḥāt tenāvül eyledikleri zamān ile [110b] ṭaᶜām-ı s̱ānīyi aḫz̠ın mā-beyni müddet-i vāsiᶜa ola, müfettiḥāt tenāvül eylediği gibi üzerine ġıdā-i s̱ānīsini tenāvül eylemeye, baᶜde-müddetin vāsiᶜatin tenāvül eyleye, o müddet-i vāsiᶜa ṣabāḥla uykudan kalkıp ve istiḥmām edecek ḳadar ola. Ve meşāyıḫa lāyıḳ olur ki dühn ile temrīḫe müdāvemet eyleyeler ve şarāb-ı ebyaḍ-ı raḳīḳ saḳy oluna ve onlara mā-ı bārid nefᶜ verir.

Ve mizāc-ı ḥārr u yābis aṣḥābı bu ẕikr olunan nesnelerin cümlesine evvel-i emrde evlā ve elyaḳ olur.

Ammā mizāc-ı ḥārr-ı raṭb aṣḥābı miʿraḍ-ı ʿufūnette ve mevāddın aʿżāya inṣıbābı meẓānnında olmakla onların riyāḍetleri taḥlīli kes̱īr olan riyāḍet olup ve maʿa-ẕālik riyāḍet leyyine olur, mevādd-ı kes̱īri taḥlīl eder ve ʿufūnete müʾeddī süḫūneti dahi olmaz. Ve o riyāḍette lāzım olur ki aḫlāṭın tes̱evvürüne müʾeddī ḥareket ẓuhūrundan tevaḳḳī ve ictināb oluna. Ve o mizāc-ı ḥārr-ı raṭb aṣḥāblarından olup riyāḍetten ictināb onlara lāzım olanlar o kimselerdir ki onların riyāḍet muʿtādları olmamıştır, pes onlara vācib olur ki riyāḍet eyledikleri ḥālde mevāddın taʿaffününden ve inṣıbābından ziyāde iḥtirāz üzere olalar ve aṣveb olan budur ki onlar istifrāġ edip baʿdehu riyāḍet eyleyeler ve ḳable'ṭ-ṭaʿām istiḥmām eyleyeler ve bi'l-cümle fuḍūlü nefḍe yaʿnī defʿe ṣarf eylemeğe ʿināyet eyleyeler ve rebīʿ geldikte iḫtiyāṭen faṣd ve istifrāġ eyleyeler Allāhu aʿlem.

el-Faṣlu's̱-S̱ānī Fī-İstıṣlāḥı'l-Mizācı'l-Ezyedi Bürūdeten

Mizācı ziyāde bārid olanlar dahi üç ḳısm üzere olurlar. O bāridü'l-mizāc olanlardan münfaʿiletānı yaʿnī ruṭūbet ve yübūsetleri muʿtedil olanları ḥarāretlerini inhiḍāma ve taḥrīke ṣarf ve ʿināyet eyleyeler ve onların inhāḍ-ı ḥarāret ḳaṣdı ve ʿināyeti ruṭūbet ve yübūset beyninde mütevassıṭa olan aġdiye-i ḥārre ile ve edhān-ı müsaḫḫine ile ve maʿācīn-i kibār ile ve ruṭūbete ḫāṣṣ olan istifrāġāt ile ola, keẕālik muʿarrıḳa yaʿnī terletici istiḥmāmlar ile ve riyāḍāt-ı ṣāliḥa ile ola, zīrā mizācları bārid olanlar her ne ḳadar ruṭūbette muʿtedil olur ise berd ḥasebiyle onlar ruṭūbeti tevlīd miʿraḍında olurlar.

Ammā o bāridü'l-mizāc olan kimselerde yübūset iʿtidālden ziyāde olur ise bi-ʿaynihi onların tedbīri meşāyıḫ tedbīri gibi olur.

el-Faṣlu's̱-S̱āliṡü Fī-Tedbīri'l-Ebdānı's-Serīʿatı'l-Ḳabūli Li'l-Maraḍı

Emrāḍı sürʿat ile ḳabūl eden ebdānın emrāḍı ḳabūle istiʿdādları imtilā ḥasebiyle olur ise onların kemmiyyet-i aḫlāṭları taʿdīl olunur. Ve eger kemmiyyet-i aḫlāṭları iʿtidāl üzere olup lākin ḥareket-i emrāḍa istiʿdādları aḫlāṭları niyye ve ġayr-i naḍīc olmak ḥasebiyle olur ise o ḫılṭ-ı ḫāmın keyfiyyeti taʿdīl olunur ve onlar için ṣabāḥla olan ġıdālarında ġıdā-i vasaṭ iḫtiyār olu-

nur yaʿnī ġıdāları kes̱īr veyāḫūd ḳalīl kılınmaz belki beynehümāda mütevassıṭ olur.

Ve aḫlāṭın kemmiyyetinin taʿdīli ġıdānın miḳdārını taʿdīl ile ve ziyāde riyāḍet ile ve ḳable'l-istiḥmām delk ile ḥāṣıl olur eger riyāḍet eylemek muʿtādları ise. Riyāḍet muʿtādı olmayanların aḫlāṭı kemmiyyetini taʿdīl riyāḍet-i ḫafīfe ve delk-i ḫafīfe ile olur ve o kimseler şibaʿ miḳdārı ġıdā ile defʿaten ve merreten vāḥideten taġaddīye taḥammülü olmamakla onların ġıdāları tevzīʿ olunup şibaʿ miḳdārı ile birkaç defʿada taġaddī eyleseler eger onlar sehlü't-taʿarruḳ olur ise ve ʿaraḳ muʿtādları ise aḫlāṭın miḳdārını taʿdīl için vaḳt vaḳt onlar taʿrīḳ olunurlar. Ve onların ġıdālarını teʾḫīr ḥasebiyle miʿdelerine mirār munṣabbe olmaz ise ġıdāları istiḥmāmlarının sonuna teʾḫīr olunur. Ve eger teʾḫīr-i ġıdā ile miʿdelerine mirār munṣabbe olur ise ḥammāmdan muḳaddem taġaddī ederler. Ve eger māniʿ menʿ eylemez ise onların taġaddīleri ve istiḥmāmları ḥaḳḳında vaḳt-i muʿtedil ve sāʿāt-i müsteviye iʿtibārı ile nehārdan dördüncü sāʿatten sonra olan vaḳttir. Ve bizim dediğimiz yaʿnī baʿde'l-istiḥmām taġaddī miʿdeye mirār inṣıbābını īcāb eder ise ṭaʿām ḥammām üzere taḳdīm olunur. Ve ḳable'l-ḥammām taġaddī ḥasebiyle kebidde süded iḥsās olunur ise sābıḳu'ẕ-ẕikr müfettiḥāttan mizācına mülāyim müfettiḥ ile ʿilāc olunur. Ve o müfettiḥ istiʿmāl olunmakla reʾsine ḍarar ʿārıḍ olur ise meşy etmekle o ḍarar defʿ olunur. Eger tenāvül eylediği ṭaʿām miʿdede fāsid olup o fāsid ṭaʿām bi-nefsihi miʿdeden münḥadir olur ise o inḥidār ġanīmet olur ve eger bi-nefsihi münḥadir olmaz ise kemmūnī ile ve ẕikri mürūr eylediği üzere lübāb-ı ḳırṭımı on mis̱li kuru incir ile maʿcūn edip cevze miḳdārı istiʿmāl etmekle iḥdār olunur.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu Fī-Tesmīni'l-Ḳaḍīfi

Bu faṣlda naḥīf ve arık olan kimsenin semrimesi ḥaḳḳında olan tedbīrler ẕikr olunur.

Hüzālin ʿilelinin ve sebeblerinin ziyāde ḳavīsi vaṣf edeceğimiz üzere mizācın yübsü ve māsārīḳānın yübsü olur ve havānın yübsü dahi hüzāle sebeb olur. Ve kaçan māsārīḳa ʿurūḳlarına yübs iṣābet eylese ġıdāyı ḳabūl eylemez yaʿnī o māsārīḳā damarları miʿde ile kebid arasında vāṣıl olmakla miʿdenin keylūsu māsārīḳāya nüfūẕ etmeyip ve kebide vech-i lāyıḳ üzere

cereyān etmeyip ġıdānın ḳılletinden hüzāl ziyāde olur. Ve onun devāsı budur ki ḳable'l-istiḥmām ḫuşūnet ve līnet arasında olan delk-i muᶜtedil ile cild kızarınca ḳadar delk olunup ve baᶜdehu delk-i ṣulb ile delk olunup ṭılā-i zift ile taṭliye olunur ve sonra iᶜtidāl üzere riyāḍet olunup bilā-ibṭāʾ istiḥmām olunur yaᶜnī riyāḍetten sonra çok tevaḳḳuf olunmayıp istiḥmām ettirilir. Ve ḥammāmdan sonra bir kuru mindīl ile yaᶜnī bir pāre dülbend ile bedenin suyu neşf olunup sonra dühn-i ḳalīl ile temrīḫ olunup yağlanır sonra muvāfıḳ olan ġıdā ile taġaddī eder. Ve eger sinninin yaᶜnī yaşının ve faṣlının ve ᶜādetinin taḥammülü olur ise kendi nefsi üzerine mā-ı bāridi ṣabb eder. Zift ile ṭılādan muḳaddem olan delk-i ṣulbün müntehāsında o kimsenin bedeni intifāḫa ve kabarmağa başlamadı ise o kimse ẕübūldedir, henüz semāneti ḥāṣıl değildir. Ve bu kelāmımız taᶜlīm-i s̱ānī fuṣūlünden üçüncü faṣlda ᶜuḍv-ı ṣaġīri taᶜẓīmde olan kelāmımıza ḳarībdir ve bu bābda ḳavlin tamāmı kitāb-ı rābiᶜde zīnette meẕkūrdur.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fī-Taḳḍīfi's-Semīni

Bu faṣl semīn ve dolu olan kimseleri mehzūl ve arık edici tedbīrleri bildirir, o tedbīr budur ki ṭaᶜāmın miᶜdeden ve emᶜādan inḥidārının sürᶜatine müʾeddī olan nesneler istiᶜmāl olunur, zīrā ṭaᶜāmın ẕikr olunduğu üzere inḥidārı ḥasebiyle cedāvil damarları o ṭaᶜāmdan ġıdāyı vefret üzere ceẕb edemeyip ġıdānın ḳılleti ḥasebiyle semānetleri taᶜdīl olunur ve tenāvül eyledikleri ṭaᶜāmın kemmiyyeti kes̱īr olup ġıdāiyyeti ve taġdiyesi ḳalīl olmak ile olur ve ḳable'ṭ-ṭaᶜām tevātür-i ḥammām ile olur ve riyāḍet-i serīᶜa ve muḥallil edhān istiᶜmālleri ile olur ve maᶜācīnden ıṭrīfil-i ṣaġīr ve devā-i lükk ve tiryāk ve ᶜale'r-rīḳ ḫall ile mürrī istiᶜmāli olur. Kitāb-ı rābiᶜde maḳāletü'z-zīnede bunları biz ẕikr eyleriz.

et-Talīmü'l-Ḫāmisü Fi'l-İntiḳālātı ve Hüve Cümletün ve Faṣlun

el-Faṣlu Fī-Tedbīri'l-Fuṣūli

İşbu faṣl fuṣūl-i erbaᶜada olan tedbīrleri beyān eder.

Pes faṣl-ı rebīᶜ geldikte gerektir ki faṣd ve ishāle mübāderet ve müsāraᶜat olunup onları īcāb eden esbāb ve ᶜādet ḥasebiyle istiᶜmāl oluna ve ḫuṣūṣan

ḳayʾ istiʿmāl oluna ve müsaḫḫin ve muraṭṭıb olan nesneler ekṡer-i ḥālde hecr ve terk oluna, luḥūm ve eşribe gibi nesneler keṡīren istiʿmāl olunmaya ve aġdiye telṭīf oluna ve riyāḍet-i muʿtedile ile [111a] teravvuḍ oluna ve o riyāḍet-i muʿtedile faṣl-ı ṣayfta olan riyāḍetin fevḳinde ola yaʿnī riyāḍet-i ṣayfīden ḳuvvetli ola. Ve ṭaʿāmla mümtelī olmaya belki azar azar ṭaʿāmını tenāvül edip miḳdār-ı şibaʿ ṭaʿāmı birkaç defʿada tenāvül eyleye. Ḥarāreti söndürücü ve tebrīd edici eşribeler ve rubūblar istiʿmāl eyleye, ḥarāretli eşribeleri hecr ve terk eyleye ve merāreti ve ḥarāfeti ve mülūḥatı olan eşyāları dahi terk eyleye.

Ammā faṣl-ı ṣayfta aġdiye ve eşribe ve riyāḍet noḳṣān üzere kılına, hüdüvv ve deʿayı yaʿnī sükūnu iltizām eyleye ve keẕālik muṭfiʾātı ve ḳayʾı mümkin oldukça mültezim ola. Ve ẓıllı yaʿnī gölgeyi ve kinni yaʿnī ḫayme gibi güneşten viḳāye olan nesneleri mültezim ola.

Ammā ḫarīfte yaʿnī güz faṣlında ve ḫuṣūṣan muḫtelifü'l-havā olan ḫarīfte tedbīrin ziyāde ceyyidine mülāzemet edip müceffifātın küllīsini terk eyleye ve cimāʿdan ḥaẕer eyleye ve mā-ı bāridi keṡret-i şürbden ve başına ṣabb edip dökmekten ve maḥall-i bāridde uyumaktan ḥaẕer eyleye ve imtilā üzere uyumaya ve ẓahīre vaḳtlerinin ḥarrından ve ġadāvātın berdinden tevaḳḳī ve ictināb eyleye ve başını gecenin ve ṣabāḥların o berdinden ḥıfẓ eyleye ki o berd ile bedene ḳuşaʿrīret ḥādiṡ olur. Ve faṣl-ı ṣayfta o faṣlda idrāk eden fevākih-i vaḳtiyyeden iḥtirāz üzere ola, tenāvülünü istikṡār eylemeye ve istiḥmāmı ancak mā-ı fātir ile ola. Kaçan evāil-i mīzān gelip gece ve gündüz berāber oldukta istifrāġ eyleye eyyām-ı şitāda fuḍūl muḥteḳan ve müctemiʿ olsun için. Ve ebdāndan çok bedenlere ḫarīfte evfaḳ olan budur ki aḫlāṭı tesvīr ve taḥrīke iştiġāl olunmaya belki aḫlāṭı teskīn eylemek o ebdāna aḥrā ve enfaʿ olur. Ve eyyām-ı ḥarīfte ḳayʾdan onlar menʿ olunurlar, zīrā ḥummāyı o ḳayʾ cālib olur. Ammā şarāb gerektir ki onun mizācı keṡīr ola yaʿnī o şarāba ḫalṭ olunan su çok ola ve min-ġayri isrāfin istiʿmāl oluna. Ve maʿlūm ola ki faṣl-ı ḫarīfte maṭarın keṡreti ḫarīfin şerrinden ve maḍarratından emān olur.

Ammā faṣl-ı şitāda taʿab verici nesneler keṡīren istiʿmāl olunur ve ġıdā basṭ olunur yaʿnī tenāvül olunan ġıdānın miḳdārı ziyāde olur meger ki şitā cenūbī ola yaʿnī şitāda cenūb yelleri ziyāde eser ise o şitāda ikṡār-ı

ṭaᶜām cāiz olmaz, zīrā ṭaᶜāmın taᶜaffünü ḫavf olunur. Ve şitā cenūbī oldukta riyāḍet ziyāde ve ġıdā taḳlīl olunur. Ve vācib olur ki şitānın ḫubzunun ḥınṭası ṣayfın ḥubzunun ḥınṭasından eşedd ve aḳvā ola yaᶜnī telezzüzü ve sıkılığı ziyāde ola. Ve bu ḳıyās üzere olur yaᶜnī aḳvā ve eşedd olması lāyıḳ olur, luḥmānın ve sāir meşvī olan aġdiyenin ve bi'l-cümle şitāda tenāvül olunan aġdiyenin şiddet-i telezzüzde olan aḥvāli dahi lāzım olması. Ve vācib olur ki onların buḳūlü kerneb yaᶜnī lahana ve sılḳ yaᶜnī pazı ve kerefs ola ve vācib olmaz ki buḳūlden ḳaṭaf[404] ve baḳla-i Yemāniyye ve baḳla-i ḥamḳā ve hindebā şitāda tenāvül oluna. *Nüsḫa-i sulṭāniyyede* لا القطف *ilā āḫirihi vāḳiᶜ olmuştur, ṭabᶜ ile olan nüsḫalarda* والقطف *vāḳiᶜ olmuştur, ẓāhir olan nüsḫa-i sulṭāniyyedir.* Ve şitāda ebdān-ı ṣaḥīḥaya maraḍ ḳalīlen ᶜārıḍ olur ve ḳalīlen her kime ᶜārıḍ olur ise o kimse ᶜilācına mübāderet eylesin ve istifrāġ iḳtiḍā eder ise istifrāġa dahi mübāderet eylesin onun için ki şitāda maraḍ ḥādiṡ olmaz illā sebeb-i ḳavī ḥasebiyle ḥādiṡ olur ḫuṣūṣan ki o ḥādiṡ olan maraḍ emrāḍ-ı ḥārreden ola. Şitāda maraḍ-ı ḥārrın sebebi ziyāde ḳavī olmadıkça ḥādiṡ olmaz, zīrā şitāda bedenin müdebbiri olan ḥarāret-i ġarīziyye cidden ḳavī olur, mesāmmāt mütekāṡife olmakla ḥarāret-i meẕkūrenin taḥallülü ḳalīl olur ve bāṭında iḥtiḳān ve iḥṣās ḥasebiyle müctemiᶜa olup selīme olur ve bi'l-cümle ḳuvā-yı ṭabīᶜīler efᶜālini cevdet üzere işler.

İbuḳrāṭ Ḥakīm şitāda ishāli maṣlaḥat görür ve faṣdı istıṣlāḥ eylemez yaᶜnī iyidir demez ve şitāda ḳayʾı kerīh görür ve faṣl-ı ṣayfta ḳayʾ ṣavābdır der ve istıṣvāb eder onun için ki faṣl-ı ṣayfta aḫlāṭ-ı ṭāfiye ve fevḳe māiledir ve şitāda rüsūba ve ġavra māiledir, lā-maḥāle ṭāfiye olan aḫlāṭın ḳayʾı sühūletli ve menfaᶜatli olur, ġavrda olan aḫlāṭ ḫilāf üzere olur. İbuḳrāṭ'ın bu maḳāline iᶜtidād ve iᶜtinā olunsun.

Ammā havā kaçan fāsid veyāḫūd vebāī olsa vācib olur ki o havāya tecfīf-i beden ile telaḳḳī oluna ve mesken dahi o eşyā ile taᶜdīl oluna ki onlar ḳuvvetleri ḥasebiyle tebrīd ve terṭīb ederler, zīrā bu vech ile taᶜdīl zamān-ı vebāda ziyāde vācib olur veyāḫūd mesken o eşyā ile taᶜdīl oluna ki o eşyā tesḫīn edip tesḫīni ḥasebiyle fesād-ı havānın īcāb eylediği nesnelerin

---

404 "Ḳaṭaf"a Fārsī lüġatinde sermaḳ derler, berrīsi ve bostānīsi ve baḥrīsi olur; ṭabᶜını ve evṣāfı müfredātta meẕkūrdur. "Baḳla-i Yemāniyye" iştir ve "baḳlatu'l-ḥamḳā" semiz ot dedikleri sebzedir.

ḍıddlarını işleye. Bu ḫuṣūṣta revāyiḥ-i ṭayyibe nāfiᶜ olan eşyāların cümlesinden enfaᶜdır ḫuṣūṣan ki o revāyiḥ-i ṭayyibenin mizācı havā-i vebāīnin mizācına müḍādd ola, o zamān ziyāde enfaᶜ olur. *Ṭabᶜ ile olan nüsḫalarda "müḍāddetü'l-mizāc" bedeline "müḍāddetü'l-ervāḥ" vāḳiᶜ olmuştur, o nüsḫayı dahi maᶜa-buᶜdin ẕikr olunan maᶜnāya ḥaml ḳābil olur, ehl olanlar onu bilir.* [405] Ve eyyām-ı vebāda ziyāde vācib [olur ki] istinşāḳ-ı havāya ḥācet taḳlīl oluna, havā-i keṡīr istinşāḳ olunmaya. Ve taḳlīl-i ḥācet deᶜa ve sükūn ve istirāḥat etmekle ḥāṣıl olur. Ve çok kerre olur ki havānın fesādı arḍdan ḥādiṡ olur, o vaḳtte vācib olur ki serīrler üzerinde oturulup cidden ᶜālī olan mekān ṭaleb oluna. Ve baᶜḍan dahi havānın fesādı riyāḥ-ı muḥteriḳadan ḥādiṡ olur. Ve çok kerre dahi mebdeʾ-i fesād havānın nefsinden olur, havā-i ṣāliḥ civārında olan fāsid havādan keyfiyyet-i rediyye-i fāside istifāde edip bir maḥalle intiḳāl etmekle olur veyāḫūd havānın fesādı nās üzere keyfiyyeti ḫafī olan emr-i semāvī ḥasebiyle olur. Bu ṣūretlerin cümlesinde vācib olur ki esrāba yaᶜnī taḥt-ı arḍda ittiḫāẕ olunan sereblere ve cemīᶜ eṭrāfta cüdrān ile iḥāṭa olunan odalara ilticā oluna veyāḫūd meḫādiᶜa yaᶜnī büyük oda içinde olan küçük ḫazīne odalarına ilticā oluna. Ammā havā-i vebāīnin ᶜufūnetini muṣlıḥa olan baḫūrlar suᶜd ve kündür ve ās yaᶜnī mersin ve verd ve ṣandal gibi nesneler olur. Ve ḫalli yaᶜnī sirkeyi eyyām-ı vebāda istiᶜmāl vebānın āfātından emān olur. Bu bābda ẕikri vācib olup bu meẕkūra tetimme olan nesneleri biz kütüb-i cüzʾiyyede inşāallāhu taᶜālā ẕikr eyleriz.

el-Cümletü Fī-Tedbīri'l-Müsāfiri ve Hiye Ṡemāniyetü Fuṣūlin

el-Faṣlu'l-Evvelü Fī-Tedārüki Aᶜrāḍin Tünẕirü bi-Emrāḍın

O kimseye ki dāimā ḫafaḳān ᶜārıḍ ola, o kimse emr-i ḫafaḳāna tedbīr eylesin, eger tedbīr olunmaz ise o ḫafaḳān-ı dāim fecʾeten mevte müʾeddī olur. Keẕālik kābūs ve düvār bir kimsede ekṡeriyyā vāḳiᶜ olsa o kimseler o

---

405 Vech-i ḥaml budur ki ervāḥ havā-i vebāiyyenin keyfiyyeti ile mütekeyyif olmakla eḥadühümāya müḍādde olan āḫere dahi müḍādde olur.

emrāḍın emrine tedbīr eylesin bedeninde olan ġalīẓ ḫılṭları istifrāġ etmekle, zīrā bu vech ile istifrāġ olunmasa o maraḍlar ṣarᶜa ve sekteye müᵓeddī olur.

Ve kaçan bir kimsenin bi'l-cümle bedeninde ekṡeriyyā iḫtilāc olsa yaᶜnī aᶜḍāları cemīᶜan seğirse o iḫtilācın emrine o kimse balġamı istifrāġla tedbīr eylesin ve eger vech-i mezkūr üzere tedbīr olunmasa o iḫtilāc teşennüce ve sekteye müᵓeddī olur.

Ve ekṡer-i ḥālde ḥavāssı küdūret üzere olup imtilā ile maᶜan ḥarekātı ḍaᶜīfe olsa yine o kimseye balġamı istifrāġla tedbīr eylemek vācib olur, eger o tedbīri terk eylese teşennüce ve sekteye müᵓeddī olur.

Ve bi'l-cümle aᶜḍāsına ḫader ᶜārıḍ olan kimse o ḫadere istifrāġ-ı balġamla tedbīr eylesin, o tedbīri terk ederse [111b] fālic maraḍına müᵓeddī olur.

Ve keṡīren yüzü seğrise tenḳıye-i dimāġla tedbīr eylesin, zīrā terkinden laḳve ḥādiṡ olur.

Ve keṡīren yüzü kızarıp gözünde ve yüzünde ḥumret ḥādiṡ olup ve gözünün yaşı ve dümūᶜu seyelānı aḫẕ eylese ve ḍavᵓdan yaᶜnī aydınlıktan teneffür eylese ve baş ağrısı ḥādiṡ olsa o kimse faṣd ve ishāl ve o miṡlli nesneler ile tedbīr eylesin, zīrā bu vech ile tedbīr olunmasa sersāma müᵓeddī olur.

Ve kaçan bilā-sebeb bir kimseye ġamm-ı keṡīr ve ḫavf dahi ziyāde olsa muḥteriḳ olan iḫtilāṭı istifrāġla tedbīr eylesin, zīrā o tedbīri terk mālīḫūlyāya müᵓeddī olur.

Kezālik kaçan vech kızarıp ve müntefiḫ olup ve levn kümūdete meyl edip bu ḥāller bir kimsede dāim olsa cüẕāmı inẕār eder.

Ve kaçan beden ṡaḳīl olup kelāl üzere olsa ve ᶜaraḳı dürūr eylese yᶜanī çok terlese o kimse faṣd eylesin ve faṣd eylemese damarı münfecir olur ve sekte ve mevt fecᵓeten ḥādiṡ olur.

Ve kaçan vechinde ve cefnlerinde yaᶜnī göz kapaklarında ve eṭrāflarında yaᶜnī ellerinde ve ayaklarında tehebbüc fāş olsa kebidin ḥāli tedārük olunsun ve eger kebid tedbīr olunup ıṣlāḥ olunmasa istisḳāya müᵓeddī ve bāᶜiṡ olur.

Ve kaçan berāzın netni ve kerīhe rāyiḥası ziyāde olsa ᶜurūḳtan ve damarlardan ᶜufūneti izāle için tedbīr olunur, rger o tedbīr terk olunsa ḥummayāt īcāb eder.

Ve bevlin netninin ve rāyiḥa-i kerīhesinin ḥummayā delāleti berāzın ḥummāya delāletinden ezyed olur.

Ve kaçan iʿyā ve tekessürü bedende sen rüʾyet eyllesen gelecekte ḥummānın ḥudūs̱undan sen ḥaẕer eyle.

Ve kaçan şehvet-i ṭaʿām sāḳıṭa veyāḫūd ṭaʿāma şehvet ziyāde olsa emrāḍ ḥudūs̱una delālet eder.

Ve'l-ḥāṣıl şehvet-i ṭaʿām ve bevl ve berāz ve şehvet-i cimāʿ ve nevm ve ʿaraḳ ve ḥikke-i cild ve ḥiddet-i ẕihn ve ṭaʿāmın ṭaʿmı ve ʿādet-i iḥtilām pes bir kimsede bu taʿdād olunan nesnelerden biri ziyāde veyāḫūd noḳṣān olmakla müteġayyir olsa veyāḫūd keyfiyyeti cihetinden müteġayyir olsa bir maraḍı inẕār eder. Ve bunlar gibidir ġayr-i ṭabīʿī ʿādetlerin taġayyürü, dem-i bevāsīr ve ṭams̱ ve ḳayʾ ve ruʿāf ve şeyʾ-i ṣāliḥi ve şeyʾ-i fāsidi şehveti ve iḳbāli, pes bu meẕkūrlar her ne ḳadar ġayr-i ṭabīʿī ise dahi muʿtādları olan kimsede bunlardan biri kemmen veyāḫūd keyfen müteġayyir olsa o taġayyür dahi maraḍa delālet eder, nitekim ṭabīʿatın taġayyürü maraḍı inẕār eder, lā-maḥāle muʿtād olan nesneler dahi ṭabīʿī gibi olmakla ġayr-i ṭabīʿī muʿtādların taġayyürü dahi maraḍa delālet eder. Ve ʿādet ṭabīʿat gibi olduğundan muʿtād olan nesneyi terk cāiz değildir her ne ḳadar o muʿtād olan redī olur ise dahi. Ve kaçan muʿtād olan nesnenin redāʾeti kemāle bāliġ olur ise o redī tedrīcle terk olunur, defʿaten terk olunmaz.

Ve baʿḍı kerre biraz umūr-ı cüzʾiyyeler āḫer umūr-ı cüzʾiyyelere delālet eder, mes̱elā:

Ṣudāʿ ve şaḳīḳanın devāmı intişār-ı ʿayn ḥudūs̱una ve ʿayna mānın nüzūlüne delālet eder.

Ve kaçan ʿayna baḳḳ mis̱lli nesneler yüzünün ḳuddāmında ve önünde taḫayyül olunsa bu taḫayyül dāim ve s̱ābit olsa ve o taḫayyül ḥasebiyle başarı ḍaʿīf olsa o ʿayna dahi mā nüzūlüne delālet eder.

Ve sağ cānibinde s̱iḳal ve vaḫz[406] ʿārıḍ olup o ḥālet dāim olsa kebidin ʿilletine delālet eder.

Ve arkanın ve ḫāṣıranın yaʿnī böğürün esfellerinin s̱iḳali ve temeddüdü olup bevlin ḥāli vech-i muʿtāddan taġayyür üzere olur ise külyelere ʿillet ḥudūs̱unu inẕār eder.

Ve berāzın muʿtād üzere olan ṣıbġı olmamak yereḳānı inẕār eder.

406 "Vaḫz" ile dürter gibi ḥālet murād olunur.

Ve ḥurḳat-i bevl mütemādī olup zamānı ṭavīl olsa mes̱ānede ve ḳaḍībde ḳurḥa ḥudūs̱unu inẕār eder.

Ve maḳᶜadeyi muḥrik olan ishāl saḥcı inẕār eder.

Ve kaçan şehvet sāḳıṭ olup onda ḳayᵓ ve nefḫ dahi olsa ve eṭrāfında vecaᶜ olsa ḳūlıncı inẕār eder.

Ve maḳᶜadede olan ḥukāk eger maḳᶜadede tekevvün eden [küçük] dīdān ve kurtlardan ḥādis̱ olmaz ise bāsūru inẕār eder.

Ve çıbanların ve urların kes̱ret üzere ḫurūc-ı dübeyle-i kebīrenin gelecekte ḥudūs̱una delālet eder.

Ve ḳūbānın yaᶜnī demreginin kes̱reti baraṣ-ı esvedi inẕār eder. Ve behaḳ-ı ebyaḍ baraṣ-ı ebyaḍı inḍār eder.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ānī Ḳavlün Külliyyün Fī-Tedbīri'l-Müsāfiri

Müsāferet eden kimseler çok nesnelerden müfāraḳar edip ayrılırlar ki ehlinin aẓherinde ve arasında sākin iken o nesneler onun muᶜtādı olmuş idi ve bināen ᶜaleyh ona taᶜab ve veṣab ve neṣab eks̱er-i ḥālde iṣābet eder. Pes müsāfire vācib olur ki kendi umūrunu rüᵓyette ḥarīṣ ola ve emrāḍ-ı kes̱īre iṣābetinden tevaḳḳī eyleye. Ve müsāfirin taᶜahhüd eylemesi vācib olan nesnelerin eks̱eri emr-i ġıdā ve emr-i iᶜyādır.

Ve müsāfire vācib olur ki ġıdāsını ıṣlāḥ eyleye ve ġıdānın cevherini ceyyid ve miḳdārını ḳalīl eyleye tā ki o ġıdānın haḍmı ceyyid olup fuḍūlü ᶜurūḳta müctemiᶜa olmaya. Ve vācib olur ki müsāferet ṣadedinde olan kimse mümtelī iken rükūb eylemeye, zīrā imtilā üzere rükūb ṭaᶜāmı fesād eder ve imtilā şürb-i māı müstelzim olmakla ḥāl-i rükūbda mā-ı meşrūb taḫaḍḫuḍ ve tebaḳbuḳ edip münbasıṭ olur ve kiẓẓayı iḥdās̱ eder *yaᶜnī ḳırba içinde su ḥareket eder gibi ḥareket edip üzeri köpüklenir ve eczāsı müteḫalḫil olup münbasıṭa olur ve fesād-ı ṭaᶜāmdan ḥādis̱ olan kiẓẓa dedikleri ḥālet-i mūẕiye ẓuhūr eder* belki vācib olur ki ġıdāyı vaḳt-i nüzūle teᵓḫīr eyleye. Lākin bizim ẕikr eyleyeceğimiz sebeblerden bir sebeb ile ḥāl-i rükūbda taġaddī eylemek iḳtiḍā eder ise o kimse ġıdādan ḳadr-i ḳalīl telehhün[407] ṭarīḳi ile ve şürbü istidᶜā etmeyecek ḳadar taġaddī eder. Müsāfirin seyri gerek leylen olsun gerek nehāren olsun ẕikr olunan ḥükmlerde berāber olur.

407 "Telehhün" mā-ḥaḍarı tenāvül ki efvāh-ı enāmda ḳahve altı etmek maᶜnāsına istiᶜmāl olunur.

Ve eger iʿyāsı olur ise o müsāfire vācib olur ki iʿyā bābında ẕikr olunan tedbīrler ile iʿyāsını izāle için tedbīr eyleye.

Dem veyāẖūd sāir aẖlāṭ ile mümtelī olan kimseye vācib olur ki bedeni mümtelī iken müsāferet eylemeye belki evvelā bedenini tenḳıye edip baʿdehu müsāferet eder. Ve toẖmesi olan kimse dahi evvelā acıkıp ve uyuyup toẖmeyi defʿ ve ḥall eyledikten sonra sefer eylemek vācib olur.

Ve müsāfire vācib olur ki seyrinde tederrüc eyleyip zamān-ı iḳāmetinde muʿtādı olan riyāḍet için eylediği ḥareketinden ḥareket-i seferiyyesini ḳalīlen ziyāde ederek seyrini artıra, defʿaten seyrini kes̱ret üzere artırmaya. Ve eger gece seyr edip seher ve uykusuzluk şiddetini muʿānāt ve müḳāsāt etmek iḳtiḍā eder ise ḳalīlen ḳalīlen sehere tedrīcle iʿtiyād edip defʿaten seheri irtikāb eylemeye. Ve kaçan taẖmīn ederse ki birkaç günden sonra varacak menzillerinde şarāb ve ṭaʿām bulunmayıp cūʿ ve ʿaṭaşları şedīd olur, açlığa ve susuzluğa o şiddette vuḳūʿdan muḳaddem ṭaʿām ve şarāb kes̱īr olan mevḍiʿlerde tedrīcle ülfet eyleye. Ve keẕālik insāna ḍarūrī olanların sāirlerine dahi bu minvāl üzere tederrüc eylemek vācib olur. Ve seferde taġaddī için müheyyā eylediği ġıdāya dahi ḥāl-i iḳāmetinde muʿtādı değil ise iʿtiyād eyleye. Ve seferde ġıdāsını miḳdārı ḳalīl ve taġdiyesi kes̱īr olan nesneler eyleye ve buḳūlü ve sebzeyi ve keẕālik mīve tenāvülünü terk eyleye ve ẖılṭ-ı nīyy ü ẖām tevlīd eden nesnelerin küllīsini hecr ve terk eyleye lākin muʿālece için onları tenāvülde beʾs yoktur. Gelecekte buḳūl ve fevākih ile muʿālece olunacak mevḍiʿleri biz taḥdīd ve tebyīn eyleriz.

Ve baʿḍı kerre müsāfir muḍṭarr olur, o müsāfiri cūʿa müṣābereye müstaʿidd edip ṭaʿāma şehvetini taḳlīl eden tedbīrlere ve ẕikr olunan müṣābereye ve taḳlīl-i şehvete muʿīn olur kebid-i meşviyye mis̱lli nesneleri istiʿmāl. [112a] Ve çok kerre kebidden kebāb ittiẖāẕ olunup lüzūcetli nesneler ile ve erimiş şuḥūm ile ve levz ve dühn-i levz ve şaḥm-ı baḳar gibi şuḥūm ile tenāvül olunur. Kaçan bu meẕkūrların biri tenāvül olunsa o tenāvül eden kimse miḳdār-ı muʿteberi olan müṣābere ile cūʿa müṣābere eder.

Ve baʿḍılar dediler ki insān dühn-i benefşecden bir rıṭl dühn içinde bir miḳdār şemʿi iẕābe edip ḳayrūṭī[408] olduktan sonra şürb eylese on gün miḳdārı ṭaʿām iştihā eylemez.

408 "Ḳayrūṭī" o devā ve o merhemdir ki içine şemʿ katılır.

Ve müsāfir ṭaʿāma müṣābere için tedbīre muḍṭarr ve muḥtāc olduğu gibi müṣābere-i ʿaṭaş tedbīrine dahi muḥtāc olur, pes o müsāfir ile ʿaṭaşı müsekkin olan edviye olmak vācib olur ve o edviyeleri bir kitāb-ı s̱ālis̱te bābu'l-ʿaṭaşta beyān eyledik ve o devālardan ʿale'l-ḫuṣūṣ müsāfir yanında baḳlatu'l-ḥamḳā bezri bulunmak lāzım olur, vaḳt-i ḥācette o bezrden üç dirhem miḳdārı sirke ile saḳy olunur. Ve semek ve keber ve mümellaḥāt ve ḥalāvāt gibi aġdiye-i muʿaṭṭışeyi tenāvül eylemez ve taḳlīl-i kelām eder ve seyrini rıfḳ üzere eder. Ve suya sirke katıp içse mā-ı kes̱īr bulunmadığı mevḍiʿde teskīn-i ʿaṭaşta azacık su kifāyet eder.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱ü Fī-Tevaḳḳi'l-Ḥarri ve Ḫuṣūṣan Fi's-Seferi ve Tedbīri Men Yüsāfirü Fīhi

Bu faṣl ḥarrdan sakınmağın ve ḥarāretli zamānda sefer edenin tedbīrini bildirir.

Pes eyyām-ı ṣayfta sefer eden kimseler kendilerine tedbīr eylemeseler āḫirü'l-emr o vaḳtte bilā-tedbīr seferleri bedenlerinin ḍaʿfına ve ḳuvālarının taḥallülüne müʾeddī olup ḍaʿfları o mertebeye bāliġ olur ki onlar için ḥareket mümkin olmaz veyāḫūd onlara ʿaṭaş ġalebe eder ve baʿḍı kerre şems dimāġların ıḍrār eder. Bināen ʿaleyh vācib olur ki müsāfirīn setr-i şedīd ile başlarını setre taḥrīḍ olunup kındırılır ve yine vācib olur ki müsāfirīn ṣadrlarını dahi ḥıfẓ eyleyip bezr-i ḳaṭūnā ve baḳlatu'l-ḥamḳā mis̱lli devāların ʿuṣāreleri ile ṭılā eyleyeler. Ve baʿḍı kerre müsāfirler ḳable's-seyr sevīḳ-i şaʿīr ve şarāb-ı fevākih ve o mis̱lli nesneler tenāvülüne muḥtāc olurlar, zīrā onlar ḳable't-tenāvül rükūb edip seyre bedʾ eyleseler aḥşāları ḫāliye olmak ḥasebiyle ruṭūbet-i beden mübālaġa ile taḥallül edip bedel mā-yeteḥallel bulunmamakla ḍaʿfları ziyāde olur, pes vācib olur ki ḳable's-seyr ẕikr olunan aġdiyeler ile taġaddī edip o ġıdā münḥadir olunca ḳadar meks̱ eyleyip baʿdehu rükūb eyleyeler. Zamān-ı inḥidāra ḳadar meks̱ eylemeden rükūb olunsa o ṭaʿām taḫaḍḫuḍ edip fāsid ve müẕī olur.

Ve vācib olur ki müsāfir yanınca ṭarīḳte dühn-i verd ve dühn-i benefşeci istiṣḥāb eyleyip sāʿaten-fe-sāʿatin onları istiʿmāl eyleye hāmelerine ve

aṣlāblarına[409] ṭılā etmekle. Ve ḥarāretli vaḳtte seferden ʿārıḍ olan āfet zāile olup o meʾūf olan kimse ḥālet-i ūlāsına ʿavdet eder mā-ı bāridde sibāḥat edip üzmek ile lākin aṣveb olan budur ki ʿacele etmeyip bir miḳdār ṣabr ve istirāḥattan sonra tedrīcle sibāḥat eyleye.

Ve sümūmdan ḫavf eyleyen kimseye vācib olur ki munḫurlarını ve femini yaʿnī burnunun deliklerini ve ağzını ʿimāme ile bağlaya ve lis̱ām[410] ile setr eyleye ve ʿıṣābe ve lis̱āmdan ḥāṣıl olan meşaḳḳate ṣabr eyleye. Ve setrden muḳaddem dūġun yaʿnī yağı alınmış ekşi yoğurtun içine soğan doğrayıp tenāvül eylesin, sümūma menfaʿati olur ki ḫuṣūṣan baṣal dūġ içinde mürebbā ola veyāḫūd baṣal dūġun içinde bir gece eğlenip meks̱ eylemiş ola, pes o baṣal tenāvül olunur ve dūġu ile teḥassī olunur.[411] Ve vācib olur ki o baṣal dūġun içine vaḍʿ olunmazdan muḳaddem taḳṭīʿi ḳavī olan baṣal ola. Ve sümūmdan ḫavf eyleyen kimsenin koklayacak ṭībi bādem yağı ve kabak çekirdeği yağı ola ve dühn-i ḳarʿı teḥassī edip tenāvül eylesin. Bu mez̠kūrlar mütevaḳḳaʿ olan sümūmun maḍarratını defʿ eder.

Ve ammā bi'l-fiʿl sümūm ḍarb eden kimseye tedbīr budur ki o kimsenin eṭrāfına mā-ı bārid sekb olunur ve yüzü dahi mā-ı bārid ile ġasl olunur ve ġıdāsı buḳūl-i bārideden kılınır ve başına edhān-ı bāride vaḍʿ olunur dühn-i levz ve dühn-i verd ve dühn-i ḫilāf gibi ve bārid ʿuṣāreler dahi vaḍʿ olunur ḥayy-ı ʿālem ʿuṣāresi gibi. Ve bunlardan sonra o kimse iġtisāl eder velākin o kimse cimāʿdan ḥaz̠er eyleye. Ve semek-i māliḥ o mesmūma enfaʿ-ı eşyādan olur eger sümūm ḍarbından ḥādis̱ olan ḥālet sākin olduktan sonra tenāvül olunur ise ve kez̠ālik şarāb-ı memzūc tenāvülü dahi nāfiʿ olur. Ve süt o kimseye ecved-i ġıdādan olur eger onun ḥummāsı olmaz ise.

Ve kaçan sümūm ḍarb eden kimsenin ḥummāsı olup lākin o ḥummā yevmiyye olsa ve ʿufūniyye olmasa o kimse dūġ-ı ḥāmiḍi istiʿmāl eder.

Ve sümūmun ḍarbından sonra maḍrūba ʿaṭaş ʿārıḍ olsa maḍmaḍa ile iktifā ve tezciye eder, riyyi miḳdār ve kanacak ḳadar su içmez. Eger kana-

409 "Hāmelerine ve aṣlāblarına" demek başına ve tepesine ve sırtının ḥarezelerine demektir.

410 Başa örtülen niḳābdan fem üzerine olan maḥalle lis̱ām derler.

411 Yaʿnī dūġ içinde olan baṣal yalnız tenāvül olunur ve dūġu ile maʿan bulamaç tenāvülü gibi tenāvül olunur.

cak miḳdār su içerse o suyu içtiği maḥallde helāk olur ve vācib olur ki maḍmaḍa ile iktifā eyleyeler. Eger suyu içmekten müfāraḳat bulmaz ise suyu curᶜaten-baᶜde-curᶜatin içer yaᶜnī yudum yudum içer, biraz sonra bir yudum dahi içer ve kendiden o ḥālet zāil olup ve ᶜaṭaşının heyecānı sākin olduktan sonra o vaḳtte riyyi miḳdār şürb eder lākin evvel-i emrde yaᶜnī mā-ı ḫāliṣi şürbünden muḳaddem gül yağını bir miḳdār suya katıştırıp içse baᶜdehu mā-ı ḫāliṣi içse ziyāde aṣveb olur.

Ve'l-ḥāṣıl ḥarr her kimi vursa vācib olur ki o vurulan kimsenin oturacak mevḍiᶜi mevḍiᶜ-i bārid ola ve ayaklarını mā-ı bārid ile ġasl eyleyeler. Eger susuzluk olur ise ona ḳalīlen ḳalīlen mā-ı bārid saḳy oluna ve serīᶜü'l-inhiḍām olan ġıdā ile taġaddī oluna.

el-Faṣlu'r-Rābiᶜu Fī-Tedbīri Men Yüsāfirü Fi'l-Berdi

Berd-i şedīdde üheb ve ᶜuded[412] istiẓhār olunmuş iken yaᶜnī mühimmāt-ı sefer müheyyā iken sefer eylemek ziyāde ḫaṭarlı olur fe-keyfe ki mühimmāt-ı seferiyye ve berde muḳāvim olur s̱iyāb ve ferāvī ve sāir mühimmāt yok iken o mis̱lli berd-i şedīdde sefer oluna! Lā-maḥāle onun ḫaṭarı cümleden ziyāde ve aᶜẓam ve eks̱er olur.

Berd-i şedīdde sefer eden çok müsāfir vardır ki mümkin olan dis̱ārın ve örtülerin cümlesi ile tedes̱s̱ür eylediler ve dis̱ārları onlara viḳāye olmayıp berd ve demaḳ yaᶜnī s̱ülūc ve cemed onları ḳatl eyledi teşennüc ve küzāza ve cümūda ve sekteye müʾeddī olmak ḥasebiyle. Ve o mis̱lli berdde vāḳiᶜ olanların mevti afyūn ve yebrūḥ şürb edenlerin mevti gibi olur. Ve eger o berd ile ölmezler ise lā-eḳall būlīmūs[413] tesmiye olunan cūᶜda mübtelā olurlar. O ḥālette ne mis̱lli tedbīr olunacağını biz mevḍiᶜinde beyān eyledik ve berdin müʾeddī olduğu emrāḍın tedbīrini dahi beyān eyledik. Ve onlara eşyāların ziyāde enfaᶜı ve evlāsı mesāmmātını sedd edip ve ağzını ve yüzünü bağteten havā-i bārid duḫūlünden muḥāfaẓa ve eṭrāfını bizim ẕikr edeceğimiz vech üzere muḥāfaẓa olur.

---

412 "Üheb" ve "ᶜuded" bir maᶜnāyadır.

413 Cūᶜ-ı būlīmūs ve cūᶜ-ı baḳarī demekle maᶜrūftur, miᶜde tekās̱üf edip keylūsunu mecārīde nüfūẕdan ᶜāyıḳ ve māniᶜ olur, ne ḳadar ġıdāsı kes̱īr olsa yine aᶜḍāsı aç kalır. Bu tekās̱üf eks̱erī berdden ḥādis̱ olur.

Ve zamān-ı berdde müsāfir olan kimse menzile nüzūlünde fi'l-ḥāl nefsini berdden setr eylemek vācib olmaz belki o nāzilin ḳayʾı tedrīcle ve ḳalīlen ḳalīlen olmak lāzım olur ve keẕālik o nāzilin nāra taḳarrübde ve ıṣṭılāda ʿacelesi vācib olmaz belki onlara aḥsen ve elyaḳ nāra yaklaşmamaktır ve eger mümkin olmaz ise āteşe tedrīcle yaklaşmak gerektir.

Ve müsāfire menāzilden irtiḥāl edecek vaḳt tedfiʾeden ziyāde iḥtirāz lāzımdır, zīrā nāra taḳarrüb ve tedfiʾe ile mesāmmāt ḥarāret ḥasebiyle münfetiḥa olup açılır ve berde ḫurūcla bāṭına berd duḫūl edip teʾs̱īri ziyāde olur. Bizim tedfiʾede tedrīc vācibdir dediğimiz o ḥāle maḫṣūṣtur ki müsāfire berd vehn vermeye ve ḳuvvetini isḳāṭ eylemeye. Ve eger o [112b] müsāfirde ḫaṣır yaʿnī berd ʿamel edip ḳuvvetini iḍʿāf ve bedenini īhān eylese vācib olur ki o müsāfir ʿacele edip tedeffüʾ eyleye ve edhān-ı müsaḫḫine ile ḫuṣūṣan tiryāḳiyyeti olan dühn-i sūsen gibi edhān ile temerruḫ eyleye.

Ve berdde müsāfir olan kimse menzile cāyiʿ olduğu ḥālde nüzūl edip ḥārr nesne tenāvül eylese ona ḥummā gibi bir ḥarāret-i ʿacībe ʿārıḍ olur.

Ve müsāfir için biraz aġdiye vardır ki onları tenāvül ile müsāfir üzere berdin emri sehl ve āsān olur ve onlar o aġdiyelerdir ki s̱ūm ve cevz ve ḫardal ve ḥıltīt[414] gibi nesneler o aġdiyeye kes̱īren muḫāliṭ ola. Ve baʿḍı kerre o aġdiyeye maṣl dahi idḫāl olunur s̱ūmun ve cevzin maḍarratını defʿ edip muṭayyeb kılsın için. Ve onlara semn dahi ġıdā-i ceyyid olur ḫuṣūṣan ki semnin üzerine şarāb-ı ṣırf şürb eyleye. Ve berdde müsāfir olan kimsenin miʿdesi ḫālī iken müsāferet eylemeğe ve ḥāl-i seferde aġdiye ile mümtelī olmağa ve su bedeline şarāb içmeğe ʿalā-ḳavli'l-eṭıbbā muḥtāc olur. Ve baʿde'l-imtilāi ve'ş-şürbi o mütenāveller baṭnında ḳarār ve tesaḫḫun edince ḳadar ṣabr edip baʿdehu rükūb eder. Ve ḥıltīt zamān-ı berdde cāmid olan nesneleri tesḫīn eder ḫuṣūṣan ḥıltīt şarāb içinde şürb oluna, o zamān tesḫīni ziyāde olur. Bir dirhem ḥıltīt bir rıṭl şarābda şerbet-i tāmme olur.

Ve berd zamānında müsāferet eden kimseler için biraz mesūḫāt vardır, onlar ile müsāfirīnin bedeni mesḥ olunsa onlara berdin teʾs̱īri olmaz, o mesūḫāt cümlesinden olur zeyt ve zeyt mis̱lli nesneler ve s̱ūm yaʿnī sarımsak havā-i bāridden nāzil olanlar için bi'l-cümle eşyāların enfaʿı olur.

414 "Ḥıltīt" şecer-i encudānın ṣamġıdır.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü Fī-Ḥıfẓı'l-Eṭrāfı ᶜAn Ḍararı'l-Berdi

Müsāfire evvelā vācib olur ki eṭrāfını yaᶜnī elini ve ayağını delk eyleyip ova süḫūnet ᶜārıḍ olunca ḳadar ve tesaḫḫundan sonra kokusu ve ᶜıṭriyyeti olan edhān-ı ḥārre ile ṭılā eyleye, dühn-i sūsen ve dühnü'l-bān mis̱lli dühnler ile ellerini ve ayaklarını yağlayalar. Ve onlar için meysevsen leṭūḫ-ı ceyyid olur. Eger meysevsen bulunmaz ise zeyt ona bedel leṭūḫ olur ḫuṣūṣan o zeyte fülfül ve ᶜāḳırḳarḥā veyāḫūd ferfiyūn veyāḫūd ḥıltīt veyāḫūd cünd-i bīdester ḫalṭ ve vaḍᶜ oluna.

Ve eṭrāfı ḥāfıẓ olan ḍımādlardan olur ḳınne[415] ve s̱ūm, zīrā bu ḍımād berdden emān olur. Ve ḳaṭrān gibi ᶜuḍvu berdden ḥıfẓ eder bir ḍımād olmaz. Ve ḫuff yaᶜnī mest ve destbānec yaᶜnī eldiven ḍayyiḳ olup el ve ayak içinde ḥareket mümkin olmamak cāiz olmaz onun için ki ᶜuḍvun ḥareketi ᶜuḍvdan berdi dāfiᶜ olan sebeblerin birisidir ve ᶜuḍv-ı maḫnūḳa berd şiddet üzere iṣābet eder. Kaçan eṭrāf kāġad ile setr olunsa ve kez̠ālik şaᶜr ile dahi setr olunsa baᶜdehu üzerleri veber yaᶜnī tiftik ve yün ile setr ve iḥāṭa olunsa bu tedbīr ile eṭrāf ziyāde ḥıfẓ ve viḳāye olunur.

Kaçan şiddet-i berd mevcūd iken ve berdin maḍarratını defᶜ için tedbīr dahi yok iken el ve ayak o berdden müteʾes̱s̱ir olmayıp berdin teʾs̱īrini iḥsās eylemese sen bil ki berd eṭrāfta ᶜamel eylemiştir yaᶜnī aᶜḍānın ḥissi ṭarīḳ-i buṭlāna dāḫil olmuştur. Pes şimdiki ḥālde bizim taᶜlīm üzere olduğumuz tedbīr ile sen ᶜamel ve tedbīr eyle yaᶜnī kāġad ve şaᶜr ve veber tedbīri ile tedbīr eyle.

Ve kaçan berdin aᶜḍāda ᶜameli o ᶜuḍvun ḥarāret-i ġarīziyyesini imāte mertebesine bāliġ olup ḥarāreti ᶜuḍv ölüp ve imāte olur ise ve o ᶜuḍvun ḥarāreti ᶜuḍvun cevherinden taḥallül edegelen eczāları taḥallül edemeyip ᶜuḍv ᶜufūnet ṣadedinde oldu ise bu ṣūrette baᶜḍı kerre ḳurūḥ bābında ve ḫuṣūṣan ekkāle ve ḫabīs̱e olan ḳurḥalar bābında yazılan tedābīr ile bu bābda dahi tedbīr olur.

Ammā eṭrāfı berd ḍarb edip ve henüz taᶜaffün eylemese belki taᶜaffün ṭarīḳinde olsa aṣveb olan o ṭaraf yalnız şelcem suyuna veyāḫūd içinde incir

---

415 "Ḳınne" kesr-i ḳāf ile ve ḍamm-ı ḳāf ile istiᶜmāl olunur bir nevᶜ nebtin ṣamġıdır, ona ḳaṣnı derler, ammā "ḳınā" elif ile yetūᶜdandır ve ikisinin nisbetleri birbirine müşābihtir.

ṭabḫ olunmuş şelcem suyuna vaḍᶜ olunur, keẕālik mā-ı kernebe ve mā-ı reyāḥīn ve mā-ı şibt ve mā-ı bābūnec bunların küllīsine ᶜuḍvu vaḍᶜ ceyyid olur. Ve tere-dūġ eṭrāfa leṭūḫ-ı ceyyid olur. *"Tere-dūġ" içine yoğurt karışmış baḳldır, Niᶜmetullāh lüġatinde bu maᶜnā muṣarraḥtır.* Māu'ş-şīḥ ve mā-ı nemmām[416] ve şelcem ile dahi taḍmīd devā-i ceyyid ü nāfiᶜ olur. Ve vācib olur ki o kimse nāra mücānib olup yaklaşmaya. Ve o kimseye vācib olur ki meşy edip ricli ve ṭarafları taḥrīke başlaya ve o ᶜuḍvu riyāḍet ettirip delk oluna ve sonra temrīḫ oluna ve bizim ẕikr eylediklerimiz aṭliye ve neṭūlāt ile tenṭīl ve ṭılā oluna.

Ve bilinsin ki eṭrāfı yaᶜnī el ve ayak miṡlli nesneleri terk edip riyāḍet ettirmemek ve taḥrīk eylemeyip berde müteᶜalliḳ ve müteᶜarrıḍ kılıp sākine kılmak berdin teʾs̱īri esbābının ziyāde ḳuvvetli sebebinden olur. Ve nāstan baᶜḍdır o kimseler ki bu bābda tedbīri eṭrāflarını mā-ı bāride ġams edip daldırırlar ve o ġamsta menfaᶜat bulurlar, ke-enne berdden eṭrāfın teʾeẕẕīsi o ġams ile defᶜ olur, nitekim cāmid olan fākihe mā-ı bārid ilḳā olunsa fākihenin bāṭınında olan cemed ẓāhirine ḫurūc edip ẓāhirde o cemed müntesic olup örüldüğü ve mülāyim ve müstevī olduğu gibi ve o fākihe-i cāmide nāra taḳrīb olunsa fāside olur, tenāvüle ṣalāḥiyyeti ve menfaᶜati zāile olur. Ve fākihe-i cāmidenin mā-ı bārid ile ṣalāḥı ve nār ile fesādının keyfiyyeti ve ne ṭarīḳ ile ḥāṣıl olduğunu bilmeğe ṭabīb muḥtāc olmaz.

Ve ammā eṭrāfın levni kümūdeti aḫẕ edip bozarmağa başlasa vācib olur ki o ṭaraf mişraṭ ile şarṭ oluna ve yarıla ve ondan kan akıtıla ve o yarılan ᶜuḍv mā-ı ḥārr içine vaḍᶜ oluna dem cümūd eylemeyip seyelān-ı tāmm olsun için ve o ᶜuḍv mā-ı ḥārr içinde demin seyelānı tamām olup bi-nefsihi kesilince ḳadar terk olunur, zīrā kesilmezden muḳaddem mā-ı ḥārrdan iḫrāc olunsa mevḍiᶜ-i şarṭta dem cāmid olup seyelāna māniᶜ olur. Ve seyelān tamām olup mā-ı ḥārrdan iḫrāc olunduktan sonra ṭīn-i Ermenī ile ve ḫall-i memzūcla mevḍiᶜ-i şarṭ ṭılā olunur ve o ṭılā ᶜuḍvu fesāddan menᶜ eder.

Ve ḳaṭrān ile ṭılānın evvelen ve āḫiren menfaᶜati olur yaᶜnī berdin teʾs̱īrinden evvel ṭılā olunsa berdi teʾs̱īrden menᶜ eder ve berdin eṭrāfta teʾs̱īrinden sonra ṭılā olunsa berdin eẕāsını refᶜ ve iḫrāc eder.

---

416 "Nemmām" marsamadır.

Ve kaçan berdden müteʾes̱s̱ir olan ṭarafların levni kümūdeti tecāvüz edip o levn esved ve aḫḍar olsa ve idrāk edip erişse ve taʿaffün ẓāhir olsa o ʿuḍv-ı fāsidi ʿale'l-ʿacele isḳāṭtan ġayri āḫer tedbīre iştiġāl olunmaz. Ve bu bābda ʿaceleten o ʿuḍv isḳāṭ olunmayıp tevaḳḳuf ve teʾḫīr olunsa civārında olan ʿuḍv-ı ṣaḥīḥa dahi o taʿaffün sirāyet eder belki ʿufūnet yürüyüp bi'l-cümle bedeni müstevʿib olur, pes bizim dediğimiz isḳāṭ-ı ʿuḍv onun için vācib olur.

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-Ḥıfẓı Levni'l-Vechi Fi's-Seferi

Vācib olur ki müsāferet eden kimse yüzüne lüzūcetli ve ġıreviyyetli olan bezr-i ḳaṭūnā ve ferfaḫ luʿābları gibi nesneler ile ve suda ḥall olan kes̱īrā ve yine suda maḥlūl olan ṣamġ gibi ve yumurta beyāḍı ve suda nuḳūʿ olunan kaʿk ve semīd gibi nesneler ile ṭılā eyleye ve o ḳurṣ ile yüzünü ṭılā eyleye ki o ḳurṣ ḳayrūṭī ṣıfatı üzere ola. *O ḳayrūṭī Ḳānūn'da beyān olunmamıştır lākin Semerḳandī beyān edip der ki şemʿ ve dühn-i verd ile şaḥm-ı decāc ve daḳīḳ-ı ḥımmaṣ cemʿ olunup ḳayrūṭī ittiḫāẕ olunur ve veche ṭılā olunur ve bu tedbīr vechin levnini berd taġayyür etmezden muḳaddem olan tedbīr idi.*

Ammā müsāfiri rīḥ veyāḫūd şems ḍarb edip vech müteʾes̱s̱ir olsa onun muʿālecesini sen zīnette olan kelāmımızdan ṭaleb eyle. Zīnette meẕkūr olan bunlardır: Vech beyāḍ-ı beyḍ ile yāḫūd ṣamġ ile yāḫūd [113a] mūm-ı rūġan ile yāḫūd suda menḳūṭ celāle-i semīdin muṣaffāsıyla bir mis̱li beyāḍ-ı beyḍe maḫlūṭ olduğu ḥālde ṭılā olunup yüzüne mesḥ olunur.[417]

el-Faṣlu's-Sābiʿu Fī-Tevaḳḳi'l-Müsāfiri Maḍarrate'l-Miyāhı'l-Muḫtelifeti

Müsāfiri miyāh-ı muḫtelife emrāḍda īḳāʿı aġdiye-i muḫtelifenin emrāḍda īḳāʿından eks̱er olur, pes vācib olur ki ona dahi mürāʿāt olunup emr-i māda tedārük oluna. Ve cümle-i tedārükten birisi suyu süzüp ve tervīḳ edip reşşāḥ

---

417 Bu maḳāmda üç türlü nüsḫa vardır: Biri وقرص صفته قيروطي Bu nüsḫa tercümede meẕkūrdur. Ve biri dahi وقرص صفته قريط Ẓāhir olan bunun maʿnāsı ūlāya ḳarībdir. Ve üçüncü nüsha وصفه قريطن dır. Ḳarīṭan [قريطن] bir ḥakīmin ismidir, zīnet bābında *Ḳānūn* o vaṣfı beyān edip der ki خربق اسود فاشرا الحاصل المازريون كبريت اصفر زاج زنجار برادة الحديد زبد البحر ورق التين يسحق بالخل كالحلوق ويحفظ في رصاصية ويطلي في الشمس بعد الدلك

ve neşşāf toprak bardaktan kes̱ret ile istirşāḥ ve sızdırmak ile olur ve bizim muḳaddemā ẕikr eylediğimiz ṭabḫla olur onun için ki ṭabḫ suyu taṣfiye eder ve ṣırf sunun cevherinden muḫāliṭini farḳ edip ayırır.

Ve mā-ı ṣırfı muḫāliṭinden tefrīḳ menfaᶜatinde māı taḳṭīr ve taṣᶜīd bi'l-cümle meẕkūrlardan eks̱er olur.

Ve suyu tervīḳin bir ṭarīḳi dahi vardır ki ẕikr olunan ṭarīḳlerin küllīsinden ceyyid bir nevᶜ tervīḳ olur, o ṭarīḳ budur ki iki inā᾽ yaᶜnī iki ẓarf biri biri yanına vaḍᶜ olunup biri su ile doldurulur ve biri boş ve ḫālī kılınır ve bir fetīle aḫẕ olunup o fetīlenin bir ṭarafı dolu olan ẓarfa ve ṭaraf-ı āḫeri ḫālī ẓarfa vaḍᶜ olunur, o ḫālī olan ẓarfa fetīleden tereşşuḥ eden ve sızan su ziyāde mürevvaḳ olur ḫuṣūṣan ki bu vech ile taṣfiye ve tervīḳ mükerrer ola.

Ve keẕālik mā-ı mürr yaᶜnī acı su ve mā-ı redī ṭabḫ olunup içine kaynar iken bir miḳdār ṭīn-i ḥurr yaᶜnī çamur ve kübbāt-ı ṣūf yaᶜnī yünden kübbeler yaᶜnī müctemiᶜ olan ḳıṭᶜalar ilḳā olunup baᶜdehu o ṣūf ᶜaṣr olunmakla tervīḳ olunur. Ve bu mā-ı mürevvaḳ, fetīle ile tervīḳ ve taṣfiye olan sudan dahi ceyyid olur. Ve keẕālik suda keyfiyyet-i rediyye olmayıp şemste muḥteriḳ olan ṭīn-i ḥurru ilḳā ile ve baᶜdehu taṣfiye ve tervīḳ ile su maḥḍ ve ḫāliṣ olup sunun fesādı zāil olur. Ve keẕālik suyu şarābla şürb etmek dahi sunun fesādını izāle eder eger o sunun fesādı onun mecārīde nüfūẕunun ḳılleti ḥasebiyle olur ise.

Ve su ᶜazīzü'l-vücūd olan emkinede suyu sirke ile ḫalṭ edip içmek vācib olur ḫuṣūṣan eyyām-ı ṣayfta vücūbu müte᾽ekkid olur, zīrā miḳdār-ı ḳalīl mā ḫall ile şürb olunsa mā-ı kes̱īri şürbden iġnā eder.

Ve vācib olur ki mā-ı māliḥ ḫall ile veyāḫūd sikencebīn ile şürb oluna eger şürbü iḳtiḍā eder ise. Ve o mā-ı māliḥe ḫarnūb ve ḥabbu'l-ās ve zuᶜrūr dahi ilḳā olunmak vācib olur.

Ve şebbī olup ᶜafıṣ olan su içildikte üzerine ṭabīᶜatı telyīn eden nesnelerden birini tenāvül eylemek dahi vācib olur ve o suyun üzerine eṭıbbā ḳavlince şarāb içmeğin menfaᶜati olur.

Ve mā-ı mürr içildikte üzerine düsūmāt ve ḥalāvāt cüllābla mezc olunup istiᶜmāl olunur. Ve mā-ı mürr ve mā-ı mürr mis̱lli suları içmezden muḳaddem mā-ı ḥımmaṣ yaᶜnī noḫūd suyu içmek mā-ı mürrün ve ems̱ālinin maḍarratını defᶜ eder, keẕālik ḥımmaṣın kendisini yemek dahi o suların maḍarratlarını defᶜ eder.

Ücümī[418] olup rākid ve ḳāim su ki ona ʿufūnet iṣābet etmiş ola, aġdiye-i ḥārre üzerine o suyu içmek cāiz olmaz. Ve o su içildikten sonra vācib olur ki üzerine ḳābıḍ ve bārid olan fākihe ve ḳābıḍ ve bārid olan buḳūl tenāvül oluna, sefercel ve tuffāḥ ve rībās tenāvül oluna.

Ve ġalīẓ ve kedir olan sular üzerine s̱ūm tenāvül olunur ve şebb-i Yemānī o mis̱lli suyu taṣfiye eder. Ve muḫtelif suların fesādını baṣal defʿ eder. Ve baṣal yaʿnī soğan mā-ı muḫtelif içenlere tiryāḳ olur ḫuṣūṣan ki soğan sirke ile tenāvül oluna. Ve sarımsak dahi soğan gibidir. Ve bu ẕikr olunan tedbīrler miyāh-ı muḫtelifeye edviye-i ḥārre ile tedbīr idi. Ammā mā-ı bārid ile tedbīr marul tenāvülü ile olan tedbīridir.

Ve miyāh-ı muḫtelife şürbü ḥasebiyle s̱aḳīl olan kimselere devā-i ceyyid olur o tedbīr ki müsāfir vaṭanından ḫurūc eyledikte vaṭanında içtiği sudan maṭheresini doldurup menzil-i evvele götüre ve o menzilde içeceği suyu o su ile mezc edip karıştıra ve menzil-i evvelden menzil-i s̱āniye dahi bir maṭhere su getirip menzil-i evvelin suyuyla menzil-i s̱ānīnin suyunu ve menzil-i s̱ānīnin suyuyla menzil-i s̱ālis̱in suyunu ve hākeẕā her evvelki konağın suyuyla ikinci konağın suyunu seferi nihāyet bulunca bu minvāl üzere mezc eyleye. Keẕālik beldesinin ṭīninden müsāferet murād eden kimse bir miḳdār ṭīn istıṣḥāb edip ona ṭārī olan sulara yaʿnī yolda içeceği suya bir miḳdār o ṭīnden ilḳā eyleyip o suyu baʿde't-taḥrīk ve'l-ḫaḍḫaḍa taṣfiye olunca ḳadar terk eyleyip baʿdehu şürb eylese o dahi miyāh-ı muḫtelifenin maḍarratını defʿde tedbīr-i ceyyid olur.

Ve vācib olur ki suyu ḳuddāmı muḥāẕīsinde yaʿnī önünden ve naẓar ederek içe, ġalaṭ ḥasebiyle ʿalaḳ yaʿnī sülük dedikleri kurt boğazına yapışmasın ve mecrā-yı māda nābit olup münkesir olan aḫlāṭ-ı rediyyeyi izdirād ve ibtilāʿ eylemesin için. Ve rubūb-ı ḥāmiḍa istiṣḥāb edip içeceği miyāh-ı muḫtelifeye o rubūbu mezc eylemek müsāfire miyāhı ıṣlāḥ için tedbīr-i ceyyid olur.

---

418 "Mā-ı ücümī" kamışlıkta birikinti su.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡāminü Fī-Tedbīri Rākibi'l-Baḥri

Rākib-i baḥre ʿārıḍ olur ki baḥr onunla telāʿub eder ve ona bināen rākib-i baḥre düvār ve ġaṡeyān ve ḳayʾ hāyice olur. Ve bu ḥāletler evāil-i eyyām-ı rükūbda olur ve sonra o ḥāletler hādiye ve sākine olur. Ve o kimseye vācib olur ki ġaṡeyān ve ḳayʾı defʿ için onları ḥabse ilḥāḥ ve ibrām eylemeye belki ḥāli üzere ḳayʾ edince ḳadar terk eyleye. Ve eger ḳayʾ ifrāṭ üzere olur ise o zamān ḳayʾını ḥabs eyleye. Ammā ḳayʾ ve ġaṡeyān ʿārıḍ olmazdan muḳaddem tedbīr edip ḳayʾın ʿadem-i ʿurūḍuna müstaʿidd olmak cāiz olur ve o tedbīrde beʾs yoktur ve o tedbīr fevākihten sefercel ve tuffāḥ ve rummān tenāvülü olur. Ve kerefs bezri şürb olunsa ġaṡeyānın heyecānını menʿ eder ve o bezri ġaṡeyānın heyecānından sonra istiʿmāl o hāyice olan ġaṡeyānı teskīn eder. Efsentīn yaʿnī pelin dedikleri nebāt dahi bezr-i kerefs ḥükmünde olur. Ve ḳayʾ ve ġaṡeyānı menʿ eden nesnelerden olur fem-i miʿdeyi muḳavviye olup buḫārı reʾse irtifāʿdan menʿ eden ḥumūḍāt mercimek ile sirke ve koruk ve ḳalīl fūdenec ve ḥāşā gibi nesneler veyāḫūd o ḫubz ki şarāb-ı reyḥānīde veyāḫūd mā-ı bāridde ṡerīd olmuş ola. Ve yalnız ḥāşā [yaʿnī kekik] dedikleri nebāt dahi ġaṡeyānı menʿ eder. Ve vācib olur ki ġaṡeyānı hāyice olan kimsenin enfi ve munḫurlarının dāḫilleri isfīdācla mesḥ oluna.

el-FENNÜ'R-RĀBİᶜU FĪ-TAṢNĪFİ VÜCŪHİ'L-MUᶜĀLECĀTI Bİ-ḤASEBİ'L-EMRĀḌI'L-KÜLLİYYETİ VE HÜVE EḤADUN VE S̱ELĀS̱ŪNE FAṢLEN

el-Faṣlu'l-Evvelü Ḳavlün Külliyyün Fi'l-İlācı

Biz deriz ki ᶜilāc emri üç nesne ile tamām olur:

Evvelkisi tedbīr ve taġdiye olur.

İkincisi istiᶜmāl-i edviye olur.

Üçüncüsü iᶜmāl-i yed yaᶜnī eli istiᶜmāl olur.

Ve biz tedbīr ile murād eyleriz sitte-i ḍarūriyye olan esbāb-ı maᶜdūdede ve mez̠kūrede taṣarrufu. Ve ᶜādāt ve aġdiyede cāriye olan esbāb esbāb-ı sitte-i ḍarūriyye cümlesinden olur. Ve tedbīrin min-ciheti'l-keyfiyyet aḥkāmı edviyenin aḥkāmına münāsb olur lākin sitte-i ḍarūriyyede taṣarruftan ᶜibāret olan tedbīrin beyninden ġıdā aḥkāmından biraz ḥükmler vardır ki o ḥükmler ġıdānın kemmiyyetine maḫṣūṣ olur, zīrā baᶜḍı kerre müteġaddī ġıdādan külliyyen menᶜ olunur ve baᶜḍı kerre dahi müteġaddīnin ġıdāsı taḳlīl olunur ve baᶜḍı [113b] kerre dahi ḳıdā kemmen taᶜdīl olunur ve baᶜḍı kerre dahi ġıdā iᶜtidālden ziyāde kılınır ve ġıdānın bu ḥükmleri kemme maḫṣūṣ olur.

Ammā ġıdā o zamān külliyyen menᶜ olunur ki o zamānda ṭabīb ṭabīᶜatın aḫlāṭı inḍāca şuġlünü murād eyleye.

Ve ġıdā o vaḳt taḳlīl olunur ki ṭabīb ṭabīᶜatın hem aḫlāṭı inḍāca şuġlünü ve hem ḳuvvetin ḥıfẓını murād eyleye, zīrā ġıdā-i ḳalīlde nefs-i ġıdā ile ḳuvvetin cenbesine ve ṭaraf ve nāḥiyesine mürāᶜāt olunur ve o ġıdānın ḳılleti ile māddenin cenbesine mürāᶜāt olunur, zīrā ġıdā kes̱īr old[ukd]a ṭabīᶜat bi-külliyyetihā o ġıdā-i kes̱īri haḍma meşġūl olup aḫlāṭı inḍācdan ẕühūl eder, ammā ġıdā ḳalīl oldukta ṭabīᶜat baᶜḍan ġıdāyı haḍma ve baᶜḍan aḫlāṭı inḍāca iştiġāl edip iki cānibe dahi riᶜāyet mevcūde olur.

Ve dāimā eṭıbbā ḳuvvet ile maraḍın mebdeᵓ ve menşeᵓi olan ḫılṭ-ı ḫāmdan hangisi ehemm ise o ehemm olana riᶜāyet eder. Eger ḳuvvet cidden ḍaᶜīfe olur ise ḳuvvete riᶜāyet ehemm olur ve eger ṭabīᶜat cidden ḳaviyye olur ise maraḍ cānibine riᶜāyet ehemm olur.[419]

---

419 Ḳuvvet ehemm olur ise ġıdā ziyāde kılınır, maraḍ ehemm olur ise ġıdā taḳlīl olunur.

Ve taḳlīl-i ġıdā iki vech ile olur, biri kemmiyyetin ḳılleti ve āḫeri keyfiyyetin ḳılleti ile olur ve baʿḍı kerre bu iki vech cemʿ olunup taḳlīl-i ġıdā üç vech üzere kılınır.[420]

Ve ġıdānın kemmiyyeti ve keyfiyyeti cihetlerinden ḳıllet ve kes̱rette farḳı budur ki buḳūl ve fevākih mis̱lli aġdiyenin her ne miḳdār kemmiyyeti ziyāde dahi olur ise ġıdāiyyeti ve keymūsu ḳalīl olur ve o mis̱lli aġdiyeden mütenāvel-i kes̱īr kemmen kes̱īr ve keyfen ḳalīl olur ve beyḍ ve düyūk-i ḫaṣṣiyye[421] mis̱lli aġdiyenin kemmiyyeti ve miḳdārı taḳlīl olunsa yine ġıdāiyyeti kes̱īre olur. Ve biz baʿḍı kerre mütenāvel olan ġıdānın keyfiyyetini taḳlīl ve kemmiyyetini ziyāde eylemeğe muḥtāc oluruz ve bu veche iḥtiyāc o vaḳt olur ki ṭaʿāma şehvet ġālibe olur ve damarlarda ḫām ve niyye aḫlāṭ olur ve biz murād ederiz ki ġıdāyı kemmen iks̱ār etmekle mümteliʾe edip şehvet-i ṭaʿāmı teskīn edeyüz ve taḳlīl-i keyfiyyet ile yaʿnī o ġıdā-i kes̱īrü'l-miḳdārdan ḥādis̱ olan aḫlāṭın ḳılleti ile ʿurūḳa vārid olan mevāddı taḳlīl edeyüz ḥattā ḳuvvet-i ʿurūḳta olan evvelā mevcūd olan ġıdāyı inḍāc eyleye ve ṭabīʿatın müceddeden damarlara vārid olan ġıdāyı inḍāc ve haḍma iştiġāli ṭaʿām-ı ḫām-ı evveli inḍāca māniʿ ve müzāḥim olmaya. Ve bundan mā-ʿadā ġıdā-i mütenāvelin miḳdārını teks̱īr ve keyfiyyetini taḳlīl için āḫer ġaraḍlar dahi vardır. Ve biz gāhīce ġıdānın miḳdārını taḳlīl ve keyfiyyetini teks̱īre muḥtāc oluruz o zamānda ki miʿdeye müʾekkele olan ḳuvvet ve ṭabīʿat kes̱īrü'l-miḳdār aġdiye-i mütemāveleyi haḍma müzāvele ve ʿamelden ḍaʿīfe ve aʿḍā mevādd-ı kes̱īreye muḥtāc olur.

Ve biz emrāḍ-ı ḥāddeye muʿālece eylediğimiz vaḳtte sāir emrāḍ muʿālecesinde iḥtiyācımızdan ziyāde ve eks̱er taḳlīl-i ġıdāya muḥtāc oluruz, ammā emrāḍ-ı müzmineye dahi muʿālecede biz taḳlīl-i ġıdāya muḥtāc oluruz lākin emrāḍ-ı müzmine muʿālecesinde taḳlīl-i ġıdāya iḥtiyācımız emrāḍ-ı ḥādde muʿālecesinde olan iḥtiyācımızdan dūn ve noḳṣān olur, zīrā emrāḍ-ı müzminede bizim ḳuvveti muḥāfaẓaya ʿināyetimiz eks̱erdir onun için ki biz biliriz ki emrāḍ-ı müzminenin buḥrānının zamānı baʿīd

420 Baʿḍı hem kemmen ve hem keyfen taḳlīl olunur.

421 [Arapça metinde ibare ḥabbu'l-bān yani moringa tohumu anlamına gelen ve Türkçede "horoz testisleri" şeklinde çevirilen "ḫuṣa'd-düyūk"tur. Tokad bu ibareyi tercümede sehven "düyūk-i ḫaṣṣiyye" şeklinde imla etmiş görünüyor!]

ve emrāḍının müntehāsı dahi baʿīd olur, ġıdā iks̱ār olunmasa ḳuvvet s̱ābite olup vaḳt-i buḥrāna varınca ḳadar bedeni tedbīre vefā eylemez, kez̠ālik ṭūl-i müddette inḍāc olunacak mevāddı inḍāca dahi vefā eylemez. Ammā emrāḍ-ı ḥāddenin vaḳt-i buḥrānı ḳarīb olmakla biz recā ederiz ki o emrāḍın zamān-ı intihāsından muḳaddem ḳuvvete ḫaver ve ḍaʿf gelmez ve taḳlīl-i ġıdā ona kes̱īren muḍırr olmaz. Ve eger ḳuvvete ḍaʿf gelmesinden ḫavf olunur ise taḳlīl-i ġıdāda mübālaġa olunmaz. Ve o emrāḍ-ı ḥāddede kaçan kim maraḍ mubtedāsına ve evvel-i ḥudūs̱una ḳarīb ola ve o maraḍın ʿaraḍları dahi ziyāde sākin ola o emrāḍ ṣāḥiblerini biz ḳuvveti taḳviye eden ġıdālar ile taġdiye eyleriz. Ve kaçan kim maraḍ tezeyyüdü aḫẕ edip kez̠ālik aʿrāḍ dahi tezeyyüdü aḫẕ eylese maraḍın zamān-ı ibtidāsında taġaddī eylediği ġıdālara iʿtimād olunup ve ḳuvvetten vaḳt-i cihād u buḥrānda ʿamelinin ḫiffeti ḳaṣd olunup taġdiyesi taḳlīl olunur ve zamān-ı intihāda tedbīri cidden telṭīf olunur. Ve kaçan kim maraḍ ziyāde ḥiddetli ve zamān-ı buḥrānı ḳarīb olsa eşedd-i telṭīf ile tedbīrini telṭīf eyleriz meger ki biraz esbāb ʿārıḍa ola ki ġıdāyı telṭīften menʿ eyleye ve o esbābı biz kitāb-ı cüzʾiyyede beyān eyleriz.

Ve ġıdā için mā-yuġaddā bihi iʿtibārı ile iki faṣl-ı āḫerler vardır yaʿnī ġıdā z̠ikr olunan iki ḳısm üzere olur: Ḳısm-ı evvel ġıdādır ki onun mecārīde nüfūz̠u serīʿ olur, onun mis̱āli ḫamrdır. Ve ḳısm-ı s̱ānī nüfūz̠u ebṭaʾ olan ġıdādır, şivānın ve ḳalāyānın nüfūz̠u ebṭaʾ olduğu gibi.

Kez̠ālik ġıdādan ḥādis̱ olan aḫlāṭ ḳıvāmı ḥasebiyle dahi iki ḳısm üzere olur, nitekim ḫanāzīr ve ʿacācīl luḥūmundan tevellüd eden ġıdā s̱eḫinü'l-ḳıvām olup istimsāk eder ve seyelānı ḍaʿīf olur, ammā şarābın ve tīnin demleri raḳīḳ yaʿnī onlardan tevellüd eden demin riḳḳati olur ve taḥallülü serīʿ olur

Ve ġıdā-i serīʿe biz o vaḳtte muḥtāc oluruz ki ḳuvvet-i ḥayvāniyye sāḳıṭa ola ve biz o ḳuvvet-i sāḳıṭanın tedārük ve inʿāşını murād eyleyeyüz ve ḳuvvet dahi baṭīʾü'l-haḍm olan ġıdānın ebʿad-ı ezmānda haḍmına vefā eylemeye.

Ve baṭīʾü'l-haḍm ġıdā tenāvülünden sonra ve ḳable'l-haḍm ġıdā-i serīʿ tenāvülünden tevaḳḳī ve ictināb eyleriz onun için ki serīʿü'l-haḍm olan ġıdā-i müteʾeḫḫir muḳaddem mütenāvel-i ġıdā-i baṭīʾden evvel haḍm olup

meʾāli bizim muḳaddem ẕikr eylediğimiz ḥālete ṣāir ve rāciᶜ olmak ḫavf olunur.

Ve biz ġıdā-i ġalīẓden dahi tevaḳḳī ve ictināb eyleriz süded ḥudūs̱undan ḫavf ve ittiḳā eylediğimiz zamān velākin biz taġdiyesi ḳaviyye ve haḍmı baṭīʾ olan ġıdāyı iḫtiyār eyleriz o kimse için ki onları taḳviye ve riyāḍāt-ı ḳaviyye için tehyiʾe ve müstaᶜidd kılmak murād eyleriz.

Ve biz ġıdā-i saḫīfi murād eyleriz o kimseler için ki onların mesāmmātı ednā sebeb ile ve serīᶜan mütekās̱ife olur.

Ammā devā ile muᶜālece için üç türlü ḳānūn vardır:

Ḳānūn-ı evvel edviyenin keyfiyyāt-ı erbaᶜasından baᶜḍılarını iḫtiyārdır yaᶜnī ḥārr ve bārid ve yābis ve raṭbdan birini iḫtiyārdır.

Ḳānūn-ı s̱ānī edviyenin kemmiyyetini iḫtiyārdır. Ve bu ḳānūn-ı s̱ānī ḳısmet-i s̱āniye ile iki ḳısma münḳasım olur: Ḳısm-ı evvel devānın veznini taḳdīr olur, ḳısm-ı s̱ānī keyfiyyetinin derecesini taḳdīr olur, zīrā her keyfiyyetin derece-i ūlāda veyāḫūd derece-i s̱āniyede olduğunu beyān olur. Ve nefs-i keyfiyyet her ne miḳdār ḳānūn-ı evvel ise lākin derecelerini taḳdīr ḳānūn-ı s̱ānī ḳısmlarından olur.

Ve ḳānūn-ı s̱ālis̱ edviyenin evḳātını tertīb olur.

Ammā edviyenin ᶜale'l-ıṭlāḳ keyfiyyetini iḫtiyāra teheddī ve vuṣūl ancak maraḍın nevᶜine vuḳūf ile olur onun için ki maraḍın keyfiyyeti bilindikte bi-ḥasebi'l-keyfiyyet o maraḍa müḍādde olan edviyeler iḫtiyār olunur, zīrā emrāḍ aḍdādları ile muᶜālece olunur ve ṣıḥḥat müşākili ve muvāfıḳı ile muḥāfaẓa olunur.

Ammā ẕikr olunan iki vech üzere edviyenin kemmiyyetini taḳdīr yaᶜnī nefs-i edviyenin veznini ve keyfiyyetinin derecelerini taḳdīr ḥads-i ṣınāᶜī ṭarīḳiyle maᶜlūm olur yaᶜnī ᶜuḍvun ṭabīᶜatı ve maraḍın miḳdārı ḥads olunup ve edviyeye mülāyim olan nesneler yaᶜnī marīḍin cinsi ve sinni ve ᶜādeti ve faṣlı ve beledi ve ṣınāᶜati ve ḳuvveti ve seḥanesi bilinmekle olur.

Ve ᶜuḍvun ṭabīᶜatını bilmek dört emri bilmek ile olur, o emrler ᶜuḍvun mizācı ve ḫilḳati ve vaḍᶜı ve ḳuvvetidir.

Ammā mizāc-ı ᶜuḍvun beyānı budur ki kaçan ᶜuḍvun ṭabīᶜī mizācı bilinse ve keẕālik ᶜuḍvun mizāc-ı maraḍīsi bilinse ḥads ile maᶜlūm [114a] olur ki mizāc-ı maraḍīnin mizāc-ı ṭabīᶜīden buᶜdu kaç derece olur ve o

ʿuḍva vārid olan edviye ona göre taḳdīr olunur. Ve bunun mis̱āli budur ki mizāc-ı ṣıḥḥī bārid olup ve maraḍın mizācı ḥārr olsa o mizāc-ı maraḍī mizāc-ı ṣaḥīḥten kes̱īren baʿīd olur, pes bu vechle olan maraḍın muʿālecesinde tebrīd-i kes̱īre ḥācet mess eder, ammā ṣıḥḥī ve maraḍī olan mizācların her birisi mizāc-ı ḥārr olsa o maraḍın muʿālecesi emrinde ve şānında tebrīd-i yesīr kifāyet eder.

Ammā ʿuḍvun h̲ilḳatini bilmek bizim emrāḍ-ı h̲ilḳatte h̲ilḳatin maʿānī-i müteʿaddidesini beyānımızdan maʿlūm olur ve o mübeyyeni sen tez̠ekkür ve teʾemmül eyle. Ve maʿlūm buyurula ki aʿḍāların baʿḍılarının h̲ilḳat-i aṣliyyesinde menāfiz̠i sehl olur ve onun dāh̲ilinde veyāh̲ūd h̲āricinde bir mevḍiʿ-i h̲ālī bulunur ve o mevḍiʿde müctemiʿ olan faḍl muʿtedil ve laṭīf edviye istiʿmāli ile ih̲rāc olunur. Ve aʿḍāların baʿḍı āh̲erlerinde bu ḥāl bulunmaz yaʿnī sehlü'l-menāfiz̠ olmaz ve onda z̠ikr olunan mevḍiʿ-i h̲ālī bulunmaz ve o mis̱lli aʿḍāların fuḍūlünü defʿde edviye-i ḳaviyyeye muḥtāc olur[uz.] Ve kez̠ālik aʿḍānın baʿḍısı müteh̲alh̲il ve baʿḍı āh̲erleri mütekās̱if olup müteh̲alh̲ile devā-i laṭīf kifāyet eder ve kes̱īf ʿuḍv faḍlasını defʿde devā-i ḳavīye muḥtāc olur.

Ve devā-i ḳavīye ḥāceti ziyāde olan ʿuḍvlar o ʿuḍvlardır ki onlar için iki ṭaraftan nāfiz̠ tecvīf olmaz ve bir ṭaraftan dahi nāfiz̠ tecvīf olmaz ve z̠ikr olunan feḍā dahi olmaz. Ve bundan sonra edviye-i ḳaviyyeye ḥāceti ziyāde olan ʿuḍv tecvīfi cānib-i vāḥidden olan ʿuḍvdur. Ve bundan sonra devā-i ḳavīye muḥtāc olan ʿuḍv h̲āricen ve dāh̲ilen feḍāsı ve mevḍiʿ-i h̲ālīsi olan ʿuḍvdur eger o ʿuḍv mülezziz yaʿnī eczāları ġayr-i müteh̲alh̲il ve kes̱īf olur ise. Ve bundan sonra devā-i ḳavīye muḥtāc olan ʿuḍv feḍāsı iki ṭaraftan olup riye gibi müteh̲alh̲il olandır.

Ve ʿuḍvun ṭabīʿatı o ʿuḍvun vaḍʿından bilindiğinin beyānı budur ki emrāḍ-ı vaḍʿda senin bildiğin vech üzere vaḍʿ yā mevḍiʿ veyāh̲ūd müşāreket iḳtiḍā eder. Müşārekete ʿilm ḥasebiyle olan vaḍʿdan intifāʿa ziyāde mah̲ṣūṣ olur mevāddı devā ile cez̠bde cihet-i cez̠bi senin ih̲tiyār eylemen. Bunun mis̱āli mevādd-ı mūz̠iyye ḥadebe-i kebidde olur ise o marīḍe müdirr devālar saḳy edip bevl ile istifrāġ ettirirsin, zīrā sen bilirsin ki ḥadebe-i kebid ile mecārī-i bevlde vaḍʿ-ı şirket olur ve berāz ṭarīḳinde ḥadebeye o müşāreket bulunmaz, pes ḥadebenin mevāddını müşārekete cez̠b āsān olur.

Ve emr-i muᶜālecede ṭarīḳ-i eshele sülūk vācib olur. Ve eger mevādd kebidin taḳᶜīrinde olur ise o mevāddı müshil devālar ile ishāl ve ṭarīḳ-i berāzdan iḫrāc edersin, zīrā kebidin muḳaᶜᶜarı mecārī-i berāz olan emᶜāya müşārik olur, mevāddı ondan istifrāġ eshel olur.

Ammā aᶜḍānın vaḍᶜı ḥasebiyle olan intifāᶜlardan mevḍiᶜ iᶜtibārıyla olan intifāᶜın beyānı budur ki mevḍiᶜe ᶜilm ḥasebiyle olan intifāᶜ üç vech üzere olur:

Vech-i evvel o ᶜuḍvun ḳurb ve buᶜdu ḥasebiyle olur. Eger o ᶜuḍv miᶜde gibi ḳarīb olur ise mütenāvel edviye-i muᶜtedile kebidden ḳable-zevā-li'l-keyfiyyet miᶜdeye vāṣıl olup fiᶜlini işler ve ᶜamelini icrā eder ve ᶜuḍv-ı meʾūf riye gibi baᶜīd olur ise kebidde ṭabḫ olup keyfiyyet-i kāminesi ẓāhir olan edviye-i muᶜtedilenin o ᶜuḍv-ı baᶜīde vuṣūlü ḳuvveti ve keyfiyyeti zāile olduktan sonra olur ve onun teʾs̱īri olmaz ve o mis̱lli mevḍiᶜ edviye-i ḳaviyyeye muḥtāc olur. Ve ḳarīb olan ᶜuḍvun edviyesinin ḳuvveti maraḍın ḳuvveti ḥasebiyle olur, ṭarīḳ-i vuṣūlü ḥasebiyle ḳuvvete iḥtiyācı olmaz. Ammā kebid ile ᶜuḍv-ı meʾūf arasında būn ve buᶜd olup uzaklık olur ise o ᶜuḍvun edviyesinin ḳuvveti maraḍın ḳuvvetine muḳāvim ve muᶜārıḍ olacak ḳadar olduğundan mā-ᶜadā ṭarīḳ ḥasebiyle dahi ḳuvvet-i ġāiṣaya muḥtāc olur. Ve bu mis̱lli baᶜīd olan mevḍiᶜin edviyesinin ḳuvveti ḳadr-i ḥācetten ziyāde olur ve o edviye ziyāde ḳuvvet ile ġāiṣa olur ve muḥtācun ileyh [olan] ḳuvveti o mevḍiᶜ-i baᶜīde ulaştırır, ᶜırḳu'n-nesāʾ mis̱llilerin ḍımādla-rının ḥāli bu minvāl üzere olur.

Ve min-ciheti'l-vaḍᶜ olan intifāᶜlardan mevḍiᶜe ᶜilm ḥasebiyle olan intifāᶜın üç vechinden ikinci vech budur ki ᶜuḍv-ı meʾūfa nāfiᶜ olan edvi-yenin o ᶜuḍva keyfiyyeti bāḳıye iken vuṣūlü ne gūne edviye muḫālaṭasıyla serīᶜ olur onları taᶜarrüf ile intifāᶜ olur. Mes̱elā aᶜḍā-i bevlde olan emrāḍın devāsına müdirrāt ḫalṭ olunur ve edviye-i ḳalbiyyeye zaᶜferān ḫalṭ olunur.

Ve ẕikr olunan vücūh-ı s̱elās̱eden üçüncü vech budur ki ᶜuḍv-ı marīḍa devānın īṣāli hangi ṭarīḳten olmak enseb ve enfaᶜ olduğunu taᶜarrüf edip bilmek ile olan intifāᶜ olur. Mes̱elā taᶜarrüf edip bilsek ki emᶜāda olan ḳurḥa esfelde olan bağarsıklarda olur, biz o ḳurḥaya devāyı ḥuḳne ile īṣāl edip ulaştırırız ve ḳurḥa ᶜulyāda olan bağarsıklarda olduğunu ḥads eylesek devāyı ḳurḥaya şürble īṣāl ederiz.

Ve vaḍᶜa ᶜilm ile olan intifāᶜın bir āḫer ḳısmı dahi vardır ki iki ḳısmın ictimāᶜından ḥāṣıl olur yaᶜnī hem müşārekete ᶜilm ve hem mevḍiᶜe ᶜilm ile. Bu iki ᶜilmin mecmūᶜuyla intifāᶜ olunur. Ve bu vechle intifāᶜ iki mevḳiᶜde olur, biri o ᶜuḍv-ı meᵓūfta olur ki onun māddesi bi-tamāmihā munṣabbe olmuştur ve biri dahi o ᶜuḍv-ı meᵓūfta olur ki onun māddesi henüz inṣıbāb üzere olur ve inṣıbābı nihāyete erişip tamām olmamıştır.

İnṣıbāb tamām olmayan āfette biz māddeyi ᶜuḍv-ı meᵓūftan ᶜuḍv-ı āḫere dört şarṭa mürāᶜāt ile cez̠b eyleriz:

O dört şarṭtan şarṭ-ı evvel budur ki māddenin maḥall-i evveli ile o mādde kendiye cez̠b olunacak ᶜuḍv arasında cihet ḥasebiyle muḫālefet ola, mes̠elā yemīnde olan mādde yesār cānibine ve fevḳte olan taḥta cez̠b oluna.

Ve şarṭ-ı s̠ānī o iki ᶜuḍv arasında müşāreket ola, ṭams̠ ve dem-i raḥim ziyāde olsa memelere meḥācim vaḍᶜ olunup ṭams̠ s̠edylere cez̠b olunur ve raḥim ile s̠edy arasında müşāreket olmakla miḥceme ṭams̠ı bir şerīkten şerīk-i āḫere naḳl eder.

Ve üçüncü şarṭ muḥāz̠āta mürāᶜāt olunur yaᶜnī iki ᶜuḍv biri birine müvācih ve muḳābil olmak ile olur, mes̠elā kebid ᶜilletlerinde ṭaraf-ı sağda olan bāsilīḳ ve ṭıḥāl ᶜilletlerinde sol ṭarafta bulunan bāsilīḳ faṣd olunur.

Ve şarṭ-ı rābiᶜ o iki ᶜuḍv biri birinden baᶜīd olmaktır ḥattā mecz̠ūbun ileyh olan ᶜuḍv ile mecz̠ūbun minhü biri birine cidden ḳarīb olmak cāiz olmaz.[422]

Bu z̠ikr olunan aḥvāl māddesi henüz inṣıbāb üzere olan ᶜuḍv aḥvāli idi, ammā mādde bi-tamāmihā munṣabbe olsa yine mevḍiᶜe ve müşārekete işbu iki emri maᶜrifet ile intifāᶜ olunur, zīrā biz māddeyi gāhca nefs-i ᶜuḍvdan aḫẕ ve iḫrāc eyleriz, bu ṣūrette yalnız mevḍiᶜe ᶜilm ile intifāᶜ eyleriz ve baᶜḍı kerre māddeyi mevḍiᶜden müşārik-i ḳarībe naḳl eyleriz ve müşārikten māddeyi aḫẕ ve istifrāġ eyleriz, bu ṣūretle mevḍiᶜe ve hem müşārike ᶜilm ile intifāᶜ eyleriz. Bunun mis̠āli ᶜilel-i raḥimde ṣāfin faṣd olunur ve levzetān[423]

---

422 Zīrā bu mis̠lli ḳarīb olan ᶜuḍva māddeyi cez̠b ile mecz̠ūbun minhüden mādde munḳaṭıᶜa olmaz belki bu cez̠b ḥasebiyle māddenin fesādı ziyāde olur.

423 "Levzetān" lisānın dibinde ġudde gibi fevḳe mürtefiᶜ iki laḥmdır, ke-enne iki küçük kulak gibidir, merīnin ṭarīḳi onların arasından mürūr eder; onların menāfiᶜi maḥallinde mez̠kūr olur. Ve "ṣāfin" riclin mefṣūd olan dört ᶜaded damarlarının birisi olur, menāfiᶜinin birisi onu faṣd ṭamṣı idrār eder.

vereminde taḥt-ı lisānda olan damar faṣd olunur. Ve kaçan sen māddeyi cānib-i ḫilāfa ceẕb murād eylesen evvelā mādde bulunduğu maḥallde olan vecaʿı teskīn eyle. Ve māddeyi ceẕbde vācib olur ki sen naẓar eyleyesin ve māddenin memerrini ʿuḍv-ı reʾīs ḳurbüne eylemeyesin.

Ve ʿuḍvun ḳuvveti cihetinden intifāʿ dahi üç vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki riyāset ve mebdeʾiyyete mürāʿāt olunur, zīrā biz mehmā-emken [114b] edviye-i ḳaviyye ile ʿuḍv-ı reʾīse tedāvī eyleyip o ʿuḍvu miʿraḍ-ı ḫaṭarda eylemeziz, zīrā onun ḫaṭarı ḍarūreten bi'l-cümle bedene sārī olur, onun için dimāġ ve kebidde müctemiʿa olan mevādd onlardan defʿa-i vāḥidede istifrāġ olunmaz ve tebrīd-i şedīd ile dahi elbette o ʿuḍvlar tebrīd olunmaz. Ve kaçan biz kebidi edviye-i muḥallile ile taḍmīd eylesek kebidin ḳuvvetini ḥıfẓ için ḍımādını ṭayyibetü'r-rāyiḥa olan ḳābıḍ devādan ḫālī eylemeziz ve keẕālik ʿilel-i kebid için saḳy eylediğimiz devāları dahi ʿaṭıru'r-rāyiḥa olan ḳavābıḍdan ḫālī eylemeziz. Ve bu mürāʿāta beyne'l-aʿḍāʾ eḥaḳḳ ve elyaḳ olan ḳalb olur ve sonra dimāġ ve baʿdehu kebid olur.

Ve ḳuvvet cihetinden olan ʿilmin intifāʿı vücūh-ı s̱elās̱esinden vech-i s̱ānī[424] ʿuḍv için olan fiʿl-i müştereke mürāʿāttır yaʿnī miʿde ve riye gibi aʿḍā-i şerīfeler her ne ḳadar aʿḍā-i reʾīse değil ise lākin efʿālinin menfaʿatleri bi'l-cümle aʿḍāya şāmile olmakla o aʿḍā-i şerīfenin fiʿllerine mürāʿāt olunup onlara lede'l-ḥācet muʿālecede edviye-i ḳaviyye istiʿmāl olunmaz ḥattā miʿdesi ḍaʿīfe olan kimsenin ḥummāsını defʿ ve ona muʿālece için şedīden bārid olan su saḳy olunmaz. Mā-ı bārid ḥummāya her ne ḳadar nāfiʿ ise lākin miʿde-i ḍaʿīfeye muḍırr olmakla miʿdenin fiʿl-i müşterekine riʿāyet olunup ḥummānın menfaʿati terk olunur. Ve maʿlūm ola ki mürḫiyāt-ı ṣırfe olan edviye aʿḍā-i reʾīse ve aʿḍā-i reʾīseyi tālī olan ʿuḍvlar muʿālecelerinde istiʿmāl olunmaz, zīrā o mis̱lli ʿuḍvlarda mürḫiyāt-ı ṣırfe ḥayāta muḫill ve ḫaṭarlı olur.

Ve ḳuvvet ḥasebiyle olan menfaʿat[e] ʿilmin vech-i s̱ālis̱i budur ki ḥissin ẕekāsına ve ḥissin kelāl ve belādetine mürāʿāt olunur. Kaçan bir ʿuḍv ʿaṣabī olup ḥissi zekī olsa vācib olur ki o ʿuḍva muʿālecede keyfiyyeti rediyye

424 [Yazmamızda Tokadī sehven "vech-i s̱ālis̱" yazar, kontekse göre ibareyi "vech-i s̱ānī" yaptık.]

ve leẕẕāʿa ve mūẕiye olan yetūʿāt mis̱lli edviyeler istiʿmāl olunmaya. Ve istiʿmālinden teḥāşī ve iḥtirāz olunan edviyeler üç ṣınf olur, ṣınf-ı evvel muḥallilāt ve ṣınf-ı s̱ānī bi'l-ḳuvve müberridāt ve ṣınf-ı s̱ālis̱ o edviyelerdir ki onlar için muḫālif keyfiyyetler ola, zencār ve isfīdāc-ı reṣāṣ ve muḥraḳ nuḥās ve bunların müşābih ve müşākilleri gibi.

Ammā maraḍın miḳdārı ḥasebiyle olan muʿālecesinin beyānı budur ki o marīḍ ki onun mes̱elā ḥarāret-i ʿaraḍiyyesi şedīde olur ve o marīḍin ḥarāretini taṭfiʾede biz tebrīdi eşedd olan devāya muḥtāc oluruz. Ve o marīḍ ki onun bürūdet-i ʿaraḍiyyesi şedīde ola, biz onu tesḫīnde tesḫīni eşedd olan edviyeye muḥtāc oluruz. Ve kaçan emrāḍ-ı ḥārrede ḥarāret ḳaviyye olmasa muʿālecede bürūdeti ġayr-i ḳaviyye olan edviye ile iktifā eyleriz. Keẕālik emrāḍ-ı bāridede dahi bürūder ḍaʿīfe olur ise muʿālecesinde dahi biz ḥarāreti ḍaʿīfe olan edviye istiʿmāl eyleriz.

Ammā maraḍın vaḳti cihetinden muʿālecesinin beyānı budur ki muʿālece eden kimse taḥarrī edip ve maraḍın evḳāt-ı erbaʿadan hangi vaḳtte olduğunu dahi taʿarrüf edip bilir. Eger maraḍ zamān-ı ibtidāda olur ise o muʿālecede yalnız edviye-i rādiʿa istiʿmāl eder. Eger maraḍ zamān-ı intihāda ise o muʿālecede yalnız muḥallil edviyeler istiʿmāl eder. Ve eger bu iki zamānın arasında olan zamān-ı tezeyyüdde ise rādiʿ ve muḥallil olan iki nevʿ devāları biri birine ḫalṭ edip o maḫlūṭu istiʿmāl eder. Eger maraḍ ḥādd olup zamān-ı ibtidāda olur ise biz o marīḍin tedbīrini iʿtidāl üzere telṭīf eyleriz. Ve eger o maraḍ-ı ḥādd zamān-ı intihāda ise tedbīri telṭīfte mübālaġa eyleriz. Ve eger maraḍ müzmin ise zamān-ı ibtidāda tedbīri telṭīf eylemeziz ve zamān-ı intihāda tedbīrini telṭīf-i muʿtedil ile telṭīf eyleriz. Ve maʿa-hāẕā emrāḍ-ı müzmineden ḥummayāt-ı müzmineden mā-ʿadāyı tedbīr-i mülaṭṭıf taḥlīl eder. Ve yine biz deriz ki eger mādde-i maraḍ kes̱īr olup hāyice olur ise zamān-ı ibtidāda biz o māddeyi istifrāġ eyleriz ve māddenin nuḍcuna ḳadar istifrāġı teʾḫīr eylemeziz. Ve eger māddenin kes̱reti olmayıp muʿtedile olur ise o māddeyi zamān-ı ibtidāda istifrāġ eylemeyip nuḍcuna ḳadar teʾḫīr eyleriz, kaçan mādde nuḍc bulur ise o vaḳtte istifrāġ eyleriz.

Ve ammā maraḍa mülāyemetlerine yaʿnī cins ve sinn ve ʿādet ve faṣl ve beled ve ṣınāʿat ve ḳuvvet ve seḥane iʿtibārı ve mürāʿāt ile muʿālece sana sehl olur ve onları āsān vech ile sen taʿarrüf edip bilirsin lākin bu meẕkūr-

ların arasında muʿālecede mürāʿāta cümleden evlā olan emr-i havādır ve bu bābda teʾemmül lāzımdır tā ki havā devā ve maraḍdan hangisine muʿīn olduğu maʿlūm ola.

Ve biz deriz ki ziyāde ḫaṭarlı olan emrāḍda vācib olur ki ṭabīʿatın ve ḳuvvetin ḳuvvetine iʿtimāden o maraḍın maḍarratından emīn olup muʿālecesinde vācib olan emr teʾḫīr veyāḫūd taḫfīf olunmaya ve o mis̱lli ḫaṭarlı maraḍda vācib olur ki evvelā o maraḍa ʿilāc-ı ḳavī ile muʿālece oluna. Ve ḫaṭarı olmayan maraḍlarda evvelā ḍaʿīf olan edviye ile muʿāleceye ibtidā olunup tedrīcle edviye-i ḳaviyyeye tevaṣṣul oluna edviye-i ḍaʿīfe ile tedāvī edviye-i ḳaviyye [ile] tedāvīden muġnī olmaz ise. Ve ẕikr olunan emr-i ṣavābdan hereb ve inḥirāftan nefsini ziyāde baʿīd eyle.

Ve ḫaṭarsız maraḍda edviye-i ḳaviyyeyi maḍarratının ẓuhūrunda istiʿcāl olmadığından istiʿmāle cürʾet ve cesāret eylemeyeler, zīrā baʿḍı kerre o mis̱lli devāların[425] [maḍarratları sonradan ẓuhūr eder. Pes o emrāḍda ḫaṭāen bir defʿa edviye-i ḳaviyye istiʿmāl olunur ise o ḫaṭā üzere iḳāmet olunmaya, onların maḍarratı ḥālen ẓāhir olmaz ise baʿde-zamānin ẓāhir olur.

Ve maʿa-hāẕā ʿilāc-ı vāḥidde devā-i vāḥid üzere iḳāmet eylemek vācib olmaz belki ʿilāc vāḥid olup devālar mütebeddil olmak gerektir, mes̱elā emrāḍ-ı ḥārreye bevārid ile muʿālece olunmak üzere iḳāmet olunur lākin bevārid edviyelerden bir devā üzere iḳāmet olunmaz belki bevāridden gāhīce bir devā-i bārid ile ve gāhīce bir āḫer bārid devā ile tedāvī olunur, zīrā tebdīl olunmayıp dāimā istiʿmāl olunan devā ile ʿuḍv ve ṭabīʿat ülfet edip ondan müteʾes̱s̱ir olmazlar ve her bir beden ve belki her bir ʿuḍv için devā ile infiʿālde bir ḫāṣṣıyet vardır ve belki bir bedenin ve bir ʿuḍvun bir vaḳtte infiʿāl cihetinden bir ḫāṣṣıyeti olur ve vaḳt-i āḫerde yine o bedenin ve o ʿuḍvun devā ile infiʿālde ḫāṣṣıyet-i uḫrāsı olur.

Ve ʿillet işkāl üzere olup o ʿilletin māhiyyeti maʿlūm olmasa gerektir ki istiʿcāl olunmayıp ʿillet ile ṭabīʿat arası taḫliye oluna, zīrā ṭabīʿat o ʿillete taʿahhüd edip defʿ eder veyāḫūd maraḍı iẓhār edip hangi nevʿden olduğunu bildirir.

---

425 [Buradan itibaren Hamidiye nüshasında mütercim nüshasında da yer alan üç varaklık kısım atlanmış. Atlanan kısmı Ragıp Paşa 1335-6 vr. 10b-21b'den tamamladık.]

Ve kaçan maraḍ vecaᶜ ile veyāḫūd şebīh-i vecaᶜ ile veyāḫūd ḍarbe ve saḳṭa mis̱lli vecaᶜı mūcib olan nesneler ile cemᶜ olsa dāimā vecaᶜı teskīn ile ibtidā eyle. Eger vecaᶜı teskīnde taḫdīre muḥtāc olur isen ḫaşḫāş mis̱lli nesneyi tecāvüz eyleme, zīrā ḫaşḫāş ile taḫdīre ülfet olunmuştur ve ekl ve tenāvül olunagelmiştir. Ve eger sen ḥissin şiddeti ve zekāsı ile ibtilā onunur isen demi cidden taġlīẓ eden aġdiye ile taġaddī eyle, herāyis gibi aġdiye tenāvül eyle ve tebrīdinden ḫavf eylemez isen ḫass yaᶜnī marul gibi nesneler tenāvül eyle.

Ve maᶜlūm buyurula ki muᶜālece-i ceyyide vü nāciᶜa yaᶜnī nefᶜli muᶜāleceden olur ḳuvā-yı nefsāniyye ve ḳuvā-yı ḥayvāniyyeyi taḳviye eden nesneler ile istiᶜānet o muḳavviyāt feraḥ gibi ve meʾnūs olageldiği nesnelere mülāḳāt ve kendiyi mesrūr eyleyenlere mülāzemet olur. Ve baᶜḍı kerre iḥtişāmlı kimselere ve istiḥyā eylediklerine mülāzemet dahi nefᶜ verir, zīrā o kimselere mülāzemet maraḍına muḍırr olan nesnelerden marīḍi menᶜ eder. Ve muᶜālecāttan bu ṣınfa ḳarīb olur bir beldeden belde-i uḫrāya ve bir havādan havā-i āḫere intiḳāl ve keẕālik heyʾāttan āḫer heyʾāta intiḳāl eylemek ve heyʾāt ve ḥarekātta tekellüf eylemek ile istivādan ḫāric olan ᶜuḍv tesviye olunur veyāḫūd bir mizāca ulaştırılır, nitekim gözlerinde ḥaveli[426] olan ṭıflın mehdde iken ḥavelinin ḫilāfı cānibine sirāc ve miṣbāḥ mis̱lli bir şeyʾ-i lāyiḥ ve berīḳi olan bir nesne vaḍᶜ olunmakla ṭıflı o nesneye naẓar-ı şezr[427] ile naẓar ettirilir ve o naẓar ile baᶜḍı kerre o ṭıflın ᶜaynının ḥaveli zāil olup müsteviye olur. Ve keẕālik laḳvesi olan kimse mirʾāt-ı ṣīniyyeye baktırılır ve onunla laḳve zāile olup vechi müstevī olur devām-ı naẓar ile tekellüf olunur ise.

Ḥıfẓı vācib olan ḳānūnlardan biri dahi budur ki fuṣūl-i ḳaviyyede muᶜālece-i ḳaviyye olunmaya ve istiṭāᶜatı ḳadar terk eyleye, mes̱elā eyyām-ı

426 "el-ḥavel" ᶜaynun ilā eyyi cānibin kāne; "ḳabel" ᶜaynāndan her birinin uḫrā cānibine inḳılābıdır. ᶜUlve veyāḫūd süfle olan ḥavel ṣāḥibi bir nesneyi iki görür, bāḳī ḥavelde bu ḥālet olmaz. Ve māder-zād olan ḥavele muᶜālece teʾs̱īr eylemez lākin ṭıfl iken mehdi tesviye olunup ve ḳımāṭ ile bağlanıp ve ḥavelin ḫilāfı cānibine sirāc veyāḫūd kırmızı saçak taᶜlīḳ olunmakla tedbīr olunsa bürʾü iḥtimāldir Allāhu aᶜlem. Min-risāleti'l-mütercemi'l-maᶜmūli fī-teşrīḥi'l-ᶜaynı.

427 "Şezr" ġaḍbānın gözün muʾaḫḫarı ile naẓarıdır ve o naẓardır ki onda iġrāḍ ola veyāḫūd bir nesnenin yarısına naẓardır.

ṣayfta ishāl-i ḳavī ve keyy ve baṭṭ ve ḳayʾı terk eyleye. Ve bu nesneler ṣayfta terk olunduğu gibi şitāda dahi terk olunur.

Ve muʿālecesinde naẓar-ı daḳīḳa muḥtāc olan umūrdan olur o maraḍ ki onda iki istiḥḳāḳ cemʿ ola ve o istiḥḳāḳlar biri birine ḍıdd ola, mes̱elā süddesi olan kimsenin süddesi ḥummāya müʾeddī olsa ḥummā tebrīd ile muʿālece olunur ve ḥummānın sebebi olan südde tesḫīnle muʿālece olunur.

Ve baʿḍı kerre sebeb-i tebrīd ile muʿālece īcāb eder ve o sebebin iḥdās̱ eylediği maraḍ tesḫīniyle muʿālece iḳtiḍā eder ve maraḍ ile ʿaraḍ dahi sebeb ile müsebbib gibi olup maraḍın istiḥḳāḳı tesḫīne ve taḳṭīʿe olur ve ʿaraḍın istiḥḳāḳı tebrīde olur, mes̱elā ḳūlıncın māddesi tesḫīne müstaḥıḳḳa olur ve vecaʿı tebrīd ve taḫdīre müstaḥıḳḳa olur. Ve baʿḍı kerre maraḍ tebrīde ve ʿaraḍ tesḫīne muḥtāc olup ʿaks üzere olur.

Ve maʿlūm buyurula ki imtilā ve sūʾ-i mizācdan her birisi dāimā ḍıdd ile muʿālece olunmaz. İmtilāda dāimā istifrāġ ile ve sūʾ-i mizāc dāimā ḍıdd ile yaʿnī mes̱elā sūʾ-i mizāc-ı ḥārr dāimā bevārid ile ʿilāc olunmaz ve sūʾ-i mizāc-ı bārid dāimā edviye-i ḥārre ile muʿālece olunmaz. Ve çok kerre olur ki mühimm olan ḥüsn-i tedbīr imtilāda ve sūʾ-i mizācda kifāyet eder.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ānī Fī-Muʿālecātı Emrāḍı Sūʾi'l-Mizācı

Evāil-i kitābda ẕikri mürūr eyledi ki sūʾ-i mizāc iki ḳısmdır, biri māddeye muḳārin olur ve ḳısm-ı āḫer bilā-māddetin olur. Ammā māddeye muḳārin olan sūʾ-i mizācın muʿālecesi budur ki biz evvelā māddeyi istifrāġ eyleriz ve baʿḍı kerre mücerred māddeyi istifrāġ ile mizāc taʿdīl ve taṣḥīḥ olunur, āḫer ʿilāca muḥtāc olmaz. Mücerred istifrāġ o zamān kifāyet eder ki sūʾ-i mizāc mizāc-ı muḫtelif olmaya, zīrā mizāc-ı ġayr-i muḫtelifte mizāc-ı aṣlī zāil olmamıştır lākin māddenin ġalebesi mizāc-ı aṣlīyi ẓuhūrdan menʿ eylemiştir. Kaçan mādde istifrāġ olundukta māniʿ zāil olup mizāc-ı aṣlī ẓuhūr eder. Eger māddeye muḳārin olan sūʾ-i mizāc sūʾ-i mizāc-ı muḫtelif olur ise mücerred māddī istifrāġ kifāyet eylemez belki istifrāġdan fāriġ olduktan sonra mizācı tebdīle iḥtiyāc olur. Ve ẕikri sebḳat eyledi ki mizāc-ı aṣlī üzere vārid olan mizāc-ı s̱ānī eger mütemekkin olup mizāc-ı aṣlī gibi olur ise ona mizāc-ı muḫtelif derler ve eger mizāc-ı s̱ānī mütemekkin olmaz ise ona mizāc-ı ġayr-i muḫtelif derler.

Ve biz deriz ki sūʾi mizācın muʿālecesi üç ṣınf üzere olur:

Ṣınf-ı evvel budur ki sūʾ-i mizāc müstaḥkem olur ve onun ʿilācı ʿale'l-ıṭlāḳ o mizācın ḍıddı ile olur yaʿnī sūʾ-i mizāc-ı ḥārr edviye-i bāride ile ve sūʾ-i mizāc-ı bārid edviye-i ḥārre ile taʿdīl olunur ve sūʾ-i mizāc-ı raṭb ve sūʾ-i mizāc-ı yābis dahi bu ḳıyās üzere yübūsetli edviye ve ruṭūbetli edviyeler ile taʿdīl olunur ve buna müdāvāt-ı muṭlaḳa derler.

Ve ṣınf-ı s̱ānī budur ki o sūʾ-i mizāc ḥadd-i kevnde olur yaʿnī sūʾ-i mizāc bir ṭaraftan ḥādis̱ olmağa başlamış lākin tezeyyüdü tamām olmamış ve müstaḥkem dahi olmamış olur. Ve sūʾ-i mizācdan bu ṣınfın muʿālecesi budur ki evvelā sūʾ-i mizācın sebebi menʿ ve defʿ olunur ve baʿdehu mevcūd olan sūʾ-i mizāc müdāvāt ile taʿdīl olunur.

Ve ṣınf-ı s̱ālis̱ budur ki sūʾ-i mizāc henüz ḥudūs̱a başlamamış lākin ḥudūs̱a müteveccih olmuş olur, sebebi bulunmak ḥasebiyle. Ve bu sūʾ-i mizāc ancak sebebi menʿ ve defʿ ile muʿālece olunur ve bu muʿāleceye teḳaddüm bi'l-ḥıfẓı bi-menʿi's-sebeb tesmiye olunur.

Müdāvāt-ı muṭlaḳanın mis̱āli ḥummā-ı ribʿin ʿufūnetine tiryāḳ ile muʿālece ve kez̠ālik ḥummā-ı ġıbbın ʿufūnetine mā-ı bārid ile muʿālecedir. Ve ṣınf-ı s̱ānī olan müdāvāt ve teḳaddüm bi'l-ḥıfẓın mis̱āli ḥummā-ı ribʿde ẖarbaḳ ile istifrāġ ve ḥummā-ı ġıbbda saḳmūnyā ile istifrāġ olur o vaḳtte ki o vaḳtte biz ḥummāların vāḳıʿa olan evvel-i nevbetini menʿ murād eyleriz. Ve ṣınf-ı s̱ālis̱ yaʿnī yalnız teḳaddüm bi'l-ḥıfẓ olan muʿālecedir, sevdāsı ġālib olup ḥummā-ı ribʿe müstaʿidd olan kimselerin ẖarbaḳ ile istifrāġı ve ṣafrāsı ġālib olup ḥummā-ı ġıbba müstaʿidd olan kimselerin saḳmūnyā ile istifrāġı gibi.

Ve kaçan emrāḍdan bir maraḍın sana işkāli olup o maraḍın sebebi ḥarr ve berdden hangisi idiği ẓāhir olmasa ve o maraḍın sebebini tecribe ile bilmek murād eylesen sen müfriṭ edviye ile tecribe eyleme ve tecribesinde teʾemmül ve naẓar eyle, zīrā maraḍ-ı ḥārr baʿḍı kerre devā-i ḥārrdan bi'l-ʿaraḍ intifāʿ eder ve sen sanırsın ki maraḍ bāriddir ve ḍıdd ile muʿālece edip mutaḍarrır olursun, pes sana lāzım olur ki tecribe eylediğin maraḍın devādan intifāʿı bi'l-ʿaraḍ mıdır ve değil midir diḳḳat naẓar eyleyesin tā ki bi'l-ʿaraḍ olan intifāʿa maġrūr olup ẖaṭarda vāḳiʿ olmayasın.

Ve maʿlūm buyurula ki tebrīd ve tesẖīnin müddetleri mütesāviye olur velākin tebrīdde ẖaṭar ziyāde olur, zīrā ḥarāret ṭabīʿatın ṣadīḳı ve muvāfıḳı

olur, ammā terṭībde ve teybīste ḫaṭar berāber olur lākin terṭībin müddeti aṭvel ve ziyāde olur.

Ve ruṭūbet ve yübūsetten her biri kendi sebeblerini taḳviye ile muḥāfaẓa olunur ve onların her biri ḍıddlarının sebeblerini taḳviye ile istibdāl ve ḥarāret o nesneler ile taḳviye olunur ki biz onları bundan aḳdem beyān edip ẕikrinden fāriġ olduk. Ve o meẕkūrlardan mā-ʿadā münʿişāt ile ḥarāret dahi taḳviye olunur. Ḥarāreti inʿāş edip taḳviye eden o edviyeler o edviyelerdir ki s̱üflü nefḍ edip dağıtır ve süddeyi teftīḥ eder. Ve bundan sonra ḥarāreti taḳviye eder ruṭūbet-i muʿtediledir. Ve bürūdet dahi bürūdet esbābının ḳavī olmasıyla ve ḥarāret-i ġarīziyyenin muḫtenıḳa olup boğulmasıyla ve ḥarāret-i ġarīziyyeyi ifrāṭ üzere taḥlīl eden bi'ẕ-ẕāt yübūset ve bi'l-ʿaraḍ ḥarāret ile taḳviyet bulur.

Süddeden ḥādis̱ olan ifrāṭ-ı ḥarārete süddeyi teftīḥ ile muʿālece eden kimseye lāyıḳ olur ki ḥarāreti teskīn için tebrīdi ifrāṭ üzere olan edviyeyi istiʿmāl eylemekten iḥtirāz eyleye, zīrā ifrāṭ üzere tebrīdi olan devāyı istiʿmāl ile sügde taḥaccür edip müstaḥkem olur ve istiʿmāl eylediği müfettiḥāt o mis̱lli muḥkem süddeyi teftīḥten ʿāciz olur ve sūʾ-i mizāc artar ve ḳuvvet bulur ve belki lāyıḳ olur ki o kimse rıfḳ ile muʿāmele eyleyip evvelā cālī olan nesne ile muʿālece eyleye. Eger mā-ı şaʿīr ve mā-ı hindebā gibi cālī ve müberrid olan nesne kifāyet ederse o kimsenin maṭlūbu ḥāṣıl olur, eger o kimse cālī ve müberride ḳanāʿat eylemez ise o kimse ḥarāret ve bürūdette muʿtedil olan devālar ile muʿālece eder. Ve ona dahi ḳanāʿat eylemez ise ḥarāret-i laṭīfesi olan devālar ile muʿālece eder ve o devāda olan ḥarāret-i laṭīfenin kendi ḥarāret-i ġarībesini taḳviyesinden ḫavf eylemez onun için ki o ḥarāret-i laṭīfesi olan devā ile sügde teftīḥ olunur ve sügde teftīḥi ile ḥāṣıl olan tebrīd o devāyı istiʿmālden ḥādis̱ ḥarāret-i laṭīfeden eks̱er olur. Ve süddeyi teftīḥten sonra o laṭīf ḥarāreti söndürüp teskīn eylemek sühūletli olur.

Ve baʿḍı kerre ḥarāret-i ġarībeyi ifrāṭ üzere söndürmek ve teskīn eylemek ḥiddetli aḫlāṭın nuḍcuna māniʿ olur.[428] Ve baʿḍı nās o vech üzere

428 Menʿin vechi budur ki ḥarāret-i ġarīziyyeye haḍm ve inḍācda ḥarāret-i usṭuḳussiyye muʿīn olur ve bir cüzʾ ḥarāret ile imdād eder ve mādde ḥiddetli oldukta imdād ziyāde olmağa muḥtāc olur ve usṭuḳussiyye olan ḥarārette imdādın ziyāde olması ḥarāret-i ġarībe mevcūd olmakla olur, zīrā ḥarāret-i ġarībe ḥarāret-i usṭuḳussiyyenin ṭuġyānı ile olur.

ḥarāret-i ġarībeyi teskīn edip söndürmek aḫlāṭ-ı ḥāddenin nuḍcuna mānic olduğunu inkārları üzere muṣırr olurlar, zīrā onlar bilmezler ki ḥarāret-i ġarībeyi ḳuvvetli teskīn ile teskīn edip söndürmek bedende olan ḳuvāları isḳāṭ edip ziyāde ḍacīf eder ve ḫuṣūṣan maraḍ ḥasebiyle ḍacīf olan ḳuvāları ziyāde ḍacīf edip efcālini işlemekten ḳuvālar cāciz olurlar ve mādde her ne miḳdār ṣāliḥa olur ise dahi ḳuvvet sāḳıṭa olmakla inḍācdan cācize olmak muḳarrer olur.

Ve bacḍı kerre ifrāṭ üzere teskīn olunan ḥarāret ġarībenin teskīni caḳibinde maraḍ-ı āḫer ḥādiṡ olur. Eger maraḍ-ı evvel sūɔ-i mizāc-ı ḥārr-ı sāẕec ise onun teskīninden sonra ḥādiṡ olan maraḍ sūɔ-i mizāc-ı bārid-i sāẕec olur ve eger maraḍ-ı evvel sūɔ-i mizāc-ı ḥārr-ı māddī ise onun teskīni caḳibinde olan maraḍ-ı āḫer sūɔ-i mizāc-ı bārid-i māddī olur. Bu ẕikr olunanlar sūɔ-i mizāc-ı ḥārr tebrīdinin mucālecesi idi.

Ammā sūɔ-i mizāc-ı bāridi tesḫīn eger sū-i mizāc-ı bārid müstaḥkem ve ḳavī olur ise ke-enne o miṡlli müstaḥkem sūɔ-i mizāc-ı bāridi tesḫīn ṣacb olur, ammā sūɔ-i mizāc-ı bārid müstaḥkem olmayıp ve henüz ḥudūṡa bedɔ edip zamān-ı tezeyyüdde iken onun mucālecesi ziyāde sühūlet üzere olur. Ve'l-ḥāṣıl mizāc-ı bāridi zamān-ı ibtidāda tesḫīn eylemek mizāc-ı ḥārrı zamān-ı ibtidāda tebrīdden sühūletli olur lākin zamān-ı intihāda olan sūɔ-i mizāc-ı ḥārrı tebrīd eylemek fī-ḥaddi ẕātihi her ne ḳadar ṣucūbetli ise dahi zamān-ı intihāda olan sūɔ-i mizāc-ı bāridi tesḫīne ḳıyās ile sühūletli olur, zīrā bürūdetin ġalebesi ġarīziyyenin mevti ile olur veyāḫūd ona ḳarīb bir nsene olur.

Ve maclūm buyurula ki tebrīd bacḍı kerre teybīse muḳārin olur yacnī bürūdetin ḥudūṡu yübūsetin ḥudūṡu ile olur ve bacḍı kerre dahi tebrīd terṭībe muḳārin olur ve bacḍı kerre ikisinden dahi ḫālī olur. Eger tebrīd yübūsete muḳārin olur ise o yübūset bürūdeti ziyāde iṡbāt edip ḥıfẓ eder. Ve eger tebrīd terṭībe muḳārin olur ise o ruṭūbet müceddeden müstaḥdiṡe olan bürūdetleri celbde eşedd olur. Ve bacḍı kerre bi'l-cümle esbāb-ı ḥarāret ifrāṭ üzere oldukta teyebbüse mucīn olur ve keẕālik esbāb-ı bürūdet ifrāṭ üzere oldukta terṭībe mucīn olur. Ve sükūn üzere olmak ve ḥammām-ı ḫafīf ve āb-zen isticmāl etmek ḳadar bir nesne terṭībe mucīn olmaz. Ve bu meẕkūrların bundan aḳdem tebrīde mucīn olduklarını biz sana tacrīf edip bildirdik. Şarāb-ı memzūc dahi terṭībe sebeb-i ḳavī olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki şeyẖ-i fānī tebrīd ve terṭībe muḥtāc oldukta bürūdet-i muᶜtedilesi olan edviyeyi istiᶜmāl ona kifāyet eylemez belki o şeyẖ-i fānīde mevcūd olan raṭb mizācı tecāvüz edecek ḳadar bürūdeti olan edviye istiᶜmāline muḥtāc olur, zīrā şeyẖ-i fānīde mevcūd olan bürūdet her ne ḳadar bürūdet-i ᶜārıḍa ise lākin ṭabīᶜī gibi olmakla maraḍ ḥasebiyle ᶜārıḍ olan ḥarāret-i ġarībeyi defᶜde ᶜāciz olur ve ḥarāret-i ġarībeyi defᶜde şeyẖ-i fānī ṭabīᶜī gibi olan bürūdeti mütecāvize olan bürūdet-i zāideye muḥtāc olur.

Ve bilinmesi vācib olan nesnelerdendir ki bir mizācı istibdāl murād olundukta o mizāca keyfiyyeti ḍıdd olan edviyeye keyfiyyette o mizāca muvāfıḳ olan edviye ẖalṭ olunmakla baᶜḍı kerre ḥācet mess eder, mes̱elā bürūdeti olan mizāc istibdāl olunup tesẖīni ḳaṣd olunsa edviye-i müsaẖẖineye ve ḥarāretli devālara sirke karıştırılır ve sirkenin ṭabīᶜatı ne ḳadar bārid ise onun ḳuvvet-i ġāiṣası ile edviye-i müsaẖẖineyi aᶜḍāya īṣāli menfaᶜati bürūdetinin emrāḍı taḳviyeti maḍarratı üzere tercīḥ olunur. Keẕālik ẕikr olunan menfaᶜat için ḳalbi tebrīd için istiᶜmāl olunan edviye-i ḳalbiyye-i müberrideye zaᶜferān katılır, zaᶜferān her ne ḳadar süẖūnetli ise.

Ve baᶜḍı edviyenin teʾs̱īri ḳavī olur lākin laṭīf olmakla fiᶜlini tamāmen işleyecek ḳadar bāṭında eğlenmemekle teʾs̱īri nāḳıṣ olur ve biz o devāyı istiᶜmālde mükes̱s̱if devāyı ona karıştırırız ve laṭīf devā kes̱īf olan devādan kes̱āfet istifāde edip bāṭında tamāmen fiᶜlini işleyecek ḳadar meks̱ eder ve tamāmen teʾs̱īr eder. Mes̱elā ḳaviyyü't-teʾs̱īr olup laṭīf ve serīᶜü'l-ẖurūc olan dühn-i belesān istiᶜmāl olunsa ona kes̱īf olan şemᶜ ve şemᶜ mis̱lli kes̱īf devā ẖalṭ olunur ve o şemᶜ mis̱lli nesneler devā-i belesān fiᶜlini tamāmen işleyecek ḳadar ᶜuḍv üzere belesānı ḥıfẓ eder.

el-Faṣlu's-S̱ālis̱ü Fī-Ennehu Keyfe ve Metā Yecibü En Yüstefreġa

Bu faṣl istifrāġāt yaᶜnī ḳayʾ ve ishāl ve faṣd mis̱llilerden her birisi ne zamān istiᶜmāl olunmak gerektir ve istiᶜmāl olundukta ne keyfiyyet ile istiᶜmāl olunduğunu bildirir.

Ḥükm-i istifrāġın ṣavāb olup dürüst olduğuna delālet eden emrler on ᶜaded emrdir:

1. İmtilā.
2. Ḳuvvet.
3. Mizāc.
4. Aᶜrāḍ-ı Mülāyemet. Bu mülāyemetin mis̱āli ishālini murād eylediğin ṭabīᶜatın müshil devā saḳy eylemezden muḳaddem ishāli olmamaktır, zīrā ishāl üzere ishāl eylemek ziyāde ḫaṭarlı olur.
5. Seḥane.
6. Sinn.
7. Faṣl.
8. Beledin ḥāl-i havāsı.
9. Ādet-i istifrāġ.
10. Ṣınāᶜat.

Pes bu edille-i ᶜaşere her ne zamān ki istifrāġı muḳteḍī olan edillenin ḍıddı cihetinde bulunsa istifrāġ terk olunur. Ve bunun beyānı budur ki imtilāyı istifrāġ ile ḫalā lāzım gelse yaᶜnī ıṣlāḥ-ı beden için ṭabīᶜatın muḥtāc olduğu mevāddan beden ḫālī olmak lāzım gelse istifrāġ terk olunur her ne ḳadar istifrāġı mūcib delīl var ise.

Ve keẕālik ḳuvve-i ṭabīᶜiyye ve ḳuvve-i ḥayvāniyye ve ḳuvve-i nefsāniyyeden hangisinde ḍaᶜf olsa o ḍaᶜf ḥasebiyle istifrāġ terk olunur her ne ḳadar delīl-i istifrāġ mevcūd ise.

Lākin ḍaᶜf ḳuvā-yı nefsāniyyeden ḥiss ve ḥareket ḳuvvetlerinde olur ise baᶜḍı kerre biz o ḳuvvetlerin ḍaᶜfını irtikāb edip ḍarūrī olan istifrāġı terk etmeziz. Ve baᶜḍı kerre dahi biz bir emr-i ḫaṭīri ve şān-ı ᶜaẓīmi olan bir nesnenin tedārükü için ḳuvā-yı s̱elāseden her birinin ḍaᶜfını iḫtiyār edip istifrāġı terk etmeziz.

Ve keẕālik mizāc ḥārr-ı yābis olup ve istifrāġı iḳtiḍā eder delīl olsa yine istifrāġ terk olunur.

Ve mizāc ᶜadīmü'l-ḥarāret veyāḫūd ḍaᶜīfü'l-ḥarāret olmakla bārid-i raṭb olup ve istifrāġ dahi iḳtiḍā etse yine istifrāġ terk olunur.

Ve ḥārr-ı raṭb olan mizācda şiddet üzere istifrāġa ruḫṣat verilir, ammā seḥanede eger kendide delīl-i istifrāġ olan kimse ifrāṭ üzere naḥīf olur ise

ve taḫalḫulü ezyed ise istifrāġdan menᶜ olunur, zīrā naḥīf olan kimsenin istifrāġından ḳuvvetin taḥallülü ḫavf olunur ve o sebebden sana vācib olur ki ḍaᶜīf ve naḥīf olup deminde mirārı kes̱īr olan kimseler tedbīrine müdārāt ile istifrāġ eylemeyesin belki bürūdet ve ruṭūbete māil ve dem-i ceyyid tevlīd eden aġdiye ile ġıdālandırasın. Ve bu taġdiye baᶜḍı kerre istifrāġı muḳteḍī olan ḫılṭı ıṣlāḥ edip istifrāġa ḥācet kalmaz ve baᶜḍı kerre o ġıdā ile taġaddī mizācı taḳviye edip istifrāġa ṣalāḥiyyet gelir. Ve naḥīfin istifrāġı muḳteḍī olan sebeb mis̱lli sebebiyle ḳıllet-i ekl muᶜtādı olan kimse dahi istifrāġdan menᶜ olunur mādām ki istifrāġdan muġnī olur, tedbīr mevcūd olur.[429]

Ve ifrāṭ üzere semiz olan kimseler dahi istifrāġdan menᶜ olunur onun için ki semiz olan kimsenin istifrāġı ile bürūdetin istīlāsı ḫavf olunur. Ve istifrāġ ḥasebiyle damarlar ḫālī olup damarın üstü altına ḍamm olunup[430] ḥarāretin boğulmasından dahi ḫavf olunur ve o ḍamm ile aḥşāya fuḍūlün dökülmesinden dahi ḥavf olunur. Ve kez̠ālik aᶜrāḍ-ı rediyyeye ve z̠ereb ve teşennüc mis̱lli maraḍlara istiᶜdādı olan kimseler dahi istifrāġdan menᶜ olunur. Ve sinni ḳāṣır ve neşv ü nemānın tamāmına bāliġ olmayanlar veyāḫūd pīr olup ḥadd-i z̠übūle bāliġ olanlara dahi istifrāġı muḳteḍī delīl mevcūd olur ise de yine istifrāġdan onlar menᶜ olunurlar. Ve eyyām-ı ṣayfta ve şitāda ve ḥarr ve berdde cidden ziyāde olur ve o zamānda mūcib-i istifrāġa iᶜtibār olunmayıp istifrāġdan menᶜ olunur.

Cenūbī olup cidden ḥārr olan beldelerde istifrāġ ḥarām olur, zīrā müshilātın eks̱eri ḥārr olur ve cidden ḥārr olan edviye istiᶜmāli iḥtimāl olunmaz ve o mis̱lli beldede ḳuvālar ḍaᶜīfe ve müsterḫiye olur ve bu cihetten dahi istifrāġ menᶜ olunur. Ve belde-i ḥārrede ḥarāret-i ḫāriciyye mevāddı ḫārice cez̠b eder ve bāṭından istiᶜmāl olunan devā mevāddı bāṭına cez̠b eder ve beynehümāda tecāz̠üb ve teḳāvüm vāḳiᶜ olup taᶜāruḍan tesāḳuṭan ḳavlince mevādd yerinde kalır, bir ṭarafa müncez̠ibe olmaz. Ve kez̠ālik şimālī olup cidden bārid olan beldeler ahālīleri istifrāġdan menᶜ olunurlar.

Ve istifrāġ muᶜtādı olmayıp ḳalīlü'l-istifrāġ olanlar dahi istifrāġdan menᶜ olunurlar. Ve istifrāġı kes̱īr olan ṣınāᶜatın erbābı dahi edviye ile istifrāġdan

429 İstifrāġdan muġnī olan sebebler aġdiye-i mez̠kūredir.
430 Ve damarların inḍımāmı laḥmın damarları ḍaġṭı ve sıkıştırması ile olur

menᶜ olunurlar; ḥammām ḫuddāmları ve ḥammāllar istifrāġdan menᶜ olunurlar. Ve'l-ḥāṣıl taᶜablı ve meşaḳḳatli olan ṣınāᶜatin küllīsinde istifrāġa ruḫṣat olmaz.

Ve bilinmek lāyıḳ olur ki bi'l-cümle istifrāġdan ġaraḍ beş emrin biri olur:

Evvelkisi istifrāġı vācib olan fuḍūl istifrāġ olunur. Ve bunun menfaᶜati budur ki istifrāġın ardınca ve ᶜaḳibinde o kimse istirāḥat eder meger ki o istifrāġ ḥasebiyle evᶜiyeye yaᶜnī mevāddın kaplarına ve bulunduğu maḥalle iᶜyā ḥādiṡ ola veyāḫūd ḥarāret ṡeverān eyleye veyāḫūd ḥummā-ı yevm ḥādiṡ ola veyāḫūd istifrāġa lāzım gelen maraḍ-i āḫer ḥādiṡ ola, ishāl ile olan istifrāġa saḥcın lüzūmu ve idrāra meṡāneyi taḳrīḥin lüzūmu gibi. İşbu miṡlli olan istifrāġdan sonra her ne ḳadar istirāḥat ḥāṣıla olmaz ise lākin o istifrāġın dahi ḫafiyye ve ġayr-i ẓāhire olan menfaᶜat-i uḫrāsı olur ve belki baᶜḍı kerre bu istifrāġ aᶜrāḍın zevāline müʾeddī olur.

Ve ikincisi istifrāġın meyli cihetini teʾemmül olur. Mevādd hangi ṭarafa meyl eyler ise o ṭaraftan istifrāġ olunur, meṡelā ġaṡeyānı ve gönül dönmesi olan kimsenin mevāddı ḳayʾ ile ve maġṣı olan kimsenin mevāddı ishāl ile tenḳıye ve istifrāġ olunur.

Ve üçüncüsü mevāddın meyli cihetinden maḫrec olan ᶜuḍvlarda teʾemmül olunup hangisinde ḫaṭar olmaz ise ondan istifrāġdır. Meṡelā ᶜilel-i kebidin mevāddı sağ ṭarafta olan bāsilīḳ ve ḳīfāl damarlarının her birinden istifrāġ olunur ve kebidin mevāddı o iki damarlara müteveccih olur ve bize vācib olur ki onların hangisinde istifrāġın ḫaṭarı ḳalīl olursa ondan istifrāġ eyleyevüz. Ve teʾemmül olundukta ẓāhir olur ki bāsilīḳte ḫaṭar ḳīfālden ḳalīl olur, zīrā ḳīfālin taḥtında şiryān ve ᶜaṣab vardır, faṣdda ḫaṭā olunup mibḍaᶜ yaᶜnī nīşter şiryāna iṣābet eder ise ḍarar-ı ᶜaẓīmi olur. Ve vācib olur ki istifrāġda mevāddın maḫreci olan ᶜuḍv müstefraġun anhü olan ᶜuḍvdan eḫass ve ednā ola ve eger aᶜlā olur ise mevādd ednādan aᶜlāya intiḳāl edip maḍarrat-ı ḳalīleyi defᶜ için keṡīr olan ḫaṭarı iḫtiyār olup cāiz olmaz. Ve keẕālik vācib olur ki maḫrec-i mevādda maḫrec ṭabīᶜī ola, kebidin ḥadebesinin mevāddına aᶜḍā-i bevl ve kebidin taḳᶜīrinde olan mevādda emᶜā maḫrec-i ṭabīᶜī olduğu gibi. Ve baᶜḍı kerre māddenin istifrāġı o ṭarīḳten vācib olur ki māddenin ᶜuḍva inṣıbābı yine o ṭarīḳten olmuş idi lākin o

ṭarīḳte ʿillet veyāḫūd maraḍ olmakla mevāddın o ṭarīḳe mürūrundan ḫavf olunmakla mevādd āḫer ṭarīḳe meyl ettirilip ṭuruḳun ziyāde ṣavāblısından istifrāġ olunur. Ve kes̱ret-i aḫlāṭ ḥasebiyle mevāddın memerrinde maraḍ ḥudūs̱undan baʿḍı kerre ḫavf olunur, gözden boğaza dökülen mevādd gibi, zīrā baʿḍı kerre ondan ḫunāḳın ḥudūs̱u ḫavf olunur. Bu mis̱lli ḫaṭar-nāk olan istifrāġda rıfḳ olunmak vācib olur.

Bu mis̱lli istifrāġ ṭabīʿattan dahi vāḳiʿ olur ve memerr-i ṭabīʿatın ḍaʿfı vaḳtinde ṭabīʿat mevāddı muʿtād olan maḫrecin ḫilāfı cihetinden istifrāġ eder. Ve ṭabīʿatın maḥall-i baʿīdden istifrāġ eylediği mevāddın maḥallinde işkāl vāḳiʿ olur, mes̱elā baştan maḳʿada defʿ olunan veyāḫūd sāḳ ve ḳademe defʿ olunan aḫlāṭ-ı dimāġın küllīsinde defʿ olunduğu veyāḫūd dimāġın buṭūn-ı s̱elās̱esinden olan baṭn-ı vāḥidden defʿ olunduğu bilinmez ve müştebih olur.

Ve dördüncüsü istifrāġın vaḳtidir. Ve Cālīnūs cezm eyledi ki emrāḍ-ı müzminede nuḍca intiẓār olunur, mā-ʿadā maraḍlarda nuḍca bakılmaz. Ve bundan aḳdem nuḍcun maʿnāsı senin maʿlūmun oldu. Ve emrāḍ-ı müzminede nuḍca istifrāġdan evvel ve istifrāġdan sonra vācib olur ki o istifrāġın ṣāḥibine zūfā ve ḥāşā ve büzūr gibi edviye-i mülaṭṭıfe saḳy oluna ammā emrāḍ-ı ḥāddede yine ṣavāb olan māddenin nuḍcuna intiẓār olur ḫuṣūṣan ki mādde sākine ola. Emrāḍ-ı ḥāddenin māddesi müteḥarrik olur ise vācib olur ki sürʿat olunup ḥareket üzere olan mādde istifrāġ oluna, zīrā o māddeyi ḳable'n-nuḍc istifrāġın ḍararından māddenin ḥareketinin ḍararı eks̱er olur ve eks̱eri defʿ eylemek evlā olur ve ḫuṣūṣan o ḥareket üzere olan mevādd ḥārre ve raḳīḳa ola ve ḫuṣūṣan o laṭīfe olan mevādd ʿurūḳ ve damarlar içinde olup aʿḍāya müdāḫil olmaya. Ve eger emrāḍ-ı ḥāddenin mevāddı ʿuḍv-ı vāḥidde maḥṣūr ve maḥbūs olur ise o mādde taḥrīk olunmaz, nuḍca ḳadar intiẓār olunup mādde nuḍc bulup ḳıvām-ı muʿtedil ḥāṣıl olduktan sonra istifrāġ olunur. Ve kez̠ālik vaḳt-i nuḍca ḳadar ḳuvvetin ʿadem-i s̱ebātından ḫavf olunur ise yine ḳable'n-nuḍc istifrāġ oluna.

Ve istifrāġ olunacak mevāddın riḳḳat ve ġılẓatini bilmekte bizim iḥtiyāṭımızdan sonra eger mādde ġalīẓ ve seḫīn ve toḫmī olduğu ẓāhir olur ise o māddeyi taḥrīk cāiz olmaz belki o mādde terḳīḳ olunup baʿdehu istifrāġ olunur.

Ve māddenin ġılẓatine toḫme-i sābıḳanın teḳaddümünden istidlāl olunur ve taḥt-ı şerāsīfte olan vecaʿ-ı mümiddeden ve aḥşāda evrām ḥudūs̱undan istidlāl olunur. Ve bu ḥālet mis̱llilerde ziyāde vācib olur ki menāfiẕin ḥāline riʿāyet oluna tā ki menāfiẕ münsedde olmadığı ẓāhir ola. Ve bu şurūṭlar müteḥaḳḳaḳ olduktan sonra senin için ḳable'n-nuḍc māddeyi istifrāġ cāiz olur.

Ve beşincisi mā-yestefriġi taḳdīr olur yaʿnī istifrāġ olunan mevādd ne miḳdār olmak gerektir onu bilmektir. Ve bu maʿrifet mevāddın kemmiyyetinde naẓar ve tefekkür ile ve ḳuvvette naẓar ve mevādd aʿrāḍından māddenin istifrāġından sonra geri kalan ʿaraḍlarda naẓar ile maʿlūm olur ve istifrāġ olunacak miḳdār kemmiyyet-i mādde ve miḳdār-ı ḳuvvet ile maʿlūm olduğu ẓāhir olur. Ammā aʿrāḍ ile maʿlūm olduğunun vechi budur ki o mevāddın ʿaraḍlarının baʿḍıları māddenin istifrāġı ile defʿ olunur ve baʿḍı ʿaraḍ taḫallüf edip māddenin istifrāġından sonra zāil olmaz, ḥāli üzere bāḳī kalır, pes evvelā bāḳī olan ʿaraḍ zāil olan ʿaraḍa nisbet olunup s̱āniyen o nisbet miḳdārı mādde maraḍa müʾeddī olan mecmūʿ-ı mevāddan imsāk olunur ve bāḳīsi istifrāġ olunur. Ve teşennüc-i imtilāīnin istifrāġı bu minvāl üzere işlenir.

Ve "el-ḫāmis"ten bu maḳāma gelince nüsḫa-i sulṭāniyyenin misṭarında taḥrīr olunup üzerine nüsḫa ʿalāmetleri vaḍʿ olunmuştur, ṭabʿ ile olan nüsḫalarda bu maḳāller mevcūde değildir.

Ve maʿlūm buyurula ki māddenin istifrāġı ve mevḍiʿinden ḳalʿı iki vech üzere olur:

Evvelkisi māddeyi mevḍiʿ-i maraḍın ḫilāfında olup baʿīd olan maḥalline ceẕb ile olur.

Ve ikincisi māddeyi mevḍiʿinden ḫilāf-ı ḳarībine ceẕb ile olur.

Ve ceẕbin vaḳtlerinin evlāsı o vaḳttir ki bedende imtilā olmaya ve māddenin ṭaraf-ı āḫere teveccühü olmakla ceẕbe ʿiṣyānı olmaya.

Ve biz bir recül farḍ ve taḳdīr eyleyelim ki ağzının aʿlāsından ve üst ṭarafından kes̱īren dem seyelān eder veyāḫūd bir hatun farḍ eyleyelim ki o hatundan bevāsīr kanları çok akıp seyelān eder. Bu iki ṣūrette biz māddeyi ḫilāf-ı ḳarībe meyl ettirip recülün ağzının yukarı ṭarafından nüzūl eden kanı burnuna ceẕb eyleriz burun kanatıcı devālar istiʿmāli ile veyāḫūd esfelden ve ḫilāf-ı baʿīdden faṣd edip māddeyi o baʿīd olan mevḍiʿe naḳl ve ceẕb eyleriz. Ve

keẕālik hatunun seyelān eden bevāsīr kanını raḥimine ceẕb eyleriz ṭamṡını idrār edip akıtmak ile eger mekān-ı ḳarībe ceẕb murād eylersen veyāḫūd aᶜlā-yı bedende olan ᶜurūḳtan faṣd ile māddeyi mekān-ı baᶜīde ceẕb eyleriz.

Ve māddeyi mevḍiᶜ-i baᶜīde ceẕbde vācib olmaz ki iki ḳuṭrda baᶜīd olan maḥalle naḳl oluna belki vācib olan ḳuṭr-ı vāḥidde baᶜīd olan maḥalle naḳl olunmaktır. Meṡelā mādde sağ ṭarafta bedenin aᶜlāsında olsa mādde bedenin sol ṭarafta olan esfele naḳl ve ceẕb olunmaz belki mādde yine bedenin sağında olan esfele naḳl olunur, ziyāde lāyıḳ olan budur veyāḫūd o mādde bedenin solunda olan aᶜlāsına naḳl olunur.Eger o yesār yemīne baᶜīd olur ise bir menkibin menkib-i āḫere buᶜdu gibi yaᶜnī sağda ve solda olan omuz başlarının biri birine uzaklığı ḳadar uzak olur ise o zamānda mādde sağdan sola ve soldan sağa ceẕb olunup çekilmek cāiz olur. Ammā sağın sola uzaklığı başın sağ ṭarafının sol ṭarafına uzaklığı ḳadar olur ise o miḳdār uzaklığı olan maḥalle māddeyi ceẕbin menfaᶜati olmaz. Ve başın sağ ṭarafında olan mādde başın sol ṭarafına ve sol ṭarafında olan mādde sağ ṭarafına ceẕb olunmaz belki başın sağ ṭarafında olan mādde yine sağ ṭarafta bedenin esfeline ve aşağısına ceẕb olunup çekilir ve başın sol cānibinde olan mādde dahi yine solda olan esfele ceẕb olunur.

Ve kaçan bir ᶜuḍvun māddesini mekān-ı baᶜīde ceẕb murād eylesen eger o ᶜuḍvda vecaᶜ var ise evvelā o ᶜuḍvun vecaᶜını teskīn edip baᶜdehu ceẕb eyleyeler onun için ki vcaᶜ ceẕẕāb olur, āḫer maḥallerde olan māddeyi vecaᶜ kendi olduğu maḥalle ceẕb eder.

Ve vecaᶜ senin māddeyi mekān-ı baᶜīde ceẕb için eylediğin muᶜāleceye müzāḥim ve muḳāvim olup muᶜālecen müfīd olmaz ve mādde ᶜiṣyān edip senin ceẕbin ile münceẕibe olmaz ise o māddeyi mekān-ı āḫere ceẕb için ᶜunf ile muᶜālece eylemeyeler, zīrā baᶜḍı kerre ᶜunf eylemek māddeyi taḥrīk eder ve māddeyi terḳīḳ eder ve riḳḳat ve ḥareket ḥasebiyle āḫer maḥallde olan mādde mevḍiᶜ-i vecaᶜa münceẕibe olup vecaᶜ ziyāde olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi māddenin mücerred inciẕābı kifāyet eder her ne ḳadar münceẕib olan mādde istifrāġ olunmaz ise, zīrā māddeyi olduğu ᶜuḍvdan mevḍiᶜ-i āḫere ceẕb eylemek ile māddeyi o ᶜuḍva teveccühten menᶜ eder her ne ḳadar māddeyi iḫrāc ve istifrāġ eylemez ise. Ve bu vechle ġaraḍ-ı maṭlūb ḥāṣıl olur ve o ġaraḍın ḥuṣūlünde istifrāġa ḥācet kalmaz ve belki

sen māddeyi maḥallinden muḳābiline cez̠bde mücerred şedd eylemek ile veyāḫūd o muḳābilede olan maḥalle meḥācim vaḍᶜ etmekle veyāḫūd edviye-i muḥammire yaᶜnī şedīd ve cez̠z̠āb devālar ile iktifā ve iḳtiṣār eylersin ve bi'l-cümle īlām-ı müᵓekked ile īlām etmekle iktifā eylersin.

Ve istifrāġı ziyāde sühūletli olan mevādd damarlarda olan māddeler olur ve onlardan sonra sühūletlisi aᶜḍāda ve mefāṣılda olanlar olur. Ve bu iki maḥallde olan mevāddı iḫrāc ve istifrāġ eylemek damarlarda olan mevādda ḳıyās ile ṣuᶜūbetli olur. Ve o aᶜḍāda ve mefāṣılda olan mevādd iḫrāc olundukta onunla maᶜan mevādd-ı ṣāliḥa dahi ḫurūc eylemek lāzım gelir.

Ve istifrāġ eden kimseye lāzım gelir ki aġdiye-i kes̠īre vü niyye yaᶜnī çiğ olan ġıdā tenāvülüne sürᶜat eylemeye, zīrā istifrāġ ḥasebiyle aᶜḍā ġıdādan ḫālī olmakla ṭabīᶜat o meᵓkūl olan ġıdāyı haḍm olmazdan muḳaddem aᶜḍāya cez̠b eder. Ve bu z̠ikr olunan aġdiyelerin tenāvülünü īcāb eder nesne olur ise lāyıḳ olur ki tedrīc ile ḳalīlen azar azar tenāvül eyleye, defᶜaten aġdiye-i mez̠kūreleri tenāvül eylemeye, bir miḳdār tenāvülden sonra meks̠ edip yine tenāvül ede. Ve bu vechle bāṭına dāḫil olan ġıdā haḍm-ı ceyyid ile haḍm olur.

Ve faṣd bir istifrāġdır ki aḫlāṭ-ı zāideye maḫṣūṣ olur ve aḫlāṭ-ı erbaᶜa faṣd ile istifrāġda berāber olur. Ammā kemmiyyeti ve keyfiyyeti zıyāde olan ḫılṭ-ı vāḥidi va maḫṣūṣ olan ᶜilāc faṣdın ġayrileri olur.[431]

Ve kaçan i istifrāġ ifrāṭ üzere olur ise eks̠er-i ḥālde ḥummāyı iḥdās̠ eder.

Ve ishāl muᶜtādı olan kimsenin ishāli munḳaṭıᶜ olup kesilmekle o kimsede bir ᶜillet ve bir maraḍ ḥādis̠ olsa o ishālin muᶜāvedesi ile o ᶜārıḍ olan ᶜillet zāile olur ve eks̠er-i ḥālde bürᵓe müᵓeddī olur. Ve bunun mis̠lli olur kulağından vesaḫın ḫurūcu ve burnundan sümüğün ḫurūcu muᶜtādı olan kimsenin burnundan ve kulağından o faḍlalar munḳaṭıᶜ olup çıkmasa seder maraḍı ḥādis̠ olur, kaçan o faḍlalar yine ḫurūca başlayıp muᶜāvede eylese seder zāil olup bürᵓ ḥāṣıl olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki istifrāġı lāzım olan mevāddın bir miḳdārını alıkoyup tamāmen istifrāġ-ı mādde eylememek istifrāġ-ı tāmm ve külliyyen mād-

431 Yaᶜnī ṣafrā ve balġam ve sevdādan her birini başka başka istifrāġ eder devālar vardır, birine maḫṣūṣ olan devā āḫerleri istifrāġ eylemez. Ammā demin istifrāġına maḫṣūṣ bir nesne yoktur, zīrā demi istifrāġ eden faṣddır ve faṣd demi istifrāġ eylediği gibi bāḳīlerini dahi istifrāġ eder. Ve baᶜḍılar bi'l-cümle müstefriġāt faṣd gibi aḫlāṭ beyninde müşterektir derler, o ḳavl muṣannifin marḍīsi değildir.

deyi iḫrāc eylemekten evlā olur ve ġāilesi eḳall olur, zīrā istifrāġda mübālaġa eylemek ḳuvvetin ḍaᶜfını īcāb eder. Ve çok kerre o imsāk olunan māddeyi ṭabīᶜat taḥlīl edip o baḳıyye kalan māddenin ḍararı olmaz ve ḳuvvete dahi ḍaᶜf gelmez. Ve mādām ki bir ḫılṭ istifrāġı lāyıḳ olan cinsten olup ve marīḍde dahi taḥammül ve ḳuvvet olur ise onu istifrāġın ifrāṭından ḫavf eyleme. Ve baᶜḍı kerre sen ġaşy ᶜārıḍ olunca ḳadar istifrāġa muḥtāc olursun.

Ve o kimse ki onun ḳuvveti ḍaᶜīfe olup ḳaviyye olmaya ve aḫlāṭ-ı rediyyesinin māddesi kes̱īre ola, o kimsenin māddesini ḳalīlen ḳalīlen istifrāġ eyle. Ve kez̠ālik māddenin telḥīci yaᶜnī aᶜḍāya duḫūlü şedīde olsa veyāḫūd o māddenin deme iḫtilāṭı şedīde olsa defᶜaten istifrāġı mümkin olmasa ḳalīlen ḳalīlen istifrāġ olunur ve bu sebebden için ᶜırḳ-ı nesāda ve evcāᶜ-ı mefāṣıl-ı müzminede ve sereṭānda ve cereb-i müzminede ve demāmīl-i müzminede ḳalīlen ḳalīlen istifrāġ olunur.

Ve maᶜlūm buyurula ki ishāl fevḳten mevāddı cez̠b edip çeker ve taḥtta yaᶜnī esfelde olan mevāddı ḳalᶜ edip söker, pes ishāl iki cez̠be dahi muvāfıḳ olur yaᶜnī mādde maraḍın cānib-i muvāfıḳında ve cānib-i muḫālifinde ᶜamel eder. Ve mevāddın aᶜḍāda müteḳarrir ve mütemekkin olanlara dahi ishāl muvāfıḳ olur.

Ve kaçan mevādd taḥtta ve bedenin aşağı ṭarafında olsa o māddeyi cānib-i ḫilāfa cez̠b eder yaᶜnī esfelin sağ ṭarafında olanları sola ve soldan sağ ṭarafa cez̠b edip olduğu maḥallden ḳalᶜ eder ve koparır, ammā ḳayᵓ cez̠b ve ḳalᶜı ᶜaks üzere eder.[432]

Ve faṣdın ḥālī muḫtelife olur demin meᵓḫaẕı ve mevḍiᶜi ḥasebiyle, zīrā ḳarīben senin maᶜlūmun oldu ki faṣd ile mevādd gāhīce cānib-i muvāfıḳ ve gāhīce cānib-i muḫāliften istifrāġ olunur.

Ve istifrāġa ḥāceti ḳalīl olan nās beyninden o kimselerdir ki onların ġıdāsı ceyyid ola ve onların haḍmları dahi ceyyid ola. Ve büldān-ı ḥārre aṣḥāblarının dahi istifrāġa ḥācetleri ḳalīl olur.

---

432 Ḳayᵓ ᶜaks üzere olduğunun sebebi budur ki ḳayᵓ ve ishāl ile istifrāġ olunan mādde bulundukları maḥallden miᶜdeye müncez̠ib olmadıkça istifrāġ olunmaz ve istifrāġ ḳayᵓ ile olur ise miᶜdeye āḫer maḥallden mecz̠ūbe olan mādde feme ṣuᶜūd eder ve lā-maḥāle ḳayᵓda cānib-i baᶜīdden istifrāġ olur. Bunun tavḍīḥi faṣl-ı ātīnin āḫirinde gelir.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu Fī-Ḳavānīne Müştereketin Li'l-Ḳayʾi ve'l-İshāli ve Keyfiyyeti Cez̠bi'l-Müshili ve'l-Muḳayyiʾi

İshāl veyāḫūd teḳayyuʾ murād eden kimselere müsteḥabb müshil ve muḳayyiʾ devāları istiʿmāl eylemezden muḳaddem bir defʿada tenāvül edegeldiği ṭaʿāmı tefrīḳ edip birkaç nevbette azar azar tenāvül eyleye, bir günde bir nevbette yediği miḳdārı bir günde birkaç nevbette yiye ve o ṭaʿā-mın elvān ve envāʿını muḫtelife eyleye, eger muʿtādı bir türlü ṭaʿām ise birkaç türlü taʿām tenāvül eyleye ve kez̠ālik meşrūbātını dahi muḫtelife eyleye, zīrā miʿde bu ḥāl üzere tenāvül olunan ṭaʿāmı müştemil olmaz ve ḳuvve-i māsikesi o ṭaʿāmı şedīden ḳabḍ eylemez belki o mütenāveli defʿ edip ḳayʾ veyāḫūd ishāl ile iḫrāc eylemeğe müştāḳ olur. Ammā yediği ṭaʿām bu ḥālet üzere olmayıp elvānı muḫtelife olmasa ve kez̠ālik o meʾkūlü müteferriḳ olmasa yaʿnī bir nevbette tenāvül eylediği ṭaʿām haḍm olmazdan muḳaddem üzerine ṭaʿām-ı āḫer vārid olmasa miʿde o ṭaʿāmı ḳabḍ-ı şedīd ile ḳabḍ eder ve ḫuṣūṣan ki o meʾkūlün miḳdārı ḳalīle ola, o ḳalīlü'l-miḳdār ġıdāyı aḫz̠ ve ḳabḍı ziyāde olur ve onun ḫurūcuna buḫl ve ḍınnet eder ve ishāli ve teḳayyuʾu ṣuʿūbetli olur ve bu tedbīre ancak ṭabīʿatlarında icābet ve līnet olmayıp ḳabḍ üzere olan kim-seler muḥtāc olur, ammā ṭabīʿatları līnet üzere olanlar ona muḥtāc olmazlar.

Ve maʿlūm buyurula ki ḥüsnü't-tedbīr olan kimseler ishāl ve ḳayʾa ve sāir istifrāġlara muḥtāc olmazlar belki ḥüsnü't-tedbīr olanların iḥtiyācı ḳayʾ ve ishāl mis̠llilerden ziyāde ḫafīf olanlara olur ve belki onların mühimm olan ḥācetlerini ḳaḍāya riyāḍet ve delk ve ḥammām kifāyet eder. Ve o ḥüsnü't-tedbīr olanların bedenleri mümtelīʾ olur ise onların imtilāsı aḫlāṭ-ı erbaʿanın ecvedi olan ancak demden olur ve onlar ancak imtilā ḥasebiyle faṣda muḥtāc olurlar, onlar ishāle ve ḳayʾa muḥtāc olmazlar.

Ve kaçan ḍarūret bir kimsede faṣd ile ve ḫarbaḳ mis̠lli edviye-i ḳaviyye ile istifrāġların cemʿini īcāb eylese vācib olur ki faṣd ile ibtidā oluna. Ve bu vaṣiyyet fāḍıl İbuḳrāṭ'ın *Ebīz̠īmiyā* adlı kitābının veṣāyāsında z̠ikr eylediği vaṣiyyetlerdendir. *Ve ṭabʿ ile olan nüsḫalarda* ابيذيميا *bedeline* ابيليميا *vāḳiʿ olmuştur.* Ve İbuḳrāṭ'ın bu z̠ikr eylediği vaṣiyyet vaṣiyyet-i ḥaḳḳadır.

Ve kez̠ālik imtilā yalnız demden olmayıp balġamdan olsa velākin o balġam dem ile muḫteliṭ olsa yine evvelā faṣd ile istifrāġ olunup baʿdehu ishāl olunur.

Velākin baᶜḍı kerre aḫlāṭ lüzūcetli olup bāride olur ve faṣd o mis̱lli aḫlāṭın ġılẓatini īcāb eder ve vācib olur ki o mis̱lli aḫlāṭ ile imtilā dem ile maḫlūṭ balġamdan olup aḫlāṭ lezice ve bāride olur ise ishāl faṣd üzere taḳdīm oluna.

Ve bi'l-cümle aḫlāṭ mütesāviye olup berāber olur ise faṣd taḳdīm olunur. Ve faṣddan sonra eger bir āḫer ḫılṭın ġalebesi olur ise o ġālib olan ḫılṭ istifrāġ olunur. Eger aḫlāṭ mütesāviye ve berāber olmayıp baᶜḍı ḫılṭta sāirleri üzere faḍla olur ise evvelā o faḍla istifrāġ olunup sāirleri ile mütesāvī olduktan sonra faṣd olunur.

Ve faṣdın devā üzere taḳdīmi vācib olan ṣarette bir kimse ᶜaks üzere devāyı faṣd ve taḳdīm eylese ve devā ile faṣdın arasında olan müddet eyyām-ı ḳalāil olsa lā-maḥāle o kimse devāyı faṣd üzere taḳdīminden mutaḍarrır olur.

Ve bir kimse faṣd eyledikten sonra ḳarībü'l-ᶜahdde istifrāġ iḳtiḍā eylese o kimse muvāfıḳ ve mülāyim olan devā ile istifrāġ eylesin ve faṣdı teʾḫīr eylesin. Faṣda muḳārin olan şürb-i devā ş̱āribini ḥummāda ve ıḍṭırābda kılar. Ve o kimsenin ḥumması ıḍṭırābı müsekkine olan devālar istiᶜmāli ile sākin olmaz ise maᶜlūm olur ki o kimseye faṣdı taḳdīm vācibdir.

Ve istifrāġa muḥtāc olan ᶜilletin küllīsi bi-ḥasebi'l-kemmiyyet imtilādan ḥādis̱ olmak vācib değildir, baᶜḍı kerre ḥādis̱ olan maraḍ ᶜillet-i ᶜaẓīme olduğu istifrāġı iḳtiḍā eder her ne ḳadar imtilā olmaz ise dahi. Ve baᶜḍı kerre dahi imtilā bi-ḥasebi'l-keyfiyyet istifrāġa dāᶜī ve muḳteḍī olur. Ve çok kerre vācib ve lāzım olan faṣddan ḥüsn-i tedbīr muġnī olup ᶜale'l-fevr aḫlāṭı taᶜdīl eder ve çok kerre dahi bir dāᶜī ḥādis̱ olup māddeyi istifrāġa daᶜvet eder yaᶜnī istifrāġı mūcib bir sebeb mevcūd olur lākin bir māniᶜ istifrāġdan menᶜ edip istifrāġ olunmak cāiz olmaz, onun çāresi ve ḥīlesi ancak oruç tutup ṣāim olmak olur. Ve nevm imtilādan ḥādis̱ olan sūʾ-i mizācı taᶜdīl ve tedārük eder.

Ve istifrāġın bir nevᶜi dahi vardır ki ona istifrāġ ᶜalā-sebīli'l-istiẓhār denir ve o istifrāġ vaḳtleri maᶜlūm ve dāire olan niḳris ve ṣarᶜ maraḍlarında olur; vaḳtleri gelmezden muḳaddem o maraḍlarda faṣd ve ishālden hangisi muvāfıḳ ise onunla istifrāġ olunur, maraḍların ḥudūs̱una ḳadar teʾḫīr olunmaz ve ḫuṣūṣan vaḳt-i rebīᶜde ḥudūs̱u muᶜtād olan o mis̱lli maraḍlarda istifrāġ teʾḫīr olunmamak muvāfıḳ ve lāyıḳ olur.

Ve baᶜḍı kerre edviye-i nāşifeyi ve edviye-i müceffifeyi istiᶜmāl dahi istifrāġ olur ve istisḳāsı olanlar bu vechle istifrāġ ederler. Ve baᶜḍı kerre bir emr-i muḳteḍī seni istifrāġa muḥtāc olan ḫılṭa mücānis ve keyfiyyette muvāfıḳ devā istiᶜmāline muḥtāc eder, mes̱elā ṣafrāyı istifrāġda saḳmūnyāya iḥtiyāc olduğu gibi, o zamānda vācib olur ki o ḫılṭa muvāfıḳ olan devāya keyfiyyette muḫālif ve ishālde muvāfıḳ devā-i āḫer ḍamm olunur. Ve eger o devā-i āḫer muvāfıḳ olmaz ise lā-eḳall ishāle māniᶜ olmaya yaᶜnī edviye-i ḳābıḍadan olmamak lāyıḳ olur saḳmūnyāya helīlec ḫalṭ olunur. Ve eger istifrāġ olunan mevādd keyfiyyette muvāfıḳ olan devā ile olmakla sūᵓ-i mizāc ḥādis̱ olur ise sonra o sūᵓ-i mizāc tedārük ve taᶜdīl olunur.

Ve aḥşālarında veremleri olanların ishālleri ve ḳayᵓları ṣuᶜūbetli olur. Ve eger muḍṭarib olup ḳayᵓ ve ishālden birine muḥtāc olurlar ise onların istifrāġlarında leblāb ve ḳırṭım ve mā-ı besfāyec ve ḫıyār-şenber ve bu mis̱lli devāları istiᶜmāl eyleye.

Fāḍıl İbuḳrāṭ der ki ḳaḍīf naḥīf olan kimsenin ṭabīᶜatı ḳayᵓa mücībe olsa o kimsenin tenḳıyesi ḳayᵓ ile olmak evlā olur ve o tenḳıye şitā faṣlında olmak cāiz olmaz belki rebīᶜ ve ṣayf ve ḫarīf bu üç faṣlın birinde tenḳıye olunur.

Ve kaçan bir kimsenin seḥanesi muᶜtedile olsa yaᶜnī naḥīf ve semiz olmayıp ikisi arasında mütevassıṭu'l-ḥāl olsa o kimsenin istifrāġı ishāl ile olmak ḳayᵓdan evlā olur lākin bir sebeb ḥādis̱ olup o sebeb onu ḳayᵓ ile istifrāġa daᶜvet eder se ve o daᶜvet eyyām-ı ṣayfta değil ise ṣayf gelince ḳadar intiẓār eder, ṣayf geldikte o zamān ḳayᵓ edip istifrāġ eder. Ve o muᶜtedilü's-seḥane olan kimse ḥācet mess eylemedikçe ḳayᵓdan iḥtirāz eder, teḳayyuᵓ eylemez.

Ve vācib olur ki ḳayᵓ veyāḫūd ishāl murād eden kimse ḳayᵓ ve ishāle mübāşeret eylemezden muḳaddem istifrāġı maṭlūb olan ḫılṭı telṭīf edip ve o ḫılṭın mecārīlerini tevsīᶜ edip ve o mecārīde vāḳiᶜ olan süddeleri teftīḥ eylemek vācib olur, zīrā bu mez̠kūrlara riᶜāyet eylemek istifrāġ eden kimseye taᶜabdan emn olur ve onunla istifrāġ sühūlet üzere olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki devā-i ḳavī istiᶜmāl edip ḳayᵓ veyāḫūd ishāl ile istifrāġı murād olunan ḫılṭ telyīn olunup ve icābete ṭabīᶜatı meyl ettirip taᶜvīd eylemek yaᶜnī icābeti ṭabīᶜatın muᶜtādı kılmak muṣlıḥ olan tedbīrlerin biri olur.

Ve aḥşāyı muḥīṭ olan üç ḥicābın içinden merāḳḳ tesmiye olunan ḥicābında hüzāl olan kimseye ḳayᵓ ve ishāl ṣuᶜūbetli ve taᶜablı olur ve ḫaṭar-nāk olur.

Ve baᶜḍı kerre edviye-i muḳayyiᵓe saḳy olunan kimseyi][433] o edviye ḳayᵓ ettirmeyip ishāl eder ve muḳayyiᵓ olan devā-i müshil olur ve bu ḥālet o vaḳtte olur ki edviye-i muḳayyiᵓeyi istiᶜmāl eden kimsenin miᶜdesi ḳuvvette olur veyāḫūd cūᶜu ve açlığı ziyāde şedīde olduğu vaḳtte istiᶜmāl olunmuş olur veyāḫūd onun ṭabīᶜatında ẕereb olup līneti ziyāde iken istiᶜmāl olunmuş olur veyāḫūd o muḳayyiᵓ istiᶜmāl eden kimsenin ḳayᵓa iᶜtiyādı olmuş olur veyāḫūd devānın cevheri s̱aḳīl olmakla o muḳayyiᵓ devā sürᶜat ile zāil olmuş olur. İşbu ṣūretlerde muḳayyiᵓ müshil olduğu gibi baᶜḍı kerre dahi ᶜaksi vāḳiᶜ olup edviye-i müshile muḳayyiᵓe olur o vaḳtte ki o edviye-i müshileyi istiᶜmāl eden kimsenin miᶜdesi ḍaᶜīfe ola veyāḫūd s̱üflünün yübūseti şedīde ola veyāḫūd o müshil devā kerīh ola veyāḫūd o müshil devāyı istiᶜmāl eden kimsenin toḫmesi ola ve bi'l-cümle bu ṣūretlerde edviye-i müshile taḥavvül edip muḳayyiᵓe olur.

Ve kaçan müshil olan devā ḥükmünü icrā edemeyip ishāl eylemese veyāḫūd nuḍcu olmayan mevāddı ishāl eylese o müshil ishāli maṭlūb olan ḫılṭı taḥrīk edip bedene neşr eder ve dağıtır ve bi'l-cümle bedene o münteşir olan ḫılṭ istīlā eder ve bedende olan sāir aḫlāṭ o ḫılṭa istiḥāle eder ve o istifrāğı murād olunan ḫılṭ bedende çoğalır ve maḍarratı ᶜāmm olur.

Ve aḫlāṭın baᶜḍıları sürᶜat üzere ḳayᵓa icābet eder: ṣafrānın ḳayᵓa icābeti serīᶜa olur ve baᶜḍı ḫılṭın ḳayᵓa ᶜiṣyānı olur, sevād ḳayᵓa ᶜāṣıye olur ve baᶜḍı ḫılṭın ḳayᵓa sürᶜat-i icābeti olmaz, ᶜiṣyānı dahi olmaz, beynehümda mütevassıṭ ve muᶜtedil olur.

Ve maḥmūmun ishāli ḳayᵓından ziyāde ṣavāblı olur.

Ve bir maraḍın sebebi olan ḫılṭ nāzile olsa o ḫılṭı ḳayᵓ ile istifrāġ muḥāl olur. Zelaḳ-ı emᶜāda mādde nāzile olmakla ḳayᵓla istifrāġ olunmaz.

Ve edviye-i müshilenin şerrlisi o edviye-i mürekkebedir ki o mürekkebin eczālarının vaḳt-i ishālde iḫtilāfları şedīd olur ve ishāl o iḫtilāf ḥasebiyle muḍṭarib olur onun için ki eczāları maᶜiyyet ile ishāl eylemezler belki vāḥiden baᶜde vāḥidin ᶜamel edip o ishālde iḫtilāf ve ḳıyām yaᶜnī memşāya mürācaᶜat-ı kes̱īr olur.

433 [Hamidiye nüshasında atlanan kısım buraya kadardı.]

Ve baᶜḍı [115a] kerre olur ki o mürekkeb müshilden cüzᵓ-i evvel cüzᵓ-i s̱ānīnin kendisini ishāl eder. Ve bedeni ᶜārī olup ḫılṭ-ı fāsidde naḳī ve ṭāhir olan kimse ishāl ve ḳayᵓa taᶜarruḍ eylese lā-maḥāle ona düvār ve maġṣ ve kerb ᶜārıḍ olur, o ᶜārıḍalardan o kimse ḫālī olmaz ve onun istifrāġı dahi cidden ṣuᶜūbet üzere olur. Ve'l-ḥāṣıl kaçan devā istifrāġı lāzım olan fuḍūlü istifrāġ eylese o istifrāġda ıḍṭırāb olmaz. Ve bir istifrāġda ıḍṭırāb ḥādis̱ olsa maᶜlūm olur ki o edviye ile istifrāġ olunan ḫılṭ istifrāġı maṭlūb olan faḍl değildir belki ḫılṭ-ı ṣāliḥ istifrāġ olunmuştur..

Ve istifrāġı maṭlūb olan ḫılṭ ḳayᵓ ve ishālle ḫurūc eyledikten sonra ḫılṭ-ı āḫer dahi bir miḳdār ḫurūc eylese delālet eder ki ḫurūcu ḳaṣd olunan ḫılṭtan bi-tamāmihi beden tenḳıye olmuştur, ammā istifrāġı maṭlūb olan ḫılṭın ḫurūcundan sonra ḫurāṭa ve esvedü'l-levn ve müntin bir şeyᵓ-i āḫer ḫurūc eylese o vech ile olan ishāl redī olur.

Ḳayᵓ ve ishāl ᶜaḳibinde nevm müştedde olsa delālet eder ki istifrāġ bedeni tenḳıye-i bāliġa ile tenḳıye edip nefᶜi olmuştur.

Ve maᶜlūm ola ki ishālde ve ḳayᵓda ᶜaṭaş ve susuzluk ziyāde ᶜārıḍ olsa cevdet-i tenḳıyeye ve mübālaġaya ve ġāyet-i bülūġa delālet eder.

Ve maᶜlūm buyurula ki edviye-i müshile hangi ḫılṭı ishāl eder ise o ḫılṭı ishāli ḳuvve-i cāẕibesi ile olur, o müshil devā ishāl edeceği ḫılṭı nefsine ceẕb eder. Ve baᶜḍı kerre ġalīẓ olan ḫılṭı ceẕb edip raḳīḳa taᶜarruḍ eylemez ve bu fiᶜl sevdāyı ishāl edern devānın fiᶜli olur.

Ve baᶜḍı eṭıbbā ẕāhib oldular ki sevdāyı ceẕb eden devā sevdāyı tevlīd eder ve baᶜḍılar derler ki ġalīẓi ceẕb eden edviye evvelā ḫılṭ-ı raḳīḳi ceẕb eder baᶜdehu ḫılṭ-ı ġalīẓi ceẕb eder. Ve bu ḳavller ḳavl-i muᶜteber değildir. Cālīnūs evvelā meẕkūr olan ḳavli reᵓy eylediğinden māᶜadā ıṭlāḳ üzere yaᶜnī bi'l-cümle aḫlāṭ-ı erbaᶜaya şümūlü olan kelāmı ẕikr edip der ki semmiyyet olmayan bir müshil kaçan istiᶜmāl olundukta o müshil ishāl eylemese belki aġdiye gibi haḍm ve istimrā olunsa o müshil ishāl zamānında aḫlāṭ-ı erbaᶜadan hangi ḫılṭı ishāl eyler ise ᶜadem-i ishāli ve haḍmı zamānında ondan o ḫılṭ tevellüd eder. Ve Cālīnūs'un bu kelāmı sedīd değildir. Ve Cālīnūs bu daᶜvāsını is̱bāt için delīl īrād edip der ki edviye-i müshile ceẕb ve ishāl eylediği ḫılṭı ceẕbinin vechi budur ki cevherlerinde onlar biri birine müşākil ve müşābih olurlar, zīrā edviye müşābihi olmayan ḫılṭı ceẕb eylemez ve

beynehümāda müşābehet olur ise lā-maḥāle o edviye müşābihi olan ḫılṭı cez̠b eder ve eger māniᶜ ve ᶜāyiḳ cez̠bden menᶜ ve ᶜavḳ etmekle ᶜamel edemeyip o edviye münhaḍıme olur ise o edviyeden müşābihi olan ḫılṭ tevellüd ve tekevvün eylemek lāzım gelir. Ve Cālīnūs'un bu istidlāli fāsiddir. Eger bu istidlāl tāmm ve ṣaḥīḥ olsa her iki ḳıṭᶜa ḥadīdlerden hangisinin miḳdārı ġālib ve eks̠er olsa ġālib olan maġlūbu cez̠b eylemek lāzım gelirdi cevherleri arasında müşākele olmak ḥasebiyle ve kez̠ālik iki ḳıṭᶜa altından ġālib olan maġlūbu cez̠b eylemek iḳtiḍā ederdi. Ve bu mis̠lli maḥallerde delīlin cereyānı ve müddeᶜānın taḫallüfü istidlālin fesādını īcāb eder lākin bu ebḥās̠ı istiḳṣā ve taḥḳīḳ eylemek ṭabībin vaẓīfesi değildir, ᶜilm-i āḫerde mübeyyendir.

Ve maᶜlūm ola ki müshil veyāḫūd muḳayyiʾ şürb olundukta aḫlāṭın bulunduğu maḥallden incizābı miᶜdeden ve emᶜādan o maḥalle indifāᶜı ṭarīḳinden olur yaᶜnī tenāvül olunan ġıdā miᶜdede ve emᶜāda haḍm olup keylūs olduktan sonra māsārīḳāya ve ondan bāb-ı kebide ve ondan kebide ve kebidden verīde ve verīdden evrideye mündefiᶜ ve müncez̠ib olur ve baᶜdehu mecārī-i uḫrāya vāḥiden baᶜde vāḥidin nüfūz̠ eder. Mes̠elā her kaçan evridede mevcūd olan ḫılṭın istifrāġı maṭlūb olup müshil veyāḫūd muḳayyiʾ edviye istiᶜmāl olunsa o ḫılṭ evrideden verīde ve verīdden kebide ve ondan bāba ve ondan dahi māsārīḳāya ve ondan emᶜāya müncez̠ib olur ve kaçan o mādde emᶜāya dökülse ṭabīᶜat o ḫılṭ[ı] ḫārice defᶜe ḥareket eder.[434]

Ve edviye-i müshile istiᶜmālinde ḫılṭın miᶜdeye ṣuᶜūd edip müncez̠ib olması ḳalīl olur. Eger miᶜdeye müncez̠ib olur ise o miᶜdeye müncez̠ib olan ḫılṭı ṭabīᶜat ḳayʾa meyl ettirir. Ve o müncez̠ib olan ḫılṭ iki vechten için emᶜāya nüzūl edip miᶜdeye ṣuᶜūd eylemez:

Vech-i evvel budur ki müshil edviyenin emᶜāya nüfūz̠u serīᶜ olur.

434 Maᶜlūm ola ki māsārīḳā dedikleri kıl gibi raḳīḳ damarların baᶜḍıları kebidden miᶜdeye vāṣıl olur ve baᶜḍı āḫerleri kebidden emᶜāya vāṣıl olur ve miᶜdede ḥāṣıl olan keylūs miᶜde māsārīḳāsından kebide müncez̠ib olup ve s̠üfl emᶜāya münḥadir olduktan sonra o s̠üflden emᶜāda dahi keylūs ḥāṣıl olup emᶜā māsārīḳā şekline kebide varır, o dahi kebide müncez̠ib olup ve kebidde keymūs olup damarlara müncez̠ib olur. Ve istifrāġ murād olunup muḳayyiʾ ve müshil edviye istiᶜmāl olunsa ṭabīᶜat faḍlayı geldiği ṭarīḳten bi'l-cümle emᶜāya iḥdār eder. Ve ishālde berāz olup ḫurūc eder ve ḳayʾda emᶜādan miᶜdeye ṣuᶜūd edip femden ḫurūc eder.

Vech-i s̱ānī budur ki müshil şürb olundukta ṭabīʿat māddeyi evride ve māsārīḳadan esfele yaʿnī emʿāya defʿe ʿacele eder, fevḳte olan miʿdeye defʿ eylemez, zīrā esfele olan ṭarīḳ-i meẕkūr fevḳe olan ṭarīḳten aḳreb olur.

Ve bir vechi dahi budur ki istifrāġı maṭlūb olan māddenin ḫalfinde ve ardında olan aḫlāṭ-ı ṣāliḥaya o faḍla müzāḥame eder ve bu müzāḥame ṭabīʿatı aḳreb-i ṭuruḳtan māddeyi defʿe taḥrīk edip o ḥareket ile ṭabīʿat māddeyi emʿāya defʿ eder. Eger edviyede bir ḳuvvet lāzıme olup o ḳuvvet māddenin emʿāya indifāʿına māniʿ olmak ṣadedinde olur ise o mādde ṣāḥibinin māddenin emʿāya indifāʿını īcāb eden ḳuvvet-i ṭabīʿīsi edviyenin ẕikr olunan ḳuvvetine ġālib olup māddeyi emʿāya defʿ eder ve maʿa-hāẕā müshil devāda olan ḳuvvet-i cāẕibe māddeyi ṭabīʿatın taʿyīn eylediği cihete ceẕb eder, ona muġāyir cihet-i maḫṣūṣaya ceẕb eylemez. Lākin bu dediğimiz edviye-i müshilenin ḥālidir.

Ammā edviye-i muḳayyiʾenin ḥāli müshilātın ḫilāfı üzere olur, zīrā muḳayyiʾ edviye kaçan miʿdede bulunsa miʿdede meks̱ edip eğlenir ve emʿāda bulunan ḫılṭı nefsine ceẕb eder ve ṭabīʿat her ne ḳadar o māddeyi esfele defʿini īcāb eder ise edviye-i muḳayyiʾenin ḳuvveti ġālib olup ḳuvve-i ṭabīʿiyyenin ceẕbine māniʿ olur ve māddeyi miʿdeye çıkarır.

Ve sana bilmek vācib olur ki edviyenin ceẕbi ile münceẕib olan mevādd ʿurūḳun māddeleri olur yaʿnī edviye damarlarda olan mevāddı ceẕb eder, ḫāric-i ʿurūḳta olup aʿḍāda muḥtebes olan mevāddı ceẕb eylemez. Lākin edviyenin maḥalli olam miʿdeye istifrāġı maṭlūb olan māddenin mücāvereti şedīd olur ise o cidden mücāvir olan ʿuḍvdan miʿdede olan edviye māddeyi miʿdeye veyāḫūd emʿāya ceẕb eder o mādde gerek ise dāḫil-i ʿurūḳta olsun ve gerek ise ḫāric-i ʿurūḳta olsun. Mes̱elā riyenin dāḫil-i ʿurūḳ olan māddesini ve ḫāric-i ʿurūḳta olan māddesini miʿdede bulunan edviye ceẕb eder riyenin miʿde ve emʿāya ḳurbü şedīd olduğu ḥasebiyle.

Ve maʿlūm buyurula ki çok kerre edviye-i yābiseyi istiʿmāl bedenden ruṭūbātı neşf edip o vech ile istifrāġ olunur, istisḳānın istifrāġı bu minvāl üzere olur.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü el-Kelāmu Fi'l-İshāli ve Ḳavānīnihi

Müshil olan devāları istiᶜmāl eylemezden muḳaddem bedenin müshilātı ḳabūl ve müshilātın vaḳt-i istiᶜmālde sühūlet üzere teʾs̱īrine bāᶜis̱ olan edviye-i muᶜidde ve müheyyiʾeyi bundan aḳdem biz sana beyān eyledik ve müshilātı istiᶜmāl eylemezden muḳaddem mesāmmātı tevsīᶜ edip ve ṭabīᶜatı telyīn eylemek bābında olan kelāmımızı dahi bundan aḳdem ẕikr eyledik. Ve bu faṣlda olan kelāmımız bunlardır:

Emrāḍ-ı bāridede müshilātı istiᶜmālden muḳaddem telyīnin vücūbu ziyāde müʾekked olur. Ve'l-ḥāṣıl ḳable'l-ishāl ṭabīᶜatı telyīn [115b] ḳānūn-ı ceyyid ve emān olur lākin ẕerebe[435] istiᶜdādı ziyāde olanlara telyīn ceyyid olmaz ve ẕerebe istiᶜdādı ziyāde olanlara meẕkūrlardan birisi cāiz olmaz, zīrā onlar ile ẕerebi olanların ishāli ifrāṭ üzere olur ve o mis̱lli kimselerin müshili devālarına muḳayyiʾ edviye ḫalṭ olunur, edviye-i müshile fiᶜlini icrā eylemezden muḳaddem miᶜdeden nüzūle istiᶜcāl eylemesin için, zīrā muḳayyiʾ devā ile maḫlūṭ olan müshil fiᶜlini işler, muḳayyiʾ dahi o fiᶜlin ᶜaksini işler ve ikisinden iᶜtidāl ḥāṣıl olur. Ve leẕᶜ olunmağa ve ẕerebe müstaᶜidd olanlara müshil-i ḳavī saḳy olunmaz ve onların ẕerebleri başlarından inen nevāzil ile ḥādis̱ olur.

Ve emᶜāsında s̱üfl-i yābis olanlara edviye-i müshile saḳy olunmak ziyāde ḫaṭarlı olan nesnelerden olur belki vācib olur ki o s̱üfl-i yābis iḫrāc oluna iḥtiḳān ile veyāḫūd müzliḳa olan meraḳa ile ve sonra müshilāt saḳy oluna.

Ve müshilātı istiᶜmālden birkaç gün muḳaddem ḥammām istiᶜmāli māddeyi telṭīf eden mülaṭṭıfāt-ı ceyyideden olur eger māniᶜ-i istiḥmām bulunmaz ise. Ve vācib olur ki istiḥmāmla şürb-i devā arasında müteḫallil olan zamān zamān-ı ḳalīl ola ve devādan sonra ḥammāma duḫūl eylemeye, zīrā ḥammām māddeyi ḫārice ceẕb eder ve ishāli ḥabse muᶜīn olur ve maṭlūb olan ishāle iᶜānet eylemez lākin faṣl-ı şitāda devā istiᶜmālinden sonra ḥammāmın büyūt-ı s̱elās̱esinden beyt-i evvele girmek cāiz olur onun için ki ḥammāmdan beyt-i evvelin ḥarāreti ḍaᶜīfe olmakla māddeyi ḫārice ceẕbe ḳādire olmaz belki telyīn etmekle ishāle yardım eyler.

---

435 Ẕereb" lüġatte fesād-ı miᶜdeye derler ve ᶜörf-i eṭıbbāda muttaṣılan baṭnın inṭılāḳına derler. Ve baᶜḍılar ẕerebi taᶜrīf edip derler ki ṭaᶜām miᶜdede haḍmun-mā olur velākin ḳuvve-i māsikenin ḍaᶜfı ḥasebiyle kemāl-i haḍm bulunmamakla onlardan aᶜḍāya ġıdā ḥāṣıl olmaz belki ruṭūbeti ile s̱üfl-i berāz ḥāṣıl olup ḫurūc eyler.

Ve'l-ḥāṣıl müshil içen kimsenin havāsında ḥarāret-i yesīre olmak vācib olur ve muʿarrıḳ ve mükerrib havā olmak cāiz olmaz. Pes havā bu vech üzere olur ise havā muʿiddātından olup ishāle muʿīn olan nesnelerden olur. Ve keẕālik devāyı istiʿmālden evvel delk olunup ve dühn ile temrīḫ olunmak dahi muʿiddāttan yaʿnī bedeni ishāle müstaʿidd kılan nesnelerden olur.

Ve müshilātı şürbe iʿtiyādı olmayan kimselere müshilāt-ı ḳaviyye saḳy olunmadan imtināʿ ve tevaḳḳuf eylemek ṭabībe evlā olur.

Ve o kimseler ki omlarda toḫme ve aḫlāṭ-ı lezice veyāḫūd şerāsīfleri altında temeddüd ve aḥşālarında iltihāb ve süded olmakla o āfetler ıṣlāḥ olunmadıkça onlara müshilāt saḳy olunmak cāiz olunmaz. Ve o āfetlerin ıṣlāḥı müleyyine olan aġdiyeler ile ve ḥammāmāt ile ve istirāḥat ile ve mevāddı taḥrīk edip iltihāba müʾeddī olan nesneleri terk etmekle olur.

Cereyān eylemeyip rākid olan suyu içmek muʿtādı olanlar ve maṭḥūl olanlar edviye-i ḳaviyyeye muḥtāc olurlar.

Ve müshil içenlerin içtiği devā devā-i ḳavī olur ise ona vācib olur ki o devā üzerine uyuyalar, zīrā devā ʿamele başlamazdan muḳaddem şürb olunan devā üzere uyku devānın fiʿlini cevdet üzere kılar. Ve eger saḳy olunan müshil devā ḍaʿīf olur ise evlā olan o ḍaʿīf devā üzere muṭlaḳan uyumamaktır gerekse devā ʿamele bedʾ eylesin ve gerekse bedʾ eylemesin, iki ḥālde dahi nevmi terk evlā olur. Ve devā içtikten sonra ḥareket vācib olmaz belki o kimse devā üzere sākin olur ṭabīʿat devāyı müştemil olup ṭabīʿatın devāyı haḍmda ʿameli olsun için. Mādām ki ṭabīʿat devāda ʿamel eylemeye, devā dahi māddeyi ishāl edip ʿamel eylemez lākin o devā üzere rāyiḥa-i ṭayyibesi olup ġas̱eyāna māniʿ olan nesneleri kokup istişmām eder, naʿnāʿ ve seẕāb ve kerefs ve sefercel ve ṭīn-i Ḫorāsānī gibi nesneleri üzerlerine gülāb ve miḳdār-ı ḳalīl sirke saçıp istişmām eder.

Ve müshil devāyı içerken rāyiḥasından nefret eden kimse burnunun deliklerini sedd eder. Ve devānın ṭaʿmından teneffür eden kimse devāyı istiʿmāl eylemezden muḳaddem ṭarḫūn maḍġ edip ağzında olan ḳuvve-i ẕāiḳayı taḥẕīr eder.

Ve devā içen kimse içtiği devāyı kusmaktan ḫavf eder ise eṭrāfını şedd edip bağlar ve devāyı içtikten sonra üzerine ḳābıḍ nesneler tenāvül eder. Ve baʿḍı kerre eṭıbbā devādan ʿāif olup teneffür eden kimselere saḳy eyle-

dikleri ḥabbı ᶜasele bulaştırırlar ve baᶜḍı kerre ᶜaseli yāhud sükkeri ḳıvāma getirip ḥabbın üzerine libās giydirir gibi giydirirler. Ve yine ḥīle-i ceyyideden olur o ḥabba ḳayrūṭī ile mesḥ eylemek.

Ve cümleden ziyāde ġas̱eyānı defᶜde nefᶜ-i bāliġi olur ağzını su ile veyāẖūd āẖer nesne ile doldurup üzerine devāyı içmek. Ve bu vech ile saḳy olunan devānın ṭaᶜmı kerīh görülmez ve ondan teneffür ve ġas̱eyān ḥādis̱ olmaz gerekse bu vech ile iktifā eylesin ve gerek ise āẖer ḥīle dahi ona ḍamm eylesin. Ve vācib olur ki maṭbūẖ içen kimse maṭbūẖu teftīr edip fātiren şürb ede ve ḥabbı dahi mā-ı fātir ile şürb ede. Ve vācib olur ki müshil şürb eden kimsenin miᶜdesi ve ayakları tesẖīn oluna.

Ve kaçan devāyı içip ve ᶜaḳibinde ḥareket etmeyip bir miḳdār sākin olduktan sonra o kimsenin nefsi sākin ve ḳuvāları ḥālet-i ūlā üzere olduktan sonra ḳıyām edip ḳalīlen ḳalīlen ḥareket ede ve bu ḥareket devāya fiᶜlini icrāda muᶜīne olur.

Ve devānın ᶜaynını ishāl ve iẖrāc eylemeyecek ve ḳuvvetini kesr eylemeyecek ḳadar vaḳten baᶜde vaḳtin şürb-i devā eden kimse mā-ı ḥārr şürb edip tecerruᶜ eder lākin ḳaṭᶜ-ı ishāle muḥtāc olduğu vaḳtte mā-ı ḥārrı iks̱ār etmekle ishāli ḳaṭᶜ eder. Ve ḳalīlen ḳalīlen mā-ı ḥār tecerruᶜunun ẕikr olunan menfaᶜatten mā-ᶜadā bir menfaᶜati dahi budur ki ᶜādiye-i devāyı o mā-ı ḥārr kesr eder yaᶜnī baᶜḍı maḍarratını defᶜ eder.

Ve mizācı ḥārr olup terkībi ve miᶜdesi ḍaᶜīf olan kimselere evā olan budur ki müshil tenāvülünden evvel mā-ı şaᶜīr ve mā-ı rummān mis̱lli nesneler şürb eyleye ve fi'l-cümle miᶜdesinde ġıdā-i laṭīf-i ẖafīf buluna. Ammā mizācı ḥārr olmayıp terkībinde ve miᶜdesinde ḍaᶜf olmayanlara evlā olan budur ki devāyı ᶜale'r-rīḳ yaᶜnī aç karnına şürb eyleye.

Ve faṣl-ı ṣayfta ḥarāretin iştidādında vāḳiᶜ olan ishālin eks̱eri toẖmeden olur.

Ve devā şürb eden kimseye vācib olur ki devā ᶜamelden fāriġ olmadıkça ekl ve şürb etmeyeler ve ishāli üzere uyumayalar lākin ishāli ḳaṭᶜ murād eyler ise o vaḳtte ekl ü şürb eder ve uyur. Ve o kimsenin ḥimye ve cūᶜu müddetleri uzadı ise ve ekl ü şürbü terk edemez ise o vaḳtte ona devā üzerine ḳable'l-ᶜamel şarāb-ı ḳalīlde menḳūᶜ olan ẖubz ekl olunmağa ruẖṣat verilir ve baᶜḍı kerre bu vech ile tenāvül olunan ẖubz devāya muᶜīn olur.

Ve vācib olur ki ishālden sonra maḳᶜadesini mā-ı ḥārr ile ġasl eyleye, mā-ı bārid ile ġasl eylemeye.

Ve eṭıbbā dediler ki maṭbūḫla saḳy olunan ḥubūb vācib olur ki kendi cinsinden olan maṭbūḫla saḳy oluna. Ve vācib olur ki ṣafrāyı müshil olan ḥabb şāhterec ṭabīḫi ile saḳy oluna ve sevdāyı müshil olan ḥabb eftīmūn ve besfāyec ṭabīḫiyle saḳy oluna ve balġamı ishāl eden ḥabb ḳanṭuriyūn ṭabīḫi misḻli ṭabīḫler ile saḳy oluna.

Ve kaçan yābis ve laḥmı ṣalābetli olan bedeni ḫarbaḳ misḻli devā-i ḳavī ile istifrāġa muḥtāc olsan o bedeni ḳable'l-istifrāġ düsūmetli aġdiye ile terṭībde mübālaġa eyle. Ve'l-ḥāṣıl ḫarbaḳ misḻli edviye-i ḳaviyyenin ḫaṭarı ᶜaẓīm olur, zīrā naḳī olan bedende yaᶜnī faḍla ve mevādd-ı fāside olmayan bedende teşennüc iḥdās̱ eder ve ruṭūbet ile mümtelī olan bedenin ruṭūbetini taḥrīk edip ġarīziyyenin muḫtenıḳ olmasına sebeb olur ve defᶜi ᶜasīre olan mevāddı aḥşāya celb edip çeker. Ve māzeryūn [116a] ve şübrüm gibi olan yetūᶜāt-ı semmiyyenin ifrāṭ üzere olan maḍarratını ve ishālini yoğurt defᶜ edip ᶜaḳl eder yaᶜnī ishālini keser.

Ve çok kerre şürb olunan devānın ḥükmü tāmm olduktan sonra miᶜdede rāyiḥası bāḳī kalır, o rāyiḥa-i bāḳıye ḥasebiyle devānın kendi dahi miᶜdede ḥālā mevcūd ẓann olunur. Ve o rāyiḥanın muᶜālecesi sevīḳ-i şaᶜīr-i ġassāl-dir, miᶜdeyi ġasl eder ve bi'l-cümle sefūfātın miᶜde ġaslinde sevīḳ-i şaᶜīr evfaḳı ve elyaḳı olur.

Ve devā şürb olunduktan sonra müddet-i ṭavīle mürūr edip ᶜamel etmese, eger o kimseye devāyı taḫfīf edip mevāddı taḥrīk ettirmek mümkin olur ise kendi mücerrebi ve bedeninin mülāyimi olan nesneler ile o taḫfīfi işler ve eger mümkin olmaz ise ṣavāb olan budur ki mā-ı ᶜasel veyāḫūd şarāb-ı ᶜasel veyāḫūd naṭrūnu su ile ḥall edip bu meẕkūrlardan birini tecerruᶜ edip içer yāḫūd fetīle iḥtimāl eder veyāḫūd iḥtiḳān eder.

Ve devānın fiᶜlini işlemekte ḳuṣūrunu īcāb eden esbāblardan olur mecārīnin ḫilḳat-i aṣliyyede ḍayyiḳ olması yāḫūd mizāc ḥasebiyle mecārī-nin ḍayyiḳ olması veyāḫūd ᶜillete mücāvir olmak ile mecārīnin teḍāyuḳu. Fālic ve sekte aṣḥābının mecārī-i edviyeleri o maraḍların mevāddına ḍayyiḳ olup ishālleri ṣuᶜūbetli olur.

Ve bir günde iki defᶜa müshil tenāvül eylemek ziyāde ḫaṭarlı olur ve ṣavābdan ḫurūc olur.

Ve bir ḫılṭa maḫṣūṣ olan devālardan hangisi istiᶜmāl olunsa ve kendi ḫılṭını bulmasa o devā bāṭını teşvīş eder yaᶜnī o devā ḥareket edip aᶜḍā-i şerīfeye munṣabb olmak ḫavf olunur, pes o devānın kendi ᶜusret ile ishāl olunmak lāyıḳ olur. Ve bu ḳıyās üzere olup bir ḫılṭa maḫṣūṣ olan maḫṣūṣ olduğu ḫılṭı aḍdādında maġmūre ve mestūre bulsa yine ishāl eylemez. Ve her devā evvelā maḫṣūṣ olduğu ḫılṭı ishāl eyler baᶜdehu kes̱ret ve riḳḳatte o ḫılṭa ḳarīb olup vely eden ḫılṭı ishāl eyler ve devānın ḳuvveti tamām olunca ḳadar tedrīcle s̱āniyen ishāl eylediği ḫılṭ-ı evvele kes̱ret ve riḳḳatte ḳarīb olarak ḫılṭı ishāl eyler lākin devānın ishāl eylediği ḫılṭa her ne ḳadar dem kes̱rette ve riḳḳatte mümās̱il olur ise ṭabīᶜat ḍınnet eder ve devā onu ishāl edemez ve ḫılṭ-ı baᶜīdi ceẕb ᶜusret ile olur.

Ve o kimse ki devā şürbünden sonra kerb ve ġas̱eyān ᶜurūḍundan ḫavf eylese müshil devāyı içmezden üç gün muḳaddem veyāḫūd iki gün muḳaddem turpun kendisini yāḫūd meraḳasını içip ḳayᵓ eyleye. Ve vācib olur ki ishāl ṣadedinde olan kimse ṭaᶜāmının tuzunu ziyāde eylemeye.

Ve çok kerre olur ki müshil devā kerbi ve ġas̱eyānı celb eder ve o devānın müstaᶜmeline ġaşy ve ḫafaḳān ve maġṣ ᶜārıḍ olur ḫuṣūṣan o devā ishāl eylemeye yāḫūd ishāli ᶜavḳ ve teᵓḫīr eyleye. Ve çok kerre maḍarrat ve eẕāsı ḥasebiyle o devāyı ḳayᵓa iḥtiyāc olur ve çok kerre dahi ḳavābıḍ ekli o devānın emrine kifāyet eder yaᶜnī maḍarratını defᶜ eder, ḳayᵓa ḥācet kalmaz.

İstishālden sonra yaᶜnī müshil devā istiᶜmālinden sonra mā-ı şaᶜīr içmek müshilin ġāilesini defᶜ eder ve istifrāġ olan mevāddan memerrde ve ṭarīḳte yapışan ve mültezıḳ olan mevāddan mecārīyi ġasl eder.

Ve kaçan bir kimsenin mizācı bārid ve ġālib-i aḫlāṭı balġam olsa o kimse devādan ve devānın ᶜamelinden sonra zeyt ile mā-ı ḥārrda maġsūl olan ḥurfu[436] tenāvül eylesin. Ammā mizācı ḥārr olanlar devā istiᶜmālinden sonra mā-ı bārid ile bezr-i ḳaṭūnāyı yaᶜnī sovuk su ile karnıyarık bezrini ve dühn-i benefşec ve sükker-i ṭaberzedi yaᶜnī miᵓāt şekerini istiᶜmāl ederler veyāḫūd cüllāb istiᶜmāl ederler. Ve mizācı muᶜtedil olanlar bezr-i

436 "Ḥurf"ta eṭıbbānın kelāmı muḫteliftir, Kāmil-i ᶜAlāī taṣḥīḥ edip der ki ḥurf ḥubūb ve büzūrdandır, ona ḥabbu'r-reşād derler ve reşād onun buḳūlüne derler.

kettān isti^cmāl ederler. Ve ishālden saḥcın ḥudūs̱u ḫavf olunur ise o kimse mā-ı rummān ile ṭīn-i Ermenī tenāvül eder. Ve vācib olur ki bu mez̠kūrları edviye-i müshilenin ᶜamelinden sonra istiᶜmāl eyleyeler, eger ᶜamelinden ve ishālinden evvel istiᶜmāl eyler ise ᶜamelini ḳaṭᶜ eder.

Ve devā şürb edenlere şürbü ᶜaḳibinde ḥummā ᶜārıḍ olur, onlara eşyā-nın evfaḳı mā-ı şaᶜīr olur. Ammā sikencebīn tenāvülü saḥcı īcāb eder, o kimseye sikencebīn tenāvülünü müshilāt tenāvülünden iki gün veyāḫūd üç gün teʾḫīr eylemek lāzım olur tā ki o günlerde bağarsıklara ḳuvvet-i dāfiᶜası ᶜavdet edip saḥcın ᶜurūḍunu defᶜ eyleye.

Ve müshilāt istiᶜmālinin ikinci gününde ḥammāma dāḫil olmak vācib olur eger o kimsenin bedeninde aḫlāṭtan baḳıyye kalır ise. Ve o ḥammām-dan ḥaẓẓ edip istilẕāẕ eder ise delīl olur ki bedeninde bāḳī kalan ḫılṭı bedeninden ḥammām tenḳıye eder. Ve sen o kimseyi ḥāli üzere terk edip ḥammāmdan iḫrāc eyleme, eger o müstehsil ḥammāmdan mütekeddir ve mutaḍaccır olur ise ḥammāmdan iḫrāc eyle.

Ve maᶜlūm buyurula ki müshilāt ᶜaḳibinde nebīẕ şürbü ḥummayātı ve ıḍṭırābı īcāb eder. Ve çok kerre ishāl ve faṣdı vecaᶜ-ı kebid taᶜḳīb eder ve onları mā-ı ḥārr şürbü ḳalᶜ ve defᶜ eder.

Ve maᶜlūm buyurula ki Şiᶜrā tesmiye olunan kevkebin ṭulūᶜu vaḳtinde yaᶜnī evāsıṭ-ı temmūzda ve berd-i şedīdde ve cibāl üzere s̱ülūcun vuḳūᶜu ve istiḳrārı vaḳtinde müshil içilmez ve o vaḳtler devānın vaḳti olmaz belki müshilāt istiᶜmālinin vaḳti ve zamānı vaḳt-i rebīᶜ ü ḫarīf olur. Ve rebīᶜi ṣayf taᶜḳīb etmekle rebīᶜde elbette tenāvül olunan nesne laṭīf olmak vācib olur.

Ammā ḫarīf bir vaḳttir ki her bār telyīni muḳteḍī bulunmakla ṭabīᶜata şürb-i devāyı muᶜtād eylemek lāyıḳ olmaz, zīrā o iᶜtiyād olunan nesne ṭabīᶜata deyden yaᶜnī deʾb olup fiᶜlini onsuz işlemez ve emrāḍı defᶜ eylemez, pes o kimse şuġl-i vaḫīm ve emr-i ᶜaẓīmde vāḳiᶜ olur.

Ve yābisü'l-mizāc olanların mizācını devā-i ḳavī ḍaᶜīf eyler. Ve devā-i ḍaᶜīf tenāvül eden kimseye vācib olur ki o devā üzere ḥareketi taḳlīl eyleye, zīrā devā-i ḍaᶜīf üzere ḥareketi iks̱ār eylemek devānın ḳuvvetini taḥlīl eder. Benefşec ile sükker devā-i ḍaᶜīf ü mübārektir.

Ve faṣl-ı şitāda devā istiᶜmāline muḥtāc olan kimse rīḥ-i cenūbu taraṣṣud eylesin yaᶜnī ḳıble yeli estiği zamānı gözetsin ve o vaḳtte devāyı şürb eyle-

sin. Ammā ṣayfta şürb-i devā iḳtiḍā eylese baᶜḍı eṭıbbā dediler ki ᶜaks üzere ᶜamel eylesin yaᶜnī rīḥ-i cenūb esmeyip belki şimāl rīḥinin hübūbunu taraṣṣud eylesin. Ve bu bābda tafṣīl vardır.

Ve marīḍ olup bi-ḥasebi'l-iḳtiḍā devā-i ḍaᶜīf şürb eden kimsede o devā-i ḍaᶜīf ᶜamel eylemese onu taḥrīk eylemek cāiz olmaz belki ᶜalā-ḥālihi terk olunur. Ve çok kerre maraḍ ishāli hāyice kılar yaᶜnī marīḍe ishāl ᶜārıḍ olur ve maraḍın ᶜaraḍı olur ve o sebebden ḥummā ziyāde ḥiddetli olur. Ve baᶜḍı kerre faṣd ona kifāyet edip faṣd ile ishāl munḳaṭıᶜ olur.

el-Faṣlu's-Sādisü Fī-İfrāṭı'l-Müshili ve Vaḳti Ḳaṭᶜıhı

İshāli ḳaṭᶜ vācib olduğu vaḳtin ᶜalāmātından olur ᶜaṭaşın ḥudūs̱u.

Kaçan müddet-i ishāl uzayıp ve ᶜaṭaş mevcūd olmasa o ishāl her ne ḳadar ifrāṭ üzere olur ise ondan ḫavf olunmaz ve ishālin ḳaṭᶜı vācib olmaz. Lākin baᶜḍı kerre ᶜaṭaş ishālin kes̱retinden olmayıp ᶜaṭaşı muḳteḍī olan miᶜdenin baᶜḍı ḥālātı ḥasebiyle ḥādis̱ olur, zīrā miᶜde ḥārre veyāḫūd yābise veyāḫūd hem [116b] ḥārre ve hem yābise olsa miᶜdede sürᶜat ile ᶜaṭaş ḥādis̱ olur. Ve devānın ḥāli dahi ᶜaṭaşa sebeb olur, devā ḥārr ve leẕẕāᶜ olmakla ᶜaṭaşı mūcib olur. Ve mādde ṣafrā olup ḥārr olmakla dahi ᶜaṭaş ᶜārıḍ olur. Ve bu mis̱lli esbāblar bulundukta baᶜīd olmaz ki ᶜaṭaş istiᶜcāl eyleye. Ve bu sebebler mevcūd olmayıp aḍdādı bulunur ise baᶜīd olmaz ki ᶜaṭaş teʾḫīr oluna. Pes ᶜaṭaş ifrāṭ üzere olup ishāl kes̱īr olur ise ishāli sen ḥabs eyle ve ḫuṣūṣan sürᶜat-i ishālin esbāb-ı meẕkūresi mevcūd olmaya, o vaḳtte ishāli ḳaṭᶜa ziyāde ihtimām eyle.

Ve baᶜḍı kerre ishālin ḳaṭᶜı zamānına ishāl ile ḫurūc eden mādde bi-nefsihā delālet eder, mes̱elā ṣafrāyı müshil olan devā ṣafrāyı ishāl edip balġam iḫrācına bedʾ eylese zamān-ı ishāli ḳaṭᶜın zamānı olduğuna delālet eder ve ṣafrāyı ifrāṭ üzere ishāl eylediğine dahi delālet eder Ve eger ṣafrānın müshili olan devā sevdā iḫrācına başlar ise onun ishāli kat-ender-kat ziyāde olduğuna delālet eder.

Ammā demin ḫaṭarı ᶜaẓīm ve emr ve ḫaṭbı ecell olur yaᶜnī demi ishāle ṭabīᶜat mümānaᶜat eder ve demi ishāle devānın ḳuvveti ḳaviyye olmaz ve ṭabīᶜatta ḍaᶜf olup devāda ḳuvvet olmakla dem ishāl olunur ise o ishāl ziyāde redī ve ḫaṭarlı olur.

Ve o kimse ki onun istiᶜmāl eylediği devā ᶜaḳibinde ona maġṣ ᶜārıḍ olsa kütüb-i cüzʾiyyede maġṣ bābında ẕikr olunan muᶜāmele ile ᶜamel eylesin.

el-Bābu's-Sābiᶜu Fī-Telāfiʾi Ḥāli Men Efraṭa ᶜAleyhi'l-İshālü

Bu bābda ifrāṭ üzere ishāli olanların ḥālini telāfī ve tedārük eden nesneler beyān olunur.

İshālin ifrāṭının sebebi ᶜurūḳun ḍaᶜfı yāẖūd ᶜurūḳun ağızlarının genişliği veyāẖūd ᶜurūḳun ağızlarını devānın leẕᶜi veyāẖūd devādan bedene sūʾ-i mizācın ḥudūs̱u ve bunlar mecrāsına cārī olan nesneler olur.

Ve kaçan bir kimsede ishāl ifrāṭ üzere olsa sen o kimsenin eṭrāfını yaᶜnī elini ve ayağını aᶜlādan ve esfelden rabṭ edip bağla, elinin bağına koltuk cānibinden ibtidā edip esfel cānibine nüzūl eyle ve ayağın rabtına ürbiyye tesmiye olunan uyluğun kısık olan maḥallinden bedʾ edip esfele nüzūl eyle. Ve o ifrāṭ üzere ishāli olan kimseye ḳalīlü'l-miḳdār tiryāḳ saḳy eyle veyāẖūd felūniyā yaᶜnī berş saḳy eyle ve eger mümkin olur ise onu ḥammāmla veyāẖūd mā-ı ḥārrın buẖārı ile s̱iyābı taḥtında taᶜrīḳ edip terlet lākin başını o s̱iyābdan vaḳt-i taᶜrīḳte taşra çıkar. Ve eger teri cidden kes̱īr olur ise o kimseye ḳavābıḍ saḳy olunup delk oluna. Ve o müsteshil miyāḥ-ı reyāḥīnden ve ṣandal ve kāfūr ve ᶜuṣārāt-ı fevākihten mütteẖaẕe laẖlaẖa istiᶜmāl eder.[437] Ve vācib olur ki onun aᶜḍā-i ẖāriciyyesi delk oluna ve o aᶜḍālar tesẖīn oluna her ne ḳadar o tesẖīn aḍlāᶜı taḥtına ve iki ketifi arasına āteş ile miḥceme vaḍᶜ olunmakla ḥāṣıl olur ise dahi o tesẖīn işlenir, terk olunmaz. Eger sen o kimsenin miᶜdesi ve aḥşāsı üzere sevīḳ ve miyāḥ-ı ḳābıḍadan mütteẖaẕ ḍımād vaḍᶜına muḥtāc olur isen onu dahi işle, keẕālik edhāndan ayva yağı ve maṣṭakī yağıyla o maḥalleri yağla. Ve vācib olur ki o kimseler havā-i bāridden ictināb eyleye, zīrā havā-i bārid onların aᶜḍāsını ᶜaṣr edip ishāli ziyāde eder. Ve havā-i ḥārr onların ḳuvvetlerini irẖā eyler ise havā-i ḥārrdan dahi ictināb ederler. Onlara vācib olur ki ḳuvālarını meşmūmāt-ı ṭayyibe ile taḳviye ederler ve ḳavābıḍ eşribe tecerruᶜ edeler ve şarāb-ı reyḥānīde kaᶜk tenāvül edeler lākin bu tecerruᶜ olunan nesneler ḥārr

437 Maḥallinde muḥarrerdir ki aṭyābı müfreden istiᶜmālinden terkīb edip kokumak evlādır ve o mürekkebe laẖlaẖa denir lākin *Ḳāmūs*'ta اللخلخة طيب diye ıṭlāḳ üzere muḥarrerdir.

olduğu ḥālde tecerruᶜ ve tenāvül olunur. Ve mā-ı rummān ile ḫubz tenāvül olunup baᶜdehu ẕikr olunan nesneler tecerruᶜ olunur. Ve keẕālik sevīḳler ḳuşūr-ı ḫaşḫāş ile tenāvül olunur. Ve ḳaṭᶜ-ı ishālde mücerrebāt olan devālardan olur ḥabbu'r-reşāddan üç dirhem miḳdārı kavrulup dūġ içinde yaᶜnī yağı alınmış ekşi yoğurt ayranı içinde ᶜaḳd olunca ḳadar ṭabḫ edip saḳy olunmak ve bu devā ḳaṭᶜ-ı ishālde ġāyete bāliġ olur.

Ve ifrāṭ üzere ishāli olanlara vācib olur ki onların ġıdāları aġdiye-i ḳābıḍa ola ve s̱elc ile müberred ola, O ġıdā-i ḳābıḍ koruk suyu gibi olan nesnelerdir. Ve müstehsil olan kimselerin ishāllerini ḥabse muᶜīn olur mā-ı ḥārr içmek ile ḳayʾı taḥrīk eylemek. Ve onların eṭrāfını mā-ı ḥārre vaḍᶜ eylesinler ve eṭrāfını tebrīd eylemesinler. Ve efer müstehsilīne mes̱elā ġaşy ᶜārıḍ olur ise şarāb onlardan menᶜ olunur. Ve bu ẕikr olunan ᶜilāc bi'l-cümle müfīd olmayıp ishāl eksilmez ise āḫirü'l-emr muḫaddirātı ve edviye-i ḳaviyyeyi istiᶜmāl eylersin ve ḳaṭᶜ-ı ishāl bābında o edviye-i ḳaviyyeler beyān olunur. Ve ṭabībe lāyıḳ olan budur ki müshilātı saḳy eylemezden muḳaddem ḳābıḍ ḳurṣlar ve sefūflar ile ve ḥuḳnenin ālāt ve tevābiᶜi ile o kimseyi ishāl-i ceyyide müstaᶜidd kıla tā ki müshilātı istiᶜmāl eyledikte o istiᶜdād ile ishāl taᶜdīl oluna.

el-Faṣlu's̱-S̱āminü Fī-Men Şeribe'd-Devāe ve Lem Yüshilhü

Ve müshilāt şürb eden kimseye devā teʾs̱īr eylemeyip maġṣ ve teşevvüş ve seder ve ṣudāᶜ ve temaṭṭī ve tes̱āvüb iḥdās̱ eylese vācib olur ki maᶜlūm olan ḥuḳne ve ḥamūlāt ile muᶜālece oluna ve üç kezeme maṣṭakī mā-ı fātirde saḳy oluna. *Kezeme bir buçuk dānıḳa derler. Ve baᶜḍılara göre iki dānıḳ bir kezemedir. Ve baᶜḍı āḫerler derler ki bir dirhemin üç bölükte iki bölüğüne derler. "Kezeme"nin bu vech üzere beyānı nüsḫa-i sulṭāniyyenin hāmişinde muḥarrerdir.*

Ve baᶜḍı ḳavābıḍ şürbü devāyı ᶜamel ettirir. Ve keẕālik müshil üzerine ayva ve tuffāḥ tenāvülü devānın ᶜameline muᶜīn olur miᶜdenin femini ve femin taḥtını ᶜaṣr eylemek ḥasebiyle ve ġas̱eyānı teskīn edip devāyı fevḳ cānibine ḥareketten menᶜ edip esfele redd etmekle ve ṭabᶜı taḳviye etmekle.

Ve eger ḥuḳne nefᶜ vermeyip ve aᶜrāḍ-ı rediyye ḥādis̱ olur ve bedeninde gerginlik olup ve gözleri çukurlanır ise ve devānın ḥareketi fevḳ cānibine

olur ise o vaḳtte faṣda iḥtiyāc olur. Ve eger edviye-i müshile ishāl eylemeyip ve aʿrāḍ-ı rediyye dahi ḥādiṡ olmaz ise ṣavāb olan yine faṣd olunmaktır her ne ḳadar iki veyāḫūd üç gün mürūr eyledi ise, zīrā müshil devā ʿamel ve ishāl eylemediği vaḳt aʿḍā-i reʾīseye inṣıbābdan ḫavf olunur.

el-Faṣlu't-Tāsiʿu Fī-Aḥvāli'l-Edviyeti'l-Müshileti

Edviye-i müshileden baʿḍılarının ġāilesi ve ḫaṭarı ʿaẓīm olur, ḫarbaḳ-ı esved gibi ve ebyaḍ-ı ceyyid olmayan türbüd-i aṣfer gibi ve ebyaḍ-ı ḫāliṣ olmayıp sevāda māil olan ġārīḳūn gibi ve māzeryūn gibi, zīrā bu mezkūrlar eşyā-ı rediyyeden olurlar. Ve bu eşyālardan birini şürb etmekle aʿrāḍ-ı rediyyesi bir kimseye ʿārıḍ olsa ṣavāb olan budur ki mümkin ise o kimse ḳayʾ ettirilmekle şürb eylediği devā iḫrāc oluna veyāḫūd o devā esfele iḥdār olunur ve ona tiryāḳ ile muʿālece olunur ve çok kerre onların şerri ve nefsi ifsādı cidden bārid olan suyu şürb eylemek ile mündefiʿ olur ve cidden bārid su içinde oturmakla dahi maḍarratları zāile olur. Ve ʿufūnetli olup aṣfer olan türbüdün maḍarratı mā-ı bāridi ẕikr olunduğu üzere şürben ve cülūsen istiʿmālle zāile olur. Ve her bir edviye ile dahi olur ki o edviye ḥiddeti kesr eder ve ḥiddeti kesr eden edviyeler taġriyesi ve telyīni olan düsūmeti ile taġriyesi olan devālardır. Ve bu miṡlli kāsir-i ḥiddet olan nesneler ẕikr olunan müshilāt-ı rediyyenin ġāilesini defʿ eder.

Ve edviyeden baʿḍı devā baʿḍı mizāca muvāfıḳ olur ve baʿḍı āḫere muvāfıḳ olmaz. Meṡelā saḳmūnyā [117a] büldān-ı bāride ahālīlerinde ʿameli ḍaʿīf olur, teʾṡīr-i ḳavī ile teʾṡīr eylemez. Eger saḳmūnyāyı bāride olan bilād ahālīleri keṡīren istiʿmāl ederler ise o vaḳtte ḳuvvet ile teʾṡīr eder. Bilād-ı Etrāk'ta saḳmūnyānın ʿameli bu minvāl üzere ḍaʿīf olur.

Ve baʿḍı ebdān edviyenin ʿaynını ve cirmini istiʿmāle müteḥammil olmaz, o ebdānda edviyenin ḳuvveti istiʿmāl olunur.

Ve edviye-i müshile edviye-i ʿaṭıre ḫalṭ olunmak vācib olan nesnelerden olur, zīrā o ḫalṭ ḥasebiyle aʿḍānın ḳuvveti ḥıfẓ olunur.

Ve edviye-i müshileye edviye-i ḳalbiyye ḫalṭ olunmak mevḳiʿ-i ḥasende olur, zīrā edviye-i ḳalbiyye her ʿuḍvda rūḥ-ı ḥayvānīyi taḳviye eder. Ve dviye-i ḳalbiyye ekṡerī rūḥ-ı ḥayvānīyi telṭīf edip esfele yaʿnī ʿuḍvun nihāyetine akıtır ve īṣāl eder.

Ve baʿḍı kerre müshilin terkībinde iki devā cemʿ olur ki o iki devādan birinin kendiye maḫṣūṣ olan ḫılṭı ishāli serīʿ olur, *ṣafrāyı ishāl eden maḥmūde gibi* ve āḫer devānın kendiye maḫṣūṣ olan ḫılṭı ishālī baṭīʾ olur, *meẟelā türbüdün balġamı ishāli baṭīʾ olur.*

Ve devā-i serīʿ baʿḍı kerre fiʿlini itmām edip baṭīʾ olan devāya fiʿlinde müzāḥame eder ve baṭīʾin ḳuvvetini kesr eder ve bundan sonra baṭīʾ olan devā ḳuvveti meksūre ve taʿalluḳ eylediği mādde ḥareket-i ḍaʿīfe ile müteḥarrik olduktan sonra ʿamele başlar, felā-maḥāle baṭīʾ olan devānın ʿameli tāmm olmaz, pes o baṭīʾ olan devāya belādetine ve buṭʾuna māniʿ olup mūcib-i sürʿat olur bir devā-i āḫer ḫalṭ olmağa iḥtiyāc olur o vech ile ki o devā-i ẟāliẟ baṭīʾi istiʿcāl edip baṭīʾin ʿameli serīʿin ʿameli ile bir vaḳtte ola, eḥadühümā uḫrāyı ʿamelde tecāvüz eylemeye, meẟelā maḥmūde ile türbüd terkīb olundukta türbüde ḳadr-i maʿrūf zencebīl ḫalṭ olunsa türbüdün balġamda ʿameli maḥmūdenin ṣafrāda ʿameli ile bir vaḳtte olur ve maḥmūde türbüdün ʿamelinde müzāḥame eylemez. Lākin türbüde zencebīl ḳadr-i maʿrūftan ziyāde ḫalṭ olunsa türbüdün balġamda ʿameli maḥmūdenin ṣafrāda ʿamelinden muḳaddem olur ve zencebīl ḳadr-i maʿrūftan noḳṣān ḫalṭ olunsa türbüdün ʿameli yine maḥmūdenin ʿamelinden sonra olup cevdet-i ḫalṭ olmamakla ishāl dahi ceyyid olmaz, lā-maḥāle eḥadühümānın münneti[438] yaʿnī ḳuvveti ḍaʿīf olur. Pes vācib olur ki edviye-i müfredenin uṣūl-i külliyyesini beyān eylediğimiz maḥallde edviye-i müshilenin ẕikr eylediğimiz ḳuvāları uṣūlünü teʾemmül edip düstūru'l-ʿamel eyleyeler.

Ve edviye-i müshile baʿḍı kerre taḥlīli ve āḫer ḫāṣṣıyeti ḥasebiyle ishāl eyler türbüd gibi ve gāhca dahi ʿaṣr ile ḫāṣṣıyet-i uḫrā ile ishāl eyler helīlec gibi ve gāhca dahi telyīni ve āḫer ḫāṣṣıyeti ile ʿamel ve ishāl eyler şīrḫışt gibi ve gāhca dahi izlāḳı ile ishāl eyler ve onun ḫāṣṣıyet-i uḫrāsının ishālde ʿameli olmaz bezr-i ḳaṭūnā ve iccāṣ gibi. *Ve ḫāṣṣıyet-i uḫrādan murād cilā ve taḳṭīʿ miẟlli keyfiyyetlerdir. Ve ḫāṣṣıyet-i uḫrāsı olmayanlara ʿörf-i eṭıbbāda müleyyin derler. ʿAllāme, Mesīḥī'ye ʿazv edip bu tesmiyeyi ẕikr eder.*

Ve edviye-i ḳaviyyenin ekẟerinde bir nevʿ semmiyyet vardır, ṭabīʿat o semmiyyet ile ḳasr edip ishāl eyler. Ve vācib olur ki o edviye-i semmiy-

438 ʿAllāme "münnet" ḍamm-ı mīm ile ḳuvvet maʿnāsınadır diye taṣrīḥ eder.

yeye bād-zehriyyeti olan devālar ḍamm oluna ḥattā o bād-zehriyyeti olan [devā] edviye-i semmiyyeyi ıṣlāḥ eyleye.

Ve baʿḍı kerre merāret ve ḥarāfet ve ḳabḍ ve ʿufūṣat ve ḥumūḍat edviye-i müshilenin ḫāṣṣıyetine muvāfıḳ olup fiʿlini taḳviye eder, mes̱elā merāret ve ḥarāfet taḥlīle muʿīn olur ve ʿufūṣat ʿaṣra muʿīn olur ve ḥumūḍat taḳṭīʿe muʿīn olur ve taḳṭīʿ ḥasebiyle mevādd inzilāḳa müstaʿidd olur.

Ve vācib olur ki müzliḳ ile ʿāṣır cemʿ olunup bir vaḳtte maʿan istiʿmāl olunmaya, *mes̱elā helīlec ile benefşec cemʿ olunup maʿan istiʿmāl olunmaya,* zīrā o mis̱lli iki devā cemʿ olundukta o devāların ḳuvvetleri tekāfüʾ edip ikisinin dahi fiʿleri bāṭıl olur. Ve o mis̱lli devāların ikisi dahi istiʿmāl olundukta evvelā müleyyin saḳy olunup baʿdehu ʿāṣır saḳy olunur ve ʿaks üzere evvelā ʿāṣır baʿdehu müleyyin saḳy olunmak dahi cāiz olmaz.

el-Faṣlu'l-ʿĀşiru Fī-Mā-Yecibü En Yuṭlebe Min-Hāẕe'l-Bābi Fī-Kütübin Uḫare

Edviye-i müshile veyāḫūd edviye-i müleyyine istiʿmāllerini murād eden kimseye vācib olur ki o edviyenin ḳarābādinīyādan şürben ve leṭūḫan veyāḫūd āḫer vech ile istiʿmāl olunacaklarını ve sinnlerine muvāfıḳ olanları ṭaleb eyleye ve o terkībin müfredātlarını ıṣlāḥ ve maḍarratlarını tedārük eden devāları dahi müfredāttan ṭaleb eyleye ve o edviyenin saḳyı keyfiyyetini ve ḥubūbu dahi ṭaleb eyleye.

Ve vācib olur ki edviye istiʿmāl olunduğu vaḳtte cefāf edip taḥaccür etmiş olmaya ve ṭarī ve leyyin dahi olmaya, zīrā leyyin ve yumuşak olup ṭarī ve tāze olan devālar aʿḍāya teşebbüs̱ edip yapışır belki devā o zamān istiʿmāl olunur ki henüz cefāfa başlamış ola ve parmak ile basıldıkta çukurlana.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ʿAşere Fi'l-Ḳayʾi

Ẕikri ātī sebeblerden biri bulunan kimsye ṭabīb muḳayyiʾ saḳy eylemez ve o kimseyi kusturmaktan ziyāde baʿīd olur. O sebeblerden biri ḍīḳ-ı ṣadrı olup nefesi redī ve kan tükürmeğe müstaʿidd olanlara muḳayyiʾ saḳy olunmaz. Ve boynu ince olanlara ve boğazlarında verem ḥudūs̱una

müstaᶜidd olanlara ve miᶜdeleri ḍaᶜīfe olanlara ve cidden semiz olanlara dahi muḳayyiᵓ saḳy olunmaz ve ḥācet vaḳtinde onlara ishāl lāyıḳ olur. Ammā hüzāli olanlar ṣafrāvī olmakla onlara ḳayᵓ ziyāde lāyıḳ olur. Ve ḳayᵓ ᶜasīr olduğundan veyāẖūd āẖer vechten ḳayᵓ muᶜtādı olayanlara dahi muḳayyiᵓ saḳy olmaz, zīrā ḳayᵓ muᶜtādı olmayanlara ḳavī muḳayyiᵓ saḳy olunup kusturulsa aᶜḍā-i nefeste olan damarlar yarılıp o kimselerde sill maraḍı ḥādiṡ olur.

Ve o kimseler ki onlara ḳayᵓ muvāfıḳ olup yāẖūd muvāfıḳ olmadığında işkāl olunsa ẖafīf muḳayyiᵓler ile onlar tecribe olunurlar. Eger muḳayyiᵓ-i ẖafīf ile onlara ḳayᵓ sühūletli olur ise sonra muḳayyiᵓ-i ḳavī saḳy olunur ve ona ẖarbaḳ gibi ḳavī muḳayyiᵓ verilir.

Ve o kimseler ki ona muḳayyiᵓ saḳy eylemek cāiz olmasa lākin muḳayyiᵓe ziyāde ḥācet mess eylese o miṡlli kimselerin aġdiyeleri telyīn olunup ve düsūmetli nesne ile taġdiye olunmakla ve tervīḥ olunup riyāḍetten menᶜ olunmakla ve şarābla edhān ve düsūmāt saḳy olunmakla onlar ḳayᵓa müstaᶜidd kılınıp sonra devā-i müshil saḳy olunur. Ve ḳayᵓ ve kaẕf etmezden muḳaddem ona eṭᶜime-i ceyyide iṭᶜām olunur ki o ṭaᶜāmı ḳayᵓ ona sühūletli olur. Ve ẖuṣūṣan ḳayᵓ ṣaᶜb olanlara ṭaᶜām-ı ceyyid iṭᶜāmı ziyāde lāyıḳ ve muvāfıḳ olur onun için ki miᶜde mümteliᵓe iken ḳayᵓ, miᶜde ẖāliye iken ḳayᵓdan sühūletli olur. Ve iṭᶜām olunan ṭaᶜāmın ceyyid olması onun için lāyıḳ olur ki baᶜḍı kerre ṭabīᶜat ġālibe olup ḳayᵓa baẖīl olur ve ẕikr olunan müleyyinātı istiᶜmāl müfīd olmaz ve ḳayᵓ ḥādiṡ olmaz ve o iṭᶜām olunan ṭaᶜām miᶜdede bāḳī kalır. Kaçan ṭaᶜām ceyyid olmayıp redī olur ise ẖılṭ-ı fāside istiḥāle eder ve maraḍının mevāddı çoğalır ve miᶜdede bāḳī kalan ṭaᶜām ceyyid oldukta bu fesād ᶜārıḍ olmaz. Ve kaçan bu ẕikr olunan ṭaᶜāmı yedikten sonra ḳayᵓ eylese o kimsenin cūᶜu şedīd olunca ḳadar ṭaᶜāmdan menᶜ olunur. Ve eger ona susuzluk ᶜārıḍ olsa tuffāḥ şarābı miṡlli ḳabḍı ve miᶜdeyi taḳviyesi olan şerbetler sikencebīn ile saḳy olunup ᶜaṭaşı teskīn olunur *ve onlar sovuk su veyāẖūd ıssı su içmekten ve cüllāb içmekten menᶜ olunurlar, zīrā ıssı su muġaṡṡīdir ve cüllāb dahi mürẖīdir,* [*117b*] *ḳayᵓa bu ikisi muᶜīn olurlar ve sovuk su mükeṡṡiftir, miᶜdeyi tekṡīf edip ruṭūbetini ẖurūcdan menᶜ eder. Bu maḳāmı ᶜAllāme, Ḳarşī'ye ve Mesīḥī'ye ᶜazv edip bu vechle taḳrīr eder.*

O kimseye cūʿ-ı şedīdden sonra fürūc kerdāneci iṭʿām olunur yaʿnī pilicin içine ebāzīr vaḍʿ olunup kebāb kılınıp iṭʿām olunur ve şarāb-ı fāḍılası olan şarābdan üç ḳadeḥ saḳy olunur.

Ve ḳayʾ için ṭaʿām tenāvül eden kimsenin ḳayʾı ekşi balġam olur ise eger o kimsenin ekşi kusmak muʿtādı değil ise ve nabḍda ḳalīl ve yesīr ḥummā mevcūd ise o kimsenin ġıdāsı nıṣf-ı nehāra ḳadar teʾḫīr olunur yaʿnī ṭulūʿ vaḳtinden şemsin istivāsı beyninde olan müddet ḳadar ḳayʾdan sonra ġıdāsı teʾḫīr olunur. Ve o kimse ḳayʾdan sonra ve ġıdādan evvel mā-ı verdi ḥārren şürb eder.

Ve eger ekşi kusmak sevdā ile olur ise ve ekşi sevdā kusmak onda dāimī olur ise o kimsenin isfenceye yaʿnī süngere ḫall-i ḥāẕıḳ içirilip ve ıssı kılınıp miʿdesi üzere vaḍʿ olunur.

Ve lāyıḳ olur ki ḳayʾ için ekl olunan ṭaʿāmı muḫtelif ola yaʿnī bir türlü olmaya, zīrā baʿḍı kerre bir türlü ṭaʿāmı miʿde müştemile olur ve ḳuvve-i māsikesi bir türlü ṭaʿāmı ziyāde imsāk eder ve ḳayʾla redd ve iḫrāc olunmağa māniʿ olur.

Ve ruṭūbet-i balġamiyye ḳayʾ eden kimse ḳayʾından sonra ʿaṣāfīr ve nevāhiḍ tenāvülü ile intifāʿ eder yaʿnī serçe ve henüz kanatları gelmiş ṭayerān ṣadedlerinde olan ve eṭrāfının kemikleri pekişmiş ve taṣallüb eylemiş güğercin palazı tenāvül eder ve kemikleri pekişmemiş güğercin palazı tenāvül olunmak cāiz olmaz, zīrā kemik her ne ḳadar laḥm gibi yumuşak olur ise miʿdeye s̱aḳīl ve haḍmı baṭīʾ olur. Ve o balġam ḳayʾ eden kimseyi sen ḥammāma idḫāl eyle ve muḳayyiʾ olan devā şürb olundukta o kimseye şürbü ḥālinde vācib olur ki iḥḍār[439] eyleye yaʿnī ata binip şiddet ile ʿadv ettire ve şiddet ile yürüte ve riyāḍet eyleye ve taʿablı nesneler işleyip baʿdehu tekayyuʾ ede ve ḳayʾının zamānı nıṣf-ı nehār ola. Ve o kimsenin gözlerine ḳayʾ vaḳtinde penbeden rifāde vaḍʿ olunup bağlana ve baṭnı dahi ḳımāṭ-ı leyyin ile şedd oluna ve o şedd şedd-i muʿtedil ola.

---

439 [Mütercim metin boyunca bu kelimeyi hep "iḥṣār" şeklinde imla eder, ancak "iḥḍār"ın anlamını verir. Diğer Arapça nüshalarda da "iḥḍār" olan kelime her nasılsa Tokadī tarafından "iḥṣār" anlaşılır. Bu okuyuşa müdahale ettik, metinde bütün "iḥṣār"lar iḥḍār" yapıldı!]

Ve ḳayᵓı müheyyiᵓ olan eşyā bunlardır: circīr, fücl, ṭırrīḫ dedikleri balık ki vaṣfı müfredātta meẕkūrdur, fūtenec-i cebelī-i ṭarī, baṣal, kürrāṯ, ᶜasel ile taḫliye olunan mā-ı şaᶜīr ki s̱üflü dahi bile istiᶜmāl oluna yaᶜnī taṣfiye olunmuş olmaya ve bāḳılādan mütteḫaẕ ḥasv ki tatlı ile istiᶜmāl oluna ve şarāb-ı ḥulv ve levz maᶜa'l-ᶜasel ve dühnde maᶜmūl olan ḫubz-ı faṭīrden mütteḫaẕ bülkend[440] dedikleri nesne ve ona müşābih olanlar biṭṭīḫ ve ḳıs̱s̱ā ve bezr-i biṭṭīḫ ve bezr-i ḳıs̱s̱ā ve biṭṭīḫ ve ḳıs̱s̱ānın kökleri ki suda naḳᶜ olunup daḳḳ olunduktan sonra tatlı ile istiᶜmāl oluna ve şūrbāc-ı füclī. Bu meẕkūrlardan hangisi istiᶜmāl olunsa ḳayᵓ ettirir.

Ve ḳayᵓ için şarāb-ı müskir içen kimse şarābı çok içsin tā ki onu ḳayᵓ ettire, zīrā şarāb-ı müskirin ḳalīli ḳayᵓa sebeb olmaz. Ve fuḳḳāᶜ yaᶜnī būzec ᶜasel ile istiḥmāmdan sonra şürb olunsa muḳayyiᵓ olur ve içen kimseyi kusturur ve ishāl dahi eyler.

Ve ḳayᵓ eylemek murād eden kimse muḳayyiᵓ istiᶜmāline ḳarīb ḳayᵓ için tenāvül eylediği ṭaᶜāmı maḍġ-ı şedīd ile maḍġ eylesin yaᶜnī ziyāde çiyneyip ağzında ḥall eylemesin.

Ve bir kimse ḫarbaḳ mis̱lli devā-i ḳavīyi ḳayᵓ için istiᶜmāl eylese ona vācib olur ki o devā-i ḳavīyi ᶜale'r-rīḳ istiᶜmāl eyleye eger māniᶜ yok ise ve istiᶜmāli nehārdan iki sāᶜat mürūrundan sonra ola ve bağarsıklarında olan s̱üflü iḫrāc eyledikten sonra ola.

Ve ḳayᵓın ṭarīḳi budur ki ağzına Türkī lisānında yelek dedikleri rīşe idḫāl olunur. Eger o kimsede ḳayᵓa istiᶜdād mevcūd ise o kimse o rīşeyi ağzına idḫāl ile ḳayᵓ edip maṭlūbu ḥāṣıl olur ve eger rīşe ile ḳayᵓ ḥādis̱ olmaz ise o kimse miḳdār-ı ḳalīl ḥareket eder ve onunla dahi ḳayᵓ edemz ise o kimse

---

440 "Bülkend" dedikleri o ḫubzdur ki māyesiz olur ve dühn içinde ṭabḫ olunup bal veyāḫūd pekmez içine daldırılır; Eᶜācim lüğatinde ona zülfīne - زلفينه derler, ᶜArablar onu taᶜrīb edip ẕülfeynūᶜ - ذلفينوع derler, ᶜAllāme'nin muḫtārı budur. Ve İbn Cümeyᶜ der ki bilād-ı Şām sāḥilinde olanların bülkend denir bir ṭaᶜāmı vardır, neşā su içinde ḥall olunur ve ona bir miḳdār maṣṭakī konup ᶜaḳd olunca ḳadar ṭabḫ olunup ruḫāmda bir vāsiᶜ kāseye vaḍᶜ olunur ve gece ile ġubārdan maḥfūẓ olan ve semāsı mekşūf bir maḥallde vaḍᶜ olunup ṣabāḥla kesilip cüllāb ile veyāḫūd ᶜasel ile ekl olunur ve zamān-ı ṣayfta sovuk ekl olunur. Ve yine İbn Cümeyᶜ der ki baᶜḍı ᶜAcem bana ḫaber verdi ki onların diyārlarında daḳīḳ-i ḥınṭadan kācī gibi bir nesne ittiḫāẕ olunup ona dühn saḳy olunur ve pekmez ile saḳy olunur.

ḥammāma idḫāl olunur. Ve lāyıḳtır ki ḳayʾ için istiʿmāl olunan rīşe ḥınnā dühnü ile mesḥ oluna. *Ve baʿḍı nüsḫada "dühn-i ḥınnā" bedeline "dühn-i ḥall" vāḳiʿ olmuştur. "Dühn-i ḥall"den murād taḳşīr olunmamış susamdır.*

Ve eger muḳayyiʾ devādan ona taḳṭīʿ ve lezʿ ve kerb ḥādis̱ olur ise omna mā-ı ḥārr veyāḫūd zeyt saḳy olunur ve o nesneleri saḳy o kimseyi kusturur veyāḫūd ishāl eder.

Ve yine ḳayʾa muʿīn olur miʿdeyi ve eṭrāfını yaʿnī ayaklarını ve ellerini tesḫīn eylemek, zīrā bu tesḫīnler ile ġas̱eyān ʿārıḍ olur, lā-maḥāle ġas̱eyānın ḳayʾa iʿāneti olur.

Ammā devā-i muḳayyiʾ istiʿmāl olunduğu gibi sürʿat ile ʿamel eylese vācib olur ki onun teḳayyuʾu ve ʿameli teskīn oluna ve o kimse erāyiḥ-i ṭayyibeyi istinşāḳ eyleye ve onun eṭrāfı ġamz olunup ve sirkeden bir şeyʾ ona saḳy oluna ve miḳdār-ı ḳalīl maṣṭakī ile tuffāḥ ve sefercel iṭʿām oluna.

Ve maʿlūm buyurula ki ḥareket ḳayʾı ziyāde eder ve sükūn ḳayʾı taḳlīl edip azaltır.

Ve eyyām-ı ṣayf kusacak zamānların evlāsı ve efḍali olur. Ve seḥanesi ḳayʾa müsāʿid ve muvāfıḳ olmayan kimse ḳayʾa muḥtāc olsa ona eyyām-ı ṣayfta ḳayʾa ruḫṣat verilir.

Ve ḳayʾın tenḳıyesi iki vech üzere olur, birine tenḳıye-i ūlā derler ve āḫer veche tenḳıye-i s̱āniye derler. Tenḳıye-i ūlānın ġāyeti ancak miʿde olur ḥattā miʿdeye ziyāde ḳarīb olan bağarsıkta ḳayʾla tenḳıye ḥāṣıl olsa o tenḳıyeye tenḳıye-i ūlā ıṭlāḳ olunmaz. Ve tenḳıye-i s̱āniye ḳayʾla başta ve sāir bedende olan tenḳıyedir. Ammā ḳayʾ ile olan cez̲b ve ḳalʿ esāfilden olur *yaʿnī z̲ikri mürūr eylediği üzere ʿurūḳta olan mevādd miʿdeden ve emʿādan ʿurūḳa inciz̲ābı ṭarīḳinden zamān-ı istifrāġda ʿurūḳtan emʿāya nüzūl eder ve miʿdede olan muḳayyiʾ devā esfelde olan emʿādan fevḳte olan miʿdeye mevāddı cez̲b edip femden iḫrāc eder, bu vech ile ḳayʾın ḳalʿı ve cez̲bi esfelden olmuş olur.*

Ve ḳayʾ iki ḳısmdır, biri ḳayʾ-ı nāfiʿdir ve āḫeri ḳayʾ-ı ḍārrdır:

Ḳayʾ-ı nāfiʿin ʿalāmeti budur ki o ḳayʾ ile istifrāġdan sonra ḳayʾ eden kimseye ḫiffet ʿārıḍ olur ve şehveti ceyyid olur ve nefes ve nabḍı ceyyid olur ve kez̲ālik sāir ḳuvāların efʿāli ceyyid olur ve o ḳayʾın bidāyesi ġas̱eyān ile olur ve ḳable'l-ḳayʾ o mevāddın īz̲āsı lezʿ-i şedīd ile ḥurḳat eder. Eger

saḳy olunan devā ḫarbaḳ veyāḫūd ḫarbaḳtan mütteḫaẕ olan devālar gibi ḳavī olur ise o devā-i ḳavī īẕāsından sonra ağızın suyu seyelāna ibtidā eder sonra defeʿāt ile balġam-ı kes̱īr ḳayʾ eder ve balġamı ḳayʾdan sonra büṣāḳa müşābih bir şeyʾ ḳayʾ eder ve evvelā ḥādis̱ olan leẕʿ ve kerb ve vecaʿ baʿ-de'l-ḳayʾ dahi s̱ābit olup zāil olmaz velākin ġas̱eyān ve kerbden mā-ʿadā āḫer bir nesne ona ʿārıḍ olmaz. Ve baʿḍı kerre baṭnı müstaṭlaḳ olur yaʿnī yüreği sürür ve sāʿat-i rābiʿada o ʿavārıḍlar sākine olup istirāḥat eder.

Ve vech-i s̱ānī yaʿnī nāfiʿ olmayıp maḍarratlı olan ḳayʾ o ḳayʾdır ki onun icābeti olmaz ve kerbi ʿaẓīm olur ve temeddüd iḥdās̱ eder ve ʿaynı cāḥiḍa olup çukurlanır ve gözlerinde ḥumret ziyāde şedīde olur ve ʿaraḳı ziyāde olur ve ṣavtı munḳaṭıʿ olur. Ve bir kimseye bu minvāl üzere ḳayʾ-ı redī ʿārıḍ olsa ve onun tedārükünü görmese mevte ṣāir ve mūṣıl olur. Ve onun tedārükü bu minvāl üzere olur ki ona iḥtiḳān olunup ʿasel ve mā-ı fātir saḳy olunur [118a] ve dühn-i sūsen mis̱lli edhān-ı tiryāḳiyye saḳy olunur. Ve ictihād olunur ki o kimse ḳayʾ eyleye, eger ḳayʾ eder ise ġarīziyye muḫtenıḳ olmaz. Ve o mis̱lli ḥāleti olan kimse ḳayʾ eylemese mevāddın kes̱reti ile iḫtināḳ ʿārıḍ olur ve mevt ve helāke müʾeddī olur ve ṭabībin yanında ḥāḍır olan ḥuḳne ile iḥtiḳān olunur yaʿnī müceddeden iḥtiḳān terkīb olunmak için teʾḫīr olunmaz.

Emrāḍdan ḳayʾın ziyāde menfaʿati olan maraḍ müzmin olan maraḍlardır yaʿnī istisḳā ve ṣarʿ ve mālīḫūlyā ve cüẕām ve niḳris ve ʿırḳu'n-nesā maraḍ-ları mis̱lli emrāḍ olur.

Ve ḳayʾ menfaʿat-i mevcūdesi ile maʿan maraḍ-ı āḫere sebeb olur, mes̱elā ḳayʾ ṭareş ḥudūs̱una müʾeddī olur.

Ve ḳayʾ eden kimseye ḳayʾa ḳarīb zamānda faṣd olunmaz belki ḳayʾdan üç gün sonra faṣd olunur ḫuṣūṣan fem-i miʿdede ḫılṭ olur ise o vaḳtte faṣdı teʾḫīr etmek ziyāde lāyıḳ olur.

Ve çok kerre olur ki ḳayʾ olunacak ḫılṭın riḳḳati ḳayʾın ʿusretine sebeb olur ve vācib olur ki o mādde-i raḳīḳa ḥabb-ı rummān sevīḳi tenāvülü ile ḳoyulandırıla.

Ve maʿlūm ola ki ḳayʾdan sonra ḥādis̱ olan ḳıyām yaʿnī ġayr-i ṭabīʿī berāzın ḫurūcu toḫmenin esfele indifāʿına delālet eder. Ve ḳıyāmdan sonra yaʿnī berāzın indifāʿından ve maḳʿadeden ḫurūcundan sonra ḳayʾ eylemek delālet eder ki o ḳayʾ ḳıyāmın ʿaraḍı olur.

Ve vecaᶜ sebebiyle olan ḳayᵓın eyyām-ı ṣayfta efḍal olan evḳātı nıṣf-ı nehār olur.

Ve ḳayᵓ cesede nāfiᶜ olur ve baṣara redī olur. Ve gebe olan hatunlar teḳayyuᵓ eylemesinler, zīrā onların fuḍūl-i ḥayḍı ḳayᵓ ile mündefiᶜ olmaz ve ḳayᵓ ḥasebiyle ᶜārıḍ olan taᶜab ve meşaḳḳat onları ıḍṭırābda kılar ve vācib olur ki onlardan ıḍṭırāba müᵓeddī olan nesneler menᶜ olunup sākine kılınalar. Ammā gebe hatunlardan mā-ᶜadā her kime ḳayᵓ ᶜārıḍ olur ise vācib olur ki ḳayᵓa iᶜānet olunup ḳaẕf ettirile.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ānī ᶜAşere Fī-Mā-Yefᶜalühu Men Teḳayyeᵓe

Kaçan ḳayᵓ eden kimse ḳayᵓdan fāriġ olsa o kimse sirkeyi su ile ḫalṭ edip karıştırır ve o maḫlūṭ ile ağzını ve yüzünü ġasl eder onun için ki baᶜḍı kerre ḳayᵓ ile o kimsenin başına s̱iḳal ve ağırlık ḥādis̱ olur ve bu vech ile ağzını ve yüzünü ġasl ona nāfiᶜ olur. Ve o kimse ḳayᵓdan sonra mā-ı tuffāḥla maṣṭakīden bir nesne içer ve mā-ᶜadā eklden ve şürbden imtināᶜ eder, bir nesne yemez ve içmez, dāimā istirāḥat eder ve şerāsīfini dühn ile yağlar ve ḥammāma dāḫil olup ᶜaceleten yıkanır ve çıkar. Eger ṭaᶜām yemek ona iḳtiḍā eder ise cevheri ceyyid ve haḍmı serīᶜ ve leẕīẕ olan bir nesne tenāvül eder.

el-Faṣlu'ṡ-S̱ālis̱e ᶜAşere Fī-Menāfiᶜi'l-Ḳayᵓı

Fāḍıl İbuḳrāṭ emr eder ki her ayda iki gün ᶜale't-tevālī ḳayᵓ istiᶜmāl oluna ve o istiᶜmāl ḥasebiyle evvel günde eylediği ḳayᵓda ḳuṣūr olur ise ikinci günde miᶜdede bāḳī olan mevādd ḫurūc edip kemāl üzere miᶜde tenḳıye olur ve miᶜdeye taḥallüb edip müceddeden dökülen mevādd dahi ḳayᵓ-ı s̱ānī ile ḫurūc edip miᶜde tenḳıye olunur. Ve bu vech ile ḳayᵓa iᶜtiyād eden kimsenin ṣıḥḥatini ḥıfẓa Buḳrāṭ, Allāhu taᶜālā'nın iẕn ve meşiyyeti ile ḍāmin olur.

Ve her ayda iki günde eylediği ḳayᵓdan ziyāde ḳayᵓ eylemek redī olur ve ẕikr olunduğu üzere ayda iki gün ḳayᵓ eylemek balġamı ve mirre-i ṣafrāyı istifrāġ edip miᶜdeyi tenḳıye eder, zīrā bu vech ile olan ḳayᵓda emᶜāda olan mirār miᶜdeye ṣuᶜūd eder ve miᶜdeyi kemāl üzere ġasl edip ve kemāl üzere mevādd-ı fāside ḳayᵓla ḫurūc eder. Ve emᶜāda olan mirārın miᶜdeye dökülüp miᶜdeyi tenḳıye eylediği gibi bir āḫer nesne miᶜdeyi tenḳıye eylemez.

Ve keẕālik ḳayʾ başta olan s̱iḳali giderir ve gözü cilālandırır ve toḫmeyi defʿ eder ve miʿdesine mirār dökülüp ġıdāsı fāsid olan kimselere nāfiʿ olur ve o ḳayʾdan sonra miʿdeye vārid olan ṭaʿām miʿde neḳā üzere iken vārid olup o ṭaʿām fāsid olmaz ve o ḳayʾ ḥasebiyle düsūmetli olan nesnelerden miʿdenin nefreti zāile olur ve sāḳıṭ olan şehvet-i ṣaḥīḥa ʿavdet eder ve ḥarāfetli ve ḥumūḍatlı ve ʿufūṣatlı nesnelere olan şehvet-i fāside o ḳayʾ ile zāile olur ve bedenin terehhülüne menfaʿati olur, o ḳayʾ ile bedenin terehhülü zāile olur ve böbreklerde ve mes̱ānede olan ḳurḥalara nefʿi olur; cüẕāma ve levnin redāʾetine ve meʿadī ṣarʿa ve yereḳāna ve intiṣāb-ı nefese ve raʿşeye ve fālice bi'l-cümle bu meẕkūrlara ʿilāc-ı ḳavī olur ve ḳūbāya yaʿnī demregi aṣḥābına muʿālecāt-ı ceyyideden olur.

Ve vācib olur ki beher şehr bir kerre veyāḫūd iki kerre ḳayʾ istiʿmāl oluna ve o istiʿmāl dāir olmaya yaʿnī o ḳayʾ her ayda bir vaḳtte olmaya, gāhca ayın evvelinde ve gāhca āḫirinde olup vaḳti tebdīl oluna, niẓām üzere olmaya ve ḳayʾ günlerinde olan ʿaded dahi tebdīl olunup ve o tebdīl dahi niẓām üzere olmaya. Ve ḳaḍīf olup mizācı ḫilḳat-i aṣliyyesinde mirārī olanlara ḳayʾ ziyāde muvāfıḳ ve menfaʿatli olur.

el-Faṣlu'r-Rābiʿa ʿAşere Fī-Maḍārrı'l-Ḳayʾı

İfrāṭ üzere olan ḳayʾ miʿdeye muḍırr olur ve miʿdeyi ḍaʿīfe edip mevāddın miʿdeye teveccühüne bāʿis̱ olur ve ṣadra ve ʿayna ve dişlere ve müzmin olan baş ağrılarına muḍırr olur lākin miʿde müşāreketi ile olan baş ağrısına maḍarratı olmaz belki menfaʿati olur ve aʿḍā-i süflī ḥasebiyle olmayıp mebdeʾi baştan olan ṣarʿa muḍırr olur. Ve ḳayʾın ifrāṭı kebide ve merīye ve ʿayna muḍırr olur ve baʿḍı kerre damarların baʿḍısını şaḳḳ eder.

Ve baʿḍı nāsın ṭaʿāma ḥırṣı ziyāde olmakla sürʿat ile miʿdesini doldurur ve sonra taḥammül edemeyip ḳayʾ etmekle bi'ḍ-ḍarūret ifzāʿ ve managementiltica eder ve onun bu mis̱lli ṣanīʿi kendide emrāḍ-ı müzmine-i rediyye ḥudūs̱una bāʿis̱ olur. Ve ṭabībe vācib olur ki onu ẕikr olunan imtilādan menʿ edip onun ṭaʿām ve şarābını taʿdīl eyleye.

el-Faṣlu'l-Ḫāmise ʿAşere Fī-Tedārüki Aḥvāli Taʿarraḍa Li'l-Müteḳayyiʾi

Bu faṣlda ḳayʾ eden kimselerin aʿrāḍlarının tedārükü ne vech ile olduğunu bildirir.

Ammā ʿusretli olan ḳayʾın tedārükünde vācib olan nesneleri bundan aḳdem biz beyān eyledik. Ve bāḳī aḥvāllerin beyānı budur ki eger şerāsīf taḥtında gerginlik ve ağrı ḥādis̱ olur ise o mevḍiʿe ıssı su ile ve ḥarāretli dühnler ile kimād olunmağın menfaʿati olur ve o maḥalle āteş ile olan meḥācim vaḍʿının dahi menfaʿati olur ve o ḳayʾdan miʿdede lez̠ʿ bāḳī kalır ise düsūmetli ve serīʿü'l-haḍm meraḳa şürbünün menfaʿati olup o ḥāleti defʿ eder ve o mevḍiʿ dühn-i benefşec, ḫīrī dühnü ile ve ḳalīl şemʿ ile ḫalṭ olunup temrīḫ olunur.

Ammā ḳayʾ ile füvāḳ ʿārıḍ olsa yaʿnī ınçkırık ḥādis̱ olsa ve o ʿārıḍ olan ınçkırık dāim olsa o kimseyi susuz koymak ınçkırığını teskīn ve defʿ eder ve azar azar mā-ı ḥārr içirmek dahi ınçkırığı defʿ eder. Ammā dem ʿārıḍ olur ise onun tedārükünü maḍārru'd-dem faṣlında biz z̠ikr eyledik. *ʿAllāme der ki o faṣlda Ḳānūn'da demin tedārüküne müteʿalliḳ bir nesne z̠ikr olunmadı meger ki o faṣlın āḫirinde* فيجب ان يمنع عن الامتلاء ويعدل طعامه وشرابه *diye z̠ikr eylediği kelām murād oluna.*[441]

Ve o müteḳayyiʾ olan [118b] kimseye ḳayʾdan sonra küzāz ve emrāḍ-ı bāride ve sübāt ve inḳıṭāʿ-ı ṣavt ʿārıḍ olur ise bu mez̠kūrlara o kimsenin eṭrāfını şedd edip bağlamak ve rabṭ eylemek ve zeyt içinde sez̠āb ve ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ṭabḫ olunup miʿdesine o zeyt ile kimād eylemek ve mā-ı ḥārr ve ʿasel içirmeğin menfaʿati olur. Ve z̠ikr olunan emrāḍ beyninden sübāt ʿārıḍ olan kimseye z̠ikr olunan tedāvī olunduktan sonra o zeytten kulağına bir şeyʾ taḳṭīr olunur.

el-Faṣlu's-Sādise ʿAşere Fī-Men Efraṭa ʿAleyhi'l-Ḳayʾu

İfrāṭ üzere ḳayʾ eden kimse uyutulsun ve uykusu yok ise uykuyu cālib olup mümkin olan her bir ḥīle ile uykusu celb olunsun. Ḥabs-i ishāl için

441 Bu ʿabd-i mütercim der ki on altıncı faṣlda ḳayʾla dem istifrāğının tedārükü mez̠kūrdur. Şeyḫ'in murādı budur ve müstaḳbelden māḍī ṣīğası ile taʿbīr muʿtādıdır.

ishālin ifrāṭı bābında yazıldığı üzere o kimsenin eli ve ayağı bağlansın ve şedd ve rabṭ olunsun ve edviye-i ḳābıḍa-i ḳaviyye ile miᶜdesi ḍımād olunmakla muᶜālece olunsun.

Ve ḳayᵓ ifrāṭ üzere olup ve dem istifrāġ olunmağa bedᵓ eylese süt ḫamr ile karıştırılıp dört ḳuṭūlī miḳdārı ona saḳy olunsun. *Fārsī'den naḳl edip ᶜAllāme der ki ḳuṭūlīnin miḳdārı menn-i Baġdādī ile bir menn ve nıṣf menn olur ve bu ḳavli ᶜAllāme redd edip "ve fīhi naẓarun" der ve vechini beyān eylemez. Ve baᶜḍı resāilde meẕkūr olan bir ḳuṭūlī yedi mis̱ḳāl olur.*[442] Ve bu vech ile maḫlūṭ sütü saḳy devānın ᶜādiyesini ve maḍarratını defᶜ ve demi istifrāġ olunmaktan menᶜ eder ve ṭabīᶜatı telyīn eder. Ve eger sen bu fāidelerin ḥuṣūlüyle maᶜan ṣadrın ve miᶜdenin nevāḥīlerinde dem cümūd eyleyip o nevāḥīlerin demden tenḳıye olunmasını murād eyler isen s̱elc ile müberred olan sikencebīni ona ḳalīlen ḳalīlen saḳy eyle ve baᶜḍı kerre semiz ot ᶜuṣāresini ṭīn-i Ermenī ile saḳyın dahi o kimseye menfaᶜati olur.

Ve muḳayyiᵓ devā içen kimse cezaᶜ eylese yaᶜnī o devādan mutaḍarrır ve muḍṭarib olsa o devāyı ḳayᵓ edip kussun. *Bu maḳāmda nüsḫalar muḫtelife ve şāriḥler muḍṭariblerdir. Ve tercümede ẕikr olunan, ᶜAllāme'nin Ḳarşī'ya ᶜazv edip taṣḥīḥ eylediği nüsḫanın tercümesidir.*

Ve vācib olur ki edviye-i muḳayyiᵓenin ṭabaḳātı ve her birinin keyfiyyet-i saḳyı ve ḫāṣṣaten ḫarbaḳ dedikleri devā-i ḳavīnin keyfiyyet-i saḳyı ḳarābādīn kütüblerindem ve müfredāttan ṭaleb olunup baᶜde't-taᶜarrüf mūcebiyle ᶜamel oluna.

el-Faṣlu's-Sābiᶜa ᶜAşere Fi'l-Ḥuḳneti

Ḥuḳne emᶜādan fuḍūlü nefḍ ve iḫrācda muᶜālece-i fāḍıla olur, böbrek ve mes̱āne ağrılarını teskīn eder ve böbrek ve mes̱āne veremlerine menfaᶜati olur, keẕālik ḳūlınc maraḍına nāfiᶜ olur. Ve aᶜḍā-i reᵓīseden fuḍūlü ceẕb eder lākin ḥuḳne-i ḥādde kebidi ḍaᶜīf eder ve ḥummā īcāb eder.

Ve istifrāġ olunduktan sonra taḫallüf edip geri kalan mevāddı iḫrāca ḥuḳne ile istiᶜānet olunur. Ve ḫafīf ḥuḳnelerin ṣūretini ve ḥuḳnelerin key-

442 Menn-i Baġdādī seksen mis̱ḳāl olur, Ṣadru'ş-şerīᶜa'da muṣarraḥan meẕkūrdur. Ve Fārsī ḳavli üzere bir ḳūṭūlī yüz yirmi mis̱ḳāl olur, risālede taḥrīr olunan ile tefāvütü fāḥiş olur.

fiyyetini biz ḳūlınc bābında ẕikr eyledik. Ve recā olunur ki iḥtiḳān eden kimsenin evḍāᶜının efḍali evvelā ḳafāsı üzere istilḳā edip baᶜdehu ıḍṭıcāᶜ yaᶜnī ᶜillet ve vecaᶜ olan ṭarafına yatmaktır.

Ve iḥtiḳān zamānlarının efḍali havānın berdi vaḳtleridir yaᶜnī akşam ve ṣabāḥ vaḳtleridir, zīrā havā bārid iken olan iḥtiḳānda kerb ve ġaşy ve ıḍṭırāb ḳalīl olur. Ve ḥammām aḫlāṭı taḥrīk ve tefrīḳ eder, onun için ḳable'l-iḥtiḳān istiḥmām eylemek cāiz olmaz, zīrā ḥuḳnenin şānı ve fiᶜli muḥteḳan ve maḥbūs olan aḫlāṭı ceẕb olur ve ḥammām aḫlāṭı taḥrīk ve tefrīḳ etmekle ḳable'l-iḥtiḳān ḥammām istiᶜmāli eks̱er-i ḥālde münāsib ve muvāfıḳ olmaz. Ve o kimse ki onun emᶜāsında veremi veyāḫūd ḳurḥası olup ve ḥummā veyāḫūd āḫer maraḍ ḥasebiyle iḥtiḳāna muḥtāc olsa ondan ḫavf olunur ki istiᶜmāl olunan devā teʾs̱īr edecek ḳadar emᶜāsında meks̱ eylemeyip ḳurḥa ḥasebiyle mündefiᶜa olur ve vācib olan o mis̱lli kimsenin maḳᶜadesi ve sür-resi eṭrāfı cāvers-i müsaḫḫan ile tesḫīn oluna.

el-Faṣlu's̱-S̱āmine ᶜAşere Fi'l-Aṭliyeti

Aᶜḍāya ṭılā olunan edviye emrāḍa vāṣıl olan muᶜālecāttan olur. Ve baᶜḍı devālarda iki ḳuvvet olur, birisi laṭīfe olur ve āḫeri ḳuvvet-i kes̱īfe olur. Ve ḳuvvet-i laṭīfeye iḥtiyāc ḳuvvet-i kes̱īfeye iḥtiyācdan ziyāde olur. Ve kaçan o iki ḳuvveti olan devānın ḳuvvet-i kes̱īfesi muᶜtedile olup onun ile ᶜuḍva ḍımād olunsa onun ḳuvvet-i laṭīfesi ᶜuḍva nüfūẕ eder ve ḳuvvet-i kes̱īfe dahi o nāfiẕe olan ḳuvvet-i laṭīfeyi teʾs̱īr edince ḳadar ᶜuḍva ḥabs eder ve o ḍımāddan marīḍ intifāᶜ eder. Mes̱elā ḫanāzīri yaᶜnī sıraca maraḍı olan ᶜuḍva küzbere ile sevīḳ ḍımād olunsa küzberenin ḳuvveti nāfiẕ olur ve sevīḳın ḳuvveti nāfiẕ olan küzbere ḳuvvetini ḥabs eder. Ve küzbere ḳuvveti her ne ḳadar laṭīf olup taḥallülü serīᶜ olur ise sevīḳ o ḳuvveti taḥallülden ḥabs ve menᶜ eder ve ḳuvvet-i laṭīfe iḥtibās ile ziyāde teʾs̱īr eder.

Bu ẕikr olunan tercüme eks̱er-i nüsḫalarda yazılan ᶜibāretin tercümesi olur. Ve Ḳarşī nüsḫasında "küzbere" yalnız ẕikr olunmuştur. Ve "küzbere ile sevīḳ" yazılan nüsḫalar her ne ḳadar eks̱er ise ḫaṭādır diye Ḳarşī ḥükm eyledi. ᶜAllāme, Ḳarşī'yi taḫṭiʾe edip ṣavāb olan eks̱er-i nüsḫada olan olur diye cezm eyledi Ve tafṣīl üzere bilmek murād eden kimseler şerḥ-i ᶜAllā-me'ye mürācaᶜat eylesinler.

Ve "ḍımād" ve "ṭılā" maᶜnāları biri birine müteḳārib olur ve farḳı budur ki "ḍımād" koyu olup mütemāsik olur, akıcı ve seyyāl olmaz ve "ṭılā" seyyāl ve akıcı olur ve çok kerre ṭılā ḫırḳa ile istiᶜmāl olunur yaᶜnī ṭılā seyyāl olmakla ᶜuḍvdan seyelān eylemesin için ḫırḳa ile rabṭ olunur ve bağlanır. Ve aᶜḍā-i reᵓīse üzere ṭılā olundukta eger māniᶜ bulunmaz ise onun ḫırḳasına ᶜūd ile tütsü verilip o ṭılānın üzerine bağlanır ve o ḫırḳanın ṭībi ile devā muṭayyeb olmakla aᶜḍā-i reᵓīse o devāya meyl edip kendine cerr ve cez̠b eder.

el-Faṣlu't-Tāsiᶜa ᶜAşere Fi'n-Neṭūlātı

Neṭūl o sudur ki edviye ile ṭabḫ olunur ve onunla ᶜalīlin başı ġasl olunur. Ve neṭūlāt başta ve aᶜḍā-i sāirede olan emrāḍda taḥlīle iḥtiyācı olan maraḍlara ᶜilācāt-ı ceyyideden olur. Ve ᶜuḍvun mizācı istibdāl olunmak için hem ḥārr ve hem bārid olan neṭūl ile istinṭāle ḥācet olsa eger ᶜuḍv naḳī olup mevādd ona inṣıbāba bedᵓ eylemedi ise evvelā müsaḫḫin olan neṭūl ile tenṭīl olunur ve sonra ᶜuḍvu şedd edip bağlasın için mā-ı bārid ile tenṭīl olunur; eger ᶜaks üzere olup o ᶜuḍva mevādd dökülmeye başlasa evvelā bārid ile tenṭīl olunup baᶜdehu müsaḫḫin ile tenṭīl olunur.

el-Faṣlu'l-ᶜIşrūne Fi'l-Faṣdı

Faṣd bir istifrāġ-ı küllīdir ki onunla bi'l-cümle aḫlāṭın kes̠reti istifrāġ olunur. Ve kes̠ret ona derler ki ᶜurūḳta olan aḫlāṭın her birisi ḳadr-i ḥācetten ziyāde ola.

Ve faṣda muḥtāc olan kimseler iki vechin biri ile muḥtāc olurlar:

Biri o kimsenin ḥācetidir ki o kimse maraḍa müteheyyiᵓ ve müstaᶜidd olur lākin teheyyüᵓ eylediği maraḍda henüz vāḳiᶜ olmaz, pes o kimsenin demi ġālib olur ise o kimse faṣd olunur.

İkincisi o kimsedir ki ona bi'l-fiᶜl maraḍ ᶜārıḍ olur.

Pes bu iki ḳısmdan her bir ḳısmın faṣda iḥtiyācı kes̠ret-i demden ziyāde olur veyāḫūd demin redāᵓeti için olur veyāḫūd demin hem kes̠reti hem redāᵓeti için olur. Bu mis̠lli emrāḍa istiᶜdād demevī olan ᶜırḳ-ı nesāda [119a] ve niḳriste ve demevī olan vecaᶜ-ı mefāṣılda olur ve şol kimsede olur ki riyesinin raḳīḳ ve ince damarı yarılır ve sonra mülteḥim olup şaḳḳı mün-

sedd olur ve bitişir lākin kaçan o damarda dem ziyāde olsa yine munṣadıᶜ olup yarılır ve o kimsede dem tezāyüde başlasa nefs̱-i deme müteheyyiᵓ olur, kez̠ālik ṣarᶜa ve sekteye ve mālīḫūlyāya müstaᶜidd olup demlerinde vefret olanlar ve ḫunāḳ ve aḥşāda olan evrām ve remed-i ḥārr ve bevāsīr ḥasebiyle seyelān-ı dem muᶜtādı olanların deminin inḳıṭāᶜı ve nisvāndan dem-i ḥayḍın iḥtibāsı bi'l-cümle bu mez̠kūrlara müstaᶜidd olanların istiᶜ-dādları z̠ikr olunan teheyyüᵓün mis̱āli olur. Ve levn-i beşere müteġayyir olmakla z̠ikr olunan maraḍlara müteheyyiᵓ olan kimseler demlerinde kes̱-ret olduğuna istidlāl olunup faṣd olunur, lākin dem-i bāsūrun inḳıṭāᶜına ve dem-i ḥayḍın iḥtibāsına levn-i beşerenin kümūdetiyle ve beyāḍ ve ḫuḍrete taġayyürü ile istidlāl olunmaz ve faṣd vācib olmaz. Ve mizācı ḥārr olup aᶜḍā-i bāṭınesinde verem olanlar dahi z̠ikr olunan maraḍa teheyyüᵓe mis̱āl olur.

Ve bi'l-cümle bu z̠ikr olunan emrāḍa müstaᶜidd ve müteheyyiᵓ olan kim-seler faṣl-ı rebīᶜde faṣd olunur her ne ḳadar onlara z̠ikr olunan maraḍlar bi'l-fiᶜl ᶜārıḍ olmadı ise.

Ve ḍarbe ve saḳṭa iṣābet eden kimseler onlara verem iṣābet eylemesin için iḥtiyāṭen faṣd olunurlar. Ve veremleri olup ḳable'n-nuḍc inficārdan ḫavf olunan verem ṣāḥibleri dahi faṣd olunurlar ne ḳadar dem kes̱īr olmayıp faṣda iḥtiyāc olmaz ise.

Ve bilinmek vācib olur ki z̠ikr olunan emrāḍ bi'l-fiᶜl ḥāṣıla olmayıp lākin ḥuṣūlünden ḫavf olunur ise onlara faṣd olunmakta vüsᶜat ve ruḫṣat ziyāde olur lākin bi'l-fiᶜl o maraḍlardan biri ḥādis̱ olur ise ḥāl-i ibtidāda aṣlā faṣd olunmaz, zīrā faṣd fuḍūlü terḳīḳ edip bedende icrā eder ve dem-i ṣaḥīḥ ü ṣāliḥ ile fuḍūlü ḫalṭ eder.

Ve baᶜḍı kerre ḥāl-i ibtidāda yaᶜnī ḳable'n-nuḍc olan faṣd ile muḥtāc olduğumuz istifrāġ ḥāṣıl olmayıp icḥāfa yaᶜnī damarı itlāfa müᵓeddī olan faṣd-ı āḫere dahi iḥtiyāc olur.

Ve kaçan nuḍc ẓāhir olsa ve maraḍ zamān-ı ibtidāyı tecāvüz edip zamān-ı intihāya vāṣıl olsa o vaḳtte eger faṣda iḥtiyāc mevcūd olur ise faṣd olunur.

Ve maraḍın ḥareketi ve ᶜilletin s̱everānı vaḳtinde elbette faṣd olunmak cāiz olmaz, zīrā yevm-i ḥareket ve zamān-ı s̱everān olan günlerde marīḍ istirāḥat ve tenvīm olunur

Ve kaçan maraḍ buḥrānı olan maraḍlardan olup o maraḍın buḥrānında ṭūl olsa yaʿnī geç buḥrān eden maraḍlardan olsa o maraḍdan dem kes̱īren istifrāġ olunmak cāiz olmaz, eger mümkin olur ise o maraḍ āḫer vechle teskīn olunup faṣd olunmaz ve eger teskīnin āḫer ṭarīḳi olmayıp faṣda iḥtiyāc ḳavī olur ise ḳalīlen ḳalīlen dem istifrāġ olunur gelecek zamānda faṣd-ı āḫere iḥtiyāc olur ise o faṣd ʿudde olsun için ve keẕālik buḥrān vaḳtinde ṭabīʿatın mücāhedesine ḳuvvet ve muʿīn olsun için o faṣdda biraz dem bedende ibḳā olunur. Ve o kimse ki şitāda müştekī olup marīḍ olsa ve bedeninin tekessürü imtilāsına delālet eylese iştikāsı zamānına ḳarīb olan [zamān-ı] müteḳaddimde faṣd olunmamış olsa o kimse faṣd olunup onda dahi bir miḳdār dem alıkonur.

Ve faṣd mevāddı cānib-i ḫilāfa ceẕb etmekle ṭabīʿatı çok kerre ḥabs eder yaʿnī mefṣūd olan kimseye ḳabḍ ʿārıḍ olur. Ve kaçan faṣd-ı kes̱īr ḥasebiyle ḳuvvet ḍaʿīfe olsa aḫlāṭ-ı rediyye-i kes̱īre tevellüdüne bāʿis̱ olur.

Ve faṣdın evvelinde baʿḍı kerre faṣd muʿtād olmamak ḥasebiyle ġaşy ḥādis̱ olur ve faṣddan evvel ḳayʾ olunsa ġaşyın ḥudūs̱unu defʿ eder ve ġaşy ḥādis̱ olduğu zamānda dahi ḳayʾ eylese ġaşy mündefiʿ olur.

Ve faṣd aḫlāṭı taḥrīk eder, faṣd ḳaṭʿ olunca ḳadar mütemādī olur.

Ve faṣd ile ḳūlıncın cemʿi az olur yaʿnī verem-i ḥārrdan ḥādis̱ olan ḳūlıncda faṣd olunur, bāḳī ḳūlınc aṣnāfında faṣd olunmaz.

Ve gebe olan ve görüm gören hatunlar faṣd olunmazlar lākin ḍarūret-i ʿaẓīme ve faṣda ḥācet ḳaviyye olur ise o zamān faṣda ruḫṣat olur, mes̱elā o ḥāmil kan tükürse ve tükürdüğü kan ḳavī olup o ḥāmilin ḳuvvetini isḳāṭ eder ise o zamān faṣd olunmamakla dem ḥabs olunur.

Ve bilinmek vācibdir ki bundan aḳdem ẕikr olunan ʿalāmāt-ı imtilā ẓuhūr etmekle her bār faṣd olunmak vācib olmaz onun için ki baʿḍı kerre imtilā niyye olup ḫām olan ḫılṭtan ḥādis̱ olur ve o vech ile ḥādis̱ olan imtilāya faṣd cidden muḍırr olur ve o faṣd ḥasebiyle ʿalīlin helāki ḫavf olunur.

Ammā sevdāsı ġālib olan kimse evvelā faṣd olunup sonra ishālle istifrāġ olunmakta beʾs yoktur belki sana vācibdir ki bundan sonra bizim ẕikr edeceğimiz şurūṭ üzere levnin ḥāline mürāʿāt edesin ve bedenin temeddüdüne dahi iʿtibār eyleyesin, eger vech-i ātī üzere bedende imtilā-i deme levnin delāleti olup ve temeddüd dahi bedende fāş ve şāyiʿ olur ise o zamān demin imtilāsı ve kes̱reti vücūh-ı şettā ile ḥads olunup faṣd olunmak vācib olur.

Ammā o kimse ki onun dem-i maḥmūdu ḳalīl olup bedeninde aḫlāṭ-ı rediyyesi kes̱īre olsa o kimseden faṣd aḫlāṭ-ı ṣāliḥayı istifrāġ eder ve aḫlāṭ-ı rediyye bedeninde bāḳī kalır.

Ve o kimse ki onun demi hem ḳalīl hem redī olsa veyāḫūd onun demi bir ʿuḍva meyl eylese ki demin o ʿuḍvda meylinin ve inṣıbābının ḍararı ʿaẓīm olsa ve o vechten faṣdı terk mümkin olmasa onun demi ḳalīlen istifrāġ ve aḫẕ olunup sonra ġıdā-i maḥmūd ile taġdiye olunur ve sonra āḫer günlerde yine tekrāren faṣd olunur ve bu faṣd ve taġdiye ile dem-i redī istifrāġ olunup yerine dem-i ceyyid ḥādis̱ olur.

Ve eger o kimsede olan aḫlāṭ rediyye-i mirāriyye yaʿnī ṣafrāvī olur ise o dem-i mirāriyyeyi istifrāġda iḥtiyāl olunup evvelā edviye-i laṭīfe ile ishāl olunur veyāḫūd ḳayʾ ettirilir veyāḫūd demin ḥiddeti ve ḥareketi müsekkinātla teskīn olunur. Ve ṭabībe emr olunur ki saʿy ve ictihād edip o marīḍi teskīn ve tevdīʿ eyleye. Ve o kimsenin mevāddı eger ġalīẓa olur ise eṭıbbānın ḳudemāsı o mis̱lli kimseye istiḥmām meṣālihinde meşy ve ḥareket teklīf eylediler ve baʿḍı kerre faṣddan evvel ve faṣddan sonra mülaṭṭıf sikencebīn saḳy eylediler ve zūfā ve ḥāşādan maṭbūḫ ittiḫāẕ edip saḳy eylediler ve faṣd-ı āḫere muḥtāc olduklarında o faṣd-ı s̱ānīyi ikinci saḳydan sonra eylediler.

Ve ḥummāsı veyāḫūd aḫlāṭ-ı rediyyesi olup ḳuvvetleri ḍaʿīfe olan kimseler faṣda muḍṭarr ve muḥtāc olsa bundan aḳdem bizim ẕikr eylediğimiz gibi faṣdı tefrīḳ eylesinler yaʿnī birkaç kerre fāṣıla ile faṣd edip ḳalīlen ḳalīlen demi iḫrāc eylesinler.

Ve ḍayyiḳ olan faṣd yaʿnī damarın s̱aḳbını ve deliğini dar eylemek ḳuvveti ziyāde ḥıfẓ eder lākin baʿḍı kerre o faṣd-ı ḍayyiḳ kanın raḳīḳini ve ṣāfīsini akıtır ve kes̱īfini ve küdūretlisini ḥabs edip muḍırr olur.

Ammā fasd vāsiʿ ve geniş olsa o faṣd-ı vāsiʿ sürʿat üzere ġaşye müʾeddī olur ve tenḳıyesi ziyāde olur ve damardan şaḳḳ olunan mevḍiʿin indimāli ve bitişmesi ziyāde baṭīʾ ve geç olur.

Faṣd-ı istiẓhārda yaʿnī maraḍın ḥudūs̱undan evvel olan faṣdda ve semiz olan kimselerin faṣdında faṣd-ı vāsiʿ evlā olur belki faṣl-ı şitāda dahi geniş faṣd evlā olur, zīrā şitā demin cümūdu vaḳtidir, faṣd [119b] geniş olmasa s̱uḳbede dem cümūd edip donar ve lāyıḳı üzere istifrāġ olunmaz. Ammā faṣl-ı ṣayfta faṣda iḥtiyāc katında o faṣd ḍayyiḳ ve dar olmak evlā olur.

Ve faṣd olunan kimse müstelḳī olduğu ḥālde faṣd olunmak evlā olur, zīrā vaḳt-i istilḳāda olan faṣd ḳuvveti ziyāde ḥıfẓ eder ve o faṣd ile ġaşy gelmez.

Ve ammā ḥummayātta her ḥālde iḥtirāz eylemek vācib olur eger ḥummānın iltihāb ve iştiᶜāli ziyāde olur ise. Ve ḥādde olmayan ḥummāların ibtidāsında ve zamān-ı devrinde dahi faṣddan iḥtirāz olunur. Ve ḥummā teşennüce maḳrūn olup faṣda dahi iḥtiyāc olsa o kimsenin faṣdı taḳlīl olunur yaᶜnī faṣd edip dem-i ḳalīl istifrāġ olunduktan sonra ḳaṭᶜ olunur, zīrā teşennüc ᶜārıḍ olan kimsenin seheri olur ve çok terler ve onun ḳuvvetini bu mez̲kūrlar isḳāṭ eder, onun için vācib olur ki bi-ḥasebi'ḍ-ḍarūret faṣd olundukta dem-i ḳalīl çıktıktan sonra ḳaṭᶜ olunup ḳuvvete ᶜudde ve muᶜīn olmak için bāḳī kalan dem ᶜurūḳta ḥabs ve ḥıfẓ oluna.

Ve bu ḳıyās üzere faṣd olunur o maḥmūm ki onun ḥummāsı ᶜufūnetli ḥummā olmaya, o maḥmūm dahi faṣd olunup ondan dem-i ḳalīl istifrāġından sonra dem ḳaṭᶜ olunup bāḳī kalan dem ḳuvvete ᶜudde ve muᶜīn kılınır ve ḳuvvet o ᶜudde ile ḥummāyı taḥlīl eder.

Ammā ḥummā ᶜafīniyye olup iltihābı şedīd olmasa ḳavānīn-i ᶜaşereye naẓar eyle yaᶜnī ḳuvvet ve sinn ve mizāc-ı ṭabīᶜī ve mizāc-ı ḥādis̲ ve ᶜādet ve seḥane ve heyᵓet ve tedbīr-i müteḳaddim ve vaḳt-i ḥāḍır ve beldeye mürāᶜāt eyle, faṣda müsāᶜade olur ise ḳārūrede teᵓemmül ve tefekkür eyle, eger ḳārūre ġalīẓ olup ḥumrete meyli olur ise ve nabḍ dahi ᶜaẓīm olur ise ve seḥane dahi müntefiḫa ise ve ḥummā seḥaneyi hüzāle irgürüp ḫarṭ ve tehzīl eylemekte sürᶜat ve mübāderet eylemez ise o kimseyi miᶜdesinin ṭaᶜāmdan ḫālī olduğu vaḳtte sen faṣd eyle. Ammā ḳārūre raḳīḳ olup veyāḫūd nārī olur ise veyāḫūd seḥane maraḍın ibtidāsından beri hüzāl ve inḥirāṭ üzere oldu ise faṣddan ziyāde ḥaẕer eyle.

Ve eger ḥummā nāibe olup feterātı olur ise veyāḫūd dāime olup iştidādının sekenātı olur ise faṣd olunmağa iḥtiyāc katında o maḥmūmu feterāt ve sekenāt vaktinde faṣd eyle. Ve nāfiḍin ḥāline iᶜtibār eyle, eger nāfiḍ ḳavī olur ise faṣddan ziyāde ḥaẕer eyle. Ve levn-i demde dahi teᵓemmül eyle, eger ḫāric olan dem raḳīḳ olup beyāḍa meyli olur ise o vaḳtte demi ḥabs eyle. Ve marīḍ olan kimsede mevcūd olan aḫlāṭın ḥareketine ve heyecānına bāᶜis̲ olup ve aḫlāṭ-ı bāridenin fecācetine ve nuḍcuna ᶜiṣyān edip ḫām kalmasına müᵓeddī olan nesnelerden tevaḳḳī ve iḥtirāz eyle.

Ve ḥummāda faṣd vācib oldukta beyne'n-nās maḥmūm olan kimseden ḥummāsının bidāyesinden dört gün mürūr eyledikten sonra faṣd [cāiz] olmaz diye meşhūr ve müteᶜāref olan kelāma iᶜtibār olunmaz belki ibtidā ḥummādan kırk gün dahi mürūr eder ise faṣdı vācib olan maḥmūm faṣd olunur. Ve bu vech ile maḥmūmdan kan alınmak Cālīnūs'un mez̠hebidir. Lākin faṣdın vücūbuna delālet eyleyen edille ṣaḥīḥ olur ise faṣd taḳdīm ve taᶜcīl olunmak evlā olur. Eger ḳuṣūr olunup istiᶜcāl olunmadı ise her hangi vaḳtte o ḳuṣūr bilinir ise o vaḳtte faṣdı vācib olan maḥmūmdan ḳarīben z̠ikri mürūr edem umūr-ı ᶜaşereye mürāᶜāt edip faṣd olunur.

Ve çok kerre dahi faṣdın vücūbuna delālet eder edille yok iken ve faṣda ıḍṭırār bulunmamış iken māddeyi taḳlīl edip ve ṭabīᶜatı taḳviye eylesin diye faṣd olunur, zīrā faṣd ile mādde ḳalīl olur ve māddenin ḳılletinden ṭabīᶜat ḳuvvet bulup māddeye ġālib olur. Lākin mücerred taḳviye ḥasebiyle faṣd o kimselerde cāiz olur ki onların seḥanesinde ve sinn ve ḳuvvetinde ve ġayri şurūṭta faṣda ruḫṣat ve müsāᶜade ola.

Ammā demevī olan ḥummāda faṣdın aḥvāli ve aḥkāmı budur ki demevī ḥummānın zamān-ı ibtidāsında faṣd-ı ġayr-i müfriṭ ile faṣd olunur ve nuḍc-dan sonra faṣd olunup ifrāṭ üzere dem istifrāġ olunur ve çok kerre ḥummā-ı demeviyye mücerred faṣd ile ḳalᶜ olunur.

Ve vācib olur ki şedīdü'l-berd olan mizāc ṣāḥibinden kan alınmaya ve onu faṣd eylemekten ziyāde ḥaz̠er oluna. Kez̠ālik şedīdü'l-berd olan beldede faṣd olunmaya. Ve vecaᶜ-ı şedīdi olanlardan ve muḥallil olan istiḥmāmdan sonra ve cimāᶜ ᶜaḳibinde ve mümkin oldukça on dört yaşından sinni noḳṣān olanlardan ve yine mümkin oldukça sinn-i şeyḫūḫata bāliġ olanlardan kan alınmaya lākin şeyḫ olup veyāḫūd sinni ḳāṣır ve aḥdās̠tan olup ve seḥane-sine s̠iḳa ve iᶜtimād olunup ve ᶜaḍalātında iktināz ve ᶜurūḳunda vüsᶜat ve imtilā ve levninde ḥumret olanlardan cürᵓet edip kan alınmak cāiz olur lākin onların dahi faṣdı yesīr olup demleri tedrīcle ḳalīlen ḳalīlen istifrāġ olunur.

Ve vācib olur ki ḳaḍāfet ve hüzāli şedīd olanlar, kez̠ālik simenleri şedīd olup ziyāde semiz olanlar ve bedeni müteḫalḫil ve ebyaḍ-ı müterehhil olan-lar ve levni aṣfer olup demi ᶜadīm ve ḳalīl olanları mümkin oldukça faṣddan tevaḳḳī ve iḥtirāz oluna.

Keẕālik emrāḍ-ı ṭavīle ṣāḥibleri dahi faṣd olunmaz ve onları faṣddan iḥtirāz oluna lākin onların fesād-ı demleri faṣdı īcāb eder ise sen o kimsleri faṣd eyle ve ḫāric olan demde teʾemmül eyle, eger faṣd ile çıkan dem koyu ve kara olur ise o demi istifrāġ eyle ve eger raḳīḳ ve ebyaḍ olur ise fi'l-ḥāl mevḍiᶜ-i faṣdı şedd edip demi ḥabs eyle, zīrā raḳīḳ-i ebyaḍ olan demi istifrāġın ḫaṭarı ᶜaẓīm olur ve iḥtirāzı vācib olur.

Ve vācib olur ki ṭaᶜāmdan imtilāsı olan kimse faṣd olunmaktan ḥaẕer oluna, zīrā mümtelī olan kimse faṣd olunsa ḫāric olan demin yerine miᶜdeden o ṭaᶜām ḳable'n-nuḍc müncezib olur.

Ve keẕālik miᶜde ve sāir emᶜā s̱üfl-i müdrik ile veyāḫūd idrāke ḳarīb olan s̱üfl ile mümtelī ve dolu iken faṣddan iḥtirāz olunur belki gerektir ki ictihād olunup s̱üfllerden miᶜdede ve miᶜde eṭrāfında yaᶜnī ᶜulyāda olan emᶜāda olanlar ḳayʾ ile iḫrāc oluna ve süflāda olan emᶜāda olanları mümkin olan edviye ile ishāl edip iḫrāc oluna, eger iḥtiḳāna muḥtāc olur ise iḥtiḳān edip iḫrāc oluna.

Ve toḫme ṣāḥibleri faṣd olunmaktan iḥtirāz olunur belki toḫmesi haḍm olunca ḳadar mühlet verilip faṣd iḳtiḍā eder ise baᶜdehu faṣd olunur.

Ve fem-i miᶜdesinin ẕekā-i ḥissi olanlar keẕālik fem-i miᶜdesi ḍaᶜīf olanlar ve miᶜdesinde mirār tevellüdü lāzım ve muᶜtād olanlara tehevvür ile faṣd eylemekten iḥtirāz olunur yaᶜnī miᶜdesine taᶜahhüd edip ıṣlāḥ eylemezden muḳaddem onlardan kan alınmak cāiz olmaz ḫuṣūṣan ᶜale'r-rīḳ onlardan kan alınmaktan ziyāde iḥtirāz olunur. Bu ḥāletler ᶜalāmetleri ile maᶜlūm olur: Fem-i miᶜdenin ẕekā-i ḥissinin ᶜalāmeti budur ki leẕẕāᶜ olan bir nesne belᶜ olunup yutulsa ẕekī olan fem-i miᶜde ondan müteʾeẕẕī olur. Ve fem-i miᶜdenin ḍaᶜfının ᶜalāmeti budur ki o kimsenin ṭaᶜāma şehveti ḳalīle ve miᶜdesi feminde ağrı ve vecaᶜ olur. Ve miᶜde feminin mirārı ḳabūl edip ve onda mirār tevellüdü kes̱īr olduğunun ᶜalāmeti budur ki ġas̱eyān onda kes̱īr olur ve her vaḳtte ṣafrāyı ḳayʾ eder ve feminde merāret olup ağzı acı olur.

Bu mis̱lli [120a] kimseler fem-i miᶜdelerine taᶜahhüd eylemezden muḳaddem faṣd olunsa o kimselere o faṣddan ḫaṭar-ı ᶜaẓīm ᶜārıḍ olur ve onların baᶜḍıları dahi helāk olur. Pes o kimseler faṣda muḍṭarr olsalar vācib olur ki onlardan fem-i miᶜdesi ẕekī veyāḫūd ḍaᶜīf olanlara ḳable'l-faṣd rāyiḥası ṭayyib olan ḥāmiḍ rubūba ḫubz-ı naḳī ġams olunup ve ıslatılıp ilḳām ve iṭᶜām oluna.

Ve eger fem-i miʿdenin ḍaʿfı mizāc-ı bārid ḥasebiyle olur ise ona iṭʿām olunacak ḫubz-ı naḳī efāvīhler olur ve mā-ı sükkere ġams olunur veyāḫūd mümessek naʿnāʿ şarābına veyāḫūd mümessek ayva şarābına ġams olunup iṭʿām olunur ve biraz vaḳtten sonra faṣd olunur.

Ammā miʿdesinde mirār tevellüdü kes̱īr olanlara vācib olur ki ḳable'l-faṣd kes̱īren mā-ı ḥārrı sikencebīn ile şürb etmekle ḳayʾ eyleyeler baʿdehu müterāḫiyen birkaç loḳma tenāvül eyleyip ḳalīlen istirāḥat eyledikten sonra iftiṣād olunalar.

Ve mefṣūd olan kimseye vācib olur ki faṣd ḥasebiyle istifrāġ olunan dem-i ṣāliḥin bedelini tedārük eyleye. Eger mefṣūd olan kimse ḳavī olur ise onun bedel mā-yeteḥalleli kebāb tenāvülü ile ḥāṣıl olur, zīrā kebāb her ne ḳadar s̱aḳīl ve haḍmı ʿasīr ise ḳuvve-i hāḍımesinin ḳuvveti ḥasebiyle o mefṣūd kebābı ḥaḍm edip ġıdā-i kes̱īr ü ceyyid ḥāṣıl olur. Lākin vācib olur ki mütenāvel olan kebāb miḳdār-ı ḳalīl ola, zīrā maḳṣūd olan kimse her ne ḳadar ḳuvveti ḳaviyye ise faṣd ile ona min-vechin ḍaʿf ṭārī olur ve haḍmında dahi bir nevʿ ḍaʿf olur, pes onun ḳuvveti s̱aḳīl olan kebābdan miḳdār-ı kes̱īri haḍmdan ʿāciz olur.

Bu maḳāmda nüsḫalar muḫtelifedir: Baʿḍı nüsḫada فبالكباب على ثقله *vāḳiʿ olmuştur ve baʿḍı āḫerde bir noḳṭalı fā ile* بثفله *vāḳiʿ olmuştur. Ẕikr olunan tercüme nüsḫa-i ūlānın tercümesidir. Ve nüsḫa-i s̱āniyenin tercümesi budur ki: "O kimse kebābın māiyyetini maṣṣ edip s̱üflünü atmaz belki s̱üflü ile maʿan tenāvül eyler." Ve bunda işāret olur ki miʿdesi ḍaʿīf olanlar kebābı imtiṣāṣ edip s̱üflünü ilḳā ederler. Şerḥte minvāl-i muḥarrer üzere bu maḳām tavḍīḥ olunmuştur.*

Ve baʿḍı kerre ruʿāftan için veyāḫūd raḥimden veyāḫūd maḳʿadeden ve ṣadrdan ve baʿḍı ḫurācāttan demin nezf ve ẓuhūru ḥasebiyle faṣd olunur ve o faṣd ile dem cihet-i ḫilāfa cezb olunur ve ẕikr olunan ʿilletlere faṣd menfaʿatli ve ḳavī ʿilāc olur. Lākin vācib olur ki o faṣd cidden ḍayyiḳ olup ve faṣdın ʿadedi ve merrātı kes̱īr ola ve müteʿaddid günlerde ola, yevm-i vāḥidde olmaya meger ki yevm-i vāḥidde olmaġa ziyāde iḥtiyāc ola. Ve müteʿaddid faṣdlar gün aşırı olmak lāyıḳtır ve mümkin oldukça müteʿaddid faṣdlarda istifrāġ-ı dem taḳlīl olunmak evlādır. Ve'l-ḥāṣıl miḳdār-ı istifrāġı ziyāde eylemekten faṣdın ʿadedini ziyāde eylemek evlā ve aḥrā olur.

Ve iḥtiyāc yok iken faṣd olunsa o faṣd mirārı taḥrīk eder ve lisān mis̱lli ʿuḍvları kurutup tecfīf eder. Ve sükker ile mā-ı şaʿīr o faṣdın maḍarratını tedārük eder.

Ve o kimse ki iki kerre faṣd murād eyleye, ona vācib olur ki yedi üzere olan damarı faṣd eyleye ve o faṣd ṭūlānī ola tā ki mafṣalın ḥareketi ḥasebiyle damarın şaḳḳı bitişmeyip faṣd-ı āḫer olundukta şaḳḳ-ı āḫere muḥtāc olmaya belki şaḳḳ-ı evvel açılıp s̱āniyen dem iḫrāc ve istifrāġ oluna.

ʿAllāme der ki Ḳānūn'un bu kelāmı faṣdda tes̱niye murād olundukta ʿurūḳ-ı yedden bāsilīḳ gibi mafṣaliyye ʿurūḳun biri faṣd oluna. Ve kez̠ālik "faṣd-ı s̱ānī baʿde eyyām ola" demekle maḥmūl olur. Eger iki faṣd yevm-i vāḥidde olmak iḳtiḍā eder ise faṣd damarın verābına olmak evlā olur. Ve kez̠ālik faṣd ḥabl-i z̠irāʿ gibi mafṣalı olmayan damardan olur ise faṣd ṭūlānī olmaz belki geniş faṣd olunmak lāyıḳ olur. Pes Ḳānūn'da ان يفصد طولا وان يوسع *dediği iki ḥālin her biri birer nevʿ damara maḫṣūṣ olur.*

Ve bu şurūṭa riʿāyetten sonra yine damarın sürʿat üzere iltiḥāmından ḫavf olunur ise mevḍiʿ-i faṣdın üzerine milḥ ile maḫlūṭ olan zeyt ile bir ḫırḳayı ıslatıp vaḍʿ olunur ve üzeri bağlanır ve faṣd katında mibḍaʿı yaʿnī nīşteri dühn ile telṭīḫ edip faṣd eder ise o cirāḥat sürʿat ile mülteḥim olmaz ve o faṣdın vecaʿı ḳalīl olur. Ve mibḍaʿı yağlamağın ṭarīḳi budur ki dühn ile o mibḍaʿa mesḥ-i ḫafīf ile mesḥ olunur veyāḫūd o mibḍaʿ dühnün içine ilḳā olunup sonra ḫırḳa ile o mibḍaʿ mesḥ olunur.

Ve iki defʿa faṣd olundukta iki faṣdın arasında uyumak mevḍiʿ-i faṣdın sürʿat üzere iltiḥāmını īcāb edip faṣd-ı s̱ānīde müceddeden damarı cerḥe muḥtāc olur, pes uyumamak evlā olur.

Bizim edviye ile vaḳt-i şitāda istifrāġ edenlere lāyıḳ olan yevm-i cenūbīyi taraṣṣud eylemektir diye bundan aḳdem z̠ikr eylediğimizi tez̠ekkür edip faṣdda dahi o şarṭ ile ʿamel eyle. Ve şitāda faṣd eder isen yevm-i cenūbda faṣd eyle.

İmām Ḳarşī ile Mesīḥī ittifāḳ edip dediler ki yevm-i cenūbdan ḥarāretli gün murād olunur ise bu kelām ṣaḥīḥ olur ve eger cenūb rūzgārı estiği gün murād olunur ise bu kelām vāḳıʿa muṭābıḳ olmaz. ʿAllāme ikisini dahi redd edip z̠ikr olunan günlerin ikisinde dahi faṣd muvāfıḳ olur diye ḥükm eder.

Ve maᶜlūm ola ki müvesvis olanların ve mecnūnların ve gece ile faṣd[a] muḥtāc olanların ve nevm vaḳtinde faṣda muḥtāc olanların faṣdı ḍayyiḳ olmak vācib olur, zīrā bu faṣdlarda nezf-i dem ġālib olur ve faṣd ḍayyiḳ oldukta nezften ḫavf olunmaz.[443] Ve keẕālik iki kerre faṣda muḥtāc olmayanların faṣdı dahi ḍayyiḳ ve dar olmak lāyıḳ olur.

Ve maᶜlūm ola ki faṣdın tekrārına muḥtāc olanların faṣd-ı s̱ānīsi ḍaᶜfının miḳdārı ḥasebiyle teʾḫīr olunur. Eger o kimsede ḍaᶜf olmaz ise o iki faṣdın biri birinde uzaklığının ġāyeti bir sāᶜat olur.

İki kerre faṣd eylemekten ġaraḍ demi cānib-i ḫilāfa ceẕb olur. Ve ceẕb için faṣdın tes̱niyesi murād olundukta iki faṣdın arası ve fāṣılası bir gün miḳdārı kılınır. Yevm-i vāḥidde [faṣdı] tekrār ve tes̱niye edenlere faṣd-ı müverreb ziyāde muvāfıḳ olur. Ve vaḳt-i vāḥidde faṣdı tekrār murād edenlere faṣd-ı muᶜarraḍ yaᶜnī damarın enine faṣd eylemek evfaḳ olur. Ammā iki faṣd ile ḳanāᶜat eylemeyip birkaç eyyāmdan her günde faṣd eylemek murād edenlere damarları uzunluğuna faṣd eylemek evfaḳ olur.

Ve hangi faṣdın vecaᶜı ziyāde olur ise onun mevḍiᶜ-i faṣdı ve cürḥü geç mülteḥim olur, yarasının sağalması vecaᶜının miḳdārı ḳadar geç olur.

Ve faṣd tekrār olunup istifrāġ dahi ziyāde olmasıyla ġaşy ᶜārıḍ olur lākin iki faṣdın arasında ṭaᶜām tenāvül eylerse ġaşyin ᶜurūḍuna ve ḥudūs̱una o ṭaᶜām māniᶜ olur.

Ve iki faṣdın arasında uyuyan kimsenin nevmi ḥālinde aḫlāṭ bedenin ᶜumḳuna ve bāṭınına çekilir ve faṣd-ı s̱ānī katında fuḍūl dahi o aḫlāṭla bāṭında bulunur velākin o faṣd-ı s̱ānī ile münceẕib olan dem ile fuḍūl maᶜan münceẕib olup istifrāġ olunmaz.

Ve faṣdı tes̱niyenin menāfiᶜ-i müteᶜaddidesi vardır: Bir menfaᶜati budur ki faṣd-ı evvelden bedende bāḳıye [120b] kalan mevādd faṣd-ı s̱ānī ile istifrāġ olunur ve tenḳıye-i kāmile olur ve yine o kimsenin ḳuvvet-i kāmilesi bāḳıye olur. Ve tes̱niyenin ḫayrlısı iki gün yāḫūd üç günden sonra olan tes̱niye olur.

Ve faṣda ḳarīb zamānda uyumak baᶜḍı kerre aᶜḍāda inkisār iḥdās̱ eder. Ve baᶜḍı kerre ḳable'l-faṣd istiḥmām eylemek faṣdı ᶜusretli eder, zīrā

443 Bu ẕikr olunan dört ṣūretten müfteṣıd müvesvis veyāḫūd mecnūn olur ise mevḍiᶜ-i faṣdını açar ve lā-maḥāle nezf ᶜārıḍ olur ve ṣūret-i aḫīrlere maḥall nevm olmakla nevm ile dem nezf eder.

ḥammām ḥammām-ı yābis olur ise cildi taġlīẓ eder ve faṣdın vecaʿı ziyāde olur ve eger ḥammām ḥammām-ı raṭb olur ise cildi o ḥammām telyīn edip zelḳa müʾeddī olur.[444] Lākin müfteṣıdın demi şedīden ġalīẓ olur ise ona ḳable'l-faṣd telṭīf-i dem için istiḥmām muvāfıḳ olur.

Ve faṣd olunan kimseye lāyıḳ olur ki faṣddan sonra imtilāya iḳdām eylemeye belki ġıdāyı tedrīc üzere kıla ve evvelā laṭīf nesneler ile azar azar taġaddī eyleye ve keẕālik faṣddan sonra riyāḍet eylemeye belki istilḳāya ve arkası üzere yatmağa meyl eyleye ve faṣddan sonra taḥlīli olan istiḥmāmı dahi eylemeye.

Ve o kimse ki yedinden faṣd olunup mefṣūd olan yedi teverrüm eylese āḫer elinden dahi faṣd olunup taḥammülü miḳdārı istifrāġ olunur ve müteverrim olan yedin üzerine isfīdāc merhemi vaḍʿ olunur ve eṭrāfı müberridāt-ı ḳaviyye ile ṭılā olunur.

Ve bedeninde aḫlāṭın ġalebesi ve kes̱reti olan kimse iftiṣād eylese o faṣd aḫlāṭın s̱everānına ve cereyānına bāʿis̱ olur ve onun ıṣlāḥı mütevātiren faṣd eylemek ile olur. Keẕālik demi sevdāvī olan kimse faṣd-ı mütevātire muḥtāc olur, o faṣd-ı mütevātir ile ḥālen ḫiffet ḥāṣıl olur lākin sinn-i şeyḫūḫata bāliġ oldukta onun emrāḍı ẓuhūr eder ve cümleden biri sektenin ẓuhūru olur.

Ve çok kerre faṣd ḥummayātı iḥdās̱ eder ve o ḥummayāt o kimsede olan ʿufūneti taḥlīl eder.

Ve ṣaḥīḥ olan kimse faṣd olunsa ona gerektir ki bizim şarāb bābında ẕikr eylediğimiz nesneyi tenāvül eyleye. *ʿAllāme der ki Şeyḫ'in murādı bir miḳdār ṭaʿām tenāvül edip üzerine üç ḳadeḥ şarāb içmektir.*

Ve maʿlūm buyurula ki faṣd olunacak damarların baʿḍısı evride damarları ve baʿḍısı şerāyīn damarları olur. Ve şerāyīn yaʿnī yürek damarlarından faṣd ḳalīl olur ve şerāyīnden faṣd olundukta nezf-i demden ziyāde iḥtirāz vācib olur, zīrā dem-i şerāyīnin nezfinin ḫaṭarı ʿaẓīm olur ve ednā ḫaṭarı nezf-i dem ḥasebiyle ebūresīmā ḥādis̱ olur ki o maraḍa eṭıbbā ümmü'd-dem tesmiye ederler, o maraḍda dem taḥt-ı cildde ʿuḍva münteşir olup ʿuḍv kırmızı görünür. Ve şerāyīn faṣdının bu ednā ḥāli eger faṣd cidden ḍayyiḳ olur ise ḥādis̱ olur.

---

444 Yaʿnī cild yumuşak oldukta mibḍaʿ damara iṣābet eylemekte ḫaṭā eder, ʿuḍv müsterḫī olup ḳıvāmı üzere olmamak ḥasebiyle.

Ve nezf-i demden emīn olundukta şerāyīni faṣdın menfaᶜati ᶜaẓīme olur ḫuṣūṣan o maraḍlar ki onda şerāyīni faṣd lāzım ola, o maraḍlarda şerāyīn faṣdının nefᶜi ḳat-ender-kat ziyāde olur. Ve eks̱eriyyā o zamān faṣd ile intifāᶜ olunur ki faṣd olunan şiryānın ḳurbünde olan ᶜuḍvda sebebi dem-i laṭīf-i ḥādd olan bir maraḍ ola, pes bu mis̱lli şiryāndan faṣd olunup ve onu faṣdın ḫaṭarından emīn olunsa o faṣdın menfaᶜati ziyāde ᶜaẓīm olur.

Ve yedde olan evride damarlarından faṣd olunan damarlar altıdır: ḳīfāl, bāsilīḳ, ekḥal, ḥablü'ẕ-ẕirāᶜ, üseylim damarları ve ibṭī ismine maḫṣūṣ olan damar ki o damar bāsilīḳ damarından bir şuᶜbedir.[445] Ve bu altı damarın içinden faṣdı ziyāde selāmetli olan ḳīfāl damarı olur. Ve ẕikr olunan altı damarın üçü mābiḍ-i mirfaḳın fevḳinden faṣd olunur ve keẕālik ḳīfāl dahi mābiḍin fevḳinden faṣd olunur, bi'l-cümle o dört damarlar mābiḍden ve mābiḍin taḥtından faṣd olunmaz.[446]

ᶜAllāme der ki üç damardan Ḳānūn'un murādı ekḥal ve iki bāsilīḳ olur. Ve "mābiḍ" ᶜaḍud ile sāᶜidin arası olur. Pes bu dört damarlardan yaᶜnī ḳīfāl ve ekḥal ve bāsilīḳ ve ibṭī tesmiye olunan bāsilīḳin şuᶜbesinden faṣd olundukta lāyıḳ olur ki o faṣd mābiḍin fevḳinde olup ᶜaḍuda māil ola, mābiḍde ve mābiḍin taḥtında olan maḥallerinden olmaya. Bu damarlarda emr-i ṣavābın ḫilāfı üzere mābiḍin taḥtından faṣda nāsın iᶜtiyādı olmakla [mābiḍin] fevḳinden faṣd olunmak evlā olduğunu beyānda ṣāḥib-i Ḳānūn mübālaġa eyledi. İntehā kelāmu'l-ᶜAllāme. Ve Ḳānūn ṣāḥibi daᶜvāsını beyān edip der ki:

Mābiḍin fevḳinde olan faṣd ile demin ḫurūcu ceyyid olur, ammā mābiḍin ḥiẕāsında olan maḥallden o damarlar faṣd olunsa istifrāġ-ı dem ceyyid olmaz. Ve mābiḍin fevḳinde olan maḥaller ᶜaṣab ve şiryāndan ḫālī olmakla o maḥallerden faṣdda ḫaṭar olmaz, ammā mābiḍin taḥtı bunun ᶜaksi üzere olur. Ve bu ẕikr olunan dört damarlar ᶜurūḳ-ı mafṣaliyye olmakla onları

445 [Ragıp Paşa 1335-6 vr. 46a derkenarında Kutbuddīn-i Şīrāzī'nin *Tuhfetü's-Saᶜdiyye*'sinde (bkz. Fazıl Ahmed, 968, vr.603b) bu damarların Arapça tarifleri yer alır.]

446 Ve ḳarīben ẕikr olunur ki bāsilīḳi mābiḍin fevḳinden faṣdda mibḍaᶜ reʾs-i ᶜaḍaleye iṣābet eylemek ḫavf olunmakla evlā olan bāsilīḳ taḥt-ı mābiḍden faṣd olunup o maḥallde bulunan şiryān ve ᶜaṣabe minḍaᶜın iṣābetinden iḥtirāz olunmaktır. Bu maḥallde olan kelāma maġrūr olunmayıp ẕikri ātī kelāmı dahi mülāḥaẓa eyle. Ve Īlāḳī ḳavl-i s̱ānīyi iḫtiyār eylemiştir.

ṭūlānī faṣd maḥall-i faṣdın bürʾü ve sağalması ebṭaʾ olmasını iḳtiḍā eder ve ġayr-i mafṣaliyye olan ʿurūḳun faṣdı ṭūlānī olmak sürʿat-i bürʾe müʾeddī olur.

Ve ʿırḳ-ı nesāʾ ve üseylim ve onlar gibi sāir daḳīḳ olan damarlardan faṣd olundukta ṭūlānī faṣd olunmak ṣavāb olur. Ve ḳīfāl faṣd olundukta reʾs-i ʿaḍalden mevḍiʿ-i leyyine meyl ettirilip mābiḍin fevḳinden faṣd olunmak ve mevḍiʿ-i faṣd tevsīʿ olunmak lāyıḳ olur.

Ve faṣdı tevsīʿ eylemek mibḍaʿı ḍarb-ı vāḥid ile ḍarb etmekle olmak lāyıḳ olur. Faṣdı tevsīʿ için birkaç defʿa mütevāliyen damara mibḍaʿı ve nīşteri ḍarb eylemek cāiz olmaz, zīrā ḍarb-ı mütevālī verem iḥdās̱ eder ve ḍarbe-i vāḥidede ḫaṭā olmaz. Ve ḳīfālin mevḍiʿ-i faṣdında ḫaṭā edenlerin eks̱er-i ḫaṭāları ve nikāyeleri müteʿaddid ve mütevālī ḍarb edenlerde olur ve ḍarb her ne ḳadar ʿaẓīm olur ise nikāyesi ve ḫaṭāsı nādir olur.

Ve ḳīfālden mevḍiʿ-i faṣdın iltiḥāmı ziyāde baṭīʾ olan, ṭūlānī olan faṣdın mevḍiʿi olur. Ve kaçan ḳīfālin faṣdı tes̱niye olunmak murād olundukta faṣd-ı evvel tevsīʿ olunur.

Ve bu maḳāmda ṣāḥib-i Ḳānūn bir terkīb-i mücmel beyān eder, o terkīb budur: اذا لم يوجد طلب بعض شعبه التي في وحشتي الساعد *İntehā. Ḳarşī tefsīr edip der ki bāsilīḳi faṣd murād eden bāsilīḳin kendiyi bulamasa bāsilīḳin şuʿbesi olan ibṭīden faṣd eder ki o ibṭī sāʿidin vaḥşī cānibinde olur. Lākin ʿAllāme, Ḳarşī'nin bu tefsīrini redd edip der ki ḳīfāli beyān ṣadedinde iken bilā-ḳarīne bāsilīḳ murād olunmak baʿīd olur belki Şeyḫ'in murādı ḳīfāl faṣd olunmak murād oldukta ḳīfāl bulunmasa ḳīfālin şuʿbesi sāʿidin vaḥşīsinde faṣd olunur demektir.*[447]

Ve ekḥal damarından faṣdda ġāyet ḫaṭar vardır, zīrā taḥtında ʿaṣabe vardır, baʿḍı kerre iki ʿaṣabe arasında olur. Ve vācib olur ki her ne ḳadar müşkil ise ekḥali ṭūlen faṣdda ziyāde saʿy ve ictihād oluna ve onun faṣdı sürʿat ile ola. Ve baʿḍı kerre ekḥalin fevḳinde veter gibi daḳīḳ ʿaṣabe-i memdūde olur ve vācib olur ki taḥarrī olunup o ʿaṣab taʿarrüf oluna tā ki mibḍaʿ ile ḍarbe

447 Bu ʿabd-i faḳīr der ki ʿibāretten ẓāhir olan ʿAllāme'nin ẕāhib olduğu maʿnādır lākin ẕikr olan maḥallde ḳīfāl şuʿbesi olduğu maʿrūf olmamakla Ḳarşī kelāmı ẓāhirden ṣarf eyledi. Ve bu mis̱lli ḫilāf-ı ẓāhir maʿnālar *Ḳānūn*'un kelāmında kes̱īrü'l-vuḳūʿdur.

o ʿaṣaba iṣābet etmekle yede ḫader-i müzmin ʿārıḍ olmaya. Ve o kimseler ki onların damarları ġalīẓ ola, o kimsenin ekḥali üzerinde olan ʿaṣabdan ẕikr olunan şuʿbe āşikāre olur ve ḫaṭā ḥasebiyle ḍarbe o şuʿbeye iṣābet eylese onun nikāyesi ve ḍararı eşedd olur. Ve ġılaẓ ḥasebiyle o şuʿbeye ḍarbe iṣābet eyledikte faṣdı iltiḥāmdan menʿ eyle ve üzerine iltiḥāma māniʿ edviye vaḍʿ eyle ve aʿṣābın cirāḥatine menfaʿati olan edviye ile muʿālece eyle ve kitāb-ı rābiʿde o muʿālecātı biz beyān eyledik. Ve sen mecrūḥ olan ʿaṣab ḥavālīsine müberridāt taḳrībinden ziyāde ḥaẕer eyle, ʿineb-i s̱aʿleb ʿuṣāresi gibi ve ṣandal gibi müberridāt [121a] ile muʿālece eyleme belki o cirāḥatin eṭrāfını ve bedenin küllīsini dühn-i müsaḫḫin ile temrīḫ eyle.

Ve ḥablü'ẕ-ẕirāʿ tesmiye olunan tesmiye olunan damarın faṣdında ṣavāb olan faṣd-ı müverrebdir. Lākin ḥabl-i ẕirāʿ mürāviġ olur ise yaʿnī iki ṭarafa mültevī olur ise o mis̱lli ḥablü'ẕ-ẕirāʿı ṭūlen faṣd eylemek lāyıḳ olur ve bāsilīḳi faṣd ziyāde ḫaṭarlı olur, zīrā bāsilīḳin taḥtında şiryān olur ve ḫaṭā olunup şiryāna ḍarbenin iṣābetinden ḫavf olunur. Ve keẕālik bāsilīḳin taḥtında ʿaṣab ve ʿaḍal olur, pes bāsilīḳi faṣd eyledikte ziyāde ḥaẕer eyle, zīrā şiryān delindikte kan dinmez veyāḫūd kanın dinmesi ṣuʿūbetli olur.

Ve baʿḍı nāsın bāsilīḳi iki şiryān arasında vāḳiʿ olur, beyne'l-eṭıbbā müteʿāref olan ʿalāmet-i maʿhūde ile birisi maʿlūm oldukta o şiryānın üzerine nişān konulup o nişān konulan mevḍiʿden iḥtirāz eyleyerek bāsilīḳe[448] ḍarb olunur ve nişānlı olan şiryāna ḍarbenin iṣābetinden emīn olunur lākin o ḍarbe şiryān-ı āḫere iṣābet edip yine ḫaṭar ḥāṣıl olur, pes vācib olur ki taḥarrī ve taʿarrüfte ziyāde iḳdām oluna ḥattā ḫaṭā ve ġalaṭta vāḳiʿ olmaya.

Ve taḥarrīnin ṭarīḳi budur ki o bāsilīḳe ve eṭrāfına enāmil ile cess ve mess olunur, eger enāmilin taḥtında ḥareket ḥiss olunur ise o ḥareket eden mevḍiʿe midād ile ʿalāmet vaḍʿ olunup o maḥallden faṣd tebʿīd olunur, zīrā ḥareket ancak şiryānda olmakla mevḍiʿ-i ḥarekette şiryān müteḥaḳḳaḳ ve maʿlūm olur. Taḥarrīnin bu vechle olduğu şerḥte meẕkūrdur ve bu vechle taḥarrīde şiryānın vücūdu müteḥaḳḳaḳ olur lākin ṣāḥib-i Ḳānūn ṭarīḳ-i āḫer beyān edip der ki:

448 [Buradan itibaren Hamidiye nüshasında atlama vardı, atlanılan kısmı Ragıp Paşa 1335-6, vr. 45b-47a'dan tamamladık.]

Kaçan bāsilīḳi faṣd için yedi sen ʿıṣābe ile şedd edip bağlasan ekṡer-i ḥālde o maḥall müntefiḫ olur lākin o intifāḫ baʿḍı kerre şiryānda olur ve baʿḍı kerre verīdde olan bāsilīḳte olur ve iki taḳdīr üzere o intifāḫın ẓuhūrunda o bağı sen ḥall edip çöz ve rıfḳ ile mevḍiʿ-i intifāḫa mesḥ eyle ve yine o ʿıṣābeyi mevḍiʿine şedd edip bağla ve yine müntefiḫ olur ise yine o ʿıṣābeyi ḥall ve mesḥi iʿāde eyle. Ve bu vech ile ḥall ve iʿāde müfīd olmayıp birkaç defʿa tekrār olundukta o intifāḫ ʿavdet eder ise bāsilīḳten faṣdı terk edip bāsilīḳin şuʿbesi olan ibṭīyi sāʿidin insī cānibinde esfele sālik olduğu maḥallinden faṣd eylesen beʾs yoktur. Ve çok kerre dahi ʿıṣābe şedd olundukta şiryāna intifāḫ ʿārıḍ olup ġalīẓ ve mütemeddid olup ve rabṭ ve nefḫ ile ve o rabṭ ve nefḫten ḥādiṡ temeddüd ḥasebleri ile nabḍ ve ḥareket iḥsās olunmaz ve o sebebler ile şiryānın şühūḳ ve irtifāʿ verīdin şedd ile olan şühūḳ ve irtifāʿına müşābih olup şiryān bāsilīḳ ẓann olunup faṣd olunur ve o kimse ḫaṭarda vāḳiʿ olur. Ve iştibāhlar zāil oluncaya ḳadar bāsilīḳi faṣd eden kimseye taḥarrīde iḳdām ve ihtimām lāzım olur.

Ve faṣd için faṣd olunacak ʿuḍv şedd olsa ve faṣd olunacak damarda mercimek ve noḫūd miṡlli intifāḫ ḥādiṡ olsa o damar hangi damar olur ise olsun onda sen bāsilīḳte ẕikr eylediğimiz muʿāmele ile ʿamel eyle yaʿnī rabṭ ve şeddi ḥall eyle ve baʿdehu o mevḍiʿi rıfḳ ile mesḥ eyle ve şedd ve ḥalli tekrār eyle; bāsilīḳten mā-ʿadā damarlarda bu şedd ve ḥall ile mevḍiʿ-i faṣd ẓāhir olur; her ne ḳadar o damarın ḳurbünde şiryān olmaz ise dahi bu şedd ve ḥall ile faṣd olunacak ʿurūḳun ẓuhūr ve taʿayyünü fāidesi ḥāṣıl olur. Ve bāsilīḳin ẕirāʿa meyl eylediği maḥallden faṣd reʾs-i ʿaḍalden baʿīd olmak ḥasebiyle eslem olur lākin o maḥallde şiryān olmakla mibḍaʿı şiryāndan uzak edip ḫilāf cihetinden faṣd olunmak vācib olur.

Ve'l-ḥāṣıl mābiḍin fevḳinden bāsilīḳi faṣdda reʾs-i ʿaḍaleye mibḍaʿın iṣābeti ḫaṭarı vardır lākin şiryāna iṣābetten eslemdir. Ve mābiḍin taḥtından bāsilīḳi faṣdda şiryāna mibḍaʿın iṣābetinden ḫavf ve ḫaṭar olunur lākin reʾs-i ʿaḍale iṣābetten eslem olur.

Ve bāsilīḳin faṣdında olan ḫaṭar yalnız iki ṭarafında olan şiryāna münḥaṣır olmaz, zīrā bāsilīḳin ṭaraflarında şiryān olduğu gibi taḥtında dahi şiryān ve ʿaṣabe olur ve o taḥtānī ʿaṣabe ve şiryān cihetlerinden dahi ḫaṭā vāḳiʿ olur, pes bāsilīḳte mābiḍin fevḳinden faṣdın bir cihetten ḫaṭarı

ᶜaẓīm olur ve cihet-i āḫerden eslem olup ve mābiḍin taḥtında bāsilīḳ dahi bir vechten ḫaṭarı ziyāde ve vech-i āḫerde eslem olmakla biz seni muḥayyer kılarız, hangisinin ḫaṭarından emānı ḥads eyler isen onu iḫtiyār eyle.

Ve bāsilīḳten faṣdın ḫaṭāsının ᶜalāmeti budur ki ḫurūc eden dem aşḳaru'l-levn olur yaᶜnī ḥumrete māil sarı olur ve o dem ves̱be ve ṭafre ederek ḫurūc eder ve ḫurūc eyledikte o damarın mecessesi ve melmesi leyyin ve yumuşak olur ve münḫafiḍ olup o damar esfele meyl eder ve bu ḥāletler mibḍaᶜın şiryāna iṣābetine delālet eder. Ve bu ᶜalāmetler ẓuhūrunda mübāderet edip yaranın ağzını tavşan yünü ve bir miḳdār günlüğün ḫurdesi ile ve iki kardaş kanı ve ṣabır ile mürr-i ṣāfī ve ḳulḳuṭār[449] ve zācdan bir miḳdār ile sedd eyle ve mümkin oldukça üzerine sovuk su reşş edip saç ve mevḍiᶜ-i faṣdın fevḳ ṭarafından şedd eyle ve rabṭ-ı ḥābis ile rabṭ edip bağla. Eger bu muᶜālece ile dem muḥtebes olur ise üç gün miḳdārı o bağı çözüp ḥall eyleme. Ve üç gün mürūrundan sonra dahi sana vācib olur ki yine iḥtiyāṭ eyleyesin ve o cirāḥatin eṭrāfını edviye-i ḳābıḍa ile ḍımād kılasın. Ve bunun muᶜālecesinde faṣṣādīnden çok kimseler o mecrūḥ olan şiryānı betr ve ḳaṭᶜ eder ve ḳaṭᶜ olundukta şiryān müteḳallıṣ olup büzülür ve müteşennic olur ve üzerine laḥm munṭabıḳ olup kapanır ve demin seyelānı kesilir. Ve çok kimselerin dem-i şiryānı dāimā nezf edip kesilmez ḥattā o nezf ḥasebiyle helāk olurlar. Ve baᶜḍı kimse dahi ḥabs-i dem için şedd olunan rabṭın şiddet-i vecaᶜından helāk olur, zīrā o rabṭın şeddini ᶜuḍvu helāke müʾeddī olmak mertebesine ulaştırırlar ve lā-maḥāle vecaᶜı ziyāde olup o mefṣūdun nefsini vecaᶜ ihlāk eder. Ve maᶜlūm buyurula ki demin nezfi ve kesilmemesi baᶜḍı kerre evridede dahi olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki ḳīfāli faṣd ile raḳabenin ve raḳabenin üst ṭarafının demleri istifrāġ olunur ve raḳabeden miḳdār-ı ḳalīl esfelden dahi dem istifrāġ olunur lākin o istifrāġ kebidin nāḥiyesine ve şerāsīf nāḥiyesine tecāvüz eylemez ve o nevāḥīnin demlerini ḳīfāli faṣd istifrāġ eylemez ve aşağı ṭaraftan muᶜteber olacak ḳadar tenḳıye eylemez.

Ve ekḥal, ḳīfāl ile bāsilīḳ arasında mütevassıṭ olur[450] ve bāsilīḳin istifrāġı bi'l-cümle tennūr-ı beden nevāḥīsinden olur ḥattā tennūr-ı bedenin esfelin-

449 "Ḳulḳuṭār" zāc nevᶜinden olur.
450 Ḥattā ona müşterek tesmiye ederler.

den dahi demi istifrāġ edip tennūr-ı bedeni cemīᶜan tenḳıye eder. Ve ḥabl-i ẕirāᶜ ḳīfāle müşākil ve müşābih olur.

Ve eṭıbbā ẕikr eder ki üseylimden cānib-i eymende olanı faṣd evcāᶜ-o kebide nāfiᶜ olur ve cānib-i eyserde olan üseylimi faṣd evcāᶜ-ı ṭıḥāle nāfiᶜ olur. Ve üseylim faṣd olundukta bi-nefsihi dem ḳaṭᶜ olunca ḳadar istifrāġ olunur ve ᶜamel ile ḳaṭᶜ olunmaz. Ve üseylimden faṣd olunan kimsenin yed-i mefṣūdu mā-ı ḥārra vaḍᶜ olunur, sühūlet ile dem ḫurūc edip muḥtebes olmasın için, zīrā eks̱er-i ḥālde üseylimden demin cereyānı ḍaᶜīf olur ve o yedi mā-ı ḥārra vaḍᶜ demi icrā eder. Ve üseylimin faṣdının efḍal-i evḍāᶜı ṭūlen olan faṣddır. Ve ibṭīnin ḥükmü bāsilīḳin ḥükmü gibi olur. Ve bu ẕikr olunan damarların ḥükmü yedde olan evridenin faṣdı ḥükmleri idi.

Ammā yedde olan şerāyīn-i mefṣūde bunlardır: Elin ẓahrında olup sebbābe parmağı ile ibhām arasında olan şiryān faṣd olunur. Müzmin olan kebid ve ḥicāb ağrılarına bu şiryānı faṣdın nefᶜ-i ᶜacībi olur. Cālīnūs vecaᶜ-ı kebide mübtelā oldukta rüʾyāsında bir kimse ona ẕikr olunan şiryāndan faṣd ile emr eyledi ve Cālīnūs yaḳaẓasında o damardan faṣd edip der-ᶜaḳib vecaᶜı defᶜ oldu.

Ve ẕikr olunan şiryānın yanında bāṭın-ı keffe māil bir şiryān dahi vardır ve onu faṣdın menfaᶜati evvelā ẕikr olan faṣdın menfaᶜatine ḳarīb olur.

Verīd ve şiryāndan yedde olan damarların birinden faṣd murād eden kimseye faṣd mümkin ve ḥāṣıl olmasa yaᶜnī faṣd şurūṭundan olan leyy ve şedde mürāᶜāt eyledikten sonra damar aṣlā ẓāhir olmasa veyāḫūd raḳīḳan ẓuhūr eyleyip faṣd mümkin olmasa veyāḫūd faṣd olunsa velākin cereyān-ı dem olmasa elbette o kimse damarı ziyāde büküp ve bağı dahi şiddetli bağlamak ile ve ḍarbeti tekrār ile ilḥāḥ ve ibrām eylemesin ve belki o kimse o ᶜırḳı ḥāli üzere bir gün veyāḫūd iki gün terk eylesin. Eger muḥtāc olup o ᶜırḳtan faṣd iḳtiḍā eder ise evvelā fetḥ olunan baḍᶜın üzerini açsın, faṣd-ı cedīd ile maḥall-i evvelin aşağısından faṣd eylemesin, mefṣadı rabṭ-ı şedīd ile rabṭ eylemek ᶜuḍvun teverrümüne bāᶜis̱ olur. Ve faṣd üzerine vaḍᶜ olunan rifādeyi gül suyu ile veyāḫūd sovuk su ile ıslatıp muṭayyeben ve müberreden bağlamak münāsib ve muvāfıḳ olur. Ve vācib olur ki[451] faṣddan evvel ve faṣddan sonra bağlanan bağlar faṣd olunacak mevḍiᶜin cildini olduğu maḥallden izāle eylemeye.

451 [Atlama buraya kadardı!]

Ve bedeni hüzāl üzere olanlara faṣd katında olunan şedd-i ribāṭ ʿurūḳun demden ḫālī kalmasına ve demin muḫtebes olup istifrāġ olunmasına sebeb olur. Ammā simeni olan kimseye vaḳt-i faṣdda ribāṭ bağlanmasa ve ḥāli üzere irḫā olunsa damar ẓāhir olmaz, o mis̱lli kimseler şedd olunmak lāyıḳ olur.

Ve baʿḍı nās faṣdın vecaʿından ḫavf ederler ve faṣṣād olan kimse telaṭṭuf edip faṣdın vecaʿını iḫfā etmek için iki ḥīlenin birini işler:

Ḥīle-i ūlā budur ki mevḍiʿ-i faṣdı şedīden bağlar ve bir sāʿat ḳadar meks̱ eyledikten sonra faṣd eder ve şiddet-i rabṭ ile ʿuḍv uyuşup ve ḥissi zāil olmakla vecaʿı anlamaz ve bir sāʿat meks̱ ḥasebiyle o şedd-i ʿanīf demin istifrāġına dahi māniʿ olmaz.

Ve ḥīle-i s̱āniye budur ki o o baḍʿın şefīresini leyyin eder yaʿnī melāsetli ve ucu ince bir nīşter ittiḫāẕ edip dühne ġams ve mesḥ olunduktan sonra onunla faṣd olunur. Ve bizim bundan aḳdem beyānımız üzere bu nevʿ faṣdın vecaʿı ḫafīf olur ve mevḍiʿ-i faṣdın iltiḥāmı dahi baṭīʾ olur.

Ve eger ʿurūḳ-ı yedden faṣdı murād olan ʿırḳ ẓāhir olmasa o ʿırḳın şuʿbesine yed ile mesḥ eyle ve mesḥten yed müfāraḳattan sonra eger dem şuʿbeye dökülüp şuʿbe müntefiḫa olur ise o şuʿbeyi faṣd eyle ve eger dem şuʿbeye dökülmeyip ve şuʿbe müntefiḫa olmaz ise faṣdı terk eyle.

Ve kaçan mevḍiʿ-i faṣdın eṭrāfına iṣābet eden demi baʿde'l-faṣd ġasl edip cildi taṭhīr eylemek murād eylesen o dem bulaşan cildi cürḥün feminden ceẕb edip ġasl eyle tā ki cürḥün ağzı mestūr olup mevḍiʿ-i cirāḥate su iṣābet eylemeye. Ve baʿde'l-ġasl mevḍiʿ-i faṣde rifāde vaḍʿ eyle. Ve rifādenin şekli şekl-i kürī olması evlā ve ḫayrlı olur. *Ḳarşī'nin nüsḫasında "o rifādeyi dühn ile tedhīn eyle" diye vāḳiʿ olmuştur lākin rifādeyi tedhīn faṣdda tekrār murād edenlere lāzım olur.* Ve faṣdın ağzına o mevḍiʿden şaḥm ḳıṭʿası meyl eyler ise rıfḳ ile o şaḥm pāresi yaranın ağzından geri alınır ve o şaḥm ḳıṭʿasını kesmek lāyıḳ olmaz.

Ve bu mis̱lli semiz olup şaḥmı ziyāde olanların faṣdı tes̱niye etmeleri lāyıḳ olmaz ve tes̱niye iḳtıḍā eder ise lāyıḳ olan budur ki o tes̱niye faṣd-ı evvelin femini ve ağzını fetḥ ile olmaya belki müceddeden o ʿırḳın maḥall-i āḫerinden faṣd oluna. Bu nevʿ mesāili biz faṣlın āḫirinde mufaṣṣalan beyān eyleriz, bu maḳāmda beyānımız ṭufeylī ve bi'l-ʿaraḍdır.

Ve maᶜlūm buyurula ki faṣd ile istifrāġ ve iḫrāc olunan demi ḳaṭᶜın ḥudūdu ve nihāyeti vardır lākin o ḥadd ve nihāyet eşḫāṣın iḫtilāfı ile muḫtelif olur. Baᶜḍı kimselerin beş rıṭl yāḫūd altı rıṭl demi istifrāġa taḥammülü olur her ne ḳadar o kimseye maḥmūm iken faṣd olunur ise ve baᶜḍı āḫer olur ki onun bir rıṭl demi istifrāġa taḥammülü olmaz her ne miḳdār o kimse ṣaḥīḥ olur ise. Pes vācib olur ki demi ḳaṭᶜda üç ḥāle mürāᶜāt oluna tā ki o müfteṣıdın istifrāġında ifrāṭ ve tefrīṭ bulunmayıp binyesinin taḥammülü miḳdārı istifrāġ oluna:

Ve o üç ḥālin evvelkisi demin ḥufz ve istirḫāsı olur. Ḥāl-i ḫurūcda demin müzāḥamesi olup ṭafre ile ḫurūc eder ise dem ḳaṭᶜ olunmaz ve kaçan demin ḫurūcu ḍaᶜīf olup damar müsterḫī ve gevşek olur ise dem ḳaṭᶜ olunur.

Ve üç ḥālin ikincisi demin levni olur. Eger demin levni aşḳar ve aḥmer-i ḳānī olur ise dem ḳaṭᶜ olunur; eger sevād mis̱lli levne māil olur ise ḳaṭᶜ olunmaz, lākin lāyıḳ olur ki demin levnine maġrūr olunmaya. Ve levn ḳıvām ḥasebiyle ḳaṭᶜ olunmaya, zīrā baᶜḍı kerre dem evvel-i ḫurūcunda beyāḍa māil ve raḳīḳ olur ve ẓann olunur ki dem-i fāsid tamāmen ḫurūc edip dem-i ṣāliḥ ḫurūca bedᵓ eyledi ve ḳaṭᶜın zamānı geldi ve maᶜa-hāẕā dem-i fāsid istifrāġ olunmağa henüz başladı. Pes bu mis̱lli ḥālde mücerred demin levnine iᶜtimād eylemeyeler ve ᶜalāmāt-ı imtilāya naẓar eyleyeler. Eger ᶜalāmāt-ı imtilāᵓ mevcūd olup faṣd ile istifrāġı iḳtiḍā eder ise demin riḳḳatine ve levninin ebyaḍ olduğuna naẓar eylemeyip demi ḳaṭᶜ eylemeyeler. Ve baᶜḍı kerre dahi verem ḥasebiyle demin levni ve ḳıvāmı müteġayyir olur, zīrā verem demi kendi nefsine çeker ve ᶜurūḳta istifrāġa muṭāvaᶜat eden ancak dem-i raḳīḳ-i ṣāf bāḳī kalıp faṣd ile ḫurūc eder ve levne maġrūr olanlar dem-i fāsid bi'l-külliyye istifrāġ olundu ẓann ederler.

Ve mürāᶜātı vācib olan aḥvāl-i s̱elās̱eden üçüncü ḥāl ḥāl-i nabḍdır. Ṭabībe vācib olur ki faṣd eylediği kimsenin nabḍından o ṭabībin yedi ayrılmaya. *Eger nabḍda ḳuvvet ü cevdet-i ḥareket görürse demi ḳaṭᶜ eylemeyip istifrāġ eyleye; eger nabḍda ḍaᶜf olup beden mümtelī olur ise damarı sedd edip o mefṣūda ḳuvvetini taḳviye eder nesne vere ve sonra faṣdı tes̱niye eyleye. ᶜAllāme, Şeyḫ'in kelām-ı mücmelini bu vech ile şerḥinde beyān eyledi.* Ve eger demin ṭafresine ve ḥufzuna ḫaver ve ḍaᶜf gelir ise veyāḫūd demin levnine taġayyür gelir ise veyāḫūd nabḍa taġayyür gelir ise ḫuṣūṣan nabḍın

taġayyürü ḍaᶜfe olur ise dem ḥabs olunur. Ve keẕālik o kimseye esnemek ve ınçkırık ve gönül dönmesi ve gerinmek gibi bir ḥālet ᶜārıḍ olur ise yine demi ḥabs ile ve demin ḥufz ve ṭafresinin taġayyürü ve levnin taġayyürü sürᶜat ile ḥāṣıl olur ise o sürᶜat ile olan meẕkūrların taġayyürüne iᶜtimād eylemeyip demi ḥabs eyleme, o ṣūretlerde iᶜtimādı nabḍa eyle.

Ve nāsın ġaşye mübāderet ve sürᶜat edenleri mizācları ḥārr olup ebdānları naḥīfe ve müteḫalḫile olanlardır ve ġaşyleri ziyāde baṭīᵓ olan, ebdānları muᶜtediletü'l-mizāc olup laḥmları mütelezziz yaᶜnī etleri sıkı olanlardır.

Eṭıbbā dediler ki vācib olur ki faṣṣād ile maᶜan mebāḍiᶜ-i keṡīri ola yaᶜnī çok nīşterler ola, kimisi şefreli ve kimisi şefresiz ola. *"Şefre" ḥadīdin ucunda olan ziyāde ince ve ḥiddetli cüzᵓüne derler.* Ve ᶜurūḳ-ı zevvāle yaᶜnī maḥallinden kaçıp maḥall-i āḫere zāil olan damarları, meṡelā vidāc damarı gibi olan damarları ẕāt-ı şefre olan mibḍaᶜ ile faṣd eyleye ve zevvāle olmayanları ve keẕālik ince olmayan damarları ẕāt-ı şefre olmayan nīşter ile faṣd eyleye. Ve keẕālik vācib olur ki faṣṣādın yanında ḥarīrden ve ḫazzdan yumaklar ola ve ḫaşeb ve rīşten muḳayyiᵓ āletler ola. [121b] *Baᶜḍı nüsḫalarda "muḳayyiᵓ" bedeline "miḳyās" vāḳiᶜ olmuştur, ᶜAllāme o nüsḫayı taḫṭiᵓe eder.* Ve faṣṣād ile tavşan yünü ve devā-i ṣabır ve ak günlük, göbek ile misk ve devā-i misk ve aḳrāṣ-ı misk ola ḥattā mefṣūda faṣd ile ẕikr olunan ᶜavārıḍın biri ᶜārıḍa olur ise ona münāsib olan edviye ile muᶜālece eyleye. Meṡelā ġaşyi ᶜārıḍ olsa, ifāḳat bulmasa ẕikr olunan yumağın birini mevḍiᶜ-i faṣda loḳma gibi idḫāl edip demi ḳaṭᶜ eder. *ᶜAllāme der ki o cürḥe sokulan kettān olmak, ḥarīr ve ḫazzdan evlā olur.* Ve muḳayyiᵓ olan ağaç ve yelek miṡlli āletler ile o kimse kusturulur ve göbek miski şemm ettirilir ve devā-i misk ve aḳrāṣ-ı misktem ona bir şeyᵓ saḳy olunup onunla ḳuvveti inᶜāş olunur. Ve eger damar münbeṡıḳ ve münfetıḳ olup yaᶜnī damar açılıp dem ziyāde ḫurūc eder ise o vaḳtte sürᶜat ile tavşanın veberi ve yünü ak günlük ile cürḥün içine sokulup taḥşiye olunur.

Ve ġaşyin ekṡer-i ᶜurūḍu demin iḥtibāsından sonra olur ve ḥāl-i seyelānda ġaşy olmaz ve az kerre demin ifrāṭ üzere istifrāġı vaḳtinde dahi ġaşy ᶜārıḍ olur. Ve ḥummayāt-ı muṭbıḳada ve sekte mebādīsinde ve ḫunāḳ ve mühlik olan ᶜaẓīm veremlerde ve evcāᶜ-ı şedīdede istifrāġ-ı dem ḥasebiyle ᶜārıḍ olan ġaşyden ḫavf olunmaz. Eger istifrāġ tamām olmazdan muḳaddem

ġaşy ʿārıḍ olur ise dem ḳaṭʿ olunur ve āfātından sonra faṣd tekrār olunup istifrāġ tekmīl olunur. Ve eger ġaşy ʿārıḍ olmaz ise evvel-i emrde mevādd bi-tamāmihā istifrāġ olunur ve ġaşyin ʿurūḍuna ḳarīb zamāna varınca ḳadar dem ḳaṭʿ olunmaz eger ḳuvvet ḳaviyye olur ise ve ḳuvvet ḍaʿīfe ise defʿaten istifrāġ-ı mevādd olunmaz.

Ve biz yedde olan ʿurūḳ-ı mefṣūdeyi beyān edip basṭ-ı kelām eyledikten sonra münāsebet ile āḫer maʿnālarda dahi basṭ-ı kelām eyledik ve ayakta ve ġayr-i aʿḍāda olan ʿurūḳ-ı mefṣūdenin beyānını unuttuk. Ve bize ḥālā vācib oldu ki kelāmımızı ʿurūḳ-ı riclī beyānına naḳl edip mā-naḥnu fīhe şürūʿ eyleyevüz:

Ve biz deriz ki ayakta olan mefṣūd damarların birisi ʿırḳ-ı nesādır. ʿIrḳ-ı nesā kaʿbın yaʿnī topuğun cānib-i vaḥşīsinden ve kaʿbdan esfel veyāḫūd [kaʿbın] fevḳinde ve aʿlāsında olan maḥallinden faṣd olunur. Ve verikten kaʿba varınca ḳadar faṣd olunacak ayak şedd olup lifāfe ile veyāḫūd ʿıṣābe-i ḳaviyye ile leff ve taʿṣīb olunur. Ve evlā olan o ʿırḳ-ı nesā faṣd olunmazdan muḳaddem istiḥmām olunmak olur ve ziyāde ṣavāb olan ʿırḳ-ı nesānın faṣdı ṭūlānī olmak olur. Ve eger ʿırḳ-ı nesā ḫafī olup faṣdı mümkin olmaz ise ḫınṣır ile bınṣır arasında olan ʿırḳ-ı nesānın şuʿbesi faṣd olunur.

Ve ʿırḳ-ı nesā faṣdının menfaʿati budur ki ʿırḳ-ı nesā vecaʿında o ʿırḳı faṣdın nefʿi ʿaẓīm olur ve keẕālik devālī ve niḳris ve dāʾ-i fīl maraḍlarında dahi menfaʿat-i kes̱īresi olur. Ve ʿırḳ-ı nesā faṣdının tes̱niyesi ṣuʿūbetli olur.

Ve ayak damarlarının biri dahi ṣāfindir. O ṣāfin kaʿbın cānib-i vaḥşīsinde olur ve ṣāfinin ẓuhūru ʿırḳ-ı nesānın ẓuhūrundan eks̱er olur. Ve ṣāfinin faṣdı ile taḥtta olan bi'l-cümle aʿḍāların demi istifrāġ olunur ve aʿlāda olan mevādd ṣāfini faṣd ile esfel cānibine meyl eder ve onun için ṭams̱ı ḳuvvet ile idrār eder ve bevāsīr damarlarının ağızlarını açar. Ḳıyāsa bakılsa ʿırḳ-ı nesā ile ṣāfin menfaʿatte müşterek olmak iḳtiḍā eder lākin tecribe delālet eder ki ʿırḳ-ı nesā faṣdın[ın] ʿırḳ-ı nesā vecaʿı tesmiye olunan maraḍda menfaʿati, ṣāfini faṣdın menfaʿatinden kes̱īren ziyāde olur, ʿırḳ-ı nesā tesmiye olunan damarın mevḍiʿ-i vecaʿa muḥāẕātı olmak ḥasebiyle. Ve ṣāfini faṣdın efḍali müverreb olup ʿarḍına māil olmaktır.

Ve ayak damarlarının biri dahi mābiḍ-i rükbe ʿırḳı tesmiye olunan damardır, o damar dizde olur ve menfaʿatte ṣāfin ḥükmü üzere olur lākin

ṭams̱ı idrārda ve maḳʿade vecaʿlarında ve bevāsīrde mābiḍ-i rükbe ʿırḳının menfaʿati ṣāfinden eks̱er olur.

Ve ayaktan mefṣūd olan damarın biri dahi ʿurḳūbun yaʿnī tabanın ḫalfinde olan damar olur ve o damar ṣāfinin şuʿbesi gibi olur ve ḥükmü ṣāfin ḥükmünde olur.

Ve bi'l-cümle ayakta olan ʿırḳları faṣd baş cānibine māile olan mevād-dan ḥādis̱ olan emrāḍa ve sāir emrāḍ-ı sevdāviyyeye nāfiʿ olur. Lākin ayakta olan damarlardan faṣdın īcāb eylediği ḍaʿfı yedde olan damarları faṣdın īcāb eylediği ḍaʿftan eks̱er olur.

Ve nevāḥī-i reʾste vidāc tesmiye olunan damardan mā-ʿadāsında evlā olan müverreb faṣd olunmaktır. Ve nevāḥī-i reʾste olup faṣd olunan damar-ların baʿḍısı şerāyīn ve baʿḍısı evride olur.

Ve evridenin birisi ʿırḳ-ı cebhedir, o ʿırḳ iki kaşın arasında naṣb olun-muştur, o ʿırḳı faṣd başta olan ağırlığa ve s̱iḳale nāfiʿ olur ḫuṣūṣan o ağırlık başın muʾaḫḫarında ve ensede ola, ona ziyāde nāfiʿ olur ve gözlerde olan s̱iḳale dahi nāfiʿ olur ve müzmin olan ṣudāʿa dahi menfaʿati olur.

Ve baş damarının biri dahi hāmede yaʿnī yāfūḫta olan damardır ve o ʿırḳ şaḳīḳa ve ḳurūḥ-ı reʾs için faṣd olunur.

Ve iki damar dahi ṣudġayn üzerinde ṣudġayna mültevī olurlar ve iki ʿırḳ dahi iki māḳ-ı ekber üzerinde olurlar ve eks̱er-i ḥālde o ʿırḳlar ḫanıḳ olup sıkılmadıkça ẓāhir olmazlar. Ve vācib olur ki nīşter māḳta olan iki damar ʿumḳuna ve ġavrına idḫāl olunmaya, zīrā o idḫāl ḥasebiyle o cürḥ nāṣūr olmak ḫavf olunur ve o iki damar faṣd olundukta onlardan dem-i ḳalīl seyelān eder. Ve onları faṣdın menfaʿati ṣudāʿ ve şaḳīḳa ve remed-i müzmin ve demʿa ve ġışāve ve cereb-i ecfān ve büs̱ūr-ı ecfān ve ʿaşā maraḍlarında olur.

Ve üç ʿaded küçük damar dahi kulağın ṭarafı tüyler ṭarafına ilṣāḳ olunsa maḥall-i ittiṣālin verāsında olur. Ve o üç ʿaded damarın birisi āḫerlerden ziyāde ẓāhir olur ve o ẓāhir olan ʿırḳ göze nüzūl eden māın ibtidāsında ve başın miʿdeden ṣuʿūd eden buḫārātı ḳabūlünde faṣd olunur ve kulakta ve ḳafāda ve başın muʾaḫḫarında ḥādis̱ olan ḳurḥalar için faṣd olunur.

Ve ʿurūḳ-ı reʾsten ḫalf-i üẕünde iki damar dahi vardır, tebettül ilal-lāh eden ẕāhidler o damarlardan iftiṣād edip neslleri kesilir ve bu maʿnā

beyne'l-eṭıbbā meşhūrdur, lākin Cālīnūs onu inkār eder.[452] *ʿAllāme der ki inḳıṭāʿ-ı nesle o faṣd müʾeddī olduğu vāḳiʿdir. Eflāṭūn ve İbuḳrāṭ taşrīḥ eylemişlerdir, zīrā ḫuṣyelerde menī māddesi o maḥallden nāzile olur ve bāḳī baḥs̱leri şerḥte meẕkūrdur.*

Ve başın nevāḥīsinde ve ʿālī ṭarafta olan damarlardan olur vidācān tesmiye olunan iki verīd damarları. Ve o damarlar cüẕāmın ibtidāsında ve ḫunāḳ-ı şedīdde ve ḍīḳ-ı nefeste ve rebv-i ḥārrda ve buḥḥatu'ṣ-ṣavtta ve ẕātü'r-riyede ve ḥārr olan demin kes̱retinden ḥādis̱ olan bührde ve ʿilel-i ṭıḥālde ve iki cenb ʿilellerinde faṣd olunur. Ve bundan aḳdem bizim ḫaber verdiğimiz üzere vidācān damarları ʿurūḳ-ı zevvāleden olmakla vācib olur ki onun faṣdı ẕātü'ş-şefre olan mibḍaʿ ile ola. Ammā vidācından faṣd olunan kimsenin ḥāl-i faṣdda taḳyīdinin ve keyfiyyet-i vaḍʿının beyānı budur ki o kimsenin başı cihet-i faṣdın ḫilāfına taḥvīl olunur, mes̱elā sağ ṭarafta olan vidācından faṣd olunur ise başı sol ṭarafa taḥvīl olunur, zīrā bu vech ile başın taḥvīli damarı kiriş gibi gerer ve tevtīr eyler ve dem ziyāde istifrāġ olunur. Faṣṣād olan kimse o zevvāl olan vidācın [122a] hangi ṭarafa zevāli eşedd olduğunda teʾemmül edip şiddet-i zevāli olan cihetin ḫilāfı cihetinden aḫẕ eder. Ve vācib olur ki faṣd için vaḍʿ olunan ve bağlanan ʿıṣābenin leyyi ve dürümü ṣāfinde ve ʿırḳ-ı nesāda olduğu gibi enine olup faṣd ṭūlānī ola.

Ve başta olan ʿurūḳ-ı mefṣūdenin biri dahi ernebe-i enfin ʿırḳıdır yaʿnī burun deliklerinin üzerinde olan ġuḍrūfun ʿırḳıdır. Ve o ʿırḳın faṣd olunacak maḥalli o maḥalldir ki parmak ile o maḥalle basılsa iki bölük olur ve o mevḍiʿ-i teşaḳḳuḳtan faṣd olunur.[453] Ve o faṣddan ḫurūc eden dem ḳalīl olur ve o maḥallden faṣd kelefe ve levnin küdūretine ve bevāsīre ve burunda

---

452 Cālīnūs der ki ḫaṣī beş nevʿdir: ya ḫuṣyesi ve ḳaḍībi maʿan katʿ olunur yāḫūd yalnız ḫuṣyesi veyāḫūd yalnız ḳaḍībi ḳaṭʿ olunur veyāḫūd faḫiẕi şaḳḳ olunup ḳaḍībi o şakka idḫāl olunup üzeri dikilir ve kemere tebevvül için taşrada kılınır veyāḫūd minvāl-i muḥarrer üzere göbeği altında ḳaḍībi setr olunur. Pes bu vechin iki evvelki ṣūretinde nesli munḳaṭıʿ olur. Ve bundan ẓāhir olur ki menī ḫuṣyelerde terbiye olunur ve kulak ardında olan damardan mādde-i nesl nüzūl eylemez. Ve bu istidlālin ḍaʿfı ẓāhirdir, zīrā ḫaṣīnin iki ṣıfatta nesl munḳaṭıʿ olduğu ancak ḫuṣyelerin menīyi terbiyede medḫali olduğuna delālet eder ve onun medḫali olmaktan emr-i āḫerin medḫali olmadığı lāzım gelmez.

453 Mevḍiʿ-i teşaḳḳuḳ burnun ucunda olur.

olan beṡrelere ve sivilcelere ve burunda olan ḥikkeye nāfiᶜ olur. Lākin baᶜḍı kerre o damarı faṣd saᶜfeye müşābih ḥumret-i müzmine iḥdāṡ eder ve o ḥumret yüze dahi sirāyet eder ve o faṣdın maḍarratı menfaᶜatinden keṡīren ᶜaẓīm olur.

Ve kulak ardında ḫuşşāᵓ tesmiye olunan yumru kemiğin altında çukur olan maḥallin ittiṣālinde olan damarı faṣd dem-i laṭīften ṭārıḍ olan sedere ve ḳadīm olan baş ağrılarına nāfiᶜ olur.

Ve nevāḥī-i reᵓste olup faṣd olunan evrideden dört damar dahi vardır ki ikisi üst dudakta ve ikisi alt dudakta olur, onlara cehārrek derler. *Lüġat-i Fārsīde "çehār" dört maᶜnāsınadır ve "reg" damar maᶜnāsınadır; "cehār-rek" dört damar maᶜnāsına olur; ekṡer-i kütübde bir rā ile yazılıp taḫfīf olur. Lākin Ḳānūn nüsḫalarından nüsḫa-i sulṭāniyyede aṣlı üzere iki rā ile yazılmıştır.* O cehārrek damarını faṣd ağızda ḥādiṡ olan ḳurḥalara ve ḳulāᶜa ve dudak ağrılarına ve dudak veremlerine ve dudak istirḫāsına ve ḳurḥasına ve bevāsīrine ve şiḳāḳına nāfiᶜ olur.

Ve nevāḥī-i reᵓs ᶜurūḳunun biri dahi o damardır ki lisānın taḥtında ve çenenin içinde olur, o damar ḫunāḳlarda ve levzeteyn[454] veremlerinde faṣd olunur.

Ve bir ᶜırḳ dahi lisānın kendi cirminin alt ṭarafında olur ve o ᶜırḳ demden ḥādiṡ olan ṡiḳal-i lisān için faṣd olunur ve o ᶜırḳı faṣd ṭūlen olmak cāiz olur, zīrā o ᶜırḳ ᶜarḍına faṣd olunsa kanı dinmez.

Nevāḥī-i reᵓs damarlarının biri dahi ᶜanfeḳa tesmiye olunan maḥallim damarıdır ve o damar ağız kokusu için faṣd olunur. *Ḳāmūs'ta ẕikr olunduğu üzere alt dudak ile çene beyninde olan tüylere ᶜanfeḳa derler, bu maḳāmda o tüylerin maḥalli murād olunur.*

Ve nevāḥī-i reᵓs ᶜurūḳunun biri dahi ᶜırḳ-ı lebbedir. O ᶜırḳ ḥayvānın ẕebḥ olunacak ve insānda ḳılāde bağlanacak maḥallinde olur ve onu faṣd fem-i miᶜde muᶜālecātından olur.

Ammā başta olan şerāyīnin beyānı budur ki o şerāyīnden biri ṣudġ üzerinde olur ve o ṣudġ üzerinde olan şiryān baᶜḍı kerre faṣd olunur ve baᶜḍı kerre dahi betr ve ḳaṭᶜ olunur ve baᶜḍı kerre dahi sell olunur ve baᶜḍı kerre

454 "Levzeteyn" lisānın dibinde ġudde gibi iki mürtefiᶜ laḥm-ı ᶜaṣabīdir ki, iki küçük kulak gibi olur, ikisinin arasında merī ṭarīḳ olur.

dahi keyy olunup dağlanır. Ve bu fiᶜllerin gözlere inen ḥārre ve laṭīfe nevāzile menfaᶜati olur ve intişār-ı ᶜaynın ibtidāsında dahi menfaᶜati olur.

ᶜAllāme bu dört ṣūreti beyān [*edip*] *der ki:*

Ammā onun faṣdı evride faṣdı gibi olup ḳadr-i ḥācet demi istifrāġ olunur ve üzerine edviye-i mücemmide mülḥime vaḍᶜ olunur ve üzeri ᶜıṣābe ile şedīden bağlanır ve üç gün miḳdārı terk olunur.

Ve ammā betrin ve ḳaṭᶜının ṣūreti budur ki o şiryānın üzerinden cild ve deri keşf olunur ve şiryānın eṭrāfında olan ecsām ve laḥmiyyet şiryāndan tebᶜīd olunur ve bir ṣınnāre ile o şiryān taᶜlīḳ olunur yaᶜnī bir ᶜalāḳa ile asılır ve o şiryānın iki ṭarafı ḫayṭ-ı ibrīşim [*ile*] *bağlanır ve o şiryān vasaṭından kesilir ve o mevḍiᶜe demi ḳaṭᶜ edici edviye vaḍᶜ olunur ve ᶜıṣābe bağlanıp üç gün miḳdārı terk olunur.*

Ve ammā sellin keyfiyyeti budur ki ṣudġ üzere olan tüyler tırāş ve ḥalḳ olunur ve şiryān iṣbaᶜ ile lems olunur ve şiryānın mevḍiᶜi lems ile maᶜlūm oldukta üzerine midād ile ᶜalāmet vaḍᶜ olunur. Eger lems ile maᶜlūm olmaz ise o mevḍiᶜ ıssı su ile ovulur ve delk olunur ve lā-maḥāle o damarın maḥalli müteᶜayyin [*olur*] *ve bu delk ile damar ẓāhir olur ve cild fevḳe refᶜ olunur sonra cild şaḳḳ olunup ṣanānīr ile asılır. Ve cildi şaḳḳı üç parmak miḳdārında olur ve sonra şiryān dahi fevḳe ṣanānīr ile asılır ve sonra o şiryān şaḳḳ olunup ḳadr-i ḥācet demi istifrāġ olunur ve sonra iki ṭaraftan ḫayṭ-ı ibrīşim ile o şiryān bağlanır ve vasaṭtan ḳaṭᶜ olunur ve miḳdār-ı maḳṭūᶜ üç parmak miḳdārı kılınır ve sonra üzerine demi ḳāṭıᶜ ve mülḥim devālar vaḍᶜ olunur.*

Ve ammā keyy iki vech ile olur:

Evvelkisi budur ki altından ālet-i keyy ittiḫāẕ olunur ve o āletin başı değirmi kılınır ve āteşte o ālet kızartılır ve sonra şiryāna parmak ile mess olunur ve mess ile şiryānın maḥalli maᶜlūm olduktan sonra o maḥalle o kızgın ālet vaḍᶜ olunur ve ḥarāreti şiryāna vāṣıl olunca ḳadar kebs olunmakla keyy olunur.

Ve keyyin ikinci vechi budur ki şiryān eṭrāfında olan derileri şaḳḳ olunup yarılır ve şiryān keşf olunur ve bir ālet ittiḫāẕ olunup şiryānın ġılaẓı ḳadar o āletin ucu ince kılınıp kızdırıldıktan sonra şiryān üzerine edviye-i mülḥime vü münbite vaḍᶜ olunur. İntehā kelāmu'l-ᶜAllāme.

Ve kulak ardında olan şiryānlar remed için ve göze inen sunun evvel-i vaḳtinde ve ġaşeyān ve ṣudāʿ-ı müzmin için faṣd olunur lākin o şiryānı faṣd ẕikri sābıḳ nezf-i dem ḫaṭarından ḫālī olmaz ve iltiḥāmı dahi baṭīʾ olur.

Cālīnūs ḥikāye eder ki bir kimse boğazından yaralanıp ve şiryānı dahi cerḥ olunup dem-i şiryāndan miḳdār-ı ṣāliḥ çıktıktan sonra Cālīnūs o şiryānı kündür ve ṣabır ve demü'l-aḫaveyn ve mürr devāsı ile muʿālece etmekle tedārük eyledi ve dem muḥtebes oldu ve veriki nāḥiyesinde olan vecaʿı sākin oldu.

Ve bedende olup faṣd olunan iki ʿırḳ dahi baṭn üzere olur, birisi sağ ṭarafta kebid üzerinde olur ve āḫeri sol ṭarafta ṭıḥāl üzerinde olur. Sağda olan istisḳā için faṣd olunur ve solda olan ʿilel-i ṭıḥāl için faṣd olunur.

Ve maʿlūm buyurula ki faṣdın iki vaḳt ü zamānı vardır, birisi ḥāl-i iḫtiyārda olan faṣdın vaḳti olur ve ikincisi ḥāl-i ıḍṭırārda olan faṣdın vaḳt ü zamānı olur. Ammā ḥāl-i iḫtiyārda olan faṣdın vaḳti ḍaḥve-i nehārda ve haḍmın ve intişār-ı ġıdānın tamāmı vaḳtinde olur. *Ġıdānın intişārından murād haḍm-ı s̱ānīden sonra ġıdānın tevzīʿ ve taḳsīmi olur.* Ve vaḳt-i ıḍṭırār faṣdı mūcib olan nesne her ne vaḳtte ẓuhūr ederse bilā-teʾḫīr o vaḳtte faṣd olunur. *Ve faṣda ıḍṭırār var iken mes̱elā ḫunāḳ-ı ʿaẓīm ve sekte mis̱lli maraḍlara mānīʿin vücūduna iʿtibār olunmaz, elbette faṣd olunur.*

Ve maʿlūm ola ki mibḍaʿ-ı kāll istiʿmālinin maḍarratı kes̱īr [olur], zīrā mibḍaʿ-ı kāll ḫaṭā eder ve bāṭın-ı ʿırḳa dahi vāṣıl olmaz ve ḫaṭāsı dahi tedārük olunmaz ve verem ḥudūs̱una bāʿis̱ olur ve vecaʿ iḥdās̱ eder. *"Mibḍaʿ-ı kāll"den murād o nīşterdir ki ucunda inkisār ola veyāḫūd pas olup nüfūẕu serīʿ olmaya.* Lā-maḥāle o mis̱lli nīşter ʿamel ḥālinde ḫaṭādan ḫālī olmaz. Ve kaçan sen nīşteri iʿmāl ve istiʿmāl eyleyesin, yed ile defʿ ve ġamz eyleme yaʿnī yedin ḳuvvetiyle nīşteri ḍarb eyleme belki rıfḳ ile ve sürʿat ve iḫtilās ile ḍarb eyle, zīrā rıfḳ ve iḫtilās ile [122b] olan ḍarbda nīşter damarın ḥaşvine ve cevfine vāṣıl olur ve esfeline tecāvüz eylemez. Ve çok kerre ʿunf ile ḍarb olundukta nīşterin ucu inkisār-ı ḫafī ile münkesir olur yaʿnī inkisārı maʿlūm olmaz ve damardan o münkesir olan nīşter münzelıḳ olup ve kaypıp damarı cerḥ eylemez ve maḥall-i āḫere müntehī olur ve o kırık nīşter ile ilḥāḥ eder isen şerri ziyāde olur.

Bu sebeblerden vācib olur ki mibḍaʿın deriye yapışması ve taʿalluḳu ne minvāl üzere olduğu ḳable'l-faṣd tecribe olunup baʿdehu faṣda mübāşeret

oluna. *O tecribenin keyfiyyetini ᶜAllāme beyān edip der ki faṣṣād nīşterini ḳable'l-faṣd kendi derisine ḫafīfen ḍarb eder, eger nīşterin cildine taᶜalluḳu ceyyid olur ise onunla faṣda mübāşeret eder ve eger cildi aḫẕı ceyyid olmaz ise maᶜlūm olur ki o mibḍaᶜın ucunda yā inkisār veyāḫūd ṣadāsı ve pası vardır, pes o mibḍaᶜ misennede yaᶜnī bileğide ıṣlāḥ olunup baᶜdehu faṣd olunur. İntehā kelāmu'l-ᶜAllāme.* Pes bu tecribe faṣddan evvel veyāḫūd ḍarbeyi iᶜāde murād eyledikte ḍarbe-i s̱āniyeden muḳaddem olunur.

Ve sen saᶜy ve ictihād edip şedd-i ribāṭı tekrār etmekle faṣd olunacak damarı dem ile mümtelī eyle, zīrā o imtilā ḥasebiyle damar şişer ve kabarıp āşikāre olur ve onda zelḳ ve ḫaṭā olmaz ve damar dahi zāil olup maḥall-i āḫere kaçmaz. Ve eger damar ᶜiṣyān edip şedd ile mümtelī ve müntefiḫ olmaz ise şeddi ḥall edip baᶜdehu infitāḫ ḥāṣıl olunca ḳadar bağı çözüp yine bağla ve her defᶜada bağı çözdükçe yed ile o damarı mesḥ eyle, yukarı ṭaraftan başlayıp damarı sıkarak ve sığayarak aşağı ṭarafa nüzūl eyle ve yine sıkıştırarak aşağıdan yukarı ṣuᶜūd eyle ve damar mütenebbih olup ẓāhir ve āşikār olunca ḳadar bu vech ile nüzūl ve ṣuᶜūdu işle. Ve o ᶜırḳın maẓinne-i sülūku olan maḥallerden bir maḥallde o ᶜırḳı iki parmağın arasında kılıp bir kerre o mevḍiᶜe iki parmağın ile cess eyle ve ġamz eyle ve āḫer kerre parmağının birini o mevḍiᶜin üzerine basıp sākin ve vāḳıf eyle ve āḫer parmağınla üst ṭaraftan mesḥ eyleyerek demi sākin olan parmağın cānibine akıt ve isāle eyle ve bu ᶜamel ile o maḥallde damar var ise vāḳıf olan parmağın taḥtında müteḥarrik parmağın isālesi ile dem medd ve ziyāde olur ve o müteḥarrik olan parmak ile isāle terk olundukta cezr olup dem çekilir ve bu medd ve cezri vāḳıf olan parmak iḥsās eder ve o maḥallde damarın muḫtefī olduğu müteḥaḳḳaḳ olup şedd ve ḥall ile iẓhārında ihtimām olunur. Ve bu tercüme ᶜAllāme'nin muḫtārı olan nüsḫanın tercümesiydi. *Ve baᶜḍı nüsḫa dahi vardır ki onun maᶜnā-yı ṣaḥīḥi yoktur, ᶜAllāme dahi taṣḥīfe ḥaml eylemiştir.*

Ve vācib olur ki nīşterin reʾsinin mesāfesi damarın alt katını tecāvüz edip faṣd olunan damarın taḥtında olan şiryāna ve ᶜaṣaba nüfūẕ edecek ḳadar muṭavvel olmaya belki faṣd olunan damarın cevfinde nīşterin ucu müntehī ola. Ve faṣd olunacak damar ince olur ise o damarı şedd ve ḥall ederek kan ile mümtelī ve müntefiḫ eylemek ziyāde vācib olur, zīrā ince

olan damarın intifāẖ-ı ḳalīl ile ʿayān ve ẓuhūru ziyāde olmaz. Lāyıḳ olur ki nīşter ibhām ve vusṭā parmakları ile aẖẕ oluna ve aralıkta sebbābe parmağı terk oluna ḥattā o terk olunan sebbābe parmağı ile damar ḥabs olunup baʿde'l-faṣd ʿırḳ mümtelī olduğu ve ẖālī olduğu sebbābe ile iḥsās oluna. Ve sebbābe enmilesinin ḥissi ziyāde olmakla sebbābe parmağını iḥsās için alıkoyup o parmak ile nīştere yapışmamak evlā ve evfaḳ olur. Ve nīşteri faṣṣādın aẖẕı ḥadīdenin nıṣfına ḳadar ola ve nıṣftan yukarı aẖẕ eylemeye ve faṣṣādın faṣda temekkünü muẓṭarib ola. Eger ʿırḳ bir ṭarafa zāil olur ise o ʿırḳı zāil olduğu cānibin cānib-i ẖilāfına rabṭ edip ḍabṭ eyleye. Ve eger iki cānibe dahi mütesāviyen zevāli olur ise o zamān faṣṣād o ʿırḳı sürʿat ve iẖtilās ile ṭūlen faṣd eyleye.

Bu ẕikr olunan ʿAllāme'nin nüsẖası ve muẖtārıdır, ammā Ḳarşī nüsẖası üzere olan maʿnā "Sen ṭūlen faṣddan ictināb eyle, zīrā iki ṭarafa zevālde ʿarḍan faṣd olunur." ʿAllāme bu nüsẖaya "ve fīhi naẓarun" diye icmālen iʿtirāḍ eyledi.

Ve maʿlūm buyurula ki mefṣūd olan maḥalli bağlamak ve ġamz edip sıkmak ṣalābet ve ġılẓatte cildin ḥāli ve miḳdārı ḥasebiyle ve laḥmın keṡret ve vefreti ḥasebiyle olur. Ve damar ẓāhir ve āşikār olsun için ḳable'l-faṣd bağlanan bağ mevḍiʿ-i faṣda ḳarīb olmak gerektir ve o ḳarīb olan bağ damarı iẓhār eder. Baʿḍı kerre o şeddin şiddeti ḥasebiyle naḥīf olan baʿḍı kimselerde damarı iẖfā ve ıḍmār eder, bināen ʿaleyh sana gerektir ki ḳable'l-faṣd ve'ş-şedd faṣd olunacak maḥalle bir ʿalāmet vaḍʿ edip sonra bağlayasın. Eger o bağ ile damar ġāib ve muẖtefī olur ise mevḍiʿ-i ʿalāmetten faṣd eyleyesin ve ġāyette iḥtirāz eyleyesin ki o damar mevḍiʿ-i ʿalāmet muḥāẕātından yemīn ve yesāra zāil olmaya. Ve eger o ʿırḳ ve damar ʿalāmet muḥāẕātından ve taḥtından zāil oldu ise o zamān ṣınnāre ile teḳaddüm eden tafṣīl üzere zevālden emniyyet gelsin için taʿkīḳ edip baʿdehu faṣd eyleyesin. *Bu maḳām tercümesinde ʿAllāme'ye iḳtidā* [*olunup*] *mā-ʿadā şürrāḥın mesleki terk olundu.*

Ve eger damar kan ile dolup şāhıḳ ve müntefiẖ olmağa ʿiṣyān eder ise ẖāṣṣaten naḥīf olan ebdānın ʿırḳında sen ṣınnāreyi istiʿmāl eyle. Ve mafṣal ḳurbünde olan şedd ʿırḳın imtilāsını ve intifāẖını menʿ eder. Ve baʿde'l-faṣd dem ile mülevveṡ olan cildi ġasl murād eylediğinde parmağın ile cildi medd

edip çek faṣd s̱uḳbesinin ağzı ġaybet edip setr olunca ḳadar baᶜdehu ġasl edip suyunu bir dülbend ile neşf eyle ve faṣdın üzerine rifādeyi vaḍᶜ eyle sonra cildi terk eyle tā ki maḥalline ᶜavdet eyleye.

Ve maᶜlūm buyurula ki imtilā ḥasebiyle çok terleyen kimse faṣda muḥtāc olur. Ve çok kerre maḥmūm ve maṣdūᶜ olanlara ishāl-i ṭabīᶜī ᶜārıḍ olup bizim onların tedbīrleri bābında ẕikr eylediğimiz faṣd ile tedbīrimizden onlar müstaġnī olurlar.

el-Faṣlu'l-Ḥādī ve'l-ᶜIşrūne Fi'l-Ḥacāmeti

Cildin nāḥiyelerini ḥacāmetin tenḳıyesi faṣdın tenḳıyesinden eks̱er olur ve dem-i raḳīḳi ḥacāmetin istifrāġı dem-i ġalīẓi istifrāġından eks̱er olur. Ve demi ġalīẓ olan ebdān-ı ᶜablede yaᶜnī etli ve tavlı olan bedenlerde ḥacāmetin menfaᶜati ḳalīle olur, zīrā ebdān-ı ᶜablede laḥmın müzāḥamesi ḥasebiyle ve demin ġılẓati ḥasebiyle mevāddı istiḫrāc ṣuᶜūbetli olur ve ḥacāmet ḥasebiyle istifrāġ ḳalīl olur ve vech-i lāyıḳ üzere olmaz belki mevādd-ı raḳīḳayı dahi ḥacāmetin istifrāġı tekellüf ile olur ve ḥacāmet olunan ᶜuḍvda ḍaᶜf ḥādis̱ olur.

Ve ḥacāmet eden kimselere emr olunur ki ḥacāmeti ayın evvelinde ve āḫirinde eylemeyeler belki vasaṭ-ı şehrde eyleyeler, zīrā evvel-i şehrde ruṭūbet henüz ḥareket ve heyecāna başlamamıştır ve şehrin āḫirinde dahi ruṭūbet noḳṣān üzeredir, ammā şehrin ortasında ruṭūbet ziyāde olur ve ḥareketi dahi eks̱er olur ve vaḳt-i ḥarekette demi ve aḫlāṭı istifrāġ ziyāde olur. Ve şehrin evvel ve āḫirinde ruṭūbet-i ebdān ḳalīle olup vasaṭ-ı şehrde ziyāde olduğunun vechi budur ki vasaṭ-ı şehrde ay güneşe muḳābil olup biri biri ile karşı karşıya gelirler ve ḳamerin nūru ziyāde olup vasaṭ-ı şehrde bedr olur ve ḳamerin nūrunun ziyāde [123a] olması ile ᶜālem-i ᶜanāṣırda olan ruṭūbetler ziyāde olur ve ḳamerin nūrunun noḳṣānı ile ruṭūbet nāḳıṣa ve ḳalīle olur ḥattā kellelerde olan beyni ve ırmaklarda olan sular vasaṭ-ı şehrde ziyāde ve şehrin evvel ve āḫirinde noḳṣān üzere olur, keẕālik bedende olan mevādd dahi şehrin evvel ve āḫirinde noḳṣān olup vasaṭ-ı şehrde ziyāde olur. Ẕālike taḳdīrü'l-ᶜAzīzi'l-ᶜAlīm. Ve ḥacāmet zamānının efḍali nehārdan sāᶜat-i s̱āniye ve sāᶜat-i s̱ālis̱e olur.

Ve vācib olur ki ḥammāmdan sonra ḥacāmetten iḥtirāz oluna.

ʿAllāme der ki ḥammāmdan sonra ḥammām ʿaḳibinde iḥticāmdan nehyin vechi budur ki ḥammāmda ruṭūbeti taḥlīl ziyāde olur ve taḥlīlden sonra olan ḥacāmet ziyāde ḍafʿa müʾeddī olur. Ve ḥammāmdan sonra olan ḥacāmetin mevḍiʿ-i şarṭı yaʿnī yarası geç onulur ve keẕālik mevḍiʿ-i şarṭ ʿamīḳ ve derin olup vecaʿı ziyāde olur. Ve ḥammāmdan sonra ḥacāmet cāiz olmadığı ṣūrette ḥammām içinde ḥacāmet bi-ṭarīḳi'l-evlā cāiz olmaz. Ve ḥammāmdan sonra olan ḥacāmet ḥükmünde olur ifrāṭ üzere olan taʿab ve seherden ve cimāʿ-ı keṡīrden ve ishāl ve ruʿāf ve ḳayʾ-ı müfriṭlerden ve bunlar gibi farṭ-ı taḥlīli olan nesnelerden sonra olan ḥacāmetin aḥkāmı ve aʿrāḍı. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.

Velākin demi ġalīẓ olan kimselere vācib olur ki evvelā istiḥmām eyleye ve ḥammāmdan sonra bir sāʿat miḳdārı istirāḥat ede ve sonra iḥticām eyleye.

Ve nāsın ekṡeri bedenin muḳaddeminden ve yukarı ṭarafından ḥacāmeti kerīh görürler ve ḥiss ve ẕihne maḍarratı olur diye muḳaddem-i beden üzere ḥacāmetten kaçınırlar.

Ve her ʿuḍvdan ḥacāmetin bir türlü menfaʿati olur:

Ve nuḳreden ḥacāmet ekḥalden faṣda ḫalīfe olup nuḳreye ḳarīb olan mevḍiʿden demi istifrāġ eder ve *ḫilāfeti min-vechin olur, min-külli vechin olmaz.*[455] *Ve Eflāṭūn ẕāhib oldu ki nuḳre ḥacāmeti ḳīfāl faṣdının ḫalīfesi olur lākin Ḳānūn'un ẕāhib olduğu vech ẓāhir idiğini ʿAllāme şerḥinde taṣrīḥ eyledi. Ve nuḳreden murād munḳaṭıʿ-ı ḳamaḥduvedir*[456] *ki vasaṭ-ı ḳafāda olur.* Pes bu nuḳreden ḥacāmet kaşların ṡiḳalinden ve göz kapaklarının cefāfından ve göz cürḥünden ve ağız kokusundan menfaʿati olur.

Ve kāhil tesmiye olunan iki ketif arasından ḥacāmet bāsilīḳ faṣdının ḫalīfesi olur ve menkib ve ḥalḳ ağrılarından nāfiʿ olur.

Ve boynun iki ṭaraflarında mümtedd ve aḫdeʿān ismiyle müsemmā iki verīd damarı şuʿbeleri olan iki damarın biri üzere ḥacāmet ḳīfālin ḫalīfesi olup başın irtiʿāşından ve titremesinden menfaʿati olur ve başta olan aʿḍāya yüz ve diş ve ḍırs ve iki kulak ve iki göz ve burna dahi menfaʿati olur lākin

455 Zīrā ekḥal bir miḳdār aşağı ṭaraftan ve nuḳreye baʿīd maḥallinden dahi ceẕb eder, nuḳre ḥacāmetinde o ceẕb bulunmaz, pes ḫilāfeti min-külli vechin olmaz. Bu taḥḳīḳi ʿAllāme ẕikr eylemiştir.

456 "Ḳamaḥduve" ḳafānın fevḳinde ḫurūc ve nüşūz eden ṭarafa derler. Ve ḳamaḥduvenin ṭarafına feʾs derler, zücāca mensūb olan risāledendir.

nuḳre üzere ḥacāmet nisyān īcāb eder, nitekim bizim seyyidimiz ve mevlāmız ve ṣāḥib-i şerīʿatımız Muḥammed ṣallallāhu taʿālā ʿaleyhi ve sellem ḥaḍretleri baʿḍı eḥādīs̱inde bu maʿnāları beyān eyledi. *Ve Şeyḫ-i Reʾīs raḥmetullāhi ʿaleyhi bu kelām ile Şirʿatü'l-İslām'da ẕikr olunan es̱ere işāret eder.*[457] *Şirʿa'nın ʿibāreti budur: Ve fi'l-ḥadīs̱i:* الحجامة في نقرة الرأس يورث النسيان فتجتنبوا *Ve bu kelāmda min-vechin Ebü'l-Leys̱ raḥmetullāhi ʿaleyhi Bostān'ında taḥrīr eylediği ḥadīs̱e işāret vardır, o ḥadīs̱ budur ki Ebū Bekr b. ʿAbdullāh rivāyet eder ki Aḳraʿ b. Ḥābis, Resūlullāh ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥaḍretlerine* [*dāḫil oldu, Ḥaḍret-i Resūlullāh ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥaḍretleri*] *vasaṭ-ı reʾsinden ḥacāmet ederdi, Aḳraʿ b. Ḥābis dedi ki "Yā Resūlallāh, mübārek reʾs-i şerīfinize bu işi işler misiniz?" Resūlullāh ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdu ki "Yā İbn Ḥābis, reʾs üzere ḥacāmet vecaʿ-ı reʾs ve diş ağrısı ve nuʿās ve cüẕām ve baraṣ ve ẓulmet-i ʿayn ve cünūn āfetlerinden menfaʿati olur lākin müdāvemet olunmağın maḍarratı olur." Ve Ḳānūn'da mürūr edenlerin eks̱eri ḥaḳḳında olan eḥādīs̱e dahi işārettir ḥattā Meṣābīḥ-i şerīfte ẕikr olundu ki İbn Mesʿūd raḍıyallāhu taʿālā ʿanhü buyurdular ki Resūlullāh leyle-i isrādan ḫaber verip buyurdular ki "Meleʾ-i aʿlāda olan cemāʿat-i melāikeden hangi cemāʿate mürūr eyledim ise her bir cemāʿat bana emr eylediler ki ümmetine emr eyle, iḥticām eylesinler diye."*

Ve nuḳre-i reʾs üzere ḥacāmet mūcib-i nisyān olduğunun vechi budur ki ḳuvve-i ḥāfıẓanın maḥalli dimāğın muʾaḫḫarı olur ve nuḳre o maḥalle ḳarīb olmakla nuḳrenin ḥacāmeti ḳuvve-i meẕkūreyi ḍaʿīf edip nisyāna müʾeddī olur.

Ve kāhil üzere yaʿnī beyne'l-ketifeyn ḥacāmet fem-i miʿdeyi iḍʿāf eder.

Ve aḫdeʿānın birinden ḥacāmet baʿḍı kerre reʾste raʿşe iḥdās̱ eder, pes vācib olur ki nuḳreden ḥacāmet eden kimse nuḳreden teseffül edip nuḳrenin bir miḳdār aşağısından ḥacāmet eyleye tā ki nuḳre üzere ḥacāmet menfaʿati ḥāṣıl olup o maḥall ḥıfẓ ḳuvvesinin maḥallinden baʿīd olmakla nisyāna müʾeddī olmaya.

---

457 Merḥūm ve maġfūrun lehu ḥaḳḳında meşhūrdur, āḫir-i emrinde Şeyḫ-i Reʾīs şerʿ-i şerīfe ziyāde temessük ve naẓm-ı kerīmi ḥıfẓ edip her üç günde bir kerre ḫatm-i şerīf eylerdi diye server-i ʿāleme taʿẓīmi o maḳāli teʾyīd eder, tecāvezallāhu ʿanhü ʿan farṭātihi.

Ve kāhilden ḥacāmet murād edenler bir miḳdār teṣāʿud edip yukarı ṭaraftan ve fem-i miʿdeye baʿīd olan maḥall üzere ḥacāmet eyleye tā ki kāhil üzere ḥacāmetin menfaʿati ḥāṣıl ola ve maḍarratı iṣābet eylemeye. Velākin nezf-i demi ḳaṭʿ için yaʿnī kan tükürmeği ve suʿāli defʿ için kāhili üzere ḥacāmet eden kimseye vācib olur ki kāhil üzere ḥacāmetin maḍarratından tevaḳḳī için bir miḳdār kāhilden teseffül eyleye ve teṣāʿud eylemeye.

Ve bu kāhil üzere olan ḥacāmet ve beyne'l-metneyn[458] olan ḥacāmet ṣadra ʿārıḍ olan emrāḍ-ı demeviyyeden ve demevī rebvden menfaʿati olur lākin o ḥacāmetler miʿdeyi ḍaʿīf eder ve ḫafaḳān īrās̱ eder.

Ve "beyne'l-metneyn" mevḳiʿinde baʿḍı nüsḫada "beyne'l-ketifeyn" ve baʿḍı āḫerde "beyne'l-ḥaḳveyn" ve baʿḍı āḫerde "beyne'l-cenbeyn" ve "beyne'l-faḫiẕeyn" dahi vāḳiʿ olmuştur. "Ḥaḳv" izār bağlanacak maḥalldir, keẕālik "beyne'l-cenbeyn"den murād o maḥalldir. Ve "beyne'l-faḫiẕeyn"-den murād ʿacizdir yaʿnī kuyruk sokumu dedikleri maḥalldir. "Beyne'l-metneyn" dahi "beyne'l-ketifeyn" maʿnāsınadır.

Ve sāḳ üzere ḥacāmet menfaʿatte faṣda ḳarīb olur ve demi tenḳıye eder ve ṭams̱ı idrār eder.

ʿAllāme der ki sāḳı ḥacāmet Eflāṭūn katında bāsilīḳi faṣd ḥükmünde olur, Yūḥannā katında ṣāfini faṣd ḥükmünde olur. Ve sāḳtan mevḍiʿ-i ḥacāmet topuktan bir şibr yukarı ve dizden dört parmak aşağı olan maḥallden olur.[459] *Ve vācib olur ki ḥaccām tevaḳḳuf ve taḥarrī ede, eger demi ġalīẓ ise ḥammāma idḫāl eyleye ve sürʿat ile iḫrāc edip bir sāʿat ḳadar istirāḥatten sonra ṣūret-i meẕkūre üzere sāḳtan iḥticām eyleye ve şarṭı taʿmīḳ ve derin eyleye ve meḥācimi otuz maṣṣa ḳarīb ola. Ve bu ḥacāmetin ḫubs̱-i nefse ve fesād-ı ẕihne ve ḳūbā ve cereb ve ḥikkeye ve ẓulmet-i ʿayna ve düvāra ve ʿırḳ-ı nesāya menfaʿati olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme.*

Ve hatunlardan beyḍā ve müteḫalḫil olup demi raḳīḳ olanlara ṣāfinlerinden faṣddan sāḳlarını ḥacāmet evlā ve evfaḳ olur.

Ve nuḳre-i reʾs fevḳinde olan mürtefiʿ maḥall ki ona ḳamaḥduve derler, o ḳamaḥduve üzere ve keẕālik vasaṭ-ı reʾs üzere ki ona hāme derler, bu maḥaller üzere ḥacāmet baʿḍıların iddiʿāları üzere iḫtilāṭ-ı ʿaḳla ve düvāra

458 Yaʿnī iki ketif arasından ḥacāmet.
459 Yaʿnī o iki maḥallin arasından olmak gerektir.

menfaʿati olur ve onların daʿvāları üzere şeybi dahi ibṭāʾ eder ve geç kocatır, o baʿḍın ʿale'l-ıṭlāḳ īrād eyledikleri bu kelāmda naẓar vardır. Ḳamaḥduve ḥacāmeti baʿḍı ebdānda şeybi ibṭāʾ eder ve baʿḍı āḫerlerde ibṭāı olmaz belki ekṡer-i ebdānda o ḥacāmet sürʿat ile kocalık getirir ve ẕihne muḍırr olur lākin emrāḍ-ı ʿayna menfaʿati olur ve bu menfaʿat ḥacāmetin ekṡer-i menfaʿatidir, zīrā vasaṭ-ı ḥāme üzere ḥacāmet [123b] gözlerin cerebinden ve beṡrelerinden ve mūr-ı serec dedikleri ṭabaḳa-i ʿinebiyyenin karınca başı miḳdārı bir cüzʾ-i yesīrinin ṭabaḳa-i ḳarniyyeden ḫurūc eylemesinden nāfiʿ olur; ammā ẕihne muḍırr olur ve belāhet ve nisyān ve redāʾet-i fikr iḥdāṡ eder ve emrāḍ-ı müzmine dahi iḥdāṡ eder ve gözlerine su inen kimselere dahi muḍırr olur. Ve eger o ḥacāmet vaḳtine müṣādif olup vācib olduğu minvāl üzere olur ise baʿḍı kerre maḍarratı olmaz.

Çene altından ḥacāmet dişlere ve ḥulḳūma menfaʿati olur ve reʾsi ve iki fekki tenḳıye eder.

Ve ḳaṭanı üzere ḥacāmet uyluklarda olan çıbanlardan ve beṡrelerden ve cerebden nāfiʿa olur ve keẕālik niḳris ve bevāsīr ve dāʾ-i fīl ve riyāḥ-ı meṡāne ve riyāḥ-ı raḥim ve ḥikke-i ẓahrdan menfaʿati olur.

ʿAllāme der ki keẕālik kan işemekten ve böbrekler ḥarāretinden ve ḥurḳat-i bevlden ve ḥayḍın dürūrundan dahi menfaʿati olur. İntehā.

Ve eger ḥacāmet nār ile olur ise gerek o o ḥacāmette şarṭ olsun ve gerek ise şerḥ ve şarṭ olmasın her ḥālde nārsız olan ḥacāmetin ẕikr eylediğimiz maraḍlara menfaʿati gibi menfaʿati olur lākin şarṭ olan nārī ḥacāmet şarṭsız olan nārī ḥacāmetten rīḥten mā-ʿadā emrāḍ-ı meẕkūrelere menfaʿati aḳvā ve evfaḳ olur.

Ve bi-ġayri şarṭın olup nār ile olan ḥacāmet bu maḳāmda yaʿnī ḳaṭan üzere olan ḥacāmette ve ġayri maḥallerde rīḥ-i bārideyi taḥlīlde ve istīṣālde yaʿnī bi'l-külliyye izālede aḳvā olur.

Ve iki uylukların ön ṭaraflarından ḥacāmet ḫuṣyetān şişlerinden ve uylukların ve sāḳların ʿufūnetli ḫurācātından ve nüfāḫātından menfaʿati olur. Ve uyluklar üzere art ṭarafta ḥacāmet elyelerde ḥādiṡ olan şişlere ve ḫurāclara nefʿi olur. *Şāriḥ ʿAllāme der ki bevāsīre ve maḳʿade yarıklarına dahi nefʿi olur. İntehā..*

Ve dizin aşağı ṭarafı üzere ḥacāmet aḫlāṭ-ı ḥārreden ḥādiṡ olan dizin ḍarebānından ve sāḳta olan ḫurācāt-ı rediyyeden ve ᶜatīḳa ḳurḥalardan menfaᶜati olur.

Ve iki topuk üzere ḥacāmet ṭamṡın iḥtibāsından ve ᶜırḳ-ı nesā tesmiye olunan vecaᶜdan ve niḳristen menfaᶜati olur.

Ammā bilā-şarṭ olan ḥacāmet mevāddı cihet-i ḥareketinden cihet-i uḫrāya ceẕb için istiᶜmāl olunur, meṡelā dem-i ḥayḍın nezfi katında memeler üzere bilā-şarṭ miḥceme vaḍᶜ olunur. Ve baᶜḍı kerre bedenin ġavrında ve bāṭınında verem olur, ḫāricden üzerine konulan devānın ḳuvveti ona vāṣıl olmaz, pes o miṡlli verem-i bāṭının üzerine bilā-şarṭ miḥceme vaḍᶜ olunmakla verem ẓāhir-i bedene çıkar ve üzerine vaḍᶜ olunan devānın ḳuvveti vereme vāṣıl olur. Ve baᶜḍı kerre dahi o miṡlli miḥceme ile verem maḥallinden civārında olan ᶜuḍv-ı ḫasīse naḳl olunur ve gāhīce demi ḳalīl ve bārid olan ᶜuḍva miḥceme vaḍᶜ olunmakla dem ceẕb olunup ve o ᶜuḍv tesḫīn olunup ve o ᶜuḍvun riyāḥı taḥlīl olunur ve gāhīce dahi maḥallinden zāil olan ᶜuḍvu maḥalline redd için o miḥceme vaḍᶜ olunur, meṡelā ḳaylesi olan kimseye miḥceme vaḍᶜ olunup ᶜuḍv-ı zāili maḥalline redd olunur, *zīrā ḳayle bir maraḍdır ki ḫuṣyelerin kīsesi genişir ve ona bağarsıktan veyāḫūd ṡerb dedikleri ḥicāb-ı baṭndan bir nesne nüzūl eder ve o kimse ḥammāma idḫāl olunup ve baṭnı mürḫī olan dühnler ile temrīḫ olunduktan sonra miḥceme baṭnına vaḍᶜ olunup maṣṣ-ı şedīd ile maṣṣ olunur. Ve bu maṣṣ-ı muḥkem ile kīse nüzūl eden miᶜā ve ṡerb maḥalline ᶜavdet eder ve o zamān ḫuṣyelerde olan mecrā üzere muḳavvī ve ḳābıḍ devālar vaḍᶜ olunur. Ve ḍılᶜ münkesir olup yerinden çıksa ve keẕālik ḫareze-i ᶜunuḳ maḥallinden zāile olsa maḥalline getirmek için bu miḥceme vaḍᶜ olunur, hākeẕā faṣṣalehu'ş-Şāriḥü'l-ᶜAllāme.*

Ve baᶜḍı kerre miḥceme teskīn-i vecaᶜ için vaḍᶜ olunur, meṡelā ağrısı ziyāde olan ḳūlınc-ı müberriḥte ve baṭnın riyāḥında ve ḥayḍın ḥareketi vaḳtinde raḥime ᶜārıḍ olan vecaᶜda ḫuṣūṣan şābbe olanların vecaᶜ-ı raḥim-i meẕkūrunda ẕikr olunan ağrıları teskīn için göbek altına miḥceme vaḍᶜ olunur.

Ve ᶜırḳ-ı nesā için ve mafṣal-ı verikin zevāli ḫavfı katında verik üzere nār ile olan miḥceme vaḍᶜ olunur. Ve beyne'l-verikeyn vaḍᶜ olunan miḥce-

me-i meẕkūrenin veriklere ve faḫiẕlere menfaᶜati olur ve bevāsīre ve ḳayle ṣāḥiblerine ve niḳrisi olanlara menfaᶜati olur.

Ve maḳᶜade üzere miḥceme vaḍᶜı mevāddı bi'l-cümle bedenden ceẕb eder ve ḫāṣṣaten baştan ceẕbi ziyāde olur ve emᶜāya nefᶜi olur ve ḥayḍın fesādından şifā olur. Ve bilā-şarṭ nār ile maḳᶜadeye vaḍᶜ olunan miḥceme ile bedene ḫiffet gelir, bedeninde s̱iḳal zāil olur.

Ve biz deriz ki şarṭ ile olan ḥacāmette üç fāide ḥāṣıldır:

Evvelkisi budur ki onunla nefs-i ᶜuḍvdan mevādd istifrāġ olunur.

Ve ikincisi şarṭ ile hangi ᶜuḍva ḥacāmet olunsa o ḥacāmet ḥasebiyle āḫer ᶜuḍvlarda olan ervāḥ istifrāġ olunmaz belki yalnız ḥacāmet olunan ᶜuḍvun aḫlāṭının istifrāġına tebeᶜan o ᶜuḍvun ervāḥı istifrāġ olunur ve faṣd ile bi'l-cümle bedenin ervāḥı istifrāġ olunur.

Ve üçüncü fāidesi budur ki şarṭ ile olan ḥacāmet aᶜḍā-i reᵓīseden istifrāġa taᶜarruḍ eylemez.

Ve vācib olur ki ᶜuḍv şarṭ ve şerḥ olundukta derin şarṭ oluna, mevāddı ᶜumḳtan ceẕb ziyāde olsun için.

Ve baᶜḍı kerre miḥceme ᶜuḍva yapışıp ve ᶜuḍvu ziyāde aḫẕ edip nezᶜ olunması ṣuᶜūbetli olur, pes lāyıḳ olur ki o mis̱lli miḥcemeyi nezᶜe evvel-i emrde mübāşeret olunmayıp bir ḳıṭᶜa ḫırḳa veyāḫūd sünger ḥarārete māil olan ılıcak su ile ıslatıp miḥcemenin eṭrāfına kimād oluna ve baᶜdehu miḥceme nezᶜ oluna. Ve ᶜuḍva miḥcemenin yapışıp nezᶜi ṣuᶜūbetli olduğu eks̱eriyyā burun kanının ve ḥayḍ kanının nezfini ve kes̱retini defᶜ ve menᶜ için memelerin eṭrāfına vaḍᶜ olunan miḥcemelerde olur, onun için memelerin kendine miḥceme konulmaz memeler mutaḍarrıre olmasın için. Ve miḥceme ᶜuḍva vaḍᶜ olunmazdan muḳaddem ᶜuḍva dühn ṭılā olundu ise o dühn sürüldüğü gibi der-ᶜaḳib miḥceme ᶜuḍva vaḍᶜ oluna, teᵓḫīr olunup bir müddetten sonra konulmaya ve müdāfaᶜa olunmayıp şarṭta istiᶜcāl oluna.[460] Ve miḥcemeyi defᶜa-i ūlāda ḳalᶜ serīᶜ ola sonraki defᶜalarda tedrīcle ḳalᶜda imhāl oluna. Ve vācib olur ki muḥtecimin ġıdāsı vaḳt-i ḥacāmetten bir sāᶜat sonra ola.

460 Ve müdāfaᶜa olunmamaktan murād miḥceme vaḍᶜının defeᶜātı ziyāde kes̱īre olmayıp birkaç defᶜa ile iktifā olunmaktır.

Ve ṣıbyān iki yaşına girdikte ḥacāmet olunmak cāiz olur lākin on dört yaşına girmedikçe faṣd olunmaz. Ammā altmış yaşını tecāvüz edenlere ḥacāmet olunmaz, lākin onları faṣd cāiz olur.

Ve ʿālī ṭaraflardan ḥacāmet ile ṭaraf-ı esfele mevāddın inṣıbābından emniyyet ḥāṣıl olur. Ve ṣafrāvī olan kimseler baʿde'l-iḥticām ḥabb-ı rummān ve mā-ı rummān ve mā-ı hindebāyı sükker ile ve marulu sirke ile tenāvül eylesinler.

el-Faṣlu'ṣ̱-Ṣ̱ānī ve'l-ʿIşrūne Fi'l-ʿAlaḳı

ʿAllāme der ki "ʿalaḳ" "alaḳa"nın cemʿidir. "ʿAlaḳa" bir kurttur ki suda ḥāṣıl olur ve kanı sorar. Ve o kurt iki nevʿ olur, birinde semmiyyet olur ve nevʿ-i āḫerde semmiyyet olmaz ve muʿālecātta istiʿmāl olunan semmiyyet olmayan nevʿ-i s̱ānī olur. Ve semmiyyetli olan nevʿ-i evvelin beş ʿaded ʿalāmeti vardır:

Evvelki ʿalāmet budur ki başı büyük olur.

İkinci ʿalāmeti budur ki levni yeşil yāḫūd kuḥl gibi esved olur.

Üçüncü ʿalāmeti budur ki ḳıṣṣānın evvel-i ẓuhūrunda üzerinde mevcūd olan zeġab yaʿnī havı gibi o dūdenin dahi zeġabı olur.

Dördüncü ʿalāmeti budur ki o dūde mār-i māhīce yaʿnī yılan balığına müşābih olur.

Beşinci ʿalāmeti budur ki o dūdenin üzerinde lājverdī ḫuṭūṭ olup būḳ alemūn[461] *levninde ola.*

Pes bu beş ʿalāmetin biri hangi dūdede bulunur ise o dūdeyi istiʿmālinden iḥtirāz vācib olur. İntehā kelāmu'l-ʿAllāme. Ṣāḥib-i Ḳānūn der ki:

Hind eṭıbbāsı dediler ki [124a] ʿalaḳanın baʿḍısının ṭıbāʿında semmiyyet olur ve o semmiyyetli ʿalaḳadan ictināb olunsun. Ve o semmiyyetli ʿalaḳadan olur cemīʿan o ʿalaḳa ki başı ʿaẓīm ola ve kuḥl-i sevādī levninde ola veyāḫūd yeşil ola ve sırtında zeġabı ola ve mār-ı māhīce müşābih ola dahi o ʿalaḳ semmiyyetli olur ki üzerinde lājverdī ḫuṭūṭ ola ve levni būḳalemūna

---

461 Būḳalemūn ṭayr-ı mādan olur, nevāḥī-i Mıṣr'da Şemmūr dedikleri maḥallde çok olur, evlerde ḥabs ederler, ḥasen manẓarı olup ḥaşerātı ḳatl eylediğinden için o kuş teṭavvus eder ve hangi ṭaraftan bakılınsalar türlü görünür. Ve Ḥalīmī bir nevʿ kemḫā ismidir der.

müşābih olup her hangi ṭaraftan bakılsa başka türlü görüne. Bu ʿalāmetler mevcūde olan ʿalaḳlar bi'l-cümle semmiyyetli olur, onları istiʿmāl evrāmı ve ġaşyi ve nezf-i demi ve ḥummāyı ve istirḫāyı ve ḳurūḥ-ı rediyyeyi iḥdās̱ ve īrās̱ eder.

Ve ʿalaḳı ṣayd eden kimseye vācib olur ki miyāh-ı ḥamʾenin ʿalaḳını yaʿnī dibinde siyāh çökeki olan sunun ʿalaḳını ṣayd eylemeyip belki muʿālecāt için ẕikri ātī envāʿ-ı ʿalaḳtan sekiz nevʿin birini ṣayd eyleye:

Evvelkisi ṭuḥlubī olan ʿalaḳı ṣayd eyleye yaʿnī yosunlu olan suda olan ʿalaḳı ṣayd eyleye.

İkincisi kurbağası kes̱īr olan sunun ʿalaḳını ṣayd eyleye. Ve baʿḍılar derler ki kurbağası kes̱īr olan sunun ʿalaḳı redī olur ve o kimselerin kelāmına iltifāt olunmaz.

Üçüncüsü o ʿalaḳı ṣayd eyleye ki onun levni māş yaʿnī merdümek levni olup onun üzerinde ḫuḍret ʿālī ola ve üzerinde iki ḫaṭṭ olup o ḫaṭṭların levni zernīḫ-i aṣfer levninde ola.

Dördüncüsü şaḳar olup cenūbu müstedīr ola, murabbaʿ olmaya yaʿnī o sarı ki ona ḥumret muḫteliṭ olup iki yanları değirmi ola yaʿnī yassı olup murabbaʿu'ş-şekl olmaya.

Ve beşincisi levni kebid levni ola.

Altıncısı küçük çekirge renginde ola.

Yedincisi istidārede ve ince olmakta fāre kuyruğu gibi ola.

Sekizincisi ince olup başı küçük ola.

Ve biz baṭnı aḥmer olup sırtı yeşil olan kurdu iḫtiyār eylemeziz ḫuṣūṣan ki o baṭnı aḥmer olan kurt miyāh-ı cāriyeden ṣayd oluna.

Ve demi kurdun cez̲bi ġavrdan olur, ḥacāmetin ġavrından dūdun ġavrı ziyāde olur. *Ve baʿḍı nüsḫada* اغور *yerine* اغزر *vāḳiʿ olmuştur yaʿnī ʿalaḳ ile istifrāġ olunan dem ḥacāmetin istifrāġ eylediği demden eks̱er olur.*

Ve vācib olur ki istiʿmāl olunan kurt vaḳt-i istiʿmālde bir gün muḳaddem ṣayd olunmuş ola ve mümkin olur ise o kurt yüzü üzere bırakılıp kusturula ve kuzu mis̱lli demi laṭīf olan bir ḥayvānın deminden miḳdār-ı ḳalīl ile o kurt taġdiye oluna ve baʿdehu aḫẕ olunup üzerinde olan lüzūcet ve murdārlığı sünger mis̱lli bir nesne ile tanẓīf oluna ve o kurdu yapıştıracak maḥall būraḳ ile ḥumret gelince ḳadar ġasl ve delk oluna. Ve o kurt istiʿmāl murād

olunduğu vaḳtte tatlı su içine koyuverile baᶜdehu iḫrāc olunup ve cesedi tanẓīf olunup taᶜlīḳi murād olunan maḥalle yapıştırıla. Ve o kurdu yapışmağa kındırıcı ve tenşīṭ edici nesnelerden olur yapışacak mevḍiᶜi ṭīn-i reᵓs ile ve dem ile mesḥ eylemek. Ve o kurt yapıştığı maḥallde dem ile mümtelī olup dolduktan sonra o kurdu isḳāṭ murād olunsa üzerine tuz veyāḫūd būraḳ veyāḫūd kül veyā ḫırḳa-i kettānın ḥurāḳası veyāḫūd muḥraḳ sünger veyāḫūd muḥraḳ ṣūf ekilip isḳāṭ olunur. Ve ṣavāb olan budur ki o kurdun suḳūṭundan sonra o mevḍiᶜ miḥceme ile maṣṣ olunup o mevḍiᶜin bir miḳdār demi iḫrāc oluna tā ki o kurdun lesᶜasının baḳiyye-i es̱eri ve ḍararı ḫāric olan dem ile çıkıp zāil ola. Ve kurdun suḳūṭundan sonra o mevḍiᶜin kanı dinmez ise üzerine yanmış mazu veyāḫūd nūre[462] veyāḫūd cidden saḥḳ olunmuş saksı ve bunlardan mā-ᶜadā demi ḥabs edici nesnelerin biri o mevḍiᶜe ẕerūr kılınır. Ve vācib olur ki bu ẕikr olunan devālar o ᶜalaḳı taᶜlīḳ eden kimsenin yanında müheyyā ola yā ki vaḳt-i ḥācette teᵓḫīre müᵓeddī olmaya. Ve deri üzerinde olan saᶜfe ve ḳūbā gibi müzmin maraḍlara ᶜalaḳ ziyāde nāfiᶜ olur.

el-Faṣlu's̱-S̱ālis̱ü ve'l-ᶜIşrūne Fī-Ḥabsi'l-İstifrāġātı

İstifrāġ bedende olan māddenin ḫāric-i bedene ḥareketine derler. Ve bir ᶜuḍvda olan istifrāġ ḥabs olunmak īcāb eylese birkaç vech ile ḥabs olunur:

Evvelkisi o ᶜuḍvdan mādde ᶜuḍv-ı āḫere cez̠b ve taḥvīl olunur ve mādde ᶜuḍv-ı āḫerde kalır ve ḫārice istifrāġ olunmaz. Bu cez̠b ile ᶜuḍv-ı evvel māddenin maḍarratından kurtulur ve mādde seyelān eylemez ve muḥtebese olur.

Ve ikincisi mādde istifrāġ olunan ᶜuḍvdan ᶜuḍv-ı āḫere meyl ettirilip ᶜuḍv-ı āḫerden istifrāġ olunur ve ᶜuḍv-ı evvelden mādde muḥtebese olur.

Üçüncüsü ᶜuḍvda olan istifrāġa iᶜānet edip o ᶜuḍvdan istifrāġı ziyāde etmekle istifrāġ ḥabs olunur, mes̱elā ishāl ishālle ve ḳayᵓ ḳayᵓ ile ḥabs olunur.

Dördüncüsü istifrāġ edviye ile ḥabs olunur, müberrid yāḫūd muġarrī yāḫūd ḳābıḍ veyāḫūd kāvī devālar ile ḥabs olunur.

Beşincisi şedd ile ve ᶜuḍvu bağlamak ile ḥabs olunur.

---

462 Nūrenin mirāren ẕikri sebḳat eyledi ki söndürülmüş kireç maᶜnāsınadır, ḥammāmlarda zernīḫ-i aṣfer ile ḫalṭ olunup şaᶜr-ı ᶜāne ḥalḳ olunur.

Ammā istifrāġı mevāddı ʿuḍv-ı āḫere min-ġayri istifrāġın naḳl ile ḥabs meḥācim vaḍʿı ile olur, dem-i raḥimin nezfi için memelere meḥācim vaḍʿ olunmakla mevādd memeler cāniblerine cez̠b olunup dem-i raḥim nezften ḥabs olunur. Ve bu cez̠b ve ḥabsin ziyāde ceyyidi ʿuḍv-ı evvelin vecaʿını defʿ ve teskīn eden cez̠b olur.

Ve ammā istifrāġ olunan mevāddı ʿuḍv-ı āḫere cez̠b ve istifrāġla ʿuḍv-ı evvelden ḥabsi yine dem-i raḥimin nezfini ḳaṭʿ için bāsilīḳten faṣd ile olur ve ishāli ḳayʾ ile ve ḳayʾı ishāl ile olur. Ve ḳayʾ ve ishālden her biri terletmek ile ḥabs olunur.

Ve ammā istifrāġa muʿāvenet ile istifrāġı ḥabs o zamān olur ki miʿdede veyāḫūd emʿāda mūz̠ī ve lüzūcetli ve müzliḳ aḫlāṭ olur ve o aḫlāṭ-ı rediyye ṣāḥibinin ḳayʾ ve ishāli kesilmez, dāimā ḳayʾ eder ve müsterāḥa iḫtilāf [ve] ḳıyāmı dāimī olur. Ve o kimseye eyāric saḳy olunmak ile ishāline iʿānet olunduktan sonra ishāle imdād eden aḫlāṭ-ı fāsideyi miʿdeden ve emʿādan ishālle iḫrāc edip miʿdeyi ve emʿāyı tenḳıye eder, kez̠ālik ictihād olunup ḳavī muḳayyiʾ saḳy ile fem-i miʿde ḳayʾa imdād eden aḫlāṭ-ı rediyyeden tenḳıye olunsa ḳayʾ muḥtebes olur.

Ammā edviye-i müberride istiʿmāli ile istifrāġın iḥtibāsı onun içindir ki edviye-i müberride akıcı mevāddı dondurur ve damarların ağzını ḳabḍ ve taḍyīḳ edip istifrāġ kesilir.

Ve edviye-i ḳābıḍa māddeyi ḳabḍ eder ve mecārīyi ḍamm ve taḍyīḳ edip istifrāġ kesilir.

Ve edviye-i muġarriye yaʿnī yapıştırıcı devālar mecārīnin ağızlarında süddeler īrās̠ edip istifrāġ kesilir ve bu menfaʿatte ḥārr ve müceffif olan ġıreviyyetli edviye eks̠er ve ezyed olur.

Ammā edviye-i kāviye yaʿnī o devālar ki bulunduğu ʿuḍvu keyy edip dağlar, o devālar istiʿmāl olundukta mecārīnin yüzünde ḫuşkrīşet ve retḳ iḥdās̠ edip ruṭūbeti ḥabs eder. *"Ḫuşkrīşet" ruṭūbetin yüzü kaysaklanıp cereyāndan kalmaktır. Ve "retḳ" fetḳ'ın ḍıddıdır.* Lākin ḫuşkrīşetin ḍarar-ı mütevaḳḳaʿı vardır, zīrā baʿḍı kerre ḫuşkrīşet münḳaliʿa olup sökülür ve mecārīnin genişip mevāddı istifrāġın kes̠retine müʾeddī olur.

Ve edviye-i kāviye iki ḳısmdır, biri ḳābıḍ olur, zāc mis̠lli devālar gibi ve āḫeri ḳābıḍ olmaz, nūre gibi; bu iki nevʿ maʿan ḫuşkrīşet iḥdās̠ eder. Lākin

ḳābıḍ olmayan kāvī devāların ḫuşkrīşeti serīʿan zāil ve sāḳıṭ olur ve ḳābıḍ olan kāvī devānın ḫuşkrīşetinin zevāli baṭīʾ olur, onun için kāvī devā istiʿmāline muḥtāc olan kimse ḫuşkrīşetin serīʿan suḳūṭunu murād eder ise ḳābıḍ olmayan kāvīyi istiʿmāl [124b] eyler. Ve ḫuşkrīşetin bir müddet beḳāsını ve suḳūṭunun buṭʾunu murād eder ise o zamān ḳābıḍ olan kāvī devālar istiʿmāl eder.

Ve ammā istifrāġı şedd ile ḥabs baʿḍı kerre şedd-i muṭabbaḳ ile olur yaʿnī mecrā o vech ile bağlanır ki damarın üst katı alt katına iner ve yapışır, o eclden mecrā mesdūd olur ve dem maḥbūs olur, mes̱elā faṣṣādın bāsilīḳi faṣdında olan ḫaṭāsı ve şiryāna nīşterin iṣābeti ḥasebiyle ḥādis̱ olan nezf-i demi ḳaṭʿ için mirfaḳın fevḳinden bu vech ile ʿaḍud bağlanır ve dem muḥtebes olur. Ve baʿḍı kerre dahi şedd olunan ve bağlanan bağ bu vech ile olmaz belki faṣdın deliğine devā idḫāl ve ilḳām eylemek ile olur ve cirāḥatin ağzını o loḳma sedd edip demi ḥabs eder, mes̱elā tavşan yünü ile cürḥün ağzını bağladıkta dem muḥtebes olur ve istifrāġ munḳaṭıʿ olur..

Ve biz deriz ki nezf-i demin sebebi damarın ağzı açılmaktan olur ise edviye-i ḳābıḍa ile muʿālece olur, o ḳābıḍ devā damarın ağzını sedd eder ve bitiştirir. Ve eger nezf-i deme sebeb damarın inḫırāḳı ve yırtılması olur ise ṭīn-i maḫtūm gibi muġarrī olan ḳābıḍ devālar ile muʿālece olunur. Eger nezf-i dem damarda ākile maraḍı olmak ḥasebiyle olur ise laḥmı münbit ve teʾekkülü cālī devālar ile muʿālece olunur.

el-Faṣlu'r-Rābiʿu ve'l-ʿIşrūne Fī-Muʿālecātı's-Südedi

Südde mevāddın akacak yolunu kapayıp cereyāna mānīʿ olan nesneye derler. Ve südde gāhīce ġalīẓ olan ḫılṭtan olur ve gāhīce dahi lüzūcetli ḫılṭtan olur ve gāhīce dahi aḫlāṭın kes̱retinden olur.

Kaçan süddeye aḫlāṭtan mā-ʿadā sebeb-i āḫer olmayıp ancak kes̱ret-i aḫlāṭ ḥasebiyle südde ḥādis̱ oldu ise faṣd ile o aḫlāṭı iḫrāc ve istifrāġ süddenin maḍarratını defʿ ve izāleye kifāyet eder, āḫer muʿāleceye ḥācet kalmaz. Eger süddeye sebeb ḫılṭın ġılẓati ise cālī olan muḥallilāt istiʿmāline ḥācet olur. Ve eger lüzūcetli aḫlāṭ ḥasebiyle ise ve ḫuṣūṣan o lüzūcetli olan ḫılṭ-ı raḳīḳ ise muḳaṭṭıʿāt istiʿmāl olunur.

Ve bundan aḳdem ġalīẓ ile lezicin farḳı maʿlūmun oldu ki bu farḳ ṭīn ile erimiş ġırānın beyninde olan farḳ gibidir. *"Ġırā" diye iki şeyʾi birbirine*

ilṣāḳ edip yapıştıran nesneye derler, çiriş ve tutkal gibi. Pes ṭīnde ġılẓat olur, zīrā baṣar ona nüfūẕ eylemez lākīn ṭīnde ġıreviyyet olmaz ve iki nesneyi biri birine ilṣāḳ olmaz. Ve erimiş ġırāya baṣar nāfiẕ olup ġalīẓ olmaz lākin ilṣāḳı ve ġıreviyyeti olur.

Ve bu farḳtan ẓāhir olur ki ḫılṭ-ı ġalīẓin muʿālecesi muḥallil ile olur, zīrā muḥallil devā ġalīẓ ḫılṭı terḳīḳ eder ve riḳḳat ile istifrāġa müstaʿidd olur. Ve lüzūcetli ḫılṭın muʿālecesi muḳaṭṭıʿāt ile olur, zīrā muḳaṭṭıʿ devālar ḫılṭ-ı lezic ile o ḫılṭ-ı lezicin yapıştığı ʿuḍvun arasına girer ve ḫılṭı ʿuḍvdan ayırır ve ḫılṭı paralar.Ve ḫılṭ-ı lezic her ne ḳadar raḳīḳ olur ise ilṣāḳı ḥasebiyle eczālarında ittiṣāl olup paralanmadıkça istifrāġ olunmaz.

Ve ġalīẓ olan ḫılṭı taḥlīlde iki nesne vardır ki onlar muʿāleceye muvāfıḳ olmaz ve ṭabīʿatın ḍıddı üzere olur ve onlardan iḥtirāz vācib olur:

Evvelkisi budur ki o istiʿmāl olunan devā-i muḥallil ḍaʿīf olmaya, zīrā ḍaʿīf olan muḥallil māddenin taḫalḫulünü ziyāde eder ve taḥlīlde mübālaġa olmamakla māddenin ḥacmini ziyāde eder ve süddesi şedīd olur.

İkincisi budur ki istiʿmāl olunan muḥallil devānın taḥlīli şedīd ve ḳavī olmaya, zīrā ġāyet ile muḥallil olan devā māddenin laṭīfini taḥlīl eder ve kes̱īfini taḥcīr eder yaʿnī taş gibi ṣalābetli eder ve südde müstaḥkem olur.

Ve kaçan taḥlīl-i ḳavīye ḥācet olsa gerektir ki o muḥallile irdāf olunup yaʿnī iʿānet olunup ġalīẓ olmayıp belki laṭīf olup ḥarāret-i muʿtedilesi olan müleyyin devā ile o muḥallil-i ḳavī telyīn oluna, zīrā bu iʿānet ile süddenin māddesi külliyyen istifrāġ olunur.

ʿAllāme der ki meşhūr budur ki o muḥallil ile müleyyin ḫalṭ olunup maʿan istiʿmāl olunur. Ve baʿḍılar ẕāhib olurlar ki evvelā müleyyin istiʿmāl olunur, istifrāġ olunacak mādde telyīn olunup istifrāġa müstaʿidde oldukta baʿdehu muḥallil-i ḳavī istiʿmāl olunur. İntehā.

Ve süddelerin ziyāde ṣuʿūbetlisi ʿurūḳta ve damarlarda olan süddeler olur ve ʿurūḳun süddelerinin ziyāde ṣuʿūbetlisi şerāyīnde olan yaʿnī yürek damarlarında olan süddeler olur ve yürek damarları süddelerinin dahi ṣuʿūbetlisi aʿḍā-i reʾīsede olan süddeler olur. Pes aʿḍā-i reʾīse damarlarının süddesini fetḥ için istiʿmāl olunan müfettiḥ devālara ḳābıḍ ve mülaṭṭıf eczālar ḫalṭ olunsa ziyāde muvāfıḳ olur, zīrā mülaṭṭıf olan devānın ʿunfünü devā-i ḳābıḍ taʿdīl eyler.

el-Faṣlu'l-Ḫāmisü ve'l-ʿIşrūne Fī-Muʿālecātı'l-Evrāmı

"Evrām" "verem"in cemʿidir; "verem" mevāddın ʿuḍva inṣıbābı ve dökülmesi ḥasebiyle ʿuḍv miḳdār-ı ṭabīʿīsinden ziyāde olup şişmek ile olur. Bu veremlerin kimisi ḥarāretli verem olur ve kimisi bürūdetli verem olur. O bürūdetli veremin kimisi verem-i rıḫv olur yaʿnī yumuşak şiş olur ve kimisi ṣulb olup katı şiş olur. Ve bundan aḳdem biz sana o şişleri taʿdād edip saydık ve bildirdik.

Şişlerin sebebleri iki türlü olur, evvelkisi bādiye ve ikincisi sābıḳa olur;[463] imtilā veremin sebeb-i sābıḳı olur ve ḍarbe ve saḳṭa ve nehşe veremin sebeb-i bādīsi olur.

Ve esbāb-ı bādiyeden ḥādiṡ olan şişler ṣāḥibinin bedeninde yā imtilāsı olur veyāḫūd aḫlāṭı muʿtedile olup imtilāsı olmaz.

Ve o verem ki onda hem imtilā ve hem ḍarbe ve hem saḳṭa miṡlli esbāb-ı bādiye cemʿ ola, o verem ḫālī olmaz ki aʿḍā-i reʾīseye yā mücāvīr olur, aʿḍā-i reʾīsenin mefraġları veremi gibi yaʿnī kulak ardında ve koltukta ve uylukta olan veremler gibi veyāḫūd o verem aʿḍā-i reʾīsenin civārında olmaz, bu ḳısm-ı s̱ānī[ye] yaʿnī veremde sebeb-i sābıḳ ve sebeb-i bādī cemʿ olup aʿḍā-i reʾīseden baʿīd olan veremlere ḥāl-i ibtidāda o veremin māddesini taḥlīl için muḥallil devālar verilmez belki vācib olan budur ki o verem maḫṣūṣan ve münferiden bir ʿuḍvda ise o ʿuḍv ıṣlāḥ olunur. Ve eger o verem ʿuḍv-ı vāḥide maḫṣūṣ olmaz ise bi'l-cümle beden ıṣlāḥ olunur ve ona rādiʿ devālar verilip mevḍiʿ-i vereme inṣıbābdan mevādd menʿ olunur ve mevādd maṣabbının ḫilāfına ceẕb olunur ve ḳābıḍ devālar istiʿmāli ile ʿuḍv ḳabḍ olunur. Ve baʿḍı kerre cānib-i ḫilāfta olan ʿuḍvu riyāḍet etmekle yaʿnī delk edip ovmakla ve s̱aḳīl yaʿnī ağır nesne taḥmīl edip yükletmekle taḥmīl edip maṣabbda olan mevādd cānib-i ḫilāfa ceẕb olunur. Ve çok kerre olur ki iki elin hangisi şişse ṣaḥīḥ olan eline bir nesne taḥmīl olunup bir sāʿat ḳadar mekṡ ettirilir ve o vech ile müteverrim olan elin mevāddı ġayr-i müteverrim olan yed-i ṣaḥīḥaya ceẕb olunur.

463 Bundan aḳdem ẕikri mürūr eylediği üzere sebeb üç ḳısm olur idi. Aḫlāṭ ḥasebiyle olmayıp ḫāric-i bedende olan sebebe sebeb-i bādī denir ve aḫlāṭ ḥasebiyle olup vereme sebeb baʿīd olur ise ona sebeb-i sābıḳ denir ve eger aḫlāṭ ḥasebiyle olup bilā-vāsıṭatin sebeb ḳarīb olur ise ona sebeb-i vāṣıl denir. Bu maḳāmda sebeb-i vāṣıla iʿtibār olunmayıp aḫlāṭtan olan sebeblere cemīʿan sebeb-i sābıḳ ıṭlāḳ olundu.

Ve evrāmda edviye-i ḳābıḍa istiᶜmāl olundukta vācib olur ki verem ḥārr olur ise ṣırf bārid olan ḳābıḍ-ı rādiᶜ devā istiᶜmāl olunmaya. Ve verem-i bāridde izḫir ve aẓfār-ı ṭīb gibi ḳuvve-i ḥārre ile ḳabḍı olan devālar istiᶜmāl oluna.

Ve veremin iki ṣınfından yaᶜnī ḥārr ve bārid veremlerin her birisi artıp tezeyyüd eyledikçe devāsı terkībinden ḳābıḍ olan eczāların miḳdārı noḳṣān kılınıp zamān-ı intihāya gelince ḳadar o devāya azar azar muḥallil ḫalṭ olunur ḥattā zamān-ı intihāya bāliġ oldukta ḳābıḍ ile muḥallilin miḳdārları berāber kılınır ve zamān-ı inḥıṭāṭta muḥallil ve mürḫīye ḳaṣr olunur.

Ve vācib olur ki bārid-i rıḫv olan veremlerin muḥallilleri neşşāf ve müyebbis [125a] ola yaᶜnī ruṭūbeti neşf edip veremi kurutucu muḥallil ola ve muḥallili verem-i ḥārrda olan muḥallilden eks̱er ola. Bu mez̠kūrları sen ḥıfẓ ve ḍabṭ eyle.

Ammā o verem ki sebeb-i bādīden ḥādis̱ olup o verem ṣāḥibinde imtilā-i aḫlāṭ olmaya, o mis̱lli verem evvel-i emrde ve ibtidā-i ḥālde irḫā ve taḥlīl ile muᶜālece olunur. Ve eger o sebeb-i bādīden ḥādis̱ olan veremde imtilā olur ise sebeb-i sābıḳtan ḥādis̱ olan verem muᶜālecesi gibi muᶜālece olunur. Ammā verem olan ᶜuḍv ᶜuḍv-ı reʾīsin mefraġı olur ise mes̱elā dimāġın mefraġı olan kulak ardında laḥm-ı ġudedīnin veremi ve ḳalbin mefraġı olan koltuk veremleri ve kebidin mefraġı olan ürbiyye tesmiye olunan uylukta ürbiyye tesmiye olunan kısık yerin veremi gibi olur ise o mis̱lli veremlere rādiᶜ devālar taḳrīb olunmak cāiz olmaz, zīrā ṭabīᶜat aᶜḍā-i reʾīseyi ṣıyānet edip onlara müteveccih olan mevāddı mefraġlarına ṣarf eder. Ve o veremlerde rādiᶜ devālar istiᶜmāl olunsa mevāddı verem mevḍiᶜlerine inṣıbābdan menᶜ edip evvelā müteveccih olduğu aᶜḍā-i reʾīseye ᶜavdet ettirip ḫaṭar-ı ᶜaẓīm vāḳiᶜ olur, bināen ᶜalā-ẕālik bize vācib olur ki o ᶜuḍvların ḍararının ziyādeliğini kayırmayıp ẕikr olunan mefāriġe māddenin inṣıbābına saᶜy ve ictihād eyleyeyüz tā ki bi'l-cümle mevādd aᶜḍā-i reʾīseye teveccühten ṣarf olunup mefāriġlerine teveccüh eyleye ve o mevāddın aᶜḍā-i ḫasīseye teveccühü ile aᶜḍā-i reʾīse necāt bula.

Bu kelāmdan ẓāhir olur ki o mefāriġ veremlerinde edviye-i rādiᶜayı istiᶜmālden bizim nehyimiz edviye-i rādiᶜanın o veremlere menfaᶜati olmadığından değildir belki aᶜḍā-i ḫasīseyi ṣıyānet için taḍarruru cemīᶜan bede-

nin taḍarruruna müʾeddī ve sārī olan aʿḍā-i reʾīse müteʾeẕẕī ve mutaḍarrır olmasın içindir.

Ve biz deriz ki ẕikr olunan üç mefraġa edviye-i rādiʿa ile ʿilāc edip ḳalbe müteveccih olan mevāddı mefraġlara inṣırāftan menʿ eylesek ḫavf olunur ki o mevādd yine ḳalbe ve sāir aʿḍā-i reʾīseye müteveccih olup tedāriki ve muʿālecesi mümkin olmayan başka bir āfet ola. O veremlerin biz tezeyyüdünü ḳaṣd edip mevāddı aʿḍā-i reʾīseden bi'l-cümle ceẕb için meḥācim vaḍʿ edip ḥarāretli ceẕẕāb devālar vaḍʿ ederiz ve bu taḳrīble ʿuḍv-ı reʾīsin ḫalāṣını ümīd eyleriz.

Ve bi'l-cümle evrām yaʿnī ẕikr olunan mefraġlarda ve mefraġ olmayan maḥallerde ve mevāddı ḥabs eden maḥallerde ve laḥm-ı metīnden ḫālī olan laḥm-ı ġudedīde ḥādis̱ olan veremlerin cümlesi cemʿ-i midde eyleseler baʿḍı kerre o verem bi-ẕātihi münfecir olup deşilir ve baʿḍı kerre dahi münḍic devāların meʿūneti ile münfecir olur ve baʿḍı kerre o veremlerden mevāddı istifrāġ evvelā inḍāc edip baʿdehu baṭṭa ve şaḳḳa muḥtāc olur, mücerred münḍic istiʿmāli ile istifrāġ olunmaz..

Ve inḍāc ḥarāretten mā-ʿadā iki emr ile tamām olur:

Evvelkisi ḥārr olan devāda tesdīd ola.

İkincisi o devā-i müseddidde taġriye ola ḥattā o devāda olan tesdīd ve taġriye keyfiyyetleri ile mevādd muḥtebese olup devānın ḥarāreti mevādd-ı muḥtebeseyi inḍāc eyleye.

Ve vācib olur ki bu mis̱lli müseddid ve muġarrī olan devā-i ḥārr ile inḍāc ḳaṣd eden kimseler teʾemmül ve tefekkür eyleyeler, eger kendide olan ḥarāret-i ġarīziyyeyi ḍaʿīfe bulup ʿuḍv-ı müteverrimin fesāda meyelānını anlar ise istiʿmāl eylediği münḍic devālardan müseddid ve muġarrī olan eczāları iḫrāc eylesin ve teftīḥi olan devāları istiʿmāl eylesin ve şarṭı derin ve ʿamīḳ eylesin ve sonra taḥlīl ve tecfīfi olan devāları istiʿmāl eylesin ve kütüb-i cüzʾiyyelerde o devāları biz tafṣīlen beyān eyleriz.

Ve çok vāḳiʿ olur ki verem ġāir olup mevāddı derinde olur ve o mevāddı istifrāġ evvelā ẓāhir-i bedene ceẕbe muḥtāc olur, o zamān mādde-i veremi cilde ceẕb ve iḫrāc eylemek lāyıḳ olur, her ne ḳadar o ceẕb nār ile meḥācim vaẕʿ eylemek ile ḥāṣıl olur ise.

Ve ḥāl-i ibtidāyı tecāvüz eyleyen katı şişlerde ḳānūn budur ki evvelā o verem tesḫīni ve tecfīfi ḳalīl olan devālar ile telyīn oluna. Ve tesḫīni ve

tecfīfi ḳavī olan devāları evvelā isti^cmāl etmekle mevādd tekṡīf olunup ḥacer gibi ṣalābetli ve katı kılınmaya belki müsaḫḫin-i ḍa^cīf devā ile o katı verem yumuşatılıp taḥallüle müsta^cidd kılına ve sonra muḥallil-i şedīd isti^cmāl oluna. Ve o muḥallil-i şedīd mevāddı taḥlīl eyledikten sonra bāḳī kalan mevāddın ^cuḍvda taḥaccüründen ḫavf olunur ise ṡāniyen bir dahi o verem telyīn olunur ve ba^cdehu taḥlīl-i ṡāniyle taḥlīl olunur ve mevādd külliyyeten taḥallül edince ḳadar telyīn ve taḥlīl tekrīr olunur.

Ammā intifāḫ ve riyāḥtan ḥādiṡ olan veremlere cevheri laṭīf olan müsaḫḫin devālar isti^cmāl olunmakla mesāmmāt-ı ^cuḍv genişṭirilip veremin rīḥi taḥlīl olunur, zīrā o miṡlli veremde nefḫi rīḥin ġılẓatinden ve mesāmmātın insidādından ḥādiṡ olur. Kaçan ẕikr olunan devālar ile mesāmmāt genişip ve riyāḥ dahi telṭīf olunsa lā-maḥāle taḥallül edip verem zāil olur. Ve bu veremde dahi vācib olur ki buḫārı olan rīḥi iḥdāṡ eden mevāddın ḥasmına ve ḳaṭ^cına i^ctinā oluna.

Ve o evrāmdan bir nev^c verem dahi vardır ki ona evrām-ı ḳurūḥiyye derler ve ona nemle dahi tesmiye olunur, o miṡlli veremler tebrīd olunup terṭīb olunmaz, nitekim filiġamūnī dedikleri verem-i demevī tebrīd olunup terṭīb olunmadığı gibi. Ve bu verem ṣafrādan ḥādiṡ olmakla her ne ḳadar terṭīb olunmak iḳtiḍā eylese dahi yine terṭīb olunmaz belki tecfīf olunur, zīrā bu vereme teḳarruḥ ^cārıḍ olur ve teḳarruḥu def^ce i^ctinā sebeb olan ṣafrāyı def^ce i^ctinādan ziyāde olur gerek ise o teḳarruḥ bi'l-fi^cl mevcūd olsun ve gerek ise mütevaḳḳa^c olsun. Ve teḳarruḥun def^c ve ref^ci mu^cālecesinin nef^ci ancak tecfīf ile ḥāṣıl olur ve o miṡlli veremleri terṭīb aḍarr-ı eşyādan olur.

Ammā bāṭında olan veremlerin mu^cālecesinde vācib olur ki faṣd ve ishāl olunmakla o verem-i bāṭınīnin mevāddı azaltırıla ve o verem ṣāḥibi şarābdan ve ḥammāmdan ve müfriṭa olan ḥarekāt-ı bedeniyye ve ḥarekāt-ı nefsāniyyeden ictināb eyleye, ġaḍabdan ve ġaḍab gibi keyfiyyāt-ı nefsāniyyelerden iḥtirāz üzere oluna ve ibtidā-i veremde ḥıml-ı şedīdi olmayan devā-i rādi^c isti^cmāl eyleye ya^cnī o rādi^cin red^c ve tebrīdi ziyāde olmakla mevāddı icmād edip dondurmaya ḫuṣūṣan verem-i bāṭın mi^cde ve kebid veremleri olur ise red^ci ḳavī olan devā isti^cmāli ḳaṭ^cā cāiz olmaz.

Ve kaçan taḥlīl olunacak vaḳti ḳarīb oldukta bundan aḳdem sana beyān eylediğimiz üzere o kimse rāyiḥası ṭayyibe kokulu ḳābıḍ devālar isti^cmālin-

den ḫālī kılınmaz. Ve kebid ve miᶜde ẕikr olunan edviye-i ḳābıḍaya ziyāde muḥtāc olur. Ve o edviyeler ki inḍācı olup ve istiᶜmāli evrāma muvāfıḳ ve ṭabīᶜatı müleyyin ola, ᶜineb-i s̱aᶜleb ve ḫıyārşenber mis̱lli devālardır. Ve bāṭında olan evrām-ı ḥārreyi taḥlīlde ᶜineb-i s̱aᶜlebin ḫāṣṣıyeti vardır.

Ve evrām-ı bāride aṣḥābının taġaddīsi ġıdā-i laṭīf ile olmak gerektir ve o ġıdā-i laṭīf ile taġaddī zamān-ı ibtidāda cāiz olmaz ve o veremin īẕā-i ṭabīᶜīsinin nevbeti vaḳtinde dahi cāiz olmaz. Mes̱elā māddesi ṣafrā olan bāṭın veremlerinin [125b] ṭabīᶜī maḍarratı ġıbben ve sevdāvī veremlerin ribᶜen şedīd olur. Ve ḥummā nevbetleri gibi sāir maraḍların dahi iştidādının baᶜḍı kerre nevbeti olur ve nevbet vaḳtinde taġaddī olunmaz lākin ḍaᶜf kemāle erişir ise ibtidā-i veremde ġıdā-i laṭīf ile taġaddī cāiz olur ve bu ḥükm ḥummā-ı nāibede olur. Ve eger ḥummā dāime olur ise vācib olur ki o maḥmūmun taġaddīsi ḥummānın ḫiffeti vaḳtinde ve gündüzün aᶜdel-i evḳātında ola.

Ve o kimse ki aḥşāsında ve ālāt-ı ġıdāsında veremi olup o verem cemᶜ-i midde eylese ve ḳuvvetinde suḳūṭ olsa o kimse mevtin ṭarīḳinde vāḳiᶜ olur onun için ki ḳuvvet münteᶜiş olmaz illā ġıdā ile olur ve ġıdā aḥşā veremlerine eşyānın ziyāde ḍararlısı olur. Pes aḥşāda olan evrām dağılır ise fe-bihā niᶜmet yaᶜnī o veremin dağılması ne güzel ḫaṣlet olur. Ve eger o verem deşilir ise o deşilen veremi ġasl edici bir devā içmek vācib olur, mā-ı ᶜasel ve mā-ı sükker ġasl için içilip ve sonra rıfḳ ile inḍācı olan kurutucu nesneler tenāvül olunur ve āḫirü'l-emr yalnız kurutucu devālar istiᶜmāl olunur ve sen o devāları emrāḍ-ı cüzʾiyye beyānını müştemil kitāb-ı cüzʾīde mufaṣṣal ve meşrūḥ görür ve bilirsin.

Ve baᶜḍı kerre evrām-ı bāṭınede ġalaṭ vāḳiᶜ olur, mes̱elā baṭnın taḥtında ẓāhir olan intifāḫ ve ġılẓat verem ẓannı ile baṭṭ olunup yarılır, fi'l-vāḳiᶜ o intifāḫ fetḳ intifāḫı olmakla yarılmasında ḫaṭar-ı ᶜaẓīm olur. Ve baᶜḍı kerre o intifāḫ ṣıfāḳ veremi ẓann olunup yarılır lākin o verem ṣıfāḳta ve ḥicābda olmayıp emᶜāda olmakla baṭṭında ve yarılmasında ziyāde ḫaṭar olur.[464]

464 Bir faṣl ḫatm olup faṣl-ı āḫere şürūᶜ ḳaṣd olundukta faṣl-ı evveli faṣl-ı s̱āniye münāsib olan bir mesʾele ile ḫatm eylemeğe ḥüsn-i iḫtitām derler; *Ḳānūn*'un eks̱er-i fuṣūlünde ḥüsn-i iḫtitāma mürāᶜāt olunmuştur.

el-Faṣlu's-Sādisü ve'l-ᶜIşrūne Fi'l-Baṭṭı

Veremi baṭṭ o veremi ustura ile yarıp mevāddını iḫrāc etmeğe derler. Ve bir verem baṭṭ olunmak murād olunsa vācib olur ki cebheden mā-ᶜadā baṭṭ olunan ᶜuḍvun ġuḍūnu ve esirresi hangi ṭarafa sālik olduysa şaḳḳın ṭūlü dahi o ṭarafa kılına. *ᶜUḍvun derisinde olan bükümlerin küçüklerine esirre derler ve bükümlerin büyüklerine ġuḍūn*[465] *derler* ve esirre ve ġuḍūnun ẕāhib olduğu maḥallde līf olmaz ve o maḥalli baṭṭ ve şaḳḳta ḫaṭar olmaz lākin cebhe mis̱lli ᶜuḍvun baṭṭı esirre ve ġuḍūn mesālikine sālik olmak cāiz olmaz. Ve cebhe o vechle baṭṭ olunsa cebhenin ᶜaḍalesi munḳaṭıᶜa olur ve kaşlar aşağıya düşer, zīrā cebhenin līfleri esirre ve ġuḍūnun meslek ve meẕhebine sālik ve ẕāhib olmaz, cebhede olan līfler esirrenin ᶜarḍına sālik olur. Ve her ᶜuḍv ki onun elyāfı esirresi meslekine sālike olmaya, o ᶜuḍvları dahi esirre mesleki üzere baṭṭ eylemek ᶜaḍalin inḳıṭāᶜına müʾeddī olup onda ḫaṭar olur.

Pes baṭṭāṭ olan kimseye vācib olur ki teşrīḥ ᶜamelini kemāl üzere bile ve sinirlerin ve kan ve nabḍ damarlarının teşrīḥlerini bile tā ki her hangi ᶜuḍvu baṭṭ eder ise ḫaṭā eylemeyip ḫaṭāsı ḥasebiyle damarlar ve sinirler ḳaṭᶜ olunmaya. Ve o baṭṭāṭın maᶜiyyetinde demi ḥābis olan edviyelerden ve vecaᶜı müsekkin olan merhemlerden ve o baṭṭa mücānis olan ālāttan ve birkaç ᶜaded devālar ve merhemler ve āletler mevcūd ola ve yanında devā-i Cālīnūs ve tavşan yünü ve örümcek nesīci ve yumurta akı ve mekāvī yaᶜnī dağlayıcı devālar ve āletler mevcūd ola tā ki baṭṭında ḫaṭā edip nezf-i dem olur ise demi ḳaṭᶜ için iḳtiḍā eden devāları ve āletleri ᶜale'l-fevr istiᶜmāl eyleyip teʾḫīr olunmaya, keẕālik yanınca mürḫī devālar dahi mevcūd ola.

Ve bir ḫurāc baṭṭ olunup mevāddı iḫrāc olundukta vācib olur ki o baṭṭ olunan maḥalle dühn ve su taḳrīb olunmaya ve ona şaḥm maḫlūṭ olan merhem dahi taḳrīb olunmaya ve bāsilīḳūn merhemi gibi zeyti ġālib olan merhem dahi taḳrīb olunmaya belki ḳulḳuṭār merhemi gibi merāhim istiᶜmāl oluna ve iḥtiyāc katında mevḍiᶜ-i baṭṭ üzere şarāb-ı ḳābıḍa ġams olunmuş sünger vaḍᶜ oluna.

465 [Tercüme nüshalarında mananın aksine kelime "ᶜuḍūn" görünüyor, ama lügatlarda ve Arapça nüshalarda "ġuḍūn"!]

el-Faṣlu's-Sābiᶜu ve'l-ᶜIşrūne Fī-ᶜİlācı Fesādı'l-ᶜUḍvı ve Ḳaṭᶜıhı

Kaçan bir ᶜuḍvun mizācı māddesi ḥasebiyle veyāḫūd bilā-māddetin fāsid ve redī olup ẕikri mürūr eden şarṭ ile ve kütüb-i cüzᵓiyyede beyān olunan devā-i ṣāliḥ ile ṭılā eylemek müfīd olmasa o ᶜuḍvda mevcūd olan laḥm-ı fāsid aḫẕ olunmak vācib olur. Ve evlā olan ᶜuḍvdan o laḥm-ı fāsid bi-ġayri ḥadīdin aḫẕ olunmaktır eger mümkin olur ise, zīrā ḥadīd ṭayyāş olup baᶜḍı kerre mevḍiᶜ-i ḳaṣddan ᶜudūl eder ve ᶜaḍallerin şaẓiyyelerine ve parçalarına iṣābet eder ve nabḍ damarlarını ḳaṭᶜ edip icḥāf eder. Ve kaçan bi-ġayri ḫadīdin aḫẕ müfīd olmasa o ᶜuḍv ḳaṭᶜ olunup ve maḳṭaᶜları kaynar dühn ile dağlanır, zīrā maḥall-i ḳaṭᶜ bu vech üzere keyy olunmakla civārında ve ittiṣālinde olan ᶜuḍv-ı ṣaḥīḥler ḳaṭᶜın ġāilesinden ve ḍararından emīn olur ve demin nezfi munḳaṭıᶜ olur ve o maḳṭaᶜda laḥm üzerinde cild-i ġarīb-i ġayr-i münāsib nābit olur lākin nābit olan cild laḥma müşābih olur.

Ve kaçan ᶜuḍvun ḳaṭᶜı murād olunsa vācib olur ki o ḳaṭᶜ olunacak maḥalle bir mīl idḫāl olunur ve kemiğin eṭrāfında o mīl döndürülür. Ve o mīl ᶜuḍvun fāsid olan maḥallerinden ṣaḥīḥ olan maḥalline ve mülteḳāsına vāṣıl oldukta vecaᶜ ziyāde olur. Ve maᶜlūm olur ki mevḍiᶜ-i vecaᶜ ᶜuḍvdan ṣaḥīḥ ve sālim olan mevḍiᶜin ḥaddi ve nihāyeti olur. Ve kaçan mīl değdiği maḥallerde ḍaᶜf ve rehel ola, o maḥaller ḳaṭᶜı vācib olan maḥaller olduğu ẓāhir olur ve ḥadd-i selāmete ḳadar o fāsid maḥaller ḳaṭᶜ olunur.

Ve eger fesād kemikte olup ḳaṭᶜı iḳtiḍā eylese onun ḳaṭᶜı iki vechin biri ile olur:

Evvelkisi budur ki kemiğin fāsid olan maḥalli ile ṣaḥīḥ olan maḥallinin mülteḳāsı ve mevḍiᶜ-i ittiṣāli mis̱kab ile dāire heyᵓetinde müteᶜaddid s̱uḳbeler ile s̱aḳb olunur ve o s̱üḳūb ḥasebiyle ᶜaẓm-ı fāsid suḳūṭ eder.

Ve ikinci vech budur ki o fāsid olan kemik minşār ile neşr olunur *yaᶜnī ince ve dişleri ḥiddetli bir destere ittiḫāẕ olunup rıfḳ ile ḳaṭᶜ olunur ve mevḍiᶜ-ḳaṭᶜ kaynar zeyt içinde ġams olunur, eger kemiğin fesādı baᶜḍı cüzᵓünde olur ise micred-i ḥādd ile ḥakk olunur veyāḫūd mibred yaᶜnī törpü ile törpülenir. Ve bu bābda olan bāḳī tafṣīl şerḥ-i ᶜAllāme'de ẕikr olunmuştur.*

Ve kaçan fāsid olan kemik bu vechlerden biri ile ḳaṭᶜ murād olunsa evvelā o fāsid kemiğin üzerinden laḥmı keşf olunur o vechle ki mis̱ḳab ve minşār ḥīn-i istiᶜmālde laḥma iṣābet eylemeye, zīrā laḥma minşār

işābet eylese vecaʿ ziyāde olur ve mefsede kes̱īr olur. Ammā kemikten bir şaẓiyye ḫārice nütūʾ edip yumrulsa o şaẓiyye maḥalline redd olunup tehendüm ve ıṣlāḥ olunmak mümkin olmasa ve ḥāli üzere terk olundukta fāsid olup bāḳīlerini dahi ifsād eder diye ḫavf olunsa o şaẓiyyenin üzerinde olan laḥmı biz keşf ve şaḳḳ edip şaẓiyyenin cānib-i ḫilāfına laḥmı rabṭ eyleriz veyāḫūd müşāhede eden ṭabībin müşāhedede ḥads edip ḫāṭırına gelen ḫīle ile o şaẓiyyeden laḥmı tebʿīd eyleriz.

Ve eger o ʿuḍv ʿuḍv-ı reʾīs veyāḫūd miʿde mis̱lli ʿuḍv-ı şerīf civārında olur ise o şaẓiyye ile ʿuḍv-ı reʾīsin veyāḫūd ʿuḍv-ı şerīfin arasına ḫırḳa mis̱lli nesnelerden ḥāil vaḍʿ olunur ve o ḥāil ile ʿuḍv-ı reʾīsten şaẓiyye tebʿīd olunur ve sonra şaẓiyye ḳaṭʿ olunur. Ve eger fāsid olan kemik faḫiẕ kemiği olup ve ḳaṭʿı lāzım maḥall kebīr olur ise ve sinirlere ve nabḍ damarlarına ḳarīb olur ise ve fesādı dahi kes̱īr olur ise [126a] ṭabībe o maḳūle āfete muʿāleceden hereb etmek ve kaçmak vācib olur.

el-Faṣlu's̱-S̱āminü ve'l-ʿIşrūne Fī-Teşrīḥi Muʿālecātı Teferruḳı'l-İttiṣāli ve Aṣnāfı'l-Ḳurūḥı ve ve'l-Ves̱yi ve's-Saḳṭatı'l-ʿAẓmiyyeti[466]

Kemik yarılıp ve parçalanıp teferruḳ-ı ittiṣāl ʿārıḍ olur ise o dağılan kemikler maḥallerine redd olunup tesviye olunur ve ṣınāʿat-i cebr ʿilminde muʾavvel ve muʾteber olan mülāyim bağla bağlanır ve o bağın keyfiyyeti sana maḥallinde beyān olunur. Ve o cebīre bağlanan kimse ḥareketten menʾ olunup sākin kılınır. Ve o kimsenin ġıdāsı o muġarrī ġıdālar kılınır ki ondan ġuḍrūfī ʾuḍv tevellüd edip o ʾuḍv-ı ġuḍrūfī kesrin iki ṭarafını ve şefehlerini biri birine ḍamm ederek ve kesrin üzerinde kefşīr gibi olur yaʾnī o ḥādis̱ olan ʾuḍv-ı ġuḍrūfī o kesrin üzerinde kenād ve liḥām gibi olur yaʾnī o yarılıp ve parçalanan ʾaẓmın ḥaḳīḳatte ittiṣāli mümkin olmaz ḫuṣūṣan bāliġlerde kesrin ittiṣāli aṣlā meʾmūl olmaz *belki üzerinde düşbüẕ dedikleri ʾuḍv-ı ġuḍrūfī nābit olup o kesre liḥām ve kenād olur ve o kesr her ne ḳadar mülteḥim ve muttaṣıl olmaz ise lākin düşbüẕ ile mülteʾim ve muḳterin olur. Ve ʾAllāme āḫere ʾazv edip kefşīri bu vech ile tefsīr eder.* Ve kitāb-ı cüzʾiyyede cebr bābında cebīreye müteʾalliḳ nesnelerde mufaṣṣalan tekellüm eyleriz.

466 Baʿḍı nüsḫada ḥaẓmiyyeti" bedeline "ʿaẓīmeti" vāḳiʿ olmuştur, o ḫaṭā ve muḥarreftir.

Ammā yumuşak ʿuḍvların teferruḳu ve ayrılması ve muʿālecesinin beyānı budur ki o teferruḳa muʿāleceden ġaraḍ eger ḳurḥanın sebebi ʿuḍvda ḥāṣıl ise uṣūl-i s̱elās̱eye mürāʿāt olur:

Evvelki aṣl budur ki evvel-be-evvel vācib olur ki o teferruḳ-ı ittiṣālin sebebi olan, mādde-i müteḥarrike olur ise onun seyelānı ve māddenin kendi ʿuḍvdan ḳaṭʿ oluna.

İkinci aṣl muvāfıḳ olan edviye ve aġdiye ile teferruḳ eden ʿuḍvu ilḥām eylemektir.

Üçüncü [aṣl] ḥasbe-mā emken ʿuḍvun ʿufūnetini menʿ ve izāle eylemek olur.

Ve kaçan bu üç aṣldan birisi mevcūd ve ḥāṣıl olsa ʿināyet bāḳīlere ṣarf olunur.

Ammā akan ve seyelān eyleyen māddeyi ḳaṭʿ ne vech ile olacağını bundan aḳdem sen bildin, mādde ʿuḍv-ı āẖere ṣarf ve cez̠b olunup ve ḥābisāt istiʿmāliyle seyelān-ı māddenin ḳaṭʿ olunacağını tafṣīl üzere beyān eyledik. Ve ammā müteferriḳ olan maḥallin mülteḥim kılınması şefehlerini cemʿ mümkin olur ise cemʿ edip tecfīf etmek ve kurutmak ile olur ve muġarriyāt tenāvülü ile olur. Ve bilinmek vācib ve lāyıḳ olur ki ḳurḥalara müdāvāt eylemekten ġaraḍ tecfīf olur.

Kaçan ḳurḥa mevāddan ʿārī ve naḳī olur ise o ḳurḥaya müdāvāt ancak tecfīfe ḳaṣr olur. Ve ʿufūnetli olan ḳurḥalarda ḳulḳuṭār ve zāc ve zernīẖ ve nūre gibi edviye-i ḥādde-i ekkāle istiʿmāl olunur. Ve bu devālar nefʿ vermez ise nār ile keyy olunmak lāzım olur; altından bir ālet ve mikvā ittiẖāẕ olunup nārda kızdırılır ve onunla o ḳurḥa dağlanır, zencār ve şemʿ ve dühn pes bu eczālardan mürekkeb olan devā bu şānda muʿtedil devā olur, zīrā bu devā zencāriyyeti ile ḳurḥayı tenḳıye eder ve dühnü ve şemʿ ile ifrāṭ-ı lez̠ʿi izāle edip taʿdīl eder.

Ve biz deriz ki ḳurḥa iki ḳısm olur:

Birisi müfred olur yaʿnī o ḳurḥanın sebebi ancak teferruḳ-ı ittiṣāl olur, teferruḳtan mā-ʿadā bir nesne olmaz.

Ve ikincisi teferruḳ-ı ittiṣālden mā-ʿadā sebeb-i āẖer olur, sūʾ-i mizāc ve ʿufūnet ve cevher-i ʿuḍvun noḳṣānı gibi nesnelerden biri dahi bulunur.

Ve kaçan müfrede olup ṣaġīr olur ise ve ḳurḥanın vasaṭından bir nesne teʾekkül olunmadı ise vācib olur ki o ḳurḥanın şefehleri yaʿnī ṭarafları ḍamm oluna ve ʿıṣābe ile bağlana lākin ḍamm ve taʿṣīb zamānında iki şefeh arasında dühnden ve ġubārdan bir nesne kalkmaktan ḥaẕer oluna ve bu vech ile taʿṣīb olunan ḳurḥa ve teferruḳ mülteḥim olur. Ve ḳurḥa-i müfrededen kebīr olan ḳurḥalarda dahi cevher-i ʿuḍvdan bir cüzʾ noḳṣān olmaz ise onun dahi muʿālecesi şefehleri ḍamm olunup ʿıṣābe bağlanmakla olur.

Ammā o ḳurḥa-i kebīre ki onun şaḳḳı veyāḫūd vasaṭının feḍāsı ve meydān gibi tecvīfi olup içi ṣadīd ile dolu olmak ḥasebiyle veyāḫūd o ḳurḥanın cevher-i ʿuḍvundan baʿḍı eczā gidip noḳṣān kalmak ḥasebiyle ḳurḥanın iki ṭaraflarını ve şefehlerinin biri birine ḍammı mümkin olmaz ise pes o ḳurḥanın ʿilācı ancak tecfīf olur. Eger o ḳurḥadan noḳṣān olan cild olur ise ḫātim istiʿmāline ḥācet olur.

ʿÖrf-i eṭıbbāda ḫātim o devādır ki deriyi ve cildi bitirir ve ḳurḥayı o bitirdiği deri ile örtüp ḳurḥanın ruṭūbetini seyelāndan menʿ edip ve deri bitmezden muḳaddem ḳurḥada ḫuşkrīşet iḥdās edip ḳurḥanın ruṭūbetini cereyāndan cildi inbāttan muḳaddem dahi menʿ eder.

Ve ḫātim olan devāların ḫatmi iki vech üzere, bir vechinin ḫatmi bi'ẕ-ẕāt olur, ḳābıḍ olan devāların ḫatmi bi'ẕ-ẕāt olur veyāḫūd ḫātim olan devānın ḫatmi bi'l-ʿaraḍ olur, ḥiddetli olan devālar maʿlūm olan miḳdār-ı ḳalīl istiʿmāl olunsa bi'l-ʿaraḍ ḫatm eder. Miḳdār-ı ḳalīlden murād ʿuḍvun eczāsını ifnā ve teʾekkülü iḥdās̱ eylemek īcāb eylemeyen miḳdārdır. Bi'l-ʿaraḍ ḫātim olan devā-i ḥāddın mis̱āli zāc ve ḳulḳuṭār mis̱lli ḥādde edviyelerdir, zīrā [edviye-i] ḥāddeden miḳdār-ı ḳalīl tecfīfe muʿīn olur ve ḫuşkrīşet iḥdās̱ eder. Ve bu mis̱lli ḥādde edviye istiʿmāli kes̱īr ve ziyāde olur ise ʿuḍvu ekl edip teʿekkül ḥasebiyle ḳurḥa ziyāde olur. Ve eger ḳurḥa-i kebīreden zāil olan cild olmayıp belki zāil olan cüzʾ laḥm oldu ise ḳurūḥ-ı ġāirede yaʿnī derin yaralarda cüzʾ-i laḥm zāil olduğu gibi o vaḳtte vācib olur ki ḫātim devā istiʿmāline mübāderet olunmaya belki evvelā ʿināyet et bitirmeğe ṣarf oluna.

Ve et bitirici edviye o devālardır ki onda tecfīf olup lākin tecfīfi derece-i ūlāyı tecāvüz eylemez belki bu maḳāmda biraz şarṭlar vardır ki o şarṭlara mürāʿāt eymek vācib olur:

Ve o şarṭlardan birisi budur ki ʿuḍvun mizāc-ı aṣlīsi ve ḳurḥanın mizācı iʿtibār oluna, kaçan ʿuḍvun aṣlī olan mizācında ruṭūbet-i şedīde olup ve ḳurḥanın mizācının ruṭūbeti şedīde değil ise onun emrine ve muʿālecesine tecfīf-i yesīr yaʿnī derece-i ūlāda olan tecfīf kifāyet eder, zīrā ṭabīʿat-ı ʿuḍva maraḍın mizācı ve ṭabīʿatı keṡīren baʿīd olmaz. Ammā ʿuḍvun mizāc-ı aṣlīsi yābis olup ḳurḥanın ruṭūbeti şedīde olur ise onun muʿālecesinde derece-i ṡāniye ve derece-i ṡāliṡede müceffif olan devālar istiʿmāline iḥtiyāc olur, zīrā o müceffifāt ile ḳurḥanın mizācı ʿuḍvun mizāc-ı aṣlīsine redd olunur. ʿUḍvun mizāc-ı aṣlīsi ile ḳurḥanın mizācı ikisi dahi muʿtediller olur ise onların muʿālecesinde tecfīfi baʿīd olan devālar istiʿmāl olunur.

Ve şerāyıṭ-ı meẕkūrenin ikincisi budur ki cemīʿan bedenin mizācı iʿtibār olunur, kaçan beden cemīʿan şedīden yübūset üzere olsa ve ʿuḍv-ı müteḳarriḥte ruṭūbet-i zāide olsa ḳurḥası olan ʿuḍvun ruṭūbet-i zāidesi muʿtedilü'r-ruṭūbet olan bedene ḳıyāsla muʿtedile olur, pes o ḳurḥayı muʿtedilü't-tecfīf olan müceffif devālar ile tecfīf eylemek lāzım olur ve yine ḥāl minvāl-i muḥarrer üzere olur.. Bedende ruṭūbet-i zāide olup ḳurḥası olan ʿuḍvun mizācı yübūsete māile olur ise o ṣūrette dahi muʿtedilü't-tecfīf edviye istiʿmāl olunur. Ve kaçan cemīʿan bedenin mizācı ve keẕālik ḳurḥası olan ʿuḍvun mizācı cidden iʿtidālden [126b] maʿan ḫurūc eder ise iki vechten ḫālī olmaz, ikisi maʿan iʿtidālden yā ruṭūbete veyāḫūd yübūsete tecāvüz ederler. İkisinin dahi ruṭūbet-i zāidesi olduğu ṣūrette lā-maḥāle o ḳurḥa tecfīfi ekṡer ve ezyed olan devālar ile tecfīf olunur. Ve ikisinin yübūset-i zāidesi olduğu ṣūrette ziyāde ḳalīl olan tecfīf ile tecfīf olunur.

Ve şurūṭ-ı meẕkūrenin üçüncüsü budur ki istiʿmāl olunacak müceffif devālar ḳuvvetine iʿtibār olunur. Müceffif ve laḥmı münbit devālardan maṭlūb olan inbāt-ı laḥm olup tecfīfe ʿināyet eḳall olur ise o ṣūrette tecfīfi ḳavī olan devālar istiʿmāl olunmak cāiz olmaz, zīrā laḥmı inbāt mevādd-ı ṣāliḥin ḳurḥaya inṣıbābı ile olur ve tecfīfi şedīd olan devālar mevāddı inṣıbābdan menʿ eder. Pes laḥmı inbāt ḳaṣd olundukta lāyıḳ olur ki istiʿmāl olunan devāda tecfīfi ḳavī olmayıp muʿtedil ola ve leẕẕāʿ olmaya.

Kaçan ḳurḥada mevādd-ı fāside keṡīre olup ve evvelā ʿināyet o ḳurḥayı taṭhīre ve tenḳıyeye ṣarf olunmağa olup ve inbāt-ı laḥma iḥtiyāc olmaz ise o

zamān cilāsı ekṡer ve ṣadīdi ġasli ezyed olan ḫātim ve müceffif ḳavī devālar istiᶜmāl olunur ki o devālardan ancak ḫatm ve ilḥām ve idmāl ḳaṣd olunur.

Ve o devālar ki bilā-leẕᶜ tecfīf eyleye, onlar laḥmı münbit olan devālardan olur, devā-i ḫātim olmaz.

Ve o ḳurḥa ki laḥmsız maḥallerde ola, o ḳurḥa indimāle sürᶜat ile icābet eylemez. Ve şekli değirmi ve müstedīr olan ḳurḥa dahi sürᶜat ile indimāle icābet eylemez.

Ammā ḳurūḥ-ı bāṭınede istiᶜmāl olunan edviye-i ḳābıḍa vü müceffifeye o edviyeyi tenfīẕ eden devālar ḫalṭ olunur, meṡelā o ḳābıḍ devāya ᶜasel ḫalṭ olunur ve ᶜasel devānın ḳuvvetini mevḍiᶜ-i baᶜīdde olan ḳurḥa-i bāṭıneye ulaştırır. Keẕālik bāṭında olan ḳurḥa bāṭın aᶜḍālarından hangi ᶜuḍvda olur ise o ᶜuḍvun ḳurḥasında muᶜālece için istiᶜmāl olunan ḳābıḍ ve müceffif devālar o ᶜuḍva ḫāṣṣ olan devālardan olmak vācib olur, meṡelā ḳurḥa ālāt-ı bevlde olur ise ona verilen müceffif ve ḳābıḍ devālar müdrir olan devālar olur ve ḳurḥa ālāt-ı teneffüste olur ise ona verilen ḳābıḍ ve müceffif devā edviye-i ḳalbiyyeden olur ve kebid ḳurḥalarına verilen kebide maḫṣūṣ devālar olur. Ve eger ḳurḥada istiᶜmāl olunan devādan idmāli dahi maṭlūb olur ise o edviyeyi lüzūceti olan ḳābıḍ devālardan kılarız, ṭīn-i maḫtūm miṡlli devālar istiᶜmāl eyleriz.

Ve maᶜlūm buyurula ki ḳurḥayı bürᵓden ve ṣıḥḥatten menᶜ eder biraz mevāniᶜ vardır, o mevāniᶜin:

Evvelkisi ᶜuḍv-ı müteḳarriḥa mizācının redāᵓeti olur. Bu ṣūrette vācib olur ki onun ıṣlāḥına ᶜināyet ṣarf olunup o ᶜuḍvun mizācı taᶜdīl oluna.

İkincisi o ᶜuḍva müteveccih olan kanın redāᵓeti olur. Bu ṣūrette vācib olur ki keymūs-ı maḥmūd tevlīd eyleyen ġıdāları istiᶜmāl ile demin redāᵓeti tedārük oluna.

Üçüncüsü ḳurḥaya seyelān eden demin keṡreti olur, zīrā dem-i keṡīr ḳurḥayı terṭīb edip inḍımāma ve iltiḥāma māniᶜ olur. Bu ṣūrette vācib olur ki dem istifrāġ oluna ve ġıdā telṭīf oluna ve mümkin ise riyāḍet oluna.

Dördüncüsü ḳurḥa altında olan kemiğin fesādı olur, zīrā o kemik fāsid oldukta dāimā ḳurḥaya ṣadīdini irsāl eder ve o ṣadīd bürᵓe ve ṣıḥḥate māniᶜ olur ve bu ḳurḥaya devā mümkin olmaz, ancak onun muᶜālecesi ona ḥakk edecek ālet vāṣıl olur ise kemiği ḥakk edip ve kazıyıp maḥall-i fāsidini

izāle etmekle olur ve o kemiğin cümlesi fāsid olduysa onu ḳaṭᶜ edip iḫrāc etmekle muᶜālece olur.

Ve vācib olur ki ḳurḥaya ᶜilāc eden kimsenin yanında cidden ceẕẕāb olan merāhim mevcūde ola tā ki o cidden ceẕẕāb olan merāhim ile bu mis̱lli ᶜiẓām-ı fāsidenin kırıklarını ve sülā ve şevkini yaᶜnī dikenini iḫrāc eyleye, zīrā iḫrāc olunmasa o ḳurḥa için ṣıḥḥat ve bürᵓ olmaz ve muᶜālece ḳabūl eylemez.

Ve ḳurḥa iki nesne iḳtiḍā eder ki o şeyler birbirine ḍıdd olur, zīrā ḳurḥa bürᵓ ve ṣıḥḥatte ṭabīᶜatın ḳuvvetine muḥtāc olur ve ḳuvvet dahi ġıdā tenāvülü ile ḥāṣıl olur. Ve keẕālik ḳurḥanın bürᵓ ve ṣıḥḥati middenin māddesi olan ruṭūbeti ḳaṭᶜ ile olur ve ruṭūbeti ḳaṭᶜ ġıdāyı ḳaṭᶜ ile olur. Ve ḳurḥanın bürᵓü bu iki ḍıddları cemᶜ edip ḥasbe-mā emken iki veche maᶜan riᶜāyet ile ḥāṣıl olmakla ḳurḥaya muᶜālece eden ṭabībe vācib olur ki bu ḫuṣūṣta tedebbür ve tefekkür edip beynehümāda bir meslek ittiḫāẕ edip ṭabīᶜatı taḳviyeden ve māddeyi ḳaṭᶜdan ḫālī olmaya.

Ve ḳurḥa zamān-ı ibtidāda ve vaḳt-i tezeyyüdde olur ise o ḳurḥa ṣāḥibi ḥammāma duḫūlden ve ıssı su dökünmesinden menᶜ olunur, zīrā mā-ı ḥārr istiᶜmāli ḳurḥaya ḳurḥayı ziyāde eden māddeyi ceẕb eder ve veremi ziyāde eder. Ve kaçan ḳurḥa zamān-ı tezeyyüdü tecāvüzū edip ve mādde inṣıbābdan sākine olup verem dahi müteḳayyiḥ olsa meᵓmūl olur ki ḥammāma duḫūl ve mā-ı ḥārr istiᶜmālinde ruḫṣūt ola.

Ve kaçan bir ḳurḥa her ne zamān mündemil olur ise sürᶜat ile münbelis̱e[467] ola yaᶜnī ḳurḥa düşürüldükten sonra müceddeden sürᶜat ile yine açıla, o ḳurḥada nāṣūr ḥādis̱ olmak üzere olur.

Ve vācib olur ki dāimā middenin levninde teᵓemmül oluna ve cirāḥatin dudaklarının levninde dahi tefekkür oluna. Eger ġıdāda kes̱ret yok iken midde kes̱īre olur ise middenin kes̱reti nuḍc ḥasebiyle olur.

Ve şimdiki ḥālde biz fesḫin muᶜālecātında tekellüm edelim: "Fesḫ" o teferruḳ-ı ittiṣāl olur ki o teferruḳ cild verāsında ve altında ve derinde olur.

---

467 [Mütercim "münbelis̱e"yi nüsha olarak kullanmış, ancak Arapça nüsḫalarda "inbeles̱e" yerinde daha çok "tentekis̱ü" fiili kullanılmakla Ragıp Paşa nüshası derkenarına nüsha işaretiyle "müntekis̱e" notu ve açıklaması düşülmüştür: اَلْإِنْتِكَاثُ bozulmak; yukālu: نَكَثَ الْحَبْلَ وَالْعَهْدَ فَانْتَكَثَ ve dönmek, inṣırāf maᶜnāsına; yuḳālu: طَلَبَ فَلاَ حَاجَةَ فَانْتَكَثَ أَيْ انْصَرَفَ *Bābūs*.]

Ve vācib olur ki derinde olan teferruḳ-ı ittiṣālin edviyesi ẓāhirde olup açıkta olan teferruḳun edviyesinden ḳaviyye ola. Ve fesḫi olan mevḍiᶜe māddenin inṣıbābı kes̱īr olmak ḥasebiyle muḥallil istiᶜmāline iḥtiyāc ḍarūrī olur. Ve vācib olur ki fesḫte istiᶜmāl olunan muḥallilde tecfīf-i kes̱īr olmaya, zīrā tecfīfi ḳavī ve kes̱īr olan edviye fesḫte istiᶜmāl olunsa devālar laṭīfi taḥlīl eder ve kes̱īfi taḥcīr eder yaᶜnī taş gibi katı eder. Ve kaçan muḥallil istiᶜmāli tamām olup muḥallilden ḳaḍā-i vaṭar ḥāṣıl olsa o zamān mülḥim ve mücef-fif devālar istiᶜmāl olunur, zīrā bu devālar verildikte mevḍiᶜ-i ittiṣālde vesaḫ müctemiᶜ ve mürtebik ve müteḥaccir olmaz ve taᶜaffün ḫavfı dahi olmaz ve o vesaḫ-ı müteḥaccir ile o ᶜuḍv müceddeden ḳalᶜ olunup teferruḳ-ı ittiṣāli ᶜavdet eylemez.

Ve eger fesḫ ziyāde aġver ve derin olur ise mevḍiᶜ-i fesḫ mişraṭ ile şarṭ olunur, zīrā şarṭ olunan mevḍiᶜe vaḍᶜ olunan devā ᶜumḳa vāṣıl olur. Ve eger fesḫ ḫafīf olur ise veyāḫūd ᶜuḍvda raḍḍ-ı ḫafīf olur ise baᶜḍı kerre onların muᶜālecesinde faṣd kifāyet eder. *"Raḍḍ" ona derler ki ᶜuḍvda fesḫ olmaz velākin ᶜuḍv ovulur ve ezilir ve muᶜālece olunmasa meʾāli fesḫe varır.*

Ve eger fesḫ şedḫ ile olur ise yaᶜnī cildde olan teferruḳ ᶜaḍalde olan ᶜaṣabın teferruḳu ve līflerinin müteᶜaddid maḥallerde ayrılması ile olur ise evvelā şedḫ edviye-i şedḫle muᶜālece olunur sonra fesḫe muᶜālece olunur. Şedḫe muᶜālece olmazdan muḳaddem fesḫe muᶜālece mümkin olmaz. Ve eger şedḫ kebīr olur ise yaᶜnī ᶜaṣabda olan teferruḳ kes̱īr olur ise mücef-fifāt ile muᶜālece olunur. Ve eger ḳalīl olup iğne ḍarbından ḥāṣıl olan şedḫ miḳdārı olur ise o şedḫin emri ṭabīᶜata ḥavāle olunup muᶜālece olunmaz. Lākin o şedḫ-i ḳalīl semmiyyetli olup ondan telef ve helāk olmak ḫavf olu-nur ise veyāḫūd vecaᶜı şedīd olur ise bu ṣūretlerde veyāḫūd o şedḫ ᶜaṣaba iṣābet etmekle ondan dem tevellüd edip ve ḍarebān ḫavf olunur ise bu ṣūretlerde ṭabīᶜata ḥavāle olunmaz belki muᶜālecesine mübāşeret olunur.

Ammā vüs̱ānın muᶜālecesinde ves̱yi olan ᶜuḍvu rıfḳ ile vecaᶜ iḥdās̱ etme-yecek ḳadar bağlamak ve üzerine edviye-i ves̱yiyye vaḍᶜ eylemek kifāyet eder. *"Ves̱y" diye mafṣalın mevḍiᶜinden nā-tamām zevāl ile zāil olmasına derler.*

Ammā ḍarbe ve saḳṭa ile olan fesḫ mis̱llide mevḍiᶜ-i fesḫin cānib-i ḫilā-fında faṣda iḥtiyāc olur ve ġıdā telṭīf olunur ve laḥm mis̱lli nesneler terk

olunur ve kütüb-i cüzʾiyyede beyān olunacak ṭılālar ile taṭliye olunur [127a] ve şerbetler saḳy olunur. Ammā aʿḍā-i ʿaṣabiyye ve ʿiẓāmda olan teferruḳu kütüb-i cüzʾiyyede tekellümü maḥalline teʾḫīr eyleyelim.

el-Faṣlu't-Tāsiʿu ve'l-ʿIşrūne Fi'l-Keyyi

"Keyy" diye kızgın ālet ile bir ʿuḍvu dağlamağa derler. Ve keyyin ʿuḍvda olan fesādın dağılmasına menfaʿati olur; keyy ile fesād olduğu mevḍiʿden civārına sārī olmaz. Ve keyy mizācı bārid olan ʿuḍvu taḳviye eder ve ʿuḍva teşebbüs̱ eylemiş ve yapışmış mevādd-ı fāsideyi taḥlīl eder ve nezf-i demi ḥabs eder. Ve mikvā yaʿnī ālet-i keyy altından ittiḫāẕ olunmak evlā olur.

Ve keyyin mevḍiʿi yā ʿuḍv-ı ẓāhir olur veyāḫūd ʿuḍv-ı bāṭın olur, burun ve ağız ve maḳʿade dāḫilleri gibi.

Eger keyy olunacak mevḍiʿ ʿuḍv-ı ẓāhir olur ise o mevḍiʿ müşāhede olunarak keyy olunur, ḳālıb ittiḫāẕına iḥtiyāc olunmaz lākin bāṭında olan ʿuḍvu keyy için ḳālıb ittiḫāẕına iḥtiyāc olur ve lāzım olur ki o ḳālıb mevḍiʿ-i keyyin ḥavālīsini cemīʿan iḥāṭa eyleye ve o ḳālıb sirke içinde ıslanmış ṭalḳ ile ve maġre ile yaʿnī envāʿ-ı aḥcārdan ʿurūḳ-ı ʿarūs tesmiye olunan ḥacer ile ve aşı tesmiye olunan ṭīn ile ṭılā olunur ve o ṭılā olunur ve o ṭılā olunmuş ḳālıb üzerine gül suyuyla ve marul ve semiz ot ʿuṣāreleriyle ıslanmış ve tebrīd olunmuş bir ḫırḳa sarılır ve baʿdehu maḥall-i keyy olan bāṭına idḫāl olunur o vech ile ki o ḳālıbda mevḍiʿ-i keyy loḳma mis̱ālinde açık olup eṭrāfı ḳālıb ile mestūre ola. Ve bundan sonra ālet-i keyy o ḳālıba mevḍiʿ-i keyye varınca ḳadar kebs olunur, zīrā bu ṣanʿat ile keyy olunmakla maṭlūb olan maḥall keyy olunur ve eṭrāfına ḍarar iṣābet eylemez ve ḫuṣūṣan ḳālıbın tecvīfinden ve boş maḥallinden ālet-i keyy ziyāde daḳīḳ olup ḳālıbın dīvārlarına o ālet mess eylemeye ve dokunmaya.

Ve bir ʿuḍvu dağlayan kimseye vācib olur ki keyyi ziyāde eylemeye ve o keyyin es̱erini sinirlere ve ribāṭlara ve veterlere iṣābet edip erişmekten ziyāde ḥaẕer eyleye.

Eger nezf-i dem için keyy olunur ise keyy edici kimseye vācib olur ki keyyi ḳuvvetli eyleye, zīrā keyy-i ḳavīnin ḫuşkrīşeti derin ve kalın olur ve o mis̱lli ḫuşkrīşet serīʿan sāḳıṭa olmaz, zīrā nezf-i dem için olan ḫuşkrīşetin

serīᶜan zevālinin ḫaṭarı nezf-i demin evvelā olan zevāli ve suḳūṭu ḫaṭarından büyük ve ᶜaẓīm olur.

Ve laḥm-ı fāsidi isḳāṭ için keyy olundukta laḥm-ı ṣaḥīḥi bilmeğin ṭarīḳi budur ki ālet-i keyy kızdırılıp ᶜuḍva basıldıkta vecaᶜı olmayan maḥall-i laḥm fāsid olur ve ne maḥallde vecaᶜ ḥādiṡ olur ise o maḥall laḥm-ı ṣaḥīḥ olur.

Ve baᶜḍı kerre laḥmın altında olan kemik dahi dağlanmağa muḥtāc olur cemīᶜan mevcūd olan fesādı izāle için, pes kemiğin üzerine dahi kızgın ālet-i keyy basılır. Eger o dağlanacak kemik baş kemiği olur ise o kemik rıfḳ ve mülāyemet üzere dağlanır beyniyi kaynatmasın için ve beyninin üzerinde olan ḥicāblar teşennüc eylemesin için. Ammā ḳıḥftan mā-ᶜadā kemiklerde keyyin ḳuvvetli olmasından ḫavf olunmaz.

el-Faṣlu'ṡ-Ṡelāṡūne Fī-Teskīni'l-Evcāᶜı

Bundan aḳdem senin maᶜlūmun oldu ki ağrıların sebebleri iki ḳısma münḥaṣır olur, biri defᶜaten mizācın taġayyürü ve ḳısm-ı āḫeri teferruḳ-ı ittiṣāl olur. Ve yine maᶜlūmun oldu ki o maḥallde eylediğimiz tafṣīlin meʾāli bu mez̠kūrlar oldu yaᶜnī defᶜaten ḥudūs̠u vecaᶜı īcāb eden sūʾ-i mizāc sūʾ-i mizāc-ı ḥārr yāḫūd sūʾ-i mizāc-ı bārid yāḫūd sūʾ-i mizāc-ı yābis olur idi ve bu üç sūʾ-i mizācdan her birisi sāz̠ec yāḫūd māddeye muḳārin olur idi ve mādde dahi keymūsī veyāḫūd rīḥi veyāḫūd mādde-i verem olur idi. Ve ağrıları teskīn bu sebeblerin bi-ḥasebi'l-keyfiyyet aḍdādı ile olur. Ve bunların aḍdādı bundan aḳdem yine senin maᶜlūmun oldu ve her biri ne keyfiyyette olduğunu bildin, kez̠ālik sūʾ-i mizāc ve rīḥ ve verem ne keyfiyyette muᶜālece olunacağını dahi sen bildin.

Ve her vecaᶜ şedīd olsa o vecaᶜ şiddetinde ġāyete ve nihāyete bāliġ olur ise ḳatl eder.[468] Ve şiddet-i vecaᶜ ḥasebiyle evvelā beden bārid olur sonra irtiᶜād edip titrer sonra nabḍı ṣaġīr olur sonra nabḍı bāṭıl olur onun için ki vecaᶜ-ı şedīd bürūdeti bedene keṡīren cez̠b eder ve bürūdet-i mecz̠ūbe o ḳadara bāliġ[a] olur ki ḳalb tervīh için ve rūḥun ḥurāḳasını ṭard için ḥareket-i inbisāṭiyye ve ḥareket-i inḳıbāḍiyye ve ḥarāret-i ġarīziyyeyi inᶜāş eder havāya muḥtāc olmaz ve bu buṭlān-ı nabḍ ile mevt ḥādiṡ olur.

468 Ve bundan baş ağrısı müsteṡnādır, zīrā şiddet-i ṣudāᶜ ḳattāl olmaz.

Ve bi'l-cümle vecaᶜı teskīn eden şeyler yā mizācı tebdīl etmekle teskīn eder veyāḫūd māddeyi taḥlīl etmekle teskīn eder veyāḫūd ᶜuḍv-ı ḥassāsı taḫdīr etmekle ᶜuḍv vecaᶜı iḥsās eylemeyip vecaᶜ yoktur ẓann olunur.

Ve ᶜuḍvun ḥissini taḫdīrin izālesi iki sebebin biri ile olur:

Evvelkisi muḫaddir olan devānın bürūdeti ifrāṭ üzere olur.

Ve ikincisi muḫaddir olan devāda bir nevᶜ semmiyyet olur ki o semmiyyet ᶜuḍvun ḳuvvetine müḍādde olur.

Ve irḫāsı olan şibt ve bezr-i kettān ve iklīl-i melik ve bābūnec ve kerefs bezri ve acı bādem ve sāir derece-i ūlāda ḥārr olan devālar vecaᶜı rıfḳ ile taḥlīl eder ḫuṣūṣan ki mürḫī olan devālarda ṣamġ-ı iccāṣ ve neşā ve isfīdāc ve zaᶜferān ve lāden ve ḫaṭmī ve ḥamāmā ve kerneb ve şelcem maṭbūḫları ve şuḥūm ve zūfā-i raṭb ve bunların dühnleri gibi tağriye eder edvā olur ise o mürḫī ve muġarrī olan devāların vecaᶜı taḥlīli ziyāde rıfḳ ile olur. Ve müshilāt ve müstefriġāt teskīn-i vecaᶜda bu mertebeye bāliġ olmak mutaṣavver olmaz. Ve eger vecaᶜı olan ᶜuḍv istifrāġa muḥtāc olur ise vācib olur ki o ᶜuḍva munṣabbe olan mādde munḳaṭıᶜa olunca ḳadar evvelā istifrāġ olunup baᶜdehu mürḫī olan devā istiᶜmāl oluna, keẕālik evrāmı ve şişleri inḍāc edip pişirici ve deşici devālar dahi rıfḳ ile vecaᶜı teskīn ve taḥlīl eder ve istiᶜmāli istifrāġdan sonra olur.

Ve muḫaddirātın ziyāde ḳavīleri afyūn olur. Ve muḫaddirāt-ı ḳaviyyedendir lüffāḥ yaᶜnī yebrūḥun mīvesi ve yebrūḥun bezri ve yebrūḥun kökünün kabuğu ve ḫaşḫāşāt ve benc ve şevkerān ve ᶜineb-i s̱aᶜlebin muḫaddir olan nevᶜi ve ḫass yaᶜnī marul ve marul toḫumu. Ve muḫaddirāt cümlesinden olur kar ve sovuk su gibi nesneler.

Ve baᶜḍı kerre ağrıların sebeblerinde ġılaẓ vāḳiᶜ olur, mes̱elā ağrının sebebi ḫāricde olan bir şeyᵓ olur, havānın ḥarr ve berdi gibi ve yatar iken yastığının vaḍᶜı seyyiᵓ ve ḫilāf-ı ṭabīᶜat olması ve döşeğinin dahi sūᵓ-i vaḍᶜı ve sekrān iken ᶜārıḍ olan ṣarᶜası gibi ve bunun ems̱āli nesnelerden ḥādis̱ olur velākin o ağrının sebebi ve fāᶜili bedende olan sebeblerin biri ẓann olunup ġalaṭ ve ḫaṭar vāḳiᶜ olur. Pes vācib olur ki bu aḥvāller bi'l-cümle taḥarrī oluna ve evcaᶜ bu meẕkūrların birinden ḥādis̱ olmadığı maᶜlūm olduktan sonra yine taᶜarrüf olunup biline ki o vecaᶜ ṣāḥibinde imtilā var mıdır ve yok mudur.

Ve baᶜḍı kerre olur ki sebeb-i vecaᶜ ḫāricden vārid olup bāṭında mütemekkin ve mutavaṭṭın olur yaᶜnī sebeb-i ḫāricīnin es̱eri bāṭında yerleşip sebeb ḫāricden iken temekkün ḥasebiyle sebeb bāṭınī olur, mes̱elā ziyāde sovuk su içen kimsenin miᶜdeleri ve kebidleri yaᶜnī karaciğeri nāḥiyelerinde vecaᶜ-ı şedīd ᶜārıḍ olur, o vecaᶜın sebebi her ne ḳadar ḫāricden ise bürūdet o iki nāḥiyelerde temekkün eylemek ve yerleşmek ile sebeb bāṭınī olur. Ve çok kerre bu mis̱lli vecaᶜ istifrā-ı kes̱īr mis̱lli nesnelere muḥtāc olmaz belki ona istiḥmām ve ḥammāmda mübālaġa nevm kifāyet eder.

Ammā o kimseler ki ḥārr şeyler tenāvül etmekle ona ziyāde baş ağrısı ᶜārıḍ olsa ona mā-ı bārid şürbü kifāyet eder.

Ve o edviyeler ki onları istiᶜmālden [127b] vecaᶜın zevāli recā olunur, onlardan baᶜḍı devāların teʾs̱īri baṭīʾ olup ağrıyı zamān-ı baᶜīdde teskīn eder ve vecaᶜ şedīd olmakla şedīd olan o ağrıya devānın teʾs̱īri vaḳtine varınca ḳadar taḥammül olunmaz. Kūlınc vecaᶜında bağarsağın līfleri arasında muḥtebese olup vecaᶜı fāᶜile olan mevāddı istifrāġ için saḳy olunan devāların teʾs̱īri baṭīʾ olur. Ve baᶜḍı devāların dahi teʾs̱īri serīᶜ olur velākin ġāilesi ᶜaẓīm olur, vecaᶜ-ı ḳūlıncda istiᶜmāl olunan muḫaddir devālar gibi. Ve bu iki nevᶜ edviyenin her birini istiᶜmālde ḫaṭar olmakla ᶜilāc eden ṭabīb hangisini istiᶜmāl edeceğinde müteḥayyir olur, pes o mis̱lli maraḍlara ᶜilāc eden ṭabībin ḥadsi ḳavī olmak vācib olur ki ḥattā baṭīʾü't-teʾs̱īr olan devānın ḥīn-i istiᶜmālden vaḳt-i teʾs̱īrine varınca ḳadar olan müddetini ḥads ile bile ve ḳuvvetinin taḥammülü ve s̱ebātı müddetini ḥadfs eyleyip bile ve kez̠ālik iki ḥālin hangisi maḍarratlı olduğunu bile yaᶜnī baṭīʾü't-teʾs̱īr olan devā istiᶜmālinde vecaᶜ zamānının uzun olmasının maḍarratı ile serīᶜü't-teʾs̱īr devānın taḫdīri maḍarratını bile ve bu iki maḍarratlardan hangisi ehven ise onu iḫtiyār eyleye. Mes̱elā ḳuvvetin müddet-i s̱ebātı müddet-i teʾs̱īrden eks̱er olup vecaᶜın maḍarratı taḫdīrin ġāilesi maḍarratından ehven olduğunu ḥads eder ise baṭīʾü't-teʾs̱īr olan devā ile muᶜālece eder ve eger ḳuvvetin müddet-i s̱ebātı teʾs̱īri baṭīʾ olan devānın müddet-i teʾs̱īrinden eḳall olup taḫdīrin ġāilesi vecaᶜın maḍarratından ehven ḥads eder ise serīᶜü't-teʾs̱īr olan devāyı iḫtiyār eder, zīrā baᶜḍı kerre olur ki vecaᶜ şiddeti ve ᶜiẓamı ḥasebiyle ḳatl eder ve taḫdīr ḳātil olmaz her ne ḳadar āḫer vech ile maḍarratı olur ise. Ve baᶜḍı kerre

dahi olur ki muḫaddir devānın ġāilesinin tedārükü mümkin olur ve o tedārük ile muḫaddir ʿilāc ṣavāb olur.

Ve muḫaddir ile müdāvāt eden kimseye vācib olur ki muḫaddirin terkībinde ve keyfiyyetinde naẓar eyleye ve mürekkebātından hangisinin istiʿmāli sühūletli olur ise onu istiʿmāl eyleye ve muḫaddirin mürekkebātı taḫdīre tiryāḳ olup muṣlıḥ olan edviyeler ile istiʿmāl eyleye. Lākin maraḍ ʿaẓīm olup taḫdīrin ziyāde ḳuvvetli olmasına ḥācet olur ise o zamān muḫaddir olan devā yalnız istiʿmāl olunup tiryāḳı ve muṣlıḥı ile terkīb olunmaz.

Ve aʿḍādan baʿḍı ʿuḍv üzere muḫaddir istiʿmālinden ḫavf olunmaz, meṡelā diş ağrılarında diş üzere muḫaddir vaḍʿından ḫavf olunmaz, zīrā dişlere muḫaddir vaḍʿının ġāilesi ʿaẓīm olmaz. Ve baʿḍı maraḍlarda dahi muḫaddiri şürbün ġāilesi olmaz, muḫaddiri şürben istiʿmāl selīm olur, meṡelā şedīd olan göz ağrılarında muḫaddir saḳy olunur ve saḳyın ġāilesi ve maḍarratı muḫaddir ile iktiḥālden eḳall olur. Ve baʿḍı kerre vecaʿ-ı ʿayn için şürb olunan ʿaynı muḫaddir devāların ʿuḍv-ı āḫere ḍararı olur ise o ḍararı telāfī ve tedārük sühūletli olur. Ammā ḳūlınc miṡllide muḫaddir şürbünün ġāilesi ʿaẓīm olur, zīrā muḫaddir istiʿmāliyle emʿāda olan mādde sovur ve donar ve līfler arasında kapanır ve muḥkem olur.

Ve baʿḍı kerre muḫaddir istiʿmāli uyutmakla vecaʿı teskīn eder, zīrā nevm vecaʿı teskīn eden esbābın biri olur ḫuṣūṣan ki māddesi olan vecaʿda nevm ile maʿan cūʿ dahi istiʿmāl oluna, o zamānda olan uyku ağrıları ziyāde sākin eder.

Ve o muḫaddirāt ki mürekkebe olup onun terkībinde cüzʾ-i muḫaddire tiryāḳ meṡābesinde olan edviye ola, muḫaddir istiʿmāli iḳtiḍā eyledikte o miṡlli mürekkeb istiʿmāl eylemek ziyāde selāmetli olur ve o mürekkeb felūniyā miṡlli ve müṡelleṡe demekle maʿrūfe olan ḳurṣ miṡllilerdir. Lākin muḫaddir-i mürekkebin taḫdīri ḍaʿīf olur ve ṭarīsi yaʿnī tāzesi tāze olmayanlardan ḳavī olur ve ʿatīḳ ġāyet ile ḍaʿīf olur belki teʾṡīr eylememeğe ḳarīb olur ve mütevassıṭ olanların dahi teʾṡīri mütevassıṭ olur.

Ve ağrılardan baʿḍı ağrı dahi vardır ki onun şiddeti ġāyet şedīd olur lākin o miṡlli ağrının baʿḍı kerre ʿilācı sühūletli olur, vecaʿ-ı rīḥīnin sühūletli olduğu gibi, zīrā rīḥten ḥādiṡ olan ağrıyı baʿḍı kerre ağrının maḥalline ıssı su dökmek teskīn eder lākin bunda dahi bir ḫaṭar vardır ve o ḫaṭar budur ki baʿḍı ağrının sebebi verem olup ve sebeb rīḥ ve yel ẓann olunup ıssı su

ile tenṭīl olunur ve bu tenṭīlin ḍararı ʿaẓīm olur ḫuṣūṣan ki verem ibtidā-i ẓuhūrunda ola, o zamān mā-ı ḥārr ile tenṭīl olunmağın maḍarratı ve ḫaṭarı ġāyette ʿaẓīm olur. Ve maʿa-hāẕā baʿḍı kerre ḫaṭā olmayıp vecaʿın sebebi rīḥ olmasa dahi ıssı su ile mevḍiʿ-i vecaʿı tenṭīl edip ġasl etmeğin maḍarratı olur onun için ki mā-ı ḥārr baʿḍı rīḥi taḥlīlden ʿāciz olur ve rīḥin ḥacminin inbisāṭına sebeb olup vecaʿ çoğalır.

Ve mevḍiʿ-i vecaʿa kimād[469] eylemek dahi rīḥin muʿālecesi olur. Ve kimād iki nevʿ olur, biri kuru olan nesneler ile olur ve nevʿ-i āḫeri dühn gibi raṭb şeyler ile olur. Ve kuru olan nesneler ile kimādın efḍali cāvers ile kimād olur lākin ʿayn gibi laṭīf olan ʿuḍvlar cāvers ile kimād olunmağa taḥammül eylememekle o mis̱lli ʿuḍv-ı laṭīfin kimādı tesḫīn-i laṭīf ile müsaḫḫane olan ḫırḳalar ile olur, zīrā laṭīf olan kimād rīḥi taḥlīl eder ve laṭīf olan ʿuḍvun cevherine maḍarratı olmaz. Ve ḳavī olan kimādlardan olur kirsennenin daḳīḳī yaʿnī burçak dedikleri nesnenin unu sirke ile kaynatılıp kuruduktan sonra ondan ittiḫāẕ olunan kimād ziyāde ḳavī olur. Ve bundan sonra ḳavī olan nuḫāle yaʿnī kepek minvāl-i meẕkūr üzere sirke ile ṭabḫ olunduktan sonra kurutulup kimād ittiḫāẕ olunur ve o kimād cāvers kimādı ḳuvvetinden sonra ḳavī olan kimādlardan olur. Ve milḥ ile kimād olunsa onun buḫārı leẕʿ eder. Ve cāvers milḥten ziyāde ṣāliḥ olur velākin milḥten ḍaʿīf olur. Ve baʿḍı kerre mes̱āne vecaʿında su ile kimād olunur ve su ile kimād selāmetli ve mülāyim olur velākin baʿḍı kerre mes̱ānede verem olmakla mā-ı ḥārr mādde-i veremi ceẕb edip verem ziyāde olur, pes taḥarrī eylemek vācib olur vecaʿ-ı rīḥīde tafṣīl olunduğu üzere.

Ve nār ile miḥceme vaḍʿı kimād ḳabīlinden olur, vecaʿı teskīnde ziyāde ḳavī olur ve tekrār olunsa vecaʿı külliyyen ibṭāl eder lākin mā-ı ḥārreden ẕikr olunan ḫaṭar nār ile olan meḥācimi tekrārdan dahi ḥādis̱ olur yaʿnī verem olan maḥalle mükerreren meḥācim vaḍʿı mādde-i veremi ziyāde edip veremin intişārına ve vecaʿın kes̱retine bāʿis̱ olur.

Ve ẕikr olunan müsekkināt-ı vecaʿ gibi maʿrūf olan laṭīf şaḥmlar ve bundan aḳdem ẕikr eylediğimiz dühnler ve ġınā-i ṭayyib yaʿnī ṣavt-ı ḥasen vecaʿı teskīn eder ḫuṣūṣan ṣavt-ı ḥasen ile ağrısı olan kimse uyutula. Ve müferriḥ olan şuġl dahi teskīn-i vecaʿ eder.

---

469 "Kimād" devāyı tesḫīn edip birden torba içinde mevḍiʿ-i vecaʿa vaḍʿ etmeğe derler.

el-Faṣlu'l-Ḫādī ve'ṣ-Ṣelāṣūne Fī-Ennā bi-Eyyi'l-Muʿālecātı Nebtediʾü

O kimseler ki onlarda birkaç türlü maraḍ cemʿ olup bulunsa o maraḍların hangisinde üç ḫāṣṣaların biri bulunur ise evvelā o maraḍa muʿālece olunur:

Evvelki ḫāṣṣa budur ki o maraḍların bürʾüne ve ṣıḥḥatine āḫerlerinin bürʾü tevaḳḳuf eyleye, mādām ki o bir maraḍ ṣıḥḥat bulmadıkça āḫerlere muʿālecenin fāidesi olmaya. Meṡelā verem ile ḳurḥa cemʿ olsa biz evvelā vereme muʿālece eyleriz ve verem ile olan sūʾ-i mizāc taʿdīl olunduktan sonra ḳurḥaya muʿālece eyleriz. Mādām ki verem ḥasebiyle sūʾ-i mizāc mevcūd iken ḳurḥaya muʿālecenin fāidesi olmaz, ibtidā mizācı ıṣlāḥ ve taʿdīl eylemek lāzım olur.

İkinci ḫāṣṣa budur ki o müteʿaddid olan maraḍın birinin ḥudūṣu āḫerin ḥudūṣuna sebeb ola. Meṡelā südde ile ḥummā bir kimsede cemʿ olsa evvelā süddeye muʿālece olunup baʿdehu ḥummānın muʿālecesi olunur südde ḥummāya sebeb olmakla, sebeb zāil olmadıkça ḥummāya muʿālecenin menfaʿati olmaz, evvelā südde muʿālece olunur. Ve südde muʿālecesinde ve teftīḥinde müsaḫḫināt istiʿmāl olunmak iḳtiḍā eder ise o müsaḫḫin istiʿmāl olunur, ḥummāya müsaḫḫin istiʿmālinin maḍarratından ḫavf olunmaz. Ve sill maraḍına müceffifāt ile [128a] tedāvī olunur ve müceffifātın siilin ḥummāsına muḍırr olduğundan ḫavf olunmaz, zīrā ḥummānın sebebi bāḳī iken süddeye ve sille muʿālecenin teʾṣīri olmaz, pes ḥummānın sebebi südde ve sill olur ve südde müsaḫḫin ve sill müceffif ile tedbīr olunur ve bu ikisinin yaʿnī tesḫīn ve tecfīfin dahi her ne ḳadar ḥummāya maḍarratı olur ise onlar irtikāb olunur.

Ve üçüncü ḫāṣṣa budur ki o müteʿaddid maraḍı olan kimsenin maraḍının birine ihtimām ziyāde ola ḫaṭarı ʿaẓīm olmak ḥasebiyle, meṡelā sūnāḫus maraḍı ile fālic maraḍı cemʿ olsa sūnāḫus maraḍına ihtimām olunup evvelā ona muʿālece olunur baʿdehu fālice muʿālece olunur. *"Sūnāḫus" ḥummā-ı muṭbıḳa demekle maʿrūfe olan ḥummā-ı demeviyyedir.* Bu maraḍın ḫaṭarı şedīd olur, onun için faṣd ile ve demi taṭfiʾe ile yaʿnī kanın ḥarāretini söndürüp demin mizācını taʿdīl eder edviye ile muʿālece olunur ve ḥummā bāḳıye iken fālice iltifāt olunmaz.

Ammā maraḍ ile ʿaraḍ cemʿ olsa evvelā maraḍa müdāvāt olunur. Lākin baʿḍı kerre ʿaraḍ ġālib olur, o vaḳtte biz ʿaraḍ cānibini ḳaṣd edip maraḍa

iltifāt eylemeziz, meselā ḳūlınc maraḍında vecaᶜ-ı şedīd olsa o vecaᶜ her ne ḳadar ḳūlıncın ᶜaraḍı ise dahi şiddet-i vecaᶜ yaᶜnī ağrının keṡreti ḳattāl olmakla ağrıyı gidermek ve teskīn eylemek için ona muḫaddir devā saḳy eyleriz. Ve muḫaddirin nefs-i ḳūlınca yaᶜnī bağarsıkta olan süddeye ẕikri mürūr eden vech üzere maḍarratı olur ise dahi o maḍarrata iltifāt olunmaz, zīrā o maḍarratı irtikāb ḳatl maḍarratından ehven olur ve ehveni irtikāb evfaḳ olur.

Keẕālik baᶜḍı vaḳtte faṣd vācib olur ve biz faṣdı vācib olduğu vaḳtten teʾḫīr eyleriz, miᶜde ḍaᶜīf veyāḫūd ḳarībü'l-ᶜahdde ishāl teḳaddüm eylediği için, zīrā bu iki ṣūrette faṣd vācib olduğu maḥallden teʾḫīr olunmasa faṣdın ḍaᶜfı o ḍaᶜflara ḍamm olup ḍaᶜf ḳavī olur. Ve faṣdın vaḳt-i vücūbunda ġaṡeyān bulunsa yaᶜnī gönül dönmesi olsa yine faṣd teʾḫīr olunur, zīrā ġaṡeyān dahi miᶜdeyi ḍaᶜīf eder. Ve baᶜḍı kerre bu ṣūretlerin mecmūᶜunda faṣd vücūbu vaḳtinden teʾḫīr olunmayıp vācib olduğu gibi faṣd olunur lākin kan çok akıtılmaz, istifrāġ tamām olmadan ḳaṭᶜ olunur. Ve biz teşennüc maraḍında faṣd ile māddeyi tamāmen istifrāġ edip ḫılṭın küllīsini noḳṣān üzete eylemek murād eylemeziz belki bir miḳdārını terk eyleriz ki ḥareket-i teşennücī ile o terk olunan ḫılṭ taḥallül eder ve maḥv olur. O ḥareket-i teşennücī ile taḥallül edecek ḫılṭ terk olunmasa ḥareket-i teşennücī ruṭūbet-i bedeni taḥlīl edip evvelkinden eşedd teşennüc-i āḫer ḥādiṡ olur.

Muṣannif ḥaḍretleri raḥmetullāhi teᶜālā ᶜaleyhi ve nefeᶜanallāhu ᶜazze ve celle bi-ᶜulūmihi saᶜādetle buyurular ki külliyyāt-ı ṭıbb mesāilini beyān ḥaḳḳında tedvīn eylediğimiz kütüb-i ḫamseden kitāb-ı evvel bi-ḥamdillāhi taᶜālā tamām oldu, bundan böyle biz kitāb-ı ṡāniye şürūᶜ eyleyelim inşāallāhu'l-Mevlā *deyip ḳalem-i taḥrīrini kitāb-ı ṡānī semtine icrā eyledi. el-Hamdü lillāhi teᶜālā ᶜale'l-itmāmı ve'ṣ-ṣalātu ve's-selāmu ᶜalā-seyyidinā Muḥammedin ḫātimi'l-enbiyāi'l-ᶜiẓāmı ve ᶜalā-ālihi ve aṣḥābihi'l-berereti'l-kirāmi bi-ᶜadedi mā-yüktebü bi'l-aḳlāmı mine'l-ibtidāi ile'l-intihāi ve'l-iḫtitāmi.* [*128b*]

Lākin Şāriḥ ᶜAllāme Ḳānūn'un Külliyyāt'ından mā-ᶜadā kütüb-i erbaᶜa-i bāḳıyeyi şerḥe taṣaddī etmemekle bu maḳāmda bir ḫātime īrād eyleyip onda eṭıbbāya vaṣiyyet ve vücūh-ı şettā ile müstemiᶜīne naṣīḥat edip hezār nuṣḥ ve pend ve mevᶜiẓa-i lā-tuḥṣā ve lā-tuᶜadd īrād eyledi ve baᶜdehu

tenfīẕ-i vaṣiyyet-i Mevlā yaʿnī "Ve ammā bi-niʿmeti rabbike fe-ḥaddiṯ"[470] *naṣṣ-ı kerīmine iḳtidā eyleyip buyurdu ki "Külliyyāt-ı Ḳānūn şerḥinin bu maḥall āḫir maḥalli oldu. Ve ḥamd ve s̱enā Allāh taʿālā ḥaḍretlerine olsun ki rumūzāt-ı ḥaḳḳa-i ḫafiyyeyi baʿḍı ʿibādına mülhem kıldı. Ve bizim bu ḥamdimiz o niʿmet muḳābilindedir ki kitāb-ı Ḳānūn'un müşkilātının ḥallini bize āsān eyledi ve onun rumūzātına vuṣūlü bize iḥsān eyledi, zīrā fenn-i ṭıbbda teʾlīf olunan kütübün cümlesinden Külliyyāt-ı Ḳānūn'un medreki yaʿnī maḥall-i derki ve bilmesi ġāyet ṣuʿūbetli ve sülūk olunacak mesleki yaʿnī yolu aḍyaḳ ve daracıktır onun için ki Külliyyāt-ı Ḳānūn bir deryādır ki onun emvācı zāḫiredir yaʿnī dalgaları artar ve yükseğe kalkar ve her iki mevcinin arası iki dağ arasında olan ṣaḥrā-i bī-pāyān gibi vāsiʿ ve geniştir, o vāsiʿ maḥallerin mesālik-i kes̱īresi ve medāric-i müteʿaddidesi vardır ki her birinin mesāḥa olunacak arşını kebīr ve uzundur ve o mefāzenin bir ṭarafından ṭaraf-ı āḫerine vuṣūl ʿusretlidir. Ve ona bināen bi'l-cümle ʿulemā-ı üvel efkār-ı kes̱īresini ona ṣarf ve cemīʿan ḥukemā enẓārını ona ḳaṣr eylemiş iken keẕālik fenn-i münāẓarada mahāreti olan ehl-i naẓarın yedlerinde mütedāvil olup küḥeylān atlar gibi onun meydānında müsābaḳa yaʿnī koşu etmiş iken ẓulumāt memleketinde muḫtefī olan āb-ı ḥayāt gibi Ḳānūn içinde pinhān olan fevāid ve beyānı āşikār ve ʿayān edemediler ve o maʿdenden cevāhir-i mezāyāya vāḳıf ve nāil olamadılar. Ve maʿa-hāẕā yine o kitābın faḍl ve şerefini erbāb-ı temyīzden olup ġas̱s̱ı semīnden ve ceyyidi redīden farḳa ḳādir olanlar cemīʿan iḳrār ve iʿtirāf eyleyip o cehābiẕe-i naḳḳādın naḳd ve iḫtiyārları ḥasebiyle o kitāb kibār ve ṣıġārın müstaḥseni ve ke'ş-şems fī-rābiʿati'n-nehār bu fennde teʾlīf olunan cemīʿan kütübün eşheri ve aḥseni oldu.*

Lākin yine kenz muḫtefī ve sırr munṭavī olmaktan zāil olmadı, tā o zamāna gelince ḳadar ki Ḥaḍret-i İmām Faḫrüddīn er-Rāzī feth-i kelām ve esrārını keşf semtine imāle-i zimām eyleyip Külliyyāt-ı Ḳānūn'un baʿḍı maḥallini şerḥ ve baʿḍı maḥallini redd eyledi ve baʿḍı maḥalline dahi aṣlā taʿarruḍ eylemedi yaʿnī terk eyleyip o maḥalli ne şerḥ eyledi ve ne redd eyledi, Külliyyāt'ın evvelinden aʿḍā-i müfredenin teşrīḥine gelince ḳadar şerḥ edip ve teşrīḥe taʿarruḍ eylemeyip bābu'l-ḳuvādan nabḍın ḫātimesine gelince

470 Duhā, 93/11.

ḳadar şerḥ eyledi ve şerḥi müteferriḳ olup ittiṣāl ve vilā üzere olmadı[471] *ve cerḥi şerḥi içinde oldu ve terk eylediği maḥaller teşrīḥle nabḍın āḫirinden āḫir-i Külliyyāt'a gelinceye dek mevcūd olan maḥaller oldu.*

Ve İmām'ın şerḥinden sonra o ḥaḍrete uyanlardan ve onun envārından iḳtibāsı şeref sayanlardan ve sāir ḥukemā-ı muḥaḳḳıḳīn ve fuḍalā-i müdaḳḳıḳīnden dahi Külliyyāt-ı Ḳānūn'u şerḥ eylediler ve o şürūḥların kimisi nāḳıṣ ve nā-tamām ve kimisi kāmil ve tāmm oldu.

Nāḳıṣ olan şürūḥtan cümlesinin ecvedi ve aṣlaḥı İmām Faḫr'in şerḥinden sonra Ḫavincī'nin[472] *şerḥi oldu; o şāriḥe İmām Efḍalüddīn Muḥammed b. Nāmver b. ʿAbdülmelik el-Ḫavincī derler. O imām Külliyyāt'ı evvelinden aʿḍā faṣlına gelince ḳadar ʿale'l-vilā şerḥ eyledi ve İmām Faḫr-i Rāzī'nin eylediği iʿtirāḍlarına cevāb verip cevābında iṣābet eyledi ve nabḍ faṣlını dahi tamāmen şerḥ edip aʿḍā ile nabḍ arasını ve nabḍdan sonra olanları terk edip şerḥ eylemedi.*

Ve Ḫavincī'den sonra İmām Necmüddīn Aḥmed b. Ebī Bekr b. Muḥammed b. en-Naḫcıvānī şerḥ eyledi. Egerçi Külliyyāt'ı başından aʿḍāya varınca ḳadar o İmām Naḫcıvānī şerḥ eyledi lākin şerḥi ʿale'l-vilā olmadı. Baʿdehu baḥs̱-i ḳuvāyı şerḥ eyledi ve ḳuvādan sonra nabḍa varınca ḳadar terk edip baʿdehu nabḍın ḥadd ve taʿrīfinde mez̠kūr olan aḳvāl-i ʿulemāyı z̠ikr edip bāḳīleri ilā āḫiri'l-kitāb terk eyledi.

Ve Naḫcıvānī'den sonra Refīʿüddīn ʿAbdulʿazīz b. ʿAbdülvāḥid el-Cīlī[473] *şerḥ eyledi. Ve onun şerḥi teşrīḥe ḳadar oldu ve basṭ-ı kelām eyledi lākin ḳuvvetli söz söyleyemedi, maḳālātı dahi ḍaʿīfe oldu.*

Ve Cīlī'den sonra Ḳuṭbuddīn İbrāhīm-i Mıṣrī ḥaḍretleri Külliyyāt'ın evāilinden miḳdār-ı ḳalīl şerḥ edip ve baʿdehu Īlāḳī'nin Külliyyāt'ını şerḥ edip Külliyyāt-ı Ḳānūn şerḥine onu tekmile eyledi.

Bu z̠ikr olunan beş ʿaded nāḳıṣ şerḥler lafẓan nāḳıṣ oldukları gibi maʿnen dahi nāḳıṣ oldu, zīrā şerḥ eyledikleri mevāḍiʿin ḥaḳāyıḳları onları fevt eyledi ve onlar o maḥalleri ḍabṭ edemediler onun için ki o fevāid şol

471 "Vilā üzere olmadı" demekten murād, ḳavluhu ile şerḥ[in], iki ḳavlin arasında şerḥ olunmadık kelām kaldı.

472 "Ḫavincān" ḫānın fetḥi ve vāvın kesri ve nūnun sükūnu ve cīm ile Iṣbahān ḳaryelerinden bir ḳaryenin ismidir, kez̠ā efādehu's-Suyūṭī fī-*Lübbi'l-Lübāb*.

473 Cīl ve Gīl ve Cīlān ve Gīlān, Ṭaberistān'ın verāsında ayrı ayrı şehirlerdir.

nebātāta benzer ki menbitleri perīşān ve perākende olup cemʿi ʿusretli olur, o sebebdendir ki Külliyyāt-ı Ḳānūn'un o şürūḥları rūḥu olmayan cesede benzer ki eṭrāfında ḥayāt deverān eder ve dolanır ve içine girmek kanda müyesser olur! Ve o cesedde ḥareket vardır ẓann olunur lākin ḥaḳīḳatte onlar temāṡīl-i bīʿa ve serāb-ı ḳīʿa[474] gibi ġayr-i müteḥarrike olurlar.

Ammā Külliyyāt-ı Ḳānūn'un beş ʿaded şerḥleri dahi vardır ki onlar Külliyyāt'ı evvelinden āḫirine varınca ḳadar şerḥ ederler:

O şürūḥun evveli Ḳarşī'nin şerḥidir. Ḳarşī ḥakīm ve muḥaḳḳıḳ ʿAlāüddīn Ebü'l-Ḥazm el-Ḳarşī el-Mıṣrī'dir, İbn-i Nefīs demekle maʿrūftur.

Ve ikincisi Mesīḥī'nin şerḥidir. Mesīḥī ṭabīb-i ḥāẕıḳ Ebü'l-Ferec Yaʿḳūb b. İsḥāḳ el-Mesīḥī el-Müteṭabbib'dir, İbn-i Ḳuff demekle maʿrūftur.

Ve üçüncüsü Sāmirī'nin şerḥidir. Sāmirī ṭabīb-i kāmil Yaʿḳūb b. İsḥāḳ es-Sāmirī el-Müteṭabbib'dir.

Ve dördüncüsü İmām Saʿdüddīn el-Fārsī'nin şerḥidir.

Ve beşincisi Ṭabīb Ekmelüddīn-i Naḫcıvānī'nin şerḥidir.

Ve bu beş ʿaded kāmil şerḥlerin cümlesinin aḥseni Ḳarşī'nin şerḥidir, zīrā Ḳarşī şerḥ-i kitāba lüzūmu olan mühimmātı īrād eyledi, lüzūmu olmayanları şerḥinden ṭard ve ibʿād eyledi. Ve Mesīḥī ʿaks edip lüzūmu olanları terk edip lüzūmu olmayanları ẕikr eyledi, lākin her ne ḳadar lüzūmu yok ise dahi keṡīren bikr-i kelām īrād eyledi. Maʿa-hāẕā Mesīḥī'nin yanında Ḳarşī'nin şerḥi ve Sāmirī'nin şerḥi ve Ḫavincī'nin şerḥi ve İmām Faḫr'ın şerḥi cemīʿan mevcūd idi, onların feyḍinden müstefīḍ olmadığı mücerred ʿucbundan olmak fehm olunur.

Ve yine ʿAllāme der ki tāmm ve nāḳıṣ bi'l-cümle ẕikr olunan şürūḥ-ı ʿaşereden ve yanımda mevcūd olan altı ʿaded bāḳī şürūḥtan intiḥāl edip min-ḥayṡü'l-mecmūʿ on altı şerḥin muḥaṣṣalını ve mābiḍleri arasında yaʿnī maʿḳūd olan maḥallerde müteḥayyiz ve yerleşmiş gizli olan rumūzāt ve

474 "Ḳīʿa" ve "ḳāʿ" elfāẓ-ı müterādifedendir, arḍ-ı müstevī maʿnāsınadır. Baʿḍılar der ki "ḳīʿa" "ḳāʿ"ın cemʿidir. Ammā "serāb" ḥarāretin iştidādı vaḳt ve zamānında nıṣf-ı nehārda ṣaḥrālarda mā-ı cārī gibi görünen nesnelerdir, o maḥallden akar ırmak var ẓann olunur, maʿa-hāẕā sudan bir nesne yoktur ve baʿḍı ṣabāḥ ve akşam vaḳtlerinde dahi o ḥālet iḥsās olunur lākin o maḥsūs ufuḳta beyne's-semāi ve'l-arḍ görünür, ona "āl" tesmiye olunur. "Bīʿa" maʿbed-i Naṣārādır; "temāṡīl" ṣūretler demektir.

esrārını ve mufaṣṣal ve müncelī olan efkārlarının āşikārını bi'l-cümle taṣfiye edip zübdünü zebedinden ve ġaṣṣını semīninden ve ceyyidini redīsinden yaʿnī kaymağını köpüğünden ve semizini arığından, iyisini kötüsünden temyīz edip ayırdım ve mülaḫḫaṣlarını bu şerḥte derc eyledim ve o on altı şürūḥun fevāyid-i ṣāfiyesinden bir nesne terk eylemedim, bi'l-cümle bu şerḥimde īrād eyledim ve mūnis ve vaḥşī olan maḳāllerini tesḫīr eyledim. Maʿa-hāẕā şerḥ ve taṣnīfim zamānında naẓarım kelīl ve ḫāṭırım ʿalīl idi. Ne keyfiyyette ḫāṭırım perīşān olmasın ki ben görürüm ki kocalık şemsinin küsūfu etekleri tāze gecesi ḳamerini örtüp hilāl eyledi ve yine görürüm ki ʿömrümün bahārı ḫazān [129a] ʿalāmetleriyle ḫarīf-i inḳıṭāʿa duḫūl eyledi. Aḥvālim bu minvāl üzere iken yine ḫavf ve iḥtişām eylemeyip sözlerimi söylerdim ve ʿilm dil-āverlerini münāẓaraya daʿvet eylerdim. Ve pīrlik ʿālemi bana fütūr olmaz ve mesāʿī-i ʿilmime aṣlā ḳuṣūr gelmezdi. Bināen ʿaleyh bu kitābım fenninde yektā ve beyne'l-aḳrān muvaḳḳar ve bālā oldu o vech ile ki fevāidinin eṭrāf ve eknāfına cāsūslar vāṣıl olmaz ve ferīdeleri envārını setr ve iḥāṭa bir ʿayna ḥāṣıl olmaz. Bu kitābım fuḍalāya şerḥ-i kāfī ve feḍāile tābiʿ ve ḳāfī olanlara vāfī olup cemīʿan rāvī ve ṣādd olanlar o baḥrden iġtirāf ederler ve muvāfıḳ ve ḍādd[475] olanlar onun ḥüsnünü iʿtirāf ederler.

Bir kimse bu miṡlli eṡere maẓhar olmaz meger ki tevfīḳ-i Ḥaḳḳ onu teʾyīd eyleyip o kimse bu şerḥin cevāhir-i fevāidini taḥṣīl için semend-i saʿyların mesālik-i ṭalebe tefrīḳ ve tebdīd eyleye, alçakta ve yüksekte ḳarīb ve baʿīd olan maḥallerde bu kitābın menfaʿatini ṭaleb eyleye ve āḫer umūrundan keff-i yed edip şebābı zamānında ve ḥarāret-i ġarīziyyesinin tezāyüd ve tekāṡürü müddetinde ona meşġūl ola. Pes bu miṡlli kimse muʿammerīnden olup ṣafā-i bāli ve müsāʿade-i ḥāli ve zekāsının kemāli olur ise "Lā ʿaynun raʾet ve lā uẕunun semiʿat ve lā hatara alā kalbi beşerin."[476] olan naʿīm ve menfaʿatlere maẓhar olup bunculayın bir eṡer-i celīle maṣdar olur. Ve ben daʿvā eylemem ki benim bu teʾlīfimin cümle muḥarrerātı ḥasen olup onun

---

475 "Rāvī" ve "ṣādd" ism-i fāʿillerdir yaʿnī bu şerḥin menfaʿatini nāsa bildirenler veyāḫūd ḥased edip nāsı intifāʿdan menʿ edenler demektir. "Muvāfıḳ" ve "ḍādd" dost ve düşman demektir.

476 "Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin gönlünden geçirmediği birtakım nimetler hazırladım." Buhārī, III,1185.

faḍla ve redīsi aṣlā yoktur, ona noḳṣān ve sebḳat-i lisān muḫālaṭa eylememiştir, zīrā o ḥāl Cenāb-ı Rabb-i müteʿāle maḫṣūṣ olup ve ḫālıḳa maḫṣūṣ olan ḥālet beşerden ne keyfiyyette maḥsūs olur! Belki fāḍıl-ı beşer odur ki onun saḳaṭātı maʿdūde ola ve ḫaṭīʾātının ġāyeti mevcūde ola.

Ḫazīne-i ṭabʿını cevāhir-i inṣāfla dolduran kimselerden recā olunur ki semʿine ḳarʿ eden ebkār-ı fevāidi inkāra şitāb eylemeye ve onlara vācib olur ki bu kitābın daḳīḳalarına naẓarını imʿān edip taʿassüften ictināb eyleye ve sonra redd ve ḳabūlden ẕihninde hangisi müteḳarrer ve müteḥaḳḳaḳ olur ise o ṭarīḳe müteveccih olup onunla inkibāb eyleye, zīrā ricāl kelime-i ḥaḳḳa ve ṣıdḳ-ı maḳāl ile müteʿayyin olur, mücerred teḳaddüm-i dühūr u ācāl ile mütebeyyin olmaz, kemā-ḳīle "Unẓur ilā mā-ḳāle velā tenẓur ilā men ḳāle."[477]

Ve maʿlūm olmak gerektir ki şerḥte benim naḳl eylediğim mebāḥiṡ evvellerinde ve "ẓunne" ve "vühime" ve "fī baʿḍi'l-ḥavāşī" diye ḍaʿfa delālet eden taʿbīr ile muṣadder olan maḳālāt cemīʿan ʿulemānın īrād eylediği ḳavlleri ve bahṡleridir. Onların ḳavl-i ḍaʿīflerini reddimiz ḥasebiyle ʿalā-vechi't-taʿyīn şānlarına naḳīṣa gelmesin için esāmīlerin taṣrīḥ eylemedik ve o aḳvāl-i ḍaʿīfelerini kütüblerinde gören mübtedīler ona iʿtiḳād edip ṭarīḳ-i müstaḳīmden münḥarif olmasınlar için onlara doğru yolu gösterdik ve o aḳvāl-i saḳīmeleri redd eyledik. ʿİyāẕen billāhi taʿālā bizim onları reddimiz rifʿat ve ḳadrlerini tenzīl ve o efāḍılı izrāʾ ve terzīl eylemek ḳaṣdı ile olmadı. Ne keyfiyyette o meşāyıḫa ihānet ederim ki ben onların ifādelerinden müstefīd oldum ve onların envārı şuʿāʿından müstenīr oldum. Ben onların kütüblerinde mevcūd olan ḫaṭāları ḳalem-i nāsiḫe verip iʿṭā ederim veyāḫūd onların cüll-i himmetleri ve muʿẓam-ı mesāʿīleri tedrīse olmakla taḥrīrātlarında mevcūd olan noḳṣān-ı teʾlīfe ferāġları olmadığından nāşīdir diye ʿöẕr eylerim, zīrā o efāḍıl bize ḳudve ve maraḍ-ı cehāletten bize muʿālece edip üsve oldular.

Ve şāriḥ ʿAllāme ʿarūs-ı maʿānī-i meẕkūreyi ḥicāl-i āḫere naḳl edip vech-i āḫer ile maḳālātını terşīʿ ve tezyīn eylediğinden sonra bu miṡlli eṡer-i celīl muḳābilinde ṡenā-i cemīl ve taṣliye ve teslīm edip ve şerḥinin tamāmı yedi yüz yirmi senesi receb-i şerīfi ġurresi gecesine müṣādif oldu-

---

477 Söylenen söze bak, sözü söyleyene değil.

ğunu beyān edip kelāmına encām ve ḫāme-i taḥrīre istirāḥat ve ārām verdi. Cezāhullāhu taʿālā ʿannā ve ʿan-cemīʿi'l-münteftʿne bi-menāfīʿi āsārihi ve şekerallāhu saʿyehu ve tecāveze ʿan-fereṭātihi ve ʿisārihi, āmīn bi-ḥürmeti'n-nebiyyi'l-emīn.

Fe'l-āne ḳad veḳaʿa'l-ferāġu min-tercemeti Külliyyātı kitābı Ḳānūn ve'l-fülki'l-meşḥūn bi-ḥavlin minallāhi ve ḳuvvetin. Ve'l-ḥamdü lillāhi ʿalā-mā menne ʿaleyye bi-hāẕihi'l-minne. Ve ṣallallāhu ʿalā-resūlihi ve ālihi ve ṣaḥbihi fī-ġurreti ẕi'l-ḥicceti min-şühūri sene ḫamsin ve sebʿīne ve miʾetin ve elf. Ve evredtü tārīḫahu manẓūmen fī-hāẕihi'l-ḳıṭʿati:

ʿİnāyet yüz tutup Ḥaḳ'tan erişti kār pāyāna
Ki Külliyyāt'ı Ḳānūn'un mütercem oldu bī-pervā

Muʿammāsı ʿumūman ḥall olup fetḥ oldu elġāzı
Göründü çeşme rūşen-ter cemāl-i şāhid-i maʿnā

Edip taḥsīn hātif zīver-i pākin dedi tārīḫ
Mütercem bād cüzʾ-i evvel-i Ḳānūn-ı zīb-ārā (1175)